

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Науково-дослідний центр з проблем гендерної освіти і виховання
учнівської та студентської молоді
НАПН України – ТНПУ імені Володимира Гнатюка
Проект Ради Європи «Зміцнення та захист прав дітей в Україні»

ДИТИНСТВО БЕЗ НАСИЛЛЯ: СУСПІЛЬСТВО, ШКОЛА І СІМ'Я НА ЗАХИСТІ ПРАВ ДІТЕЙ

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

29–30 квітня 2014 року

Тернопіль – 2014

УДК 37 : 343.62
ББК 74.62 + 67.308

**Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції
Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей**

*Рекомендовано до друку Вченою радою ТНПУ імені Володимира Гнатюка
(протокол № 9 від 27 травня 2014 року)*

Рецензенти:

- Сергій Максименко** доктор психологічних наук, професор, дійсний член НАПН України, директор Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України
- Ніна Світайло** кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії, політології та інноваційних соціальних технологій Сумського державного університету
- Михайло Фіцула** доктор педагогічних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Редакційна наукова колегія:

- Володимир Кравець** доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України
- Богдан Буяк** доктор філософських наук, професор
- Тамара Говорун** доктор психологічних наук, професор
- Ігор Гуцуляк** кандидат політичних наук, керівник проекту Ради Європи «Зміцнення та захист прав дітей в Україні»

Д 49

Дитинство без насилля : суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. проф. О. Кікінежді. – Тернопіль : Стереоарт, 2014. – 802 с.

ISBN 978-617-595-031-9

У збірнику представлені матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей», що відбулася 29–30 квітня 2014 року у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка.

Видання розраховане на студентів, магістрів, аспірантів, педагогів, психологів, учителів, соціальних працівників, активістів молодіжних і громадських організацій, усіх, кого цікавить проблематика насильства над дітьми.

Відповідальність за зміст поданого матеріалу несуть автори.

Видання підготовлене в межах виконання проекту Ради Європи «Зміцнення та захист прав дітей в Україні». Думки, висновки чи рекомендації належать авторам та упорядникам цього видання і не обов'язково відображають погляди проекту чи Ради Європи. При використанні матеріалів посилання на це видання є обов'язковим.

Видано за фінансової підтримки Ради Європи та Уряду Королівства Норвегії.
Не для продажу.

ISBN 978-617-595-031-9

© Проект Ради Європи «Зміцнення та захист прав дітей в Україні», 2014.

ПЕРЕДМОВА

Етика ненасильства як базова цінність цивілізаційного розвитку будь-якої країни є пріоритетним завданням гуманітарної складової безпеки суспільного життя, розбудови відкритого і стабільного громадянського суспільства в об'єднаній Європі. Вимогою сьогодення відповідно до міжнародних і національних стандартів якості життя та освіти («Біла книга Ради Європи з міжкультурного діалогу «Жити разом у рівності та гідності» (2008), «Біла книга національної освіти України» (2010)) є формування навичок ненасильницької поведінки у всіх учасників соціокультурної взаємодії (дітей, батьків, вчителів) як ключових життєвих компетентностей, оскільки саме вони визначають мирне співіснування людей різних рас, релігій і культур, гуманізм і людяність, розвиток партнерських стосунків між особами, сім'ями та державою, заснованих на довірі, повазі, гідності тощо.

Усі держави-члени Ради Європи є учасниками Європейської конвенції про здійснення прав дітей та зобов'язані реалізувати її положення, а також діяти згідно її принципів. Відповідно до Конвенції ООН про права дитини, Європейської конвенції про права людини і здійснення основоположних свобод, а також цілої низки європейських конвенцій у сфері прав дитини (право на життя, право не піддаватися нелюдському поводженню чи покаранням, захист проти найгірших форм дитячої праці або рабства, повага до приватного і сімейного життя, право на захист від небезпеки і право на освіту), боротьба з насильством над дітьми вимагає застосування комплексного підходу, залучення різних зацікавлених сторін для налагодження справжнього діалогу з дітьми та поваги до їхніх поглядів.

У контексті утвердження людиноцентристської парадигми в теорії та практиці виховання підростаючого покоління, подолання насильства над дітьми варто не забувати слова видатного педагога-гуманіста Януша Корчака: «Ми нехтуємо дитиною, бо в неї ще все попереду, багато годин життя. Зневажаємо розмаїття її життя... Дитину вивчають не як іншу, а як нижчу, слабшу, біднішу психічну організацію, ніби усі дорослі – учені та професори».

Культура дитиноцентризму співзвучна практиці особистісно-орієнтованого (ненасильницького) підходу в освіті, гуманістичній спрямованості процесу соціалізації дітей і молоді у становленні особистості-громадянина. В такому розумінні гуманізація освітнього простору в Україні передбачає оновлення традицій і впровадження інновацій на засадах національної ментальності та педагогічної спадщини (Г. Ващенко, М. Драгоманов, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.). Унікальність «педагогічної матриці» вітчизняної освіти полягає у створенні культуротворчого та дружнього соціуму для розвитку ідей виховання «рідномовного обов'язку» (І. Огієнко), моральності, духовності, гідності, справедливості, патріотизму, толерантності у новій генерації громадян нашої держави.

Обговоренню найбільш злободенної проблеми сьогодення – захисту дитинства і шляхів протидії насильству над дітьми – була присвячена Міжнародна науково-практична конференція «Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей», яка відбулася 29–30 квітня 2014 року у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка в межах виконання проекту Ради Європи «Зміцнення та захист прав дітей в Україні» за фінансової підтримки Уряду Королівства Норвегії. В ній взяли участь понад 300 учасників з України та зарубіжжя.

Метою конференції було: аналіз державної системи захисту прав та попередження насилля щодо неповнолітніх в Україні; розгляд правових і соціально-психологічних аспектів проблеми насилля та порушення прав дітей; поширення знань щодо створення безпечного сімейного та освітнього середовища для психологічного благополуччя дитини, захисту її прав і свобод; пошук шляхів системної протидії усім видам насильства над неповнолітніми в суспільстві.

Робота конференції проходила за наступними тематичними напрямками:

- Державна система захисту прав дітей: міжнародний та вітчизняний досвід;
- Насилля в освітньому середовищі;
- Домашнє насилля над дітьми;
- Насилля в інформаційному просторі;
- Правова, соціальна та психологічна підтримка (корекція, реабілітація, супровід) неповнолітніх, що зазнали насилля;
- Шляхи запобігання насиллю та жорстокому поводженню з неповнолітніми.

Учасники (науковці, викладачі вузів, вчителі шкіл, студенти, представники влади та громадськості) поділились досвідом з надання правової, соціальної та психологічної підтримки постраждалим неповнолітнім від насилля і шляхів його попередження. Наголошувалося на багатовимірній природі насильства, міжсекторному співробітництві в його подоланні, врахуванні інтересів різних сторін, впровадженні Керівних принципів політики Ради Європи щодо глобальних національних стратегій із захисту дітей від насильства, які спираються на визначення понять «дитина» і «насильство» (відповідно до статей 1 та 19 Конвенції ООН про права дитини).

Питання побудови національної політики стосовно забезпечення добробуту дітей, захисту їх найвищих інтересів, просування позитивних і ненасильницьких форм виховання через комплексну діяльність державних і громадських організацій на національному, регіональному та місцевому рівнях, посилення міжнародного співробітництва з метою охорони прав дітей і захисту їх від насильства розглядалися у виступах заступника голови Тернопільської обласної державної адміністрації Леоніда Бицори, провідного спеціаліста відділу моніторингу установ для дітей управління з питань попередження неналежного поведіння в діяльності установ освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення Департаменту з питань реалізації національного превентивного механізму Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Галини Палійчук, начальника управління в справах сім'ї та молоді Тернопільської ОДА Наталі Найчук, доктора філософських наук, проректора з науки та міжнародних відносин Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Богдана Буяка, доктора Вищої Педагогічної школи імені Януша Корчака (м. Варшава, Польща) Войцеха Дурановські, доктора педагогічних наук, професора Університету Кардинала Стефана Вишинського (м. Варшава, Польща) Анни Фіделюс, доктора психологічних наук, директора Східно-Європейського Інституту психології (Україна–Франція) Ірини Манохи, кандидата філософських наук, проректора з наукової роботи Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди Сергія Рика, кандидата медичних наук, викладача кафедри загальної і медичної психології та педагогіки Національного медичного університету імені О. О. Богомольця, президента ВГО «Українська асоціація лікарів-психологів» Богдана Божука й інших учасників конференції.

Начальник відділу позашкільної освіти, виховної роботи та захисту прав дитини МОН України Алла Середницька, доктор психологічних наук, професор Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України Тамара Говорун, керівник проекту Ради Європи «Зміцнення та захист прав дітей в Україні» Ігор Гуцуляк обговорили проблему жорстокого поведіння з дітьми в телевізійній програмі «Ранок на ТТБ», вказали на нагальність розробки і впровадження в життя національної стратегії політики з питань дитинства та сім'ї, спрямованої на просування прав дитини і викорінення всіх форм насильства щодо дітей. Йшлося про те, що головною метою програми Ради Європи «Будуємо Європу для дітей і разом з дітьми» є прищеплення поваги до прав дітей в усіх європейських країнах. Сім кольорів танграму цієї програми вказують на сім важливих причин для розбудови Європи для дітей і разом з ними. Зокрема, це те, що діти не є міні-людьми зі своїми міні-правами, а володіють усіма правами людини. Також діти є найбільш уразливою групою населення, яка потребує найвищого захисту своїх інтересів. Ганебному явищу насильства над дітьми немає виправдання, а будь-якому його прояву можна запобігти. У свою чергу, захист дітей вимагає стратегічного підходу, оскільки права дітей стосуються всіх громадян і є важливим чинником демократичного розвитку європейських країн.

Під час проведення інформаційного дайджесту «Ні – насильству над дітьми!», «круглого столу» «Дитяче обличчя насилля у мас-медіа», майстер-класів «Початкова школа – простір без насильства» (Ольга Кіз), «Батьки і діти: від насилля до взаємодії» (Ольга Радченко), «Робота комісії учнівського парламенту «Кодекс гідності гімназиста», батьківських зустрічей «На грані доміанти: Будуємо безпечний дім для дитини» (Ірина Токар, Оксана Сампара, Віра Янушевська), соціодрами «Захистити дитину» (Галина Бевз), презентаційних тренінгових сесій «Ресурси «потенційного «Я»: засоби внутрішньої та зовнішньої незалежності» (Ірина Маноха), «Жила-була дівчинка. Сама в тому й винна» (Олена Божук, Богдан Божук), «Профілактика схильності старшокласників до гендерного насильства засобами української літератури» (Тетяна Бутурлим), «Профілактика віктимної поведінки підлітків, які пережили насилля за допомогою символдрами» (Вілена Кіт), «Допомога дітям, які зазнали насильства» (Надія Татарин), «Тренінгова робота зі співзалежними членами сімей: гендерний аспект» (Олена Ніконова), «Профілактика просвітницько-профілактичних ігор «Стоп насильству» (Валерій Петрович, Тетяна Цюман), інтеракцій в реалізації загальноєвропейської кампанії «Рух проти ненависті» в Україні (Надія Павлик) та «Виховання без ляпасу» в межах Українського Благодійного Фонду «Благополуччя дітей» (Оксана Закусило) учасники конференції дійшли висновку про необхідність активізації соціально-орієнтованої просвітницької роботи щодо створення безпечного сімейного та освітнього середовища, дружнього до дитини, захисту її прав і свобод, а також пошуку шляхів системної протидії усім видам насильства над дітьми в нашому суспільстві у контексті реалізації державної політики і розвитку громадянського суспільства.

Були презентовані освітні технології як соціально-педагогічні інновації стосовно попередження різних видів насильства (освітня, навчальна та комунікативна програми), розглядалися підготовка учнівської молоді до відповідального батьківства і материнства як профілактична програма з позитивного батьківства, побудова партнерських взаємин і виховання толерантності у спілкуванні як стратегій демократичного виховання тощо. Також присутні мали можливість обмінятися досвідом роботи із вказаних проблем.

Учасники конференції переглянули та обговорили документальний фільм «Діти за ґратами», в якому висвітлюються сучасні проблеми системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні через реальні історії дітей, котрі конфліктують з законом, створений проектом «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» за фінансової підтримки уряду Канади. Студенти факультету мистецтв – учасники конкурсу плакатів «Дитинство без жорстокості та насилля» (керівник – Марія Маркович) організували виставку своїх робіт. Переможці конкурсу Ірина Легеза, Єлизавета Давитаіа, Ірина Яворська, Юлія Поліщук, Любов Подедвірна, Олена Чорна були відзначені дипломами та нагороджені призами.

У проведених флешмобах учні та студенти виявили свою громадянську позицію в засудженні насильства (кібербулінгу, домашнього насильства, зовнішньої агресії) та протидії цьому явищу. Це такі ініціативи, як «Разом за дитинство без насилля» за участі студентів-волонтерів всіх факультетів університету (керівник – Анна Чорна), «Ні – інформаційному насиллю!» за участі студентів інженерно-педагогічного факультету (керівник – Ярослава Кальба), «Ні – насиллю над дітьми!» за участі учнів Української гімназії імені Івана Франка м. Тернополя (керівник – Оксана Сампара), «Тернопільські діти проти війни» за участі учнів Тернопільської ЗОШ № 2 (керівники – Інна Іванюк та Наталя Білоус).

Учасники конференції розробили та прийняли рекомендації щодо попередження і подолання насилля над неповнолітніми в нашому суспільстві, які надіслані профільним комітетам парламенту України, Уповноваженому Президента України з прав дитини, а також спеціальним робочим групам міністерств освіти і науки, юстиції, соціальної політики України.

*Оксана Кікінежді,
доктор психологічних наук, професор,
директорка Науково-дослідного центру
з проблем гендерної освіти та виховання молоді
НАПН України – ТНПУ імені Володимира Гнатюка*

ПЛЕНАРНІ ВИСТУПИ

Галина Бевз,

д. психол. н., доцент,
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»
НАПН України

СОЦІАЛЬНІ, ПРОФЕСІЙНІ ТА СІМЕЙНІ ЧИННИКИ РИЗИКУ НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ

Стаття присвячена розкриттю особливостей сприймання дорослими дітей та ставлення до них в різних сферах життя (проживання в кровній та замінній сім'ї, догляд й професійна допомога та взаємодія з інститутами соціалізації). На основі результатів авторського дослідження розкривається структура «ідентифікаційної матриці» уявлень дорослих про дітей і дитинство та їх семантика згідно вікових, тендерних, статусних, соціальних та професійних характеристик; доводиться трансляційна природа «ранніх дитячих рішень» з дитинства в актуальну ситуацію життя дорослих. Обґрунтовується, що ставлення до дитини як до «об'єкта» із зменшенням дистанції у взаємодії з нею посилює ризики насильства над дітьми та маніпуляції з ними.

Halyna Bevs

SOCIAL, PROFESSIONAL AND FAMILY RISK FACTORS OF CHILD ABUSE

The article aims at revealing the characteristics of adult perception of children and their treatment towards children in different areas of life (living in biological and foster families, supervision, professional help and relationship with the institutions of socialization). Upon the author's study, the article features the structure of 'identification matrix' of adults' vision of children and childhood and their semantics according to age, gender, status, social and professional characteristic. Translational nature of 'early child decisions' from childhood to actual adult life situation is showcased. It is justified that the attitude to a child as to an 'object' and closing interaction distance with him/her aggravates the risks of children's abuse and manipulation against him/her.

Діти та дитинство, як предмет наукових досліджень, лише наприкінці ХХ століття отримали належне визнання серед соціальних пріоритетів, що знайшло своє відображення у Міжнародній конвенції прав дитини, зумовило перегляд ставлення суспільства до дітей і визначило нагальність їхнього захисту та необхідність законодавчого закріплення їхніх прав на державному рівні [3]. Встановлені численними дослідженнями факти зловживання дітьми змусили світову спільноту більш уважно поглянути на світ дітей, а дослідників – розширити сферу знань на предмет ймовірності маніпулятивного використання дітей та здійснення над ними актів насильства.

У другій половині ХХ століття були виявлені явище дитячої депривації з крайнім її виявом – госпіталізму (Й. Лангмейєр, З. Матейчек, Р. Шпіцце), феномен сімейного насильства над дітьми та зловживання їхніми правами (Н. Асанова, В. Бондаровська, Е. Куфтяк, А. Орлов), поширення вбивства та продажі дітей, їх використання як заложників у минулому та сьогодні (Ф. Арієс, В. Ключевський) [4–7; 8, с. 400]. Посилення інтересу до світу дітей відобразилося в дослідженнях М. Шомбар де Лове щодо уявлень про дітей як міфологізованого образу, протилежного світу дорослих [8, с. 384].

Метою цієї статті є розкриття сприймання дорослими дітей та ставлення до них щодо різних соціальних ситуацій взаємодії з ними у сфері охорони дитинства. Контекст цієї статті стосується лише частини авторського дослідження, спрямованого на вивчення специфіки функціонування інституту замінної сім'ї для дитини в скрутні [2]. Процедура дослідження передбачала наступні кроки: за аналогією тесту двадцяти відповідей М. Куна і Т. Макпартленда «Хто Я?» респондентам пропонувалося назвати 20 слів-асоціацій на термін «дитина». Таким чином, було зібрано 31360 слів-асоціацій на слово «дитина» в результаті як випадкового, так і цільового опитування 1568 респондентів. Категоріями порівняння виступали: професія (педагог, юрист, медичні та соціальні працівники, представники державного управління, судових та карних органів); статус та посада, як рівень управлінських повноважень в питаннях охорони дитинства; форми замінної опіки над дитиною (приймальна сім'я, дитячий будинок сімейного типу). Обробка отриманих асоціацій здійснювалася методом експертних оцінок з визначенням домінуючої ознаки множинності з наступним застосуванням кореляційного та кластерного аналізів.

Другою частиною дослідження був аналіз спогадів з дитинства та їхня репрезентація в малюнках. Всього було зібрано 200 історій-спогадів з дитинства. Аналіз малюнків історії з дитинства здійснювався за допомогою наступних критеріїв: герой, дії, переживання героя, хто із значущих дорослих був присутнім в цій історії і якою була його роль; рішення, які були прийняті в дитинстві та їхнє відлуння в дорослому житті респондентів [1].

Дослідженням встановлено, що соціальні уявлення дорослих про дітей формуються в контексті їхнього особистісного та соціального досвіду, обумовлюються актуальною професійно-статусною позицією і є пов'язаними з гендерними, віковими та освітніми чинниками. Дихотомічність їхньої природної структури проявляється у відриві емоційно навантаженого «ядра» уявлень від оціночного ставлення до повсякденних проявів дитинства, у суб'єктно-об'єктному коливанні та протиставленні дорослості дитинству. Ядром поняття «дитина» виступають найбільш навантажені категорії «радість» та «щастя», які несуть в собі як екзистенційний, так і міфічний смисл образу дитини в суспільній свідомості. Посиленню вищесказаного слугує переважне опертя соціальних уявлень на стани, переживання, внесок та надбання дорослих (від 32% до 89%), з малою часткою включення характеристик самих дітей, що не перевищує 17–25%. Водночас, подальші дослідження показали, що оцінка дитини в категоріях як суб'єктності, так і об'єктності не є однозначно позитивною чи негативною.

Доведено, що формування «ідентифікаційної матриці» соціальних уявлень дорослих про дітей відбувається на подвійних взаємодоповнюючих зв'язках, де перша пара вказує на атрибути батьківства та сигнали дітей, а друга – на становище дитини як об'єкта соціальних систем і суб'єкта батьківської самореалізації. Перший блок «Сигнали батьківства» включає оптимістичну оцінку перспектив та емоційно-ціннісний вклад батьківської відповідальності, другий – «Сигнали дитини» – позитивні та негативні прояви зростання дитини в мікросередовищі на основі її візуально-аудіальних сигналів як принад дитинства. Третій блок «Об'єктність дитини» описує дитину в поняттях научіння та традиційності як елемента сімейної та соціальної системи, а четвертий – «Суб'єктність дитини» – поєднує екзистенційність світосприймання з дитячою безпосередністю, безумовною цінністю, свободою та відкритістю світу [1; 2].

Встановлено, що з пониженням освітнього рівня і соціальної відповідальності, а також у контексті вимог певних професій спостерігається сприймання дитини як об'єкта, що не виключає і ситуацію сімейного проживання дитини як в кривній, так і замінній сім'ях. Водночас посилення суб'єктності дитини супроводжується зростанням афектації дорослих та дистанції, зменшуючи тим самим здатність дорослих до надання їй безпосередньо-фізичної турботи (приготування їжі, купання, пестощі тощо).

Виявлено включення механізму дисоціації як екологічного бар'єру, що розмежовує репрезентативні картини світу професійного та індивідуального життя в ситуаціях професійного зіткнення дорослих із актами покарання дітей за кримінальний злочин. Так, описуючи своїх клієнтів, суддя відмітила, що дитина, яка скоїла злочин, вже не сприймається нею як дитина і має понести повноцінне покарання.

Також було відмічено, що гендерні відмінності уявлень дорослих про дітей в своїй основі несуть різні механізми їх утворення. Доведено, що динаміка ставлень до дитини у чоловіків опирається на факт наявності дитини і переважно має футуристичний тип, а у жінок включається в догляд як процес збереження накопичених змін (фенотипових ознак).

Аналіз асоціативних рядів в контексті адміністративно-виконавчої системи опіки над дітьми показав, що наближеність до територіальної громади проживання родини дитини фіксує підвищення значущості рівня зацікавленості у створенні умов для благополуччя сімей та їх здатності турбуватися про кривно-народжених дітей, вбачаючи в них майбутнє країни та виказуючи зацікавленість в їх дисциплінованості та соціальній відповідальності (рис. 1).

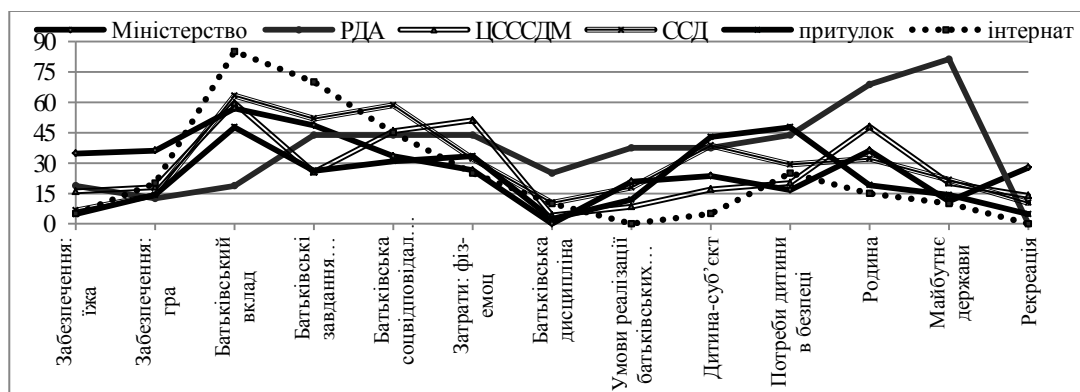

Рис. 1. Семантика значень поняття «дитина» в контексті ієрархічних рівнів адміністративно-виконавчої системи опіки над дітьми

За цих умов увага до таких аспектів як «батьківський вклад», «батьківські завдання» понижується в межах адміністративно-виконавчої системи, апріорі передаючись самій родині, що є природним та логічним. Це дозволяє зробити висновок, що посилення відповідальності за добробут сімей та дітей в контексті місцевої громади є одним із чинників зниження маніпулятивних тенденцій щодо дітей та перспективним напрямом розвитку системи опікування дітьми.

Доведено, що семантичне поле представлення дітей у житті дорослих має п'ятивекторну структуру: 1) інститути соціалізації; 2) взаємодія між дорослими та дітьми; 3) дитина та її потреби; 4) дорослі та їхні потреби (афективно-потребовий та сімейно-громадський контекст, рівні соціальної позиції дорослих); 5) іносказання. Водночас об'єктивізація соціальних уявлень дорослих щодо дітей містить високу частку неусвідомленого, що найбільш представлена в останньому векторі (10–26%), і включається в інші вектори шляхом образного емоційного відгуку дорослого на різноманітні прояви дитини.

Встановлено, що ставлення дорослих до дитини формується силою емоційного навантаження атитюдів диспозиційної структури особистості, що під час прийняття професійних рішень послаблює об'єктивізацію реальності конкретної ситуації дитини. Встановлені особистісні настанови щодо батьківсько-дитячої взаємодії формуються як сценарні рішення в напрямку або їх повторення, або побудови антисценарію, або фіксації небезпечної ситуації та її недопущення засобом формування захисних психологічних механізмів. Доведено, що формуванню вільно прийнятих ранніх рішень слугує присутність в житті малолітніх дітей значущого дорослого, здатного їм допомогти поступово переборювати труднощі та суперечності життя.

Короткий екскурс на предмет результатів дослідження зазначив, що зменшення дистанції у стосунках «дорослий-дитина» має включати наявність системи безпеки для дитини (прихильні стосунки, правовий захист, ціннісне ставлення). Це стосується системи професійних послуг, що несе в собі ризик посилення характеристик «об'єктності» дитини, системи покарання, що ініціює захисні механізми дисоціації, відмежовуючи особистість дитини та її проступок від її вікових ознак, а також життєдіяльності сімей за умови пониження ціннісного ставлення до дітей. Злиття перцепта та концепта у сприйманні дорослими дітей та світу дитинства загалом, виявилось сприятливим для посилення наступності у передачі традиційності повсякденного сімейного життя з домінуванням неусвідомленої його частки, несприятливим у професійній сфері, оскільки рішення щодо дітей мають опиратися на факти та потреби їхнього особистісного розвитку, усвідомлюватися і піддаватися аналізу. Передбачається, що посилення ціннісного ставлення до дитини та введення професійної підготовки фахівців сфери охорони дитинства та захисту дітей буде знижувати ризики ймовірності застосування насильства в діях дорослих щодо дітей у контексті їхньої соціальної, професійної та сімейної взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевз Г. Дитина в структурі «ідентифікаційної матриці» дорослого / Г. Бевз // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України ; за ред. С. Д. Максименка. – К. : Міленіум, 2009. – Т. XI, ч. 1. – С. 23 – 30.
2. Бевз Г. Приймна сім'я : соціально-психологічні виміри : монографія / Г. Бевз. – К. : Слово, 2010. – 352 с.
3. Коломоєць О. Адміністративно-правове регулювання відповідальності за вчинення насильства у сім'ї : [монографія] / О. Д. Коломоєць // за заг. ред. С. В. Петкова. – Кіровоград : КірюОІ ХНУВС, 2010. – 224 с.
4. Куфтяк Е. Совладающее поведение в семье, регулярно применяющей физические наказания детей : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Е. Куфтяк ; Костромской государственной ун-т им. Н. А. Некрасова. – М. : РГБ, 2003. – 231 с.
5. Лангмейер Й. Психическая депривация в детском возрасте / Й. Лангмейер, З. Матейчек. – Прага, 1984. – 334 с.
6. Орлов А. Психологическое насилие в семье – определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи / А. Орлов // Психолог в детском саду. – 2000. – № 2–3. – С. 182 – 187.
7. Руководство по предупреждению насилия над детьми : учеб. издание для психологов, детских психиатров, психотерапевтов, студ. пед. вузов / под ред. Н. Асановой. – М. : ВЛАДОС, 1997. – 512 с.
8. Социальная психология / под ред. С. Московичи. – 7-е изд. – СПб. : Питер, 2007. – 592 с.

Олена Божук,
аспірантка,

Богдан Божук,
канд. мед. н.,

Національний медичний університет
імені О. О. Богомольця

ДИСФУНКЦІОНАЛЬНА СІМ'Я В ОЧІКУВАННІ ДИТИНИ: ПРЕДИКТОРИ ТА КОРЕКЦІЯ

Дисфункціональна сім'я – це такий соціальний інститут, в якому втрачені певні сімейні функції, проте з'являється неадаптивна поведінка одного або обох партнерів, через що блокується особистісний розвиток та зростання. Навіть при виявленні факту бажаної та планованої вагітності, сім'я переживає кризу, перебіг і вихід з якої в подальшому буде впливати як на подружні стосунки, так і на систему мати-батько-дитя. При очікуванні дитини в дисфункціональній сім'ї виникає ненормативна криза як у її життєвому циклі, так і особистому для кожного із подружжя. На основі виявлених «вразливих» ланок розроблена програма психокорекційних заходів, яка була втілена в життя лікарем-психологом в жіночій консультації серед досліджуваних пар.

Olena Bozhuk,
Bohdan Bozhuk

DYSFUNCTIONAL FAMILY EXPECTS A CHILD: PREDICTORS AND CORRECTION

Dysfunctional family is a social institution that lacks some family functions and where a maladaptive behaviour of one or both partners emerge, which hampers personal development and growth. Even the fact of wanted and planned pregnancy may cause crisis, the development and outcome of which will affect both the marital relationship and a system of mother-father-child relations. When dysfunctional family is expecting a child, a non-normative crisis emerges both in a family life cycle and in personal life cycle of both spouses. Based on the identified 'sensitive' elements, a programme of psychocorrectional steps was developed that was implemented by a psychologist at the antenatal clinic among patients under survey.

На теренах України традиційною формою співжиття людей, поєднаних між собою шлюбними, родинними і свояцькими стосунками та взаєминами, є сім'я [1, с. 13]. Саме сім'я є головним осередком щодо продовження роду, центром накопичення та передачі етнокультурної спадщини та цінностей, що супроводжує особистість від народження до входження в мікро- та макросоціум. Сім'я як соціальний інститут має низку потреб, які можуть бути забезпечені шляхом злагодженої життєдіяльності її особливих форм, таких як, економічна, регулятивна, репродуктивна, сексуальна, виховна, комунікативна, рекреативна, психотерапевтична. Окрім усіх цих функцій, сім'я відіграє захисну роль. Сімейні шлюбно-родинні стосунки є тим «буфером», який пом'якшує напругу у скрутні часи на особистому і суспільному рівнях [1, с. 112].

Переживання і успішний вихід сім'ї з ненормативних криз – це шлях до її більшої згуртованості та зближення подружжя між собою, позитивний взірцевий досвід взаємодії батьків для дітей. Психологічна атмосфера в сім'ї накладає відбиток на її виховний потенціал, адже розрізненість переконань та цінностей партнерів у повсякденному житті виливається у різні погляди на виховання та його вектор. Окрім побутових сімейних негараздів, пов'язаних із нестабільністю соціально-економічного положення сьогодення, кожна особистість у своєму житті долає власні нормативні та ненормативні кризи. Якщо адаптивний потенціал родини не може здолати певні ситуативні труднощі, людина може почати переосмислювати цінність соціальних зв'язків найближчого оточення та ефективність функціонування такого соціального інституту як сім'я. Причина високих показників розлучень, особливо серед молодих подружніх пар, криється у низькій культурі розв'язання конфліктних ситуацій. На сьогоднішній день існує розгалужена система надання психологічної допомоги населенню, проте соціальна стигматизація всього із префіксом «психо-», досі стає перешкодою на шляху звернення до кваліфікованих спеціалістів.

Першопричиною порушень психічного і фізичного здоров'я майбутнього покоління є безвідповідальне ставлення батьків стосовно виховання дітей, перекладання власної відповідальності на сторонніх осіб, навчальні заклади та оточення в цілому [1, с. 113]. Починаючи з гіпогестогнозичного типу психологічного компоненту гестаційної домінанти, передачі дитини на виховання родичам та найнятому персоналу, відбувається втрата емоційного зв'язку з дитиною та засвоєння нею чужих життєвих цінностей та інтроєктив. Проте такий сценарій можливий у оптимально функціонуючих сім'ях, де життєві цінності розставлені таким чином. У разі дисфункції родини через порушення психологічного клімату, розрізнення життєвих цінностей та поглядів, виховання дитини стає найбільш уразливим місцем як для подружжя, так і для дітей. Переживаючи скрутні ситуації, людина зазвичай залежить від найближчого оточення, а також від офіційних інстанцій, куди звертається за допомогою [1, с. 141]. Проте в безпосередньому оточенні вона не завжди знаходить необхідної підтримки, що породжує злість, агресію та інші астеничні емоції, які негативно

впливають на функціонування її організму. Найнесприятливішим для розвитку та виховання дитини є дисфункціональні до зачаття та вагітності дружини родини. Такій сім'ї властиве порушене спілкування між подружжям, психологічний клімат, що призводить до захисної ролі.

Вагітність є кризовим етапом як в житті жінки, так і в сім'ї загалом, тому що до цього це був союз двох людей, які жили самі для себе [1, с. 35]. Окрім банальних побутових питань та проблем часу, пов'язаних із очікуванням та появою дитини, відбувається зміна соціального статусу, діяльності, що несе відбиток на психологічному стані обох партнерів. Існує термін «афект усвідомлення себе вагітною», що характеризується амбівалентністю почуттів – поєднанням радості та смутку, характерних навіть для жінок, що жадано мріяли стати матерями. У психології такий феномен прийнято називати кризою першої вагітності, яка пов'язана передусім із рефлексією жінки стосовно стосунків із власною матір'ю, аналізом дитячих психологічних проблем, конфліктами у нуклеарній сім'ї та кліматом у родині, де очікують дитину.

Також цей стан можна аналізувати зі сторони мотивів зачаття, які поділяються на конструктивні (бажання народити нове життя, «опредметнити» любовні подружні стосунки, реалізуватися в материнстві тощо) та деструктивні (вагітність для маніпуляції та всіляких вигод, спосіб показати свою особистісну зрілість, прояв дорослості тощо). У чоловіка теж є низка переживань щодо появи дитини у родині, оскільки від нього вимагається краще забезпечення матеріального становища, актуальнішою є потреба в захисті та допомозі тощо. Враховуючи вищесказане, зрозуміло, що вагітність та поява дитини у родині є психологічно напруженою подією, і взаємовідкритість стосовно своїх страхів та переживань подружжям є запорукою успішного проходження цієї кризи. Якщо навіть для звичайної родини поява дитини є кризовим моментом, то для дисфункціональних сімей це може бути початком тривалої ненормативної кризи – як особистісної, так і сімейної.

Дисфункціональна сім'я – це такий соціальний інститут, в якому втрачені певні сімейні функції, проте з'являється неадаптивна поведінка одного або обох партнерів, через що блокується особистісний розвиток та зростання. До них також можна віднести сім'ї, в яких один або обидва партнери не мають чіткого розмежування між нуклеарною та розширеною сім'ями, через що відбувається змішування ролей, взаємозв'язків та обов'язків.

Для вивчення психосоціальної підтримки та її рівня, був використаний проєктивний тест «Сімейна соціограма», опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3). Дослідження проводилось на базі жіночої консультації центральної районної поліклініки Голосіївського району м. Києва та пологового будинку Чернігівської міської ради. У дослідженні прийняли участь 26 жінок з фізіологічним перебігом вагітності, у яких були виявлені порушення в психоемоційній сфері, деструктивні репродуктивні мотивації, дисбаланс у психосоціальній сфері віком 17–36 років, терміном вагітності 12–38 тижнів, які очікували першу дитину та знаходились на амбулаторному спостереженні в жіночій консультації та пологовому будинку м. Києва та м. Чернігова.

Респонденти тестувалися двічі: до початку проведення психокорекції та психоосвіти та після них. Рисунок проєктивна методика «Сімейна соціограма» дозволяє оцінити характер міжособистісних взаємин та становище суб'єкта у родині. Для інтерпретації результатів враховувались наступні чотири критерії, а саме: оцінюється дистанція між кружечками; величина кружків, яка співвідноситься із положенням кожного члена сім'ї у родині; велике значення має кількість членів родини, що потрапили у велике коло; показником суб'єкт-суб'єктної взаємодії є розташування кружечків відносно один одного. Шкала сімейної адаптації та згуртованості (FACES-3) спрямована на оцінку двох основних критеріїв: згуртованості та адаптації, які входять до «кругової моделі» функціонування сім'ї. За допомогою неї на основі результатів можна швидко намітити психотерапевтичні мішені для ефективного надання психологічної допомоги.

Сімейна адаптація визначається стресорними ситуаціями, в яких необхідно пристосовуватися до нових умов та змінюватися. Сімейна згуртованість в родині вимірюється силою емоційного зв'язку між ними. При максимальності його вираження спостерігається емоційна залежність один від одного, при мінімальності – наявність емоційної дистанції та достатньо перебільшена автономність членів родини один від одного. Отримані результати за методикою FACES-3 показали, що збалансований тип сімейної системи визначено у 15,4% респондентів, середньозбалансований – у 30,8% жінок, а екстремальний – у 53,8% вагітних. Ці жінки були заміжні до 5 років включно, дитина в сім'ї очікувалась перша. Автори методики вважають, що саме збалансовані рівні показників згуртованості та адаптації свідчать про успішність функціонування сімейної системи. Екстремальні, крайні рівні показників згуртованості та сімейної адаптації свідчать про порушення функціонування сімейної системи [3, с. 335].

У крайніх показниках сімейної адаптації найчастіше було виявлено хаотичний, а згуртованості – зчеплений. Це свідчить про кризовий момент в життєвому циклі сім'ї. Кризові моменти є обов'язковим елементом життєвого циклу сім'ї, вона проживає кризу за той відрізок часу, який необхідний для накопичення адаптивного потенціалу. Ця криза в сім'ях, де очікують дитину, ускладнюється її загостренням

та застряганням у стані хаосу після народження дитини [3, с. 337]. Такі кризи заважають сім'ї переходити на якісно новий етап життєвого циклу. Хаотична адаптація свідчить про відсутність чітких патернів поведінки членів сім'ї в стресових та нестандартних ситуаціях, а зчепленість, як показник згуртованості, свідчить про розмитість особистісних меж і психологічну розчиненість партнерів одне в одному. У таких шлюбах проявляються інфантильність, залежність та абсолютна неготовність до раптових змін оточуючого світу.

Результати проективної рисункової методики «Сімейна соціограма» підтверджують патологічне зчеплення партнерів лише у 11,5% випадків, а ось дисфункціональність сім'ї демонструють інші характеристики. 30,8% респондентів свою нуклеарну сім'ю, в якій через декілька місяців має народитися дитина, не диференціюють від розширеної, до складу якої входять як мама, тато, сиблінги, так іноді і свекруха, свекор, домашні тварини тощо. У 23% результатів респонденти не зображають дитину взагалі, що також свідчить про її дисфункціональність, а у 34,7% випадках – емоційний зв'язок між партнерами є дуже емоційно холодним, тому дитина виступає рятівником шлюбу. Після першого тестування на базі лікувально-профілактичних закладів були проведені психоосвітні та психокорекційні заходи, які проходили у формі групових тренінгів та індивідуальних консультацій. Окремі заняття рекомендувалося відвідувати разом з партнером.

Програма психокорекції була створена згідно з основними напрямками зарубіжної психокорекційної практики і розрахована на жінок з терміном гестації 12–38 тижнів (проведення щотижневих занять по 1,5 години). Були використані наступні методи та техніки практичної корекції: «пріоритети» А. Адлера (психодинамічний напрям), особливості роботи з тривогою в руслі екзистенційного напрямку, методика «сцілл-терапії» Д. Мейхенбаума, «федінг» (поведінковий напрям), тренінг релаксації та емоційної розрядки, техніка систематичної десенсибілізації за Дж. Вольпе та базові техніки з когнітивного (в т.ч. раціонально-емотивного) напрямів, гештальт-терапії, психодрами тощо.

У контексті екзистенційного напрямку, тривога є одним із проявів буття, тому не обов'язково спрямовувати всі зусилля на її зниження. Головним завданням є правильний вибір видів оволодіння нею та визначення її функцій в конкретному випадку. Головною причиною тривоги у першопороділь є почуття невідомого, раніше не пережитого – нова соціальна роль, нові фізіологічні відчуття. Враховуючи це, в програму психокорекції були додані інформаційні блоки стосовно перебігу вагітності, пологів та післяпологового періоду; партнерські пологи, техніки дихання в залежності від періодів пологів; основи догляду за новонародженою дитиною тощо. Чільне місце зайняли інформаційні блоки та тренінгові вправи стосовно міжособистісної взаємодії подружжя, адаптивного подолання стресу, установа власних особистісних меж та зосередження себе на власних думках, відчуттях, емоціях тощо.

З метою виявлення динаміки почуттів після проведених психокорекційних заходів проводилося тестування. Результати проективного малюнка показали наявність дитини у 86,4% респондентів, нуклеарні сім'ї – у 80,7%. Слід зазначити, що зображення дитини на малюнках супроводжувалося гіперопікою та гіперпротекцією з боку батьків, що є іншою, не менш загрозливою, крайністю. За методикою FACES-3 з'ясовано, що сбалансованих типів сімейної системи стало 23%, середньозбалансованих – 38,5%, екстремальних – 38,5%. Це свідчить про позитивну динаміку внутрішньосімейних стосунків подружжя після проведення психоосвітніх та психокорекційних заходів. У благополучних сім'ях батьки передають дітям власні духовні цінності як сукупність пріоритетів, що визначають інтереси, потреби, запити, мотиви, матеріальні й духовні, на основі яких вибудовуються певні моделі життя, здійснюється сучасна і проєктується майбутня діяльність, формуються таким чином відповідні ціннісні орієнтації, морально-етичні установки у молодого покоління, які дозволяють йому самостійно рухатися в соціально схваленому напрямі [1, с. 163].

ЛІТЕРАТУРА

1. Психологія сім'ї / [В. Поліщук, Н. Ільїна, С. Поліщук та ін. ; за заг. ред. В. Поліщука]. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. – 239 с.
2. Становище сімей в умовах малих міст України : Держ. доп. про становище сімей в Україні (за підсумками 2004 р.) / [Т. Алексєєнко, Т. Говорун, Н. Гойда та ін.]. – К. : Гопак, 2006. – 226 с.
3. Эйдмиллер Э. Семейный диагноз и семейная психотерапия : [учебное пособие для врачей и психологов ; 2-е изд. испр. и доп.] / Э. Эйдмиллер, И. Добряков, И. Никольская. – СПб. : Речь, 2006. – 352 с.

Тамара Говорун,
д. психол. н., професор,
Інститут психології
імені Г. С. Костюка
НАПН України

ГЕНДЕРНІ РИЗИКИ ЕКОНОМІЧНОГО НАСИЛЬСТВА

Розглядаються причини диференціації економічних статусів та соціальних домагань молодих чоловіків та жінок. Серед останніх виявлена підпорядкована фінансова позиція в батьківській сім'ї, послуговування статевими стереотипами «Він – годувальник» та «Красу треба вигідно продавати», а також ефект «навченої безпомічності» заробляти та соціально самостверджуватись. Звідти – зневіра у власний економічний потенціал та брак асертивності у студентів жіночої статі.

Tamara Hovorun

GENDER VIOLENCE IN ECONOMIC RISKS

The reasons of economic differentiation status and social aspirations of young men and women were discovered. Among the last one subordinated financial position detected in the parental family, operating by gender stereotypes "He is the breadwinner" and "Profitable beauty must be sailed" as well as the effect of learned helplessness to earn money and to be socially realized. From there, a disbelief in own economic potential and lack assertiveness in female students.

Загальновідома картина вертикальної сегрегації статей знаходить свій прояв, по-перше, в значній диспропорції чоловіків та жінок на всіх рівнях вертикалі влади – від законодавчої до керівних посад в сфері освіти, культури, соціально-побутового обслуговування тощо, традиційно «жіночих» галузей професійної зайнятості. Панорама гендерної вертикальної та горизонтальної сегрегації повною мірою відображена в соціологічних даних та частково проаналізована з позиції соціально-психологічних чинників, які зумовили диференціацію позицій статей в професійній діяльності.

Попри живучість гендерних стереотипів щодо обох статей, зокрема поширеності сексичних настанов щодо професійної відданості та кар'єрної успішності жінок, останні, хоча і поодинокі, проте вже почали конкурувати з чоловіками в різних сферах суспільно-економічного буття, граючи на їхньому полі. І хоча явище «жінок економічного успіху» або «жінок, які самі себе зробили» набуває все більшого поширення в світі, де жінки стають президентами країн, компаній і міжнародних корпорацій, очолюють уряди та урядові структури, воно ще не стало дієвим прикладом для економічної самопрезентації українських жінок, які в більшості підпадають під тиск гендерних стереотипів.

Ось чому дослідження тих психологічних складових особистості, які допомагають молоді самоствердитись в соціумі, а саме: якою є їх концепція Я, як ставляться вони до себе, презентують свої уміння і досягнення серед інших людей, як допомагають собі у важких життєвих ситуаціях, є важливим показником засвоєння економічної культури. Оскільки гендерне дослідження має базуватися на парній вибірці, для порівняння психодіагностичних даних ми обрали студентів Поліцейської фінансово-правової академії МОН України, серед яких особи чоловічої та жіночої статей розподілені майже порівну. Крім того, цей вищий навчальний заклад стосовно начальних дисциплін займає проміжне становище між гуманітарними та точними науками, що було важливим у врахуванні специфіки контингенту студентів.

Методами психодіагностичного дослідження слугували: авторський опитувальник визначення міри орієнтації ідеального Я на гендерні стереотипи; опитувальник з визначення життєвих орієнтацій Аарона Антоновського, а також опитувальник соціальних компетенцій в адаптації Анни Матчак. Опитувальник, який давав змогу виявити ступінь орієнтації Я студентської молоді на традиційні гендерні орієнтації, побудований у такий спосіб, щоб із переліку описових (дескриптивних), приписових (проскриптивних) та директивно-заборонних (караючих) гендерних стереотипів стосовно однієї та іншої статей, досліджувані змогли вибрати ті, які є значущими в їхньому житті в уявленні про своє ідеальне Я.

Опитувальник А. Матчак охоплює питання різновидів соціальних компетенцій індивіда, а саме діагностує його уміння давати собі раду в трьох різновидах соціальних ситуацій:

- інтимних, які окреслюють контакти міжособистісні, такі, в яких йдеться про довірливе, щире спілкування з питань особистісних, приватних (шкала І);
- соціально-експозиційних, в яких індивід виступає об'єктом уваги та потенційної оцінки з боку багатьох осіб (шкала ES);
- соціально-асертивних, в яких від індивіда вимагається виявити вплив на інших людей, щоб досягти власних цілей чи потреб, або навпаки, всіяко опиратися впливу інших заради збереження, самоствердження власної позиції (шкала А).

Відомо, що перетворення індивіда на суб'єкт відбувається в ранньому дитинстві через самовпізнання свого зображення, набуття досіду володіння тілом, а згодом – усвідомлення самого себе головною діючою особою. В онтогенезі цей процес пов'язують з оволодінням мовою, логічним мисленням, моральними нормами, формуванням свідомості та самосвідомості. Власне суб'єктність пов'язують з роздвоєнням власного Я на себе (self) як на об'єкт оцінювання іншими та концепцію Я як суму когнітивних уявлень про себе (рефлексію Я).

У 30-х роках ХХ ст. Джордж Герберт Мід підкреслював, що рефлексія себе є властивістю соціальною, оскільки разом з порівнянням думки значущих інших про себе приходять включення цих уявлень в образ власного Я. Проте, торкаючись питання образу Я жінок, які протистоять гендерним стереотипам, слід зазначити, що не завжди думка інших береться ними до уваги. Американський психолог Хезел Маркис ще у 70-х роках дослідив, що в образі Я індивіда наявні так звані «схеми» себе, які, як інформаційні матриці, супроводжують процес соціалізації. Беручи їх до уваги, слід розглядати ті «гендерні схеми» образу чоловіка чи жінки, які ретранслюються від ЗМІ чи однолітків, змісту освіти до їх уявлень про себе.

Інтроспекцію, тобто заглиблення в себе, здатність до самопізнання, вважають важливим показником розвитку суб'єктності індивіда. Зміст самозвітів не завжди виявляється об'єктивним, оскільки інтроспективний аналіз часто базується на психологічних механізмах захисту. При цьому активізація «емоційного прогнозу» дає змогу здійснювати цей процес більш реалістично. З позиції нашого дослідження здатність людини застосовувати в оцінці власного потенціалу «емоційний прогноз» розвитку подій, які ймовірно будуть розвиватися навколо себе, може посилювати її суб'єктний потенціал.

Важливою складовою розвитку суб'єктності є адекватне сприйняття власної поведінки. Дарил Бем у 70-х роках ХХ ст. сформулював засади теорії самосприйняття, згідно яких індивід в оцінці та інтерпретації поведінки чи вчинків інших людей звертається до власного досвіду їх переживання. Негативний образ Я-жінка (Я-чоловік) прирікає індивіда на низький рівень соціальних домагань та негативні емоційно-психологічні стани. Якщо порівнювати статеві відмінності в само оцінних ставленнях, то згідно даним проведених крос-культурних досліджень, підлітки та молоді дорослі особи чоловічої статі мають значно вищу самооцінку, ніж особи жіночої статі, хоча ця різниця є незначною (Крістіна Клінг та ін.). Виявлені також крос-культурні відмінності у впливі на самооцінні ставлення: в колективістичних культурах індивідуальні самооцінки значною мірою залежать від соціального оточення, в індивідуалістичних – від рефлексії особистісних успіхів, особливостей самомоніторингу та самопрезентації.

На першому етапі дослідження ми визначали, які гендерні стереотипи є більш значущими в образі ідеального Я молодих жінок і чоловіків. З переліку різновидів статево відповідних стереотипів, кожна група з яких містила в собі 10 означень, наприклад, описових – «мужній», «сміливий», «самовпевнений», «раціональний» і т.п., приписових – «чоловік має заробляти», «утримувати сім'ю», «вміти ремонтувати все у побуті», «бути сексуально активним», «вміти ризикувати», а також директивно-заборонних – «справжні чоловіки не плачуть», «тримають себе в руках», «здатні добряче випити і залишатися тверезими», «вміють постояти за себе і показати кривднику, де раки зимують» тощо, кожен з досліджуваних мав обрати ті, які є особистісно значущими для нього в його Я-ідеальному. Таке саме завдання з єдиною відмінністю «жіночих» стереотипів виконували досліджувані дівчата. Результати опитування представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Ступінь інтеграції різновидів статево стереотипів в образі ідеального Я
(у відсотках)

Різновиди гендерних стереотипів	Відсоток значущих властивостей в образі ідеального Я жінки	Відсоток значущих властивостей в образі ідеального Я чоловіка
Описові	10	13
Приписові	25	30
Директивно-заборонні	27	32

$$\delta = \pm 2,7\%$$

Як засвідчують отримані дані, гендерні стереотипи, особливо сильнішого психологічного тиску – приписові та директивні, відіграють значну роль у формуванні образу ідеального Я як чоловіків, так і жінок. Проте значно меншою мірою молоді люди сприймають статево стереотипи дороговказом у становленні Я-концепції, оскільки до студентської лави набувають, на наш погляд, більшої впевненості в собі шляхом апробації неефективності дотримання норм традиційної статево-рольової поведінки.

Чи відповідають рівні когеренції рівням соціальної компетенції згідно тестуванню опитувальником Анни Магчак? Результати опитування чоловіків і жінок представлені в таблиці 2.

Соціальні компетенції (середні значення) чоловіків і жінок

Статі	Шкали оцінки I	Шкали оцінки ES	Шкали оцінки A	Загальна оцінка суми шкал
Чоловіча	43,0	48,3	51,4	142,7
Жіноча	45,0	52,2	42,0	139,2

$$\sigma = \pm 2,7$$

Як свідчать отримані бали, сумарний бал соціальних компетенцій осіб жіночої статі виявився нижчим, ніж чоловічої. Проте за шкалами, які оцінюють здатність та успішність особистісно орієнтованого (приватного) спілкування (шкала I) та уміння виступати об'єктом соціального оцінювання (експозиції) – ES, молоді жінки демонструють вищі показники. Зниження загального є результатом значно нижчих показників жінок, отриманих за шкалою оцінювання асертивних умінь (шкала A).

Результатом диференціації гендерної соціалізації можна розглядати різний рівень орієнтації Я-образу чоловіків і жінок на статеві стереотипи, зокрема приписового та директивно-заборонного характеру, вищий рівень когерентності жіноцтва як узгодженості сенсів буття, зрозумілості соціального життя та його керівництва, а також достатньо розвинуту здатність жінок до інтимно-референтного спілкування та бути об'єктом уваги оточуючих. Брак асертивності жіночої статі є тим показником, який дає невеликі підстави для її називання «слабкою».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бендас Т. Гендерная психология : [учебн. пособие] / Т. Бендас. – СПб. : Питер, 2005. – 431 с.
2. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 456 с.
3. Власенко Н. Гендерна статистика для моніторингу досягнення рівності жінок і чоловіків / Н. Власенко, Л. Виноградова, І. Калачова. – К. : Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2000. – 56 с.
4. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. – К. : Український інститут соціальних досліджень, 2002. – 121 с.
5. Гендерний підхід в управлінні загальноосвітніми навчальними закладами : [навч. посіб.]. – К. : Логос, 2003. – 72 с.
6. Грабовська І. Україна – простір гендерних утопій чи реальних проблем / І. Грабовська // Сучасність. – 2002. – № 6. – С. 71 – 80.
7. Максименко С. Методологічні проблеми загальної психології / С. Максименко // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 3. – С. 2 – 4.

Катерина Карпенко,
д. філос. н., професор,
Харківський національний
медичний університет

ПУБЛІЧНИЙ ДИСКУРС ЩОДО НОВИХ РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ЗАПОБІГАННЯ РИЗИКУ НАСИЛЛЯ НАД ДІТЬМИ

Спираючись насамперед на аналіз публікацій у засобах масової інформації та Інтернет-видання, у статті досліджується суспільний дискурс про нові репродуктивні технології. Загроза насильства, якого слід уникнути, визначається наступним чином: фізичне (можлива тілесна потворність), психологічне (синдром тих, хто вижив, особистісна криза дітей «загробного світу»), соціальне (самотність, невизначене місце у сімейних відносинах) і етичне (життя, обтяжене загибеллю багатьох ембріонів).

Kateryna Karpenko

PUBLIC DISCOURSE OF NEW REPRODUCTIVE TECHNOLOGIES AS A PREVENTION OF A RISK OF CHILD ABUSE

Relying primarily on the analysis of publications in the media and Internet, the article examines the public discourse about the new reproductive technologies. The threat of violence to be avoided is defined as follows: physical (possible body disfigurement), psychological (survivor syndrome, personal crisis of children of beyond world), social (loneliness, an uncertain place in family relations), and ethical (life burdened by the death of many embryos).

Боротьба за демократизацію сучасного суспільства спрямована на зміцнення незалежності публічної сфери і зростання її впливу на формально організовані політичну та правову системи. Соціальна легітимація публічної сфери відбувається у неформалізованому публічному дискурсі, що є відкритою для вільного обговорення громадянами суспільнозначущих питань. Мабуть, мало хто стане заперечувати, що чи найбільше їх виникає стосовно поширення нових репродуктивних технологій (НРТ).

Прогрес у галузі біомедичних технологій досяг того ступеня розвитку, який дозволяє вже не тільки надавати лікарську допомогу в подоланні хвороб і полегшенні страждань, але й безпосередньо управляти самим життям людини – від її початку і до завершення. Пренатальна діагностика дає можливість прогнозувати якісні параметри майбутнього життя, а генна терапія і транссексуальна хірургія – змінювати ці параметри. Репродуктивні технології дозволяють «давати» життя не тільки в тих випадках, де природним шляхом воно виникнути не може, а й тими способами, які людині, як біологічному виду, не є притаманними.

Зазначені тенденції руйнують межі між приватною, публічною та політичною сферами життя, кидають виклик існуванню сім'ї як соціальному інституту, створюють загрозу нових форм насилля щодо дітей, а тому потребують не лише суспільного обговорення, а й втручання держави. Щорічно в Україні за допомогою НРТ з'являється на світ близько 200 тисяч дітей. Передбачається, що їх чисельність буде зростати. З одного боку, в Україні збільшується кількість людей, що мають проблеми безпліддя, втім, як і в усьому світі. Відповідно до світової статистики, сьогодні – це кожна п'ята пара, а через 10 років, можливо, їх буде мати кожна третя пара [4].

Публічна сфера виступає як проміжна структура між приватним сектором життєвого світу і політичною системою. Артикулюючи і резонуючи проблеми, що виникають в приватній сфері, і, чинячи тиск на політичну систему, публічна сфера виконує роль посередника. Слід визнати, що обговорення НРТ ініціювалося зовсім не представниками державного апарату або членами парламенту. Вони підіймалися спочатку в публічній сфері (у ЗМІ, в акції неурядових організацій), а лише потім ставилися на «порядок денний» для розгляду в рамках інституалізованої політичної системи. Останнім часом дана проблематика широко обговорюється у твіттері – сервісі для публічного обміну короткими повідомленнями, що використовує вебінтерфейс, SMS повідомлення, блоги та інші засоби миттєвого обміну думками.

Розуміння НРТ як норми в товарній економіці деяких сучасних суспільств (у тому числі й України) захищає конкретний приватний інтерес і вигоду перш за все батьків. Опоненти такого підходу вважають, що він містить утилітарний інтерес дитини, бо у майбутньому може породжувати самотність з причини невизначеного місця у сімейних відносинах (наприклад, у випадку, коли сурогатною матір'ю є бабуся). Саме в сім'ї під час соціалізації індивід вперше набуває досвіду інтерсуб'єктивних відносин. Разом з тим, навіть за умов найблагороднішої мотивації батьків, які з різних причин звертаються до нових репродуктивних технологій, існує загроза морально-психологічного і навіть фізичного насилля щодо цінності життя їхніх майбутніх дітей.

У суспільстві постійно виникають суперечки щодо виняткового статусу таких дітей. Одні намагаються визнати їх здоровішими, більш «залюбленими» [4]. Тоді як інші, навпаки, доводять, що вони більш схильні до хронічних захворювань і навіть становлять загрозу для генофонду нації [2; 3]. Фактами морального тиску слід визнати приписування таким дітям «синдрому тих, хто залишився живим», бо під час процедури редукції вижили саме вони. Елементи морального насилля прочитуються також у ідентифікації дітей, що були зачаті *in vitro* з використанням генетичного матеріалу померлого батька, як дітей «загробного світу» [1]. Щоб запобігти таким ускладненням, доречно, продовжуючи дискусію й виводячи ситуацію за межі екстраординарної, слід на певний час зберігати таємницю щодо способу появи цих дітей на світ [4].

Більшість релігійних конфесій, а іноді й визнані фахівці у цій галузі, висловлюють сумніви щодо впровадження НРТ, або ж вимагають їх обмеження у певних випадках, що потребують визначення, публічного обговорення й правового регулювання. Так, «багато представників католицької церкви критикують не тільки методи допоміжної репродукції й безплідних людей, які вирішили пройти такі процедури, а й таврують дітей, народжених із застосуванням ЕКЗ» [8]. Поширюються думки, що, як правило, такі діти є фізично слабшими, схильними до певних захворювань, і страждають від цілої низки психічних відхилень, що є карою за «гріхи батьків», які погодилися використати даний різновид НРТ. На думку польського єпископа Тадеуша Піеронека, діти, народжені після ЕКЗ, були «вироблені» або «виготовлені», щоб реалізувати егоїстичні бажання своїх батьків, що пояснює, чому вони нібито відрізняються від «нормальних», і чому їм загрожує фізичний та емоційний дефіцит. Він назвав їх «франкенштейніанськими творіннями» [7]. Подібна «монстр-стратегія» є дуже потужною. Вона допомагає католицькій церкві і правим політикам здійснювати символічне й реальне панування над репродуктивним вибором, здоров'ям і правами людей [8].

У свою чергу, директор Інституту репродуктивної медицини, віце-президент Української Асоціації репродуктивної медицини, професор Федір Дахно зазначив: «Я відмовляю лесбійкам і гомосексуалістам. Це не сім'я і не шлюб, а суб'єкти, що намагаються вести спільне господарство, а тому регулюватися, відповідно, вони повинні законодавством з підприємницької діяльності» [4]. Він висловлюється дуже толерантно, підкреслюючи, що це його власна думка й вона може не співпадати з думками інших людей.

Втручання держави та її апарату теж не вирішує проблему, бо вони репрезентують загальні суспільні інтереси. Державний інтервенціонізм підриває приватну основу незалежного індивіда. Разом з тим, таким

шляхом підсилюється взаємовплив приватних та суспільнозначущих функцій сім'ї, що допомагає уникнути нових форм насилля щодо дітей. По-перше, на відносини неповнолітніх дітей і батьків поступово розповсюджується такий найважливіший принцип публічної сфери як рівність. По-друге, членство дітей в сім'ї стає результатом їх «добровільного» вибору. І, нарешті, процедуралізм оформлення сімейних взаємовідносин також наближає їх до публічної сфери суспільства.

Багато функцій сім'ї стали предметом публічного обговорення. Представники жіночого руху і феміністської теорії оспорили традиційні уявлення про розподіл домашніх обов'язків і відповідальності за виховання дітей. Вони примусили суспільство розглядати проблему абортів і доступу до контрацептивів як сферу особистої автономії жінки. Вони «відкрили» суспільству, що прояви насильства в сім'ї повинні розглядатися як злочини, що підлягають кримінальному покаранню, разом із сексуальними домаганнями і сексуальним примусом у будь-якій сфері.

Як логічне продовження даної тенденції у сучасному світі (особливо західному), спостерігається зміна у взаєминах між дітьми і батьками: від ієрархічного типу відносин – до рівності. Цей шлях є складним, неординарним, а тому нерідко викликає заперечення і опір. З'являються принципово нові феномени, що розмивають традиційні рамки розподілу приватного і публічного. Є, наприклад, прецеденти незгоди з вибором батьками статі дитини при хірургічному коректуванні гермафродитизму. До цього кола проблем належать також операції зі зміни статі, необхідність яких пояснюється травмами репродуктивних органів. Так, в 1963 році в Johns Hopkins Medical School (США) був прооперований хлопчик, у якого, в результаті автомобільної катастрофи, був істотно пошкоджений зовнішній статевий орган. У результаті операції, згідно рішення батьків, дванадцятирічний хлопчик Джон став дівчинкою Джоаною. Досягши повноліття, Джоана висловила претензії батькам і хірургам з вимогою фінансувати операцію по зворотній зміні статі [9, с. 83]. Таким чином, розвиток репродуктивних технологій здійснюється в напрямку, дуже часто несумісному з традиційним дискурсом про сім'ю. Не заперечуючи того, що для кожної окремої сім'ї ці питання можуть і повинні залишатися приватною справою, слід також визнати, що в цілому вони стають надбанням публічної сфери.

І, нарешті, про третій принцип вільної асоціації – процедуралізм – слід сказати, що і він все більш проникає в капіляри сімейних відносин. В умовах активного впровадження сучасних біотехнологій у репродуктивні процеси все частіше виникають проблеми, пов'язані з сурогатним материнством, з штучним заплідненням, з використанням донорської яйцеклітини або сперми, з можливим клонуванням. Тут проблеми процедуралізму відносин батьків між собою і з майбутньою дитиною експоненційно зростають. Це пов'язано з тим, що реалізація кожної з перерахованих можливостей перетинається з величезною кількістю обмовок, що вимагають правових та етичних уточнень.

Якщо майбутні батьки претендують на помітну роль в самовизначенні своєї дитини, то повинні правильно і справедливо гарантувати шанс автономного життя і майбутній дитині. Ю Габермас вважає, що «аргумент чужого впливу» втрачає свою гостроту, якщо визнати, що особа, яка підлягала до народження генетичному втручання, здійсненому певною мірою з тими або іншими обмовками, пізніше могла б безболісно виконати зворотну операцію або сама, за власним рішенням, зробити генетичне втручання у власний організм [6, с. 27]. Такий варіант самоманіпуляції був би корисним, тому що робив би очевидним постметафізичний сенс аргументу. Технізація «внутрішньої природи» означає свого роду трансгресію природних меж. У принципі, неприпустимим є замовчування потенційної проблеми ідентичності особи, яка стає дорослою і якій належить дізнатися про особливості своєї появи на світ. У цій ситуації до генетичного програмування додається ще й обман щодо цієї «релевантної життєвої обставини» [6, с. 102]. Крім того, обговорюється таке питання, як заборона на дискримінацію, що стосується переваг з приводу того, чи народиться «майбутня особа» хлопчиком або дівчинкою.

Отже, розширюється дискурс про те, які моменти сімейного життя повинні залишатися приватними, а які і в якому контексті – можуть розв'язуватися шляхом досягнення розумного консенсусу між членами сім'ї або тими інстанціями, які представляють і захищають інтереси членів сім'ї. Причому для встановлення симетричних відносин однаково важливими є інтереси і дитини, і матері, і батька. Тут консенсус повинен досягатися на основі симетричних відносин, з урахуванням накладення статус-функцій на агентів комунікації в тому сенсі, як його аналізує Дж. Сьорль. Він пише: «Коллективна інтенціональність призначає новий статус певному явищу і цей статус має відповідну функцію, яка не може виконуватися, виходячи виключно з властивих даному явищу природних функцій» [5, с. 15]. Це призначення створює новий інституційний факт, що виникає як результат угоди між людьми. Підтвердженням тому стали процедури встановлення батьківства та материнства, що спираються на генетичні дослідження і створюють прецедент публічного обговорення.

Таким чином, під впливом НРТ в сімейних відносинах біологічні, соціальні, культурні і психологічні моменти стають тісно переплетеними. Дана варіативність дає підстави відносити сім'ю до приватної або до публічної сфери в залежності від кожної конкретної ситуації накладання статус-функції, що заперечує насилья над дітьми: фізичне (можлива тілесна потворність), психологічне (синдром тих, хто вижив, особистісна криза дітей «загробного світу»), соціальне (самотність, невизначене місце у сімейних відносинах), етичне (життя, обтяжене загибеллю багатьох ембріонів).

ЛІТЕРАТУРА

1. Аксёнов И. Прогресс и человеческое достоинство. Этические вопросы современных вспомогательных репродуктивных технологий [Электронный ресурс] / И. Аксёнов. – Режим доступа : <http://www.bogoslov.ru/text/print/3215824.html>.
2. Баранов А. Справка о состоянии здоровья детей, родившихся в результате использования вспомогательных репродуктивных технологий, в том числе ЭКО [Электронный ресурс] / А. Баранов // Сайт Союза педиатров России. – Режим доступа : http://www.pediatr-russia.ru/pediatr/diagnos/article_10.html.
3. Близнюк Н. Давит груз мутаций [Электронный ресурс] / Н. Близнюк // Газета «Ставропольская правда». – Режим доступа : http://www.stpravda.ru/20060429/Davit_gruz_mutacij_10534.html.
4. Дети на заказ «Зеркало недели. Украина» [Электронный ресурс]. – 2012. – № 47. – 21 декабря. – Режим доступа : http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/deti_na_zakaz.html.
5. Сёрль Дж. Конструирование социальной реальности [Электронный ресурс] // Романова А. О книге Дж. Сёрля «Конструирование социальной реальности», рефер. перевод с англ. – Режим доступа : <http://www.amazon.com/exec>.
6. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы / Ю. Хабермас. – М. : Издательство «Весь мир», 2002. – 144 с.
7. Pieronek T. Pierowozorem in vitro jest Frankenstein. ZbiskupemКова Tadeuszem Pieronkiem rozmawia Wojciech Harpula [Электронный ресурс] / T. Pieronek. – Режим доступа : <http://wiadomosci.onet.pl>. – 2009. – 16 January.
8. Radkowska-Walkowich M. The creation of «monsters»: the discourse of opposition to in vitro fertilization in Poland / Reproductive Health Matters, Volume 20, Issue 40 / [Электронный ресурс] / M. Radkowska-Walkowich. – Режим доступа : <http://www.rhm-elsevier.com>.
9. Rethinking gender identity // Time, 3.24.97, Vol. 149, Issue 12. – P. 83.

Оксана Кікінежді,
д. психол. наук, професор,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

НЕНАСИЛЬНИЦЬКА ПАРАДИГМА: ОРІЄНТИРИ ЕГАЛІТАРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА

У статті розкриті психологічні механізми егалітарної соціалізації дітей та юнацтва в контексті ненасильницької парадигми. Представлено авторську модель гендерно-освітніх технологій як психолого-педагогічного супроводу статевої соціалізації особистості у період її дорослішання, спрямовану на партнерство статей та їхній особистісний розвиток; на формування егалітарної свідомості учнівської молоді з метою її успішної адаптації до особистісного, професійного та громадянського самоздійснення.

Oksana Kikinezhdі

NON-VIOLENT PARADIGM: ORIENTATIONS OF CHILDREN AND YOUTH' EGALITARIAN SOCIALIZATION

The article deals with the psychological mechanisms of children and youth' egalitarian socialization in the context of non-violent paradigm. The authorial model of gender and educational technology as psycho-pedagogical support of sexual socialization during his/her growing up period, aimed at gender partnership and personal development; at the formation of egalitarian consciousness of youth in order to adapt successfully their personal, professional and civic self-realization is analyzed.

В умовах зростання демократичного громадянства в Україні, актуалізації національної самосвідомості, переосмислення та утвердження гуманістичних цінностей на основі дотримання верховенства права, поваги до прав і свобод людини, людської гідності тощо, проблема захисту та зміцнення прав дітей сьогодні є вкрай злободедною, що вимагає її негайного вирішення.

Згідно з Білою книгою Ради Європи з міжкультурного діалогу «Жити разом у рівності та гідності» (2008), керівні принципи мирного співіснування у вільному суспільстві людей різних рас, релігій і культур полягають у взаємоповазі та розумінні, міжкультурному діалозі та освіті. На думку міжнародних експертів, це ключові аспекти для подолання нетерпимості між людьми та ефективні інструменти для укладання стійкого миру, створення безпечного середовища, дружнього до дитини. Важливе значення для визначення ціннісних основ соціальної стабільності будь-якого суспільства, має етика ненасильства, яка визначає шляхи

формування морально-духовного зростання індивіда (К. Войтила, М. Ганді, Л. Толстой, А. Швейцер, Є. Бистрицький, М. Боришевський, М. Савчин, Л. Кобелянська та ін.).

Суть ненасильницької парадигми полягає у запереченні або обмеженні сили як методу досягнення будь-яких цілей, оскільки ідеалами етики ненасильства є гуманізм, альтруїзм, толерантність, терпимість, довіра, взаємоповага, любов тощо. Не випадково видатний російський психолог С. Рубінштейн, осмислюючи проблему «як зберегти людяність в нелюдському суспільстві», писав: «Любовь есть высшее, не умствовать, а любить и творить дело любви – вот что надо. Да, любовь есть высшее, но любовь есть чувство, всякое чувство есть интенсивность, как бы объятие, в котором мы также сжимаемся. Эта интенсивность есть как заряд, который в действии, в жизни разрядится, и он разрядится тем, чем был заряжен, но что мы сжимаем в интенсивности нашего чувства и что должны в него включить – вот вопрос, на который любовь не дает ответа, хотя и заключает его» [7, с. 19]. Гуманізація освіти та виховання у цьому розумінні потребує реальних змін в соціокультурному просторі, зокрема ідеології родини, школи, ЗМІ, розробки інноваційних гендерно-освітніх технологій згідно Декларації прав дитини, Конвенції ООН про права дитини та чинних нормативно-правових документів України (стаття 24 Конституції України, Закони України «Про освіту», «Про охорону дитинства», «Про забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків та жінок» (5.09.2005), Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI ст.) тощо. Гуманітарна складова безпеки суспільного життя зумовлює виявлення психолого-педагогічних чинників розвитку егалітарної свідомості дітей та формування навичок ненасильницької поведінки у неповнолітніх, що і стало **метою** цієї статті.

Сучасна психологія у контексті «генези здійснення особистості» (С. Максименко) акцентує увагу на розвитку індивіда в системі процесів самопобудови і самоздійснення, гармонізації його внутрішнього світу із зовнішнім в умовах соціокультурної різноманітності, що спричинено глобалізаційними тенденціями (Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, Т. Говорун, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Москаленко, В. Татенко, Т. Титаренко, Н. Чепелєва та ін.). Найвиразніше цей феномен репрезентується в межах гуманістичного підходу, що дає змогу розкрити питання розвитку суб'єктності, самовираження, набуття «сутнісного Я» в суперечностях життя. На думку видатного українського психолога М. Боришевського, «у своїх проявах духовності особистість завжди залишається індивідуальністю, здатною на вибір власних життєвих цілей, реалізація яких забезпечує відчуття повноцінності самоздійснення, самореалізації як найважливішої соціально-психологічної потреби» [13, с. 6]. Саме завдяки цьому процес соціалізації особистості не втрачає гуманістичної спрямованості.

Метою національної освіти проголошено пріоритет особистісної орієнтації на розвиток дитини як суб'єкта власного життя, креативної, самодостатньої особистості, що є релевантною принципам гендерного підходу до виховання особистості та його різновиду – особистісно-егалітарного. Проблема впровадження гендерного підходу в сферу освіти на сьогодні є однією з найменш розроблених у вітчизняній практиці. Труднощі в його практичній реалізації пов'язані передусім із його відносним новаторством в освітній практиці, неоднозначним трактуванням як гендерної термінології, так і її змістовного наповнення, стереотипізацією свідомості освітян тощо.

Гендер як системотвірна ознака набуття особистістю ідентичності є важливим чинником національного розуміння буття юнаками та дівчатами, їх егалітарного життєздійснення (М. Богачевська-Хом'як, М. Боришевський, Т. Говорун, І. Кон, В. Кравець, В. Москаленко, В. Татенко, Т. Титаренко та ін.). Дороговказом для гендерного виховання слугують слова Великого Добротворця Василя Сухомлинського: «Виховання справжніх жінок та справжніх чоловіків починається з громадянських якостей особистості». Особистісно-орієнтована освіта розглядається як чинник егалітарної соціалізації учнівської молоді.

Не менш важливою видається також проблема формування егалітарних цінностей у гендерній культурі дітей та юнацтва. Соціально-конструктивний підхід набув в нашому дослідженні статусу провідного у виявленні соціально-педагогічних чинників гендерної ідентифікації особистості у період її дорослішання, що дає змогу визначити сутнісні детермінанти набуття індивідом гендерної ідентичності – статевотипізованої чи андрогінної, яка змодельована і продовжує моделюватися під впливом соціуму у представників обох статей (відповідно до традиційної та альтернативної їй – егалітарної соціалізації (П. Бергер, І. Бех, В. Васютинський, Т. Говорун, Т. Лукман, Е. Кімел, Г. Крайг, В. Кравець, М. Мід, С. Московічі, О. Сухомлинська та ін.).

Категорія гендеру розглядалась нами в контексті психологічних концепцій С. Бем, крізь призму теорій гендерних схем і ліній, а саме поляризації, андроцентризму та біологічного есенціалізму [1], у феномені яких простежується певна аналогія з висновками Л. Виготського про «знакове опосередкування» психіки, коли культурний знак стає засобом організації суб'єктної поведінки особистості у період її дорослішання. Соціалізація забезпечує входження дитини в гендерну культуру суспільства і є найважливішим фактором, що визначає конструювання її гендерної ідентичності, суб'єктну активність у процесі самотворення

Я-концепції відповідно до віку, зони найближчого розвитку та провідного виду діяльності, новоутворень в психічному розвитку.

Сучасний етап розвитку українського суспільства спричиняє амбівалентне ставлення до системи гендерних ролей, конфлікт між давнім дихотомічним їх розподілом та новими, егалітарними викликами до них. Гендерні настанови на мікрорівні представлені його дихотомією, протиставленням, яке притаманне традиційним гендерним орієнтаціям. При цьому більшою мірою виражена тенденція – маскулінізація дівчат та фемінізація хлопців.

Саме егалітарна соціалізація є співзвучною практиці особистісно-орієнтованого (ненасильницького) підходу в освіті як найбільш прогресивної та продуктивної спільноти рівноправних індивідуальностей різної статі, як прообразу демократичної моделі суспільства. У цьому розумінні вихідні положення особистісно-егалітарного підходу як базової стратегії соціалізації та виховання охоплюють реалізацію ідеї рівноправ'я статей та їх взаємозамінність; індетермінацію біологічною належністю гендерних ролей; утвердження егалітарного світогляду: гендерну компетентність як обізнаність із нормативами статевої поведінки, гендерну чуйність як створення умов для повноцінного розвитку представників різної статі попри статеві стереотипи та упередження, здатність вирішувати проблеми навчання і виховання з позиції егалітарної гендерної ідеології та гендерну толерантність як повагу до основоположних прав та свобод людини.

Гендерні компетенції як ключові у контексті егалітарної освітньої парадигми розвивають в особистості потребу і здатність до самопізнання і самовдосконалення, уміння будувати партнерські стосунки, бути конкурентоспроможною на ринку праці, утверджувати в приватному і публічному житті демократичні засади. В основу запропонованої нами егалітарної моделі статевої соціалізації покладені провідні ідеї гуманістичної психології та педагогіки, принципи особистісно-егалітарного підходу як базового в особистісному розвитку та подальшій самореалізації внутрішнього потенціалу індивідуальності, формування гендерної чуйності в різноманітності взаємодії між статями.

Побудова моделі психолого-педагогічного супроводу дітей та юнацтва на засадах інтеграції особистісно-орієнтованого та гендерного підходів (І. Бех, В. Кравець) охоплювала підготовку дівчат і хлопців до гнучкого соціостатевого репертуару в поведінці та різноманітних сферах життєдіяльності з урахуванням їхніх здібностей, уподобань, нахилів, можливостей, рівних умов для пропагування ідеї рівноваги та взаємозамінності статевих ролей, повноти розвитку індивідуальності, гармонійної цілісності особистості, незалежно від її статевої належності.

Встановлено, що гендерна компетентність як особлива система знань, умінь та навичок, релевантних принципам рівності статей, проявляється у розвитку здатності індивіда до гендерної чутливості в організації навчально-виховного процесу всіх ланок освіти на засадах особистісно-егалітарного підходу. Її формування як складової життєвої компетентності у підлітків та юнацтва передбачає розвиток їх критичного мислення, збагачення досвіду міжстатевої взаємодії партнерськими стосунками, здатність протистояти статевим стереотипам у поведінці. Це здійснювалося шляхом активізації інтересів учнівства та врахування його вікових потреб в інтерактивній взаємодії (через діалог у співпраці, фокус-групах, «мозкових штурмах», створення дидактичних ситуацій, сюжетно-рольових ігор, міні-дослідницьких проєктів) тощо. «Він–Вона» як суб'єкти інтеракції є головними дієвими фігурами освітнього процесу, які долають статеві стереотипи, роблять власний вибір. Груповий аналіз передбачав гендерну корекцію поведінки, перелік неподоланих упереджень чи зняття бар'єрів. Серед апробованих методів роботи з учнівством також застосовувалися і такі: інтерактивні міні-лекції, проблемні, частково-пошукові та евристичні бесіди, рефлексивні аналітичні коментарі, контент-аналіз аудіо-відеоматеріалів, створення кейсів і портфоліо з гендерних проблем, проведення експрес-інтерв'ю, рецензування публікацій ЗМІ на гендерну тематику, мозкові атаки, створення колажів, гендерних автобіографій відомих людей, коментарів з життєвих випадків (case study). Підґрунтям розробленого змісту, методів та прийомів психолого-педагогічного супроводу стали засади розвивального та суб'єктно-особистісного підходів гендерного навчання, розвиток саморефлексії (Я-хлопчик/Я-дівчинка: знаю, хочу, вмію) як наскрізних ліній у набутті гендерних знань неповнолітніми.

Реалізація програми «Гендерна культура молоді» здійснювалася в дослідженні за трьома напрямками: 1) корекційно-розвивальна робота з дітьми та юнацтвом із метою розвитку егалітарної взаємодії; 2) гендерна освіта педагогів, психологів і батьків як головних агентів гендерної соціалізації особистості у період її дорослішання; 3) гендерна освіченість студентської молоді (діяльність школи гендерної рівності, гендерно-освітнього центру) на основі розроблених положень особистісно-егалітарного підходу як засадничих принципів гендерної просвіти: науковість, об'єктивність гендерних знань як головне підґрунтя подолання стереотипів; адекватність їх освоєння віковим можливостям дітей, підлітків та юнацтва; позитивізм і толерантність у ставленні до статей та міжстатевого спілкування; опора на власний життєвий досвід індивіда, критичне осмислення засвоєних настанов щодо життя в статі; суб'єктна позиція (позиція актора) як умова

активізації гендерного самовизначення та саморефлексії в навчальному діалозі; рівноцінність «чоловічого» та «жіночого» начал в аналізі дидактичного матеріалу.

Методологічні засади гендерно-освітніх технологій склали психолого-педагогічні парадигми: формувальна – у дошкільній та початковій школі, розвивальна – у середній, творча – у вищій. У розроблених та запроваджених у навчальний процес педагогічних ВНЗ трьох взаємопов'язаних гендерних дисциплінах («Гендерна психологія», «Гендерна психологія і педагогіка», «Гендерна освіта: теорія і практика») акцентовано на умінні надання практичної консультативної допомоги дітям та дорослим у розв'язанні проблем жорстокого поводження з дітьми, подоланні статевої упередженості та сексизму з утвердження ідей самобутності особистості та її самореалізації незалежно від статі; захист неповнолітніх від домашнього, шкільного та гендерного насильства.

Емпірично доведено, що за цих умов запропонована модель психолого-педагогічного супроводу забезпечує розвиток уявлень про партнерство статей, паритетну взаємодію неповнолітніх у спілкуванні, активізує самовизначення молоді в питаннях гендерної культури, підвищує гендерну компетентність у майбутніх педагогів та вчителів-практиків. Важливою умовою ефективності програми було впровадження психолого-педагогічних засобів у навчально-виховний процес, комплексний підхід до формування паритетності статей у генезі системи відносин «вихователь – дитина – батьки».

Створення егалітарно-освітнього (творчо-розвивального) середовища в дошкільних, загальноосвітніх та вищих навчальних закладах можливе за умови впровадження методологічних засад гендерної ідеології навчання і виховання на основі використання «педагогічної матриці» національної гуманістичної спадщини. Застосування особистісно-орієнтованих технологій в освітніх закладах різного рівня сприяє розвитку андрогінних властивостей особистості, егалітарній міжстатевій паритетності у взаємодії «батьки – діти – педагоги». Вихованці (учні, студенти), як суб'єкти самотворчості, вчать критично сприймати статевостереотиповані реалії життя найближчого соціального середовища та долати їх. Шлях до гендерної культури пролягає через гендерну проінформованість (обізнаність), гендерну чуйність (розвиток умінь враховувати відсутність певних інтересів чи навичок, створення умов для їх розвитку) та вироблення асертивності в дійовому протистоянні й протиставленні статевим стереотипам.

У дослідженні апробована відповідність гендерно-освітніх технологій вимогам гендерного паритету в контексті розвитку ключових особистісних компетенцій як психолого-педагогічної інновації шляхом відмови від диференційованого, обмежувального підходу залежно від статі, на користь особистісного, індивідуалізованого розвитку. Реалізація особистісно-егалітарного підходу у контексті ненасильницької парадигми у зміст навчально-виховної роботи освітніх закладів є детермінантою розширення культуротворчого ментального простору всіх учасників педагогічної взаємодії – батьків, дітей, вчителів, що було покладено в основу діяльності Науково-дослідного центру з проблем гендерної освіти та виховання молоді НАПНУ – ТНПУ імені Володимира Гнатюка. Збагачення юнацтва особливою системою гендерних знань і практик, релевантних принципам паритетності статей, відповідно до європейських стандартів освіти та керівних принципів Ради Європи сприятиме розробці національної комплексної стратегії із захисту дітей від насильства та формуванню толерантності у професійній та особистісній самореалізації нової генерації громадян України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бем С. Линзы гендера : Трансформация взглядов на проблему неравенства полов : Пер. с англ. / С. Бем. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 336 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : У 2 кн. / І. Д. Бех. – Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
3. Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексєєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін]; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя ; НАПН України. – К. : Інформ. системи, 2010. – 342 с.
4. Выготский Л. С. Собрание сочинений : В 6 т. / Л. С. Выготский / Под ред. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 2. – 504 с.
5. Говорун Т. В. Гендерна психологія : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 308 с.
6. Жити разом : поєднання різноманіття і свободи в Європі ХХІ століття. Пер. з англ. – Львів. : Літопис, 2011. – 112 с.
7. Из дневников С. Л. Рубинштейна // Психологический журнал, 1999. – Т. 20. – № 4. – С. 19.
8. Кон И. С. Открытие «Я» / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1978. – 367 с.
9. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Радянська школа, 1989. – 608 с.
10. Кікінежді О. М. Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості : Монографія / О. М. Кікінежді. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 400 с.
11. Кравець В. Історія гендерної педагогіки : навч. посіб. для студ. вузів / В. Кравець. – Тернопіль : Джура, 2005. – 440 с.
12. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К. : Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

13. Психологічні закономірності розвитку духовності особистості : монографія / М. Й. Боришевський, О. В. Шевченко, Н. Д. Володарська та ін. ; за загальною редакцією М. Й. Боришевського. – К. : Педагогічна думка, 2011. – 200 с.
14. Татенко В. Соціальна психологія впливу : монографія / В. Татенко – К. : Міленіум, 2008. – 216 с.
15. Україна–Євросоюз у деталях. Гендерна рівність і права дітей. – № 2 (5), червень, 2010 р.
16. Як навчати школярів долати гендерні стереотипи : конспекти занять : навчально-методичний посібник [для загальноосвітніх навчальних закладів] / колектив авторів Т.Говорун, О.Кікінежді та ін.; за заг. ред. проф. Т. Говорун. – К. : ТОВ «Дорадо-Друк», 2011. – 804 с.

Олена Ковальова,
канд. юрид. н., доцент,
Одеський державний університет
внутрішніх справ

ЗАСТОСУВАННЯ ДО ДІТЕЙ ТІЛЕСНИХ ПОКАРАНЬ З МЕТОЮ ВИХОВАННЯ: СУПЕРЕЧНІСТЬ НОРМ ПРАВА, МОРАЛІ ТА РЕЛІГІЇ

Стаття присвячена аналізу норм права, моралі та релігії щодо застосування до дітей тілесних покарань в сім'ї у процесі виховання. Досліджуються причини та наслідки застосування до дітей фізичного насильства з боку батьків. Запропоновані шляхи зміни соціальних стереотипів з досліджуваної проблеми.

Olena Kovaliova

APPLICATION OF CORPORAL PUNISHMENT TO CHILDREN WITH EDUCATION AIM: DISCREPANCIES BETWEEN THE LAW, ETHICS AND RELIGION

This article analyzes the rules of law, ethics and religion in terms of corporal punishment against children in family education. It studies the reasons and consequences of physical abuse of children by parents. It suggests ways how to change social stereotypes over this problem.

Діти – квіти життя... Проте не всі, на жаль, полюбляють квіти, а тим паче, не всі знають, як правильно про них піклуватись та доглядати за ними. Цікаво, що дорослі не хехтують можливістю спитати поради у фахівців про правила догляду за квітами, проте не вважають це доцільним, коли мова йде про дітей, які найчастіше страждають від неправильного догляду найближчих людей – батьків та інших членів сім'ї. Якщо фахівця по догляду за квітами можна знайти майже в кожному квітковому магазині, то фахівця у сфері догляду за дитиною знайти не так просто, проте можливо. Тоді постає інше питання: «А навіщо»? Населення нашої країни вважає непотрібним, а ще частіше, – ганебним явищем залучення сторонніх людей до процесу виховання дитини. Часто від батьків, які лупцюють своїх дітей, не соромлячись, таким чином, «виховувати» дитину навіть прилюдно, можна почути, що це їх власна дитина, і вони мають право виховувати її як вважають за необхідне. З'ясувати, а чи так це насправді, і до чого призводить таке «виховання», є **метою** цієї статті.

Що стосується міжнародного законодавства в окресленій сфері, слід звернути увагу на те, що згідно з положеннями Конвенції ООН про права дитини, держави повинні прийняти всі необхідні заходи з метою захисту дитини від усіх форм фізичного чи психологічного насильства, образи чи зловживання, відсутності турботи чи недбалого ставлення, грубого звернення чи експлуатації, включаючи сексуальне зловживання з боку батьків, законного опікуна чи іншої особи, яка наглядає за дитиною [5]. Відповідно до Конституції України, забезпечення прав і свобод людини несумісне з дискримінацією за будь-якою ознакою, зокрема, і за віком. У статті 52 Конституції нашої країни зазначено, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом [6]. Згідно зі ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства», держава здійснює захист дитини від усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють [3]. Найбільш небезпечною формою насильства над дитиною, звичайно, є фізичне насильство. І найстрашнішим є застосування фізичного насильства найближчими людьми, членами власної сім'ї.

У Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» фізичне насильство в сім'ї визначається як умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності [4]. Таким чином, тілесні покарання (побиття різкою, паском, ляпаси тощо), які застосовуються батьками чи особами, що їх замінюють, з виховною метою, підпадають під визначення фізичного насильства і є протизаконними.

Батьки мають рацію, коли кажуть про своє право на обрання форм та методів виховання дитини. Так, ч. 3 ст. 151 Сімейного кодексу України надає їм таке право, проте мало хто з батьків звертає увагу на повне її формулювання: «батьки мають право обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства» [8]. Що стосується «моральних засад суспільства» щодо можливості та

доцільності застосування фізичного покарання з метою виховання дитини, можна ще подискутувати, проте з точки зору закону застосування фізичного покарання з будь-якою метою до дитини однозначно заборонено. Так, поміж іншим в ч. 7 ст. 150 Сімейного кодексу України зазначено, що «забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини» [8].

Якщо в правовій державі існує певна заборона, то логічним вбачається і встановлення відповідальності за її порушення. Дійсно, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 164 «Підстави позбавлення батьківських прав» Сімейного кодексу України, ст. 173 «Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми» Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), ст. 184 «Невиконання батьками обов'язків по вихованню дитини» КУпАП, ст. 166 «Злісне невиконання обов'язків по догляд за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування» Кримінального кодексу України тощо за застосування до дитини фізичного покарання батьки в залежності від завданої шкоди та інших обставин можуть і повинні бути притягнені до того чи іншого виду юридичної відповідальності. Але зазначені норми практично не працюють. На теперішній час, на жаль, тільки найбільш жорстокі випадки фізичного насильства в сім'ї щодо дітей стають надбанням громадськості та потрапляють в коло уваги правоохоронних органів [7].

Отже, на сьогодні в Україні можна констатувати деяку декларативність національного та міжнародного законодавства, що забезпечує захист дітей від насильства. І причиною цього, в першу чергу, є подвійні стандарти та байдужість суспільства до проблеми застосування тілесних покарань до дітей з боку батьків. Так, коли по телебаченню показують черговий сюжет про дитину, яка внаслідок побиття батьками опинилась на лікарняному ліжку, суспільство обурюється, проте мало хто наважується зробити зауваження батькам дитини, які у громадському місці (на дитячому майданчику, у парку, магазині, на пляжі, вулиці тощо) застосовують до неслухняної дитини фізичну силу (шльопають, дають запотиличник, штовхають, тягнуть за руку тощо). У такому випадку кожен повинен запитати у себе: а чи не винен/на і я у тому, що дитина опинилась у лікарні, а чи не пройшов/ла я осторонь цих батьків на вулиці і не зробив/ла їм вчасно зауваження...

Слід пам'ятати, що в результаті насильства дитині завдаються тяжкі травми, які мають згубні наслідки для її фізичного та психічного здоров'я. Відомо, що насильство породжує насильство. Для суспільства це небезпечно тим, що діти, які були жертвами чи свідками насильства в сім'ї, переносять негативний досвід жорстокого поводження у власне доросле життя. Результати багаточисленних досліджень свідчать, що дитина відтворює в майбутньому модель поведінки, яку вона спостерігала в дитинстві. Людина, що зростала в обстановці, де панувало насильство, схильна до вирішення конфліктів насильницьким шляхом [2, с. 100]. У дітей, до яких застосовувалися тілесні покарання, за спостереженням практикуючих психологів, формується занижена самооцінка, невіра в себе, неактивна життєва позиція, або підвищений рівень агресії, передовсім щодо слабших [7]. Отже, така сім'я продукує суспільству потенційних агресорів чи жертв. Для батьків, в свою чергу, це небезпечно втратою психологічного контакту з дитиною, яка з досягненням нею підліткового віку, стане «некерованою», а вже звичний для батьків авторитарний стиль виховання не буде призводити до слухняності, а навпаки, – зустрічатиме опір.

Велику роль у поширенні жорстокого поводження з дітьми відіграє необізнаність батьків щодо незаборонених та дієвих методів виховання дитини. Багато дорослих не розуміють, що застосування фізичного покарання свідчить про нездатність батьків донести свою думку до дитини словами. У більшості випадків людина, яка застосовує тілесні покарання, не усвідомлює згубних наслідків такого поводження, вважаючи, що її дії, викликані добрими намірами, є легітимними та виправданими.

Таким чином, в питаннях застосування до дітей тілесних покарань з метою виховного впливу в Україні спостерігається суперечність норм права та норм моралі. Враховуючи те, що Україна є правовою державою, недопустимою є ситуація, коли норми права йдуть в розріз із суспільною думкою, тим паче, ігноруються суспільством. У даному випадку є два можливих шляхи вирішення ситуації: перший (найменш ресурсозатратний та швидший) – змінити норми права і дозволити батькам застосовувати тілесні покарання до дітей в розумних межах (на прикладі Великобританії); другий (більш тривалий за часом та ресурсозатратний) – змінити норми моралі з цього питання. На мій погляд, слід акумулювати всі державні, наукові та громадські ресурси для реалізації саме другого шляху.

Насамперед, необхідно організувати роз'яснювальну роботу серед дорослого населення щодо зміни суспільної свідомості по відношенню до проблеми насильства в сім'ї, зокрема, щодо застосування фізичного насильства до дітей. Слід донести до суспільства, що виховання дітей в сім'ї – це дуже складний процес, знання та навички щодо виховання дитини необхідно набувати та вдосконалювати, що не потрібно соромитись звертатись до фахівців з цих проблем. Тілесні покарання згодом поступляться іншим, більш гуманним методам виховного впливу. Для цього потрібен час, просвітницька робота серед батьків, істотні

соціально-економічні зміни тощо. Варто згадати, що вчителі в школах теж застосовували фізичні покарання до учнів з метою виховання, проте суспільна думка з цього приводу кардинально змінилась, чому передували як законодавчі зміни, так і довгі роки роз'яснювальної роботи серед населення. Той факт, що без застосування фізичних покарань рівень підготовки учнів не погіршився, а вчителям прийшлося опанувати інші, дозволені методи конструктивного спілкування, свідчить про те, що метод фізичного впливу в процесі виховання дитини не є необхідним і незамінним.

Держава повинна організовувати та фінансувати інформаційні кампанії та просвітницькі програми для молоді з аналізом згубних наслідків насильства в сім'ї для їх особистого життя, в межах яких передбачити правову підготовку до сімейного життя осіб, які беруть шлюб, а також осіб, в яких народились діти. Крім того, доцільно організовувати безкоштовні консультації сімейної психотерапії для пар, які усвідомлюють згубність насильницького способу вирішення конфліктів з дітьми та прагнуть навчитись конструктивно вирішувати суперечки, які виникають. Адже більшість батьків застосовують фізичне покарання з метою виховання дитини лише тому, що не знають інших методів виховання, а також тому, що їх самих саме так виховували.

Особливу увагу слід приділити формуванню неприйняття будь-яких форм насильства над дітьми, особливо тілесних покарань, у правоохоронців. Так, відповідно до проведеного нами в 2013 році анкетування дільничних інспекторів міліції, лише 47% з них вважають абсолютно неприйнятним застосування фізичних покарань батьками дітей, 36% опитаних вважають, що все залежить від провини дитини, а 17% – впевнені в тому, що батьки мають право застосовувати тілесні покарання до власних дітей [1]. Правоохоронець, який застосовує тілесні покарання до власних дітей, не стане належним чином реагувати на порушення іншими особами заборони фізичного покарання дитини.

Слід звернути увагу, що не тільки норми моралі йдуть врозрід з нормами права в питаннях можливості застосування батьками тілесних покарань дітей, а й релігійні. Більшість релігійних норм щодо відносин між батьками та дітьми містяться у Старому Завіті, у Притчах Соломонових зокрема: 13 : 24 «Хто шкодує різки своєї, той ненавидить сина; а хто любить, той з дитинства карає його»; 19 : 18 «Карай сина свого, доки є надія, і не обурюйся його криком»; 22 : 15 «Глупство прив'язалося до серця юнака; але виправна різка відкине гнів його від нього»; 23 : 13–14 «Не залишай юнака без покарання; якщо покараєш його різкою, він не помре. Ти покараєш його різкою, і врятуєш душу його від шеолу»; 29 : 15 «Різка і викриття дають мудрість; але підліток, залишений без уваги, вчиняє сором матері».

З огляду на те, що велика кількість українців є віруючими людьми, релігійні норми досить часто для них мають пріоритет над нормами права. Отже, необхідно залучати представників церкви до тлумачення норм Біблії, приведення релігійних норм і норм права у відповідність, та вироблення єдиної офіційної позиції церкви щодо неможливості застосування тілесних покарань батьками дітей. Наприкінці хотілось би підкреслити, що при вирішенні проблеми застосування батьками тілесних покарань з метою виховання дітей необхідно пам'ятати, що попередження насильства в сім'ї щодо дітей є основою профілактики вчинення ними в майбутньому насильства у власній сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волощук А. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї : [монографія] / А. Волощук, Х. Ярмачі, О. Ковальова. – Одеса : ОДУВС, 2013. – 217 с.
2. Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї : [методичний посібник для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції / за заг. ред. С. О. Павлиш, Г. Христової]. – К. : ПРООН в Україні, 2010. – 179 с.
3. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
4. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. № 2789 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>.
5. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
6. Конституція України : прийнята 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – С. 141.
7. Левченко К. Тілесні покарання дітей : ефективний засіб виховання чи порушення прав дитини [Електронний ресурс] / К. Левченко. – Режим доступу : <http://umdpd.info/index.php?id=1225559536>.
8. Сімейний кодекс України. Коментар основних положень / [упоряд. М. Хавронюк]. – К. : Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

Наталія Коніщева,
д. екон. н., професор, академік
Академії економічних наук України,
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

НАСЛІДКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ СІМ'Ї

У статті представлено аналіз негативних наслідків кризових явищ щодо трансформації сучасної сім'ї та соціально-економічного становища молоді в Україні. Обґрунтовано пріоритети формування сімейної та молодіжної політики.

Nataliia Konishcheva

OUTCOMES OF THE TRANSFORMATION OF UKRAINIAN FAMILIES

The paper analyzes negative effects of the crisis with regard to transformation of modern family and socio-economic situation of youth in Ukraine. Development priorities for family and youth policies are substantiated.

Діти, підлітки та молодь – це майбутнє незалежної України. Від того, як вони будуть виховані, які сімейні та загальнолюдські цінності будуть сповідувати, залежить вибір моделі розбудови нашої держави в світовому інформаційно-інтелектуальному просторі.

За даними Державної служби статистики України, за 1991–2013 рр. чисельність населення України зменшилась з 51,6 до 45,4 млн осіб, тобто на 6,2 млн, або на 12%. У 2012 р. народилось 520,7 тис. осіб (у 1990 р. – 657,2), а померло 663,1 тис., тобто скорочення населення склало 142,4 тис. осіб [1, с. 319]. Чисельність дітей у віці 0–14 років змінилась за цей період з 11029,5 до 6620,6 тис. осіб, тобто на 4408,9 тис. осіб, або на 39,97%. Чисельність підлітків та молоді в Україні у віці 15–34 років зменшилась з 14745,3 до 12982,9 тис. осіб, тобто на 1762,4 тис. осіб, або на 12%. При цьому кількість населення у віці 65 років і старше зросла на 9,1%. У результаті демографічне навантаження на 1000 осіб постійного населення у віці 16–59 років за 1990–2012 рр. зменшилось з 708 до 585 осіб, у тому числі особами у віці 0–15 років – з 389 до 246 осіб, тобто на 37%. А навантаження особами у віці 60 років і старше збільшилось з 319 до 339 осіб, тобто на 6,3%.

Спостерігається зростання частки дітей, народжених у матерів, які не перебували у зареєстрованому шлюбі: за 1990–2012 рр. з 11,2% до 21,4%, що свідчить про тенденцію швидкого руйнування інституту сім'ї. При зменшенні загальної чисельності народжених на 20,8%, кількість народжених у матерів, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, зросла на 51,8%, з них за порядком народження: першими – на 29,2%, другими – на 89,7%, третіми – на 78,6%, четвертими – на 71,8%, п'ятими та наступними – на 51,5%.

Цю тенденцію підсилює кризовий стан соціально-економічного становища на протязі всіх років незалежності України, що примушує громадян мігрувати в інші країни та регіони. За офіційними даними, українці мешкають у 55 країнах світу. «Четверта хвиля» еміграції «викинула» за кордон від 7 до 10 млн українців, переважно сімейних. В умовах сучасної глобальної фінансової кризи процеси трудової міграції обумовлено надто низьким рівнем заробітної плати в Україні, високим рівнем безробіття, особливо в невеликих містах. Кожен четвертий з працездатних громадян України працює за кордоном. Відтік людського капіталу перетворює країну в «зону стихійного лиха». Але держава недостатньо займається проблемами та соціальними наслідками еміграції, незважаючи на те, що громадяни та суспільство постійно привертають до них увагу.

За усіма напрямками міграції кількість вибулих у 2012 р. склала 664,4 тис. осіб, або 145,7 осіб на 10 тис. наявного населення. Найбільш вагомим напрямом міграції в Україні є внутрішньозагальна – 82,8 вибулих на 10 тис. наявного населення. За 2000–2012 рр. питома вага цього напрямку зросла з 55,2% до 56,7%. З 2,8% до 41% збільшилась питома вага міжрегіональної міграції, тоді як міждержавної міграції – зменшилась з 12% до 2,2% [1, с. 336]. Міграційне скорочення негативно впливає на статевовікову структуру населення України та трудовий потенціал. Жінок фертильного віку (15–49 років) серед тих, хто виїхав до інших регіонів України чи інших країн, було майже 40%. Зважаючи на те, що демографічна ситуація в країні оцінюється як кризова, а також на загострення соціальних проблем внаслідок світової економічної кризи, вищезазначені тенденції міграційних процесів серйозно деформують склад трудового потенціалу країни та її окремих регіонів [2, 3].

Одним із значущих негативних наслідків відтоку людського капіталу за кордон чи інші регіони є поширення соціального сирітства в Україні. За даними опитування, проведеного серед заробітчанин, дев'ять із десяти мають дітей. Кожною четвертою дитиною в Україні опікується батько. У кожній шостій дитини за кордоном обоє батьків, тому її доглядають бабуся чи дідусь. Двоє з десяти заробітчанин залишили своїх дітей на близьких родичів [4]. Згідно з соціологічними дослідженнями, сімейний статус потенційного гастарбайтера виглядає так: сім'ю мають 62,0% (проти 54,4% серед потенційних емігрантів), розлучені – 7,5% (проти 9,9%), вдівці складають 4,4% (проти 5,5%). Дітей у віці до 16 років у потенційних гастарбайтерів більше, ніж у групі потенційних емігрантів: по одній дитині мають 26,4% сімей, які готуються до від'їзду

назавжди, а двох – всього 6,0%. У співвітчизників, що збираються за кордон з метою тимчасової роботи, одну дитину у віці до 16 років мають 27,6%, двох – 15,4%, трьох і більше – 1,5% сімей. У сім'ях потенційних емігрантів кількість неповнолітніх дітей не перевищує двох [5, с. 73].

За оцінкою фахівців, в Україні вже понад 3,5 млн. дітей стали соціальними сиротами [6]. Замість школи діти заробітчани, позбавлені батьківського контролю, витрачають дедалі більше часу на алкоголь, наркотики, гральні автомати, хуліганство і навіть розбійні напади. Підлітки, виховання яких здійснюється без батьків, – фактично втрачене покоління. Впливу на таких нема, і жодна прийомна сім'я чи притулок їх уже не перевиховає. Слід підкреслити, що проблема соціального та національного сирітства є лише «верхівкою айсбергу», тобто концентрованим вираженням сучасного соціально-економічного розвитку. Кількісні параметри процесів, які розглядаються, досягли таких якісних характеристик, що обов'язково матимуть негативні наслідки для майбутнього країни.

Поширення соціального сирітства здійснюється на тлі багатьох негативних процесів, які спостерігаються серед підлітків та молоді України. Статистика щодо складу підлітків, які перебувають на обліку в кримінальній міліції у справах неповнолітніх, свідчить, що серед них питома вага тих, хто ніде не працював і не навчався, збільшилася за 1990–2012 рр. з 8,2% до 16,3%. З цією тенденцією кореспондується динаміка зростання за цей період серед засуджених питомої ваги осіб у працездатному віці, які ніде не працювали і не навчалися, – з 23,2% до 70%. Серед неповнолітніх, які перебували на обліку в підрозділах кримінальної міліції, питома вага тих, які не мали батьків чи мали одного з батьків, збільшилася за 2000–2012 рр. з 28,3% до 36%. Протягом багатьох років в Україні практично не знижується питома вага молодих людей (у віці до 30 років), засуджених за окремі види злочинів у загальному обсязі засуджених: 47,9% у 1985 р., 51,1% у 1995 р., 51,3% у 2010 р., 48,1% у 2012 р., з них у віці 14–17 років – 5,5%, 18–24 років – 23,2%, 25–29 років – 19,4%. Питома вага жінок серед засуджених зросла з 9,5% у 1990 р. до 12,5% у 2012 р. [1, с. 487]. У 2013 р. – вже до 13,3%. За даними Державної судової адміністрації України, питома вага молоді (у віці до 30 років) склала у 2012 р. 48,2% кількості всіх засуджених, у тому числі 63,1% за злочини проти громадського порядку та моральності, 57,5% – проти статевої свободи та статевої недоторканості, 56,1% – проти безпеки руху та експлуатації транспорту, 55,9% за злочини проти власності, 43,7% – за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення. Питома вага підлітків, засуджених за останній злочин, склала 1,8% загальної кількості засуджених за цей злочин [1, с. 488].

90% зареєстрованих наркоманів – це молоді люди до 30 років, 60% з них – у віці від 15 до 25 років, 10–25% серед тих, хто споживає наркотики – 13–16-річні. В останні роки істотно зросла частка тих, хто долучився до першого вживання в дитячому віці. Зокрема, у віці 9 років ці речовини вперше спробували 1% опитаних хлопців і 0,4% дівчат. Найбільш вживаними наркотиками залишаються марихуана або гашиш (14% учнівської молоді вживали марихуану хоча б один раз упродовж життя), транквілізатори або заспокійливі (4% опитаних), інгалятори (3%), екстазі (3%), ЛСД (1%), суміші алкоголю з медпрепаратами (1% опитаних). З тих, хто перебуває в компаніях з ризикованою поведінкою, 37% опитаних вживали марихуану чи гашиш від 1 до 19 разів, 26% – 20 і більше разів, тоді як серед підлітків, чії друзі не вживають наркотики, таких, відповідно, 10 і 1% [7, с. 95]. Майже 30% злочинів скоєно у стані алкогольного сп'яніння: за 2000–2012 рр. питома вага таких осіб серед засуджених зросла в Україні з 23,9% до 25,1% [1, с. 487]. При цьому в країні спостерігаються стійкі тенденції зростання споживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків.

Згідно з дослідженнями Українського інституту соціальних досліджень імені О. Яременка, здійсненими в 1995, 1999, 2003 та 2007 роках за сприяння Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), найбільша питома вага учнів, що починають вживати пиво та алкогольні коктейлі, припадає на вік 13–14 років. 17% учнів зазначили, що почали вживати міцні алкогольні напої у віці 15 років. 91% опитаних хлопців і дівчат вживали алкогольні напої впродовж життя хоча б раз, з них 23% вживали алкоголь більше 40 разів. За останні 30 днів перед опитуванням алкогольні напої вживали 62% підлітків [7, с. 92]. Надання сучасним підліткам знань щодо здорового способу життя, формування відповідального ставлення до свого здоров'я, викорінення легковажного ставлення та хибних стереотипів щодо куріння, вживання алкогольних напоїв та наркотиків, які наві'язуються в компаніях з ризикованою поведінкою, в першу чергу, залежать від морального благополуччя дитини та здорової сімейної атмосфери, покращення взаємовідносин з батьками.

Проблеми соціального сирітства в українському суспільстві набирають обертів. Вже у найближчому майбутньому суспільство отримає дуже гострі ситуації та соціальні явища, які стануть наслідками сьогodнішньої безвідповідальності батьків та держави, постійних соціальних стресів у результаті «шокової терапії», під впливом яких вже третє десятиріччя живе населення України. Слід змінювати моральні пріоритети в суспільстві, щоб виховання дітей не приносилося в жертву матеріальному благополуччю. Діти часто потребують не так фінансової підтримки, як батьківського виховання, уваги і турботи. Відмова

у батьківському теплі та піклуванні позначається на психоемоційному стані тисяч українських дітей, впливає на формування їх особистості. Покинуті діти, на думку психологів, створюватимуть свої сім'ї саме за такою моделлю, як і їх батьки, що залишили власну дитину.

Підвищення відповідальності за виховання дітей, підлітків та молоді варто розглядати в трикутнику «сім'я, громада, держава», об'єднуючи зусилля всіх сторін. Ефективність державної підтримки молодого покоління є індикаторами становища всього суспільства. У багатьох країнах молодь вважається однією з найбільш важливих соціальних груп, тому що має могутній інноваційний потенціал, від якого залежать майбутні напрями розвитку українського суспільства. Посилення ролі «молодіжного чинника» в соціально-економічних, політичних, соціокультурних процесах, як об'єктивної закономірності світового розвитку, специфічні потреби і потенціал молоді як мобільної соціальної групи суспільства обумовлюють необхідність попередження негативних наслідків різного роду соціально-економічних процесів. Шляхи, які обере нове покоління, залежать від сьогоденних умов життєдіяльності, а також можливостей щодо вибудовування майбутнього, які пропонуються молоді на різних етапах становлення.

Неповнолітні є однією з найуразливіших груп на ринку праці України. Деформована структура господарського комплексу країни, експортно-сировинна модель розвитку економіки і внаслідок цього – високий рівень смертності працездатного населення, зростання корупції та організованої злочинності, легальна та нелегальна міграція, торгівля людьми, безробіття та процеси, що супроводжують сучасну фінансово-економічну кризу, обумовлюють негативні явища щодо працевлаштування молоді в Україні. Тому становище молоді на ринку праці з кожним роком стає все складнішим. У результаті цих процесів зростає незатребуваність та соціальний песимізм серед української молоді. Згідно із соціологічним опитуванням, більше 60% людей у віці 29–35 років не бачать своєї соціальної перспективи в Україні, 78% з них не відчують себе господарями у державі, майже 70% не задоволені своїм соціальним статусом. Вивчення становища молоді в Україні свідчить про те, що сучасна державна політика не враховує реальні інтереси та потреби молоді щодо створення здорової сім'ї та виховання дітей, не сприяє забезпеченню рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, формуванню необхідних умов для зміцнення правових та матеріальних гарантій щодо здійснення прав і свобод молодих громадян, реалізації їх творчих можливостей та ініціатив [2; 8; 9]. За роки незалежності України в зв'язку з процесами ринкової трансформації економіки, деформацією соціальних інститутів, відсутністю науково обґрунтованої стратегії соціально-економічного розвитку накопичилось багато проблем, усвідомлення і вирішення яких на державному рівні сприяло б підвищенню ролі молодих людей у суспільстві на основі створення умов для більш повного розкриття їх потенційних можливостей.

Сьогодні стан дитячих і підліткових проблем в Україні досяг такої загрозливої межі, що подальше їх поглиблення вже обертається національною катастрофою. Тому необхідні розробка та реалізація активної державної політики, яка полягає у створенні політичних, економічних, соціальних, організаційних, інформаційних умов і гарантій для забезпечення всебічних потреб неповнолітніх, реалізації їх творчого потенціалу, стимулювання активної життєвої позиції, усвідомлення відповідальності не тільки за власне майбутнє, а майбутнє своєї родини та країни загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Статистичний щорічник України за 2012 рік. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – 552 с.
2. Коніщева Н. Соціально-економічне становище молоді: проблеми поліпшення / Н. Коніщева // Економіка и право. – 2009. – № 3 (25). – С. 132 – 139.
3. Коніщева Н. Міграційні процеси як чинник формування державної молодіжної політики в Донецькій області / Н. Коніщева // Економічний вісник Донбасу. – 2009. – № 4. – С. 4 – 10.
4. Пасс А. Оформлення офіційної опіки над дітьми заробітчани / А. Пасс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.deti.zp.ua/show_article.php?a_id=300088.
5. Прибыткова И. Хроники миграционных событий в Украине до и после распада СССР / И. Прибыткова // Социология : теория, методы, маркетинг. – 2009. – № 1. – С. 41 – 77.
6. Дидула Р. Письма детей мигрантов – о себе и об Украине [Электронный ресурс] / Р. Дидула. – Режим доступа : http://www.deti.zp.ua/show_article.php?a_id=300120.
7. Рівень і тенденції поширення тютюнокуріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед учнівської молоді України : [монографія] / О. Балакірева, Т. Бондар, Н. Рингач та ін. – К. : Український ін-т соціальних досліджень імені О. Яременка, 2008. – 152 с.
8. Коніщева Н. Втілення принципів гендерної рівності у державному управлінні / Н. Коніщева // Регіональний розвиток – основа розбудови української держави : [зб. наук. праць Донецького державного університету управління]. – Донецьк : Донецький держ. ун-т управління, 2012. – С. 14 – 21.
9. Коніщева Н. Гендерна компонента формування громадянського суспільства в Україні / Н. Коніщева // Розвиток громадянського суспільства в Україні : минуле, сучасність, перспективи : [монографія] / за заг. ред. О. Руденко, С. Штурхецького. – Острого : Ін-т глобальних стратегій управління НУ «Острозька академія», 2013. – С. 258 – 277.

Володимир Кравець,
д. пед. н., професор,
дійсний член НАПН України,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СТАТЕВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ В УКРАЇНІ

У статті показано вплив різних агентів статевої соціалізації на учнівську молодь, проаналізовано шляхи попередження та корекції негативних впливів в контексті гуманістичної парадигми.

Volodymyr Kravets

URGENT PROBLEMS OF SEXUAL SOCIALIZATION OF CHILDREN AND TEENAGERS IN UKRAINE

The article features the influence of various agents of sexual socialization on students. The ways of prevention and correction of negative effects are analyzed in the context of humanistic paradigm.

У контексті ненасильницької парадигми безстатеве навчання і виховання в українській педагогіці і досі викликає в багатьох дослідників занепокоєння щодо спотвореної соціалізації хлопчиків і дівчаток, що спричинює відхилення у формуванні особистості, невротичні і поведінкові порушення, невдалі шлюбні союзи тощо. Очевидно, що жорсткі стандарти традиційної культури щодо фемінінності й маскуліності, а особливо сексуальності та її проявів є анахронізмом і стають об'єктивною перешкодою для ефективної статевої соціалізації, виховання статевої культури молодого покоління. Традиційна статеві соціалізація дітей і підлітків продовжує відтворювати патріархатні стереотипи взаємодії статей у суспільній і приватній сферах, які все частіше вступають у суперечність з реальними трансформаціями гендерних відносин у сучасному українському суспільстві, стають на заваді розкриттю індивідуальності людини як важливого фактору демократичних відносин.

Пріоритетними напрямками у галузі освіти згідно чинних державних документів (Концепція національної системи виховання, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст. (2002 р.), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.) визначено збереження і зміцнення здоров'я підростаючого покоління, упровадження програми підготовки молоді до подружнього життя, формування відповідального батьківства та материнства. Президент НАПН України Василь Кремень підкреслює: «Коеволюція природних, соціальних і культурних систем повинна змінити парадигму «панування» людини над природою, суспільством і самою собою. У відносинах між людьми, спільнотами, групами і етносами тощо перше місце повинна посісти *культура діалогу і згоди*, узгодження різних інтересів, терпимості до плюралізму, цінностей, але зовсім *не морального хаосу*. Таким є одне з найважливіших спрямувань адекватної у XXI ст. філософії освіти і культури» [3; с. 283].

У наукових розробках останніх років зростає кількість досліджень проблем статі, гендеру та сексуальності людини. Соціалізація дітей та юнацтва є важливою функцією різних інституцій, починаючи від сім'ї і школи, закінчуючи такими її агентами, як ЗМІ, церква, неформальні об'єднання. На сучасному стані розвитку педагогічної науки у вихованні статевої культури юнацтва виокремлюють підходи, акцентовані на медико-біологічних, морально-етичних і психологічних аспектах проблеми. Серед причин підвищеної уваги дослідників передовсім варто назвати переосмислення наукових, культурних і духовних цінностей, пов'язаних з переходом від техногенної культури, котра проголошує примат суспільства над особистістю, до антропогенної, яка розглядає людину як вищу цінність в сукупності всіх її проявів.

Результати нашого дослідження свідчать:

1. Прояви сексуальності зумовлені анатомічними й фізіологічними відмінностями чоловіка і жінки, їх гормональними особливостями, статевими ролями, котрі вони засвоюють упродовж усього життя. Подібність і відмінність чоловічої і жіночої сексуальності – одне з найскладніших питань сексології, а врахування цього у статевої соціалізації – сексуальної педагогіки. Порівняльно-історичний аналіз динаміки сексуальної поведінки, установок і цінностей останніх півстоліття показує різке зменшення мотиваційних відмінностей у поведінці чоловіків і жінок: віці сексуального дебюту, кількості сексуальних партнерів, прояві сексуальної ініціативи, ставлення до еротики тощо.

2. Величезне значення у статевої соціалізації має психологічно безпечне міжстатеве спілкування. Комунікативні риси і стиль спілкування у хлопчиків і дівчаток різні. Ігрове спілкування дітей диференціюється за статтю. На кожному віковому етапі взаємини статей мають специфічні особливості. Школярі по-різному переживають почуття закоханості. Для дівчат кохання, передовсім, емоційне ставлення,

котре містить близькість до партнера, прагнення бути поруч з ним, отримати задоволення від інтимного спілкування з ним; для хлопців – це насамперед розуміння, емоційна близькість і референтність партнера.

3. Особливої уваги потребує характеристика сексуальних практик учнівської молоді, конвенційні, еротично забарвлені форми міжстатевої комунікації. Сексуальні практики в дітей та підлітків мають різні форми прояву: підглядання за протилежною статтю, «задирання» спідниць у дівчат, ігри з еротичним підтекстом, мастурбація, деліквентна лексика, еротичне фантазування, захоплення порнографією й анекдотами, надмірний флірт і кокетство, петтінг, сексуальне експериментування, проституція, сексуальні домагання та приставання тощо. Вкажемо на зменшення відмінностей у статевої поведінці та установках між юнаками і дівчатами:

– у дівчат інтенсивність занять мастурбацією значно менша, ніж у хлопців; дівчата більш мистецькі у використанні елементів флірту, поведінці зваблювання;

– юнаки соромляться своєї цнотливості значно більше, ніж дівчата, через це вони раніше дебютують у сексі; ранні статевої контакти у хлопців зазвичай безлюбівні, дуже прозаїчні; юнаки більше орієнтовані на різноманітність сексуальних відчуттів; діаметрально протилежними є сприйняття хлопцями і дівчатами сексуального дебюту. Перший статевої контакт є переломним моментом у житті жінки, а в житті чоловіка він не відіграє суттєвої ролі.

4. Виявлено, що перший сексуальний контакт у юнацтва є мотиваційно незрілим із істотними відмінностями у хлопців і дівчат. Сексуальні стосунки стримують не моральні фактори, а страх завагітніти, заразитись тощо. Відсутність у підлітків та юнацтва особистісної концепції «сексуального незбудження» призводить до гедоністичних установок. Гендерні стереотипи придушують сексуальну активність дівчат, змушуючи їх відчувати себе залежними і підпорядкованими. Дівчата частіше стають об'єктами сексуальної дискримінації: приставань, домагань, звалтувань. Низка непорозумінь у стосунках юнаків і дівчат пов'язані з нерозумінням психологічних особливостей статей. Серед фігурантів дитячої проституції домінують дівчата, хоч, як засвідчило дослідження, останнім часом зростає кількість юнаків, котрі залучаються до цих практик. Однозначно доведено, що проституція зумовлена, передовсім, недоліками у системі статевого виховання підростаючого покоління.

5. У статевої соціалізації молоді виділено дві основні складові: гендерну та сексуальну. При цьому під гендерною соціалізацією ми розуміли процес засвоєння, прийняття і відтворення норм, правил поведінки, установок відповідно до культурних уявлень про роль, становище й призначення чоловіка та жінки в суспільстві, а під сексуальною соціалізацією – процес організованих і стихійних впливів на особистість, котрі допомагають їй стати повноцінним чоловіком чи повноцінною жінкою у сексуальному житті, навчитись управляти своєю сексуальністю й зберігати репродуктивне здоров'я, підготуватись до сексуального партнерства. Дослідженням встановлено суттєві особливості соціалізації в дівчат і юнаків.

6. У процесі класифікування гендерної соціалізації виділено і проаналізовано такі її види, як гендерно чутлива і гендерно нечутлива (за вибором установки), спрямована, відносно контрольована та стихійна (за способом впливу), явна і латентна (за формою засвоєння), первинна і вторинна (за часом впливу) тощо. Накреслено шляхи і способи конструювання жіночої та чоловічої ідентичності: гендерне маркування предметів і дій, статева типізація, диференційований педагогічний вплив (номінація, звернення, позначення, вказівка, покладання повноважень, прохання, корекція, ініціювання, приклад тощо), моделювання, диференційне підсилення, самоціалізація, конструювання дорослими гендерної ролі дитини (соціалізація через маніпуляції, вербальна апеляція, «каналізація», демонстрація діяльності), екзистенційний натиск, імпрітінг і фасилітація. Суттєву роль у гендерній соціалізації відіграють методики, орієнтовані на організацію педагогічних ситуацій та різноманітні тренінги.

У дослідженні нами встановлено наступне: досягнення гендерної ідентичності дівчатам дається легше, ніж хлопцям; хлопчики менш вільні у перетині міжстатевих кордонів, вони часто вимушені будувати свою гендерну ідентичність переважно на негативі: не бути подібним на дівчат, не брати участі в жіночих видах діяльності, у них діє «маскулінний фільтр», котрий відкидає фемінінні якості; якщо дівчина гарантовано розв'язує сумніви, пов'язані зі своєю статевою ідентифікацією, то юнакові необхідно постійно підтверджувати свою маскулінність.

7. Важливими завданнями сексуальної соціалізації дітей і підлітків ми визначили формування культурно-erotичного розуміння статевого життя людини, окультурення статевого потягу, виховання правильного ставлення до сексуальності і сексу, відхилення у сексуальній поведінці тощо. Таким чином, процес сексуальної соціалізації спрямований на досягнення певного рівня сексуальної культури.

У дослідженні показано гендерні особливості сексуальних сценаріїв, а також формування основ сексуальної культури у представників різної статі, ознайомлення з психологією сексуальності чоловіків і жінок. Наприклад, у формуванні гігієнічних навичок гігієни статі та сексуального спілкування, ми враховували відмінності психології статей («чоловік кохає очима»). Тривалість любовної гри залежить

від сексуальних умінь чоловіка та можливостей жінки. Окремі аспекти сексуальної прелюдії (вміння висловити те, що відчуваєш до коханої людини, володіння дотиковою культурою, культурою пестощів і т. п.) ми відзначали передовсім для чоловіка, інші – для жінки (вміння підтримати партнера, вміння якомога ефектніше «себе подати», вміння вільно і невимушено рухатися тощо), треті необхідні обом статям (вміння відмовити в близькості, впевненість у своїх діях, володіння невербальними компонентами сексуального спілкування і т. п.).

У сексуальній сексуалізації нами було виявлено наступне: жінки більш консервативні щодо сексуальних поз; жінки частіше вдаються до симуляції задоволення; для жінки важливіші умови, за яких здійснюється секс-контакт, їй важливо розслабитися; для жінки більш важливим є епілог сексуальних стосунків, чого не враховують через рефрактерність чоловіки; з першої шлюбної ночі і до «золотого» весілля дружина не має права негативно оцінювати сексуальні здібності чоловіка і т. п.

8. Досягнення статевої зрілості і початок сексуальної активності пов'язані з ризиком для сексуального і репродуктивного здоров'я як дівчат, так і хлопців. Йдеться про загальносоматичні хвороби і їх вплив на формування репродуктивної системи, а також про гінекологічні та андрологічні захворювання. В процесі дослідження констатовано низький рівень культури підтримання репродуктивного здоров'я, доведено, що дівчата будь-якого віку, особливо підліткового, мають нижчі показники здоров'я, ніж хлопці-однолітки; у хлопців слабше сформовані елементарні гігієнічні навички; позиція юнаків щодо наркотиків чіткіша, ніж дівчат. У процесі експериментального вивчення проблеми виділено соціально-педагогічні причини змін у репродуктивному здоров'ї молоді (прагнення схуднути, ранній початок статевого життя, відсутність профілактики девіантної поведінки, що призводить до захворювань, котрі передаються статевим шляхом тощо), а також накреслено шляхи його зміцнення. Важливим компонентом статевої соціалізації є формування усвідомленого батьківства, що включає демографічне виховання, підготовку до прокреативної діяльності, психолого-педагогічну підготовку майбутніх батьків і формування контрацептивної культури.

9. З метою успішного вирішення завдань статевої соціалізації дітей і підлітків доцільно максимально використати переваги сімейних впливів, враховуючи диференційоване ставлення батька і матері до дітей різної статі. Батьки не завжди усвідомлюють відмінності в психосексуальному розвитку хлопців і дівчат, а через те допускаються в статевої соціалізації численних помилок. Вони частіше хвилюються з приводу хлопчиків, які грають у дівчачі ігри, ніж з приводу дівчаток-шибениць, часто неусвідомлено заохочують типову для статі поведінку дітей і негативно ставляться до поведінки, що не відповідає статі дитини. Розрізняються гендерні ролі матері і батька щодо дітей. Це проявляється у розподілі видів відповідальності за дітей, стилях поведінки матері і батька, демонстрації у поведінці гендерно-типових рис своєї статі, відмінностях у ставленні до дочки і сина тощо. Батьки відрізняються від матерів значно більшою гендерною вибірковістю.

10. Потужним засобом, за допомогою якого суспільство відтворює гендер і соціальні сосунки, є система освіти. Щоправда, українська школа сьогодні здійснює ідею статевої соціалізації недостатньо. В дослідженні вичленено можливості змісту програмового матеріалу в цьому процесі, а також проаналізовано особливості організації навчального процесу, що сприяють формуванню жіночості/мужності у школярів, зацентрована увага на психофізіологічних характеристиках хлопців і дівчат, які необхідно враховувати у викладанні (у хлопців і дівчат різна працездатність, різний темп входження в урок; по-різному на них впливає змагальність у навчанні; хлопці краще виконують пошукову роботу і т.п.). Продемонстровано типові помилки вчителів у реалізації гендерного підходу, а також окреслені основні підходи до вирішення проблеми статевої диференціації. Приймаючи позитивно елементи роздільного навчання, ми не сприймаємо ідеї роздільних класів, а тим більше – роздільних шкіл.

Дослідження не претендує на вичерпний аналіз проблеми статевої соціалізації дітей і підлітків. Її складність, багатогранність і надзвичайна актуальність вимагають подальшого теоретичного і практичного вирішення низки питань, орієнтованих на шляхи запобігання насильству над дітьми, досягнення завдань гендерної та сексуальної складових успішної соціалізації молодого покоління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гендерні дослідження : прикладні аспекти : монографія / [В. П. Кравець, Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді та ін.] ; за наук. ред. В. П. Кравця. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. – 448 с.
2. Кравець В. П. Статева соціалізація дітей і підлітків : закономірності та гендерні особливості. Монографія. – Тернопіль : ТНПУ, 2008. – 384 с.
3. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В. Г. Кремень. – К. : Педагогічна думка, 2009. – 520 с.

Галина Лактіонова,
д. пед. н., професор,
Інститут педагогічної освіти
і освіти дорослих
НАПН України

**ТРЕНІНГОВИЙ КУРС «БАТЬКІВСТВО В РАДІСТЬ»
ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ПОПЕРЕДЖЕННЯ СІМЕЙНОГО НАСИЛЬСТВА:
ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ**

У 2008 р. програма Агентства США з міжнародного розвитку «Родина для дитини» ініціювала створення української версії тренінгового курсу «Батьківство в радість», що був розроблений у штаті Орегон (США) й досить швидко набув визнання на національному й міжнародному рівнях. У статті на підставі аналізу змісту і принципів організації тренінгового курсу, а також практичного вітчизняного досвіду його впровадження в практику діяльності низки державних і недержавних інституцій обґрунтовуються умови, що забезпечують успіх зазначеної технології у роботі з різними категоріями батьків.

Halyna Laktionova

**TRAINING COURSE “PARENTING MAKES YOU HAPPY”
AS A TECHNOLOGY OF PREVENTION OF FAMILY VIOLENCE: EXPERIENCE
OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE**

In 2008, “Family for a Child” Program USAID initiated development of Ukrainian version of the training syllabus “Parenting makes you happy” which had been developed in Oregon, U.S., and was promptly recognized nationally and internationally. Based on analysis of the content and principles of training syllabus development as well as on practical national experience of its implementation in governmental and non-governmental institutions, this entry proves the conditions which ensure the success of the above-mentioned technology when working with different categories of parents.

Перше видання тренінгового курсу «Батьківство в радість» було здійснено у 2008 р. [1] і стало одним із результатів діяльності Програми USAID «Родина для дитини», що здійснювалося в Україні організацією Холт Інтернешнл Чілдренз Сервісез. Основою для розробки курсу слугувала однойменна програма, авторами якої були батьки-фахівці. Вони добре усвідомлювали нагальність потреби навчання батьків, передусім тих, у яких в дитинстві був відсутній особистий досвід зростання в атмосфері любові та поваги, і які своє батьківство сприймали як проблему. Саме у цих сім'ях існує підвищений ризик бездоглядності і безпритульності, жорстокого поводження з дітьми, оскільки такі батьки не прагнуть основ навчання і самоосвіти. Тому найскладнішим питанням є питання їхньої мотивації та залучення до батьківства. Те, що розроблена у штаті Орегон програма «Батьківство в радість» вже понад чверті століття з успіхом впроваджується у 36 штатах Америки, а також у Румунії та в Україні свідчить про те, що її автори врахували соціально-психологічні особливості батьків, на яких, передусім, був розрахований тренінг. З 1983 року десяткам тисяч батьків участь у програмі допомогла набути нових знань та навичок, підвищити рівень батьківської компетентності, змінити погляди на себе і своїх дітей. Провідним принципом, на якому побудовано тренінг «Батьківство в радість», є принцип поваги до батьків та надання їм підтримки у зовсім непростій справі виховання дітей.

Тренінговий курс, що складається з одного вступного і 12 основних занять не декларує, а навчає батьків бачити в дитині особистість, цінувати її, зростати разом з нею, сприяти створенню найкращих можливостей для її стабільного та гармонійного розвитку, залучаючи як можливості сім'ї, так і оточуючого середовища. Цілком закономірно, що цільовою аудиторією курсу є батьки, які мають дітей від народження до шести років, адже, з одного боку, саме на цьому етапі закладаються основи характеру, світосприйняття, інтелектуального розвитку особистості дитини, а з іншого – саме у цей період формується ставлення батьків до своїх обов'язків.

Цінність тренінгу «Батьківство в радість» полягає в можливості для батьків: впевнитися, що проблеми у вихованні дітей мають й інші сім'ї; познайомитися з ними і домовитися про взаємодопомогу в подальшому; усвідомити себе «відповідальними не за дитину, й відповідальними перед дитиною» (Ф. Дольто), навчившись оцінювати свою поведінку, свої дії з позиції дитини; набути нові знання і практичні навички, що допомагають відчувати задоволення від батьківства; змінити на краще стосунки з дітьми та зробити їх щасливішими.

Перевагами курсу є його цілісність, комплексність, продумані принципи і логіка побудови, різноманітність простих й одночасно ефективних технік і методик, які застосовуються. Ще одним позитивом тренінгу є його гнучкість. Інформація у додатках дозволяє тренеру у залежності від складу учасників запропонувати їм більший обсяг за темою, яка виявилася актуальною чи незрозумілою й вимагала

додаткових пояснень, виконання вправ тощо. На мою думку, як одного з авторів-укладачів української версії «Батьківства в радість», важливими були ще 4 характерних риси цього тренінгового курсу, а саме: наявність навчальних відеоматеріалів; вміщений у посібнику для тренера «Робочий зошит для батьків»; подання перед викладенням змісту «ключових положень», що дозволяло тренеру легко контролювати ступінь засвоєння матеріалу; сформульовані методичні рекомендації щодо організації та увага до питань підтримки вмотивованості батьків на подальшу участь у ньому.

Слід взяти до уваги, що у США та інших розвинених країнах Заходу, участь у тренінгу, який має на меті попередження насильства над дітьми, подолання жорстокого поводження з боку батьків, може мати спонукальний чи навіть примусовий характер (мова йде про рекомендації соціальних служб, без дотримання яких не виплачується фінансова соціальна допомога чи блокуються пільги, чи про рішення суду на підставі встановлених і доведених фактів насильства, жорстокого ставлення до дитини у сім'ї з боку одного чи обох з батьків чи осіб, які їх замінюють). Питання про примусові навчальні програми в Україні залишається невирішеним і, скоріш за все, не буде вирішено у найближчій перспективі. Це, безумовно, створює додаткові труднощі для організаторів цих програм, які мають застосовувати не примус, а інші стимули. Проте безумовно, що пролонгована навчальна програма (а саме такою є тренінговий курс «Батьківство в радість») передусім, має відповідати потребам батьків, бути зрозумілою і цікавою для них. На підставі анкетування, спостереження, інтерв'ю, що були проведені з учасниками навчальних тренінгів для тренерів, керівниками соціальних служб та громадських організацій, батьками, які пройшли чи проходять курс навчання (разом – 48 осіб), можу стверджувати, що «Батьківство в радість» – одна з програм, яка позитивно себе зарекомендувала й має потенціал для подальшого поширення.

Відмітимо, що підготовлений тренінговий курс «Батьківство в радість» був не перекладом американського варіанту, а його творчою адаптацією. Я з доктором педагогічних наук І. Д. Зверєвою прагнули врахувати не тільки відмінності в педагогічних і психологічних термінах і підходах, але й перші результати впровадження курсу у трьох пілотних майданчиках: у Броварському районі Київської області, м. Умані Черкаської області та Новомосковському районі Дніпропетровської області. Ми запропонували іншу структуру викладання змісту тренінгу; уточнили принципи та назви деяких модулів; підібрали низку епіграфів українського та російського походження. Матеріал викладено таким чином, щоб було якнайзручніше користуватися ним, а саме: всі модулі подано за єдиним зразком; визначено мету та час проведення; матеріали та обладнання, виокремлено рекомендації для тренера тощо.

З метою поширення програми, а також забезпечення стабільності у її використанні, виправданим кроком була підготовка у 2009 р. другого видання тренінгового курсу «Батьківство в радість» [2], що дозволило врахувати зауваження та побажання, які були виказані користувачами посібника, учасниками тренінгових занять. Є сенс зазначити, що у другому виданні термін «батьківська компетентність» вже знайшов відображення не тільки у тексті тренінгу, але й у його назві: «тренінг з формування батьківської компетентності», що визначаємо як «доведену спроможність здійснювати на належному рівні функцію вихователів дитини, створювати і забезпечувати найкращі з можливих умов для її життя та розвитку». Таким чином, до структури компетентності входять не лише знання, уміння, навички, а й система цінностей, досвід, мотивація. У руслі такого підходу тренінговий курс «Батьківство в радість» зосереджується на формуванні 3-х груп компетентностей: забезпечення дитині захисту і безпеки; задоволення потреб дитини у розвитку; зміцнення та розвиток довготривалих стосунків з дитиною. Принциповим є також те, що друге видання цього курсу отримало рекомендацію до друку Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України як перша цілісна навчальна програма для конкретної групи батьків з досвідом впровадження. Розміщення електронної версії посібника на сайті програми «Родина для дитини» сприяло поширенню цієї технології.

Позитивний досвід впровадження курсу у пілотних регіонах дозволив Державній соціальній службі для сім'ї, дітей та молоді рекомендувати використовувати «Батьківство в радість» у роботі з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах в усіх регіонах України. Безумовно, важливою складовою було проведення 2-х тренінгових сесій для тренерів. Зважаючи на короткий термін підготовки, навчання передувало підбір кандидатів. Серед критеріїв важливого значення надавалось досвіду тренерської роботи, роботи чи спілкуванню з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах, а також освіті, рівню фахової підготовки, віку, наявності дітей. Було обрано стратегію підготовки 2-х тренерів з одного регіону, що сприяло, з одного боку, сталості у використанні тренінгового курсу, а, з іншого, – за певних умов допомагало забезпечувати належний рівень групової динаміки. Останнє, на наш погляд, було важливим з огляду на те, що тренінговий курс складається, окрім вступного заняття, з 12 навчальних модулів. За результатами навчання ті учасники, які успішно склали залік і продемонстрували свою здатність проводити тренінгову програму, отримали відповідні сертифікати.

Враховуючи високу плінність кадрів у системі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, яка, окрім того, зазнала реорганізації у зв'язку з адміністративною реформою, з 24 осіб, які пройшли навчання у 2009 і 2010 роках, в теперішній час у системі, на жаль, працюють не більше 10%. Між тим, на відміну від багатьох програм, існування яких обмежується терміном дії програм технічної допомоги, курс «Батьківство в радість» не тільки не зник, а й розширив сферу застосування і отримав додатковий шанс на подальший розвиток.

У 2013–2014 рр. керівники Програми РАСТ, що розрахована на п'ять років соціальної роботи в Україні з особами, які мають проблеми з ВЛ/Снідом, вирішили впровадити «Батьківство в радість» для роботи з батьками зі своєї цільової групи. Після проведення 2-х тренінгових сесій з навчання 16 тренерів з різних регіонів України, якими були, переважно, представники неурядових організацій, я також здійснила серію візитів у регіони. Це надало можливості для консультаційної роботи після присутності на чергових тренінгових заняттях, а також для проведення фокусних груп, інтерв'ю, учасниками яких стали 22 особи.

За результатами роботи було сформульовано низку висновків, а саме:

1. Тренінговий курс «Батьківство в радість» сприймається батьками, які належать до осіб з проблемами ВЛ/Сніду, позитивно. Завдяки заняттям вони набувають нові знання, навички спілкування та саморегуляції, починають переосмислювати своє життя, розуміти витоки своїх життєвих проблем і шукати шляхи їх подолання. Вони більш відповідально починають ставитися до виконання батьківських обов'язків і до самих себе. Ризик агресивної поведінки знижується не лише стосовно дитини, але й інших членів сім'ї, найближчого оточення. Участь у групових заняттях стає не тільки формою соціально-психологічної підтримки, а й стимулом для саморозвитку та самоудосконалення. Серед учасників тренінгового курсу у всіх регіонах були не тільки жінки, але й подружні/партнерські пари.

2. Однією з умов, що забезпечують успіх впровадження тренерського курсу, є наявність обладнаних дитячих кімнат, що важливо для батьків, які не мають змоги залишити дітей вдома під опікою родичів, знайомих, старших дітей.

3. Використання відеоматеріалів, технічне забезпечення приміщень, де відбуваються тренінгові заняття, є однією з умов ефективності навчання.

4. Враховуючи соціально-психологічні і культурні особливості потенційних учасників навчання, є сенс у використанні посібника і робочих матеріалів для батьків на мові, яка сприймається як «рідна». Іншими словами, у східних і південних регіонах України необхідний переклад матеріалів посібника на російську мову.

5. В Україні цілком можливо, за прикладом країн Заходу, залучати деяких учасників до виконання ролі помічника тренера, а згодом і тренера, що додасть тренінговій програмі більшої переконливості і впливатиме на її результативність.

6. Необхідною складовою у впровадженні програм «Батьківство в радість» мають бути групи самопомоги з числа випускників тренінгового курсу, а також організація форумів, зльотів, що дозволяє швидко узагальнювати і поширювати кращий досвід.

7. Важливим елементом можуть бути періодичні супервізії, які дозволяють проводити навчання безпосередньо на місцях, що особливо важливо для тих тренерів, які не мають достатнього досвіду. Така система візитів дозволяє оперативно реагувати на нові потреби, побачити нові можливості, зберегти людський ресурс, яким є тренери і який є найдорожчим.

8. Впровадження навчальних тренінгових курсів загалом є складною і комплексною проблемою, основними компонентами якої є: розробка і створення технології; забезпечення науково-методичного супроводу; підготовка, збереження тренерського складу і підвищення його професійної кваліфікації.

9. Фахівці-батьки, як свідчить приклад «Батьківства в радість», можуть бути ініціаторами, авторами і співавторами у створенні тренінгових програм з формування батьківської компетентності. Але, зважаючи на те, що ціна створення нової соціально-педагогічної технології є досить високою, а сам процес займає багато часу, варто ефективно використати ті ресурси, які вже створені і довели свою корисність.

10. Одне із завдань державної сімейної політики полягає у формуванні відповідального ставлення молоді до виконання батьківських обов'язків, зокрема, шляхом впровадження навчальних і просвітницьких програм для різних категорій сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Їх розвиток – одна із складових реалізації принципу «навчання впродовж життя».

ЛІТЕРАТУРА

1. Батьківство в радість. Тренінговий курс з набуття батьківських навичок / [автори-упоряд. Г. Лактіонова, І. Зверева]. – К. : Р.К. Майстер-принт, 2008. – 359 с.
2. Батьківство в радість. Тренінговий курс з формування батьківської компетентності / [автори-упоряд. Г. Лактіонова, І. Зверева]. – [2-ге вид, перероб. та доповн.]. – К. : Фенікс, 2009. – 360 с.

Катерина Левченко,
д. юрид. н., професор,
Міжнародний жіночий правозахисний
центр «Ла Страда Україна»

НАЦІОНАЛЬНА ДИТЯЧА «ГАРЯЧА ЛІНІЯ» ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ

У статті узагальнено досвід роботи Національної дитячої «гарячої лінії», яка працює з 2013 р. на базі Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда Україна». Представлено основні категорії проблемних питань, з яких надаються консультації для неповнолітніх, визначені типові організаційні питання та перспективні напрями її розвитку.

Kateryna Levchenko

NATIONAL CHILDREN'S "HOTLINE" AS A TECHNOLOGY OF PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS

The article summarizes the experience of the National Children's "HotLine" which is run by the International Women's Rights Center "La Strada Ukraine" since 2013. It lists the main problems on which the consultations are provided, identifies, common organizational issues and examines promising areas of development.

Консультавання дітей з актуальних питань, які їх хвилюють, здійснюється в багатьох країнах із використанням «телефонів довіри», «гарячих ліній» або «ліній допомоги». Звернувшись на «гарячу лінію», діти можуть знайти відповіді на свої питання. Окрім того, «гаряча лінія» може бути важливою частиною механізму перенаправлення в тих ситуаціях, коли діти потребують подальшої допомоги. У запропонованій статті узагальнено досвід роботи Національної дитячої «гарячої лінії», яка працює з 1 січня 2013 р. на базі Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда Україна».

Національна дитяча «гаряча лінія» (далі – НДГЛ) працює за номером 0 800 500 225 (безкоштовно зі стаціонарних та мобільних телефонів) по буднях з 12.00 до 17.00. Це національна інституція, де будь-яка дитина має можливість бути вислуханою, почутою, сприйнятою серйозно. Тут діти отримують поради, психологічні консультації, допомогу у зверненні до відповідальних органів на місцях тощо. Дорослим надаються психологічні поради та юридичні консультації стосовно відстоювання прав дітей. У 2013 р. на НДГЛ надійшло 18 575 дзвінків, з них 92,9% від дітей, 7,1% – від дорослих стосовно дитячих питань. 58,4% дзвінків від дівчат, 41,6% – від хлопців. Для порівняння, у 2011 р., коли працювала єдина «гаряча лінія» і для дітей, і для дорослих щодо запобігання насильству та захисту прав дітей, було отримано всього 12 162 дзвінки, серед яких 6495 дзвінків надійшло від дітей (53,4% – від загального числа дзвінків).

Діяльність «гарячої лінії» із захисту прав дитини відповідає положенням міжнародних документів, зокрема, Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Ст.13 цієї Конвенції носить назву «Лінії допомоги»: «Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для заохочення й підтримки створення інформаційних служб, зокрема, служб телефонної допомоги або допомоги в мережі Інтернет для надання порад абонентам, навіть конфіденційно або з належним урахуванням анонімності».

Основні питання, з яких надаються консультації на Національній «гарячій лінії» з захисту прав дітей є наступними: 1. Насильство та жорстоке поводження з дітьми (в сім'ї, у школі, на вулиці, в громадських місцях) – фізичне, економічне, психологічне, сексуальне, булінг, кібербулінг. 2. Діти-свідки насильства. 3. Комерційна сексуальна експлуатація дітей (продаж дітей задля сексуальних утіх, їх викрадення та шантажування). 4. Трудова експлуатація дітей (примушування їх до праці, в т.ч. і до домашньої праці; залучення дітей до кримінальної діяльності). 5. Дискримінація дитини. 6. Сімейні стосунки; аналіз сімейної ситуації, якщо батьки дитини алко-, наркозалежні чи психічно хворі). 7. Стосунки з однолітками (проблеми та конфлікти з друзями, партнерами). 8. Порушення прав дітей в освітній сфері (конфлікти з вчителями, викладачами, дирекцією навчального закладу; відмова у пільгах на навчання тощо). 9. Психологічні проблеми неповнолітніх. 10. Фізичне здоров'я дітей. 11. Алко-, наркозалежні (інформація про суть і зловживання; консультування дітей, які вживають наркотичні речовини та алкоголь (1 раз і більше)). 12. Сексуальність (інформація про сексуальні стосунки; вагітність; засоби контрацепції; сексуальні фантазії; питання, що стосуються мастурбації тощо). 13. Діти-утікачі (дитина, яка шукає притулку, продуктів харчування; смерть дитини на вулиці; діти-сироти; ресурси та фінансова допомога). 14. Встановлення опіки над дитиною. 15. Встановлення місця проживання дитини. 16. Позбавлення батьківських прав (юридичний аспект – умови та можливості позбавлення батьківських прав; судові особливості тощо). 17. Призначення аліментів. 18. Соціальні виплати при народженні дитини. 19. Діти в конфлікті з законом. 20. Ранні шлюби і примусові шлюби. 21. Безпека дітей в Інтернеті. 22. Суїцидальні дзвінки від дітей.

Діяльність Національної «гарячої лінії» Центру носить комплексний характер – діють одночасно і hotline («гаряча лінія»), і trustline («лінія довіри», «телефон довіри»), і helpline («лінія допомоги»). Такий комплексний характер роботи вимагає постійного вдосконалення діяльності НДГЛ, налагодження партнерських стосунків, пошуків фінансування та репрезентування.

Для розповсюдження номеру «гарячої лінії» важливою є постійна реклама її діяльності. Центр «Ла Страда Україна» використовує наступні канали розповсюдження реклами: інтернет (розміщення банерів із розробленими агентствами візуалами на партнерських сайтах та за домовленостями на інших); друкована реклама, розміщення візуалу з номерами Національних «гарячих ліній» у засобах масової інформації; співпраця із соціально-відповідальним бізнесом – рекламування номеру Національної «гарячої лінії» на упаковці продуктів виробників, зошитах, щоденниках тощо; креативні роздатки для розповсюдження безпосередньо серед груп ризику (під час заходів для школярів та студентів); інформування про діяльність «гарячої лінії» під час різних заходів. Так, сумарна кількість згадувань та цитувань за результатами наданих співробітниками Центру «Ла Страда Україна» інтерв'ю різним засобам масової інформації у 2013 році склала понад 500. Номер дитячої «гарячої лінії» надрукований у 71 публікації [1]. Переважна більшість абонентів дізналася про номер НДГЛ від знайомих та друзів (31,3%), з роздаткових інформаційних матеріалів (24,4%), телевізійних програм (15,1%), зошитів/щоденників (9%), Інтернет-сайтів (8,7%), періодичних друкованих видань (5%) тощо.

Важливим завданням Центру «Ла Страда Україна» для підтримання роботи «гарячої лінії» є необхідність постійного вдосконалення знань консультантами в галузі дитячої психології, правових питань тощо. Не менш як двічі на тиждень здійснюються супервізії та інтравізії для консультантів, навчальні тренінги для консультантів та волонтерів. Потужним ресурсом є волонтери, які вже надають консультації на НДГЛ. На сьогоднішній день Центр залучає до консультування на Національній дитячій «гарячій лінії» 8 волонтерів, які надають юридичні, психологічні та інформаційні консультації. Волонтери залучаються до суспільно корисної діяльності, отримують можливість самовдосконалення та самореалізації, покращують навички спілкування, розуміння інших людей, отримують знання консультування у сфері захисту прав дітей.

З метою відображення дзвінків, які надходять на Національну дитячу «гарячу лінію», створена база даних, систематично здійснюється підрахування статистика надходження дзвінків та наданих консультацій. Отримані дані дають змогу аналізувати поточну ситуацію щодо тематики, за якими працює НДГЛ, а також відслідковувати тенденції та зміни. Під час ведення нової статистичної звітності будуть окремо аналізуватися дзвінки та консультації. Так, наприклад, процентне співвідношення за видами консультацій рахуватиметься від кількості наданих консультацій, а не отриманих дзвінків, адже один дзвінок може складатися з декількох консультацій. Статистика підраховуватиметься щоквартально. Розроблена база даних дозволяє збирати, підраховувати та аналізувати дані відповідно до міжнародних вимог та стандартів, визначених Міжнародною асоціацією дитячих «гарячих ліній» (Child Helpline International). У випадку Національної дитячої «гарячої лінії», на сьогоднішній день статистика дзвінків є важливим джерелом інформації про реальні питання, що турбують дітей щодо порушення їхніх прав.

Діяльність «гарячих ліній» потребує тісної співпраці з міжнародними, державними та громадськими організаціями. Так, Центр «Ла Страда Україна» є членом Всесвітньої організації дитячих «гарячих ліній» (Child Helpline International). Фінансову підтримку діяльності «гарячої лінії» надає Міжнародний фонд «Відродження». Консультативна співпраця здійснюється із Дитячим Фондом ООН (ЮНІСЕФ), який також планує надати фінансову підтримку «гарячій лінії», Всесвітньою організацією проти дитячої проституції, порнографії та торгівлі людьми – ЕКПАТ та іншими організаціями. Діяльність «гарячої лінії» Центру «Ла Страда Україна» знайшла підтримку в Заключних рекомендаціях Комітету ООН з прав дитини, за результатами розгляду 3-ої та 4-ої об'єднаної доповіді України про виконання Конвенції ООН з прав дитини (п. 81 – 82), який привітав роботу «гарячої лінії».

Національна дитяча «гаряча лінія» є не лише безпосереднім інструментом надання інформації та підтримки тим, хто звертається, але й важливим елементом в системі перенаправлення абонентів задля отримання допомоги та подальшого моніторингу виконання компетентними державними органами влади своїх повноважень. Окрім дзвінків, під час яких достатньо розмови та консультації, до НДГЛ надходять дзвінки, які вимагають безпосередньої реакції з боку Центру – так, наприклад, якщо повідомляється про ймовірне насильство чи жорстоке поводження з дитиною тощо. У таких випадках консультант НДГЛ готує лист на компетентний орган державної влади з проханням перевірити інформацію, що надійшла, та повідомити про результати перевірки у найближчі строки. Окрім того, можуть розсилатися додаткові листи на інші профільні установи, у разі nereгування – скарги до вищого органу влади. Частина найбільш складних запитів передається до Юридичного департаменту Центру для подальшої роботи з ними. Так, у 2013 році було направлено 31 письмове звернення до служб у справах дітей з приводу насильства та жорстокого поводження з дітьми, 7 письмових звернень до Міністерства соціальної політики України,

6 письмових звернень до управлінь кримінальної міліції у справах дітей, 5 звернень до обласних та районних державних адміністрацій, 3 звернення до прокуратури, 2 звернення до управлінь освіти, 2 звернення до Уповноваженого Президента України з прав дитини. Загалом, було підготовлено та направлено 56 письмових звернень до компетентних державних органів влади [1].

Важливими партнерами в роботі Національної дитячої «гарячої лінії» є Міністерство освіти і науки України, а також Департамент з прав дитини Міністерства соціальної політики України та їх структурні підрозділи на місцях – служби у справах дітей та центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Так, наприклад, Міністерство освіти і науки України неодноразово готувало та розсилало в регіони рекомендаційні листи, в яких робило посилання на Національну дитячу «гарячу лінію» як джерело інформації. Партнерами НДГЛ також є Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство закордонних справ, Міністерство охорони здоров'я та інші структури. Налагоджена співпраця між Національною дитячою «гарячою лінією» та державними та недержавними організаціями є не тільки прикладом ефективної взаємодії, але й моделлю надання важливих соціальних послуг громадською організацією. В абсолютній більшості країн, представники яких входять до Міжнародної асоціації дитячих «телефонів довіри», останні працюють саме на базі громадських організацій, але фінансуються при цьому з державних або муніципальних бюджетів. При цьому лінії розглядаються як національні і включені до державних планів та програм. Тож заплановані в 2013 р. Міністерством соціальної політики більш ніж одинадцять мільйонів гривень на створення державної дитячої «гарячої лінії» замість підтримки існуючої (що так і не відбулося), виглядало не лише як корупційна схема відмивання бюджетних коштів, обсяг яких в декілька разів перевищує потреби, але й суперечить сучасному досвіду надання послуг.

Можливості для більш ефективного залучення організацій громадянського суспільства до сфери надання соціальних послуг надають Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг» від 15.03.2012 р. № 4523-VI [2] та Стратегія реформування системи надання соціальних послуг (розпорядження Кабінету Міністрів України від 8.08.2012 р. № 556-р [3]). Серед нормативно-правових актів, які унормовують можливість фінансування громадських організацій є: Закон України «Про громадські об'єднання», ст. 22 та 23 [4]; Закон України «Про соціальні послуги», ст. 1,7 [5]; Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» № 5428-VI [6]; Указ Президента України № 32/2012 від 25.01.2012 р. «Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» [7]; Указ Президента України № 212/2012 від 24.03.2012 р. «Про стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» [8]; Постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.2011 р. № 1049 [9]; Постанова Кабінету Міністрів України № 324 від 29.04.2013 р. «Про затвердження Порядку здійснення соціального замовлення за рахунок бюджетних коштів» [10] та інші. Однак при повній нормативно-правовій базі, яка дає можливість запроваджувати нові форми співпраці держави та громадських організацій, відсутня системна робота із залучення до надання соціальних послуг і фінансової підтримки громадських, благодійних і релігійних організацій, що гальмує як розвиток соціальних послуг, так і збільшення можливостей для забезпечення прав дітей. Увага до цієї проблеми має стати одним з пріоритетних напрямів української соціальної та освітньої політики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Річний звіт Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.la-strada.org.ua.
2. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг» від 15 березня 2012 р. № 4523-VI.
3. Стратегія реформування системи надання соціальних послуг. – Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2012 р. № 556-р.
4. Закон України «Про громадські об'єднання» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17/page2>.
5. Закон України «Про соціальні послуги».
6. Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» № 5428-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5428-17>;
7. Указ Президента України № 32/2012 від 25.01.2012 «Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні».
8. Указ Президента України № 212/2012 від 24 березня 2012 р. «Про стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні».
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. № 1049.
10. Постанова Кабінету Міністрів України № 324 від 29 квітня 2013 р. «Про затвердження Порядку здійснення соціального замовлення за рахунок бюджетних коштів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324-2013-%D0%BF>.

Георгій Ложкін,
д. психол. н., професор,
Наталія Волянюк,
д. психол. н., професор,
Національний технічний
університет України
«Київський політехнічний інститут»

ФАКТОРИ ДЕФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ НОРМ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ

У статті охарактеризовано етимологію деформації системи норм безпеки особистості. Виявлені зовнішні та внутрішні чинники віктимізації дитини.

Heorhii Lozhkin,
Nataliia Volianiuk

DEFORMATION FACTORS OF THE SYSTEM OF INDIVIDUAL SAFETY STANDARDS

The article deals with the origins of deformation of system of safety standards. External and internal factors of child's victimization are identified.

Вибір норми соціальної (у тому числі і безпечної) поведінки залежить від розвитку суспільства, яке насичує її конкретними ознаками і обирає певні конструкти для характеристики відхилень від неї в конкретному політико-правовому континуумі. Психологічний підхід до проблеми норм безпеки уможливило дійти висновку, що маючи системний характер і високу залежність від всіх об'єктивних умов життя людини в сучасному суспільстві, вони знаходять своє когнітивне та емоційне відображення в свідомості людини. Конкретні соціальні вимоги є відображенням психологічного стану суспільства, яке, в свою чергу, може бути описано за допомогою різних показників, зокрема, таких, як показники психічного здоров'я населення, статистика самогубств тощо.

До факторів, що мають безпосередній вплив на деформацію системи норм безпеки особистості, слід віднести:

- 1) політичні:
 - зміна геополітичного стану;
 - руйнування командно-адміністративної системи;
 - недостатній рівень політичної, правової і інформаційної культури в суспільстві;
- 2) соціально-економічні:
 - дезінтеграція попередньої соціальної структури;
 - труднощі перехідного періоду;
 - зниження життєвого рівня населення;
 - зростання безробіття;
 - майнова поляризація в суспільстві;
 - ескалація алкоголізму, наркоманії, проституції тощо.
- 3) соціально-психологічні:
 - неадекватна оцінка національних культурних та історичних традицій;
 - поява нових засобів впливу на свідомість;
 - деструктивна роль нетрадиційних конфесій;
 - послаблення важливих соціокультурних інститутів держави: наука, освіта, мистецтво;
 - поява великої кількості перших облич;
 - відсутність сформованості психологічного механізму захисту від маніпулятивного впливу в переважній більшості частини верств населення [1].

Природа впливів на деформацію системи норм безпеки особистості, може бути різною, втім, найбільш потужним є інформаційний, позаяк він спрямований на свідомість людини і має універсальний характер. На формування поведінки та діяльності дітей та підлітків значно посилюється негативний вплив засобів масової інформації та інших джерел позашкільної інформації, які пропагують насильство, секс, силові стосунки, жорстокість тощо. Сучасна дитина формує свої погляди на життя, переконання, ідеали на сумнівних зразках бойовиків і комп'ютерних ігор. Вплив інформаційної системи на суспільну та індивідуальну свідомість віддзеркалює ставлення суспільства і людини до теперішнього та майбутнього. Саме особистість та її психіка є найбільш вразливими до безпосереднього впливу інформаційних факторів, котрі, трансформуючись через її поведінку, дії (або не дії), мають дисфункційний вплив на соціальні суб'єкти різної структурної організації.

Безпека як стан або якість захищеності від реальних або потенційних загроз, фобій, невпевненості, депривацій та інших обмежень, відіграє важливу роль в нормативному перебігу процесу соціалізації особистості. На відміну від дорослих, у дітей порушення соціальних норм може відбуватися тому, що дитина

ще не засвоїла ці норми. Виникнення відхилень у поведінці неповнолітніх більшість дослідників пов'язують із негативними чинниками, які порушують перебіг процесу соціалізації. Серед них виокремлено наступні: незадоволення базових соціальних потреб; порушення в системі міжособистісних стосунків, впливів і взаємовпливів у сім'ї, класі, школі; неможливість дитини індивідуалізуватися, а потім інтегруватися в певному соціальному середовищі; неефективна організація педагогічного процесу у школі. Іншими словами, успішність адаптації дитини до соціуму залежить від рівня розвитку групи, до якої вона належить і в яку вона інтегрована. Об'єднання дітей і молодших підлітків виникають стихійно, характеризуються відсутністю організованої продуктивної діяльності. Спілкування у таких групах – джерело не тільки появи нових інтересів, але й становлення норм поведінки. Це пов'язане з тим, що серед однолітків виникають певні вимоги до дружніх відносин. Відсутність досвіду позитивних емоційних переживань у зв'язку з досягненням успіху у значущій для дитини діяльності також обертається серйозною проблемою, позаяк неможливість задовольнити потребу у персоналізації штовхає її на пошук зовнішніх, часто штучних способів зміни психічного стану або призводить до деформації системи норм безпеки.

Грунтовний аналіз принципово нового статусу сучасного підлітка, зумовленого потребою зростаючого суб'єкта ствердити себе у навколишньому світі, дозволив Д. Фельдштейну [2] встановити й змістовно охарактеризувати три стадії процесу його розвитку, а саме: «локально-примхливу», «правознавчу» та «стверджувально-дійову». Для першої стадії характерним є прагнення дитини до самостійності, що виявляється у потребі визнання її можливостей з боку дорослих. Саме через це ця стадія була позначена автором як локально-примхлива, позаяк у ній переважають ситуативно зумовлені емоції. Емоційно забарвлені прагнення до самостійності виявляються у неповнолітніх по-різному, що проявляється, зокрема, у їхніх мотиваційних структурах. Характерно, що 10–11-річні діти неоднаково намагаються одержати визнання самого факту їхнього дорослішання, що розкривається у бажанні відстояти своє право бути «як дорослі», домогтися визнання своєї дорослості (наприклад, «Я можу йти на вулицю в тому пальто, у якому хочу»). У других – прагнення до визнання дорослості помічається у намаганні отримати визнання їхніх нових можливостей; у третіх – брати участь у різноманітних справах разом із дорослими. Друга стадія була умовно позначена як «правознавча». 12–13-річний підліток вже не задовольняється своєю участю в певних справах чи рішеннях. У них з'являється потреба в суспільному визнанні, відбувається освоєння не тільки своїх обов'язків, але й, передовсім, прав у родині, суспільстві («Я теж маю право...»), формується прагнення до дорослості не на рівні «Я хочу», а на рівні «Я можу» й «Я повинен». На третій, «стверджувально-дійовій» стадії, у 14–15-річного підлітка розвивається готовність до життя в дорослому світі, що породжує прагнення застосовувати свої можливості, виявляти себе, що веде до загострення потреби в самовизначенні, самореалізації. Виникає новий, більш високий рівень усвідомлення своєї приналежності до суспільства, розуміння виконання серйозної соціальної ролі. Отже, вивчення особливостей розвитку на підлітковому етапі на підставі зміни одного з показників їхнього прагнення – потреби в самостійності, самоствердженні, дає можливість не тільки вийти за межі формальної вікової констатації (молодші, середні і старші підлітки), але й розкрити складну динаміку їхнього розвитку.

Розглядаючи дану проблему, можна назвати дві основні психологічні (внутрішні) причини деформації системи норм безпеки: незадоволеність просоціальних потреб, які створюють внутрішній конфлікт особистості та призводять до формування аномальних потреб, та наявність асоціальних особистісних диспозицій (мотиваторів), які впливають на вибір асоціальних засобів і шляхів задоволення потреб або звільнення від них.

Поведінка, що відхиляється від норм безпеки, часто виступає наслідком педагогічної занедбаності дітей. Таку занедбаність у психології визначають як довготривалий, несприятливий для розвитку особистості стан дитини, що є наслідком недостатності або суперечливості впливів мікросередовища, які ускладнюються внутрішніми індивідуальними умовами розвитку самої дитини. Для педагогічно занедбаних дітей характерними ознаками є соціальна незрілість, бідність духовних запитів та інтелектуальних інтересів, відсутність або недорозвиненість моральних потреб і установок.

Узагальнення результатів дослідження дозволило зробити низку **висновків**: з'ясування етимології деформації системи норм безпеки особистості дало змогу виявити зовнішні та внутрішні чинники, які найбільш впливають на віктимізацію дитини. Врахування динамізму психічного розвитку дитини та відомі на сьогодні підходи і класифікації типів поведінкових відхилень, сприятиме визначенню головних напрямів загальної та індивідуальної віктимологічної профілактики поведінки неповнолітніх.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ложкин Г. Информационно-психологическая безопасность личности / Г. Ложкин // Безопасность жизнедеятельности. – 2004. – № 1. – С. 23 – 25.
2. Фельдштейн Д. Проблемы возрастной и педагогической психологии / Д. Фельдштейн. – М.: Международная пед. академия, 1995. – 367 с.

Ірина Маноха,
д. психол. наук, професор,
Східно-Європейський Інститут Психології
(Україна–Франція)

**РЕСУРСИ ПОТЕНЦІЙНОГО «Я»:
ЗАСОБИ ВНУТРІШНЬОЇ ТА ЗОВНІШНЬОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ
ЯК ПРОТИДІЯ НАСИЛЛЮ**

Презентовано низку технологічних моделей, що у триаді засобів ресурсного впливу (освіта – соціальні комунікації – потенціал «Я») можуть сприяти формуванню патернів ненасильницької поведінки індивідуального (чи – соціального) суб'єкта по відношенню до Іншого чи до Інших. Названі технологічні моделі дозволяють створити «інтенціональне поле», що сприяє формуванню індивідуального і соціального патерну поліконгруентної взаємодії суб'єкта зі світом загалом, іншими людьми, зокрема.

Iryna Manokha

**RESOURCES OF POTENTIAL 'I':
MEANS OF INTERNAL AND EXTERNAL INDEPENDENCE
AS COUNTERACTION OF VIOLENCE**

The article features the series of technological models that can contribute to development of non-violent patterns of an individual (or – social) behaviour of person with regard to Other or Others through triad of means of resource impact (education – social communication – potential of "I"). These technological models allow for creating of "intention field" that promotes individual and social pattern of poly-congruent interaction of person with the world in general, and with the others in particular.

Будь-яка насильницька дія примножується новим злом.
Френсіс Бекон

Контекст постановки проблеми протидії насиллю у даній статті постає у сукупності тверджень:

- насилля завжди здійснюється не «кимось» абстрактним і тому завжди прихованим від споглядання, а конкретною людиною (або групою людей) по відношенню до конкретної людини (або групи людей);
- наміри та засоби запобігання насиллю мають носити безпосередньо орієнтований характер – адресований конкретному потенційному суб'єкту здійснення насильницьких дій;
- технології запобігання ненасильницькій поведінці та діяльності мають носити адресний характер за логікою: *суб'єкт – суб'єкт конкретної діяльності – патерн поведінки*, що унеможливило насильницьку дію суб'єкта у конкретному виді (типі) діяльності.

Відшукуючи методологічні та реально-практичні основи для створення (чи то – застосування) *технології запобігання насиллю*, є доречним не локалізуватися на якійсь окремій методології, або ж – «технологічній школі». Маємо на меті представити низку актуальних і перспективних технологій, що сприяють формуванню *індивідуального і соціального патерну поліконгруентної взаємодії* у триаді засобів ресурсного впливу: *освіта – соціальна комунікація – потенціал «Я» (становлення, саморозвиток, актуалізація)*.

Завдання статті: 1 – презентувати окремі технологічні підходи, реалізація яких у роботі з особистістю створює умови для формування внутрішньої та зовнішньої незалежної (а, отже, – ненасильницької) моделі взаємодії зі світом загалом, іншими людьми – зокрема, 2 – зацентувати можливості презентованих технологій на ресурсах «потенційного Я» – як засобах його актуалізації та «вивільнення».

Обрана триада засобів ресурсного впливу у формування патернів ненасильницької поведінки (рис. 1) окреслює і континуум технологічних моделей і підходів, які будуть презентовані (відповідно до кожного елементу триади).

Йтиметься, як зазначено вище, про «технологічні моделі», а саме – конструктивні поєднання теоретичних постулатів і технологічних розробок на основі цих постулатів, що утворюють цілісний і дієвий конструкт розвивального впливу, орієнтованого на дієві зміни.

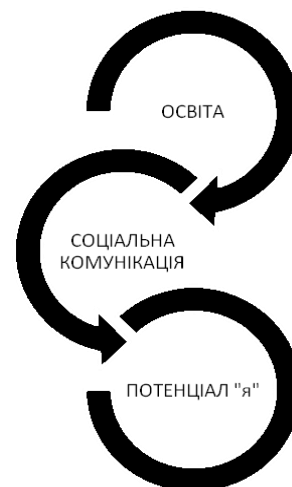

Рис. 1. Триада засобів ресурсного впливу у формуванні патернів ненасильницької поведінки

Якщо мати на меті віднайдення й обґрунтування витоків різноманітних та різнорівневих ресурсів потенційного «Я» у констатуванні внутрішньо-психологічних засад *не-насильницьких* дій по відношенню до інших, то шукати їх доведеться не тільки (й не стільки) у внутрішніх хитросплетіннях мотивів, намірів, прагнень, особистісних характеристик та інших елементів психологічного світу людини. Шукати слід на всіх рівнях і щаблях її існування – реально-практичного і діяльного, абстрагованого у і ціннісно-межового (якщо говорити про «контури») і масштаб трансцендентальних поривів «Я»). Особливо, коли йдеться про засоби внутрішньої та зовнішньої незалежності «Я», і не про «незалежність загалом» – чиюсь, не зрозуміло яку, з нечіткою «статурою» й змістом, а про «незалежність «Я» – власну, відчутну у кожній деталі існування й думання, небезпечну й необхідну водночас...

ОСВІТА

Кен Робінсон: Технологічна модель «Трансформації освіти»

СОЦІАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ

Хосе Ортега-і-Гассет: Технологічна модель «Ефективна взаємодія поколінь»

Маргарет Мід: Технологічна модель «Типи культур за ознакою домінування різних поколінь»

Клаудіо Наранхо: Технологічна модель «Запобігання емоційній революції»

ПОТЕНЦІАЛ «Я» (становлення, саморозвиток, актуалізація)

Філіп Зімбардо: Технологічна модель «Де-актуалізація деструктивних імпульсів «Я»

Хосе Ортега-і-Гассет: Технологічна модель «Подолання суб'єктивної анонімності»

Клаудіо Наранхо: Технологічна модель «Не-обмеження «Я»

Ірина Манюха: Технологічна модель актуалізації індивідуального потенціалу «Я»

Саме тому – почнемо зі *сфери освіти*. Один з найвідоміших (без перебільшення) англійців сьогодення, **Кен Робінсон**, який є автором моделі трансформації освіти, побудованої і активно пропагованої ним, стверджує потреби такої трансформації [8], покладаючись саме на домінуючі ознаки і потреби нинішньої системи освіти: 1 – ніхто з педагогів не може достеменно знати, як буде влаштований світ вже через 5 років. Тим не менш, ми повинні виховувати дітей, формувати в них навички жити там, про що ми не маємо жодного уявлення; 2 – якщо ми живемо у світі, що постійно змінюється, ми повинні бути готові постійно вчитися чомусь новому, оскільки інакше – світ «випередить» нас.

Чому ці моменти пов'язані з проблемою насилля і безпосередньою необхідністю постає шукати серед них засоби формування *не-насильницьких* патернів поведінки і взаємодії загалом? Чи є тут прямий зв'язок?

Перед тим, як дати відповідь, скористаємося метафоричним порівнянням: ви подорожуєте літаком, який здійснює трансатлантичний переліт у невідому вам країну, у невідомий вам часовий та кліматичний пояс, де розмовляють невідомою вам мовою, цінують невідомі речі, очікують від вас – невідомо чого... Вже через певний час ви повинні залишити борт цього затишного літака, де ви були захищені від негоди, особливих вимог до вас (окрім того, щоб бути пасажиром лайнеру) ніхто не висував, а далі – невідомість... Питання: чи будете ви почуватися спокійно і впевнено напередодні очікування невідомого? І ще: як ви будете ставитися до всіх оточуючих, які поки що з вами на борту, у такій же ролі, як і ви, проте вже скоро вони будуть боротися за «місце під сонцем» разом з вами (і, щонайшвидше, – всупереч вам, вашим власним очікуванням і баченням про нього – цього Іншого – місце і роль)? Відповідь – зрозуміла. Невідомість породжує напругу й страх, невпевненість щодо готовності «бути» у цьому очікуваному світі, інтенцію протидіяти суперникові, яким одразу ж стане ваш «сусід з борту Alma Mater». Розмірковування можна продовжувати, проте логіка – зрозуміла. То до якого «майбутнього» сучасна система освіти готує своїх випускників? І чи не «закладає» вона базові засади для *про-агресивної* поведінки, *про-насильницьких* патернів активності вже по суті власних базових принципів?

Далі – *соціальна комунікація та взаємодія*. Поставимо у центр розгляду феномен та реально-практичне втілення «покоління», й торкнемося його на кількох рівнях (не вичерпуючи при цьому всього переліку можливих): 1 – проблема поколінь на рівні «соціумної» взаємодії; 2 – проблема поколінь на рівні родинно-індивідуальної взаємодії.

Хосе Ортега-і-Гассет стверджував, що *покоління* можна порівняти з «караваном», у якому людині відведена роль в'язня і разом з тим таємного добровольця, щасливого своєю участю. Він іде у цьому каравані, відданий поетам-одноліткам, типу жінки, що царював у часи його юності, і навіть тій ході, що була прийнята тоді, серед двадцятип'ятирічних. Іноді повз них проходить інший караван, чужий йому і не схожий на нього зовні, – це друге покоління. Можливо, свято й перемішає їх всіх, але у повсякденному існуванні вони, навіть

зійшовшись, чітко розділені на дві несумісні групи [5, 6]. Отже, покоління – як різні планети, що рухаються своїми орбітами, й хоча утворюють цілісну систему соціуму, співіснують все-таки досить автономно, що вже передбачає потенційні патерни проти-стояння та проти-діяння і є основою насильницьких екстраектів.

З іншого боку – за теорією *Маргарет Мід*, історично сформувалися та існують три типи культур, що зумовлюють той чи інший тип таких стосунків між поколіннями: 1 – *постфігуративна культура*, де діти передусім вчаться у своїх попередників; 2 – *конфігуративна культура*, де і діти, і дорослі вчаться у своїх однолітків; 3 – *префігуративна культура*, де дорослі вчаться також у своїх дітей (ознака сучасного суспільства) [3].

Як пояснити і як зрозуміти, що кожне покоління має й виконує свою історичну місію? Адже як і кожна людина або будь-який соціальний суб'єкт, кожне покоління має своє покликання і призначення. Цим твердженням засвідчується визнання за кожним поколінням певної суб'єктно-історичної ролі, яку воно відіграє в своєму конкретному часі життя та у загальному часі історії людства. Тільки поєднання у сучасному суспільстві потенціалів різних поколінь створює умови для цілісного, продуктивного, ефективного застосування можливостей кожного з них. Тільки в цій інтеграції – перспектива, важлива для всіх, а окрім того – дієва мінімізація *про-насильницьких* поведінкових патернів.

Ще один складник *про-насильницьких* інтенцій на цьому рівні, за *Клаудіо Наранхо*, *емоційна революція*, яку переживає кожна людина упродовж свого життя. Саме вона здатна призвести до «глибинного неврозу», який обмежить вільні можливості розгортання «Я». Причина емоційної революції – викривлення любові як базової та, водночас, вершинної емоції «Я». У чому її сенс та механізм? Все просто: від народження до певного віку маленька людина зустрічає від свого найближчого (і – віддаленого) оточення переважно посмішки, позитивний емоційний фон, прийняття та підтримку, які з часом перетворюються не просто на протилежність, а доповнюються цілою низкою спеціальних вимог, негативних оцінок, агресивних реакцій, тощо. Не маючи можливості усвідомити цей злам, таку разючу зміну – маленька людина переживає період «емоційної революції», в якому і закладаються: недовіра до оточення, очікування «підвоху» навіть від найближчої людини (що ж казати про чужу?), готовність захищатися у відповідь, тенденція «напад – найкращий захист», тощо. Зафіксована, окрім того, на неусвідомлюваному рівні комплексна реакція може стати базою для «*про-насильницького* патерну» вже зростаючої і, врешті-решт, дорослої особистості.

Наступний рівень – індивідуально-психологічний, а отже *рівень потенціалу «Я»*. Кожна історична епоха, кожний період розвитку суспільства постулював відповідні часові моделі актуалізації (розгортання) або ж – згортання індивідуального потенціалу людини. Тим самим реалізувалася домінантна для кожного часу тенденція протистояння деструктивним патернам поведінки людини у соціумі. З часом, домінувати стали саме тенденції згортання, що, зазвичай, не усвідомлюється.

Метафора «згортання індивідуального потенціалу» стає особливо корисною, якщо до неї додати історію про приручення слонів, яку наводить Клаудіо Наранхо слідом за Елісальде. Слоненя, прив'язане за ногу до дерева, поступово, після марних і болісних спроб звільнитися, відмовляється від зусиль в ім'я свободи, щоб уникнути страждань. Навіть коли воно уже виросло у величезного слона, і йому вже нічого не вартує вирвати з коренем дерево, до якого прив'язаний, він нічого не робить [4]. Факт залишається фактом: ми навіть у думках стали подібні цьому слоненяті, й не наважуємося в науці вистрибнути за рамки сучасних теорій, які нині настільки тісні, ніби і призначені рівно для того, щоб зв'язати нас по руках і ногах, і цією нерішучістю ми не тільки поширюємо, а й виправдовуємо своє безсилля. Суб'єктне безсилля – і є базовою основою для патернів насилля – по відношенню до інших, а іноді – й по відношенню до самого себе.

Решта заявлених технологічних моделей, а також інтегрована технологічна модель психологічного впливу щодо запобігання насильницьким поведінковим патернам будуть представлені у наступній публікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маноха И. Человек и потенциал его бытия / И. Маноха. – К., 1995.
2. Маноха І. Психологія потаємного «Я» / І. Маноха. – К. : Поліграфкнига, 2001.
3. Мид М. Культура и мир детства / М. Мид. – М., 1988.
4. Наранхо К. Революция в образовании / К. Наранхо. – М., 2013.
5. Ортега-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства / Х. Ортега-и-Гассет // Избранные труды. – М., 1997.
6. Ортега-и-Гассет Х. Идеи и верования / Х. Ортега-и-Гассет // Избранные труды. – М., 1997.
7. Основи психології / за ред. О. Киричука, В. Роменця. – К. : Либідь, 1995; 2006.
8. Робинсон К. Призвание. Как найти то, для чего вы созданы и жить в своей стихии / К. Робинсон. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2010.
9. Роменець В. Історія психології ХХ століття / В. Роменець, І. Маноха. – Київ, 1998.

Lidia Pawelec,
doktor, adiunkt,
Uniwersytet Jana Kochanowskiego
w Kielcach

MASS MEDIA A POSTAWY MŁODYCH LUDZI

W niniejszym artykule autorka starała się nakreślić wpływ środków masowego przekazu na postawy młodych ludzi. Poprzez częste i nieodpowiednie korzystanie ze środków publicznej informacji, obniża się u dziecka umiejętność myślenia abstrakcyjnego, a długotrwały i intensywny kontakt z przesyconymi przemocą filmami prowadzi do stopniowego odwracania odbiorcy. Jednocześnie należy pamiętać, że telewizja, komputer, Internet stanowią wielkie dobrodziejstwo współczesnego świata i trudno wyobrazić sobie odpowiedniego funkcjonowania człowieka bez ich udziału.

Лідія Павелець

СТАВЛЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ДО ЗМІ

У статті авторка розкриває сутність актуальної проблеми сьогодення впливу мас-медіа на молодих людей, які є малокритичними і несамостійними у своєму виборі публічної інформації. Незважаючи на норми поведінки, традиції і мораль, відбувається засвоєння дітьми та юнацтвом певних моделей поведінки і наслідування модних тенденцій, які панують у ЗМІ. Ми повинні навчати неповнолітніх правильно використовувати телебачення, комп'ютер, Інтернет – цю інформацію двадцять першого століття.

Lidia Pawelec

TEENAGERS' ATTITUDE TO MASS MEDIA

The article examines one of urgent problems of nowadays. The young people are not very critical and selective in terms of information disseminated by mass media. Not with standing the rules of conduct, traditions and ethics, young people learn certain patterns of behaviour and follow the prevailing fashion. We should teach young people (minors) to accurately use information in the 21st century.

W XX wieku nastąpiła ekspansja mediów, które służą ludziom do komunikacji masowej, przez co stały się nieodłącznym elementem do funkcjonowania współczesnego obywatela. Ich wszechobecność ma duże oddziaływanie na jednostkę i społeczeństwo ogółem, organizując ich życie i prowadząc do powstawania zmian w sferze zarówno emocjonalnej, intelektualnej, jak i społecznej. Zrodziło to zainteresowanie badaczy, pedagogów, psychologów, socjologów i stanowiło podjęcie przez nich wyzwania do próby poznania mechanizmów działania środków komunikowania masowego oraz chęć wypracowania metod, które pozwalałyby na korzystanie z mediów w odpowiedni, prawidłowy sposób.

T. Goban-Klas określa media masowe, jako «instrument władzy społecznej, narzędzie kontroli i zarządzania; publiczne forum; klucz do sławy; dominujące źródło obrazów i definicji rzeczywistości społecznej; źródło publicznego systemu znaczeń, który dostarcza kryteriów i miar osądzania – najpowszechniejszą formę spędzania czasu wolnego i środek rozrywki [1, s. 76]. Z kolei jak twierdzi S. Juszczyk – media wywierają coraz silniejszy wpływ na systemy wychowania i systemy edukacyjne, co powoduje, że mogą się stać naszym sprzymierzeńcem lub wrogiem [2, s. 57], realizując przy tym funkcje: informacyjną, rozrywkową i edukacyjną zwaną wychowawczą [3, s. 41]. Ta funkcja zwana często wychowawczo – edukacyjną jest najczęściej celowym oddziaływaniem na osobowość odbiorcy, który pod wpływem tych działań zmienia się i rozwija.

Papież Paweł VI w liście apostolskim Octogesima adveniens z 14 maja 1971 roku pisał: «Mówiąc o doniosłych przemianach, jakie zachodzą w naszych czasach, nie możemy pominąć wciąż wzrastającego znaczenia środków komunikacji społecznej i ich wpływu, tak pozytywnego, jak i negatywnego na zmianę mentalności, poglądów, instytucji i samego społeczeństwa. We współczesnym świecie trudno sobie wyobrazić wzajemną komunikację międzyludzką bez środków masowego przekazu, popularnie zwanych mass mediami» [4, s. 9].

Mass media to «instytucje oraz techniki tworzenia i przekazywania jednakowych treści wielkim oraz rozproszonym zbiorowością odbiorców. (...) Jako mass media określa się także instytucje produkujące specjalnego rodzaju przekazy, takie jak: książki, dzienniki i czasopisma, filmy, programy radiowe i telewizyjne, portale internetowe» [5, s. 23].

«Cywilizacja» komunikowania, narastająca kultura mediów, «żyje», zmienia się, rozwija, rozszerza dosłownie z każdą chwilą, dlatego warto ją zaprezentować taką, jaką jest. Należy zauważyć, że istnieje istotna różnica między komunikowaniem się, a środkami komunikowania. Słowo «komunikowanie» pochodzi od łacińskiego 'communicare' – rozmawiać, naradzać się, konsultować z kimś drugim za pomocą znaków [6, s. 5]. Komunikowanie z kolei jest procesem, oznaczającym świadome lub nieświadome zachowanie symboliczne. Polega ono na nawiązaniu łączności, a zatem aby można było mówić o zaistnieniu tego procesu, potrzeba przynajmniej dwóch osób, tj. nadawcy i odbiorcy oraz podstawowego składnika procesu, którym jest komunikat [1, s. 25].

Komunikat jest wyodrębnionym, zakodowanym lub podanym w formie symbolu wydarzeniem społecznym, które umożliwia innym wnioskowanie o stanach, relacjach, procesach nie obserwowanych bezpośrednio [7, s. 20]. Jest niczym innym jak informacją zredagowaną w danym języku z wykorzystaniem określonego kodu. Aby tę informację

przekazać innym w procesie komunikacji interpersonalnej bądź utrwalić, należy wykorzystać pewien nośnik, np.: głos, druk, obraz fotograficzny, a następnie wybraną informację zakodować nadając jej kształt komunikatu, np.: artykułu prasowego, audycji radiowej, programu telewizyjnego. Każdy komunikat powinien być maksymalnie dostępny, dokładny, zrozumiały dla użytkownika, ponieważ to gwarantuje jego właściwe odebranie. Dlatego nadawca – osoba przekazująca komunikat, chcąc go wytworzyć, musi posiadać wiedzę o zdarzeniu, poznać zdarzenie i zawrzeć je w komunikacie. Osobą, do której komunikat trafia i która go odczytuje, jest odbiorca.

Środki komunikowania przeszły długą drogę ewolucji, jest niewątpliwe, że ich rozwój podążał tropem drobnych usprawnień i milionowych wynalazków, a w pewnym etapie nie byłby możliwy bez odwołania się do dobrodziejstw rewolucji naukowo-technicznej [1, s. 13]. To one przekształcają obecny świat, zastępując od wieków trwającą kulturę – kulturą audiowizualną, sam zaś proces przemian to rodzaj rewolucji zmieniającej oblicze wszystkich cywilizacji. Rozprzestrzeniające się komunikowanie masowe powoduje daleko idące zmiany właściwie wszystkich aspektów życia ludzkiego.

Komunikowanie masowe jest jedną z form komunikowania, czyli porozumiewania się za pomocą znaków, polegająca na przekazywaniu przy pomocy urządzeń technicznych (środków komunikowania masowego) jednolitych treści skierowanych do licznie wielkich, zróżnicowanych i anonimowych rzesz odbiorców [6, s. 5]. Komunikowanie masowe charakteryzują pewne cechy, a mianowicie:

- masowość odbioru – związana z faktem przesyłania treści dużej i zróżnicowanej grupie odbiorców,
- jednokierunkowość przekazu – dotycząca braku możliwości sytuacji odwrotnej,
- masowość produkcji i dystrybucji przekazów – nadawca zbiorowy,
- periodyczność i schematyczność – ustalona częstotliwość przekazów i określony porządek.

Środki komunikowania masowego zwane są inaczej środkami masowego przekazu, jak również mass mediami. Termin ten pojawił się w latach czterdziestych minionego wieku, w Stanach Zjednoczonych, które jako pierwsze wkroczyły w erę masowego komunikowania. Pojęcie «mass media» to połączenie łacińskiego terminu media (środki) z określeniem masowe, w celu podkreślenia, że ich główną cechą jest masowość produkcji i odbioru [8, s. 112]. Mass media to instytucje oraz urządzenia techniczne służące do szerokiego i szybkiego przekazywania informacji wielkim, zróżnicowanym i anonimowym grupom ludzi. Wśród nich wyróżnia się media tradycyjne: książkę, prasę, radio, telewizję, film; media alternatywne: bezpośrednią telewizję satelitarną i kablową, magnetowidy, płyty kompaktowe, teletekst, wideotekst, komputery multimedialne [9, s. 130]. Odgrywają one ogromną rolę w życiu jednostek i społeczeństw [1, s. 31].

Autorzy w literaturze przedmiotu, dzieląc się wiedzą z przeprowadzonych badań, wysuwają hipotezy odnoszące się do oddziaływania środków komunikowania masowego na odbiorców. Można stwierdzić, że komunikowanie masowe zazwyczaj nie stanowi koniecznej i wystarczającej przyczyny zmian w świadomości odbiorców, a raczej działa przez splot czynników i wpływów pośredniczących [6, s. 30]. Owe czynniki czynią komunikowanie masowe środkiem współdziałającym, a nie przyczyną w procesie wzmacniania istniejących nastawień odbiorców. Środki komunikowania masowego raczej wzmacniają niż zmieniają istniejące nastawienia. Jeśli masowe komunikowanie powoduje zmiany, to zwykle zachodzi jeden z warunków: czynniki pośredniczące nie działają i wpływ komunikowania masowego jest bezpośredni, bądź czynniki te wywierają nacisk w kierunku zmiany [1, s. 3].

Na podstawie innych badań ustalono, że środki masowego przekazu powodują zmiany w opiniach ich użytkowników, tak pozytywne, jak i negatywne. Dzieje się to w sytuacji, gdy: odbiorcy nie uważają przekazywanych treści za szczególnie ważne; przekazują oni innym, zwłaszcza publicznie, opinie, z którymi początkowo sami się nie zgadzają; spotykają się z treściami, które nie godzą bezpośrednio w ważne dla nich przekonania, lecz powoli dostarczają danych sprzecznych z tymi przekonaniem oraz pragną należeć do grup, w których panują inne poglądy, niż te, do których aktualnie należą [1, s. 3].

Mass media oddziałują na jednostkę, zaspokajając jej potrzebę poznawczą, afektywną, osobistej integracji, redukcje napięcia. Możemy, więc przyjąć, że nie ma obecnie wątpliwości, co do samego wpływu mediów na odbiorców, jednak zasięg i stopień intensywności tego wpływu jest różny [10, s. 146]. Istnieją dwa rodzaje wpływu komunikowania masowego: bezpośrednie oddziaływanie na opinie, postawy, poglądy, zachowania oraz pośrednie, które jest bardziej ogólne, długofalowe i trudniej uchwytne. Oddziaływanie środków masowego przekazu na jednostkę może ukazywać brak efektu komunikowania masowego tj. takie działanie środków tego komunikowania, które nie spowodowało dostrzeganych zmian masowych, lub sytuację odwrotną, a więc określone efekty komunikowania masowego [11, s. 266].

Pisząc na temat oddziaływania środków masowego komunikowania na odbiorcę, nie sposób pominąć tematu związanego z użytkownikiem mass mediów. Wszystkie osoby, które uczestniczą w odbiorze, jako czytelnicy, słuchacze, widzowie przekazów mass mediów są w całości traktowani jako odbiorcy środków masowego przekazu. Istnieją różnorodne sposoby opisywania odbiorców:

- rzeczywistych odbiorców – odbierających przekaz,
- potencjalnych odbiorców – maksymalna liczba widzów lub słuchaczy, którzy teoretycznie mogą zwrócić uwagę na dany program,
- szczególnych odbiorców – klasyfikowanych ze względu na takie cechy jak: wiek, dochód, płeć, rasa, religia, region zamieszkania, zainteresowania itp. [9, s. 179].

W teorii mass mediów wyodrębniono trzy typy odbiorców: potencjalni – wszystkie osoby, które potencjalnie mogą się stać widzami (słuchaczami, czytelnikami); «płacący» – osoby, które zakupują kopie (np.: filmów wideo lub CD); «zdobyci» – osoby, które rzeczywiście czytają daną gazetę lub oglądają dany program telewizyjny [1, s. 31].

Należałoby podkreślić fakt, że mass media poruszają aspekt pedagogiczny ich odbioru. Publiczność traktując jako zbiorowość aktywną, tzn. korzystającą w znacznej mierze w sposób celowy ze środków masowego przekazu i podchodzą do niej w sposób podmiotowy. Wybór środków i treści należy do publiczności, stąd trudno mówić o istnieniu bezpośredniego wpływu przekazów na postawy i zachowania. To nie mass media używają odbiorców, ale oni używają ich do własnych celów [5, s. 21]. Sposób użytkowania środków masowej komunikacji poznają pytając o niego samych odbiorców, ponieważ wychodzą z założenia, że ludzie są świadomi własnych motywacji. Analizując nastawienia odbiorcze starają się abstrahować od artystycznej wartości przekazów masowych [1, s. 31].

W celu przeprowadzenia badań dotyczących wyżej wymienionego problemu, sporządzono ankietę i poddano badaniu uczniów klas IV – VI szkół podstawowych w województwie świętokrzyskim ich nauczycieli i rodziców.

Po dokonaniu analizy materiału badawczego zauważono, że dzieci zdecydowaną większość wolnego czasu spędzają przed telewizorem lub komputerem, na co mają najczęściej przyzwolenie ze strony rodziców. Ogółem 79% dzieci ogląda telewizję od 1 do 3 godzin dziennie. Najbardziej lubią oglądać komedie, seriale obyczajowe, horrory, filmy akcji. 81% dzieci ogląda filmy po godzinie 20:00. Do najbardziej lubianych i tym samym oglądanych należą: «M jak miłość», «Barwy szczęścia», «Blondynka», «Na dobre i na złe». Badania wykazały, że 46% rodziców zawsze kontroluje jakiego rodzaju filmy i programy ogląda ich dziecko, 41% robi to tylko czasami, a 13% ogląda wspólnie z dzieckiem. Z kolei analiza materiału empirycznego wykazała, że dzieci bardzo chętnie korzystają z komputera jako źródła rozrywki (90% – gry komputerowe, Internet; 6% – nauka; 4% słuchanie muzyki, pisanie). Materiał badawczy wykazuje także, że Internet może być źródłem zagrożeń dla dzieci i zdaniem rodziców może mieć negatywne oddziaływanie na ich zdrowie (60%), naukę (26%), psychikę (14%). Jeżeli chodzi o agresywne zachowania dzieci to oddziaływanie telewizji, Internetu i gier komputerowe stanowi 41%, środowiska rówieśniczego w szkole (28%) – poza szkołą (15%), oddziaływanie domu rodzinnego (16%).

Obecnie oglądanie telewizji jest najczęstszym sposobem spędzania wolnego czasu, co wiąże się z wielkim wywieraniem wpływu na wychowanie młodych ludzi. Telewizja jest najskuteczniejszym środkiem oddziaływania społecznego, gdyż potrafi zafascynować odbiorcę oraz przekonać go do podjęcia określonych działań. Zaspakają potrzebę rozrywki, informacji, przekazuje argumentację emocjonalną, rozbudza i rozwija pasje, zainteresowania, upowszechnia kulturę i sztukę, stanowi pomoc dydaktyczną w szkole i w domu. Do negatywnych oddziaływań telewizji można zaliczyć: słabe osiągnięcia edukacyjne, dekoncentrację, nie dostarcza wiedzy i nie rozwija umiejętności. Kreskówki, w których dzieje się dużo i szybko (w zbyt szybkim tempie) oddziałują dodatkowo na układ nerwowy. Trudniej dziecku opanować własną aktywność, zasnąć i spać dobrze i długo. Stymulowanie rozwoju dziecka nie polega na włączeniu telewizji, tylko na rozmowach, wspólnym czytaniu i wspólnej zabawie [12, s. 101].

Według K. Leksy: «Internet stworzył nowy świat, o tyle niebezpieczny, że atrakcyjny i ciekawy, niezwykle wciągający, bo przyjazny i pomocny w zaspokajaniu ważnych nieraz atawistycznych potrzeb. Ten świat to swego rodzaju sztuczny raj, gdzie nie istnieje czas a przestrzeń, odległość nie mają większego znaczenia» [13, s. 46].

Internet staje się środowiskiem wychowawczym, które przekazuje wartości, uczy norm postępowania w kontakcie z innymi ludźmi nie opuszczając pomieszczenia. Rozrywka przestaje polegać na spotkaniach na podwórkach, w miejscach publicznych, na spotkaniach towarzyskich. Internet może stać się czynnikiem uzależniającym czyniąc z człowieka swojego niewolnika. Uzależnienie od Internetu to zaburzenia przejawiające się w sposobie korzystania z tego nowego źródła informacji kształtując negatywne postawy młodych ludzi typu: zachowania agresywne, społecznie nieakceptowane.

Środki masowego przekazu są coraz bardziej powszechne i nie da się ich ekspansji powstrzymać ani zahamować. Bezkrytyczne i pozbawione kontroli korzystanie z nich, może okazać się bardzo szkodliwe, zwłaszcza u młodego odbiorcy. Niebezpieczeństwa jakie niesie, to przede wszystkim zakłócenie harmonijnego współdziałania intelektu i woli, spłykanie wrażliwości intelektualnej, moralnej, religijnej i estetycznej. Brutalne bajki dla dzieci, drastyczne filmy czynią w psychice człowieka nieodwracalne zmiany. Dlatego ogromna rola spoczywa na rodzinie, opiekunach i pedagogach, którzy mają największy wpływ na kształtowanie zainteresowań poznawczych i estetycznych młodego człowieka. To oni powinni nauczyć wybiórczej i krytycznej postawy wobec proponowanych w mediach treści. Wartości i antywartości, które przekazują nośniki masowego komunikowania działając pozytywnie i negatywnie na młodego odbiorcę. Ta dwutorowość oddziaływania jest widoczna w prasie, radiu, filmie, telewizji, Internecie.

W wychowaniu najważniejszym, a zarazem najtrudniejszym zadaniem jest pomaganie dziecku w stawaniu się dojrzałym, mądrym i odpowiedzialnym człowiekiem. Media realizują w pewnym sensie te zadania m.in. poprzez informowanie, socjalizację, integrację, zachowanie tradycji i wartości kulturowych oraz kształtowanie systemu wartości. Nie mniej jednak najważniejszą rolę odgrywają tu rodzice, opiekunowie stanowiący wzór do naśladowania i umiejętnie kierujący procesem rozwoju dziecka. Oni powinni kontrolować to, co oglądają w szklanym ekranie ich dzieci. Powinni znaleźć dla nich więcej czasu i prowadzić na ten temat rozmowy, tłumaczyć, wyjaśniać i pomóc wybrać to, co wartościowe. To od rodziców zależy, czy środki masowego przekazu staną się partnerem w procesie wychowania czy też wrogiem wywołującym destrukcyjne zachowania dzieci.

Nie mniej ważna w kształtowaniu postaw i zachowań młodego człowieka jest również rola nauczyciela – wychowawcy, który powinien wskazywać drogę właściwego korzystania ze środków masowego przekazu oraz eksponować walory treści edukacyjnych tych różnych nośników informacji. Dziecko czując wsparcie ze strony rodziców, opiekunów, nauczycieli i wychowawców, na pewno wybierze właściwą drogę postępowania i będzie dokonywało odpowiednich w życiu odpowiednich wyborów.

LITERATURA

1. Goban-Klas T. Media i komunikowanie masowe. Teoria i analiza prasy, radia, telewizji i Internetu / T. Goban-Klas. – Warszawa – Kraków, 2001.
2. Juszczak S. Człowiek w świecie elektronicznych mediów – szanse i zagrożenia / S. Juszczak. – Katowice, 2000.
3. Lepa A. Pedagogika mass mediów / A. Lepa. – Łódź, 1999.
4. Ks. Zwoliński A. Media – nadzieje i obawy. «Wychowawca» / Ks. A. Zwoliński. – 2001. – Nr 11.
5. Goban-Klas T. Cywilizacja medialna. Geneza, ewaluacja, eksplozja. Warszawa, 2005.
6. Goban-Klas T. Komunikowanie masowe w nowoczesnym społeczeństwie / T. Goban-Klas. – Warszawa-Kraków, 1973.
7. Januskiewicz F. Edukacyjne zastosowanie telewizji / F. Januskiewicz, W. Skrzydlewski. – Warszawa, 1985.
8. Goban-Klas T. Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu / T. Goban-Klas. – Warszawa- Kraków, 1999.
9. Skrzypczak J. (red.) Aktualizacje Encyklopedyczne. Suplement do Wielkiej Ilustrowanej Encyklopedii Powszechnej Wydawnictwa Gutenberga. Media / J. Skrzypczak. – Poznań, 1998. – Tom 11.
10. Sonczyk W. Media w Polsce / W. Sonczyk. – Warszawa, 1999.
11. Goban-Klas T. Komunikowanie masowe. Zarys problematyki socjologicznej / T. Goban-Klas. – Kraków, 1978.
12. Bonikowska M. Media a wyzwania XXI wieku / M. Bonikowska. – Warszawa, 2009.
13. Leksy K. Media – dobrodziejstwo, które uzależnia «Wychowanie na co Dzień» / K. Leksy. – 2007. – Nr 10 – 11.

Serhii Pur,

kand. filozof., docent,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ НАСИЛЛЯ І ГУМАНІЗМУ В ІСТОРІЇ

У статті йдеться про взаємозв'язок насилля і гуманізму в історичному контексті, дискутується місце і роль насилля в соціально-історичному розвитку людства. Насилля розглядається як історично перехідний феномен і на цьому положенні обґрунтовується можливість ненасильницького розвитку цивілізаційного шляху людства.

Serhii Ryk

SOCIAL AND PHILOSOPHIC ASPECTS OF VIOLENCE AND HUMANISM IN THE HISTORY

The article outlines the relationships between violence and humanism in historical context, role and place of violence in the social and historical development of mankind. violence as a historical transitional phenomenon. From this perspective, a possibility of non-violent civilized way of human development is proved.

Останнім часом на сторінках наукової літератури все частіше з'являються публікації, які присвячені висвітленню суперечностей насилля з ідеєю гуманізму в історичному розвитку людства. На противагу революційному перетворенню суспільства, сьогодні пропонується ненасильницька парадигма розвитку історії, адже у сучасному цивілізованому соціумі багато конфліктних ситуацій можна вирішити мирно, без застосування сили, шляхом переговорів і пошуку консенсусних резолюцій. Однак така можливість виникла нещодавно. До неї вся історія людства була пронизана насиллям однієї частини суспільства над іншою. Реальний погляд у минуле показує, що прогрес у розвитку суспільства завжди супроводжувався насиллям і шлях до парламентської демократії пролягав через тривалу боротьбу пригноблених мас за свої права. Ідеали гуманізму народжувались у суспільствах, де панувало тотальне насильство, і втілення їх в життя вимагало від їхніх прихильників жорсткої і кровопролитної боротьби.

Історія сучасного європейського гуманізму свідчить про те, що йому передували століття революційних сутичок, громадянських воєн, конфліктів, за допомогою яких європейці намагалися установити справедливий суспільний лад. Всі революційні перевороты здійснювалися заради звільнення народних мас від насилля експлуататорів, тому дуже часто вони не визнавалися як антигуманістичні процеси і виправдовувалися історичною необхідністю. Це головна суперечність гуманізму і насилля в історії. Народ вдається до насилля тільки тоді, коли вже не може терпіти насилля можновладних верств суспільства. Саме співчуття трудовому народу, намагання полегшити його становище спонукало багатьох прогресивних діячів бачити у революції крайній, але ефективний засіб позбавлення від насильства. Стимулом будь-якої революції завжди було прагнення до свободи, а це у всі часи і епохи вважалося головним виявом гуманізму.

Однак у попередніх дослідженнях революційних рухів проблема насилля вирішувалася у більшості випадків досить однозначно і спрощено. Йдеться про те, що у соціально-філософських узагальненнях насилля розглядалося як єдино вірний засіб громадського спротиву і суспільної боротьби за майбутнє. Виходячи з інтересів більшості, воно завжди розглядалося як безальтернативна сила соціального прогресу, оголошувалося беззаперечним благом, безапеляційно виправдовувалося і ніколи не піддавалося сумніву з позицій негативного впливу на хід історії. Якщо нині у суспільно-історичній літературі поняття гуманізму і насилля все частіше розглядаються як суперечності й протиставляються одне одному як антиподи, то нещодавно вони були злиті воедино як діалектичні протилежності, що немислимі одна без другої. Уникнення подібних крайнощів у дослідженнях соціально-історичного розвитку людства дасть можливість сучасним ученим-суспільствознавцям об'єктивно зрозуміти роль насилля в минулому і переконливо обґрунтувати неможливість такого типу суспільних взаємовідносин у сьогоденні та майбутньому.

Не лише історія допомагає осмислити сучасність, а у такій самій мірі й сучасність сприяє правильному розумінню минулого і усвідомленню неминучості в ньому різних форм насилля. Намагатися сьогодні виправдати соціально-філософські теорії, які обґрунтовують необхідність історичного насилля, неможливо, бо вони не витримують елементарної морально-етичної критики. Чи маємо ми моральне право знаходити нові аргументи для теоретичного виправдання насилля, коли наш історичний досвід нагадує нам про мільйони жертв цього насилля? Основу відповіді на це питання може скласти глибший розгляд онтологічного сенсу гуманістичного світогляду, який визнає, що кожний соціальний суб'єкт, особистість має безумовну значущість, тому ніколи не може бути об'єктом будь-якої форми насилля і не має морального права бути суб'єктом такого насилля. Отже, коли йдеться про абстрактно-теоретичне обґрунтування, то за його допомогою логічно можна виправдати будь-який вид насилля, але у реальному житті воно буде залежати від морально-етичної позиції конкретної людини. А культура, яка вдається до виправдання насилля, є неістинною й хибною за своєю суттю. Гуманізм, у ім'я якого здійснюється і виправдовується насилля, теж не може бути справжнім. Критерієм дійсності ідей, які генерує культура, повинно бути ставлення людей до насилля. Тому сьогодні стало очевидним, що у сучасну епоху, коли усвідомлена родова сутність людства, принцип ненасилля стає головною вимогою історії.

Новітня історія демонструє факти гуманістичного розвитку людства без можливих воєн, революцій, кривавих протиборств, терору тощо. З утвердженням пріоритету загальнолюдських цінностей з'являється впевненість у можливості, яка не лише покладе край насильницьким діям, а й започаткує нові гуманістичні принципи історичного виживання людського роду в епоху накопичення надзвичайних обсягів смертоносної зброї. У сучасних умовах насилля – це шлях деградації людства. А. Гусейнов підкреслює: «Насиллю немає місця ні в межах інстинктивно-тваринної поведінки, ні в публічному просторі людського мовлення. Воно займає проміжний стан між природністю індивіда і культурно-осмисленими, власне людськими формами його життя. Воно ніби зв'язує дві природи людини: це шлях, по якому людина виходить з так званого природного стану, і по ньому ж вона назад деградує в нього» [1, с. 20 – 21]. З цим твердженням філософа не можна не погодитися, тому відповідь насиллям на насилля з позиції сучасного гуманізму виглядатиме неадекватною. Лише ненасилля є цивілізованим вибором боротьби людини за свободу, справедливість, право. Історія подає приклади безкровного повалення диктаторських режимів в деяких країнах, конкретної дипломатії ненасильницьких дій певних суспільно-політичних кіл окремих європейських держав, політики пацифізму в скандинавських країнах, релігійної покори, а також мирного спротиву громадян, зокрема, під час «Помаранчевої» революції та «Революції Гідності» в Україні.

У цій ситуації необхідно звернути увагу на суперечливий зв'язок насилля і політичної влади. У гострих історичних ситуаціях вони можуть протистояти одне одному і виступати непримиренними протиріччями. Якщо розглядати владу як простір публічного життя, мистецтво прийняття спільних рішень та здійснення узгоджених дій, то стає цілком очевидно, що влада і насилля є прямими протилежними поняттями. Навіть коли політичну владу розглядати спрощено як взаємовідносини людей щодо панування і підпорядкування однієї частини громадян іншій, то і в цьому випадку її життєздатність повинна спиратися на легітимність, тобто визнання справедливості існуючих взаємовідносин обома сторонами. І той факт, що влада часто вдається

до застосування насилля, зовсім не означає що вона діє у відповідності зі своєю сутністю і має на це законне право. «Влада спирається на насилля, як правило, тоді, коли перестає відповідати своєму поняттю, позбувається підтримки населення, владою якого вона є. Сутнісне взаємовідношення насилля і влади полягає в тому, що насилля руйнує владу» [1, с. 21]. У цьому ми могли пересвідчитися на власному історичному досвіді на київському Майдані на початку 2014 року. Натомість світ отримав надію на можливість ненасильницької зміни політичної влади, повірив у систему ненасильницьких засобів боротьби і методів ненасильницької інтервенції. Влада зберігає свою життєздатність і утримується лише завдяки гуманізму, а не репресіям.

Надій на гуманізм та соціально-історичний прогрес нам не позичати, адже у нас є перші результати у побудові громадянського суспільства без насилля і диктатури, які визнані світовою громадськістю. На початку другої декади амбітного XXI сторіччя виникла тенденція до послаблення насилля і посилення гуманізму та толерантності у суспільно-політичному житті. Ця нова гуманістична хвиля склала основу ненасильницького світорозуміння і стратегію розвитку поствнаильницької ситуації в нашій країні. Нині важливо не протидіяти природним чинникам поглиблення суспільного гуманізму і не реанімувати відмирання насильницьких елементів у історичному розвитку нашої держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гусейнов А. А. Возможно ли моральное обоснование насилия? / А. А. Гусейнов // Вопросы философии. – 2004. – № 3. – С. 19–27.

Мирослав Савчин,
д. психол. н., професор,
Дрогобицький державний
педагогічний університет
імені Івана Франка

ВОЛОДІННЯ ДОРΟΣЛИМИ ФУНДАМЕНТАЛЬНИМИ ОСОБИСТІСНИМИ ЗДАТНОСТЯМИ ЯК ЗАПОРУКА БЕЗПЕЧНОГО ВІД НАСИЛЬСТВА ДИТИНСТВА

Охарактеризовано фундаментальні здатності батьків вірити, любити, творити добро і боротися зі злом, творити свободу і відповідальність, які розглядаються запорукою безпечного від насильства дитинства.

Myroslav Savchyn

ADULTS' BASIC PERSONAL ABILITIES AS A PRE-REQUISITE FOR CHILDHOOD FREE FROM VIOLENCE

The article deals with fundamental abilities of parents to believe, to love, to create good and combat evil, and to create freedom and responsibility. These abilities are regarded as pre-requisites of childhood free from violence.

Запорукою щастя дитини є віра, любов, свобода і відповідальність, добро, що фундаментують її життя без насильства. Неможливість досягнути любові батьків, відчуття самотності, покинутості, пригнічений гнів, навпаки, породжують у дітей травматичний досвід, відчай, що перешкоджають гармонійній взаємодії тіла, душі і духу зростаючої особистості [1; 3]. Травмована психіка дитини продовжує травмувати саму себе, постійно піддаючись повторній травматизації – ніби одержима «диявольською силою чи переслідувана злим роком» [2]. Це поглинає багато життєвих сил дитини та перешкоджає повноцінному її розвитку.

Охарактеризуємо фундаментальні здатності батьків, які забезпечують безпечне від насильства життя своїх дітей. До них віднесені здатності вірити, любити, творити добро і боротися зі злом, творити свободу та відповідальність [4; 5].

1. Здатність вірити. За своєю суттю віра – це згода нашого розуму на істину, нав'язану нам «згори», коли людина пізнає вічні факти та істини буття. Віра як «упевненість у речах невидимих» (апостол Павло), має вищий «авторитет», вона логічно первинніша за світське знання, показує шлях знанню, задає його предмет. Віра визначає в людині смислову вертикаль, утверджує справжній сенс життя.

Онтологічними проявами трансцендентної віри є: 1) діалог людини зі своїм духовним центром, з Богом, в якому голос Бога – майже тиша. Його вплив надзвичайно делікатний, ніжний і ніколи не буває нездоланим. Відтак віра неминуче вимагає визнання, вираження, прилучення і звернення себе до інших; 2) «зустріч» з Іншим, звернення до Іншого, відкриття людиною в собі Бога; свого духовного стрижня. Це тонке бачення людиною суті всього суцього в собі та світі, воно вище всякого людського бачення, в тому числі, вище того, що набувається шляхом подвижництва в чеснотах; 3) любов до Бога і бажання цілковитої єдності з Ним як дологічне (позалогічне, надлогічне) волевиявлення, як інтуїтивне осягнення свого покликання реалізувати об'єктивно існуючий, автентичний сенс життя, сенс конкретної ситуації, сенс

взаємодії з дитиною, іншою людиною. Багато людей, які вважають себе віруючими, володіють тільки релігійним почуттям, а не справжньою вірою. У ньому легко сприймається розрив між автентичною вірою та життям і спокійно (безперешкодно) вживається з деструктивними ідеями, переконаннями.

Релігійна віра віднесена до особи (внутрішньої людини як визначального центру), а розум – до психіки (душі). Справжня віра – це віра, яка засяла в душі від світла благодаті, це освічення ума, що скріплює серце, щоб воно було цілковито впевнено в надії у спасіння. Навпаки, віра розуму найчастіше є безпосередньою силою нашої активності. Але, не існує непрохідної прірви між думкою і релігійною свідомістю, між вірою і розумом. На жаль, люди володіють переважно світським знанням, переконаннями на користь свого еґо, своєї гордині, які завжди психологічно сильніші, ніж переконання на користь трансцендентної віри.

2. *Здатність любити.* Розрізняють душевну і духовну (трансцендентну) любов. Реальність душевної любові виникає із суб'єктивно прийнятої цінності іншої людини, що фасилітує розвиток суб'єкта любові, стає різновидом духовної творчості, яка реалізується в діалогічному спілкуванні з іншим чи її узагальненим ідеальним заміном (любов до батьківщини, любов до порядку, гуманність тощо).

Духовна любов – жертвна, всеосяжна, вічна, рівна до всіх, навіть до ворогів. Людина, яка досягла цієї любові, стає високоморальною, духовною особистістю, сповненою високої душевної гармонії і щастя. У такій любові – радість утвердження найістотнішої духовної суті людини над її природними, психічними та соціальними силами, які сковують її і спонукають до низинного та конформізму. Любові не існує поза свободою, навпаки, справжнє значення свободи усвідомлюється лише в любові.

3. *Здатність творити добро для себе, для рідних, для загального блага та одночасно боротися зі злом.* Справжнє творення добра – це жертвування чимось своїм: добробутом, комфортом, відкладанням виконання своїх справ на пізніше, жертвування сном, спокоєм тощо. Заради досягнення навіть «великого добра» аж ніяк не можна допускатися навіть малого зла. Творення людиною добра сповнює її духовним здоров'ям, породжує реальність, що передбачає гармонійне поєднання земного й небесного. Здатність творити добро і боротися зі злом невіддільна від здатності любити.

На жаль, у європейській культурі існує етична криза, пов'язана з втратою духовних засад розрізнення зла від добра. Зло – навмисне, свідоме заподіяння іншому шкоди, страждань. Воно породжує негативні стани людини і забирає сили, отримує у людей негативну оцінку та осуд, викликає моральне і духовне страждання. У сучасну епоху зло уявляється як те, що заважає прогресу, перешкоджає приватним інтересам і особистим потребам, гальмує людську активність, порушує, спотворює можливу оптимальну соціальну організацію.

Творення добра невіддільне від боротьби зі злом. Духовний заклик любити особистих ворогів людини, власних ненависників, гонителів, ображальників не стосується ворогів інших людей, ворогів Божих, ворогів Батьківщини. Людина покликана прощати своїм кривдникам, що наносять їй особисті образи. Людина не має ні можливості, ні права прощати образу, нанесену іншому, лиходійство, топтання божих і людських законів.

Основні умови правильної постановки проблеми боротьби зі злом зводяться до наступного: а) є справжня даність справжнього зла; б) наявне його правильне сприйняття; в) у людини, яка бореться зі злом, має панувати любов; г) у поборника зла є сила волі; д) людиною випробовано інші засоби – вмовляння, переконання, навіть молитву. Тоді вона повинна втрутитися і припинити злодійство фізичним опором, йдучи свідомо на небезпеку, страждання чи, навіть, смерть і, можливо, навіть на приниження і спотворення своєї особистої праведності.

4. *Творення свободи та відповідальності.* Свобода – це здатність людини розпочинати низку дій від самої себе, а не з якоїсь причини, незалежність ні від чого. Осягнення свободи можливе тільки через безпосереднє переживання її в самій собі, у власному особистому досвіді. Існують три принципово різних, відмінних один від одного, хоча природно взаємопов'язаних, типи свободи. По-перше, це свобода волі як властивість, завдяки якій людина може визначати свою позицію щодо добра і зла, наскільки вона їх бачить. Це внутрішнє самовизначення. По-друге, це свобода дій в реалізації у своєму житті добра чи зла. По-третє, це духовна свобода як влада людини над самою собою, причому, не просто сила волі, не стоїчна позиція, а безпристрасність, коли людина не грішить, вміє утримуватися від гріха, від творення зла. Отже, найбільша свобода – не бути здатним грішити, бути безпристрасним.

Традиційні трактування свободи як усвідомленої необхідності, свободи вибору є обмеженими. Свобода як вибір відразу її обмежує і не залишає для неї вільного простору. Бути вільним – не значить могли реалізувати будь-яку із мислимих можливостей. Свобода як усвідомлена необхідність має два аспекти – зовнішню і внутрішню необхідність: виконання свідомо взятого на себе обов'язку (насамперед, обов'язку перед вищими цінностями). Але важливо відрізнити виконання обов'язку, свідомо узятого на себе внутрішньо вільною і відповідальною особистістю, від поведінки, зумовленої конформізмом, підпорядкуванням, навіюванням чи моральним тиском, страхом покарання чи осуду тощо.

Людина часто прагне до формальної, порожньої, безпредметної свободи як відсутності обов'язків. Це призводить до переживання почуття втраченості, внутрішньої спустошеності. Чим більше людина бажає

справжньої свободи, тим більше вона має бути відповідальною. Бути вільним – значить діяти відповідно до власної глибинної суті, до своєї природи, не йти за зовнішніми, минушими, швидкоплинними імпульсами. Свобода особистості – це її самоподолання як необхідності, що творить себе, протиставлення її собі і подолання цієї даності.

Онтологічною суттю трансцендентної свободи є її незалежність від необхідності та свободи вибору. Ця свобода має божественне походження і в абсолютному сенсі визначена позитивно, як благодаріння, це абсолютна свобода. Звичайна людина має свободу в її нижчій формі – свободі вибору між добром і злом, вона знає про свободу, але часто не знає і не має свободи. Людина як творець свободи і відповідальності повинна актуалізувати істинно потенційний сенс свого життя, який швидше можна знайти у світі, ніж усередині неї, ніж всередині своєї психіки. Цей сенс життя безумовний, адже охоплює навіть потенційний сенс страждання.

Батьки із розвиненими фундаментальними здатностями вірять у свою дитину, виражають до неї безумовну любов, постійно творять для неї справжнє благо, охороняють її від зла, поважають її свободу, одночасно покладають на неї відповідальність. Це спричиняє становлення сильного Я дитини, що є запорукою безпечного від насильства дитинства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байярд Роберт Т. Ваш беспокойный подросток : практическое руководство для отчаявшихся родителей / Р. Т. Байярд, Дж. Байярд ; пер. с англ. А. Орлова. – М. : Семья и школа, 1995. – 232 с.
2. Калшед Д. Внутренний мир травмы : архетипические защиты личностного духа / Д. Калшед ; [пер. с англ.]. – М. : Академический проект, 2007. – 368 с.
3. Рупперт Ф. Травма, связь и семейные расстановки. Понять и исцелить душевные раны / Ф. Рупперт. – М. : Институт консультирования и системных решений, 2010. – 272 с.
4. Савчин М. Духовна парадигма психології : [монографія] / М. Савчин // Наукове видання. – Серія «Монограф», спільний проект із ВЦ «Академвидав». – К., 2013. – 247 с.
5. Савчин М. Методологеми психології : [монографія] / М. Савчин // Наукове видання. – Серія «Монограф», спільний проект із ВЦ «Академвидав». – К., 2013. – 224 с.

Ірина Трубавіна,

д. пед. н., професор,
Харківський національний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ПІДХОДИ ДО РОЗБУДОВИ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

У статті розкриваються сучасні світові підходи до захисту прав дітей в Україні: інформаційний, діяльнісний, християнський, силовий, політико-економічний тощо. Особливе місце посідає родинноцентричний підхід, за яким права дитини є пріоритетом в сім'ї та суспільстві, а права сім'ї – основою розвитку сім'ї в суспільстві.

Iryna Trubavina

APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF CHILDREN'S RIGHTS PROTECTION IN UKRAINE

The article describes the application of modern international approaches of protection of children's rights in Ukraine: informational, activity-based, Christian, political, economic, etc.. Family-centred approach takes a special place. According to this approach, children's rights are a priority in the family and society, and family rights are the foundation of family development in society.

Узагальнимо світові підходи до захисту прав дітей:

1) Інформаційний (просвітницький), в основі якого є знання і підтримка державою, громадою, сім'ями, окремими особами невід'ємних прав людини. За висловом Е. Рузвельт, яка першою очолила Комісію ООН з прав людини, «оскільки мета стає чітко окресленою, люди доброї волі повсюди намагатимуться досягти її з більшим завзяттям і, я сподіваюся, з більшою надією на успіх» [1, с. 44]. Знання прав людини допомагає їх не зневажати, втілювати і захищати. Просвіта дітей про свої права є основою самопомогти при їх порушенні і профілактикою насильства в родині, соціальних інституціях тощо.

2) Силовий підхід, який означає, що порушення прав людини, закріплених законодавчо, карає порушника незалежно від того, чи знав він, що порушує права іншої людини, чи ні. Цей підхід є зараз основним в Україні в діяльності правоохоронних органів, але він не застосовувався соціальними педагогами. Силовий підхід передбачає опору на покарання в захисті прав незалежно від усвідомленості покарання порушником прав. Але стимулює до самоосвіти в цьому напрямку.

3) Підхід ненасильницького спротиву, який пропагував М. Ганді: «...протистояння злу через насильство лише примножує зло, і, оскільки, зло може спиратися тільки на насильство, треба цілковито утриматися від останнього, щоб позбавити зло його опори», ... «відмова потурати злу так само є обов'язком, як і співпрацювати з добром»; але «принцип відмови від насильства передбачає добровільне прийняття покарання за протиставлення себе злу» [1, с. 40]. Цей підхід пропагує, демонструє ненасильницькі моделі поведінки як приклад в суспільстві, альтернативний спосіб розв'язання конфліктів через ненасильство, непорушення та захист прав дітей.

4) Діяльнісний підхід, що полягає у щоденній роботі щодо безпосереднього захисту прав дітей. Основою діяльнісного підходу, запевняє Нельсон Мандела, є подолання суперечностей між «війною і миром, насиллям і покорою, расизмом і людською гідністю, гнобленням і гонінням та свободою і правами людини, злиднями та свободою від нестатків» [1, с. 43]. Прагнення подолати ці протиріччя вимагає діяти, набувати досвіду і таких якостей особистості, які б робили неможливою думку про застосування насильства; тут важливими є внутрішні спонуки людей до дотримання прав дітей і подолання їхніх порушень, які спричиняють правомірну поведінку і утримання від порушення прав.

5) Християнський підхід, який полягає у тому, що всі зрушення, як запевняє М. Кінг, «відбуваються у повній відповідності до Провидіння... Нам треба прагнути до демократії, а не до заміни однієї тиранії іншою... Цей підхід ... утримує від безвідповідальних висловів, що не зближують, а відлучують, і від поспішних висновків, що заважають бачити потреби суспільного розвитку, визнає необхідність просування вперед до справедливої мети з мудрою стриманістю та спокійною розважливістю...», він вважає аморальним сповільнення руху до справедливості та капітуляцію перед оборонцями несправедливого нинішнього стану речей...», визнає неможливість соціальних змін уже сьогодні. Але він змушує працювати так, ніби вони є перспективою завтрашнього ранку» [1, с. 42]. Цей підхід, з нашої точки зору, передбачає опору на позитивне в людині, власні високі духовні якості людини і надію на Провидіння. Саме тому «відмова від насильства» є «шляхом до покори і самовладання» [1, с. 39], спонукає до правомірної поведінки і уваги до потреб і проблем дитини, передбачає знання і наявність в суспільстві ідеалу дотримання прав, до якого треба прагнути як до мети, порівнювати свої вчинки та поведінку із цим ідеалом. Можна знати про права дитини, але не вміти їх реалізувати і дотримувати, захищати. Потрібна модель позитивної поведінки дорослих і дітей на основі дотримання прав дитини в сім'ї, школі, інших соціальних інституціях. Цьому сприятиме християнська просвіта.

6) Політико-економічний підхід, зміст якого полягає в тому, щоб надати людям рівність у можливостях, надати допомогу тим, хто її потребує, зберегти громадські свободи для всіх, використовувати надбання НТП для розширення і неухильного підвищення рівня життя населення. Така модель світу, за висловом Ф. Рузвельта, є «відвертим запереченням так званого порядку тиранії» [1, с. 33]. «...Демократичні соціальні системи є найголовнішою, – стверджує В. Г. Шень, – запорукою і передумовою будь-якого розвитку чи модернізації» [1, с. 47]; тому створення умов для реалізації прав дітей є основою, гарантією держави щодо їх дотримання.

7) Підхід викриття насильства і ненависті, який полягає у збереженні пам'яті про жертви насильства через пресу, TV, книги, допомогу жертвам гноблення з метою попередження майбутнього насильства, передбачає інформування суспільства про покарання винних у порушенні прав дитини, дослідження факторів, які провокують порушення прав, і надання обґрунтованих рекомендацій для попередження цього ганебного явища. Сьогодні багато говорять про насильство і жорстокість до дітей у сім'ї, а також сп'яніння, безробіття дорослих, причиною якого є відсутність раціональних потреб, про що свідчать офіційні дані МВС. Тому найкращою первинною профілактикою сімейного насилля над дітьми є економічна просвіта дітей і дорослих, формування у них прагнення до ведення здорового образу життя. Проте економіка як навчальна дисципліна читається у профільних школах у невеликих обсягах.

Виважений підхід, який пропонував О. Сахаров, полягає у готовності до «творення кращого, людянішого суспільства, досконалішого світового порядку через реформи, а не революції, через захист жертв, а не повалення чи засудження режимів, через здатність тверезо розмірковувати, берегти знання і досвід, розвиток зв'язків з іншими соціальними системами з метою вибору кращого для людей життя» [1, с. 45]. Тому доцільним є вивчення і запозичення кращого зарубіжного досвіду із захисту прав дітей в різних соціальних інституціях, узагальнення і поширення вітчизняного досвіду захисту прав дітей на основі різноманітних підходів. Потрібні національні програми з цієї проблеми із системними змінами на рівні законодавства, політики, економіки, соціальної сфери тощо.

8) Родиноцентричний підхід за змістом є соціально-педагогічним, оскільки його суть полягає у розгляді соціально-педагогічної діяльності сім'ї як правозахисної, спрямованої на надання соціально-педагогічних послуг щодо реалізації сім'єю своїх прав у суспільстві та прав членів родини у сім'ї, прав дітей у родині, які окреслені в Сімейному кодексі України. Нами визначено, що права сім'ї – це права людини

третього покоління, які притаманні сім'ї як цілісності з моменту її утворення та існують допоки існує сім'я; це можливості, які гарантовані державою родині для її функціонування і розвитку, дозволяють зберегти автономність та незалежність. Права сім'ї забезпечують її статус в суспільствах, їх реалізація дозволяє говорити про сім'ю як благополучну (дієздатну). Права членів родини у самій сім'ї – це людські права, які належать особі в силу того, що вона є членом сім'ї, які регулюють її статус у сім'ї. Права дитини в сім'ї включають: загальні права дитини, які окреслює Конвенція ООН про права дитини, та права дитини як члена родини, які окреслює Сімейний кодекс України.

Права людини, права дитини є невід'ємними, всеосяжними і рівними, ними володіють усі члени сім'ї та всі сім'ї. Перелік прав родини і прав членів сім'ї встановлює чинне законодавство в Україні. Права членів сім'ї і права родини можуть бути немайновими (соціальними, культурними, громадянськими (особистими), політичними) та майновими (економічними). Водночас специфічні права дитини, які є пріоритетними у наданні послуг сім'ям та іншим членам родини, реалізуються через споживання сім'єю та її членами, залежно від значущих потреб, адресних соціально-педагогічних послуг, бажань і вибору, що характеризує суб'єктність сім'ї. Таким чином, сутність родинноцентричного підходу полягає в тому, що соціально-педагогічна робота зі сім'єю має бути спрямованою на створення умов (через надання соціально-педагогічних послуг) для реалізації прав сім'ї у суспільстві і прав членів родини у сім'ї. Це забезпечує успішну соціалізацію сім'ї та її розвиток, розвиток і соціалізацію кожного її члена, дорослого і дитини.

Родинноцентричний підхід зумовлює виділення соціально-педагогічної складової в роботі фахівців різних сфер, орієнтиром діяльності яких в інтересах сім'ї є дотримання прав членів сім'ї, що є підґрунтям для співпраці установ і фахівців для взаємодії в інтересах сім'ї та її членів; сприяє активізації сім'ї у розв'язанні її проблем, зміцненню, збереженню цілісності розвитку кожного члена родини і через це – забезпеченню, сталого розвитку суспільства. Основою для існування цього підходу є поєднання теорій – Конвенції ООН з прав людини, теорії розвитку людини, а також наукових підходів різних рівнів. Ми прийшли до висновку, що для реалізації цього підходу в різних установах потрібні спеціальні методичні основи соціально-педагогічної роботи. Нами було з'ясовано, що такими основами роботи є концептуальні підходи до організації та здійснення соціально-педагогічної роботи з сім'єю. Вони відображають шляхи реалізації обраного теоретичного підходу в певній організаційній структурі з урахуванням її призначення, можливостей, ресурсів, категорій проблем, розв'язання яких є в її компетенції, показує етапи, функції, ролі фахівців при реалізації підходу, визначає вибір методів, форм, методик роботи.

На основі вивчення та аналізу зарубіжного досвіду соціально-педагогічної роботи з сім'єю було виявлено, що соціальний педагог працює з сім'єю тривалий час (над комплексом проблем або над окремим фактором кризи сім'ї) або через коротке (кризове) втручання (щодо розв'язання нагальних проблем, які «вибивають» сім'ю з нормального функціонування). Робота соціального педагога щодо сім'ї є підтримуючою та розвивальною. Соціально-педагогічна робота в Україні з сім'єю різних установ та організацій (школи, церкви, служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кримінальна міліція у справах дітей, судові вихователі, відділи соціального забезпечення, громадські організації) здійснюється на засадах інституційного підходу як підтримка і допомога сім'ї у виконанні окремих її функцій. Спостерігається дублювання в роботі, а окремі функції сім'ї взагалі не знаходяться в полі уваги соціального педагога.

Аналіз досвіду здійснення соціально-педагогічної роботи з сім'єю в Україні свідчить про те, що найкращі умови для впровадження родинноцентричного підходу на державному рівні мають Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ), оскільки вони здійснюють наймасовішу соціально-педагогічну роботу на засадах добровільності сімей – клієнтів ЦСССДМ. Робота в ЦСССДМ ведеться з урахуванням потреб і проблем сім'ї. ЦСССДМ розглядають соціально-педагогічну роботу з дітьми, молоддю і членами їх сімей як підсистему соціальної роботи, спрямовану на подолання комплексу проблем людини. Методичними основами соціально-педагогічної й соціальної роботи з сім'єю в мережі ЦСССДМ є концептуальні підходи до надання послуг сім'ям: «допомога для самопомогі» та «кризове втручання», які поєднують підтримку, допомогу, самопомогі і втручання як комплекси соціально-педагогічних послуг, кожен з яких має свою мету і набір. Для інших установ ще треба розробляти свої методичні підходи для реалізації родинноцентричного підходу.

Нами експериментально доведено, що підвищити рівень соціально-педагогічної роботи з сім'єю в центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді України буде можливо, якщо здійснювати її, враховуючи комплекс проблем сім'ї та спрямовуючи соціально-педагогічні послуги на всі права і функції сім'ї; якщо розглядати її як підсистему соціальної роботи з сім'єю ЦСССДМ, яка розроблена на засадах родинноцентричного підходу та методичних основах концептуальних підходів «допомогі для самопомогі» і «кризового втручання», та водночас як самостійну багатокomпонентну систему з цільовим системотвірним компонентом, її структурою, методикою роботи з сім'єю та умовами її здійснення; на основі державних комплексно-цільових програм роботи з сім'єю, державних соціальних стандартів надання соціально-

педагогічних послуг сім'ям, єдиного науково-методичного забезпечення роботи щодо практики надання послуг сім'ям. Саме в цьому випадку маємо розвиток і успішну соціалізацію дитини в сім'ї, створення найкращих умов для виживання, захисту і розвитку дітей (за Конвенцією ООН про права дитини).

ЛІТЕРАТУРА

1. Вступ до Прав людини. – Vienna : USIA Regiona. Programm Office, 1999. – 39 с.
2. Трубавіна І. Система захисту дітей від жорстокого поводження : [навчально-методичний посібник з грифом МОН / за ред. К. Левченко, І. Трубавіної // [І. Трубавіна, К. Левченко, Л. Волинець та ін.]. – К. : Держсоцслужба, 2005. – 396 с.
3. Трубавіна І. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні : теорія та методика: [монографія] / І. Трубавіна. – Х. : Нове слово, 2007. – 395 с.
4. Трубавіна І. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук; спец. 13.00.05 – «соціальна педагогіка» / І. Трубавіна. – Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2009. – 44 с.

Тетяна Скіяренко,

директорка,

Черкаський міський центр соціальних служб
для сім'ї, дітей та молоді

КОРЕКЦІЙНІ ПРОГРАМИ ДЛЯ КРИВДНИКІВ

В українському законодавстві з 2009 року систему спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї було доповнено обов'язковим проходженням кривдниками корекційних програм. Проте не було прийнято відповідних підзаконних актів, які б визначили зміст корекційних програм. Відсутні і самі установи та фахівці, які б впроваджували подібні програми. В українській практиці роботи з агресорами набір прийомів, котрі можна застосувати, є досить обмежений, немає рекомендацій з практики розробки та реалізації корекційних програм, консультативної роботи з кривдниками. Досвід і оцінка результативності цих програм у США продемонструвала, що загалом у чоловіків, які пройшли курс реабілітації, рецидиви насильницької поведінки значно знижуються і становлять від 5 до 15%. В Україні чинна система законодавства щодо попередження насилля є неієвою. Необхідно розвивати не тільки мережу закладів, куди жертви насилля можуть звернутись за допомогою, а й запровадити навчання кваліфікованих спеціалістів, які мають ефективно працювати з домашніми агресорами.

Tetiana Skliarenko

REHABILITATION PROGRAMMES FOR OFFENDERS

In 2009, the legislative framework supplemented the system of special measures on prevention of domestic violence with obligation of an offender to pass a correctional programme. Nevertheless, the respective regulations to define the contents of correctional programme were not approved. The institutions and experts who should carry out correctional programmes are also missing. The methods that are applied to perpetrators are also quite limited in their number. Practical recommendations on the development and implementation of correctional programmes are not available as well. Evaluation of the effectiveness of these programmes in the U.S. showcased that men's violent behaviour was significantly reduced (to 5-15 per cent). Ukrainian legislation is ineffective in terms of prevention of violence. It is necessary to develop not only the network of institutions for victims of domestic violence, but also to provide training to qualified specialists who will work with perpetrators of domestic violence.

Загальновідомо, що в сім'ї закладаються основи буття людини, її духовні, світоглядні якості, а від благополуччя родини багато в чому залежить моральний стан суспільства. Сім'я відіграє визначальну роль у психічному розвитку особистості, задовольняючи цілу низку її потреб (зокрема, прагнення підтримки, безпеки, емоційного комфорту, визнання з боку значущих людей, захищеності від посягань на особистісну автономію). На жаль, для багатьох наших співвітчизників бажання знайти сімейний спокій залишається нездійсненою мрією, а найближчі люди стають, скоріш за все, джерелом небезпеки, ніж надійності, захисту та миру.

Черкаський міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з 2011 року запровадив програму соціально-психологічної корекції для тих, хто вчинив домашнє насилля. За три роки роботи до центру від органів внутрішніх справ було спрямовано для проходження корекційної програми 68 осіб, з них пройшли навчання – 58, самозвернулись – 7. Працюючи з проблемою домашнього насильства, фахівці дійшли висновку, що односторонню допомогу жертвам можна підсилити, якщо організувати соціально-реабілітаційні або корекційні програми для кривдників.

З 01.01.2009 р. набули чинності зміни, внесені до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», а саме: систему спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї було доповнено обов'язковим проходженням кривдниками корекційних програм. Корекційні програми визначено як «програми, спрямовані на формування гуманістичних цінностей та ненасильницької моделі поведінки в сім'ї особи, яка

вчинила насильство в сім'ї» (ст. 1 Закону). Вказані зміни набули чинності, проте не було прийнято відповідних підзаконних актів, які б визначили зміст корекційних програм.

Відповідно до Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів щодо попередження насильства у сім'ї (затверджена спільним наказом № 3131/386 від 07.09.2009 року):

– управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту за направленням органів внутрішніх справ організують та забезпечують проходження особами, які вчинили насильство в сім'ї, реабілітаційних заходів (корекційних програм);

– корекційні програми проводять спеціалісти, які пройшли відповідне навчання щодо роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, на базі відповідних кризових центрів;

– організують навчання фахівців, які проводять корекційні програми з особами, які вчиняють насильство в сім'ї, а також забезпечують спеціалістів методичними рекомендаціями щодо впровадження та реалізації цих програм в роботу управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту;

– до проведення корекційних програм з особами, які вчиняють насильство в сім'ї, можуть залучатися суб'єкти, що надають соціальні послуги сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Також у Інструкції зазначено, що у разі неявки особи, яка отримала направлення для проходження реабілітаційних заходів (корекційних програм), або ухилення від їхнього проходження без поважних причин, управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту здійснюють контроль, надають письмове повідомлення впродовж трьох робочих днів до відповідного органу внутрішніх справ.

З вищезазначеного очевидно, що організація проходження кривдниками корекційних програм в умовах українських реалій неминуче зіштовхнеться як з небажанням кривдників брати участь у них, так і з браком юридичних механізмів, які примушують їх пройти курс цієї реабілітації, і, окрім того, – з відсутністю спеціально підготовлених фахівців для впровадження корекційних програм. На сьогодні реальне запровадження повноцінних та ефективних корекційних програм можливе за умови індивідуального консультування кривдників вже на першому етапі, коли насильство було виявлене у родині.

Пристаючи до консультування, треба знати, що кривдники використовують здебільшого одну й ту ж смислову схему, намагаючись виправдати свою поведінку й відвести провину від себе. Передусім, це заперечення того, що сталося («Я нічого такого їй не зробив»). Також кривдники намагаються мінімізувати факт домашнього насильства, що стався, применшити його значення («Це був лише ляпас») або ж його ефект («Вона впала не від мого удару, а тому, що втратила рівновагу»). Звичайною тактикою є й спроби звинуватити потерпілу сторону («Вона завжди лізе на рожен»), списати провину на обставини («Мoje життя дуже тяжке») й «пом'якшувальні» покликання на алкогольний або наркотичний стан («Я просто випив занадто багато»).

Однією з найважливіших умов роботи з винуватцями домашнього насильства є розпізнавання цих тактик ухилення від відповідальності й припинення подібних спроб перевести розмову на іншу тему. Поведінку потерпілої сторони при роботі з кривдником не обговорюють! Це є особливо важливою частиною процесу консультування, на яку слід звертати увагу. Необхідно дотримуватися такої тактики розмови, при якій у центрі бесіди – лише поведінка чоловіка і її наслідки, але не дії потерпілої [1, с. 97]. Важливим інструментом, який допоміг би чоловіку запобігти повторним актам агресивної поведінки, є так званий «тайм-аут» або «перерва». Мета перерви – ізоляція кривдника від жертви його агресії, роздуми над вказаними вище питаннями, заспокоєння і, таким чином, запобігання черговому епізоду насильства. Кривдник може вийти на вулицю, в інше приміщення тощо, або ж він може звернутися за допомогою на телефон довіри. Важливо обговорити з чоловіком, в якому стані він потребує «перерви» і яким чином він повідомить жінці про те, що бере «тайм-аут».

На сьогодні в українській практиці роботи з домашніми агресорами набір прийомів, котрі можна застосувати, є досить обмеженим, немає рекомендацій з розробки та реалізації корекційних програм, консультативної роботи з кривдниками, однак, сподіваємось, що з часом ситуація поступово покращиться. Також варто зазначити, що навіть за кордоном є досить мало досліджень, дані з яких допомогли б точно встановити ефективність корекційних програм для домашніх агресорів, якими у 95% випадків є чоловіки. Однак оцінка результативності цих програм у США продемонструвала, що загалом у чоловіків, які пройшли курс реабілітації, рецидиви насильницької поведінки значно знижуються і становлять від 5 до 15 відсотків.

Кривдники можуть бути класифіковані за двома основними типами: чоловіки, чие роздратування поступово й досить повільно зростає до насильницького акту, й ті, які спалахують практично миттєво. Цю різницю в типології кривдника особливо важливо знати жінкам, які збираються залишити свого чоловіка або партнера, при виробленні плану безпеки. Другий тип кривдників – ті, хто «спалахує» практично миттєво,

видається найнебезпечнішим. Кривдники з «швидшим» темпераментом склали 20% від досліджуваних чоловіків. Виявлено, що 33% чоловіків з «повільним» та 90% – з «швидким» темпераментом діагностовані як антисоціальні типи, які мають в історії свого життя численні імпульсивні кримінальні випадки, епізоди з дитячих років, пов'язані з брехнею, крадіжками, підпалами й проявом жорстокості стосовно тварин. Іншою відмінністю між цими двома типами кривдників є те, що 78% «швидких» чоловіків виростили в атмосфері домашнього насильства, тоді як серед «повільних» чоловіків ця цифра становить 51%. Вивчення кривдників також показало, що приблизно 25% чоловіків, агресивних стосовно своїх близьких, мають серйозні психологічні та частково психіатричні проблеми. У дослідженнях, проведених у місцях позбавлення волі, виявлено, що 83% осіб, що скоїли насильницькі злочини, були жертвами або свідками насильства в дитинстві.

У світовій практиці є три основних підходи до проблеми соціальної реабілітації кривдників:

- освітні або психоосвітні програми;
- парна терапія (подружжя або партнерів);
- психотерапевтична індивідуальна терапія.

Ці підходи базуються на переважаючому у західній критичній думці погляді на комплекс проблем, пов'язаних з насильством у сім'ї [2, с. 99].

На превеликий жаль, чинна система законодавства в Україні щодо попередження насилля є недієвою. Необхідно розвивати не тільки мережу закладів, куди жертви насилля можуть звернутись за допомогою, а й запровадити навчання кваліфікованих спеціалістів, які мають ефективно працювати з домашніми агресорами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Онишко Ю. В. Медико-соціальна допомога дітям, які зазнали насильства в сім'ї / Ю. В. Онишко. – К. : ТОВ «К.І.С.», 2010. – 120 с.
2. Зверєва І. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми : [курс тренінгів] / І. Зверєва. – Київ, 2010.

Anna Fidelus,
dr hab., prof.,

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

STREETWORKING WŚRÓD DZIECI ULICY JAKO FORMA ZAPOBIEGANIA PRZESTĘPCZOŚCI NIELETNICH

Celem niniejszego artykułu jest zwrócenie uwagi na problemy dzieci przebywających w środowisku ulicy. W Polsce problematyka dzieci ulicy jest ciągle słabo rozpoznana. Często pada pytanie o rozmiar, przyczyny zjawiska dzieci ulicy w Polsce. W tekście przeanalizowano koncepcje wyjaśniające zjawisko dzieci ulicy, przeanalizowano przyczyny i uwarunkowania ucieczek dzieci na ulicę, przedstawiono charakterystyczne cechy dzieci przebywających w środowisku ulicy. Poruszona została również kwestia pomocy dzieciom ulicy, ze szczególnym uwzględnieniem specyfiki pracy streetworkerów.

Anna Fidelus

РОБОТА НА ВУЛИЦІ З ВУЛИЧНИМИ ДІТЬМИ ЯК ФОРМА ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

Метою цієї статті є звернення уваги на проблеми дітей, що перебувають у середовищі вулиці. У Польщі проблема дітей вулиці досі мало розвинута. Часто постає питання про масштаби і причини дитячої безпритульності у Польщі. У статті розглянуто концепції феномену безпритульних дітей. Аналізуються причини та обставини життя дітей вулиці. Показано особливості дітей, які виховуються на вулиці. Піднімається питання про підтримку безпритульних дітей, особлива увага звертається на специфіку роботи соціальних працівників на вулиці.

Anna Fidelus

STREET WORK WITH STREET CHILDREN AS A FORM OF PREVENTION OF JUVENILE DELINQUENCY

The purpose of this article is to draw attention to the problems of children who grow up in the streets. In Poland, the problem of street children is still poorly understood. The information about the size and causes of street children in Poland is not available. The entry examines the concepts that explain the phenomenon of street children, analyzes the causes and circumstances of children escaping to the street. The author provides characteristics of children in the streets. The article highlights the issue of support to street children, with particular attention to the particularities of the activities of street workers.

I. Uwagi wprowadzające.

Діти ulicy to pojęcie, które w ostatnim czasie bardzo często pojawia się w różnorodnych opracowaniach, dyskusjach, przekazach medialnych. Częstotliwość pojawiania się tego określenia sugeruje jednoznacznie, iż zjawisko

kryjące się pod tym terminem przybiera coraz większy zakres, a także przyjmuje różnorodne postacie. Do niedawna, w potocznym określeniu, terminu *dzieci ulicy* najczęściej używano zamiennie z pojęciem *dzieci dworcowe*, gdyż właśnie środowisko dworcowe należy, jak już opisano w roku 1978 w książce «Dzieci z dworca ZOO», do najważniejszych punktów spotkań grup młodzieżowych. Z biegiem lat pojęcie to zaczęło zastępować, bądź bywa używane zamiennie z innymi określeniami tj.: włóczęga, młody bezdomny, poszukiwacz przygód, uciekinier i wiele innych. Tak naprawdę, pod określeniem *dziecko ulicy* kryje się grupa dzieci i młodych ludzi, którzy znaleźli się w trudnej sytuacji życiowej poza środowiskiem rodzinnym i jakimkolwiek instytucjami mogącymi wspierać jego rozwój. W literaturze naukowej spotykamy różnorodne definicje określające zjawisko *dzieci ulicy*. W poszczególnych krajach, w zależności od specyfiki uwarunkowań i nasilających się symptomów, przyjmowały one nawet, co prawda niewiele, ale różniące się postacie. Jednak długoletni spór w krajach zachodnioeuropejskich dotyczący kwestii *dzieci ulicy* zakończył się. Wszyscy zgadzają się, że także w Europie Zachodniej rezultatem socjalnych procesów odrzucenia, opuszczenia i biedy jest problem dzieci ulicy. Mimo, że na całym świecie jest mowa o *dzieciach ulicy* to nie istnieje żadna ogólnie przyjęta definicja tego zjawiska społecznego, gdyż z pewnością ze względu na ogrom problemów i ich uwarunkowań mieszczących się w ramach tego zjawiska, jest ono bardzo trudne do zdefiniowania.

Próbę jego definicji podjęła Rada Europy, która zredagowała następujące określenie:

«*Dzieci ulicy*» to dzieci poniżej 18 roku życia, które przez krótszy lub dłuższy czas żyją w środowisku ulicznym. Dzieci te żyją przenosząc się z miejsca na miejsce, nawiązują kontakty z grupą rówieśniczą lub innymi na ulicy. Oficjalnym adresem tych dzieci jest adres rodziców lub jakiejś instytucji socjalnej, pomocy wychowawczej, poradni psychiatrycznej dla młodzieży lub innych placówek. Wysoce znamienne jest przy tym fakt, że zarówno z rodzicami, jak i przedstawicielami szkół, instytucji pomagających młodzieży oraz służb socjalnych, które ponoszą za nie odpowiedzialność – dzieci te mają słaby, albo żaden kontakt.

II. Trudności w mierzeniu skali zjawiska dzieci ulicy.

Przedstawiona definicja Rady Europy została sformułowana po realizacji projektu badawczego, w oparciu o który przebadano położenie dzieci ulicy w 24 krajach europejskich. Punktem wyjścia przeprowadzonych badań były m.in. takie pytania:

- w czym tkwią przyczyny znalezienia się dzieci w trudnych sytuacjach życiowych?
- na jakie ryzyko i niebezpieczeństwa są narażone dzieci ulicy w związku z przestępczością, uzależnieniem się od narkotyków i handlem narkotykami oraz prostytucją?
- jakie programy pomocowe zostały już skonstruowane i zrealizowane, i jak można ocenić ich skuteczność?

Badania te pozwoliły na wyciągnięcie wniosków, iż sytuacje życiowe dzieci ulicy charakteryzują się tym, że:

⇒ Dzieci ulicy natrafiają na odrzucenie, obojętność i wykorzystywanie bez skrupułów, z przemocą, uwiedzeniem i izolowaniem, i aby przeżyć szukają rozpaczliwie wyjścia poprzez ucieczkę, kradzież, prostytucję, przemoc, a także orientacje ekstremalne czy handel narkotykami.

⇒ Dzieci ulicy wykonują źle opłacaną ciężką pracę. W klikach i bandach ulicznych znajdują namiastkę rodzin, fizyczne i psychiczne miejsce ucieczki, system przeżycia obiecujący, a czasami nawet zapewniający bezpieczeństwo.

⇒ Stwarzają sobie «namiastkę» dla swoich potrzeb, której brak odczuwali nieraz gorzko w swoim dotychczasowym życiu.

⇒ Dzieci ulicy żyją albo same, albo w klikach i gangach. Często są niedożywione, w złej kondycji zdrowotnej lub głodują od dnia narodzin. Brak im przychylności, bezpieczeństwa, wychowania i wykształcenia, a przede wszystkim miłości.

Międzynarodowe sympozja m.in. organizowane przez ISMO (International Society for Mobile Youth Work) ukazały, że precyzyjne określenie pojęcia dzieci ulicy, takie jak można np. określić dla dzieci upośledzonych umysłowo jest trudne i dlatego jest ono najczęściej precyzowane przez dalsze opisy lub odniesienia do pokrewnych pojęć i grup celowych, jak dzieci zaniedbane, dzieci działające przestępczo, nieprzystosowane społecznie, nieudacznicy szkolni, uciekinierzy, młodzi stosujący przemoc, młodzież zagrożona, bandy uliczne i wiele innych. Brak możliwości stworzenia uniwersalnej definicji jest niewątpliwie niezbitym dowodem na to, że zarówno zakres jak i uwarunkowania omawianego zjawiska są bardzo złożone, rozległe i nie sposób w jednej definicji wszystkie je uwzględnić. Żadna definicja nie byłaby w stanie określić wyczerpująco omawianego zjawiska.

Z pewnością zjawisko to znajduje specyfikę w zależności od kraju, w którym żyją dzieci ulicy, choć różnic należy upatrywać w przyczynach i manifestacji, gdyż konsekwencje są takie same, które najkrócej możemy określić jako dziecko krzywdzone.

III. Koncepcje podejmujące próbę wyjaśniania zjawiska dzieci ulicy.

Zastanawiając się nad przyczynami zjawiska dzieci ulicy, można podzielić je na zorientowane:

- personalnie,
- socjalizacyjnie,
- społeczno-strukturalnie,
- multieczynnikiem,

- próbę przypisania etykiety,
- oraz systemowy model wyjaśnienia (T. Pilch 2001, s.88).

Do wyjaśnienia zorientowanego personalnie zaliczane są koncepcje medyczno-psychiatryczne i pedagogiczno-psychiatryczne.

Koncepcja medyczno-psychiatryczna za przyczynę ucieczki z domu uznaje (dotyczy to przede wszystkim dzieci i młodzieży płci męskiej) pęd do wędrówki lub chorobliwe procesy, które wg Rennerta są uwarunkowane np. genetycznie. Ponieważ te uzależnione od skłonności, negatywne czynniki, które są przyczyną ucieczki nie odpowiadają normom społecznym, osoby takie określane jako nienormalne lub chore i tak też są traktowane. Oznacza to izolację chorego, umieszczenie go w zdrowym otoczeniu z zastosowaniem terapii w celu pokonania choroby.

Analizując przyczyny w zakresie uwarunkowań personalnych zasadnym wydaje się odwołanie do psychologii hormistycznej, zwolennicy której znaczącą rolę w życiu każdego człowieka przypisywali charakterystycznym, w różnym kierunku kanalizującym się instynktom. Jeżeli dziecko ma źle skanalizowane, ukierunkowane instynkty włóczęgostwa, wychodzi na ulicę.

W przypadku kompetencji pedagogiczno-psychologicznej zasadniczym pojęciem jest demoralizacja, która wg Riedla jest «procesem rozwoju sprzecznym z celem rozwoju (...) i oznacza upadek psychicznego, moralnego i fizycznego stanu dziecka poniżej przeciętnej, która u osoby niepełnoletniej w takich samych warunkach jest osiągnięta jako wynik należytego wychowania. Ten charakterystyczny punkt widzenia zakłada, że czynniki socjalizacyjne są harmonijne i że cechy osobowe lub cechy zachowania zdemoralizowanego, młodego człowieka, a więc uciekanie, opuszczanie szkoły, odmowa posłuszeństwa i inne – trzeba przypisywać indywidualnym skłonnościom, do których należy odpowiednio podejść. Uchodzący za zdemoralizowanych młodzi ludzie są «wyrwani z ich kontekstu społecznego (izolacja) umieszczani w specjalnych, po części zamkniętych ośrodkach – a ponieważ nie istnieje żadna specjalna terapia dla zdemoralizowanych, podaje im się środki psychofarmakologiczne o szerokim działaniu. Mimo, że oba rodzaje wyjaśnień zostały w obecnej praktyce socjalnej odrzucone, jako przestarzałe z powodu jednostronnego badania przyczyn i z powodu swego rodzaju dyskryminacji, wydaje się jednak, że nadal funkcjonują w społecznej świadomości. Nawet nowsze społeczno-psychiatryczne koncepcje zwracają się wprawdzie przeciw zindywidualizowanemu pojęciu choroby, w którym jako czynniki sprawcze brane są w rodzinie pod uwagę np. deficyty socjalizacyjne, ale w dalszej mierze decydującym pozostaje wyobrażenie, jakby nie było chorobliwego procesu indywidualnych przeżyć życiowych.

Koncepcja wyjaśnienia zorientowana socjalizacyjnie zajmuje się przede wszystkim ucieczką lub wyrzuceniem z rodziny. W centrum badania nie znajdują się już cechy osobowe czy wzory zachowań zdemoralizowanych osób lecz środowisko społeczne uciekinierów. Podstawowym pojęciem badań staje się rodzina problemowa, w której odróżnia się rodziny z deficytami i rodziny z konfliktami.

Biorąc pod uwagę przeciętne rodziny, rodziny z deficytami – które najczęściej wywodzą się z niższych warstw społecznych – cierpią z powodu braków materialnych i niematerialnych. Nie występuje tu kompensacja trudnej sytuacji materialnej przez pozytywną relację rodzice – dziecko. Postawę rodziców charakteryzuje nieobliczalność i stosowanie przemocy. Rodzice są restrykcyjni, skorzy do bicia – to ich sposób na wychowanie. W takich przypadkach państwo, jeżeli reaguje to jest daleko sięgająca interwencja, tzn. oddzielenie dziecka od rodziny i skierowanie go do domu dziecka lub umieszczenie w rodzinie zastępczej.

Rodziny z konfliktami charakteryzują się szczególnie stresującą, ambiwalentną czy sprzeczną relacją dziecko-rodzic, oscylującą między obojętnością i zaniebdaniem, a nadopiekuńczością. Na zewnątrz próbuje się i to w rodzinach średnio zamożnych – zachować pozory normalności. Do tego wciągane są głównie dzieci i młodzież, którą ogranicza się w możliwościach rozwoju.

W wyjaśnianiu społeczno-strukturalnym ucieczka na ulicę widziana jest jako reakcja na ogólnospołeczne uwarunkowania. Należy tu również podkreślić, że prawdopodobieństwo ucieczki zwiększa dwustronnie warunkujący się splot zmiennych oddziaływań między obciążającymi i niezadowolającymi sytuacjami rodzinnymi, a społecznymi uwarunkowaniami. Społeczno-strukturalna koncepcja wskazuje i wyjaśnia pewne ogólne, społeczne uwarunkowania problemu dzieci ulicy. Obwinia się m.in. środki masowego przekazu lansujące filozofię konsumpcyjnego stylu życia, dążenie do posiadania. U dzieci, które nie mają szansy realizacji przedstawianego wzoru życia, przekazy te wywołują agresję i frustrację. Krytycznie ocenia się także społeczne przyzwolenie dla wyprzedzania, sprawdzania się poprzez ciągłe weryfikacje. Taka presja często nie jest do wytrzymania u młodych ludzi, wywołuje stres, zniechęcenie. Zasadnym wydaje się odwołanie w tej grupie przyczyn do socjologicznej perspektywy w zakresie zaburzeń rozwojowych. W podejściu strukturalnym do zjawiska dzieci ulicy szczególne miejsce zajmuje teoria anomii Roberta K. Merton. Teoria R. K. Merton, określona jako «teoria środków – celów» lub «teoria anomia», źródło dewiacji upatruje w strukturze społecznej i w ten sposób neguje wcześniejsze teorie kontroli o psychoanalitycznym rodowodzie. W genetycznie pierwszej definicji Merton kładł nacisk na załamanie się struktury kulturowej, co oznaczało brak adekwatności między kulturowymi celami i środkami ich realizacji. Anomia jest więc «skutkiem braku równowagi w akcentowaniu wartości oraz norm instytucjonalnych służących realizowaniu tych wartości»

(A. Siemaszko 1993, s. 60). Dewiacja nie jest czymś «patologicznym», lecz stanowi oczekiwany rezultat konfliktów i napięć w strukturze społeczno – kulturowej (cyt. za B. Urban, s. 34). Ucieczka na ulicę jest konsekwencją przystosowania się jednostki do sytuacji dysharmonii między elementami struktury społecznej. Jednostka ma możliwość wyboru jednego z pięciu typów przystosowania (konformizm, innowacja, rytualizm, wycofanie, bunt).

Na uwagę zasługuje również teoria neutralizacji, u podstaw której tkwi założenie, że w społeczeństwie jako całości istnieją dwa, a nie jeden systemy wartości. W społeczeństwie jako całości istnieją dwa, a nie jeden, systemy wartości: oficjalny, konformistyczny oraz system wartości nieoficjalnych, «podskórnych». Wartości pierwszego rodzaju wiązane są z pracą, nauką, działalnością polityczną i społeczną, natomiast podskórne – z czasem wolnym od pacy. Młodzież dewiacyjna wartości podskórne ujawnia bez względu na miejsce i czas. Z tej perspektywy młodzież jest nie tyle dewiacyjna, ile konformistyczna wobec tolerowanych wartości podskórnych funkcjonujących w społeczeństwie. Młodzież dewiacyjna nazbyt akcentuje wartości podskórne społeczeństwa dorosłych. Wśród dzieci ulicy spotykamy przypadki, których sytuację, w której się znaleźli możemy interpretować w oparciu o teorię neutralizacji.

Nie sposób pominąć teorii kontroli społecznej, choćby ogólnych założeń, iż «jednostka może dokonywać czynów przestępczych, ponieważ jej więzi z porządkiem konformistycznym zostały w jakiś sposób zerwane» (cyt. za A. Siemaszko 1993, s. 236). Nie wszystkie dzieci ulicy są przestępcami, choć niestety takie konsekwencje pobytu na ulicy są najczęściej spotykane. Ale z pewnością obserwując dzieci ulicy dostrzegamy zaburzenia w zakresie odczuwania więzi ze społeczeństwem i to w zakresie wszystkich czterech, wyodrębnionych przez Hirschiego komponentów więzi jednostki ze społeczeństwem. pierwszym ze wspomnianych elementów jest przywiązanie. Są to emocjonalne związki jednostki z jej otoczeniem (rodziną, przyjaciółmi, sąsiadami, kolegami). Przywiązanie gwarantuje liczenie się z opinią «istotnych innych», dzięki czemu jednostka czuje się «moralnie zobligowana» do przestrzegania norm, które otoczenie to uznaje. Antycypacja konsekwencji zachowania sprzecznego z normami wyzwala «wewnętrzny sygnał alarmowy» powstrzymujący realizację tego zachowania. Tak się dzieje, gdy więź emocjonalna jest silna, gdy słabnie prawdopodobieństwo naruszania norm wzrasta. Zaangażowanie jest drugim elementem więzi ze społeczeństwem i odpowiednikiem «ego». jest to chłodna kalkulacja, w wyniku której jednostka orientuje się, czy opłaca się zachowywać w określony sposób. Opłaca się konformizm, dewiacja przynosi straty. W przypadku dzieci ulicy osłabienie tego elementu niejednokrotnie powoduje wyjście na ulicę – «nic mnie tu nie trzyma», «jest bez różnicy, czy będę przebywał w domu, czy poza nim» – nie ma żadnych racjonalnych przesłanek na to, aby nie wychodzić na ulicę.

Zaabsorbowanie działalnością zgodną z normami – trzeci element więzi jednostki ze społeczeństwem. Zajęcie się czymś pożytecznym może też samoistnie przeciwdziałać zachowaniom dewiacyjnym – «człowiekowi zapracowanemu nie przychodzą do głowy głupie pomysły». Wśród dzieci ulicy znajdujemy i takie, które początkowo trafiają tam z nudów, nie mając zajęcia, właśnie nie angażując się w żadną pozytywną aktywność. Kolejny element to przekonanie. «Im jednostka mniej przekonana o konieczności przestrzegania norm, tym bardziej jest prawdopodobne, że będzie je naruszała» (cyt. za: A. Siemaszko, op.cit., s. 243-244). Przytoczone cztery komponenty więzi jednostki ze społeczeństwem pozwalają na interpretację niektórych przypadków wśród dzieci ulicy – głównie zaś tych pochodzących z rodzin dysfunkcyjnych.

Przy wyjaśnianiu multyczynnikowym bierze się pod uwagę cały szereg przyczyn, które często wzajemnie się wzmacniają i uzupełniają. Należą do nich wszystkie wcześniej wymienione czynniki, a więc: osobiste deficyty rozwojowe, dysfunkcjonalność rodziny oraz systemowe traktowanie źródeł zjawiska dzieci ulicy. W wyjaśnianiu multyczynnikowym należy zwrócić uwagę na jedną grupę czynników, do których zaliczymy sytuację rodzinną, gdzie panuje przemoc fizyczna i psychiczna, różne formy pluralizacji rodzinnych form życia, jak rodziny z jednym rodzicem, rodziny zrekonstruowane, dzieci żyjące w związkach kohabitacyjnych. Również praca zarobkowa obojga rodziców może prowadzić do wyobcowania dziecka, a w konsekwencji do poszukiwania na ulicy osób, z którymi mógłby porozmawiać. Tendencja do tworzenia rodzin jednodzielnich ogranicza potencjalny plot sieci pomocy krewnych. Rodzice, często zagubieni nie potrafią wybrać odpowiedniej drogi wychowawczej, doprowadzają do sytuacji kryzysowych, rozwiązaniem których dla dzieci jest jedynie ucieczka na ulicę.

Koncepcja wyjaśniania w celu zaetykietowania zadaje pytanie, czy to nie poprzez przypięcie etykiетки włóczęgi, zachowanie młodzieży jest definiowane jako patologiczne w stosunku do społecznie ustalonych i obowiązujących norm.

Kolejny model wyjaśnienia omawianego zjawiska to model systemowy. Stanowi alternatywę do wcześniej wymienionych koncepcji. Przyczyny nie rozpoznaje się już tylko w dziecku, młodocianym czy rodzicu, lecz w konstelacji relacji. W związku z powyższym ucieczka na ulicę może być redukcją napięcia, będącego konsekwencją różnorodnych sytuacji stresujących, sygnałem dla rodziców i wychowawców (np. przez większy kontakt), wyrazem alternatywnego zorientowania (poszukiwanie innych stylów życia np. w młodzieżowych subkulturach) lub ostatecznie wyrazem procesu odrzucenia (np. przy grożących sankcjach).

IV. Różnorodność dzieci ulicy.

Przedstawione sześć grup koncepcji wyjaśnienia zjawiska dzieci ulicy udowadnia jednoznacznie, że jest to zjawisko bardzo złożone. Dzieci ulicy nie należy traktować jednorodnie, jak homogeniczną grupę, w stosunku do której można zastosować jednoznaczną interpretację i co więcej, z góry ustalony model oddziaływania. W danym środowisku spotykamy grupy dzieci, których pobyt na ulicy jest wynikiem nakładania, przenikania i uzupełniania różnorodnych czynników. Czynniki te nie reprezentują konkretnie jednej, wyżej wymienionej koncepcji, (które z pewnością też nie są wyczerpujące) lecz mogą być reprezentatywne nawet dla kilku z nich.

Prowadząc wieloletnie badania wśród dzieci ulicy w Polsce i pracując z dziećmi ulicy dostrzegam konieczność poszerzenia definicji dzieci ulicy o uwzględnienie tych dzieci, które większość swojego życia spędzają na ulicy i dla których ulica jest głównym środowiskiem życia. Te dzieci śpią w domach swoich rodziców czy opiekunów, ale nie znajdują tam żadnego wsparcia emocjonalnego. Przebywają więc na ulicy nie tylko z poczucia nudy i braku alternatywnych zajęć, ale z powodu życiowej konieczności. W domu właściwie tylko nocują. Na ulicy znajdują wszystko – od pieniędzy począwszy, a na żywności skończywszy. Nie znają wartości pieniądza i rzeczy. Znajdują przyjemność w niszczeniu mienia. Często są członkami nieformalnych grup dziecięcych, gdzie obowiązuje «kult siły», wdają się w bójki lub napady na przypadkowych ludzi. Zarabiają głównie żebrząc i kradnąc. Zdobytych towarami handlują między sobą lub na bazarach. Część dzieci eksperymentuje z alkoholem, klejami, używkami, gdyż brak zajęć i opieki, sprawia, że staje się to atrakcyjną formą spędzenia czasu. Prawie wszystkie dzieci ulicy mają poważne kłopoty w szkole z powodu wagarów, agresji, niskich możliwości intelektualnych spowodowanych zaniedbaniami wychowawczymi. Niektóre powielają styl życia swoich rodziców. Brak prawidłowych wzorców w rodzinie powoduje, że dzieci nie potrafią nawiązywać bliskich i konstruktywnych relacji z rówieśnikami.

Tak naprawdę nie można podać jednej uniwersalnej charakterystyki dziecka ulicy. Każde dziecko to inna historia, inny specyficzny zespół cech uzależniony od przyczyn, które bezpośrednio lub pośrednio przyczyniły się do wyjścia na ulicę, jak również zależne od środowiska, w którym dotychczas dziecko funkcjonowało. Biorąc pod uwagę wspomnianą złożoność dziecka ulicy wydaje się, iż oddziaływanie podjęte w stosunku do niego powinno mieć charakter eklektyczny. Eklektyczne podejście polega na świadomym, systematycznym wyborze i integracji istotnych koncepcji i strategii spośród wszystkich dostępnych podejść do udzielania pomocy. Eklektyzm jest hybrydą wszystkich takich podejść. Jego przedstawiciele, podejmując działania, kierują się celami do osiągnięcia, a nieokreśloną koncepcją. Jego głównymi celami są:

- 1) zidentyfikowanie zweryfikowanych elementów każdego systemu i zintegrowanie ich w wewnętrzną spójną całość, pasującą do danych behawioralnych, które należy wyjaśnić;
- 2) rozważenie wszystkich, odnoszących się do problemu, teorii, metod oraz standardów oceny i przetwarzania danych klinicznych – zgodnie z najnowszym stanem wiedzy;
- 3) nienaganianie ocen do konkretnych teorii, zachowanie otwartości myślenia i ciągle eksperymentowanie z tymi podejściami i strategiami, które przynoszą najlepsze rezultaty (Gilliland i James, 1998, s. 367; Thorne, 1973, s. 451).

Przy różnorodności i złożoności przypadków dzieci ulicy właśnie podejście eklektyczne może okazać się najbardziej efektywne. Obraz dziecka ulicy jest bardzo różnorodny. Może to być dziecko:

- opuszczone bądź odrzucone emocjonalnie, psychicznie i społecznie przez swoich rodziców;
- pozbawione opieki i możliwości zaspokojenia potrzeb rozwojowych w środowisku rodzinnym;
- zaniedbane wychowawczo i socjalizacyjnie;
- pochodzące z rodziny dysfunkcyjnej, niemające wzorów do realizacji własnych dóbr określanych w Konwencji Praw Dziecka;
- zidentyfikowane z podkulturą destrukcyjną grupy rówieśniczej, w której przebywa;
- manifestujące zachowania antyspołeczne i pozostające w konflikcie z rolami społecznymi (dziecka, ucznia);
- poddawane przemocy, wykorzystywane destrukcyjnie;
- pozainstytucjonalne, nieprzebywające w żadnej placówce edukacyjno-opiekuńczej na stałe, nierealizujące obowiązku szkolnego;
- dziecko, którego ośrodkiem życia i samorealizacji stają się miejsca niekontrolowane przez dorosłych (parki, ulice, piwnice i temu podobne) oraz destrukcyjny sposób funkcjonowania: żebractwo, kradzieże, wymuszanie, wałęsanie, ale także uzależnienie, agresja grupowa, napady itp.

Wymienione kategorie nie wyczerpują wszystkich przypadków, które możemy spotkać wśród dzieci ulicy. Jednak szczególnie ważne wydaje się być to, że największym problemem charakteryzowanej grupy dzieci nie jakby się mogło wydawać przemoc, przestępczość, czy przedwczesna inicjacja seksualna, ale to, że nie mają własnego miejsca na ziemi – suwerennego, bezpiecznego. Najgorszym jest fakt, że nie mają ani jednej osoby, na którą mogłyby naprawdę liczyć. Należy podkreślić, że wspomnianej potrzeby bezpieczeństwa nie realizują dzieci wywodzące się zarówno z rodzin patologicznych, ubogich, zaniedbanych, (w których rodzice nie są w stanie zaspokoić podstawowych potrzeb bytowych dziecka, poszukuje więc środków do życia na ulicy) ale również te, które pochodzą

z tzw. dobrych domów, nierzadko zamożnych. Nie ma w nich pijaństwa i awantur, a dziecko nie jest głodne ani bite. Ma w domu wszystko oprócz miłości, zainteresowania rodziców. Rodzice wywiązują się z obowiązku zapewnienia bytu, ale nie mają lub nie chcą mieć dla niego czasu, nie interesują się jego problemami. Dziecko szuka grupy odniesienia i akceptacji, bezpiecznego miejsca poza domem, na ulicy. Obserwując dzieci ulicy dostrzegam smutek i przygnębienie. Zachowania agresywne, jeżeli występują, są działaniem, które pozwala im poczuć władzę, stawia ich w centrum uwagi. Jest to najczęściej jedyny sposób dający złudzenie, że ktoś się nimi interesuje. Przekonanie, że dzieci mają czuć się kochane, zdolne do kochania, szanowane i odpowiedzialne, i wiedzą, do kogo się zwrócić w razie potrzeby powinno być akceptowane niezależnie od kultury i społeczeństwa.

Podjmując problematykę zjawiska dzieci ulicy, oprócz przyczyn i koncepcji wyjaśniania bardzo ważne jest zagadnienie skutków, zagrożeń, które są nieodłączne z przyjęciem modelu życia na ulicy. Opierając się na koncepcji szwajcarsko-fińskiej do najczęściej obserwowanych skutków należą następujące właściwości: brak samodzielności, oziębłość uczuciowa, agresywne zachowanie wobec osób i rzeczy, autoagresja, chwiejność emocjonalna, brak dystansu do poleceń i kontaktów z innymi ludźmi, lęki wewnętrzne, wagarowanie, włóczęgostwo, czyny kryminalne, stosowanie używek, odchylenia w zachowaniach seksualnych. Te charakterystyczne zachowania dzieci ulicy występować mogą bądź pojedynczo, grupowo, bądź w różnych konfiguracjach.

V. Strategie przeciwdziałania zjawisku dzieci ulicy.

W Polsce problematyka dzieci ulicy jest ciągle słabo rozpoznana. Często pada pytanie o rozmiary zjawiska dzieci ulicy w Polsce. Odpowiedź na to pytanie nie jest łatwa, brak jest dotąd badań ogólnopolskich, ponadto należy pamiętać, jak bardzo zróżnicowana jest to grupa. Szacuje się, że na każde sto dzieci w wieku szkolnym, pięcioro to dzieci ulicy.

Osób pracujących z dziećmi ulicy jest w Polsce niewiele. Działają one samodzielnie, w rozproszeniu, bez wzajemnego wsparcia. Z niewielką lub nawet żadną współpracą, często bez wzorów. Ważnym problemem jest brak stałych, wypracowanych sposobów finansowania projektów. Realizowane są różne programy, które wymagają długotrwałości i kontynuacji, niestety po roku, czy nawet po kilku miesiącach, znikają z braku finansowych możliwości dalszego funkcjonowania. Inną trudnością jest brak rozwiązań systemowych – nie ma systemu współpracujących ze sobą komplementarnych placówek, które zapewniałyby fachową pomoc czy terapię młodym ludziom, potrzebującym specyficznej pomocy. Działania te w zdecydowanej większości podejmowane są przez organizacje pozarządowe, z niewielką pomocą finansową ze strony państwa, czasami z pomocą władz lokalnych. Najważniejsze źródła finansowania ze strony państwa, gmin, stanowią fundusze celowe w zakresie przeciwdziałania uzależnieniom. W Polsce nie ma żadnego rządowego systemu przeciwdziałania zjawisku dzieci ulicy, ani też programu pomocy rodzinom dysfunkcyjnym.

W pomaganiu dzieciom ulicy niezwykle istotne jest spojrzenie z perspektywy różnorodnych czynników środowiskowych i kulturowych, jak również indywidualnych uwarunkowań charakterystycznych dla każdego dziecka. Ważne jest również, aby w pomoc dzieciom zaangażowany był jak najszerszy krąg osób, jakże więc aktualne są słowa Janusza Korczaka skierowane pod adresem społeczeństwa: «bezczyń jest wynikiem brudnego egoizmu lub skutkiem powierzchownego rozumowania».

BIBLIOGRAFIA

1. Biuro Służby Prewencyjnej Komendy Głównej Policji (2002), Raport o rozpoznanych zjawiskach patologii społecznej, przestępczości i demoralizacji nieletnich w 2002 roku., Warszawa, 2002.
2. Fidelus A. Zjawisko «dzieci ulicy» jako współczesny problem społeczny, w : «Studia nad Rodziną» / A. Fidelus. – 2005. – Nr 17. – S. 125 – 135.
3. Fidelus A. Ulica alternatywą dla młodzieży? / A. Fidelus. – Nowa Szkoła. – 2006. – Nr 6.
4. Fidelus A. Umiejętności prospołeczne dzieci ulicy z terenu Warszawy, w : (red.) A. Czerkawski, A. Nowak, Wybrane zagadnienia patologii społecznej – implikacje empiryczne / A. Fidelus. – Wyd. UŚ, Katowice, 2008.
5. Gilliland B. Theories and strategies in counseling and psychotherapy (4th Ed.) / B. Gilliland, R. James. – Boston : Allyn and Bacon. – 1998.
6. Pilch T. Dzieci Ulicy – dzieci bez szans. W : B. Głowacka, T. Pilch (red.), Dzieci gorszych szans / T. Pilch. – Warszawa : Wyd. KKWR, 2001.
7. Siemaszko A. Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych / A. Siemaszko. – Warszawa : Wyd. Naukowe PWN, 1993.
8. Thome F. Eclectic psychotherapy. In R.Corsini (red.), Current psychotherapies / F. Thome. – Itasca, IL: F. E. Peacock, 1973. – P. 445 – 486.
9. Urban B. Zachowania dewiacyjne młodzieży / B. Urban. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. – 2000.
10. Urban B. Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży / B. Urban. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000.

**ДЕРЖАВНА СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ:
МІЖНАРОДНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД**

Людмила Березовська,
канд. пед. н., доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

**ПРОБЛЕМА ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ В СІМ'Ї:
ВІТЧИЗНЯНИ ТА ЗАРУБІЖНІ ДОСЛІДЖЕННЯ**

У статті окреслено проблему жорстокого поводження з дітьми в Україні та світі. Проаналізовано теоретичні засади та здобутки провідних європейських країн та США у протидії насильству над дітьми в сім'ї.

Liudmyla Berezovska

**THE PROBLEM OF CHILD ABUSE IN THE FAMILY:
THE UKRAINIAN AND FOREIGN STUDIES**

This paper outlines the problem of child abuse in Ukraine and abroad. It analyzes the theoretical framework and progress of leading European countries and the U.S. in combating violence against children in the family.

Жорстоке поводження з дітьми – проблема держави та кожної свідомої особистості. Розглядати її слід як на державному, так і на індивідуальному рівнях. Проблема насилля над дітьми зумовлена низкою об'єктивних та суб'єктивних факторів, зокрема, соціально-економічною ситуацією в країні (економічна криза спричинила появу безробіття, вимушену міграцію, занепад інституту сім'ї, зростання проституції, дитячої безпритульності тощо); падінням моральних та духовних цінностей (зміна ідеологічних установок, відсутність нової виховної системи спричинили «розрив поколінь», відмову від досвіду пращурів), що призвело до руйнації взаємин між батьками та дітьми. Численні наукові дослідження (В. Боровик, І. Зверева, Т. Кир'язова, А. Мартиненко, В. Оржеховська, С. Тадіян, І. Трубавіна, Н. Щербак та ін.) свідчать про актуальність проблеми жорстокого поводження з дітьми.

Метою статті є аналіз теоретичних засад та здобутків як українських, так і зарубіжних учених з проблеми жорстокого поводження з дітьми в сім'ї.

За тлумачним словником, «жорстокість – це особливість зі значенням жорстокий; жорстокий – який виявляє суворість, різкість, немилосердність, злість; безсердечний, безжалісний, злий, нещасливий, неблаганний, грізний, жорстокосердий» [3, с. 30]. Ознаками жорстоких дій є незаконність, навмисність, завдання шкоди фізичному у психічному стану людини.

Прояв жорстокості викликає образу, страх, біль у людини, на яку вона спрямована. Слід також зазначити, що жорстокість проявляється не тільки в діях, конкретних вчинках, але й у бездіяльності. Так, наприклад, позбавлення дитини їжі, ненадання медичної допомоги, ігнорування й приниження її особистості є ознакою бездіяльності. Складні сімейні стосунки призводять до дисгармонії батьківсько-дитячих взаємин, порушують психічний розвиток дитини, породжують т. зв. «важких» особистостей. Таким чином, жорстоке поводження з дітьми у сім'ї – це двосторонній зв'язок між дорослим та дитиною, що проявляється в діях, а іноді, бездіяльності дорослого, результатом якого є формування почуття образи, страху, болю в дитини. Український інститут соціальних досліджень проводив опитування серед молоді віком від 10 до 22 років. Вченими з'ясовано, що у 48% дітей виникнення труднощів у стосунках з батьками пов'язане з тим, що більшість сімей схиляються до авторитарного методу впливу на дитину, який передбачає підкорення дитини діям дорослого.

Явище жорстокості не є новим. В період античності воно проявлялося у формі воєн, помст. Доказом цього є висвітлені у книзі «Давньоримські громадянські закони» думки мислителя Сигонія, який писав: «споконвіку батько мав живота і смерті владу над своїми дітьми. Діти, що скаржилися в суді на батьків, одержували від нього биття кийком. І не велено при тому з боку дітей нічого у виправдання приймати і не вірити їм ні в чому, про що просять на своїх батьків» [5, с. 229 – 230]. Жорстокість була зумовлена існуючим ладом, при якому навіть убивства не розглядалися як щось жорстоке і неприродне.

В епоху середньовіччя взаємини будувалися на принципі покори нижчих верств населення вищим. І тільки діти не могли панувати ні над ким, тоді як батьки мали такі ж необмежені права, як царі стосовно своїх підданих. Таким чином, кривда і грубість були елементом людських стосунків ще у найдавніші часи. Панувала жорстокість і в період XV–XVI ст. Підтвердженням цього явища є опублікований Сильвестром

«Домострой», в якому говориться про те, що виховувати дітей потрібно у «страсі божому», «суворій дисципліні із застосуванням тілесних покарань».

В епоху Просвітництва ставлення до явища жорстокості є неоднозначним. Філософи того часу не могли вирішити: чи може суспільство бути вільним від цього зла? Зокрема, І. Кант стверджував, що людина – це не засіб, а ціль, закликав до створення принципів «вічного світу» і одночасно вважав, що кожна людина має право застосувати примус до того, хто через свій характер загрожує їй таким же примусом. Народи і держави ніколи не можуть бути гарантовані від насильства один над одним, тому кожний робить на основі свого власного права те, що він вважає правим і благим. Не оминуло явище жорстокого ставлення до дітей і доби Козаччини. Так, виховним моментом вважали ситуацію, при якій маленька дитина протягом декількох діб залишалася одна в будинку без їжі. На думку окремих істориків, у дитини формувалося вміння виживати в екстремальних умовах, інші характеризували цю ситуацію як «тяжку експлуатацію» і «свавілля».

У період XIX – поч. XX ст. явище жорстокості набуває нового розмаху. Так, в історичних документах, фільмах, літературі, висвітлено жахливі факти жорстокості, спричинені війнами, революцією, голодомором. Сім'я, як частинка суспільства, перебувала під постійним тиском, страхом, підозрами. Діти знаходились під владою батьків, проте намагалися відстоювати свою самостійність і протистояти несправедливості дорослих, за що нерідко були покараними. Таким чином, поширення жорстокості в суспільстві відбиває ті історичні етапи та розвиває і формує такі цінності, які були пріоритетними для даного суспільства. Філософія толерантності не змогла подолати насильства.

На сучасному етапі розвитку суспільства насильство набуло інших, більш витончених форм. На зміну фізичному насильству прийшло психологічне, сексуальне, яке має на меті придушити гідність дитини, знизити її самооцінку, показати меншвартісність. Дитину можна образити і словом. Слово – одне із наймогутніших комунікативних знарядь людини. У спартанців з приводу цього існував вислів: «Словом полки можна повести за собою», не те, що образити дитину.

Явище жорстокості в сім'ї формує негативні тенденції, які нерідко в знак помсти проявляються і втілюються на інших дітях. Зло породжує нове зло. Науковцями доведено, що явище жорстокості в дитячому віці фіксується на підсвідомому рівні і виявляється в дорослому житті з почуття помсти за свої дитячі страждання. Жорстокість завдає шкоди здоров'ю і спричиняє важкі соціальні наслідки. Дослідження зарубіжних учених доводять, що «половина дітей з сімей, де культивувалося насильство, є схильними до вживання наркотиків і алкоголю. Діти матерів – жертв насильства в 6 разів частіше намагаються покінчити життя самогубством, ніж їхні однолітки з благополучніших родин» [1, с. 29]. Насильство в сім'ї є причиною бродяжництва і злочинності серед підлітків.

В Україні, на жаль, немає офіційної статистики щодо фіксації різних видів жорстокого поведіння з дітьми в сім'ї. У силу своєї необізнаності, залякування з боку дорослих, діти-жертви сімейного насильства, бояться звернутися за допомогою до соціального педагога чи в соціальну службу, зателефонувати на телефон довіри і розповісти про те, що з ними сталося. Для того, щоб запобігти цій ситуації, соціальні працівники повинні надавати учням такі інформаційні послуги: довідкові, просвітницькі, рекламно-пропагандистські, спрямовані на те, щоб допомогти дитині і припинити жорстоке поведіння з нею.

У Сполучених Штатах Америки таке інформування відбувається з екранів телевізорів, де на бігаючій стрічці діти мають змогу побачити телефон і повідомити представників соціальних служб про ту чи іншу ситуацію. У Великій Британії існують спеціальні служби з написання програм, які спрямовані на те, щоб почути голос дитини – на державному, регіональному чи місцевому рівнях, а також адвокати, які допомагають дітям висловити проблеми і захистити себе [5, с. 53]. Сучасний стан соціальної роботи в Німеччині стосовно захисту прав дітей вражає своїми напрацюваннями. У країні на законодавчому рівні втілено в дію з 1998 р. Закон про «Нові сімейні норми»; з 2000 р. – «Закон про покращення прав дитини» та Закон про «Право дитини на виховання без насильства». У школах Франції існують учнівські кооперативи, статут яких передбачає самоврядування. Дітей знайомлять з процедурою демократичних виборів, вчать вільно спілкуватися та вести дискусії, відстоювати свої погляди та прислухатися до думок інших членів команди.

Заслуговує на увагу і досвід канадських спеціалістів щодо профілактики насильства над дітьми. Соціальними педагогами Канади розроблено низку заходів, які полягають в інформуванні суспільства про дану проблему, законодавчому забезпеченні щодо протидії домашньому насильству; науковцями проводяться дослідження та розробляються програми просвітницької роботи з батьками щодо запобіжних заходів, методів лікування постраждалих дітей. Прикладом соціального вирішення проблеми в Канаді є Рух щодо заборони фізичних покарань дітей у сім'ї. Адвокати досліджують цю проблему, збирають обґрунтовані докази для уряду, виступають перед парламентом та громадськістю.

Досвід роботи українських фахівців з проблеми жорстокого поводження з дітьми в сім'ї теж засвідчує подібні до зарубіжного принципи роботи, доповнюючи його громадянською освітою та вихованням. Лише завдяки тісній співпраці всіх виховних інституцій, батьків і громади можна досягти успіхів у цьому напрямку. Особливий інтерес для запозичення представляє використання в Україні адвокатури із захисту прав дітей, представництва несудовими способами. Адвокатура є функцією соціального педагога, соціального працівника і вимагає знання потреб дітей та реалізації їх прав. Представництво (адвокатура) прав дітей – громадський рух, спрямований на захист прав дитини.

На основі вивчення зарубіжного досвіду з цієї проблеми можна визначити наступні стратегії в просуванні інтересів дітей соціальними педагогами і фахівцями з соціально-психологічної служби: 1) що потрібно змінити і як цього досягти; 2) що потрібно дитині; 3) представників яких ланок слід залучити до роботи (політиків, уряд, громадськість тощо); 4) послідовність дій [1, с. 56].

Вартими уваги є зарубіжні програми США, Канади, Великої Британії, Німеччини, Скандинавії, Чехії щодо примирення жертв та правопорушників «обличчям до обличчя». Такі програми посередництва базуються на організації зустрічей правопорушників та жертв насильства. За допомогою ведучого кривдник вчиться відповідати за свої дії та вчинки, бере на себе зобов'язання компенсувати їх за рахунок виконання певного виду роботи, яку запропонує жертва (оплатити лікування, матеріальну компенсацію тощо). Жертва, в свою чергу, має можливість висловити біль, образу, страх, гнів, що є необхідним для успішного проходження реабілітаційного процесу.

Цікавою і вартою уваги є програма профілактики агресії, розроблена норвезьким ученим Д. Олвеусом. Програма складається з трьох розділів. У розділі «Навколишній світ» підлітки аналізують ситуації, пов'язані з насильством та обговорюють варіанти поведінки в тій чи іншій ситуації. У розділі «ЗМІ» на прикладі статей у журналах і газетах, перегляду фільмів підлітки вчаться аналізувати мотиви жорстокої поведінки, вибирати альтернативні шляхи її вирішення. Формування в неповнолітніх уявлень про жорстоке ставлення відбувається при обговоренні з фахівцями телепрограм, заміток в газетах, що сприяє розвитку умінь у підлітків вільно висловлюватися, відкрито виражати свої думки, розповідати дорослим про випадки нападу й злочиства, правильно поводитися у школі, дома, на вулиці тощо.

Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю, в якій найбільш розповсюджене жорстоке поводження з дітьми, у країнах Європи та США здійснюється за наступними напрямками: деінституціалізація дітей у прийомних сім'ях; встановлення сприятливого мікроклімату для дітей з вадами фізичного і розумового розвитку в біологічних та прийомних сім'ях; громадська опіка сімей, формування усвідомленого батьківства, «укріплення» неблагополучних сімей; організація групи само- та взаємопідтримки і допомоги з сімейної просвіти, формування гендерної рівності; захист жіночих та дитячих прав у сім'ї та суспільстві, запобігання та боротьба з насильством у сім'ї; попередження і боротьба зі шкідливими звичками (наркоманія, алкоголізм, проституція), що провокують жорстоке поводження з дітьми. Навчання членів сім'ї поведінки у кризових ситуаціях (підтримка та догляд за тяжкохворими, спілкування з ними); підтримка членів сім'ї в екстрених ситуаціях (смерть члена сім'ї, втеча дитини з сім'ї, випадки насильства в сім'ї, вимушена зміна місця проживання, втрата роботи членами сім'ї); при народженні дитини з особливими потребами; адаптація сім'ї у новому мікро- та макросередовищі; забезпечення умов для поєднання праці з сімейними обов'язками і життєвими інтересами людини; охорона материнства та дитинства; планування сім'ї, профілактика ранніх та небажаних вагітностей.

Таким чином, підсумовуючи викладений вище матеріал, можна дійти висновку: основою захисту прав дитини в ситуації жорстокого поводження, є вивчення її потреб і проблем, взаємодія всіх соціальних інститутів, спрямованість в інтересах дитини на соціальні зміни. Вивчення реального стану дитини повинно здійснюватися як державними, так і приватними структурами шляхом спостереження, нагляду за ними та їх оточенням. Основою створення соціальних програм в зарубіжних країнах є захист прав дитини в сім'ї, мезо- і макроосвітньому середовищі тощо. Діти можуть вільно, без страху, говорити про свої проблеми, але цьому їх треба навчати. Формами такого навчання є шкільне самоврядування, спільне обговорення з батьками і вчителями проблеми жорстокого поводження з дітьми, організація зустрічей з представниками влади та ЗМІ, проведення тренінгів, інформаційно-просвітницької роботи з населенням щодо захисту та зміцнення прав дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грабська І. Дослідження сімейного насильства у крос-культурній перспективі / І. Грабська // Вісник. Соціологія, психологія, педагогіка. – К. : Київський ун-т імені Т. Шевченка, 2000. – Вип. 8. – С. 29 – 32.
2. Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорстокому поводженню з дітьми : [навч.-метод. посіб.] / за ред. К. Левченко, І. Трубавіної. – К. : Юрисконсульт. – 2005. – 452 с.
3. Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. – К. : Аконті, 1998. – Т. 2. – 910 с.

4. Ратинов А. Жестокость как правовая и нравственно-психологическая проблема / А. Ратинов, О. Михайлова // Вопросы борьбы с преступностью. – М. : Юридическая литература, 1985. – Вып. 42. – С. 8 – 17.
5. Щербак Н. Аналіз засобів профілактики жорстокого ставлення до дітей / Н. Щербак // Сучасні проблеми науки та освіти : матеріали III-ої міжнар. міждисципл. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 1–9 травня 2002 р.). – Х. : Українська Асоціація «Жінки в науці та освіті», Харків. націон. ун. імені В. Н. Каразіна ; Ужгород. націон. ун., 2002. – 260 с.

Ольга Блонська,

студентка,

Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД НАСИЛЬСТВА В СІМ'І

У статті подані основні права дитини; розкриті основні положення чинних нормативних документів, які захищають права дітей в Україні; проаналізовані підстави позбавлення батьків прав на дитину; запропоновані шляхи удосконалення правового захисту дітей.

Olha Blonska

THE SOCIAL PROTECTION OF CHILDREN WHO SUFFERED FROM DOMESTIC VIOLENCE

The article presents the fundamental rights of a child, features the main provisions of normative documents that protect children's rights in Ukraine, analyzes the reasons for deprivation of parental rights, and suggests the ways to improve legal protection of children.

Дитинство – найважливіший, самобутній і неповторний період у становленні особистості. Саме у цей період підростаюча людина потребує найбільшої уваги і захисту. Від ставлення дорослих до дітей, розуміння їхніх проблем, інтересів та потреб, а також стану системи охорони дитинства, залежить доля кожної дитини.

Дитячий Фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) є єдиним агентством Організації Об'єднаних Націй, діяльність якого спрямована виключно на забезпечення інтересів дітей. Основним завданням Дитячого Фонду ООН є захист прав дітей у всьому світі, допомога у забезпеченні їхніх основних потреб та розширення можливостей для реалізації потенціалу дітей та підлітків. Базовим міжнародним документом, спрямованим на захист прав дітей, є Конвенція про права дитини, прийнята 20 листопада 1989 р. Генеральною Асамблеєю ООН. Україна була однією з перших країн, які ратифікували Конвенцію про права дитини ще в 1991 році [3].

Необхідно звернути увагу на деякі статті Конвенції про права дитини, що розкривають правові засади соціального захисту щодо дітей, які зазнали насильства в сім'ї. Цей міжнародний документ встановлює: 1) забезпечення дитині такого захисту і піклування, які необхідні для її благополуччя (ст. 3); 2) забезпечення у максимально можливій мірі здоровий розвиток дитини (ст. 6); 3) захист від незаконного втручання в особисте життя дитини, посягання на її честь та гідність (ст. 16); 4) визнання однакової відповідальності обох батьків за виховання та розвиток (ст. 18); 5) захист дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину (ст. 19); 6) захист дитини від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень (ст. 34); 7) захист від катувань та інших жорстоких, нелюдських видів поводження (ст. 37); 8) забезпечення всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження (ст. 39) [3].

Слід підкреслити, що програма співпраці між ЮНІСЕФ та урядом України передбачає наступні пріоритетні цілі:

а) створення законодавчої бази та відповідного соціального середовища, що забезпечує інтереси та права дітей згідно з Конвенцією про права дитини;

б) охорона здоров'я та підтримка гармонійного розвитку немовлят і дітей в ранньому дитинстві шляхом поширення інформації щодо ролі грудного вигодування, ліквідації йододефіциту через повне йодування солі, розвиток моделей медико-санітарної допомоги і розповсюдження демократичних взірців виховання;

в) захист дітей від факторів, що загрожують їхньому здоров'ю та розвитку, а саме: інфекції ВІЛ/СНІДу, вживання наркотичних речовин та алкоголю, насильства в сім'ї, підліткової вагітності, самогубства тощо;

г) соціальна адаптація та захист інтересів дітей, які залишились без опіки батьків, сиріт, інвалідів, безпритульних та дітей-правопорушників.

Конституція України як основний закон гарантує кожній людині невід'ємне право на життя (ст. 27), право на повагу до її гідності, ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню (ст. 28). Важливим положенням ст. 52 є те, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідується за законом [4].

Відповідно до Конституції України були прийняті: Сімейний Кодекс (2004 р.), Кримінальний Кодекс (2003 р.), Закони України «Про попередження насильства в сім'ї» (2001 р.), «Про охорону дитинства» (2001 р.), Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу» (2003 р.) та Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України «Про порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення» (2004 р.).

Нормами сімейного права передбачено, що мати і батько мають рівні права та обов'язки по відношенню до дитини (ст. 141). У Ст. 150 Сімейного Кодексу наголошується, що батьки зобов'язані виховувати дитину, піклуючись про її фізичний, духовний та моральний розвиток; забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини, а також забороняються фізичні покарання дитини, що принижують людську гідність. Основні підстави позбавлення батьківських прав зазначені у ст. 164, зокрема, це відмова батьків без поважних причин взяти дитину з пологового будинку та інших дитячих лікувально-профілактичних та навчальних закладів протягом шести місяців; ухилення батьків від виконання обов'язків стосовно виховання своїх дітей, що може бути навмисним, коли дорослі розуміють наслідки своєї поведінки. Зокрема, особа, яка злісно ухиляється від сплати аліментів на дітей, може бути позбавлена батьківських прав не у зв'язку з відмовою від утримання дітей, а тому, що грубо порушує вимоги закону щодо належного виконання батьківських обов'язків. Третьою підставою позбавлення батьківських прав є зловживання батьківськими правами, тобто свідоме використання батьками наданих їм законом прав на шкоду дітям.

Хоча в Кримінальному кодексі існують норми, які передбачають відповідальність батьків за неналежне виховання своїх дітей та жорстоке поводження з ними, реально притягти їх до кримінальної відповідальності надзвичайно важко. На думку дослідників, це пов'язано з кількома обставинами:

- 1) сім'я є відносно відокремленою і замкнутою суспільною групою, тому взаємовідносини між її членами приховані від сторонніх;
- 2) порушена кримінальна справа найчастіше припиняється, тому що дорослі члени сім'ї (мати чи батько (вітчим) заперечують такі факти жорстокого ставлення, а неповнолітні під психологічним тиском з боку батьків не підтверджують їх [5].

Багато дітей не повідомляє про випадки насильства щодо них через те, що не знають як і куди звертатись, побоюються, а іноді просто соромляться аморальної поведінки своїх рідних. Як свідчить вивчення 180 особових справ підлітків, які з тих чи інших причин потрапили у поле зору правоохоронних органів (перебували на обліку у кримінальній міліції у справах дітей, утримувались у приймальнику-розподільнику чи центрі соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх), тільки 26% батьків були притягнуті до адміністративної відповідальності у зв'язку з правопорушеннями своїх дітей, а батьків, які відповідали за неналежне виховання, ще менше – 7%; тоді як близько 48% опитаних підлітків повідомили, що перші втечі з дому та крадіжки були результатом чварів та бійок між дорослими членами сім'ї, побиття та вигнання їх з дому [6].

Вважаємо за доцільне звернутися до Кримінального кодексу України та проаналізувати статті, що стосуються порушення прав дитини в сім'ї, а також покарання поведінки батьків, яка загрожує здоров'ю або життю дітей.

Покарання за деякі дії, якщо вони мають ознаки злочинів, та можуть виступати як домашнє насильство, передбачено такими статтями Кримінального кодексу України: ст. 115 ч. 1. «Умисне вбивство»; ст. 115. ч.2 «Навмисне вбивство при обтяжуючих обставинах»; ст. 120 «Доведення до самогубства»; ст. 121 «Навмисне тяжке тілесне ушкодження»; ст. 122 «Навмисне тілесне ушкодження середньої тяжкості»; ст. 125 «Навмисне легке тілесне ушкодження»; ст. 126 «Побої та мордування»; ст. 129 «Погроза вчинити вбивство»; ст. 136 «Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані»; ст. 146 «Незаконне позбавлення волі»; ст. 152 «Згвалтування»; ст. 155 «Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості»; ст. 156 «Розбещення неповнолітніх»; ст. 166 «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування» [5]. Крім того, таке правопорушення, як насильство, передбачене ст. 173 «Дрібне хуліганство» і ст. 184 «Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей» Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Втілюючи у життя положення Конвенції про права дитини, необхідно передбачити у Кримінальному кодексі України окремий розділ «Злочини проти дітей», до якої повинні входити нині чинні норми, що встановлюють відповідальність за злочини проти неповнолітніх. На нашу думку, Кримінальний кодекс

Україні повинен мати статтю у наведеній редакції, доповнивши її санкціями: «Невиконання або неналежне виконання обов'язків щодо нормального розвитку і виховання неповнолітніх. Ухилення від батьківських обов'язків, передбачених чинним законодавством, щодо забезпечення необхідних умов життя, якщо воно вчинено протягом року після накладення адміністративного стягнення за таке ж порушення. Зловживання батьківськими правами, насильство щодо дітей, примушування до бродяжництва, жебрацтва неповнолітніх дітей, якщо воно вчинене протягом року після накладення адміністративного стягнення за аналогічне правопорушення». Ця стаття буде спрямована на захист прав та інтересів дітей, на забезпечення належного виховання дитини батьками або особами, що їх замінюють, а також на попередження зловживання батьківськими правами стосовно дітей. Підвищення юридичної відповідальності батьків, зокрема кримінальної, стане конкретним важелем захисту дітей до повноліття, профілактики правопорушень серед батьків і зміцнення сім'ї.

Ще одним кроком до вдосконалення соціально-правового захисту дітей від свавілля батьків є Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (2001 р.). Цей нормативно-правовий акт дає визначення «насильства в сім'ї», а також розкриває зміст таких видів насильства над дітьми, як фізичне, економічне, психологічне, сексуальне.

У 2001 році прийнято Закон України «Про охорону дитинства», який наголошує: 1) кожна дитина має право на свободу, особисту недоторканість та захист гідності (ст. 10); 2) держава захищає дитину від усіх форм фізичного і психічного насильства, образ, недбайливого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють (ст. 10); 3) батько і мати мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей (ст. 11); 4) забороняється залучення дітей до участі у важких роботах і роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці (ст. 21) [1].

Українські урядовці в законодавчому процесі забезпечення соціального захисту дітей, які постраждали від насильства в сім'ї, затвердили важливі нормативно-правові акти: Постанову Кабінету Міністрів України «Про порядок розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу» (2003 р.) та Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України № 5/34/24/11 «Порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення» (2004 р.).

Отже, досвід минулих років і аналіз законотворчої роботи з попередження насильства над дітьми в сім'ї дозволяють дійти висновків:

- українське законодавство було приведено у відповідність до міжнародних стандартів;
- Конвенція про права дитини як основний міжнародний документ із захисту прав дітей містить положення щодо соціального захисту неповнолітніх, які зазнали насильства в сім'ї;
- Конституція України як основний закон забезпечує право дитини на повагу до її гідності та забороняє будь-яке насильство стосовно неї;
- нормами сімейного права забороняються будь-які види експлуатації батьками дитини та фізичні покарання, що принижують людську гідність;
- адміністративне та кримінальне законодавство України передбачає відповідальність та покарання батьків за неналежне виконання обов'язків щодо утримання та виховання дитини.

На основі міжнародних документів та Основного закону України в державі була розроблена та впроваджена низка специфічних нормативно-правових актів, що стосуються профілактичних заходів щодо жорстокого ставлення до дітей в родині, надання різнопланової допомоги дітям-жертвам домашнього насильства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 22. – С. 15 – 21.
2. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року № 2789-III (зі змінами та доповненнями) // Офіційний вісник України. – 2001. – № 51. – С. 41.
3. Конвенція про права дитини. – К. : ІЗМН, 2001. – 187 с.
4. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами та доповненнями).
5. Кримінальний кодекс України. – Харків : «Одисей», 2004. – 151 с.
6. Сидоренко О. Правові та психологічні аспекти вирішення конфліктів, пов'язаних з насильством у сім'ях / О. Сидоренко // Право України. – 2001. – № 6. – С. 37 – 41.

Ірина Бойко,
 молод. наук. співроб.,
 Тернопільський національний педагогічний
 університет імені Володимира Гнатюка,
Святослав Кікінезді,
 студент,
 Університет Раєрсон (Канада),
Юрій Осів,
 студент,
 Національний університет
 «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ПРОБЛЕМА НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ В СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ І КАНАДІ: КОМПАРАТИВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті представлені дослідження вчених Кетрін Ковел з Центру дитячих прав (Cape Breton University) та Джой-Д. Ософської, доктора філософії, професора громадської охорони здоров'я, психіатрії та педіатрії університету штату Луїзіана (Центр здоров'я). Проаналізовані випадки насильства, скоєного по відношенню до неповнолітніх, у США та Канаді.

Iryna Boyko,
Sviatoslav Kikinezhdj,
Yuriy Osiv

THE PROBLEM OF CHILD ABUSE IN THE UNITED STATES AND CANADA: A COMPARATIVE ANALYSIS

The article presents the findings of researches such as Dr. Catherine Kovell from the Center of Children's Rights, Cape Breton University, and Joy D. Osofsky, Ph.D., professor of public health, psychiatry and pediatrics at Louisiana State University, Health Sciences Center. The cases of child abuse in the United States and Canada are analyzed.

Violence and abuse are best understood as a pattern of behaviour intended to establish power and maintain control over individuals. The roots of all forms of violence are founded in the many types of inequality which continue to exist and grow in our society. Violence against children is a reflection of an imbalance of power between victim and abuser and is often times characterized by a betrayal of trust.

Violence and abuse against children may occur only once, it may involve various tactics of subtle manipulation or it may occur frequently while escalating over a period of months or years. In any form, violence and abuse profoundly affect a child's safety, health and well-being.

Children all over the world are affected by violence in their homes, in the media, in their schools, in institutions, and in their communities. Evidence demonstrates that these violations of children's rights have serious and lifelong effects on children's development and on society as a whole. There is an urgent need for greater public, governmental and professional recognition of the origins, manifestations and consequences of violence, as well as key learnings and promising practices to address them.

The family is the primary source of violence for children in the United States and in Canada. Official statistics, although commonly believed to underestimate the incidence of family violence, show that children disproportionately are the victims of physical and sexual assault, and of homicide. The most common forms of violence against children by family members are emotional abuse, including neglect and exposure to domestic violence, physical abuse, including physical punishment and shaken baby syndrome, and sexual abuse.

A number of risk factors for family violence have been identified: young single mother status, economic disadvantage, social disadvantage, spousal violence, parental substance abuse, poor mental health, a criminal or violent history, and limited parenting skills or knowledge. Children living in families in which any of these risk factors is present are vulnerable to violence. Those especially vulnerable to family violence are children with disabilities and indigenous children.

The impact of family violence on child development is profound. All forms of violence are associated with behavioral and emotional disturbances as well as physical injury. Emotional abuse can result in poor health, poor school performance, emotional disorders or developmental delay. Physical abuse can lead to heightened aggression and conduct disorder, or emotional disorders. Sexual abuse is associated with low academic achievement, poor self-esteem, depression, and suicidal thoughts or attempts.

Promising practices to reduce violence in the family focus on education. For parents, education about child development, non-violent socialization strategies, and recognition of the signs of sexual assault is recommended. Widespread education is recommended about the rights of the child, the importance of respecting those rights, and in particular how exposure to violence violates those rights.

Community violence is most prevalent in urban neighborhoods where the risk factors of poverty, lack of resources, and inadequate housing are also present. Children in such neighborhoods may experience street violence directly, or may witness violence, such as beatings, shootings or stabbings. As well as neighborhood violence, children can be exposed to violence in community workplaces or through involvement in sports. Children who have part time jobs in the community, for example in restaurants or in grocery or convenience stores, are at increased risk of being victims of robberies and related homicides.

The effect of community violence on children varies with its chronicity, the child's age and the child's proximity to the incident. Most children will experience some stress and anxiety-related disorders, lowered self-esteem, and social difficulties. Experience with community violence is most difficult for children who also are exposed to violence in their homes or schools.

Generally, boys are more likely to be the targets of community violence, although girls express greater fears of it. Children who are most vulnerable overall, however, are homeless and street-involved youth, most of whom have run from, or been asked to leave, abusive homes. Street-involved youth are particularly vulnerable to physical and sexual abuse; through their survival strategies they are exposed to a wide range of dangerous practices and persons. Although the evidence is limited, there is indication that the street-involved youth, who are most vulnerable to further victimization are those with disabilities, minority sexual status, or of Native American or Aboriginal ancestry.

Since the eradication of community violence against children would require radical changes to transform the economic and social conditions of North American cities, the focus has been on strategies to lessen its negative effect. Parental education, parental monitoring and the availability of non-familial adult supports are the key moderators of children's exposure to community violence and its effects on their development. A notable gap in this setting is information about how to improve services for street-involved youth. Programs whose goal is to assist street-involved youth have provided more information about what is not effective, than evidence about what works.

Although children are more likely to be victims of violence in their homes or communities, many children also experience violence in their schools. This is especially true for children in the U.S. states that still allow the use of corporal punishment. Extreme acts of violence such as school shootings are rare, but there has been an increase in the prevalence of weapons in schools. Overall, the most common form of school violence is peer bullying. Girls tend to engage in social or verbal bullying whereas boys are more likely to be physically aggressive. However, there are no sex differences in the rates of bullying. Bullies, who tend to be children who have experienced violence at home, are at risk for life-persistent conduct problems. Some will also be victims of other bullies. Violence in schools interferes with children's school engagement, academic achievement, and social behaviours.

The children who are most vulnerable to school bullying are those with disabilities, obese children, and children of minority sexual orientation. The link between ethnocultural status and being a target for bullying is not clear in the current literature. It is clear that teacher behaviours can maintain bullying. Teachers tend to pay insufficient attention to the bullying of children with disabilities as they underestimate its negative effects. And in some cases, teachers model verbal violence against gay and lesbian youth, and display behaviours that are supportive of sexual prejudice.

Technological advances and widespread access to computers, cell phones, the Internet and other technologies may be changing the nature of bullying. Cyber-bullying (for example, spreading rumors on chat lines) is a growing problem for many of its victims. However, it has been noted also that the Internet may provide socially marginalized children an outlet for retaliation that previously was not available to them.

Children across North America have a daily diet of television in which violence is trivialized, glamorized and often involves humor. Violence is even more insidious and pervasive in video games: in many, violence is the focus of the game and success depends on the choice of violent strategies. After decades of debate, there is now consensus among researchers that violence in the media is a risk factor that like all risk factors interacts with the characteristics of the child, the family, and community to contribute to the development and maintenance of aggressive behaviours. Media violence also has been found to be predictive of childhood fears, anxieties and sleep disorders. Although the research on the impact of playing violent video games is in its infancy, the existing evidence suggests that it promotes attitudes accepting of interpersonal violence, increases aggressive feelings, and decreases empathy and helping behaviours. The paucity of evidence about violence on the Internet, in song lyrics or in music videos precludes conclusions about their effect.

Male and female children are equally likely to be affected by media violence. Children who are most vulnerable to the negative effects of exposure to violence in the media are those who already are at risk for emotional and behavioral difficulties. For the most part these children have a history of family dysfunction and family violence.

Efforts to reduce children's exposure to media violence have focused on facilitating parental monitoring through the provision of ratings systems, V-chip technology, increased programming regulations and media education. None alone has proven successful. Typically, the devices and ratings are poorly applied or understood, and industry compliance with regulations is less than satisfactory. Parental co-viewing and commenting on programs is effective,

as is parental monitoring of video-game usage. Media literacy programs for children are most effective when they actively involve the child in creation and production. The more fully children understand the media, the less likely they will be manipulated by it.

Between 2010 and 2013, the most frequently reported crimes against children under the age of 12 in RNC jurisdictions were:

Assault Level 1 (173 incidents)

Approximately 64% of these reported incidents were perpetrated against male children.

Sexual Assault (59 incidents)

Approximately 14% of all sexual assaults reported to police between 2010 and 2013 were perpetrated against children under the age of 12. 73% of these reported incidents were perpetrated against female children.

Assault Level 2 (21 incidents)

Approximately 86% of these reported incidents were perpetrated against male children.

Uttering Threats (20 incidents)

Slightly more of these reported cases of uttering threats were perpetrated against male children than female children (55% versus 45% respectively).

Other Sex Crimes (14 incidents)

Approximately 64% of all crimes that fall under the category of other sex crimes that were reported to police between 2006 and 2009 were perpetrated against children. 73% of these reported incidents were perpetrated against female children.

Between 2010 and 2013, the most frequently reported violent crimes against children and youth under the age of 16 in RCMP jurisdictions were:

Sexual Interference (106 incidents)

Approximately 75% of reported cases of sexual interference were perpetrated against female children and youth.

Invitation to Sexual Touching (43 incidents)

Approximately 58% of reported cases of invitation to sexual touching were perpetrated against female children and youth.

Between 2010 and 2013, the most frequently reported violent crimes against children and youth under the age of 18 in RCMP jurisdictions were:

Assault (1989 incidents)

Approximately 25% of all assaults reported to police between 2010 and 2013 were perpetrated against children and youth. Slightly more of these reported cases of assault were perpetrated against male children and youth than female children and youth (56% versus 44% respectively).

Sexual Assault (583 incidents)

Approximately 60% of all sexual assaults reported to police between 2010 and 2013 were perpetrated against children and youth. 82% of these reported cases of sexual assault were perpetrated against female children and youth.

Uttering Threats Against Persons (457 incidents)

Approximately 22% of all cases of uttering threats against persons reported to police between 2010 and 2013 were perpetrated against children and youth. There is no obvious gender difference in this particular crime category.

Assault with Weapon Causing Bodily Harm (363 incidents)

Approximately 23% of all cases of assault with weapon causing bodily harm reported to police between 2010 and 2013 were perpetrated against children and youth. 69% of these reported cases were perpetrated against male children and youth.

Criminal Harassment (43 incidents)

Approximately 15% of all cases of criminal harassment reported to police between 2010 and 2013 were perpetrated against children and youth. 65% of these reported cases were perpetrated against female children and youth.

Finally, many prevention and intervention programs do not currently include evaluation components. In some instances, program staff are resistant to research, are not knowledgeable about how to evaluate programs, or do not make the necessary effort to build the relationships that are needed to carry out this crucial component of a program. In other instances, the intervention program is set up quickly, and it is then difficult to build in an evaluation, especially if staff are not familiar with or oriented toward evaluation. In other programs that are primarily clinical, program staff have neither the knowledge nor the inclination to evaluate the programs. Evaluations should include the development of criteria and assessment tools to help identify those strategies that are most effective. Such evaluations should be conducted across the broad range of intervention programs, including school-based programs, educational initiatives for law enforcement officers, and therapeutic crisis interventions.

In summary, to better understand the effects of children's exposure to violence, it is important to broaden the primary focus on victims and perpetrators to include the important "ripple effects" of the psychological impacts on children who may be witnesses. Law enforcement officers, families, and others frequently overlook the significance of children's exposure to violence. Yet, the negative effects for children exposed to violence in their communities, in their families, and in the media can range from temporary upset, to clear symptoms of post-traumatic stress disorder, to increased aggressive and violent behaviour. How a child's long-term development is affected by exposure to different types and multiple levels of violence requires further systematic study.

SOURCES

1. Family violence in Canada : A statistical profile, 2011–2013, Statistics Canada catalogue no. 85-002-X, Maire Sinha.
2. Strategic Plan to Address Child Abuse in Newfoundland and Labrador. A Five-Year Plan for 2008 to 2013 // Developed by the Seniors Resource Centre Association of Newfoundland and Labrador in Consultation with Seniors and Community and Government Representatives.
3. Osofsky, J. D. (1998). PERSPECTIVES : Children are the silent victims of domestic violence and chronic community violence. In APSAC Advisor, American Professional Society on the Abuse of Children, 11 (2).
4. Osofsky, J. D. (1996) Family and Community Violence. In W. T. Boyce & J. P. Shonkoff (Eds) Twentieth Edition of Rudolph's Pediatrics, pp. 193 – 195.

Ярослава Василькевич,

канд. психол. н., доцент, докторантка,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ НАСИЛЛЯ: ЕЛІТИЗМ І РІВНІСТЬ ОСВІТИ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

Подано сучасні підходи до проблеми освіти обдарованих дітей. Розглянуто основні стратегії практичної роботи з диференціації дітей за особливостями інтелектуального розвитку. Висвітлено основні положення Рекомендації 1248 з освіти обдарованих дітей, прийнятої Парламентською асамблеєю РЄ.

Yaroslava Vasylkevych

INTELLECTUAL VIOLENCE: ELITISM AND EQUALITY IN THE EDUCATION OF TALENTED CHILDREN

The article concerns modern approaches to the problem of education of talented children. It considers basic strategies of practical work on differentiation of children according to the features of their intellectual development. It reflects the main provisions of the Recommendation 1248 on "Education for Gifted Children" adopted by the CoE Parliamentary Assembly.

Проблема розкриття та розвитку обдарованості майбутньої генерації є актуальною та значущою не тільки для самих дітей, й для суспільства загалом. Прогресивний розвиток сучасних країн, як в економічній, так і в соціальній сферах, залежить від наявності в суспільстві людей, котрі мислять творчо, вмюють ставити та вирішувати нові задачі. Саме тому високорозвинені держави прагнуть створити досконалу систему освіти, яка б гарантувала екстенсивний та інтенсивний розвиток інтелектуальних здібностей підростаючого покоління як передумови становлення успішної та креативної особистості.

Проблема обдарованості є складною та неоднозначною. Обдаровані діти є не тільки цінною, але й досить вразливою частиною нашого суспільства, оскільки в своєму розвитку вони схильні до особливого ризику. Обдарована молодь повинна користуватися пристосованими до її потреб умовами освіти, які дозволили б їй повністю реалізувати свої можливості як у власних інтересах, так і в інтересах суспільства. Сучасна школа має стати «антропоцентричною»: центром усіх навчально-виховних впливів повинен стати конкретний учень і, відповідно, всі способи й форми організації шкільного життя мають підпорядковуватись меті його всестороннього особистісного розвитку.

Принциповим при вибудовуванні основ сучасної школи повинно стати збереження прав та інтересів дитини. М. О. Холодна [3, с. 197] вважає, що в нинішніх непростих соціокультурних умовах школа, очевидно, залишається єдиним соціальним інститутом, який може (і зобов'язаний) взяти на себе захист головного права кожної дитини – права на такі умови шкільного середовища, які забезпечили б їй повноцінний особистісний розвиток у максимально можливому діапазоні зростання її індивідуальних психологічних ресурсів. Інтелектуальні можливості особистості є тим психологічним підґрунтям, що складає основу її самодостатньої, ініціативної та продуктивної життєдіяльності.

Основний вектор перебудови сучасної загальноосвітньої школи – й у відповідності з об'єктивними вимогами суспільства, й у відповідності з логікою еволюції школи як соціального інституту – пов'язаний

з особистісно-орієнтованим підходом до розвитку індивідуальних психологічних ресурсів учня. Кожна дитина повинна мати гарантії того, що займе гідне місце в процесі шкільної освіти з точки зору врахування її особистісних прав, серед яких одне з найважливіших – її право бути розумною.

На сьогодні в галузі освіти сформувались дві основні стратегії практичної роботи з диференціації дітей в залежності від особливостей їхнього інтелектуального розвитку. Зовнішня диференціація у формі відсіву полягає у відборі дітей за показниками рівня інтелектуального розвитку для вирішення питання про можливість або неможливість їхнього навчання в закладах освіти, що вважають себе елітними завдяки (внаслідок) своїй спеціалізації, більш різноманітним і складним навчальним програмам, підготовці школярів до вибору більш престижної професійної кар'єри тощо. Зовнішня диференціація у формі селекції являє собою відбір дітей за показниками рівня інтелектуального розвитку з наступним розподілом у класи з різним типом навчання, наприклад, клас прискореного розвитку, клас вікової норми, клас підвищеної індивідуальної уваги [1].

Загалом, школа має право на будь-яку інновацію, якщо новий освітній підхід більш ефективно, порівняно з попередніми, захищає права дитини і гарантує їй більш сприятливі умови для особистісного та інтелектуального розвитку. Але при зовнішній диференціації порушуються права значної частини дітей, зокрема, через те, що в тій чи іншій формі спрацьовує ефект «інтелектуальної неспроможності».

М. О. Холодна вважає, що протягом початкової та середньої ланки навчання повинно здійснюватись інтелектуальне виховання всіх дітей в рамках внутрішньої диференціації на основі принципу індивідуалізації навчання. У старших класах найбільш доцільним напрямком інтелектуального виховання, очевидно, буде зовнішня диференціація на основі принципу спеціалізації навчання: подальший інтелектуальний розвиток учнів буде здійснюватися із врахуванням їхнього вільного та усвідомленого вибору спеціалізованої форми навчання в залежності від уже сформованих пізнавальних інтересів, професійних планів і реальних навчальних досягнень. Отже, всім учням повинні бути надані можливості для повноцінного інтелектуального розвитку в умовах якісної шкільної освіти з наступним особистим вибором своєї інтелектуальної долі.

На сучасному етапі державної політики в галузі освіти найбільш розвинутих країн відбувається перехід від екстенсивної до інтенсивної системи підтримки обдарованої молоді. Екстенсивний шлях характеризується двома особливостями: 1) виявлення обдарованих на основі досягнення високих результатів (проведення предметних олімпіад, конкурсів, виділення високоуспішних учнів); 2) використання альтернативних освітніх маршрутів, пов'язаних із викладанням різних дисциплін на більш високому професійному рівні. Відповідно, екстенсивний підхід стикається з двома основними групами проблем.

Орієнтація у виявленні обдарованості на досягнення призводить до втрати великої групи обдарованих з високим потенціалом, які не проявляють себе значними досягненнями в усереднюючих умовах масової школи (як середньої, так і вищої). Орієнтація на підвищений рівень викладання також придатна не для всіх учнів, оскільки не всі достатньою мірою мотивовані. Ефективна робота з обдарованістю передбачає необхідність знаходити диференційований підхід до мотиваційно-потребнісної сфери. «Жодна країна не може в дійсності дозволити собі марнувати таланти – це було б марнуванням людських ресурсів, як не може вчасно не виявити інтелектуальний або будь-який інший потенціал» [2, с. 462]. Тому найбільш розвинуті держави з метою збереження потенційних талантів переходять від екстенсивної системи до інтенсивної, яка передбачає дві умови: 1) виявлення обдарованості не за досягненнями, а за потенціалом; 2) роботу з мотиваційно-потребнісною сферою обдарованої молоді.

Для реалізації інтенсивної системи необхідні ефективні гуманітарні технології як виявлення, так і розвитку обдарованості у школярів. Психологічні технології дозволяють здійснити налаштування системи під індивідуальність, а також доповнити її необхідною роботою над особистістю обдарованої дитини, її мотивацією тощо. Д. В. Ушаков зазначає, що «додатковою перевагою інтенсивної системи є соціальна орієнтація, оскільки в її рамках можуть бути побудовані більш ефективні «соціальні ліфти». Саме інтенсивні підходи, що враховують індивідуальні особливості потребнісно-мотиваційної сфери, здатні створювати найбільш сприятливі умови для обдарованих вихідців з тих соціальних груп, котрим важче проявити себе в стандартизованих умовах екстенсивної системи» [2, с. 258].

Обговорення теми обдарованості відбулося в Раді Європи – наднаціональному органі низки європейських країн, що включає Парламентську асамблею з комісіями різних напрямків, а також Комітет міністрів. Ініціатива обговорення проблеми освіти обдарованих дітей у цій організації виходила від Євроталанту. В якості початкового пункту своєї доповіді представник Комісії з культури та освіти Ради Європи М. Хаджідеметріу висунув наступний принцип: «Проблема того, як надати обдарованим дітям більше можливостей, може бути розглянута під кутом зору гарантій прав людської особистості. Точніше, можна підходити до цієї проблеми з точки зору «рівності можливостей для всіх дітей» [цит. за: 2, с. 456].

Існують два протилежні погляди на проблему обдарованості: 1) всі діти обдаровані й талановиті; 2) деякі діти більш обдаровані, ніж інші, й тому становлять важливий освітній та економічний ресурс. Обидва

погляди не можна недооцінювати, вони повинні співіснувати і стимулювати роздуми професійних розробників програм, викладачів і практиків. Замовчувати проблему обдарованих дітей (і, відповідно, способи роботи з ними), щоб не отримати докору в елітаризмі, означає відмовити їм у праві користуватися можливостями, необхідними для розвитку їхніх особливих здібностей і талантів. Потрібно знайти спосіб перемогти цей забобон стосовно зв'язку між обдарованими дітьми та їхніми потребами, з одного боку, і елітизмом, з іншого. Проте будь-яка ініціатива, яка систематично ставить у привілейоване становище одну групу дітей, наприклад, обдарованих, є неприйнятною. Усі діти повинні мати можливість користуватися високоякісною освітою і відповідними умовами навчання.

Обдарованість важлива як стратегічний ресурс, тому несвоєчасне виявлення видатних інтелектуальних і будь-яких інших можливостей є втрачанням людських ресурсів. Подібним явищем виявляється навчання обдарованої дитини в «нормальній» школі, оскільки не дає жодного результату. Проте умови, запропоновані для обдарованих дітей, є ідеальними умовами для всіх дітей, і дорослі повинні створювати їх усім без винятку: дівчаткам і хлопчикам.

Те, що дійсно шкодить і обдарованим, і менш здібним учням – так це одноманітність освітніх можливостей. Для спрямування обдарованих дітей у потрібну сторону треба створити максимально можливу різноманітність і вибір в освіті.

Як сказано в проєкті рекомендації, жодна країна не може дозволити собі марнувати таланти, якими володіють обдаровані діти: «Нам ще належить виявити, як багато потенційних талантів залишається невизнаними і ненагородженими в наших шановних країнах. Для блага нашого суспільства в цілому ми повинні забезпечити, щоб таланти, як тільки вони виявлені, заохочувалися до прояву всіх своїх можливостей задля більшого процвітання нас усіх» [цит. за: 2, с. 461].

За підсумками дебатів на підтримку обдарованих дітей була прийнята Рекомендація, що отримала в документах Ради Європи номер 1248. Рекомендація 1248 з освіти обдарованих дітей підтверджує, що право на освіту є основним правом людини, і що воно має бути в міру можливості адаптоване до кожного індивіда.

У силу практичних міркувань необхідне існування систем шкільного навчання, які надають задовільну освіту для більшості дітей. Однак завжди будуть існувати діти з особливими потребами, для навчання яких повинні бути прийняті спеціальні заходи. Такими є і високообдаровані діти, яким мають бути надані такі умови навчання, в яких вони могли б повністю реалізувати свої можливості у відповідності зі своїми власними інтересами та інтересами суспільства.

Отже, Асамблея рекомендує, щоб Комітет міністрів просив компетентні органи держав, які підписали Європейську культурну конвенцію, брати до уваги наступні міркування в їхній освітній політиці:

- законодавство має визнавати і поважати індивідуальні відмінності. Високообдаровані діти, як і інші діти, мають потребу в системі шкільного навчання, пристосованій для повного розвитку своїх можливостей;
- фундаментальні дослідження понять «обдарованість» і «талант» та прикладні дослідження, наприклад, щодо поліпшення процедур їх виявлення, повинні розвиватися паралельно. Дослідження «механізмів успіху» могли б допомогти в боротьбі зі шкільними помилками;
- наразі програми підготовки вчителів повинні передбачити стратегії виявлення дітей, які мають великі здібності або особливі таланти. Всі, хто має відношення до цих дітей (вчителі, батьки, лікарі, соціальні працівники, міністерства освіти і науки, соціальної політики тощо), повинні мати у своєму розпорядженні інформацію про високообдарованих дітей;
- умови для обдарованих дітей повинні бути створені переважно в рамках звичайної системи шкільного навчання, починаючи з дошкільного рівня. Гнучкі програми, збільшення можливостей мобільності, додатковий матеріал, допоміжні аудіовізуальні засоби та навчання, орієнтоване на проєкти, є засобами і методами, що сприяють розвитку всіх дітей, як обдарованих, так і ні; вони дозволяють розпізнавати спеціальні потреби дитини якомога раніше;
- звичайна система шкільного навчання має бути досить гнучкою, щоби дозволяти реагувати на потреби талановитих учнів або тих, хто показує виняткові результати;
- всяке спеціальне рішення щодо високообдарованих або талановитих учнів має прийматися виважено, з метою уникнути як ризику наклеювання ярликів на учнів, так і негативних наслідків, які це спричинить для суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гильбух Ю. Умственно одаренный ребенок: психология, диагностика, педагогика / Ю. Гильбух. – К. : РОВО «Укрвузполиграф», 1992. – 84 с.
2. Ушаков Д. Психология интеллекта и одаренности / Д. Ушаков. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2011. – 464 с. – (Экспериментальные исследования).
3. Холодная М. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М. Холодная. – [2-е изд. перераб. и доп.]. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.

Людмила Гвоздь

студентка,

Валентина Тихолоз

ст. викладач,

Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД НАСИЛЬСТВА, ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТА ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ

У статті розглядається міжнародний досвід щодо захисту дітей від насильства, експлуатації та жорстокого поводження. Акцентується увага на різних проявах насильства щодо дітей та на способах їх недопущення.

*Liudmyla Hvozdz,
Valentyna Tykholoz*

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF PROTECTION OF CHILDREN FROM VIOLENCE, EXPLOITATION AND ABUSE

The article features the international experience of the protection of children from violence, exploitation and abuse. Attention is drawn to various forms of child abuse and ways to prevent them.

Насильство щодо дітей не має географічних кордонів, воно існує серед усіх рас, класів, релігій та культур. Насильство трапляється вдома, в школі та на вулиці; на робочих місцях, у розважальних закладах, у центрах догляду та утримання дітей. Кривдниками можуть бути однолітки, батьки, інші члени родини, вчителі, піклувальники, представники правоохоронних органів та ін. Деякі діти є особливо уразливими до насильства через статеві, расові та етнічні особливості, інвалідність чи особливий соціальний статус. Жодна країна, багата чи бідна, не має імунітету від цього лиха. Наслідки насильства можуть бути руйнівними. Насамперед, насильство може призвести до смерті дитини. Та навіть ті, хто пережив це, вимушені долати жахливі фізичні та емоційні наслідки. Дійсно, насильство наражає на ризик не тільки здоров'я дитини, але і її здатність навчатися та виростати у дорослу людину, спроможну створювати нормальну родину та громаду [5].

Метою статті є висвітлення основних аспектів міжнародного досвіду захисту дітей від насильства, експлуатації та жорстокого поводження.

Проблема сімейного насильства над дітьми стала предметом уваги таких учених, як Т. Гончарова, О. Коломоєць, О. Кочемировська та ін. З-поміж учених, котрі розробляють методичні рекомендації та корекційні програми для працівників соціальної сфери, використовуючи вітчизняний і світовий досвід, є С. Буров, І. Дубиніна, В. Міленко, С. Мосієнко та ін.

В. Бондаровська, О. Кочемировська, Г. Лактіонова, аналізуючи стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні, приводять результати дослідження Н. Романової, Т. Семігіної та В. Левченко, за якими близько 40% неповнолітніх вважають, що проблема жорстокого поводження з дітьми є актуальною для нашої країни. Діти найчастіше зазнають жорстокості з боку ровесників, але кожна четверта дитина з тих, хто потерпав від насильства та знущання, зіткнулася з цим у власній родині [6, с. 294]. «Безсумнівно, насильство породжує насильство, – стверджує знаний німецький кримінолог Крістіан Пфайфер. – Серед убивць світу немає тих, кого виховували в любові та добрі». Проте не кожна дитина, яку в дитинстві били, пізніше бере в руки зброю. Однак діти, які зазнавали насильства від батьків чи вчителів, у п'ять разів частіше вдаються до насильницьких дій.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) щороку в результаті домашнього насильства в світі гине, щонайменше, 31 тисяча дітей до 15 років, ще сотні тисяч отримують важкі душевні і фізичні травми [4]. Згідно досліджень американських учених, насильство в сім'ї є досить серйозною і поширеною проблемою у США, оскільки 50% усіх бездомних жінок і дітей рятуються від насильства в сім'ї. Слід зауважити, що в кожному штаті США існує окреме законодавство з попередження і боротьби з насильством у сім'ї. Основним законодавчим актом, що регулює питання, пов'язані з протидією насильству в сім'ї в штаті Іллінойс, є Акт по боротьбі з насильством у сім'ї (Illinois Domestic Violence Act). В Україні, як відомо, це – Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», в якому містяться поняття, пов'язані з попередженням насильства в сім'ї, визначаються органи, уповноважені здійснювати це попередження, їх повноваження та спеціальні заходи попередження насильства в сім'ї, особливе місце серед яких займає захисний припис. Цей захід попередження насильства у сім'ї, хоча і закріплений в Україні на законодавчому рівні, проте, є відносно новим для нашої країни, тому організація його застосування вимагає вдосконалення [3].

Насильство – це умисна фізична, сексуальна, психологічна чи економічна дія чи її загроза, примус з боку однієї особи до іншої з метою контролю, залякування, навіювання почуття страху. Насильство над дітьми – будь-яка дія або бездіяльність дорослих, що завдає психологічної або фізичної травми дитині.

Захист дітей, забезпечення їх повноцінного розвитку – проблема національного значення, яка повинна розглядатись і розв'язуватись у різних контекстах: історичному, соціологічному, культурологічному, демографічному, педагогічному і, безумовно, юридичному. Мова йде про закріплення певними законами та іншими нормативно-правовими актами чітко визначених правил, норм, стандартів і вимог щодо організації життєдіяльності дитини [2]. Головні положення, які пронизують майже всі міжнародні правові акти – це абсолютні заборони на жорстоке поводження з особою, перш за все з дітьми. Цей принцип не має порушуватись у жодній з ситуацій, без виключення. Але, на жаль, він порушується досить часто, різними способами і в різних країнах.

Захист дітей від насильства, експлуатації та жорстокого поводження є невід'ємним компонентом захисту їх прав на життя, зростання та розвиток. Основними міжнародно-правовими актами, які спрямовані на подолання насильства над дітьми в сім'ї або поза нею є:

1. Загальна декларація прав людини, 1948 р.;
2. Міжнародний пакт ООН про громадянські та політичні права, 1966 р.;
3. Міжнародний пакт ООН про економічні, соціальні та культурні права, 1966 р.;
4. Міжнародна конвенція ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, 1965 р.;
5. Конвенція ООН про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок, 1979 р.;
6. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, 1984 р.;
7. Міжнародна конвенція ООН про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей, 1990 р.;
8. Конвенція про права дитини, 1989 р.;
9. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, 2007 р.;
10. Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, 2000 р.;
11. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, 2000 р.;
12. Конвенція МОП про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182, 1999 р.;
13. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, 1950 р.;
14. Європейська соціальна хартія, 1996 р. [1].

Підхід Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) зобов'язаний створювати захисне оточуюче середовище, де дівчата та хлопці, вільні від насильства, експлуатації і небажаної розлуки з родиною, і де закони, послуги, поведінка та методи спрямовані на мінімізацію дитячої вразливості, що в свою чергу, посилює дитячу стійкість. Стратегія захисту дітей ЮНІСЕФ, яка була схвалена в 2008 році, виділяє стратегічні дії, необхідні для побудови захисного середовища. Стратегія зосереджена навколо:

- зміцнення системи захисту дітей, включаючи набір законів, політики, інструкцій і послуг, необхідних у всіх соціальних секторах – особливо соціального забезпечення, освіти, охорони здоров'я, безпеки та правосуддя;
- сприяння соціальним змінам, які узгоджуються з принципами прав людини;
- підсилення захисту дітей у надзвичайних ситуаціях [7].

Європейський комітет з соціальних прав вважає неприпустимим той факт, що суспільство, яке забороняє усі форми фізичного насильства між дорослими, визнає, що дорослі можуть застосовувати фізичне насильство проти дітей [5]. Насильство, експлуатація і жорстоке поводження, зазвичай, здійснюються кимось, хто відомий дитині, наприклад, батьками, іншими членами сім'ї, доглядачами, вчителями, роботодавцями, правоохоронними органами, державними і недержавними організаціями. Лише невелика частина насильницьких актів є виявленими та такими, що притягнуті до відповідальності.

Серед форм насильства по відношенню до дітей найчастіше застосовується: сексуальне насильство та експлуатація, збройне насильство, торгівля, дитяча праця, гендерне насильство, залякування, жіноче обрізання та дитячий шлюб [8].

Крім того, існують інші види насильства стосовно дітей, а саме:

- насильство щодо дітей удома та в родині;
- насильство щодо дітей у школах і навчальних закладах;
- насильство щодо дітей в установах з догляду за дітьми і системах правосуддя;

- насильство щодо дітей на робочому місці;
- насильство щодо дітей у громаді [5].

Існують докази того, що насильство може вплинути на фізичне і психічне здоров'я дитини, порушуючи її здатність до навчання і спілкування, а також здійснює вплив на перехід до дорослого життя з негативними наслідками в подальшому житті. Зусилля з попередження та реагування на насильство щодо дітей мають бути багаторівневими та належним чином відповідати формі насильства, середовищу та особливостям тих, хто скоїв цей злочин. Якби заходи не здійснювалися, головною передумовою мають стати першочергові інтереси дитини.

Незалежний експерт ООН Пауло Сержіо Пінейру у своїй доповіді «Про насильство щодо дітей у світі» підкреслив, що для захисту дітей від насильства необхідно дотримуватись наступних головних рекомендацій:

1. Жодне насильство відносно дітей не може бути виправданим. Діти повинні користуватись захистом на однаковому рівні з дорослими, аби подібним чином не відбувалась дискримінація.
2. Будь-якому насильству над дітьми можна запобігти. Держави повинні вживати заходів для розробки політики і програм задля усунення чинників, що породжують насильство по відношенню до дітей.
3. Держави несуть фундаментальну відповідальність за дотримання прав дитини на захист і доступ до належних послуг та підтримку виховного потенціалу сімей в умовах безпечного середовища;
4. Держави зобов'язані гарантувати відповідальність тих, хто вчинив насилля щодо дітей;
5. Уразливість дітей до насилля пояснюється їх віком, а також тим, що вони знаходяться в процесі розвитку. Деякі діти є особливо вразливими через свою стать, расу або етнічне походження, інвалідність або соціальний статус;
6. Діти мають право на власну думку і на її подальше врахування при впровадженні політики і програм [5].

Підсумовуючи, доходимо висновку, що проблема насильства над дітьми має глобальні масштаби та потребує термінового плану дій. Таким чином, кожна держава повинна співпрацювати заради попередження будь-яких проявів насильства, починаючи з расових особливостей та закінчуючи особливостями соціального статусу. Крім того, повинна проводитися робота не тільки з жертвами насильства та їхніми кривдниками, але й з фахівцями, які працюють з ними, щоб підвищити їх професійну компетентність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / [В. Брижик, Т. Журавель, О. Кочемировська та ін.]. – К., 2010. – 238 с.
2. Нормативно-правова база захисту дитини від насильства [Електронний ресурс] // Нововоронцовське районне управління юстиції Херсонської області. – Режим доступу: <http://novovoronzovka.just.ks.ua/katalog-poslug-gromadyanam/normativno-pravova-baza-zahistu-ditini-vid-nasilstva.html>.
3. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навч.-метод. посіб. для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / [А. Запорожцев, А. Лабунь, Д. Заброта та ін.]. – К., 2012. – 246 с.
4. Понад 30 тисяч дітей у світі щорічно помирає в результаті домашнього насильства [Електронний ресурс] // Громадський інформаційно-правовий портал «Права дітей та молоді в Україні». – Режим доступу: <http://pravaditej.org.ua/ponad-30-tisjach-ditej-u-sviti-shhorichno-pomirae/>.
5. Пінейру П. С. Доповідь про насильство щодо дітей у світі [Електронний ресурс] / П. С. Пінейру. – К., 2006. – 364 с. – Режим доступу: <http://www.hopeandhomes.org.ua/files/d/9/d90122d-nasylstvo-svit-dopovid.pdf>.
6. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні : правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти / [В. Бондаровська, О. Кочемировська, Г. Лактіонова та ін.]. – К., 2010. – 372 с.
7. Child Protection from Violence, Exploitation and Abuse (Source : Unicef 2009) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unicef.org/media/media_45451.html.
8. Protecting children from violence, exploitation and abuse (Source : Unicef 2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unicef.org/protection/57929_57972.html.

Ірина Гречин,
канд. пед. н.,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ТЕХНОЛОГІЇ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІВ ДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ДИТЯЧОГО НАСИЛЛЯ: ДОСВІД ФРН

У статті показана необхідність здійснення комплексу послідовних заходів щодо удосконалення системи виявлення, попередження та подолання жорстокого поводження з дітьми у ФРН. Охарактеризовано інноваційні ідеї й технології підготовки педагогів до попередження дитячого насилля та можливості використання німецького досвіду в теорії та практиці вітчизняної освіти.

Iryna Hrechyn

TECHNOLOGIES FOR TEACHERS TO PREVENT CHILD ABUSE: THE GERMAN EXPERIENCE

The article proves the necessity to implement a set of consecutive measures to improve the system of prevention of child abuse in Germany. The innovative ideas and technologies for teachers to prevent child abuse and the possibilities of using German expertise in the theory and practice of domestic education are analyzed.

Економічна й соціальна нестабільність сьогодення сприяє падінню духовних і моральних цінностей, підвищенню конфліктності, агресивності в соціальних і міжособистісних відносинах, що призводить до появи нових соціальних проблем, які, в першу чергу, позначаються на вихованні та розвитку дітей і підлітків. У школах, на вулиці, домашній обстановці діти зіштовхуються з небаченими проявами жорстокості, що виходить від дорослих і однолітків. Достеменно відомо, що однією з причин смерті дітей, зокрема у ранньому віці, є брак належного за ними догляду, не забезпечення їхніх основних потреб. Іншими наслідками жорстокого поводження є поширення насильницьких методів спілкування, розв'язання суперечливих ситуацій, нетолерантне ставлення членів суспільства один до одного, бездоглядність та безпритульність дітей, їх алкоголізація та наркотизація тощо.

Наразі українське суспільство визнає існування проблеми жорстокого поводження з дітьми, а також – необхідність здійснення комплексу послідовних заходів щодо удосконалення системи виявлення, попередження, та подолання цього явища. Останніми роками в Україні прийнято низку законодавчих актів, спрямованих на попередження насильства у сім'ї над дітьми, в яких визначено, що основою діяльності має стати міжвідомча взаємодія, тобто спільна діяльність різних фахівців – держслужбовців, соціальних працівників і соціальних педагогів, освітян, правоохоронців, медиків. Світовий досвід свідчить про те, що за допомогою освітніх технологій (інформаційних, навчальних, соціально-педагогічних й ін.) можна вчасно вирішувати соціальні конфлікти, здійснювати профілактику різноманітних форм агресії й насильства в суспільстві. Затребуваність соціальною практикою цих проблем зумовлює інтерес педагогічної науки до вивчення зарубіжного досвіду та педагогічної діяльності з профілактики агресії й насильства серед неповнолітніх, зокрема у Федеративній Республіці Німеччині, що містить різні інноваційні ідеї й технології підготовки педагогів щодо попередження дитячого насилля.

Питання девіантної поведінки дітей та підлітків, форми та причини виникнення агресії та насильства в навчальних закладах України та Федеративної Республіки Німеччини науково обґрунтовані у працях вітчизняних та зарубіжних учених: С. Григор'єва, Т. Ларіної, В. Порохової, Т. Софонової, О. Цимбал, К. Герберс, Р. Льобман, Б. Каліцкі, К. Клетт, Х. Кюна, С. Нойхаос-Енінгер, М. Рупп, Е. Сандер.

Незважаючи на те, що Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» вступив в силу ще у 2001 році, система попередження насильства над дітьми й досі перебуває на початковому етапі свого становлення: бракує спеціалістів для роботи з постраждалими та кривдниками, не вистачає відповідної методичної літератури та освітніх програм, не проводиться цілеспрямована підготовка фахівців з попередження насильства. Значною мірою інформації щодо проблеми жорстокого поводження з дітьми та її попередження (перш за все його ознак та наслідків для дитини) бракує освітянам, які не мають змоги адекватно оцінити стан дитини та правильно визначити характер педагогічного впливу [1]. Крім того, саме працівники освіти переважно першими стикаються з наслідками жорстокого поводження з дітьми, а отже, вони мають володіти як засобами виявлення фактів сімейного насильства, так і змогою передавати здобуті відомості до компетентних органів та служб.

Необхідно зазначити, що для вирішення проблеми насильства необхідна більш тісна взаємодія між правоохоронними органами, медичними закладами, судовою системою, багатьма іншими державними й неурядовими організаціями, які працюють у цій сфері. У зв'язку з цим, необхідно звернути увагу на досвід зарубіжних країн, зокрема Федеративної Республіки Німеччини. Цивільне законодавство, що

використовується в Німеччині у профілактиці домашнього насильства, характеризується новизною, відносною самостійністю та здатністю служити альтернативою кримінальному переслідуванню [2, с. 6]. Закон доведено до відома населення ФРН цільовою урядовою кампанією під лозунгом «Більше поваги до дітей». К. Буссманн зазначає, що під впливом нововведень спостерігався позитивний розвиток [5].

Уряд ФРН планує вдосконалювати подальшу боротьбу з домашнім насильством щодо дітей у рамках програм «Профілактика», «Співробітництво між державними інституціями та недержавними пропозиціями допомоги», «Загальнофедеральна мережа пропозицій допомоги», «Сенсибілізація», «Міжнародне співробітництво» тощо [4]. Ключовою приватною профілактичною структурою в ФРН є Німецький форум попередження злочинності (DFK), створений в 2001 р., що поєднує діяльність суб'єктів приватного та публічного права, бере участь у розробленні та реалізації суспільної загальнонаціональної стратегії боротьби зі злочинністю, видає журнал «Форум попередження насильства». DFK є своєрідної біржею профілактичних ідей приватного та публічного спрямування, поширення їх серед усіх бажаючих електронними листами.

У 2005 році у ряді німецьких шкіл було проведено низку досліджень та виявлено, що жертви насильства й діти, які здійснюють насильницькі дії, одностайні у своєму баченні ситуації щодо реакції оточуючих їх дорослих. На їхню думку:

- в 65% випадків у початковій школі й 85% в інших навчальних закладах Німеччини вчителі не втручаються в конфлікт;
- батьки жертви й тим більше батьки дитини, яка скоїла акт насильства, не знають про насильницькі дії в дитячому колективі;
- втручання педагогів у конфлікт небажано для обох сторін акту насилля, тому в дитячому середовищі існує негласна установка про умовчування проблеми [5].

При організації профілактики насилля в школі необхідно враховувати два основних напрямки: робота з потенційними агресорами (педагоги, батьки, школярі) і робота з потенційними жертвами (ті ж самі групи). Третім важливим блоком у цій системі повинна стати діяльність по формуванню психоемоційного клімату навчального закладу, що включає систему взаємин між усіма суб'єктами освітнього процесу. Основним результатом проведення профілактичної роботи з попередження насильства в школі є формування безпечного середовища, тобто таких умов, при яких зведений до мінімуму вплив факторів, що провокують насильство, і знижена потреба прояву будь-якої агресії. У цьому сенсі особливе значення мають заходи, спрямовані на зміцнення колективу школи [2, с. 7].

Однак фахівці не завжди готові до виконання функцій, які покладає на них держава, часто – через брак спеціалізованої підготовки, яка допомогла б виявляти насильство на ранніх стадіях, вчасно ідентифікувати тих, хто від нього страждає, надавати якісну допомогу сім'ям та окремим їхнім членам, у першу чергу – дітям. З огляду на це, у програми підготовки різних фахівців, зокрема, працівників соціальної сфери та освіти, доцільно внести спеціальні курси, спрямовані на попередження, виявлення та подолання жорстокого поводження з дітьми.

Загалом, у закладах освіти Федеративної Республіки Німеччини склалась уже певна система науково-методичної роботи з педагогами щодо попередження дитячого насилля, яка включає масові, групові та індивідуальні форми [1, с. 67]. До масових форм необхідно віднести цільові семінари, практикуми, педагогічні читання, науково-практичні та інші конференції, симпозіуми тощо. Групові форми включають педагогічні та вчені ради, методичні об'єднання, творчі групи, колоквиуми передового педагогічного досвіду, педагогічної майстерності, практикуми та ін. Індивідуальні форми роботи – самоосвіта, наставництво, стажування, наукові дослідження та ін.

Тренінг та навчальний семінар, як форма організації навчання та вироблення практичних навичок, дозволяють оптимально поєднати теорію і практику соціально-педагогічної роботи з питань попередження та подолання насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми. На них доцільно висвітлювати такі теми, як ситуація з проявами дитячої агресії та попередження насильства щодо дитини в Німеччині та Україні, нові тенденції розвитку проблеми; стан діяльності органів державної влади, громадських та міжнародних організацій; наслідки від жорстокого поводження з дітьми для подальшого їх розвитку; соціально-педагогічна робота з дітьми, які зазнали насилля; методи та форми роботи з дітьми, постраждалими від жорстокого ставлення; основні фізичні та психологічні прояви наслідків насильства щодо дитини; можливі дії педагога, спрямовані на попередження насильства в сім'ї щодо дитини. У ході роботи семінарів важливо також коротко представляти результати останніх досліджень у цій сфері. Особливу увагу варто приділяти ролі та функції органів управління освітою та навчальних закладів у здійсненні соціально-педагогічної роботи з попередження дитячого насилля, особливим можливостям загальноосвітнього навчального закладу.

Форма тренінгу і навчального семінару дозволяє інтегрувати декілька інших форм роботи, таких як міні-лекція, презентація, демонстрація відеоматеріалів, робота в малих групах, дискусія та ін. [3, с. 78]. Поєднання на семінарах дотичних тем, зокрема, тем насильства і жорстокого поводження, експлуатації

дитячої праці, дозволяє на практиці впроваджувати комплексний підхід до профілактики цих асоціальних явищ.

З метою підвищення кваліфікації педагогами та соціальними працівниками ФРН можуть використовуватись такі інноваційні форми роботи, як електронні розсилки. Вони створюються експертами для обміну інформацією, планування спільних заходів, тематичних фахових дискусій. У розсилках оперативно можна отримувати повідомлення про останні публікації, результати проведених заходів та анонси наступних з питань попередження дитячого насилля, корисні джерела, інноваційні технології, події в Німеччині та в світі у цій сфері, результати останніх досліджень тощо [5].

Підводячи підсумки, необхідно зазначити, що ситуація в німецьких школах відображає загальний стан суспільства. Школи не можуть одноосібно вирішити проблеми насильства. Ефективність профілактичної роботи у ФРН забезпечується завдяки використанню сукупності методів і технологій, комбінуванню роботи в навчальних та позашкільних освітніх закладах. Для того, щоб попередити агресивну поведінку учнів, необхідно сформулювати безпечне освітнє середовище, підвищити рівень обізнаності педагогічних працівників щодо поведінкових та психологічних наслідків жорстокого поводження з дитиною; посилити та розвинути навички емпатії, довірливої міжособистісної комунікації; відпрацювати методику поширення інформації з питань попередження насильства в сім'ї щодо дітей серед педагогічних працівників; визначити можливі методи і форми виявлення фактів жорстокого поводження з дитиною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : методичний посібник для освітян / Авт. : Т. В. Журавель, О. О. Кочеміровська, М. Е. Ясеновська / За заг. ред. О. В. Безпалько. – К. : ТОВ «К.І.С.», 2010. – 242 с.
2. Фопель К. Руководство по предупреждению насилия над детьми. / К. Фопель // Директор школы. – 2000. – № 6. – С. 5 – 10.
3. Gaschke S. Die Erziehungskatastrophe. Kinder brauchen starke Eltern / Susanne Gaschke. – München : Wilhelm Heyne Verlag, 2003. – 301 s.
4. Haselmann B. Erziehungspartnerschaft zwischen Eltern und Schule [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.muetter.besondere-Kinder.de.
5. Klett K. Gewalt an Schulen. Eine deutschlandweite Online-Schülerbefragung zur Gewaltsituation an Schulen. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Universität zu Köln / K. Klett // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bildungserver.de/dgf/zeitschriften.html>.

Христина Дзюбинська,
здобувач,
Дрогобицький державний
педагогічний університет
імені Івана Франка

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОПІКИ ДІТЕЙ-СИРІТ У ПОЛЬЩІ

У статті висвітлено засади правової підтримки і захисту прав дітей-сиріт у Польщі у період трансформації суспільного устрою, а також досягнення у правовому захисті дитини на міжнародному рівні, пов'язані з Конвенцією про права дитини, яка ратифікована Польщею у 1991 р. Акцентовано увагу на дефініціях «заступницька опіка», «соціальне сирітство», «сімейні форми опіки», «прийомна сім'я», «дитячі будинки сімейного типу».

Khrystyna Dziubynska

LEGAL FRAMEWORK OF ORPHAN CARE IN POLAND

The article features the principles of legal support and protection of orphans in Poland during transformation of social system, as well as progress in the area of legal protection of children at international level related to the Convention on the Rights of the Child ratified by Poland in 1991. Attention is drawn to definitions of 'protective custody', 'social orphans', family forms of custody, foster care and family-type orphanages.

Феномен соціального сирітства характерний для багатьох країн світу. Одним з ключових питань сьогодення у країнах Європейського Союзу залишається проблема опіки та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Кожна держава визначає власні шляхи подолання цього явища та надання соціального захисту дітям, які залишилися без піклування батьків. Підхід влади до визначення ступеня необхідності влаштування дітей-сиріт значно різниться залежно від країни і зумовлюється загальною ситуацією у країні, насамперед її економічною спроможністю, рівнем розвитку її культури. До найважливіших елементів опікунсько-виховної системи належать організаційні форми опіки над дитиною, якість їх функціонування, пов'язана як із задоволенням потреб особистості, так і з очікуваннями

суспільства, вираженими у виховних цілях. Розв'язання проблеми сирітства було і залишається однією з головних соціально-педагогічних проблем Польщі.

Потреби інтеграції до європейського соціокультурного контексту спричиняють особливу увагу вітчизняної педагогічної освіти до проблеми виховання дітей-сиріт у Польщі, яка багато в чому подібна до процесів в Україні. Це викликає посилену увагу до проблеми виховання підростаючого покоління з боку держави і громадських організацій. Численні дослідження вітчизняних вчених (Т. Антонюк, В. Слюсаренко, О. Клименко, Б. Кобзар, В. Москалюк, Л. Волинець, О. Січкач, Н. Сушик) присвячені проблемам соціального сирітства, функціонуванню дитячих будинків, шкіл-інтернатів тощо. В останні роки з'явилося чимало публікацій, присвячених організації позашкільної освіти і виховання різних категорій населення, у тому числі і дітей-сиріт у Польщі у різні періоди (О. Карпенко, Н. Савченко, Ю. Яким та ін.). Однак питання правової підтримки і захисту дітей-сиріт у Польщі в україномовній науковій літературі не знайшли належного висвітлення.

Мета статті – розкрити нормативно-правову основу захисту прав дітей-сиріт у Польщі у період трансформації суспільного устрою.

Опіка над дітьми від стародавніх часів відігравала головну роль у формуванні моральних почуттів і поведінки дорослої людини. Діти як істоти невинні мають отримати опіку, допомогу і підтримку у кожному моменті свого життя. Характерною ознакою захисту прав дітей-сиріт у кінці ХХ ст. є розвиток сімейних форм опіки. Це пов'язано з появою різних неурядових організацій, які діяли у межах соціальної допомоги. Варто підкреслити, що прийомні сім'ї по-різному функціонували на території країни. На початку 90-х років у Варшаві при опікунсько-виховних інституціях введено посаду соціального педагога, який займався справами соціального сирітства, забезпечував допомогу прийомним батькам і підтримував з ними контакт. Однак у інших регіонах Польщі часто цю функцію виконували вчителі, які займалися навчально-виховним процесом дітей з прийомних сімей. До 1999 р. прийомні сім'ї належали до системи освіти.

В останнє десятиліття зросла кількість дітей, які виховуються поза межами власних родин, зокрема у прийомних сім'ях. У 2000 р. за підрахунками Міністерства юстиції Польщі їх нараховувалося 40 650, що на 8 554 дитини більше, ніж у 1990 р. На жаль, кількість дітей у виховних закладах також не зменшується [3, с. 9].

Дедалі ширшого звучання набирає заступницька опіка, яка має на меті повну опіку дітей, позбавлених природного родинного середовища, і характеризується цілковитою відповідальністю опікунів за своїх підопічних та забезпечення їхніх потреб. Сьогодні заступницька опіка характеризується захистом прав та потреб дитини. Незважаючи на те, що у біологічних сім'ях батьки з патологічними проблемами не позбавлені батьківських прав, однак частково вони відповідають за своїх дітей. Часто піднімається питання, чи терміном «заступницька опіка» можемо характеризувати опіку тільки кровних родичів чи і неспоріднених, а також опіку органів влади, які супроводжують дітей до прийомних сімей. До заступницької опіки належить також тимчасове перебування дитини у прийомній сім'ї, доки остання знайде дитину, яку захоче всиновити. Хоча у міжнародній практиці зустрічаємо, що заступницька опіка не є дорогою до всиновлення.

Як правило, діти потребують опіки в нових сім'ях, якщо вони фізично втратили своїх батьків, або їхні батьки не в змозі виконувати своїх обов'язків. Якщо один з батьків живе, однак належним чином не займається дитиною, то опіку над нею беруть опікунсько-виховні заклади або прийомні сім'ї. Термін «соціальне сирітство» не отримав точного визначення, тому в літературі трапляється неоднозначне його трактування, оскільки воно охоплює різноманітні ситуації життя дитини. Для їх окреслення використовують психологічне, емоційне, духовне і юридичне сирітство.

У широкому значенні соціальне сирітство охоплює різні соціально-опікунські ситуації, які характеризуються відсутністю опіки зі сторони біологічних батьків або довготривалим перебуванням дитини за межами будинку без спілкування з батьками. У вузькому значенні, соціальні сироти – це діти, які перебувають у опікунсько-виховних закладах у зв'язку з тим, що їхні батьки не виконують своїх обов'язків. У статті 72 ч. 2 Конституції Речі Посполитої Польщі записано: «Дитина, позбавлена батьківського піклування має право на опіку і допомогу з боку суспільних інституцій», зокрема, на знаходження для неї відповідної сімейної форми заступницької опіки або розміщення у відповідному закладі» [4]. До сімейних форм заступницької опіки відносимо прийомні сім'ї і дитячі будинки сімейного типу. Зі свого боку, опікунсько-виховні заклади поділяються на заклади денного типу, інтервенційні, родинні і соціалізаційні. Прийомна сім'я – це сім'я, у якій проживає неповнолітня дитина з метою опіки і виховання, у випадку відсутності або дисфункції її біологічної сім'ї. Метою прийомних сімей є надання опікунських послуг і виконання обов'язків біологічних батьків.

Добробут дитини визнаний найвищою цінністю щодо інтересів сім'ї і опікунів. Таке твердження знаходимо у приписах польського права, а також у статтях Конвенції про права дитини, ратифікованої Польщею у 1991 р. Цей акт має найбільші досягнення у правовому захисті дитини на міжнародному рівні.

Польське законодавство повністю узгоджене з вимогами конвенції, які стосуються організації заступницької опіки. Так, у ст. 20 Конвенції зазначено, що дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного середовища, або ж з точки зору її добробуту не може більше в ньому залишатися, має право на спеціальний захист і допомогу з боку держави. Сторони, відповідно до свого внутрішнього права, забезпечують такій дитині заступницьку опіку, яка передбачає розміщення дитини у відповідній інституції опіки, у прийомну сім'ю, всиновлення (якщо необхідно) тощо. При виборі відповідних форм опіки над дітьми-сиротами враховують тривалість і відповідні умови для їх виховання, а також етнічні, релігійні, культурні та мовні потреби для повноцінного розвитку їх особистості [5].

Варто звернутися також до правових директив, які стосуються заступницької опіки, зібраних в основних положеннях Конвенції про права дитини, зокрема до Резолюції Комітету Міністрів Ради Європи № (77) 33 з питань розміщення дітей за межами сім'ї, а також Рекомендації № Р (87) 6 щодо прийомних сімей. У Резолюції зазначено, що розміщення дітей у прийомних сім'ях повинно бути визнано найкращою формою тривалого перебування дитини поза родиною.

Одним з найважливіших завдань, яке стоїть перед інституціями і прийомними сім'ями, є співпраця з біологічними батьками дитини. Щодо Рекомендації, то відповідно до її змісту, необхідно враховувати думку прийомних батьків перед розміщенням дитини у такій сім'ї [1]. Згідно з приписами Європейського Трибуналу Прав Людини, обов'язок держави полягає у наданні допомоги біологічним сім'ям, які мають проблеми з підтриманням контактів зі своїми дітьми. З точки зору міжнародного права і судової практики Трибуналу у Страсбурзі, розміщення дитини за межами сім'ї є тимчасовим, оскільки необхідно зробити все, щоб повернути її у біологічну сім'ю.

Для Польщі характерні три основні групи форм, в яких відбувається опікунсько-виховний процес. Критерієм поділу є вид виховної опіки, визначений опікунською функцією різноманітних інституцій, а також окресленими загрозами розвитку виховної опіки творчого характеру (школи, світлиці, інтернати, молодіжні і спортивні організації); форми заступницької опіки (заступницькі сім'ї, інституції сімейного характеру – дитячі будинки, дитячі села; інституції установчого характеру – заклади (опікунські швидкі допомоги, дитячі будинки), а також форми спеціальної опіки, у тому числі, виправної, ресоціалізаційної і лікувальної (спеціальні шкільно-виховні осередки, виховні й виправні осередки, санаторії, профілакторії) [2].

Отже, вивчення досвіду Польщі у сфері виховної опіки свідчить про її власний шлях у творенні опікунсько-виховної системи, про своєрідні переваги цінностей, що впливають із національного культурного і суспільного доробку. Реформа системи допомоги дитині та сім'ї у Польщі проходить поволі. Більшою мірою це залежить від рішучості влади, фахівців, співпраці між різними суспільними ланками самоврядування, а також партнерами – костелом та неурядовими організаціями. Варто більшу увагу приділити тим сім'ям, які опинилися у кризових ситуаціях, реформувати старі великі виховні заклади на менші, індивідуально працювати з дітьми і молоддю. Для реалізації цих завдань слід, насамперед, урегулювати право, тобто необхідно змінити Закон про соціальну допомогу, як і Закон про злочинність неповнолітніх.

Подальших наукових розвідок потребують форми опіки над дітьми-сиротами в Польщі, зміст виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу та перенесення позитивного польського досвіду у національну освіту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Andrzejewski M. Pomocnicza rola państwa w świetle Konwencji o Prawach Dziecka i prawa polskiego / M. Andrzejewski // Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem. – Warszawa : Żak, 1999. – S. 102 – 105.
2. Badora S. Uczucia i profesjonalizm : o formach opieki zastępczej / Sylwia Badora. – Częstochow : Wydawnictwo WSP, 1998. – 254 s.
3. Kolankiewicz M. Zmiany w systemie opieki nad dziećmi / M. Kolankiewicz // RPS przy Ministrze Pracy i Polityki Społecznej. – Warszawa: 2002. – S. 6 – 15.
4. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku // Dziennik Ustaw. – 1997. – № 78. – Poz. 483.
5. Конвенція ООН про права дитини. – Київ : Unicef, 2009. – 47 с.

Юлія Домбровська,
аспірантка,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

ЦІННІСНО-АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ НЕНАСИЛЬНИЦЬКОЇ ПАРАДИГМИ

У статті розкривається класифікація цінностей, яка склалася в історії філософії та основні підходи до визначення поняття «цінність»; розглядаються питання, пов'язані з ненасильницькими рухами та філософією ненасилля, роллю ненасильницької парадигми в соціальній філософії, пропагандою етичних принципів ненасилля.

Yuliia Dombrowska

VALUE AND AXIOLOGICAL ASPECTS OF NONVIOLENT PARADIGM

The article describes the classification of values that were developed in the history of philosophy, and the basic approaches of definition 'value'. It examines the main issues surrounding the non-violent movements and philosophy of non-violence, the role of non-violent paradigm in social philosophy, and the promotion of ethical principles of non-violence.

Починаючи з часів античності, Сократ надав проблемі цінностей статус основної світоглядної інтриги філософії. Платон інтерпретував Благо найвищою і універсальною цінністю – щоправда, ідеалом для нього були цінності Любові (Ерос) та Дружби. Аристотель першим відокремив цінності (благо) від сутності (єдине), а сутність структурував на якісну та кількісну складові.

Для представників німецької соціальної думки початку ХХ століття цінність корелювала насамперед із сегментом дійсності, який доти репрезентувало поняття «ідеал». Доволі показовою особливістю є факт, що ніхто не хизується володінням ідеалу, але всі сподіваються його знайти або скаржаться на його втрату. Види цінностей, як і їх сутність, трактуються в залежності від світоглядної та аксіологічної позиції. Зокрема, німецький філософ-неокантіанець Г. Ріккерт вважав, що існує шість ціннісних сфер: логіка, естетика, моральність, релігія, досконале життя та божественна любов. Польський послідовник Е. Гуссерля – Р. Інгарден у своєму варіанті феноменологічної аксіології виокремлював цінності вітальні (життєві) та культурні. Перші містять утилітарні цінності, цінності корисності, а також цінності задоволення. Другі – це цінності пізнання, естетичні цінності, цінності соціальних статус-кво і автоматизмів дії, а також моральні цінності в естетичному сенсі.

У системі філософського знання існують такі основні підходи до визначення поняття «цінність». 1. Розуміння сенсу цінності як значущості. 2. Розуміння цінності не як засобу, а як мети, не як суцього, а як належного. 3. Визначення цінності одночасно як значущості та ідеалу. Ці підходи мають свої переваги і недоліки. Насамперед, слід змістовно розмежувати поняття «цінність» та «оцінка». Ставлення суб'єкта до об'єкта (з точки зору його значущості) визначає специфіку оцінки, а не цінності. Остання фіксує найбільш загальні типи відносин між суб'єктами будь-якого рівня; при цьому мають на увазі відносини не тільки між особистістю та суспільством, а й усі можливі варіанти міжлюдських та інтерперсональних відносин.

Цінності істотно впливають на сприйняття природи, суспільства і людини, інколи деформують і спотворюють такі уявлення. Усвідомлення факту світоглядно-детермінативного впливу цінностей спонукає до приділення особливої уваги передумовам і механізмам формування ціннісної ієрархії особистості. Попри стереотипізоване протиставлення наукової та ціннісної сфер, наука базується на цінностях і де-факто є ціннісною системою. Часто вчений, який щиро вважає, що спирається у своїх міркуваннях лише на об'єктивні факти, насправді опиняється в полоні особистих інтересів, потреб, бажань і фобій. Наука породжена потребами людини – емоційними, когнітивними, експресивними і естетичними, задоволення яких постає кінцевим орієнтиром, метою науки. Задоволення ж потреби – це класична цінність. Це твердження однаково коректне щодо будь-якої потреби.

Цінності відіграють надзвичайно важливу роль як у соціальному, так і в особистісному бутті, утворюючи цілісність індивідуального життя з буттям соціуму. Джерелом ціннісних форм свідомості виступає не індивід у відриві від системи соціальних зв'язків, як і не суспільство у відриві від індивіда, а їх нерозривна єдність, єдина соціокультурна цілісність. Основу всіх видів соціальної діяльності – своєрідне «ядро» особистісної визначеності людини, обумовлюючи її соціальні властивості та якості. Структуризуючи смисловий стрижень буття індивіда і конституюючи цілісність його внутрішнього духовного світу, цінності пов'язують їх воєдино

Втім, існує також аргументаційно забезпечена точка зору, відповідно до якої цінності мають лише над особистісний, точніше суспільний, буттєвий формат, а окремий індивід – лише реципієнт усезагального ціннісного надбання: «Цінності властиві не особистостям, а спільнотам, а особистість через процедуру вибору-підтвердження цих спільнотних цінностей здійснює власну соціальну самоідентифікацію. Причому, оскільки в суспільстві завжди наявна множина спільнот, з розвитком суспільства (а саме з переходом від

суспільств переважно ієрархічних до суспільств диференційованих переважно горизонтально) людина може вже не альтернативно протиставляти різні спільноти, а одночасно належати до декількох з них. Це означає, що кожна особистість здатна творити власну унікальну систему цінностей, використовуючи запропоновані різними спільнотами системи цінностей спільнотних. Звісно, спільнотні цінності є більш сталими, оскільки підтримуються (хоча, можливо, і в різних комбінаціях) значно більшою кількістю людей, ніж цінності окремої особистості, які поділяють, як правило, лише певна частина з кола безпосереднього її спілкування» [1, с. 24–25].

Саме ціннісно-аксіологічні уявлення людей виступають гуманістичною основою ненасильницьких дій у цивілізованому суспільстві. Однак пропаганда насилля в її деяких історичних формах часто завершувалася відреченням від правових норм, державних інститутів і готовністю прийняти будь-яке насильство з боку влади. Більше того, в історії можна віднайти приклади, коли проповідь насилля спонукала владу до насилля, створювала умови, можливості і навіть виправдовувала насильницькі дії. Можна сказати, що популяризація насилля в певних історичних ситуаціях оберталася реальним насиллям, або ж підштовхувала до нього. Це пов'язано з тим, що заклики до насилля базувалися на правовому нігілізмі, анархічних гаслах, соціальному нерозумінні добра і зла, запереченні моральної відповідальності особистості тощо. У зв'язку з цим, необхідно завжди пам'ятати про можливі трагічні наслідки пропаганди теорії насилля в світі насилля.

Тому лише з позицій ціннісно-аксіологічної аргументації можна пояснити ненасильницьку парадигму сучасності. Насилля в якихось конкретних історичних випадках можливо й можна пояснити, виходячи з політичної доцільності, економічної користі, соціальної мети, природно-антропологічних схильностей, психологічних мотивів та інших досить вагомих і численних причин, якими воно може обумовлюватися. Але його ні за яких обставин не можна пояснити за допомогою ціннісно-аксіологічної аргументації як раціонального, гідного, високого, морально-етичного, індивідуально-відповідального діяння особистості.

Така різниця між прагматично-ситуативним, політично-доцільним і ціннісно-аксіологічним підходом до проблеми насилля не є практично однозначною. Вона визначається закономірностями, які встановлюються між цінностями особистості та соціальною необхідністю. Можна згадати безліч випадків, коли цінності співпадали з необхідністю, суперечили їй або ж були нейтральними. Якщо навіть ціннісна позиція особистості ніяк не може вплинути на розгортання необхідності, зокрема необхідності насилля, яка має своїми витокami глибинні причини біологічного і соціального співіснування індивідів, то і насилля не може нічого зробити з цінностями, які вважають подібні дії абсолютно несумісними з людяністю і особистістю, котра не хоче їх підтримувати. Таким чином, сьогодні цінності ще не можуть утримати багатьох від насильницьких дій, але вони здатні зробити так, щоб ті, хто скоює насилля, не думали, що їхні діяння можуть бути ціннісно виправданими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойченко М. Основні парадигми розвитку системи вищої освіти // Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів / [авт. кол. : В. Андрущенко (керівник), М. Бойченко, Л. Горбунова, В. Лутай та ін.] – К. : Педагогічна думка, 2011. – 320 с.

Любомира Ілійчук,
канд. пед. н., доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ В УКРАЇНІ

У статті здійснено аналіз міжнародних документів та нормативно-правових актів України щодо забезпечення прав дитини, з'ясовано ключові аспекти попередження і подолання насильства над дітьми, визначені міжнародним та чинним законодавством України.

Liubomyra Ilichuk

LEGAL ASPECTS OF PREVENTION OF CHILD ABUSE IN UKRAINE

This article analyzes international papers and legal acts of Ukraine on the rights of child, identifies the key aspects of preventing and combating violence against children, adopted by international and effective legislation of Ukraine.

У ХХІ столітті світове товариство дедалі більше звертається до широкого спектра самотворення, спираючись передусім на загальногуманістичні принципи та дії. Щонайбільшшим у цьому є звільнення від

насильства у всіх його проявах, у всьому діапазоні вмонтування в реальне життя. Цьому присвячені численні антинасильницькі концепції, цілий напрям у світовій політології, що вивчає проблеми миру і війни, переосмислення філософії миру і чинників, що зумовлюють виникнення війн у сучасних умовах. Формується система поглядів на розвиток світової спільноти, його культури й цивілізованості на ненасильницьких засадах, з орієнтацією на новотворення правових та інших світових гарантій, ненасильницьких форм розв'язання реальних суперечностей.

Україна нині розвивається у контексті сучасної світової історії, потреб реформування та облаштування суспільного життя, атмосфери демократизації та гуманізації, панування пріоритету права як найважливішої форми упорядкування та осмислення світових і регіональних проблем, переосмислення людських цінностей і ролі особистості у соціальних перетвореннях і самотворенні власного життя [8, с. 16]. Без сумніву, проблема насильства, як для багатьох країн світу, стоїть досить гостро й для України. Її небезпечність полягає у тому, що різноманітні прояви насильства та жорстокого поводження не лише руйнують відносини в родині, стають причиною глибоких психологічних травм, а й виступають однією із передумов руйнації правових, моральних та духовних засад суспільства.

Сучасне цивілізоване суспільство категорично заперечує припустимість жорстокого поводження з дітьми, різних форм насильства стосовно дітей як з боку батьків та інших членів сім'ї, так і з боку сторонніх осіб, які беруть участь у вихованні дитини або турбуються про неї. Соціальна правова держава, до якої прагне й Україна, спрямовує свою діяльність на захист дітей від усіх видів жорстокого поводження та покарання, забезпечуючи юридичні та інші механізми протидії цьому асоціальному протиправному явищу [3, с. 4]. Жорстоке поводження з дитиною визнається порушенням прав дитини та основних прав людини загалом. Про це йдеться у Конвенції ООН про права дитини, яка визначає вимоги, що гарантують свободу й гідність дітей, а також умови, за яких вони можуть формуватись як особистості і громадяни [4].

Зауважимо, що у міжнародних документах із прав людини в окрему групу виділено права дитини, адже дитина має особливі права і потреби, обумовлені її фізичною, розумовою та духовною незрілістю. Протягом останніх років в Україні набули чинності й стали частиною національного законодавства такі міжнародні документи у сфері захисту прав дітей: Конвенція міжнародної організації праці про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці; Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції й дитячої порнографії; Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах; Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення; Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей; Європейська конвенція про здійснення прав дітей; Конвенція про контакт із дітьми, яка врегулює права дитини на спілкування з одним із батьків, який проживає окремо та з іншими родичами; Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми, яка запроваджує заходи, які забезпечують широке визнання та виконання рішень стосовно опіки над дитиною, механізми для поновлення опіки над дітьми у випадках її свавільного припинення, гарантує права доступу батьків до дитини [7, с. 9–10]. Ратифікувавши основні міжнародні документи із прав дитини, Україна зобов'язалася, відповідно до Конвенції ООН про права дитини, застосовувати всі необхідні законодавчі, адміністративні, соціальні і просвітні заходи для захисту дитини від будь-якого фізичного та психологічного насильства, образ чи зловживань, нестачі піклування чи недбалого, брутального й жорстокого поводження та експлуатації, враховуючи сексуальні зловживання.

Останнім часом в нашій державі суттєво змінилися основні підходи до осмислення й реалізації прав дітей, подолання насильства над ними, визначених міжнародним законодавством. Це пов'язано з посиленням уваги держави до інтересів дітей, удосконаленням механізму контролю за дотриманням чинного законодавства у сфері охорони дитинства, розвитком інституцій соціально-правового захисту дитини та багатьма іншими факторами. Відзначимо, що ключові положення міжнародних правових актів відображаються в українському законодавстві.

Основу національного законодавства України з попередження насильства над дітьми становить Конституція України, у якій зазначено, що людина, її життя й здоров'я, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Ст. 28 Конституції України закріплює право кожної особи, у тому числі дитини, на повагу до її гідності та вказує, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню [5]. Це положення Основного Закону конкретизується в Цивільному кодексі України, який зазначає, що фізична особа не може бути піддана катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню [10]. Ст. 52 Конституції України, яка безпосередньо спрямована на попередження насильства над дітьми, прямо вказує, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом [5].

На підставі положень Конституції України й Конвенції ООН про права дитини прийнято Закон України «Про охорону дитинства», який виступає ключовим спеціальним актом законодавства у галузі

захисту прав дитини та протидії усім формам насильства щодо неї. Він визначає охорону дитинства стратегічним загальнонаціональним пріоритетом і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіти, соціальний захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері. Так, у ст. 10 означеного Закону кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Держава захищає дитину від: усіх форм фізичного й психічного насильства, образ, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, враховуючи сексуальні зловживання, зокрема батьків або осіб, які їх замінюють; втягнення в злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин; залучення до екстремістських релігійних психокультурних угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо. У ст. 12 цього Закону визначено, що «батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідно до закону» [1].

Правові та організаційні основи запобігання насильству над дітьми визначає Закон України «Про попередження насильства в сім'ї». Ст. 3 Закону регламентує органи та установи, на які покладено здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї у межах наданих їм повноважень: спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї; служба дільничної міліції; кримінальна міліція у справах дітей органів внутрішніх справ; органи опіки і піклування; спеціалізовані установи для жертв насильства в сім'ї, а саме – кризові центри для жертв насильства в сім'ї та членів родини, стосовно яких є реальна загроза вчинення насильницьких дій та центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї. Окрім цього, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, незалежно від форм власності, об'єднання громадян, а також окремі громадяни можуть сприяти у здійсненні заходів з попередження насильства в сім'ї, тобто створювати осередки медичної, психологічної, соціальної, юридичної тощо допомоги жертвам насильства і провадити або сприяти заходам з попередження насильницьких дій [2].

Пряма заборона на застосування будь-яких форм насильства по відношенню до дітей з боку батьків або осіб, що їх замінюють, міститься в Сімейному та Цивільному кодексах України. Так, Сімейний кодекс України забороняє будь-які види експлуатації батьками своєї дитини; фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини [9]. Зауважимо, що діяльність дитини стає експлуатацією тоді, коли становить небезпеку для здоров'я, служить перешкодою в отриманні освіти, або наносить шкоду її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному й соціальному розвитку. Що стосується фізичних покарань, то вони порушують права дитини на особисту недоторканність під якою слід розуміти недоторканість людської особи як такої, як живої фізичної істоти. Посягання на особисту недоторканність можуть бути найрізноманітнішими, враховуючи порушення фізичної, етичної, психічної, інформаційної недоторканості. Аналогічне положення міститься у Цивільному кодексі України, в якому вказується, що фізичне покарання батьками (усиновлювачами), опікунами, піклувальниками, вихователями малолітніх, неповнолітніх дітей та підопічних не допускається [10].

Захист від найбільш небезпечних порушень прав дітей забезпечує Кримінальний кодекс України. Він містить як загальні норми, що захищають всіх громадян від жорстокого поводження, так і норми, безпосередньо спрямовані на захист життя, здоров'я та недоторканності неповнолітніх. До переліку дій, які можна розглядати як жорстоке поводження з дітьми та за які передбачено кримінальну відповідальність відносяться: доведення до самогубства; умисне тяжке тілесне ушкодження; умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження; умисне легке тілесне ушкодження; побой і мордування; необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження; погроза вбивством; неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей; згвалтування; насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом; примушування до вступу в статевий зв'язок; статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості; розбещення неповнолітніх; злісне невиконання обов'язків щодо догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування; втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність; схиляння неповнолітнього до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; спонукування до застосування допінгу; схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів [6].

Окрім загальних актів законодавства, які звертають увагу на захист дітей від різних форм насильства, в Україні поступово формується система спеціальних законодавчих актів, які безпосередньо спрямовані на захист прав та інтересів дитини, охорону її від усіх форм насильства та впровадження міжнародних стандартів попередження жорстокого поводження з дітьми. Так, важливі зобов'язання щодо виконання вимог Конвенції ООН про права дитини взяв Уряд України, підписавши низку документів, серед яких: підсумковий документ Спеціальної сесії в інтересах дітей Генеральної Асамблеї ООН «Світ, сприятливий для дітей»; Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН

про права дитини» на період до 2016 року»; наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення»; рекомендації парламентських слухань «Забезпечення прав дітей в Україні. Охорона материнства та дитинства», затверджені Постановою Верховної Ради України та ін.

Отже, наведені положення національного законодавства свідчать, що попередження насильства над дітьми виступає одним з пріоритетів державно-правової політики України. Насильство не лише ставить дитину в залежне становище, а й принижує її гідність, наносить шкоду її психічному та фізичному здоров'ю, стає серйозною перепорою у подальшому житті. Тому поширення насильства над дітьми є глобальною проблемою як у всьому світі, так і в нашій державі, що вимагає вироблення ефективних стратегічних програм для її врегулювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про охорону дитинства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
2. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/2789-14>.
3. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / авт. : В. Брижик, Т. Журавель, О. Кочемировська, О. Нікітіна, Г. Христова / за заг. ред. Т. Журавель, Г. Христової. – К. : ТОВ «К.І.С.», 2010. – 238 с.
4. Конвенція ООН про права дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
5. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
6. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
7. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик / авт. : Л. Волинець, Л. Гурковська, І. Савчук. – К. : ТОВ «К.І.С.», 2011. – 132 с.
8. Онишко Ю. В. Медико-соціальна допомога дітям, які зазнали насильства в сім'ї / Ю. В. Онишко. – К. : ТОВ «К.І.С.», 2010. – 120 с.
9. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
10. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

Ореста Карпенко,
канд. пед. н., доцент,
Дрогобицький державний
педагогічний університет
імені Івана Франка

ІНСТИТУЦІЙНА ОПІКА ДІТЕЙ В ОКРЕМИХ КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

У статті висвітлено міжнародний досвід опіки над дітьми дошкільного віку відповідно до міжнародних документів Ради Європи. Окреслено інституційні форми опіки над дітьми, досвід організації та функціонування закладів опіки в окремих країнах ЄС після прийняття Лісабонської стратегії (2000), проаналізовано її показники у Польщі у контексті міжнародних документів, окреслено перспективні напрями їхнього розвитку та доцільність запозичення досвіду Нідерландів.

Oresta Karpenko

INSTITUTIONAL CARE OF CHILDREN IN CERTAIN COUNTRIES OF THE EU: EUROPEAN EXPERIENCE

The article highlights the international experience of pre-school age children custody according to the international standards of the Council of Europe. It outlines the institutions of children custody, the experience of the organization and operation of an custody institutions in several EU countries after adoption of the Lisbon Strategy (2000). It analyzes institutional care of children in Poland with regards to the respective international document and examines the perspective directions of their development and feasibility of drawing the experience of the Netherlands.

Потреби інтеграції України до європейського освітнього простору викликають зацікавлення державною системою захисту прав та попередження насилля щодо дітей у зарубіжних країнах, оскільки вивчення їхнього досвіду сприятиме пошуку власного шляху у творенні опікунсько-виховної системи, врахуванні цінностей, що впливають із національного, культурного і суспільного доробку. Модернізація української опікунсько-виховної системи повинна бути скерована на зміцнення сімейного життя,

на допомогу проблемним сім'ям, на розгляд правових, соціальних і психологічних аспектів проблеми насилля та захист прав дітей.

Проблемі соціального сирітства присвячені численні дослідження вітчизняних авторів. Зокрема, Л. Волинець зосереджує увагу на правах дитини в Україні, окреслює проблеми та перспективи цього аспекту; Х. Лисенко характеризує права дітей, позбавлених батьківського піклування, на особливий захист і допомогу держави, акцентуючи увагу на міжнародно-правових чинниках; В. Яковенко аналізує різнобічні погляди на виховання й усиновлення дітей-сиріт; А. Поляничко розкриває історичні та соціально-педагогічні аспекти сирітства в Україні; О. Коваленко тлумачить соціальне сирітство як соціокультурний феномен; О. Потопахіна вивчає питання соціального захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та осіб із їх числа; О. Шишко висвітлює соціальне сирітство як чинник порушення психічного здоров'я дітей. Проте проблема пошуку інституційних форм опіки над дітьми залишається значущою і недостатньо вивченою в українському соціумі, що зумовлює вивчення кращих практик європейських держав.

У країнах ЄС великого значення почали надавати проблемі інституцій опіки над дітьми після прийняття Лісабонської стратегії у 2000 р., яка є ключовим документом, що визначає напрями діяльності ЄС у сфері економічного розвитку. Одним із її важливих напрямів є створення умов для зростання кількості осіб, які не працюють у зв'язку з опікою над дітьми, а саме зростання професійної активності жінок. Для досягнення цієї мети ЄС постановив знайти різноманітні шляхи для полегшення робочого дня, щоб жінки могли поєднувати професійні обов'язки з сімейними [4].

У березні 2002 р. під час засідання ЄС у Барселоні визначено нові рекомендації, зокрема: полегшення виходу та повернення на ринок праці особам, які через догляд за дітьми частково перервали професійну діяльність, а також конкурентоспроможність осіб, які повинні поєднувати професійні й батьківські обов'язки.

Особливу увагу уряди країн-членів звернули на розвиток інституційної опіки дітей. У всіх документах ЄС з означеної проблеми наголошується на розвитку системи інституцій, що зможе забезпечити опіку дітей, і одночасно бути інструментом не тільки підтримки працевлаштування жінок, але й обмеженням безробіття. Крім того, у більшості країн ЄС система закладів опіки над дітьми пристосована до відпустки батьків, що сприяє розвитку альтернативних форм опіки над дітьми. Зазначено, що до 2000 р. позасімейна інституційна форма опіки повинна охоплювати 33% дітей у віці від 0 до 3 років, 90% – у віці від 3 років до досягнення шкільного віку. У 2004 р. було проаналізовано результати реалізації цього завдання. Порівняння такої інформації вимагало узгодженості подання даних від країн у такий спосіб, щоб їх можна було порівняти. У кінцевому результаті у порівняльній статистиці знаходимо: різні типи інституцій; державні і приватні установи; установи, що функціонують постійно або тимчасово; організовані різними установами; задіяні у різних відомствах (освіті, охороні здоров'я, соціальній політиці) [1, с. 59].

Однією з найскладніших проблем є організація роботи закладів опіки над дітьми. Багато науковців пишуть про негнучкість діяльності таких закладів до потреб тих батьків, які ним користуються. Такі проблеми, як непристосування годин відкриття цих закладів, короткотривалий час їх роботи, недоступність під час відпусток та ін., зустрічаються у більшості країн ЄС. У багатьох з них уже зроблені певні кроки щодо узгодження графіка роботи дошкільних навчальних закладів з потребами працюючих батьків. Основною причиною цієї проблеми є тривалість роботи закладів, кількість днів протягом тижня і тижнів у році, тому головним завданням є гнучкість щоденної роботи закладу. У звітах держав ЄС зазначено, що найчастіше заклади опіки над дітьми функціонують 9–11 годин щодня. Однак, якщо мова йде про години їх відкриття і закриття, то це дуже індивідуально.

Наприклад, у Швеції дошкільні навчальні заклади працюють 10–12 годин щодня, а графік роботи муніципальною владою узгоджується з працівниками закладу, які знають потреби батьків. Так само вони функціонують у Литві – 10–12 годин щодня. У Данії ДНЗ починають працювати вже з 6.30 ранку і до 17.00 вечора. У Нідерландах, де широко розповсюджена робота на певну долю ставки, такі заклади відкриті досить недовго, як правило, до 15.00. Зі свого боку, у Франції, вони розпочинають працювати з 8.30 і закінчують о 16.30, однак старших дітей можна залишати від 4.30 до 18.00. У Великобританії робочий день у таких закладах триває від 8.00 до 18.00. Цікавий є факт, що у країнах Центрально-Східної Європи дошкільні навчальні заклади відкриваються набагато швидше, ніж у перших країн-учасниць ЄС. Наприклад, у Словенії вони щодня відкриті з 5.30 (6.00) до 16.00 (16.30). Це ще залишилося від старої системи функціонування садочків, коли графік їхньої роботи підлаштовували до робочого дня батьків. На противагу цьому, у західній частині Європи (Німеччині, Нідерландах) вони часто працюють за скороченим графіком. Що ж стосується приватних закладів, то вони є більш гнучкими і намагаються повністю задовольнити потреби батьків [3].

Наступна проблема організації роботи виховних дитячих закладів полягає у тому, що у більшості випадків вони працюють тільки п'ять днів на тиждень. Дуже рідко зустрічаються ті, які відкриті у вихідні дні. У період літніх канікул (відпусток) ситуація у всіх європейських країнах однакова – вони майже всі закриті, залишаються працювати тільки деякі чергові заклади.

Незважаючи на те, що описаний у Лісабонській стратегії рівень активності у багатьох країнах залишається нижчим від очікуваних 60%, хоча не всі зосереджуються на розвитку інституційної опіки, а пропонують натомість нові форми опіки і виховання наймолодших дітей. Так, наприклад, Великобританія і Нідерланди мають на меті розвиток мережі закладів, створених самими працедавцями, і бути фінансово доступними для батьків. У Греції, Іспанії й Італії кількість таких закладів намагаються обмежити, щоб теж дати змогу створити нові альтернативні форми опіки над дітьми. У Чехії, навпаки, їхня кількість зростає, щоб надати батькам можливість вибору при використанні відпусток. У нових країнах ЄС теж спостерігається підтримка приватних форм опіки над дітьми. Хоча для досягнення ними поставленої мети є багато способів розв'язання цієї проблеми, такі як економічні, соціальні і демографічні.

На тлі країн ЄС показники інституційної опіки над дітьми у Польщі дуже низькі. Аналізуючи політику уряду щодо питань сім'ї, з'ясовано, що увагу акцентують здебільшого на розв'язанні інших проблем, ніж організація та вдосконалення інституційних форм. Надалі плануються успішні довготривалі відпустки матерів по догляду за дитиною, сприятливі умови використання відпусток. Пропозиції щодо розвитку системи ясел і садочків є досить скромними, це, насамперед, надання можливості працедавцям фінансувати працівникам опіку дітей, або ж створити ці заклади із соціального фонду, що не буде їх стосуватися (майже 90% працедавців). Однак соціальний фонд створений лише в установах (фірмах), де кількість працівників перевищує 20 осіб. Невеликі установи не будуть організовувати дошкільні навчальні заклади, а також надавати їм фінансову допомогу. Доцільно було б запозичити досвід Нідерландів, де податкова система заохочує, а не зобов'язує до створення таких закладів.

У більшості країн ЄС опіка дітей у дошкільних навчальних закладах фінансується, і батьки покривають тільки частину коштів. Як правило, оплата залежить від рівня доходів сім'ї, що становить 20–30% від загальної суми. Це може залежати від кількості дітей, додаткових занять, харчування та ін. Так, у Данії оплата за такий заклад пов'язана із доходами батьків, найбільш з них звільнені повністю. Кошти на утримання дітей надають і контролюють місцеві органи, які відповідають за їх функціонування на своїй території. Максимальна сума, яку батьки сплачують, становить 33%. Хоча останні часто говорять про те, що не в змозі стільки платити. Ситуація набагато краща у Швеції, де за догляд за дитиною максимальна оплата складає 3% (140 €), за другу дитину – 2% (94 €), і за третю – 1% (47 €) від доходів сім'ї [2, с. 45 – 50].

Основним прикладом залучення фінансової допомоги працедавців є Нідерланди, де упродовж багатьох років відповідальність за функціонування формальної системи опіки над дітьми несе держава, працедавці й сім'ї. Таким чином, держава покриває 1/2 частину, працедавець – 1/6, а батьки – 1/3. Зазначимо, що працедавці не зобов'язані надавати таку допомогу, але до цього їх заохочують різними способами. Так, станом на 2009 р. понад 85% працівників отримали таку допомогу [3, с. 80].

У Польщі питання про фінансування та гнучкість графіка роботи дошкільних навчальних закладів піднімається дуже рідко, що не сприяє поліпшенню демографічної ситуації. Відсутність необхідної кількості цих закладів не дає можливості батькам одночасно працювати. Щодо альтернативних форм опіки, вони часто не сприймаються громадськістю і не мають підтримки у місцевій владі. Хоча саме в альтернативних формах опіки над дітьми можна знайти способи подолання бар'єрів, які обмежують доступ до інституційної опіки.

У документах Ради Європи звернено увагу на партнерську доступність, тобто наявність кількості місць відповідно до кількості дітей у певній віковій групі; доступність, яка характеризується використанням коштів на послуги закладів, якістю надання послуг, організаційною доступністю, яка передбачає гнучкий графік функціонування закладу відповідно до потреб батьків. У різних країнах ці аспекти реалізуються у різний спосіб.

Перспективним напрямком подальших наукових студій є дослідження інституційних форм опіки у Нідерландах та Польщі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Fagan J. Reconciliation of work and private life in UK / J. Fagan, R. Donnelly, J. Rubery // European Commission. – DG Employment, 2005. – P. 56 – 75.
2. «Making work pay» debates from a gender perspective // European Commission. – 2005. – September. – 137 p.
3. Reconciliation of work and private life: a comparative review of thirty European countries // European Commission. – 2010. – September. – 153 p.
4. Strategia lizbońska z perspektywy wybranych krajów i regionów / Red. nauk. Bogumiła Brocka-Palacz, Eufemia Teichmann. – Warszawa : Szkoła Główna Handlowa, 2009. – 412 s.

Мар'яна Клим,

канд. пед. н.,
Дрогобицький державний
педагогічний університет
імені Івана Франка

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДИТИНСТВА У НІМЕЧЧИНІ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

У статті проаналізовано особливості суспільно-диктованих деривацій процесу виховання дитини. З'ясовано, що зі структури німецької родини відбувалося поступове вивільнення авторитарності, перехід до буржуазного, а згодом – демократичного взірця з одночасним зростанням автономності дітей через надмірну зайнятість батьків.

Mariana Klym

SYSTEM OF SOCIAL PROTECTION OF CHILDREN IN GERMANY (LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURY)

The article analyzes the features of socially-generated derivations of the education of children. It is proved that the authoritarianism was gradually released from a structure of German family on its way bourgeois and later to the democratic model, while the level of autonomy of children increased due to over-burden of these parents.

Інтеграційна спрямованість суспільно-політичного розвитку української держави відкриває альтернативні шляхи для впровадження зарубіжного досвіду у парадигмальні основи психолого-педагогічного знання, яке корелюється з особистісно-зорієнтованим підходом до вивчення феномену дитинства. Адаптація та осмислення інноваційних авторських концепцій та методик урізноманітнює зміст системи виховання та соціального захисту дитинства, тому звернення до цієї проблематики є доцільним і перспективним. В історії науки цікавою для дослідження є німецька педагогіка кінця XIX – початку XX ст., котра насичена суспільно-диктованими дериваціями у цьому контексті.

Особливості соціального захисту дитинства крізь призму сімейного виховання у Німеччині висвітлено у наукових працях З. Бернфельда, А. Кольберга, Дж. Крамера, К. Мюллера. Суспільне життя у Німеччині змінилося через демографічні коливання жителів у містах та сільській місцевості. Помітними стають нестача часу для виховання дітей, різниця у вихованні хлопців та дівчат через економічну нестабільність (стягнення, санкції з батьків на місцях працевлаштування), згідно з соціетальними ролями. Методи виховання – фізичні покарання [4].

У кінці XIX – початку XX ст. базові традиції сімейного виховання домінували на території Пруссії, ця територія німецької імперії продовжувала мілітаризацію суспільства, що не оминуло дитячого населення. Військове замовлення, командний стиль виховання, безумовна слухняність тощо стали ключовими рисами пруської родини, а змістом виховання виступив девіз: «хто любить свою дитину, той її карає (wer sein Kind liebt, der züchtigt es)» [3, с. 310]. Це дає підстави стверджувати, що авторитарність німецької родини поступово зникла, відбувався перехід до буржуазного, а згодом – демократичного зразка з одночасним ростом рівня автономності дітей через надмірну зайнятість батьків.

Особливістю західнонімецької системи виховання дитини у порівнянні з іншою частиною країни був більш якісний підхід до цієї проблеми, який спостерігався у граничній розробленості суспільної освіти для громадян, а також у поділі шкіл за статевою ознакою. Німецький педагог-традиціоналіст З. Бернфельд, вивчаючи проблеми сімейного виховання своїх близьких друзів, стверджував, що дитину, особливо у молодшому віці, слід обережати від конфліктів; засобом виховання має бути саморефлексія; репресивні методи виховання стають обтяжливими, травматичними, тому їх слід нівелювати.

Освітню концепцію традиціоналізму у спадщині педагогів Мекленбург – Передньої Померанії досліджував А. Кольберг. Протягом семи років педагог проживав у будинку з сім'єю, що виховувала семирічного сина. Відповідно до статуту експерименту, дослідник мав можливість покидати територію будинку, і так само неочікувано повертатися назад. Усвідомлюючи тісний зв'язок між емоційною та інтелектуальною сферою дитини під час його присутності та відсутності у будинку, педагог робить неочікувані висновки, стверджуючи, що дії дитини планомірно ставали передбачуваними, керованими та містили стандартний набір поведінкових реакцій, і це все, завдяки усвідомленню дитиною присутності незнайомої особи. Тимчасом, запевнялося, що рівень виховного професіоналізму батьків знизився через відсутність парадоксального нагляду [6, с. 60].

Аналізуючи корені гуманістичних «сплетінь» у сімейному вихованні, німецький педагог Дж. Крамер (1923) описує це поняття крізь призму єдності людства і окремого громадянина. Він вважає: «сімейна педагогіка виховує дитину, яка здатна не тільки думати, відчувати, переживати, діяти, а й розвивати в собі

емоційно-вольову сферу. У зв'язку з цим виникає необхідність саморегуляції та самореалізації кожної дитини у сім'ї» [5, с. 99].

Прищеплення соціально-адекватних норм ставало критерієм визначення відносин зі старшими та самим з собою. Тому вони мали внутрішню єдність і несуперечність. Соціоорієнтовані моделі сімейного виховання виступили протилежно авторитарності, а саме баченню змісту соціального виховання у цю епоху. Власне соціоорієнтована родина, а не окремих індивід стала головною цінністю суспільства. Провідна ідея у праці Т. Літта «Педагогіка. Культура минулого» полягає в тому, щоб надати дитині можливість співпереживати разом з батьками – «дитина бачить і відчуває, яким тоном ви розмовляєте з нею, як поведетеся на вулиці з друзями чи знайомими, як ви покажете манеру сміятися, щось читасте». У творі педагог визначає, що справжнім авторитетом користуються лише ті батьки, які сумлінно ставляться до сімейних обов'язків [7, с. 67].

Основними завданнями сімейного виховання на етапі розвитку німецької педагогіки кінця XIX – початку XX ст. було виховання в дітей гуманності (поваги до людей) і духовно-вольових якостей (прагнення оволодіти багатствами культури, дисциплінованості, відповідальності, самоорганізованості). Яскраво вираженого особистісного характеру набуло сімейне виховання крізь призму ставлення до дитини. У ньому виражалася усвідомленість значущості власної дитячої суб'єктності для подальшого життя та виявлялася в осмисленні результатів суспільних викликів [8, с. 67].

Виховання, розвиток і формування особистості у німецькій педагогіці виконувало такі функції: сприяло діяльності, в якій розвивається і формується особистість; акумулювало зміст розвитку і навчання дитини; ліквідувало негативні фактори, які можуть згубно позначатись на дитячій психіці та формуванні дитячого характеру. Проте, слід зазначити, що виховання залежало від розвитку здібностей та моторних процесів. Воно формувало особистість, орієнтувало на розвиток психічних процесів [2, с. 47].

Поняття принципу свободи у вихованні відрізняється самоцінністю без смислових деривацій і пов'язується з трудовою діяльністю. Завдання матері – керувати навчальною діяльністю дитини. Економічне становище, згідно з К. Мюллером, не повинно впливати на атмосферу у родині: «...більшість дітей у німецькому суспільстві виховуються у бідних, фінансово-нестабільних сім'ях, і це не означає, що вони менш виховані, ніж інші. Навпаки, зусиллями батьків діти у таких сім'ях виховуються великодушними, хоробрими» [1].

Висновки. Результатами змін у економічному та політичному устрої стали перетворення у структурі німецької родини, соціальних нормах окремих громад усіх прошарків суспільства Німеччини. Поряд з домінуючою промисловою раціоналізацією у країні простежується переосмислення уявлень про гендерні ролі і функції сімейного виховання дітей. Сімейне виховання у Німеччині було своєрідним і специфічним процесом, адже: сприяло оптимізації взаємозв'язку поколінь – батьків, дідусів, бабусь, інших членів сім'ї і аутентичного народу. Окрім цього, слід зазначити, що за терміном тривалості сімейне виховання визначалося безперервністю, константною тривалістю, різноманіттям віку, різнобічністю життєвих цінностей, заснованих на сімейних традиціях, звичаях, стилі життя тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тулупова О. Проблема обучения и воспитания в педагогическом наследии И. Ф. Гербарта [Электронный документ] / О. Тулупова. – Режим доступа : http://www.portalus.ru/module/shkola/rus_readme.php?subaction=showfull&id=1193138650&archive=1195596785&start_from=&ucat=&.
2. Основы новой педагогики / за ред. В. Вахтерова.– М. : Изд-во Т-ва Сытина, 1913. – Т. 1. – 592 с.
3. Anthroposophische Pädagogik und ihre Voraussetzungen / 5 Lectures, Bern. – 1924. – S. 309 – 312.
4. Brief von Carl Hohnbaum an Carl Barth, 7. Oktober 1817 (Stadtmuseum Hildburghausen). – 100 s.
5. Gordon T. Familienkonferenz / T. Gordon. – Muenchen : Heyne-Verlag; 3.Auflage. – 1999. – 365 s.
6. Lewis B. Die Geschichte der Hitler – Jugend, 1922 – 1945 : Dieverlorene Kindheit / B. Lewis. – Wien : Tosa, 1980. – S. 56 – 90.
7. Litt T. Eine Neugestaltung der Pädagogik / T. Litt. – Deutsches Philologenblatt, 1918. – S. 97 – 99.
8. Schiller H. E. D. Abhandlungen und Essays zur Geistesgeschichte der Gegenwart / H. Eggert Schörder Schiller, Nietzsche Klages. – Bonn : Bouvier, 1974. – 156 s.

Ірина Козубовська,

д. пед. н., професор,

Ірина Попович,

викладач,

Ужгородський національний університет

СИСТЕМНА ПРОТИДІЯ НАСИЛЬСТВУ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті розглядаються питання захисту прав дітей і попередження насильства щодо тінейджерів у Великій Британії.

Iryna Kozubovska,

Iryna Popovych

SYSTEM COUNTER ACTION OF VIOLENCE AGAINST TEENAGERS

This article features the issues of the protection of children and prevention of violence against teenagers in the U.K.

Захист прав та інтересів дітей, попередження насильства щодо неповнолітніх – актуальна соціально-педагогічна проблема, окремі аспекти якої досліджуються вітчизняними вченими (І. Ковчина, К. Левченко, І. Трубавіна та ін.). Дитина може стати об'єктом фізичного, емоційного, сексуального насильства або занедбаня. Здебільшого випадки кривди дітей мають кримінальний характер. Втручання відповідних органів і служб є необхідним, щоб захистити дітей та забезпечити можливість для їхнього повноцінного розвитку. Прийняття рішень в кожному конкретному випадку повинне базуватися на ґрунтовній оцінці багатьох комплексних ознак, урахуванні різних точок зору і перспектив подальшої роботи.

Відомо, що необхідною умовою забезпечення нормального розвитку особистості дитини є організація продуктивного співробітництва різних соціальних інститутів, оскільки дає можливість отримати об'єктивну інформацію про дитину, опиратися в роботі з нею на її кращі риси, здібності, сприяє формуванню доброзичливих, довірливих взаємовідносин дорослих з дитиною. У цьому контексті значний інтерес для національної школи представляє зарубіжний досвід соціально-правового захисту неповнолітніх, зокрема, Великої Британії, адже діяльність всіх інститутів у Великій Британії (державних і громадських), які працюють у сфері захисту прав та інтересів неповнолітніх, відбувається на основі тісного співробітництва і взаємодії [1].

Позитивний досвід співробітництва полягає у спільному визначенні учасниками цілей діяльності, плануванні роботи, розподілі сил різних інституцій щодо підтримки дитини відповідно до можливостей, оцінці результатів роботи, прогнозуванні нових цілей і завдань. Організація роботи з неповнолітніми, які мають проблеми із законом, стосується взаємної поінформованості учасників взаємодії про дитину, її стосунки з ровесниками та іншими людьми; взаємодопомога, взаємопідтримка у вирішенні її проблем; зацікавленість в успішній роботі; спільний пошук способів підтримки дитини, створення умов для самореалізації її особистісного потенціалу; визначення загальних завдань і узгоджена конкретизація завдань для кожної зі сторін щодо психолого-педагогічного супроводу дитини.

Проаналізуємо особливості взаємодії соціальних інститутів у захисті прав та інтересів неповнолітніх, які потерпають від насильства, жорстокого поводження, занедбаності, на прикладі регіону Тейсайд (Шотландія).

У результаті вивчення досвіду профілактичної роботи з неповнолітніми в регіоні Тейсайд, аналізу наукових праць і відповідних державних документів, нами встановлено, що низка закладів та установ працюють спільно у розгляді випадків кривди підлітків: департамент соціальної роботи, доповідач комісії у справах неповнолітніх, громадський прокурор, поліція, служба охорони здоров'я, департаменти освіти та волонтерські організації. Як засвідчив багаторічний досвід роботи вищезазначених агентств, ефективна діяльність щодо вирішення проблеми жорстокого ставлення до дитини, її захисту можлива за умови мультидисциплінарної підготовки та перепідготовки фахівців.

Департамент соціальної роботи координує діяльність різних служб і забезпечує широку низку превентивних послуг, допомогу сім'ям з дітьми, надає опіку для тих дітей, які не можуть з певних причин жити у батьківській сім'ї. Соціальні працівники також відповідають за звіти у справах кривди неповнолітніх, повідомляють доповідачу комісії у справах неповнолітніх про ситуації, де дитину кривдять, де неповнолітні потребують обов'язкових заходів піклування. Якщо нарада у справі неповнолітнього виносить рішення про вимогу нагляду за дитиною, департамент соціальної роботи забезпечує належний нагляд, перевіряє, чи дитина може проживати вдома, або ж необхідним є використання альтернативних способів піклування.

Таким чином, діяльність департаменту соціальної роботи, його роль у справах скривджених дітей і підлітків, виходить за межі ідентифікації, розслідування та моніторингу дитини, яка перебуває в ситуації ризику, і передбачає надання психотерапевтичних послуг щодо подолання наслідків кривди дітям. Департамент оплачує діяльність практичних соціальних працівників в усіх лікарнях регіону, які працюють в Центрах здоров'я, Центрах для сім'ї та дітей, а також опікується дітьми в дитячих будинках, фостерних сім'ях. Специфічні послуги для сімей, що мають труднощі в піклуванні за своїми дітьми надаються в сімейному центрі Полпарк (Polerark).

У всіх видах діяльності щодо випадків жорстокого поводження з дітьми, Департамент соціальної роботи співпрацює з іншими агентствами, зокрема тісна взаємодія встановлена з поліцією і медичними службами, освітніми, соціальними закладами, волонтерськими організаціями тощо, починаючи з початкової оцінки ситуації жорстокого поводження з дітьми, і в подальшому – в процесі тривалого піклування, нагляду за дітьми.

Департамент соціальної роботи також співпрацює з батьками дітей. Одному з батьків, який не причетний до насильства, надається відповідна допомога та підтримка, якщо вона є необхідною, щоб захистити дитину, тому у Департаменті ведеться реєстр скривджених неповнолітніх або дітей, які перебувають в ситуації серйозного ризику. З координатором реєстру можна контактувати через будь-які офіси, або за телефоном «гарячої лінії». У кожному головному офісі району працює менеджер, відповідальний за дитячу службу. З ним можна обговорити конкретні випадки образи та кривдження дитини, за потреби він організує міждисциплінарну конференцію. Важливим аспектом мультидисциплінарного співробітництва у випадках кривди неповнолітніх є нарада по справі. Департамент соціальної роботи несе відповідальність за скликання і проведення цих зборів.

Департамент забезпечує цілодобове обслуговування. У святкові дні з Департаментом можна контактувати через номери «гарячої телефонної лінії».

Головним елементом стратегії розв'язання проблеми кривди неповнолітніх є раннє розпізнання проблеми та забезпечення ефективної допомоги. Багато випадків серйозної кривди дітей супроводжуються певними попередніми симптомами, на які звертається увага батьків. Ці «відкриті попередження» не можна ігнорувати, необхідно вислухати дитину і батьків. Відповідне втручання на цій стадії може бути ефективним способом запобігання насильству, жорстокому поводженню з дітьми.

Ефективність захисту неповнолітнього в значній мірі залежить від швидкості реакції особи, яка дізнається про те, що дитина може перебувати в становищі ризику. Агентства, які залучені в таких випадках, координують свою діяльність так, щоб вони не дублювали одне одного, могли розгорнути свою специфічну діяльність, оцінити ситуацію таким чином, щоб якомога менше травмувати дитину, сім'ю. Представники громадськості та професіонали, налагоджуючи контакт з дитиною, її батьками, близькими повинні забезпечити кваліфікований, інтегрований і тактовний підхід, який має на меті, в першу чергу, добробут і благополуччя дитини.

В регіоні Тейсайд робота з соціально-правового захисту неповнолітніх починається, перш за все, з наради між службами поліції, охорони здоров'я та службами соціальної роботи. Діагноз кривди, насильства стосовно підлітка чи дитини ставиться тільки після ґрунтовних висновків медиків, поліції та соціального працівника. Кожна соціальна служба має спеціального працівника, який відповідає за організацію наради по справі кривди дитини. Ініціювати проведення такої наради може будь-яка особа, або агентство.

Агентства, що отримують інформацію або заяви про заподіяння кривди неповнолітнім, розробили заходи, щоб підтримувати зв'язок і координацію їх дій на ранніх етапах вирішення проблеми, не ставлячи під сумнів їх обов'язок діяти на захист дитини. Коли підтверджується випадок кривди дитини, будь-яке агентство може попросити про організацію наради по справі за допомогою контакту з відповідальним службовцем, який працює в кожному з чотирьох головних офісів департаменту соціальної роботи.

Метою наради є – зібрати форум для обміну інформацією між професіоналами, які працюють з дитиною та сім'єю, обговорити будь-які заяви або підозри стосовно кривди неповнолітнього. На нарадах по справі також розглядають результати розслідувань або оцінюють ситуації, тут можуть бути подані рекомендації для координованої дії, визначені окремі послуги та засоби захисту дитини. Це, насправді, – план дії стосовно захисту дитини і допомоги сім'ї. Наради по справі передбачають розгляд висновків учителів, вихователів, соціальних працівників, лікарів-терапевтів, педіатрів, поліції та інших професіоналів, які були залучені до справи.

Батьки повинні бути поінформовані про стан речей і можуть отримувати консультації на кожній стадії слідства. Їх точка зору зазвичай розглядається ще до слухання випадку. Вони мають бути присутніми на окремих засіданнях під час нарад по справі, якщо голова засідання вважатиме, що присутність батьків не нашкодить інтересам дитини, наприклад, коли в перспективі розглядається можливість кримінальної

відповідальності одного з батьків. Батьки мають право отримати інформацію про результати наради по справі якомога швидше у письмовій формі.

Нарада по справі може винести рішення про реєстрацію дитини в спеціальному реєстрі (Child Protection Register). Неповнолітні, які в ньому зареєстровані, перевіряються кожні 6 місяців і кожного разу розглядатиметься і необхідність їх перебування в реєстрі.

Кожний муніципалітет веде реєстр скривджених та занедбаних дітей або тих неповнолітніх, які перебувають в ризику зазнати насильства. Метою реєстру є забезпечити: а) всі відповідні агентства доступом до центрального реєстру скривджених дітей, чия безпека є предметом серйозного професійного вивчення; б) інформацією всіх зацікавлених осіб про тих дітей в регіоні, які в даний момент вже є занесеними в реєстр, гарантуючи, що план роботи з цими дітьми переглядатиметься щонайменше кожні шість місяців; в) швидкий доступ до інформації професіоналам, які опікуються дітьми; г) статистичну інформацію, яка допомагає планувати та управляти ресурсами.

Реєстр веде департамент соціальної роботи. Це комп'ютерний облік, частина інтегрованої індексної системи клієнта, яка дозволяє швидкий перехресний доступ до інформації. Хоча існує зв'язок з центральною системою, інформація з реєстру дітей, які потребують опіки, зберігається окремо в комп'ютерній системі. Доступ до цієї частини системи є обмеженим, таким чином охороняється конфіденційність клієнтів. Функціонує система реєстрації викликів інформації про клієнта, щоб гарантувати законність запитів.

Іноді можуть виникати різні обставини, за яких дітей необхідно вилучити з їх домівок терміново, без планування або підготовки. Потреби неповнолітнього повинні бути домінуючими під час розгляду справи та втручання. Термінові заходи у формі перевезення дітей до безпечного місця розглядаються лише в тих випадках, коли: а) дитина перебуває у небезпеці, потребує термінового медичного догляду, відчуває страждання; б) батьки відмовляються співпрацювати з державними агентствами, не виконують своїх батьківських функцій, а тому унеможливають оцінку ризику ситуації, в якій опинилась дитина і втручання залишається єдиним шляхом, щоб провести необхідну оцінку ситуації; в) батьків повідомлено про те, що існує обгрунтована підозра щодо небезпеки конкретної ситуації для дитини.

Поліцейський констебль або будь-яка інша уповноважена особа може в разі необхідності перемістити дитину в безпечне місце. Про будь-яку дитину, яка є переміщеною в такий спосіб, повинно бути відомо доповідачу комісії у справах неповнолітніх, який може скликати нараду по справі.

Поліція несе відповідальність за розслідування кривди неповнолітніх і повідомляє про відповідні випадки громадського прокурора та доповідача комісії у справах неповнолітніх.

Департамент соціальної роботи відповідальний за законом за розгляд справи і забезпечення звіту до доповідача комісії у справах неповнолітніх, якщо дитина може потребувати обов'язкових заходів піклування.

Процедура взаємодії соціальних інститутів у випадках виявлення фактів кривди неповнолітніх спрямована на те, щоб якомога менше травмувати їх психіку. Благополуччя дитини є визначальним у проведенні медичного огляду, з якого зазвичай починається робота з кожним виявленим випадком кривди, занедбаності дитини. Агентства регіону Тейсайд (Tayside) розробили протокол, який включає 3 головні принципи: кількість таких медичних оглядів зводиться до мінімуму, вони матимуть місце там, де існують необхідні умови для такого огляду, а саме: в лікарні, в поліції з залученням судового медика. Педіатри і поліція співпрацюють таким чином, щоб гарантувати одночасне надання медичної допомоги дитині і встановлення доказів її скривдження впродовж одного огляду [2; 3].

Таким чином, очевидно, що у Великій Британії є досить суттєві здобутки у захисті прав неповнолітніх і попередженні насильства над дітьми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Working Together. Home Office. Department of Health, Department of Education and Science. – London : HMSO, 1991. – 112 p.
2. Child Protection. Guidelines and Procedures / Tayside Regional Council. Education Department. – Dundee, 1995. – 87 p.
3. Lynch M. Consequences of Child Abuse / M. Lynch, J. Roberts. – London : Academic Press, 1992. – 185 p.

Ольга Костиук,
аспірантка,
Національний університет
«Острозька академія»

**ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ В НАВЧАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ
(НА ПРИКЛАДІ ШКІЛ КАНАДИ)**

Стаття присвячена проблемі булінгу в освітніх закладах Канади. Розглядаються види булінгу, їх вплив на особистість, шляхи подолання проявів насильства в школі та створення сприятливого мікроклімату. Охарактеризовано ознаки безпечних шкіл та рекомендації щодо запровадження антибулінгових програм.

Olha Kostiuk

**PREVENTION OF BULLYING IN THE EDUCATIONAL SETTING
(ON THE EXAMPLE OF SCHOOLS IN CANADA)**

The article features the problem of bullying in the educational institutions in Canada. Different types of bullying and their effect on a student's personality are presented. The strategies to overcome bullying in schools and recommendations of anti-bullying programmes in schools are provided.

Позитивне та безпечне освітнє середовище в школі є однією з умов навчальної успішності та саморозвитку учня. Безперечно, булінг є негативним соціальним явищем, до того ж, як засвідчує статистика, вельми поширеним у всьому світі. Наслідки булінгу можуть чинити травматичний вплив як на фізичне, так і психічне здоров'я дитини або підлітка. Учні, які стали жертвами шкільного насильства, страждають від низької самооцінки, депресивних станів, тривоги, знервованості, іноді підвищення агресивності, замкнутості тощо. Це не може не впливати на результативність навчальної діяльності школярів. Для учнів-кривдників наслідки булінгу теж невтішні. Пройгнорувавши та не вживши необхідних заходів щодо виправлення такої поведінки, існує велика ймовірність, що школярі-кривдники також в дорослому віці будуть схильними до асоціальної, девіантної поведінки.

Булінг – це зазвичай повторювана навмисна поведінка, спрямована на завдання шкоди іншій людині або людям та приниження жертви. Агресор має більше влади, сили або вищій статус, ніж потерпілий. Кривдником вважається людина, яка здійснює, допомагає здійснювати або підбурює інших до булінгу. Розрізняють булінг фізичний, вербальний, соціальний та/або електронний [1, с. 11]. Розглянемо типи булінгу детальніше у таблиці 1.

Таблиця 1

Типи булінгу

Фізичний булінг	Психологічний булінг		
	Вербальний	Соціальний	Електронний
- удар (руками, ногами) - штовхання - стусани - крадіжка - агресія серед пар, які зустрічаються (<i>dating violence</i>)	- образи - прозивання - коментарі щодо зовнішнього вигляду чи манери говорити - погрози - статево домагання - образливі коментарі стосовно етнокультурної приналежності особи	- пліткування - поширення неправдивих чуток - ігнорування - виключення особи з групових видів діяльності, її неприйняття	- пересилання образливих зображень чи коментарів, повідомлень через емейл, чати і т.п., з використанням сучасних засобів для спілкування

У 2009 році в Канаді було створено програму «Зупини Булінг» (*Stop a Bully*), яка дає можливість учням поскаржитися, якщо вони стали жертвою чи свідком булінгу, гарантуючи їм анонімність та безпеку. Відповідно до кількості заяв, надісланих в період з травня 2009 по червень 2013 рр., пропонуємо розглянути діаграму найпоширеніших форм булінгу в школах Канади (рис. 1) [4].

Ефективним способом боротьби з булінгом є створення позитивної шкільної культури, яка базується на повазі один до одного та толерантності, а також чітких вимогах щодо правил поведінки в школі [3]. Сприятливий клімат на уроці може зменшити психологічну та фізичну агресію. Ознаками позитивного клімату на навчальному занятті є методи навчання, які зорієнтовані на учня; предмети життєвого спрямування; можливості для навчальних досягнень; позитивні відносини між учнями та вчителем, суспільне зобов'язання; дружній колектив; чіткі правила та обмеження поведінки [3].

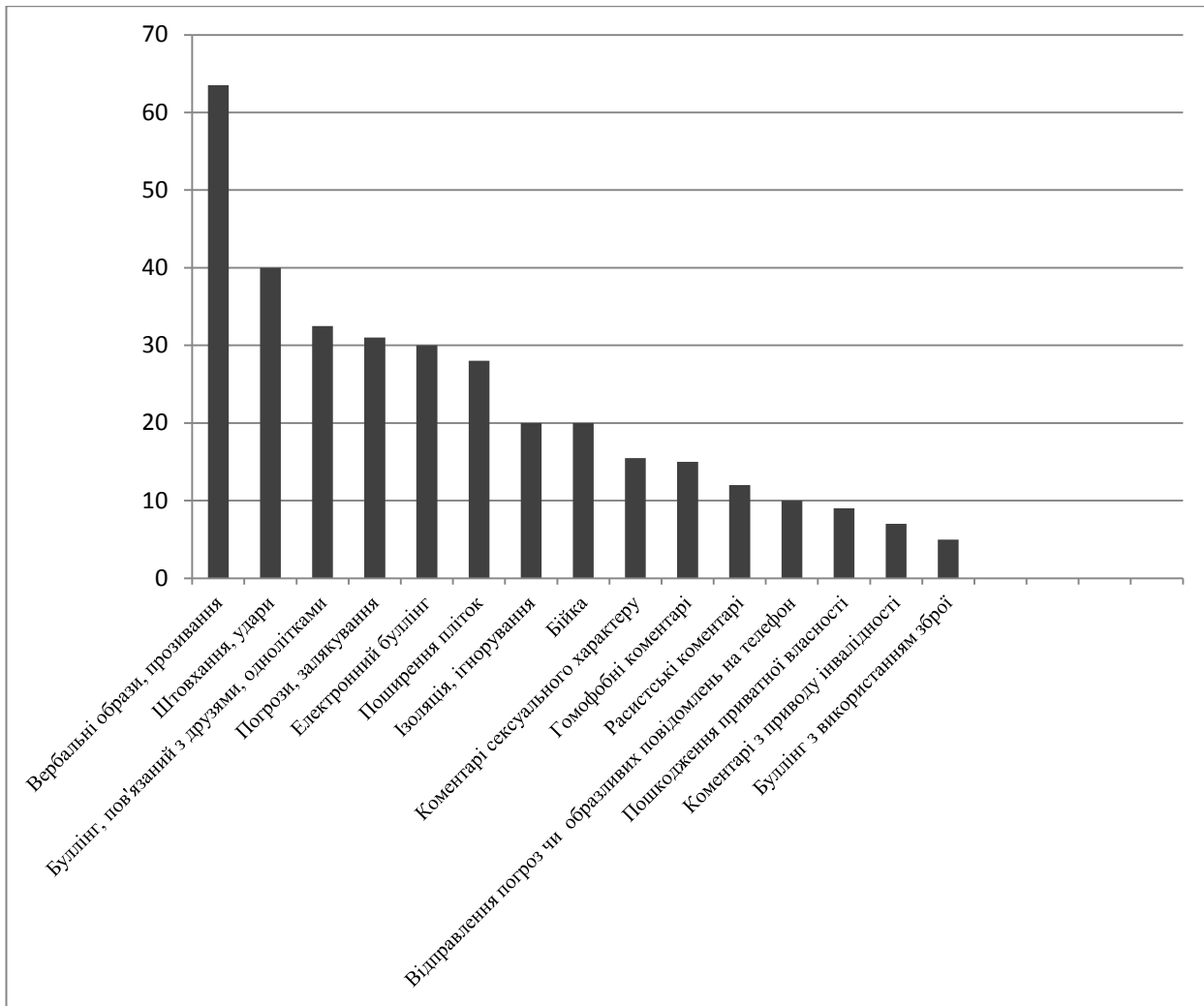

Рис. 1. Найпоширеніші види булінгу в школах Канади

Школи Канади керуються низкою законів, які забороняють насильство в школах. Перш за все, згідно з Конвенцією ООН про права дитини, кожна дитина має право на безпеку вдома, в сім'ї та громаді. У кожній провінції є Закони про Освіту, які закріплюють створення безпечного навчального середовища. Наприклад, *Законом про Освіту провінції Онтаріо (The Education Act)* визначається Кодекс Поведінки в школі (Code of Conduct). Його завданнями є створення навчального середовища, у якому:

- до всіх учнів та працівників ставляться з повагою, особливо до шкільного керівництва;
- виховується громадянська відповідальність (через заохочення до участі в громадському житті школи);
- заохочуються ненасильницькі способи вирішення конфліктів;
- здійснюються заходи для безпеки людей в школі;
- вживаються заходи проти вживання алкоголю та наркотиків;
- відбувається попередження булінгу в школах [5].

Відповідно до Закону про Освіту (1990), в Онтаріо щороку відбувається *Тиждень Обізнаності та Попередження Булінгу* (починається з третьої неділі листопада), мета якого – інформувати про булінг, його негативні наслідки та шляхи попередження цього явища [5]. Також в провінції Онтаріо в лютому 2010 р. вступив в дію *Закон про Безпеку в Школах (Safe Schools Act and Regulations)*, згідно з яким шкільний персонал повинен доповідати про випадки, які загрожують безпеці учнів та відповідним чином реагувати. Підставами для доповідної записки можуть бути: заподіяння серйозної фізичної шкоди іншій дитині; володіння алкоголем чи наркотиками; вживання лайливих слів у розмові з вчителем чи іншою людиною, яка займає керівну посаду; вчинення вандалізму в школі чи на її території, що спричинило значну матеріальну шкоду; булінг; будь-які інші дії, визначені у статуті Шкільної Ради (School Board Policy). Такі вчинки призводять до тимчасового відсторонення учня зі школи. Виключення зі школи є наслідком наявності зброї в учня; використання зброї, щоб завдати шкоди чи погрожувати іншій людині; вчинення фізичного насильства, що призвело до тяжких тілесних травм, які потребують лікування; напад із сексуальною метою; наркоторгівля або торгівля зброєю; крадіжка; надання спиртного неповнолітнім; будь-які інші дії, визначені статутом

Шкільної Ради. До неприйнятної поведінки, окрім зазначеної вище, належать також коментарі расистського, сексуального, сексистського чи гомофобного змісту, наклеп, глузування, графіті [2].

Шкільний персонал також зобов'язаний надати підтримку для потерпілої особи, наприклад, надавши контактну інформацію про організації, які здійснюють професійну підтримку, наприклад, організацій охорони здоров'я, організацій у справах дітей та молоді, гарячих ліній допомоги або інших громадських організацій, які можуть надати необхідну конфіденційну підтримку. Шкільний персонал, який безпосередньо працює з учнями (директор, заступник директора, вчителі, асистенти, соціальні працівники школи, психологи), повинен вжити певних заходів до кривдників у відповідь на інцидент:

- ідентифікувати насильницьку поведінку;
- вжити заходи щодо припинення неадекватної поведінки;
- пояснити, чому така поведінка є неприйнятною, неввічливою чи образливою для інших;
- попередити насильницьку поведінку у майбутньому [2].

У школах Канади діє політика *Безпечних та Турботливих Шкіл (Safe and Caring Schools Policy)*.

В документі передбачено, що безпечною школа вважається, якщо характерним для неї є:

- навчальне середовище, вільне від булінгу, залякувань, домагань та дискримінації;
- дисциплінованість та організованість навчального оточення;
- Кодекс поведінки учня з чіткими вимогами та наслідками;
- виконання шкільної політики та рекомендацій відповідно до плану;
- активний контроль з боку дорослих;
- система безпеки;
- план дій у разі кризових ситуацій.

Турботливе та інклюзивне навчальне середовище для школярів ґрунтується на принципах:

- позитивних відносин та взаємопідтримки;
- інклюзивного навчання;
- визнання зусиль та досягнень;
- поваги до різноманітності;
- захисту здоров'я та добробуту учня;
- ввічливості та поваги;
- взаєморозуміння;
- рівності та справедливості;
- постійної зацікавленості та уваги до навчальних досягнень школяра [1; 4].

Окрім чітко встановлених правил поведінки, процедури контролю за їх дотриманням та покаранням у разі порушення, в школах Канади добре налагоджена реалізація програм для попередження та вирішення проблеми булінгу. Крім того, існують розроблені рекомендації стосовно запровадження антибулінгової політики. Наприклад, для кожної вікової групи школярів у антибулінгових програмах міститься роз'яснювальна інформація щодо явища цькування та третирування дітей від однолітків, розроблені шляхи його подолання. Також учні здобувають навички спілкування з іншими, вчать будувати міжособистісні стосунки та відстоювати власну точку зору, набувають навичок емпатії, досвіду вирішення конфліктів [3].

Крім того, дієвими є заходи, які б зменшували шанси дітей чи підлітків знущатися над іншими учнями:

- організація дозвілля у місцях школи, де існує менший нагляд. Проведення певних видів діяльності на перервах спеціально тренуваними вчителями або учнями може знизити кількість випадків булінгу;
- диференціювання перерв та часу завершення занять. Це полегшить вчителям здійснення моніторингу шкільних коридорів та допоможе швидко ідентифікувати випадок булінгу, якщо він матиме місце;
- посилення моніторингу місць в школі, де найчастіше трапляється булінг – вбиральні, коридори, кафетерії, віддалені місця ігрового майданчика тощо [3].

Поза школою ставлення, цінності, звички та поведінка педагогічного персоналу також безпосередньо впливають на запобігання та попередження булінгу. Важливо, щоб всі працівники школи були прикладом правильної поведінки для учнів [3]. Для збільшення ефективності антибулінгових програм потрібно залучати батьків, фахівців з медицини, освіти, кримінальних покарань та керівників з громади до організації дозвілля дітей. У цих умовах підлітки стануть більш обізнаними та набудуть навичок ненасильницької поведінки [3].

Отже, можна дійти висновку, що в канадських школах велика увага приділяється створенню сприятливого та безпечного навчального середовища, підвищенню обізнаності учнів про булінг, розробці та впровадженню антибулінгових програм, з метою допомоги учням здобути навички міжособистісного спілкування, вміння відстоювати свою точку зору, вирішувати конфлікти мирним шляхом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Government of Newfoundland and Labrador – Education. Safe and Caring Schools Policy. Revised [Online resource]. – 2013. – P. 14. – Access : www.ed.gov.nl.ca/edu/K12/safeandcaring/policy.pdf.
2. Keeping Our Kids Safe at School. Reporting and Responding to Incidents [Online resource]. – Ontario. – Access : <http://www.edu.gov.on.ca/eng/safeschools/reportingResponding.html>.
3. Public Safety Canada. Bullying Prevention in Schools [Online resource]. – Access : <http://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/bllng-prvntn-schls/index-eng.aspx>.
4. Stop a Bully. Stop a Bully Statistics [Online resource]. – Access : <http://www.stopabully.ca/about-us/stopabully-statistics>.
5. The Education Act. Provincial Code of Conduct. 301. 11 [Online resource]. – Access : http://www.elaws.gov.on.ca/html/statutes/english/elaws_statutes_90e02_e.htm#BK565.

Ольга Крутенко,
канд. пед. н., доцент,
Черкаський обласний інститут
післядипломної освіти
педагогічних працівників

**СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТЬОГО ТА СІМЕЙНОГО СЕРЕДОВИЩА
ДЛЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДІТЕЙ:
ДОСВІД ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІКИ**

Стаття містить аналіз поглядів педагогів минулого та сучасності на значення соціокультурного середовища та необхідність створення безпечного освітнього та сімейного середовища для психологічного благополуччя дітей.

Olha Krutenko

**FORMATION OF A SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT FOR FAMILY
AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF CHILDREN:
THE EXPERIENCE OF NATIONAL PEDAGOGY**

The article provides the analysis of past and present teachers' vision, the importance of socio-cultural environment, and the need to create a safe educational environment for family and psychological well-being of children.

Пошук шляхів гуманізації виховного процесу в сучасній школі актуалізує необхідність спрямованості педагогічної науки і практики на самоцінність людської особистості та внутрішні ресурси учнів, їхній саморозвиток. На нашу думку, серед пріоритетних завдань шкільного виховання є створення умов, які сприяють повноцінному особистісному розвитку кожної дитини. Соціокультурне середовище, в якому відбувається життєдіяльність підростаючого покоління, є предметом вивчення всіх суспільно-гуманітарних наук. Питання щодо значення середовища для людини, її освіти і виховання було в центрі уваги і давніх філософів, і сучасних науковців. Розробляли цю проблему Ж.-Ж. Руссо, Ф. Фребель, Д. Д'юї, С. Френе, М. Монтесорі, К. Вентцель, С. Шацький, А. Макаренко, В. Сухомлинський, О. Захаренко, І. Бех та інші учені.

Поняття «середовище» у психолого-педагогічній літературі трактується як багатозначне: це і середовище життєдіяльності людини, і природне середовище, і освітнє середовище тощо; це поняття включає в себе, крім наявності умов, що забезпечують розвиток людини, ще й присутність людини як суб'єкта взаємодії з оточенням. У сучасному словнику-довіднику «Соціологія»: терміни, поняття, персоналії» соціальне середовище визначається як: «суспільні, матеріальні та духовні умови, що оточують людину, забезпечують її існування, формування й діяльність. Соціальне середовище як постійне джерело поповнення особистого досвіду, знань людини є тим об'єктивним чинником, що визначає спрямованість життєвих потреб, інтересів, цінностей, реальну поведінку особи, процес її самовизначення й самореалізації» [10].

У «Філософському словнику» (за ред. В. Шинкарука) знаходимо подібне визначення: «Соціальне середовище – це сукупність суспільних, матеріальних та духовних умов, які є основою існування, формування і діяльності людини, справляє вирішальний вплив на розвиток особи. Водночас під впливом творчої активної діяльності людини соціальне середовище зазнає змін і перетворень, у процесі яких змінюється і сама людина». У наведених термінологічних формулюваннях констатується єдність людини і середовища, в якому вона функціонує; підкреслюється динамічний характер взаємообумовлюючих впливів в системі «людина – середовище». Соціокультурне середовище має значення не само по собі, а в залежності від того, яким чином і в якій мірі воно впливає на розвиток підростаючої особистості [2].

Низка педагогів-науковців, серед яких можна назвати Л. Новикову, Н. Селіванову, А. Куракіна, визначають середовище як «те, серед чого знаходиться дитина» [9]; «те, що оточує колектив і з чим він вступає у взаємодію» [4]. Ю. Мануйлов конкретизує ці визначення таким чином: «Середовище – це те, серед чого перебуває суб'єкт, через що формується спосіб життя», ще раз підкреслюючи головну ознаку

середовища: вплив на будь-кого чи будь-що [5]. Сучасні вчені ґрунтуються на поглядах педагогів минулого. М. Монтессорі, наприклад, стверджувала про необхідність збагачення того середовища, яке оточує дитину, науково перевіреними засобами розвитку і надання дитині можливості самостійно розвиватися за їхньою допомогою. Тоді, писала вона, кожна дитина інтуїтивно сама обере навчальні матеріали і виконає ті вправи, яких потребує її розумовий розвиток [8].

Досліджуючи проблеми і можливості організованого культурно-освітнього простору, що оточує школу, С. Шацький підкреслював, що середовище є для дитини і джерелом знань, і джерелом емоційних переживань, і об'єктом колективної турботи. Шацький – один із перших педагогів дореволюційної і радянської школи, який почав використовувати терміни «середовище», «педагогіка середовища». З його ім'ям пов'язаний розвиток системи дитячих клубів і позашкільної освіти як одного із шляхів розвитку та використання можливостей середовища. Він зауважав, що розвиток дитини у більшій мірі залежить від соціального та економічного середовища, в якому вона зростає, формується та виховується, ніж від генетичних задатків та нахилів; саме тому дитину необхідно сприймати як носія впливів того середовища, що її оточує [13].

Школа ніколи не починає процес виховання дитини з нуля, а отримує дітей із різним життєвим досвідом, субкультурою тощо. Тому необхідно мету виховання виводити, враховуючи макро- та мікросоціальне оточення кожної дитини. Серцевиною концепції С. Шацького стала ідея «відкритої» школи, яка б узяла на себе функцію виховного центру соціального середовища. Він спрямовував педагогів на роздуми щодо значення середовища для виховання дітей: «Сили природи, спосіб їх використання людиною, організація її праці, суспільний устрій створюють складний комплекс явищ, що мають пряме відношення до тієї системи виховання, яка існує в цьому середовищі. Педагог повинен розібратися в цих основних елементах і оцінити їхнє педагогічне значення» [12]. Школу він уважав таким місцем, де дитина систематизує результати свого власного досвіду і приводить їх у відповідність та зв'язок із результатами чужого [14].

У концепції виховання, розробленій А. Макаренком, середовище теж розглядається як один із найважливіших чинників. Визнаючи важливість позиції педагога, він стверджував, що виховує не вихователь, а спеціально організоване середовище [6, с. 47]. Ця думка нерозривно пов'язана з іншою, а саме: людина не виховується частинами, а формується завдяки сукупності усіх впливів, що діють на неї. Таким чином, будь-який засіб впливу може бути або позитивним, або негативним – це залежить від логіки і дії гармонічно організованої системи засобів [7].

Усвідомлюючи неповторну індивідуальність кожного із вихованців і відмінність середовища, де відбувалася їхня життєдіяльність, А. Макаренко наполягав на тому, що, крім стандартної «програми людської особистості», педагогу необхідно розробляти корективи до цієї програми з урахуванням своєрідності, індивідуальної краси особистості. Організований таким чином процес виховання забезпечував і збереження індивідуальності особистості, і розвиток якостей, необхідних для соціалізації та оволодіння надбаннями соціокультурного середовища.

Науковці, які вивчали педагогічну спадщину А. Макаренка, відмічали, що його концепція виховання ґрунтувалася на розумінні того, що особистість є інтегрованою частиною динамічного і різноманітного у своїх проявах процесу життя, яке і має стати джерелом впливу на неї. А засобом, що забезпечує зв'язок виховання з об'єктивною реальністю, виступає виховний простір дитячого колективу як педагогічно організоване середовище [6]. Навіть принцип паралельної дії, який полягає у тому, що впливати на окрему особистість – «авансувати її» – можна через колектив, теж ґрунтується на нерозривних зв'язках людини з оточуючим її суспільним середовищем. Для А. Макаренка первинний колектив був тим шляхом, який давав йому можливість доторкнутися до окремої особистості і разом з тим створити умови для гармонізації особистісних та колективних цілей у спільному прагненні його вихованців до соціально значущої мети.

В. Сухомлинський теж зазначав, що засоби навмисного впливу на вихованців є ефективними лише в розвиненому середовищі. У його трактуванні поняття «середовище» є широким і багатограним: «це і світ речей, що оточують учня, і вчинки старших, і особистий приклад учителя, і загальний моральний тонус життя шкільного колективу, чуйність, сердечність» [11, с. 548]. Усвідомлення специфіки названих педагогом складових дає можливість пересвідчитися в тому, що середовище не є статичним і незмінним – воно постійно створюється і збагачується.

З огляду на подані вище теоретичні аспекти дослідження проблеми створення позитивного середовища є потреба проаналізувати, яким чином вони використовуються у практичній діяльності закладів освіти. Один із прикладів – це авторська школа Олександра Захаренка, що являє собою логічну освітньо-виховну систему, структурні елементи якої тісно пов'язані між собою і спрямовані на досягнення певної мети: створення сприятливих умов для розвитку всіх дітей з урахуванням їх здібностей. Всі інші завдання і системоутворюючі компоненти були підпорядковані саме цій меті. Якщо взяти до уваги, що більшість підручників з педагогіки визначають мету діяльності навчального закладу як навчання, виховання і розвиток

особистості, то О. Захаренко по-своєму розставляє акценти і на перше місце виводить розвиток особистості школяра, який відбувається завдяки продуманим виховним впливам освітнього і сімейного середовища й засобами всіх навчальних предметів. Крім того, вчений підкреслював, що розвиток школяра як особистості відбувається в процесі його соціалізації. Саме тому одним із напрямків діяльності педагога, на його думку, має бути створення педагогічно організованого соціокультурного середовища, в якому дитина отримує можливість набути власний соціальний та духовний досвід. О. Захаренко був переконаний, що сукупність джерел, які впливають на формування і розвиток духовного потенціалу особистості, є детермінуючим фактором у процесі її соціалізації.

Виходячи із завдання школи – дати дитині цілісне знання, П. Блонський визначав, що «предмет пізнання – це уся оточуюча дитину дійсність як єдине ціле: погляд дитини спрямовується на оточуюче природне і суспільне середовище, що утворює єдине ціле, у центрі якого знаходиться дитина» [1, с. 57]. Розвиток дитини відбувається поступово – шляхом розширення її кругозору відносно найближчого середовища (сім'я), потім – школи і вулиці, пізніше середовище розширюється до меж села або міста, з часом – країни проживання і всього Всесвіту. Зміст навчальної шкільної програми має бути узгоджений з можливостями середовища, в якому знаходиться навчальний заклад. Середовище сприяє розвитку логічному мисленню школярів, прищеплює навички сприйняття і класифікації предметів і явищ, збагачує словниковий запас тощо.

О. Захаренко також дотримувався думки, що розвиток школярів залежить не тільки від рівня засвоєння ними навчальної програми, а й від можливості спостерігати за оточуючим середовищем. Ураховуючи специфіку математики, яку викладав, учитель намагався зробити її для школярів засобом пізнання світу, але розумів обмежені можливості традиційного шкільного уроку.

Усі компоненти соціокультурного середовища Сахнівської школи базувалися на матеріальних та духовних цінностях, що були створені людством протягом багатьох віків, і слугували досягненню проголошених цілей, а саме:

- створення умов для безпечного розвитку кожної дитини;
- забезпечення гуманної спрямованості педагогічного впливу завдяки психологізації навчально-виховного процесу;
- забезпечення активного характеру педагогічного процесу;
- створення умов для розвитку здорової особистості;
- спрямування змісту виховної роботи на формування особистісних рис громадянина України, який є носієм духовної культури народу.

Таким чином, можна стверджувати, що педагогічно доцільний і адекватний соціокультурний простір сприяє вихованню гуманістичних цінностей школяра, формуванню своєрідного соціального імунітету і певною мірою захищає його від негативних впливів, а головне – сприяє створенню безпечного освітнього та сімейного середовища для психологічного благополуччя дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блонский П. Избранные педагогические произведения / П. Блонский. – М., 1961. – С. 299.
2. Божович Л. Проблемы формирования личности / Л. Божович. – М., 1997. – 352 с.
3. Гриценко Л. Концепция воспитания А. С. Макаренко в свете современных научных знаний [Электронный ресурс] / Л. Гриценко // Научная онлайн-библиотека Порталус. – С. 89–96. – Режим доступа: http://www.portalus.ru/modules/shkola/rus_readme.php?subaction=showfull&id=1193923366&archive=1194448667&start_from=&ucat=&
4. Куракин А. Школьный коллектив как социально-педагогическая система / А. Куракин // Вопросы воспитания, системный подход. – М.: Прогресс, 1981. – С. 79.
5. Мануйлов Ю. Средовой подход в воспитании / Ю. Мануйлов // Перемены. – 2004. – № 2. – С. 58–75.
6. Макаренко А. Доклад в Украинском научно-исследовательском институте педагогики / А. Макаренко // Соч. : в 7 т. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1960. – Т. 5. – С. 343.
7. Макаренко А. Педагогические сочинения : в 8 т. / А. Макаренко. – М., 1983–1986. – Т. 1.
8. Монтессори М. Значение среды в воспитании / М. Монтессори // Частная школа. – 1995. – № 4. – С. 125.
9. Новикова Л. «Воспитательное пространство» как открытая система / Л. Новикова, М. Соколовский // Общественные науки и современность. – 1998. – № 1. – С. 132–143.
10. Соціологія : Терміни, поняття, персоналії : навч. словник-довідник / [уклад. В. Піча, Ю. Піча, Н. Хома та ін. ; за заг. ред. В. Пічі]. – К. : Каравела ; Л. : Новий світ. – 2000, 2002. – 480 с.
11. Сухомлинський В. Вибрані твори в п'яти томах / В. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 4.
12. Шацкий С. К вопросу о педагогике деревни [Электронный ресурс] / С. Шацкий // Сельская школа. – Режим доступа: <http://ps.1september.ru/articlef.php?ID=200201205>.
13. Шацкий С. Педагогические сочинения : в 4 т. / С. Шацкий. – М. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1964. – Т. 3. – С. 284.
14. Шацкий С. На пути к трудовой школе / С. Шацкий // Свободное воспитание. – 1918. – № 10–12.

Наталія Левчик,
канд. пед. н.,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

**ПРОПЕДЕВТИЧНА РОБОТА ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЛЯ НАД ДІТЬМИ
У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА:
ДОСВІД США ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ**

У статті розкрито специфіка пропедевтичної роботи щодо запобігання насилля над дітьми в сучасній американській та англійській системі підготовки учнівської молоді до відповідального батьківства, зокрема, висвітлені основні принципи та підходи щодо формування батьківських компетенцій в учнів, методи інтерактивного навчання, роль медіа-освіти у просвітницькій роботі. Показані шляхи впровадження ефективних навчально-освітніх технологій з батьківства у національну школу.

Nataliia Levchyk

**PROPAEDEUTIC WORK TO PREVENT CHILD ABUSE
IN THE SYSTEM OF GETTING SCHOOL CHILDREN READY TO RESPONSIBLE PARENTING:
EXPERIENCE OF THE U.S. AND THE UK**

The article outlines the particularities of propaedeutic work to prevent child abuse in modern American and English system of getting school children ready to responsible parenting. The author explains the main principles and approaches to the development of parental competences in school children. Methods of interactive study and the role of mass media in education of young children are analysed. The ways of implementation of educational technologies of parenthood in the Ukrainian education are suggested.

Підготовка учнівської молоді до батьківства відкриває нові можливості для розширення освітнього простору школи та родини у пропедевтичній роботі з виховання ненасильницької поведінки. Відчуття неповнолітніми себе потенційними батьками є реальним шляхом гуманізації особистості і суспільства на шляху попередження різних видів насильства, в першу чергу, домашнього. Сім'я як «найменша демократична держава» відіграє надзвичайно важливу роль у егалітарній соціалізації дитини, становленні її як самостійної, впевненої, успішної та відповідальної особистості. Вирішальним у підготовці підлітків до батьківства відповідно до Національної доктрини розвитку освіти в Україні у XXI ст. на засадах компетентнісного підходу є спрямування школярів на загальнолюдські гуманістичні цінності, забезпечення їх готовності до відповідального виконання батьківських обов'язків в майбутньому. Аналіз крос-культурного дослідження особливостей підготовки учнівської молоді до виконання батьківських ролей у Великій Британії та США крізь призму філософії людиноцентризму та екстраполяція прогресивних ідей зарубіжного досвіду у вітчизняну систему освіти є *метою* цієї статті.

У США та Великій Британії впродовж століть були реалізовані різноманітні батьківські моделі щодо догляду за дитиною та її виховання. Їх розуміння у різні історичні періоди і в різних соціокультурних ситуаціях було неоднаковим. Однак спільною характеристикою батьківства в обох країнах є його функціонування як складного комплексу інтегральних, соціальних та індивідуальних характеристик особистості, що проявляються на всіх рівнях життєдіяльності і включають в себе необхідність виконання захисної, виховуючої, дисциплінуючої, ментальної і соціалізуючої функцій. Ера «глобалізації дитинства» розглядає розвиток дитини передусім як історичний феномен, що передбачає виявлення унікальної та самобутньої функції дитинства у соціокультурних процесах.

Побудова навчально-освітньої моделі підготовки молоді до батьківства у Великій Британії та США характеризується нині культурною багатоманітністю, розглядом дитячо-батьківських стосунків як особливої форми соціокультурної творчості, її наступності та поступальності. Концепція глобальної освіти для молодих людей щодо набуття ними батьківських компетенцій передбачає насамперед визнання самоцінності дитинства, гуманістичну спрямованість виховання на розвиток особистості дитини, відкритість до інноваційних моделей навчання у контексті міжкультурного діалогу та епохи «нового батьківства» й «одомашнення».

У США стратегію просвітницької роботи з учнями шкіл розробляє Рада з питань інформації та освіти. Серед основних завдань підготовки молоді до майбутніх батьківських обов'язків є наступні: забезпечення дітей достовірною інформацією про фізичне дозрівання та розвиток, репродукцію людини, статеве життя, вагітність, народження, батьківство/материнство, сімейні стосунки, контрацепцію, аборти, сексуальні скривдження, ВІЛ/СНІД і венеричні захворювання; ознайомлення з інформацією про розвиток і виховання дітей різного віку; підвищення рівня поінформованості молоді із вказаних проблем; створення умов для

ознайомлення дітей із сферою подружніх стосунків і батьківських ролей як відповідальних взаємин, адаптація до нової статевої поведінки в дорослому житті, підвищення усвідомлення та креативного підходу до вирішення особистих і сімейних проблем; розвиток навичок встановлення та підтримання міжособистісних контактів, емпатійних властивостей (виховання співчуття, піклування, толерантності у спілкуванні); прийняття рішень, вироблення власних поглядів, навчання саморегуляції поведінки, вміння утримуватись від незрілих сексуальних контактів, дбати про власне репродуктивне здоров'я; формування соціально-психологічних навичок надання підтримки в майбутній сім'ї, розширення можливостей особистісного життєвого простору.

Великобританія є мультикультурною країною Об'єднаного Королівства, до якого входять Англія, Уельс, Шотландія із дотриманням вікторіанського стилю життя, збереженням патріархальних цінностей сім'ї та етнічних традицій тощо. У відповідності до цього, для учнів розробляють різноманітні елективні курси і гнучкі, мобільні навчальні ресурси з метою активізації участі та особистісної зацікавленості в нових для них ситуаціях, які потребують значного напруження сил у вирішуванні життєвих проблем. Цінним є впровадження етики, права у освітні програми, варіативних компонентів з курсу батьківства, його модифікації із врахуванням місцевих особливостей, етнотрадиційних і релігійних поглядів населення. Слід зазначити різноманітність програм, пов'язаних із мультикультуральністю населення. Так, на південному сході Британії, у школі святого Луки впроваджується програма «Утримання дитини». Тут також є особливий День в учбовому плані, зокрема День батьків, який відвідують батьки підлітків. Інтерактивний характер цього інноваційного підходу полягає у практичному вирішенні конфліктів, проблем та труднощів, пов'язаних із підлітковим віком. Модуль зі статевої освіти та міжособистісних відносин у 10 класі є частиною PSCHE програми (особистісного та соціального життя, здорового способу життя), що включає матеріал про зачаття, вагітність, внутрішньоутробний розвиток дитини, народження та етапи розвитку і піклування про дитину до двох років. Навчання проводиться за допомогою використання різних навчальних та медіа-технологій (відео, CD, сайти Інтернету, підручників та робочих зошитів, ігрових вправ та практичних завдань), а також з відвідуванням різних позашкільних закладів, медичних центрів, соціальних служб та зв'язків з громадою, волонтерськими організаціями. Візити на місцях, спілкування з реальними дійовими особами – матерями і дітьми раннього віку, лікарями, психологами тощо дають можливість учням увесь день зосереджуватись на проблемах батьківства з вирішенням актуальних практичних завдань.

Серед ефективних шляхів впровадження шкільних програм з батьківства слід відмітити їх специфіку, пов'язану із інтерактивним підходом та врахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнівства. Виявлено, що молодші школярі, які беруть участь в цих програмах, демонструють співчутливе ставлення і турботливу поведінку в класі і вдома. Зацікавленість підлітків інформацією сприяє кращому усвідомленню себе, власних цінностей, образу «Я», адекватнішому і безконфліктному спілкуванню з батьками та однолітками, зміні у мотивації чинників, які спонукають до ризикованої поведінки: швидкість вступу у інтимні стосунки, ранньої вагітності, захворювань статевими хворобами, зараження ВІЛ/СНІД-інфекцією тощо.

Відмітимо, що на позитивні зміни у свідомості школярів впливає як кількість годин, відведених на програму, так і якість викладання, а саме: чи відбувається інтерактивний зв'язок між вчителем та учнем, чи відповідає нова інформація потребам та інтересам учнів, наскільки учні зацікавлені і креативні в її засвоєнні. Наприклад, фахівці Мічиганського університету й Університету штату Айова досліджували вплив навчальних програм з підготовки до батьківства на старшокласників З'ясувалося, що серед тих учнів, яким читався курс, значно підвищився рівень обізнаності з проблем розвитку та виховання дитини, зріс рівень психологічної і соціальної зрілості щодо майбутнього планування сім'ї та народження дітей, усвідомлення підготовки до їх появи на світ порівняно з групами, де цей курс не читався. Хлопці більше, ніж дівчата, схилились до авторитарного і жорсткого контролю за дитячою поведінкою, проте після відвідування курсів стали толерантнішими і демократичнішими. Дівчата, які пройшли курс із батьківства, значно пізніше за своїх ровесниць з контрольних груп, вступали у статеві стосунки, що призвело до зменшення незапланованих вагітностей та абортів. Отже, для перенесення у національну школу заслуговує уваги розширення чисельності шкіл з впровадженням навчально-освітніх програм, збільшення кількості годин на ці програми, підвищення їхньої інформаційної насиченості за рахунок змісту, високої та якісної підготовки фахівців. Важливою метою просвітницької роботи з батьківства в школі є також співпраця з батьками, що сприяє підвищенню їхньої компетентності у питаннях виховання і навчання дитини, гармонізації сімейних та батьківсько-дитячих стосунків [1].

Значний інтерес представляють наступні навчальні програми, що слід запровадити у національну школу: «Підліткова вагітність. Спірні питання для хлопців», «Перевірка реальності – юнаки у ролі батьків» та ін., які спрямовані на залучення хлопців до усвідомленого виконання батьківського обов'язку. Особливий пріоритет належить медіа-освіті, що сприяє кращому засвоєнню учнями знань з батьківства. Научіння

проводиться із застосуванням дитини-симулятора як у класі, так і вдома. На уроках учні вчаться розвивати навички співучасті, емпатійності, толерантності, відповідальності, спілкування та догляду за іншими, а також вдосконалюють свої знання та виконання їх на практиці. Вони вчаться роздумувати над власними почуттями та своїм ставленням до: тиску з боку однолітків, виконання гендерних ролей, наслідків підліткової вагітності та інших проблем. Крім цього, учні обмінюються набутим досвідом догляду за дитиною-симулятором. Протягом п'яти тижнів вони створюють свій власний відео-щоденник досвіду щодо догляду за «малюком» та презентують для взаємообговорення з іншими. На підсумковому занятті учні та їх батьки заповнюють опитувальники, в яких діляться своїми враженнями про догляд за «дитиною» та доцільність проведення таких занять [2].

Друга програма за змістом є подібною до першої. На відео показані реальні життєві ситуації молодих батьків та їх сімей, після перегляду якого відбувається обговорення випадків безвідповідального та відповідального батьківства. Зокрема, у США «Інформаційний проект для молодих матерів» є відеопрограмою та інформаційним буклетом про реалії життя неповнолітніх батьків. Метою програми є спонукання підлітків зважено і відповідально ставитись до свого вибору щодо ранньої народжуваності, вагітності, а також обов'язків, які покладаються на них. На відео неповнолітні розповідають про труднощі раннього материнства. Також надається необхідна для підлітків інформація щодо отримання кваліфікованої допомоги у разі потреби стосовно статевих взаємин, правових питань тощо. Крім того, у мас-медійному просторі поширеними є інтерактивні курси з батьківства, як-от курс «Hi Sus South», що показується по телебаченню, на DVD та Інтернет-мережі (зображені драматичні сторінки життя шістьох молодих людей та події про їхні взаємовідносини, перший статевий досвід, ранню вагітність та незріле батьківство). Візуалізація проекту допомагає вчителям реальніше показати та пояснити всі життєві небезпеки та проблеми, які можуть виникати у підлітковому віці у зв'язку із раннім статевим дозріванням та психологічною незрілістю до виконання батьківських ролей [3].

У британських школах впроваджені також програми для тінейджерів – ранніх матерів/батьків, що є державною стратегічною тенденцією у боротьбі з підлітковою вагітністю та антисоціальними вадами. Їм пропонуються не лише умови для продовження навчання у школі, а й широка підтримка як вчителів, так і соціальних працівників, у пристосуванні до нового життя з дитиною та правильного виконання батьківських ролей, соціальний захист та допомога у переборенні труднощів, пов'язаних із раннім материнством. У викладанні цих курсів особливої уваги заслуговує метод символ-драми «Театр в освіті», який, на думку вчених, допомагає кращому осмисленню підлітками батьківських обов'язків [4].

Цілісна логічна структура, насичений зміст і динамічність освітніх програм з батьківства у США та Великій Британії, інтерактивна взаємодія вчителя з учнями на «рівних», інноваційні форми навчання (групові дискусії та диспути, мозковий штурм, створення наративів, метод портфоліо та створення життєвих випадків (keys-stady), сюжетно-рольові ігри, театралізація тощо) сприяє збагаченню власного життєвого досвіду учнів з такої важливої сфери як батьківство, розвиває їхній особистісний потенціал у гуманізації міжстатевої взаємодії тощо.

Ефективному впровадженню шкільних програм сприяють також курси підвищення кваліфікації вчителів, співпраця шкіл із батьками, місцевими (релігійними і етнічними) громадами, організація конференцій для педагогів, адміністрації шкіл, обмін досвідом тощо. Створюються цілі серії комп'ютерних навчальних програм, які пропонуються для дистанційного навчання, додаткові можливості для навчання школярів за межами школи в мікрорайоні, розробляються інтерактивні он-лайн навчальні програми з позитивного батьківства. Разом з дистанційним навчанням функціонують традиційні систематичні курси підвищення кваліфікації вчителів, створені бібліотеки, каталог яких містить різноманітні методичні розробки занять з основ батьківства, міжпредметні зв'язки спеціальних тем для застосування у позакласній та позашкільній діяльності, посібники, відеоматеріали, комп'ютерні навчальні ігри тощо. Усі вищезазначені особливості викладання курсів з основ батьківства в англійських країнах, без сумніву, заслуговують більш уважного вивчення для їх творчої реалізації в практику національної школи з метою запобігання та викорінення всіх видів насильства над дітьми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Sawney F. It Opened my Eyes : Using theatre in education to deliver Sex and Relationship Education / Sawney F., Sykes S., Keen M., Swinden L., McCormick G.). – London : Health Development Agency, 2003. – 52 p.
2. Online resource. – Access : <http://www.teachernet.gov.uk/casestudies/search.cfm>.
3. McDermott Dana R. “Rationale Supporting Parenting Education in Schools” [Online resource]. – 2001. – Access : <http://www.parentingproject.org>.
4. Oxford University Press “International Journal of Law, Policy and the Family” V. 17, August, 2003. – № 2. “Child Support” by Scott Altman. – P. 182 – 210.

Олексій Ліончук,
магістр педагогічної освіти, вчитель,
Рівненська гуманітарна гімназія
Рівненської міської ради

ДЕРЖАВНЕ НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ В УРСР (1930-ті роки)

У статті розглянуто питання порушення прав дітей на державному рівні в Радянській Україні 30-х років минулого століття. Здійснено аналіз морального, психологічного та фізичного насильства над дітьми.

Olexii Lionchuk

STATE VIOLENCE AGAINST CHILDREN IN THE USSR DURING THE 1930s

The article features the issues of violation of children's rights at the national level in the Soviet Ukraine during the 1930s. It analyzes the ethical, psychological and physical violence against children.

Питання статусу дитини як повноправного учасника суспільства має нетривалу історію. Впродовж століть дитину сприймали виключно як «незрілого дорослого» [2, с. 256]. Нарешті, починаючи з XVII століття, дитину почали розглядати як людину, в якій є власні статус, потреби, особливості. Доба Просвітництва змінила ставлення людини до виховного та навчального процесу, тобто відповідальності за долю дітей. Згодом ці принципи еволюціонували у відповідальність дорослих перед дітьми. До XX ст. побутувала думка про те, що інтереси батьків є інтересами дітей, а тому батьки краще знають, що необхідно дітям, а, отже, немає потреби виокремлювати дітей як особливу категорію громадян. Тому поняття «права дитини» з'явилися порівняно недавно, у 1989 році з прийняттям Генеральною асамблеєю ООН Конвенції про права дитини.

Приклади насильства, несправедливого та жорстокого ставлення до дітей змушують нас вкотре переосмислити трагічний досвід тоталітарної радянської системи, що зачепив не лише дорослих, але й скалічив не одну дитячу долю. Над цією проблемою працювали та працюють низка вітчизняних і зарубіжних дослідників: С. Кульчицький, Я. Грицак, В. Панченко, П.-Р. Магочій, Дж. Мейс, Р. Конквест та інші.

Окремим цінним джерелом є свідчення очевидців, котрим вдалося пережити трагедію голодомору 1932–1933 років та «Великого терору» 1937 року. За твердженням Я. Грицака, найтяжчим злочином більшовицького режиму проти українського народу було влаштування спланованого голодомору 1932–1933 років [1, с. 130]. Цю тезу підтверджують не лише численні дослідження провідних науковців, але й свідчення тих, хто у роки геноциду були дітьми, котрим пощастило вижити.

Що ж спонукало сталінський режим до таких «надзвичайних» заходів особливо на території УРСР? Серед причин голодомору 1932–1933 років можна виділити наступні три блоки причин: економічні, політичні та національні. Опосередкованою причиною голоду були суттєво завищені плани, які радянське керівництво поставило на період першої п'ятирічки (1928–1932 роки). Виконання поставлених завдань потребувало надзвичайно великих капіталовкладень, а головним джерелом отримання необхідних фінансових ресурсів міг стати продаж зерна за кордон. Проте, уже зимою 1927–1928 років вибухнула хлібозаготівельна криза всесоюзного масштабу через небажання селян, зокрема, в Україні, здавати зерно державі за нижчою ціною. Вилучити потрібну кількість хліба у селянина можна було лише за допомогою сили. Тому в листопаді 1929 року пленум ЦК ВКП (б) вирішив перейти до суцільної колективізації. Українські землі, які традиційно, були основними постачальниками хліба на ринок всього СРСР, займали у цих планах особливе місце: вони повинні були стати взірцем того, як потрібно організувати великомасштабне колективне господарство.

Не менш важливим напрямком колективізації було завдання ліквідації куркулів як класу. Так званих «куркулів» найчастіше розстрілювали, ув'язнювали, або ж виселяли з села разом з дружинами та дітьми, часто – у Сибір або Казахстан. По дорозі репресовані масово гинули від голоду та нестерпних умов перевезення, передусім, вмирали діти. Таким чином, до 1932 року в Україні було знищено понад 200 тис. селянських одноосібних господарств. «Декуркулізація» мала на меті, перш за все, позбавити селянство його природних керівників, котрі були здатні організувати спротив насильницькій колективізації. В Україні та на Північному Кавказі (в т.ч. на Кубані), де традиції індивідуального сільського господарства були міцними, колективізація наштовхнулася на винятково сильний спротив [1, с. 130].

Зрештою, перша хвиля колективізації не дала очікуваних результатів, тому що створені колгоспи ставали в опозицію до рішень центральних органів влади. Їх голови намагалися доводити нереальність запланованих обсягів урожаю. Такі протести лише дратували Сталіна, тому він розпорядився направити в села авангард революції – міських робітників, 25 тисяч «найкращих синів вітчизни». У 1929–1931 роках 10 тисяч таких активістів прибули в українські села для наведення порядку. Вони стежили за вилученням майна «куркулів», організацією колгоспів і відправленням зерна державі. Всіх, хто намагався чинити спротив,

оголошували ворогом народу. Дії так званих «двадцятип'ятитисячників» призвели до знищення та депортації з українських сіл у 1931–1932 роках близько одного мільйона чоловіків, жінок та дітей [5, с. 547].

Одна з таких активісток у своїх спогадах свідчить про спланований характер голоду: «А наказ означав: убити голодом селян в Україні, на Дону, на Кубані, убити з малими дітьми. Вказівка була – забрати навіть і весь насіннєвий фонд... В однієї жінки навіть печений хліб забрали, на підводу склали й також до району відвезли... От саме тоді я й зрозуміла: перше для радянської влади – це план. Найперша справа – це держава, а люди – «нуль без палочки»... Батьки й матері хотіли дітей рятувати, хоч трохи хліба приховати, а їм кажуть: це у вас люта ненависть до країни соціалізму» [5, с. 545].

Діти найтяжче переносили голодний період. Немовлята плакали, просили їсти. Старші намагалися вижити, шукали бодай якоїсь поживи. Проте найважче було матерям – усвідомлювати, що їх діти помирають від голоду, а вони не можуть цьому нічим зарадити. Багато чоловіків, жінок і дітей божеволіли. На жаль, непоодинокими були і випадки канібалізму. Ось якими спогадами діляться очевидці трагедії, яким у 1932 році було по 10–15 років. Так, Каплюк Любов Іванівна, 1928 року народження, свідчить: «Я була ще зовсім малою, але помню голод. Збиралися чоловіки, які видавали себе за комсомольців, але, насправді, то була банда. Вони вночі збиралися, ходили під хатами, коли люди стомлені спали. Стукали в двері, коли ніхто не відчиняв, то вони знадвору до хати робили підкопи. Залазили до хати і забирали все, що в кого було. Діти і всі остальні оставалися голодні. Коли люди були голодні, вони їли кропиву, шавель, лободу і всякий бур'ян, який ріс».

Нагорна Анастасія Андріївна, 1922 року народження, пригадала ось такий сумний факт: «Я помню трагічну історію жінки Щерби Марії, в якої було 2 діток – хлопчик і дівчинка, їм було десь по 4–5 років. Хлопчика звали Антон. Жінка стомилася спостерігати, як мучаться її діти, а вона ніяк не може їм допомогти. Жінка пішла в с. Пишки, а дітей залишила самих. Марія побула там тиждень і прийшла додому, а її діти живі, тільки сильніше попухли. Тоді вона їх вимила, одягнула в красивий одяг і знову залишила самих. Через тиждень повернулася і її діти були вже не живі. Цей жакливий вчинок вона зробила тому, що думала, що їй стане легше, коли вона не буде бачити, як вмирають її маленькі діточки».

...«У ті важкі часи люди їли шкайки. Діти залазили у воду і діставали їх. Клади на сонце і чекали коли вони розкриються. Коли шкайки відкривалися, то їх м'ясо вирізали, клали на бляху і всували в піч десь на 1 год. Вони звичайно пищали, скакали по блясі. Потім їх діставали, клали на тарілку чи лопух і їли. Бувало і таке: коли потопляться чи поздыхають з голоду коні, то для кожної людини це було велике свято. Люди брали кінське м'ясо, жарили чи варили і їли. Готували в той час млинці з макухи, цвіту конюшини чи просяної дерті. Навесні, коли орали поле, діти бігали позаду і збирали гнилу картоплю, з якої варили суп, додаючи до нього ще траву чи бур'ян, солили сіллю, якою солили шкури ВРХ. У нашому селі мертвих людей збирали Корнійчук Омелько і Щерба Кость. Вони склали їх на хуру як не людей, а щось непотрібне. І возили на кладовище, скидали там всіх в одну яму».

Самсонова Ганна Семенівна, 1912 року народження, згадувала трагедію своєї родини: «У нашій сім'ї було мало людей. Мали коней, корову, свиней і курей. Корову забрали комуністи в нас зразу, кури – занесли потім самі, бо сказали так зробити. А сніпки, які лежали на подвір'ї – приїхали кіньми і забрали всі до єдиного. Через два дні тато пішов з кіньми і батіжком, завів їх в колгосп. Коли прийшов додому, то дуже плакав, я запам'ятала, що він сказав такі слова: «Забрали нашу працю». Після зими тато помер, залишилася мама з нами. Весною я ходила по невиораних городах з заступом і шукала картоплю. Коли знаходила хоч одну, то дуже раділа. Кидала її в стареньку залізну миску і так до вечора вона стала повною. Приносила її додому, до мами. Мама із сльозами на очах брала картоплю, розтирала у макітрі і пекла беці. Завдяки тій картоплі, яку я добувала, ми вижили».

Саме тому ті, хто вижив у роки Великого голоду, в 1946 році, коли з'явилася знову примара голодної смерті, воліли за краще втікати до Західної України, де продовольства вистачало. Але існувала інша загроза – отримати кулю від упівців, проте ця альтернатива видавалася їм кращою у порівнянні з тим, що вони пережили у 1932–1933 роках [6, с. 66 – 67].

На думку С. Кульчицького, всесильний Й. В. Сталін з'явився після голодомору 1932–1933 років і Великого терору 1937–1938 років [4, с. 19]. Від 1932 року генсек контролював практично всі суспільно-політичні процеси країни, але тільки до першого соціального вибуху. Але про такі тенденції Сталіна попереджали в ЧК, особливо в Україні, до якої «батько народів» ставився вкрай насторожено. Крім того, в самому центрі УРСР тривала боротьба повстанських загонів Холодного Яру проти більшовицької влади. Всі ці факти прискорили рішення Сталіна про нанесення «сокрушительного удару» по впертим українцям з метою перетворити народ-воїн на народ-раба. Документів із офіційними розпорядженнями тодішніх керівників держави немає, оскільки всі вказівки стосовно організації голодомору надходили в усному режимі. Це дає підстави деяким дослідникам і політикам заперечувати факт голодомору в Україні, повторюючи радянську пропаганду 1930-х років.

Отже, в період Сталінських репресій (голодомору 1932–1933 років та Великого терору 1937–1938 років), державне насильство зачепило не лише окремі соціальні прошарки населення УРСР, але й ні в чому не винних дітей. Так, мільйони дітей загинули під час голодомору 1932–1933 років, тисячі зазнали психологічних знущань, коли змушені були їсти своїх рідних братів і сестер, нерідко після таких жахів вони божеволіли. Не кращою ситуація була й у 1937–1938 роках. Сотні тисяч пересічних людей оголошували ворогами народу, а їхні діти ставали автоматично дітьми ворогів народу. На практиці це означало, що ті діти, чий фото висіли на дошках пошани, звідти зникали, а оцінки їм при відповідях штучно занижували без зайвих пояснень. Хоча радянська пропаганда стверджувала: «Діти за батьків не відповідають».

ЛІТЕРАТУРА

1. Грицак Я. Нариси історії України : формування української модерної нації / Я. Грицак. – К. : «Генеза», 1997. – 249 с.
2. Де починаються права людини : уроки історії і сучасні підходи (Мультимедійний навчально-методичний посібник для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів) / Авт.-упор. О. Войтенко. – К. : ТОВ «Майстер книг», 2013. – 304 с.
3. Конквест Р. Жнива скорботи : Радянська колективізація і голодомор / Пер. з англ. / Р. Конквест. – К. : Либідь, 1993. – 384 с.
4. Кульчицький С. На засадах комуністичної доктрини / С. Кульчицький // Український тиждень. – 2013. – № 47. – С. 16–19.
5. Магочій П.-Р. Україна : історія її земель та народів / П.-Р. Магочій. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 с.
6. Ткаленко І. Прощення... Прощення... // Страсті за Бандерою : статті та есеї / упоряд. : Т. Амар, І. Балінський, Я. Грицак. – 2-ге вид., б. зм. – К. : Грані-Т, 2011. – 400 с.

Людмила Лушпай,
канд. пед. н., ст. викладач,
Національний університет
«Острозька академія»

ДОСВІД ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ЩОДО ПОДОЛАННЯ БУЛІНГУ У СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

У статті проаналізовано соціально-культурні фактори виникнення булінгу у сучасному британському суспільстві, висвітлено шляхи роботи щодо подолання цього негативного явища у середній школі.

Liudmyla Lushpai

BRITISH EXPERIENCE OF OVERCOMING BULLYING AT SECONDARY SCHOOLS

The article features the socio-cultural factors that cause bullying in modern society and the effective ways to overcome this negative phenomenon in secondary school.

У контексті виховання гендерної культури учнів середніх загальноосвітніх шкіл велика увага приділяється вирішенню проблеми булінгу. Дослідженню цього негативного явища та способам роботи з ним присвячені праці Н. Данкансон, П. Махоні, П. Рандолл, Дж. Салісбері. Назва «булінг» походить від англійського слова “bully”, яке означає «хуліган», «забіяка», «людина, яка використовує свою силу і владу, щоб налякати або заподіяти шкоду слабшим людям». Термін булінг (bullying) означає агресивну поведінку однієї людини, яка має вищий статус, стосовно іншої людини, яка має нижчий статус, з метою заподіяти їй моральну або фізичну шкоду, принизити її і в такий спосіб утвердити свою владу.

Явище булінгу досить часто трапляється і в дорослих трудових колективах, проте ця поведінка бере свій початок у молодшому підлітковому віці, коли одним з основних агентів гендерної соціалізації є школа. Булінг є явищем розповсюдженим і серед хлопців, і серед дівчат, хоча частіше до такої поведінки вдаються хлопці. Булінг є явищем інтернаціональним і досліджується вченими багатьох країн: Америки, Великої Британії, Канади, Норвегії, Фінляндії та інших. Як зазначав відомий російський науковець І. Кон, за останні 20 років «булінг» став міжнародним соціально-психологічним і педагогічним терміном, який означає складну сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем.

У науковій літературі, присвяченій питанням булінгу, представлено багато визначень цього явища. Х. Лейманн визначає булінг як «соціальну взаємодію, через яку одна людина (іноді декілька) зазнають нападів іншої людини (іноді декількох, але, як правило не більше чотирьох) майже щодня впродовж тривалого періоду (декількох місяців), що викликає у жертви стан безпомічності і виключення з групи». Як зазначає П. Рандолл, очевидно, що жодна дитина не народжується з якимось особливим геном булінгу, який чекає на сприятливі обставини, щоб розпочати свою руйнівну дію. Більшість розуміє, що людина, яка так поводить, є продуктом складних соціальних процесів, які через недосконале навчання і виховання створюють антисоціальну особистість, схильну до агресивного маніпулювання іншими людьми, як правило, слабшими. До тих пір, поки моделі соціалізації (у тому числі й гендерної), будуть недосконалими,

невідповідними розвитку сучасного суспільства, будуть виховуватися люди, які ставатимуть ініціаторами булінгу в школі, на робочому місці, у сім'ї тощо.

Ми поділяємо думку переважної більшості британських дослідників, що причини розповсюдженості булінгу є соціальними. Роль чоловіка як годувальника сім'ї, який забезпечує матеріальний добробут, має непохитну владу і незаперечний авторитет у родині, відходить у минуле. Проте в культурі сучасного суспільства (практично в усіх сферах) діють застарілі норми маскулінності – стати чоловіком можна через утвердження своєї влади. Альтернативні шляхи і способи ще дуже нечіткі й неоформлені. Отже, булінг залишається загальноприйнятим способом набуття мужності.

Позбавитися булінгу – завдання надзвичайно складне, оскільки потребує зміни моделі взаємин між жінками і чоловіками на сучасному етапі розвитку суспільства. Середня школа є важливою інституцією суспільства, яка покликана зробити значний внесок у вирішення цієї проблеми. Дж. Салісбері наголошує, що нам всім, а педагогам середніх шкіл – особливо, необхідно пам'ятати і постійно нагадувати собі, що такі традиційні чоловічі характеристики, як сила, влада та можливість контролювати, не є вродженими. Ці риси є переважно соціальними конструктами, які були створені культурою, ідеологією суспільства у процесі історичного розвитку. Таким чином, ця створена або умовна маскулінність перестає бути незмінною, даною від природи, а стає тимчасовим, змінним конструктом. І, головне, таким конструктом, який учителі, батьки та учні можуть змінити за допомогою власних активних зусиль. На шкільних педагогів покладається завдання викоринення булінгу в міжстатевих стосунках як умови гуманітаризації виховання молодого покоління.

У 2006 році Міністерство освіти Великої Британії розробило рекомендації і стратегії, спрямовані на запобігання і викоринення булінгу в середніх школах: «Безпечне навчання – антибулінгова робота в школі» (“Safe to Learn: Anti-bullying Work at School”).

У цьому документі наголошується, що булінг – це недопустиме явище в школі, і кожен, хто працює у сфері шкільної освіти, є відповідальним за виховання ненасильницької поведінки учнів. Згідно з частиною 2 Закону про освіту та інспектування 2006 року, директори середніх шкіл повинні визначати критерії поведінки учнів у школі, які включають винагороди, санкції і стратегії управління поведінкою учнів. Директор і педагоги мають право застосовувати дисциплінарні заходи, якщо випадки булінгу мають місце і поза школою, наприклад, кібербулінг.

Антибулінгова складова стає важливим напрямком загальної політики шкіл. Міністерство освіти рекомендує прийняти кожній школі важливий документ – Статут про булінг (“Bullying – A Charter for Action”). Цей документ має містити чітко розроблені критерії самооцінки для учнів, за допомогою яких можна визначити своє ставлення до булінгу: чи схильний конкретний індивід стати ініціатором жорстокості, чи жертвою, чи має правильну позицію щодо подібної поведінки.

Наголошується на необхідності залучити до роботи з булінгом не тільки педагогів, а й батьків, громаду, самих учнів, представників органів управління освітою, церкву, поліцію. Директорам шкіл рекомендовано призначити педагога або психолога зі штату школи (Behaviour and Attendance Consultant), який був би відповідальним за вирішення питань, пов'язаних із булінгом, і в обов'язки якого входило б спостереження за поведінкою учнів, консультування і надання необхідної допомоги.

Школам рекомендовано регулярно проводити моніторинг ситуацій спілкування учнів щодо виявлення булінгу. Це допоможе визначити ефективні заходи, спрямовані на подолання цієї поведінки. Серед цілей впровадження антибулінгових шкільних заходів виділяють наступні:

- запобігти шкідливій поведінці або зупинити її, якщо вона спрямована на заподіяння шкоди іншим;
- реагувати на випадки булінгу розумно, адекватно (педагогам і психологам потрібно застосовувати професійні знання і уважне ставлення до кожної дитини);
- захищати учнів, які стають жертвами булінгу, допомагати їм у подоланні негативних наслідків булінгу;
- застосовувати дисциплінарні покарання до учнів, які ініціюють булінг, і допомагати їм зробити правильні висновки щодо неприпустимості подібної поведінки і власної відповідальності за свої дії.

Велика увага приділяється превентивним заходам, а саме:

- ефективному управлінню школою, коли чітко робиться акцент на неприпустимості булінгу;
- використанню навчальних можливостей з метою запобігання булінгу (необхідно включати питання, пов'язані з булінгом, у навчальні програми з таких предметів, як, наприклад, “Personal, Social and Health Education”, який присвячений основам психології, соціального життя і здоровому способу життя, «Citizenship classes» – «Права і обов'язки громадянина»);
- організації соціальних заходів, відповідно до шкільного календаря позакласних подій, спрямованих на підвищення обізнаності учнів щодо питань, пов'язаних із булінгом, і запобігання його випадкам (наприклад, антибулінговий тиждень – Antibuiling Week, конференції, присвячені зазначеній проблематиці);

– залученню учнів у процес розробки і створення антибулінгової шкільної політики; до відкритого, чесного обговорення питань, пов'язаних із булінгом;

– з'ясуванню педагогами та адміністрацією школи найтиповіших ситуацій поза школою, де можуть виникати умови для проявів булінгу;

– оформленню шкільного інтер'єру такими засобами (інформаційні листівки, плакати, стінні газети тощо), які б сприяли запобіганню булінгу.

Важливими, на нашу думку, є рекомендації щодо поводження і роботи з ініціаторами булінгу. До учнів, які ініціюють булінг, повинні застосовуватися справедливі покарання, з урахуванням тієї шкоди, яку вони заподіяли іншій людині. Ці покарання мають такі цілі:

– переконати ініціатора булінгу в тому, що те, що він/вона зробили стосовно іншої людини, є неприпустимим у жодних обставинах;

– відмовити його/її від подібної поведінки в майбутньому;

– поінформувати інших учнів школи, що подібна поведінка є неприйнятною, і запобігти насильницьким діям;

– показати ініціатору (-рам) булінгу наслідки його/їх поведінки і наголосити на їх особистій відповідальності за ту шкоду, яку вони заподіяли іншій людині.

Ще одне важливе, на нашу думку, зауваження стосується ситуації, коли діти, які стали жертвами булінгу, хотіли б змінити школу з цієї причини. У рекомендаціях Міністерства освіти наголошується, що відрахувати дитину зі школи в цьому випадку неприпустимо, навіть якщо це робиться з найкращих побажань – відрахування зі школи здійснюється згідно із Законом про освіту 2002 року лише за порушення шкільної дисципліни.

Інші напрямки роботи з булінгом у середній школі повинні включати:

– залучення батьків до вирішення ситуацій булінгу й обов'язково до обговорення подібної поведінки і в тому випадку, коли їх дитина стає ініціатором булінгу, і коли є жертвою. У школі має бути затверджена процедура скарги на булінг і оприлюднення цих випадків;

– залучення учнів до різних позакласних видів діяльності (спорт, театр, екскурсії), де є можливість розширювати їх рольовий діапазон;

– організація послуг медіаторів – це можуть бути представники місцевої влади або спеціальні психологічні служби;

– установа співпраці з поліцейським відділком;

– робота з ініціаторами булінгу і роз'яснення їм, що вони мають компенсувати шкоду, заподіяну іншій людині своєю агресивною поведінкою.

Дуже важливою складовою роботи з булінгом у середній школі є переконання учнів у тому, що не можна приховувати випадки булінгу. Для жертви булінгу завжди боляче й образливо зізнаватися, особливо дорослим, про подібні ситуації, але оприлюднення випадків булінгу є необхідною умовою викорінення цього явища, воно також потребує сміливості і відваги. Отже, якщо дитина, яка стала жертвою булінгу, спромоглася сказати про це, то вона перестала бути жертвою і зробила важливий крок у напрямку утвердження своєї людської гідності.

Робота з булінгом у середній школі є, на нашу думку, важливим кроком на шляху досягнення основної мети гендерного виховання молодого покоління, а саме – створення фундаменту неупередженого ставлення до особи незалежно від її статі. Англійськими педагогами розроблено інтерактивні вправи, спрямовані на розвінчання цінностей культури «мачо», на виявлення гендерних стереотипів, які діють у суспільстві і впливають на життя людей («Стереотипи маскуліності», «Хлопці допомагають вдома», «Як тато навчає мене бути чоловіком»). Ці вправи пропонуються учням на уроках «Особистісне і соціальне виховання та навчання здорового способу життя», «Статеве виховання та міжстатевих взаємин».

Особливої уваги в роботі з булінгом потребує підготовка педагогічного колективу, яка має складатися з організованого навчання, до якого потрібно залучати психологів, соціальних працівників, науковців. Необхідним і потрібним є обмін досвідом між школами, організація конференцій тощо.

Таким чином, ефективна робота з булінгом, як важливий напрямок виховання гендерної культури молодого покоління, можлива за умови утвердження його в державній освітній політиці. Необхідно готувати педагогів до роботи з булінгом у середній загальноосвітній школі, а також обов'язково залучати психологічні служби, батьків, органи управління освітою, членів громади, церкву, поліцію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Dancanson N. Sexual Bullying : Gender Conflict and Pupil Culture in Secondary Schools / N. Dancanson. – Routledge, 1999. – 177 p.
2. Mahoney P. Schools for the Boys : Coeducation Re-assessed / P. Mahoney. – London : Hutchinson, 1985. – 208 p.
3. Randall P. Bullying in Adulthood : Assessing the Bullies and their Victims / P. Randall. – Brunner-Routledge, 2001. – 245 p.

4. Salisbury J. Challenging Macho Values : Ways of Working with Boys in Secondary Schools / J. Salisbury. – Falmer Press, 1996. – 315 p.
5. Safe to Learn : Embedding Anti-Bullying Work in Schools [Online resource] / Department for Children, Schools and Families guidance. – 2008. – Access : www.teachernet.gov.uk/wholeschool/behaviour/tacklingbullying/racisbullying.

Тетяна Мельничук,
аспірантка,
Інститут психології
імені Г. С. Костюка
НАПН України

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ПІДХОДІВ: ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ ПРИ УСИНОВЛЕННІ

У статті проведений аналіз системного, комплексного підходу до функціонування сім'ї та соціально-психологічних засад, які забезпечують провідні соціальні потреби дитини, зафіксовані в Конвенції її прав.

Tetiana Melnychuk

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE UKRAINIAN AND INTERNATIONAL APPROACHES: PROTECTION OF THE RIGHTS OF CHILDREN AT THE ADOPTION

The article features the systematic, comprehensive approach to family functioning and social-psychological principles providing key social needs of a child, enshrined in the Convention on the Rights of the Child.

Одним з головних завдань будь-якого суспільства – реалізація прав дитини на виховання в сім'ї. Вони зафіксовані як в міжнародних документах (Декларації прав дитини, Конвенції ООН про права дитини та ін.), так і в прийнятих кожною державою законодавчих актах. Міжнародна практика влаштування дітей надає перевагу саме усиновленню. Сімейний кодекс України (СК) у ст. 207 свідчить, що усиновлення є прийняття усиновителями у свою сім'ю особи на правах дочки та сина. Усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для стабільних та гармонійних умов її життя (ч. 2, ст. 207 СК України). Усиновлення є не тільки формою влаштування, але й створення та збереження сім'ї.

У сучасних умовах України проблема поліпшення становища дітей в сім'ї набуває особливої значущості. Відомо, що суспільство оцінюється відповідно до якості життя, яке воно забезпечує наймолодшим громадянам, та здійснює всі необхідні заходи для захисту їх прав та інтересів. Особливого захисту потребують діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. Кожна дитина має право на виховання в сімейному оточенні, незалежно від того, може її біологічна родина забезпечити нормальні умови життя та виховання чи ні. Цілою низкою державних та юридичних документів пріоритетом влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначено сімейне виховання, а основними його формами – усиновлення, оформлення опіки (піклування), влаштування у прийомну сім'ю чи до дитячого будинку сімейного типу.

В Україні більше десяти років проводиться цілеспрямована робота зі створення нової форми державної опіки – інституту прийомної сім'ї та дитячих будинків сімейного типу, що дає можливість дітям, позбавлених біологічних батьків, зростати та виховуватись в сімейному оточенні. Створення в Україні прийомних сімей як сімейної форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, розпочато у 1998 р. Відповідно до ратифікованої в 1991 році Верховною Радою України Конвенції ООН про права дитини, система усиновлення має забезпечувати всі умови, щоб усиновлення дитини здійснювалося тільки компетентними органами. Конвенція ґрунтується на принципі субсидіарності, закріпленому у Преамбулі та у ст.4, який є ключем до успішного її розуміння та застосування. Він означає, що необхідно докласти всіх зусиль з метою допомогти зберегти сім'ю або забезпечити дитині можливість бути усиновленою чи отримати піклування всередині країни. Також визнається, що усиновлення громадянами іншої країни може розглядатися як альтернативний спосіб догляду за дитиною, оскільки вона не може бути передана на усиновлення у сім'ю свого етнічного походження. Але принцип субсидіарності також означає, що процедури міждержавного усиновлення повинні запроваджуватися як невід'ємна складова системи захисту дітей і піклування про них, що відповідає пріоритетам Конвенції [3].

Отже, якщо забезпечення будь-якого належного догляду в країні походження дитини є неможливим, забезпечують усиновлення в іншій країні при застосуванні таких же гарантій і норм, які застосовуються щодо усиновлення в межах країни. При цьому мають забезпечувати права усиновленої дитини та захист від усіх форм дискримінації, як наприклад, на одержання громадянства незалежно від раси, статі, мови, національного походження тощо. Тому іноземним громадянам при усиновленні дитини з України додатково видають дозвіл уповноважених органів країни, де вони проживають, на в'їзд та постійне проживання

усиновленої дитини. Такими компетентними органами є, наприклад, у США – Служба Іміграції та Натуралізації; Канаді – Уряд провінцій; Італії – Суд у справах неповнолітніх; Ізраїлі – Міністерство внутрішніх справ; Німеччині – Окружне бюро, відділ по справах іноземців; Франції – Міжнародна служба усиновлення при Міністерстві закордонних справ. Даний дозвіл гарантує всі права українським дітям нарівні із іноземними дітьми. Оскільки дитина, усиновлена з України до 18 років, залишається громадянкою України незалежно від країни, в яку усиновлюється, іноземні громадяни – майбутні батьки-усиновителі, ще й обов'язково беруть зобов'язання щодо постановки дитини на консульський облік в країні майбутнього усиновлення.

Феномен соціального сирітства притаманний всім країнам світу. Кожна держава визначає власні шляхи подолання цього явища та надання соціального захисту дітям, які залишилися без піклування батьків. Визначення владою необхідності влаштування дітей – сиріт залежить від країни, її економічної спроможності та рівня розвитку її громадянського суспільства. США, наприклад, має давні традиції в поширенні програми щодо догляду за дітьми у формі патронажної сім'ї. В Австрії великий резонанс викликали публікації відомих фахівців у сфері сімейного виховання, зокрема праці Г. Штрауха та М. Перреца «Психологічна школа для батьків, вчителів та вихователів». Ці дослідження психолого-педагогічної спрямованості мали значний вплив на розвиток форм співпраці з родиною для профілактики осиротіння дітей. Одночасно у цій країні добре налагоджена система усиновлення через Центр психологічної адаптації, яка передбачає можливість передачі дітей, які усиновлюються, опікунам-батькам відразу після народження без проміжного перебування у дитячому будинку. Багатопрофільна діяльність австрійських служб у справі молоді і охорони дитинства як профілактика осиротіння, так і негайне влаштування осиротілих дітей у сім'ї значно скоротила кількість обездолених дітей.

Англійське законодавство, що регулює роботу соціального працівника з проблемними сім'ями, основну увагу також приділяє можливості залишити дитину у біологічній сім'ї, або, на крайній випадок, направити її до родичів. Концепція законодавства в Англії щодо захисту дитини має таке положення як «піклування, поширене на усіх членів родини» [1]. У Великобританії така форма піклування про дитину як усиновлення, відноситься до системи державного піклування. Як і в Україні, у Великобританії, як правило, усиновлюють немовлят, або зовсім маленьких дітей, які не мають можливості в подальшому повернутися у свою сім'ю. У Швейцарії за надання соціальної державної допомоги та забезпечення прав обездолених дітей несе відповідальність громада. Усі соціальні служби керуються принципом «мінімального втручання держави».

Отже, проблема охорони прав дитини і соціальної адаптації осиротілих, мають дещо відмінні шляхи реалізації в різних країнах.

Проте простежуються загальні тенденції і єдині принципи у сфері охорони і захисту прав дітей: профілактична та охоронна система діяльності, введення спеціальних посад соціальних педагогів, соціальних працівників, практикуючих психологів з проблеми сімейного виховання, функціонування психологічних служб, консультацій, телефонів довіри для дітей, які потрапили в критичну ситуацію, корекція поведінки дітей та підлітків, а також реабілітація дезадаптованих неповнолітніх, надання соціально-правової та психолого-педагогічної допомоги і підтримки біологічній родині як головному інституту соціалізації. В Україні вищезазначені тенденції та побудова принципів для забезпечення прав дітей знаходяться ще тільки на початковому етапі розвитку. До вересня 2011 року в законодавстві України зазначалося, що різниця у віці між усиновлювачем та дитиною, не може бути більшою, ніж 45 років. Із останніми змінами до СК України таке обмеження виключили, адже слід зважати на те, що усиновлені діти з роками дорослішають, а їхні батьки стають дедалі старшими. Слід зауважити, що за законодавством інших країн, вік, з якого дозволяється усиновлювати дітей, відрізняється від віку, зазначеного українським законодавством. Наприклад, у Болгарії, Греції, Ісландії, Македонії, Угорщині максимальний вік усиновлювача – 45 років, у Нідерландах – 42 роки, у Хорватії – 35 років [1].

Конституційний Суд України рішенням від 3 лютого 2009 року № 3-рп/2009, зазначив, що необхідно керуватись виключно інтересами дітей і ставити їх вище інтересів і бажань дорослих осіб. Крім різниці у максимальному віці для усиновлення слід враховувати і мінімальний вік дорослого. Так, усиновити дитину можна у Німеччині особі не молодше за 25 років, у Франції – 35, Великобританії – 25.

Значимо, що у тих країнах, громадяни яких всиновлюють найбільшу кількість українських дітей, а це – США, Італія, Іспанія, Франція, переорієнтація усиновлення на застереження прав дитини призвела до встановлення жорсткого механізму психологічного відбору усиновлювачів, який передбачає оцінку їхніх фізичних, соціальних та психолого-педагогічних здібностей бути батьками [2]. Саме розробка подібних вимог до усиновлювачів – українських громадян та їх впровадження в повсякденну практику, є нагальним завданням вітчизняної психолого-педагогічної науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Деркаченко Ю. Співробітництво в процесі міждержавного усиновлення: міжнародно-правовий аспект / Ю. Деркаченко // К.: «Юридична Україна». – К. – 2005. – № 7. – С. 91 – 96.
2. Зоря А. Зарубежная семья: Права иностранных граждан на усыновление украинских детей / А. Зоря. – К.: «Юридическая практика». – 2001. – 10 с.
3. Комарова Н. Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо соціального супроводу прийомних сімей / Н. Комарова, Г. Бевз, Л. Волинець. – К.: «Центр стратегічної підтримки». – 1999. – С. 17 – 23.

Юлія Меркулова,

канд. юрид. н., доцент,
Одеський державний університет
внутрішніх справ

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
УКЛАДАННЯ УГОД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ ТА УСУНЕННЯ НЕГАТИВНИХ
ПСИХОЛОГІЧНИХ НАСЛІДКІВ ПРАВОПОРУШЕННЯ**

Злочин завдає шкоди психічному стану як потерпілого, так і винного у його вчиненні. При здійсненні процедур відновного правосуддя (медіації сторін у кримінальному конфлікті) важливо забезпечити не тільки ефективний процес перемовин, але й подбати про укладання угоди, яка буде прийнятною для сторін, може бути виконана в розумному розмірі та певний термін часу, виключатиме вторинну травматизацію сторін й максимально сприятиме усуненню негативних психічних наслідків події для обох сторін.

Yuliia Merkulova

**PSYCHOLOGICAL FEATURES
OF CONCLUDING CRIMINAL AGREEMENTS
INVOLVING JUVENILES AND ELIMINATION OF NEGATIVE
PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES OF THE OFFENSE**

Crime harms the mental state of both victim and offender. During the restorative justice (mediation of the parties to a criminal conflict) it is important to provide not only an effective negotiation process, but also ensure the conclusion of agreement, which will be acceptable for both parties and can be accomplished in a reasonable time. It should also prevent secondary traumatization of parties and will best eliminate the negative mental effects for both sides.

У 2012 році вступив в силу новий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК), який докорінно змінив систему досудового провадження у кримінальних правопорушеннях. Зокрема, одним з нових для кримінального процесу положень, стало введення кримінального провадження на підставі угод, яке передбачене главою 35 КПК України. Головна мета цих новацій полягає у зменшенні кількості правопорушників, покарання яких пов'язане із ізоляцією від суспільства у місцях відбування покарання, перебування у яких часто стає кроком до подальшої криміналізації особи, а тому позбавлення волі і вважається менш ефективним засобом впливу, ніж застосування процедур так званого «відновного правосуддя».

Згідно ст. 468 КПК України у кримінальному провадженні можуть бути укладені два види угод:

- 1) угода *про примирення* між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим;
- 2) угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим *про визнання винуватості*.

Укладання угоди про примирення або визнання винуватості може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру – на етапі досудового слідства або розгляду справи в суді (до моменту виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку).

Теоретичні аспекти кримінального провадження на підставі угод розглядалися у працях юристів: Ю. В. Бауліна, І. А. Войтюка, Т. А. Денисової, В. В. Землянської, І. І. Ємельянової, Н. С. Карпова, О. В. Коваленка, М. В. Костицького, В. М. Куц, Н. В. Лісового, О. М. Литвака, В. Т. Маляренка, Я. В. Мачужак, О. Р. Михайленка, О. Є. Соловійова, М. В. Руденка, Л. Д. Удалової, П. Л. Фріса, О. Н. Ярмиша, А. М. Ященко та ін. Серед зарубіжних науковців переваги відновного правосуддя досліджували І. Айртсен, Д. Ван Несс, Дж. Брейтуейт, Я. Валюк, Б. Вос, Л. Головка, М. Гроенхейзен, Г. Зер, Р. Коатс, Л. Корнозова, Н. Крісті, Д. Маєрс, Дж. Максвел, Р. Максудов, Т. Маршал, А. Моріс, С. Пен, М. Райт, Б. Стюарт, М. Умбрайт, М. Флямер, Н. Шатіхіна, В. Янг та ін. Дослідженню окремих аспектів проблеми психології відновного правосуддя на рівні галузевих юридичних наук присвячено окремі дисертації, а саме: П. В. Пушкар «Угода про визнання вини у сучасному кримінальному процесі: порівняльно-правове дослідження» (2005 р.), Ю. І. Микитина «Відновне правосуддя у кримінальному процесі: міжнародний досвід та перспективи розвитку в Україні» (2010 р.).

Констатуємо їх значний науковий внесок у розроблення поставленої проблеми, водночас зауважимо, що досі залишається чимало дискусійних, недостатньо розроблених питань і аспектів, що пояснюються складністю й багатогранністю інституту відновного правосуддя. Складність ситуації полягає тут у невизначеності правового статусу медіатора, кваліфікаційних та психологічних вимог до нього, правових підстав проведення медіації; не розроблені алгоритми медіації та механізми контролю за виконанням угоди між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим).

Актуальність теми нашого дослідження зумовлена необхідністю узагальнення теоретичних напрацювань та практичного досвіду застосування інституту примирення, його функціонального призначення, визначенням основних напрямків удосконалення кримінально-процесуального законодавства кримінального провадження й психологічного супроводу відновного правосуддя.

Метою публікації є обґрунтування положень теоретичного й практичного характеру, пов'язаних з законодавчим закріпленням кримінально-процесуальних засад відновного правосуддя з урахуванням вимог Конституції України та міжнародно-правових актів у галузі прав людини, досягнень юридичної та психологічної науки, а також формування на цій основі науково обґрунтованих позицій, спрямованих на вдосконалення регламентації процесуальних і психологічних засобів забезпечення прав людини, зокрема, неповнолітніх, за умов кримінального провадження на підставі угод.

Неповнолітнім учасником кримінального провадження може бути потерпілий (якщо злочин корисливий чи насильницько-корисливий спричинив матеріальну або немайнову шкоду, тілесні ушкодження малої та середньо важкості) компенсація якої можлива, а винний визнає свою провину й готовий компенсувати завдану шкоду в термін та спосіб, який закріплений в угоді про примирення сторін.

Важливим психологічним аспектом примирення сторін є не формальне, а щире визнання правопорушником своєї провини й готовність ображеного до прощення. Завдання медіатора – забезпечити можливість для порозуміння сторін, артикуляції ними своїх почуттів та думок, що потребує часу та уваги до психологічних нюансів. Йдеться про усвідомлення подій, що відбулися, та їх розуміння сторонами з урахуванням свідомих та не дуже усвідомлених спроб винного знайти підстави для самовиправдання власних дій (завдяки дії механізмів психічного захисту – раціоналізації, витиснення, проекції тощо), можливі зміни настрою та думок потерпілого, адже відчуття образи може повернутися, адже насправді задоволеними угодою були тільки законні представники сторін, які можуть перебрати укладання угоди на себе, фактично відсторонивши від переговорного процесу неповнолітніх, а в результаті потерпілий і надалі відчуватиме себе жертвою а звинувачений – злодієм.

Із вищенаведених міркувань випливає думка про важливість психологічного супроводження переговорів між сторонами, психологічного забезпечення відновного правосуддя, маючи на увазі відновлення «до злочинного» стану психологічної захищеності потерпілого (усунення комплексу «жертви злочину») – збереження у пам'яті людини відчуття безпорадності, безпомічності, болі фізичної й душевної – через розгубленість, приниження, страх), рефлексії набутого досвіду й вироблення раціональної моделі більш пильної та обережної поведінки.

В даний час проблеми кримінальної віктимології досліджуються в рамках кримінального права, процесу, юридичної психології [3; 4]. У вітчизняній науці найбільш активно досліджувався психічний стан потерпілих від статевих посягань. Пояснюється це нагальними потребами юридичної практики та важливістю попередження актуальних гострих станів (почуття жертвою власної провини, деструктивних намірів жорстоко помститися кривднику) та вірогідних віддалених наслідків («синдрому згвалтованих»), труднощів у налагодженні комфортних стосунків з чоловіками у майбутньому тощо).

Психічний стан жертви може стати предметом психологічної, психіатричної або комплексної експертизи, яка дозволяє чітко визначити міру страждання потерпілого, визначити можливості та засоби відновлення попереднього стану психологічного комфорту, уточнити тимчасові межі відновлення, витрати на психологічну реабілітацію, які має компенсувати (якщо це можливо в принципі), винна сторона. Вторинна віктимізація особи пов'язана з відсутністю реагування на злочин, безкарність винного та неможливість отримати жодної компенсації, звинувачення жертви у тому, що трапилося (спровокував злочин) або в тому, що насмілилася покаржитись та відстоює свої права (таврування як «ябеди», «сутяги»).

Сама психологічна допомога потерпілому має бути диференційована залежно від виду злочину, віку потерпілого, часу, що минув після критичного інциденту, його тривалості (коли йдеться про систематичне насильство, переслідування впродовж кількох днів чи місяців), часу, що минув після злочину, тих взаємин, що мали місце між сторонами до злочину, на етапі порушення справи, під час медіації сторін, а також стосунків між ними у майбутньому (якщо сторони – родичі, сусіди будуть, хочуть вони того чи ні, якимось «перетинатися» у майбутньому).

Тавро насильника та злочинця впливає на психічний стан правопорушника та ставлення до нього оточуючих, адже примирення сторін не означає невинуватості, не є формою реабілітації правопорушника.

Пом'якшення кримінальної відповідальності не виключає збереження відчуття провини, сорому й прагнення до самопокарання аж до формування намірів вчинити собі каліцтво чи самогубство.

Правопорушнику важливо зрозуміти, які причини призвели до вчинення ним злочину – чи він «нормальний» (?), що треба зробити в плані самокоригування, щоб виключити у майбутньому рецидивів. Підлітку не варто переконувати себе, що причина в тому, що він «не знав, що бити людей не гарно», а в тому, що він не вміє вгамовувати лють або контролювати свій статевий потяг, неспроможний стримувати агресивні реакції, надто імпульсивний або має спотворену систему цінностей, не спроможний стати на бік жертви? Варто зауважити, що правопорушники часто вважають винними у своєму покаранні міліцію, яка «упіймала», потерпілого, бо він скаржився, свідків, бо викрили вину – кого завгодно, але не себе самого. Сучасна пенітенціарна система вбачає своє завдання саме у налаштуванні кривдника на щире і дієве каяття, відшкодування завданої шкоди, а тому відновне правосуддя й ухвалена угода сприяють виправленню правопорушника більше, ніж суворе покарання й фізичні страждання.

У межах практичної психології нагромаджений певний досвід психологічного коригування негативних психічних станів неповнолітніх потерпілих від статевих злочинів. Ці дослідження отримали широке розповсюдження в усьому світі, адже у справах про статеві злочини проти малолітніх та неповнолітніх очевидно, що психічно незріла жертва часто виявляється єдиним свідком вчиненого, а винуватий, як правило, хтось з знайомих чи близьких людей.

В останній час юристи більшу увагу стали надавати питанням відшкодування заподіяної жертві моральної шкоди та на суд покладається завдання оцінити в грошовому еквіваленті ступінь фізичних і моральних страждань потерпілого (з урахуванням конкретних обставин справи та індивідуальних особливостей жертви). У зв'язку з неоправними матеріальними засобами (у ряді випадків) збитку, понесеного жертвою, доводиться ставити питання про психологічну та соціально-психологічну реабілітацію, санаторно-курортне лікування, якість життя й мінімізацію віддалених наслідків заподіяної шкоди, про створення відповідних фондів, реабілітаційних центрів.

Законодавство Польщі, Німеччини, Франції, РФ передбачає захист потерпілих та оплату медичної та психологічної допомоги, навіть якщо винний не встановлений. Про жертви злочинів в Німеччині піклуються також близько 3000 позаштатних співробітників благодійної організації «Біле кільце». У кожному регіональному управлінні поліції працюють уповноважені із захисту жертв злочинів, але вони перевантажені роботою, і їм часто бракує часу, щоб ознайомитися з кожним конкретним випадком. Аналогічна організація створена нещодавно в Росії («Спротив») [5], для захисту та підтримки потерпілих, до яких ставлення поліції не дуже «терапевтичне». Зростає активність захисників прав людини і в Україні. Так, проекти Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо процедури медіації (посередництва)» та «Про медіацію» (реєстр. № 2425а та № 2425а-1), спрямовані на законодавче закріплення альтернативних способів вирішення конфлікту між правопорушником і потерпілим за допомогою медіатора.

Асоціація адвокатів України нещодавно ініціювала «круглий стіл», де була розглянута можливість здійснення адвокатом функцій медіатора в контексті Закону «Про адвокатуру і адвокатську діяльність»; кваліфікаційні вимоги, що ставляться до медіатора. Медіація як інноваційний підхід до попередження та розв'язання спорів і конфліктів за участю дітей має потенціал та перспективу впровадження в Україні, адже дозволить у гнучкий спосіб враховувати найкращі інтереси дитини, особливості її фізичного та психологічного стану. При цьому фахівці органів державної влади, що нині уповноважені працювати з дітьми, мають усвідомити роль психологічних знань у системі попередження та розв'язання конфліктів за участю дітей, на основі медіації сторін та укладання відповідних угод між ними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будякова Т. Виктимологическая профилактика преступлений, причинивших моральный вред. : автореф. дис ... д-ра юр. наук : 12.00.08. – Тамбов : Тамбовский государственный университет, 2010. – 41 с.
2. Кирилін О. Особливості укладання угод у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх / О. Кирилін // Право України, 2013. – № 11. – С. 267 – 273.
3. Малкина-Пых И. Виктимология. Психология поведения жертвы / И. Малкина-Пых. – М. : Изд-во Экс-мо, 2006. – 1008 с.
4. Христенко В. Психология поведения жертвы : учебное пособие / В. Христенко. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. – 416 с.
5. Щербанева Н. Социально-психологическое сопровождение жертв сексуальных насильственных преступлений / Н. Щербанева. – Армавир, ПОЛИПРИНТ ИП А. Н. Чайка, 2012. – 208 с.
6. Межведомственный проект по оказанию помощи свидетелям и потерпевшим [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.soprotivlenie.org/?cid=14&id=6&t=v>.

Ірина Нестайко,

канд. пед. н.,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ВИДИ НАСИЛЛЯ В СІМ'Ї ТА МЕХАНІЗМИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ В ПОЛЬСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Розглянуто проблему насилля в польському суспільстві, проаналізовано види насилля, та їхні прояви, які мають місце в польських сім'ях. Розкрито суть поняття «насилля» в польських нормативних документах, виокремлено служби допомоги постраждалим від насилля неповнолітнім, подано рекомендації, яких слід їм дотримуватися, наведено статистичні дані осіб, котрі зазнали насилля в сімейному середовищі, розкрито суть і значення оформлення «Синьої Карти» для постраждалих від сімейного насилля дітей.

Iryna Nestaiko

TYPES OF DOMESTIC VIOLENCE AND MECHANISMS TO OVERCOME IT IN POLISH SOCIETY

The article features the issue of violence in Polish society, analyzes the types of violence and its manifestations that take place in Polish families. The notion of violence in Polish regulations is analyzed, service help to victims of violence is determined and recommendations for persons who suffered from violence are presented. The article outlines the contents and importance of design of a "Blue Card" for survivors of domestic violence, and provides the statistics of survivors of domestic violence.

Про сімейне насилля ми можемо говорити завжди тоді, коли хтось із близьких нам людей, діючи навмисно і, використовуючи при цьому свою перевагу (наприклад, силу), порушує Твої права і особисту мораль, а також спричиняє так, що Ти страждаєш і зазнаєш шкоду. Слід пам'ятати, що насилля в сім'ї – це не лише побиття і синці. Окрім фізичного знущання, ми можемо виокремити насилля психічне, сексуальне чи економічне (контроль економічного та професійного життя) [5]. До того ж, дуже часто всі ці види насилля виступають разом, наприклад, в сім'ї, де присутнє фізичне насилля, одночасно з'являється і психічне.

Виникає питання, яку ж поведінку дорослих слід вважати за насилля!?

Фізичне насилля може бути як активне, так і пасивне. Прикладом першого може бути: побиття, копання, поштуркування, ляпас, шарпання за волосся, подряпини, плювання, кидання предметами, викручування рук, зав'язування, душення, опіки (в тому числі припалювання цигарки), завдавання ран, аж до вбивства. До пасивного виду насилля можна віднести таку поведінку, як: заборона або запобігання задоволенню фізіологічних потреб (наприклад, обмеження сну чи голодування), а також заборона спілкування чи можливості рухатися. Сексуальне насилля полягає у змушенні іншої особи до сексуальної активності чи певних сексуальних відносин проти її волі, в тому числі як при застосуванні фізичної сили, так і при емоційному шантажуванні. До такого роду насилля відноситься: роздягання з використанням сили, гвалтування, а також примус до сексуальних стосунків всупереч волі, відеозапис сексуальних стосунків без згоди партнера, змушування до перегляду порнографічної продукції [6]. На жаль, ця форма насилля також має місце у польському суспільстві, хоча застосовується відносно рідко. Про це свідчать соціологічні опитування. Але, як стверджують психологи, ці дані не є достовірними, оскільки темою табу була і надалі залишається, принаймні, подружнє гвалтування. Слід пам'ятати, що такий вид насилля є також злочином і немає виправдання особі, яка його вчинила. Пояснення, що подружнє співжиття є подружнім обов'язком, не дає партнерові права виконувати його в будь-який спосіб, чи то із використанням фізичної сили, шантажу чи погроз [4].

Наскільки фізичне насилля чи сексуальне залишає часто якісь докази, які можуть бути використані, наприклад, як докази проти кривдника, настільки застосування психічного насилля дуже важко довести. В той же час наслідки від нього бувають, нерідко, набагато болочішими і залишають психічні травми на багато років, хоча здаються непомітними на перший погляд. До такого виду насилля та його проявів належить: висміювання, погрози, вербальна деградація (осуд, приниження та ін.), обвинувачення, критика, маніпулювання почуттям провини, переконання в психічній хворобі, навіювання власних думок, суспільна ізоляція (контроль і обмеження контактувань з іншими особами, н-д, знайомими, друзями чи родиною), використання дітей для контролювання партнера (н-д, погрози щодо позбавлення батьківських прав), заборони покидати дім, викликати страх, щоб позбавляти жертву почуття безпеки та контролю над власним життям [6]. До психічного насилля відноситься інколи й економічне насилля. Воно полягає у контролюванні фінансів, н-д, відбирання зароблених коштів, контроль витрат, виділення занадто малих фінансових засобів на необхідні витрати, заборона працювати, нищення особистих речей, відмова у грошах «на дім», приховування інформації про фінансовий стан сім'ї та ін. [6].

Підсумовуючи вищесказане, можна дійти висновку, що насилля в сім'ї – це свідомо діяльність (з використанням сили), спрямована проти члена родини, яка порушує права і предмети особистого користування, наслідком якої є страждання і травми. У таких відносинах одна зі сторін має перевагу над іншою. Жертва, зазвичай, є слабшою, а кривдник – сильнішим. Згідно зі статтею 207 §1 Карного Кодексу у Польщі, насилля в сім'ї є злочином [8].

Загалом, слід вважати, що насилля в сім'ї – це:

- навмисна і свідомо діяльність, спрямована проти інших членів сім'ї;
- діяльність, яка порушує права і особисті немайнові блага осіб, що зазнали насилля;
- діяльність, при якій виконавець є сильнішим, а особа, яка зазнає насилля – слабша;
- діяльність, що спричиняє біль і страждання.

Отже, родинне насилля – це така поведінка дорослих в сім'ї, яка спричиняє психічне чи фізичне страждання близької особи, порушує її основні права та особисті немайнові блага та має на меті утримання над нею контролю і влади.

У польському суспільстві насилля трактується як злочин і ніщо не виправдовує його застосування. Ніхто не має права кривдити іншу людину. З огляду на це, можна навести деякі рекомендації для громадськості Речі Посполитої:

– подолати ганьбу: переконані, що на початку нелегко подолати ганьбу і довіритися іншим, що в тебе вдома присутнє насилля. Ганьба гальмує твоє рішення і призводить до того, що насилля продовжується. Це не особи, які зазнають кривди, повинні соромитися, а виконавці, які винні у насиллі. Лише подолання мовчання може затримати насилля.

– поінформувати когось про те, що з тобою відбувається: слід обов'язково зізнатися близькій особі, якій довіряєш, про те, що в твоїй сім'ї має місце насилля. Це може бути друг, подруга, бабуся, тітка або хтось близький твоїй сім'ї. Слід пам'ятати, що самому можна взяти ініціативу і перервати насилля. Якщо ж серед близьких немає особи, якій можна довіритися – завжди можна звернутися за допомогою до відповідних суспільних служб [6].

У польському суспільстві працюють такі служби допомоги постраждалим від насилля:

– *Осередок Кризової Інтервенції*, сфера діяльності якого охоплює: 1) надання допомоги особам, які знаходяться в кризовій ситуації, незважаючи на вік, стать, освіту чи матеріальне становище з метою повернення контролю над власним життям; 2) запобігання переходу кризової ситуації в стан хронічної психосупільної недостатності завдяки: гарантувань тимчасової, цілодобової охорони особам чи родинам, які знаходяться в кризовій ситуації, наданню психологічної, педагогічної, юридичної і соціальної допомоги. Кризовою інтервенцією охоплюються особи і сім'ї безкоштовно, незважаючи на їхній дохід. Даний осередок працює цілодобово.

– Міські осередки соціальної допомоги;

– Міські Відділення Поліції;

– Консультативні Пункти допомоги постраждалим від насилля (допомогу надають психолог, юрист, міліціонер).

– Пункти прийому дільничними міліціонерами [7];

Віднедавна, а саме з 1 серпня 2010 року в Польщі, з'явилася ще одна форма допомоги постраждалим від насилля: «Синя Карта». До цього моменту можливість реалізації процедури «Синьої Карти» мали два суб'єкти: міліція і соціальна допомога. З моменту впровадження новелізації закону про протидію насилля в сім'ї, оформлення «Синьої Карти» є в компетенції 5 суб'єктів, а саме: соціальної допомоги, міліції, освіти і охорони здоров'я, обласної і районної комісії у вирішенні проблем алкогольнозалежних домашніх агресорів.

Виникає питання, чи потрібно обов'язково заповнювати Синю Карту постраждалим від насилля? Якщо особа зазнала насилля в сім'ї, то повинна міліціонерові чи соціальному працівнику розповісти про свої проблеми. Не потрібно встидатися і боятися. Особи, які уповноважені суспільством, зберігатимуть таємницю розповіді, допоможуть вирішити проблему. На основі отриманої інформації міліціонер чи соціальний працівник заповнює спеціальну анкету, яка називається «Синя Карта». Свідчення про насилля в сім'ї завжди пов'язується з необхідністю заповнення «Синьої Карти». Заповнення карти є допоміжним засобом, тому кожна постраждала особа має право вимагати цієї процедури. Якщо даного документу не заповнюють, слід самому зголоситися про це.

Інформація, що подається у Синій Карті:

- Особисті дані (прізвище та ім'я);
- Адреса проживання;
- Які відносини спорідненості між Тобою і виконавцем злочину;
- Місце працевлаштування;
- Контактна інформація (номер телефону) [7].

До вище наведеної інформації слід коротко розповісти про те, що трапилося і як саме. Розповідаючи, слід звернути увагу на те, чи описаний факт трапився вперше, чи мав місце і раніше. Заповнення «Синьої Карти» не є рівнозначним заяві про скоєння злочину. Синя Карта документує ситуацію, показує наслідки і становить важливий доказ у кримінальній справі, однак, якщо є бажання, щоб кривдник був покараний, слід написати заяву про скоєння злочину щодо нього. Крім того, після заповнення «Синьої Карти» ситуація буде постійно на обліку у міліції чи соціального працівника.

Окрім всіх вищезгаданих служб у справах протидії насиллю в сім'ї, виділяють ще такі: міліція, прокуратура, соціальна допомога, охорона здоров'я, суд, позаурядові організації (товариства, фундації, клуби та ін.) [8]. У Польщі насилля є злочином, за яким порушується кримінальна справа. Кожен, хто знає про вчинення кримінального злочину, зобов'язаний повідомити про це поліцію або прокуратуру. Слід пам'ятати, що злочин знущання над собою належить до кримінальних злочинів навіть тоді, коли жертвами стають найближчі люди виконавця злочину. Таким чином, поліція і прокурор зобов'язані карати за такі злочини. (ст.10 §1 кар. кодексу) [8].

На підставі закону про насилля, злочинне насилля протягом багатьох років є однією з тем, які викликають інтерес у широких мас. Закон від 29 липня 2005 року про запобігання насилля в сім'ї (Акти, закони 2005 року № 180 поз. 1493) Dz, U. z 2005г. Nr 180, roz. 1493) визначає насилля в сім'ї як «разову або повторну умисну діяльність або бездіяльність, що порушує права чи особисті немайнові блага осіб в сім'ї, зокрема, наражаючи тих осіб на небезпеку втрати життя, здоров'я, порушуючи їх гідність, фізичну недоторканість, в тому числі і сексуальну свободу, в результаті чого завдають збитки їхньому фізичному та психічному здоров'ю, а також викликають страждання і моральну кривду» [8].

У зв'язку з цим вважаємо за потрібне навести статистичні дані щодо осіб, котрі зазнали насилля в сім'ї. Ці дані стосуються лише тих, хто заповнював анкету «Синя Карта» (виключно органами Поліції).

Як бачимо, жертвами домашнього насильства можуть стати і жінки, і чоловіки, і діти.

Дані за 2013 рік
Воєводство Подкарпацьке

Як показує польський досвід, законодавство про попередження насильства в сім'ї дає широкі можливості щодо звернення постраждалих неповнолітніх до органів та установ за допомогою у ситуації сімейного насильства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Kwaśny, Budowanie poczucia własnej wartości u dziecka. Warszawa, 2010. – 85 s.
2. Karły : Przemoc domowa : (Teoretyczne aspekty zjawiska) // Teraźniejszość, Człowiek, Edukacja. – 2002, nr 1. – S. 83 – 89.
3. J. Szczepkowski : Przeciw przemocy domowej // Wychowanie na co Dzień. – 2000, nr 1/2. – S. 38 – 40.
4. J. Mellibruda, Wybrane problemy patologii życia rodzinnego, w: Psychologia. Podręcznik akademicki, t. 3, Sopot 2001. – S. 755.
5. Paulina Zduniak, Przemoc w rodzinie – gdy dom przestaje być bezpieczną przystanią.
6. Sroka T. Zostałem pokrzywdzony przestępstwem i co dalej? Informator dla pokrzywdzonego / T. Sroka. – Warszawa. – 2010. – 120 s.
7. Stowarzyszenie na Rzecz Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie «Niebieska Linia», Wprawa Po Moc Poradnik dla osób doświadczających przemocy w rodzinie, Warszawa. – 2008. – S. 9.
8. Dz. U. z 2005 r. Nr 180, poz. 1493.

Людмила Мороз,
д. психол. н., професор,
Одеський державний університет
внутрішніх справ

ВИЗНАЧЕННЯ І ВРАХУВАННЯ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ У НАДАННІ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ

Законні права, інтереси та потреби дітей визнані пріоритетними у наданні соціальної допомоги та підтримки, але поки що вони ще не отримали належного нормативного закріплення. Залишається відкритим питання про роль психологічної експертизи, методи її проведення та врахування результатів у вирішенні долі дитини.

Liudmyla Moroz

DETERMINATION AND CONSIDERATION OF CHILD INTERESTS IN PROVIDING SOCIAL SUPPORT

The article features the legal rights, interests, and children needs as a priority in the provision of social care and support, but so far they were not properly regulated by the legislation. There is a recurring issue of the role of psychological expertise, methods of implementation and using its for definition of a child's fate.

У Декларації прав дитини зазначається, що дитина, внаслідок її фізичної та розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і турботи, включаючи належний правовий захист, як до, так і після народження, до досягнення повноліття. Особливої уваги дитина потребує у випадку розлучення батьків, позбавлення батьківства, встановленні опіки чи всиновленні.

Усиновлення є формою влаштування життя дитини шляхом юридичного заміщення її сім'ї іншою (Зауважимо, що більшість прийомних батьків бажають взяти в родину дитину віком до 5 років, при цьому багато дітей віком 12–18 років залишаються в інтернатах). Основним завданням цього «заміщення» є подолання процесу соціального відторгнення особи з боку суспільства, залучення її до нормального процесу природного буття, але у складі іншої сім'ї та іноді, навіть, і під іншим іменем.

Головною метою усиновлення є турбота про дітей, які втратили батьків або з тих чи інших причин позбавлені батьківського піклування, створення для них безпечного середовища, добробуту та умов для всебічного розвитку. Усиновлення дитини проводиться у її *найвищих інтересах* для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя. Отже, інтереси дітей мають особливе значення. Проте, саме поняття «найвищих інтересів» не є цілком зрозумілим та очевидним. З огляду на це, існує необхідність закріплення на законодавчому рівні поняття «найвищі інтереси дитини» та надання відповідного психолого-педагогічного коментаря.

Під інтересами дитини пропонується розуміти умови, що обов'язково повинні бути дотримані при усиновленні. Йдеться про гарантування безпеки та здоров'я дитини, забезпечення умов для її повноцінного фізичного, психічного, соціального та духовного розвитку. При вирішенні уповноваженими особами питання про доцільність залишення дитини з одним із батьків (за статистикою, незважаючи на юридичну рівність обох батьків, єдину дитину у 90% випадків залишають з матір'ю, якщо дітей двоє – теж, аби їх не розлучати). У кожному випадку усиновлення необхідна перевірка та врахування матеріальних і морально-психологічних та інших якостей усиновителів. Під обставинами, що мають бути враховані, зазвичай розуміють риси характеру усиновителя (але які саме?), інформацію про поведження заявника на роботі, у побуті, наявність судимості за злочини проти особи, за корисливі й інші навмисні злочини [3, с. 542].

Відповідно до Декларації прав дитини, вона має право на життя, ім'я та громадянство; право знати своїх батьків; зберігати свою індивідуальність; підтримувати взаємини з обома батьками; висловлювати свої погляди і думки з усіх питань; отримувати і передавати інформацію (за винятком певних обмежень); на свободу думки, совісті й релігії; на свободу об'єднань і товариств у мирних цілях; на захист від посягань на особисте сімейне життя, честь і гідність; на повноцінне і достойне життя, на піклування; на освіту відпочинок і дозвілля; на рівень життя, необхідний для нормального розвитку; на захист від економічної експлуатації; на захист від наркотиків, психотропних речовин, від усіляких форм сексуальної експлуатації; на гуманне поведження, захист від незаконного позбавлення волі; на негайний доступ до правової допомоги і таке поведження, яке сприяє розвитку у дитини почуття гідності й значущості, змінює в ній повагу до прав людини і її свобод, сприяє виконанню нею корисної ролі в суспільстві.

Права насамперед необхідні для задоволення найвищих інтересів та базових потреб дітей. Згідно «піраміди потреб» людини (за А. Маслоу), людські потреби мають розвиватися від нижчих до вищих. Прагнення до реалізації вищих потреб, як правило, виникає тільки після задоволення потреб нижчого порядку, наприклад, в їжі і безпеці, так званих вітальних потреб. Визнаючи, що люди мають безліч різних потреб, він також вважав, що ці потреби можна розділити на такі групи:

- 1) фізіологічні: голод, спрага, статевий потяг і т. д.;
- 2) екзистенціальні: потреба в безпеці: почуття впевненості, позбавлення від страху і невдач, безпеки існування, комфорту, забезпечення сталих умов життя;
- 3) соціальні: йдеться про соціальні зв'язки, спільну діяльність, спілкування, прихильність, турботу про інших і самоповагу;
- 4) престижні: самоповага, повага з боку інших, досягнення успіху, висока самооцінка, схвалення, визнання;
- 5) духовні потреби: знати, вміти, досліджувати;
- 6) естетичні потреби: гармонія, порядок, краса;
- 7) потреба у розвитку та реалізації своїх цілей, здібностей, право на самовиявлення.

Як свідчить практика соціального та правового захисту прав та інтересів дітей, вони порушуються ще на самому початку усиновлення. С. Лисенко зазначає, що вибір усиновителями майбутнього сина чи доньки (зазвичай, за критеріями привабливості та зовнішньої подібності до батьків), є великим стресом для дитини, адже створюється ситуація, коли дитину оцінюють як товар серед інших дітей, які утримуються в одному закладі і яких вже вкотре «не вибирають». Натомість необхідно, щоб не батьки шукали собі дитину, керуючись власними уподобаннями, а для кожної дитини, яка потребує родини, шукали таких людей, що найбільше підходять їй за більшістю критеріїв і могли б найкраще виконувати роль батьків [3, с. 24]. У цьому контексті варто звернути увагу на положення Гаазької конвенції про захист прав дітей та співробітництво у галузі міждержавного усиновлення 1993 року, відповідно до якої у державі створюються спеціальні органи, які, на основі отриманої інформації про всіх дітей, що потребують родини, та, відповідно, всіх осіб, що

бажають усиновити, підбирають усиновлювачів персонально для кожної дитини, враховуючи її інтереси. Але які саме і в який спосіб? Ці питання залишаються нормативно неврегульованими.

З огляду на викладене вище, необхідним є законодавче закріплення поняття «найвищі інтереси дитини» та ширше використання можливості залучення до вирішення даних питань спеціалістів – для надання консультацій чи експертних висновків. В якості фахівців часто виступають педагоги та психологи, які не мають належного досвіду, компетенції й статусу експерта.

До чинників, які заважають компетентній оцінці інтересів та потреб дітей, можна віднести відсутність загально визнаної концепції щодо змісту поняття «найвищі інтереси дитини», визнання компетентних осіб, уповноважених давати оцінку цих інтересів, стандартних методів оцінки та процедури її здійснення. Алгоритм дій посадових осіб нормативно не закріплено; відсутні джерела фінансування експертної діяльності; оцінка потреб дітей нерідко перекладається на недостатньо підготовлених працівників, які не готові диференціювати інтереси дітей різного віку та рівня розвитку.

Працівники Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді відповідно до наказу № 54 від 21.09.2009 р. пройшли низку тренінг-семінарів з метою формування умінь та навичок роботи у складі міждисциплінарних команд для оцінки потреб дітей та спроможності батьків чи опікунів враховувати їх. Насамперед, йдеться про психічне та соматичне здоров'я дитини, наявність хронічних хвороб, що вимагають спеціального догляду. Необхідно оцінити освітні потреби дитини та освітні наміри обох батьків для їхнього узгодження. Експерт повинен скласти свою думку про те, які етичні й духовні цінності притаманні для кожного з батьків і як вони можуть вплинути на дитину. Якщо один з батьків демонструє, наприклад, антисоціальні тенденції або має розлади поведінки, завдання експерта прогнозувати те, як це може відобразитися на дитині. Якщо батьки дитини – представники різних культур, експерт повинен оцінити особливості культурних та етнічних впливів і їх важливість для дорослішання і розвитку дитини. Також експерт оцінює значущість релігійного виховання у сім'ї. Дитина може без шкоди для себе виховуватися в двох релігіях (атеїзму), але тривалий конфлікт між батьками з приводу її релігійного виховання може завдати шкоди.

Згідно досліджень зарубіжних вчених M. Brinig, F. Buckley, B. Cox, A. Emery C. Estin, F. Garfield, D. Hubin, S. Krause, S. Levmore, D. Meyer, L. Robayo, K. Smith, J. Strauber, G. Venabl та ін., відсутні достатні дані, що підтверджують справедливості тверджень, ніби дочку краще виховує мати, а сина – батько. Більш важливими уявляються стосунки кожного з батьків з дитиною та їх чутливість до статево-рольових потреб дитини. С. Херман (Herman, 1997) вказує на безліч соціальних факторів, що впливають на суперечки про опіку: наявність мачухи чи вітчима, бабусь і дідусів, девіантність дітей, вірогідність жорстокої або сексуальної поведінки з ними у минулому. Може стати в нагоді оцінка того, наскільки відповідає інтересам дитини графік роботи батьків та їх фінансові можливості. Експерт може бути запрошений для висловлення думки про вплив статі дитини і батька на прийняття рішення про опіку. У своєму висновку експерт повинен врахувати соціальну підтримку оточення – бабусь і дідусів, інших членів сім'ї, друзів, власні соціальні зв'язки дитини. Він повинен дати прогноз того, як вплине на дитину збереження або зміна цього оточення. Також експерт має охарактеризувати відносини між сиблінгами, адже вони надають один одному величезну емоційну підтримку.

При розгляді організації експертизи обговорюється низка питань: порядок інтерв'ювання членів сім'ї, використовувані методи проведення експертизи, питання кваліфікації експертів, етичні норми. Експерт зобов'язаний ознайомитися з усіма юридичними документами обох сторін для того, щоб зрозуміти, за що і проти чого бореться кожна зі сторін; щоб отримати інформацію про особливості дитини і сім'ї. У США експерт самостійно визначає, хто з оточення сім'ї повинен бути обстежений для відповіді на поставлені перед ним питання і скільки часу для цього необхідно. Всі автори підкреслюють необхідність обов'язкової участі в дослідженні декількох суб'єктів: дитини, батьків, а також інших осіб, що входять до оточення дитини (бабусь і дідусів, нянь, сусідів, педагогів тощо), адже контакти з ними часто допомагають розкрити деякі об'єктивні деталі, що мають відношення до дитини і отримати інформацію про наявні в сім'ї проблеми. При цьому експерт зобов'язаний інформувати всіх учасників інтерв'ю про щирість у конфіденційній інформації.

С. Херман рекомендує у бесіді з батьками не бути поверховим, щоб сформулювати об'єктивну точку зору, зустрічатися з батьками та дитиною декілька разів. Вважається, що експерт, який спілкувався тільки з одним із батьків, не може висловлювати свою точку зору щодо стану справ загалом, без врахування позиції іншого батька. Провідною метою експерта є встановлення «найкращих інтересів дитини, тобто того, що може бути зроблено в інтересах дитини, а не того, що цікавить дитину». Останнє більше цікавить тих, хто бажає грати на інтересах дитини для маніпулювання її почуттями та ставленням.

Першу зустріч з батьками рекомендується проводити у формі вільного інтерв'ю, під час якого важливо оцінювати неправдивість викладу подій, те, на чому кожен з батьків акцентує увагу, як він описує історію свого шлюбу і сприймає свої стосунки з дитиною, наскільки він чутливий до спеціальних потреб дитини,

сконцентрований він на дитині чи на своїх стосунках з партнером. Частина зустрічей мають бути присвячені історії розвитку дитини, розпорядку її життя. Залежно від віку дитини, обираються засоби експертної оцінки – стандартизоване інтерв'ю чи бесіда, різні тести, проєктивні (малюнкові) методики, відтворення подій за допомогою іграшок, гри тощо. Дітям дошкільного та молодшого шкільного віку рідко задаються питання про уподобання у зв'язку з тим, що, по-перше, думка дитини цього віку значно більше залежить від думки оточуючих його дорослих, а по-друге, справедливо вважається, що саме це питання, задане в ході експертизи, може посилити внутрішній конфлікт дитини. Як зазначає Г. Фігдор, «вибір найчастіше падає на того, перед ким дитина відчуває більше страху або якого вважає більш вразливим або більш злопам'ятним» [4].

У США багатьма професійними організаціями опубліковані стандарти проведення експертиз з питань опіки над дитиною [6]. У світі існує велика кількість посібників, у яких роз'яснюються цілі, завдання, питання організації та проведення подібних експертиз. Проте в Україні відчувається брак відповідних матеріалів, що актуалізує проблему нормативного врегулювання інтересів дитини у контексті захисту та зміцнення її прав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція ООН «Про права дитини» // Право України. – 1993. – № 5–6. – С. 56–64.
2. Лисенко С. Становлення сучасного правового механізму захисту прав дитини у міжнародному усиновленні / С. Лисенко // Право України. – 2006. – № 3. – С. 22–26.
3. Сімейний кодекс України : Науково-практичний коментар // [за заг. ред. С. Фурси]. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2008. – 1248 с.
4. Фигдор Г. Дети разведенных родителей : между травмой и надеждой / Г. Фигдор. – М. : Наука, 1995. – 376 с.
5. Фурманов И. Психолого-педагогическая профилактика семейного неблагополучия : пособие для педагогов и психологов общеобразовательных, социально-педагогических учреждений, учреждений дошкольного образования / И. Фурманов. – Минск : Нац. институт образования, 2010. – 164 с.
6. Brinig M. Joint Custody : Bonding and Monitoring Theories / M. Brinig, F. Buckley // Indiana Law Journal. – 1998. – Vol. 73. – № 2. – P. 25–37.

Валерія Пахомова,

студентка,

Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

СТАТУС УПОВНОВАЖЕНОГО З ПРАВ ДИТИНИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано існуючі моделі уповноважених з прав дітей. Охарактеризовані основні повноваження та представлений порівняльний аналіз особливостей функціонування омбудсменів у зарубіжних країнах та в Україні.

Valeriia Pakhomova

STATUS OF COMMISSIONER FOR CHILDREN'S RIGHTS: COMPARATIVE LEGAL ASPECTS

The article features the existing models of commissioners for children's rights. It outlines the major functions and provides a comparative analysis of the particularities of operation of commissioners in foreign countries and in Ukraine.

Одним з найбільш актуальних напрямків діяльності розвинутих держав, які входять до міжнародної спільноти, є захист прав людини та дитини. Активний процес державотворення, становлення вітчизняного законодавства, формування державних інституцій та механізмів – все це призводить до оновлення чинного законодавства, що, в свою чергу, потребує ретельного вивчення.

Окремі аспекти системи захисту прав дитини широко досліджувалися у роботах вітчизняних та зарубіжних науковців (В. Абрамов, Н. Карпачова, Н. Кондратюк, Н. Крестовська, Д. Морріссон, Н. Опольська, Ю. Павленко, О. Петрашук, О. Скакун, І. Тюльченко та ін.), проте відносна новітність вказаного інституту зумовлює актуальність вивчення проблематики захисту прав дитини та шляхів реалізації цього механізму у вітчизняному та міжнародному праві, особливо, зважаючи на перспективи відповідних реформувальних в Україні, що, безумовно, мають ґрунтуватися на міжнародному досвіді.

Вперше проблема прав дитини була закріплена *Женевською декларацією* (1923 р.), яка була спрямована на створення умов, які б забезпечували нормальний фізичний і психічний розвиток дитини, право дитини на допомогу, захист, належне виховання тощо. 20 листопада 1959 року Генеральна Асамблея ООН прийняла *Декларацію прав дитини*, у преамбулі якої проголошується: «...приймаючи до уваги, що дитина, через її фізичну, розумову незрілість, має потребу в спеціальній охороні і турботі, включаючи належний правовий захист, як до, так і після народження». Цей міжнародний документ став основою для *Конвенції*

ООН про права дитини (ратифікована Україною у 1991 р.), яку вважають найважливішим серед міжнародних актів у сфері прав та інтересів дитини. Цей документ визначає політичні, економічні, соціальні, культурні права дітей до 18 років, та проголошує право дитини на захист та обов'язкове створення необхідних умов для їх реалізації. Міжнародні стандарти прав дитини також закріплені у ст. 23 і 24 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та ст. 10 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1956 р., які є обов'язковими для України. Конституцією України гарантовано права дітей: рівність прав дітей (статті 24, 52), охорона дитинства (ст. 51), заборона насильства над дитиною та її експлуатація (ст. 52), право на життя (ст. 27), захист і допомога держави дитині, позбавленій сімейного оточення (ст. 52), право на освіту (ст. 53) [2, с. 14].

У багатьох країнах є декілька персональних інституцій із захисту прав людини, в тому числі, спеціалізовані омбудсмени з прав дитини, прав військовослужбовців, прав меншин тощо. Дитиною є кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше (ст. 1 Конвенції про права дитини). О. Скакун вважає, що система прав дитини є складовою прав людини. Згідно її визначення, «права дитини – це можливості (свободи) неповнолітньої дитини, необхідні для її існування, виховання та розвитку. Численні права дитини співпадають з правами людини (право на життя, ім'я, отримання громадянства, вільне висловлювання думки та ін.)» [3, с. 186].

Концепція запровадження незалежних органів для проведення моніторингу дій уряду, спрямованих на захист прав окремих осіб, була створена у Швеції, де у 1809 році був призначений перший у світі омбудсмен. Пізніше – у Фінляндії (1919 рік), Данії (1955 рік) та Норвегії (1962 рік). Загалом, у світі виділяють 3 моделі інституту Уповноваженого з прав дитини. Перша модель – це омбудсмени, що затверджені парламентами шляхом прийняття спеціального закону. Прикладом цього є створення у 1981 році в Норвегії першого в світі Відомства омбудсмена на основі Закону про заснування посади омбудсмена з прав дитини, а особа, яка виконувала ці обов'язки, обиралася парламентом і була йому підвітною. За даної моделі влада законодавчо визначає функції і повноваження, статус і фінансування омбудсмена, що надає йому незалежності від уряду і можливість вільно критикувати чи оскаржувати постанови і рішення уряду про забезпечення прав дитини [1, с. 34].

Відомство омбудсмена може проводити розслідування, надавати доповіді парламентові та виступати консультантом у розробці нового законодавства. У Норвегії на омбудсмена покладено обов'язок «допомагати захистові і представляти інтереси дітей перед органами державної влади або керівництвом приватних компаній і організацій та провадити моніторинг умов, в яких ростуть і розвиваються діти». Він має доступ до всіх державних установ і може ознайомлюватися з будь-якими документами, що відносяться до діяльності державних органів і стосуються забезпечення інтересів і прав дитини. Не входять до компетенції омбудсмена питання, які розглядаються в суді або стосуються конфлікту в сім'ї. Ця модель є основою діяльності омбудсмена з прав дитини у Швеції та Ісландії [1, с. 34 – 35].

Друга модель передбачає створення посади омбудсмена з прав дитини в межах законодавства про права дитини. Її прикладом є відомство комісара з прав дитини у Новій Зеландії (1989 р.), що було створено на основі Закону про дітей, молодь і сім'ю для розгляду скарг дітей про порушення цього закону і здійснення моніторингу й оцінки його виконання, розробки державної політики у сфері дотримання прав дитини і розвитку послуг, які забезпечують інтереси дітей.

Третя модель передбачає створення омбудсмена в діючих державних органах. Вона діє в Австрії, Данії, Іспанії та Німеччині. За вказаної концепції створюються спеціальні відомства в межах певного міністерства, які йому підвітні, тобто не мають фінансової та політичної незалежності. На ці органи покладені повноваження щодо сприяння додержання прав людини. Зокрема, це Національна Рада з прав дитини у складі Міністерства соціального забезпечення (Данія, 1995 р.), яка у 1998 р. була перетворена в постійний орган для сприяння дотриманню прав дитини шляхом проведення консультацій безпосередньо з дітьми з найважливіших для них питань. В Іспанії Уповноважений з охорони дитинства знаходиться у відомстві Народного омбудсмена: в Австрії у 1991 р. було створено Національне відомство омбудсмена з прав дитини в Міністерстві із справ сім'ї, молоді і захисту навколишнього середовища [1, с. 35].

У 1987 р. в Німеччині головою Бундестагу і парламентськими фракціями було створено Комісію з прав дитини (*Kinder Kommission*), яка підпорядковувалася комітетам Бундестагу з прав жінок і молоді, а також з проблем сім'ї і літніх громадян, які входять до її складу. Кожна з чотирьох парламентських груп призначає одного уповноваженого від своєї групи. Завданням Комісії є представництво дітей у парламенті і за його межами, встановлення пріоритетів та напрямків розвитку державної політики. Правовий статус Комісії є нечітко визначеним, тому вона залежить від діяльності парламенту.

Таким чином, кожна з представлених моделей покликана забезпечувати дотримання прав дітей та запобігати порушенням, але має свої особливості щодо захисту прав дитини залежно від національного законодавства. Жодна з них не має своєї самостійності та підпорядкована й обмежена законодавчою гілкою влади.

Незалежно від моделі правового статусу, служби омбудсмена мають приблизно однакові повноваження: 1) вплив на законодавство, державну політику, адміністративну і судову практику; 2) реагування на конкретні порушення прав дитини; 3) проведення досліджень у галузі забезпечення прав і інтересів дітей; 4) поширення інформації про міжнародні стандарти прав дітей серед дорослих і неповнолітніх; 5) виявлення думки дітей щодо їх найважливіших прав та свобод [1, с. 36].

Конституція України (ст. 52) закріплює важливий принцип рівності прав дітей: «Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним», проголошений у ст. 2 Конвенції про права дитини. З метою забезпечення належних умов для реалізації громадянських, економічних, соціальних та культурних прав дітей в Україні, беручи до уваги необхідність особливого піклування про дитину, на виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері прав дитини 11 серпня 2011 року Указом Президента України була запроваджена посада Уповноваженого Президента України з прав дитини.

Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини, затверджене Указом Президента України від 11 серпня 2011 року № 811/2011, чітко визначає основні завдання уповноваженого з прав дитини. Основна його діяльність спрямована на моніторинг дотримання в Україні прав дітей, проведення, спостереження та виявлення порушень, які він зазначає у своєму звіті або безпосередньо запобігає шляхом звернення до компетентних органів. До компетенції Уповноваженого не відносяться питання, що покладені на інші органи державної влади (прокуратуру, суд, органи досудового розслідування), щодо перегляду законності та обґрунтованості судових рішень, їх скасування або зміни, вирішення майнових спорів або спорів між фізичними особами. Таким чином, можна зазначити наближеність обсягу компетенції Уповноваженого України з прав дитини до третьої моделі омбудсменів.

Інститут омбудсмена в Україні є досить новим та недостатньо врегульованим. Про це свідчить наявність розгалуженої системи органів, на які Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» покладено значні повноваження у сфері захисту та профілактики від правопорушень. Відповідно до вищевказаного закону, такими органами є:

1) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, відповідні структурні підрозділи обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад; уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ; приймальники-розподільники для дітей органів внутрішніх справ;

- 2) школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти;
- 3) центри медико-соціальної реабілітації для дітей закладів охорони здоров'я;
- 4) спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України;
- 5) притулки для дітей;
- 6) центри соціально-психологічної реабілітації для дітей;
- 7) соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка).

Цей досить широкий перелік органів призводить до неоднозначного регулювання питань у сфері захисту прав дітей, зокрема щодо розмежування повноважень тієї чи іншої установи.

Отже, аналіз українського законодавства дає підстави стверджувати, що потрібно запровадити окрему незалежну інституцію Уповноваженого з прав дитини, яка була б відносно самостійною та мала б певні імунітети під час реалізації своїх повноважень для ефективного та незалежного виконання обов'язків із захисту прав дітей. Відтак, по-перше, потрібно систематизувати в один нормативно-правовий акт коло органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей та чітко визначити їх повноваження, переглянувши та розмежувавши їх відповідним чином, встановивши засади та напрями їхньої взаємодії; по-друге, наділити Уповноваженого з прав дитини певним незалежним становищем в системі державних органів, надати коло привілеїв та імунітетів, тобто дозволити окремі елементи контролю за діяльністю органів правосуддя та органів внутрішніх справ з питань захисту прав дітей, доступ до будь-якої документації та одержання необхідної інформації, здійснювати розслідування у випадках порушення прав дітей, створювати певні гарантії шляхом ухвалення підзаконних нормативно-правових актів; по-третє, прийняти окремий спеціалізований закон, який би чітко визначав коло повноважень омбудсмена з прав дитини та містив перелік дій, що не віднесені до його повноважень та, відповідно, не можуть ним здійснюватись.

ЛІТЕРАТУРА

1. Об'єднана Асоціація студентів-юристів Закарпаття «Права дитини та механізм їх захисту» / Об'єднана Асоціація студентів-юристів Закарпаття. – Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. – 46 с.
2. Оніщенко Н. Права і свободи дитини : вступ до проблеми / Н. Оніщенко, О. Львова, С. Сунегін // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 13 – 16.
3. Скакун О. Теория государства и права / О. Скакун. – Х. : Консум, 2000. – 704 с.

Михайло Подоляк,
аспірант,
Дрогобицький державний
педагогічний університет
імені Івана Франка

СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ: МІЖНАРОДНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

У статті йдеться про механізми та систему захисту прав дітей в Україні та зарубіжжі. Зокрема, аналізуються міжнародні стандарти щодо захисту прав та свобод дітей, а саме Конвенція про права дитини. Описується національний досвід її реалізації.

Mykhailo Podoliak

SYSTEM OF CHILDREN'S RIGHTS PROTECTION IN UKRAINE: INTERNATIONAL AND DOMESTIC EXPERIENCE

This article describes the mechanisms and the system of protection of children's rights in Ukraine and abroad. Focus is made on the international documents designed to protect the rights and interests of children, in particular the Convention on the Rights of the Child. Also, the article features a system of protecting children's rights in Ukraine, its structure and functions are presented.

Захист прав та інтересів дитини є одним із найважливіших завдань Української держави, адже ставлення до дітей, їхніх прав та свобод, повага до людської гідності відображають рівень цивілізованості та гуманності суспільства. Діти є майбутнім держави, тому гарантування їхніх прав є своєрідним вкладом у майбутнє благополуччя держави.

Міжнародні стандарти щодо захисту прав та інтересів дитини створювалися впродовж багатьох століть та є закріпленими у багатьох важливих законодавчих документах. Зокрема, Женевська декларація прав дитини була розроблена та прийнята Лігою Націй ще у 1924 році. При створенні ООН у 1945 році зацікавленість до захисту прав дитини збільшилась, в результаті чого у 1959 році ООН прийняла Декларацію прав дитини, яка значно вплинула на політику урядів та парламентів багатьох країн світу щодо забезпечення прав дітей. 20 листопада 1989 року Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято Конвенцію про права дитини, яку вважають міжнародною дитячою Конституцією. Цією конвенцією запроваджені сучасні та гуманні стандарти щодо дотримання прав дітей, які слугують орієнтирами для забезпечення прав дітей у світі та кожній країні зокрема. Конвенція була ратифікована майже всіма країнами світу, крім США та Сомалі. У ній проголошується право дитини мати свою думку, міститься положення щодо врахування її інтересів та прав у вирішенні будь-яких питань.

Документ складається з 54 статей, що окреслюють індивідуальні права на повноцінний розвиток своїх можливостей в умовах, вільних від голоду і нужди, жорстокості, експлуатації та інших форм зловживань, для осіб віком від 18 років і до досягнення ними повноліття. Ця Конвенція була ратифікована Постановою Верховної Ради України № 789XII від 27 лютого 1991 року та набула чинності в Україні 27 вересня 1991 року. У результаті прийняття Конвенції, у 1993 році було створено Всеукраїнський комітет захисту дітей та у 2001 році прийнято Закон України «Про охорону дитинства». У 2003 та 2005 роках Верховна Рада ратифікувала два факультативних протоколи до Конвенції:

- Про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії;
- Щодо участі у збройних конфліктах.

Таким чином, наша держава визнала, що права та інтереси дітей були, є і будуть пріоритетним напрямком соціальної політики захисту та зміцнення дитячих прав. Після ратифікації Конвенції Україна, поряд з іншими країнами світу, почала активно розбудовувати власне національне законодавство щодо захисту прав та інтересів дітей у відповідності до міжнародних документів та напрацьованих стандартів. Міжнародні стандарти захисту прав дитини закріплені у Конституції України, Законі України «Про охорону дитинства», «Сімейному Кодексі» та інших нормативно-правових актах держави. Їх забезпечення стало найважливішим обов'язком держави.

у 2007 році були внесені суттєві зміни до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей».

Реалізацію політики щодо охорони дітей та дитинства здійснює Кабінет Міністрів України через розробку та виконання цільових загальнодержавних програм соціального захисту та поліпшення становища дітей. Питання про забезпечення охорони прав та інтересів дітей віднесені до компетенції центральних органів виконавчої влади, головним серед яких є Міністерство України у справах сім'ї та молоді, яке було створено у 2005 році. Впродовж дев'яти років його структура, функції та повноваження неодноразово мінялися, реорганізовувалися, змінювалися. В областях, районах, містах створені управління у справах сім'ї, молоді та спорту, а у АРК – Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту, метою яких є контроль та реалізація на відповідній території державної політики у сфері охорони дитинства.

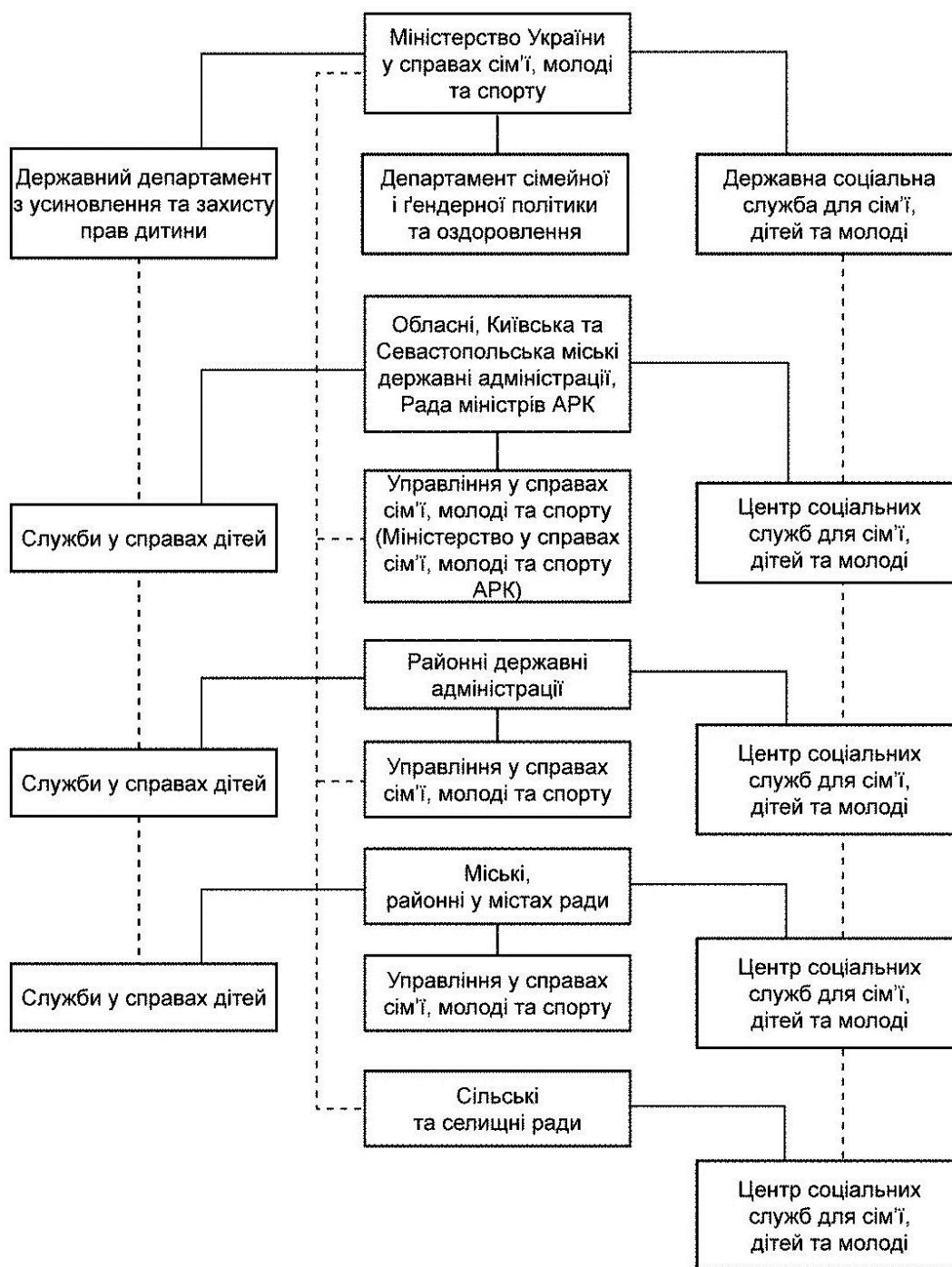

Рис. 2. Структура органів державної влади та місцевого самоврядування, які забезпечують реалізацію прав і свобод дитини в Україні

У своїй діяльності ці органи керуються Конституцією і Законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства у справах сім'ї та молоді. До структури міністерства належать Департамент сімейної та гендерної політики та організації оздоровлення, а також два урядових органи – Департамент з усиновлення та захисту прав дитини та Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді, діяльність яких безпосередньо спрямована на забезпечення захисту прав, свобод та інтересів дітей. Детальна структура міністерства та органів державної влади та місцевого самоврядування, діяльність яких координує це міністерство, наведена на рис. 2.

В Україні також створена мережа спеціалізованих формувань центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді: служби соціальної підтримки сім'ї, служба «Телефон довіри», школа волонтерів, студентські соціальні служби, мобільні консультаційні пункти соціальної роботи в сільській і гірській місцевості, інформаційно-ресурсні центри, служба роботи з ін'єкційними споживачами наркотиків та багато інших.

Періодично, раз на чотири роки, Україна звітує про дотримання положень Конвенції про права дитини перед Комітетом ООН з прав дитини. Охорону дитинства в Україні визнано важливим стратегічним загальнонаціональним пріоритетом. Починаючи з 2002 року, державою було здійснено важливі кроки щодо захисту прав та інтересів дітей. При цьому керувалися, насамперед, принципами першочерговості та нагальної важливості турботи про дітей, пріоритетності їхніх прав та інтересів, здоров'я та життя.

Державна політика у сфері охорони прав дитини спрямована на вдосконалення нормативно-правової бази охорони дитинства, реформування державної системи влаштування дітей-сиріт, посилення соціального захисту малозабезпечених сімей з дітьми, розвиток та вдосконалення мережі закладів і установ, що працюють в інтересах дітей, посилення державного контролю та захисту дітей від жорстокого поводження, насильства та експлуатації, боротьба з ВІЛ / СНІДом та іншими хворобами серед дітей, запобігання торгівлі дітьми та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція про права дитини. Редакція від 01.01.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL:http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
2. Конституція України. Редакція від 02.03.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL:<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
3. Сімейний Кодекс України. Редакція від 04.08.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL:<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

Анна Попович,

канд. соціол. наук, доцент,
Ужгородський національний університет

НАСИЛЛЯ НАД ДІТЬМИ У ЗАКЛАДАХ МІСЦЬ НЕСВОБОДИ

Актуальність представленого матеріалу зумовлена поширеністю інституційного догляду за дітьми в Україні. Аналіз досліджень підтверджує, що у закладах місць несвободи існує підвищений ризик насилля над неповнолітніми, незважаючи на закріплені у правових нормах захист з боку держави. Змінити ситуацію на краще може розуміння причин насилля над дітьми, які перебувають у цих закладах, а також комплекс законодавчих, адміністративних, соціальних, інформаційно-просвітницьких заходів.

Anna Popovych

VIOLENCE AGAINST CHILDREN IN PRISON SETTING

The relevance of this paper material is caused by the prevalence of institutional children care in Ukraine. The analysis of studies confirms that these institutions represent an increased risk of violence, despite the legal protection of the state. To make things better, we should understand the reasons of violence against children on the part of orphanages and implement a set of legislative, administrative, social and outreach activities.

Подолання насилля над дітьми є одним з найбільш актуальних напрямків діяльності національних та міжнародних інституцій щодо захисту прав дитини. Ця проблема існує у кожній державі, проте з плином часу її окремі аспекти можуть набувати або втрачати свою актуальність. У низці європейських країн, де відбувся процес деінституціалізації, відповідно зменшилася кількість випадків насилля над дітьми у закладах місць несвободи. Відзначимо, що до таких дослідники [5] відносять заклади з вимушеним перебуванням за рішенням або з відома державного органу. В Україні нині 957 дитячих закладів з інтернатною формою утримання, які розраховані на 153 849 місць [7]. До їх переліку входять: виправно-трудова колонія, дитячі будинки, загальноосвітні і спеціальні школи-інтернати, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації, центри медико-соціальної реабілітації, притулки для дітей, приймальницько-розподільники для дітей тощо. Половина неповнолітніх, які утримуються у закладах з інтернатною формою, є дітьми з малозабезпечених сімей та дітьми з особливими освітніми потребами.

Як зазначає П. С. Пінейру, «інституційна парасолька» створена з метою надання дітям догляду, однак вони можуть наражатися на підвищений ризик насильства у порівнянні з тими ровесниками, чиїм доглядом та захистом опікуються батьки і вчителі вдома та в школі [8]. Дані з багатьох країн світу показують, що в цих установах діти часто страждають від насилля однолітків, а також з боку працівників та чиновників, які б мали відповідати за їх добробут.

З 2012 року Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини разом із громадськістю реалізується національний превентивний механізм (НПМ) за моделлю «Омбудсмен +». Завдяки початку такої роботи представники Омбудсмена і громадськості отримали право без попередження відвідувати місця, які раніше були закриті для громадського контролю, а інформація про умови проживання дітей в установах різного типу отримала широке розповсюдження.

Окремі аспекти насилля над дітьми у закладах місць несвободи висвітлені у працях Н. Карпачової [3], Ю. Павленка [7], О. Балакіревої, Т. Бондаря, Л. Волинець [1] Д. Кобзіна, А. Черноусова, С. Щербаня [5]. Проте аналіз наведених джерел засвідчує певну фрагментарність досліджень щодо насилля над дітьми у закладах місць несвободи в Україні, що і зумовило *мету* статті – аналіз видів насилля над неповнолітніми, які здійснюються у закладах місць несвободи, та визначення заходів щодо їх подолання.

Міжнародне та вітчизняне законодавство [4, с. 11] передбачає захист дитини від усіх форм фізичного та психологічного насилля з боку батьків або осіб, які їх замінюють. Проте аналіз джерел [1; 2; 6; 8; 9] засвідчує, що випадки таких дій як з боку персоналу закладів, так і з боку однолітків, фіксуються десятиліттями. Зокрема, виявлено, що насилля у закладах з постійним проживанням дітей є у шість раз вищим, ніж насильство при фостерному догляді; ризик сексуального насилля щодо дітей, які перебувають під груповим доглядом, майже у чотири рази вищий, ніж у дітей з родин [8]. Кожний 7-ий випускник заявляє про жорстоке ставлення до себе під час перебування в інтернатних установах. У своїх інтерв'ю прояви насилля колишні вихованці інтернатів формулюють наступним чином: *«вихователі знущалися над нами, як самі хотіли. Били гімнастичною палкою по п'яткам, руки засовували в ки́'яток, душили. У мене лишилися шрами і досі»; «я вийшов за територію інтернату і запізнився на урок. Вихователька схотіла за волосся і біла головою об парту»; «був один вихователь-педофіл, який ночами забирав до своєї кімнати дівчаток, примушував роздягатись догола і дивився на них. Мене він теж забирав до себе і роздягав. За опір нас били, карали»* [2].

У статті 16 Конвенції ООН про права дитини [4] наголошується про таємницю кореспонденції і право підтримувати зв'язок із своєю сім'єю шляхом листування та побачень, за винятком особливих обставин. Попри це, для шкіл і училищ соціальної реабілітації [9] характерні перлюстрація листів вихованців, обмеження, заборона на побачення з батьками або спілкування з ними по телефону як метод покарання. У всіх закладах заборонено мати телефон, а в окремих – дозвіл на телефонну розмову завіряється у директора, майстра, класного керівника, вихователя; також практикується затримка в отриманні листів з дому. Виявлені також випадки позбавлення сну на певний час, віджимання, присідання, вимоги стояти на колінах перед сном (біля 2 годин). Поручені права на приватність і особистий простір: немає повноцінного доступу до особистих речей, а їх перелік часто зводиться до засобів гігієни; відсутня можливість усамітнитися, постійний і повсюдний супровід дітей включає душеві й туалетні кімнати, де відсутні перегородки; відсутня можливість прийняти душ за необхідності (миються лише один раз на тиждень у бані); наявні дисциплінарні кімнати.

У статті 19 Конвенції ООН про права дитини [4] передбачається здійснення різних форм протидії насиллю, серед яких і розслідування, а також, у випадку необхідності, порушення судової процедури. Законом України «Про охорону дитинства» [11] також встановлено відповідальність юридичних і фізичних осіб (посадових осіб і громадян) за порушення прав і законних інтересів дитини, заподіяння їй шкоди. Проте замість повноцінного розслідування випадки насилля приховуються, замовчуються, ігноруються або обмежуються внутрішнім реагуванням, бесідою, яка, за словами вихованців, не є ефективною. Попри наявність вербального і фізичного насилля, не проводиться реєстрація пов'язаних з ними інцидентів.

В історії незалежної України питання насилля над дітьми поряд з іншими порушеннями прав дітей вперше прозвучали у 2010 році у Спеціальній доповіді «Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні» [3]. Для вироблення ефективних стратегій подолання цього явища важливо розуміти його причини. П. Пінейру до них відносить: перенаселення, убогі умови, нестачу ресурсів, дискримінацію і стигматизацію дітей; відсутність громадського контролю; нестачу кваліфікованих фахівців, незадовільну підготовку персоналу; брак правових засад, які б забороняли усі види насилля; брак державних регуляторних постанов та нагляду; ефективних механізмів подання скарг та інспектування; безкарність за вчинені дії [3]. З цього переліку, який можна доповнювати, видно, що вирішення проблеми насилля над дітьми у закладах місць несвободи потребує як реактивної, так і профілактичної реакції.

Наявні у закладах місць несвободи методи – скриньки для довірчих письмових звернень (не скрізь), висловлення скарги на педагогічній раді (раз на місяць), на шикуванні (щодня, на плацу), подання скарги директорові або психологові – не можуть вплинути на подолання насилля. Натомість ефективними є інформаційні послуги, такі як: Всеукраїнська дитяча лінія (0-800-500-21-80) [10], Національна дитяча «гаряча лінія» Центру «Ла Страда Україна» (0 800 500 225) та система телефонів довіри, які безкоштовно, конфіденційно та анонімно надають консультації постраждалим від жорстокого поводження неповнолітнім.

Загалом, з метою захисту дітей від усіх форм насилля необхідний комплекс законодавчих, адміністративних, соціальних, інформаційно-просвітницьких заходів. Серед них: залучення неурядових організацій, які працюють в інтересах дітей; підвищення контролю за діяльністю персоналу, посилення відповідальності та покарання за протиправні дії проти дітей; посилення роз'яснювальної роботи щодо прав дітей; чітка регламентація функціональних обов'язків працівників установ для дітей; підвищення рівня матеріального добробуту в сім'ях; запровадження поряд із телефонними лініями електронної пошти «довіри»; проведення пропагандистських кампаній, реалізація навчальних програм тощо.

Насилля над дітьми у закладах є досить поширеною практикою, має значні обсяги й різні прояви. Потужним імпульсом до зменшення ризику насилля над дітьми є профілактика потрапляння дітей до закладів місць несвободи через соціальну роботу з сім'ями і розвиток родинних форм утримання і виховання дітей (на противагу інституційному догляду). Розгорнутий процес деінституціалізації та моніторинг стану дотримання прав дітей в Україні створюють підґрунтя для поглибленої роботи з протидії цьому явищу. У цьому контексті актуальними стають дослідження ефективності комплексу різноманітних заходів, які можуть змінити ситуацію на краще.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналітичний звіт за результатами дослідження у межах проекту «Права дітей в Україні : реалії та виклики після 20 років незалежності» [Електронний ресурс] / [О. Балакірева, Т. Бондар, Л. Волинець]. – К., 2012. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/docs/ZvitPravaditey.pdf>.
2. Життєвий шлях випускників інтернатних закладів, дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей (результати соціологічного дослідження) [Електронний ресурс] / Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка. – Режим доступу : www.uisr.org.ua/img/upload/files/Stok/prezent_29_10_2010.ppt.
3. Карпачова Н. Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні : спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : до 20-річчя ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини / Н. Карпачова. – К., 2010. – 230 с.
4. Конвенція ООН про права дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
5. Місця несвободи в Україні [Електронний ресурс] / [Д. Кобзін, А. Черноусов, С. Щербань та ін.]. – Х. : ХІСД, 2012. – 204 с. – Режим доступу : <http://khisr.kharkov.ua/files/docs/1329309193.pdf>.
6. Моніторинг місць несвободи в Україні : стан реалізації національного превентивного механізму : звіт за 2012 рік / Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. – К., 2013. – 98 с.
7. Моніторингове дослідження стану функціонування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/zvit_int_2013.pdf.
8. Пінейру П. Насильство щодо дітей у світі : Доповідь (2006) [Електронний ресурс] / П. Пінейру. – Режим доступу : http://www.unicef.org/ukraine/ukr/world-report_Ukr.indd.pdf.
9. Права дитини в закладах соціальної реабілітації України : спеціальна доповідь з питань реалізації національного превентивного механізму / Уповноважений Верховної Ради України з прав людини : Офіційне видання. – К., 2013. – 110 с.
10. Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення [Електронний ресурс] / Держком сім'ї та молоді, МВС України, МОН України, МОЗ України; Наказ, Порядок від 16.01.2004 № 5/34/24/11. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0099-04>.
11. Про охорону дитинства / Верховна Рада України ; Закон від 26.04.2001 № 2402-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
12. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина. – К., 2013. – 398 с.

Владислав Смоляной,
ст. лаборант,
Криворізький педагогічний інститут
ДВНЗ «Криворізький національний університет»

ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ

У статті розглянуто шляхи реалізації державної політики України щодо соціально-правового захисту дітей.

Vladyslav Smolianoi

DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE AREA OF CHILDHOOD PROTECTION IN UKRAINE

The article features the ways of implementation of the state policy of children's social and legal protection in Ukraine.

Охорона дитинства – загальнонаціональний пріоритет усіх сучасних країн світу. Розвиваючи дитинство, держава розвиває майбутню націю, забезпечує стабільність країни, готуючи громадян, здатних управляти державними та суспільними справами. Доля нації безпосередньо залежить від виховання дітей, тому питання формування та реалізації державної політики у сфері охорони дитинства в Україні має важливе значення, як теоретичне, так і практичне.

Виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини. На кожного з батьків покладається рівна відповідальність за виховання, освіту та розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право і повинні виховувати дитину, дбати про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний стан, освіту, створювати сприятливі умови для розвитку її природних здібностей, шанувати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці. Виховання дитини необхідно орієнтувати на розвиток її особистості, пошани до прав, свобод людини і громадянина, мови, національних, історичних і культурних цінностей українського та інших народів, підготовку дитини до свідомого життя в суспільстві.

Усі діти в Україні, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, мають рівні права і свободи, визначені законодавством України. У сфері охорони дитинства останнім часом здійснюється багато державних соціальних планів, зокрема: Загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року; Державна цільова соціальна програма розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року; Державна цільова соціальна програма розвитку виробництва продуктів дитячого харчування на 2012–2016 роки; Державна цільова соціальна програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на період до 2017 року; Державна цільова соціальна програма подолання та запобігання бідності на період до 2015 року тощо. Утім, незважаючи на різноманітність та доцільність цих заходів, більшість заходів, передбачених у програмах, залишається нереалізованими, у результаті чого вдається досягнути лише частини задекларованих цілей.

Продуктивне виконання завдань вищезгаданих програм здійснюють органи державної влади та місцевого самоврядування. Відтак, саме система органів державної влади (і законодавчої, і виконавчої, і судової) та органів місцевого самоврядування є основою організаційного механізму. Результативність діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування безпосередньо залежить від налагодженої організації їх діяльності, узгодження функціонувань та повноважень, тобто від дієвості організаційно-функціональної будови, у межах якої діє організаційний механізм формування та реалізації державної політики у сфері охорони дитинства.

Актуальною проблемою у сфері соціально-правового захисту дітей в Україні є довгочасний розгляд справ у судах стосовно дітей, які вчинили злочин. Причина цього – перевантаженість судів справами. У цьому контексті потребують удосконалення питання соціально-правового захисту дітей під час судових процесів. Вимагає вдосконалення механізм соціально-правового захисту дітей від жорстокого поводження і злочинних посягань у сім'ї та суспільстві.

Дієвість державно-управлінської діяльності у сфері охорони дитинства залежить від багатьох чинників, серед яких важливими є: законодавче закріплення механізмів забезпечення та захисту прав дітей, наявність ефективних форм та методів соціально-правового захисту дітей, а також відповідний рівень професійної компетентності державних службовців, які працюють у зазначеній сфері.

Діти – це майбутнє кожної нації, кожної держави, кожного суспільства. Це неспростовна істина. Одночасно суперечливі тенденції в дитячому оточенні демонструють необхідність удосконалення державної політики у сфері охорони дитинства. Дослідження благополуччя дітей є основою для формування та реалізації державної політики у сфері охорони дитинства в Україні. Розгляд проблем захисту прав і свобод

дітей, робить можливим, з одного боку, встановлення тенденцій та масштабів дитячих проблем, а з іншого – визначення шляхів, якими державна політика у сфері охорони дитинства має здійснюватися більш продуктивно та ефективно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верховна рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
2. Кривачук Л. Державна політика у сфері охорони дитинства в Україні : формування та реалізація / Л. Кривачук. – Л. : ЛДФА, 2012. – 480 с.

Аліна Чернякова,
канд. пед. н., доцент,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ПРОЕКТИВНІ СТРАТЕГІЇ СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО, ВІЛЬНОГО ВІД НАСИЛЬСТВА, ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА: ДОСВІД США

Статтю присвячено аналізу стратегій створення соціально-безпечного освітнього середовища для дітей в контексті проєктивного підходу до реформування школи в США.

Alina Cherniakova

PROJECTIVE STRATEGIES OF A SAFE, FREE FROM VIOLENCE EDUCATIONAL ENVIRONMENT FORMATION: THE U.S. EXPERIENCE

The article analyzes the strategies of creating a safe social educational environment for children within the framework of projective approach to reform schools in the U.S.

Одним із стратегічних завдань реформування вітчизняної освіти у напрямку підготовки та виховання соціально відповідальної учнівської молоді є осмислення зарубіжної, зокрема американської педагогічної спадщини. Ідентичність актуальних соціальних проблем в освіті, а саме поширення негативних явищ в учнівському середовищі (насильство, булінг) в обох країнах та пріоритетних установок щодо їх запобігання і подолання, наближує зарубіжну систему до вітчизняних реалій, що актуалізує об'єктивне вивчення й творче перенесення окремого досвіду на національний ґрунт.

Шкільні громади в США передбачають різні специфічні форми партнерства у вихованні соціальної відповідальності неповнолітніх, що включають співпрацю з органами охорони правопорядку. Соціальне партнерство в освіті – це комплекс взаємовідносин між органами державної влади, громадськими організаціями, з одного боку, та закладами освіти, з іншого, які визначають їх спільну участь у вирішенні соціальних проблем як місцевої громади, так і шкільництва, у тому числі, через спільне фінансування та спільну реалізацію соціальних проєктів та програм [1, с. 227 – 231].

Метою соціального партнерства американської школи з поліцією є «формування соціально відповідальної поведінки молоді (англ. socially-responsible behaviour) в навчально-виховному процесі» [2, с. 33]. Суб'єктами соціального партнерства виступають як адміністрація, вчителі школи, так і представники органів охорони правопорядку. Об'єктом соціального партнерства є зовнішнє середовище, зокрема учні, батьки, члени громади. Оскільки суб'єктами соціального виховання учнів американських шкіл, крім учителя, є шкільні службовці (англ. School resource officers – SRO's), то поліція перетворюється на суб'єктів турботи.

Аналіз особливостей партнерства американської школи та органів охорони порядку у профілактиці негативних явищ в учнівському середовищі, дає підстави визначити наступні підходи в організації взаємодії: реактивний, проєктивний і комплексний. Реактивний підхід передбачає регулятивні заходи (англ. regulatory), спрямовані на партнерство поліції, школи і суспільства з метою припинення ескалації проявів насильства в школі, протидії злочинності та наркотизації учнівської молоді, створення соціальної та фізичної безпеки життя всіх суб'єктів педагогічного процесу через залучення ресурсних шкільних службовців. Проєктивний підхід – розробка і впровадження освітньо-профілактичних програм формування соціальної відповідальності учнів в умовах шкільного середовища [1, с. 227 – 231; 9]. Комплексний підхід передбачає трансформацію громади на соціально безпечне середовище для функціонування всіх суб'єктів виховання підростаючого покоління (громада, дружня до сім'ї).

Значний інтерес для вітчизняних педагогів представляють освітньо-профілактичні програми щодо запобігання насильству під керівництвом офіцерів поліції, які обов'язково мають педагогічну освіту, проте ця практика у вітчизняних освітніх закладах відсутня. У США досвід соціальних партнерств в освіті, зокрема школи й сфери охорони правопорядку, медичних закладів, громадських організацій, інтенсивно поширюється упродовж останніх десятиріч. Зокрема, у зверненні американського уряду до громади «Успішні загальноосвітні школи для кожного учня до 2020 року» (англ. Great Public Schools for Every Student by 2020)

від 10 квітня 2009 року, були визначені пріоритетні умови трансформації школи в більш ефективне навчальне середовище: підтримка вчителів, збільшення вимог до вмотивованого навчання і самодисципліни шляхом запровадження програм навчання розсудливій соціально-відповідальній поведінці [2, с. 34].

Одним із найбільш активних державних інститутів, що співпрацює з учителями у сфері профілактики насильства та негативних явищ у закладах освіти, є Управління безпечних та вільних від наркотиків шкіл (англ. Office of Safe and Drug Free Schools – OSDFS). Управління створено в 1984 році під керівництвом Вільяма Модзелескі як підрозділ Міністерства освіти США, який займається дослідженням рівня безпеки в школах, розробленням та впровадженням профілактичних програм, спрямованих на виховання соціально відповідальних громадян. Чільним керівником Управління безпечних та вільних від наркотиків шкіл уряду Барака Обами з травня 2009 року є Кевін Дженінгс. Головною метою управління є створення соціально безпечних умов для навчання в школах, сприяння впровадженню та фінансуванню освітньо-профілактичних програм. Управління безпечних та вільних від наркотиків шкіл сприяє розробці як федеральної, так і регіональної освітньої і превентивної політики у наступних напрямках:

- психологічне здоров'я;
- програми запобігання наркотизації і насильству;
- антикризове планування (crisisresponseplanning);
- дослідження погроз (threatassessment);
- програми запобігання булінгу та конфліктам (anti-bullying and conflictre solution programs) [2].

У роботах американських науковців С. Еннета, Ш. Скетса та інших, присвячених аналізу соціально-педагогічних засад партнерства школи та поліції у соціально-виховній роботі закладів освіти, приділяється велика увага дослідженню змісту навчальних програм під керівництвом шкільних службовців [3; 5]. Прикладом такої роботи є програми профілактики і водночас корекції під керівництвом спеціально підготовлених офіцерів поліції для роботи з важковиховуваними неповнолітніми за програмами «D.A.R.E.» і «G.R.E.A.T.» [3; 5].

Проаналізуємо інноваційний потенціал найефективніших профілактичних програм, що набули статусу національних, увійшли до змісту навчальних програм в основній школі як інваріантна складова, а в старшій школі – за рахунок варіативної складової (факультативне навчання). Освітньо-профілактична програма «Навчання протистоянню наркозалежності – Спробуй» (англ. «Drug Abuse Resistance Education – D.A.R.E.») є ефективною стратегією, механізмом втілення якої є партнерство між школою, родиною, громадськими організаціями та органами захисту порядку. Метою програми «D.A.R.E.» є:

- дослідження динаміки злочинності в загальноосвітніх школах;
- запобігання третируванню серед учнів;
- протидія наркотизації;
- організація соціальної та фізичної безпеки життя всіх суб'єктів педагогічного процесу;
- налагодження взаємодії школи з органами охорони правопорядку у профілактиці негативних явищ серед неповнолітніх;
- формування соціальної відповідальності у школярів [3].

Освітньо-профілактична програма «D.A.R.E.» вперше була запроваджена в 1983 році в школах Лос-Анджелеса з ініціативи начальника управління поліції Деріла Гейтса (Daryl Gates) і за підтримки Міністерства освіти США та Управління ювенальної юстиції [5]. Програма «D.A.R.E.» набула популярності та поширена в 75% американських шкіл. З 1999 року до змісту програми увійшли компоненти позашкільної виховної роботи з учнями і батьками. На міжнародному рівні оновлена програма відома як «D.A.R.E. America». Необхідно додати, що останнім часом ця програма набула статусу міжнародної «D.A.R.E. International», оскільки 50 країн впроваджують цей досвід співпраці школи з поліцією, зокрема Канада, Німеччина, Куба, Мексика, Іспанія, Північна Корея, Туреччина тощо [5].

Одним із найпоширеніших методів формування правосвідомості учнів, спрямованих на формування світогляду особистості, що застосовується ресурсними шкільними службовцями, є переконання – спосіб впливу за допомогою логічно аргументованої інформації про наслідки алкоголізму, наркоманії і протиправної поведінки, представленої з практичного досвіду в роботі з неповнолітніми злочинцями у рамках навчання за програмами «D.A.R.E.», «G.R.E.A.T.». Аналізовані нами програми складаються з блоків для початкової, базової та старшої ланок середньої освіти. У початкових класах розглядаються питання збереження здоров'я, у середній школі важливим завданням є формування навичок соціальної компетентності та спілкування в процесі взаємодії з однолітками та вчителями. Для учнів старшої ланки середньої освіти створені інформативні блоки формування та розвитку навичок прийняття рішень і критичного мислення, навичок керування почуттями (уміння справлятися з почуттями горя і тривоги, з утратою, насильством, травмою).

Зміст навчального матеріалу ускладнюється відповідно до віку. Так, у посібнику для початкових класів оформлення малюнків дозволяє зацікавити учнів до продуктивного навчання. Навчальний курс спрямований

на формування в учнів молодшого шкільного віку необхідних знань і навичок для активної, свідомої участі в процесі життєдіяльності суспільства. Зазначений курс, що вивчається в 4–5 класах загальноосвітньої школи США, орієнтовано на наступні завдання: закласти основи здорового способу життя, дати початкові знання з валеології, сформувати навички безпечної поведінки. У ході вивчення курсу «D.A.R.E.» в більш старшому віці учні набувають низку основних умінь, зокрема:

- під керівництвом офіцера-вчителя аналізують наслідки небезпечної поведінки – вживання та розповсюдження наркоречовин серед неповнолітніх як в шкільному середовищі, так і поза школою;
- орієнтуються в системі законодавства, оволодівають елементарною правовою термінологією;
- зв'язно і логічно викладають матеріал з морально-правових проблем, готують короткі доповіді та виступають із ними, рецензують, доповнюють відповіді інших учнів;
- встановлюють з іншими особами конструктивні, а не поверхові відносини, мирно вирішують конфлікти;
- беруть участь в обговореннях, дискусіях, аргументовано висловлюють і відстоюють свою думку, роблять висновки, застосовують правові знання для пояснення фактів навколишнього життя і вибору варіанта безпечної поведінки в різних життєвих ситуаціях.

Головне завдання, що розв'язує цей курс, полягає у сприянні формуванню активної життєвої позиції, позитивних ціннісних орієнтацій. Крім того, запровадження цього курсу пов'язувалося з необхідністю розвивати в людині зі шкільного віку почуття гідності, усвідомлення своїх прав. Тому школа є тим виховним осередком, у якому учні колективно навчаються самоповазі та гідності на засадах розвитку навичок толерантного та мирного спілкування. Виховання у школярів переконань у необхідності дотримання правових норм – важлива умова підвищення ефективності профілактики правопорушень і негативних проявів поведінки, запобігання насильству, дискримінації в шкільному середовищі. На сучасному етапі програма «D.A.R.E.» вдосконалюється, зміст охоплює роботу за напрямками: педагогізація батьків, робота з неблагополучними родинами, організація дозвілля як важковиховуваних дітей, так і їхніх родин.

Варті уваги змістові та процесуальні особливості ще однієї освітньо-профілактичної програми, яка має назву «Навчання протистояти злочинним угрупованням – *Venix*» (англ. «Gang Resistance Education And Training – *G.R.E.A.T.*»), яка є логічним продовженням програми «D.A.R.E.» [4]. Ця превентивна програма спрямована на формування правосвідомості неповнолітніх, зокрема важковиховуваних учнів, під керівництвом учителів-офіцерів на засадах розвитку навичок спілкування (англ. *life-skills approach*), прийняття рішень і критичного мислення, керування емоціями (контроль над почуттям гніву) тощо.

Центральною ідеєю даної програми є формування в учнів загальноосвітніх шкіл необхідних складових індивідуальної захищеності від тиску однолітків, запобігання злочинним угрупованням на території кампусу школи. Програма «G.R.E.A.T.» включає такі структурні компоненти:

- навчальний план для учнів початкової школи 4–5 класів (англ. *elementary school curriculum*);
- навчальний план для учнів середньої школи 6–7 класів (англ. *middle school curriculum*);
- літня програма для неповнолітніх (англ. *summer component*);
- програма навчання для батьків, сімей (англ. *families component*) [4].

Програма створена в 1991 році за підтримки Міністерства юстиції США. З 1991 року більше ніж 7 000 поліцейських отримали сертифікати інструкторів «G.R.E.A.T.», близько 4 млн. учнів успішно закінчили навчання за цією програмою. З 1993 року програма набула статусу національної. У 1995 році Національним Інститутом досліджень у справах юстиції (англ. *National Institute of Justice*) було проведено лонгітудне дослідження ефективності даної програми серед випускників. Згідно з даними дослідження, після закінчення навчання за цією програмою спостерігається: зменшення рівня віктимізації серед неповнолітніх; зміна ставлення до злочинних угруповань (негативне); зменшення кількості факторів ризику; позитивна взаємодія з однолітками; співробітництво з органами охорони правопорядку [4].

Особливими рисами, якими поєднуються аналізовані нами освітньо-профілактичні програми, ми вважаємо партнерські зв'язки з органами охорони правопорядку, що сприяє розширенню кола суб'єктів соціально-виховної роботи, тим самим створюються сприятливі умови для розбудови школи як відкритої соціальної системи. Важливими формами навчання безконфліктному спілкуванню за програмами «D.A.R.E.», «G.R.E.A.T.» у школах США є демонстрування фільмів, робота з експертами, екскурсії до пенітенціарних установ. Їх використовують з метою демонстрування наслідків неправомірної поведінки, практичного використання методів запобігання насильству та іншим негативним явищам, стимулювання, обговорення й подання матеріалу. Кульмінаційним моментом навчання за програмами є написання есе, отримання сертифікатів.

Важливо відмітити, що учні, які успішно закінчили навчання за програмами «D.A.R.E.», «G.R.E.A.T.», продовжують навчати інших за методом «рівний – рівному» (англ. *peer education*). Участь у просвітницькій діяльності за програмами «D.A.R.E.», «G.R.E.A.T.» націлена на сприяння здоров'ю та безпечній поведінці –

це ефективна умова формування здорових основ життєдіяльності молоді людини. Вона сприяє задоволенню базових потреб підлітка в різноманітній творчій діяльності, визнанні та повазі з боку оточуючих, самореалізації і самоствердженні, задоволенні й успіху, сприяє розвитку соціальної компетентності та відповідальності.

Теоретичні та практичні засади проаналізованих нами освітньо-профілактичних програм є цікавими і продуктивними для українських педагогів, освітян і батьків, оскільки можуть бути використані для розв'язання проблеми насильства і конфліктів у шкільному середовищі, виховання звичок толерантної поведінки, набуття учнями досвіду моральної та соціально відповідальної поведінки, навчання здоровому способу життя на засадах розвитку навичок через партнерську взаємодію школи з органами охорони правопорядку.

На нашу думку, такі освітньо-профілактичні програми становлять значний інтерес для української педагогіки і за належної адаптації можуть бути використані у процесі вдосконалення вітчизняної системи морального виховання як молоді, так і всіх членів громади, а також є перспективними напрямками виховної роботи, що забезпечують реконструкцію педагогічного процесу на основі демократичних принципів. Зауважимо, що однією з тенденцій розвитку концепцій морального виховання учнів у сучасній педагогіці США є посилення інтересу до організації шкільних громад як добровільної форми дитячих об'єднань, що діють на основі спільного навчання, сусідства, ідей тощо. Взаємодія громадських служб зі школою дає можливість розбудувати школу як відкриту соціальну систему через впровадження ефективних форм соціального партнерства з представниками інших сфер суспільного життя, зокрема спеціалістами правозахисту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чернякова А. Партнерство школи й органів охорони правопорядку в профілактиці негативних явищ в учнівському середовищі: досвід США / А. Чернякова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Л. Українки. Серія: Педагогічні науки. – Луцьк: Волинський національний університет імені Л. Українки, 2010. – Вип. 13. – С. 227–231.
2. Як боротись з насиллям в школі? (Проблема насильства та агресивних дій учнів ЗОШ і як їй протистояти): [навчально-методичний посібник / за ред. О. Луценко]. – Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2012. – 107 с.
3. Ennett S. How Effective Is Drug Abuse Resistance education? A meta-analysis of Project DARE outcome evaluations / S. Ennett, N. Tobler, C. Ringwalt, R. Flewelling // American journal of Public Health. – 1994. – № 84 (9). – P. 1394–1401.
4. Gang Resistance Education and Training [Online resource]. – Access : <http://www.great-online.org>.
5. Skaggs Sh. Drug Abuse Resistance Education [Online resource] / Sh. Skaggs // Encyclopedia of Substance Abuse Prevention, Treatment, & Recovery. SAGE Publications. – 2008. – Access : http://sage-ereference.com/substance/article_n124.html.

Сюзанна Шидлюх,
студентка,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ВИКОРИСТАННЯ АРТ-ТЕРАПІЇ У КОРЕКЦІЙНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ-ЖЕРТВАМИ НАСИЛЛЯ

У статті розкрито терапевтичний потенціал індивідуальної та групової арт-терапії та обґрунтовано доцільність її застосування в якості основного чи допоміжного методу лікувально-корекційного впливу щодо дітей, які постраждали від насильства. Проаналізовано зарубіжний досвід психологічного супроводу дітей-жертв насильства з емоційними, психічними та фізичними порушеннями в ході їх занять образотворчою творчістю з метою лікування та реабілітації.

Suzanna Shydlukh

ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCE OF USING ART THERAPY IN CORRECTIONAL WORK WITH CHILDREN VICTIMS OF VIOLENCE

The article outlines the therapeutic potential of individual and group art therapy and proves the necessity to use it as a primary or supplementary method of treatment and correctional work with children victims of violence. Foreign experience of psychological work with children victims of violence with emotional, mental and physical disabilities during their fine art activities in the process of treatment and rehabilitation is analyzed.

Арт-терапія є найбільш давньою та природною формою корекції емоційного стану, яку можна використовувати для зняття накопиченої психічної напруги, заспокоєння чи зосередження. Водночас, це спеціалізована форма психотерапії та розвиваючої психології, заснована на творчому самовираженні за

допомогою різних видів мистецтва (живопис і малюнок, ліплення, музика, танець, театр). Творчість як дитини, так і дорослого, реалізована у процесі арт-терапії, дає можливість у символічній формі висловити та відтворити внутрішні почуття, переживання, сумніви, конфлікти та сподівання, повторно пережити важливі події, позаяк спонтанна образотворча діяльність здатна виражати неусвідомлений зміст психічного життя [7].

Активний розвиток арт-терапії в нашій країні і за кордоном супроводжується дослідженням її терапевтичного потенціалу щодо різних патологічних станів і категорій клієнтів. Значний інтерес у спеціалістів породжений можливістю застосування арт-терапії в якості основного чи допоміжного методу лікувально-корекційного впливу щодо дітей, які постраждали від насильства, перенесли одноразову або багаторазову психічну травму, пов'язану з насильством.

Наявні в науковій літературі дані вказують на значний потенціал арт-терапії в наданні допомоги дітям-жертвам насильства. Невербальний характер вираження травматичного досвіду в ході арт-терапії робить ситуацію роботи з матеріалом безпечнішою для клієнта. Велике значення має і те, що художня експресія доступна як дорослим, так і дітям; вона здатна заціпати досвід, пов'язаний з різними стадіями психічного розвитку, в тому числі дуже ранніми. В останні роки зростає також інтерес фахівців до визначення графічних індикаторів перенесеного насильства, що може мати велике значення як для діагностики викликаних ним порушень психічної діяльності, так і в експертній роботі, пов'язаній з проведенням розслідувань випадків насильства.

Науковці підкреслюють цінність використання арт-терапії в роботі з дітьми та підлітками, які постраждалими від сімейного [2; 6], сексуального [2; 4; 5] та інших видів насильства [1; 3; 7; 8]. Це пов'язано з невербальним характером експресії під час сеансів арт-терапії, що дозволяє відреагувати складні почуття, у тому числі деструктивні тенденції. При цьому, завдяки використанню різних матеріалів і образів, дитина може висловлювати подібні переживання, не завдаючи шкоди ані собі, ані оточуючим [2, с. 8].

О. Копитін наголошує, що образотворча діяльність сама по собі може бути потужним терапевтичним фактором, оскільки допускає різні способи поведінки з художніми матеріалами. Одні з них дозволяють досягати седативного ефекту і знімати емоційну напругу. Інші – відреагувати травматичний досвід і досягти над ним контролю. Перенесення почуттів клієнта на образотворчі матеріали і образи також робить арт-терапевтичний процес більш психологічно і фізично безпечним для обох сторін і надає додаткові можливості для рефлексії та когнітивного опрацювання травматичного досвіду з опорою на метафори і засоби символічного дискурсу.

Винятково цінним при роботі з дітьми-жертвами насильства є те, що у своїх відносинах з фахівцем дитина може встановити оптимальну для себе психологічну дистанцію, оскільки художні матеріали та образи є своєрідними посередниками в його транзакціях з фахівцем. Натомість використання лише вербальних засобів комунікації робило б травмовану дитину занадто вразливою у терапевтичних відносинах [2, с. 9].

У науковій праці О. Копитіна «Арт-терапія жертв насилія» (Москва, 2009) здійснено теоретичний аналіз результатів практичного використання арт-терапії зарубіжними науковцями, психологами-практиками, психотерапевтами [2]. Акцентується на тому, що завдяки арт-терапії дитина стає спроможною відновити втрачене почуття власної гідності (Franklin, 1992; Stember, 1980) і реалізувати більш широкий репертуар захисно-приспосувальних реакцій. Деякі автори також відзначають велику цінність фізичного контакту жертв насильства з різними матеріалами, що дозволяє не тільки відреагувати травматичний досвід (Sagar, 1990), а й оживити сферу фізичних відчуттів, заблокованих у результаті травми (Carozza & Hierstiener, 1982).

При роботі з дітьми-жертвами насильства в даний час використовується як індивідуальна, так і групова арт-терапія [1; 4; 6]. Підходи до індивідуальної арт-терапії можуть бути різними, в тому числі за ступенем директивності фахівця. Хейгуд (Hagood, 1992) стверджує, що до тих пір, поки не буде використана та чи інша форма директивної терапії, дитина уникатиме обговорення переживань, пов'язаних, наприклад, із сексуальним насильством. Левінсон (1986) описує «терапію, що вивільняє почуття» у формі організованої ігрової діяльності, яка сприяє відреагуванню почуттів, пов'язаних з перенесеною психотравмою.

Водночас інтенсивний характер відносин при індивідуальній арт-терапії створює потенційно небезпечну ситуацію для клієнта, здатну провокувати травматичний досвід (Young & Corbin, 1994). Довіра дитини, що пережила насильство, до психотерапевта нерідко формується дуже повільно, і це може відбутися лише за наявності чітких меж і структури психотерапевтичних відносин, а також при безумовному прийнятті арт-терапевтом її переживань і образотворчої продукції (Malchiodi, 1990).

На відміну від індивідуальної терапії, групова терапія позбавлена тих складних моментів, які пов'язані з інтенсивними терапевтичними відносинами і втручаннями арт-терапевта в особистий простір дитини. Тому більшість клініцистів рекомендують використовувати в роботі з жертвами сексуального насильства насамперед групову арт-терапію (Knittle & Tuana, 1980; Steward et al 1986). Ця форма терапії також дозволяє долати почуття соціальної ізоляції і стигматизованості, пережиті багатьма жертвами сексуального насильства

(Knittle & Tuana, 1980; Carozza & Hierstiener, 1982; Berliner & Ernst, 1984; Wolf, 1993), а також дітьми з дисфункційних сімей.

Поряд з груповими заняттями, з постраждалими від насильства дітьми рекомендують проводити групові заняття спільно з матерями та іншими близькими дитині особами, про що пише, наприклад, Хейгуд (1991).

Проведене у Великобританії дослідження (Мерфі, 2001), спрямоване на визначення того, які форми арт-терапії найбільш часто використовуються в роботі з неповнолітніми жертвами сексуального насильства, показало, що діти до п'яти років брали участь, головним чином, в індивідуальній арт-терапії, в той час як підлітки займалися, здебільшого, в групах. Групова арт-терапія, як правило, була розрахована на більш короткий термін і тривала не більше дев'яти місяців. Деякі респонденти в дослідженні Дж. Мерфі також відзначали, що певна директивність на початку індивідуальних занять сприяла зниженню тривоги (під директивністю мали на увазі, зокрема, читання історії чи казки, або пропозицію використовувати конкретні образотворчі засоби).

При проведенні групової арт-терапії, як правило, виникає необхідність організувати спільну роботу учасників, а тому елементи директивності будуть неминучі. Водночас, директивність в одних випадках може зводитися до підтримання спеціалістом певної структури занять та підтримання їх чітких часових меж, при наданні учасникам значної свободи дій. В інших випадках ведучі дають учасникам груп різні завдання або теми, або рекомендують їм ті чи інші конкретні матеріали і способи діяльності, вважаючи, що це сприяє зняттю напруги і дозволяє запобігти хаотичному «вихлопуванню» почуттів [4].

На сьогоднішній день існує велика кількість публікацій, присвячених дослідженню графічних ознак перенесеного дітьми насильства. Предметом підвищеної уваги серед фахівців у сфері психічного здоров'я, насамперед арт-терапевтів, стає виявлення графічних індикаторів перенесеного сексуального насильства (Cohen&Phelps, 1985; Sidun&Rosenthal, 1987; Hibbard&Hartmann, 1990). У США, наприклад, є випадки використання дитячих малюнків як свідчень вчиненого злочину, при цьому арт-терапевти іноді беруть участь у розслідуванні в якості експертів.

Загалом, образотворча продукція і способи поведінки дітей з різними образотворчими матеріалами відрізняються більшою варіабельністю порівняно з дорослими, а тому суттєве значення мають візуально-графічні індикатори насильства. Символічні елементи зображення, що мають велику значимість у діагностиці сексуального насильства у дорослих, не можуть при роботі з дітьми розглядатися в якості надійних індикаторів насильства хоча б тому, що здатність до символічної експресії проявляється у дітей в процесі арт-терапії поступово. Такій експресії часто передують досимволічні образотворчі форми та найпростіші маніпуляції з матеріалами.

Якщо говорити про найбільш характерні образотворчі прояви для дітей-жертв насилля, то, згідно С. Сагара (1990), такі діти нерідко намагаються змішувати різні фарби і матеріали, які вони потім розмазують по плоскій поверхні або вміщують у будь-яку місткість для того, щоб арт-терапевт зберіг їх у надійному місці. Подібні дії дітей можуть виражати якусь «таємницю», яку дитина до цього тримала в собі.

Під час образотворчої діяльності діти, які перенесли сексуальне насильство, часто використовують велику кількість води чи іншої рідини. Дитина прагне зберегти подібний розчин або «кашу» протягом декількох тижнів, закриваючи його в будь-якій місткості. Іноді діти заявляють, що цей розчин є «отрутою» або «ліками». Художні об'єкти та матеріали часто стають для таких дітей своєрідним об'єктом для спрямування деструктивних дій (Sagar, 1990; Levinson, 1986). Нерідко деструктивні маніпуляції набувають особливо активного характеру, призводячи до забруднення довкілля та самої дитини. Іноді деструктивні дії діти спрямовують на спеціаліста або на самих себе.

Більшість арт-терапевтів, які були респондентами в дослідженні Дж. Мерфі (2001), відзначали прагнення дітей псувати «хороші» чи «чисті» малюнки шляхом їх зафарбовування, спалювання або проколювання: ця тенденція певним чином пов'язувалася з тим, що діти, які є жертвами насильства, самі схильні його здійснювати. Гнів і бажання покарати кривдника спрямовується на образотворчі матеріали і є причиною пошкодження вже створених образів. Глиняні фігурки мнуть чи проколюють, сиру глину можуть кинути в малюнок із зображенням кривдника, можуть м'яти готові малюнки і кидати їх у відро для сміття, топтати або рвати на шматки.

Деякі діти, які пережили насильство, в процесі образотворчої діяльності неусвідомлено «програють» травматичну ситуацію знову і знову, немов намагаючись знайти над нею контроль. У той же час, враховуючи символічну, метафоричну природу художніх образів, дитиною, як правило, не усвідомлюється їх зв'язок з конкретними обставинами насильства [1; 5]. Для таких дітей також характерне створення зображень неповноцінних персонажів, а також таких, які відчувають страх і відчай, або знаходяться в небезпечній для них ситуації. Це може відображати особливості самосприйняття таких дітей. Подібні особливості образу Я

дітей-жертв насильства добре проявляються як в спонтанній, так і спеціально організованій образотворчій діяльності, у тому числі при використанні деяких проєктивних графічних методик (н-д, тестів Сільвер).

У художній діяльності дітей з неблагополучних сімей, які пережили насильство, а також тих, хто став свідком сцен насильства, часто присутні повторювані елементи. Такі діти використовують мистецтво для самозаспокоєння, часто зображаючи повторювані лінії, штрихи і точки при малюванні, змішуючи і накладаючи фарби одна на одну.

В останні роки для визначення ознак перенесеного насильства в образотворчій продукції дітей стали застосовуватися спеціальні арт-терапевтичні діагностичні методики, такі як рисункові тести Сільвер і діагностична малюнка серія (ДМС). Тест «Діагностична малюнка серія» був розроблений американськими арт-терапевтами Барбарою Лесовіц, Шійрою Сінгер, Ганною Райнер і Беррі Коеном в 1982 році (Lesovitz, Singer, Rayner, Cohen) як системний інструмент арт-терапевтичних досліджень. Деякі арт-терапевти почали використовувати ДМС в роботі з дітьми, які перенесли різні форми сімейного насильства, а також які були свідками насильства над матерями (Woodward, 1998).

Виходячи з наявних публікацій, пов'язаних з дослідженнями механізмів і ефектів образотворчої діяльності людей в умовах психічної норми і патології, Келіш (Calisch, 1992) називає такі основні переваги використання візуальних, символічних образів і образотворчої діяльності, терапії та саморегуляції:

- образи дозволяють висловлювати почуття; вони також викликають різноманітні емоційні реакції і слугують психологічним змінам;
- символічні образи зачіпають як свідомий, так і несвідомий рівні психічної діяльності, забезпечують доступ до довербальних форм психічного досвіду; допомагають у розкритті проблемного психологічного матеріалу і в подоланні захистів;
- символічні образи розкривають минулий та поточний досвід, а також дозволяють висловлювати уявлення про майбутнє; нові ситуації і моделі поведінки можуть бути змодельовані і програні в образній формі, перш ніж вони знайдуть своє вираження в реальній поведінці і будуть осмислені;
- символічні образи сприяють абстракції і формуванню комплексних уявлень.

Усе це у сукупності може мати велике практичне значення при наданні арт-терапевтичної допомоги жертвам насильства.

Аналіз зарубіжного досвіду психологічної допомоги та супроводу дітей-жертв насилля дає підстави для висновку про терапевтичний потенціал індивідуальної та групової арт-терапії та доцільність її застосування в якості основного чи допоміжного методу лікувально-корекційного впливу щодо дітей, які постраждали від насильства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Елисеєва Т. А. Место арттерапии в системе реабилитации несовершеннолетних / Т. А. Елисеєва / Работник социальной службы. – 2007. – № 1. – С. 57 – 63.
2. Копьтин А. И. Арт-терапия жертв насилия / Сост. А. И. Копьтин. – М. : Психотерапия, 2009. – 144 с.
3. Мардер Л. Мир цветов и чувств : [цикл арт-терапевтических занятий с детьми дошкольного и младшего школьного возраста] / Л. Мардер / Школьный психолог (Прил. к газ. «Первое сентября»). – 2006. – №20. – С. 19 – 30.
4. Мэнделл Дж. Г. Групповая психотерапевтическая работа с детьми, перенесшими сексуальное насилие / Дж. Г. Мэнделл, Л. Дамон при участии П. К. Кастальдо и др. ; пер. с англ. А. В. Байгузова. – М. : Генезис, 1998. – 160 с.
5. Мэрфи Дж. Арт-терапия в работе с детьми и подростками, перенесшими сексуальное насилие // Практикум по арт-терапии / Под ред. А. И. Копытина. – СПб. : Питер, 2001.
6. Струевич С. Н. Использование арттерапевтических технологий в работе с детьми, пережившими семейное насилие / С. Н. Струевич // Работник социальной службы. – 2009. – № 2. – С. 68 – 79.
7. Уэлси К. Часть целого : арт-терапия в школе // Исцеляющее искусство : Журнал арт-терапии. – 2000. – Т. 3. – № 2. – С. 16 – 34.
8. Хеуш Н. Контрперенос арт-терапевта : Работа с беженцами – жертвами организованного насилия // Арт-терапия – новые горизонты / Под ред. А. И. Копытина. – Москва : Когито-Центр, 2006.

Krzysztof Juszczak,
doktor, adiunkt,
Akademia Pomorska w Słupsku,
Instytut Pedagogiki i Pracy Socjalnej,
Zakład Pedagogiki Społecznej i Resocjalizacji

PRZYCZYNEK DO PRAW DZIECKA

W całym systemie prawa międzynarodowego jedną z najważniejszych idei stała się ochrona praw dzieci. Potrzebę taką wyrażono w różnych dokumentach. Deklaracja otaczania dzieci szczególną troską znalazła się już w genewskiej Deklaracji Praw Dziecka z 1924 roku oraz w Deklaracji z 1959 roku. Najpełniej, jak dotychczas, prawa dzieci do zaspokajania ich potrzeb, do właściwego traktowania wyrażone zostały w podpisanej przez niemal wszystkie kraje Konwencji o Prawach Dziecka z 1989 roku. Wyzaczyła ona standardy opieki i wychowania dzieci, do których powinno się dążyć, oraz określiła sytuacje, w których dzieciom należy się ochrona i specjalne środki zabezpieczające ich potrzeby. Na tym tle zarysowuje się jednak problem efektywności przyjętych rozwiązań.

Niniejsze opracowanie ukazuje ewolucję norm prawa w zakresie ochrony praw dziecka, jak również kwestię skuteczności respektowania tych norm.

Кишинюф Ющак

ВНЕСОК У ПРАВА ДИТИНИ

У всій системі міжнародного права однією з найважливіших ідей став захист прав дітей. Ця потреба виражається в різних документах. Потреба дітей в особливому догляді знайшла своє відображення вже в Женевській декларації прав дитини 1924 року і в Декларації 1959 року. Найбільш повно, на сьогоднішній день, права дітей на задоволення своїх потреб та на належне поводження знайшли своє відображення в підписаній практично всіма країнами Конвенції про права дитини 1989 року. Вона визначила стандарти з догляду та виховання дітей, до яких слід прагнути, а також окреслила ситуації, за яких діти повинні отримувати захист і спеціальні засоби, що забезпечують їхні потреби. На цьому тлі, однак, окреслюється проблема ефективності прийнятих рішень.

Це дослідження показує еволюцію норм права у сфері захисту прав дітей, а також успішності дотримання цих стандартів.

Kshyshtof Yushchak

CONTRIBUTION TO CHILDREN'S RIGHTS

The protection of children's rights is one of the most significant ideas of the entire international law system. The necessity to protect children's rights is reflected in various documents. The need of special care for children was reflected in World Child Welfare Charter signed in Geneva in 1924 and in 1959 Declaration. For the time being, the most comprehensive document to protect the rights of children to proper attitudes and have their needs met is the Convention on the Right of the Child, signed in 1989 by almost every state. It sets the best standards of care and education for children and outlines situations in which children are eligible to receive protection and special measures to satisfy their requirements. However, a problem of the efficiency of decision-making is getting apparent in this regard.

This survey demonstrates the evolution of the legal provisions in the area of children's rights and improved efficiency of observation of these standards.

My, dorośli, na wiele potrzebnych
nam rzeczy możemy poczekać.
Dziecko nie może. Właśnie teraz
formułują się jego myśli, rozwija umysł.
Nie możemy mu powiedzieć: Jutro.

G. Mistral

Nikt nie ma zastrzeżeń, że dziecko ma prawo do opieki, ale już niewielu przyznaje mu prawo do samostanowienia. Wbrew temu, co wiele lat temu mówił Janusz Korczak, iż «nie ma dziecka – jest człowiek» [5, s. 7] dorośli często traktują dzieci w sposób instrumentalny: własność rodziców, przedmiot podlegający urabianiu przez nauczycieli. A przecież, jak argumentuje autor, «Dzieci stanowią trzecią część ludzkości, dzieciństwo stanowi trzecią część życia. Dzieci nie będą dopiero, a już są ludźmi. Z płodów i bogactw ziemi należy im się trzecia część – i z prawa, a nie z łaski. Owoce jednej trzeciej części zwycięstw ludzkiej myśli im się należą» [4, s. 75]

Przez całe wieki hołdowano przekonaniu, że dziecko, będąc zaledwie «materiałem» na człowieka, wymaga surowego traktowania i bezwzględного dyscyplinowania, ponieważ tylko w ten sposób może wyrosnąć na pełnowartościową jednostkę. Jako rzecz naturalną, aprobowaną przez obowiązujące normy religijne, obyczajowe i kulturowe, traktowano krzywdzenie dzieci, dzieciobójstwo.

O wszystkich ważnych dla dziecka sprawach decydował ojciec. Wśród tych ważnych spraw znajdowała też swoje miejsce najważniejsza – życie dziecka, którego pełnym dysponentem był właśnie ojciec [8, s. 7].

Za przełom w historii praw przyznawanych dziecku można uznać edykt cesarza Walentyniana I, który to w Rzymie, w 365 roku zniósł przysługujące ojcu prawo życia i śmierci. Zakazane zostało zarówno zabicie, jak i porzucenie dziecka; czyny te uznano za przestępstwo. Pozostawiono ojcu prawo karcenia dzieci [8, s. 7].

Jednocześnie jednak upłynąć musiało wiele setek lat, aby do społecznej świadomości wkroczyło choćby pojęcie «dzieciństwa», co nastąpiło pod koniec XVI wieku. Trzeba było dalszych dwustu lat, aby J.J. Rousseau zauważył, że dzieciom powinny przysługiwać prawa obywatelskie, a kolejnych stu kilkudziesięciu, by pojawił się międzynarodowy ruch na rzecz ochrony praw dzieci.

Zapoczątkowała go historia 8-letniej Mary Wilson z Baltimore, która była regularnie maltretowana fizycznie przez matkę. Pomocy udzielili jej członkowie lokalnego oddziału stowarzyszenia przeciwdziałania okrucieństwu wobec zwierząt [1, s. 9]. Pod wpływem tamtych wydarzeń, od 1874 roku w USA powstało ponad 200 różnych inicjatyw, mających na celu ochronę dzieci przed przemocą, dostrzeżono bowiem społeczne położenie dziecka i uznano, że wymaga ono odrębnego traktowania i opieki. Sformułowano wówczas pojęcie «ochrona dzieciństwa» [7] rozumiane jako działania państwa, samorządów i organizacji społecznych, których celem jest zapewnienie dziecku warunków do prawidłowego rozwoju. Tym samym dziecko zostało uznane za pełnowartościowego człowieka, za istotę, której przynależą prawa.

Stopniowo także w innych krajach zaczęły powstawać organizacje chroniące dzieci i zabiegające o prawa dla nich. W 1913 roku w Belgii odbył się I Międzynarodowy Kongres Opieki nad Dzieckiem, podczas którego zaproponowano powołanie międzynarodowego stowarzyszenia opieki nad dzieckiem. W 1920 z trzech organizacji: Międzynarodowego Czerwonego Krzyża (Genewa), Komitetu Pomocy Dzieciom (Bern) i Towarzystwa Funduszu Ratowania Dzieci (Londyn) – wyłonił się Międzynarodowy Związek Pomocy Dzieciom. Związek ten w 1923 roku podjął uchwałę zwaną Deklaracją Praw Dziecka (Deklaracja Genewska). Została ona przyjęta w 1924 roku przez Zgromadzenie Ogólne Ligi Narodów [8]. W preambule deklaracji zapisano, że «mężczyźni i kobiety wszystkich narodowości uznają, że ludzkość powinna dać dziecku wszystko, co posiada najlepszego, i stwierdzają, że ciąży na nich, bez względu na rasę, narodowość i wyznanie wyspecyfikowane następnie obowiązki» [7]. Po raz pierwszy dostrzeżono zatem podmiotowość dziecka i potrzebę ochrony jego podstawowych praw. Stwierdzono: 1) dziecku powinno się dać możliwość normalnego rozwoju fizycznego i duchowego; 2) dziecko głodne powinno być nakarmione, dziecko chore pielęgnowane, dziecko wykołajone wrócone na właściwą drogę, dziecko opuszczone i sierota – wzięte w opiekę i wspomagane; 3) dziecko powinno przed innymi otrzymać pomoc w czasie klęski; 4) dziecko powinno być przygotowane do zarobkowania na życie i zabezpieczone przed wszelkim wyzyskiem; 5) dziecko winno być wychowane w wierze, że jego najlepsze cechy powinny być oddane na usługi współbraci.

Ważnym krokiem w ewolucji praw przyznawanych dzieciom było proklamowanie w 1959 roku przez Zgromadzenie Ogólne NZ Deklaracji Praw Dziecka. Rola tego dokumentu polega przede wszystkim na znaczącym rozszerzeniu katalogu praw dzieci. W ramach 10 zasad wymienia się: 1) równość wszystkich dzieci, bez żadnego wyjątku i różnicy; 2) możliwość szczególnej ochrony prawnej; 3) prawo do nazwiska i obywatelstwa; 4) możliwość korzystania z opieki społecznej; 5) szczególną opiekę nad dziećmi specjalnej troski; 6) miłość i zrozumienie jako podstawę rozwoju; 7) bezpłatną i obowiązkową naukę na poziomie przynajmniej podstawowym; 8) pierwszeństwo w zakresie otrzymywania wszelkiej ochrony i pomocy; 9) pełną ochronę przed zaniedbaniem, okrucieństwem i wyzyskiem; 10) wychowywanie w duchu pokoju, zrozumienia, braterstwa, tolerancji.

Po kolejnych trzydziestu latach – w tym blisko jedenastu latach prac nad projektem – w 1989 roku Organizacja Narodów Zjednoczonych jednomyślnie uchwaliła Konwencję o Prawach Dziecka. Weszła ona w życie w 1990 roku z chwilą ratyfikowania jej przez 20 państw. Nazywana jest światową konstytucją praw dziecka. Składa się z preambuły zawierającej założenia ogólne oraz z trzech części postanawiających.

Tworząc katalog praw dziecka kierowano się następującymi zasadami: 1) zasada dobra dziecka – wszelkie działania muszą być podejmowane z uwzględnieniem najlepiej pojętego interesu dziecka; 2) zasada równości – wszystkie dzieci (niezależnie od ich cech) są równe wobec prawa; 3) zasada poszanowania praw i odpowiedzialności obojga rodziców – państwo szanuje autonomię rodziny i ingeruje jedynie w szczególnie uzasadnionych przypadkach; 4) zasada pomocy państwa – państwo zobowiązane jest do wspierania i zabezpieczenia socjalnego rodzin (w szczególności potrzebujących pomocy).

Zbiór praw przyznanych dziecku w Konwencji obejmuje prawa cywilne (prawa i wolności osobiste, najważniejsze z nich to: prawo do życia i rozwoju, obywatelstwa, tożsamości, do prywatności, religii, wyrażania własnych poglądów, prawo do wolności od przemocy), socjalne (prawo do odpowiedniego standardu życia, ochrony zdrowia i zabezpieczenia socjalnego, wypoczynku i czasu wolnego), kulturalne (prawo do nauki, korzystania z dóbr kultury, prawo do informacji i znajomości swoich praw) oraz polityczne (prawo stowarzyszania się i pokojowych zgromadzeń).

Jak stwierdził James P. Grant, dyrektor wykonawczy UNICEF, Konwencja wysoko uplasowała dzieci na porządku dziennym spraw krajowych i międzynarodowych tworząc twardy fundament dla nowej etyki na rzecz dzieci, które posiadają niezbywalne prawa o nie mniejszej wartości niż prawa dorosłych.

Istotne jest, że obok przedstawionych wyżej aktów o charakterze ogólnym, uniwersalnym przyjęto szereg międzynarodowych aktów szczegółowych dotyczących albo określonych praw, albo określonych grup osób. Charakter taki ma m. in. Deklaracja z 1974 r. o ochronie kobiet i dzieci na wypadek zagrożenia w czasie konfliktu zbrojnego. Na jej mocy Zgromadzenie Ogólne ONZ zaleciło rządowi podjęcie starań zmierzających do zapewnienia kobietom i dzieciom ochrony przed skutkami wojny. Wszelkie formy represji oraz nieludzkiego traktowania kobiet i dzieci są, w myśl postanowień Deklaracji, działaniami o charakterze przestępczym [3].

Na gruncie międzynarodowym istotną rolę w zakresie zabezpieczania praw dzieci pełnią także różnego rodzaju organizacje. Wśród nich znajdują się: UNICEF (Fundusz Narodów Zjednoczonych na Rzecz Dzieci), UNESCO (Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury), FAO (Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Wyżywienia i Rolnictwa), WHO (Światowa Organizacja Zdrowia), ILO (Międzynarodowa Organizacja Pracy).

W Polsce głównym źródłem dla kształtowania przepisów prawa dotyczących ochrony praw dziecka jest Konstytucja.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej zawiera podstawowe postanowienia odnoszące się do otoczenia przez państwo troskliwą opieką dzieci, zapewnienia im najszerszych możliwości rozwoju, prawa do nauki. Z kolei na rodziców nakłada obowiązek wychowania dzieci na prawych i świadomych swych obowiązków obywateli. Dokument stanowi również o prawie dziecka do ochrony przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją.

Konkretyzacja postanowień Konstytucji dotyczących praw dziecka zawarta jest w szeregu aktach ustawodawczych, przede wszystkim: Kodeksie Rodzinnym i Opiekuńczym, Kodeksie Cywilnym, Kodeksie Pracy, Kodeksie Karnym, Ustawie o Postępowaniu w Sprawach Nieletnich, Ustawie o systemie oświaty [2, s. 17].

Na straży ochrony praw dziecka, obok państwa stoi również szereg instytucji. Są to m. in.: Komitet Ochrony Praw Dziecka, Ogólnopolskie Pogotowie dla Ofiar Przemocy w Rodzinie oraz Rzecznik Praw Dziecka, do zadań którego należy podejmowanie działań na rzecz pełnego i harmonijnego rozwoju dziecka, z poszanowaniem godności i podmiotowości, ochrona przed przemocą, wyzyskiem, demoralizacją, zaniedbywaniem oraz złym traktowaniem.

Mogło by się wydawać, że wszelkie działania zmierzające do ochrony praw najmłodszych zamknęły okres postrzegania dziecka jako przedmiotu opieki i ochrony gwarantowanej prawem a otworzyły okres formalnego zabezpieczania jego praw, czyli położyły akcent na traktowanie dziecka jako podmiotu prawa. Faktem jednak pozostaje, że dzieci wciąż jeszcze postrzegane są raczej jako przedmiot obowiązków ciążyących na dorosłych, a nie jako istoty niezależne, pełnoprawni członkowie społeczeństwa, którym z tej właśnie racji przysługują różnorodne uprawnienia.

Do chwili obecnej nie wypracowano w pełni skutecznych metod egzekwowania praw dzieci zapisanych w oficjalnych dokumentach, a codzienne obserwacje pokazują mało optymistyczny obraz ich przestrzegania. Często spotykamy się ze stosowaniem wobec nich różnych form przemocy, nadużywaniem władzy, zaniedbywaniem obowiązków. Przy czym, wyszczególnione zachowania odnoszą się zarówno do bezpośrednich opiekunów dzieci, jak też instytucjonalnych form opieki nad nimi. Sytuacja ta jest sprzeczna z wymaganiami, jakie stawia się podmiotom życia społecznego, politycznego i gospodarczego odnośnie ich obowiązków wobec dzieci.

W Polsce, w przeciwieństwie do rozwiniętych krajów demokratycznych, w których problematyka praw dzieci jest stałym elementem rozważań naukowych i debat społecznych, zagadnienia te są rzadko podejmowane. Nie prowadzi się też ewidencji i statystyk dotyczących łamania praw dzieci. Jednak dane pośrednie wskazują, że jest to problem występujący często, we wszystkich środowiskach społecznych, oraz nasilający się.

Musimy zatem pamiętać, że nawet najlepsze regulacje prawne, nie wystarczą, żeby zmienić sytuację, nie przyniosą korzyści, jeśli nie będziemy dążyć do przygotowania młodych ludzi do życia w społeczeństwie jako indywidualnie ukształtowanej jednostki wychowanej w duchu pokoju, godności, tolerancji i równości.

Contribution to children's rights/

In the whole system of international law, one of the most important issues has become a child protection. Such a need was expressed in various documents. A Declaration of giving special care to all children was expressed in World Child Welfare Charter signed in Geneva in 1924 as well as in Declaration signed in 1959. The rights of the children to fulfill their needs, and to proper treatment were expressed the most fully in Convention on the Rights of the Child in 1989, signed by nearly all countries. The Convention established standards of care and upbringing of children, that should be aimed at, and it described situations, in which children should have protection and special means for securing their needs. On such grounds there occurs a problem of effectiveness of the agreed solutions.

The study shows the evolution of standards in law in the scope of children rights protection, as well as the issue of effectiveness of respecting these norms.

BIBLIOGRAFIA

1. Czyż E. Prawa dziecka / E. Czyż. – Warszawa. – 2002.
2. Dutkiewicz J. Pirogowicz I., Steciwko A., Ochrona prawna dziecka i rodziny (prawo polskie i standardy prawa międzynarodowego), (w:) A. Steciwko A., Pirogowicz I. (red.), Dziecko i jego środowisko. Prawa dziecka – dziecko krzywdzone. – Wrocław. – 2005.
3. Klimek M. Ochrona praw dziecka w systemie prawa międzynarodowego XX wieku [Wersja elektroniczna] / M. Klimek. – Dostęp: www.pedkat.pl/images/czasopisma/pk8/art11.pdf.
4. Korczak J. Modlitwa wychowawcy. Pisma wybrane / J. Korczak. – Warszawa. – 1986. – tom IV.
5. Korczak J. Prawa dziecka do szacunku. Pisma wybrane / J. Korczak. – Warszawa. – 1986. – tom I.
6. Szymańczak J. Konwencja o Prawach Dziecka ONZ [Wersja elektroniczna] / J. Szymańczak. – Dostęp : http://biurose.sejm.gov.pl/teksty/i_684.htm.
7. Szymańczak J. Konwencja o Prawach Dziecka ONZ. Uwagi o realizacji konwencji przez Rzeczypospolitą Polską [Wersja elektroniczna] / J. Szymańczak. – Dostęp: <http://biurose.sejm.gov.pl>.
8. Szymańczak M. Od prawa do życia do prawa do samostanowienia (o ewolucji praw przyznawanych dziecku), (w:) Czyż E., Dziecko i jego prawa / M. Szymańczak. – Warszawa. – 1992.

Sergii Yakovenko,

д. психол. н., професор,
Одеський державний університет
внутрішніх справ

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У СТОСУНКАХ МІЖ ДІТЬМИ

В умовах економічної кризи та соціально-політичної нестабільності особливого значення набувають принципи гуманізму, толерантності та порозуміння, в тому числі у стосунках між звичайними дітьми та дітьми особливими, не такими, як інші.

Sergii Yakovenko

TOLERANCE FORMATION IN CHILDREN RELATIONS

Principles of humanism, tolerance and understanding, including the relationship between normal children and special children who are not like the others gain a particular importance in times of economic crisis and social and political instability.

«Ми всі різні, але права у нас однакові»

Під терміном «толерантність» ми будемо розуміти, згідно Декларації принципів толерантності, прийнятої Генеральною конференцією ЮНЕСКО 25 жовтня – 16 листопада 1995 року [1], морально-психологічну якість особистості, засновану на усвідомленні багатомірності навколишньої дійсності, розмаїття форм та способів відображення її людьми, розумінням відносності точності суджень, думок, висловлювань, оцінок; поваги до прав і свобод кожної людини, прийняттям її такою, який вона є; терпимості до будь-яких відмінностей, які не виходять далеко за межі норм людського суспільства.

Протилежним толерантності явищем є несприйняття, ворожість, заперечення права на існування інших точок зору, ненависть до «інших», «інакшості» особистості, їх переслідування – мобінг (від англ. *mob* – натовп), під яким розуміється форма насильства у вигляді цькування одного члена спільноти іншими. Мобінг – це психологічний терор, що виражається в систематичному, ворожому неприйнятті одного або декількох людей, що є членами спільноти, психологічне та фізичне насильство над ними аж до знищення за ознакою расизму, сіонізму, національного чи релігійного розбрату, ворожості до тих, хто відрізняється від більшості.

Яскравим прикладом переслідування «інакшості» в дитячому колективі є фільм «Опудало» режисера Ролана Бикова (1983). У наш час можна зустріти ще більш жорстокі форми цькування неповнолітніх, з елементами садизму і тортур, які кривдники «викладають» в «Ютубі». Жертвами переслідування часто стають діти з очевидними відмінностями від більшості (руді, конопаті, косоокі, заїки, з вадами розвитку і ознаками інвалідності; товсті, худорляві, маленькі й високі, представники інших рас і народів, носії інших культурних традицій), всі ті, кого можна переслідувати без остраху, через їх незахищеність, особисту неспроможність дати гідну відсіч кривдникам, як це буває з аутичними дітьми. Досить поширеною формою реагування на переслідування є втеча, намагання перетерпіти образи і згодом «асимілюватись», стати «своїм» серед «чужих», залучитися підтримкою авторитету чи сподіватися на силу закону, або ж відповісти на агресію максимально жорстко.

Сучасні науковці визначають толерантність як певну життєву філософію (В. Лекторський та ін.), як категорію відносин (Д. Колесов, В. Сітаров та ін.), як елемент політичної та правової свідомості (О. Асмолов, О. Насиновська, Н. Шилборд та ін.), як рису особистості (О. Клепцова, Г. Солдатова та ін.). Вітчизняними та

зарубіжними дослідниками (Г. Балл, І. Бех, Т. Білоус, О. Волошина, О. Матієнко, П. Степанов, Ю. Тодорцева, В. Тишков, О. Швачко та ін.) розкрито низку теоретичних та методологічних питань з формування толерантності, умов виховання толерантності у підлітків і молоді на підставах педагогіки співробітництва (Ш. Амонашвілі, І. Волков та ін.), «педагогіки ненасильства» (О. Безкоровайна, Г. Ковальова, В. Маралов, В. Мітіна, Г. Сітаров, А. Сиротенко та ін.), попередження ворожості у людських стосунках. Проте позбавитися ворожості, особливо, коли процес ескалації насильства вже запущений, дуже важко. Більш перспективним є шлях попередження агресії на основі формування толерантності. Спробуємо виокремити провідні аспекти толерантності:

1) когнітивна складова – знання дитиною чи дорослим основних правил людського співіснування, ввічливого спілкування, розуміння сутності самого поняття і принципів толерантності;

2) емоційно-оцінна складова – усвідомлення неповнолітніми, що неоднорідність і розмаїття необхідні для прогресу; визнається право на відмінність;

3) поведінкова й рефлексивна складові – дотримання правил етикету, вияв поваги до іншої людини як особистості, визнання її законних прав та інтересів; критичне ставлення до самого себе, своєї поведінки, самоаналіз, саморефлексія тощо.

Як зазначається у вищезгаданій Декларації, толерантність – це не поступка, поблажливість чи потурання, а особистісне ставлення, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Толерантність повинні проявляти окремі люди, групи людей, державні інституції. Правоохоронні органи зобов'язані захищати права людей, в тому числі, їхнє право висловлювати власну думку, захищати людей від свавілля, угиску та насильства. Толерантність необхідна у відносинах як між окремими людьми, так і на рівні сім'ї та громади. В закладах освіти, удома і на роботі необхідно зміцнювати дух толерантності та формувати відносини відкритості, уваги один до одного та солідарності. Засоби комунікації здатні відігравати конструктивну роль у справі сприяння вільному та відкритому діалогу, поширення цінностей толерантності та роз'яснення небезпеки проявів байдужості до випадків інтолерантності, насамперед, у формі нетерпимості й насильства.

Виховання є найбільш важливим засобом попередження нетерпимості. Виховання в душі толерантності починається з малку, з навчання дітей розуміти загальні права і свободи людини і громадянина, асертивності, як здатності ненасильницькими методами відстоювати свої права та захищати права інших. Політика та програми в галузі освіти повинні сприяти покращенню взаєморозуміння, зміцненню солідарності й терпимості у відносинах як між окремими людьми, так і між етнічними, соціальними, культурними, релігійними та мовними групами, а також націями. У випадку виникнення суперечностей, вирішувати конфліктні питання шляхом обміну думками, пошуку компромісу на основі консенсусу. Виховання в душі терпимості має бути спрямоване на протидію диктатурі, яка викликає почуття страху і відчуження по відношенню до інших. Необхідно сприяти формуванню у молоді навичок незалежного мислення, критичного осмислення й вироблення позицій, заснованих на моральних цінностях, несприйнятті цинізму й брехні.

Особлива увага має приділятися питанням удосконалення навчальних планів, оновлення змісту освіти, підвищенню рівня педагогічної майстерності та моральних якостей вчителів, які власним прикладом сприятимуть вихованню чуйних і відповідальних громадян, відкритих до сприйняття інноваційних ідей, здатних поважати людську гідність та індивідуальність, вміти запобігати конфліктам або розв'язувати їх ненасильницькими засобами.

Шкільним психологам може стати у нагоді низка методик для вивчення толерантності й емпатії загалом, зокрема, методики Доровського, Мехрабіана, Солдатова та інших учених, а також методи виявлення нетерпимості та агресивності, які досить часто проявляють учні шкіл один до одного, а також, із особливим ентузіазмом – проти аутистів, «дітей індіго», диваків, як правило, самотніх, не захищених і не навчених давати відсіч. Деякі з них відчувають страх, розгубленість, відчуття провини через те, що вони не такі, як всі, можуть навіть намагатися «купити» прихильність до себе оточуючих. Проте кривдників більше цікавить можливість відчути свою перевагу («комплекс зверхності») за рахунок слабших. Можливо, їх краще перевести в роль «захисників», які знають, як найкраще проявити себе через милосердя. Так, «особливі» діти потребують особливої уваги вчителів та шкільних психологів (оскільки з ними багато клопоту), психологічного, соціального, а подекуди і правового захисту. Він може покладатися на особу працівника міліції, який, як це передбачає проект розбудови ювенальної юстиції, повинен слідкувати за дотриманням правопорядку у навчальних закладах. Таких дітей треба не стільки опікувати, скільки спрямовувати у процесі вироблення своєї ідентичності, ведення способу життя, побудови гуманних стосунків з оточенням.

Причина цього – вантаж минулого, адже на пострадянському просторі не важко зустріти прибічників одностайності та нетерпимості до дисидентів, ригідних та жорстких, яким до вподоби «прості рішення»: культ сили й сильної особистості, образ «ворога», навішування ярликів «фашиста», «кацапа» чи «хохла» – без будь-яких підстав та аргументів. Дуже небезпечним є те, що за умов правового нігілізму (неефективності

правової системи) та нагнітання передвоєнного психозу, ці ідеї легко сприймаються підлітками через їх вікові особливості – брак життєвого досвіду, максималізм, безкомпромісний радикалізм, імпульсивність тощо. Можливі ексцеси потрібно не знімати на мобільний телефон, а реагувати відкрито та принципово тим учням, які формують громадську думку.

Для того, щоб толерантність сприймалася не як щось стороннє, «чуже» нашій культурі, експортована з Європи «диковина», варто згадати про добродійність та милосердя, про необхідність прищеплення гуманістичних загальнолюдських цінностей, впроваджувати, з одного боку, спеціальні програми формування емпатії, толерантного ставлення до інших людей, а з іншого, – асертивність як уміння відстоювати свої права, не удаючись до насильства. Методологічною і теоретичною основою даних програм є фундаментальні положення про єдність положення гуманістичної психології (Г. Балл). Загальнотеоретичним контекстом виступив суб'єктно-діяльнісний підхід, який визначив моделі суб'єктивної взаємодії між дітьми, організації спільної діяльності «більшості» та «меншості», спрямованої на вирішення здійснення проектів, покращення комунікації контактів за допомогою соціальних мереж.

Виховання толерантності в системі «вчитель – учень» важко уявити при авторитарному стилі спілкування. Розвиток демократичних механізмів в організації навчального процесу і спілкування учнів один з одним і з учителем має передбачати особливі права «меншості», ухвалення рішень на основі консенсусу. При вихованні толерантності особливої уваги заслуговують підлітки, адже саме в цьому віці закладаються основи культурної ідентичності людини, соціальні установки та норми поведінки; через групові та сімейні норми трансформуються у норми індивідуальної соціальної поведінки особистості, в тому числі, здатність до емпатії, асертивності або конфліктності, соціальна ізоляваність, позитивне або негативне ставлення до інших у взаємодії з однолітками. Як і суспільство загалом, так і школа зокрема, повинні власним прикладом підтверджувати цінності толерантності. У кожному класі має бути створено сприятливе середовище для формування толерантних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Декларація принципів толерантності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: edu.helsinki.org.ua/files/docs/1272481866.doc
2. Клепцова Е. Психология и педагогика толерантности : [учеб. пос. для ВУЗов] / Е. Клепцова. – М. : Академ. Проект., 2004. – 175 с.
3. Лекторский В. О толерантности, плюрализме и критицизме / В. Лекторский // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46–55.
4. Мириманова М. Толерантность как проблема воспитания [Электронный ресурс] / М. Мириманова. – Режим доступа : <http://rl-online.ru/articles/2-02/91.html>.

НАСИЛЛЯ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Оксана Амеліна,
студентка,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова

БУЛІНГ – ОДНА З ФОРМ НАСИЛЛЯ НАД ДІТЬМИ В ШКОЛАХ

У статті йдеться про злободенну проблему сучасності – насильство над дітьми в школах. У даному контексті розглядається одна з основних форм шкільного насильства – психологічне та фізичне цькування дітей з боку однолітків.

Oksana Amelina

BULLYING – AS A FORM OF CHILD ABUSE AT SCHOOLS

The article features an urgent problem of nowadays – violence against children in schools. It reveals the major forms of school violence – psychological and physical abuse of children.

Сьогодні надзвичайно гострою є проблема насильства над дітьми не тільки в сім'ї, а й у школі, бо саме в шкільному середовищі діти найчастіше страждають від агресивних дій своїх однолітків. Вчені стверджують, що діти, які зазнали психологічного чи фізичного насилля з боку своїх ровесників, залишаються з травмованою психікою на все подальше життя [1]. Ці шкільні «травми» можуть проявитися в будь-якому віці у вигляді комплексів, страхів, психічних паталогій, проявів агресії тощо. В англійській літературі тема шкільного насилля не є новою, проте, у вітчизняній психолого-педагогічній та соціологічній науці цю проблему почали активно досліджувати в роки незалежної України, особливо в останнє десятиліття (М. Алексєєнко, О. Дроздова, Є. Дубровська, І. Кон, Л. Лушпай, М. Ясеновська та інші вчені).

Все частіше для позначення дитячої агресії у ставленні до своїх однолітків використовується термін «булінг», що означає «хуліган», «забіяка», людина, яка використовує свою силу і владу, щоб налякати, або заподіяти шкоду слабшим. Під булінгом розуміють агресивну поведінку однієї людини стосовно іншої з метою заподіяння їй моральної або фізичної шкоди, приниження і в такий спосіб утвердження своєї влади [5, с. 126]. І. Кон наголошує на популярності поняття «булінг» за останні двадцять років, оскільки з ним пов'язана низка проблемних питань в психологічній, педагогічній, соціальній, юридичній сферах людського життя [4, с. 15].

Одночасно з булінгом використовується схоже за своєю суттю поняття – «мобінг» (від англійського mob – натовп, тобто напад групою). Цей термін запропонував шведський дослідник Х. Лейман, як релевантний «психологічному тероризуванню», під яким розумів ворожі неетичні комунікативні дії систематичного характеру, спрямовані на певного індивіда. Разом з тим, аналізуючи співвідношення обох понять «bullying» та «mobbing», вчений підкреслював різницю між ними: якщо перше використовується для позначення феномена третирування учнів у закладах освіти, то другим частіше позначається третирування працівників на роботі. Оскільки між цими двома різновидами третирування є певна різниця, то вчений вважав за доцільне використовувати обидва терміни у відповідних ситуаціях [3]. Отже, булінгом можна вважати навмисне, непередбачене нормативно-правовими актами держави та невизначене морально-етичними нормами суспільства насилля, що не носить характер самозахисту. Як зазначає Л. Лушпай: «...булінг не є порушенням закону, адже в кримінальному кодексі, як правило, немає закону, згідно якого така поведінка карається» [5, с. 127].

Слід зауважити, що діти, які проявляють агресивні дії у ставленні до інших, найчастіше самі зазнали жорстокого поводження. Булінг не є хворобою чи патологією, скоріш за все – це результат неправильної адаптації дитини у суспільстві і, передусім, причиною цього явища є негативні аспекти сімейного середовища. Також не варто забувати про т. з. «вуличне» спілкування дітей. Разом з тим, є інші причини жорстокості дітей. Зокрема, це стигматизація – расові, національні чи фізичні особливості дитини, постійні стреси, загострене відчуття справедливості, що може призвести до формування психічно та морально нездорової дитини та несприйняття її суспільством чи окремими індивідами [2].

Основною проблемою булінга в школі є не тільки його масовість, а й водночас і небажання вчителів звертати увагу на насильницькі дії дітей, просте ігнорування даної проблеми в освітянському середовищі. Проте, за даними соціологічного опитування, 50% педагогів визнають, що діти зазнають насилля в межах школи [6, с. 10]. Якщо вчитель або психолог протягом тривалого часу займається з дітьми, може спостерігати їхню поведінку не лише в межах класу чи кабінету, але й в неформальному спілкуванні на перервах, то виявлення булінга є не дуже складною справою. Адже агресивні дії по відношенню до своєї «жертви»

повторюються відносно часто (як мінімум один раз на тиждень) і тривають впродовж тривалого періоду (як мінімум півроку) [3]. Є. Дубровська зазначає, що половина вчителів готові «...прийняти на себе відповідальність за те, що відбувається у школі» [6, с. 11], однак, на сьогодні не всі педагоги мають достатній рівень знань про явище булінга та шляхи його попередження.

Акцентуючи увагу на самоусвідомленні дітьми проблеми насилля в школі, варто зазначити, що вони набагато краще поінформовані, ніж педагоги, можливо через те, що більшості з них так чи інакше доводилося стикатися з агресією однолітків. За результатами соціопитування, підлітки називають вулицю як місце, де вони найчастіше зустрічаються із насильством, тоді як молодші школярі – школу [6, с. 11].

Загалом, булінг проявляється в двох основних формах:

1. Фізичній – навмисні штурхання на уроках, удари на перервах, побиття, що призводять до травм (інколи дуже серйозних) на території школи та ін.

2. Психологічній – насилля, яке впливає на психіку жертви та наносить їй психологічну травму. Це проявляється в словесних образах чи погрозах, переслідуванні, залякуванні, що призводить до емоційного дискомфорту та неврівноваженості.

Серед різновидів булінгу виокремлюють:

- вербальний (образливі прізвиська, поширення неправдивих чуток тощо);
- образливі жести чи дії;
- ізоляція («жертва» навмисно ізолюється, виганяється чи ігнорується частиною учнів або навіть усім класом);
- вимагання (грошей, їжі, різних речей, примус щось вкрасти);
- кібербулінг (із залученням мобільного зв'язку чи комп'ютерних технологій: через смс чи соціальні мережі «жертві» надсилаються різні тексти, картинки, відео образливого або погрозливого характеру).

Отже, прояви булінга можуть бути як у школі, так і поза її межами. Суть його полягає у насиллі учнів над своїми однолітками. Дуже часто діти соромляться розповісти батькам про те, що над ними знущаються однокласники. Ховаючи образи у собі, ці діти в подальшому можуть із «жертви» стати агресором, оскільки система булінга складається з багатьох фрагментів, а формула «жертва / агресор» є ключовою.

На думку О. Дроздова, існує своєрідне «коло третирування» (bullying circle), яке часто включає учнів з наступним репертуаром соціальних ролей: 1) «жертва» – учень, що є об'єктом третирування; 2) «агресор (и) /переслідувач (і)» – учень або учні, які розпочинають третирування жертви та в подальшому беруть у цьому процесі активну участь; 3) «прибічники (помічники) агресорів» – учні, які не є ініціаторами третирування, але пізніше включаються в нього; 4) «пасивні прибічники» – учні, які пасивно підтримують процес третирування; 5) «пасивний прибічник» можливого третирування – учні, яким подобається, коли третирують інших, але вони відкрито не виказують своєї підтримки агресорам; 6) «сторонній спостерігач» – учні, які в ситуації третирування дотримуються нейтральної позиції, керуючись принципом «це не моя справа»; 7) «вірогідний захисник» – учні, яким не подобається ситуація третирування інших, але які нічого не роблять, щоб допомогти жертві; 8) «захисник жертви» – учні, які виступають проти третирування інших у цілому і допомагають (чи намагаються допомогти) жертві [3].

Із вищесказаного бачимо, що насильство над однолітками в межах школи не таке просте, як здається на перший погляд. Якщо починається тероризм по відношенню до жертви, то в цьому приймає участь майже весь класний колектив. Деякі з учнів, самі того не усвідомлюючи, стають активними гравцями насильницького процесу. Тому шкільний булінг в своїх крайніх проявах може призвести до самогубства жертви. Відповідальність за шкільне насильство, перш за все, покладається на вчителів, які часто також стають акторами в цій жорстокій драмі шкільного життя.

Отже, проблема насилля між однолітками в школі є доволі нагальною. Результати соціопитувань та теоретичний матеріал дають основу для розроблення практичних механізмів подолання булінга в школах. Шкільний булінг має свої форми прояву та певну внутрішню структуру, яка має вигляд системи, кожен елемент якої виконує свою певну роль. На прояви насильства в шкільному середовищі, перш за все, повинні реагувати вчителі, інформуючи батьків дітей як жертви, так і агресора, з подальшим розумінням та усвідомленням покарання за жорстоке поведіння. Проте більшість педагогів недостатньо ознайомлені з проблемою булінга, не мають необхідних знань, умінь і навичок щодо його запобігання. Тому головним завданням освітнього середовища на сьогодні є пошук шляхів зменшення агресивної поведінки дітей у школі, активної роботи з дітьми та їх батьками, залучення до попередження насилля над дітьми психологів та педагогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агресивність дитини [Електронний режим]. – Режим доступу : http://osvita.ua/school/lessons_summary/family/38205/.
2. Гоффман Э. Стигма / перевод А. Мактаса [Электронный режим] / Э.Гоффман. – Режим доступа : <http://ecsocman.hse.ru/text/17280348/>.

3. Дроздов О. Феномен третирування у школі : шляхи вирішення проблеми [Електронний режим] / О. Дроздов. – Режим доступу : <http://politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=78&c=1878>.
4. Кон И. Что такое буллинг и как с ним бороться? / И. Кон // Семья и школа. – 2006. – № 11. – С. 15 – 17.
5. Лушпай Л. Буллинг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії) / Л. Лушпай. – К., 2010. – С. 126 – 131.
6. Насильство в школі : Аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні / Є. Дубровська, М. Ясеновська, М. Алексєєнко. – К. : СП «Інтертехнодруку», 2009. – 35 с.

Евеліна Бакишиш,
слухач магістратури,

РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет»

ШКОЛЬНОЕ НАСИЛИЕ: ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ НА ДЕТЕЙ

У статті розкривається сутність насильства над дітьми в школах. Виділені основні види шкільного насильства, а також визначені причини його виникнення. Представлені особливості прямого і непрямого впливу шкільного насильства.

Evelina Bakshysh

SCHOOL VIOLENCE: INFLUENCE ON CHILDREN

The article features the contents of child abuse in schools. Types of child abuse in schools are analyzed and reasons of violence in schools are identified. Features of direct and indirect influence of violence on children in schools are presented.

Девиз современности и нынешних условий жизни: «Человек человеку – волк». И если взрослые между собой соблюдают правила игры в вежливость и толерантность, то в отношениях «взрослый – ребенок» очень часто старший не чувствует необходимости проявлять понимание, тем более, если это касается непослушных детей.

Что же делать, если подрастающее поколение не воспринимает словесных замечаний? Некоторые педагоги и воспитатели, а также родители, неправильно отвечая на данный вопрос, прибегают к насилию над детьми. При этом, защищая ребёнка от насилия, от некомпетентного педагогического воздействия, возведя проблему преодоления последствий насилия над ребёнком в ранг важнейшего принципа государственной политики в данной области, проблема насилия над детьми не стала предметом изучения педагогики, детской психологии. Этой проблемой в настоящее время в большей степени занимаются правоведа, криминологи, криминалисты, изучая насилие над детьми в рамках системного (Л. Ананиан, Д. Шестаков), виктимологического (Д. Ривман, С. Франк), криминально-психологического (Ю. Антонян, М. Еникеев, С. Ениколопов, В. Эминов) подходов [5, с. 12].

Цель статьи – раскрыть сущность насилия в школе и особенности его влияния на детей.

Дети, являясь самой незащищенной, уязвимой социальной группой, могут стать жертвами насилия в основном в следующих местах: дома, в школе или другом образовательном заведении, в приютах или детских домах, в пенитенциарных учреждениях и др.

Раскрывая сущность школьного насилия, следует определить его как «вид насилия, при котором имеет место применение силы между детьми или учителями по отношению к ученикам или – что в нашей культуре встречается крайне редко – учениками по отношению к учителю» [2, с. 332]. Видами школьного насилия являются следующие: физическое насилие со стороны учителей (учителя могут наносить побои детям и подросткам в качестве наказания, к примеру, за непослушание или плохо выполненное задание); эмоциональное насилие, которое может проявляться в жестоком обращении и унижении со стороны учителей (ситуации, когда учителя кричат на детей или обзывают их); физическое и психологическое насилие со стороны других учеников (издевательства учеников над ровесником); насилие со стороны школьных банд (дети и подростки враждующих между собой банд); сексуальное и гендерное насилие (в школе или по дороге из школы девочки могут подвергаться вербальным домогательствам, оскорблениям или даже сексуальному насилию; также насилие может проявляться в отношении мальчиков). Обычно физическое и психоэмоциональное насилие сопутствуют друг другу. Насмешки и издевательства могут продолжаться длительное время, вызывая у детей и подростков длительные травмирующие переживания.

Существует мнение, что «любое воспитание является определенной формой насилия. Если каждого ребенка спрашивать, как бы он хотел, чтобы его воспитывали, что он хотел бы изучать и в каком объеме, то не только никакого воспитания, как одной из функций образовательного учреждения, но и вообще никакого образования не получится» [4, с. 11]. Тут необходимо упомянуть об использовании личностно-ориентированной модели взаимоотношений взрослого с ребёнком. Данная модель предполагает взаимодействие воспитателя и воспитуемого через понимание, признание и принятие личности ребёнка,

требуют от взрослого умения встать на позицию воспитуемого, учесть его точку зрения, уважать его права и выстраивать доброжелательные взаимоотношения.

В настоящее время во многих странах ведется работа по защите детей от насилия, но оно все-таки имеет место, т.к. сообщается об этом не всегда. Существует следующий ряд причин, способствующих возникновению насилия в школе:

1. Отсутствие многообразия выбора образовательных заведений. Из-за ограничений в выборе школы дети вынуждены посещать учебное заведение, которое может быть не по душе в силу индивидуальных особенностей каждого ученика (перегруженность учебной программы, шумная атмосфера, большой школьный коллектив, спокойный коллектив).

2. Неблагоприятный микроклимат в педагогическом коллективе. У учителей случается профессиональная деформация личности – хроническое негативное состояние, усталость, неврозы, стрессы, профессиональное и эмоциональное выгорание. Это случай, когда профессионализм педагога подвергается большому сомнению. Имеются ввиду ситуации выплескивания раздражительности, неудовлетворенности учителей, переходящие в агрессию по отношению к детям. Это не что иное, как результат ухудшающегося контроля над собой, а также профессиональное выгорание.

Для того, чтобы предотвратить или пережить эмоциональное выгорание, педагогам следует избавиться от учебной нагрузки хотя бы на некоторое время и перезагрузиться в другой вид деятельности (досуговую). Во-вторых, необходима работа психологов по профилактике и коррекции такого состояния.

3. Равнодушие и отдалённость. Перегруженные работой учителя часто не вмешиваются в детские разногласия, говорят жалующимся родителям: «Пусть дети сами разбираются». В подобных случаях возникает чувство безнаказанности детей – виновников споров и драк.

Несомненно, последствия школьного насилия накладывают отпечаток и на формирование личности, и на психическое здоровье ребенка. Также школьное насилие оказывает на детей прямое и косвенное влияние. Во-первых, длительные школьные издевки, оскорбления сказываются на самооценке ребенка, которая со временем снижается. Возможно, в дальнейшем, такой ребенок будет пытаться избегать отношений с другими людьми. Часто бывает и наоборот – другие дети не хотят или даже избегают дружбы с жертвами насилия, поскольку боятся, что сами станут жертвами. В связи с этим формирование дружеских взаимоотношений может стать проблемой для ребёнка. В дальнейшем такие дети, вероятно, будут жить по «программе неудачника». Решения своих проблем дети-жертвы насилия часто находят в криминальной, асоциальной среде [1, с. 11].

Во-вторых, приобретение роли жертвы является причиной низкого статуса в группе или проблем в учебе и поведении. У таких детей повышен риск развития психических и поведенческих расстройств. Для жертв школьного насилия чаще характерны данные расстройства, а также депрессия, нарушения сна и аппетита, в худшем случае возможно формирование посттравматического синдрома. В-третьих, у подростков последствиями школьного насилия являются нарушения в развитии идентичности. Чувство безнадежности и безысходности порождается длительным стрессом, нередко возникают мысли о суициде.

Таким образом, любые детские обиды накладывают отпечаток на становление и развитие личности. Все мы родом из детства... И самые яркие впечатления человека связаны с детскими воспоминаниями. В этой связи каждому педагогу, воспитателю и родителю не стоит воспринимать метод «кнута и пряника» в буквальном смысле. Кнут следует определять как словесное замечание, а пряник – как положительную оценку. Для этого необходимо, чтобы «ребёнок сам понимал себя как личность, свободную и ответственную и чтобы педагоги хорошо знали ребёнка, уровень его развития, а также мотивы и потребности его деятельности» [3, с. 29]. Пересмотрите свои методы и принципы воспитания, не фокусируйтесь и не ищите повод для наказания ребёнка. Только в таком случае мы будем воспитывать общество и новое поколение, в котором станет легче выживать и избегать душевных травм.

ЛИТЕРАТУРА

1. Козакова Т. Психічні особливості дітей, які постраждали від насильства / Т. Козакова // Соціальний педагог. – 2010. – № 11. – С. 11 – 16.
2. Малкина-Пых И. Экстремальные ситуации / И. Малкина-Пых. – М. : Изд-во Эксмо, 2005. – 960 с.
3. Перетягина Н. Сохранить человека в образовательном процессе / Н. Перетягина // ОБЖ. Основы безопасности жизни. – 2010. – № 9. – С. 29 – 34.
4. Понкин И. Бесчестная дискуссия о религиозном образовании в светской школе : ложь, подмены, агрессивная ксенофобия. Правовой анализ / И. Понкин, М. Кузнецов. – М. : Издательство Учебно-научного центра довузовского образования, 2005. – 216 с.
5. Пчелинцева Е. Психолого-педагогическая поддержка детей, переживших насилие / Е. Пчелинцева // Начальная школа плюс До и После. – 2010. – № 12. – С. 11 – 16.

Леся Басюк,

ст. лаборант,

ДВНЗ «Криворізький національний університет»

ГЕНДЕРНИЙ КОМПОНЕНТ ШКІЛЬНОГО ПІДРУЧНИКА ЯК ОДНА З УМОВ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЛЯ

У статті проаналізовано підручник з української літератури для загальноосвітньої школи в контексті його гендерного наповнення. Акцентовано увагу на важливості гендерного компоненту в освітньому просторі як одному із засобів запобігання насильства в суспільстві.

Lesia Basiuk

A GENDER COMPONENT OF A TEXTBOOK AS ONE OF THE PRE-REQUISITES FOR PREVENTION OF VIOLENCE

The article analyzes the textbook on Ukrainian literature for secondary schools in terms of its gender contents. Attention is drawn to the importance of gender component in educational setting as one of the means to prevent violence in the community.

Із входженням нашої держави до європейського простору перед Україною серед інших вимог постала необхідність цивілізованих перетворень для запобігання насиллю у соціумі, зокрема, й в освітньому середовищі. Адже однією з найвразливіших категорій є діти та підлітки, і саме вони потребують найбільшого захисту. На підтримку таких дій ухвалено низку законів, серед яких: Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» (від 05.03.2009 р.), Закон України «Про захист суспільної моралі» (від 20.11.2003 р.), Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (від 15.11.2001 р.), Закон України «Про охорону дитинства» (від 26.04.2001 р.) тощо.

Вважаємо, що важливою у цьому контексті є робота у гендерному напрямі, адже встановлення гендерного паритету у державі є однією з вагомих складових цивілізованих стосунків, що запобігають домінуванню, насильству над людиною, зокрема іншої статі. На законодавчому рівні відносно встановлення гендерного паритету у державі ухвалено низку документів: Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків» (2005 р.), Постанова «Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року» (2006 р.), Положення «Про Міжвідомчу раду з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку запобігання насильству в сім'ї та протидії торгівлі людьми» (2007 р.). Місцем, де підлітки найчастіше стикаються з гендерною асиметрією, є, окрім родинного кола, шкільне середовище, яке «є головним транслятором культури. Саме у дитсадку чи в школі ми пізнаємо, що в житті є важливим і цінним, до чого маємо прагнути, а чого уникати, що мусимо поважати, а з чим боротися» [1, с.5]. Адже школа – це свого роду мініатюра суспільства, у якому ми живемо, тому вона віддзеркалює модель сучасного світу, в якій органічно впливають або пристосовуються як можуть хлопці та дівчата. Згідно з вимогами МОН України до основних орієнтирів виховання учнівства, «у навчально-виховному процесі головний акцент має переноситись із засвоєння певної кількості знань на виховання особистості з урахуванням її унікальної природи, і вже на цій основі формувати у неї моральні цінності, творчу і самотворчу діяльність» [2].

Питанням гендеру в освіті присвятили свої наукові розвідки такі дослідники та дослідниці, як С. Вихор, О. Вороніна, Н. Генсіцька-Антонюк, Т. Говорун, І. Гуцуляк, Т. Дороніна, О. Кікінежди, В. Кравець, Л. Кобелянська, Н. Коніщева, О. Луценко, О. Марущенко, Л. Мозкова, О. Остапчук, О. Петренко, О. Цокур та ін. Не дивлячись на таке зацікавлення педагогічною спільнотою зазначеним питанням, проблема гендерного дисбалансу в освіті залишається актуальною.

Нашу увагу привернула навчальна література, зокрема шкільний підручник, який є стрижнем серед інструментарія, покликаного навчати, виховувати, розвивати. Окрім навчального матеріалу з певного предмета, зміст підручника містить в собі виховну ідею, світоглядну концепцію. Особливо впливовими у цьому контексті, на нашу думку, є підручники з літератури, адже література якнайкраще сприяє пізнанню культури, народної моралі, духовності, естетичної концепції людини тощо. Тому наша увага звернена саме на підручники з української літератури.

Для ілюстрації сказаного вище, звернемось до підручника з української літератури для 7 класу. Учнівство зчитує інформацію з усіх структурних елементів навчальної книги: тексту (теоретичного та художнього) й позатекстових компонентів (обкладинка, ілюстрації, фотокартки, таблиці, схеми). Уся інформація, подана у книзі, так чи інакше впливає на формування ціннісних орієнтацій підростаючого покоління. У довільно обраному нами підручнику обкладинка не несе гендернозabarвленої інформації. Але вже на першій сторінці у вітальному слові читаємо звертання: «Дорогі семикласники!» [3, с. 3] і далі «Підручник розраховано на учнів із різним рівнем підготовки» [3, с. 3]. Семикласниці й учениці залишаються

проігнорованими, так би мовити на узбіччі навчального процесу. Акцентовано увагу виключно на чоловічому й у подальшому матеріалі підручника: «віримо, що жили колись і живуть зараз люди, дуже подібні до наших улюблених літературних героїв кмітливостю, мужністю, гострим розумом, сміливістю, порядністю, чесністю», «коли письменник пише книгу», «герої як живі постають перед письменником», «автор має право» [3, с. 4]. І навіть назва одного з розділів підручника «Ми – українці» бере до уваги виключно чоловічу частину читацької аудиторії. *Письменник, герой, автор* – чоловічий світ літератури, створеної чоловіками – таке хибне враження може скластися після прочитання матеріалу. Розуміємо, що авторкою підручника обрано усталену граматичну форму чоловічого роду, проте ця шаблонність призводить до укорінення стереотипу про те, що першорядність у мистецтві належить саме чоловікам, що не відповідає дійсності.

Цей стереотип підкріплюється й співвідношенням в аналізованому підручнику митців, творчість яких вивчається на уроці: з 16 осіб усього дві жінки-письменниці (Л. Костенко та Л. Пономаренко), що у процентному співвідношенні становить 87:1. Розуміємо, що у підручнику подано творчість тих авторів й авторок, які заплановані програмою, й обираються вони не за статевою приналежністю, а з урахуванням естетичного наповнення, тематичного спрямування, проблематики й ідейного навантаження творів. Але, вважаємо, що варто відкривати перед учнівством імена українських письменниць, гідних пошани, тим самим й розширюючи їх літературознавчий горизонт, й нівелюючи закоренілий стереотип про те, що роль жінок у розвитку мистецтва, зокрема, літератури, є обмеженою. Більше того, такий андроцентричний підхід у мовленнєвій площині, у концентрації уваги на досягненнях чоловіків тощо призводить до підсвідомої думки про домінування однієї статі над іншою, що у майбутньому може призвести до імпліцитного налаштування жіночої частини аудиторії бути підкореною сильнішому, запустить механізм формування у дівчат думок про свою підпорядкованість та меншовартісність.

Зауважимо, що в аналізованому підручнику наявні й приклади гендерної асиметрії у звертанні до аудиторії. Якщо, наприклад, при вивченні пісенного доробку українського народу в одному із завдань пропонується самостійно скласти коломийки й проспівати «їх однокласникам» [3, с. 25], залишивши осторонь однокласниць, то у завданнях до твору І. Франка «Захар Беркут» читаємо: «спільно з однокласником чи однокласницею напишіть власну версію діалогу» [3, с. 70]. Такий підхід запобігає штучному створенню ієрархічних відносин між хлопцями та дівчатами, залишаючи когось поза увагою.

Ми не піддавали аналізу безпосередньо наратив творів, розуміючи, що їх відбір засновано на принципі їх відповідності до вікових та психологічних особливостей підлітків, зважаючи на їх художню цінність. Проте пам'ятаємо, що у творі можуть бути віддзеркалені гендерні стереотипи, тому велику роль відіграє вчитель/вчителька у поданні матеріалу підручника. Розставляючи потрібні акценти, пояснюючи історичними умовами ті чи інші моменти, спрямовуючи аудиторію у русло розуміння певних моментів, можна пом'якшити стереотипне сприйняття чоловіка та жінки, тим самим запобігаючи легітимізації ієрархічних стосунків між статями, що у подальшому могли б спровокувати прояви насилля у стосунках дівчат та хлопців.

Таким чином, важко переоцінити вплив шкільного середовища загалом та навчальної літератури (підручника), зокрема, на гендерну соціалізацію підлітків. І прищеплення гендерної культури підростаючому поколінню є запорукою гармонійних відносин між людьми. Безумовно, це лише намічені шляхи досягнення поставленої мети, але вони є однією із цеглин у фундаменті тих заходів й процесів, які сприятимуть запобіганню насильства у суспільстві та родині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Марушенко О. Гендерні шкільні історії / О. Марушенко, О. Плахотнік. – Харків : Монограф, 2012. – 88 с.
2. Наказ Міністерства освіти і науки України № 1243 від 31.10.11 р. Про основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/548>.
3. Слоньовська О. Українська література : [підруч. для 7 кл. загальноосв. навч. закл.] / О. Слоньовська. – К. : Освіта, 2007. – 352 с.

Ірина Біла,
д. психол. н.,
Інститут психології
імені Г. С. Костюка
НАПН України

ЗБЕРЕЖЕННЯ САМОЦІННОСТІ ДИТИНСТВА ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Автор аналізує передумови розкриття творчого, особистісного потенціалу дитини, визначає засоби виявлення, збереження та розвитку здібностей, описує умови особистісного становлення у контексті гуманістичної парадигми.

Iryna Bila

SAVING OF INTRINSIC VALUE OF CHILDHOOD AS A SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL PROBLEM

The author analyses the pre-requisites of development of creative and personal capacities of children, defines the means to identify and develop talents and describes the conditions of personal development within humanistic paradigm.

Дошкільний вік – безцінний період розвитку особистості, формування основ психічних, фізіологічних функцій, характеристик та здібностей. Прискорений темп сьогодення вкорочує вік дитинства, не прогнозуючи наслідки.

У порівнянні з виголошеними проблемами практичної психології (діагностики, вивчення, корекції, розвитку дошкільника і т.п.), проблема збереження самоцінності дитинства звучить рідко. Науковці, педагоги сьогодні виходять з того, що дошкільна освіта – це перша ланка загальної освіти індивіда й потрібно, не зволікаючи, знайти ключі, коди для розкриття можливостей, здібностей дитини у засвоєнні необхідного обсягу матеріалу, знань, опанування визначеним, необхідним набором компетенцій у різних сферах життєдіяльності («Природа», «Культура», «Люди», «Я сам»). Скоріше не ключі та коди, а відмички, які «відмикають» усілякі «замки». «Відмички», які супроводжують штучну акселерацію, провокують перевантаження дитини, психологічні проблеми.

Задекларований особистісно-орієнтовний, демократичний, гуманістичний принцип освіти, що є найбільш оптимальним саме у дошкільний період розвитку, поки що лежить на полицях метод кабінетів, «визираючи» із книжок науковців та доповідей методистів. А у групових кімнатах послуговуються здебільшого авторитарними методами... І тут немає вини вихователів, які раціонально чи інтуїтивно знаходять у цьому вихід із ситуації запиту «штучної акселерації, геніальності», яка останнім часом панує у суспільстві. Цей соціальний лозунг і орієнтир (бути геніальними і багатими) пригнічує не тільки дорослих (якщо вони не є такими), а й дітей, забирає у них щасливе дитинство та наповнює його серйозністю й тривогою.

Вихователі зі всією відповідальністю знайомляться з новими програмами (їх кількості та об'єму позаздрить навіть академік), які сьогодні досить часто змінюються, доповнюються і рекомендуються у роботі ДНЗ. Вихователі не йдуть за природою дитини, не супроводжують пізнавальну діяльність дошкільника, не заохочують його пошукову активність, а поспіхом планують заняття (що обрали найбільшим могутнім засобом «завантаження психіки дитини»).

Чи є у них час подумати про дитину, коли відповідно до «програм для вундеркіндів» складаються плани та підбираються методи, прийоми? Коли таких занять декілька на день, а ще – підготовка до святкових ранків, педагогічних рад, батьківських зборів, оглядів самодіяльності, різних методичних перевірок і т.п. Рідко коли ці заходи супроводжуються думкою про дитину, як от, наприклад, під час підготовки та проведення дитячих ранків. Вони у наших садках більше нагадують показові виступи дресування, заучування, відпрацьовування рухів та слів. Діти демонструють батькам завчений сценарій, влаштовують їм свято. Придивіться до облич дітей – вираз у них не по роках дорослий, а їхні очі чимось нагадують очі тварин у зоопарку – в них теж забрали свободу, право на вибір, на творчість.

Дитину вчать письму, рахунку і майже не залучають до культури, культурних цінностей. Її примушують до навчання, зовсім не зважаючи на її інтереси та нахили. У результаті відбувається те, про що писав ще Жан-Жак Руссо: «Усе добре, виходячи з рук Творця речей, вироджується в руках людини. Вона примушує землю давати продукти іншої землі, дерево давати плоди іншого дерева... вона перекидає все; вона любить потворність; вона нічого не хоче таким, яким воно створене природою, навіть людину; вона її бажає об'їздити, як манежного коня, спотворити за модою, як дерево свого саду» [4].

Увага педагогів та батьків зазвичай прикута не до талантів та здібностей дітей, які потребують заохочення, а до їхніх слабких «сторін», які починають розвивати до середнього рівня. Все це нагадує історію

про тварин, які вирішили створити школу, де б навчали літати, бігати, плавати, копати та лазити. Вони не змогли прийти до єдиної думки, який саме предмет є найбільш важливим, тому вирішили, що програма навчання для всіх буде однаковою. Кролик неперевірено бігав, але ледве не потонув на уроці плавання. Це його так вразило, що з тієї пори він уже й бігати більше не міг. Орел, звичайно, фантастично літав, але коли йому прийшлося копати та рити, у нього нічого не виходило, і його відправили в клас з корекції та виправлення навиків. У нього йшло на це стільки часу, що невдовзі він розучився літати. Те ж саме сталося і з іншими тваринами. Тепер вони втратили здібність бути майстерними у своїй сфері і змушені були займатися діяльністю, яка була їм неприродною [1].

Дитина за волею дорослого засвоює інформацію, яка на даний момент їй не цікава і не потрібна, вчиться читати, витрачаючи психічне здоров'я та сенситивний для фізичного, психічного розвитку час. Тоді як у неї повинні формуватися етичні еталони, моральні якості, творчі здібності, адаптивні механізми, що є фундаментом особистості, вона поступово перетворюється на відлюдкуватого «генія», агресивного підлітка, які «граються» в «насилля», котрим їх «годували» ще з дитинства... Зважаючи на сказане, важливим гаслом у роботі з дітьми буде не тільки правило: «Не нашкодь!», а й біблійна заповідь: «Не вбий (здатки, здібності, те, що дано природою)!».

Наразі варто усвідомити, що у вихованні дитини багато ефективніше обрати метод супроводу, який передбачає акомпанування природі дитини, коли дорослий може розвинути індивідуальні особливості, здібності дитини, запропонувати допомогу, підказку чи просто емоційну підтримку. Тепло серця педагога, що є профілактичним та терапевтичним засобом як психічних, так і фізичних проблем дитини, а також стимулом розквіту її талантів, є сьогодні найбільш необхідною. Особистість дитини, на думку В. В. Давидова, «виробляється» за умов створення такого середовища, яке б забезпечувало дитині розвивальну гуманну взаємодію, відкритість до зовнішнього світу, здібність пізнавати та відкривати».

Як підкреслюють дослідники, для реалізації закладеного потенціалу дитини особливо важлива сумісна творча діяльність з дорослим. У цей час дитина прагне наслідувати значущому дорослому, як креативному взірцю, що є передумовою формування її творчості. Потрапляючи у нову ситуацію, вона репродукує готовий спосіб дії, повторює його за дорослим заради досягнення бажаного результату. Згодом наслідування дитини стає творчим, вона проявляє елементи новизни та самодіяльності, знайомиться з різними варіантами здійснення інноваційної діяльності, визначає свої переваги відповідно до власних схильностей та вмій. Все це відбувається в умовах спільності «дитина-дорослий», особистісно-орієнтовної моделі виховання, основними рисами якої є:

- дорослий у спілкуванні з дітьми дотримується правила «не поряд, не над, а разом»;
- мета дорослого – сприяти становленню дитини як особистості. Завдання дорослого: забезпечити почуття психологічної захищеності, довіри дитини до світу, радість існування, формування основ особистості (базис особистісної культури), розвиток індивідуальності дитини;
- способи спілкування – розуміння, визнання і прийняття особистості дитини, засновані на здібності стати на позицію дитини, врахуванні її точки зору, почуттів та емоцій;
- тактика спілкування – співробітництво;
- позиція дорослого – виходити з інтересів дитини та перспектив її подальшого розвитку як повноцінного члена суспільства;
- погляд на дитину як на повноправного партнера в умовах співробітництва.

Участь у сумісній роботі дозволяє створити ті необхідні умови, в яких дитина не просто буде отримувати знання від дорослого, а й розвивати свої потенціальні творчі та пізнавальні можливості в умовах взаємодії з ним.

Весь навчально-виховний процес, розвиток діяльності дітей варто спрямовувати на забезпечення балансу: прагнень дитини до самореалізації та самозбереження; її фондів «можу» (знань, умінь, навичок, здібностей) і «хочу» (інтересів, бажань, планів, намірів, почуттів); запрограмованого та спонтанного в бутті дошкільника; колективного та особистісного; проявів компетентності у різних сферах життєдіяльності; напрямків виховної роботи; форм організації життєдіяльності (спеціально організованих дорослим занять та самостійної діяльності дітей); виховних та навчальних технологій; форм організації педагогічної роботи (групових та індивідуальних) [3].

Педагогу важливо не заважати дитині творити, бути поряд з нею в цьому процесі, приймати і розуміти її позицію, самому бути творчим. Організацію життєдіяльності дошкільника, навчально-виховний процес недоцільно жорстко програмувати та детально планувати. Плани навчально-виховної роботи мають бути орієнтовними, містити загальні відомості щодо спрямованості, змісту, форм та методів організації діяльності дошкільників. Гнучке планування педагогом системи роботи передбачає врахування особливостей дітей й мобільну корекцію всього задуманого сценарію заняття. При цьому варто дозувати, повторювати, варіювати творчі завдання, враховуючи рівень розумового розвитку, здібностей кожної дитини, випереджувати дитячі

задуми, йти трохи попереду: «те, що дитина може зробити на першому етапі з допомогою дорослого, згодом вона вже може зробити самостійно» (Л. С. Виготський) [2].

Орієнтир у доборі педагогом адекватних засобів розвивального, виховного та навчального впливів на особистість – її вік та індивідуальний життєвий досвід, що визначає зміну акцентів з аналізу типового для більшості дітей певного віку на пошук індивідуального, особливого, неповторного. Це розширює уявлення дорослого про ймовірні прояви дошкільником творчої поведінки, дає можливість оптимізувати його індивідуальні творчі тенденції. Вихідним положенням системи освіти, і дошкільної, зокрема, у контексті гуманістичної парадигми має бути побудова педагогічного процесу на основі психології розвитку дитини, а точкою відліку в оновленні змісту, форм і методів навчання та виховання – ідея цінності дитини як творця та повноцінного партнера у взаємодії з дорослими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амстронг Т. Індивідуальний підход. Как самостоятельно растить и развить умственные способности вашего ребенка / Т. Амстронг. – Харьков : Книжн. клуб «Клуб семейного досуга», 2001. – 288 с.
2. Виготський Л. Психологія розвитку ребенка / Л. Виготський. – М. : Изд. Смысл, изд. Эксмо, 2005. – 512 с. – (Серия «Библиотека всемирной психологии»).
3. Методичні аспекти реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» / О. Кононко, З. Плохій, А. Гончаренко. – К. : Світлич, 2009. – 208 с.
4. Руссо Ж.-Ж. Избранное / Ж.-Ж. Руссо. – М. : Детская литература, 1976. – 187 с.
5. Субботский С. Ребенок открывает мир / С. Субботский. – М. : Просвещение, 1991. – 207 с.

Світлана Вихор,

канд. пед. н., доцент,

Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка

ПРОЯВИ ТА ПРИЧИНИ НАСИЛЛЯ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглянуто дефініції насильства та його різновиди. Проаналізовано прояви та причини існування насилля в освітньому середовищі та взаємозв'язок із гендерним насиллям. Уточнено дії та функції закладів освіти з метою запобігання насильству над дітьми у разі його виявлення.

Svitlana Vykhor

MANIFESTATIONS AND CAUSES OF VIOLENCE IN EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article provides the definition and describes various forms of violence. Manifestations and reasons of violence in the educational environment and the relationship with the gender violence are analyzed. The entry specifies the actions and functions of educational institutions in order to prevent child abuse.

Проблема насильства на сучасному етапі розвитку суспільства потребує особливої уваги. Зважаючи на поширеність цього явища в явній та прихованій формах, високий ступінь латентності та вкоріненість культурних стереотипів, результат негативних наслідків насилля важко передбачити. Насильство спричиняє величезні економічні збитки, призводить до втрати його жертвами свободи самовизначення, гідності, здоров'я та життя. В освітньому середовищі воно провокує фізичні травми, впливає на психічне здоров'я учнів, заважає їхньому навчанню та самореалізації.

За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, насильство – це навмисне застосування фізичної сили або певних можливостей впливу чи погроза їхнього застосування до особи або до групи осіб, що викликало чи могло викликати фізичні травми від легких до смертельних, психологічні травми, затримки у розвитку або депривацію [7, с. 3]. У правовій базі нашої держави дефініція насильства представлена у Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 року, де визначено наступні його види: фізичне, сексуальне, психологічне, економічне. Різновидом насильства є примус (різноманітні фізичні та психологічні впливи на особистість з метою примусити особу до дій, що можуть нанести шкоду її (його) фізичному чи психічному здоров'ю).

Ширшим за поняття «насильство» визначають «жорстоке поводження», оскільки воно не завжди свідоме чи умисне, може не зачіпати права дітей. Деякі фахівці виділяють чотири типи жорстокого поводження щодо дітей: фізичне насильство; нехтування правами дітей; сексуальне насильство; психологічне насильство. «Жорстоке поводження з дітьми визначають, як навмисні дії (чи бездіяльність) батьків, вихователів та інших осіб, які наносять шкоду фізичному або психічному здоров'ю дитини. Виокремлюють декілька видів жорстокого поводження:

– фізичне насильство – тілесні покарання, нанесення фізичних пошкоджень, а також втягнення дітей до вживання алкоголю та наркотиків;

– сексуальне насильство – використання дитини для задоволення сексуальних потреб дорослих, залучення до заняття дитячою проституцією, в тому числі використовуючи порнографічну літературу, фотографії, кінофільми і т.ін. з метою одержання прибутку;

– психологічне (емоційне) насильство – відсутність любові та уваги до дитини, приниження її людської гідності, грубість (словесні образи, погрози і т.ін.);

– зневажання основних потреб дитини – відсутність умов для нормального життя дитини, турботи про її здоров'я та розвиток» [5, с. 18].

І. Іванюк розрізняє терміни «жорстоке поводження» та «жорстоке ставлення», оскільки «друге поняття є більш широким, воно включає не тільки наміри та відношення, а й практичну їх реалізацію» [4, с.27]. Педагог зазначає: «Жорстоке поводження з дітьми в школі, виховній установі з боку вчителів, вихователів виявляється у наступному: приниженнях; ставленні в кут; битті; нагадуванні перед усім класним колективом про недоліки дитини, особливості сім'ї, сімейні події, про які вчителю стало відомо; непосильній праці; ігноруванні фізичних потреб дитини (заборона піти до туалету); існуванні «любимчиків» та «паріїв»; підвищеному тоні, крику, необґрунтованих, неадекватних оцінках; суворій дисципліні, яка тримається на страху, а не на інтересі до навчання; авторитаризмі, вимогах без пояснень; недоцільних вимогах до зовнішнього вигляду дитини. . .» [4, с. 28]. І. Іванюк виокремлює наступні різновиди жорстокого поводження з дітьми: брутальний, ігноруючий, контролюючий, гіперопіка, авторитарний, насильницький.

Єжі Мелібруда розглядає ще один важливий аспект насильства щодо контексту характеру поведінки насильника – «гаряче» та «холодне» насильство. Характеризуючи «гаряче» насильство, автор вдається до таких психологічних особливостей поведінки насильника, як оскаженіння – переповнене вкрай негативними емоціями явище розриву психічної оболонки особистості, породжене психічною напругою, безсиллям, ненавистю, почуттям агресії тощо. «Холодне» насильство – це стиль насильницької поведінки, що базується на сценаріях, які людина засвоїла протягом свого життя, найчастіше у батьківській сім'ї чи навколишньому середовищі. Коли дитина зростає серед брудних лайок, які є ознакою психологічного насильства, вони стають для неї нормою, тоді як для інших – сценарієм «холодного» насильства.

Питання насилля як соціального явища, безпосередньо пов'язане з рівнем демократизації суспільства. Саме тому протягом тривалого часу його наявність завуальовувалася, а в разі неможливості приховати – подавалася як випадковість, збіг обставин. Особливо цю тематику оминали в освітньому середовищі, яке часто має присмак авторитаризму. Жахливі факти використання вогнепальної зброї, масові вбивства у навчальних закладах різних країн, нарешті привернули увагу громадськості до проблеми існування насилля в школах.

Булінг (bullying, від bully – хуліган, забіяка, кривдник), як специфічна форма агресивної поведінки, стала предметом вивчення зарубіжних науковців протягом останніх 20 років. В Україні донедавна такі дослідження не проводилися. Рівень поширення шкільного насильства та його видів в українській загальноосвітній школі вивчали Ю. Савельєв та Т. Салата [2]. Як зазначають науковці, «в англійських країнах для визначення явища шкільного насильства використовуються такі терміни: тиск, дискримінація, мобінг (переважно групові утиски дитини), булінг. Булінг визначається як агресивна поведінка, котра здійснюється повторно протягом часу. Це тривалий процес усвідомленого жорстокого ставлення, фізичного і (чи) психічного, з боку однієї особи чи групи осіб до іншої особи (осіб). Мотивація до булінгу може бути різною: помста, відновлення справедливості, інструмент підкорення лідерів, почуття неприязні, бажання самоствердження і т.д.» [2, с. 71]. Дослідження школярів середніх та старших класів щодо наявності шкільного насильства, підтвердили, що булінг, як системне цілеспрямоване насильство між учнями в українській школі, існує, зокрема 78,7% опитаних засвідчили наявність психологічного насильства (надання прізвиськ), 36,7% – фізичного (зумисне штовхання, побиття) і 23,3% – економічного (відбирання речей) [2, с. 74].

Однією з причин булінгу Г. Іткіс називає існування наявного дисбалансу в силах між жертвою та агресором, оскільки найчастіше жертвами стають діти з фізичними вадами, особливостями поведінки, слабші, ті, хто відрізняється чимось від інших.

Жорстокість по відношенню до дітей виникає з різних причин:

– якщо дорослі мають негативні моральні якості;

– якщо вони незадоволені (власним способом життя, соціальним станом, відсутністю роботи, іншими негараздами у житті);

– як результат конфліктів у сім'ї.

Жорстокість може бути проявом психічного захворювання батьків чи інших кривдників. На нашу думку, крім вказаних причин насилля в освітньому середовищі, можуть виступати прийняті культурою і закріплені суспільними нормами владно-підвладні аспекти статево-рольової та гендерної взаємодії; наявність «прихованого» навчального плану в навчальних закладах, тобто причини, які містять гендерну складову, котру не можна ігнорувати, аналізуючи причини насильницької поведінки.

У масовій свідомості питання відмінностей у психології та поведінці чоловіків і жінок є незаперечним. В. Васютинський, аналізуючи владно-підвладні взаємини, як істотну соціально-психологічну сторону міжстатевих стосунків, спирається на класифікацію А. Монтворі, згідно з якою можна говорити про чотири основні групи відмінностей у психології чоловіків і жінок. «Перша група відмінностей віддзеркалює основне домінантне співвідношення між чоловічою і жіночою позицією в суспільстві: чоловік домінує, жінка підпорядковується, чоловік – істота незалежна, жінка – істота узалежнена» [1, с. 21]. «Друга група відмінностей традиційно є найбільш очевидною і найчастіше відзначуваною. Йдеться про напористість, самовпевненість чоловіків, їхню орієнтацію на контроль і ніби дзеркально відображену орієнтацію жінок на взаємодію, взаєморозуміння. Адлер зазначав, що чоловічими рисами найчастіше видаються сила, велич, перемога, грубощі, жорстокість, насильство, активність. Загалом же чи не за основну чоловічу чесноту вважається прагнення вищості» [1, с. 21].

Наступною групою відмінностей є трактування агресивності як природженої біологічної особливості чоловіків. Ш. Берн підкреслює, що агресія – це єдина соціальна поведінка, для якої існують докази цілком явних статевих відмінностей. За багатьма іншими даними, симптоми агресії значно частіше виявляються не тільки у дорослих чоловіків порівняно з жінками, а й у малих хлопчиків порівняно з дівчатками, навіть у немовлят. Звичайно, можна вважати, що такі відмінності є основною біологічною передумовою пізнішого формування статевих відмінностей. В. Васютинський зазначає, що «на цю справу можна поглянути з іншого боку: чи не є основною причиною формування відповідних соціальних стереотипів саме відображення порізнюму вираженої агресивної поведінки хлопчиків і дівчаток? Мається на увазі, що потенційна агресивність хлопчиків відображається як априорі притаманна їм властивість, невід’ємний атрибут чоловічої психіки. Натомість, нібито менша агресивність дівчаток, відповідно, набуває статусу сигналу про те, що дівчача, дівоча і жіноча психіка не претендує на підвищену агресивність, а відтак не може розглядатися як здатність домінувати» [1, с. 21 – 22].

Таким чином, домінування і підпорядкування чоловіків і жінок «виправдовуються» функціонуванням гендерних стереотипів, які виникають, розвиваються і закріплюються під впливом виховання, навчання, соціального середовища. Підтвердженням викладеного вище є існування в освітніх установах «прихованого навчального плану». Російська дослідниця О. Ярська-Смірнова розрізняє реальні функції школи, якими є соціалізація, виконання формального навчального плану. Латентною функцією є реалізація «прихованого навчального плану». Явні функції традиційно виступають не стільки з метою поширення грамотності, скільки з метою глобалізації, ретрансляції культурних стереотипів, розуміння школи як компонента системи масової комунікації, а уніфікація, придушення локальної ідентичності – це латентні функції освіти [8, с. 56 – 58]. Вчена вважає, що «прихований навчальний план» реалізується в освітній сфері через прикладні функції педагога (через стиль викладання), через втілення завдань на основі формальних підходів у змісті освіти загалом і через складові організації навчального закладу у пануючих гендерних відносинах і гендерній професійній стратифікації.

У контексті стилю викладання цікавими видаються дослідження Л. Хоменко, яка відзначає «стійкість та поширеність стереотипів педагогів-чоловіків щодо реалізації окремих інтересів і здібностей, діяльності, орієнтованої на статус і досягнення, в тому числі і професійної. Педагоги-жінки упереджено ставляться до власних спортивних і наукових досягнень, визнаючи домінування чоловіків у цих сферах, як і в інших, пов’язаних із досягненнями і статусом у суспільстві» [8].

Дослідниця вивчала особливості сприймання педагогами неуспішної та агресивної дитини. Як зазначає Л. Хоменко, близько 74% опитаних педагогів на тематичному малюнку зобразили хлопчика, а 26% – дівчинку. Учителі-жінки, малюючи агресивну дитину, частіше зображують на малюнках бійку, сварку між дітьми, коли хлопчик кричить, штовхає, смикає за волосся чи замахується на дівчинку. У хлопчиків спостерігаються агресивний вираз обличчя та відповідні жести, емоції невдоволення, гніву, злості, а дівчатка відчувають страх, біль, пригніченість, відвертаються, закривають обличчя руками, плачуть. Міміка (вираз обличчя) і пантоміміка (виразні рухи всього тіла) учасників, напевне, відображають взаємовідносини агресора і жертви. Педагоги-чоловіки зобразили неуспішну і агресивну дівчинку неохайною і непривабливою загалом – розтріпане волосся, розірваний чи непорядкований одяг, неохайний вигляд, відповідно, положення тіла та жести захисту чи домінування. Серед всієї вибірки малюнків педагогів не було таких, що передавали б ситуацію фізичної агресії дівчинки щодо хлопчика [8].

Російська дослідниця Т. Дяченко вивчала наявність гендерного насилля в школах. Вона показала, що форми насилля проти дівчаток змінюються з віком. В початкових класах – це обзивання, дії, спрямовані проти власності (псування речей, злодійство) та фізичне насилля (штовхання, удари і т. п.). В середніх класах – переважно дії, спрямовані проти власності і вербальне насилля, в якому іноді має місце сексуальний відтінок; в старших класах фізичне насилля і дії проти власності вже не згадуються, але з’являються образи з використанням ненормативної лексики і сексуальні натяки. Залежно від мотивів, вчена виокремлює ряд причин гендерного насилля: невміння соціально-адекватними способами організувати гру, недостатньо

розвинуті комунікативні навички, різноманітні гендерні очікування. Одним із провідних мотивів насилля Т. Дяченко визначає прагнення до домінування. Його причиною є гендерні стереотипи, які нав'язують дівчинці пасивну, очікувальну поведінку; прояви насилля вдома, в школі, з боку вчителів [3, с. 94]. Основні важелі виховання в школі і вдома – це почуття провини, сорому, страху. В поєднанні з гендерними стереотипами це формує в дівчинки роль жертви. Вчителі і батьки розглядають дівчаток як більш зручний об'єкт для виховання і навчання, ніж хлопчиків. Експлуатуючи якості дисциплінованості, більшої, ніж у хлопчиків, нормативності поведінки, дорослі заохочують ці якості, таким чином, формуючи в дівчині роль пасивного об'єкта.

Різне ставлення вчителів до учнів, залежно від статі, може вважатися однією з причин гендерного насилля в школі. Всі діти, незалежно від статі, відповіли в анкетах, що вчителі краще ставляться до дівчаток, більше їх опитують, ставлять більш високі оцінки, а сварять, карають більше хлопчиків [3, с. 99].

Таким чином, в освітньому середовищі в явній або прихованій формі існують прояви насилля, хоча саме школа повинна попереджувати це ганебне явище. З метою запобігання насильству та в разі його виявлення, правоохоронні органи та заклади освіти:

– «Здійснюють приймання заяв та повідомлень про випадки жорстокого поводження з дітьми. Терміново (протягом однієї доби) передають повідомлення у письмовій формі до служби у справах неповнолітніх, органів внутрішніх справ про випадок жорстокого поводження з дитиною чи реальну загрозу його вчинення;

– Уживають заходів до виявлення і припинення фактів жорстокого поводження з дітьми у навчальних закладах, притягують до дисциплінарної відповідальності співробітників, учнів та інших осіб, які допускають жорстоке поводження з дітьми;

– Керівники навчальних закладів зобов'язують педагогічних працівників, зокрема, класних керівників, проводити попереджувальну роботу з батьками з метою недопущення випадків жорстокого поводження з дітьми в сім'ях, а також відстежувати подібні випадки з боку інших учнів;

– Класні керівники організують роботу з батьками щодо роз'яснення наслідків жорстокого поводження з дітьми в сім'ях, а також з особами, що становлять найближче оточення дитини, яка постраждала від жорстокого поводження або потерпає від реальної загрози його вчинення» [5, с. 25 – 26].

Аналізуючи викладене вище, зазначимо, що в сучасному освітньому середовищі існують прояви різних видів насилля, жорстокого ставлення до дітей. Причинами насилля є негативні моральні якості дорослих (батьків, вчителів); незадоволення собою (власним способом життя, соціальним станом, відчуття нереалізованості, іншими негараздами у житті); конфлікти у сім'ї, зневажливе ставлення до виховання дітей і опіки над ними. Складовою насилля є гендерне насилля, яке в освітньому середовищі проявляється через домінування та дотримання гендерних стереотипів, існування та відтворення складових «прихованого навчального плану». Проте, прояви жорстокості, насильства, негативної соціальної поведінки неповнолітніх не можна викоринити без освіти та дотримання моральних норм, пріоритету загальнолюдських цінностей, виховання в душі взаємної поваги, толерантності, врахування самоцінності кожної дитини у період її дорослішання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васютинський В. Владно-підвладні аспекти статево-рольової і гендерної взаємодії / В. Васютинський // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 6. – С. 6 – 16.
2. Виключення та насильство: чи існує булінг в українській школі? / Ю. Савельєв, Т. Салата // Наукові записки НаУКМА. – 2009. – Т. 97. – Сер. Пед., психол. науки та соц. робота. – С. 71 – 75.
3. Дяченко Т. Исследование причин гендерного насилия в школе // Управление образованием: опыт, проблемы, тенденции / Сборник материалов межрегиональной научно-практической конференции: в 3 т. / Под ред. В. Артоболовской и Д. Левитес. – МГПИ, Мурманск, 2002. – Т. 1. – С. 92 – 100.
4. Іванюк І. Сім'я – простір без насильства (батьківський лекторій) / І. Іванюк // Освітянин. – 2009. – № 5 (101). – С. 27.
5. Запобігання насильству в сім'ї. Практичний посібник для дільничних інспекторів міліції. – Київ. Школа Рівних Можливостей: Ред.-упоряд. О. Ляковська. – К., 2004. – 108 с.
6. Мелибруда Е. Я – ты – мы: психологические возможности улучшения общения / Е. Мелибруда. – М.: Прогресс, 1986. – 256 с.
7. Проблема насильства в українських сім'ях. Соціологічне опитування / за ред. С. Павлиш. – К.; Запоріжжя: Друкарський світ, 2010. – 52 с.
8. Хоменко Л. Психологічні механізми гендерної соціалізації [Електронний ресурс] / Л. Хоменко. – Режим доступу: <http://www.ukrreferat.com/index.php>.
9. Ярская-Смирнова Е. Гендерная социализация в системе образования: скрытый учебный план [Електронний ресурс] / Е. Ярская-Смирнова. – Режим доступу: www.gender-az.org/Files/uchebniy_plan.doc.

Роман Воробійов,
студент,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ШКІЛЬНОГО НАСИЛЛЯ

Стаття присвячена комплексному аналізу сучасних форм шкільного насилля. Зокрема, характеризуються сутність та види булінгу у шкільному середовищі, основні причини його виникнення та профілактика насильства щодо учнів-підлітків.

Roman Vorobiov

CAUSES AND PRE-REQUISITES OF SCHOOL VIOLENCE

The article provides a comprehensive analysis of contemporary forms of school violence. The essence and nature of bullying is studied, its main causes are analyzed, ways of prevention of teenagers' abuse are recommended.

Тенденційною ознакою останніх років стало трактування агресивної поведінки дітей та їхні акти прояву насилля щодо однолітків як наслідку впливу відеоігор, що вважається суттєвішою проблемою, ніж насильство на телебаченні, позаяк ця сфера є переважно невідконтрольною батькам. Втім, такий підхід є скоріше спрощеним трактуванням особливостей дитячої соціалізації та підліткової ієрархії. Поява агресії у дитини – це складний процес, в якому відіграють свою роль чимало чинників. У першу чергу впливає сім'я, стосунки з однолітками, наочні приклади з оточення, а також те, що дитина сприймає із засобів масової інформації. Більше того, показ насилля у відеоіграх, за деякими дослідженнями, може здійснювати певний терапевтично-профілактичний ефект [1], таким чином ще більше нівелюючи їх вплив на формування агресивності.

Мета роботи – окреслити головні причини та способи профілактики шкільного насилля серед підлітків.

Проблему насилля в освітньому середовищі в цілому та у школі зокрема на сучасному етапі розробляють такі українські вчені як О. Лавриненко, В. Панок, С. Бурова, О. Барліт, А. Барліт, Я. Сухенко, М. Дмитренко, В. Синьов та ін. «Насильство у школі – це емоційне, фізичне або сексуальне насильство, що здійснюється дітьми або педагогами щодо учнів шкіл, або учнями щодо вчителя» [2, с. 11]. У школі дитину можуть принижувати психологічно і фізично, вимагати у неї гроші або цінні речі, штовхати на злочини чи порушення встановленого порядку, провокувати. Винуватцями таких дій можуть бути інші учні або й самі вчителі, окрім того учень може піддатися насильству і з боку батьків інших учнів на території школи, їхніх родичів чи знайомих. Тим не менш, головною формою шкільного насилля виступає так званий булінг – хуліганство.

«Булінг – це форма жорстокого поводження, коли фізично чи психічно сильний індивід або група таких отримує задоволення, завдаючи біль, насміхаючись, вимагаючи покори чи певних принижень, оволодіваючи майном слабшого» [3, с. 13]. Постраждали найчастіше відчують сором і приниження, як наслідок – невпевненість в собі, проте воліють не повідомляти про знущання через соціальний тиск однолітків, в системі цінностей яких «не прийнято» жалітися старшим. У цьому контексті розкривається селекційно-конкурентний характер шкільного життя.

У структурі школи своє відображення знаходить сучасне суспільство, яке багато в чому керується принципами ринкової економіки та конкурентоспроможністю, а також підпорядковується закономірностям еволюційного відбору. У зв'язку з цим, учні перебувають під постійним тиском з боку батьків, вчителів і суспільства в цілому, які очікують від них відмінних оцінок і успіхів у навчанні. Вже в початковій школі відбувається відбір у формі оцінок, табелів успішності, грамот, особливої уваги з боку вчителя та батьків. Але в пубертатному віці подібний тиск сприймається дитиною як структурне комплексне насильство з боку шкільної системи. Таким чином, учні оцінюються за результативністю у класі, а не за психоемоційними, особистісними і людськими якостями. Якщо відстаючий учень буде публічно засуджуватися учителем-предметником, то, з великою ймовірністю, з боку своїх однокласників він вважатиметься нездібним і недостойним уваги. Це трансформується у різні форми психологічного насилля. Протест пригніченого учня реалізується через відкидання шкільних норм і потенційних насильницьких дій проти школи (вандалізм) або однокласників. Втім, описаний випадок найчастіше виливається у маргінальну поведінку.

Поширення агресивної поведінки серед однолітків призводить до збільшення кількості випадків насилля. Створення груп підлітків неминуче супроводжується проявами агресії, адже саме так між дітьми встановлюються ієрархічні стосунки, з'ясовуються статусні переваги. Тому, дорослішаючи, діти сприймають агресивні дії як менш негативні. Підлітків приваблює та молодь, яка має характеристики незалежності (агресія, непослух), на відміну від тієї, яка поводить себе слухняно та поступливо [4]. Таким чином,

психосоціальними факторами шкільного насилля можна назвати вплив на підлітків девіантних однолітків та слабкий контроль над власною імпульсивністю та агресивністю. Однак, багато дітей здійснює булінг над однолітками для того, щоб продовжувати залишатися в групі, а це досить часто суперечить їхнім внутрішнім мотивам, що призводить до взаємних психічних травм. Втім, схвалення та підвищення статусу серед однолітків, які підбурюють та заохочують учасників булінгу, стимулює подібну поведінку.

Концепція багаторівневого середовища полягає в існуванні впливу на індивіда факторів різних рівнів: особистісного, сім'ї, школи та групи однолітків, громади та культури. Отже, булінг не починається з ізоляції, і тільки складні поєднання факторів цих рівнів створюють передумови для такого явища [2, с. 19].

Існує багато причин, чому діти здійснюють насилля. Найчастіше виділяють такі: помилкове уявлення про те, що агресивна поведінка допустима; бажання завоювати авторитет в очах друзів та однолітків; бажання привернути увагу впливових дорослих; нудьга, компенсації за невдачі в навчанні чи громадському житті; тиск батьків, жорстоке поводження батьків та відсутність їхньої уваги до дитини [5]. Часто діти вважають знуцання способом стати популярними, керувати та мати вплив на інших, привернути увагу, змусити інших боятися. Інші просто заздять тим дітям, над якими знуцаються, а деякі навіть не усвідомлюють почуттів жертви та обсягу шкоди від їхньої поведінки. Слід зазначити, що агресивній поведінці діти навчаються, тобто, якби вони не бачили моделей жорстокої поведінки серед дорослих, то їхній процес соціалізації міг би уникнути ознак булінгу.

Учені виділяють особистісні фактори, що приводять дитину до проявів насилля: «запальний темперамент, імпульсивність характеру, брак емпатійності, егоїстичне врахування лише власних потреб, перевага бажання досягти контролю та уваги над бажанням створити дружні стосунки» [3, с. 44]. Низька шкільна успішність призводить до зниження самооцінки, а тому є фактором ризику прояву насильства. Серед причин, що призводять до булінгу, також виділяють зловживання алкоголем. Такі підлітки мають зміни в мозку, що призводять до погіршення здатності вирішувати проблеми, контролювати почуття, контролювати гнів. Таким чином, передумови шкільного насилля, які спричиняють агресивну чи віктимну поведінку в дітей, можуть бути поділені відповідно до джерела факторів ризику на особистісні, сімейні, шкільного середовища, громади та культурні. Їхнє поєднання дає складний індивідуальний набір чинників, що зумовлюють насилля у школі, зокрема маргінальність, булінг, мобінг та інше.

Дитяча жорстокість часто проявляється не лише щодо однолітків, але й до дорослих людей, зокрема, і до учителів. Її прояви щодо можуть варіюватися від систематичного порушення дисципліни на уроці (його фактичного зриву) до застосування прямого фізичного впливу на педагога. У тому, що діти стають некерованими, жорстокими, злими у великій мірі немає їхньої провини, і самій лише школі не під силу згладити непростий характер учня. Тільки тісна співпраця сім'ї та школи може допомогти його ще не сформованій особистості розставити вірні пріоритети та відкоригувати власну систему цінностей. Отже, причин дитячої жорстокості безліч, але однією з найголовніших є відсутність належної уваги і виховання, а також контролю з боку батьків за вільним часом своїх дітей та процесом їхньої соціалізації.

Наслідки насилля, окрім короточасного впливу, мають також серйозну довгострокову дію, яка може проявлятися як у жертв, так і в кривдників та спостерігачів протягом дорослого життя. Тривалі знуцання позначаються на самопроєктуванні дитини. У неї падає самооцінка, вона відчуває стрес, який у перспективі породжує відчуття безнадійності і безвихідності. Такий підліток надалі намагатиметься уникати стосунків з іншими людьми. Часто однолітки уникають жертв шкільного насильства, побоюючись стати такими ж – жертва булінгу зазнає стигматизації у соціальному середовищі, що лише поглиблює її негативний стан. У результаті цього формування дружніх відносин може стати проблемою. Все це призводить до порушень у розвитку ідентичності підростаючої особистості і, як наслідок, пізніше до великих проблем у інтеграції та адаптації до соціального середовища. Невід'ємним наслідком поширення булінгу у дитячому середовищі є перехід до агресивних дій, які носять злочинний характер, що викликає небажані негативні тенденції у функціонуванні підліткового середовища та суспільства загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Американские ученые признали насилие в видеоиграх полезным для детей [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.furur.me/furur/all/culture/166001-amerikanskie-uchenye-priznali-nasilie-v-videoigrah-poleznym-dlya-detey>.
2. Гребенкин Е. Профилактика агрессии и насилия в школе : [учебно-методический комплекс ; за ред. И. Маличенко] – Иркутск : Феникс, 2006.
3. Ожиева Е. Буллинг как разновидность насилия. Школьный буллинг/ Е. Ожиева. – Х., 2009.
4. Espelage Dorothy Lynn Bullying in American Schools : A Social-ecological Perspective on Prevention and Intervention / Dorothy Lynn Espelage, Susan M. Swearer. – Lawrence Erlbaum Associates, 2004. – P. 385.
5. Служба социального обеспечения в сфере образования. Буллинг [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.education-support.org.uk/russian/parents/education-welfare-service/bullying>.

Микола Галів,
канд. пед. н., доцент,
Дрогобицький державний
педагогічний університет
імені Івана Франка

ПРИМУС І ПОКАРАННЯ ЯК МЕТОДИ ВИХОВАННЯ ХАРАКТЕРУ ДИТИНИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНИХ ПЕДАГОГІВ

У статті проаналізовано погляди українських учених-педагогів (частково російських і білоруських, які мали вплив на формування української педагогіки в радянські часи) на методи примусу і покарання в контексті ідеї про виховання характеру дитини (60-ті рр. XIX – 60-ті рр. XX ст.).

Mykola Haliv

COERCION AND PUNISHMENT AS METHODS OF A CHILD'S CHARACTER DEVELOPMENT IN THE INTERPRETATION OF UKRAINIAN TEACHERS

The article examines the vision of Ukrainian researchers pedagogues (partly Russian and Belarussian pedagogues who influenced on development of Ukrainian pedagogy in Soviet times) on the methods of coercion and punishment in the context of influence on development of a child's character (1860s – 1960s).

У російському журналі «Директор школь» (№ 10, 2011 р.) лікар-педіатр В. Ганузін опублікував статтю «Школа без педагогічного насильства», в якій детально проаналізував таке явище як «синдром педагогічного насилля» – виникнення комплексу відхилен в стані здоров'я школярів під впливом неадекватних педагогічних методів, дій і навчальних програм. Серед компонентів цього явища він виокремив і «синдром авторитарного педагогічного насилля», під яким розумів відхилення в стані здоров'я дітей, зумовлене безпосереднім контактом вчителя і учня в умовах педагогічного процесу [5]. Артикульована В. Ганузіним проблема одразу ж стала дискусійною. Чимало вчених і вчителів зазначили, що у принципі будь-який виховний вплив можна розглядати як насилля педагога над учнем. Інші ж відстоювали думку про необхідність усунення «неадекватних педагогічних методів» зі школи, називаючи серед них, зокрема, примус, покарання (останній в педагогіці, звісно, не розглядають окремо, а лише у поєднанні з методом заохочення).

Зауважимо, що в українській педагогічній думці, присвяченій проблематиці виховання – розвитку характеру особистості, яка досліджувалася в другій половині XIX – 60-х рр. XX ст., згадані методи теж обговорювалися, причому, нерідко, з кардинально різних позицій. Метод примусу, як метод стимуляції виховання-самовиховання характеру учнів, розглядався в українській педагогіці у поєднанні з методом вимоги (одноосібної чи колективної). Використовувати примус поряд з вимогою, пропонували, зокрема, радянські педагоги. «Не можна, – стверджував О. Кондратюк, – заперечувати позитивного значення методу примусу для виховання дисциплінованості у дітей» [11, с. 21]. Він радив вживати його у тих випадках, коли метод переконання вичерпав себе. В. Селіванов наголошував, що комуністичне виховання здійснюється в боротьбі нового зі старим у свідомості людей, й ця боротьба ведеться не лише засобами переконання, але й примусу [20, с. 181].

Слід зауважити, що подібне позитивне ставлення до примусу як методу виховання вольових якостей характеру демонстрували і деякі педагоги української діаспори. Так, В. Мацьків писав: «Кожне завдання, яке дається дитині, вона мусить виконати. Поблажливість ніяк не сприяє вихованню сили волі. Дитина хоч зразу поневолі привикає до сповнювання своїх обов'язків» [17, с. 36]. Отже, примусити дитину до виконання певних завдань вважалося необхідним з огляду на потребу сформувати у неї уміння керувати собою. Однак, якщо відстоювання методу примусу в радянській педагогіці детерміновано суспільними обставинами і переважно авторитарним спрямуванням системи едукації, то у В. Мацьківа воно пояснюється впливом консервативних педагогічних поглядів на виховання дитини та її характер. Причому повністю виключалося залякування як вкрай деструктивний чинник становлення характеру. «Страшенієм», – писав П. Будз, – маловажкити не вільно, бо воно «ділає від'ємно на розвій характеру» [2, ч. 12, с. 6]. Радянський учений І. Сливко зазначав, що страх іноді може мобілізувати людину на боротьбу, але тривале виховання дітей у страхі призводить до розвитку негативних якостей [21, с. 15].

Значні дискусії серед радянських педагогів викликали методи заохочення і покарання. «Правильна система заохочень і покарань, – писав С. Збандуто, – коли учні не відчувають ні марності своїх зусиль, ні безкарності негативних вчинків, має велике значення для виховання волі і характеру в учнів» [8, с. 321]. Є. Єресь та У. Силенко теж наголошували, що на виховання характеру великий вплив мають методи заохочення і покарання [6, с. 28]. Таке виняткове ставлення до цих методів зумовлено традиційним для

радянської виховної практики превалюванням механізмів підкріплення. Як зауважує І. Бех, виховний вплив будувався за стимул-реактивною схемою, коли виробляється умовний зв'язок між зовнішнім впливом (різними видами заохочення і покарання) і потрібним способом поведінки» [1, с. 41]. На думку, О. Кондратюка, система заохочення за зразкову працю, добре навчання «...залишає незгладимий слід у мереживі рисочок характеру дитини, який формує школа, сім'я і радянська громадськість» [10, с. 30]. Нагорода, на його думку, виступає якнайкращим стимулом для активізації зусиль учня на переборення труднощів, напруження волі, досягнення поставленої мети і, зрештою, розвитку характеру.

Найбільш неоднозначну оцінку в українській педагогіці отримав метод покарання. Педагоги, зазвичай, засуджували фізичну кару з огляду на її негативний вплив на характер. Зокрема, В. Луців наголошував, що фізична кара ламає характер дитини і робить її або ще більше впертою, або безвольною [18, с. 16]. Проте певні види покарань допускалися. А. Макаренко, який використовував у своїй роботі з колоністами і комунарками різні методи покарання, у тому числі й арешт, писав: «Розумна система кари, покарань не тільки законна, але й необхідна – вона допомагає оформитися міцному людському характерові, виховує почуття відповідальності, виховує волю, людську гідність, вміння опиратися спокусі та переборювати її» [16, с. 44]. У статті «Виховання характеру в школі» [15] він продовжує цю думку, наголошуючи, що будь-які покарання мають бути зважені, продумані, відповідати провині дитини і не бути фізичними. Покарання повинно стати не спокутуванням провини, а поштовхом до зміни свого характеру і звичок.

За умов тоталітарного суспільства і авторитарної педагогіки тлумачення покарання як дієвого виховного методу (засобу) надавали йому першочергової ваги серед методичного арсеналу практичної педагогіки. У таких обставинах цілком закономірним було твердження, що покарання як «...міра захисту від посягань окремої особи на інтереси колективу є актом не тільки справедливим, а й необхідним» [12, с. 78].

Серед педагогів національно-демократичного спрямування щодо покарання побутували два погляди:

а) застосовувати покарання слід лише у виняткових обставинах; свого часу Я. Коменський писав про виправлення «нешасних характерів» (важковиховуваних дітей) [9, с. 353]. Так, педагог І. Кухта вважав доцільним використовувати кару як метод виховання, але в обмежених випадках, без «перебільшення у цьому напрямку». На його думку, надмірна суворість і використання покарання є шкідливими для розвитку характеру дитини, бо ведуть до безнастанних спротивів, є шкідливим для суспільної та індивідуальної «сторінки» характеру [14, с. 178]. Г. Ващенко визнавав, що бувають ситуації, коли покарання не уникнути. Тоді педагогові треба мати на увазі: покарання є антипедагогічним засобом; воно не має носити характер помсти; треба уникати фізичних покарань, бо вони вбивають свідомість людської гідності, виробляють рабські настрої; покарання має відповідати вчинкові вихованця; караючи, слід дбати про те, щоб якнайменше принизити гідність вихованця [3, с. 381 – 382].

В. Сухомлинський підкреслював, що покарання калічать людську душу, принижують і нівелюють гідність вихованця, ламають волю, перетворюють його на пасивну, безпринципову людину, яка здатна лише коритися, без будь-якої критики сприймати ідеї, «...пробуджуючи в ній найтемніші, найпідліпші риси, боягузство, людиноненавистництво і лицемірство» [23, с. 424]. Він виступав проти крику, глузу над дитиною, образливих слів на її адресу, проти негативних оцінок як засобу кари. В окремих випадках видатний педагог допускав використання методу покарання, однак лише для перевиховання характеру дитини. Кара перевиховує тоді, вважав він, коли у чомусь переконує, примушує замислитися над власною поведінкою, а не просто звільняє вихованця від мук власного сумління.

б) застосування покарань у будь-якій формі відкидалося взагалі, бо вважалось чинником людинозневаги і негативним становлення характеру дитини. Ще І. Коссак у 1903 р. наголошував, що слід усунути примус і кару, заборони [13, с. 227]. Окремі вчені вважали доцільнішим дозволити дитині відчувати негативність наслідків її вчинку (якщо вони не шкодять її здоров'ю), відчувати докори сумління, ніж карати її. Так, В. Шухевич наполягав, що природні наслідки дій дитини витворюють силу характеру і волі краще, ніж «штучні кари» [24, с. 346]. Виховання, що будується на нагородах і покараннях, зазначав Г. Верцін, «забиває характер, придушує здібності, робить чоловіка манекіном, з ества мислячого робить бездумне орудіє, котрим не кермує жодне внутрішнє переконання, котре стає почитателем того – що его скорше допровадить до цілі» [4, с. 348]. А. Животко писав: «Страх і кара віднімає у родини дитину, у громади – члена здорового і міцного духом й тілом, а дає натомість істоту безвольну, апатичну» [7, с. 74]. На думку С. Русової, у жодному випадку не можна використовувати покарання. Дитина «має бути вихована не під погрозою кари, а на попередженні шкідливих її виступів, вчинків, і на моральному впливові того оточення, серед якого дитина живе» [19, с. 135 – 136].

Підсумовуючи, зазначимо, що в українській педагогіці тривалий час зберігала свої позиції консервативна гербартіанська педагогічна теорія. Саме її впливом (і частково елементами народної педагогіки) пояснюється постулювання методів примусу і покарання для виховання характеру людини в національно-демократичній педагогічній думці.

Педагоги, що підтримували вільне виховання, або відкидали зазначені методи, або радили використовувати їх для боротьби з вадами характеру. У радянській же педагогіці, хоч й критикувалася гербартіанська методика, проте підбір методів залишався той самий. Перевага надавалася тим з них, які забезпечували якомога більшу ефективність впливу вихователя на дитину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Концепція виховання особистості / І. Бех // Радянська школа. – 1991. – № 5. – С. 40–47.
2. Будз П. Виховання характеру / П. Будз // Шлях навчання і виховання. – 1928. – Ч. 11. – С. 1–9; Ч. 12. – С. 4–9.
3. Ващенко Г. Виховання волі і характеру : підручник для вчителів / Г. Ващенко. – К. : Школяр, 1999. – 385 с.
4. Верцін Г. Кілька гадок о цілі виховання / Г. Верцін // Учитель. – 1899. – Ч. 22. – С. 347–350.
5. Ганузин В. Школа без педагогического насилия / В. Ганузин // Директор школы. – 2011. – № 10. – С. 79–83.
6. Ересь Е. Воспитание характера / Е. Ересь, У. Силенко. – Минск : Общ-во по распротр. полит. и науч. знаний Белорусской ССР, 1961. – 35 с.
7. Животко А. Кара й залякування / А. Животко // Світло. – 1922. – Ч. 4–6. – С. 72–77.
8. Збандуто С. Педагогіка : [навч. посібник для студентів пед-х ін-тів] / С. Збандуто. – К. : Радянська школа, 1965. – 508 с.
9. Коменский Я. Великая Дидактика // Я. Коменский. // Избранные педагогические сочинения / [под ред. А. Красновского]. – М. : Учпедгиз, 1955. – С. 164–391.
10. Кондратюк О. Заохочення і покарання дітей у сім'ї / О. Кондратюк. – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1964. – 48 с.
11. Кондратюк О. Моральне виховання учнів / О. Кондратюк. – К. : Радянська Україна, 1961. – 48 с.
12. Кондратюк О. Педагогічне стимулювання в процесі формування поведінки учнів / О. Кондратюк. – К. : Радянська школа, 1963. – 144 с.
13. Коссак І. Сучасне вихованє / І. Коссак // Учитель. – 1903. – Ч. 15. – С. 225–228; Ч. 17. – С. 257–261; Ч. 18. – С. 277–280; Ч. 19. – С. 291–294.
14. Кухта І. Учитель-виховник і його постава до учня / І. Кухта // Шлях виховання й навчання. – 1934. – Ч. 3. – С. 167–183.
15. Макаренко А. Виховання характеру в школі / А. Макаренко // Вибрані педагогічні твори / [за заг. ред. Є. Мединського та І. Сладковського]. – Київ – Харків : Радянська школа, 1947. – С. 45–48.
16. Макаренко А. Проблеми виховання в радянській школі / А. Макаренко // Вибрані педагогічні твори / [за заг. ред. Є. Мединського та І.Ф. Сладковського]. – Київ – Харків : Радянська школа, 1947. – С. 41–45.
17. Мацьків В. Наші діти і їх виховання / В. Мацьків. – Філадельфія : Накл. учительської громади у Філадельфії, 1966. – 59 с.
18. Педагог (В. Луців). Похвала і кара у вихованні дітей // Життя і Школа. – 1961. – Ч. 5. – С. 16.
19. Русова С. Дошкільне виховання / С. Русова // Вибрані педагогічні твори. – К. : Освіта, 1996. – С. 34–184.
20. Селиванов В. Воспитание воли школьника / В. Селиванов. – [2-е изд., перераб.]. – М. : Учпедгиз, 1954. – 208 с.
21. Сливко І. Характер, воля і виховання: Стенограма публічної лекції / І. Сливко. – К., Б.в., 1947. – 30 с.
22. Столиця З. Выработка характера / З. Столиця. – [2-е изд., дополн.]. – Петроград – М. : Издание Т-ва М. О. Вольф, 1915. – 97 с.
23. Сухомлинський В. Вибрані твори: в 5-ти т. / В. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 5 : Статті. – 639 с.
24. Шухевич В. Провина і кара / В. Шухевич // Учитель. – 1898. – Ч. 22. – С. 345–349.

Ніна Гордієнко,
канд. пед. н., доцент,
Дрогобицький державний
педагогічний університет
імені Івана Франка

БУЛІНГ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ

Проаналізовано явище булінгу з соціально-педагогічної точки зору та заходи, спрямовані на викорінення цього явища, що є важливим напрямком виховання ненасильницької поведінки у неповнолітніх.

Nina Hordüenko

BULLYING AS A SOCIAL AND EDUCATIONAL PROBLEM. WAYS OF IT'S SOLUTION

A problem of bullying is analyzed from socio-pedagogic perspective and anti-bullying strategies are outlined, which are an important step to promote non-violent behaviour in youth.

Прояви насильства в умовах загальноосвітньої школи – одна із найгостростріших і актуальних проблем сучасного українського суспільства, яка, на жаль, через значний рівень латентності цього явища посправжньому недооцінюється як державою, так і громадськістю, адже багато випадків шкільного насильства залишаються прихованими та незареєстрованими. Однак навіть офіційна статистика представляє собою

вважаючи картину. За даними масштабного опитування учнів загальноосвітніх шкіл, проведеного Всеукраїнською громадською організацією «Жіночий консорціум України» у 2009 році, 65% дівчат та 50% хлопців у віці 9–11 років; 84% дівчат та 70% хлопців у віці 12–14 років; 56% дівчат та 51% хлопців у віці 15–16 років дали ствердну відповідь, що зазнають насильства в школі. Майже третина всіх опитаних дітей зазначила, що не тільки регулярно зазнає насильства, а й не отримує адекватної допомоги в цій ситуації [2, с. 4–5]. Свідченням поширеності явища булінгу стали численні публікації та репортажі на національному телебаченні, оприлюднення відеозаписів знущань над школярами в Інтернеті.

Актуальність вивчення феномену булінга серед учнів загальноосвітніх шкіл у наш час обумовлюється тим, що несоціалізована агресія є серйозною соціально-педагогічною проблемою, яка знаходить вихід у насильстві й завжди завдає серйозної шкоди фізичному й психічному здоров'ю, розвитку й соціалізації дитини, нерідко становить загрозу її життю чи навіть спричиняє смерть [1, с. 3].

Булінг (bullying, від англ. *bully* – хуліган, забіяка, грубіян, насильник) визначається як утиск, дискримінація, цькування. Цей термін означає тривале фізичне чи психічне насильство з боку індивіда або групи щодо індивіда, який не здатний захистити себе в даній ситуації. Булінг – це специфічна форма агресивної поведінки, яка може бути описана в ситуації, коли учень повторно чи постійно зазнає негативних дій з боку однієї чи більше осіб. Негативні дії мають місце тоді, коли наявний дисбаланс у силах між жертвою та агресором. За останні 20 років поняття булінгу стало міжнародним соціально-психологічним і педагогічним терміном, за яким стоїть сукупність соціальних, психологічних та педагогічних проблем.

Соціальна природа булінгу, як правило, має у своїй структурі три елементи, а саме: переслідувач (булі); жертва; спостерігач. Відтворити типовий портрет агресора та жертви досить важко. Разом із тим, відомий норвезький психолог Д. Ольвеус, автор моделі булінгу в освітньому середовищі, визначає найбільш типові риси учнів, схильних ставати булі наступним чином [3]:

– вони відчувають сильну потребу панувати й підпорядковувати собі інших учнів, переслідуючи власні цілі; вони імпульсивні й легко шаленіють;

– вони часто зухвалі та агресивні в ставленні до дорослих (передусім батьків і вчителів);

– вони не виявляють співчуття до своїх жертв;

– якщо це хлопчики, вони, зазвичай, фізично сильніші за інших.

Жертви булінгу також мають свої характерні риси:

– вони часто тривожні, невпевнені в собі, мають низьку самооцінку;

– вони полохливі, вразливі, замкнуті й сором'язливі;

– вони схильні до депресії й частіше за своїх ровесників думають про самогубство;

– вони часто не мають близьких друзів та успішніше спілкуються з дорослими, ніж із однолітками;

– якщо це хлопчики, вони можуть бути фізично слабшими за своїх ровесників.

Серед причин булінгу в первинному колективі вчені виділяють наступні:

– боротьба за лідерство;

– зіткнення різних субкультур, цінностей, поглядів і невміння толерантно ставитись до них;

– агресивність і віктимність;

– наявність у дитини психічних чи фізичних вад;

– заздрість;

– відсутність предметного дозвілля тощо [4, с. 32–33].

Булінг може виявлятися у різних формах. Він може бути: фізичним (завдання ударів, штовхання, пошкодження або крадіжка власності); словесним (обзивання, глузування або висловлювання, якими ображається стать, раса або сексуальна орієнтація); соціальним (виключення особи із групи чи розповсюдження пліток або чуток); в письмовій формі (написання записок або знаків, що є болючими чи образливими); електронним (загальновідомий як кібербулінг) – розповсюдження чуток та образливих коментарів з використанням електронної пошти, СМС і сайтів соціальних мереж.

Реалії сьогодення свідчать про певні зміни проявів булінгу у залежності від статевої приналежності школярів. Зокрема, якщо для хлопчиків найбільш типовою формою булінгу вважається фізична (стусани, штовхання, бійка тощо), а для дівчаток – словесна, соціальна (поширення пліток, виключення з кола спілкування), то останнім часом ми часто стаємо свідками фізичної жорстокості дівчат. А, отже, стираються грані між булінгом дівчат і хлопців.

Соціально-педагогічна проблема насильства в школі вимагає погляду на неї як на явище системне й комплексне. Саме тому й підхід до її розв'язання повинен бути системним і комплексним. Ця проблема виходить далеко за межі школи, а, отже, вимагає залучення до її вирішення не тільки вчителів, фахівців психологічної служби школи, батьків, а й громадськості, засобів масової інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виявлення, попередження і розгляд випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : метод. матеріали для працівників освіти / [авт.-упор. : С. Буров, І. Дубиніна, Ю. Онишко, Л. Смилова, М. Ясиновська]. – К. : Видав. дім «КАЛИТА», 2007. – 36 с.
2. Дубровська С. Насильство в школі : аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні / С. Дубровська, М. Ясенівська, М. Алексєєнко. – К. : Жіночий консорціум України, 2009 – 34 с.
3. Ольвеус Д. Жестокость среди школьников и ее жертвы / Д. Ольвеус // Перспективны: сравнительные исследования в области образования. – 1997. – № 2. – С.115 – 146.
4. Система захисту дітей від жорстокого поводження : навч.-метод. посіб. / Л. Волинець, Т. Дорошок, М. Євсюкова та ін. ; [ред. : К. Левченко, І. Трубавіна] ; Держ. соц. служба для сім'ї, дітей та молоді, Міжнар. жіночий правозахис. центр «Ла Страда Україна». – К. : Держсоцслужба, 2005. – 395 с.

Оксана Городецька,

канд. пед. н.,

Тернопільський обласний

комунальний інститут

післядипломної педагогічної освіти

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ НАСИЛЬСТВА В ШКОЛІ

У статті порушена проблема насильства в школі. Подано характеристику типів жорстокого поводження з дітьми. Окреслено шляхи запобігання шкільному насиллю.

Oksana Horodetska

RELEVANCE OF THE PROBLEM OF VIOLENCE AT SCHOOLS

The article features the problem of violence in schools. It describes the types of cruel treatment against children. Ways of child abuse prevention at schools are outlined.

Соціально-правовий захист дітей і охорона дитинства визнані в Україні стратегічним загальнонаціональним пріоритетом і є важливою складовою державної політики. Проте більшість українських громадян недостатньо обізнана з правами дітей, що зумовлено, передусім, суспільно-історичним та політико-економічним розвитком нашої держави, де права людини завжди порушувалися. Сьогодні багато молодих батьків не хочуть брати на себе відповідальність за їх виховання дітей, що призводить до порушення прав і свобод дітей.

Актуальність проблеми захисту і зміцнення прав дитини є очевидною, що зумовлює підвищення обізнаності дорослих щодо дискримінації прав дітей та шляхів запобігання цьому ганебному явищу.

Насильство – це спосіб, що забезпечує панування, владу людини над людиною; примус, який відбувається всупереч волі того, проти кого він спрямований; зазіхання на людську свободу [3]. Вчені розрізняють такі види насильства (табл. 1).

Таблиця 1

Види насилля

Фізичне	Психічне	Моральне	Релігійне	Духовне	Сексуальне	Інформаційне	Економічне
Побиття рукою, іншими предметами, штовхання, ляпаси, викручування рук, нанесення тілесних ушкоджень.	Глузування, пригнічення волі, образа, приниження, примус, пліткарство, шантаж, зневага, нехтування.	Залюкування, погрози.	Примушування до участі в релігійних обрядах.	Позбавлення людини змоги вчитися і розвиватися.	Сексуальна експлуатація людини.	Насильство здійснене з допомогою ЗМК, використання інформації для негативного впливу на особистість	Умисне позбавлення однієї людиною іншої житла, одягу, майна чи коштів.

Сучасні засоби масової комунікації (медіа) мають значний вплив на взаємостосунки дорослих і дітей, оскільки задають взірці суперечливої поведінки, провокуючи таким чином насильницькі дії неповнолітніми. В обігу сьогодні існує поняття «**медіанасильство**», яке застосовують для характеристики певних жанрів, окремих сцен і характеру взаємодії у комунікаційному процесі [4, с. 208].

Виокремлюють кілька видів медіанасильства:

- контактне фізичне насильство (зображення ударів, ляпасів, штурханів тощо);
- озброєне насильство (із застосуванням вогнепальної, тупої або ріжучої зброї);

- насильство проти злочинців;
- фізичні тортури;
- військове насильство [4, с. 208 – 209].

До медіанасильства відносять також зображення погроз фізичного насильства та психологічне насильство, коли люди піддаються публічному приниженню. Вплив сцен насильства, представлених у медіа (фільмах, іграх тощо) – тема, яка найчастіше потрапляє в епіцентр громадського обговорення. Опіраючись на результати наукових досліджень, можна виділити **основні наслідки демонстрування сцен насильства на розвиток особистості**: *імітація*, яка збільшує частоту насильницьких дій у реальному житті під впливом медіа; *агресія* – формування особистісних рис глядача, схильного до насильницьких дій; *заликування* – відчуття страху і зростання тривожних станів, які пригнічують розвиток особистості [4, с. 209]. Загалом, медіаконтент опосередковано впливає на дії людей. Власний досвід і враження інших людей із безпосереднього оточення, зазвичай, виявляються вагомішими, ніж враження, здобуті з медіа.

Жорстоке ставлення – безжалісні, грубі дії, які завдають потерпілому фізичних чи психічних страждань (мордування, систематичне заподіяння тілесних ушкоджень чи побоїв, позбавлення їжі, води, одягу, житла тощо), принижують людську гідність, шкодять розвиткові дитини, завдають емоційної шкоди шляхом зумисних дій, а також недбалим ставленням батьків, вихователів чи інших осіб [3]. Вчені виділяють наступні типи жорстокого поводження з дітьми: фізичні покарання, фізичні знущання, побиття; дитина є свідком знущань над іншими членами сім'ї; сексуальне насильство, інцест; використання привілеїв дорослих; заликування; погрози; використання громадських установ; ізоляція; емоційне насильство; економічне насильство.

Жорстоке поводження з дітьми в подальшому формує з них соціально-дезадаптованих людей, не здатних створювати повноцінну сім'ю, бути гарними батьками, а також є поштовхом до відтворення жорстокості по відношенню до власних дітей. Варто зауважити, що будь-яке насильство над дитиною – фізичне або психологічне – заборонене законом. Проте доводиться констатувати, що система роботи навчальних закладів, а особливо інтернатних, побудована за принципом кругової поруки приховування фактів шкільного насильства. Згідно з даними дослідження, проведеного у 2012 році, кожна десята дитина скаржиться на жорстокість з боку батьків, кожна дванадцята – страждає від образ однокласників, двадцята – від вчителів. Виявлено, що найбільш конфліктним оточенням є шкільне та сімейне [3].

Батьки і вчителі повинні ознайомлювати дітей з їх правами, і, головне – навчити ними користуватися. Потрібно, щоб школа і сім'я перестали перекладати один на одного відповідальність, і згадали, що навчальні заклади створені для дітей, а не навпаки. У школі дитина частіше підпадає під вплив так званих малих форм насильства. Сучасна педагогічна практика попри всі проблеми, труднощі та недоліки, залишається основним інститутом соціалізації особистості, її становлення і розвитку. Сьогодні у деяких школах діють шкільні психологічні служби для надання допомоги учням у розв'язанні конфліктів, тобто шкільна медіація. Метою цих програм є розвиток у школярів навичок врегулювання конфліктів ненасильницьким шляхом.

Проведене опитування «Насильство в школі – аналіз проблем та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні» засвідчило, що 82% опитаних педагогів вважають насильство над дітьми актуальною проблемою, тоді як 9% – заперечили даний факт [3]. На проблему насильства у школі вказали і діти. Серед 9–11 річних кількість ствердно відповіли 76% хлопчиків та 72% дівчаток; серед підлітків (12–14 років) цей показник склав 86% і 85% відповідно, серед юнацтва (15–16 років) – 93% та 95%. На нашу думку, це свідчить про усвідомлення учнями явища насильства. Поширення насильства серед дітей підтверджують також 95% опитаних педагогів [6]. Результати опитування також показали, що підлітки найбільше підпадають під такі форми насильства: фізичне, сексуальне та психологічне, трохи менше – під економічне.

Активне висвітлення проблеми насильства в ЗМК дає змогу сформулювати у суспільстві загальний підхід до розв'язання цієї проблеми. Переважна більшість опитаних педагогів (84%) згодні із прийнятим визначенням: «Насильством є будь-які дії людини по відношенню до іншої, в результаті яких завдається шкода фізичному або психічному здоров'ю». З таким твердженням згодні 78% 15–16-річних хлопців-респондентів та 87% дівчат – їхніх однолітків [6].

Ідентифікація представлених форм насильства як таких серед респондентів-педагогів розподілилася наступним чином: переважна більшість опитаних вважають насильством побиття, приниження та сексуальні домагання – 96,1%, 85%, 88,6% відповідно; образи та позбавлення їжі відносять до проявів насильства 67,5% та 69% відповідно; псування чужого майна, ігнорування почуттів і потреб іншої людини визначають як насильство 47,3% та 40,1%; представлені форми психологічного насильства, такі як «навішування ярликів», використання прізвиськ, лихослів'я тощо прирівнюють до насильства 51,8%, 36,7%, 31% та 16% респондентів відповідно [6].

Опитування засвідчило, що шкільні вчителі більш схильні реагувати на так звані «тяжкі» прояви насильства фізичного або морального характеру (побиття або позбавлення їжі), ніж на приниження та образи. Однак не слід забувати, що для особистості дитини, яка ще формується, величезне значення мають так звані «легкі» форми насильства, а саме: використання прізвиськ, ігнорування почуттів і потреб, приниження тощо. З'ясовано, що приблизно третина учнів постраждали від насильства у школі. Біля 65% вказали на те, що кривдниками є їхні друзі. Зазвичай, насильства на вулиці та у школі зазнають як хлопці, так і дівчата 12–14 років [6]. Це дає підстави зробити школу основною ланкою протидії зазначеному явищу, місцем, де можуть формуватися нові, вільні від насильства, способи взаємодії дітей і дорослих.

Головним документом сучасності, що регулює законодавство щодо жорстокого поводження з дітьми на міжнародному рівні, є Конвенція ООН про права дитини, що була прийнята у 1989 році й ратифікована більш ніж 175 країнами світу. Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини у 1991 році й внесла відповідні зміни у національне законодавство згідно тих міжнародних стандартів, які зазначені у цьому документі. Також право дітей в Україні на захист від усіх форм жорстокого поводження гарантується Конституцією України, Законом України «Про охорону дитинства», Сімейним Кодексом України та ін. Законодавством закріплено перелік органів і установ, які займаються попередженням жорстокого поводження з дітьми: служба у справах сім'ї, молоді та спорту; кримінальна міліція у справах неповнолітніх органів внутрішніх справ; органи опіки і піклування; кризові центри; органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування та інші державні органи [3].

Представники цих органів приймають усні або письмові заяви про випадки жорстокого поводження з дітьми, випадки насильства над дітьми або погрози щодо їх вчинення.

У системі органів прокуратури також відбулися зміни. Зокрема, у Генеральній прокуратурі створене управління захисту прав дітей, а на місцях працюють ювенальні прокурори, котрі безпосередньо займаються захистом дитячих прав. Створено «телефон довіри», який повинен бути розміщений у кожному навчальному закладі на дошці оголошень.

Сьогодення вимагає від дітей чимраз швидшого та якіснішого входження у світ дорослих, що не завжди відбувається спокійно і без насильства. Дорослі прагнуть, аби процес соціалізації дітей відбувався якісніше та безпечніше, а тому переконані в необхідності проведення заходів та впровадження політики захисту дітей від будь-яких форм насильства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Левченко К. Ставлення населення України до домашнього насильства / К. Левченко // Безпека життєдіяльності. – 2007. – № 9. – С. 6–7.
2. Левченко К. Чи може Україна стати вільною від тілесних покарань дітей? / К. Левченко // Безпека життєдіяльності. – 2007. – № 9. – С. 9–11.
3. Матеріали «Насильство в школі : аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wcu-network.org.ua/ua/defence-rights/publications/313/>; <http://www.wcu-network.org.ua/ua/network/source/1750/3712/>; <http://www.wcu-network.org.ua/ua/network/source/1750/3713/>.
4. Медіаосвіта та медіаграмотність : [підручник / упор. В. Іванов, О. Волощенко]. – К. : Центр вільної преси, 2012. – 352 с.
5. Мудрик А. Социальная педагогика : учебник для студентов педвузов / А. Мудрик. – М. : Альфа-книга, 1999. – 184 с.
6. Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в школі : [навчально-метод. посіб. / упор. Є. Дубровська, М. Ясеновська]. – К. : Huss, 2011. – 96 с.
7. Фіцула М. Правове виховання учнів : методичний посібник / М. Фіцула. – К. : ІЗМН, 1997. – 148 с.

Марія Гуляєва,
асистент,
Аліна Михайло,
студентка,

Чернівецький національний університет
імені Ю. Федьковича

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ БУЛІНГУ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розкрито змістове наповнення терміну «булінг», яким прийнято позначати явище шкільного насильства. Обґрунтовано зв'язок рівня агресивності дітей з рівнем шкільного насильства. Висвітлено розуміння учнями проблеми насильства в школі та їх ставлення до явища булінгу.

Maria Hulciaieva,
Alina Mykailo

STUDY OF BULLYING PROBLEMS AT SCHOOL SETTINGS

The article features the contents of the notion “bullying” that is used to identify a phenomenon of school violence. A connection between children’s aggression and level of school violence is proved. Students’ attitudes to bullying and their understanding of the problem of violence in school are outlined.

Беззаперечним залишається той факт, що школа відіграє надзвичайно важливу роль у становленні особистості дитини, адже є місцем її всебічного розвитку та самореалізації. На превеликий жаль, щороку велика кількість дітей стають жертвами насильства з боку інших учнів саме в школі, що в науковій літературі отримало назву «булінг». Актуальність вивчення і профілактики шкільного насильства (булінгу) як соціально-педагогічної проблеми обумовлюється як масштабами поширення, так і тими наслідками, що воно спричиняє. Особливо це помітно у середовищі підлітків, де спостерігаються крайні форми прояву булінгу з тяжкими наслідками для тих, хто стає його жертвами.

Проблематики насильства як загальносоціального явища торкаються у своїх роботах такі дослідники як А. Гусейнов, Л. Герасіна, В. Голіна, В. Губін, І. Данышин, А. Зайцев, А. Ковальов, А. Огурцов та ін. Проблема насильства, зокрема серед учнів, висвітлювалася О. Дроздовим, В. Ролінським, А. Черняковою та іншими науковцями. Ґрунтовніше цією проблемою займалися зарубіжні вчені, зокрема І. Бердишев, І. Кон, Х. Лейманн, Д. Лейн, К. Лоренц, Д. Ольвеус, Т. Фалд. Вітчизняні наукові праці з зазначеної проблеми носять частковий характер, недостатньо дослідженими залишаються теоретико-методологічні основи цього явища, його причини та наслідки.

Метою статті є висвітлення уявлень самих учнів про сутність булінгу та їх ставлення до цієї проблеми.

Насильство у школі аж ніяк не можна назвати новітнім явищем. На жаль, воно завжди супроводжувало процес навчання і мало протягом тривалого часу форму публічного, принизливого, фізичного покарання учня [1, с. 7; 2; 4; 5, с. 20].

Знуцання в школах є одним з найнебезпечніших видів насильства. Якщо діти потрапляють в такі ситуації кілька разів, це свідчить про те, що школа потребує чималих змін. Саме тому в процесі дослідження нами було проведено тренінгове заняття на тему: «Світ агресії. Насильство у школі», яке передбачало визначення рівня агресії в дітей як передумови виникнення булінгу. Дослідження було проведено на базі Чудейського навчально-виховного комплексу та Іжівської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів (Сторожинецький район, Чернівецька область) серед учнів восьмих та дев'ятих класів. Таким чином, категорію досліджуваних склали підлітки 13–15 років.

Мета тренінгу:

1. Ознайомлення учнів із поняттями «агресія», «жорстоке ставлення», «булінг».

2. Аналіз причин виникнення агресії, факторів, які на це впливають.

3. Сприяння вихованню в учнів милосердя та усвідомлення того, що кожна людина має прагнути до вдосконалення, розвивати позитивні якості характеру.

Завдання тренінгу:

1. Збагатити знання учнів з побудови конструктивного спілкування.

2. З'ясувати місце агресії в нашому житті та особисте ставлення учнів до насильства в школі, його ініціаторів та жертв.

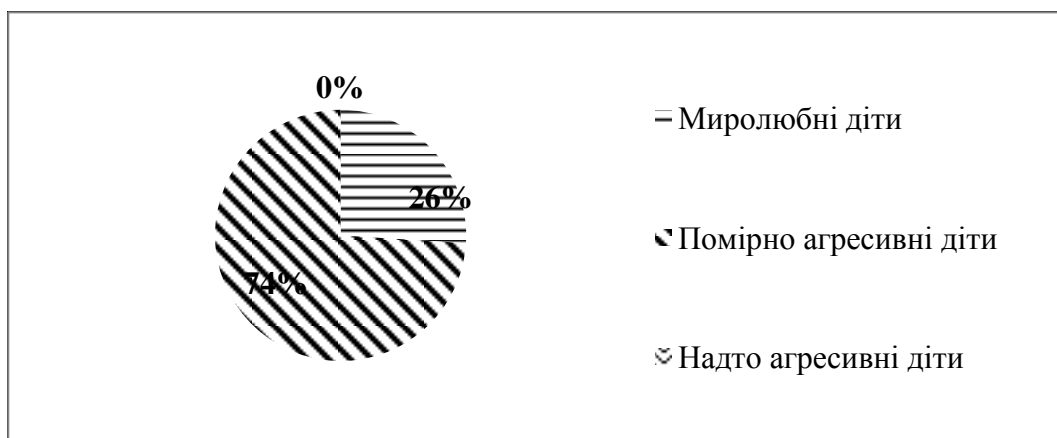
3. Навчити долати агресію та розв'язувати конфлікти мирним шляхом.

В ході тренінгу була використана методика виявлення рівня агресивності Асінгера. За цим тестом було з'ясовано, наскільки люди коректні у відносинах з іншими, чи легко спілкуються один з одним і якою мірою агресивність як властивість особистості притаманна людині [3, с. 30]. Методика містить 20 питань, кожне із яких має три варіанти вибору. У результаті дається опис поведінки людини в залежності від кількості набраних балів (від 0 до 45 і більше). В результаті тестування було виявлено: 26% учнів – миролюбні,

недостатньо впевнені у своїх силах, 74% підлітків – помірно агресивні, ставляться до критики доброзичливо, якщо ділова критика – без претензій (діаграма 1). Позитивним є те, що немає жодного відсотку дітей, які є занадто агресивними та неврайонованими.

Діаграма 1

Рівень агресивності за методикою Асінгера

Після тренінгу було проведена бесіда, яка дозволила виявити реальні знання, уявлення та почуття підлітків, що стосуються проблеми шкільного насильства. В ході бесіди учням задавались наступні питання:

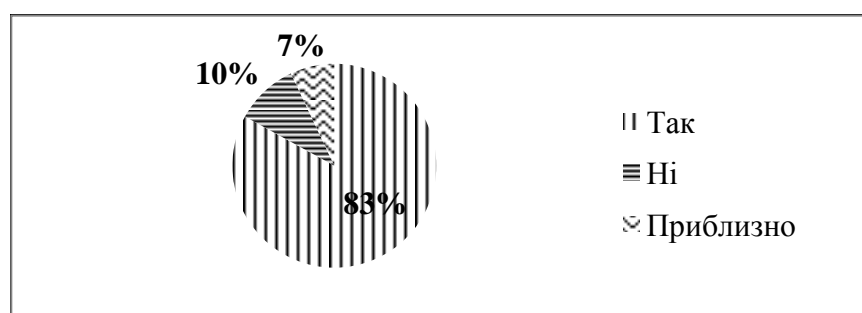
1. Чи знаєте Ви, що таке насильство?
2. Де найчастіше здійснюється насильство?
3. Чи доводилось Вам пережити насилля? Що Ви відчували в той момент?
4. Ви коли-небудь самі чинили насилля?
5. Хто найчастіше чинить насильство?

Проаналізуємо виявлені результати:

На питання «Чи знаєте Ви, що таке насильство?» 83% підлітків відповіли, що чули і знають про насильство, 10% – не знають, 7% – приблизно (діаграма 2).

Діаграма 2

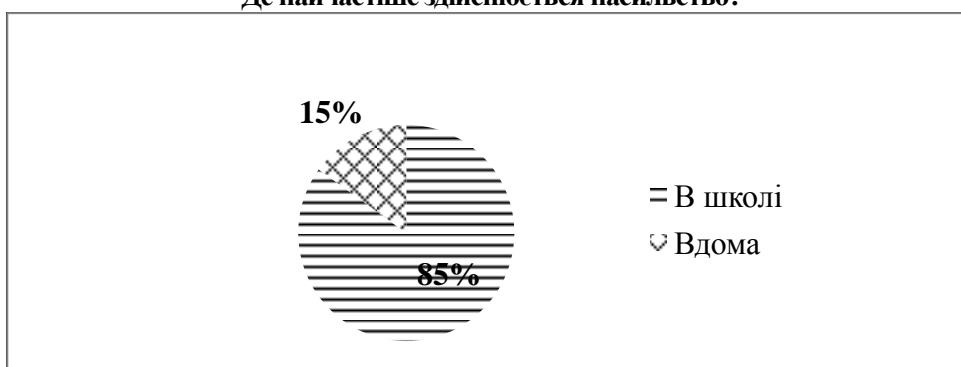
Чи знаєте Ви, що таке насильство?

На питання «Де найчастіше здійснюється насильство?» діти відповіли наступним чином: 85% – у школі, 15% – вдома (діаграма 3).

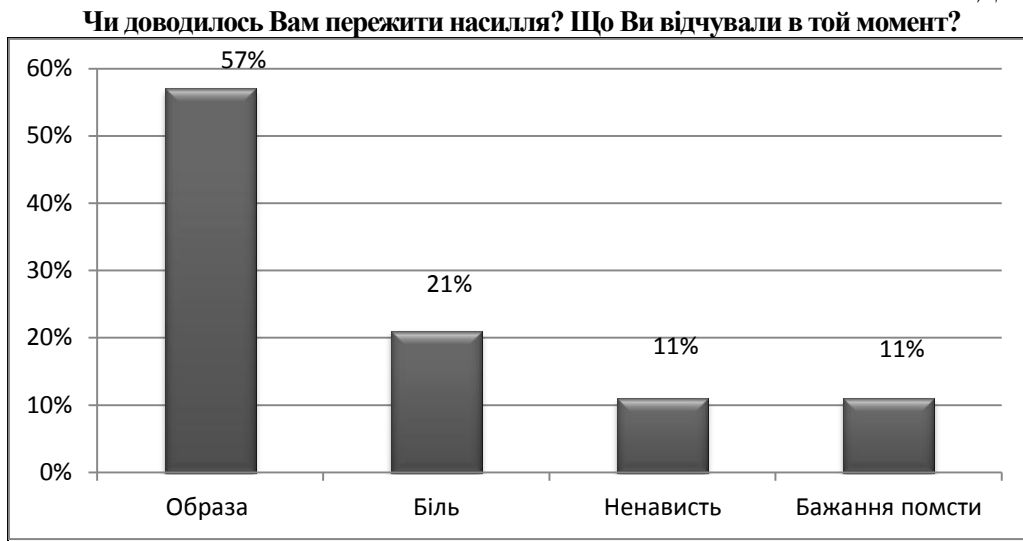
Діаграма 3

Де найчастіше здійснюється насильство?

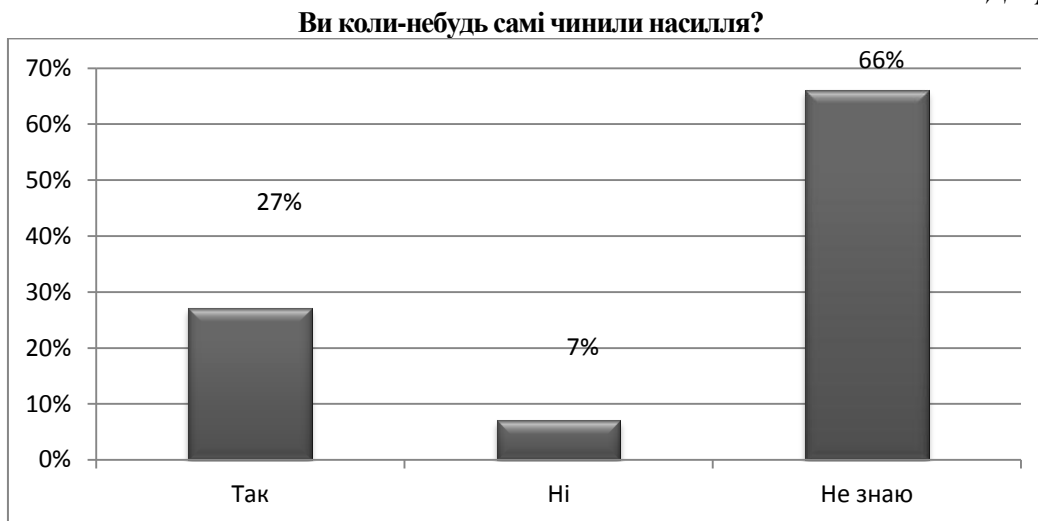
На питання «Чи доводилось Вам пережити насилля? Що Ви відчували в той момент?» діти відповіли: образу – 57%, біль – 21%, ненависть – 11%, бажання помсти – 11% (діаграма 4).

Діаграма 4

На питання «Ви коли-небудь самі чинили насилля?» підлітки відповіли: 27% – так, 7% – ні, 66% – не знаю, чи це було насильство (діаграма 5).

Діаграма 5

На питання «Хто найчастіше чинить насильство?» були отримані наступні відповіді: батьки – 35%, старші учні – 39%, однолітки – 26% (діаграма 6).

Діаграма 6

Висновки, рекомендації, перспективи подальших досліджень. Отже, в результаті опитування було встановлено наступне:

- 83% учнів знають, що таке насильство;
- 85% дітей зустрілися з цією проблемою в школі і лише 15% – вдома;

- 39% дітей переживали насильство від старших учнів, 26% – від ровесників;
- 57% відчували образ після скоєного над ними насильства;
- лише 7% респондентів переконані, що ніколи не були ініціаторами та не чинили насильство щодо інших.

Отримані дані свідчать, що саме школа є місцем, де діти найчастіше зустрічаються з насильством. Відтак існує нагальна потреба в удосконаленні системи роботи в навчальному закладі з профілактики правопорушень та насильницьких дій серед неповнолітніх, тому що насильство є засвоєною моделлю поведінки. Саме від спільних зусиль залежить попередження та формування навичок насильницької поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агарова Н. Проблема жорстокості у шкільному середовищі / Н. Агарова // Соціально-правовий захист молоді: [зб. наук. статей]. – Ужгород, 2002. – С. 6–12.
2. Лэйн Д. Школьная травля (буллинг) [Электронный ресурс] / Д. Лэйн // ZipSites.ru: бесплат. электрон. интернет б-ка. – Режим доступа: <http://www.zipsites.ru/psy/psyib/info.php?414>.
3. Попіль О. Агресія у школі: Чи можна їй запобігти / О. Попіль // Соціальний педагог. – 2012. – № 12 (72). – С. 27–37.
4. Чернякова А. Проблема третирування (bullying) серед учнів у загальноосвітній школі США: шляхи запобігання та подолання [Електронний ресурс] / А. Чернякова. – Режим доступу: <http://www.psyh.kiev.ua>.
5. Шабінський М. Насильство у школі і його попередження засобами громадянського виховання / М. Шабінський // Україна молода. – 2007. – С. 20–25.

Марія Даниук,

викладач,

Чортківський державний

медичний коледж

ФОРМУВАННЯ ГУМАННОГО СТАВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ МЕДИЧНИХ СЕСТЕР ДО НЕПОВНОЛІТНІХ ПАЦІЄНТІВ: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ

У статті проаналізована суперечність між потребою формування гуманного ставлення майбутніх медичних сестер до пацієнта та можливостями сучасного навчально-виховного процесу медичних коледжів. Обґрунтовано необхідність формування вміння налагоджувати спілкування з пацієнтами на основі паритетної суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Розкрито основні засоби виховання гуманного ставлення майбутніх фахівців до пацієнта як чинника запобігання насиллю та жорсткому поводженню з неповнолітніми.

Mariia Daniuk

FORMATION OF HUMANE ATTITUDE OF FUTURE NURSES TO JUVENILE PATIENTS IN THE SOCIAL AND LEGAL CONTEXT

The article concerns the conflict between the need for humane treatment of future nurses to patients and opportunities of modern educational process of medical colleges. The necessity to develop the skills of communication with patients on the basis of parity subject-subject interaction is outlined. The main techniques of developing humane attitude of future specialists to the patient as a factor of preventing violence and abuse of children and youth are examined.

Становлення української державності, інтеграція в європейське і світове співтовариство, відмова від тоталітарних методів управління державою і побудова громадянського суспільства передбачають орієнтацію на особистість, націю, духовно-моральну та інтелектуальну культуру суспільства, визначають пріоритетні напрями науки та освіти, серед яких – підготовка кваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці, професійного розвитку. Сучасні умови суспільного розвитку України потребують переходу вищої школи на нову концепцію підготовки майбутніх спеціалістів, що передбачає підвищення рівня професіоналізму, компетентності, інтелектуальної культури тощо.

Необхідність реформування системи медичної освіти в Україні, її удосконалення і підвищення рівня якості є важливою соціокультурною проблемою, яка значною мірою зумовлюється проголошенням життя людини найвищою суспільною цінністю та потребами формування позитивних умов для індивідуального розвитку людини, її соціалізації та самореалізації. Це актуалізує проблему виховання гуманного ставлення до пацієнта у медичних сестер у процесі фахової підготовки. У «Концептуальних засадах демократизації та реформування освіти в Україні» наголошено на тому, що в основі оновлення методів, прийомів навчальної діяльності повинно лежати гуманістичне спілкування, партнерські стосунки, принципи рівноправного діалогу.

Аналіз педагогічної літератури, вузівських навчальних планів та програм з підготовки молодших медичних працівників засвідчив, що існує суперечність між завданнями виховання студентів медичних коледжів та завданнями, які їм необхідно вирішувати у процесі практичної діяльності. При організації навчально-виховного процесу підготовки майбутніх молодших медичних працівників на даний час не в достатній мірі враховуються нові педагогічні тенденції, які окреслились за останні роки у вищій школі. А саме: зміна цілеспрямованості в напрямку гуманізації, культуровідповідності та природодоцільності; посилення особистісної орієнтації змісту та технологій навчання; індивідуалізація освітніх траєкторій студентів; творча та розвиваюча спрямованість базової освіти; технологізація та комп'ютеризація навчального процесу. Ці процеси ми розглядаємо основними чинниками вдосконалення виховного компоненту професійної підготовки майбутніх медичних сестер, який ми тлумачимо як взаємозв'язок суб'єкта освітньої діяльності (студента) з освітнім середовищем.

Під освітнім середовищем розуміємо природне чи штучно створене соціокультурне середовище студента, що включає різні види засобів і змісту освіти, які здатні забезпечувати виховання гуманної особистості, формування активної продуктивної діяльності майбутнього медичного персоналу. При цьому ми ґрунтуємось на концепції І. М. Сеченова (1861 р.) про невіддільність організму від середовища свого існування, основна теза якої полягає в тому, що організм без зовнішнього середовища, що підтримує його існування, неможливий; через те в наукове визначення організму повинно входити і середовище, що впливає на нього. Оскільки без останнього існування організму неможливо, суперечки про те, що в житті важливіше – середовище чи саме тіло – не мають жодного сенсу [3].

З метою виявлення стану реалізації проблеми в практиці роботи сучасного медичного коледжу, ми провели анкетування 74-х їх випускників. Реципієнтам пропонувалось на основі самоаналізу проранжувати цінності відповідно до їх значущості у власній професійній діяльності. Серед перших восьми цінностей у порядку спадання їхнього рангу виділені такі: милосердя (65% опитаних), співпереживання (50%), доброзичливість (50%), людяність (40%), відповідальність (30%), сердечність (30%), любов (25%), жертвовність (20%). Більшість опитаних студентів обрали б дружнє ставлення до пацієнта (65%). 25% реципієнтів надали перевагу толерантному ставленню. Позитивним моментом можна вважати те, що жоден із студентів не обрав байдужого ставлення до пацієнта як складової моделі своєї професійної діяльності. Усі опитані вважають свою професію дуже відповідальною і не визнають за доцільне спілкуватися з пацієнтами у грубій формі. Разом з тим свої вміння встановлювати дружні контакти в п'ятибальній системі на 5 балів оцінили лише 4% опитаних, на 4 бали – 37%, на 3 бали – 56%, на 2 бали – 3%. Отже, у студентів уміння встановлювати контакти з пацієнтами сформовані на недостатньому рівні.

Аналіз освітньо-кваліфікаційної характеристики майбутніх медичних сестер засвідчив, що для якісного виконання своєї професійних обов'язків медичні сестри повинні уміти налагоджувати спілкування з пацієнтами на основі паритетної суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Однак навчальними планами їх підготовки вивчення педагогічних та психологічних дисциплін не передбачено. Тому *метою* нашої статті є висвітлення засобів виховання гуманного ставлення до пацієнта в процесі фахової підготовки майбутніх молодших спеціалістів сестринської справи.

Проведені нами дослідження (спостереження за діяльністю викладачів та лікарів у реальних умовах професійної діяльності; анкетування 28 педагогів з метою в'яснення їх думки з цього питання; бесіди та опитування 74 студентів – майбутніх молодших медичних працівників) дозволяють дійти висновку про те, що вихованню гуманного ставлення до пацієнта, формуванню вміння встановлювати з ним контакт найбільше сприяє використання методу особистого прикладу викладача при організації навчально-виховного процесу у коледжі. Це можливо за умови визнання концепції педагогічного процесу як діалогу, що передбачає взаємоспрямовану взаємодію учасників навчального процесу. При цьому педагогічне спілкування виступає основним механізмом досягнення головних цілей навчання та виховання.

Разом з тим, результати аналізу практики навчання свідчать, що педагоги не завжди готові будувати свої стосунки зі студентами на принципах діалогічного спілкування, взаєморозуміння, співробітництва й співтворчості. Деякі з них вважають діалог лише формою організації, а не педагогічною цінністю, важливим засобом взаємодії учасників освітнього процесу. У зв'язку з цим актуалізується проблема формування у студентів діалогічних умінь у процесі професійної підготовки, яка реалізується двома взаємопов'язаними шляхами: через організацію процесу навчання у вищій школі на основі паритетної взаємодії у системі «викладач-студент» та цілеспрямовану спеціальну діяльність із формування у майбутніх медичних сестер відповідних умінь. Високий та достатній рівні сформованості у майбутніх молодших медичних працівників діалогічних умінь сприятимуть подоланню суперечності між постійним ускладненням професійних функцій сучасного молодшого медичного працівника та недостатньою здатністю випускників вищої педагогічної школи до їх творчої реалізації.

Проведений аналіз літературних джерел та власний досвід педагогічної діяльності засвідчив, що хороших результатів у формуванні гуманного ставлення до пацієнтів можна досягти, якщо викладач використовує у професійній діяльності соціально та індивідуально орієнтовані способи впливу на студента. Наведемо їх антономічні пари: наказ (розпорядження, команда) – прохання, рішення – порада, допит – довірлива бесіда, критика – акцент на досягненнях, погроза – проекція результату, ярлик – симпатія, повчання – сприйняття позиції вихованця, втеча від вирішення проблеми – обговорення на рівних, надопіка – накладання повноважень, акцент на особистому успіху – акцент на результаті діяльності. При цьому рекомендується у взаєминах зі студентами поєднувати соціально необхідне та індивідуально вільне [2, с. 33–39].

Моделювання діяльності студентів, при якій головна увага відводиться становленню і розвитку їх особистості як індивідуальності в сукупності когнітивних, емоційних і потребо-мотиваційних характеристик, створює умови для переорієнтації функції викладача із джерела знань на спрямовуючу, виховну та контролюючу функцію. Лекції, що відбуваються на основі діалогової технології мають свою специфіку. Насамперед, на них проходить «добудова» педагогом до цілісного теоретичного рівня тих проблем, які були сформульовані ним і студентами під час семінарських чи лабораторних занять. У цьому випадку лекція стає продуктивною – у студентів виникає власна думка, сумніви, запитання, що сприяє формуванню їх комунікативних умінь та вихованню гуманного ставлення до суб'єктів професійної взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Освітні технології: [навч.-метод. посіб.] / О. Пехота, А. Кіктенко, О. Любарська та ін. / за заг. ред. О. Пехоти. – К.: А.С.К. – 2001. – 256 с.
2. Протироччя шкільного виховання: семь проблем – семь рішень / под ред. М. Щурковой. – М.: «Культура і традиції», 1998. – 96 с.
3. Степанюк А. Конструювання змісту біологічної освіти на основі системного підходу / А. Степанюк, В. Грубінко // Біологія і хімія в школі. – 2006. – № 1. – С. 6–10.

Марина Докторович,

канд. пед. н., доцент,

Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського

ШКІЛЬНИЙ МОБІНГ: ЗМІСТ, ЧИННИКИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

У статті аналізуються зміст, чинники та шляхи подолання шкільного мобінгу.

Marina Doktorovych

SCHOOL MOBBING: CONTENTS, FACTORS AND WAYS TO OVERCOME IT

The article provides an analysis of contents and strategies of overcoming school mobbing.

Насильство у шкільному середовищі є однією з актуальних соціальних проблем. Ця проблема не обминула як розвинуті країни світу, так і ті, що розвиваються. Зокрема, за даними ООН, у країнах, що розвиваються, від 20 до 65% дітей шкільного віку зазнають насильства [4]. За даними дослідження Інституту соціальної і політичної психології, проведеного у київських школах, 34% учнів були жертвами цькування, 43% – знущалися над однолітками хоча б раз у житті, 13% – були організаторами знущань; 5% учнів піддаються щотижня знущанню у школі. Серед 18–21-річних і 22–42-річних опитаних респондентів 78% пригадали і повідомили, що були жертвами знущань у період навчання у школі. Локальні дослідження, проведені у Миколаївській, Житомирській і Чернівецькій областях також зафіксували високу частку насильства у шкільному середовищі [1].

Проблемою насильства займаються психологи, соціологи, педагоги, юристи. Різні аспекти агресії та насильства, у тому числі – у шкільному середовищі, досліджували такі науковці як: Р. Арон, А. Бандура, Е. Валкер, К. Вільсон, Т. Гарр, Е. Кричевська, Г. Лактіонова, К. Лоренц, І. Малкіна-Пих, Л. Найденова, Д. Олвеус, В. Оржеховська, О. Петрунько, В. Ролинський, І. Хозраткулова, Т. Цюман та ін. Попри численні дослідження, низка аспектів проблеми є недостатньо вивченою, зокрема, насильство на рівні учень-учитель, мобінг в освітньому середовищі, кібер-булінг тощо.

Ситуацію загострюють такі чинники:

– відсутність загальнодержавної програми з протидії насильства у шкільному (молодіжному) середовищі (є лише регіональні програми «Стоп-насильство», які здійснюються у складі загальних комплексних регіональних програм);

- неузгодженість взаємодії певних секторів соціальної роботи (громадські організації «Ла Страда Україна», «Благополуччя дітей», «Жіночий консорціум» та ін. суттєво впливають на розв'язання означеної проблеми);
- недостатня координація діяльності навчальних закладів та соціальних установ (часто через відсутність соціального педагога), ускладнює реалізацію часткових регіональних програм;
- дефіцит методичних програм роботи з кривдниками;
- тенденція замовчувати про випадки насильства (з боку всіх учасників, але з різних причин – жертви, батьків, вчителів, кривдника);
- малий досвід ефективного розв'язання проблеми насильства у професійній практиці та низький рівень професійної компетентності фахівців освітньої та соціальної сфери (соціальний педагог/соціальний працівник, психолог);
- нерозробленість механізму дискваліфікації педагогічних і соціальних кадрів.

Метою статті є аналіз змісту шкільного мобінгу та стратегій його подолання.

Шкільне насильство є неприпустимою формою соціальних відносин, яке відбувається не лише безпосередньо у школі, а й виходить за її рамки, зокрема у позашкільній взаємодії та сучасних комунікативних технологіях. Насильство є свідомим, незаконним аморальним діянням, що здійснюється проти волі людини для досягнення волі тієї людини, яка чинить насильство (кривдник) [3]. Шкільне насильство охоплює всі види насильства (психологічне, фізичне, сексуальне) та здійснюється на рівнях: учень-учень; учень-учитель; учитель-учень. Особливої уваги щодо профілактики насильства заслуговує взаємодія: адміністрація – педагогічний колектив, адміністрація – учні.

Нормативно-правовим забезпеченням реалізації протидії насильству є: Закон України «Про охорону дитинства»; Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»; наказ МОН від 25.12.2006 № 844 «Про вжиття додаткових заходів щодо профілактики та запобігання жорстокому поводженню з дітьми»; наказ МОН від 23.08.2006 № 631 «Про вжиття вичерпних заходів, спрямованих на дотримання законодавства, щодо захисту прав неповнолітніх»; «Порядок розгляду звернення та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення», затверджений спільним наказом Міністерства освіти і науки України, МВС України, Міністерства охорони здоров'я України, Державним комітетом України у справах сім'ї та молоді від 16.01.04 № 5/34/24/11. Слід зазначити недостатність правової бази, оскільки вона не охоплює коло питань, пов'язаних зі шкільним насильством та не враховує ймовірності насильства на рівні «адміністрація – вчителі», «адміністрація – учні» та через медіа-середовище.

Ознаками шкільного мобінгу є побиття, псування майна, штовхання, стусани, різного роду домагання, погрози, чіпляння тавра, знущання, поширення хибної інформації, застосування різних методів «брудного» піару через сучасні комунікативні технології (посилання анонімних смс загрозливого змісту, агресивне цькування на сайтах, викладення відео з демонстрацією сцен приниження та побиття в «Ю-тубі» тощо; необ'єктивні зауваження та приниження в присутності інших людей, бойкот, соціальна ізоляція). Йдеться не про разові хлопчачі бійки зі швидким примиренням, а про цілеспрямовані, свідомі дії тривалого характеру, метою яких є приниження гідності, психологічний злам опонента, віддання його груповому остракізму.

Проблема загострюється тим, що, по-перше, ці дії часто мають латентну форму і важко відслідковуються, як наприклад, кібербулінг, ще важче виявити агресора, оскільки смс-повідомлення та коментарі дозволяють діяти анонімно. Агресора можна підозрювати, але довести його провини доволі непросто. По-друге, близько 40% вчителів ігнорують факт існування дітей – жертв насильства, помічають лише ті випадки, коли ігнорування вже неможливе. Така позиція педагогів сприймається як позитивне підкріплення: провокує кривдника не лише на продовження, а й на розвиток та посилення подібних дій [2, с. 16].

Позитивним, на наш погляд, є те, що педагоги у випадку виявлення насильства, її учасників переадресовують психологам (90% випадків) та соціальним педагогам (56%) [2, с. 19], що свідчить про розуміння значення і визнання вищезазначених фахівців. Утім, слід визнати, що наявні в їх професійному арсеналі засоби є неефективними та потребують перегляду, а зазначені фахівці – підвищення професійної компетентності. Жертвами шкільного мобінгу, зазвичай, стають особи, які спроможні конкурувати із вже наявним лідером; зі стилем поведінки «жертви» (слабкі і жалібні); з розумовими і фізичними вадами та хворобами; так звані «білі ворони», які за своєю поведінкою або зовнішністю різко виділяються серед інших (експресивні, амбітні, яскраво-руді тощо); які не мають досвіду життя у колективі (т. зв. «домашні діти»).

Причини насильства криються в особистісному, соціальному та надособистісному контекстах. Особистісний контекст представлено властивостями та якостями особистості, що обумовлюють роль жертви та агресора (погані комунікативні та соціальні навички, неадекватна самооцінка тощо). Соціальний контекст складають два рівня: сімейні стосунки та відносини з однолітками. Під сімейними стосунками розуміється якість дитячо-батьківських взаємин, стиль виховання та сімейний мікроклімат. Відносини з однолітками розкривають стратегії соціальної взаємодії індивіда (компроміс, переговори, підкорення, конформізм,

нонконформізм тощо) та презентацію себе (бунтівник, дипломат, кат, жертва, революціонер-одинак тощо). Надособистісний контекст характеризується об'єктивними чинниками: природно-кліматичні умови, інформатизація та технократизація соціуму, вік, соціальний статус та соціально-економічний стан (у даному випадку батьків).

Природно-кліматичні умови є одним з факторів виникнення насильства. Так, спека (а через неї жага, алергія та ін.), духота сприяє появі роздратованості, гніву, що збільшує ймовірність агресії. Під інформатизацією та технократизацією соціуму розуміється інформаційне перенасичення та перевантаження (в т.ч. перегляд сцен з насильством як посібника), надмірний шум, комунікативні технології (комп'ютер, мобільний телефон, Інтернет), що детермінують спалахи агресії та популяризують нові методи витонченого насильства (кібербулінг). Вікова різниця теж є фактором вразливості, оскільки молодшим дітям важко протистояти старшим; соціальний статус та матеріальні статки батьків деякі діти намагаються використати як важіль тиску або маніпуляції у стосунках з однолітками (залякують посадами батьків, дозволяють гратися дорогими іграшками або оргтехнікою в обмін на лояльність тощо). Наявність одного або двох факторів будь-якого контекстів є предиктором мобінгу, тобто вказує на ступінь ймовірності його виникнення. Запобіжними факторами є формування конструктивних соціальних навичок та позитивна ідентифікація «Я».

Профілактичною програмою мають бути охоплені як учні, так і вчителі. Профілактична робота з учнями щодо попередження шкільного насилля має відбуватися на трьох відповідних профілактичних рівнях. Перший рівень – загальна профілактика, адресована всім учням, що передбачає формування соціальної, комунікативної та емоційної компетентності. Другий рівень – превентивні заходи, адресовані тим учням, які складають групу ризику; передбачають корекційну роботу та більш тривале навчання. Третій рівень – корекційно-реабілітаційна діяльність, адресатами якої є жертви та агресори, спрямування на формування у них асертивної поведінки. Навантаження шкільних соціальних педагогів та психологів (а іноді їхня відсутність) не дозволяє результативно здійснювати низку видів діяльності та охопити всі категорії клієнтів. Окрім того, жодна соціальна проблема не вирішується зусиллями фахівців однієї сфери, тому для ефективної реалізації другого та третього рівня профілактики доцільна координація зусиль із залученням першого (ЦСССМ, Служба зі справ дітей, Школи соціальної реабілітації тощо) і третього секторів соціальної роботи (громадські організації). Тобто, учні, які потребують корекційно-реабілітаційної роботи, мають бути залучені до окремих програм, що здійснюватимуться поза навчальним закладом або у його межах запрошеними фахівцями. Зауважимо, що це не звільняє від роботи шкільних психологів і педагогів, але дозволяє комплексно розв'язати низку соціальних проблем із подолання мобінгу.

Не менш важливою є робота зі шкільними педагогами. Частково позицію ігнорування педагогами проявів шкільного мобінгу можна виправдати незнанням способів дієвого реагування на життєву ситуацію. Відповідно має бути розроблений чіткий алгоритм поведінки у різних екстремальних ситуаціях та часові межі відповідної реакції, що є невідкладним завданням держави. Також потребує розробки система нерепресивних дисциплінарних заходів, а саме: уточнення межі компетенції педагога (а також шкільних психологів та соціальних педагогів) у ситуації хамства, а тим паче відкритого насильства (з боку учнів чи їхніх батьків).

Наступним напрямом роботи, який реально можливо здійснити в умовах освітнього закладу, – це профілактика емоційного вигорання та професійної деформації вчителів. Не можна також недооцінювати роботу з батьками, проте і недоцільно будувати профілактичну роботу лише з ними, оскільки, по-перше, батьки не можуть привити дитині більший рівень культури, ніж мають самі; по-друге, не всі батьки готові до співпраці та розуміють її значущість.

Ця стаття не вичерпує усіх проблем, пов'язаних зі шкільним мобінгом та стратегіями його подолання, що стане подальшою перспективою дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кіричевська Е. Насильство в освітньому середовищі : діагностика, аналіз, стратегії подолання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : social-science.com.ua.
2. Насильство у школі : Аналіз проблем та допомоги, якої потребують діти і вчителі у її розв'язанні [Електронний ресурс] / [авт. кол. С. Дубровська, М. Ясеновська, М. Алексєєнко]. – Режим доступу : <http://www.wcu-network.org.ua>.
3. Ожйова О. М. Шкільне насильство : сутність, види, профілактика : дис. ... к. соц. наук : 27.00.04. – Харків, 2011. – 229 с.
4. ООН. Права человека [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org>.

Світлана Ємець,
наук. співроб.,
Полтавський літературно-меморіальний
музей В. Г. Короленка

ДІЯЛЬНІСТЬ В. Г. КОРОЛЕНКА ЩОДО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД НАСИЛЛЯ

У статті описано діяльність Володимира Галактіоновича Короленка щодо захисту дітей від насилля: відомий письменник виступав на захист дітей на сторінках газет, журналів, у своїх художніх творах, у листах до керівників держави. Діяльність Короленка щодо захисту дітей від насилля проявлялася також у створенні Ліги порятунку дітей.

Svitlana Yemets

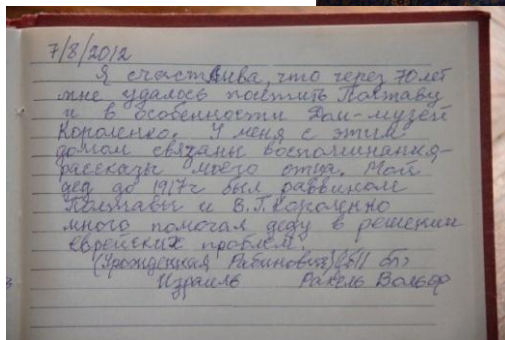
V. H. KOROLENKO'S WORK ON PREVENTION OF CHILD ABUSE

The article provides the description of activities of Volodymyr Korolenko aimed at protection of children from violence: a famous writer protected children's rights in newspapers and magazines, in his fiction works, in letters to the heads of the state. Korolenko's activities focused on the protection of children played an important role in establishment of "Save the Children" League.

Сучасні тлумачні словники української мови роз'яснюють насилля, насильство як застосування фізичної сили до когось [6, с. 434], як дії із застосуванням фізичної сили (або психологічного тиску) щодо когось [9, с. 387]. Насильство над дітьми – широке поняття, яке охоплює різні види поведінки будь-яких осіб, які старші чи сильніші. Будь-який вид насильства (фізичне, сексуальне, психологічне чи зневага до інтересів і потреб дитини) призводить до порушення прав дитини, до шкоди її здоров'ю та життю. Саме проти фізичного насильства над дітьми виступав Володимир Галактіонович Короленко – відомий російський письменник, 160-річчя від дня народження якого відзначали влітку 2013 року.

«Совістю інтелігенції», «адвокатом слабких і пригнічених», «моральним генієм», «апостолом дієвої любові» називали сучасники Володимира Галактіоновича, письменника-гуманіста кінця XIX – початку XX століття, який більше 20 років прожив у Полтаві, яку любовно величав «містом-садом». Мешкаючи в нашому місті в буремні роки Жовтневого перевороту і громадянської війни (1917–1921 рр.), як стверджують сучасні дослідники, великий праведник рішуче виступив проти терору й насильства, засудив великодержавний шовінізм, послідовно відстоював гуманістичні ідеали [5, с. 7]. В. Г. Короленко став для прогресивного людства безсмертним і величним символом невтомного борця за громадянські права і свободу, соціальну справедливість, утвердження в суспільстві ідеалів демократії. Він не пропускав жодного випадку, зауважують дослідники, де зневажалася почуття людської гідності та порушувалася соціальна справедливість [1, с. 12].

Улітку 2012 року з'являється у «Книзі відгуків Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка» такий запис: «7/8/2012. Я щаслива, що через 70 лет мне удалось посетить Полтаву и, в особенности, Дом-музей Короленка.

У мене с етим домом связаны воспоминания – рассказы моего отца. Мой дед до 1917 г. был раввином Полтавы и В. Г. Короленко много помогал деду в решении еврейских проблем (Урожденная Рабинович). Израиль. Рахель Вольф». Такий запис зробила, відвідавши разом із своєю родиною музей В. Г. Короленка, громадянка Ізраїлю Рахель Вольф, яка і поділилася своїми дитячими спогадами про письменника. Як відомо, хвиля антисемітизму в Росії то наростала, то спадала. Початок ХХ століття відзначився новим підйомом хвилі антисемітизму, на що завжди відгукувався В. Г. Короленко. Письменник гнівно обвинувачував на сторінках газет, журналів, у своїх публічних виступах організаторів єврейських погромів.

У 1903 році В. Г. Короленко написав «Будинок № 13» – один з найяскравіших творів, спрямованих проти антисемітської політики держави: 7 квітня 1903 року на християнську Пасху відбувся кишинівський погром, якому передувало «кровавий, мрачний, изуверський призрак ритуального убийства», – писав Володимир Короленко в «Домі №13». Убивство хлопчика в Дубосарах породило чутки про ритуальне вбивство з метою використання євреями християнської крові для приготування пасхальної страви. В. Г. Короленко поїхав туди, відвідав місце самої драми – Азіатський перевулок, будинок № 13, зібрав і записав враження очевидців, зустрівся і говорив не тільки з потерпілими, а й з нейтральними людьми, з антисемітами, відновив картину вбивства, намагався виявити причину і повну картину подій, а також роль преси і роль представників влади. Він вважав своїм письменницьким і людським обов'язком особисто вивчити ситуацію і обнародувати істину.

Саме в 1903 році Короленку виповнилося 50 років – письменник отримує безліч привітальних адрес (колективні листи в художньому оформленні), телеграм, листів, серед яких були телеграми з Кишинєва, де юристи висловлювали: «... наилучшие пожелания дорогому автору «Дома № 13», чутко, как всегда, откликнувшись на многозначительное общественное явление. Будем дружно работать, чтобы далекие огни, к которым Вы так страстно и настойчиво зовете русское общество, становились нам все ближе и ближе» [7]. Адвокати з Гомеля писали: «Изучая в Гомеле злое дело человеконенавистничества, мы тем глубже и живее чувствуем значение деятельности крупного художника и публициста, неизменно борющегося за права и достоинства личности без различия веры и национальности» [8].

Володимир Галактіонович Короленко велику увагу приділяв соціальному захисту полтавчан. Він відкрито засуджував засоби, що їх використовували більшовики для утвердження «нового життя». Позиція та настрої Володимира Галактіоновича того часу знайшли відображення в мужніх і чесних «Листах до Луначарського» та «Листах з Полтави». Звертаючись до Раковського, Короленко гнівно повідомляє про страчених дітей: «Навіть за царської влади соромилися страчувати дітей, та ще в «адміністративному порядку», без суду. Нині в Українській республіці таке адміністративне дітовбивство вже набуває характеру «побутового явища» (Лист дев'ятнадцятий до Раковського) [4].

В. К. Короленко обурюється, коли «довідався, що 9 чоловік розстріляні, серед них одна дівчина 17 років і ще двоє малолітніх. Скільки мій слабкий голос матиме силу, я до останнього подиху не перестану протестувати проти позасудових розстрілів і проти дітовбивства» (Лист третій до А. В. Луначарського) [4]. З цього ж приводу він звертається і до голови Всеукраїнського центрального виконавчого комітету тов. Петровського: «Справа ця – клопотання щодо малолітньої дочки селянина – Євдокії Пищалки, засудженої полтавською ЧК до розстрілу. Дванадцять чоловік у цій справі вже розстріляно». І, дізнавшись про амністію для дівчинки Пищалки, В. Г. Короленко зазначає: «... я не можу радіти за нашу батьківщину, в якій могло йтися про розстріл цієї дитини» (Лист третій до Раковського) [4]. Особливо піклувався письменник про покращення життя дітей. Звертаючись, як почесний голова Ліги порятунку дітей до голови Директорії УНР В. К. Винниченка, письменник пише: «Ворожнеча і розбрат, які розділяли народності колишньої Росії, мають затихати біля межі, де починається дитинство». Володимир Галактіонович звинувачував більшовизм за дітовбивство – злочин, якому немає прощення. Тому восени 1918 року, в умовах австро-німецької окупації і гетьманщини, серед російської інтелігенції Полтави виникла ідея створення благодійної організації, яка взяла б на себе турботу про дітей-сиріт та безпритульних. Поява цієї категорії дітей, зауважують В. Я. Ревеуг та Н. К. Кочерга, була результатом чотирирічної світової та громадянської воєн. Ініціатором створення організації був В. Г. Короленко. Володимир Галактіонович так визначив принципи існування Ліги: «Діяльність Ліги – поза політикою, поза класами, поза станами... Немає для нас класових дітей».

Метою діяльності Ліги була, в першу чергу, турбота про дітей-сиріт і безпритульних, порятунок їх від голоду, сприяння фізичному, розумовому і моральному вихованню, розробка питань правового і соціального захисту та ін. Для вирішення цих завдань Ліга порятунку дітей мала налагодити постачання дітей продуктами харчування і одягом, організувати для них притулки, лікарні, школи, санаторії, дитячі ясла і садочки. Районом діяльності Ліги визначалася вся Україна. Кошти для забезпечення діяльності Ліги мали надходити за рахунок зборів приватних осіб, допомоги з боку держави і громадських організацій, а також внесків індивідуальних членів Ліги та ін. З цією метою працівниками Ліги влаштовувалися громадсько-політичні кампанії: «Тижні голодної дитини», «Тижні сухаря» та ін. Протягом короткого часу активістам Ліги вдалося зібрати з різних джерел близько 25 тисяч карбованців, продукти харчування для голодуючих російських дітей, які найбільше

потерпали від братовбивчої війни і соціально-класових експериментів більшовиків. Уже в лютому 1919 року до Москви було відправлено перший потяг з продуктами кількістю 32 вагони. У березні такий же потяг було надіслано до Петрограда. Навесні 1919 року з ініціативи Ліги розпочалася загальноукраїнська акція надання притулку і оздоровлення дітей, які прибували в Україну, рятуючись від голоду, з центральних районів Росії. З цією метою почали створюватися колонії і спеціальні притулки для цих дітей. Найбільша колонія була розташована в селі Трибах поблизу Полтави, якою керував А. С. Макаренко.

У художніх творах Володимир Галактіонович показує злиденне, тяжке життя бездомних, безпритульних дітей. Словами свого друга у творі «У лихомому товаристві» він говорить, що *не міг собі уявити, щоб діти могли жити без «дому», ... члени «лихого товариства» жили в підземеллі. Світла тут було мало, більше сирості й мороку»* [3, с. 47], «...коли я глянув на Марусю, що тримала обома руками шматок булки, у мене заніло серце» [3, с. 40].

Яскраво описує письменник злиденне життя дітей, позбавлених родинного середовища, описує умови проживання знедолених дітей. Перед нами постають картини соціального середовища, яке знищує дітей: *«Це було бліде, крихітне створіння, що скидалося на квітку, яка виросла без сонячного проміння. Незважаючи на свої чотири роки, вона ходила ще погано, невпевнено ступаючи кривими ніжками і хитаючись, як билинка; руки її були тонкі й прозорі; голівка похитувалась на тонкій шиї, як голівка степового дзвіночка; очі дивились часом так не по-дитячому сумно»* [3, с. 33], *«вона не любить гратися... невесела від сірого каменя... сірий камінь висмоктає з неї життя»* [3, с. 34].

Про свої дитячі роки Володимир Галактіонович пригадує, як *«щось незрозуміле заворушилося в душі»*, коли діти дізналися, що сусід купив собі Мамеріка, хлопчика-сироту, якому не давав їсти, а дозволяв лише вилизувати порожній посуд, де знаходилася їжа, давав гризти кусочки хліба і двічі боляче побив. *«У нашій сім'ї, – напише Короленко, – норови були м'які, і ми ніколи не бачили жорстокості такої, як сусід вчинив з Мамеріком: він схопив хлопчика, нахилив, затиснув голову дитини своїми колінними – і в повітрі засвітли різки. Мамерік відчайдушно заскиглив від болю»* [2, с. 58].

Таким чином, В. Г. Короленко виступав на захист дітей від насилля у своїх художніх творах, у листах до керівників держави. Діяльність великого письменника щодо захисту дітей від насилля проявлялася також у створенні Ліги порятунку дітей, у гнівних звинуваченнях на сторінках газет, журналів, в публічних виступах організаторів єврейських погромів, від чого, в першу чергу, страждали діти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винничук Р. Загальнолюдські цінності у творчості й діяльності В.Г.Короленка / Р.Винничук, Л.Кравченко // Принадність Вашого слова та імені безмежна у часі (до 160-річчя від дня народження В. Г. Короленка) : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (з міжнар. участю) / за заг. ред. М. Степаненка, Л. Кравченко. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. – 214 с.
2. Короленко В. Собрание сочинений в десяти томах. История моего современника / В. Короленко. – М. : Государственное издательство художественной литературы, 1954. – Т. 5. – 400 с.
3. Короленко В. Слепий музыкант. Повісті та оповідання. / В. Короленко. – К. : «Молодь», 1979. – 204 с.
4. Короленко В. «...Что написано – неопровержимо» – «...Что написано – неспростовне» / В. Короленко. – К. : ДП Видавничий дім «Персонал», 2010. – 468 с.
5. Степаненко М. Володимир Короленко – апостол правди і добра / М. Степаненко, Л. Кравченко // Принадність Вашого слова та імені безмежна у часі (до 160-річчя від дня народження В. Г. Короленка) : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (з міжнар. участю) / за заг. ред. М. Степаненка, Л. Кравченко. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. – 214 с.
6. Сучасний тлумачний словник української мови : 60 000 слів / [ред.-упоряд. В.Дубічинський]. – Харків : ВД «ШКОЛА», 2009. – 614 с.
7. Фонди Полтавського літературно-меморіального музею В. Короленка. А-2 №256.
8. Фонди Полтавського літературно-меморіального музею В. Короленка. А-2 №328.
9. Яковлева А. Сучасний тлумачний словник української мови / А. Яковлева, Т. Афонська. – Х. : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. – 672 с.

Оксана Жизномірська,
канд. психол. н.,
Тернопільський обласний
комунальний інститут
післядипломної педагогічної освіти

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО НАСИЛЛЯ СЕРЕД УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

У статті презентовано теоретичний аспект шкільного насилля серед учнів підліткового віку. Виокремлено чинники психічного насилля над особистістю учня в освітньому середовищі.

Oksana Zhyznomirska

PARTICULARITIES OF MENTAL ABUSE AMONG TEENAGERS

The article outlines the theoretic aspect of school violence among teenagers. Factors of mental violence in school are defined.

У період інформаційно-комунікаційних технологій, соціально-економічної невизначеності, освітньої та політичної нестабільності в Україні, учнівська молодь знаходиться ніби на «емоційному» роздоріжжі, внутрішньо переживає перспективи завтрашнього дня, в неї виникає дисгармонія та дисбаланс особистісних прагнень. Всупереч будь-яким незгодам «зовнішнього» та «внутрішнього» «Я», підлітки, все-таки, намагаються відстояти власні думки, позиції, наміри, демонструючи при цьому свою незалежність, самодостатність та волю. В освітньому середовищі сучасні підлітки намагаються самовизначитися, дозволяють собі «виокремитися» з-поміж усіх оточуючих, і вдаються при цьому до різних проявів саморозкриття. Власне кажучи, питання власного самовиявлення, самопрезентації може бути доступним та різноманітним для підростаючої особистості, проте слід розуміти, що її бачення не завжди можуть співпадати з баченнями дорослої спільноти. Однак учні мають розуміти, що досягти результату можна позитивним, а не лише негативним проявом власного «Я».

Реалії сьогодення дозволяють стверджувати, що найчастіше сучасні підлітки надають перевагу негативним проявам поведінки та спілкування, оскільки зазнають психічного (емоційного) насилля з боку батьків, учителів, інших дорослих, а також потерпають від своїх однокласників, однолітків та друзів. Остання тенденція, як правило, спостерігається у школі, де учні перехідного віку можуть і не усвідомлювати, що, принижуючи гідність свого однокласника, глузуючи з нього, висміюючи його на уроці чи перерві, здійснюючи певні знущання (фізичні чи вербальні), влаштовуючи певні витівки, використовуючи лихослів'я, вони тим самим підкреслюють свою силу, свободу, всюдозволеність, але зі знаком мінус. Так, у психологічному контексті вищезазначене явище отримало назву шкільного булінгу.

Булінг (хуліган, забіяка, грубіян, бешкетник), визначається як тиск, дискримінація, цькування, терор. Це тривалий процес свідомого та жорстокого ставлення (фізичного чи психічного) з боку учня або групи до конкретної дитини; це така особистість, що прагне використовувати власну силу, реалізовувати власні ресурси, виявляє бажання продемонструвати владу, щоб залякати, принизити, а то й більше, – заподіяти шкоду іншому (слабшому) [2]. Таким чином, слід зауважити, що психічне (емоційне) насилля над підлітком у шкільному середовищі, трактується як постійне чи періодичне словесне його ображення; погрози з боку батьків, опікунів, учителів, вихователів; приниження його людської гідності; звинувачення в тому, в чому він не винен; демонстрація нелюбові, ворожості, жорстокості, байдужості тощо. Отже, однією з форм психічного насилля є булінг, який здебільшого спостерігається у шкільному середовищі однолітків та однокласників [2, с. 36].

У науковій площині низка вітчизняних учених, такі як, С. Я. Беляєва, Т. В. Войцях, В. Л. Гончаров, О. А. Мурашкевич, Г. Беженар, Г. Полянська та інші, розглядали прояви насилля та їх форми, а також шкільний булінг [1; 2; 3; 4]. Слід зауважити, що проблема насилля в освітньому середовищі є досить актуальною і потребує значущої уваги та розумного, конструктивного підходу до її вирішення. Як зазначають вчені, прояви насилля серед учнів можуть бути зумовлені, по-перше, негативним інформаційним простором, де безперервно транслуються жорстокі сцени насилля (фізичне, емоційне), бійки, цинізм. По-друге, негативним впливом реклами, ЗМІ, де пропонують підліткам алкогольні напої, деструктивні форми поведінки, спілкування. По-третє, родинним вихованням, де діти стають свідками сімейних конфліктів між батьками, і, водночас принижуються їх гідність, вони почуваються винними у цих негараздах тощо.

Як підкреслює Г. Беженар, мотивацією до булінгу в учнів є заздрість, відчуття неприязні, прагнення відновити справедливість, боротьба за владу, потреба підпорядкування лідеру, нейтралізації суперника, самоствердження та ін. З точки зору цього дослідника, формами шкільного булінгу є систематичні кепкування з будь-якого приводу, здирство, фізичні, психічні приниження, знущання, бойкот, ігнорування, псування особистих речей інших тощо.

Поряд з цим, виокремлені типові жертви булінгу, які характеризуються певними особистісними рисами:

- вони полохливі, вразливі, замкнуті й сором'язливі;
- часто тривожні, невпевнені у собі, мають низьку самооцінку, самоповагу, самоцінність;
- схильні до депресії, суїцидальних проявів;
- у них немає друзів.

Саме в шкільному середовищі «сильний» учень з певними перевагами, наприклад, фізичного спрямування шукає слабшого (жертву), де зможе цілковито себе проявити, продемонструвати власні амбіції, принципи, авторитет, причому отримуючи власне задоволення від завданої шкоди іншому. Вважаємо, що нанесення шкоди (психологічної, емоційної, моральної) підлітком, може бути зумовлено дифузним його уявленням про власне «Я», низьким рівнем сформованих моральних якостей, що дає підстави стверджувати про вибір ним деструктивного саморозкриття та самопрезентації в класі. А тому, доречно звертати увагу класному керівнику, вчителю-предметнику, який, у свою чергу, є зразком для наслідування, і, помітивши перші прояви деструктивних явищ у поведінці чи спілкуванні підлітка, повинен негайно відреагувати, та, водночас вміло та доступно пояснити, щоб вихованці збагнули свою вину та спрямувати їх на позитивний шлях самоствердження та самопрезентування.

У психологічній площині, розглядаємо насилля як одну із форм деструктивного самоствердження учнів підліткового віку, оскільки вони починають презентувати себе неабияким чином перед іншими оточуючими, щоб завоювати владу, престиж, авторитет, повагу та продемонструвати власну волю та самостійність.

Вважаємо, що в контексті соціального формату, прояви психічного насилля, зокрема шкільний булінг, зумовлені низкою чинників, насамперед: сімейним благополуччям (неблагополуччям); стилем спілкування особистості дорослого (вчителів, батьків) із дитиною; соціальним статусом у класі; референтним оточенням (позитивним, негативним ставленням до дитини друзів, однолітків, однокласників); рівнем самооцінки, самоповаги, самоцінності; власним ставленням до навчання учнів; власними ціннісними орієнтаціями та моральними імперативами; емоційним фоном, настроєм у класі, психологічним комфортом (дискомфортом); стилем оцінювання вчителем на уроці; позитивним чи негативним сприйняттям учня вчителем на уроці чи в позаурочний час; життєвими прагненнями особистості вчителя до власного задоволення, оптимізму від обраної ним професії [1; 2; 3].

Підкреслимо, що прояви шкільного психічного насилля певною мірою залежать від самої особистості учня, а також деякою мірою, і від учителя, а саме – від його вміння створити психологічний комфорт у класі для тісної конструктивної співпраці та виникнення до нього розуміння, довіри та, зрештою, – правильного самовизначення, самореалізації й утвердження підростаючої особистості в суперечливому життєвому просторі. Доречно сказати, що саме сприятлива позитивна атмосфера, емоційний фон, піднесений настрій, оптимізм педагога та самих учнів, забезпечує низький рівень булінгу в класі. Оскільки такі учні в класі ефективно працюють на уроці, досягають успіхів, тобто панує взаємоповага, взаєморозуміння та взаємопідтримка, а також у них виникають прагнення до самоствердження позитивної спрямованості. І навпаки, високий рівень дискомфорту, дисгармонії негативно впливають на сучасну учнівську молодь, яка демонстративно себе позиціонує, зверхньо, доволі зухвало спілкується з іншими, дотримується позиції «над-Я», причому інтелектуальні можливості можуть бути низькими відносно інших людей та однокласників.

Отже, загальноосвітні заклади покликані здійснювати профілактичні заходи щодо насилля в шкільному середовищі; захист та надання допомоги в подоланні різних проявів насилля серед дітей та підлітків. Вважаємо, що відкрите, щире обговорення окресленої проблеми сприятиме кращому розумінню учнів підліткового віку та накреслення дорослими (вчителями чи батьками) конструктивних шляхів ефективної співпраці та взаємодії зі своїми вихованцями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беляєва С. Дитячі негаразди : лікуємо любов'ю / С. Беляєва. – К. : Ред. загальнопед. газет, 2013. – 112 с.
2. Войцях Т. Запобігання дитячій жорстокості / Т. Войцях. – К. : Ред. загальнопед. газет, 2013. – 120 с.
3. Гончаров В. Домашнє насильство : як захистити дитину / В. Гончаров, О. Мурашкевич. – К. : Шк. Світ, 2009. – 120 с.
4. Слободян І. Інформаційно-методичний посібник. Профілактика насилля серед дітей у шкільному середовищі / І. Слободян, М. Паламарчук. – Кривий Ріг, 2012. – 28 с.

Галина Жирська,
канд. пед. н., доцент,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ФОРМУВАННЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ СЕРЕД ШКОЛЯРІВ

На основі аналізу причин та проявів агресії в освітньому середовищі обґрунтовано значення гуманістичних цінностей як засобу запобігання насиллю серед школярів. Розкрито шляхи реалізації у навчально-виховному процесі ціннісного підходу, що ґрунтується на визнанні життя людини найвищою цінністю, усвідомленні її недоторканості, поваги до гідності, потреб, інтересів кожної людини, її здатності до самовдосконалення.

Halyna Zhyrska

DEVELOPMENT OF HUMANISTIC VALUES AS MEANS OF PREVENTION OF VIOLENCE AMONG SCHOOL STUDENTS

The article provides an overview of humanistic values as a means of prevention of violence among school students based on the analysis of the causes and manifestations of aggression in the educational setting. It outlines the ways of implementation of value approach in educational process, based on recognition of human life as the main value, awareness of its immunity, respect of dignity, needs and interests of each person, and possibility of self-improvement.

Однією з основних функцій сучасної загальноосвітньої школи є людинотворча (гуманістична). Це означає, що школа повинна всіляко сприяти гармонійному розвитку дітей, створювати для цього необхідні умови, гарантувати вихованцям належний соціальний захист. Однак останнім часом серйозною проблемою в Україні стали жорстокість, агресія і залякування у шкільному середовищі. Насилля значно шкодить загальному розвитку дітей, гальмує їхні потенційні можливості.

За даними Інституту соціальної та політичної психології, щонайменше третина українських школярів були жертвами цькування з боку однолітків. Психологи вважають, що дитяча жорстокість набуває масового характеру. Сьогодні випадків насилля стає все більше, і воно набуває дещо іншої форми. Якщо раніше кішки чіпляли на хвіст консервну банку, і це було верхом насилля, то зараз знущаються над однолітками або молодшими дітьми набагато жорстокіше. Дослідження показують, що таке явище зустрічається серед українських підлітків удвічі частіше, ніж серед зарубіжних. Більше половини опитаних дослідниками дітей констатують, що вони зазнають образ з боку вчителів. Це свідчить про те, що досить часто дитина в школі є незахищеною або безпосередньо зазнає насилля. Взагалі, у шкільному середовищі трапляється як фізичне насилля (побиття старшокласниками молодших школярів, бійки серед однолітків, «підзатильники» або «тягання за вуха» вчителями порушників дисципліни, зневажання фізіологічних потреб школярів, ігнорування їхнім поганим самопочуттям тощо), так і психологічне насилля (образи, крики, приниження, перекручування прізвиськ, неприємні прізвиська, висміювання за недостатні здібності, розголошення особистої інформації, залякування, шантаж, навіть порушення статевої свободи) [3].

Причини цього явища різні. Як пояснюють психологи, у будь-якому колективі, як дитячому, так і дорослому, є ніша низькостатусних членів колективу, з якими не хочуть спілкуватися, яких уникають. Насправді, до цькування справа доходить зрідка. Найчастіше це трапляється, коли мова йде про певні яскраво виражені особливості учня. Причому лякає те, що до знущань все частіше вдаються дівчата, а не хлопці. Проте у ЗМІ та на розсуд громадськості потрапляють поодинокі випадки. Як наголошують працівники соціальних служб, більшість сумних історій знущань дітей один над одним у школі чи поза нею – свідомо приховуються педагогічними колективами.

Психологи пов'язують дитячу жорстокість та насилля дітей по відношенню до своїх однолітків чи молодших з біологічними причинами, тобто жорстокість властива дітям априорі. Агресія дитини є своєрідним проявом активності, без якої не може відбуватися пізнання і освоєння довкілля [1]. Тому агресію потрібно спрямовувати в правильне русло, відповідно організовуючи дозвілля, наприклад, віддавши підлітка або на спортивні заняття, або у творчий гурток. Зараз насилля стає більше ще й тому, що немає належної організації дозвілля дитини після уроків: у більшості шкіл не проводяться заняття цікавих гуртків, секцій тощо. Тобто, повністю відсутнє організоване змістовне дозвілля дітей, де б вони могли виплескувати свій негатив та шукати смисл в житті чи реалізувати свої інтереси.

Інша причина зростання проявів дитячої агресії полягає в тому, що в дітей немає належного спілкування з батьками – воно замінюється телевізором та Інтернетом. Батьки вкрай мало часу та уваги приділяють дітям та їхньому розвитку. Батьки, у кращому випадку, перевіряють домашні завдання та проводять виховні бесіди, але не практикують жодних душевних розмов, не мають спільних інтересів та

спілкування, що могли б спрямувати розвиток і самореалізацію дитини в певному напрямку. Також впливає на агресивність дитини й інформація довкола, насичена насильством та жорстокістю. Це стосується засобів масової інформації, фільмів, телепрограм і комп'ютерних ігор. Побачені картини знущань над слабшими діти намагаються втілити в життя. Крім того, формує відповідний стиль поведінки дітей нове соціальне віяння – так зване «активне лідерство», яке спонукає підлітка за будь-яких умов бути лідером, сильним і завжди «на коні». У підсумку діти, що намагаються діяти з цієї позиції, шукають слабшого та роблять все, щоб стати «лідерами» і заслужити «визнання» однолітків.

Загалом, на нашу думку, зростання випадків різних форм насилля, агресії в освітньому середовищі серед однолітків часто зумовлене браком змістовно організованої діяльності школярів, у якій вони набували б досвіду дружнього спілкування, безкорисливої взаємодопомоги, відчували б потребу у співчутті та співпереживанні. Основною причиною насилля з боку педагогів по відношенню до «важких дітей» є незнання вчителями інших способів вирішення конфліктів, тобто їх безсилля щодо керування непередбаченими проявами поведінки школярів.

З огляду на зазначені проблеми, сучасна освіта актуалізує роль загальнолюдських цінностей, необхідних як для конструктивного розв'язання глобальних проблем світової цивілізації, так і для формування особистості кожної молодої людини. Сама людина – носій цінностей, які відображають її ставлення до навколишнього середовища, до функціонування суспільства і до життя іншої людини. Ми вважаємо, що надзвичайно важливим завданням у вихованні сучасної молоді є формування у неї гуманістичних цінностей, які характеризують активне ставлення до людини і всього живого, що ґрунтується на повазі до будь-якої форми життя, усвідомлення його недоторканості, визнання життя найвищою цінністю у світі. Таке ставлення проявляється у відповідних переконаннях, у постійному дотриманні гуманістичних принципів, норм і правил, в альтруїстичному характері почуттів і переживань, у переважанні соціально цінних мотивів поведінки. Воно знаходить вираження у визнанні потреб та інтересів іншої людини, її права на свободу волевиявлення, здатності до духовного самовдосконалення. Гуманістичні цінності – головний компонент політичної, економічної, екологічної і моральної культури особистості, регулятор поведінки і діяльності людей, гарант шанобливого ставлення до культурної спадщини всіх народів і націй, фактор подолання національних бар'єрів, конфліктів та антагонізмів між людьми, механізм гармонізації особистих і суспільних інтересів. Глибоко людяне, гуманне ставлення до оточуючих – першооснова взаєморозуміння, доброго самопочуття, умова найповнішого розкриття можливостей людини, стимул до прояву милосердя і доброчинності [2].

Для вирішення проблеми подолання проявів насилля в освітньому просторі необхідно, на наш погляд, ширше реалізовувати у навчально-виховному процесі ціннісний підхід, спрямований на засвоєння загальнолюдських цінностей як чинника конструктивного розв'язання глобальних проблем людської цивілізації та побудови гуманних стосунків між школярами на основі визнання життя людини найвищою цінністю, усвідомлення його недоторканості, поваги до гідності кожної людини, врахування її потреб, інтересів, права на свободу волевиявлення, здатності до духовного самовдосконалення.

Процес гуманізації сучасної освіти, що відбувається останнім часом, не може здійснюватися без врахування етичних принципів не лише у ставленні людини до іншої людини, а й до всіх проявів життя. Так, розвиток біології як системи наук про життя (фізіології, психології, медицини, біотехнології) вимагає врахування комплексу соціальних, правових, екологічних та педагогічних аспектів, оскільки саме майбутнє покоління відповідатиме за збереження життя небайдужої людини, здатної цінувати, любити, співчувати, допомагати, та збереження видової різноманітності живого на планеті взагалі. Тому ціннісний підхід доцільний у навчальному процесі та позаурочній роботі з навчальних предметів різних галузей, в тому числі й галузі «Природознавство».

Ефективність процесу формування гуманістичних цінностей забезпечується суб'єкт-суб'єктною взаємодією педагога і вихованців, створенням умов для їхньої самореалізації і саморозвитку. У навчально-виховному процесі слід частіше практикувати сучасні освітні технології розвивального навчання, спрямовані на підтримку пізнавальної ініціативи школярів, діалогу, інтерактивного читання «добрих книг», формування практичного досвіду вирішення конфліктних ситуацій як основи побудови безпечного і толерантного освітнього середовища. Часто діти за допомогою насилля вирішують свої проблеми тому, що не знають як по-іншому заявити про свої права та відстояти їх. Тому у сучасних школах стають популярними тренінгові заняття, на яких учнів в ігровій формі вчать говорити про свої потреби, почуття та відчуття, показують, як можна взаємодіяти без агресії. Сприятливі подоланню стереотипів «насильницької педагогіки» можна шляхом підвищення культури педагогічної діяльності завдяки посиленню практичної спрямованості фахової підготовки педагогічних кадрів, зокрема, щодо попередження та подолання наслідків насилля в освітньому просторі.

Реалізація ціннісного підходу в освіті дає змогу персоніфікувати процес виховання, тобто втілювати в життя ставлення до кожної особистості як самодостатньої цінності, а не як засобу досягнення кимось своїх цілей та інтересів. Тільки тоді такі цінності, як доброта, чесність, щирість, чуйність, порядність, терпимість, толерантність, милосердя і гуманність можуть стати справжніми регуляторами життя суспільства загалом та гарантами безпеки перебування дитини у шкільному середовищі зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войцях Т. Запобігання дитячій жорстокості / Т. Войцях. – К. : Ред. загальнопед. газет, 2013. – 120 с.
2. Жирська Г. Формування гуманістичних цінностей у старшокласників у позаурочній діяльності : методичні рекомендації / Г. Жирська. – НДІ педагогіки України. – К., 1993. – 26 с.
3. Ліщинська О. Профілактика психологічного насильства у сім'ї та освітньому середовищі : методичні рекомендації / О. Ліщинська : Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – К. : Міленіум, 2010. – 68 с.

Оксана Закусило,

викладач,

Луцький інститут розвитку людини
університету «Україна»

НАСИЛЛЯ В СІМ'Ї ТА ШКОЛІ: МЕХАНІЗМИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

У статті розкриваються зміст, форми та напрями попередження насильства серед учнівської молоді, описуються механізми превенції цієї проблеми.

Oksana Zakusylo

DOMESTIC AND SCHOOL VIOLENCE: MECHANISMS OF PREVENTION

The article outlines the forms and directions of prevention of violence among school students. The mechanism of prevention of violence is described.

Проблема насильства над дітьми залишається невирішеною та актуальною, про що свідчать дані правоохоронних органів та численних соціологічних досліджень, проведених у різних регіонах України. Тому *метою* статті є вивчення окремих аспектів цієї проблеми та пошук механізмів її вирішення.

У різних галузях знань увага зосереджується на різних аспектах насильства. Юриспруденція акцентує увагу на порушенні правових норм. Соціологія виявляє причини і поширеність насильства як соціальної девіації і визначає його як явище дискримінації особи і сім'ї, утиск або обмеження її/їх прав і свобод. З економічної точки зору насильство можна розглядати як незаконну дію, яка приносить значно більший прибуток, ніж узаконені види діяльності в тій або іншій сфері. У філософії насильство визначається як застосування сили або загроза її застосування, як зведення сили в закон людських відносин. У нашій державі на законодавчому рівні повністю заборонено насильство над дітьми в будь-яких проявах, зокрема, Верховна Рада України прийняла низку законів щодо захисту дітей від фізичного та психічного насильства, жорстокого поводження з дітьми, експлуатації, в тому числі сексуальної.

Поняття «насильство» розглядається вченими різних галузей знань по-різному: від вузького поняття – нанесення фізичної шкоди іншій особі до всеосяжної категорії – утиску прав людини. Насильство може виявлятися в найрізноманітніших формах: від нав'язування прізвиська і образливого погляду до вбивства. Одиниць вимірювання насильства немає, проте масштаби його зростають. Воно має універсальний характер. Об'єктом його може стати будь-яка людина, дитина і будь-яка сім'я, незалежно від їх соціального положення, рівня життя, місця проживання. За оцінками експертів, від 133 до 275 мільйонів дітей у світі щорічно стають свідками побутового насильства. Постійне спостереження за домашнім насильством над дітьми, як правило, у вигляді сварок між батьками або між матір'ю і її партнером, може серйозно вплинути на добробут дитини, розвиток її особистості і здібність до соціального спілкування в дитячому і дорослому віці. Діти, що виростили в жорстоких і несприятливих сімейних обставинах, частіше оцінювалися однолітками та вихователями як агресивні, частіше проявляли свою агресію у подальшому, повсякденному й сімейному житті. З іншого боку, дитина, якою мало цікавляться і якій дістається мало батьківської, особливо материнської, любові, якій надається дуже багато свободи і для якої введено мало обмежень на прояви негативної, жорстокої поведінки, швидше за все виросте агресивною [3].

Згідно з чинним законодавством (Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. № 2789-III), «насильство в сім'ї – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну

шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю». Закон розрізняє чотири види домашнього насильства:

– Фізичне насильство в сім'ї – це навмисне нанесення побоїв, тілесних ушкоджень одного члена сім'ї іншому, яке може призвести чи призвело до порушення нормального стану фізичного чи психічного здоров'я або навіть до смерті постраждалого, а також до приниження його честі та гідності;

– Сексуальне насильство в сім'ї – це примушування до небажаних статевих стосунків у родині, а також сексуальні дії щодо неповнолітнього члена сім'ї;

– Економічне насильство в сім'ї – це навмисні дії одного члена сім'ї щодо іншого, спрямовані на те, щоб позбавити постраждалого житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів на які він має законне право. Такі дії можуть заподіяти шкоду фізичному чи психічному здоров'ю або навіть призвести до смерті постраждалого;

– Психологічне насильство в сім'ї – це насильство, пов'язане з тиском одного члена сім'ї на психіку іншого через навмисні словесні образи або погрози, переслідування, залякування, які доводять постраждалого до стану емоційної невпевненості, втрати здатності захистити себе і можуть заподіяти або заподіяли шкоду психічному здоров'ю [1, с. 8].

Якщо в сім'ї прийнята насильницька поведінка, то це, як правило, підкріплює агресивну поведінку дитини в стосунках із однолітками. Діти та підлітки можуть навчитися агресивної поведінки і в однолітків. Зважаючи на це, і школа виступає тим середовищем, де можуть існувати подібні поведінкові прояви, звідси – необхідність посилення просвітницької роботи в навчальних закладах із питань профілактики насилля серед усіх учасників навчально-виховного процесу.

У педагогічній літературі визначають такі основні види соціальної профілактики насильства: первинна, вторинна та третинна. Кожний з видів профілактики має свої особливості.

До первинної соціальної профілактики насильства відноситься формування активного стилю життя, який забезпечує реалізацію прав, задоволення потреб та інтересів особистості. Профілактична робота тут носить інформаційний характер, оскільки спрямована на формування в особистості неприйняття та категоричну відмову від маніпуляції. Первинна соціальна профілактика насильства серед дітей та учнівської молоді може бути проведена шляхом включення цієї проблеми в плани виховної роботи навчальних закладів як компонент профілактики негативних явищ в учнівському середовищі (проведення тематичних класних годин).

Вторинна соціальна профілактика насильства є груповою. Метою цього виду профілактики є зміна ризикованої малоадаптивної поведінки неповнолітніх на адаптивну. У результаті цієї профілактики передбачається зміна ставлення особистості до себе та оточуючих, навчання навичкам поведінки в ситуаціях, які можуть призвести до насильства. Вторинна соціальна профілактика насильства може проводитися шляхом розроблення та проведення тренінгів для дітей підліткового віку та учнівської молоді з проблем насильства.

Третинна соціальна профілактика спрямована на інтегрування в соціальне середовище осіб, які потерпіли від насильства. Ця профілактика передбачає виявлення причин та особливостей поведінки молоді особи, які призвели до виникнення проблеми. Тобто, як бачимо, цей вид профілактики проводиться на особистісному рівні. Важливо, щоб цю роботу здійснював фахівець психологічної служби школи.

Серед пріоритетних напрямів змісту та форм превентивної роботи щодо жорстокості та насилля в навчальних закладах можна виділити наступні:

1) Організаційно-методичний напрям:

– ініціювання, обговорення та планування спільних дій адміністрації, педагогічного колективу, учнівського (студентського) самоврядування та батьківської громадськості;

– ознайомлення учасників навчально-виховного процесу з нормативно-правовою базою та керівними документами щодо превенції проблеми насилля в освітньому середовищі;

– проведення зустрічей, круглих столів, семінарів, тренінгів із залученням представників правоохоронних органів, служб соціального захисту, медичних установ та інших зацікавлених організацій;

– запровадження програми правових знань у формі гурткової, факультативної роботи;

– організація роботи гуртків, факультативів з психології;

– створення інформаційних куточків для учнів із переліком організацій, куди можна звернутися у ситуації насилля та правопорушень;

– створення на базі школи алгоритму реагування на випадки насильства серед дітей: чітке визначення можливих дій, відповідальності та компетенції вчителя, представників адміністрації, психолога і соціального педагога; визначення їх ролі та обсягу обов'язків у цьому алгоритмі;

– організація та проведення в школі спортивних змагань командного типу, виходячи з того, що брак тактильного спілкування між дітьми призводить до агресивного стилю поведінки;

– зосередження уваги на психосексуальному вихованні дітей, зокрема, прийнятних способах вираження особистісних симпатій;

– ознайомлення учителів і дітей з інформацією про прояви насильства та його наслідки повинно мати систематичний характер. З цією метою доцільно проводити серед педагогів навчальні заняття з діагностики «легких» форм насильства й реагування на нього, адже саме з них починається формування насильницького стилю поведінки дітей відносно одне одного.

2) Корекційно-розвивальний напрям:

– запровадження на базі школи програм заміщення агресії серед дітей, які схильні до агресії щодо інших – тренінгів з розвитку соціальних навичок, індивідуального виявлення та припинення проявів агресії, заміни агресивної поведінки на асертивну, формування та розвитку загальнолюдських моральних цінностей, толерантності;

– коригування не лише наявних агресивних форм поведінки дітей, й формування нових, переважно за допомогою прикладу педагогів;

– формування у педагогів навичок ідентифікації насильства як у своїй поведінці, так і в поведінці дітей з метою формування єдиного погляду на існуючу проблему;

– подолання егоцентризму і розвиток емпатійних якостей, розвиток асертивних та гуманістичних комунікативних здібностей, адекватної самооцінки, самоконтролю та здатності до саморозвитку, критичності мислення, соціальної адаптованості й індивідуальних механізмів подолання важких станів і переживань;

– до актуальних педагогічних завдань відноситься формування ціннісного ряду, способів соціалізації, стійкого ставлення до негативних явищ та негативних почуттів;

– згідно з загальною програмою корекції поведінки та надання допомоги дитині-агресору має плануватися і реалізовуватися робота з класним колективом.

3) Аналітико-прогностичний напрям:

– запровадження механізмів аналізу ризиків виникнення насильства серед дітей у кожній конкретній школі;

– розробка плану дій щодо розв'язання проблеми насильства та запровадження системи постійного відстеження випадків насильства серед дітей [4, с. 58-62].

4) Постійне підвищення кваліфікації шкільних психологів і соціальних педагогів у цій сфері, оскільки вони мають бути ключовими особами в ланцюгу дій, спрямованих на попередження насильства у школі.

5) Зв'язки з батьками та громадськістю:

– активне залучення батьків до профілактичної роботи з дітьми, оскільки саме вони залишаються релевантним джерелом інформації для дітей;

– привертання уваги органів системи освіти та громадськості до існування проблеми насильства серед дітей в школі, її наслідків;

– заходи соціальної реклами щодо шляхів попередження правопорушень та способів поведінки у ситуаціях насилля: організація та проведення спільних акцій з представниками громадських та недержавних організацій; розробка буклетів, листівок; проведення конкурсів плакатів, творів тощо.

Також дієвою та однією з можливих форм роботи, спрямованої на профілактику насильства у навчальному закладі, може бути шкільна медіація – вирішення конфліктних ситуацій шляхом примирення сторін через знаходження оптимального варіанта подолання проблеми, що задовольняє обидві сторони, за взаємного бажання сторін знайти вихід із ситуації.

Зважаючи на вищезазначене, стає зрозумілим, що лише комплексна та систематична превентивна робота всього педагогічного колективу навчального закладу, співпраця з іншими установами та організаціями, привертання громадськості та залучення батьків до вирішення проблеми насилля в школі, розробка та пошук інноваційних форм та методів роботи за проблематикою, здатні знизити прояви агресивної та насильницької поведінки серед учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дубровська Є. Психологічна реабілітація дітей, які зазнали сексуального насильства: [посібник до навчального відеокурсу] / Є. Дубровська. – ВГО «Жіночий консорціум України», 2005. – 44 с.
2. Дубровська Є. Насильство в школі: аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні / Є. Дубровська, М. Ясеновська, М. Алексєєнко. – К., 2009. – 34 с.
3. Іванова І. Вивчення проблеми насильства та його превенції як один із аспектів безпечної життєдіяльності [Електронний ресурс] / І. Іванова, С. Гвоздій, Є. Майданюк. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/24_SVMN_2008/Pedagogica/26978.doc.htm.
4. Превенція агресивності та насилля в освітньому середовищі: [методичні рекомендації] / [О. Дроздов, Л. Живолуп, О. Ніжинська, Я. Сухенко; за ред. Я. Сухенко]. – Полтава: ПОІППО, 2011. – 80 с.

Марія Заміщак,
викладач,
Дрогобицький державний
педагогічний університет
імені Івана Франка

**ПЕДАГОГІЧНА ВЗАЄМОДІЯ
ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ МОРАЛЬНОЇ САМООЦІНКИ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

У статті розглядається роль педагогічної взаємодії у становленні моральної самооцінки молодших школярів. Висвітлено наслідки оптимальної та негативної педагогічної взаємодії та шляхи її корекції.

Mariia Zamishchak

**PEDAGOGIC INTERACTION
AS A FACTOR OF DEVELOPMENT OF ETHICAL SELF-ESTEEM
OF CHILDREN IN PRIMARY SCHOOL**

The article analyzes the role of pedagogic cooperation in development of ethical self-appraisal of junior school children. The consequences of optimal and negative pedagogic cooperation and ways of its correction are reflected.

Одним з головних завдань виховного процесу є формування активної, різнобічно розвиненої особистості, здатної до здійснення усвідомленої саморегуляції для оптимальної реалізації її можливостей. На думку Л. Виготського [3], особистість з'являється тоді, коли людина опановує своєю поведінкою, коли вона сама себе усвідомлює як певну єдність. Людина не завжди усвідомлює, що вона сама є основою порівняння себе і своїх можливостей з тими вимогами та завданнями, що висувуються різними ситуаціями соціальної взаємодії.

У молодшому шкільному віці продовжується процес самопізнання та вироблення ставлення до себе, формується новий рівень потреб, що дозволяють школяреві діяти, керуючись метою, моральними вимогами, почуттями. Так, О. Кононко [5] стверджує про важливість для дитини навчитися орієнтуватися в тому, що корисне для її Я, а що – шкідливе, руйнівне; протидіяти негативним впливам, допомагати собі в екстремальних ситуаціях, підтримувати почуття чистого сумління, врахувати, що кожна дитина прагне до гармонії, внутрішньої збалансованості, психологічного комфорту. Одночасно, в умовах взаємодії із зовнішнім світом, вона досить часто відчуває на собі його деструктивні впливи, зменшити які, передусім, змушена вона сама. Тому діти молодшого шкільного віку, стикаючись із суперечливими, неприємними, і навіть принизливими для їх моральної самооцінки ситуаціями, повинні вміти протистояти їх деструктивному впливу, захистити своє моральне Я. Звичайно, це не завжди під силу не тільки дітям молодшого шкільного віку, а й дорослим. Тому краще вчасно попередити несприятливі для дітей ситуації, тим самим захищати їх від приниження, образ, грубощів, нівелювання, вчасно допомагати, коли виникає загроза їхньому Я-моральному.

Розвиток моральної самооцінки визначається здатністю людини до раціонального чуттєво-конкретного морального пізнання Я-іншого та ставлення до себе та інших людей. Чим більше «кроків» власних дій може передбачити дитина і чим старанніше вона може порівняти різні їх варіанти, тим більш успішно вона буде контролювати фактичний розв'язок моральних ситуацій [8]. Звичайно, молодші школярі легше усвідомлюють вчинки та їх мотиви в інших людей, ніж свої власні. Навчаючись бачити добре у вчинках інших, дитина з часом навчиться розуміти й усвідомлювати мотив, яким вона чи хтось інший керувались під час здійснення доброї справи. Враховувалося, що молодшому школяреві важко подолати властивий розрив між знаннями моральних норм і відповідною поведінкою.

Науково-психологічне вивчення проблеми становлення моральної самооцінки свідчить, що в звичайних умовах нерідко виникають розбіжності між правильним, вербальним відтворенням моральних знань і самооцінкою, що свідчить як про неадекватне усвідомлення моральних імперативів, так і відсутність їх особистісного сенсу.

Формування моральної самооцінки як важливої структурної складової моральної самосвідомості особистості може відбуватися тільки з одночасним розвитком інших складових моральної самосвідомості, зокрема, образом Я-моральне та актуалізації соціально-перцептивних механізмів. Так, М. Боришевський відзначає: «Особистість як система має, безумовно, багато спільного з усіма іншими системами, які теж нездатні нормально функціонувати, розвиватися внаслідок їх однобокості, несумісності складових, недооцінки одних та перебільшення ролі інших» [3, с. 29].

Розвиток моральної самооцінки особистості не слід зводити її розв'язання до засвоєння учнями понять, норм і правил поведінки в процесі навчання та спеціально організованої школою моральної освіти. Слід

враховувати, що моральна самооцінка є одним з механізмів регуляції моральної поведінки, прийнятої почуттям істини, доброти, любові та відповідальності. У цьому плані важливим є формування таких моральних якостей, як справедливість, гідність, вдячність, дисциплінованість, відповідальність, чесність, милосердя та ін.

Дослідження сучасних психологів підкреслюють значущість соціального оточення для становлення моральної самооцінки особистості. Зокрема, О. Євтіхов [4] вважає, що, незважаючи на велике значення найближчого оточення, все ж людина не може одночасно сконструювати дійсно справжній образ того, якою вона є насправді. Тому людині призначено збирати окремими частинками характеристики щодо власного Я-морального протягом усього життя. Завдяки «наявному зворотньому зв'язку від найближчого оточення, яке виконує функцію своєрідного дзеркала, людина отримує інформацію «Хто Я?» та оцінку – «Який Я?» [1, с. 187].

Проте не кожен досягає успіху в цьому, оскільки сукупність уявлень людини стосовно себе може не тільки не збігатися, але й зовсім відрізнятись від уявлень про неї у навколишніх. Така ситуація розходження між уявленнями дитини щодо самого себе та її уявленнями про те, як її сприймають оточуючі, може призводити до негативних наслідків. Л. Фестінгер називав ситуацію зіткнення двох протилежних знань «когнітивним дисонансом», що спричиняє важкі емоційно-почуттєві переживання і призводить до погіршення особистісних стосунків. Отже, важливим завданням кожної особистості є знаходження певного балансу, зближення усього комплексу уявлень щодо різних аспектів власного Я [6].

Не дивлячись на теоретичне визначення значущості і пріоритетності розвивальної педагогічної взаємодії у системі «педагог – вихованці», що мала б ґрунтуватися на діалозі з дитиною, в практиці системи освіти спостерігається педагогічна беспорядність, авторитарність, маніпулювання дітьми з боку вчителів. І це, незважаючи, що багато педагогів у загальному знайомі з різними філософськими і психологічними теоріями, дослідницькими розробками і навчальними програмами демократичної, гуманістичної, альтруїстичної, ненасильницької взаємодії з дітьми. Вони також погоджуються з необхідністю суб'єктивного, розвивального, поважачого, а не травмуючого і блокуючого активності дитини педагогічного спілкування, але практично їх не реалізують. Педагоги не здійснюють повноцінної взаємодії з дітьми, що відповідає їх моральній самооцінці і часто застосовують способи, що гальмують суб'єкту та самосуб'єкту активність. Їх спілкування є часто емоційно нейтральним, холодним або, навіть, негативним, що є вкрай деструктивним чинником у становленні моральної самооцінки.

У зв'язку з цим, педагог повинен адекватно уявляти та вміти аналізувати зміст предмета моральної самооцінки, виявляти системний зв'язок її складових і розробити методiku засвоєння їх учнями. Особливо важливо спонукати молодших школярів до вербалізації змісту та особистісних смислів моральних ідеалів, норм, вимог, що є мотиваційною основою самооцінювальних дій та важливою умовою адекватної реалізації моральних знань в поведінці, у найрізноманітніших ситуаціях. Якщо практичний досвід наставника недостатній, то відповідні моральні поняття учні засвоюють неглибоко, поверхнево, не вловлюючи їх головної суті, а відтак, вони втрачають особистісний сенс.

Сучасна практика виховання у початковій школі показує, що педагоги рідко аналізують з учнями ідеї, задуми, ідеали, норми, принципи, цілі, конкретні приклади моральної поведінки, моральних ставлень. Межі прояву і розгортання моральної особистісної активності школярів надзвичайно звужені, що призводить до деформації у розвитку моральної самооцінки. Організація адекватного морального самооцінювання учня, підтримування його соціального статусу і моральної, особистісної гідності виявляється складною виховною метою і вимагає попередньої психологічної та методичної підготовки вчителя. Адрже для педагога непростою є виховна ситуація, в якій треба діагностувати моральність молодшого школяра. У зв'язку з цим, Д. Райнсома зауважує: «добрі» вчителі відрізняються від «поганих» за такими характеристиками: приязне ставлення до учнів, орієнтація на дітей у навчанні, високе вербальне розуміння, емоційна стабільність, інтерес до контактів і відкритість у спілкуванні, сердечність і доброзичливість, відповідальність і діловитість» [7].

Водночас потрібно зважити, що становлення моральної самооцінки особистості ґрунтується не тільки від прийняття вчителем дитини, а й від прийняття дитиною вчителя. Якщо учень не сприймає вчителя, це сигнал до того, що їх дії не мають узгодження, педагог не здатен впливати на моральний розвиток учня. Сприймаючи та спілкуючись з учнем, як з партнером, гідним поваги, потрібно визнавати за ним право на власну позицію, що формує в дитини такі якості моральної особистості, як самоповагу, неповторність, індивідуальність, унікальність.

Спрямованість особистості педагога у особистісних стосунках з молодшим школярем повинно розгортатися в межах емпатійного розуміння дитини. Сутність його полягає у здатності педагога сприймати особистість учня як таку, що знаходиться у процесі постійно морального зростання. Саме педагог повинен зуміти зрозуміти, передбачити, упізнати у учневі особистість, якою він повинен стати. З таким емпатійним розумінням, педагог утверджує молодшого школяра в самому собі, а потім у ньому самому з його потенційними можливостями. Лише таке розуміння утверджує молодшого школяра як моральну особистість,

яка здатна до творчого розвитку власного внутрішнього світу та морально оцінювати себе. Глибоке співпереживання внутрішнього світу школяра, адекватне відображення його особистісних якостей, мотивів поведінки залежить ще і від такого утворення, як емпатійна проникливість. Дана психологічна здатність дає змогу вчителю через узагальнення, швидко актуалізацію досвіду осягнути сутність моральних вчинків молодших школярів.

Як показує наш аналіз освітянської практики, досить часто педагоги, виконуючи свою посередницьку роль в передачі моральних цінностей, настанов, норм, ідеалів необ'єктивно оцінюють моральність дитини, займають щодо неї визначену позицію – ведучого, організатора, вихователя, ставляться до дитини як до об'єкта впливу, а не як до суб'єкта власної моральної свідомості та моральної поведінки. Орієнтація лише на адаптивну активність дитини в сфері моралі неминуче призводить до виникнення психологічної симптоматики – прагнення захиститися, не брати на себе відповідальність, не проявляти надситуативну активність в моральних ситуаціях. Це в кінцевому підсумку негативно впливає на розвиток моральної самооцінки молодшого школяра.

І, навпаки, забезпечення активності молодшого школяра в моральних ситуаціях (як вербально, візуально представлених чи реальних) полягає у наданні свободи вибору, самостійності, творчості в моральному оцінюванні та самооцінюванні. У цьому контексті головна мета і професійне завдання педагога повинні бути переосмислені через функцію організатора (спочатку в ролі керівника, наставника, а згодом, в ролі порадики, товариша) моральної поведінки та стосунків.

У молодшого школяра є суб'єктивна потреба бути кращим, на основі чого виникає спонукання до морального оцінювання себе, щоб значущі дорослі оцінили: «Який ти гарний (а), чи вихований (а)». Задоволення потреби у похвалі переростає у потребу морально діяти за принципом: «Роби, твори добро і до тебе воно вернеться», «Поступай так з іншими, якби ти хотів, щоб з тобою поступали». Для цього мають бути об'єктивні підстави – школяр має діяти морально. Кожен вчинок має оцінюватися не тільки справедливо, але й оптимістично, як дорослим, так і молодшим школярем, і тоді дитина буде прагнути до постійного самоконтролю та морального самооцінювання. Потреба у самооцінці виникає з «...моральної потреби проаналізувати свої гідності та недоліки, прагнення зрозуміти, що у власних вчинках і цілях є правильним та неправильним, чого слід уникати, а до чого прагнути» [9]. На основі моральної самооцінки в особистості виникає самоставлення до себе як суб'єкта моральної поведінки.

Формування адекватної моральної самооцінки пов'язане з почуттям самоповаги. Правильне сприйняття дитиною себе забезпечує її впевненість у будь-якій діяльності та відкрите, дружлюбне ставлення до оточуючих, прагнення до нового, до пізнання, до активності. Якраз відсутність морального оцінювання (нереагування на моральні аспекти поведінки) з боку дорослих на етапі молодшого шкільного віку (та й будь-якому іншому віці) призводить до розвитку невпевненості в собі та усвідомлення власної незначущості. Невизначена зовнішня моральна оцінка призводить до формування нестійкої моральної самооцінки. Не сприяє становленню адекватної та неадекватної моральної самооцінки такі дії дорослих, як сарказм, докір, нехтування.

Отже, формування моральної самооцінки молодших школярів ми розглядаємо як важливе завдання їх морального виховання, що вимагає визначення найоптимальніших шляхів і методів її формування, врахування критеріїв, рівнів, принципів сформованості моральної самооцінки. Розвиток моральної самооцінки невіддільний від процесу засвоєння моральних норм, які трансформуються у відповідні моральні ставлення, втілюються у поведінці, вчинках, проявляються у моральних судженнях молодших школярів, морально-ціннісних ставленнях до довкілля, яке опосередковує їх ставлення до самих себе. Молодший школяр не тільки як об'єкт впливу на нього дорослих, а й учасник діалогічної взаємодії, він активно набуває власного досвіду і все більше включається у процес взаємодії з оточенням, поступово стаючи учасником, творцем, організатором спілкування та діяльності, в якій формуються провідні для морально-духовного розвитку якості особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М. : Прогресс, 1986. – 420 с.
2. Боришевський М. Духовність особистості : соціально-психологічна сутність, детермінанти становлення та розвитку / М. Боришевський // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Максименка. – К., 2007. – Т. IX., Част. 5. – С. 25 – 32.
3. Выготский Л. Педагогическая психология. / Л. Выготский. – М. : Педагогика, 1991. – 480 с.
4. Евтихов О. Практика психологического тренинга / О. Евтихов. – СПб., 2005. – 254 с.
5. Кононко О. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід) / О. Кононко. – К. : Стило, 2002. – 336 – С. 6.
6. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – СПб., 2002. – 752 с.
7. Райгородский Д. Психология личности : [хрестоматия] / Д. Райгородский. – Самара : Изд. дом «Бахрах-М», 1999. – Т. 1. – 448 с.

8. Савчин М. Християнське духовне виховання і самовиховання / М. Савчин // Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Максименка, Л. Онуфрієвої. – Вип. 10. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – С. 689 – 699.
9. Фельдштейн Д. И. Проблемы возрастной и педагогической психологии / Д. И. Фельдштейн. – М. : Междунар. пед. академия, 1995. – 368 с.

Зіновія Карпенко,
д. психол. н., професор,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

ДИФЕРЕНЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ І ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУЮВАННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті представлено результати порівняльного емпіричного дослідження схильності до віктимної поведінки студентської молоді Прикарпаття гуманітарного напрямку професійної підготовки з урахуванням гендерного і демографічного факторів.

Zinoviia Karpenko

DIFFERENTIAL, PSYCHOLOGICAL FACTORS AND PARTICULARITIES PROMOTING THE INCLINATION TO VICTIM BEHAVIOUR AMONG STUDENTS

The article presents the results of comparative empirical research on the likelihood of victim behaviour among the youth of Prykarpattia region who study humanities (on the basis of gender and demographic factors).

Бурхливі конфліктогенні процеси міжкультурного впливу, глобалізація економіки і повсюдне проникнення інформаційних технологій при збереженні інертності маргінальних етнонаціональних міфологем та суспільно-політичних ідеологій, суперечливі взірці соціальної, моральної, емоційної зрілості й професійної компетентності особистості – це ті новітні умови, в яких відбуваються процеси соціалізації та розвитку сучасної молоді, що приводять, на жаль, й до віктимізації якоїсь її частини.

Л. В. Франк визначав віктимність як схильність особи ставати жертвою злочину в результаті способу її дій та соціально-демографічних характеристик [3]. На думку Д. В. Ривмана, віктимність або віктимогенність – набуті людиною фізичні, психічні і соціальні риси й ознаки, які можуть зробити її схильною до перетворення в жертву (злочину, нещасного випадку, деструктивного культу і т.д.) [2].

Не торкаючись тут різноманітних концепцій психології жертви та процесу віктимізації, зосередимося на конкретних аспектах проблеми, а саме: перевіримо гіпотезу про диференціально-психологічну спроможність гендерного й демографічного чинників у процесі конструювання схильності до віктимної поведінки студентської молоді. Для перевірки цього припущення було використано опитувальник О. О. Андронікової «Схильність до віктимної поведінки», яка дозволяє визначити шість параметрів віктимних настанов особистості під контролем шкали соціальної бажаності відповідей. Це – схильність до агресивної віктимної поведінки (агресивний тип потерпілого), схильність до саморуйнівної поведінки (активний тип потерпілого), схильність до залежної та безпорадної поведінки (пасивний тип потерпілого), схильність до некритичної поведінки (некритичний тип потерпілого), реалізована віктимність [1, с. 151 – 162].

Вибірку досліджуваних склали студенти молодших курсів гуманітарних спеціальностей університетів Прикарпатського регіону, головним чином, Івано-Франківської та Львівської областей. Сукупна вибірка у 188 осіб отримала більш-менш рівномірне представництво. Було сформовано 4 підвибірки на основі поєднання факторів гендеру і демографічного (проживання до вступу в університет):

- 1) «міські» хлопці – 40 осіб;
- 2) «сільські» хлопці – 40 осіб;
- 3) «міські» дівчата – 57 осіб;
- 4) «сільські» дівчата – 51 особа.

Прокоментуємо результати середніх значень діагностованих змінних – показників схильності до віктимної поведінки. Відразу відзначимо, що переведення «сирих» значень у балах у відповідні стени показує: буквально всі середні потрапляють в діапазон норми, за винятком шкали «реалізована віктимність». Показники наших досліджуваних за цією шкалою трохи нижче норми (3-ій стени), що свідчить про

сприятливий контекст соціалізації досліджуваного контингенту, його добру соціальну адаптованість, обачність у поведінці, прагнення уникати небезпечних ситуацій. Останнє менше стосується «сільських» хлопців, які більше схильні до ризикованої поведінки, необдуманих дій спонтанного характеру (норма, 4-ий стен).

Застосування непараметричних критеріїв Манна-Уїтні за фактором «стать» і Краскала-Уолліса за демографічним фактором (для незалежних вибірок) показує, що значущою детермінантою виступає тільки чинник статі, а не середовище соціалізації (сільське чи міське), і то тільки за шкалою схильності до саморуйнівної поведінки. Причому, якщо на рівні тенденції зафіксовано в межах норми 4-ий стен сформованості цієї схильності у «сільських» дівчат, то у «міських» вона сильніше виражена (5-ий стен); хлопці оцінюють цю схильність вже 7-им стеном (але ще в межах норми) незалежно від місця проживання до вступу у ВНЗ. Отже, підтверджуються відомі гендерні відмінності: чоловіки частіше наражаються на небезпеку, провокуючи потенційного агресора своєю експансивністю, який, своєю чергою, прагне розширити і зміцнити свої кордони та з підозрою ставиться до «суперника».

Прикметно, що кореляційний аналіз, за Пірсоном, показників шкали схильності до залежної і саморуйнівної поведінки встановив однакову кількість значущих кореляцій: з показниками схильності до агресивної поведінки (0,29 при $p \leq 0,01$ у дівчат і 0,38 при $p \leq 0,01$ у хлопців), до некритичної поведінки (0,43 при $p \leq 0,01$ у дівчат і 0,39 при $p \leq 0,01$ у хлопців) і має відношення до реалізованої віктимності (0,34 при $p \leq 0,05$ у дівчат і 0,24 при $p \leq 0,01$ у хлопців). На рівні тенденції фіксуємо порівняно сильнішу агресивність у «міських» дівчат (5-ий стен), на відміну від інших груп респондентів (4-ий стен). Обидва ці показники перебувають у першій половині статистичної норми (4–7 стенів), що пов'язано, ймовірно, з більшою самовпевненістю, демонстративністю й сміливістю, іноді зухвалістю дівчат, котрі виростили в місті, що вирізняє їх з-поміж їхніх сільських ровесниць.

На диво однорідні результати, що належать до 5-го стелю, для всіх груп досліджуваних отримано за двома іншими шкалами – схильністю до залежної та безпорадної поведінки та схильністю до некритичної поведінки. Відтак наших респондентів можна охарактеризувати як здатних до кооперації, дружелюбних, достатньо самостійних і відповідальних, з належним поведінковим самоконтролем, зі здебільшого адекватною самооцінкою, раціональних, толерантних. Специфічною особливістю отриманих кореляційних плеяд (по 7 для обох статей) є те, що показники за критерієм «схильність до гіперсоціальної поведінки» у дівчат опинилися поза значущим зв'язком з показниками інших шкал, тоді як у хлопців вони слабко, але значуще корелюють зі схильністю до некритичної поведінки (0,19 при $p \leq 0,05$).

Отримані емпіричні результати загалом дозволяють зробити оптимістичний прогноз щодо перспектив професійно-особистісного становлення майбутніх педагогів і психологів. Адже підвищена віктимогенність майбутніх фахівців гуманітарних спеціальностей стояла б на заваді належного виконання ними професійних функцій. Проте отримані результати не можна екстраполювати на інші групи студентської молоді, утворені, приміром, за критерієм політичної участі, як-от: ті, що взяли найактивнішу участь у запеклих масових політичних протестах в Україні з обох сторін – за європейський вибір чи проти нього. Охоплення подібним дослідженням груп як реального ризику, так і суб'єктів потенційного насилля, що діють у складних і невизначених ситуаціях, могло б принести користь практичній психології екстремальних ситуацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Малкина-Пых И. Виктимология. Психология поведения жертвы / И. Малкина-Пых. – М. : Эксмо, 2010. – 864 с.
2. Ривман Д. Криминальная виктимология / Д. Ривман. – СПб : Питер, 2002. – 304 с.
3. Франк Л. Виктимология и виктимность / Л. Франк, В. Минская // Проблемы теории и истории социалистического государства, права и советского строительства. Труды юридического факультета Таджикского ГУ. – Душанбе : РИСО ТГУ, 1973. – Вып. 2. – С. 262 – 264.

Тетяна Качак,
канд. філол. н., доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРОБЛЕМИ НАСИЛЛЯ У СУЧАСНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ: АВТОРСЬКА ПОЗИЦІЯ ТА ЧИТАЦЬКА РЕЦЕПЦІЯ

У статті окреслено основні тенденції літературного осмислення письменниками проблеми насилля у сучасній літературі для дітей. Зауважено показ агресії, жорстокості як серед дітей-однорічників, так і щодо них з боку дорослих; акцент письменників на соціальних аспектах, які призводять до «нещасливого дитинства». Враховано два ракурси інтерпретації: авторський та читачький.

Tetiana Kachak

INTERPRETATION OF THE PROBLEM OF VIOLENCE IN CONTEMPORARY LITERATURE FOR CHILDREN: AUTHOR'S POSITION AND READER'S RECEPTION

The article outlines the problems of understanding violence in modern literature for children. Attention is drawn to the aggression and violence among children of the same age, children abuse by adults. The article outlines that the writers often focus on the social aspects that lead to the 'disadvantaged' childhood. Both the author's and reader's perspectives are taken into account.

Сучасна українська література для дітей – політематична та різножанрова, однак є низка проблем, які недостатньо прописані. Такий стан речей пов'язаний, по-перше, із традицією оминати у літературі, адресованій дітям, тем смерті, насилля, передчасного дорослішання та отримання невластивого дитинства досвіду, психологічних проблем соціалізації тощо. По-друге, небажанням письменників поринати у складний і суперечливий реальний світ дитини чи підлітка, тоді, як значно простіше писати про вигаданих героїв у віртуальному чи фантастичному вимірі.

Сьогодні неодноразово наголошуємо, що книжка, щоб бути цікавою дитині, має давати відповіді на запитання, які її хвилюють; викликати емоції та переживання, асоціації із життєвим досвідом, розширюючи при цьому світобачення читача; пропонувати моделі гуманної поведінки, актуальні у сучасному суспільстві чи навпаки – засуджувати та викривати певні поведінкові практики індивідуального чи колективного характеру. Вивчення художньої літератури (як й інформаційного простору та освітнього середовища) з метою виявлення та критичного засудження пропаганди насилля, а також аналізу шляхів запобігання агресії та жорстокості серед дітей і підлітків, їх психологічної підтримки – на часі. Зрозуміло, що подібне дослідження вимагає перетину кількох наукових площин: літературознавчої, соціологічної, психологічної, педагогічної, філософської тощо.

Досі не було спеціальних наукових студій, предметом яких став б художній вимір проблеми насилля у сучасній українській літературі для дітей. Об'єктом подібних зацікавлень ставали, як правило, твори класиків української та світової літератури, про що свідчать наукові праці С. Павличко («Насильство як метафора (Дискурс насильства в українській літературі)»), П. Ходанича («Філософія смерті в європейській художній літературі»), Н. Грицевич («Дискурс насильства у творі Романа Андріяшика «Люди зі страху»») чи аналіз літератури у світлі феміністичної критики (В. Агеєва, Т. Гундорова, Н. Таран, О. Забужко та ін.).

Метою статті є спроба проаналізувати літературні виміри насилля у сучасній книзі, адресованій дітям та підліткам. При цьому керуємось тим, що будь-яка проблема, порушена у літературі для дітей, вимагає двох ракурсів інтерпретації: з авторської та читачької позиції. Автор – дорослий письменник, тоді як читач – дитина з обмеженим життєвим досвідом.

Відмінності у художній інтерпретації тієї чи іншої теми залежать і від домінування реального чи фантастичного начала. Якщо йдеться про твори, в яких зображено реальний світ, можемо говорити й про адекватне ставлення до проявів насилля як з боку автора, так і з боку читача. Дещо інше тлумачення агресивної поведінки знаходимо у творах фантастичного плану. Формулу, за якої насилля (насильницька смерть) над представником зла «вважається історичною неминучістю і необхідністю, позаяк вона заповідується в ім'я майбутнього добра», пропонує казка. Як приклад літературного осмислення насильницької смерті дослідник П. М. Ходанич наводить українські народні казки про Івасика-Телесика, Кирила Кожум'яка, Івана-Побивана [4].

Н. Кантре писав: «Насилля над дітьми й підлітками включає будь-яку форму поганого ставлення до них, яке допускають батьки, опікуни або вихователі». Більшу чи меншу увагу осмисленню проблем насилля над дітьми приділяють у своїх творах сучасні письменники Марина Павленко (тетралогія про Русалоньку із 7–В), Сергій Гридін («Не такий»), Галина Малик («Злочинці із паралельного світу»), Володимир

Рутківський («Потерчата»), Валентин Бердт («Мій друг Юрко Циркуль»), Олекса Росич («Джовані Трапатоні») та інші. Окремої уваги варті оповідання на тему «соціального сирітства» із збірки «Мама по скайпу»: «Славка» Галини Малик, «Наша велика вигадана родина» Оксани Луцешевської, «Ягоди» Маріанни Кіяновської, «Гроші не пахнуть» Сергія Гридіна, «Час дітей» Тані Малярчук, «Невидимка» Наталі Гузеєвої, «Килим з оленями» Оксани Луцишиної, «Будьте моєю мамою» Валентина Бердта. Літературознавчий аналіз названих текстів дав можливість узагальнити та окреслити особливості й певні тенденції літературного осмислення письменниками проблеми насилля у сучасній літературі для дітей та підлітків.

По-перше, насилля у літературі для дітей та юнацтва найчастіше виражається через показ антигуманності, агресії, жорстокості як серед дітей-ровесників, так і щодо них з боку дорослих.

Показовим у цьому плані є образ Макса Гая із роману Олекси Росича «Джовані Трапатоні». Він як батько не цікавиться життям доньок Рити та Лади, не поважає дружини. Гонитва за багатством і «продаж власної душі» (екстраполяція мотиву із твору Джеймса Крюса «Тім Талер, або проданий сміх») перетворила Макса у черствого і бездушного егоїста. І тільки у фіналі твору, коли Макс стає вороном, а Лада підбирає його на смітнику, сльози птаха свідчать про каяття. Незважаючи на те, що такий образ викликає співчуття у читачів, діти навряд чи виправдовуватимуть вчинки Макса, зокрема жорстоке поводження з членами сім'ї, стосунки з дітьми. Осмислення цієї та інших ситуацій насилля, запропонованих у романі, спонукає юних читачів до роздумів, а відтак впливає на формування правильних уявлень про життєві цінності, стосунки у родині та суспільстві.

Жорстокість серед ровесників описує у повісті «Не такий» Сергій Гридін. Так, в одному із епізодів агресивна поведінка Канава, одного із персонажів твору, по відношенню до головного героя Дениса, підкреслена й вербальною агресією – словесною образою і приниженням: «Ти шо ето, дятел, свої манаткі тут разбрасиваєш?», «Ти на каво, свіня в'єтнамская, батон крошиш?», «Ти, казьол толстий, знаєш, хто я такой?» [1, с. 100]. Комунікативною метою таких звернень є дискредитація особистості адресата, установка на створення для нього психологічного, морального, емоційного, комунікативного дискомфорту. Письменник влучно відтворює епізоди реального життя сучасних підлітків, де вербальна агресія є дуже поширеним явищем. Читачам це не просто знайома ситуація, а моментами й близька. Зважаючи на те, що з гендерної точки зору повість можна кваліфікувати як типовий «хлопчачий твір» (героєм є хлопець, автор – чоловік, життєвий досвід, описаний у книзі – маскулітний), читачі-хлопці можуть по-різному реагувати на такий текст: підтримувати чи засуджувати агресивну поведінку героїв. Треба зважити й на те, що як і сучасні інформаційні джерела (ЗМІ, Інтернет), так і література, може прямо або побічно впливати на агресивність. Як зауважує Д. В. Жмуров, відбувається це у таких формах: «адаптація до насильства, виправдання насильства, героїзація насильства, санкція насильства, пропаганда цінностей насильства, присвоєння агресивної лінії поведінки, провокація насильства» [2].

По-друге, йдеться про соціальні аспекти, які призводять до «нещасливого», безпритульного чи втраченого дитинства, коли дитина позбавлена права на сім'ю, турботу дорослих та повноцінне буття (отримання освіти, відпочинок, дозвілля, медичну допомогу, належне харчування тощо). У «Сімейному кодексі» зазначено: «Забороняються фізичні покарання дітей батьками та інші види покарань, які принижують людську гідність. Дитина має право на належне батьківське виховання»

Поняття «нещасливе», «втрачене дитинство» вживаємо у контексті розмови про події та обставини (сирітство, побутові негаразди, війна, суспільні катаклізми, проблеми соціального плану, психологічні страхи тощо), які мають місце в житті дитини і змушують її передчасно подорослішати, перейматися недитячими проблемами чи жити дорослим життям. Література, яка пропонує образ дитини у сучасних її реаліях, показує приклади втрати дитинства через сирітство та соціальну незахищеність («Злочинці з паралельного світу» Галини Малик, «Миколчині історії» Марини Павленко); вплив поганої компанії, вживання алкоголю, аморальну поведінку, відсутність батьківського виховання та родинних традицій (книга сучасної української прози «Мама по скайпу»); заради майбутніх успіхів та слави у спорті, шоубізнесі, кіно, літературі (цикл оповідань Степана Процюка про Ніку Турбіну «Недитяче дитинство») тощо.

Нещасливе дитинство – це й соціальне сирітство, наслідок трудової міграції і комунікативної прірви між батьками та дітьми. Цю тему артикулюють автори оповідань збірки «Мама по скайпу». Виразними носіями авторського бачення проблеми виступають образи дітей: дівчинка Славка, мама якої заробляла сурогатним материнством, а зрештою не витримала людського осуду і покінчила життям самогубством («Славка»); Миколка, мати якого втратила роботу і змушена поїхати на заробітки («Гроші не пахнуть»); Вадя, який чекає маминого дзвінка і не любить Італії («Ягоди»); Зоряна, яка спілкується з мамою по скайпу і не може сказати правди, що батько вже знайшов іншу жінку і у них – нова родина («Килим з оленями»); дівчатка із сиротинця, які так хочуть мати родину («Наша велика вигадана родина»); маленький хлопчик Максимко, який залишився з татом і у кожній жінці шукає маму («Будьте моєю мамою»).

Повноту та вичерпність художньої реалізації теми позбавлення дитини прав на сім'ю, батьківське піклування у оповіданнях збірки «Мама по скайпу» забезпечують жанрова форма, трагічно-драматичний пафос, особливий хронотоп, реалістичний вимір сюжетних перепитів та впізнаваність цих реалій сучасними дітьми-читачами. На жаль, такий досвід соціального сирітства переживає значна частина дітей і підлітків не одного покоління у нашому суспільстві. Не дивно, що юні читачі, співставляючи власний досвід та досвід головних героїв, ототожнюють себе з ними. Такі оповідання у процесі комунікування забезпечують дітям естетичне переживання як частини соціального пізнання та соціальної дійсності.

Аналіз автобіографічного твору В.Рутківського «Потерчата» засвідчує, що літературне осмислення проблеми «втраченого дитинства» також може бути тісно пов'язане із проблемою «діти і війна». Її смисл закладений у символічній назві твору, сюжетному розвитку подій, проблематичному колі, образі головного героя. Про насилля щодо Володка з боку фашиста, сусідських хлопчаків свідчать такі ознаки, як замкнутість, втрата мови, страх, погані сни, тривожність, занижена самооцінка тощо. У цьому творі показано моделі поведінки дорослих людей, які можна розглядати як різновиди психологічного насилля над дитиною. Окрім того йдеться й про прояви фізичного та економічного насилля.

По-третє, як засвідчують вище наведені приклади, **письменники частіше вдаються до показу психологічного, а не фізичного насилля**. Великої уваги автори надають психологізму та опису динамічного (за В. Фащенко) портрета дитини, тобто її внутрішнього світу, емоцій, переживань, в тому числі й спричинених агресією, жорстокістю чи іншими насильницькими діями по відношенню до них. Ілюстрацією може бути образ Хроні – головного героя повісті Галини Малик «Злочинці з паралельного світу». Авторка порушує проблему дитячої безпритульності, самотності, боротьби за виживання. Історія Хроні розгортається на тлі різних подій, які відбуваються з ним. Вражає епізод, в якому письменниця змальовує тип жорстокого підлітка. Ще одним ракурсом висвітлення проблеми насилля є сюжетна лінія безпритульних собак Рекса і Доллі.

По-четверте, **проблема насилля частіше є не центральною, а маргіальною у творі**. **Автори торкаються її ніби побіжно, фіксуючи як одну із практик сучасної реальності**. Саме так на прикладі Сашка, Марина Павленко у книгах тетралогії про Русалоньку із 7-В висвітлює проблему неповноцінної сім'ї та використання дитячої праці. Валентин Берд у повісті про справжню дитячу дружбу, родинні стосунки та жорстоку реальність «Мій друг Юрко Циркуль» теж побіжно торкається типових сімейно-побутових проблем, які призводять до порушення прав і свобод дитини.

По-п'яте, **суб'єктами насилля (агресії, жорстокості) у літературі для дітей часто виступають негативні персонажі**. Особливо це стосується тих творів, у яких домінує вигаданий, а не реальний вимір художнього світу.

Паралельно з аналізом авторських поглядів на насилля ми частково оглянули специфіку читацької реакції на художнє розгортання проблеми. У сучасній літературі для дітей та юнацтва зауважуємо кілька основних тенденцій літературного осмислення проблеми насилля. Так, насилля найчастіше виражається через показ антигуманності, агресії, жорстокості як серед дітей-ровесників, так і щодо них з боку дорослих; виступає маргіальною, а не центральною проблемою у творі. У аналізованих творах йдеться про соціальні аспекти, які призводять до «нешасливого», безпритульного чи втраченого дитинства, коли дитина позбавлена права на сім'ю, турботу дорослих та повноцінне буття. Домінує показ психологічного, а не фізичного насилля. Кожна з виведених тенденцій потребує підтвердження у вигляді глибокого текстурального аналізу на тематико-проблематичному, образному і мовному рівнях, що, власне, і стане предметом моїх подальших наукових студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гридін С. Не такий. Повість для підлітків, які шукають себе / С. Гридін. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2013. – 176 с.
2. Жмуров Д. Насилие (агрессия) и литература / Д. Жмуров. – 2-е изд. – Иркутск : «АСП-Принт», 2005. – 240 с.
3. Мама по скайпу. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2013. – 192 с.
4. Ходанич П. Філософія смерті в європейській художній літературі [Електронний ресурс] / П. Ходанич. – Режим доступу: <http://www.zakinppo.org.ua/fotogalereja/11-ii-oblasnij-etap-vi-go-vseukrayinskogo-festivalju-konkursu-molod-obirae-zdorovja/detail/157-molodobyraezdorovja0513010?tmpl=component>.

Ірина Кизима,
Львівський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

НАСИЛЬСТВО В УЧНІВСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ДАНІ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблема насильства неповнолітніх в українському суспільстві вимагає комплексного підходу до профілактичних програм, розробки єдиної загальнодержавної концепції роботи з учнями, які зазнали насильства. Це потребує обґрунтованих соціальних досліджень, які б дозволили визначити не лише коло актуальних проблем, але й накреслити конкретні шляхи виходу із суспільних кризових явищ у молодіжному середовищі. У представленому дослідженні визначено основні причини та фактори, що породжують насильство в учнівському середовищі.

Iryna Kyzyma

VIOLENCE AMONG STUDENTS: SOCIOLOGICAL RESEARCH

The problem of violence against children in Ukraine society requires a comprehensive approach to preventive programmes, development of the unified national conception of work with students who survived violence. In turn, it requires reasonable social surveys, which would allow to define not only the problems of nowadays but also draw certain ways to overcome this phenomenon in youth environment. The paper outlines the main reasons and factors of violence in students' environment.

Актуальність цього соціально-психологічного дослідження зумовлена суспільною затребуваністю вивчення проблеми насильства в учнівському середовищі. Опитування було проведене Департаментом з питань освіти, науки, сім'ї та молоді Львівської облдержадміністрації, Львівським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти, обласним центром практичної психології та соціальної роботи у жовтні 2013 року. Вибірку склали старшокласники 9–11 класів Жидачівського району Львівської області (46,6% хлопців і 53,4% дівчат віком 13–16 років).

Аналіз результатів соціологічного опитування учнів засвідчив, що на їх думку, насильство є актуальною проблемою для сучасного українського суспільства (78,1% опитаних). 9,52% респондентів не вважають насильство актуальною проблемою, а 12,3% – не відповідали на це запитання. Особливу небезпеку для розвитку особистості, на думку учнів, становлять такі види насильства, як статеві домагання (50% від загального числа опитаних), сексуальні кривдження (49%), психологічне (емоційне) насильство в сім'ї (47,12%), фізичне насильство серед дорослих (46,15%), моральні кривдження різного походження (46,15%). Не менш небезпечними для учнів залишаються фізичні (тілесні) ушкодження з боку вчителів (20,19%), фізичний недогляд (занедбаність) дітей (13,46%) та невинуваті покарання з боку батьків (7,69%).

Третина учнів була неодноразово свідками бійки серед підлітків (38,1%). Ця подія, як правило, відбувається переважно за межами школи, на що вказало 80,9% респондентів. Лише 26,67% опитаних не були у таких ситуаціях, або ж були лише один раз (35,24%). 14,29% респондентів вказали, що були ініціаторами бійки, 85,71% – ні. Поширеність фізичних проявів насильства серед старшокласників підтверджується оцінками респондентів. Так, «фізичне насильство» – це, на їх думку, перший крок до протиправних дій і злочину (так зазначили 36,63% опитаних), 32,67% – пов'язують фізичне насильство з деградацією молодих людей; розуміють фізичне насильство як явище, найбільш поширене в молодіжному середовищі – 21,78% респондентів; а 8,91% – як «школу життя», що загартовує особистість.

На питання «Якщо на Ваших очах будуть кривдити іншу людину, то якою буде Ваша перша реакція?» учні відповіли:

– втрутитися	44,66%
– звернути увагу перехожих	25,24%
– викликати міліцію	22,33%
– повідомити вчителів	4,85%
– пройду і не зверну уваги	1,94%
– розгублення	0,97%

Отриманий розподіл відповідей дає можливість виділити дві домінуючі стратегії поведінки старшокласників. Перша з них визначає активні дії підлітка, що підкріплено такими відповідями, як звернення уваги перехожих, особисте втручання, виклик міліції. Друга стратегія відображає розгублення, страх і, до певної міри, дезорганізацію поведінки неповнолітніх. Можлива й третя лінія поведінки, з якою пов'язані пасивність, байдужість молодих людей до актів насильства над іншими. На думку третини опитаних, найбільш поширеним видом насильства є насильство старших дітей над молодшими (29,81%) та насильство між однолітками (29,81%). Очевидно, такий стан речей є наслідком наслідування поведінки дорослих, адже наступну рейтингову позицію посіло саме «насильство дорослих над дітьми» (20,19%). 8,65% респондентів – вказали на поширеність насильства серед дорослих. 11,54% опитаних не відповідали на це запитання.

Основними причинами виникнення насильства серед неповнолітніх слід розглядати три групи факторів, пов'язаних, по-перше з неправильним сімейним вихованням (59,62% опитаних); по-друге, вживанням підлітками алкоголю, стимулюючих, наркотичних речовин (53,85% респондентів). Третім чинником є вплив засобів масової інформації (36,54%), прояви агресивності серед молоді (33,65%), наслідування поведінки дорослих (20,19%) та впевненість у безкарності (20,19% респондентів). Крім цього, причинами виникнення насильства є: погані конфліктні відносини у сім'ї (17,31%), кризові явища в суспільстві (7,69%), неефективність дій правоохоронних органів (6,73%) та важкий матеріальний стан сім'ї (3,85% учнів).

У процесі опитування було з'ясовано, що підлітки реагуватимуть на фізичне насильство наступним чином:

– звернуся до батьків і усе їм розкажу	33,02%
– буду кликати на допомогу	25,24%
– важко відповісти	24,27%
– не буду звертатися до дорослих, діятиму на власний розсуд	14,56%
– звернуся за допомогою до вчителів	2,91%

Виявлені причини порушення особистих прав і свобод дитини показані у табл. 1.

Таблиця 1

№ п/п	Засіб порушення прав і свобод дитини	Так	Ні
1.	Фізичне насильство	21,78%	78,22%
2.	Прийняття	53,92%	46,08%
3.	Сексуальні домагання	5%	95%
4.	Пограбування	7%	93%
5.	Напад з боку натовпу	9%	91%
6.	Напад з боку організованої групи	5,94%	94,06%

Як бачимо, найбільш поширеним засобом негативного впливу на особистість дитини є приниження її гідності та фізичне насильство.

На думку опитаних, фізичне насильство над особистістю у змозі спровокувати наступні дії (див. табл. 2).

Таблиця 2

№ п/п	Дія	Так	Ні	Важко відповісти
1.	Самогубство	53,92	29,41	16,67
2.	Конфлікти в сім'ї	48,51	29,70	21,78
3.	Вживання алкоголю	60,40	20,79	18,81
4.	Наркотичне uzалежнення	48,51	29,70	21,78
5.	Порушення законів	59,60	20,20	20,20
6.	Кривдження інших	53,54	24,24	22,22
7.	Застосування зброї щодо іншої особи	38,61	34,65	26,73
8.	Погіршення успішності	49,50	28,71	21,78
9.	Аморальну поведінку	41,18	28,43	30,39
10.	Вандалізм	28,43	26,47	45,10

З'ясовано, що підлітки, перш за все, очікують на допомогу від батьків (64,76% опитаних). П'ята частина респондентів вказала на допомогу друзів (19,05%), родичів, вчителів (6,62%). 9,52% респондентів не очікують допомоги взагалі.

На думку учнів, для попередження насильства дітей в українському суспільстві, необхідно:

- створити центри для допомоги дітям, які зазнали насильства (52,53%);
- ввести у школах спеціальні курси зі статевого виховання та побудови навичок позитивного спілкування, основ конфліктології тощо (45,45%);
- створити консультативно-реабілітаційні центри психологічної допомоги дітям (40,40%);
- активізувати діяльність психологів, соціальних педагогів (34,34%);
- спілкуватися з підлітками, щоб знати реальні шкільного і позашкільного життя (27,27%);
- посилення ролі співпраці педагогів та батьків (23,23%);
- створення «гарячих ліній», телефонів довіри (22,22%);
- взаємодія школи та церкви (15,15%).

Отже, старшокласники усвідомлюють необхідність комплексного підходу до розв'язання проблеми насильства над дітьми.

За результатами соціологічного опитування можна дійти наступних висновків:

1. Проблема насильства є сьогодні актуальною для українського суспільства.

2. Основними причинами виникнення насильства серед неповнолітніх є вживання молоддю алкоголю, авторитарне сімейне виховання, підвищення агресії та жорстокості серед молоді, вплив засобів масової інформації.

3. Найбільш поширеним видом насильства в підлітковому середовищі є насильство старших дітей над молодшими, причиною якого є наслідування поведінки дорослих.

4. Найбільш розповсюдженими засобами негативного впливу на дитячий розвиток є приниження та тілесне покарання батьками та однолітками.

5. Третина опитаних були свідками бійки підлітків, що, зазвичай, відбувалась поза межами навчального закладу.

6. Серед основних аспектів соціалізації, які найбільше впливають на формування світогляду молоді, є батьківська сім'я. Вплив школи і держави є другорядним.

7. Учні свідомі того, що фізичне насильство – це перший крок до протиправних дій і злочину.

8. На думку опитаних, запобігти будь-яким проявам насильства в молодіжному середовищі можна через введення у навчальний план спеціальних курсів з конфліктології, статевого виховання, створення центрів допомоги дітям, які зазнали насильства, консультативно-реабілітаційних центрів психологічної допомоги, телефонів довіри тощо.

Ольга Кізь,

канд. психол. н., доцент, керівник
Школи гендерної рівності ТНПУ,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ПОЧАТКОВА ШКОЛА – ПРОСТІР БЕЗ НАСИЛЛЯ: ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті обґрунтовується необхідність якісного глибокого оновлення змісту професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи в контексті модернізації системи освіти в Україні. Сповідуючи принципи ненасильницької педагогіки, учитель початкової ланки освіти повинен бути готовим визначати індивідуальні траєкторії навчання, виховання і розвитку своїх учнів, здійснювати проектування та моделювання безпечного освітнього середовища, яке б відповідало віковим, статевим, психофізіологічним особливостям молодших школярів та сприяло якнайповнішому розвитку інтелектуального, особистісного і творчого потенціалу дитини.

Olha Kiz

PRIMARY SCHOOL – AN AREA FREE FROM VIOLENCE: PSYCHOLOGICAL TRAINING OF TEACHERS TO FORM SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article proves the necessity of qualitative, deep update of the contents of training of future elementary school teacher in the context of modernization of educational system in Ukraine. Promoting the non-violent pedagogy, elementary level teacher must be capacitated to identify individual learning paths, training and development of their students, to model and design a safe learning environment, which would correspond to age, sex, physiological and mental particularities of school children help to develop the intellectual, personal and creative capacity of a child.

Модернізація системи освіти в Україні потребує якісного оновлення змісту професійної підготовки вчителя школи першого ступеня. Успішне розв'язання актуальних проблем сучасної початкової школи багато в чому обумовлене ефективністю забезпечення освітнього процесу фахівцями, які, сповідуючи принципи ненасильницької педагогіки, готові і спроможні формувати у молодших школярів ключові, загальнопредметні та предметні компетентності, зуміють змодельовати безпечне освітнє середовище, у якому учні відчуватимуть психологічний комфорт, захищеність, безпеку, емоційну й моральну підтримку, задоволеність основних потреб, зберігатимуть і зміцнюватимуть своє здоров'я.

Освітнє середовище є частиною соціокультурного середовища і визначається дослідниками як комплекс спеціально організованих психолого-педагогічних умов, в результаті взаємодії з якими відбувається розвиток і становлення особистості. Необхідність всестороннього вивчення освітнього середовища породила особливий науковий інтерес до проблеми, що відображено у численних дослідженнях у сучасній психолого-педагогічній науці: розглядаються взаємозв'язки культурологічних моделей освіти і освітнього середовища (А. Асмолов, В. Біблер, Є. Бондаренко, В. Зінченко, І. Якіманська); всесторонньо аналізуються взаємини «дитина-середовище» (А. Бодальов, В. Караковський, Л. Новіков, М. Смірнов); досліджуються взаємозв'язки предметного середовища школи та емоційного стану її суб'єктів (Д. Маркович, Г. Мешко, М. Моїсєєв,

К. Ріттельмайер, М. Лерноушек, Р. Штейнер). На даному етапі в рамках наукових досліджень вивчені рівні освітнього середовища (Г. Ковальов, В. Ясвін), проаналізована його структура (Є. Клімов, М. Копосова, Е. Саленко, С. Тарасов), виявлено типи (І. Єрмакова, Н. Лабунська, Т. Менг, Н. Поліванова, І. Улановська), здійснюється оцінка освітнього середовища школи з точки зору його ефективності як соціальної системи (В. Бухвалов, К. Маклафіні), розглядається освітнє середовище як чинник гендерної соціалізації (Т. Говорун, О. Кікінежді, В. Кравець), намічені підходи до діагностики та експертизи освітнього середовища (С. Братченко, В. Бухвалов, С. Дерябо, І. Кулешова, У. Лебедева, В. Орлов, В. Панов, Н. Селіванова та ін.).

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави для висновку, що освітнє середовище може виступати не лише як умова, але і як засіб виховання (як суспільне явище), навчання (як предмет спільної педагогічної діяльності) і розвитку (перетворення соціального індивіда в особистість, спільноти в суспільство). Структура освітнього середовища вклучає в себе ряд компонентів, з-поміж яких В. Ясвін виокремлює такі три базові:

- просторово-предметний, тобто просторово-предметні умови та можливості здійснення навчання, виховання та соціалізації дітей;
- соціальний, тобто простір умов і можливостей, який створюється в міжособистісній взаємодії між суб'єктами навчально-виховного процесу (учнями, педагогами, адміністрацією, батьками, психологами та ін.);
- психодидактичний, тобто комплекс освітніх технологій (змісту і методів навчання та виховання), побудованих на тих чи інших психологічних і дидактичних засадах [3].

Таким чином, освітнє середовище через діалектичну взаємодію соціального, просторово-предметного і психодидактичного компонентів створює систему координат провідних умов, впливів і тенденцій розвитку дитячої, дорослої та дитячо-дорослої спільнот в параметрах більш широкого соціокультурного середовища, що співвідноситься з якістю життя, з якістю середовища проживання. Проте, показником інтегративної цінності освітнього середовища має виступати сприйняття дитиною освітнього простору навчального закладу як «не ворожого», «дружнього», «свого».

Шкільне оточення – основне соціальне середовище дитини, адже в школі вона проводить значну частину свого часу, тут здобуває навички колективної співпраці, вчиться жити у соціумі. Учень не просто проникає в навколишній світ, але досягає різних світів, які є відображенням теперішнього і минулого людського досвіду, акумульованого в даному конкретному навчальному закладі. Тому для формування багатогранної особистості досить важливо суб'єктивне сприйняття дитиною освітнього процесу, наявність у неї бажання вчитися, що не в останню чергу зумовлюється комфортністю взаємин з учнівським та педагогічним колективами, позитивним сприйняттям дитиною ставлення щодо себе з боку однолітків, учителів та учнів інших класів.

Сучасна початкова школа – це школа, де розвиваються сутнісні сили дитини. Це не стільки соціальний інститут, куди приходять діти вчитися для майбутнього життя, скільки суспільна форма організації життя дитини, позаяк дитинство є особливим, самостійним і визначальним періодом життя людини. Найактуальнішими завданнями навчально-виховного процесу початкової школи є розвиток особистості школяра, його становлення як суб'єкта діяльності, формування його самостійності та активності, максимальна реалізація творчого потенціалу.

Зазначені умови актуалізують проблему психологічної підготовки майбутнього. Визначальну роль у цьому відіграє викладання навчальних курсів «Психологія загальна та вікова», «Психологія педагогічна», «Основи психодіагностики» та написання курсових робіт з психології. Вивчення зазначених навчальних дисциплін розв'язує не лише вузько прагматичні професійні завдання щодо формування психологічної компетентності майбутніх педагогів, а й спрямоване на формування їх загальної психологічної культури, яка займає чільне місце в структурі педагогічної діяльності та є умовою зростання професіоналізму.

Психологічні знання допоможуть визначати індивідуальні траєкторії навчання, виховання і розвитку учнів, створювати сприятливі умови для вияву ними власної активності, емпатійно розуміти кожну дитину, бачити її внутрішній світ й поведінку з її позиції, відкрито, щиро, довірливо спілкуватись з нею, стояти на сторожі її психологічної безпеки. З огляду на це, ненасильницька парадигма, гуманістичні цінності, дитиноцентризм мають бути визначальними орієнтирами як для викладача зазначених дисциплін при розробці нормативних і робочих програм, підготовці і проведенні лекційних, практичних, лабораторних занять, організації самостійної та науково-дослідницької роботи студентів, так і для самого студентства.

Освітнє середовище початкової школи можна означити як психологічно безпечне за умови, що більшість учасників мають позитивне до нього ставлення, між ними налагоджена ефективна міжособистісна взаємодія, вони мають високі показники індексу задоволеності потреб і захищеності від психологічного насилля [1]. Поряд з тим, психологічна безпека є станом освітнього середовища, вільним від будь-яких проявів психологічного насилля, що сприяє задоволенню основних потреб в особистісно-довірчому спілкуванні, створює референтну значущість середовища, забезпечує психологічне здоров'я включених до

неї учасників, сприяє емоційному благополуччю учнів, учителів, батьків, розвитку психологічно здорової особистості, професійному зростанню і довголіттю педагогів, гармонізації їх особистості.

Саме вчитель повинен стояти на сторожі психологічної безпеки учнів в освітньому середовищі. Сучасна функція вчителя початкової школи полягає не у передачі дітям готових знань, а у навчанні їх здобувати, формуючи в собі наполегливість, цілеспрямованість, бажання і здатність учитися самостійно. Вчитель виконує роль посередника між можливостями дитини і матеріалом, який підвищує ці можливості. Розвиток, таким чином, є внутрішнім збагаченням, розширенням меж внутрішнього світу в процесі активності школяра, який починає свідомо реалізовувати свої потенції, усвідомлювати досягнення й недоліки, виступаючи суб'єктом власного розвитку.

Психологічно грамотний майбутній педагог має бути готовим при розробці моделі педагогічного процесу прогнозувати, для дітей з якими індивідуальними особливостями ця модель буде сприятливою, а які діти в силу своєї індивідуальності у ній стаждатимуть, оскільки є різні типи сприймання сенсорного і вербального матеріалу, різні типи засвоєння, різні типи орієнтувально-дослідницької діяльності. Знання психології мають допомогти вчителю виявляти ті типологічні комплекси, які визначають успішність навчальної діяльності і забезпечують максимальний ефект педагогічних впливів.

Студенти повинні не лише засвоїти загальні закономірності розвитку і прояву психічної діяльності людини і умови формування її особистості на різних вікових етапах розвитку, але й навчитись розуміти її внутрішній світ і правильно прогнозувати її дії як суб'єкта пізнання, спілкування і праці. Маючи метою своєї діяльності становлення і перетворення особистості, педагог покликаний керувати процесом інтелектуального, емоційного і фізичного розвитку та формування духовного світу дитини. Але усі без виключення навчальні та виховні впливи щодо дітей з боку вчителя повинні бути вільними від будь-яких проявів насилля.

Саме вчитель початкових класів має запобігти тому, щоб навчання перетворилось у рутинну працю і тягар для дитини, спричинило дидактогенні неврози чи притупило її природню активність у пізнанні навколишнього світу. Адже втрачаючи у дитині активність і жагу до знань, учитель ризикує втратити у майбутньому ініціативну, творчу особистість, яка здатна перетворювати життя на краще.

Особистісна позиція сучасного вчителя має передбачати свободу та творчість, власний інструментарій процесу навчання і виховання, позитивну настанову на духовний розвиток кожної дитини з урахуванням індивідуальних її особливостей. Тому за роки навчання у вузі студент відділення «початкова освіта» має озброїтись спеціальною системою вправ з усіх навчальних предметів, які б залучали дитину до активного способу взаємодії та розвивали її ініціативність. До їх психолого-педагогічної скарбнички мають увійти ігрові, творчі, проблемні завдання на розвиток мислительних операцій, задачі з логічним навантаженням, вправи на розвиток вміння висловлювати здогад, припущення, доводити справедливості певних тверджень, а також різноманітні задачі для інтелектуального самовдосконалення, головоломки, навчальні кросворди, тематичні загадки, задачі-казки тощо.

Моделюючи освітнє середовище для молодших школярів, не можна забувати про гру, її терапевтичні властивості і вплив на розвиток емоційної сфери. Корисними у роботі вчителя початкових класів будуть спеціальні заняття, спрямовані на розвиток і корекцію різних сторін психіки дитини (єтюди, інсценізації, психологічні вправи, інтерактиви). Формуванню учбової мотивації сприятимуть цікавість викладу (цікаві приклади, досліді, парадоксальні факти), незвична форма подачі матеріалу, емоційність мовлення, пізнавальні ігри, ситуації суперечки й дискусії, аналіз життєвих ситуацій, роз'яснення суспільного й особистісного значення навчання й використання шкільних знань у майбутньому житті.

Важливим завданням майбутнього вчителя початкової ланки освіти стане турбота про психологічне здоров'я учнів, яка передбачає увагу до внутрішнього світу дитини: до її почуттів та переживань, захоплень та інтересів, здібностей та знань, її ставлення до себе, однолітків та дорослих, до оточуючого світу, сімейних та суспільних подій, до життя загалом. Дитина має бути оточена достатньою симпатією та мати емоційну опору. Тому на плечі майбутнього педагога ляже складне завдання – допомогти молодшому школяреві, відповідно до його віку, оволодіти засобами саморозуміння, самоприйняття і саморозвитку у контексті гуманістичної взаємодії з оточуючими людьми в умовах культурних, соціальних, економічних реалій сучасного довкілля.

Психологічну безпеку можна розглядати як такий стан дитини, коли відбувається її оптимальний психічний та фізичний розвиток і усуваються внутрішні та зовнішні загрози психічному здоров'ю. Стан комфорту, безпеки і захищеності, позитивного світосприйняття й інтересу – це те, без чого неможливе здійснення ефективної освітньої діяльності в початковій школі. Дитина, що перебуває з тієї або іншої причини в дискомфортному стані, не зможе повноцінно включитися в процес навчання, а, отже, шкільна освіта не досягне своєї мети.

Знання психології мають допомогти майбутньому педагогу бути доброзичливим до дитини та не залишати її наодинці зі своїм горем, яким би воно не було (отримала низьку оцінку, незумисне розірвала куртку, розбила вазон, запізнилась на заняття). Вчитель не має права відвернутися від дитини у такі хвилини, обравши роль «караючого судді», а має надати емоційну підтримку, бути першим помічником дитини в

ситуаціях емоційного напруження. Учитель повинен щоденно створювати сприйнятливий для дитини і комфортне середовище, попереджувати конфлікти, викликати ширший інтерес до того, що відбувається, налагоджувати співпрацю і дружні взаємини в учнівському колективі, робити усе можливе, щоб шкільне життя було радісним, наповненим життєвим смислом. Спільна праця педагога та учня сьогодні є пошуком істини в умовах навчального діалогу, співпраці та взаєморозуміння.

Важливо культивувати у наших студентів чуйне й оберегаюче ставлення до дитини, її ціннісно-смыслового розвитку та підтримки її індивідуальності. Водночас у внутрішньому світі ще сьогоднішнього студента має переважати дбайливе ставлення до себе, самоповага, прийняття себе, відчуття власної цінності, віра в успіх, оптимізм, довіра і внутрішня свобода. Такий молодий учитель у недалекому майбутньому здійснюватиме проектування та моделювання безпечного освітнього середовища для своїх учнів, яке буде вільним від насилля, відповідатиме віковим, статевим, психофізіологічним особливостям молодших школярів та сприятиме якнайповнішому розвитку інтелектуального, особистісного і творчого потенціалу дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баева И. А. Тренинги психологической безопасности в школе / И. А. Баева. – СПб. : Речь, 2002. – 251 с.
2. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В. Г. Кремень. – К. : Педагогічна думка, 2009. – С. 412 – 413.
3. Ясвин В. А. Образовательная среда : от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 356 с.

Ганна Ковальська,

магістр,

Херсонський державний університет

ПРОБЛЕМА НАСИЛЬСТВА НАД НЕПОВНОЛІТНИМИ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

У статті проаналізовано результати анкетування підлітків з метою вивчення стану шкільного насильства. З'ясовано, що поширеним видом насильства в учнівському середовищі є психологічне насильство. Розглянуто особливості профілактичної роботи шкільного психолога.

Hanna Kovalska

THE PROBLEM OF VIOLENCE AGAINST TEENAGERS AT EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article provides analysis of the results of questionnaire carried out among teenage students to examine the state of teen violence in educational institutions. It is identified that psychological violence is the most common type of violence that students may experience. The article outlines the particular features of prevention activities of a school psychologist.

Насильство над дитиною – це фізичний, психологічний, соціальний вплив на дитину з боку іншої людини (дитини чи дорослого), сім'ї, групи чи держави, що змушує її переривати важливу діяльність та виконувати іншу, що суперечить, або загрожує її фізичному та психічному здоров'ю. Феномен насильства є глобальною проблемою у сучасному світі [1; 5]. Щоденно на сторінках газет, телебаченні, в Інтернеті з'являється величезний об'єм інформації про різні види насилля щодо неповнолітніх. Нами було проведено анкетування підлітків з метою вивчення їхнього ставлення до цієї проблеми та можливостей профілактичної подальшої роботи шкільного психолога з неповнолітніми. Загальна кількість досліджуваних склала 157 осіб – учнів ЗОШ, віком від 14 до 16 років із матеріально забезпечених сімей. Дослідження проводилося анонімно, що підвищує достовірність його результатів.

З'ясовано, що 89,4% респондентів вважають проблему насилля актуальною у нашому суспільстві; 7,6% – заперечують. Слід зазначити, що 23% підлітків вважають, що поширеним проявом насильства в навчальному закладі є булінг, тобто насильство старших дітей над молодшими, 18% – насильство між однолітками, 15% – між представниками різної статі. 16% респондентів вказали на насильство «вуличне»; 13% опитаних підлітків вказали на насильство дорослих над дітьми, 13% – на насильство у суспільстві. Лише 3% респондентів заперечують існування насильства в суспільстві.

Особливу небезпеку для розвитку особистості, на думку учнів, становлять такі види насильства як:

- Психологічне (емоційне) насильство в сім'ї – 25%;
- Фізичне насильство – 24%;
- Сексуальні кривдження – 42%;
- Фізичний недогляд (занедбаність) дітей – 14,7%;
- Невиправдані покарання дітей батьками – 22,3%;
- Моральне насильство з боку вчителів – 22%;
- Фізичні покарання вчителями – 10%.

Як засвідчив аналіз отриманих даних, відповіді учнів відзеркалюють поширення різних видів насилля, що існують у «дорослому світі». Батьківська сім'я, школа, соціум є основою формування світогляду

та поведінки підлітків. Основні причини насильства серед неповнолітніх можна умовно поділити на три групи факторів, які пов'язані: із зовнішніми впливами (виховні проблеми, криза в суспільстві, вплив ЗМІ); із вживанням алкоголю і наркотиків; з неефективною дією окремих соціальних інституцій. Найбільш вагомими у виникненні насильства, на думку школярів, є: вживання алкоголю та наркотичних речовин – 54,8%, недостатнє виховання в сім'ї – 42%. Далі за рейтинговою шкалою: криза у суспільстві – 31,4%; вплив ЗМІ – 23,9%; наслідування дітьми дій дорослих – 23,8%; неефективна дія правоохоронних органів – 17,9%; недостатній рівень виховної роботи у школі – 3%.

Свідками жорстокого поводження з друзями, однолітками, школярами було 49% школярів. Майже стільки респондентів (48%) не стикались з насильницькими діями. Варто зазначити, що 29% учнів вважають, що підлітки дізнаються про «технологію» насильства з випусків новин і кримінальної хроніки, 31% – з кінофільмів, 27% – з комп'ютерних ігор, 28% – від друзів, і лише 5% – з книжок.

З'ясовано, що 86% підлітків зазнавали морального приниження, обзивання, тобто емоційного насилля, що може призвести до розвитку фобій, депресій, афективно-тривожного сприйняття самотності, академічної неуспішності, дисгармонійності у відносинах, формування комунікативної некомпетентності, а також – до проявів неконтрольованої афективної поведінки. 33% респондентів зазнали фізичного насилля, побиття, ляпасів від батьків, тому вони мали депресію, погану успішність, порушення міжособистісних відносин, низьку самооцінку, аутоагресивну та девіантну поведінку. 24% підлітків вказали на пограбування (у них відбирали гроші, речі, мобільні телефони). 5% опитаних зазнали нападу групи.

Аналіз результатів відповідей респондентів на питання «До кого б Ви звернулися у випадку переживання насильства?», засвідчив наступне: у першу чергу підлітки звернулися б за допомогою до батьків (76%), потім – до друзів (61%); до міліції (42%). До психолога за допомогою звернулося б 39% учнів та до вчителів – 17%. Лише 5% підлітків діяли б самостійно на власний розсуд. Серед найважливіших агентів впливу на неповнолітніх 31% учнів вказали на вулицю, 25% – на сім'ю, 20% – школу, 14% – релігію, і 10% – державу. У цьому контексті важливо зосередити увагу на взаємодії та співпраці школи з батьками. Також важливо посилити роботу із вчителями з формування психологічної компетентності та розвитку навичок ефективної взаємодії з підлітками та надання їм допомоги щодо протидії шкільному булінгу.

Особливу роль у попередженні насилля відіграє корекція агресивної поведінки підлітків, які стали жертвами шкільного булінгу. Вони сприймають світ як ворожий та небезпечний і переносять це на ставлення до інших людей. Діти, що пережили психологічне насильство, дуже рідко висловлюють позитивні емоції, їх основні почуття – гнів, лють, страх, хвилювання. Внутрішній світ цих дітей не тільки характеризується переважанням негативних почуттів, а й відсутністю вміння справлятися з ними, контролювати і адекватно проявляти, наприклад, агресію. Профілактика насилля також здійснюється шляхом роботи з батьками та педагогами. Їм надається інформація, що допомагає усвідомити насильницькі дії щодо дітей, підвищує відповідальність за їх виховання. Психолог знайомить батьків та педагогів з тим, як захистити права жертв насилля та попередити формування у дитини моделі віктимної поведінки.

З метою профілактики психологічного насильства серед учнів підліткового віку, шкільному психологу доцільно проводити заняття з дітьми, які мають низький рівень самооцінки, які зазнають труднощі в спілкуванні з однолітками, в класі займають позицію знехтуваних, аутсайдерів, наприклад, за робочим зошитом «Я не дам себе обижать». Проведення Школи безпеки з метою навчання ненасильницькій взаємодії як способу успішної соціалізації юнацтва включає розвиток навичок прийняття рішення в кризових ситуаціях, стабілізацію адекватної самооцінки, укріплення структури «Я – дорослий», розвиток адаптаційних навичок поведінки тощо. Отже, важливим завданням психолога у роботі з підлітками, які пережили психологічне насильство, є розвиток нових способів саморегуляції у відносинах з іншими людьми та щодо себе [3, с. 11].

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева И. Жестокое обращение с ребенком. Причины. Последствия. Помощь / И. Алексеева, И. Новосельский. – М.: Генезис, 2005. – 256 с.
2. Волкова Е. Проблемы насилия над детьми и пути их преодоления / Е. Волкова. – СПб.: Питер, 2008. – 240 с.
3. Ільїна В. Робота з дітьми, що постраждали від насилля. Методичні рекомендації для спеціалістів соціально-психологічної служби / В. Ільїна, М. Соцька. – Херсон, 2009. – 17 с.
4. Панок В. Соціально-психологічна профілактика стресів та стресових розладів учнів та студентів / В. Панок, І. Цушко. – К.: Ніка-Центр, 2007. – 164 с.
5. Подолання кризових ситуацій у освітньому середовищі. Методичні рекомендації. – Полтава: ПОІППО, 2007. – 16 с.

Андрій Колосов,
канд. психол. н.,
Державний науково-дослідний інститут
фізичної культури і спорту

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР ДИТИНИ ТА БЕЗПЕКА ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті подано опис психологічного простору спортсмена-тінейджера, його феноменологію, змістовну структуру та визначення; проаналізовано динаміку топологічних змін між спортсменом-початківцем і тренером в різних умовах спортивно-педагогічної взаємодії; досліджено специфіку їхнього психологічного наближення-віддалення; визначено відмінності між реальним та ідеальним психологічним простором молодих спортсменів; запропоновано шляхи оптимізації безпечного психологічного простору в контексті гуманістичної парадигми.

Andrii Kolosov

CHILDREN'S PSYCHOLOGICAL SPACE AND SAFETY OF PEDAGOGIC INTERACTION

The article provides the description of psychological space of teenage athlete, its phenomenology, contents and definition: the dynamic of the topological changes between -newcomer athlete and coaches in different situation of sport-pedagogic interaction, the particular features of bridging psychological gap and increasing the distance between athletes and coaches depending on the level of qualification, and differences between real and ideal psychological space of athletes. Findings of a survey can be used for increasing the efficiency of psychological assessment of training and competition process.

Актуальні науково-теоретичні та практично-прикладні дослідження вітчизняної та світової психології спорту все більше сконцентровані навколо особистості суб'єкта спортивної діяльності та соціально-психологічних умов організації його діяльності. Свідченням тому є значна кількість праць, присвячених проблемам соціалізації, адаптації, збереженню психічного здоров'я, ідентифікації, аспектам самовизначення зростаючої особистості спортсменів та тренерів, в яких все більшого поширення набувають дослідження, пов'язані із цінностями та ідеалами особистості, метою та мотивами спортивної діяльності, збереженням принципів екологічності взаємодії з тренером, командою (наприклад, в питаннях довіри, авторитету, дистанції, контакту), оцінювання своїх можливостей та здібностей, очікувань та мрій, уявлень про життєві та професійні перспективи, а також можливі зміни системи цінностей та сенсу протягом спортивної кар'єри та після її закінчення.

Одним з психологічних вимірів рівня організації процесу спортивної підготовки молоді є оцінювання характеру взаємодії атлета з середовищем, тобто з іншими суб'єктами підготовки (тренером(ами), спортсменами, лікарем, психологом, працівниками наукового супроводу тощо) та найближчим оточенням (друзями, батьками, рідними, колегами тощо). Значення цього виміру полягає в оцінюванні інформаційної достатності та емоційного комфорту особистості. Наявність такої взаємодії значною мірою залежить від того, як сприймає та оцінює навколишнє середовище суб'єкт, які об'єкти є значущі для нього, до яких він ставиться нейтрально, які відсторонює, свідомо ігнорує, а які зовсім не помічає. Все це має велике значення для аналізу внутрішнього світу особистості атлетів, визначення факторів, що впливають на якість підготовчого процесу. Таке вибіркоче й одночасно твірне ставлення до внутрішніх та зовнішніх умов спортивної діяльності спонукає до застосування таких термінів, як «особистісний простір», «психологічний простір» спортсмена.

Останнім часом топологічні категорії (простір, поле, границя, зона, сфера, дистанція, бар'єр тощо) все частіше використовують спортивні психологи та педагоги для опису внутрішнього світу людини, зокрема, в контексті вирішення проблеми виступів на «своїй» та «чужій» території, впливу факторів «поля» (актуального психологічного оточення) на психічний стан [5], психологічну готовності до змагань та демонстрації найкращих особистих результатів [6]. Подібні фактори позначаються на характеристиках міжособових стосунків, детермінують ефективність діяльності та зрештою зумовлюють психічне здоров'я особистості суб'єктів спортивно-педагогічної взаємодії [14].

Науковий інтерес до вивчення особистості спортсмена та різних аспектів міжособової взаємодії в термінах простору зумовлений тим, що саме на межі між зовнішнім та внутрішнім світом відбуваються основні психологічні події. Саме через границі або місця контакту здійснюються перцептивні процеси, які впливають на формування чуттєвого досвіду, загальну та рухову компетентність особистості, відбувається створення внутрішнього образу рухової дії [11]. Відповідно порушення особистісних границь стає причиною викривлення процесів сприйняття, звуження чуттєвого досвіду, зниження особистісної активності, порушенням екологічності витрат психологічних ресурсів та зниження ефективності діяльності, втрати мотивації до неї.

Дослідження психологічного простору особистості в спортивно-педагогічній діяльності стає особливо актуальним у контексті взаємодії в суб'єкт-суб'єктних системах «спортсмен-тренер» [13], «команда-тренер»,

«спортсмен-тренер-психолог» та ін. Наявність психологічного контакту, ступінь розуміння, задоволеність від процесу взаємодії і, зрештою, успішність професійної діяльності кожного з суб'єктів певною мірою зумовлені вивченням змісту і структури особистісного простору спортсмена, визначенням границь його персональної території, її динамічних характеристик («пустоти-наповненості»), «твердості-слабкості», «постійності-ригідності», «простоти-складності») на різних етапах підготовки та в різні актуальні проміжки спортивної діяльності.

Істотно важливим для розуміння феномену особистісного взаємовпливу є те, що психологічні межі особистості створюють певний енергетичний простір, який має свій периметр та конфігурацію з власною синергійною специфічною автономною реакцією, конфігуровану місцем та часом. Цей простір, за переконаннями А. Менегетті, окреслює перцептивне «семантичне поле», яке є інформацією, що здатна в емоційному образі передавати будь-яке явище або подію, змінюючи при цьому психоемоційний або органічний статус отримувача даної інформації, тобто суб'єкта, який вступає в контакт з цим полем. Інакше кажучи, взаємодія або взаємовплив двох суб'єктів, наприклад спортсмена і тренера, може відбуватися не лише через вербальну та інтерактивну діяльність, а навіть за повної або часткової їх відсутності, в умовах комплементарного налаштування або схильності до обміну інформацією [9].

Одним з лінійних вимірів особистісного простору та факторів, що впливають на побудову спортивно-педагогічної діяльності є психологічна дистанція, під якою розуміють особливий вид психологічного простору, в якому вся багатогранність змістових та формально-динамічних характеристик стосунків між тренером та спортсменом згорнута до психологічного виміру «далеко-близько». Це один з найважливіших аспектів педагогічного спілкування, який істотно впливає на взаєморозуміння та взаємодію тренерів та спортсменів. Оскільки у кожної людини є власний психологічний комфорт, комплекс переживань, вибір психологічної дистанції є дуже індивідуальним.

Однією з найзмістовніших одиниць виміру психологічного простору, на думку низки авторів [4; 8; 10; 11], є взаємини особистості з іншими суб'єктами спільної діяльності, які утворюють динамічну систему стосунків та формують багатомірний міжособистісний простір, який утворює суб'єктивно значущий фрагмент буття, що визначає актуальні напрями та стратегію діяльності особистості. Тому під поняттям *психологічний простір особистості атлета* можна розуміти систему його позитивно, нейтрально та негативно значущих взаємин з різними суб'єктами спортивної підготовки (враховуючи його самого) та іншими соціальними об'єктами та явищами (реальними або уможливленими), що перебувають у специфічних зв'язках один з одним та виконують свої функції або ролі відповідно до певних норм, правил, стандартів, еталонів та закономірностей, а також можуть суттєво змінюватись в різні періоди спортивної діяльності.

Результати. У процесі експерименту спортсменам запропонували охарактеризувати близькість-далекість стосунків зі своїм тренером в різних ситуаціях спільної діяльності реальних на момент дослідження та ідеально бажаних для досягнення найкращого спортивно-педагогічного ефекту. Було встановлено, що оцінки реальної психологічної дистанції між тренером та спортсменом істотно відрізняються між собою як в різних кваліфікаційних групах, так і в різних умовах спортивно-педагогічного процесу. Найбільша психологічна дистанція між спортсменами і тренерами відчувається поза спортивною діяльністю, що є характерним для спортсменів всіх кваліфікаційних груп та є цілком природним. Найбільша близькість натомість відчувається спортсменами під час проведення змагань, що також не викликає подиву. Однак це явище відмічають переважно спортсмени нижчих рівнів кваліфікації (до рівня МС), у яких оцінки психологічної дистанції на змаганнях є нижчими порівняно з тренувальними умовами. Натомість висококваліфіковані спортсмени (МСМК, ЗМС) схильні відмічати сталість психологічної дистанції як в тренувальних, так і в змагальних умовах, подекуди, навіть незначне її збільшення. Очевидно, що досвідчені спортсмени значно ефективніше організують свій особистий простір і значно менше потребують педагогічних втручань під час змагальних виступів.

Водночас варто відмітити істотне розширення особистісного простору, яке наявне після досягнення атлетом рівня спортивної кваліфікації МС. Саме в цей період відбувається інтенсифікація підготовчого процесу, істотно збільшуються фізичні та психічні навантаження, а також значно підвищується ступінь відповідальності за результати виступів. Тому не дивно, що висококваліфіковані спортсмени відмічають більшу дистанцію у стосунках зі своїми наставниками.

Разом з оцінкою реальної психологічної дистанції ми запропонували спортсменам встановити ідеальну відстань між ними та їх тренерами, яка була б найкомфортнішою і вплинула б на більш якісну організацію тренувально-змагальної діяльності. Опитування стосувалось тих же ситуацій спортивно-педагогічного процесу. Аналогічно до першого зрізу найбільшу дистанцію зафіксовано в ситуаціях поза спортивним життям, проте її збільшення значно більше задовольняє спортсменів високої кваліфікації, тоді як низькокваліфіковані атлети не бажали б істотного її збільшення порівняно з тренувальними та змагальними умовами. Що ж до висококваліфікованих атлетів, то вони прагнули до встановлення більшої дистанції у взаєминах під час змагальної діяльності, оскільки в цей час потребують певного відсторонення від

зовнішніх втручань, значного зосередження на побудові внутрішнього образу змагальних дій та мобілізації ресурсів організму. Статистична перевірка відмінності оцінок ідеальної відстані в тренувальних умовах виявилася значущою ($H=9,5$; $c=4$; $p<0,05$; $n=61$), що підкреслює велике значення правильного вибору психологічної дистанції для забезпечення найкращого контакту між тренером та спортсменом, а також впливу рівня кваліфікації спортсменів на характер організації власного психологічного простору. На цей факт додатково вказує порівняння відмінностей «реальної» та «ідеальної» психологічної відстані між тренерами й атлетами, визначене за величиною сумарної дисперсії її показників в тренувальних, змагальних умовах та поза заняттями спортом. Напевно взаємини між тренером та спортсменом упродовж спортивно-педагогічної діяльності мають ставати більш визначеними, стабільними та прогнозованими. У більшості випадків за час тривалої міжособової взаємодії наставника та підопічного відбувається поступовий емпіричний, інтуїтивний пошук найсприятливішої дистанції. Проте нерідко чинниками, які впливають на характер спільної діяльності стають конфліктні, кризові та психотравмуючі ситуації спортивної підготовки, які мають психологічну та соціально-психологічну природу і відбуваються в різні періоди спортивної діяльності [12]. Одним з таких складних періодів є наближення спортсмена до демонстрації своїх найкращих результатів, коли найбільша частина підготовки припадає на внутрішню особистісну регуляцію діяльності, його персональну відповідальність в організації тренувального та змагального процесів. Позиція тренера в цей період може сприйматися спортсменом, з одного боку, як дуже близька, а з іншого – відсторонена. Проте в обох випадках така оцінка є проявом максимальної чутливості атлета до будь-яких втручань з боку наставника. Цим, на нашу думку, можна пояснити порівняно підвищену нестабільність оцінок психологічної дистанції у спортсменів з рівнем кваліфікацією МСМК.

Порівняльний аналіз оцінок «реальної» та «ідеальної» психологічної дистанції дає можливість встановити, що найбільшу статистичну відмінність спостерігають в ситуаціях, пов'язаних з тренувальним процесом ($T=317,5$; $p<0,01$; $n=61$), який є найтривалішим періодом взаємодії тренера і спортсмена та часто є визначальним для ефективності спортивно-педагогічної діяльності. Натомість в інших умовах взаємодії тренера і спортсмена, а саме під час змагань ($T=487,5$; $p=0,14$; $n=61$) та поза спортом ($T=577,5$; $p=0,15$; $n=61$), суттєві відмінності між даними хоч і було виявлено, проте вони не стали статистично достовірними.

Загалом було встановлено, що з усієї сукупності досліджуваних осіб (61 атлет), які брали участь в експерименті, 35 осіб не були задоволені наявними стосунками, що наповнюють їх суб'єктивний простір і потребували певного втручання в організацію спортивно-педагогічного процесу, з них 23 особи прагнули до більш тісних стосунків, тоді як 12 – хотіли більш дистантних взаємин в різних аспектах взаємодії з тренером.

Висновки. Психологічний простір кваліфікованого атлета є складним динамічним суб'єктивним утворенням, яке формується системою соціальних та міжособистісних стосунків, має свою структурну та змістову організацію, базується на позитивних, нейтральних та негативно значущих взаєминах з різними суб'єктами підготовки, іншими соціальними об'єктами та явищами, що перебувають в специфічних зв'язках один з одним та виконують свої функції або ролі відповідно до певних норм, правил, стандартів, еталонів та закономірностей і можуть суттєво змінюватись в різні періоди спортивної діяльності. Психологічні заходи спрямовані на усвідомлення атлетом власного психологічного простору, його важливих характеристик, сторін та особливостей суттєво впливають на рівень особистісної компетентності в організації (самоорганізації) підготовчого процесу, розширення та активізації необхідних психологічних ресурсів, а також збереження екологічності їх витрат для всіх суб'єктів спортивної підготовки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афтанас Л. Эмоциональное пространство человека : психофизиологический анализ / Л. Афтанас. – Новосибирск : СО РАМН, 2000. – 126 с.
2. Журавлев А. Социально-психологическое пространство самоопределяющегося субъекта : понимание, характеристики, виды / А. Журавлев, А. Купрейченко // Вестник практической психологии образования. – 2007 – № 2 (11). – С. 7 – 13.
3. Козин А. Психогигиена спортивной деятельности / А. Козин. – К. : Здоров'я, 1985. – 128 с.
4. Кроник А. Диагностика взаимопонимания в значимых отношениях / А. Кроник, Е. Хорошилова // Вопросы психологии. – 1987. – № 1. – С. 128 – 137.
5. Колосов А. Особливості когнітивного стилю кваліфікованих спортсменів та його значення в підвищенні стресостійкості / А. Колосов // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2005. – № 2 – 3. – С. 120 – 123.
6. Колосов А. Когнитивная регуляция личностной стрессоустойчивости квалифицированного спортсмена / А. Колосов // Спортивный психолог – 2007. – № 2 (11). – С. 46 – 50.
7. Левин К. Теория поля в социальных науках / К. Левин. – СПб. : Сенсор, 2000. – 368 с.
8. Ложкін Г. Психологічна дистанція як фактор організаційного клімату / Г. Ложкін, Н. Воляннюк // Соціальна психологія. – 2003. – № 4 (6). – С. 36 – 42.
9. Менегетти А. Онтопсихология. Практика и метафизика психотерапии / А. Менегетти. – М. : ННБФ «Онтопсихология», 2004. – 144 с.

10. Нартова-Бочавер С. Понятие «психологическое пространство личности»: обоснование и прикладное значение / С. Нартова-Бочавер // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – № 6. – С. 27–36.
11. Перлз Ф. Внутри и вне помойного ведра: Радость. Печаль. Хаос. Мудрость / Ф. Перлз. – М.: Изд-во Института психотерапии, 2001. – 224 с.
12. Kolosov A. Psychological crises of Olympic preparation and factors their determines / A. Kolosov // Abstracts of IV Workshop ENYSSP. – Barcelona, 2008. – P. 34.
13. Poczwardowska A. Diversifying approaches to research on athlete-coach relationships / A. Poczwardowska, J. Barott, S. Jowett // Psychology of Sport and Exercise. – Vol.7. – 2006. – Is. 2. – P. 125–142.
14. Reinhard S. A relational perspective toward teams and groups – a theoretical outline / S. Reinhard // XII European Congress of sport psychology. – Halkidiki, 2007. – P. 152–156.

Марія Коростіль,
методист-психолог,
Тернопільський обласний
комунальний інститут
післядипломної педагогічної освіти

**ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ПЕДАГОГІВ
З РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ НАСИЛЬСТВА В ШКОЛІ
(З ДОСВІДУ РОБОТИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ОБЛАСНОГО КОМУНАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ)**

У статті йдеться про підвищення обізнаності педагогічних працівників щодо розуміння проблеми насильства над дітьми як соціального явища та знаходження шляхів його попередження.

María Korostil

**ORGANIZATION OF TEACHERS' WORK
TO SOLVE THE PROBLEM OF CHILD ABUSE AT SCHOOLS
(THE EXPERIENCE OF TERNOPIIL INSTITUTE OF POSTGRADUATE STUDY)**

The article features the problem of awareness raising of teachers on understanding the problem of child abuse as a social phenomenon and finding ways to prevent it.

Сьогодні вимагає від дітей чимраз швидшого і якіснішого входження у світ дорослих, що не завжди відбувається безпечно й без насильства. Фахівці, які надають допомогу, не завжди мають достатню та якісну підготовку для проведення ефективної профілактичної роботи. Причини можуть бути різними – брак спеціалізованої підготовки, швидка зміна реалій життя тощо.

Незважаючи на те, що українське законодавство забороняє будь-які прояви насильства стосовно дитини, зокрема і фізичне покарання, проблема існує, і на державному рівні визнається, що діти стикаються з різними проявами насильства у своєму житті. Особи, які вчиняють насильство щодо дитини, – дорослі та інші діти. Вдома, на вулиці, у навчальних закладах дитина не захищена від насильства. Засоби масової інформації своїми численними публікаціями, присвяченими темі насильства, постійно переконують суспільство в масовості й поширеності цього явища над дітьми та серед дітей в навчальних та виховних закладах.

Часто такі випадки трапляються саме в школі, де дитина проводить чи не третину свого часу. Тож у процесі соціалізації та навчання школи відіграють головну роль й мають створювати безпечне середовище для дитини. Ресоціалізація вимагає набагато більше засобів від держави, ніж первинна соціалізація. Отже, правильно ввести дитину в суспільство набагато простіше, аніж потім вживати додаткових заходів до її повернення. Для особистісного розвитку дітей безпека є ключовою; без неї неможливе повноцінне становлення особистості. Тож дорослі, які працюють у навчальних закладах, мають це враховувати та забезпечувати відповідні умови для безпечного розвитку дитини.

Розглядаючи школу як найважливіший інститут соціалізації особистості, необхідно зазначити, що якість процесу соціалізації залежить від загальної орієнтації школи в існуючій системі суспільних стосунків. Варто звернути увагу на такий факт, що в сучасній школі спостерігається підміна педагогіки інституційними нормами: вимоги до обов'язкових результатів навчання, до дотримання певних ритуалів уроку тощо. Ці вимоги не несуть жодної педагогічної цінності, але формують «подвійний стандарт» в оцінці вчинків: зовнішній рівень – з точки зору того, як «треба»; внутрішній – по суті, тобто як «насправді/реально». Окрім цього, ці вимоги несуть елементи насилля. В традиційному навчанні прагнення педагога добитися їх виконання призводить до виникнення педагогічного насилля, котре приймає конкретні форми в процесі взаємодії вчителя з учнями. Тобто, педагогічне насильство закладене в самих технологіях традиційного

навчання, і якщо вчитель не в стані його нейтралізувати, то можуть виникати і ситуації педагогічного свавілля.

Серед низки проблем, які уповільнюють роботу з протидії насильству в школі, слід зазначити і велике психологічне навантаження вчителів від тривалої роботи з дітьми (більшість вчителів мають стаж роботи більш як 10 років), яке призводить до професійного вигорання; і стереотипне уявлення про те, що лише від батьків залежить, яким чином дитина поводить себе в школі. Зважаючи на це, вчителі намагаються зняти з себе відповідальність за прояви агресії в учнівському середовищі навіть у тих випадках, коли ситуація залежить від них безпосередньо. Важливим недоліком є те, що в більшості шкіл не існує правил поведінки, які необхідні, щоб формувати зрозумілі і чіткі кордони дозволеного і прийнятного для дітей і дорослих. Стосовно останніх також варто відзначити, що немає чітко прописаних етичних стандартів поведінки вчителя в школі, а існуючі посадові інструкції, яких має дотримуватись педагог у викладацькій діяльності, жодним чином не регулюють відносини вчителя з колегами, учнями та адміністрацією. Сьогодні достатньо виразно виявляються факти жорстокості учнів по відношенню один до одного: діти б'ють тих, хто слабший; принижують тих, хто не зміг за себе постояти; ображають тих, хто не зміг дати здачі і т.д.

Громадська організація «Жіночий консорціум України» [1, с. 6] провела дослідження серед неповнолітніх на предмет їхньої обізнаності з проблемою насильства. З'ясовано, що, загалом, учні розуміють суть насильства:

- 9–11-річні дали ствердну відповідь (78% хлопців та 80% дівчаток);
- 12–14-річні – 88% та 90% відповідно;
- 15–16-річні – 91% та 92% відповідно.

На думку дослідників, це є свідченням не зростання насильства у житті дітей, а більшою мірою – усвідомленням підлітками даного явища. Також автори проекту підкреслюють, що знизився рівень фізичного насильства в школах (такі його форми як побиття, запотиличники, копняки). Особливо було відмічено зниження показника насильства (від 46% до 8%) у дівчат середнього та старшого підліткового віку. Водночас у них виявлено зростання показника образ (до 90% та 100% відповідно). Збільшення психологічного насильства у підлітковому середовищі може свідчити як про розвиток самоповаги у підростаючої особистості, так і про підпадання під вплив соціально прийнятних форм насильства у суспільстві [1, с. 14].

На думку австрійського психоаналітика Гельмута Фігдора [4, с. 11], одним із факторів, що провокують насилля в освітніх закладах, є редукція соціальних стосунків/навичок. Вона проявляється в тому, що школа орієнтується на формування ригідного (ригідність – спротив змінам, непроникність, відсталість, інертність; нездатність суб'єкта змінити намічену програму дій в умовах, що змінилися) характеру, вимагаючи і закріплюючи в учнів певні риси чи навіть провокуючи багато конфліктів, що виражаються в шкільних труднощах.

Щоб подолати цей патогенний фактор, педагогічній спільноті необхідно перейти до усвідомленого погляду на причини шкільних труднощів, котрий передбачає розуміння школою своєї власної участі у виникненні та вирішенні цих проблем, а не перекладання відповідальності на «поганих» батьків, чи шкільних практичних психологів. Адекватне розуміння міри своєї відповідальності за провокацію насильства в освітньому закладі дозволить педагогам реалізувати ідеї безпечного навчання і виховання. Для цього потрібно: по-перше, пам'ятати, що порушення дисципліни, агресивність тощо є важливим проявом непідпорядкування учнів примусовій системі шкільних занять; по-друге, необхідно постійно зацікавлювати школярів навчальним матеріалом, давати їм можливість проявляти спонтанність і самостійність, а також набувати навичок ефективного спілкування і кооперації; по-третє, не вимагати роботи від учнів, а працювати разом з ними. Дати школярам можливість перейняти робочу позицію шляхом ідентифікації себе з (улюбленим) вчителем, а не шляхом виконання (абстрактних) вимог «над-Я», що проявляється в процесі маніпулювання.

У організації безпечного навчально-виховного середовища ключовою фігурою є вчитель, його професійна підготовка, об'єктивне ставлення до учнів і психологічна готовність до змін та інновацій на шляху подолання проблеми булінгу в школі. Корисними будуть тренінги соціальних умінь і практикуми педагогічних дій, спрямованих на профілактику насилля в школі. Не можна залишати без уваги і учнів. З метою попередження насилля серед неповнолітніх ефективними будуть тренінги соціальних умінь і навичок та реалізація програм валеологічної культури, спроектованих на основі гуманітарних технологій.

Серед основних принципів створення безпечного середовища в освітньому закладі вчені виділяють:

- розширення свобод дітей і можливостей вибору ними видів діяльності;
- введення принципів «педагогіки співпраці» і «педагогіки підтримки»;
- розширення спільної діяльності всіх суб'єктів освіти;
- створення психологічного клімату взаємної довіри і поваги;
- проведення семінарів з проблеми профілактики насильства над неповнолітніми для вчителів всіх категорій в системі підвищення кваліфікації;

- самоосвіта і оволодіння педагогами навичками організації безпечного навчання і виховання;
- обговорення на педагогічних і методичних радах питань з шкільного насилля.

У школах Тернопільщини дійсно розпочато роботу з відповідного інформування дітей та створення механізмів надання допомоги у випадках насильства над ними. Ці механізми включають потенціал педагогів, психологів та соціальних педагогів. Однак можна сказати, що це лише перші кроки, тому діти все ще віддають перевагу самостійному вирішенню конфліктних ситуацій або залученню до цього своїх батьків. Викликає занепокоєння зменшення рівня залучення зовнішніх фахівців (громадських організацій, служб у справах дітей, міліції) до спільної роботи щодо різнорівневої профілактики явища насильства серед дітей.

Автори проекту «Попередження насильства в школі» [1, с. 36] рекомендують зосередитися на зміцненні потенціалу психологів та педагогів шкіл, а також розробці та постійному перегляді існуючих механізмів запобігання насильству серед дітей. Зокрема, слід розробити план дій щодо груп ризику серед підлітків та запровадити систему постійного відстеження випадків шкільного насильства, виявлення дітей-агресорів та організацію системної роботи фахівців із ними: індивідуально та в групі. Необхідно залучати фахівців-психологів до роботи з дитиною – жертвою насилля. Бесіди з кривдниками і жертвами мають базуватися на загальнолюдських цінностях. Важливо не залишити поза увагою батьків таких дітей, але краще таку роботу проводити спільно із соціальними службами, особливо при виявленні кризового стану сім'ї. Також робота із класним колективом має реалізовуватися згідно із загальною програмою корекції поведінки та надання допомоги дітям, які потерпіли від рідних.

Варто також на базі школи створити та постійно вдосконалювати алгоритм реагування на випадки насильства серед дітей, чітко визначити можливі дії, відповідальність та компетенції вчителя та представників адміністрації. В залежності від наявності, досвіду роботи та професійних навичок психолога та соціального педагога визначити їх роль та обсяг обов'язків у цьому алгоритмі. Роль вчителя теж має бути чітко визначеною і достатньо обмеженою, а учитель має надавати дитині лише «первинну психологічну допомогу». Дитина-агресор та постраждала дитина має отримати допомогу психолога-фахівця. Алгоритм має враховувати вимоги чинного законодавства та залучати, окрім внутрішніх ресурсів школи, сторонніх фахівців – представників служб у справах дітей, кримінальної міліції у справах дітей, громадські організації, тощо – за необхідністю.

Шкільні механізми превенції насильства, реагування на його прояви та система допомоги для дитини мають розроблятися із залученням неповнолітніх і врахуванням їхньої думки щодо підвищення довіри дітей до цих механізмів, спрямованості пропонуванних дій на реальні потреби та очікування дітей. Шкільні психологи та соціальні педагоги мають бути ключовими особами в ланцюгу дій із запобігання насильству в школі, тому їм необхідне постійне підвищення кваліфікації.

Однією з можливих форм роботи з профілактики насильства в школі може виступати шкільна медіація – розв'язання конфліктних ситуацій через примирення сторін шляхом знаходження оптимального і задовольняючого обидві сторони варіанту вирішення проблеми при взаємному бажанні сторін знайти вихід з ситуації. Ця робота допоможе знизити рівень агресії в школі, надасть можливість вирішувати спірні питання ненасильницьким шляхом, усуне можливість переходу від конфлікту до насильства.

Також ефективною є робота із впровадження програм заміщення агресії серед підлітків – тренінгів розвитку соціальних навичок, індивідуальне виявлення та призупинення прояву агресії, заміна агресивної поведінки на асертивну, формування та розвиток загальнолюдських моральних цінностей. Такі тренінги ефективно впроваджуються в інших країнах, а також експериментально в Україні. Через те, що батьки залишаються релевантним джерелом інформації для дітей, варто активніше залучати саме їх до профілактичної роботи з дітьми. Тобто, проводячи відповідну роботу із батьками, можна через них доносити до дітей інформацію про загальні засоби запобігання насильницьким ситуаціям та наявні форми допомоги, яку дитина може отримати на базі школи. Це особливо стосується дітей молодшого шкільного віку. Слід також проводити більше спортивних змагань командного типу в школі, виходячи з того, що брак тактильного спілкування між дітьми призводить до агресивного стилю поведінки. Також варто приділяти більше уваги психосексуальному вихованню дітей, особливо прийнятним способом вираження особистісних симпатій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дубровська Є. Результати діяльності проекту «Попередження насильства в школі» та аналіз змін, що відбулися у сприйнятті проблеми за час впровадження проекту / Є. Дубровська, М. Ясеновська, М. Алексєенко, М. Дендебера. – Київ, 2012.
2. Журавель Т. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : методичний посібник для освітян / Т. Журавель, О. Кочемировська, М. Ясеновська. – К. : ТОВ «К.І.С.», 2010.
3. Зиновьева Н. Ребенок в кризисной ситуации / Н. Зиновьева, Н. Михайлова. – Речь, 2003.
4. Фигдор Г. Дети разведенных родителей : между травмой и надеждой / Г. Фигдор. – М. : Наука, 1995.

Вікторія Кротенко,

ст. викладач,

Дніпропетровський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти**ДИДАКТОГЕНІЙ ТА ЇХ ПОПЕРЕДЖЕННЯ У ШКІЛЬНІЙ ПРАКТИЦІ**

У статті розглядаються проблеми, пов'язані з психологічною безпекою в освітньому середовищі. Серед її складових є дидактогенії – несправедливе, неповажне, упереджене ставлення до учня, педагогічне насилля. Під його впливом виникає комплекс відхилень в системі здоров'я школяра, неможливість адекватної поведінки, комунікації, навчання.

Victoria Krotenko

DIDACTOGENIES AND ITS PREVENTION AT SCHOOL PRACTICE

The article features the problems of psychological safety in educational settings. One of its components is didaktogeny – unfair, disrespectful attitude toward students and pedagogic abuse. It provokes a set of deviations from a healthy state of a school child. Adequate behaviour, communication and studying become impossible.

Термін **дидактогенія** був введений гігієністом К.Г.Платоновим. У тлумачному словнику **дидактогенія** – психічна травма, витоком якої є педагог (несправедливе, неповажне, упереджене ставлення до учня, прилюдне висміювання його відповідей, поведінки, зовнішнього вигляду, здібностей, грубе, принизливе засудження). Дидактогенії сприяють легітимному та адміністративному педагогічному насиллю.

Педагогічне насилля – це виникнення комплексу відхилень в стані здоров'я школяра під впливом неадекватних педагогічних методів, дій і навчальних програм. Легітимне педагогічне насилля виникає при введенні та затвердженні Міністерством освіти і науки програм, які школярі не можуть засвоїти в силу своїх фізіологічних і психічних особливостей розвитку. При цьому як для школярів, їх батьків, так і вчителів немає альтернативного рішення. Всі повинні з цим згодитися. Автори програм посилаються на аналогічні програми найбільш розвинених країн. При цьому не враховується економічний стан, стан здоров'я дітей в нашій країні.

Сучасні програми здебільшого зорієнтовані на «продвинутих» учнів (понад 40% програм), тоді як кількість обдарованих дітей не перебільшує 4–6%, а високі можливості в навчанні демонструють лише 15% учнів. Легітимне адміністративне насилля означає виникнення відхилень у стані здоров'я дітей, пов'язаних з введенням адміністрацією школи незаконних програм, факультативів, заміною одних уроків на інші (фізичної культури на іноземну мову чи математику), введення обов'язкової присутності учнів у групах подовженого дня, школи повного дня без аналізу стану здоров'я дітей та умов для цього самої школи.

Розглянемо реальні наслідки авторитарного педагогічного насилля, або дидактогенії. Вони, як психічні травми, небезпечні тим, що у «постраждалих учнів» розвиваються: неадекватна самооцінка (деформація «Я-концепції»); труднощі у відносинах з однолітками; втрата інтересу до навчання; сугестивність, навіюваність; підпорядкованість (конформізм); агресивна, девіантна поведінка. Російський психолог Г. В. Грибанова назвала такий педагогічний вплив «штучною інвалідацією».

Дидактогенії мають два витoki, взаємопов'язані між собою: педагог і структура навчального процесу (система навчання). Спробуємо визначити причини дидактогенії, які йдуть від вчителя:

1. Низький рівень психологічної культури (недостатні знання з педагогіки і психології, які були отримані у вищому навчальному закладі, обмежений методичний супровід в школі та районних чи міських методичних службах).

2. Низький рівень загальної культури (обмежений доступ вчителя до кращих творів літератури та мистецтва. Невелика можливість мандрувати, спостерігати, отримувати позитивні емоції. Це зменшує можливості розвивати особистісні гуманістичні якості, духовність, здібність до емпатії, прощення, розуміння, біофільність учителя).

3. Погане психологічне здоров'я педагогів (синдром хронічної втоми, стресогенність, енергозатратність самої професії, неможливість і невміння якісно відновлювати власне здоров'я, не сформованість потреби щоденного піклування про власне здоров'я та якість життя).

4. Наявність соціальних проблем (учитель елементарно бідний, тому свої проблеми безвихідності, безпорадності переносить і зриває на учнях).

З чого починаються шкільні дидактогенії? Вся педагогічна діяльність здійснюється через комунікацію, спілкування. Педагогічне спілкування – це професійне спілкування, направлене на вирішення завдань навчання, виховання та розвитку, *створення сприятливих умов для конструктивної продуктивної взаємодії*. Педагогічне спілкування багатофункціональне і надзвичайно дієве. Через мову учитель демонструє не тільки професійні знання, рівень своєї культури, цінності, інтереси, уподобання, але й своє ставлення до предмету, школи, дітей. Вступаючи у спілкування з класом чи окремим учнем, педагог організовує спільну діяльність,

налагоджує співробітництво, знімає психологічні бар'єри, авансує успіх, дає алгоритм розуміння і засвоєння навчального матеріалу, відкриває перспективне його засвоєння.

Поряд з цим, сам педагог може ускладнювати процес спілкування, емоційно дезорганізувати внутрішню рівновагу учнів. Це виникає, коли вчитель вживає:

1. **Накази:** Заспокойся! Припини!
2. **Погрози:** Ще одне слово... і...
3. **Настанови, вказівки:** Це невірний підхід до справи...
4. **Поради, рекомендації:** Не бери дурного в голову..
5. **Здогадки:** Я тебе наскрізь бачу...
6. **Слова «повинності»:** Ти повинен поводити себе більш відповідально!
7. **Переконання логікою:** Якщо кожен буде так реагувати...
8. **Заперечення почуттів дитини:** Не роби з мухи слона!
9. **Лайки, приниження, обвинувачення:** Ви всі однакові!
10. **Утеча від проблем, переключення уваги:** Давай поговоримо про щось інше.
11. **Допит з упередженням:** Навіщо ти це сказав/сказала?

Педагогічне спілкування реалізується через словесні і безсловесні компоненти. До словесних компонентів відноситься монолог і діалог вчителя. Якими повинні бути ці компоненти, щоб збереглась емоційна стабільність учнів, і їх діяльність була продуктивною? Монолог вчителя – це грамотна мова, яка демонструє багатство його лексичного запасу без діалектизмів, вульгаризмів, слів-паразитів, штампів, сучасного сленгу. Це вміння педагога володіти голосом, змінювати тон, вчасно робити паузу; глибоке знання навчального матеріалу, послідовність і зрозумілість викладання.

Мова педагога – це соціальний еталон спілкування. Діалогічна комунікація також має певні критерії:

1. **Визнання вчителем рівності позицій** (партнерство, відкритість, довіра і доброзичливість у спілкуванні).

2. **Зосередженість вчителя на учневі.** Уміння використовувати в спілкуванні засоби атракції (привабливості). Досягається симпатія наступними прийомами:

- звернутися до дитини, назвавши її ім'я, подивитися в очі (2–3 сек.);
- мати власне приємне обличчя, приховувати негативні почуття;
- використовувати механізми переконання, віри у власні сили і здібності учня;
- заохочувати, робити компліменти, терпіти, співчувати, слухати.

3. **Емпатійність учителя:** розуміння емоційних станів учнів; бажання допомагати їм; дивитися на себе і свої вчинки очима дітей (з віком здібності до емпатії знижуються, розвиваються стереотипи).

4. **Персоніфікаційна манера висловлювати свої думки:** «Я так думаю», «Я впевнена». Це свідчить про відкритість у спілкуванні, асертивність педагога.

5. **Поліфонія у спілкуванні.** Забезпечення можливості висловити кожному учневі власну думку, погляд, відкритість, діалогічність.

Важливим чинником у спілкуванні вчителя з учнями є його вміння слухати і чути відповідь учня. Вміння слухати можна представити у три етапи: почути – зрозуміти – повторити. Таке слухання отримало назву активного і включає:

- погляд, спрямований на співрозмовника;
- тіло, повернуте також до співрозмовника;
- уточнення («Чи вірно я зрозуміла?»), «Ти хотів сказати, що..?»);
- перепитування («Що ти маєш на увазі?»), «Чи не міг би ти пояснити ще раз...?»);
- перефразування («Іншими словами, ти вважаєш...»), «Якщо я вірно зрозуміла, то...»);
- резюмування («Таким чином...»), «Коротше кажучи, ти...»).

Спілкування не буває взагалі. Воно завжди конкретне й індивідуальне. Важливо чітко уявляти, хто твій співрозмовник. Врахування у спілкуванні типу нервової системи дозволяє додержуватись «принципів комунікації».

«Ні хвилини спокою» – принцип взаємодії з холериком. Його позитивні якості: енергійність, захопленість, пристрасність, рухливість, цілеспрямованість. Його мінуси: агресивність, гарячковість, нестриманість, конфліктність. Холерик завжди повинен бути зацікавлений і зайнятий, інакше він свою активність може направити не на справу, а на колектив, і дезорганізувати його зсередини.

Принцип взаємодії з сангвініком – «Довіряй, але перевіряй». Його плюси: життєрадісність, оптимізм, захопленість, компанійськість, чутливість. Мінуси: легковажність, поверховість, безладність, схильність до зазнайства, гіперкомунікабельність, ненадійність. Милій сангвінік обіцяє, щоб не образити, але не завжди виконує, забуває, захоплюється, втрачає інтерес. Тому головне у спільній комунікації і діяльності вчителя з учнем – контроль та відповідальність.

Головне в співпраці з флегматичним учнем – «Не поспішай!». Його плюси: стійкість, рівновага, наполегливість, вірність, терпимість, самоволодіння. Мінуси: повільність, байдужість, низька емоційність, «товстошкірність». Флегматик не може працювати в дефіциті часу. Його не треба підганяти, він добре відчуває і планує час. Ще обов'язково треба розвивати внутрішню мотивацію, тоді результативність його надзвичайно висока.

«Не зашкодь!» – це принцип взаємодії з меланхоліком. Його плюси: чутливість, доброзичливість, м'якість, делікатність, здатність до співчуття та розуміння інших. Мінуси: низька працездатність, підозрілість, замкнутість, вразливість, соромливість. На нього не можна кричати, давати жорсткі вказівки, несправедливо оцінювати або не помічати зробленої ним справи.

Учні не тільки по-різному спілкуються, але й по-різному реагують на зауваження вчителя. На різке, але справедливе зауваження вчителя, учень-сангвінік буде відчувати провини, але визнає, прийме його вимогу. Настрій не зміниться, довіра до вчителя залишиться. В учня-холерика зауваження вчителя викличе образу, пригніченість, почуття несправедливості, призведе до конфлікту: «Мене не люблять! Тільки мене і бачать. Жодного нормального справедливого вчителя в школі немає!». Флегматик на зауваження вчителя може посміхнутися: «А що я таке зробив?». Неохоче, поволі змінить поведінку, а може наговорити грубощів, але підкориться, настрій буде пригнічений. Учень-меланхолік може затаїти образу, чекати нових зауважень, впасти в неспокій, втратити працездатність.

Учителю також важливо передбачити поведінку учнів в разі отримання важкого домашнього завдання. Можливі наступні типові реакції. Сангвінік після невдалих спроб виконати складне завдання вирішить: «А, спитаю, спишу у когось...», «Нехай ставить «2», «Що я можу зробити, якщо не можу й не знаю, як виконати завдання». Холерик буде докладати зусиль, щоб виконати роботу, але, втративши сили, не піде в школу або на урок, або щось збреше. Флегматик з меланхоліком будуть переживати невдачу, але не стануть уникати неприємностей, з тяжким серцем і кепським настроєм підуть до школи. Отже, вчителю слід пам'ятати, що для активації діяльності учню-холеріку потрібен успіх, маленький, незначний, але успіх, який у нього підвищує настрій, викликає позитивні емоції, стимулює перемагати труднощі. Учень-флегматик потребує стійкого, доброзичливого ставлення, безболісно переносить невдачі, якщо впевнений, що відношення до нього дорослих не змінилися. Учно-сангвініку важливий загальний успіх. Якщо його справи йдуть добре та він легко переживає всі труднощі. Учень-меланхолік повинен щоденно відчувати радість спілкування з вчителем, його похвалу, заохочення, позитивне ставлення до себе.

Дидактогенії також можна зменшити при індивідуалізації навчання, емоційному забарвленні уроків, дозуванні завдань з поступовим підвищенням труднощів, суб'єктивною оцінкою знань учнів залежно від їх зусиль тощо. Безумовно, до обов'язкової педагогічної корекції можна віднести роботу з вчителями і учнями по розвитку їх емоційної стабільності та стресостійкості. Сьогодні накопичений певний досвід з подолання педагогічного насильства в школі. Його впровадження має напрямки:

1. Обговорення проблеми дидактогенії з усіма учасниками педагогічного процесу.
2. Запровадження конкретних форм роботи з попередження дидактогенії.
3. В якості інструменту контролю психологічної атмосфери в школі може використовуватись анкетування учнів середніх та старших класів з метою отримання повної інформації про випадки педагогічного насильства.
4. Отримання батьками рекомендацій дитячого лікаря і психолога щодо емоційного стану дитини та можливостей його корекції.
5. Контролювання адміністрацією психологічного клімату в школі, класах і, за необхідності, корегування стилю взаємодії педагогів з учнями.
6. Розробка і впровадження проекту «Школа без насильства» сприятиме покращенню психічного та фізичного здоров'я як школярів, так і педагогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ганузін В. Методи діагностики і пути профілактики синдрому педагогічного насильства / В. Ганузін // Насильство и пренебрежение по отношению к детям : профилактика, выявление, вмешательство. Материалы научного симпозиума / под редакцией О. Боголюбовой. – СПб : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2010.
2. Жданова Л. Стиль поведения учителя и состояние здоровья детей / Л. Жданова, Л. Молькова, Е. Зайцева // Материалы XIV Конгресса педиатров России. – М., 2010.
3. Касаткин В. Здоровье. Предупреждение насильства в школе / В. Касаткин, Т. Константинова. – М. : М.А.Г. – 2005.

Ірина Крушельницька,
магістр психології,
Український Католицький Університет

**НЕЗАДОВОЛЕНІСТЬ ЕМОЦІЙНОЇ ПОТРЕБИ ПІДЛІТКІВ
ЯК ШТУЧНЕ ВИНИКНЕННЯ БУЛІНГУ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ**

У статті розглянуто проблему булінгу у підлітковому середовищі та передумови його виникнення. Наголос робиться на агресивності та ворожості підлітків. Представлено порівняльний аналіз результатів експериментального дослідження агресивності підлітків – вихованців школи інтернатного типу та підлітків із загальноосвітніх шкіл з метою розробки психокорекційних програм для корекції шкільного булінгу.

Iryna Krushelnyska

**DISSATISFACTION OF THE TEENAGERS' EMOTIONAL NEEDS
AS AN ARTIFICIAL EMERGENCE OF BULLYING AT SCHOOL SETTING**

The article features the problem of bullying among teenagers and factors that cause it. Aggressiveness and hostility of teenagers are emphasized. A comparative analysis of experimental studies of teenagers' aggression who are brought up in boarding schools and teenagers from secondary schools is provided. This information will help to further develop of psychocorrectional programmes to correct such behaviours.

Вся історія людства переконливо доводить, що агресія є невід’ємною частиною життя особистості і суспільства. Більше того, агресія володіє могутньою привабливою силою і властивістю зараження – люди здебільшого на словах відкидають агресію, але при цьому демонструють її у своєму повсякденному житті.

Відомо, що зростання особистості відбувається під впливом чинників мікро-, макро- і мезосередовища [3, с. 64]. Зростання агресивної поведінки у підлітковому середовищі свідчать про явище булінгу, бо між дітьми встановлюються ієрархічні стосунки, з’ясовуються статусні переваги [4, с. 89].

Прояви насилля, агресивності, жорстокості, як прояв шкільного булінгу, виникають серед підлітків через незадоволення низки потреб емоційного, духовного, матеріального чи будь-якого іншого характеру. Булінг (англ. *bullying*) – це форма агресивної поведінки щодо інших, психологічний і фізичний терор, залякування та насильство. Сьогодні булінг є досить масовим явищем серед дітей молодшого, середнього та старшого шкільного віку [5].

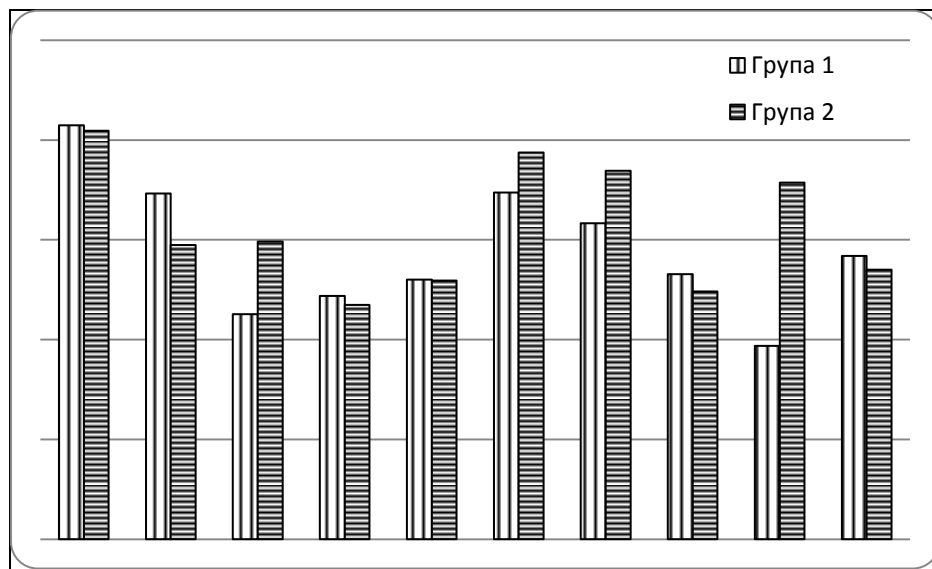

Рис. 1. Діаграма середніх показників акцентуацій характеру учнів загальноосвітньої школи та школи-інтернату

Нас цікавило, який рівень агресивної поведінки та акцентуацій характеру у підлітків? які виховуються у середніх загальноосвітніх школах та школах інтернатного типу. З цією метою було проведено порівняльне дослідження.

На рис.1 представлено середньостатистичні показники результатів опитувальника Леонгарда-Шмішека (варіант для дітей і підлітків, 88 запитань).

Виявлено статистичну різницю між групами дітей, які виховуються у загальноосвітній школі та школі-інтернаті. Зокрема, діти зі шкіл-інтернатів мають вищі показники за двома шкалами. Вони помітно відрізняються від своїх однолітків зі звичайних шкіл пригніченим настроєм, повільністю, слабкістю вольових зусиль, песимістичним ставленням до майбутнього, заниженою самооцінкою, а також низькою контактністю,

небагатослів'ям. Як правило, ці підлітки ведуть замкнутий спосіб життя. Вони є часто похмурими, загальмованими та схильними фіксуватися на тінювих сторонах життя. Водночас є досить добросовісними, цінують тих, хто з ними дружить, і готові їм підчинитись, мають загострене почуття справедливості. У зв'язку з цим, частіше проявляють настороженість і недовіру до інших, є чутливими до образ і тривожними, уразливими, довго переживають негативні події тощо. Вони, зазвичай, частіше є ініціаторами конфліктів. Самовпевненість, жорсткість установок і поглядів, надмірно розвинене самолюбство часто виявляється у наполегливості відстоювання власних інтересів. Підлітки з інтернату прагнуть за будь-яку ціну добитися високих результатів у діяльності, що можна пояснити психологічним механізмом захисту: їм приходится самотужки пробивати собі дорогу, розраховуючи лише на власні сили. За шкалами емоційності, чутливості, комунікабельності, балакучості, тривожності тощо, децю вищі показники виявлені в учнів із загальноосвітніх шкіл. Загалом, за іншими типами характеру у обох групах респондентів, статистична різниця відсутня.

Розглянемо середньостатистичні показники агресивності школярів за опитувальником Басса-Дарки (75 запитань) (рис. 2):

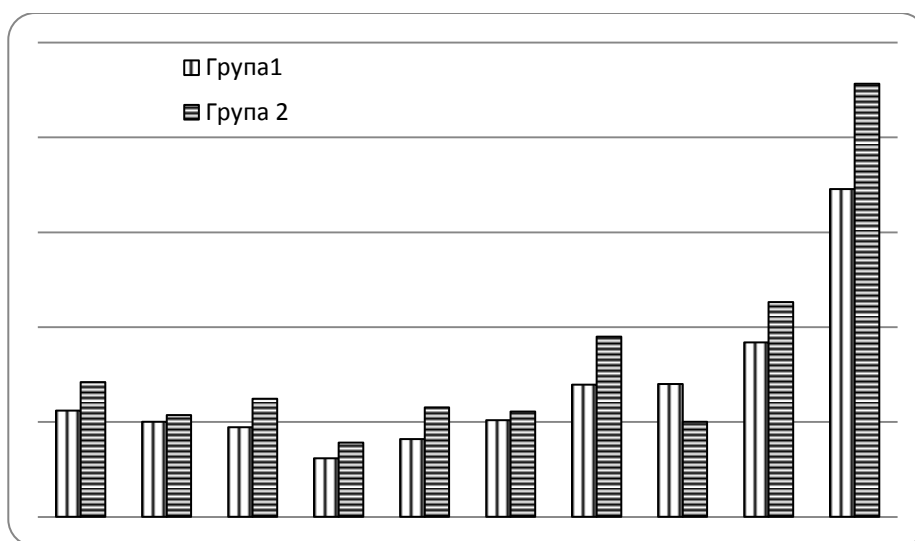

Рис. 2. Діаграма середніх показників агресивності досліджуваних учнів

Аналіз отриманих результатів засвідчив суттєву різницю між двома групами досліджуваних за наступними шкалами як: фізична агресія, роздратування, образа, вербальна агресія, індекс ворожості й агресивності.

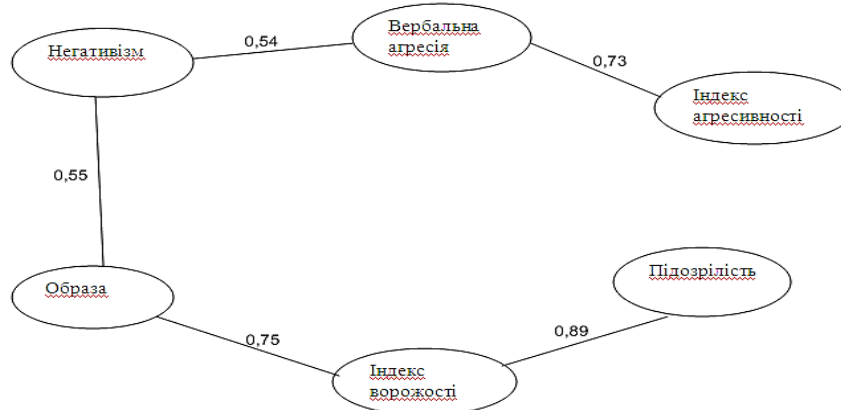

Рис. 3. Кореляційний граф чинників у групі дітей, які виховуються у школі-інтернаті

З'ясовано, що у підлітків з інтернату показники агресії значно вищі, порівняно з їх однолітками із загальноосвітніх шкіл. На нашу думку, це може бути спричинено умовами неблагополучного середовища, в якому вони перебували у батьківській сім'ї, а також незадоволенням насущних потреб. Почуття вини є більш характерним для дітей із загальноосвітніх шкіл і повних родин. Таким чином, можна говорити про те, що підлітки – вихованці шкіл-інтернатів є більш схильними до проявів насильства по відношенню до оточуючих людей, ніж їхні однолітки із звичайних шкіл.

Окремого аналізу заслуговує аналіз показників вербальної агресії та індексу ворожості в учнів – вихованців інтернату (рис. 3). Зокрема, вербальна агресія корелює з негативізмом ($r=0,54$, при $p<0,1$, $r_{крит}=0,54$) та індексом агресивності ($r=0,73$, при $p<0,1$, $r_{крит}=0,54$). Індекс ворожості, в свою чергу, залежить від

підозрілості ($r=0,89$, при $p<0,1$, $r_{\text{крит}}=0,54$) та образи ($r=0,75$, при $p<0,1$, $r_{\text{крит}}=0,54$). Також виявлено зв'язок між образою та негативізмом ($r=0,55$, при $p<0,1$, $r_{\text{крит}}=0,54$).

Отже, у дітей, які виховуються у школі-інтернаті, виявлена висока ворожість і почуття образи, які розвинулись внаслідок недостатньої батьківської любові. Їхня недовіра та ворожість до світу загалом, може бути причиною виникнення насильницьких дій. Не відчуваючи себе в безпеці, ці підлітки відмежовуються від соціуму, намагаються себе захистити або піднятися в очах однолітків, що призводить до насилля над ними.

Можна дійти висновку, що підлітки зі шкіл-інтернатів є найбільш вразливою та агресивною категорією дітей, що спричинено десоціалізаційними факторами, а саме – відсутністю батьківського піклування, бездоглядністю та низькою фаховою допомогою у виробленні навичок ненасильницької поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берон Р. Агрессия / Р. Берон, Д. Ричардсон. – СПб. : Издательство «Питер», 2000. – 352 с.
2. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – СПб : Изд-во «Питер», 1999. – С. 483 – 532.
3. Espelage Dorothy Lynn Bullying in American Schools : A Social-ecological Perspective on Prevention and Intervention / Espelage Dorothy Lynn, Swearer Susan M. – Lawrence Erlbaum Associates, 2004. – P. 385.
4. Eisenberg Marla E. Bullying and peer victimization: Position paper of the society for the adolescent medicine / Marla E. Eisenberg, Matthew C. Aalsma // Journal of Adolescent Health 36 (2005). – P. 88 – 91.
5. Мерцалова Т. Насилие в школе : что противопоставить жестокости и агрессии? / Т. Мерцалова // Директор школы. – 2000. – № 3. – С. 25 – 32.
6. Мюллер В. К. Новый англо-русский словарь [Электронный ресурс] / В. К. Мюллер. – Перераб. и доп. изд. – Режим доступа : <http://www.rambler.ru/dict/new-enru/00/55/78.shtml>.

Юлія Кузьменко,

канд. пед. н., доцент, член-кореспондент
Міжнародної академії наук педагогічної освіти,
КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»

РОЛЬ ШКОЛИ У ЗАХИСТІ ПРАВ ДІТЕЙ

У статті висвітлено роль загальноосвітнього навчального закладу у формуванні правосвідомості учнівської молоді та окреслено напрями роботи школи щодо захисту прав неповнолітніх.

Iuliia Kuzmenko

THE ROLE OF SCHOOL IN THE PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS

The article focuses on the role of an educational institution in the development of legal awareness among students and outlines the directions of measures that the school can take to protect children's rights.

Єдиний шлях досягти того, щоб діти не
здавали болю одне одному, –
це зробити так, щоб вони не хотіли
здавати болю одне одному.

Расел Новотни

Охорона дитинства є одним із важливих загальнонаціональних пріоритетів державної політики усіх країн світу. Діти, як найвища цінність кожної нації, повинні бути не лише об'єктом турботи і опіки, а й суб'єктом права. Питання покращення становища дітей, забезпечення, захисту та зміцнення їх прав, займають стратегічне місце у державній політиці України і знаходяться на особливому контролі уряду.

Джеймс Джилліген у своєму дослідженні «Запобігання насильству» [2] зазначає, що, на сьогодні, виявлена певна закономірність: всебічний розвиток особистості залежить від умов, в яких вона зростає. Тому питання захисту дітей в школі, родині, соціумі стають все більш актуальними. Говорячи про види жорстокого поводження з дітьми, вчені виділяють три напрями – у сім'ї (з боку матері, батька, опікунів, родичів, знайомих батьків), у навчальному закладі (з боку вихователів, вчителів, викладачів, педагогів і з боку самих дітей), у мікросередовищі (з боку сусідів, учнівського колективу, неформальної групи, ушкільних та позашкільних установах).

Слід зазначити, що жертвами насильства, в першу чергу, стають діти, які виховуються в умовах жорстоких стосунків у сім'ї, які вороже сприймають світ і самі готові проявляти насильство щодо слабших; занедбані, покинуті, емоційно відторгнені, які не отримують належної уваги та людського тепла, нездатні оцінити рівень небезпеки й чинити опір насильству; які жебракують чи безхатченки; яких виховують в атмосфері незаперечного підкорення, боязливості та тривожності, ті, які не вміють відмовляти; з

психічними аномаліями, нездатні адекватно оцінити небезпечність ситуації; немовлята через свою безпорадність та ін. По суті, це пов'язано з багатьма соціально-економічними та психологічними чинниками, серед яких наступні:

- збільшення кількості неповних сімей у результаті розлучень і виїзду батьків за кордон на заробітки;
- збільшення кількості дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки;
- збільшення кількості дітей-безхатченків;
- неконтрольована пропаганда насилля й агресії на відео-, радіо-, телеканалах та у пресі;
- масове відкриття комп'ютерних та ігрових залів, де учні можуть втекти від реальності та відчутти себе героями, вбивцями, «зеками» тощо та вільний продаж ігор, відеопродукції такого змісту;
- особливості підліткового віку (формування життєвих цінностей, потреба в самоствердженні серед однолітків будь-якими шляхами, в тому числі, за рахунок кривдження інших, прагнення бути автономними і самостійними, копіювання дій старших і авторитетних для них людей та ін.).

Наслідки проблеми полягають в тому, що більшість дітей не отримує систематичної освіти, не має постійного місця проживання, жебракують, змушені тяжко працювати, потерпають від побиття, насилля, жорстокості, агресії, відбувається поширення дитячої проституції, розвиток дитячої порно- та сексіндустрії, торгівлі дітьми та їхніми органами.

Саме тому широке коло науковців присвячують свої дослідження цій проблемі, зокрема Д. Анісімов, І. Величко, А. Коваленко, В. Малишев, А. Нор, Є. Павлова, Ж. Петрочко, І. Пеша, Т. Сюрха, О. Яременко та ін. Реалії сьогодення вказують на негайну потребу пошуків шляхів системної протидії усім видам насильства в українському суспільстві.

Метою даної статті є висвітлення ролі школи у захисті прав учнівської молоді.

У всі часи існування людства школа ставила перед собою завдання виховувати громадянина – людину, яка знає, поважає та дотримується норм і правил співжиття, прийнятих у суспільстві, традицій свого народу, тобто певного типу соціально зумовленої поведінки. Усі державні й суспільні інститути, конституції, мораль, право, культура, ідеологія країни спрямовані на виховання громадян. Зрозуміло, що підвищення рівня правової культури учнівської молоді є вимогою часу, оскільки правова освіта є одним із важливих і основних чинників її формування. Саме тому Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ ст. серед пріоритетних напрямів реформування виховання передбачає формування в учнів «глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю» [3].

З правової точки зору, дитина виступає самостійним суб'єктом права, тому на неї поширено цілий комплекс громадянських, економічних, соціальних і культурних прав людини. Тому зрозуміло, що важливу роль у правовому вихованні учнів відіграє сучасна школа. Вчителі повинні здійснювати правову освіту – ознайомити учнів з історією прав дитини, основними положеннями Загальної декларації прав людини, статтями Конвенції ООН про права дитини, що стосуються забезпечення прав дітей у школі, родині, соціумі; стимулювати пізнавальну активність учнів, навчати їх свідомо ставитися до своїх прав та обов'язків; формувати повагу до прав людини; розкрити учням роль батьків у захисті прав дітей; показати міжнародні механізми захисту в процесі захисту прав дитини та моніторингу їх дотримання; повідомити про те, що вони можуть інформувати ООН про стан дотримання прав дитини у своїй країні; вказати можливі шляхи захисту прав дітей в Україні; нарощувати рівень правосвідомості школярів та формувати правову культуру молодого покоління тощо.

Говорячи про формування правової культури особистості, в першу чергу, вчителі повинні на уроках звертати увагу на такі складові правової освіти учнівської молоді як: знання діючих законів своєї держави (правові знання); дотримання, виконання або використання цих законів, оскільки знання юридичних приписів не може дати бажаного ефекту; переконання в необхідності, корисності, доцільності законів та інших правових актів, внутрішня згода з ними; правильне розуміння (усвідомлення) своїх прав і обов'язків, свободи і відповідальності, свого становища і статусу в суспільстві, норм взаємовідносин з іншими людьми (правова поведінка); цілеспрямована ініціативна діяльність суб'єкта з реалізації норм права, з припинення правопорушень, протидія беззаконню, жорсткому поводженню і дітьми, нетерпимість до протиправної діяльності, підтримання правопорядку і законслухняності у суспільстві (соціально-правова активність); подолання правового нігілізму та ін.

Розуміючи потребу у нарощенні правової культури молоді, в навчально-виховному процесі школи враховано такі фактори:

– Важливими етапами на шляху українського суспільства до демократизації є зростання рівня правової обізнаності молоді. В нашій країні інтенсивно твориться правова база, приймаються нові закони. Саме знання вимог законів є передумовою їх дотримання та запобігання насиллю та жорстокості в поводженні із дітьми.

– На сьогодні сфера правового регулювання поширюється на неповнолітніх з одинадцяти років (створення служби у справах неповнолітніх, кримінальну міліцію та спеціальні суди у справах

неповнолітніх), що передбачає набуття дітьми відповідних правових знань вже до досягнення ними цього віку, оскільки багато агресивних і жорстоких вчинків відбувається у відносинах між самими дітьми.

– Зниження життєвого рівня населення, зміна морально-ціннісних орієнтирів у суспільстві, девальвація загальнолюдських цінностей, призвели до розгулу криміналу, зокрема, й у молодіжному середовищі, спостерігається різке омолодження дитячої злочинності. Однією з причин поширення цього явища серед неповнолітніх є їх низька правова обізнаність.

Слід відмітити і той факт, що, на жаль, сьогодні приходится говорити і про жорстоке поводження з дітьми в школі з боку педагогічного персоналу. Це проявляється у приниженнях і покараннях – примусі стояти в кутку, побитті, роздяганні дитини перед іншими, «вчитка» учня за недоліки на очах однокласників, розповідь про особистісні сімейні негаразди в родині дитини та її привселюдне приниження, непосильницькій праці, необгрунтованому оцінюванні (подвійні стандарти для улюблених учнів і оцінка як засіб покарання), суворій дисципліні, що базується на криках і залякуванні, використанні образливих прізвиськ, насмішок над зовнішнім виглядом тощо. Мають місце і непоодинокі випадки приниження учнів іншими школярами – образи і чіпляння ярликів-прізвиськ, висміювання зовнішнього вигляду за ознакою «немодності», насміхання над поведінкою інших та примус до негативних вчинків (вживання цигарок, алкоголю, наркотиків), підбурення до психологічного тиску всього класу на одного (бойкот, ігнорування, тиск через соціальні мережі), погроза публічним приниженням, відбирання їжі, речей, грошей, побиття тощо.

Різні види насилля в школі призводять до невстигання учнів у навчанні, їх замкнутості, гніву, агресії, а згодом – і розвитку депресії. Ці діти невпевнені в собі вважають себе неповноцінними і схильні до суїциду. Тому кожна школа повинна використовувати усі засоби щодо відстоювання та захисту прав дітей. Рекомендовано доповнити традиційні напрями роботи в школі наступними, що спрямовують навчально-виховний процес на запобігання жорстокості і насиллю в стінах навчального закладу [6, с. 47]:

Адміністрації школи:

– Проаналізувати стан виконання вимог ЗУ «Про освіту» у частині забезпечення конституційного права дітей на здобуття загальної середньої освіти, попередження правопорушень і шкідливих звичок серед молоді.

– Не допускати випадків фізичного, психологічного та сексуального насильства, образ, недбалого та жорстокого поводження з дітьми з боку працівників школи та однолітків.

– Організувати правовий всеобуч з учнями, забезпечити системне вивчення та дотримання школярами Правил для учнів, які передбачені п. 42, 43 Положення про загальноосвітній заклад.

Педагогічним працівникам школи:

– Вважати недопустимим приниження гідності учня, зверхнє ставлення до нього, необ'єктивність під час оцінювання навчальних досягнень, заборона виганяти учнів з уроків.

– Більш ефективно використовувати всі виховні можливості морально-етичних норм поведінки, толерантності, взаємоповаги, дружби.

Класним керівникам:

– Формувати правосвідомість, правову поведінку, моральну культуру в батьків і учнів.

– Формувати навички розв'язання конфліктів у дитячому колективі мирним шляхом.

– Підтримувати контакт з учнями та членами їхніх сімей і надавати їм педагогічну допомогу, яка б сприяла підвищенню рівня виховної культури батьків, особистому розвитку дітей на основі здобуття знань про свої права.

– Вивчати проблеми дітей в аспекті запобігання жорстокому поводженню в сім'ї, у процесі навчання, виховання, спілкування тощо.

– Разом із соціально-педагогічною службою здійснювати постійний моніторинг і контроль стосовно не правових відносин між підлітками як у шкільний, так і позашкільний час.

– Створити інформаційні куточки для учнів з переліком організацій, куди можна звернутися з приводу насилля в сім'ї, з боку однолітків, педагогів.

– Спланувати та провести батьківські збори з питань захисту прав дітей, забезпечення їхнього повноцінного розвитку.

Соціально-психологічній службі:

– Здійснювати просвітницько-пропагандистську роботу серед учнів, батьків, учителів, розкрити зміст понять «жорстоке поводження», «торгівля людьми», «насильство», «фізична занедбаність», «агресія».

– Запровадити серію тренінгів серед педагогів та учнів «Ефективне спілкування», «Конструктивні форми розв'язання конфліктів», «Роль батьків у захисті прав дітей», «Забезпечення прав дитини в школі», «Захист дитини в Конвенції ООН про права дитини», «Як учень може захистити свої права» тощо.

– Організувати і проводити індивідуальну роботу з учнями групи ризику, здійснювати соціально-педагогічний патронаж дітей із таких сімей.

– Своєчасно виявляти сім'ї, у яких діти зазнали різних форм насильства, та повідомляти про ці випадки у відповідні інстанції. Провести цикл бесід з учнями з питань дотримання правових і моральних норм поведінки.

– Спільно з працівниками правоохоронних органів запроваджувати організовані форми пропаганди правових знань для учнів і їх батьків.

– Створити інформаційний куточок правових знань для учнів і батьків.

– Проводити декаду правових знань щорічно.

Підводячи підсумки, зазначимо: роль школи щодо вирішення завдання формування правосвідомості молодого покоління є основною. Окрім того, визначаючи коло гуманістичних орієнтацій сучасної школи, вчителям слід орієнтуватися на основні положення Конвенції ООН про права дитини та Загальну декларацію прав людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беденко-Зваридчук О. Відповідальність батьків за збереження життя та здоров'я дитини / О. Беденко-Зваридчук // Довідник класного керівника. – 2012. – № 4. – С. 39 – 44.
2. Джилліген Дж. Запобігання насильству / Дж. Джилліген ; [пер. з англ. В. Штенгелов]. – К. : Сфера, 2004. – 168 с.
3. Національна доктрина розвитку освіти від 17 квітня 2002 року № 347/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
4. Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини : Загальнодержавна програма // Позакласний час. – 2011. – № 5. – С. 33 – 37.
5. Равіч Д. Що таке демократія і як її навчати в школах? / Д. Равіч ; [пер. з пол. Л. Сніцар]. – Варшава, 1994. – 15 с.
6. Сюрха Т. Відстоювання та захист прав дітей – механізм побудови свідомого суспільства / Т. Сюрха // Педагогічна майстерня (Осн.). – 2013. – № 12. – С. 37 – 47.

Любов Куторжевська,
канд. пед. наук, доцент,
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В. Г. Короленка

УПРОВАДЖЕННЯ ПЕДАГОГІКИ НЕНАСИЛЛЯ В УМОВАХ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

У статті висвітлено важливість упровадження педагогіки ненасилля як альтернативи педагогіці примусу в умовах загальноосвітніх інтернатних закладів освіти.

Liubov Kutorzhevskaya

INTRODUCTION OF NON-VIOLENT PEDAGOGY IN THE BOARDING SCHOOLS

The article highlights the importance of introduction of non-violent education (alternative to pedagogy of coercion) in secondary boarding schools.

Конвенція ООН про права дитини, прийнята у 1989 році й ратифікована Україною у 1991 році, наголошує, що дитині для повноцінного та емоційнокомфортного розвитку найкраще зростати в сім'ї. Саме сім'я домінує серед найважливіших чинників виховання людських поколінь, є головним соціальним інститутом, який значною мірою визначає певний спосіб життя населення. Батьки дають дітям життя, виховують, допомагають відчувати взаємне тепло і любов, передають їм досвід поколінь, життєві цінності та духовність, надають зразки для наслідування, прищеплюють побутові та соціальні навички. Ці потреби є життєво важливими для дитини, особливо дошкільного та молодшого шкільного віку.

Специфіка зростання дитини в сімейному середовищі полягає в тому, що особистість формується в природних для неї умовах: серед людей, які її люблять і створюють простір та умови для її зростання. Слушно зауважує Б. Год: значні зміни відбулися в поглядах людей на шлюб, відносини всередині сім'ї, ролі чоловіків і жінок у суспільній та особистій сферах. Спостерігається скорочення числа укладання шлюбів, зростає кількість позашлюбних дітей, збільшується число розлучень, неповних сімей і дітей, які в них виховуються [1, с. 132]. Типовий приклад зневажливого ставлення до дітей, залишення їх без нагляду, як стверджують дослідники, часом призводить до різних нещасних випадків, отруєння та інших, небезпечних для життя і здоров'я дитини, наслідків [4, с. 143].

Як відомо, дефіцит сімейного впливу негативно позначається на психічному розвитку дітей: значна кількість дітей перебуває поза родиною: *безпритульні* діти – це діти, які не мають постійного місця проживання внаслідок розпаду сімей, смертності батьків працездатного віку, збройних конфліктів і

злочинних актів, поширенням самогубств у результаті пияцтва, психічних захворювань батьків, а також діти, котрих вигнали з дому батьки; *бездоглядні* діти – це діти, які мають певне місце проживання, але вимушені перебувати на вулиці в результаті матеріальної неспроможності, хвороби, психічних розладів чи байдужого ставлення батьків до виховання дітей; *втікачі* – це діти, які втекли з виховних установ інтернатного типу через жорстокість, насильство, примус, а також діти-втікачі із зовні благополучних сімей – діти з певними вродженими психічними відхиленнями; діти, схильні до постійного перебування на вулиці; діти, схильні до безцільного проведення часу; діти, які втекли з дому через насилля близьких, через матеріальну незабезпеченість у сім'ї, через образу на батьків тощо.

Ознакою сьогодення є влаштування на виховання знедолених дітей у родинне оточення. Українська держава, попереджуючи одну з основних форм насилля над дітьми (зневагу до інтересів і потреб дитини через відсутність належного забезпечення основних потреб дитини в їжі, одязі, житлі, вихованні, освіті, медичній допомозі з боку батьків, опікунів або інших осіб через об'єктивні чи суб'єктивні причини, влаштовує дітей, позбавлених родинного оточення, у сімейні форми опіки, а саме: усиновлення – прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі суду (Ст. 207 Сімейного кодексу України) [3, с. 57]; опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років, піклування – над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (Ст. 243 Сімейного кодексу України) [3, с. 67]; прийомна сім'я – сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (Ст. 256-1 Сімейного кодексу України) [3, с. 70]; дитячий будинок сімейного типу – окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейного виховання та спільного проживання не менш, як п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (Ст. 256-5 Сімейного кодексу України) [3, с. 71]. Проте значна кількість дітей, позбавлених сімейного оточення, знаходяться в інтернатних закладах освіти, де учитель навчає учнів основам наук, а вихователь повинен організувати життя, працю і відпочинок своїх вихованців так, щоб діти були здоровими, життєрадісними, добре вчилися і працювали.

Обставини, за яких діти потрапляють до школи-інтернату, різні. По-перше, це діти, які змушені поліпшувати стан свого здоров'я (санаторні школи-інтернати); по-друге, це діти, які бажають поглибити вивчення окремих предметів чи курсів (спеціалізовані школи-інтернати); діти, які втратили своїх батьків, та діти, які є сиротами при живих батьках (школа-інтернат з частковим або повним утриманням за рахунок держави дітей, які потребують соціальної допомоги); діти, які потребують корекції розумового чи психічного розвитку (спеціальні школи-інтернати), а також діти, які потребують особливих умов виховання (школи соціальної реабілітації інтернатного типу).

Серед названих вище соціально-педагогічних форм забезпечення умов для всебічного розвитку підростаючого покоління провідна роль (як за кількістю охоплених дітей, так і за педагогічними можливостями) належить школам-інтернатам. Різним аспектам діяльності навчально-виховного процесу в школі-інтернаті присвячені дослідження І. Іванова, Б. Кобзаря, Л. Дробот, Л. Канішевської, А. Наточія, Є. Пустовойтова, В. Слосаренка, Т. Шатохіна, В. Яковенка та інших учених.

У школі-інтернаті створено належні умови для навчально-виховного процесу. Вихователь є головною фігурою у функціонуванні загальноосвітніх спеціалізованих чи спеціальних навчальних закладів з повним чи неповним утриманням за рахунок держави дітей, які потребують соціальної допомоги, у санаторних загальноосвітніх інтернатних закладах і забезпечує такі ділянки роботи: *цілевизначальну*: трансформація загальних цілей і завдань школи на сучасному етапі розвитку суспільства у конкретні завдання класу, проектування особистості учнів; *операційно-організаторську*: планування та реалізація розвивальних, освітніх та виховних завдань, установлення відповідного стилю стосунків у класі, відбір матеріалів для позаурочної діяльності учнів; *матеріально-побутову*: забезпечення учнів навчальними засобами, твердим і м'яким інвентарем, одягом і взуттям, створення затишку в спальнях, контроль за своєчасним і повноцінним харчуванням та дотриманням санітарно-гігієнічних вимог.

Велику увагу приділяють педагоги інтернатних закладів освіти профілактиці ненасилля щодо вихованців. Педагогіка ненасилля – альтернатива педагогіці примусу, що виражається у формулі «Роби так, інакше будеш покараний». Формула ненасилля, як зазначає психолог Ю. Орлов: «Ти можеш і не робити те, що я хочу, ти вільний у своєму рішенні, я не маю наміру карати тебе за невиконання завдань, але виконавши їх – отримаєш нагороду» [2, с. 22]. При невиконанні завдання учнем, педагог повинен бути стриманим, але небайдужим: він створює умови, щоб учень сам переконався у доцільності запропонованих дій і сам виправив поведінку. Як визначити, яку парадигму сповідає педагог? Про це свідчить характер зворотного зв'язку: який емоційний відгук учнів (позитивний чи негативний), який сенс їхніх дій – позбутися неприємностей чи отримати задоволення [2, с. 22].

Педагогіка ненасилля, – стверджує Н. Тарасевич, – не означає невтручання, потурання, використання лише схвалення. У силі залишається принцип, проголошений ще А.С.Макаренком: «Якомога більше вимогливості до особистості і одночасно якомога більше поваги до неї». Виявляти повагу легше, ніж пред'являти вимоги, та володіння гуманістичними технологіями допомагає вихователю усунути захисні реакції вихованця і забезпечити прийняття його вимог. Сама природа шкільного життя, – стверджує Н. Тарасевич, – містить у собі об'єктивні підмурки, що створюють умови протистояння, зіткнення суб'єктів навчально-виховного процесу – педагога і учнів як носіїв власного бачення ситуації, яке відстоюється у зустрічі з проблемою [5, с. 24]. Слід зазначити, що одним із найскладніших наслідків навчально-виховного процесу в інтернатних закладах освіти, є порушення емоційно-вольової сфери учнів. Порушення подібного роду проявляються найчастіше в підвищеній тривожності, емоційній напрузі, психічній втомі, емоційному стресі, підвищеній агресивності, недовірливості, емоційній холодності та ін. Тому в умовах інтернатних закладів освіти педагоги спрямовують свою діяльність на побудову турботливого, сприятливого соціально-виховуючого середовища, де створюються середовище, тобто створюються ефективні умови для реалізації й захисту прав дитини шляхом гармонізації задоволення її особистісних потреб; навчальна та трудова діяльність націлюється на досягнення успіху, що посилює мотивацію саморозвитку особистості, при вивченні різних тем на уроках учителі обов'язково наводять приклади з життя, де діти зможуть використати ті чи інші знання, навчають дітей прийомам самовдосконалення та саморозвитку, розробляють проекти, спрямовані на вирішення проблем, які можуть виникнути у вихованців після закінчення інтернатного закладу.

Найважливішими принципами у роботі з вихованцями інтернатних закладів є: визнання самоцінності кожної дитини; ставлення до неї як до особистості; акцентування уваги школярів на власних позитивних якостях та здобутках; повага до їхніх почуттів та добровільного вибору; демонстрування дорослими позитивних моделей поведінки, дружнього ставлення до всіх учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Год Б. Питання сімейного виховання у педагогічній спадщині викладачів Київської духовної академії (друга половина XIX ст.) / Педагогіка та психологія : Збірник наукових праць / за загальною редакцією академіка І. Ф. Прокопенка, чл.-кор. В. І. Лозової. – С. 132 – 138. – X. : Цифрова друкарня № 1, 2012. – Вип. 42. – 170 с.
2. Орлов Ю. Проблемы ненасилия в педагогике // Педагогика. – 1993. – № 4. – С. 21 – 26.
3. Сімейний кодекс України. Нормативні документи з урахуванням останніх змін в редакції станом на 05.04.2011 р. – Суми : ТОВ «ВВП НОТІС», 2011. – 80 с.
4. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / [ред.-упоряд. І. Зверєва]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
5. Тарасевич Н. У чому сила педагогіки ненасилля? / Н. Тарасевич // Імідж сучасного педагога. – 2002. – № 1 (20). – С. 23 – 26.

Вікторія Кучер,
студентка,

РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет»

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО НАСИЛИЯ В ШКОЛЕ

У статті розглядається специфіка психологічного насильства в освітньому середовищі, зокрема в школі. Висвітлюються проблеми забезпечення психологічної безпеки в освітньому середовищі. Аналізуються основні причини психологічного насильства в школі і його наслідки.

Victoriia Kucher

PARTICULARITIES OF MANIFESTATION OF PSYCHOLOGICAL VIOLENCE AT SCHOOL

The article features the particularities of psychological violence in the educational environment, particularly at school. The article concerns the problem of providing psychological security in educational environment. The basic reasons of psychological violence in schools and its consequences are analyzed.

Одним из ведущих механизмов приобщения современного человека к обществу является образование, которое представляет собой совокупность целей, задач, преимуществ обучения и воспитания подрастающего поколения. В современной психолого-педагогической практике образование исследуется в нескольких аспектах: как система сферы образования, как образовательный процесс и как образовательная деятельность. Образовательная среда представляет собой психолого-педагогическую реальность, содержащую специальные предпосылки для формирования личности, а также воспитательные возможности. Образовательная среда – это понятие, которое в последнее время часто используется при анализе и

исследовании проблем образования. В педагогической психологии условия, при помощи которых осуществляется обучение и воспитание, определяются как образовательная среда.

Инновационные идеи развития образовательной среды фундаментально разрабатываются как в работах отечественных психологов и педагогов (Г. А. Ковалев, В. П. Лебедева, А. Б. Орлов, В. И. Панов, А. В. Петровский, В. В. Рубцов, И. М. Улановская, Б. Д. Эльконин, В. А. Ясвин и др.), так и в работах зарубежных ученых (А. Бандура, К. Левин, К. Роджерс и др.).

Актуальность исследования проблемы психологического насилия в образовательной среде обусловлена, прежде всего, тем обстоятельством, что оно представляет собой универсальную жизненную взаимосвязь процессов обучения и воспитания: все дети в той или иной степени испытывают на себе психологическое насилие. Проблематика психологии насилия охватывает обширную область, наиболее усиленно развивающуюся в мировой и отечественной психологии (Д. Левинсон, Дж. Кобрин, Т. Сафронова, Е. Соколова, И. Баева и др.).

Цель статьи – выявить особенности проявления психологического насилия в школе.

Психологическое насилие – это совершённое действие по отношению к ребёнку, которое может привести к торможению психических процессов и общего развития или определенным образом повлиять на развитие его потенциальных способностей. Важнейшим условием является предоставление психологической безопасности в процессе взаимодействия участников образовательной среды.

Ответственность за психическое здоровье детей лежит именно на взрослых, в том числе, на институтах социализации, которые они возглавляют. Существует несколько главных причин, которые могут привести к применению насилия в системах «ученик-ученик», «учитель-ученик» в образовательной среде школы:

– исторические условия, являющиеся причиной перенесения в наше время педагогических систем воспитания, свойственных для прошлых лет;

– психологическая неустойчивость и непостоянность педагогов, неблагоприятный микроклимат в учительском коллективе;

– профессиональная несостоятельность, проявляющаяся в неумении или нежелании педагога с уважением отнестись к личности и проблемам ребенка, что, в свою очередь, может стать причиной нестандартного поведения.

– профессиональный кризис, который обусловлен синдромом профессионального и эмоционального выгорания, возрастным кризисом [1, с. 353 – 357].

Психологическое насилие вызывает у ребенка эмоциональное напряжение, при этом снижается его самооценка, поскольку проявляется в виде насмешек, присвоения кличек, замечаний и необъективных оценок, унижения в присутствии других детей или взрослых, в отказе от общения в целом. По мнению психологов, испытанное ребёнком насилие влияет на всю его дальнейшую жизнь и приводит к самым неблагоприятным последствиям, которые сводятся к одному – ущерб здоровью ребенка или опасность для его жизни. К негативным последствиям относятся физические травмы, повреждения, острые психические реакции в ответ на любую агрессию. Эти реакции, в основном, могут выражаться в виде возбуждения, желания куда-то убежать, спрятаться, либо в виде глубокой замкнутости, безразличия ко всему, но в обоих случаях ребёнка охватывает страх, тревога, гнев. Среди глубоких и наиболее тяжелых последствий выделяют различные заболевания, личностные и эмоциональные нарушения физического и психического развития и даже тяжелые социальные последствия.

Школьное психологическое насилие не является изолированной от общества проблемой. Ведь это структурный стресс, который провоцируется стрессами повседневной жизни, окружает и взрослого, и ребёнка. Взрослый может уменьшить негативное влияние на ребёнка ситуационного стресса, поэтому ни один случай школьного психологического насилия не должен остаться без внимания и вмешательства психолога. Школьный психолог вносит существенный вклад в решение проблемы насилия над ребенком в школе, оказывая содействие участникам образовательного процесса в виде консультативной, психокоррекционной и профилактической помощи.

Все чаще в последнее время наблюдается определенная тенденция – «зловещее очарование насилия» (по определению А. Гуггенбуля), проникающее в сознание современных школьников [2, с. 220], обретает все более противоправный характер, усиливается не только отсутствием сожаления в связи с совершенным, но и желанием продемонстрировать акты насилия максимальному числу пользователей сети Интернет. Рост насилия в образовательной среде дает толчок к росту научно-педагогического поиска путей эффективной профилактики и педагогической защиты детей, подвергшихся школьному насилию.

Одним из самых опасных и неисправимых последствий насилия над ребенком является увеличивающаяся криминализация поведения. В исследовании Т. В. Кропалевой доказано, что в результате у многих подростков увеличивается возможность развития устойчивых качеств личности: подозрительности, тревожности, напряженности, снижение интеллекта и коммуникативных способностей [3, с. 30]. Это может привести к возрастанию риска ассоциативного и противоправного поведения школьника, как правило,

в неполных, неблагополучных семьях. Психологическое школьное насилие включает в себя: вербальный буллинг (с использованием обидных прозвищ, распространением слухов, особой недоброжелательной интонацией, оскорблением чувства личного достоинства и т.д.), обидные жесты, изоляция жертвы (бойкотирование), вымогательство, порча имущества с целью оказания давления.

Следовательно, школьная тревожность, являясь особенным последствием школьного насилия, отражает неудовлетворенность потребности ребенка в достижениях в разнообразных аспектах жизни в школе (учебная деятельность, отношение учителей, одноклассников) и нарушения в одной из важнейших сторон личностного развития – в самосознании и самооценке ребенка. Она вызывается негативным отношением ребенка со взрослыми и сверстниками. Деятельность психолога, направленная на налаживание и улучшение отношений ребенка с учителями и сверстниками в школьном коллективе, будет являться надежным средством и предотвращения тревожности ребенка, и снижения уровня насилия в образовательной сфере.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анцупов А. Конфликтология : [учебник для вузов] / А. Анцупов, А. Шипилов. – М. : ЮНИТИ. – 2000. – С. 353 – 357.
2. Гуттенбуль А. Зловещее очарование насилия. Профилактика детской агрессивности и жестокости / А. Гуттенбуль. – СПб. : Академический проект, 2000. – 220 с.
3. Кропалева Т. Роль насилия в генезисе противоправного поведения подростков : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Т. Кропалева. – М. : Университет Российской академии образования, 2004. – 130 с.

Антоніна Лахманюк,
студентка,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

АКТИВІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ЗІ СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті окреслені прийоми та методи виховної роботи зі студентами щодо захисту дітей від насильства. Подано конспект виховної години на тему «Рідна країна без насильства».

Antonina Lakhmaniuk

ACTIVATION OF PEDAGOGICAL ACTIVITIES OF FUTURE TEACHERS ON THE FORMATION OF A SAFE LEARNING ENVIRONMENT FOR STUDENTS

The article outlines the ways and methods of educational work with students on protecting children from violence. It contains an abstract of the lesson "Native country without violence".

Тема насильства сьогодні стає все більш актуальною. Світ доносить до суспільства інформацію стосовно даної проблеми з різних факторів: книг, радіо, телебачення, ЗМІ та ін. Відкрите обговорення приводить до формування певних понять і уявлень відносно піднятої теми як у дорослих, так і у дітей. Однак не у всіх формується правильне розуміння, а головне – вміння захистити себе та своїх близьких. Насильство, котре індивіду було заподіяне в дитинстві (у школі, сім'ї тощо), закарбовується у свідомості дитини та негативно впливає на її подальший розвиток, проявляючись в дорослому віці. Хоч ця проблема є міждисциплінарною і широко досліджується науковцями різних галузей, нині вона залишається недостатньо вивченою і потребує пошуку ефективних шляхів запобігання насильства над дітьми у педагогічній сфері.

З окресленої проблеми на увагу заслуговують наступні праці вчених: «Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею» (В. Брижик, Т. Журавель, О. Кочемировська), («Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми» (Т. Вовчок, І. Даниленко, Н. Степура), «Виявлення, попередження і розгляд випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми» (С. Буров, І. Дубініна, Ю. Онишко), «Стать та сексуальність: психологічний ракурс», «Як навчати школярів долати гендерні стереотипи: конспекти занять» (Т. Говорун, О. Кікінежді), «Насильство в школі: аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні» (М. Алексєнко, С. Дубровська, М. Ясеновська), («Я жінка... Я боюся? (Як захиститися від насильства)» (М. Веселовська, Н. Шишлова) та інші. У них окреслені напрями виховної роботи з дітьми щодо захисту їх від насильства, запобігання цьому ганебному явищу.

Метою статті є інформування студентської молоді про явище насильства загалом та причини його виникнення у шкільному середовищі.

Щоб продемонструвати прийоми організації виховних заходів для студентської молоді, а також окреслити важливість їх застосування, пропонуємо виховну годину на тему «Рідна країна без насилля» (захід був проведений для студентів першого курсу факультету іноземних мов ТНПУ імені Володимира Гнатюка у березні 2014 р. під час педагогічної практики (керівник – д.п.н., професор О. М. Кікінежді).

Нами були використані наступні прийоми та методи:

1. *«Мозковий штурм»*. Цей інтерактивний метод дуже часто застосовується, оскільки стимулює мислення учнів у процесі розв'язання певної проблеми. За його допомогою ми з'ясували, що таке насильство і наскільки інформовані студенти з цієї теми. Наголошувалось, що: «Насильство над дітьми та підлітками є комплексною міжнародною проблемою, яка не піддається простому аналізу і не має простих відповідей. Не дивлячись на той факт, що більшість культур та народів визнають проблему насильства над дітьми, в тому числі й сексуального, експлуатації праці неповлітніх, майже щодня ми чуємо про нові випадки насильства над ними. Насильство над дитиною є загальною та тривожною проблемою, яка вимагає особливої уваги та превентивних заходів як на рівні сім'ї, так і на локальному, національному та міжнародному рівні. Зрозуміло, що розумний та ефективний підхід до цієї проблеми включає з покращення якості превентивних засобів та захисних практик, підвищення громадської обізнаності та заохочення до викриття випадків насильства» [4]. Виявлено, що основними джерелами, з яких студенти дізнаються про насильство, є бесіди з вчителями, інформація від батьків, розповіді знайомих, мережа Інтернет (найбільше).

2. *Опрацювання інформаційних карток*, на яких були написані різні види насильства: домашнє, сексуальне, фізичне, гендерне, торгівля «живим» товаром. Студенти мали змогу вдумливо прочитати, а тоді виголосити усій групі свою думку. Таким чином, молодь поповнила свій запас знань з досліджуваної проблеми.

3. *Дискусія*. Прийом стимулює спільне обговорення важливих питань: «Хто може потерпати від насильства?» та «Від кого можна зазнати насильства?». Група встановила, що, як правило, суб'єктами та потерпілими від насильства в сім'ї є: дружина чи чоловік; неповнолітні діти; престарілі батьки, немічні родичі та інваліди. Також відомо, у 90% випадків домашнє насильство коїться за ознакою статі і потерпілими здебільшого є жінки.

Останні політичні події в Україні не змогли не зачепити обговорення і згадати випадки насильства на Євромайдані. 18-річні студенти ділилися вражаючими реальними подіями, почутими від знайомих та друзів. Здебільшого, жертвами Євромайдану ставали молоді люди. Віддзеркалене в таких фактах життя змусило нас замислитися: «Як ми живемо? Як ставимося одне до одного? Що змушує людей бути жорстокими? Чому моральні цінності занепадають?»

Студентам було також запропоновано ознайомитись із документами щодо захисту дітей від насильства, зокрема: Конституцією України (ст. 3, 28, 52); Конвенцією ООН про права дитини; Законом України «Про охорону дитинства»; Наказом МОН «Про вжиття заходів щодо запобігання насильства над дітьми» (2010 р.); Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків» (2005 р.); Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» (2001 р.); Декларацією ООН «Про викорінення насильства щодо жінок» (1993 р.).

Зачитування статей із вищенаведених законів України сприяло глибшій обізнаності студентської молоді з цієї проблеми та підвищенню їхньої правової культури. Наприклад, «Насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини і громадянина...» [3, Р. I, ст. 1].

4. *Гра «Колаж почуттів»* була спрямована на розпізнавання студентами видів насилля за допомогою наочності, показу ілюстрацій з наступними запитаннями:

Який прояв насильства проілюстровано? Хто зазнає насильства? Хто є кривдником? Як діяти потерпілому?

5. *Робота в групах.* Колективне обговорення проблематики насильства над дітьми відбувалось у малих групах, кожній з яких пропонувалось проаналізувати легенду, байку чи наукову довідку. Кожна ситуація містить в собі певний висновок або мораль, котрі потрібно виявити і оголосити. Так, своєрідними моральними сентенціями були такі твердження:

- «Цінуй поради тих, хто тебе любить»;
- «Перед тим, як маєш щось зробити, добре подумай, чи варто»;
- «Будьмо друзні і діймо разом» [1].

6. *Створення інформаційної мачи «Будуємо Україну без насильства».* На дошці розміщена мапа України. Кожен із студентів отримує невеликий кольоровий аркуш у вигляді кола і має завдання: написати можливості, які відкриває для людей життя без насильства (наприклад, можливість кожному розкрити в собі таланти та здібності, бути самим собою, досягти взаєморозуміння з іншими, взаємоповага, взаємопідтримка, толерантність, створити умови зростання дітей у любові, формування позитивного погляду на життя тощо). Після завершення цієї роботи, кожний учасник озвучує свій напис та наклеює коло на мапу.

Мета прийому: стимулювання критичного мислення у студентів, виховання патріотизму, моральності та професійності.

Отож, світ без насильства очима студентської молоді має такі позитивні риси: любов, щастя, дружність, вірність, вихованість, патріотизм, взаємоповага, самосвідомість, взаєморозуміння, взаємодопомога, щедрість, ввічливість, життєрадісність, безкорисливість, почуття власної гідності, гуманність, доброта, милосердя, чесність, справедливість, злагода тощо.

Вважаємо, що використані прийоми були доцільними для розкриття аналізованої проблеми. Вони постають своєрідними інструментами, які:

- допомагають краще збагнути сутність проблеми;
- формують людський характер;
- сприяють активізації дій в колективі;
- допомагають усвідомити себе особистістю;
- стимулюють увагу, мислення та пам'ять;
- розвивають моральні цінності.

Висновки та перспективи подальшого розвитку проблеми. Таким чином, виховна година додала студентам розуміння важливості проблеми насильства та шляхів його попередження. Сподіваємось, що вони усвідомили необхідність допомоги та турботи в колективі як стимулу для побудови міцної держави, оскільки кожен з них – майбутнє нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Діти мають право жити в світі без насильства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://istoria-school4.blogspot.com/2013/01/blog-post.html>.

2. Дубровська Є. Насильство в школі : аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні [Електронний ресурс] / Є. Дубровська, М. Ясеновська, М. Алексєєнко. – Режим доступу : <http://wcu-network.org.ua/public/upload/files/schulNAS111.pdf>.
3. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 № 2789-III.
4. Інформаційно-ресурсний центр «Дитинство без насильства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://childfund.org.ua/irc/irc-news/view/641/>.
5. Черньонков О. Мій улюблений світ без насильства [Електронний ресурс] / О. Черньонков // Основи здоров'я. – 2013. – № 9 (33) вересень. – С. 40–44. – Режим доступу : <http://journal.osnova.com.ua/download/40-33-37923.pdf>.
6. Як навчати школярів долати гендерні стереотипи: конспекти занять : навчально-методичний посібник для загальноосвітніх навчальних закладів / [Т. Говорун, О. Кікінежді, В. Бондаровська та ін.] ; за заг. ред. Т. Говорун. – К. : ФОП Клименко, 2011. – 806 с.

Надія Левус,

канд. психол. н., доцент,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

ЕМОЦІЙНІ ПОРУШЕННЯ В МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ: ЧИННИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ

У статті розглядаються емоційні порушення дітей як негативний стан, що виникає на фоні важковирішуваних особистісних конфліктів. Емпірично доведено, що негативні тенденції в емоційній сфері призводять до зростання тривожності та до появи шкільних страхів, супроводжуються у молодших школярів як фізичною, так і вербальною агресією. Виявлено, що почуття неповноцінності, ворожості, фрустрованості у емоційно неблагополучних дітей проявляються у вигляді автоагресії, особливо, в конфліктних ситуаціях з батьками.

Nadiia Levus

EMOTIONAL DISTURBANCES IN THE EARLY SCHOOL AGE: FACTORS AND FEATURES OF MANIFESTATION

The article outlines the emotional disturbances of children as a negative condition that occurs on the background of difficult-to-solve personal conflicts. It was empirically proved that the negative trends in emotional field lead to increased anxiety and school fears, accompanied by the physical and verbal aggression. It was found out that feelings of inferiority, hostility, and frustration among children appear as autoaggression, especially in conflict with parents.

Проблема емоційного самопочуття дітей у сім'ї й шкільній установі є однією з найактуальніших, оскільки позитивний емоційний стан належить до найважливіших умов розвитку особистості. Висока емоційність дитини, що забарвлює її психічне життя й практичний досвід, становить характерну рису шкільного дитинства [7]. Внутрішнім, суб'єктивним ставленням дитини до світу, до людей, до самого факту власного існування є емоційне світовідчуження [6]. В одних випадках – це радість, повнота життя, згода зі світом і самим собою, відсутність афективності й заглиблення у себе; в інших – надмірна напруженість, стан пригніченості, знижений настрій або, навпаки, виражена агресія.

Емоційний досвід дитини, тобто досвід її переживань, може мати як позитивне, так і негативне забарвлення, що безпосередньо впливає на її актуальне самопочуття. Сучасні наукові дані переконливо показують, що результат позитивно-спрямованого дитячого досвіду: довіра до світу, відкритість, готовність до співробітництва, – забезпечує основу для позитивної самореалізації зростаючої особистості [2; 9]. У психологічній літературі емоційні порушення в дітей розглядаються як негативний стан, що виникає на фоні важковирішуваних особистісних конфліктів (А. Запорожець, А. Захаров) [3; 4]. Інші автори вважають, що порушення емоційного балансу сприяє виникненню емоційних розладів, які в свою чергу, призводять до відхилення в розвитку особистості дитини, до порушення в неї соціальних контактів [5; 8]. Традиційно виділяються три групи факторів, що призводять до виникнення дитячих емоційних порушень: біологічні, психологічні та соціально-психологічні [1]. Психологічні причини: особливості емоційно-вольової сфери дитини, а саме: порушення адекватності її реагування на вплив іззовні, та недоліки у розвитку навичок самоконтролю поведінки.

Емоційні порушення можна умовно поділити на дві групи. В основі розподілу лежать ті сфери життя дитини, де насамперед знаходиться вияв емоційно неблагополуччя. З одного боку, воно може виявлятися у взаєминах з іншими людьми, з іншого – в особливостях внутрішнього світу дитини, складності її переживань. Найбільш вагомими серед емоційних порушень молодших школярів є тривожність, страхи, агресивність. З цією метою нами було проведено дослідження 68 молодших школярів за допомогою тесту шкільної тривожності Б. Філіпса, опитувальника «Агресивність у конфлікті» Т. Партико, а також малюнквого тесту «Дім – дерево – людина» Дж. Бука.

Використання порівняльного, кореляційного та факторного аналізів дало змогу виявити наступні тенденції. Тривожність у школі супроводжується у дітей як фізичною, так і вербальною агресією (рис. 1). Тривожні школярі проявляють нездатність чи невміння застосовувати неагресивну поведінку у конфліктних ситуаціях як з дорослими, так і з дітьми.

Найбільше агресивну поведінку спричиняє страх невідповідності очікуванням оточуючих. Орієнтація на значущість інших в оцінюванні своїх результатів, тривожність з приводу оцінок, які дають навколишні, а також очікування негативного оцінювання, спонукає дитину агресивно реагувати на оточуючих людей, вбачаючи в них причину своїх тривог. Негативні тенденції в емоційній сфері призводять до зростання тривожності та до виникнення шкільних страхів. Натомість шкільна тривожність може спричинити появу труднощів у спілкуванні, які проявляються у ворожості, конфліктності, незахищеності. Підґрунтям цього, як показав малюнок людини, може бути занижена самооцінка, почуття невпевненості у собі, недовіра до себе, зневіра у власні сили, які згодом можуть перерости у фрустрованість та депресивність.

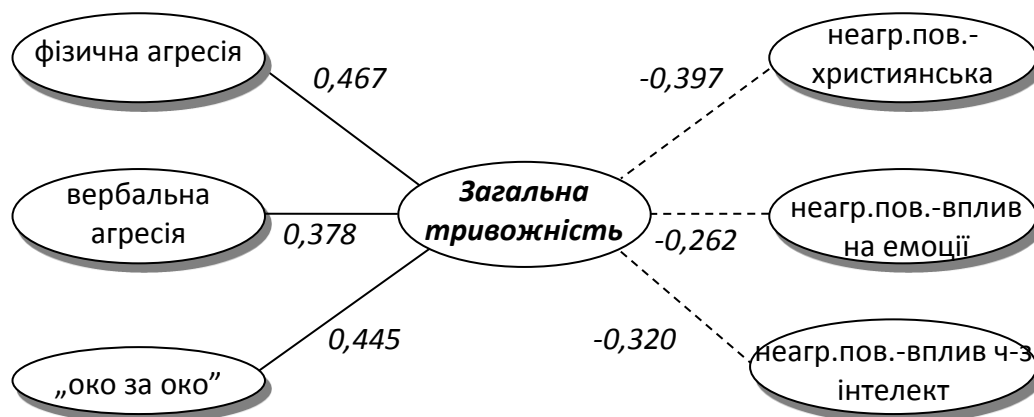

Рис. 1. Кореляції загальної тривожності та поведінки дітей у конфлікті з однолітками

Почуття неповноцінності, ворожості, фрустрованості у емоційно неблагополучних дітей проявляються у вигляді автоагресії, особливо, в конфліктних ситуаціях з батьками (рис. 2). Підлітки стурбовані своїм становищем серед оточуючих, прагнуть зайняти міцну позицію, отримати емоційну підтримку, психологічне тепло, особливо від значимих дорослих і близьких родичів. Фрустрованість цих потреб призводить до втечі від реальності у світ фантазій. Натомість агресивні тенденції, у які могла б вилитися фрустрованість потреби в емоційному теплі, не є надміру високими. Такі діти швидше займають пасивну, споглядальну позицію.

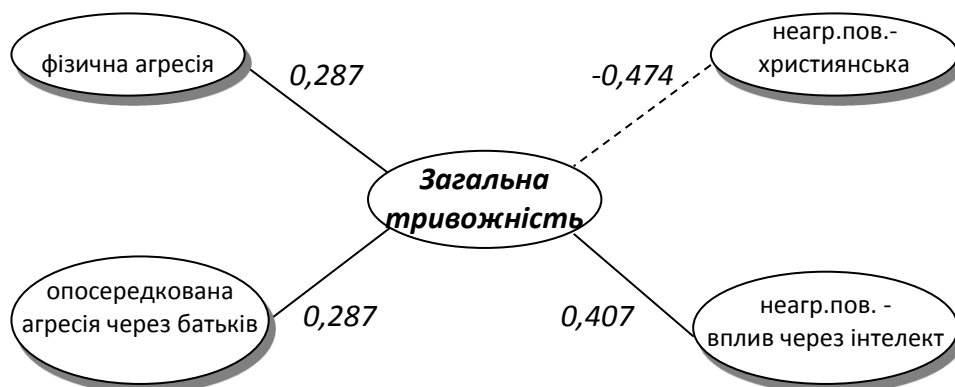

Рис. 2. Кореляції загальної тривожності та поведінки у дітей конфлікті з батьками

Емоційно незахищені діти із заниженою самооцінкою та почуттям неповноцінності в ситуаціях соціальної взаємодії більш впевнено почувуються з дорослими, ніж з однолітками, боячись їх осуду чи насмішок. Ті ситуації, які стосуються оцінювання знань і досягнень, є найбільш стресогенними факторами для цієї категорії дітей (рис. 3).

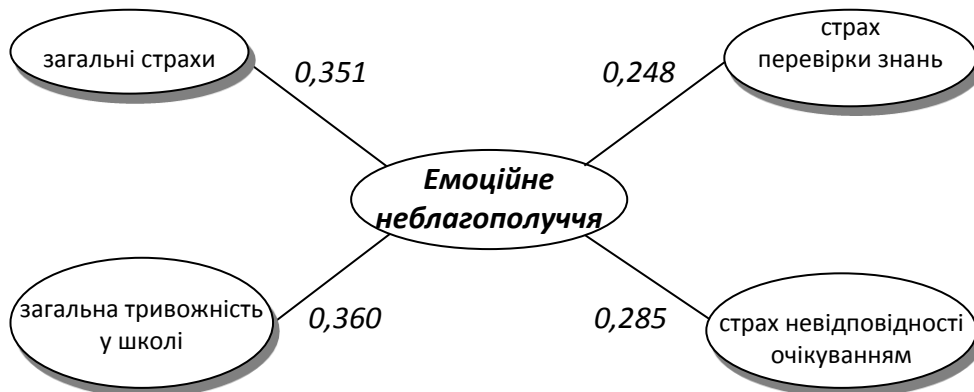

Рис. 3. Кореляції емоційного неблагополуччя дітей за показниками тривожності

У поведінці школярів з високим рівнем емоційних відхилень, значно частіше спостерігається автоагресія, як неможливість виявити вороже ставлення до оточуючих і, таким чином, зняти емоційну напругу, через що потреба у контактах з оточенням обмежується. Відповідно, такі діти прагнуть відмежувати внутрішній простір своєї особистості від зовнішнього втручання. Водночас, ця категорія школярів не вміє застосовувати неагресивні типи поведінки (рис. 4). Отже, можемо зробити висновок, що такі порушення у дітей як агресивність, тривожність, емоційна незахищеність можуть бути спричинені їх невмінням застосовувати конструктивні способи розв'язання конфліктних ситуацій.

Рис. 4. Порівняння показників агресивної-неагресивної поведінки в учнів з високим і низьким рівнем емоційного неблагополуччя

Розглянемо факторний аналіз результатів дітей з підвищеним рівнем порушень в емоційній сфері (на основі результатів тесту «Дім – дерево – людина»). За методом «кам'яного осипу» виокремлено шість факторів.

Перший фактор – «Опосередкована агресивність» – охоплює опосередковану агресію через однолітків та батьків, що супроводжується тривожністю у стосунках із вчителями. Для цих досліджуваних властивим є загальний негативний емоційний фон стосунків із дорослими у школі, який знижує здатність дитини до успішного навчання. Другий фактор – «Шкільна тривожність», до якого входять: загальна тривожність у школі, страх ситуації перевірки знань, страх невідповідності очікуванням оточуючих, низька фізіологічна опірність стресові. Таким чином, найбільш стресогенними факторами для дітей з емоційними порушеннями, є ситуації соціальної взаємодії, особливо якщо вони стосуються оцінювання знань, поведінки, досягнень. Третій фактор – «Фізична агресія щодо однолітків» має наступні показники: фізична агресія, низький рівень неагресивної поведінки християнського типу та неагресивної поведінки через вплив на емоції та логічні докази. Четвертий за вагомістю фактор об'єднав фрустрацію потреби в досягненні успіху, вербальну агресію щодо однолітків, фізичну агресію і агресію типу «око за око» щодо батьків, а також неагресивну поведінку через вплив на інтелект. Як бачимо, пряма агресія в цій групі досліджуваних, займає значно нижчі за вагомістю місця, ніж у попередніх групах. П'ятий фактор стосується показників емоційного неблагополуччя за тестом «ДЦЛ», з якими корелює обернено. Шостий фактор стосується переживання соціального стресу, яке супроводжується емоційним неблагополуччям (виявлене у субтесті «Дерево»). Тобто, емоційний стан дитини, на тлі якого розвиваються її соціальні контакти, є доволі негативним.

Висновки. Як бачимо, розлади у емоційній сфері дітей призводять до зростання тривожності в ситуаціях соціальної взаємодії, яка спричиняє агресію, спрямовану на себе. Ця тенденція може підсилюватися неадекватними вимогами батьків або вчителів.

Таким чином, психокорекційна робота з емоційними порушеннями у молодших школярів повинна ґрунтуватися на наступних засадах:

1) Основним завданням психокорекційної роботи з подолання емоційних порушень в дітей є навчання їх адекватним способам спілкування й поведінки.

2) Неоднакова здатність дітей емоційно передбачати ситуацію доводить необхідність проведення спеціальної корекційної роботи, що дозволяє формувати цю здатність, тим самим готуючи дитину до самостійної діяльності.

3) Важливим, особливо на першому році навчання, є позитивне підкріплення мінімальних досягнень учнів і забезпечення загального доброзичливого тону. Це сприяє попередженню виникнення почуття страху, непевності перед ситуацією оцінювання тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бреслав Г. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве : норма и отклонения / Г. Бреслав. – М. : Просвещение, 1990. – 244 с.
2. Емоційний розвиток дітей / [упоряд. С. Максименко, К. Максименко, О. Плавник] – К. : Знання, 2003. – 267 с.
3. Запорожец А. Особенности агрессивного поведения / А. Запорожец. – М. : Наука, 1991. – 158 с.
4. Захаров А. Как предупредить отклонения в поведении ребенка / А. Захаров. – М. : Просвещение, 1980. – 128 с.
5. Карелина И. Эмоциональные нарушения в дошкольном возрасте и их коррекция [Электронный ресурс] / И. Карелина. – Режим доступа : www.uspu.uag.ru
6. Кряжева Н. Мир детских эмоций / Н. Кряжева. – Л. : Наука, 1991. – 134 с.
7. Социальные отношения и эмоциональный мир ребенка / [под науч.ред. Р. Чумичевой]. – М. : Илекса; Ставрополь : Сервисшкола, 2001. – 234 с.
8. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция / В. Лебединский, О. Никольский, Е. Баенская, М. Либлины. – М. : Наука, 1990. – 231 с.
9. Plutchik R. Emotions in early development : A psychoevolutionary perspective / R. Plutchik // Plutchik R., Kellerman H. (Eds.) Emotion : theory, research and experience. – Vol. 5. – Academic Press, 1990.

Галина Лемко,

канд. пед. н., доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

ВПЛИВ МОБІНГУ НА ОСОБИСТІСНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ

У статті розкрито сутність психологічного насилля та визначено його вплив на особистість дитини.

Halyna Lemko

IMPACT OF MOBBING ON CHILD'S PERSONAL DEVELOPMENT

The article outlines the nature of psychological violence and its influence on the child's personality.

Проблема насилля і жорстокого поводження з дітьми є злободенною в сучасному соціумі. Згідно досліджень міжнародних та вітчизняних громадських організацій, які займаються вивченням цієї проблеми, насилля над дітьми з боку дорослих, як батьків, так і педагогічних працівників, є досить поширеним явищем. Практика показує також зростання агресії у спілкуванні серед однолітків, що виявляється у протиправній поведінці, поширенні таких негативних явищ як: психологічний та моральний тиск, знущання над дітьми, приниження честі і гідності особистості, мобінг, фізичне та сексуальне насилля.

Мобінг як соціально-педагогічна проблема була окреслена ще у 60–80-х роках минулого століття у Швеції, потім у Німеччині, Польщі та інших країнах Європи. Вперше термін «мобінг» використав К. Лоренц у 1958 році для позначення агресивної поведінки деяких тварин по відношенню до інших. Зокрема, мобінгом він назвав ситуацію, коли зграя гусаків атакувала і виганяла лисицю, яка робила спробу нападу на них [2, с. 285]. Поняття «мобінг» (від англ. mob – натовп) означає систематично повторювані психологічні утиски та насилля над особистістю, які вчиняються переважно групою людей [6, с. 12]. Найбільш широко це явище висвітлює польський вчений К. Дамбач у книзі «Мобінг в школі» та німецький К. Колодей у книзі «Мобінг. Психотерор на робочому місці і методи його подолання». В Україні в сучасний період для дослідження певних аспектів даної проблеми слід звертатися до напрацьовань Т. Алексеєнко, Л. Гайнемана, О. Матвійчук, В. Москаленко, М. Робер, І. Філіпова та ін. учених.

Мета статті – охарактеризувати явище мобінгу на його вплив на розвиток підростаючої особистості.

Вчені виокремлюють зовнішні (пов'язані з закономірностями існування колективу) і внутрішні (зумовлені індивідуальними особливостями жертви) причини мобінгу. Зокрема, мобінг зумовлюється розподілом статусів в колективі, відсутністю психологічних механізмів захисту у жертви, низьким культурним і моральним рівнем розвитку групи, відсутністю реально діючого правового захисту. Особливістю типової жертви мобінгу є, здебільшого, відмінність її за зовнішніми або внутрішніми ознаками від оточення. Жертвами мобінгу стають як аутсайдери колективів, так і найбільш яскраві, сильні особистості, що зумовлюється їх інакшістю. Яскравими прикладами мобінгу, відтвореними на екранах телебачення можуть бути такі фільми, як: «Чучело», «Клас», «Школа» [6, с. 14].

Потенційним жертвам мобінгу характерні наступні риси і особливості: знижений фон настрою, побоювання за себе, боязкість, замкнутість, невпевненість у собі, нерішучість, соціальна некомпетентність – невміння поводитись в колективі, довге переживання невдач, сумніви у своїх діях, пасивна роль у конфліктах, беззахисність, фізична, моральна або соціальна несхожість на більшість однолітків, хворобливість і фізична слабкість, занижена самооцінка, підвищена тривожність тощо. Особа з цими рисами і особливостями має потенційну можливість стати жертвою. Її беззахисність проявляється, перш за все, у спілкуванні з однолітками: дитина не може «дати відсіч», відповісти на образу, плаче, не знаходить у відповідь потрібних слів, гірко переживає приниження, стає замкнутою [4].

Замкнутість – це порушення особистісного розвитку, що проявляється у відстороненні від товариства інших людей унаслідок послаблення емоційного зв'язку з оточенням. Ознаки замкнутості: уникнення товариства інших людей, сором'язливість, емоційна холодність, пригнічений настрій, підозрливість, недовіра до людей.

У процесі формування особистості та її адаптації до соціуму бере участь велика кількість факторів, але найвагомими в ранньому дитинстві вважається сім'я та однолітки. Однією з основних причин формування особистісних якостей, притаманних жертвам мобінгу, при певних умовах, є десоціалізація індивіда в сім'ї. Зокрема, негативний вплив сім'ї на соціалізацію особистості здійснюється за певних умов: неблагополуччя родини, негативного психологічного клімату в сім'ї, споживчого ставлення до дитини, відсутність любові та інтересу до життя власних дітей, авторитарного стилю виховання з боку батьків тощо [1, с. 106].

Мобінг як явище, котре виникає в малих соціальних групах, негативно впливає на соціалізацію жертви. Наслідками соціальної дезадаптації є соціальна ізоляція індивіда, втрата соціального статусу, руйнування або ж затримка формування сфер, в яких здійснюється становлення особистості (діяльність, спілкування, самосвідомість). Тривожність, яка виникає як емоційна реакція індивіда на насильство, безпосередньо спрямована на знищення його самоідентифікації та почуття самоповаги, оскільки понижується вплив захисних механізмів, підвищується ймовірність психічних розладів, в першу чергу, фобій, депресій, неврозів; в другу – розладів поведінки, яка може стати адиктивною, антисоціальною, суїцидальною, конформістською, фанатичною, аутичною. Подолання дискомфортного психологічного стану може проявлятися в різного роду адикціях (залежностях): алкогольній, тютюновій, наркотичній, психологічній тощо [3]. Наслідком асоціального стилю життя є порушення механізму соціальної адаптації, деградація людини, загострення психічних і соматичних захворювань. Вищезгадані залежності можуть залишатися і після виходу індивіда з категорії жертви та впливати на особисте, професійне, соціальне життя в майбутньому.

Поширеним наслідком десоціалізації жертви мобінгу є асоціальна поведінка (крайньою її формою – кримінальна). Закономірним результатом насилля є наступний причинно-наслідковий зв'язок: «Жертви, по відношенню до яких проявляється агресія, самі стають агресорами». Згідно з численними дослідженнями психологів, більшість маніяків – це люди, над якими в дитинстві знущалися. Таким чином, одним з негативних наслідків мобінгу для соціуму є перехід особи з категорії жертви в категорію агресора та їх схильність до кримінальної поведінки.

Іншою формою відхилення в поведінці неповнолітніх є конформність (з метою соціальної адаптації), наслідком якої є приглушення проявів власної індивідуальності. Конформність – це пристосування, слідування чужій думці, свідомо розраховане на те, щоб не створювати собі зайвих труднощів у спілкуванні та взаємодії з іншими [3]. Часто відхилення виникає через страх виділитися або привернути увагу до своєї особи – щоб знову не принижували. Особа, намагаючись ставити на перше місце інтереси інших людей, не реалізовує свої потреби і власну індивідуальність, поступається інтересами та переконаннями.

Одним з відхилень, які можуть слугувати причинами і наслідками мобінгу, є аутична поведінка індивіда – свідоме позбавлення себе від спілкування з колективом. Це відбувається тоді, коли жертва приходиться до висновку: «Усі люди злі, бо не люблять мене, а я добра і тому я не повинна спілкуватися з ними». Індивід виявляє своєрідний нарцисизм, егоїзм, який допомагає йому справлятися з психологічними проблемами, що виникають внаслідок мобінгу (заниженою самооцінкою, тривогою, страхом тощо). Внаслідок аутичного відхилення дитина втрачає довіру до навколишнього світу, приховує свої переживання від оточуючих.

Найбільш небезпечним наслідком мобінгу є поява суїцидальних думок або намірів. І хоча це явище не масове, а скоріш за все, одиничне, але заслуговує уваги дорослих, оскільки мова йде про найвищу цінність – життя дитини. Жертва, яка вважає себе нікому непотрібною, страждає, і якщо ці страждання, тривога і страх досягають критичної точки – втрачається сенс життя. Намагаючись зупинити болючі переживання, у індивіда можлива поява суїцидальних думок, парасуїциду, що є «криком про допомогу». Якщо вчасно не надати психологічної допомоги, то можливий акт самогубства, що є найжахливішим наслідком мобінгу.

Певні наслідки має мобінг і у спілкуванні: руйнування комунікативних вмій, боязнь та відсутність бажання спілкування з іншими людьми, індивідуалістичне або прагматичне сприйняття групи. Крайньою формою руйнування комунікативних навичок є втрата здатності логічно пов'язувати між собою слова і повідомляти інформацію. У цьому випадку жертва настільки «заяжана» тим, що її слова знову викличуть кепкування чи критику, що вона не може говорити чітко і ясно. Інколи про таких дітей кажуть, що вони «заїкаються». Найгіршим випадком такого відхилення є порушення мовлення: мова стає нерозбірливою.

Коли у дитини поєднуються тривога, страх і втрата здатності до повноцінного спілкування, то може виникнути страх спілкування з однолітками в шкільному середовищі. У жертви мобінгу на основі емоційного дискомфорту, який вона відчуває у власному класі, зникає бажання відвідувати заняття. Учень/учениця прогулює школу, або ж, посилаючись на неіснуючі хвороби, перестає її відвідувати. Можна стверджувати, що така поширена педагогічна проблема, як прогулювання уроків дітьми, може бути результатом не лише відсутності бажання навчатись чи непорозуміння з педагогами, але й прямим наслідком третирувань в школі. Аналізуючи причини невідвідування школи учнями, завжди потрібно перевіряти усі можливі варіанти [5, с. 84].

Таким чином, можна стверджувати, що наслідки мобінгу в сфері спілкування включають порушення комунікативних здібностей (крайнім випадком є розлади мовлення), страх спілкування з людьми та недовіра до них, страх спілкування з однолітками. Все це призводить до зменшення продуктивності навчальної діяльності учнів, зниження їх академічної успішності, втрати енергії та зусиль індивіда на свій захист від агресії групи і переживання конфліктних ситуацій.

Учені виявили також і позитивне значення мобінгу для діяльності індивіда, яке полягає в його впливові на мотивацію діяльності. Жертви мобінгу, відчуваючи свою неповноцінність, намагаються досягти успіху в певному виді діяльності для того, щоб: по-перше, підвищити власну самооцінку, по-друге, довести оточуючим, що не є гірші, а, можливо, і кращі за них. Це може проявлятися в інтелектуальних, спортивних, мистецьких досягненнях тощо. Досить показовими фактами є біографії А. Шварценегера і В. Кличка. Видатний актор в дитинстві страждав від комплексу неповноцінності, який був наслідком знущань рідних над ним. Відомий боксер зазнавав знущань з боку однокласників. Сьогодні обидвоє – люди, котрі здобули світову славу і визнання. Звідси випливає, що мобінг, в окремих випадках, може породжувати сильну мотивацію до успіху.

Таким чином, можна стверджувати, що в сфері діяльності мобінг має як негативні: зменшення активної діяльності індивіда та зниження її ефективності (зниження успішності, втрата доходів), так і позитивні наслідки: підвищення мотивації до успіху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дуткевич Т. Вікова і педагогічна психологія (курс лекцій та практикум): [навчальний посібник] / Т. Дуткевич, В. Яцюк. – Кам'янець-Подільський: Друк ПП Буйницький О. А., 2006. – 208 с.
2. Колодей К. Моббинг / К. Колодей; [пер. с нем.]. – Х.: Изд-во Гуманитарный центр, 2007. – 368 с.
3. Колошин В. Конформізм: сутність, причини, наслідки, шляхи подолання / В. Колошин // Практична психологія і соціальна робота. – 2007. – № 3.
4. Філіпова І. Мобінг як психолого-педагогічна проблема / І. Філіпова, О. Матвійчук // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 2. – С. 74–75.
5. Шендеровський К. Управління соціальною роботою з дітьми та молоддю. Менеджмент соціальної служби: Навч.-метод. зб. для спеціаліста з соціальної роботи системи центрів ССДМ м. Києва / К. Шендеровський. – К.: УШСД, 2002. – 116 с.
6. Явища мобінгу та булінгу в стосунках групи і особистості / Т. Алексєнко // Шлях освіти: науково-методичний журнал. – 2012. – № 2. – С. 12–16.

Аліна Луб'янова,
асистент,
Бердянський державний
педагогічний університет

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті йдеться про необхідність та важливість захисту прав дитини у сучасному соціумі. З метою виявлення рівня навчально-методичного забезпечення з правового виховання, зокрема, ознайомлення дітей дошкільного віку з їх правами та засобами їх відстоювання, здійснюється аналіз програмних документів дошкільних освітніх установ.

Alina Lubianova

PROTECTION OF PRE-SCHOOL AGE CHILDREN'S RIGHTS AS A SOCIAL AND EDUCATIONAL PROBLEM

The article highlights the need and importance of protection of children's rights in modern society. In order to identify the level of training and methodological support of legal education, the analysis of programmatic documents of pre-school educational institutions is carried out.

Захист прав та інтересів дитини є одним із найважливіших завдань української держави, адже ставлення до дітей, їхніх прав і свобод, повага до їхньої людської гідності якнайточніше відображають рівень гуманності й цивілізованості суспільства. Світові стандарти у галузі дотримання прав дитини, що формувалися протягом багатьох десятиліть, закріплені у кількох важливих міжнародних документах, як-от: Декларація прав дитини (1959) та Конвенція ООН про права дитини (1989).

Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини 27 лютого 1991 року. Таким чином, наша держава визнала, що діти є особливо вразливою групою з огляду на їх вік, психічний і фізичний розвиток, і що вони потребують спеціального постійного догляду та захисту, а також узяла на себе низку зобов'язань у рамках Конвенції, здійснити реформування законодавства, відповідно до міжнародних стандартів [4]. Одним із напрямків захисту прав дитини є ознайомлення їх з власними правами та засобами правомірного та толерантного їх відстоювання. Ця робота повинна розпочинатися ще з дошкільного закладу.

Забезпечення прав дитини є багаторівневою проблемою, від глобального міжнародного масштабу до конкретного навчального закладу і конкретної сім'ї. Ефективність виконання положень Конвенції про права дитини багато у чому залежить від рівня кваліфікації, потенційних можливостей педагогів та батьків, випереджувачого науково-методичного забезпечення цього процесу. Проте, за результатами опитування дорослих зазначених категорій, було з'ясовано, що рівень їхньої обізнаності з цього питання знаходиться на недостатньому рівні, що викликає певне занепокоєння. Основні труднощі, з якими стикаються батьки та педагоги – це ознайомлення та роз'яснення дітям їхніх прав, свобод і обов'язків.

У Базовому компоненті – Державному стандарті дошкільної освіти України вказується на те, що дитина дошкільного віку повинна «орієнтуватися у своїх основних правах і обов'язках, усвідомлювати їх значення та відмінності». У документі наголошується на необхідності привчати дітей дошкільного віку слідувати правилам і нормам поведінки, формувати у них особистісні якості, що є фундаментом їхньої правової компетентності [1]. Окрім аналізу Базового компонента дошкільної освіти, нами було проаналізовано низку чинних на сьогодні програм розвитку дітей дошкільного віку. У цих програмах ключовими темами є: «Дитина в дошкільні роки», «Впевнений старт», «Дитина», як передумови успішного формування правової культури із входженням підростаючого покоління в соціум [3; 4]. У програмі «Українське дошкільля» в окремому підрозділі наголошується на необхідності надання знань дітям про закони держави, інформування їх з актуальних питань права; формування знань про власні соціальні права та обов'язки, які вона має виконувати у процесі своєї життєдіяльності; формування умінь накопичувати правові знання, правову інформацію про несприйняття норм протиправної поведінки, переконання у необхідності дотримання правових норм; розвивати практичні вміння застосовувати соціально-правові знання, вміння дотримуватися правил та виконання обов'язків; наявність уявлень про основні показники дотримання прав людини тощо; подолання в правовій свідомості хибних уявлень, негативних навичок і звичок поведінки [7].

Відомі також авторські програми та методичні рекомендації з надання дітям правових знань. Це «Програма і методичні рекомендації з правового виховання дітей дошкільного віку «Я – маленька людина» (2005 р.), «Правова абетка для старших дошкільників» (2005 р.). Головною метою зазначених програм, за визначенням авторів, є сприяння формуванню гуманної та законслухняної особистості на основі засвоєння нею власних прав і свобод, виховання поваги до прав і свобод інших людей, а також відповідального ставлення до виконання власних обов'язків.

Планується спеціальна робота щодо ознайомлення дошкільників з правами дитини за всіма зазначеними вище програмами, основою якої є положення Конвенції ООН про права дитини [5; 6]. Аналіз

фахових періодичних видань, як-от: «Дошкільне виховання», «Палітра педагога» та ін., засвідчив розробку методичних рекомендацій для працівників ДНЗ (конспекти занять, бесід, розваг, консультацій, дидактичних ігор тощо). Ознайомлення дошкільників з правами дитини повинно здійснюватися з урахуванням вікових особливостей дітей, особливостями їхнього сприймання соціального світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базовий компонент дошкільної освіти / під наук. ред. дійсн. члена НАПН України, проф., д-ра пед. наук. А. Богуш – К. : Видавництво, 2012. – 26 с.
2. Дитина в дошкільні роки : комплексна додаткова освітня програма / автор. колектив; під наук. ред. К. Крутій. – Запоріжжя : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2011. – 188 с.
3. Дитина : програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років / під наук. ред. : О. Проскура, Л. Кочина, В. Кузьменко, Н. Кудикіна. – К. : КМПУ імені Б. Грінченка, 2012. – 498 с.
4. Дитинство в Україні : права, гарантії, захист : [збірник документів]. – К. : Світлиця, 1998. – Ч. 2. – 292 с.
5. Правова абетка для старших дошкільників / В. Дубровський, О. Червинська. – Х. : Веста : Видавництво «Ранок», 2005. – 64 с.
6. Програма і методичні рекомендації з правового виховання дітей дошкільного віку «Я – маленька людина» / [укл. М. Конько, Т. Шумей, З. Петрушина]. – Запоріжжя : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2005. – 80 с.
7. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкільля» / [О. Білан, Л. Возна, О. Максименко та ін.]. – Тернопіль : Мандрівець, 2013. – 264 с.

Ольга Максимович,
канд. пед. н., доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

НАСИЛЬСТВО ТА ЙОГО ПРОЯВИ У ВИХОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ШКОЛИ

У статті розкривається розуміння поняття виховного середовища школи. Наведені результати досліджень щодо фактів насилля серед дітей в навчальному закладі. Виокремлено напрямки роботи в школі з попередження насилля у навчально-виховному процесі.

Olha Maksymovych

VIOLENCE AND ITS MANIFESTATIONS IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article provides understanding of the concept of educational environment in school. The results of survey of the facts of violence among children are demonstrated. Directions of work in schools to prevent violence are determined.

Поняття «середовище» розглядають у єдності наступних складових: інститути соціалізації, консолідоване коло осіб, що є оточенням особистості, сутність поняття «ми» та розмаїття біосоціального «поля» впливів, які визначають різні варіанти розвитку підростаючої людини. Саме зсередини середовище впливає на особистість, здійснюється формування її рис, що зможуть у ньому виявитися. Тому, власне, виховне (освітнє) середовище школи здійснює соціалізуючий, виховний та освітній впливи на розвиток особистості учня, формування його громадянської свідомості. Як критеріальний показник середовища, розглядається наявність чи відсутність у ньому умов і можливостей для розвитку активності (чи пасивності) дитини та її особистісної волі (чи залежності) [1, с. 145].

Виховне середовище школи є компонентом виховної системи, оскільки це педагогічно цілеспрямоване організоване середовище, яке оточує дитину і постійно впливає на неї. Науковці розглядають три варіанти визначення виховного середовища. Так, Л. Новікова вважає його педагогічно цілеспрямованим організованим середовищем, що оточує дитину і постійно впливає на неї. Ю. Мануйлов зазначає, що виховне середовище є частиною оточуючого середовища, у якому існує педагогічно сформований спосіб життя, проте цей підхід недооцінює суб'єктивну роль дитини. Вчений Д. Григор'єв стверджує, що це динамічна мережа взаємопов'язаних педагогічних подій, які створюються соціальними суб'єктами різного рівня (колективні та індивідуальні) та є умовою особистісного розвитку і дорослих і дітей [2, с. 24; 3, с. 67].

Буденною реальністю для багатьох людей в усьому світі стала агресія, насильство в школі. Зауважимо, що агресія у школі – це не просто якась явище, воно певною мірою неунікнене, оскільки в школі є також своя ієрархія. Тому силою обставин у навчальному закладі агресія стає немовби природною.

Міністерство освіти і науки України вживає заходи щодо попередження насильства над дітьми. Про це ще йшлося у наказі відомства «Про вжиття заходів щодо запобігання насильству над дітьми» від 01.02.2010 року. Зокрема зазначалося, що Всеукраїнською громадською організацією «Жіночий консорціум України» за підтримки Міністерства освіти і науки України в 2009 році у навчальних закладах Вінницької,

Кіровоградської, Київської та Черкаської областей було проведено дослідження «Насильство в школі: проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі в її розв'язанні». Більше того, у цьому документі зазначається, що всі виявлені у процесі дослідження проблеми мають системний характер, майже не залежать від територіального чинника і підтверджують, що школа не тільки відіграє важливу роль у житті дітей як середовище основної соціалізації, а й виступає місцем, де діти найчастіше у своєму житті зустрічаються з насильством.

Проаналізуємо причини виникнення насильства у школах і шляхи його запобігання. Результати дослідження свідчать, що форми насильства можуть бути різними – це і фізичне, і вербальне насилля. Переважають, як правило, образи, жести, використання образливих прізвиськ, побиття, приниження, копняки, запотиличники, псування майна іншої особи, позбавлення їжі та грошей, неприємні дотики до тіла, бойкот тощо. Це може доходити до переслідування, знущання, онлайн погроз, що має негативний вплив на школяра та його успішність. Причому 95% педагогів підтверджують наявність проблеми насильства серед школярів.

Чому виникає насильство? Мабуть, насамперед, через недостатнє розуміння суспільством насилля як соціальної проблеми, низьку правову грамотність населення, недосконалість законодавства, демонстрацію насильства у засобах масової інформації тощо.

Що стосується школи, то соціальний світ школи, хочемо ми цього чи ні, не відрізняється суттєво від, наприклад, ринку зайнятості чи інших сфер життя. У ньому стикаються різні особистості, різні інтереси, виникають конфлікти і народжується дружба.

Найчастіше насильство до дітей чинять: інші діти (95%), батьки (68%) та дорослі, які працюють із ними (39%); від 24 до 37% дітей зазнають насильства дома, на вулиці, в школі (від практично щоденного до декількох раз на місяць). Ствердно відповіли про те, що зазнають насильства в школі 65% дівчат та 50% хлопців у віці 9–11 років; 84% дівчат та 70% хлопців у віці 12–14 років; 56% дівчат та 51% хлопців у віці 15–16 років [4]. Що стосується насильства у початковій школі, то воно має, скоріш за все, фізичні форми, воно дуже пряме: діти б'ються, тобто йдеться про фізичні знущання, або ображають один одного, глузують. Однак, з дорослішанням, серед підлітків спостерігаються більш різноманітні форми насильства, які пов'язані з їхнім психологічним розвитком, тому і знущання набувають інших форм.

На виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.12.2010 року №2154-р «Про затвердження плану заходів з проведення Національної кампанії «Стоп насильству!» на період до 2015 року, відповідного наказу Міністерства освіти і науки України від 30.12.2010 року №1312 та з метою попередження проявів жорстокості та насильства у дитячому середовищі, в рамках профілактики проявів насильства і жорстокості у загальноосвітніх навчальних закладах потрібно проводити відповідну роботу з вчителями, учнями та їхніми батьками.

На жаль, це проблема не тільки України. У Польщі, час від часу, ЗМІ повідомляють про особливо різкі приклади агресивної поведінки учнів у школі. Поліційна статистика показує, що в першій половині 2012 року у польських школах зареєстровано більше злочинів, ніж за весь 2007 рік. Упродовж двох років кількість розбоїв зросла на 93%, кількість бійок і побиттів – майже на половину. Цього стало досить, щоб у рамках урядової програми «Безпечна школа» Міністерство національної освіти Польщі вирішило створити коаліцію з громадськими організаціями, діяльність якої спрямована на створення безпеки учнів, захисту та зміцнення їхніх прав і свобод, попередження булінгу [5].

Ми погоджуємося з думкою Алехандро Кастро Сантандера – члена міжнародної правозахисної організації, що стежить за рівнем насильства в школах, що в Україні лише в останні роки почалися дослідження проблеми насильства в школах. І дійсно, воно не стільки зростає, скільки суттєво змінюються його різновиди, їх стає більше. Зокрема, слід брати до уваги також кібер-насильство над неповнолітніми.

На нашу думку, знущання в школах є одним із найнебезпечніших видів насильства. Якщо діти потрапляють в такі ситуації кілька разів – це свідчить про те, що школи потребують радикальних змін. Сьогодні існують три способи попередження шкільного насильства, які потрібно застосовувати [6]. Перший спосіб: загальні застереження до всіх учнів, емоційне та соціальне виховання. Учні можуть бути агресивними за різних причин: комусь учитель ставить кращі оцінки, чийсь батьки багатші тощо. Насильство не стається лише в класі. Воно може бути поза межами школи, бо навіть найближчі друзі між собою граються: хто сильніший, хто перший тощо. Щонайменше третина українських школярів були жертвами цькування з боку однолітків [7]. Також може спостерігатися побиття старшокласниками молодших учнів, їх залякування і шантаж.

Друге застереження стосується учнів «групи ризику». Дитина бачить несправедливе поводження навколо, і сама теж починає так само поводитися. Сприяє агресивній поведінці і телебачення. Дитина, чії батьки працюють, приходять після школи і включає телевизор – а що там? Також у групу ризику входять учні, які почуваються «білою вороною» у класі, вони стають сумними, замкнутими, починають гірше навчатись тощо.

І третє – діти, в свою чергу, також провокують вчителів. Нерідко буває, що вчитель «зривається». У цій групі є і жертви, і кривдники. Спостерігаються: побиття вчителями учнів (вчителі дають підзатильники, тягнуть за вуха, б'ють по голові та пальцях лінійками, указками, книжками тощо), сексуальне (порушення статевої недоторканості й статевої свободи, розбещення неповнолітніх); приниження (вчителі перекручують прізвища, розголошують особисту інформацію про них, кричать на учнів, дають неприємні прізвиська, ображають (вчителі вживають нецензурну лексику, називають дітей «дебілами», «придурками», «козлами», «негідниками», «недоумками», «ідіотами» тощо), зневажають фізіологічні потреби учнів (наприклад, не випускають учнів в туалет під час уроків, ігнорують їхнє погане самопочуття, затримують на перервах). І хоча цей відсоток педагогів є незначним, проте, ми стаємо свідками суттєвих проявів насильства над дітьми, що підтверджують повідомлення, які, на жаль, почастишали у ЗМІ.

Тому явище жорстокого поводження з учнями потрібно обговорювати, щоб його зупинити, але для більшості шкіл тема насильства залишається «табу». Якщо подібний випадок трапляється, то про нього намагаються не розголошувати. І стосується це насильства не лише фізичного. Вчителі ділять клас на улюбленців і порушників дисципліни. Дітей із проблемами в поведінці та навчанні просто ігнорують, садять на останню парту, занижують оцінки, обзивають бовдурами. Через це учні ще більше втрачають інтерес до навчання, – про це може розповісти не одна мама чи батько [8]. Можна посперечатися щодо того, чи є подібна поведінка педагога насильством. Але ж недарма кажуть: «Як ви човен назвете, так він і попливе...». До того ж, психологи відносять приниження особистості саме до морального насильства. Напевне, дехто з нас може впізнати себе у такій ситуації: підґрунтям насильства в класі може бути боротьба за лідерство у класі. За словами одного з батьків, вчитель розпочав справжнє цькування учня, заручившись підтримкою його однокласників. І хоча ні про яке рукоприкладство не йшлося, але учитель... Утім, не дай Бог потрапити у таку ситуацію дитині та її батькам.

Звичайно, можна зауважити: сучасні діти, а особливо підлітки, далеко не янголи: можуть довести до нервового зриву і стану афекту, коли вчитель не контролює своїх дій. Але часто подібне ставлення до педагога йде з родини, коли батьки зневажливо ставляться до вчителя, таким чином провокуючи своїх дітей наслідувати їх. Тому держава також повинна захистити вчителя нормативними документами, утвердити, на нашу думку, своєрідний статут взаємодії «вчитель–учень» на законодавчому рівні. Ідея стосунків «за статутом» між учителями, учнями та батьками, за прикладом інших країн, може забезпечити можливість «мирової» угоди між сторонами ще на етапі виникнення шкільних непорозумінь [6]. Тож сьогодні ми радимо вчителям спостерігати за школярами в їхньому середовищі, працювати разом з батьками дітей і дбати про свій статус педагога.

Зазначимо, що у рамках проекту «Попередження насильства над дітьми в школі» для поширення інформації про можливості системної тренінгової роботи з дітьми, батьками та педагогами задля запобіганню насильства над дітьми у школі, підготовлено навчально-методичний посібник «Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в школі», оскільки актуальною проблемою насильства над дітьми вважають 82% від загального числа опитаних педагогів, 8% – заперечили актуальність цієї проблеми, ще 9% – не визначились із своєю позицією [9, с. 9]. Нормативними документами МОН і регіональними управліннями освіти і науки передбачено низку заходів з метою попередження проявів жорстокості і насильства та забезпечення прав неповнолітніх у навчальних закладах, зокрема: вся відповідальність щодо забезпечення захисту дітей від будь-яких форм фізичного або психічного насильства покладається на керівників навчальних закладів, дотримуватися вимог законодавства, насамперед, Конвенції ООН про права дитини.

Підсумовуючи вищесказане, вважаємо за доцільне збільшити у закладах освіти кількість психологічних факультативних занять з психології та тренінгів із формування соціальних навичок ненасильницької поведінки у дітей; збільшити кількість спортивних змагань командного типу для дітей та підлітків, що сприятиме нейтралізації їх гіперактивності та зняття агресії; залучати органи учнівського самоврядування та батьківської громадськості до профілактичної роботи щодо подолання шкільного булінгу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Максимович О. Виховне середовище школи як інтегрований чинник впливу на соціальне становлення та розвиток учнівської молоді / О. Максимович. – Джерела. – 2009. – № 1 – 2. – С. 143 – 151.
2. Сторова І. Методика виховної роботи : [методичний посібник] / І. Егорова. – Івано-Франківськ, 2006. – 92 с.
3. Сорока Г. Організація виховної роботи : планування, аналіз, методичне забезпечення / Г. Сорока. – Х. : «Основа», 2006. – 128 с.
4. МОН занепокоєно станом насилля над дітьми [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://skvschool2.ucoz.ru/news/mon_zanepokoeno_stanom_nasillja_nad_ditmi/2010-02-03-156.
5. Насилля у школі та в родині [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.polradio.pl/5/135/Artykul/121168>, Насилля-у-школі-та-в-родині.

6. Насильство в школі: як запобігти трагедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.euronews.com/2013/03/01/violence-in-schools-the-dread-of-cyber-bullying>.
7. Насильство в українських школах. Звідки у дітей агресія? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24328062.html>.
8. Насилля у школі: хто кого переможе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vn.20minut.ua/Podii/93316>.
9. Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в школі: [навчально-методичний посібник]. – К., 2013. – 96 с.

Наталія Матвеєва,
канд. пед. н., доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

ЛЮБОВ ДО ДІТЕЙ ЯК ПЕДАГОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

Автор наголошує на необхідності мудрої педагогічної любові як важливої умови всебічного розвитку школярів, любові педагога до вихованців як показника його загального, культурного та професійного рівня.

Nataliia Matvieieva

LOVE TO CHILDREN AS A PEDAGOGICAL CATEGORY

The author stresses the need of a wise teacher's love as an important condition for the comprehensive development of students, teacher's love to students as an indicator of his/her general, cultural and professional level.

«Якщо учитель має лише любов до справи,
він буде хорошим учителем.
Якщо учитель має лише любов до учня,
як батько й мати, він буде кращим того учителя,
котрий прочитав усі книги, але не має любові ні до справи, ні до учнів.
Якщо учитель поєднує в собі любов до справи та учнів –
він досконалий Вчитель...»

Лев Толстой

Сьогодні суспільство покладає на учителя особливу відповідальність – управління процесом творення особистості. І це зрозуміло, позаяк його діяльність орієнтована на формування людини, чия активність розгорнеться завтра, в інших умовах, які передбачити і спрогнозувати треба вже сьогодні.

Професія учителя вимагає всебічних знань, безмежної душевної щедрості, мудрої любові до дітей. Тільки за умови щоденної віддачі себе дітям з радістю, можна залучити їх до поповнення знань, заохотити до праці, передати глибоку віру в перемогу загальнолюдських цінностей та закласти в дитячих душах непорушну основу моральності. Отже, саме педагогу належить ключова роль як в освіті, так і в будівництві всього майбутнього нашої держави. Про це наголошено й в основних нормативних документах про освіту. Так, зокрема Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті визначає підготовку педагогічних кадрів у нашій країні як одне з основних завдань модернізації освіти, провідний принцип державної освітньої політики. Важливо, що державна політика в галузі підготовки педагогічних кадрів спрямовується на удосконалення професійного відбору та підготовки молоді, створення необхідних умов для формування готовності до вибору професії. При цьому, як відомо, до учителя висувається низка вимог, наявність яких слугує ефективній педагогічній діяльності як окремо взятого педагога, так і всього педагогічного колективу школи.

Ми звертаємося сьогодні до проблеми гуманних відносин між учителем та його вихованцями; до питання високого професійного, культурного, методичного й загального рівня педагогів. Це можна пояснити тим, що на часі – перегляд підходів до навчально-виховного процесу школи, позиції і ролі учителя, створення комфортного середовища для розвитку гармонійної особистості. Саме учитель своєю діяльністю, власним прикладом закладає те підґрунтя, яке надалі або дає розвиватись його вихованцям, або ж, навпаки, гальмує цей процес. А тому, сучасний педагог повинен бути людиною яскравою, неповторною, носієм загальнолюдських цінностей, глибоких знань, високої культури [4, с. 2].

На особливу увагу заслуговує й той факт, що учитель має справу з маленькою людиною. Саме в його руках – її доля, щасливе майбутнє, успішна кар'єра, самореалізація. А тому, особливого значення набуває його особисте ставлення до обраної професії, бажання й уміння працювати з дітьми, любов до праці й, зокрема, до кожного вихованця. Вже усталеною є думка про те, що інтелект загострюється інтелектом, характер виховується характером, особистість формується особистістю. Ще Платон наголошував на тому, що

якщо, приміром, чоботар погано виконуватиме свої професійні обов'язки, то держава від цього не дуже постраждає – в країні громадяни будуть тільки трохи гірше одягнені; але коли вихователь погано виконуватиме свої обов'язки, то з'являться цілі покоління невігласів і нерозумних дітей. Песталоцці вважав, що в любові у дитини вдвічі більше можливостей зростання.

Проблема любові до дітей не нова. Відомий філософ Григорій Сковорода вважав, що любов – це те, що робить траву – травою, дерево – деревом, а людину – людиною. Іншими словами, любов – певна норма морально-етичних взаємин між людьми, закон збереження й перетворення енергії. Йї особливого значення набуває любов до дітей – юних, чистих сердець, які розвиваються лише тоді, коли відчують посправжньому дбайливе ставлення до себе. Так, психологи стверджують, що кожна дитина має певні емоційні потреби, які необхідно задовольняти для того, щоб її поведінка була емоційно-стабільною. Як результат – дитина починає думати про те, як саме їй варто змінитись, до якого рівня дорости, як вийти за межі своїх можливостей і стати кращою. Прийняття – немов родючий ґрунт, який дозволяє крихітній насінині перетворитися на прекрасну квітку. І навпаки, байдужість з боку батьків, старших, учителів є першоджерелом появи так званих «проблемних дітей», «важковиховуваних».

На початку ХХ ст. у Варшаві вийшла книга педагога-гуманіста Януша Корчака під назвою «Як любити дитину?». Автор передбачав, що світова війна залишить без батьків мільйони дітей, позбавляючи їх цим самим батьківського тепла, ласки, опіки. Тому автор присвятив своє дітище питанню виховання дітей у школах-інтернатах та сиротинцях, де учителі повинні були замінити своєю любов'ю втрачене батьківське піклування.

Видатний український педагог Василь Сухомлинський неодноразово піднімав питання про те, чому окремо взятий метод роботи педагога не дає належних результатів. Любов – найвищий скарб на землі, найдорожча перлина життя. Любов – це Господь. А, отже, кому ж проявляти свою любов до дітей, як не їх наставникам, вихователям, творцям – учителям? «Любов до дитини у нашій спеціальності – це плоть і кров вихователя як сили, здатної впливати на духовний світ іншої людини. Педагог без любові до дитини – це все одно, що співак без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуття кольору» [5, с. 214].

Як засвідчують наші спостереження, сучасна школа перетворилася на своєрідну бюрократичну структуру, основу якої складають різноманітні документи, папери, звіти. Поверхневий погляд на школу складає уявлення, що освітній заклад існує завдяки численним директивам і наказам, системі контролю і оцінювання знань учнів. Останні роки надміру створюються новітні моделі школи, професіограми сучасного учителя. Проте, ми забуваємо, що епоха, в яку ми живемо, доволі складна, насичена змінами, сповнена різноманітною інформацією. Сьогодні немає війни, але сотні тисяч дітей позбавлені батьків і, якщо не в прямому, то у переносному значенні. Мільйони наших співгромадян перебувають на заробітках за кордоном; багато сімей потерпають від розлучень. Час, який повинен бути присвячений вихованню дітей, вони витрачають на роботу, особисті справи чи розваги, сімейні чвари. А, отже, діти виростають як сироти без доброго слова батька, лагідного погляду матері, теплої й ніжної її усмішки та поради. Як результат – у майбутньому це будуть люди із зачерствілими душами, жорстокі і такі ж байдужі до своїх власних дітей, проблем інших людей. А тому глибинний погляд на суть і основи сучасного освітнього закладу дає підстави стверджувати, що школа тримається завдяки відданій, безкорисливій, мудрій і вічній любові учителів до своїх вихованців. Саме тому вважаємо, що проблема любові до дітей, гуманних взаємовідносин дорослих з дітьми була й залишається актуальною.

У контексті досліджуваної проблеми заслуговують на увагу слова видатного педагога Ш. Амонашвілі: «Освітній простір повинен бути заповнений до країв духовною, мудрою, натхненною, жертвовною любов'ю вихователів до дітей, учителів до учнів. Учительська педагогічна любов – більш витончена форма любові, ніж батьківська любов. Вона потребує для свого прояву великих душевних потуг та мудрості серця» [1, с. 3]. Провідними ідеями сучасної школи мають бути:

- учитель – джерело любові й поваги до дітей;
- учитель – це знання і досвід, облагороджені серцем;
- учитель – це любов і радість спілкування, духовна єдність з учнями.

Гуманна педагогіка стверджує, що любов – життєво необхідне середовище для дитини, у якому у кілька разів швидше зростають усі найкращі її якості, розвиваються здібності й обдарування. І це зрозуміло, позаяк вона значно більше, ніж дорослий, потребує ласки, доброго слова, тепла. Дитина з безмежним її внутрішнім світом, необмеженою кількістю бажань намагається зрозуміти світ і удосконалитись у ньому за допомогою дорослих. Важливо, щоб довіра, якої вона так потребує, була виправдана з боку батька й матері, вихователів, учителів, наставників. За такого підходу гуманна педагогіка розглядає учителя як ключову силу педагогічного процесу, яка постає своєрідним мостом духовності до внутрішнього світу вихованців. Саме учитель повинен допомогти кожному школяреві розкрити та розвинути здібності, які закладені у ньому природою, допомогти знайти свій шлях та призначення у житті. Поза сумнівом, педагогічна любов виховує

цілісну особистість, уможливує її гармонійний розвиток, створює належні умови для самоствердження та самореалізації, а зрештою слугує першоджерелом її подальшої успішної життєдіяльності [2, с. 16].

Іншими словами, без любові до своєї професії, вихованців, навчання буде сухим і нецікавим, малоефективним, а виховання – взагалі неможливим. Мудра любов – якість, якій слід навчатися кожному педагогові усе життя. Поза тим, любов до вихованців – систематичний, безперервний процес самовдосконалення педагога. На наше переконання, якщо любов не виховує, не допомагає стати краще, не дає надію на виправлення, не навчає віри у себе, не дає радість і сили рухатись уперед до мрії – така любов дитині не потрібна. Любов до учня – явище багатогранне, яке містить у собі повагу, пізнання, оточення красою, захист, самовдосконалення педагога та почуття відповідальності. Це на кшталт показника його внутрішнього світу, наявності позитивних рис характеру і загальнолюдських цінностей. Любов до учнів – важка і кропітка праця, прагнення удосконалити себе самого і разом з тим допомогти учням.

Любити дитину – означає уміти збагнути її внутрішній світ, побачити його багатогранність; це уміння почути й дати пораду, захистити й навчити, виховати у добрі, красі, любові й отримати у подяку те ж саме. Як бачимо, любов до дітей з боку педагога – не тільки простий вияв почуттів прихильності, а довготривалий процес пізнання, у першу чергу, особистості; закладення глибинних основ добра, мужності, краси, відповідальності, допомоги. Це удосконалення методики викладання свого предмету, поглиблення знань, пошук нових підходів, позитивне прийняття нових ідей та втілення їх у власну педагогічну практику. Так, учитель, що працює за системою гуманно-особистісного підходу до навчання, прагне перетворити повсякденну роботу з школярами у поле культури, яке б інтелектуально й морально збагачувало їх, тим самим виховуючи цілісну особистість.

Найбільш ефективні шляхи досягнення високих результатів у навчанні й вихованні слід шукати учителю у любові: до праці, професії, колег, учнів, їх батьків. Сучасний учитель повинен нести в собі любов до учнів як свою внутрішню сутність та основу своєї педагогіки. Водночас хочемо зауважити, що на практиці зустрічаємо чимало таких, які відчувають тягар від спілкування із вихованцями. Це, у свою чергу, призводить до виникнення конфліктів між учителем і учнем, порушення правил поведінки з боку школярів, зниження інтересу до знань тощо.

Виходячи із вищезазначеного, вважаємо: любов – не лише прояв позитивних емоцій педагога, а передовсім показник загального й культурного рівня учителя, його правильного професійного вибору, життєвої позиції. Любити дітей треба такими, якими вони є: не примушуючи, не наближаючи до еталону, створеного у власній уяві, а, навпаки, надаючи дієву допомогу у розвитку сил, здібностей, талантів. Доречними у цьому сенсі є слова Я. Корчак: «Не чекай, що твоя дитина буде такою як ти або такою, як ти бажаєш. Допоможи їй стати не тобою, а собою. Люби дитину будь-якою – не талановитою, невдалою, дорослою. Спілкуючись із нею, радій тому, що дитина – це свято...» [3, с. 54]. Ми сьогодні повинні пам'ятати про це.

Сучасні реформи в галузі освіти, на жаль, не призвели до змін у якості виховання. Практика доводить, що в дитячих душах вкоренилися цинізм і жорстокість, бездуховність і байдужість, жадоба розкішного життя тощо. Таким чином, очевидним є те, що реформують школу не вказівки й директиви зверху, а, в першу чергу, учитель. Йому належить змінитись самому, розширити світогляд, проіннятися відповідальністю й почуттям обов'язку, глибоко усвідомити поняття педагогічної любові, повірити в багатогранність дитячої душі, у свої сили. Тільки тоді ми зможемо виховати справжній цвіт нації – дітей здібних, обдарованих, талановитих.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амонашвили Ш. Как любить детей (опыт самоанализа) / Ш. Амонашвили. – А., 2010. – 128 с.
2. Баранова С. Особливості формування професійної компетентності вчителя / С. Баранова // Сучасна школа України. – 2009. – № 2 (206), лютий. – С. 16 – 18.
3. Корчак Я. Как любить ребенка / Я. Корчак. – Екатеринбург : У-Фактория, 2008. – 380 с.
4. Мелешко В. Компетентний учитель як умова розвитку педагогічної системи сільської школи / В. Мелешко // Початкова школа. – 2010. – № 1. – С. 1 – 4.
5. Сухомлинський В. Сто порад учителю / В. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1988. – 303 с.

Наталія Назорна,
канд. пед. н.,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова

РЕКОМЕНДАЦІЇ ПРАЦІВНИКАМ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ У ВИЯВЛЕННІ ВИПАДКУ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З НЕПОВНОЛІТНИМИ

У статті проаналізовано шляхи забезпечення у школі справжнього місця підтримки і порятунку дитини від насилья. Охарактеризовано рекомендації працівникам освіти щодо виявлення випадків жорстокого поводження з неповнолітніми.

Nataliia Nahorna

GUIDANCE TO EDUCATION PROFESSIONALS IN CASE IF CRUEL TREATMENT AGAINST A CHILD IS IDENTIFIED

The article analyzes the ways of how a school may become a place of real salvation and support of a child. It provides recommendations to teachers how to behave in case if children are abused.

Жорстоке поводження з дітьми і нехтування їх інтересами можуть мати різні види і форми, але їх наслідки завжди завдають серйозної шкоди здоров'ю, розвитку і соціалізації дитини, нерідко складають загрозу її життю. Школа є не лише місцем, де навчаються діти. У ній дитина проводить тривалий проміжок часу свого життя. Тут з дітьми працюють кваліфіковані працівники-педагоги, соціальні педагоги, психологи, медичні працівники. Ці спеціалісти гарно знають психологію дитини, педагогічні методи, володіють прийомами роботи з дітьми. Школа не тільки покликана навчити маленьких і молодих громадян необхідним у житті знанням, вмінням та навичкам. Вона здатна зробити справжнє відкриття – відкриття цікавої, яскравої, талановитої особистості, здійснює виховання високоморальної людини, захищає гідність дитини, але як це не прикро, процес буває й зворотнім [1, с. 15]. Як учитель, ви можете спостерігати, що дитина починає виявляти агресивну або деструктивну поведінку в класі, їдальні або на шкільному подвір'ї, що може бути прямим результатом вчиненого над нею насильства.

Пропонуємо рекомендації працівникам освіти при виявленні випадку насильства над дітьми, які розроблені на основі законодавства України [4; 5; 6]. За виконання законодавства відповідає адміністрація закладу освіти. Тому з боку адміністрації має бути розроблений внутрішній механізм взаємодії учасників навчально-виховного процесу щодо попередження та виявлення випадків жорстокого поводження з дітьми, попередження загрози його вчинення та реагування, якщо такі випадки мали місце. У разі необхідності, адміністрація закладу може залучити до справи соціального педагога, психолога, медичного працівника. При цьому, адміністрація відповідає за нерозголошення конфіденційної інформації щодо дитини, яка зазнала жорстокого поводження.

Ні за яких умов не можна замовчувати виявлені факти жорстокого поводження з дитиною або реальної загрози його вчиненню. Це не лише питання моральності поведінки:

- по-перше, нехтування проблемою призводить до погіршення ситуації та може мати набагато гірші наслідки;
- по-друге, заклад освіти несе відповідальність за виконання норм законодавства;
- по-третє, згідно освітніх документів, адміністрація закладу освіти може притягнути працівників до дисциплінарної відповідальності.

Працівники освіти повинні виховувати маленьку людину, передаючи їй ті межі, в яких живуть самі, навчаючи правилам, які необхідні для виживання людства. У випадках, коли працівник освіти має підозри щодо жорстокого поводження з дитиною або є реальна загроза його вчинення, слід дотримуватись наступних дій:

- повідомити про це в усній чи письмовій формі адміністрацію навчального закладу;
- самостійно письмово повідомити про це територіальний підрозділ служби у справах дітей за місцем проживання дитини;
- самостійно повідомити про виявлений факт жорстокого поводження з дитиною кримінальну міліцію у справах дітей або будь-якого працівника органів внутрішніх справ.

У випадках, коли до вас звернулася дитина з усною скаргою щодо жорстокого поводження з нею необхідно:

- оформити звернення дитини у письмовій формі та передати його до адміністрації навчального закладу;
- оформити звернення дитини у письмовій формі та передати його до територіального підрозділу служби у справах дітей;
- оформити звернення дитини у письмовій формі та передати його до органів внутрішніх справ.

У випадках, коли ви стали свідком жорстокого поводження з дитиною, якомога швидше повідомте про цей факт міліцію в усній чи письмовій формі. Одночасно можете повідомити територіальний підрозділ служби у справах дітей, адміністрацію закладу. Якщо звернення (повідомлення) усне, то адміністрація закладу зобов'язана оформити це повідомлення письмово із зазначенням, від кого та коли отримано повідомлення. Вона також зобов'язана терміново (протягом однієї доби) передати цей документ до територіального підрозділу Служби у справах дітей за місцем проживання дитини.

Служба у справах дітей має належним чином зареєструвати це повідомлення відповідно до законодавства України. У разі звернення або повідомлення до територіального підрозділу Служби у справах дітей звернення має бути оформлене належним чином, відповідно до вимог Закону України «Про звернення громадян». Зокрема стаття 5 цього закону передбачає наступні вимоги до звернення: «...У зверненні має бути зазначено прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання громадянина, викладено суть порушеного питання, зауваження, пропозиції, заяви чи скарги, прохання чи вимоги. ... Письмове звернення повинно бути підписано заявником із зазначенням дати».

Закон України «Про звернення громадян» допускає й усну форму звернення. При цьому посадова особа, яка приймає усне звернення, повинна вчинити ті самі дії, що й у разі письмового звернення. Однак, письмова форма звернення зменшує ризик ймовірного недбалого ставлення з боку посадової особи. У разі звернення або повідомлення до органу внутрішніх справ – повідомити можна в письмовій чи усній формі, включаючи спосіб повідомлення телефоном. У разі усного звернення або телефонного повідомлення, працівником органів внутрішніх справ складається протокол цього звернення чи повідомлення. Письмове звернення органи внутрішніх справ реєструють належним чином, відповідно до законодавства України.

Не слід намагатися самотужки вирішити проблему. Це може призвести до порушення законодавства та бути небезпечним для вас особисто. Наприклад, не варто самотійно приймати рішення щодо відвідування сім'ї, де, за вашою підозрою, жорстоко поводяться з дитиною. Ваші дії припиняються у той час, коли звернення або повідомлення було передано до компетентних органів. Далі справа є компетенцією установ, організацій і посадових осіб, до яких було передано звернення чи повідомлення. Але, звичайно, що вас будуть турбувати результати розгляду звернення чи повідомлення (складеного вами особисто або за зверненням дитини). Порядок дії відповідних служб та посадових осіб, до яких було передано звернення або повідомлення з приводу жорстокого поводження з дитиною або реальної загрози його вчинення та механізми взаємодії, визначаються законодавством України.

Законодавство передбачає інформування заявника (особи, яка здійснила повідомлення або звернення). Також, у самому зверненні (повідомленні) може бути зазначено, що заявник бажає бути поінформованим про подальший перебіг справи, бути присутнім під час розгляду звернення. Однак роль педагога не закінчується після розкриття випадку насильства. Педагог може і повинен відігравати істотну роль як учасник команди реагування (поліція – організація з захисту дітей (ОЗД) – батьки – соціальні працівники – органи охорони здоров'я – шкільна адміністрація), що допомагає дітям відновлюватися після насильства. Те, що відбувається у класі, може мати дуже велике значення для тих учнів, які зазнали насильства.

Надаючи підтримку дитині, що стала жертвою насильства, ви можете уявити собі інші ситуації, з якими ви добре впоралися (наприклад, важка хвороба дитини, розлучення батьків дитини), і перенесіть у цю ситуацію необхідні навички та мову. Скажіть дитині, яка стала жертвою насильства:

- Я тобі вірю.
- Мені шкода, що це з тобою трапилося.
- Це не твоя провина.
- Добре, що ти мені про це сказав/ла.
- Я постараюся зробити так, щоб тобі більше не загрожувала небезпека.

Важливо пам'ятати, що діти можуть відновитися й відновлюються після насильства, і що педагоги можуть, і, навіть, зобов'язані чітко переконати дитину, що «життя триває», звертаючись до наступних проблем: захист від повторного насильства; захист від ганьби; нормалізація середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буров С. Виявлення, попередження і розгляд випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми. Методичні матеріали для працівників освіти. – М. – К. : Видавничий дім «КАЛІТА», 2007. – 36 с.
2. Конституція України.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення.
4. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 № 2789-III.
5. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III.
6. Інструкція щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, служб у справах дітей. ..., затверджена наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2009 № 3131/386.

Оксана Онупченко,
канд. пед. н., доцент,
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

ПОКАРАННЯ ЯК ЗАСІБ ПІДТРИМКИ ДИСЦИПЛІНИ СЕРЕД УЧНІВ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ XIX СТОЛІТТЯ

Стаття розкриває історико-педагогічний аспект проблеми насилля в освітньому середовищі XIX століття. Автор висвітлює думки провідних педагогів, освітян, педагогічних рад, громадськості на проблеми застосування покарання, його види, зокрема, використання різки серед учнів навчальних закладів для підтримки дисципліни, а також шляхи впровадження гуманних засобів виховання.

Oksana Onupchenko

PUNISHMENT AS MEANS TO MAINTAIN THE DISCIPLINE AMONG STUDENTS OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN UKRAINE IN 19TH CENTURY

The article features the historic and pedagogic aspect of the problem of violence in the educational setting of 19th century. The author highlights the views of leading teachers, educators, pedagogic councils, and community on the problems of using punishments, their kinds, especially using rod, among school children in educational establishment for maintaining the discipline, and as well the ways of using humane means of education.

У XIX столітті проблема насилля в закладах освіти розглядалася через призму підтримки дисципліни як під час проведення занять, так і в позашкільній діяльності. Покарання як засіб підтримки дисципліни було предметом спеціальних дискусій, розмірковувань вітчизняних педагогів, без чого освітяни не уявляли собі належної організації навчання в школі. Відоме різне ставлення педагогів минулого до шкільної дисципліни, шляхів її організації.

Особливу увагу проблемі виховання дисципліни, зокрема, застосуванню покарання різками, приділяв М. І. Пирогов. Будучи попечителем Одеського, а потім Київського навчальних округів, він тісно пов'язував навчання та моральне виховання учнів («Правила про провини та покарання», «Завдання учителя в школі» тощо). Дізнавшись про те, що в Херсонській гімназії застосовували покарання учнів різками у присутності інших, М. І. Пирогов назвав цю міру аморальною. Різка, на його погляд, принижуючи моральне почуття, змінює у винному свободу свідомості боязким страхом, з його звичайними супутниками: неправдою і хитрощами; різка остаточно розриває моральний зв'язок між вихователем і вихованцем, стає принизливою [2, с. 245].

Опублікувавши статтю «Чи потрібно сікти дітей і сікти у присутності інших дітей?», М. І. Пирогов одразу наказав директорам гімназій не допускати тілесних покарань у присутності інших учнів. Ці ж думки знайшли розвиток в іншій його статті «Бути й здаватися» та циркулярі «Про тілесні покарання». Проте позиція М. І. Пирогова щодо покарань, як відомо, була непослідовною. На його думку, даремно було б знищувати лише на папері у виді гуманності засіб, який багато вихователів і батьків ще визнають, як необхідний.

Відзначимо, що ще в XVIII столітті різка була «знищена» на папері. Так, у керівництві вчителям 1-го і 2-го розрядів Російської імперії 1794 р. заборонялось: «1) всі тілесні покарання; 2) всі приниження, що осоромлюють учнів та принижують їхню честь, а саме, як-от: «вуха віслока», називання «твариною» та ін.» [3, с. 251]. Однак досвід виявив, що ці заборони не допомогли, оскільки переконання в необхідності тілесного покарання були на той час сильні і в батьків, і у вихователів. (До того ж, батьки ще й самі зверталися в училища і гімназії з проханням сікти їхніх дітей, оскільки вдома вони майже завжди використовували цей «виховний засіб»).

Отже, за визначенням М. І. Пирогова, мораль і хибні погляди не можна змінити лише циркулярами і письмовими правилами. Різка повинна зникнути із шкіл не на папері, а на ділі, не за розпорядженням керівництва, а завдяки загальній одностайній переконаності вихователів, які повинні знайти в собі «достатньо волі й мистецтва» замінити її більш «моральними» заходами, що вимагають знання справи виховання, педагогічного такту, володіння важким мистецтвом індивідуального підходу до учнів, уміння виправляти природні інстинкти дитини, сумлінності і досвідченості вихователів [3, с. 252].

Наступним кроком щодо застосування покарань стало складання М. І. Пироговим «Правил про провини і покарання», поштовхом чому став аналіз протоколів засідань педагогічних рад (зі статистичних даних про покарання) Київського навчального округу. Виявилось, що не тільки в гімназіях існують різні покарання за одну й ту ж провину, але одне й те ж покарання застосовується з різною метою, тому виникла необхідність визначення єдиних вимог до засобів виховання. У зв'язку з цим, у вступній частині до «Правил про провини та покарання...», відображаючи погляди більшості консервативно настроєних членів комітету, М. І. Пирогов сформулював основні види покарань і дозволив у деяких особливих випадках використання різки, викликавши цим широку дискусію педагогічної громадськості.

Відома дискусія, що велася у той час у пресі щодо значення дисципліни і засобів її підтримки. Непослідовність М. І. Пирогова у цьому питанні відзначав і М. О. Добролюбов. Так, піддаючи критиці застосування різки, педагог-демократ М. О. Добролюбов у своїй праці «Всеросійські ілюзії, руйновані різками» свідчив, що прогресивну громадськість дуже неприємно вразила таблиця про число висічених у 1858 р. гімназистів у Київському окрузі за відомостями, поданими М. І. Пироговим від педагогічних рад різних гімназій [2, с. 342]. Виявилось, що в 1858 р. було покарано різками учнів: в Київській 2-й гімназії з 625 – 43; в Житомирській гімназії з 600 – 290; в Немирівській гімназії з 600 – 67; в Подільській гімназії з 400 – 37; в Полтавській гімназії з 399 – 39; в Ровенській гімназії з 300 – 6; в Ніжинській гімназії з 260 – 20; в Новгород-Сіверській гімназії з 250 – 8; в Чернігівській гімназії з 240 – 18; в Білоцерківській гімназії з 220 – 38; в Київській 1-й гімназії з 215 – 3.

Як зазначав М. О. Добролюбов, лише ці дані можуть переконати уважного педагога в тому, як даремно і нерозумно застосовується різка у вихованні. Наприклад, можна побачити, що в Житомирській гімназії січуть в сім раз частіше, ніж у Київській 2-й, і в 35 раз частіше, ніж у Київській 1-й. В Київській першій було тільки три випадки, коли потрібні були різки, а в Житомирській їх було 290, тобто половина всього числа гімназистів була пересічена! Звідси М. О. Добролюбов зробив висновок: «Невже моральний розвиток учнів 2-ої Київської, наприклад, і Житомирській гімназії настільки різний, щоб тільки ним можна було пояснити, чому в одній з них, майже при однаковій кількості учнів (625 – 600) було висічено торік тільки 43, а в другій – майже 300 учнів!» [2, с. 343]. Саме в цьому він побачив непослідовність поглядів і дій М. І. Пирогова.

Деякі вчителі скаржилися на те, що «важко придумати що-небудь інше для покарання в гімназії дітей, уже раніше січених дома...», але прогресивно налаштовані педагоги зазначали, що, на жаль, для багатьох вчителів «тим-то якраз і хороша різка, що звільняє шановних педагогів від придумування нових, більш гуманних і солідних педагогічних методів [підтримання дисципліни]» [2, с. 347]. Доречно навести такий факт, що навіть «вельмишановний» кандидат філологічних наук М. О. Міллер-Красовський, який брав участь у складанні «Правил про провини та покарання», вважаючи, що різка забирає порівняно багато часу, пропонував замість неї «вдаватися до ляпасу», і це, незважаючи на ступінь кандидата, який «повинен був би захистити його від таких дурниць» [2, с. 348].

Зауважимо, що в досліджуваній період застосування покарань (зокрема різки), дуже відрізнялися у першій і другій половині XIX століття. Так, деякі педагоги та інспектори до 50-60-х років XIX ст. зловживали використанням різки як засобу виховання. Про це свідчив І. Альошинцев у своїй праці «Історія гімназичної освіти...» [1, с. 79]. Він підкреслив, що серед шкільних покарань різка була «царицею». Її використання було «традицією» і найпростішим вирішенням проблеми дисципліни. Педагогічні працівники, які не використовували цього «виховного засобу», вважалися «надзвичайною рідкістю». «Найгуманніші» педагоги, наприклад, Новгородський директор Ердман, задовольнялись 5 або 10 слабкими ударами, «та й то в окремих випадках», а більшість, як наприклад, його ж найближчий помічник інспектор А-в, сікли «досхочу» по 100 і 200 ударів різок. Дехто карав «спокійно, планомірно», у визначені години щосуботи, інші ж шпарили «з захопленням», виявляючи «гарячковість справжнього ката». Навіть були приклади смертельних випадків. Так, учень 1-го класу Шадринського повітового училища (Пермська губернія) Головін, о другій годині ранку 10 лютого був жорстоко покараний різкою, а о десятій годині 11 лютого помер [1, с. 79].

Але з середини 60-х років минулого століття ситуація поступово змінювалась, про що й зазначив Т. Г. Лубенець у своїй праці «Про покарання в дитячому віці і шкільну дисципліну» [2, с. 506]. У ході дослідження встановлено, що педагоги в своїй більшості рекомендували такі прийоми підтримки дисципліни: 1) пильний погляд, спрямований на учня; 2) називання прізвища, хто провинився; 3) повчання з нагадуванням учневі про його обов'язки; 4) зауваження, що осуджує дію учня; 5) догана з викликом на середину класу; 6) переміщення з одного місця на інше; 7) занесення прізвища винуватця на дошку; 8) стояння на ногах у кутку; 9) заборона брати участь у загальних заняттях; 10) позбавлення обіду тощо. Поряд з цим Міністерство народної освіти надавало законні права для керівництва діями учнів у школі. Наведемо приклади деяких: спізнення дитини на урок спричиняє певний час стояння біля дверей, незалежно від причини спізнення; принесення в клас іграшки спричиняє негайне відібрання її вчителем; спізнення дитини на більш значний час у клас – залишення після уроків для відпрацювання прогаяного часу і причому нерідко вдвоє чи втричі довшого.

Отже, головний принцип шкільних правил був такий: «на все, хоч би що зробила дитина, треба відповідати протилежним» [2, с. 507]. Так, лінощі каралися примусовою роботою, зайва балакучість – віддаленням від товаришів, зарозумілість – приниженням, брехня – недовір'ям, невгамовність, груба непокірливість або прояв злості – ув'язненням в окрему кімнату, порожній клас і навіть виключенням з навчального закладу, тобто в усьому «проводилася ідея відплати, ідея насильницького впливу, як фізичного, так і морального» [2, с. 507].

Таким чином, при цьому вихованні застосовувався метод контрастів. Прагнення йти «врозріз з найприроднішим бажанням» дитини, не звертаючи уваги на те, що відбувається в її «душі». Пропонувалися й такі заходи як «постійне читання правил моралі, сентенцій», що теж не давало ефективних результатів [2].

Серед ефективних засобів підтримки дисципліни на уроці дехто з педагогів вважав страх учня, що є також свідченням насилля в освітньому середовищі XIX століття. У зв'язку з цим, доречно відзначити, що на засіданні 4-го відділення (гігієна виховання та освіта) Товариства охорони здоров'я, жвавий обмін думками викликала доповідь голови зборів В. О. Губерта на тему «Який вплив має страх на тілесну й духовну сторону організму учнів». Автор докладно описав властивості та симптоми страху, спинившись на причинах та умовах, які сприяють поступовому створенню цього «небажаного явища». «В сучасних школах різних типів (нижчих, середніх і навіть у багатьох вищих навчальних закладах), – зазначав він, – досі не зникли умови, що сприяють пануванню страху в класах та аудиторіях і ще не панує принцип товариського ставлення до дітей». Було зазначено, що страх шкідливо відбивається «на силі та розумі» дитини, сприяючи проявам усамітнення, брехні; фізичний розвиток і здоров'я дитини також зазнають негативного впливу від страху. До того ж, крім постійного страху, покараннями в дитині розвивається ще одна негативна сторона – прагнення відплатити, помститися [2, с. 507].

Питання шкільної дисципліни були предметом численних дискусій, особливо під час обговорення Статуту гімназій і прогімназій Міністерства Народної освіти 1864 р. Увагу привертав §38 Статуту, який забороняв тілесні покарання, що викликало досить різноманітні погляди на цю проблему. Одні учасники дискусії зазначали, що відмова від тілесних покарань буде сприяти знищенню у дитини страху і брехні, розкриттю високих прагнень учнів, збільшить рівень справжньої, а не показової дисципліни; заборона тілесних покарань позитивно вплине і на професійний рівень педагогів, оскільки вони прагнутимуть засвоювати передові педагогічні ідеї та використовувати більш досконалі прийоми навчання. Інші – доводили, що моральне виховання та міцна дисципліна неможливі без тілесних покарань. Діти, за їх твердженням, – це несформовані істоти, які у своїх діях керуються органами чуття, а не голосом совісті та розуму.

Третя група учасників дискусії дотримувалася подвійної позиції щодо фізичних покарань. З одного боку, вони погоджувалися з тим, що покарання треба відмінити, з іншого – вважали таке рішення поки передчасним. На їх думку, добре підготовлені вчителі, високий рівень культури сім'ї зумовлять відміну тілесних покарань як дорослих, так і дітей. Але на цьому етапі через низький рівень підготовки вчителів, які взагалі не володіють (чи володіють дуже слабо) засобами впливу на учнів, з їх практики ще довго не зникнуть тягання учнів за вуха, волосся тощо, а про сім'ю й говорити не варто. Четверта група своїм аргументом наводила досвід Англії, Німеччини та інших країн, де тілесні покарання залишались невід'ємним «виховним» засобом.

Проте у деяких пропозиціях, хоч і заборонялося використання різок, на жаль, велике місце приділялося каральним традиціям: чорна дошка, карцер, позбавлення учня їжі тощо. Але з часом, дисципліна страху й смиренності все більше залишалася у старій школі, відбивала її дух. Така дисципліна не могла бути візиткою нової школи, що зароджувалася, і де шанувалася особистість дитини, а метою ставилося виховання розумної і діяльної людини. Нова школа, як свідчить аналіз історико-педагогічної літератури, таким чином прагнула облагородити відносини вихованців між собою, їхнє ставлення до вихователів; турбувалася, щоб зовнішня поведінка дітей у школі відповідала їх правильному уявленню про порядок, старанність, поведження. Як бачимо, ці завдання не заперечували необхідність дисципліни, порядку, але переносили центр ваги на внутрішній зміст шкільного життя, на її виховну сторону, без насилля над дитиною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Золотухіна С. Педагогічна рада : історія і досвід / С. Золотухіна, О. Онитченко. – Х. : Вид. група «Основа», 2008. – 176 с.
2. Калениченко Н. Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / Н. Калениченко, В. Ніколаєнко. – К. : Рад. школа, 1961. – 652 с.
3. Пирогов Н. Избранные педагогические сочинения / Сост. А. Алексюк, Г. Савенок. – М. : Педагогика, 1985. – 496 с.

Анжела Полянничко,
канд. пед. н., доцент,
Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

ЧИННИКИ ДЕТЕРМІНАЦІЇ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ПОВЕДІНКИ В УЧНІВСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті визначено чинники детермінації насильницької поведінки в учнівському середовищі. Автором наголошено на суттєвій ролі шкільної ситуації у формуванні агресивної поведінки підлітків; акцентовано увагу на різноманітних механізмах, що сприяють проявам насильства між дітьми; з'ясовано фактори становлення жорстоких взаємовідносин серед неповнолітніх.

Andzhela Polianychko

DETERMINATION FACTORS OF VIOLENT BEHAVIOUR AMONG STUDENTS

The article analyzes the factors that determine violent behaviours in the school settings. The author draws attention to a significant role of school environment on development of aggressive behaviours of teenagers, focuses on various mechanisms that contribute to violence among children and identifies the factors provoking cruel relationships between children.

Проблема насильницької поведінки в учнівському середовищі сьогодні хвилює не лише науковців і педагогів, а й усю громадськість загалом. Результати опитування 59 293 школярів, проведеного Управлінням координації правової роботи та правової освіти Міністерства юстиції у 10 регіонах України засвідчили, що жертвою або свідком фізичного насильства на вулиці стала 13 221 дитина; морального та сексуального насильства зазнали 15 347 та 301 неповнолітніх; майже половина опитаних зізнались, що потерпають від знущань однолітків: 5 600 дітей відповіли – «дуже часто», 6 797 – «часто», 16 968 – «інколи»; третина учнів підтвердили, що зазнають образ та принижень від учителів: 9 542 – «дуже часто», 7 685 – «інколи»; майже половина дітей засвідчили, що вчителі застосовують тілесні покарання: 5 590 – «дуже часто», 1 229 – «часто», 5 710 – «інколи». Вражає те, що такі дії вважають насильством лише кожен десятий учень, третина ж сприймають це як звичайні виховні міри. Щоправда, більшість школярів визнають необхідність допомоги батьків чи фахівців (психолога (8 242 осіб), медиків (4 315 осіб), юристів (14 751 осіб)) [5].

Таким чином, проблематика шкільного насильства ставить перед соціальними педагогами необхідність пошуку ефективних шляхів попередження і подолання цього негативного явища, що, у свою чергу, потребує розгляду насильницької поведінки як специфічного соціально-педагогічного феномену.

Перші систематичні дослідження феномена насильства в освітніх закладах почали розроблятися у 1970-х роках скандинавськими фахівцями. Починаючи з 1980-х, а особливо з 1990-х років, зазначеній проблемі приділяється велика увага в інших країнах Західної Європи, а також у США, Австралії, Японії (Д. Вебстер, М. Грін, Д. Елліот, Дж. Кліффорд, Р. Лоуренс, Дж. Фейнштейн та ін.). У вітчизняній психолого-педагогічній науці, порівняно із західною, проблематика шкільного насильства розроблена недостатньо, що, перш за все, пов'язано з традиційним для нашої культури небажанням адміністрації навчально-виховних закладів «вносити сміття з хати». Однак, незважаючи на певну «закритість» досліджуваної проблеми, сьогодні існує достатня кількість наукових доробок вчених, які розкривають особливості конфліктів у стосунках між однокласниками та іншими школярами, подають зовнішні характеристики типів конфліктних ситуацій, деструктивних стилів спілкування, негативних явищ міжособистісної взаємодії неповнолітніх (М. Алексеєнко, В. Гончаров, О. Дроздов, Є. Дубровська, Н. Зінов'єва, Н. Зимовець, Н. Михайлова, Є. Кіричевська, А. Чернякова, Н. Щербак, М. Ясеновська та ін.).

Метою статті є аналіз чинників детермінації насильницької поведінки в учнівському середовищі, що, у свою чергу, допоможе соціальним педагогам віднайти більш ефективні шляхи попередження і подолання цього негативного явища.

Шкільне насильство – це вид насильства, за якого має місце застосування сили не лише між дітьми або вчителями стосовно учнів, і в нашій культурі – вкрай рідко учнями стосовно вчителя. Найчастіше шкільне насильство, як і насильство в інших сферах міжособистісних відносин, поділяється на фізичне і психологічне (емоційне).

Під *фізичним насильством* розуміємо застосування фізичної сили по відношенню до учня, в результаті якого можливе завдання фізичної травми. До фізичного насильства відносять: побиття, нанесення ударів, шльопання, запотиличники, псування і забирання речей тощо. *Психологічне (емоційне) насильство* – вчинене по відношенню до учня або вчителя діяння, що спрямовано на погіршення емоційного самопочуття та благополуччя жертви. До основних видів емоційного (психологічного) насильства в школі можна віднести: глузування, надання брутальних прізвиськ, нескінченні зауваження і необ'єктивні оцінки, висміювання, приниження в присутності інших, відторгнення, ізоляція, відмова від спілкування. До цього виду насильства

також відносимо й постійну брехню, у результаті чого дитина втрачає почуття довіри до людей, а також пред'явлення дитині вимог, які не відповідають її віковим та фізичним можливостям. Зазвичай, фізичне і психологічне насильство практично завжди нашаровуються одне на одне і в сукупності можуть бути означені як знущання, котре розцінюється як один із різновидів агресії.

На думку Є. Кіричевської, агресивній міжособистісній поведінці між дітьми та підлітками сприяють різноманітні механізми психологічного зараження, наслідування, навіювання та переконання. Дитині насаджується думка про те, що сьогодні агресивним бути вигідно, тому будь-які проблеми слід розв'язувати «по-чоловічому». Акцент на силових варіантах з'ясування стосунків здійснюється під впливом нормативного стереотипу дій, а також в силу принципів і законів референтної групи або субкультури, до якої належить підліток. Сутність пропагованого і наслідуваного підлітковою субкультурою «кодексу честі» виражається через наступну систему правил:

1. *Правило приниження.* Будь-яка демонстрація власних переваг (ерудиції, умінь, матеріальних цінностей) члену групи, рівному за рангом, розцінюється як його приниження. Робити це на «законних» підставах дозволяється лише особі, яка належить до вищого рангу, або лідеру.

2. *Правило відсічі.* Якщо підліток демонструє свою перевагу над іншим підлітком, рівному за рангом, останній зобов'язаний дати відсіч, інакше його вважатимуть в групі слабким і при нагоді знущатимуться та глузуватимуть з нього.

3. *Правило сили.* Той, хто має можливість продемонструвати перевагу над іншим, зобов'язаний це зробити аби уникнути репутації слабого. У підліткових примітивних групах на фізично сильних, проте миролюбних хлопців, дивляться як на наївних дурнів, диваків і намагаються з них знущатись.

4. *Правило висунення.* Підвищити свій ранг у групі може тільки той, хто слідує «правилу сили» – інша позиція тут не цінується.

5. *Правило переслідування.* Той, хто має певні здібності, таланти, вміння, але не може або не хоче виявляти зверхність і перевагу над іншими, тобто жити за «правилом сили», сам стає об'єктом переслідування.

6. *Правило «цапа-відбувайла».* Усім членам групи дозволяється виявляти агресію щодо аутсайдерів, особливо у випадку будь-яких невдач у житті групи.

7. *Правило відводу агресії від себе.* Щоб відвести агресію від себе, член групи повинен брати участь у переслідуванні, цькуванні когось іншого.

8. *Правило компенсації збитків.* Будь-яке приниження можна компенсувати матеріально. Матеріальний збиток також компенсується лише матеріально.

9. *Правило незацікавленості.* Виявляти зацікавленість іншою людиною, схвально відгукуватись або захоплюватись її чеснотами, – означає принизити себе. Прийнятним вважається байдуже та презирливе ставлення до такої людини.

10. *Правило послаблення.* Виявити до нижчого за рангом підлітка почуття доброзичливості й довіри – означає порушити дистанцію у стосунках.

11. *Правило кругової поруки.* Аби зміцнити стосунки в групі, покірність її членів, лідеру потрібно час від часу втягувати підлітків у якісь протиправні дії, створювати ситуацію кругової поруки.

12. *Правило нормальності.* Кожен член групи мусить захищати її принципи як абсолютно нормальні та прийнятні, виправдовуючи будь-які групові вчинки, інакше його вважатимуть дурнем [3, с. 5 – 6].

Спостереження за міжособистісними стосунками сучасних старшокласників доводять, що «кодекс честі» вийшов за межі кримінального середовища і став частиною підліткової субкультури. Для багатьох підлітків він став своєрідною системою моралі, основним методом і засобом виживання, самоствердження і самореалізації.

Н. Зінов'єва і Н. Михайлова [2, с. 48 – 49] наголошують на суттєвій ролі шкільної ситуації у формуванні агресивної поведінки підлітків. Такі особливості шкільного середовища як анонімність великих шкіл, несприятливий мікроклімат у педагогічному колективі, байдуже ставлення вчителів до проблем дітей одночасно з надмірною суворістю і вимогливістю, а також застосування різноманітних покарань за порушення шкільної дисципліни, можуть провокувати підлітків на прояви насильства.

Фактори становлення агресивної поведінки неповнолітніх (за В. Гончаровим):

1. Сім'я як фактор становлення агресивної поведінки:

– характер сімейних взаємин (постійні сварки спостерігались у 39% сімей підлітків-правопорушників; бійки між батьками – у 24% сімей; постійна ворожнеча між чоловіком і дружиною – у 12%);

– стиль сімейного спілкування (систематичні й невинувато жорстокі покарання, відсутність батьківського догляду провокують дітей на агресивну поведінку);

– особливу жорстокість можуть виявляти також жертви гіперопіки, яким в дитинстві не дозволяли виявити самостійності, можливості експериментувати й відповідати за свої вчинки. Жорстокість для них – своєрідний сплав помсти, самоствердження й водночас самоперевірки.

2. Взаємини з однолітками. Як показали дослідження, діти, котрі впродовж п'яти років регулярно відвідували дитячий садок, оцінюються вчителями як більш агресивні, ніж ті, які відвідували дошкільний заклад менш регулярно. Агресивна поведінка пов'язана й зі статусом дитини в колі своїх однолітків. Відкидання (ігнорування) дитини іншими дітьми й низький соціальний статус у групі однолітків також провокують її до застосування жорстоких форм поведінки.

3. Засоби масової інформації. За даними досліджень, у середньому дитина може бачити сцени насильства кожні 15 хвилин, увечері – кожні 10 хвилин. У відсотковому відношенні від усього показу сцени насильства і вбивства становлять 30,3%, побиття – 20,8%, сексуальні насильства – 16,7%, катастрофи – 11,3%, групова агресія (війни, терористичні акти), образи – 9,5%.

Більшість психіатрів і психологів переконані, що діти часто у грі або життєвих ситуаціях наслідують насильство, побачене на телеекрані; діти схильні ототожнювати себе з окремими жертвами або агресорами й переносити ці ролі в реальні ситуації; діти можуть у результаті побаченого вважати насильство прийнятною моделлю поведінки і засобом вирішення своїх проблем, що в багатьох випадках і відбувається нині.

4. Комп'ютерні ігри. Популярність жорстоких ігор, у яких можливі прояви насильства, також є причиною засвоєння агресивних форм поведінки. Гра певною мірою усуває обмеження й робить жорстоку поведінку безпечною, без наслідків. Однак небезпечна причина такої поведінки полягає в тому, що люди переживають приниження й образи у звичайному житті.

5. Низький соціально-економічний рівень життя значної кількості сімей. Так характеризується статус осіб, які належать до нижчого класу суспільства (за межею бідності), які мають низький культурний рівень і низькі доходи. Умови існування дітей та підлітків, які проживають в таких родинах, накладають на їх розвиток певні обмеження: незначні можливості, безпорадність і безсилля, ненадійність становища, сімейна нестабільність, безпритульність тощо. Усе це виявляється у жорстокій поведінці щодо тих учнів, які знаходяться на вищій сходинці соціуму.

6. Вплив соціуму. Соціально-психологічна криза в суспільстві спричиняє негативний вплив на формування у неповнолітніх жорстокості. Зокрема, цьому сприяють: відсутність загальнонаціональної ідеї, яка б поєднувала усю країну; нестабільна політична ситуація в державі; відсутність прийнятої народом моделі минулого, теперішнього і майбутнього; відсутність реальної історії, котру кожен переписує на свій погляд; низький рівень інформаційно-психологічної безпеки суспільства, сім'ї, окремої особистості; постійний тиск негативної соціальної, політичної, економічної, демографічної та екологічної інформації на психіку людей; відсутність філософської та психологічної моделей релігійного відродження; криза патріархальної системи родини.

7. Післяпологова депресія у матері. Психічний стан матері після пологів – легко передбачуваний фактор ризику інтелектуального та соціального розвитку її дитини. Фахівці дійшли висновку, що післяпологова депресія є важливим клінічним маркером, котрий визначає проблеми, які виникнуть у дитини в майбутньому, зокрема схильність до насильства та жорстокості [1, с. 60 – 61].

Таким чином, шкільне насильство є соціально-педагогічним феноменом, який має певні чинники детермінації та спричиняє руйнівні наслідки як для особистості конкретної дитини, так і для суспільства загалом. Грунтовний аналіз причин насильницької поведінки в учнівському середовищі сприятиме пошуку ефективних шляхів попередження і подолання цього негативного явища. Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку вбачасмо у необхідності вивчення рольової поведінки школярів у ситуаціях деструктивної взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаров В. Жорстока поведінка у підлітковому віці / В. Гончаров // Соціальний педагог. – 2009. – № 11 (35). – С. 59 – 61.
2. Зиновьева Н. Психология и психотерапия насилия : Ребенок в кризисной ситуации / Н. Зиновьева, Н. Михайлова. – СПб : Речь, 2003. – 247 с.
3. Кіричевська С. Насильство в загальноосвітніх навчальних закладах : стратегії подолання / С. Кіричевська // Практична психологія і соціальна робота. – 2010. – № 8. – С. 4 – 10.
4. Насильство в школі : аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні / [С. Дубровська, М. Ясеновська, М. Алексеєнко]. – К. : Всеукраїнська громадська організація «Жіночий консорціум України», 2009. – 34 с.
5. Чернякова А. Педагогічні стратегії запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах : досвід США : [навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка»] / А. Чернякова. – Суми : Видавництво Вінниченко Микола Дмитрович, 2010. – 246 с.

Інна Походько,
магістр психології, аспірантка,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

НАСИЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНО ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН У РОБОТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

У статті розглядається насилля як соціально психологічний феномен у роботі практичного психолога. Проаналізовано, яким чином насильство впливає на розвиток дитини.

Inna Pohodko

VIOLENCE AS A SOCIAL PSYCHOLOGICAL PHENOMENON IN PRACTICAL PSYCHOLOGIST'S WORK

The article outlines the violence as a social psychological phenomenon in the practical psychology. The influence of violence on a child's development is analyzed.

Впродовж тривалого часу насильство супроводжує життя людини, будучи його безперервним атрибутом як часткового існування конкретного індивіда, так і цілих спільнот. Існування насильства в суспільстві – це значною мірою наслідок так званого «виховання», коли агресивна поведінка людини розглядається як єдиний спосіб розв'язання існуючих проблем. Поняття насильства має дуже конкретний суворий зміст, його неможливо ототожнювати з різними формами примусу. Насильство, як певну форму громадських відносин, необхідно відрізнити, з одного боку, від інстинктивно – природних властивостей людини, а з іншого – від інших форм примусу в суспільстві, зокрема і правового.

Насильство – це застосування силових методів, або психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на слабших, або тих хто не може чинити опір, тобто, це будь-яке застосування сили по відношенню до беззахисних [8, с. 178].

Наслідки насильства викликають важкі психологічні травми і чинять негативний вплив на особистість. Зростання числа жертв, які зазнали насильства, труднощі виявлення його причин і ознак, а також впливу наслідків насильства на розвиток особистості постійно вимагають уваги дослідників, особливо в шкільному віці, так як дитина є найменш захищеною від соціального, психологічного та фізичного насильства. Ті зміни, які відбуваються в суспільстві, соціально-психологічні умови нерідко загрожують повноцінному та гармонійному розвитку особистості. З метою захисту дитини від фізичного та психологічного насильства, недбалого і брутального поводження та експлуатації необхідно своєчасно вживати заходів [3, с. 34]. Тому особливу роль у вихованні відіграє практичний психолог. Він вивчає психологічні особливості особистості, розробляє методи діагностики, психокорекційні програми, допомагає стабілізувати емоційний фон, що в даний час є затребуваним.

Робота практичного психолога у цьому напрямку дуже відповідальна, оскільки «повтор» – це внутрішнє психологічне переживання ситуації насильства, яке може посилити психотравму. Підліток, який має достатній особистісний ресурс, може вивести проблему на рівень усвідомлення і за допомогою психолога провести переорієнтування з кризового переживання на будь-які інші позитивні напрямки [1, с. 125].

Внаслідок перенесеного насильства, виникають порушення, які зачіпають всі рівні розвитку особистості дитини, її емоційну і когнітивну сфери, а також поведінку. У дітей, які перенесли насильство, проявляється безліч соматичних проблем, спостерігаються зміни в особистісному плані. Насилля, яке пережите в дитинстві призводить до віддалених наслідків і може ставати однією з причин злочинності та відтворення жорстокого поводження з дітьми в суспільстві [2; 7; 9].

Аналіз сучасних зарубіжних і вітчизняних робіт, присвячених проблемам насильства, показує необхідність глибокого і систематичного вивчення цього феномена. У низці досліджень насильство розглядається як вплив комплексу факторів, що діють на суспільному, соціально-психологічному та індивідуальному рівнях (Т. Я. Сафонова, 2001; Е. Н. Волкова, 2008; Н. О. Зінов'єва, 2003; С. В. Ардашева, 2003). У дослідженнях вчених, насильство і жорстоке поводження з дітьми розглядається як одна з можливих причин аномального розвитку дитини і асоціального дитинства (J. M. Leventhal, 1982; J. Garbarino, 1985 ; E. M. Kinard, 1994 ; D. Finkelhor, 1995; H. Hanks , 1995; Т. Н. Шульга, 2003; Е. Т. Соколова, 1995, С. В. Ільїна, 1998; Н. В. Тарабрина, 2007; А. Б. Орлов, 2000; Л. Я. Олиференко, 2002 та ін.). Хоч проблема насильства та жорстокого поводження з дітьми на їх психіку та становлення особистості доведена багатьма дослідженнями, проте, немає розроблених профілактичних програм, які передбачають її вирішення і надання допомоги дітям і підліткам [4; 5; 6].

Прогноз ризику проявів насильства не є точною наукою, і нині продовжує залишатись предметом серйозних дискусій. Останні досягнення у вивченні передбачення ризику насильства дозволяють розширити уявлення про психологічні наслідки різних видів насильства над дітьми в сім'ї, методи надання психологічної допомоги та розробку психокорекційних програм. Разом з тим, надання психологічної допомоги дітям, які пережили різні види насильства, вимагає врахування особливостей дітей різного віку та підготовки кваліфікованих кадрів для роботи з ними.

Таким чином, проблема дослідження наслідків насильства над дітьми в сім'ї потребує спеціального її розгляду в психологічній науці і пов'язана з розробкою нових педагогічних технологій, надання психологічної допомоги дітям різного віку жертвам насильства з урахуванням їх вікових особливостей і наслідків перенесених видів насильства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баева И. Психологическая безопасность образовательной среды : развитие личности / И. Баева, Е. Волкова, Е. Лактионова. – СПб, 2011. – 272 с.
2. Забадыкина Е. Помощь жертвам домашнего насилия / Е. Забадыкина // Насилие и социальные изменения. – 2000. – № 3. – С. 58.
3. Зиновьева Н. Психология и психотерапия насилия. Ребёнок в кризисной ситуации / Н. Зиновьева, Н. Михайлова. СПб. : Речь, 2003.
4. Орлов А. Психологическое насилие в семье : определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи / А. Орлов // Психолог в детском саду. 2000. – № 2 – 3. – С. 182 – 187.
5. Писклакова М. Анатомия насилия / М. Писклакова, А. Синельников // Социальному работнику о проблеме домашнего насилия / Сост. Е. Потапова, А. Синельников. – М. : Проспект, 2001. – 378 с.
6. Сафонова Т. Жестокое обращение с детьми и его последствия / Т. Сафонова, Е. Цымбал // Жестокое обращение с детьми : сущность, причины, социально-правовая защита. – М. : ТЦ «Сфера», 1993. – С. 270.
7. Сафонова Т. Плата за жестокость : проблемы профилактики жестокого обращения с детьми в семье / Т. Сафонова, Е. Цымбал, Н. Ярославцева // Народное образование. – 1995. – № 5. – С. 88 – 91.
8. Українська психологічна термінологія : словник-довідник // за ред. М.-Л. А. Чепи. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010.
9. Цымбал Е. Жестокое обращение с детьми : причины, проявления, последствия : [учебное пособие] / Е. Цымбал. – М. : РБФ НАН. – 2007. – Выпуск 11. – (Серия «Работа с детьми группы риска»).

Алла Ревт,

канд. пед. н., доцент,
Дрогобицький державний
педагогічний університет
імені Івана Франка

ГУМАНІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЯК ШЛЯХ АНТРОПОЛОГІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ

У статті розкрито концептуальні основи виміру проблеми, обґрунтовано основні шляхи антропологізації педагогічного процесу, що спрямовані на ефективну взаємодію вчителя та учня у навчально-виховному процесі. Проаналізовано різні підходи у педагогічній практиці щодо гуманізації педагогічного процесу.

Alla Revt

HUMANIZING THE PEDAGOGIC INTERACTION AS A WAY OF PEDAGOGIC ANTHROPOLOGY PROCESS

This paper deals with the conceptual frameworks of the problem, outlines main ways of how to turn educational process anthropologic and ensure an effective interaction between teachers and students in the educational process. It analyzes different approaches to teaching practice for the humanization of the pedagogic process.

Школа є одним із соціальних інститутів, в якому формується особистість дитини на тривалому і важливому у віковому аспекті відрізку життя. Тому така якість, як емпатія людей, що оточують, передовсім педагогів, відіграє важливу роль у створенні атмосфери взаєморозуміння і довіри у навчально-виховному процесі. Особливо неприйнятними у сучасній школі є будь-які форми насильства як однієї з домінуючих причин дезадаптивної та девіантної поведінки у вихованців, порушення психічного та морального здоров'я.

Провідною антропологічною ідеєю гуманістичного виховання є категорія свободи. У дослідженнях останнього десятиліття (О.Газман) гуманістичне уявлення про людину включає її розгляд як істоти природного (біологічного), соціального (культурного) та екзистенціального (незалежного, самосущого, вільного). Ключовою характеристикою змісту екзистенціального вимірювання є свободоздатність, що розуміється як здатність до автономного, неконформістського існування, до самостійного і незалежного

будівництва своєї долі і відносин зі світом, реалізації справжнього життєвого призначення. Сутність проблеми свободи у педагогіці є гармонізація взаємовідносин вчителя та учня [2, с. 64].

О. Газман вводить поняття «свобода від» і «свобода для» і доходить висновку, що виховна діяльність, спрямована на забезпечення дитині «свободи від», припускає захист дитини від придушення, образи гідності, у тому числі й від їх власних комплексів, а виховання у душі «свободи для» – означає створення сприятливих умов для розвитку автономного «самоздійснення». Дорослішання як процес руху дитини від залежності до незалежності, є, за своєю суттю, шляхом боротьби за свободу, тому однією з найяскравіших ідей, народжених у рамках «педагогіки свободи» є ідея педагогічної підтримки дитини в освіті, яка полягає в спільному з дитиною визначенні її інтересів, цілей, можливостей і шляхів подолання перешкод, що заважають зберігати людську гідність і досягати позитивних результатів у навчанні, самовихованні, спілкуванні та веденні способу життя [2, с. 88].

Розуміння особистості учня є індивідуальною реалізацією пізнавальних можливостей педагога, що у педагогічній взаємодії можливо реалізувати не тільки на глибинному сприйнятті педагогом філософських ідей свободи, але і на усвідомленні ним положень філософії екзистенціалістів і філософії життя, герменевтики, синергетики, акмеології і семіотики.

Збереження індивідуальності, недопущення знеособлення дітей – один з найважливіших напрямів гуманізації простору дитинства. Не менш значущим для педагогіки є уявлення про те, що внутрішній світ особистості відкривається в акті саморефлексії і що саме тут починається пошук індивідом свого справжнього «Я».

Ефективність виховної діяльності пов'язана з тим, наскільки глибоко вдасться проникнути педагогові в глибини дитячого буття. Допомогу вчителю в цьому процесі надає герменевтика – стародавнє, відоме з часів тлумачення біблейських джерел, учіння про принципи інтерпретації, тлумачення і розуміння текстів, яке і сьогодні інтенсивно розвивається на основі ідей, висловлених у різний час видатними мислителями. У процесі спілкування з дитиною метою педагога є «вичерпання» кожної конкретної ситуації, збагнення глибинних (несвідомих) сенсів (мотивів) вчинків і поведінки дітей. Власне цілісне бачення дитини наближує педагога до розуміння її унікальності. Важливо і те, що на всіх етапах розуміння, інформація про дитину розглядається не як закінчений, а як такий, що постійно розвивається матеріал, який щоразу створюється по-новому, а не відтворюється раз і назавжди за заданим еталоном [1, с. 38].

Підхід герменевтики допомагає педагогу долати психологічні бар'єри перед новизною ситуації, стереотипами традиційних уявлень про виховну діяльність і, в результаті, – демонструвати оригінальність думок і рішень, самостійність думки, здатність ухвалювати нестандартні рішення, розвиває педагогічну активність у подоланні ситуацій непорозуміння, забезпечує глибину збагнення кожного вихованця, що наближує педагога до розв'язання завдань гуманізації дитинства. Синергетичний підхід до технологій педагогічної діяльності дає можливість підняти її евристичний потенціал.

Взаємодію педагога і дитини також можна розглядати як взаємодію знакових систем, що вивчає семіотика. Використання в педагогічному процесі досягнень дає можливість дивитися на виховання як на знакові системи дорослого, що взаємодіють між собою, і дитини та стверджувати, що взаємодія можлива, якщо є, або може бути знайдена спільна мова, зрозуміла обидвом сторонам, якщо досягнутий високий рівень взаєморозуміння. У спілкуванні з дітьми педагог використовує різні знаки: слово, міміку, жест. Уміння розшифрувати вербальні і невербальні знаки дитини – серйозна педагогічна проблема. Нерідко, коли дорослі намагаються допомогти дітям у подоланні труднощів, які ті відчувають у міжособистісних відносинах або в навчанні, вони не в змозі з'ясувати справжні причини їх виникнення. Це відбувається тому, що дитина далеко не завжди уміє словами або жестами достатньо точно виразити свою тривогу. Дослідження показують, що вихователь у сучасних умовах повинен володіти методами психотерапії і психоаналізу, навчитися вислуховувати дитину, давати їй можливість виговоритися, вміти розшифрувати її жести, міміку, вчинки, малюнки тощо.

У реальній педагогічній практиці гуманізація педагогічного процесу можлива при дотриманні таких умов:

- забезпечення внутрішніх умов (установок, потреб, здібностей) для розвитку «самості», саморозвитку (через механізми самопізнання, рефлексії, цілепокладання, фізичного і психологічного захисту, самореалізації);
- створення сприятливих зовнішніх умов (місця існування) для психічного і біологічного (фізичного) існування і розвитку дитини (харчування, одяг, меблі, навчальні та інші освітні засоби);
- організація олюдненого мікросоціального середовища (гуманістичні відносини, спілкування, творча діяльність, психологічний клімат і ін.).

Гуманізація педагогічного процесу висуває значні вимоги до педагога (вчителя, вихователя) і самого вихованця, проте однією з важливих умов є наявність в усіх суб'єктів педагогічної взаємодії толерантності. Відомо, що толерантність розуміється як здатність людини співіснувати з іншими людьми, що володіють іншим менталітетом, які ведуть інший спосіб життя, виражається в терпимості і прагненні досягти взаємного розуміння і згоди без застосування насильства, переважно методами роз'яснення і переконання [3, с. 17]. Виховання толерантності – це загальна справа багатьох державних і суспільних інститутів, але коли його об'єктами є діти, головне навантаження і відповідальність у роботі з ними лягає разом з сім'єю на освітнє середовище, на вчителів, вихователів, соціальних педагогів, шкільних психологів тощо.

Розв'язанню цих задач може сприяти організація спільних справ, що дають змогу учням презентувати себе один одному з кращого боку, скажімо, продемонструвати свої здібності і захоплення технікою, комп'ютерними програмами, спортом, туризмом, танцями. Учитель не втрапить можливості підтримати навіть скромні успіхи тих дітей, які не користуються великою увагою з боку однокласників. Важливо залучати школярів до національної культури різних народів, організовувати для них зустрічі з представниками інших культур. Чим старшими стають діти, тим кориснішим може бути відверте обговорення проблем класу, школи, села, міста, що хвилюють їх, але і подій в країні і в світі, навчання умінню критично мислити, вести діалог, аналізувати свою і чужу точки зору, що вимагають толерантного до них ставлення.

Вихователю необхідно встановити довірливі відносини з вихованцями, проявляти толерантність до підліткової і молодіжної субкультури. Делікатності вимагають індивідуальні бесіди з тими дітьми, які викликають тривогу у педагога, особливо з самолюбивими, замкнутими, конфліктними, із завищеною або заниженою самооцінкою. Толерантність професійно необхідна самому педагогові, оскільки діти різні і ставлення до них може бути різним, але проявляти його необхідно принципово однаково: рівно, шанобливо, терпимо, тактовно, інколи переступаючи через власні негативні емоції. Це не виключає права педагога на вимогливість, незадоволеність або навіть гнів, але припускає їх коректний прояв.

Отже, гуманізація педагогічного процесу означає впорядкованість дитячого життя, забезпечення вихованцям ситуацій спонтанного і усвідомленого вибору, сильних емоційних переживань, простору повної свободи. Розвиток особистості дитини успішно реалізується в умовах психологічної безпеки, визнання педагогом цінності кожної дитини, відмови від зовнішнього оцінювання, глибокої емпатії.

Освіта як процес і результат у контексті даних проблем набуває значущості лише в тій мірі, в якій вона відповідає потребам розвитку індивідуальності, суб'єктності та самоцінності учнів, їх соціокультурній адаптації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вишневський О. Дитиноцентризм і системно-ціннісний підхід до змісту виховання / О. Вишневський // Рідна школа. – 2002. – № 5. – С. 37 – 40.
2. Газман О. Воспитание и педагогическая поддержка детей в образовании / О. Газман. – М., 1986. – 215 с.
3. Клепцова Е. Терпимое отношение к ребенку : психологическое содержание, диагностика, коррекция / Е. Клепцова. – М., 2005. – 125 с.
4. Москатова А. Развивающее обучение : антропологические аспекты / А. Москатова. – М. : Наука, 2001. – 117 с.
5. Ситаров В. Педагогика и психология ненасилия в образовательном процессе / В. Ситаров, В. Маралов. – М., 2000. – 246 с.

Людмила Романюк,
канд. психол. н., доцент,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ОСОБИСТІСНІ ЦІННОСТІ У ЗАХИСТІ ВІД НАСИЛЛЯ

Цінності відіграють роль головного стабілізатора у пошуках нових парадигм життя. Криза відбувається в періоди втрати цінностей, їх духовного забуття, або в періоди переходу до іншої системи цінностей, коли спостерігаються або відкриті форми насильства, або – приховані, коли суб'єкт не розуміє причину своїх дій (агресії, страху, депресії, розчарування тощо). Поєднання одночасних перетворень у пострадянському просторі є надзвичайно важким випробуванням для дітей і молоді. У сучасній ситуації економічної, політичної, соціальної нестабільності, активізації насильницьких, здебільшого, прихованих методів впливу на молодих людей надзвичайно актуальним є наявність внутрішнього стрижня, який забезпечує узгоджені дії особистості. Ця надзвичайно важлива функція лежить на особистісних цінностях, які виступають в якості контролюючих принципів людського життя і є предикторами особистісної діяльності. З'ясування психологічних особливостей становлення цінностей особистості у її моделі світу, а також обґрунтування психологічної технології виявлення складових цієї моделі та активізації становлення цінностей людини як методу захисту в ситуації насильницької психологічної атаки – і присвячене це дослідження.

Liudmyla Romaniuk

PERSONAL VALUES AS A SAFEGUARD FROM VIOLENCE

The values play the vital role in stabilization when searching for a new life paradigms. Crisis occurs during the periods of loss of values, their spiritual oblivion, or during periods of transition to another system of values when a person is observing open or hidden forms of violence (hidden violence takes place when an individual does not understand the reason of his/her reactions (aggression, fear, depression, frustration, etc.). Combination of simultaneous transformations in the post-Soviet environment is an extremely difficult test for youth in particular. Therefore, in current situation of economic, political, and social instability, activation of violent – mostly hidden – methods of influence on young people, it is extremely important to have an internal core which ensures co-ordinated actions for their personalities. This extremely important function rests with values of human beings. They act as supervising principles of human life and define personal activity. This paper focuses on defining the psychological features of development of personal values in a world outlook of this person, proves the psychological technology of revealing compounds of this model, and provides for the activation of personal values as a method of protection from violent psychological attack.

The problem of violence is always urgent, but especially it becomes aggravated in days of crisis periods of instability when violent psychological attacks are even more often observed. Often, one observes open forms of violence, and even more often – hidden forms, when a subject does not perceive the reason of one's reactions (aggression, fear, depression, frustration, etc.) resulting from unconscious influence of violence. How should one survive in the environment of violence not at the level of simple physical existence, but for the sake of preservation of one's personality, dignity, and human face? This guarding and directing functions of a person are performed by person's values.

It is believed that a value is a profound display of a person's need when a person desires to always find oneself in the comfortable environment of positive attitudes and at the same time a person wants this environment to change, develop in a certain direction under a certain prescription, according to certain principles. These are values that play the role of the main stabilizer and protector in the search of new paradigms of life. Crisis occur during the periods of loss of values, their spiritual oblivion, or during periods of transition to another system of values.

The present crisis period made the problem of values more pressing, as the normal course of events changed in life of individuals and that of the society, which demands reevaluation of models of activity and thinking. Combination of simultaneous transformations in the Post-Soviet space is an extremely difficult test for youth in particular. Therefore, in the modern situation of economic, political, social instability, activation of violent, mostly hidden, methods of influence on young people it is extremely important to have an internal core which ensures co-ordinated actions for their personalities. This extremely important function rests with values of human beings. They act as supervising principles of human life and operate people's activity.

Finding-out psychological features of person's values becoming in his models of the world, and also substantiation of psychological technology of revealing compounds of this model and activation of person's values becoming as a protection method in the situation of a violent psychological attack is the objective of this research.

The technology of search for person's values by a person allows to create a certain reference point, a base of all hopes and projects, a way to decode daily experience and even behaviour. Such approach opens unperceived values and opinions that organise them and form a person's model of the world. It means advancement, movement to the future, transition from one qualitative state to another, i.e. to becoming of values.

Becoming means occurrence in the process of development. Development in the psychological and pedagogical science means changes in the private world of a human person due to external influences and person's own activity, which is based on person's values and value orientations, the activity directed at achievement of such consequence. This definition is further specified by the psychological science.

Firstly, as progressive changes that lead to higher levels of differentiation and organisation. It implies the positive nature of progress, growth of efficiency of functioning, maturing, improvement, enrichment, and complication.

Secondly, as a process of irreversible, directed and natural changes that lead to occurrence of quantitative, qualitative and structural transformations of mentality and behaviour of a person.

The both definitions have universality and uniformity of development process. In this research, development is interpreted as the process of self-creation by a person.

The author's approach has been elaborated in practical realisation of the voluntary desire of a person to choose one's life and to be rather an actor than a passive viewer. It entails responsibility for the choice, the necessity and ability to fix one's objective in various spheres of life, both personal, and professional, the search for an often unobvious, but useful measure for an attractive idea, which in its turn refers to the issue of choice (What? Why? Depending on what? How?).

The technics consists in independent drawing of a list of one's own values. These are phenomena of abstract names, periphrasis, that define personal aspirations and motivate. The things that are important to possess or to adhere in one's life, for example: freedom, harmony, love, justice, self-esteem, satisfaction, happiness.

The essence of the approved technics of designing person's values consists in classification of values from the list by the method of paired opposition. The scheme is offered that facilitates the procedure of construction of a hierarchy of person's values. Values are interrelated by psychological ties of the system of attitudes of an interested person. The essence of such ties reveals in such a relation like, for example, availability of good health provides satisfaction, or the satisfaction itself allows to be in good health. For each person, there is a system of proofs of satisfaction of values of one's personality and possibilities that bring such result. Specificity of this system of proofs and possibilities is its differences for various types of persons. The vital choice coordinates with values which can be common for different types of a human person and a context that can differ.

It is necessary to admit that only the first criterion-value that has direct reference to the first internal condition should be considered as one of characteristics that allows to analyse this internal condition. Further, this channel serves for definition of a model of the world of a person. Immersing in the experience of the search for the main value reveals other values-criteria and the attitude towards them that appears desirable or undesirable for achievement. Accordingly, these two orientations mean search for a value, or avoiding the value. As a result of the above, one could identify an internal condition related to the criterion, which indicates avoiding and thus reveals it. As a rule, a person avoids anti-value for achievement of the significant. The technology allows to identify such personal anti-criterion on the way to construction of the hierarchy of person's values. Approbation of the psychological technology in the system of transformation of higher education has shown that young people are looking for values of happiness, harmony, family, understanding, success, and also evasion of the source of bad health, condemnation, non-acceptance by environment. Also, it has been found out, that young people generate a positive internal condition in the evaluation of a desirable value or avoiding of an unpleasant criterion, using three estimation possibilities: value is reached (available), value is not reached (absent), value is reached partially (comparatively). Such analysis collects the necessary information and serves a basis for formation of person's values in the person's map of the world.

Thus, the basic material of formation of values in a model of the world of a person is the revealed list of its internal conditions, each of which is analyzed on the basis of the preliminary established matrix. It includes physiology of internal conditions, their context on the basis of the lived experience and the criterion that defines the value. The information collected in the course of use of the psychological technology serves the basis of the verbal and logical establishment of person's model of the world and establishment of values through perception of meaningful unconscious questions and statements. Mastering this technology in the system of violent influence provides that «support point» that directs at the choice of a correct way and teaches to avoid unjustified risks, and also helps to realise values and priorities of life.

Activization of values' becoming in conscious of young people in the modern conditions of crisis of thinking can assist in optimisation and adjustment toward the policy of nonviolence since the consciousness of values is a norm setting property of behaviour.

Наталія Сайко,
канд. пед. н., доцент,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка

ПРОБЛЕМА НАСИЛЬСТВА В СИСТЕМІ ОСВІТИ

У статті розглядається проблема насильства з точки зору недосконалості сучасної системи освіти, організація якої не відповідає індивідуальним та віковим потребам дитини-школяра. Проаналізовано недоліки системи шкільної освіти як передумови виникнення ситуацій насильства над неповнолітніми.

Nataliia Saiko

THE PROBLEM OF VIOLENCE IN EDUCATIONAL PROCESS

This article outlines the problem of violence in terms of drawbacks of modern educational system, the organization of which does not match the individual needs of school children. The disadvantages of school system that tend to create a situation of child abuse are analyzed.

Проблема насильства над дітьми залишається актуальною для України, незважаючи на те, що на законодавчому рівні будь-які прояви насильства по відношенню до дитини, зокрема фізичне покарання, заборонені. Держава визнає, що насильство над дітьми трапляється в різних сферах життя – вдома, при контакті з представниками правоохоронних органів, у навчальних закладах чи закладах опіки. Насильство може чинитися як дорослими щодо дітей, так і самими дітьми відносно одне одного. Свідченням поширеності останнього стали численні публікації та репортажі на національному телебаченні, присвячені насильству між дітьми в школі, явищу булінгу тощо.

У науковій літературі та практиці розрізняють такі види насильства: фізичне насильство – нанесення дитині батьками чи особами, що їх замінюють, вихователями чи іншими особами фізичних травм, різних тілесних ушкоджень, що завдають збиток здоров'ю дитини, порушують її розвиток і позбавляють життя. Ці дії можуть здійснюватися у формі побиття, катування, штовхань, у вигляді ударів, ляпасів, припікання гарячими предметами, рідинами, запаленими сигаретами, у вигляді укусів. Фізичне насильство включає також залучення дитини до вживання наркотиків, алкоголю, пропонування їй отруйних засобів чи медичних препаратів, що викликають одурманення (наприклад, снодійних, непрописаних лікарем), а також спроби удушення чи втоплення дитини. У деяких родинах як дисциплінарну міру використовують різні види фізичного покарання – від потиличників і ляпанців до пороття ремнем.

Необхідно усвідомлювати, що фізичне насильство – це фізичний напад (катування), воно майже завжди супроводжується словесними образами і психічною травмою; сексуальне насильство чи спокуса – використання дитини (хлопчика чи дівчинки) дорослою людиною чи іншою дитиною для задоволення сексуальних потреб або отримання вигоди. Сексуальне насильство включає статеві зносини (коїтус), оральний і анальний секс, взаємну мастурбацію, інші тілесні контакти із статевими органами. До сексуального розбещення належать також залучення дитини до проституції, порнобізнесу, оголення перед дитиною статевих органів і сідниць, підглядання за нею, коли вона цього не підозрює: під час роздягання, відправлення природних потреб; психічне (емоційне) насильство – постійна чи періодична словесна образа дитини, погрози з боку батьків, опікунів, учителів, вихователів, приниження її людської гідності, обвинувачення її в тому, у чому вона не винна, демонстрація нелюбові, ворожості до дитини. До цього виду насильства належать також постійна неправда, обман дитини (у результаті чого вона втрачає довіру до дорослого), а також ситуації, коли вимоги до дитини не відповідають її віковим можливостям.

Зневага інтересами і потребами дитини (нехтування) – відсутність належного забезпечення основних потреб дитини в їжі, одязі, житлі, вихованні, медичній допомозі з боку батьків чи осіб, їх що замінюють, у силу об'єктивних причин (бідність, психічні хвороби, недосвідченість) і без таких. Типовим прикладом зневажливого ставлення до дітей є залишення їх без догляду, що часто призводить до нещасних випадків, отруєнь та інших небезпечних для життя і здоров'я дитини наслідків.

Серед мас переважає думка, що жорстокість – це лише ті випадки, про які розповідають ЗМІ: побиття дитини до смерті, занехаяння дитини, яка помирає з голоду, не відповідає розвиткові за віком; діти, яких батьки виганяють на заробітки, які самі собі шукають гроші, учитель застосував фізичне покарання, знущання однолітків, зівалтування, торгівля людьми тощо. Зазначається, що діти проводять багато часу саме в навчальних закладах, тому школи мають відігравати одну з ключових ролей у справі захисту дітей від насильства. У нормативних документах прописані права дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку; на захист здоров'я та медично-санітарне обслуговування; на захист від поганого поведіння, від відсутності турботи з боку батьків, або тих, хто забезпечує за ними догляд; на захист від жорстоких, нелюдських або принижуючих достоїнство людини видів поведіння чи покарання тощо.

Але, якщо проаналізувати сучасну шкільну навчально-виховну систему з точки зору користі для зростаючої особистості, то можна говорити про суцільне насильство над дитиною. Так, одним із недоліків є фізичне, моральне, психологічне перенавантаження школярів, яке особливо зростає у старших класах. У середньому дитина навчається у школі 6–7 годин, а іноді і 8 годин, якщо є виховна година. Тобто це 8 годин інтелектуальної роботи та постійного сидіння за партою, що призводить до погіршення функціонування різних систем організму. Враховуючи те, що шкільна система зараз, за різних об'єктивних та суб'єктивних причин, не може забезпечити високий рівень викладання, доводиться учневі займатися індивідуально з викладачами, що також перенавантажує дитину. До цього додаються домашні завдання, відсоток яких у порівнянні з об'ємом класної роботи іноді перевищує.

Наступним є те, що вітчизняна шкільна система вимагає від учнів універсальності, тобто демонстрацію успіхів з усіх дисциплін, що вивчаються, а також дитина має бути соціально активною – брати участь у позакласних формах роботи, особливо це питання гостро стоїть для відмінників. Як усім відомо, що універсальних та ідеальних людей не буває, то чому ж тоді це вимагається від школярів? Також відбувається порушення педагогічних принципів виховання і навчання у шкільній системі: принципу гуманізму, природовідповідності, демократичності, позитивної мотивації і сприятливого емоційного клімату, особистого цілепокладання учнів, принцип продуктивності навчання, особистісно розвиваючого спілкування тощо.

Принцип – це інструментальне, дане в категоріях діяльності вираження педагогічної концепції, це методичне вираження пізнаних законів і закономірностей, це знання про цілі, суть, зміст, структуру навчання, виражене у формі, яка дає можливість використати їх як регулятивні норми практики [2, с. 101]. Саме у результаті недотримання педагогічних принципів відбувається перехід до авторитарної педагогіки, яка веде до формування у дітей невпевненості у власних силах, низької самооцінки, характеризується відсутністю критичності мислення, самостійності особистості, індивідуального стилю поведінки тощо. Такі діти легко підпадають під вплив інших, обов'язково відшукують особистість, від якої будуть залежати та, навіть, не розуміють, що над ними здійснюється певний вид насильства.

Особливої уваги заслуговує процес спілкування між педагогами і учнями. У стилі педагогічного спілкування знаходять вираження особливості комунікативних можливостей педагога; сформований характер взаємин педагога й вихованців; творча індивідуальність педагога; особливості учнів. Стиль спілкування неминуче відбиває загальну й педагогічну культуру вчителя та його професіоналізм. Для сучасного шкільного спілкування характерна відсутність активно-позитивного ставлення до учнів, адекватної оцінки їхніх можливостей, успіхів і невдач, глибоке розуміння учнів, цілей, мотивів поведінки. Спостерігається не рівність позицій у учасників комунікативного процесу та зверхнє ставлення до учнів, наприклад, на запитання учня можна не відповісти, не прийти на призначене самим учителем додаткове заняття тощо.

Міністерством освіти і науки України був виданий Наказ № 113/0/212-13 від 13.02.2013 «Про недопущення порушення педагогічними працівниками норм професійної етики та вчинення насильства над дітьми», але дуже часто у сучасних школах відбувається не дотримання педагогічної етики, що веде до порушення прав дитини. Наприклад, крик у відповідь на неслухняність учня, використання принизливих звернень, розголошення конфіденційної інформації про учня, не об'єктивність оцінювання тощо.

Педагогічна етика – розділ професійної етики, який вивчає сутність і зміст, особливості педагогічної моралі, обґрунтовує її категорії, норми, принципи, функції у процесі педагогічної діяльності [1, с. 101]. Ще В. Сухомлинський у книзі «Сто порад учителям» зазначав: «Мудрість влади педагога – це насамперед його безмежна влада все розуміти... з винятковою педагогічною мудрістю ставитесь до найрізноманітніших необачних вчинків, у яких – не повинне зло, а найчастіше забудькуватість незнання чи помилка. Конфлікт між учителем і дитячою один з крайніх проявів педагогічної неграмотності... Дитину взагалі не можна порівнювати з дорослим. Немає такої єдиної мірки, якою б можна було виміряти дорослого й дитину». Якщо дитина робить щось «не так», не допускайте «сильних», «вольових» засобів впливу на неї, не допускайте, щоб у вашу складну лабораторію гуманізму увірвався стук кулака по столу й окрик «Бережіть, як найвище благо, людську гордість, недоторканість особистої честі дитини. Сильні й «вольові» засоби впливу, які ламають волю дитини, роблять її безсердечною» [4, с. 164].

Також ускладнюють ситуацію непрофесійного виконання учителем своїх обов'язків індивідуальні соціально-психологічні проблеми розвитку дитини. Це проблеми пов'язані насамперед із формуванням соціального статусу і соціальної ролі та проблеми особистісного характеру: здоров'я, кохання, стосунки з однолітками та дорослими тощо. Постійне перебування під впливом перелічених недоліків призводить до появи захисної реакції у дітей – поверхове та вибіркове вивчення навчального матеріалу, прогули уроків, двоякість поведінки і взагалі небажання вчитися. Звідси вимальовується психологічний портрет сучасного випускника – нічого не пам'ятаю, щось учив, щось бачив, але нічого не вмію, занижена самооцінка, невпевненість, підвищена тривожність, страх за майбутнє, відсутність чітких планів подальшого життя тощо. Для запобігання насильству над дитиною, стає необхідним, в першу чергу, спростити шкільні навчально-

виховні програми, щоб уникнути перенавантаження дітей і учителів. По-друге, підвищити ефективність роботи соціального педагога та психолога – фахівців, що покликані допомагати дітям у вирішенні проблем соціалізації.

Особливої уваги потребують спеціалісти, які одночасно суміщають дві посади – соціального педагога та практичного психолога. Зазвичай, їхня робота ведеться однобічно: виконуються функції або психолога, або соціального педагога. У педагогічному колективі, де працює такий фахівець, учителі та адміністрація взагалі не розрізняють ці дві посади. Проте для забезпечення повноцінного супроводу навчально-виховного процесу, як зазначає науковець-практик А. В. Павлова, функції, обов'язки та напрями співпраці цих спеціалістів повинні бути чітко окреслені та розмежовані [3, с. 31]. Найбільш ефективною моделлю організації роботи соціального педагога і психолога є модель співробітництва, коли фахівці взаємодоповнюють один одного. Модель співпраці дає можливість об'єднати фахівців соціально-психологічної служби в мультидисциплінарну команду, що здійснює психолого-педагогічний супровід учня. Супровід дитини – це рух разом, поруч, а іноді – трохи попереду, якщо треба пояснити можливі шляхи. При цьому дорослий не намагається контролювати, нав'язувати свої шляхи і орієнтири. Лише коли дитина розгубиться або попросить про допомогу, слід створити умови, що б сприяли поверненню на обраний власний шлях. Саме при такому підході школа може уникнути насильства над особистістю дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васянович Г. Педагогічна етика : навч. посібн. / Г. Васянович. – К. : Академвидав, 2011. – 256 с.
2. Гончаренко С. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення / С. Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2012. – 192 с.
3. Основні моделі та технології роботи соціального педагога : навчально-методичний посібник / за ред. Я. Сухенко. – Полтава, ПОІППО, 2012. – 228 с.
4. Сухомлинський В. Вибрані твори : в 5 т. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 3. – С. 164.

Надія Сеньовська,
канд. пед. н.,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

УЧНІ ЯК СУБ'ЄКТИ ТА ОБ'ЄКТИ НАСИЛЛЯ

У статті висвітлено окремі аспекти проблеми насильства в освітньому середовищі. Учні характеризуються як суб'єкти та об'єкти насилля.

Nadiia Seniowska

STUDENTS AS SUBJECTS AND OBJECTS OF VIOLENCE

The article analyzes the problem of violence in educational environment, school children are characterized both as subjects and objects of violence.

Насилля часто стає тим мотивуючим елементом, що змушує людину поводитися не так, як вона того хотіла б. У різних галузях людської діяльності увага зосереджується на окремих аспектах зазначеного поняття. «Юриспруденція акцентує увагу на порушенні правових норм. Соціологія виявляє причини і поширеність насильства, як соціальної девіації і визначає його як явище дискримінації особи і сім'ї, утиск або обмеження її/їх прав і свобод. З економічної точки зору насильство можна розглядати як незаконну дію, яка приносить значно більший прибуток, ніж узаконені види діяльності в тій або іншій сфері. У філософії насильство визначається як застосування сили або загроза її застосування, як зведення сили в закон людських відносин» [5, с. 7]. Існують різні форми насилля: від зневажливого погляду до вбивства, від завдання матеріальної шкоди іншій особі до утиску прав людини. «Одиниці вимірювання насильства немає, проте масштаби його зростають. Воно має універсальний характер. Об'єктом його може стати будь-яка людина і будь-яка сім'я, незалежно від їх соціального положення, рівня життя, місця проживання» [3, с. 1].

На жаль, сучасні діти, отримують чимало прикладів розв'язання проблем дорослого життя за допомогою насильства. Особливо негативним є те, що наслідки таких дій здійснюють руйнівний вплив на неповнолітню особистість навіть тоді, коли вона просто стає свідком насильницьких дій та агресії. Саме тому дуже актуальною є проблема захисту дітей від насилля. Оскільки велику частину часу вони перебувають у школі, дуже важливо уникнути поширення насилля в освітньому середовищі. Центральним суб'єктом заявленої проблематики, безумовно, є дитина. У межах освітнього процесу неповнолітні можуть зазнавати насильства з боку батьків, педагогів та однолітків. Однак, вони і самі можуть спричинювати насильство.

Мета статті – охарактеризувати школярів як суб'єктів та об'єктів насильства в освітньому середовищі.

Проблему насилля в освітньому середовищі на сучасному етапі розробляють такі українські вчені як О. Барліт, А. Барліт, С. Бутова, М. Дмитренко, О. Лавриненко, В. Панок, В. Синьов, Я. Сухенко та ін.

Результати опитувань [2], які проведені у різних регіонах України свідчать, що найчастіше насильство до дітей чинять:

- 1) Інші діти (95%);
- 2) батьки (68%);
- 3) дорослі, які працюють із дітьми (39%).

Серед форм насильства переважають побиття, образи, приниження, копняки, запотилічники, використання образливих прізвиськ, псування майна іншої особи, позбавлення їжі та грошей, неприємні дотики дотіла, бойкот тощо. Проблема, на жаль, має системний характер. Сучасна школа, звісно, відіграє важливу роль у житті дітей як середовище соціалізації. Водночас, вона виступає місцем, де діти найчастіше у своєму житті зустрічаються з насильством.

О. Барліт та А. Барліт [1] зазначають, що насильству в освітньому середовищі сприяють:

1. Відсутність різноманіття вибору освітніх установ.
2. Поганий мікроклімат в учительському колективі.
3. Байдуже ставлення педагогів та учнів одне до одного.

Тому важливо дбати про безпеку освітнього середовища, захист школярів від насилля нарівні з держави (впровадження освітньо-виховних програм), школи (введення правил, статутів), класів (створення умов для ефективного спілкування і взаємодії дітей), діяльності окремого вчителя (уважливості до дітей і власне позитивне ставлення до них).

Е. Кіричевська [4] зазначає, що об'єктами насилля з боку однолітків найчастіше стають діти, які мають фізичні недоліки, особливості поведінки (нетовариські, сором'язливі, замкнуті, імпульсивні), особливості зовнішності, з поганими соціальними навичками, які відчувають страх перед школою, у яких відсутній досвід життя в колективі («домашні діти»), котрі страждають від різних хвороб, з низьким інтелектом і труднощами в навчанні.

Найпоширеніший вид насилля у школах – це *третирування* школярів однокласниками або старшими учнями. Такий феномен став проблемою всього суспільства. Ситуація третирування, вважає Я. Сухенко [5], не обмежується діями «агресора» і «жертви», вона «затягує» інших, роблячи їх активними або пасивними учасниками цих стосунків. Основні форми:

- 1) фізична (побиття учня);
- 2) вербальна (образи, погрози, ворожі насмішки, жарти);
- 3) соціальна (бойкот, ворожа міміка та жестикація);
- 4) «кібертретирування» (розсилання повідомлень агресивного та образливого характеру з використанням нових інформаційних та комунікаційних технологій).

Для розв'язання цієї проблеми О. Дроздов, Л. Живолуп, О. Ніжинська та Я. Сухенко [5] пропонують програми для роботи з учнями різних вікових категорій: казкотерапію для зниження агресивності (молодший шкільний вік), тренінг для розвитку толерантності у підлітків тощо. Важливо формувати гуманістичні риси в дітей, а у випадках коли «склалась насильницькі настрої, повинна запроваджуватися система перевиховання особистості, оскільки насильство представляє собою засвоєвану модель поведінки, від якої можна відучити. Для педагогів важливо не тільки розуміти причини, що можуть привести до деформацій характеру дитини та внаслідок цього до насильницьких дій по відношенню до близьких людей, друзів, учителів, але також слід вчасно їх помітити і, головне, – чітко уявляти собі, наскільки небезпечно це явище для суспільства в цілому, які віддалені наслідки може мати освоєння таких хворобливих форм досягнення особистої мети, як насильство» [5, с. 69].

Дуже важливо – пам'ятати, що допомоги в ситуації третирування потребують як «агресори», так і «жертви», а також їхні однокласники-«спостерігачі», без уваги залишати нікого не можна.

Доволі часто суб'єктами насилля стосовно дітей є самі батьки. Причому такі «методи виховання» не завжди осуджуються членами суспільства. Можна виділити такі види насилля батьків над своїми дітьми:

1. Фізичне насильство (зокрема, тілесні покарання).
2. Емоційне насильство (залякування, погрози, примус, висміювання, дратування, кривдження, залякування, постійна критика, ігнорування, приниження).
3. Байдуже ставлення (занедбання дитини).

З одного боку, фахівцям, які працюють із дітьми, абсолютно зрозуміло, що фізичне насильство потрібно заборонити. З іншого – навіть вони не завжди вважають фізичним насильством *тілесні покарання дітей*. Хоча останні мають як фізичні, так і психічні наслідки. Чому ж батьки так чинять?

Ю. Пухальська [6] виділяє кілька причин:

- 1) незнання альтернативних форм виховання дитини;
- 2) завищені вимоги до дитини в сім'ї;

- 3) відсутність інших способів мотивації дітей у ситуації матеріальної забезпеченості;
- 4) застосування фізичних покарань до цієї групи респондентів у дитинстві.

Соціальним працівникам та педагогам необхідно здійснювати виховну роботу з такими батьками, адже дитина, котра зазнала насильства, отримує травматичний досвід, який згодом відтворюється у формі неадекватних поведінкових реакцій. Для неповнолітніх особливо важливими є довіра до батьків, почуття захищеності в сім'ї. А саме вони втрачаються при застосуванні насильства.

Суб'єктами насильства, спрямованого на неповнолітніх, можуть бути і дорослі, котрі з ними працюють. Причому надмірна вимогливість учителів різноманітні покарання за порушення шкільної дисципліни, можуть провокувати підлітків на прояви насилля у відповідь (від ігнорування вимог педагога до агресивної поведінки).

Таким чином, школярів можуть виступати як суб'єктами, так і об'єктами насилля в освітньому середовищі. Найчастіше насильство щодо дітей чинять їхні однолітки, батьки та педагоги. У відповідь, школярі теж проявляють агресію стосовно однокласників та учителів. Кожен окремих випадок вимагає цілеспрямованих дій. Здійснювати профілактику насилля варто перш за все через зміст освіти, який повинен враховувати формування життєвої, соціальної, комунікативної компетентності учнів, а також гуманізацію та гуманітаризацію навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барліт О. Соціально-педагогічна та психологічна сутність булінгу, як одна з головних проблем системи освіти у формуванні громадянина [Електронний ресурс] / О. Барліт, А. Барліт // Особистість у єдиному освітньому просторі // Збірник наукових тез III Міжнародного Форуму 26 – 29 квітня 2012. – Випуск №1 (7). – Режим доступу : http://www.zoippo.zp.ua/pages/el_gumal/pages/vip7.html.
2. Дубровська Є. Насильство в школі : аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні / Є. Дубровська, М. Ясеновська, М. Алексеєнко. – Київ, 2009. – 34 с.
3. Іванова І. Вивчення проблеми насильства та його превенції як один із аспектів безпечної життєдіяльності : [Електронний ресурс] / [І. Іванова, С. Гвоздій, Є. Майданюк.] – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/24_SVMN_2008/Pedagogica/26978.doc.htm.
4. Кіричевська Е. Насильство в освітньому середовищі: діагностика, аналіз, стратегії подолання / Е. Кіричевська // Конференція «Філософія образования личности». – Режим доступу : <http://www.ukrdeti.com/firstforum/b35.html>.
5. Превенція агресивності та насилля в освітньому середовищі : [метод. рекомен. для викладачів та студ. вищ. пед. навч. закл.] / [О. Дроздов, Л. Живолуп, О. Ніжинська, Я. Сухенко] ; за ред. Я. Сухенко. – Полтава : ПОШПО, 2011. – 80 с.
6. Пухальська Ю. Як запобігти насильству // Блог Ю. Пухальської. – Режим доступу : <http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/yak-zapobigti-nasilstvu.html>.

Slawomir Śliwa,
dr.,

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu

MOBBING I BULLYING W SZKOLE. DIAGNOZA I PROFILAKTYKA

Artykuł dotyczy problemu mobbingu i bullyingu w szkole. Na wstępie przedstawione są definicje tych zjawisk. Następnie opisane są diagnozy cząstkowe jakie powinny być zrealizowane przez nauczyciela-diagnostę w szkole. Dzięki prawidłowej diagnozie istnieje możliwość zaprogramowania odpowiedniego procesu korekcyjno-kompensacyjnego, a przede wszystkim profilaktycznego. Na zakończenie przedstawiona jest propozycja oddziaływań profilaktycznych według jej poziomów tj. profilaktyki uniwersalnej, wskazującej oraz selektywnej.

Славомір Слива

МОБІНГ І БУЛІНГ У ШКОЛІ. ВИЯВЛЕННЯ ТА ПРОФІЛАКТИКА

У статті розглядається проблема мобінгу і булінгу в школі. У вступі представлені визначення цих явищ. Далі описуються попередні діагнози, які повинні бути зроблені педагогом-діагностом в школі. Завдяки вірному діагнозу може бути реалізовано відповідний коригувально-компенсаторний процес, і, передусім профілактичний. Наприкінці надаються пропозиції профілактичних дій на різних рівнях, а саме загальної, індикативної та вибіркової профілактики.

Slawomir Śliwa

MOBBING AND BULLYING AT SCHOOL. DETECTION AND PREVENTION

The article concerns the problem of mobbing and bullying at school. The outset presents the definitions of these phenomena. Then the partial diagnoses are described which should be realized by the teacher-diagnosticsian at school. Proper diagnosis can be used to plan adequate process of correction and rehabilitation, and – most importantly – of the prevention. At the end, proposals of prevention are made according to universal, indicative and selective prevention levels.

Mobbing jest zjawiskiem, które pojawiło się już dawno w szkołach, jednak nie do końca wszyscy potrafią je nazwać i wytłumaczyć. Polega na szykanowaniu jednostki zazwyczaj przez grupę. Oznacza terror psychiczny, który

przejawia się w zaczepianiu, izolowaniu, obmawianiu, nieprzyjaznych wypowiedziach i zachowaniach grupy lub osoby w stosunku do drugiej osoby lub grupy. Zachowania te mające na celu wyłączenie konkretnej osoby z grupy koleżeńskiej lub zawodowej. Ofiara zostaje poddana długoterminowej przemocy ekonomicznej, psychicznej i społecznej w celu zastraszenia, upokorzenia oraz ograniczenia jej zdolności do obrony. Odczuwa ją subiektywnie, ale mobbing daje się także potwierdzić intersubiektywnie. To wielofazowy proces, w którym mobber (sprawca) stosuje metody manipulacji od najbardziej subiektywnych i niezauważalnych przez ofiarę po najbardziej drastyczne, powodujące u ofiary izolację społeczną, jej autodeprecjację, poczucie krzywdy, bezsilność i odrzucenie przez rówieśników. W konsekwencji pojawia się silny stres oraz choroby somatyczne i psychiczne. Prześladowania mogą przyjmować formę pośrednią lub bezpośrednią, aż do przemocy fizycznej włącznie. Mogą też ograniczać się do gorszego traktowania [1, s. 2].

Pokrewnym terminem w praktyce mającym takie samo zastosowanie jest bullying. Słowo bullying jest rozumiane najczęściej jako tyranizowanie, z intencją skrzywdzenia drugiej osoby. Agresywny akt w dużej mierze jest wynikiem prowokacji. Znamienne jest to, że powtarza się na przestrzeni jakiegoś czasu. Określany jest często jako, celowe, powtarzalne i nieprovokowane zachowania agresywne jednego lub grupy sprawców wobec ofiary; z zamiarem sprawienia jej bólu fizycznego, przykrości, poniżenia lub przerażenia jej, najczęściej w obliczu grupy «wizjów» z wyraźną nierównowagą sił. Ofiara nie jest w stanie obronić się i ma poczucie bezkarności sprawcy [1, s. 2].

Rozpatrując bliżej to zjawisko, możemy rozróżnić kilka odmian bullingu [1, s. 2 – 3]:

1) bullying bezpośredni

a) fizyczny czyli popychanie, plucie, kopanie, uderzanie, zabieranie i chowanie rzeczy, zmuszanie do wykonywania poniżających, ośmieszających lub odrażających czynności, w tym kopro i urofilnych i seksualnych;

b) słowny (emocjonalny) czyli grożenie, poniżanie przez przezywanie, wyśmiewanie, robienie i prowokowanie;

2) Bullying pośredni (ukryty)

a) relacyjny czyli obmawianie, rozpuszczanie plotek, namawianie innych do izolacji ofiary, odrzucania jej i ignorowania;

b) cyberbullying czyli umieszczanie w sieci (e-maile, blogi, itp.) oszczerczych informacji.

Sprawcami bullingu zwykle są osoby impulsywne, dominujące, bez empatii, postrzegające pozytywnie przemoc, łaknący społecznego prestiżu z wysoką samooceną [1, s. 3].

Natomiast ofiarami stają się najczęściej osoby, o następujących cechach [1, s. 3]:

- małe poczucie bezpieczeństwa,
- lękowe, o niskim wskaźniku więzi rówieśniczych,
- niskim poczuciu kompetencji,
- czasami outsiderzy.

Należy pamiętać o konsekwencjach jakich doświadcza ofiara po pierwszym incydencie. To przede wszystkim podwyższony poziom emocji – strachu, zaskoczenia, czy też upokorzenia. Publiczne wyśmiewanie i poniżanie powodują, że odczuwa ona wstyd. Może wahać się, czy ujawnić zachowania sprawcy, czy też nie. Jeśli te doświadczenia zakończą się prawidłową reakcją dorosłych i grupy rówieśniczej, a mianowicie sprawca zostanie ukarany, mogą nie wpływać znacząco na stan emocjonalny ofiary. Jeśli natomiast nikt nie zareaguje (krytyka sprawcy, udzielenie pomocy ofierze), trudna sytuacja psychologiczna osoby pokrzywdzonej będzie się utrzymywać i pogłębiać. Ofiara może doświadczać lęku przed powtórzeniem takich zachowań i odwetem ze strony sprawcy. Jeśli sytuacja się powtarza, stan emocjonalny ofiary wpływa na ukształtowanie się jej obrazu siebie na podstawie tych negatywnych doświadczeń. Ofierze agresji rówieśniczej towarzyszą w takiej sytuacji negatywne myśli dotyczące siebie, swojej wartości – wyglądu zewnętrznego i cech charakteru. Słowa i zachowania sprawcy mogą zostać uwewnętrznione i tworzyć obraz własnej wartości u ofiary. Ofiara może zacząć funkcjonować w tej roli. W sytuacji obniżonej odporności psychicznej, np. na skutek wcześniejszych urazów psychicznych związanych z przeżyciami w domu rodzinnym, doświadczenia przemocy rówieśniczej jeszcze znacznie oddziałują na psychikę ofiary. Brak wsparcia ze strony rodziców, czy też szkoły w sytuacji trudności emocjonalnych dziecka oznacza zmniejszenie możliwości poradzenia sobie z traumatycznymi doświadczeniami i powolnym procesem leczenia urazów psychicznych [2, s. 4].

Dodatkowo wsparcie dla ofiar mobbingu i bullingu powinno przychodzić z zewnątrz. Ważne jest, aby placówki współpracowały także z m.in. z poradniami psychologiczno-pedagogicznymi czy też innymi instytucjami mogącymi wesprzeć osoby pokrzywdzone. Warto w takich sytuacjach wzmacniać mocne strony ofiar, pokazując im, że są osobami znaczącymi, mają wiele zalet i duży potencjał w sobie, który mogą rozwijać.

Diagnoza zjawiska

Diagnoza w szkole powinna skupiać się na pięciu podstawowych elementach. Dotyczą one:

1. Rozpoznania zachowań ryzykownych wśród członków społeczności szkolnej. Do takiej diagnozy mogą służyć kwestionariusze ankiety, wypełniane przez młodych ludzi, dotyczące zachowań ryzykownych wśród kolegów i koleżanek ze szkoły. Wiadomo, że zachowania ryzykowne współwystępują ze sobą, dlatego też diagnoza powinna

dotyczy całego wachlarza tego zjawiska, a mianowicie: kontroli emocji, nastawienia do innych, popadania w konflikty z innymi, wagarów, ucieczek z domu, kłamstw, przeklinania, aktów wandalizmu, kradzieży, zachowań agresywnych, wdawania się w bójki, używania środków psychoaktywnych itp.

Dodatkowo w procesie diagnozowania warto wykorzystać technikę obserwacji i analizy dokumentów. Tą częścią diagnozy najłatwiej jest wykonać nauczycielom-wychowawcom pracującym z uczniami.

2. Sprawdzenia podłoża tych zachowań. Nauczyciele, pedagodzy powinni znaleźć przyczyny zachowań odbiegających od normy. Obszar diagnozy powinien dotyczyć środowiska rodzinnego, szkolnego i rówieśniczego. Zbadanie wpływu wyżej wymienionych środowisk na uczniów daje możliwości do tworzenia odpowiednio dobranego programu oddziaływań psychopedagogicznych. Należy pamiętać jednak, aby diagnoza nie skupiała się wyłącznie na negatywnych stronach tj. próbie redukcji lub eliminacji czynników ryzykownych ze środowisk. Proces korekcyjny, a przede wszystkim profilaktyczny warto oprzeć na wzmacnianiu czynników chroniących, czy też w pierwszej kolejności na wyszukiwaniu ich.

3. W kolejnym etapie oddziaływań diagnostycznych należy zbadać jakie znaczenie zachowania ryzykowne mają w życiu ucznia, rodziców, nauczycieli i całej społeczności szkolnej. Nie wystarczy zająć się tym zjawiskiem jedynie ze strony ofiar. Bardzo często zapomina się, że przyczyny tkwią np. w środowisku rodzinnym, i nie wystarczy skupiać się na karaniu sprawców. Wtedy należy też pracować z nimi i ich rodzinami. Wcześniej skrzywdzone dzieci mogą również krzywdzić. Dlatego tak bardzo ważną jest praca z nimi. Uczeń trudny w szkole to wyzwania, ale trzeba postrzegać go jako osobę, która sama sobie nie radzi z problemami, a nie osobę, która stwarza problemy. Bardzo często jest tak, że zaburzenia zachowania są wzmacniane w szkole. Jednak odpowiednie przygotowanie nauczycieli i podejście całego środowiska szkolnego może zapobiegać takim zjawiskom.

4. Kolejną bardzo ważną rzeczą w diagnozie jest stwierdzenie w jakiej fazie jest zjawisko mobbingu i bullyingu w szkole. Diagnosta powinien określić jaki rozmiar mają wyżej wymienione zjawiska i w jakim stopniu przejawiają się w szkole.

5. Ostatnią kwestią jest opracowanie prognozy pozytywnej i negatywnej badanego zjawiska. Rola diagnosty polega na określeniu przewidywanego kierunku rozwoju tych zjawisk w szkole.

Profilaktyka w szkole

W profilaktyce agresji i przemocy, w tym również mobbingu i bullyingu, podobnie jak w profilaktyce innych zachowań ryzykownych, wyróżniamy trzy poziomy działań: profilaktykę uniwersalną adresowaną do całej szkolnej społeczności, profilaktykę selektywną kierowaną do grup zwiększonego ryzyka i profilaktykę wskazującą adresowaną do tych jednostek z grup ryzyka, które wykazujączesne symptomy zaburzeń lub częste i utrwalone zachowania ryzykowne. Działania naposzczególnych poziomach różnią się intensywnością i czasem trwania [3, s. 13].

Tabela 1

Oddziaływania profilaktyczne a poziomy profilaktyki

Profilaktyka uniwersalna	Rozwój kompetencji psychospołecznych uczniów
	Dbanie o klimat szkoły
	Rozwój zainteresowań dzieci
	Współpraca z rodzicami
	Stworzenie systemu wsparcia dla nauczycieli i rodziców
	Współpraca ze środowiskiem lokalnym
	Opracowanie procedur reagowania w sytuacjach kryzysowych
	Rozwój kompetencji psychopedagogicznych kadry nauczającej
Profilaktyka selektywna	Trening zastępowania agresji
	Zajęcia terapeutyczne dla agresorów
	Socjoterapia
	Indywidualizacja nauczania
	Wsparcie dla ofiar
Profilaktyka wskazująca	Zajęcia terapeutyczne
	Interwencje
	Współpraca z poradnią psychologiczno-pedagogiczną oraz innymi specjalistycznymi placówkami
	Indywidualizacja nauczania

Źródło: Opracowanie własne.

Profilaktyka uniwersalna to działania skierowane do całej klasy, społeczności szkolnej. Adresatami tych działań są wszyscy uczniowie. Celem jest zapobieganie zachowaniom ryzykownym przede wszystkim poprzez wzmocnienie czynników chroniących, które są dostępne w środowisku szkolnym oraz promocji zachowań prospołecznych i prozdrowotnych. Oddziaływania profilaktyczne będą skupiały się na kształtowaniu nawyków uczenia się, stosowaniu metod aktywizujących w nauczaniu, rozwijaniu kompetencji społecznych uczniów, współpracy z rodzicami, rozwoju zainteresowań dzieci, stworzeniu systemu wsparcia dla nauczycieli i rodziców, współpracy ze środowiskiem lokalnym, a także dbaniu o klimat społeczny szkoły. Realizatorami będą przede wszystkim nauczyciele oraz liderzy młodzieży [4, s. 181].

Profilaktyka selektywna skierowana będzie na uczniów z grup zwiększonego ryzyka. Adresatami będą uczniowie, którzy w stopniu większym niż przeciętny narażeni są na problemy związane z zjawiskiem mobbingu i bullyingu. Celem oddziaływań zatem będzie zapobieganie problemom poprzez danie tym uczniom możliwości uczestniczenia w treningu zastępowania agresji, zajęciach terapeutycznych, socjoterapii oraz indywidualizowanie wobec tych uczniów metod nauczania. Realizatorami tych oddziaływań będą nauczyciele [4, s. 181].

Na poziomie profilaktyki selektywnej oddziaływania będą dotyczyły wyłącznie uczniów, u których pojawiły się już pierwsze symptomy niepożądanych zjawisk. Związane będą z terapią, interwencją, indywidualizacją nauczania, a także podjęciem współpracy z poradnią psychologiczno-pedagogiczną. Realizatorami będą nauczyciele, a także specjaliści tacy jak psycholog, lekarz [4, s. 181].

Oddziaływania profilaktyczne powinny dotyczyć kwestii, które przedstawia tabela 1.

Podsumowanie

W oddziaływaniach profilaktycznych bardzo istotne wydaje się właśnie wskazanie różnic pomiędzy działaniami na rzecz zapobiegania agresji/mobbingu i bullyingu adresowanymi do uczniów na poszczególnych poziomach profilaktyki [3, s. 24-25]:

– **«Programy/działania profilaktyczne z poziomu profilaktyki uniwersalnej»** realizowane w klasie szkolnej przez każdego nauczyciela posiadającego przygotowanie pedagogiczne.

– **Programy/działania profilaktyczne z poziomu profilaktyki selektywnej** są realizowane zarówno w klasie, jak i poza klasą. Uczniowie z grupy zwiększonego ryzyka doświadczający dużych trudności życiowych wymagają przeważnie większego wsparcia i uwagi nauczycieli niż pozostali wychowankowie. Wiele działań nauczyciel może robić wobec nich w klasie (np. przydzielanie wykonalnych zadań, włączanie do grupowych projektów, dawanie instrukcji, nagradzanie zgodnych z oczekiwaniami zachowań pozytywną uwagą, w tym pochwałą, itp.). Dobre efekty przynoszą też dodatkowe treningi umiejętności w małych grupach prowadzone przez pedagogów lub psychologów szkolnych dla młodych osób mających podobne trudności.

– **Programy/działania z poziomu profilaktyki wskazującej** adresowane do osób utrwalonymi zachowaniami agresywnymi wymagającymi intensywnej interwencji, z założenia długotrwałe, powinny być realizowane głównie pozaklasą. Są to zarówno indywidualne interwencje profilaktyczne z udziałem ucznia i jego rodziców (w tym praca z kontraktem) prowadzone przez nauczyciela, jak i treningi w małych grupach. Właściwym miejscem realizacji tych ostatnich może być świetlica socjoterapeutyczna, poradnia psychologiczno-pedagogiczna, itp. Osoby prowadzące zajęcia powinny posiadać wyższe kompetencje. Mogą nimi zostać psychologowie, pedagodzy i nauczyciele, którzy przeszli odpowiednie szkolenie, np. dla realizatorów profesjonalnego programu».

LITERATURA

1. Orłowski S. Mobbing i bullying w szkole : charakterystyka zjawiska i program zapobiegania [Wersja elektroniczna] / S. Orłowski. – ORE Warszawa. – S. 2–3. – Dostępze : strony www.ore.edu.pl.
2. Fenik K. Psychologiczne aspekty bullyingu : perspektywa sprawcy, ofiary i świadka [Wersja elektroniczna] / K. Fenik. – ORE Warszawa. – S. 4. – Dostępze : www.ore.edu.pl.
3. Borkowska A. Przeciwdziałanie agresji i przemocy w szkole. Poradnik dla nauczycieli [Wersja elektroniczna] / A. Borkowska, J. Szymańska, M. Witkowska. – ORE Warszawa. – S. 13 ; 24–25. – Dostępze : www.ore.edu.pl.
4. Śliwa A. Diagnoza i profilaktyka niepowodzeń szkolnych / S. Śliwa, W. Duczmal // Współczesność na rozdrożu? O edukacji, wychowaniu i profilaktyce słów kilka. – Wydawnictwo Instytut Śląski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Opolu Opole, 2013. – S. 181.

Ірина Старагіна,

канд. психол. н.,

Незалежний науково-методичний центр
«Розвиваюче навчання»

ДИАЛОГИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ КАК ОСНОВА ПОСТРОЕНИЯ БЕЗОПАСНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ В МЛАДШЕМ ШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

У статті розкрито, що освітнє середовище в системі розвивальної освіти вибудовується на основі діалогічних відносин між учасниками навчального процесу і є сприятливим для психологічного благополуччя дитини. У такому комунікативному середовищі успішно складаються позитивні стосунки з іншими, а також забезпечується самоприйняття учня. Діалогічні відносини виключають прояви психологічного насилля з боку педагога. Конфлікт у розвивальній освіті має конструктивний характер. Навчальне співробітництво між педагогом та учнями на основі діалогічних відносин – це взаємоактивне співробітництво, яке спирається на дві ініціативи: педагогічну ініціативу вчителя та пошукову ініціативу учня.

Ірина Старагіна

DIALOGUE-BASED RELATIONSHIPS AS A BASIS OF SAFE EDUCATION ENVIRONMENT AT PRIMARY SCHOOL AGE

The article demonstrates that the educational environment in developing education system is based on the dialogue-based relations between the participants of educational process and contributes to the child's psychological well-being. In such communicative environment, the positive relationships with others are successfully developed, and the self-perception of students is also facilitated. Dialogue-based relationships preclude manifestation of psychological abuse by a teacher. Conflict in developing formation has a constructive nature. Educational cooperation based on dialogue relations between a teacher and students is an interactive cooperation that grounds on two initiatives: pedagogical initiative of a teacher and search initiative of a student.

В современном украинском обществе, ориентированном на утверждение прав и свобод ребенка, актуальным становится вопрос о возможностях развивающего образования в реализации *права ребенка на развитие своих способностей (компетентностей)* и *свободу для творческой реализации* при обучении в массовой общеобразовательной школе. Психолого-педагогическая система развивающего образования имеет широкие теоретико-методологические основания (Л. С. Выготский, Г. С. Костюк Д. Б. Эльконин, В. В. Давыдов, В. В. Репкин, С. Д. Максименко) и многолетнюю практику внедрения в школах Украины.

Образовательную среду в данном подходе следует понимать как форму коммуникативного взаимодействия, которая создает особые виды общности между учащимися и педагогами, а также между самими учащимися. Исходным основанием такого подхода к образовательной среде является понимание того, что необходимым условием развития ребенка является его участие в совместной деятельности, разделенной со взрослым и/или с другими участниками образовательного процесса. Взрослый выступает *инициатором детской поисковой активности* и *поддерживает творческие проявления ребенка*, направленные на поиск новых способов действия и новых смыслов.

Основой для совместной деятельности в развивающем образовании являются *диалогические отношения* между участниками учебного процесса [4]. Диалогические отношения мы рассматриваем как смысловые отношения (М. М. Бахтин), в которых участники общения обмениваются не столько информацией или умениями, сколько обнаруживают изменения в собственном понимании действительности в целом. Речь идет об особом виде общения между учителем и учащимися, а также самими учащимися – *учебном сотрудничестве*. Учебное сотрудничество – это *взаимоактивное сотрудничество*, строящегося по двум замыслам: *педагогическая инициатива учителя* и *поисковая инициатива учащегося*.

В теории развивающего образования [1] выделяются два педагогических условия для порождения детской учебной инициативности:

1) определенные процедуры, с помощью которых учитель в ясном виде открывает ученикам свои ожидания неимитационного, нерепродуктивного поведения;

2) определенные процедуры, способствующие порождению самого учебного вопроса-гипотезы о новом понятии или общем способе действия.

Важно отметить, что субъектом учебного обращения к взрослому первоначально выступает не индивид, а *группа* совместно работающих детей. Встречное движение двух инициатив – детской и взрослой – обеспечивает в развивающем образовании воспитание у учащихся *установки на поиск* [5], т.е. сознательный поиск таких задач, которые учащийся не может решить, и *творчество*. При этом творчество в данном психолого-педагогическом подходе рассматривается как способность детей «находить нестандартные и оригинальные решения задач в художественной, познавательной и нравственной сферах» [1, с. 144].

Диалогические отношения в развивающем образовании исключают насилие в каких-либо формах, но не исключают конфликтов. При этом необходимо учитывать специфику конфликта в развивающем образовании:

1. Конфликт в развивающем образовании – это конфликт точек зрения, а не конфликт отношений.
2. Конфликт точек зрения как условие развертывания учебной дискуссии.
3. Конфликтная ситуация («Кто прав? Чья точка зрения более обоснована?») мотивирует учащихся к развертыванию поисковой активности.

4. Поиск развернутых обоснований рассматривается как путь к разрешению конфликтной ситуации.

Основные методы развивающего образования – *метод решения учебных задач* в познавательной сфере (В. В. Давыдов), *метод решения драматических задач* в художественной сфере (И. П. Старагина). Под учебной задачей понимается задача, которая требует от учащегося *открытия и освоения* в учебной деятельности обобщенного способа (принципа) решения широкого круга практических задач. Имеются в виду задачи на выявление принципа действия чтения, действия письма, действия сложения и т.д. Метод решения учебных задач кардинально изменяет представления о роли *учебного взаимодействия* младших школьников между собой в работе с новым знанием. Если при использовании репродуктивно-иллюстративного метода взаимодействие младших школьников в малой группе представляется ценным на этапе применения знаний, полученных от учителя, то использование метода решения учебных задач обеспечивает объединение детей в малые группы уже на этапе выработки гипотезы по поводу поиска общего способа действия, а также потом на этапах проверки гипотезы и выработки нового способа действия, применения этого способа действия в частных случаях. Другими словами, метод решения учебных задач обеспечивает взаимодействие младших школьников в малых группах на всех этапах работы с новым знанием. При таком подходе сфера самостоятельности учащихся, независимости их действия от руководства взрослого существенно расширяется, что обеспечивает рост детской учебной инициативности.

Рассмотрим, как реализуется метод решения учебных задач на практике.

Для постановки учебной задачи учитель создает *проблемную ситуацию*, при обсуждении которой учащиеся опознают новую задачу как задачу, для решения которой им недостает их знаний и учений [3]. Именно в ходе учебной дискуссии обнаруживается ответ на *первый вопрос самообучения*, чему учиться. Принципиально важно учесть, что речь идет не о том, что учитель сообщает детям, чему он их будет учить. Учащиеся не останавливаются перед задачей, для решения которой у них нет готовых средств, не требуют, чтобы их научили, не объявляют задачу неинтересной и не отказываются от нее. Новая задача для учащихся выступает как задача с недостающими условиями. Фактически, учащиеся рассуждают следующим образом: «Это мне известно, а вот это неизвестно. Если я это узнаю, то смогу решить задачу».

Именно осознание того, чему будем учиться, позволяет учащимся осуществить выход за пределы собственных возможностей, за границы данной наличной ситуации и переход к поиску общего способа действия во всех аналогичных ситуациях. Фактически, происходит изобретение недостающего способа действия, т.е. учащиеся переводят учебную задачу в творческую или экспериментально-исследовательскую. При этом дети осуществляют поиск недостающей информации в любом «хранилище» – в учебнике, справочнике, книге, в сети Интернет, у учителя.

Приобретение недостающих умений, знаний, способностей позволяет учащимся дать ответ на *второй вопрос самообучения*: как научиться.

Метод решения драматических задач реализуется в развивающем образовании в рамках речевой линии в курсе изучения языка на отдельно выделенных уроках, а также во внеурочное время за счет факультативных часов в сценическом творчестве. Под драматической задачей мы понимаем задачу на реконструкцию несловесного контекста, в котором некоторое словесное взаимодействие становится осмысленным [2]. Решение драматической задачи в художественной сфере направлено на обнаружение смыслов человеческих отношений. В процессе сценического творчества взрослый (учитель) и дети реально становятся *«единым творческим организмом»*. При решении драматических задач у детей складывается механизм извлечения смысла из ситуации действия, который включает в себя три последовательных этапа:

- драматизация-импровизация на заданную тему,
- обсуждение драматизации зрителями и исполнителями,
- перевод драматизации в письменное высказывание (составление мини-сценария) [2]. Отметим особенности поведения взрослого в процессе постановки и решения драматической задачи, обеспечивающие диалогические отношения между взрослым и детьми:

1) Взрослый открыт для детской импровизации, делает акцент на детской самостоятельности, не навязывает никаких образцов драматического действия, сам импровизирует.

2) Взрослый имеет свое мнение по поводу предложенного решения драматической задачи, высказывает его, но понимает, что с его мнением дети могут не согласиться.

3) Взрослый направляет обсуждение драматизации на средства экспрессии, ее меру и связь с тем или иным смыслом («Так ли себя ведут, если? Таким ли голосом об этом говорят, если..? Так ли смотрят, если...? и т.д.). При этом легко передает инициативу в обсуждении самим детям.

Подводя итоги сказанному, выделим следующее:

1. В условиях диалогических отношений между учителем и учащимися при решении учебных и драматических задач дети приобретают *опыт учебной инициативности, ответственности и самостоятельности*. Этот опыт оказывает существенное влияние на становление у младших школьников такой ключевой компетентности, как умение учиться и предметных компетентностей (математической, коммуникативной).

2. Диалогические отношения исключают проявления психологического насилия педагога над ребенком.

3. Диалогические отношения между взрослыми и детьми являются основанием для психологического благополучия ребенка, которые мы рассматриваем в его таких ключевых аспектах, как наличие *позитивных отношений с другими* (взрослыми, сверстниками, старшими и младшими детьми как со-трудниками в решении познавательных задач и со-авторами в решении драматических задач), а также *самопринятие*.

ЛИТЕРАТУРА

1. Давыдов В. Теория развивающего обучения / В. Давыдов. – М. : Интор, 1996. – 542 с.
2. Старагіна І. Форма і содержание сценічного творчства в младшем школьном возрасте / І. Старагіна // Культурно-історическа психологія. – 2010. – № 2. – С. 66 – 75.
3. Старагіна І. Поняття про навчальні завдання в науковій спадщині В. Давидова / І. Старагіна // Система розвивального навчання Ельконіна-Давидова в шкільній практиці : науково-методичний збірник. – Х. : ННМЦ «Розвиваюче навчання», 2012. – С. 30 – 44.
4. Старагіна І. Діалогічний тип педагогічної діяльності як умова саморозвитку та безперервної самоосвіти вчителя / І. Старагіна, Н. Сосницька, О. Барабаш // Система розвивального навчання Ельконіна-Давидова в шкільній практиці : науково-методичний збірник. – Х. : ННМЦ «Розвиваюче навчання», 2012. – С. 114 – 118.
5. Цукерман Г. Развитие учебной самостоятельности / Г. Цукерман, А. Венгер. – М. : ОИРО, 2010. – 432 с.

Анна Стромило,

аспірантка,

Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ НЕНАСИЛЬНИЦЬКИХ ВЗАЄМИН У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті аналізується насильство як філософсько-психологічна проблема. Розкриваються особливості виховання ненасильницьких взаємин у студентській молоді.

Anna Stromylo

PARTICULARITIES OF DEVELOPMENT OF NON-VIOLENT RELATIONSHIPS AMONG STUDENTS

This article features the problem of development of non-violence as a philosophic and psychological problem. It outlines the particularities of education in non-violent relationships between students.

В умовах побудови демократичного суспільства в Україні проблема виховання ненасильницьких взаємин серед студентської молоді є актуальною. Насильницькі моделі поведінки в повсякденному житті призводять до суперечностей і конфліктів у суспільстві, сім'ї, навчальних колективах тощо.

Проблемі виховання ненасильницьких взаємин студентської молоді приділяли увагу такі науковці: М. Ганді, А. Гусейнов, М. Кінг, Л. Толстой та ін. Психологічні аспекти насильства щодо студентської молоді розроблялися у дослідженнях Б. Братуся, Т. Драгунової, Н. Зінов'євої, Н. Тарабриної, Д. Фельдштейна та ін.

Проблема насильства у філософії існує тисячоліття. Нині насильство розуміють як «філософію, спосіб життя, які на основі верховенства правди і любові вважають особисті, соціальні та міжнародні зміни заради подолання несправедливості в досягненні миру, примирення» [2, с. 23]. А. Гусейнов підкреслює, що «ненасильство виходить з переконання в самоцінності кожної людини як вільної істоти і одночасно взаємопов'язаності всіх людей в добро і зло» [1, с. 55].

Педагогічна наука і практика також мають тенденцію руху до ненасильства (Ш. Амонашвілі, А. Козлова, Я. Корчак, В. Ситаров, В. Сухомлинський та ін.). Важливою ідеєю гуманістичної педагогіки є вчення про непротивлення злу насильством (Л. Толстой). Значущою для нашого дослідження є точка зору В. Ситарова і В. Маралова стосовно ненасильства як активної позиції життєствердження, коли людина бере

повну відповідальність на себе, демонструючи силу духу і розуму; як особливу силу, яка виявляється в терпимості, толерантності, гнучкості; як подолання власного егоцентризму і прийняття іншого; як особисту автономію і незалежність; як здатність до позитивної взаємодії [3]. Це положення найбільш повно відображає становлення людини як справжнього суб'єкта власного життя. Людська душа є ареною боротьби добра і зла. Саме людина робить вибір, їй дана свобода визначення свого подальшого шляху (А. Гусейнов, В. Франкл). Питання полягає в тому – чому вона віддасть перевагу: насильству чи ненасильству. Вибір є показником сформованості суб'єктної позиції студентської молоді – наскільки здатна вона зробити його усвідомлено і нести відповідальність за його наслідки.

На основі аналізу наукових праць вчених, нами виокремлено три основні положення в процесі виховання студентської молоді:

1. Вік студентської молоді є сензитивним для формування ненасильницьких взаємин (Л. Божович, Л. Виготський, Д. Фельдштейн та ін.).

2. Спілкування – провідний тип діяльності студентської молоді і фактор їхнього психічного розвитку (Д. Ельконін, Г. Цукерман та ін.).

3. Існує рух світової педагогіки до ненасильства і визнання ненасильства загальнолюдською цінністю (А. Козлова, В. Маралов, В. Ситаров, В. Сластенін, М. Углицький та ін.).

Ці положення спонукають нас розглядати цілеспрямоване виховання у студентської молоді толерантного спілкування як одного з можливих шляхів виховання ненасильницьких взаємин. Поняття толерантного спілкування було запроваджено М. Розенбергом і передбачає певну модель взаємодії людей одне з одним. Подібні моделі розробляються вітчизняними та зарубіжними вченими (Ю. Гіппенрейтер, Л. Г'єн, Т. Гордон, Х. Джайнотт, Т. Ігнашовою, В. Рахматшаєвою, С. Руст та ін.). Одні науковці називають таке спілкування ефективним, інші – відкритим, треті – ненасильницьким. Спільним для всіх цих моделей є те, що вони базуються на принципах гуманістичної психології та педагогіки, які визнають людину головною цінністю, унікальною цілісною системою, здатною до самоактуалізації.

Цінність моделі ненасильницького спілкування, створеної М. Розенбергом, насамперед, у тому, що автор чітко описує основу базових комунікативних умінь Я-повідомлення та емпатійного розуміння. Він пропонує виокремлювати алгоритми, необхідні і достатні операції, з яких може бути складено дія-уміння. М. Розенберг пропонує такі кліше для побудови висловлювань [4], на основі яких може бути розроблена серія вправ з навчання студентів ненасильницькому спілкуванню:

I. Зрозуміле вираження себе:

1. Вираз того, що я відчуваю: «Я відчуваю...».

2. Висловлювання про те, що я бачу такого, з чим пов'язані мої почуття: «Коли я бачу...».

3. Висловлювання про те, з якими моїми потребами пов'язані почуття, які я відчуваю. «Тому що я б вважав(ла) за краще...».

4. Бажані мною дії, які б підвищили якість мого життя. «І я б зараз хотів (ла б) ...».

II. Емпатійне розуміння:

1. Емпатійне сприйняття почуттів партнера. «Ви відчуваєте...».

2. Емпатійне сприйняття того, що партнер спостерігає за тим, з чим пов'язані його почуття. «Коли ви бачите...».

3. Емпатійне сприйняття тих потреб партнера, з якими пов'язані його почуття. «Тому що б ви воліли...».

4. Емпатійне сприйняття бажаних для партнера дій, які б підвищили якість життя. «І ви б зараз хотіли...».

Питання про необхідність реалізації у вербальному або невербальному плані кожної операції індивід завжди вирішує сама, залежно від контексту ситуації, ступеня взаєморозуміння партнерами по спілкуванню одне одного: їх почуттів, станів, потреб, а також від почуття міри, такту і делікатності кожного з них. Людина, що засвоїла повну узагальнену орієнтовну основу даних комунікативних дій-умінь, перебуваючи в діалозі з партнером, в змозі зробити усвідомлений вибір більш-менш повного проходження даними кліше, вибір тих чи інших операцій та їх послідовність. Позиція ненасильства студентської молоді формується впродовж тривалого часу, але сензитивним періодом її становлення є період навчання, під час якого відбувається процес її особистісного та професійного саморозвитку.

Цивілізований світ усе більше переконується в тому, що без сформованості ненасильницьких взаємин у студентської молоді стає неможливим подальший розвиток особистості та соціального прогресу. На нашу думку, сформованість ненасильницького ставлення до соціуму, до себе та навколишнього середовища значуще впливає на самосвідомість, самопізнання, адекватну самооцінку, котра у подальшому в якості одного з основних регуляторів особистісно своєї поведінки та діяльності, буде визначати ступінь її самостійності, незалежності у різноманітних та складних системах взаємозв'язків. Отже, одним з основних завдань сучасної педагогіки є створення цілісної особистісно зорієнтованої моделі ненасильницьких взаємин серед

студентської молоді. Формувальна основа у цих змінах належить розвитку гуманістичної позиції педагога-вихователя та володіння ним тими технологіями, які дають йому змогу працювати в цій парадигмі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гусейнов А. Поняття насилля і ненасилля / А. Гусейнов // Вопросы философии. – 1994. – № 6. – С. 51 – 63.
2. Гусейнов Г. Ненасиліе : філософія, етика, політика / [под общ. ред. А. Гусейнова] – М. : Наука, 1993. – 188 с.
3. Ситаров В. Педагогика и психология ненасилія в образовательном процессе : [учебное пособие] / В. Ситаров, В. Маралов. – Москва : Академия, 2000. – 216с.
4. Rosenberg Marshall B. Nonviolent Communication: A Language of Life – 2nd ed., 2003. [Електронний ресурс] / Marshall B. Rosenberg. – Режим доступу : http://www.amazon.com/gp/product/1892005034/qid=1133814873/sr=81/ref=pd_bbs_1/103-0792998-2647032?n=507846&s=books&v=glance.

Ірина Токар,
соц. педагог II категорії,
Тернопільська Українська гімназія
імені Івана Франка

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ «ФОРМУВАННЯ У ПІДЛІТКІВ ПОЧУТТЯ ОBOB'ЯЗКУ ТА ЗАХИСТУ СВОЇХ ПРАВ У СІМ'Ї»

У статті викладені методи і форми роботи з профілактики насилія над підлітками у сім'ї. Тренінг дозволяє працівникам освіти здійснювати ознайомлення учнів з їх правами та обов'язками, формувати моделі поведінки під час виникнення домашнього насилія та усвідомити роль сім'ї у житті дитини.

Iryna Tokar

SOCIAL PEDAGOGICAL TRAINING “DEVELOPMENT OF A SENSE OF DUTY AND PROTECTION OF THEIR FAMILY RIGHTS IN TEENAGERS”

This article outlines the methods and forms of work on prevention of teenagers' abuse in the family. The training enables teachers to inform the students about their rights and duties, to form behaviour model in case of violence in the family and realise the family role in children's life.

Мета тренінгу: підвищення рівня знань підлітків щодо профілактики та запобігання насильницьким діям проти них у сім'ї.

Завдання тренінгу:

- інформувати підлітків про права та обов'язки людини;
- педагогічна допомога і підтримка підлітків;
- розвивати навички спілкування, впевненість в собі;
- формувати у підлітків адекватну самооцінку та самоповагу.

Вік учасників: 12–13 років.

Кількість учасників тренінгу: 15 осіб.

Організація занять: 6 занять по 45 хв. кожне.

Методи, які використовуються на тренінгу: лекції, бесіди, вправи та їх обговорення, проблемні ситуації, ігри, що якнайкраще допомагають освоїти і закріпити нові знання.

Заняття 1

Мета: познайомити учасників; сприяти згуртованості групи; інформування про мету і завдання тренінгу; вироблення та прийняття правил роботи в групі.

Вправа «Павутинка імен» (час: 20 хв.)

Мета: знайомство і саморозкриття учасників групи; створення позитивної психологічної атмосфери.

Ресурси: клубок ниток.

Хід вправи:

Тренер пропонує учасникам наступну вправу. У кожного з вас зараз є можливість розповісти про те, як повністю звучить ваше ім'я, чи подобається воно вам, як звертаються до вас вдома, як би ви хотіли, щоб до вас звертались у групі?

Ведучий бере клубок ниток у руки і розпочинає гру з розповіді про себе. Далі передає клубок комусь з дітей, а кінчик ниточки тримає у руці. Дитина розповідає про своє ім'я і передає клубок іншій дитині, але кінчик нитки тримає у руці і т. д. У такий спосіб створюється символічна «павутинка імен». На завершення ведучий пропонує дітям змотати павутинку назад у клубок. Кожна дитина по черзі в зворотному напрямку, намотує на клубок свій відрізок ниточки і передає клубок далі.

Прийняття правил роботи у групі (час: 15 хв.)

Мета: обґрунтувати необхідність вироблення і дотримання певних правил, на яких базується взаємодія учасників; прийняття правил для продуктивної роботи.

Ресурси: листок ватману, маркер.

Тренер пропонує відповісти на запитання – що таке правила? Для чого вони потрібні?

Методом мозкового штурму учасники пропонують свої варіанти правил, тренер записує їх на ватмані, коментує.

Мої очікування... (час: 10 хв)

Учасники по черзі висловлюють свої очікування від тренінгу, записавши їх на листочках, які пізніше тренер прикріплює на загальний ватман.

Заняття 2

Мета: створення сприятливої, емоційної атмосфери під час подальшої роботи; розвивати вміння з невизначеної ситуації виділяти та ідентифікувати проблему.

Вправа «Моя сім'я» (час: 15 хв.)

Мета: формувати в учасників тренінгу монологічність мовлення, розвиток впевненості.

Ресурси: дошка, крейда, бланки з незакінченими реченнями.

Учасники отримують бланки з незакінченими реченнями, які необхідно завершити (час виконання – 5 хвилин). Кожен учасник по черзі зачитує свої висловлювання (одне чи кілька – за бажанням).

Моя сім'я...

Моя сім'я і я...

Я дуже люблю...

В сім'ї я часто...

Мої батьки...

В сім'ї я не люблю...

Мене карають, коли я...

Обговорення:

✓ Чи важко було продовжувати речення?

✓ Які вислови було важче продовжити, а які легше?

Вправа «Знайди проблему» (час: 20 хв.)

Мета: навчитися з невизначеної ситуації виділяти та ідентифікувати проблему.

Ресурси: маркери, 4 аркуші паперу А-3

Хід вправи: група ділиться на 4 підгрупи. Кожній групі дається завдання проаналізувати казку : визначити та ідентифікувати проблему насилля. По закінченню кожна група презентує свої напрацювання. Інші учасники можуть задавати питання.

Орієнтовний перелік казок: «Червона шапочка», «Коцїї безсмертний», «Попелюшка», «Дідова дочка та бабина дочка».

Тренер підводить підсумки.

Вправа «Посидіть так, як сидить...» (час: 10 хв.)

Мета: зняття емоційної напруги.

Хід вправи:

Ведучий пропонує учасникам посидіти на своїх стільцях так, як сиділи б: король, курка на сідалі, начальник міліції, злочинець на допиті, суддя, жираф, маленька мишка, слон, пілот, метелик і т.д.

Після вправи кожен з учасників розповідає про свої відчуття та емоції, які були викликані під час виконання завдання.

Заняття 3

Мета: інформування учасників тренінгу про права людини; обговорення ситуацій, в яких порушуються права людини; формування у підлітків відповідальності за свої вчинки. Сприяти формуванню правового світогляду підлітків, який включає систему теоретичних поглядів на права, і на цій основі формувати відповідну активну позицію підлітків щодо реалізації себе та своїх прав у житті .

Лекція «Конвенція про права людини» (час 20 хвилин)

Учасникам пропонується дати відповідь на питання: Що ви знаєте про права людини?

Кожна людина народжуючись, потрапляє у систему правовідносин. Перше право, з яким стикається вона, це право на життя. Інші права – це право на турботу, догляд, розвиток, спілкування. Є права, які отримує людина з народження, є такі, яких набуває з віком, зі зміною свого статусу. Права відрізняються за напрямками та питаннями, яких вони стосуються. Розрізняють також права, визначені законом, і «неписані», прийняті у певних колах, товариствах, що захищені традиціями, звичаями.

Поговоримо про права, які визначені та захищені законом. Першим, найбільш авторитетним, документом у цій галузі стала Загальна декларація прав людини (ЗДПЛ), в якій проголошено, **що право на**

життя, свободу, особисту недоторканість, право на громадянство, на рівність перед законом і деякі інші, має універсальний характер і не повинно залежати від віку людини. Її було прийнято у 1948 році. В основу ЗДПЛ закладені принципи рівності, справедливості, свободи, безпеки.

Права людини починаються з прав дитини (Конвенції про права дитини), яка прийнята Генеральною асамблеєю ООН в 1989 році і набула чинності для України з 27 вересня 1991 року. У ній сформульовано основні уявлення сучасного людства про місце дітей у суспільстві. На основі статей конвенції, кожна держава розробляє власні законодавчі акти стосовно захисту та реалізації прав дітей. Серед найважливіших можна назвати Конституцію, Сімейний Кодекс, Закон про освіту, Закон України «Про охорону дитинства». Оскільки всі права зібрані і представлені законами, то можна стверджувати, що права це своєрідні правила поведінки.

Щоб з'ясувати, чи зрозуміли учні матеріал, пропонуємо їм відповісти на наступні питання.

1. Це могутній птах, що живе в степах України. Його назви бояться злочинці. /**Беркут**/
2. Якщо до вас приходять міліція з обшуком, який документ засвідчує їх право зробити це. /**Ордер**/
3. Офіційне проголошення державою, політичною партією, міжнародними, міждержавними організаціями головних принципів їхньої діяльності, програмних пропозицій. /**Декларація**/
4. Це система обов'язкових для всіх, формально визначених правил поведінки, які встановлюються або дозволяються державою. /**Право**/

5. Як називається примусове затримання особи співробітниками правоохоронних органів. /**Арешт**/

6. Хто представляє захист у суді. /**Адвокат**/

7. Він буває цивільним, кримінальним, адміністративним, і навіть сімейним. /**Кодекс**/

Мозковий штурм (час: 15 хвилин)

Ресурси: ватман, маркер.

Тренер запитує які права діти знають. Відповіді фіксуються на ватмані.

Які з них найбільш важливі? Що головніше – права дитини чи права людини?

Обговорення ситуацій (час 10 хвилин):

Ресурси: картки з ситуаціями.

Учасників об'єднують у 4 групи, кожна отримує картку з ситуацією. Завдання: «Уявіть собі, що ви працюєте в службі, яка займається захистом прав. Ваше завдання – у ситуаціях, які вам запропоновані визначити, які права порушуються і чи порушуються». На виконання – 5 хвилин. Після завершення виконання завдання відбувається обговорення.

Ситуації для обговорення:

1. Попелюшка цілий рік слухняно виконувала усю хатню роботу, була чемною і ввічливою. Вона хоче потрапити на бал. Мачуха «дозволила» їй поїхати, за умови, що вона перебере мішок крупи, виростить до ранку троянди, вивчить усі уроки.

2. Мама часто нагадує синові зробити порядок у власній кімнаті: покласти речі, витерти пил, підлити квіти та впорядкувати папірці на столі. Одного разу, після «китайського, тисячного попередження», мама збрала усе «сміття» у мішок, покладала одяг. У смітник потрапили деякі особисті «речі» – записки, іграшки. Син обурився. Чиї і які права було порушено у даному випадку?

3. Першого вересня у клас директор привів новеньку. Вона виглядала трохи незвично, смаглява, мовчазна, з великими карими очима. І ще й з хусткою на голові. «Батьки приїхали з Ханумою з Ірану, тепер вона буде вчитись з вами» – сказав директор. На перерві учні почали дразнити дівчинку, що вона в хустці як бабуся, і мабуть не вмивалась ніколи. Вчителька після уроків збрала учнів, і пояснила, що так вести себе негідно, бо вони порушують права. Які права було порушено?

4. Мене викрала Снігова королева. Вона не відпускає мене до рідних. Примушує різьбити з льоду прикраси для себе.

Підказка для тренера

Ситуація 1. Попелюшки:

- на відпочинок (ст. 31);
- на захист від маніпуляції (ст. 21);
- на особисте життя (ст. 16).

Ситуація 2.

- сина – на особистий простір, на власну думку (ст. 16);
- мами – на повагу, відпочинок (ст. 31).

Ситуація 3. Хануми:

- на свободу віросповідання (ст. 14);
- право на власну думку (ст. 16);
- захист від расової та національної дискримінації (ст. 2),
- особливу турботу і захист дітям біженцям (ст. 22).

Ситуація 4. Кая:

- на недоторканість,
- особисту свободу, на перебування з рідними (ст. 10),
- на захист від економічної експлуатації (ст. 36,35).

Тренер підводить підсумки.

Як нам потрібно поступати, коли порушуються права будь-якої людини, чи дитини-підлітка, зокрема. Найперше, не слід замикатись у собі. Чим швидше звернетесь за допомогою, консультацією, тим швидше зможете вирішити проблему. У кожній місцевості існує ціла мережа організацій, установ, служб, які займаються питаннями захисту прав людини, і дітей зокрема. До них належать: Служба захисту прав дітей, міський та обласний ЦСССДМ, Кримінальна міліція у справах неповнолітніх, молодіжний центр «Довіра», спеціалізована соціальна служба "Родина", притулок для неповнолітніх, управління охорони здоров'я, Управління юстиції, суд та прокуратура.

Заняття 4

Мета: формувати почуття обов'язку; допомога підліткам розуміти важливість виконання обов'язків у сім'ї; знайомство з поняттям «емпатія».

Бесіда «Обов'язки в сім'ї» (час: 15 хв.)

Мета: формувати у підлітків почуття обов'язку, відповідальності за свої вчинки.

Хід проведення: У кожного з нас є не тільки права, а й обов'язки, які слід виконувати. Кожного дня ми здійснюємо певну діяльність: ходимо до школи, вчимо уроки, допомагаємо батькам, рідним, граємо ігри, відпочиваємо, сперечаємось з друзями. І де ж тут є обов'язки?

Як ви розумієте слово «обов'язок»? Що для вас є обов'язком?

Які, на вашу думку, обов'язки батьків у сім'ї? А які ваші обов'язки?

Чи повинні ви допомагати батькам? Чи вказують вам батьки на ваші обов'язки?

Обговорення.

Вправа «Асоціативний ряд» (час: 10 хв.)

Мета: усвідомлення поняття «емпатія»

Хід проведення: ведучий пропонує учасникам скласти асоціативний ряд до слова «емпатія» так, щоб кожне слово-асоціація відображало зміст поняття «емпатія» і починалося на одну з його букв.

Учасники висловлюють власні думки стосовно розуміння слова «емпатія», його значення у спілкуванні людей.

ЕМПАТІЯ (від грец. – *empathia* – співчуття, співпереживання) визначається як розуміння емоційного стану, проникнення-вчування в переживання іншої людини. В психології емпатія розглядається як здатність розуміти внутрішній світ іншої людини, уміння співпереживати. Люди, які мають високий рівень емпатії, – емоційні, оптимістичні, зацікавлені іншими, легко будують взаємини з людьми. Ті, хто має низький рівень емпатії, – стримані, замкнені, егоцентричні. Особистості такого типу завжди відчувають труднощі під час спілкування з іншими, важко ідуть на контакт. Співпереживання – це перенесення себе на місце іншого, вміння уявити й відчути емоційний стан іншої людини. Співпереживання дарує людині почуття, які переживає співбесідник, це збагачує її внутрішній світ.

Вправа на активізацію «Подіум» (час: 15 хв.)

Мета: сприяти підвищенню в учасників тренінгу активності та впевненості в собі

Хід проведення: учасникам пропонується уявити, що вони йдуть по подіуму, і продемонструвати це у відповідності до своєї ролі:

- кінозірка;
- учень після успішної здачі екзамену;
- пантера;
- королева Англії;
- президент країни;
- наречена;
- фотомодель;
- чемпіон світу;
- щаслива дитина;
- ангел;
- павлін.

Питання для обговорення:

1. Чи важко було виконувати ролі?
2. Яка роль вам сподобалась найбільше? Яка роль не сподобалась?

Заняття 5

Мета: побудова відносин на взаєморозумінні та повазі; виділення позитивних та негативних якостей особистості; формування впевненого висловлювання власної думки.

Бесіда «Я – особистість» (час: 20 хв.)

Мета: розвивати моральні якості особистості.

Хід проведення: Мабуть важко знайти людину, яка б жила ізольовано від інших. Так уже складається, що з моменту свого народження кожен живе у сім'ї, де нас оточують і піклуються наші любі мати, батько, бабуся, дідусь. Звичайно, кожному приємно, коли до нього ставляться з повагою та любов'ю. Відомий вислів: «Стався до інших так, як би ти хотів, щоб ставились до тебе».

- Чи погоджуєтесь з таким висловом?
- Як його розумієте?
- Чи хотіли б ви, щоб до вас ставились так, як ви ставитеся до інших? Чому?
- Що таке повага до старших?
- Як ви розумієте повагу до молодших?
- Як ви гадаєте, що означає «розуміти іншу людину»?
- Чи часто у вас виникають ситуації непорозуміння у школі, дворі із друзями, сім'ї?

Вправа «Риба для роздумів» (час: 15 хв.)

Мета: розвиток самосвідомості, самопізнання учасників.

Необхідне забезпечення: методика «Незакінчені речення», коробка або кошук.

Хід проведення: копії незакінчених речень розрізаються, складаються у макети рибок. Кошук, в якій знаходяться рибки, ставиться в центрі кола. Кожен учасник по черзі ловить «рибу» і зачитує речення, завершуючи його своїми словами. Після кожної відповіді відбувається обговорення, тривалість якого визначає ведучий, що дає сигнал переходу черги до іншого «рибалки».

Незакінчені речення:

- Мій найбільший страх – це...
- Коли інші принижують мене, я...
- Я не довіряю людям, які...
- Моя сім'я для мене...
- Під час сварки я ...
- Завжди намагаюсь бути...
- Я гніваюсь, коли хтось...
- Я насправді дуже не люблю в собі...
- Я сумую, коли...
- Я хотів би, щоб мої батьки знали...
- Я ношу такий одяг, тому що...
- Головна причина, через яку мені подобається бути в цій групі...
- Коли інші люди ведуть себе по відношенню до мене, як мої батьки, я...
- Моє найнеприємніше переживання в дитинстві...
- У моєму характері мені найбільше подобається...
- Мені подобається...
- Мені не вдалось...
- Мені потрібно...
- Я ненавиджу...
- Я кращий, коли...
- Єдина тривожність...
- Я таємно...
- Я не можу зрозуміти, чому...
- Найкраще, що могло б статись в моїй сім'ї...
- Найважче сьогодні мені...
- Коли мої батьки карають мене...
- Найчастіше батьки мене карають за...
- Я хотів, щоб мої батьки були...
- Коли в мене будуть власні діти...

Вправа «Похвала по колу» (час: 10 хв.)

Мета: формувати доброзичливість по відношенню до інших.

Хід проведення: учасники по черзі говорять один одному компліменти, реагують і приймають їх.

Заняття 6

Мета: програвання реакцій на «психологічний тиск» з боку іншого; акцентуація на ситуаціях, за яких люди частіше за все відчують невпевненість в собі; відпрацювання навичок протидії «психологічного тиску» з боку іншої людини.

Вправа «Вуха-Ніс» (час: 10 хв.)

Мета: розвиток здатності зберігати спокій в стресовій ситуації.

Хід проведення: ведучий розповідає, як важливо зберігати спокій у ситуації, коли на людину хтось кричить, звинувачує, ображає, наскільки корисно деколи не заразитися чужою агресією і не відповісти криком на крик. Можна запропонувати підліткам пригадати ситуації, коли вони заражалися чужою агресією при суперечках. Що з цього вийшло? Щоб конфлікти не перейшли у ворожнечу, потрібно уміти внутрішньо відсторонитися від стресової ситуації і настроїтися на конструктивний вихід з конфліктної ситуації.

Учасники розбиваються на пари, один буде П'ятачком, другий – Кроликом. Кролик кричить і звинувачує, П'ятачок дуже цього боїться, йому потрібно навчитися тримати удар. Його задача – не слухати Кролика, а спостерігати за рухами кінчиків його вух або носа і запам'ятовувати свої думки і відчуття, що виникають в цей час. На завдання дається дві хвилини, потім учасники міняються ролями.

Підлітки розбиваються на пари за власним бажанням, якщо хтось виявився без пари, його партнером стає ведучий. Якщо ніхто не хоче ставати в пару з ізгоєм, його партнером також повинен бути ведучий.

Питання для обговорення:

1. Які відчуття випробовували партнери в ролях?
2. Чи важко було виконати завдання і чому?

Вправа «Розіжми кулак» (час: 10 хв.)

Мета: реалізувати різні види прохання до іншого.

Хід проведення: Вправа виконується парами. Один з підлітків-учасників стискає руку в кулак, а інший намагається розтиснути його (руки й пальці не викручувати і не ламати!). Після завершення вправи ведучий виявляє, чи використовувались несилові методи, на кшталт прохань, умовлянь, хитрощів.

Питання для обговорення:

1. Чи важко було розтиснути кулак?
2. Що ви використовували, щоб сусід розтиснув кулак?
3. Чи застосовували ви силу?

Вправа «Ситуація» (час: 15 хв.)

Мета: дати можливість підліткам вирішити конфліктну ситуацію за допомогою наведеного прикладу.

Хід проведення: Підліткам зачитується конфліктна ситуація і пропонується її вирішити.

Текст ситуації: «Мати часто докоряє сину в тому, що він пізно починає робити уроки, на що син обіцяє, що більше такого не повториться. Одного дня хлопчик почав виконувати домашні завдання досить пізно, на що мати негативно відреагувала і почала кричати, звинувачувати сина, що він ні на що не здатний, дуже повільний. Син агресивно відреагував і стверджував, що мати сама все так повільно робить і він навчився від неї.»

Запитання:

1. Як ви вирішите дану ситуацію?
2. Хто винен у виникненні конфлікту?
3. Що слід передбачити, щоб таких суперечок не було?

Вправа «Побажання» (час: 10 хв.)

Мета: створення позитивної атмосфери.

Хід проведення: Кожен учасник на невеликому листочку паперу пише побажання, яке задумав і кладе його у центр кімнати. Коли усі напишуть свої побажання, стають у коло, і кожен витягує будь-який листок із побажанням. Таким чином всі учасники обмінюються побажаннями.

Обговорення тренінгу:

1. Чи потрібно проводити подібні тренінги серед школярів?
2. Яке враження у вас після пройденого тренінгу?
3. Що саме вам сподобалось?
4. Що саме вам не сподобалось?
5. Які із вправ тренінгу найбільше вплинули на вас?
6. Що з того, що ви отримали у групі під час занять, ти можеш використати у повсякденному житті?
7. Що б ви хотіли побажати собі? іншим учасникам тренінгу? ведучому?

ЛІТЕРАТУРА

1. Вадзюк О. Насильство в сім'ї: [збірник нормативно-правових та інформативно-методичних матеріалів] / О. Вадзюк, Н. Ковалюк, Г. Блащак, О. Петенько. – Тернопіль. – 2004. – 28 с.
2. Інформаційний збірник з питань попередження насильства в сім'ї. – Державний Комітет України у справах сім'ї та молоді – К., 2003 – С. 32 – 41.
3. Кормило О. Оптимізація емоційно-ціннісного ставлення до учіння школярів: [навчально-методичний посібник]. – Тернопіль : ТНПУ, 2005 – 100 с.

4. Основні проблеми порушення прав людини у випадках домашнього насильства // Права людини в Україні. – К., 2006. – від 09.08.2007. – С. 1 – 13.
5. Тіунова О. Соціально-психологічний тренінг як засіб формування навичок асертивної поведінки у старшокласників / О. Тіунова // Практична психологія та соціальна робота – 2007, № 1 – С. 39 – 51.
6. Федорчук В. Соціально-педагогічний тренінг «Розвиток комунікативної компетентності викладача»: [навчально-методичний посібник]. – Кам'янець-Подільський : «Абетка», 2004 – 240 с.
7. Щербак Н. Соціально-педагогічний аспект профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї / Н. Щербак // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2004, № 1. – С. 68-73.
8. Юридичний словник / [за ред. Б. Бабія, Ф. Бурчака, В. Корецького, В. Цветкова ; вид. 2-ге]. – К., 2000 – 872 с.

Зера Турна,

курсант,

Одеський державний університет
внутрішніх справ

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ НАСИЛИЯ (БУЛЛИНГА) В ШКОЛЕ

У статті аналізується проблема насильства (булінгу) в школах. Авторка обґрунтовує актуальність даної проблеми та звертає увагу на стан її дослідження. Запропоновані певні напрямки попередження булінгу в шкільному середовищі.

Zera Turna

PREVENTION OF VIOLENCE (BULLYING) IN SCHOOL

The article analyzes the causes and psychological factors of violence in primary school. The necessity to carry out the systematic psychological measures on its prevention is proved.

Для большинства людей школьные годы – это время, о котором на всю жизнь остаются только светлые воспоминания. Однако не для всех... Мы иногда забываем, что дети могут быть жестокими с теми, кто почему-то не может слиться с общей массой, кто существенно выделяется на фоне сверстников. Оскорбления, унижения, драки, травля – это, к сожалению, реалии жизни в школе на сегодняшний день. Проблема насилия в школе становится все более актуальной.

Понятие «насилие» употребляется повсеместно, однако в научном сообществе этот термин не имеет однозначного толкования. Психологи определяют его как воздействие (физическое или психическое) с целью достижения каких-либо целей. И. Поспишил понимает под насилием «всяческие акты, ограничивающие личную свободу человека, которые вызывают у него физический или психический ущерб и, кроме того, нарушают общественные нормы» [4]. Однако понятие «насилие» более широкое и не передает полностью атмосферы насилия в школе.

В конце XX века появляется специальный термин, который более точно отражает ситуацию насилия в образовательной среде – буллинг (школьная травля). Буллинг – это длительное насилие, физическое или психологическое, осуществляемое одним человеком или группой и направленное против человека, который не в состоянии защититься в данной ситуации.

Общими характеристиками буллинга в образовательной среде являются:

- буллинг – это насилие (физическое, психологическое, эмоциональное);
- буллинг осуществляется в одиночку или группой людей;
- буллинг направлен против человека, который заведомо слабее психологически/физически;
- буллинг носит систематичный и длительный характер [3, с.152].

Проблема буллинга разрабатывается уже давно учеными из разных сфер знаний, в частности такими авторами, как С. М. Агога, V. Besag, R. Hazier, K. Kwak, C. Lee, D. Olweus, K. Rigby, E. Roland, P. T. Slee, И. Б. Ачитаева, В. И. Вишневецкая, И. С. Кон, Д. А. Кутузова, А. А. Стрельбицкая, Е. И. Файнштейн и др. огласно результатам исследований ученых, буллинг является сложной проблемой, которая приводит жертву в состояние, при котором человек теряет равновесие и не может защититься от отрицательных воздействий. Следует подчеркнуть, что школьная травля осуществляется как индивидуально, так и в группах, и провоцирует деструктивное взаимодействие, в котором доминирующий субъект неоднократно демонстрирует такое поведение, которое вызывает замешательство «жертвы» [7, с. 131].

Буллинг может принимать различные формы: оскорбление, вымогательство, порча имущества, физическое насилие, распространение слухов, угрозы и т. п. С развитием ИКТ появляются новые формы буллинга, например, кибербуллинг – травля с помощью электронных сообщений.

Физический буллинг включает в себя толкание, удары ногой, кулаком, нападение или избивание жертвы. Более распространенным и травмирующим является психологический (эмоциональный) буллинг, который проявляется как вербальное унижение, презрительное отношение, обзывание, неприятие, изоляция

(«бойкот»), а также распространение неправдивых сплетен. Все эти деяния приводят к унижению жертвы и доставляют удовольствие обидчику. Цикл насилия не прекращается, а только усиливается, что еще раз доказывает необходимость вмешательства извне.

Буллинг рассматривается также как явление, которое в будущем приводит к серьезным психологическим проблемам. Люди, пострадавшие от него, становятся тревожными, у них снижается самооценка. Поэтому деятельность психолога и педагога по предпрофилактике насилия и жестокости в школьной среде, является чрезвычайно необходимой и актуальной.

В научной и психолого-педагогической литературе все чаще появляются материалы о механизме предупреждения буллинга [5], особое внимание при этом уделяется роли социального педагога [2; 6]. В 2012–2013 гг. было проведено исследование «Школа: обыденность насилия». В качестве экспертов выступили директор школы, учителя, социальные педагоги и психологи. Почти все респонденты (36 человек) признали актуальность проблемы насилия. В ходе исследования были выделены несколько «зон напряжения»: отношения между самими школьниками (между одноклассниками, между старшеклассниками и младшеклассниками); насилие учителей над школьниками; школьников над учителями; родителей по отношению к детям своим и чужим; родителей и учителей. Результаты исследования свидетельствуют, что учителя не только не внедряют, а зачастую и не знают о существовании программ по предупреждению насилия (буллинга) в школе. Они указывали, что вопросы предотвращения буллинга рассматриваются в рамках или специальных предметов (например, обществознания, права, ОБЖ), или комплексных программ, реализуемых в школах (например, «Подросток», «Семья») [1, с. 45].

С целью повышения эффективности предупреждения школьного насилия необходимо, при планировании и реализации работы в образовательной среде учитывать следующие принципы:

- обязательное совместное планирование и взаимодействие психолога, педагогов, классных руководителей и родителей;
- ориентация на предупреждение возникновения ситуации буллинга;
- последовательность и систематичность сбора и систематизации информации об взаимоотношениях учащихся;
- обязательное изучение динамики и оценка эффективности проведенной работы.

На наш взгляд, для эффективного решения проблемы буллинга в образовательной сфере необходимо привлекать школьное сообщество к выполнению совместной работы в свободное время (подготовка стенгазет, театральные выступления, спортивные командные соревнования и т.д.). Кроме того, необходимо обучить учителей раннему распознаванию проблемы буллинга, а еще лучше – методам ее предупреждения. Еще одним направлением предотвращения насилия в школе может быть создание специального школьного комитета, состоящего из учителей, родителей и школьников, функциями которого должна быть разъяснительно-просветительская деятельность, организация систематических бесед с учащимися с целью формирования навыков конструктивного реагирования в конфликте, а также организация мероприятий, ориентированных на конкретных учеников (обидчиков и жертв).

Из всего вышесказанного, можно сделать вывод о том, что проблема буллинга в школе становится все более актуальной и распространенной, что подтверждает необходимость ее дальнейшего научного исследования с целью поиска эффективных форм и методов ее предупреждения школьного насилия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кутявина Е. Проблема насилия в школе глазами учителей / Е. Кутявина, А. Курамшев // Вестник ННГУ им. Н. И. Лобачевского. – 2013. – № 4 (32). – С. 45 – 50.
2. Лукина Т. Система работы школьного социального педагога по профилактике насилия и жестокости / Т. Лукина // Известия Смоленского государственного университета. – 2009. – № 3. – С. 321 – 326.
3. Петросянц В. Проблема буллинга в современной образовательной среде / В. Петросянц // Вестник ТПУ. – Томск. – 2011. – Вып. 6 (108). – С. 151 – 154.
4. Пстрог Д. Насилие и агрессия как общественные явления, возникающие в школьной среде (из опыта польской школы) [Электронный ресурс] / Д. Пстрог. – Режим доступа: URL: http://www.vestnik.yspu.org/releases/zarubegnye_issledovaniy/33_1.
5. Романова Е. Н. Опыт использования европейскими странами программ профилактики насилия в школах / Е. Н. Романова // Научные проблемы гуманитарных исследований. – 2011. – № 9. – С. 212 – 218.
6. Сизова И. Л. Социологическая теория о причинах насилия в школе / И. Л. Сизова // Вестник ННГУ им. Н. И. Лобачевского. – Нижний Новгород. – 2012. – № 6 (1). – С. 374 – 380.
7. Hazler R. Breaking the cycle of violence : intervention for bullying and victimization. Washington? / R. Hazler. – DC : Accelerated Development, 1996. – P. 131.

Ганна Чернишова,
канд. пед. н., доцент,
Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЛЯ В ДИТЯЧИХ ЗАКЛАДАХ ОЗДОРОВЛЕННЯ ТА ВІДПОЧИНКУ

У статті йдеться про те, що діти в дитячих закладах оздоровлення і відпочинку найчастіше страждають від насилля з боку інших дітей, ніж від дорослих. Це зумовлено тимчасово створеним колективом і незвичними умовами, підвищеним фізичним та психічним навантаженням. Зазначено актуальність соціально-педагогічної профілактики булінгу в дитячих закладах цього типу.

Anna Chernysheva

PREVENTION OF VIOLENCE IN REHABILITATION AND RECREATION CENTRES FOR CHILDREN

The article features the problems of children in health care institutions who suffer from violence committed by other children rather than by adults. Children in such institutions become members of newly created community and face with unfamiliar living conditions, usually they experience an increased physical and mental stress. The urgency of social and pedagogical prevention of bullying in such kind of children facilities is outlined.

Найчастіше діти в дитячих закладах оздоровлення та відпочинку страждають від насильства з боку однолітків чи старших за віком дітей. Більшість неповнолітніх не бажає їхати до літнього оздоровчого табору, оскільки має страх. Часто проявляються найбільш типові прояви фізичного та психологічного насильства – булінгу, третирування, глузування, висміювання, приниження тощо. Проблема ускладнює й те, що діти опиняються у тимчасово створеному різновіковому колективі, з незвичною побутовою обстановкою, зазнаючи підвищеного психічного і фізичного навантаження. Крім того, молоді педагоги (вихователі та вожаті) іноді настільки входять в роль опікунів, «батьків», «старших братів та сестер», «вчителів життя», що можуть вдаватися до різних насильницьких методів виховання, неякісно виконувати свої професійні обов'язки, не надаючи дітям освітніх послуг, передбачених договором. Таким чином, керівникам дитячих закладів оздоровлення та відпочинку приходиться проводити додаткову роз'яснювальну роботу, виховувати вихователів або приймати рішення про звільнення недбалих вожатих.

З'ясовано, що більшість педагогів дитячих закладів оздоровлення та відпочинку мало обізнані із законодавчою базою щодо визначення взаємовідносини з дитиною, основу якої складають Кримінальний кодекс України, Конвенція про права дитини і не дотримуються навіть функціональних обов'язків вожатого [3, с. 15].

Розрізняють чотири основні форми жорстокого ставлення до дітей: фізичне, сексуальне, психологічне насилля, зневага основними потребами дитини [1, с. 19]. Можна виділити декілька причин, які викликають застосування насильства по відношенню до дітей в дитячих закладах оздоровлення та відпочинку:

1) історичні передумови, які зумовили механічне перенесення в наш час педагогічних систем виховання, традиційних для радянської педагогіки, яка ґрунтувалася на знеціненні індивідуальності вихованця, перетворенні його в «гвинтик» і відзначалася авторитаризмом, диктатом, стресовою виховною стратегією формування особистості;

2) психологічна нестійкість педагогів. Як відомо, їх праця відноситься до найбільш напружених в емоційному плані, яка вимагає великого самовладання і саморегуляції. Недостатній рівень педагогічної культури, слабе володіння комунікативними навичками часто призводить до «емоційного вигорання» і робить вихователя в численних стресових ситуаціях одночасно «катою» і «жертвою»;

3) професійна неспроможність, яка виражається в невмінні чи в небажанні педагога з повагою поставитися до особистості та проблем дитини, які провають нестандартну поведінку. Це може призвести до нервового зриву, зумовлює небажання спілкуватися як з вихователями, так і з однолітками, втечу з дитячого закладу оздоровлення та відпочинку і, навіть, спроб суїциду. Згідно даних досліджень, причиною самогубств є конфлікти, насильницькі дії, булінг, мобінг як наслідок жорстокого поводження з неповнолітніми, зростає кількість соціально дезадаптованих осіб з насильницькими або протиправними діями.

Проте найбільш універсальною і важкою реакцією на спроби дітей адаптуватися до страждань є низька самооцінка, що закріплює психологічні порушення і призводить до значного відставання в розвитку. Дитина з низькою самооцінкою постійно переживає почуття провини, сорому, напади занепокоєння і несвідомої туги. У неповнолітніх можливий розвиток важкої депресії, що супроводжується порушеннями сну, відчуттям

власної збитковості, неповноцінності. У підлітків, які страждають від самотності, можуть спостерігатися спроби накласти на себе руки або завершені суїциди. Подорослішавши, жертви насильства на роки занурюються в депресію, часто не віддаючи звіту в своєму стані, а лише дивуючись, чому їх нічого не радує, не клейється кар'єра, не приваблює спілкування з людьми, навіть найсимпатичнішими [2, с. 112].

Соціально-педагогічна робота щодо запобігання насильства в дитячих таборах включає наступні напрямки:

- організація розвивальних навчальних програм, забезпечення зайнятості дітей, переключення їхньої потенційної агресії на подолання зовнішніх випробувань і власних слабкостей;
- забезпечення постійного контролю за перебуванням неповнолітніх, відповідальне виконання вожатими своїх професійних обов'язків;
- боротьба із шкідливими звичками і традиціями неповнолітніх (куріння, алкоголізація та ін.), категоричне недопущення їх на території табору;
- регламентація взаємостосунків вожатих і підлітків, із використанням нормативно-правової бази у вирішенні та запобіганні конфліктних ситуацій;
- знання про можливі осередки розвитку конфліктів і прояви насильства;
- здійснення психолого-педагогічної роботи з побудови толерантних і доброзичливих взаємостосунків між дітьми та дорослими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козлова Г. Насиліе над детьми. Его виды и возможности предупреждения / Г. Козлова, Л. Мирейчик, М. Пряхина. – Минск, 2003. – 76 с.
2. Фурманов И. Детская агрессивность : психодиагностика и коррекция / И. Фурманов. – Минск, 1996. – 192 с.
3. Чернишова Г. 21 день з життя загонового вожатого / Г. Чернишова, І. Гуппал. – Суми, 2003. – 192 с.

Лілія Широкоградюк,
канд. психол. н., доцент,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ЛИХОСЛІВ'Я В СІМ'Ї І ШКОЛІ ЯК ПРОЯВ МЕНТАЛЬНОГО НАСИЛЛЯ

У статті йдеться про лихослів'я як прояв ментального насилля над особистістю. Наводяться експериментальні дані, які ілюструють поширеність лихослів'я на адресу дітей з боку батьків і вчителів і доводять, що лихослів'я є деструктивним фактором впливу на особистісний розвиток дитини та її ментальність.

Lilija Shyrokordiuk

ROUGH LANGUAGE IN A FAMILY AND SCHOOL AS A MANIFESTATION OF MENTAL VIOLENCE

The article refers to ribaldry, which is a manifestation of mental violence against a person. Experimental data are provided to illustrate the prevalence of ribaldry against children on the part of parents and teachers. They prove that ribaldry has a destructive influence on personal development and mentality of a child.

Факторів, що впливають на становлення особистості, існує чимало. Але найбільш значущими є сім'я і школа, які є первинними осередками соціалізації дитини. Саме вони у найбільшій мірі визначають, якою сформується особистість, яким буде її психічне здоров'я та самореалізація в майбутньому. Насильство в сім'ї та школі виступає однією з передумов скоєння злочинів у суспільстві, втрати загальнолюдських цінностей та взаємопорозуміння, формування насильницького менталітету нації тощо.

Одним з різновидів насилля є лихослів'я. Вчителі і батьки, з різних причин, лихословлять до дітей, і у присутності дітей. Ця мовленнєва поведінка дорослих спотворює світогляд і мислення школярів, погіршує культуру спілкування, створює уявлення, що світ жорстокий і цинічний, і що саме така поведінка у суспільстві є нормою. Такий деструктивний вплив лихослів'я на психіку зростаючої особистості дозволяє кваліфікувати його як ментальне насилля.

Дослідженню явища ментального насилля присвячено праці Е. Фромма. Вчений запропонував терміни «ментальна жорстокість» і «ментальний садизм». Психологічна сутність цих термінів полягає у словесному насиллі, бажанні образити і принизити почуття та гідність іншої людини [3, с. 376]. Е. Фромм описує прояви ментального насилля і жорстокості наступним чином: «Це більш спрощений вид садизму. Врешті-решт, в хід йде не фізична сила, а, передусім, лише слова. З іншого боку, психічний біль може бути таким же сильним, а іноді і більш сильнішим, ніж фізичний. Немає потреби в описі прикладів ментального

садизму. Батьки знуцаються зі своїх дітей, професори – зі студентів, старші – з молодших, сильні – зі слабших, іншими словами, він застосовується в усіх випадках, коли є хтось, нездатний захистити себе від садиста. Ментальний садизм зовнішньо може виявляти себе цілком необразливо: у запитанні, посмішці, іронічному зауваженні» [3, с. 377].

Поширення ментального насилля вчений пояснює наступним чином: від впливовішого до менш впливового, від сильнішого до слабшого, від старшого до молодшого. Е. Фромм акцентує увагу на причинах ментального насилля: «Якщо нас спитають про те, що породжує в людині крайні форми садизму, нам варто взяти до уваги не тільки спадковість і біологічні чинники, але й соціальне середовище, яке несе відповідальність і за покоління соціального садизму, і за перекручення індивідуальної долі. Розвиток індивіда ніколи не стане зрозумілим, якщо брати до уваги виключно спадковість і сімейні обставини. Лише у цьому випадку ми наблизимось до розуміння того, чому певні властивості характеру так глибоко вкорінені в особистість, якщо визначимо становище людини та її сім'ї в соціальній системі і з'ясуємо дух цієї системи» [3, с. 395]. Отже, ментальне насилля має соціальну природу і тому за його поширення, в тому числі, і за поширення лихослів'я, повинно нести відповідальність суспільство.

Як відомо, первинна соціалізація індивіда відбувається в батьківській родині. Значною мірою її якість буде залежати від позитивних емоційних зв'язків між дорослими і дітьми. Негативна ситуація виникає там, де дорослі байдуже, а то й жорстоко ставляться до дітей. Жорстокість може проявлятися не лише фізично, але й психологічно, на вербальному рівні, що пов'язано з уживанням лихослів'я на адресу дітей.

Наведемо дані нашого експериментального дослідження, яке дало змогу виявити особливості ментального лихослівного насилля стосовно дітей у сім'ї та школі [4, с. 38 – 53]. Зокрема, 66% опитаних дітей відповіли, що зазнають словесних образ від батьків. Були відповіді і такого змісту: «Мені соромно про це писати». Деякі учні взагалі не відповіли на ці запитання. Слів, якими батьки ображають дітей, дуже багато. Трапляються слова, які просто висміюють і принижують дитину. Найчастіше дітей ображають словами, що принижують їхні інтелектуальні здібності. Найгіршим і найобразливішим для дітей є те, що «до них матюкаються». Так, до дівчат батьки можуть звертатися навіть такими словами, як «су...», «су...», «шльондра», «проститутка» і т. п. Досить часто батьки «проклинають» своїх дітей.

Отриманий фактичний матеріал ми розбили на умовні групи:

- невихованість, неслухняність («безсовісний», «брехун», «егоїст», «неряха», «грязнуля», «неандерталець» тощо);
- приниження розумове («дурний, як пень», «безголовий пеньок», «неук», «безтолоч», «балбес», «бовдур», «йолоп», «дубина», «тупиця», «двісчник» та ін.);
- приниження тілесні («недоросток», «недомірок», «здоровило» тощо);
- сексуальні порівняння («шлюха», «гуляща», «вулична», «курва», «сука», «пройда», «онаніст» та ін.);
- непридатність до роботи («ледащо», «нездара», «нероба», «розтяпа», «безхребетне», «безруке», «каліка» та ін.);
- невдячність («дармоїд», «нахлібник», «іждивенець», «паразит», «трутень», «невдячний» та ін.);
- приниження через екскреторні порівняння («гімняр», «засранець», «сцикун», «шмаркач» та ін.);
- психопатологічні порівняння («дебіл», «ідіот», «неповноцінний», «ненормальний»);
- інфекційні порівняння («зараза», «мікроба», «холера» та ін.);
- натальні приниження («виродок», «байстрюк», «помилка природи», «недоносок» та ін.);
- звинувачення в мучительстві («вампір», «кровопивця» тощо);
- демонологічні порівняння («чортяка», «біс», «чорти б тебе взяли» та ін.);
- знецінення загальне («нещастя», «невдаха», «непотріб», «виродок», «гниль», «гидота», «сволота» тощо).

Також батьки вдаються до «лихих побажань» своїм дітям («шлях би тебе трафив», «щоб ти здохла» та ін.). Досить популярними у спілкуванні батьків з дітьми є також «гваринні» лихослів'я, а нерідко й нецензурні вирази. Учні вважають лихослів'ям безпідставні звинувачення, а також випадки, коли інформацію, яку вони розповіли батькам у довірливій розмові, останні використовують негідним чином.

Отже, слів, що кривдять дитину, батьки вживають багато, і вони є різноманітними. Часте вживання таких слів може призвести до емоційної депривації. Такі форми батьківського спілкування не можуть породити в дітей почуття любові і поваги, відчуття безпеки та самоцінності. Іноді лихослів'я можуть стати пророцтвом: дитина починає поводити себе відповідно до образу, який створюється у неї її батьками.

Проте наведені вище лихослів'я є не найгіршим з того, що говорять до дітей батьки. Ще більшого занепокоєння викликають такі дитячі зізнання: «Мені соромно називати тебе своєю дитиною» (така відповідь траплялась у різних класах різних шкіл міста), «Я шкодую, що ти мій син», «Як ми могли народити таку каліку, як ти», «Ти – не наша дочка», «Ти весь час деградуєш все більше і більше. Ти – найгірший у нашій родині», «Додому можеш не вертатися. Йди і не приходь», «Я тебе вб'ю», «Краще б я тебе не народила»,

«Здохла б, як була мала». Та «перемогла» усіх мама, яка часто говорила до дочки такі слова: «Ти близька до недорозвинutoї. Бог тобі суддя. Йди від мене. Я хочу, щоб цей вечір був останнім, коли б я тебе бачила». Особливістю таких батьківських висловлювань є те, що формально – це не лихослів'я. Однак за своїм впливом на емоційний стан дитини, за наявністю реально спричиненої шкоди психіці дитини – це лихослів'я. Такі інвективні форми зачіпають глибини дитячої душі, утруднюють формування суб'єктного ядра особистості, актуалізацію притаманних їй «субстанціальних інтуїцій» [2, с. 251 – 253], і вони є яскравим прикладом ментального насилля.

Про те, що вчителі лихословлять до дітей, ствердно відповіло близько 60% учнів. Діти вказували, які вчителі до них лихословлять, хоча ми цього й не питали. Один з учнів 9-го класу сам написав, що «вчитель фізики використовує до дітей не тільки силу слова, але й фізичну силу!!!». Виказування дітьми прізвиськ тих вчителів, що вдаються до словесних образ, на нашу думку, можна розцінювати як крик по допомогу. Як правило, грубі словесні зауваження вчителів стосуються неуспішного навчання і поведінки учнів.

Прояви «вчительського» лихослів'я аналізувалися нами за учнівськими і вчительськими анкетами. За нашими даними, вчителі, як правило, використовують лихослів'я і образу словом диференційовано: в одному випадку, наприклад, обирають «слабким місцем» інтелектуальну сферу дитини, в іншому – намагаються вразити учня, принижуючи почуття гідності, дорослості. Найбільш часто вживаними «вчительськими» лихослів'ями є всі похідні від слова «дурень», а також «дебіл», «ідіот», «сволота», «неук», «ступий», «скотина», «ненормальний», «свиня». Ці та інші образливі слова стосуються, переважно, поганого навчання і поведінки учнів, а також загального неприйняття вчителем самоцінності дитини.

Більш детальний аналіз дозволяє умовно розподілити вчительські лихослів'я на такі групи:

- констатація природної нездатності до навчання («придурок», «бовдур», «ступий», «дубина», «недоумок», «бездарний», «телепень», «туман», «пеньок», «темний ліс», «нездара», «дебіл у квадраті», «йолоп», «медаліст», «чайник», «безмозгли», «безголови», «тупоголови», «кодло придурків», «сибірські валянки», «воно хоче вчитися, але не може», «до тебе доходить, як до осла» тощо);
- констатація невихованості («нахаба», «неслук», «брехун», «ледащо», «паскуда», «прогульщик», «невмите опудало», «гниль», «дівка», «хами», «нахали», «дикуни», «татари», «фашисти», «баби базарні», «сволочи», «своєю поведінкою ти виказуєш культуру своїх батьків», «свині», «сучі діти» тощо)
- констатація загального неприйняття учня як людини («чмо», «зараза», «потвора», «мразь», «гнида» та ін.).

Зазначимо, що вчителі також не цураються широко використовувати «тваринні» лихослів'я («безмозгли кури», «ступорилі свині», «мамонти» та ін.), вже відомі лихослів'я психопатологічного звучання («ненормальний», «даун», «ідіот», «психічно «хворий», «кретин», «недорозвинений» та ін.), лихослів'я шляхом екскреторних порівнянь («засранці», «шмаркачі сопливі» та ін.), через звинувачення у відбиранні останніх сил («вампіри», «кровопивці» та ін.), а також нецензурні лихослів'я в дещо м'якшому варіанті, ніж у батьків.

Відвідування уроків і спостереження за мовленнєвою поведінкою вчителів та учнів дозволило виявити наступні факти. Починаючи з молодших класів, типовими образливими звертаннями до дітей є такі: «Ще мені один розумник відшукався!», «Ти чого руку тягнеш, ти що, можеш щось мудре сказати?» тощо. Такі зауваження та інші лихослів'я висловлювались перед цілим класом у наказовій формі, що завдавало дитині сильних душевних страждань. Як і у випадку з батьками, саме ці «лихи» вислови є такими, що найбільше деформують суб'єктне ядро особистості і заперечують позитивну суб'єктність дитини. Діти зазначають, що такі зауваження їх дуже вражають. А вчителі подібних «лихих» виразів не наводили зовсім.

Часто вчителі допускають образи не окремому учневі, а всьому класові («виродки», «дебіли», «фашистські молодчики»), тобто застосовуються колективні образи. Також учитель може образити перед цілим класом учня разом з його батьками: «Ти такий самий дурний (безвідповідальний, дебільний, зашмарканий...), як і твої батьки». Учні зазначають, що гіршого приниження бути не може, такому вчителю хочеться помститися і так само його образити. Нерідко в образливому зверненні до дитини застосовується середній рід – «воно». Це виявлено і стосовно батьків. Скоріш за все, це – перехідна форма, яка «дає дозвіл» на застосування в подальшому більш «сильних» виразів. Дитина, отримавши на свою адресу «лихи» слова з боку дорослого, як правило, не може захистити себе і навряд чи може відповісти тим самим, особливо, якщо ці дорослі є значущими для неї людьми (батьки, вчителі). Образа і злість залишається всередині або ж переноситься на тих, хто слабший.

В анкетах учні зазначили, що ефективність лихослів'я з виховною метою є досить низькою. Лихослів'я нічого не змінюють у поведінці підлітків тому, що говоряться з метою образи і до них вже звикли. Свій емоційний стан учні описують таким чином: «Я починаю ненавидіти вчителів», «Мене це ще більше роздратовує», «Вчитель повинен заохочувати, а не лихословити», «Відпадає будь-яке бажання вчитися. Хочеться стати саме такою, як вони говорять, тоді я хоча б буду знати, за що мене ображають», «Хочу відповісти вчителю тими ж словами».

Найбільш негативний вплив на емоційний стан дитини мають словесні образи з боку батьків. Висловлювання учнів ще раз доводять той факт, що перед гнівом і несправедливістю батьків дитина є безсилою. Як правило, грубі слова викликають приниження, смуток і пригнічення. Негативне переживання ще більше зростає від того, що вони не можуть відповісти тим самим. Діти зауважували, що такий стан у них залишається надовго і було б добре, якби помінятися з батьками місцями, щоб помститися. Одна з учениць відповіла, що у неї з'являється відчуття, що вона нікому не потрібна, що її «купили». Коли до дітей лихословлять батьки, то у декого з них виникає почуття, що проти них увесь світ.

Надзвичайно сильно ображають дітей нецензурні лихослів'я. У таких випадках деякі діти, за їхніми висловлюваннями, іноді «хочуть втекти з дому» або навіть «вбити себе». Через негативні переживання виникає бажання нагрубити, сказати ще гірше. Деякі відповіді були надзвичайно емоційними. Наприклад: «Стан за хвилину до кінця світу», «Мама мене обізвала, і майже всю ніч я проплакала, мене ніби щось давило, я не могла спати. Краще було б витримати фізичне покарання».

Український психолог І. Сікорський свого часу писав: «Моральне страждання виснажує мозок набагато сильніше, ніж страждання фізичне. Справді, клінічні спостереження показують, що, якщо для послаблення фізичного болю потрібна певна доза наркотичного засобу, то для полегшення душевного болю для деякого забуття, потрібна доза набагато більша. Очевидно, що душевний біль є тяжчим, ніж фізичний. Зрозуміло, чому людина надає перевагу останньому, готова швидше піддатись фізичним мукам, надає перевагу смерті, ніж безчестю» [1, с. 116 – 117].

Незважаючи на те, що загалом діти виправдовують поведінку батьків, у 20% опитаних учнів з'являються агресивні почуття, бажання помститись, заподіяти ту ж шкоду, навіть вдарити: «Я його вб'ю, відімщу, відірвусь на комусь». Ніхто з учнів не висловив думки про те, що лихослів'я – той засіб, який є виправданим у певній ситуації і змінює їх поведінку на краще. Батьків, які надто часто вживають грубі слова до своїх дітей, учні називали «моральними садистами». Відповіді учнів про власний емоційний стан після лихослів'я свідчать про те, що в них формується почуття відчуженості стосовно батьків і вчителів. Можливо, саме тому, що їх ображають «лихими» словами, вони вважають себе чужими в рідній домівці. Слід наголосити, що 1,5% опитаних учнів лихослів'я з боку батьків стосовно себе розцінюють як такі, що викликають думки про самогубство. І цей факт є дуже тривожним [4, с. 52].

Загалом, лихослів'я злить, пригнічує, породжує вороже ставлення до батьків і вчителів, а також і до навчання. Цей емоційний стан гальмує формування інтелектуальних почуттів, спотворює в дитини формування моральних почуттів, негативно впливає на формування суб'єктного ядра особистості. Зізнання учнів доводять, що такий різновид ментального насилля як лихослів'я, призводить до порушення структури особистості та її поведінки та є підґрунтям для хронічної психогенної травматизації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сикорский И. Сборник научно-литературных статей по вопросам общественной психологии, воспитания и нервно-психической гигиены. Статьи по вопросам нервно-психической гигиены / И. Сикорский. – Харьков, 1900. – Кн. 3. – С. 116 – 117.
2. Татенко В. Психология в субъектном измерении : [монография] / В. Татенко. – К. : Просвіта, 1996. – 404 с.
3. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – М. : Изд-во АСТ-ЛТД, 1998. – 672 с.
4. Широкоградок Л. Лихослів'я у шкільному середовищі : профілактика і корекція / Л. Широкоградок. – К. : Шкільний світ, 2009. – 128 с. – (Бібліотека «Шкільного світу»).

Ірина Шульга,
аспірантка,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ПОБУДОВА БЕЗПЕЧНОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ НА ЗАСАДАХ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ

У статті розглядається проблема створення безпечного середовища у початковій школі на засадах гендерного підходу. Увага акцентується на педагогічних умовах, які слід враховувати при конструюванні безпечного середовища для молодших школярів в контексті гуманістичної парадигми.

Iryna Shulha

FORMATION OF A SAFE ENVIRONMENT FOR PRIMARY SCHOOL CHILDREN ON THE BASIS OF GENDER APPROACH

The article features the problem of creation of safe environment in primary school within the framework of gender approach. Attention is focused on the pedagogic conditions, which should be taken into account while creating safe environment for students of primary school.

Нові стандарти системи початкової освіти згідно Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року передбачають виховання здорової, соціально активної, відповідальної та толерантної особистості, яка усвідомлює свою належність до європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки [7]. Водночас, занепокоєння викликає суттєве погіршення стану здоров'я підростаючого покоління, що спричинене, зокрема, екологічними та соціальними факторами. Окрім цього, велике значення відіграє і «шкільний чинник».

Актуальність проблеми зумовлює необхідність пошуку науково-обґрунтованих підходів до проблеми створення безпечного здоров'язбережувального середовища у початковій школі, де кожна дитина відчуватиме захищеність, зростатиме здоровою та щасливою, що відповідає принципам гуманізації освіти, зміні педагогічних парадигм та навчальних технологій в умовах євроінтеграційних процесів. Як слушно підкреслює О. Захаренко: «... У школі учню має бути так само, як у батьківській хаті. До школі він має бігти, а не йти, знаючи, що у школі він пізнає, відкриє свою сутність в цьому мінливому світі. В школі його не образять, на нього не гримнуть, а порадять, підтримають, дадуть можливість розкрити себе, свою творчу обдарованість» [3, с. 17].

Початкова школа є найважливішою ланкою у процесі формування та зміцнення здоров'я учнів, адже власне на цьому етапі закладаються основи як індивідуального здоров'я, так і особистісного зростання учнів, формуються навички співробітництва, взаєморозуміння, партнерства, емпатійності, рефлексії та асертивної поведінки. На сьогодні питання створення безпечного освітнього середовища є злободенною проблемою, що привертає увагу багатьох вчених (І. Баєва, Т. Водолазська, Д. Іванов, В. Панов, Є. Рибак, С. Сергєєв, В. Слободчиков, А. Тубельський та ін.). Здоров'язбережувальний аспект моделювання освітньо-виховного простору в загальноосвітній школі, в тому числі початковій, досліджують І. Бех, Н. Бібік, Т. Бойченко, О. Савченко, Н. Смирнов та інші вчені. Гендерний підхід у освіті розкрито у працях В. Кравця, Т. Говорун, О. Кікінежді, Л. Кобелянської, І. Кона, О. Луценко, О. Цокур, Л. Штильової та інших учених.

Проте проблема моделювання безпечного здоров'язбережувального середовища для молодших школярів із врахуванням гендерного підходу є недостатньо дослідженою та вимагає більш широкого розгляду, що зумовимо *метою* статті – обґрунтувати оптимальні педагогічні умови створення безпечного середовища у початковій школі як здоров'язбережувального на засадах гендерного підходу. Це дасть змогу забезпечити успішну та здоров'ятворчу життєдіяльність хлопчиків і дівчаток молодшого шкільного віку, сформувати емоційно-ціннісне ставлення у кожної дитини до власного здоров'я та здоров'я інших, до світу і до самої себе.

У цьому контексті актуальним є саме гендерний підхід, який полягає в рівноцінності обох статей у виборі здоров'язберігаючої поведінки як життєвої необхідності розвитку особистісного потенціалу хлопчиків і дівчаток [1; 2; 4; 5]. Як наголошує академік В. Кравець: «Гендерний підхід у педагогіці та освіті – це індивідуальний підхід до прояву дитиною своєї ідентичності, він дає свободу вибору і самореалізації, допомагає бути достатньо гнучкою і вміти використовувати різні можливості поведінки» [4, с. 427]. Метою гендерного підходу в школі має бути подолання гендерних стереотипів, як чинників насильства, що заважають успішному розвитку особистості і хлопчика, і дівчинки. Кредо класного колективу: «Рівні можливості, рівні права – знає про це уся дитвора».

На сьогоднішній день існує низка проблемних зон створення безпечного середовища в у початковій школі, а саме: 1) необхідність активізації спільної взаємодії вчителів і батьків щодо дотримання прав дитини

з урахуванням гендерного підходу; 2) гендерна нейтральність або гендерна асиметричність у змісті навчально-виховного процесу; 3) відсутність інтегративного та міждисциплінарного підходу до проблеми статевої соціалізації дітей; 4) зниження виховної функції вчителя початкової школи; 5) формальне проведення виховної роботи щодо подолання гендерних стереотипів, упереджень тощо; 6) недостатня пропедевтична робота педагогічного колективу у напрямі захисту прав і свобод дітей.

У процесі аналізу наукової літератури та передового педагогічного досвіду були виявлені педагогічні умови щодо конструювання безпечного середовища у початковій школі на засадах гендерного підходу: 1) гуманізація навчально-виховного процесу на засадах особистісно-орієнтованого та гендерного підходів; 2) суб'єкт-суб'єктна, партнерська взаємодія в діаді «вчитель-учень/учениця»; 3) гармонізація дитячо-батьківських відносин і спілкування на основі педагогіки співробітництва в триаді «батьки – учні – вчитель»; 4) орієнтація на індивідуальний розвиток дитини, її здібності, уподобання, дотримання прав реалізації можливостей обох статей; 5) створення доброзичливої атмосфери в середовищі однолітків; 6) наявність в учителя здоров'язбережувальних та гендерних компетентностей; 7) проведення профілактичних та оздоровчих заходів з метою запобігання насильства над дітьми, захисту їх найвищих інтересів тощо.

Отже, побудова безпечного середовища в початковій школі на засадах гендерного підходу, можлива за умови реалізації особистісного потенціалу молодших школярів, формування у них свідомого ставлення до власного здоров'я, ведення здорового способу життя, наочіння навичкам ненасильницької поведінки, розвиток гуманних ставлень між дівчатками і хлопчиками як необхідного чинника рівноцінної самореалізації обох статей в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Виховання особистості : у 2 кн. / І. Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 1 (Особистісно-орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади). – 280 с.
2. Говорун Т. Гендерна психологія : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Т. Говорун, О. Кікінежді. – К. : Академія, 2004. – 308 с.
3. Захаренко О. Слово до нащадків / О. Захаренко. – К. : СПД А. М. Богданова, 2006. – 216 с.
4. Кравець В. Історія гендерної педагогіки : [навч. посібник]. – Тернопіль : Джура, 2005. – 440 с.
5. Кравець В. П. Гендерна соціалізація молодших школярів : навч. посібник / В. П. Кравець, Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 192 с.
6. Мудрик А. О полоролевом (гендерном) подходе в социальном воспитании / А. Мудрик // Воспитательная работа в школе. – 2003. – № 5. – С. 15 – 19.
7. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
8. Основи теорії гендеру. – К. : К.І.С., 2004. – 535 с.

Оксана Юрчик,
аспірантка,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ШКІЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

У статті розкрито причини і психологічні чинники шкільного насильства в учнів початкових класів. Обґрунтовано необхідність здійснення системних психопрофілактичних заходів щодо його попередження.

Oksana Yurchyk

THE ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL FACTORS OF SCHOOL VIOLENCE AT ELEMENTARY SCHOOL

The article analyzes the causes and psychological factors of violence in primary school. The necessity to carry out the systematic psychological measures on its prevention is proved.

Тема шкільного насильства є популярною у засобах масової інформації та актуальною на конференціях, науково-практичних семінарах з психології. Ґрунтуючись на узагальненнях ЗМІ, можна стверджувати, що нині згаданий феномен набуває все більшого поширення. Проте, за дослідженнями вчених, насильство у школі жодним чином не можна назвати новітнім явищем. На жаль, воно завжди супроводжувало процес навчання впродовж тривалого часу, у формі публічного, принизливого, фізичного та вербального покарання учня вчителем. В останні роки вітчизняна демократична і гуманна школа зіткнулася з проблемою насильства, об'єктом якого ставали учні та вчителі. Не є виключенням і світ дітей початкової

школи, у повсякденні якого нерідко спостерігається відсутність делікатності та турботи у взаємостосунках, а також прояви невмотивованої агресії та патологічної негуманності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із порушеної теми виявив професійний інтерес до цієї проблеми у вчених різних сфер знань – філософів, педагогів, правознавців, психотерапевтів. Водночас, психологічні аспекти насильства щодо дітей широко представлені у працях А. Асмолова, С. Болтвіця, Б. Братуся, Т. Драгунової, В. Знакова, Н. Зінов'євої, Л. Зюбіна, Н. Левітова, С. Максименка, Н. Максимової, Н. Михайлової, Г. Прихожан, Л. Семенов, Н. Солдатенко, Д. Фельдштейна та ін. Проблема насильства в освітньому середовищі стала предметом наукового аналізу в працях М. Алексєнко, К. Дамбах, О. Дроздова, Є. Дубровської, Е. Кіричевської, Я. Колодзейчик, К. Коруби, О. Маланцевої, Д. Ольвеуса, В. Оржеховської, В. Ролінського, Е. Чемеровскої-Коруби, І. Харламової, М. Ясеновської та ін.

Мета статті – вивчити і проаналізувати чинники шкільного насильства в початкових класах та на основі цього обґрунтувати необхідність здійснення психопрофілактичних заходів.

Для розуміння причин шкільного насильства важливим є узагальнення теоретико-експериментальних досліджень, згідно яких на індивіда впливає низка чинників різних рівнів: особистісного, сім'ї, школи та групи однолітків, громади та культури. Шкільне насильство не починається ізольовано, і лише складні поєднання цих факторів створюють передумови для цього ганебного явища [2].

Існує багато причин, чому учні чинять насильство. Учені виділяють особистісні чинники, що ведуть до проявів насильства між школярами: запальний темперамент, імпульсивність характеру, низький рівень емпатії, відсутність соціального інтересу, егоїстичне врахування лише власних потреб, перевага бажання досягти контролю та уваги над бажанням створити дружні стосунки. Поведінка кривдників може бути спричинена такими розладами та порушеннями у розвитку, як синдром дефіциту уваги та гіперактивності, розлад поведінки, біполярний розлад, опозиційний розлад, посттравматичний стресовий розлад, синдром нарцисизму. Потенційні жертви також можуть мати певні особистісні особливості (помітні для оточуючих), через які вони стають «мішенями» для кривдників. Серед них – фізичні недоліки чи зовнішність, особливості поведінки (замкненість чи настирливість), погані соціальні навички, хвороби, низький інтелект та труднощі в навчанні, а також перелічені вище розлади поведінки [3].

Шкільне насильство може бути інструментом, за допомогою якого реалізуються різноманітні механізми психологічного захисту. Із захисних реакцій, що трапляються у дітей, найтиповішими є: пасивний протест, опозиція, імітація, емансипація, компенсація й ізоляція. Коротко зазначимо, як проявляється насильство в рамках кожної захисної реакції. Опозиція – форма активного протесту проти норм і вимог дорослих. Виявляється вона може як фізичними, так і словесними поведінковими реакціями. Імітація – це реакція, що виявляється у намаганні в усьому наслідувати певну особу. Дитина поширює позитивну реакцію на всі риси цієї людини: і хороші, і погані. Якщо «герой» чинить насильство, тоді наслідується і це.

Емансипація – це боротьба дітей за самоствердження, свободу. У більшості випадків дитина проєктує на себе способи поведінки і риси характеру дорослих. На жаль, сьогодні позитивних взірців дуже мало. Компенсація – це реакція, за допомогою якої дитина намагається заповнити і пояснити собі слабкість і невдачі в одній галузі – досягненнями в іншій. Діти, які вдаються до компенсації, спочатку самі страждають від знущань. Якщо ні в сім'ї, ні у школі вона не може реалізувати компенсацію – виникає бунт. Дитина починає поводитися грубо і нахабно. Ізоляція – вид захисту, коли, взявши іграшку, дитина «дозволяє» їй робити те, чого самій не можна: бути жорстокою, висміювати інших тощо. Ці чинники, на нашу думку, слід розглядати як потенційні, які втілюються під впливом певних соціально-педагогічних умов.

До сімейних чинників, що можуть сприяти виникненню шкільного насильства, слід віднести відсутність «тепліх» стосунків батьків з дитиною, слабкий або занадто сильний контроль над дитиною, ігнорування її потреб, прийняття та моделювання агресивної поведінки батьками чи іншими значущими дорослими. Існує також і міжгенераційний зв'язок: у батьків, які здійснювали насильство, діти більш схильні також знущатися над однолітками [3]. Крім того, у сім'ях, де батьки або один з них зловживають алкоголем, наркотиками чи іншими небезпечними речовинами, діти мають серйозний ризик залишитися без опіки батьків, зазнавати емоційного, фізичного та сексуального знущання і навіть самим почати вживати ці психотропні речовини. Такі батьки нездатні забезпечувати фізичну та емоційну стабільність стосунків, якої потребують діти.

Чинниками підвищеного ризику прояву насильницької поведінки школярів є досвід попередньої агресивної чи жорстокої поведінки, зазнавання у дитинстві фізичного чи сексуального насилля, вдома чи в громаді, генетичні фактори (сімейна спадковість), вплив жорстокості в медіа (телебачення, фільми, Інтернет), вживання наркотиків або алкоголю, наявність вогнепальної зброї вдома, комбінація стресогенних соціоекономічних чинників сім'ї, пошкодження мозку тощо. Також проживання в районах з низьким рівнем безпеки веде до посилення насильства, у той час як позитивні моделі поведінки серед дорослих мають зворотний вплив. Телебачення, де часто показують жорстокі фільми та насильство, має дуже серйозний вплив на формування ціннісної системи та поведінки. Десятки досліджень впливу телебачення

підтверджують, що неповнолітні поступово починають вважати насильство способом вирішення проблем та імітують побачене в реальному житті. Телебачення, фільми та ігри стимулюють сфери значущості та впливовості, сферу сприйняття нового досвіду дитини.

Вплив шкільного середовища вважається дуже важливим у створенні умов для припинення насильства. Ставлення адміністрації, вчителів показує їхнє прийняття чи неприйняття певних моделей поведінки дітей. Багато вчителів ігнорує шкільне насильство, а тому кривдник не отримує відповідного покарання за свої дії, що продовжує цикл насильства.

Культуральні чинники, які включають засади функціонування суспільства, особливості підтримання та встановлення стосунків в сім'ї та між однолітками, прийнятні методи вирішення конфліктів з метою досягнення порозуміння у прошарках та взаємодії різних соціальних груп. Під час процесу соціалізації – цінності, ідеали, норми, зразки поведінки тощо, стають частиною самосвідомості зростаючої особистості. Вони формують і регулюють її поведінку. Культури європейські та азіатські (Заходу та Сходу) мають багато значущих відмінностей, а це, в свою чергу, визначає певні межі ненасильницької поведінки, в яких може діяти людина.

У процесі вивчення причин шкільного насильства, скористаємося результатами досліджень канадських науковців про вплив генетичних факторів на поведінку дитини. Як показали спостереження за моно- і дизиготними близнюками, фізична агресивність дитини значною мірою пояснюється її генами. Вчені з'ясували, що різні підходи до виховання дітей не відіграють великої ролі, як це донедавна вважалося. Навпаки, поведінка дітей визначалася здебільшого генетичними чинниками, що впливали і на агресивність, і на періоди стабільності. Утім, вчені наголошують, що «такий генетичний зв'язок не означає, що траєкторія фізичної агресії в дітей закладається вже в утробі матері, і її не можна змінити». У цьому зв'язку освітній портал «Педпреса» зауважує, що генетичні чинники завжди можуть вступати у взаємодію із зовнішніми в причинно-наслідковому ланцюжку агресії у дітей. Іншими словами, якщо дитина погано поводить, то це зовсім не означає, що вона не може змінитися на краще пізніше. Як свідчать лонгitudні дослідження природи дитячої агресивності, більшість людей із часом навчається шукати альтернативу фізичному насильству. А жорстка реакція на дитячу агресію в ранньому віці з боку батьків і ровесників може викликати у відповідь удари. Тому боротися з цим явищем треба обережно та продумано [1].

У контексті нашого дослідження, було з'ясовано, що насильство з'являється: 1) через роздратованість, невдачі, злість, заздрощі, ревності; 2) через невміння мирно домовитись; 3) без причини; 4) як реакція у відповідь на систематичні образи. Отже, перш за все, учні «полюбляють» агресивні і фрустраційні ситуації.

Психологічна профілактика насильства в освітньому середовищі зумовлена сучасними потребами науки та практики. Дані наукової психології свідчать про те, що вже у першому класі у кривдників проявляються нестійкість у поведінці, грубощі, жорстокість, конфлікти з педагогами. Ці явища можна пояснювати як прояв особливостей віку (особливо 6-річних дітей) – незавершеністю розвитку їхньої нервової системи, переважанням процесу збудження над процесом гальмування, зростанням ролі другої сигнальної системи (мови), зміною провідної психічної саморегуляції від мимовільної до довільної та ін. Проте практика доводить помилковість цих тверджень. Насправді ж, якщо вчасно не провести профілактичну роботу щодо попередження шкільного насильства, то в подальшому поведінка дітей може виявитися у вигляді насмішок, цькування, обзивань, необ'єктивного оцінювання, висміювання, приниження в присутності інших, відмови від спілкування.

З огляду на сказане вище, першочерговим, поряд із необхідністю організації допомоги постраждалим дітям, є завдання створення системи заходів психологічної профілактики шкільного насильства для учнів молодшого шкільного віку. Таким чином, вирішення зазначеної проблеми має не лише теоретичне значення, а й зумовить розроблення низки методичних, психодіагностичних рекомендацій щодо запобігання та подолання насилля над дітьми у початковій школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Знайдено причину дитячої агресії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pedpresa.com.ua>.
2. Espelage Dorothy Lynn *Bullying in American Schools : A Social-ecological Perspective on Prevention and Intervention* / Dorothy Lynn Espelage, Susan M. Swearer. – Lawrence Erlbaum Associates, 2004. – 385 p.
3. Halstead D. *The bully around the corner : changing brains – changing behaviours* / D. Halstead. – Canada : Brain Power Learning Group, 2006. – P. 151.

ДОМАШНЄ НАСИЛЛЯ НАД ДІТЬМИ

Іванна Андрійчук,
канд. психол. н., доцент,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ВПЛИВ БАТЬКІВСЬКОГО СТИЛЮ ВИХОВАННЯ НА СТАНОВЛЕННЯ САМООЦІНКИ ПІДЛІТКА

У статті проаналізовано теоретичні та емпіричні аспекти впливу батьківського стилю виховання на становлення самооцінки підлітка. Розглянуто оптимальні тактики батьківського виховання та стилі сімейних відносин.

Ivanna Andriichuk

IMPACT OF PARENTAL EDUCATION STYLE ON THE DEVELOPMENT OF TEENAGER'S SELF-ESTEEM

This paper examines the theoretic and empirical aspects of the impact of parental education style on the development of self-esteem of adolescents. The most optimal training tactics and styles of family relationships are considered.

Відомо, що для успішного формування особистості дитини необхідна взаємодія школи і сім'ї. Високі вимоги суспільства до освітнього рівня молодого покоління, його підготовки до життя і праці можуть бути задоволені лише за умови зростаючої ролі батьків у цій справі. У кожній родині об'єктивно складається визначена, далеко не завжди усвідомлена, система виховання. Тут мається на увазі розуміння батьками цілей та прийомів виховання, урахування того, що можна і чого не можна допустити у відносинах з дитиною. Найважче відбувається процес виховання підлітків. Перед батьками виникає безліч проблем, оскільки саме підлітковий вік є одним з найважчих періодів розвитку дитини.

Як зазначається у працях багатьох науковців (В. Баранник, А. Захарова, Л. Первин, Д. Фельдштейн та ін.), результати інтегративної роботи в сфері самопізнання, з одного боку, й у сфері емоційно-ціннісного ставлення до себе – з іншого, поєднуються в особливе утворення самосвідомості особистості – її самооцінку. Не менш важливе значення має і сім'я, адже у ній відбувається не тільки фізичне народження людини, але й первинна соціалізація та виховання, духовне дозрівання особистості [2; 3].

Саме у підлітковому віці, коли найінтенсивніше відбувається розвиток самосвідомості, батьківське ставлення набуває вирішального значення для становлення і закріплення образу «Я». Цей образ і ставлення до себе формується під впливом того образу, що склався у батьків. Спілкування батьків з дитиною зумовлюється установками стосовно неї, які відображають особливості їх сприймання та розуміння дитини. Батьківські установки щодо дітей впливають на усвідомлення ними мотивів своєї поведінки і діяльності, формування цінностей та ідеалів, формування оцінок і самооцінок, за якими діти оцінюють себе і людей, що їх оточують. Від того, як батьки сприймають і розуміють підлітка, його потреби, інтереси, психологічні стани та переживання, а, отже, відповідно і взаємодіють з ним, залежить сприймання і оцінка підлітком себе, формування позитивного чи негативного образу «Я», прийняття чи неприйняття своєї особистості [1].

Найбільш складним для батьків є оволодіння практичним механізмом реалізації того чи іншого методу виховання. Спостереження, аналіз письмових (анкетних) і усних відповідей дітей показують, що один і той самий метод використовується батьками по-різному і з різним ефектом впливу на дітей. Найбільша розмаїтість, складність і розрізненість помічаються при застосуванні методів переконання, вимоги, заохочення, покарання. Одна категорія батьків переконує дітей за допомогою доброзичливості й довірливості в процесі спілкування; друга – постійного дотримування слова і діла; третя – логіки впливу, позитивного прикладу; четверта – настирливих повчань, докорів, окриків, погроз; п'ята – покарань, у тому числі фізичних. Диктат у родині виявляється у систематичному «придушенні» батьками ініціативи і почуття власної гідності дітей. Зрозуміло, батьки можуть і повинні висувати вимоги до своєї дитини, виходячи з цілей виховання, норм моралі, конкретних ситуацій, у яких необхідно приймати педагогічно і морально виправдані рішення. Однак ті, які з усіх можливих видів впливу віддають перевагу наказу і насильству, зіштовхуються з опором дитини, яка відповідає на натиск, примус, погрози лицемірством, обманом, спалахами брутальності, а іноді й відвертою ненавистю. Але навіть, якщо опір виявляється подоланим, разом з ним відбувається руйнування багатьох якостей особистості, а саме – самостійності, почуття власної гідності, ініціативності, віри в себе і свої можливості, що не сприяє повноцінному розвитку та становленню особистості.

У дослідженні, спрямованому на визначення впливу сімейного виховання на становлення самооцінки підлітка, за допомогою теоретичних та емпіричних методів, нами було виявлено наступне: від стилю батьківського виховання безпосередньо залежить становлення самооцінки підлітка, його досягнення у навчанні, спілкування з однолітками та соціальний розвиток загалом. Виокремлені чотири тактики виховання в родині й чотири стилі сімейних відносин, які є передумовою і результатом їх виникнення: диктат (авторитарний стиль) спостерігався у 23% обстежуваних сімей, опіка (гіперопіка, опікунський стиль) – у 26%, «невтручання» (ліберальний стиль) і співробітництво (демократичний стиль) – у 51% сімей.

З'ясовано, що переважаючим у батьківському ставленні є «прийняття»: батькам подобається дитина такою, якою вона є. Батьки поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй, прагнуть проводити більше часу зі своїми дітьми, схвалюють їх інтереси і плани. У більшості підлітків з цих сімей переважає середній (45%) і високий (31%) рівень самооцінки. Найменш популярними у ставленнях батьків до дітей є «авторитарна гіперсоціалізація» (чітко простежується авторитаризм), і «маленький невдаха» (намагання зробити дитину інфантильною, приписати їй особисту й соціальну неспроможність), і, відповідно, у 24% підлітків спостерігається низький рівень самооцінки.

Відомо, що авторитарні методи виховання ведуть до замкнутого кола, де ворожість наштовхується на ворожість, причому Я-концепція дитини стає зосередженням обурення і прихованих образ. Для підлітків можуть бути характерні перебільшена сором'язливість і соціальна пасивність, оскільки вони не наважуються проявити себе, боячись невдач, критики або покарання. А це, в свою чергу, формує і низьку самооцінку, яка, як правило, спричиняє й низьку оцінку інших людей. Демократичний стиль сімейних відносин є найоптимальнішим для виховання, де контроль заснований на теплих почуттях і розумній турботі. Найефективніший спосіб спілкування батьків з підлітком – авторитетний стиль, за якого відбувається обмін думками, оцінками, коли підтримується індивідуальність і самостійність, коли надається максимальна свобода, можливість приймати рішення, не обмежуються його права. Уміння батьків вірно і вчасно змінити ставлення до дитини сприяє полегшеному переходу від дитинства до дорослості та формуванню позитивного образу «Я» підлітка.

У дослідженні було підтверджено, що розвиток підростаючої особистості значною мірою залежить від батьківсько-дитячих стосунків. Гармонійність їх протікання благополучно впливають на підлітка. Також було виявлено, що ставлення батьків до своєї дитини, здебільшого, збігається зі ставленням самого підлітка до себе, з його самооцінкою. Тобто, розвиток Я-концепції особистості у підлітковому віці залежить значною мірою від батьківського впливу та методів сімейного виховання. Найдоречнішим є встановлення партнерських стосунків між батьками та дітьми, які дають їм необхідне відчуття дорослості та свободи, одночасно формуючи у них відповідальність та адекватну самооцінку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кравченко Т. Учитель і сім'я : технологія співробітництва / Т. Кравченко // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 2. – С. 57 – 64.
2. Первин Л. Психология личности : Теория исследования / Л. Первин, О. Джон. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 607 с.
3. Фельдштейн Д. Психология современного подростка / Д. Фельдштейн. – М. : Педагогика, 1988. – 114 с.

Ірина Астремська,

канд. психол. н., доцент,

Чорноморський державний університет
імені Петра Могили

ДОМАШНЄ НАСИЛЛЯ НАД ДІТЬМИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Стаття присвячена домашньому насиллю як соціально-психологічній проблемі. Звертається увага на соціальну зумовленість насильства. Визначено закономірності розвитку стадій насильства. Проаналізовано основні форми насилля та їх вплив на психічний розвиток дитини. Наводиться низка міжнародних та українських державних документів, спрямованих на подолання цього негативного суспільного явища.

Iryna Astremska

DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN AS A SOCIAL PSYCHOLOGICAL PROBLEM

The article outlines the domestic violence as a social and psychological problem. Social reasons of the violence are underlined. The consistency of the stages of violence are determined. The basic forms of violence and its impact on mental development of a child are analyzed. A set of international and Ukrainian documents aimed at overcoming of this negative social factor is provided.

За останні три роки сім тисяч українських дітей повідомили про те, що над ними чиниться насильство. Вони скаржилися на негідну поведінку батьків, учителів, опікунів, а також інших дітей в інтернатних закладах, у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу. У той же час ця проблема має латентний

характер. Офіційна статистика не відображає реальної картини, оскільки більшість жертв не звертається за допомогою до відповідних органів. Тому нагальною є потреба спрямувати зусилля суспільства на пом'якшення цього негативного соціального явища, а також ліквідацію причин, які його породжують.

Насильство в сім'ї є однією з тих соціальних проблем, які мають тенденцію до поширення в нашому суспільстві. Вона корениться у кризі інституту сім'ї, руйнуванні моральних засад батьківсько-дитячої взаємодії. Криза у суспільстві призводить до збільшення кількості сімей із несприятливим психологічним кліматом, який характеризується напруженістю та конфліктністю у міжособистісних стосунках, проявами агресії між близькими та рідними людьми. Наслідками жорстокого поводження з дітьми у сім'ях є також насилля, яке було пережите батьками. Слід відмітити, що органи правопорядку України ведуть активну боротьбу з цим негативним явищем. Так, у Миколаївській області за вісім місяців 2013 року надійшло 1927 звернень від жертв насильства, у тому числі 4 – від дітей. Загалом за 6 місяців 2013 року 67 дітей зазнали насильства у сім'ях. У 2012 році двоє дітей – жертв фізичного насилля батьків, потрапили у Миколаївську обласну дитячу лікарню з травмами. За цими фактами відкрито 518 кримінальних впроваджень, але 22 справи дійшли до суду. Поставлено на профілактичний облік 1009 осіб, з яких – 58 жінок. Винесено 113 приписів особам, які скоїли повторне насильство в сім'ї [13].

Проте ситуація продовжує залишатися напруженою. Згідно статистичних даних Служби у справах дітей, лише за 6 місяців 2012 р. в Миколаївській області від насильства в сім'ях постраждало 25 дітей (з них сексуального – 1, психологічного – 11, фізичного – 13 осіб). У 2013 році ця цифра зросла: так, за аналогічний період зареєстровано 30 випадків насильства над дітьми. В т.ч. 16 фактів фізичного (1-17 років), 12 – психологічного (3-17 років) та 2 – сексуального насильства (11 та 14 років). Наведені вище цифри та дослідження свідчать, що жертвами фізичного та психологічного насильства, як правило, стають жінки та діти. У 2001 р. Верховною Радою України було прийнято Закон «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III [16] та Закон «Про попередження насильства в сім'ї» (15.11.2001 р. № 2789-II, зі змінами від 25.09.2008 р.). В останньому документі визначаються форми домашнього насильства: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне насильство [4]. Крім цього, розрізняють емоційне і словесне насилля (ізоляція від членів сім'ї, друзів, погрози, крик, ігнорування, називання особи різними прізвиськами). Виділяють чотири рівні словесного насилля: критика особистості, критика родини, критика вчинків, лайки і образи.

Психологічне насильство в сім'ї – це насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдавати або завдається шкода психічному здоров'ю. Психічне насилля, моральна жорстокість є загрозою для дитячої психіки, що формується. Цей вид насилля можна розділити на такі форми: непотрібність, різке протиріччя між тим, що пропонується і реально можливим рівнем задоволень та розваг, залякування, необгрунтована відмова від задоволень, приниження, низька самооцінка, використання образливих прізвиськ, закиди у психічній неповноцінності, демонстрація розумової переваги, ігнорування почуттів, переконань, віросповідань, національної чи расової приналежності, маніпуляція, контроль кореспонденції, зустрічей, розмов тощо.

Економічне насилля в сім'ї – це умисне позбавлення одного члена сім'ї іншим членом сім'ї житла, їжі, одягу, іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психологічного здоров'я.

Сексуальне насилля – це примушування до сексуальних дій, здійснення сексуальних дій проти волі партнера, використання принизливих слів типу «проститутка», «повія» тощо. «Сімейне зґвалтування» не є ізольованим феноменом, воно «доповнює» загальний деструктивний, садо-мазохістський стиль стосунків у сім'ї. Найчастіше із сексуальним насильством відбувається фізичне, емоційне та вербальне насильство. Форми зловживань бувають різними: експлізіонізм або/і дотик до статевих органів, мастурбація, статевий акт або його спроба тощо. Сексуальне насильство не тільки породжує дисгармонію сімейних відносин, але й призводить до психічних порушень та особистісних змін. Існує визначений зв'язок між насильством у дитинстві і гомосексуальністю, проституцією, схильністю до розбещення малолітніх у дорослому житті. З'являються часті приступи страху, фобій, тривоги, гніву, депресій, хронічна м'язова напруга, що отримало назву «синдромом жертв зґвалтування». Також виявлений зв'язок насильства з ризиком виникнення суїцидальних тенденцій.

Фізичне насилля в сім'ї – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що має призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності. Там, де фізичне насильство влітається в систему відносин, мають місце і інші форми насильницьких стосунків. Спалахи фізичного насилля, що супроводжується жорстоким побиттям, а іноді каліцтвом і навіть вбивством, не виростають із нічого і не з'являються раптово. Психологічні наслідки фізичного насилля нагадують те, що відбувається з жінкою, яка багаторазово пережила сексуальне насильство, втім, тут є і своя специфіка. Фізичне насильство також може спричинити загибель кривдника в тому разі, коли жінка намагається захиститися від нападу, або під час нападу.

Домашнє, сімейне, побутове насильство – це насильство, яке повторюється і має циклічний характер. Теорія про циклічний характер домашнього насильства була розроблена в 70-ті роки ХХ ст. американською дослідницею Л. Уолкер. Згідно цієї теорії, цикл повторюваності насильства має чотири стадії:

1. Зростання напруги в стосунках між членами родини, під час якої один з членів сім'ї намагається вгамувати «агресора»;
2. Насильницький інцидент: в хід йдуть погрози, залякування, звинувачення, психологічний тиск;
3. Примирення: ініціатор скандалу просить вибачення (хоча й перекладає відповідальність за те, що відбулося, на іншу особу), намагається довести, що не треба «з мухи робити слона»;
4. Спокійний період: це так званий «квітковий період» у стосунках.

З часом, іноді доволі швидко, стосунки між чоловіком та дружиною знову повертаються до першої стадії, а потім переходять у другу і т.п. В цілому ж, відносини значно погіршуються, причому агресор вже відчуває свою безкарність і все частіше принижує свою жертву. Все це врешті-решт може призводити до таких негативних наслідків, як зростання тривожності, страху, депресій і фобій, порушення сексуального життя. Як соціальні девіації, поширюються неврози, зростають ризики вживання алкоголю, наркотиків, психотропних речовин, загострюються хронічні захворювання. Діти починають погано вчитися, у них посилюються конфлікти з вчителями, членами родини, дорослими; згодом вони втікають з дому, вдаються до бродяжництва, в компанії з іншими неповнолітніми вживають алкоголь, наркотики, психотропні речовини, займаються крадіжками; як наслідок, вони потрапляють до міліції та приймальники/розподільники. І хоча на цій стадії з ними працюють професійні педагоги, психологи, соціальні працівники – але ж як важко вилікувати душу дитині, яка зазнала принижень.

Значна кількість домашніх насильств залишається прихованою межами сім'ї, що й породжує його подальше посилення. Постійна агресія в сім'ї, особливо до неповнолітніх дітей, породжує у них схильність до криміналізації поведінки. Діти сприймають агресивну поведінку одного з батьків за взірець, отримують певні «навички» поведінки у майбутній сім'ї. Тому сімейне насильство сприяє формуванню протиправної поведінки.

У спеціальних дослідженнях з'ясовано, що посилений контроль з боку одного з членів родини до інших членів родини (ревності, гіперопіка, недовіра, постійні образи, моральні приниження) теж породжують підвищену психологічну напругу в сім'ї. У цьому випадку жертва, відчуваючи свою, так би мовити неповноцінність, вдається до обману, відсторонення, має пригнічений стан, у неї з'являється почуття страху за себе і дітей, відчуття провини за напругу в сім'ї. Н. В. Шаровська підкреслює, що при авторитарному стилі, коли рішення приймають батьки, які вважають, що дитина повинна їм у всьому підкорятися, обмежують її волю, застосовуються методи суворого контролю, догани, фізичні покарання, що породжує в сім'ї ворожість і конфлікти [8, с. 13]. У дітей з'являється почуття страху, яке породжує збудження, порушення сприйняття оточуючого середовища, тривожність, неадекватність реакцій (втеча, напад, ступор) [9, с. 23]. О. І. Бондарчук наголошує на тому, що нездатність батьків створити для дитини сприятливу виховну позицію, може призвести до глибоких порушень у стосунках з дітьми, до загальної жорстокості стосовно них [2, с. 45]. Загалом, слід погодитися з думкою Г. А. Махмадамінової, що надзвичайно важливо захистити дитину у неблагополучній сім'ї від насильства з боку дезадаптованих членів родини [8].

Існує низка міжнародних документів, які мають за мету попередження чи подолання насильства в сім'ї, серед яких: Конвенція ООН «Про права дитини» (1989 р.; ратифікована у 1991 р.) [6]; Рекомендації № (90)2 Комітету Міністрів Ради Європи державам членам ЄС «Про соціальні заходи, пов'язані з домашнім насильством» [18]. Міжнародна спільнота усвідомлює всю гостроту та важливість проблеми насильства в сім'ї та намагається виробити єдину систему попередження цього виду насильства, захисту його жертв.

Поки що спостерігається посилення сімейного «терору» стосовно жінок та дітей, який призводить до фізичних травм, порушень психічного характеру тощо, особливо небезпечним є те, що діти сприймають негативну поведінку батьків як взірець майбутніх сімейних стосунків. Профілактика насильства не повинна обмежуватися «групами ризику» (алкоголіками, наркоманами, колишніми ув'язненими), а має більш активно розгорнутися на шпальтах газет, екранах телевізорів, у радіопередачах і приватній роботі з населенням. Доцільно також посилити адміністративну відповідальність за насильство в сім'ї та, з нашої точки зору, перевести його у кримінальну площину. Жертви насильства вкрай потребують юридичної та морально-психологічної підтримки, що насамперед стосується неповнолітніх дітей. У кожному районі слід створювати спеціалізовані центри соціально-психологічної реабілітації постраждалих. Потрібно посилити роботу з розповсюдження «телефонів довіри» при існуючій соціальній службі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарчук О. Психологія сім'ї : курс лекцій / О. Бондарчук. – К. : МАУП, 2001. – 96 с.
2. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 10. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/2789-14>.

3. Конвенція ООН «Про права дитини»: прийнята 20.11.1989 р. та набула чинності 02.09.1990 р. – К. : Представництво Дитячого фонду ООН в Україні. – 47 с.
4. Махмадамінова Г. Соціалізація неповнолітніх у соціально неблагополучних сім'ях : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Г. Махмадамінова. – К., 2006. – 20 с.
5. Програма корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, та основні засади її реалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.osce.org/ukraine.
6. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
7. Рекомендація № 2 (90) Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про соціальні заходи, пов'язані з домашнім насильством» (15.01.1990 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osce.org/node/75925>.
8. Шаровська Н. Заповіді щасливого батьківства / Н. Шаровська. – К. : Марич, 2009. – 57 с.
9. Шкловцова Л. Технології роботи з підлітками / Л. Шкловцова. – К. : Главник, 2007. – 112 с.

Оксана Бартків,
канд. пед. н., доцент,
Оксана Смалько,
аспірантка,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТІВ ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ ДО БАТЬКІВСТВА ЯК ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ПОДОЛАННЯ СІМЕЙНОГО НАСИЛЛЯ

У статті розкривається проблема формування у студентів відповідального ставлення до батьківства як одного з чинників профілактики сімейного насилля. Акцентовано увагу на тому, що змістом формування відповідального ставлення до батьківства є система знань про основні права та обов'язки батьків, виконання батьківських функцій, формування культури взаємин між батьком і матір'ю, батьками та дітьми. Визначено варіанти емоційного ставлення батьків до дитини, наголошено на тих, які можуть викликати насильницькі дії в сім'ї стосовно дитини. Сформульовано завдання формування відповідального ставлення до батьківства у студентів.

Oksana Bartkiv,
Oksana Smalko

DEVELOPMENT OF RESPONSIBLE PARENTHOOD IN STUDENTS AS A WAY TO OVERCOME DOMESTIC VIOLENCE

The article outlines the problem of development of the responsible attitudes to parenthood as a factor of prevention of family violence. It is pointed out that development of responsible parenting depends on the system of awareness of basic rights and duties of parents, performance of parental functions, shaping the culture of relationship between the father and mother, parents and children. The article lists options of the emotional attitudes of parents to a child that might cause violence against children. The tasks of development of responsible parenting among students are set.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства актуальним є подолання й недопущення будь-яких проявів насильства (кривдження) щодо дітей в сім'ї. Одним з шляхів профілактики сімейного насилля стосовно дитини є формування у майбутніх батьків відповідального ставлення до виконання батьківських обов'язків, до виховання майбутніх дітей.

Профілактиці насильства присвячено низку досліджень. Так, теоретико-методологічні засади цієї проблеми проаналізовано у працях М. Ганді, А. Гусейнова, М. Кінга, Л. Толстого. Психологічні аспекти розроблялися у дослідженнях А. Асмолова, Б. Братуся, Т. Драгунової, В. Знакова, Н. Зінов'євої, Л. Зюбіна, Н. Левітова, Н. Максимової, Н. Михайлової, К. Сельченко, Л. Семенюк, Н. Солдатенко, Н. Тарабріної, Д. Фельдштейна та ін. Проте, питання формування у молоді відповідального ставлення до батьківства з метою недопущення у майбутньому проявів насильства щодо дітей у дослідженнях вчених аналізуються недостатньо, що й актуалізує окреслену проблему на сучасному етапі.

Метою статті є аналіз змісту формування відповідального ставлення молоді до батьківства як одного з шляхів профілактики сімейного насилля.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що насилля розглядається як застосування силових методів чи психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на слабких, або на тих, хто не може чинити опір [1]. Причини насильства частково зумовлені біологічними та іншими факторами, які дають підстави говорити про певну схильність деяких людей до агресії, однак ці фактори взаємодіють з сімейними, суспільними, культурними та іншими чинниками зовнішнього характеру і таким чином створюють ситуацію, в якій виникає насильство.

Насильство в сім'ї – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному та психічному здоров'ю [3].

З метою профілактики виникнення насильницьких дій стосовно дітей, необхідним є формування у студентів відповідального ставлення до батьківства.

Батьківство нами розглядається як соціально-педагогічний феномен, який представляє собою емоційно і оціночно забарвлену сукупність знань і переконань щодо себе як батька/матері, і реалізується в поведінці. На сьогодні учені визначають два підходи до обґрунтування феномену батьківства в залежності від того, що береться відправною точкою вивчення – дитина чи батьки: перший, найбільш поширений, розглядає батьківство у зв'язку з розвитком дитини [9]. У контексті нашого дослідження ми будемо дотримуватися другого підходу, розглядаючи феномен батьківства через призму особистості як комплексу гендерних характеристик (стереотипів, установок, ролей) жінки і чоловіки. Слід наголосити, що гендерна роль, в тому числі, роль батьків, – це завжди взаємозв'язок зовнішньої схеми поведінки і внутрішніх мотивів, що детермінують цю поведінку.

Формування навичок відповідального батьківства – це процес систематичного свідомо здійснюваного впливу на свідомість студентів, з метою забезпечення їх належного психічного розвитку, передачі наукових знань про стать людини, про батьківські функції та моделі поведінки батьків тощо [8, с. 13]. На сьогодні вчені під змістом формування відповідального ставлення до батьківства розуміють систему знань про основні права та обов'язки батьків, виконання батьківських функцій, культури взаємин між батьком і матір'ю. Система знань про виконання батьківських функцій зорієнтована на загальнолюдські цінності, становить певний логічний взаємозв'язок різних дисциплінарних знань, які розширюються та поглиблюються з віком особистості [5].

У процесі підготовки студентів до виконання батьківських функцій вагомим є роз'яснення молоді того, що відповідальне ставлення є результатом почуття любові, що розвивається з неї та з'являється, зокрема, завдяки материнській прихильності. Саме почуття виховує чуйність, увагу до людей, вміння співпереживати, допомагати їм, бути надійною та вірною людиною. Виховання у дітей даних якостей передбачає наявність материнського прикладу, ставлення до оточуючих. Молодь має розуміти, що материнська любов нерозривно пов'язана з почуттям відповідальності за долю своїх дітей та є основною складовою її позитивного духовного зв'язку з ними. Завдяки сприянню матері, яка є духовно зацікавленою у спілкуванні з власними дітьми, вони скоріше зможуть засвоїти відповідальне ставлення до свого буття, аніж через суворість та покарання. Виховання, що базується на залякуванні, пригніченні дитини, не сприяє формуванню справжньої відповідальності перед близькими людьми та суспільством [6, с. 59].

Російський психолог О. Карабанова виокремлює наступні варіанти емоційного ставлення батьків до дитини: безумовне емоційне прийняття (любов, не дивлячись ні на що); умовне емоційне прийняття (любов, зумовлена досягненнями, успіхами, поведінкою дитини); амбівалентне ставлення до дитини (поєднання позитивних та негативних почуттів); індиферентне емоційне ставлення (байдужість, емоційна холодність, дистантність, низький рівень емпатії); емоційне відсторонення, ігнорування, емоційно-негативне ставлення до дитини. Аналізуючи види емоційного ставлення батьків до дитини, студентам наголошується, що любов до дитини – це не вроджена властивість, а здатність, яка формується прижиттєво в процесі практики батьківства. Завдяки їй батьки можуть переживати щастя, повноту самореалізації й завершеність ідентичності, тоді як нелюбов викликає важкі емоційно-особистісні розлади – емоційний дистрес, тривожність, почуття провини, депресію, нереалізованість еґо-ідентичності, насилля стосовно дитини [2].

У процесі формування відповідального ставлення до батьківства, студентам слід наголошувати, що в дітей, які не відчувають батьківського тепла, можливий клінічний вияв феномену особливого ставлення до власних батьків. Він проявляється або у підвищеному рівні сензитивності до батьків, або ігноруванні чи негативному ставленні до них з елементами агресії. У цьому контексті слід зауважити, що часто непланована в сім'ї дитина може стати джерелом непорозумінь, сварок і об'єктом насильства [4].

Розглядаючи батьківське ставлення як фундаментальну основу розвитку дитини, необхідно відзначити якісну відмінність між особливостями материнського та батьківського ставлення до дитини. Ця відмінність найбільш яскраво простежується за наступними особливостями: 1) умовність-безумовність, 2) контрольованість-неконтрольованість. Материнська любов безумовна – мати любить свою дитину за те, що вона є. Батьківська любов обумовлена, її можна заслужити, але можна і втратити [5].

Для благополучного зростання й розвитку дитині необхідна наявність любові та уваги з боку батьків [7]. Позбавлення дитини батьківської любові призводить до того, що вона прагне досягти її будь-якими способами. Відсутність впевненості у любові з боку батьків може викликати порушення в особистісному розвитку дитини. Головним завданням виховання є не підбір ефективних виховних впливів, а вміння батьків подивитися на світ очима своєї дитини, зрозумівши її поведінку та емоційні переживання.

Адже, суб'єкт-суб'єктні стосунки у сім'ї сприяють як особистісному розвитку дитини, так і батьків, оскільки дають можливість їм відійти від стереотипних моделей поведінки щодо дитини, орієнтуватися на створення умов повноцінного її розвитку, сприймаючи такою, якою вона є, не ідеалізуючи і не прискорюючи її розвиток [9].

Особливої ваги у формуванні відповідального ставлення до батьківства набуває здатність майбутніх батьків вибудовувати гнучкі моделі поведінки з дітьми. Так, підтримання оптимального рівня контролю-автономності є ознакою адекватного батьківського ставлення. У свою чергу, домінуюча гіперпротекція проявляється у підвищеній, загостреній увазі і турботі про дитину, надмірній опіці та дріб'язковому контролю поведінки, заборонах, обмеженнях. Дитину не привчають до самостійності, пригнічують розвиток почуття самостійності та відповідальності. Це призводить або до реакції емансипації, або до безініціативності, невміння відстоювати себе. Тоді як гіпопротекція характеризується браком опіки і контролю з боку батьків, які приділяють недостатньо уваги та незацікавлені у справах дитини. Типовими ознаками є фізична занедбаність та бездоглядність. У даному виховному підході контроль і турбота носять формальний характер. Таке ставлення призводить до асоціальної поведінки дитини через незадоволеність потреби у любові та прихильності. Отже, низький рівень контролю, байдужість до справ дитини, невимогливе до неї ставлення тощо є причиною низького рівня її соціалізації, формування неадекватної самооцінки та прагнення отримати необхідну увагу чи, навіть, опіку через негативні прояви поведінки (протест, демонстративність, жорстокість, чи байдужість).

У процесі формування відповідального ставлення до батьківства студентам наголошується, що дитина інтеріоризує, переносить всередину своєї психіки способи батьківського ставлення та управління її поведінкою (механізм інтроєкції, описаний З. Фройдом): домінування стає жорстким самокерівництвом, присоромлення перетворюється у самозвинувачення. Стосунки з батьками дитина будує на основі двох основних стратегій: додаткової поведінки, коли вона реагує ініціативною на надання їй самостійності, уникненням переслідувань; захисної поведінки, у випадку, коли дитина у відповідь на відторгнення, починає поводитися так, ніби її люблять, начебто запрошуючи батьків змінити свою поведінку стосовно неї [9].

Окрім того, що внутрішня регуляція поведінки дитини відтворює ставлення до неї батьків, вона також у стосунках з оточуючими може відтворювати типові моделі поведінки в сім'ї, зокрема, стиль сімейного спілкування, особливості поведінки в конфліктних, проблемних ситуаціях, тощо. Адекватне батьківське ставлення передбачає оптимальний рівень емоційного прийняття та контролю, оскільки надмірний чи низький їх прояв є шкідливим для розвитку дитини.

Основними завданнями формування у студентів відповідального ставлення до батьківства є: обґрунтування цінності сім'ї та батьківства в житті людини; знання батьківських прав та обов'язків; ознайомлення з сутністю відповідального батьківства; формування відповідального ставлення до виконання ролей батька/матері та батьківських функцій; формування культури поведінки та спілкування між юнаками та дівчатами; інформування про етику і психологію батьківської поведінки; ознайомлення студентів із стилями батьківської поведінки та з можливими наслідками раннього батьківства/материнства.

Висновки. Отже, формування відповідального ставлення до батьківства у студентів спрямоване на вивчення батьківських прав та обов'язків, особливостей набуття і виконання батьківських ролей, формування готовності молоді до створення сім'ї; усвідомлення цінності сім'ї, дитини та батьківства в житті кожної людини. На основі проведеного аналізу можемо констатувати, що цілеспрямована робота з формування у студентської молоді відповідального ставлення до батьківства, сприятиме розумінню у майбутньому власної дитини, вихованню її в атмосфері добра і любові, недопущенню насилля над нею.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
2. Карабанова О. Психология семейных отношений / О. Карабанова. – Самара : СИОКПП, 2001. – 122 с.
3. Овчарова Р. Психологическое сопровождение родительства / Р. Овчарова. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2003. – 319 с.
4. Скобло Г. Система «мать-дитя» в раннем возрасте как объект психопрофилактики / Г. Скобло, О. Дубовик // Социальная и клиническая психиатрия. – 1992, – № 2. – С. 75 – 78.
5. Фромм А. Азбука для родителей / А. Фромм. – М. : Астрель, 2003. – 349 с.
6. Хорват Ф. Любовь, материнство, будущее / Ф. Хорват ; [пер. со словац.]. – М. : Прогресс, 1982. – 96 с.
7. Хоментаскас Г. Семья глазами ребенка / Г. Хоментаскас. – М. : Педагогика, 1989. – 160 с.
8. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини та підвищення виховного потенціалу громади : Метод. матеріали для тренера / [авт.-упор. О. Безпалько, Т. Лях, В. Молочний, Т. Цюман ; за заг.ред. Г. Лактіонової]. – К. : Наук. Світ, 2003. – 107 с.
9. Тіунова О. Психологічні умови формування відповідального ставлення до материнства у дівчат старшого шкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук. : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. Тіунова. – Тернопіль, 2008. – 20 с.

Вікторія Білоущенко,
ст. лаборант,
Херсонський державний університет

ФЕНОМЕН НАСИЛИЯ НАД ДЕТЬМИ В СЕМЬЕ

В статье проанализированы научные подходы к исследованию проблемы насилия в отношении несовершеннолетних. Представлена классификация видов насилия и факторов риска по поводу домашнего насилия над ребенком.

Victoria Biloushchenko

PHENOMENON OF DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN

The article analyzes the scientific approaches to the problem of child abuse. Classification of violence and risk factors of domestic violence against children are analyzed.

Дети, являясь самой незащищенной, наиболее уязвимой социальной группой, часто оказываются в зонах стихийных и природных катастроф, военных действий, становятся жертвами физического, сексуального, эмоционального насилия.

Всегда считалось, что самое безопасное место для детей – это собственный дом и семья. Но факты ставят это утверждение под сомнение. По данным статистики, около двух с половиной миллионов несовершеннолетних в возрасте до 14 лет избивают родители, более 50 тыс. ежегодно убегают из дома, спасаясь от жестокого обращения, более 50% преступлений в быту совершаются в присутствии детей, 30–40% всех тяжких преступлений в быту совершается в семье.

Проблема психотравмирующего влияния насилия на ребенка имеет не только психологический, но также социальный и юридический аспекты [6, с. 92].

Насилие классифицируют по нескольким параметрам:

- явное или скрытое (косвенное) – в зависимости от стратегии поведения обидчика;
- происходящее в настоящем или случившееся в прошлом;
- единичное или множественное, длящееся долгие годы;
- по месту происшествия и окружения насилие бывает: дома – со стороны родственников, в школе – со стороны педагогов или детей, на улице – со стороны детей или незнакомых взрослых.

Наибольшее распространение получила классификация насилия, предложенная в работе Н. Асановой [1, с. 78 – 79].

Физическое насилие – это любое неслучайное нанесение повреждения ребенку в возрасте до 18 лет. Физическое насилие выражается в форме ударов по лицу, тряски, толчков, удушения, пинков, заключения в запертом помещении, избивания ремнем, веревками, причинения увечий тяжелыми предметами и ножом. Физическое насилие включает также вовлечение ребенка в употребление наркотиков, алкоголя, дачу ему отравляющих веществ или «медицинских препаратов, вызывающих одурманивание» (например, снотворных, не прописанных врачом), а также попытки утопления.

Сексуальное насилие – использование ребенка (мальчика или девочки) взрослым или другим ребенком для удовлетворения сексуальных потребностей или получения выгоды. Сексуальное насилие включает половое сношение (коитус), оральные и анальные секс (включая инцест), взаимную мастурбацию, другие телесные контакты с половыми органами. К сексуальному развращению относятся также вовлечение ребенка в проституцию, порнобизнес, обнажение перед ребенком половых органов и ягодиц, подглядывание за ним, когда он этого не подозревает: во время раздевания, отправления естественных нужд.

Пренебрежение интересами и нуждами ребенка – отсутствие должного обеспечения основных нужд и потребностей ребенка в пище, одежде, жилье, воспитании, образовании, медицинской помощи со стороны родителей или лиц, их заменяющих, в силу объективных причин (бедность, психические болезни, неопытность) и без таковых. Типичным примером пренебрежительного отношения к детям является оставление их без присмотра, что приводит к несчастным случаям, отравлениям и другим опасным для жизни и здоровья ребенка последствиям.

Психологическое насилие – постоянное или периодическое словесное оскорбление ребенка, угрозы со стороны родителей, опекунов, учителей, воспитателей, унижение его человеческого достоинства, обвинение его в том, в чем он не виноват, демонстрация нелюбви, неприязни к ребенку. К этому виду насилия относятся также постоянная ложь, обман (в результате чего ребенок теряет доверие к взрослому), а также предъявляемые к ребенку требования, не соответствующие его возрастным возможностям.

В исследованиях ученых было определено, что пренебрежению и насилию над детьми способствуют определенные социальные и культурные условия [2, с. 142 – 143].

- 1) Отсутствие в общественном сознании четкой оценки физических наказаний.
- 2) Демонстрация насилия в средствах массовой информации.

3) Права граждан на неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну, закрепленные в Конституции, не позволяют своевременно установить факт насилия и осуществить вмешательство.

4) Отсутствие эффективной превентивной политики государства.

5) Недостаточное понимание обществом насилия как социальной проблемы.

6) Низкая правовая грамотность населения.

7) Плохая осведомленность детей о своих правах.

8) Несовершенство законодательной базы.

В целом важно отметить, что существуют различные современные теории, пытающиеся объяснить причины насилия над детьми в семье. Социологическая модель рассматривает влияние социокультурных факторов на риск возникновения насилия над детьми. К таким факторам обычно относят: стереотип семейных отношений, усвоенный еще в детстве и принятый в данной социальной группе, а также жилищные и материальные условия семьи. С психиатрической, медицинской точки зрения жестокое обращение и пренебрежение ребенком – следствие патологических изменений в психике родителей, деградации, алкоголизации. Социально-психологический подход объясняет проявления насилия личным жизненным опытом родителей, их «травмированным» детством. Психологическая теория основывается на представлении, согласно которому ребенок сам «участвует» в создании предпосылок для жестокого обращения, что автоматически выливается в концепцию: плохое обращение как конечный результат деструктивных детско-родительских отношений. Интегрируя все эти подходы в комплексную модель, насилие можно трактовать как многомерный феномен, порождаемый взаимодействием сразу нескольких элементов, как то: личностные особенности родителей и ребенка, внутрисемейные процессы, стрессы, вызываемые социально-экономическими условиями, обстоятельствами общественного характера [5, с. 7].

К социально-экономическим факторам риска насилия в семье соотносят:

– Низкий доход.

– Безработица или временная работа, низкий трудовой статус (особенно у отцов).

– Многодетная семья.

– Молодые родители.

– Неполная семья.

– Принадлежность к меньшинствам.

– Плохие квартирные условия.

– Отсутствие социальной помощи от государства и от общественных организаций.

Существуют факторы риска, обусловленные структурой семьи и моделью общения:

– Семья родителя-одиночки, а также многодетные семьи.

– Отчим в семье или приемные родители.

– Конфликтные или насильственные отношения между членами семьи.

– Проблемы между супругами (сексуальная неудовлетворенность, отсутствие или недостаток эмоциональной поддержки, ревность и пр.).

– Межпоколенная передача. Родители, испытавшие или видевшие в детстве насилие, склонны к нему в обращении со своими детьми. С раннего возраста родители-жертвы усвоили паттерн агрессивного поведения по отношению к другим людям и членам семьи в частности.

– Проблемы взаимоотношений родителя и ребенка.

– Эмоциональная и физическая изоляция семьи [3, с. 42 – 43].

Основные факторы риска, обусловленные личностью родителя:

– Особенности личности родителя: ригидность, доминирование, тревожность, привычная раздражительность (особенно на провоцирующее поведение ребенка), низкая самооценка, депрессивность, импульсивность, зависимость, низкий уровень эмпатии и открытости, низкая толерантность к стрессу, эмоциональная лабильность, агрессивность, замкнутость, подозрительность и проблемы самоидентификации.

– Негативное отношение родителя к окружающим и неадекватные социальные ожидания в отношении ребенка. В этом случае родители оценивают поведение ребенка как сильный стрессор. Их отличает недовольство и негативное самоощущение. Они чувствуют себя несчастными, недовольными своей семейной жизнью, страдающими от стресса.

– Низкий уровень социальных навыков. Отсутствует умение вести переговоры, решать конфликты и проблемы, совладать со стрессом, просить помощи у других. При этом работают механизмы психологической защиты: наличие проблемы отрицается, соответственно, не принимается помощь. Насилие над детьми является семейным секретом, который тщательно скрывается и открыто не обсуждается, поскольку вызывает страх, обвинения, стыд, вину и т. д.

– Психическое здоровье родителя: выраженные психопатологические отклонения, нервозность, депрессивность, склонность к суицидам увеличивают риск применения насилия в отношении детей.

– Алкоголизм и наркомания родителей и вытекающие из этого психофармакологические проблемы и аффективные нарушения: агрессивность, гиперсексуальность, раздражительность, нарушения координации, ослабленный контроль над своим поведением, снижение критики, изменения личности и др.

– Проблемы со здоровьем: патологически протекающая беременность, прервавшаяся беременность, тяжелые роды. Все это влияет на нервную систему и делает женщину менее устойчивой к стрессору.

– Эмоциональная уплощенность и умственная отсталость. Родитель не всегда понимает состояние ребенка, особенно больного, поэтому может оставить ребенка без необходимой помощи.

– Незрелость родительских навыков и чувств. Дефицит родительских чувств и навыков чаще всего характерен для молодых, умственно отсталых, психически больных родителей. Молодой родитель нервозен, так как всегда испытывает страх, что не справится с требованиями. При этом депрессия и тревога снижают толерантность к стрессу и способность справляться с возникающими трудностями в воспитании [4, с. 137].

В результате исследований выявлено целый ряд особенностей ребенка, вызывающих в родителе недовольство, раздражение и следующее за этим насилие. Высокий риск стать жертвами насилия имеют дети со следующими особенностями:

– нежеланные дети, а также те, которые были рождены после потери родителями предыдущего ребенка;

– недоношенные дети, имеющие при рождении низкий вес;

– дети, живущие в многодетной семье, где промежуток между рожденьями детей был небольшой (погоды);

– дети с врожденными или с приобретенными увечьями, низким интеллектом, с нарушениями здоровья (наследственный синдром, хронические заболевания, в том числе и психические);

– с расстройствами и нетипичными вариантами поведения (раздражительность, гневливость, импульсивность, гиперактивность, непредсказуемость поведения, нарушения сна, энурез);

– с определенными свойствами личности (требовательный без насыщения, замкнутый, апатичный, равнодушный, зависимый, выражено внушаемый);

– с привычками, действующими на нервы родителям;

– с низкими социальными навыками;

– с внешностью, отличающейся от других, или с неприемлемыми для родителей особенностями (например, «не того» пола);

– дети, чье вынашивание и рождение было тяжелым для матерей, а также дети, которые часто болели и были разлучены с матерью в течение первого года жизни.

Любой вид жестокого обращения с детьми ведет к самым разнообразным последствиям, но их все объединяет одно – ущерб здоровью ребенка или как опасность для его жизни. Дети, подвергшиеся различного рода насилию, сами испытывают гнев, который чаще всего изливают на более слабых: младших по возрасту детей, на животных. Часто их агрессивность проявляется в игре, порой вспышки гнева ни имеют видимой причины. Некоторые из них, напротив, чрезмерно пассивны, не могут себя защитить. Наиболее частой реакцией на насилие является низкая самооценка. Личность с низкой самооценкой переживает чувство вины, стыда. Вследствие этого ребенку трудно добиться уважения окружающих, успеха, общение его со сверстниками затруднено.

ЛИТЕРАТУРА

1. Руководство по предупреждению насилия над детьми / [под ред. Н. Асановой]. – М. : Издательский гуманитарный центр ВЛАДОС, 1997. – 512 с.
2. Зиновьева Н. Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации / Н. Зиновьева, Н. Михайлова. – СПб. : Речь, 2003. – С. 142 – 143.
3. Михайлова Н. Повседневный стресс в семьях здоровых и больных неврозами / Н. Михайлова // Материалы конгресса по детской психиатрии. – Москва, 25 – 28 сентября 2001 г. – С. 42 – 43.
4. Михайлова Н. Систематическое исследование индивидуального и семейного стресса и копинга у членов семей здоровых лиц : дисс. канд. псих. наук : спец. 19.00.04 «Медицинская психология» / СПб. : НИИ им. В. М. Бехтерева. – СПб., 1998. – С. 131 – 140.
5. Орлов А. Психологическое насилие в семье – определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи / А. Орлов // Психолог в детском саду. – 2000. – № 2 – 3.
6. Тарабрина Н. Практикум по психологии посттравматического стресса / Н. Тарабрина. – СПб. : Питер, 2001. – С. 90 – 92.

Лілія Вовк,
аспірантка,
Дрогобицький державний
педагогічний університет
імені Івана Франка

ДОМАШНЄ НАСИЛЛЯ НАД ДІТЬМИ

У статті розглянуто феноменологію домашнього насилля над дітьми, його види та причини. Проаналізовано профілактичні методи для запобігання насильства над дітьми в сім'ї.

Liliia Vovk

DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN

The article examines the phenomenology of domestic violence against children, types and causes of domestic violence against children and the methods to prevent violence.

Насильство в сім'ї є однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини. У більшості випадків протиправні дії проти когось із членів родини супроводжуються актами агресії, приниження та жорстокої поведінки. Подібні дії з боку насильника призводять до негативного фізичного, психічного та соціального стану здоров'я постраждалої особи чи кількох осіб, членів цієї родини. Як правило, найбільше страждають від сімейного насильства жінки, діти та люди похилого віку.

У програмі протидії насильству в родинах, яка активно діє в Польщі з 1992 року подається наступне визначення насиллю в сім'ї: «Домашнє насилля – це діяльність чи бездіяльність одного з членів сім'ї, спрямована проти інших; використання існуючої чи створеної обставини, переваги чи сили, тобто те, що позбавляє членів родини особистих прав і свобод, і, передусім, загрожує життю і здоров'ю (фізичному і психічному), викликаючи у них страждання і ушкодження».

На відміну від інших видів насилля, домашнє насилля має свої особливості:

- це насилля між особами, які, як правило, залежать одне від одного;
- насилля в сім'ї завжди відбувається на відлюдді і протягом тривалого часу;
- це неодноразова дія, яка не з'являється зненацька і має тенденцію до посилення;
- з точки зору кривдника, є швидким та результативним способом досягнення мети з найменшими затратами.

Слід зазначити, що реакція суспільства на випадки домашнього насилля часто є неадекватною і, навіть, ворожою, а кримінальні покарання за аналогічні порушення є набагато м'якшими, у порівнянні з покараннями по відношенню до сторонніх осіб. Існують також приховані форми сімейного насилля: систематичні образи і приниження гідності дитини, примусова ізоляція від зовнішнього світу (заборона на роботу та навчання, на зустрічі з друзями і навіть родичами), економічні утиски (жорстке обмеження у фінансах і вимога детальної звітності – нерідко при забороні заробляти самостійно). На жаль, домашнє насилля існує у всіх, без винятку, соціальних групах, з ним стикаються, незалежно від рівня доходів, освіти і положення в суспільстві. Можна виділити деякі загальні закономірності в особистості як агресора, так і жертви. Який є психологічний портрет жертви домашнього насильства? Це – низька самооцінка, підвищена тривожність і навіюваність, невпевненість у собі. У дорослих жертв спостерігається виправдання дій кривдника («жертва завжди сама винна»), гіпертрофоване почуття провини, пригнічене почуття гніву, впевненість в тому, що ніхто не може реально допомогти, віра в міф про норму насильницьких стосунків у сім'ї («б'є – значить, любить»), «побиття визначає свідомість», «всіх дітей б'ють батьки»), у жінок – занижене розуміння ролі жінки в суспільстві і в сім'ї.

А що представляють з себе типові «агресори»? Це люди, над якими в дитинстві знущались батьки, які мають низьку самооцінку, звинувачують інших у діях, які здійснюють самі. Зокрема, невірні чоловіки приписують дружині постійні зради – або навпаки. Часто вони не усвідомлюють, що їх агресивні дії мають для жертви серйозні наслідки, однак добре розуміють, по відношенню до кого можна і до кого не можна проявляти агресію. «Домашні гвалтівники», як правило, в суспільстві або на хорошому рахунку, або, як кажуть, «ніколи не залучалися»; якщо це чоловік, то він є гендерно стереотипізованим у поглядах на сім'ю та провідну роль чоловіка, як у сім'ї, так і у суспільстві [1, с. 56].

Розрізняють чотири типи жорстокого поводження з дитиною:

1. Нехтування – це хронічна нездатність батьків чи осіб, що здійснюють догляд за дитиною, забезпечити основні потреби дитини, що не досягла 18 років, в їжі, житлі, медичному догляді, освіті, захисті і турботі. Інший приклад нехтування: батьки залишають дітей без догляду. Психологічне нехтування – це послідовна нездатність батьків чи осіб, що здійснюють догляд, забезпечити дитині необхідну підтримку, увагу, прив'язаність, любов.

2. Психологічне поводження – хронічні прояви поведінки, такі як погрози, приниження, образи, знущання і висміювання дитини. Все це може призвести до втрати дитиною впевненості в собі і самоповаги. Дитина стає нервовою і замкнутою. Вона перестає довіряти дорослим людям.

3. Фізичне насильство – визначається як будь-яке невикладкове спричинення пошкоджень дитині у віці до 18 років батьками чи особами, що здійснюють догляд чи опіку. Це може відбутися у формі побиттів, струсів, стискання, припикання чи укусів. Також сюди відносяться ситуації, коли дитині дають отрути, неадекватні ліки чи алкоголь, або відбувається зумисне задущення чи втоплення дитини.

4. Сексуальне насилля над дітьми – це використання дитини чи підлітка іншою особою для отримання сексуального задоволення. Дорослі будують свої стосунки з дитиною, спираючись на її сексуальні потреби.

Насильство над дітьми – особлива велика проблема. Більшість батьків, які жорстоко поводяться з дітьми, часто переживали подібне відношення (або нехтування) з боку власних батьків у дитинстві. За даними різних авторів, від 60 до 75% батьків «забитих» дітей мають психіатричні або особистісні розлади. Нерідко фізичне та сексуальне насильство є наслідком алкоголізму, наркоманії батьків, а також таких їхніх особистісних особливостей, як низька самооцінка, ворожість по відношенню до інших людей і до суспільства загалом, гнівливисть, вибуховисть характеру, незрілість батьківських почуттів, емоційна «тупість» тощо.

Суб'єкти сімейного конфлікту виконують соціально позитивні завдання, але, керуючись ідеєю зверхності (вікової, досвіду, ролі), батьки намагаються домінувати над дітьми, підчиняти їх своїм інтересам, схильні порушувати й руйнувати цінності підрастаючої особистості і позбавляти волевиявлення її прав і свобод. Конфліктна поведінка є також наслідком відсутності самоконтролю. Дорослі схильні до конфлікту, дуже часто є імпульсивними. Їхніми відмінними рисами є низький рівень відчуттів, грубість, жорстокість (фізична й словесна), схильність до ризику й гострота переживань, недалекоглядність. А такі якості суб'єкту конфлікту засвідчують його низьку педагогічну культуру [2, с. 45].

Педагогічна культура сім'ї в різних ситуаціях може проявитися у комплексі або в її окремих складових ознаках. Основними її параметрами, як встановлено, є моральна культура, культура мислення, культура мовлення, комунікативна культура, дидактична культура, культура праці, культура рухів, фізична культура, естетична і екологічна культура. З огляду на це, ми можемо аналізувати педагогічну культуру як зміст взаємостосунків між батьками і дітьми через включення механізмів різних видів їх діяльності і втілення у цій діяльності моральних категорій, змісту і завдань сімейного виховання.

Складний за структурою та динамічний характер педагогічної батьківської культури зумовлює необхідність дотримання наступних вимог:

- цілісного підходу до вибору засобів, що забезпечують формування всіх компонентів педагогічної культури;

- врахування рівнів педагогічної підготовленості батьків та їх індивідуальних особливостей;

- дотримання наступності в поповненні знань і тісного взаємозв'язку з особистою практикою виховання дітей кожного з батьків.

Сімейне насилля над дітьми, відсутність позитивних сімейних традицій, неорганізована життєдіяльність дитини, відсутність єдиної системи вимог до дитини з боку дорослих членів сім'ї та інші негативні явища свідчать про те, що батьки не мають достатнього рівня педагогічної культури, яка є неодмінною частиною загальної культури, не підготовлені належним чином до морально-правового виховання дітей. Інформація, яку ми отримали з психолого-педагогічних і соціологічних досліджень, дала змогу визначити пріоритетні форми і методи з дітьми, що пережили домашнє насилля. Це зокрема: допомога психолога (психологічне консультування), позбавлення батьківських прав, вилучення дітей з сім'ї тощо.

При всій раціональності гуманістичні стратегії (християнське вчення, філософські ідеї, толерантність, народна педагогіка, соціальне навчання навичкам ненасильницької поведінки, емпатія, гумор та ін.), що сприяють попередженню насилля в сім'ї, є малоефективними як самостійні заходи сучасної широкомасштабної профілактичної роботи з батьками щодо жорстокого поводження з дітьми.

Таким чином, для ефективної попереджувальної роботи щодо подолання домашнього насильства над дітьми слід об'єднати і трансформувати сукупність методів і засобів у напрями соціально-профілактичної діяльності, а саме:

- ознайомлення дітей і дорослих з християнським вченням і традиціями, які формують кращі людські якості і є альтернативою жорстокому поводженню з дітьми;

- сприяння осмисленню філософських ідей, що розвивають толерантність і емпатійність;

- сприяння вивченню позитивних аспектів практики народного виховання, що дає змогу на основі українських виховних традицій розвивати нові, які відповідають сучасним нормам гуманності;

- навчання технік ненасильницької поведінки в конфліктних ситуаціях, що формує позитивний досвід соціально прийнятих стосунків людей.

- розвиток почуття гумору, як умови послаблення ворожості між людьми;

– сприяння розвитку гуманістичних почуттів і стосунків, які виявляються в повазі до оточуючих, милосерді, готовності допомогти іншим тощо.

Вищенаведені напрямки роботи, на нашу думку, можуть бути первинними засобами у соціально-педагогічній програмі профілактики насилля над дітьми у сім'ї. Крім того, потрібно враховувати історичні, соціокультурні, економічні, політичні та інші особливості країни, законодавчу базу держави.

На сучасному етапі домінуючими є соціокультурні чинники (бездуховність), які поряд із економічними і психологічними факторами призводять до жорстокого поводження з дітьми. Чим вищою є загальна культура сім'ї, тим гуманнішими в ній – батьківсько-дитячі стосунки. Тому важливо формувати у батьків педагогічні знання, вчити виховувати своїх дітей на загальнолюдських цінностях [3, с. 98].

Велике значення у профілактиці сімейного насилля має робота не лише з батьками, але й з дітьми. Необхідно у них формувати повагу до оточуючих, почуття власної гідності, гуманного ставлення до батьків та інших людей. Неповнолітні повинні засвоювати такі норми і правила взаємодії в суспільстві, що дозволяють за будь-яких обставин знаходити конструктивні форми спілкування і мирне вирішення конфліктів. Слід також проводити спільні заходи для батьків і дітей. Контакткування батьків з дітьми – це спосіб зближення рідних сердець, який дозволяє краще зрозуміти потреби одних і других. Батьки мають враховувати інтереси дітей, а діти, відчуючи батьківське тепло, турботу, любов, – відповідати взаємністю. Профілактична робота з попередження насилля над дітьми в сім'ї має включати різноманітні засоби із його подолання.

Таким чином, для побудови позитивних батьківсько-сімейних взаємин необхідне створення моделі профілактичної роботи. Комплексне вирішення цієї проблеми можливе за умови диференційованих підходів до роботи з дорослими та дітьми.

Пам'ятайте: діти – жертви домашнього насильства потребують допомоги у будь-якому випадку, адже не в змозі самостійно впоратись із ситуацією. Також можна звернутись до органів опіки чи Центру підтримки жертв насильства, де фахівці зможуть надати кваліфіковану допомогу. Потрібно тільки побачити можливість цієї допомоги і вчасно протягнути до неї руку.

Як часто ми чули з дитинства: «Мій дім – моя фортеця!». Бажаю, щоб кожен з нас міг з упевненістю вважати свій будинок фортецею, а своїх рідних і близьких – гарантами власної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виявлення, попередження і розгляд насильства та жорстокого поводження з дітьми. Методичні матеріали. – К. : КАЛИТА, 2007. – 56 с.
2. Методичні матеріали для працівників освіти, спрямовані на покращення алгоритму виявлення випадків насильства щодо дітей / [авт.-упор. : С. Буров, Ю. Онишко, Л. Смилова, М. Ясиновська]. – К., 2007. – 56 с.
3. Попередження насильства над дітьми. Інформаційно – методичні матеріали та аналіз нормативно – правової бази / [укладач: Журавель Т. В.; авт. Колектив : О. Грицевич, О. Лозован, Ю. Онишко]. – К. : КАЛИТА, 2007. – 224 с.

Неоніла Волошина,
канд. психол. н., доцент,
Запорізький національний
технічний університет

ЧИННИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ

Висвітлено причини девіантної поведінки неповнолітніх. Розкрито структуру соціальних проблем та вплив сімейного виховання на свідомість підлітків і юнаків.

Neonila Voloshyna

FACTORS OF DEVIANT BEHAVIOUR AMONG TEENAGERS IN UKRAINE

The article examines the reasons of deviant behaviour of juveniles. The structure of social issues and upbringing of juveniles are disclosed. The individual juveniles's mentality is analyzed.

Витоки девіантної поведінки сучасних неповнолітніх в Україні мають бути переосмисленими в контексті нових життєвих обставин, в яких триває процес дорослішання підростаючого покоління. Також необхідно взяти до уваги характеристики злочинної поведінки неповнолітніх і комплекс причин її виникнення [3]. Тільки за такого підходу можна зрозуміти суть цього явища, визначити його поширеність і можливі зміни в найближчій і майбутній перспективах.

Злочин неповнолітнього є специфічним показником несприятливих умов життя та виховання підлітка і юнака в родині. Факторами, що мають негативний вплив на розвиток особистості в родині, є: виховання неповнолітнього в умовах неповної родини (відсутність одного з батьків); дефекти в моральній сфері

сімейних взаємин; явище бездоглядності дітей, і, як наслідок, загострення почуття глибинної тривоги, як вважала американський психолог К. Хорні.

Фірма «Coddington Life Events Record» оприлюднює дані, а саме: список подій і поворотних пунктів життя з погляду їх стресогенного впливу на дітей чотирьох вікових категорій – дошкільнят, молодших школярів, підлітків, юнаків (зібрані Гейзелом, Рімом, Раппапортом, Коддінгтоном, Райтцем та іншими вченими).

З'ясовано, що для підлітків і юнаків серйозними стресами стали наступні повороти життя: розлучення батьків; батьки живуть окремо, хоча офіційно одружені; смерть одного з батьків; початок вживання алкоголю чи наркотиків дітьми; ув'язнення одного з батьків на рік і більше; непередбачувана вагітність; психічні дефекти; набуте каліцтво (зовнішній дефект); приписування батьківства при непередбачуваній вагітності тощо (табл. 1) [4, с. 285 – 287].

Таблиця 1

Рейтинг подій і поворотних пунктів життя з погляду їх стресогенного впливу на дітей (у балах)

Подія життя	Підлітковий вік	Юнацький вік
Початок занять у вищій школі	45	42
Зміна школи	52	56
Народження або прийняття братика чи сестрички	50	50
Брат чи сестра потрапили в лікарню	44	41
Смерть брата або сестри	71	68
Втрата роботи одним із батьків	48	46
Батьки живуть окремо, будучи офіційно одруженими	77	69
Розлучення батьків	84	77
Смерть одного з батьків	94	87
Видатні особисті досягнення	45	46
Смерть близького приятеля дитини	65	63
Невдачі в школі	62	56
Виключення зі школи	54	50
Непередбачена вагітність сестри-підлітка	60	64
Початок вживання алкоголю чи наркотиків	70	76
Дитина стає членом релігійної громади (церква, синагога)	28	31
Адміністративне ув'язнення одного з батьків на 30 днів, більше	50	53
Ув'язнення одного з батьків на 1 рік і більше	76	75
Зміна фінансового статусу батьків	40	45
Зменшення суперечок з батьками	29	27
Збільшення суперечок з батьками	46	47
Дитина відкриває для себе, що вона усиновлена	70	64
Набуте каліцтво (зовнішній дефект)	83	81
Існування психічного дефекту	70	62
Ровесники змінили своє ставлення до дитини	68	67
Невиконання запланованих дитиною норм із факультативних знань (участь у спорт. секції тощо)	49	55
Початок побачень	55	51
Приписування батьківства при непередбачуваній вагітності	76	77
Непередбачувана вагітність	95	92
Вступ до коледжу, який дитина обрала	43	-
Одруження	-	101

Відсутність одного з батьків у родині порушує цілісність родини як колективу, спричиняє послаблення виховних функцій, зниження рівня вимогливості: «Але особливо негативно впливає на неповнолітнього та зовнішня атмосфера, яка, зазвичай, складається навколо зруйнованої родини: справжнє та показне співчуття оточуючих, осуд того, «хто винуватий», і т. ін. Необережні репліки, необачні вчинки, випадково перехоплені погляди сусідів, знайомих і родичів – все це боляче ранив підлітка і юнака» [3, с. 146 – 147].

У неповнолітніх може з'явитись почуття неповноцінності, що часто стає чинником формування негативного ставлення до норм, правил, принципів адекватної поведінки, а відтак чинником їхньої девіантної поведінки. Відхилення від норми в поведінці членів родини впливають на духовний світ підлітка, на його

вчинки. Часто з таких родин виходять молоді люди, які перейняли в дорослих членів родини цинічне ставлення до моральних цінностей, неповагу до оточуючих, негативне ставлення до суспільних норм і правил. Зазвичай, такі підлітки та юнаки найчастіше стають лідерами у злочинних групах неповнолітніх.

Відсутність одного з батьків підліток або юнак намагається заповнити шляхом наслідування іншим особам, серед яких нерідко виявляються злочинці. Факт відсутності одного з батьків породжує хворобливий стан неповноцінності у підростаючої особистості. Звідси, з одного боку, замкнутість, озлобленість, мстивість, а з іншого – прагнення за будь-яку ціну домогтися авторитету серед однолітків, довести, що він заслуговує більш престижного місця та статусу. І справа не лише в тому, що батько мав би серйозний вплив на сина, головне – не були б створені ті внутрішні психологічні нашарування, які б визначили можливість проникнення та реалізацію мотивів злочинної поведінки. За даними досліджень, більше половини неповнолітніх, засуджених за розбій, не мали одного з батьків, причому 90% – не мали батька. У справах про хуліганство 70% засуджених у віці до 18 років не мали одного або обох батьків [1, с. 131].

Ю. М. Антонян і В. В. Гульдан зазначають, що стане чи ні підліток на шлях правопорушень, «залежить від соціалізації індивіда в широкому контексті виховних й інших впливів на нього з перших днів життя, емоційних відносин, що складаються з батьками» [1, с. 128]. Дослідження особистісної поведінки вбивць показало, що серед них бажаною дитиною в сім'ї вважають себе 58% опитаних, тоді як у контрольній групі (законослухняних громадян) такими вважають себе 82%. У рамках іншого дослідження зафіксовано, що близько 80% вбивць відчували дефіцит тепла в дитинстві, насамперед, з боку матері [2].

На етапі раннього дитинства і в період дорослішання особливе значення для підлітка мають етична і правова орієнтація сім'ї, рівень виховних дій і безконфліктних взаємин, що склався в ній. Це зумовлено ще й тим, що сприйняття соціальної дійсності, норм поведінки починається з копіювання дитиною звичок, поведінки, відносин батьків і інших людей старшого покоління. Насильство, несприятливий психологічний клімат у сім'ї, конфлікти, сварки, пияцтво виступають могутнім криміногенним чинником, що формує насильницьку й іншу протиправну мотивацію, сприяє «звиканню» до такого поведінкового стереотипу.

Одним із найважливіших чинників соціалізації дитини-підлітка є матеріальні й побутові умови життя сім'ї. Недостатнє фінансове забезпечення сім'ї звужує число життєвих шансів для неповнолітніх. Вони мають значно менше можливостей здобути гідну освіту і конкурентоздатну професію, ніж їх забезпечені однолітки. Низький рівень матеріальної забезпеченості сім'ї часто стимулює формування у підлітків психології «ізгоїв» суспільства, аутсайдерів, що, у свою чергу, зумовлює у них негативне ставлення до праці й навчання, неповагу до закону і базових цінностей суспільства, виступає одним із суб'єктивних чинників криміналізації свідомості неповнолітніх і, як наслідок, її девіантної поведінки. Водночас неправильно стверджувати, що матеріальне неблагополуччя автоматично і неминуче призводить до вказаних результатів. Проте відомо і неодноразово доведено дослідженнями, що малозабезпечена сім'я є ослабленою для виконання повноцінної виховної функції.

Аналіз соціальних факторів дає можливість зрозуміти чинники зростання злочинності серед неповнолітніх. Численними дослідженнями встановлено, що поведінка неповнолітніх (у тому числі й кримінального характеру) має високу чутливість негативних впливів, що виникають у різноманітних ситуаціях їх життєдіяльності. Інакше кажучи, «реактивність» підлітків набагато вища, порівняно з аналогічними якостями людей старшого віку, які володіють значним досвідом, знаннями, психологічною сталістю, що допомагає їм більш зважено сприймати впливи соціального оточення. За наявності такої загостреної ситуативної реакції підлітків ігнорувати роль соціальних чинників у формуванні злочинної поведінки було б великою помилкою.

У підсумку, зазначимо, що сімейне неблагополуччя виступає основним чинником девіантної поведінки неповнолітніх, яка проявляється як у підлітковому, так і в ранньому юнацькому віці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонян Ю. Криминальная психология / Ю. Антонян, В. Гульдан. – М. : Мысль, 1991.
2. Антонян Ю. Психология убийства / Ю. Антонян – М. : Юристъ, 1997. – 218 с.
3. Бочелюк В. Юридична психологія : [навч. посібник] / В. Бочелюк. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 336 с.
4. Гольдштейн А. Тренінг умінь спілкування : як допомогти проблемним підліткам / А. Гольдштейн, В. Хомик ; [пер. з англ. В. Хомика]. – К. : Либідь, 2003. – 520 с.
5. Кушнар'ов С. Злочинність неповнолітніх : думка населення й експертів / С. Кушнар'ов // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – Луганськ : «Альма-матер», 2008. – № 2. – С. 56.

Олена Волошок,
канд. психол. н., доцент,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ У СУЧАСНИХ СІМ'ЯХ

У статті висвітлено результати теоретичного аналізу та емпіричного дослідження порушень сімейного виховання у сучасних родинах. Розкрито найбільш типові стилі сімейного виховання в українських сім'ях. Підкреслено увагу до аномалій сімейного виховання, в котрих спостерігається насилля по відношенню до дитини. Наведено результати порівняльного аналізу батьківського виховання дітей (період ранньої та середньої дорослості).

Olena Voloshok

PARTICULARITIES OF DOMESTIC EDUCATION IN A MODERN FAMILY

The article presents with the results of theoretic analysis and empirical research of deviations of education in modern families. The most common styles of family education in Ukrainian families are examined. Attention is drawn to the anomalies of family education, one of which is violence against children. The results of comparative analysis of education styles of young and middle age adults are analyzed.

На сьогоднішній день збереження психічного здоров'я сім'ї та підростаючого покоління стає пріоритетним завданням. Сьогодні людина опинилась у ситуації політичної та економічної нестабільності, коли нехтуються її права й свободи, коли залишаються незадоволеними її потреби у безпеці та повазі. Стан невизначеності провокує появу тривожності, психічного напруження і надмірного хвилювання. Як пише Н. Синягіна, не всі люди знаходять конструктивні шляхи зниження надмірного емоційного напруження. Часто дорослі намагаються позбутись хвилювання неконструктивним прийомом – агресією, спрямованою на інших людей. Крайньою формою такої агресивності є фізичне насильство [6, с. 17]. Під гарячу руку можуть попадати діти, які сприймаються батьками, як перешкода до задоволення власних потреб. За останні роки в Україні зросла кількість дисфункційних сімей, і питання оптимального підходу до виховання дитини у сім'ї стає надзвичайно важливим.

Сімейні психологи виділяють декілька стилів сімейного виховання, зокрема, це – демократичний, авторитарний, ліберальний та невизначений (нестійкий) стиль. Найбільшу небезпеку для психічного здоров'я дитини становить *авторитарний стиль виховання*, який має в своїй основі тактику диктату. Ця тактика проявляється в систематичному пригніченні одними членами сім'ї (переважно дорослими) ініціативи й почуття власної гідності інших її членів. Батьки, які надають перевагу таким видам впливу на дитину як наказ і насильство, неодмінно стикаються з супротивом дитини, яка відповідає на тиск, примус і погрози контрзаходами: спалахами агресивності, грубості, брехнею, лицемірством, а, іноді, й відвертою ненавистю [2, с. 278].

Класифікацію аномалій у сімейному вихованні запропонували також Є. Личко та Е. Ейдемільлер. Серед різних видів варто зупинитись на таких, як: емоційне відторгнення та жорстоке поводження. При *емоційному відторгненні* дитина сприймається як зайвий тягар. Потреби та інтереси дитини ігноруються, іноді з нею жорстоко поводяться. Часто зустрічається приховане емоційне відторгнення: батьки прагнуть завуалізувати реальне ставлення до дитини підвищеною турботою та увагою до неї. Цей стиль виховання здійснює найбільш негативний вплив на розвиток дитини. *Жорстокі взаємовідносини* можуть виявлятися відкрито, коли на дитині зривають зло, або можуть бути прихованими, коли між батьками та дитиною є «стіна» емоційного холоду [3, с. 20].

М. Арутюнян виділяє 3 психологічні типи сім'ї згідно її структури: традиційну, дитиноцентричну та партнерську. Перші два типи є найбільш розповсюджені в Україні. У *традиційній сім'ї* виховується повага до авторитету дорослих, педагогічний вплив здійснюється зверху вниз. Основною вимогою залишається підчинення дітей батькам. Діти з таких сімей легко засвоюють норми, але відчувають труднощі у побудові власних сімей. Вони не ініціативні, ригідні у спілкуванні, діють, виходячи з уявлень про обов'язок. У *дитиноцентричній сім'ї* головним завданням батьків вважається забезпечення «щастя дитині». Взаємодія здійснюється, як правило, знизу догори (від дитини до батьків). Існує симбіоз дитини і дорослого. В результаті у дитини формується висока самооцінка власної значущості, але виникає ймовірність конфлікту з соціальним оточенням за межами сім'ї. Тому дитина з цієї сім'ї може оцінювати світ як ворожий. Дуже великий ризик соціальної дезадаптації, зокрема, навчальної [3, с. 17]. Як пише О. Власова, дитиноцентризм означає посилення піклування про дітей, але й одночасно обмеження їх внутрішньої свободи, примусову інфантилізацію. Наслідком цього є байдужість та безвідповідальність сучасної молоді [2, с. 275].

З метою виявлення особливостей порушень сімейного виховання у листопаді-грудні 2013 року було опитано 80 осіб періоду ранньої (36 осіб) та середньої дорослості (44 осіб). Вік досліджуваних становив від 22 до 60 років, за статтю 70 осіб – жінки та 10 осіб – чоловіки. Згідно отриманих даних, було виявлено, що 56%

(45 осіб) досліджуваних осіб виховують 1 дитину, 36% (29 осіб) – 2-ох дітей та лише 8% (6 осіб) доглядають від 3-х до 5-ти дітей. Щодо віку дітей, то виявилось, що 41 особа виховує дітей від 3 до 10 років, а 39 осіб – дітей підліткового та раннього юнацького віку. Для дослідження використовувалась методика «Аналіз сімейного виховання» Е. Ейдемільера [5] та окремі шкали методики О. Волкової, Г. Трапезнікової «Рольові домагання та очікування у шлюбі», зокрема такі як: «Батьківсько-виховна», «Соціальна активність» та «Емоційно-психотерапевтична» [1].

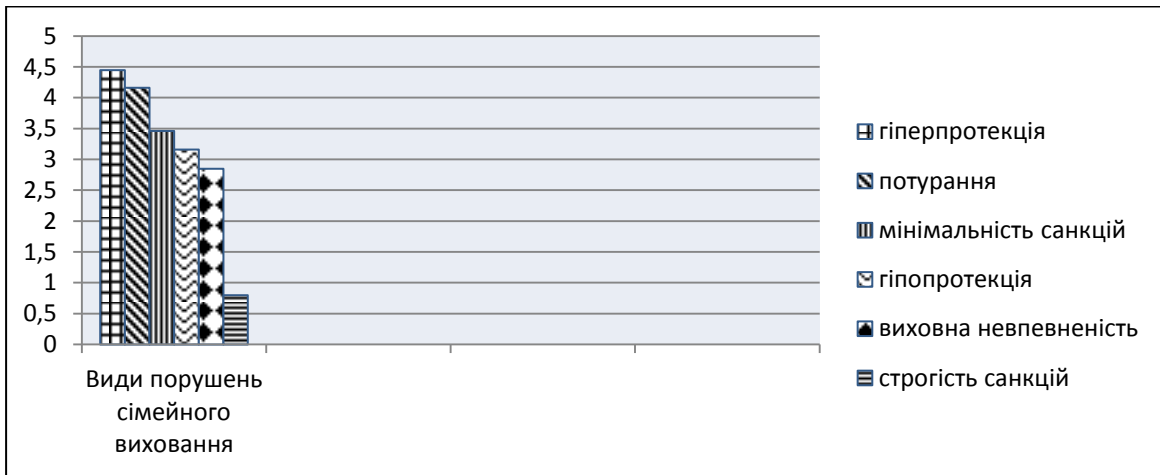

Рис. 1. Середні значення видів порушень сімейного виховання за методикою «АСВ» Е. Ейдемільера

Результати описової статистики (див. рис. 1.) засвідчили, що найбільш вираженим типом порушень сімейного виховання виступає гіперпротекція ($M=4,45$) та потурання ($M=4,16$). На другому місці, за поширеністю у відповідях, виявилось таке відхилення, як мінімальність санкцій ($M=3,46$) та гіпопротекція ($M=3,16$). На третьому місці – виховна невпевненість батьків ($M=2,85$). Найменш популярним типом порушення є суворість санкцій ($M=0,8$). Отже, батьки схильні віддавати дитині багато сил та часу, прагнуть до максимального та некритичного задоволення будь-яких її потреб. Даний тип виховання сприяє розвитку демонстративних (істероїдних) та гіпертимних рис характеру у підлітків [5].

Такі автори, як: В. Мясіщев, Є. Яковлева, С. Файнберг відмічають появу у дітей егоцентризму, підвищеної емотивності та відсутності самоконтролю під впливом гіперопіки. С. Блюменфельд, І. Александреску, Т. Георгіу вважають, що батьківська гіперпротекція призводить до нестійкості та агресивності дітей. К. Леонгард стверджує, що «опікуєче виховання» формує у дітей залежність та низький вольовий потенціал [4, с. 16]. Враховуючи той факт, що більшість опитаних батьків виховують одну дитину, багато часу є зайнятими на роботі чи навчанні, то цілком зрозуміло, що вони намагаються компенсувати свою відсутність надмірною увагою до дитини, подарунками та розвагами для неї у вільний від роботи час.

Отже, у нашому дослідженні з'ясовано, що у більшості батьків спостерігається надмірна опіка над дітьми, сприяння максимальному задоволенню будь-яких їхніх потреб, недостатність вимог та заборон, мінімальність санкцій, що загалом утворює такий стиль викривленого виховання як *сприяюча гіперпротекція* [5]. Цей стиль виховання більше виявляється до дітей віком від 3 до 10 років, але навіть у вихованні підлітків та старшокласників спостерігалось потурання і мінімальність санкцій.

Результати кореляційного аналізу засвідчили, що гіперпротекція має прямий взаємозв'язок із шкалою сімейних цінностей «Батьківсько-виховна сфера» ($r=0,41$ при $p\text{-level}<0,01$). Це означає, що чим вище оцінка за останньою шкалою, тобто чим істотніше значення має для чоловіка (дружини) роль батька (матері), тим більше у вихованні виявляється надмірна турбота про дитину. У цьому випадку батьки вважають батьківство головною цінністю, що концентрує навколо себе життя сім'ї.

Вік і стать не мають впливу на даний стиль виховання, натомість гіперпротекція пов'язана з іншими типами порушень сімейного виховання, зокрема, такими як: розширення сфери батьківських почуттів ($r=0,52$), нестійкість виховання ($r=0,51$), фобія втрати дитини ($r=0,46$), винесення конфлікту у сферу виховання ($r=0,43$), надання переваги дитячим якостям у вихованні ($r=0,43$) та потурання ($r=0,35$). Тобто, при зростанні певних особистісних рис батьків та появі у них невирішених проблем, наприклад у подружніх стосунках, зростає прояв гіперпротекції, потурання або нестійкості виховання.

Протилежний тип порушень сімейного виховання – гіпопротекція пов'язана з віком досліджуваних ($r=0,30$). Це означає, що з віком дорослий більш дистанціюється від дитини, менше сил і часу приділяє останній та менше її контролює. Це може бути пов'язано, з одного боку, з тим, що у більшості батьків у періоді середньої дорослості діти вже є старшими і, відповідно, не потребують значної опіки, а з іншого боку – батьки ймовірно набувають рис особистісної зрілості і тому намагаються давати дитині більшу

свободу для її розвитку. Цей тип виховання також пов'язаний з іншими типами порушень, зокрема, такими як: нестійкість виховання ($r=0,48$), недостатність заборон ($r=0,34$), ігнорування ($r=0,33$) та недостатність вимог до дитини ($r=0,31$). Нестійкість виховання означає різку зміну прийомів виховання, а, отже, гіпопротекція не є сталим порушенням виховання, а може змінюватись на інший стиль в залежності від ситуації.

Виховна невпевненість батьків має прямий зв'язок тільки з іншими типами порушень сімейного виховання – нерозвинутість батьківських почуттів ($r=0,36$), потурання (0,31) і мінімальність санкцій (0,29). Невпевнені у своїй виховній спроможності батьки часто характеризуються недостатньою вираженістю почуття любові до дитини або просто не знають, як і в якій мірі її можна виявляти; їм властиві певні сумніви та страх, а, отже, вони використовують недостатньо санкцій та потурають капризам дитини.

Зростання кількості дітей у сім'ї призводить до збільшення вимог до них з боку батьків ($r=0,41$ при $p\text{-level}<0,01$). Надмірність вимог-заборон формує у дітей реакцію емансипації та визначає розвиток рис сенситивної та тривожної акцентуації характеру [5]. Крім того, при збільшенні кількості дітей у родині зростають показники за шкалою «ігнорування» ($r=0,37$ при $p\text{-level}<0,01$). Тобто, у батьків, які виховують більше ніж одну дитину, може виявлятися недостатнє прагнення до задоволення потреб дітей. Можливо, це пояснюється тим, що при збільшенні кількості дітей батькам залишається менше часу, щоби задовольнити всі їх потреби, оскільки опитувані дорослі є переважно працюючими особами або такими, котрі навчаються чи поєднують ці два види соціальної активності.

Результати порівняльного аналізу (критерій Колмогорова-Смірнова) між групою осіб періоду ранньої дорослості та групою досліджуваних середньої дорослості засвідчили статистично значущі відмінності. Так, зокрема, для опитаних осіб періоду середньої дорослості (40-60 років) властивими є більш вищі показники ($M=3,83$) за шкалою «Гіпопротекція» методики «Аналіз сімейного виховання» Е. Ейдемільера, ніж у осіб ранньої дорослості ($M=2,61$). Тобто, особи старші за віком не схильні надмірно опікуватись дітьми, вони більше уваги приділяють вирішенню власних особистих чи професійних питань. Можливо, це пов'язано з тим, що у цьому віці батьки вже мають відносно дорослих дітей і вважають, що свої завдання щодо догляду та опіки над дитиною вже виконали, а, отже, й спрямовують свої зусилля на інші сфери соціальної активності.

Незначне перевищення показників за шкалою «ігнорування» методики Е. Ейдемільера також простежується у осіб середньої дорослості (Rank Sum=1659) порівняно з молодшими у віці від 20 до 40 років (Rank Sum=1581) за статистичним критерієм Мана-Уїтні. Отже, старші за віком особи не концентрують надмірно увагу на потребах дітей, таким чином, даючи останнім можливість виявляти свою самостійність та автономність.

Отже, результати дослідження свідчать, що для опитаних осіб періоду ранньої та середньої дорослості є властивим невизначений стиль сімейного виховання з очевидними порушеннями. Найбільш виражені порушення стосуються рівня вимогливості до дитини у сім'ї. Мінімальність санкцій свідчить про сумніви у результативності будь-яких покарань, покладання надії на заохочення. Недостатність вимог призводить до важкості залучення дитини до будь-якої справи. З одного боку, батьки більше схилиються до такого стилю виховання як гіперпротекція, а з іншого – до суворості заборон. Проте останні більш властиві сім'ям, котрі виховують більш як одну дитину.

Отже, оскільки для більшості опитаних дорослих батьківсько-виховна сфера займає значне місце у їх ієрархії цінностей, то це дає підстави проводити з ними тренінги з метою підвищення рівня їх психолого-педагогічних вмінь та батьківської компетентності. Оптимальна модель стосунків у діаді «батьки-дитина» повинна базуватись на принципах партнерства, поваги до особистості кожного члена сім'ї, як дитини, так і дорослого, що відображає демократичні засади сімейного виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарчук О. Психологія сім'ї : курс лекцій / О. Бондарчук. – К. : МАУП, 2001. – 96 с.
2. Власова О. Педагогічна психологія / О. Власова. – К. : Либідь, 2005. – 400 с.
3. Дружинин В. Психологія семьи / В. Дружинин. – СПб : Питер, 2007. – 176 с.
4. Захаров А. Неврозы у детей и психотерапия / А. Захаров. – СПб : СОЮЗ, 2000. – 336 с.
5. Овчарова Р. Справочная книга школьного психолога / Р. Овчарова. – М. : Просвещение, 1996. – 352 с.
6. Снягина Н. Психолого-педагогическая коррекция детско-родительских отношений / Н. Снягина. – М. : ВЛАДОС, 2001. – 96 с.

Лідія Гаврилюк,
канд. біол. н., доцент,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРИЧИНИ СІМЕЙНОГО НАСИЛЛЯ

Авторка розкриває проблему сімейного насилля, аналізує психологічні та соціально-психологічні причини цього явища, виокремлює об'єктивні та суб'єктивні чинники насилля над дітьми у сім'ї.

Lidiia Havryliuk

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CAUSES OF DOMESTIC VIOLENCE

The author reveals the problem of domestic violence, examines the psychological, social and psychological reasons of this phenomenon, and outlines personal and environmental factors of domestic violence.

Нині Україна перебуває у перехідному періоді, для якого характерна дестабілізація, зростання злочинності, зростання насильства щодо жінок і дітей. Економічна криза та інші види криз в нашій країні суттєво впливають на внутрішні відносини, на стан психічного та соматичного здоров'я членів сімей. Даних, які б відображали реальну кількість випадків насильства в сім'ї, не існує, через закритість сім'ї як системи, взаємозалежність жертв і агресорів, відсутність доступу до сім'ї соціальних робітників, недостатність інформації з медичних закладів та правоохоронних органів, що не дозволяє робити висновки про розміри цього ганебного явища в нашому суспільстві.

Так як насилля в родині руйнує не тільки фундамент безпеки самої сім'ї, а й суспільства, то важливим є вивчення причин його виникнення, з метою попередження та усунення. У працях вітчизняних вчених немає єдності в розумінні сутності таких понять як причини, фактори, чинники, обставини, умови та передумови. Під причинами та умовами, насамперед, потрібно розуміти процеси та явища, які відбуваються на рівні соціальної структури суспільства і впливають на рівень злочинності в країні. Причини – це ті процеси і явища, які безпосередньо породжують злочинність. Умови і фактори впливають на злочинність опосередковано, полегшуючи дію причин. Причому дія факторів істотно змінюється залежно від конкретних політико-правових, культурних, соціально-економічних, демографічних та інших умов [2].

Серед різних теорій і пояснень причин сімейного насилля над дітьми науковці найчастіше виділяють соціальні та психологічні. Прибічники психологічних теорій зосереджують увагу на психологічних чинниках ризику, передусім схильності до насильства у кривдників та особливостях потерпілих. Теорії соціальної причинності розглядають зовнішні чинники, що впливають на появу насильства, а саме: культурна норма, бідність, безробіття, соціальна ізоляція, низький освітній рівень тощо. В окремих працях вчених є спроби інтегрувати соціальні та психологічні чинники, адже структура з притаманними їй нормами та інститутами, взаємодією кривдника з жертвою відіграють визначальну роль у механізмі детермінації насильства в сім'ї.

До соціально-психологічних чинників сімейного насилля над дітьми відносять: укорінення в суспільній свідомості цільової установки на індивідуальне виживання, відсутність соціальних ідеалів, певний ідеологічний вакуум та кризу моральності, що зумовлюють суперечність між природним бажанням мати дитину і економічним статусом, неможливістю розвивати свої таланти, культурні запити; скорочення кількості робочих місць на виробництві та пов'язане з цим безробіття, поширення незареєстрованих офіційно шлюбів, а відтак, менший рівень солідарності сім'ї, збільшення кількості розлучень і частки неповних сімей, поширення у ЗМІ (перш за все на телебаченні) пропаганди насильства і жорстокості; деструктивний вплив відеопродукції; слабку дієвість системи матеріальної допомоги сім'ям, які її потребують; матеріальну залежність жінок від чоловіків; поширення алкоголізму (порівняно з радянськими часами фіксується збільшення виробництва й споживання алкоголю на душу населення) та наркоманії. До цієї групи причин, крім вказаних, можна віднести: погіршення і нестабільність соціально-економічного життя, хиби комунікації: панування патріархальної моралі в деяких сім'ях (як різновиду негативних традицій соціально-економічних відносин); прорахунки виховання; асиметрію у розподілі домашніх обов'язків; різні цінності та установки чоловіка і дружини; висування необґрунтованих і надмірних вимог; неврегульованість питань розподілу сімейного бюджету; авторитарність членів родини; невиконання батьківських обов'язків; анти суспільний вплив оточення; бажання самостверджуватися за рахунок інших або використовувати когось для отримання певних вигоди, пошук чи підтвердження соціальної ідентичності; «добрі» наміри «навчити розуму», наставити «на шлях істинний» [1].

Ці об'єктивні чинники безпосередньо і опосередковано можуть впливати на стан окремої особи, підсилюватися у індивідуальній свідомості правопорушників, створюючи низку внутрішніх (суб'єктивних) чинників насильства в сім'ї. Це зокрема: підвищена емоційність, агресивність, зневага до інтересів і думок інших людей, намагання за будь-яку ціну здійснити власні мрії; низький контроль імпульсів, депресивні стани, розлади уваги, певні органічні синдроми тощо.

Суспільство дуже точно визначає, яким має бути справжній чоловік: він домінує, він лідер. А справжня жінка – лагідна, слухняна, добра мати. Таке суспільне переконання щодо подружнього життя допомагає чоловікові вважати, що жінка, яка вийшла за нього заміж, узаконює його право власності над нею. Чоловік у такому суспільному вимірі поняття «влади» вважає: «Я своїй жінці кажу, а вона мене не слухає, тому я її караю, вона мусить мене слухати».

Особливо виражена психологічна й економічна залежність жінок у родинях так званих «нових українців». Дружини «нових українців», як правило, не усвідомлюють того, що піддаються грубому ставленню, економічному тиску, контролю і приниженню. Ці жінки схильні виправдовувати агресивне поведіння партнера і брати провину за конфлікти на себе: «його життя занадто складне, тому він такий дратівливий», «він багато працює, а я не можу забезпечити йому комфорт» [3]. Нерідко такі жінки проєктують свої негативні почуття на дітей. Вченими доведено, що діти, які відчували на собі жорстокість та насильство, підсвідомо прагнуть відтворити цей набутий життєвий досвід у дорослому житті, оскільки не знають іншої моделі поведінки. На нашу думку, діти, як майбутнє суспільства, держави повинні засвоювати гуманні норми і правила взаємодії в суспільстві, що дозволяють за будь-яких обставин знаходити конструктивні форми поведіння, а дорослі мають про це подбати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войтова Л. Соціально-педагогічна робота з сім'єю: [методичний посібник] / Л. Войтова. – К., 2012.
2. Мустафасв Т. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї / Т. Мустафасв, І. Довгань. – К., 2012.
3. Циганчук Т. Насильство над жінками в сімейних стосунках / Т. Циганчук, Д. Лях // Практична психологія та соціальна робота. 2014. – № 21.

Тетяна Гайналь,
канд. філос. н, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

ФАКТОРИ ЛАТЕНТНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ В СІМ'І

У статті розглянуто фактори латентного насильства над дітьми в сім'ї (зокрема, соціально-економічні). Описано особливості нормативного та інформативного впливу на дитину, а також стилі батьківської поведінки (авторитарний, ліберальний, авторитетний).

Tetiana Hainal

LATENT FACTORS OF DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN

The article outlines the factors of latent violence against children in family (in particular, socio-economic factors). It describes the particularities of normative and informative influence on the child, and the styles of parent's behaviour (authoritarian, liberal, and authoritative).

Говорячи про насильство, мають на увазі, перш за все, «очевидні» його форми та прояви (фізичне, сексуальне, занедбаність), тому що їх наслідки є очевидними та такими, що легше піддаються діагностуванню. Проте не слід забувати про ще й інші, «латентні» форми (моральне, психологічне, економічне). Саме вони толеруються в українському суспільстві та розглядаються як традиційні прийоми виховання. Але наслідки цих видів насильства є не менш згубними для формування особистості дитини, оскільки пролонговані в часі, «працюють» на перспективу.

Зважаючи на особливу роль для дитини первинної соціалізації в сім'ї, суспільству слід реагувати на такі негативні явища. Це має відбуватися як на рівні законодавства соціальної, психолого-педагогічної роботи, так і на рівні роботи над трансформацією системи традиційних ціннісних установок щодо механізмів, способів взаємодії між дорослими та дітьми в сім'ї.

Якими ж є причини та фактори сімейного насильства над дітьми? Умовно їх можна розділити на макрофактори (пов'язані із загальною ситуацією в країні) та мікрофактори (внутрішньосімейні), які є взаємозалежними. Почати можна із групи соціально-економічних причин.

Понад десятиліття в Україні спостерігається зростання частки соціально неповних сімей, коли відсутність батьків та їхня неучасть у вихованні дітей зумовлена тривалим перебуванням за кордоном в якості трудового мігранта. Причина – в низьких прибутках членів сім'ї, високому рівні безробіття [1]. Наприклад, згідно з даними Держкомстату України [2], сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунок на одне домогосподарство становили у 2011 р. 3456 грн. З них 90% сім'я витрачає на споживчі сукупні витрати

(продовольчі та непродовольчі товари і послуги). І лише 1,3% на освіту, 2% – на відпочинок і культуру, 3,1% – на охорону здоров'я.

Складність ситуації полягає в тому, що в сучасних умовах тенденції до дітоцентричності сімей та високих вимог до забезпечення дітей, для досягнення відсутні всі належні економічні засоби. Тому, попри начебто зрозумілі переваги роботи за кордоном та зростанням загального добробуту сім'ї, діти часто стають жертвами насильства. По-перше, це моральне та психологічне насильство, як із боку опікунів, так і з боку батьків. Втрата емоційного зв'язку між членами сім'ї, можливо й авторитету батьків, примушує останніх вдаватися до психологічного та морального тиску на дитину. По-друге, в таких умовах батьки вимагають бажаної поведінки від дитини, маніпулюючи погрозами позбавлення економічних ресурсів, примушують звітувати за витрачені кошти та втручаються у вибір доцільності їх витрачання. А це вже є економічним насильством.

Проте втрата емоційного зв'язку, можливості впливу на дитину через спільне часопроведення не є проблемою лише соціально неповних сімей. Під тим же гаслом високих стандартів забезпечення дитини якісної освіти, матеріальних, житлових умов, приховується необхідність батькам віддавати професійній діяльності значну частину свого часу, що знову ж таки відкриває шляхи до морального, психологічного, економічного насильства.

Слід звернути увагу, що в Україні пролонгований вік дитинства та дуже тривалий період економічної залежності від батьків. Діти доволі пізно досягають соціальної зрілості, а надмірна опіка над ними нерідко приймає форми авторитаризму, тиску, позбавлення можливості самостійно приймати рішення та нести за них відповідальність. Все це не сприяє формуванню системи цінностей дитини, соціальних «фільтрів»; свобода від батьків сприймається як всездозволеність. Це має віддалені наслідки вже і в позасімейній сфері: соціальні девіації, підліткова вагітність та ін.

Особливу увагу слід звернути на *нормативний* та *інформативний* вплив на дитину в сім'ї, що теж може містити джерело насильства. Чим тісніша взаємодія, партнерство в сім'ї, тим ефективніший нормативний вплив. Згуртованість передбачає формування стійкої сімейної ідеології, ціннісну єдність, фамілієцентризм – це пріоритетність сім'ї, підпорядкування індивіда сімейним нормам. Однак, якщо ця пріоритетність абсолютизується, то через тиск відбувається формування конформістської поведінки, коли дитина нічого не робить, без огляду на інших членів сім'ї чи через страх бути покараним. У сімейній взаємодії прийнято виділяти три процеси, що мають важливе значення: інтеграцію членів сім'ї (сприяє згуртованості), адаптивність (забезпечує механізми адаптації до різних соціальних ситуацій) та спілкування. Будь-яка дисфункція в одному з цих процесів може мати негативні наслідки.

Надто згуртована сім'я не дає можливості дитині стати самостійною через постійний тиск з боку авторитетних дорослих. Адаптивність може спровокувати тиранію дорослих та сімейних традицій. Спілкування в сім'ї забезпечує опанування необхідними навичками для соціальних взаємодій як в ній самій, так і за її межами. Проте деякі сім'ї можуть демонструвати надмірну замкнутість на спілкуванні лише всередині самої себе, низький рівень соціальних контактів. Часто виявляється й інша проблема – відсутність достатнього спілкування, що може спровокувати психологічну занедбаність дитини, недостатність емоційного зв'язку з батьками. *Нормативний вплив* в сім'ї приймається дитиною, щоб одержати схвалення від інших. Загальний сімейний клімат впливає на сприйняття дітьми сімейних ролей і на бажання мати власну сім'ю. В сучасній сім'ї, де немає спільної діяльності батьків і дітей, все зводиться лише до споживацтва, побутового обслуговування, а сімейні ролі все частіше розглядаються як тягар.

Безумовно, важливе значення має стиль батьківського виховання: авторитарний, ліберальний, авторитетний. Авторитарний стиль перешкоджає розвитку ініціативи в дитини. Він проявляється не лише в особливостях виховання всередині сім'ї, а й поширюється на контроль за зовнішньосімейними контактами (спілкування з однолітками, розваги) задля усунення потенційно негативних впливів, діяльностей (не допустити зловживань тютюном, алкоголем, наркотичними речовинами та ін.). В такому варіанті виховання може проявлятися як диктат, хоча це все подається як прагматична мета – допомогти дитині уникнути небезпек. В умовах втрати авторитету сучасних батьків (зокрема, батька) в сім'ї, виникає загроза заміни ними позиції відповідального дорослого, морального взірця на домашнього тирана. Слід пам'ятати, що авторитарність не є тотожною авторитетністю.

Ліберальний стиль передбачає самоусунення батьків від виховання дітей. Зазвичай, він формує особистість із слабким самоконтролем, схильну до нехтування соціальними нормами та правилами, може спричинити дитячу занедбаність. Надмірна лібералізація може сприйматися також як всездозволеність не лише дитиною, а й батьками. Наприклад, постійні конфлікти дитини з одним із батьків, скарги дитини на фізичне чи навіть сексуальне насильство іншим із батьків може розглядатися як проблема тих, хто в цьому задіяний та привести до самоусунення від її вирішення.

Авторитетний стиль базується на довірі та повазі до дитини, а також на розумінні батьками відповідальності за особистісне зростання та соціалізацію підростаючого покоління. Цей стиль передбачає їх компетентність, готовність вирішувати складні життєві проблеми. Зважаючи на складність проявів насильства над дітьми в сім'ї та його діагностування, потрібно розробляти міждисциплінарний підхід батьківського виховання, а також шляхи активного вирішення нагальних проблем через зміни законодавчої бази, створення можливостей для фахової підготовки соціальних працівників, психологів, медиків щодо попередження і подолання цього ганебного явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайналь Т. Критерії амбівалентності кризи сучасної сім'ї / Т. Гайналь // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – Івано-Франківськ : Плай. – 2009. – Вип. XII. – С. 77–82.
2. Структура сукупних витрат [Електронний ресурс] // Державний комітет статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdvvg_rik/dvvg_u/strukt2006_u.htm.

Оксана Гареева,

студентка,

Валентина Тихолоз,

ст. викладач,

Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

СІМЕЙНЕ НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ ЯК НЕГАТИВНЕ СУСПІЛЬНЕ ЯВИЩЕ

У статті розглядається проблема домашнього насильства над дітьми. Автори аналізують особливості роботи соціальних служб із постраждалими у сім'ї неповнолітніми.

Oksana Hareieva,

Valentyna Tykholoz

DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN AS A NEGATIVE SOCIAL PHENOMENON

The article features the problem of child abuse. Certain particularities of work of social service units with children are analyzed.

Сім'я як соціальний фундамент кожного суспільства, його первинний осередок забезпечує відтворення та продовження людського роду, є джерелом зростання та матеріального добробуту людей, у ній закладаються основи виховання та формування майбутньої особистості, формування шлюбно-сімейних уявлень у молоді, через неї передаються нащадкам духовні цінності історичного і культурного спадку, зберігаються особливості виховання дитини в родині. Становище сім'ї як структурної соціальної одиниці значною мірою відображає загальний стан суспільства, всі суперечності й наслідки процесів, які відбуваються в ньому [7, с. 105].

Проблему сімейного насильства над дітьми вивчали Т. Алексеєнко, С. Бадьора, В. Бачарова, О. Безпалько, Т. Василькова, Т. Войцях, О. Докуніна, О. Жорнова, Н. Заверико, З. Зайцев, І. Зверєва, А. Зубков, А. Капська, О. Караман, Г. Лактіонова, М. Лукашевич, Л. Міщик, В. Оржеховська, Л. Пономаренко, Т. Семигіна, І. Трубавина, Є. Холостова, Н. Щербак, П. Щербань та ін.

Метою статті є висвітлення сімейного насильства над дітьми як негативного суспільного явища.

На думку І. Д. Зверєвої, насильство щодо дітей – це дії однієї чи декількох осіб стосовно дитини, які порушують її громадянські права та свободи або які призводять до фізичного, психічного чи морального страждання. Насильство над дітьми – широке поняття, яке охоплює різні види поведінки батьків та опікунів, інших родичів, учителів, вихователів, будь-яких осіб, які старші чи сильніші [6, с. 142].

І. Д. Зверєва виділяє чотири основні види насильства над дітьми: фізичне насильство, сексуальне насильство або розбещення, психологічне насильство, зневага до інтересів і потреб дитини.

Фізичне насильство – це дії або відсутність дій з боку батьків чи інших дорослих, у результаті яких фізичний або розумовий стан дитини порушується чи знаходиться під загрозою погіршення. Це тілесні покарання, удари долонею, стусани, опіки, задушення, грубі хапання, штовхання, застосування палиці, ремня, ножа, пістолета тощо.

Сексуальне насильство або розбещення – це використання дитини (хлопчика чи дівчинки) дорослим (незнайомим, братом / сестрою чи особою, яка має владу, таку як батьки чи опікуни) або іншою дитиною для задоволення сексуальних потреб або отримання вигоди.

Психологічне насильство – це вплив одного з членів сім'ї на психіку дитини шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, чим навмисно формують емоційну невпевненість дитини, нездатність захистити себе; завдати шкоди її психічному здоров'ю.

Зневага до інтересів і потреб дитини – це відсутність належного забезпечення основних потреб дитини в їжі, одязі, житлі, вихованні, освіті, медичній допомозі з боку батьків, опікунів або інших осіб через об'єктивні чи суб'єктивні причини.

Насильство над дітьми виникає в результаті наявності в дорослих негативних моральних якостей, конфліктів у сім'ї, незадоволення дорослими своїм способом життя, соціальним станом, відсутністю роботи тощо. Жорстокість може бути проявом психічного захворювання батьків чи інших кривдників. Будь-який вид насильства над дітьми призводить до порушення прав дитини, до шкоди її здоров'ю та життю [6, с. 143].

На думку Т. В. Войцях, існування таких негативних явищ як жорстоке поводження та насильство над дітьми, пов'язане з багатьма соціально-економічними та психологічними чинниками, серед яких збільшення кількості неповних сімей, сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, популяризація жорстокості в засобах масової інформації, вільний доступ до сайтів мережі Інтернет, які пропагують насильство. Негативну роль відіграє й низький рівень правової культури населення [1, с. 22].

Кожна сім'я може створювати умови для повноцінного розвитку дитини. Сучасні українські родини переживають важкі часи, оскільки ідеологічна, соціальна, професійна переорієнтація в умовах ринкової економіки, визначення життєвих пріоритетів впливають на становище сім'ї, батьківсько-дитячі стосунки. Нестача вільного часу у батьків для виховання дітей викликає психологічне відчуття самотності й покинутості у неповнолітніх. Буденні стреси, життєві негаразди та кризові ситуації в батьківській сім'ї досить часто стають причиною широкого спектру порушення прав дітей, від посилення напруги в сім'ї, образливої поведінки, недбалого ставлення до нехтування потребами дитини, агресивною поведінкою, надмірною жорстокістю і насильством. Протидію насильству ускладнює те, що випадки жорстокого поводження з дітьми досить складно виявити. Діти рідко наважуються зізнатись, що стали об'єктами насильства. У деяких випадках вони сприймають погане поводження за нормальне явище, особливо, якщо із самого народження виховувались у асоціальному середовищі [2, с. 150].

Ю. О. Павленко зазначає, що кількість притягнутих осіб до відповідальності за насильство над дітьми в Україні щороку зростає. Українське суспільство є терпимим до насильства в сім'ї й сприймає його як норму життя. Нині Уповноважений Президента України з прав дитини отримує 15–20 звернень на місяць щодо вчинення насильства над дітьми [8]. На жаль, складні життєві ситуації, внаслідок яких діти зазнають жахливих страждань, нині непоодинокі. Особливо це стосується так званих проблемних сімей, де батьки вважають дитину своєю власністю. Діти в українських родин практично необізнані щодо можливостей захисту від жорстокого поводження і отримання допомоги; вони не звертаються до відповідних служб самостійно та майже не мають надії на те, що про їхнє скрутне становище повідомить хтось із дорослих.

Значною проблемою є і відсутність єдиної форми державної або відомчої звітності щодо жорстокого поводження з дітьми, зокрема в сім'ї, внаслідок чого офіційні дані, отримані з різних джерел, не дають змоги оцінити реальний рівень проблеми. Інформація, яка надається різними відповідальними органами та службами, збирається на підставі різних методологій та ґрунтується на різних засадах. Як наслідок, загальна картина щодо кількісних показників проблематики жорстокого поводження з дітьми, зокрема в родині, є щонайменше, неповною, суперечливою та такою, що не дає змоги провести ґрунтовний і достовірний аналіз ситуації. А. Й. Капська вважає, що в кожній сім'ї складається своя, індивідуальна виховна система, яка постійно апробується у досвіді, містить багато педагогічних засобів і методів впливу на дитину. Цілі, принципи та зміст виховання у сім'ї часто видозмінюються, залежно від цілої низки причин (ціннісних орієнтацій, рівня освіти, загальної та педагогічної культури батьків, їх етнічної приналежності, міри відповідальності за майбутнє дітей тощо).

Сучасна сім'я втратила соціальний орієнтир щодо виховного ідеалу. Важливу роль у формуванні сімейних цінностей відіграють традиції: родинна злагода, збереження родинних реліквій, родинна солідарність, етикет стосунків між членами родини, любов й пошана до батьків, їхньої культури, піклування батьків про дітей, гостинність тощо [5, с. 208]. Жорстокість породжує у дітей почуття провини, невпевненість у собі, сприяє формуванню психологічних комплексів і значною мірою деформує процес соціалізації. Як наслідок, у особистості формуються переважно негативні якості, такі як: агресія, жорстокість, ненависть до світу, безцільність буття, жадоба неусвідомленої помсти. Перенесене в дитинстві насильство залишає відбиток у свідомості людини на все життя [2, с. 270].

Важливою умовою успішності роботи соціальних служб є довіра дитини до фахівця, створення ним сприятливої психологічної атмосфери. Зазвичай, дитина не звертається за допомогою самостійно, і це ставить її в залежне становище щодо дорослих людей, перш за все, членів власної родини. Спільна робота з фахівцем може сприяти формуванню спротиву до цієї взаємодії та виникненню страхів, оскільки життєвий досвід навчив дитину розглядати стосунки з дорослими крізь призму небезпеки або загрози. Крім того, протидія

контакту з фахівцем, може бути зумовлена відтворенням у пам'яті дитини негативних почуттів та переживань. Вступ у контакт з дитиною дозволяє сфокусувати увагу всіх членів сім'ї на особистості дитини; сформувані їх готовність до подальшої спільної роботи з корекції внутрішньосімейних стосунків та психологічної реабілітації постраждалої дитини (особливої значущості цей момент набуває в умовах, коли дитина зазнала сексуального насильства). Намагання виявити повну картину насилля передбачає зменшення рівня травматизації дитини та відновлення її психічного стану [3, с. 29].

Умовою діяльності органів та служб, робота яких спрямована на захист прав дітей, є також здійснення соціально-реабілітаційних заходів для надання допомоги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах (у тому числі, які постраждали від насильства в сім'ї). Ця допомога здійснюється шляхом раннього виявлення, обліку, соціального супроводу та надання соціальних послуг, спрямованих на захист прав людини та вирішення обставин, які призвели до сімейного неблагополуччя. Потерпілі, крім безпосереднього захисту від жорстокості, потребують консультацій психолога, інформаційно-правової підтримки, забезпечення тимчасовим житлом, допомоги соціального працівника. Неповнолітні клієнти найчастіше користуються послугами центрів, які можуть надати тимчасове житло, психологічні послуги або матеріальну допомогу (зокрема забезпечити одягом, їжею); активно звертаються до психологів [3, с. 31].

У Луганську створено Центр медико-соціально-психологічної допомоги дітям, які зазнали насильства в сім'ї, який функціонуватиме на базі міської дитячої лікарні. Завданнями Центру є: надання невідкладної медичної та психологічної допомоги постраждалим неповнолітнім, психолого-педагогічна корекція жертв насилля і адаптація в суспільство, відновлення родинних стосунків та соціальних зв'язків дітей, підвищення їхнього загальноосвітнього і культурного рівня, розвиток індивідуальних здібностей і нахилів, консультування та юридичний захист прав дітей. Заклад надає допомогу дітям віком 3–16 років, яких відділ у справах сім'ї і молоді направив у медичні, навчальні заклади, а також тим, хто звернувся до центру самостійно [4, с. 335].

Отже, нині значна увага суспільства спрямована на подолання такого негативного явища як насильство над дітьми. Про це свідчить збір статистичних даних щодо кількості дітей, які постраждали від насильства в сім'ї, розробка різноманітних соціальних програм, удосконалення законодавчої бази. Але, на жаль, поки що діти залишаються соціально незахищеними та необізнаними щодо захисту своїх прав, які постійно порушуються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Звереві. – К. ; Сімферополь : Універсум, 2012. – 536 с.
2. Захист прав людини : навчально-виховна діяльність ВНЗ / за заг. ред. К. Левченко, Л. Ковальчук, О. Удалової. – Х. : Права людини, 2012. – 264 с.
3. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / [В. Брижик, Т. Журавель, О. Кочемировська та ін. ; за заг. ред. Т. Журавель, Г. Христової]. – К. : ТОВ «КІС.», 2010. – 238 с.
4. Лукашевич М. Соціальна робота (теорія і практика) : [підручник] / М. Лукашевич, Т. Семігіна. – К. : Каравела, 2009. – 368 с.
5. Соціальна педагогіка / за ред. А. Капської. – [5-те вид. перероб. та доп.]. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 488 с.
6. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
7. Соціальна робота в Україні : [навч. посіб. / І. Зверева, О. Безпалько, С. Харченко та ін.]; за заг. ред. І. Звереві, Г. Лактіонової]. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.
8. Павленко Ю. Українське суспільство терпиме до насильства над дітьми [Електронний ресурс] / Ю. Павленко // Офіційний сайт Радіо Свобода. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/22.html>.

Ольга Гловацька,
канд. пед. н., доцент,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ, ЯКІ ЗАЗНАЛИ СІМЕЙНОГО НАСИЛЛЯ

У статті висвітлюється актуальність діяльності соціального працівника з дітьми, які зазнали сімейного насилля. Обґрунтовано основні ознаки, які вказують на наявність насилля щодо дітей в сім'ї. Виділено соціальні аспекти роботи з сім'єю щодо вирішення проблем насилля.

Olha Hlavatska

SOCIAL WORK WITH CHILDREN WHO EXPERIENCED DOMESTIC VIOLENCE

The article highlights the relevance of operation of the social worker with children who suffered from domestic violence. It points out the main features that prove domestic violence against children. It summarizes social aspects of work with family to solve the problems of violence.

За своїми характеристиками сім'я є динамічною диференційованою соціальною структурою, яка видозмінюється шляхом збільшення або зменшення кількості її членів, проходить різні етапи становлення і розвитку, вдосконалюється в міру виконання своїх функцій, збагачує зміст життєдіяльності та досвід виховання і робить свій внесок у скарбницю матеріальних та духовних цінностей народу. Важливою її особливістю є матеріальна і моральна відповідальність членів сім'ї один перед одним і перед суспільством у цілому.

Особливої уваги з боку держави та громадськості потребують сім'ї, в яких має місце насилля над дітьми, де систематично порушуються права людини. Конвенція про права дитини вказує, що для її повноцінного і гармонійного розвитку необхідно виховуватися в умовах сімейного оточення, атмосфері щастя, любові, розуміння, поваги до людської гідності [5].

За офіційними даними, насилля в сім'ї – досить поширене явище в Україні [12]. Статистика показує, що 30-40% всіх насильницьких злочинів відбуваються в сім'ї. За свідченням дітей, з жорстокістю вони зустрічаються вперше у власній сім'ї – з боку батьків та старших сестер і братів [11]. Якщо врахувати всі погрози, залякування, побиття та ін., то практично кожна дитина не один раз зазнавала агресії, тиску або насилля від своїх батьків. Діти, які пережили будь-який вид насилля, відчують труднощі у соціалізації, взаємостосунках з дорослими, не володіють навичками спілкування з однолітками. Вирішення своїх проблем неповнолітні – жертви насилля часто знаходять у кримінальному, асоціальному середовищі. Ця ситуація викликає занепокоєння і свідчить про необхідність сімейного виховання на загальнолюдських цінностях, відтворення сутності дитини та її самоцінності, формування морально-етичних ідеалів, навичок ненасильницької поведінки.

Розглядаючи сімейне насилля над дітьми, можна виокремити два аспекти наслідків цього явища: нанесення шкоди жертві зокрема, і суспільству загалом. Отже, необхідність вивчення цієї проблеми зумовлюється як реаліями сучасного життя, так і процесами, що відбуваються в сімейному середовищі.

За останні десятиріччя спостерігається активний науковий пошук і розробка окремих питань сімейного насилля (дослідження Ю. Якубова, Н. Лавриненко, Г. Лактіонової, М. Московка, О. Балакіревої). Наукові основи психолого-педагогічної діяльності щодо попередження та подолання причин та наслідків насилля щодо дітей в сім'ї висвітлено у працях В. Бондаровської, О. Бондарчук, Т. Говорун, І. Зверевої, О. Кікінежді, І. Трубавіної, М. Ліборакіної та ін.

У психолого-педагогічній літературі існують різні пояснення явища насилля. Психологія вбачає у ньому перенесення індивідом примітивного потягу до смерті (якому Фройд дав назву – «інстинкт смерті») з самого себе на зовнішні об'єкти. Необіхевіоризм вважає насилля наслідком фрустрацій, що переживаються особистістю в процесі соціального научіння (Дж. Доллард, Н. Міллер, А. Бандура). Інтеракціонізм – наслідком об'єктивного «конфлікту інтересів», «несумісності цілей» окремих особистостей і соціальних груп (Д. Кемпбелл, М. Шериф). Когнітивізм розглядає насилля як результат «дисонансів» і «невідповідностей» у пізнавальній сфері суб'єкта (Л. Фестінгер, Г. Тешфел).

На сьогодні не існує єдиної теорії, здатної повністю пояснити всі випадки й причини сімейного насилля. Приймаючи до уваги складність внутрішнього світу, особливості соціальної взаємодії та характер сім'ї як соціальної структури, потрібно все ж таки враховувати усе різноманіття сімей, індивідуальні характеристики їх членів й ті соціальні відхилення, які переплітаючись між собою можуть викликати насилля над дітьми. Все це надає особливого значення взаємному впливу людей один на одного, і пов'язаними з цим впливом вчинками, які передують насиллю і слідує за ним.

Метою статті є висвітлення теоретичних та практичних аспектів соціальної роботи з дітьми, які зазнали сімейного насилля.

З позицій системної сімейної психотерапії, представником якої є Ейдеміллер, жорстока поведінка в сім'ї – показник дисфункційної сімейної системи, структурна ознака порушення внутрішньосімейних стосунків, спроба неадекватними засобами стабілізувати сімейну систему (наприклад, насилля може застосовуватися в контексті боротьби за контроль, порядок і владу в родині). І якщо існуючі проблеми внутрішньосімейних відносин (початково не пов'язані з насиллям) не усунути, то насилля приймає хронічний або циклічний характер [8]. Особливе місце в процесі допомоги дітям жертвам сімейного насилля належить соціальним працівникам, діяльність яких спрямована на оптимізацію сімейних стосунків, подолання причин та наслідків дисгармонії сімейних стосунків.

Робота професіоналів з конкретним випадком насилля починається з діагностики. Тому потрібно знати прямі та опосередковані ознаки, які можуть вказувати на наявність насилля щодо дітей в сім'ї. Науковці Т. Сафонова, Є. Цимбал, Л. Оліференко, І. Дем'яненко виділяють наступні вікові особливості психічного стану та поведінки дитини, які дозволяють запідозрити насилля щодо них:

- Вік 0–6 міс.: малорухомість, байдужість до оточуючого світу, відсутність чи слабка реакція на зовнішні стимули, у 3–6 міс. – зрідка посмішка.

- Вік 6 міс. –1,5 р.: боязнь батьків, острах фізичного контакту з дорослими, переляк при спробі дорослих узяти дитину на руки, постійна безпричинна настороженість, плаксивість, пхикання, замкнутість, смуток.

- Вік 1,5–3 р.: острах дорослих, рідкі прояви радості, плаксивість, реакція переляку на плач інших дітей, крайнощі в поведінці – від агресивності до байдужості.

- Вік 3–6 р.: пасивна реакція на біль, відсутність опору, примирення з існуючим станом речей, улеслива поведінка, надмірна поступливість, нічні жахи, страхи, хворобливе ставлення до зауважень, критики; брехливість, агресивність, жорстокість щодо тварин, молодших дітей.

- Молодший шкільний вік: прагнення приховати причину ушкоджень і травм, самотність, замкнутість, відсутність друзів чи погіршення взаємин з однолітками, низька успішність та ін.

- Підлітковий вік: депресія, низька самооцінка, втечі з дому, кримінальна чи антигромадська поведінка, вживання алкоголю, наркотиків, спроби самогубства та ін. [7].

Для усіх вікових категорій властиві такі характерні прояви, які сигналізують про застосування насилля до дітей: затримка фізичного, розумового, мовного і моторного розвитку, низька успішність, підвищена тривожність, пригніченість, стомленість, різні соматичні захворювання, порушення апетиту, постійний голод чи спрага, санітарно-гігієнічна занедбаність, прагнення будь-якими способами, аж до нанесення самопошкоджень, привернення до себе уваги навколишніх та ін.

У психолого-педагогічній літературі існує значний перелік загальних індикаторів, які проявляються в переживаннях і поведінці дітей з сімей, де практикується насилля. При їх виявленні можна діагностувати наявність неадекватних взаємостосунків у сім'ї. Наведемо лише деякі з них, які, на наш погляд, є найінформативнішими для соціального працівника:

- зовнішні прояви поведінки, страх;
- нездатність виразити почуття вербально;
- залучення в боротьбу батьків;
- почуття виправданої жорстокої поведінки;
- почуття непотрібності, розчарування, ізоляція;
- суперечливі почуття щодо батьків [4].

Робота з сім'єю щодо вирішення проблем насилля передбачає обов'язкове визначення основних факторів, що провокують насильницькі дії в дитячо-батьківських стосунках:

- соціальний статус сім'ї;
- індивідуально-психологічні особливості батьків;
- соціально-психологічні особливості дітей – жертв насилля [6].

Для повного розгляду ситуації обов'язково повинні враховуватися особливості поведінки батьків або опікунів, що є характерними для осіб, яким властива насильницька поведінка щодо своїх дітей:

- суперечливі, незрозумілі пояснення причин травм у дитини, небажання внести ясність у те, що відбувається;

- несвоєчасне звертання за допомогою у випадку травм у дитини чи звертання за допомогою з ініціативи сторонніх осіб:

- обвинувачення в травмах самої дитину;
- неадекватна реакція батьків на тяжкість ушкоджень у дітей, прагнення до їх перебільшення чи зменшення;
- відсутність стурбованості за долю дитини;

- неухажність, відсутність ласки, емоційної підтримки дитини;
- стурбованість власними проблемами, неухажність до здоров'я дитини;
- розповіді про те, як їх карали у дитинстві;
- ознаки психічних розладів у поведінці чи прояв патологічних рис характеру (агресивність, збудженість, неадекватність та ін.);
- перекладання на дитину відповідальності за власні невдачі, ототожнення її з нелюбимим родичем, негативна характеристика дитини [1].

Доцільним є знання про правила поведінки соціального працівника у випадку, коли жертва звертається за допомогою: уважно, спокійно, терпляче слухати, не обвинувачувати людину, вірити їй, виявляти співчуття, емпатію, інформувати про її права.

Якщо звертаються за допомогою родичі або знайомі жертви необхідно порадити їм поговорити з нею особисто, переконати, що, по можливості, жертва повинна сама звернутися до правоохоронних органів. Обговорити з тими хто прийшов повідомити про жертву, чому їх так турбує ця ситуація та проаналізувати можливі дії з її врегулювання. Слід пам'ятати, що при виявленні насилля щодо дітей необхідно про це повідомити в міліцію, службу у справах неповнолітніх. Потрібно інформувати про можливість надання допомоги, а у випадку актуального насилля – потурбуватися про безпеку жертви, розміщення її у спеціалізованій службі, родичів, знайомих. Проте не можна за людину приймати рішення, вирішувати її долю – це право та обов'язок кожної людини [12].

З метою попередження вторинних стресових факторів, запобіганням рецидивам насилля в сім'ї необхідним є план дій, який би передбачав перелік заходів: до кого, куди можна звернутися за допомогою в будь-який час і як це зробити; що треба робити при ознаках рецидиву для самозахисту, збереження здоров'я тощо, як реагувати на кривдника; які речі необхідно взяти з собою при втечі з дому; як оцінити небезпеку кривдника.

Отже, у роботі з дітьми, жертвами сімейного насилля, соціальні працівники повинні враховувати особливості психічного стану та поведінки дитини, які дозволять запідозрити насилля щодо них. Володіючи інформацією про загальні індикатори, які проявляються в переживаннях і вчинках дітей, де практикується насилля, фахівець буде спроможний діагностувати наявність неадекватних стосунків у сім'ї, сприяти створенню доброзичливих взаємовідносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаровська В. Що ми можемо зробити, щоб запобігти домашньому насильству / В. Бондаровська. – К. : СДМ-Студіо, 1999. – 64 с.
2. Бондарчук О. Психологія сім'ї : курс лекцій / О. Бондарчук. – К. : МАУП, 2001. – 96 с.
3. Говорун Т. Стать та сексуальність : психологічний ракурс : навчальний посібник / Т. Говорун, О. Кікінежді. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 1999. – 384 с.
4. Забадькіна Е. Памятка социальному работнику. Основные сведения о насилии в семье / Е. Забадькіна // Социальные работники за безопасность в семье / под ред. М. Либоракиной. – М. : Редакционно-издательский комплекс Русанова, 2009. – С. 138 – 142.
5. Конвенція про права дитини. – К., 1995. – 12 с.
6. Максудов Р. Защита от насилия в семье : проблема, разработки и запуск комплексной социальной технологии / Р. Максудов, М. Флямер // Социальные работники за безопасность в семье / Под ред. М. Либоракиной. – М. : Редакционно-издательский комплекс Русанова, 2009. – С. 84 – 89.
7. Мищик Л. Насилие в семье как социально-педагогическая и психологическая проблема / Л. Мищик, З. Белоусова, Т. Голованова. – Запорожье, 1999. – 98 с.
8. Насилие в семье : с чего начинается семейное неблагополучие : [научно-методическое пособие] / под ред. Л. Алексеева. – М., 2000. – 136 с.
9. Петровский А. Короткий психологический словарь / А. Петровский, М. Ярошевский. – М. : Политиздат, 1995. – 350 с.
10. Старий Б. Насилие в семье / Б. Старий // Энциклопедия социальной работы: в 3 т. – М., 2004. – Т 2. – 325 с.
11. Синягина Н. Психолого-педагогическая коррекция детско-родительских отношений / Н. Синягина. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2011. – 96 с.
12. Трубавіна І. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю : [навчальний посібник] / І. Трубавіна. – К. : ДЦССМ, 2002. – 132 с.

Валентина Головань,
студентка,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

НАСИЛЬСТВО ЗАБРУДНЮЄ НАШЕ ЖИТТЯ

У статті аналізуються види насильства над дітьми, ознаки виявлення дітей-жертв насилля та психологічні портрети кривдників. Також розглянуто шляхи правового захисту дітей від насильства в родині.

Valentyna Holovan

VIOLENCE POLLUTES OUR LIFE

The article provides the analysis of types of child abuse, particularities of identification of children-victims of violence and psychological profiles of offenders. The legal ways of child protection from domestic violence are analyzed.

Внаслідок свого соціального статусу дитина знаходиться в залежності від дорослих і є беззахисною перед найбільш негідними проявами людської нищості.

Насильство – це навмисні дії, які робить одна або кілька осіб, які:

- спрямовані на досягнення певної цілі;
- спричиняють шкоду (фізичну, моральну, матеріальну) іншій особі;
- порушують права і свободи цієї особи;
- унеможливають ефективний самозахист потерпілих від насильства (той, хто чинить насильство має значні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні, матеріальні тощо).

Відповідальність за насильство завжди лежить на кривднику і не може бути знята посиленням на «провокаційну» поведінку того, хто потерпає. Але, усвідомлюючи ситуацію насильства, той, хто потерпає, може впливати на неї, особливо коли мова йде про випадки насильства в сім'ї.

Причини прояву жорстокості до дітей:

- дорослі мають негативні моральні якості;
- незадоволення своїм способом життя, соціальним станом, відсутністю роботи, іншими негараздами у житті;
- як результат конфліктів у сім'ї;
- психічне захворювання батьків чи інших кривдників.

Насильницькі дії:

- Побиття. Знущання. Присилування. Приниження. Примус. Сексуальні домагання.
- Лайки, образи. Згвалтування. Маніпулювання. Моральний, психологічний та економічний тиск.
- Торгівля людьми. Примус до шлюбу. Примус до проституції.

Зневажання людських прав дитини, приниження її гідності сприяють виникненню дитячої психологічної травми, яка деформує особистість, порушує природний психологічний та фізіологічний розвиток дитини. Насильством над дітьми є випадки, коли батьки: знущаються над дитиною, б'ють її, завдають шкоди здоров'ю дитині, залякують її, використовуючи при цьому різні суспільні установи (міліцію, церкву, спецшколу, колонію, психіатричну лікарню). А також коли порушують її статево недоторканість, навіюють страх за допомогою жестів, поглядів, перебивають дитину під час розмови, використовують образливі прізвиська соромлять та ігнорують її.

Зазвичай, діти, які зазнають жорстокого поводження, характеризуються: замкнутістю, низькою шкільною успішністю, конфліктністю з оточуючими, схильністю до бійок. Ознаками емоційних проблем у дітей, які зазнали насилля можуть бути наступні: підвищена агресивність, мінорний настрій, депресія, тривожність. З метою запобігання подібних проблем слід відкривати спеціальні «школи молодих батьків», діяльність яких має бути спрямованою на налаштування батьків на прояв турботи до своїх дітей, пропаганду злагоди та гуманності до неповнолітніх.

Насильство над дітьми можна класифікувати також за такими ознаками:

- у залежності від стратегії кривдника: очевидне та приховане (непряме);
- за часом: те, що відбувається зараз, і те, що трапилося в минулому;
- за тривалістю: одноразове або багаторазове, що триває роками;
- за місцем та оточенням: вдома – з боку родичів; у школі – з боку педагогів або дітей; на вулиці – з боку дітей або незнайомих дорослих.

Насильство може мати спільні елементи:

- завжди є наслідком продуманої дії, а, отже не випадковим;
- пов'язується з порушенням певних прав дитини;
- присутній елемент послаблення здатності до захисту.

Фізичне насильство: жорстокі фізичні покарання, фізичні знущання, побиття, штовхання, спроби задушити, викручування рук та ін.;

Сексуальне насильство: зґвалтування, нав'язування сексуальних стосунків, сексуальні дотики/поцілунки, інцест (кровозмішення), показ порнографії, залучення дитини до виготовлення порнографічного продукту...

Залюквання: використання своїх переваг – росту, розмірів та сили, навіювання страху за допомогою розповідей, дій, тестів, поглядів, крики, стресогенна поведінка, жорстокість щодо інших істот; використання «вищих сил», громадських установ: загроза суворого покарання Богом, судом, міліцією, школою, спецшколою, притулком, родичами та психіатричною лікарнею;

Ізоляція: контролювання доступу дитини до інших людей: бабусі/дідуся, однолітків, братів/сестер, батька/матері, інших людей; контроль за перебуванням дитини у помешканні; заборона виходити з дому, контроль за спілкуванням дитини з друзями, зачинення дитини у коморі, сараї чи туалеті, чи у будь-якому іншому закритому приміщенні, обмеження спілкування з дитиною до повного ігнорування її потреби у спілкуванні;

Емоційне насильство: приниження, використання скарг для тиску на дитину, використання дітей в якості довірених осіб, крики, непослідовність, присоромлення дитини, використання дітей у конфліктах між батьками, «торгівельна» поведінка одного з батьків щодо любові до дитини.

Економічне насильство: незадоволення основних потреб дитини, відмова чи зволікання у виплаті аліментів, занижений розмір державної допомоги одиноким матерям та багатодітним сім'ям, повна відмова дитині в грошах, контролювання дитини за допомогою грошей.

Ознаки виявлення дітей – жертв домашнього насилля

У дітей дошкільного віку: пасивна реакція на біль; відсутність спротиву, змирення з існуючим станом речей; нічні кошмари, страхи; енурез; енкопрез; гіперактивність; синці (на плечах та грудній клітині, сідницях, нижній частині спини, поверхні стегон, щоках, нижній шелепі, внутрішній поверхні вуха) характерної форми (пряжка ремня, пальці, шнур тощо); множинність та різний «вік» синців (від темних до жовтих); укуси, опіки (особливо на кінцівках, круглі чіткі опіки від сигарет); переломи; «синдром тряски» (крововиливи на кон'юнктиві ока, сліди пальців на грудях); пошкодження генітальної, анальної ділянок у вигляді синців, припухлостей, розривів, пігментації, кровотеч.

В учнів молодшого та середнього шкільного віку: прагнення приховати причину ушкоджень і травм; самотність, замкнутість, відсутність друзів чи погіршення взаємин з однолітками; страх йти додому після школи; низька успішність; невласлива віку сексуально забарвлена поведінка; неврівноваженість, агресивність, схильність до руйнівних дій та псування речей; погана увага, уповільнене мовлення, нездатність вчитися; уникання однолітків, бажання гратися лише з маленькими дітьми; страх фізичного контакту; страх повертатися додому;

Зовнішні прояви насилля у поведінці.

Дім, в якому практикується насильство, є непередбачуваним, він лякає дитину, яка не знає, коли і за яких обставин відбудеться наступний спалах агресії. У результаті вразливість і відсутність контролю над ситуацією призводять до прояву впертості та мовчання в поведінці або до агресивної поведінки. Спостерігаючи за насильством в родині, діти можуть дійти висновку, що насильство є спосіб, яким доцільно вирішувати конфлікти і проблеми. Тому ці діти, зазвичай, нездатні виразити свої почуття і емоції вербально, а наслідують дорослих.

Залучення дітей у сімейний конфлікт. Відомо багато випадків, коли діти втягуються в боротьбу батьків. Вони хочуть зупинити потік насильства і конфліктів в родині. В результаті того, що діти так глибоко вкорінені в конфлікт сім'ї, їм важко відокремити себе від батьків.

– *Захисник матері.* Не є рідкісними випадки, коли дитина залучається у родинний конфлікт, намагаючись захистити матір, проти якої спрямований потік агресії.

– *Розчарування.* Життя в сім'ї, де практикується насильство над дітьми, супроводжується високим рівнем напруги. Діти переживають постійний стрес, тому часто засмучені, розчаровані, втрачають рівновагу навіть при найменших труднощах.

– *Почуття виправданої жорстокої поведінки.* Деякі матері, які не хочуть налаштувати дітей проти їх батьків, намагаються пояснити, знайти виправдання насильницьким діям чоловіка.

– *Почуття непотрібності.* У зв'язку з тим, що батьки багато сил та енергії віддають на подолання конфлікту, в них залишається мало часу та сил, щоб займатись дитиною. У дитини може виникнути почуття непотрібності, занедбаності. Такі думки можуть призвести навіть до спроб суїциду.

– *Ізоляція.* У більшості сімей, де насильство застосовується як засіб виховання, такі факти не проговорюються відкрито. Деякі діти навіть вважають, що з ними не все в порядку, бо їх сім'я відрізняється від інших.

– *Суперечливі почуття щодо батька.* Дитина, яка втікає з дому, або вилучається з сім'ї, нерідко відчуває сильні, теплі почуття до батьків, захищає їх, намагається виправдати, незважаючи на те, що останні жахливо поводитись з ними.

Правовий захист від насильства над дітьми в родині.

На національному рівні в Україні прийнято ряд законодавчих та нормативно-правових актів, які захищають дитину від насильства в сім'ї, а також регламентують діяльність правоохоронців щодо попередження та припинення насильства в сім'ї. Конституція України є тією юридичною базою, норми якої визначають та гарантують охорону і захист прав, свобод та інтересів сім'ї та людини.

Сімейний кодекс визначає сферу сімейних та родинних відносин. Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачено відповідальність за адміністративні порушення, що загрожують громадському порядку й громадській безпеці та які можуть бути вчинені в побутовій сфері Закон «Про попередження насильства в сім'ї», Закон «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису» (ст. 173.2 КУпАП). Передача інформації про випадки жорстокого поводження з дитиною для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства покладається на: органи опіки і піклування; служби у справах дітей; центри соціальних служб для молоді.

Механізм взаємодії служб у справах неповнолітніх, органів внутрішніх справ, органів і закладів освіти, охорони здоров'я, у справах сім'ї та молоді у попередженні жорстокого поводження та насильства по відношенню до дитини, наданні невідкладної допомоги дітям, які потерпіли від насильства, визначено спільним наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 16.01.04 № 5/34/2/11 (zareєстровано в Міністерстві юстиції 22.01.04 р. за № 99/8697) «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення».

Координатором заходів щодо захисту дітей від жорстокого поводження з ними або реальної загрози його вчинення є служба у справах неповнолітніх. У разі виявлення фактів жорстокого поводження або насильства стосовно дитини, про такі випадки необхідно негайно інформувати територіальний підрозділ служби у справах неповнолітніх за місцем проживання дитини.

Людмила Головач,
мол. наук співроб.,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА У СІМ'Ї

У статті аналізуються особливості проявів сексуального насильства у сім'ї щодо дітей. Показано його негативний вплив на становлення майбутнього сім'янина.

Liudmyla Holovach

PARTICULAR MANIFESTATIONS OF DOMESTIC SEXUAL ABUSE

The article features the problem of physical domestic violence against children. The negative influence of violence on children and on development of their family relations in future.

Серед негативних особливостей життєдіяльності сучасної сім'ї в Україні виділяють кризу сімейних традицій, родинно-побутової культури; розпад шлюбів; зростання кількості неповних сімей, сімей з нерідними батьками; значну поширеність абортів та позашлюбних зачатъ; деградацію шлюбно-сімейних стосунків; девальвацію сенсу сімейного життя; сексуальну експлуатацію дівчат та молодих жінок; погіршення репродуктивного здоров'я населення. Свідченням цього є констатоване медичними працівниками швидке розповсюдження ВІЛ-інфекції та венеричних захворювань серед підлітків та молоді, ранній початок статевого життя підлітків, що призводить до небажаної вагітності та пологів або ж абортів.

Гострою проблемою постає схильність підлітків до проституції. Відсутність культури міжстатевих взаємин, неготовність до конструктивної взаємодії спричинює велику кількість розлучень серед новостворених пар та значний відсоток неповних сімей, що, у свою чергу, сприяє неповноцінному статево-рольовому вихованню дітей. У сім'ях існують жорстокість, насильство, жорстка система примусу, підвищений рівень взаємної агресії. Існує незнання сім'єю своїх прав у суспільстві, низький рівень загальної культури та знань серед підлітків і молоді з питань статевих стосунків, шлюбу та сім'ї. Науково-популярна

література, телевізійні та радіопроекти з проблем статі перенасичені пропагандою насильства, сексуальних відхилень, шкідливих звичок тощо.

Наукові уявлення про юнацьку сексуальність, статевоюрольову ідентифікацію, формування міжстатевих стосунків відображені в дослідженнях Т. Говорун, Т. Буленко, Г. Келлі, С. Ковальова, В. Кравця, В. Кагана, О. Кікінежді, І. Кона, А. Свядоша, В. Семиченко та ін.; положення особистісно орієнтованого виховання визначені І. Бехом, М. Боришевським, Л. Мороз, О. Кульчицькою, О. Сечейко та ін. Різні види насильства у сім'ї розглядають О. Бандурка, О. Бойко, О. Бондаренко, В. Брижик, Т. Говорун, О. Кікінежді, К. Левченко, С. Павлиш, Г. Роменський та ін.

Метою цієї статті є розкриття проявів сексуального насильства у сім'ї, його негативного впливу на подальше становлення сім'янина.

У 2010 р. соціальним супроводом Центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді було охоплено 3308 сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, у 2011 р. – 2109 сімей, за 9 місяців 2012 р. – 1476. У 2010 р. до центрів соціально-психологічної допомоги з випадками насильства направлено 387 сімей, у 2011 р. – 136, за 9 місяців 2012 р. – 136 [4, с. 62]. За даними Інституту соціології Національної академії наук України, 68% жінок в Україні зазнають знущання в родині, у тому числі, як правило, кожна десята дівчина в Україні зазнала насильства. Згідно з цими даними майже 60% жінок, що страждають від фізичного насильства в родині, зазнають і сексуального насильства [6, с. 76].

Згідно з результатами соціологічного опитування «Проблема насильства в українських сім'ях», проведеного наприкінці 2009 – на початку 2010 рр., 44% українців зазнавали насильства в родині упродовж життя. Якщо розглядати не тільки особистий досвід, але й досвід близьких родичів, то майже в кожній другій родині (49%) стикалися з цією проблемою. Третина респондентів цього дослідження відзначили, що зазнавали насильства в дитинстві. Гендерні відмінності у проявах насильства в сім'ї в період до та після 18 років проявляються таким чином: жінки частіше страждають від насильства в дорослому віці, а чоловіки – в дитячому. Близько половини тих, хто зазнав насильства в дитячому віці, стикалися з ними і в дорослому житті. Кожного року щонайменше 11% українських сімей стикаються з проблемою насильства в сім'ї. Згідно з даними цього дослідження, незалежно від віку жертв насильства, сексуальне насильство посідає четверте місце після психологічного, фізичного та економічного [5, с. 15, 44].

Сексуальне насильство в сім'ї визначають як протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру стосовно неповнолітнього члена сім'ї. Сексуальне насильство або спокушання роз'яснюється як використання дитини (хлопчика чи дівчинки) дорослим чи іншою дитиною для задоволення сексуальних потреб або отримання вигоди. Множина варіацій сексуального насильства, як будь-якого способу задоволення дорослим своїх сексуальних потреб за рахунок дитини, містить: демонстрацію статевих органів, демонстрацію мастурбації дорослого дитині; пропозицію статевих стосунків, ласки; контактний спосіб, дотики дорослого до тіла дитини, маніпулювання її статевими органами; спостереження за людьми, що задовольняють свої сексуальні потреби, показ порнографії дітям, використання дитини для порнографічних зйомок; створення сексуалізованого середовища, коли батьки чи інші дорослі здійснюють розпусні дії у присутності малюка; оральний секс; вагінальне або анальне проникнення; сексуальні стосунки дитини з тваринами, сексуальна експлуатація дитини з метою заробітку та ін. [2; 7].

Ознаками переживання дитиною сексуального насильства є низка симптомів: 1) так звана сексуалізована поведінка (ігри, в яких дитина використовує іграшки, що виконують неоднозначні рухи, імітують статевий акт; залучення до таких ігор інших дітей чи демонстрація таких рухів з м'якими іграшками); 2) малюнки з очевидними особливостями, які дитина певного віку не може знати (статеві органи у людей; різні символи, які є символами статевих органів; інші малюнки, які красномовно свідчать про те, що дитина спостерігала чи була учасником сексуальних дій); 3) неоднозначні докучання дорослим, провокація нових батьків, ніби «загравання», нав'язлива мастурбація чи інші способи заспокоєння себе (хоча в окремих випадках це може вказувати на інші ознаки незадоволених потреб дитини); 4) нічні жахи у дітей як симптоми перенесеної травми, розмазування випорожнювань, енурез чи навмисне сечовипускання дитини повз унітаз.

Початок інцестних стосунків, як правило, припадає на старший дошкільний або молодший шкільний вік, коли потерпілі діти ще не здатні оцінити дії дорослого (батька, вітчима, старшого брата, іншого старшого родича) як протиправних. У Кримінальному кодексі України до злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи застосовуються такі статті: ст. 152 – зґвалтування неповнолітньої або неповнолітнього (ч. 3), зґвалтування малолітньої або малолітнього (ч. 4); ст. 153 – насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, досконале відносно неповнолітньої або неповнолітнього (ч. 2), досконалі відносно малолітньої або малолітнього (ч. 3); ст. 154 – примушування до вступу у статевий зв'язок; ст. 155 – статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості; ст. 156 – розбещення неповнолітніх; ст. 303 – сутенерство або втягування в заняття проституцією неповнолітнього (ч. 3), малолітнього (ч. 4) [3, с. 306, 331].

Через незрілу психіку дитини, її навіюваність, відчуття безумовного авторитету старшого, нерозвинутість логічного мислення, необізнаність з тим, що є добрим, а що ні, психологічний тиск на дитину, – відбувається послідовне розгортання інцестних стосунків у сім'ї, яке може тривати й довгі роки. Потерпіла Марина М. згадує про перші теплі інтимні стосунки з вітчимою, які розпочалися ще в молодшому шкільному віці, коли мати працювала у нічній зміні. Їхні «секретні відносини» звичайно швидко розпізнала мати. Але боязкість такого розголосу перед односельчанами, та й відсутність намагання стати йому на перешкоді, щоб «зберегти сім'ю», «мати чоловіка в домі», з її боку, і зростаючого страху дитини, що вітчима, який є вагомим годувальником сім'ї, посадять у в'язницю, – призвели до того, що так продовжувалось з десяток років. Студенткою вона познайомилась і вийшла заміж за хорошого хлопця, проте її потаємні інтимні стосунки з вітчимою продовжуються. Можливим поясненням цьому є думка Т. Говорун про те, що дівчата «більш схильні до позитивного прийняття себе об'єктом сексуальних домагань, а стриманість у власному волевиявленні, здатність до маніпулювання іншими, особливо чоловіками в романтичних стосунках приймається ними як необхідна умова успішності» їхньої життєдіяльності [1].

Як стверджує Т. Говорун, сексуальне насильство в будь-якій формі – від сексуально-небажаних дотиків, упосліджень до інцестних стосунків та звалтування, має особливо негативний вплив на психіку, оскільки зачіпає глибинні основи образу Я-відчуття, самості, самоцінності, самототожності, уявлення про безперервність існування свого Я. При цьому тимчасовий, навіть нетривалий період дисбалансу складових Я-образу, зокрема тілесного і сексуального, призводить до підвищення тривожності, депресивних станів, соціальних фобій, зміни смислотворчих мотивів життєдіяльності в цілому [1].

Дослідження прояву психосексуального розвитку осіб, потерпілих від сексуального насилля, засвідчує значні зрушення в цілісності та динаміці їх особистісного розвитку. Недозріла психіка дитини, яка не готова прийняти того, що можливо тільки між дорослими людьми, піддається дуже сильній травмі. Ця травма впливає на усі сфери особи дитини: на інтелектуальну, емоційну, соціальну. Проявитися це може тільки одним способом – у поведінці. Почуття страху, недовіри, безсилля – це те, що відчувають діти, що пережили сексуальне насильство. У випадках отримання задоволення через подразнення еrogenних зон в дитини з'являється відчуття провини і сорому за те, що з нею сталося. Тривожність, нещирість, ізолюваність, закритість, низька самооцінка, низький рівень домагань і очікувань, відчуття малоцінності – ось психологічні надбання особистості дитини в результаті інцестних стосунків, зазначають Т. Говорун та О. Кікінежді [2, с. 363].

Діти, що піддаються насильству або є свідками домашнього насилля, можуть поводитися таким чином: 1) відмовляються ходити в школу, оскільки побоюються, що хто-небудь може дізнатися про сімейну ситуацію насилля; 2) проявляють турботу про інших більше, ніж про себе самого; 3) можуть бути надмірно агресивними чи навпаки занадто пасивними; 4) на будь-які репліки в їх адресу, реагують обзиваннями, знущальними фразами, прагнуть нападати; 5) поведуться так, щоб привернути увагу до себе; 6) навмисно заподіюють біль іншим дітям або тваринам; 7) вживають алкоголь, наркотики або дурманні речовини; 8) говорять про самогубство; 9) мають незвичайні сексуальні знання; 10) поведуться як маленькі дорослі – бездоганно; 11) ведуть активну громадську діяльність, щоб менше бувати удома; 12) мають проблеми з апетитом.

На фізичному рівні результатом того, що діти піддаються насильству або є свідками домашнього насилля, є: часті скарги на головні болі, болі в шлунку, напади задухи (астма); почувають себе завжди втомленими, в'ялими; часто хворіють на простуду, грип; не піклуються про особисту гігієну; часом не реагують на фізичний біль; мають шкідливі звички – смочуть пальці, накручують волосся на пальці. Дітям, що живуть в ситуації домашнього насилля або є свідками такої ситуації, складно підтримувати стосунки з друзями і однокласниками, довіряти іншим, вирішувати конфлікти.

Найнебезпечніше те, що сексуальне насильство розбещує самих дітей. Більше половини дівчат, які займаються проституцією, в дитинстві піддалися сексуальним домаганням з боку своїх близьких.

Найскладніше затягуються душевні травми. Вони можуть нагадувати про себе у вигляді поведінки, соматичних проявів (хвороб різного роду), можуть приходити у вигляді нічних кошмарів або депресивних станів. Але більшість ран дитячої душі все-таки вдається загоїти за допомогою професійної допомоги фахівців і цілощого сили сімейного тепла. Головне, щоб дитина почала довіряти дорослим і знала, що світ передбачуваний і не небезпечний. І що він/вона сам (-а) коли-небудь зможе стати батьком/матір'ю, який(-а) не образить свою дитину і не кине її.

Сьогодні назріла необхідність розробки статево-освітніх програм, націлених на розвиток умінь дітей різного шкільного віку розпізнавати сексуально-неадекватну поведінку оточуючих, як дорослих так і однолітків, застосовувати запобіжні засоби її попередження як у сім'ї, так і в школі. Головні зусилля мають покладатися як на те, щоб навчити дітей знаходити необразливі форми для вияву своїх емоцій, так і на розвиток здатності кожного вихованця мінімізувати підпадання під ризик сексуального насилля, вміти його розпізнавати у зловживаннях з боку однолітків та дорослих та запобігати їм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Говорун Т. Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Т. Говорун. – К., 2002. – 35 с.
2. Говорун Т. Стать та сексуальність : психологічний ракурс : навч. посіб. / Т. Говорун, О. Кікінежді. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 1999. – 384 с.
3. Кримінальний кодекс України // Звіт Кодексів і Законів України. – К. : Українське агентство інформації та друку «Рада», 2007. – С. 285 – 352.
4. Моніторинг стану виконання законодавства України щодо протидії насильству в сім'ї, 2001 – 2011 роки / [кол. авт. : О. Бандурка, О. Бондаренко, В. Брижик та ін. ; заг. ред. О. Бандурки, К. Левченко ; вступ. слово О. Зарубінського]. – Х. : Права людини, 2011. – 240 с.
5. Проблема насильства в українських сім'ях : соціол. опитування / за ред. С. Павлиш. – К. ; Запоріжжя : Друкарський світ, 2010. – 52 с.
6. Роменський Г. Домашнє насильство та шляхи його подолання / Г. Роменський // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. – 2004. – Вип. 5. – С. 74 – 78.
7. Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї : навч.-метод. посіб. : у 2 т. / [Кол. авт. : О. Бандурка, О. Бандурка, В. Брижик та ін. ; за заг. ред. О. Бандурки, К. Левченко, І. Трубавіної]. – К. : Україна, 2013. – Т. 1. – 130 с.

Нарміна Гусейнова,
аспірантка,
Херсонський державний університет

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИТЯЧОЇ ТРАВМИ

У статті розглядаються основні категорії насильницьких дій до дитини, визначені наслідки зневажливого відношення батьків до дитини. Представлені ознаки, за якими можна визначити, що дитина травмована та наведено приклад групової роботи з дітьми, які переживають травму.

Narmina Huseinova

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CHILDHOOD TRAUMA

The article outlines the main categories of violence against children, several consequences of neglect attitude of parents are analyzed. Several particularities of injured child are provided, an example of group work with children survivors of violence is recommended.

Психологи часто стикаються з необхідністю роботи з наслідками психічної травми, перенесеної клієнтом. Існує психологічна та психотерапевтична допомога дітям в критичних і травматичних ситуаціях. Це послуги телефонів довіри, екстрені виїзди спеціалістів на місця катастроф і військових дій та інше. У цьому випадку завданням психолога є надання підтримки і допомоги у відреагуванні емоцій, переживанні та осмисленні всього, що відбулось із постраждалими. Однак нерідко діти не мають можливості отримати допомогу, бо їх життя яких протікає всередині сім'ї, яка приховує насилля.

Вітчизняна і зарубіжна статистика показує, що діти, як правило, частіше стають жертвами насильства, ніж дорослі. Згідно існуючої класифікації можна виділити три категорії насильницьких дій:

– пандемічна (має поширений характер), до якої належать фізична і вербальна агресія між сиблінгами, фізичні покарання батьками дітей, злочинство, фізична і вербальна агресія; агресія з боку оточуючих, вандалізм, пограбування;

– гостра (має епізодичний характер), до якої належать зґвалтування, фізичне і сексуальне насильство (зловживання), неналежний догляд з боку батьків (звичне, зневажливе ставлення), викрадення дитини одним з членів сім'ї, психологічне насильство;

– екстраординарна (має надзвичайно рідкісний характер), до якої належать викрадення дитини сторонніми людьми, вбивство [4, с. 185].

Найбільш поширеними формами насильства над дітьми є:

Фізичне насильство – це насильницькі та інші навмисні незаконні (заборонені) людські дії (наруга, образа, покарання), які завдають дитині фізичну або душевну біль і страждання, а також завдають шкоди її розвитку і життєдіяльності.

Сексуальне насильство або образа кваліфікується в тих випадках, коли були зроблені наступні дії по відношенню до дитини: сексуальний контакт між дорослим і сексуально незрілим дитиною з метою отримання дорослим сексуального задоволення; використання сили, погроз або обману з метою залучення дитини в сексуальну активність; сексуальний контакт, при якому дитина не здатна контролювати свої взаємини з дорослими в силу вікових і фізичних особливостей.

Ще однією найпоширенішою, але найменш «помітною» формою насильства є зневажливе ставлення (батьківська недбалість, дитяча занедбаність), тобто умисне обмеження біологічних потреб дитини чи

створення несприятливих умов для їх задоволення, а також незаконні (заборонені) людські дії, що завдають шкоди розвитку і життєдіяльності дитини [3, с. 568, 569]. Батьки, які використовують цей стиль виховання, розглядають дитину як тягар, що заважає займатися власними справами. Тому дитина в такій родині виявляється не лише в емоційній ізоляції, але й дуже часто піддається покаранням, коли намагається все ж тим чи іншим способом задовольнити свої потреби.

Багатьом батькам доводиться карати своїх дітей. Навіть тим, хто вважає, що цього робити не можна. Однак психологи висловлюють великі сумніви з приводу того, що покарання приносять ефект, якщо застосовуються для виховання дітей. Це всього лише батьківська омана. Їм здається, ніби, якщо вони вдаються до покарань, то можуть змусити дітей коритися і виправлятися. По суті, батьки таким чином проявляють лише своє нетерпіння і гнів.

Американський психолог Е. Фромм вважає, що існує ряд небезпек, які виникають, коли батьки застосовують покарання:

1. Дуже часто покарання не виправляє поведінку дитини, а лише змінює її. Один проступок замінюється іншим. Але при цьому він, як і раніше, може залишитися неправильним і бути ще більш шкідливим для здоров'я дитини.

2. Покарання змушують дитину побоюватись втратити батьківську любов. Вона відчуває себе відкинутою і нерідко починає ревнувати до брата чи сестри, а часом і до батьків.

3. У покараної дитини може виникнути вороже почуття до батьків, і це породжує в її свідомості жахливу дилему. З одного боку, батьки – це дорослі, повстання проти яких є неможливим. З іншого, вона ще занадто залежить від них, щоб отримувати користь від своєї ворожнечі, не кажучи вже про те, що вона все-таки любить своїх батьків.

4. Постійні покарання так чи інакше спонукають дитину залишатися незрілою, інфантильною. Зазвичай, її карають за будь-яку дитячу витівку. Але бажання досягти забороненого не пропадає, і дитина вирішує, що, мабуть, не варто від нього відмовлятися, якщо можна відбутися лише покаранням. Тобто, вона терпить покарання, щоб розплатитися, очистити совість і продовжувати в тому ж дусі – і так до нескінченності.

5. Покарання може допомогти дитині привернути до себе увагу батьків. Хоча дітям потрібна насамперед батьківська любов, вони часто шукають навіть таку жалюгідну її імітацію, просто увагу. Адже деколи набагато легше привернути увагу батьків, роблячи якісь дурниці, ніж залишатися весь час добрим і слухняним [5, с. 247].

Емоційне або психологічне насильство – постійні або періодичні мовні образи дитини, загроза з боку батьків, опікунів, вчителів, вихователів, приниження її людської гідності, звинувачення в тому, в чому дитина не винна, демонстрація нелюбові, ворожості до дитини [3, с. 570].

Будь-яке насильство над дитиною призводить до психологічної травми. За визначенням З. Фрейда, травма – це емоційне потрясіння, пережите індивідом, яке супроводжується афектами. Інший варіант визначення: несподіване, надмірне роздратування, під впливом якого звичні способи функціонування психічного апарату дитини виявляються безсилими і Его стає абсолютно безпорадним [5, с. 127].

Існує одинадцять ознак, за якими можна визначити, що дитина травмована: будь-яка незвичайна поведінка; повторювані дії; гіперактивність; дратівливість; раптова лють; надмірна лякливність; нічні жахи; страхи; труднощі спілкування з однолітками; нездатність сконцентруватися; зниження успішності в школі. У дітей молодшого шкільного віку спостерігається навіть втрата набутих раніше навичок [1]. Дональд Калшед зазначає, що психічна травма може виникнути в результаті як разової, одиначної травматичної події, так і в результаті тривалого травматичного впливу середовища, в конфліктних дитячо-батьківських відносин, тобто тривалого відкидання дитини батьками, депривації її потреби в любові, увазі і турботі, в тому, щоб бути дитиною, отримувати підтримку і мати можливість виражати свої почуття. Кожна людина, кожна дитина у своєму житті час від часу стикається зі складними, болісними переживаннями. Але травматичними вони стають тоді, коли перетворюються на нестерпні, несумісні з існуванням людини, її увяленнями про себе та світ і починають становити загрозу для збереження її Его. У цьому випадку звичайних захисних механізмів психіки виявляється недостатньо. У період раннього дитинства Его ще недостатньо сформовано і його захист слабкий. У цій ситуації в справу вступають більш архаїчні і примітивні захисти, мета яких – щоб «немислиме» не було пережито. Саме під дією цих захистів відбувається процес «розщеплення» психіки, що лежить в основі неврозу, що виникає як наслідок ранньої травми. Та частина психіки, яка пов'язана з переживанням травматичного досвіду, відділяється від Его дитини і витісняється, залишаючись заблокованою протягом подальшого життя [2].

Істотну допомогу в успішному переживанні травми може надати використання техніки «Діалогічне розповідання історій» (скорочено – ДРІ). Цей метод був розроблений Р. Гарднером у 60-х рр. ХХ століття. Він володіє наступними особливостями:

– метод є радше «формальним», ніж «концептуальним», тобто не пов'язаний з конкретною парадигмою в психології. Він застосовується в поєднанні з широким спектром терапевтичних підходів – від психодинамічного до когнітивно-поведінкового.

– Незважаючи на вербальний характер методу, він заснований на системі комунікації, доступною практично всім, як дорослим, так і дітям, незалежно від культурних традицій. За висловом К. Бремса, «це одна з методик, яка найбільшою мірою сприяє інтерналізації змін, яка не вимагає від дитини вербального розуміння, як ці зміни відбуваються».

– Метод досить ефективний і спрямований на рішення першочергових проблем дитини, що особливо важливо в ситуації, коли терапія короткочасна або може різко перерватися.

– Негативні наслідки різкого переривання мінімізуються закінченістю кожної сесії, що представляє самостійний терапевтичний процес.

Процедура проведення терапевтичної сесії за методом «ДРІ» полягає в наступному:

Дія	Інструкція і коментарі
Укладення контракту	«Чи хочеш ти стати учасником уявної радіопередачі, «пограти в радіо»? Ми будемо грати «по-справжньому», будемо записувати все на плівку, і це можна потім послухати».
Пояснення правил	«Потрібно придумати історію самому, з голови. На нашому радіо не можна розповідати про те, що ви бачили в кіно, по телевізору або читали в книжці».
Введення в роль	«Придумай назву для нашого радіо... уяви себе головним учасником радіопередачі – оповідачем».
Придумування історії дитиною	«Твоя історія може бути короткою, а може – довгою, смішною або сумною, дурною або розумною, страшною або веселою, загалом – якою ти сам захочеш. Розповідати можна про що завгодно. Якщо тобі важко буде придумати все самому – починай, а я допоможу».
Розповідь історії	Психолог задає тільки уточнюючі питання і ніяк не коментує розповідь.
Висновки	«Подумай над тим, яку мораль містить твоя історія, який «урок» вона несе».
Придумування історії психологом	«Зараз у нас буде «рекламна пауза». Намалюй, будь ласка, «рекламу» або просто ілюстрацію до твоєї історії. Якщо хочеш – можеш прослухати розказану історію».
Розповідь відповідної історії	Необхідно уважно стежити за невербальними реакціями дитини.
Висновки	«Подумай над тим, яку мораль містить моя історія, який «урок» вона несе».
Перевірка відповідної історії	«Що в моїй історії ти хотів би змінити?..»
Завершення та обговорення	«Що в ній сподобалося?... Що запам'яталось?» По ситуації. Після обговорення почуттів, викликаних відповідною історією, можна закінчувати бесіду.

Важливо, що за допомогою ДРІ ми можемо вносити корективи в моделі поведінки клієнта, пов'язані із зупиненням (фіксацією) переживання на певній фазі.

Таким чином можемо стверджувати, що сім'я є одним із найголовніших факторів розвитку і функціонування дитини. Жорстоке поводження батьків із дитиною в будь-якій формі його прояву впливає на всі аспекти її розвитку. Негативне відношення до дитини накладає відбиток на фізичне і розумове здоров'я, на психіку і взаємовідносини в суспільстві. Будь-яке насильство над дитиною призводить до психологічної травми, що крайнє негативно впливає на її психіку, життєдіяльність та розвиток. Робота з дитячою травмою вимагає від психолога фахової підготовки, обережності, толерантності, м'якості і співчуття та емпатії до переживань дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аллан Дж. Ландшафт детской души / Дж. Аллан. – СПб. – Мн. : Диалог – Лотаць, 1997. – 256 с.
2. Калшед Д. Внутренний мир травмы. Архетипические защиты личностного духа / Д. Калшед. – М. : Академический проект (Психологические технологии), 2007. – 368 с.
3. Малкина-Пых И. Психологическая помощь в кризисных ситуациях / И. Малкина-Пых. – М.: Эксмо, 2008. – 928 с.

4. Фурманов И. А. Психологические последствия насилия над детьми / И. А. Фурманов // «Избранные научные труды Белорусского государственного университета». – Т.1. Педагогика. Психология. Социология. Философия. – Мн. : БГУ, 2001. – С. 183 – 190.
5. Хьел Л. Теории личности / Л. Хьел, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 2007. – 118 с.

Алла Дереча,

викладач,

Олена Усик,

канд. пед. н., доцент,

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний

педагогічний університет

імені Григорія Сковороди»

РОБОТА СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ТА ПСИХОЛОГА З ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДИТИНИ В СІМ'І

Стаття присвячена актуальній проблемі сьогодення – насильству над дітьми в родині. Автори окреслили основні чинники та наслідки домашнього насильства. Охарактеризована система взаємодії соціального педагога і психолога з метою попередження і подолання насильства над дитиною як негативного суспільного явища.

Alla Derecha,

Olena Usyk

SOCIAL PEDAGOGUES' AND PSYCHOLOGISTS' WORK ON PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN

The article features the problem of child abuse in the family. The major factors and consequences of domestic violence are analyzed. The system of interaction of social pedagogy and psychology in order to prevent child abuse as a negative social phenomenon is outlined.

Насильство в сім'ї є однією з найбільш поширених і загальновідомих соціально-психологічних проблем, з якою прямо чи опосередковано стикається більшість населення. Майнове розшарування, соціально-побутова невладштованість, безробіття, загальна психологічна напруженість, яка призводить до алкоголізації та наркотизації, конфліктність тощо негативно відбивається на мікрокліматі в родині. Ці глобальні причини впливають на зниження культури міжособистісної взаємодії та спілкування в системі «батьки – діти», що, в свою чергу, провокує виникнення сімейного неблагополуччя. Одним із його індикаторів є насильство в родині, що сьогодні набирає загрозливих епідеміологічних розмірів.

За останнє десятиліття спостерігається активний психологічний та соціально-педагогічний пошук і розробка окремих питань явища сімейного насилля. Над цією проблемою працюють такі вчені: О. Балакірева, Л. Завацька, О. Кальбус, Н. Лавриненко, М. Московська, Ю. Якубова. Наукові основи психолого-педагогічної діяльності щодо попередження та подолання причин та наслідків насильства й сім'ї висвітлено в працях таких вчених як О. Безпалько, В. Бондаровська, Т. Веретенко, Т. Говорун, О. Кікінежді, І. Трубавіна, І. Чеченок та інші.

У статті 3 Конституції України визначено, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Потреба захисту дитини від насильства обґрунтована в Законах України: «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р., зі змінами від 10.04.2008 р.; «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. зі змінами та доповненнями від 7.02.2007 р. та 25.09.2008 р. Насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права та свободи члена сім'ї як людини та громадянина й наносять йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю [2].

Особливо гострою є проблема насилля в родині стосовно дитини. Розрізняють чотири типи такого насилля: фізичне, сексуальне, психологічне, економічне. Т. Крилова виокремлює як один із видів насилля нехтування потребами дитини (моральна жорстокість) – відсутність з боку батьків або осіб, які їх замінюють, елементарної турботи про дитину, в результаті чого порушується емоційний стан і з'являється загроза її здоров'ю або розвитку. Ознаками такого виду насилля є: відсутність адекватного за віком і потребами дитини харчування, одягу, житла освіти; відсутність належної уваги й турботи [3, с. 26]. Домашнє насилля проявляється в різних формах: побиття, приниження, ізоляція від друзів та інших членів родини, погрози, висміювання, порівняння з іншими дітьми, покарання як засіб виховання. Усе це в подальшому призводить до виникнення явища соціальної дезадаптації та психологічної депривації дітей, завдають шкоди їхньому здоров'ю, а іноді – й життю.

Розрізняють наближені та віддалені в часі наслідки насильства щодо дітей. До наближених наслідків належать: фізичні травми (ушкодження, опіки й т.п.), гострі психічні порушення (страх, гнів, агресія, тривога, замкненість, відмежованість від оточення, депресія). Серед віддалених наслідків насильства щодо дітей виокремлюють: порушення фізичного і психічного розвитку дитини, соматичні захворювання, психічні розлади, особистісні та емоційні порушення, формування девіантної поведінки, труднощі у встановленні контактів, соціальна занедбаність, деформація загальнолюдських цінностей, алкоголізація та наркотизація. Ці наслідки насильства щодо дитини можуть стати ознаками (індикаторами), що допоможуть спеціалістам, виявити саме насильство, запобігти його розвитку та захистити постраждалого [4, с. 201].

Насильство завдає дитині тяжких травм, які мають згубні наслідки для її подальшого фізичного та психічного здоров'я. Для суспільства це небезпечно тим, що діти, які були жертвами або свідками насильства в сім'ї, переносять цей негативний досвід на власне життя. Така сім'я виховує для суспільства потенційного агресора чи жертву – людину, яка вважає за норму, що інших можна принижувати, а «за необхідності» й побити [1]. За низкою різних даних, жорстокість щодо дітей корелює з такими характеристиками батьків, як їх молодий вік, патологія особистості, психічний розлад, низький соціальний статус (прошарок, клас), соціальна ізоляція, дисгармонія в подружніх стосунках, розлучення, кримінальне минуле. У багатьох батьків в анамнезі є інформація, що вони самі в дитинстві зазнавали жорстокого поводження або депривації.

Діти найбільшою мірою ризикують стати об'єктами зловживань при наявності таких чинників: передчасне народження, рання сепарація (відділення) від матері, необхідність в особливому догляді під час неонатального періоду, вроджені вади розвитку, хронічне захворювання, складний характер. Діти, які постраждали від жорстокості та зневаги, мають низку специфічних психологічних рис, головною особливістю яких є амбівалентність (різнополосність) – як реакція на суперечливі вимоги батьків. Підлітки, які зазнали зловживань, поєднують у собі імпульсивність та терпеливість, підозрілість з ірраціональною вірою в можливість покращання внутрішньо сімейної ситуації. Вони відзначаються низькою самооцінкою, є емоційно залежними, відчувають самотність, ізолюваність, страх перед майбутнім, впевненість у відсутності перспектив, провини за інциденти насильства.

Діти, що живуть в умовах сімейного насильства, демонструють схильність до депресій, високий рівень ймовірності стресу, виразні істеричні та/або депресивні симптоми. Вони часто пропускають шкільні заняття (в тому числі через нездужання). Такі діти та підлітки відзначаються високим рівнем ризику алкоголізації та наркотизації, пределінквентною та делінквентною поведінкою, зухвалою сексуальною поведінкою, дромоманією (патологічною схильністю до мандрів, бродяжництва).

Найбільш типовими наслідками насильства в сім'ї стають такі поведінкові прояви у дітей: бійки, конфлікти з оточуючими, низька шкільна успішність, пропуски уроків без поважних причин, незвичайна замкненість. До емоційних проблем таких дітей можна віднести підвищену агресивність, переважно погіршений настрій, високу тривожність та наявність страхів, нестійкість почуттєвої сфери, легке коливання емоцій та їх надмірна сила, часто неадекватна ситуації (лють або істеричні ридання у відповідь на незначні зовнішні подразники) [1]. Ознаками скоєного над дитиною насильства та неналежного догляду можуть бути також: недостатня вага дитини, анемія, слабкий імунітет, тік, смоктання пальців, гризіння нігтів, розгойдування та нав'язливі рухи; одяг, що не відповідає погодним умовам та віку дитини; часті звертання до медичних закладів, зростаюча кількість ушкоджень; невідповідність отриманих ушкоджень поясненням, що їх дає дитина або батьки чи піклувальники. Також підозру щодо фізичного насильства повинні викликати типовість травм та наявність відомостей про подібні пошкодження в минулому, непереконливі пояснення щодо обставин, за яких було отримано травму, зволікання часу при звертанні по медичну допомогу та неспівпадаюча реакція батьків.

Для ефективного запобігання насильству в сім'ї щодо дитини важливо розуміти чинники виникнення цього явища, а саме:

- високий рівень терпимості до жорстокого поводження з дитиною в суспільстві та його розуміння як системи дисциплінарних заходів, спрямованих на виховання дитини;
- психічні особливості агресорів (невпевненість у собі та власних силах, дратівливість тощо);
- проблеми зі здоров'ям, культурними та іншими особливостями батьків чи осіб, що їх замінюють;
- психологічні особливості самих дітей (аномалії розвитку, розумова відсталість, гіперактивність).

Соціально-педагогічна та психологічна робота з профілактики насильства щодо дітей спрямована на попередження, усунення та подолання чинників ризику виникнення даного негативного явища, раннє його виявлення. Соціальний педагог і психолог організують систему заходів, головною метою яких є надання допомоги дитині, що постраждала від насильства, робота з агресорами з приводу мінімізації повторних випадків насильства. Головним завданням просвітницьких заходів є формування у батьків відповідального ставлення до виконання своїх обов'язків, підвищення педагогічної культури, неприйняття насильницької моделі виховання дітей.

З метою раннього виявлення жорстокого поводження з дитиною, фахівець має застосувати такі методи збору інформації: огляд дитини та безпосереднє спостереження за поведінкою дитини, членів родини (піклувальників, вихователів тощо), огляд житла або умов перебування дитини; бесіда з дитиною; опитування батьків, піклувальників, вихователів, родичів, сусідів; дослідження історії життя дитини, документації, інших джерел інформації.

Формами та засобами раннього втручання є:

- діагностика рівня розвитку дитини;
- вивчення соціально-виховуючого середовища в родині;
- виявлення та нейтралізація чинників, які сприяють скоєнню насильства щодо дитини;
- підтримка та соціально-психологічний супровід сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Після виявлення насильства в родині стосовно дитини необхідно використовувати засоби втручання, спрямовані на недопущення рецидиву, реабілітацію дитини, яка зазнала насильства, та роботу з батьками-агресорами. Основними завданнями цієї роботи є:

- кризове втручання та вилучення дитини із ситуації насильства;
- надання психологічної та соціально-педагогічної допомоги дитині, яка зазнала насильства, та її сім'ї;
- розроблення та забезпечення ефективного функціонування реабілітаційних програм для дітей, які зазнали насильства;
- розроблення програм та створення шкіл соціальної реабілітації для батьків, які вчиняють насильство.
- У роботі з батьками варто враховувати ситуації ризику, обумовлені соціально-педагогічними та соціально-психологічними факторами, зокрема:
 - низький рівень психолого-педагогічної культури батьків, їх соціальних навичок;
 - конфліктність у сімейних стосунках;;
 - проблеми в стосунках батьків та дітей;
 - негативне ставлення батьків до навколишніх і неадекватні соціальні очікування по відношенню до дитини;
 - емоційна й фізична ізоляція сім'ї.

Отже, будь-який вид насильства над дитиною в родині призводить до зниження рівня самооцінки та порушення прав дитини, до шкоди її здоров'ю та життю. Саме тому робота соціального педагога й психолога має бути комплексною і включати наступні напрямки: виявлення дітей, які зазнали насильства в сім'ї, просвітницьку діяльність з метою попередження насильства як негативного явища; корекційну роботу з дітьми-жертвами насильства; психолого-педагогічну допомогу батькам, спрямовану на ознайомлення з ефективними сучасними методами виховання та формування навичок конструктивної взаємодії з дітьми. Лише за умови комплексного підходу, що передбачає співпрацю та взаємодію психологів, соціальних педагогів та інших фахівців, можна попередити та подолати проблему насильства щодо дітей в родині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виявлення, попередження і розгляд випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми. Методичні матеріали для працівників освіти. [авт.- упор. : Буров С., Дубініна І., Онишко Ю., Смилова Л., Ясиновська М.]. – К. : Видавничий дім «КАЛИТА», 2007. – 36 с.
2. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
3. Крылова Т. Работа социального педагога с семьей группы риска. Проблема насилия над детьми в семье / Т. Крылова // Социальная педагогика. 2009. – № 4. – С. 23 – 29.
4. Соціальна педагогіка : [навч. посіб. / О. Безпалько, І. Зверсва, Т. Веретенко] ; за ред. О. Безпалько. – К. : Академвидав, 2013. – 313 с.

ФЕНОМЕН НАСИЛЛЯ У ПСИХОЛОГІЇ

У статті вивчено зміст та проаналізовано можливі наслідки психологічного насилля.

Halyna Didenko

THE PHENOMENON OF VIOLENCE IN PSYCHOLOGY

The article analyzes the contents and possible effects of psychological violence.

Насилля у родинному середовищі над дітьми є явищем, розповсюдженим серед усіх соціально-економічних класів нашого суспільства. І це не дивно, адже всі ми кожен день переживаємо стрес, з яким не всім під силу впоратися конструктивними методами. Прояви агресії по відношенню до дитини у формі фізичного та психологічного (емоційного) насилля є досить поширеним явищем, що актуалізує вивчення цієї проблеми. Це не єдиний механізм, що провокує прояви насилля в сім'ї, а лише один із можливих варіантів, тому доречність аналізу цього питання є безсумнівною.

Перш за все, звернемось до визначення терміну «насильство» у науковій літературі. У словнику С. Ожегова, насильство витлумачено як «примус, тиск, застосування фізичної сили; примусовий вплив на будь-кого; утиск, беззаконня». У нормативно-правових документах насильство розглядається як вплив однієї людини на іншу, що порушує гарантоване Конституцією право громадян на особисту недоторканність (у фізичному і духовному сенсі). Визначення «жорстоке поводження з дітьми» як конкретне юридичне поняття вперше з'явилося в Кодексі про шлюб та сім'ю [1].

Говорячи про насилля, слід охарактеризувати його види. Наприклад, Н. Синягіна обмежується трьома основними видами, виділяючи [3]:

1) Фізичне насильство – навмисне нанесення фізичних ушкоджень дитині батьками або особами, які їх замінюють, або відповідальними за виховання.

2) Сексуальне насильство або розбещення – усвідомлене або неусвідомлене залучення дитини за її згодою або без, у сексуальні відносини з дорослими, з метою отримання останніми вигоди, задоволення або для досягнення корисливих цілей.

3) Нехтування потребами дитини (моральна жорстокість) – відсутність з боку батьків, опікунів чи інших дорослих, відповідальних за виховання дитини елементарної турботи про неї, в результаті чого порушується її емоційний стан і з'являється загроза здоров'ю або розвитку.

4) Причиною незадоволення основних потреб дитини можуть служити:

– невідповідне потребам дитини харчування, одяг, житло, освіта, медична допомога, відмова від лікування;

– відсутність належної уваги і турботи, в результаті чого дитина може стати жертвою нещасного випадку;

– нанесення фізичних ушкоджень;

– залучення до вживання алкоголю, наркотиків, а також до вчинення злочину.

Далі вчена уточнює, що існує також і психічне (емоційне) насильство – періодичний, тривалий чи постійний психічний вплив батьків, опікунів чи інших дорослих, відповідальних за виховання дитини, що призводить до виникнення у неї патологічних рис характеру або ж гальмує розвиток особистості (постійна критика дитини, погрози на її адресу, високі вимоги, що не відповідають віку дитини та ін.).

До емоційного насильства Н. Синягіна відносить:

– відкрите неприйняття і постійна критика дитини, вербальні погрози на її адресу;

– образи і приниження гідності дитини;

– навмисну фізичну або соціальну ізоляцію дитини;

– пред'явлення до дитини вимог, що не відповідають її віку і можливостям;

– брехню та невиконання дорослими обіцянок;

– одноразовий або багаторазовий психічний вплив, що викликав у дитини психічну травму та ін.

Розглядаючи психологічне насилля, як форму насилля над дітьми, перш за все, слід зазначити, що вивчення даного питання, потребує глибокого теоретичного аналізу через відсутність єдиного загальноприйнятого підходу до його вивчення. Попри те, що даний вид насилля є, мабуть, найбільш розповсюдженим, йому не приділено достатньо уваги у наукових дослідженнях. Багато батьків не вважають, що постійний тиск на дитину, примушення підкорятись їхній волі, вплине на її розвиток, навпаки, – допоможе загартувати характер і виховати «справжню людину».

Звернемося до визначення поняття «насилля» через призму психологічної науки. Особливістю психологічного насильства, в порівнянні з іншими його видами, є його «побутовий», «домашній» характер; це насильство, яке здійснюється між знайомими чоловіками і жінками (подружжя чи партнери, що мають близькі відносини) [2].

Психологічне насилля – це вплив, спрямований на близьку людину з метою встановлення над нею своєї влади. Для цього систематично використовуються: докори і лайка; зневажливе ставлення; залякування; образи і висміювання; контроль над діяльністю, над розпорядком дня, над колом спілкування; примус до виконання дій, які принижують.

Психологічне насильство – це насильство, що полягає у впливі на психіку людини шляхом залякування, погроз, з тим, щоб зломити волю потерпілого до опору, до відстоювання своїх прав та інтересів [4, с. 258]. Крім терміну «психологічне насильство», у науковій літературі можна зустріти синонімічні поняття, як наприклад, «психологічна агресія» чи «емоційне насильство».

Говорячи про види психологічного насилля, слід зазначити, що Ю. Антонян виділяє дві групи психічного насильства. До першої він відносить погрози застосування насильства, заподіяння шкоди здоров'ю або життю, або неконкретизовані загрози, що передбачають аналогічний зміст. У другу він включає менш небезпечні загрози при шантажі і здирстві, тобто загрози, що не спрямовані проти життя і здоров'я людини [5].

Психічний примус складається з двох соціально-значущих форм:

- загрози застосування фізичного примусу, заподіяння шкоди здоров'ю або позбавлення волі;
- загрози заподіяння іншої шкоди, якими лякає потерпілого.

Говорячи про наслідки психологічного насилля, перш за все, слід зазначити, що вони носять психічний характер. Серед найбільш типових є страх по відношенню до особи, яка вчинила насильство, тривожність, почуття нікчемності і провини. Психологічне насильство може серйозно зачіпати почуття самоповаги і власної гідності, сприяти розвитку депресивних станів, призвести до появи ознак посттравматичного стресового розладу. Багато жертв психологічного насильства не сприймають вчинені щодо них зловживання.

Таким чином, психологічне насилля має руйнівну дію на становлення та розвиток особистості. Попри спроби суспільства протидіяти насиллю, проблема психічного насилля залишається мало вивченою, що зумовлює її подальше дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьева Е. Комплексная программа по профилактике социального сиротства, реабилитации и коррекции социальных сирот и детей, пострадавших от семейного насилия / Е. Ананьева, В. Борисов, Е. Кабакова. – СПб. : СПбГИПСР, 2009. – 408 с.
2. Клещина И. Психология гендерных отношений : теория и практика / И. Клещина. – СПб., Алетейя, 2004.
3. Сиягина Н. Острые проблемы воспитания : поиски решения / Н. Сиягина. – [2-е издание, доп. и испр.]. – М. : Арманов-центр, 2010. – 240 с.
4. Солодников В. Социология социально-дезадаптированной семьи / В. Солодников – СПб. : Директ, 2007. – 384 с.
5. Токарчук Р. Насилие как составообразующий признак хищений : вопросы уголовной ответственности / Р. Токарчук. – Омск, 2008.

Тетяна Дудко,
студентка,
Луцький національний
технічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ

У статті аналізується проблема домашнього насильства над дітьми, виявлені причини насильства в сім'ї, виокремлені основні форми жорстокого поводження з дітьми.

Tetiana Dudko

PARTICULARITIES OF DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN

The article analyzes the problem of domestic violence against children and the basic forms of cruel treatment of children and identifies the reasons of family violence.

Проблема насильства в родині є досить гострою для України, як і для багатьох інших країн світу, оскільки прояви насильства і жорстокості в сім'ї руйнують гармонію і злагоду в родині, страждання дітей, є однією із причин злочинності в суспільстві загалом.

Діти – це майбутні дорослі, які, потерпаючи від насильства, засвоюють патерні поведінки агресора або жертви. У дорослому віці їхня поведінка стане наслідком засвоєних навичок реагування на ситуацію, що з часом визначатиме рівень життя у суспільстві.

Сучасність демонструє жахливі приклади насильства: смерть дітей від голоду, загибель під час бомбардувань і обстрілу, міжнародних конфліктів, вбивство у таборах біженців чи на побутовому ґрунті. Серед форм насильства – торгівля дітьми, залучення неповнолітніх до жебрацтва, проституція, економічна експлуатація, позбавлення житла, коштів для існування, зневага їхніми потребами й інтересами. Діти є найбільш незахищеною та уразливою групою суспільства, повністю залежною від дорослих. Саме через це вони стають жертвами домашнього насильства, опиняються в зонах стихійних і природних катастроф, військових дій тощо [2].

Жорстоке ставлення до дітей – це результат дії багатьох чинників: психологічні особливості окремих індивідів, соціальні умови, які впливають на благополуччя сім'ї, діяльність соціальних інститутів, покликаних дбати про дітей, характер нашого суспільства в цілому.

Питанням щодо домашнього насильства над дитиною присвячені дослідження таких науковців і практиків, як Н. Абдель-Хаді, Л. Алексеева, К. Бабенко, А. Бондаровська, Я. Волавка, Н. Дмитренко, А. Коголовська, Н. Максимова, Р. Мансудов, М. Московка, Н. Щербак та ін.

Результати огляду наукових джерел дають можливість виокремити основні форми жорстокого поводження з дітьми, серед них:

1. Фізичне насильство – нанесення дитині батьками чи іншими особами фізичних травм, що завдають збитків здоров'ю дитини, порушують її розвиток чи позбавляють життя. Ці дії можуть проявлятися у формі побиття, катування, штовхань, у вигляді ударів, ляпасів, припікання гарячими предметами, рідинами, запаленими сигаретами, у вигляді укусів і з використанням усіляких предметів.

2. Сексуальне насильство – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру стосовно неповнолітнього члена родини.

3. Психічне (емоційне) насильство – постійна чи періодична словесна образа дитини, погрози з боку батьків, учителів, приниження її людського достоїнства, обвинувачення її в тому, у чому вона не винна, демонстрація нелюбові, ворожості до дитини.

4. Зневага інтересами і потребами дитини (економічне насильство) – відсутність належного забезпечення основних потреб дитини в їжі, одязі, житлі, вихованні, медичній допомозі з боку батьків чи осіб, що їх замінюють. Типовим прикладом зневажливого ставлення до дітей є залишення їх без догляду, що часто призводить до нещасних випадків, отруєнь та інших небезпечних для життя і здоров'я дитини наслідків [2].

З метою вивчення проблеми домашнього насильства, ми провели опитування серед студентів 1-го і 2-го курсів (40 студентів) Луцького національного технічного університету. На запитання «Чи зазнавали Ви насильства у своєму житті? Якщо так, то якого саме?» приблизно 46% респондентів відповіли, що зазнавали фізичного насильства, 23% – психологічного, 16% – сексуального. З'ясовано, що від батьків зазнали насильства 29% опитаних, 22% – від братів і сестер, 21% – від старших учнів у школі, 14% – в громадських місцях та в університеті від ровесників

Науковці дослідили, що практично у всіх дітей, які постраждали від жорстокого поводження і зневажливого ставлення, пережили психічну травму, розвиваються певні особистісні, емоційні і поведінкові особливості, що негативно впливає на їхнє майбутнє життя. Вони стають більш агресивними (особливо слабкі), що часто проявляється у грі, надмірно пасивні та не можуть себе захистити. В такому випадку порушується контакт, спілкування з однолітками. У занедбаних, емоційно депривованих дітей прагнення будь-яким шляхом привернути до себе увагу іноді проявляється у формі зухвалої, ексцентричної поведінки [4].

Діти, які пережили сексуальне насильство, здобувають невластиві їхньому віку знання про сексуальні стосунки, що проявляється в їхній поведінці, іграх з іншими дітьми чи з іграшками. Навіть маленькі діти, які постраждали від сексуального насильства, згодом самі можуть стати ініціаторами розпусних дій і втягнення в них інших учасників. Найбільш універсальною і важкою реакцією на будь-яке, а не тільки сексуальне насильство, є низька самооцінка, що сприяє збереженню і закріпленню психологічних порушень, пов'язаних з насильством. Особистість з низькою самооцінкою переживає почуття провини, сорому. Для неї характерна постійна переконаність у власній неповноцінності, у тому, що «ти гірший/а, ніж інші». Унаслідок цього дитині важко домогтися поваги оточуючих, її спілкування з однолітками ускладнене. Вони зазнають частих депресій, навіть у дорослому віці. Це виявляється в приступах занепокоєння, почутті самотності, порушеннях сну. У підлітковому віці можуть спостерігатися спроби покінчити життя самогубством.

Батьки є опорою та гарантом гармонійного особистісного розвитку дитини. Перед ними постають різні питання: «Як виховувати?», «Як привчити дитину до дисциплінованості?», «Чи треба карати за провини?». Іноді батьки забувають, або не усвідомлюють межі між дисципліною та домашнім насильством. Потрібно пам'ятати, що діти потребують допомоги в будь-якому випадку – на відміну від дорослих, які вміють самостійно знайти вихід із певної ситуації. Найкраще допомагає звернення до органів опіки і центрів підтримки жертв насильства чи до психолога [2].

Домашнє насильство є системою жорстокої і небезпечної поведінки, яка може включати акти залякування, ізоляцію та примуси, встановлення і зміцнення влади і контролю над дитиною – слабшою і залежною. Уряд відповідальний за прийняття заходів щодо ліквідації домашнього насильства та захисту законом дітей – жертв домашнього насильства.

Для батьків пропонується пам'ятка з позитивного спілкування з дітьми та їх захисту. Наведемо деякі з правил:

1. Подавайте дітям приклад доброї, позитивної поведінки: діти вчать, наслідуючи поведінку дорослих. Ваша поведінка повинна бути прикладом для наслідування.

2. Змінюйте оточення, а не дитину: краще тримати небезпечні предмети у недоступних для них місцях, аніж потім карати дітей за їхню природну цікавість.

3. Висловлюйте свої бажання позитивно: кажіть дітям, чого ви від них очікуєте, замість того, чого не бажаєте.

4. Висувайте реальні вимоги: запитуйте себе, чи відповідають Ваші вимоги віку дитини, ситуації, в якій вона опинилася. Потрібно бути більш терпимими до маленьких та хворих дітей.

5. Не надавайте великого значення заохоченням і покаранням: у міру дорослішання дитини, покарання і заохочення стають менш результативними. Поясніть причини, які впливають на Ваше рішення. Прагніть знайти компроміс у спілкуванні зі старшими дітьми, а з меншими – використовуйте тактику переключення уваги.

6. Обирайте виховання без покарання та крику. Крик або постійні докори є шкідливими та можуть призвести до тривалих проблем емоційного характеру. Покарання не сприяють формуванню у дитини навичок самоконтролю і поваги до інших. Пам'ятайте, коли дитина дістала ляпас, вона стає сердитою, знервованою та збудженою, тому що не може зрозуміти, за що і чому її покарано.

7. Допомагайте дітям вести себе краще, даючи їм вибір: не сперечайтесь з дітьми про маловажливі справи. Дозволяйте їм зробити вибір: нехай самі вирішать, що одягати чи що їсти.

8. Прислухайтесь до того, що говорить Ваша дитина: цікавтеся тим, що вона робить і відчуває.

Насильство в сім'ї пов'язане також з індивідуально-психологічними особливостями особи, котра чинить насильство: низьким рівнем особистісної культури; гіпертрофованим сприйняттям гендерних стереотипів; зловживанням алкоголем, наркотиками; психічною невірноваженістю особи.

Представники центрів соціальних служб для молоді виділяють низку причин насильства в сім'ї. Зокрема:

– психологічні: віктимна поведінка жертви та інші психологічні особливості характеру, почуття провини тощо;

– соціально-культурні: конфлікт поколінь, гендерні стереотипи, низький рівень освіченості, пияцтво;

– економічні: економічна залежність жертв насильства, безробіття й матеріальне неблагополуччя родини тощо [4, с. 25].

Почуваючи себе нещасливими, знедоленими, пристосовуючись до ненормальних умов існування, намагаючись знайти вихід з положення, що склалось, діти самі можуть стати шантажистами. Зокрема, це стосується сексуального насильства, коли в обмін на обіцянку зберігати таємницю і не ламати звичного сімейного життя, діти вимагають у дорослих гвалтівників гроші, солодощі, подарунки.

Насильство в сім'ї – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [3].

Вищесказане засвідчило актуальність пошуку шляхів попередження жорстокого поводження з дітьми та домашнього насилля. Усвідомлення важливості вирішення проблеми сімейного насилля над дітьми дорослими – батьками та вихователями, є одним із ефективних шляхів її вирішення на державному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бенуел С. Домашнє насильство в Україні : Наук. звіт. / С. Бенуел. – США, 2000. – 52 с.
2. Виявлення, попередження і розгляд випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : [методичні матеріали для працівників освіти / авт. – упор. : І. Дубиніна, Ю. Онишко, Л. Смилова]. – К. : Калита, 2007. – 25 с.
3. Бойко О. Насильство в сім'ї : соціологічний аналіз явища : дис. ... кандидата соціол. наук : 22.00.03 / О. Бойко. – Х., 2003. – 212 с.
4. Харламова І. Попередження домашнього насильства над дітьми / І. Харламова // Соціальний педагог. – 2010. – № 12 (48). – Видавець : ТОВ «Редакція газет з управління освітою». – С. 23 – 32.

Ріана Зіядінова,

магістрантка,

РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет»

НАСИЛИЕ НАД ДЕТЬМИ В СЕМЬЕ КАК СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

У статті розглядається проблема психологічного насильства над дітьми в сім'ї. Розкриваються поняття «насильство», «психологічне насильство», його форми та ознаки, а також наслідки насильства над дітьми в сім'ї. Описані шляхи запобігання психологічному насильству над дітьми в родині.

Riiana Züadinova

DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN AS A SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL PROBLEM

The article examines the problem of psychological abuse of children in the family. The concept of “abuse” and “psychological abuse” are outlined. Its forms, particularities and consequences are listed. Ways of prevention of psychological domestic violence against children are summarized.

Проблема насилия над детьми в семье является одной из серьезнейших проблем современного общества. Она актуальна для стран Запада и Востока. Более того, количество таких случаев в нашей стране с каждым годом неуклонно растет.

Проблема насилия над детьми существовала всегда, во всех обществах и культурах. Обсуждение проблем насилия над ребенком, до недавнего времени было своего рода табу, лишь теперь общество начинает осознавать катастрофические масштабы жестокого обращения. Принято считать, что самое безопасное место для ребенка – это его собственный дом, где он окружен родительской лаской, любовью, вниманием и заботой. Казалось бы, все верно: что может надежнее уберечь маленького человека от ужасов внешнего мира, чем стены родного дома и забота матери и отца? Именно поэтому нас всегда так удивляет статистика: более 50 тыс. детей ежегодно убегают из дома, спасаясь от жестокого обращения. И далеко не всегда это дети из неблагополучных семей, где кто-то из родителей страдает алкогольной или наркотической зависимостью либо имеет некие психические отклонения. В семьях, которые могут показаться, на первый взгляд, не только абсолютно нормальными, но и практически идеальными, в семьях, успешности и внешнему благополучию которых мы можем искренне завидовать, зачастую происходят по-настоящему страшные вещи. Поэтому проблема психологического насилия над детьми в семье является одной из серьезнейших проблем современного общества.

Как объект анализа, насилие над детьми получило достаточно глубокое обоснование в контексте изучения воспитательных проблем в XIX–XX вв. Ими занимались западные учёные (М. Монтессори, Ж.-Ж. Руссо), российские педагоги (А. М. Обухов, В. Рахманов, Л. Н. Толстой, К. Д. Ушинский), которые исследовали и обосновали свободное воспитание как теорию и эксперимент. Продолжали развивать педагогику ненасилия в своих трудах Ш. Я. Амонашвили, А. С. Макаренко, В. А. Сухомлинский и, наконец, представили её в современном виде, основываясь на идеях гуманизации (Е. Н. Шиянов, И. Б. Котова и др.), выделив основные положения личностно-ориентированной гуманистической педагогики.

Философско-социологические аспекты насилия в XIX–XX вв. поднимались в работах Х. Ортега-и-Гассет, В. Парето, Спинозы, К. Ясперса, Н. О. Лаосского и др. учених. Соединение культурологической и психологической линий исследования насилия находим в работах Э. Фромма, Д. Галтунга [8].

Цель статьи – рассмотреть насилие над детьми в семье в социально-психологическом аспекте.

Явление жестокого обращения людей друг с другом, насилие над детьми, в том числе домашнее, характерно для всех социально-экономических слоев, всех культур и всех стран современного мира. Особую озабоченность прогрессивной общественности оно стало вызывать, начиная с XIX века. Более углубленное изучение проблемы жестокого обращения с детьми, начавшееся в 70-е годы XX века, подтвердило его широкую распространенность.

Изучение любой проблемы, как правило, начинается с уточнения научного аппарата, поэтому необходимо дать определение понятия «насилие». В словаре С.И.Ожегова, насилие истолковано как «принуждение, давление, нажим, применение физической силы; принудительное воздействие на кого-либо; притеснение, беззаконие» [5, с. 356].

В нормативно-правовых документах насилием называется «воздействие одного человека на другого, нарушающее гарантированное Конституцией право граждан на личную неприкосновенность (в физическом и духовном смысле)» [2].

15 ноября 2001 года был принят Закон Украины «О предупреждении насилия в семье», согласно которому насилием в семье считаются любые преднамеренные действия физического, сексуального, психологического или экономического направления одного из членов семьи по отношению к ребенку, если

эти действия нарушают конституционные права и свободы ребенка как человека и гражданина и наносят ему моральный вред, вред его физическому или психическому здоровью [4]. Следовательно, насилие – это любой совершенный акт, который причиняет или может причинить вред физическому, половому или психическому здоровью, а также угроза совершения таких актов.

Под психологическим насилием понимается постоянное или периодическое словесное оскорбление ребенка, угрозы со стороны родителей, унижение его человеческого достоинства, обвинение его в том, в чем он не виноват, демонстрация нелюбви, неприязни к ребенку, постоянная ложь, в результате которой ребенок теряет доверие к взрослому, а также предъявляемые к ребенку требования, не соответствующие его возрастным возможностям. Этот вид насилия является, пожалуй, самым распространенным, и при этом он незаслуженно обделен вниманием общественности [6].

Чаще всего факты психологического насилия имеют место в тех семьях, где родители сами испытывают сильный стресс, с которым не в силах бороться. Это может быть не только зависимость от алкоголя или наркотиков, но и какая-нибудь серьезная болезнь самого ребенка или кого-либо из членов семьи, финансовые проблемы или социальная изоляция, когда семья лишена поддержки со стороны родных и друзей, или просто недостаток знаний о развитии и воспитании ребенка, по причине которого родители предъявляют к своему чаду слишком высокие требования. А некоторые взрослые просто считают, что запугивание и унижение наиболее оптимальны для сохранения контроля над ребенком и порядка в доме. И, конечно, есть взрослые, которые сами в детстве подвергались насилию в семье и привыкли к такому стереотипу общения, по-другому они просто не умеют.

Формы психологического (эмоционального) насилия:

- Отвержение. Означает отказ выполнять просьбы и удовлетворять потребности ребенка в форме, выражающей сильную неприязнь.

- Отказ в эмоциональном отклике. Представляет собой пассивную форму отказа ребенку в теплых чувствах и заключается в излишней холодности, нежелании или неспособности ответить на попытки общения, предпринимаемые ребенком.

- Отказ от детей бывает физическим и моральным (эмоциональным). Родители, физически отказывающиеся от своих детей, ненавидят и избивают своего ребенка, бросают его. Моральный отказ совершается, когда родители не дают детям той любви и заботы, которые необходимы им по мере роста, и проявляются в постоянном ворчании, ругани, необоснованных претензиях к детям, полной отстраненности, незаинтересованности их проблемами.

- Унижение. Означает прилюдное унижение, постоянное высмеивание ребенка, употребление по отношению к нему обидных прозвищ, оскорбительные замечания, частые нападки на его достоинство, знания или умственные способности.

- Угрозы в адрес ребенка в словесной форме, или запугивание. Включает принуждение ребенка быть свидетелем надругательства над любимым человеком или угроза применения насилия над самим ребенком (например, «Будешь плохо себя вести, голову оторву»).

- Преднамеренная физическая или социальная изоляция. Представляет собой запрещение ребенку играть с друзьями или принимать участие в семейных мероприятиях, запираение ребенка в кладовой, сарае или туалете.

- Эксплуатация. Это использование слабости либо невинности ребенка. Наиболее ярким примером эксплуатации является сексуальное насилие.

- Неприятие и постоянная критика ребенка. Бывает явное и неявное неприятие. Явное неприятие встречается, например, тогда, когда рождение ребенка было изначально нежелательным, либо если ребенок не соответствует начальным ожиданиям родителей, например, в случае, когда планировалась девочка, а родился мальчик, или наоборот. Неявное неприятие обнаружить гораздо сложнее. В таких семьях ребенок, на первый взгляд, желателен, к нему внимательно относятся, о нем заботятся, но нет душевного контакта. Например, для матери ребенок – препятствие для развития собственной карьеры, помеха, устранить которую она никогда не сможет, и вынуждена терпеть.

- Отсутствие у женщины любви к ребенку, когда он еще находится в материнской утробе. Эмоционально отвергнутые еще до рождения, такие дети рождаются раньше срока в два раза чаще, чем желанные дети, чаще имеют низкую массу тела, чаще болеют, хуже развиваются.

- Ложь и невыполнение взрослыми своих обещаний.

Признавая высокую распространенность психологического насилия, нельзя не согласиться с высказыванием, приводимым И. А. Алексеевой и И. Г. Новосельским, что «психологическое (эмоциональное) насилие настолько распространено, что можно с уверенностью утверждать: ни один человек не вырастает без того, чтобы ни испытать на себе – прямо или косвенно какое-либо из его проявлений» [1].

Признаки психологического насилия:

1. Особенности психического состояния и физического развития ребёнка: задержка физического и интеллектуального развития, нервные тики, сосание пальцев, энурез, печальный вид, соматические реакции (потеря массы тела, ожирение, язва желудка, кожные заболевания, аллергические патологии).

2. Особенности поведения ребёнка: беспокойство, тревожность, нарушение сна, склонность к уединению, подавленность, агрессивность, чрезмерная уступчивость и послушание, заискивающее, угодливое поведение, побеги из дома, угрозы и попытки суицида, проблемы в общении, плохая успеваемость, низкая самооценка [1, с. 96].

А. Синельников указывает на следующие последствия насилия над детьми в семье:

1) снижается способность усваивать новые знания в школе, ухудшается успеваемость;

2) такие дети не умеют контролировать свои эмоции, в результате у них появляются проблемы в общении со сверстниками;

3) благодаря жизни в семье формируется опыт, что личные отношения – это прежде всего отношения власти и контроля [7, с. 94].

Законом Украины «О предупреждении насилия в семье» (2001 г.) предусмотрены такие специальные меры предупреждения насилия, как официальное предупреждение о недопустимости совершения насилия, направление правонарушителя в кризисный центр для прохождения коррекционной программы, защитное предписание [4]. Так, если человек совершил насилие над ребенком, ему выносятся официальное предупреждение о недопустимости таких действий. В случае повторной попытки насилия, нарушителя могут направить в кризисный центр. Прохождение коррекционной программы для такого лица является обязательным. В случае совершения лицом насилия в семье, после получения официального предупреждения о недопустимости совершения насилия, уполномоченными органами может быть вынесено защитное предписание, которым запрещается делать определенное действие (действия) по отношению к жертве насилия в семье, к примеру, получать информацию о месте пребывания жертвы насилия в семье, разыскивать жертву насилия и т.д.

Однако, как свидетельствует практика, на сегодняшний день механизм реализации противодействия насилию над детьми не является действенным. Законодательство Украины содержит определенные коллизии, значительные пробелы, что, в свою очередь, приводит к неэффективному его применению. В частности, административная ответственность за насилие над ребенком в виде штрафа, сумма которого составляет от 51 до 85 гривен, вряд ли остановит правонарушителя от повторных случаев насилия над ребенком. Такой вид ответственности как штраф следует заменить общественными работами. Также необходимо предусмотреть механизм реализации коррекционных программ, которые на сегодняшний день фактически не действуют. При этом важно предусмотреть ответственность за невыполнение таких программ. Неэффективным является на практике и применение официального предупреждения о недопустимости совершения насилия, поскольку влечет за собой обратный эффект: такая мера способствует повторению правонарушителем насилия, а также замалчиванию детьми повторных случаев насилия.

Исходя из вышесказанного, можно сделать вывод, что данная проблема имеет социально-психологическую основу, так как, подвергаясь психологическому насилию в семье, ребенок имеет ряд проблем: депрессию, нарушение сна и аппетита, немотивированные страхи и фобии, развитие соматических заболеваний, проявление асоциального, деструктивного поведения, повышенную тревожность, немотивированную агрессию, полное отсутствие доверия к людям, низкую самооценку, эмоциональную нестабильность, чрезмерную стеснительность.

Подводя итог, следует отметить, что с целью улучшения механизма противодействия насилию в семье, существует необходимость в усовершенствовании как нормативного регулирования противодействия насилию над детьми, так и механизмов реализации этих положений на практике.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеева И. Жестокое обращение с ребенком. Причины. Последствия. Помощь / И. Алексеева, И. Новосельский. – М., Генезис, 2005. – С. 96.
2. Большой юридический словарь / [под ред. А. Сухарева, В. Крутских]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 567 с.
3. Жестокое обращение с детьми. Помощь детям, пострадавшим от жестокого обращения и их родителям // [под редакцией Т. Сафоновой, Е. Цымбал]. – М., 2001. – 207 с.
4. Закон Украины «О предупреждении насилия в семье» [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://uazakon.ru/zakon/zakon-o-preduprezhdenii-nasiliya-v-seme.html> – 22.03.2014.
5. Ожегов С. Словарь русского языка. Около 57 000 слов. / [под ред. д-ра филолог. наук, проф. Н. Ю. Шведовой]. – 12-е изд., стереотип. – М. : «Русский язык», 1978. – 846 с.

6. Психологическое насилие над детьми в семье [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.poiskdetei.info/861-psihologicheskoe-nasilie-nad-detmi-v-seme.html>.
7. Синельников А. Выученные уроки : подростки и проблема насилия в семье // Обыкновенное зло : исследования насилия в семье / под ред. О. Здравомысловой. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – С. 92 – 122.
8. Смагина М. Насилие над детьми в семье как социокультурное явление современной России [Электронный ресурс] / М. Смагина. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/nasilie-nad-detmi-v-seme-kak-sotsiokulturnoe-yavlenie-sovremennoi-rossii> – 22.03.2014.

Світлана Калаур,
канд. пед. н., доцент,
Наталія Олексюк,
д. пед. н., доцент,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

НАСИЛЬСТВО НАД ДИТИНОЮ В СІМ'І ЯК АКТУАЛЬНА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті теоретично обґрунтовано проблему насильства над дитиною в сім'ї та доведено її актуальність. Виділено типи і види насильства, зазначено його причини, наближені та віддалені наслідки. Висвітлено зміст соціально-педагогічної роботи з попередження та подолання домашнього насильства над дитиною. Розроблено методичні рекомендації соціальному педагогу щодо профілактики та подолання насильства над дитиною. Зазначено пропозиції щодо оптимізації захисту дитини від сімейного насильства. Окреслено перспективи наукових досліджень в означеній сфері.

Svitlana Kalaur,
Nataliia Oleksiuk

DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN AS A VITAL SOCIAL AND PEDAGOGICAL PROBLEMS

The article features the problem of child abuse in the family. The types and kinds of violence, certain reasons, short and long-term consequences are outlined. The article highlights the contents of social and pedagogic work for the prevention of child abuse in the family. The recommendations on protection of children from violence, prevention and combating violence are provided. Prospects for further research in this area are determined.

Сучасна українська сім'я переживає складні перетворення. Рівень життя більшості сімей став нижчим за мінімальні соціальні стандарти, внаслідок чого посилилась їх економічна, психологічна та моральна нестійкість. Серед такого широкого спектру сімейних негараздів не останнє місце займає домашнє насильство над дітьми.

Світовою громадськістю сімейне насильство визнано одним із ключових факторів, які ставлять людину в залежне становище, наносять величезну моральну шкоду суспільству і є перепорою на шляху подолання нерівності та дотримання людських прав. Небезпека насильства в сім'ї полягає в тому, що його прояви не лише руйнують гармонію і злагоду в родині, а й виступають однією з передумов злочинності в соціумі [7, с. 123]. Моделі насильницької поведінки дедалі більше поширюються через засоби масової інформації, телебачення, а тому стають більш звичними у побуті.

Особливо вразливими до жорстокого поводження є діти, оскільки вони найбільш незахищені та повністю залежні від дорослих. Саме тому проблема насильства над дітьми винесена з розряду приватної на державний рівень. На національному рівні в Україні прийнято ряд законодавчих та нормативно-правових актів, які захищають дитину від насильства в сім'ї, а також регламентують діяльність правоохоронних органів щодо попередження та припинення насильства щодо неї. В усіх регіонах нашої країни функціонують спеціалізовані установи для жертв насильства, зокрема: кризові центри; центри соціально-психологічної допомоги, спрямовані на надання комплексної психологічної, юридичної, інформаційно-консультативної, соціально-медичної та іншої допомоги; тимчасові притулки тощо [5, с. 4 – 6].

У контексті викладеної проблеми надзвичайно актуальною є соціально-педагогічна робота щодо попередження та подолання жорстокого поводження з дітьми в сім'ї. Особливості функціонування сім'ї, де вчиняється насильство, описані в дослідженнях зарубіжних і вітчизняних науковців Л. Алексєєвої, К. Бабенко, А. Бондаровської, Н. Дмитренко, А. Когазовської, Н. Максимової, М. Московки, Н. Щербак та ін. Різноманітні аспекти попередження та подолання насильства в сім'ї розглянуті в працях А. Бессєдіна, О. Кочеміривської, М. Мацковського, Г. Паттерсона, В. Тулякова, А. Харчева, Т. Шипунової та інших учених.

Зміст та особливості соціально-педагогічної роботи з сім'єю, в якій відбувається насильство, частково розглянуті в роботах З. Зайцевої, І. Зверевої, А. Капської, Н. Сейко. Загальні аспекти проблеми насильства над дітьми вивчали А. Антонов, О. Безпалько, Н. Максимова, К. Мілютіна, Т. Сафонова, Е. Цимбал. Правові аспекти проблеми жорстокого поводження з дітьми висвітлені в роботах Н. Агарова, Н. Асанової, Н. Гайдаренко, В. Квашиш, К. Левченко, І. Лисенко, Г. Лактіонової, І. Трубавіної.

Мета статті – теоретично обґрунтувати проблему насильства над дитиною в сім'ї та виявити перспективи соціально-педагогічної роботи у попередженні та подоланні означеного явища.

На основі аналізу наукової літератури і чинного законодавства з'ясовано, що насильство над дитиною – це умисна фізична, сексуальна, психологічна чи економічна дія чи її загроза, примус щодо дитини з метою її контролю, залякування, навіювання їй почуття страху [1; 4; 6]. Виявлено, що більшість вітчизняних і зарубіжних науковців розглядають сімейне насильство над дитиною у правовій, моральній, суспільно-політичній та психологічній площинах. У правовій площині більшість випадків насильства карається законом. Але проблема полягає в тому, що жертви насильства не завжди звертаються за допомогою до правоохоронних органів [4].

Виділено такі типи та види насильства над дитиною в сім'ї, як: фізичне (жорстокі фізичні покарання, фізичні знущання, побиття); сексуальне (сексуальне насильство, інцест); психологічне (дитина є свідком знущань над іншими членами сім'ї, залякування, погрози, ізоляція, емоційне насильство); економічне (використання привілеїв дорослих) та насильство комплексного характеру. Насильство над дитиною класифіковано також за наступними ознаками: за стратегією поведінки кривдника (явне та приховане (непряме)), за часом (те, що відбувається зараз, і те, що трапилося в минулому), за тривалістю (одноразове або багаторазове, що триває роками), за місцем та оточенням (вдома, з боку інших родичів тощо) [5, с. 71 – 73].

Встановлено, що в основі жорстокого поводження з дитиною лежить нерозуміння її цінності, відсутність системи демократичних переконань, які визначають модель сімейного життя і родинного виховання в конкретній сім'ї. Головними причинами виникнення жорстокого ставлення до дитини є: алкоголізм одного чи обох батьків, їх незрілість, егоїзм, прагнення до розваг, відсутність прив'язаності до дитини, небажаність дитини, наявність фізичних чи психічних розладів у здоров'ї дитини тощо. Виявлено наближені наслідки насильства над дітьми (фізичні травми; ушкодження; блювота; головний біль; втрата свідомості; крововиливи в очні яблука; гострі психічні порушення; важка депресія з відчуттям власної збитковості, неповноцінності) та віддалені наслідки (порушення фізичного і психічного розвитку дитини; соматичні захворювання; особистісні та емоційні порушення; соціальні наслідки) [3].

Доведено необхідність здійснення соціально-педагогічної профілактики жорстокого поводження з дитиною та реабілітації дитини-жертви сімейного насильства. З'ясовано, що методологією соціально-педагогічної роботи з протидії насильства над дітьми є концепція «допомоги для самопомоги», яка змінює свідомість і поведінку дорослих та дітей. Особливістю цієї концепції є стимулювання людини до навчання самостійному розв'язанню проблем через навчання: правам людини; життєвим умінням і навичкам, які реалізують ці права в реальному житті, дозволяють запобігти їх порушенню, толерантності, зміні ставлення до жорстокого поводження з дітьми на неприйняття та відмову від такого поводження [1].

З'ясовано, що соціально-педагогічна профілактика насильства над дитиною – це робота, спрямована на попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки членів сім'ї щодо дитини та запобігання такому впливу. Ця робота передбачає виконання наступних завдань: інформування про сутність і наслідки жорстокого поводження з дітьми, відповідальність за них; демонстрація моделі сімейного та суспільного виховання, людських стосунків, які засновані на гуманних і демократичних засадах; роз'яснення прав членів сім'ї, їх реалізація та захист, побудова власної моделі сімейного життя і сімейного виховання; зміна ставлення суспільства до жорстокого поводження з дітьми, активізація громадської позиції людей; самореалізація дітей та дорослих [6, с. 152 – 154].

На основі аналізу науково-методичної літератури та практичного досвіду встановлено, що соціально-профілактична робота щодо жорстокого поводження з дітьми здійснюється на трьох рівнях: первинна профілактика (як загальна просвіта населення з приводу цього явища), вторинна (цілеспрямована робота з окремими групами дорослих і дітей з метою зміни ставлення до поводження з дітьми, формування життєвих умінь та навичок у дорослих та дітей) і третинна (реабілітація постраждалих від жорстокого поводження та корекція тих, хто чинить насильство). При проведенні профілактики жорстокого поводження з дітьми в сім'ї слід враховувати травматичний досвід батьків у дитинстві, відсутність чітких цілей як у вихованні дітей, так і стосовно власного майбутнього, перевага деструктивного спілкування в сім'ї, відсутність навичок конструктивної взаємодії, внутрішньо-особистісні порушення дитини [2, с. 38 – 41].

Доведено, що оптимальними технологіями роботи соціального педагога в означеному напрямі є: особистісно-орієнтована технологія, технологія «Рівний-рівному», рекламно-інформаційні технології. Основними методами соціальної роботи з дітьми-жертвами насильства вважаємо: соціально-психологічні, спрямовані на внутрішній світ дитини, які передбачають певну корекцію його системи цінностей і орієнтацій;

соціально-педагогічні, які дають можливість підвищити освітній та інтелектуальний рівень дитини, сформувати адекватну оточуючим його умовам систему ціннісних орієнтацій і уявлень; соціально-медичні, які призначені для надання дитині своєчасної та необхідної медичної допомоги; соціально-правові, що включають в себе певні процедури та операції, які дозволяють привести процес життєдіяльності дитини відповідно до існуючих норм закону; соціально-економічні, спрямовані на вирішення проблем матеріального благополуччя дитини; соціально-групові, що дозволяють соціальному педагогу та іншим фахівцям вести роботу з соціальним оточенням дитини. Задля підвищення результативності означеної діяльності використовуються різноманітні засоби та інструменти [7, с. 135].

Сформульовано методичні рекомендації соціальному педагогу щодо профілактики та подолання насильства над дитиною, а саме: соціальний педагог повинен сприяти поширенню знань та інформації про соціальні та сімейні стосунки, ранньому виявленню потенційно конфліктних ситуацій та вирішенню міжособистісних та внутрішньосімейних конфліктів, виявляти факт жорстокого поводження з дитиною в сім'ї; фахівець має допомагати, піклуватись та надавати поради різним сторонам, причетним до випадків насильства в сім'ї, проводити для цього соціальні розслідування; спеціаліст соціально-педагогічної роботи зобов'язаний вивчати особистість та її референтну групу, у відповідності до цього має знати засади психолого-педагогічної діагностики і вміти розробляти корекційну програму роботи як з дитиною, так і з її оточенням; соціальний педагог зобов'язаний повідомляти про вчинене над дитиною насильство, якщо така інформація стала йому відома, відповідні органи; фахівець повинен здійснювати заходи щодо попередження випадків жорстокого поводження з дітьми. Ефективність означених рекомендацій зумовлюється рівнем володіння фахівцем певною системою професійних знань, умінь і навичок [7, с. 137].

Проведене дослідження дало змогу окреслити деякі пропозиції щодо оптимізації захисту дитини від сімейного насильства, а саме: удосконалення чинного законодавства та посилення його дієвості щодо соціальної підтримки та захисту сім'ї; налагодження співробітництва та взаємодії державних структур та недержавних організацій щодо надання допомоги дітям, які зазнали насильства в сім'ї; вдосконалення змісту роботи фахівців різних галузей та сфер діяльності щодо попередження та подолання дитячого насильства в сім'ї; підготовка кваліфікованих кадрів для роботи з сім'ями, де мають місце прояви насильства над дітьми; організація подальших наукових розробок щодо вирішення проблеми попередження та подолання насильства над дітьми в сім'ї.

Досліджувана проблема багатоаспектна і не може бути вичерпана даною статтею. Подальшого вивчення та вирішення потребують, зокрема, особливості незаконного використання дитячої праці та купівлі-продажу дитини. Невідкладною вважаємо проблему удосконалення технологій реабілітації означеної категорії дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асанова Н. Жестокое обращение с детьми : основные методологические вопросы, практические и правовые аспекты / Н. Асанова // Руководство по предупреждению насилия над детьми / [под ред. Н. Асановой]. – М. : ВЛАДОС, 2007. – 126 с.
2. Запобігання і протидія насильству в сім'ї : Методичні рекомендації для соціальних працівників. – К. : ДЦССМ, 2004. – 192 с.
3. Мельник Ю. Надання допомоги дітям – жертвам насильства / Ю. Мельник, С. Шаргородський // Психологічна газета. – 2007. – № 8. – С. 9 – 20.
4. Права дитини : сучасний досвід та інновації / [заг. редакція Г. Лактіонової]. – К. : Либідь, 2005. – 86 с.
5. Система захисту дітей від жорстокого поводження : [навчально-методичний посібник / за ред. К. Левченко, І. Трубавіної]. – К. : Держсоцслужба, 2005. – 396 с.
6. Соціальна педагогіка : підручник ; 5-те видання виправлене та доповнене / [за редакцією проф. А. Капської]. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 488 с.
7. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : [посібник] / [А. Капська, Н. Олексюк, С. Калаур, З. Фалинська]. – Тернопіль : Астон, 2010. – 304 с.

Олексій Ключко,
викладач,
Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

ВИЯВИ НАСИЛЛЯ В СІМ'ЯХ, ДЕ БАТЬКИ СХИЛЬНІ ДО АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті проаналізовано основні вияви насилля в сім'ях, де батьки схильні до адиктивної поведінки. Показані прояви фізичного, економічного та психологічного насилля над дітьми батьками з адиктивною поведінкою.

Oleksii Klochko

MANIFESTATIONS OF VIOLENCE IN FAMILIES WHERE PARENTS ARE PRONE TO ADDICTIVE BEHAVIOUR

The article outlines the main manifestations of violence in the families with addicted parents. The ways of physical, economic and psychological abuse by addicted parents are determined.

Одним із основних факторів насилля батьків щодо своїх дітей є адиктивні прояви у їх поведінці. Адиктивна поведінка в сім'ї спричиняє появу інших соціально небезпечних проблем, що потребують негайного вирішення. До числа цих проблем у першу чергу відносимо насилля батьків над дітьми в усіх його проявах, велика небезпека залучення самих дітей до адиктивних проявів у поведінці й девіантної поведінки, поширення важковиховуваності, соціального сирітства тощо.

Насилля в сім'ї визначається як будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї стосовно іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини і громадянина і завдають йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю [1, с. 282]. Адиктивна поведінка як особлива форма девіантної поведінки людини характеризується прагненням відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану внаслідок вживання різних хімічних речовин чи постійної фіксації уваги, думок, дій на певних видах діяльності з метою розвитку й підтримки інтенсивних емоцій [3, с. 181].

Відповідно до вищезазначеного, актуальним видається аналіз виявів насилля батьків із адиктивною поведінкою стосовно своїх дітей, до яких належить фізичне, емоційне та економічне насилля.

Фізичне насилля в сім'ї – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності [1, с. 282]. Відповідно до цього, батьками чи особами, що їх замінюють, у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, відбувається нанесення дітям фізичних травм, різних тілесних ушкоджень, що заподіюють шкоду їхньому здоров'ю, порушують їх розвиток і позбавляють життя. Ці дії здійснюються у формі штовхань, побоїв, катування, струсу, ударів, ляпасів, припікання гарячими предметами, рідинами, запаленими цигарками, у вигляді укусів і з використанням усіляких предметів як знарядь катування, погроз зброєю, погроз заподіяти шкоду родичам або друзям. До фізичного насилля включасмо також примушування дітей до ситуативного чи постійного вживання наркотиків, алкоголю, надання їм отруйних речовин чи медичних препаратів, що викликають галюцинації. У цьому випадку ми наголошуємо на тому, що фізичне насилля батьків провокує поглиблення проблем дитячого п'янства, алкоголізму, наркоманії і токсикоманії.

Психологічне (емоційне) насилля в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю [1, с. 282].

Емоційне насильство зі сторони батьків у стані алкогольної чи наркотичної залежності, як правило, проявляється у приниженні честі і гідності дитини у формі постійних чи періодичних словесних образ дітей, погроз з боку батьків, обвинуваченні дітей в тому, у чому вони не винні, демонстрація нелюбові, ворожості до дітей тощо. До цього виду насильства відносять також постійну неправду, обман дітей (у результаті чого вони втрачають довіру до дорослих), а також висування до дітей вимог і доручень, що не відповідають їх віковим можливостям (придбати сигарети, алкоголь, медичні препарати тощо). У сім'ях, де батьки страждають на вияви алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, діти, як правило, позбавлені батьківської турботи, тепла, любові, не відчувають психологічного комфорту і наявний постійний емоційний стрес.

Економічне насилля в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я [1, с. 282].

До проявів економічного насилля батьками адиктивної поведінки по відношенню до дітей вчені відносять:

- надмірну експлуатацію дитячої праці по господарству, а також незаконне використання дитячої праці на виробництві;
- значні витрати сімейного бюджету на задоволення потреб адиктивності (тютюн, спиртні напої, медичні та наркотичні препарати тощо);
- недостатнє задоволення або незадоволення майнових потреб дітей (потреби в харчуванні, одязі, взутті, іграшках, навчальному обладнанні тощо);
- незабезпеченість мінімальних норм умов проживання дітей вдома.

Описані прояви домашнього насилля батьків над дітьми відповідають наслідкам поширення хімічних форм адиктивної поведінки. При комп'ютерній залежності, як правило Internet-залежності батьків, діти страждають від недостатньої уваги батька чи матері. Такі батьки залишають без догляду і виховання своїх дітей. Працеголізм, що проявляється у прагненні до постійної фіксації усіх можливостей особистості на роботі, професійній кар'єрі, на прагненні досягнути успіху в професії, зводить до мінімуму емоційні контакти батьків зі своїми дітьми, унеможлиблює повноцінні взаємини в родині тощо. Оніоманія як форма адиктивної поведінки особистості, для якої характерним є непереборне і неконтрольоване бажання до витрати грошей, придбання різних продуктів та послуг, позбавляє фінансових можливостей і свобод, а також майнових потреб інших членів сім'ї, у тому числі, дітей.

Зазначимо, що батьки, у яких спостерігаються ознаки «стану перманентної війни» як форми нехімічних адикцій, інколи втрачають зв'язки із реальним життям, створюють для себе та інших членів сім'ї небезпечні ситуації, ситуації невиправданого ризику з метою повернення минулих відчуттів. Ці ситуації можуть стати прямою загрозою фізичному і психічному здоров'ю, а також життю дітей таких батьків. Люди, які мають ознаки синдрому Тоада, можуть наражати на небезпеку своїх рідних у результаті небезпечного, екстремального, «веселого» керування транспортними засобами [2].

Таким чином, було з'ясовано, що адиктивна поведінка є одним із основних факторів насилля батьків стосовно своїх дітей: адиктивні форми у поведінці батьків можуть провокувати різні прояви домашнього насилля щодо дітей, зокрема фізичне, емоційне, економічне насилля.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / [за заг. ред. проф. І. Звереві; 2-ге вид.]. – К., Сімферополь : Універсам, 2013. – 536 с.
2. Клочко О. Профілактика адиктивної поведінки дітей та молоді у контексті підготовки майбутніх соціальних педагогів : [монографія] / О. Клочко. – Суми : ФОП А. С. Наталуха, 2013. – 172 с.
3. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / [за заг. ред. І. Звереві]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.

Нелі Коваленко,

студентка,

Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля

ВПЛИВ НАСИЛЬСТВА У СІМ'І ЯК ФАКТОР ВИНИКНЕННЯ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті висвітлюється феномен насильства у сім'ї як чинник формування делінквентної поведінки дітей. Розглядаються форми жорстокого поводження з дітьми у сім'ї та їх вплив на поведінку підлітків. Визначено основні напрями дії програм щодо поліпшення функціонування сім'ї з метою профілактики делінквентної поведінки неповнолітніх.

Neli Kovalenko

IMPACT OF DOMESTIC VIOLENCE AS A FACTOR OF DELINQUENT BEHAVIOUR EMERGENCE

The article outlines the phenomenon of domestic violence as a factor of development of delinquent behaviour among teenagers. The forms of child abuse in the family and its impact on children's behaviour are determined. The main directions of prevention of delinquent behaviour in the family are identified.

Делінквентна поведінка характеризується асоціальною, протиправною спрямованістю, що проявляється в діях або в бездіяльності і незмінно завдає шкоди окремим людям і суспільству. До основних форм прояву делінквентної поведінки підлітків відносять такі вади, як злочинність, алкоголізм, жебрацтво та ін. Ці різні форми делінквентної поведінки, як правило, взаємопов'язані. Пияцтво, вживання наркотиків,

агресивність і протиправна поведінка утворюють єдиний блок, тому залучення підлітка в один з цих видів делінквентної поведінки підвищує вірогідність його залучення в інший.

Важливим осередком, що впливає на формування поведінки особистості є сім'я. Вона може впливати як позитивно, так і негативно на виховання дитини. Багато проблем людини, її комплекси і фобії часто пов'язані саме з сімейними подіями негативного характеру. За результатами багатьох опитувань, діти, які зазнали фізичного та сексуального насильства, частіше йдуть з дому, починають вживати алкогольні та наркотичні речовини.

Насильство над дітьми в сім'ї – це дії, загрози, бездіяльність одного або кількох членів сім'ї по відношенню до дитини, в результаті яких порушується її фізичне та / або психічне здоров'я, або створюються умови, що заважають її повноцінному особистостісному розвитку.

Згідно даних звіту ЮНІСЕФ «Становище дітей в світі 2013», у нашій країні 70% дітей віком до 14 років стають жертвами фізичного чи психологічного покарання [3].

Проблему сімейного насильства слід розглядати в соціальному контексті, що включає культурні, економічні та психологічні фактори. Серед форм жорстокого поводження з дітьми розрізняють:

- 1) фізичне насильство – будь-яке невикладкове нанесення ушкодження дитині віком до 18 років;
- 2) сексуальне насильство – використання дитини чи підлітка іншою особою для отримання сексуального задоволення;
- 3) нехтування основними потребами дитини;
- 4) психологічне (емоційне) насильство – хронічні патерни поведінки, такі як приниження, образа, знущання і висміювання дитини [4, с. 123].

Все це суттєво впливає на майбутню делінквентну та асоціальну поведінку дитини. Неблагополучна сім'я надає дітям моделі та можливості для розвитку проблемної поведінки. Наприклад, вживання наркотиків батьками спонукає також і дітей до їх вживання. Діти, що живуть в будинках, де подружні стосунки були порушені в результаті розлучення, найімовірніше будуть мати проблеми в майбутній сім'ї. Нездатність батьків встановити чіткі правила дитячої поведінки, поганий контроль і нагляд, а також жорсткі і непослідовні дисциплінарні заходи є чинниками подальшої делінквентності.

Особливість насильства в сімейному контексті – і для насильника, і для жертви – полягає в необхідності продовжувати спілкування, яке стає вкрай болючим, зберігати і підтримувати систему міжособистісних взаємовідносин. Для дитини, яка є об'єктом насильства, може бути характерна різна ступінь залученості в ситуацію насильства: безпосередня залученість в якості об'єкта агресивних впливів з боку інших осіб; безпосередня залученість в якості об'єкта маніпуляцій (для встановлення контролю над дорослою жертвою, як правило, матір'ю дитини); опосередкована залученість в якості свідка насильства над іншим членом сім'ї.

Зазвичай, дитина-жертва страждає одночасно від декількох форм насильства. Зокрема, жертви звалтування часто переживають і фізичне насильство (побиття), і емоційне (загрози вбити або покалічити). Наслідками цих ситуацій є втрата довіри до себе і світу, неспокій, тривожність, порушення сну й апетиту, депресії, агресивність, низька самооцінка. Зростає схильність до усамітнення, формуються суїцидальні нахили і може виникнути особистісна психопатологія різної етіології (наркотичні залежності, булімія, анорексія, соматичні та психосоматичні захворювання).

Не менш страшною за своїми наслідками є ситуація з дітьми – свідками сімейного насильства. Реакції дітей на насильство розрізняються залежно від віку, статі та соціальної підтримки, яка їм надається. Але практично всі вони мають схильність до агресивної поведінки. Ці діти відчувають серйозні поведінкові проблеми у взаєминах як із дорослими, так і з однолітками. Як наслідок, саме підлітки – жертви і свідки домашнього насильства в першу чергу поповнюють лави неповнолітніх злочинців.

Особливо вираженим негативним впливом на дитину є агресія батька щодо матері (фізичне насильство або явне моральне приниження). Встановлено, що діти та підлітки, які стали свідками домашнього насильства, переймають гендерну модель поведінки і відтворюють її в наступному поколінні. Спостерігається також високий ризик кримінальної поведінки серед підлітків (80% схильні до злочинів, з них 40% – до жорстоких). Діти, які перебувають у силовому полі домашнього насильства, активно беруть участь у цьому дійстві, незалежно від їх формального статусу жертви або свідка. У будь-якому випадку, вони залучені до насильницьких відносин і є її прямими учасниками, створюючи свої власні стратегії опору та адаптації, які складають основу їх практики виживання.

Таким чином, досвід сім'ї, пов'язаний із застосуванням насильства чи бажанням застосовувати насильство, впливає на розвиток делінквентної поведінки підлітків. Прямий або непрямий досвід насильства, активного приниження чи пасивної відмови є початком для розвитку делінквенції. При цьому найчастіше це відбувається з неповнолітніми із неблагополучних сімей, які потрапляють до групи «ризик», оскільки у цих родинах немає дбайливого догляду, відбуваються постійні конфлікти в сім'ї, сімейна ізоляція та авторитарна соціалізація [5, с. 51].

Найбільш значущою детермінантою делінквентності виступають несприятливі умови життя дитини, насамперед у сфері сімейних відносин. Тому поліпшення функціонування сім'ї має зменшити проблеми поведінки. Для профілактики делінквентної поведінки потрібно зміцнювати зв'язок «батьки – дитина», шляхом зменшення факторів ризику і підвищення захисних факторів делінквентної поведінки через навчання батьків і програм зміцнення родини, які повинні бути спрямовані на розвиток важливих сімейних захисних чинників, таких як батьківський контроль, прихильність до батьків, і послідовність дисциплінарних заходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горьковая И. Влияние семьи на формирование делинквентности у подростков / И. Горьковая // Психологический журнал. – 1994. – Т. 15. – № 2. – С. 57 – 65.
2. Елизаров А. Социально-психологическая помощь семье, страдающей от насилия / А. Елизаров // Психология зрелости и старения. – 2006. – № 4 (36). – С. 32 – 48.
3. ООН : 70% украинских детей подвергаются физическому насилию в семье ; [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://censor.net.ua/news/260280/oon_70_ukrainskih_detey_podvergayutsya_fizicheskomu_nasiliyu_v_seme.
4. Писклакова М. Анатомия насилия / М. Писклакова, А. Синельников // Социальному работнику о проблеме домашнего насилия. – М. : Проспект, 2001. – С. 35.
5. Романова Е. Семейная дисфункция как фактор развития делинквентции и правозэкстремистских моделей поведения детей / Е. Романова // Научный журнал. – 2012. – № 5 (5). – С. 49 – 51.

Ганна Колеснік,

студентка,

Христина Чапцева,

студентка,

Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля

ПРОБЛЕМА НАСИЛЬСТВА І ЖОРСТОКОСТІ ПО ВІДНОШЕННЮ ДО ДІТЕЙ

У статті аналізується проблема насильства та жорстокості по відношенню до дитини. Надано визначення насильства з позицій філософії, психології, соціології. Дана характеристика чинників, які детермінують жорстоке ставлення до дітей в сучасному суспільстві.

Hanna Koliesnik,

Khrystyna Chaptseva

PROBLEM OF VIOLENCE AND CRUELTY AGAINST CHILDREN

This article analyzes the problem of children abuse. Particular definition of violence from the perspective of philosophy, psychology, and sociology is provided. The factors of child abuse in modern society are examined.

Актуальність теми полягає в тому, що одним із показників духовного розвитку та соціальної зрілості суспільства є ставлення до дітей. Вкладаючи ресурси в дитинство, держава зміцнює майбутні продуктивні сили, забезпечує сталість економічного і духовного поступу. Тому в суспільстві, що зорієнтоване на високі загальнолюдські цінності, не може бути місця проявам жорстокого поводження з дітьми, зневажання їхніх інтересів, оскільки це має тяжкі соціальні наслідки: формуються соціально дезадаптовані, малоосвічені особистості, а головне – насильство знову породжує ту ж саму жорстокість. У контексті викладеної проблеми надзвичайно актуальною є соціально-правовий захист дитини від насильства і жорстокого поводження в сім'ї.

Загальні аспекти проблеми насильства над дітьми вивчають провідні вчені Т. Ф. Алексєнко, О. Б. Безпалько, К. Л. Мілютіна, Т. Я. Сафонова, Е. І. Цимбал та ін. Питання насильства над дитиною у сім'ї висвітлюються у роботах таких науковців і практиків, як Л. С. Алексєєва, К. Бабенко, В. Бондаровська, Н. І. Дмитренко, А. С. Коголовська, Н. Ю. Максимова, Н. Щербак. Практичні і правові аспекти жорстокого поводження з дітьми досліджують Н. Г. Агарова, Н. К. Асанова, Н. В. Гайдаренко, В. С. Квашиш, І. Лисенко, Г. М. Лактіонова, І. М. Трубавіна та ін.

З позиції соціальної педагогіки, жорстоке ставлення до дітей проявляється в різних формах – від небажання їх доглядати, байдужості з боку дорослих аж до фізичних покарань. Це всі форми фізичного та психологічного насильства, завдання побоїв або образ, неухажне, недбале або жорстоке ставлення. При цьому підкреслюється, що насильство – це вплив однієї людини на іншу, що порушає конституційне право людини на особистісну недоторканість як у фізичному, так і духовному розумінні [1].

З позиції соціальної філософії, на думку В. М. Зуєва, насильство – це будь-яке приниження людини, що призводить до обмеження фізичного та духовного потенціалу індивіда, заважає оволодінню усією повнотою можливостей особистісного розвитку; це панування волі однієї людини над волею іншої. Тому пряме застосування сили або загрози її застосування потрібно розуміти під насильством лише у вузькому значенні [2].

Проблема жорстокого поводження з дітьми та насилля над ними розглядалася науковцями в різних ракурсах: правові та соціальні особливості насилля в сім'ї, психологічний аналіз проблеми, психотерапевтична допомога постраждалим дітям, вивчення проблеми жорстокості в шкільному колективі, неналежні форми дитячої праці, види та вплив на розвиток особистості морального насилля над дітьми.

Таким чином, жорстоке ставлення до дітей – це результат дії багатьох чинників; це психологічні особливості окремих індивідів, соціальні умови, які впливають на благополуччя сім'ї, діяльність соціальних інститутів, покликаних дбати про дітей, характер нашого суспільства в цілому. Можна виділити такі основні форми жорстокого поводження та зневажання дітей: фізичне насилля; сексуальне насилля або розбещення; психологічне (емоційне насилля); зневажання основних потреб дитини – в їжі, одязі, відпочинку. При цьому акцент доцільно зробити на психологічному насильстві, що на сьогодні є найменш дослідженим, – примушення до дій, що суперечать моральним принципам, висміювання, приниження гідності, драгування, кривдження, залякування. Варто зазначити, що жорстоке поводження з дітьми може бути опосередкованим, мати вербальний характер: постійні лайки, крики, застосування нецензурних слів тощо [3].

На жаль, вивчення проблеми захисту дітей від жорстокого поводження не можна вважати належним як у теоретичному, так і практичному аспекті, оскільки фундаментальних досліджень у цьому напрямі не проводилося.

Висновки. Жорстоке поводження з дітьми і нехтування їхніми інтересами можуть мати різні види і форми, але їх наслідками завжди є – серйозний вплив на здоров'я, розвиток і соціалізацію дитини, нерідко – загроза її життю або навіть смерть. Проаналізувавши результати досліджень з цієї проблеми, можна дійти висновків, що жорстоке поводження з дітьми є великою проблемою й потребує подальшого її вивчення й розробки профілактичних заходів. Нині проблема жорстокого поводження з дітьми в сім'ї винесена з розряду приватної проблеми родини на держаний рівень. Прийнято низку законів, які є важливим кроком у протидії жорстокому поводженню з дітьми. Проте, незважаючи на певні позитивні зрушення в дослідженні проблеми жорстокого поводження з дітьми, механізм правового та соціального захисту дітей залишається недосконалим. Велике значення в боротьбі з насильством має профілактична діяльність. Вона, перш за все, повинна бути спрямована на попередження аморальної, протиправної поведінки, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей, та запобігання такому впливу. Головним завданням соціального працівника є проведення соціальної реабілітації, яка спрямована на соціальну адаптацію, та відновлення соціальних функцій дитини, яка зазнала жорстокого поводження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Малієнко Ю. Модель структурної профілактики насилля щодо дітей / Ю. Малієнко. К. : Генеза, 2009. – 19 с.
2. Петрович Ж. Стан захисту дітей від жорстокого поводження з ними та всіх форм насилля / Ж. Петрович. – К. : Генеза, 2003. – 208 с.
3. Сафонова Т. Жестокое обращение с детьми / Т. Сафонова. – СПб. : Речь, 2007. – 20 с.

Ганна Колінець,
канд. психол. н., доцент,
Ярина Фарина,
студентка,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

НАСИЛЛЯ В СІМ'Ї: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ

У статті йдеться про зміст соціально-педагогічної роботи щодо розв'язання проблеми сімейного насилля над дітьми та шляхи комплексної роботи щодо попередження та подолання цього ганебного явища.

Anna Kolinets,
Iaryna Faryna

DOMESTIC VIOLENCE: GENERAL OVERVIEW

The article analyzes the contents of social and educational work on the problem of domestic violence against children and the ways of a comprehensive work in order to prevent and overcome this shameful phenomenon.

Жорстоке поводження з дітьми та підліткове насилля – проблема держави і кожної свідомої особистості. Наслідком цього негативного явища є тисячі дітей, які не отримують освіти, не мають постійного місця проживання, жебракують, потерпають від побиття та насилля. Прикро, що рамки сімейного насилля виходять за межі дому – і розширюють їх діти, які потерпають від батьківського насилля,

скоюючи жорстокі вчинки по відношенню до своїх однолітків, відбувається ескалація жорстокості на всіх рівнях соціуму – від макрорівня до макрорівня, що вимагає негайного її вирішення [6, с. 15].

Одним із наріжних каменів даної проблеми є питання чіткого визначення певних заходів щодо переслідування законом будь-якого насильства над дитиною та її експлуатації, вдосконалення функцій та організаційної системи органів, які виконують тотожні завдання. Адже, держава забезпечує утримання та виховання дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування. За статтею 3 Конституції України, людина, її життя та здоров'я, недоторканість, безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а у статті 28 Конституції України зазначається, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність [1, с. 3 – 7].

Метою статті є аналіз досліджень з проблеми домашнього насильства, виявлення особливостей функціонування сімей, де відбувається насильство, та основні шляхи його попередження і подолання.

Відтак, нашу увагу в даній статті буде зосереджено на найпоширеніших видах насилля, а саме:

– фізичне насильство – нанесення дитині батьками чи особами, що їх замінюють, вихователями чи іншими особами фізичних травм, різних тілесних ушкоджень, що завдають збиток здоров'ю дитини, порушують її розвиток і позбавляють життя. Ці дії можуть здійснюватися у формі побиття, катування, штовхань, у вигляді ударів, ляпасів, припикання гарячими предметами, рідинами, запаленими сигаретами, у вигляді укусів і з використанням усіляких предметів як знаряддя бузвирства.

Фізичне насильство включає також залучення дитини до вживання наркотиків, алкоголю, пропонування їй отруйних засобів чи медичних препаратів, що викликають одурманення (наприклад, снодійних, не прописаних лікарем), а також спроби удушення чи втоплення дитини.

У деяких родинах як дисциплінарну міру використовують різні види фізичного покарання – від потиличників і ляпасів до побиття паском. Необхідно усвідомлювати, що фізичне насильство – це фізичний напад (катування), воно майже завжди супроводжується словесними образами і психічною травмою [3, с. 138].

– зневага інтересами і потребами дитини (нехтування) – відсутність належного забезпечення основних потреб дитини в їжі, одязі, житлі, вихованні, медичній допомозі з боку батьків чи осіб, що їх замінюють, у силу об'єктивних причин (бідність, психічні хвороби, недосвідченість) і без таких. Типовим прикладом зневажливого ставлення до дітей є залишення їх без догляду, що часто призводить до нещасних випадків, отруєнь та інших небезпечних для життя і здоров'я дитини наслідків.

Зазвичай, дитина-жертва страждає одночасно від декількох видів насильства. Так, інцест (сексуальне насильство) неминуче супроводжується руйнуванням сімейних стосунків та довіри в сім'ї, маніпулятивними стосунками, а часто й залякуванням з боку кривдника, що кваліфікується як психологічне насильство. Складовою частиною практично всіх видів насильства є фізичне (побиття) та емоційне (загрози вбити або покалічити).

Одним з проявів жорстокого поводження з дітьми є також відсутність у жінки любові до дитини, коли та ще перебуває в материнській утробі, тобто від небажаної вагітності. Будучи емоційно відкинутими ще до народження, такі діти народжуються раніше терміну в два рази частіше в порівнянні з дітьми від бажаної вагітності, вони частіше мають недостатню масу тіла, хворіють у перші місяці життя, гірше розвиваються [2, с. 20].

Проаналізуємо, чому відбувається домашнє насильство:

– По-перше, тому, що метою домашнього насильства завжди є встановлення контролю над жертвою, коли кривдник намагається бути єдиним «розпорядником» її життя. Підкоряючись, жертва стає безпорадною, не може правильно оцінювати ситуацію, більше навіть не намагається себе захистити. В такому стані постраждалі від домашнього насильства часто самі відмовляються від спроб їм допомогти.

– По-друге, тому, що в українському суспільстві «не прийнято» розповідати про такі речі. На жаль, ми стикаємося зі «змовою мовчання» та прихованим осудом потерпілих від насильства в сім'ї: наприклад, розумна жінка, маючи науковий ступінь і досягнувши успіху в службовій кар'єрі чи бізнесі, не може говорити про те, що її б'є чоловік, який сам обіймає керівну посаду. А мати не може визнати, що її рідний син знущується над нею: вона, мовляв, «сама винна» в тому, що не догодила, не так виховала, не зберегла сімейного вогнища. Така позиція хибна. Ніхто, ніколи і ні за яких обставин не має бути жертвою домашнього насильства, бо насильство – це злочин [3, с. 139].

У суспільстві утвердилися й багато інших стереотипів щодо насильства, які перешкоджають подоланню цього явища. Мабуть, найбільш згубно впливають на суспільну думку уявлення про те, що поодинокі випадки агресії не є насильством. Насправді, це не так. Прояви домашнього насильства мають циклічний характер: випадок насильства – примирення – заспокоєння – посилення напруги – і знову насильство (рис. 1).

Рис 1. Прояви домашнього насильства

Кожного наступного разу цей цикл може скорочуватися в часі, а насильство – ставати більш інтенсивним та жорстоким [4, с. 6].

Найбільш гостро проблема насильства в сім'ї постає серед неповнолітніх громадян. Це пов'язано, здебільшого, з вразливістю та необізнаністю дітей. Вразливість дітей до насильства пояснюється їх фізичною, психічною та соціальною незрілістю, а також залежним (підлеглим) становищем по відношенню до дорослих, незалежно від того, чи це батьки, опікуни, вихователі або вчителі.

Ознаками насильства над дітьми можуть слугувати:

- замкнутість, уповільнене мовлення, нездатність вчитися;
- демонстрація повної відсутності страху;
- невірноважена поведінка, тривожність;
- агресивність, схильність до насильства;
- надто висока зрілість та відповідальність;
- уникання однокласників, бажання гратися лише з маленькими дітьми;
- низька самооцінка;
- намагання справити враження людини, що живе в злиднях;
- демонстрація страху перед появою батьків;
- страх фізичного контакту, острах іти додому;
- депресія, спроби самогубства;
- уживання алкоголю або наркотиків;
- психосоматичні хвороби, на кшталт болю в животі (неврастенії);
- нав'язливі страхи (фобії);
- насильство по відношенню до свійських тварин, та взагалі до більш слабших істот;
- почуття провини за отримання фізичних ушкоджень.

Крім того, до різновидів психологічного насильства над дітьми, зокрема, належать:

1) використання «привілеїв» дорослих:

- поведження з дітьми як із рабами чи слугами;
- покарання, поведження як із підлеглими;
- поведження як із своєю власністю;
- відмова повідомляти про рішення, що стосуються відвідин та опікунства;

2) залякування:

- використання своїх переваг – росту, розмірів та сили;
- нав'ювання страху за допомогою розповідей, дій, поглядів;
- крики, жорстокість щодо інших істот;
- погрози покинути дитину, самогубства, заподіяння фізичної шкоди іншим людям, тваринам, рослинам тощо;
- погрози розлюбити дитину;
- загроза суворого покарання Богом, судом, міліцією, школою, спецшколою, притулком, родичами та психіатричною лікарнею;
- приниження, непослідовність;
- використання скарг для тиску на дитину;
- використання дітей у якості довірених осіб та у конфліктах між батьками;
- «торговельна» поведінка одного з батьків щодо любові до дитини [4, с. 74].

Люди часто не усвідомлюють, що насильство – це не лише побиття, а й постійне приниження, образи, лайки, тому і скривджені вважають, що така їхня доля – зазнавати насильства, і вони мусять це терпіти. За даними неурядових організацій, неповнолітні стають свідками кожного третього випадку насильства в сім'ї. Психологи стверджують, що діти, виховані в таких сім'ях, згодом самі виявляють більшу схильність ставати жертвами чи кривдниками, оскільки побачене та пережите згубно впливає на їхнє психічне здоров'я та нормальний розвиток. Нерідко буває важко виявити, чи мало місце в ситуації насильства в сім'ї психологічне насильство, чи справа обмежувалася лише фізичним або економічним насильством.

Актуальним питанням завжди є і буде соціально-правовий захист дітей від жорстокого поводження та насильства, аджез законодавство гарантує кожній особистості широкі права та свободи й захист від їх порушення. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» зорієнтований саме на попередження цього негативного явища на його початковій стадії, поки конфлікт між сторонами не призвів до непоправних наслідків і передбачає і покарання осіб, які чинять насильство в сім'ї, і заходи щодо надання допомоги потерпілим [2, с. 19].

Таким чином, законодавство щодо попередження насильства в сім'ї наділяє нас досить широкими можливостями щодо звернення до вказаних органів та установ за допомогою у ситуації сімейного насильства, що тягне за собою вжиття певних заходів по його запобіганню. Тому створення індикаторів психологічного насильства в сім'ї щодо дітей і використання їх для загальної профілактики у індивідуально-виховній роботі працівників органів внутрішніх справ, працівників кримінально-виконавчої служби та соціальних робітників, є дуже важливим.

Виходячи із зазначеного вище, керуючись наказом Міністерства освіти і науки України «Про вжиття заходів щодо запобігання насильству над дітьми», та з метою підвищення поінформованості учнівської, студентської молоді щодо проблеми насильства та профілактики її проявів, головним критерієм ефективності соціально-профілактичної роботи є те, що на теренах нашої держави відбувається багато акцій на тему «Простір без насилля», мета яких є привернути увагу громадськості до такого негативного явища, як насильство в сім'ї, в школі, в побуті, за вчинення якого законом передбачено кримінальну, адміністративну чи цивільно-правову відповідальність.

Таким чином, проблема насильства є досить часто прихованою і для суспільства, і для тих, хто є жертвою такого насильства. І кожен з нас має сказати «Стоп насильству!» у власній родині. Для її розв'язання чимало зусиль докладають державні і недержавні установи, соціальні служби, громадські організації.

Перспективою та основними шляхами оптимізації процесу попередження і подолання насильства в сім'ї, на наш погляд, є посилення чинного законодавства, інтенсифікація і координація діяльності соціальних служб та правоохоронних органів, зміни суспільного ставлення до даної проблеми [6, с. 17]. Також необхідно проводити інформаційно-просвітницьку роботу серед населення, популяризувати Міжнародну кампанію та акції проти насильства, «16 днів проти насилля!» тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України, 28 червня 1996. – С. 2 – 5.
2. Дудяк Л. Насильство в сім'ї : соціально-педагогічний захист / Л. Дудяк // Соціальний педагог. Шкільний світ. – 2013. – № 4. – С. 19 – 25.
3. Максимова Н. Проблеми насилля в сім'ї : матеріали друкуються за навчально-методичним посібником «Соціально-психологічні проблеми насильства» / Н. Максимова, К. Мілютіна // Позакласний час. – 2011. – № 1. – С. 138 – 152.
4. Ролінський В. Соціально-педагогічні проблеми попередження та подолання насильства над підлітками / В. Ролінський // Рідна школа. – 2004. – № 9. – С. 5 – 9.
5. Сокирко О. Сімейне насильство щодо дітей : соціальні наслідки і шляхи їх попередження / О. Сокирко // Магістр. – Тернопіль, 2012. – Вип. 11. – С. 74 – 77.
6. Днись Л. Теоретико-методичні засади подолання проблеми насильства в сім'ї / Л. Днись // Магістр. – Тернопіль, 2010. – Вип. 11. – С. 14 – 17.

Володимир Костів,
канд. пед. н., професор,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ ФІЗИЧНОГО НАСИЛЬСТВА У СІМ'І

У статті аналізуються особливості проявів фізичного насильства у сім'ї щодо дітей. На експериментальному матеріалі розкриваються результати досліджень, проведених серед учнів 6–11 класів в Івано-Франківській області. Показано негативний вплив насильства щодо дитини у її подальшому становленні як майбутнього сім'янина.

Volodymyr Kostiv

PARTICULARITIES OF PHYSICAL VIOLENCE IN THE FAMILY

The article outlines the problem of physical abuse of children in the family. The entry provides the results of experiment survey conducted among children of 6-th-11-th year of study in Ivano-Frankivsk region. It demonstrates the negative influence of violence on child and on development of their family relations in future.

Проблема насильства стосовно дітей в умовах родини здобуває сьогодні особливу актуальність, оскільки насильство й жорстокість у сім'ї не лише руйнують гармонію і злагоду в ній, але й виступають однією з передумов злочинності в суспільстві загалом [4]. За сучасних умов в Україні, як і в інших країнах світу, простежуються тенденції до поширення насильницьких дій у сім'ї, на міжособистісному рівні, у стосунках батьків і дітей, чоловіка й жінки, що створюють складні морально-психологічні умови для соціалізації й адаптації особистості [5].

За останнє десятиліття спостерігається активний психолого-педагогічний пошук розв'язання окремих питань сімейного насильства (дослідження Ю. Якубової, Н. Лавриненко, К. Левченко, О. Балакіревої, О. Шинкаренко, Т. Сафонової, І. Дем'яненко та ін.). Наукові основи психолого-педагогічної діяльності щодо попередження та подолання причин та наслідків насильства стосовно дітей у сім'ї висвітлено в працях В. Бондаровської, Т. Говорун, І. Зверєвої, О. Кікінежді, О. Кочемировської, І. Трубавіної, Т. Цюман. Проблемою насильства над дітьми займалися такі фахівці як Т. Журавель, Н. Міллер, К. Розман, М. Стоун, І. Фурманов, О. Цимбал та ін. Д. Вестон виявив високу кореляцію між наявністю фактів сексуального та фізичного насильства в дитинстві, В. Героузов – вплив пережитого в дитинстві насильства на формування особистості, С. Степанов – психологічного насильства та джерел виникнення цього явища.

Метою статті є розкриття особливостей проявів фізичного насильства у сім'ї та його негативного впливу на дітей у їх подальшому становленні як сім'янина.

У новому Сімейному кодексі України (2002) наводиться низка статей, що регламентують взаємини у сім'ї у контексті нашого дослідження. У статті 150 Кодексу зазначається така юридична норма: «Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини». Стаття 164 встановлює підстави для позбавлення батьківських прав, передбачено, що суд може затвердити рішення про відбирання дитини й передачу її до органів опіки й піклування, якщо перебування дитини в осіб, у яких вона перебуває, небезпечне для неї. Це можливо у випадках, коли в родині, де перебуває дитина, склалися умови, небезпечні для її фізичного чи духовного розвитку, зокрема, якщо з дитиною жорстоко поводяться, вдаються до будь-яких видів її експлуатації, примушують до жебрацтва й бродяжництва. Статтею 152 Сімейного кодексу України визначається забезпечення права дитини на належне батьківське виховання [3, с. 528, 530].

Насильство – це соціокультурний і соціально-психологічний феномен, пов'язаний із застосуванням (загрозою застосування) фізичної сили або психологічного впливу як протиправного вияву власної волі особою або групою осіб стосовно інших. Насильство порушує конституційні права тих, на кого воно спрямоване, призводить до деструкції особистості та негативних соціальних наслідків [1, с. 278].

До фізичного насильства відносять такі форми, як різкі і несподівані удари, поштовхи, стусани, струси, ляпаси, небажані дотики, кидання в людину різних предметів, будь-яке невикладкове нанесення тілесного ушкодження і заподіяння фізичного болю, насильницький примус до чого-небудь, а також введення стосовно людини різного роду заборон, обмежень її прав і свобод. Фізичне насильство включає також погрози (у тому числі зброєю) і такі непрямі дії, як руйнування приватної власності, запирання у ванній кімнаті тощо. Кожний із цих видів фізичного насильства наносить біль і шкоду людині [5].

Із правового погляду, фізичне насильство – це реальне чи потенційне заподіяння фізичної шкоди, під яким розуміється порушення анатомо-фізіологічної цілісності людини за допомогою застосування фізичної сили, холодної і вогнепальної зброї або інших предметів, рідин, сипучих речовин тощо, а також вплив на внутрішні органи людини без ушкоджень зовнішніх тканин шляхом отруєння чи споювання одурманюючими засобами [2]. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери трактує фізичне насильство у сім'ї як умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може

привести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності [1, с. 282].

Як правило, насильство в сім'ї характеризується такими рисами: якщо мало місце фізичне насильство, то з кожним подальшим разом, зазвичай, зростає частота його повторення і ступінь жорстокості; фізичне насильство й образлива поведінка чергуються з обіцянками змінитися і вибаченнями, які приносять кривдник; при спробі порвати відносини спостерігається ескалація небезпеки для жертви. Фізичне насильство в сім'ї відбувається в будь-яких прошарках і категоріях населення, незалежно від класових, расових, культурних, релігійних, соціально-економічних аспектів, а також, можливо, як в сім'ях гетеросексуалів, так і геїв і лесбіянок [5].

Типовою моделлю сімейної жорстокості є застосування сили більш сильного стосовно слабшого. Спроба науково дослідити явище фізичного насильства в сім'ї породжує низку проблем. Через досить приватний контекст цього типу поведінки певною мірою утруднюється виявлення причин насильства та його наслідків. З обережністю потрібно також підходити до вибору методів виявлення цього явища, щоб не спровокувати шкідливі наслідки [6]. Істинні масштаби насильства над дітьми невідомі. Точні дані важко отримати, принаймні, з двох причин: відмови громадян і професіоналів повідомляти про такі випадки й небажання потерпілих дітей говорити про це. Багато побитих дітей, вважаючи, що їх заслужено покарали, бережуть мовчання, коли їх інтерв'юють ті, хто міг би їм допомогти [4].

Для з'ясування проблем насильства в молодіжному середовищі та сім'ї під нашим керівництвом проведено магістерське дослідження Л. Семенців, метою якого було виявлення фактів фізичного насильства стосовно дітей у сім'ї, індикаторів, що спонукають до його виникнення, вивчення психічного стану дітей, до яких застосовувались фізичні покарання.

Об'єктом дослідження були учні 6–11 класів Марківської ЗОШ Богородчанського району Івано-Франківської області (183 особи). Основним методом дослідження стало анкетне опитування – один із найефективніших методів збору соціальної інформації в масових соціологічних дослідженнях. Деякі деталі насильства визначались у процесі індивідуальних бесід.

Проаналізуємо окремі результати дослідження.

На запитання: «Чи доводилося тобі хоч раз в житті зазнавати тілесного кривдження з боку батьків?» відповідями 10–11-класників були: «так» – 14,2%, «інколи» – 11,9%, «ніколи» – 73,8%. Відповіді учнів 6–7 класів розподілились таким чином: 8,69% підлітків стверджують, що їх регулярно б'ють батьки, 42,02% – інколи зазнають тілесного кривдження, 49,2% дітей не зазнають тілесних покарань. Причому 8,6% опитаних вказали, що їм доводилося зазнавати тілесного покарання хоча б раз на місяць, 5,79% – раз на тиждень. За результатами опитування, близько 6% респондентів зазначили той факт, що інколи вони зазнавали фізичного кривдження, наслідком якого були тілесні ушкодження. Отже, висунемо припущення, що розповсюдженість фізичних покарань обернено пропорційно пов'язана з віком дитини.

45,94% учнів зазначили, що майже завжди покарання батьків є справедливими, 19,81% дітей вважають, що найчастіше покарання є несправедливими, 3,8% дітей завжди несправедливо отримують покарання. Результати дослідження показали, що ініціатором покарань у 49,18% випадків є мама, у 30,05% – батько, 9,8% респондентів вказали, що їх карають брати, сестри та інші родичі і тільки 15,8% опитаних відповіли, що зовсім не отримують покарання від членів сім'ї.

Найчастіше діти отримують фізичні покарання через неслухняність (45,7%), погані вчинки (18,6%), за погані оцінки (16,2%), через те, що довго гуляють із друзями (2,32%), не кладуть на місце речі (3,87%), через куріння (4,65%) та ін. Тільки 10,8% опитаних старшокласників вказали, що відчувають страх у процесі фізичних покарань, найчастіше виникають такі почуття як образа (48,6%), гнів (20,7%), бажання втекти (13,5%), ненависть (10,8%), бажання вирости й відповісти тим самим (7,2%), байдужість (7,2%). 19,4% опитаних стверджують, що часто були свідками кривдження інших, 50, % – інколи були свідками такого явища. Причому 7,89% дітей бачили як ображали маму, 9,72% – братів, сестер, 1,38% – батька.

Виходячи з наведених фактів, можемо констатувати, що насильство над іншими членами сім'ї, постійне грубе поводження з дитиною здатне спровокувати в неї відповідні насильницькі дії стосовно кривдника, викликати різні психоемоційні та психосоматичні розлади, призвести до порушень процесів розвитку й соціалізації дитини. Очевидно, покарання, як аргумент виховання, є одним із переконливих засобів формуючих деструктивних впливів на особистість дитини. Цей факт не може не насторожувати. Крім того, в підлітковому віці діти стикаються з досить частими проявами кривдження не лише у своїй сім'ї, але і з боку своїх ровесників і навіть учителів. Варто зазначити, що 48,6% старшокласників вказали, що не знають до кого звернутися за допомогою та захисту від насильства й жорстокого поводження. Тільки 3,6% опитаних зазначили, що можна звернутися в правоохоронні органи, 1,8% – в соціальні служби.

Отже, вивчення взаємин у різних типах сімей показало, що необхідна спеціальна допомога з боку соціально-психологічних служб для ефективного розв'язання суперечливих та насильницьких відносин батьків щодо дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / [за заг. ред. І. Звереві; 2-ге вид.]. – К. ; Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.
2. Запобігання і протидія насильству в сім'ї : методичні рекомендації для соціальних працівників / за заг. ред. І. Трубавіної. – К. : ДЦССМ, 2004. – 192 с.
3. Сімейний кодекс України // Звіт Кодексів і Законів України. – К. : Українське агенство інформації та друку «Рада», 2007. – С. 514 – 544.
4. Соціально-економічні причини насильства в Україні : аналіз проблем та шляхи запобігання (матеріали за результатами соціологічного опитування). – К. : Інститут проблем сім'ї та молоді, 2004. – 144 с.
5. Система захисту дітей від жорстокого поводження : навчально-методичний посібник / за ред. К. Левченко, І. Трубавіної. – К. : Держсоцслужба, 2005. – 396 с.
6. Соціальна робота : технологічний аспект : [навч. посібник] / за ред. А. Капської. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
7. Трубавіна І. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю / І. Трубавіна. – К. : ДЦССМ, 2003. – 131 с.

Христина Кулинич,

студентка,

Ірина Мухіна,

студентка,

Ольга Кізь,

канд. психол. н., доцент, керівник

Школи гендерної рівності ТНПУ,

Тернопільський національний

педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка

ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЛЯ В СІМ'Ї: РОЛЬ УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ РОБОТИ З БАТЬКАМИ УЧНІВ

У статті обґрунтовано доцільність організації просвітницької роботи вчителя початкової школи з батьками учнів задля попередження насилля в сім'ї. Проаналізовано різні форми та методи роботи педагога: батьківські збори, консультації, педагогічний консилиум, лекції, семінари, когнітивно-поведінковий тренінг, допоміжні методи психокорекції.

Khrystyna Kulynych,

Iryna Mukhina,

Olha Kiz

PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE: THE ROLE OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN ORGANIZATION OF EDUCATIONAL WORK WITH PARENTS

The article proves the need of elementary school teachers to organize educational activities for parents in order to prevent domestic violence. Different forms and methods of educational work – parent meetings, consultations, educational consultations, lectures, seminars, cognitive-behavioural trainings – are analyzed.

Сім'я є надзвичайно важливою ланкою людського суспільства, середовищем ідентифікації, становлення свідомості та світогляду, у якому відбувається соціальний, духовний і культурний розвиток особистості. На плечі сучасної сім'ї при обопільній відповідальності дружини та чоловіка лягає тягар відповідальності за благополуччя, мир і лад у домі, за ненасильницьке виховання дітей. Сім'я є тим первинним середовищем, де формується сімейна паритетна демократія – складова соціальної демократії суспільства.

Для когось традиційний розподіл сімейних ролей видається оптимальним, позаяк саме таким був розподіл у батьківській сім'ї. Інші віддають перевагу партнерській сім'ї, яка функціонує на засадах взаємозамінності сімейних обов'язків та ролей. Але яку б модель сім'ї не обрало подружжя, сімейні відносини повинні бути вільними від насилля: насилля між дорослими членами родини, насилля та жорстокості по відношенню до дітей.

До останнього часу в нашій країні було накладено своєрідне табу на обговорення як проблем насилля над дітьми та жінками, так і проблем насильства проти особистості в цілому. Нормою вважалось «виховання» дітей за допомогою пасака чи розмови між подружжям за посередництва кулаків. Суспільство усвідомило катастрофічні масштаби проблеми, тому тема попередження сімейного насилля зараз в центрі уваги педагогів, психологів, юристів, правоохоронців, громадськості.

Проблема насильства в сім'ї є предметом численних наукових розвідок за кордоном, про що свідчать психологічні, соціальні, медико-соціальні, міждисциплінарні дослідження (А. Робертс, Л. Волкер, Д. Даттон, М. Штраус, Р. Річардсон, А. Берковіц, М. Кауфман, Л. Девіс, Дж. Хаген, Р. Добаш та ін.). Чинники, сутність, наслідки, особливості подолання насилля в сім'ї досліджували ряд зарубіжних (А. Бандура, О. Волкова, Дж. Доллард, Н. Міллер, В. Сатір, І. Фурманов, О. Цимбал) та українських (О. Балакірева, О. Безпалько, В. Бондаровська, Н. Волянук, Т. Говорун, О. Кікінежді, О. Кочеміровська, В. Кравець, Н. Лавриненко, К. Левченко, Н. Максимова, Ю. Онишко, Ю. Якубова та ін.) науковців. В Україні прийнята відповідна законодавча база.

Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. дає визначення: «насильство в сім'ї – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю». Виокремлено чотири види сімейного насильства: фізичне, сексуальне, психологічне, економічне [1].

Слід зазначити, що в цитованому законі фігурують поняття припинення і попередження насильства в сім'ї. Попередження насильства в сім'ї – це «система соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства в сім'ї, припинення насильства в сім'ї, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства в сім'ї, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства в сім'ї» [1].

Останні дослідження показали, що найбільше страждають від насилля у сім'ї жінки й діти. За статистикою, 44% батьків не знають інших методів виховання, ніж побиття дитини за провини, а на обліку в органах МВС за жорстоке поводження з дітьми в Україні числиться понад 80 тис. сімей, в яких проживає більше 110 тис. дітей. На думку експертів, загальна кількість злочинів і адміністративних правопорушень, пов'язаних з насильством у сім'ї, є більшою, ніж усі інші злочини загалом.

Як правило, неповнолітні стають свідками кожного третього випадку насильства в сім'ї. Трагічність ситуації полягає в тому, що свідки чи жертви насильницьких дій копіюють модель кривдницької поведінки у власному житті та продовжують чинити насильницькі дії уже в новому соціальному оточенні. Діти наслідують поведінку батьків та можуть переносити існуючу насильницьку, агресивну манеру стосунків між членами родини у середовище своїх однолітків. Таким чином, створюється коло насильства: з одного боку, діти, виховані в сім'ях із фактами насильства, дуже часто виявляють схильність ставати жертвами насильства, з іншого – жертви часто стають кривдниками.

Існує широко розповсюджений міф, що насильство притаманне лише неблагополучним родинам, що майже завжди сімейне насильство пов'язане з пияцтвом і бідністю. Однак, це зовсім не так. Насильство властиве усім соціальним групам і не залежить від економічного становища родини в цілому. Дуже часто причиною жорстокого поводження з дітьми стає результат того, що самі батьки страждали від насильства у дитинстві та вважають його невід'ємною частиною сімейного виховання.

Будь-який вид жорстокого поводження з дітьми призводить до найрізноманітніших наслідків, але поєднує їх одне – збитки фізичному, психічному, психологічному здоров'ю дитини. Потрібен час, аби залікувати фізичні рани, але ще більше часу і зусиль потрібно для того, щоб залікувати зранену психіку і душу дитини, що постраждала від насильства.

Особливу роль щодо попередження насилля в сім'ї відіграє сучасний небайдужий вчитель, який щоденно спілкується з дітьми, їхніми батьками та членами родин. Згідно наказу Державного комітету України у справах сім'ї та молоді на педагогічних працівників покладено обов'язок проводити попереджувальну роботу з батьками з метою недопущення випадків жорстокого поводження з дітьми в сім'ях, а також відстежувати подібні випадки з боку інших учнів; організувати роботу з батьками щодо роз'яснення наслідків жорстокого поводження з дітьми в сім'ях, а також з особами, що становлять найближче оточення дитини, яка постраждала від жорстокого поводження або потерпає від реальної загрози його вчинення.

Важливим напрямком діяльності вчителя початкової ланки освіти з попередження насилля в сім'ї є профілактична робота. Під профілактикою розуміють заздалегідь сплановану продуману цілеспрямовану систему запобіжних заходів (психолого-педагогічних, просвітницьких, інформаційних та ін.) по створенню умов, що перешкоджають виникненню тих чи інших форм насилля в сім'ї, сприяють поліпшенню внутрішньосімейної ситуації та призводять до зменшення кількості випадків жорстокого поводження з дітьми в родинах.

Сучасні науковці розрізняють первинну, вторинну та третинну профілактику, кожна з яких має різні цільові групи.

Первинна профілактика спрямована на попередження сімейних дисфункцій та віктимізації дитини в сім'ї і передбачає розв'язання завдання формування впевнених, але неагресивних моделей поведінки у членів сім'ї, розвиток психосоціальної і гендерної компетентності [4, с. 16]. Оскільки дитина проводить тривалий час свого життя в загальноосвітньому навчальному закладі, актуальним стає питання здійснення первинної профілактики в формі інформаційно-просвітницьких заходів (лекцій, тренінгів, вікторин, конкурсів тощо) про недопущення насильства щодо дітей. Мета такої профілактики полягає у формуванні активного, адаптивного, високофункційного життєвого стилю, що забезпечує реалізацію прав, задоволення потреб і інтересів. На цьому рівні профілактичних заходів в центр уваги вчителя потрапляють усі учні (як з гармонійних, так і дисгармонійних сімей) та їхні батьки.

Вторинна профілактика спрямована на раннє виявлення сімейних дисфункцій, призупинення розвитку агресії, конфліктності у взаєминах педагогічними та психологічними методами. Вона включає заходи, спрямовані на раннє виявлення ситуацій, які можуть спровокувати виникнення насильства щодо дітей; виявлення, усунення та подолання факторів, що сприяють скоєнню насильства щодо дитини конкретними особами. Сім'ї з хронічними конфліктними взаєминами, а також асоціальні, дезорганізовані сім'ї є середовищем підвищеного ризику емоційного нехтування дитини, незабезпечення для неї необхідних умов для задоволення життєво важливих потреб. Головне завдання – подолати сімейні проблеми до того, як вони набудуть характеру соціальної загрози або психологічної чи фізичної травми для дитини. Тут вчитель працює вже не з усіма дітьми та сім'ями, а лише з сім'ями «групи ризику» [4, с. 16].

Третинна профілактика насильства щодо дітей має за мету реабілітацію, терапію та інтеграцію в суспільство дітей, що потерпіли від насильства; містить в собі засоби втручання після здійснення акту насильства, спрямовані на попередження рецидиву асоціальної поведінки агресора. Саме в сім'ї закріплюється профіль поведінки «дитини-жертви», яка поза сімейною системою, у школі може стати агресором по відношенню до більш слабких учнів, реалізуючи таким чином потребу у відреагуванні агресивних почуттів, захисті психологічної безпеки.

Учитель початкової школи спроможний здійснювати ефективну первинну профілактику, контактуючи зі своїми учнями, їх батьків та членами родини, підвищуючи педагогічну і психологічну компетентність батьків з метою розширення їхніх можливостей самостійно розв'язувати проблеми і конфлікти, які виникають в подружньому житті та при спілкуванні з дітьми. Вторинну профілактику, спрямовану на роботу із сім'ями «групи ризику», найефективніше здійснювати за тісної співпраці педагога та психолога. Третинну профілактику фахово забезпечує шкільний психолог, концентруючись на конкретній дисфункційній сім'ї, а вчитель за цього виконує свою роль в реабілітації дитини, що постраждала від жорстокого поводження, сприяє її інтеграції.

У ході здійснення роботи з профілактики насильства щодо дітей у батьків необхідно формувати педагогічну культуру, ненасильницький світогляд, толерантність, обґрунтовувати доцільність ненасильницьких стосунків як в сім'ї, так і в суспільстві в цілому [3]. Важливо формувати у батьків компетентності щодо забезпечення дитині захисту і безпеки (фізичної та психологічної), щодо задоволення вікових потреб дитини у розвитку, щодо зміцнення довготривалих стосунків з дитиною. Захист дитини повинен здійснюватися від усіх форм насильства, образ, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють.

З метою позитивного впливу родини та сім'ї на формування зростаючої особистості слід усіляко підносити пріоритети родинного виховання, акцентувати увагу батьків на відповідальності сім'ї за виховання і долю дитини. Важливо навчати батьків бачити в дитині особистість, цінувати її, зростати разом з нею, сприяти створенню найкращих можливостей для її стабільного та гармонійного розвитку, залучаючи як можливості сім'ї, так і оточуючого середовища. Лише за умови комплексного підходу, що передбачає співпрацю та взаємодію психологів, соціальних педагогів, вчителів початкової школи з батьками учнів, можна попередити та подолати проблему насильства щодо молодших школярів у їхніх родинах.

Через роботу з батьками педагоги можуть донести до усвідомлення дорослих, що їх основним обов'язком є турбота про задоволення фізичних та духовних потреб дитини. Учителі мають можливість систематично на батьківських зборах, заняттях батьківських університетів, засіданнях батьківських комітетів, на родинних святах розглядати питання попередження та подолання проявів насильства по відношенню до дітей в сім'ї. Серед сучасних педагогів є фахівці, сертифіковані практики, які набули необхідних компетентностей та можуть на високому методичному рівні проводити семінари і тренінгові заняття для батьків з метою їх всеобучу щодо запобігання насильства в сім'ях.

Тільки визнання дитини рівноправною особистістю, подолання стереотипів батьківського ставлення до дітей як до своєї власності, сприйняття дитини як повноцінного учасника сімейних стосунків можуть сприяти психологічному комфорту, захищеності, безпеці, задоволеності основних потреб молодшого школяра. Саме дорослі повинні допомогти дітям зрозуміти свої почуття: надати додаткову підтримку, підбадьорити та бути чуйними, терпимими, коли вони перебувають у стресовому стані, адже діти показують

свої страждання та хвилювання за допомогою різної поведінки – надчутливої, замкненої, пустотливої. Важливо бути чуйними до почуттів, які виражає дитина словесно та іншим шляхом, допомогти дітям навчитися говорити про свої переживання. Батьки мають вірити у свою дитину, виражати до неї безумовну любов, творити для неї справжнє благо, охороняти її від зла, поважати її свободу, довіряти їй. Це стане запорукою «Дитинства без насилля» й умовою становлення сильного Я дитини, її любові до світу та людей.

Ефективність педагогічної профілактики жорстокості до дітей та насилля у сім'ї здебільшого залежить від того, які засоби використовує вчитель. З метою попередження насильства в сім'ї доцільно використовувати різні форми роботи, що доповнюють одна одну:

1. Батьківські збори – це форма організації спільної діяльності батьківського колективу та вчителя, яка передбачає їх спілкування задля підведення підсумків, обговорення актуальних питань життя класу, навчання і виховання дітей, ухвалення рішень. Можуть бути: організаційні, тематичні, підсумкові тощо. Тематику батьківських зборів розробляє класовод з подальшим обговоренням та корегуванням на засіданні батьківського комітету.

2. Консультації – форма роботи з батьками, яка передбачає надання допомоги батькам з різних проблем родинного виховання. Батьки отримують інформацію про навчання, міжособистісні взаємини, спілкування, поведінку своєї дитини, а вчитель – про життєвий досвід, здоров'я, індивідуальні особливості учня. Може проходити у формі профілактичної бесіди.

3. Педагогічний консилиум – форма спілкування учнів, учителів, фахівців психологічної служби навчального закладу та батьків, метою якої є: цілісне, різнобічне вивчення особистості учня, вироблення єдиної педагогічної позиції; визначення головних напрямів удосконалення виховного процесу спільними зусиллями вчителів, батьків, самого учня.

4. Лекція – послідовний монологічний виклад узагальнених знань з проблеми протидії насильству. Види лекцій: лекція-інструктаж, лекція-показ, лекція-репортаж, науково-популярна та ін. У ході лекції здійснюється спроба впливу на свідомість батьків з метою підвищення їх здатності до прийняття конструктивних рішень і попередження насильства. Підбираються відповідні статистичні дані, що підвищують міру довіри до лекційного інформування, широко використовуються мультимедійні засоби.

5. Семинар – активна форма просвіти батьків. Передбачає попередню самостійну роботу батьків і вчителя з вивчення літератури, підготовку виступів, доповідей, тез, запитань. Заздалегідь оголошується тема семінару, а після виступів здійснюється обмін думками.

6. Тренінг – практичне вироблення у батьків педагогічних умінь щодо виховання дітей, програвання типових ситуацій внутрішньо сімейного спілкування і особливостей взаємодії з дитиною з метою корекції батьківських ставлень. Проходить з використанням інтерактивних методів (мозковий штурм, робота в малих групах, рольова гра, дискусія, творча майстерня, колаж). Створюються умови для реального засвоєння системи гуманних цінностей у сфері шлюбу та сім'ї, нового стилю поведінки, вибору нового способу життя, побудови ненасильницьких взаємин з дитиною.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що профілактика насильства в сім'ї – це система психолого-педагогічних заходів, інтегрованих в освітній процес школи, з попередження зловживань щодо дітей у сім'ях. Водночас це і спеціальний різновид діяльності вчителя початкової школи, що спрямований на розвиток дитячо-батьківських взаємин, формування педагогічної культури батьків, виховання моральних якостей у дітей. Особистісна позиція сучасного вчителя має передбачати свободу та творчість, власний інструментарій організації профілактичної роботи з попередження та подолання насильства в сім'ї та насильства щодо дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (Науково-практичний коментар) / за ред. О. М. Рудневої. – Х. : Східно-регіон. центр гуман.-осв. ініціатив, 2005. – 160 с.
2. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми : [курс тренінгів / за заг. ред. О. Безпалько, Т. Журавель ; автори-упоряд. Т. Журавель, Н. Коробченко, О. Нікітіна та ін.]. – К. : ТОВ «КІС.», 2010. – 167 с.
3. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми: [метод. посіб. / за заг. ред. Т. Цюман; автори-упоряд. Т. Вовчок, Н. Степура, І. Даниленко та ін.]. – К. : ВПЦ «Експрес», 2009. – 328 с.
4. Технологія підготовки педагогів до попередження насильства та агресії в сім'ї : методичні рекомендації / [Н. Ю. Волянук, Г. В. Ложкін, В. В. Папуша, К. В. Сулима, В. А. Бараннік, В. І. Карамушка, О. П. Щотка, Н. В. Гордієнко]; за заг. ред. Н. Ю. Волянук. – Рівне : «Принт Хауз», 2011. – 184 с.

Катерина Кучеренко,
студентка,
РВНЗ «Кримський
інженерно-педагогічний університет»

НАСИЛИЕ НАД ДЕТЬМИ В СЕМЬЕ: ПРИЧИНЫ И СЛЕДСТВИЯ

В статье раскрываются причины насилия над детьми в семье и следствия жестокого обращения с детьми в их будущей взрослой жизни. Отмечается важность формирования ответственного родительства у молодого поколения.

Kateryna Kucherenko

DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN: CAUSES AND CONSEQUENCES

The article examines the causes of violence against children in the family. The consequences of child abuse in future adult life are explained. The importance of development of responsible parenthood among the younger generation is emphasized.

Актуальность исследования состоит в том, что в Украине крайне часто встречаются семьи, в которых насилие над ребенком считается нормой, будь то физическое или психологическое. Это связано с тем, что взрослые не понимают, что нарушают права ребенка, не могут найти подход к подрастающей личности. Одной из причин актуальности этой проблемы является то, что дети подвергаются насилию как в дисфункциональных семьях, так и в более благополучных.

Проблеме насилия в семье, причинам ее возникновения и способам разрешения и предотвращения посвящены работы ученых-педагогов Ш. Амонашвили, Я. Коменского, А. Макаренка, М. Монтессори, А. Обухова, В. Рахманова, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинского, Л. Толстого, К. Ушинского и др. В тоже время данная проблема является недостаточно исследованной сегодня.

Цель статьи – выявить признаки проявления насилия над детьми в семье и причины возникновения.

Родители, совершая насилие над ребенком, приносят ему не только вред, но и нарушают его права, которые прописаны в таком документе, как Конвенция о правах ребенка, созданном в Нью-Йорке 20 ноября 1989 г. Права, входящие в Конвенцию, распространяются на всех детей [1, с. 29]. Как правило, человек, испытавший насилие в детстве, будучи уже взрослым, принимает позицию жертвы, он не способен добиться в жизни успеха, не пытается занять активную жизненную позицию, попросту говоря, плывет по течению, не сопротивляясь, не проявляя активности, инициативности. Бывает и так, что из таких детей вырастают преступники, насильники, которые мстят всему миру за несчастное детство.

Одной из причин асоциального, агрессивного, неадекватного поведения несовершеннолетних является такой вид насилия, как пренебрежение нуждами детей. Отсутствие желания ухаживать за своим ребенком, следить за его гигиеной и питанием, что, казалось бы, очевидным для родителей, приводит к нарушению его психического, физического, умственного развития и здоровья. Пренебрежение родительскими обязанностями может привести даже к непоправимому – смерти ребенка.

Синонимом насилия над детьми в семье является термин «жестокое обращение с детьми» (от англ. *abuse* – насилие, злоупотребление, *meltripment* – плохой, недостаточный уход). Что же это значит? Жестокое обращение с детьми – это «умышленное или неосторожное обращение или действия со стороны родителей/лиц, их заменяющих, или других людей, которые привели к травмам, нарушению в развитии, смерти ребенка, либо угрожают правам и благополучию ребенка».

Насилие трактуется как «физическое, психическое, социальное воздействие на человека со стороны другого человека, семьи, группы или государства, вынуждающим его прерывать значимую деятельность и исполнять другую, противоречащую ей, либо угрожающую его физическому или психическому здоровью и целостности» [3, с. 31]. Формы проявления насилия разнообразны: физическое, эмоциональное и вербальное, психическое и сексуальное.

Физическое насилие – это специальное или случайное нанесение ребенку травм, последствием которых является нарушение физического или психического здоровья, умственная отсталость.

Эмоциональное насилие – это продолжительное воздействие взрослого на ребенка, последствием которого являются психические расстройства.

Сексуальное насилие – привлечение взрослым ребенка к действиям сексуального характера, что так же оставляет отпечаток и на психическом, и на физическом развитии ребенка.

Пренебрежение нуждами ребенка – неспособность или нежелание родителей удовлетворять основные нужды и потребности ребенка: в пище, одежде, жилье, медицинской помощи, воспитании, образовании и т.д. [2, с. 47].

Что может стать причиной насилия в семье по отношению к ребенку? Ответ на этот вопрос требует нескольких подходов. С одной стороны, с точки зрения психиатрического подхода. Он свидетельствует о том, что взрослые, которые проявляют жестокость по отношению к детям, сами в детстве подвергались

подобному обращению. Казалось бы, эти люди испытали на себе жестокое обращение и насильственные действия со стороны взрослых и, как никто, должны понищать, каково это, и не повторять ошибок своих родителей. Объяснением проявления подобного отношения к своим детям является то, что эти люди усвоили еще в детстве жестокую модель поведения и по другому они не умеют себя вести. Так же немаловажным фактором является и боязнь, даже в пределах нормы, проявить строгость и требовательность к своим детям. В свою очередь, подавление эмоций может привести к неконтролируемым вспышкам агрессии, которые взрослый направляет на своего ребенка.

С точки зрения социологии, необходимо учитывать влияние социальных факторов, к которым относят применение силы для решения проблемы, физические наказания за проступки и другие общественные представления. Так же на возникновение жестокого отношения к детям влияет социально – экономический фактор: безработица, бедность, социальная изоляция, что приводит к росту эмоционального напряжения, недовольству собой, своей жизнью. В подобных ситуациях взрослый срывает свой гнев на ребенке, не может совладать с собой, пессимистически настроен и не пытается решить проблему, точно также родитель может во взаимоотношениях пренебрегать нуждами ребенка, проявляя эмоциональное насилие.

Одной из причин возникновения домашнего насилия над детьми является ситуационный подход, суть которого заключается в том, что жестокое обращение возникает вследствие нарушения отношений в семье, развода родителей, неадекватного поведения ребенка, которое доводит взрослого до «точки кипения», несоответствие ребенка ожиданиям родителей. Зачастую, агрессия, проявляющаяся по таким причинам, бывает не постоянной, единичной. Если родитель осознает и осуждает свои действия по отношению к ребенку и ищет другие способы разрешения проблемы, то насильственные действия больше не повторяются. Самое главное в этом случае, чтобы ребенок больше не ощущал по отношению к себе насильственных действий, тогда возникает вероятность того, что он не будет повторять ошибок своих родителей [4, с. 30 – 32].

Выводы. Исходя из вышесказанного, можно сделать вывод о том, что родители или другие взрослые, выполняющие роль воспитателей или опекунов, в ряде случаев являются источником насилия и агрессии по отношению к детям. Конечно, на подобные действия и поступки взрослых толкают различные факторы; существует множество ситуаций, в которых родитель может найти себе оправдание. Но как бы то ни было, что бы не происходило в жизни взрослого человека, всегда нужно держать себя, свои эмоции под контролем или находить другие пути для снятия стресса. На учащение применения насилия в семье по отношению к детям влияет и уровень жизни людей, их собственное психическое здоровье, поэтому всегда нужно работать над собой, налаживать отношения с окружающим миром, искать способы конструктивного, позитивного общения с детьми, предупреждая жестокость.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конвенция о правах ребенка // Международные Конвенции и Декларации о правах женщин и детей. Сборник универсальных и региональных международных документов. – М. : Гарант, 1997. – С. 29 – 46.
2. Киреев Г. Сущность насилия / Г. Киреев. – М., 1990. – 110 с.
3. Масальская З. Социальное обеспечение / З. Масальская. – М. : Просвещение, 2005. – 118 с.
4. Сафонова Т. Жестокое обращение с детьми : сущность, причины, социально-правовая защита / Т. Сафонова, Е. Цымбал. – М., 2006. – 142 с.

Надія Левус,
канд. психол. н., доцент,
Вікторія Гупаловська,
канд. психол. н., доцент,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

ЕМОЦІЙНЕ ВИГОРАННЯ МАТЕРІВ У ВЗАЄМОСТОСУНКАХ З ДІТЬМИ

У статті представлені результати дослідження психологічних особливостей прояву емоційного вигорання матерів у стосунках з дітьми. З'ясовано, що емоційне вигорання матері негативно позначається на її взаємодії з дитиною. Виявлена взаємодія між емоційною дистанцією матері з дитиною та рівнем їхнього емоційного вигорання, що супроводжується такими станами, як фрустрація, тривожність і агресивність.

Nadiia Levus,
Victoriia Hupalovska

MOTHERS' EMOTIONAL BURNOUT IN RELATIONSHIP WITH CHILDREN

The article outlines the psychological characteristics of mother emotional burnout in relationships with children. It was found out that mother's emotional burnout had negative effect on her relationship with a child. Also, it was found out that the greater was the emotional distance with the child, the higher was level of emotional burnout. Emotional burnout is accompanied by such conditions as frustration, anxiety, and aggressiveness.

Емоційне вигорання – це синдром, що розвивається на основі неперервного впливу стресових ситуацій на людину і призводить до інтелектуальної, душевної і фізичної перевтоми, та виснаження. Емоційне вигорання виникає в результаті внутрішнього накопичення негативних емоцій без відповідної «розрядки» або «звільнення» від них. Внаслідок цього змінюється поведінка, почуття, мислення, здоров'я. Змінюється ставлення до роботи, до оточуючих і до власного життя. Проблеми емоційного вигорання розглядали багато вітчизняних і зарубіжних вчених. Серед них – Г. Дюон, Л. Карамушка, С. Максименко, В. Орел, С. Джексон, К. Маслач, В. Бойко, Н. Водоп'янова та інші [1; 3; 4; 5; 6].

У своїх дослідженнях ми послуговувалися наступним визначенням синдрому емоційного вигорання – це процес поступового витрачання емоційної, пізнавальної та фізичної енергії, що виявляється в ознаках емоційного та інтелектуального виснаження, фізичної втоми, особистої відстороненості та зменшення почуття задоволення від діяльності [4]. Цей синдром ми розглядаємо як вироблений особистістю механізм психологічного захисту у формі часткового чи повного виключення емоцій. Для емпіричного дослідження був обраний наступний комплекс психологічних методик: методика діагностики рівня емоційного вигорання В. Бойка, яка була видозмінена для матерів; методика психологічного благополуччя К. Ріфф; методика «Самооцінка психічних станів» за Г. Айзенком; методика вивчення ставлення матерів до різних сторін родинного життя PARI. Опрацювання та подальша інтерпретація результатів проводились на основі методів математичної статистики: порівняльного, кореляційного, факторного та кластерного аналізів.

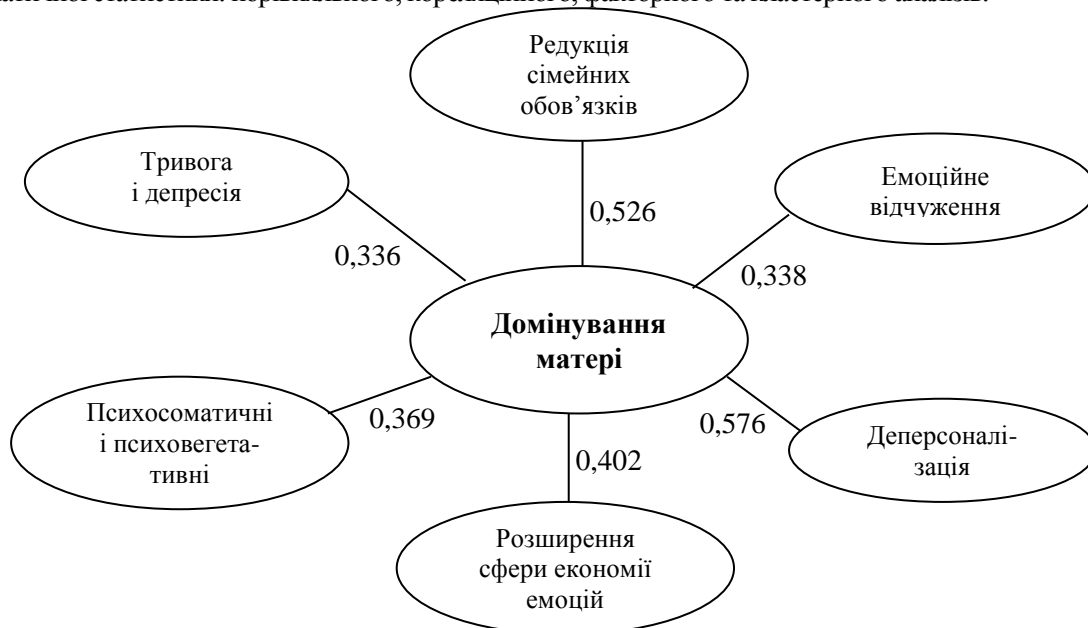

Рис. 1. Взаємозв'язки показника «Домінування матері» із показниками емоційного вигорання

У дослідженні взяли участь 63 матері, котрі мали дітей віком 0-6 років. Вік досліджуваних – 25–36 років. Кореляційний аналіз первинних даних дав змогу простежити взаємозв'язки та взаємозалежності між показниками проведених тестів та опитувальників. Це дає можливість прослідкувати певну структуру та з'ясувати психологічні чинники емоційного вигорання.

Найбільше взаємозв'язків виявлено у показника «Домінування матері» з такими показниками, як тривога і депресія, психосоматичні і психовегетативні порушення, редукція сімейних обов'язків, розширення сфери економії емоцій, емоційне відчуження і деперсоналізація (рис. 1).

Коли зростає домінування матері, то збільшується розширення сфери економії емоцій, тобто сила подразника не відповідає силі реакції, зростає деперсоналізація із надмірною концентрацією на дитині. Також зростає емоційне відчуження, коли відбувається постійне надмірне емоційне перенасичення. Посилення домінування супроводжується тривогою і депресією, а це призводить до зростання психовегетативних і психосоматичних порушень. Спостерігається явище редукції сімейних обов'язків, зосередження жінки тільки на дитині, коли всі інші стосунки ігноруються.

Показник «Надмірна емоційна дистанція з дитиною» корелює з такими показниками, як емоційно-моральна дезорієнтація, деперсоналізація і розширення сфери економії емоцій (рис. 2).

Надмірна емоційна дистанція з дитиною супроводжується емоційно-моральною дезорієнтацією – мати забуває про свої власні емоції, всі її емоції пов'язані лише з дитиною. Також зростає деперсоналізація, коли жінка повністю концентрується на дитині.

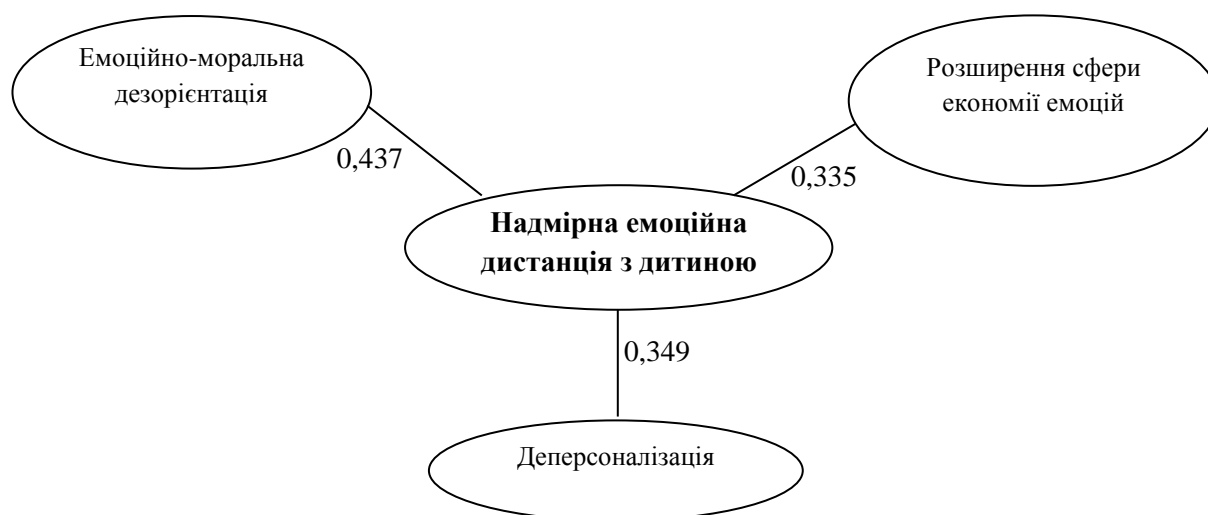

Рис. 2. Взаємозв'язки емоційної дистанції з дитиною із показниками емоційного вигорання

За допомогою кластерного аналізу було виокремлено дві підгрупи досліджуваних – із підвищеними симптомами емоційного вигорання та тих, у кого емоційне вигорання знаходиться на низькому рівні. Порівняльний аналіз між групами досліджуваних проводився за допомогою t-критерію Ст'юдента. Було виявлено відмінності у групах за такими шкалами: «домінування матері», «надмірне втручання в світ дитини», «ставлення до сімейної ролі», «оптимальний емоційний контакт», «надмірна емоційна дистанція з дитиною», «фрустрація» (рис. 3).

Отже, матері із високим рівнем емоційного вигорання намагаються домінувати над дитиною, надміру контролюють її, втручаючись у її внутрішній світ, гіпервідповідальні стосовно власної сімейної ролі та настільки налаштовані на позитивний емоційний контакт, що за його відсутності переживають фрустрацію і віддаляються від дитини емоційно. У матерів із високим рівнем емоційного вигорання простежується гіперопікуюча материнська установка та перфекціоністська налаштованість стосовно власної ролі матері. Зрозуміло, що за відсутності великої підтримки чи за інших несприятливих умов такі очікування від себе матерям важко реалізувати і це призводить до фрустрації та емоційного вигорання.

Розглянемо результати факторного аналізу для обох виділених підгруп. За допомогою факторного аналізу ми побудували 4-факторну модель для результатів матерів з високим ступенем емоційного вигорання. Ця модель пояснює 79,04% від загальної дисперсії даних. Перший фактор умовно можна назвати «Емоційні стани». Сюди входять тривожність, фрустрація, агресивність і ригідність. Таким чином, оцінка психічних станів є доволі вагомим фактором при дослідженні матерів з підвищеним рівнем емоційного вигорання. Примітно, що усі емоційні стани негативні.

Другий фактор за вагомістю стосується опитувальника «Методика психологічного благополуччя К. Ріфф». Це фактор «Психологічне благополуччя», куди входять: компетентність в середовищі, особистісне зростання, позитивні міжособистісні стосунки. Ймовірно, прагнення особистісного зростання конкурує із

виконанням материнських обов'язків і це може бути однією із причин виникнення емоційного вигорання. Третій за вагомістю фактор – «Емоційний контакт». Сюди входять показники: оптимальний емоційний контакт і самоприйняття. Четвертий фактор – «Ставлення до дитини». Сюди входять показники: надмірна емоційна дистанція з дитиною і надмірна концентрація на дитині. Таким чином, у ставленні до дитини матерів із високим рівнем емоційного вигорання переважає неконструктивний емоційний контакт – або дистанціювання, або надмірна концентрація на дитині.

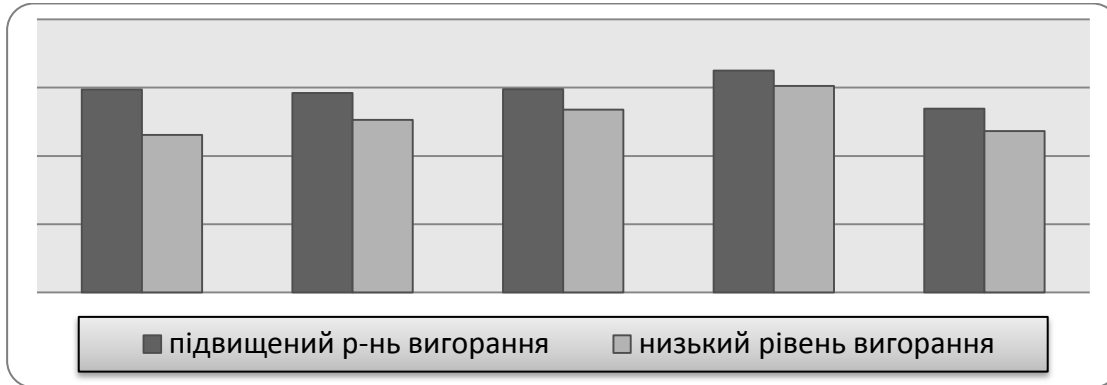

Рис. 3. Порівняння результатів матерів із підвищеним та низьким рівнем емоційного вигорання

Також ми побудували 4-факторну модель для матерів з низьким ступенем емоційного вигорання. Побудована модель охоплює 72,53% від загальної дисперсії даних. Перший фактор умовно можна назвати «Ставлення до дитини». Сюди входять: ставлення до сімейної ролі, оптимальний емоційний контакт, надмірна емоційна дистанція з дитиною, надмірна концентрація на дитині. Таким чином, фактор «Ставлення до дитини» є дуже важливим фактором для матерів зі зниженим рівнем емоційного вигорання. Другий за вагомістю фактор – «Емоційні стани». Сюди входять: тривожність, фрустрація і обернено-пропорційний фактор самоприйняття. Таким чином, оцінка психічних станів є доволі вагомим фактором при дослідженні емоційного вигорання матерів. Примітно, що, відчуваючи негативні емоції, й, імовірно, засуджуючи себе за них, матері перестають себе позитивно сприймати. Або ж, коли матері перестають собі подобатись, у них виникають тривожність і фрустрація. Третій фактор – «Особистісна зрілість». Сюди ввійшли показники: особистісне зростання і ціль в житті. Четвертий фактор охоплює два показники: ригідність і позитивні міжособистісні стосунки.

Як бачимо, адекватне ставлення до дитини займає більш вагоме місце у матерів з нижчим рівнем емоційного вигорання.

Висновки. На формування позитивного психологічного стану матері впливає сім'я, підтримка чоловіка, батьків, де жінка повинна відчувати себе рівноправним членом сім'ї, де низький ступінь авторитарності, високий рівень заохочення, автономності, висока емпатія та співтовариство. Така сім'я створює позитивні емоційні стани жінки, що рятує її від емоційного вигорання. Отже, позитивний емоційний стан жінки неможливий без сприятливого сімейного мікроклімату. У такій сім'ї жінка є емоційно врівноваженою, оптимістичною, готовою до взаємодії та співпраці, має насагу твердо дотримуватися етичних правил у ставленні до своїх близьких та дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко В. Энергия эмоций / В. Бойко. – [2-е изд., доп. и перераб.]. – СПб. : Питер, 2004. – С. 123–144.
2. Брутман В. Влияние семейных факторов на формирование девиантного поведения матери / В. Брутман, А. Варга, И. Хамитова // Психологический журнал. – № 2. – 2000. – С. 78–79.
3. Водопьянова Н. Синдромы выгорания: диагностика и профилактика / Н. Водопьянова, Е. Стариченкова. – СПб. : Питер, 2005. – 336 с.
4. Емоційне вигорання / [упоряд. В. Дудяк]. – К. : Главник, 2007. – 128 с. – (Серія «Психологічний інструментарій»).
5. Москалец В. Психічне вигорання – реальність чи вигадка? / В. Москалец // Практична психологія та соціальна робота. – 2012. – № 1. – С. 58–65.
6. Сидоров П. Синдром эмоционального выгорания / П. Сидоров // Новости медицины и фармации. – 2005. – № 13. – С. 7–12.
7. Филиппова Г. Материнство и основные аспекты его исследования в психологии / Г. Филиппова // Вопросы психологии. – 2001. – № 2. – С. 22–37.
8. Maslach C. The Maslach Burnout Inventory / C. Maslach, S. Jackson. – Palo Alto, CA : Consulting Psychologists Press, 1986. – P. 45–63.

Русана Ліончук,
магістр педагогічної освіти,
Рівненський центр
професійно-технічної освіти
державної служби зайнятості

НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ В СІМ'Ї: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

У статті авторка розкриває зміст поняття «насильство в сім'ї» та характеризує його основні види. Особливу увагу приділяє фізичному та психічному насильству стосовно дітей та їх негативним наслідкам. Аналізує проблему насильства в сім'ї з гендерного погляду.

Rusana Lionchuk

DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN: GENDER IMPLICATIONS

The article features the contents of notion "family violence" and characterizes its basic aspects. Special attention is paid to physical and psychological violence with reference to children and their negative results. The problem of family violence is analyzed from the gender perspective.

Насильство – як спосіб застосування фізичної сили, гноблення, утиску, примусового впливу на особистість, а також обмеження можливостей, діяльності, мислення, духовності – реальна перешкода для утвердження прав людини, впровадження гендерної рівності в суспільстві у різних його організаційних структурах. Насильство над дітьми – це одна з найбільш поширених форм порушення прав людини у світі.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», насильство в сім'ї – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю. Згідно з Законом, це явище має чотири основні форми – фізичну, психологічну, сексуальну й економічну [1].

Фізичне насильство в сім'ї – умисне заподіяння одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, заподіяння шкоди його честі та гідності.

Сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру стосовно неповнолітнього члена сім'ї.

Економічним насильством у сім'ї визнається умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю [1].

Як правило, найбільше страждають від сімейного насильства жінки, діти та люди похилого віку. Вразливість дітей до насильства пояснюється їхньою фізичною, психологічною та соціальною незрілістю, а також залежним (підлеглим) становищем стосовно дорослих, незалежно від того, чи є це батьки, чи опікуни [2, с. 18]. Проблему сімейного насильства над дітьми досліджують такі науковці, як О. Безпалько, Т. Гончарова, Т. Алексеєнко, О. Кочемировська, О. Коломієць, Г. Лактіонова, В. Бондаровська, Ю. Онишко, Н. Максимова, Т. Сафонова та інші.

До найбільш поширених різновидів психологічного насильства над більшістю українських дітей, належать:

- поведження з дітьми як із підлеглими, рабами чи слугами;
- покарання;
- відмова повідомляти про рішення, що стосуються відвідин та опікунства;
- навіювання страху за допомогою розповідей, дій, поглядів;
- використання своїх переваг – росту, розмірів та сили;
- крики;
- погрози покинути дитину;
- погрози розлюбити дитину;
- загроза суворого покарання Богом, судом, міліцією, школою, спецшколою, притулком, родичами та психіатричною лікарнею;
- приниження;
- використання скарг для тиску на дитину, присоромлення дитини;
- постійне підкреслювання недоліків;
- контролювання, обмеження у спілкуванні, стеження;

- використання дітей у конфліктах між батьками;
- заборона лягати спати або насильне пробудження;
- звинувачення дитини у всіх проблемах;
- «торговельна» поведінка одного з батьків щодо любові до дитини;
- ігнорування;
- критика думок, почуттів, дій;
- відсутність у сім'ї доброзичливої атмосфери (психологічна ізоляція);
- недостатнє забезпечення дитини наглядом та опікою;
- недостатнє задоволення потреб дитини в їжі, одязі, освіті, медичній допомозі за умови, що батьки матеріально спроможні зробити це [2, с. 19].

Сучасне життя все більше ускладнює батькам виконання своїх обов'язків по вихованню дітей. В українських сім'ях все менше часу приділяється дітям, так як батьки багато часу присвячують роботі. Це призводить до погіршення стану відносин між членами сім'ї, втрати контакту з дітьми, що, як наслідок, може перерости в насилля над ними. Якщо в сім'ї немає емоційного зв'язку, батьки можуть виміщати свої проблеми на дітях. У більшості випадків основним агресором у сім'ї є чоловік (батько).

Істотну роль у поширенні насильства в сім'ї, насамперед над жінками, відіграють гендерні стереотипи. Під впливом цих стереотипів, як правило, перебувають насильники-чоловіки, часто жертви насильства та особи, які їх оточують, а іноді й працівники міліції, які за своїм посадовими обов'язками мають втручатись у випадки насильства в сім'ї [2, с. 24].

Чоловіки, котрі чинять насильство в сім'ї, часто схильні підкреслювати значну перевагу чоловічої статі, особливу відповідальність чоловіка за добробут сім'ї, роль годувальника, лише завдяки якому сім'я існує. Це дає їм підстави вимагати від дружини та дітей особливої поваги, виконання всіх примх і забаганок. Навіть у тих випадках, коли немає інших підстав для гордості, його самоповага живиться думкою про те, що він заслуговує на повагу вже тому, що він чоловік. Іноді до цього додається ще бажання бути «крутим хлопцем». У поєднанні ці риси утворюють те, що психологи називають «комплексом мачо». Такий чоловік без коливань вдається до насильства, як тільки йому здається, що поставлено під сумнів його виняткове становище в сім'ї або репутація «крутого хлопця» [2, с. 24].

Багато батьків, проявляючи насильство по відношенню до власних дітей, часто в дитинстві переживали подібне ставлення з боку власних батьків. Досить часто прояви жорстокості до дітей є наслідками алкоголізму, наркоманії батьків, інших негативних соціальних та психологічних явищ.

Найбільш очевидними наслідками насильства над дітьми є тілесні ушкодження. Але, безперечно, значно серйознішими є психологічні наслідки від фізичного насильства, включно з сексуальним. Діти, стосовно яких вчиняється насильство, почуваються приниженими, безсилим, винними, депресивними, наляканими чи взагалі – ворожими до всього оточуючого. Цей психологічний тиск може стати причиною психосоматичних (мігрень, головний біль), шлункових та інших психологічних розладів (наприклад, нічних кошмарів під час сну, проблем з їжею та ін.). Втрата стабільної життєвої підтримки від родини може сприяти посиленню сторонніх асоціальних впливів зі сторони середовища однолітків. Випадки втеч з дому, дитяча безпритульність часто зустрічаються саме серед дітей, котрі потерпають від насильства. Ці ж діти мають і проблеми з навчанням та шкільним соціумом. Сексуальне використання дітей має сильний деструктивний вплив на дитячу психіку і часто стає вирішальним фактором на шляху дитини до наркотичної чи алкогольної залежності, дитячої проституції. Разом з тим, можливою реакцією дитини може бути зречення рідної матері як особи, що не змогла захистити її від батька. Незалежно від того, чи зречеться дитина свого жорстокого батька, чи навпаки – ідентифікує себе з ним задля збереження самоповаги, здебільшого діти з родин, де регулярно практикується насильство, проявляють неврівноваженість, цинічний погляд на життя та асоціальну поведінку.

Якщо окремим дітям і вдається стримати батька від нападів і насильства щодо них самих, то все ж вони спостерігають сцени знущання над матір'ю, що теж має чимало негативних наслідків. Хлопчики, зокрема, навчаються агресії стосовно жінок. Дівчатка ж мають схильність до девальвації своєї статі. Які можуть бути прагнення у дівчинки, котра уявляє себе в майбутньому в ролі матері, з котрої знущається власний чоловік? Разом з тим, хлопці та дівчата навчаються вирішувати свої особисті проблеми шляхом насильства.

Якщо насильство в родині чиниться регулярно, психологічна напруга є дуже високою, у дітей можуть розвинути такі ж прояви психосоматичних захворювань і психологічні симптоми, що мають місце в побитих осіб. Усвідомлюючи, що їх власна родина відрізняється від родин друзів і знайомих, діти бояться запрошувати друзів додому, а це, в свою чергу, посилює відчуття самотності.

Можна виокремити наступні негативні наслідки вчинення насильства над дітьми:

- 1) діти-жертви в 7 разів частіше зловживають алкоголем або наркотиками;
- 2) діти-жертви в 10 разів частіше здійснюють спроби суїциду;

- 3) діти-жертви складають 60-70% втікачів, 98% дитячої проституції припадає саме на них;
- 4) 60% дітей страждають від проблем харчування;
- 5) 98% дітей страждають від численних особистісних розладів;
- 6) у 85% пацієнтів психіатричних клінік була своя власна історія насильства у дитинстві [3, с. 12].

Як бачимо, в результаті насильства дитина зазнає тяжких травм, що несе згубні наслідки для її подальшого фізичного та психічного здоров'я. Найбільша шкода завдається хлопчикам, тому що вони найчастіше беруть приклад із своїх батьків і, в майбутньому, у власних родинх поведуться аналогічно жорстоко. Для суспільства небезпечним є й те, що діти, котрі просто спостерігали за насильством у сім'ї, теж переносять цей негативний досвід у власне життя. В такій сім'ї виросте агресор, котрий вважатиме, що людину можна безкарно принижувати, та нормою є піднімати руку на слабшого. Таке виховання сприяє зростанню підліткової злочинності, від якої страждає все суспільство.

Важливою складовою попередження більшості видів насильства є подолання гендерних стереотипів в українському суспільстві. Першими від таких стереотипів повинні звільнитися ті, хто працює у сфері профілактики та боротьби з цим явищем. Лише позбувшись їх, можна об'єктивно і неупереджено ставитися як до жертви насильства, так і до кривдника. Вивільнення суспільної свідомості з полону подібних гендерних стереотипів є необхідною умовою подолання насильства в сім'ї [2, с. 24].

Отже, для запобігання насильства в сім'ї батьки не повинні застосовувати методи виховання, що базуються на почуттях сорому, страху та провини. Особливо це важливо для дітей молодшого шкільного віку. Альтернативою насильству у вихованні повинна бути позитивна педагогіка, заснована на заохоченні, конструктивному вирішенні конфліктів, а також створенні сприятливих умов для самоактуалізації особистості дитини і демократичних відносин між членами родини. Ці умови є важливими для дітей обох статей, оскільки вони сприяють гармонізації міжособистісних стосунків. Гармонійні відносини з близькими та значимими людьми не створюють негативних емоційних зарядів, які необхідно потім розряджати в дитячому середовищі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>.
2. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / [уклад. : А. Запорожцев, А. Лабунь, Д. Заброта, І. Басиста, І. Дроздова, В. Брижик, О. Мусієнко]. – Київ, 2012. – 246 с.
3. Простір без насильства / [уклад. : О. Діхтієвська, І. Миник]. – Миколаїв, 2013. – 78 с.

Вікторія Мазан,

студентка,

Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЛЯ НАД ДІТЬМИ

У статті розглянуто види домашнього насильства над дітьми та проаналізовано його наслідки на індивідуальному та суспільному рівнях.

Victoriia Mazan

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL EFFECTS OF DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN

The article outlines the kinds of domestic violence against children and analyzes its effect on the individual and social levels.

Сім'я відіграє важливу роль у житті кожної особистості. Саме у сімейному середовищі закладається майбутня модель поведінки дитини, забезпечується її соціалізація, формуються та задовольняються індивідуальні потреби. Сім'я має забезпечувати гармонійний розвиток дитини та її безпеку, проте досить часто права дитини порушуються, а іноді постає питання про загрозу її життю та здоров'ю.

Сьогодні, коли в незалежній демократичній Україні відбувається розуміння важливості дотримання людських прав і свобод, насильство в сім'ї стає соціально усвідомленою проблемою.

Питанням домашнього насильства у сучасній соціологічній науці приділяється велика увага. Особливе зацікавлення викликають сучасні концепції причин та умов домашнього насильства у дослідженнях окремих вітчизняних та іноземних вчених.

Аналіз цієї проблеми знаходиться в епіцентрі наукових досліджень О. Джужі, В. Гринчака. Різні аспекти досліджуваного явища представлені в наукових працях таких дослідників, як Л. Алексеєва,

К. Бабенко, В. Бондаровська, Я. Волавка, Н. Дмитренко, А. Когаловська, Н. Максимова, Р. Мансудов, М. Московка, Н. Щербак. Практичні і правові ракурси жорстокого поводження з дітьми вивчають Н. Агарова, Н. Асанова, Н. Гайдаренко, В. Квашиш, К. Левченко, І. Лисенко, Г. Лактіонова, І. Трубавіна та ін.

Проте, до цього часу залишаються мало дослідженими проблеми впливу насильства на виховання дітей.

Мета статті – ознайомлення з проблемами насильства над дитиною в сім'ї, його видами та наслідками.

Причини жорстокого поводження з дітьми сягають корінням давніх часів, коли до дітей ставилися як до дорослих, не враховуючи особливості формування ще незрілої особистості. Усвідомлення того, що дитяча психологія є кардинально відмінною від дорослої, ще й досі є притаманне лише незначній частині населення, що призводить до незрозуміння проблем дитини, її потреб, її поведінки, що призводить до неприйняття і до агресивного ставлення, як до чогось неправильного, чужого, що потребує негайної жорсткої корекції [1, с. 16].

Проблема насильства над дітьми стає ще більш актуальною, адже діти – це майбутні дорослі й чим більше вони піддаються насильству, тим більше засвоюють модель поведінки агресора або жертви.

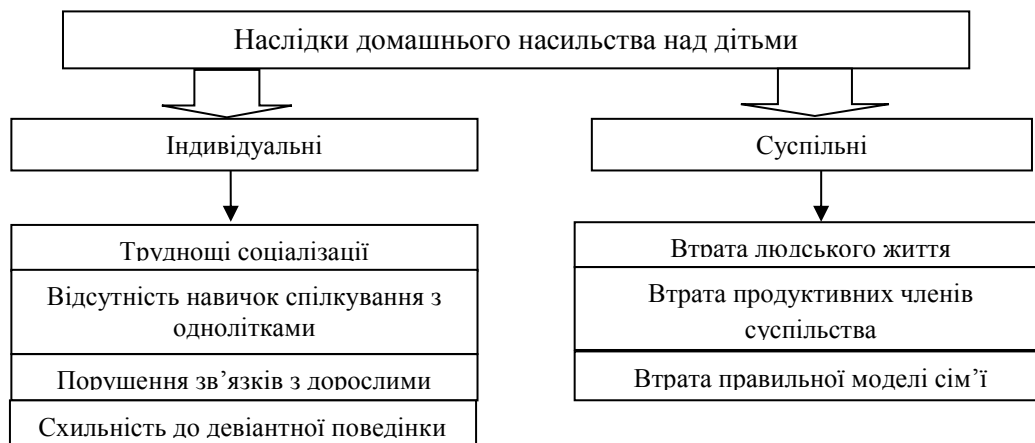

Схема 1. Соціальні наслідки домашнього насильства над дітьми

Проблема насильства над дитиною довгий час була закритою для обговорення та висвітлення, тому їй не приділялося достатньо уваги, не здійснювався облік жертв сімейного насилля, пошук методів корекційно-реабілітаційної роботи та шляхів вирішення означеної проблеми. Сьогодні насильство над дітьми у сім'ях є досить гострою соціальною проблемою, адже це дії, що порушують права і свободи людини. В сучасному суспільстві основна увага звертається на фізичне насильство, коли дитині завдають різних тілесних ушкоджень. Але насильство – це не тільки побої. У Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» чітко вказано види насильства в сім'ї: фізичне (штовхання, побої, катування, удари, ляпаси, припікання гарячими предметами, рідинами), сексуальне (втягнення дитини в проституцію, порнобізнес), психологічне (постійна чи періодична словесна образа дитини, погрози з боку батьків, опікунів, учителів, вихователів, приниження її людської гідності, демонстрація ворожості до дитини) та економічне (ненормований робочий день, невивплата заробітної плати, експлуатація праці дітей) [3].

Будь-який з перелічених видів насилля несе за собою наслідки, які негативно позначаються на психологічному стані дитини і подальшому її розвитку. Вони можуть виявлятися у прагненні кудись втекти, сховатися, або у глибокій загальмованості, зовнішній байдужності. Однак, в обох випадках дитина охоплена найгострішим переживанням страху, тривоги і гніву. У дітей старшого віку можливий розвиток важкої депресії з почуттям власної ущербності, неповноцінності.

Серед соціальних наслідків жорстокого поводження з дітьми можна виділити дві категорії, які виявляються одночасно: шкода для жертви і для суспільства (схема 1). Розглядаючи більш детально індивідуальні наслідки домашнього насильства над дітьми, можна виокремити наступні:

Порушення фізичного і психічного розвитку. У більшості дітей, що живуть у родинах, де застосовуються важкі фізичні покарання, лайка на адресу дитини і є «методами виховання», чи в родинах, де діти позбавлені тепла, уваги, наприклад, у родинах батьків-алкоголіків, наявні ознаки затримки фізичного і нервово-психічного розвитку. Н. Максимова називає цей стан дітей «нездатністю до процвітання» [4, с. 15].

Діти, що зазнавали жорстокого ставлення до себе, часто відстають у рості та масі від своїх однолітків. Вони пізніше починають ходити, говорити, рідше сміються, у них спостерігається значно гірша успішність у навчанні, ніж у їхніх однолітків. Та й зовні діти, що живуть в умовах зневаги їхніх інтересів, фізичних й емоційних потреб, виглядають по-іншому, ніж діти, що живуть у нормальних умовах.

Різні захворювання як наслідок жорстокого поводження. Захворювання можуть носити специфічний для окремого виду насильства характер: наприклад, під час фізичного насильства наявні ушкодження частин тіла і внутрішніх органів різного ступеня тяжкості, переломи кісток. Під час сексуального насильства можуть бути захворювання, що передаються статевим шляхом.

Вчені І. Довгаль та Г. Мустафаєв наголошують, що, незалежно від виду і характеру насильства, у дітей можуть спостерігатися різні захворювання, що належать до психосоматичних: ожиріння чи, навпаки, різка втрата ваги, що обумовлено порушеннями апетиту. Під час емоційного (психічного) насильства нерідко бувають шкірні висипи, алергічна патологія, виразка шлунка. Часто в дітей розвиваються такі нервово-психічні захворювання, як заїкання, енурез (нетримання сечі), деякі діти повторно потрапляють у відділення невідкладної допомоги з приводу випадкових травм, отруєнь [1, с. 17].

Психічні особливості дітей, які постраждали від насильства. Практично всі діти, що постраждали від жорстокого поводження і зневажливого ставлення, пережили психічну травму, в результаті чого вони розвиваються з визначеними особистісними, емоційними і поведінковими особливостями, що негативно впливає на їхнє подальше життя.

Діти, що зазнали різного виду насильства, самі стають агресивними, що найчастіше виливається на більш слабких: молодших за віком дітей чи тварин. Часто їхня агресивність виявляється в грі, часом спалах їхнього гніву не має видимої причини. Деякі з них, навпаки, надмірно пасивні, не можуть себе захистити. І в тому, і в іншому випадку порушується контакт, спілкування з однолітками. У занедбаних, емоційно депривованих дітей прагнення будь-яким шляхом привернути до себе увагу іноді виявляється у вигляді зухвалого, ексцентричного поводження [2, с. 22].

Діти, що пережили сексуальне насильство, здобувають невлависті для свого віку знання про сексуальні стосунки, що проявляється в їхній поведінці, в іграх з іншими дітьми чи з іграшками. Навіть маленькі діти, які не досягли шкільного віку, але постраждали від сексуального насильства, згодом самі можуть стати ініціаторами розпусних дій і втягувати в них інших учасників.

Найбільш універсальною і важкою реакцією на будь-яке, а не лише сексуальне насильство, є низька самооцінка, що сприяє збереженню і закріпленню психологічних порушень, пов'язаних з насильством. Особистість з низькою самооцінкою переживає почуття провини, сорому. Для неї характерна постійна переконаність у власній неповноцінності. Унаслідок цього дитині важко домогтися поваги оточуючих, ускладнюється спілкування з однолітками. У цих дітей спостерігаються часті депресії, що можуть продовжуватись навіть у дорослому віці. Це виявляється в приступках занепокоєння, безпричинної туги, почутті самотності, порушеннях сну. У старшому віці у підлітків можуть спостерігатися спроби покінчити життя самогубством [2, с. 23].

Висновки. Як зазначалось вище, будь-який вид насильства формує у дітей і підлітків такі особистісні і поведінкові особливості, які роблять їх малопривабливими і навіть небезпечними для суспільства. Отже, насильство над дітьми – широке поняття, яке включає різні види поведінки батьків та опікунів, інших родичів, учителів, вихователів, будь-яких осіб, які старші або сильніші. Жорстоке поводження з дітьми і зневага їх інтересів можуть мати різні види і форми, але їх наслідки завжди наносять серйозні відбитки на здоров'я, розвитку і соціалізації дитини, нерідко є загрозою її життю або навіть смерті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї / [уклад. : Ю. Мустафаєв, І. Довгаль]. – К. : 2011. – 192 с.
2. Зайченко С. Насильство над дитиною як соціально-психологічна проблема [Електронний ресурс] / С. Зайченко // Практична психологія – 2009. – № 6. – С. 21 – 23. – Режим доступу : <http://empirints.zu.edu.ua/7334/>.
3. Про пенсійне забезпечення : Закон України №1931-ХІІ від 06.12.1991 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб – сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
4. Максимова Н. Конфліктна сім'я потребує допомоги : про психологічні аспекти попередження насильства в таких сім'ях / Н. Максимова // Практична психологія та соціальна педагогіка. – 2004. – № 7. – С. 14 – 19.

Оксана Мазаненко,
канд. психол. н., доцент,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖІНОК-ЖЕРТВ ПОДРУЖНЬОГО НАСИЛЬСТВА

У статті надається теоретико-методологічне обґрунтування дослідження психологічних особливостей жінок, що потерпають від насильства у родині. Наводяться психологічні якості жінок, які у поєднанні із соціальною ситуацією стають чинниками виникнення і закріплення подружнього насильства. Підкреслюється необхідність формування асертивної поведінки жінки як умови створення сприятливих умов для життя і розвитку дитини у сім'ї.

Oksana Mazanenko

PSYCHOLOGICAL PARTICULARITIES OF WOMEN VICTIMS OF SPOUSAL ABUSE

The article examines the theoretical and methodological explanations of the research of psychological particularities of women who suffer from domestic violence. It analyzes psychological qualities of women that in combination with the social environment provoke the emergence and aggravation of spousal abuse. The entry underlines the necessity to develop assertive behaviour of women as a main pre-requisite for positive development of child in the family.

У нашій країні проблема насильства стосовно жінок у родині стала предметом публічного обговорення лише протягом останніх років. За даними зарубіжних соціологічних досліджень, 97% жертв насильства в сім'ї – це жінки. За результатами вітчизняних соціологічних опитувань 70% жінок в Україні піддаються різним формам приниження і знущання у родині, понад 20% жінок ці знущання відчують на собі постійно.

Аналіз наукових джерел з проблеми подружнього насильства дозволив зробити низку суттєвих висновків.

Подружнє насильство як один з різновидів сімейного насильства є однією з найпоширеніших соціальних проблем. У зв'язку з тим, що у свідомості багатьох домашнє насильство сприймається як норма і не є чимось протиправним, справжні масштаби цієї проблеми визначити неможливо [7; 9].

Насильство в сім'ї завдає шкоди фізичному та психічному здоров'ю жінки та дітей, які стають свідками знущань над матір'ю. З часом, під впливом будь-якого виду подружнього насильства (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне) психологія жінки набуває певних негативних змін: «комплекс жертви», «набута безпорадність», «синдром побитої жінки». Процес перетворення людини на жертву називається віктимізацією [1; 4; 6].

Існує значна кількість теорій, які намагаються пояснити феномен подружнього насильства: соціокультурні, соціально-психологічні та індивідуально-психологічні теорії. В дослідженнях деяких вчених були спроби виділити загальні типові характеристики жінок-жертв. Однак ці характеристики стосувались в більшій мірі соціального статусу та стратегій віктимної поведінки жінок, не розкриваючи цілісної своєрідності особистості в єдності соціального та біологічного компонентів [1; 2; 4].

Метою статті є вивчення індивідуально-психологічних особливостей жінок, що страждають від насильницької поведінки в подружніх стосунках та визначення сутності організації соціально-психологічної допомоги даній категорії жінок.

Дослідження проводилася на базі Луганського та Рубіжанського Центрів соціальних служб молоді. До експериментальної роботи були залучені головний спеціаліст ЦССМ по роботі з жінками, психолог центру, соціальні працівники. Вибірку склали жінки, які піддавались чи піддаються різним формам подружнього насильства (50 осіб, віком 21 – 52 років). Отримані результати дослідження можуть бути використані для пошуку і розробки адекватних методів профілактики та корекції поведінки жінок в сім'ї.

В емпіричній частині дослідження були використані індивідуально-психологічний і віктимологічний підходи, в яких акцентується увага саме на впливі індивідуально-психологічних особливостей особистості жінки-жертви на виникнення і динаміку насильницького інциденту між подружжям. Це допоможе розробити комплексні методи розв'язання проблеми насильства в сім'ї: методи впливу на особистість насильника з одного боку, доповнити методами корекції віктимної поведінки жінок-жертв, а також сім'ї як цілісного утворення. Всі ці заходи необхідні й для створення комфортного середовища для дитини у родині, яка в кожному окремому випадку насилля над жінкою опиняється в тій чи іншій мірі у ситуації насилля.

В основі всебічного дослідження психологічних особливостей особистості жінок – жертв насильства пропонуємо використовувати концепцію Л. Собчик, яка розуміє людину як унікальну єдність і біологічного, і соціального, що складається з різнорівневих властивостей і підкоряється системним принципам підпорядкованості [8]. Для реалізації дослідження ми використали набір психодіагностичних методик, який дозволив виділити типи жінок, які в силу індивідуально-психологічних властивостей і під впливом зовнішніх чинників (життєвої історії) ризикують стати (стали) жертвами подружнього (партнерського) насильства.

Крім того, в ході дослідження ми отримали соціально-демографічні дані жінок-жертв, а також виявили види (психологічне, економічне, фізичне) та конкретні дії (контроль, побиття, погрози та ін.) насильства, які застосовуються по відношенню до них, дані щодо інтенсивності насильства та насильства у батьківській сім'ї.

Виявлено загальні провідні тенденції, притаманні усім жінкам-жертвам. Перш за все, це надмірна чутливість до впливів оточення, висока тривожність і емоційна нестабільність. Також найбільш ризикують стати жертвами подружнього насильства жінки, які відносяться до надчутливого (сензитивно-інтравертного) і тривожно-лабільного (екстравертного) типу особистості.

Крім того, факторами виникнення і закріплення подружнього насильства, пов'язаними з особливостями особистості жінки, можна вважати досвід пережитого в дитинстві насильства, економічну залежність від партнера та психологічні особливості жінки, що виражаються її належністю до одного з виділених типів особистості, наявністю внутрішньо-особистісного конфлікту та використанням нею деструктивних стратегій поведінки.

Важливою складовою роботи з жертвами насилля є психологічні тренінги, курси, які допомагають жінці подолати комплекс неповноцінності, повірити в свої сили. Використання тренінгу асертивності є одним із важливих моментів у подоланні наслідків вербального та фізичного насильства над жінкою в сім'ї. Необхідність здобуття навиків асертивної поведінки зумовлюється тим, що людина сама повинна вирішувати і нести відповідальність за наслідки своїх рішень.

Крім того, засвоєння моделей асертивної поведінки жінок-жертв подружнього насильства передбачає також усвідомлення та відповідальність не тільки за себе, але й за життя та здоров'я своєї дитини. Тобто, мотивація «зміни потрібні не тільки мені, а я повинна щось зробити заради дитини» може виступити ключовою для ефективного надання психологічної допомоги жінкам-жертвам домашнього насильства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бовть О. Віктимна поведінка як психологічна проблема / О. Бовть // Соціальна психологія. – 2004. – № 4 (6). – С.14–22.
2. Грабська І. Насильство в подружніх відносинах / І. Грабська // Практична психологія і соціальна робота. – 1998. – № 9. – С. 20–23.
3. Захожа В. Фізичне насильство щодо жінок у сім'ї / В. Захожа // Наукові записки. Соціологічні науки. – К., 2001. – Т. 18.– С. 49–54.
4. Малкина-Пых И. Психология поведения жертвы / И. Малкина-Пых. – М. : Феникс, 2006.
5. Орлов А. Психологическое насилие в семье – определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи / А. Орлов // Психолог в детском саду. – 2000. – № 2–3. – С. 182–187.
6. Платонова Н. Насилие в семье. Особенности психологической реабилитации / Н. Платонова, Ю. Платонов. – СПб. : Речь, 2004.
7. Савчук О. Наслідки подружнього насильства : індивідуально-психологічна перспектива / О. Савчук // Наукові записки (спецвипуск). – К., 2002. – Т. 20.
8. Собчик Л. Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики / Л. Собчик. – СПб. : Издательство «Речь», 2003.
9. Шинкаренко О. Психологічні особливості жертв подружнього насильства / О. Шинкаренко // Практична психологія. – 2000. – № 3. – С. 25–29.

Ольга Максимович,
канд. пед. н., доцент,
Мар'яна Чайківська,
студентка,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ЧЛЕНАМИ СІМЕЙ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЛЯ ЯК ВАЖЛИВА ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті розкриваються окремі форми насильства у сім'ї, наводяться конкретні форми домашнього насильства. Даються поради соціального педагога тим, хто зазнає насильства у сім'ї з метою його уникнення чи боротьби з ним.

Olha Maksymovych,
Mariana Chaikivska

SOCIAL WORK WITH FAMILY MEMBERS TO PREVENT VIOLENCE AS AN IMPORTANT EDUCATIONAL PROBLEM

The article outlines several forms of domestic violence, certain forms of domestic violence are analyzed. The recommendations of a social pedagogue to those who experiences domestic violence are provided.

Кожен, хто народжується, претендує на щасливу долю. Кажуть: «Щасливими не народжуються, ними стають». І вирішальну роль у цьому відіграє сім'я. Народна мудрість стверджує: «З родини йде життя людини», «Без сім'ї нема щастя на землі». Здавна відомо, що родина – то невичерпне джерело наснаги, любові та батьківських обов'язків, і кожна сім'я докладає зусиль, щоб родинне життя склалося благополучно. Проте все частіше ми чуємо про непорозуміння, побутові конфлікти і, зрештою, насильство в сім'ї, що є однією із найактуальніших сьогодні проблем для українського суспільства та привертає до себе увагу громадськості, ЗМІ та держави в цілому.

Насильство є одним із засобів, що передбачає панування однієї людини над іншою. Це такий примус, така шкода, які здійснюються поза волею тих, проти кого вони спрямовані. Насильство в сім'ї має багато форм. Однаково незахищеними перед насильством в сім'ї можуть бути діти, немічні члени, особи похилого віку. Від насильницьких дій можуть страждати з боку чоловіка дружина, а буває й навпаки. Проте слід зауважити, що все-таки переважна більшість потерпілих – це жінки і дівчата. За даними різних досліджень, близько 70% жінок зазнають різноманітних форм сімейного насильства.

Насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії завдають йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» розрізняє чотири види домашнього насильства: фізичне; психологічне; економічне; сексуальне [1].

Фізичне насильство в сім'ї – це навмисне нанесення побоїв, тілесних ушкоджень, загроза зброєю, що можуть завдати приниження його честі та гідності, шкоди здоров'ю або, в гіршому випадку, призвести до смерті постраждалого. Крім фізичного ушкодження здоров'я, насильство неодмінно наносить і глибокі психологічні травми. Результатом є глибока депресія, пригніченість, почуття туги і тривоги, порушення сну. Жінкою опановує почуття сорому. Вона намагається маскувати сліди побоїв макіяжем або темними окулярами, вимушена брехати, коли її запитують, звідки на її обличчі, руках садна і синці. Жінка відчуває себе ізольованою від свого звичного оточення, нездатною, на її погляд, зрозуміти її проблеми, поспівчувати і допомогти їй. В умовах тривалого насильства у жінки включаються психологічні захисні механізми. Вона применшує значення насильства або взагалі перестає визнавати насильство як таким. Кінцевим результатом є деградація особистості жінки, зниження її соціальної активності, ізоляція, розпач. У пошуках виходу вона може вдатись до самогубства або вбити свого насильника. Згідно статистичних даних, частота суїцидальних спроб серед жінок – жертв насильства – досягає майже 20%.

Отже, психологічне насильство в сім'ї – це насильство, пов'язане з тиском одного члена сім'ї на психіку іншого через навмисні словесні образи або погрози, переслідування, залякування, які доводять постраждалого до стану емоційної невпевненості, втрати здатності захистити себе і можуть заподіяти або заподіяли шкоду психічному здоров'ю. Це може бути ігнорування почуттів, образа переконань членів сім'ї, які мають для них цінність, знущання одного члена сім'ї на іншими, щоб «продемонструвати» свою владу над усіма тощо. Такі дії можуть заподіяти шкоду фізичному чи психічному здоров'ю або навіть призвести до смерті постраждалого.

Сексуальне насильство в сім'ї – це примушування до небажаних статевих стосунків у родині проти волі одного із подружжя, примус до сексуальних зносин у хворобливій або садистській формі, до групового сексу, до спостереження статевих зносин, у тому числі перегляд порнофільмів, агресія на ґрунті ревності, образлива оцінка сексуальних характеристик, а також сексуальні дії щодо неповнолітнього члена сім'ї. Зазначимо, що сексуальне насильство у сім'ї найбільше замовчується, тому залишається невідомим і непокараним через сором або страх звертатися до правоохоронних органів.

Економічне насильство в сім'ї – це навмисні дії одного члена сім'ї щодо іншого, спрямовані на те, щоб позбавити постраждалого житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які він має законне право, це може бути відмова одного з подружжя заробляти гроші на утримання сім'ї, існування одного із членів подружжя і їхніх дітей виключно за кошти іншого тощо. Це насильство може супроводжуватися, найчастіше з боку чоловіка, зловживанням алкоголю тощо.

Невідомо, скільки фактів насильства є насправді, тому що насильство в більшості випадків замовчується. Чому? По-перше, тому, що метою будь-якого, зокрема і домашнього насильства, є встановлення контролю над жертвою, коли кривдник намагається бути єдиним «розпорядником» її життя. Підкоряючись, жертва стає безпорадною, не може правильно оцінити ситуацію, навіть не намагаючись себе захистити, і здебільшого постраждалі часто відмовляються від допомоги. По-друге, тому, що у суспільстві не прийнято розповідати про такі речі, це соромно перед близькими і друзями. Власна безпека вже не так важлива, як публічні плітки й обговорення. Тому ми стикаємося зі «змовою мовчання» та прихованим осудом потерпілих від насильства в сім'ї: наприклад, жінка, досягнувши успіху в кар'єрі чи бізнесі, не може через сором говорити про насилля з боку чоловіка, а мати не може визнати, що її рідний син знущується над нею, бо вона, мовляв, «сама винна» в тому, що не догодила, не так виховала, не зберегла сімейного вогнища тощо. Така позиція хибна. Більшість жінок не вважають актом насильства, коли їх б'ють чоловіки. Багато дітей не можуть сказати про насильство публічно, тому що не розуміють, що це неправильно. Навіть, коли жертви наважуються повідомити про насильницькі дії у відповідні органи, то далеко не завжди отримують допомогу – представники різних служб, у тому числі й міліція, не бажають втручатися в те, що їм здається просто сімейним непорозумінням.

Дослідження, які проводилися в Україні, підтверджують надзвичайну актуальність проблеми, бо результатом насильства може бути один із чинників, що підштовхують до скоєння правопорушень. Щоденно в Україні підлітки скоюють 104 правопорушення, серед яких вбивства, пограбування, насилля, побіи. Це можна трактувати як наслідок жорстокого поводження у сім'ї, бо діти, які бачать насильство, переносять цей негативний досвід у власне життя, відтворюючи насильницьку модель поведінки батьківської сім'ї у суспільстві. Достовірної статистики про реальні прояви насильства немає, бо в Україні сьогодні таке явище, як насильство в сім'ї та кривдництво дітей, не завжди стоять у центрі уваги громадськості. Але за інформацією МВС України, лише минулого року було поставлено на облік понад 50 тис. осіб, які вдавалися до насильства у родині [2].

Проте, мабуть, найгірше впливають на суспільну думку уявлення, що поодинокі випадки агресії не є насильством. Хоча це не так, бо прояви домашнього насильства мають циклічний характер: випадок насильства – примирення – заспокоєння – посилення напруги – і знову насильство. Кожного наступного разу цей цикл може скорочуватися в часі, а насильство – ставати більш інтенсивним та жорстоким. Зазвичай, існує широко розповсюджений міф, що насильство в родинах – це проблема тільки неблагополучних родин, і майже завжди сімейне насильство пов'язане з пияцтвом і бідністю, проте це не завжди так.

Попередження насильства в сім'ї – це складна система соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства в сім'ї, припиненню насильства в сім'ї, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства в сім'ї, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства в сім'ї. Головний принцип роботи із сім'єю – надання соціальної допомоги. Соціальні педагоги мають допомогти тим, хто постраждав від насильства або ж бачив таке на власні очі. Подаємо деякі поради жертвам насильства:

– подумайте про власну безпеку та безпеку своїх дітей, бо, передусім, варто пам'ятати народну мудрість: «Хто сам себе береже, того й лихо оминає»;

– при потребі, не вагаючись, телефонуйте до міліції і вимагайте термінового втручання. При приїзді працівників відповідних служб детально опишіть їм усе, що сталося, покажіть ваші тілесні ушкодження, а також домашні речі, які побив чи поламав кривдник;

– при завданні тілесних ушкоджень, обов'язково зверніться до медичних закладів. Ви не лише пройдете лікування, а й отримаєте медичні висновки, які є вагомим доказом у суді;

– найбільш виваженим виходом з деяких ситуацій є втеча. Але цей крок належить ретельно підготувати. Варто заздалегідь зібрати невелику валізу з найбільше потрібними речами: одягом для себе та дітей, грошима, ліками, ключами від дому, офісу тощо, особистими документами (паспорт, свідоцтво про

народження дитини), документами, які підтверджують ваше право власності на житло, машину тощо. Визначте декілька (не одне!) місць, де ви могли б сховатися, якщо залишите дім;

– якщо близькі люди готові допомогти, домовтеся про спільні дії в гострій ситуації. Йдеться, зокрема, про дзвінок до міліції, тимчасовий притулок для вас та ваших дітей або схованку для потрібних вам речей тощо;

– пам'ятайте: насильство часто стає ще брутальнішим, коли кривдник довідується про бажання жертви припинити з ним стосунки. Тому будьте готові захищати свої права та права ваших дітей. Заздалегідь обміркуйте можливі варіанти вирішення таких гострих питань як поділ майна, стягнення аліментів, визначення місця проживання дітей. Звісно, краще відразу звернутися за допомогою до кваліфікованих юристів соціальних служб чи громадських організацій, послуги яких є безкоштовними;

– подумайте, як обмежити ваше спілкування з кривдником після розлучення і вберегти від нього дітей тощо;

– у разі потреби, зверніться до соціальних служб та неурядових організацій, які надають психологічну підтримку постраждалим від насильства в сім'ї [3, с. 357]. Згідно зі статтею 15 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», члени сім'ї, які вчинили насильство, несуть кримінальну, адміністративну чи цивільно-правову відповідальність.

Для протидії та запобіганню цьому негативному явищу одним з напрямків державної політики у соціальній сфері є вироблення ефективних механізмів протидії насильству в сім'ї. Кабінетом Міністрів України з метою удосконалення системи запобігання насильству в сім'ї та створення дієвої системи надання допомоги жертвам насильства, а також удосконалення системи надання допомоги сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, їх соціального супроводу, зменшення кількості злочинів, пов'язаних із насильством у сім'ї, затверджено розпорядження від 1 грудня 2010 року, № 2154-р, план заходів з проведення Національної компанії «Стоп насильству!» на період до 2015 року.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 № 2789-III. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fam-center.at.ua/load/28-1-0-40>.
2. Московка М. Жорстокість та насильство до дітей у сім'ї як соціальний феномен / М. Московка // Все для вчителя. – 1999. – № 1. – С. 43 – 46.
3. Андреева Г. Соціальна психологія : підручник для вищих навчальних закладів. / Г. Андреева – М. : Аспект Прес, 2000. – 376 с.

Ольга Максимович,
канд. пед. н., доцент,
Софія Добжинецька,
студентка,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

ДОМАШНЄ НАСИЛЛЯ НАД ДІТЬМИ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ВИРІШЕННЯ

У статті розкривається проблема насильства над дитиною в сім'ї. Зокрема, виділяються фізичні, психологічні, економічні види насильства дітей в сім'ї, висвітлюються шляхи розв'язання перешкод насильства над дітьми.

Olha Maksymovych,
Sofia Dobzhynetska

DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN AND ITS SOLUTIONS

The article examines the problem of child abuse in the family. In particular, the physical, psychological and economic types of child abuse are highlighted, and several solutions are recommended.

Проблема насильства над дитиною в сім'ї досить тривалий час була закритою, проте в останнє десятиліття вона є гостроактуальною. Ми погоджуємося з думкою В. Щербини-Прилуки, що діти – найбільш уразлива категорія жертв насилля в сім'ї внаслідок психологічної, соціальної, особистісної незрілості та залежності від батьків чи опікунів, несформованості стратегій подолання стресу, малого життєвого досвіду, правової неосвіченості та багатьох інших причин [5].

На даний час прийнято виділяти такі форми насильства над дитиною в сім'ї: фізичне, психологічне, ізоляція, обмеження свободи пересування, економічне й інші.

Слід зазначити, що насильство у сім'ї в Україні, як і в інших країнах, існує протягом століть. Це не нове явище, яке є результатом окремих чинників у сучасному суспільстві. Згідно зі статистичними даними, 44% населення України потерпали від насильства в сім'ї впродовж свого життя, причому 30% – зазнавали насильства у дитячому віці [3]. А близько половини тих, хто зазнавав насильства в дитячому віці, стикалися з ним і в дорослому житті. Діти, які відчували на собі жорстокість та насильство підсвідомо прагнуть відтворити свій життєвий досвід у дорослому житті, оскільки не знають іншої моделі поведінки. Віддаленими наслідками насильства є схильність до узалежненостей: алкоголізм, адиктивна, девіантна, делінквентна та асоціальна поведінка, гострі психічні розлади, різні соматичні захворювання, емоційні порушення, порушення соціалізації та інтеграції в суспільство.

У Розділі I Загальних положень в Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» [1] подано значення окремих термінів, зокрема насильство в сім'ї визначається як будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю. Фізичне насильство в сім'ї – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побиттів, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності. Аналіз практики нашого життя показує, що найчастіше насильством та порушенням прав дитини ми вважаємо, власне, фізичне, зокрема: знущаються над дитиною; б'ють її; завдають шкоди здоров'ю дитини; перебувають дитину під час розмови; ізолюють її; контролюють її спілкування з ровесниками, дорослими, родичами, одним із батьків, якщо батьки розлучені; використовують образливі прізвиська; погрожують фізичною розправою; поводяться з дитиною, як з прислугою тощо.

Сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до дитини, яка є членом цієї сім'ї. Психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдатися або завдається шкода психічному здоров'ю, а саме: залякують дитину, використовуючи при цьому різні суспільні установи (міліцію, церкву, спецшколу, колонію, психіатричну лікарню); погрожують її залишити; навіюють страх за допомогою жестів, поглядів; використовують її як передавача інформації під час конфлікту у сім'ї; соромлять; ігнорують; відмовляються повідомляти про важливі рішення, що безпосередньо стосуються долі дитини.

Економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я, зокрема контролюють поведінку дитини за допомогою грошей; використовують її, як засіб економічного торгу під час розлучення; не задовольняють її основні потреби.

ПРООН повідомляє, що багато міфів про насильство в сім'ї, які поширені в країнах світу, також широко поширені в Україні. Перший міф стосується того, що насильство характерне для малозабезпечених сімей. Міжнародне дослідження, однак, показує, певні кореляції між бідністю та підвищенням рівня внутрішнього насильства. Другий міф полягає в тому, що насильство в сім'ї пов'язане з новими соціальними та економічними умовами, швидкими темпами сучасного життя і численними випробовуваннями сучасного людства. Проте докази, зібрані правозахисниками з Міннесоти, показують, що насильство в сім'ї має місце у всіх соціально-економічних групах і не пов'язане з політичною чи економічною трансформацією суспільства.

Діти є найбільш вразливою категорією жертв сімейного насильства, оскільки у них ще не має стійко сформованої психічної системи, вони ще не мають досвіду подолання стресів не знають про свої права. Суспільні наслідки насилля над дітьми – це, насамперед, втрата людського життя у результаті вбивства дітей і підлітків чи їхніх самогубств; втрати в їхньому обличчі продуктивних членів суспільства внаслідок порушення психічного і фізичного здоров'я, низький освітній і професійний рівень. У майбутньому – це втрата батьків, здатних виховувати здорових у фізичному і моральному відношенні дітей. Нарешті, це відтворення жорстокості в суспільстві, оскільки колишні жертви самі часто стають гвалтівниками, людьми, здатними на різні види насильства [2].

Саме тому і виникає необхідність організації різноманітних конференцій, тренінгів і семінарів, на яких обговорювалися б питання захищеності дитини та гарантії її безпеки у власній сім'ї. 25 березня 2013 року у Львові відбувся тренінг американського консультативного психолога Дж. Хіла, який працює з дітьми-жертвами насильства. Під час інтерв'ю для *Zaxid.net* [3] його запитали, як виглядає ситуація з насильством над дітьми в Україні? Він відповів: «Це хороше запитання, але мені бракує даних, бо не бачив української статистики. З досвіду інших країн знаю, що ці проблеми існують всюди. Я зустрічав людей, які були жертвами фізичного і сексуального насильства, і знаю, що в Україні ця проблема також існує, але люди не люблять про ці речі говорити і діти не знають, куди повідомляти про насильство».

Тобто аналізуючи проблему, бачимо що: по-перше, в населення ще не сформувалася віра в те, що психолог може допомогти; по-друге, не кожен захоче розповідати про свої проблеми; по-третє, багато дітей особливо серед жителів сільської місцевості, де основним засобом масової інформації залишається телебачення, не знають про можливості захисту з боку держави; і останнє – в Україні не достатньо розвинена система роботи з жертвами насильства.

Розглянемо кожну проблему детальніше. Важливо, щоб в кожній школі був психолог, щоб діти зрозуміли, що вони зі своїми проблемами не самі і не залишаються наодинці.

Наступною проблемою є небажання дітей говорити, бо батьки, якими вони не були б поганими, завжди залишаються для дітей батьками і діти нерідко відмовляються говорити про них погане. Іноді діти також соромляться того, що у них в сім'ї є негаразди і замовчують про факти насильства, тому з дітьми потрібно постійно говорити і пояснювати, що проблема насильства не є поодинокую, вона може торкнутися кожного і тому її потрібно негайно викорінювати, а якщо дитина боїться, що на неї чекатиме вдома покарання за те, що вона поскаржилася на батьків, то їй потрібно звернутися до когось зі старших, хто б зміг допомогти.

Наступною перепоною у вирішенні проблеми насильства є засоби масової інформації. По телебаченні цілодобово показують фільми, в яких жорстоко вбивають і знущаються над людьми. І навіть в сучасних мультіках, таких, які так люблять діти, спостерігається жорстокість. Наприклад, мультфільм «Маша і Ведмідь» – це справді цікавий мультік, але, разом з тим, нам здається, що його повинні дивитися діти, у яких сформована психіка, бо в мультіку показана не любов до тварин, а жорстоке поводження з ними. Дивлячись його, дитина думає, що якщо її щось не влаштує, то вона може покричати і її волю буде виконано. Тому такі мультфільми недоцільно показувати дітям, як мінімум до 5 років, поки дитина не почне розуміти сама, що можна робити, а що ні.

Діти молодшого і старшого шкільного віку сьогодні мають безперешкодний доступ до перегляду будь-яких фільмів і, найчастіше це фільми про жорстокість та насильство. Але діти не розуміють, що один з таких ударів, якими перенасичений сценарій бойовика, може стати смертельним у реальному житті. Тому треба встановлюватися певні часові обмеження, коли по телевізору показують подібного роду фільми, щоб батьки могли проконтролювати на якому підґрунті виростає їхня дитина. Аналогічним чином на дітей впливають і комп'ютерні ігри. Діти просто звикають до жорстокості.

Ще однією проблемою в боротьбі з насильством є недостатня робота певних організацій з постраждалими, яка включає не тільки заспокоєння дитини та ліквідацію психічних чи фізичних порушень, а й таку, яка б дозволяла б гарантувати, що дитина виросте і ніколи не повторить долю батьків. Цю роботу потрібно проводити з дітьми систематично і навіть на протязі кількох років, бо робота психолога одразу після акту насильства буде проведена на основі емоційного стресу і можливо з часом, коли емоції трохи вгамуються, дитина забуде з якою страшною проблемою вона зіткнулася. Крім того, до вирішення проблеми насильства треба залучати людей, які постраждали і людей, які вчиняли насильство, бо перші, як ніхто краще, зможуть розповісти про наслідки насильства і про те, як краще вирішити цю проблему, а другим потрібно давати шанс змінити своє життя на краще, і саме для цього їм потрібно бачити, що суспільство не лише засуджує їх, а й готове дати їм шанс реабілітуватися.

Від того, як ми будемо виховувати дітей сьогодні залежатиме світ, який створять вони завтра. Тому ми не можемо залишатися осторонь, коли бачимо насильство над дітьми не залежно від того, ким для нас є ця дитина, бо можливо таким чином саме ми подаруємо їй шанс отримати краще життя.

Дитину, яка зазнала насильницького впливу можна легко вирізнити серед інших дітей: зазвичай, вона часто з травмами та синцями, є боязливою, не шукає захисту у дорослих, нерідко відтворює акти насильства у іграх з іншими дітьми. Ці діти потребують допомоги у будь-якому випадку, на відміну від дорослих, яким часто все ж таки вдається самостійно впоратись зі ситуацією. Найкраще допомагає звернення до органів опіки і Центрив підтримки жертв насильства.

Безперечно проблема насильства є ще дуже далекою від вирішення і потребує багато зусиль, нових дослідницьких програм та методів, але ми повинні розуміти, що обов'язком кожної людини є реакція на протиправні дії щодо дитини, адже кожна дитина заслуговує бути щасливою, не залежно від того, хто є її батьки і у якому матеріальному становищі знаходиться сім'я. Так, звичайно, від нас ніхто не вимагає створювати нові антикризові центри для жертв насильства, де можна було б хоч на кілька днів отримати притулок, і ми не зможемо підняти податок, наприклад, на алкогольні напої, вживання яких найчастіше і призводить до невинуватої агресії (основною причиною різних ситуацій насильства більшість потерпілих називали стан алкогольного сп'яніння. Проте нашим обов'язком є усвідомлення і реалізація можливостей впливу на розвиток дитини через заохочення її до перечитування літератури, в якій засуджується насильство, перегляду відповідних фільмів та проведення з дітьми молодшого та старшого шкільного віку бесід про важливість збереження моральних цінностей в сім'ї та про те, що якщо їхні права порушуються, то не варто боятися про це говорити.

Отже, насильство над дітьми в сім'ї – це широкий за обсягом предмет дослідження, який включає різні види поведінки батьків чи опікунів, інших родичів. Жорстоке поводження з дітьми і зневага їхніх інтересів можуть мати різні види і форми, але їх наслідок завжди наносить серйозний відбиток на здоров'я і соціалізації дитини, нерідко несе загрозу її життю або навіть смерть.

Проблема насильства над дітьми та його наслідків займає важливе місце серед інших актуальних проблем психолого-педагогічної науки і вимагає пильної уваги, нових дослідницьких програм, оригінальних методологічних підходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 № 2789-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fam-center.at.ua/load/28-1-0-40>.
2. 10 невідомих фактів про насильство в сім'ї : Спільний проект ЄС та ПРООН презентував результати нового дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravotoday.in.ua/ua/press-centre/publications/pub-63>.
3. Джеймс Хіл: В Україні проблема насильства над дітьми нікого не цікавить [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?dzheymys_hil_v_ukrayini_problema_nasilstva_nad_ditmi_nikogo_ne_tsikavit&obje ctId=1281656.
4. Насильство в сім'ї в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://obuch.com.ua/pravo/339/index.html>.
5. Щербина-Прилука В. Насильство над дитиною як соціально-психологічна проблема [Електронний ресурс] / В. Щербина-Прилука. – Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/927/94>.

Мар'яна Нич,

психолог,

Всеукраїнський благодійний фонд «Запорука»

ВПЛИВ МІГРАЦІЇ НА ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ. ЧИННИКИ, ЯКІ СПРИЧИНЯЮТЬ НАСИЛЛЯ

У статті висвітлено практику соціально-психологічної роботи Всеукраїнського благодійного фонду «Запорука» з дітьми мігрантів та їх сім'ями. Подано психологічні чинники впливу міграції на психологічне здоров'я дитини, які можуть розцінюватися як непряме насилля над дітьми; модель роботи для підтримки та розвитку дітей мігрантів відповідно до їх вікових особливостей.

Mariana Nych

IMPACT OF MIGRATION ON PSYCHOLOGICAL HEALTH OF CHILDREN. FACTORS WHICH CAUSE VIOLENCE

The article provides information on practical psychological activity of Ukrainian National Charitable Foundation "Zaporuka" with children of migrants and their families. It outlines the psychological factors of migration impact on psychological health of the child that might be regarded as indirect violence against children. The entry describes a model of work to support and develop the migrants' children according to their age particularities.

Сьогодні, за різними експертними оцінками, поза межами України перебуває від 1,5 до 7 млн. українських мігрантів. За даними Голови Державної міграційної служби, станом на листопад 2012 року кількість українських трудових мігрантів – два з половиною мільйони [1]. Із січня 2010 року до червня 2012 року 1,2 млн. осіб, тобто 3,4% населення у віці від 15 до 70 років, працювали чи шукали роботу за кордоном, згідно з результатами дослідження, здійсненого Державною службою статистики України та Інститутом демографії та соціальних досліджень в рамках проекту, фінансованого ЄС та впроваджуваного МОП і МОМ [4, с. 4].

Міграція з України до Італії є одним з основних коридорів зовнішньої міграції з України наприкінці 90-х років минулого – початку цього століття. Мігранти з Західного регіону України, включно з Львівщиною, активно представляють цей міграційний вектор [3]. Характерною рисою міграції до Італії, на відміну від загального статевого розподілу мігрантів з України [5], є її переважно жіноче обличчя (понад 75%) [2]. І кожен момент в процесі явища міграції має свої чинники впливу як на дитину, так і на кожного члена сім'ї та родини.

Сучасна міграція є явищем глобального світу, яке ставить нові виклики перед сім'ями, суспільствами двох держав. Попри усі позитиви (реалізація свободи пересування, діалог культур, професійний обмін та ін.), міграція пов'язана зі значними негативними явищами (торгівля людьми, розпад сімей, виїзд з країни талановитих людей, а почасти, свого роду, насилля над дітьми, які зовсім не хочуть жити без батьків, але змушені приймати ці обставини). Міграційні потоки зупинити неможливо. Однак необхідно їх спрямувати у русло, за яких буде шануватися гідність особи, свобода вибору, можливість самореалізації.

Серед цінностей, створених людством за десятки тисяч років, сім'я є однією з найбільших. На жаль, міграційні процеси, що почалися в Україні в 90-х роках ХХ ст. і тривають досі, мають свої негативні чинники, які позначаються на родинних зв'язках і впливають на традиційно міцні українські сім'ї. Коли хтось з родини мігрує за кордон, то важкі випробування неминуче лягають на всю сім'ю. Незадоволені потреби, розлука, розчарування, стрес, з якими зустрічається сам мігрант, безпосередньо впливають на чоловіка чи дружину, особливо їхніх дітей, і несуть велику небезпеку для родинного життя.

А розпочинається все від несформованого, неусвідомленого прийняття рішення щодо міграції одного з батьків (чи обох) стосовно дитини. Коли батьки, начебто хочуть вберегти дитину від передчасних хвилювань і не повідомляють, не готують її до такого важкого випробування, як міграція (життя на відстані), то можна вважати, що тим самим вони не залишають дитині права вибору, не рахуються з її думкою, потребами, відчуттями, а це, свого роду, непряме психологічне насилья, яке має свої наслідки.

Враховуючи, що насильство – це примус і шкода (збиток), які відбуваються проти волі того, на кого спрямовані, а жодна дитина не хоче жити без батьків, можна стверджувати, що таке поведження батьків не обмежується насильством, а є ширшим поняттям. Адже воно не завжди умисне, свідоме, може не зачіпати права й свободи дітей, але при цьому може не задовольняти потреби й інтереси дітей [6].

Довга відсутність батьків в щоденному житті дитини позначається на її емоційному стані. Особливо гостро відчуває дитина відсутність матері, внаслідок чого виникає загроза виникнення синдрому (сукупність симптомів) емоційної депривації, що є результатом браку істинної стійкості у житті людини, позбавленої в дитячому віці належної емоційної підтримки, яку неможливо компенсувати за рахунок подарунків чи фінансового забезпечення. Сім'ї, у яких емоційна депривація має форму ігнорування, коли батьки або особи, які їх замінюють, не проявляють любові до дітей, мало спілкуються з ними, емоційно не стимулюють певні форми поведінки дітей, не цікавляться успіхами в навчанні, друзями, навіть їхньою безпекою, є прикладом патогенного батьківського виховання. Більшість батьків, які чинять психологічне насильство над дітьми, зазвичай не визнають цього, тому що просто наслідують досвід власних батьків, або живуть під впливом обставин. Із часом проблема емоційної депривації поглиблюється й може набути форми психологічного насильства чи іншого виду жорстокого поведження з дітьми [6].

А високий рівень тривожності, образи, озлобленість, часті зміни психоемоційних станів можуть провокувати до попадання дитини як жертви вчинення над нею насильницьких дій з боку оточення (компанії однолітків та ін.) або ж вчинення насилья самою дитиною як помсти, викиду образи, безвиході та невміння дати раду собі з сильними емоціями.

Не маючи достатнього життєвого досвіду, діти потребують постійної підтримки, можливості звернутися до когось за порадою. Вони можуть не бачити перспектив для себе та не мають мотивації застосувати зусилля для того, щоб стати повноцінними членами суспільства. Будучи тривалий час без батьківської опіки, діти та молодь мають недостатньо відповідної компетенції, щоб закінчити навчання та працювати по якійсь спеціальності у майбутньому. Цю допомогу повинні надавати ті люди, котрі відповідають за їх розвиток та виховання: педагоги, психологи, соціальні педагоги, рідні.

Завданням нашого фонду є, в першу чергу, захистити права українських родин в процесі міграції. Велику увагу ми приділяємо роботі з потенційними мігрантами, зокрема з особами, які мають дітей (батьків), на прийняття усвідомленого рішення щодо міграції стосовно дітей та кожного члена родини; опрацьовуємо психологічні впливи міграції на дитину, самого мігранта, подружжя, родину, щоб мінімізувати негативи, зняти психоемоційне напруження та роздратування.

Від'їзд матері/батька чи їх обох за кордон викликає надмірні переживання у дитини і негативно впливає на її психоемоційне здоров'я. Дитину охоплюють:

- хвилювання і страхи перед вибором: дозволити матері/батькові їхати чи ні;
- роздратованість на себе (можливе самозвинувачення, що «через мене» батьки змушені їхати), або на батьків, які залишають її;
- відчуття беззахисності;
- відчуття власної неповноцінності;
- відчуття самотності тощо.

Часті зміни настрою, поява негативних думок, які можуть перерости у погані вчинки, відхилення від норм та правил поведінки, звідти – агресія, підвищений рівень конфліктності, або навпаки – замкненість, що переростає у депресивний стан.

У дітей, які живуть тривалий час у розлуці з батьками, не може сформуватися поняття про повноцінну модель сім'ї.

Робота з дітьми мігрантів вимагає перегляду усталених стосунків і стереотипів: батьки є – і водночас фізично вони відсутні в спільному просторі з дитиною. Особливо вразливою дитина з сім'ї мігрантів є у питаннях формування позитивної моделі сімейного життя, виховання, профорієнтації, громадського, трудового і морального виховання, оскільки приклад батьків часто показує негативні зразки для

наслідування. Робота з дітьми трудових мігрантів не вкладається сьогодні в жодну модель і технологію виховання, вимагає пошуку інших, інноваційних шляхів і моделей роботи. При цьому слід враховувати, що кожна дитина, кожна сім'я потребує індивідуального підходу, аналізу ситуації та пошуку шляхів виходу з проблеми.

То ж ми говоримо про серйозні соціальні виклики, можливо, не завжди до кінця, розуміючи наскільки серйозні і приховані загрози таїть в собі зовнішня міграція з України. Однак це явище досі глибоко не проаналізоване, не підготовлені на національному і місцевому рівнях фахівці для роботи з дітьми трудових мігрантів, відсутня відповідна нормативно-правова база. Але час на очікування минув, і всі небайдужі долучаються до цієї справи, впроваджуючи зміни з низового рівня.

Роботу з дітьми мігрантів у місті Львові та Львівській області психолог Всеукраїнського благодійного фонду «Запорука» проводить відповідно до вікових особливостей: молодший шкільний вік, підлітки та юнаки. Ми не відокремлюємо дітей трудових мігрантів від їх однолітків, а працюємо також і з їх соціальним оточенням [7]. Реалізуємо програму розвитку емоційно-вольової сфери з наступними темами: «Вироблення навиків групової взаємодії», «Впевненість у собі», «Віра у свої сили», «Формування почуття довіри», «Вивчення власного «Я», «Самоаналіз», «Розвиток самоусвідомлення, самосприйняття, самовираження», отримані знання закріплюємо практичними ігровими заняттями. Програма розвиваючих занять для учнів молодшого/середнього шкільного віку має на меті розвиток в учнів творчих здібностей, формування комунікативних навичок, розвиток емоційного світу та вольових навичок. Курс передбачає розвиток в учнів, у міру їхніх можливостей, навичок спілкування і самоконтролю та вміння використовувати отриманий досвід у навчальній діяльності та життєвих ситуаціях. Важливою умовою для успішної реалізації цілей даної програми є створення атмосфери взаємної довіри, розуміння, невимушеності, творчого пошуку.

Для підліткового та юнацького віку проводимо тренінги: «Довіра, спілкування та взаєморозуміння», «Конфлікти: причини виникнення та шляхи вирішення». До найбільш помітних змін у поведінці підлітків після від'їзду батьків слід віднести пропуски занять без поважних причин, зниження успішності у навчанні, неслухняність. Дитина може ставати агресивнішою, скоювати дрібні правопорушення, піддаватися впливу, бути втягнутою до негативних явищ молодіжного середовища. Як правило, такі діти замкнені, мало кому довіряють. Це може спричинювати конфліктність у взаємовідносинах як з дорослими (вчителями, фактичними опікунами тощо), так і з однолітками.

Причинами таких змін у поведінці підлітків, як вважають експерти, є брак уваги до життя дітей та турботи про них, зміни життєвих цінностей, неможливість звернутись за порадою до батьків, нестача батьківської ласки.

В основі нашої моделі лежить комплексний підхід до вирішення проблеми. Ми переконані, що якісний результат можливо отримати лише у випадку поєднання ліній «дитина» – «її оточення» (тобто фактичний опікун, найближчі друзі, родичі, педагоги). Використовуючи наявний досвід фахівців у сфері міграції, зокрема і навчально-методичну літературу, затверджену Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України [7], наш психолог за підтримки колег з італійської партнерської організації – НУО «Солетерре – стратегії миру», Мілан), розробила модель роботи з дітьми трудових мігрантів.

Фахівці, які працюють з дітьми мігрантів, повинні підтримати їх соціальну адаптацію (реінтеграцію) та покращити соціальну безпеку дітей з родин мігрантів. Ці діти мають дуже сильну потребу у стабільності і відчутті захищеності, яка не задовольняється через те, що батьки не проживають разом з дитиною. Цю допомогу повинні надавати, в першу чергу, ті люди, котрі за своїм службовим обов'язком безпосередньо взаємодіють з дитиною, соціальним оточенням дитини, сім'єю та педагогічним колективом, а саме – шкільні психологи і соціальні педагоги. На жаль, попри видані накази Міністерства освіти і науки України «Про соціально-педагогічну та психологічну роботу з дітьми трудових мігрантів» (№ 865 від 28.12.2006 р.), «Про організацію і проведення соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів у 2008 році» (№ 1176 від 25.12.2007 р.), мало які загальноосвітні заклади дотримуються їх виконання в повному обсязі.

В рамках моделі роботи з дітьми мігрантів, психолог ВБФ «Запорука» проводить роботу з шкільними психологами та соціальними педагогами. Робота ведеться в формі бесід, під час яких обговорюються проблеми міграції загалом чи конкретної дитини мігранта зокрема, а також шляхів вирішення цих проблем. До цієї роботи долучаються класні керівники.

Результатом систематичної роботи стало усвідомлене сприйняття сформованими командами вчителів шкіл проблематики дітей мігрантів та їх фактичних опікунів, а також активна участь в згаданій роботі. Разом з тим, частина педагогічного персоналу і надалі притримується стереотипу про дітей трудових мігрантів, як забезпечених та безтурботних дітей, що знижує ефективність роботи.

Відповідно до сформованої моделі роботи ми проводимо зустрічі з батьками / та іншими фактичними опікунами дітей мігрантів. Виправдали себе лекції «Основи психологічного розвитку та потреб дітей трудових мігрантів», а також тренінгові заняття «Підтримка та зміцнення родинних взаємин». При кожній зустрічі наголошуємо про важливість спілкування між рідними на відстані, що зближує їх і зміцнює сімейні

взаємини, дає можливість власного розвитку та росту, вирішення проблемних ситуацій. Консультуємо членів сімей трудових мігрантів безпосередньо під час та після спілкування з мігрантом (наприклад, за допомогою Skype-зв'язку).

Ніхто і ніщо, окрім батьків не може дати дитині повноцінне щасливе життя. Усі ми тільки можемо підтримувати, бути іноді поряд, слухати та допомагати. Кожній матері і кожному батькові хочеться, щоб їхня дитина була гарною, розумною, духовно і фізично досконалою, щоб вирости щасливою, талановитою. І величезну роль у здійсненні цієї мрії відіграють взаємини в сім'ї, між батьками з дітьми. Чим міцнішими і більш повноцінними будуть взаємозв'язки з рідними, тим більше можливостей для формування гармонійної і щасливої особистості дитини мігранта.

ЛІТЕРАТУРА

1. В Україні стільки мігрантів, як в Італії 30 років тому – голова Держміграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/articleprintview/24770754.html>.
2. Дані ISTAT (Італійського національного інституту статистики).
3. Зовнішня трудова міграція населення України [Електронний ресурс]. – К., 2009. – 120 с. – Режим електронного доступу : <http://www.openukraine.org/doc/BK-MIGR-END.pdf>.
4. Міграція в Україні. Факти і цифри. Друге видання. – 2013. – С. 4.
5. Міжнародна організація з міграції. Представництво в Україні. Міграція в Україні. Факти і цифри [Електронний ресурс]. – Вересень, 2011. – Режим доступу : http://iom.org.ua/ua/pdf/Facts&Figures_b5_ua_f.pdf.
6. Надання допомоги дітям-жертвам злочинців, пов'язаних із торгівлею з дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканності дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик. Методичний посібник [Електронний ресурс]. – К., 2011. – Режим доступу : http://www.unicef.org/ukraine/ukr/UNICEF_Manual.pdf.
7. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів. Навчально-методичний посібник для практичних психологів, соціальних педагогів та інших категорій педагогічних працівників. Ла Страда Україна. – К., 2007.

Ніна Останіна,

канд. пед. н., доцент,
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

ПРОБЛЕМА НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОПЕРЕДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Автор робить спробу проаналізувати стан проблеми жорстокого поводження з дітьми, обґрунтувати значення та розкрити специфіку шляхів розв'язання проблеми сімейного насильства в країні.

Nina Ostanina

PROBLEM OF CHILD ABUSE AND WAYS OF ITS PREVENTION IN UKRAINE

The article examines the problem of child abuse and the ways to solve the problem of domestic violence.

У сучасному суспільстві спостерігається розуміння важливості дотримання людських прав, а насильство в сім'ї, особливо, коли це стосується найменш захищеної у суспільстві категорії осіб – дітей, стає соціально усвідомленою проблемою. На жаль, притаманний нашому суспільству стан соціально-політичної, економічної напруги, має підстави до прояву випадків насильства. Особливою небезпекою є насильство по відношенню до дітей, які не здатні повноцінно захиститися від спілкування та взаємодії з насильниками. Природно ця проблема потребує загальної уваги та вирішення на державному рівні.

Вперше на світовому рівні проблема сімейного насильства була актуалізована завдяки активним спільним діям міжнародного руху захисту прав жінок, оскільки саме жінки склали незахищену категорію населення, що страждала від насильницьких дій з боку членів своєї родини. У результаті плідної співпраці парламентарів країни з активістами жіночого та молодіжного руху України був прийнятий у першій серед країн СНД Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. Вже на той час Законом виділялося чотири види насильства: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне, а також розкривався зміст кожного з зазначених видів, а саме: фізичне насильство в сім'ї – це умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, нанесення шкоди його честі і гідності; сексуальне – означало протиправне посягання одного члена сім'ї на статево недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї; психологічне насильство в сім'ї пов'язувалося з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість або завдається шкода психічному здоров'ю; економічне насильство –

умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я [1].

Сьогодні жорстоке поводження з дітьми визнано однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини у світі. Найбільш поширеними у сімейних стосунках вважається психологічне насильство: грубість, приниження одне одного, а також фізичне насильство, зокрема – побиття. Незалежно від того, в якій формі відбувається насильство, з часом його прояви стають дедалі жорстокішими. До того ж, в Україні жорстоке поводження з дітьми є найбільш прихованою формою насильства, оскільки ми не маємо даних достовірної статистики про його реальні прояви (приблизно майже в 50% сім'ях діти вперше зустрічаються з проявами жорстокості або насильства зі сторони своїх батьків [3, с. 11]. Проте достовірно відомо, що діти, які пережили будь-який вид насильства, відчувають труднощі у соціалізації, у взаємостосунках із дорослими, у спілкуванні з однолітками. Вирішення своїх проблем діти-жертви насильства часто знаходять у кримінальному, асоціальному середовищі. Виходячи з того, що захист дітей, забезпечення їх повноцінного розвитку – проблема державного значення, то вона повинна розглядатись і розв'язуватись в різних контекстах: соціологічному, культурологічному, демографічному, педагогічному, юридичному тощо. Мова має йти про закріплення певними законами та іншими нормативно-правовими актами чітко визначених правил, норм, стандартів і вимог щодо організації життєдіяльності дитини.

Отже, перед суспільством, державою стоїть завдання об'єднання зусиль задля захисту дитини від усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють. Реалізація права дітей на захист від насильства та проведення відповідної роботи в цьому напрямі має гарантуватись діючою Конституцією України, Законами України «Про охорону дитинства», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Кримінальним кодексом України, Загальнодержавною програмою «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року та рядом нормативно-правових актів, які мають стати дійсною підмогою у вирішенні проблеми. Незважаючи на визнання Україною Конвенції ООН про права дитини та існуючі нормативно-правові документи, які мають її захищати, реальний соціальний захист дітей потребує більш глибокого вивчення та зацікавленості різних державних інституцій у вирішенні цієї проблеми. Долання і профілактика будь-яких проявів насильства щодо дітей є однією з актуальних проблем, яка стоїть перед сучасним українським суспільством. Проте необхідно враховувати й той факт, що дана проблема лише стає предметом обговорення широкого кола науковців України. Існуюча проблема насильства над дітьми свідчить про необхідність ретельного вивчення й розробки профілактичних заходів, спрямованих на її вирішення, оскільки діти є найнезахищенішою, найуразливішою й майже повністю залежною від дорослих частиною суспільства.

Дитинство – найважливіший, самобутній і неповторний період у становленні особистості. Саме в цей час дитина формується фізично, психічно й інтелектуально, набуває необхідних знань, умінь, навичок. І саме в цей період вона потребує найбільшої уваги і захисту. Зважаючи на це, держава через органи опіки і піклування, служби у справах дітей, Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у порядку, встановленому законодавством, надає дитині та особам, які піклуються про неї, необхідну допомогу в запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною. Законом передбачено, що здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї в межах наданих їм повноважень покладається на: органи опіки і піклування; службу дільничних інспекторів міліції та кримінальну міліцію у справах неповнолітніх органів внутрішніх справ; спеціалізовані установи для жертв насильства в сім'ї, тобто кризові центри для жертв насильства в сім'ї та членів сім'ї, стосовно яких існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї тощо [10, с. 28].

З метою протидії усім формам домашнього насильства, попередження злочинних проявів, що виникають у результаті протиправного розв'язання тривалих сімейних конфліктів, і виконання Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» рекомендувати:

- створити умови для оптимізації роботи з учнівською молоддю та їх батьками щодо запобігання та протидії насильству в сім'ї через проведення правоосвітніх заходів у напрямку роз'яснень основних положень Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», Конвенції ООН про права дитини, Декларації прав людини, Декларації прав дитини;
- проводити круглі столи, семінари, конференції, на яких до розгляду учасників висувати питання: насильства в сім'ї, види насильства, способи протидії;
- розповсюджуючи досвід впровадження кращих соціальних проектів у вирішенні проблеми подолання насильства в сім'ї проводити правоосвітню роботу районними та міськими відділами з питань правової освіти населення;

- у співпраці науковців та практиків оптимізувати роботу у напрямку підготовки та розповсюдження методичних посібників з роз'яснення прав, свобод та обов'язків для широких верств населення (наприклад, «Правові основи запобігання...», «Протидії насильства в сім'ї...»);
- розробляти та проводити навчальні тренінги для соціальних працівників, соціальних педагогів, працівників кримінальної міліції «Насильство в сім'ї та шляхи його подолання»;
- створити умови для дієвої співпраці практичних психологів, медичних працівників з метою допомоги постраждалим від насильства, а також реалізації корекційних програм, для осіб, які вчинили насильство в сім'ях;
- систематично проводити профілактичні заходи із сім'ями нарко- та алкозалежних, з особами, які вчиняють насильство в сім'ї;
- проводити профілактичну роботу з запобігання побутовій злочинності у педагогічних та учнівських колективах щодо негативних наслідків уживання алкоголю та наркотичних засобів;
- розробляти необхідні заходи для активізації діяльності районних та обласних закладів освіти і науки, служб у справах дітей, сім'ї та молоді щодо підвищення ефективності профілактичної роботи серед населення, спрямовані на формування здорового способу життя, профілактику негативних явищ, запобігання злочинності, пияцтву, наркоманії, дитячій бездоглядності та насильству у неблагополучних сім'ях, де виховуються діти;
- державні органи повинні більше приділяти увагу до сімей, у яких є маленькі діти, проводити з батьками співбесіди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 № 2789-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
2. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей : [навч.-метод. посібник / К. Левченко, О. Удалова, І. Трубавіна та ін. ; за заг. ред. К. Левченко та О. Удалової]. – К. : «ВЕРСО-04», 2005. – 210 с.
3. Левченко К. Чи може Україна стати вільною від тілесних покарань дітей / К. Левченко // Безпека життєдіяльності. – 2007. – № 9. – С. 9 – 12.
4. Мельник Ю. Надання допомоги дітям – жертвам насильства / Ю. Мельник, С. Шаргородський // Психологічна газета. – 2007. – № 8. – С. 9 – 20.
5. Московка М. Жорстокість та насильство до дітей у сім'ї як соціальний феномен / М. Московка // Все для вчителя. – 1999. – № 1. – С. 43 – 46.
6. Система захисту дітей від жорстокого поводження : [навчально-методичний посібник / за ред. : К. Левченко, І. Трубавіної]. – К. : Держсоцслужба, 2005. – 396 с.
7. Соціальна педагогіка: теорія та технології : [підручник] / за ред. І. Зверєвої. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.
8. Соціально-економічні причини насильства в сім'ї в Україні : аналіз проблем та шляхи запобігання: матеріали за результатами соціологічного опитування. – К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 144 с.
9. Стандарти соціальних послуг : збірка проектів документів / за ред. Л. Сідельнік. – К. : ТОВ «ЛДЛ», 2007. – Кн. 2. – 232 с.
10. Трубавіна І. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю : [навчальний посібник] / І. Трубавіна. – К. : ДЦССМ, 2002. – 132 с.
11. Шендеровський К. Попередження насильства в сім'ї : Технологія тренінгу / К. Шендеровський // Психологічна газета. – 2004. – № 12. – С. 2 – 31.
12. Щербак Н. Соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей в сім'ї / Н. Щербак // Рідна школа. – 2002. – № 10. – С. 26 – 29.

Вікторія Палагіна,

студентка,

Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля**ПРОБЛЕМА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЛЯ НАД ДІТЬМИ**

У статті розглянуто проблему домашнього насилля над дітьми. Охарактеризовано причини виникнення жорстокого поводження з дітьми та його наслідки. Надано рекомендації щодо запобігання насилля у родині над дітьми.

Victoria Palahina**PROBLEM OF DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN**

The article analyzes the problem of domestic violence against children. The reasons of child abuse and its consequences are outlined. Recommendations on the prevention of domestic violence against children are provided.

Домашнє насилля – це загальна проблема, а також одна з найбільш розповсюджених у світі форм порушення прав людини. Статистичний облік тих, хто постраждав від насильства досягає від 40% до 80%. Найчастіше насилля зазнають жінки та діти всіх вікових і соціально-економічних груп.

Під домашнім насильством розуміють насильство однієї особи над іншою (йдеться про людей, які перебували у зареєстрованому або цивільному шлюбі), батьків над дитиною, дорослої дитини над батьками. Під домашнім насильством ми розуміємо одиничну чи повторювану дію одного з членів сім'ї (чоловіка або дружини, батька чи матері, сина чи дочки, інших родичів, друга або подруги, гетеросексуального партнера), спрямовану на встановлення влади і контролю над близькою людиною. Це свідчить про існування різних форм насильства, зокрема емоційного і сексуального, таких як образа, залякування, погрози, небажані дотики і примусові сексуальні відносини, що є частиною насильницьких дій.

Результати досліджень, проведених в Європейських країнах світу, дозволяють стверджувати, що певні характеристики дітей збільшують ризик насилля: вікові, статеві, гендерні, особистісні особливості сім'ї, в якій росте і виховується дитина. Також враховуються характеристики батьків чи опікунів (особистісні, поведінкові, статева приналежність, минулий досвід).

Дослідниця Н. Ярославцева виділяє такі наслідки жорстокого поводження з дітьми:

1) фізичні (травми черевної порожнини і грудної клітини, центральної нервової системи, головного мозку, синці та рубці, опіки, інвалідність, переломи, подряпини та рвані рани, погіршення зору);

2) сексуальні проблеми і проблеми з репродуктивним здоров'ям (статеві дисфункції, хвороби, що передаються статевим шляхом, включаючи ВІЛ/СНІД, небажана вагітність);

3) психологічні та поведінкові (алкоголізм та наркоманія, погіршення пізнавальних здібностей, злочинна, жорстока поведінка, депресія і тривога, затримка в розвитку, порушення харчування та сну, почуття сорому і вини, гіперактивність, погані взаємостосунки, погана успішність, низька самооцінка, посттравматичні стресові розлади, суїцидальна поведінка і аутоагресія);

4) інші наслідки для здоров'я (синдром подразненого кишечника, хвороби печінки, ішемічна хвороба серця, безпліддя тощо) [1, с. 42].

Фізичні, поведінкові та емоційні наслідки насильства можуть бути різними, в залежності від рівня розвитку, на якому знаходилась дитина, коли відбулось насильство, його жорстокості, стосунків між кривдником і дитиною, терміну, протягом якого відбувалось насильство, та інших факторів.

Серед причин виникнення жорстокого поводження з дітьми можна виділити наступні: безробітність або низька матеріальна забезпеченість; алкоголізм одного чи обох батьків; самотність чи шлюб, який розпався; занадто мале житло, що посилює напругу; озлобленість батьків чи розчарованість у житті; фізична чи психічна перевага; незрілість чи егоїзм батьків; відсутність прив'язаності до дитини; надмірна вимогливість; народження другої дитини; велика кількість дітей; небажана дитина (як привід і примус до укладення шлюбу); передчасно народжена в шлюбі дитина, яка дає привід до сварок та розлучення; позашлюбна дитина; дитина з фізичними та психічними недоліками, від якої хочуть позбавитися [2, с. 17].

Жорстоке поводження з дітьми розглядається як порушення їхніх прав. Тому доцільною є як педагогічна, батьківська, так і дитяча просвіта в цьому напрямі, а також вивчення основ нормативно-правового захисту дітей від насильства. Стаючи в сім'ях жертвами насильства, діти нерідко покидають сім'ї, опиняються на вулиці, де можуть стати об'єктами купівлі-продажу. В Україні встановилась досить небезпечна ситуація, пов'язана з поширенням торгівлі людьми, зокрема дітьми. Торговля дітьми – це складна комплексна проблема, яка, без сумніву, має негативний вплив на неповнолітніх. Потрапивши в ці тенета, дитина стикається з погрозами фізичного, психічного, сексуального насильства, побиттям, звалтуванням, а також розбещенням, втягненням у злочинну діяльність, спонуканням до занять проституцією, залученням до праці на виробництві зі шкідливими умовами, вилучення органів для трансплантації, використанням

у жебрацтві тощо. Іноді жорстоке поводження до дітей може виявлятися в фактах продажу дитини рідними батьками або іншими членами сім'ї [4, с. 81].

Насильство часто присутнє в нашому житті. Свідки чи жертви насильницької діяльності переносять модель кривдницької поведінки у власне життя та продовжують чинити насильство. Власне створюється коло насильства: жертви стають кривдниками. Ця узурпація свободи людини не є випадковими діями, які не можна пояснити. Кожен член родини переживає такі дії по-своєму, що накладає відбиток на його ціннісно-орієнтаційну сферу. Особливо це стосується дитини, адже її особистість тільки формується. Жорстоке поводження з дітьми в подальшому формує з них соціально-дезадаптованих людей, не здатних створювати повноцінну сім'ю, бути відповідальними батьками, а також є поштовхом до відтворення жорстокості по відношенню до власних дітей. Дитина потребує соціально-правового захисту.

Про соціальний захист дитини можна говорити у двох аспектах. У широкому розумінні соціальний захист передбачає гарантію основних прав, зафіксованих у Конвенції ООН про права дитини. У вузькому розумінні – означає створення умов для вільного розвитку духовних та фізичних сил дитини, її активізація. Соціальна захищеність не має вікових рамок. Але чим молодша дитина, тим більше вона потребує захисту.

Жорстоке поводження з дітьми, нехтування їхніми інтересами не лише завдає непоправної шкоди їх фізичному здоров'ю, але й тягне за собою важкі психічні та соціальні наслідки. У більшості дітей-жертв насильства з'являються серйозні відхилення в психічному, фізичному розвитку, в емоційній сфері.

Кількість дітей, які потрапили в біду, не зменшується, а навпаки, збільшується. На жаль в Україні сьогодні таке явище, як насильство в сім'ї та кривдництво дітей не завжди знаходяться у центрі уваги громадськості. Тому соціальні працівники, служби у справах неповнолітніх, кримінальна міліція, органи охорони здоров'я, органи опіки та піклування повинні тримати у центрі уваги усі проблеми, усі фактори, що впливають на розвиток дітей та підлітків, враховуючи їхнє оточення а також виробляти та вдосконалювати професійні навички, які допоможуть їм працювати для позбавлення гноблення у сім'ї та суспільстві, враховуючи їхнє оточення. Звичайно, одним із визначальних чинників формування в Україні соціальної політики, системи соціальної допомоги і обслуговування населення, є кадрове забезпечення. Численні заклади соціальної сфери потребують дедалі більше фахівців різного профілю і рівнів сучасного типу, здатних враховувати і опиратися на соціальні та економічні реформи, ефективно діяти в сучасних умовах розвитку суспільства, вміло вивчати та ефективно застосовувати перевірений життям вітчизняний та зарубіжний досвід соціальної роботи.

Дитинство – найважливіший, самобутній і неповторний період у становленні особистості. Саме в цей час дитина формується фізично, психічно й інтелектуально, набуває необхідних знань, умінь, навичок. І саме в цей період вона потребує найбільшої уваги і захисту. Тож державні органи повинні більше приділяти увагу до сімей, у яких є маленькі діти, проводити бесіди з батьками. Головні положення, які пронизують майже всі міжнародні правові акти – це абсолютні заборони на жорстоке поводження з особою, перш за все з дітьми. Цей принцип не має порушуватись в жодній з ситуацій, без виключення.

Захист дітей, забезпечення їх повноцінного розвитку є проблемою національного значення, яка повинна розглядатись і розв'язуватись в різних контекстах: історичному, соціологічному, культурологічному, демографічному, педагогічному і, безумовно, юридичному. Мова йде про закріплення певними законами та іншими нормативно-правовими актами чітко визначених правил, норм, стандартів і вимог щодо організації життєдіяльності дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абдель-Хаді Н. Дитина та її права: система дотримання прав людини в сім'ї та стратегії запобігання дитячим психологічним травмам / Н. Абдель-Хаді // Психолог. – 2004. – № 3–4. – 42 с.
2. Алексеева Л. О насилии над детьми в семье / Л. Алексеева // Социологические исследования. – 2003. – № 4. – 17 с.
3. Гайдаренко Н. Психологические последствия жестокого обращения с детьми / Н. Гайдаренко, Н. Ярославцева. – М. : Психология и Педагогика, 1994.
4. Громадська програма запобігання насильству в сім'ї : Проект «Гармонія». – Львів, 2004. – 85 с.

ВПЛИВ БАТЬКІВСЬКО-СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ВІКТИМНУ ПОВЕДІНКУ ПІДЛІТКІВ

У статті викладено теоретичний аналіз та результати емпіричного дослідження впливу батьківсько-сімейного виховання на віктимну поведінку підлітків.

Vladyslav Papusha

THE INFLUENCE OF PARENTAL AND FAMILY EDUCATION ON TEENAGERS' VICTIM BEHAVIOUR

The article provides the theoretic analysis and results of empirical research of the influence of parents' education on victim behaviour of teenagers.

У той час, як явище сімейного насильства можна спостерігати в усіх соціальних та економічних сферах, дослідження різних середовищ засвідчило, що низький рівень освіти батьків, відсутність достойних прибутків, велика чисельність мешканців домогосподарства підвищують ризик фізичного та психологічного насильства щодо дітей.

Ризики домашнього та родинного насильства посилюються через взаємозв'язок між якістю родинних стосунків та тиском або тягарем на родину з боку інших зовнішніх чинників або особливостей членів родини. Порушені родинні стосунки та слабкий зв'язок між дитиною та батьками відіграють критичну роль у тому, чи зазнаватиме дитина насильства у сім'ї, що, відповідно впливає на її віктимну поведінку [5; 14; 15].

Метою статті є теоретичне та емпіричне дослідження впливу батьківсько-сімейного виховання на віктимну поведінку підлітків. Припускаємо, що існують певні чинники впливу батьківсько-сімейного виховання, котрі сприяють віктимізації підлітків, і на які необхідно спрямовувати психокорекційні заходи.

Можна виокремити декілька основних теоретичних підходів до пояснення чинників віктимної поведінки індивіда: еволюційний, когнітивний, диспозиційний, теорія соціального навчання, теорія агресивності [3, с. 22 – 25].

Передумови віктимної поведінки особистості включають у себе широке коло явищ, факторів, а також сукупність зовнішніх та внутрішніх чинників, що обумовлюють психологічні особливості прояву віктимної поведінки [3, с. 43]. Головна ознака віктимної поведінки – вчинення певних дій або бездіяльність, що сприяють тому, що людина опиняється в ролі постраждалого (жертви).

У підлітковому віці загострюються внутрішні і зовнішні конфлікти дитини. Підвищена тривожність, схильність різним страхам на поведінковому рівні можуть проявлятися в таких особливостях, як жорстокість, агресивність або цинізм.

Неповнолітні входять у число осіб із підвищеною віктимністю. Віктимні властивості, характерні для підлітків, можна поділити на дві групи – загальні та індивідуальні. До загальних належать: довірливість, допитливість, наївність, невміння адекватно реагувати на ситуацію, відставання психічного розвитку від фізичного тощо. Індивідуальні віктимні властивості можуть бути поділені на біопсихологічні, психологічні та соціально-психологічні.

До психологічних належать: агресивність, тривожність, жорстокість, необ'єктивна оцінка можливостей, емоцій, неврівноваженість або наявність однієї чи декількох акцентуацій характеру.

До соціально-психологічних належать: потреба у спілкуванні, самоствердження, правова необізнаність, незнання головних методів забезпечення особистої безпеки тощо.

Підвищена віктимність неповнолітніх визначається їх соціальним положенням, де визначальною детермінантою схильності до віктимної поведінки є роль підлітка в сім'ї. Існує два типи порушень дитячо-батьківських стосунків – це емоційне відчуження дитини батьками або гіперконтроль з їхнього боку. Батьківське емоційне відчуження перетворюється за допомогою захисного реактивного утворення у формі певного «виховного стилю» – авторитаризму, зверхконтролю, гіперопікування або гіперпротекції. Ці стилі у цілому характеризуються тотальною невдоволеністю дитиною, прагненням «переробити» її, великою кількістю обмежень, заборон і покарань з боку батьків. Дорослий, таким чином, дістає можливість проявити свою агресію по відношенню до дитини, при чому агресія виглядає та інтерпретується як підвищена турбота і увага [4, с. 37 – 38].

Натомість агресивність в особових характеристиках підлітків, у свою чергу, формується здебільшого як форма протесту проти нерозуміння дорослих, із-за незадоволення своїм становищем в суспільстві, що проявляється і у відповідній поведінці. Водночас, на розвиток агресивності підлітка можуть впливати і природні особливості його темпераменту, зокрема, збудливість і сила емоцій, що сприяють формуванню таких рис характеру, як запальність, дратівливість, невміння стримувати себе [14].

Зарубіжними вченими був виявлений безпосередній зв'язок між проявами дитячої агресії і стилями виховання в родині [2]. Так, наприклад, А. Бандура і Р. Уолтерс [1] встановили, що, якщо матері поблажливо відносяться до агресивних дій своїх дітей і навіть схильні їм потурати, то діти стають ще агресивнішими. У той же час, діти, яких суворо карають, також відрізняються великою агресивністю. Такі відхилення в поведінці підлітків, як агресивність і жорстокість останнім часом стали предметом пильного вивчення (Л. Берковіц, А. Гугенбюль, Н. Воляннюк, Г. Ложкін).

Результати емпіричного дослідження

Визнаючи негативний вплив пропаганди насильства на поведінку дітей, більшість батьків виключають фактор власного впливу на неадекватну поведінку дитини. Проте в рамках нашого дослідження чітко простежується підсвідома провокація небажаної агресивної, і як наслідок, віктимної поведінки підлітків.

Психолого-діагностичне дослідження було проведено на базі Острозького навчально-виховного комплексу «Школа І-ІІІ ступенів-гімназія», Дядьковицької ЗОШ І-ІІІ ст. та Рівненської ЗОШ І-ІІІ ст. № 18. Ми отримали наступні результати про ступінь віктимності поведінки респондентів з трьох джерел: а) батьки, б) вчителі; в) підлітки:

1) гіпервіктимні – 26,9%; 2) віктимні – 26,4; 3) маловіктимні – 34,2%; 4) невіктимні – 12,5%.

На початку 2014 року в рамках «Обласного експерименту з питань розвитку психолого-педагогічних аспектів профілактики насильства та агресії в учнівському середовищі» нами було проведено анкетування батьків. Батькам була запропонована авторська анкета. Ми ставили за мету виявити розбіжності у стратегіях виховання в родині гіпервіктимних, віктимних (перша група) та маловіктимних й невіктимних підлітків (друга група). У дослідженні взяли участь 42 родини. Незважаючи на те, що побажання на адресу дитини мали майже традиційний характер (щоб діти були здорові, забезпечені, отримали хорошу освіту та знайшли пристойну роботу, створили міцну родину) намагання донести ці прагнення до дитини у батьків не є тотожними.

Розбіжності були виявлені у наступних параметрах:

- вміння слухати свою дитину;
- реакція на «погану» та «хорошу» поведінку дитини;
- відношення до матеріального стимулювання;
- реакція на непослух дитини;
- кількість звернень дитини за порадою або допомогою;

Майже у більшості параметрів відсоток першої групи у двічі перевищує другу. За параметрами:

- неузгодженість у поглядах на виховання 15% на 65%;
- агресивність дитини батьки оцінюють як 46% на 12%.

Отже, узагальнюючи результати анкетування, ми наводимо типологію батьків.

Батьки першої групи вкрай мало часу проводять з дітьми. Дитині присвячується лише час, необхідний для зовнішнього контролю за навчанням і допомогою по господарству. Батьки не мають чіткої системи категоричних заборон і покарань. У дорослих членів сім'ї, як правило, не співпадають погляди на виховання дітей – ця закономірність провокує в дитині схильність маніпулювати дорослими для досягнення своїх цілей. В цій категорії батьки рідко виступають в ролі радників, до яких діти приходять за допомогою. Деякі батьки навіть вказали на те, що діти ніколи не звертаються до них за порадою.

Батьки другої групи, на противагу представникам першої, налаштовані цілком оптимістично в роздумах про майбутнє своєї дитини. Вони прямо транслюють свої побажання дитині і упевнені в тому, що вона знає, якою би її хотіли бачити в майбутньому дорослі. Ці батьки, як правило, із задоволенням приділяють дитині велику частину вільного часу. В таких сім'ях існує певний перелік неприпустимих вчинків. Частіше усього забороняється обман. Більшість представників другої групи батьків вважають стосунки своїх дітей з однолітками цілком благополучними. На відміну від батьків першої групи, котрі констатували часті конфлікти своїх дітей з друзями та однокласниками. У основних позиціях на виховання дітей погляди дорослих членів сім'ї практично співпадають. Щодо покарань, то їх застосовують доволі рідко. Більшість, віднесених до другої групи, стверджують, що дитина завжди звертається до них за порадою, інші батьки дотримуються думки про вибірковість звернення до них за допомогою.

Отже, нами були визначені чинники, що впливають на агресивну поведінку дітей. По-перше, це частота використань та ефективність заборон і покарань. По-друге, це адекватність структури комунікацій між батьками і дітьми, рівність позицій в діалозі. По-третє, це спільно узгоджені або не узгоджені погляди батьків у питаннях виховання.

Проте кращим гарантом невіктимної поведінки у підлітків являється уміння батьків володіти собою. Для дитини важливим є довіра до батьків, почуття захищеності в сім'ї. В основному діти сприймають ті моделі прояву або пригнічення агресії, котрим слідує їх близькі.

Проведене нами дослідження, безумовно, не є вичерпним, задля визначення ефективних засобів попередження віктимізації підлітків його необхідно продовжити та поглибити.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандура А. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений / А. Бандура, Р. Уолтерс ; пер. с англ. Ю.Брянцевой и Б. Красовского. – М., 1999. – 512 с.
2. Барбара Крейхли. Социальная психология агрессии / Барбара Крейхли [пер. с англ. А. Лисицина]. – СПб. : Питер, 2003. – 336 с. – (Серия «Концентрированная психология»).
3. Вакуліч Т. Психологія віктимної поведінки : [навч. посіб.] / Т. Вакуліч. – К. : Наук. світ, 2009. – 152 с.
4. Віктимологія та агресологія : [навч. посіб.] / за заг. ред. Н. Воляннюк, Г. Ложкіна. – Рівне : Принт Хауз, 2010. – 256 с.
5. Воляннюк Н. Психодіагностика та психокорекція агресивності й тривожності : [монографія] / Н. Воляннюк. – К. : ПринтЛайн, 2008. – 243 с.
6. Гуттенбюль А. Зловещее очарование насилия: профилактика детской агрессивности и жестокости и борьба с ними / А. Гуттенбюль ; пер. с нем. Н. Скородума. – СПб. : Академический проект, 2000. – 222 с.
7. Енциклопедія батьківства: посібник з сімейного виховання / [авт. кол. за заг. ред. Є. Коваленко, С. Кириленко]. – К. : КНТ, 2008. – 592 с.
8. Казанская В. Подросток : трудности взросления: книга для психологов, педагогов, родителей / В. Казанская. – СПб. : Питер, 2006. – 240 с.
9. Кевін С. 10 помилок добрих батьків: Як їх уникнути / С. Кевін ; пер. Т.Різун. – Львів : Свічадо, 2013. – 168 с. – (Серія «Порадник для батьків»).
10. Кравцова Г. Дитина і кар'єра або як бути гарними батьками, якщо Ви цілий день на роботі / Г. Кравцова. – Х. : Торсінг плюс, 2008. – 160 с.
11. Психологія сімейних взаємин: [навч. посіб.] / [М. Корольчук, П. Криворучко, В. Осьодло та ін.; за заг. ред. М. Корольчука]. – К. : Ніка-Центр, 2010. – 296 с.
12. Райт Норман Г. Як говорити, щоб діти нас слухали / Г. Райт ; пер. з англ. О. Гладкого. – Львів : Свічадо, 2009. – 140 с. (Серія «Порадник для батьків»).
13. Семенюк Л. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции : [учебное пособие] / Л. Семенюк. – М. : Флинта, МПСИ, 2003. – 96 с.
14. Туляков В. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми) / В. Туляков. – Одеса : Юрид. літ., 2000. – 336 с.
15. Хархан О. Психологічні особливості віктимної поведінки підлітків / автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. Хархан. – Одеса, 2006. – 20 с.

Іванна Парфанович,
канд. пед. н., доцент,
Тернопільський національний
педагогічний університету
імені Володимира Гнатюка

НАСИЛЬСТВО СТОСОВНО НЕПОВНОЛІТНІХ ДІВЧАТ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ВІКТИМНОГО СТАНОВИЩА У СІМ'Ї І СУСПІЛЬСТВІ

Порівнянням соціального, психолого-педагогічного розвитку й самопочуття, показників відхилень у поведінці дівчат шкільного віку виявлено залежність між соціально-психологічним становищем і проявами поведінкових девіацій. Віктимність, віктимізація, віктимна поведінка як підґрунтя поведінкових девіацій неповнолітньої, перебувають у безпосередньому взаємозв'язку з різними видами насильства. Це зумовлює необхідність пошуку новітніх ефективних шляхів профілактики насильства стосовно дівчат, покращення їх соціально-психологічного стану.

Ivanna Parfanovych

VIOLENCE AGAINST CHILDREN AS A RESULT OF VICTIM STATUS IN FAMILY AND SOCIETY

The article provides the comparative analysis of social, psychological and educational development and well-being, and of index of deviations in the behaviour of girls of school age. As a result, the correlation between socio-psychological status and manifestations of behavioural deviations are found out. Victimization and victim behaviour as a basis of behavioural deviations among minors are in direct correlation with the different types of violence. It leads to the need to find effective ways to prevent violence against women, and improve their social and psychological condition.

Порівнянням соціального становища, психолого-педагогічного розвитку й самопочуття, виражених показників відхилень у поведінці дівчат шкільного віку виявлено залежність між соціально-психологічним становищем і проявами девіацій або ж залежність поведінки дівчат різного віку від умов проживання й самопочуття. Особливе місце у погіршенні соціально-психологічних характеристик дівчат займає насильство,

що руйнує моральні, психологічні якості. Віктимність, віктимізація, віктимна поведінка неповнолітньої перебувають у безпосередньому взаємозв'язку з різними видами насильства, підходи до розуміння якого закладено у Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р.

Несприятливими факторами у вихованні дівчат шкільного віку є фізичне, моральне, психоемоційне, сексуальне насильство, що має прямий вплив у різні вікові періоди. Розгляду підлягає і молодість, і зрілий вік осіб жіночої статі, оскільки їх становище в ці періоди є фоновим показником для неповнолітніх дівчат. У період молодшого шкільного віку дівчаток виділяють зневажання інтересів, нехтування потреб дитини [4]; відсутність у жінки любові до дитини [2]. Також трапляються поодинокі факти сексуального насильства щодо малолітніх та неповнолітніх. У період підлітково-юнацького формування особистості, окрім зазначених видів насильства, дівчата можуть додатково зазнати й інших примусів: насильство як результат гендерних стереотипів у суспільних відносинах, зокрема у навчальних колективах; сексуальне насильство з боку осіб чоловічої статі; словесні погрози, фізичні напади або утиски з боку ровесників-хуліганів, членів асоціальних чи прокримінальних неформальних об'єднань (за оцінкою психологів, не менше 10% неповнолітніх зазнають такого негативного впливу) [5, с. 60]. Юнацький вік дівчат можна охарактеризувати як найбільш віктимний з боку осіб чоловічої статі, неформальних груп асоціального і антисоціального спрямування.

Науковими роботами визначено наслідки насильства над дівчинкою: 1) особи, до яких жорстоко ставилися у дитинстві, упродовж життя частіше міняли сексуальних партнерів, ніж інші жінки [1, с. 58]; 2) деформація розвитку нервово-психічної системи, що проявляється у підвищеній збудливості, неувважності та врешті-решт, призводить до різноманітних травм, стресів, а іноді до усвідомлено вчиненого самій собі фізичного болю [1, с. 55]; 3) негативне ставлення до школи [1, с. 60]; 4) зростання кількості самогубств; 5) відтворення жорстокості в суспільстві [4]; 6) загострене відчуття загрози та схильність захищатися, реагуючи агресивно [7, с. 20]. Досліджено аспекти психологічного переживання насильства [3].

Соціальна напруга, фізичне перевантаження, яке створюється навколо неї, спричинює появу психоемоційного. У сукупності ці види насильства створюють так званий «невротизований» (за А. Менегетті) [6] тип жінки. Така жінка є суспільною одиницею, дотичною до базових стосунків у сім'ї, сферах виробництва й обслуговування і відповідно вносить елемент напруження у стосунки з усіма, хто довкола. Домінування такого поведінкового стереотипу жінки призводить до ще більшого загострення суспільних відносин, і така особа сама стає дестабілізуючим, десоціалізуючим фактором та прикладом для дівчат підростаючого покоління.

Упущення інституційного забезпечення профілактики девіантної поведінки дівчат може призводити до формування віктимної поведінки. Слід враховувати неоднозначність і суперечливість у трактуванні поняття «віктимність», «віктимізація», «віктимна поведінка» та узагальнено визначити зміст і трактування цих понять для якісного оперування у профілактичній роботі: *віктимність* – особистісна якість, суб'єктивна схильність стати жертвою несприятливих обставин, що виражається психологічними, фізіологічними, соціальними ознаками, вродженими і набутими у процесі соціалізації особи; *віктимізація* – процес і наслідок негативного впливу на особу, яка характеризується підвищеною віктимністю, індивідуальною схильністю стати жертвою несприятливих обставин; *віктимна поведінка* особи проявляється внаслідок дії внутрішніх (віктимність) і зовнішніх у поєднанні з внутрішніми (віктимізація і віктимності) факторами, тобто віктимність і віктимізація є передумовами віктимної поведінки.

Вивчено прояви факторів віктимізації у різні вікові періоди дівчат. Згідно наших досліджень, найбільший їх прояв спостерігається у підлітковому віці. Це пояснюється тим, що: 1) загострення психологічних суперечностей розвитку, уразливість соціального становища пов'язані з віковими фізіологічними змінами, із нерозумінням дівчатками свого стану і нездатністю адекватно реагувати на ці зміни; 2) розширюються сфери самостійної життєдіяльності неповнолітніх із відсутністю у них сформованого імунітету до всіх ризиків, які виникають; 3) у дівчаток-підлітків нестійкими є погляди, уявлення, і в той же час вони уникають опіки батьків, педагогів, а самостійно аналізувати ситуації та приймати відповідні рішення ще не готові.

На відміну від дівчат підліткового віку, дівчата-юнки більш обізнані з питань факторів ризику. Окрім знань, вони володіють чіткішими переконаннями, можуть себе відстояти. Проте розширення сфер життєдіяльності часто супроводжується посиленням факторів віктимізації, серед яких – групи і особи асоціального чи антисоціального спрямування розвитку, під вплив яких потрапляють дівчата. Більш захищеними є неповнолітні молодшого шкільного віку, щодо яких фактори віктимізації послаблені захистом і опікою з боку батьків, основних виховних інститутів. У крайніх випадках бездоглядності дівчата молодшого шкільного віку потребують вирішення питань подальшого проживання й виховання з боку державних структур.

Батьки у першу чергу повинні спрямовувати свою любов на дітей. Так, згідно аналізу проведеного анкетування 471 дівчини загальноосвітніх шкіл Тернопільської, 132 осіб – Сумської і 135 осіб – Київської

областей, навчальна діяльність дівчат, за їх свідченнями, оцінюється батьками, педагогами, наставниками у 42,4% – добре, у 43,5% – задовільно і тільки у 14,1% випадків відмінно.

Розгляд механізму формування девіантної поведінки через призму погіршення умов соціально-психологічного становища і самопочуття дівчат у сучасному суспільстві дає змогу представити алгоритм: соціальні негаразди – сімейне неблагополуччя – упущення і недоліки профілактичного впливу школи – порушення позитивних соціальних зв'язків – негативний вплив неформального середовища – деформація установок, спрямованості розвитку особистості – прояви девіантної поведінки.

На основі аналізу відповідей на питання анкети можна стверджувати, що до дівчат загальноосвітніх шкіл приміняються певні види насильницьких дій із боку осіб їхнього мікросоціального оточення: фізичних (із боку батьків – зазначили 22%, близького оточення – 28%); психічних (ровесників – 41%, учителів – 20%); емоційних (батьків – 31%, осіб протилежної статі – 3%); сексуальних – 36%. За результатами дослідження, 7,9% дівчат раннього юнацького віку визнали: щодо них мали місце явні насильницькі спроби до сексуальних стосунків із боку дорослих осіб чоловічої статі референтного оточення і 8,9% – з боку хлопців із їхнього найближчого оточення, 20,1% – відчули такі намагання з боку осіб чоловічої статі у мікросоціальному середовищі. Отже, третина дівчат стикалася з цим видом насильства; заперечили це 63,2% осіб досліджуваної категорії. Дівчатами не названо економічного насильства з боку осіб найближчого оточення.

У багатьох опитаних спостерігається нестійка позиція у колективі з одночасною недовірою до друзів, тобто вони відчувають постійний дискомфорт, психоемоційну нестабільність. Вражає і панування недовіри до друзів із одночасним бажанням їхньої дружби. За таких умов поведінка особи або залежить передусім від її власної позиції, або зумовлюється молодіжною субкультурою. Зовсім не відчували ніякого насильства 15,5% і не відповіли на це запитання 10,5% дівчат. 60% з опитуваних дівчат не вважають, що до них застосовуються будь-які насильницькі дії: вони зазначили, що у стосунках із матір'ю, батьком, у колективі, з друзями їх все влаштовує, з чого випливає, що агресивність, бійки, психологічний тиск насильством не вважають.

Дослідження стану і поширення насильства та інших факторів віктимізації у середовищі дівчат загальноосвітніх шкіл шляхом їх анкетування дало змогу зробити узагальнення. 1) Тільки третина з них більш-менш задоволені сімейною атмосферою, в якій проживають. 2) У сім'ї кожної п'ятої дівчини сімейні негаразди вирішуються через постійні сварки, конфлікти, бійки. 3) Щодо кожної п'ятої дівчини шкільного віку батько і/чи мати вдаються до жорстоких форм покарання. 4) 40,2% осіб цієї категорії населення прагнуть у стосунках із близькими людьми отримати більше поваги, розуміння, довіри. 5) Серед тих, хто визнає застосування до себе окремих видів насильства (40,3%), в основному названо фізичне, психологічне, сексуальне. 6) 4/5 (82,2%) з опитуваних дівчат зазначили, що їм невідомі шляхи попередження насильства, зокрема домашнього. 7) Мало знають дівчата шкільного віку про наявність соціальних служб у їхньому населеному пункті, які займаються профілактикою і подоланням наслідків насильства щодо осіб жіночої статі. 8) Важливим є і той факт, що 23% дівчат-підлітків у своїй сім'ї мають гострі суперечки з батьками, які спричинюють насильство, зокрема фізичне, психологічне, емоційне. 9) Існує певний психологічний розрив у стосунках між батьками і дівчатами, не всі розповідають батькам про події у їхньому житті, самі вирішують всі свої проблеми на вулиці чи у колі друзів. Це означає, що немає повної довіри до батьків, а водночас і взаєморозуміння. 10) Дівчата не усвідомлюють здійснення насильства щодо себе, проте визнають, що почувують себе дискомфортом у сім'ї, школі, серед друзів. 11) 67,3% дівчат визнали, що їм бракує любові, уваги, турботи, віри в них, ставлення з теплотою.

Про вагомість впливу факторів віктимізації на дівчат загальноосвітніх шкіл взаємо дослідивши, чи такі явища мали місце у дівчат вихованок Мелітопольської виховної колонії – колишніх учениць загальноосвітніх закладів (80 осіб із 95 осіб станом на 01.08.2009 р.). Виявлено, що в основі девіантної поведінки більшості дівчат – вихованок колонії тією чи іншою мірою лежить погіршення соціального становища і психологічного самопочуття. Здійснення злочинів дівчатами – не випадкове явище, а, як правило, закономірний наслідок способу життя та тих обставин, у яких вони опинилися. Дівчата делінквентної поведінки своїми відповідями виявили високий ступінь агресивності інших людей. Так, постійно, щодня її відчували 10,0% із них, іноді – 78,8%. Тільки 10,7% осіб цієї категорії переконливо твердили, що такого не було. Визначити види насильства і те, від кого вони його відчували, не вдалося, оскільки неповнолітні переважно уникали відвертої відповіді на це запитання.

Порівнянням показників щодо насильства серед осіб жіночої статі різних вікових категорій (дівчат шкільного віку і жінок віком від 18 до 56 років) виявлено наступне: 1) у жінок зростає обізнаність з проявами насильства у порівнянні з дівчатами на 40%, зокрема щодо психічного, торгівлі людьми; 2) дівчата, більше ніж жінки, визнають байдуже ставлення як один з видів насильства (відповідно 60% і 20%); 3) показниками різних видів насильства серед дівчат і жінок є: фізичне – 22% і 67%, економічне – 8% і 53%, психологічне – 70% і 53% відповідно, тобто, дівчата більше, ніж жінки, відчувають психологічне насильство, а жінки у свою чергу – економічне і фізичне; 4) дівчата абсолютно нічого не знають, а жінки тільки у 53% випадків ознайомлені з діяльністю і функціонуванням основних соціальних установ, закладів та організацій, які

займаються профілактикою насильства; 5) жодна з опитуваних осіб обох категорій не зверталася у соціальні служби за допомогою, консультацією з питань насильства; 6) жінки є більш обізнаними у поняттях насильства, його видів (67%) на відміну від дівчат (58%); 7) шляхи попередження насильства відомі лише 18% дівчат і 40% жінок; 8) незважаючи на більшу обізнаність жінок щодо шляхів попередження насильства, його наявність названо у 67% сімей жінок і в 22% сімей дівчат; 9) не задоволені панування насильства у сімейній атмосфері, прагнуть щось змінити 20% жінок і 24% дівчат; 10) і жінки, і дівчата відчували на собі прояви фізичного, економічного, психологічного, морального, емоційного, сексуального У багатьох неповнолітніх життєва позиція є позитивною, чітко сформованою і самостійною. Проте деякі дівчата відчують труднощі соціалізації через соціальні негаразди й деформації як суттєві фактори віктимізації. Узагальнені показники приховують факти та безпосередні чинники, які спричиняють її девіантну поведінку. Загострення життєвої ситуації з одночасною відсутністю психоемоційної стабільності у стані особи жіночої статі призводить до соціально-педагогічної занедбаності. Залежно від превалювання тих чи інших десоціалізаційних факторів формуються різні види девіантної поведінки (аморальна, асоціальна, суїцидальна, адиктивна, протиправна).

Отже, відсутність належного інституційного забезпечення профілактики негативних суспільних явищ та сформованості відповідних індивідуально-особистісних якостей дівчат призводять до девіацій у їх поведінці. Як наслідок незадовільних умов їх розвитку й життєдіяльності, насильства стосовно них констатується віктимна поведінка, що підтверджується статистичними даними, та формування різних видів девіантної поведінки дівчат. Це зумовлює необхідність пошуку новітніх ефективних шляхів профілактики насильства стосовно дівчат, покращення їх соціально-психологічного стану, діагностики і профілактики девіантної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батьків не обирають ... (проблеми відповідального батьківства в сучасній Україні) / за ред. Ю. Якубової [та ін.]. – К. : А. Л. Д., 1997. – 144 с.
2. Виявлення, попередження і розгляд випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми: метод. матеріали для прац. освіти / [авт.-упоряд. : С. Буров, І. Дубиніна, Ю. Онишко та ін.]. – К. : Вид. «КАЛИТА», 2007. – 36 с.
3. Духновский С. Характер переживания насилия в психологическом времени личности / С. Духновский // Материалы региональной научно-практической конференции (с международным участием), «Женский вопрос» накануне 21 века / отв. ред. Я. Воронова. – Курган : Курган. гос. ун-т, 2000. – С. 165 – 167.
4. Збірка інформаційних матеріалів та нормативно-правових актів з питань попередження насильства в сім'ї, зокрема над дітьми / уклад. Т. Журавель. – К. : Вид. дім «КАЛИТА», 2005. – 88 с.
5. Кочетов А. Работа с трудными детьми : [кн. для учителя] / А. Кочетов, Н. Верцинская. – М. : Просвещение, 1986. – 160 с.
6. Менегетти А. Женщина третьего тысячелетия / А. Менегетти ; пер. с итал. Славянской ассоциации Онтопсихологии. – [2-е изд.]. – М. : ННБФ «Онтопсихология», 2002. – 256 с.
7. Пилипенко В. Підліткова агресія у контексті сучасної соціокультурної ситуації / В. Пилипенко // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 5 – 23.

Аліна Прищепя,

студентка,

Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

ПРОФІЛАКТИКА ЖОРСТОКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ У СІМ'Ї

У статті розглядається теоретичний і практичний досвід профілактики жорстокого ставлення до дітей як соціально-педагогічної проблеми. Представлений зарубіжний досвід роботи соціальних служб та організацій щодо попередження домашнього насильства над дітьми.

Alina Pryshchepa

PREVENTION OF CRUEL TREATMENT TOWARDS CHILDREN

The article analyzes the theoretic and practical experience of child abuse as a social and educational problem. It presents an international experience of the operation of social service facilities on the prevention of domestic violence against children.

Соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім'ї – один з ефективних засобів подолання цього негативного явища. Однак у вітчизняній науковій літературі ця проблема є недостатньо розробленою, оскільки немає сталого загальноновизнаної моделі попередження жорстокості. Основні причини, на наш погляд, полягають у тому, що протягом тривалого часу держава не приділяла належної уваги питанням жорстокого ставлення дорослих до дітей в родині, тема вважалася забороненою, не обговорювалася, начебто її не існувало. Тому вважаємо за необхідне проаналізувати цю проблему.

У соціально-педагогічній діяльності поняття «профілактика» характеризується, як діяльність, що спрямована на попередження і ліквідацію факторів, що зумовлюють негативне явище серед широкого кола підлітків і молоді [3].

У нашій статті ми спираємося на таке визначення поняття «профілактики» – заздалегідь спланована продумана цілеспрямована система запобіжних заходів по створенню умов, що перешкоджають виникненню тих чи інших форм соціального відхилення, а також їх поширенню [5].

Профілактичні заходи проводять з метою впливу на фактори, що детермінують негативне явище і попередження розвитку проблеми, пов'язаної з девіантною поведінкою. Під профілактикою жорстокого ставлення до дітей в сім'ї розуміємо комплекс різноманітних соціально-педагогічних, соціально-просвітницьких, інформаційних заходів, які сприяють поліпшенню внутрішньосімейної ситуації та призводять до зменшення кількості випадків жорстокого поводження з дітьми в родинах.

Ефективність соціально-педагогічної профілактики жорстокості до дітей у сім'ї здебільшого залежить від того, якими засобами користуються фахівці. Для того, щоб виявити найефективніші засоби запобігання жорстокості до дітей у родині, необхідно раціонально осмислити історію превентивного процесу. Це збагачує знання про соціально-педагогічну профілактику жорстокості до дітей.

Профілактика негативних соціальних явищ, зокрема, жорстокого ставлення до дітей у сім'ї, – одне з найважливіших завдань соціальної педагогіки, оскільки ця сфера науково-практичної діяльності орієнтована на гуманізацію людських стосунків, створення сприятливих умов у соціумі для розвитку особистості. З 1991 р. починається абсолютно новий етап в історії розвитку профілактики жорстокого ставлення до дітей. Це зумовлено набуттям України незалежності, підписанням Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, ратифікацією Конвенції про права дитини.

Проблему жорстокого поводження над дітьми та профілактики цього явища розглядали А. Макаренко, В. Сухомлинський, В. Шаталова, Г. Сковорода, Дж. Локк, Є. Ільїн, К. Ушинський, Л. Толстой, М. Монтессорі, П. Лесгафт, П. Наторп, П. Юркевич, Ш. Амонашвілі, Я. Корчак. Автори звертали увагу на те, що дитина повинна зростати в атмосфері любові, віри, добра, справедливості, розвиватися розумово, фізично, емоційно та психічно. Дитина є індивідуальністю, до неї необхідно ставитися з повагою. Особливу увагу проблемі профілактики жорстокого ставлення до дітей приділяла А. Капська, І. Трубавіна, М. Попов. В своїх дослідженнях автори звертали увагу на ефективність форм і методів, на досвід зарубіжних науковців, розробляли свої заходи профілактики жорстокого поводження з дітьми. А такі вчені, як В. Оржеховська і І. Зверева звертали увагу на вплив соціуму на дитину і розглядали закони, концептуальні положення, пов'язані з жорстоким поводженням над дітьми.

Аналізуючи науково-педагогічну літературу, зазначимо, що за останнє десятиліття, порівняно з попереднім періодом, зросла активність досліджень у сфері профілактики жорстокого поводження.

Термін «профілактика» фахівці поділяють на такі рівні: загальний і спеціальний, пояснювальний, попереджувальний, первинний, вторинний, третинний та ін. У соціально-педагогічній діяльності часто використовуються визначення загальної і спеціальної профілактики. У першому випадку – це «діяльність, спрямована на попередження і усунення факторів, що зумовлюють негативне явище серед підлітків і молоді [4], в іншому – «діяльність, спрямована на попередження подальшого розвитку проблеми серед груп ризику й осіб, схильних до девіантної поведінки» [5].

Вважаємо важливим проаналізувати досвід зарубіжних практиків-професіоналів, який є надзвичайно корисним, оскільки сприяє збагаченню стратегій ефективного вирішення проблеми в нашій країні. Зокрема, система заходів для попередження насильства над дітьми в Австрії ґрунтується на принципі «допомога замість покарання». Низка закладів, зокрема Незалежний центр з охорони дітей, регіональний кризовий центр, дитяче психологічне відділення, надають швидку і різноманітну допомогу тим, хто зазнав жорстокого поводження. До фахівців можуть звертатись і самі агресори, яким також пропонується обов'язкова допомога [1].

На наш погляд, підхід до вирішення проблеми з позиції допомоги не тільки жертві, але й агресорові, є доцільним. Необхідно зазначити, що людина, здійснивши акт жорстокості, може усвідомити помилки своєї поведінки, і, якщо в цьому випадку, їй нададуть допомогу фахівці, нового прояву жорстокості може не бути. Таким чином, зменшується кількість потенційних кривдників, що сприяє ефективному вирішенню проблеми профілактики жорстокості.

Якщо центром профілактики жорстокої поведінки в Австрії є соціальні заклади, то в США за цю проблему відповідальна насамперед школа, що навчає дітей долати жорстокість у собі. Створена програма «Зупиніть жорстокість», яка розрахована на дітей віком 10–13 років, у школі на неї відводиться 14–16 уроків. Для старшокласників наявний посібник «Реалії жорстокості», основна мета якого полягає в тому, щоб належно інформувати учнів про жорстокість у суспільстві, поєднуючи це з навчанням спілкуванню і запобіганню конфліктів і жорстокості [1].

У Швейцарії діяльність щодо профілактики жорстокості також зосереджується на роботі з дітьми і здійснюється спільно з школою і поліцією. Багато шкіл Швейцарії керуються принципом повідомлення в поліцію про будь-які порушення загальновизнаних правил поведінки в колективі, що свідчить про загальне неприйняття негативної поведінки. У своєму співробітництві школа і поліція використовують посібник зі слайдами «Посібник з навчання праву і порядку».

Попередження жорстокого ставлення до дітей через роботу безпосередньо з дітьми, на наш погляд, є найраціональнішим засобом. Діти, чутливі до змін, у них легше, ніж у дорослих, зруйнувати стереотип жорстокої поведінки. Через викорінювання жорстокості в душі дитини можна перервати порочне коло цього соціального зла, при якому воно вже не буде передаватися з покоління в покоління. Найбільший інтерес викликає досвід щодо подолання явища жорстокості у Англії, Канаді та Норвегії. За даними досліджень, що фіксують варіювання жорстокості в різних державах, Англія і Канада визнані країнами з найнижчим рівнем жорстоких проявів. У Норвегії випадки жорстокої поведінки поодинокі. У країні працюють спеціальні центри для добровільного або примусового лікування агресії. Превентивні заходи Норвегії максимально орієнтовані на інтереси дитини, тому що зумовлюють підхід, при якому не часто доводиться відлучати дитину від родини і лікувати наслідки жорстокого ставлення до неї. Батьки знають, що в разі жорстокості до них обов'язково будуть застосовані певні дії [2].

Аналізуючи превентивні заходи країн, що успішно вирішують проблему жорстокого поводження з дітьми, зауважимо, що ефективному їй вирішенню в цих країнах головним чином сприяє реальне виконання громадянами державних законів, цілеспрямована програмна діяльність у державі й активна робота спеціальних центрів, що забезпечують протистояння жорстокості. Отже, вивчення зарубіжного досвіду доводить, що кожна країна використовує свою стратегію попередження жорстокого ставлення до дітей. Загальною ознакою превентивної діяльності є реальне визнання особистості дитини найвищим пріоритетом, найбільшою цінністю суспільства. Слід зазначити, що ці підходи до вирішення проблеми можуть бути адаптовані до системи профілактики жорстокості в нашій країні, з урахуванням національних і культурних умов держави.

Проведений аналіз дозволяє виділити важливу особливість, що має бути характерною для сучасного процесу профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї. Вона полягає у необхідності орієнтувати профілактичну діяльність на зміну суспільної свідомості стосовно проблеми жорстокості. Це дозволить зруйнувати сформовані традиції жорстоких взаємин, прищеплювати культ гуманної людини і формувати активне протистояння жорстоким тенденціям.

Ми вважаємо, що соціальні служби є провідною структурою у вирішенні даної проблеми, оскільки вони покликані сприяти гуманізації і гармонізації людських відносин у соціумі. Одним із напрямів їхньої роботи є соціальна профілактика негативних проявів, зокрема, попередження жорстокої поведінки. Соціальні служби здатні підвищувати рівень поінформованості громадськості про наявність і масштаби проблеми жорстокості, надавати інформацію про те, куди можна звернутися за допомогою при акті жорстокості, соціально-психологічні та соціально-педагогічні послуги громадянам.

Представникам сфери освіти відводиться особлива роль в прищепленні членам сімей основних соціальних цінностей, формуванні в них соціокультурних навичок сімейних відносин, роз'ясненні взаємин прав і обов'язків членів сім'ї, навчанні «мирним» засобам вирішення конфліктів. Правоохоронні органи покликані вживати оперативних заходів у разі застосування насильства і забезпечити безпеку жертвам. До їхньої компетенції входять інформування громадян про можливі способи і методи самозахисту при акті жорстокості, а також контроль асоціальної поведінки громадян. Засоби масової інформації, залучаючи широку аудиторію і користуючись популярністю, можуть сприяти веденню діалогу з громадськістю з означеної проблеми, забезпечити пропаганду гуманних взаємин людей і осуд протиправного поводження дорослих з дітьми. Заклади охорони здоров'я повинні приділяти увагу питанням про наслідки жорстокості, що відбиваються на фізичному і психічному здоров'ї, допомагати виявляти випадки жорстокості. Релігійні організації здатні формувати кращі людські якості і практичні альтернативи гуманної поведінки на основі біблейського вчення. Органи місцевого самоврядування можуть сприяти фінансуванню і заохоченню дій, спрямованих на вирішення проблеми жорстокого ставлення до дітей в сім'ї. Громадські організації – допомагати в підготовці заходів, інформаційних матеріалів, їх поширенні тощо.

Отже, на основі наукового аналізу досліджень щодо профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї як соціально-педагогічної проблеми, можна зробити такі висновки:

1. Проаналізовано теоретичний і практичний досвід соціально-педагогічної профілактики жорстокого ставлення до дітей в сім'ї.

2. Визначено, що соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей формувалася у процесі суспільного розвитку.

3. Процес сучасної соціально-педагогічної профілактики жорстокого ставлення до дітей в сім'ї має орієнтуватися на зміну суспільної свідомості щодо проблеми жорстокості, зокрема жорстокості по відношенню до дітей.

4. Проблемою попередження жорстоких проявів відносно дітей повинні займатися різні соціальні служби та організації, як на місцевому, так і на державному рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вильфинг Х. Система социальных мер в Австрии по предупреждению насилия в семье / Х. Вильфинг // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. – 1996. – № 2. – С. 36 – 40.
2. Девяткин С. Опыт ненасилия в XX столетии / С. Девяткин // Социальные и гуманитарные науки. – 1999. – №1. – С. 92 – 104.
3. Капська А. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю / А. Капська. – К. : Логос, 2001. – 318 с.
4. Попов М. Профілактична робота в центрах соціальної служби для дітей та молоді / М. Попов // Гуманізація навчально-виховного процесу. – Слов'янськ, 2003. – С. 21 – 34.
5. Щербак Н. Соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей / Н. Щербак // Рідна школа. – 2002. – № 10. – С. 26 – 29.

Вікторія Прядкіна,

студентка,

Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

ДОМАШНЄ НАСИЛЛЯ НАД ДІТЬМИ: ПРИЧИНИ ТА ФАКТОРИ

Стаття присвячена проблемі домашнього насилля над дітьми. Виявлені причини та фактори виникнення жорстокого ставлення до дітей у сім'ї.

Victoriia Priadkina

DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN: CAUSES AND FACTORS

This article highlights the problem of domestic violence against children. Causes and factors of domestic violence against children are identified.

Проблема насильства над дитиною довгий час була закритою для обговорення та висвітлення не лише в Україні. Не проводився облік жертв сімейного насилля, пошук методів корекційно-реабілітаційної роботи та шляхів вирішення даної проблеми. Останнє десятиріччя насилля над дитиною в родині було визнане суспільством та науковцями як серйозна та масштабна проблема, що породжує множини інших соціально-психологічних, індивідуальних та соціальних проблем. Зокрема, сформувалося розуміння того, що вже не достатньо лише наказати винних, а необхідно проводити роботу з тим, хто вчинив насилля, для виключення вірогідності повторення насильницьких актів над дитиною, а також для реабілітації жертви (дитини).

Сьогодні більш детально вивчаються соціально-психологічні аспекти проблеми насильства, специфіка родинного насильства, вплив ситуації насильства на особистісний розвиток дитини; проводиться соціологічний аналіз явища «домашнього насильства»; аналізуються особливості впливу сім'ї на девіантну поведінку неповнолітніх; розробляються методичні рекомендації щодо попередження насильства в сім'ї та допомоги жертвам домашнього насильства.

Доведено, що діти, які відчували на собі жорстокість та насильство, підсвідомо відтворюють цей життєвий досвід у дорослому житті, оскільки не знають іншої моделі поведінки. Віддаленими наслідками насильства є схильність до узалежностей: алкоголізм, адиктивна, девіантна, делінквентна та асоціальна поведінка.

Кількість випадків насильства в сім'ї щодо неповнолітніх збільшується з кожним роком. Проте дані офіційної статистики не можна вважати абсолютно точними, оскільки вони фіксують лише ті випадки, в яких було офіційне звернення до органів виконавчої влади. Даних, які б відображали реальну кількість випадків насильства в сім'ї, не існує з цілком зрозумілих причин: через закритість сім'ї як системи; взаємозалежність жертв і агресорів; відсутність доступу до сім'ї соціальних робітників, недостатність інформації з медичних закладів та правоохоронних органів, що не дозволяє робити висновків про розміри даного явища в нашому суспільстві. Стереотипні уявлення про стосунки батьків-дітей, де покарання розглядається природною складовою виховання, призводять до того, що про факти насильства дуже рідко повідомляють правоохоронні чи інші органи.

В Україні від психологічного чи фізичного насильства в сім'ї страждає майже 60% дітей у віці від 2 до 14 років. Такі попередні результати дослідження озвучила голова представництва ЮНІСЕФ в Україні Юкіе Мокуо на Міжнародній конференції «Надання допомоги постраждалим від насильства». Дослідження

проводили за підтримки фонду ЮНІСЕФ в усіх регіонах України серед 12 тисяч домогосподарств України: «...11% членів цих родин вважають, що домашнє насильство – це нормальний метод поводження з дітьми. А близько 10% чоловіків вважають, що вони мають право бити своїх дружин або дітей».

Проблема насильства над дитиною в сім'ї не втрачає своєї актуальності. Оскільки діти є найбільш уразливою категорією внаслідок психологічної, соціальної, особистісної незрілості та залежності від батьків та опікунів, несформованості стратегій подолання стресу, малого життєвого досвіду, правової неосвіченості та багатьох інших причин.

Згідно Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» (2001 р.) *насильством в сім'ї* вважаються будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю.

Незалежний експерт ООН з питань насильства щодо дітей Паулу Сержіу Пінейру виокремлює *індивідуальні чинники* (біологічні особливості та особиста історія як дитини, так і членів її родини), і *фактори стосунків* (спосіб, у який дитина спілкується та взаємодіє з батьками, братами і сестрами), що можуть вплинути на вірогідність перетворення дитини на жертву. Зокрема, можна сказати, що діти, які відрізняються гіперактивністю та послабленою увагою на ранніх стадіях життя (індивідуальні чинники), або ті, що зростають без належного батьківського контролю, стикаються з агресивністю батьків та живуть в умовах суворої дисципліни (фактори стосунків), перебувають під вищим ризиком участі в насильницьких діях у якості жертви чи кривдника.

Ризик насильства щодо дитини, на думку І. Фурманова, зростає, якщо агресор і жертва володіють певними фізичними, психологічними чи поведінковими особливостями і здібностями налагоджувати комунікацію з дитиною.

Так, особистості агресора (батька) притаманні наступні риси:

- агресивність, домінування, імпульсивність, ригідність, швидка дратівливість (особливо провокує на поведінку дитини), низька стійкість до стресу, емоційна лабільність, тривожність, депресивність, низька самооцінка, залежність, низький рівень емпатії та відкритості, замкнутість, підозрілість і порушені процеси самоідентифікації;
- невдоволення і негативне самовідчуття, відчуття себе нещасною, незадоволеною сімейним життям, негативне ставлення батьків до оточуючих і неадекватні соціальні очікування щодо дитини;
- відсутність умінь вести переговори, вирішувати конфлікти і проблеми, впоратися зі стресом, просити допомоги у інших;
- певні психопатологічні відхилення (невротичність, депресивність, схильність до суїцидів);
- алкоголізм і наркоманія;
- проблеми зі здоров'ям (патологічно протікає вагітність, перервана вагітність, важкі пологи);
- емоційна несприйнятливості і розумова відсталість;
- нерозвиненість батьківських навичок і почуттів.

Особистість жертви (дитини) відрізняють такі риси:

- апатичність, замкнутість, байдужість, надмірна залежність, брехливість;
- дратівливість, агресивність, непокірність, непослух, імпульсивність, гіперактивність, непередбачуваність поведінки, порушення сну, енурез;
- гризіння нігтів, колупання в носі, кривляння, маніпулювання геніталіями;
- несамостійність, некомунікабельність, відсутність друзів;
- придбані каліцтва, низький інтелект, порушення здоров'я (спадкові або хронічні захворювання, в тому числі і психічні);
- особливості зовнішності, що відрізняють цих дітей від інших або важко пережиті батьками, з якими вони ніяк не можуть примиритися («вухаті», «сутулі», «кривоногі», «говсті»). І. Фурманов також вважає, що це можуть бути небажані діти, а також ті, які були народжені після втрати батьками попередньої дитини, недоношені діти, які мають при народженні низьку вагу, діти, що у багатодітній родині, де проміжок між народженнями дітей був невеликим, діти, чие виношування і народження було важким для матерів, які часто хворіли чи були розлучені з матір'ю протягом першого року життя.

Таким чином, більшість теоретичних пояснень причин та джерел насилля над дітьми дозволяє виділити *дві основні групи факторів, що призводять до насилля:*

1) Зовнішні:

- низький дохід сім'ї та постійний дефіцит грошових коштів, безробіття або тимчасова робота, низький трудовий статус батьків;

- емоційна і фізична ізоляція сім'ї (проявляється у відсутності соціальних контактів, формальної та неформальної підтримки);
- наявність громадянських війн і локальних військових дій;
- рівень злочинності;
- відсутність цілісної та дієвої системи захисту дітей;
- особливості установок суспільства з точки зору терпимості до насильства по відношенню до дітей;
- переконання, що фізичні покарання є ефективним способом виховання;

2) Внутрішні:

– схильність до насильства, перенесена дорослими з сім'ї своїх батьків, тобто насильство, що процвітало в батьківській родині, у тому числі – спостереження за актами домашнього насильства. Агресивна поведінка, відповідно до теорії А. Бандури, в дитячому віці копіюється і позитивно підкріплюється, в подальшому вже у власній родині повторюється і схвалюється. Форми жорстокого поводження передаються з покоління в покоління і формують цикл домашнього насильства.

Крім того, поширеним є сексуальне насильство над дітьми, що вдома частіше скоюють чоловіки, половина сексуальних зловживань в сім'ї є інцестом між батьком і дочкою. Причинами є домінуюча роль батька, його сексуальна незадоволеність, алкоголізація, пасивна позиція матері.

Отже, дитяче насильство в сім'ї визначається не якимось одним фактором, а системою чинників у їх взаємозв'язку і взаємовпливі.

У 1978 році, отримуючи премію Г.-К. Андерсена, письменниця Астрід Ліндгрєн виголосила відому промову: «Я хочу поговорити про дітей... Скільки дітей отримали свої перші уроки насилля – від тих, кого любили, – від власних батьків – і потім понесли цю «мудрість» далі, передаючи її із покоління в покоління!..»

Для тих, хто кричить про необхідність «твердої руки», я хочу розповісти історію, яку почула від однієї літньої дами. Коли вона була молодою мамою, люди вірили, що без різки гарної людини не виховаєш. Одного разу її маленький син провинився, і їй здалося, що він заслуговує того, щоб його добре відшмагали. Вона наказала йому піти й самому зірвати різку. Хлопчик пішов і довго не повертався. Нарешті він повернувся весь у сльозах і сказав: «Різки я не знайшов, але ось тобі камінь, який ти можеш у мене кинути». Тут мати теж розплакалась, тому що раптом побачила все очима дитини. Дитина, мабуть, розмірковувала: «Мама хоче зробити мені боляче, для цього і камінь підійде...».

Потім вона поклала камінь на кухонну полицю, де він і залишився лежати як вічне нагадування про обіцянку, яку вона собі дала у той момент – жодного насилля!..

Непогано було б нам усім покласти на кухонну полицю камінь як нагадування дітям і самим собі – жодного насилля!».

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 № 2789-III.
2. Дослідження Генерального Секретаря Організації Об'єднаних Націй з питань насильства щодо дітей Паулу Сержіу Пінейру. – Доповідь про насильство щодо дітей у світі. – К., 2006.
3. Фурманов И. Агрессия и насилие. Диагностика, профилактика и коррекция / И. Фурманов. – СПб., 2007.
4. Онищенко Ю. Насильство в сім'ї : стан та проблеми / Ю. Онищенко // Педагогіка толерантності. – 2001. – № 3 – 4.
5. Український фонд «Благополуччя дітей» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://childfund.org.ua/irc/irc-news/view/1692/0>.

Галина Радчук,
д. психол. н., професор,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ДІАЛОГІЗАЦІЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ ЯК УМОВА СТАНОВЛЕННЯ ПОВНОЦІННОЇ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ У СІМ'І

У статті актуалізується необхідність упровадження інноваційних форм навчання батьків та майбутніх батьків з метою зміни стереотипів у сфері сімейного виховання, розвитку діалогічного спілкування як необхідної умови розгортання суб'єктного потенціалу дитини. Розкриваються теоретико-методичні аспекти освітнього діалогу як інноваційної форми навчання з питань сімейного виховання.

Halyna Radchuk

DIALOGUE MODE OF CHILD-PARENT RELATIONS AS A CONDITION FOR A BALANCED DEVELOPMENT OF A CHILD'S PERSONALITY IN A FAMILY

The article underlines the need to introduce the innovative forms of education of parents and parents-to-be. They should aim at changing stereotypes on family education, developing dialogue-based communication as a condition for development of a subjective child's potential. The entry examines the theoretic and methodological aspects of the educational dialogue as an innovative form of family education.

Загальною рисою всіх освітніх проєктів нашого часу є орієнтація на особистість. Філософія освіти досліджує особистісно зорієнтовану освіту через категорії суб'єкта, свободи, саморозвитку, цілісності, діалогу, творчості. Психологи і педагоги, які розвивають концепцію особистісно зорієнтованої освіти, однак стають в тому, що освіта – це не формування особистості із наперед заданими властивостями, а створення умов для повноцінного прояву і відповідно розвитку особистісних якостей дитини.

Проте, можна констатувати той факт, що ставлення до особистості в освітній практиці, і насамперед у практиці сімейного виховання відповідає панівній у суспільстві парадигмі: особистість і до сьогодні розглядається як те, що потрібно «формувати». Якщо в освіті ще помітні деякі прогресивні зміни, то у сфері сімейного виховання панують традиційні стереотипи. Коротко зупинимось на найтиповіших стереотипах, які зазвичай домінують у сімейному вихованні.

Найбільш поширеним є ототожнення виховання з маніпулюванням дитиною, її поведінкою. Відповідно до цього стереотипу, виховання – це корекція поведінки дитини діями батьків. Насправді, дитина це не шматок глини, з якого виліпиш все, що захочеш. Дитина – особистість, яка здатна відчувати, переживати, сприймати, розмірковувати, хотіти, і, спираючись на свій унікальний досвід, мати свою власну точку зору, та вибирати, як їй поводити себе у тих чи інших ситуаціях. Надзвичайно важливо зрозуміти, як дитина бачить свою сім'ю, себе, як інтерпретує те, що відбувається. Саме її особистісне ставлення є результатом внутрішньої активності дитини і має для неї певний сенс, який не завжди є очевидним зі сторони, але саме ставлення, а не зовнішні обставини визначають поведінку дитини, є основою розвитку її особистості. Ми вважаємо, що почуття і переживання дитини є тим компасом, який допоможе досягнути бажаної мети у вихованні. Тому становлення особистості дитини у сім'ї – це взаємний процес, у якому батьки, виховуючи своїх дітей, і самі виховуються. Дитина – це вільна (а, отже, автономна) особистість; виховання – це перш за все самовиховання батьків.

Ще одним стереотипним уявленням про сімейне виховання є переконання батьків про те, що ця сфера добре контролюється і усвідомлюється ними. Кожен із батьків схильний думати, що добре розуміє і себе, і свою дитину. Ми впевнені, що можна контролювати і достатньо добре усвідомлювати свої дії і вчинки, але справжні переживання не лише дітей, але і батьків практично не контролюються і усвідомлюються достатньо погано і часто спотворено. Потрібна особлива праця на рівні внутрішнього і зовнішнього діалогу. Виховання передбачає вміння слухати.

Наступний стереотип стосується батьківської самопожертви. Виховання ж, на нашу думку, передбачає повноцінну суб'єкт-суб'єктну взаємодію, яка базується на врахуванні потреб та інтересів як дітей, так і батьків, їхніх психологічних кордонів, толерантності у стосунках. Повноцінне виховання неможливе без справжньої рівності, захищеності інтересів не лише дітей, але і батьків.

Ще один стереотип, пов'язаний з негативним ставленням традиційного сімейного виховання до так званої словесної педагогіки як неефективної. Справжнє виховання передбачає культуру мовлення на рівні внутрішнього Я, з використанням Я – висловлювань, організацію розгорнутого діалогічного спілкування.

Традиційно батьки вважають, що процес формування впевненої у собі, позбавленої комплексів, самостійної, з чіткими моральними настановами особистості повинен базуватися на постійному критичному оцінюванні, систематичному контролі поведінки дитини з обов'язковою вказівкою на помилки, проблеми, упущення, порівняння з кращими зразками, учнями тощо. Насправді, процес становлення повноцінної особистості дитини, її позитивної Я-концепції базується на трьох основних видах досвіду, які необхідні для становлення Я, а саме: 1) увага і повага до неї; 2) справедливе ставлення зі сторони інших; 3) визнання ними її цінності. Відповідно за таких умов відбувається внутрішній процес формування структури Я: 1) увага і повага до самої себе; 2) справедливе ставлення до самої себе; 3) визнання власної самоцінності. Саме ці здатності необхідні для того, щоб людина стала автономною, автентичною і продуктивною.

Вищезазвані та інші стереотипи унеможливають реалізацію особистісно зорієнтованих підходів у практиці сімейного виховання. Тому ми вбачаємо нагальну необхідність впровадження інноваційних форм навчання батьків та майбутніх батьків з метою зміни ціннісно-сміслових настанов у сфері сімейного виховання, розвитку діалогу як найбільш ефективного механізму розгортання особистісного потенціалу дитини.

У нашій освітній програмі діалог виконує двоєдине завдання:

- 1) як умова становлення повноцінної особистості дитини;
- 2) як ефективна форма навчання батьків та майбутніх батьків інноваційним підходам у сфері сімейного виховання.

Для того щоб досягнути реальні і потенційні можливості діалогу необхідно зрозуміти його сутнісні характеристики, які наразі активно обговорюються у філософській, психологічній, культурологічній та педагогічній літературі. Дослідження М. Бахтіна, І. Беха, В. Біблера, С. Братченка, М. Бубера, О. Галицьких, М. Кагана, М. Кларіна, Ю. Лотмана, К. Роджерса, В. Серикова та ін. дали можливість визначити діалог як унікальне середовище становлення духовно зрілої особистості. Діалог є, справді, максимально адекватним середовищем розвитку особистості і водночас має статус морального, етично повноцінного способу спілкування. Світ діалогу – це особливий світ спілкування людей як вільних особистостей, тому він може слугувати мірилом реалізації особистісно-розвивального потенціалу конкретних форм спілкування. Концепція діалогу дозволяє краще зрозуміти і альтернативні способи міжособистісної взаємодії (авторитарний, ліберальний, маніпулятивний та ін.), окреслити орієнтири і засоби їх «діалогізації». Власне тому орієнтація на розвиток дитини як особистості, індивідуальності і активного суб'єкта діяльності може бути реалізована лише на основі побудови діалогічної стратегії діяльності дорослого.

Відповідно до вищезазначених теоретичних засад, приступаючи до конструювання освітнього середовища з метою майбутніх батьків та батьків інноваційним підходам у сімейному вихованні, ми базувалися на наступних тезах.

Оптимальним середовищем актуалізації смислотвірного потенціалу особистості, а, отже, і необхідною умовою не просто осмисленого засвоєння інформації, але становлення, розвитку, зміни, збагачення ціннісно-сміслових ставлень і настанов у сфері сімейного виховання, є освітній діалог. Потенціал освітнього діалогу, на нашу думку, буде найбільш повно розгорнутися у тому випадку, коли освітній процес буде характеризуватися такими змістовними та формально-динамічними особливостями:

а) контекстуальність щодо внутрішнього світу особистості, коли текст, що вивчається лежить в «контексті» особистісно-смісловій сфері учасників освітньої програми; це актуалізує особистісні смисли, а не поверхневе відтворення і забезпечує мотиваційне обґрунтування життєдіяльності тощо;

б) відкритість як спосіб представлення в освітньому матеріалі відкритих для доповнення, нестійких, невірноважених, парадоксальних (феноменальних) фактів, які не мають однозначного тлумачення; спосіб їх пізнання – критична рефлексія, яка дозволяє звертатись до смислотворчості особистості замість механічного заучування; при цьому відбувається постійне прояснення суб'єктом смислових значень явища, яке розглядається;

в) метафоричність освітнього матеріалу як механізм активізації синкретичного емоційного схоплення цілісної ситуації (в єдності асоціативних, інтуїтивних, логічних зв'язків) і актуалізації смислового потенціалу особистості;

г) ігрові форми освітньої взаємодії з притаманною для гри свободою, змагальністю, що актуалізує проблему самореалізації особистості і дозволяє їй у деякій мірі реалізувати свої потенції, створюючи власний світ, особливий простір, програючи в ньому свої ролі і моделі реальності; через імітацію життєвої ситуації, яка дозволяє апробувати цінність у дії і у спілкуванні з іншими людьми, порівняти з іншими цінностями;

д) суб'єкт-суб'єктний характер стосунків учасників освітньої програми як взаємодія цілісної особистості зі світом культури, в якому відбувається прояснення, навіть перегляд своїх цінностей, пошук шляхів саморозвитку і, водночас, активно розвивається рефлексивна функція особистості.

Реалізуючи особистісно-зорієнтований підхід, ми використовували різні інтерактивні методи, які допомагають організувати і розгорнути суб'єкт-суб'єктну взаємодію між учасниками освітньої програми, а саме: 1) рольова гра; 2) групова дискусія; 3) робота в малих групах; 4) творчі завдання; 5) мозкова атака; 6) інтерактивна міні-лекція; 7) колаж; 8) рефлексивні коментарі; 9) повчальні історії, яскраві метафори, казкові розповіді; 10) психогімнастичні, ігрові, тренувальні вправи, вправи на активізацію, рефлексію тощо.

Усі ці інтерактивні методи навчання дають змогу задіяти не лише свідомість людини, але і її почуття, емоції, інтуїцію, вольові якості, тобто залучають до процесу навчання цілісну особистість.

Власне вищезначені методичні аспекти освітнього діалогу лягли в основу побудови освітньої програми «Діалог як умова становлення повноцінної особистості дитини в сім'ї», яка складається з цілої низки окремих тематичних модулів. У нашому контексті модуль – це відносно самостійна одиниця («цеглинка»), з яких вибудовується оригінальна конструкція конкретного тренінгу (освітньої програми). Модуль має власні цілі, його можна використовувати у складі інших тренінгів і навіть самостійно. Логіка освітньої програми полягає у наступному: кожен модуль, реалізуючи свою мету, допомагає учасникам як батькам чи майбутнім батькам поступово усвідомити свій суб'єктний потенціал, далі – усвідомлювати цю суб'єктність як серцевину повноцінної особистості у дітях і поступово, долаючи стереотипи, відпрацьовувати навички повноцінного діалогу з дітьми. Для досягнення мети у кожному модулі використовуються різні інтерактивні форми (рольові ігри, міні-лекції, робота у малих групах, творчі завдання тощо). Модулі взаємно доповнюють один одного і кожен з них вносить свій вклад у реалізацію основних завдань освітньої програми загалом..

Тематичні модулі програми тренінгу:

1. Концептуальні засади тренінгу (усвідомлення концептуальних засад освітньої програми та основних шляхів сімейного виховання).

2. Світ дитини: особливості становлення (розвиток цілісного бачення становлення особистості дитини; засвоєння знань про вікові особливості її психічного розвитку, актуалізація дитячих спогадів, особистісної інтерпретації становлення особистості дитини).

3. Спілкування з дитиною (розширення знань про механізми і особливості комунікативної взаємодії з дітьми, розвиток комунікативних умінь і навичок).

4. Самооцінка дитини (усвідомлення центральних механізмів особистісного розвитку, розвиток умінь конструювання сприятливих умов для становлення стержневих особистісних властивостей, розвиток навичок самоаналізу і рефлексії).

5. Особистісний простір у сім'ї (розширення знань про психологічні кордони особистості, відпрацювання умінь асертивної поведінки у різних ситуаціях).

6. Усвідомлення наслідків негативної поведінки (усвідомлення і критичне осмислення стійких стереотипних установок у сімейному вихованні, відпрацювання умінь конструктивної взаємодії у ситуаціях негативної поведінки дітей).

7. Емоції та поведінка дитини (розширення і збагачення знань щодо ролі емоційної сфери у становленні особистості дитини, відпрацювання умінь емпатійного реагування на дитячу поведінку).

8. Діалогічна взаємодія в сімейних конфліктах (конструювання оптимальних умов для вирішення конфліктних сімейних ситуацій, відпрацювання навичок конструктивної (діалогічної) взаємодії у таких ситуаціях).

9. Підсумки (узагальнення результатів навчання, побудова реальних планів утілення одержаних знань, умінь та навичок у житті).

Таким чином, можна зробити висновок, що представлена апробована інноваційна освітня програма «Діалог як умова становлення повноцінної особистості дитини у сім'ї» спрямована на становлення у батьків та майбутніх батьків ціннісно-смыслових настанов у сфері сімейного виховання, розвиток діалогу як найбільш ефективного механізму розгортання особистісного потенціалу дитини. Інакше кажучи, у процесі навчання за допомогою діалогічної взаємодії відбувається поглиблення саморозуміння та адекватне розуміння поведінки, переживань, думок дитини, ціннісне ставлення до особистості дитини, формується вміння асертивно встановлювати психологічні кордони, адекватно висловлювати свої переживання та почуття, тобто загалом розвивається вміння вибудовувати повноцінний діалог у взаєминах з дитиною.

Юлія Руденко,
викладач,
Сумський кооперативний технікум

НАСИЛЬСТВО У СІМ'Ї ЯК НАСЛІДОК ВИКРИВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті розглянуто вплив викривленої інформації із мережі Інтернет на агресивну поведінку молоді. Аналізуються методи маніпуляції психікою неповнолітніх та шляхи подолання цієї проблеми навчальними закладами та державою.

Iuliia Rudenko

DOMESTIC VIOLENCE AS A CONSEQUENCE OF INFORMATION DISTORTION IN THE INFORMATION SOCIETY

This article features the influence of distorted information from the Internet on aggressive behaviour of young people in the family. The methods of manipulation of mind and the national solutions to solve this problem in schools, colleges, and universities are underlined.

Насильство у сім'ї досліджується протягом останніх десятиріч соціологами, психологами, юристами, педагогами, філософами. Увага науковців з різних сфер свідчить про те, що проблема порушення поведінки є достатньо дифузійною, а її наслідки знаходять своє відображення у будь-якій сфері людських взаємостосунків. Сьогодні проблема насильства постала у центрі уваги науковців, що досліджують закономірності та розвиток інформаційного простору. Ними з'ясовано, що надмірний інформаційний потік, викривлення інформації може стати причиною психологічних порушень.

Метою статті є акцентування уваги на одній із причин насильства у сім'ї – спотворення інформації у глобальних мережах.

Умови інформаційного середовища, у яких перебуває суспільство, цілком аргументовано отримало назву «інформаційне суспільство». Однією з ознак епохи інформаційного суспільства є перенесення важелів з матеріальних потреб на інформаційні потреби. Інформація стала важливою категорією суспільного життя, потребою життя. Її вивчають, вимірюють, аналізують і використовують для досягнення необхідних цілей.

Такий підхід до інформації має як позитивні, так і негативні наслідки. Позитивні – характеризуються зростанням прагнення до самовдосконалення людей, можливістю оперативного обміну інформацією, розширенням комунікативних зв'язків. До негативних наслідків відносяться соціальне відчуження, Інтернет-залежність, невинуватна агресія, статева розбещеність та ін. Свідоме впровадження викривленої інформації у інформаційний простір також може стати причиною насильства як у суспільстві загалом, так і у сім'ї зокрема.

Тому насуточно є потреба в аналізі причинно-наслідкового механізму взаємозв'язку: інформатизація – спотворення інформації – маніпуляція свідомістю – насильство у сім'ї – шляхи подолання.

Дослідження інформаційно-комп'ютерного середовища дозволяє стверджувати, що він успішно реалізує маніпулятивну функцію. Маніпуляція є видом психологічного впливу, майстерне використання якого призводить до прихованого збудження у реципієнта намірів, які не збігаються з його актуальними бажаннями [1]. Психологічний чинник маніпулятивної функції полягає у підтримці в особистості цікавості в процесі сприйняття фактів або знань за допомогою численних спроб заінтригувати користувача, дати імпульс, котрий спонукає би його прочитати все повідомлення. Цікавість або інтерес підтримується за рахунок різноманітності форми, змісту повідомлення, графічного забарвлення [4].

Масштабний та індивідуальний психологічний вплив через інформаційно-комунікаційні технології призвели до появи цілого теоретико-практичного напрямку нового типу – інформаційно-психологічного. Серйозне місце у цьому напрямку посідає маніпуляція засобами глобальної мережі Інтернет з її можливостями до перекручення, викривлення або спотворення інформації.

Сьогодні науковцями визначені і охарактеризовані способи викривлення інформації:

- дезінформація (вимисел, приховування, фальсифікація);
- псевдо інформація (перевищення або зменшення інформаційної норми);
- пара інформація (породження у користувача невірних логічних висновків та невірних асоціацій);
- метаінформація (заміна інформації її суб'єктивною оцінкою) [3].

Ними ж визначаються і передбачувані психологічні наслідки впливу викривлення інформації на психічний стан людини. Такими наслідками є прояв конфліктності, вербальна та фізична агресія, збудливість, неврівноваженість, тривожність, порушена емоційна саморегуляція.

Особливо до впливу спотворених інформаційних потоків схильні молодь та діти. У силу своїх вікових особливостей вони ще не мають соціального досвіду життя, відзначаються довірливістю до всього, що чують або читають, тому спотворена інформація може викликати невинуватну агресію, стати причиною девіантної

поведінки. Важливо зазначити, що реалії сьогодення зорієнтовані, здебільшого, на інформаційний спосіб життя. Для переважної більшості підлітків Інтернет, зокрема, соціальні мережі, комп'ютерні ігри, відеоматеріали є основним і, найчастіше, єдиним джерелом інформації.

Ми вважаємо, що явище хибної довіри до величезного потоку інформації можна пояснити властивістю психології людини порівнювати всю сприйняту нову інформацію зі звичною, зрозумілою, стереотипною, що знаходиться у свідомості. Засвоєний з дитинства стереотип довіри, «занурює» користувача Інтернету у знайомий світ з передбачуваними закономірностями. Цей світ сприймається автоматично, на підсвідомому рівні, і приймається на віру як єдино можливий і правдивий. Сукупність негативних умов, що склались у оточенні дитини – неуспішність, неефективність реалізованих їм способів соціальної взаємодії, психологічний дискомфорт призводить до копіювання поведінки, присвоєння мотивів, ціннісних установок та світогляду, чим доволі результативно можуть скористатись фахівці, на меті яких маніпуляція поведінкою молоді.

Особлива небезпека полягає у поєднанні внутрішніх та зовнішніх причин появи насильства. До зовнішніх, окрім окресленої причини, якою є вплив надмірних інформаційних потоків спотвореної інформації, відносяться: криза моральності та культури, поширення у суспільстві алкоголізму, наркоманії. До внутрішніх – матеріальні труднощі, неповноцінна сім'я, вітчим або мачуха у сім'ї, сімейні конфлікти, культ жорстокості.

Зменшити або усунути насильницьку агресію у сім'ї з боку підлітка, яка стала наслідком надмірного спотвореного інформаційного потоку, здатні навчальні заклади, де приділяється серйозна увага вихованню інформаційної культури молодого покоління та його уміння адекватно сприймати інформацію, сформований інформаційний світогляд і критичне інформаційне мислення. Їх формування повинно проводитись систематично, починаючи з раннього дитинства і впродовж навчання у технікумах, коледжах, університетах. Необхідне грамотне виховання молоді людини, яке враховує один з головних аспектів виховної діяльності – потреба перероджується в бездумну звичку, а звичка – у навичку. Тобто, потреба критично мислити і адекватно оцінювати інформацію, повинна переродитися у звичку, а, отже, і у навичку.

Проблема негативного впливу викривленої інформації засобами інформаційно-комунікаційних мереж із урахуванням вікових особливостей населення повинна вирішуватися і на державному рівні. Випадки маніпуляції свідомістю за допомогою спотвореної інформації потрібно відстежувати професійними органами і спеціальним технічним оснащенням. Необхідно розробити кодекс професійної етики журналістів з визначенням етичних норм журналістської діяльності. Свобода слова повинна поєднуватись із відповідальністю за нанесення шкоди людям, а, особливо, дітям.

Висновки. Інформаційно-комунікаційні технології спричиняють появу агресії, насильницьких дій у неповнолітніх, які відзначаються ще незрілою психікою, відсутністю життєвого досвіду, розмитим розумінням цінностей або їх відсутністю. Жертвами такої поведінки стає найближче оточення, зокрема, сім'я підлітка. Вирішити проблему здатні сумісні дії державного регулювання інформаційних потоків і виховна діяльність навчальних закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Доценко Є. Психологія маніпуляції: Феномени, механізми і захист / Є. Доценко. – М., 2007. – 70 с.
2. Лисенко В. Чутки – активний засіб модифікації суспільної свідомості / В. Лисенко // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6 (9). – С. 96 – 102.
3. Мазур М. Якісна теорія інформації / М. Мазур. – К. : Світ, 2004. – 127 с.
4. Потятиник Б. Медіа : ключі до розуміння / Б. Потятиник. – Львів, 2004.
5. Почепцов Г. Информация и дезинформация / Г. Почепцов. – К. : Ника-Центр, Эльга, 2001. – 256 с.

Надія Сабат,

канд. пед. н., доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ НАСИЛЛЯ НАД ПІДЛІТКАМИ

У статті розкрито соціальні наслідки насилля над підлітками: розвиток страхів, зниження самоповаги, самопочуття, занижена самооцінка, почуття меншовартості тощо. Наголошено на необхідності посилення профілактичної діяльності з боку соціальних педагогів щодо попередження насилля.

Nadiia Sabat

SOCIAL CONSEQUENCES OF VIOLENCE AGAINST TEENAGERS

The article analyzes the social consequences of teenagers abuse: development of anxiety, decrease of self-esteem, low self-appraisal, feelings of inferiority, etc. It is emphasized that social workers need to conduct the prevention activities.

У сучасних умовах нестабільності, невизначеності, стресових подій поширюються різні форми насилля. Особливої шкоди це негативне явище завдає підліткам, що потребують особливої уваги з боку батьків та вихователів. Тому серед завдань соціального педагога важливим є профілактика будь-яких насильницьких проявів. Профілактиці насилля щодо підлітків присвячено ряд досліджень. Зокрема, психологічні аспекти проблеми розроблялися у дослідженнях А. Асмолова, Б. Братуся, Т. Драгунової, В. Знакова, Н. Зинов'євої, Л. Зюбіна, Н. Левітова, Н. Максимової, Н. Михайлової, К. Сельченко, Л. Семенюк, Н. Солдатенко. Питанням насилля також присвячені роботи зарубіжних психологів: А. Бандури, Р. Берона, А. Брауна, К. Бютнера, А. Мічерліха, М. Пападопулу, Д. Річардсона, Р. Соонетс, З. Фрейда, З. Хола, В. Холичер. Розробку педагогічних аспектів вирішення згаданої проблеми здійснювали Ю. Антонян, Н. Асанова, П. Блонський, В. Боровик, Л. Волинець, Ф. Думко, М. Казакіна, В. Караковський, В. Ковальов, Г. Лактіонова, В. Моралов, В. Оржеховська, С. Тадіян, Т. Федорченко, В. Фуркало, Н. Щербак та інші. Науковцями вивчаються соціально-психологічні аспекти проблеми насилля, специфіка родинного насилля, вплив ситуації насилля на особистісний розвиток людини; проводиться соціологічний аналіз явища «домашнього насилля»; аналізуються особливості впливу сім'ї на девіантну поведінку неповнолітніх; розробляються методичні рекомендації щодо попередження насилля в сім'ї та допомоги жертвам домашнього насилля.

Загалом зазначене соціальне явище не нове для нашого суспільства, хоча ще зовсім недавно не визнавався сам факт його існування. Як наслідок – низький рівень знань щодо цього у спеціалістів, які вирішують питання захисту прав дітей; відсутність статистичного обліку фактів жорстокого поводження з дітьми в сім'ї; недостатність висвітлення проблеми та технологій роботи з неповнолітніми, що постраждали від насилля, у підручниках для вищих навчальних закладів, методичних посібниках для практичних працівників тощо. Проблема ускладнюється тим, що діти часто соромляться, бояться розповісти про знущання над ними, звернутися у відповідні органи, часом вважають таке ставлення до себе нормою, бо не знають іншого.

Насилля – складне багаторівневе явище, що призводить до деструкції особистості, негативних соціальних наслідків і є, з одного боку, соціокультурним та соціопсихологічним феноменом, а з іншого – наслідком впливу на особистість біогенетичних чинників. В останні роки великого поширення дістали міждисциплінарні дослідження проблеми. Словник із соціальної роботи називає насиллям застосування сили або різного виду погроз стосовно певних соціальних суб'єктів або їх власності з метою залякування і примусу до певних дій [2, с. 83]. Насилля щодо підлітків – це дії або бездіяльність, які застосовуються примусово однією стороною над іншою з метою фізичного, психічного, сексуального задоволення [3, с. 23]. Зокрема, психічне (емоційне) насилля щодо підлітків – це будь-яка дія, що викликає у дитини стан емоційної напруги, піддаючи небезпеці віковий розвиток її емоційного життя. Фізичне насилля щодо підлітків – це навмисні дії, що викликають у них відчуття фізичного болю. Насилля старших дітей над молодшими здійснюється як відображення ситуації «батько – мати». Старші діти відчули смак влади. Вони вважають, що свою владу, свої переваги над слабшими слід використовувати.

Соціокультурними детермінантами насилля щодо підлітків є нерозуміння суспільством насилля як соціальної проблеми; неефективна превентивна політика держави; відсутність у суспільній свідомості чіткої оцінки фізичних покарань, психічних образ; демонстрація насилля через засоби масової інформації; недосконале законодавство. Особливо загрозливим є вплив насилля через екран (телевізійне насилля), вплив відеоігор, насилля через Інтернет тощо. Численні сцени погроз, громадського безпорядку на екрані постійно зростають.

Учені доводять, що у хлопців-підлітків внаслідок регулярного перегляду телепередач, відеороликів та комп'ютерних ігор зі сценами насилля може притуплюватися чутливість до цього. Учені з'ясували, чим довше підлітки переглядають агресивне відео, тим менш емоційно вони реагували на нього. Крім того, найсильніша десенсибілізація спостерігалася у хлопців, які регулярно отримували порції візуальної жорстокості з мас-медіа у своєму повсякденному житті. Тому одним із завдань соціального педагога виступає моніторинг якості теле- та радіопередач, профілактична діяльність серед підлітків та їхніх батьків, учителів, метою яких виступає роз'яснення шкідливості споглядання сцен насилля.

Виділяють такі форми насилля: сексуальне; домашнє, або родинне; емоційне (образи, лайка, докори, зневажливе ставлення, невиправдані ревності, погрози, ігнорування, маніпуляція, звинувачення, формування почуття провини); насилля на роботі; фізичне насилля (побиття жінок, ляпаси, викручування рук, штовхання тощо); економічне (заборона на працю поза оселею, відмова в грошах або надання недостатньої кількості грошей, відбирання грошей або приховування доходів); вербальне (окрики, брутальність, брудна лайка, нецензурні вирази); використання дітей проти матері (залякування тим, що вона більше не побачить своїх дітей, заяви, що вона погана мати і буде відчувати себе винною щодо «кинутих» дітей, використання дітей для передачі погроз); лінгвістичний сексизм (дискримінація з використанням мовних зворотів); обмеження свободи поведінки (ізоляція від навколишнього середовища, перешкоджання у спілкуванні з друзями та родичами, заборона запрошувати додому своїх знайомих).

Зазвичай насилля над дітьми класифікують за такими ознаками: у залежності від стратегії кривдника – явне та приховане (непряме); за часом: те, що відбувається зараз, і те, що трапилося в минулому; за тривалістю: одноразове або багаторазове, що триває роками; за місцем та оточенням: вдома – з боку родичів; у школі – з боку педагогів або дітей; на вулиці – з боку дітей або незнайомих дорослих [1, с. 32]. Основними формами жорстокого поводження з дітьми є: фізичне, сексуальне, емоційне (психологічне) насилля і нехтування основними потребами дитини. Прояви насилля у поведінці підлітків мають вікові, гендерні й індивідуальні особливості. Це спричинено труднощами і складнощами розвитку підлітка: його надмірною збудливістю, потребами у стихійно-груповому спілкуванні, критичному осмисленні себе і навколишніх, прагненні до протесту, особливістю природи підліткової агресивності (фізичної, вербальної, непрямой, негативізму), гендерними відмінностями та ін.

Найнебезпечнішим є те, що насилля має дуже серйозні негативні соціальні наслідки. Воно породжує терор, напади депресії, помсти, наркотичну (алкогольну) залежність, відчуття відсутності допомоги, безнадійності або безсилля, брак самоповаги тощо. Підлітки починають вважати насилля припустимим моделлю поведінки і навіть способом розв'язання своїх проблем. Жорстоке поводження з дітьми, нехтування їхніми інтересами не лише завдає непоправної шкоди їх фізичному здоров'ю, а й тягне за собою важкі психічні та соціальні наслідки. У більшості дітей – жертв насилля – з'являються серйозні відхилення в психічному, фізичному розвитку, в емоційній сфері. Більшість дітей страждають від асоціального ставлення з боку батьків та інституцій, які теоретично були створені саме для того, щоб допомагати та всебічно підтримувати дітей. Реальність така, що вірогідність кривдження дітей є в усіх соціальних верствах та в усіх сім'ях на різних етапах розвитку. Фізичні та емоційні травми, які вони переживають, обкрадають суспільство та усіх його членів зокрема. Не завжди можна уникнути дитячих травм, але їхня мінімізація має стати важливим завданням роботи соціального педагога.

Ученими доведено прямий зв'язок між насиллям над дітьми й самогубством. Як виявилось в результаті численних досліджень, у людей, які в дитинстві зазнали жорстокого поводження, на яких «зганяли злість» батьки, у зрілому віці спостерігаються відхилення у роботі головного мозку. Зміни ці аналогічні змінам у мозку самогубців, людей із хронічною депресією. Самі по собі ці зміни нешкідливі, однак люди з такими відхиленнями часто вдаються до самогубства, впадають у депресію. Тому в дітей, що зазнали насилля, значно вищий ризик накласти на себе руки, ніж у їхніх ровесників із сімей благополучних. Навіть образливі слова, недооцінка дитини батьками формує певні принципи поведінки в дітей, «запрограмує» їх на невдачі в житті.

У процесі і після насилля у дитини розвивається первинна реакція на травму – хворобливі фізичні і емоційні явища, які, залежно від характеру і тривалості дії, віку дитини, її індивідуальних особливостей, можуть мати різний ступінь вираженості і спектри проявів. Це можуть бути посттравматичні стресові розлади; фізичні прояви; емоційні реакції; когнітивні розлади. Далі настає стадія адаптації, під час якої дитина починає розвивати навички, що допомагають їй впоратися з тим, що трапилося. Вона вибирає такі прийоми, такі форми поведінки, які допомагають їй забезпечити безпеку і зменшити фізичний і психологічний біль. Найбільш поширеним видом є витіснення або забування. Тобто дитина прагне не думати про ті епізоди, які заподіюють їй такі хворобливі страждання, примушують переживати знову припиняють її гідність.

Щоб забути події, які, здається, забути неможливо, дитина витрачає значну психічну енергію, яка в нормальних умовах використовується на оволодіння навиками, знаннями, властивими даному віку дитини. От чому важливо визначити контекст травми, що відбулася, або насильства, тобто вік дитини і стадію її розвитку.

Віддалені наслідки перенесеного насильства є інтеграційним процесом, який складається з особливостей першої і другої стадій – первинної реакції і стадії адаптації, індивідуальних особливостей дитини, а також велике значення має реакція дорослих на насильство, що розкрилося, чи отримала дитина яку-небудь допомогу і підтримку. Віддалені наслідки перенесеної травми можуть виявитися, коли дитина стає дорослою і створює власну сім'ю. Як батьки, вони можуть нехтувати основними потребами й інтересами власних дітей, проявляти емоційну холодність, бути нездатними захистити власних дітей від насильства або, навпаки, встановлювати над ними гіперопіку. Тому необхідно пам'ятати, що всі наслідки або симптоми, що виникають у результаті травмуючих подій, впливають один на одного і зазнають динамічних змін.

Насилля дає дуже серйозні негативні соціальні наслідки. Воно породжує терор, безладдя; відчуття відсутності допомоги, невпевненості, безнадійності або безсилля; відчуття провини; відчуття придушення волі; примари; відсутність самоповаги; настирливі спогади; напади страхів, депресію; фобії, смуток; роздуми про самогубство; самозвинувачення; втрату довіри; сумніви щодо віри в щось; наркотичну / алкогольну залежність; жагу помсти. Діти з сімей, у яких практикується насилля, відчувають постійний психологічний дискомфорт, для них це справжня трагедія.

В. Щербина-Прилука виокремлює два аспекти соціальних наслідків насилля над дитиною, що проявляються одночасно: шкідливість для дитини і для суспільства. Діти, що зазнали будь-якого насилля, мають складності в соціалізації, є соціально дезадаптованими: у них порушені зв'язки з дорослими, у більшості випадків відсутні відповідні навички спілкування з однолітками; вони не мають достатнього рівня знань і ерудиції, щоб завоювати авторитет у школі або інших соціальних групах тощо. Вирішення своїх проблем неповнолітні – жертви насилля – часто знаходять у кримінальному, асоціальному середовищі, долучаються до вживання алкоголю, наркотиків, психоактивних речовин.

Для суспільства наслідки насилля по відношенню до дитини мають вияв, перш за все, в утраті людських життів у результаті вбивства неповнолітніх або їх самогубства, а також це втрати в їхній особі повноцінних членів суспільства внаслідок порушення їхнього фізичного та психічного здоров'я, низького освітнього та професійного рівня, кримінальної і адиктивної поведінки. Це втрата потенційних батьків, здатних виховати здорових у фізичному та моральному значенні дітей. Нарешті, це відтворення та збільшення проявів жорстокості в суспільстві, оскільки нерідко самі жертви стають насильниками. Відбувається криміналізація сім'ї, складається особливий спосіб життя, коли насильство, алкоголізм, наркоманія стають нормою, що передається з покоління в покоління [4, с. 554].

Отже, соціально-педагогічні наслідки насильства дуже негативні: розвиваються страхи, знижується самооцінка, самоповага, почуття меншовартості тощо. До того ж, третина підлітків, які зазнали тих чи інших форм насильства, самі згодом проявляють його щодо однолітків чи менших за віком. Тому соціальним педагогом повинна проводитися робота з профілактики насильства, роз'яснення дітям їхніх прав, а батькам – правил виховання дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жорстоке поводження з дітьми. Правовий захист від насильства над дітьми в сім'ї. – Полтава, 2008. – 68 с.
2. Понятійно-термінологічний словник з соціальної роботи / [уклад. І. Козубовська, І. Мигович, В. Сагарда та ін.; за заг. ред. І. Козубовської, І. Миговича]. – Ужгород: УжНУ, Видавництво «Мистецька лінія», 2001. – 152 с.
3. Ролінський В. Насильство щодо неповнолітніх: проблеми, профілактика: [навч.-метод. посібн.] / В. Ролінський. – Одеса: Ветаком, 2003. – 220 с.
4. Щербина-Прилука В. Насильство над дитиною як соціально-психологічна проблема / В. Щербина-Прилука // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наук. праць Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2009. – Т. 11. – Ч. 7. – С. 550 – 556.

Тетяна Скороход,
 спец. II категорії,
 Чернігівський центр перепідготовки
 та підвищення кваліфікації
 працівників органів державної влади,
 органів місцевого самоврядування,
 державних підприємств, установ і організацій

ДОМАШНЄ НАСИЛЛЯ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ПСИХОСОМАТИЧНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ У ДІТЕЙ

У статті розглядаються особливості психосоматичних розладів у дитячому віці. Увага приділяється домашньому насиллю як фактору впливу на формування та розвиток даної групи захворювань. Відзначено найбільш поширені функціональні розлади та психосоматичні захворювання у дітей.

Tetiana Skorokhod

DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN AS A FACTOR OF DEVELOPMENT OF PSYCHOSOMATIC DISEASES

The article examines the features of psychosomatic disorders of children. Attention is drawn to domestic violence as to the factor of influence on contraction and development of this group of diseases. The most widespread disorders and psychosomatic children's diseases are analyzed.

Психосоматичні захворювання є проблемою не тільки сьогодення, це проблема існування людства. На сьогодні психосоматика являється окремою галуззю у медицині та психології, що вивчає вплив психологічних факторів на перебіг соматичних (тілесних) захворювань. «Психе» в перекладі з латині означає душа, «сома» – тіло. Про вплив емоційного стану на здоров'я людей зазначали ще у давні століття. Так, давньогрецькі філософи Сократ, Платон наголошували на тісному взаємозв'язку тіла та психіки (душі), стверджуючи, що немає тілесної хвороби, відокремленої від душевної. Таким чином, до психосоматичних розладів відносять такі захворювання, які викликані психічною дисгармонією.

Науковці виділяють кілька гіпотез щодо причини виникнення психосоматики. Перша твердить, що психосоматичні захворювання є результатом стресу, обумовленого довгодіючими і непереборними психотравмуючими чинниками. Друга теорія пов'язує виникнення психосоматики із внутрішнім конфліктом між однаковими за інтенсивністю, але різноспрямованими мотивами індивіда. Конфлікти різного змісту викликають певні види захворювань. Згідно третьої теорії, саме нерозв'язаний конфлікт мотивів (непереборний стрес) породжує зрештою реакцію капітуляції, відмову від пошуку інших шляхів виходу з даного стану, що створює найзагальнішу передумову до розвитку психосоматичних захворювань [3].

Поширення психосоматичних захворювань у дітей на сучасному етапі розвитку являється вкрай гострою проблемою. Адже діти – це наше майбутнє. Причини тут очевидні – це і складне економічне становище більшості родин, загальна соціальна напруженість, невпевненість у майбутньому, що у свою чергу призводить до зростання тривожності, фрустрації, агресивності, деструктивної поведінки, наслідком яких є поширення функціональних розладів та психосоматичних захворювань, як у дітей, так і в дорослих.

Соціалізація дитини, тобто входження її у світ, починається від самого народження. І саме родина є першою ланкою соціалізації дитини, основним соціальним інститутом. Народна мудрість говорить: «З родини йде життя людини». Якщо від самого народження дитина зростатиме у любові, турботі, злагоді, мирі, почуватиме себе захищеною, то і вона даруватиме прекрасне оточуючим. Саме від родинних стосунків залежить формування і становлення особистості. Відомий педагог-новатор В. Сухомлинський зазначав, що «сім'я – це первинне середовище, де дитина повинна вчитися робити добро». Українська народна педагогіка на основі багатовікового досвіду завжди підтримувала культ Матері і Батька, культ Сім'ї. Матері й батькові відводилась найвища, авторитетна роль. Від них залежали успіхи фізичного та соціально-психічного розвитку дітей («Хороші діти – це честь батька й матері»; «Яка хата – такий тин, який батько – такий син»; «Молодь багата мудрістю мами й тата») [4, с. 109 – 110].

Проблема жорстокого поводження із дітьми у сім'ях була і є досить актуальною у всьому світі. Раніше нею займаються переважно криміналісти при дослідженнях різного роду злочинів у сімейно-побутовій сфері. Сьогодні феномен домашнього насилля над дітьми став предметом вивчення психологів, соціологів, соціальних працівників, свідченням чого є прийняття законодавчої бази та створення мережі центрів для дітей, які постраждали від насилля в родині. Таким чином, насильство є не лише суто правовою проблемою, а й значною мірою, філософською та соціокультурною.

Для більшості людей родина асоціюється з теплом, щастям, любов'ю, затишком. Ще з дитинства усім нам відоме прислів'я: «Мій дім – моя фортеця». Однак далеко не кожній дитині щастить відчувати родинний затишок, материнську та батьківську любов, опіку. Діти – найнезахищеніша верства суспільства, їхнє майбутнє залежить від батьків. Дитина – це ангел. Вона не повинна страждати, а навпаки – має жити у світі, який не знає, що таке насильство та жорстокість.

У сучасних умовах життя поняття домашнього насилля над дітьми набуває все більших масштабів і глибин, перетворюючись на світову проблему. Причинами загострення даного явища служать як зовнішні (соціально-економічна нестабільність у суспільстві), так і внутрішньосімейні фактори (неготовність родини до батьківства, «небажана» дитина, психічні відхилення у батьків). За визначенням Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», насильство в сім'ї – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [1].

Отже, жорстоке поводження над дітьми має різні види, а саме: фізичне насильство (навмисне нанесення побоїв, тілесних ушкоджень), емоційне або психічне насильство (пов'язане з тиском одного члена сім'ї на психіку іншого через навмисні словесні образи або погрози, переслідування, залякування), сексуальне насильство (примушування до небажаних статевих стосунків у родині), економічне насильство (навмисні дії, спрямовані на те, щоб позбавити постраждалого житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які він має законне право) [5, с. 18–19]. Застосування жорстоких дій до дітей призводить до серйозних фізичних, психологічних захворювань та а порушень.

Одним із наслідком домашнього насилля над дітьми є формування та розвиток психосоматичних захворювань. Усім нам відомий вислів: «Усі хвороби від нервів». Потерпаючи від різного роду насилля, дитина перебуває у постійному стані тривоги, емоційної напруги. Конфлікти, стреси, хвилювання не проходять безслідно, вони знаходять слабке місце в організмі, провокуючи розвиток захворювань. За даними О. Напрєєнко, у майже 70% хворих із соматичною патологією виявляють психічні порушення різного ступеня важкості [7, с. 111], а О. Хаустова в своїх дослідженнях вказує на частоту психосоматичних розладів у населення від 15 до 50%, а в загально медичній практиці – від 30% до 57% [8, с. 89].

Загалом психосоматичні захворювання поділяють на соматоформні порушення (психогенні функціональні порушення органів, при яких не спостерігається яких-небудь морфологічних або структурних порушень цих органів), психосоматичні захворювання органів і психофізіологічні порушення (органічні зміни у хворому органі), порушення поведінки із соматичними наслідками. Охарактеризуємо найбільш поширені психосоматичні захворювання, які формуватися і розвиватися у дітей, як наслідок насилля та жорстокої дії у родині.

До розладів серцево-судинної системи, у розвитку яких велику роль відіграють надмірне психоемоційне напруження, часті стресові ситуації, відносять так звані «неврози серця» (тахікардія, відчуття прискореного серцебиття, серцеві спазми і короткі аритмії) та ішемічну хворобу серця. Патологічні порушення в серцево-судинній системі, пов'язані з фізичними та психічними навантаженнями, призводять до того що, наприклад, при страху самотності, при небезпеці нападу виникає відчуття, ніби серце починає стукати в горлі і в області голови. При цьому викид адреналіну викликає звуження судин, прискорення пульсу і посилення скорочення міокарда, що, в свою чергу, призводить до стану неспокою і страху [6, с. 51].

Психосоматичні захворювання шлунково-кишкового тракту розділяють на функціональні та порушення режиму харчування. Поширеними функціональними розладами є наступні: аерофагія, метеоризм, закрепи, проноси, діарея; прикладами другої групи розладів шлунково-кишкового тракту – анорексія і булімія. Реакцією дитячого організму на конфліктні переживання, стресові ситуації, які проявляються нервовими збудженнями, можуть провокувати виникнення так званих «стресових захворювань» – виразку шлунку, дванадцятипалої кишки, дискінезію жовчних шляхів. Якщо дитина постійно переживає, часто лякається, чекає покарань, то її черевце починає теж реагувати на ситуацію. Прикладом цього є нетримання калу, різкі спастичні болі і кольки перед приходом людей, які можуть завдати їй фізичну або моральну шкоду.

Поширеним функціональним психосоматичним порушеннями дихальної системи у дітей, які страждають від насилля, є «невротичний дихальний синдром», симптоми якого є судорожне зведення кінцівок, парестезії в області рота і кінцівок, нерідко аерофагія і метеоризм. Просте емоційне збудження призводить до почастішання дихання, у стані тривоги, жаху, гніву, раптового потрясіння може наступити короткочасна зупинка дихання.

Різні види насильницьких діянь над дітьми є фактором виникнення ряду шкіряних захворювань, таких як: дерматит, кропив'янка, свербіж, псоріаз, екзема та інших. Дані сучасних досліджень показали, що психосоматична патологія шкіри у дітей є вегетативно-судинним проявом емоційних порушень, клінічно представлених як депресивними [2, с. 270].

Сучасні дослідження підтверджують, що у людей, які мають хвороби ендокринної системи (цукровий діабет) та опорно-рухового апарату (ревматичні болі, остеохондроз) часто буває ряд психологічних проблем і психічних розладів. Вони не тільки заподіюють страждання самі по собі, але також впливають на лікування і результат соматичного захворювання.

У дитячому віці відбувається психологічний та фізіологічний розвиток. Тому і середовище існування дітей має сприяти цьому розвитку. Діти, які потерпають від насильства рідних та близьких людей, постійно знаходяться в стані тривоги, переживання, часто нервують, що призводить до загального пониження імунітету. Імунна система забезпечує захист дитячого організму від шкідливих речовин і інфекцій. Ослаблення імунітету «дає зелене світло» різноманітним хворобам, а захисті функції організму слабшають. Якщо дитина швидко стомлюється, має підвищену сонливість, постійне відчуття втоми, ломоту в суглобах і м'язах, безсоння, а також алергії, часто хворіє простудними та інфекційними захворюваннями, то можна з упевненістю говорити про ослаблення імунної системи.

Вище зазначений далеко не повний список функціональних розладів та психосоматичних захворювань, які формуються в дитячому віці на тлі психосоціальних факторів. Існує кілька підходів корекційної та профілактичної роботи для таких дітей, але більшість з них припускають роботу психолога, так як фізичні порушення є наслідком психологічних проблем. Можна виділити наступні способи лікування психосоматичних розладів: медикаментозна терапія (призначення заспокійливих або стимулюючих препаратів), психотерапія (гіпноз, психоаналіз і психотерапевтичні бесіди), фітотерапія (призначення різних трав'яних зборів), нетрадиційна медицина (ізометричні методи). Але без любові, взаєморозуміння та підтримки рідних і близьких малюк не зможе побороти недуги.

Підсумовуючи, можна констатувати, що на сьогоднішній день проблема подолання і профілактики будь-яких проявів насильства щодо дітей являється вкрай актуальною і важливою. Жорстоке поводження з дітьми і зневага їхніми інтересами можуть мати різні види, форми та наслідки. Однак найголовнішим наслідком домашнього насильства є серйозний збиток для здоров'я, розвитку і соціалізації дитини, нерідко й загроза її життю чи навіть є причиною смерті. Тому подружжя має бути, в першу чергу, психологічно готовими до батьківства. Зрілість батьківських почуттів виявляється у правильному та люблячому стилі виховання, їм властива емпатія та опіка. Батьки від моменту народження мають встановлювати сильні емоційні зв'язки зі своїми дітьми, аби і надалі бути більш чуйними до потреб та інтересів своїх дорослих дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про попередження насильства в сім'ї : закон України від 15.11.2001 № 2789-III [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України. – 2001.– № 51.– С. 41 – 49. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/2789-14> (дата звернення: 03.04.2014).
2. Антропов Ю. Психосоматичні розлади і патологічні звичні дії у дітей та підлітків [Електронний ресурс] / Ю. Антропов, Ю. Шевченко. – М. : Видавництво Інституту Психотерапії, 2000. – 320 с.
3. Морозівська Є. На стику медицини і психології [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://referaty.net.ua/referaty/referat_13497.html (дата звернення: 03.04.2014).
4. Кузьмінський А. Педагогіка у запитаннях і відповідях : навч. посіб. [Електронний ресурс] / А. Кузьмінський, В. Омеляненко. – К., 2006. – 311 с. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/pedagogika/rodinne_vihovannya (дата звернення: 03.04.2014).
5. Сафонова Т. Жестокое обращение с детьми / Т. Сафонова // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 2. – С. 17 – 29.
6. Снайдер К. Клінічна психопатологія / К. Снайдер. – К. : Сфера, 1999. – 236 с.
7. Сонник Г. Психіатрія / Г. Сонник, О. Напрєєнко, А. Скрипніков. – К. : Здоров'я, 2003. – 256 с.
8. Хаустова О. Метаболічний синдром X (психосоматичний аспект) [Електронний ресурс] / О. Хаустова. – К. : Медкнига, 2009. – 125 с. – Режим доступу : http://www.health-medix.com/articles/liki_ukr/2009-01/LU_Haustova.indd.pdf (дата звернення: 01.04.2014).

Sławomir Kania,
student,
Wydziału Pedagogicznego WSZiA w Opolu,
pracuje jako Animator
w OWES przy WSZiA w Opolu

«MOJA POCIECHA MNIE BIJE» –

PROBLEM PRZEMOCY NASTOLATKÓW WOBEC RODZICÓW

Autor porusza zagadnienie przemocy w środowisku domowym. Poruszana zostaje kwestia zachowań w szczególności przemocy fizycznej i psychicznej stosowanej przez nastolatków wobec rodziców. Wykorzystując wpisy na forach internetowych w których rodzice poszukując pomocy opisują sytuacje, podjęto próbę wyjaśnienia tego fenomenu.

Sławomir Kania

“MY CHILD BEATS ME” –

THE PROBLEM OF TEENAGERS' VIOLENCE AGAINST PARENTS

The author discusses the issue of domestic violence. This is a matter of behaviour, in particular it concerns the physical and psychological violence used by teenagers towards parents. It aims to use the summary of entries on the online forums in which parents seeking help.

Славомір Канія

«МОЯ ДИТИНА МЕНЕ Б'Є» –

ПРОБЛЕМА НАСИЛЬСТВА ПІДЛІТКІВ ЩОДО БАТЬКІВ

Автор обговорює проблему домашнього насильства. Піднімається питання поведінки, зокрема фізичного та психологічного насильства підлітків по відношенню до своїх батьків. Використано записи із Інтернет-форумів, куди батьки звертаються за допомогою.

Postawy ryzykowne wśród młodzieży wydają się być bardzo dobrze znane i opisane przez badaczy o czym świadczy ilość wydawanych książek traktujących o tej problematyce. Powszechny rozgłos problemu agresji spowodowała wdrażenie wielu kampanii z których najbardziej znaną jest «Stop przemocy» czy «Szkoła bez przemocy». Działania takie prowadzone w porozumieniu z najwyższym szczeblem oświaty uruchomiły wszystkie możliwe środki w tym najważniejsze krajowe media, co umożliwiło uwrażliwienie społeczeństwa na przejaw agresji w każdej formie [1]. Problem samej agresji czy przemocy poruszany został głównie z perspektywy dzieci i młodzieży jako ofiar. Poruszany przez autora kontekst, wydaje się być tematem tabu, jednak pozostawia wyraźny oddźwięk na anonimowych forach internetowych. Zjawisko przemocy ze strony potomstwa skierowanej w rodziców narosło do takich rozmiarów

Agresja w potocznym języku pojęcie to używane jest zamiennie z gniewem, wrogością oraz przemocą [2, s. 137]. Wśród wielu definicji odpowiadającym różnym orientacją naukowym agresja uogólniając rozumiana jest jako «wszelkie wypowiedzi lub zachowania zmierzające do wyrządzenia krzywdy lub zniszczenia, podejmowane z powodu wrogości lub jako obmyślany na trzeźwo środek wiodący do określonego celu» [4, s. 17]. Mówiąc o agresja w ujęciu naukowym należy rozróżnić czym różni się od potocznego rozumienia. Przemoc jest skrajną formą agresji [5, s. 19], zachowaniem mającym na celu wykorzystanie swojej przewagi nad inną jednostką [6, s. 106], natomiast gniew jest formą negatywnej emocji niekoniecznie współwystępującą z agresją. Wrogość jest cechą osobowości ukazującą się w bezpośrednim kontakcie z konkretną jednostką, poprzez negatywne nastawienie o charakterze zachowania agresywnego współwystępujące z gniewem [7, s. 137].

Szukając przyczyn zachowań agresywnych należy odwołać się do teorii psychologicznych. Pierwszym, który podjął się próby wyjaśnienia zachowań agresywnych był Sigmund Freud. Przedstawił on agresję jako objaw powstały w wyniku wewnętrznych napięć. Szczególny wpływ na kształt reakcji wynikłej z napięć mają doświadczenia z wczesnego dzieciństwa [8, s. 97-98]. Słabością teorii opartej na psychoanalizie jest brak uwzględnienia czynników zewnętrznych na zachowanie. Jednak uwagę zwrócić należy że Freud jako pierwszy podkreślił rolę doświadczenia z dzieciństwa na nasze postępowanie w późniejszych latach życia. Według Dollarda agresja jest popędem wynikłym z frustracji. Twórca teorii frustracji-agresji założył, że zachowanie człowieka zmierza zawsze ku wcześniej określonymu celowi i w wyniku powstania trudności uniemożliwiających osiągnięcie zamierzonego celu powstaje sytuacja frustracji. Stan taki powoduje konflikt emocjonalny co objawiać może się agresją. Rodzaj i siła przejawianej agresji zależy od stopnia frustracji, gdzie najniższy stopień nie musi być równoznaczny z wystąpieniem zachowań agresywnych. Akty agresji mogą ulegać sublimacji na inne obiekty czy jednostki [9, s. 17 – 18]. Poprzez proces modelowania i warunkowania sprawczego uczenia się możemy, także nabyć zdolność do przejawiania agresji. Proces warunkowania sprawczego polega na utrwaleniu zachowania poprzez nagrodę. Występowanie zachowania nagrodzonego wzrasta wraz z częstotliwością nagrody za to zachowanie. Nagrody mogą być o charakterze np: wewnętrznym w postaci wzrostu samooceny lub też zewnętrznym w postaci pokonani rywala. Proces modelowania jest oparty na doświadczeniu innej osoby po przez obserwacje zachowań czyli modelu. Występowanie zachowania obserwowanego wzrasta wraz z realizmem modelu [10, s. 380 – 382].

Agresja nie jest rozumiana wyłącznie jako zachowanie negatywne i niepożądane. W literaturze przedmiotu wyróżnia się podział na agresje konstruktywną i destruktywną. Agresja konstruktywna jest to zachowanie mające na celu ochronę siebie, w kontekście jest ona gotowością do obrony przed zagrożeniem pozbawionym subiektywnej wrogości [11, s. 12]. Agresja konstruktywna równoznaczna jest z rozwojem i powiązana jest z akceptacją społeczną. Natomiast agresja destruktywna ściśle związana jest z przemocą, często jest zachowaniem o charakterze przestępczym [12, s. 21]. Zachowania agresywne możemy podzielić kolejno według sześciu kryteriów: rodzaj bodźca, kontaktu sprawca-ofiara, rodzaj działań agresywnych, aktywność, intencjonalność oraz liczbę sprawców:

- Ze względu na bodziec wyróżnić możemy agresje proaktywną niewynikającą z napięć frustracyjnych oraz reaktywną będącą ściśle powiązaną z frustracją,
- Agresja może przebiegać bezpośrednio w kontakcie z ofiarą lub też pośrednio dotycząca np. jej własności,
- Spotyka się dwa rodzaje działań : agresja fizyczna, która dotyczy użycia siły fizycznej oraz agresja werbalna zwana również słowną,
- Agresja czynna powiązana z działaniem oraz bierna z jego brakiem,
- Sprawca może działać świadomie na uzyskanie celu kosztem ofiary (agresja instrumentalna) jak również z braku świadomego działania wynikającej z trudnościami w utrzymaniu równowagi emocjonalnej (agresja afektywna),
- Agresja może być wynikiem jednej osoby (indywidualna) lub też grupy współpracujących ze sobą osób (grupowa) [13, s. 105 – 106].

Rodzice jako ofiara agresji własnych dzieci

Nie wiadoma jest dokładna skala zjawiska w Polsce, gdyż nie prowadzi się oddzielnej ewidencji aktów przemocy nastolatków na rodzicach, klasyfikując ją jako przemoc w rodzinie [14]. Inaczej sprawa się ma w państwach zachodniej Europy i USA gdzie prowadzone są dokładne statystyki. W Belgii w 2005 roku zgłosiło się 824 rodziców jako ofiar przemocy własnych dzieci, liczba obecnie przekroczyła już 1000. We Francji 3-4% ogółu rodzin to ofiary przemocy nastolatków, w Austrii zjawisko przybrało tak dużą skalę, że organizowane są już specjalne grupy wsparcia dla rodziców. W Niemczech szacuje się, że jeden nastolatek na dziecięciu był sprawcą tego rodzaju aktów przemocy natomiast w Polsce w 2008 roku do bycia ofiara przemocy własnych dzieci przyznała się co 100 rodzina [15]. Raporty badań nad przemocą w rodzinie przygotowanych przez CBOS w latach 2009 i 2005 oraz 2003 wskazują na stabilizację aktów agresji ze strony nastolatków wobec rodziców na poziomie 2% [16; 17]. Jednak badania przeprowadzone w 2007 roku przez TNS OBOP ukazują znacznie większą skalę zjawiska. Według tych badań synowie byli w 4% sprawcami przemocy psychicznej, a córki 2%, gdzie w przypadku przemocy ekonomicznej odpowiednio 2% i 1% natomiast przemoc fizyczna w 1% i 0% [18]. Różnice w badaniach mogą wynikać z niechęci do przyznania się do takiego stanu rzeczy wynikające z przekonania, że jest przyznanie się jest dowodem na błędy wychowawcze lub przyznaniem porażki wychowawczej rodziców. Statystyki policyjne pokazują, że w 2011 na ok. 72 tys. przypadków przemocy w rodzinie w 195 przypadkach sprawcami byli nieletni [19]. Policyjne statystyki jednak dotyczą przestępczość ujawnionej, a całkowita skala zjawiska nie jest znana. Przyczyną tego jest nie zgłaszanie wszystkich przypadków przemocy czego powodem jest m.in. strach przed sprawcami. Najlepszym tego dowodem jest wypowiedź jednej z internatek pobitej przez syna: «Jeżeli zgłoszę to na policję to będzie jeszcze gorzej. A nawet gdybym chciała to zrobić to potrzebuję dowodów, których nie mam» [20]. Szukając genezy zachowań nastolatków o charakterze skrajnej agresji, brak jest opracowań naukowych dotyczących przemocy nastolatków wobec rodziców. Warto jednak przyjrzeć się wypowiedzią znajdujących się na forach internetowych, rodziców-ofiar nastoletnich sprawców przemocy. Oto kilka z nich:

«Mój syn ma 18 lat. Zawsze był «normalny», ale od 3 lat jego zachowanie bardzo się pogorszyło. Traktuje mnie jakbym była jego rówieśnicą, mówiąc do mnie na «Ty». Wygląda to tak jakby walczył o to, aby zostać «przywódcą». W szkole i na podwórku zdarzają mu się bójk. Nie chce odrabiać lekcji, dużo czasu spędza przed komputerem grając w «Tibę». Wszystkie polecenia traktuje jak wypowiedzenie wojny. Przez to zaczął mnie szantażować (np. «powiesz Ojcu, to Ci rozwalę auto», «zabierzesz mi coś to ja sprzedam Twoje rzeczy», «...powybijam Ci szyby w domu»). I co najgorsze brzydko się do mnie odnosi, często wyzywa mnie od najgorszych, jak i Jego Siostrę. Także zdarza mu się wykręcić mi ręce czy popchnąć, ostatnio miałam zbite kolano bo mnie popchnął. Mój mąż często wyjeżdża za granicę (a gdy już wróci to syn udaje aniołka, a mąż nie reaguje na to co mu mówiłam, czasem tylko krzyknie), muszę sama wychowywać syna i córkę. Chciałabym, aby w końcu dał mi żyć, ponieważ przez Niego przeżywam koszmar. Wielokrotnie mówiłam mu by się wynosił, ale on to ignoruje...» [21].

«(...) mam trzynastoletniego syna, (ma 177cm wzrostu a ja 168 cm) który coraz częściej używa przemocy fizycznej wobec mnie. Są to najczęściej 2-3 ciosy z pięści w sytuacji gdy mówię mu, że ma np. odkurzyć pokój a jemu to nie pasuje bo musi oderwać się od komputera. Muszę dodać, że jestem po rozwodzie a syn był świadkiem przemocy. Jestem załamana i nie radzę sobie z tą sytuacją. Leczę się na depresję i takie awantury wcale nie ułatwiają mi powrotu do zdrowia. Nie wiem co zrobić i gdzie szukać pomocy. Czy ja już do końca życia skazana jestem na to żeby ktoś zawsze mnie bił? Najpierw ojciec potem mąż a teraz syn [22].»

«Agresją reagował nawet na moje zapytanie, czy jest głodny a o zabronieniu korzystania z komputera nie było mowy, bo wpadał w szał. Miałam zmiążdżoną drzwiami rękę i tak samo rozbity nos. O słownictwie, jakiego używał

pod moim adresem, nie wspomnę.... Ważne, aby nie okazywać strachu, nie płakać, ale też nie prowokować i nie okazywać agresji względem niego. Nie raz wzywałam policję. I co z tego, że wszyscy mówili, że jestem wyrodną matką, bo nasyłam policję na własne dziecko [23].

W przytoczonych wypowiedziach doszukać się można, wielu elementów genetycznych postaw agresywnych nastoletnich sprawców przemocy w rodzinie. W trzech wypowiedziach zrozpaczonych rodziców można znaleźć wspólny element dla genezy przemocy wobec rodziców, a mianowicie:

- «Nie chce odrabiać lekcji, dużo czasu spędza przed komputerem grając w «Tibię» [24].
- «Są to najczęściej 2-3 ciosy z pięści w sytuacji gdy mówię mu, że ma np. odkurzyć pokój a jemu to nie pasuje bo musi oderwać się od komputera» [25].
- «(. . .)o zabronieniu korzystania z komputera nie było mowy, bo wpadał w szal» [26].

Wszelkie próby odciążenia wieńczone są przejawami agresji. Wśród czynników sprzyjających powstaniu przemocy ze strony nastolatków na podstawie wypowiedzi wyróżnić można również: pochodzenie genetyczne przemocy, nieobecność wychowawcza jednego z rodziców, obecność zaburzeń psychicznych w rodzinie, stygmatyzacja rodziców, niewydolność wychowawcza rodziców.

Wstępna analiza problemu, ukazując brak naukowych opracowań dotyczących problemu przemocy nastoletników wobec rodziców. Analiza dokonana przez autora, uświadamia konieczność dalszych badań oraz opracowywania skutecznych metod pomocy dla rodziców dotkniętych tym zjawiskiem.

BIBLIOGRAFIA

1. Misja stowarzyszenia karan [Wersja elektroniczna]. – Dostęp : <http://www.karan.pl/index/?id=f0935e4cd5920aa6c7c996a5ee53a70f>, dostęp: 22.02.2013.
2. [Wersja elektroniczna]. – Dostęp : <http://winntbg.bg.agh.edu.pl/skrypty2/0073/roz09.pdf>, dostęp: 23.02.2013.
3. Batura W. Agresja wśród młodzieży / W. Batura, A. Dominiak [Wersja elektroniczna]. – Dostęp : http://www.wpsnz.uz.zgora.pl/pliki/prace_studentow/prace2/Agresja.pdf, dostęp: 22.02.2013.
4. Krahe B. Agresja / B. Krahe. – Gdańsk, 2005.
5. Brzeźnika A. Jak rodzi się przemoc? / A. Brzeźnińska, E. Hornowska (red.) // Dzieci i Młodzież Wobec Agresji i Przemocy. – Warszawa, 2007.
6. [Wersja elektroniczna]. – Dostęp : <http://winntbg.bg.agh.edu.pl/skrypty2/0073/roz09.pdf>, dostęp: 23.02.2013.
7. Ranschburg J. Lęk, gniew agresja / J. Ranschburg. – Warszawa, 1980.
8. Kmiecik-Baran K. Młodzież i Przemoc. Mechanizmy Socjologiczno – Psychologiczne / K. Kmiecik-Baran. – Warszawa, 1999.
9. Wojciszke B. Psychologia społeczna / B. Wojciszke. – Warszawa, 2011.
10. Rumpf J. Krzyczeń bić niszczyć / J. Rumpf. – Gdańsk, 2008.
11. Kmiecik-Baran K. Młodzież i Przemoc. Mechanizmy Socjologiczno – Psychologiczne / K. Kmiecik-Baran. – Warszawa, 1999.
12. Pyżalski J. Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży / J. Pyżalski. – Kraków, 2012.
13. [Wersja elektroniczna]. – Dostęp : http://historia_kobiet.w.interia.pl/teksty/moje-dz.htm, 23.02.2013
14. [Wersja elektroniczna]. – Dostęp : <http://www.rp.pl/artypul/198843.html>
15. [Wersja elektroniczna]. – Dostęp : http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2005/K_027_05.PDF, dostęp: 23.02.2013.
16. [Wersja elektroniczna]. – Dostęp : http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_035_09.PDF, dostęp: 23.02.2013.
17. [Wersja elektroniczna]. – Dostęp : http://www.niebieskalinia.pl/spaw/docs/wyniki_badan_20071113_obop.pdf, dostęp: 23.02.2013.
18. [Wersja elektroniczna]. – Dostęp : http://www.statystyka.policja.pl/portal/st/944/50863/Przemoc_w_rodzinie.html, dostęp: 23.02.2013.
19. [Wersja elektroniczna]. – Dostęp : <http://forumprawne.org/prawo-rodzinne-opiekuncze/91042-dziecko-mnie-wyzywazantazuje-nawet-bije-2.html>, dostęp: 23.02.2013.
20. [Wersja elektroniczna]. – Dostęp : <http://forumprawne.org/prawo-rodzinne-opiekuncze/91042-dziecko-mnie-wyzywazantazuje-nawet-bije.html> 23.02.2013
21. [Wersja elektroniczna]. – Dostęp : <http://www.netkobiety.pl/t45497.html>, dostęp: 23.02.2013.
22. [Wersja elektroniczna]. – Dostęp : <http://www.netkobiety.pl/t45497.html>, dostęp: 23.02.2013.
23. [Wersja elektroniczna]. – Dostęp : <http://forumprawne.org/prawo-rodzinne-opiekuncze/91042-dziecko-mnie-wyzywazantazuje-nawet-bije.html>, dostęp: 23.02.2013.
24. [Wersja elektroniczna]. – Dostęp : <http://www.netkobiety.pl/t45497.html>, dostęp: 23.02.2013.
25. [Wersja elektroniczna]. – Dostęp : <http://www.netkobiety.pl/t45497.html>, dostęp: 23.02.2013.

Леся Смеречак,
канд. пед. наук, доцент,
Дрогобицький державний
педагогічний університет
імені Івана Франка

ДО ПИТАНЬ ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ У СІМ'І

У статті висвітлено особливості здійснення соціальної профілактики насильства над дітьми у сім'ї.

Lesia Smerechak

PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN

The article analyzes the peculiarities of social prevention of domestic abuse against children.

Проблема насильства в сім'ї привертає все більшу увагу суспільства. Згідно з даними Міністерства охорони здоров'я, соціології, ЗМІ в значній частині українських сімей склався спосіб життя, для якого насильницькі міжособистісні відносини стають нормою. Головними жертвами сімейного насильства при цьому є діти. Власне тому постає питання про необхідність втручання в ситуацію суспільства, усвідомлення насильства над дітьми в сім'ї як особливої соціально-педагогічної проблеми, що вимагає комплексної системи профілактичних заходів, спрямованих на її розв'язання.

Соціально-педагогічні аспекти причин виникнення та подолання сімейного насильства над дітьми висвітлюють Л. Войтова, М. Докторович, Т. Журавель, А. Ходоренко та інші учені.

Незважаючи на те, що в країні було здійснено ряд державних заходів щодо попередження насильства над дітьми (до прикладу, розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.12.2010 року №2154-р «Про затвердження плану заходів з проведення Національної кампанії «Стоп насильству!» на період до 2015 року»; Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»; Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї», Закон України «Про охорону дитинства» та ін.), поліпшення соціально-економічного становища сім'ї, захисту материнства та дитинства, щодо запобігання сирітства та бездоглядності дітей, радикально викоренити негативні тенденції в цій сфері поки не вдається: мають місце дитяча бездоглядність та безпритульність, випадки дитячого суїциду, злочини неповнолітніх і злочини, що здійснюються проти них, у тому числі – батьками.

Нагадаємо, що відповідно до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р. № 2789-III виділяється чотири види насильства в сім'ї:

1. Фізичне насильство в сім'ї – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побойів, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності.

2. Сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканність іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї.

3. Психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю.

4. Економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я [3].

Для того, щоб попередити або подолати насильство над дітьми у сім'ї необхідно здійснювати відповідні профілактичні соціально-педагогічні втручання. Нам імпонує наукова позиція сучасної дослідниці Т. Журавель, котра виокремлює первинну, вторинну та третинну профілактику насильства щодо дітей. Первинна профілактика спрямована на запобігання розвитку чинників ризику виникнення насильства щодо дітей; формування ненасильницького світогляду, культури толерантності тощо. Вторинна має на меті раннє виявлення ситуацій підвищеного ризику виникнення насильства щодо дітей; виявлення, усунення та подолання чинників, які сприяють скоєнню насильства щодо дитини конкретними особами. Метою третинної профілактики є здійснення заходів, спрямованих на попередження рецидивів; реабілітація дитини та соціально-педагогічна робота з агресором [2, с. 205 – 207].

Систему соціально-педагогічної роботи щодо профілактики насильства над дітьми в сім'ї неможливо сформулювати за тиждень, місяць тощо. Важливим при цьому є налагодження взаємодії усіх суб'єктів навчально-виховного процесу. Вважаємо, що ефективність соціально-педагогічної роботи щодо

профілактики насильства над дітьми в сім'ї значно зросте при дотриманні таких організаційно-педагогічних умов:

- упровадження соціально-педагогічних програм для батьків, педагогів, учнів, спрямованих на формування навичок безконфліктної поведінки та ефективної комунікації;
- раннє виявлення перших ознак та наслідків насильства, на які повинні звертати увагу рідні, лікарі, класні керівники, дільничні міліціонери тощо;
- налагодження чіткої системи соціально-педагогічної реабілітації учнів з різними формами прояву девіантної поведінки;
- урізноманітнення форм та методів профілактичної роботи соціальних педагогів і практичних психологів;
- введення у практику роботи як шкільних соціальних педагогів, так і практичних психологів інтернет-консультацій та бесід із проблем правового регулювання внутрішньосімейних відносин;
- підвищення уваги громадськості щодо посилення соціальної реклами з проблем сімейної політики та неприпустимості насильства над дітьми в сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Докторович М. Соціально-педагогічна робота з дітьми з неповних сімей : [навч.-метод. посіб.] / М. Докторович. – К. : Ленвіт, 2010. – 152 с.
2. Журавель Т. В. Соціально-педагогічна робота з профілактики насильства щодо дітей / Соціальна педагогіка : [навч. посіб.] / О. Безпалько, І. Зверєва, Т. Веретенко ; за ред. О. Безпалько]. – К. : Академвидав, 2013. – С. 197 – 209.
3. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 № 2789-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon4.rada.gov.ua/rada/show/2789-14.
4. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми : [метод. посіб. / автори-упоряд. : Т. Вовчок, Н. Степура, І. Даниленко та ін. ; за заг. ред. Т. Цюман]. – К. : ВПЦ «Експрес», 2009. – 328 с.

Людмила Стасюк,

канд. пед. н., ст. викладач,

Східноєвропейський національний університет

імені Лесі Українки

ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЛЯ У СІМ'Ї

У статті охарактеризовані напрями та форми соціально-профілактичної роботи щодо профілактики насилля у сім'ї.

Liudmyla Stasiuk

PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE

The article describes the forms of social work on prevention domestic violence.

Соціально-економічні перетворення та пов'язані із ними зміни у суспільному житті в цілому призводять до появи низки проблем і в сімейному колі. Початок ХХІ століття є важливою віхою у розробці нових підходів до надзвичайно важливої проблеми насильства в сім'ї. Ще донедавна зазначена тематика в нашій країні була закритою для широкого загалу. Тісна співпраця з міжнародними організаціями у сфері захисту сім'ї, дітей та молоді обумовила появу низки правових документів, які є органічним продовженням резолюції, ухваленої 57-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН № 57 (березень 2004 року) про проведення досліджень проблеми насильства щодо дітей.

Зазначена проблема завжди приваблювала дослідників і вивчалась у різних напрямках. Зокрема, психологічні аспекти сімейного насильства розроблялися як у працях вітчизняних (А. Асмолова, Б. Братуся, Т. Драгунової, В. Знакова, Н. Левітова, Н. Максимової, Н. Михайлової, Л. Семенюк, Н. Тарабриної, Д. Фельдштейна та ін.), так і зарубіжних вчених (А. Бандура, Р. Берон, А. Браун, К. Бютнер, А. Мічерліх, М. Пападопул, Д. Річардсон, Р. Соонетс, З. Фрейд, З. Холл, В. Холичер).

Значний доробок в аналіз цієї проблеми з медичної точки зору внесли Ю. Антонян, Б. Ворник, Т. Говорун, С. Позднякова, А. Ткаченко; юридичної – С. Ашмедова, Т. Барило, Ф. Бурчак, Б. Волков, Г. Єрошин, Д. Керимов, В. Кривуша, Ф. Лопушанський, Г. Миньковський, О. Пристанська; педагогічної – Ю. Антонян, М. Асанова, П. Блонський, В. Боровик, Л. Волинець, Ф. Думко, М. Казакіна, В. Караковський, В. Ковальов, Г. Лактіонова, В. Моралов, В. Оржеховська, П. Пономаренко, В. Сатиров; соціологічної – Р. Арон, К. Вільсон, Ш. Волін, Г. Ковганіч, Г. Моргентау, Р. Нібур, Д. Стей.

Таким чином, окреслена географія досліджень підкреслює соціальну значущість вивчення проблеми насильства у сім'ї та її профілактику на сучасному етапі розвитку суспільства.

У Законі України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (2001 р.) соціальна профілактика розглядається як робота, спрямована на попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки дітей і молоді та запобігання такому впливу. Нагадаємо, що Тлумачний словник термін «профілактика» трактує як «охороняти, оберігати, попередити». Сутність соціально-педагогічної профілактики полягає у розвитку почуття відповідальності особистості за свою поведінку, яка сприяє глибокому усвідомленню шкоди насильницьких дій в усіх проявах.

Нам імпонує думка Ю. Онищенко, яка наголошує, що педагогічна профілактика насильства щодо неповнолітніх – це виховна і корекційна діяльність, яка здійснюється на основі своєчасного виявлення причин і факторів ризику [3, с. 39].

Пошук оптимальної моделі профілактики насильства є одним з найголовніших питань психолого-педагогічної науки. Фахівці в галузі педагогічної науки виділяють такі форми соціально-профілактичної роботи щодо жорстокого поводження з дітьми:

– первинна (як загальна просвіта населення з цього явища: що воно таке, чому воно є поганим і неприйнятним. Застосовується в основному для нормальних, благополучних сімей);

– вторинна (де зафіксовано, чи постерігається жорстоке поводження з дітьми, членами родини, домашніми тваринами. Це цілеспрямована робота з окремими групами дорослих і дітей з метою зміни ставлення до поводження з дітьми, формування гуманного ставлення дорослих до дітей, життєвих умінь та навичок у дорослих та дітей, роз'яснення сутності і відповідальності за жорстоке поводження з дітьми);

– третинна (з тими, хто постраждав від жорстокого поводження з метою навчання самозахисту; з тими, хто здійснює таке поводження – як соціальне навчання і контроль, що є умовою збереження сім'ї, залишення батьківських прав тощо) [4].

Відповідно, лише за умови всебічного дослідження особливостей функціонування сім'ї, де зафіксовані факти насильства над дітьми, вибирається та чи інша форма профілактичної роботи, яка спрямована на виявлення й усунення причин та умов агресивної поведінки.

У згаданому контексті доцільно зауважити, що проведення профілактичних заходів потребують не лише батьки, але і діти, які піддавалися насильницьким діям. Аналіз літературних джерел із зазначеної проблеми дає підстави виокремити наступні напрями соціально-профілактичної роботи з батьками щодо жорстокого поводження з дітьми: 1) батьківську просвіту: права та потреби дітей, права та обов'язки батьків щодо дітей, особливості розвитку дітей, родинного виховання, жорстоке поводження з дітьми і насильство в сім'ї: його сутність, наслідки, відповідальність; 2) формування толерантності, життєвих сімейних умінь і навичок (комунікативних, прийняття рішень, прогнозування, управління собою).

Формами соціально-профілактичної роботи є: лекторії; батьківські університети; батьківські збори; тренінги; соціальне інспектування сім'ї; школи батьківських почуттів; школи молодих батьків [1].

Ми поділяємо думку науковців, які вказують на необхідність проведення одночасної соціально-профілактичної роботи з дітьми, змістом якої є знання дитини про власні права у сім'ї, мвміння захиститись від насильства, знання дитини про дії у кризовій ситуації, інформованість, до кого і як звертатись у подібних випадках.

Форми соціально-профілактичної роботи з дітьми досить різноманітні і повинні бути спрямовані, насамперед, на врахування вікових та індивідуальних особливостей особистості дитини. До них можна віднести різні види ігор, аматорські театри, міні-лекції, перегляд відеофільмів, бесіди, розповіді, вікторини і конкурси (про права дітей) [2, с. 248].

Педагоги, відмічаючи зростаючу кількість насильства щодо підлітків, наголошують, що насильство – комплексне явище, зумовлене впливом соціально-економічних, психолого-педагогічних, медико-біологічних факторів. Тому розробка профілактичних заходів є можливою при реалізації системного підходу, зокрема використання комплексних діагностичних методик [3].

При проведенні профілактики жорстокого поводження з дітьми в сім'ї слід враховувати травматичний досвід батьків у дитинстві, відсутність чітких цілей як у вихованні дітей, так і стосовно власного майбутнього, перевага деструктивних партнерів спілкування в сім'ї, відсутність навичок конструктивної взаємодії, внутрішньо-особистісні порушення дитини.

Проте, незважаючи на певні позитивні зрушення у розв'язанні проблеми насильства, вченими висловлюється ряд зауважень, які потребують дійового вирішення. Зокрема, механізм соціально-правового захисту потерпілих від насильства залишається недосконалим: не вистачає відповідних закладів для надання допомоги потерпілим та спеціально підготовлених фахівців у сфері запобігання насильству, неефективною є система раннього виявлення випадків насильства в родині. Недостатньо ефективною також є система санкцій, що застосовуються щодо осіб, які вчиняють насильство в сім'ї.

Підводячи підсумок, зауважимо, досліджувана проблема багатоаспектна і не може бути вичерпана даною працею. Багато питань чекають подальшого вивчення і вирішення. Зокрема: вивчення особливостей соціально-правового захисту дітей від сексуального насильства, незаконного використання дитячої праці, купівлі-продажу дитини тощо; а також потребує розробки окремих методик для роботи з такими категоріями дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року №2789-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
2. Меш Э. Детская патопсихология. Нарушение психики ребенка / Э. Мэш, О. Вольф. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2003. – 384 с.
3. Онищенко Ю. Насильство в сім'ї : стан та проблеми / Ю. Онищенко // Педагогіка толерантності. – 2001. – № 3–4. – С. 39–47.
4. Свистунова С. Насилие в семье [Электронный ресурс] / С. Свистунова. – Режим доступа : <http://mayak.rfn.ru/schedules/112/9458.html>.

Наталія Сушик,

канд. пед. н., доцент,

Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

СУТНІСТЬ, ВИДИ, ФАКТОРИ ВИНИКНЕННЯ НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ В СІМ'Ї

У статті визначено сутність, види та фактори виникнення насильства над дітьми в сім'ї.

Nataliia Sushyk

NATURE, TYPES AND FACTORS OF CHILD ABUSE

The article examines the essence, kinds, factors and origin of domestic violence against children.

Ще недавно в нашому суспільстві вважалося неприйнятним говорити відверто про насильство над дітьми в сім'ї. Найнебезпечніше те, що воно спричиняє дуже серйозні негативні соціальні наслідки. Насильство над дітьми породжує відчуття невпевненості, безнадійності або безсилля, провини та придушення волі; відсутності самоповаги і допомоги; настирливі спогади; напади страхів, депресію; фобії, смуток; роздуми про самогубство; самозвинувачення; втрату довіри; наркотичну / алкогольну залежність; прагнення помсти.

Проблема насильства над дітьми в сім'ї досліджується науковцями в різних аспектах: сутність, фактори, причини, умови виникнення (О. Безлюдний, Е. Волкова, Т. Гончарова, Н. Зимівець, Л. Мардахаєв, В. Теслюк, І. Фурманов); види та наслідки їхнього впливу на розвиток, виховання, соціалізацію особистості (В. Бондаровська, Т. Гурлева, О. Коваленко, І. Маргулян, Т. Козакова); форми, методи, засоби профілактики насильства над дітьми в сім'ї (О. Васильєва, Т. Вовчок, І. Даниленко, В. Кірсанова, Ю. Малієнко, Н. Степура, Т. Цюман) та ін.

Мета статті – визначити сутність, види, фактори виникнення насильства над дітьми в сім'ї.

На основі результатів аналізу основних ознак і характеристик сім'ї ми сформулювали такі визначення:

1. Сім'я – це динамічна, мала, соціальна група людей, заснована на шлюбі, кровній спорідненості, родинних відносинах, усиновленні або іншій формі (опіка, піклування, патронат) улаштування дітей на виховання, члени якої разом проживають, пов'язані спільним побутом, взаємною моральною та матеріальною відповідальністю, спільністю формування й задоволення соціально-економічних та інших потреб.

2. Сім'я як соціальний інститут характеризується сукупністю соціальних норм, правил, зразків поведінки, прав та обов'язків, які регулюють відносини між подружжям, батьками й дітьми, братами та сестрами й іншими родичами; найважливіша форма організації соціального досвіду, через яку особистість оволодіває структурою ролей і норм взаємодії, відносинами допомоги, підтримки та захисту, основними знаннями, уміннями, навичками, сприймає ідеали й цінності, необхідні їй для життя в суспільстві.

Згідно Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001. № 2789–III, «насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї стосовно іншого, якщо ці дії порушують конституційні права й свободи члена сім'ї як людини та громадянина, завдають йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю» [4, с. 14].

Насильство над дитиною, як зазначає Е. Волкова, – це фізичний, психологічний, соціальний вплив на дитину з боку іншої людини (дитини чи дорослого), сім'ї, групи або держави, які примушують її

переривати значущу діяльність і виконувати іншу, що суперечить їй, або загрозову її фізичному чи психологічному здоров'ю і цілісності.

Насильство над дітьми можна класифікувати за такими ознаками: 1) залежно від стратегії кривдника: явне та приховане (непряме); 2) за часом: те, що відбувається зараз, і те, що трапилося в минулому; 3) за тривалістю: одноразове або багаторазове, що триває роками; 4) за місцем та оточенням: удома – із боку родичів; у школі – з боку педагогів або дітей; на вулиці – з боку дітей або незнайомих дорослих; 5) залежно від характеру насильницьких дій: фізичне, сексуальне, психологічне, економічне.

Фізичне насильство над дитиною в сім'ї – навмисне нанесення дитині батьками або особами, котрі їх замінюють, або особами, відповідальними за її виховання, фізичних ушкоджень, які можуть призвести до смерті дитини або викликають серйозні (такі, що потребують медичної допомоги) порушення фізичного чи психічного стану, або ведуть до відставання в розвитку. До фізичного насильства належать також тілесні покарання, що завдають шкоди фізичному здоров'ю дитини [2, с. 118].

Фізичне насильство включає також залучення дитини до вживання наркотиків, алкоголю, пропонування їй отруйних засобів чи медичних препаратів, що викликають одурманення (снодійних, не прописаних лікарем), а також спроби удушення чи втоплення дитини [3, с. 8].

Сексуальне насильство над дитиною в сім'ї – утягнення дитини без її згоди чи без такого, усвідомлене чи неусвідомлене в силу функціональної незрілості або інших причин, у сексуальні дії з дорослими з метою отримання останніми задоволення чи вигоди. Отже, сексуальним насильством є не тільки статевий акт, а й широкий спектр інших сексуальних дій [2, с. 120]. До сексуального насильства належать випадки сексуальних дій із неповнолітніми, якщо вони здійснювались із застосуванням погрози чи фізичної сили, а також у тому випадку, коли різниця у віці насильника та жертви становить не менше 3–4 років.

Згода дитини на сексуальний контакт не дає підстави вважати його ненасильницьким, оскільки вона: а) не володіє повною свободою волі, перебуваючи в залежному від дорослого стані; б) не може повною мірою передбачити всі негативні для себе наслідки сексуальних дій [2, с. 121].

Психологічне насильство над дитиною в сім'ї – тривалий, постійний чи періодичний вплив, що призводить до формування в дитини патологічних рис характеру або шкідливих для розвитку її особистості. До цього виду насильства відносять відкрите несприйняття та критику дитини; приниження її гідності; погрози на адресу дитини, що проявляються в словесній формі без фізичного насильства; навмисна фізична чи соціальна ізоляція дитини; надмірні вимоги до дитини, що не відповідають її віковим й можливостям; неправда та невиконання обіцянок із боку дорослих; порушення довіри до дитини. Ситуативний негативний психічний вплив, що викликає в дитини психічну травму, також належить до цього виду насильства [2, с. 122].

Економічне насильство над дитиною в сім'ї – умисне позбавлення дитини житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, що може призвести до її смерті, викликати порушення її фізичного й психічного здоров'я [1, с. 48].

Економічне насильство над дитиною в сім'ї передбачає незадоволення основних потреб дитини; відмову чи зволікання у виплаті аліментів; занижений розмір державної допомоги одиноким матерям і багатодітним сім'ям; повна відмова дитині в грошах; контролювання дитини за допомогою грошей; витрачання сімейних грошей; відмова дитині в підтримці; використання дитини як засобу торгу під час розлучення; нав'язування дитині економічно обмеженого способу проживання без існуючої для цього необхідності; примушування дитини важко працювати.

Фактор – це рушійна сила процесу, яка визначає його сутність, основний напрям; значима обставина, умова [5].

Н. Зинов'єва та Н. Михайлова визначають **соціальні й культурні фактори ризику** застосування насильства в сім'ї щодо дітей: 1) відсутність у суспільній свідомості чіткої негативної оцінки фізичних покарань; 2) демонстрація насильства в засобах масової інформації; 3) права громадян на недоторканність приватного життя, особисту й сімейну таємницю, закріплені в Конституції, не дають змогу вчасно встановити факт насильства та здійснити втручання; 4) відсутність ефективної превентивної політики держави; 5) недостатнє розуміння суспільством насильства як соціальної проблеми; 6) низька правова грамотність населення про права й захист дитини, закріплених у чинних законах і Конвенції ООН; 7) низька поінформованість дітей про свої права; 8) недосконале законодавство (закони про захист прав неповнолітніх занадто декларативні й вимагають конкретизації та вдосконалення) [4, с. 61].

Соціально-економічні фактори ризику насильства над дітьми в сім'ї:

1. Низькі доходи й постійна нестача грошей викликають напруженість, пов'язану з незадоволеністю основних потреб членів сім'ї.

2. Безробіття або тимчасова робота, а також низький трудовий статус (особливо в батьків). Працюючі матері менше схильні до насильства.

3. *Більша родина вимагає більших емоційних і матеріальних витрат.*

4. *Молоді батьки.* Народження першої дитини разом із незрілістю особистості батьків, низьким рівнем освіти й професійної підготовки погіршує соціально-економічні умови родини.

5. *Неповна родина.* Наявність тільки одного з батьків значно погіршує матеріальне становище.

6. *Приналежність до групових меншин.* Приналежність до релігійної секти, проживання у вузькому колі людей – селі, маленькому містечку, у поєднанні з безробіттям і низьким рівнем освіти призводять до соціальної ізоляції й обмежують можливості підтримки та соціального контролю.

7. *Погані житлові умови,* перенаселеність житлової площі призводить до додаткової напруженості, що може спровокувати насильство.

8. *Відсутність соціальної допомоги і від держави, і від громадських організацій* залишає сім'ю наодинці зі своїми проблемами. Хронічні стресові ситуації викликають у батьків фрустрацію й безпорадність, впливаючи на психологічний клімат сім'ї [4, с. 63].

Фактори ризику, обумовлені структурою сім'ї й моделлю спілкування:

1. *Неповні та багатодітні сім'ї.* У них більше передумов для переживання стресу, ніж у звичайній сім'ї (більш важке матеріальне становище, дефіцит вільного часу в батьків, неможливість приділити потрібну увагу кожній дитині тощо).

2. *Вітчизняні або прийомні батьки.* Ризик сексуального насильства над дівчинкою збільшується в сім'ях із вітчизномом.

3. *Проблеми між подружжям* (сексуальна незадоволеність, відсутність або недостатність емоційної підтримки й ін.). Покинута або незадоволена відносинами із чоловіком жінка, із високим ступенем імовірності не зможе виявити ніжність й установити близькість зі своєю дитиною.

4. *Передача негативного досвіду від старшого покоління до молодшого.* Батьки, котрі зазнавали або бачили в дитинстві насильство, схильні до нього в спілкуванні зі своїми дітьми.

5. *Проблеми взаємин батьків і дитини.* Якщо між батьками й дитиною не формується прихильність, то зростає ризик насильства. У сім'ях із нерівномірним розподілом влади між батьками при домінуючій гіперпротекції застосування насильства над дітьми найбільш імовірно. Також сім'ї з невизначеними ролями й функціями, із типом виховання, коли до дітей застосовуються непослідовні та суперечливі вимоги, мають високий ризик застосування насильства над дітьми.

6. *Емоційна й фізична ізоляція сім'ї.* Ізоляція проявляється у відсутності соціальних контактів, формальної та неформальної підтримки.

7. *Конфліктні або насильницькі відносини між членами сім'ї.* Дослідженнями підтверджується, що батьки, які застосовують насильство для розв'язування конфліктів між собою, схильні використовувати його з метою підпорядкування й стосовно дітей. Жінки, які піддаються насильству чоловіка, імовірно, частіше проявляють його до своїх дітей [4, с. 65].

Ризик насильства щодо дитини зростає, якщо хтось із батьків (агресор) і дитина (жертва) мають певні фізичні, психологічні чи поведінкові особливості, які перешкоджають налагоджувати комунікацію з дитиною.

Фактори ризику, обумовлені особистістю батьків:

1. *Особливості особистості батьків.* Ризик насильства зростає, якщо батьки мають такі психологічні особливості, як ригідність, домінування, тривожність, роздратованість, (особливо на провокуючу поведінку дитини), низька самооцінка, депресивність, імпульсивність, залежність, низький рівень емпатії та відкритості, низька стресостійкість, емоційна лабільність, агресивність, замкнутість, підозрілість і проблеми самоідентифікації.

2. *Негативне ставлення батьків до оточення та неадекватні соціальні очікування стосовно дитини.* У цьому випадку батьки оцінюють поведінку дитини як сильний стресор. Вони почувають себе нещасними, незадоволеними своїм сімейним життям, такими, що страждають від стресу.

3. *Низький рівень соціальних навичок.* Відсутнє вміння вести переговори, розв'язувати конфлікти й проблеми, справлятися зі стресом, просити допомоги в інших. Насильство над дітьми є сімейним секретом, що ретельно приховується й відкрито не обговорюється, оскільки викликає страх, обвинувачення, сором, почуття провини та інше.

4. *Психічне здоров'я батьків.* Виражені психопатологічні відхилення, знервованість, депресивність, схильність до суїцидів збільшують ризик застосування насильства щодо дітей.

5. *Алкоголізм і наркоманія батьків і, як наслідок, психофармакологічні проблеми й афективні порушення:* агресивність, гіперсексуальність, дратівливість, порушення координації, послаблений контроль над своєю поведінкою, зниження критики, зміни особистості та ін. проблеми.

6. *Проблеми зі здоров'ям.* До факторів, що збільшують ризик насильства належить патологічна вагітність, що переривалася, важкі пологи.

7. *Емоційна спрощеність і розумова відсталість.* Батьки не завжди розуміють стан, особливо хворої дитини, перебіг її хвороби й наслідки, тому можуть залишити дитину без необхідної допомоги.

8. *Нерозвиненість батьківських навичок і почуттів.* Дефіцит батьківських почуттів та навичок найчастіше характерний для молодих, розумово відсталих, психічно хворих батьків. У батьків, котрі страждають на нервово-психічні розлади, частіше виникає тривога й недовіра до себе і як особистості, і як батька [4, с. 66–67].

Низка досліджень виявили групу властивостей особистості дитини, що викликають у батьків невдоволення, роздратування й наступне за цим насильство. Науковці вважають, що високий ризик стати жертвами насильства мають діти з проблемами в психічному й фізичному розвитку.

Фактори ризику, обумовлені особистістю дитини: небажані діти, а також ті, які були народжені після втрати батьками попередньої дитини; діти, виношування й народження яких було дуже складним для матері; недоношені діти, котрі мають при народженні низьку вагу; діти, які часто хворіють чи були розлучені з матір'ю до першого року життя; діти, які живуть у багатодітній сім'ї, де проміжки між народженнями дітей були невеликими (приблизно рік); діти із вродженими або набутими каліцтвами, низьким інтелектом, порушеннями здоров'я (спадковий синдром, хронічні захворювання, у тому числі й психічні); з розладами й особливостями поведінки (дратівливість, агресивність, непокірність, неслухняність, імпульсивність, гіперактивність, непередбачуваність поведінки, порушення сну, енурез); із деякими особливостями особистості (апатичність, замкнутість, надмірна залежність або вимогливість, байдужість, брехливість); зі звичками, що дратують батьків; із низькими соціальними вміннями та навичками (несамостійність, некомунікабельність, відсутність друзів); з особливостями зовнішності, що відрізняє їх від інших або важко переживається батьками, із якими вони ніяк не можуть змиритися (наприклад «вухасті», «сутулі», «повні»). Кожна з цих особливостей чи їх комбінація збільшує в сім'ї вірогідність вияву насильства щодо дітей [4, с. 69].

Отже, обґрунтований підхід до визначення сутності, видів, факторів виникнення насильства над дітьми в сім'ї є надзвичайно важливим питанням, тому що дає змогу застосувати ефективні профілактичні форми, методи, засоби для розв'язання цієї проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончарова Т. Насильство дітей у сім'ї: умови, причини й фактори виникнення / Т. Гончарова // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2010. – № 4. – С. 47–53.
2. Методика визначення та індикатори різноманітних форм жорстокого поводження з дітьми // Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо підготовки прийомних батьків. – К. : [б. в.], 1998. – С. 117–126.
3. Правовий захист від насильства та що ми можемо зробити, щоб запобігти насильству над дітьми в сім'ї : інформаційна брошура / [упоряд. : Л. Кумпан, О. Агаркова, С. Росік]. – Херсон : ХОЦ «Успішна жінка», 2006. – 60 с.
4. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми : [метод. посіб. / автор-упоряд. : Т. Вовчок, Н. Степура, І. Даниленко та ін.; за заг. ред. Т. Цюман]. – К. : ВПЦ «Експрес», 2009. – 328 с.
5. Словарь по социальной педагогике : [учеб. пособие / автор-составитель Л. Мардахаев]. – М. : Изд. центр «Академия», 2002. – 368 с.

Надія Татарин,

психолог,

Тернопільська загальноосвітня

школа I-III ступенів № 19

СІМЕЙНЕ НАСИЛЬСТВО:

ВИДИ ТА ВИПАДКИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ

У статті розкрито проблему насильства щодо дітей у сім'ї. Особливу увагу звернено на причини жорстокого ставлення до дитини, на види і форми поводження з нею, а також висвітлено низку ознак, що характеризують почуття та поведінку дітей із сімей, у яких практикується насильство.

Nadiia Tataryn

DOMESTIC VIOLENCE: TYPES AND EXAMPLES OF CHILD ABUSE

The article features the problem of domestic violence against children. Attention is drawn to the reasons of violent attitude to a child, to the kinds and forms of relationships with children. A number of feelings, emotions and behaviour of children who suffered from domestic violence is outlined.

Проблема насильства щодо дітей у нашому суспільстві загострюється через соціально-економічну нестабільність, матеріальне становище, недоліки навчально-виховного процесу. Оскільки діти проводять багато часу саме в навчальних закладах, то школа відіграє одну з ключових ролей у справі захисту їх від

насильства. Хоча більшість актів насильства, жертвами яких стають діти, чинять особи, які є частиною їхнього життя: однокласники, вчителі, друзі, батьки, зростання насильства в суспільстві значною мірою пов'язане зі зниженням виховання в сім'ї: «Сім'я – це доля. Нічим життя не мітить людину, як любов'ю, недоотриманою у дитинстві, тією моделлю сімейних стосунків, яку дитина прийняла у ранньому дитинстві і зробила зразком на все подальше життя» [3, с. 20].

Якщо детальніше розглянути поняття «насильство», то це – будь-яка дія чи діяльність, що завдає, або може завдати фізичної чи психічної шкоди особистості. Уже давно досліджено, що дитина в майбутньому відтворює модель батьківської поведінки: «Свій дитячий досвід того, як батьки поводитись одне з одним і як ставилися до тих, хто їх оточував, вони переносять у власну сім'ю» [2, с. 40].

До набутих рис характеру дітей, які постраждали від насильства, можуть бути віднесені занижена самооцінка, невпевненість, несформовані вольові якості, потреби. Часто в таких дітей спостерігається підвищена тривожність, страх, що породжує агресію як компенсаторний механізм, прагнення діяти всупереч вимогам [1, с. 19].

В українському суспільстві панує стереотип: насильство, жорстоке поводження з дітьми, недбале ставлення – це проблеми кризових або малозабезпечених сімей. Але проведені опитування громадської думки, котра, безперечно, потребує подальшого вивчення, дає підстави для інших висновків: матеріально забезпечені громадяни дають найменш толерантні відповіді на поставлені запитання. Так, серед тих, чие матеріальне становище характеризується як «ми можемо дозволити придбати собі практично все, що хочемо», 22% вважають, що застосування тілесних покарань до дитини є доцільним завжди, коли дитина поводить себе погано, а 50% готові застосувати тілесні покарання до дитини в окремих випадках. І лише 28% опитаних із цієї групи вважають, що застосування тілесних покарань до дитини не доцільне в жодному випадку.

Причини низького рівня толерантності до дитини можна пояснити:

- 1) незнанням альтернативних форм виховання дитини;
- 2) наявністю в сім'ї завищених вимог до дитини;
- 3) відсутністю інших способів мотивації дітей в силу високого матеріального достатку та наявності в дітей різноманітних матеріальних благ;
- 4) застосуванням фізичних покарань до цієї групи респондентів у дитинстві.

Жорстоке поводження з дітьми і нехтування їх інтересами можуть мати різні види і форми, але їх наслідки завжди завдають серйозної шкоди здоров'ю, розвитку і соціалізації дитини, нерідко складають загрозу її життю чи навіть спричиняють смерть.

Фізичне насильство:

- жорстокі фізичні покарання, фізичні знущання, побиття;
- штовхання;
- спроби задушити;
- викручування рук та ін.;
- дитина є свідком знущань над іншими членами сім'ї;
- батько б'є чи гвалтує матір у присутності дітей;
- «погану» дитину фізично карають у присутності «хорошої» дитини;
- дитина є свідком фізичних знущань над іншою людиною, що не є членом її родини, та ін.

Сексуальне насильство:

- звалтування;
- нав'язування сексуальних стосунків;
- сексуальні дотики / поцілунки;
- інцест (кровозмішення);
- показ порнографії;
- залучення дитини до виготовлення порнографічного продукту та ін.

Емоційне насильство:

- приниження;
- використання скарг для тиску на дитину;
- використання дітей в якості довірених осіб;
- крики;
- непослідовність;
- присоромлення дитини;
- використання дітей у конфліктах між батьками;
- «торговельна» поведінка одного з батьків стосовно любові до дитини.

Економічне насильство:

- незадоволення основних потреб дитини;

- відмова чи зволікання у виплаті аліментів;
- занижений розмір державної допомоги одиноким матерям та багатодітним сім'ям;
- повна відмова дитині в грошах;
- контролювання дитини за допомогою грошей;
- витрачання сімейних грошей;
- відмова дитині в підтримці;
- використання дитини як засобу торгу при розлученні;
- нав'язування дитині економічно обмеженого способу проживання без суттєвої необхідності;
- примушування дитини до важкої праці [1, с. 91-93].

Вчені вказують на низку ознак жорсткого поводження з дітьми у сім'ях:

– Діти відчують страх, який може проявлятися у різних формах: від занурення в себе та пасивності до насильницької поведінки.

– Помешкання, у якому вдаються до насильства, викликає в дитини страх. Адже вона не може знати, коли матиме місце наступний спалах насилля та наскільки сильним він буде. У результаті вразливість та відсутність контролю над ситуацією призводять до прояву впертості, відмови спілкуватися та до агресивних вчинків.

– Спостерігаючи за практикою насилля в сім'ї, діти доходять висновку, що насилля – це спосіб, яким дорослі вирішують свої конфлікти та наболілі проблеми. Оскільки ніхто не показав цим дітям, як слід говорити про їхні почуття, вони часто не знають, що переживають або відчувають і як можна виразити свої емоції та почуття у вербальній формі.

– Багато дітей втягуються в боротьбу батьків. Вони відчайдушно хочуть припинити насилля та конфлікти, які постійно бачать у своїй родині. Діти можуть відчувати відповідальність за проблеми своїх батьків, думати, що вони – діти – є причиною розладу в сім'ї. У результаті того, що діти глибоко втягнені в сімейний конфлікт, їм важко відокремити свою особистість від особистості своїх батьків.

– Багато дітей з сімей, де практикується насилля, втягуються в конфлікт, намагаючись захистити матір від побоїв. Дитина відчуває гнів на свого батька за те, що він завдає болю матері. Деякі діти можуть виступати проти того, що їхні матері слабо протидіють та погоджуються з насиллям.

– Життя в сім'ї, де практикується насилля, дуже напружене. Постійний стрес, у якому діти перебувають, часто призводить до того, що вони засмучені, розчаровані, неврівноважені навіть за незначних труднощів.

– Багато матерів, які не хочуть травмувати своїх дітей, намагаються приховати від них факти насилля. Діти відчувають біль та смуток, які переживає матір, але не розуміють з чим це пов'язане.

– Деякі матері не хочуть налаштовувати дітей проти своїх батьків, намагаючись знайти їм виправдання. Дитина, яка бачить матір у синцях та зі слідами побоїв і чує: «Усе добре, татко нас справді любить», доходить висновку, що бути любимим – означає відчувати фізичний біль. Дитина, матір якої постійно виправдовує батька за завдане насилля, починає думати, що вона також заслуговує, щоб її били.

– Оскільки батькам доводиться докладати багато сил для вирішення конфлікту, у них залишається мало часу на виховання і виявлення любові та піклування про своїх дітей. Як наслідок, у дітей може виникнути відчуття занехаяності та обділеності, що примушує їх думати, що вони нікому не потрібні, не заслуговують уваги та турботи.

– У більшості сімей, у яких вдаються до насилля, факт насилля не обговорюється відкрито. Батьки дають зрозуміти дітям, що не слід обговорювати сімейну ситуацію в школі або з друзями. Це посилює емоційну напругу дітей. Деякі діти навіть думають, що з ними щось не так, оскільки їхнє життя в сім'ї відрізняється від життя однолітків.

– Діти продовжують вважати батька своїм батьком незалежно від того, чи він жорстоко поводить з матір'ю та з ними, чи ні. Через це дитина може мати різні відчуття до свого батька, тобто одночасно і любити, і ненавидіти [3, с. 29 – 30].

Діти, що зазнавали жорстокого ставлення до себе, часто відстають у рості, масі (або у тому й іншому) від своїх однолітків. Вони пізніше починають ходити, говорити, рідше сміються, значно гірше вчаться у школі, ніж їх однолітки. У таких дітей часто спостерігаються шкідливі звички: смоктання пальців, гризіння нігтів, розгойдування, онанізм. Та й зовні діти, що живуть в умовах нехтування їх інтересами, фізичними й емоційними потребами, виглядають не так, як діти, що живуть у нормальних умовах: у них припухлі, «сонні» очі, бліде обличчя, скуйовджене волосся, неохайний одяг, інші ознаки гігієнічної занедбаності – педикульоз, висипи, поганий запах від одягу та тіла.

Отже, насилство над дітьми є реальною загрозою для розвитку як особистості, так і суспільства. І тому цю проблему потрібно вирішувати на державному рівні. Велике значення в боротьбі з домашнім насилством має профілактична діяльність, яка повинна бути спрямована на аморальну, протиправну

поведінку, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та запобігання цьому ганебному явищу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексєнко Т Соціально-економічні причини насильства в сім'ї в Україні : аналіз проблем та шляхи запобігання / Т. Алексєнко, О. Бойко [та ін.]. – К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 144 с.
2. Бондаровська В. Психодіагностика та психокорекція особи, яка вчинила насильство в сім'ї / В. Бондаровська // Психолог. – 2010. – № 21–22. – С. 3 – 55.
3. Гончаров В. Домашнє насильство : як захистити дитину / В. Гончаров, О. Мурашкевич.-К. : Шк. світ. – 2009. – 120 с. – (Бібліотека «Шкільний світ»).
4. Психологічна допомога сім'ї / [упоряд. Т. Горчаренко]. – К. : «Шкільний світ» Вид. Л. Галіцина, 2005. – 128 с. – (Б-ка «Шкільного світу»).

Лідія Тимків,

канд. психол. н., доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ НАСИЛЛЯ НАД ДІТЬМИ

У статті розглядається проблема насильства в сім'ї щодо дітей. Описуються психологічні наслідки насилля, розуміння яких є важливим для успішного планування і здійснення превентивної роботи.

Lidiia Tymkiv

PSYCHOLOGICAL EFFECTS OF CHILD ABUSE

The article examines the problem of domestic abuse of children. It analyzes the psychological effects of violence, understanding of which is essential for the successful planning and implementation of preventive work.

Останнім часом, як предмет наукового дослідження все більшої актуальності набуває проблема насилля. Це зумовлено поширеністю різних форм вимушеної взаємодії, яка проявляється у війнах, терористичних актах, криміналізації суспільства. В сучасному світі розширилися межі об'єкта насилля, який охоплює найрізноманітніші групи населення, у тому числі сім'ї з дітьми, що знаходить підтвердження в засобах масової інформації про жорстоке ставлення до дітей в сім'ї, фактах порушення судових справ проти батьків.

Насилля в сім'ї впливає на всі сфери життя людини, змінюючи систему цінностей, порушуючи комунікації людини, дезорганізовує соціальне життя людини, змінює мотиви її поведінки тощо. Варто наголосити, що жертвами насилля в сім'ї є, насамперед, діти та особи жіночої статі. Згідно зі звітом ЮНІСЕФ «Становище дітей у світі 2013», 70% українських дітей у віці до 14 років стають жертвами фізичного або психологічного покарання. Висока терпимість до проявів насильства щодо дітей у нашому суспільстві пояснюють традиціями, низькою культурою і недостатньою інформованістю про права дитини.

Існування в суспільстві проблеми насилля має серйозні наслідки. Сім'ї, в яких стосунки будуються на насиллі, входять в групу ризику, оскільки діти, які виростили у такій атмосфері, в майбутньому також можуть чинити насильство над своїми близькими. Розглядаючи сім'ю як одне із джерел збереження культурних і духовних цінностей, необхідно усвідомити, що традиції насилля можуть передаватися наступним поколінням як частина негативного життєвого досвіду. Зростання насильства в суспільстві, його криміналізація безпосередньо пов'язані зі взаєминами, які переважають у сім'ї.

Проблема насилля щодо дітей отримала глибоке обґрунтування в контексті вивчення питань виховання у XIX–XX ст. Це праці зарубіжних і вітчизняних науковців Ж. Руссо, М. Монтессорі, А. Обухова та К. Ушинського, які розглядали свободу у вихованні як теорію й експеримент. Подальший розвиток педагогіки ненасилля продовжили Ш. Амонашвілі, А. Макаренко, В. Сухомлинський.

У психологічному аспекті проблема насилля розглянута у працях К. Брона, Дж. Кобрини, Д. Левінсона, Р. Ленга, Е. Міллера, Д. Фінкелхора. Питання емоційної депривації як особливості форми психотравмуючих факторів розглядалися в працях В. Ковальова, А. Маслоу, З. Матейчик, З. Фрейда. Формуванню гуманістичних основ і методів взаємодії в суспільстві, між поколіннями; вивченню способів попередження і подолання найгострішої форми соціального насилля – насилля над дітьми в сім'ї, присвячені роботи І. Дементьєвої, В. Кудрявцевої, І. Кона. Питання психологічних наслідків і реабілітації дітей – жертв насилля, розглянуто в працях О. Буланової, О. Здравомислової, Т. Сафонової, Є. Цимбала, І. Трубавіної та ін. учених.

Мета цієї статті полягає в аналізі психологічних наслідків насилля щодо дітей в сім'ї, а також розгляду превентивних заходів для його подолання.

Діти – найбільш уразлива категорія жертв насилля в сім'ї внаслідок психологічної, соціальної, особистісної незрілості та залежності від батьків та опікунів, несформованості стратегій подолання стресових ситуацій, недостатнього життєвого досвіду, низької правової освіченості та багатьох інших причин.

Розквіт всіх форм насилля в нашому суспільстві свідчить про відсутність системи захисту прав дитини, недостатній розробленості ефективних методів виявлення і констатації фактів насилля, відсутності механізмів профілактики насилля над дитиною.

На сьогоднішній день немає універсальної теорії, яка б пояснила причини насилля над дітьми. Проте існує велика кількість теорій, у яких насилля розглядається в рамках різних наук (психології, соціології, медицини, соціальної педагогіки тощо). Всі ці теорії виходять з того, що насилля стосовно дитини є виключно «плодською» проблемою, яка зумовлюється комплексом соціальних і психологічних факторів, що характеризують індивідуальні особливості людини і міру розвитку суспільства.

Визначено, що висока ймовірність жорстокого поводження з дитиною зумовлюється сукупністю факторів і не може бути пояснена лише якоюсь однією причиною. До числа цих факторів відносяться: жорстоке поводження, пережите батьками в дитинстві; поведінкові розлади в батьків, включаючи й схильність до кримінального насилля; наявність факторів ризику в дітей, наприклад, розумова відсталість чи рухова гіперактивність; складна життєва ситуація сім'ї; періоди бурхливих соціально-економічних перетворень в країні [4, с. 121]. Вищезазначені несприятливі фактори викликають у батьків підвищену тривожність, порушують формування прихильності до дитини, що в кінцевому підсумку приводить до жорстокого ставлення. Власне, теорія прихильності, запропонована Дж. Боулбі, мала велике значення для розуміння причин і наслідків насилля щодо дітей. Зокрема, він зазначав, що характер зв'язку дитини і матері (й інших членів родини) перетворюється в стійкі внутрішні уявлення і очікування стосовно близьких відносин, від яких безпосередньо залежить здатність людини до побудови близьких відносин і адекватній реакції на неминучі розходження в очікуваннях і конфлікти [1, с. 188].

Аналіз фахової літератури свідчить про різноманітність поглядів на причини вчинення насилля над дитиною у родині, але умовно можна виокремити три блоки: прагнення змінити поведінку дитини, психологічне розвантаження за допомогою агресії щодо слабших членів родини, жорстокість як самоціль. Не залежно від того, з яких причин і в якій формі було здійснене насилля над дитиною в сім'ї, воно накладає свій відбиток у вигляді безпосередніх або віддалених наслідків.

Серед наслідків насилля щодо дітей можна виокремити такі групи:

- емоційно-вольові, поведінкові, психосоматичні, здатні призводити до глибокої дезадаптації. Російські вчені А. Тащева і С. Гриднева зазначають, що досвід жорстокого поводження формує у потерпілих дітей позитивний образ насильника, а також уявлення про насилля як один із дієвих і законних способів виправлення неправильної поведінки дитини [3, с. 34]. Серед віддалених наслідків жорстокого поводження з дітьми важливими є уразливість до несприятливих впливів соціального середовища, схильність до особистісних, афективних розладів й узалежнень;

- порушення психологічного розвитку;
- вікові симптоми, які відображають реакцію на небезпечне діяння, характерну для певного періоду становлення психіки.

Насилля в родині руйнує саму сім'ю, а також завдає шкоди і суспільству. Водночас, саме проблема насильства в сім'ї тісно пов'язана із такими явищами, як бездоглядність та безпритульність дітей; зростання кількості розлучень; формування насильницького менталітету нації; жебракування; втрати загальнолюдських цінностей, любові та взаєморозуміння; а також виступає однією з передумов протиправної поведінки.

Одним із шляхів подолання наслідків насилля щодо дітей є соціальна профілактика. Тому, на нашу думку, в дослідженні даної проблеми, необхідно змістити акцент на методи соціальної профілактики насилля.

Визначимо основні напрями первинної профілактики:

- терапія дитячо-батьківських стосунків в рамках системного, поведінкового підходів і гештальт-традиції (Т. Сафонова, Є. Цимбал);
- підвищення інформованості батьків щодо вікових закономірностей розвитку дітей, методах виховання і навчання (І. Алексєєва, Дж. Райкус);
- формування у батьків навиків конструктивного подолання труднощів у спілкуванні з дітьми (Т. Сафонова, Є. Цимбал).

Адресатом вторинної профілактики можуть бути сім'ї, в яких присутні окремі прояви жорстокого поводження, проте ознак нанесення шкоди не має і дитина продовжує виховуватися вдома. Це може бути стиль виховання, за якого нехтуються потреби дитини в емоційному контакті. Для здійснення ефективної вторинної профілактики необхідно запобігти ескалації жорстокої поведінки і виникнення вторинних психологічних проблем у дитини, а також формування у дорослих мотивації до зміни своєї поведінки.

Третинна профілактика проводиться в найбільш критичних ситуаціях, коли постає питання неможливості подальшого перебування дитини в родині.

Вторинний і третинний рівні превентивної роботи передбачають не тільки припинення негативного впливу, але й реабілітацію дитини, а також профілактику клінічно значущих наслідків пережитого насилля.

Для допомоги потерпілим від домашнього насилля діють спеціальні кризові центри, а також центри медико-соціальної реабілітації. Основне завдання – оцінка безпеки дитини, надання їй фізичної та психологічної безпеки в тій мірі, яка необхідна; нормалізування психологічного стану; у разі необхідності – надання медичної та правоохоронної допомоги.

Екстрена допомога здійснюється у формі «гарячої лінії» – телефонів довіри та надання притулку. З початку лютого 2013 року в Україні відкрито нову Національну «гарячу лінію» із запобігання насиллю та захисту прав дітей.

Деякі інші погляди на соціальну профілактику дотримується Ірина Трубавіна. Вона також виділяє три рівні профілактики. Первинна соціальна профілактика насилля у сім'ї – найбільш масова і неспецифічна. Її метою є формування активного адаптивного високо функціонального життєвого стилю, що забезпечить реалізацію прав, задоволення потреб та інтересів. Адресатами первинної профілактики є вся «нормальна» молодь і члени їх сімей. Методами – інформування, приклад, переконання, навіювання, робота в громаді, мікро середовищі, сім'ї. Вторинна соціальна профілактика є в основному груповою. Її метою є зміна мало адаптивної дисфункціональної ризикованої поведінки на адаптивну. Третинна соціальна профілактика спрямована на інтеграцію в суспільство осіб, які потерпіли від насилля, для того, щоб надалі такого з ними не трапилося [3, с. 89–90].

Висновки. Проблема насильства над дітьми та його наслідків займає важливе місце серед інших актуальних проблем психологічної науки. Безперечно, вона далека від вирішення і вимагає нових дослідницьких програм, оригінальних методологічних підходів і особливої уваги до специфіки соціальної профілактики насилля в родині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боулби Д. Привязанность / Д. Боулби. – М. : Гардарики, 2003. – 480 с.
2. Ташёва А. Восприятие детьми семейного насилия [Электронный ресурс] / А.Ташёва, С.Гриднева // Психология и право. – 2013. – № 1. – Режим доступа : <http://psyjournals.ru/psyandlaw>.
3. Трубавіна І. Поняття про соціальну профілактику насильства в сім'ї / І. Трубавіна // Впровадження гендерних підходів у діяльність правоохоронних органів України : матеріали міжнародної наук.-практ. конференції. – К. : Міленіум, 2005. – 148 с.
4. Цымбал Е. Жестокое обращение с детьми : причины, проявления, последствия : [учебное пособие] / Е. Цымбал. – М., 2007. – 166 с.

Ольга Ткаленко,
аспірантка,
Одеський державний університет
внутрішніх справ

ДО ПИТАННЯ ПРО АДМІНІСТРАТИВНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї ЩОДО ДІТЕЙ

Авторка досліджує окремі норми діючого законодавства з питань попередження насильства в сім'ї та особливості притягнення винних у застосуванні до дітей насильства в сім'ї осіб до різних видів юридичної відповідальності. Підкреслено, що найбільш поширеною у випадку застосування насильства в сім'ї щодо дітей є адміністративна відповідальність. Звернено увагу на існуючі недоліки в механізмі притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї щодо дітей та визначено можливі шляхи їх усунення.

Olha Tkalenko

ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR COMMITTING DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN

The author explores certain current legislative provisions on the prevention of domestic violence and particularities of bringing perpetrators of domestic violence against children to different types of legal responsibility. It is emphasized that administrative responsibility is most commonly in case of domestic violence against children. Attention is drawn to the shortcomings in the mechanism of the bringing those responsible to the administrative liability for committing domestic violence against children, possible ways to overcome them are identified.

В Україні з 2001 року діє Закон «Про попередження насильства в сім'ї», в якому поміж іншого міститься поняття насильства в сім'ї, надається визначення видам такого насильства, визначено коло органів, служб та установ, які зобов'язані вживати відповідні заходи з метою недопущення випадків насильства в сім'ї та притягнення до відповідальності осіб, які вчиняють насильницькі дії [2]. В даному законі зазначено, що за

вчинення насильства в сім'ї, зокрема і щодо дітей, може наставати кримінальна, адміністративна та цивільно-правова відповідальність.

Взагалі під насильством в сім'ї слід розуміти будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю.

Слід зазначити, що насильство, що вчиняється щодо дітей в сім'ї, може мати різні види: фізичне, психологічне, сексуальне, економічне.

Фізичне насильство в сім'ї – це умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності.

Сексуальне насильство в сім'ї – це протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до дитини, яка є членом цієї сім'ї.

Під психологічним насильством в сім'ї слід розуміти насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю. Крім того, слід звернути увагу на те, що дитина може бути визнана жертвою психологічного насильства в сім'ї? навіть якщо насильницькі дії звернені не щодо неї особисто, а відбуваються між батьками в присутності дитини.

Економічне насильство в сім'ї – це умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я [2].

Слід зазначити, що насильство в сім'ї щодо дітей може вчинятись як у формі дії, так і бездіяльності. Проявом насильства в сім'ї, вчиненим у формі бездіяльності? можна вважати, наприклад, ігнорування дитини, незабезпечення її їжею відповідно до віку, одягом відповідно до сезону тощо.

За вчинення фізичного, психологічного та економічного насильства в сім'ї щодо дітей може наставати кримінальна чи адміністративна відповідальність, якщо в діях винної особи не має складу кримінального правопорушення, а за вчинення сексуального насильства – лише кримінальна відповідальність.

Слід зазначити, що окремої статті, яка б передбачала відповідальність за вчинення насильства в сім'ї, зокрема і щодо дітей, в Кримінальному кодексі України не передбачено. Відповідальність у разі вчинення кримінального правопорушення в сім'ї щодо дитини настає в залежності від діяння, яке вчинене, за відповідною статтею Кримінального кодексу України.

Якщо звернути увагу на цивільно-правову відповідальність, то необхідно зазначити, що Сімейним і Цивільним кодексами України та іншими нормативно-правовими актами передбачений відповідний механізм позбавлення батьківських прав у випадках застосування насильства щодо дітей в сім'ї, а також механізм стягнення коштів на утримання дітей.

Найбільш поширеною у випадку застосування насильства в сім'ї щодо дітей в Україні є адміністративна відповідальність. Так, в Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) містяться статті 173² та 184, які застосовуються працівниками кримінальної міліції у справах дітей у випадках застосування насильства щодо дітей в сім'ї.

Відповідно до статті 184 КУпАП «Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей» ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей тягне за собою попередження або накладення штрафу від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [3].

Перелік обов'язків батьків щодо виховання дітей наведений в Сімейному кодексі України [4]. Так, у ст. 150 Сімейного кодексу України «Обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини» зокрема зазначається, що батьки зобов'язані: піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток; забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя; поважати дитину тощо. Крім того, відповідно до даної правової норми забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини, а також фізичні покарання дитини батьками, застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

На жаль, діти найчастіше страждають від насильства з боку найближчих людей – батьків та осіб, що їх замінюють, які вважають, що вони самі знають як її виховувати. Дійсно, відповідно до ч. 3 ст. 151 Сімейного кодексу України вони мають право на обрання форм та методів виховання дитини [4]. Проте, як ми вже з'ясували, застосування фізичних покарань, а також інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини, рівно як і будь-які види експлуатації батьками своєї дитини, забороняються законом.

Слід зазначити, що не дивлячись на те, що українське законодавство однозначно забороняє застосування фізичної сили до дитини з метою виховання, практика реалізації вищезазначених норм не є достатньо ефективною і потребує покращення. Нерідко працівники органів внутрішніх справ реагують на випадки порушення вищезазначених норм запізно, коли насильство з боку батьків чи осіб, які їх замінюють, призводить до тяжких наслідків, зокрема, тяжких тілесних ушкоджень чи навіть смерті дитини.

Однак, навіть у випадку своєчасного застосування працівниками кримінальної міліції у справах дітей норм ст. 184 КУпАП та притягнення до адміністративної відповідальності батьків, слід відзначити неефективність таких заходів з огляду на незначну суворість санкцій зазначеної статті. Так, навіть у випадку притягнення до адміністративної відповідальності батьків за невиконання обов'язків щодо виховання дітей за ч.2 ст. 184 КУпАП, максимальний розмір штрафу становить чотири неоподатковуваних мінімуми доходів громадян, тобто всього 68 гривень.

З огляду на зазначене, на наш погляд, у випадку застосування насильницьких дій в сім'ї щодо дітей з боку батьків чи осіб, що їх замінюють, доцільніше використовувати не ст. 184 КУпАП, а механізм попередження насильства в сім'ї, зокрема притягнення до адміністративної відповідальності винних осіб за ст. 173² КУпАП, санкція якої є альтернативною і передбачає такі види стягнень як штраф, громадські роботи, виправні роботи та адміністративний арешт. Крім того, у випадку притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї можливим є використання спеціальних заходів попередження насильства в сім'ї, а саме: офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї; постановки на профілактичний облік осіб, які вчиняють насильство в сім'ї; захисного припису та направлення на корекційні програми. Цінність корекційних програм полягає в тому, що особу навчають ненасильницькій поведінці в сім'ї. А як відомо, більшість батьків застосовують насильницькі методи виховання дітей саме тому, що не знають інших, тому, що їх самих так виховували. Слід донести до суспільства, що виховання дітей в сім'ї – це складний процес, що знання та навички щодо виховання дитини необхідно постійно вдосконалювати, що немає нічого соромного в тому, щоб звертатись до спеціалістів з цього приводу. Без зміни соціальних стереотипів і норм моралі, норми права не реалізовуватимуться належним чином.

Залишається відкритим і таким, що потребує найскорішого вирішення, питання щодо притягнення до адміністративної відповідальності родичів дитини, зокрема дідуся чи бабусі, які застосовують насильство до своїх онуків (онучок). На теперішній час вони можуть бути притягнені до адміністративної відповідальності за ст.173² КУпАП тільки в тому випадку, коли проживають разом з онуками (онучками), оскільки ст.1 ЗУ «Про попередження насильства в сім'ї» відносить до членів сім'ї родичів прямої або непрямої лінії споріднення лише за умови їх спільного проживання.

Крім того, важливо досягти усвідомлення спеціально уповноваженими суб'єктами попередження насильства в сім'ї, що є всі підстави для притягнення до адміністративної відповідальності членів сім'ї дитини навіть у випадку, коли насильство безпосередньо до дитини не застосовується, а вона є лише свідком насильства. Дослідження показали, що діти, які являються свідками насильства між батьками, часто страждають від різноманітних проблем з поведінкою. Крім того, вони починають вважати насильство правильним способом вирішення конфліктів, виправдовують жорстокість як спосіб завоювання поваги у стосунках, асоціюють любов із насильством. У дорослому віці у власних сім'ях люди доволі часто використовують ту модель поведінки, яку бачили у дитинстві. Насильство, як і енергія, не звідкіля не береться, і нікуди не пропадає. Якщо діти не в змозі відповісти батькам-кривдникам в силу свого віку, вони ту агресію, яка акумулювалась в них внаслідок насильства, спрямовують на зовнішній світ, зокрема, на інших дітей та на тварин. Це підтверджує тезу, що насильство в сім'ї – проблема не окремої сім'ї, а всього суспільства, і суспільство не лише має право, а й зобов'язане втручатись у ситуацію конфлікту з метою зменшення рівня правопорушень у суспільстві в цілому [1, с. 24].

Слід пам'ятати, що своєчасне та якісне реагування уповноважених органів (установ, організацій) та застосування ними всіх можливих заходів у випадку вчинення насильства в сім'ї щодо дітей є запорукою формування здорового у всіх сенсах цього слова суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волощук А. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї: [монографія] / А. Волощук, Х. Ярмачі, О. Ковальова, Одеса : ОДУВС, 2013. – 217 с.
2. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 № 2789-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/print1361450245224143>.
4. Сімейний кодекс України. Коментар основних положень / [упоряд. М. Хавронюк]. – К. : Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

Валентина Тюріна,
д. пед. н., професор,
Харківський національний університет
внутрішніх справ

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ І ЗДІЙСНЕННЯ НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ У СІМ'Ї

У статті показано, що підґрунтям насильства над дітьми в сім'ї є сформована психологічна залежність особи, здатної до насильства щодо іншої людини. Метою її насильницьких дій є позбавлення від залежності та одержання влади над іншою людиною.

Valentyna Tiurina

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS OF COMMITTING DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN

The article proves that the basic factor of domestic violence is a psychological dependency of a person, who is likely to commit violence against other person. The violence aims at getting rid of this dependence and gaining authority over the other person.

Як свідчать статистичні дані, найбільша кількість тяжких правопорушень проти особистості відбувається в сфері сімейно-побутових відносин. Особами, які вчиняють насильство в сім'ї, можуть виявитися чоловіки, жінки, літні люди, підлітки і навіть діти. З проблемою насильницької поведінки так чи інакше стикаються члени родини, батьки, педагоги, психологи. У зв'язку з означеним, проблема насильства в сім'ї, зокрема насильства в сім'ї над дітьми, є вельми актуальною для сучасного суспільства.

Необхідність здійснення роботи з профілактики насильства проти дітей в сім'ї призводить до того, що особливій значущості набувають дослідження, присвячені визначенню соціальних і психологічних чинників, що сприяють формуванню і застосуванню насильницької поведінки, зокрема проти дітей в сім'ї.

Фундаментальні основи сучасних теорій насильства були закладені в дослідженнях Х. Арангурена, Г. Блумера, М. Вебера, Д. Галтунга, Л. Гумпловича, Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля, К. Маркса, Р. Мертона, У. Самнера, Н. Смелзера, П. Сорокіна, О. Шпенглера, та ін. Проблему насильства в сім'ї розглядають у своїх роботах вітчизняні та зарубіжні спеціалісти: психологи (І. Бех, О. Захаров, О. Орлов, О. Кочемірівська, Л. Берковіц, Н. Блеклок, Е. Міллер, М. Страус, З. Фройд, Е. Фромм), педагоги (Л. Нечепоренко, Н. Опухова, І. Хозраткулова, В. Радул, В. Тюріна), соціологи (А. Беседін, О. Бойко, В. Закірова, Р. Коллінз, Г. Паттерсон, Т. Шипунова), юристи (Е. Скакунов, В. Туляков) та інші дослідники.

Оскільки розв'язанням проблеми насильства в сім'ї соціальні педагоги почали займатися порівняно недавно, після введення в дію Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року [1], то на сьогодні недостатньо розробленими залишилися питання щодо соціально-психологічних умов і факторів, що сприяють формуванню, засвоєнню та використанню насильницької поведінки в сім'ї, тобто скоєнню домашнього насильства.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб визначити і охарактеризувати соціальні і психологічні умови і фактори, що призводять до формування, засвоєння і застосування насильницької поведінки в сім'ї.

Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» регламентує здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї; організацію і надання необхідної психологічної, педагогічної, медичної, юридичної допомоги членам сім'ї, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї; розроблення корекційних програм та організацію їх проходження особами, які вчинили насильство в сім'ї; вивчення та узагальнення причин та умов конкретних проявів насильства в сім'ї тощо.

Але перш, ніж розпочинати роботу з попередження насильства в сім'ї, зокрема насильства відносно дітей, треба розглянути соціальні та психологічні корені насильства взагалі та насильства в сім'ї, зокрема.

Проблемі насильства присвячені роботи філософів, психологів, педагогів, соціологів, які різнобічно досліджували витоки насильства, зокрема насильства в сім'ї, механізми його скоєння, наслідки насильства, а також розробляли програми попередження насильства, реабілітаційної роботи з жертвами насильства, корекції насильницької поведінки тощо.

Насильство представляє собою такий тип людських суспільних відносин, в ході якого одні індивіди чи групи людей підкоряють собі інших, узурпують їх вільну волю. Таким чином, насильство – це зовнішній вплив на людину, здебільшого її фізичне примушення. Воно пов'язано зі специфічними засобами, що уявляють собою пряму або непряму загрозу життю, призначені для його руйнування та знищення. Оскільки насильство є нав'язуванням волі одних людей іншим людям, то його можна інтерпретувати як різновид відносин панування, влади. Влада є панування однієї волі над іншою. Коли влада ґрунтується на прямому фізичному примусі, тоді вона виступає як насильство.

Розгляд насильства як різновидності владних відносин дозволяє відрізнити його від інших форм примусу – патерналістського і правового. На відміну від останніх, насильство у власному розумінні слова є дія, на яку в принципі не може бути одержано згоди тих, проти кого вона спрямована.

Поведінка – це процес взаємодії людини, як і будь-якої істоти, з оточуючим середовищем, це спосіб взаємодії, за допомогою якого особистість вирішує якусь проблему, тому насильницька поведінка – це теж спосіб деяких людей (дітей, підлітків, юнаків, дорослих, літніх людей) вирішувати свої проблеми, та одержувати при цьому для себе певну користь. Але за одних і тих самих зовнішніх умов і обставин різні люди поведуться по-різному. Отже, основні причини різної поведінки, зокрема насильницької поведінки, – це психологічні причини. До їх числа відносяться певні якості особистості, що сприяють формуванню, засвоєнню та здійсненню насильницької поведінки.

Попри багатообразність форм і проявів насильницької поведінки, психічні механізми насильства багато в чому схожі. Їхня сутність може бути зведена до одного загального фактору – жорсткої психологічної залежності агресора (насильника, кривдника) від об'єкту агресії. Як свідчать результати численних соціологічних, психологічних і педагогічних досліджень, прихованим чинником (причиною) насильницької поведінки є потреба позбавитися тієї залежності (частіше – психологічна залежність, а також фізична та економічна залежності), яку відчуває, переживає, хоча може й не усвідомлює, людина-кривдник (насильник) від іншої людини (чи людей), проти якої й спрямовані насильницькі дії (хоча може бути й перенесена агресія). Тому мета насильницької поведінки – підкорити своїй волі іншу людину/людей і у такий спосіб позбавитися, хоча б тимчасово, відчуття залежності, відчуття себе володарем, піднятися над ситуацією. Здійснюються такі дії саме через нав'язування волі одних людей іншим.

Схильність деяких людей потрапляти у жорстку залежність від інших людей і об'єктів формується на ранніх етапах життя людини, в ранньому дитинстві, і є результатом тієї позиції, яку займає дитина (майбутній насильник, кривдник) у своїй сім'ї. Суть цієї позиції полягає у неприйнятті дитини батьками, а іноді й прямому знехтуванні. В результаті дитина перебуває в ситуації хронічного дефіциту, постійного невдоволення своїх потреб. Саме цей стан і робить дитину постійно залежною від іншої людини (матері), тому що тільки вона – ця інша людина – може їх вдовольнити, забезпечити безпеку дитини. Таким чином, виникає ситуація постійної загрози життю дитини, яка живе на граничному рівні: ніколи не відчуває повної безпеки і вдоволення своїх потреб і водночас не доходить до повного позбавлення цих життєво важливих умов. Ця ситуація своєрідної «екстремальності» існування постійно несе в собі смертельну загрозу, тобто по суті дитина є жертвою сімейних обставин догляду і виховання. У цій ситуації і полягає джерело виникнення різних форм насильства (аж до вбивств). Суттєво, що, якщо зазначена ситуація склалася в самому ранньому періоді життя людини, то з часом (з віком) вона не зникає, а лише переходить в інші форми зі збереженням її змісту й основних відносин. Місце матері як основного життєзабезпечувального фактору може посісти інша особа, але відносини повної залежності будуть збережені.

Людина перестає бути залежною від середовища, в якому знаходиться, тільки вдовольнивши свої потреби. Поки існує потреба – існує залежність. Для агресивних злочинців (насильників, кривдників) характерною є хронічна незадоволеність життєво важливих (вітальних) потреб. Тому й виникає така хронічна залежність від об'єктів і суб'єктів, які можуть ці потреби вдовольнити. Таким чином, скоріше за все особою, яка вчинила насильство в сім'ї, зокрема відносно дитини, буде людина зі слабким особистісним началом, яка дуже імовірно має життєвий досвід жертви.

Кожній людині в силу соціального характеру її виховання, розвитку і становлення притаманно прагнення об'єднуватися з іншими людьми для вдоволення своїх потреб, для досягнення особистих і сумісних цілей. У цих об'єднаннях кожна людина неодмінно займає певну позицію, в тому числі й позицію залежності, підлеглості. Внаслідок цього виникає відчуття залежності від іншої людини, обставин, умов, соціального статусу тощо. У різних людей це відчуття залежності має різну силу, у деякого воно перетворюється переростає у стійку психологічну залежність від певної людини.

Психологічний «корінь» насильства полягає в тому, що злочинець (насильник, кривдник) приписує жертві (багато в чому несвідомо) здатність вдовольнити його потреби і поводити себе у відповідності з його (кривдника) уявленнями про належну поведінку, а потім у тій чи іншій формі вимагає від жертви вдоволення цих своїх потреб і відповідної поведінки. У зв'язку з означеним, одним з важливих напрямків у вивченні проблеми насильства є дослідження психології жертв.

Відомо, що жертви насильства не належать до якоїсь однієї расової, вікової, соціально-економічної групи. Вони складають досить різнорідну групу, в яку їх об'єднує в основному той факт, що всі вони стали жертвами злочину, скоєного із застосуванням насильства. Стан жертви насильства є результатом дій інших людей, а не її особистих якостей. На наш погляд, поведінка і особливості жертви насильства в значній мірі можуть бути наслідком життєвої ситуації, що склалася і характеризується присутністю насильства.

Спеціалісти, які працюють у кризових центрах, зазвичай описують відносини домашнього насильства як бажання влади і контролю зі сторони суб'єкта насильства й відношення підкорення і залежності зі сторони об'єкта насильства.

Суттєвим є бажання повністю підкорити іншу людину, зокрема дитину, своїй владі, зробити її безпомічним об'єктом власної волі, стати її богом і мати можливість зробити з нею все, що завгодно. Принизити її, поневолити – це лише засоби досягнення цієї мети, а найрадикальніша мета – примусити її страждати, адже немає більшої влади над людиною, ніж примушувати її терпіти страждання, і щоб вона не могла захищатися проти цього. Означене визначило необхідність досліджень, спрямованих на вивчення умов і факторів, що зумовлюють формування, засвоєння та застосування насильницьких форм поведінки в сім'ї. Насильству притаманна властивість самовідтворення: пережите насильство частіше за все спонукає до насильства. Діти, якими в сім'ї нехтують, яких принижують, зневажають і карають, страждають від цього, а потім роблять те саме зі своїми домочадцями, власними дітьми, тобто перетворюються на осіб, які скоюють насильство в сім'ї.

Існує й дещо інший механізм самовідтворення насильницької поведінки, зокрема в сім'ї. Суть його полягає в тому, що стереотипи поведінки, які були сформовані і засвоєні у батьківських сім'ях або під час спілкування з іншими людьми, індивід переносить у свою власну сім'ю. Як свідчать результати проведеного нами дослідження, переважній більшості молоді (72%) притаманні такі стереотипи сформованої та перенесеної у власну сім'ю поведінки, які є в тій чи іншій мірі насильницькими, а, отже, – небажаними.

Проблема насильства в сім'ї набуває особливого значення у зв'язку з тим, що зазначені небажані стереотипи поведінки формувалися і закріплювалися у молодих людей – потенційних батьків – як правило у дитячому, підлітковому та юнацькому віці, коли людина навчається відстоювати власні інтереси і позиції, захищати себе і свій соціальний статус.

При цьому дитина чи підліток мимовільно засвоює ті зразки поведінки, що їй демонструють дорослі, які її оточують. Оскільки дитина, як правило, не має можливості порівнювати різні зразки поведінки дорослих в сім'ї (не має вибору), то вона не аналізує поведінку дорослих та її наслідки, а також не аналізує те, що відбувається безпосередньо з нею самою, які саме риси характеру вона набуває, коли спостерігає, сприймає та наслідує демонстровані зразки поведінки. Дитина сприймає і засвоює їх як поведінкову норму, яку потім переносить і реалізує у своїй власній сім'ї. У такий спосіб насильницька поведінка передається від покоління до покоління, і люди навіть не замислюються над тим, що відносини між самими батьками, а також між батьками і дітьми можуть і мають бути інакшими – ненасильницькими. Ці насильницькі стосунки в сім'ї мають далекосяжні наслідки, оскільки у певної частини дітей формуються психічні якості потенційного насильника, а в іншій частини – психічні якості потенційної жертви. Означені якості особистості також передаються від покоління до покоління, визначають специфічні сімейні відносини, прояви насильницьких дій по відношенню до власних і чужих дітей.

Отже, головним соціально-психологічним фактором, що призводить до засвоєння насильницької поведінки в сім'ї, є наявність сформованої психологічної залежності особи, яка вчинила насильство в сім'ї, від іншої людини, на яку, зазвичай, і спрямовані насильницькі дії, а застосування насильницької поведінки має на меті позбавлення цієї психологічної залежності та встановлення влади над іншими людьми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р. № 2789-III / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – №10. – С. 70.

Олена Хартман,
канд. психол. н., доцент,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

**ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
ПРОЯВІВ БАТЬКІВСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА РОЗВИТОК ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
В КОНТЕКСТІ СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО СІМЕЙНОГО СЕРЕДОВИЩА**

У статті представлені деякі правові та соціально-психологічні аспекти батьківської відповідальності за повноцінний розвиток дітей дошкільного віку. Висвітлено авторську позицію щодо розуміння батьківської відповідальності як потреби зрілої особистості у створення безпечного сімейного середовища для особистісного зростання дитини.

Olena Hartman

**LEGAL, SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS
OF PARENTAL RESPONSIBILITY MANIFESTATIONS
FOR THE DEVELOPMENT OF PRE-SCHOOL CHILDREN
IN THE CONTEXT OF SAFE FAMILY ENVIRONMENT**

The article outlines certain legal, social and psychological aspects of manifestations of parental responsibility for the development of pre-school children. Parental responsibility as the need to perform parenting functions and responsibilities in different conditions and circumstances is highlighted.

Проблема відповідальності батьків за розвиток дитини дошкільного віку зумовлена соціально-економічними, політичними змінами у суспільстві, поширенням випадків недбайливого ставлення дорослих до здійснення виховної діяльності, жорстокого поводження з дітьми, нехтування батьківськими обов'язками. На сьогодні вона залишається вельми актуальною, проте недостатньо розробленою.

Слід зауважити, що обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини полягають у реалізації власного права, а не у визнанні за ними пріоритетності у розподілі виховних прав та обов'язків.

Інститут батьківства є історично утвореним поняттям, що запроваджується особливостями взаємовідносин в родині. Батьківство складається з поєднання соціальних ролей батька та матері. Ми розуміємо означені соціальні ролі як сукупність особистісних якостей чоловіка та жінки, що дозволяють забезпечувати необхідні умови для повноцінного гармонійного розвитку дитини, виконувати батьківські обов'язки. Якісне виконання батьківських обов'язків залежить від соціально-педагогічного досвіду, ідейно-моральної зрілості, світогляду та моральних установок батьків.

Аналіз філософської, психологічної та педагогічної науково-методичної літератури (К. Альбуханова-Славська, О. Безпалько, Л. Буніна, Т. Василевська, С. Доскач, І. Зверева, К. Клімова, Г. Лактіонова, К. Муздибаєв, Л. Собчик, О. Патинок, Л. Татомир, О. Томаровщенко, С. Харченко та ін.) дозволив встановити, що відповідальність являє собою властивість особистості, яка відбивається в характері людини, в її почуттях, сприйнятті, усвідомленні, світогляді, проявляється у ставленні до різних форм життєдіяльності особистості. Відповідальність як риса характеру людини формується в процесі спільної діяльності є результатом інтеріоризації соціальних цінностей, норм, правил, притаманна лише зрілій особистості. Відповідальність особистості перед суспільством характеризується свідомим дотриманням моральних принципів та правових норм. Відповідальній особистості властиві такі риси: гіперсоціальні установки, альтруїзм, щиросердність, обов'язковість, надобов'язковість, готовність допомагати оточуючим, організованість, працьовитість, старанність, зібраність, стійкість, усвідомленість та ін.

Обсяг батьківських прав та обов'язків визначений Конституцією України, Сімейним Кодексом України та Законом України «Про охорону дитинства».

Дослідниця М. Логвінова в руслі дослідження проблеми цивільної та сімейно-правової відповідальності батьків за правопорушення, вчинені неповнолітніми, звернула увагу на визначення сутності поняття «відповідальність батьків за неповнолітніх»: «передбачений санкцією норми закону (цивільного договору) захід впливу на правопорушника при недотриманні ним вимог закону (умов договору, рішення суду), внаслідок чого він зазнає позбавлення чи обмеження особистих немайнових чи майнових прав, що сприяє захисту порушення суб'єктивних прав та інтересів» [1].

Автор висловлює думку про те, що притягнення батьків до сімейно-правової відповідальності є засобом захисту права дитини на належне виховання в сімейних умовах.

На думку М. Логвінової, підставами для цивільно-правової відповідальності батьків можуть бути:

- невиконання покладених на батьків обов'язків щодо виховання дітей та догляду за ними;
- невиконання батьківських обов'язків належним чином або в повному обсязі;

– шкода, яка заподіюється дитині (погіршення стану здоров'я або розлад психіки) через дії, які призводять до фізичного та морального страждання, недоліків морального та розумового розвитку, затримки психічного розвитку, в результаті неналежного виховання; психологічного насилля, відсутності турботи, уваги, жорстокого ставлення до дитини, ухилення від виконання батьківських обов'язків, вчинення злочину проти життя та здоров'я дитини [1].

Держава забезпечує охорону сім'ї та дитинства, визначаючи права, обов'язки та відповідальність осіб, що мають ті чи ті родинні стосунки, або здійснюють виховну, освітню та інші види діяльності, пов'язані з дітьми та підлітками. Це: закони, нормативно-правові акти, укази, програми тощо. Серед основних документів, що діють на території нашої держави можна назвати такі: Конвенція про права дитини, Конституція України, Сімейний кодекс України, Закони України «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про попередження насильства в сім'ї», «Основи законодавства України про охорону здоров'я», Національна програма «Діти України», Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію державної сімейної політики», Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних та неповних сімей», Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю», Указ Президента «Про Типове положення про притулок для неповнолітніх служби у справах неповнолітніх» та ін.

Реалізація державної сімейної політики здійснюється за рахунок забезпечення нормативно-правового поля в цілому та в окремих сферах життєдіяльності зокрема. Серед них: норми сімейного права, подружня відповідальність, батьківська відповідальність.

Досліджуючи особливості державного регулювання розвитку інституту сім'ї в Україні, Л. Мельничук зауважує: «Процес становлення соціального інституту сім'ї характеризується наявністю деструктивних явищ та проблем, серед яких: низький рівень задоволення індивідуальних інтересів і потреб, пов'язаних зі створенням та функціонуванням окремої сім'ї; невідповідність репродуктивних потреб сім'ї потребам суспільства в простому відтворенні населення; наявність протиріччя між рівнем індивідуальної свободи вибору будь-якого типу сімейних і приватних відносин з рівнем відповідальності за свою поведінку; існування широкого діапазону сімей, неспроможних виконувати соціальні функції тощо» [2, с. 13].

Серед факторів, що зумовлюють наявність означених проблем сучасної української сім'ї, дослідниця також називає внутрішньосімейні умови, які залежать від рівня саморозвитку кожної окремої сім'ї, до яких відноситься суперечливий характер подружніх та батьківських відносин, низький рівень тендерної, етико-психологічної культури спілкування в сім'ї, психолого-педагогічної культури та відповідальності батьків [2].

Суспільство вимагає від осіб, на яких покладено батьківські функції, виконання певних прав та обов'язків. У Педагогічному словнику для молодих батьків зазначено, що батьківські права та обов'язки – це зумовлена історичним розвитком особлива форма взаємовідносин батьків і дітей, яка закріплена в моральних та юридичних нормах і правилах поведінки. Одним із головних прав виступає право батьків на виховання дітей та їх соціальне забезпечення. Невиконання батьківських обов'язків призводить до втрати морального та юридичного права батьків на виховання своїх дітей. Права та обов'язки батьків щодо дітей регламентовані в Кодексі про шлюб та сім'ю в Україні. З метою надання допомоги сім'ї у вихованні дітей окремих категорій сімей надається матеріальна допомога, створюється та діє мережа дитячих закладів (ясла, дошкільні навчальні заклади, санаторні школи-інтернати та ін.).

Також уточнено, що матеріальна допомога, виховання дітей у дитячих закладах не замінюють сімейне виховання, не знімають з батьків відповідальності за виконання батьківських обов'язків. Невиконання батьками обов'язків, визначених суспільством з позицій моралі та законами призводить до втрати батьківських прав на дітей. Виникаючі в процесі взаємовідносин сім'ї і суспільства, внутрішньосімейні суперечності, які істотно порушують права та інтереси дітей, вирішуються органами правосуддя, опіки та піклування [3].

Відповідальність особистості перед суспільством характеризується свідомим дотриманням моральних принципів та правових норм. Так, Т. Руденко зазначає, що загальний напрямок динаміки сім'ї і шлюбно-сімейних відносин в Україні свідчить про формування якісно-нового етапу у розвитку моногамної сім'ї, що проявляється в тенденції досягнення оптимального кількісного та родинного складу, і в тенденції ускладнення функцій, а також соціальної ролі сім'ї. Дослідниця розрізняє функції сім'ї по відношенню до суспільства і його соціальних інститутів та функції сім'ї по відношенню до її окремих членів. Здійснивши соціально-філософський аналіз молоді сім'ї в сучасній Україні, дослідницею були

виділені мотиви для її створення: любов і близькі до неї духовні, етичні та естетичні цінності і сподівання – вірність, турбота, потреба в шлюбі, материнстві, батьківстві, фізична привабливість [4].

Крім того, підкреслює, що домінантою в соціальній політиці має бути зміцнення сім'ї і підвищення її виховної функції. Серед заходів соціальної політики виділено соціальну роботу стосовно молододі сім'ї, важливою складовою якої є просвітницька діяльність. Такі заходи в поєднанні з загальним соціальним та культурним розвитком країни дозволять сповільнити негативні тенденції в розвитку сучасної сім'ї (психологічна нестабільність сім'ї, порушення системи міжособистісних відношень і цінностей тощо). Саме держава забезпечує баланс прав і відповідальності державних інститутів і сім'ї, створює необхідні умови для активізації соціально-економічного потенціалу родини [4].

Дослідниця Н. Шевченко розглядає усвідомлене ставлення батьків до прав дитини як систему знань (уявлення, поняття, судження), емоційно-мотиваційне та нормативно-проективне сприйняття прав дитини, що проявляється у певній моделі батьківської поведінки по відношенню до дитини (дії, вчинки). Авторка зауважує, що існують об'єктивні (організовані та неорганізовані) та суб'єктивні чинники, що впливають на формування ставлення батьків до прав дітей. Серед соціально-педагогічних засад формування усвідомленого ставлення батьків до прав дитини виділяє змістові (мета, завдання, напрямки та їх зміст), психолого-педагогічні (специфіка навчання батьків як дорослої аудиторії) та організаційно-педагогічні (форми та методи взаємодії з батьками) [5].

Виходячи з наведених вище теоретичних положень, суджень, поглядів, батьківську відповідальність можна розуміти як одну зі складових моральної свідомості дорослої особистості, яка передбачає піклування з боку батьків про якісне виховання та розвиток своїх дітей, їх утримання; про забезпечення та створення умов для здорового і безпечного психологічного зростання дитини дошкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Логвінова М. Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків за правопорушення, вчинені неповнолітніми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук. : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне право» / М. Логвінова. – К., 2006. – 20 с.
2. Мельничук Л. Державне регулювання розвитку соціального інституту сім'ї в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управління : 25.00.02 «Механізми державного управління» / Л. Мельничук. – К., 2009. – 20 с.
3. Педагогічний словник для молодих батьків. – К. : ДДССМ, перевидання, 2003. – 348 с.
4. Руденко Т. Молода сім'я в сучасній Україні : соціально-філософський аналіз : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. філософ. наук : 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Т. Руденко. – Київ, 2004. – 14 с.
5. Шевченко Н. Соціально-педагогічні засади формування усвідомленого ставлення батьків до прав дитини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Н. Шевченко. – Луганськ, 2006. – 13 с.

*Ганна Циценко,
Українське дитячо-юнацьке
товариство «Січ»*

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ДИТЯЧОГО НАСИЛЛЯ

У статті авторка аналізує зміст та різновиди насилля над дітьми.

Hanna Tsytsenko

PHENOMENOLOGY OF CHILD ABUSE

The article examines the main types of child abuse and lists various kinds of child abuse.

Дослідження насильства над дітьми привертає сьогодні пильну увагу дослідників різних галузей науки: філософії, історії, соціології, права, психології та інших. Як зазначає російський філософ А. Гусейнов, етимологія слова «насильство» має на увазі застосування сили, опору на силу, дію за допомогою сили [1].

У свою чергу під поняттям «насильство» розуміють будь-які навмисні дії, що порушують закон і завдають шкоди фізичному, психічному, моральному здоров'ю дитини.

Н. Асанова виділяє чотири основних типи насилля:

- фізичне насилля – будь-яке невикладкове нанесення пошкоджень неповнолітнім (вік до 18 років);
- сексуальне насилля – використання дитини або підлітка іншою особою для отримання сексуального задоволення;
- зневага – хронічна нездатність батьків або особи, що здійснює догляд, забезпечити основні потреби підростаючої дитини (їжа, одяг, житло, медичний догляд, освіта, захист і т.д.);
- психологічне насилля – хронічне приниження, образи, знущання і насмішки над дитиною [2].

Якщо розглядати феноменологію насилля з точки зору її учасників, то Н. Тарабріна зазначає, що найчастіше жертвами насилля як з боку дорослих, так і однолітків, є:

- діти, що виховуються в умовах жорстокого поводження з боку сильніших, стаючи агресорами;
 - діти, що виховуються в межах нівелювання власної думки та приниження перед дорослими. Тобто, у вирішенні важливих життєвих проблем діти із неблагополучних родин не мають права на власну думку і повинні коритися дорослим у всьому.
 - діти, що виховуються в умовах покинутості та емоційного відчуження, в умовах, коли вони не отримують достатньої турботи і емоційного тепла;
 - діти, що відстають в психоемоційному розвитку, діти які легко піддаються впливу, діти які не здатні оцінити небезпеку і протистояти насиллю;
 - діти вулиці;
 - діти з недостатньо розвиненими вольовими якостями, що роблять їх нездатними протистояти насиллю (боязкі та тривожні діти);
 - діти з нервово-психічними розладами (олігофренія, психопатії, наслідки органічного враження головного мозку);
 - маленькі діти (в силу свого безсилля);
 - недоношені або вроджені з малою вагою (завичай, вони більш неспокійні та більш плаксиві) [3].
- Окрім вищезазначеної класифікації, розрізняють класифікацію дитячого насилля в залежності від:
- стратегії ображчика: ямапр або прихована;
 - часу – те, яке відбулося в минулому або те, що відбувається зараз;
 - часу дії – може бути одноразовим або ж систематичним, що триває роками;
 - місця і оточення, де це відбулося: в сім'ї – з боку родичів, в школі – з боку педагогів або однолітків, на вулиці – з боку інших дітей або незнайомих дорослих.

Отже, сьогодні ми всі частіше зіштовхуємося з різновидами насилля над дітьми, і його подолання вимагає допомоги, як компетентних фахівців (соціальних працівників, психологів, педагогів), так і прагнення батьків долати будь-які прояви насилля у сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гусейнов А. Этика ненасилия / А. Гусейнов // Вопросы философии. – 1992. – № 3. – С. 72 – 81.
2. Руководство по предупреждению насилия над детьми / под ред. Н. Асановой. – М. : Издательский гуманитарный центр ВЛАДОС, 1997. – 512 с. (Технический редактор и оригинал-макет).
3. Тарабріна Н. Практикум по психологии посттравматического стресса / Н. Тарабріна. – СПб. : Питер, 2001. – 272 с. – (Серия «Практикум по психологии»).

Олександр Циценко,
Кіровоградська обласна
ГО «Центральноукраїнський центр
громадських ініціатив»

НЕХТУВАННЯ ІНТЕРЕСАМИ ДИТИНИ ЯК ОДИН ІЗ РІЗНОВИДІВ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЛЯ

У статті автор розглядає різновиди домашнього насилля. Зокрема такі, як нехтування дитиною та її інтересами.

Oleksandr Tsytsenko

NEGLECT OF CHILD'S INTERESTS AS ONE OF THE TYPES OF DOMESTIC VIOLENCE

The article examines the types of domestic violence. In particular, a neglect of child interests is analyzed.

Занедбаність дитини – це вид зневажливого ставлення, при якому дитина потрапляє в психічно або фізично уразливий стан таким чином, що батьки залишають незадоволеними його первинні потреби. Етимологія терміна «занедбаність» (Verwahrlosung) походить від слів «закидати, проявляти нехтування» (verwarlosen; з англ. – neglect) і дає зрозуміти, що мова йде не про пасивний процес, а, навпаки, батькам належить активна роль у зневазі до виховання своїх дітей.

Нехтування негативно впливає на формування емоційного і психічного розвитку дитини. Спершу це проявляється у відносинах дитина-батьки. Батьківська турбота й емоційна близькість створюють в дитині почуття любові, симпатії, близькості. Такі відносини починають формуватися в умовах залежності дитини від своїх батьків при задоволенні її фізичних і емоційних потреб, що особливо важливо в грудному віці, коли відносини мати-дитя безпосередньо залежить фізичне виживання малюка.

Наявність близькості між дитиною і батьками є наріжним каменем розвитку особистості дитини, вселяючи впевненість у тому, що вона є бажаною і гідною любові і може розраховувати на своїх батьків як на турботливих, як на тих, які враховують його потреби. Дитина, прив'язана до батьків, розглядає їх як джерело безпеки, як джерело впевненості в умовах напруженості і стресу. Цей перший досвід близькості до батьків є подальшою основою відносин з іншими людьми. Така модель слугує дитині взірцем побудови майбутніх відносин.

Якщо догляд за дитиною характеризується теплом, любов'ю і постійністю, то між матір'ю і нею виникає стійке відчуття близькості. Якщо мати залишає дитину без фізичної та емоційної турботи або недостатньо її проявляє, то її близькість з матір'ю буде порушена. І якщо навіть відносини близькості припиняться, то дитині буде все ж таки легше створити близькі стосунки з новим опікуном, ніж дитині, яка ніколи не була емоційно прихильною до когось з дорослих.

Тому діти, про яких в немовлячому чи дошкільному віці недбали мають суперечливі бажання: з одного боку – бажання бути поруч з батьками і залежати від них, з іншого – боязнь близькості і залежності, яка може призвести до приниження і болю.

Як же зрозуміти, чи зазнала дитина домашнього насилля? Наприклад, немовля, що зазнало насилля, зазвичай уникає погляду батьків. Старші діти намагаються ігнорувати і уникати батьків, які жорстоко з ними поводитися, навіть, якщо ті налаштовані доброзичливо. Іноді діти поведуться пасивно і нерухомо сидять, злякано спостерігаючи за оточуючими в очікуванні несподіваної загрози. Недовіра – ось головна причина, яка перешкоджає формуванню прихильності та близькості у дитини, що виховується в умовах домашнього насильства.

Отже, діти, насиченими потребами яких батьки нехтували, вважають світ небезпечним, а дорослих розглядають як таких, що не заслуговують довіри. Це ставлення дитини до дорослих ще й небезпечно тим, що вони у подальшому екстраполюються на інших дорослих, зокрема, на вихователів, лікарів, вчителів. З дітьми, з якими батьки жорстоко поводитися, буває дуже важко встановити контакт, оскільки вона ніби перевіряє дорослих на лояльність і дбайливість по відношенню до неї. Якщо дорослі не витримують цього випробування, то недовіра дитини зростає і втрачається її здатність любити і бути прихильною до когось, вона стає емоційно холодною, загальмовується її психічний та інтелектуальний розвиток, знижуються адаптаційні здібності.

Нехтування потребами дитини та психологічна занедбаність знаходить свій прояв у тому, що:

- дитину залишають без відповідного до її віку необхідного харчування, або їжу готують неприйнятним для цього способом (шестимісячній дитині дають шматками їжу, яку вона не взмозі жувати і ковтати);

- дитині не міняють пелюшки, не одягають за погодою;

- на плач дитини не реагують адекватними способами, що сприяють задоволенню її потреби (забувають про час годування, не беруть на руки, не втішають, не співають колискових, не голублять і не намагаються зрозуміти причину плачу).

Емоційно занедбана дитина – це незадоволення дорослими її емоційних потреб, тобто:

- байдуже ставлення до потреб дитини і відмова у їх задоволенні;

- відсутність спілкування з нею та її схвалення, позитивної підтримки;

- ігнорування дитини, взагалі нехтування нею;

- відсутність і небажання емоційної близькості з дитиною (батьки не пестять дитину, не беруть на руки).

Зазвичай батьки втішають, і підтримують дитину, коли вона страждає або відчуває біль. Тому пізніше дитина сама вчиться регулювати своє емоційне життя. Батьки, які нехтують дитиною, відкидають її, перш за все, в емоційному плані, залишають наодинці з непосильними для неї негативними почуттями.

Отже, наслідком домашнього насильства над дитиною є порушення її емоційного життя, нехтування її життєвими потребами та інтересами, зневага до неї як до зростаючої особистості. Все вищесказане актуалізує проблему формування відповідального батьківства та материнства у молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Виховання особистості : у 2 кн. / І. Бех. – К. : «Либідь», 2003. – Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади. – 280 с.
2. Бех І. Виховання особистості : у 2 кн. / І. Д. Бех. – К. : «Либідь», 2003. – Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади. – 344 с.
3. Грушевський М. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу / М. Грушевський. – К., 2001. – 96 с.
4. Лавриченко Н. Педагогіка соціалізації : європейські обриси / Н. Лавриченко. – К. : Віра Інсайт, 2000. – 444 с.
5. Лукашевич М. Національній школі – соціологічні знання / М. Лукашевич // Соціальна педагогіка і адаптивність особистості : науково-методичне видання / за ред. Н. Журбенко. – Суми : ВВП «Мрія»–ЛТД, 1994. – С. 102 – 110.

Руслана Чіп,
викладач,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ПРОБЛЕМА СІМЕЙНОГО НАСИЛЛЯ В КОНТЕКСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

У статті розкривається актуальність проблеми сімейного насилля в сучасному українському суспільстві та шляхи її вирішення в контексті психологічної реабілітаційної практики. Розглянуто і проаналізовано соціально-психологічний аспект проблеми сімейного насилля.

Ruslana Chip

THE PROBLEM OF DOMESTIC VIOLENCE IN THE CONTEXT OF PSYCHOLOGICAL REHABILITATION PRACTICE OF PSYCHOLOGY STUDENTS

The article features the problem of family violence in modern Ukrainian society. The ways to solve it within the framework of psychological rehabilitation practice are disclosed. The social and psychological aspects of the problem of family violence are analyzed.

Проблема насилля в сучасних українських сім'ях є багатогранною і багатоаспектною, що викликає необхідність її комплексного вивчення та дослідження з метою створення безпечного сімейного та освітнього середовища для навчання і розвитку дітей.

В умовах нестабільності та радикального реформування сучасного суспільства, які диктують не лише свободу соціального вибору, а й продукування власної стратегії поведінки у всіх сферах людського життя, проблема сімейного насилля набуває особливої актуальності. Незважаючи на те, що сім'я переживає сьогодні серйозні складнощі, зумовлені кризовими явищами в українському суспільстві, вона залишається основним і найбільш стабільним інститутом соціалізації особистості.

Саме в сім'ї діти просто і природно привчаються до життя, в сім'ї закладаються основи розуміння дитиною світу, з перших років життя вона засвоює моральні цінності, соціальні норми, культурні традиції суспільства. «Сім'я – унікальний суспільний інститут, ніби самою природою призначений для цілей виховання. В ній достатньо міцна нормативна основа поєднується з можливістю тонких душевних взаємовпливів і довгою індивідуальною взаємодією» [2, с. 54].

Водночас, сім'я, як будь-яка мала соціальна група, не застрахована від суперечок і конфліктів. Маючи широкий діапазон впливу, сім'я є тим конфліктним середовищем, у якому проявляються суперечності між очікуваннями або вимогами окремої особистості і сформованими в родині нормами і цінностями, відбувається зіткнення інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій тощо.

Як зазначає І. Дубровіна, «дитина виростає із наших з нею стосунків, із нашої любові до неї» [2, с. 56]. Головна особливість сімейного виховання, на думку авторки, полягає в емоційному контакті дітей і дорослих. Емоційний комфорт дитини в сім'ї є важливою умовою її нормального розвитку і сприятливого входження в світ культури і соціальних стосунків в суспільстві.

Емоційний дискомфорт, навпаки, не сприяє позитивній взаємодії дитини з оточуючою її дійсністю. Дослідниця вказує на те, що саме в дитинстві формується або вихідне довірливе ставлення до світу і людей, або очікування неприємних переживань, погрози зі сторони світу та інших людей [2].

Варто відзначити, що практично в кожній родині виникають суперечності чи непорозуміння, які призводять до конфліктних ситуацій, психічної напруженості та дефіциту позитивних емоційних зв'язків, які ускладнюють ідентифікацію дитини з батьками [3]. Зловживаючи владою та силою, шляхом погроз і бійок батьки травмують психіку і тіло дитини.

Виникнення у дітей різних емоційних розладів, порушень соціальної поведінки великою мірою пов'язане з особливостями їхнього сімейного виховання. Сімейні конфлікти, дефіцит батьківської любові й уваги, жорсткість, надмірна вимогливість, непослідовність у системі заохочень і покарань, психологічна неграмотність батьків – ось неповний перелік обставин, які, на думку О. Кононко, травмують дитину, провокують різні деформації її психіки і поведінки. Дослідниця стверджує, що взаємодія з батьками є визначальною для соціального розвитку особистості. Спостерігаючи за емоційним тоном стосунків між батьками та ставленням батьків до них самих, діти дізнаються, як вибудовуються взаємини і як розв'язуються конфліктні ситуації. Якщо дитина бачить, що розв'язання конфліктів супроводжується агресією, тиском, емоційно неконтрольованими реакціями батьків і нерідко сама є жертвою фізичного чи психологічного насилля, батьківської жорстокості, то вона, відповідно, засвоює певні неприпустимі способи поведінки і набуває негативного досвіду вирішення конфліктних ситуацій і досягнення поставленої мети. Розлад і дисгармонія взаємин між батьками сприяють формуванню асоціального характеру поведінки дитини.

Сварки, непорозуміння, суперечки матері і батька провокують «важку» поведінку – агресивність, негативізм, неслухняність, грубість, злостивість [3].

Варто зауважити, що такі мікросоціальні умови виховання мають значний вплив на становлення і розвиток особистості впродовж усього її життя. Позитивні взаємини з оточенням, спілкування з іншими людьми можна назвати головними чинниками розвитку особистості у підлітковому віці. Проте, застосування насилля шляхом інтелектуального, психологічного чи економічного тиску в сім'ї виховують в дитині злобу, ненависть, байдужість, жорстокість, жадобу помсти. Саме такий негативний вплив середовища відіграє провідну роль у детермінації девіантної поведінки підлітків, певним чином опосередковуючи вплив біологічних особливостей.

Зокрема, Т. Титаренко зазначає, що отримана психотравма може гальмувати розвиток особистості у майбутньому і проявлятися у всіх сферах її життєдіяльності: сімейній, побутовій, професійній тощо. Зустрічаючись зі злом, несправедливістю, агресивними проявами щодо себе, дитина схильна всюди вбачати підступність, обман, ставати або потенційним борцем за правду і карателем, або ж починає діяти так, як її кривдники, наслідуючи їх поведінку і філософію життя. При цьому у всіх своїх вчинках і поведінкових реакціях діти і підлітки завжди знаходять виправдання, трактуючи їх як вимушені прояви, що обумовлені зовнішніми ситуативними чинниками. Наслідки психотравми можуть позначатися не лише на розвитку особистості, а й негативно впливати на перспективу її майбутнього, спричиняючи викривлене бачення свого життєвого шляху. Невпевнена в собі особистість може вдаватися до негативних самообмежень, відмовлятися від значущих для неї бажань, вважаючи їх нездійсненними. При цьому психотравма може блокувати розвиток окремих особистісних проявів у результаті чого людина не здатна повністю реалізувати свій особистісний потенціал. Викривляючи прояви особистості, психотравма може створювати тим самим проблеми як для самої людини у її розумінні себе, так і у взаєминах з іншими людьми [5].

Страждаючи, дитина дорослішає, зовнішні складнощі стають внутрішніми, щоб пізніше «повернутися» назовні на новому, вищому рівні розвитку. При цьому, система цілеспрямованих виховних впливів не є єдиним джерелом конфліктів, які переживає дитина. Велике значення мають також і випадкові впливи, в результаті яких індивід поступово соціалізується, стає повноправним членом суспільства [1].

Таким чином, аналізуючи особливості впливу сім'ї на становлення і розвиток особистості, варто зосередити увагу саме на механізмах виховного впливу. Зокрема, російський психолог С. Рубінштейн писав: «Виховувати – це означає, насамперед, самому жити справжнім життям і включати до нього тих, кого виховують, залучивши їх до цього життя. Це означає здійснювати вчинки, які самі були б цими людськими етичними умовами життя іншої людини, а не лише створювати матеріальні умови життя для неї» [2, с. 54].

Надзвичайно важливим є питання психологічного супроводу та підтримки дітей, які зазнали сімейного насилля; створення програм, спрямованих на профілактику та запобігання насиллю в сім'ях. Тому зростають вимоги до підготовки майбутніх психологів, здатних надавати психологічну допомогу потерпілим дітям та підліткам від сімейного насилля, повернення їх до нормального життя, забезпечення реінтеграції у суспільство.

Особливості організації психологічної реабілітаційної практики майбутніх психологів зумовлені низкою специфічних ознак професійної діяльності. Зокрема, проведення практики здійснюється на базі досить широкого спектру закладів, в яких реабілітаційна робота психолога має першорядне значення: спеціальні загальноосвітні заклади для дітей з вадами психофізичного розвитку, навчально-реабілітаційні центри, притулки для неповнолітніх, дитячі будинки для дітей дошкільного і шкільного віку, соціально-психологічні реабілітаційні центри тощо.

Мета психологічної реабілітаційної практики полягає в узагальненні, закріпленні та поглибленні теоретичних знань, передбачає набуття та удосконалення практичних умінь та навичок, необхідних для проведення комплексної психологічної діагностики, корекції, консультування та побудови реабілітаційної програми для обстежуваних; формування готовності майбутніх психологів до здійснення психологічного супроводу дітей з особливими потребами та тих, які зазнали насилля у сімейному чи освітньому середовищі.

Зокрема, практикуючи у притулках для неповнолітніх, дитячих будинках для дітей дошкільного і шкільного віку, соціально-психологічних реабілітаційних центрах, студенти виконують завдання психологічної реабілітаційної практики, опираючись на ґрунтовні знання цілої низки дисциплін: «Основи дефектології», «Патопсихологія», «Психологічний супровід дітей з функціональними обмеженнями», «Патопсихологічна діагностика відхилень у розвитку дітей», «Психолого-педагогічне консультування в реабілітаційних центрах», які виступають теоретичною складовою підготовки до даного виду практики.

Змістовий матеріал згаданих курсів уможливило розкриття суті психологічної реабілітації, що полягає у вмінні надати кваліфіковану допомогу учасникам навчально-виховного процесу, які перебувають у кризовій ситуації, перенесли психічні травми, стреси, важкі хвороби з метою адаптації до нових умов життя.

Під реабілітацією розуміється системний, цілеспрямований процес їх повернення, включення, реінтеграції у суспільство (сім'ю, школу, клас, колектив ровесників), який сприяє повноцінному функціонуванню соціального суб'єкта.

У психолого-педагогічному аспекті реабілітація може розглядатися також як процес відновлення психічних проявів і здібностей після повного порушення. Внаслідок такого впливу виникає певна рівновага в психіці і поведінці особистості, яка відповідає нормі, адекватній до її віку і вимогам оточення. Це можливе лише при відновленні дитини як суб'єкта діяльності і спілкування в умовах навчання і виховання. У цьому ракурсі реабілітацію часто називають перевихованням.

Психологічна реабілітація в навчальних закладах передбачає подолання шкільних і сімейних репресій стосовно дітей і підлітків; подолання обструкцій стосовно них з боку ровесників; корекцію їх спілкування і поведінки; розв'язання конфліктних ситуацій; націлена на усунення екстремальних перенапружень, які деформують нормальне психічне функціонування та поведінку особистості.

Суб'єктами реабілітаційної роботи в масовій школі та спеціалізованих закладах виступають, по-перше, діти з психофізичними вадами (хворі діти, діти-інваліди з дитинства); діти-сироти і ті, які залишилися без піклування батьків; діти з багатодітних або неповних сімей; діти, батьків яких позбавлено батьківських прав, та батьків, яких засуджено до позбавлення волі; діти, відібрані у батьків за рішенням суду. По-друге, такими суб'єктами є діти з функціонально неспроможних сімей; діти, які зазнали насилля в сім'ї та поза нею (фізичного, емоційного тощо); діти, котрі мають розлади нервової системи; діти зі шкільними невротами та з тимчасовою затримкою психічного розвитку тощо [4].

З метою забезпечення соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх, виявлення та усунення конкретних причин і умов їх дискомфорту студенти-практиканти проводять психолого-педагогічні обстеження неповнолітніх, вивчають їх психологічний стан, умови проживання і особливості виховання у сім'ї, індивідуальні особливості розвитку, причини самовільного залишення навчального закладу, втечі з сім'ї тощо; проводять індивідуальні та групові виховні заходи, корекційні заняття, соціально-психологічні тренінги з метою розвитку позитивних нахилів та інтересів, усунення недоліків у поведінці дітей, встановлення нормальних взаємин з дорослими та однолітками.

Перебуваючи на базі психологічної практики, студент-практикант повинен виконати такі завдання: дослідити загальні показники психічного розвитку (діагностика рівня розвитку уваги, сенсорно-моторної сфери та наочно-дійового мислення у дошкільнят; діагностика уваги, темпу сенсорно-моторних реакцій і стану працездатності у дітей шкільного віку; дослідження пам'яті, вербального та невербального інтелекту); вивчити інтегративні показники цілісного розвитку особистості обстежуваного (спрямованість особистості, рівень домагань, особливості емоційно-вольової сфери); проаналізувати показники соціально-психологічної інтеграції у суспільстві (ставлення до колективу; ставлення до різних видів діяльності; діагностика комунікативних здібностей; оцінка стосунків в сім'ї); проаналізувати та інтерпретувати отримані дані, вказати можливі шляхи психологічної допомоги та розробити індивідуальну реабілітаційну програму [4].

Отже, психологічна реабілітаційна практика, проходження якої передбачає роботу із особливими категоріями обстежуваних, дає можливість студентам краще засвоїти теоретичний навчальний матеріал та оволодіти практичними навичками, важливими і необхідними для надання психологічної допомоги дітям та підліткам, які зазнали сімейного чи освітнього насилля; для виявлення ефективних шляхів подолання насилля у родині та освітніх закладах, що відкріє перспективи їх оптимального вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Донченко Е. Личность : конфликт, гармонія / Е. Донченко, Т. Титаренко. – [2-е изд., доп.]. – К. : Политиздат Украины, 1989. – 175 с.
2. Дубровина И. Семья и социализация ребенка / И. Дубровина // Мир психологии. – 1998. – № 1. – С. 54–57.
3. Кононко О. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. посіб. для вищ. навч. закладів / О. Кононко. – К. : Освіта, 1998. – 255 с.
4. Практика в системі професійної підготовки психологів: [навчально-методичний посібник / за заг. ред. Г. Радчук]. – [2-е вид., випр. і доп.] – Тернопіль : ТНПУ, 2011. – 318 с.
5. Титаренко Т. Психологія життєвої кризи / Т. Титаренко. – К., 1998. – 374 с.

Оксана Шелевер,
канд. пед. н., доцент,
Ужгородський національний університет

ФЕНОМЕН НАСИЛЛЯ НАД ДІТЬМИ, ЯКІ ВИХОВУВАЛИСЬ В НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ СІМ'ЯХ

У статті розглядається проблема насилля над дітьми у неблагополучних сім'ях. Охарактеризовано найбільш поширені види жорстокого поводження батьків з дітьми.

Oksana Shelever

PHENOMENON OF VIOLENCE AGAINST CHILDREN BROUGHT UP IN DYSFUNCTIONAL FAMILIES

The article features the problem of child abuse and neglect in disadvantaged families. The most widespread types of child abuse by parents are analyzed.

Поняття «наси́льство» глибоко увійшло у свідомість людини XXI століття. Кожний день ми зіштовхуємося з величезною кількістю випадків цього явища: погрози, тиск і фізична розправа. Насилля по відношенню до дітей, жорстоке поводження з ними, сексуальна експлуатація – все це на сьогоднішній день є гострими соціальними проблемами.

Мета статті – дати характеристику різним видам насильства у сім'ї, проаналізувати можливі ознаки жорстокого поводження батьків з дітьми.

Різноманітні аспекти проблеми насильства в сім'ї розглянуті в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників. Так, вченими встановлено взаємозв'язок жорстокого поводження з дітьми і асоціальної поведінки (С. А. Белічева, О. М. Волкова, О. М. Вроно, І. М. Григорович, Є. В. Дружинін, А. О. Северний, Б. Ю. Шапіро); дана характеристика дітей, які піддавалися жорстокому поводженню (А. В. Бабушкін, М. І. Буянов, В. С. Собкін, Б. М. Алмазов, Г. М. Прихожан, Г. Беккер, Р. Джонсон, М. Раттер, К. Бейлі, Ж. Кетле, Дж. Кауфман, Р. К. Мертон, Д. І. Фельдштейн, Г. Фігдор); основні причини насилля над дітьми проаналізовані у роботах А. І. Антонова, Л. С. Алексєєвої, Т. М. Балашової, Н. М. Єршової, Г. Д. Кошелевої, Т. Я. Сафонової, Є. Й. Цимбал.

На даний час в науковій літературі немає єдиного визначення насилля над дітьми в сім'ї. Існують суттєві розбіжності у визначенні того, які дії дорослих по відношенню до дитини слід розглядати як насилля. Багато дітей відчують насилля і не вважають це насиллям, тому що сприймають силу як норму. В більшості випадків до насилля відносять тільки незначну частину випадків, які наносять шкоду здоров'ю дитини, тобто потрапляють під дію кримінального кодексу.

Характерна особливість насилля в сім'ї полягає в тому, що воно має системну основу, тобто складається з послідовних випадків, які здійснюються з метою отримання повної влади і контролю над дитиною. В результаті дитина, яка зазнала насилля, може отримати психологічну, соціальну, економічну, сексуальну або фізичну шкоду.

Найбільш поширені випадки насилля над дітьми трапляються у неблагополучних сім'ях. Переважна більшість таких дітей потрапляє в інтернатні заклади. Результати вивчення нами цієї категорії дітей в основному збігаються з результатами досліджень багатьох вчених [1; 2]. Згідно з даними багатьох досліджень, а також наших власних, переважна більшість вихованців інтернатних установ перед тим, як потрапити сюди, перенесли різні види насильства.

Найпоширенішим видом насильства є фізичне насильство. Це, зокрема, навмисно завдані дитині батьками, чи особами, які їх замінюють, фізичні ушкодження, які можуть викликати розлади як фізичного, так і психічного здоров'я, призвести до відставання в розвитку. Можливими ознаками цього є: множинні ушкодження специфічного характеру (сліди від побоїв ременем, сигаретні опіки, крововиливи в очне яблуко, вибиті зуби і т.п.); ознаки незадовільного догляду за дитиною (гігієнічна занедбаність, висипки); пасивна реакція на біль; страх перед відвідинами батьків у вихідні або на канікулах; надмірна поступливість; бажання приховати причину травм; негативізм, агресивність; псевдодоросла поведінка та ін.

Сексуальне насильство – усвідомлене або неусвідомлене втягнення в сексуальні дії з дорослими. До сексуального насильства відносяться дії, якщо вони здійснюються із застосуванням сили або погроз. Згода дитини на сексуальний контакт не дає підстави вважати його ненасильницьким, оскільки дитина не володіє достатньою свободою волі, вона перебуває в залежності від дорослого і, крім того, не може повністю передбачати наслідки сексуальних дій.

Можливими ознаками сексуального насильства є: хвороби, які передаються статевим шляхом; різкі зміни у вазі тіла; замкнутість; страх; зміни рольової поведінки; регресивна поведінка; прагнення повністю закрити тіло одягом, навіть якщо в цьому немає необхідності; нічні жахи; невластива даному віку сексуальна поведінка; безпричинні нервово-психічні розлади, депресія.

Психічне (емоційне) насильство – тривалий, постійний або періодичний вплив, який призводить до формування у дитини патологічних властивостей характеру або до інших порушень у розвитку особистості. До цієї форми насильства відносяться: неприховане неприйняття дитини; постійна критика її дій, яка проявляється в словесній формі, без фізичного насильства; пред'явлення занадто високих вимог до дитини; її фізична чи соціальна ізоляція; постійне невиконання дорослими обіцянок, даних дитині і т.п. Можливими ознаками цього є: затримка психічного і фізичного розвитку; наявність різних соматичних захворювань (ожиріння або, навпаки, різка втрата маси тіла, хвороби шлунка, алергії), нервові тики, енурез, порушення апетиту; тривожність, порушення сну, замкнутість, низька самооцінка, агресивність, депресія.

Моральна жорстокість – відсутність з боку батьків чи осіб, які їх замінюють, елементарної турботи про дитину, в результаті чого порушується її емоційний стан і з'являється загроза для здоров'я та розвитку. Незадоволення основних потреб дитини може включати: відсутність нормального житла, одягу, їжі, освіти (батьки не звертають увагу, чи відвідує дитина школу), медичної допомоги (батьки не звертаються до лікаря у випадку захворювання дитини); відсутність належної уваги і турботи, в результаті чого дитина може стати жертвою нещасного випадку, бути втягнутою в злочинні дії, вживати алкоголь, наркотики. При цьому відзначимо, що в окремих випадках недостатня кількість уваги до дитини може бути зумовлена не злим наміром батьків, а наслідком їх низького рівня культури, неосвіченості, бідності.

Можливими ознаками моральної жорстокості є: відставання у фізичному розвитку; затримка мовленнєвого розвитку; низька маса тіла, яка не відповідає віку дитини; часті випадки травматизму; часті хронічні та інфекційні захворювання; санітарно-гігієнічна занедбаність; втомлений, сонливий вигляд; постійний голод; намагання будь-що звернути на себе увагу дорослих; апатія, пасивність; агресивність; невміння контактувати, дружити з ровесниками; регресивна поведінка; дефіцит знань.

Існує ще одна проблема, характерна для дітей, які виховувалися в неблагополучних сім'ях, – втягнення батьками неповнолітніх дітей в злочинну діяльність. Дійсно, досить часто батьки залучають дітей до систематичного вживання алкоголю, тютюнопаління, заняття проституцією, бродяжництвом, жебракуванням, крадіжками. Причому іноді це відбувається, коли дитині не більше 6–7 років. З цими дітьми особливо складно працювати в інтернатних установах, оскільки у них починає формуватися асоціальний спосіб життя. Саме ці діти часто тікають з інтернату і проводять час на вулиці, проживаючи у підвалах, на горищах і займаються жебракуванням, дрібними крадіжками.

Серед обстежених нами дітей молодшого шкільного віку – вихованців інтернатних установ – переважна більшість відчувала всі вищезгадані види насильства. Найчастіше мали місце випадки моральної жорстокості (близько 75%), психічного насильства (близько 60%), фізичного насильства (близько 55%), сексуального (близько 10%). Що стосується втягнення дітей у злочинну діяльність, то найчастіше це були випадки в сім'ях циганської народності. Разом з тим відзначимо, що визначити точно, якому виду насильства піддавалася дитина до її вступу в інтернатний заклад, досить важко, бо часто мали місце кілька видів насильства стосовно дитини, наприклад, моральна жорстокість, фізичне насильство і т.п.

Багато дітей, які зазнали насилля, перестають довіряти дорослим і починають агресивно реагувати на інших людей. Свій гнів найчастіше виявляють на більш слабких, молодших за віком дітей, на тварин. Деякі з них, навпаки, надмірно пасивні, замкнуті і не можуть себе захистити. Прагнення будь-яким шляхом привернути до себе увагу нерідко проявляється у вигляді зухвалої, демонстративної поведінки. На жаль, жорстока поведінка в сім'ї стає нормою відносин між батьками і дітьми. Насилля над дитиною є не що інше, як її відкидання у явній і грубій формі. Ставши дорослими, більшість таких дітей самі починають здійснювати злочини по відношенню до своїх дітей, при цьому пояснюючи причину своїх дій знущаннями і побоями, які вони перенесли в дитинстві.

Для вирішення проблеми насилля над дітьми потрібний комплекс заходів соціального, юридичного, психологічного і педагогічного характеру, спрямованих на вироблення практичних засобів профілактики насилля і реабілітації потерпілих.

ЛІТЕРАТУРА

1. Олифиренко Л. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска / Л. Олифиренко [и др.]. – М. : Академия, 2002. – 256 с.
2. Психолог в учреждении сиротского типа. – М. : Эслан, 2000. – 112 с.

Марія Шпак,
кандидат пед. н., доцент,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ЕМОЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ БАТЬКІВ ЯК ЗАСІБ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЕМОЦІЙНОГО НАСИЛЛЯ НАД ДІТЬМИ

У статті обґрунтовується необхідність розвитку емоційної компетентності батьків з метою психологічної профілактики емоційного насилля над дітьми.

María Shpak

PARENTS' EMOTIONAL COMPETENCE AS MEANS OF EMOTIONAL PSYCHOLOGICAL PREVENTION OF CHILD ABUSE

The article proves the necessity of the development of emotional competence of the parents with the aim of psychological prevention of emotional violence against children.

Насильство як специфічна форма міжособистісних стосунків проявляється в різноманітних сферах людської життєдіяльності, в тому числі і в сімейному житті. Спеціалісти із попередження сімейного насильства розглядають насильство як вчинки, заподіяні однією особою (або кількома особами), яка має значні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні тощо) над своєю жертвою, що унеможлиблюють її (жертви) ефективний самозахист [1].

Одним із найпоширеніших видів насильства над дітьми фахівці вважають **емоційне (психологічне) насильство**, яке здійснюється шляхом погроз, постійної критики, словесних образ, залякування дитини [1]. Це негативно позначається не тільки на її емоційному самопочутті, настрої, а й на формуванні самооцінки та психічному здоров'ї загалом.

На жаль, емоційне насильство рідко розглядають як психологічну травму, яка може завдати серйозної шкоди здоров'ю дитини, його негативний вплив на психічний розвиток і формування особистості дитини часто недооцінюють, воно рідко розглядається як причина для втручання соціальних служб захисту прав дітей. Поширеність цієї форми насильства важко виміряти в кількісних показниках тому, що воно погано виявляється та практично не ідентифікується за зовнішніми ознаками.

Доведено, що негативними наслідками емоційного насилля над дітьми є: формування підвищеного рівня агресивності, особистісної тривожності, поява страхів, депресії, формування комплексу неповноцінності [1].

Психологічна допомога дітям, які страждають від емоційного насилля і жорстокого поводження з ними, повинна бути спрямована на ліквідацію їх наслідків та вживання заходів щодо запобігання насильницьких дій. Ця робота включає заходи профілактичного та психокорекційного характеру. Проведення цих заходів передбачає урахування і визнання прав дітей на: життя, особисту недоторканість, захищеність, гідність.

З метою психологічної профілактики емоційного насилля над дітьми, на нашу думку, необхідно розвивати емоційну компетентність батьків, підвищувати рівень їхнього емоційного інтелекту.

Охарактеризуємо основні напрями розвитку емоційної компетентності батьків:

– Розвиток уміння розпізнавати емоції та почуття дитини за зовнішніми ознаками. Міміка, жести, постава, інтонаційність мовлення, загальні особливості поведінки допоможуть батькам більш диференційовано сприймати і визначати емоційні стани дитини.

– Розвиток емоційної чутливості та емпатії у батьків. Мамі чи батькові слід бути уважним психологом, який зумів би побачити, підглядіти, що робиться в дитячій душі. Можна засуджувати дії та вчинки дитини, але не її почуття, якими б небажаними для батьків вони не були. Якщо такі емоції виникли, значить на те є причини. Важливо з'ясувати мотиви поведінки дитини. Для цього необхідно, перш за все, тактовно і уважно вислухати дитину, даючи їй можливість розповісти про свої емоційні переживання, про те, що її хвилює.

У спілкуванні батьків з дитиною важливе значення має уміння встановити емоційний контакт, тобто досягти з нею спільності емоційних позицій та переживань. Адже сімейна практика показує, що діти орієнтуються насамперед на загальне емоційне ставлення до них батьків. Емоційний компонент спілкування має для дітей не менш важливе значення, ніж змістовий.

Налагодженню емоційного контакту з дитиною сприяє доброзичливе ставлення, тактовне звертання до неї, вмотивованість оцінних суджень, щирість, відвертість у стосунках з нею. Саме така виховна позиція батьків свідчить про те, що вони не залишають дитину наодинці з її переживаннями, співчують їй, поділяють її образи, проймаються її радістю чи смутком. Своїм прикладом батьки вчать дитину бути чуйною до інших.

– Якщо ж дитина своєю поведінкою все таки викликає у дорослого негативні переживання, слід повідомити їй про це, не тримати їх у собі, бо вони через деякий час все одно прорвуться назовні, але вже у вигляді різких слів чи дій.

Важливо навчати батьків, що говорити дитині про свої почуття слід від першої особи, не зачіпаючи при цьому особистість дитини та її поведінку. Наприклад: *«Я дуже втомлююсь, коли...»*, *«Мені неприємно, що мене не слухають»*, *«Я незадоволена тим, що...»*. Використовуючи так звані «Я-повідомлення» батьки дають можливість дитині глибше зрозуміти, що вони відчувають. «Ти-повідомлення» зазвичай містять у собі певний напад, звинувачення, критику (*«Ти знову сьогодні не прибрала у себе в кімнаті...»*, *«Ти чому не прийшов вчасно додому?»*). Це викликає в дитини образ, вона починає захищатися, говорить у відповідь грубощі.

Слід зазначити, що, якщо причиною негативних почуттів батьків є поведінка дитини, можна виражати невдоволення лише її окремими діями чи вчинками, але не дитиною загалом. Як часто батьки знижують самооцінку дитини, вживаючи словесні образи: «дурна», «телепень», «нездара»... Поступово дитина починає про себе думати: «Я погана», «Я нерозумний», «Я нікому не можу подобатись». Проблема ускладнюється тим, що діти часто соромляться, бояться розповісти про емоційне насилля над ними, звернутися до відповідних органів чи вважають це нормою, бо не знають іншого ставлення до себе. Діти переважно поверхнево знають свої права, тому інколи не усвідомлюють, що зазнають жорстокого поводження.

Велике значення в емоційному розвитку дитини відіграє психологічний клімат сім'ї, який впливає на її самопочуття та особливості емоційної поведінки. Вчені зазначають, що гармонійний емоційний розвиток дитини забезпечують сім'ї зі сприятливим психологічним кліматом, які характеризуються згуртованістю, доброзичливістю, повагою один до одного, почуттям захищеності й емоційної задоволеності членів сім'ї. А найперше – почуттям любові, яку батьки демонструють до дитини різними способами: привітним поглядом, ласкавими дотиками, словами, які несуть позитивне емоційне навантаження (*«Я рада тебе бачити»*, *«Ти мені подобаєшся»*, *«Мені добре, коли ми разом»*, *«Який ти у мене гарний»*). Сім'ї з несприятливим психологічним кліматом, які характеризуються насамперед напруженістю, конфліктністю міжособистісних стосунків, негативним ставленням членів сім'ї один до одного, формують у дитини почуття незахищеності, емоційного дискомфорту від перебування в сім'ї.

Слід також подбати про формування емоційної культури батьків. Потрібно вчити батьків керувати своїми емоціями, підпорядковувати їх розуму і волі. Безперечно, прояв почуттів і їх культура залежать від індивідуально-психологічних особливостей людини (темпераменту, характеру та інших психічних властивостей), однак з роками розвивається здатність до емоційної саморегуляції. Той, хто вміє володіти собою, стримувати небажаний прояв негативних емоцій, вважається емоційно стійкою людиною.

З метою розвитку емоційної компетентності батьків можна проводити такі форми роботи:

– батьківський семінар, психологічні лекторії, групові дискусії, аналіз проблемних педагогічних ситуацій, що передбачає загальну психологічну просвіту батьків, розширення психологічних знань батьків про сімейні стосунки й особливості сімейного виховання дітей, особливості емоційного розвитку дитини на різних вікових етапах;

– спільні психокорекційні заняття батьків з дітьми в ігровій формі, спрямовані на подолання негативного емоційного досвіду стосунків у сім'ї, неадекватних батьківських установок, формування гуманного ставлення дорослих до дітей насамперед на основі обговорень і психодраматичного обігрування типових ситуацій сімейного спілкування і взаємодії з дитиною;

– сімейну психотерапію, спрямована не тільки на зменшення негативного впливу емоційної травми на подальший розвиток дитини, але й на формування у батьків практичних навичок побудови конструктивних сімейних стосунків, налагодження позитивної емоційної атмосфери в сім'ї.

Отже, емоційне насилля над дітьми є гострою і типовою для багатьох сучасних українських сімей проблемою, яка потребує об'єднання зусиль психологів, педагогів та соціальних працівників з метою негайного її вирішення, розробки нових технологій надання психологічної допомоги дітям-жертвам насилля з урахуванням їх вікових та індивідуальних особливостей, наслідків, перенесеного емоційного насильства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дружинин В. Психология семьи / В. Дружинин. – Екатеринбург : Деловая книга, 2000. – 208 с.
2. Запобігання і протидія насильству в сім'ї / за ред. І. Трубавіної. – К. : ДЦССМ, 2004. – 107 с.
3. Максимова Н. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства / Н. Максимова, К. Мілютіна. – К. : Комітет сприяння захисту прав дітей, 2003. – 344 с.
4. Шендеровський К. Попередження насильства в сім'ї : технологія тренінгу / К. Шендеровський // Психологічна газета. – 2004. – № 12. – С. 2 – 31.

ВПЛИВ СПАДКОВОСТІ Й ОТОЧЕННЯ ТА НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ НАСИЛЬСТВА У СІМ'Ї

У статті показано (в основному на матеріалах англomовної літератури) вплив спадковості й оточення на прояви насильства у сім'ї, подаються негативні наслідки його впливу на дітей та дорослих у майбутньому сімейному житті.

Liubov Shpilchak

INFLUENCE OF HEREDITY AND ENVIRONMENT AND THE NEGATIVE EFFECTS OF DOMESTIC VIOLENCE

The article features the problem of heredity and environmental influence on family abuse (based on English references). Negative impacts of violence on children and their future family life are outlined.

Насилля над дитиною у сім'ї є досить поширеним фактом у наш час, що актуалізує дослідження цих проблем у всьому світі.

За останні роки в Україні зросла кількість випадків насильства у сім'ях. На одній із прес-конференцій заступник начальника Департаменту громадської безпеки МВС України А. Запорожцев зазначив: «На сьогодні кількість правопорушень зросла в декілька разів». Відповідальний службовець повідомив, що в 2004 р. було поставлено на облік 57 тис. осіб, які вчинили насильство в сім'ї, у 2011 таких осіб було вже 88 тис. осіб. Крім того, в 2004 році було винесено 65 тис. офіційних попереджень про неприпустимість насильства в сім'ї, в 2011 році – 99 тис. Складено адміністративних протоколів за насильство в сім'ї в 2004 – 83 тис., у 2011 – 127 тис.

Науковці намагаються знайти відповідь на численні питання, дотичні до проблем насильства у сім'ї. В умовах активного пошук розв'язання окремих питань сімейного насильства (дослідження В. Бондаровської, Т. Говорун, І. Зверевої, О. Кікінежді, О. Кочемировської, І. Трубавіної, Т. Цюман та ін.) зростає потреба в аналізі причин і наслідків виникнення цього явища, у тому числі й за результатами зарубіжного досвіду. Як констатується в англomовній літературі, загалом, батьки, що чинять насильство стосовно своїх дітей, самі є жертвами такого поведіння у дитинстві [3, с. 137].

Метою цієї статті є розкриття впливу спадковості й оточення на прояви насильства у сім'ї, показу негативних наслідків цього явища на дітей та дорослих у майбутньому сімейному житті.

Насильство як соціокультурний і соціально-психологічний феномен, пов'язаний із застосуванням (загрозою застосування) фізичної сили або психологічного впливу як протиправного вияву власної волі особою чи групою осіб стосовно інших, порушує конституційні права тих, на кого спрямовано, призводить до деструкції особистості та негативних соціальних наслідків [1, с. 278].

Науковці шукають пояснення проявам насилля на генетичному рівні. Генетик Г. Брунер та його колеги з університетської клініки в Голландії у жовтні 1993 р. опублікували цікаві факти своїх досліджень. Вони виявили незвичний ген, який, ймовірно, відповідає за поведінку з проявами насилля. Внаслідок цього відкриття, думка про те, що спадковість та оточення формують поведінку людини, дістала певні сумніви. Ці вчені вважають, що ген дає змогу виробляти у мозку певні хімічні сполуки, що допомагають організму реагувати в стресових ситуаціях. У людей із нормальним функціонуванням цього гена, ці хімічні сполуки розщеплюються, і в них немає потреби [4, с. 299].

Науковці спостерігали за однією родиною, в якій кілька осіб мали явно агресивну та імпульсивну поведінку, включно з проявами насилля і експлізіонізму, розумові відхилення (рівень IQ – близько 85). Результати аналізів сечі показали суттєво високий вміст певних хімічних сполук, що допомагають організму реагувати в стресових ситуаціях. У цих людей із порушеною роботою мозку означені хімічні сполуки не розщеплювалися, а, навпаки, підсилювались. Тому ці особи перебували в тривалому стані напруги, що могло спонукати у них розвиток агресії (сильніше серцебиття, більше крові постачається до м'язів). Генетичним поясненням цьому є виявлена Бруннером і його колегами під час дослідження ділянки X-хромосоми суттєвої мутації гена, що змінює структуру молекул [4, с. 300].

Американський відомий педіатр, автор популярної книги «Догляд за немовлям та дитиною» (вперше опублікована в 1946 р.), Б. Спок вважає, що насилля з екранів телебачення має величезний руйнівний вплив на дітей: «Зрозуміло, що ми одна з найжорстокіших націй в світі, і ми далі стаємо ще жорстокішими. Ми вчимо дітей насиллю, якщо дозволяємо їм дивитись це по телебаченню. Підраховано, що в середньому дитина в Америці по телебаченню має змогу бачити вбивство 18 тисяч раз до досягнення нею повноліття. Кожного разу, коли дитина спостерігає брутальну сцену по телебаченню, вона потрохи з кожним разом сприймає її нормально. Діти, які виховуються без певних ідеалів, або над якими чинять насилля, звикли використовувати брутальність для вирішення своїх проблем» [4, с. 79].

Одним із чинників впливу на зростання насильства в сім'ї є порушення сімейних взаємин, що призводить до утворення дистантної та розлученої сімей. На відміну від українського законодавства в англійській літературі існують специфічні терміни, що відображають відносини в період розпаду сім'ї, що, зокрема, стосується таких термінів як сепарація (*marital separation*), розірвання шлюбу (*dissolution*) та розлучення (*divorce*).

За англійськими джерелами, *подружжя (шлюбна) сепарація* – це згода обох сторін проживати окремо, але й надалі перебувати у шлюбі. Деякі щасливі у шлюбі сім'ї можуть жити нарізно через роботу або за станом здоров'я. Це не вважається розірванням шлюбу чи розлученням, однак може призвести до змін у звичному способі життя сім'ї. Під час сепарації, подружжя може робити спроби вирішити суперечливі питання. Однак, більшість шлюбів після періоду сепарації завершуються. *Розірвання шлюбу* – правовий, юридичний спосіб завершення шлюбу, у якому подружні партнери самі встановлюють умови подальшого облаштування. *Розлучення* – правовий, юридичний спосіб завершення шлюбу, за якого суд встановлює умови подальшого врегулювання колишніх сприятливих родинних взаємин [5, с. 148 – 149].

Звичайно, що всі ці форми проживання сім'ї становлять стрес для членів родини, зокрема для дітей. Кожен його відчуває по-своєму. Дослідження свідчать, що особливо підлітки піддаються стресу, а ще більше страху, у випадку розлучення батьків. У цьому віці формується особиста та статевая ідентичність, тому стосунки з протилежною статтю є вкрай важливими у цей період. У цьому випадку розрив батьківських взаємин лякає й бентежить підлітка. Звичний для нього простір довіри й безпеки порушується, що переходить у такі зовнішні прояви як ворожість і злість. У цих випадках можливі проблеми з навчанням у школі; крім того, дитина може сприймати себе, свою поведінку як причину розриву між батьками.

Сучасні дослідження свідчать про те, що молодь, чий батьки розлучилися, можуть мати ознаки депресивних станів протягом 10 років. У них можуть бути труднощі в дорослому самостійному житті. Юнаки, чий батьки розлучилися, часто можуть мати проблеми з подальшим навчанням, нерідко саме їх виключають. Вони мають труднощі у встановленні професійних цілей у житті. Дівчата з таких сімей важче встановлюють довірливі відносини з протилежною статтю, вже, будучи у шлюбі, переживають більше труднощів і самі більш схильні до розлучення, ніж дівчата з повних сімей.

У таких сім'ях є прояви надмірного застосування фізичної сили, емоційного насильства, статевої домагання, недбалість і занедбаність. Діти, до яких застосовувалось насилля, можуть починати думати, що вони заслуговують такого ставлення. У підлітковому віці вони можуть будувати свої взаємини з людьми протилежної статі, також застосовуючи форми насилля. Це для них звичне, чого вони й очікують у подальших своїх стосунках [5, с. 152].

Результати зарубіжних досліджень показують, що діти й молоді люди, які пережили насильство в сім'ях частіше, ніж ті, які не зазнали будь-яких форм насильства в сім'ї, мають серйозні проблеми з поведінкою, стають агресивними, продовжують цикл насильства у своєму подальшому сімейному і громадянському житті.

Вони можуть мати страх і недовіру до близьких стосунків, не завжди визнають соціально прийнятну чи правильну поведінку, можуть бути агресивними чи проявляти насильство стосовно братів і сестер, або й батьків. Часто страждають від низької самооцінки, можуть мати поганий контроль імпульсів, часто відчувають навчальні проблеми. Як наслідок, відбувається порушення звичного ритму сімейного життя, коли жертва змушена тікати з дому і постає частіше кривдником викрадення з боку батьків.

Вони можуть відчувати психосоматичні скарги (болі в животі, головні болі, заїкання і тривоги, можуть мочитися в ліжку), частіше зловживають алкоголем і наркотиками. Вони вбивають себе частіше, ніж діти, які не живуть зі зловживаннями, звинувачують себе за насильство чи нездатність зупинити його, більш схильні до скоєння сексуальних нападів та інших злочинів.

Загалом, у 85–90% випадків насилля над дітьми, як погане ставлення до дітей і підлітків, йде від членів родини. Насилля над дитиною є першою причиною, що веде до дисфункційності родини. Більшість дорослих, що чинять насилля, самі є вихідцями з дисфункційних сімей. Вони повторюють те, чого навчилися у своїх сім'ях [5, с. 153].

Розрізняють чотири типи насилля стосовно дітей: фізичне, емоційне, статеве та занедбаність. *Занедбаність* – це ненормальне ставлення до дитини, що передбачає неадекватне чи небезпечне поводження з дитиною. Ознаки занедбаності не завжди є одразу помітними (недбалість, недостатній догляд, недоречність одягу щодо погодних умов, відсутність їжі, прихистку, неналежний медичний догляд). *Емоційне насилля* – неадекватний, деструктивний спосіб ставлення до дитини (відсутність батьківської любові, постійна критика дитини чи насмішки). Результатом виступає низька самооцінка дитини. У випадках *статевого насилля* – найчастіше мова йде про інцест [5, с. 153].

Діти й підлітки, що зазнали насилля, потребують допомоги і розуміння, що батьки не мають права чинити такого над ними. Відповідальність у таких випадках лежить на батьках і в жодному разі не навпаки. Діти мають зрозуміти, що насилля, завдане їм – не їх провина. Якщо не працювати над підвищенням їхньої

самооцінки, то вони мають ризик і надалі у стосунках з людьми бути або насильником, або жертвою (потрапляють, як правило, особи з низькою самооцінкою) [5, с. 154].

Отже, наведений аналіз досліджень насильства у сім'ї в англomовних джерелах засвідчує, що в багатьох випадках це явище має генетичне походження і загалом негативно впливає на розвиток особистості дитини, її подальше становлення як сім'янина, комуніканта, громадянина. З метою ефективного розв'язання цих проблем необхідна спеціальна допомога з боку соціально-психологічних служб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Звереві. – [2-ге вид.]. – К. ; Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.
2. Запобігання і протидія насильству в сім'ї : методичні рекомендації для соціальних працівників / за заг. ред. І. Трубавіної. – К. : ДЦССМ, 2004. – 192 с.
3. Bedworth A. The profession and practice of health education / A. Bedworth, D. Bedworth. – Dubuque : Wm. C. Brown Publishers, 1992. – 472 p.
4. Dell R. The world book health and medical annual / R. Dell, J. Frere. – Chicago : World book, Inc. ; Scott Fetzer company, 1995. – 368 p.
5. Health. A Wellness Approach / L. Meeks, P. Heit. – Columbus : Merrill Publishing Company, 1991. – 596 p.

Ярослава Юрків,

канд. пед. н., доцент,

Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ДИТИНИ, НАД ЯКОЮ ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ НАСИЛЛЯ

У статті розкритий соціально-психологічний портрет дітей, які потерпають від насильства в сім'ї, який показує, що жорстоке поводження із дітьми в подальшому формує соціально-дезадаптованих людей, нездатних створювати повноцінну сім'ю, бути гарними батьками, а також є поштовхом до відтворення жорстокості по відношенню до власних дітей. У результаті домашнього насилля діти доходять до хибного висновку, що насильство – це спосіб, яким «дорослі» вирішують свої конфлікти та наболілі проблеми. У дітей, які страждають від домашнього насилля, проявляються фізичні, психологічні, психосоматичні й сексуальні порушення.

Yaroslava Yurkiv

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL PROFILE OF A CHILD WHO SUFFERED VIOLENCE

The article presents a socio-psychological profile of children who suffer from domestic violence. It proves that cruel treatment towards children invokes the fact that these children are grown up socially disadvantaged persons who are able to make a full-fledged family, and be good parents. It is also a trigger to replication of cruelty and violence towards their own children. As a result of domestic violence against children, children come to the false conclusion that violence is the way adults solve their urgent problems. Children who suffer from domestic violence experience physical, psychological, psychosomatic, and sexual disorders.

Насильство в сім'ї має негативний вплив на життя дітей і підлітків. Третина дітей в Україні щороку спостерігає акти насильства в сім'ї. Діти, матері яких зазнали знущань, у шість разів частіше намагаються покінчити життя самогубством, 50% з них схильні до зловживань наркотиками та алкоголем, 20% студентів вищих навчальних закладів втягнуті у насильницькі стосунки, причому 66% розповідають про це друзі, 26% – батькам, 25% – нікому не розповідають [1].

Жорстоке поводження з дітьми в подальшому формує соціально-дезадаптованих людей, нездатних створювати повноцінну сім'ю, бути гарними батьками у майбутньому, оскільки можливе відтворення жорстокості по відношенню до власних дітей.

Виховання в умовах насильства в сім'ї дає нові покоління діячів-викладачів, керівників, депутатів та працівників різних установ, схильних до жорстокості у різноманітних сферах життя, навіть у світовому масштабі. Тому треба широко інформувати людей, на всіх рівнях суспільного життя, про сучасні погляди на проблему насильства, про документи ООН з цього приводу: «Про права людини», «Про права дитини», «Про ліквідацію всіх видів дискримінації щодо жінок» тощо. Це дозволить створити у суспільстві нетерпиме ставлення до насильства, усвідомлення людиною своїх прав.

Найнебезпечніше те, що насильство дає дуже серйозні негативні соціальні наслідки. Воно породжує терор, безладдя; відчуття відсутності допомоги, невпевненості, безнадійності або безсилля; відчуття провини; відчуття придушення волі; примари; відсутність самоповаги; настирливі спогади; напади страхів, депресію; фобії, смуток; роздуми про самогубство; самозвинувачення; втрату довіри; сумніви щодо віри в щось; наркотичну, алкогольну залежність; жагу помсти.

Розкриваючи соціально-психологічний портрет дитини, яка потерпає від насильства, звернемося до науково-доведених наслідків домашнього насильства над дітьми [2, с. 48].

Діти із сімей, у яких практикується насильство, відчувають постійний психологічний дискомфорт, для них це справжня трагедія.

Існує ряд спільних ознак, що характеризують переживання та поведінку більшості таких дітей.

Страхи. Діти з сімей, в яких існує насильство, переживають відчуття страху. Цей страх може проявлятися різним чином: від занурення в себе та пасивності до насильницької поведінки.

Зовнішні прояви поведінки. Мала дитина не може знати, коли відбудеться наступний спалах насильства, де та наскільки сильним він буде. У результаті, вразливість та відсутність контролю над ситуацією призводять до проявів впертості у поведінці, відмови розмовляти та агресивних вчинків.

Нездатність виразити свої почуття вербально. Спостерігаючи за практикою насильства в сім'ї, діти доходять висновку, що насильство – це спосіб, яким «дорослі» вирішують свої конфлікти та наболілі проблеми. Оскільки ніхто не показав цим дітям, як слід говорити про їхні почуття, думки, вони часто не знають, що переживають або відчувають, і як можна виразити свої емоції та почуття у вербальній формі.

Жорстоке поводження з дітьми, нехтування їхніми інтересами не лише завдає непоправної шкоди їх фізичному здоров'ю, але й тягне за собою важкі психічні та соціальні наслідки. У більшості дітей – жертв насильства – з'являються серйозні відхилення в психічному, фізичному розвитку, в емоційній сфері.

У дітей, які страждають від домашнього насилля, можуть з'явитися затримки в розвитку моторних та мовних умінь, розвинути апатія та байдужість. Як відмічає Т. Грімберг, у травмованих психологічно малюків нерідко спостерігається порушення сну, а іноді може виникнути нудота та блювання. У них розвиваються так звані «дурні» звички – смоктання пальця, спроби кусатися, розкачування, розлади в їжі, істерія [3].

Серед різних видів психологічного травмування спеціалісти виділяють словесні образи по відношенню до дітей. Вони сприяють розвитку певного ставлення дитини до самої себе, агресивності, бажання заподіяти шкоду собі та іншим людям. Психологічно травмовані діти часто справляють враження злих, нещасних. Нерідко вони навіть відчувають потребу втекти куди-небудь.

На жаль, нерідко травмування дитини вдома супроводжується її травмуванням у школі. Дитина готова бачити в учителів замісника батьків, ставитись до нього з довірою. І коли вчитель поводить себе по відношенню до дитини негативно, по-насильницьки, то це ще більше поглиблює й без того глибокі сімейні травми. Психологічні травмування в школі можуть відобразитися у таких діях: словесні образи та приниження; обзивання дитини; доведення дитини до сліз криком; потурання по відношенню до дітей, які знущаються над іншими; використання домашнього завдання як покарання тощо. Ми часто не замислюємося над тим, що відчуває дитина, коли публічно обговорюється або проявляється її неуспіх [2].

Науково доведено, що дитина відчуває себе в безпеці, якщо вона знає про настрої матері та батька. Але батьки часто не звертають уваги на дитину і не вважають за потрібне розповісти їй про себе. Існує таке уявлення, що дитині не обов'язково знати про сімейні неприємності. А, виявляється, значно краще переживати прикросці разом, допомагаючи один одному. Це допомагає підтримувати партнерські стосунки у сім'ї, відвертаючи страхи у дитини [2].

Слід зазначити, що останнім часом в Україні ситуація склалася не найкраща щодо сімейного насилля над дітьми. Так, за даними Міністерства внутрішніх справ, від різноманітних протиправних дій дорослих постраждало 8 тис. дітей. Звичайно, найбільше страждають від домашньої тиранії діти у віці до 10 років. Причому кожен третій із них не вчився у школі – чи то батьки не пускали, примушуючи просити милостиню, чи то дітям просто ні в чому було відвідувати заняття. Щорічно в Україні порушується близько 300 кримінальних справ, підґрунтям до появи яких стає власне насильство над дітьми з боку родичів – не лише батьків, а і братів, сестер, бабусь і дідусів. До того ж, українських правоохоронців зараз надто турбує тенденція до різкого збільшення злочинів проти дітей, зокрема, дуже маленьких – до одного-двох років [4, с. 83].

Проблема насильства щодо дітей ускладнюється соціально-економічною нестабільністю у суспільстві: у нашій країні відомо про існування близько 2 мільйонів неповних і проблемних сімей, де дорослі постійно перебувають у пошуках роботи, шматка хліба для себе і своїх дітей, з них – 60 тисяч сімей, де проживає понад 150 тисяч підлітків, офіційно вважаються неблагополучними [4, с. 83].

Психологи зазначають: жорстоке поводження з дітьми – це дуже часто результат того, що самі батьки в дитинстві страждали від насильства в родині. Іноді вони намагаються виправити власні помилки і використовують для цього своїх дітей, як мішень. І цей сценарій може повторюватись декілька поколінь. Часто трапляється й таке, що в людини ще не сформувалися відчуття батьківської відповідальності. Від незнання того, як поводитися з дитиною в тій чи іншій ситуації, людина стає агресивною і всі проблеми вирішує одним способом – образами або побиттям.

Існує доволі поширена думка, що насильство трапляється лише в родинях, які живуть у злиднях або де батьки алкоголіки чи наркомани. Таке уявлення є не зовсім правильним. Із досвіду працівників «Телефону довіри» відомо, що жорстоке ставлення до дітей трапляється і в абсолютно благополучних та, на перший погляд, ідеальних сім'ях. Але, незважаючи на те, де і в яких родинях трапляються випадки насильства, наслідки поганого ставлення батьків до дітей однакові. Ставши дорослими, діти, що страждали від жорстокого до них ставлення, як правило, переносять це насильство на оточуючих, і, в першу чергу, страждає їхня родина. А вже їхні діти, як найбільш незахищена категорія, стають жертвами. Модель «агресор – жертва» повторюється знову і знову. Як це не парадоксально, але найбільший ризик нехтування потребами дитини виникає саме у тих батьків, чиє дитинство минуло в умовах насильства і зневаги [5].

Діти, які зазнають психологічних та фізичних травм внаслідок жорстокого з ними поводження, стають потайними та агресивними, нікому не довіряють, особливо дорослим. Дитина, як правило, починає гірше вчитися, не бере участі у шкільних справах, погано спить, а іноді навіть тікає з дому. Вона боїться гніву батьків і не знає, до кого їй можна звернутись, з ким поділитись своїми проблемами [6]. У такій ситуації екстрена телефонна психологічна допомога для багатьох постраждалих дітей є справжнім порятунком.

У процесі і після насильства у дитини розвивається первинна реакція на травму – хворобливі фізичні і емоційні явища, які залежно від характеру і тривалості дії, віку дитини, її особливостей, можуть мати різний ступінь вираженості, тяжкість і спектри проявів. Це можуть бути: посттравматичні стресові розлади; фізичні прояви; емоційні реакції; когнітивні розлади.

Далі настає стадія адаптації, під час якої дитина починає розвивати навички, що допомагають їй впоратися з тим, що трапилось. Вона вибирає такі прийоми, такі форми поведінки, які, як дитина вважає, допомагають їй забезпечити безпеку і зменшити фізичний і психологічний біль. Найбільш поширеним видом є витіснення або забування. Тобто дитина прагне не думати про ті епізоди, які заподіюють їй такі хворобливі страждання, примушують переживати знов і що знов принижують її гідність епізоди.

Щоб «забути» події, які, здається, забути неможливо, щоб припинити згадувати про них, переживши насилля знов і знов кошмар, жах, сором, приниження, дитина витрачає значну психічну енергію, яка в нормальних умовах використовується на оволодіння навичками, знаннями, властивими даному віку дитини. Тому важливо визначити контекст травми, що відбулася, або насильства, тобто вік дитини і стадію його розвитку. Як правило, у маленьких дітей (хоча не у всіх), що переживають фізичне, психологічне або сексуальне насильство, відбувається затримка мовного і психічного розвитку. Порушується когнітивна сфера – спостерігаються незрозумілі провали пам'яті, диссоціативні розлади, блокада спогадів, пов'язаних з певними подіями. Низка емоційних і поведінкових особливостей дітей, що переживають насильство, є результатом пристосування до ситуації, в якій вони живуть, і спроби з нею впоратися.

Віддалені наслідки перенесеного насильства є інтеграційним процесом, який складається з особливостей першої і другої стадій – первинної реакції та стадії адаптації, особливих властивостей дитини, а також велике значення має реакція дорослих на насильство, що розкрилося, чи отримала дитина яку-небудь допомогу і підтримку. Віддалені наслідки перенесеної травми можуть виявитися, коли дитина стає дорослою і обзаводиться сім'єю. Як батьки вони можуть нехтувати основними потребами і інтересами дітей, проявляти емоційну холодність, бути нездібними захистити власних дітей від насильства або, навпаки, встановлювати над ними гіперопіку. Тому, необхідно пам'ятати, що всі наслідки або симптоми, виниклі в результаті дії травмуючих подій, впливають один на одного і зазнають динамічні зміни [7].

Окреслення глибини проблеми насильства, його впливу на життя людини раніше було спрямоване здебільшого на фізичні аспекти. Розгляд цих проблем крізь призму психосоціальних наслідків спрямований на розвиток нових перспектив її подолання. Це доводить необхідність організації конструктивнішого підходу до системи підтримки жертв сімейного насилля, що включав би форми та методи роботи, а також стратегії допомоги потерпілим від сімейного насилля. Саме тому до вирішення проблеми сімейного насилля необхідно підходити конструктивно, шукаючи найоптимальніші способи її подолання, комплексно застосовуючи їх і лише тоді можна буде досягнути ефективних результатів.

Таким чином, проаналізувавши соціально-психологічний портрет дитини, над якою здійснюється насилля в сім'ї, можна зробити висновки:

1. Жорстоке поводження з дітьми в подальшому формує з них соціально-дезадаптованих людей, не здатних створювати повноцінну сім'ю, бути гарними батьками, а також є поштовхом до відтворення жорстокості по відношенню до власних дітей.

2. У результаті домашнього насилля діти доходять до хибного висновку, що насильство – це спосіб, яким «дорослі» вирішують свої конфлікти та наболілі проблеми.

3. У дітей, які страждають від домашнього насилля проявляються фізичні, психологічні, психосоматичні й сексуальні порушення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Максимова Н. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства / Н. Максимова, К. Міллотіна. – К. : Комітет сприяння захисту прав дітей, 2003. – 356 с.
2. Гончаров В. Создание пространства без насилия / В. Гончаров // Жизнь Луганска. – 2006. – № 5. – С. 6–7.
3. Гайдаренко Н. Психологические последствия жестокого обращения с детьми / Н. Гайдаренко, Н. Ярославцева. – М. : Психология и педагогика, 1994. – 196 с.
4. Дети и насилие. Материалы междисциплинарного семинара «Права ребенка : проблемы насилия над детьми» / Н. Осипова. – М. : Пресс, 1998. – 232 с.
5. Нечерда О. Коли в сім'ї насильство / О. Нечерда // Науковий світ. – К., 2000. – 156 с.
6. Ролінський В. Соціально-педагогічна проблема запобігання насильства над підлітками та його подолання / В. Ролінський // Психолог. – К., 2004. – С. 3–19.
7. Предотвращение домашнего насилия : [метод. рекомендации] / Н. Дмитренко, Н. Тропин, П. Власов. – Днепропетровск : Днепропетровский юридический институт МВД Украины, 2001. – 197 с.

НАСИЛЛЯ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Тетяна Аблонська,
практичний психолог II кат.,
ВП «Коледж технологій та дизайну»
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка»

ВИВЧЕННЯ УЯВЛЕНЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ПРО ІНФОРМАЦІЙНЕ НАСИЛЛЯ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядається зростаюче значення інформаційної складової суспільного життя. Розкрито поняття інформаційного насилля. Зроблений аналіз існуючих точок зору з проблеми інформаційного насилля. Представлені дані соціологічного опитування студентської молоді щодо інформованості з питання інформаційного насилля і його протидії в гендерному аспекті.

Tetiana Ablonska

SURVEY OF STUDENTS' AWARENESS OF INFORMATION VIOLENCE: GENDER ASPECTS

The article examines the increasing importance of informational component of social life. The concept of informational violence was determined. Analysis of existing perspectives of the problem of informational violence is provided. The results of sociological survey of student's awareness of what is informational abuse and how to oppose it are analyzed through gender perspective.

Сучасний період називають інформаційною епохою, на що існує чимало підстав, адже інформації з'являється надто багато. Цьому сприяє розвиток новітніх технологій, зокрема, комп'ютерних. Багато людей вважають, що брак інформації є ознакою несвободи, але надлишок інформації також є умовою дезорієнтації особистості, оскільки звичайна людина не в змозі переробити такий величезний потік інформації і, спираючись на цю інформацію, якось вирішувати свої життєві проблеми. Ця проблема в певному сенсі, була передбачуваною, адже кожна нова технологія породжує певні проблеми. Суспільство має належним чином осмислити та вирішувати ці проблеми.

В останній час все частіше проявляється агресія та насильство, що відповідає соціально-економічній та культурній ситуації місця і часу. Інформаційне насильство виступає очевидним аспектом суспільного життя в умовах кризи і нестабільності. Його особлива небезпека полягає в породженні постійного і глибокого емоційного стресу у населення, особливо у молоді. Інформаційне насильство є частиною насильства загалом. Воно притаманне живим та неживим системам, має біологічні та фізичні коріння. В інформаційному суспільстві змінюється специфіка, способи здійснення насильства та його масштаби, воно може використовуватися в якості зброї, здатної деморалізувати і, навіть, знищити супротивника.

Зрозуміло, що зараз необхідна розробка системи заходів з подолання чи хоча б пом'якшення інформаційного насильства. Сучасний світ все частіше називають «глобальним селом», де інформація досягає практично будь-якого місця з небаженою раніше легкістю і швидкістю, чи то мегаполіс, чи то село. І вплив інформаційних потоків уже не стримується ні моральними, ні культурними межами. Саме тому питання інформаційної безпеки та регулювання інформаційної сфери так хвилюють громадськість.

У ситуації, що склалася, у зв'язку зі свободою діяльності засобів масової інформації, стало актуальним питання про цензуру як інструмент контролю за інформацією, що міститься в засобах масової інформації, тобто про суспільний вплив на пресу. Телебачення має свою особливість – вміння переконувати. Тому виникає небезпека нехтування самостійного мислення значної частини населення [1, с. 38]

Серед досліджень вітчизняних і зарубіжних авторів, присвячених аналізу різних аспектів інформаційного насильства, можна виділити роботи наступних вчених, як Г. С. Батигін, Ж. Бодрійяр, Р. А. Борецький, А. Гутгенбуль, М. М. Назаров, Г. Г. Почепцов. Проблемою теорії насильства і ненасильства займалися М. Ганді, Л. М. Толстой, М. Кінг, а також вітчизняні вчені А. Гжегорчик, Я. І. Гилянський, П. Є. Матвеев. Соціальний і філософський аспекти насильства висвітлено в роботах О. В. Башкатова, А. А. Гусейнова, В. Г. Федотової. Феномен соціального насильства знайшов своє відображення в працях П. Бергера, П. Бурдьє, М. Кастельса, Т. Лукмана, Р. Маркузе, Дж. Мос. Дослідженнями психології насильства займалися К. Брон, Д. Іванчек, Дж. Кобрин, Д. Левінсон, Р. Ленг, Е. Міллер, Т. Я. Сафронова, Є. Т. Соколова, Д. Финкелхор, О. М. Цимбал. Проблеми інформаційних та психологічних війн, а також інформаційної безпеки велику увагу в своїх дослідженнях приділяли В. А. Братчиков, А. І. Воєводін, В. А. Галатенко,

Г. В. Грачов, Ю. Кожух, В. Г. Крисько, А. Лазарєв, С. Лисичкін, С. Полікарпов, Г. Г. Почепцов, Л. В. Ракитянская, С. П. Расторгуєв, Л. Шелєпін.

Дослідження уявлень про інформаційне насильство в студентському середовищі (в гендерному аспекті) коледжу було проведено вперше. Таким чином, результати даного дослідження є не тільки важливим матеріалом для аналізу, але і основою до подальших досліджень, метою яких буде виявлення динаміки основних показників, пов'язаних з інформованістю і усвідомленістю даного питання. Соціологічне опитування проводилося у березні 2014 р.

Мета дослідження: з'ясувати, наскільки поінформовані студентів коледжу щодо інформаційного насильства.

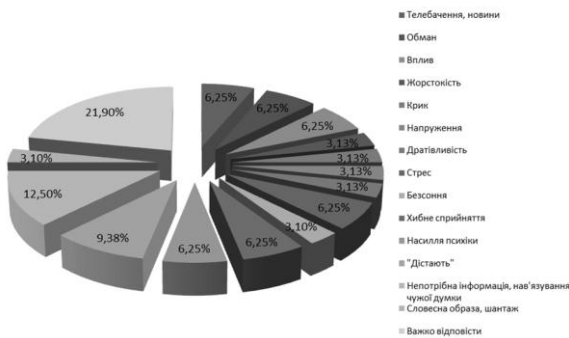
Об'єкт дослідження: студенти 2–4 курсів коледжу.

Предмет дослідження: уявлення про інформаційне насильство.

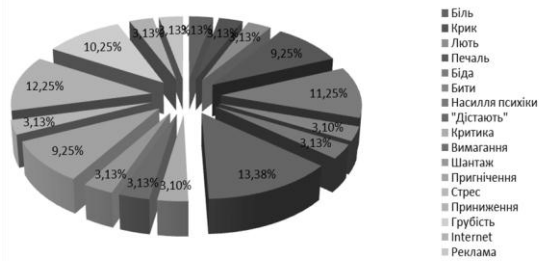
Метод проведення: анкетування за місцем навчання.

Дослідження дозволило провести аналіз уявлень студентів з низки питань: «Що таке інформаційне насильство?» (асоціативний ряд слів), «Як протистояти інформаційному насильству?».

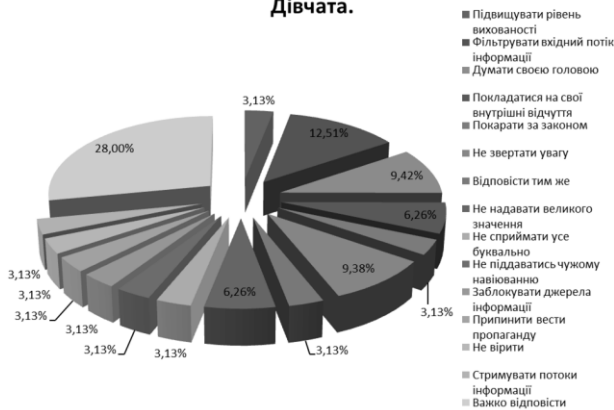
Характеристики насилля.
(асоціативний словесний ряд). Дівчата.

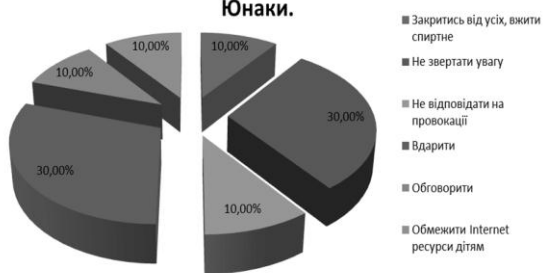
Характеристики насилля.
(асоціативний словесний ряд). Юнаки.

Як протистояти інформаційному насильству?
Дівчата.

Як протистояти інформаційному насильству?
Юнаки.

Під час дослідження було опитано 64 студенти, які навчаються на 2–4 курсах коледжу. Серед опитаних 41% – студенти 2–3 курсу (30% – дівчата, 11% – юнаки); 59% – студенти 4-го курсу (42% – дівчата, 17% – юнаки). Вік студентів – 16–23 роки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамьянц Т. Проблема диалога в общении с экраном : миллион картинок экрана – одна «картина мира» телезрителя (семиосоциопсихологический анализ) / Т. Адамьянц // Мир психологии. – 2000. – № 2.
2. Социально-философские проблемы информационного насилия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nauka-shop.com/>

Зоряна Адамська,
канд. психол. н., доцент,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ВПЛИВ АГРЕСИВНОГО МЕДІАСЕРЕДОВИЩА НА СВІДОМІСТЬ ДИТИНИ

У статті здійснено теоретичний аналіз наукових підходів до визначення понять «медіапростір», «медіасередовище»; висвітлено результати експериментальних досліджень щодо рівнів можливого впливу медіа-насилства; обґрунтовано основні проблеми агресивного медіа-впливу на розвиток свідомості дитини.

Zoriana Adamska

INFLUENCE OF MEDIA ENVIRONMENT ON CHILD CONSCIOUSNESS

The article presents a theoretic analysis of scientific approaches to the definition of “media space”, “media sphere”, highlights the results of experimental studies on the levels of possible impact of media violence, outlines main problems of aggressive media influence on the development of the child's consciousness.

Сьогодні, коли в українському суспільстві відбуваються докорінні зміни на політичному, економічному, соціальному, національному, і, що найважливіше, на духовному рівнях, особливо гостро відчувається вплив багатофункціонального й багатозначного інформаційного середовища. У сучасній науковій літературі можна зустріти багато неоднозначних точок зору щодо особливостей впливу медіапродукції на особистість. Так, деякі дослідники (Д. Джонс, О. Величко, І. Зубавіна, О. Косюк, О. Федоров, С. Фішбах, Е. Штайн та ін.) вказують на такі позитивні ефекти медіавпливів, як можливість задоволення важливої суспільної потреби, відволікання агресивних руйнівних імпульсів особистості; наявність розвивально-виховного потенціалу, адже «новітні казки» дають змогу реципієнту (особливо дитині) без серйозного ризику для себе опрацювати вікові страхи, отримуючи в результаті додатковий досвід пізнання себе й світу.

І справді, якщо звернутися до досліджень, в яких розглядаються соціально-психологічні особливості та основні функції засобів масової інформації, узагальнено можна зробити висновок про величезну і водночас специфічну роль засобів масової інформації в процесі соціального пізнання, формування суспільної свідомості, громадської думки, розвитку особистості загалом. Так, Г. Андреева розглядає низку специфічних особливостей впливу засобів масової інформації на маси людей: організованість та структурованість масштабної інформації; інформування населення і масовість комунікації; чіткість і доступність тексту для сприймання; особлива, навіть, специфічна, роль комунікатора, яким виступає цілий колектив учасників і творців тексту (телепередач, репортажів тощо) [1].

Н. Богомолова розглядає низку соціально-психологічних функцій засобів масової інформації: соціального орієнтування людини і групи, формування соціальної ідентичності, контакту з іншими людьми, самоутвердження [2].

Однак, у контексті сучасного інформаційного суспільства, саме поняття ЗМІ набуло більш глобального тлумачення. Сьогодні як у побутовому, так і в науковому обігу все ширше використовуються такі поняття, як «медіа», «медіасередовище», «медіапростір» тощо. Одне з перших досліджень, присвячених розробці комплексних концепцій медіасередовища, належить Н. Кирилової, яка стверджує: «Медіа – це не просто засіб для передачі інформації, це ціле середовище, в якому виробляються, естетизуються і транслюються культурні коди» [4, с. 22]. Медіасередовище розуміється дослідницею як сукупність соціальних умов, у контексті яких функціонує медіакультура.

На думку Д. Шаронова, термінологічна еволюція від засобів масової інформації або комунікації до середовища, тобто медіасередовища відображає нове розуміння медіа як середовища становлення «особливого комунікативного простору медіакультури» [6, с. 235].

Ґрунтовне соціально-психологічне тлумачення поняття «медіасередовище» здобуло в монографії О. Петрунько: «У результаті накладання і взаємопроникнення суб'єктивних реальностей окремих індивідів, об'єктивної реальності соціального світу і віртуальної реальності, сформульованої мас-медіа (і дискурсів цих реальностей), утворюється медіасередовище, наповнене множиною смислів, які виникають, існують і функціонують там завдяки спільним зусиллям усіх включених у нього учасників. Тож соціальне середовище існування людей в інформаційних суспільствах може бути визначене як медіасередовище, що має свої особливості, належні середовищу ресурси і потенційні ризики» [5, с. 164].

Сьогодні науковці все частіше звертають увагу на проблеми медіавпливу. Однією з найактуальніших соціальних проблем ХХІ століття залишається агресивний вплив медіа, особливо на дітей. Розглядаючи низку специфічних ознак сучасного медіасередовища, О. Петрунько особливу увагу приділяє таким його найочевиднішим ознакам, як емоціогенність, стресогенність і агресивність, які вказують на його потенційну

деструктивність [5]. Трансляція сцен жорстокості і насильства у випусках новин – лише один із небагатьох аспектів цієї проблеми, хоча, без сумніву, важливий. Серйозніше занепокоєння з приводу медіа-насильства викликає у суспільстві більшою мірою зміст художніх і мультиплікаційних фільмів, а також жорстокі відеоігри та контент Інтернет-сайтів.

Протягом усієї історії наукового пошуку в сфері медіавпливу більшість дослідників (Т. Робінсон, Ф. Зіммерман, Л. Ерон, А. Бандура та ін.) виявляла яскраві свідчення того, що перегляд фільмів та інших телепередач з елементами жорстокості призводить до проявів насильства. Соціальні психологи розглядають три рівні можливого впливу медіа-насильства: когнітивний (Дж. Гербнер, М. Вобер, Б. Гантер, Т. Тайлер та ін.), афективний (Дж. Кантор, Б. Уілсон, Г. Спаркс, К. Хоффнер та ін.), поведінковий (С. Фішбах, Р. Зінгер, Д. Зілманн, Б. Гантер, П. Танненбаум, Л. Берковітц, А. Бандура та ін.).

Про когнітивний вплив медіа свідчить зміна сприймання глядачем реального світу при перегляді сцен насилля. Так, у 1970-х роках Дж. Гербнер і його колеги виявили позитивну кореляцію між часом, затраченим на перегляд телепередач, і особливостями світосприйняття. Глядачі, які більше часу проводили біля екрана телевізора, сприймали світ як більш небезпечний, порівняно з тими, хто приділяв перегляду телепередач значно менше часу. З допомогою змістового аналізу телепередач дослідники також підтвердили, що світ, який зображується телебаченням, надзвичайно жорстокий і сповнений насильства [3].

М. Вобер і Б. Гантер виявили, що особливості світосприйняття глядача залежать швидше від характеру програм, ніж від часу, проведеного біля екрана телевізора. Б. Гантер виділив чотири основні категорії факторів, які знижують інтенсивність впливу телевізійних образів на світогляд глядачів, і назвав їх рівнями судження: специфіка передачі (типи телепередач, яким віддає перевагу глядач), її сприйняття глядачем та інтерпретація, особисте ставлення індивіда до насильства (особистий досвід), специфіка ситуації (особисті обставини життя людини, середовище) [3].

Інші дослідження підтверджують той факт, що кожна людина, незалежно від віку, емоційно реагує на медіа-насильство. Дослідниками вивчалася реакція глядачів на телепрограми, які містять сцени різного роду насилля: від тілесних пошкоджень до загрози їх заподіяння. Особливу увагу дослідники приділили реакції дітей (Дж. Кантор, Б. Уілсон, Г. Спаркс, К. Хоффнер та ін.). Як виявилось, при перегляді відповідного виду телепередач діти (від 3 до 11 років) відчують виражений страх. Так, Дж. Кантор помітив, що дуже маленькі діти відчують більш сильний страх від загрозливих персонажів і ситуацій, тоді, як трохи старші діти лякаються не стільки самих образів, скільки загрозливих подразників, як конкретних, так і абстрактних [3].

У дослідженнях Дж. Кантора та Б. Уілсона було встановлено взаємозв'язок між рівнем розвитку дитини і вираженням страху після перегляду відповідних фільмів.

Дослідження, проведені Дж. Кантором та А. Натансоном, підтвердили той факт, що діти відчують страх при перегляді не тільки художніх фільмів, але й новин. Майже 40% опитаних дітей були налякані або засмучені чимось, що вони побачили у новинах. Серед таких, що лякають, виявилися повідомлення про акти насильства, здійснені незнайомими людьми, репортажі про стихійні лиха, а також про голод і війни у зарубіжних країнах. Маленькі діти були схильні до емоційної реакції на такі загрозливі образи, як зброя і сцени смерті людей, в той час, як у старших дітей страх був викликаний більш абстрактними причинами – загрозою атомної війни, обстрілу чи загибелі. Подальші дослідження засвідчили, що реакція страху на фільми жахів, пережита в дитинстві і юності, часто проявляється і в зрілому віці. Чим раніше в дитинстві мав місце цей страх, тим він був сильнішим [3].

Найбільш яскраво та очевидно вплив медіа-насильства проявляється у поведінці дитини. Як підтверджують дослідження (С. Фішбах, Р. Зінгер, Д. Зілманн, Б. Гантер, П. Танненбаум, Л. Берковітц, А. Бандура та ін.), наслідки медіа-насильства проявляються через такі процеси: катарсис, збудження, дезінгібіція (розгальмування), імітація і десенсибілізація.

Зокрема, С. Фішбах у своїх експериментах спостерігав, що індивіди здатні до вивільнення агресії, не застосовуючи насильства, а тільки з допомогою перегляду бойовиків або навіть малюючи сцени насилля у власній уяві. Результати спостережень, проведених С. Фішбахом і Р. Зінгером засвідчили, що хлопчики, які дивилися в основному програми, що не містили насильства, вели себе більш агресивно по відношенню до ровесників, ніж ті, які дивилися бойовики, що засвідчує ефект катарсису [3].

Б. Гантер припустив, що обмежений ефект катарсису обумовлюється відповідними когнітивними здібностями людини. Його дослідження засвідчили, що люди з розвинутою уявою чи фантазією здатні вивільнити накопичений гнів при перегляді сцен насильства і жорстокості, тоді як інші, не наділені такою яскравою уявою, не здатні пережити катарсис [3].

П. Танненбаум і Д. Зілманн виявили, що при перегляді сцен насильства глядач відчуває емоційне збудження, яке має фізіологічні прояви. Хоча самі глядачі не пов'язують підвищення рівня збудження зі змістом телепередач [3].

Чи не найбезпечнішим можна вважати механізм дезінгібіції, який пояснюється положенням про те, що по мірі звикання телеглядачів до сцен насильства і жорстокості, особливо насильства, оправданого ситуацією або санкціонованого суспільством, послаблюється гальмуюча дія соціальних санкцій, спрямованих проти скоєння правопорушень. Так, дослідження Л. Берковітца підтвердили, що глядачі дійсно ведуть себе більш агресивно після перегляду фільмів, у яких насильство представлено як санкціоноване, особливо якщо вони відчували гнів ще до початку перегляду [3].

В основі механізму імітації лежить концепція научіння шляхом спостереження. Зокрема, як підтвердили експерименти А. Бандури, глядачі (діти) вивчають моделі поведінки, які спостерігали при перегляді фільму, і самі згодом намагаються їх відтворити. Маленькі діти ототожнюють себе з персонажами фільмів і намагаються копіювати їх [3].

При регулярному перегляді сцен насильства глядачі стають все менш сприйнятливими до жорстокості на екрані і з більшою готовністю приймають насильство в реальному житті. Яскравим свідченням цього явища, яке соціальні психологи називають десенсибілізацією, стали експериментальні дослідження, проведені Р. Драрманом і М. Томас та ін. [3].

Беручи до уваги ці три рівні впливу медіа-насильства, не слід забувати про те, що, чим менший досвід взаємодії з медіа-реальністю має індивід (зокрема, дитина), то й імовірніше він застосує щодо неї сформовані в нього загальні знання про світ і взаємодіє з нею за тими самими правилами, що й зі звичайним і звичним для нього соціальним повсякденням. Відтак створена медіа-віртуальна реальність легко проникає в суб'єктивну реальність медіаспоживачів, займає існуючі там «порожнини», вкорінюється у свідомість членів інформаційного суспільства, в соціальне середовище їх існування і опосередковує зв'язок між ними [5]. Саме свідомість стає мішенню медіа-впливу як впливу інформаційно-психологічного. Однак, якщо в дорослих належна система захисту здебільшого сформована, то свідомість дитини, як і вона сама, є досить вразливою до медіаподразників.

Таким чином, проаналізувавши деякі теоретичні уявлення і експериментальні дослідження особливостей впливу медіасередовища на особистість, можна зробити висновок про те, що ефект цього впливу в значній мірі залежить від аудиторії, на яку він спрямований. Якщо реципієнтами масової інформації є доросла, зріла аудиторія, то очевидно, такий вплив буде мати більше позитивних ознак: доступ до необхідної інформації, зразки і моделі поведінки в соціумі, приклади належних, соціально прийнятних переживань тощо. Однак якщо споживачем агресивної медіапродукції є дитина, досвід якої ще незначний або його зовсім немає, у неї формується ставлення до агресії, до насильства як до природного повсякденного явища, яке не може мати серйозних негативних наслідків. Соціально-психологічний зміст таких феноменів, як агресія, насильство сьогодні відчутно набуває істотних змін. Зокрема, насильство не сприймається як реально небезпечне для життя, але при цьому не втрачає своєї потенційної деструктивності: у дітей не лише закріплюються хибні уявлення про означені феномени, а й формується викривлена картина світу, елементами якої є вони.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г. Психология социального познания : [учебное пособие] / Г. Андреева. – М. : Издательство «Аспект-Пресс», 2004. – 288 с.
2. Богомолова Н. Социальная психология массовой коммуникации : [учеб. пособие для студентов вузов] / Н. Богомолова. – М. : Издательство «Аспект-Пресс», 2008. – 191 с.
3. Брайант Дж. Основы воздействия СМИ / Дж. Брайант, С. Томпсон ; пер. с англ. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2004. – 432 с.
4. Кириллова Н. Медиакультура : от модерна к постмодерну / Н. Кириллова. – М., 2006. – 448 с.
5. Петрунько О. Діти і медіа : соціалізація в агресивному медіасередовищі : [монографія] / О. Петрунько. – [2-ге вид.]. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2011. – 480 с.
6. Шаронов Д. О коммуникативном смысле медиатизации / Д. Шаронов // Вестник ВГУ. – Воронеж. – 2008. – № 2. – С. 234–239.

ІНФОРМАЦІЙНЕ НАСИЛЛЯ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ЗАПОБІГАННЯ

У статті розглядаються поняття: «інформаційна безпека», «інформаційна небезпека», «інформаційне насилля». Виокремлені та розкриті засоби запобігання інформаційному насиллю.

Tetiana Bilyk

INFORMATION VIOLENCE AND WAYS OF ITS PREVENTION

The article provides notions of “information security”, “information threat”, and “informational violence”. Means of prevention of informational violence are outlined and described.

Сьогодні характерною рисою сучасного суспільства є його інформатизація, яка передбачає активну розробку та впровадження в усі сфери людської діяльності інформаційних технологій і засобів. Інформація та інформаційні ресурси стають одним з вирішальних факторів розвитку особистості, суспільства і держави. Широкі можливості комп'ютерів і інформаційних технологій дозволяють автоматизувати процеси моніторингу і управління державними, економічними, соціальними, оборонними та іншими об'єктами та системами, одержувати, накопичувати, обробляти і передавати інформацію про ці процеси практично з будь-якою необхідною швидкістю, в будь-якій кількості.

Все це дає підставу стверджувати, що інформатизація грає вирішальну позитивну роль у розвитку людства, що інформаційне суспільство об'єктивно неминуче. Але історії відомі випадки того, що багато досягнень науково-технічної думки використовувалися не тільки на благо людей.

Серед найважливіших наукових праць, що створили методологічну основу досліджень інформаційного суспільства, можна виділити роботи П. Дракера, Ц. Р. Івченкова, М. Кастельса, Н. Лукмана, М. Маклюєна, Д. Мартіна, Р. Молитора, В. В. Печенкіна, Д. Робертсона, А. Столярова, А. Турена, О. Ю. Шеховцева, Х. Шпіннера.

Проблему інформації в цілому дослідили: О. В. Айламазян, Дж. Бенігер, Х. Бренсон, В. Вейс, Н. Вінер, А. І. Колмогоров, П. С. Поспелов, Є. В. Стась, А. І. Суханов, А. Урсул, Р. Фішер, Р. Хартлі, К. Шеннон, У. Ешбі та інші.

Сьогодні у визначених суб'єктів (коаліцій, держав, організацій, особистостей) виникає прагнення одноосібно володіти інформаційними ресурсами, засобами і технологіями і використовувати їх для задоволення своїх інтересів і протидії інтересам ймовірних конкурентів в економічному, комерційному і навіть військовому протиборстві. Інформація та інформаційні технології при цьому починають виступати в якості об'єктів загроз, що породжує проблему інформаційної безпеки.

Концептуальні науково-методологічні основи інформаційної безпеки ще тільки починають розроблятися. Першочерговим завданням при створенні теорії інформаційної безпеки зазначають формування понятійного апарату. Базовими поняттями якого є інформаційна небезпека, інформаційна загроза та інформаційна безпека.

Інформаційна небезпека визначається двояко:

– як стан навколишнього середовища або об'єкта, в якому існує можливість заподіяти істотної шкоди або шкоди шляхом надання впливу на інформаційну сферу об'єкта;

– як властивість об'єкта, що характеризується здатністю завдавати істотної шкоди іншому об'єкту шляхом надання впливу на інформаційну сферу [1].

Говорячи про інформаційну небезпеку виділяють неминучий аспект суспільного буття в умовах кризи і нестабільності, а саме інформаційне насилля. Його особлива небезпека полягає в тому, що воно породжує постійний та глибокий емоційний стрес, викликаний невідповідністю родової інформації, що зберігається в підсвідомості людини на генетичному рівні, і поточної інформації, нав'язуваної ззовні за допомогою впливу на свідомість. Інформаційне насилля у широкому розумінні, передбачає існування інформації в будь-яких соціальних системах – це несилловий, упорядкований вплив на об'єкти, що носить антисоціальний характер. Інформаційне насилля, маючи природні передумови, виступає особливою формою соціального насилля, де інформаційна складова в результаті інверсії набуває самостійну сутність, на основі силових: речовинних і енергетичних процесів. У вузькому сенсі інформаційне насилля – несилловий вплив на ментальну сферу [3].

Інформаційне суспільство характеризується не тільки тим, що стає більше інформації – змінюються її характер і вплив. Зрозуміло, інформаційне насилля існувало завжди, а відмінність сучасного періоду полягає насамперед у тому, що в інформаційному суспільстві інформаційна складова набуває явного, а не латентного характеру.

По суті, в ньому виникає ціла індустрія інформаційного насилля, з'являється відносна самостійність інформаційної складової, що впливає на суспільство і особистість навіть без участі конкретного ініціатора, а в силу свого роду накладання інформаційних полів.

Інформаційне насилля є складовою частиною будь-якого насилля. В інформаційному суспільстві змінюються специфіка, способи здійснення інформаційного насилля, його масштаби. Воно може використовуватися в якості зброї, здатної деморалізувати і навіть знищити противника. Серед досліджень вітчизняних і зарубіжних авторів, присвячених аналізу різних аспектів інформаційного насилля, можна виділити роботи таких авторів, як Г. С. Батигін, Ж. Бодрійяр, Р. А. Борецький, М. М. Назаров, Г. Г. Почепцов.

У відповідності з цим інформаційна безпека – це стан об'єкта, коли йому шляхом впливу на інформаційну сферу не може бути завдано істотної шкоди.

Серед числа першочергових заходів, спрямованих на забезпечення інформаційної безпеки особистості, виділяють наступні:

1. Розвиток інформаційної культури населення, у тому числі розвиток особистісних способів активного та пасивного захисту від небезпечних інформаційних впливів і прищеплення навичок технологічно грамотного продукування інформації.

2. Розвиток законодавства в інформаційній сфері. Основним і, можливо, єдиним гарантом дотримання прав і свобод особистості в інформаційному просторі є держава. Цю функцію вона може реалізувати тільки через відповідні закони. Слід зазначити, що законодавство в інформаційній сфері не має аналогів в історії. Тому до його розробки крім юристів повинні бути залучені фахівці різних областей, в тому числі інформатики, інформаційних технологій, психології, соціології, педагогіки і інші.

3. Створення системи моніторингу інформаційно-технологічних факторів ризику (можливо, шляхом розширення функцій структур вивчення громадської думки, забезпечених відповідними методиками).

4. Розширення міжнародного співробітництва з питань безпеки в інформаційному просторі. Діапазон проблем для обговорення в рамках такого співробітництва вельми широкий. Це і встановлення узгодженої точки зору з проблем впливу інформації на індивідуальну і масову свідомість, на психіку людини, і підготовка угод (конвенцій) про невикористання інформаційного простору в ворожих цілях, про контроль над виробництвом і впровадженням інформаційних технологій, які можуть бути використані у терористичних та кримінальних цілях, про міжнародний правовий захист мережевих інформаційних ресурсів, про можливості контролю та обмеження поширення глобальних мереж, типу Інтернету, інформації, що надає негативний вплив на фізичне, психічне і соціальне здоров'я людей, особливо дітей і молоді, і інші.

Без реалізації зазначених та інших заходів, спрямованих на створення необхідних умов для безпечного розвитку особистості в сучасних умовах, немислимо і саме майбутнє і розвиток країни. Безпека кожного зумовлює безпеку всіх, у тому числі держави [3].

Так, останнім часом став надбанням громадськості документ, який був розроблений з метою створення умов охорони підрастаючого покоління від матеріалів інформаційного простору, що містять елементи насилля та жорстокості, пропагують наркоманію, токсикоманію, тютюнопаління та інші шкідливі звички, війну, національну та релігійну ворожнечу, неповагу до батьків, національних і релігійних святих.

В даному документі, зокрема, передбачено:

- перевірка комп'ютерних клубів;
- забезпечення шкіл комп'ютерними програмами, які блокують доступ до порносайтів;
- проведення за допомогою засобів масової інформації акції «Тайм-аут» на поширення будь-якої інформації, яка пропагує агресію, насилля, жорстокість, шкідливі звички;
- допомога у безкоштовному встановленні власниками торгівельних мереж з продажу комп'ютерного обладнання програмних фільтрів для захисту від негативного контенту на комп'ютери, які купують для дітей;
- організація конкурсу на кращу соціальну рекламу, наприклад: «Бережи свою дитину від насилля інформаційного простору» та інше.

Крім того, серед запланованих заходів – формування переліку «білих сайтів», рекомендованих для перегляду дітьми і формування рейтингу виконання телеканалами вимог Закону «Про захист суспільної моралі» [2].

Фільтри при формуванні переліку білих сайтів, за словами експертів, були наступні: вилучалося все, що містить елементи насилля, жорстокості, пропагує наркоманію, алкоголь, неофашизм, українофобію, русофобію, антисемітизм.

Більшість психологів вітають формування переліку білих сайтів. Так, зазначається, що створення такого списку – хороша ідея, тому що в будь-якому випадку дітям потрібно обмежити доступ до ресурсів, що містять негативну інформацію, насилля, жорстокість, розпалюють ворожнечу та інше.

Разом з тим відмічено, що батькам і соціальним установам буде простіше, якщо буде зрозуміло, на які сайти можна спокійно давати доступ дитині, на які – ні.

Тож так простіше буде контролювати той масив інформації, з яким дитина має справу. Тому що батьки будуть знати, що до певних сайтів можна спокійно залишити відкритий доступ і не переживати за зміст матеріалів на ньому.

Крім того, експерти радять обмежити доступ дитини до перегляду повідомлень новин, особливо сучасних, які насичені в основному негативною інформацією, кримінальними історіями, смакуванням жорстоких подробиць і деталей насилля.

Тільки з певного віку дитині можна дозволяти дивитися новини – тоді, коли з'явиться розуміння соціального життя, а саме після 13–14 років. Крім того, нинішні новини мало схожі на новини. Якщо мова йде про авіакатастрофи, виверження вулканів тощо – це життя, що дітям можна бачити, але батькам потрібно пояснювати їх. Якщо це такі сюжети, які переважають сьогодні про побутові злочини, вбивства, то такі новини і кримінальні програми не можна дивитися дітям. Тобто, ці програми можна показувати в пізній час, коли діти не будуть дивитися.

Не дивлячись на розробку різних заходів щодо запобігання впливу дії інформаційного насилля, варто пам'ятати – найбільш вагомим є приклад батьків. У питанні протидії насиллю та впливу його елементів на дітей і підлітків в інформаційному просторі, і не тільки, важлива роль, перш за все, належить найближчому сімейному оточенню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Губанов В. Чрезвычайные ситуации социального характера и защита от них / В. Губанов, В. Соломин. – М. : Издаво : Дрофа. – 2007. – 85 с.
2. Разработан план противодействия насилию в Интернете [Электронный ресурс] / «Закон и Бизнес. – Режим доступа : http://zib.com.ua/ru/14552-razrabotan_plan_borbi_s_nasiliem_v_informacionnom_prostranst.html.
3. Юсупов Р. Человек в информационном пространстве / Р. Юсупов, В. Заболотский, В. Иванов // Проблемы информатизации. – 1996. – Вып. 4.

Василь Бутрин,

студент,

Національний університет

«Львівська політехніка»,

Ольга Кізь,

канд. психол. н., доцент, керівник

Школи гендерної рівності ТНПУ,

Тернопільський національний

педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка

НАСИЛЬСТВО У КОМП'ЮТЕРНИХ ІГРАХ ТА НАСИЛЬСТВО В РЕАЛЬНОМУ ЖИТТІ: ДИСКУСІЇ НАУКОВЦІВ ЩОДО АНАЛІЗУ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТЕЙ

У статті проаналізовано підходи зарубіжних та вітчизняних науковців щодо аналізу взаємозалежностей між насильством в комп'ютерних іграх та насильством в реальному житті. Піднімається проблема небезпеки розвитку фізичних і психічних розладів у підлітків, які проводять багато часу за комп'ютерними іграми. Розкриваються причини односпрямованої (акцентуїрованої) активності, з-поміж яких особистісна дисгармонія, недостатній особистісний розвиток і функціонування у сфері пізнання, самопізнання, духовного буття, міжособистісної взаємодії.

Vasyl Butryn,

Olha Kiz

VIOLENCE IN VIDEO GAMES AND VIOLENCE IN REAL LIFE: SCIENTIFIC DISCUSSIONS ON THE ANALYSIS OF INTERDEPENDENCY

The article outlines the approaches of foreign and domestic researchers' discussion on the analysis of interdependency between violence in video games and violence in real life. Problems of physical and mental disorders in adolescents who spend a lot of time playing computer games are analyzed. The article examines the reasons of unidirectional (accented) activity, including personal disharmony, lack of personal development, self-knowledge, spiritual being, and interpersonal interaction.

Проблема взаємозв'язку між насиллям у реальному житті і насиллям у комп'ютерних іграх набула широкого резонансу і є однією з центральних тем наукових досліджень. Аналіз психологічної літератури дозволяє констатувати значну поляризацію думок: одні автори доводять, що комп'ютерні ігри агресивного змісту підвищують агресивність користувачів та породжують насильство, інші заперечують цей взаємозв'язок, покликаючись на те, що насильство в реальному житті та у комп'ютерній грі взаємопов'язані лише тим, що сцени насилля у грі взяті з реального життя і змодельовані у ній. А лише якщо в людини викривлене, неправильне світосприйняття, то вона ті елементи насилля, які переживала у грі, теоретично може відтворити в реальному житті.

Чимало фахівців пов'язують жорстокість та неадекватність поведінки людини з тим, що вона бачить на екрані чи на моніторі комп'ютера, а тим більше, якщо вона безпосередньо, хоча і віртуально, є учасником

численних актів насильства у комп'ютерних іграх. Активний гравець створює віртуальну реальність, яка є для нього привабливою і різко контрастує з реальним сірим буттям. Наголошується на варіабельності шляхів створення віртуального світу, зокрема, включення технологій полімодальної дії, наприклад, високочастотного контрастного відеоряду, гучного аудіального супроводу, надто реалістичної комп'ютерної графіки, наявність захоплюючої сюжетної лінії на тлі стереотипних дій та реакцій мишкою та клавіатурою.

Професор Університету Вірджинія Тек Джеймс Айворі у січні 2013 року у своєму інтерв'ю інформаційній мережі «Голос Америки», яка підпорядкована затвердженій Конгресом США незалежній Раді з питань мовлення, авторитетно заявив, що зв'язку між насильством у комп'ютерних іграх та насильством в реальному житті немає: «Дослідники погоджуються, що насильство на екрані та у реальному житті не пов'язані». А окремі науковці взагалі схильні вважати, що перегляд сцен насильства дозволяє людям вивільнити власну агресію (ця гіпотеза отримала назву катарсису (очищення)). Грати у відеоігри, де ти з власної волі жорстоко вбиваєш інших, – це не те саме, що пасивно дивитись на сцени насильства у кіно. Втім, за словами Айворі, вбивство у процесі гри не тягне за собою жорстокості у житті: «Це популярний аргумент, мовляв, вбиваєш у грі, значить свідомо береш на себе роль агресора. У теорії це так і є. Втім, на практиці доказів того, що ігри мають більший вплив ніж телебачення – немає».

Проте, у цьому ж інтерв'ю йому опонує кримінальний адвокат Рене Сандлер, якій доводилось захищати клієнтів, що грали у жорстокі відеоігри, де за кожне вбивство отримують бали: «Жорстокі ігри – це величезна проблема нашої країни. Вони – першопричина жорстокості у тих, хто у них грає, або спостерігає за грою».

То ж виникає запитання: чи стане нечутливою до реального насильства людина, яка щодня на екрані комп'ютера вбиває заради розваги? З приводу цього питання ведуться дискусії як у зарубіжних, так і в вітчизняних наукових колах.

Феномен комп'ютерної залежності породив особливий науковий інтерес до проблеми, що презентований дослідженнями І. Бурмістрова, О. Войскунського, І. Голдберга, Д. Грінфілда, А. Карпова, В. Козлова, С. Кулакова, К. Мюррея, М. Орман, К. Сельчонка, Г. Старшенбаума, Ю. Фомічової, С. Шапкіна, А. Шмельова, К. Янг та ін. Психологічні аспекти впливу комп'ютерних ігор розкриті у працях О. Белінської, І. Буракова, П. Вільсон, М. Іванова, Н. Носова, Н. Форман, А. Церковного та ін.

Результати ряду досліджень підтверджують, що тривале занурення у світ віртуальних агресивних ігор призводить до розвитку низки особливостей і відхилень в психоемоційній сфері, створює умови щодо зміни психічних станів гравців, а в окремих випадках – й до патопсихологічної симптоматики [2; 3; 6; 7]. Захоплення комп'ютерними іграми з елементами насилля спричинює нервову перенапругу, низьку толерантність до стресових навантажень, високі показники прямої фізичної та вербальної агресії, підвищену тривожність та фрустрацію потреби в досягненні успіху. Труднощі самоутвердження в соціумі гравці компенсують новими входженнями у світ сумнівних за змістом та небезпечних для психосоматичного і духовно-морального здоров'я комп'ютерних ігрових розваг [1; 4; 5; 11].

Графічна досконалість та реалізм популярних комп'ютерних ігор поступається хіба щодо їх жорстокості. У найбільш рейтингових іграх «Assassin's Creed», «Black Ops» та ін., основна мета залишається незмінною – вбити людину. До яких лише приманок не вдаються розробники, щоб дати користувачу змогу зробити це якнайжорстокіше та оригінальніше. Подробиці смерті за цього смакуються та нескінченно деталізуються. Переважно насильство зустрічається в тих іграх, де для перемоги потрібно подолати суперника. Саме цей шлях до перемоги супроводжується взаємним насиллям.

Серед ігор з елементами насилля виокремлюють так звані ігри-шутери (ігри від першої особи). Так, до прикладу, у грі «WATCH-DOGS» гравцю пропонують виступити в ролі Ейдена Пірса (колишнього бандита, чиє кримінальне минуле призвело до жорстокої сімейної трагедії) і полювати за тими, хто скривдив його сім'ю; у грі «WARFACE» пропонують вийти на передову з вражаючою постановкою справжнього бою і вбивати; у грі «PATH OF EXILE» пропонують бути у ролі Вигнанця, який на темному континенті бореться за владу, яка дозволить йому відомстити усім кривдникам та ін.

Не менше насилля в мережевих іграх: наприклад, масова онлайн-гра нового покоління «War Thunder», яка присвячена військовій авіації та бронетанковій техніці періоду Другої світової війни, і пропонує у ролі льотчика-винищувача взяти участь у важливих битвах, воюючи з реальними гравцями з усього світу; «Elder Scrolls Online» – це остання глава популярної франшизи, у якій інноваційна система боїв дозволяє зосередитися на бойових діях і тактиці, використовувати будь-яку зброю, розкриваючи таємниці Тамриелю, досліджуючи далекі території Скайриму, проходити героїчні квести, безжально вбиваючи ворога. За цього формуються вельми дивні ідеали чи взірці для наслідування (позитивний герой військової комп'ютерної гри, на загал, стріляє чи вбиває учетверо більше, ніж герой негативний).

Комп'ютерні ігри є потужним агресивним інструментом впливу на підсвідомість молоді людини, на її інформаційні моделі світу, які обумовлюють думки й поведінку, адаптивність/деадаптивність у соціумі, деформують інтелектуальний та морально-духовний розвиток, руйнують соціальні взаємовідносини [4; 6].

Закони віртуального світу некрітично переносяться в реальне життя та часто призводять до психоневрологічних розладів, інколи і трагічних наслідків у формі суїцидів. Заповзяті гравці можуть стати нечутливими до грубощів і жорстокості після перегляду багатьох сцен насильства: на підставі побаченого почати вважати насильство припустимою моделлю поведінки і навіть способом розв'язання власних проблем.

Ученими доведено, що кожна людина захоплюється комп'ютерними іграми з певної причини. Одні не бажають нести відповідальність в реальному житті, тому переносяться у віртуальний світ, де вони можуть проявити себе, самореалізуватися та відчути задоволення. У такому світі людині стає все зрозумілим і простим, тому вона відчуває впевненість та захищеність. Таким чином, перед геймером розкривається новий світ незліченної кількості можливостей та інтересів, який «відключає» його від справжнього світу, «перемикаючи» на себе. Але поряд з позитивними моментами при взаємодії з комп'ютером виникають проблеми, пов'язані, насамперед, із надмірними психологічними навантаженнями.

Участь у віртуальному світі дозволяє гравцям розслабитися й абстрагуватися від психологічних проблем у реальному світі, але це відбувається лише на момент перебування у віртуальному просторі. Для ігрового адикта реальний світ нецікавий, повний небезпек, тому що більшість залежних – це люди, що погано адаптуються в соціумі. Унаслідок цього людина намагається жити у віртуальному світі, де все можливо, усе дозволено, де вона сама встановлює правила гри. Вихід з віртуальної реальності є хворобливим для гравця: він знову зіштовхується з ненависною для нього реальністю, що й викликає зниження настрою й активності, породжує погане самопочуття. Більшою мірою залежними від комп'ютерних ігор стають діти й підлітки, що мають нестабільні й конфліктні сімейні або шкільні відносини, у яких відсутні серйозні захоплення, хобі. Саме вони знаходять у віртуальному світі віддушину й вважають свої успіхи в комп'ютерній грі достатніми для самоствердження й для поліпшення свого становища [3; 5; 8]. Можна говорити про деградацію особистості, якщо форми відображення дійсності спрощуються, реакції грубішають і здійснюється перехід від вищих потреб (у самоактуалізації, соціальному визнанні) до нижчих (фізіологічних, побутових) [11]. Фрустрована потреба бути прийнятим іншими, недостатній авторитет і повага в значущому колі, занижена самоповага, ослабленні почуття соціальної належності до певної групи підштовхують індивіда до глибшого занурення в гру.

Коли людина багаторазово програє у комп'ютерній грі з елементами насилля, то у неї виникає підсилений рефлексний механізм помсти і вона продовжує грати, не помічаючи власного голоду, болю у спині та інших ознак гіподинамії. Знову ж таки, подібний вплив комп'ютерної гри проявляється не у всіх геймерів. Характер цього впливу та його силу частково визначає сама людина: своїм ставленням до гри (залежна поведінка чи просто робота) та усвідомленням своїх дій, психологічних реакцій як у грі, так і в реальності.

На думку О. Моховикова, щоб розпізнати ігрову залежність, бажано отримати відповіді на такі запитання: як часто людина грає? чи заробляє гроші, щоб витратити на гру? як довго грає, чи втрачає відчуття простору і часу, чи програє більше, ніж запланувала? чи виявляє тривожне занепокоєння, якщо не має змоги реалізувати азарт? наскільки велике бажання відігратися після програшу? чи думає про гру вдома, на роботі? чи заподіює гра збиток її заняттям, благополуччю родини? чи грає далі, незважаючи на борги? За цього науковець виокремлює три типи проблемних гравців:

1. **Гравець, що сміється.** Для нього ігрова залежність ще є розвагою. Цьому сприяють наснага, емоційне збудження і випадкові виграші. Невдачі – у контрольованих межах. Оскільки виграш стає дедалі важливішим, то ставки у грі постійно збільшуються. Фінансову втрату він сприймає не як особисту невдачу, а як привід для звинувачень: «Вони махлювали» або «Автомат спеціально зіпсували». Відчуваючи провину, використовують раціоналізацію як механізм психологічного захисту: «Це був не мій день», «Я був недостатньо уважний».

2. **Гравець, який плаче.** Починає позичати гроші для гри. Виграш для нього означає насамперед необхідність віддати борг, який усе одно неухильно зростає. Ігрова пристрасть домінує над рештою життя. Багато часу проводить за грою, забуваючи про існування значущого оточення. Але його ще не покидає ілюзорна віра, що якоїсь щасливої миті всі проблеми успішно буде розв'язано.

3. **Зневірений гравець.** Увесь час зайнятий грою. Зазвичай не має друзів, постійної роботи або навчання. Розуміє, що йде дорогою від поганого до гіршого, але не в змозі зупинитися. Припинивши грати, він відчуває реальні ознаки нервово-психічного розладу: головні болі, порушення сну й апетиту, що нагадують алкогольне похмілля. Часто з'являється нудьга, тривога або депресія.

Популярність жорстоких ігор, у яких можливі прояви насильства, є причиною засвоєння агресивних форм поведінки. Гра певною мірою усуває обмеження й робить жорстоку поведінку безпечною, без наслідків. Однак, якщо споживачем агресивної комп'ютерної гри є дитина, у неї формується ставлення до агресії, до насильства як до природного повсякденного явища, яке не може мати серйозних негативних наслідків. У дітей не лише закріплюються хибні уявлення про означені феномени, а й формується викривлена

картина світу, елементами якої вони є, деформуються цінності, життєва позиція, орієнтири, світогляд. Такі зміни можуть спричинити антисоціальні вчинки й становитимуть небезпеку не лише для особистості гравця, але й для всього суспільства.

Небезпідставно висувуються думки про те, що соціальне насильство викликається збудженням, яке продукується спостереженням і вчиненням насильства в комп'ютерній грі; споглядання насильства програмує гравця на агресивну поведінку та активує думки, пов'язані з насильством; популярні в молодіжному середовищі та переважно комерційно успішні маскультурні зображення насильства викликають бажання їх наслідувати.

З огляду на викладене, вбачаємо доцільним організацію та проведення на репрезентативній вибірці із залученням респондентів різних регіонів України широкомасштабних наукових досліджень впливу комп'ютерних ігор на психічний й особистісний розвиток представників різних вікових груп та взаємозалежностей між насиллям у комп'ютерних іграх та насиллям в реальному житті. Це стане предметом наших подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белінська О. Дитина і комп'ютер : психологічні реалії віртуального світу / О. Белінська // Психолог. Шкільний світ. – 2006. – № 46. – С. 27 – 29.
2. Бурлаков И. В. Номо Gamer : Психология компьютерных игр / И. В. Бурлаков. – М. : Независимая фирма «Класс», 2000. – 64 с. – (Библиотека психологии и психотерапии, вып. 86).
3. Гавришак Л. І. Інтернет-залежність як чинник девіантної поведінки / Л. І. Гавришак, С. О. Машак // Проблеми загальної та педагогічної психології. – 2011. – Т. XIII. – Ч. 5. – С. 56 – 63.
4. Иванов М. Психологические аспекты негативного влияния игровой компьютерной зависимости на личность человека [Электронный ресурс] / М. Иванов. – Режим доступа : http://sanaris.com.ua/experts_and_services.
5. Козлов В. Психология игровой зависимости / В. Козлов, А. Карпов // М. : Психотерапия, 2011. – 336 с.
6. Мюррей К. Интернет-зависимость с точки зрения нарративной психологии / Под редакцией А. Е. Войскуновского. – М. : «Можайск-Терра», 2000. – 432 с.
7. Сельчонок К. В. Психология зависимости / сост. К. В. Сельчонок. – Минск : Харвест, 2008. – 592 с.
8. Старшенбаум Г. В. Аддиктология : психология и психотерапия зависимостей / Г. В. Старшенбаум // М. : ООО «Когито-Центр», 2005. – 367 с.
9. Церковний А. Формування навичок у просторі комп'ютерних ігор / А. Церковний // Соціальна психологія. – 2004. – № 3 (5). – С. 163 – 169.
10. Шапкин С. А. Компьютерная игра : новая область психологических исследований / С. А. Шапкин // Психологический журнал. – 1999. – Т. 20. – №1. – С. 86 – 102.
11. Янг К. С. Диагноз – интернет-зависимость [Электронный ресурс] / К. С. Янг. – Режим доступа : <http://psynet.by.ru/texts/yang.htm>.

Тетяна Варивода,

студентка,

Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Розкрито сутність впливу інформаційного простору на соціально-психологічну безпеку особистості, визначено основні загрози інформаційній безпеці та наслідки впливу інформаційного середовища на особистість.

Tetiana Varyvoda

PERSONAL SECURITY IN THE INFORMATION SPACE

This article examines the influence of information space on social and psychological security of personality, and the main threats to information security and effects of the information environment on the personality.

Серед сукупності соціально-економічних та духовних перетворень початку ХХІ століття поглибленого розуміння вимагають процеси, що позначаються на усіх сферах життя людини. Вектор розвитку сучасного суспільства в напрямку тотальної глобалізації та комп'ютеризації процесів життєдіяльності людини сприяє розширенню інформаційного простору, що, в свою чергу, призводить до підвищення актуальності та цінності інформації в повсякденному житті суспільства, груп та окремої особистості. Більше того, інформація є не лише об'єктом обміну, а й причиною трансформацію соціально значущої індивідуальної, групової чи масової поведінки. З розширенням інфраструктури інформаційної сфери, залученням суб'єктів до її збору, поширення, обробки та збереження, стає важче встановлювати межі інформаційного простору, дозувати інформацію та контролювати її вплив на зростаючу особистість. Це загострює проблему безпеки неповнолітніх в інформаційному просторі, що зумовило *мету* статті.

Питання інформаційного простору та безпеки особистості в ньому досліджували вчені В. Петрик, В. Остроухов, Л. Плескач, Б. Кормич та інші. У контексті комп'ютеризації суспільства, правових гарантій безпеки та психологічних аспектів впливу, інформаційний простір вивчали В. Пірумов, В. Попов, Г. Почепцов, Г. Грачов, І. Мельник, С. Модестов, С. Дацок, В. Копилов, В. Крисько, Л. Малков, В. Машликін, М. Абдурахманов, В. Барішполець, В. Манілов, С. Расторгуєв, С. Парінов, С. Зуєв, В. Вепринцев.

Л. Плескач [5] виділяє наступні функції, які нині виконує інформаційний простір:

- інтегруюча – об'єднує в єдине просторово-комунікативне і соціокультурне середовище різні види економічної діяльності;
- комунікативна – створюється особливе середовище транскордонної, інтерактивної і мобільної комунікації різних суб'єктів економічної діяльності, у рамках якої вони здійснюють інформаційний обмін;
- актуалізуюча – в інформаційному просторі здійснюється актуалізація інтересів різних суб'єктів економічної діяльності шляхом реалізації ними інформаційної політики;
- геополітична – формуються власні ресурси і змінюється значущість традиційних ресурсів, створюючи нове середовище геополітичних відносин і конкуренції;
- соціальна – інформаційний простір трансформує суспільство і змінює характер та зміст соціально-економічних відносин у всіх сферах: політиці, культурі, науці, релігії тощо.

Для нашого дослідження інтерес представляє соціальна функція, оскільки в процесі її реалізації регулюється рівень інформаційної безпеки. Безпека – це стан, коли особистості нічого не загрожує, коли відсутня ймовірність негативного впливу на фізичну, психічну, матеріальну чи соціальну сферу життєдіяльності особистості. Інформаційна безпека особистості характеризується як стан захищеності особистості, різноманітних соціальних груп та об'єднань людей від впливів, здатних проти їхньої волі та бажання змінювати психічні стани і психологічні характеристики людини, модифікувати її поведінку та обмежувати свободу вибору [4]. Загроза інформаційній безпеці – сукупність умов і факторів, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам особистості, суспільству і державі в інформаційній сфері. Джерелами загроз інформаційного простору є суперечності певних інтересів, системи цінностей, цілей між особистістю та суспільством, державою або наявністю в одній зі сторін стосовно іншої домагань, претензій або інших спонукань до конфлікту. Найбільш небезпечним джерелом загроз цим інтересам вважається суттєве розширення можливостей маніпулювання свідомістю людини через створення навколо неї індивідуального, віртуального, інформаційного простору, а також можливість використання технологій впливу на її психічну діяльність.

Культ жорстокості, насильства, порнографії, що нині пропагується в засобах масової інформації, особливо на телебаченні і в комп'ютерних мережах, призводить до неусвідомленого бажання значної частини населення, особливо неповнолітніх, наслідувати його, сприяє закріпленню подібних стереотипів поведінки в їх власних звичках і способі життя, знижує рівень граничних обмежень і правових заборон, сприяє появі негативних норм поведінки в суспільстві, що відкриває шлях до втрати морально-ціннісних установок, до правопорушень [2].

Основні загрози інформаційній безпеці можна розділити на три групи: загрози впливу неякісної інформації (недостовірної, фальшивої, дезінформації) на особистість, суспільство, державу; загрози несанкціонованого і неправомірного впливу сторонніх осіб на інформацію та інформаційні ресурси (на виробництво інформації, інформаційні ресурси, на системи їхнього формування і використання); загрози інформаційним правам і свободам особистості (праву на виробництво, розповсюдження, пошук, одержання, передавання і використання інформації; праву на інтелектуальну власність на інформацію і речову власність на документовану інформацію; праву на особисту таємницю; праву на захист честі і гідності і т. ін.) [4].

Таким чином, випадкова чи цілеспрямована інформація, що поширюється, може порушувати як психічну, так і правову безпеку людини.

Інформаційно-психологічна безпека особистості (у вузькому розумінні) – це стан захищеності психіки людини від негативного впливу, який здійснюється шляхом упровадження деструктивної інформації у свідомість і (або) у підсвідомість людини, що призводить до неадекватного сприйняття нею дійсності.

Інформаційно-психологічна безпека особистості (в широкому розумінні) – це:

- по-перше, належний рівень теоретичної та практичної підготовки особистості, при якому досягається захищеність і реалізація її життєвоважливих інтересів та гармонійний розвиток, незалежно від наявності інформаційних загроз;
- по-друге, здатність держави створити умови для гармонійного розвитку й задоволення потреб особистості в інформації, незалежно від наявності інформаційних загроз;
- по-третє, гарантування, розвиток і використання інформаційного середовища в інтересах особистості;
- по-четверте, захищеність від різного роду інформаційних небезпек [2].

Можливі деформації у системі масового інформування й поширення дезінформації приводять до потенційних порушень суспільної стабільності, до завдання шкоди здоров'ю і життю громадян унаслідок пропаганди чи агітації, що збуджують соціальну, расову, національну чи релігійну ненависть і ворожнечу, про діяльність тоталітарних сект, що пропагують насильство й жорстокість. Ці впливи, усвідомлені чи неусвідомлені, як показує життя, можуть призводити й призводять до серйозних порушень психічного й фізичного здоров'я, відхилення від норм поведінки, до зростання ризикованих соціальних й особистісних ситуацій.

Серйозну небезпеку для психіки підростаючої особистості викликає поширення за допомогою мережі Інтернет насамперед порнографії, непристойної інформації, що ображає суспільну мораль, порушує сформовані в суспільстві стандарти моралі. Як стверджує В. Петрик [2], небезпечний вплив інформаційного простору на індивідуальну свідомість можуть призвести до двох видів взаємозалежних змін. Перший – це зміни у психіці, психічному здоров'ї людини. Оскільки під інформаційним впливом складно визначити межі норми і патології, показником змін може бути втрата адекватності індивідом відображення світу у індивідуальному ставленні до світу. Можна говорити про деградацію особистості, якщо форми відображення дійсності спрощуються, реакції грубішають і здійснюється перехід від вищих потреб (у самоактуалізації, соціальному визнанні) до нижчих (фізіологічних, побутових). Друге – це зміни в цінностях, життєвих позиціях, орієнтирах, світогляді особистості. Такі зміни спричиняють антисоціальні вчинки й становлять небезпеку вже для всього суспільства і держави. Важливою особливістю інформаційно-психологічного впливу на індивідуальну свідомість підлітка є те, що він як загроза, може не помічатися й не усвідомлюватися ним.

Однією з характерних тенденцій, яка склалася в сучасних умовах не тільки в Україні, а й у світі, є випереджальний розвиток форм, способів, технологій і методик впливу на свідомість (підсвідомість), психологію й психічний стан людини в порівнянні з організацією протидії негативним, деструктивним психологічним впливам, інформаційно-психологічним захистом особистості і суспільства в цілому.

Інформатизація повсякденного життя та поява нового інформаційного поля людського буття не проходить безслідно для життєвого світу людини. В електронному просторі змінюються поведінкові стандарти та ціннісні орієнтири особистості. Суспільний розвиток та забезпечення безпеки особистості, суспільства та держави неможливі без вирішення проблеми інформаційно-психологічної безпеки. Життєдіяльність суспільства, на нашу думку, цілком визначається рівнем розвитку, якістю функціонування та безпекою інформаційного середовища. Вплив на інформаційний ресурс держави є одним із джерел загроз для національної безпеки. Першочерговою є проблема захисту власного національного інформаційного простору. Тому постає нагальна необхідність активізації наукових досліджень у цій сфері, як з метою більш об'єктивного розуміння цього процесу, так і в контексті формування системи інформаційно-психологічної безпеки для підростаючої людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петрик В. Соціально-правові основи інформаційної безпеки [Електронний ресурс] / В. Петрик. – Режим доступу : – http://pidruchniki.ws/18990227/politologiya/nebezpeki_informatsynogo_prostoru_dlya_osobistosti.
2. Кормич Б. Інформаційна безпека : організаційно-правові основи : [навч. посібник] / Б. Кормич. – К. : Кондор, 2004. – 384 с.
3. Плєскач В. Інформаційні системи і технології на підприємствах [Електронний ресурс] / В. Плєскач. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1350052747708/informatika/ponyattya_informatsynogo_prostoru.

Оксана Ворошчук,
канд. пед. н., доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

ВПЛИВ ТЕЛЕВІЗІЙНОГО НАСИЛЬСТВА НА ДІТЕЙ

У статті розглянуто умови та чинники інформаційного насильства над дітьми, зокрема, вплив насильства на дітей через телебачення.

Oksana Voroshchuk

INFLUENCE OF TELEVISION VIOLENCE ON CHILDREN

The article examines the main conditions of child abuse. In particular, the impact of violence on children through television is analyzed.

Україна, ставши на шлях розбудови демократії в умовах утвердження ринкових відносин, переживає негативні соціальні явища. До таких явищ належить і насильство, яке значною мірою загрожує життєдіяльності людини. Насильство, в усіх його проявах, існує в суспільстві з прадавніх часів.

Згідно з Конституцією України, життя і здоров'я людини є одними з найвищих соціальних цінностей. Одне з головних завдань захисту неповнолітніх від різних форм насильства в контексті Всесвітньої декларації прав дитини визначає Закон України «Про загальну і середню освіту». Ці ж завдання визначені Державними стандартами середньої освіти. Про проведення досліджень проблеми насильства щодо дітей йдеться і у резолюції, ухваленій 57-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН № 57 (березень 2004 року).

Актуальною є проблема насилля та жорстокості серед школярів. Дуже часто прояви насилля виникають через дрібниці, через невміння спілкуватись, небажання зважати на потреби інших, надмірну агресію. Діти піддаються негативному впливу рекламаних алкогольних напоїв і починають вживати їх, що призводить до необдуманих кроків із застосуванням фізичної сили. Важливу роль відіграє сімейне виховання, де діти стають свідками сімейних конфліктів між батьками. Сучасні учні також живуть у негативному інформаційному просторі: з екранів телевізорів, з моніторів комп'ютерів безперервно транслиються жорстокі сцени насильства, бійки; пропагується фізичне насилля, сексуальна розпуста, цинізм. Підлітки, в силу своїх вікових особливостей не здатні «відфільтрувати» цей негатив і досить часто наслідують моделі жорстокої поведінки, хочуть бути «крутими» в очах ровесників [5].

До питань профілактики насильства щодо підлітків з позицій психології і педагогіки зверталися П. Блонський, Б. Братусь, І. Грабська, Ф. Думко, Н. Зінов'єва, Н. Михайлова, В. Оржеховська, В. Ромінський, Т. Федорченко, В. Фуркало, Н. Щербак та ін.

Мета нашої статті – розглянути вплив телевізійного насильства на дітей.

Загрозливим є вплив насильства через телевізійне насильство, вплив відеоігор, насильство через Інтернет. Складність проблеми теленасильства зумовлена початковою розмитістю поняття «насильство», яке об'єднує різноманітні речі (від комедійних чи мультиплікаційних епізодів – до щоденних новин та документальних кадрів). Найбільш вразливою і незахищеною категорією людей, які піддаються насильству як з боку дорослих, так і з боку своїх однолітків, є підлітки.

Насильство над дітьми обумовлює певні соціальні і культурні умови. Зокрема, відсутність у суспільній свідомості чіткої оцінки фізичних покарань; низька правова грамотність населення; недостатнє розуміння суспільством насильства як соціальної проблеми; відсутність ефективної превентивної політики держави; недосконале законодавство; демонстрація насильства через засоби масової інформації.

Практично щодня демонстрація насильства за допомогою телебачення (мультифільми, фільми, передачі) і відео зміцнює думку дитини або підлітка про насильство як цінність і засіб засвоєння усталеної поведінки. Дитина легко засвоює побачені цінності, манери і норми поведінки, оскільки процеси осмислення, оцінки і розмежування реальності і фантазій розвинуті ще недостатньо. Побачену агресію вона може переносити у своє повсякденне життя з власними цілями. Крім того, зростає толерантність, ступінь сприйнятливості до насильства. Уже перші уроки відчували в США: в одному із штатів по телебаченню збільшили кількість фільмів з демонстрацією актів насильства на 10%, внаслідок чого випадки насильства на вулицях зросли на 5%. Головним чином це впливає на підлітків, які мають підвищений рівень агресивності в силу вікових особливостей.

Відчутну роль у поширенні насильства відіграє сучасний екран. Дослідники різних країн одночасно стверджують, що фільми, які містять акти насильства, є причиною 15–20% актів насильства, що відбуваються в реальному житті [4].

Неповнолітні багато часу проводять перед телевізором. Наприклад, польський підліток дивиться телевізор 2–4 години на добу, а у вихідні – до 5 год. У Швеції учні впродовж 10 років навчання проводять 18 тисяч годин перед телевізором (на три тисячі більше, ніж у школі). Така ж ситуація у Франції та Італії [1].

Американська дитина проводить 28 годин на тиждень перед телевізором – це більше, ніж вона витрачає на заняття в школі. Як мінімум, годину в день він грає у відеоігри або «подорожує» по Інтернету. Кілька годин у тиждень він присвячує переглядові фільмів і прослуховуванню музики.

За даними досліджень Медичного факультету Гарвардського Університету (Harvard University), до 18-літнього віку, американська дитина бачить насильство на екрані телевізора більше 180 тис. раз – з них приблизно 80 тис. убивств. За даними Mediascope, 66% дитячих телепередач, трансльованих у США, містять сцени насильства, причому в трьох чвертях випадків телебачення демонструє програми, в яких насильство ніяк не карається. За даними Національного Інституту Психічного Здоров'я (National Institute of Mental Health) лише 4% програм, в яких присутні сцени насильства, містять яскраво виражений заклик до ненасильства.

За останні 40 років у світі було проведено більше 1000 досліджень, присвячених впливові телебачення на дітей. Дослідження проводилися в багатьох країнах світу, серед хлопчиків і дівчат, що належать до різних рас, національностей і соціальних груп. Проте, результати досліджень були практично ідентичні: агресія на екрані робить дітей більш агресивними стосовно людей і до неживих предметів.

Американська Академія Педіатрії (American Academy of Pediatrics) опублікувала чотири фундаментальних висновки з цих досліджень. По-перше, діти, які дивляться багато передач, що містять сцени насильства, сприймають насильство, як легітимний спосіб дозволу конфліктів. По-друге, перегляд сцен насильства робить людину більш беззахисним до насильства в реальному житті. По-третє, чим більше дитина бачить сцен насильства на екрані, тим більше шансів, що вона стане жертвою насильства. По-четверте, якщо дитина віддає перевагу переглядові телепрограм, що містять сцени насильства, існує значно велика ймовірність, що вона виросте агресивною людиною і навіть учинить злочин.

Телевізійне насильство особливе небезпечно для маленьких дітей, у віці до 8 років, тому що вони не можуть точно розрізнити – де починається реальне життя, а де закінчується фантазія. Жахи кіно (мультифільмів) вони сприймають як реальність.

Телебачення вплинуло на рівень злочинності: існує чітка залежність – рівень злочинності в тій або іншій країні зростає через 10 – 15 років після появи в ній телебачення. У 2001 році в США була опублікована доповідь головного хірурга країни, присвячена проблемі молодіжного насильства (Youth Violence: A Report of the Surgeon General). У цій доповіді підкреслювалося, що перегляд фільмів і телепрограм, що містять акти насильства, є чинником ризику для підлітка. За рівнем впливу на свідомість дитини він знаходиться на тому ж рівні, що й інші фактори ризику – бідність, погане соціальне оточення, низький рівень інтелекту і т.д.

Опитування суспільної думки показують, що приблизно три чверті жителів США переконані в тому, що телевізійні передачі переважані насильством. Опитування, проведені телекомпанією Fox News після чергових випадків убивств, зроблених школярами, показало, що 29% американців вважають творців кінофільмів, телепередач і музики винними в цих злочинах (58% поклали провину на батьків). Аналогічне опитування служби Gallup показало, що жителі США вважають телебачення другою головною причиною росту дитячого насильства.

Нам, українським телеглядачам сцени агресії доводиться бачити у середньому кожні 16 хвилин, а в період з 19.00 до 23.00 цей умовний інтервал скорочується до 12 хвилин. Для порівняння слід відмітити, що в Росії за даними РАО цей показник складає 15 і 10 хвилин, а в США 15 і 6 хвилин відповідно.

Всі епізоди телеагресії поділяють на три основні групи: фізична агресія (пряма) – навмисне використання фізичної сили з метою нанесення шкоди; непряма агресія – навмисні, але не конкретизовані, або безпосередньо спрямовані на об'єкт злостиві дії для нанесення шкоди; вербальна агресія – вияв негативних емоцій у словесній формі.

Слід відмітити, що дитяче насильство на наших екранах залишається все ж таки нечастим гостем, так як і агресивні сцени за участю представників тваринного світу. Основну кількість епізодів (понад 65%) складають епізоди, коли агресорами на телеекрані виступають дорослі чоловіки. Їхні дії, як правило, носять досить жорстокий характер: убивства, бійки, взаємні образи і т. ін.

Дуже часто телебачення звинувачують у зростанні злочинності. Статистика це підтверджує, що випускник школи є свідком 18 тис. злочинів, 50% убивств скоюються під впливом демонстрації насильства на телеекрані [4].

Дослідники різних країн засвідчують закономірність зв'язку між переглядом насилля по телебаченню та поведінкою дитини. До того ж, більша залежність виявлена у хлопців, аніж у дівчат. Також відмічена висока відмінність між самооцінкою моделі насильства і агресивністю неповнолітніх, особливо хлопців.

Українська газета «Кореспондент» пише, що за рівнем насильства підлітків стосовно їхніх однолітків Україна посідає четверте місце в Європі після Росії, Албанії та Білорусі, йдеться в останньому дослідженні Всесвітньої організації охорони здоров'я.

У кінці рейтингу розташувалися Швеція, Норвегія, Фінляндія і Данія. Миролюбність скандинавських підлітків експерти пояснюють більш демократичними методами виховання в цих країнах, де свобода дітей не надто ущемляється дорослими, а також якістю освіти [6].

Окрім телебачення, у сучасному техногенному суспільстві однією з найактуальніших, популярних та небезпечних форм насильства над дітьми, особливо над їхньою свідомістю є величезна мережа різноманітних веб-сторінок в Інтернеті.

Отож, телебачення нині стало не лише основним інформатором, але й потужним вихователем, що здійснює не лише позитивний, а й негативний вплив на підлітків. Сцени погроз, насилля, громадського безпорядку на екрані постійно зростають. Найнебезпечніше, що насильство має дуже серйозні негативні соціальні наслідки. Воно породжує терор, наркотичну (алкогольну) залежність, відчуття відсутності допомоги, безнадійності або безсилля, відсутність самоповаги, напади депресії, помсти тощо. Підлітки починають вважати насильство припустимим видом поведінки і навіть способом розв'язання проблем як своїх, так і товаришів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Влияние средств массовой коммуникации на интересы детей и молодежи : [сб. научн. трудов]. – М. : НИИОП, 1989. – С. 3–8.
2. Думко Ф. До проблеми насильства в сім'ї / Ф. Думко // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. – Одеса : ПДПУ імені К. Д. Ушинського. – 1999. – Вип. 6–7. – С. 62–68.
3. Зиновьева Н. Психология и психотерапия насилия / Н. Зиновьева, Н. Михайлова. – СПб. : Речь, 2003. – 248 с.
4. Ролінський В. Агресивність на телеекрані та проблеми неповнолітніх / В. Ролінський // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та молоді : [зб. наук. праць]. – Київ ; Житомир : Вид-во ЖДУ, 2004. – Кн. 1. – С. 213–217.
5. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://nadosvita.if.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=261%3A2013-11-25-13-47-01&Itemid=1.
6. Електронний ресурс. – Режим доступу: <mhttp://novezakarpattya.com/society/6648-chomu-v-ukrayin-pdltki-vse-chastshedysnyuyut-nasilstvo.htm>.
7. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/inode/8839.htm>.

Інна Галецька,

канд. психол. н., доцент,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

ОЦІНКА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ТА СУЇЦИДАЛЬНОГО РИЗИКУ У ПІДЛІТКІВ НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ АКТИВНОСТІ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

Розглянуто психологічні аспекти активності у соціальних мережах, зокрема віртуальної самопрезентації. Проаналізовано ймовірні негативні наслідки спілкування в соціальних мережах та участі в групах. Визначено можливості оцінки психологічного здоров'я підлітків та психологічних проблем у них як чинників суїцидального ризику на основі аналізу активності підлітків у соціальних мережах.

Inna Haletska

EVALUATION OF PSYCHOLOGICAL HEALTH AND SUICIDE RISK OF TEENAGERS ON THE BASIS OF ACTIVITIES IN THE SOCIAL NETWORKS

The article examines the psychological aspects of activities in social networks, in particular online self-presentation. The problems of negative consequences of communication in the social networks and participation in online groups are described. Psychological health and individual problems of teenagers as suicide risk factors are pointed out, several aspects of individual activities in the social network are analyzed.

Поява соціальних мереж спричинила виникнення нового виміру індивідуального буття людини. Цей віртуальний світ глибоко проникнув в усі аспекти життя, став незамінним видом діяльності, місцем спілкування, специфічним часопростором самореалізації. Віртуальна реальність віртуального життя має реальні наслідки, специфіка яких пов'язана із особливостями та можливостями участі у соціальних мережах.

Метою статті є аналіз можливостей оцінки психологічного здоров'я підлітків на основі аналізу їх активності у соціальних мережах, визначення наявності психологічних проблем як чинників суїцидального ризику.

Ідея дослідження виникла після знайомства з персональними сторінками в мережі ВКонтакті двох юнок, які здійснили суїцид. У лютому 2012 р. у підмосковному містечку Лобня дві чотирнадцятилітні подружки, взявшись за руки, зістрибули з шістнадцятого поверху. Аналіз інформації, доступної у різних статтях та інтерв'ю, не давав підстав для визначення причин суїциду: наявність друзів, відсутність об'єктивно серйозних проблем, відсутність особливої неблагополучності в сім'ї, нормальна успішність в школі, лише звичайні проблеми звичайних підлітків. Серйозне занепокоєння викликає те, що за умовним благополуччям можуть ховатися глибинні переживання і думки про суїцид. Проблема превенції підліткового суїциду

останнім часом набуває неабиякої актуальності. В першу чергу, це стосується визначення індикаторів суїцидального ризику та способів їх виявлення.

Звернувшись до персональних сторінок дівчат в мережі ВКонтакті, було здійснено аналіз їх змісту (сторінки публічні, без обмежень права доступу). Слід зазначити, що сторінки дівчат істотно відрізнялися між собою, а Н. К. вела дві сторінки: одна сторінка була зазначена іменем та прізвищем, інша – як «mistress_of_death», обидві сторінки містили велику кількість фотографій, тобто сторінка не була інкогніто. Більше того – дівчина дописувала з однієї сторінки на іншу. Аналіз дописів на основній сторінці виявив велику увагу до смерті. Зокрема, в статусі подано такий діалог (переклад з російської із збереженням пунктуації): «смерть: – що ви за мною ходите??? – я: – ви мені подобаетесь». За день до трагедії на сторінці з'являються дописи «Мы волки – свободная стая. Мы волки – друзей не бросаем. Мы волки и трусость караем. Мы волки – людей презираем. Мы волки – в бою погибаем. Мы волки – на ветер слова просто так не бросаем» та «Ненавиджу фразу «а якщо твої друзі з 9 поверху стрибати підуть, ти також підеш?» «ТАК, ПІДУ, ЩО МЕНІ БЕЗ ДРУЗІВ РОБИТИ», а також «Так буває, навіть сильних життя ламає...». Слід зазначити, що у більш ранніх дописах не фігурує ані суїцидальна тематика, ані проблема смерті взагалі. Проте додаткова сторінка, яка була створена за місяць до трагедії, містить віршовані рядки: «Я мертва я не жива! О боже зачем? Зачем живу на этом свете я? Быть может лучше чтобы не было меня? Быть может лучше, чтоб кто-то заменил меня? О боже почему именно я? Быть может это наказание? Но где, чем я так разгневала тебя? Какой мне смысл жить на этом свете? О боже дай понять какое здесь моё предназначенье...»; цитати (за тиждень до трагедії): «И я один на один, со своей судьбой, и я один на один, с самим собой, свой среди чужих, чужой среди своих.. и мне не найти покой» та «А он один внизу, и за спиной лишь правда, без планов на сегодня и без планов на завтра, одна дорога, но такой короткий путь...забудь...их просто уже не вернуть...». Сторінка другої дівчини взагалі не містить дописів, які б стосувалися проблеми смерті-суїциду. Хоча, статус «Пробач, якщо що не так. Я не ідеальна», як вказували друзі дівчинки, було вписано за день до трагедії. Загалом дописи обидвох дівчат містять переважно жарти, фрази про кохання і стосунки тощо.

Відразу після трагедії в Лобні, навесні 2012 р., в Росії прокотилася хвиля суїцидів серед підлітків та юнаків, які йшли із життя, стрибаючи з дахів багатопверхівок. Це загострило увагу до проблеми. З огляду на те, що майже всі молоді люди мають персональні сторінки ВКонтакті (та інших соціальних мережах), ми звернули увагу на розповсюдженість в соціальних мережах груп, які стосуються проблеми суїциду, та активність відвідування цих груп. Після аналізу цієї активності було закрито десяток таких спільнот. Сьогодні в мережі ВКонтакті за тегом «самогубство» знайдено 374 групи, за тегом «суїцид» – 1292 групи, ще 3439 спільнот знаходимо за тегом «Тетрадь смерти». Далеко не всі ці групи є потенційно небезпечними щодо навіювання суїцидальних думок. Більше того, такі спільноти не стільки породжують інтерес до суїциду, скільки виникають як наслідок актуальності проблеми смерті та суїциду, як екзистенційних проблем. Проте в окремих групах характер обговорення має виразно депресивно-безвихідний характер, припинення життя розглядається як один із виборів людини сильної, незалежної. Учасники спільноти дописують тут під власними іменами, хоча, очевидно, є учасники-фейки.

Сьогодні будь-яка інформація розлітається миттєво, тому про кожен новий суїцид стає відомо буквально через кілька годин, варто лиш побачити персональну сторінку в соціальних мережах у первинному невідредагованому вигляді. Аналіз змісту сторінок далеко не завжди дає змогу виявити однозначні критерії суїцидального ризику. Насамперед тому, що екзистенційна проблематика, цитати та міркування, чорний гумор стосовно смерті присутні на сторінках багатьох молодих людей. Роздуми про сенс життя та безсенсовність не можна вважати критеріями суїцидального ризику. Проте наявність таких постів слід зважати. З огляду на те, що сторінки в соціальних мережах часто є публічними і відкритими (хоча окремі частини можуть бути захищені різним ступенем приватності), зміст цих сторінок є джерелом інформації про їх власника. Інформація сторінки дає важливу інформацію для оцінки психологічного здоров'я особи.

Соціальні мережі – це не лише простір для комунікації, а й засіб самопрезентації як поведінкового вираження Я-концепції. У віртуальному середовищі самопрезентація та ідентифікація, як зазначені на сторінці реальні інтереси особи, виявляються особливо яскраво. У разі наявності інформації про психологічні якості особи в реальному житті можуть істотно доповнювати її образ. З огляду на те, що віртуальна самопрезентація часто апріорно дозволяє деяку демонстративність, віртуальний образ має потенційно більше прав на вільнодумність, порушення правил, існування як незалежне альтер-его. Тому однозначно оцінювати активність у соціальних мережах та різні дії недоцільно.

Проте віртуальна самопрезентація та віртуальний образ Я здійснюється на когнітивному рівні через писемні формулювання думок, коли внутрішній образ, а також внутрішні переживання виявляються шляхом текстового опису (та/або зображень). Особливість цього способу самопрезентації зумовлена іншим часовим виміром – часу є значно більше на осмислення, або надто мало, коли відбувається чат-діалог, а також – можливістю безслідно видалити допис пізніше, коректувати його, пам'ятаючи про публічність презентації. Зворотня сторона віртуальної самопрезентації пов'язана зі зворотним впливом створеного образу внаслідок

осмислення віртуального образу Я та ціннісних орієнтирів власної діяльності, формування позитивно-схвального чи негативного ставлення до нього, віртуальну реконструкцію власної ідентичності.

Таким чином, аналізуючи активність особи в соціальній мережі з метою оцінки її психологічного здоров'я та ймовірних психологічних проблем, слід зважати на можливу невідповідність віртуального та реального образу Я. Проте, у будь-якому разі, створений віртуальний образ Я репрезентує певний аспект істинного Я. З метою оцінки особистісних якостей враховують вказане ім'я та його формулювання, аватар, характер заповнених даних про себе, перелік спільнот, фотографії, кількість друзів, статуси тощо. Зважають на характер заповнення сторінки: зміст, кількість і характер постів. Зміна звичного рівня активності може бути зумовлена як ситуативними чинниками, так і спричинена глибокими переживаннями, чи бути виявом екзистенційної фрустрації, справжньої життєвої кризи, своєрідним криком про допомогу. Слід враховувати характер спільнот, членами яких є особа, оскільки темоцентрованість спілкування в спільнотах може мати вагомий вплив. Особливо варто зважати на наявність у переліку спільнот, орієнтованих на суїцидальну тематику. Інтенсивність впливу може бути посилена, якщо особа, крім участі у тематичній спільноті, здійснювала пошук інформації цієї тематики в інтернеті. Завдяки сучасним технологіям виникає «бульбашка фільтрів», пов'язана із використанням веб-сайтами алгоритмів вибіркового вгадування: на основі пам'яті про минулі запити, історії пошуку, надалі відбувається селекція інформації пошуковим сайтом, особі активно пропонуються лінки на тематику, яка цікавила, створюючи уявлення, що світ крутиться навколо цієї проблеми і, фактично, усуваючи альтернативну інформацію.

Соціальні мережі є місцем, де підлітки проводять багато часу, маючи можливість непомітно, часто анонімно, або в образі свого віртуального Я знаходитися в потоках інформації певного спрямування. Ці потоки можуть захоплювати і спрямовувати певним чином потік свідомості, спричиняючи зниження здатності критичної оцінки і задаючи вектор прийняття рішення. Проблема безпеки в Інтернеті стосується не лише можливого цілеспрямованого насильства, не менш небезпечним є Інтернет як безодня, яка притягує і затягує.

Підсумки. Інтернет та соціальні мережі – об'єктивна віртуальна реальність, без якої неможливо уявити життя сьогодні. Віртуальна самопрезентація у соціальних мережах є виявом особистості власника персональної сторінки, проте може відображати як Я-реальне, так і Я-ідеальне, чи Я-презентаційне. Водночас створений образ може впливати на особистість його автора, механізми цих реципрокних зв'язків є складні і мало передбачувані. Активність у соціальних мережах містить велику кількість інформації про особистість стосовно її когнітивної та ціннісно-мотиваційної сфер, почуття гумору, рівня інтелекту, знань та інтересів, емоційної саморегуляції тощо. Оцінка стану психологічного здоров'я та психологічних проблем потребує урахування отриманої із соціальної мережі інформації, водночас співставленням із відомостями про життя особи «в реалі». Доцільно рекомендувати психологам, у разі відомостей про проблеми у старшокласників, звертатися до персональних сторінок в соціальних мережах з метою отримання додаткової інформації.

Лілія Дзудило,

студентка,

ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ ЯК ПРОЯВИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ТИСКУ

У статті представлений аналіз гендерних стереотипів у літературі для молодших школярів як засобів прихованого психологічного тиску на особистість дитини і гендерні аспекти формування читачьких інтересів учнів конкретного навчального колективу.

Lilija Dzudzylo

GENDER STEREOTYPES IN CHILDREN'S LITERATURE AS A MANIFESTATION OF PSYCHOLOGICAL PRESSURE

The article provides the analysis of gender stereotypes in the literature at primary school as means of hidden psychological pressure on the child's personality and gender aspects of the development of reader interests of school children of a certain academic group.

Дитяча книга завжди була, є і буде могутнім засобом впливу на юного читача. Якщо сім'ю і школу можна назвати зовнішніми чинниками формування особистості, то література, безперечно, є внутрішнім чинником. Книга швидко знаходить шлях до розуму і серця дитини, бо ненав'язливо пропонує життєві орієнтири. Маленький читач не сприймає її як «виховного диктатора», а, швидше, як друга і порадника. Суспільство прагне визначати, які книги будуть виховувати підрастаюче покоління, які чинники

визначатимуть читацькі інтереси. У час, коли відбувається злам традиційних гендерних ролей, постає питання: який виховний ідеал пропонує книга: дитини, «скованої» гендерними стереотипами, яка під впливом постійного психологічного тиску не може гармонійно розвиватися, чи успішної особистості, здатної до повноцінної самореалізації у сучасному світі?

Літературознавці (С. Павличко, О. Забужко, Т. Гундорова, В. Агеєва, Н. Зборовська, Т. Качак) досліджують «гендерну природу» тексту. Гендерний аналіз стає ключовим у аналізі української літератури для дітей у статті Т. Качак [5, с. 60 – 74]. Розгляд поставленої проблеми неможливий без урахування наукових праць із гендерної педагогіки.

Мета статті – спроба проаналізувати гендерні стереотипи у літературі для молодших школярів як засоби прихованого психологічного тиску на особистість дитини, а також окреслити гендерні аспекти формування читацьких інтересів учнів конкретного навчального колективу.

Перше знайомство дитини з книгою і читанням відбувається у сім'ї. Сучасні батьки часто не знають, які книги краще читати дітям, тому звертаються за порадою до Інтернет-сайтів. Один із таких ресурсів – Всеукраїнський освітній портал «Острів знань» [1], де авторитетно заявлено, що його творці знають «про проблеми української освіти і виховання не з чуток» [1]. Це, безперечно, викликає довіру в недосвідчених батьків. Серед корисних порад портал пропонує статтю «Казки для хлопчиків та казки для дівчаток» [4]. Спочатку батькам пояснюється, що «... і дівчаткам, і хлопчикам потрібно читати найрізноманітніші казки, ... Тому оголосити певні казки «чоловічими» і не читати їх дівчаткам, і навпаки, було б дивно» [4]. Однак, у наступних частинах статті спостерігається ніщо інше, як психологічний тиск на читачів.

Виділяють кілька типів так званих «Казок для хлопчиків». Перший з них – казки про правильне співвідношення «брати-давати». Крім опису виховного значення цих творів, вказується порада: «Якщо мама в перші 5–6 років сформує правильне розуміння «брати-давати», вона зробить величезну роботу» [4]. Батька як учасника виховання дитини, автор не згадує. Невже стаття призначена для одиноких мам? До іншого типу казок – «Чоловіче рішення» – також є подібні рекомендації: «І чим раніше мама дозволить своєму синові приймати рішення, брати на себе відповідальність за свої вчинки, тим легше йому буде, коли він встане на самостійний дорослий шлях ...» [4]. А хіба дівчатка не повинні вчитися приймати самостійні рішення? Чи, може, майбутні жінки, відповідно до стереотипу фемінності, мають бути лише залежними від чоловічих рішень? Далі пропонується прочитати хлопчикам «Героїчні казки». У цих текстах на шляху головного героя «зустрічаються труднощі, але до своєї мети він завжди приходять переможцем...» [4]. Виникає аналогічне питання: чому це казки лише для майбутніх чоловіків? Адже сучасна жінка також здатна на самопожертву, і вже точно може прагнути досягнення своєї мети. А в рубриці казок «Майстер своєї справи» ще одна пропаганда гендерних стереотипів: «Для хлопчика, крім хорошої освіти, важливо володіти яким-небудь ремеслом» [4]. Жінка – лише домогосподарка, яка виховує дітей, тоді як чоловікові потрібна якісна освіта. Чому сучасний Інтернет-проект поширює міф про можливість успішної кар'єри тільки для осіб чоловічої статі? Сьогодні жінки займають високі посади, фінансово забезпечують себе, є відмінними професіоналами.

Справжньою вершиною стереотипного підходу до літератури для дітей можна назвати виокремлення останнього типу казок, рекомендованих хлопчикам – «Чотири архетипічні ролі». Тут розповідається про те, що чоловік виконує ролі «Годувальника, Захисника, Вчителя та Продовжувача роду» [4]. Найбільше нас обурює саме роль «наставника». Кого має вчити хлопчик, коли виросте? Нерозумних і безпорадних жінок?

У своїй статті І. Сірик так описує маскуліність як гендерний стереотип про «ідеал чоловіка»: «Традиційно, чоловічими якостями вважаються: раціональність, успішність, цілеспрямованість, наполегливість, витривалість, відповідальність, ініціативність, виваженість, здатність до ризику тощо» [7]. На жаль, саме ці риси і формують запропоновані хлопчикам казки.

Не менше вражають казки, рекомендовані дівчаткам. «Кожній мамі, у якої росте донька, важливо знати, що дівчинка сприймає не стільки ідеї виховання – бути охайною, зберігати сімейне вогнище, бути терплячою, працьовитою – скільки спосіб їх передачі» [4]. Отже, дитину повинна виховувати лише мама; ідеал виховання дівчинки – покірна домогосподарка, яку так піднесено називають «берегинею домашнього вогнища»; а остання порада – дбати про «спосіб передачі ідеї виховання» – адресована швидше матерям. Якщо у казках для хлопчиків виділяли п'ять типів, то в казках для дівчаток обмежились трьома: «Хороша господиня», «Добра мати», «Бажана жінка». У описі останнього виду творів імпонує речення: «Принцип цнотливості – сьогодні вкрай важлива ідея для виховання дівчинки» [4]. Загалом, поради, які пропонує «Острів знань» щодо казок для дівчаток, абсолютно відповідають стереотипному ідеалу жіночої поведінки, яка «ототожнюється з емпатійністю, турботливістю, добротою, ніжністю, лагідністю, привабливістю, моногамністю, поступливістю, тактовністю, скромністю, кокетливістю, хитрістю, інтуїцією та умінням господарювати» [7]. Дуже жаль, що автором статті, доктором психології, директором Міжнародного Інституту Комплексної казкотерапії Т. Зінкевич-Євстигнеєвою, не враховано нових поглядів на гендерні аспекти формування особистості дитини.

Проаналізуємо підручники. Науковці В. Гайденко та І. Предборська зазначають, що українські підручники початкової школи є «...гендерно стереотипізовані; традиційний розподіл праці та андроцентризм є піддрунтям таких стереотипів. Гендерні відмінності акцентуються як у точних науках («Математика»), так і в гуманітарних науках («Рідна мова», «Читанка», «Я і Україна»))» [2, с. 223 – 238]. Так, у «Букварі» країна ідентифікується з матір'ю. Мати постає мудрою жінкою, берегинею домашнього вогнища, виховує дітей, займається кулінарією. У багатьох випадках мати показана як слабка жінка («лікар виписав мамі ліки»), яка важко працювала. Читачам її стає жаль, але ж саме жаль і співчуття налаштовує дитину на сприйняття людини як меншовартісної. Чому в підручниках початкової школи культивується образ України саме як покинутої жінки, втомленої працюю, або «знедоленої, безталанної матері» (Леся Українка)? Щоб спонукати дівчаток змалечку до роздумів та прийняття ідеї про тяжку жіночу долю, а в хлопчиків викликати зневагу і дещо зверхнє ставлення до жіночої статі?

У той час як образи матері домінують у «Букварі», образи батька зустрічаються лише 16 разів. Отож стає незрозуміло, чи бере участь батько у вихованні дитини. Але *Батьківщина* (яка є матір'ю-Україною, природою-годувальницею) походить від «батька», існують *батьківські* збори, дуже сентиментально згадується *батьківський* поріг. І. Кон зауважує: «За кількістю контактів з дітьми сучасні татусі не тільки не поступаються попереднім поколінням, але навіть перевищують їх, особливо в сім'ях, заснованих на принципі рівності статей...». Однак це не відображається в підручниках. Незважаючи на недостатню репрезентативність чоловічої діяльності, остання розглядається як важлива для сім'ї. Якщо жіноча робота стосується повсякденності й побуту («мама і сестра одягають фартушки», «мама гарно зв'язала нам м'якенькі шкарпетки»), то чоловіча робота – управління та прийняття рішень («тато купив комп'ютер для всієї родини», «тато-фермер»). Гендерний символізм очевидний у розподілі праці: професії, які втілюють експресивну функцію і не потребують вищої освіти, – для жінок (няня, швачка, перукар), а професії, що пов'язані з інструментальною функцією та раціональністю, – для чоловіків (лікар, науковець).

У підручниках «Рідна мова» та «Читанка» для 2–4 класів мати залишається провідною і центральною фігурою. У підручниках для 2–4 класів життя чоловіків описується як соціально значуще, що супроводжується відповідними ілюстраціями: будівництво житла, висаджування дерев, наявність сина. До способу життя хлопчиків пропонується новий рекреаційний вид діяльності – тренажерний зал (Читанка: підручник для 3 кл.). Таким чином, активність подається як типово маскулінна. Цікавим прикладом у плані гендерно-стереотипізованого навчання та засвоєння матеріалу є вивчення числівника. Ілюстрація до цього уроку показує кількість білизни, випраної вручну Мар'янкою (Рідна мова: підручник для 4 кл.). По-перше, можливо, дівчинка вміє робити ще щось, крім прання, наприклад, працювати з комп'ютером. По-друге, невже науковий прогрес не досяг її оселі? Чому пропагується архаїчна культура?

Гендерні стереотипи також мають місце в підручниках з математики. Зокрема, у задачах подаються стереотипні жіночі повсякденні обов'язки (консервація, приготування вареників, печива або вирощування курей), які жінки/дівчата виконують не для власного самовдосконалення, а для когось/чогось іншого (чоловіка, сім'ї). А чоловіки, навпаки, насолоджуються життям. Вони самодостатні, завжди асоціюються зі швидкістю, рухом, технологіями (наїзник, турист, лижник, велосипедист). Чоловіки – інтелектуали: «В Андрійка – 32 журнали «Пізнайко»», «Тарас вирізав 8 трикутників» (Математика: підручник для 3 кл.) [2, с. 223 – 238].

Варто зазначити, що діти часто намагаються проаналізувати гендерні стереотипи, які пропагуються в навчальних підручниках. Можливо, таким чином молодші школярі прагнуть звільнитися від прихованого інформаційного тиску. Вчителька 1–4 класів Лариса Левашова описує випадок із педагогічної практики: «Розв'язуємо задачу: «У саду працювало 9 дітей, 19 жінок, а чоловіків в 4 рази менше, ніж дітей і жінок разом. Скільки чоловіків працювало в саду?» Учень: «А що, чоловіки ледарі?». Я: «Чому?». Учень: «Вони повинні бути опорою, допомагати жінкам і дітям, а їх працювало менше всіх!» [6, с. 58]. Хлопчик помітив, як у запропонованій задачі відбулася трансформація гендерних стереотипів. Розв'язавши задачу, учні дізнаються, що в саду працювало 7 чоловіків, тобто, навіть менше, ніж дітей. Чим не порушення прав неповнолітніх?

У книгарнях нашого міста увагу маленьких відвідувачів привертають яскраві рожеві плакати, які рекламують книжкову продукцію серії «Вінкс». Дівчаткам пропонується широкий асортимент книг про фей-красунь, які рятують світ і водночас вирішують особисті проблеми. Благородна місія порятунку, звичайно, не є стереотипно фемінною, а навпаки, робить героїнь активними і самостійними. Однак, зовнішній вигляд фей аж занадто ремінний: ясноокі, стрункі, довгоногі красуні, модно одягнені. Вони всіляко підтримують геть не дитячий образ: і без того тонку талію підкреслюють короткими майками-топами, носять взуття на високих підборах і міні-спіднички. Тенденція гіперболізації фемінності у казкових образах властива не тільки літературі. Так, образи «Вінкс» – цілий культ для дівчаток: популярні ляльки, мультиплікаційні фільми, мюзикли, льодові шоу, розмальовки, одяг, взуття з героями, комп'ютерні ігри, і, звичайно, безліч клубів по всьому світу. Все це у комплексі діє на формування особистості дитини, закладаючи підвалини уявлень, переконань, смаків тощо. Це, безперечно, інформаційне насильство. Якщо період гри – це дошкільний і

молодший шкільний вік, то чому ж феї «Вінкс» виглядають як дорослі жінки? Деякі зображення героїнь, доступні для маленьких шанувальниць в Інтернет-ресурсах [3], для підкреслення фемінного образу доповнені ще й спокусливим поглядом. Такі картини кокетливі й дещо еротичні. А де ж світ дитячої наївності, невинності? Де, взагалі, дитячість? Сьогодні йде інформаційна війна за свідомість підростаючого покоління, яку, на жаль, виграв «Вінкс», нав'язуючи дівчаткам стереотипну гендерну поведінку.

Провівши педагогічний експеримент на базі Івано-Франківської загальноосвітньої школи №11, ми з'ясували гендерний характер формування світоглядних уявлень та читацьких інтересів учнів. Так, аналіз книг, запропонованих бібліотекою, і тих, що є у класній кімнаті, а також вирішення учнями завдань, дали змогу переконатися, що лише 3% дітей продемонстрували гендерно нестереотипні літературні зацікавлення.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що вільна від гендерних стереотипів книга для дітей стане підґрунтям для розвитку читацької культури учнів та формування нової української генерації, здатної творчо і критично осмислювати буття, повноцінно розвивати у собі кращі людські риси.

ЛІТЕРАТУРА

1. Всеукраїнський освітній портал «Острів знань» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ostriv.in.ua/page/code-c644c5b25>.
1. Гендерна педагогіка : [хрестоматія] / [за ред. В. Гайденко ; переклад з англ. В. Гайденко, А. Предборської]. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 313 с.
2. Ігри «Вінкс» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://winx-games.com/pervie-krilishki-winx.html>.
3. Казки для хлопчиків та казки для дівчаток / Корисне / Серйозна розмова / Поради батькам // Всеукраїнський освітній портал «Острів знань» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://korysne.ostriv.in.ua/publication/code-5B491EDF4BE27/list-13B12562327>.
4. Качак Т. Література для дітей і дитяче читання у контексті сучасної літературної освіти : літературознавчі та науково-методичні статті, рецензії / Т. Качак. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2013. – С. 60–74.
5. Левашова Л. Педагогічні притчі та байки / Л. Левашова // Початкова школа. – 2013. – № 10. – С. 58.
6. Сірик І. Гендерне виховання молодших школярів як засіб формування їх уявлень про егалітарну сім'ю / І. Сірик // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – Чернігів. – 2009. – Вип. 61. – С. 153–156.

Василь Дяків,

вчитель, заступник директора
з навчально-виховної роботи,
Заліщицька державна гімназія
Тернопільської області

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЗАХИСТУ НЕПОВНОЛІТНІХ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА СВІТОВИЙ ДОСВІД

У статті проведений порівняльний аналіз українського та світового законодавства з питань захисту прав дітей в інформаційному просторі. Наводяться приклади ефективного механізму державного регулювання подачі інформації для неповнолітніх з урахуванням сучасних викликів. З'ясовуються причинно-наслідкові зв'язки між небезпечним інформаційним продуктом для молоді і формуванням ціннісних орієнтирів. Досліджується негативний вплив на фізичне, психологічне та моральне здоров'я підростаючого покоління, узагальнено роль громадськості у протидії поширенню негативної інформації.

Vasyl Dyakiv

STATE POLICY IN THE AREA OF PROTECTION OF CHILDREN IN MEDIA SPACE: THE UKRAINIAN AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

The article provides the comparative analysis of Ukrainian and international legislation on children's rights in the informational space. Examples of effective state regulation mechanism of presenting information to minors are outlined. Casual relationships between dangerous informational products for young people and development of their values are studied. Negative impact on the physical, psychological and moral health of teenagers is analyzed.

Інформаційний простір України на сучасному етапі має безліч викликів, які стосуються механізмів контролю щодо його впливу на малолітніх та неповнолітніх. Технічні можливості інформаційного забезпечення суспільства потребують постійного нормативно-правового забезпечення щодо суб'єктів інформаційної діяльності. Вирішення цієї проблеми не можна досягти без запровадження експертизи в інформаційній сфері, оскільки «заборонні» функції держави сьогодні є малоефективними і нерідко стають об'єктом критики з боку інститутів громадянського суспільства.

Проблему впливу засобів масової інформації на свідомість неповнолітніх вивчали такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як: В. Батиргарєєва, Р. Берон, О. Волянська, В. Голіна, Б. Головін, В. Гончаренко, О. Гордякова та інші.

Сьогодні невирішеними, в контексті суспільно-державного управління, залишаються проблеми захисту неповнолітніх від шкідливого впливу засобів масової інформації на моральне, психологічне та фізичне здоров'я неповнолітніх. Тому необхідно дослідити, як вирішуються зазначені питання в розвинутих та демократичних країнах і які важелі державного регулювання в інформаційній сфері на сьогодні можна застосувати в Україні.

Метою дослідження є узагальнення українського та зарубіжного досвіду захисту неповнолітніх від шкідливого впливу інформації, що передається через ЗМІ.

Відомо, що естетичні смаки та моральні якості молоді на сучасному етапі формуються переважно під впливом стихійних факторів суспільного оточення і впливають на моделі поведінки.

Встановлено прямий причинно-наслідковий зв'язок між «розважальним відеонасильством» і проявами агресії серед молоді. Ціннісні орієнтації у несформованій психіці молодої людини формуються під дією відеоматеріалів, що викликає первинний розлад соціальних маркерів і утверджує насильство як ефективний і єдиний шлях вирішення соціальних конфліктів. На підтвердження цього показовими є факти, що часто неповнолітні правопорушники серед причин, які підштовхнули їх на скоєння злочину, називають перегляд відеоматеріалів.

Крім телебачення, комп'ютерних ігор, на поведінку молодої людини також негативно впливає використання Інтернет-технологій, через які юнаки та дівчата дізнаються про статеві стосунки на основі порнографічних матеріалів. Останнім часом серед учнів та студентів стало популярним розповсюдження відео- та фотозображень за допомогою мобільного зв'язку із насильницьким та аморальним змістом.

Виходячи із вищезазначеного, можна зробити висновок, що для того, аби захистити молодь від психологічного, морального та фізичного насильства у ЗМІ, українське суспільство повинне протистояти загрозам і викликам, які несе сьогодні інформаційний простір, а державна політика має бути спрямована на відродження духовних цінностей українського народу, захист та розвиток культурних надбань. Громадянин при такому підході інтегрується у соціум і реалізує власний творчий потенціал, використовуючи соціально-моральні принципи.

У контексті даної проблеми можна провести порівняння положень нормативно-правової бази України з європейським законодавством щодо дотримання ЗМІ вимог моралі для молоді. Вони у країнах ЄС закріплені на законодавчому рівні жорсткими маркерами і стосуються інформації, яка негативно впливає на моральний розвиток неповнолітніх. Порушення їх призводить до штрафних санкцій або до позбавлення ліцензій на проведення трансляцій. У Німеччині встановлено межі права свободи преси і свободи інформації, що розповсюджують радіо, преса, телебачення. Ці права обмежуються загальними законами, зокрема, положеннями закону про молодь і правом захисту честі та гідності. У 1953 р. німецький бундестаг прийняв Закон «Про розповсюдження матеріалів, шкідливих для молоді», що покликаний захищати інтереси молоді. Він передбачає створення відповідної державної структури – Федерального відомства з перевірки матеріалів, шкідливих для молоді. Члени цього відомства розглядають питання про включення до спеціального списку матеріалів, шкідливих для підростаючого покоління: книги, що проповідують міжнародну ворожнечу; відеофільми з елементами жорстокості та насильства; комп'ютерні ігри, що вихваляють війну чи расизм.

У ст. 184 Кримінального Кодексу Німеччини передбачається покарання за продаж порнографічних матеріалів особам, які не досягли 18 років, а також забороняється публікація пропозицій, реклама порнографії і продаж таких матеріалів у місцях, до яких мають доступ неповнолітні.

У Великобританії також діють правові акти щодо захисту малолітніх та неповнолітніх від шкідливого впливу ЗМІ. Закон Великобританії «Про відеозаписи» (1984 р.), прийнятий на вимогу громадськості, вимагає від Британського комітету при класифікації фільмів звертати особливу увагу на перегляд продукції в домашніх умовах, а також для відповідної вікової глядацької аудиторії та враховувати ймовірність небезпечної поведінки глядачів після перегляду. У більшості випадків суспільство непокоїть нанесення шкоди маленьким дітям чи підліткам. Політика Комітету скерована на те, щоб за допомогою вікової класифікації обмежити можливість нанесення шкоди прокатом кінофільмів. Закон «Про захист дітей», що діє з 1978 р., забороняє демонструвати непристойні зображення з участю дітей віком до 16 років. За такі порушення суд може винести ухвалу про штраф чи позбавлення волі.

Британське законодавство про телерадіомовлення розмежує денне і вечірне мовлення. У денному мовленні заборонено демонструвати інформацію, яка може зашкодити дитячій психіці. Таке розмежування передбачає, що після 21.00 батьки знаходяться вдома і можуть контролювати перегляд телепередач дітьми.

В Японії Національна асоціація комерційних мовців (NAB) і Спостережна рада за стандартами мовлення розробили документ, що зобов'язує попереджувати про небажаність перегляду певних передач неповнолітніми за допомогою титрів чи накладання їх під час демонстрації таких передач, а також у попередніх коментарях в друкованих ЗМІ і на сторінках Інтернету. Японські телерадіожурналісти зобов'язані робити такі попередження, якщо в передачі є сцени сексу і насильства.

У квітні 2011 р. Президент Росії підписав федеральний закон «Про захист дітей від інформації, що завдає шкоди їхньому здоров'ю та розвитку».

Дія нового закону поширюється на розповсюдження інформаційної продукції у засобах масової інформації та інформаційних мережах, зокрема в Інтернеті. Закон спрямований на захист дітей від руйнівного інформаційного впливу, що травмує їхню психіку, а також від інформації, що здатна розвинути в дитині нездорові схильності.

Законом визначена інформація, поширення якої має бути обмежене – «та, що містить зображення або опис насильства, жорстокості, злочинів», інформація сексуального характеру, та, що викликає в дітей страх і паніку, а також така, що виправдовує насильство та протиправну поведінку. Власник такої інформації повинен обмежати доступ дітей до неї. Інформаційна продукція в законі класифікована за віковою групою доступу. Усю продукцію, яка не є «універсальною», виробник чи розповсюджувач повинен самостійно або із залученням експертів-професіоналів у галузях педагогіки та психології класифікувати та позначати відповідним маркуванням.

Україні також варто орієнтуватися на міжнародні документи Європейського Союзу, що зобов'язують дбати про інформаційну безпеку малолітніх і неповнолітніх. Конвенція про права дитини у ст. 17 декларує, що держави-учасники визнають важливу роль засобів масової інформації і забезпечують, належний доступ дитини до інформаційних матеріалів, особливо до такої інформації, яка спрямована на задоволення соціального, духовного і морального благополуччя, здорового фізичного і психічного розвитку дитини [4, с. 108].

Аналізуючи нормативно-правову базу України щодо даної проблеми, зазначимо що у ст. 52 Конституції України вказано: «Дитинство охороняється державою». Закон України «Про охорону дитинства» (абз. 4 ст. 20) передбачає заборону пропагування у ЗМІ культу насильства і жорстокості, розповсюдження порнографії та інформації, що зневажає людську гідність і завдає шкоди моральному благополуччю дитини [1, с. 42].

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про захист суспільної моралі», змістом державної політики у сфері захисту суспільної моралі є створення необхідних правових, економічних та організаційних умов, які сприяють реалізації права на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану населення [2, с. 92].

У ст. 6 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» визначено заборони щодо трансляції програм або їх відеосюжетів, які можуть завдати шкоди фізичному, психічному чи моральному розвитку дітей та підлітків, якщо вони мають змогу їх дивитися [3, с. 56], розповсюдження і реклама порнографічних матеріалів і предметів, пропаганди наркотичних засобів, психотропних речовин з будь-якою метою їх застосування. Забороняється використання у програмах та передачах на телебаченні і радіо прихованих вставок, які впливають на підсвідомість людини та/або чинять шкідливий вплив на стан її здоров'я [3, с. 57]. Стаття 41 цього Закону «Захист прав неповнолітніх телеглядачів і радіослухачів» забороняє передачі (фільми), що можуть завдати шкоди фізичному, психічному, моральному розвитку неповнолітніх.

У ст. 20 Закону України «Про рекламу» міститься імперативна норма «Реклама і діти», що забороняє використовувати в рекламі зображення дітей, які споживають або використовують продукцію, призначену тільки для дорослих чи заборонену для придбання або споживання неповнолітніми. При цьому вказується, що реклама:

- не повинна підривати авторитет батьків, опікунів, піклувальників, педагогів та довіру до них;
- не має містити закликів до дітей придбати продукцію;
- не повинна мати навіть іграшкової зброї, вибухових пристроїв;
- не має викликати ігнорування дітьми небезпеки, містити зображення дітей у небезпечних ситуаціях чи за обставин, що в разі їх імітації можуть завдати шкоди дітям або іншим особам;
- не повинна завдавати дітям моральної чи фізичної шкоди, викликати у них відчуття неповноцінності [6, с. 262] через те, що батьки не можуть придбати рекламований товар, або викликати у дітей почуття переваги перед іншими, тому що вони володіють рекламованою продукцією.

Крім того, захисту неповнолітніх присвячена ст. 22 п. 3, що забороняє рекламу алкогольних і тютюнових виробів на дитячих товарах, друкованих виданнях; використання в рекламі як фотомоделі осіб до 18 років.

Як засвідчив аналіз зарубіжного, міжнародного і українського законодавства про обмеження діяльності ЗМІ, закони, скеровані на захист здоров'я і забезпечення нормального розумового та духовного розвитку дітей, не тільки не заважають об'єктивному інформуванню, не порушують свободу ЗМІ, а й є обов'язковими з точки зору міжнародного права. Захист дітей від шкідливого контенту та сприяння їх активній участі в інформаційно-комунікаційному середовищі є, насамперед, обов'язком держави.

Таким чином, у галузі захисту прав неповнолітніх від шкідливого впливу інформації між учасниками медіа-ринку повинна виробитися комплексна стратегія проти насильства у ЗМІ.

Найбільш відповідальними щодо доступу до ЗМІ та їх використання дітьми вдома та в школі є батьки та вчителі. Вони можуть діяти в різний спосіб, зокрема шляхом свідомого та вибіркового використання ЗМІ, стимуляції критичного ставлення дітей до ЗМІ, обмеження доступу до контенту, потенційно шкідливого для їхнього фізичного, емоційного чи психічного здоров'я.

Всеукраїнське соціологічне дослідження, проведене Інститутом соціології НАН України в 2009 р., виявило тривожні тенденції: порушення приватності життя родини (45%), перегляд сайтів для дорослих (22%), вплив реклами на бажання дітей придбати шкідливі товари (39%), азартні ігри (14%) [9]. За даними Національної експертної комісії України (НЕК), майже 76% батьків не цікавляться тим, які веб-сайти відвідують їхні діти. Тому Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі, шляхом проведення громадської експертизи мережі Інтернет та мобільного контенту, було визначено ризики та небезпеки, які може нести сьогодні інформаційний простір. І як протидія неконтрольованому потоку шкідливої інформації, власне, було розроблено «Пам'ятку для батьків: «Діти, Інтернет, Мобільний зв'язок», яку Міністерство освіти і науки України пропонує сьогодні використовувати батькам і педагогам для навчання дітей безпечному користуванню Інтернетом.

Так, завдяки проведенню громадської експертизи було знайдено баланс між державою, представниками медіа-бізнесу та громадськістю.

Продовжуючи системно реалізовувати принципи інформаційної безпеки молоді, Національна експертна комісія з питань захисту суспільної моралі розробила проект Плану заходів протидії насильству в інформаційному просторі. У рамках плану заходів Нацкомісія пропонує:

- завершити формування переліку «блїх сайтів», рекомендованих для перегляду дітьми;
- провести серед ЗМІ акцію «Тайм-аут» на розповсюдження в інформаційному просторі будь-якої інформації, що пропагує агресію, насильство, жорстокість, шкідливі звички;
- забезпечити навчальні заклади програмами, що блокують доступ до порносайтів та сайтів з деструктивною інформацією;
- провести перевірку дотримання культурно-розважальними закладами, ігровими залами, комп'ютерними клубами нормативно-правових актів щодо порядку відвідування їх дітьми, а також сприяти безоплатному встановленню власниками торгівельних мереж з продажу комп'ютерного обладнання програмних фільтрів для захисту від негативного контенту на комп'ютери, що купують для дітей.

Використання такого балансу на практиці дасть змогу захистити інтереси суспільства і держави, сприяти реалізації права громадян в інформаційному просторі, а також передбачає здійснення гнучкої і активної державної політики в питаннях захисту дітей від негативного впливу шкідливої інформації в медіа-середовищі.

Проблема негативного впливу ЗМІ на спосіб життя молоді є не лише українською. Всесвітня організація охорони здоров'я розробила «Основи політики здоров'я для всіх в Європейському регіоні «Здоров'я-21», де наголошується, що подальший розвиток засобів зв'язку, підвищення ролі масової інформації та інформаційної індустрії в цілому означає, що молоді люди в усіх країнах світу стають об'єктом дії відносно популяризації шкідливої для здоров'я продукції.

Проте глобальність проблеми не означає, що вона не має розв'язку. У різних країнах приймаються відповідні заходи для того, щоб ЗМІ більшою мірою сприяли формуванню здорового способу життя. В Україні перспективою подальших розвідок у реалізації державної політики у сфері захисту неповнолітніх від шкідливого впливу ЗМІ є громадська експертиза діяльності ЗМІ та мережі Інтернет як одного з основних важелів державного регулювання в інформаційній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України про охорону дитинства : за станом на 1 груд. 2001 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 30. – С. 142.
2. Закон України про захист суспільної моралі : за станом на 20 листоп. 2003 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 14. – С. 192.
3. Закон України про телебачення і радіомовлення : зб. законодавчих і нормативних актів : інформація та реклама в Україні. – К., 2010. – Вид. СПД А. В. Паливода – С. 437.
4. Конвенція о правах ребенка. Международные документы по правам человека : сборник. – Х. : РИФ «Арлис, ЛТД», 2000. – С. 228.
5. Закон України про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : зб. законодавчих і нормативних актів : інформація та реклама в Україні. – К., 2010. – Вид. СПД А. В. Паливода. – С. 437.
6. Закон України про рекламу : зб. законодавчих і нормативних актів : інформація та реклама в Україні. – К., 2010. – Вид. СПД А. В. Паливода. – С. 437.
7. Продаж дітей, дитяча проституція та порнографія : якою є ситуація в Україні? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_13864.html.

8. Закон України о ратификации Конвенции о защите прав и основных свобод человека 1950 года, первопротокола № 2, 4, 7 и 11 к Конвенции. Международные документы по правам человека : сб. – Х. : РИФ «Арлис, ЛТД», 2000. – С. 321.
9. Всеукраїнське соціологічне дослідження «Безпека дітей в Інтернеті». Ін-т соціології НАН України. 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/education/pozashkilna/useful_information/internet.
10. Пам'ятка для батьків «Діти, Інтернет, Мобільний зв'язок» : Як захистити дітей від закачування контенту з небажаним змістом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/sport/control/uk/publish/article.jsessionid=6F026366959734EE9537BBB27619C57F?art_id=110944&cat_id=111360.
11. Бронікова С. Соціокомунікативний механізм державного управління : теорія і практика моделювання : [монографія] / С. Бронікова. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2010. – 346 с.
12. Європейська інтеграція України : поточна ситуація, завдання та пріоритети державної політики : матеріали засідання «круглого столу» / за заг. ред. О. Снігир. – К. : НІСД, 2010. – 64 с.

Leszek Zakrzewski,

wykładowca w Katedrze informatyki Biała Podlaska,
Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II

PRZEMOC W PRZESTRZENI INFORMACYJNEJ – CYBERPRZEMOC

Nowa przestrzeń społeczna – cyberprzestrzeń jaką stał się Internet niesie wiele zagrożeń ale stwarza także wiele możliwości. Jednym z poważnych zagrożeń dzieci i młodzieży w świecie wirtualnym jest cyberprzemoc i uzależnienia od mediów elektronicznych (Internetu i komputerów). Należy prowadzić działania edukacyjne i profilaktyczne aby im przeciwdziałać a jak się pojawią minimalizować ich skutki. Należy tego dokonywać poprzez odpowiedni system kształcenia dzieci i młodzieży a przede wszystkim nauczycieli i pedagogów.

Lyeshak Zakshevski

VIOLENCE IN THE MEDIA – CYBERBULLYING

A new social space – cyberspace as an element of the Internet has a lot of risks but also provides a lot of opportunities. One of the major threats to children and young people in the virtual world is cyber bullying addiction to electronic communications. It is necessary to implement educational events, prevent and combat these threats in order to minimize their effects. This should be done through a proper system of education of children and young people, with particular role to be played by teachers and educators.

Леішек Закушевскі

НАСИЛЬСТВО В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ – КІБЕРЗАЛЯКУВАННЯ

Новий соціальний простір – кіберпростір, як частина мережі Інтернет несе багато ризиків, але й відкриває багато можливостей. Однією з основних загроз для дітей і молодих людей у віртуальному світі є кіберзалежання і залежність від електронних засобів масової інформації (Інтернет та комп'ютери). Необхідно виконувати освітні заходи і здійснювати профілактику протидії цим зарозам з метою зведення їх до мінімуму. Це має бути зроблено за допомогою належної системи виховання дітей та молоді, і, особливо, вчителів і вихователів.

W dobie rozwoju społeczeństwa informacyjnego dążącego do społeczeństwa wiedzy znaczącą przestrzenią społeczną stała się przestrzeń wirtualna – cyberprzestrzeń. «Komputer służy do tego, aby ułatwić ci pracę, której bez niego w ogóle byś nie miał» [5]. To stwierdzenie jest ważne, komputer musi być odpowiednio stosowany aby nam ułatwiać życie. Działania człowieka do czasu rozwoju technologii (ICT) pojawiające się w świecie realnym (rzeczywistym) pojawiły się w świecie wirtualnym – cyberprzestrzeni – jako nowej przestrzeni społecznej.

Przemoc towarzyszy człowiekowi od zarania dziejów, wraz z rozwojem nowych technologii pojawiła się też w nowej przestrzeni społecznej – cyberprzestrzeni i jest określana jako cyberprzemoc [3].

Jako definicję przemocy można podać następującą:

Przemoc to umyślne zachowanie agresywne. Przemoc występować może jako przemoc fizyczna i psychiczna. Przemoc opiera się na nierównowadze sił. Osoba lub grupa mając przewagę fizyczną może wymusić określone zachowania na osobie słabszej. Jeżeli chodzi o przemoc psychiczną – agresję słowną – osoba bardziej agresywna osiąga przewagę na osobą mniej agresywną.

Internet jest przydatnym narzędziem, wykorzystywanym na co dzień do pracy, nauki, zabawy. Jednak jak każde narzędzie może być używane do dobrych jak i złych działań. «Siedzenie w sieci» to sublimacja realnego życia. Rzeczywistość jest mniej kolorowa i trudniejsza od wirtualnego świata. Korzystanie z Internetu, wypełnia pustkę, często staje się sposobem na stres. Dzieci i młodzież są najbardziej narażone na uzależnienie od komputera.. Żeby skutecznie zadbać o bezpieczeństwo młodych internautów niezbędna jest wiedza na temat tego w jaki sposób korzystają oni z Sieci oraz jaka jest ich opinia i doświadczenia związane z zagrożeniami on-line. Informacji takich dostarczają nieliczne badania realizowane w ostatnich latach wśród dzieci w Polsce. Wśród nich na największą uwagę zasługuje badanie Megapanel PBI/Gemius2 zrealizowane w listopadzie 2007 roku na grupie ponad 17 tysięcy internautów [4], na podstawie którego opracowany został raport . « Dzieci aktywne on-line » analizujący aktywności on-line użytkowników Sieci w wieku od 7-14 lat. Z badań i raportu wynikają wiele ustaleń.

Dzieci w wieku 7-14 lat stanowią 11% ogółu użytkowników Internetu w Polsce. Szacowana liczba użytkowników Internetu w tym wieku to 1,5 miliona. Najliczniejszą grupę Internautów stanowi młodzież w wieku 15-24 lata (37,7%, ponad 4,630 tys.).

Dzieci spędzają w Sieci coraz więcej czasu. W ciągu roku (od IV 2006 do IV 2007) średni czas poświęcany przez nie w miesiącu na serfowanie wzrósł z 15 godzin, 56 minut do 24 godzin, 27 minut. Najwięcej czasu spędzają w Sieci dzieci z dużych aglomeracji miejskich (33 godziny 42 minuty). Niemal co drugie dziecko (45%) korzysta z Internetu codziennie lub prawie codziennie. Co trzecie dziecko (34%) korzysta z Internetu kilka razy w tygodniu.

Dziewczynki spędzają w Internecie dużo więcej czasu niż chłopcy. Średnio miesięcznie dziewczynki w wieku 7-14 lat (47% populacji) serfują 29 godzin, 40 minut a chłopcy (53% populacji) 19 godzin 46 minut. Największą populacją wśród dzieci cieszą się witryny z kategorii «Kultura i rozrywka» – 6 godzin 55 minut miesięcznie. Kolejne kategorie tematyczne odwiedzanych przez dzieci najczęściej witryn to «Nowe technologie» i «Społeczności». 70% internautów w wieku 7-14 lat korzysta z możliwości grania on-line. Ta grupa wiekowa gra on-line najczęściej. Druga w kolejności jest młodzież w wieku 15-24 lata (55%). Wbrew stereotypom dziewczynki poświęcają na gry on-line nieco więcej czasu (4 godziny, 55 minut).

Niepokojące zjawisko w cyberprzestrzeni to kontakt z pornografią. 40% dzieci ma kontakt z pornografią. Miesięcznie dzieci spędzają na eksplorowaniu serwisów erotycznych średnio ok. godziny (57 min 36 s. średni czas w czerwcu 2007 r.). Niemal co drugie dziecko aktywne on-line odwiedza serwisy blogowe. Przy czym dziewczynki spędzają na blogach zdecydowanie więcej czasu (4 godziny 15 minut) niż chłopcy (32 minuty).

Wyniki tych badań wskazują na bardzo istotny problem jakim jest spędzanie coraz większej ilości czasu w Internecie przez dzieci i młodzież oraz korzystanie ze stron i aplikacji mających mały związek z edukacją czy zabawą. W raporcie z 2007 roku Czapiński i Panek podają pięć najczęściej podejmowanych w Internecie czynności, do których należą [1, s. 24]:

- Przeglądanie stron WWW (85,8%)
- Korzystanie z poczty elektronicznej (77,4%)
- Zbieranie materiałów potrzebnych do nauki lub pracy (72,6%)
- Korzystanie z komunikatorów (58,3%)
- Uczestnictwo w czatach (50,0%)

Nie należy zapominać o tym, że znaczną część działań dzieci i młodzieży w Internecie zajmują takie czynności jak: przeglądanie stron pornograficznych, uczestniczenie w brutalnych grach sieciowych, stosowanie cyberprzemocy.

Mimo walorów edukacyjnych Internet niesie wiele niebezpieczeństw. Będąc nieocenionym źródłem wiedzy Internet niesie ze sobą niebezpieczeństwo, że zawarte w nim informacje niekoniecznie spełniają kryteria poprawności. Fakt, że każdy może umieścić w nim dowolną informację sprawia, że część z nich jest bezużyteczna. Za przykład może służyć Wikipedia. Choć niewątpliwie jest rodzajem poręcznej i dostępnej o każdej porze encyklopedii, to redakcją jej haseł nie zawsze zajmują się osoby kompetentne. Możemy trafić na «bubel informacyjny» i zostać wprowadzeni w błąd. Druga sprawa to kwestia praw autorskich. Nie wszystkie treści powinny i mogą być umieszczane w sieci.

Obok prezentacji powyższych kompetencji uzyskiwanych dzięki ICT, warto także wspomnieć o zagrożeniach mogących pojawić się w wyniku uczestnictwa w środowisku sieciowym [2, s. 58]:

- nadmierne przywiązanie do anonimowości;
- zredukowanie kontaktów wyłącznie do tych, które funkcjonują w sieci;
- łamanie podstawowych zasad zachowania, np. zbyt duża swoboda zachowania, która może przenieść się ze świata wirtualnego w rzeczywistość;
- zbyt silna identyfikacja z rolą, np. poczucie mocy związane z byciem agresywnym w wirtualnej rzeczywistości;
- kompensowanie swoich braków;
- zubożenie języka komunikacji wynikające np. z pisania dużej ilości SMS-ów;
- zacieranie granicy pomiędzy światem wirtualnym a rzeczywistym.

A. Hankała dokonał uszczegółowienia tych zagrożeń z uwzględnieniem procesów zachodzących w toku interakcji sieciowej [2, s. 58-59]:

- Zakłócenie dynamiki interakcji między nauczycielem a uczniem. Dotyczy to zarówno komunikacji asynchronicznej, jak i synchronicznej.
- Zakłócenia w kierowaniu rozmową pojawiające się na skutek braku lub ograniczenia wskazówek głosowych, np. obniżenie i podnoszenie głosu, intencjonalne pauzy, akcentowanie sylab oraz zachowań porządkujących zmiany ról w przebiegu rozmowy, np. gestykulacja, uważne spojrzenia, zatrzymanie wzroku.
- Brak możliwości odbioru niektórych komunikatów niewerbalnych, np. informacji proksemicznych. Informacje te są przekazywane np. za pomocą dystansu, jaki przybieramy wobec drugiej osoby. Najprostszą zasadą proksemiki mówi o tym, że im mniejszy dystans fizyczny dzieli nas od drugiej osoby, tym mniejszy dystans psychologiczny jest między nami. W sieci nie ma możliwości obserwacji tego wskaźnika.

- Niewyraźne granice między komunikacją werbalną a niewerbalną. Zacieranie granic między nimi prowadzi do przeceniania «wrażenia medialnego», a niedoceniaenia «treści wypowiedzi».
- Deformacja obrazu partnera interakcji. Może ona prowadzić do jego nieprawidłowego odbioru i zafalszowanej, stabilnej percepcji.
- Alienacja polegająca na poczuciu wyobcowania i oddzielenia od rzeczywistości.
- Anonimowość i depersonalizacja powstające na skutek zerwania związku między działaniami jednostki a ich konsekwencjami. Mogą się one manifestować społecznie niepożądanymi postawami. Użytkownik sieci może popaść w złudzenie, że wiele z jego zachowań jest bezkarnych, np. ośmieszanie kogoś, wyzywanie czy agresywne zachowania w grach on-line. Takie przeświadczenie może przenosić na świat realny.

Zagrożenia opisane powyżej są konsekwencją braku fizycznego i psychicznego kontaktu w sieci. Z drugiej strony, użytkownicy Internetu są zaangażowani emocjonalnie w wirtualną rzeczywistość i coraz chętniej rezygnują z kontaktu ze światem realnym. Atrakcyjny może być fakt, że decyzje podejmowane w sieci wydają się bezpieczniejsze, w mniejszym stopniu obciążone konsekwencjami. To sprawia, że niektórzy użytkownicy Internetu mogą coraz chętniej z niego korzystać, a rezygnować z tego, co oferuje im rzeczywistość. Często też, inaczej niż w życiu realnym, wirtualne czynności są odwracalne. Inna jest też emocjonalność kontaktów interpersonalnych. Zazwyczaj mają one bardziej płytki charakter, a mniejsza głębia przeżyć powoduje chęć zwiększenia liczby bodźców i ich wzmacnianie. To powoduje wzrost agresji i mniejszą wrażliwość na drugiego człowieka [2, s. 59].

Należy też zwrócić uwagę na to, że jesteśmy niejako zmuszeni do ciągłej nauki obsługiwanie zdobyczy technologicznych. To, czego nauczyliśmy się do tej pory, za jakiś czas będzie już nieaktualne. Dlatego nie należy zatrzymywać się we własnym rozwoju i ciągle być przygotowanym na uczenie się czegoś nowego.

Zagrożenia świata wirtualnego a w szczególności zagrożenia dla dzieci są konsekwencją rozwoju technologicznego, rozwoju społeczeństwa wiedzy. Nauczyciele, pedagodzy, rodzice i inne osoby znaczące wychowawczo powinny nabywać wiedzy i umiejętności dotyczących zagrożeń cyberprzestrzeni i uczyć się im zapobiegać oraz poza profilaktyką i edukacją w tym zakresie niwelować skutki ich występowania i prowadzić terapie uzależnień od mediów cyfrowych.

Brak tych umiejętności może prowadzić do wykluczenia cyfrowego a jednocześnie do narażania dzieci i młodzieży na coraz większe niebezpieczeństwa cyberprzestrzeni. Zagadnienie wykluczenia cyfrowego i wykorzystania technologii ICT są przedmiotem badań autora, jedne z wyników były opublikowane w pracy *Wykorzystanie technik informacyjnych przez nauczycieli a wykluczenie cyfrowe* [6].

Nowa przestrzeń społeczna – cyberprzestrzeń jaką stał się Internet niesie wiele zagrożeń ale stwarza także wiele możliwości. Jednym z poważnych zagrożeń dzieci i młodzieży w świecie wirtualnym jest cyberprzemoc i uzależnienia od mediów elektronicznych. Należy prowadzić działania edukacyjne i profilaktyczne aby im przeciwdziałać a jak się pojawią minimalizować ich skutki. Należy tego dokonywać poprzez odpowiedni system kształcenia dzieci i młodzieży a przede wszystkim nauczycieli i pedagogów.

Aby działania te przyniosły skutki należy modyfikować system kształcenia w szczególności system kształcenia i doskonalenia nauczycieli tak aby obejmował zagadnienia związane z nowymi technologiami (ICT) oraz zagrożeniami świata wirtualnego.

LITERATURA

1. Augustynek A. Uzależnienia komputerowe. Diagnostyka, rozpowszechnienie, terapia, Difin / A. Augustynek.– Warszawa, 2010.
2. Bednarek J. Kształcenie na odległość. Podstawy dydaktyki / J. Bednarek, E. Lubina. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN 2008.
3. Definition of Bullying By Katherine Lee [Wersja elektroniczna]. – Dostęp : <http://childparenting.about.com/bio/Katherine-Lee-55320.htm> (10.03.2014).
4. Raport bezpieczeństwa dzieci w Internecie [Wersja elektroniczna]. – Dostęp : http://www.dzieckowsieci.pl/repository/upload/PDF/Raport_Bezpieczenstwo_dzieci_korzystajac_ch_z_Internetu.pdf (10.03. 2014).
5. Woronowicz B. Uzależnienia – geneza, terapia, powrót do zdrowia / B. Woronowicz. – Warszawa : Wydawnictwo Edukacyjne Parpamedia, 2009.
6. Zakrzewski L. Wykorzystanie technik informacyjnych przez nauczycieli a wykluczenie cyfrowe / L. Zakrzewski, E. Stroińska [w] C. Hales, B. Mikuła (red.), Społeczeństwo informacyjne. Gospodarka, technologie, procesy. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, 2011.

Олександр Євченко,
канд. філол. н., доцент,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка

НАСИЛЬСТВО В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ ЯК КОМПЛЕКСНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто явище насильства в інформаційному просторі як комплексну проблему. Зазначено особливості впливу інформаційного продукту на дитячу цільову аудиторію, виявлено специфіку негативного впливу інформаційного контексту. Намічено напрями діяльності щодо подолання цього ганебного явища.

Oleksandr Yevchenko

VIOLENCE IN THE INFORMATION SPACE AS A COMPLEX PROBLEM OF MODERN SOCIETY

This article features the problem of violence in information domain as a complex problem, it indicates the particularities of the impact of informational materials on children's target audience, examines the specific nature of negative influence of informational environment, and outlines the directions of overcoming this shameful phenomenon.

Прагнення осмислити нову соціальну реальність, яка почала утворюватися спочатку у США, а потім у країнах Західної Європи та Японії у другій половині ХХ століття, призвело до виділення багатьох понять, серед яких поняття «інформаційне суспільство», сформульоване у 80-ті роки минулого століття, стало найзагальнішим та найпоширенішим. Воно покликано схарактеризувати сучасний стан розвитку суспільства, у якому провідним чинником суспільних змін є виробництво й використання інформації (у загальному розумінні теоретичне знання, що сприяє розвитку принципово нової соціальної структури суспільства, формуванню нових моделей управління, утворенню інформаційних технологій, використанню передусім інтелектуальних здібностей людини). Знання й інформація на сучасному етапі розвитку набувають особливо важливого значення, оскільки стають ґрунтом для організації суспільства та суспільних відносин. Проте останні десятиріччя засвідчують зміну статусу інформації – зростання деконструктивного контуру, яке зумовлене тим, що інформація стає більш специфічною й складною для адекватного декодування. Такий процес призводить до зменшення відсотку власне знання та стабільного зростання відсотку інформованості, що значно розширює можливості негативного інформаційного впливу.

Внаслідок означеної суспільної трансформації визначальна роль інформації зумовлює, з одного боку, необхідність доступу до неї, адже «основними факторами статусної диференціації стають освіта, професіоналізм та кваліфікація» [1, с. 321], а з другого – більш уважне й відповідальне ставлення до інформації, оскільки «основний соціальний конфлікт полягає... у зіткненні між знанням та некомпетентністю» [1, с. 321].

Серед ознак сучасного етапу розвитку дослідники вирізняють дестандартизацію усіх сторін соціального життя, високий рівень інноваційності, прискорені темпи соціальних змін, які призведуть до інтенсифікації та нестійкості соціальних зв'язків, зростання соціальної напруги та потужної соціальної мобільності. Інформація, котра передбачає «наявність принаймні трьох об'єктів – джерела інформації, споживача інформації та середовища, що передає» [5, с. 322], у такий спосіб, стає абсолютним чинником, котрий визначає якість життя. Названі об'єкти набувають у процесі комунікації важливого значення, оскільки сприяють максимально повному, відповідному інформаційному навантаженню.

Як зазначає вітчизняний дослідник комунікативної сфери Г. Почепцов: «Комунікацію можна розглядати як інтенсифікацію наявних комунікативних інтенцій, переведення їх у більш технологічну форму, під якою ми розуміємо досягнення прогнозованого результату на відміну від випадкового процесу» [2, с. 19]. У сучасному – інформаційному – суспільстві індивід оточений комунікативними технологіями. Він з раннього дитинства опиняється у полі комунікативного тиску, значну частину якого утворюють засоби масової інформації, що відіграє істотне значення у формуванні психіки, як дитячої, так і дорослої людини. Тиск інформації трансформує психіку: «система моно-уваги виявилася зруйнованою... через велику кількість інформації... ми живемо в світі того, що можна визначити як систему полі-уваги» [3, с. 22]. Так, наприклад, характеризуючи діяльність ЗМІ, російська дослідниця І. Фомічова (Соціологія СМІ, 2007) визначає ряд функцій, які вони виконують у суспільстві. На її думку, виразно виокремлюються функції поширення знань про дійсність, інформування, інтеграції суспільства й саморегуляції, формування суспільної думки, реалізації соціальної активності, поширення культури, розважання, соціального контролю й управління тощо.

У цілому ЗМІ виконують замовлення суспільства та окремих соціальних груп щодо певного інформаційного впливу як на населення загалом, так і на цільові аудиторії зокрема. Вони, з одного боку, сприяють засвоєнню різноманітних соціальних норм та покликані формувати ціннісні орієнтації у широкому діапазоні від політики, економіки, права до освіти, культури та здоров'я тощо. З іншого боку, ЗМІ виконують

свою повсякденну роль – інформують різні прошарки населення. Проте дослідження проблеми впливу ЗМІ на свідомість реципієнта ускладнюється специфікою аналізу й вимірювання результатів. Так, наприклад, надзвичайно складно довести, у який спосіб певний інформаційний вплив спонукав до відповідного емоційного, поведінкового або аксіологічного ефектів.

Таким чином, підвищення інтенсивності інформації підвищує швидкість споживання та сприяє утворенню нових взаємозв'язків у суспільстві. Наслідком такого явища стає висунування на перше місце змістового аспекту інформації, який забезпечує її адекватність відносно діяльності людей та функціонування суспільства. Інтенсифікація інформації, її всебічне використання та поглиблене опрацювання підвищують стійкість соціальної системи й сприяють пристосуванню до мінливих зовнішніх умов і впливів.

Створюючи інформаційний простір, в якому індивід формує певний світогляд та тип поведінки тощо, ЗМІ не лише інформують реципієнта, а й здійснюють супроводжуючий сервіс – «обрамлюють» інформацію, надають їй відповідного коментаря за допомогою численних технологічних прийомів, що нерідко набуває ознак насильства в інформаційному просторі. При цьому виразно виявляються два основні різновиди насильства – експліцитне (відкрите) та імпліцитне (приховане). Експліцитне насильство переважно пов'язане з негативними параметрами сучасного інформаційного простору. А. Усманова, характеризуючи обидва різновиди у збірці наукових праць «Візуальне (як) насилля» (2007), використовує поняття «візуальне насильство», під яким розуміє фізичне насилля – «насилля-як-воно-показане (репрезентоване)» на екрані та «сукупність технік примушування (до погляду) і придушення (погляду)», котрі широко використовуються в інформаційному просторі.

Якщо сцени насилля відверто покликані спричинити відповідну реакцію у свідомості реципієнта, то сукупність різноманітних технологічних методів і прийомів здійснює свій вплив не прямо. При цьому потужні технологічні можливості ЗМІ, зокрема телебачення, безпосередньо й опосередковано виявляються навіть під час їхньої повсякденної роботи, наприклад, коли виникає необхідність інтерпретувати та коментувати факти. Неабияку роль при цьому починає відігравати рівень соціальної відповідальності працівників ЗМІ, оскільки на процес сприймання реципієнтом інформації можуть впливати інформаційний контекст, в який будуть вмонтовуватися факти, обрані слова, за допомогою яких буде здійснюватися розповідь про події або опис подій, акцентування, концентрація та наголошування на певних обраних моментах, замовчування певної інформації, специфіка процесу оцінювання фактів і подій тощо.

Саме процес управління інформацією робить ЗМІ основним засобом формування суспільної свідомості. Укорінення певної концепції передбачає використання конкретних методів і прийомів впливу на свідомість реципієнта, оскільки інформацію можна відредагувати, додати до неї власні роздуми та коментарі, надати їй певну інтерпретацію тощо. Переважна більшість дослідників – як зарубіжних, так і вітчизняних – визначають найпоширеніші технологічні засоби, які впливають на свідомість глядача / слухача / читача та нерідко стають засобами імпліцитного насилля. До них належать свідоме викривлення реального становища шляхом замовчування одних фактів та висунування на перше місце інших, використання стереотипів, підміна імен або наклеювання ярликів, повтор інформації, ствердження, висміювання, категоризація, переконання, журналістські коментарі, вибіркоче замовчування, дезінформація, витік інформації (санкціонований та несанкціонований, зіткнення поглядів, опитування або моніторинг, подвійний стандарт, пропагандальні «гачки» тощо.

У такий спосіб обидва різновиди насильства в інформаційному просторі з однаковим результатом (негативним) впливають на психіку дорослих і дітей. Останні під тиском інформаційного негативу – залишаються абсолютно безпорадними, адже навіть дорослому реципієнтові далеко не завжди вдається протистояти насиллю, яке несуть різні засоби масової інформації та комунікації. В означеному контексті діти та підлітки є найвразливішими реципієнтами, оскільки вони проходять процес соціалізації, формують власну систему цінностей та пріоритети, своє ставлення до навколишнього середовища, створюють власну ієрархію цінностей, засвоюють різні моделі поведінки, і насильство часто стає однією з таких моделей. Так, «розвиток і становлення особистості молодшої людини, яка засвоює соціальний досвід, відбуваються... шляхом зміни її внутрішнього світу, внутрішньої позиції, що опосередковує всі виховні впливи» [4, с. 37]. Наслідки означених процесів, окрім короткострокового впливу, мають також серйозну довгострокову дію, що може виявлятися і в дорослому житті, причому як у жертв, так і у кривдників.

Телебачення, Інтернет та інші види ЗМІ мають вагомий вплив на формування психіки дітей – їхньої поведінки, соціальної адаптації тощо. Численні дослідження доводять, що опосередковане сприймання дітьми за посередництвом інформаційних каналів різних проявів насильства призводить до того, що через певний час воно безпосередньо сприймається як звичайне явище. Діти, як зазначалося вище, проєктують реальність, яку відтворюють ЗМІ, на реальне життя, тому питання насильства в інформаційному просторі щодо дітей та протидії йому повинні опинитися у фокусі суспільної уваги держави взагалі та батьків зокрема, оскільки формування дитячої світоглядної парадигми, у першу чергу, залежить від батьків та їхнього особистого прикладу (на початковому етапі розвитку дитини саме батьки визначають, яка інформація стане

пріоритетною для малечі, та контролюють її психічний стан). Адже «особливістю психічного розвитку є те, що його кінцеві форми не визначені, а лише задані тими зразками, які існують у суспільстві» [6, с. 41].

У питаннях впливу насильства в інформаційному просторі на дітей та підлітків та протидії такому впливу переважна роль, попри певні заходи держави, належить батькам. Тому завдання батьків полягає у формуванні ставлення дітей до того, яка інформація їм потрібна, а яка – ні; у створенні належного психоемоційного стану, за якого у дитини не буде потреби у пошуку інформації з елементами насильства чи жорстокості. Розвиток та безпека дітей, напевно, одне з найважливіших завдань, що стоїть перед батьками. Основна рекомендація, що може гарантувати безпеку дітей, в тому числі й інформаційну, – це спілкування з батьками на основі довіри. У дітей різного віку, згідно з віковою психологією, значно відрізняється розуміння явищ навколишнього світу, інтереси, реакція на події, враження тощо. Тому дуже важливо розуміти, як краще донести дітям інформацію про небезпеки інформаційного простору.

Отже, подолання насильства в інформаційному просторі є надзвичайно актуальною комплексною проблемою, яка потребує задіяння всіх суб'єктів соціальних комунікацій. Завдання держави полягає у забезпеченні стратегії щодо зменшення негативного інформаційного впливу на дітей, зокрема розробки відповідних законодавчих механізмів, спрямованих на забезпечення права дітей на безпечний для життя і здоров'я інформаційний простір, а також захист персональних даних підростаючої особистості; здійснення постійного діалогу зі створювачами та передавачами інформації на предмет інформаційної безпеки особистості взагалі та дитини зокрема; проведення профілактичних заходів; підвищення поінформованості батьків про ризики інформаційного простору; сприяння розвитку громадянського суспільства тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костюк В. Інформаційне суспільство / В. Костюк // Всемирная энциклопедия. Философия XX века / [главн. науч. ред. и сост. А. Грицанов]. – М. : АСТ ; Мн. : Харвест, Современный литератор, 2002. – С. 321 – 322.
2. Почепцов Г. Коммуникация как процесс / Г. Почепцов // Теория коммуникации. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер. – 2001. – С. 14 – 23.
3. Почепцов Г. Соціальні комунікації і нові комунікативні технології / Г. Почепцов // Комунікація : [збірка наукових праць / під ред. Н. Дніпренко]. – К. : К.І.С., 2010. – № 1. – С. 19 – 26.
4. Савчин М. Напрями, концепції, теорії вікової психології / М. Савчин, Л. Василенко // Вікова психологія : [навч. посіб.]. – К. : Академвидав, 2005. – С. 30 – 39.
5. Семенов О. Інформація // Всемирная энциклопедия. Философия XX века / О. Семенов / [главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов]. – М. : АСТ, Мн. : Харвест, Современный литератор, 2002. – С. 322 – 324.
6. Скрипченко О. Проблема психічного розвитку дитини. Загальне поняття про психічний розвиток // Вікова та педагогічна психологія : [навч. посіб.] / О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. – К. : Просвіта, 2001. – С. 40 – 43.

Катерина Ізбаиш,
канд. юрид. н., доцент,
Одеський державний університет
внутрішніх справ

ЗАХИСТ НЕПОВНОЛІТНІХ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

У статті проведено порівняльний аналіз українського та зарубіжного законодавства з питань захисту прав дітей в інформаційному просторі. Наводяться приклади механізму державного регулювання подачі інформації, що може негативно вплинути на фізичне, психологічне та моральне здоров'я підростаючого покоління. Узагальнено роль громадськості у протидії поширенню негативної інформації через мас-медіа.

Kateryna Izbash

PROTECTION OF CHILDREN IN MEDIA SPACE: THE UKRAINIAN AND FOREIGN EXPERIENCE

The article provides the comparative analysis of Ukrainian and international legislation on children's rights in the information space. Examples of state regulation of presentation of information that could adversely affect the physical, mental and moral health of the younger generation are analyzed, and the role of community in combating the dissemination of negative information at the media is summarized.

Проблема інформаційної безпеки дітей сьогодні є надзвичайно актуальною і зумовлює негайне вирішення питань, пов'язаних з упорядкуванням інформаційного простору України, зокрема щодо запровадження моделі саморегуляції неповнолітніх в цій сфері. Необхідність поглиблення наукових досліджень щодо протидії шкідливого впливу ЗМІ на підлітків набуває актуальності також у зв'язку

з розширенням технічних можливостей інформаційного забезпечення суспільства та, відповідно, необхідно удосконалення нормативно-правової бази щодо суб'єктів інформаційної діяльності.

Проблему впливу засобів масової інформації на свідомість зростаючої особистості вивчали такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як: В. Батиргарєєва, Р. Берон, О. Волянська, В. Голіна, Б. Головкін, І. Даньшин, А. Долгова, О. Дроздов, С. Єніколопов, В. Костицький, Д. Майєрс, О. Михайленко, М. Назаров, М. Семчик, Д. Срібняк, К. Тарасов, А. Тузов, І. Туркевич, В. Шакун та ін. Проте в Україні ця проблема є недостатньо дослідженою.

Невирішені раніше проблеми захисту дітей від шкідливого впливу засобів масової інформації на їх моральне, психологічне та фізичне здоров'я лише поглиблюють прірву в питаннях державного регулювання в інформаційній сфері. Тому необхідно дослідити, як вирішуються зазначені питання в країнах розвинутої демократії і які важелі державного регулювання в інформаційній сфері на сьогодні можна застосувати в Україні. У статті 52 Конституції України визначається, що дитинство охороняється державою, абзац 4 статті 20 Закону України «Про охорону дитинства» передбачає заборону пропагування у ЗМІ культу насильства і жорстокості, розповсюдження порнографії та інформації, що зневажає людську гідність і завдає шкоди моральному благополуччю дитини [1, с. 42].

Загальновідомо, що естетичні смаки та моральні якості молоді на сучасному етапі формуються переважно під впливом стихійних факторів суспільного оточення. Адже інформація, яка містить елементи насильства, жорстокості, агресії, формує відповідні моральні якості, естетичні смаки, що моделюють поведінку підростаючого покоління. Встановлено, що існує наслідково-причинний зв'язок між «розважальним медіа-насильством» і проявами агресії серед молоді. Дослідники стверджують, що негативна інформація впливає на ціннісні орієнтації особистості і молоді люди, у яких ще недостатньо сформована психіка, вважають, що насильство – прийнятний шлях вирішення соціальних конфліктів. Ці висновки підтверджує також той факт, що досить часто неповнолітні правопорушники серед причин, які штовхнули їх на скоєння злочину, називають перегляд відповідних відеоматеріалів. Крім телебачення, комп'ютерних ігор на поведінку молоді людини також негативно впливає використання Інтернет-технологій, через які юнаки та дівчата (добровільно чи неупереджено) дізнаються про секс і сексуальність засобом доступу до порнографічних матеріалів.

Виходячи із вищезазначеного, можна зробити висновок, що для того, аби захистити молодь від психологічного, морального та фізичного насильства у ЗМІ, українське суспільство повинно протистояти загрозам і викликам, які несе сьогодні інформаційний простір, а державна політика має бути спрямована на відродження духовних цінностей українського народу, збереження національної та культурної спадщини, підтримку розвитку культури і мистецтва, що у підсумку інтегрується у створення умов для реалізації творчого потенціалу людини та суспільства, забезпечення рівних можливостей для всіх громадян України у задоволенні культурних та духовних потреб.

Так, відповідно до ст. 5 Закону України «Про захист суспільної моралі», змістом державної політики у сфері захисту суспільної моралі є створення необхідних правових, економічних та організаційних умов, які сприяють реалізації права на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану населення [2, с. 92]. У ст. 6 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» визначені заборони щодо трансляції програм або їх відеосюжетів, які можуть завдати шкоди фізичному, психічному, чи моральному розвитку дітей та підлітків, якщо вони мають змогу їх дивитися [3, с. 56], а також розповсюдження і реклами порнографічних матеріалів та предметів пропаганди наркотичних засобів, психотропних речовин з будь-якою метою їх застосування. Забороняється використання у програмах та передачах на телебаченні і радіо прихованих вставок, які впливають на підсвідомість людини та/або чинять шкідливий вплив на стан її здоров'я [3, с. 57].

У країнах розвинутої демократії теж існують прийняті норми та заборони щодо поширення інформації, яка може негативно вплинути на процес формування і розвитку моральності неповнолітніх. Так наприклад, у Федеративній Республіці Німеччини встановлено межі свободи преси та свободи інформації, що розповсюджують радіо, преса, телебачення. Ці права обмежуються загальними законами, зокрема, положеннями закону про молодь і правом захисту честі та гідності. У 1953 р. Німецький Бундестаг прийняв Закон «Про розповсюдження матеріалів, шкідливих для молоді», що покликаний захищати інтереси підростаючого покоління. Названий закон передбачає створення відповідної державної структури – Федерального відомства з перевірки матеріалів, шкідливих для молоді. Члени цього відомства розглядають питання про включення до спеціального списку матеріалів, шкідливих для підростаючого покоління, а саме: книги, що проповідують міжнародну ворожнечу; відеофільми, що пропагують жорстокість та насильство; комп'ютерні ігри, що вихваляють війну чи расизм.

У Великобританії також діють правові акти щодо захисту дітей та неповнолітніх від шкідливого впливу ЗМІ. Зокрема, Британський комітет класифікації фільмів здійснює медіа-аналіз кіно- і відеофільмів залежно від віку аудиторії. Закон Великобританії «Про відеозаписи» (1984 р.), який прийнято на вимогу громадськості, вимагає від Британського комітету класифікації фільмів звертати особливу увагу на ймовірність перегляду продукції в домашніх умовах, а також для відповідної вікової глядацької аудиторії та враховувати ймовірність небезпечної поведінки глядачів після перегляду. У більшості випадків непокоїть нанесення шкоди після перегляду продукції маленькими дітьми чи підлітками.

Політика Комітету скерована на те, щоб за допомогою вікової класифікації обмежити можливість нанесення шкоди прокатом кінофільмів. У деяких епізодах матеріали можуть бути вирізані, а в окремих випадках Комісія відмовляється від проведення класифікації. Такі фільми не показують у кінотеатрах і на телебаченні. Британський Закон «Про кінематографію» (1937 р.) забороняє демонструвати сцени жорстокості у ставленні до тварин, а Закон «Про захист дітей», що функціонує з 1978 р., забороняє демонструвати непристойні зображення з участю дітей віком до 16 років. За такі порушення суд може винести ухвалу про штраф чи позбавлення волі, або обидва покарання застосовувати водночас. Британське законодавство про телерадіомовлення станом на 21.00 розмежовує денне і вечірнє мовлення, до настання якого заборонено демонструвати інформацію, здатну, згідно з віковою класифікацією, зашкодити дітям. Таке розмежування передбачає, що після 21 години вечора батьки вдома і зможуть контролювати перегляд телепередач дітьми.

Повчальним є також досвід США. За часів президента Рейгана проводилася політика «лібералізації» ЗМІ, відповідно до якої було скасовано чимало заборон щодо інформації, яка шкідливо впливає на дітей. Американська громадськість звернула увагу на те, що ЗМІ провокують зростання злочинності, особливо серед неповнолітніх, тому американці повернулися до попередніх позицій у галузі інформаційної безпеки. З 2000 р. в США і Канаді заборонено продавати телевізори, що не мають спеціального кодуючого засобу, який дає змогу батькам програмувати телевізор на прийняття передач з урахуванням їх вікової класифікації.

В Японії Національна асоціація комерційних мовців (NAB) і Спостережна рада за стандартами мовлення розробили документ, що зобов'язує попереджувати про небажаність перегляду певних передач неповнолітніми за допомогою титрів чи накладання їх під час демонстрації таких передач, а також у попередніх коментарях в друкованих ЗМІ і на сторінках Інтернету. Японські телерадіожурналісти зобов'язані робити такі попередження, якщо в передачі є сцени сексу і насильства. Японський досвід, на нашу думку, вартий запровадження в Україні.

Україні також варто орієнтуватися і на міжнародні документи, у тому числі Європейського Союзу, що зобов'язують дбати про інформаційну безпеку дітей і неповнолітніх. Ст. 22 Директиви «Телебачення без кордонів» Європейського Союзу зобов'язує створити національний орган, покликаний гарантувати захист неповнолітніх від зловживання свободою ЗМІ. У Конвенції про права дитини у ст. 17 задекларовано, що держави-учасниці визнають важливу роль засобів масової інформації і забезпечують вільний доступ дитини до інформаційних матеріалів, особливо до інформації і відеоматеріалів, спрямованих на її соціальне, духовне і моральне благополуччя, а також здоровий фізичний і психічний розвиток [4, с. 108].

Україна у 1992 р. першою серед колишніх республік СРСР прийняла Закон «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні». У ст. 3 забороняється використовувати друковані ЗМІ для «пропаганди війни, насильства та жорстокості, розпалювання расової, релігійної ворожнечі, розповсюдження порнографії, а також з метою вчинення терористичних актів та інших кримінально каральних діянь» [5, с. 36], а також розголошення інформації, що вказує на особу неповнолітнього правопорушника без його згоди, згоди його представника і розцінюється як зловживання свободою діяльності ЗМІ. Закон України «Про телебачення і радіомовлення» містить окрему ст. 41 «Захист прав неповнолітніх телеглядачів і радіослухачів», яка забороняє передачі (фільми), що можуть завдати шкоди фізичному, психічному, моральному розвитку неповнолітніх, а також не дозволяє без згоди батьків або осіб, які їх замінюють, розповсюджувати інформацію про неповнолітніх, а також про їх самогубство, якщо така інформація дає можливість ідентифікувати особу неповнолітнього.

Крім того, підписавши Європейську Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., Україна визнала над собою юрисдикцію Європейського Суду з прав людини і повинна враховувати рішення Європейського Суду та його тлумачення норм «Конвенції про захист прав людини і основних свобод» при прийнятті своїх законодавчих актів [6, с. 228].

Як показує аналіз зарубіжного, міжнародного і українського законодавства про обмеження діяльності ЗМІ, закони, скеровані на захист здоров'я і забезпечення нормального розумового та духовного розвитку дітей, не тільки не заважають об'єктивному інформуванню, не порушують свободу ЗМІ, а є обов'язковими з точки зору міжнародного права. Діяльність ЗМІ в цілому має розглядатися як окремий напрям у формуванні здорового способу життя. Причому радіо, телебачення, преса повинні не тільки публікувати необхідну для формування здорового способу життя інформацію, а й нести відповідальність за ту продукцію, яка цьому не відповідає або суперечить.

Для реалізації цього комплексного завдання державі необхідно віднайти динамічний баланс між свободою слова, забезпеченням права на інформацію, ефективним використанням інформації як засобу контролю громадянського суспільства за діями влади та підтриманням моральної і духовної стабільності у суспільстві. Громадські організації, держава та незалежні ЗМІ мають дотримуватися норм саморегулювання в інформаційній сфері, можуть відігравати важливу роль у просуванні культури поваги до прав дитини та діяти як партнери. Захист дітей від шкідливого контенту та сприяння їх активній участі в інформаційно-комунікаційному середовищі є, насамперед, обов'язком держави.

Таким чином у галузі захисту прав неповнолітніх від шкідливого впливу інформації між учасниками медіа-ринку повинна виробитися комплексна стратегія проти насильства у ЗМІ. Особи, що відповідають за ЗМІ, мають цілком усвідомлювати свою відповідальність за все, що стосується демонстрації насильства та поширення потенційно шкідливого для дітей контенту, виконуючи при цьому свої обов'язки, пов'язані зі здійсненням права на свободу вираження поглядів. Це може втілюватися шляхом усунення чи блокування доступу до шкідливих матеріалів або через розробку автоматизованих систем класифікації контенту, впровадження механізмів контролю та подання скарг щодо якості контенту тощо.

Для того, щоб відповідати очікуванням дітей і сімей щодо отримання доступних, надійних та безпечних інтернет-послуг, необхідно заохочувати постачальників доступу до мережі Інтернет до надання своїм клієнтам інформації про потенційні ризики щодо їхніх прав, безпеки та приватного життя, що існують в онлайн-середовищі. Цього можна досягти шляхом паритетних відносин суспільного консенсусу між владою, представниками медіа-бізнесу та громадськістю з питань налагодження співробітництва з експертами, політиками, соціальними службами, правоохоронними органами з метою розробки, запровадження та контролю за застосуванням нових технологій із захисту дітей від ризиків, пов'язаних з користуванням мережею Інтернет, підвищення обізнаності працівників ЗМІ щодо прав дітей і проблеми насильства над дітьми. Найбільш відповідальними щодо доступу до ЗМІ та їх використання дітьми вдома та в школі є батьки та вчителі. Вони можуть діяти в різний спосіб, зокрема шляхом свідомого та вибіркового використання ЗМІ, стимуляції критичного ставлення дітей до ЗМІ, обмеження доступу до контенту, потенційно шкідливого для їхнього фізичного, емоційного чи психічного здоров'я.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про охорону дитинства [Електронний ресурс]: Закон України від 26.04.2001 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 30. – С. 142. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
2. Про захист суспільної моралі [Електронний ресурс]: Закон України від 20.11.2003 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 14. – С. 192. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
3. Закон України про телебачення і радіомовлення: [зб. законодавчих і нормативних актів: інформація та реклама в Україні]. – К., 2010. – Вид. СПД А. В. Паливода – С. 437.
4. Конвенція о правах ребенка: Международные документы по правам человека: [сборник]. – Х.: РИФ «Арлис, ЛТД», 2000. – С. 228.
5. Закон України про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: [зб. законодавчих і нормативних актів]: інформація та реклама в Україні. – К., 2010. – Вид. СПД А. В. Паливода. – С. 437.
6. Закон Украины о ратификации Конвенции о защите прав и основных свобод человека 1950 года, первого протокола № 2, 4, 7 и 11 к Конвенции: Международные документы по правам человека: сб. – Х.: РИФ «Арлис, ЛТД», 2000. – С. 321.

Ярослава Кальба,
канд. психол. н., доцент,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

МЕДІА-СВІТ ТА КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ПІДРОСТАЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Розглянуто проблему морально-етичних норм у сучасному медіа світі. Представлено результати психологічного моніторингу теле-, Інтернет простору. Увагу привертає зростання негативного, агресивного контенту ЗМК, а відтак – його вплив на формування свідомості, культури молодого покоління. Актуалізовано проблему самовизначення підростаючої особистості в сучасних мас-медіа.

Yaroslava Kalba

MEDIA WORLD AND CULTURAL SPACE OF A YOUNG PERSONALITY: PROBLEMS AND PROSPECTS

The article features the problem of moral and ethical standards in modern media world. The results of psychological monitoring of television and Internet space were analyzed. Attention was drawn to negative, aggressive contents of mass media and – consecutively – to its influence on development of consciousness and cultural identity of teenagers. The problem of self-identity of teenagers in modern mass media is examined.

Сучасність немислима без медіа світу. На сьогодні засоби масової інформації та комунікації здобувають провідну роль у соціалізації особистості. Сучасний ринок праці розглядає конкурентноспроможними лише тих осіб, які володіють новітніми інформаційними технологіями, умінням швидко та якісно орієнтуватися у медіа просторі. Однак, доступність, мобільність інформації, почасти звужують пізнавальний інтерес молоді до системного навчання, а надмірне занурення у віртуальний світ породжує різні психоневротичні акцентуації.

Початок ХХІ століття загострив проблему *медіалізації* суспільства, в якій центральне місце посідає зростаючий вплив медіа на формування свідомості, культури підростаючої особистості (О. Баришполець, О. Вознесенська, Г. Мироненко, М. Кастельс, Л. Найдьонова, Д. Ольшанський, А. Полунін, Г. Почепцов, В. Різун, В. Татенко, О. Голубева, В. Чалдіні та інші вчені). Означену проблему розглядаємо у двох аспектах. Насамперед, це питання експозиції контакту із медіазасобами (непродуктивне використання часу, розлади пізнавальних процесів, вольового контролю медіа-користувачів, виникнення ігроманії, віртуальної залежності). З іншого боку – це психіка медіа-користувача в момент взаємодії із ЗМК. І досі немає однозначного наукового обґрунтування психічного стану користувача, коли він занурений, наприклад, у конкретну комп'ютерну гру, Інтернетсайт, соціальну мережу, телешоу, мультфільм тощо.

Вельми актуальним у цьому контексті видається зростання негативного, агресивного контенту ЗМК. Як зазначає британський філософ К. Поппер: «Інформації в чистому вигляді не існує, інформація завжди несе в собі якусь тенденцію». Мовиться про те, що різниці між інформуванням й виховуванням немає і бути не може. А тому вплив ЗМІ не обмежується інформуванням, це і «вихователі», «агітатори», «пропагандисти». Тож індивідуальний, суб'єктивний вибір підростаючої особистості, вільне волевиявлення стає лише наслідком формування та лобіювання мас-медіа «образу світу», що відображає уніфіковані, соціально очікувані форми світосприйняття та світотворення (достатньо пригадати фільм «Людина з бульвару Капуцинів»; чи той факт, що лави угруповання скінхедів поповнились майже втричі після масового перегляду фільмів «Ромпер Стомпер», «Американська історія «Х»).

Результати психологічного моніторингу телефіру вітчизняних телеканалів вказують на чіткі тенденції та дозованість контенту. Зокрема, підраховано, що близько 68% телефіру складають передачі, т/с, художні фільми, ток-шоу, реаліті-шоу, програми з негативним емоційним навантаженням (сцени насилля, агресії, містики, сексуального розбещення, уніфіковані, примітивні моделі поведінки тощо). У прайм-тайм обсяг насильства зростає на всіх каналах телебачення, демонструючи близько 5-7 жорстоких сцен на годину (достатня кількість повторень для ефективності навіювання). У даному контексті можемо говорити й про формування віктимізації [1].

Систематичне упродовження емоційно-забарвлених, уніфікованих (спрощених) уявлень та суджень (стереотипів, чуток, міфів, іміджу) у потік «організованих» новин автоматично зумовлює в масовій свідомості негативну або позитивну реакцію на конкретну подію, або ж формує відповідний загальний емоційний фон цільової аудиторії. Практика опитування засвідчує, що близько 90% респондентів ретроспективно відтворюють теле-, інтернет-новини (події) насамперед негативного, фатального змісту: вбивства, теракти, катастрофи, стихійні лиха, аварії, смертельні випадки, військові конфлікти, сенсаційні злочини, соціально-політичні кризи (інфляції, дефолти) тощо. Означені факти дозволяють говорити про *домінуючий емоційно-*

інформаційний фон у суспільстві. А тому, цілком логічною й послідовною видається екзистенційна фрустрація молоді, що проявляється в апатії, нудьзі, агресії, загалом у відчутті безмістовності й фатумі сьогодення [3, с. 41–42].

Поступово телебачення витісняється на периферію (цільова аудиторія – особи похилого віку, жителі агропромислових комплексів тощо). Інтернет переймає на себе соціалізуючу функцію підростаючої особистості (85%) – «покоління 2020» [3]. Вікова аудиторія Інтернету щороку молодшає (дорослі хизуються, що їх 2(3)-х річні діти вправно демонструють навички користування ПК та Інтернетом, мовляв «не в кам'яному ж віці живемо...»).

Світ Інтернету є віртуальним, він відрізняється від реальності, хоч і мімікрує під неї. В той час, коли дорослі респонденти (85%) припускають, що Інтернет підростаючому поколінню потрібен для пізнавальної потреби (пошукові функції, програми розвиваючого характеру тощо), респонденти як старшого, так і молодшого шкільного віку, віддають перевагу онлайн-іграм та спілкуванню в соціальних мережах (100%). Почасті, важливим фактором тут стає не стільки інформація, як увага. Цікаво, що попитом користуються ті об'єкти соціальної циркуляції, які максимально вправно експлуатують епатаж, енергію інстинктів. У цьому контексті первинна форма епатажу як невід'ємна, спонукальна компонента породження новітніх напрямків у мистецтві – модернізм, сюрреалізм, футуризм, дадаїзм, – давно відмерла. Це вже не спосіб самовираження чи радикальна форма вияву заперечень проти існуючих традицій та канонів. Сьогодні більшою мірою – це сурогати епатажу: мотивовано зухвалі, афективно-провокаційні персонажі онлайн-ігор, асоціальні, аморальні поведінкові патерни «онлайн-героїв», медіа-скандали, манірні образи селебретіс тощо. Усе це – добре спланований PR-хід, гарантований спосіб стати впізнаваним, привернути до свого онлайн-продукту, онлайн-персонажу максимум уваги, інколи – ціною поведінки, яка межує уже з психопатичними, хворобливими проявами.

Водночас, підростаюча особистість отримує взірць, який активно імітує, починає наслідувати, розцінюючи його як допустиму норму, моральний, соціально актуальний еталон поведінки, як єдино можливий спосіб самовираження. Це почасти породжує невмотивовану агресію, аутоагресію зокрема. Адже власна (суб'єктивна) цензура, критичність мислення, довольність психічних процесів, засоби контрсугестії у дітей шкільного віку, а тим паче – дошкільного, лише формуються, становлення особистості, розвиток світогляду, ціннісних орієнтацій лише триває. То чи спроможна дитина дозувати споживання онлайн-інформації, а тим паче сепарувати її? Чи й справді риторика про віковий критерій користувача Інтернетом є правомірною? На кшталт: «вільний доступ до Інтернету має бути за паспортом»?

Практика опитування дозволяє констатувати певні тенденції онлайн-ігор. Умовно виділяємо **актуальні категорії онлайн-ігор**:

- ігри – симулятори реального людського життя (на кшталт: *Sims (1,2,3,4); The Rust; FiFa; «EuroTrucks»; Guitar; Hero; World of Tanks; «Rage»*);
- ігри – квест (на кшталт: *«Як дістати сусіда»*; *«Індікот»*; *Zuma*; *«Пошук скарбів»*);
- ігри – екшн (на кшталт: *GTA; WAR FACE; Splitsekond; Neefo; Sput; Hill Clim Racing; «2048»; Counter Stricke; Point Blank; Arena «51»; Blur;*);
- ігри – стратегії (на кшталт: *Mine craft; Lineage 2; Aion; Dota; League of Legends; War Craft; World of Warcraft*).

Принагідно зазначимо, що Інтернет – це інформаційна сфера з пониженим рівнем контролю за інформаційними потоками, а відтак – соціальним контролем, що концентрує в собі той негатив, який залишився б на рівні «кухонних розмов», «особистого щоденника» тощо.

Попередньо встановлено, що лише 20% батьків перевіряють, які сайти відвідує їх дитина, враховуючи такі он-лайн-загрози, як дорослий контент, азартні ігри, он-лайн-насильство, кіберзлочинність (вибірку дослідження склали 560 респондентів м. Тернополя та Тернопільської області, а також користувачі соціальних мереж «ВКонтакте», «Однокласники», «Facebook», зокрема такі спільноти: Facebook (ТВУ (Тернопільський вуличний університет); Я люблю тебе життя; Однокласники (Діти – наші квіти і їх батьки, м. Львів; ЗАХІДНА УКРАЇНА ДЛЯ ВСІХ!!! УКРАЇНА – ЦЕ ЄВРОПА!!!); В Контакті (Типовий батько; Здорові дітки – щасливі батьки! Діти ПЕРЕДУСІМ! Діти-квіти життя; ДІТИ – ЦЕ НАША РАДІСТЬ; Діти – наше щастя; Новини Тернополя від «20 хвилин»; Я люблю Україну).

20% батьків знають і використовують функцію «Батьківський контроль» в Microsoft Windows 7, за допомогою якої можна обмежити час, відведений дітям на користування комп'ютером, вибрати типи дозволених ігор та програм. Незначний відсоток респондентів знає та використовує функцію Ad Block Plus для браузера, що блокує всю настирливу рекламу, банери, спливаючі вікна, відео в Інтернеті тощо. Усі ці факти засвідчують доволі низький рівень медіа-культури, медіа-освіти, якщо не відсутність її загалом.

Вчений з досліджень Інтернету, М. Нельсон, підкреслює, що Інтернет сьогодні знаходиться в юнацькому віці, бо стоїть перед вибором, наслідки якого можна буде побачити не зараз, а через 30–50 років [2, с. 52]. Подаємо ряд тенденцій, які, на наш погляд уже сьогодні відображають *вплив інформаційно-інтерактивного поля на когнітивне та поведінкове поле підростаючої особистості*:

– *змінюється мозковий та нервовий субстрат психіки людини* – відбувається дифузія на психофізіологічному рівні (підвищений рівень збудливості, дратівливості, нейротизму; зміни в психічних процесах (довільність психічних процесів низька, зокрема, рівень переключення уваги високий, натомість концентрація, стійкість – низька, рівень понятійного мислення низький, конкретно-ситуативний тип мислення домінує над абстрактно-логічним, механічне запам'ятовування над смисловим, мимовільне над довільним тощо);

– *формується своєрідне «рекламне мислення»* – якщо доросла людина може себе захистити від впливу реклами, то дитяча психіка інтеріорізує і привласнює «рекламну» модель світу як єдино можливу; вся система дитячої психіки з її формами і смислами починає будуватися за «рекламним взірцем», з позицій нейропсихології дитина повторює ментально всі ті рухи, які бачить перед собою; причиною фрустрації дорослих стає відчуття дисонансу, викликане порівнянням себе з рекламними моделями;

– *створюється ілюзія нескінченності спілкування* – феномен «мережевого спілкування» як альтернатива соціальній ізоляції; інтернет спілкування як субкультура, створення референтної групи он-лайн; результати опитувань дозволяють попередньо припустити, що 50–60% підлітків, відмовившись від соціальних мереж, опиняться в соціальній ізоляції (на експеримент: 40 год без Інтернету – де-факто жоден підліток не погодився);

– *в Інтернеті практично редуковані невербальні канали комунікації* («мова тіла – body language»), блокується тактильний контакт; виникає проблема оперативної передачі смислу, що, в свою чергу, створює хибну атрибуцію;

– *формується і підтримується псевдоідентичність* (соціальні мережі – це структура, що дає можливість творити нові образи власного «Я», так звані «віртуальні особистості» («onlin-persona»); он-лайн забезпечує їх втілення через можливість анонімних соціальних інтеракцій (включаючи використання електронної пошти, чатів, ICQ);

– *створюється феномен «селебріфікації» – «зірковості»* (модель когнітивних та поведінкових орієнтирів для решти в даному конкурентному полі; інтернет-пости, блоги – перехід з приватного в публічний сегмент інформаційного простору); Facebook' доводить, що моделлю щастя є не стільки слухати про інших, як розповідати про себе «чим більше друзів, тим вищий зірковий статус»);

– *анонімність, відсутність зовнішнього контролю* (право створювати й поширювати контент гарантовано Інтернетом, що навіть більш важливо, бо текст без дистрибуції немає сенсу (вірусний маркетинг).

Нове тисячоліття породжує новий тип людини, яка губиться у власному бутті, для якої місце сутнісного, сакрального заступає ексцентричне, епатажне, а її духовний вимір заміщається економічним, ринковим, претендуючи на статус єдино можливої реальності. Вочевидь, процвітає культурний анахронізм: боротьба ідеологій витісняється боротьбою PR-технологій. Де-факто, соціум потерпає від кризи, і криза ця стосується, насамперед, людської свідомості. Без перебільшення можна сказати, що на сьогодні дискурс власного вибору стає риторикою особистої автономії та самовизначення підростаючої особистості в сучасному медіа-світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кальба Я. Масифікація та її прояви в контексті сучасних телемедіа / Я. Кальба // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – № 4. – С. 63–67.
2. Почепцов Г. Від Facebook'у і гламуру до Wikileaks : медіа комунікації / Г. Почепцов. – К. : Спадщина, 2012. – 464 с.
3. Психологія мас : [навчальний посібник / [автор-упорядник Я. Кальба]. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 208 с.
4. Татенко В. Соціальна психологія впливу : монографія / В. Татенко. – К. : Міленіум, 2008. – 216 с.

Ірина Ковальчук,
канд. філос. н., доцент,
Луцький інститут розвитку людини
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна»

БЕЗПЕКА ДІТЕЙ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті розглянута проблема інформаційної безпеки дітей в умовах посилення негативного впливу на них засобів масової інформації та запропоновані шляхи її розв'язання.

Iryna Kovalchuk

CHILD SAFETY IN MODERN INFORMATION SPACE OF UKRAINE: CHALLENGES OF THE 21ST CENTURY

The article features the problem of information safety of children within the increased negative impact of the mass media on them and the ways of its solutions.

Проблема інформаційної безпеки дітей сьогодні, особливо в умовах посилення негативного впливу на них засобів масової інформації (насамперед, Інтернету та телебачення), є надзвичайно актуальною і зумовлює негайне вирішення питань, пов'язаних з упорядкуванням інформаційного простору України. Інформація несе в собі як творчу, так і руйнівну силу, але набагато більшою мірою, ніж це було раніше. На дитину спрямовується могутній потік інформації, що впливає на її свідомість і відчуття. Необхідність поглиблення наукових досліджень щодо протидії шкідливого впливу ЗМІ для неповнолітніх набуває актуальності також у зв'язку з розширенням технічних можливостей інформаційного забезпечення суспільства.

Новітні технології, які виникають в сучасному суспільстві, посилюють небезпеку інформаційного насильства. Його найпоширенішими формами є: фізичне (гучна музика, випромінювання); фізіологічне (негативний вплив від поєднання кольорів, 25-й кадр); психологічне (страх, розлади, негативна інформація) [1, с. 34 – 46]. Дитина ще не володіє повною мірою психічними механізмами і закономірностями самозахисту, не усвідомлює виразно, що саме з нею відбувається в конкретній життєвій ситуації, надзвичайно уразлива для психологічного насильства і психологічної експлуатації. Якщо враховувати рівень незахищеності дітей в українському соціумі від маніпулювання ЗМІ, то стає зрозуміло, що жертвою маніпуляторів може стати практично будь-яка дитина. Цілком очевидно, що вирішення проблеми захисту дітей від шкідливого впливу засобів масової інформації на моральне, психологічне та фізичне здоров'я неповнолітніх можливе за умови якісного державного регулювання в інформаційній сфері та відповідного навчально-виховного процесу.

У ст. 52 Конституції України зазначено, що дитинство охороняється державою. Закон України «Про охорону дитинства» (абз. 4 ст. 20) передбачає заборону пропагування у ЗМІ культу насильства і жорстокості, розповсюдження порнографії та інформації, що зневажає людську гідність і завдає шкоди моральному благополуччю дитини [2, с. 605]. Відомо, що естетичні смаки та моральні якості підрастаючого покоління на сучасному етапі формуються переважно під впливом стихійних факторів суспільного оточення. Адже інформація, яка містить елементи насильства, жорстокості, агресії, формує відповідні моральні якості, естетичні смаки, що моделюють поведінку дітей. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про захист суспільної моралі», змістом державної політики у сфері захисту суспільної моралі є створення необхідних правових, економічних та організаційних умов, які сприяють реалізації права на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану населення [4, с. 65].

У дитячому та підлітковому середовищі у зв'язку з потужними процесами інтернетизації та комп'ютеризації, все більш актуальним стає захист від інформації (а не захист інформації). З появою всесвітньої мережі Інтернет будь-який охочий може заявити про себе на весь світ, причому фактично безкоштовно, на відміну від використання традиційних ЗМІ. Цензура в мережі, як така, практично безглузда, оскільки навіть при закритті сайту завжди залишається можливість викласти цю саму інформацію на будь-якому іншому сервері, причому все це анонімно, або практично анонімно. Інтернет – відкрите поле для інформаційного насильства.

У людини, яка починає сприймати світ через Інтернет, виникає нова картина світу. В цій ситуації змінюється навіть традиційне уявлення про знакові системи. За допомогою медіа формується не тільки світогляд, а й дії індивідів. Акцентування уваги на матеріалі в програмах, в яких висвітлюються новини, наприклад, сприяє тому, що засоби масової комунікації не просто повідомляють нам про те, що відбувається, – вони визначають хід наступних подій. Це неавтоматичний вплив: немає підстав стверджувати, що засоби масової інформації намагаються стимулювати насильство, проте їх всемогутність важко переоцінити.

З екранів телевізорів та комп'ютерів щодня здійснюється інформаційна атака. Її основною ознакою постає завдання – вплинути не тільки на свідомість людини, а й на підсвідомість. В результаті інформаційного насильства виникає відчуття внутрішнього дискомфорту. Як наслідок – стреси, психози, неконтрольовані вчинки. Глядача чекає подвійний шок: спочатку від передачі, потім – від реакції на неї. У будь-якому випадку його свідомість дестабілізується, він піддався інформаційному насильству. Події останніх місяців в Україні, особливо 20 лютого в Києві та ситуація в Криму останніх тижнів, які масштабно висвітлюються зі всіх сторін ЗМІ та постійно на устах у людей, безперечно, вплинули та продовжують впливають на неповнолітніх. Зокрема, діти початкових класів почали грати у нові ігри («беркутівці» і «майданівці»); в транспорті можна почути питання дітей до батьків на кшталт «Це тут було багато людей?» (біля приміщення облдержадміністрації, прокуратури тощо). Як відмічає голова Громадського комітету національної безпеки України О.Толкачов, сучасне українське суспільство переживає стан «соціальної шизофренії». Суспільство загалом, в тому числі і підрастаюче покоління, перебуває під впливом всього політичного та військового негативізму, яке нищівним потоком лине із ЗМІ.

Сучасне вітчизняне телебачення, щоб привабити широку публіку й отримати більше прибутків від реклами, схильне транслувати насильницькі чи еротичні сюжети, пробуджуючи тваринні інстинкти людини. Розповсюдження матеріалів, які культивують насильство, ксенофобію, расову і релігійну нетерпимість тощо обумовлюють те, що кожного разу, користуючись послугами Інтернет-ресурсів, телебачення, діти опиняються в неконтрольованому світі з величезною кількістю шкідливої інформації, що, безперечно, негативно впливає на розвиток внутрішнього світу дитини та сприйняття нею навколишнього середовища. Багато мультфільмів сповнені агресивних або аморальних сцен. Зокрема, мультфільми про різних покемонів та кіборгів, які безперервно знищують одне одного; «Том і Джеррі», які в кожній серії проявляють насильство по відношенню один до одного тощо.

Що варто розуміти під інформаційним насильством? Насамперед, це впливи, які здійснюють ЗМІ: маніпулювання особистістю за допомогою інформації про різні сфери соціального життя; масовизація, спрямована на стандартизацію всіх можливих аспектів особистісної життєдіяльності; духовна наркотизація, проведена шляхом тотального введення в комунікативний напрям масової культури; відчуження свідомості особистості й особистостей одна від одної. Ці впливи ЗМІ мають на меті духовно придушити особистість, зруйнувавши, деформувавши або знищивши в зародку сутнісні її складові. У результаті інформаційне насильство призводить до тяжких наслідків у психіці дитини: втрати, деформації, обмеження або неможливості здійснення таких людських якостей, які становлять особистість людини, тобто свідомість і самосвідомість, свободу вибору, індивідуальність, систему цінностей, світогляд, систему потреб, інтересів та установок.

Для розв'язання проблеми інформаційної безпеки дітей в Україні буде корисним досвід країн розвинутої демократії (Німеччини, Великобританії, США, Канади, Японії), в яких існують прийняті норми та заборони щодо поширення інформації, яка може негативно вплинути на процес формування морального розвитку неповнолітніх. Україні також варто орієнтуватися і на міжнародні документи, у тому числі і Європейського Союзу, що зобов'язують дбати про інформаційну безпеку дітей і підлітків.

Варто віддати належне, що Україна в 1992 р. першою серед колишніх республік СРСР прийняла Закон «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», що в ст. 3 забороняє використовувати друковані ЗМІ для «пропаганди війни, насильства та жорстокості, розпалювання расової, релігійної ворожнечі, розповсюдження порнографії, а також з метою вчинення терористичних актів та інших кримінально караних діянь» [3], а також розголошення інформації, що вказує на особу неповнолітнього правопорушника без його згоди, згоди його представника і розцінюється як зловживання свободою діяльності ЗМІ.

Захист дітей від шкідливого контенту та сприяння їх активній участі в інформаційно-комунікаційному середовищі є, насамперед, обов'язком держави. У галузі захисту прав неповнолітніх від шкідливого впливу інформації між учасниками медіа-ринку повинна виробитися комплексна стратегія проти насильства у ЗМІ. Особи, що відповідають за ЗМІ, мають цілком усвідомлювати свою відповідальність за все, що стосується демонстрації насильства та поширення потенційно шкідливого для дітей контенту, виконуючи при цьому свої обов'язки, пов'язані зі здійсненням права на свободу вираження поглядів. Це може втілюватися шляхом усунення чи блокування доступу до шкідливих матеріалів або через розробку автоматизованих систем класифікації контенту, впровадження механізмів контролю та подання скарг щодо якості контенту тощо.

Найбільш відповідальними щодо доступу до ЗМІ та їх використання дітьми вдома та в школі є батьки та вчителі. Вони можуть діяти в різний спосіб, зокрема, шляхом свідомого та вибіркового використання ЗМІ, стимуляції критичного ставлення дітей до ЗМІ, обмеження доступу до контенту, потенційно шкідливого для їхнього фізичного, емоційного чи психічного здоров'я. Повчальним і корисним є досвід Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі (НЕК), яка розробила «Пам'ятку для батьків: «Діти, Інтернет, Мобільний зв'язок» [5]. За даними НЕК, майже 76% батьків не цікавляться тим, які веб-сайти відвідують їхні діти. Хоча, експерти такі цифри пояснюють не байдужістю батьків, а їхньою необізнаністю.

Таким чином, негативним впливом ЗМІ на життя дітей є те, що сьогодні телебачення, радіо, преса формують спосіб життя, в якому палити, пити, здійснювати насильство інколи подається як елемент престижу чи засіб досягнення цілі. Дана проблема є не лише українською, а й набула глобальних масштабів. У різних країнах приймаються різні заходи для того, щоб ЗМІ більшою мірою сприяли формуванню здорового способу життя. Таке завдання набуває особливої ваги і в українському суспільстві, а його розв'язання можливе за умови плідної співпраці всіх учасників медіа-ринку.

Щоб протидіяти негативному впливу на дітей ЗМІ, слід об'єднати зусилля батьків, громадських організацій, відповідних державних структур. Можливо, необхідно створювати певні просвітницькі програми, зокрема навчати дітей аналізувати побачене на екрані, порівнювати його з реальним життям, оцінювати побачене з різних ракурсів, давати кілька прочитань одного кадру. Варто також вивчати й використовувати досвід зарубіжних країн. Зокрема, в США у шкільну програму введено уроки кінокритики. Над їх розробкою працювали педагогічні колективи провідних університетів, представники релігійних організацій та приватних компаній за сприянням ЮНЕСКО.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алдер Х. НЛП : современные психотехнологии / Х. Алдер. – СПб. : Питер, 2000. – 160 с.
2. Закон України про охорону дитинства : за станом на 1 груд. 2001 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 30. – С. 604 – 614.
3. Закон України про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : зб. законодавчих і нормативних актів : інформація та реклама в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>.
4. Закон України «Про захист суспільної моралі»: можливості вдосконалення / П. Рабінович, Д. Гудима, С. Добрянський, Г. Перетятко, Т. Полянський, М. Тарнавська. – Львів : Малий видавничий центр юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. – 124 с.
5. Пам'ятка для батьків «Діти, Інтернет, Мобільний зв'язок» : Як захистити дітей від завантаження контенту з небажаним змістом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/sport/control/uk/publish/article;jsessionid=6F026366959734EE9537BBB27619C57F?art>.

Софія Котова-Олійник,

канд. філос. н., ст. викладач,
Житомирський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР – ТЕРИТОРІЯ, БЕЗПЕЧНА ДЛЯ ДИТИНИ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ)

У статті розкрито характерні особливості сучасного інформаційного простору та визначено основні його небезпеки. Представлено досвід реалізації проекту з метою підвищення рівня поінформованості батьків та педагогів м. Житомира про небезпеки (насильство, жорстокість, залежності тощо) інформаційного простору для неповнолітніх.

Sofia Kotova-Oliynyk

INFORMATION SPACE – SAFE AREA FOR CHILDREN (BASED ON PROJECT RESULTS)

The article describes the particularities of modern information space and its main threats. The experience of the project aimed at raising awareness of parents and teachers of c. Zhytomyr about the threats of information space for children and teenagers (violence, cruelty, addiction, etc.) is presented.

Розвиток сучасного соціуму позначений значним впливом інформаційної продукції, яка в зарубіжних та вітчизняних дослідників викликає все більше занепокоєння своєю кількістю та якістю, особливо щодо її впливу на розвиток особистості дітей та підлітків. Так, за даними Центру соціології освіти Російської Федерації, на 1 годину трансляції припадає 4,2 сцени насильства або еротики, тобто кожні 15 хвилин російське телебачення транслювало акт агресії, насильства або еротичну сцену. У середньому, тривалість щоденних телепереглядів у школярів складає 2–3 години, тобто щодня дитина може бачити до 10 сцен насильства на екрані.

Висновки Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі свідчать про ознаки порушення Закону України «Про захист суспільної моралі», що спостерігаються в усіх видах інформаційної продукції [3]. Значна кількість телепродукції містить елементи еротики, жорстокості, насильства та іншу інформацію, що може негативно впливати на дітей. Зміст багатьох комедійних шоу нерідко принижує або ображає особистість за національною та статевою ознакою. Кількість телепередач, призначених для дитячої аудиторії, є недостатньою, а їхня якість нерідко бажає бути кращою. Для радіопродукції характерне використання брутальних слів, висловів; рекламування алкогольних напоїв та анонсування програм і телепередач, які можуть зашкодити фізичному, інтелектуальному і духовному

розвитку неповнолітніх тощо. Друкована продукція, що не зареєстрована як еротичне видання, систематично використовує еротичну тематику як провідну і розповсюджується із порушенням законодавства.

Комп'ютерні ігри, якими захоплюються сучасні діти та молодь, також містять елементи насильства та жорстокості, які провокують агресивну поведінку, формують комп'ютерну та/або ігрову залежність, деформують соціальні, моральні та сімейні цінності.

Велика кількість матеріалів Інтернет-простору спрямована на розпалювання національної та релігійної ворожнечі, приниження особистості, пропаганду насилля (зокрема, кібербулінгу), жорстокості, наркоманії, інших шкідливих звичок тощо. Так, після моніторингу фахівцями Національної експертної комісії таких популярних Інтернет-ресурсів, як «Youtube» та «ВКонтакте» (переглянуто 86 відеороликів) виявлено, зокрема в «Youtube» використання нецензурної лексики, пропаганду алкоголю та негативних звичок, дитячу порнографію, елементи насильства і жорстокості, порушення моральних та суспільних норм; в «ВКонтакте» – пропаганду фашизму, порнографії, культ насильства, елементи еротики. Загалом, Інтернет-простір перевантажений спливаючими банерами, які при спробі їх закрити скеровують користувача на сторінку порнографічного сайту або секс-шопа, нав'язують споживачу товари і послуги, зокрема сексуального характеру. За даними міжнародних організацій (Фонд Internet Watch Foundation), Україна займає сьоме місце у світовій індустрії дитячого порноринку в Інтернеті [4], а дохід від фото- та відеопорнографії, виробленої в Україні, становить понад 100 млн. доларів на рік.

Рекламна комерційна продукція, розміщена у теле- і радіопросторі, Інтернеті, на малих архітектурних формах (кіоски, павільйони), торговельних наметах, зупинках, на (та в) громадському транспорті, у вітринах магазинів, торгівельних центрів та супермаркетів, характеризується засиллям культурних, гендерних стереотипів, непристойних текстів і контекстів; надмірною оголеністю образів чи сексуальних посилок, у яких не відстежується зв'язок із продуктом/послугою, що рекламується; апелюванням до підсвідомих інстинктів індивіда, які культивують успіх, секс, насильство й закликають до споживацьких цінностей та споживацького способу життя та ін.

Загалом, до негативних характеристик сучасного, зокрема, рекламно-інформаційного простору, Г. Маркузе відносить: гіпнотичність, фамільярність, маніпуляцію, персоналізованість, повторюваність інформації тощо [2]. Окрім того, для українського інформаційного простору характерним є перманентне використання стереотипних кліше, розпалювання національної, расової, релігійної ворожнечі, поширення дезінформації, порнографії, непристойної інформації у вигляді текстів та візуальних образів, масовотиражований культ жорстокості, насильства, агресії та інше. Заслугує уваги уведене дослідницею А. Усмановою поняття «візуальне насильство», під яким вона розуміє, з одного боку, фізичне насилля (на екрані) – «насилля-як-воно-показане (репрезентоване)», з другого – це поняття описує «сукупність технік примушування (до погляду) і придушення (погляду)» [1, с. 15], що широко використовується у різних видах сучасної телепродукції: новинах, розважальних, спортивних та дитячих програмах, рекламі, кінофільмах тощо.

Окреслені характеристики сучасного інформаційного простору впливають на психічний, фізичний, інтелектуальний і духовний розвиток дітей та юнацтва, що негативно позначається на процесах ідентифікації, соціалізації та самореалізації особистості в соціумі. Зазначені вище аргументи підтверджують актуальність проблеми та важливість її вирішення, насамперед на локальному рівні. Саме тому актив Житомирської обласної молодіжної громадської організації «Паритет» виступив з ініціативою реалізації проекту **«Інформаційний простір – територія, безпечна для дитини»**, який підтримали управління сім'ї, молоді та спорту, а також управління освіти Житомирської міської ради, міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді на кошти гранту Житомирського міського голови для обдарованої молоді.

Основна **мета** проекту «Інформаційний простір – територія, безпечна для дитини» – підвищити рівень поінформованості батьків та педагогів м. Житомира про небезпеки (насильство, жорстокість, залежності, розбещення тощо) інформаційного простору для дітей.

Завдання проекту:

- привернути увагу громадськості та ЗМІ до питання захисту дітей від небезпек інформаційного простору;
- поінформувати батьків школярів та педагогів про небезпеки та ризики інформаційного простору;
- створити якісні відео- та поліграфічні матеріали на означену тему;
- підготувати та випустити тематичний випуск електронної газети-мультими;
- залучити ЗМІ до висвітлення означеної проблематики;
- консолідувати зусилля громадськості, державних структур щодо протидії насильству в інформаційному просторі.

Цільовою аудиторією проекту стали батьки та педагоги м. Житомира.

Тривалість проекту: вересень-грудень 2013 року.

У рамках проекту окреслено три основних **компоненти**:

перший – привернення уваги влади та громадськості до проблеми;

другий – проведення широкої тематичної інформаційної кампанії;

третій – презентація результатів проекту з метою об'єднання зусиль громадськості, державних структур щодо зменшення небезпек в інформаційному просторі.

Для оцінювання проекту використано як кількісні, так і якісні показники. До **кількісних показників** віднесено: кількість батьків, які візьмуть участь у батьківських зборах на означену тематику; кількість розданих буклетів; кількість розміщених сіті-лайтів з означеної тематики; кількість маршрутних таксі, в яких демонструвався відеоролик; термін, протягом якого демонструвався відеоролик; кількість матеріалів про проект, надрукованих у ЗМІ.

Якісними індикаторами проекту визначено:

– змістове наповнення тематичної інформаційної продукції проекту;

– рівень поінформованості батьків та педагогів про небезпеки інформаційного простору для дітей та шляхи їх запобігання;

– контент матеріалів у ЗМІ про тему, висвітлену в рамках проекту.

План реалізації проекту складався з трьох основних етапів. На першому, підготовчому етапі проведено прес-конференцію з нагоди старту проекту, у якій взяли участь державні службовці, представники закладів освіти та громадськості, ЗМІ; розроблено інформаційні матеріали з означеної тематики для поширення у загальноосвітніх навчальних закладах; створено макети буклету, сіті-лайта та відеоролика з питань безпечного інформаційного простору.

Під час реалізації другого етапу проекту створено та розміщено на головних вулицях міста сіті-лайти (10 шт.) зі слоганом «Безпечний інформаційний простір дитини у Ваших руках!»; виготовлено та поширено серед батьків та освітян буклети з означеної тематики у кількості 1100 шт. Основною подією у другому етапі було проведення у загальноосвітніх навчальних закладах міста батьківських зборів на тему «**(Не)безпеки сучасного інформаційного простору**» з метою підвищення рівня поінформованості батьків щодо небезпек інформаційного простору для дітей та вироблення шляхів їх запобігання. Так, батькам школярів було запропоновано ознайомитись з інформаційним повідомленням на тему: «Особливості сучасного інформаційного простору», переглянути та обговорити документальний фільм В.Матвєєвої «Віртуальна агресія» (2007 р.), на основі чого визначити ключові небезпеки інформаційного простору та їх наслідки для дитини, а також спільно попрацювати над виробленням практичних рекомендацій щодо створення безпечного інформаційного простору для дітей. На завершення зборів батьки отримали Пам'ятки з порадами щодо попередження негативних інформаційних впливів.

За звітами 18 шкіл міста станом на 20.11.2013 р. у тематичних класних батьківських зборах взяло участь **6449 осіб** (близько 30%) – батьків дітей шкільного віку м. Житомира. На заключному етапі було підбито підсумки та подано звіти з реалізації проекту.

Загалом цілі й завдання проекту «**Інформаційний простір – територія, безпечна для дитини**» були досягнуті, а змістове наповнення та хід реалізації проекту отримали позитивні відгуки від освітян, батьків, державних службовців тощо. Водночас виконання зазначеного проекту засвідчило необхідність його продовження, але вже з іншою цільовою аудиторією – хлопцями та дівчатами 14-16 років, яким також важливо знати про небезпеки сучасного інформаційного простору (насильство, жорстокість, залежності, розбещення тощо) та можливості їм протистояти. Представлений досвід може бути корисним для усіх, хто цікавиться шляхами подолання негативних інформаційних проявів та створення безпечного інформаційного простору для дитини, суспільства, країни на науково-практичному, громадському, державному рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Визуальное (как) насилие : [сборник научных трудов / отв. ред. А. Р. Усманова]. – Вильнюс : ЕГУ, 2007. – 380 с.
2. Маркузе Г. Одномерный человек / Г. Маркузе. – М. : REFL-book, 1994. – 368 с.
3. Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.moral.gov.ua>.
4. Проект ЄС «Права жінок та дітей в Україні : комунікаційний компонент» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vsirivni.com.ua>.

Марина Ларченко,
канд. юрид. н., доцент, докторант,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ВПЛИВ ЗОВНІШНЬОЇ АГРЕСІЇ НА ПІДЛІТКОВУ ЗЛОЧИННІСТЬ

Стаття присвячена з'ясуванню чинників і напрямків впливу зовнішньої агресії на протиправну поведінку неповнолітніх. Проаналізовано вплив основних факторів на різні елементи в структурі індивідуальної злочинної поведінки підлітків. Запропоновано шляхи вирішення та попередження агресивної поведінки підлітків в Україні на сучасному етапі.

Maryna Larchenko

THE INFLUENCE OF EXTERNAL AGGRESSION ON JUVENILE DELINQUENCY

The article examines the true nature and directions of the impact of external aggression on the criminal behaviour of juveniles. The main factors of such influence are analyzed. Their influence on various elements of structure of individual juvenile's criminal behaviour is analyzed. The solutions to this problem in contemporary Ukraine are proposed.

Сьогодні, аналізуючи морально-психологічний стан людей в українському суспільстві в контексті революційних подій та зовнішньої військової агресії, розуміємо, що питання протидії насильству в нашій державі актуальне як ніколи раніше. Останні кілька місяців неприхована агресія виштовхується назовні з переважної більшості телеканалів, вона вже стала частиною нашого життя. Агресивність дорослих, що подекуди сягає рівня масового психозу, передається дітям. От тільки дитяча психіка може виявитись не готовою сприйняти подекуди суперечливу інформацію критично, наслідком цього можуть бути розлади дитячої психіки та небезпечні прояви молодіжної агресії.

Питання про природу та механізми злочинної поведінки особи завжди було і залишається ключовим для кримінології. На сьогодні існує багато концепцій, які з різних позицій представляють процес вибору індивідом злочинного варіанту поведінки. Однак, більшість традиційних для вітчизняної кримінології теорій потребують суттєвого оновлення у зв'язку із зміною соціальних умов та потребою у переосмисленні деяких біологічних концепцій. Слід розуміти, що особистість, яка знаходиться на стадії формування, є надзвичайно вразливою, оскільки в її поведінці, як лакмусовому папірці, проявляються всі негаразди суспільного життя.

В. Кудрявцев, описуючи схему причинних взаємозв'язків злочинної поведінки індивіда, підкреслює, що така поведінка призводить до суспільно-небезпечного результату. Її суть полягає у взаємодії особистості з конкретною життєвою ситуацією та оберненому зв'язку, наслідком якого є передбачення власного вчинку. Процес формування особистості можна охарактеризувати як взаємодію зовнішнього соціального середовища та індивідуально-психологічних особливостей дитини [1, с. 16 – 19]. Цей висновок є ключовим для розуміння характеру впливу агресії у зовнішньому середовищі на процес прийняття підлітком рішення щодо вибору морального чи протиправного варіанту поведінки. Найбільшу увагу у цьому зв'язку слід звернути на передбачення особою наслідків свого вчинку, бо саме цей механізм, на нашу думку, відіграє найважливішу роль у цьому процесі. Причому ми вважаємо, що під наслідками слід розуміти не лише суспільно-небезпечний результат, а й ймовірність покарання, що тягне за собою інші, небажані для індивіда, явища, у вигляді порушення зв'язків зі сім'єю, інші зміни в його житті. Для неповнолітніх осіб має значення, наскільки ці наслідки (у широкому сенсі) ними усвідомлюються. Усвідомлення і розуміння обумовлюється життєвим досвідом підлітка та його здатністю до аналізу причинно-наслідкових зв'язків.

Ще один елемент зазначеної залежності та описувана В. Кудрявцевим структура зустрічається у відомому дослідженні Д. Вілсона та Р. Хернстейна «Злочин та природа людини ...» [2], яке побачило світ у 1985 році та широко обговорювалось в англійському кримінологічному світі. Автори аналізують факт зворотної залежності між злочинною поведінкою особи та *часом, що проходить від акту поведінки до його результату*. Уявляється, що зазначена залежність для будь-якого виду поведінки може бути виражена наступним рівнянням:

$$B = \frac{R}{R + R_c + Di}, \quad (1)$$

де B – стійка поведінка певного класу, що виражена у вигляді долі від усієї поведінки особи; R – чистий результат поведінки B класу; R_c – результат, що може наступити від іншого варіанту поведінки, крім класу B ; D – часовий інтервал між поведінкою B і результатом R , тобто затримка в результаті; i – параметр імпульсивності, який оцінює, як різко може змінюватись ситуація з досягненням результату. Для вибору між *злочином* (B_c) та *його альтернативою* (B_n), до уваги представлені два варіанти рівняння (1):

$$B_c = \frac{p_c R}{p_c R + R_c + Di}, \quad (2)$$

$$B_n = \frac{p_n m R}{p_n m R + R_c + (D + \square) i}, \quad (3)$$

де R – чистий результат злочинної поведінки – матеріальні та нематеріальні блага, крім матеріальних та нематеріальних одночасних витрат; m – співвідношення результату злочину та його уникнення (тобто, правові та інші санкції, які особа не отримала у зв'язку з її відмовою від злочинної поведінки); p_c – ймовірність успішного виконання злочину; p_n – ймовірність отримати покарання та інші негативні наслідки у разі вчинення злочину; \square – середня затримка між результатом злочину (тобто R) та прямими і непрямими наслідками, які мають місце при: затриманні, засудженні, ув'язненні тощо. Крім цього, непрямі наслідки можуть полягати у втраті престижу, недоотриманій вигоді, втраті зв'язків з родиною та друзями; D – часовий інтервал між B_c та R (тобто затримка в результаті злочинного діяння); i – параметр імпульсивності, що однаковий для B_c та B_n , тобто і для злочину, і для альтернативного варіанту поведінки [2, с. 531 – 532].

Очевидно, що вибір злочинної поведінки має тенденцію до більшої ймовірності, ніж альтернативний варіант поведінки (враховуючи можливість) у випадку якщо m або p_n зменшується чи так само p_c або \square – збільшується. Якщо зв'язок між теперішньою поведінкою та майбутніми наслідками ясніше для злочину, то параметр i – буде меншим для злочину, ніж для альтернативного варіанту поведінки. Сама по собі така різниця буде сприяти злочинності шляхом підвищення значення B_c відносно B_n , коли всі інші параметри є незмінними. Таким чином, у випадку короткої затримки злочинного результату – злочин стає неминучим, а при альтернативному варіанті поведінки переважають тривалі затримки.

Щодо неповнолітнього, то фактор співвідношення результату злочину та його уникнення (правові та інші санкції, які особа не отримала у зв'язку з її відмовою від злочинної поведінки) так само, як і сама ймовірність отримати покарання, усвідомлюється значно менше, ніж дорослою особою. Більше того, для неповнолітнього ймовірність отримати реальне покарання об'єктивно є значно меншою, бо діє ряд пільгових норм Кримінального кодексу України.

У той же час, ймовірність успішного виконання злочину в силу різних причин, зокрема і потоків інформації, що витікають зі ЗМІ, де спостерігається криза позитивних героїв та оспівується легкість, з якою порушується закон, представляється більш реальною, ніж це є об'єктивно. У силу особливостей дитячої психіки, більшість неповнолітніх не схильна замислюватись над власним майбутнім, тому і вплив останнього показника (середньої затримки між бажаним результатом злочину та негативними наслідками його вчинення) є дещо відмінним для сприйняття такими особами.

Несформована психіка неповнолітнього є тим фактором, який відображає реальність крізь специфічну призму і, в першу чергу, деформує уявлення про часові проміжки. Бажання отримати все й одразу, а далі – як буде; спробувати все, а потім можна розбиратися, що добре, а що погане – це ті тези, що характеризують свідомість значної частини молодих людей. Саме таку інформацію транслюють деякі телевізійні канали, показуючи російські та західні фільми подібного змісту, хоча ця поведінка генетично не притаманна нашій молоді. Останнім часом хвиля насильства заповонила новини. Масовий психоз населення не залишає осторонь і дітей та молодь. Набувають популярності комп'ютерні ігри, де потрібно переслідувати Януковича, кидати коктейлі Молотова в «тітушек» та «беркутівців», захищати барикади на Грушевського і т. п. Для дорослих людей ці ігри відіграють позитивну роль, бо дозволяють звільнити агресію, що накопичилась у світі останніх подій, а от дітям передається агресивність дорослих, яку вони переносять на оточуючих.

Звісно, ми не можемо ізолювати наших дітей та повністю вберегти їх від Інтернету, телебачення, розгніваних натовпів по обидва боки барикад, але ми повинні, принаймні в сім'ї, створити безпечне для дитини середовище, без агресії та насилля, тоді дитина знатиме, що в неї є надійний тил, і всі вуличні суперечки залишаться назовні, вони не ввійдуть у душу дитини та не запустять механізм агресії, який матиме результатом вчинення злочинних дій, вже не кажучи про психічні розлади.

Коли неповнолітній обирає між вчиненням злочину та альтернативним варіантом поведінки, то слід пам'ятати, що саме суб'єктивне сприйняття ним часового проміжку між діянням та результатом, до якого він прагне; а також між діянням та правовими наслідками у вигляді покарання, відіграє вирішальну роль. Необхідно зробити так, щоб для наших дітей сприйняття реальності не було позначено безвихіддю, тривожністю, беззаконням. А це цілком під силу дорослим.

Таким чином, саме такі елементи як знижена здатність до *передбачення (усвідомлення) наслідків* злочинної поведінки та специфічне сприйняття *затримки в їх реалізації*, відіграють ключову роль у механізмі прийняття рішення вчинити злочин неповнолітніми особами. Враховуючи, що їх вплив на злочинну поведінку визначається наведеними показниками, то інтенсивність визначається як життєвим досвідом, зовнішнім середовищем, так і психофізіологічними якостями та спадковими задатками особи. Тобто, це може бути представлено як взаємодія біологічних та соціальних факторів, що, втім, переломлюється через специфічну призму психіки неповнолітнього порівняно з дорослими індивідами. Отже, нами логічно доведено, що роль агресивного середовища у процесі прийняття рішення про злочин визначається тим,

наскільки у неповнолітнього знижена здатність передбачати можливі наслідки своїх дій та як він суб'єктивно оцінює період, що має пройти до їх настання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кудрявцев В. Причинность в криминологии (О структуре индивидуального преступного поведения) / В. Кудрявцев. – М. : «Юридическая литература», 1968. – 176 с.
2. Wilson, J. Crime and human nature : The definitive study of the causes of crime / J. Wilson, R. Herrnstein. – New York : Free Press, 1985. – 641 p.

Олена Марусенко,

канд. мед. н., магістр психології, доцент,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ, ЯКІ ЗАХОПЛЮЮТЬСЯ КОМП'ЮТЕРНИМИ ІГРАМИ З ЕЛЕМЕНТАМИ НАСИЛЛЯ

У роботі проаналізовані особливості психоемоційної сфери підлітків, які захоплюються комп'ютерними іграми з елементами насилля. Аналіз результатів дослідження довів, що до основних психоемоційних особливостей цих підлітків відносяться: дисбаланс психоемоційної сфери, високі показники прямої, а також вербальної агресії, низька толерантність до стресових навантажень, підвищена тривожність, фрустрація потреби в досягненні успіху, страх самовираження та високий ступінь переживання соціального стресу.

Olena Marusenko

PARTICULARITIES OF PSYCHOEMOTIONAL SPHERE OF TEENAGERS ADDICTED TO COMPUTER GAMES WITH ELEMENTS OF VIOLENCE

The article outlines the particularities of psycho-emotional sphere of teenagers addicted to computer games with elements of violence. It proves that the main features of psycho-emotional sphere of teenagers include psycho-emotional imbalance, high level of direct and verbal aggression, low tolerance to stress conditions, increased anxiety, frustration of need to achieve success, fear of self-expression and a high degree of social stress experience.

В останні роки спостерігається бурхливий розвиток інформаційних технологій і все більше дітей та підлітків захоплюються комп'ютерними іграми та віртуальною реальністю. Але віртуальний простір не є безперечним з точки зору транслювання сумнівних цінностей, інформаційного контенту та зразків маскультури, які впливають на особистісне та духовне становлення дітей і підлітків.

Віртуальна реальність, яка представлена, у тому числі, світом комп'ютерних ігор, є надто привабливою для дитячої та підліткової свідомості і надмірне захоплення нею в багатьох випадках призводить до формування комп'ютерної залежності, феномен якої вивчався С. Кулаковим, О. Войскунським, Ю. Фомічовою, А. Шмельовим, І. Бурмістровим, С. Шапкіним, К. Янг та іншими дослідниками [2; 4; 7; 9; 10].

Психологічні аспекти впливу комп'ютерних ігор були досліджені в працях таких вчених, як І. Бурлаков, М. Иванов, Н. Носов, К. Мюррей, Н. Форман, П. Вільсон [1; 3; 5; 6].

Підлітковий вік є найбільш вразливим періодом щодо зовнішніх впливів різноманітного характеру тому, що в підлітковому віці відбувається активна психофізіологічна перебудова організму, спостерігається нестабільність психоемоційної сфери особистості. Більшість підлітків надто емоційно ставляться до комп'ютерних ігор, які, на жаль все частіше стають для них більш важливими, ніж живе спілкування [3; 7].

Особливого значення набуває вивчення впливу на підліткову психіку саме агресивних комп'ютерних ігор, тому що, як вказує Л. Шакірова (2013), включення до подібних ігор технологій полімодальної дії, наприклад, високочастотного контрастного відеоряду, гучного аудіального супроводження, надто реалістичної комп'ютерної графіки, наявність захоплюючої сюжетної лінії на фоні стереотипних дій та реакцій створюють умови щодо зміни психічних станів підлітків, а в деяких випадках – й до патопсихологічної симптоматики. Тривале занурення у світ віртуальних агресивних ігор веде до розвитку низки особливостей і відхилень в психоемоційній сфері підлітків, кількісна і якісна характеристика яких ще потребує додаткового вивчення та аналізу.

Враховуючи надзвичайну актуальність проблеми, нами було встановлено за *мету* дослідити психоемоційні особливості підлітків, які захоплюються комп'ютерними іграми з елементами насильства.

Нами було опитано 78 учнів, але в подальшому дослідженні взяли участь 52 підлітка – учні загальноосвітніх шкіл Луганська і Луганської області, серед яких було 28 хлопчиків та 24 дівчинки.

Нами використані: спостереження, бесіди та комплекс психодіагностичних методик, а саме: методика діагностики комп'ютерної залежності С. Кулакова; методика діагностики ступеню опірності стресу Водоп'янової – Штейна (опитувальник втрат та придбань); методика діагностики агресивності Баса-Даркі,

методика діагностики шкільної тривожності Філіпса, а також авторська анкета, що дозволяла визначити основні чинники, що сприяють зацікавленості підлітків агресивними іграми.

Шляхом спостереження, опитування та подальшого аналізу відповідей респондентів серед ігор з елементами насильства ми виділили так звані «шутери», військові ігри, агресивні ігри з містичним і фантастичним контентом (космічні війни, полювання на монстрів, зомбі, тощо).

Перш за все, нами за допомогою опитувальника С. Кулакова були виділені дві групи підлітків: з виявленою комп'ютерною залежністю та без неї – чи з мінімальними ознаками залежності. До першої групи увійшли 20 підлітків, до другої (контрольної) – 32. Також, нами був врахований термін захоплення віртуальним світом – до вибірки включались підлітки, які активно грають у комп'ютерні ігри понад півроку.

Відповідаючи на запитання анкети, підлітки з залежністю від комп'ютерних ігор з елементами насильства в якості найважливіших мотивів гри вказували можливість відчувати силу – 40%; вирішувати долю інших персонажів на свій розсуд – 25%; зняти емоційну напругу – 15%; відчувати власну значущість – 15%; розважитись – 5%.

За методикою визначення міри опірності стресу, в цій групі ми спостерігали переважно низькі (у 55% випадків) та середні (45% випадків) показники індексу ресурсності опору стресу. Високих показників виявлено не було в той час, як в групі контролю у 15,6% респондентів були зареєстровані високі показники індексу ресурсності, у 65,6% – середні і у 18,8% респондентів – низькі. За показниками агресивності за методикою Баса-Даркі на перші позиції виходила також основна група, де превалювали високі показники як прямої, так і вербальної агресії, що значно менше було виражено в контрольній групі. Згідно методики діагностики тривожності Філіпса було з'ясовано, що 55% підлітків основної групи на високому рівні переживають соціальний стрес; загальна тривожність за середніми показниками також мала тенденцію до підвищеного рівня; значущими виявились також показники фрустрації потреби в досягненні успіху та страх самовираження (75% респондентів).

Більш того, в процесі бесід з підлітками основної групи, ми з'ясували, що у них доволі часто після тривалої комп'ютерної гри спостерігається нервово напруження, безсоння, різноманітні страхи, але подолати потяг до нового занурення у віртуальну реальність їм доволі важко. У групі контролю ми спостерігали переважно середні показники шкільної тривожності; значущими були показники страху самовираження – у 40% підлітків. Таким чином, підлітки, що не цікавляться агресивними комп'ютерними іграми, мають більш зрівноважений психоемоційний стан.

Отже, аналіз результатів дає підстави констатувати, що підлітки, які захоплюються комп'ютерними іграми з елементами насильства, характеризуються дисбалансом психоемоційної сфери, що виражається в нервовому перенапруженні, низькій толерантності до стресових навантажень, високих показників прямої, а також вербальної агресії, підвищеній тривожності та фрустрації потреби в досягненні успіху; в страсі самовираження, досить високій мірі переживання соціального стресу і спробах компенсувати труднощі, проявлення себе в соціумі новими входженнями у світ сумнівних за змістом та небезпечних для психосоматичного і духовно-морального здоров'я особистості, комп'ютерних ігор.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурлаков И. Номо Gamer : Психология компьютерных игр / И. Бурлаков. – М. : Независимая фирма «Класс», 2000. – 144 с.
2. Войскунский А. Зависимость от интернета : актуальная проблема [Электронный ресурс] / А. Войскунский. – Режим доступа : <http://psy.net.by.ru/texts/voysk8.htm>.
3. Иванов М. Психологические аспекты негативного влияния игровой компьютерной зависимости на личность человека [Электронный ресурс] / М. Иванов. – Режим доступа : http://sanaris.com.ua/experts_and_services.
4. Кулаков С. Тест Интернет-зависимости (взрослый и детский вариант) [Электронный ресурс] / С. Кулаков. – Режим доступа : <http://cpd2002.pisem.net/TEST/IZ.htm>.
5. Мюррей К. Интернет-зависимость с точки зрения нарративной психологии / К. Мюррей // Под редакцией А. Войскуновского. – М., «Можайск-Терра», 2000. – 432 с.
6. Носов Н. Психологические виртуальные реальности / Н. Носов. – М. : Институт человека РАН, 1994. – 195 с.
7. Фомичева Ю. Психологические корреляты увлеченности компьютерными играми / Ю. Фомичева, А. Шмелев, И. Бурмистров // Вестник МГУ. – М., 1991. – № 3. – Сер 14. (Психология). – С. 27 – 39.
8. Форман Н. Использование виртуальной реальности в психологических исследованиях / Н. Форман, П. Вильсон // Психологический журнал, 1996. – № 2. – Т. 17. – С. 64 – 79.
9. Шапкин С. Компьютерная игра : новая область психологических исследований / С. Шапкин // Психологический журнал. – 1999. – № 1. – Т. 20. – С. 86 – 102.
10. Янг К. Диагноз – интернет-зависимость [Электронный ресурс] / К. Янг. – Режим доступа : <http://psy.net.by.ru/texts/young.htm>.

Лариса Мельник,
магістр психології,
Хмельницький обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЇ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ДІТЕЙ: МЕТОДИ, ЩО УБЕЗПЕЧУЮТЬ ВІД МАНІПУЛЯЦІЇ В МЕДІА ПРОСТОРИ

У статті подано огляд та аналіз соціологічних даних з найбільш гострої проблеми сучасного суспільства – впливу електронних інформаційних джерел на розвиток особистості в дитячому віці.

Larysa Melnyk

INFORMATION INFLUENCE ON THE DEVELOPMENT OF A CHILD'S PERSONALITY: METHODS THAT PROTECT FROM MANIPULATION IN MEDIA SPACE

The article provides the analysis of scientific data on the most acute problems of modern society – the impact of electronic informational sources ('electronic information environment') on personal development in childhood.

Вплив засобів інформаційної комунікації, а особливо телебачення на соціалізацію дітей загальноновизнано. Кількість часу, який діти витрачають на перегляд телепередач, за даними різних джерел, коливається від двох до чотирьох годин на день, для значної частини дітей (за даними Фонду «Громадська думка» – до 28%), на думку близьких родичів, це основне заняття у вільний час. Крім того, багато часу витрачається і на так званий фоновий перегляд – дитина перебуває в приміщенні з включеним телевізором, хоча вона зайнята якимись іншими справами (готує уроки, грає, обідає і т. п.). Згідно зарубіжних досліджень, діти на перегляд телепередач витрачають більше часу періоду неспання, ніж на всі інші заняття, включаючи шкільні уроки і домашні завдання, спілкування з членами сім'ї та однолітками [Берк, 2006; Кайл, 2002; Шеффер, 2004 ін.]. На жаль, ми не володіємо аналогічними статистичними даними по нашій країні, однак узагальнення різних досліджень в принципі малює ту ж картину.

Діти дивляться (безпосередньо або у вигляді «фону») найрізноманітні передачі – створені, як спеціально для них, так і для дорослих. Серед перших, за даними досліджень [Бирюлі, 2002; Гундарової, 2002; Собкіна, 1998, і ін.], істотно переважають мультфільми, серед останніх – серіали (комедійні, мелодрами, кримінальні серіали), гумористичні передачі. Значний інтерес вони проявляють також до реаліті-шоу. Так, за даними нашого опитування, проведеного на вибірці учнів 1–4-х класів шкіл міста у 2011 р., проект «Дом-2» належав до числа найбільш бажаних в учнів 2-х і 3-х класів. Крім того, діти називають улюбленими географічні передачі, передачі про тварин, «Смішарики», «Самый умный», «Серебрянный апельсин», «Великі перегони», серіал «Віталька» та ін (причому, здебільшого, це російські програми).

Аналіз бажаних кінофільмів для молодших школярів показав, що серед найулюбленіших – «Король – лев», «Термінатор», «Назад в майбутнє», «Рембо», «Діамантова рука» і серіал «Нікіта» [15]. Улюбленими персонажами дітей є: Термінатор, Нікіта (12,67%), а також маніяк із кінофільму «П'ятниця, 13». При цьому, спостерігаються гендерні відмінності: 7–8-річні дівчатка віддають перевагу фільмам типу «Король – лев», «Красуня», «Службовий роман», в той час як хлопчики – «Рембо» і «Дракула» Брема Стокера, хоч ці стрічки, зазначає А. Федоров, демонструвалися на світових екранах зі строгими віковими обмеженнями).

Таким чином, телебачення здійснює на розвиток дитини стихійний, часто не контрольований дорослими вплив. Можна сказати, що за допомогою телебачення здійснюється так звана «прихована «програма» соціалізації» (дебілізації), оскільки гальмується загальний психічний розвиток дитини (розвиток пізнавальних процесів, моторний розвиток, розвиток мови і т.п.). Також запозичення, копіювання та наслідування зразків і моделей поведінки та втілюваних у них систем цінностей, поглядів відіграють важливу роль в особистісних орієнтирах дітей в процесі соціалізації [1].

Оскільки діти не можуть виокремити справжню інформацію від неправдивої, не можуть критично поставитися до джерела, то вся отримувана ними інформація засвоюється як основна. В результаті діти, як показують опитування, мають вельми змішану картину світу, в якій одночасно діють сили еволюції, Бог, чаклуни, інопланетяни і розташування планет. Встановлено також, що не тільки візуальна, а й пізнавальна інформація засвоюються дітьми краще за допомогою телебачення, в той час як при прослуховуванні радіопередач краще засвоюється вербальна інформація та розвивається уява. Було встановлено, що діти придумують більш цікаві закінчення незавершених оповідань тоді, коли вони чувають їх по радіо, а не тоді, коли бачать по телебаченню [16].

Як зазначають американські дослідники Дороті і Джерома Сінгер, «діти, що часто користуються телевізором, підпадають під ризик залишитися без глибоких знань про світ; вони гірше вмють читати, гірше відрізняють реальне від вимислу; у них гірше розвинена уява; вони з великим острахом сприймають світ; їм властива підвищена тривожність у поєднанні з більшою агресивністю. Все це призводить до гіршої адаптації дитини до школи і до життя загалом» [10, с. 128]. Цікаве пояснення цьому дає американський соціолог і

культуролог, фахівець в галузі медіакультури Н. Постман [11]. Автор пропонує розглядати дітей як особливу соціальну групу, що займає певну соціальну нішу і не є споживачем обов'язкового елементу соціальної культури, так само як дитинство, яке з'явилося в історії людства, і може зникнути, поступившись своїм місцем іншим віковим періодам [11].

Інформація перестала бути пропозиційною і зробилася репрезентативною: на відміну від висловлювання, зображення не можна ні підтвердити, ні спростувати – воно фізично пред'являється глядачеві і ніяк не орієнтоване щодо істини. Іконичність інформації, звернена до максимально широкої, а значить анонімною, аудиторії, не вимагає селективної, логічної та концептологічної роботи розуму, вона апелює безпосередньо до емоцій і до здатності свідомості миттєво розпізнавати патерни. Візуальний інформаційний потік в цілому так само «дрібно нарізаний», як новини: підраховано, що у середньому на телеекрані за одну годину змінюється 1200 «картинок».

Нове символічне середовище, викликане до життя «графічною революцією», невблаганно роз'їдає соціальні основи, на яких ґрунтується дитинство. По-перше, для того щоб засвоїти візуальну (телевізійну) культуру в усій її повноті, не потрібно стадії навчання, оскільки дитина і доросла людина є рівними. По-друге, ця культура не пред'являє серйозних і складних вимог до раціональної діяльності свідомості і форм поведінки людини. По-третє, суспільство, яке саме ототожнюється з аудиторією мас-медіа, все швидше втрачає розрізняльні культурні ознаки і стає однорідним, що спричиняє проблему зникнення дитячої цікавості.

У світі інформації дорослі перестали бути авторитетними провідниками дітей у лабіринти знань. Сфера відомого і сфера ще непізнаного з'єднані містком цікавості. У міру того як електронні медіа, передусім, телебачення, розмивають межу між ними, цікавість дітей змінюється цинізмом або самовпевненою зарозумілістю. Вони починають орієнтуватися не на авторитет дорослих, а на інформацію, що надходить «нізвідки». Секрети будь-якої властивості, «розкриття яких становить найважливішу частину інформаційного потоку (у широкому сенсі слова), не можуть бути сховані від дітей. Але без соціальних секретів дитинство немислимо» [11].

Формування інтересів і схильностей. З точки зору багатьох учених, всупереч освітньо-пізнавальним і передачам, телебачення не сприяє розвитку стійкого інтересу дітей до навколишнього світу, інших людей тощо. Воно пробуджує лише цікавість, яка тут же задовольняється поверхневими, іноді «спотвореними», а то й повністю неправильними відомостями, хоча поданими у цікавій формі. Автори відзначають, що необхідно не тільки обмежувати час перегляду дитьми телепередач, але при їх виборі враховувати особливості сприйняття телеінформації дітьми: невміння відрізнити вигадку від реальності, не критичне ставлення. На думку західних дослідників Х.Тойнерт і Б.Шорба (Theunert H., Schorb B.), інформація з телепрограм не сприяє розширенню кругозору дітей. Навпаки, вона, як правило, контрпродуктивна, оскільки надто складна, надто різьчата або надто банальна. Новини для більшості дітей є незрозумілими або лякають їх. Картини проявляються в їхній свідомості і переслідують навіть у сні» [10, с. 131].

Запозичення зразків і моделей поведінки. Основна увага дослідників була прикута до проблеми впливу телебачення на цінності, соціальні установки. Слід обмовитися, що нині дослідники зазначають, що негативні аспекти впливу телебачення на дітей, що «породжують» чи «зумовлюють» насильницьку поведінку.

Емпіричні дослідження впливу телебачення, які почалися у 20-х роках ХХ століття, засвідчили що сцени насильства і агресії привертають. Вже на початку 30-х рр., американськими дослідниками був отриманий значний матеріал про те, що насильство на екрані породжує прагнення молодих людей наслідувати негативних героїв

Ці дані були підтверджені в дослідженнях, проведених наприкінці 50-х рр. ХХ ст. у США і Канаді. Автори прийшли до висновку про те, що наслідування сценам насильства, баченим на кіно- і телеекрані, спостерігається у підлітків, в сім'ях яких не задовольняються їх потреби в любові, турботі, схваленні, ідеалі, і якщо вони не включені в повноцінну взаємодію з просоціально налаштованою групою однолітків. У відповідності зі поведінковою теорією «навчання через спостереження» стали основою класичних експериментів моделювання агресивної поведінки, вчені дійшли висновку, що поширені сцени агресії та насильства на телеекрані, в тому числі, у мультфільмах і кінофільмах, сприяють засвоєнню дітьми відповідних форм поведінки.

У 70-х рр. минулого століття у контексті цієї теорії були проведені дослідження, які засвідчили, що аналогічним чином телебачення може впливати на расові, етнічні, гендерні стереотипи та на розвиток просоціальної, альтруїстичної поведінки. Останнє може бути підтверджено відомим фактом з історії вітчизняного кінематографа: фільм «Тимур і його команда» за відомою книгою А. Гайдара викликав до життя численні тимурівські команди по всій країні.

Хрестоматійним є проведене у 80-х роках ХХ століття вивчення впливу телебачення на дітей молодшого шкільного віку протягом двох років в трьох селищах Канади, одне з яких підключене до телевізійної мережі на початку дослідження, друге і третє – на два роки раніше. Оцінювалася агресивність школярів під час вільної гри. Було виявлено, що рівень агресивності молодших школярів із першого

селищазростає, в той час як у двох інших – залишався незмінним. Це стосувалося 6–9 річних як хлопчиків, так і дівчаток, це проявлялося у непрямій, фізично-вербальній агресії.

Отже, між часом перегляду телепрограм та агресивністю дітей існує безпосередній кореляційний зв'язок. Цей зв'язок, проте, зумовлений тим, що агресивні діти і підлітки багато часу проводять біля телевізора і вибирають передачі агресивного змісту.

Діти молодшого шкільного віку, що проявляють агресивність до однолітків, воліють дивитися програми з високим рівнем вмісту насильства і агресії. У низці інших досліджень з'ясувалося, що діти маніфестували форми делінквентної і агресивної поведінки.

Значний інтерес представляють дані чотирирічного лонгитюдного дослідження, проведеного в середині 80-х рр., у якому брали участь хлопчики-підлітки п'яти країн – Австралії, Ізраїлю, Польщі, США та Фінляндії. Виявлено відсутні значущі національні відмінності у впливі сцен насильства і агресії на поведінку підлітків. Крім підтвердження даних про вплив частоти і тривалості перегляду підлітками телепередач і кінофільмів, які містять сцени насильства на вчинення правопорушень, були отримані результати, що свідчать про те, що вплив насильства на домашньому телеекрані має кумулятивний ефект, який проявляється у виробленні у школярів жорстоких установок і патернів ненасильницької поведінки у конфліктних ситуаціях.

Загалом наукові дослідження підтверджують той факт, що найбільший вплив сцени насильства і агресії мають на тих дітей і підлітків, які виховуються у соціальнонеблагополучному середовищі, зокрема, які страждають від фізичних покарань своїх батьків.

Цікаві також дані порівняльних експериментальних досліджень, проведених у 90-х рр.. XX століття. Одна група дітей дивилася передачі з помірним рівнем агресивності, друга – нейтральну. Результати засвідчили, що перша група дітей характеризувалася короткочасним, але досить помітним посиленням фізичної агресії відразу після перегляду телепередач. Зокрема, учні початкової школи демонстрували у 7 разів більше агресивних актів у спілкуванні з однолітками, ніж діти, які не дивились агресивних телепрограм.

Ефективність телевізійного впливу.

Дослідження, що вивчають механізми наслідування і відтворення дітьми та підлітками побаченого на телеекрані, проводилися в основному в школі соціального навчання А. Бандурою і його послідовниками. Було встановлено вплив низки факторів.

Особливості моделюючих взірців:

1. Привабливість взірця для дитини. Персонаж, якому дитина наслідує, повинен володіти компетентністю у значущій для неї сфері, розпоряджатися матеріальними ресурсами і мати високий соціальний статус.

2. Ідентифікація дитини з «моделлю» сприяє її дієвості. Молодший школяр ідентифікує себе насамперед з однолітками. Крім того, він прагне бути більш дорослим і «крутим». Тому він прагне наслідувати старшим хлопцям-підліткам, а також героям серіалів і зіркам телеекрану і шоу-бізнесу.

3. Кілька «моделей», що демонструють однакові дії, мають більше впливу на зміну поведінки дітей.

4. Сила прикладу зростає, якщо демонстраційна «модель» є звичною для дитини чи містить елементи групової взаємодії.

Негативні впливи на соціалізацію дітей. До них відноситься так званий «ефект десенсибілізації». Постійне повторення одних і тих же сцен, зокрема, насильства і жорстокості, не тільки знижує увагу і реакцію на них, але й різко знижує співчуття до жертв, що робить насильство і жорстокість буденністю, ознакою повсякденного життя. Виникає уявлення про те, що насильство, жорстокість, каліцтва – норма, що вони прийнятні. Оскільки виробники телепродукції зацікавлені в утриманні уваги глядача, вони весь час посилюють кількість і інтенсивність цієї дисфункціональної інформації, що призводить до постійного підвищення порогу адаптації. Закономірним наслідком є сприйняття дітьми світу як небезпечного та загрозливого.

Значний інтерес, у зв'язку з цими результатами досліджень, представляють дані В. Собкіна і Н. Кузнецової [13]. Проаналізувавши особливості трансляції сцен насильства і еротики на російському телебаченні, автори, зокрема, дійшли наступних висновків: «Трансляція сцен насильства і еротики досить чітко відповідає денному і тижневому життєвому циклу людини, відповідно. Інтерпретація отриманих даних, згідно психоаналітичному підходу, вказує на те, що сцени насильства та еротики «вбудовуються» в життєвий цикл людини саме в час найбільшого розслаблення, під час підготовки до сну, зниження контролю свідомості, що призводить до опрацювання у сновидіннях на підсвідомому рівні особистісних зразків і поведінкових моделей, сприйнятих з телеекрану (подібна інтерпретація була дана В. Собкіним та Є. Смірною у 1986 р. при аналізі телепередачі «На добраніч, малоки!») [13, с. 51]. Таким чином, ми спостерігаємо особливу соціокультурну техніку роботи телебачення з впровадження офіційно «табуйованих» норм і зразків поведінки в масову свідомість» [13, с. 51].

Крім того, телевізійна інформація веде до яскраво вираженої уніфікації сприйняття людиною соціальної реальності, породжуючи стереотипне сприйняття світу.

Реклама і споживання.

Сказане вище повністю відноситься і до реклами, яку здебільшого діти отримують із телевізійного екрану. Реклама, як відомо, орієнтована безпосередньо на потреби та емоції дітей, ретельно враховує особливості їх психічного розвитку, атакож діє у багато разів сильніше.

Вельми показово у цьому плані є книга Жене дель Веккьо [del Vecchio G.] «Кіндерсюрприз» для маркетологів : Як створити «довгограючий» бренд для дітей» [5], яка адресована маркетологам і аналізує особливості психічного реагування дітей на різні складові брендівих товарів.

Згідно з наведених даних, крива впливу американських дітей на вибір деяких товарів різко зростає: «Дитина 4-річного віку, як правило, не впливає на вибір торговельної марки, і тому продавець спілкується лише з батьками. По мірі дорослішання дитини поступово зростає її вплив на вибір товарів для неї. Зокрема, 7-річна дитина вже на 70% визначає вибір товару, а 10-річна – на 80% [5, с. 18].

На які ж емоційні потреби дітей, віком від 6 до 12 років, пропонує орієнтуватися Жене Веккьо:

1. *На гендерні особливості*: основні емоційні потреби дітей залежно від статі.

Для хлопчиків це :

– «СИЛА – можливість або здатність ефективно діяти, робити щось». Як правило, автор наводить рекламу добре відомих і у нашій країні пластівців «Сніданок для чемпіонів», які позиціонують здорове харчування».

– «ДОБРО ПРОТИ ЗЛА: позитивна установка, мораль, боротьба проти зла і аморальності».

– «грубість: непристойність, вульгарність, все противне, огидне».

– «легковажність: гумор, здатність розреготатися у відповідь на дурний жарг чи якусь витівку криється в душі кожного хлопчиська.

– «хорообрість: мужність і його демонстрація».

– «перевага: потреба у досягненнях бажаних результатів [5].

– «ЛЮБОВ: сильне захоплення. Дев'ятирічний хлопчик все ще потребує любові і прихильності. Але він не настільки відкрито висловлює свої почуття, як робив це раніше. Сімейні ігри – спортивні та інші – допоможуть зміцнити зв'язок між членами сім'ї. Бренди також можуть допомогти в цьому. Багато моїх ровесників досі пам'ятають рекламу цукерок Lifesavers («Рятувальники»), на їх обгортці зображені батько з сином, які ділять цукерку навпіл. Подібний бренд став символом близькості батьків і дітей» [5, с. 34-44].

Для дівчаток це:

– «КРАСА: якість задоволення, що асоціюється з якістю форми або кольору або винятковою майстерністю. Маленькі дівчатка жадають краси у всіх її проявах».

– «ГЛАМУР: атмосфера надзвичайної чарівності, романтики, захоплення. Як приклад автор наводить ляльку Барбі: Барбі красива, але суть її полягає в тому, що вона уособлює гламур. Барбі веде життя, повну романтики, пригод, задоволень. Барбі незалежна – вона не залежить від Кена».

– «МАТЕРИНСТВО: турбота, виховання, всі атрибути і якості матері».

– «ГЛУПОСТЬ : легковажність. Дівчатка, як і хлопчики знаходять різні нерозумні розваги, здійснюючи фізичні та соціальні дії.

– «УСПІХ / УПРАВЛІННЯ: досягнення бажаного, вміння, мистецтво» [5, с. 47 – 54].

2. *Дитячі страхи, типові для кожної вікової групи.* Автор дає рекомендації, яким чином показувати дітям, як деякі товари допомагають боротися зі страхами, а також як «витягувати з страхів максимум розважності».

3. *Потреба у набутті прав* (прагнення самому контролювати своє життя і самого себе). «Потреба у набутті прав посилюється з віком. Бренди, що задовольняють потребу дитини у розширенні своєї свободи є безумовно, потенційно успішними» [5, с. 70].

4. *Фантазії.* «Виробники товарів для дітей, які знають про їх фантазії, завжди будуть процвітати». Дитячі фантазії також пропонують використовувати в якості рекламної і товарної «приманки».

5. *Приємні відчуття* – зорові, слухові, нюхові, дотикові, смакові.

6. *Вікові особливості.* Врахування гендерної сегрегації і значення референтної групи (як групи однолітків, так і групи, що виступають зразками для наслідування).

7. *Уявлення про «крутість»:* «Круте» – якраз те, до чого прагнуть. «Круто» – це означає стати старше і здобути самостійність...» Незважаючи на те що це насамперед ілюзія, результатом її стають цілком відчутні і матеріальні речі» [5, с. 117 – 118].

8. *Особливості субкультури,* що змінюються уявлення і смаки дітей і підлітків.

У дослідженнях зазначається, що роль сім'ї, насамперед батьків, залишає вирішальну роль у розвитку дітей.

Комп'ютери та Інтернет. Вплив на розвиток і соціалізацію дитини молодшого шкільного віку сучасних комунікаційних засобів, таких як настільні та кишенькові комп'ютери, мобільні телефони, електронні ігрові системи і т.п., поки мало вивчено. Автори практично одностайні в тому, що сучасна дитина вільно володіє цими технічними засобами і легко опановує новими. Діапазон думок вчених про їх вплив є суперечливим, виділяють позитивні та негативні сторони цього впливу.

Позитивні сторони

1. Мультимедійні ігри мають позитивний розвивальний і навчальний ефект, підвищують результати тестів інтелекту [Керделлан, Грезійон, 2006; Малєва, інтернет-ресурс, Шмельов, 1990, і ін]. За даними П. Грінфілд (Greenfield P.), існує стійкий взаємозв'язок між ігровою практикою і тестовим інтелектом, причому зростання відбувається за рахунок показників невербального інтелекту.

2. Комп'ютерні ігри навчають діяти за допомогою спроб і помилок, шукати нові шляхи: «найпозитивніший момент гри, швидше, має відношення, на думку більшості фахівців, не до гіпотетичного підвищення IQ, а до розвитку, здатності до прогресу за допомогою проб і помилок». «Ігри сприяють інтуїтивному мисленню, все більш необхідному у світі, правила якого постійно змінюються, – пояснює дитячий психіатр Серж Тіссерон (Tisseron S.). – Раніше люди народжувалися і вмирали в власному селі, в одній і тій же обстановці, після того, як займалися одним і тим же ремеслом все своє життя. Сьогодні колишні орієнтири зникли, від людей потрібні професійна, географічна та інтелектуальна мобільність» [8, с. 48].

3. Ігри сприяють розвитку концентрації і переключенню уваги.

4. Комп'ютерні ігри сприяють підвищенню інтересу до читання.

5. Комп'ютерні ігри розвивають спритність, посидючість і наполегливість. Вчені наводять слова психотерапевта, автора «дидактичного» «Що робити з відеоіграми» Е. Габріель: «Щоб досягти успіху у відеогрі, необхідно «думати пальцями». «Дитина, яка грається на добрій дорозі. Дитина, у якої проблеми, не грається, вона обмежується простими маніпуляціями» [8, с. 41].

6. Ігри навчають принципово іншій взаємодії з технікою. Як зазначає К. Керделлан: «Саме відеоігри готують молодь до вільного переходу від однієї тактики до іншої, і таким чином, до використання завтрашніх машин, без боязні потрапити у пастку» [8, с. 48].

7. Гра дозволяє дітям експериментувати у різних сферах соціуму.

8. Комп'ютерні ігри можуть бути ефективно використані для проведення ігрової психотерапії, в тому числі, психотерапії емоційних і навіть психомоторних проблем дитини: «Обручі і мечі, – пише Е. Габріель, – можуть допомогти висловитися лише у фізичному відношенні, але за допомогою відеоігор дитина втягується в процес у психічному відношенні настільки ж повно, наскільки і в фізичному. Вона може інтерпретувати свій уявний світ і втілити на екрані монітора повсякденне життя. За допомогою гри можна театралізувати страх смерті або самотності, інстинкт домінування або суперництва» [8, с. 40].

Негативні сторони.

1. Ігри гальмують розвиток уяви, образного мислення: картинки, рухомі об'єкти, натуральне зображення перешкоджають розвитку фантазії. У цьому зв'язку доречними є висловлювання фахівця з комп'ютерних ігор Ж.- П. Канторне: «Віртуальний світ змінює життя дітей від 6 до 11 років, але він також змінює їх психологію. Кмітливність, пошук результату, потреба вчитися і вигравати беруть гору над образною стороною, яка пропонується дітям у структурованому й упакованому вигляді». Інакше кажучи, дитина програмується на те, щоб грати і вигравати, але не мріяти! [8, с. 50].

2. Ігри сприяють поверхневому, безвідповідальному ставленню до життя та здійснення вчинків.

3. Ігри перешкоджають дослідницькій діяльності дітей, вони засвоюють операції, які необхідно провести, але не задають питання: «чому», не розглядають причинно-наслідкові зв'язки.

4. Ігри вчать насильству і жорстокості, сприяють розвитку феномену десенсибілізації, а також уявленню про те, що насильство може бути єдиним шляхом до успіху в житті.

5. Захоплення комп'ютерними іграми призводить до розвитку комп'ютерної залежності, ескапізму, до втечі від дійсності. Сучасні дані спростовують прийняту раніше точку зору, що комп'ютерна адикція найчастіше зустрічається у дітей, соціально чи особистісно неблагополучних; вона може виникати і у цілком благополучних дітей. Також ігрова залежність зустрічається у хлопчиків, рідко – у дівчаток.

6. Комп'ютерні ігри при їх надмірному використанні перешкоджають нормальній адаптації дитини до реального життя, зокрема, вона гірше справляється з несподіваними ситуаціями, труднощами, оскільки не вправує незворотності наслідків своїх вчинків.

Аналогічні суперечливі дані стосуються використання дітьми мережі-Інтернет. Найчастіше молодші школярі використовуються Інтернет для приготування уроків. Разом з тим, практично всі дослідники підкреслюють небезпеку випадкового потрапляння дітей на порнографічні, еротичні сайти, сайти, де містяться насильницькі ігри, сцени, зброя, способи виготовлення вибухівки тощо.

Разом з тим дослідники є одностайними у думці, що і вплив комп'ютерних ігор, і вплив Інтернету, як і телебачення загалом, залежить від сімейної ситуації, від того середовища, в якому зростає і виховується дитина. Рекомендації для батьків орієнтовані не стільки на заборону певних відеоігор або сайтів, скільки на спілкування з їх приводу, на спільні «прогулянки» по Інтернету.

Слід підкреслити, що літературні дані розкривають дуже складну і неоднозначну картину інформаційного середовища як фактора, що робить вплив на розвиток дитини. З нашої точки зору, протиріччя і деяка невизначеність з цих питань багато в чому пов'язані з недостатнім вивченням питань про сприйняття дитиною сучасного інформаційного середовища, яке практично розглядається дорослим населенням як «наднасичене». Проте дітей воно є абсолютно природним і єдино можливим, оскільки в ньому вони вирости. Яка роль інформаційного середовища у розвитку дітей? Як це середовище протистоїть насиллю та захищає права дитини для її гармонійного розвитку? Відповіді на ці питання – найважливіше завдання подальших досліджень у створенні моделі протидії насиллю над дітьми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арьес Ф. Ребенок и семейная жизнь при Старом порядке / Ф. Арьес. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. – 416 с.
2. Берк Л. Развитие ребенка / Л. Берк. – СПб. : Питер, 2006. – 1056 с.
3. Бирюля О. Влияние средств массовой информации на эстетический выбор младшего школьника / О. Бирюля // Коммуникации в современном мире : материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Воронеж, 2002. С. 7 – 11.
4. Бронфенбреннер У. Два мира детства : Дети в США и СССР / У. Бронфенбреннер. – М. : Прогресс, 1976. – 165 с.
5. Веккьо Ж. «Киндерсюрприз» для маркетологов : Как создать «долгоиграющий» бренд для детей / Ж. Веккьо. – М. : Фаир-Пресс, 2005. – 256 с.
6. Гундарова И. Возможности коррекции последствий восприятия телевизионной информации младшими школьниками [Электронный ресурс] // Ярославский педагогический вестник. – 2002. – № 2. – Режим доступа : URL: http://www.yspu.yar.ru/vestnik/pedagoga_i_psichologiy. (дата обращения : 10.02.2010).
7. Кайл Р. Тайны психики ребенка / Р. Кайл. – СПб. : Питер, 2002. – 416 с.
8. Керделлан К. Дети процессора : Как Интернет и видеоигры формируют завтрашних взрослых / К. Керделлан, Г. Грезийон. – Екатеринбург : У-Фактория, 2006. – 272 с.
9. Малева А. Компьютерные игровые программы как средство психического развития младших школьников [Электронный ресурс] / А. Малева // Информационные технологии в образовании: конгресс конференций. – Режим доступа : URL: <http://www.ito.su/1998-99/a/maleva-t.html> (дата обращения: 10.02.2010).
10. Пацлаф Р. Застывший взгляд / Р. Пацлаф. – М. : Evidentis, 2003. – 224 с.
11. Постман Н. Исчезновение детства [Электронный ресурс] // Отечественные записки. – 2004. – № 3 (17). Режим доступа : <http://www.strana-oz.ru/?numid=18&article=861> 1988. (дата обращения: 10.02.2010).
12. Свободное время ребенка : опрос населения [Электронный ресурс] // Фонд «Общественное мнение». – 2007. – Режим доступа : http://bd.fom.ru/report/cat/home_fam/famil/child_dress/d071021 (дата обращения: 10.02.2010).
13. Собкін В. Російський підліток 90-х : Рух в сторону ризиків / В. Собкін, Н. Кузнецова. – М. : Юнеско, 1998.
14. Спрафкин Д. Влияние показываемых по телевидению примеров просоциального поведения на поступки детей, выражающиеся в оказании помощи / Д. Спрафкин, Р. Либерт, Р. Поулос // Экспериментальная психология : практический курс. СПб. : Прайм-Евроннак, 2001. – С. 422 – 430.
15. Федоров А. Права дитини і проблеми насилля на російському екрані / А. Федоров. – Таганрог : Кучма, 2004. – 418 с.
16. Харрис Р. Психология массовых коммуникаций / Р. Харрис. – СПб. : Прайм-Евроннак, 2002. – 448 с.
17. Шеффер Д. Дети и подростки / Д. Шеффер. – СПб. : Питер, 2003. – 976 с.
18. Шмелев А. Психодиагностика и новые информационные технологии / А. Шмелев // Компьютеры и познание. – М. : Наука, 1990.
19. Экофф Д. Похищенные дети в заложниках у маркетологов : как воспитать разумного потребителя / Д. Экофф, Р. Райер. – М. : Добрая книга, 2006. – 328 с.
20. Эльконін Д. Дитяча психологія / Д. Эльконін. – М. : Academia, 2004. – 384 с.
21. Eron L. The development of aggressive behaviour from the perspective of a developing behaviorism / L. Eron // American Psychologist. – 1987. – Vol. 42. – P. 435 – 442.
22. Bandura A. Imitation of film mediated aggressive models / A. Bandura, D. Ross, S. Ross // Journal of Abnormal and Social Psychology. – 1963. – Vol. 66. – P. 3 – 11.
23. Greenfield P. Mind and Media : The Effects of Television, Video Games, and Computers. / P. Greenfield. – Cambridge Mass : Harvard University Press, 2004. – 232 p.

Володимир Мицько,
канд. психол. н., доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ДЕСТРУКТИВНИХ КАТЕГОРІЙ У ВІРТУАЛЬНОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ

У статті подані результати контент-аналізу категорій (агресія, ворожість, насильство) у віртуальному комунікативному просторі за частотою їхнього використання у деяких типах Інтернет-ресурсів.

Volodymyr Mytsko

CONTENT ANALYSIS OF CERTAIN DESTRUCTIVE CATEGORIES IN VIRTUAL COMMUNICATION SPACE

The article outlines the results of content analysis of categories of aggression, hostility, and violence in virtual communication space by the frequency of their use in certain types of Internet resources.

Інтернет-середовище як одна з найбільш стрімко вдосконалюваних форм існування людства, вже давно набуло статусу офіційного «лакмусового папірця» відносно реальних суспільних процесів та переживань особистості в соціумі. Тенденції, які можна простежити в Інтернеті, часто відображають соціальну дійсність і можуть бути передвісниками майбутніх подій. Для більшості цивілізованих країн зростання ворожості і насильства у суспільстві свідчить про невдоволення населення рівнем та якістю життя і є ознакою потенційної дестабілізації держави.

Аналізуючи прояви агресії і ворожості в глобальній системі Інтернет, доходимо висновку, що агресія є наслідком двох видів слабкостей: певного виду індивідуальної слабкості (страх, сором, психологічні комплекси) або соціального безсилля (безправ'я, соціальна несправедливість, правове свавілля).

Завдання та методика проведення дослідження. Контент-аналіз усього масиву інформації щодо розповсюдження агресії, ворожості і насильства в Інтернет-середовищі був здійснений за частотою згадування цих категорій. Були визначені одиниці контент-аналізу – «насильство», «ворожість», «агресія» і супутні слова-маркери – «агресивність», «злість», «самогубство», «вбивство», «знуцання», «жорстокість», «побиття», «погрози». Дані категорії були «закладені» в пошукові системи по чергово українською і російською мовами, а результати збережені для подальшого аналізу.

Об'єктом аналізу стали текстові повідомлення, відеозвернення, статті, обговорення, коментарі, розміщені на Інтернет-ресурсах. Дослідження носило характер наукової розвідки і не мало на меті підтвердження чи спростування провідної гіпотези.

Аналіз Інтернет-простору на предмет розповсюдженості ворожості і насильства був здійснений у період із 4.03.2013 по 24.03.2013 року. Базовими пошуковими системами були обрані Google та Яндекс. При обробці даних був використаний комп'ютерний контент-аналіз (програма Content Analyzer v0.52).

Результати дослідження. За результатами проведеного емпіричного дослідження методом контент-аналізу нами було виявлено 1.301.195 одиниць (випадків згадування чи обговорення) досліджуваних категорій, що становлять 3,47% від загальної кількості «тем», «проблем», якими переймаються користувачі Інтернету.

Контент-аналіз за усіма досліджуваними категоріями та типами Інтернет-ресурсів виявив значне переважання слова-маркера «агресія» (2,14%) у порівнянні з іншими категоріями, що досліджувалися (див. табл. 1 і 2). Важливим є те, що обговорення в Інтернеті тем і проблем, пов'язаних з агресією, займають більш як 2% загального контенту. Категорія «насильство» за усіма відстежуваними нами типами Інтернет-ресурсів займає майже 1% від загальної кількості запитів та обговорюваних проблем в Інтернеті; значно менший відсоток відзначаємо за категорією «ворожість» – 0,36%.

Аналіз отриманих результатів за категоріями відносно типів Інтернет-ресурсів дав можливість виявити частіше використання маркера «агресія» учасниками веб-форумів (0,63%), на другому місці за частотою використання цієї категорії – блогосфера (0,46%), третьому – Інтернет-ЗМІ (0,4%). Серед усіх аналізованих Інтернет-ресурсів найнижчі показники використання маркера «агресія» були виявлені серед модераторів та відвідувачів приватних сайтів (0,26%), он-лайнних соціальних мереж (0,2%) та чатів (0,19%).

Таблиця 1

Кількісні показники категорій контент-аналізу за типами Інтернет-ресурсів

Категорії	Типи Інтернет-ресурсів						Всього
	Приватні сайти (n=32 млн. чол.)	Веб-форуми (n=6 млн. чол.)	Чати (n=2,2 млн. чол.)	Блоги (n=27 млн. чол.)	Інтернет-ЗМІ (n=85 млн. чол.)	Соціальні мережі (n=78 млн. чол.)	
Насильство	41.801	12.040	1.083	72.216	229.674	36.848	393.662
Агресія	84.030	37.975	4.086	123.811	335.782	158.320	744.004
Ворожість	2.248	8.163	324	6.983	94.745	51.066	163.529
Всього	128.079	58.178	5.493	203.010	660.201	246.234	1.301.195

Використання маркеру «наси́льство» найчастіше зустрічається серед блогерів (0,27%) та журналістів і авторів «коментів» Інтернет-ЗМІ (0,27%). Значний відсоток згадувань про насильство і серед учасників веб-форумів (0,2%). Доволі часто ця категорія використовується у приватних сайтах (0,13%), особливо зі «спеціалізованою» політичною чи кримінальною тематикою. Найменший відсоток згадувань про насильство серед учасників он-лайнних соціальних мереж (0,05%), проте і він є доволі значним.

Таблиця 2

Відсоткові показники категорій контент-аналізу за типами Інтернет-ресурсів

Категорії	Типи Інтернет-ресурсів						Всього (%)
	Приватні сайти (n=32 млн. чол.)	Веб-форуми (n=6 млн. чол.)	Чати (n=2,2 млн. чол.)	Блоги (n=27 млн. чол.)	Інтернет-ЗМІ (n=85 млн. чол.)	Соціальні мережі (n=78 млн. чол.)	
Насильство	0,13	0,2	0,05	0,27	0,27	0,05	0,97
Агресія	0,26	0,63	0,19	0,46	0,4	0,2	2,14
Ворожість	0,007	0,14	0,014	0,026	0,11	0,065	0,36
Всього (%)	0,4	0,97	0,25	0,75	0,78	0,32	3,47

Високий кількісний показник використання слова-маркеру «ворожість» був виявлений серед дописувачів веб-форумів (0,14%), а також у віртуальній медіа-сфері – Інтернет-ЗМІ (0,11%). У блоґо-сфері його використання було меншим (0,026%), а також серед коментарів, залишених відвідувачами чатів (0,014%). Найменше використовують це поняття автори та відвідувачі приватних сайтів (0,007%). Можливо, більше користувачів Інтернету використовують синонімічні аналоги слова «ворожість».

Отже, контент-аналіз зазначених деструктивних категорій у віртуальному комунікативному просторі засвідчив, що значна кількість обговорюваних на просторах Інтернету тем присвячена проблемі агресії, ворожості і насилля. Спостерігається зацікавленість користувачів Інтернету, особливо учасників веб-форумів, блогосфери, Інтернет-ЗМІ, темами насильницького і агресивного характеру. Вважаємо, що перспективним напрямком роботи є розширення базових категорій контент-аналізу, врахування показників інших (не представлених у цій статті) типів Інтернет-ресурсів; передбачено повторне проведення контент-аналізу через рік, що дасть змогу відстежити загальні тенденції віртуального простору за показниками агресивності, ворожості і насильства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бэрон Р. Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. – СПб. : Питер. – 2001. – 352 с.
2. Ениколопов С. Понятие агрессии в современной психологии / С. Ениколопов // Прикладная психология. – 2001. – № 1. – С. 60 – 72.
3. Карпенко З. Соціальні неврози особистості перехідного періоду суспільства / З. Карпенко, В. Мицько // Психологія і суспільство. – 2001. – № 1 (3). – С. 124 – 132.
4. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло») : [монография] / К. Лоренц ; пер. с нем. – М. : Изд. группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 272 с.
5. Наследов А. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных : [учебное пособие]. – СПб. : Речь, 2004. – 392 с.
6. Bandura A. Aggression, a social learning Analysis, Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall / A. Bandura. – 1973.
7. Berkowitz L. Aggression : A social psychological analysis / L. Berkowitz. – NY, Mac Graw-Hill. – 1962.
8. Dollard J. Frustration and aggression / J. Dollard, L. Doob, N. Miller, O. Mowrer, R. Sears. – New Haven, Conn., Yale University Press, 1939.

Лілія Морська,
д. пед. н., професор,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

**KOMPETENCJE MEDIALNE MŁODZIEŻY I DZIECI:
PROBLEMY I PERSPEKTYWY ICH KSZTAŁTOWANIA**

W artykule zbadano problem negatywnego wpływu telewizji na psychiczny i psychologiczny rozwój młodzieży i dzieci. Autorem zaproponowano szereg rozwiązań zaznaczonego powyżej problemu.

Лілія Морська

**МЕДІА КОМПЕТЕНЦІЇ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ:
ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ**

У статті досліджено проблему негативного впливу телебачення на психічний та особистісний розвиток молоді та дітей. Автором запропоновано шляхи вирішення зазначеної вище проблеми.

Lilija Morska

**MEDIA COMPETENCE OF CHILDREN AND YOUTH:
PROBLEMS AND PROSPECTS OF ITS DEVELOPMENT**

The article examines the problem of negative influence of television on psychic and psychological development of youth and children. Several prospective solutions are suggested.

Można z całą pewnością stwierdzić, iż życie współczesnego człowieka jest wręcz niemożliwe bez telewizji. Niestety istnieje powszechna opinia, że zabiera ona zbyt wiele czasu i prowadzi do lenistwa umysłowego. Dzieci coraz więcej czasu przeznaczają na jej oglądanie, niejednokrotnie wiele godzin w ciągu dnia. Nie tylko dzieci, ale również rodzice swój czas wolny wiążą przede wszystkim z telewizją.

Telewizja jest dla dziecka, podobnie, jak dla dorosłych, wygodnym, nie wymagającym większego wysiłku intelektualnego środkiem przekazu. Lecz dostarcza wielu wrażeń wzrokowych i słuchowych, ciągle ich doznawanie obciąża system nerwowy dziecka. Skutkiem tego są trudności z koncentracją uwagi, niepokojem ruchowym, czy też większą pobudliwością, długie oglądanie obniża fantazję i twórczość dziecka. Za godzinę bezruchu dziecko płaci także zmęczeniem i niechęcią do podejmowania zadań, wymagających dużego wysiłku umysłowego. Niekiedy taki tryb życia prowadzi do otyłości – nieruchome przez kilka godzin dziecko chętnie sięga po chipsy, cukierki.

W Europie 41% dzieci ma telewizory w swoich pokojach. W Rumunii ten odsetek jest najwyższy i wynosi 62%, na drugim miejscu są Węgry – 56%. W Szwajcarii jedynie 18% dzieci ma odbiornik TV w pokoju.

w Polsce 39% dzieci ma telewizor w swoim pokoju. W kategorii wiekowej od 6 do 12 lat, 28% dzieci ma telewizory w swoich pokojach. Większość rodziców 83% jest spokojna o swoje dzieci i nie obawia się, że mogą oglądać nieodpowiednie programy kiedy są same w swoich pokojach [3, s.27].

Rozumiejąc, że w Internecie dzieci mogą znaleźć dużo zabronionej dla ich informacji, rodzice często sadząją dzieci przed ekranem telewizora z nadzieją, że tam oni w bezpieczeństwie. Lecz świat prezentowany przez media nie zawsze jest realny. Jest bowiem serią celowo zmontowanych obrazów, a o ich kolejności czy zawartości decyduje nadawca. Dzieci nie odróżniają fikcji oglądanej na ekranie, od rzeczywistości, w której się znajdują. Jeżeli rodzice nie zareagują i nie pomogą dziecku ustosunkować się do odbieranych treści, może ono wytworzyć sobie całkowicie zafalszowany obraz rzeczywistości.

Przekaz telewizyjny odbierany jest w toku percepcji wyobrażeń ikonicznych, które symbolicznie zastępują rzeczywistość empiryczną. Następuje to dzięki funkcjonowaniu i prezentowaniu różnorodnych widowisk. Spełnia on kilka ważnych funkcji: dostarcza informacji, umożliwia intensywną reakcję emocjonalną, wyzwala człowieka od napięć psychicznych [1]. Ponadto telewizja odkrywa, a jednocześnie niweluje elementy obcości. W odróżnieniu od filmu, jest zdolna do bezpośredniego przekazywania wydarzeń zachodzących w tym samym czasie.

Dziecko jest tym odbiorcą, które najbardziej jest podatne na wpływ telewizji, a zatem przede wszystkim należy zadbać, aby nauczyć je mądrze użytkować to multimedium.

Telewizja wywiera mocny wpływ na kształtowanie postaw, dostarczanie wzorów, modeli postępowania. Sceny przemocy, pojawiające się bardzo często w TV są bardzo szkodliwe. Dzieci często oglądające sceny przemocy, są bardziej skłonne stosować przemoc wobec innych. One uczą się obserwując innych, a telewizja dostatecznie dużo dostarcza wzorców agresywnych zachowań [3].

Które emocje mogą wywoływać takie obrazy, zresztą - nawet takie kolory, które można zobaczyć we współczesnych filmach animowanych? Które moralne wartości będą wychowywać się w dzieci?

Na przykład, „The Simpsons”: niszczą się wartości rodzinnych stosunków, autorytetu rodziców, dobroci, pomocy wzajemnej, bo tu w filmie animowanym pokazane okrucieństwo w zachowaniu z rodzonimi i głupota rodziców.

“Shrek”: w irlandzkiej mitologii to był obraz bagniskowego monstra ludożercy. W kreskówce jego kochana przetwarza się z księżnej na pokrakę (a nie przeciwnie), czyli widzimy porażkę dobra nad złem, więcej tego ta że myła najpierw księżna tak bije 7 dzielnych wojowników, że ją ciężko nazwać kobietą. Akurat takimi muszą rosnać nasze dziewczynki. A potem widzimy pojawienie transwestytów, jednopłciowych par i nie znamy skąd to później bierze się we społeczeństwie.

A w filmie animowanym Gąbka Bob, w głównego obraza jawnie widać homoseksualne przejawy. On żyje w spółce mężczyzn, gdzie kobietom nie ma miejsca.

A jak uczymy nasze dziewczynki zachowywać się z chłopcami, jeśli z wczesnego dzieciństwa oni uczą się zwabiać mężczyznę, wyglądać obnażonymi. Naukowcami udowodniono, że takie filmy animowane, jak Aladdin, Rusałka wywołują takie same emocje, jak i w dorosłych mężczyzn przy przeglądzie pornograficznej treści.

Toż jeśli chcemy wyhodować zdrowe pokolenie u współczesnych warunków naszej młodzieży trzeba być mediami kompetentnymi. Które są komponenty takiej kompetencji [5]:

- media immunitet osobistości: czyni ją zdolną przeciwstawiać się agresywnemu mediom środowisku, zabezpiecza psychologiczny dobrobyt przy konsumpcji mediów produkcji, co przewiduje media orientacja, umiejętność odbierać potrzebną informację, omijać "informacyjne" śmiecie, bronić się od potencjalnie szkodliwej informacji z uwzględnieniem prost i utajonych wpływów

- refleksja i krytyczne myślenie jak psychologiczne mechanizmy mediów kompetencji, które zabezpieczają świadomą konsumpcję mediów produkcji na podstawie efektywnego orientowania w mediach obszarze i interpretacja własnych mediów potrzeb, adekwatnego i wszechstronnego oceniania treści i formy informacji, jej krytycznego tłumaczenia

- zdolność do media twórczości dla zdrowego samowrażenia osobistości i realizacji jej życiowych zadań.

Telewizja, poprzez określone treści formy ich prezentowania, może zachęcać i mobilizować dzieci do realizowania wartościowych społecznie i wychowawczo zachowań. Korzyści wychowawcze i poznawcze, jakie dzieci mogą czerpać z telewizji, zależą do wielu czynników [4, s.89]:

- charakteru i sposobu odbioru programu;
- percepcji i recepcji odbieranych przez dziecko treści;
- kierowanego lub niekierowanego sposobu odbioru;
- aktywnego lub biernego sposobu odbioru;
- uwarunkowań społeczno-kulturowych środowiska rodzinnego;
- atmosfery wychowawczej w rodzinie;
- kultury pedagogicznej rodziców.

Podczas długiego i częstego oglądania telewizji, dziecko narażone jest na wiele czynników, które negatywnie wpływają na jego rozwój [2]. Więc rodzice powinni interesować się tym, co oglądają ich pociechy, nauczyć ich wybierania wartościowych programów. To właśnie na rodzicach spoczywa obowiązek nauczania swoich dzieci mądrego korzystania z telewizji, psychicznego przygotowania do odbioru trudnych i brutalnych treści w niej prezentowanych. Dziecko powinno oglądać programy, przede wszystkim dla niego przeznaczone. Dziecięca rzeczywistość różni się od dorosłej. U dzieci często zacierą się różnica między rzeczywistością a fikcją. To od nas, rodziców zależy czy oglądane przez najmłodszych programy telewizyjne, mają na nie pozytywny, czy też negatywny wpływ.

Przy właściwym wykorzystaniu może ona i powinna być impulsem w budzeniu zainteresowań różnorodnymi problemami współczesnego świata, w rozwijaniu zainteresowania kulturą i nauką. Wszystko zależy od umiejętności wychowawczych rodziców, możliwości samego dziecka i wartości programów telewizyjnych. Rozmowy i dyskusje po wspólnym obejrzeniu programu mogą być bodźcem dla dziecka do rozwijania różnorodnych zainteresowań. Obejrzenie baśni na szklanym ekranie może przenieść się na zainteresowanie baśnią w ogóle. Pozwala to na przejście od jednego środka przekazu do innego. Baśń opowiedziana dziecku pobudza do obejrzenia baśni emitowanej w telewizji, a to z kolei zachęca do sięgnięcia po książkę. Oglądanie programów o charakterze naukowym, na przykład programów przyrodniczych, może rozbudzić już u dzieci najmłodszych zaciekawienie światem zwierząt i roślin, a także światem nauki w ogóle.

Ponadto, socjologowie i psychologowie na całym świecie przekonują, że dzieci powinny mieć własne programy przygotowane z myślą o ich szczególnych potrzebach i zainteresowaniach (np. “Domowe przedszkole”, “Jedyneczka”). Programy te powinny być nie tylko rozrywkowe, ale kształtować świadomość różnorodności świata na równi ze świadomością kulturowego pochodzenia dziecka.

Telewizja edukacyjna, której potrzebę i wartość docenia coraz więcej grup społecznych i zawodowych powinna:

1. Spełniać funkcje kształcące i wychowawcze.
2. Wzbudzać postawy twórcze, prospołeczne, samorealizacji.
3. Zaspokajać i rozwijać zainteresowania.
4. Respektować przyjęte zasady zachowania i postępowania między ludźmi.

5. Rozbudzać szacunek do tradycji narodowych, kultury i sztuki.

Dobrze przygotowana telewizja edukacyjna może być również sposobem na redukcję zagrożeń wychowawczych jakie wywołuje reklama telewizyjna. Reklama wywiera obecnie istotny wpływ na życie społeczeństw, wpływa też na rozwój psychiczny dziecka we wczesnym jego wieku. Dlatego w następnym opracowaniu chciałabym zająć się omówieniem tego zjawiska szerzej.

LITERATURA

1. Skowronek B. Konceptualizacja filmu i jego oglądania w języku młodzieży / B. Skowronek // Studium Kognitywno-kulturowe, Wyd. Nauk. Akademii Pedagogicznej, Kraków, 2007.
2. Gajda J. Media w edukacji / J. Gajda. – Wyd. 6, Wyd. Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, 2007.
3. Izdebska J. Rodzina, dziecko, telewizja / J. Izdebska. – Białystok, 1996. – 272 s.
4. Izdebska J. Uwarunkowania efektów oddziaływania wybranych cyklicznych programów TV dla dzieci / J. Izdebska. – Białystok, 1991. – 303 s.
5. Tisseron S. Dziecko w świecie obrazów / tłum E. Burakowska. – Warszawa, 2006.

Світлана Мукомел,

канд. пед. н., доцент, член-кореспондент

Української академії Акмеології,

Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Анна Строміло,

аспірантка,

Черкаський національний університет

імені Богдана Хмельницького

ВПЛИВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ

У статті висвітлена проблема впливу засобів масової інформації (ЗМІ) на формування насильницької поведінки молоді. Засоби масової інформації стали не тільки невід'ємною частиною масової культури сучасного суспільства, а й важливим інститутом соціалізації особистості. Найпотужнішим засобом впливу на свідомість дітей є телебачення, яке забезпечує можливість наочно-образного сприйняття та сильного емоційного впливу на них.

Svitlana Mukomel,

Anna Stromylo

THE INFLUENCE OF MASS MEDIA ON THE DEVELOPMENT OF VIOLENT BEHAVIOUR AMONG YOUNG PEOPLE

The article features the problem of influence of mass media on the development of abusive behaviour among children. The mass media is not only an integral part of the popular culture of modern society, but also an important institution of socialization. The most powerful way of influence on minds of people is television, which provides the ability of visual imagination and a stronger emotional impact on people.

Найактуальнішою проблемою в дослідженнях сучасних психологів та педагогів є зростання агресивності молоді. В наш час засоби масової інформації є потужним інструментом впливу на підсвідомість людей, особливо нвполітніх. Інформацію сьогодні все частіше визначають як зброю масового ураження (за своїм впливом на соціосистеми). Зрозуміло, що така зброя має бути підконтрольна системі, як і ядерна, інакше вона починає працювати проти неї. Але на відміну від зброї, яка фізично руйнує людину та матеріальні цінності, що створені нею, інформаційна зброя фізично матеріальні цінності не руйнує. Вона впливає на мозок людини, на її інформаційну базу, інформаційні моделі світу, які обумовлюють думки й діяння, адаптивність людини. Цей насильницький процес за своєю суттю становить основу нашого побуту і називається навчанням. Битви відбуваються й зараз, але якщо раніше система освіти мала визначальний інформаційний вплив на соціум, формуючи людину-творця, захисника, патріота своєї Батьківщини, народу, то сьогодні за допомогою засобів масової інформації (ЗМІ) можна сформувати в людях прямо протилежні моделі ставлення до навколишнього світу.

Дослідження ролі ЗМІ в житті суспільства, особливості їх функціонування не є новими для вітчизняної науки. В останні роки з'явилося чимало праць українських дослідників, що присвячені цим питанням. Зокрема, наукові праці Н. Костенко, в яких розкриваються теоретичні та методологічні засади функціонування ЗМІ, цінності й символи у масовій комунікації. Проблеми глобального розвитку комунікаційних систем вивчалися О. Зернецькою, О. Піронкова, Н. Лисиця, Л. Федотова аналізують сучасні тенденції розвитку комунікативних систем. Особливості діяльності ЗМІ у контексті паблік рілейшнз присвячені роботи В. Королька, Г. Почепцова та ін. учених.

На сьогоднішній день прийнято вважати, що засоби масової інформації, мас медіа (Mass media) – це преса (газети, журнали, книги), радіо, телебачення, інтернет-видання, кінематограф, звукозаписи і відеозаписи, відеотекст, телетекст, рекламні щити і панелі, домашні відеоцентри, які поєднують телевізійні, телефонні, комп'ютерні та інші лінії зв'язку. Всім цим засобам притаманні якості, що їх об'єднують – *звернення до масової аудиторії, доступність багатьом людям, корпоративний характер виробництва і розповсюдження інформації.*

Сучасні ЗМІ значною мірою нівелюють соціокультурне відтворення окремої особистості, орієнтуючи її на масове споживання створюваних стереотипів і тим самим підриваючи основи її індивідуальності. Масове споживання стає дуже ефективним при наявності середовища «собі подібних», особливо це стосується молодіжної аудиторії. Тому проблема впливу ЗМІ на молодіжну аудиторію стає особливо актуальною в наш час. В свою чергу, молодь – соціально-демографічна група, відокремлена на основі сукупності вікових характеристик і особливостей соціального стану.

Відчутну роль у поширенні насильства відіграє сучасний екран. Дослідники різних країн одностайно стверджують, що фільми, які містять акти насильства, є причиною 15 – 20% актів насильства, що відбуваються в реальному житті. Молодь багато часу проводить перед телевізором. Наприклад, польський юнак дивиться телевізор 2–4 години на добу, а у вихідні – до 5 год. У Швеції учні впродовж 10 років навчання проводять 18 тисяч годин перед телевізором (на три тисячі більше ніж у школі). Така ж ситуація у Франції та Італії [4, с. 179].

За останні 40 років у світі було проведено більше 1000 досліджень, присвячених впливові телебачення і кінематографа на дітей. Експерименти проводилися в багатьох країнах світу, серед хлопчиків і дівчат, що належать до різних рас, національностей і соціальних груп. Проте, результати досліджень були практично ідентичні: агресія на екрані робить дітей більш агресивними стосовно людей і до неживих предметів. Американська Академія Педіатрії (American Academy of Pediatrics) опублікувала чотири фундаментальних висновки з цих досліджень. По-перше, діти, які дивляться багато передач зі сценами насильства, сприймають його, як легітимний спосіб розв'язання конфліктів. По-друге, перегляд сцен насильства робить людину більш беззахисною до насильства в реальному житті. По-третє, чим більше дитина бачить сцен насильства на екрані, тим більше шансів, що вона стане жертвою насильства. По-четверте, якщо дитина віддає перевагу переглядові телепрограм, які містять сцени насильства, існує значна ймовірність, що вона виросте агресивною людиною й навіть зможе учинити злочин.

Український телеглядач сцени агресії бачить у середньому кожні 16 хвилин, а у період з 19.00 до 23.00 цей умовний інтервал скорочується до 12 хвилин. Для порівняння слід зазначити, що в Росії за даними РАО цей показник складає 15 і 10 хвилин, а в США 15 і 6 хвилин відповідно. [2, с. 214] Великий вибір зразків насильства надають засоби масової інформації. Спостереження насильства по телебаченню призводить до таких наслідків: посилення агресивності; підвищення порогу чутливості глядачів до насильства; формування погляду глядачів на соціальну реальність.

Відомо, що спалах психологічного, фізичного і сексуального насильства за часом зазвичай співпадає із засиллям у засобах масової інформації кривавих та еротично-порнографічних сцен. Особливу роль відіграє зображення на екрані статевих актів. Зрозуміло, що для динамічного розвитку сюжету розглядаються напружені, конфліктні ситуації між партнерами. Тому переважають на екрані епізоди, коли чоловік змушує жінку до статевих актів. Спочатку вона чинить опір, але поступово входить до стану сексуального збудження, від опору не залишається й сліду, і вона починає благати про продовження. Показ подібних сцен призводить до таких наслідків: чоловік починає сприймати жінку виключно як сексуальний об'єкт; у масовій свідомості викривляється уявлення про те, як жінка насправді реагує на сексуальний примус; впроваджується ідея, що жінка насолоджується тим, коли її грубо «беруть»; підвищується агресивність чоловіків стосовно жінок [3, с. 36]. Таким чином, порнографія, яка зображує сексуальну агресію як приємну для жертви, підвищує ймовірність застосування насильства у реальних сексуальних стосунках.

Спостереження насильства, особливо сексуального, може мати й антисоціальні наслідки. Подібно до того, як у фашистській Німеччині до масової свідомості впроваджувався антисемітизм, що призвело до холокосту, сьогодні більшість людей спокійно сприймають викривлені уявлення про жіночу сексуальність, яка поширюється як масова культура. Нині ми спостерігаємо «холокост жінок», сексуального знущання, образи та насильства [4, с. 180]. Дослідженнями виявлено наявність зв'язку між статистикою зґвалтувань та продажем журналів відкрито сексуального змісту. Сексуальні злочинці з Канади та США зазвичай зізнавалися у тому, що вони є активними користувачами порнопродукції. Зрозуміло, що цей взаємозв'язок не свідчить про те, що порнографія є основною причиною сексуального насильства; скоріше, вживання порнографії злочинцями є симптомом, а не причиною їхніх сексуальних збочень. Показовим є проведений американськими вченими експеримент: трьом досліджуваним групам показали кінофільми: нейтрального змісту, еротичний та агресивно-еротичний зі сценами насильства. Після цього їм дали завдання навчити незнайомого партнера (жінку чи чоловіка) виконанню якихось дій, використовуючи покарання за помилки.

Виявилось що ті, які перед цим дивилися агресивно-еротичний фільм зі сценами насильства, обирали для навчання досить сильний рівень покарання – але тільки стосовно до жінок [3, с. 12]. Доведеним є взаємозв'язок між переглядом телевізійних програм та поведінкою людини. У США було проведено опитування 208 ув'язнених; 90% злочинців вказували на те, що телевізійні програми про злочинність можуть навчити нових кримінальних прийомів, а 40% зазначили, що пробували здійснити деякі злочини, побачені колись на екрані телевізора.

Помірно виражений зв'язок між рівнем насильства у телепередачах та агресивністю дитини було виявлено дослідниками США, Європи та Австралії. Для вияву напрямків цього причинно-наслідкового зв'язку досліджувались наступні гіпотези: агресивні програми виховують у дітей агресивність; агресивним дітям більше подобається дивитися агресивні програми; третій фактор – наприклад, низький інтелект – спонукає дітей одночасно і до уподобання агресивних програм, і до агресивних вчинків. Дослідження у Великій Британії та США, проведені на великих вибірках, переконливо довели, що справжньою виявилась перша гіпотеза. Крім того, виявлено, що перегляд бойових дій 8-річними дітьми, у помірній мірі визначає прояви у них агресивності у 19-річному віці; але агресивність у 8 років не визначає захопленість бойовиками у 19 років. Дослідження у Фінляндії показали: тридцятирічні чоловіки, які у дитинстві дивилися багато «крутих» телепередач, часто здійснювали серйозні злочини.

Статистично доведено, що з появою телебачення у регіонах, де його раніше не було, зростає кількість вбивств (у Канаді, США, Південній Африці – удвічі). Зокрема у Канаді, із поширенням телебачення у сільських регіонах рівень агресивності дітей на спортмайданчиках зріс удвічі. Уже у 1960–1970 рр. минулого століття дослідження у Америці довели, що спостереження насильства – як справжнього здійснення насильства, так і його імітації на манекенах, і перегляд насильства (й імітації), відзнятих на кіноплівку, – підсилює агресію.

Дуже часто глядачі використовують прийоми і методи, побачені у кіно, у своєму житті. Так, хлопчики полюбляють імітувати удари карате. У Норвегії у 1994 р. 5-річну дівчинку закидали камінням, побили ногами і залишили замерзати у снігу – саме так, як це було продемонстровано у телевізійному шоу. Лише після цього випадку показ цього шоу був заборонений у трьох скандинавських країнах [4, с. 178]. Ефект, що спричиняється сценами насильства, є особливо сильним тоді, коли позитивний герой здійснює справедливий, реалістичний, але не травмуючий почуттів глядача, акт насильства, і залишається без покарання.

Експериментальні дослідження виявляють також наявність кумулятивного ефекту: до того віку, як середньостатистична американська дитина стає підлітком, вона встигає побачити більш ніж 100 тисяч сцен насильства і 20 тисяч вбивств по телевізору. Висуваються такі теоретичні обґрунтування впливу перегляду телевізійних програм на поведінку: соціальне насильство викликається не спостереженням насильства як таким, а збудженням, яке продукується спостереженням насильства; споглядання насильства послаблює, програмує глядача на агресивну поведінку, активує думки, пов'язані з насильством; маскультурні зображення насильства викликають бажання наслідування [1, с. 42].

Отже, телебачення та мережа Інтернет нині стали не лише основним інформатором, але й потужним вихователем, що справляє не лише позитивний, а й негативний вплив на молодь. Молоді люди схильні не лише отожднювати себе з окремими жертвами або агресорами, а й переносити ці ролі у реальні ситуації. Крім того, вони можуть стати нечутливими до грубоств і жорстокості після перегляду багатьох сцен насильства: на підставі побаченого почати вважати насильство припустимою моделлю поведінки і навіть способом розв'язання своїх проблем. Найнебезпечнішим є те, що насильство має досить серйозні негативні соціальні і психологічні наслідки для зростаючої особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаровська В. Що ми можемо зробити, щоб запобігти домашньому насильству / В. Бондаровська. – К., СДМ – Студіо, 1999. – 63 с.
2. Ролінський В. Агресивність на телеекрані та проблеми неповнолітніх / В. Ролінський // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та молоді : [зб. наук. праць]. – Київ – Житомир : вид-во ЖДУ, 2005. – Кн. 1. – С. 213 – 217.
3. Дмитренко М. Попередження насильства у сім'ї : [методичні рекомендації] / М. Дмитренко, М. Тропін, П. Власов. – Дніпропетровськ : Дніпопетр. юрид. ін-т МВС України, 2001. – 56 с.
4. Єрмолаєва Т. Екстремальне існування в сім'ї : злочинець і жертва / Т. Єрмолаєва // Сім'я та шлюбно-родинні стосунки в Україні : [зб. наук. праць]. – К. : УАДУ, 2001. – С. 177 – 180.

Олена Невмержицька,
д. пед. н., доцент,
Дрогобицький державний
педагогічний університет
імені Івана Франка

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ ТЕЛЕБАЧЕННЯ НА ПІДРОСТАЮЧУ ОСОБИСТІТЬ

У статті розглядаються можливі шляхи подолання негативного впливу телебачення на особистість. Доведено, що лише узгоджена діяльність усіх виховних інституцій, спрямована насамперед на моральне виховання особистості, може дати позитивний результат у захисті неповнолітніх від шкідливої інформації.

Olena Nevmerzhytska

WAYS OF OVERCOMING NEGATIVE IMPACT OF TELEVISION ON THE YOUNG PERSON

The article examines possible approaches to overcome negative influence of television on individual. It proves that these are only coordinated activities of all educational institutions initially aimed at ethical education of an individual that can benefit the protection of youth from harmful information.

Вплив засобів масової інформації, зокрема телебачення, на виховання особистості є часто суперечливим і шкідливим. Однією з важливих проблем, на яку звертають увагу психологи й педагоги, – є пропагування телебаченням насилля, агресії, «культу сили». Зокрема, Л. Берковіц у монографії «Агресія: причини, наслідки і контроль» пише: багато експертів свідчать, що діти набувають агресивних нахилів, піддаючись постійному впливу насилля, що демонструється телебаченням [1, с. 239]. На думку ж Р. Харріса, насилля і бійки у ЗМІ не є єдиними винуватцями всіх злочинів, убивств і збочень, що трапляються усюди. Негативні соціальні умови безумовно, впливають на ріст насилля у суспільстві набагато сильніше, ніж телебачення. Також накладають свій відбиток негативні моделі стосунків у сім'ї чи серед однолітків [11, с. 305]. Але і Р. Харріс, і Л. Берковіц погоджуються, що вплив мас-медіа не є незначним, тим більше якщо враховувати, що медіааудиторія налічує декілька мільйонів осіб [1, с. 278].

Сучасні науковці виділяють низку проблем, що виникають унаслідок перегляду сцен насилля, зокрема:

- здатність телебачення навчати агресії [2; 3; 6; 12; 13];
- формування образу навколишньої дійсності як жорстокої та зняття заборон щодо агресивної поведінки, внаслідок чого у дітей та підлітків спостерігається «детабуйована» поведінка [9; 12];
- формування вельми дивних ідеалів чи взірців для наслідування (позитивний герой бойовика, на загал, стріляє чи вбиває учетверо більше, ніж негативний герой) [8];

Однак окремі науковці схильні вважати, що перегляд сцен насильства дозволяє людям вивільнити власну агресію. Ця гіпотеза отримала назву катарсису (очищення). Ще Аристотель у «Поетиці» звертав увагу на те, що перегляд трагедії дозволяє шляхом співпереживання і страху очиститися від подібних почуттів. Проте аналіз літератури [5; 6; 10] і отриманих нами даних засвідчує неможливість категорично стверджувати, що у всіх випадках гіпотеза катарсису має місце. Саме з цієї причини виникає необхідність захисту підростаючої особистості від негативного впливу телебачення.

Одним із шляхів подолання його негативних наслідків є використання телебачення з дидактичною метою. Слід, на нашу думку, використовувати його як доповнення до вже вивченого чи для випереджального навчання. Не виключено, що у той час, коли підлітки будуть переглядати освітню програму, вони будуть змушені пропустити ту, яка сумнівно впливає на них.

У позаурочний час – школа також має великі можливості в цьому аспекті. Зокрема, Е. Помиткін пропонує при можливості запроваджувати у школах відеокурс «духовного фільму». Він вважає, що протидіяти негативним наслідкам перегляду телепередач не можна, забороняючи їх, бо «...історія багато разів доводила, що кожна заборона викликає зворотну реакцію, контролювати яку виявляється ще складніше. Стирання будь-якого ідеалу лишає в душах порожнечу, а, як відомо, «святе місце порожнім не буває». Таким чином, найефективніший засіб допомоги дітям – надання можливості вибору позитивних загальнолюдських цінностей, ідеалів. У цьому випадку на базі навчального закладу доцільно сформувані відеотеку духовного фільму [7, с. 67 – 68].

Телебачення здебільшого інформує. Воно пропонує цінності, а сама дитина, залежно від життєвої позиції, має вирішити – переймати їх чи ні. Оскільки у підлітковому віці вона (позиція) часто ще не сформована, школа повинна залучати дітей до активності, діяльності, запропонувавши їм альтернативні способи проведення вільного часу. Дитина не буде довго дивитися телевизор, якщо весь її вільний час буде розписаний по хвиликах, а школа запропонує участь у різноманітних гуртках, секціях, групах за інтересами. Саме у такій діяльності підліток набуває умінь неформального спілкування, вчиться співпереживати,

допомагати іншим, оцінювати себе, порівнюючи з іншими, оцінювати інших згідно із засвоєними ним ціннісними орієнтаціями.

Зарубіжний досвід засвідчує реальні шляхи та можливості навчання дітей користуватися засобами масової інформації. Передусім, мова йде про медіаосвітні курси, особливо поширені у розвинених країнах світу (Велика Британія, Канада, Польща, Росія, США, крім штатів Канзас і Кентуккі, Франція тощо). Основна мета медіанавчання та медіавиховання – підготовка молоді до критичного, творчого і рефлексійного щоденного користування ЗМІ з навчальною чи розважальною метою. При цьому особистість, що творчо використовує мас-медіа, характеризується легкістю отримання нової інформації та відкидання старої, непотрібної; відбірністю до впливів медіа, критицизмом, незалежністю мислення й оцінювання, інтелектуальною допитливістю, терплячістю; легкістю виконання мислительних операцій над отриманим матеріалом; активністю, спрямованою на повідомлення власних оцінок, думок, гіпотез, конструктивну критику існуючих знань, джерел інформації та авторитетів [14, с. 80].

Не можемо оминати і той факт, що в Україні медіаосвіта також розвивається. У цьому напрямі працюють, зокрема, фахівці Львівського Інституту екології засобів масової інформації Львівського національного університету імені Івана Франка (Б. Потятиник, Н. Габор та ін.). Інститут має свій сайт в Інтернеті, де регулярно повідомляються новини, а також друкуються журнали «Медіа-екологія». Однак насторожує факт, що в умовах переважання учнів навчальною інформацією та інформацією зі ЗМІ, медіаосвітні курси також дають дітям надто багато інформації. Хоча вони містять у собі теоретичний та практичний компоненти, все ж дітям не даються чіткі орієнтири щодо оцінювання того чи іншого медіатексту (як, наприклад, оцінити вчинок героя, який врятував світ, проте на шляху до своєї перемоги здійснив вбивства понад сотні невинних людей?). Це наштовхує на думку, що медіаосвіта – лише один із шляхів попередження та подолання негативних наслідків впливу ЗМІ, але не основний.

З цього приводу, в одному зі своїх інтерв'ю доречно висловився професор Й. Лось: «Замість того, щоб лікувати причину хвороби, речники медіаосвіти переадресовують свій вибір на «природу телебачення», яке, мовляв, все перетворює на шоу. Медіаосвіта нагадує боротьбу за нерозповсюдження ядерної зброї: ті, хто її створив й випробував на людях, найбільше нині наполягають на недопуску до цієї технології інших учасників світового розкладу сил. ... Без ясного християнського (в нашій цивілізації) погляду на світ, своє призначення, без імунітету проти очевидного й прихованого зла, без орієнтації на ідеали вищого гатунку в контексті усього суспільства, уся ця медіаосвіта перетвориться на чергове «лагання дірок», у кінцевому підсумку – самообман. Сенсожиттєві орієнтири треба змінювати, а не тільки розвивати «критичне мислення», «громадянське виховання», «розуміння медіатекстів, вибірковість у перегляді тих чи інших програм» тощо» [4, с. 17].

Проте очевидно, що медіаосвіта молоді не повинна обмежуватися лише шкільними медіаосвітніми курсами. Її першооснова – сім'я, батьки мають обговорювати з дітьми переглянуті програми, допомагати їм у відборі матеріалу для перегляду, а при потребі переорієнтовувати їх на інші види діяльності. Для забезпечення психічного здоров'я важливим завданням батьків є сформувати у дітей правильне ставлення до інформації засобів масової комунікації. Це можна робити різними методами: проводячи бесіди з приводу побаченого, обговорюючи у сімейному колі щойно переглянуту програму, дискутуючи та просто висловлюючи власну думку. Важливо не залишати дитину наодинці з телевізором. Сімейний перегляд програм благотворніше впливає на особистість дитини. Адже батьки у цьому випадку можуть певним чином коригувати сприймання програми дітьми та вчити їх адекватно сприймати побачене.

Безперечно, що одним з обов'язків суспільства щодо підростаючого покоління є його захист від шкідливої інформації, турбота про те, щоб цінності телебачення відповідали його (суспільства) цілям. Для цього іноді необхідно вдаватися і до певних обмежень.

У різних країнах по-різному намагаються розв'язувати проблему запровадження суспільних заходів щодо попередження негативного впливу ЗМІ на підростаючу особистість. За кордоном бачать такі шляхи подолання негативного впливу телебачення: 1) створення спеціальних структур при президентів країни, яка здійснює контроль за змістовим наповненням ЗМІ (Литва); 2) створення Асоціації телевізійних каналів, які стежать за роботою свого та інших каналів (Литва, ПАР); 3) самообмеження телемовників (Англія); 4) громадський контроль (Австрія).

Водночас слід звернути увагу й на інший аспект проблеми. Навіть найкраща громадська рада разом із державними організаціями, асоціаціями тощо, не зможе багато зробити, якщо пересічний телеглядач не змінить думку про телебачення. Тому одним зі шляхів забезпечення моральності телебачення ми вбачаємо самообмеження, але не телеканалів, а самих телеглядачів. Якщо телеглядач визнає, що дивитися дешеві фільми, нудні шоу тощо – це марна трата часу, якщо у нього виникне бажання не просто розважитися, а дізнатися щось нове, то ситуація на телебаченні зміниться, адже виникне попит саме на таку високопробну продукцію. Тут є широке поле для діяльності школи, яка повинна навчити дитину мати свій погляд на різні речі. Коли говоримо про внутрішню самоцензуру, то торкаємося моральності людини. Мета і завдання виховання завжди мають соціальну природу і відповідають вимогам суспільства. Саме в цьому контексті слід

вести мову про моральну освіту громадян. Вона впливає з потреб суспільства, яке зобов'язане захистити своїх громадян від шкідливих впливів. Така освіта повинна починатися від народження людини і тривати усе життя. А одним із чинників справді морального виховання мають бути засоби масової інформації.

Саме тому сім'я, дошкільня, школа покликані формувати моральний імунітет дитини перед злом. Їх вплив є вирішальним завдяки інтенсивності, частотності, органічній вкоріненості у традицію, ранньому доступу до свідомості дитини, можливістю поєднання пізнання моралі з її дотриманням на практиці. Проте позитивні впливи усіх виховних інституцій на дитину можливі лише за умови їх орієнтації на єдину систему моральних вартостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берковиц Л. Агрессия : причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 448 с.
2. Гриценко А. «Страшное кино», або телебачення та його вплив на психіку дитини / А. Гриценко // Директор школи. – 2003. – № 10. – березень. – С. 1 – 3.
3. Клименок В. Телевізор – не розвага, а небезпека! / В. Клименок // Дошкільне виховання. – 2002. – № 1. – С. 23.
4. Лиліо Т. Йосип Лось : «Університет не може бути товариством із обмеженою відповідальністю» / Т. Лиліо // День. – 2004. – № 95. – 4 червня. – С. 17.
5. Ліщук-Горчинська Т. Онтологія мистецтва / Т. Ліщук-Горчинська // Людина і мистецтво в гуманістичних вимірах: Матеріали людинознавчих філософських читань. – Вип. IV. – Львів : «Край», 1997. – С. 10 – 19.
6. Мазепа У. Про складність дорослішання в товаристві мас-медій / У. Мазепа // Медіа-атака : Матеріали міжнародної конференції «Медіа-освіта як частина громадянської освіти». – Львів : Західноукраїнський медіа-центр «Нова журналістика», 2002. – С. 19 – 20.
7. Помиткін Е. Духовний розвиток учнів у системі шкільної освіти : [наук.-метод. посібник] / Е. Помиткін. – К. : ІЗМН, 1996. – 164 с.
8. Потятиник Б. Медіа : ключі до розуміння / Б. Потятиник. – Львів : ПАІС, 2004. – 312 с.
9. Романів М. Перемогти теледракона! / М. Романів // Директор школи. – 2003. – травень. – № 18. – С. 1 – 3.
10. Савчин М. Соціальна психологія / М. Савчин. – Дрогобич : Відродження, 2000. – 274 с.
11. Харрис Р. Психологія масових комунікацій / Р. Харрис. – СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 448 с.
12. Чорна Л. Психологічний вплив телебачення на дітей і дорослих / Л. Чорна // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2002. – № 4. – С. 48 – 52.
13. Чорна Л. Чи дивитися дитині телевізор? / Л. Чорна // Дошкільне виховання. – 2003. – № 11. – С. 21 – 23.
14. Siemieniecka-Gogolin D. Media a tworczość / D. Siemieniecka-Gogolin // Edukacja medialna w społeczeństwie informacyjnym / Pod redakcją S. Juszczyka. – Torun, 2002. – S. 76 – 81.

Інна Ніколаєску,

канд. пед. н.,

Черкаський обласний інститут

післядипломної освіти

педагогічних працівників

ВПЛИВ ТЕЛЕПРОГРАМ НА ФОРМУВАННЯ АНТИСОЦІАЛЬНИХ РИС УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Актуальність проблеми впливу телепрограм на формування антисоціальних рис учнівської молоді зумовлена зростанням дії інформаційного середовища на протиправну поведінку дитини, збільшенням проявів жорстокого та агресивного поводження серед юнацтва. Висвітлено основні результати анкетування серед учнів старших класів щодо означеного питання.

Inna Nikolaiesku

INFLUENCE OF TV PROGRAMMES ON THE DEVELOPMENT OF ANTISOCIAL FEATURES OF YOUTH

The article outlines the impact of television on the development of antisocial traits in teenagers' minds, which is caused by growing influence of information environment on the child's illegal conduct, increased ill and aggressive behaviour among high school students. The basic results of the survey of high school students on this issue are analyzed.

На тлі сучасних суспільних подій відбувається різка зміна у свідомості та поведінці учнівської молоді, яка характеризується нівелюванням й нищенням цілої системи усталених цінностей та зростанням низки негативних проявів у стосунках між однолітками. Сьогодні серед учнівської молоді вже не модно бути начитаним та високоосвіченим, взаємовічливим та толерантним. Нормою поведінки стає жорстокість, насилля і агресія, вживання спиртних напоїв чи наркотичних речовин, вчинення протиправних дій та різного роду злочинів. Основними причинами формування таких антисоціальних дій серед учнів є недостатній життєвий досвід, схильність до наслідування поведінки дорослих, не завжди позитивний вплив на дітей оточуючого середовища, намагання звільнитися від опіки з боку батьків, віра в безкарність, недостатній

рівень самокритичного ставлення до власних учинків, хибна оцінка складних життєвих ситуацій, безконтрольність з боку педагогів та недостатній рівень профілактичної та просвітницької роботи з неповнолітніми тощо.

Особливу небезпеку щодо зростання жорстокості та насилля серед неповнолітніх посідає медіа-простір, оскільки збільшується кількість злочинів, підвищується рівень агресії та насилля серед підлітків, внаслідок запозичення інформації з мережі Інтернет та телепрограм різного тематичного характеру.

Медіа-комунікації посідають перші сходинки серед ієрархії цінностей сучасної молоді, тим самим витісняючи не менш важливі складові життєдіяльності людини. Наслідком цього є зростання рівня агресивності серед дітей та молоді, аморальності, злочинності, які культивуються кримінальними серіалами, низькопробними телепередачами зі зниженням освітньо-культурного та духовного рівнів людини. Підтвердження цієї думки знаходимо у проведеному нами опитуванні серед учнів старших класів нашого регіону та представлений діаграму ранжування цінностей старшокласників (рис. 1).

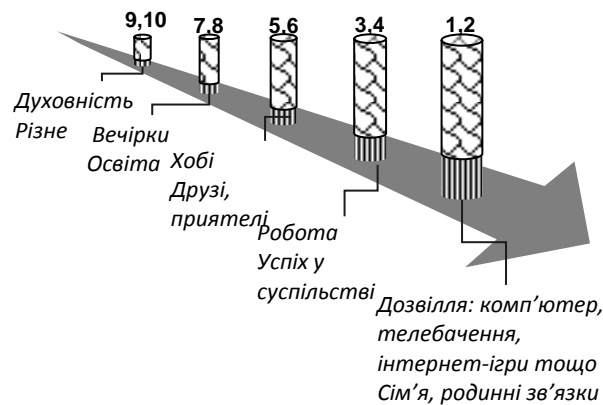

Рис. 1. Ієрархія цінностей старшокласників

У нашій країні пролема впливу екранного насильства на поведінку людини почалася вивчатись нещодавно і набуло досить гострої актуальності після щорічного проведення моніторингу стану підліткової злочинності серед неповнолітніх та зростання чисельності правопорушень серед молоді. Візуальна інформація, що уже більше десятиліття в інших країнах світу фільтрується спеціально створеними для цього комітетами, у нашій країні не піддається практично ніякій критиці.

Дослідження, що було проведено у штаті Джорджія в США, продемонструвало зв'язок між матеріалом телепрограми й установками, а також поведінкою глядачів після її перегляду. Досліджувалося антисоціальне поведіння серед старшокласників за тиждень до, протягом і після перегляду телевізійної програми, що була насичена сюжетами і репортажами, які містять сцени насилля. Використовуючи як одиницю виміру число порушень цими дітьми правил поведінки, а також просто спостерігаючи їхнє поведіння поза школою, дослідники виявили, що кількість порушень значно зросла протягом тих тижнів, поки по телебаченню йшла ця програма, особливо у чорношкірих дітей. У цей час також змінилися установки дітей на слухняність.

Сьогодні телебачення функціонує безперервним потоком, забезпечуючи тим самим «інформаційний бум суспільства». Постійне ускладнення медіа-простору призводить до виникнення нового медіа-ландшафту, нового медіа-порядку й змінює медіа-культуру в цілому. Так, наприклад, стало значно менше обмежень для доступу до потоків інформації загалом, об'єми інформації постійно збільшуються, національні медіа-ринки інтегруються у глобальну медіа-структуру, відмінності між інтернетом, телебаченням, пресою, книгою та телефоном зникають, а медіа-ресурси інтернету стали доступними людині, де б вона не знаходилася. Саме в такому світі інформації без інформаційних меж і обмежень живуть наші діти, молодь, маючи доступ до медіа-продукції всього світу. З цієї причини засилля низькоартісної в художньому, моральному, змістовому, ціннісно-смысловому аспектах медіа-продукції, постійна репрезентація насильства, агресії, порнографії потребують реагування з боку певних державних інституцій.

Глядацька аудиторія, серед якої найчисельнішою є учнівська, щоденно стає заручницею компромісу між дешевою низькопробною закордонною і вітчизняною кіно-продукцією (серіали, детективи, бойовики, кримінальні фільми, тримери) і так необхідним для телеканалів рейтингом [1]. За даними соціологічного центру Укртелерадіопресінституту, що здійснив контент-аналіз 3537 анонсів художніх фільмів, опублікованих у 20 випусках газети «Теленеделя» протягом квітня–жовтня 2013р., на бойовики, фільми жахів та еротичні фільми загалом припадає 17% проанонсованих фільмів, у тому числі на бойовики – 13%, фільми жахів – 3%, еротичні фільми – 1%. Таким чином, можна дійти висновку про те, що різного тематичного та

жанрового спрямування передачі на телебаченні і радіо не вимагають строгої адекватності змісту інтерпретуючої реальності. Такі телепередачі є однією з причин збільшення кількості психічно хворих людей з проявом агресії, насильства, жорстокості, особливо це стосується дітей.

З метою з'ясування ролі телепрограм та їхнього впливу на життя учнівської молоді нами було проведено анкетування серед старшокласників. Опитування засвідчило, що всі школярі дивляться телевизор: 50% респондентів дивляться 2-3 години на добу; 30% – 4-5 годин.

Відповідаючи на питання про те, як батьки ставляться до того, що дитина дивиться протягом тривалого часу телевизор, отримали такі відповіді: 55% з опитаних вважають, що знаходження дитини біля телевизору більше 5 годин на добу не впливає на її здоров'я та розвиток; 30% з них ставиться до цього нормально; 15% ніяк не прореагували на задане запитання (рис. 2).

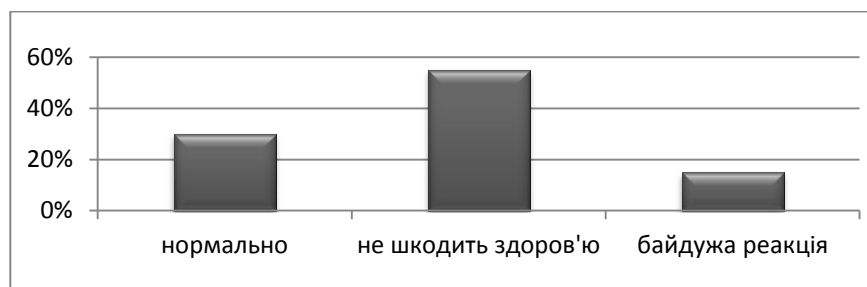

Рис. 2. Ставлення батьків до тривалості перегляду телепередач дітьми

Щодо жанрів фільмів, які люблять діти серед перерахованих в анкеті, отримали наступні результати: перше місце за кількістю респондентів (35%) займають комедії, друге (23%) – бойовики, наступні сходинки посідають містичні, історичні фільми, мелодрами, еротичні фільми (рис. 3).

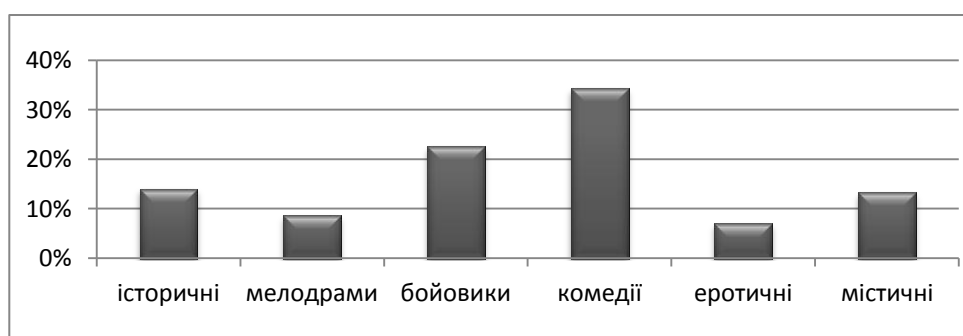

Рис. 3. Улюблені жанри фільмів

На питання «Що вас приваблює у фільмах, які ви часто дивитесь?», ми отримали наступні відповіді: «нічого», «сміх» («гумор», «радість»), «почуття героїв», «реалістичність», «дружба», «щирість», «кохання», «стрільба», «актори», «пригоди», «поєдинки», «наштовхує на роздуми», «здійснення мети». Серед якостей героїв, що більше всього подобаються школярам, є такі: на першому місці – гумор, доброта і сміливість; на другому – невизначеність: всі, різні, тобто діти не змогли їх назвати; на третьому – розум, хитрість милосердя, вірність, співчуття, справедливість, щирість відданість.

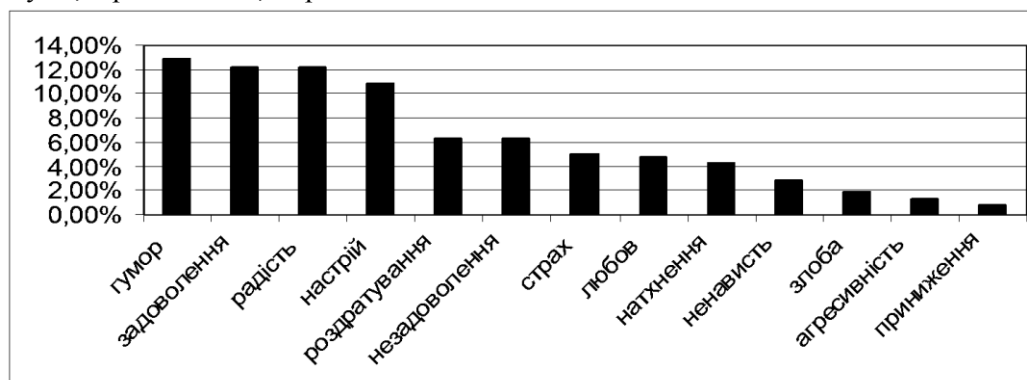

Рис. 4. Емоції від перегляду фільмів

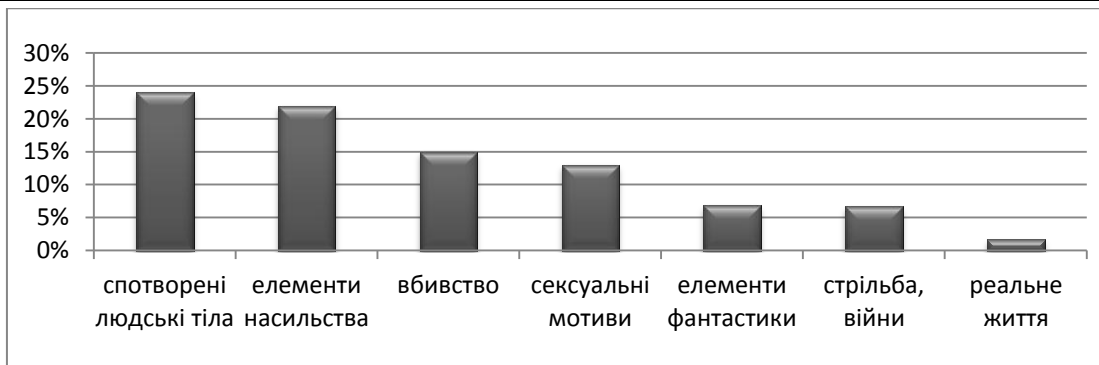

Рис. 5. Сцени насильства, що вражають дітей

Далі було наведено низку емоцій, серед яких пропонувалося вибрати ті, які виникають часто при перегляді телепрограм. Найбільша кількість респондентів зазначили, що перегляд передач і фільмів сприяє розвитку позитивних емоцій, проте є учні, які відчувають розчарування, незадоволення, страх, ненависть, агресивність, приниження тощо (рис. 4). Проаналізувавши відповіді на питання про те, які сцени насильства викликають негативні відчуття, ми отримали дані, які зображено на рис. 5.

Отже, аналіз стану досліджуваної проблеми засвідчив про важливість створення позитивного інформаційного поля, запобігання впливу на свідомість дітей інформації негативного спрямування, посилення уваги редакцій до контролю за неприпустимістю розміщення в пресі матеріалів з елементами жахів, насильства та жорстокості, проведення просвітницької роботи з батьками щодо ризиків, які таїть у собі глобальна мережа, надання їм допомоги з питань захисту дітей від впливу шкідливої інформації, упровадження в навчально-виховний процес спецкурсів, факультативів з шкільної медіа освіти, спрямованої на виховання свідомого, компетентного споживача медіа та стимулювання розвитку спеціальних знань, умінь, навичок у сфері медіа, запровадження в кожному навчальному закладі механізму аналізу ризиків виникнення всіх форм насильства серед дітей та учнівської молоді. На думку експертів з медіаосвіти, зменшити показ сцен насильства, жорстокості та аморальності на телеекранах можливе за умов об'єднання зусиль усіх причетних до врегулювання цих питань органів влади та громадськості за всіма складовими інформаційного простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шкопоров Н. Интерес к телепередаче в аспекте личностно-психологических характеристик аудитории / Н. Шкопоров, Л. Матвеева. – М., 1991. – С. 65 – 75.
2. Юдина Е. Насилие в документальной телереальности / Е. Юдина // Высшее образование России. – 2002. – № 3. – С. 66 – 75.

Анастасія Одінцова,

асистент,

Херсонський державний університет

РОЛЬОВИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ЯК ФАКТОР ЗАПОБІГАННЯ ПСИХІЧНОМУ НАСИЛЛЮ

У статті наводиться спроба розглянути рольову ідентичність та рольову варіативність як фактори, що спрямовують особистість до глибшого розвитку та самореалізації. Поняття «життєвої ролі» розкривається через такі поняття, як: «життєвий сценарій», «життєва позиція», «життєва лінія», «стратегія життя» та «життєва перспектива».

Anastasiia Odintsova

ROLE OF DEVELOPMENT OF PERSONALITY AS A KEY FACTOR OF PREVENTION OF MENTAL VIOLENCE

The article examines the role of identity and role variability as factors that promote more complete and profound development of an individual. The concept of the 'vital role' is studied through such concepts as 'lifescrypt', 'attitude', 'life line', 'strategy of life', and 'life perspective'.

Поняття насильства, як і саме це слово, має, безсумнівно, негативний емоційно-моральний відтінок. У більшості філософських та релігійно-моральних ученнях насильство ототожнюється зі злом. Насильство – це таке примушування чи такий збиток, котрі реалізуються всупереч волі того чи тих, проти кого вони зорієнтовані. Насильство є урпацією свободи і волі, посяганням на свободу та волю людини. У понятті

насильства істотними є два моменти: те, що одна воля перериває іншу волю або підпорядковує її собі та те, що це реалізується шляхом обмежуючого зовнішнього впливу, фізичної сили.

Поряд з фізичним насильством, також прийнято виділяти психічне. Психічне насилля полягає у впливі на психіку людини шляхом залякування, погроз фізичною розправою, з метою зламати волю людини до опору, до відстоювання своїх прав та інтересів. Розвиток особистості більшою мірою залежить від можливості людини проявляти себе, свої можливості, риси свого характеру у суспільстві під час взаємодії з навколишніми. Насильницьке втручання у розвиток особистості, чи становлення особистості поряд з ситуаціями фізичного чи психічного насилля над особою, її близькими, знайомими чи оточуючими людьми, може призвести до дисгармонійного розвитку особистості та її психічних якостей.

Відтак, актуальність дослідження зумовлено важливістю гармонійного розвитку особистості, задля комфортного її існування, а *метою* статті є визначення впливу рольової ідентичності та рольової варіативності на характер життєвих ролей, що виконує особистість, та на можливість прояву особистісно своєї самості.

О. М. Леонтьєв писав про те, що «...особистістю не народжуються, особистістю стають... Особистість є відносно пізній продукт суспільно-історичного і онтогенетичного розвитку людини... Особистість як спеціальне людське утворення... Як і свідомість людини, як і її потреби... особистість людини теж «виробляється» – створюється суспільними відносинами, в які індивід вступає у своїй діяльності. Та обставина, що при цьому трансформуються, змінюються і деякі її особливості як індивіда, становить не причину, а наслідок формування особистості» [5, с. 176 – 177]. Ця думка наштовхує нас на ідею про те, що особистість у процесі свого розвитку в умовах громадського середовища (в умовах суспільних норм, правил, моделей поведінки та т.ін.), засвоює певні ролі, аналоги тих, кого вона бачить під час дорослішання (ролі оточуючих людей, літературних героїв та суспільних діячів), що і детермінують розвиток її особистості, а неповторність набору цих ролей, робить її унікальною.

Велике значення у формуванні Я-концепції особистості мають уявлення людини про себе як про суб'єкта ролі (рольова ідентичність), а також кількісний та якісний комплект цих ролей (рольова варіативність). За П. П. Горностаєм, рольова ідентичність – це відчуття і переживання себе суб'єктом певної ролі, властивість особистості, зумовлена інтеграцією людини у різних соціальних групах, де їй властиві деякі групові ролі; а рольова варіативність – це компонент рольової компетентності, багатство та якісна різноманітність рольового репертуару особистості [3].

Життєві ролі пов'язані з такими характеристиками життя людини, як стиль життя, сенс життя та життєвий сценарій (життєвий шлях).

На думку Л. І. Анциферової, унікальність людського існування полягає у тому, що людина здатна мати власне ставлення, займати оцінюючу позицію до життя взагалі і до свого, особливо. Таким чином, Л. І. Анциферова розглядає життя людини як розгорнуту в часі систему виборів. В основі цієї системи є базальний вибір – між життям і смертю. Кожній людині протягом життя доводиться робити багато екзистенціальних, тобто щодо самої суті свого існування, виборів. Все життя людини являє собою ланцюг переходів з одного життєвого світу в інший. Вона потрапляє в нові системи соціально-психологічних зв'язків, в незвичні обставини, з матеріалу яких вона повинна створити свій новий унікальний життєвий світ і оволодіти новими способами життя [2].

З іншого боку, питання часто піднімається не настільки радикально, і смерть не розглядається як альтернатива, що лежить в основі життєвого шляху. К. А. Абульханова-Славська розглядає життєвий шлях людини як її здатність організовувати свою долю за власним задумом, нею виділяються типи життєвих стратегій на основі двох критеріїв: ініціатива і відповідальність [1]. П. Жане, вважає, що життєвий шлях – це еволюція особистості, послідовність вікових етапів її розвитку, етапів її біографії [1, с. 15].

На думку С. Л. Рубінштейна [6], життєвий шлях необхідно розглядати як ціле, хоча в кожному окрему мить людина є залученою до окремих ситуацій, пов'язаною з окремими людьми, здійснює окремі вчинки. Одиницею аналізу життєвого шляху вважав співвідношення трьох компонентів:

- ставлення до предметного (наочного) світу;
- до інших людей;
- до самого себе.

Для С. Л. Рубінштейна, життєвий шлях – це не тільки рух людини уперед, а й також рух у гору, до вищих, досконаліших форм, до кращих проявів людської сутності. В розумінні С. Л. Рубінштейна, рух у гору – це рух до людської досконалості, тобто етичної, соціальної, психологічної довершеності.

Ш. Бюллер говорить про життєвий шлях, як про індивідуальне, особистісне життя в динаміці [7].

У своїх працях К. А. Абульханова-Славська зробила спробу цілісного розгляду життєвого шляху людини з урахуванням взаємодії зовнішніх і внутрішніх факторів. Автор пропонує розглядати життя як завдання або проблему, а людину, як потенційного суб'єкта власного життя. В роботі «Стратегія життя» [1]

для характеристики життєвого шляху К. А. Абульханова-Славська вводить поняття «життєва позиція», «життєва лінія», «стратегія життя», «життєва перспектива».

Життєва позиція – це життєві відносини, спосіб їх реалізації, що відповідають (чи не відповідають) потребам, цінностям особистості. Це вироблений особистістю за даних умов спосіб свого суспільного життя, місце в професії, спосіб самовираження. Радикальна зміна життєвої позиції може бути результатом невирішених протиріч або реалізації себе в неоптимальних напрямках.

Життєва лінія – реалізація життєвої позиції в часі і в обставинах життя, відповідна динамічним характеристикам життєвого шляху. Це певна послідовність (або непослідовність) особистості в поведінці, реалізації своєї життєвої позиції, вірність собі, своїм принципам і відносинам у мінливих обставинах. Вона має типологічні характеристики: послідовність – непослідовність – хаотичність.

Стратегія життя – це спосіб розкриття і вирішення життєвих суперечностей, індивідуальна організація, постійне регулювання ходу життя по мірі її здійснення відповідно до цінностей даної особистості і її індивідуальної спрямованості. Вона може носити активний або пасивний характер.

Е. П. Варламова і С. Ю. Степанов виділяють типи життєвих стратегій за співвідношенням індивідуальної своєрідності і творчої активності людини в основних моментах життя:

- творча унікальність відображає творче ставлення людини до власного життя, коли її ініціатива призводить до високої неповторності і екстраординарності події її життя;
- пасивна індивідуальність являє собою стихійний, випадковий характер формування людини, коли її індивідуальна своєрідність в основному залежить не від її зусиль, а визначається зовнішніми обставинами;
- активна типовість відображає прагнення людини «бути як усі», коли її зусилля спрямовані на досягнення загальних цілей і цінностей;
- пасивна типовість характеризує стихійне дотримання людиною соціальних стереотипів, її беззаперечне підпорядкування нормам [4].

Сенс життя (життєва концепція) характеризує теоретичний спосіб організації життя. Його наявність або відсутність слугує критерієм розвитку особистості. Реально він існує в сукупності з такими поняттями як життєва позиція і життєва лінія, так як висловлює прагнення особистості та підтверджує її реальні досягнення. Життєва перспектива включає сукупність обставин і умов життя, які створюють можливість оптимального життєвого просування. Вона відкриває того, хто сьогодні створив систему оптимальних (з безліччю можливостей) життєвих відносин. Основним внутрішнім критерієм особистості в реалізації її життєвої програми слугує активність. Активність виходить з потреби в діяльності. Її основною властивістю є приналежність людині, поза якою вона не може існувати. Активність може реалізовуватися ефективно-практично або структурно-умоглядно. Протягом життя особистості активність набуває різної спрямованості у зв'язку з орієнтацією на конкретні досягнення або високі духовні цінності. Вона залежить як від внутрішніх передумов, так і від зовнішніх умов [1, с. 45 – 145].

Категорії «життєва лінія» і «життєва перспектива» можуть бути представлені у тимчасовому аспекті. У цьому випадку поняття життєва лінія об'єднує два рівні організації особистого часу: свідомий і несвідомий. Свідомий рівень пов'язаний із життєвими етапами, початок і кінець яких пов'язані з часом долучення до певного соціального інституту або події. Іншим, не менш важливим питанням у вивченні особистості, є особистісне життя. Тут буде доцільним надати визначення особистісному життю, яке було запропоновано К. А. Абульхановою-Славською: «...особистісне життя починається з постановки таких питань, як: чи живе людина згідно зі своїми потребами, чи мириться вона зі своєю незадоволеністю життям, чи має життєві перспективи, як вона поєднує у своєму житті те чого хоче, що вона може та що повинна?» [1, с. 8].

Індивідуальність життя полягає в здатності людини організувати її за власним задумом, відповідно зі своїми уподобаннями та прагненнями. Кожна людина є особистістю, але не кожна можна вважати суб'єктом життя, тобто людиною яка є самостійним творцем свого життя. Усі життєві спрямованості особистості визначаються її життєвою позицією. У соціології прийнято вважати, що активна життєва позиція – це сукупність ролей, які виконує особистість у своєму житті. К. А. Абульханова-Славська, вважає що це – сукупність відношень особистості до життя, де відношення особистості – це не тільки її суб'єктивні думки та погляди, це, також, способи її взаємодії з навколишніми людьми та дійсністю.

Життєва позиція – це сукупність реалізованих життєвих відношень, цінностей, ідеалів та знайдених характер їх реалізації, який визначає подальше життя. Особистість іноді розглядається як «приватна особа», або як хтось безликий, прихований за маскою виконуваної ролі. «Особистість... (мала визначення) спочатку у етрусків як маска, яку одягає актор, потім цього останнього і його роль» [1].

Поняття «роль» тісно пов'язане з такими поняттями, як «театр», «сцена» та «акторська гра». Виходячи з цього, ми можемо прослідкувати розвиток поняття «особистість»: від ролі до маски (личини), від личини до особистості. Отже, трансформація поняття «особистість» бере початок від ролі та акторської гри. Саме тому, ми можемо стверджувати, що поняття «роль» відображає не лише соціальний бік особистості, але й її внутрішню структуру, як спосіб розуміння та визначення свого стану.

Ми вважаємо, що характер життєвої позиції визначає роль, яку особистість свідомо чи не свідомо, використовує під час взаємодії з навколишніми людьми. Наприклад, якщо життєва позиція особистості полягає у здобутті професійного успіху, то у взаємодії з навколишніми, вона буде виконувати ту роль, яка як найкраще, на її думку, продемонструє ті якості які є важливими для досягнення цього успіху (відповідальний професіонал, турботлива колега, людина, що демонструє великий потенціал, «хлопчик на побігеньках» та т. ін.). Саме тому, життєва позиція – це не кількість ролей, а їх якісне наповнення. Життєва позиція пов'язана з домаганнями особистості, чим менше у людини домагань, тим менша кількість ролей є в її «арсеналі».

Результати теоретичного аналізу дали змогу дійти таких висновків: особистість здатна гармонійно розвиватися за умови, якщо в неї є можливість проявляти свою індивідуальність, через програвання великої кількості життєвих ролей у різних сферах життя. Чим більша кількість цих ролей, тим більш вільною почуває себе людина і це дає їй змогу та натхнення до саморозвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. Стратегия жизни / К. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Анциферова Л. Психология личности как развивающейся системы // Психология формирования и развития личности / Л. Анциферова. – М. : Прогресс, 1981. – 260 с.
3. Горностай П. Личность и роль : Ролевой подход в социальной психологии личности / П. Горностай. – К. : Интерпресс ЛТД, 2007. – 312 с.
4. Иванов В. Общие вопросы самосознания личности / В. Иванов. – СПб. : Питер, 2002. – 508 с.
5. Леонтьев А. Деятельность. Сознание. Личность / А. Леонтьев. – [2-е изд.]. – М. : Политиздат, 1997. – 304 с.
6. Рубинштейн С. Проблемы общей психологии / С. Рубинштейн. – [2-е изд.]. – М. : Педагогика, 1976. – 416 с.
7. Buhler Ch. Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem / Ch. Buhler. – Leipzig, 1933.

Надія Павлик,

канд. пед. н., доцент,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка,
координатор кампанії Ради Європи
«No Hate Speech Movement» в Україні

ЗМІСТ І НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ КАМПАНІЇ «РУХ ПРОТИ НЕНАВИСТІ» В УКРАЇНІ

У статті представлено зміст та напрями реалізації кампанії «Рух проти ненависті» в Україні. Окреслено основні інструменти її реалізації та визначено перспективні шляхи подальшої роботи з протидії порушенню прав людини.

Nadiia Pavlyk

CONTENTS AND DIRECTIONS OF EUROPEAN CAMPAIGN “NO HATE SPEECH MOVEMENT” IN UKRAINE

The article outlines the contents and directions of the campaign “No Hate Speech Movement” in Ukraine. The basic tools for its implementation and the main ways of further work in order to overcome violations of human rights are defined.

Актуальність кампанії. У 2011 році Радою Європи та урядом України було підписано План дій для України «Партнерство заради реформ» – стратегічний документ, що відображає зобов'язання України як члена Ради Європи. У Плані дій для України зазначена важливість і нагальність підтримки українських програм в галузі прав людини, верховенства закону і демократії; провідними визначено такі напрямки співробітництва, як: захист прав людини в контексті Європейської конвенції з прав людини; зміцнення і захист прав дітей; сприяння європейським стандартам в українському медійному середовищі; запобігання нелюдській та принижуючій гідності поведінці; сприяння рівності та різноманітності [1].

Для виконання представлених вище завдань Радою Європи ініційовано реалізацію в Україні національної кампанії «Рух проти ненависті» – проект, спрямований на інтеграцію зусиль урядових, державних і громадських організацій щодо протидії проявам мови ненависті в Інтернет-середовищі; об'єднанні зусиль зацікавлених сторін у зменшенні явищ дискримінації і порушення прав людини в медійному просторі; розвиток потенціалу молоді шляхом освітніх програм щодо виявлення і реагування на прояви дискримінації та порушення прав людини.

Європейський досвід реалізації кампанії. Загальноєвропейська кампанія «No Hate Speech Movement» сьогодні об'єднує 47 країн – членів Ради Європи, що виступають проти проявів мови ненависті (англ. – HateSpeech) в Інтернет-середовищі. Кампанія ініційована й реалізується Департаментом молоді Ради Європи з метою протидії проявам расизму і дискримінації (зокрема розпалюванню ненависті) в Інтернет-мережі

шляхом надання молоді можливості набувати знань і навичок, необхідних для впізнання та протидії порушенням прав людини. В Україні кампанія називається «Рух проти ненависті», її реалізація почалася у січні 2014 року [2].

Основними цілями кампанії визначено: інформування громадськості щодо сутності та форм прояву мови ненависті в Інтернеті, а також наслідків впливу мови ненависті на розвиток демократії та соціально-психологічне становлення особистості; формування медійної та інтернет-грамотності учнівської та студентської молоді; підтримка молоді у боротьбі за права людини; мобілізація, навчання і створення мережі онлайн-активістів із захисту прав людини; моніторинг ЗМІ щодо проявів мови ненависті та розробка інструментів для протидії їй; юридична, соціальна й психологічна підтримка жертв онлайн-насильства, у т.ч. тих, хто страждає від проявів ненависті, дискримінації та порушення прав людини; створення умов для ефективного діалогу між європейськими країнами щодо боротьби проти ворожнечі та ненависті [2].

Вивчення досвіду європейських країн щодо організації та проведення національних кампаній свідчить, що визначальним є розвиток «Руху проти ненависті» у двох *напрямах*: *онлайн* активність та *офлайн* просвітницька робота.

Основними завданнями проведення онлайн кампанії є: привертання уваги громадськості до вирішення проблеми насильства й порушення прав людини в Інтернеті; популяризація руху серед підлітків і молоді як активних користувачів веб-ресурсів та соціальних мереж; створення «Гарячих ліній» для підтримки жертв насильства в Інтернет-мережі; проведення освітніх заходів щодо розуміння понять «мова ненависті», «дискримінація», «кібербулінг»; створення та поширення інформаційних й освітніх матеріалів. Прикладами реалізації онлайн діяльності європейських комітетів може бути: створення національних Інтернет-платформ «Без ненависті» та спеціальних сторінок в молодіжних соціальних мережах; участь у Європейських днях дій; залучення команди онлайн активістів для відстеження проявів мови ненависті в ЗМІ; веб-активність у дискусіях, блогах, дебатах відповідно до цілей кампанії; діяльність онлайнліній допомоги жертвам кібербулінгу та Інтернет-насильства.

Офлайн заходи спрямовані на поглиблення розуміння широким загалом Конвенції прав людини, державних та європейських механізмів їх захисту, інструментів протидії порушенню прав людини; розробку ефективних заходів щодо привертання уваги молоді та різних цільових груп програми, орієнтованих на їх потреби та інтереси. Приклади офлайн діяльності європейських комітетів кампанії: друк та поширення інформаційних матеріалів серед учнівської і студентської молоді; забезпечення зв'язків з громадськістю шляхом проведення прес-конференцій, рекламних акцій за темою кампанії; навчання журналістів і блогерів антидискримінаційних практик; проведення польових досліджень щодо стану проблеми у країні та в її окремих регіонах; просвітницька діяльність у загальноосвітніх та вищих навчальних закладах, у т.ч. створення освітніх ресурсів і програм; організація молодіжних таборів, семінарів, тренінгів з протидії насильству; вуличні акції та флешмоби; тематичні мистецькі фестивалі, виставки та конкурси; спортивні події з використанням символіки кампанії.

Інструменти реалізації кампанії в Україні. Основним завданням кампанії в Україні наразі є об'єднання зусиль: 1) органів державної влади, державних інституцій та установ, покликаних реалізовувати державну політику, засновану на повазі до невід'ємних прав людини та європейських цінностей; 2) громадських організацій, що працюють у сфері захисту прав людини і протидії різним формам дискримінації та, на нашу думку, є сьогодні одним з найдієвіших механізмів захисту прав і свобод українців, оскільки є більш гнучкими та мобільними у порівнянні з іншими інституціями; 3) представників різних медіа, які наразі є основним інститутом соціалізації дітей і молоді, та володіють потенціалом до формування громадської думки, що потенційно створює загрози для формування етнічних, гендерних та інших видів стереотипів, які лежать в основі дискримінації та порушення прав людини; 4) різних категорій зацікавлених людей – Інтернет-активістів, блогерів, волонтерів, людей з активною громадянською позицією, які прагнуть покращити якість життя в Україні та власними зусиллями змінити ситуацію в країні. Для цього у січні 2014 року Міністерством молоді та спорту України і ВМГО «Асоціація «КВН України» було проведено Всеукраїнський семінар присвяченому запуску та просуванню загальноєвропейської кампанії «No Hate Speech Movement» в Україні, під час якого створено Національний комітет кампанії «Рух проти ненависті» [3]. На нашу думку, це спрямоване об'єднання зусиль різних секторів і зацікавлених сторін, і дозволить досягнути вищих результатів за рахунок ефективних комунікацій всередині Національного комітету.

Вектори подальших соціальних перетворень представляють собою напрямки реалізації кампанії, що відповідають поставленим Радою Європи перед національними комітетами завданням. А саме, першочерговим завданням є поширення інформації про кампанію в Україні та Європі для ознайомлення якомога більшої кількості людей з діяльністю щодо захисту прав людини в Інтернет-середовищі; про наявність європейських та українських ресурсів із правової он-лайн підтримки; про основні цілі діяльності кампанії та цінності, на яких вона заснована. Наступним завданням є популяризація ідей як основотворчих і концептуальних засад кампанії «Рух проти ненависті» – взаємоповаги прав людини в Інтернет-спілкуванні,

протидії мови ненависті он-лайн, створення безпечного для дітей і молоді Інтернет-середовища, протидія дискримінаційному Інтернет-контенту. Однак, як свідчить практика діяльності національних кампаній інших країн, лише інформаційна діяльність та зв'язки з громадськістю не дозволяють досягнути поставлених цілей, оскільки часто чути – не означає відчувати і, тим більше, діяти й поводитися. Тому наступним важливим напрямком діяльності є поглиблення розуміння дітей, молоді та громади щодо сутності та змісту концепції прав людини, інструментів і документів, що забезпечують її дієвість, тощо. Для цього вкрай необхідним вважаємо проведення освітньої діяльності у середовищі дітей і молоді, що буде спрямована на розуміння ними мови ненависті он-лайн, її проявів та наслідків, а також інституцій, до яких можна звернутися при виникненні загроз людській гідності. Окремо вважаємо за необхідне проведення систематичного моніторингу стану прав людини в Інтернеті. Варто відзначити, що в Україні існують специфічні ознаки та вияви дискримінації, які відрізняються від інших європейських країн. Окремих досліджень щодо найбільш поширених проявів мови ненависті в Українському онлайн-середовищі не існує, однак досвід роботи свідчить, що в рунеті та укрнеті основними проблемами є дискримінація за віком, за статтю, за етнічним походженням, за місцем і типом поселення.

Перетворення кампанії з декларативної на практичну можливе лише при створенні інструментів превенції, інтервенції та поственції випадків кібер-булінгу та інших видів насильства в Інтернеті. Превенція (або профілактика) мови ненависті передбачає розуміння учасниками комунікацій дій та наслідків он-лайн насильства та дискримінації. Інтервенція, або втручання у ситуацію насильства, ми розуміємо як створення Інтернет-ресурсів, що надаватимуть консультативну, психологічну та правозахисну підтримку жертв насильства. Поственція означає наявність правових механізмів для вилучення дискримінаційного контенту з Інтернет-простору; попередження випадків повторного виникнення ситуації.

Таким чином, визначені напрями роботи та інтеграція зусиль дозволить забезпечувати захист жертв Інтернет-насильства, а також їх правовий і психологічний супровід. Представлені вектори перетворюючої діяльності дозволяють визначити два напрями реалізації кампанії: он-лайн і оф-лайн, кожний з яких має свої переваги та недоліки, тому повинні реалізовуватися комплексно. Зокрема, перевагами онлайн роботи вважаємо її територіальну, часову, вікову доступність, можливість збереження конфіденційності, низьку собівартість (у порівнянні з офлайн заходами), можливість залучення великої кількості людей. Однак, варто відзначити, що при цьому існують певні небезпеки і недоліки. Так, підвищується кількість махінацій, дії можуть бути неглибокими, немає можливості відстежити реальні результати та рівень їх ефективності. Офлайн заходи, натомість, дозволяють забезпечувати зворотній зв'язок про перебіг заходів та їх ефекти, дозволяють бути більш особистісно орієнтованими на потреби та світогляд кожного окремого учасника, дозволяють поглиблювати рівень реалізації завдань кампанії. Однак, така офлайн діяльність обмежена за кількістю учасників, за фінансовими та іншими типами ресурсів. Отже, є важливим поєднання обох видів активності для забезпечення сталих результатів кампанії.

Ще одним інструментом реалізації кампанії вважаємо використання наявних європейських ресурсів її проведення. Зокрема, на офіційному європейському сайті кампанії існують розроблені механізми популяризації руху (наприклад, відео- та фотоінформація), є можливість підписатися до участі в кампанії та доєднатися до загальноєвропейського руху. Крім того, існує цікава можливість долучитися до днів європейської активності, які передбачають одночасні дії усіх 47 національних комітетів. Зокрема, є можливість поширення інформації про українські заходи на європейському рівні, а також пошуку партнерів для реалізації спільних цілей кампанії.

Діяльність Національної кампанії дозволить створити загальноукраїнську мережу організацій, що забезпечить об'єднання ресурсів та зусиль. Зокрема, створений сайт кампанії дозволить забезпечити її інформаційний компонент, використовувати та обмінюватися інформаційними матеріалами, залучати нових людей до участі в кампанії. Вважаємо за важливе і потрібне забезпечити можливість поширення інформації на сайтах організацій –учасників національного комітету щодо змісту та цілей кампанії «Рух проти ненависті», а також конкретних заходів з реалізації кампанії. Крім того, великий ресурс для реалізації програми кампанії мають соціальні мережі, які є провідним середовищем спілкування молоді. Тому вкрай важливо популяризувати кампанію та її можливості в соціальних мережах.

Крім того, створення Національного комітету як координаційного органу дозволить забезпечити адміністративну підтримку кампанії та її практичним заходам. Зокрема, включення до Національного комітету міністерств та органів державного управління дозволить документально й адміністративно забезпечити заходи у сфері освіти, спорту, культури і т.д. Відповідно, до українського Національного комітету ввійшли: Міністерство молоді та спорту України, Міністерство соціальної політики України, Секретаріат Уповноваженого України з прав людини, Міністерство закордонних справ України, Міністерство освіти та науки України, Міністерство культури України.

Зрозуміло, що діяльність кампанії та комітету буде неефективною, якщо ми не зможемо забезпечити практичні дії відповідної тематики на рівні конкретних організацій – міжнародних, всеукраїнських,

регіональних, місцевих. Дії будуть тим більш ефективними, якщо охоплюватимуть усі сфери та галузі, дотичні до проблематики. Зокрема: у сфері освіти – проведення неформальних освітніх заходів з висвітлення сутності та змісту дискримінації, прав людини, мови ненависті та інших основних категорій; у сфері молодіжної політики – створення умов для діяльності громадських організацій, студентських та молодіжних об'єднань на засадах загальнолюдських цінностей; у сфері інформації та комунікацій – навчальна робота з журналістами проти поширення стереотипів та розповсюдження дискримінаційних практик; у правовій сфері – підтримка правозахисних організацій, поширення інформації про права людини та інституції, що їх захищають, індивідуальний супровід осіб, що страждають від порушення прав людини, їх адвокативна підтримка; у сферах культури і спорту – популяризація назви кампанії, її сайту та основних ідей під час масових культурних і спортивних подій, оскільки вони об'єднують велику кількість дітей та юнацтва та дозволяють здійснювати просвітницьку та популяризаційну роботу, спираючись на творчий потенціал молоді.

Таким чином, нами представлено зміст та напрями реалізації кампанії «Рух проти ненависті» в Україні, окреслено основні інструменти її реалізації та визначено перспективні шляхи подальшої роботи з протидії порушенню прав людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Action Plan for Ukraine «A Partnership for Reform» / План дій для України «Партнерство заради реформ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://hub.coe.int/c/document_library/get_file?uuid=24875c00-6299-4c4f-9bd5-ad47a56d5f1e&groupId=10227).
2. No Hate Speech Movement [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nohatespeechmovement.org>.
3. Рух проти ненависті [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nohate.hackanight.org>.

Ігор Петришин,
магістр психології,
Науково-дослідний
експертно-криміналістичний Центр
при УМВС України
в Тернопільській області

НАСИЛЬСТВО В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

На основі узагальнення літературних джерел, статистичних даних та експертної практики проведено психологічний аналіз мережі Інтернет з позиції його корисності і шкідливості, проаналізовано існуючі нормативні акти та закони, що стосуються прав і свобод дитини в Україні, висвітлено труднощі у поданні однозначних експертних висновків без наявності відповідних наукових напрацювань, чітких оціночних критеріїв відносно різних об'єктів дослідження з питань, які вирішують відповідні спеціалісти.

Ihor Petryshyn

VIOLENCE IN INFORMATION SPACE

The article summarizes the literature, statistic data and expert practices of psychological analysis of the Internet in terms of its usefulness and harmfulness. The existing regulations of the rights and freedoms of children in Ukraine are analyzed. The entry highlights difficulties in presenting unequivocal expert conclusions without the respective researches in the field and clear evaluation criteria with respect to different objects of study of the issues that appropriate professionals deal with.

Здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, розгляд звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення, на сьогоднішній день має надзвичайне державне значення.

Насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [1]. Причини насильства частково зумовлені біологічними та іншими факторами, які дають підстави говорити про певну схильність деяких людей до агресії, однак частіше за все ці фактори взаємодіють з сімейними, суспільними, культурними та іншими факторами зовнішнього характеру і, таким чином, створюють ситуацію, у якій виникає насильство. Люди мають безліч природних механізмів, спрямованих на кооперацію, стримування агресії і мирне вирішення конфліктів, ці механізми настільки ж природні, як і агресивні нахили [2].

Одним з виконавців державної політики щодо запобігання вчиненню насильства в сім'ї є органи внутрішніх справ. А тому на них покладаються функції відслідковування ситуації в молодіжному середовищі, своєчасне виявлення осіб, схильних до вчинення насильства дітей у сім'ї, або існує реальна загроза його вчинення. Сектором кримінальної міліції у справах дітей УМВС України в Тернопільській області та підпорядкованими підрозділами на місцях вживається низка організаційних та практичних заходів, організуються та проводяться рейди з метою виявлення неблагополучних сімей, батьків, які негативно впливають на своїх дітей, учиняють стосовно них насильство та жорстокість.

Протягом 12 місяців 2013 року до адміністративної відповідальності за ст.184 КУпАП (невиконання батьківських обов'язків) притягнуто 631 осіб. За вчинення насильства в сім'ї до адміністративної відповідальності притягнуто 68 осіб, з них 51 доросла особа та 17 неповнолітніх. Вказаним особам винесено офіційні попередження про неприпустимість вчинення насильства над дітьми в подальшому та складено адміністративні протоколи за ст. 173-2 КУпАП. За повторне вчинення насильства в сім'ї 15 особам було винесено захисні приписи. На даний час на профілактичному обліку кримінальної міліції у справах дітей в Тернопільській області перебуває 61 особа, з них 52 дорослих осіб та 9 неповнолітніх (згідно даних ВКМСД при УМВС України в Тернопільській області).

Визначення поняття «дитина», так само як і поняття «дорослий вік» змінюється в залежності від культурних особливостей кожної країни. Конвенція прав дитини визначає дитину як людину, що не досягла віку вісімнадцяти років. Але пріоритет у цій сфері залишається за національними законодавствами. У Сімейному кодексі України вказано, що «правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття», і відповідно «неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років», «малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років» [3].

Причинами, що призводять до конфліктів та жорстокого поводження у сім'ях, в школі та суспільстві загалом вбачаються як економічна ситуація в країні (пошук дорослими нових шляхів заробітку через низьку заробітню платню), через яку більшість батьків не мають можливості приділяти достатньої уваги дітям, їх малограмотність у вихованні прогресуючих за потребами та інтересами дітей, т.з. «конфлікти поколінь», так і різноманіття інформаційного простору, яке по-різному впливає на психіку дитини через наявність у ньому величезної концентрації фото, аудіо, відео та ін. матеріалів, які мають бути обмежені для певної категорії людей або взагалі заборонені.

Всесвітня мережа Інтернет, від початку її комерційного застосування (попри всі свої «добродесні» інформаційні вигоди), є чи не наймогутнішим виразником і концентратом ключових людських вад: аморальності, вульгарності, розпущеності, перекручування фактів, жорстокості, безвідповідальності. Насильство, з яким свідомо й випадково можна познайомитися за допомогою мережі Інтернет, комп'ютерних ігор, художніх чи документальних фільмів, відеороликів, музичних кліпів, мультфільмів, зображень, а на сьогоднішній день у зв'язку з останніми подіями надзвичайно гостро та широко через новини радіо і телепередач, постає у трьох іпостасях: насильство над Тілом, насильство над Духом і насильство над Словом.

Рівень насильства може варіюватися у доволі широких межах у значенні абсурдності, несмаку, шаблонної одноманітності матеріалів, що містять сцени насильства, коливається від «терпимо» до «зашкалює» – залежно від особистісних орієнтацій споживача. Таким чином, для полегшення своїх страждань можна ієрархізувати насильство саме через визначення його здатності збурювати чимраз ширші кола в інформаційному просторі людства та деформувати колективну свідомість: Тіло – Дух – Слово. Зрозуміло, що кожен наступний рівень з потребою містить весь обсяг патогенності попереднього. Перекинута піраміда насильницької «тіні» надійно оперта на людські вади. Відтак, елементарним проявом Інтернет-насильства над Тілом можна вважати як мережеву дорослу порнографію, так і відеозаписи жорстоких катувань, що можна трактувати як пропаганду і норму сьогодення.

Якщо насильство над Тілом слід сприймати саме як інформацію (фото, відео- чи текстовий ряд) про насильство над людиною як фізичною субстанцією, то насильство над Духом передбачає насильство над інформацією про людину та її діяльність (яка «матеріалізується» в наших уявленнях про неї), тобто насильство над людиною як вищою одухотвореною істотою. Насильство над Духом не виключає насильства над Тілом: останнє тут лише посилене – в одних випадках відчаєм (неможливість чимось зарадити ситуації) та зневірою («ніщо нас не врятує»), в інших – відчуттям причетності до зла та неможливості уникнути його повторення (притаманне людям високоосвіченим, для яких характерне ототожнення себе із соціумом у сенсі відповідальності за нього).

Насильство «другого рівня» може починатися у дитячій порнографії, зоо- та некрофілії, які травмують здорову психіку, а понад те паплюжать, знищують людину, як Боже творіння, позбавляючи ілюзій, що в людини та в людині є щось від її Творця. Адже, якщо кожна людина несе в собі креативну частку Бога, і в той же час здатна «творити» щось, що найперше суперечить усталеним уявленням про людяність, – отже, все це притаманне і Богові. Цього не може бути! Психічно здорова людина інстинктивно сахається цієї думки, але думка відкладається і консервується до слушного моменту, який може «розбудити» цей вірус (а може і не

настати). Цей момент – критичні життєві ситуації, переломні рубежі, коли людина постає перед певним принциповим вибором. Залежно від глибини кризи, в «ураженого» індивіда може спрацювати вірус так званої «заниженої довіри» (до себе, до ближнього, до Бога). Відбувається катастрофічне пониження, по-перше, вимогливості до себе, по-друге, – рівня внутрішньої порядності та опірності злу, порушується духовний контакт між індивідами, суспільствами, не виключено, що і між поколіннями.

Насильство над Духом включає в себе і маніпулювання масовою свідомістю: через так званий «чорний PR» і рекламу, яка в Мережі може мати небачені обсяги і, відповідно, набувати надзвичайної інтенсивності. Зрозуміло, чому до другої групи занесена та ж таки реклама. Намагання відкоригувати смаки людини, спрямувати їхню увагу, переорієнтувати на непритаманні їм речі, чужі для психічної конституції соціуму (наприклад, пропозиція щодня користуватися предметами розкоші або, навіть, невинне захоочення приймати щовечора хвойні купання, коли тепла вода у ванні – велика рідкість), важко потрактувати інакше, ніж витончене інтелектуальне насильство.

Найпатогенніший вид насильства – насильство над Словом, тобто інформацією, яка керує нашими уявленнями про людину та її світ. Тут Слово (вимовлене чи написане) постає, як голос Бога, донесений людиною для людини, яка прагне збагнути своє призначення у світі. Сам Інтернет може бути охарактеризований і як гіперрезонатор Слова, і як суперспотворювач його суті. У кожному конкретному випадку насильство над Словом у Мережі може починатися з невинних, на перший погляд, сайтів-чатів, де нормою є нецензурне мовлення, сайтів псевдолітературного ухилу типу електронних «антологій русского мата», всетерпимості до будь-якого зла. Такі тексти, попри свою любов до «людини як такої», під покривом інтелектуального, а тому престижного читива, насаджують безмежний цинізм, моральний нігілізм, прикриваючись «боголюбими» міркуваннями про толерантність у глобальному масштабі й рівність перед Вічністю та право на життя будь-яких ідейних платформ і поглядів. Тим самим вони позбавляють людину своєїрідної точки відліку, виривають її з власне людських координат.

«Всесвітня» людина (космополіт), неврівноважена відчуттям свого місця, приписки до певної морально-етичної «гавані», позбавлена орієнтації в часі, розбалансована просторово (віртуальна реальність Інтернету нівелює простір і час), змушена, щоб остаточно не розладнався надчутливий механізм її внутрішнього мікрокосму, постійно нарощувати обсяги зовнішніх контактів, продукувати якомога більше інформації, щоб створювати ілюзію заповненості простору навколо себе. Ця ненастанна еманация безмежно виснажує. Як результат – хронічний стрес, нав'язлива невлаштованість, відчуття неспокою, брак перспектив і крах людини як цілісної субстанції.

Явища насильства і жорстокості лише відтворюють образ (щонайперше, моральний) суспільства, яке їх продукує і споживає. Відтак, єдиним негативним (в історичному сенсі) наслідком для нинішнього суспільства, буде його надто «підмочена» репутація для прийдешніх поколінь. А діти, як відомо, нову для себе інформацію, сприймають досить легко і гнучко, без стереотипного бачення, оскільки у них ще немає сталих життєвих принципів, і вона, на жаль, починає бути для них нормою життя, особливо, якщо ця інформація підтверджується зовнішніми впливами:

- якщо дитина живе серед критики – вона вчиться судити інших,
 - якщо дитина живе серед ворожнечі – вона вчиться «воювати»,
 - якщо дитина зустрічається з насмішками – вона стає насмішкуватою,
 - якщо дитина мимоволі соромиться – вона почувається винною,
- але:
- якщо дитина знаходить розуміння – вона стає терплячою,
 - якщо дитина відчуває захоочення – вона пізнає свою вартість,
 - якщо дитина живе серед похвал – вона пізнає вартість інших,
 - якщо дитина живе у справедливості – вона стає справедливою,
 - якщо дитина знаходить визнання – вона буде задоволена собою,
 - якщо дитина живе у довір'ї і приязні – вона знайде в житті любов [4].

Окрім різноманіття законів та нормативних актів, що стосуються захисту і підтримки дітей, у законодавчій базі України відповідно до проблематики обраної теми, є стаття Кримінального Кодексу №300 із назвою: «Введення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості», згідно якої *об'єктом* злочину виступають «моральні засади суспільства в частині розповсюдження інформації про прийнятні способи поведінки людей, засоби вирішення конфліктів». Інтересам суспільства відповідає обмеження у поширенні серед населення чи навіть повна відсутність творів, в яких вихваляються, видається за норму поведінки застосування грубої фізичної сили, розправа над потерпілим, катування і навіть заподіяння смерті. Такі твори деформують психіку людей, особливо молоді, сприяють росту злочинності».

Предметом злочину є «твори, що пропагують культ насильства і жорстокості. Ці твори характеризуються такими ознаками:

а) становлять собою матеріальний предмет, тобто матеріалізовані у формі писаних чи відповідно розмножених (надрукованих) текстів, фільмів, магнітофонних записів, комп'ютерних програм на носіях інформації;

б) їхній зміст полягає у демонстрації актів насильства і жорстокості (сцени та епізоди з проявами садизму, тортур, катування, смакуванням страждань жертви, безжальності тощо) у цих творах становлять головну частину сюжету);

в) призначаються для пропаганди культу насильства і жорстокості. Це означає, що відповідні прояви не засуджуються, а видаються за поведінку правильну і таку, яка заслуговує на наслідування, поширення. Оскільки пропаганда передбачає поширення і роз'яснення певних положень серед широких верств, то предметом даного злочину є лише твори, призначені для збуту або розповсюдження, а не для власного використання;

г) не мають іншого призначення – наукового, історичного тощо. Не можуть, наприклад, визнаватися предметом виготовлення творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, дані оперативних зйомок, які проводяться працівниками правоохоронних органів» [5].

На жаль, у зв'язку з відсутністю на даний час в експертних установах України науково-обґрунтованої методики проведення досліджень на предмет встановлення фактів саме пропаганди культу насильства і жорстокості, а не просто констатації наявних сцен з насильницькими діями, відсутністю чітких критеріїв оцінки в Законі України «Про захист суспільної моралі» 20.11.2003, №1296-IV та через те, що немає чіткого юридично-визначеного терміну «пропаганда культу насильства та жорстокості», цей напрямок у діяльності органів внутрішніх справ відтермінований на невизначений час [6].

Якщо раніше відповідні органи обласних центрів могли орієнтуватися на загальні списки забороненої продукції за вищевказаним напрямком досліджень, що були складені Національною експертною комісією при ВР України та Міністерством культури України, то тепер, у зв'язку з твердженням, що вони (списки) не мають наукового обґрунтування, проведення відповідних експертиз не відбувається. Проблема також полягає у суб'єктивному вирішенні такого роду питань експертом з питань суспільної моралі, хоча, як на мою думку, ці рішення мають вирішуватися спеціалістами різних напрямків діяльності (психологами, педагогами, працівниками кіно і телебачення, лікарями-психіатрами тощо), тобто колективно, а не одноосібно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» від 07.09.2009 №3131/386.
2. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Насильство>.
3. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/%C4%E8%F2%E8%ED%E0>.
4. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://hbk13.org.ua/psiholog.php>.
5. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/books/162/12359/28/#chapter>.
6. Рекомендаційний лист ДНДЕКЦ при МВС України щодо обмеження проведення в підрозділах Експертної служби МВС України досліджень на предмет встановлення фактів пропаганди культу насильства і жорстокості до моменту розробки відповідної методики – №19/5-670 від 28.01.2013.
7. Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян» від 27 квітня 1999 р. № 456/99.
8. Закон України «Про захист суспільної моралі» із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 20 січня 2010 року, від 4 липня 2013 року.
9. Система органів та установ, які надають соціальні послуги жертвам насильства в сім'ї в Україні / [упорядник І. Буяльська ; за заг.ред. С. Павлиш]. – Запоріжжя : Друкарський світ, 2011. – 16 с.

МЕДІАНАСИЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

У статті досліджується проблема медіанасильства як новітньої технології впливу на масову свідомість, що реалізується як за допомогою засобів масової інформації, так і глобальних комп'ютерних мереж. Розглянуто поняття медіанасильства, його основні властивості. Проаналізовано особливості впливу медіанасильства на поведінку дітей.

Oksana Povidaichyk

MEDIA VIOLENCE AS A SOCIAL PROBLEM

The article examines the problem of media violence as a modern technology that impacts on public consciousness, which is administered both by media and global computer networks. The concept of media violence and its basic features are highlighted. Particular impact of media violence on children's behaviour is analyzed.

Друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст. відзначаються подіями, які суттєвим чином трансформують сучасну соціокультурну реальність. Мова йде про входження в життя суспільства новітніх інформаційних технологій, формування інформаційного суспільства. На жаль, глобальна інформатизація відзначається не лише позитивними рисами, а й породжує низку проблем. Одна з таких проблем – медіанасильство, під яким розуміють новітню технологію дії на масову свідомість (маніпуляцію свідомістю), що використовується як за допомогою засобів масової інформації (ЗМІ), так і глобальних комп'ютерних мереж.

Проблему насильства як загальносоціального явища вивчають у своїх роботах такі вітчизняні дослідники як: А. Гусейнов, Л. Герасіна, В. Голіна, І. Даньшин, А. Зайцев, А. Ковальов та ін. Різноманітні аспекти насильства, в тому числі й засобами медіа, досліджено в працях А. Антонова, Н. Зінов'євої, О. Кочемірівської, І. Ольхової, Г. Смоляна, В. Голубко та ін. На сьогодні вченими виокремлено три найбільш значущі напрямки медіа-впливу на свідомість дітей та молоді, що спричиняють негативні наслідки. Перший – пов'язаний з послідовною взірцевою переорієнтацією особистості молодшої людини з традиційного позитивного героя на «суперособистість». Засилля на телеекранах гірших зразків масової культури нав'язує суспільству норми та принципи моралі, заснованої на культурі насильства, жорстокості, бездуховності, егоїзму.

До другого напрямку належать загрози, пов'язані з дестабілізацією соціальної наступності поколінь. Як підтверджують дослідження, нехтування суспільством позитивним історичним досвідом є зараз однією з небезпечних особливостей побудови інформаційних потоків у вітчизняних ЗМІ. Третій напрямок пов'язаний з розширенням масштабів девіантної поведінки молодих людей. У результаті різноманітних інформаційних впливів суспільство все частіше зіштовхується з такими явищами серед молоді, як ослаблення здатності до самоконтролю за своєю поведінкою, активізацією ірраціональної сфери свідомості [1].

Серед всіх ЗМІ за ефективністю впливу на внутрішній світ людини особливе місце посідає телебачення. Щодня жителі України в середньому дивляться телевізор 4,69 години, прослуховують радіо 1,93 години, читають газети 1,18 годин (у Європейських країнах ці показники становлять 4,2 год., 2,96 год., 1,33 год., відповідно). Телебачення впливає на поведінку дітей та молоді, їхні моральні цінності та загальносоціальні установки сильніше, ніж такі соціальні інститути формування особистості, як школа чи сім'я. Читання книг, яке традиційно вважалося основним засобом набуття знань і морального розвитку, втратило своє першочергове значення [2, с. 429].

На думку фахівців, насильство, яке надмірно демонструється телебаченням, є одним з найбільш травмуючих факторів впливу на психічний та фізичний стан неповнолітніх. Як свідчать дослідження, постійний перегляд сцен насильства притупляє чутливість до агресії, зменшує значимість внутрішніх факторів, які її стримують, збільшує фактичні прояви агресивності, формує спотворений образ соціальної реальності, що може стати основою негативних дій. «Можна сперечатися з приводу того, наскільки насильство на екрані призводить до насильства в житті й що відбувається, коли кількість телевізійних вбивств на годину подвоюється, але одне не викликає сумніву: наші цінності знаходяться під величезним впливом того, що ми бачимо на екрані» [3].

Ефект відтворення побаченого підтверджують і висновки дослідження Американської академії педіатрії, яке проводиться впродовж останніх 40 років:

- діти, які переглядають багато насильницьких сцен, сприймають насильство як легітимний спосіб розв'язання конфліктів;
- такий перегляд робить їх беззахисними перед насильством у реальному житті;
- що більше переглядає дитина таких сцен, то вища ймовірність, що вона сама колись стане жертвою насильства;
- якщо підліток віддає перевагу таким передачам, то збільшується вірогідність того, що він сам у дорослому віці буде агресивною людиною і навіть може здійснити злочин [4, с. 146].

Невдоволеність українців сучасним станом вітчизняного медіапростору підтверджують і результати соціологічного дослідження, згідно якого більшість опитаних вважає, що в ньому потрібно запровадити цензуру (59,1%). Думки респондентів досить суперечливі: з однієї сторони позитивним явищем є поширення свободи у ЗМІ, з іншої – ця ж свобода призводить до недостатньої відповідальності за інформацію, особливо, що стосується сцен насильства і жорстокості, пропаганди кримінального способу життя (68,7% – за цензуру сцен насильства і жорстокості, 47,2% – за цензуру пропаганди кримінального способу життя) [3].

Не менш важливу загрозу в контексті медіа-насильства становить Інтернет. Популярність реальних відеозаписів насильницького характеру, а також легкість розміщення їх на інтернет-ресурсах, може стати сильним мотиватором створення власної насильницької продукції, заохочувати людей, особливо дітей та підлітків, до проявів насильства у реальному житті. Яскравим прикладом є зростання в мережі відеозаписів реальних бійок чи побиття, основними учасниками яких є діти та підлітки. Неповнолітні знімають процес побиття однолітка на камеру, а потім демонструють відеозапис своїм приятелям, розміщують в Інтернеті. Це явище отримало назву «хепі слепінг» (happy slapping), що перекладається як «радісне побиття». У мережі відеозаписи «хепі слепінга» мають велику популярність і найчастіше походять із США, латиноамериканських країн та Росії.

Особливої уваги вимагає проблема поширення в Інтернеті ігор з елементами насильства. Дослідження засвідчують, що жорстокі ігрові епізоди нерідко приводять до наростання агресивності молодих людей. Так, у 2002 р. німецький підліток Р. Штайнхойзер убив 17 і поранив 7 осіб у гімназії, де навчався. Під час опитування свідків виявилось, що улюбленим його заняттям була участь у мережевих комп'ютерних іграх, що містять сцени насильства (зокрема, Counterstrike). На сьогодні в Німеччині поширення подібних ігор є обмеженим [5].

Отже, медіанасильство – це форма психологічного тиску на думки, емоції, почуття індивідів і примушування їх у певний спосіб думати, відчувати, чинити та боятися чогось, а також підштовхування їх до певних висновків і поведінки. Відзначають такі його властивості:

- несиловий (нематеріальний і неенергетичний), ідеальний характер, невідкорення фізичним закономірностям (відсутність маси, ваги, розміру, температури);
- нелінійність, тобто непропорційна залежність причини і наслідків;
- можливість зростання інформації, порушення законів, аналогічних законам збереження речовини й енергії;
- можливість максимальної дальності і швидкості розповсюдження, яка збільшується з розвитком технічних досягнень;
- нелокалізованість у часі (оскільки будь-який матеріальний вплив здійснюється в конкретний час, а у медіа-насильства можуть бути наслідки, розмитість у часі) і нелокалізованість у просторі (вплив може бути розмитим, дифузним);
- пандемія (епідемія, що носить глобальний характер);
- опосередкований характер і прихованість впливу;
- віртуальний характер впливу, можливість фокусування, селективність, вразливість, легкість доступу до інформаційних систем [6].

Розглядаючи засоби масової інформації як особливий чинник впливу на спосіб життя людини, треба зазначити, що безпосереднім об'єктом дії інформаційних повідомлень є як окремі індивіди, так і велика група людей, що становлять аудиторію для того чи іншого конкретного засобу масової комунікації. Засоби масової інформації мають чималі можливості впливати на спосіб життя особистості як суто інформаційно, так і за допомогою практичних зразків такого чи іншого стилю життя.

Засоби масової інформації – один із соціальних інститутів, що певною мірою виконують замовлення суспільства та окремих соціальних груп щодо певного впливу на населення в цілому, в тому числі й на окремі соціальні та вікові групи. Тому існування людини в подібному медіасередовищі, яке є потенційно деструктивним, стає шкідливим, і в першу чергу для тих, чий індивідуальний розвиток лише починається або ще триває. Через природні вікові особливості діти із задоволенням і довірою занурюються у віртуальний світ, дуже легко засвоюють цінності, пропоновані медіа, у тому числі й хибні стереотипи мислення й поведінки.

На нашу думку, заборона перегляду телепередач або обмежене використання Інтернету не є вирішенням досліджуваної проблеми. Основне завдання батьків і педагогів – формувати в дітей інформаційну культуру, яка передбачає знання, вміння та навички грамотного використання засобів медіа, критичного ставлення до них. Починати цей процес потрібно в школі, у якій необхідно готувати нове покоління до життя в умовах інформаційного суспільства, навчати дитину сприймати та розуміти різноманітну інформацію, ефективно користуватися нею. Безперечно велике значення при цьому відіграє сім'я, яка повинна залишатися провідним соціальним інститутом і забезпечувати належні матеріальні та педагогічні умови для фізичного, морального й духовного розвитку дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Запорожець О. Безпека життєдіяльності / О. Запорожець, Б. Халмуратов, В. Применко. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 448 с.
2. Костенко Н. Умови суспільної комунікації та практики медіа // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: у 2-х т. / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАНУ, 2011. – Т. 1. Аналітичні матеріали. – С. 428 – 444.
3. Савостейко Ю. Екранне насильство: еволюція, вплив на глядача [Електронний ресурс] // Медіакритика, 2009: Режим доступу: <http://www.mediakrytyka.info>.
4. Потятиник Б. Медіа: ключі до розуміння / Б. Потятиник. – Львів: ПАІС, 2004. – 312 с.
5. Гірник Д. Вплив Інтернет-середовища на формування соціальної поведінки молоді // Соціальні виміри суспільства. – Вип. 2 (13). – К. – 2010. – С. 356 – 366.
6. Василевич О. Інформаційне насильство як соціальний феномен / О. Василевич // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2008. – Вип. 35. – С. 29 – 33.

Євген Позднішев,
канд. філос. н., доцент,
Київський національний
економічний університет
імені Вадима Гетьмана

ПРОЯВ НАСИЛЬСТВА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ І БОРОТЬБА З НИМ

У тезах аналізується прояв насильства на телебаченні і кіно, в комп'ютерних іграх, а також проблеми і небезпеки при користуванні в мережі Інтернет. Розглядаються напрями, форми і методи можливої боротьби з насильством в інформаційному просторі.

Yevgen Pozdnyshew

VIOLENCE IN MASS MEDIA SPACE AND WAYS OF PREVENTING IT

The entry analyzes of violence in television and movies, computer games, as well as the problems and dangers of using the Internet. Possible forms and methods of overcoming violence in media space are considered.

Дослідження, проведені у США 20 років тому засвідчили актуальність проблеми насильства в інформаційному просторі. Так, американські школярі до моменту закінчення початкових класів, переглядали по телевізору 8000 убивств та 100 000 інших сцен з насильством. Восьмикласники в середньому грали в комп'ютерні ігри: хлопчики – 4,2 години на тиждень / дівчатка – 2 години на тиждень. 85% комп'ютерних ігор відрізнялися винятковою жорстокістю. Аналіз сучасних публікацій вказує на поширення цієї проблеми. Психолог Кантор так описував реакції глядачів на насильство: «Короточасні реакції страху ... абсолютно типові, і у більшості дорослих і дітей спостерігаються стійкі й інтенсивні емоційні розлади, які у особливо вразливої групи людей різного віку ослаблюють їхні сильні сторони та психічні реакції» [4, с. 302].

З відповідей вчителів однієї зі шкіл м. Києва (березень 2014 р.) на запитання «Які проблеми пов'язані з поширенням насильства серед школярів через ЗМІ ви вважаєте найбільш актуальними?», автору вдалося вибудувати за ступенем значущості наступну драбинку: 1. ЗМІ повинні нести відповідальність за результати показу насильства. 2. Школярі багато часу грають в комп'ютерні ігри. 3. Школярам необхідна допомога щодо подолання страху та інших негативних ефектів насильства в ЗМІ. 4. Церква повинна боротися з насильством серед школярів. 5. Школярі дуже багато бачать вбивств по телевізору. 6. Дуже багато виробляється комп'ютерних ігор, в яких переважає тема насильства. 7. Музика, спорт і комп'ютерні ігри також несуть у собі елементи насильства. 8. Величезна кількість насильства існує в соціальних мережах. До інших зловбодених проблем педагоги додали: сім'я як фактор насильства; тютюнопаління, алкоголізм, наркотики є причинами насильства; насильство присутнє серед учнів у школі та підлітків; занадто мало в ЗМІ програм на теми, які цікаві для підлітків.

1. Насильство і ТБ. Реальність ЗМІ, сприйнята глядачем за допомогою телебачення і кіно, досить жорстока. Приблизно в 60% американських телепрограм і 90% телефільмів зустрічаються сцени бійок та насильства. У телевізійних програмах США показують 5 актів насильства на годину у вечірній час і 18 актів насильства в денний час у вихідні. Коли ми дивимося телевізор, то спостерігаємо акти насильства безпосередньо і бачимо їх агресивну суть. Все це глядач може повторити в реальному житті.

Однак, необхідно враховувати, що негативні соціальні умови (наприклад бідність, расизм, алкоголізм, наркотики, батьківська зневага до дітей, доступність зброї та субкультура найбідніших верств населення) впливають на зростання насильства в суспільстві набагато сильніше, ніж телебачення. Але, навіть, якщо насильство в пресі і на телебаченні провокує вчинення всього 5–15% актів насильства, його все ж треба врахувати. У ході перегляду бойовиків або фільми жаків, жорстокості і насильства, велику роль відіграють психологічні ефекти, процеси та докази, які говорять про існування ефектів насильства в ЗМІ. У більшості

публікацій про насильство в ЗМІ більше всього аналізуються можливі наслідки спостереження за жорстоким поведінням. Глядачі різного віку неоднаково реагують на стимули і ситуації, що виникають в кіно і телефільмах із зображенням насильства. Дошкільнята бояться монстрів або мутантів і будь-яких перекручених природних форм, а старші діти вже «не вірять в них» і не відчувають сильного страху. Школярі мають когнітивну здатність передбачати небезпеку і ймовірні наслідки, тому їх лякають покази по ТБ небезпечних ситуацій з реального життя, сцени нападів і катастроф, вони лякаються більше до того, як відбувається подія на телеекрані. Коли дитина дорослішає, розвивається її здатність до абстрактного мислення, вона може відчути страх не тільки за своє життя, але і співчуває тому, що трапляється з телегероєм на екрані, і може переживати і лякатися від того, що відбувається з героями фільмів і програм. Діти одного віку можуть лякатися різних речей: якщо уявити ситуацію, коли брат і сестра дивляться один і той же фільм, їх реакція може бути неоднаковою.

Психологи виявили наступні соціально-психологічні особливості реакції дітей на почуття страху при перегляді ТБ. Так, чим старша дитина, тим важливіше для нього співвідношення поведінки та зовнішності персонажа. У міру дорослішання дітей, вони схильні швидше реагувати на реальну, а не уявну або фантастичну загрозу. Чим старшими стають діти, тим більше вони починають боятися якоїсь абстрактної небезпеки.

Дошкільнята, коли дивляться щось страшне по телевізору і лякаються, намагаються впоратися зі своїми переживаннями, використовуючи некогнітивні стратегії: починають їсти, п'ють що-небудь, закривають очі або зіцплюють який-небудь предмет. Школярі в аналогічній ситуації прагнуть застосовувати когнітивні стратегії боротьби зі страхом: вони пояснюють те, що відбувається, нагадують собі про нереальність ситуації і спонукають себе думати про безпеку інакше, як ніби вони їм не загрожують. Ці стратегії спрацьовують, якщо пояснення (свої власні, однолітків або дорослих) здаються їм досить переконливими. Але, навіть застосовуючи ці методи боротьби з дитячим переживанням жаху від страшного фільму, повністю зняти це відчуття у дитини досить важко. Відчуття від побаченого фільму призводять до таких ефектів як страх, занепокоєння, специфічна боязнь, розлад сну і нічні кошмари. Насильство може змінити загальну афективну (емоційну) реактивність глядача, що, в свою чергу, може привести до жорстокого поведіння. Насильство на екрані здатне підвищити загальний рівень збудження і підготувати людину, в тому числі, і до актів насильства (і до інших вчинків теж). У ослабленні ефекту телевізійного насильства часто використовують тренінги, практика яких показала, що антисоціальне навчання може бути змінено за допомогою нового навчання. Заохочуючи психологічну ідентифікацію з жертвами насильства, а не з кривдниками, можна знизити рівень насолоди від перегляду жорстоких фільмів і сцен насильства по телебаченню.

У цілому, вищенаведені дані підтверджують шкідливий вплив спостереження насильства. Ці ефекти мають три напрямки: після того, як дитина бачить насильство, у неї зростає відчуття страху, її поведінка стає більш жорстокою, у неї розвивається десенсибілізація. Коли ми говоримо про насильство в ЗМІ, то, як правило, представляємо розважальні телесеріали, фільми і, ймовірно, новини. Проте існує багато інших повідомлень, що передаються через ЗМІ, які говорять нам, що насильство – це здорово, нормально або, принаймні, не так уже й погано. Є й наочні приклади: Це – музика пропагує насильство, насильницькі дії в спортивному середовищі, вбивства в комп'ютерних іграх.

Очевидно, жорстокість на телеекрані дійсно породжує відчуття страху у глядачів, а який саме образ виявляється страшнішим, залежить від віку та рівня когнітивного розвитку дитини або дорослого. Проте, батьки та опікуни повинні приймати всерйоз будь-який вираз страху у дитини і не применшувати його почуття. Навіть якщо безпеки на телеекрані здаються дорослим нереальними, страх є цілком реальним, і саме з ним дитині доводиться боротися.

Потрібно знайти баланс, який необхідний підростаючій людині, щоб боротися зі сприйманням нею реальності насильства і жорстокості в ЗМІ так, щоб пом'якшити або послабити всі негативні ефекти кіножорстокості. ЗМІ повинні нести кримінальну відповідальність за результати показу насильства. З цією метою необхідно використовувати відеообмежувач насильства. Як зазначав військовий психолог Д. Гроссман: «Ми виростили покоління варварів, які навчилися асоціювати насильство із задоволенням, як римляни, які бадьоро посвистують і закушують, спостерігаючи, як в Колізеї заколюють християн» [4, с. 327].

2. Насильство і комп'ютерні ігри. Сьогодні ігровий ринок переповнений іграми, в яких треба постійно займатися вбивствами. Особливо виділяється на цьому тлі відома всім гра Quake (Квейк). Ця гра буквально облита кров'ю, є сцени, де показується розривання тіла на частини, і ці самі частини дуже ефектно летять у ваш бік, а на підлозі залишаються останки убитого в калюжі крові. Зараз поряд з цією грою своє місце зайняли такі ігри як Kingpin (Батажок Мафії) і Soldier of Fortune (Солдат Удачі). Відривання голів від тіла, вибиті від розриву снаряда очі і багато іншого, все це бачите ви, і притому неодноразово, граючи в одну з таких ігор.

Все це виглядає барвисто, реалістично, дуже добре оформлено і промальовано. І всю цю насичену візуальну інформацію, в якій переважає червоний колір, сприймає мозок грає і ця інформація «не відлітає» з голови далі – вона залишається в мозку і накопичується там. Наш мозок запам'ятовує все найбільш яскраве і неординарне, те, що трапляється не щодня. А смерть і вбивства, які тим більше відбуваються через розчленування, пробою, розрив тіла і т.п., вже ніяк не можна назвати ординарною подією, і таке відбувається аж ніяк не кожен день. Вся глобальна проблема полягає в тому, що в іграх наполегливо просувається вперед і закріплюється зло, в будь-яких своїх формах. Подивіться на спектр всіх комп'ютерних ігор. Половина з них у чорному кольорі.

Насильство в комп'ютерних іграх – нагальна для громадськості проблема. Однозначної думки з цього питання немає досі. Чи можна вважати його позитивним чи негативним фактором? Як віртуальне насильство впливає на підлітка, і чи впливає взагалі?

Люди, які обговорюють дану проблему, поділяються на два табори. Одні вважають, що віртуальне насильство (треба підкреслити – мова йде саме про віртуальне насильство) діє на людей негативно і його слід заборонити. Тобто це погано. Інші вважають, що, навпаки, криваві комп'ютерні ігри є безпечною альтернативою насильству реальному. Тобто, це добре.

При постійно зростаючій ролі ігрової індустрії в житті всього людства можна приблизно накидати картину майбутнього. Швидко і постійно підвищується технологічний рівень, що дозволяє робити ігри все більш складними, що привертає інтерес все більш широких кіл. Опитування громадської думки в США показали, що більшість американців виступають за те, щоб федеральний уряд запровадив більш суворі обмеження щодо насильства в Інтернеті (65%), комп'ютерних і відеоіграх (58%), на телебаченні (56%), в кіно (49%) і поп-музиці (48%).

Отже, необхідно припинити гратись у криваві і злі ігри, де виражені вбивства і смерть. Не дозволяти собі пити цю отруту. У деяких цивілізованих країнах (зокрема, в Німеччині) вже робляться конкретні кроки щодо заборони продажу ігор, в яких проявляються насильство і вбивства. Можливо, Україна теж буде належати до їх числа? Треба заборонити ці жахливі ігри! А найкраще – віддати під суд маніяків, розбещуючих дітей такою бридкою гидотою! Невже немає добрих, світлих тем, що зміцнюють в дитині віру в життя та розвивають її ерудицію?

3. Проблеми і безпеки при користуванні мережею Інтернет. Інтернет – це найпотужніший інструмент отримання знань та інформації, проте слід пам'ятати, що поряд з безліччю позитивних сторін використання Інтернету, є також і безліч пов'язаних з ним небезпек, таких як пропаганда педофілії, послуги з підробки документів, наркоторгівля через Інтернет, бойкот або домагання будь-кого і багато іншого. Насильство через соціальні мережі є не менш небезпечним, ніж фізичне насильство, оскільки діти ще не усвідомлюють його небезпеки.

Відомий випадок прояву психосоматичних розладів на ґрунті залежності від спілкування в соціальних мережах у вигляді звичайного стресу від незадоволеності соціальної потреби індивідуума в сучасному світі. Існує два основних чинники «страху», що викликаються соціальними мережами: сексуальні домагання і конфіденційність інформації. У список найбільш часто згадуваних проблем у зв'язку з соціальними мережами входять: сексуальне насильство і педофілія, залякування та переслідування, погрози і насильство, поширення націоналістичних ідей. Існують наступні форми прояву девіантної поведінки в соціальних мережах: хакерство, порушення режиму таємності, дифамація, кібертероризм, комп'ютерна педофілія. В Інтернеті найчастіше діти надані самі собі і абсолютно неконтрольовані з одного боку, але також і беззахисні з іншого. ООН вважає соціальні мережі новою платформою пропаганди тероризму. Була відзначена істотна роль Фейсбуку в наборі кадрів для терористичних організацій, дісталось також Твіттеру і You Tube.

Отже, проблема насильства в соціальних мережах вимагає створення комплексного системного вирішення на загальнодержавному рівні для всього населення країни на базі об'єднання ресурсів, знань і технічних можливостей.

Цікавий досвід відповідної роботи є в Ізраїлі. На сьогодні питанням безпечного користування Інтернетом займаються вже багато державних і приватних організацій, в т.ч. і Міністерство внутрішньої безпеки. Ця робота розрахована, головним чином, на батьків. Використовуються наступні види діяльності: регіональні семінари з підготовки фахівців, введення програми «Безпечне користування Інтернетом», розробка комплексу роз'яснювальних матеріалів для неповнолітніх і батьків, створення пропагандистського відеоролика. Щоб захистити дітей від небезпек, що підстерігають їх в Інтернеті, необхідне їхнє усвідомлення проблеми; скорочення «цифрового розриву» між поколіннями; створення батьківського авторитету; інформування (кожен користувач Інтернету про всі випадки агресивної поведінки в мережі обов'язково повідомляє відповідні інстанції); професійна допомога тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безопасность в сети Интернет [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://mops.gov.il/Russian/CrimeAndViolencePreventionRU/Programms/SafeBrowsing/Pages/default.aspx>.
2. Насилие в компьютерных играх и его влияние на психику человека [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.5ka.ru/68/36826/1.html>.
3. ООН считает социальные сети новой платформой пропаганды терроризма [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://tjournal.ru/paper/oon_socseti.
4. Харрис Р. Психология массовых коммуникаций / Р. Харрис. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 448 с. – (Секреты психологии).

Інна Прошина,
практичний психолог,
Тернопільський навчально-виховний
комплекс № 7 (школа-сад)

**ІНФОРМАЦІЙНЕ НАСИЛЛЯ НАД ДІТЬМИ:
БЕЗПЕКА ДИТИНИ В ІНТЕРНЕТІ**

У статті висвітлюється проблема Інтернет-небезпеки. Представлені форми проведення батьківського всеобучу в рамках просвітницької роботи щодо створення безпечного середовища для дитини у Всесвітній мережі.

Inna Proshyna

**INFORMATION VIOLENCE AGAINST CHILDREN:
CHILD SAFETY ON THE INTERNET**

The article features the problem of Internet threats. The forms of paternal education and recommendations are presented in theoretical part. Materials may be useful for development of safe environment for children in the world wide web.

Дитина в інформаційному суспільстві. Яка вона?

Вона читає менше книг і надає перевагу електронним медіаресурсам, багато часу проводить за комп'ютером чи в Інтернеті. Можливість підключитися до мережі не тільки через ПК, але й за допомогою мобільних телефонів, планшетів сприяє цій тенденції. При цьому потреба у проведенні часу з друзями та спілкуванні з однолітками не зменшується, змінюються лише засоби спілкування: за допомогою мобільного телефону, в соціальній мережі, Skype тощо. Не можна стверджувати однозначно – погано це, чи ні. На думку вчених, сучасне інформаційне середовище має значний потенціал для розвитку і самореалізації особистості дитини. Інтернет надає дітям та молоді неймовірні можливості для здійснення відкриттів та творчості.

Сучасні інформаційні та комунікаційні технології відкривають унікальні можливості і для освітньої системи. Це – ресурси відкритих цифрових сховищ бібліотек, музеїв, енциклопедій, навчальних сайтів, віртуальний медіа простір, можливість спілкуватися з носіями іноземної мови тощо [1, с. 3]. Проте, оскільки з самого початку Інтернет розвивався без будь-якого контролю, сьогодні він містить величезну кількість інформації, причому, не завжди безпечної. Зважаючи на це, все більшої актуальності набуває проблема Інтернет безпеки.

На відміну від дорослих, діти у віртуальному світі не відчують небезпеки. Тому обов'язком батьків є захист дітей від ризиків Всесвітньої мережі. Це передбачає створення безпечного програмного середовища та навчіння дітей правилам правильного користування і поведінки дітей в Інтернет-мережі.

Звичайно, можна уникнути багатьох проблем і небезпек віртуального світу, навчивши дитину правилам безпечного користування і поведінки в мережі [4].

Інтернет-ризик для дітей в Інтернеті

- «Дорослий» контент: реклама тютюну та алкоголю, еротика, азартні ігри.
- Незаконний контент: порнографія.
- Он-лайн насильство: заклики до асоціальної поведінки, жорстокості, насильства, суїцидальної поведінки, сексуальної експлуатації тощо.
- Розголошення приватної інформації, яка може бути використана проти дітей та їхніх родин.
- Контент, що може задати фінансових збитків – короткі номери й платні сервіси, що тарифікуються окремо, різного роду лотереї, тощо.
- Інтернет-залежність.

Щоб забезпечити безпеку своєї дитини, необхідно знати, якими прийомами злочинці користуються в Інтернеті найчастіше:

- Намагаються викликати жалість. Наприклад, шукають гідного господаря для чудового кошеняти / песика, тому пропонують дитині зустрітися й подивитися / забрати нещасну тварину.

– Привертають увагу за допомогою незвичайних, яскравих речей, які подобаються дітям, а потім – пропонують купити/виграти/отримати в подарунок під час особистої зустрічі.

– Підвищують самооцінку дітей, розповідаючи про те, які вони чудові, але ніхто, за винятком дописувача, їх не розуміє. Діти дуже люблять, коли їх хвалять і часто готові на все, щоб похвалили не припинялись.

– Звертаються до дитини від імені знайомих, авторитетних людей. Наприклад, представляються друзями батьків або співробітниками міліції та просять надіслати важливу конфіденційну інформацію про себе, родину, оселю тощо.

Як зробити Інтернет безпечним. Рекомендації батькам

Приділяйте увагу захисту устаткування та інформації:

- Використовуйте антивірусну програму, регулярно її оновлюйте.
- Створюйте резервні копії важливих файлів.
- Будьте обережні при завантаженні нових файлів.

Захистіть себе в он-лайні:

- З обережністю розголошуйте особисту інформацію.
- Пам'ятайте, що в Інтернеті не вся інформація надійна та не всі користувачі відверті.

Створіть безпечну зону та контролюйте дотримання дитиною меж цієї зони:

– Постарайтеся разом з дитиною, знайти корисні, цікаві й безпечні сайти, які вона переважно буде відвідувати надалі. Періодично відвідуйте їх разом.

– Зробіть Інтернет новим засобом сімейного спілкування. Вигадайте цікаве для Вас і Вашої дитини хобі. Під час спільного відвідування Інтернету ви ненав'язливо можете розповідати дитині про культуру поведінки в мережі, звертати увагу на приховані погрози, аналізувати реакцію дитини на негативну інформацію тощо.

– Частіше обговорюйте Інтернет, розповідайте та показуйте, що цікавого й корисного ви знайшли в мережі, запитуйте про це в дитини. Разом знаходьте сайти, цікаві для неї і для вас та відвідуйте їх разом.

– Діти люблять спілкуватися в Інтернеті: на форумах, в інтерактивних чатах, соціальних мережах, блогах. Проте, перш ніж дозволити дитині вільно спілкуватися, їй потрібно розповісти про пов'язані з цим ризики та пояснити правила спілкування з іншими користувачами. Адже під час спілкування, діти можуть піддаватися ризику залякування, зловмисних повідомлень, публікації фотографій та особистої інформації, агресивного маркетингу тощо.

– Є таке поняття – особистий простір. Розповідайте дитині на зрозумілих прикладах про те, що таке її особистий простір: кімната, родина, найближчі друзі тощо. Поясніть, що як і в реальному житті дитина не пустить в свою кімнату грати чужих, незнайомих людей, та не стане розповідати про себе стороннім дорослим, так і в Інтернеті варто обережати свій особистий простір. Попросіть ніколи не розповідати стороннім про себе, свою родину, свій вік, адресу, обстановку в квартирі, графік роботи та професію батьків тощо.

– Намагайтесь контролювати час та місце відвідування Інтернету вашою дитиною. Складіть сімейну угоду, що обмежує кожному члену родини час і термін користування Інтернетом. Старайтесь і самі дотримуватися цієї угоди!

– За допомогою функції журналу переглянутих сторінок в оглядачі Інтернету можна передивлятися, на які сайти заходила дитина останнім часом.

– Здійснювати батьківський контроль поведінки дитини в Інтернеті можна за допомогою різноманітного програмного забезпечення, зокрема – засобів батьківського контролю Windows, AdBlock, програми Kaspersky Internet Security, інструменти безпеки Google тощо [5]. Так Ви зможете фільтрувати шкідливий вміст, з'ясувати, які сайти відвідує ваша дитина та що вона там робить, встановити часові рамки використання комп'ютера в цілому й Інтернету, зокрема, блокувати деякі небажані дії з боку Вашої дитини тощо [7].

– Аналізуйте рахунки за мобільний телефон вашої дитини. Дивіться, як змінюється її поведінка – скільки часу вона проводить в мобільному Інтернеті, коли вона ним користується – зранку, увечері, вночі. Це дозволить Вам задавати дитині правильні питання та зрозуміти її інтереси.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вылегжанина И. Безопасность ребенка в информационном обществе : методические рекомендации для образовательных учреждений по проведению родительского всеобуча на тему детской безопасности в Интернете / И. Вылегжанина. – Киров : КОГ АУ ДПО (ПК) «ИРО Кировской области», 2011. – 17 с.
2. Когарян А. Виховання культури користувача Інтернету. Безпека у всесвітній мережі / А. Когарян, Н. Гущина. – К. : 2011. – 100 с.
3. Закон ВРУ «Про захист суспільної моралі» від 20.11.2003 № 1296-IV – Офіц. вид. : Відомості ВРУ, 2004 р., № 14, стаття 192

4. Електронний ресурс. – Режим доступу : http://bc-school18.at.ua/news/informacijna_bezpeka_ditini_abo_uchnja/2013-09-03-165.
5. Електронний ресурс. – Режим доступу : <https://www.google.com.ua/safetycenter/families/start/>.
6. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://en.wikipedia.org>.
7. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.microsoft.com/ru-ru/security/default.aspx>.
8. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.saferinternet.ru/>.

Вікторія Самойловська,

студентка,

КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ФОРМУВАННЯ НАСИЛЬСТВА СЕРЕД ПІДЛІТКІВ

Стаття присвячена проблемі поширення насильницької поведінки серед підлітків внаслідок користування соціальними мережами. Визначено необхідність проведення соціально-педагогічної роботи з підлітками та їх батьками, які надмірно користуються соціальними мережами.

Victoriia Samoilovska

THE INFLUENCE OF SOCIAL NETWORKS ON DEVELOPMENT OF VIOLENCE AMONG TEENAGERS

The article features the problem of negative influence of social networks on development of violent behaviour. It highlights a need of social and educational work with young people and their parents who use social networks.

Підліткова агресивність є однією з найактуальніших проблем сучасності. Прояв цього явища ми можемо спостерігати щодня і буквально всюди, а саме агресивність підлітків є невід'ємною рисою сучасного суспільства. Кінець ХХ–початок ХХІ ст. ознаменувалися різким зростанням агресивної поведінки та насилля серед молоді. Підлітки займаються рекетом, вчинюють розгроми, входять до складу організованих злочинних формувань.

Питання, пов'язані з підлітковою жорстокістю та насильством, можна знайти в працях В. О. Тулякова, В. І. Шакуна, В. В. Веселухи, В. В. Голіни, О. І. Бугери, Б. М. Головкина, Д. В. Рівмана, Н. О. Чечеля та інших науковців. Стрімке поширення інформаційних технологій, поряд з позитивними сторонами, традиційно має і негативні. Західні лікарі стурбовані проблемою надмірного використання мережевого спілкування і його впливу на людину, в першу чергу, на молодь. Сьогодні соціальні мережі виступають чи не найголовнішим комунікативним простором для підлітків. Там у них з'являється можливість стати такими, як і усі, за рахунок форми подачі інформації. А може, навпаки, виділитися, відзначитися за рахунок цікавого змісту, наприклад: додавши багато барвистих фотографій або захоплюючого відео, ігор, музики та іншого. Соціальні мережі дають можливість завести собі друзів, хобі, дізнатися багато нової інформації і позбутися почуття самотності, яке часто відчувають багато підлітків, поділитися душевними переживаннями, запитати поради у старших товаришів [2].

Проте, часто тандем «підлітки і соціальні мережі» є згубним для підліткової психіки, а іноді і життя. Спілкуючись в соціальних мережах, підліток приєднується до різних груп, субкультур, знайомиться з сумнівними людьми. Все це може погано обернутися для нестійкої психіки і навіть життя підлітка, який легко входить у довіру і піддається впливу. Ще однією негативною стороною спілкування підлітків в соціальних мережах є обмеження комунікативних можливостей у реальному світі. Часто підлітки, які звикли знайомитися «заочно», відчують проблеми у встановленні реальних знайомств. Адже в Інтернеті дитина може вибрати для себе будь-яку роль, зробити себе краще, красивіше, придумати себе ідеального, але в житті все не так просто, адже ти такий, який ти є, і деякі виявляються неготовими прийняти це [1]. Тому вони стають замкнутими в реальному світі і починають бути агресивно налаштованими.

Аналіз наукової літератури, досвід виховання власних дітей старшим поколінням дає змогу констатувати, що у підлітковому віці виникає нове відчуття дорослості – перехід від дитячих форм поведінки до дорослого бажання проявити себе, інколи за будь-яку ціну. Часто таке прагнення дорослості у підлітка набуває форм самоствердження шляхом кривдження інших. Такого способу самоствердження підлітки часто навіть не усвідомлюють, оскільки він є «копіюванням» і відображенням дій дорослих, особливо внаслідок частого перебування в соціальних мережах, яке ні ким не контролюється [3].

В соціальних мережах з'являється все більше відеороликів та записів, які провокують підлітка на скоєння насильства. Це може бути та сама слава та признання в мережі Інтернет, або ж заклик до пробудження прихованих внутрішніх мотивів підлітка. В зв'язку з цим, помітна тенденція до скоєння правопорушень у навчальних закладах, проявів жорстокості й насильства серед підлітків.

Прикладом впливу соціальних мереж на формування насильницької поведінки є наступні дані. Так, в українському суспільстві панує стереотип: якщо підліток веде себе агресивно, скоює насильство над іншими – то це дитина винятково з кризової або матеріально незабезпеченої сім'ї. Але проведені опитування громадської думки, котра, безперечно, потребує подальшого вивчення, дає підстави для протилежних висновків: найбільш забезпечені громадяни дають найменш толерантні відповіді на поставлені запитання.

Зокрема, серед тих, чиє матеріальне становище вони самі характеризують як «ми можемо дозволити собі придбати будь-який комп'ютер та перебувати в мережі Інтернет необмежену кількість часу», 22% вважають, що застосування фізичного та морального насильства є доцільним завжди, коли будь-яка людина веде себе «не правильно», а 50% – готові застосовувати тілесні покарання до інших в окремих випадках. І лише 28% опитаних із цієї групи вважають, що застосування насилля до інших осіб неприйнятне за будь-яких умов [2].

У зв'язку з цим, в останні роки в Україні та світі почались проводитися масштабні дослідження впливу Інтернету, а саме соціальних мереж, на безпеку та психіку підлітків, на їх стосунки з батьками та навколишнім середовищем. Так, вперше кафедрою превентивної роботи та соціальної політики ЮНЕСКО в Україні було проведено дослідження щодо рівня знань українців про безпеку дітей та підлітків в Інтернеті. Результати показали, що переважна більшість осіб (96%) не знають про небезпеки, які існують в мережі, майже половина дітей знаходиться в потенційній небезпеці, оскільки регулярно розміщує особисті дані, а кожен п'ятий неповнолітній вже опинився в небезпечних ситуаціях, маючи безпосередній контакт зі зловмисником.

Тому можна стверджувати, що соціальні мережі є одним із найбільш небезпечних аспектів життя підлітка, тому потребують особливого контролю та нагляду за їх розвитком та функціонуванням. Одночасно, необхідно проводити масштабну роботу з інформування батьків або осіб, які їх замінюють про проблеми та небезпеки, які можуть чекати підлітка в соціальних мережах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Смирнов Ф. Роль комунікації в процесі формування цінностей у підлітків / Ф. Смирнов // Інновації та освіта : Збірник матеріалів конференції. – СПб. : Санкт-Петербурзьке філософське товариство, 2003. – Випуск 29. – С. 429 – 436.
2. Смоляна Я. Негативний вплив засобів масової комунікації на особистість і медіа педагогіка як засіб його мінімізації / Я. Смоляна // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2004. – № 1. – С. 49 – 57.
3. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / [Т. Алексєєнко, Т. Басюк, О. Безпалько та ін. ; за заг. ред. І. Д. Зверєвої]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.

Тетяна Табас,

студентка,

Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

МАНІПУЛЯЦІЯ СВІДОМІСТЮ ДИТИНИ В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ІНТЕРНЕТ-НАСИЛЛЯ

У статті розглядається вплив інформації і можливі небезпеки, яким піддається дитина в Інтернет-просторі та запропоновано шляхи вирішення проблеми Інтернет-насилля.

Tetiana Tabas

MANIPULATION OF A CHILD'S MIND IN ONLINE SPACE AND WAYS OF SOLVING THE PROBLEM OF INTERNET VIOLENCE

The article analyzes the problem of influence of information of Internet networks, threats and dangerous impact on children and the ways to solve the problem of web violence.

Розвиток людства нерозривно пов'язаний з існуванням такого явища, як насильство, та пануванням культури сили. Спочатку насильство в діях людини було виявом головного закону природи – «виживає найсильніший», де у боротьбі за своє існування людина діяла «силою» на різні джерела небезпеки, у тому числі, й на подібних до себе. Згодом насильство стало одним із головних чинників при розподілі й перерозподілі життєвих благ.

Насильство як спосіб застосування фізичної сили, утиску, гніту, гноблення, примусу, а також обмежень можливостей, діяльності, духовності, мислення спостерігалось на всіх етапах історії людства й притаманне як минулим, так і сучасним формам правління й державного устрою. На сьогоднішній день

розрізняють такі види насильства як фізичне, економічне, сексуальне, психічне. Інтернет-насилля об'єднує усі ці види, адже його результат може включати кожен із зазначених пунктів.

Як зазначає О. Василевич, в сучасному світі зростає можливість маніпулювання суспільством в цілому і окремою людиною, зокрема. Сьогодні потужність інформаційних потоків не стримується ні моральними, ні культурними межами. Інформація несе в собі як творчу, так і руйнівну силу і набагато більшою мірою, ніж це було раніше. На людей спрямовується могутній потік інформації, що впливає на суспільну свідомість і почуття [1, с. 46].

На думку В. Куницького, проблема інформаційної безпеки дітей і неповнолітніх сьогодні є надзвичайно актуальною і зумовлює негайне вирішення питань, пов'язаних з упорядкуванням інформаційного простору України, зокрема щодо запровадження моделі саморегуляції в цій сфері [3]. Вчені Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України з'ясували, що інформаційний простір поєднаний із ризиками і небезпеками, а кількість інформаційної продукції, яка пропагує насильство, постійно зростає. Крім того, зростає і кількість злочинів, вчинених неповнолітніми [4, с. 6].

В умовах інформаційного суспільства, що розвивається, Інтернет-простір наразі займає одне із значущих місць у процесі соціалізації підлітків. За результатами дослідження Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України, що охопило понад 2800 учнів, більшість школярів (86%) користуються Інтернетом майже щодня і лише 4% з них – не користуються Інтернетом взагалі. При цьому в середньому на добу молодь витрачає на користування Інтернетом 4 години. Тому більшість сучасних учнів є активними кіберкористувачами, які половину свого «робочого» дня перебувають в Інтернет-просторі, де вони нашоухуються на небезпечну для них інформацію. Наразі Інтернет приваблює молодь не лише як засіб комунікації та навчання. Діти часто використовують Інтернет-технології задля задоволення, поліпшення настрою, розваги та відпочинку [5].

Психологи наголошують на глобальній проблемі, суть якої полягає в наступному: користуючись Інтернет-простором неповнолітні намагаються отримати лише задоволення на протигагу пізнавальної інформації, тому не вміють відбирати і оцінювати контент інформації [4, с. 7]. У зв'язку з цим існують наступні ризики розвитку особистості [5]:

- порушення критичного ставлення до себе і своїх вчинків, втрату раціональності та цілеспрямованості поведінки;
- неспроможність особистості адекватно і раціонально моделювати своє майбутнє, нереалістичність її планів, занадто високі домагання і надмірна безкомпромісність у виборі життєвих цілей;
- пасивність, дефіцит емоційної енергії в реальному житті, емоційна скутість та байдужість щодо реальних стосунків.

Не меншу загрозу для дітей та підлітків становлять комп'ютерні ігри та мобільний контент, частина з яких має антисоціальний характер і пропагує насилля, секс, брутальну мову тощо. Як наголошують психологи, насильницькі відео- та комп'ютерні ігри можуть розвинути в неповнолітніх агресивність. Зокрема, вчені виділяють основні наслідки експозиції (демонстрування) сцен насильства на розвиток особистості [3]: імітація, яка збільшує частоту насильницьких дій у реальному житті під впливом медіа; агресія – формування особистісних рис глядача, схильного до насильницьких дій; залякування – відчуття страху і зростання тривожних станів, які пригнічують розвиток особистості.

Ліворову частку часу в Інтернеті забирають соціальні мережі, і саме вони можуть приховувати найсерйозніші загрози для дітей та підлітків. Те саме стосується форумів і чатів, загалом всіх місць, де відбувається віртуальне спілкування. Небезпека полягає не у «троянських вірусах» чи недостовірній інформації, а у «зараженні» насильством [2].

У психологічних дослідженнях виявили, що 87% батьків вважають себе безвідповідальними за навчання дітей правил безпеки користування Інтернетом. Однак лише у 18% випадків дорослі перевіряють, які сайти відвідує дитина. Причини різні – хтось не знає, які ресурси можуть бути небезпечними, а хтось не вміє користуватися журналом відвідування сайтів. Третина батьків (32%) – стурбовані лише тим, що у дитини погіршується зір від роботи з комп'ютером, тому, зазвичай, обмежують дитині час користування Мережею. Тільки 11% батьків знають про такі онлайн-загрози, як «дорослий» контент, азартні ігри, онлайн-насилля, кіберзлочинність [4, с. 11].

Слід наголосити на тому, що у ході проведення дослідження взаємодії школярів з Інтернетом, вчені констатували факт надмірної довіри до Інтернету серед учнівської молоді. Зокрема, діти залишають свій номер мобільного телефону (46%), домашню адресу (36%), особисте фото (51%) або спілкуються з абсолютно незнайомими людьми, які можуть образити, принизити, ошукати, нашкодити, як морально, так і фізично [5]. Відповідно, головні небезпеки можна окреслити таким чином: розмови на тему сексу, «чіпляння» до дітей в Інтернеті; торгівля дітьми, вербування; переслідування, залякування; виманювання інформації про дитину, сім'ю, статки тощо. Виявилось, що з усіх опитаних дітей віком 14-18 років: 11% – показували своє

голе тіло; 10,4% – дозволяли торкнутися до голих частин свого тіла (ощупати себе); 7,8% – займалися сексом за певну плату; 3,2% – погоджувалися сфотографуватися або знятися у фільмі в оголеному вигляді [2].

Превентивним заходом боротьби з небезпечним контентом на конкретних сайтах можна вважати Кодекс щодо захисту дітей від жорстокого поводження в мережі Інтернет, прийнятий 20 лютого 2012 року, який спрямований на боротьбу з небезпечним Інтернет-контентом. Однак контролювати он-лайн спілкування дитини надзвичайно складно, навіть якщо заблокувати конкретні сайти і припустити дивовижну ситуацію з відсутністю відверто небезпечного контенту. Проблемою може бути і психологічний аспект – небажання дитини щось розповідати, адже діти соромляться говорити про такі речі: якщо, наприклад, хтось запропонував щось непристойне, то дитина це може тримати в собі [2].

Дослідники з питань захисту суспільної моралі пропонують для батьків: стати більш досвідченим Інтернет-користувачем; дізнатися, які сайти відвідує дитина, навчити її правильній онлайн-поведінці; показати безпечні й корисні дитячі Інтернет-ресурси; дізнатися, які програми потрібно встановити на комп'ютер, щоб захистити дитину від он-лайн-загроз; розповісти дітям елементарні принципи безпеки в Інтернеті; і що найважливіше – побудувати з ними довірливі взаєностосунки з дітьми [4, с. 12].

Окрім вищезазначених факторів, одним із важливих шляхів захисту дитини від кібернасилля, є вплив на її виховання та організацію дозвілля в школі, позашкільних організаціях, спортивних секціях, церкві та ін. Дозвілля слід організувати із врахуванням сучасного інтелектуального рівня розвитку суспільства та потреб самої дитини, зробити його цікавим та потрібним. Проводити профілактичні роз'яснення, які б застерегли дитину з потенційно небезпечною поведінкою, організувати виховні заходи, спрямовані на формування моральних цінностей та моральну самосвідомість, які і стануть запорукою безпеки особистості не тільки в Інтернет-просторі, але й в інших сферах життя.

Таким чином, на даний момент розвитку суспільства, нагальним завданням залишається вирішення питання безпечного користування неповнолітніми інформацією Інтернет-порталів. В Україні перспективою подальших розвідок у реалізації державної політики щодо захисту неповнолітніх від шкідливого впливу ЗМІ є громадська експертиза діяльності мас-медіа та мережі Інтернет як один з найвагоміших важелів державного регулювання в інформаційній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

3. Василевич О. Маніпуляція свідомістю в умовах інформаційного суспільства / О. Василевич // Мультиверсум. Філософський альманах // [за заг. ред. В. Ляха]. – К., 2008. – Вип. 68. – С. 46–56.
4. Дорош М. Небезпечний Інтернет [Електронний ресурс] // Сайт «Медіаграмотність». – Режим доступу : <http://osvita.mediasapiens.ua/material/pro-nas>.
5. Куницький В. Захист неповнолітніх в інформаційному просторі як об'єкт гуманітарної експертизи : український та зарубіжний досвід [Електронний ресурс] // Сайт Національної академії державного управління при Президентові України. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Kunitskiy.pdf>.
6. Пам'ятка для батьків «Діти, Інтернет, Мобільний зв'язок» : Як захистити дітей від закачування контенту з небажаним змістом. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/sport/control/uk/publish/article?jsessionid=6F026366959734EE9537BBB27619C57F?art_id=110944&cat_id=111360.
7. Соціально-психологічні особливості впливу Інтернет-простору на розвиток особистості дитини [Електронний ресурс] // Сайт Національно-експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі. – Режим доступу : <http://www.moral.gov.ua/upload/pdf/3.pdf>.

Анастасія Тадаєва,

аспірантка,

Харківська державна академія культури

ПРОБЛЕМА КІБЕРТРЕТИРУВАННЯ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ

Проаналізовані наукові праці щодо кібертретування, як виду насилля в сучасному інформаційному просторі серед підлітків. Висвітлено суть понять «насилля», «третування», «булінг», «мобінг», «кібертретування». Висвітлено особливості третування підлітків в сучасному інформаційному просторі.

Anastasiia Tadaieva

PROBLEM OF CYBER MOBBING AMONG TEENAGERS

The article provides the analysis of scientific papers on cyber mobbing among adolescents as a type of violence in modern cyberspace. The contents of notions "violence", "mobbing", "bullying", and "cyber bullying" are analyzed. The peculiarities of bullying among teenagers in modern information environment are outlined.

XXI ст. характеризується переходом до інформаційного суспільства, де головною цінністю є інформація і, як наслідок, знання. Людина має можливість швидко отримувати її за допомогою Інтернету, який, в свою чергу, кардинально змінює процес соціалізації особистості. Найактивнішими користувачами

Інтернет-простору є неповнолітні, а підлітковий вік в онтогенезі є одним із найскладніших. Вплив Інтернету, як мегафактору соціалізації на підлітків, є неоднозначним, адже віртуальний простір, з одного боку, уможливує доступ до цінностей інформаційного суспільства, а з іншого – підлітки в силу вікових особливостей проявляють віктимну та девіантну поведінку. Найактуальнішим прикладом такої поведінки є феномен кібертретирування, який набуває обертів у підлітковому середовищі.

Проблему соціалізації людини в Інтернет-просторі досліджують вчені Європи та США вже з середини минулого століття, але на пострадянському просторі її вивчення лише розпочинається й має переважно теоретичний характер. Так, серед зарубіжних науковців Д. Ліклідер, Р. Тейлор аналізували вплив першої комп'ютерної мережі Arpanet на людину; Д. Гумперт, Р. Каскарт, С. Кейслер, В. Орликовський, Л. Спроул, М. Туроф, С. Хілтз, Д. Ятєсь досліджували взаємодію в системі «людина-комп'ютер». На пострадянському просторі Е. Белінська, А. Войскунський, Л. Гур'єва, А. Жичкіна, Н. Носов розглядають соціальні та психологічні наслідки комп'ютерної діяльності й спілкування. Психовікові особливості підліткового віку досліджували І. Булах, Є. Ємельянова, Г. Мільчеська, О. Сергєєнкова, В. Сухомлинський та інші вчені; особливості соціалізації дітей та молоді в умовах інформаційного суспільства розглядають Н. Гавриш, Н. Лавриченко, Г. Лактіонова, П. Плотников, А. Рижанова, С. Савченко; третирування як соціально-педагогічне явище вивчає О. Корабльова; специфіку кібертретирування серед підлітків – О. Дроздов, Дж. Чамберлін та інші. Таким чином, аналіз наукової літератури дозволяє констатувати, що означена проблема є актуальною як на теоретичному, так і на практичному рівнях, оскільки особливості третирування в сучасному інформаційному просторі серед підлітків досліджено недостатньо.

За даними філософів, футурологів, культурологів, педагогів тощо приблизно з середини ХХ століття людство вступило в якісно нову фазу розвитку, де провідними компонентами культури стали знання, інформація, комунікативні технології. Найдоступнішим джерелом інформації на сьогодні виступають, так звані, нові медіа (Інтернет, мобільна телефонія та оновлені інтерактивні радіо і телебачення), які представляють сучасний інформаційний простір людства, а отже, полегшують доступ до цінностей інформаційного суспільства.

Підлітковий вік є першим перехідним етапом від дитинства до дорослості. У цьому віці відбуваються значні зміни в фізіологічному, психологічному та соціальному розвитку дитини. Наразі відсутнє єдине розуміння вікових рамок підліткового віку. Так, Є. Ємельянова визначає, що підлітковий вік починається з 13 років, а закінчується у 19 [6]. О. Сергєєнкова наголошує на тому, що підлітковий вік охоплює віковий період від 10 до 15 років [9]. У свою чергу, вважаємо за необхідне визначити вікові рамки молодшого шкільного віку та юнацтва, які безпосередньо пов'язані з підлітковим віком. Початок молодшого шкільного віку визначається вступом дитини до школи, а в останні роки, у зв'язку із введенням 4-класної початкової освіти, діти стають школярами у шести річному віці. Отже, межі молодшого шкільного віку тотожні періоду навчання у початковій школі (з 6–7 до 10–11 років) [10, с. 242–249]. Згідно з Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» молодь визначається як громадяни України віком від 14 до 35 років. [7]. Отже, означивши вікові рамки молодшого шкільного віку, який передує підлітковому віку, та вікові рамки юнацтва, який є наступним в онтогенезі, визначаємо підлітковий вік з 10–11 до 14 років.

Цікавими є типові особливості підліткового віку, які виділяє І. Булах: підвищена чутливість у взаєминах з оточуючими; нестійкість самооцінки; вибірковість в оцінці якостей іншої людини; прояв прямолінійних та критичних суджень; вимогливість до однолітків та дорослих у дотриманні слова; велике значення думок референтної групи про власну особистість; виникнення такого новоутворення як рольове самовизначення (усвідомлення свого місця в суспільстві); прагнення бути значимим серед однолітків; потреба в інтимно-особистісному спілкуванні зі значущими однолітками; прагнення до самостійності та незалежності поведінки від порад дорослих; бажання зайняти нову соціальну позицію, бути та вважатися дорослим; здатність до саморозвитку тощо [2, с. 129].

Н. Беженар наголошує на тому, що нині серед підлітків загострилася проблема насилля, яке здійснюється самими дітьми у середовищі однолітків [1]. Це підтверджують статистичні дані Українського інституту соціальних досліджень імені О. Яременка: 15% респондентів є постійними суб'єктами образ, 53% вміють вирішувати конфлікти без застосування насилля, 20% дівчат самостверджуються за допомогою насилля, а майже половина опитуваних підтримують думку про те, що домогтися бажаного легше застосовуючи агресію та насилля [8].

Т. Журавель зазначає, що на сьогодні у вітчизняній та зарубіжній філософії, психології, соціології, педагогіці, соціальній педагогіці відсутнє єдине розуміння понять «насилля», «агресія» та «агресивна поведінка». Автор визначає насилля як соціокультурний і соціально-психологічний феномен, пов'язаний із застосуванням (загрозою застосування) фізичної сили або психологічного впливу як протиправного вияву власної волі особою чи групою осіб стосовно інших; насилля може призводити до деструкції особистості жертви та негативних соціальних наслідків [5, с. 278 – 282].

Нині актуальності набувають такі поняття, як третирування, мобінг та булінг. Розглянемо детальніше особливості кожної категорії. Згідно з визначенням сучасного тлумачного словника української мови, третирування – поведінка, яка характеризується безцеремоністю, зневажливістю по відношенню до іншого. Н.Бумаженко визначає мобінг як групове психологічне притиснення, а булінг – як агресивну поведінку, яка виражається у злісному переслідуванні, жорстокості, спробах образ і приниження, підриві репутації [3, с. 67]. Отже, на основі аналізу категорій третирування, булінгу та мобінгу, можемо визначити в рамках нашого дослідження, що поняття третирування та булінг є тотожними та означають насильницьку поведінку, яка виражається суб'єктом у навмисних діях, спрямованих на об'єкта, метою якого є приниження та підрив репутації. Мобінг, в свою чергу, визначаємо як насильницькі дії суб'єктів по відношенню до об'єкта. Суттєву відмінність між третируванням та мобінгом вбачаємо у кількості суб'єктів цькування (у третируванні суб'єктом виступає одна особа, а у мобінгу – декілька осіб чи ціла група). Основними формами прояву цього явища є фізична (побиття учня), вербальна (словесні образи, погрози, ворожі насмішки або жарти) та соціальна (непрямі форми фізичної та вербальної агресії – бойкот, ворожа міміка та жестикуляція).

Нині феномен третирування є серйозною соціально-педагогічною проблемою не лише в освітньому середовищі, а й в суспільстві в цілому. Останнім часом увагу дослідників привертає нова форма третирування в сучасному інформаційному просторі – «кібертретирування» (cyberbullying). Під ним розуміють форму поведінки, яка полягає у розсиланні повідомлень агресивного та образливого характеру з використанням нових інформаційно комунікаційних технологій (ІКТ) (Інтернет, мобільний телефон). Третирування через Інтернет дозволяє агресорові зберегти свою анонімність і перетворити ситуацію переслідування на своєрідний «маскарад».

А. Чернякова [11] стверджує, що останнім часом увагу зарубіжних дослідників, зокрема соціальних психологів (П. Агатсон, Р. Ковальські, С. Лімбер) привертає нова форма соціального третирування, що відрізняється анонімністю – «кібертретирування», «кібер мобінг» або «кібербулінг» (англ. cyber-bulling). О. Дроздов наголошує, що за даними деяких американських фахівців, 2006 року 9% молодих американців віком від 10 до 17 років зустрічалися з феноменом кібертретирування. Результати дослідження цього феномена, проведеного у 2005 – 2006 роках у Бельгії, показали: 10% бельгійських підлітків та юнаків були втягнуті у відносини регулярного кібертретирування, зокрема 3,3% – як жертви, 5% – як агресори, а 2,6% – і як жертви, і як агресори. У цілому, з різною частотою, з різними формами кібертретирування зустрічалися більше 60% досліджуваних [4].

Раніше аутсайдер класу потерпав від фізичного або психічного цькування лише у школі, а прийшовши додому, мав змогу відгородитися від шкільних проблем, міг знайти друзів, які живуть поруч. Про проблеми дитини у школі, можливо ніхто не знав, проте з поширенням Інтернету й популяризацією соціальних мереж, цькування дитини у школі переходить на новий, більш загрозливий для її психічного здоров'я і навіть життя рівень: діти можуть погрожувати, знеславлювати, ображати й, навіть, доводити до самогубства один одного. Сутність цього феномену полягає в залякуванні через розсилання учнями погрозливих повідомлень за допомогою ІКТ.

Іншими формами кібертретирування можна вважати дії хакерів, які спрямовані на пошкодження персональних комп'ютерів, а саме: зламування паролів, пошкодження веб-сайтів користувачів. Згідно з результатами досліджень Р. Ковальські, можна виділити наступні відмінності реального третирування від кібербулінгу: внаслідок анонімності Інтернету, агресор невідомий жертві; жертви кібербулінгу не звертаються до дорослих за допомогою, оскільки остерігаються «покарання» через позбавлення привілеїв користуватися комп'ютером чи мобільним телефоном. У свою чергу, суспільство не залишається осторонь цієї проблеми і звертає увагу на проблеми негативного досвіду використання людиною сучасного інформаційного простору, знімаючи кінофільми, наприклад фільми, які засновані на реальних подіях: «Як я дружив в соціальній мережі» 2010 року, висвітлюючи проблему стосунків в мережі Інтернет і те, що співрозмовник може видавати себе за кого завгодно і, навіть, створювати свій світ з друзями і близькими, які насправді не є ними.

«Кібертерор» 2011 року розповідає історію кібертретирування однокласниками дівчини, яка намагається вчинити суїцид через це. «Після Люсії» 2012 року, який розповідає жахливу історію дівчинки-підлітка, яка переїздить з батьком після смерті матері до іншого міста і йде до школи, в якій її змушує під дією алкоголю однокласник вступити з ним у статевий контакт, і все це знімає на відео, розсилаючи потім відеозапис всім одноліткам, які починають знущатися з дівчини в реальному світі і викладати відео в соціальну мережу. Наприкінці фільму дівчина тікає від всіх, які переконані в тому, що дівчина втопилася в океані. Батько робить самосуд над хлопцем, який першим почав знущатися з дівчинки.

Таким чином, проблема кібертретирування серед підлітків набуває актуальності з розвитком та популяризацією ІКТ. Ця проблема у підлітковому віці потребує детальнішого вивчення та розробки технологій зменшення виявів означеного феномену. Вважаємо за необхідне розробку соціально-педагогічних технологій щодо гармонізації соціалізації молодших школярів в сучасному інформаційному просторі з метою попередження проблеми кібертретирування у підлітковому віці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беженар Н. Булінг : підліткове насильство в школі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osvitaua.com/attach/2319/SHj12021s.pdf/>
2. Булах І. Психологічні основи особистісного зростання підлітків: дис ... доктора псих.наук : 19.00.07 / І. Булах. – К., 2004. – 581 с.
3. Бумаженко Н. Виктимология : [учебно-методическое пособие] / Н. Бумаженко. – Витебск : УО «ВГУ им. П. М. Машерова», 2010. – 115 с.
4. Дроздов О. Феномен третирування у школі : шляхи вирішення проблеми [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=78&c=1878/>
5. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Звереві. – К. ; Сімферополь : Універсум. 2012. – 536 с.
6. Емельянова Е. Психологические проблемы современного подростка и их решение в тренинге / Е. Емельянова. – СПб. : Речь, 2008. – 336 с.
7. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р. № 2998-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 16. – 27 с.
8. Образи та насильство в середовищі учнівської молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/HBSC/Buklets/buklet%2008.pdf>
9. Сергєєнкова О. Вікова психологія : [навч. посіб.] / О. Сергєєнкова, О. Столярук, О. Коханова, О. Пасєка. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 376 с.
10. Тадаєва А. Кіберсоціалізація як складова соціалізації дітей молодшого шкільного віку в умовах інформаційного суспільства / А. Тадаєва // Вісник Харківської державної академії культури : [зб. наук. праць / відп.ред. В. Шейко]. – Х. : ХДАК, 2014. – Вип. 42. – С. 299.
11. Чернякова А. Організаційно-педагогічні засади запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США : автореферат на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / А. Чернякова ; СДПУ імені А. С. Макаренка. – Суми, 2011. – 20 с.

Олександр Топоренко,
студент,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

КІБЕРБУЛІНГ ЯК НОВІТНИЙ ВИД НАСИЛЬСТВА НАД ПІДЛІТКАМИ

Стаття присвячена феномену кібербулінгу, як виду новітнього насильства над підлітками в умовах віртуального середовища. Автор намагається виокремити його характерні особливості, проаналізувати причини виникнення у підлітковому середовищі, визначити основну типологізацію та досвід його попередження у зарубіжних країнах.

Oleksandr Toporenko

CYBERBULLYING AS A NEW FORM OF VIOLENCE AGAINST TEENAGERS

The article outlines the phenomenon of cyberbullying as the newest form of violence against teenagers in virtual environment. It identifies its characteristics, causes, basic typology and experience of its prevention in foreign countries.

Поширення Інтернету як інформаційно-комунікативної парадигми в умовах загальної інформатизації суспільства зумовило перетворення віртуального простору у прогресивний перехід суспільства на нову стадію, з яким, однак, у життя прийшли такі негативні поняття, як кіберзлочинність, несанкціонована розсилка реклами, спами та інші. Неповнолітні, які є основними користувачами комунікативно-інформаційних мереж – територій, куди підлітки втікають від батьківського контролю і можуть відчувати себе вільними, є основними реципієнтами цих негативних явищ. Одним із них є явище кібербулінгу – надсилання або розміщення образливих і жорстоких повідомлень або зображень через мережу Інтернет та інші електронні засоби зв'язку з метою завдання психологічної та фізичної шкоди об'єкту знущань [18, с. 85].

Звертаючись до дослідження кібербулінгу як форми віртуального насильства над неповнолітніми, слід зазначити, що ця проблема детально досліджувалась у працях зарубіжних і деяких вітчизняних науковців. Проблема булінгу, віртуального насильства над неповнолітніми висвітлюється у працях М. Лундгцяхрен, К. Блайя, І. Литовченко, Р. Внебращних, Й. Пізальського, Ф. Фезер, К. Катцер, Е. Менесіні, П. Слі, які засвідчують, що зазначена проблема є новою і потребує спільних зусиль інформаційних та гуманітарних наук

у її вирішенні. Наукові дослідження також проводяться на базі певних загальнодержавних та міжнародних програм. Так, з 2008 року діє міжнародний проект «Віртуальне хуліганство: подолання негативного і посилення позитивного використання нових технологій в освітньому середовищі» (COST IS0801), участь у якому беруть 28 країн Європи [8].

Останнім часом серед підлітків стало популярним розповсюдження відео- та фотозображень за допомогою мобільного та Інтернет-зв'язку з насильницьким та аморальним змістом: побиття однолітків, різноманітні форми приниження так званого булінгу (англійською *bullying*, від *bully* – хуліган, забіяка, грубиян, гвалтівник). Це поняття означає залякування, фізичний або психологічний терор стосовно особистості з боку групи підлітків, спрямований на те, щоб викликати в неї страх і тим самим підкорити її собі [2, с. 2]. Західні дослідники відносять кібербулінг до відкритої агресії, характеризуючи останню, як певну відкриту інтервенцію з метою завдання психологічної шкоди через агресивну поведінку у широкому діапазоні – від грубих жартів до віртуального терору, який може призвести навіть до суїциду жертви [4].

Хоча булінг існує з моменту появи організованого суспільства, проте лише впродовж останніх 20-ти років дослідники почали систематично вивчати це явище. Перші дослідження з булінгу були проведені Д.Ольвеусом серед підлітків в Норвегії та Швеції у 80-х рр. минулого століття [15, с. 49], а також Т. Ненсел у США [13, с. 1]. Використовуючи анонімну анкету, Т. Ненсел і її колеги виявили 17% підлітків, які повідомили, що вони були жертвою знущань, і 6% зазначили, що були як жертвами булінгу, так і ініціаторами знущання [14, с. 2096].

Поняття кібербулінгу є принципово новим, на відміну від традиційного булінгу. Слід зазначити, що у науковому середовищі, поряд з визначенням кібербулінг, вживається інший термін – кібермобінг (від англ. *mob* – натовп, юрба). Частина науковців вживають його у тому ж значенні, проте, варто констатувати, що його онтологічні ознаки залишаються недостатньо дослідженими і дані терміни мають суттєві відмінності. Так, І.Берсон вважає кібермобінг формою кібербулінгу, вказуючи на його крайній деструктивний характер [5, с. 52].

Під кібермобінгом розуміють психологічний терор, здійснюваний найчастіше групою осіб з метою усунення жертви з певного простору (Інтернету), колективу (певної спільноти, форуму тощо) або навіть з життя. Подібно до цькування в реальному житті, кібермобінг поширений в підлітковому середовищі (жертвам і моберам, як правило, 11–16 років). Кібербулінг є неоднорідним явищем і має різні форми маніфестації. В одній з перших книг, присвячених проблемі кібербулінгу – «Кібербулінг та кіберпогрози» [18], визначено низку поведінкових моделей, що спостерігаються у ситуації кібербулінгу. До них належать: перепалка (флемінг), харасмент, наклепи, персонація, публічне викриття і шахрайство, виключення, кіберсталкінг (кіберпереслідування), хеппі слеппінг [11, с. 98].

Під *флемінгом* (від англ. *flame* – полум'я) розуміють ворожі, образливі мовленнєві випадки, конфліктну взаємодію між інтернет-користувачами. Виникає в результаті жвавого обговорення проблемних питань у сфері політики, релігії тощо. Стратегічно спланований та провокативно спрямований флемінг має назву *тролінг* (від англ. *trolling*). Досить часто тролінг постає у вигляді парадоксального висловлювання, що руйнує стереотипні цінності, або як гіперболізована увага до незначних чи неважливих деталей, наданих у обговорюваній темі. Дослідник Р.Внебрачних, порівнюючи тролінг з «енергетичним вампіризмом», виокремлює наступні типи тролів: троль-коментатор (бере участь у всіх дискусіях, розміщуючи численні повідомлення з неперевіреною чи сумнівною інформацією); троль-провокатор (провокують агресію довкола тієї чи іншої теми обговорення); троль-порадник (дає глузливі або беззмістовні поради) та троль – герой-коханець (провокативний кумир, за якого точиться боротьба без правил між дівчатами) [1, с. 50–51].

Харасмент. Юридичний словник Блека [6, с. 744] визначає харасмент як спрямовану на конкретну людину повторювану поведінку, що «дратує, тривожить, або призводить до істотного емоційного страждання людини. Деякі види харасменту надають підстави для порушення судової справи проти когось» [6, с. 733]. Агресори надсилають безліч текстових повідомлень на електронну пошту чи стільниковий телефон жертви [11, с. 156]. Харасмент є також поведінковою ознакою інтернет-хуліганів, відомих як гріфери. Гріфери навмисно шкодять іншим гравцям у онлайн-іграх, оскільки не зацікавлені у перемозі в конкретній грі, а в руйнуванні гри іншим гравцям [11].

Кіберсталкінг. Визначається як використання електронних повідомлень з метою переслідування певної особи шляхом їх багаторазового повторювання [11, с. 174]. *Наклеп*. Наклеп є наданням відомостей, що є принизливими і не відповідають дійсності про інших осіб. Ще однією формою наклепу є онлайн «*slam books*», які створюються, щоб пожартувати над підлітками. Учні створюють веб-сайт, де перераховані імена однокласників, і учні пишуть агресивні та брудні коментарі про інших учнів-жертв. Подібно до цього є негативні списки, які розміщені в Інтернеті. Наприклад, одна учениця створила онлайн список тінейджерів, яких вона визначила як «повії» школи [11].

Персоналія є ситуацією, коли кривдник видає себе за жертву і, використовуючи пароль жертви, надсилає негативну, образливу чи недостовірну інформацію від її імені. [11, с. 180]. *Публічне викриття та шахрайство*. Полягає в оприлюдненні особистої інформації з метою шантажу, певних корисливих мотивів [11].

Виключення / остракізм. Ізоляція в межах онлайн соціуму [18, с. 751]. *Хенні слепінг* (радісне побиття). Визначається як напад на людину з метою фіксації її реакції на відео. Відео, що знімається під час інциденту, потім завантажується в Інтернет задля оприлюднення [11].

Слід констатувати, що кібербулінгу підлягають підлітки, яких відштовхнули однолітки. Коли підліток отримує численні електронні повідомлення агресивного змісту від незнайомих і його почали переслідувати й залякувати, це означає, що він потрапив під кібербулінг. Складність фільтрації подібних повідомлень, неможливість контролю, регулярність атак і анонімність переслідувачів роблять залякування особливо потужним, завдаючи психологічну травму підлітку.

Як відомо, булінгом характеризують певний прояв агресії з подальшим залякуванням особистості. За допомогою цієї поведінки, суб'єкт булінгу (буллі, моббер) самостверджується за рахунок об'єкта знущань, заслуговуючи собі авторитет у підліткових групах. Та насправді, буллі є підлітками невпевненими, і дані дії є проявом приховування своєї неспроможності та слабкості. Основна відмінність кібербулінгу від традиційного цькування полягає у використанні певних засобів: мобільний зв'язок, сервіси миттєвих повідомлень, електронна пошта, форуми і чати, соціальні мережі, ігрові сайти та ін. Відповідно до класифікації кібербулінгу, деякі вчені [3], [14] виділяють в його межах принципово відмінний тип насильства – *кібергрумінг*. Під ним розуміють входження в довіру підлітка з метою використання його у сексуальних цілях.

Шахраї дуже добре ознайомлені з особливостями вікової психології підлітка і досить легко можуть встановлювати з ним контакт у соціальних мережах, форумах. Починаючи із віртуального спілкування та входячи у довіру до підлітка, злочинці пропонують потоваришувати, а потім поступово переходять до розмов про зустріч у реальному житті та переводять тему спілкування у сексуальну площину. Як варіант, виділяють ще один вид кібер-грумінгу – наполегливе чіпляння в мережі із сексуальними пропозиціями, розмови на теми сексу, насильства та (або) виготовлення, розповсюдження і використання матеріалів зі сценами насильства над підлітками [3].

Слід констатувати, що у західних країнах відбулося визнання кібербулінгу, як однієї із форм психологічного насильства. У багатьох країнах Європи та США здійснюється низка превентивних заходів проти кібербулінгу, регульованих законодавчо та підтриманих адміністраціями соціальних мереж та онлайн-порталів. Так, у 2007 р. Міністерство Франції спільно з Facebook постановило: усі підлітки-моббери повинні бути ідентифіковані і за певних обставин звільнені від занять або ж виключені зі школи. Спеціальною постановою регулюється і обов'язок вести облік контенту блогів педагогами.

У Росії відкритий телефон гарячої лінії при Комітеті з соціальної політики [17]. А у ФРН кібермобінг зараховується до делікту – цивільно-правового проступку, який тягне за собою покарання для дорослих – до 5 років, для підлітків – до 10 років арешту або примусовим виправним роботам [9, с. 18]. Крім того, у Німеччині методологічно визначені основні засади терапії по відношенню до жертв віртуального насильства пубертатного періоду. Вона здійснюється у рамках програми Євросоюзу «Safer Internet Programme», в якій беруть участь 26 країн ЄС. Програма підтримується через громадські та державні ініціативи для підтримки розвитку у підлітків медіакомпетенцій та запуску превентивних проєктів, спрямованих проти кібербулінга [12]. У Польщі, з 2011 р. кібербулінг прирівняний до злочину: системне психологічне насильство над людиною карається позбавленням волі на строк до 3 років; якщо була спроба самогубства потерпілого від булінгу, «мобер» карається позбавленням волі на строк від одного до 10 років [10].

На такий крок польське суспільство пішло через численні випадки суїцидів від кібернасильства. Так, дослідження кібербулінгу на 2 143 учнях протягом 2010–2012 рр. показало, що 19,6% підлітків є «буллі» – 5,9% з них, одночасно були і жертвами, і агресорами; 6,6% постійно відчували над собою акти психологічної кіберагресії; 21% польських вчителів регулярно стикалися з проблемою кібербулінгу серед учнів [16].

Говорячи про шляхи відповіді на виклики сучасних видів насильства, слід звернутися до досліджень даного типу. Так, французька дослідниця К. Блайя, у процесі системних досліджень, дійшла висновку, що найкращим способом реагування на кібербулінг (з точки зору самих підлітків) – це розповісти батькам, а ефективною дією супроти буллі-агресора є виключення його зі школи [7, с. 42]. Ця ж дослідниця визначила, що сім'я відіграє головну роль у запобіганні кібербулінгу. Безумовно, українська сім'я до цієї функції є ще не достатньо готовою, проте її роль у цьому процесі, є принципово провідною.

Отже, до **перспектив подальших досліджень** слід віднести визнання усіх негативних сторін кібербулінгу, шляхом відстеження усіх його істотних ознак та його відтворення у сучасному правовому полі.

Крім необхідного нагального законодавчого закріплення феномену «кібербулінгу», найважливішим завданням української системи виховання залишається створення сприятливих умов для підвищення рівня та якості інформаційних знань у батьків та педагогів, підвищення їхньої кіберкультури та упровадження моніторингових асоціацій з основними соціальними мережами, розважальних порталів та ін. для запобігання виникнення кібербулінгу. Проте найважливішою точкою проблеми кібернасильства над підлітками залишається підвищення імунітету в умовах інформаційного перенасичення у підлітків щодо безпечного користування Інтернетом. Констатую, що на сьогодні дана практика має епізодичний характер, тому питання системної роботи над даною проблемою залишається невирішеним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Внебрачных Р. Троллинг как форма социальной агрессии в виртуальных сообществах / Р. Внебрачных // Вестник Удмуртского университета. Философия. Социология. Психология. Педагогика. – Ижевск: Удмуртский государственный университет, 2012. – Вып. 1. – С. 48 – 51.
2. Карпушевська Л. Інструктивно-методичний лист щодо запобігання негативному впливу інформаційно-комунікативних технологій на формування моральної свідомості учнівської та студентської молоді [Електронний ресурс] / Л. Карпушевська, О. Кузнецова. – Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – Режим доступу : http://sites.znu.edu.ua/liberal_edu/anonsy/Instruktivno_metodichij_list.doc.
3. Литовченко І. Діти в інтернеті : як навчати безпеці у віртуальному світі [Електронний ресурс] : Посібник для батьків / авт. І. Литовченко. – К. : Вид-во : ТОВ «Видавничий Будинок «Аванпост-Прим», 2010. – Режим доступу : http://online-bezpeka.kyivstar.ua/the_benefit_for_parents/, вільний.
4. Найденова Л. Кибер-буллинг : опасное виртуальное «быкование» [Електронний ресурс] / Л. Найденова // ПСИ-ФАКТОР. – Режим доступу : <http://psyfactor.org/lib/cyber-bullying.htm>.
5. Berson I. Emerging risks of violence in the digital life : Lessons for educators from an online study of adolescent girls in the United States / I. Berson // Journal of School Violence №1. – 2002. – P. 51 – 71.
6. Black's Law dictionary / [ed. by Bryan A. Garner]. – Thomson West ; 8th edition, 2004. – 1810 p.
7. Blaya C. First findings of a national French survey about cyberviolence among lower secondary students / C. Blaya, A. Berguer / Bullying and Cyberbullying: The Interface between Science and Practice, Autriche , 2012. – P. 42.
8. Cyberbullying : coping with negative and enhancing positive uses of new technologies, in relationships in educational settings (COST IS0801) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sites.google.com/site/costis0801>.
9. Feser F. Stalking : Prävention / F. Feser, H. Feser. – 2007. – P. 17 – 19.
10. Kodeks karny. Cybeprzemoc w polskim Kodeksie karnym / Cyberprzemoc i stalking w Polsce. – Nr 72, 2012. – P. 381.
11. Kowalski R. Cyber bullying: Bullying in the digital age/ R. Kowalski, S. Limber, P. Agatston. – Malden, MA : Blackwell Publishing, 2008. – 224 p.
12. Lundgren M. Virtuelle Belästigung mit realen Folgen – Immer mehr Jugendliche klagen über Mobbing im Internet / M. Lundgren / In : dradio.de, Deutschlandfunk, Hintergrund, 2010. – P. 31.
13. Melton G. Violence among rural youth. Final report / G. Melton, S.P.Limber, P. Cunningham, D. Osgood, J. Chambers, V. Flerx // U. S. Departament of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. – Washington DC : Unpublished report, 1998.
14. Nansel T. Bullying Behaviour Among U.S. youth: Prevalence and Association with Psychological adjustment / T. Nansel, M.D. Overpeck // Journal of the American Medical Association. – 2001. – № 285. – P. 2094 – 2100.
15. Olweus D. Bullying at School: What We Know and What We Can Do / D. Olweus. – New York : Blackwell, 1993. – 152 p.
16. Pyżalski J. Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży / J. Pyżalski. – Kraków : «Impuls», 2012.
17. Pyżalski J. Cyberbullying. Zjawisko, konteksty, przeciwdziałanie. Łódź: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Łodzi. – 2012.
18. Willard N. Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the Challenge of Online Social Aggression Threats, and Distress/ [ed. by K. Steiner]. – Champaign, Illinois : Research Press, 2007. – 320 p.

Тетяна Цюман,
канд. пед. н., доцент,
Київський університет
імені Бориса Грінченка

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ПРОБЛЕМА СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ

У статті розглядається проблема сексуального насильства над дітьми через призму використання інформаційно-комунікаційних технологій. Зосереджено увагу на особливостях дитячої порнографії, потенційних жертвах порнобізнесу, проблемі віртуального сексу, а також важливості застосування превентивних механізмів.

Tetiana Tsiuman

INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES AND PROBLEMS OF SEXUAL ABUSE OF CHILDREN

The article features the problem of sexual abuse of children through the perspective of utilization of information and communication technologies. The focus is made on the particularities of child pornography, potential victims of pornography business, the problem of virtual sex and the importance of preventive mechanism.

Масштаби жорстокого поводження з дітьми у віртуальному просторі тісно пов'язані зі швидким поширенням інформаційно-комунікаційних технологій (надалі ІКТ) з початку 1990-х років, коли поява веб-браузерів викликала інтернет-бум. Освоєння нових ІКТ відбувалося нерівномірно, в залежності від економічних умов і місця розташування спільноти. Сьогодні в Інтернеті працюють, проводять вільний час, спілкуються один з одним, розважаються, шукають та публікують інформацію. Водночас більшість інтернет-сайтів є небезпечними. Такої думки дотримуються експерти й психологи Франції, США, Німеччини та Нідерландів. Вони стверджують, що вплив Інтернету деформує поведінку людини й породжує проблему психологічної інтернет-залежності.

Інтернет не дарма прирівнюють до засобів масової інформації, але це визначення є досить вузьким для такого глобального явища. Тому, безумовно, люди, які не мають можливості регулярно заходити в Глобальну мережу, подекуди програють в поінформованості інтернет-користувачам. Досить часто Інтернет називають кіберпростором – *новим соціальним середовищем, яке охоплює усі реальні місця, в яких взаємодіють люди: телефони та технології третього покоління (3G), он-лайн ігри, пірингові обміни, інтернет-кафе.*

Демографічні показники аудиторії кіберпростору доволі широкі: Інтернетом користуються люди всіх вікових категорій, а діти та підлітки є найбільш активними користувачами. Попри користь від даного виду комунікації, в Інтернеті діти можуть наштовхнутись на інформацію заздалегідь небезпечну: зайти на інтернет-ресурс з порнографічним контентом чи екстремістськими закликами, зацікавитись сайтом про суїцид, наштовхнутись на інтернет-магазин, який торгує забороненими речовинами. Однак Інтернет приховує в собі й інші небезпеки, і чи не головна з них – велика кількість сексуальних збоченців, здатних нашкодити дитині морально чи фізично.

В Україні 96% дітей у віці від 10 до 17 років користуються Інтернетом, однак більше половини з них не знають про те, які небезпеки можуть чекати на них у мережі. Багато дітей розміщують тут особисту інформацію й ходять на зустрічі з віртуальними знайомими. За даними дослідження, проведеного кафедрою превентивної освіти та соціальної політики ЮНЕСКО у партнерстві з «Майкрософт Україна», 44% дітей знаходяться в потенційно ризикованій зоні (розміщують особисту інформацію) і 24,3% вже були у ризикованих ситуаціях (ходили на зустріч із віртуальним знайомим), у віковій групі від 15 до 17 років цей показник досягає 60,3%; 52% дітей виходять в Інтернет, перш за все, для спілкування в соціальних мережах, де залишають дані про телефон (46%) і домашню адресу (36%), а також особисті фото (51%); 6,5% підлітків 15–17 років повідомляли в он-лайнні особисту інформацію про батьків, водночас цей показник у віковій групі респондентів 10–11 років складає лише 0,4%.

За даними Міжнародного центру допомоги зниклим та експлуатованим дітям (International Centre for Missing & Exploited Children), кожна сьома дитина стає об'єктом сексуальних домагань в мережі, причому 4% є об'єктами агресивних домагань, у 2% з них травмується психіка, до 4% дітей зловмисники звертаються з проханням надіслати свої фотографії, де вони зафіксовані оголеними чи в сексуально відвертому вигляді. Об'єктами домагань в мережі в 70% випадків стають дівчата, в 30% – хлопчики. 81% це підлітки у віці від 14 років та старше, на них же припадає 74% випадків психологічного травмування.

Дитяча порнографія

Особливу занепокоєність світової спільноти викликає розповсюдження в Інтернеті та мобільній мережі дитячої порнографії.

Дитяча порнографія – це будь-які, незалежно від форми, зображення дітей, що беруть участь в реальних чи уявних сексуальних діях або показі статевих органів дитини з сексуальними намірами.

Існує дві категорії порнографії: *завульована*, яка не демонструє сексуальні відносини явно, але використовує оголені та звабливі зображення дітей, та *відкрита* порнографія, яка демонструє зображення дітей, втягнених в сексуальні відносини.

Використання дітей у виготовленні порнографії будь-якого виду відносять до сексуальної експлуатації.

Простежується чіткий зв'язок між «віртуальною» порнографією та насильством над дітьми в реальному світі. Втягнута у виробництво порнографії реальна дитина, як правило, страждає від сексуального насильства.

За даними ЕСРАТ (Міжнародна організація по боротьбі з дитячою порнографією), загальний об'єм пропозиції дитячої порнографії виріс у багато разів, що обумовлено простотою та доступністю використання сучасної цифрової фото- та відеотехніки. Обіг дитячої порнографії є однією з найбільш прибуткових справ в мережі. За оцінками Інтерполу, український ринок порнографічної продукції з використанням образів дітей оцінюється в 100 млн. доларів на рік. Такі дані озвучив уповноважений президента з прав дитини Юрій Павленко.

Потенційні жертви порнобізнесу

Жертвами дитячої порнографії стають три категорії дітей. Перша – це *довірливі* діти. Багато з них із захопленням приймають пропозицію «знятись у кіно» та йдуть із незнайомцями. Друга категорія – *викрадені* діти. Утримуються такі діти переважно в жахливих умовах, де не отримують навіть необхідної їжі. Третя категорія, доволі характерна й для України, – *діти з неблагополучних родин*. Одних батьки продають за пляшку горілки, інші заради швидкого прибутку готові на ризиковані вчинки, особливо не задумуючись про наслідки.

Проблема віртуального сексу

Віртуальний секс – це використання різноманітних інтернет-матеріалів (картинок, текстів, звуків, відео) для сексуального стимулювання та задоволення. Враховуючи, що в середньому двоє з десяти користувачів Інтернету є дітьми, вірогідність потрапити на неповнолітнього партнера для віртуального сексу досить велика.

За даними психолога Маркуса Скуїрелла, любителі віртуального сексу страждають від багатьох психологічних розладів. У 27% з них присутня депресія, 30% страждають від дратівливості та надмірного хвилювання, а 35% від стресу. Віртуальне спілкування залучає дітей та підлітків до сексуальної активності, суть якої вони не здатні оцінити та зрозуміти. Діти здійснюють незрозумілі для них дії, залежать від дорослих співрозмовників. Це доволі тривожні сигнали, оскільки у 7 років у дитини формується статева самосвідомість. До 13 років визначається роль людини в сексуальній поведінці та орієнтації. З 14 до 26 років виникає еротичне лібідіо. Такий фактор як віртуальний секс може чинити істотний вплив на сексуальний розвиток дитини. Особливо важко наслідки віртуального сексу проявляються у дівчаток. У гіршому випадку вони призводять до сексуальної заклопотаності, нав'язливої мастурбації, надмірно сексуалізованої поведінки по відношенню до дорослих чоловіків, що, в свою чергу, може призвести до абортів або раннього материнства.

Проблема безпеки дітей в інформаційно-телекомунікаційних мережах стає все більш актуальною також у зв'язку з істотним зростанням чисельності неповнолітніх користувачів. З огляду на анонімність користувачів мережі важко знаходити й ефективно переслідувати порушників закону, виявляти жертв та надавати їм дієву допомогу. Як наслідок, виникають все нові й нові ризики, насильство більшає, а його жертвами стають все молодші діти. І хоча більша частина небезпечних матеріалів знаходиться у «віртуальному світі», не можна забувати про те, що за кожним зображенням насильства над дітьми стоїть насильство, якого в реальному житті зазнала, як мінімум, одна дитина.

У жовтні 2011 року Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ) розглянула доповідь «Боротьба з обігом матеріалів, що зображують насильство над дітьми, за допомогою цілеспрямованих, комплексних і узгоджених міжнародних зусиль» (доповідач – А. Конде-Бахен), за результатами якої були ухвалені відповідні резолюції та рекомендації. Документ закликає країни-учасниці криміналізувати цілеспрямований перегляд матеріалів із зображенням насильства над дітьми, а також надати право уповноваженим державним органам у разі необхідності блокувати веб-сайти з відповідним контентом. Варто нагадати, що одним із превентивних заходів, описаних в Будапештській конвенції Ради Європи про злочинність в кіберпросторі, є «гарячі лінії», робота яких, однак, не забезпечує вирішення проблеми. У новому документі Ради Європи відзначається необхідність застосування наступних превентивних механізмів:

– *усі повинні бути поінформованими* – дітей та підлітків необхідно навчати самозахисту, прищеплювати їм уміння працювати з інформаційними ресурсами, доносити до суспільства інформацію про безпеку та наслідки зростаючої «сексуалізації» дітей в ЗМІ та мережевих ресурсах;

– *невідворотність покарання* – виготовлення, розповсюдження, придбання та цілеспрямований перегляд матеріалів, що зображують насильство над дітьми («дитячу порнографію»), повинно кримінально переслідуватися;

– *співпраця з провайдерами* (закликати інтернет-провайдерів дотримуватися принципів саморегулювання і систематичного інформування влади про появу в Інтернеті нелегального контенту);

– *доступ жертв до захисту своїх прав* («хижаки», як правило, за кордоном, тому «жертв» важко виявляти).

Окрім того, назріла нагальна потреба у створенні єдиних міжнародних нормативних рамок, а саме: підписати та ратифікувати всі існуючі міжнародні документи, якщо цього ще не зроблено (в тому числі й погодити єдиний вік статевого дозрівання), зокрема: Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція), Конвенцію Ради Європи про злочинність в кіберпросторі (Будапештська конвенція), а також імплементувати їх в національне законодавство; блокувати або видаляти всі сайти з нелегальним контентом (спільно з Європейською Асоціацією інтернет-провайдерів); посилити компетенцію суддів.

Окремо слід відзначити кампанію Ради Європи «Кожен п'ятий» щодо викорінення сексуального насильства над дітьми, яка має привернути увагу суспільства до значного поширення цієї проблеми. Рада Європи пропонує також замінити термін «дитяча порнографія» на більш безкомпромісний термін «образи насильства над дітьми», що сприятиме більш чіткому суспільному усвідомленню небезпеки таких діянь (розумінню, що відтворюється не «заборонена картинка», а зображення насильства над дитиною). На думку фахівців Ради Європи, одним із засобів попередження насильства над дітьми, має стати відчуття існування чіткого внутрішнього «кодексу» поведінки всіх поколінь – етики співжиття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахтирська Н. Моніторинг судової практики України у справах, пов'язаних з насильством щодо дітей та жінок / Ахтирська Н. / за заг. ред. Г. Христової. – К. : Тютюкін, 2011. – С. 16 – 18.
2. Тюріна В. Попередження насильства в сім'ї як напрям соціально-педагогічної роботи з молоддю / В. Тюріна // Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту : спеціальний випуск за матеріалами наук.-практ. конф. (м. Київ, 2010 р.). – К. : Державний інститут розвитку сім'ї та молоді, 2010. – № 1 – 2. – С. 37 – 39.
3. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / [В. Брижик, Т. Журавель, О. Кочемировська та ін. ; за заг. ред. Т. Журавель, Г. Христової]. – К. : ТОВ «К.І.С.», 2010. – С. 26 – 27, 234 – 235.
4. Куцевич М. Напрями впровадження вимог Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення (SETs No 201) в кримінальний кодекс України : навч. курс / М. Куцевич; Проект зі зміцнення та захисту прав жінок та дітей в Україні. К. : [б. в.], 2011. – С. 2.
5. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми : тренінговий курс / [Т. Журавель, Н. Коробченко, О. Нікітіна, О. Сафронова ; за заг. ред. О. Безпалько, Т. Журавель]. – К. : ТОВ «К.І.С.», 2010. – С. 22 – 24, 28 – 29.
6. Журавель Т. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : метод. посіб. для освітян / [Т. Журавель, О. Кочемировська, М. Ясеновська ; за заг. ред. О. В. Безпалько]. – К. : ТОВ «К.І.С.», 2010. – С. 229 – 231.
7. Гавришак Л. І. Інтернет-залежність як чинник девіантної поведінки / Л. Гавришак, С. Машак // Проблеми загальної та педагогічної психології. – 2011. – Т. XIII. – Ч. 5. – С. 56 – 63.
8. Швед О. В. Сексуальна експлуатація неповнолітніх як соціальне явище : тенденції і шляхи профілактики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / О. Швед. – Х., 2006. – 21 с.

Ірина Чорна,
канд. психол. наук, доцент,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Михайло Чорний,
студент,
Тернопільський національний
економічний університет

КОМП'ЮТЕРНІ ІГРИ ЯК ФАКТОР НАСИЛЛЯ НАД ПСИХІКОЮ ДИТИНИ

У статті розкрито основні психо-технологічні засоби негативного впливу комп'ютерних ігор на психіку дитини. Запропоновано авторську класифікацію типів комп'ютерних ігор за характером впливу на підлітка, що призводить до деградації особистості. Проаналізовано механізм комп'ютерного насилля над психікою дитини та його наслідки.

Iryna Chorna,
Mykhailo Chornyi

COMPUTER GAMES AS A FACTOR OF VIOLENCE AGAINST CHILD'S MIND

The article outlines basic psycho-technological means of negative influence of computer games on a child's mind. The impact of different types of computer games on teenagers is analyzed. The mechanism of realization of violence on children's minds and its effects are determined.

Сучасна молодь, діти підліткового віку чимало часу приділяють роботі з комп'ютером. 70% респондентів грають у комп'ютерні ігри. Підлітки проводять за іграми увесь свій вільний час, ігноруючи навчальну діяльність, яка є провідною для їх вікового періоду. Гравці настільки захоплюються віртуальною реальністю, що ризикують втратити контроль над своєю поведінкою в реальному житті. У віртуальному світі гри викривлені уявлення про соціум, проте, вони карбуються в свідомості дитини і стають її переконаннями. Відбувається підміна світоглядних уявлень дитини. За таких обставин дитина поводить себе не адекватно, здатна скоїти злочин.

Психологію гри та, зокрема, проблему комп'ютерних ігор досліджували О. Белінська, І. Бурлаков, А. Карпов, В. Козлов, Г. Старшенбаум, А. Церковний, С. Шапкін [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7].

Комп'ютерні ігри активно ввійшли в сферу інтересів, захоплень сучасної людини. Під час комп'ютерної гри, людина мимоволі потрапляє під всепоглинаючий вплив гри на його психіку. Результати досліджень свідчать, що людина може годинами сидіти за грою і отримувати задоволення від певних аудіовізуальних засобів гри (красива графіка, реалістична фізика, гарне звукове оформлення), механіки гри (gameplay). Розробники комп'ютерних ігор використовують такі сюжетні дії гравців, від яких психічно здорова людина просто не може отримувати задоволення, тим не менш таке задоволення в процесі гри наступає. Наприклад, гравець, влучивши супротивнику в голову, вигукує: «Headshot!». Або ж один з двох гравців, проходячи по вузькій перекладині, злетів з неї і впав у яму, тим самим вбивши свого віртуального персонажа. Другий гравець при цьому почав реготати з того, що персонаж помер, або ж з того, що його напарник невдаха; або ж, стріляючи у віртуальні трупи, гравцю подобається спостерігати як відриваються шматки тіла і з них витікає велика кількість крові... В процесі комп'ютерної ігрової діяльності особистість деградує, гальмується процес її соціалізації.

Засобами впливу на психіку дитини є інтонаційна стимуляція соціально негативних вчинків геймера, за які в реальному житті передбачається кримінальна відповідальність (Point Blank, Call of Duty, GTA). Зокрема, за більшу кількість вбивств голосовий коментатор захоплювальною інтонацією хвалить гравця. Наприклад: «Тройное убийство!», «Мастер ножа!», «Попадание в голову!», попадання одним пострілом у двох персонажів одночасно, – «Бронебойный выстрел!», більше п'яти жертв, – «Отлично!» (Point Blank).

Якщо застосовувати ігри Стрілялки (Shooter) для підготовки солдата до бойових дій, то це формуватиме емоційний компонент психологічної готовності поведінки при бойових діях. А якщо підліток тривалий час гратиме у такі ігри, то у нього також сформується психологічна готовність до фізичної агресії, з'явиться бажання застосувати це в реальному житті, наприклад, вистрелити у людину. Причому, реалізуючи своє бажання дитина віритиме, що наслідки будуть такі ж, як і у грі. За цих обставин вона може не усвідомлювати, що завдає реальної шкоди живій людині і що за такі дії доведеться нести кримінальну відповідальність.

Сильний вплив на психіку дитини геймера має музичний супровід, ретельно підібраний розробниками гри для провокації прояву відповідного виду емоцій, як правило, негативних (агресія, злість, страх, азарт). Часто шокує враження справляє на не сформовану психіку підлітка реалістична фізика, красива графіка гри, яка захоплює та допомагає маніпулювати його психоемоційним станом. Найбільше приваблює підлітків в комп'ютерних іграх механіка гри. Ігри із категорії Жахи (Horror) із застосуванням, ні з чим не схожого,

ефекту присутності, справляють вражаючу дію на психіку дитини. При тривалій ігровій активності у геймера розвивається синдром нічних страхів, підвищується рівень тривожності, спостерігаються приступи панічної атаки, дратівливість, істерики тощо.

Через програш у грі в геймера може виникнути неконтрольована вербальна та фізична агресія, спрямована на віртуального, чи реального напарника у грі, переможця. Фізична агресія може спрямовуватися на предмети (розбивання монітора, клавіатури, предметів побуту).

Програш провокує розвиток злісної заздрості, що переростає у ненависть до переможця. Переможцю дорікають тим, що він використовує чіти (шахрайські програми, які дають функціональні переваги над іншими гравцями). Зазвичай, чіти можна придбати лише за реальні кошти, а це може дозволити собі не кожен підліток, звідси і заздрість. Чітерство забезпечує можливість легко та швидко отримати те, на досягнення чого чесним способом, зазвичай, піде багато часу та зусиль. Придбання та використання чітерських програм розвиває у особистості навички шахрайської поведінки. У свідомості формується та закріплюється стійке переконання, що будь-який бажаний результат можна отримати за гроші.

Результати поведеного нами дослідження свідчать, що 60% респондентів віддають перевагу агресивним типам комп'ютерних ігор. Улюбленими іграми підлітків є ігри із сценами насильства, жахів. Улюбленими персонажами 40% респондентів є негативні персонажі. 46,6% респондентів віддають перевагу іграм типу симулятори (імітація процесу певного виду діяльності), 40% – обирають стрілялки. 36,6% – бійки, 35,3% – стратегії, 33,3% – грають в ігри жахів, 26,6% обирають дійові ігри (насильство, стрілянина, ненормативна лексика), 24% квести (вирішення розумових задач), 13,3% обирають рольові ігри, 6,6% – головоломки, 6% – тактичні, карточні ігри.

86% респондентів вибирають комп'ютерні ігри як «спосіб проведення вільного часу. 40% – грають для того, щоб «набити фраги (набрати багато балів за вбивства)». 36,6% респондентів вибирають комп'ютерні ігри тому, що там «можна робити все, що захочеш», «без зайвих зусиль стаєш тим, ким хочеш бути». 35,5% – «не несеш відповідальності за те, що накоїв», 34% – отримуєш «можливість мати перевагу над іншими гравцями (чітерство)» і стільки ж за «можливість розробляти власну стратегію дій». 33,3% «можливість командної гри». 31,3% вибирають комп'ютерні ігри тому, що в них «можна бути ким завгодно». 30% отримуєш можливість «руйнувати». 26,6% стільки ж за «можливість познайомитися із гравцями з інших країн», «погратися, не виходячи з дому». Підлітки, які віддають перевагу можливості «погратися, не виходячи із дому» відрізняються або ж раціональним мисленням (отримати результат за коротший проміжок часу і затративши менше зусиль), або ж у них недостатньо розвинуті комунікативні здібності і тому вони уникають живого спілкування. 25% респондентів обирають комп'ютерну гру тому, що в ній можна «вбивати безкарно», це підлітки, у яких є потенційний, або ж уже сформований нахил до агресивної поведінки. «Здобувати досягнення» часто дуже сумнівні в сенсі загальнолюдських цінностей, як правило, це ті підлітки, які у реальному житті не відрізняються особливими досягненнями. 14,6% опитаних – «Можливість самоствердження», якого, зазвичай, не можуть досягнути у реальному житті. «Можливість прокачуватися (розвивати віртуального персонажа)» оскільки у підлітків у силу різних обставин (не знають як, або ж лінуються), не займаються власним саморозвитком. Лише 13,3% грають у комп'ютерні ігри з метою хоча б віртуально щось створювати, «конструювати». Стільки ж грає, бо гра дає можливість «отримати другий шанс», що в реальному житті практично не буває. Грають заради можливості «заробляти гроші. 6,6% грає тому, що любить заважати іншим героям в грі. Стільки ж – заради можливості «кастомізації (зміни зовнішнього вигляду героя, техніки)» – це підлітки, ймовірно, з дизайнерськими здібностями; або ж такі, що відчувають потребу змін у реальному житті. Улюбленими іграми підлітків є ігри зі сценами насильства, жахів. 25% респондентів готові піти на компроміс заради можливості пограти в комп'ютерну гру. 25% – готові позбутися того, хто заважає грати; готові на все, лиш би пограти. 20% – готові не спати вночі; обдурити батьків. 10% – готові вдарити того, хто заважає грати. 20% готові не робити уроки; пропустити заняття у школі.

Керуючись засобами соціально-психологічної рефлексії та психоаналізу, ми класифікували типи комп'ютерних ігор. В основі класифікації покладено вид впливу на особистість геймера з метою деструкції його особистості:

1. Формування стереотипів негативної поведінки (пропаганда використання наркотиків, алкоголю GTA).
2. Формування психологічної готовності до соціально неприйнятних способів поведінки (можливість вбивати, руйнувати, завдавати шкоду безкарно Counter Strike, S.T.A.L.K.E.R. Point Blank, Call of Duty, Medal of Honor, Battlefield, APB Reloaded, GTA, Saints Row, Tomb Raider, Max Pain, Serious Sam, Painkiller, Left 4 Dead, Duke Nukem).
3. Деморалізація особистості (насильство, розпуста, ненормативна лексика, пошлий інтимний гумор, GTA, Saints Row, порнографічний контент GTA, Saints Row, Mass Effect).

4. Формування фізичної агресії (Mortal Combat, Tekken, Street Fighter, Devil May Cry, Manhunt, Hitman, Prototype).

5. Провокація психічних розладів, зокрема, фобій (Doom, Resident Evil, Alone in the Dark, The Suffering, Call of Cthulhu: Dark Corners of the Earth, Amnesia: The Dark Descent, Slender: The Arrival, House of Dead, Silent Hill, Dead Space, Outlast).

Комп'ютерні ігри стимулюють прояви негативних емоцій через невдачі, аж до вербальної та фізичної агресії. Гравці вміють технічно встановлювати соціальні контакти в грі, проте, не можуть налагоджувати комунікативні зв'язки в реальному житті. Завдається шкода здоров'ю через фізичну пасивність. Наступає психологічна залежність від ігрової діяльності. Для геймерів характерною є соціальна пасивність, пропадає інтерес до реального життя. Гальмуються процеси соціалізації, інтелектуального та духовного розвитку. Звуження кола інтересів лише до комп'ютерних ігор. Через заборону чи обмеження часу гри, у підлітків виникають конфлікти із батьками. Гальмується розвиток здібностей. Зазнають деформації світоглядні уявлення дитини. Закони віртуальної реальності екстраполюються в реальне життя, що часто призводить до психоневрологічних розладів, інколи і трагічних наслідків.

Таким чином, засобами комп'ютерних ігор здійснюється процес цілеспрямованого насилля над психікою дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белінська О. Дитина і комп'ютер : психологічні реалії віртуального світу / О. Белінська // Психолог. Шкільний світ. – 2006. – № 46. – С. 27–29.
2. Бурлаков И. Номо Gamer : Психология компьютерных игр / И. Бурлаков. – М. : Независимая фирма «Класс», 2000. – 64 с.
3. Козлов В. Психология игровой зависимости / В. Козлов, А. Карпов. – М. : Психотерапия 2011. – 336 с.
4. Старшенбаум Г. Аддиктология : психология и психотерапия зависимостей / Г. Старшенбаум // Когито – Центр. – 2005. – 367 с.
5. Церковний А. Формування навичок у просторі комп'ютерних ігор / А. Церковний // Соціальна психологія. – 2004. – № 3 (5). – С. 163–169.
6. Шапкин С. Компьютерная игра : новая область психологических исследований / С. Шапкин // Психологический журнал. – 1999. – Т. 20, № 1. – С. 86–102.
7. Эльконин Д. Психология игры / Д. Эльконин. – М. : Гуманит. ВЛАДОС. – 1999. – 360 с.

**ПРАВОВА, СОЦІАЛЬНА ТА ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА
(КОРЕКЦІЯ, РЕАБІЛІТАЦІЯ, СУПРОВІД)
НЕПОВНОЛІТНІХ, ЩО ЗАЗНАЛИ НАСИЛЛЯ**

Галина Біляченко,
аспірантка,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка

**ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ ПІДТРИМКИ
ДІТЕЙ-ЖЕРТВ СІМЕЙНОГО НАСИЛЛЯ В УКРАЇНІ**

У статті розглянуто проблему сімейного насилля над дітьми, основні аспекти правової підтримки дітей-жертв сімейного насилля та розкрито необхідність профілактики цього негативного явища.

Halyna Biliachenko

**PARTICULARITIES OF LEGAL SUPPORT
TO CHILDREN-VICTIMS OF DOMESTIC VIOLENCE IN UKRAINE**

The article outlines the problem of domestic violence against children, basic aspects of legal support of children who suffered from domestic violence and the necessity to prevent this negative phenomenon.

Права дитини – це певні спеціальні можливості, необхідні людині віком до 18-ти років для існування й досягнення зрілості. У Конвенції ООН про права дитини є вимоги, що гарантують свободу й гідність дітей, а також визначено умови, за яких вони можуть формуватись як особистості і громадяни. Дитину визначено самостійним суб'єктом права [5, с. 9].

Однією з найактуальніших проблем сьогодення, незважаючи на всю різноманітність форм та методів її подолання, залишається проблема сімейного насилля над дітьми, що порушує їхні права на повноцінний розвиток, на особисту недоторканість, на повагу до власної честі та гідності тощо. Українська держава, орієнтуючись на норми міжнародного права, етнотрадиції та здобутки багатьох цивілізованих країн, всіляко намагається сприяти захисту основних прав та свобод дитини на законодавчому рівні. Проте, вочевидь, через труднощі: психолого-педагогічні причини та соціально-економічні проблеми в сфері сім'ї, викоринити явище насилля над дитиною не вдається.

Метою нашого дослідження є з'ясування особливостей правової підтримки дітей в Україні, що стали жертвами сімейного насилля.

Проблема насилля в сім'ї, зокрема над дитиною, стала предметом дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних педагогів, психологів, серед яких: І. Д. Бех, О. І. Захаров, О. Б. Орлов, О. О. Кочеміривська, Л. С. Нечепоренко, Н. Г. Опухова, І. А. Хозраткулова, В. В. Радул та ін.

Згідно Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 року (редакція від 09.12.2012 р.), *насильством в сім'ї* визнаються будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї стосовно до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї, як людини, та громадянина і наносять моральну шкоду, шкоду фізичному чи психічному здоров'ю. Відповідно, розрізняють наступні види сімейного насилля – фізичне, сексуальне, психологічне та економічне [4]. За різних обставин діти дуже часто піддаються тому чи іншому виду сімейного насилля. Згідно з даними Державного комітету статистики України на кінець 2013 р., 61% дітей у віці від 2 до 14 років були жертвами психологічного або фізичного покарання у батьківських сім'ях. Крім того, 11% українських сімей вважають, що фізичне покарання може бути застосоване до дитини [9].

Серед причин вчинення насилля над дітьми слід виділити:

- згубні звички одного або обох з батьків (алкоголь, наркотики) та їх асоціальна поведінка загалом;
- складне економічне та матеріальне становище сім'ї;
- порушення соціально-психологічного клімату;
- соціальна та особистісна незрілість батьків;
- нерозуміння потреб та цінностей дитини;
- відсутність справжньої любові до дитини;
- відсутність чіткої моделі сімейного життя і родинного виховання в конкретній сім'ї;

– втручання у виховання дитини старших членів сім'ї або осіб, що не мають родинних зв'язків з конкретною сім'єю;

– прийомна сім'я;

– неповна сім'я або сім'я, де один з батьків не є рідним та багато інших.

На нашу думку, виходячи з усього різноманіття причин, що спонукають до вчинення протиправних дій щодо дітей в сім'ї, важко розмежувати види насилля, що до них застосовуються. Адже фізичне насилля може супроводжуватись економічними утисками дитини та психологічним тиском на неї. Найстрашніше, коли до попередньо вказаних, додається ще й сексуальне насилля.

Діти-жертви насилля потребують тривалої соціально-психологічної допомоги, курсу реабілітації, корекції негативних психологічних та поведінкових явищ, корекції стосунків з батьками та іншими членами сім'ї, подальшого супроводу з боку компетентних фахівців. Все це передбачається законодавством України.

Вихідною ідеєю законодавчого забезпечення прав дитини в Україні є принцип «усі діти рівні від народження»: відповідно до ст. 52 Конституції України, діти рівні у своїх правах, незалежно від походження. У Конституції України зазначено, що будь-яке насилля над дитиною та її експлуатація переслідуються законом, держава гарантує утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У статті 3 Конституції зазначено, що людина, її життя й здоров'я, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. У статті 28 Конституції України встановлено, що «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню або покаранню» [8, с. 11].

Отже, окрім важливих законодавчих актів міжнародного рівня, серед яких і Конвенція ООН про права дитини, яка діє в Україні з 27 вересня 1991 року, Конституції України, захист дітей-жертв сімейного насилля здійснюється на основі:

– «Сімейного кодексу України» від 10.01.2002 р. (зі змінами станом на 01.03.2005 р.), який визначає засади шлюбу та особливості регулювання сімейних відносин, права та обов'язки подружжя, права та обов'язки матері, батька і дитини [8];

– Закону України «Про попередження насилля в сім'ї» від 15.11.2001 р., який визначає правові основи запобігання насиллю в сім'ї, органи та установи, на які покладається здійснення заходів, спрямованих на його подолання [4];

– Наказу Міністерства охорони здоров'я України від 23.01.2004 р. №38 «Про затвердження заходів щодо виконання Закону України «Про попередження насилля в сім'ї» та Примірного положення про центр медико-соціальної реабілітації жертв насилля в сім'ї» [6];

– Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. (редакція від 08.06.2013). Важливим моментом цього Закону стало положення, яке забороняє тілесні покарання дітей у родині [3];

– Розпорядження Кабінету Міністрів України № 2154-р «Про затвердження плану заходів з проведення Національної кампанії «Стоп насиллю!» на період до 2015 року [7]. Одним із пріоритетних напрямів кампанії є інформаційно-просвітницька діяльність з питань виховання гендерної культури та запобігання всім формам насилля в сім'ї для використання в позашкільній та позаурочній роботі загальноосвітніх навчальних закладів;

– Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насилля в сім'ї або невиконання захисного припису» від 15.05.2003 р. [2], де конкретизуються форми різних видів насилля в сім'ї та уточнюються види покарання за вчинені дії;

– Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насиллю в сім'ї» від 25.09.2008 р. [1], в якому, зокрема, вказується необхідність впровадження корекційної програми, спрямованої на формування гуманістичних цінностей та ненасильницької моделі поведінки в сім'ї особи, яка вчинила насилля в сім'ї.

Як бачимо, правова підтримка дітей, що можуть зазнавати насилля в сім'ї, забезпечується на законодавчому рівні й підлягає постійному вдосконаленню існуючих законодавчих актів та створення супутніх соціальних програм, спрямованих на попередження даного явища та подолання його негативних наслідків.

Пріоритетним має залишатися завдання саме попередження проявів фізичного, економічного, психологічного чи сексуального насилля щодо дітей в сім'ях. Робота фахівців соціально-психологічної, педагогічної, правової та інших сфер має спрямовуватися перш за все не на вторинну профілактику, коли ведеться робота з сім'ями, в яких було зафіксовано факти насильницьких дій щодо дитини, а на первинну, метою якої є завчасне попередження даного явища.

У межах такої профілактики необхідно:

– проводити роботу щодо забезпечення обізнаності дітей зі своїми правами;

- сприяти правовій грамотності молоді, дорослого населення щодо прав та обов'язків батьків і дітей та правової відповідальності за їх порушення;
- сприяти усвідомленню громадянами насильства в сім'ї як соціальної проблеми;
- профілактична робота з молоддю як потенційними батьками щодо формування цінностей сімейних взаємостосунків;
- допомога молоді у формуванні свідомого ставлення до створення сім'ї, народження та виховання дітей, у засвоєнні психолого-педагогічних знань щодо шляхів та методів демократичного виховання дитини;
- формувати у молодого покоління доброзичливе та відповідальне ставлення до оточуючих, сприяти дотриманню здорового способу життя;
- формувати у батьків мотивацію на пошук оптимальних шляхів виховання дитини та засобів підвищення ефективності виховних впливів;
- залучати фахівців відповідних установ та організацій, що допоможуть сім'ям з дітьми подолати негативні прояви у житті сім'ї, спричинені складним матеріальним та фінансовим становищем, несприятливим соціально-психологічним кліматом тощо.

Отже, проблема сімейного насилля над дітьми залишається злободенною, не дивлячись на довготривалу правову, соціально-педагогічну та психологічну роботу щодо його подолання. Правовий захист дітей, що постраждали від насильства в сім'ї, забезпечується різними міжнародними та національними законодавчими актами, більшість з яких спрямована на подолання вже здійсненого насильства. Тому, з точки зору правового захисту дітей від насилля в сім'ї, важливим є більш якісне законодавче сприяння попередженню цього ганебного явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25.09.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/599-17>.
2. Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису» від 15.05.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/759-15>.
3. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. (редакція від 08.06.2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
4. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/2789-14>.
5. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик / Л. Волинець, Л. Гурковська, І. Савчук. – К. : ТОВ «К.І.С.», 2011 – 132 с.
6. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.01.2004 р. №38 «Про затвердження заходів щодо виконання Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та Примірного положення про центр медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20040123_038.html.
7. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 2154-р «Про затвердження плану заходів з проведення Національної компанії «Стоп насильству!» на період до 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2154-2010-%D1%80>.
8. Сімейний кодекс України : чинне законодавство зі змінами станом на 1 берез. 2005 р. (відповідає офіц. текстові). – К. : Вид. А. В. ПАЛИВОДА. – 84 с.
9. Українське суспільство ще вважає насильство над дітьми нормою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrinform.ua/ukr/news/ukrainske_suspilstvo_shche_vvagaie_nasilstvo_nad_ditmi_normoyu_pavlenko_1884265.

Олександр Варнавських,
начальник відділу
інженерно-технічних та економічних експертиз,
Науково-дослідний
експертно-криміналістичний Центр
при УМВС України в Тернопільській області

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ, СКОЄНІ ПРОТИ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті розкриті особливості кримінальної відповідальності дорослих за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність.

Oleksandr Varnavskykh

PARTICULARITIES OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR CRIMES COMMITTED AGAINST TEENAGERS

The article analyzes the features of criminal responsibility of adults for involving a minor in criminal or other antisocial activities.

Втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність посягає на основи суспільної моралі у сфері розвитку і виховання молодого покоління, згубно впливає на молодих людей, створює для них спотворені орієнтири, прищеплює асоціальні ідеї, аморальні погляди й навички, істотно впливає на рівень злочинності неповнолітніх. Особливо небезпечними є дії, спрямовані на втягнення осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, у злочинні групи, у вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, а також тих, які поєднані з незаконним обігом наркотичних засобів або зброї, із застосуванням насильства, що посягають на статеvu свободу та статеvu недоторканість особи. Об'єктом таких злочинів є нормальний моральний розвиток неповнолітнього.

Правильне застосування та удосконалення законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу протиправну діяльність, своєчасний та якісний судовий розгляд справ такої категорії є важливим засобом захисту прав та свобод дітей та молоді в Україні. Залежно від характеру суспільної небезпеки і наслідків дій порушника насильство за правовою природою може бути кваліфіковано як адміністративне правопорушення або злочин, мати різну юридичну кваліфікацію. Особлива увага має бути приділена реальному забезпеченню прав неповнолітніх на захист і дотримання всіх вимог закону щодо особливостей розгляду справ цієї категорії громадян. Зокрема, є неприпустимим здійснення захисту неповнолітнього і дорослого в межах однієї справи одним і тим же захисником, не дивлячись навіть на можливий родинний зв'язок між ними. Обов'язково повно й усебічно мають з'ясуватись обставини, що негативно впливали на виховання неповнолітніх, зокрема встановлення характеру впливу, який застосовувався дорослою особою до малолітніх, вид фізичного або психічного примусу, а також від службових, матеріальних чи інших зловживань.

Втягнення у злочинну діяльність завжди передбачає наявність причинного зв'язку між діями дорослої особи і виникненням у неповнолітнього бажання вчинити протиправні дії. Це може досягатися за допомогою всіх видів фізичного насильства (заподіяння тілесних ушкоджень, мордування, катування тощо) і психічного впливу (погроза застосувати насильство, завдати матеріальних збитків, зганьбити в очах однолітків та товаришів, позбавити повсякденного спілкування; переконання, залякування, обман, шантаж, підкуп, розпалювання почуття помсти, заздрості або інших низьких почуттів; давання порад про місце й способи вчинення злочину або приховання його слідів; обіцянка приховати сліди злочину, забезпечити грошима, подарунками, розвагами тощо). Коли неповнолітній добровільно відмовився від вчинення злочину або не закінчив його (вчинив готування чи замах), дорослий несе відповідальність за втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність і за співучасть у незакінченому злочині. Якщо неповнолітній взагалі не робив спроби вчинити злочин і не готувався до цього, дорослий притягається до відповідальності за втягнення його у злочинну діяльність і за готування до злочину, у вчинення якого намагався втягнути неповнолітнього.

Батьки, опікуни, піклувальники, інші особи, які були зобов'язані за рішенням суду сплачувати кошти на утримання неповнолітніх дітей, але злісно ухилялися від цього або не виконували обов'язків щодо догляду за дітьми і втягували останніх у вчинення злочинів чи іншу антигромадську діяльність, несуть відповідальність за цілу сукупність злочинів. При вирішенні питання про покарання дорослих осіб, винних у втягненні неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність, повинно братись до уваги ступінь суспільної небезпечності такого злочину, треба враховувати форми і способи втягнення, ступінь негативного впливу на нормальний розвиток і здоров'я неповнолітніх, а також інші заподіяні злочином шкідливі наслідки.

Втягнення неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність батьками, опікунами, піклувальниками, педагогами, спортивними тренерами, керівниками практики студентів, наставниками неповнолітніх на підприємстві чи в установі, як правило, свідчить про підвищену суспільну небезпечність цих

осіб та є для них обтяжуючим фактором при застосуванні покарання. На високий ступінь їх суспільної небезпечності може вказувати й те, що вони втягнули в зазначену діяльність неповнолітніх, які перебували в матеріальній чи іншій залежності від них, а також те, що останніх було втягнуто у злочинні групи, у вчинення тяжких, особливо тяжких злочинів, зокрема поєднаних із незаконним обігом наркотичних засобів чи зброї або посяганням на статеву свободу та статеву недоторканість особи.

Низка посягань проти неповнолітніх полягає у втягненні (залученні) їх :

- у злочинну діяльність;
- іншу антигромадську діяльність (пияцтво, заняття жебрацтвом, проституцією, азартними іграми);
- у незаконні дії з наркотичними засобами та психотропними речовинами.

Ознаки втягнення як ознаки складу відповідних злочинів:

1) це лише активні дії. Отже, шляхом бездіяльності (наприклад, надаючи неповнолітньому можливість спостерігати за вчиненням злочину, за відпрацюванням навиків злочинних прийомів та операцій тощо) виконати дане посягання не можна;

2) ці дії пов'язані з безпосереднім впливом на конкретного потерпілого. Безадресний вплив (наприклад, поширення відповідної літератури, співання «зłodійських» пісень) не є втягненням у злочинну діяльність;

3) втягнення полягає у фізичному насильстві чи психічному впливі;

4) метою втягнення є викликати у неповнолітнього прагнення взяти участь у одному чи кількох злочинах, а також зайнятися злочинною діяльністю взагалі;

5) є причинний зв'язок між втягненням і виникненням у неповнолітнього наміру вчинити злочин (злочини). Інакше кажучи, якби не було дій з втягнення, то неповнолітній не прагнув би зайнятися злочинною діяльністю.

Об'єктом посягань у даному випадку є моральні засади суспільства у ставленні до виховання підростаючого покоління. Вони передбачають охорону неповнолітніх від негативного впливу, який може викликати бажання зайнятися асоціальною діяльністю. Враховуючи найбільшу вразливість до негативних соціальних впливів неповнолітніх, потрібно: 1) посилити контроль за ставленням дорослих до своїх та чужих дітей; це питання повинно охоплювати усі галузі нашого життя – освіту, культуру, загальну відповідальність держави; 2) посилити контроль за неблагополучними сім'ями, тобто контроль за моральним розвитком і вихованням дітей і неповнолітніх; 3) пропагування ідеї прийомних сімей; 4) просвітницько-профілактична робота серед батьків щодо недопущення втягування чи залучення неповнолітніх до антигромадської діяльності, використання дітей у своїх цілях, що є передумовою позитивної корекції особистості та індивідуального попередження протиправної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї : [навч.-метод. посібник] у 2 томах / О. Бандурка, О. Бандурка, В. Брижик та ін. ; за заг. ред. О. Бандурки, К. Левченко, І. Трубавіної. – Х. : Права людини, 2013. – Том 2. – 204 с.

Наталія Власова,

асистент,

Луганський національний університет

імені Тараса Шевченка

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ГАРМОНІЗАЦІЇ БАТЬКІВСЬКО-ЮНАЦЬКИХ ВЗАЄМИН НА ЗАСАДАХ ПАРИТЕТНОСТІ

У статті представлені результати емпіричного дослідження соціально-психологічних чинників, які сприяють розгортанню діалогу та розвитку батьківсько-юнацьких взаємин на засадах паритетності. Представлена інноваційна форма роботи з дисфункційними сім'ями.

Nataliia Vlasova

PSYCHOLOGICAL SUPPORT TO HARMONIZATION OF PARENTAL-YOUTH RELATIONS ON THE BASIS OF PARITY

This paper presents the results of empirical survey of social and psychological factors that contribute to dialogue and development of parent-child relations based on parity principles. The innovative way of work with dysfunctional families is presented.

Проблема насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми визнає своє існування в сучасних умовах розвитку українського суспільства. У науковій літературі достатньо чітко висвітлюються питання щодо організації психологічної допомоги жертвам насильства, визначаються наслідки впливу ситуації насильства на дитину, констатується необхідність вдосконалення системи заходів щодо попередження насильства в сім'ї [5]. У зв'язку з цим, все більшої актуальності набувають питання щодо активізації

особистісного росту батьків і дітей, набуття ними соціальної та психологічної компетенції у досягненні сімейної згоди, як внутрішньосімейного ресурсу в налагодженні сприятливих умов життєдіяльності та функціонування сім'ї.

Важливим підґрунтям гармонізації системи сімейних взаємин стають засади паритетності та гендерної рівності, що підвищує цінність сімейних зв'язків та особистісного спілкування тощо. Побудова демократичних взаємин у сім'ї набуває важливого значення в той період, коли діти досягають юнацького віку і постають перед вирішенням завдань соціального самовизначення. Аналіз проблематики сімейних взаємин, і батьківсько-юнацьких, зокрема, свідчить про значні психологічні труднощі у досягненні порозуміння між дорослими та молоддю – конфліктність, емоційну відчуженість та когнітивну дистанційованість у ставленнях та ціннісних орієнтаціях, порушення гендерної рівноваги батьків у реалізації виховної функції, диференційованість позицій матері й батька у спілкуванні з дітьми різної статі. Досягнення гендерної рівності в подружніх взаєминах можливе передусім за умови відходу від стереотипізованих ролей в реалізації виховної функції сім'ї, а саме – неприйняття авторитарної моделі, ухильної та емоційно дистанційованої позиції батька у спілкуванні з доньками та синами [2].

Узагальнюючи погляди сучасних психологів щодо взаємозв'язку взаємин та спілкування, та спираючись на концептуальні положення діалогічного підходу, ми вважаємо, що суб'єкт-суб'єктне спілкування є визначальним чинником гармонізації батьківсько-юнацьких сімейних взаємин за рахунок активізації особистісних позицій дорослих та дітей, що визначається ступенем рівноправності учасників взаємодії, взаємоприйняттям один одного [1; 3].

Паритетність постає головною умовою, яка сприяє демократизації системи взаємин і в контексті сімейного спілкування визначається як особистісний вчинок, що має суб'єктивну значущість для учасників діалогу; як творчий комунікативний акт саморозкриття, самоствердження, взаємопізнання; як можливість «бути» та залишатися у взаєминах неповторною, самоцінною, самостійною індивідуальністю [4].

Мета дослідження – визначити соціально-психологічні чинники, які сприяють розгортанню діалогу та розвитку батьківсько-юнацьких взаємин; розробити програму психологічної допомоги, спрямованої на поліпшення сімейних стосунків на засадах паритетності.

Дослідженням було охоплено 126 сімей, у яких респондентами були матері, батьки та діти юнацького віку (загальна вибірка склала 378 осіб). Репрезентативність та гетерохронність вибірки підтверджується участю 50 сімей, в яких виховуються хлопчики, та 76 сімей, у яких виховуються дівчата юнацького віку. Середній вік респондентів юнацького віку склав 18 років, матерів та батьків 42–44 роки.

Отримані результати емпіричного дослідження дали можливість виокремити низку соціально-психологічних факторів, які сприяють розгортанню діалогу та гармонізації батьківсько-юнацьких взаємин. Серед них: 1) взаємоприйняття батька та дитини (1,78), який відображає акцептацію один одного в різних сферах функціонування сім'ї; 2) єдність думки батьків та юнацтва щодо позитивних характеристик сімейного клімату як свідчення гармонії сімейних взаємин (1,22), сприятливого психологічного простору для взаєморозкриття, особистісного зростання та взаємоподільності оцінкових суджень; 3) узгодженість термінальних та інструментальних цінностей подружжя була домінуючим показником розвитку їхніх гармонійних взаємин з дітьми (1,09), відсутності моральних сумнівів юнацтва щодо вибору життєвих орієнтирів на ближню і подальшу життєву перспективу; 4) адекватність та узгодженість сприйняття матерями й батьками індивідуально-особистісних властивостей дитини як відображення процесів взаєморозуміння в колі сім'ї (1,02); 5) узгодженість взаємооцінювальних суджень щодо виконання батьківських ролей (0,81) спостерігалася в тих сім'ях, де діти приймали та поділяли батьківські настанови та накази, що свідчило про здатність батьків відповідати віковим запитам юнацтва, створювати психологічний простір для реалізації їх соціогенних потреб. Даний чинник опосередковано характеризував також ступінь гендерної рівності батьків та матерів в реалізації ними виховних зусиль. Водночас, у тих родинах (-0,81), де матері були спрямовані передовсім на сферу самореалізації в сім'ї при зниженні сенситивності до власних потреб та орієнтованості на потреби інших, значною мірою проявлялась неузгодженість батьків в реалізації виховних ролей. Ця тенденція підкреслює значущість гендерної рівноваги в сферах самореалізації батьків, серед яких сім'я має бути такою ж важливою для татусів, як і для матерів; 6) фактор само актуалізації, незважаючи на найнижчий статистичний рейтинг серед вищезазначених чинників – 0,78, знаходиться в межах особистісно-вагомих значень, що свідчить про реалізацію власного потенціалу батьками та дітьми в різних сферах соціального буття. Виділені статистичним шляхом фактори надалі розглядалися нами як соціально-психологічні чинники, міра прояву та співвідношення яких зумовлюють розвиток взаємин на різних засадах батьківсько-юнацької взаємодії.

За співвідношенням вищезазначених чинників проведений їх кластерний аналіз та виявлено відповідну типологію сімей, особливості їх функціонування за показниками розвитку взаємин на засадах рівноправ'я, домінування – підпорядкування, дистанційованості – близькості позицій у спілкуванні. На жаль, у типології представлених сімей не знайшлося жодної родини, у функціонуванні якої вищезазначені чинники були б

представлені на статистично значущому рівні. У досліджуваній вибірці лише у 17% (це 21 родина за типом «значущість реалізації в батьківстві») виразність даних чинників спостерігалася в межах нормалізованих значень, що свідчило про позитивну динаміку розвитку взаємин на засадах рівноправ'я. Дистанційована позиція батьків у взаєминах з дітьми визначалася нами індикатором сімейної дисфункції, свідченням необхідності активізації і саморефлексії батьками власної педагогічної культури, психологічної грамотності в спілкуванні з юнацтвом – завтрашніми дорослими.

Організація соціально-психологічного супроводу сімей за типом «дистанційовані», з метою корекції батьківсько-юнацьких взаємин, базувалася на положеннях синергетичної парадигми, ядро якої складає ідея самоорганізації, що орієнтує практику спілкування на створення сімейної системи, у якій можливе розгортання міжособистісної суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Визначені положення зумовили використання інноваційних форм роботи з сім'ями, а саме – дистанційної.

Упровадження дистанційної форми роботи з сім'ями передбачало розробку програми соціально-психологічного супроводу та послідовне входження членів сім'ї в процес активної, усвідомленої взаємодії, що здійснювалося за такими умовними етапами: «консультаційний» (складання контракту); «розвивальний» (реалізація блоків програми «Я і моя сім'я», «Діалог та Довіра» і «Паритетність»); «підсумковий», спрямований на емпіричну оцінку ефективності запровадженої програми.

Експериментальну групу склали 17 сімей, які характеризувалися за визначеною нами типологією як дистанційовані. Контрольна група представлена у складі 20 різнотипових сімей (всього 60 осіб). Психологічний супровід гармонізації батьківсько-юнацьких взаємин здійснювався відповідно принципів: системності, суб'єктності, самоорганізації, вільного та творчого характеру взаємодії, активізації рефлексивного досвіду та особистісних змін. Найбільш мотивована позиція щодо поліпшення взаємин, набуття нового досвіду та інформації проявлялася з боку матерів та дітей (58%), найменша – з позиції батьків (17,6%).

Порівняння даних експериментальної групи засвідчують значущі позитивні зміни показників психологічного клімату: згуртованості сім'ї (турботи один про одного), приналежності до родини, взаємної підтримки. У жінок цей показник збільшився на 17% ($p \leq 0,039$), у чоловіків – на 10% ($p \leq 0,011$), а у дітей – на 16% ($p \leq 0,089$). Останні відзначали істотне зниження конфліктності в сім'ї на 30% ($p \leq 0,043$), з матерями зокрема (зниження більше на 13%), ніж з батьками ($p \leq 0,093$). Зріс показник більш гармонійної організації та функціонування в родині правил та норм взаємодії (згідно оцінок дорослих – на 14% ($p \leq 0,063$), згідно оцінок дітей – на 12% ($p \leq 0,063$)).

Юнаки та дівчата відзначали, що у взаєминах з батьком простежується зростання прихильності: він почав більше ділитися з ними своїми переживаннями (приріст склав 21%; $p \leq 0,091$), цікавитися їхніми проблемами (приріст склав 18%; $p \leq 0,036$).

Юнацтво почало частіше звертатися до батька за порадою (приріст 18%; $p \leq 0,023$), допомогою (приріст склав 17%; $p \leq 0,015$), проявляти повагу (приріст склав 10%; $p \leq 0,065$), відвертість у своїх поглядах (приріст 20%; $p \leq 0,023$). Дорослі і молодь відзначали підвищення рівня емпатії у взаєминах: з позиції батька у взаєминах з дітьми (приріст склав 17%; $p \leq 0,099$); з позиції дітей у взаєминах з матерями (приріст склав 19%; $p \leq 0,015$) та з батьком на рівні тенденції (приріст склав 17%; $p \leq 0,117$). Значні зміни виявилися також в підвищенні характеристик паритетності взаємин матерів і дітей та узгодженості їхніх поглядів (приріст склав 65%; $p \leq 0,045$). Суб'єктивна оцінка результативності програми характеризувалася такими показниками: 45% батьків і дітей вважають що отримали для себе нову корисну інформацію; 33% збагатилися новим досвідом; 23,5% краще пізнали одне одного, а 35,2% більше дізналися про себе.

Результати впровадження запропонованої програми «Діалог. Довіра. Паритетність» засвідчили про позитивну динаміку, досягнуту у розвитку батьківсько-юнацьких взаємин у сім'ї на засадах паритетності, шляхом активізації процесів взаємопізнання, взаєморозкриття та паритетності, що підтвердило ефективність дистанційної форми роботи психолога з дисфункційними сім'ями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Братченко С. Діалог / С. Братченко, Д. Леонтьев // Екзистенціальна традиція : філософія, психологія, психотерапія. – 2007. – № 2 (11). – С. 23 – 28.
2. Говорун Т. Гендерна психологія : [навч. посіб.] / Т. Говорун, О. Кікінежді. – К. : Академія, 2004. – 308 с.
3. Дьяконов Г. В. Основи діалогічного підходу у психологічній науці й практиці: автореф. дис... д-ра психол. наук : 19.00.01 / АПН України; Інститут психології імені Г.С.Костюка. – К., 2009. – 40 с.
4. Людина. Суб'єкт. Вчинок : філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В. Татенка. – К. : Либідь, 2006. – 360 с.
5. Онишко Ю. Медико-соціальна допомога дітям, які зазнали насильства в сім'ї : Програма циклу тематичного вдосконалення лікарів [Електронний ресурс] / Ю. Онишко. – К. : ТОВ «К.І.С.», 2010. – 120 с. – Режим доступу : <http://www.hopeandhomes.org.ua/files/8/d/8d02859-nasilstvo-medikosocialni.pdf>.

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ ЩОДО ПОДОЛАННЯ НАСИЛЬСТВА НАД ДИТИНОЮ В СІМ'І

Підтверджено актуальність проблеми насильства над дитиною в сім'ї. Розкрито мету, завдання, напрями та зміст соціального супроводу сім'ї, де відбувається насильство над дитиною. Окреслено принципи соціального супроводу. Зазначено критерії його ефективності. Проаналізовано заходи, спрямовані на вирішення проблеми сімейного насильства. Виокремлено шляхи оптимізації соціального супроводу сім'ї, в якій здійснюється насильство над дитиною.

Olha Vodiana

ROLE OF SOCIAL SUPPORT IN PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN

The article confirms the relevance of the topic of domestic violence against children. It examines the purpose, object, direction and content of social support to families where domestic violence against children is committed. Kinds of social work are pointed out. The prevention activities are analyzed. The article outlines the ways to improve social support to families where domestic violence against children is committed.

Однією з актуальних проблем сучасності є насильство в сім'ї. Воно не обмежується віковими, соціальними та державними кордонами, має глибоке історичне коріння. Насильство в сім'ї – це використання інтелектуальної, матеріальної, фізичної, емоційної переваги людини проти інших членів сім'ї для їх поневолення [7, с. 34]. Особливо гострою проблемою сьогодення є насильство над дитиною (дії, що приносять їй шкоду з боку людей, на яких покладено догляд та опіку над дитиною). Вразливість неповнолітніх до насильства пояснюється їх фізичною, психічною та соціальною незрілістю, а також залежним (підлеглим) становищем по відношенню до дорослих.

На сьогоднішній день в Україні до 35% неповнолітніх систематично застосовуються різні види сімейного насильства [4]. Однак дані офіційної статистики не можна вважати абсолютно точними, оскільки вони фіксують лише ті випадки, в яких було офіційне звернення до органів виконавчої влади. Даних, які б відображали реальну кількість випадків насильства в сім'ї щодо дитини не існує з цілком зрозумілих причин: через закритість сім'ї як системи; взаємозалежність жертв і агресорів; відсутність доступу до сім'ї фахівців, недостатність інформації з медичних закладів та правоохоронних органів, що не дозволяє робити висновки про розміри даного явища в нашому суспільстві.

Відрядно, що Україною було ратифіковано низку міжнародних документів, спрямованих на протидію сімейному насильству загалом та насильству щодо дитини зокрема. Також в нашій країні прийнято низку законів та підзаконних нормативно-правових актів, серед яких Конституція України, Закони України «Про попередження насильства в сім'ї», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї», «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису», «Про забезпечення рівних прав жінок і чоловіків», «Про охорону дитинства», відповідні статті Кримінального, Житлового Кодексів України та Кодексу України про адміністративні правопорушення, Порядок взаємодії суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах тощо [3]. Та, незважаючи на існування цього величезного ряду правових і нормативних документів, їх дієвість на сьогоднішній день є недостатньою, а насильство над дитиною залишається однією з серйозних проблем для багатьох сімей.

Насильство в сім'ї щодо дитини неодноразово виступало предметом наукових досліджень. Фундаментальні основи сучасних теорій насильства були закладені в дослідженнях Г. Блумера, Е. Дюркгейма, Г. Зімеля, Г. Тарда, Е. Фромма. Різноманітні аспекти насильства в сім'ї розглянуті в працях А. Антонова, О. Кочемірівської, М. Мацковського, А. Харчева. Як наслідок конфліктів у сім'ї насильство розглядалося А. Анцуповим, Л. Петровською, А. Шипіловим. Проблеми жертв насильства в сім'ї присвячені роботи О. Бандурки, А. Зелінського, Н. Осипової, В. Ядова. Специфіку соціальної роботи з різними типами сімей, в тому числі тих, де відбувається насильство над дітьми, розглядали І. Дроздова, І. Зверева, О. Коломієць, Т. Кравченко, Н. Сейко, І. Трубавіна.

Враховуючи актуальність обраної теми, *метою* статті є аналіз змісту та ролі соціального супроводу сім'ї, де відбувається насильство щодо дитини.

Захист дитини від насильства, забезпечення її повноцінного розвитку – це проблема національного значення, яка повинна розглядатися і вирішуватися в різних контекстах: культурологічному, соціологічному,

демографічному, педагогічному, юридичному, історичному [5]. Активну роботу щодо вирішення проблеми насильства в сім'ї здійснюють фахівці соціальної сфери у процесі її соціального супроводу.

У ході проведеного дослідження з'ясовано, що соціальний супровід сім'ї – це вид соціальної роботи, спрямованої на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу сім'ї з метою подолання життєвих труднощів та підвищення її соціального статусу. У випадку сім'ї, де відбувається насильство над дитиною, метою соціального супроводу є подолання насильства, усунення впливу негативних чинників, які його спричинили, а також мінімізація наслідків означеного явища [7, с. 36 – 38].

Виявлено, що основними завданнями соціального супроводу сім'ї, де здійснюється насильство щодо дитини є: здійснення соціальної допомоги дитині, надання соціальних послуг та організація соціальної реабілітації дитини відповідно до її потреб; соціальне виховання членів сім'ї, що включає створення умов та проведення заходів, спрямованих на засвоєння загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування соціально-позитивних ціннісних орієнтацій; психологічна, соціальна та юридична підтримка, призначенням якої є надання професійної допомоги у розв'язанні проблеми насильства; консультування, у процесі якого виявляються основні напрями подолання насильства над дитиною; збереження, підтримка і захист здоров'я дитини тощо.

Встановлено, що соціальний супровід означеної категорії сімей здійснюється на основі принципів: необвинувачення; толерантності; гуманізму; конфіденційності; конкретності; постійності; добровільності у прийнятті допомоги; системності і систематичності у роботі; гнучкості у роботі; оптимальності вибору методів, засобів, форм роботи; індивідуалізації; субсидіарності; цілісного, комплексного та систематичного підходу; рівності та якості послуг; законності; захисту прав людини; солідарності; компетентності; надання соціальної допомоги незалежно від національності, походження, соціального статусу, місця проживання, релігійної належності дитини та сім'ї [8, с. 23 – 26].

Виявлено, що соціальний супровід сім'ї, в якій відбувається насильство над дитиною, здійснюється за напрямками: громадська опіка сімей; формування усвідомленого батьківства; організація груп само- та взаємопідтримки та допомоги, діяльності фасилітаторів із сімейної просвіти; формування гендерної рівності, захист жіночих та дитячих прав у сім'ї; попередження і боротьба з наркоманією, палінням, алкоголізмом, проституцією, які є факторами, що провокують жорстоке поводження з дітьми; навчання членів сім'ї поведінці у кризових ситуаціях; підтримка членів сім'ї в екстремальних ситуаціях; адаптація сім'ї у новому мікро- та макросередовищі; забезпечення умов для поєднання праці з сімейними обов'язками і з життєвими інтересами людини; охорона материнства та дитинства; планування сім'ї, профілактика ранніх та небажаних вагітностей; об'єднання поколінь [2, с. 45 – 49] тощо. Таким чином, соціальний супровід спрямовується на: виконання та відновлення сім'єю своїх функцій; реалізацію прав дитини у родині і, як наслідок, – відновлення родинних стосунків, покращення стосунків з мікро- та макросередовищем; компенсацію неповної структури сім'ї та реабілітацію сім'ї, спрямування її через співпрацю до самовизначення та самореалізації; реалізацію права дитини на проживання в найкращих умовах для виживання, захисту і розвитку, природному середовищі та основному осередку суспільства – у сім'ї [6, с. 54].

Виходячи із практичного досвіду роботи, встановлено, що зміст соціального супроводу, спрямованого на вирішення проблеми домашнього насильства над дитиною, є сукупністю чотирьох основних елементів:

- 1) профілактики сімейного насильства над дитиною;
- 2) роботи з сім'єю та окремими категоріями, де сукупність макро- та мікрофакторів створює / може створити підвищений ризик жорстокої поведінки;
- 3) підтримки та допомоги жертви, свідків насильства та осіб, які перебувають у ситуації ризику насильства;
- 4) корекційної роботи з кривдниками [1, с. 17].

У зв'язку з тим, що захист прав членів сім'ї у самій сім'ї з одного боку є необхідним, коли сім'я є неблагополучною; з іншого боку – можливий тільки за згодою членів сім'ї, а вхід у сім'ю обмежений законодавством і можливий лише у разі порушення членами сім'ї морально-правових норм, доведено доцільність застосування контрактної моделі соціальної роботи з сім'єю, де виявлено жорстоке поводження з дітьми. Ця модель передбачає різні напрями соціального супроводу як останній шанс для сім'ї перед тим, як у розв'язанні її проблем будуть приймати участь органи державної влади та силові структури. Згідно означеної моделі, соціальний працівник і сім'я визначають цілі спільної діяльності. Згодом, на цій основі, офіційно укладають робочу угоду про шляхи досягнення означених цілей, час, дії та інші складові, необхідні для їх досягнення. Сім'я одержує завдання та попереджується про відповідальність за їх невиконання (передачу справи у інші структури). Виконання зазначених завдань контролюється соціальним працівником, який здійснює соціальний супровід [5].

На основі аналізу науково-методичної літератури, визначено наступні методи соціальної роботи з дитиною, яка зазнала насильства в сім'ї:

- соціально-психологічні, спрямовані на внутрішній світ дитини, які передбачають певну корекцію його системи цінностей і орієнтацій;
- соціально-педагогічні, які дають можливість підвищити освітній і інтелектуальний рівень дитини, сформувавши адекватну оточуючим її умовам систему ціннісних орієнтацій та уявлень;
- соціально-медичні, призначені для надання дитині своєчасної та необхідної медичної допомоги;
- соціально-правові, які включають певні процедури та операції, що дозволяють привести процес життєдіяльності дитини відповідно до існуючих норм закону;
- соціально-економічні, спрямовані на вирішення проблем матеріального благополуччя дитини;
- соціально-групові, що дозволяють соціальному працівникові та іншим спеціалістам вести роботу з соціальним оточенням дитини [1; 2; 5; 8].

З'ясовано, що критеріями успішності соціального супроводу сім'ї, в якій відбувається насильство над дитиною, є: задоволення фундаментальних життєвих потреб дитини та забезпечення їй належних умов для життя і розвитку; досягнення у особистісному розвитку дитини; забезпеченість належного догляду за збереженням здоров'я дитини; достатній рівень підготовленості дитини до самостійного життя; володіння навичками самообслуговування; достатній рівень самоусвідомлення, самоідентифікації дитини; самопочуття дитини в сім'ї; відсутність гострих конфліктів, неадекватних відносин у сім'ї; виконання плану соціального супроводу; дотримання умов договору; наявність у сім'ї позитивного морально-психологічного клімату; використання ресурсів і потенціалу громади для повноцінного розвитку дитини, її успішної соціалізації [7, с. 40–43].

Таким чином, проблема сімейного насильства над дитиною та його наслідків займає важливе місце серед інших актуальних проблем сучасності. Безперечно, сьогодні вона далека від остаточного вирішення та вимагає нових дослідницьких програм, оригінальних методологічних підходів та пильної уваги до специфіки реабілітаційної роботи з дітьми, які пережили подібний досвід.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаровська В. Що ми можемо зробити, щоб запобігти домашньому насильству / В. Бондаровська. – К., СДМ – Студіо, 2009. – 64 с.
2. Власов П. Насильство в сім'ї та соціальна робота із сім'ями, в яких чиниться насильство : інформ.-практ. посіб. / П. Власов // Дніпропетровськ : Дніпропетровська міська громад. орг. «Жіночий інформ.-координаційний центр», 2006. – 138 с.
3. Дитинство в Україні : права, гарантії, захист : Збірник документів. – Ч. II. – К. : АТ «Видавництво «Столиця»», 2008. – 292 с.
4. Левченко К. Чи може Україна стати вільною від тілесних покарань дітей / К. Левченко // Безпека життєдіяльності. – 2007. – № 9. – С. 9–12.
5. Мансудов Р. Защита от насилия в семье : проблема, разработчики и запуск комплексной социальной технологии / Р. Мансудов, М. Кимер // Социальные работники за безопасность в семье. – М., 2009. – С. 84–89.
6. Система захисту дітей від жорстокого поводження : [навчально-методичний посібник] / за ред. К. Левченко, І. Трубавіної. – К. : Держсоцслужба, 2005. – 396 с.
7. Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах : [методичний посібник] / І. Зверева та ін. – К. : Держсоцслужба, 2006. – 104 с.
8. Стандарти соціальних послуг : [збірка проектів документів / за ред. Л. Сідельнік]. – К. : ТОВ «ЛДІ», 2007. – Кн. 2. – 232 с.

Тамара Говорун,
д. психол. н., професор,
Інститут психології
імені Г. С. Костока

Даріна Коськіна,
аспірантка,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СЕКСУАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ

Стаття є спробою концептуалізації та профілактики підліткової ризикованої поведінки. Обговорюються конкретні шляхи для попередження і ліквідації ризикованої сексуальної поведінки. У статті представлені результати анонімних інтерв'ю в українських школах, які продемонстрували, що сексуальна активність (у тому числі статевий акт) поширені серед підлітків. Обов'язкове статеве виховання пропонується як спосіб профілактики ризикованої поведінки школярів, оскільки функціональне статеве виховання може зменшити реальні і потенційні загрози в сексуальній поведінці.

Tamara Hovorun,
Daryna Koskina

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROBLEMS OF MODERN SEXUAL BEHAVIOUR OF TEENAGERS

This article provides several ways of understanding and prevention of risky behaviour in teenagers. Specific ways for preventing and managing risky sexual behaviour are discussed. The article presents the results of the anonymous interviews in Ukrainian schools, which prove that sexual activity (including sexual intercourse) is common among teenagers. Mandatory sex education is proposed as a way to prevent many health-risk behaviours among high school students, because an efficient sex education can reduce the real and potential threats in sexual behaviour.

Підлітковий вік за своєю природою ставить одразу декілька завдань перед юнаками та дівчатами: необхідність реконструкції тілесного образу «Я» і побудови чоловічої або жіночої ідентичності, активне входження в групу однолітків, усвідомлення себе окремо від інтеріоризованих батьківських образів. У цей період відбувається розвиток центральних вікових новоутворень, що охоплюють всі сторони суб'єктивного розвитку: зміни відбуваються в моральній сфері, у сфері статевого дозрівання, у сфері розвитку вищих психічних функцій та емоційній сфері.

Активний психосексуальний розвиток підлітка неминує ставити перед ним чимало проблем самовизначення. Цей період супроводжується інтенсивним статевим дозріванням та, як наслідок, набуттям досвіду сексуальної поведінки. Такі стрімкі зміни у психосексуальній сфері породжують багато питань серед підлітків, на які вони рідко отримують відповіді. На жаль, батьківська родина, яка має можливість певним чином впливати на психосексуальний розвиток підлітка, не завжди виконує цю свою функцію. Переважна більшість батьків учнів молодших, середніх та старших класів хотіли б перекласти функції сексуальної освіти на школу. Тому сучасні українські підлітки часто відчують брак інформації щодо функцій репродуктивної сфери, статевого дозрівання людини, побудови інтимних взаємин та створення сім'ї.

Досвід зарубіжних країн, зокрема США, Нідерландів, Швеції, Японії, які з кінця 60-х років ХХ століття запровадили обов'язкову статево освітню просвіту, починаючи з дошкільного до юнацького віку, засвідчив серед молоді стійкі низькі показники абортів, непланованого материнства, поширення хвороб та інших проблем репродуктивного здоров'я.

Стратегію статевоосвітньої роботи з учнівством у сучасній Україні визначають валеологічні дисципліни, які покликані знайомити молодших та старших підлітків з основами збереження здоров'я. У шкільних курсах з анатомії і фізіології людини надається поверхнева інформація про будову статевих органів. Проте, як показує контент-аналіз змісту навчальних програм та методичних посібників, інформація сексологічного характеру представлена незначною мірою в контексті розкриття життєво важливих актуальних проблем, а саме: зараження і профілактики СНІДу, проблеми статевого дозрівання, інтимних відчуттів та взаємин. Варто пам'ятати, що сексуальність – це не тільки питання гігієни, здоров'я, безпеки. Насамперед – це відповідальність, як особиста, так і громадська, зазначав А.С. Макаренко ще у 30-ті роки минулого століття.

Проведене нами дослідження включало опитування учнів загальноосвітніх шкіл м. Києва. У результаті емпіричного етапу виявилось, що українські підлітки демонструють низьку обізнаність в особливостях функціонування психосексуальної сфери ($p=0,042$). Респонденти мають досить низькі показники з питань контрацепції, запобігання статевим захворюванням, побудови інтимних взаємин з партнером, знань

функціонування тіла партнера (тобто особи протилежної статі). При цьому опитування 16-тирічних підлітків виявило, що досвід статевих відносин мають 60% респондентів. Опитані школярі не одностайно ($p < 0,001$), визначають оптимальний вік для початку статевого життя: 40% тих, у кого були сексуальні зв'язки, вважають вік 13-15 років прийнятним для обох статей. Ті респонденти, у кого не було досвіду статевих зносин, вважають для хлопців і дівчат прийнятним вік 19 і більше років (35%).

Слід пам'ятати, що підлітки з ранньою сексуальною ініціацією, як правило, мають більше ризиків зараження венеричними хворобами від частої змінності партнерів. Завчасне вторгнення у статеву сферу підлітка, будь-то небажана вагітність або народження незапланованої дитини, або штучне переривання вагітності, або перенесені венеричні захворювання тощо, спричиняє «психологічно» болочі віддалені наслідки цих подій у дорослому віці (часта змінність шлюбних партнерів, неповна сім'я через нетривалість шлюбних стосунків, діти з психологічними та поведінковими розладами, часті депресивні стани тощо).

На жаль, сьогодні в нашому суспільстві просвітницьку роль «виконують» не школа або батьківська родина, а такі джерела інформації як Інтернет або група однолітків, особливо для юнаків ($U=577$; $p=0,012$). При цьому останні звертаються до першого джерела інформації – і, таким чином, часто хибна інформація швидко розповсюджується серед підлітків.

Рівень стереотипованості суджень українських підлітків має високі показники. Так, опитані підлітки вважають розповсюдженим і прийнятним сексуальний контакт без почуття кохання до партнера як для дівчат, так і для чоловіків ($p=0,003$). Обидві статі (особливо хлопці) вважають характерним для жінок використання сексу в маніпуляційних цілях ($p=0,049$). Школярі також відмітили, що не схвалюють сексуальний зв'язок людей різних рас, а сексуальні стосунки геїв здаються їм більш неприємними, ніж стосунки лесбійок ($p=0,039$). Зміни у поглядах сучасних підлітків спостерігаються також щодо сексуальної активності жінки. Так, школярі виділили декілька параметрів, які роблять жінку «ідеальною сексуальною партнеркою». Серед таких параметрів: майстерність тривалих сексуальних зносин ($p=0,015$) та наявність сексуального досвіду ($p=0,021$). При цьому хлопці вважають, що недоторканість дівчини має зберігатись до її шлюбу.

Історично відомо, що мова та лексика мають певний вплив на психіку людини, ми намагались звернути увагу й на цей аспект. Виявилось, що підлітки активно ($p=0,007$) користуються нецензурними словами, якими означають назви статевих органів і сексуальні зносини. Респондентам було задане питання «Якою мірою Ви відчуваєте тривогу, страх в процесі інтимної близькості з партнером (партнеркою)?» Отримані дані показали значущість на рівні $p=0,012$. Відповідь на питання «Якою мірою питання сексуальних відчуттів, бажань присутні в обговоренні з вашим партнером/партнеркою?» також отримала значимі показники ($p=0,004$). Це ще раз доводить, що навчання дітей і підлітків умінню керувати своєю сексуальністю, передбачає, перш за все, навчання їх керувати собою, розуміти себе та поваги до інших.

Освіта інтимності повинна здійснюватися у контексті життєдіяльності людини як суспільної істоти, яка живе поряд з іншими людьми. Секс – одна з природних людських потреб, якою, як і всіма іншими, не можна нехтувати. Школа та батьківська родина мають навчати дітей ставитися до сексуальності з радістю та відповідальністю. Любити – означає не тільки виявляти симпатію, почуття прихильності до коханої людини, а й вміти брати відповідальність за неї на себе. Адже народження дітей чи переривання вагітності є вчином, який тягне за собою низку особистих та суспільних зобов'язань. Отже, секс – це вчинок, який потенційно може мати серйозні наслідки, включаючи втрату життя.

Людина – соціальна істота, то ж порушення сексуальних стосунків є, передусім, порушенням людських відносин. Збудження саме по собі не є насолодою, воно стає нею тільки тоді, коли набуває особистісних смислів. У даному питанні конструктивним буде звернення до принципів виховання свідомого ставлення до сексуальності, адже «об'єктом самосвідомості... є все єство людини, будь-які її сторони: це і усвідомлення й оцінка свого тіла в цілому, його особливостей, порівняно з тілесними характеристиками оточуючих людей, усвідомлення й оцінка... власних моральних якостей... , своїх ставлень, свого місця серед них...» [1].

Впровадження у навчальних закладах України сексуальної просвіти має передбачати виховання культури сексуальної поведінки, умінь та навичок міжстатевого спілкування, просвіту в питаннях планування сім'ї, настановлення на рівноправне виконання сімейних ролей. Стратегія свідомого ставлення до сексуальності має базуватися на тому, що дорослі в найближчому оточенні підлітка (вчителі, батьки, вихователі, шкільні психологи) мають донести до них ідею сексуальності як втілення людського прагнення до взаємодопомоги та прихильності. При цьому сексуальність повинна висвітлюватися в контексті міжособистісних стосунків, сімейного життя та інтимності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боришевський М. Виховання у дітей статевої самосвідомості / М. Боришевський // Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини : [науково-методичний збірник]. – К. : ІЗМН, 1996. – С. 19.

2. Говорун Т.В. Батькам про ставе виховання дітей / Т. Говорун, О. Шарган. – К. : Радянська школа, 1990. – 157 с.
3. Говорун Т. Стать та сексуальність : психологічний ракурс : [навч. посіб.] / Т. Говорун, О. Кікінежді. – Тернопіль, 1999.
4. Кле М. Психология подростка : (Психосексуальное развитие) / М. Кле. – М. : Педагогика, 1991. – 176 с.
5. Кон И. Введение в сексологию / И. Кон. – М. : Медицина, 1988. – 320 с.
6. Макаренко А. Мої педагогічні погляди / А. Макаренко // Твори. – К. : Рад. школа, 1951. – Т.5. – С. 278.
7. Максименко С. Основи генетичної психології : [навч. посібник] / С. Максименко. – К. : МПЦ «Перспектива», 1998. – 220 с.
8. Фромм А. Популярная педагогика / А. Фромм, Т. Гордон. – Екатеринбург : Изд-во АРД ЛТД, 1997. – С. 392 – 393.
9. Hopkins J. Ray. Sexual behaviour in adolescence / J. Ray Hopkins // Journal of Social Issues, 1997. – v.33 (2). – P. 67 – 85.
10. Hyde J. Understanding Human Sexuality / J. Hyde. – New York : McGraw-Hill, 1994. – 769 p.

Галина Гончаровська,
асистент,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ЕМОЦІЙНІ ПОРУШЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: ПРИЧИНИ ТА ЕФЕКТИВНІ ШЛЯХИ ЇХ КОРЕКЦІЇ У КОНТЕКСТІ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ

У статті проаналізовано причини виникнення емоційних порушень у дітей дошкільного віку, зокрема зазначено, що проблемою у формуванні гармонійної особистості дитини є система дитячо-батьківських стосунків. Проведено теоретичний аналіз основних методів корекції емоційного розвитку дошкільнят, розкрито значення корекційної роботи у діяльності психолога. Наголошено на необхідності надання допомоги дітям з емоційними проблемами у розвитку.

Halyna Honcharovska

EMOTIONAL VIOLATION OF PRESCHOOL CHILDREN: CAUSES AND EFFECTIVE WAYS OF CORRECTION IN THE CONTEXT OF VIOLENCE PREVENTION

The article analyzes the causes of emotional disorders among preschool children, in particular noted that the problem of the formation of a harmonious personality of the child in the system of child-parent relationship. The theoretical analysis of the basic methods of correcting emotional development is analyzed. The importance of correction work of psychologist is revealed. The necessity to provide early assistance to children with problems in development is analyzed.

У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті зазначено, що пріоритетними напрямками державної політики щодо розвитку освіти є формування в дітей та молоді загальнолюдських цінностей, сучасного світогляду, розвиток творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості. Сучасний період розвитку українського суспільства характеризується змінами, що охоплюють усі сфери людського життя. На фоні цих змін саме діти перебувають у складному становищі внаслідок несформованості власної системи стійких моральних переконань, ціннісних орієнтацій, що нерідко викликають неадекватну реакцію на події навколишнього життя. Скрутне матеріальне становище переважної більшості сімей зумовлює погіршення внутрішньо-сімейних стосунків. Недоліки сімейного, дошкільного виховання призводять до збільшення кількості дітей, які відчувають труднощі у налагодженні стосунків з оточуючими однолітками та дорослими. Саме тому питання, пов'язані з вищезазначеними проблемами, постійно перебувають у центрі психологічних досліджень.

Метою нашого теоретичного дослідження є аналіз причин, які призводять до виникнення порушень емоційної сфери та виокремлення прийомів проведення корекційної роботи з дітьми дошкільного віку.

Учені (В. В. Лебединський, О. С. Нікольська, В. М. Мінаєва, В. С. Мухіна та ін.) вказують на те, що під емоційними порушеннями слід розуміти афективні порушення, які створюють труднощі у формуванні в дитини адекватного образу світу, активної позиції, стійкості у стосунках з цим світом. На їхню думку, емоційні порушення призводять до дезадаптації особистості [2]. Проблеми дитячої поведінки вивчали П. К. Анохін, Г. Д. Волков, В. І. Медведєв, Н. Б. Оконська, О. Л. Кононко, О. І. Захаров, О. С. Нікольська та ін. Зокрема, О. Л. Кононко зазначає, що для багатьох дошкільників характерними є помірні емоційні порушення, які складають частину їх розвитку і не повинні викликати занепокоєння [3].

Спектр емоційних порушень у дитячому віці надзвичайно великий. У психологічній літературі емоційне неблагополуччя дітей розглядається як негативний стан, що виникає на тлі важковирішуваних особистісних конфліктів [4]. Власне психологічними причинами виникнення емоційного неблагополуччя у дітей є особливості емоційно-вольової сфери, зокрема порушення адекватності їх реагувань на впливи зовнішнього середовища, недостатній розвиток навичок самоконтролю поведінки та ін. Дошкільнята вже мають свій досвід спілкування з дорослими, однолітками і особливо значущими для них батьками. Набутий досвід спілкування може бути несприятливим за наступних умов:

1) якщо дитина систематично піддається негативним оцінкам з боку дорослих, вона змушена витіснити в несвідоме велику кількість інформації, що надходить з навколишнього середовища. Нові переживання, що не збігаються зі структурою її «Я-образу», сприймаються дошкільниками негативно, внаслідок чого вони перебувають у стресовій ситуації;

2) при несприятливих стосунках з однолітками виникають емоційні переживання, які характеризуються гостротою і тривалістю: розчарування, образа, гнів.

3) сімейні конфлікти, різні вимоги до дитини, нерозуміння її інтересів також можуть викликати в неї негативні переживання.

Проблему емоційного розвитку дітей дошкільного віку досліджували вчені Л.І.Божович, О. В. Запорожець, В. В. Зеньковський, В. П. Зінченко, В. К. Котирло, Н. Н. Ланге, М. І. Лісіна, Я. З. Неверович та ін. Зокрема, науковці вказують на те, що несприятливими для емоційного і особистісного розвитку дитини є наступні типи батьківських стосунків: відкидання, гіперопіка, ставлення до дитини за принципом подвійного зв'язку, підвищена вимогливість, обмеження в спілкуванні та ін. Серед емоційних рис, що розвиваються під впливом таких батьківських стосунків, можна віднести агресивність, аутоагресивність, відсутність здатності до емоційної децентрації, почуття тривожності, емоційна нестійкість у спілкуванні з іншими. Тоді як тісні, насичені емоційні контакти, при яких дитина є об'єктом доброзичливого, але вимогливого, оціночного ставлення, сприяють впевненості та оптимізму. Часто зустрічаються сім'ї, де частими є сварки, невдоволення одне одним і оточуючими, де атмосфера наповнена тривогою і напруженістю, і тому дитина відчуває психоемоційні проблеми, страх та недовіру до оточуючих. На жаль, рівень психологічної культури у багатьох батьків є низьким і не дозволяє їм оцінити необхідність звернення до професіоналів, які розуміють душу дитини і володіють надійними діагностичними та корекційними методами надання кваліфікованої психологічної допомоги. Саме батьки повинні взяти на себе всю відповідальність за створення благополучного стилю стосунків з дитиною.

До причин виникнення негативних тенденцій в поведінці дошкільників слід віднести і предметне середовище, зміст якого (наприклад, іграшки, що стимулюють агресію) впливає на вибір сюжету дитячих ігор, реалізацію рольової поведінки і відповідної емоційної експресії.

Потужним імпульсом емоційного розвитку дітей є також засоби комунікації, які можуть стати джерелом емоційних порушень у дошкільників, через невирішеність питання про дозування інформаційного «раціону». За даними ЮНЕСКО, 93% сучасних дітей 3–5 років дивляться на екран 28 годин на тиждень, тобто близько чотирьох годин на день, що набагато перевершує тривалість спілкування з дорослими. Як результат, у дошкільників виникають зміни особистості, які виражаються в порушеннях мови, відсутності інтересу до занять, слабкої концентрації уваги, зниження емоційності, відсутності співпереживання, а також імпульсивності та ситуативності в поведінці, відсутності ініціативи, низькому рівні фантазії і уяви, стереотипності мислення.

Проблемі надання допомоги дітям з порушеннями поведінки надавали великого значення у своїх дослідженнях багато вчених. Окремі аспекти цієї проблеми розкрито у дослідженнях зарубіжних та вітчизняних психологів та педагогів (Ш. Амонашвілі, І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, О. Запорожець, К. Ізард, Л. Славіна, О. Кононко, О. Макаренко, З. Фройд, П. Якобсон та ін.). Особливо дослідники звертають увагу на вивчення психологічної служби сім'ї (О. Лідерс, О. Карабанова, А. Співаковська, Е. Ейдемільлер, В. Юстицькіс та ін.). У колі своїх досліджень вчені вважають, що на сьогоднішній день важливим є надання своєчасної підтримки та допомоги дітям та батькам. Таким чином, аналіз психологічних досліджень з цієї проблеми (Ю. С. Альошина, О. Ф. Бондаренко, П. П. Горностай, І. Д. Єгорович, М. В. Єрмолаєва, В. І. Слободчиков, В. О. Татенко та ін.) свідчить про те, що психологічна корекція об'єднує в собі не тільки знання теорії та методів, але й вимагає досконалих знань інших сфер діяльності психолога з дітьми дошкільного віку, умінь ефективно застосовувати професійні знання в практичній діяльності.

Психологічна корекція емоційного розвитку дошкільника є складним процесом і вимагає ретельного диференційованого підходу фахівця до цієї проблеми, а також його готовності надати допомогу зростаючій особистості.

У Базовій Програмі розвитку дитини дошкільного віку зазначається, що пріоритетним у взаємодії із дошкільником, є принцип активності [1]. Важливо наголосити, що цей принцип визнає дитину активним суб'єктом життєдіяльності, який володіє індивідуальним досвідом та особливим сприйняттям світу. Як зазначають фахівці у галузі дитячої психології – відповідальність та професіоналізм – це необхідні якості особистості дитячого психолога (О. Шаграєва, А. Кошельова, В. Перегуда, Г. Філіпова та ін.). Беззаперечним твердженням вчених є те, що в полі зору дитячого психолога – дитина, батьки, вихователі, весь навчально-виховний процес у дошкільному закладі та робота з сім'єю та оточенням дитини. У його функціональні обов'язки входить: контроль за адаптацією дитини до дошкільного закладу; надання психологічної підтримки у випадку виникнення певних труднощів; допомога вихователю у налагодженні доброзичливих взаємостосунків між дітьми в групі тощо (І. Сікорський, А. Орлов, В. Петровський та ін.).

Здійснивши теоретичний аналіз літератури, в якій узагальнено досвід роботи з емоційними проблемами дітей та дорослих, описані індивідуальні та групові форми роботи, в основі яких лежать принципи відкритого вираження емоцій, діалогічна природа спілкування (Д. Боулбі, Е. Еріксон, К. Ізард, К. Роджерс, К. Рудестам, П. Лафренсьє, З. Фройд, А. Фройд, Р. Шпітц та ін.) та проаналізувавши існуючі методи діагностики та корекції емоційних порушень вітчизняних працях психологів (В. І. Гарбузов, О. В. Гордєєва, О. І. Захаров, О. В. Запорожець, О. Л. Кононко та ін.), ми маємо на меті обґрунтувати ефективні методи корекційної роботи з дітьми дошкільного віку.

Ускладнення психічного і особистісного розвитку дитини обумовлені, як правило, двома факторами: помилками у вихованні і певною незрілістю або мінімальними ураженнями нервової системи. Для майбутнього спеціаліста важливо вміти виявити справжні причини поведінки дитини, яка тривожить батьків і вихователів, виокремити відповідні шляхи корекційної роботи з нею. Для цього необхідно чітко уявляти собі симптоматику зазначених вище порушень розвитку дітей, знання якої дозволить психологу не тільки правильно побудувати роботу з дитиною, а й визначити, чи не переходять ті або інші ускладнення в хворобливі форми, які потребують кваліфікованої медичної допомоги.

Психологічна корекція емоційного розвитку дітей дошкільного віку – це добре організована система психологічних впливів. Здебільшого вона спрямована на пом'якшення емоційного дискомфорту у дітей, підвищення їх активності і самостійності, усунення вторинних особистісних реакцій, зумовлених емоційними порушеннями, таких як агресивність, підвищена збудливість, тривожність, недовірливість тощо. Значний етап роботи з цими дітьми – корекція самооцінки, рівня самосвідомості, формування емоційної стійкості та саморегуляції.

Важливого значення для маленької дитини має встановлення доброзичливих стосунків з психологом. Дорослий, який зумів налагодити взаємодію з дошкільником, легко домагається від нього виконання запропонованих вимог, підпорядкування моральним нормам поведінки. Для розуміння дитячих емоцій психологу необхідно виявити джерела їх походження, які, зазвичай, лежать в осмисленій діяльності дитини, під впливом якої вона починає по-новому не тільки розуміти, а й переживати цей світ. У корекційній роботі дуже важливо домагатися єдності цих двох моментів – поєднання глибокого розуміння дитиною тих чи інших фактів дійсності з правильним ставленням до них. Структура нашої роботи дозволяє побачити як теоретичний, так і прикладний аспект проблеми емоційного розвитку дітей дошкільного віку.

Психолого-педагогічна обумовленість цього вибору, визначається роботами вітчизняних дослідників, таких як: А. І. Захаров, М. І. Буянов, А. В. Запорожець, Л. С. Виготський та інші, які підкреслюють, що при плануванні корекційних та психотерапевтичних заходів, акцент слід робити на провідну у цьому віці діяльність. Тому при роботі з дошкільнятами велике поширення одержали різні варіанти арт-терапії – методу корекції, в основі якого лежить малюнок.

Ефективним методом корекції емоційних порушень у дошкільному віці є імітація дітьми різних емоційних станів. Значимість даного методу зумовлена низкою особливостей:

- 1) активні мімічні і пантомімічні прояви допомагають запобігти переростанню деяких емоцій у патологію;
- 2) завдяки роботі м'язів обличчя і тіла забезпечується активна розрядка емоцій;
- 3) у дітей при довільному відтворенні виразних рухів відбувається поквавлення відповідних емоцій і можуть виникати яскраві спогади про переживання, на які раніше були відсутні певні реакції, що дозволяє знайти першопричину нервового напруження дитини і нівелювати її реальні страхи;
- 4) імітація емоційних станів дозволяє розширити уявлення дітей про емоції, умінь їх диференціювати і розуміти, сприяє розвитку стійкості, концентрації, переключенню уваги;
- 5) за допомогою імітації будується образ іншої особистості і, одночасно, будується і поглиблюється уявлення дитини про саму себе.

Основною формою корекційної роботи з дошкільниками є курс спеціальних занять, метою яких є емоційне втілення дитини в заданий образ, ототожнення з ним тощо. Заняття і дидактичні ігри, збагачують дітей новими знаннями, змушують напружувати свій розум для вирішення будь-якої пізнавальної задачі, розвивають інтелектуальні емоції. Музичні заняття, слухання казок і художніх оповідань, знайомство з рідною природою, драматизовані ігри, ліплення, малювання розвивають у дошкільників естетичні переживання, вчать відчувати красу в навколишньому житті й у творах мистецтва.

Отже, в процесі спільної діяльності дошкільника з дорослими та однолітками відбувається інтенсивний розвиток його емоційної сфери. Значущими у цьому віковому періоді є встановлення позитивних стосунків з оточуючими. Відтак, особливої уваги дорослих потребує створення життєрадісної атмосфери у спілкуванні з дитиною; відповідальне ставлення до своїх оцінних суджень щодо поведінки дитини; застосування методів активного залучення дошкільників до вироблення моральних норм, емоційної чуйності, здатності відгукуватися на події, стани, ситуації оточуючих людей. Під час корекційної роботи з дітьми, створюючи

певний емоційний настрій, важливо сприяти розвитку їх психомоторики, довольної регуляції поведінки, формувати навички конструктивного спілкування, оптимізувати стосунки дитини в родині та з однолітками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / М-во освіти і науки України, Акад. пед. наук України // [наук.ред. та упоряд. О. Кононко]. – К. : Світоч, 2008. – 430 с.
2. Венгер Л. Психологія / Л. Венгер, В. Мухина. – М. : Просвещение, 1998. – 336 с.
3. Кононко О. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : [навч. посіб. для вищ.навч.закладів] / О. Кононко. – К. : Освіта, 1998. – 255 с.
4. Лебединський В. Емоційні порушення та їх корекція / В. Лебединський, О. Нікольська. – М., 1990.

Наталія Грищенко,

директор

Центру сім'ї та жінок (кризовий центр),
ГО «Фундація «Гармонізоване суспільство»

ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ АРТ-ТЕРАПІЇ У РОБОТІ З ДІТЬМИ-ЖЕРТВАМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

У статті розглянуті особливості діагностичного, корекційного та терапевтичного застосування арт-терапевтичних методик. Особливістю статті є те, що вона написана за результатами впровадження арт-терапевтичних програм у міському кризовому центрі. Матеріал містить зображення дитячих малюнків, на прикладі яких автор пропонує способи інтерпретації та діагностики психічного стану дитини та емоційного клімату в родині. Автор робить висновок, що арт-терапія є прийнятним методом первинної діагностики проблем та стосунків дитини з іншими членами родини.

Nataliia Hryshchenko

EXPERIENCE OF USING ART THERAPY IN THE WORK WITH CHILDREN VICTIMS OF DOMESTIC VIOLENCE

The article analyzes the features of diagnostic, correctional and therapeutic use of art therapy techniques. Results of art therapy programmes in the city crisis center are analyzed. The article contains images of children's drawings, an example which the author suggests as a way of interpreting and diagnosing mental condition of a child and of emotional climate in the family. The author concludes that art therapy is an acceptable method of initial diagnosis of problems and a child's relationship with other family members.

Діти є найбільш незахищеною і вразливою частиною сім'ї у випадках домашнього насильства. Враховуючи їх неспроможність, внаслідок браку досвіду і енергетичних ресурсів, самостійно відстоювати свої кордони, ми обрали цільовою аудиторією саме дітей. Вік учасників програм складав від 6 до 12 років. Із 42 продіагностованих дітей ми виявили 22 дитини-жертви домашнього насильства в різних його проявах. У рамках корекційної програми у дітей відбулося 12 зустрічей з арт-терапевтом.

Нами були використані наступні арт-терапевтичні методики за такими напрямками: діагностичні, корекційні та терапевтичні. При розгляді та інтерпретації малюнків застосовувались різні підходи. Аналітичний підхід, який опирається на певну загальну сталу систему символів та феноменологічний підхід, що базується на системі інтерпретацій, яку сам клієнт вкладає у власні малюнки. У подальшому аналізі ми будемо застосовувати елементи цих двох підходів.

Робота проводилась з двома групами дітей: безпосередньо у кризовому центрі (6 зустрічей) та у дитячому садку (теж 6 зустрічей). Загальна програма складалась з наступних занять (дитячий садок): «Ким я себе уявляю», «Мій щасливий день», «Коридор, двері, за дверима», «Малюнок сім'ї», «Мій подарунок», «Людина під дощем», «Намалюй кривдника». Розглянемо кілька циклів малюнків.

Цикл малюнків «Моя сім'я» ставить за мету діагностику сімейних відносин та психологічного клімату в сім'ї. Під час інтерпретації малюнків увага зверталась на розмір фігурок, їх розміщення у просторі відносно одна до одної, промальовування основних частин тіла, наявність (відсутність) на малюнку всіх членів родини, наявність додаткових елементів.

Мал. 1. Пауза

Спираючись на аналітичний підхід до інтерпретації малюнку, можемо зробити припущення щодо дисгармонії у сімейній системі, а також порушення емоційного зв'язку між автором малюнку та іншими членами родини (фігура зображена на значній відстані від інших) (мал. 1). Дитина імовірно вважає себе головною у сім'ї та часто вдається до спроб керування своїм найближчим оточенням (фігура зображена набагато вище за інші; руки (здатність до дій) промальовані тільки у фігурки автора малюнку, у інших членів родини вони накреслені зовсім схематично). Звертає увагу і той факт, що своє положення у сім'ї хлопчик сприймає як нестабільне (під власною фігуркою на зображенні є підпис «стою на тонкій палке, она может сломаться»), зроблений психологом після бесіди з хлопчиком, коли його розпитували щодо зображеного на малюнку). Відсутньою на малюнку є фігура батька, з братом у автора малюнку ймовірно часто виникають серйозні конфліктні ситуації (фігура брата зображена загрозливою: з рота стирчать клики, у руках тримає рушницю). У дитини, ймовірно, наявні деякі незадоволені потреби (саме про це часто свідчить поява додаткових персонажів на малюнку, у даному випадку – це робот).

Мал. 2. Кирило

На мал. 2 серед фігур своєї сім'ї хлопчик зобразив себе, свого діда, робота та монстра. Фігури батька та матері були відсутні. Після розмови з автором малюнку, з'ясувалось, що хлопчик довгий час жив лише з дідусем, з яким його і залишили батьки, а самі «поїхали працювати надовго». Сам малюнок виконаний за допомогою синьої фарби, що може свідчити про дефіцит емоційного тепла та родинної підтримки. У своїй фігурі та фігурі діда хлопчик не промальовував обличчя, що також може бути проявом відсутності бажання або можливості проявляти почуття. У процесі роботи хлопчик поведився дуже сором'язливо, погано йшов на контакт.

Мал. 4.

Мал. 5. Настя

На мал. 4 представлений малюнок сім'ї дівчинки Насті. Фігури батька, матері, брата і своєї дівчинки зобразила за допомогою рожевого кольору. З поміж цих фігур найбільшою за розміром є фігура батька. Але найбільшою фігурою серед усіх на малюнку є зображення діда, виконане синім кольором. Як стало відомо, із бесіди з дівчинкою, фактичний склад сім'ї є дійсно таким, як зображено, а дідусь авторки малюнку є дуже авторитарною людиною, за вказівками якого живе вся родина. У сприйнятті Насті він також є джерелом загрози, пов'язаної із засудженням та словесним впливом (фігура намальована з широко розкритим ротом на півобличчя). Зображені на цьому малюнку члени сім'ї ймовірно, знаходяться у досить близькому контакті, причому із сестрою у автора малюнку – найтісніший емоційний зв'язок.

Мал. 6. Ліза

Мал. 7. Майя

На мал. 6-7 представлені малюнки двох сестер: Лізи та Майї. Ліза молодша сестра, їй 4 роки, має значні проблеми з дикцією. Малюнок виконаний у темних кольорах, важко піддається інтерпретації. Цікавим є малюнок Майї. Свою фігурку та фігурку сестри дівчинка розмістила поруч з вигаданими персонажами, далі розмістила будинок, фігуру kota, мами, батька, собаки. Відомо, що наразі мати живе у другому шлюбі. Ймовірно, у сім'ї наявний значний дефіцит уваги та підтримки дітей з боку батьків, діти знаходяться у стресовій ситуації, що триває вже достатньо довгий період часу (над фігурами дівчат авторка малюнку намальовала хмаринку з якої йде дощ, самі фігурки стоять у калюжі – часто використання такої символіки і виступає індикатором стресової ситуації).

Цикл малюнків «Людина під дощем» ставить за мету діагностику здатності долати стресові ситуації, особистісних ресурсів та особливостей захисних механізмів дитини. Застосовуючи аналітичний підхід до трактування методики, на діагностичному рівні звертається увага на зображення хмар та дощу (характеристика стресової ситуації), людини (її одягу, пози, наявності/відсутності захисту від дощу як механізмів захисту від стресу).

Мал. 8. Крістіна

На мал. 8 бачимо зображення дитини. Ймовірно, вона є здатною протистояти стресовим ситуаціям. Малюнок за кольоровою гамою справляє досить позитивне враження. Можемо припустити, що хоч в сім'ї наявна ситуація напруги (калюжі на малюнках часто позначають стресові переживання, що тривають вже значний період часу), дитина вміє справлятися з нею, розраховуючи на своїх батьків (за аналітичним трактуванням, парасолька є символом батьківської підтримки: мати символічно передається зображенням куполу парасольки, батько – ручки).

Мал. 9. Настя

Мал. 10. Настя

На мал. 9 бачимо зображення стресової ситуації, яка вже значно важче піддається контролю. Намалювавши фігури на малюнку, дівчинка потім зафарбувала їх чорною фарбою і пояснила це бажанням «заховати їх від дощу». Картина викликає досить тривожні відчуття, можна висунути припущення, що дівчинка пережила досить значний стрес. Щоб впоратись із ним, психіка застосувала механізм витіснення, «сховала» небажані спогади. У контексті аналізу малюнків Насті, доповнює картину інший її малюнок (мал. 10), на якому дівчинка зобразила себе, маму і тата (його фігура ледь промальована, супроводжувалась коментарем «папа сховав руки»). Ймовірно, дитина та її родина переживала дуже сильні стресові ситуації, від яких фактично не мала жодного захисту (дощ промальований не просто рясними краплями, а й камінням, що падає з небес; відсутні будь-які захисні елементи (капішон, парасолька)).

Мал. 11. Кирило

Досить тривожне враження справляє і малюнок Кирила. Ймовірно, дитина у минулому пережила досить значне потрясіння, впоратись з яким змогла шляхом витіснення негативних переживань (поряд з фігурою людини нанесена чорна широка смуга фарби, що підписана «бруд», далі є широкий простір малюнку, зафарбований білим кольором, що підписаний «сніг», сама фігура намальована з лівого боку, що означає минуле). Підтримка на той період часу дитині можливо і надійшла з боку матері (фіолетова пляма над головою фігури за поясненням самого автора малюнку є позначенням парасольки, а, як вже зазначалось, купол парасольки символізує підтримку матері).

Цикл малюнків «Мій щасливий день» ставить за мету актуалізацію ресурсного потенціалу, творче самовираження дитини. Тематика запропонованого малюнку була спрямована на арт-терапевтичне переживання, а не на діагностику. Як бачимо, малюнки вийшли дуже різними.

Мал. 12. Максим

Мал. 13. Рума

На більшості малюнків зображені сонце, квіти, райдуга, дерева, дім (напр. мал. 12–13). Більшість дітей працювали з радістю та задоволенням. Деякі малюнки викликали досить сильний емоційний відгук у їх авторів. Наприклад, зображуючи червоним та чорним вулкан, магму та меч, хлопчик досить сильно хвилювався. Потім сказав, що намальоване ним – сон. Ймовірно, на малюнку знайшли вихід дуже сильні деструктивні переживання.

Мал. 14–15. Пашиа

Про наступну роботу автор малюнків 14–15 зазначив, що бачив подібний сюжет у мультфільмі. Досить деструктивний сюжет наступного малюнку (до великого ящику, про який зазначається, що у ньому мечі і сокири, під'єднаний динаміт; біля ящику стоїть войовничий робот) пояснив тим, що бачив подібну історію у мультфільмі (ймовірно, намагання раціоналізувати травмуючу ситуацію та агресивну реакцію на неї). Звертає увага репліка автору малюнка «щастя немає».

Цикл малюнків «Мій подарунок» ставить за мету творче самовираження, зосередження на позитивних переживаннях дітей. Запропонована інструкція передбачала: «Уяви, що завтра в тебе День Народження. Намалюй все, чого бажаєш». Процес малювання та його результати проходили по-різному.

Мал. 16. Соня

Мал. 17. Ілля

Почувши інструкцію, дівчинка почала відразу малювати (мал. 16). Працювала з захопленням. Відповідаючи на запитання після процесу малювання, зазначила, що їй сподобалось, сказала, що зобразила на своєму малюнку чарівну країну. Розповіла, що на минулий День Народження батьки подарували біле іграшкове цуценя, яке вона дуже любить.

Хлопчик (мал. 17) працював над малюнком зосереджено. Після завершення роботи розповів, що намалював себе в лісі біля палатки та вогню. На запитання, що йому подарували на минулий День народження відповів – «нічого», а на запитання «Як зазвичай у родині відзначають свята?», відповів – «по-різному». Ймовірно, у родині дитина відчуває дефіцит уваги та піклування.

Підводячи підсумок ефективності програми, можна стверджувати, що дуже часто відбувалося покращення психоемоційного стану, поліпшення настрою (діти повідомляли, що малювали з радістю, захопленням або, навпаки, заспокоювались). Неодноразово під час зустрічей було відзначено, що діти в процесі малювання змінювали травмуючу ситуацію, яку вони зображали, щоб вона стала такою, з якою вони здатні впоратись (замальовували небажані фігури, додавали захисні елементи до зображення власних фігур тощо). Існує переконання, що змінюючи малюнок, дитина одночасно змінює і своє внутрішнє уявлення, образ мислення, намагається побачити травмуючу ситуацію з різних сторін.

Тож, розглянувши невелику кількість малюнків із загального обсягу робіт (всього за цикл зустрічей отримано більше 100 робіт), ми намагалися донести той факт, що на малюнках дітей може відобразитися широка гама переживань та актуальних потреб. Проведена арт-терапевтична робота допомогла учасникам занять виразити ці переживання та потреби, більш повно усвідомити їх. Для подальших змін та зрушень потрібна комплексна робота з дітьми та їх батьками.

Марія Дідора,
канд. психол. н., доцент,
Наталія Невестенко,
студентка,
Центр післядипломної освіти
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ДІТЯМ, ЯКІ ЗАЗНАЛИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЛЯ

Стаття присвячена проблемі сімейного насилля над дитиною. У ній розглянуто основні причини, форми та наслідки насилля. Головна увага звертається на принципи та методи психологічної допомоги постраждалим. Особливістю цієї статті є практичний досвід роботи з дітьми-сиротами. Автори роблять висновок про важливість профілактики насилля та формування ефективних методів роботи з неповнолітніми – постраждалими від сімейного насилля.

Mariia Didora,
Nataliia Nevestenko

PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO CHILDREN WHO HAVE SUFFERED FROM DOMESTIC VIOLENCE

This article features the problem of domestic violence against children. It examines the main causes, forms and consequences of violence. The particular attention is drawn to the principles and methods of psychological assistance to victims. The feature of this article is a summary of practical experience of working with orphans. The authors point out the importance of prevention of violence and development of effective methods of work with victims.

Сім'я є найменшим і найважливішим осередком суспільства. І саме через зміцнення сім'ї як головного соціального інституту можна вийти на вирішення багатьох проблем сьогодення. За даними дослідження МКС, яке в Україні проводив Державний комітет статистики разом з ЮНІСЕФ у 2013 році, 61,2% дітей у віковій групі від 2 до 14 років, зазнають, щонайменше, одного з видів психологічного чи фізичного покарання з боку своїх матерів або осіб, які здійснюють догляд за ними [4]. І кількість випадків насилля в сім'ї збільшується з кожним роком.

Проблема сімейного насилля в Україні обтяжена тим, що ця тема досі не стала об'єктом активного громадського обговорення; недостатньо досліджується; жертви домашнього терору не вірять у можливість реального захисту з боку держави, оскільки практично відсутня система профілактики і дійсно дієвого захисту населення від насилля. «Насилля – це умисний фізичний чи психічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Такий вплив на особу здійснюється вчиненням злочинцем певних умисних діянь (дії або бездіяльності)» [1, с. 501].

Різноманітні аспекти проблематики насилля в сім'ї розглядаються у працях зарубіжних (Л. Берковіца, Н. Блеклока, Е. і П. Добаш, К. Леві-Строса, К. Лоренца, С. Палмера, Е. Саттерленда, М. Страуса та ін.) і вітчизняних (Л. Алексєєвої, А. Антонової, А. Бєсєдіної, О. Кочемірівської, М. Мацковського, О. Мудрик, І. Новосельського, А. Харчева, І. Хозраткулової, Т. Шипунової та ін.) дослідників. Психологічним аспектам насилля над дітьми присвячено низку досліджень О. Асмолова, Б. Братуся, Т. Драгунової, В. Знакова, Н. Зинов'євої, Л. Зюбіна, М. Левітова, Н. Максимової, Н. Михайлової, К. Сельченка, Л. Семенюк, Н. Солдатенко, Н. Тарабриної, Д. Фельдштейна та ін.

Результати досліджень проблеми домашнього насильства на дітьми переконливо свідчать, що орієнтація на покарання (функцію закону) не забезпечує безпеки в сім'ї. Необхідним є комплекс заходів – програми екстреної та довготривалої допомоги жертвам насилля та їх сім'ям, спеціальні програми просвіти, консультування та психологічної корекції для кривдника, жертви та інших членів сім'ї. Змістовне формування послуг державної підтримки повинно мати чітке формулювання критеріїв допомоги та швидку дію у досягненні поставлених цілей протидії насиллю.

Зауважимо, що діти є найбільш уразливою категорією жертв насилля в сім'ї внаслідок їх психологічної, соціальної, особистісної незрілості та залежності від батьків та опікунів, несформованості у них стратегій подолання стресу, малого життєвого досвіду, правової неосвіченості тощо. Різні причини вчинення насилля над дитиною у родині дослідники умовно розділяють на три блоки: прагнення дорослих змінити поведінку дитини, психологічна розрядка на слабших членах сім'ї, жорстокість як самоціль.

Прийнято виділяти чотири форми прояву насилля в сім'ї над дітьми: нехтування, психологічне, фізичне і сексуальне приниження. Розглянемо їх.

– **Нехтування** – хронічна нездатність батьків або осіб, що здійснюють догляд, забезпечити основні потреби дитини у відповідній їй віку турботі, в їжі, одязі, житлі, медичному догляді, освіті, захисті та догляді. Таке ставлення є результатом безвідповідальності дорослих.

– **Психологічне насилля**. Це поведінка, яка завдає шкоди емоційному розвитку дитини та почуттю її власної гідності. Психологічне насилля включає словесні нападки, такі як постійна критика, приниження, образи, висміювання, кепкування та відмова вислухати дитину, а також нездатність виявити любов та надати підтримку і керівництво, необхідне для психологічного зростання та розвитку дитини.

– **Фізичне насилля**. Сюди відноситься фізичне травмування дитини, причому не тільки за наявності його відповідних ознак (синці, поранення, переломи тощо), а й прихованих ознак, оскільки вони проявляються значно пізніше.

– **Сексуальне насилля**. Це всі види сексуальних взаємин між дорослими та дітьми, а також примушення дітей займатися статевим актом між собою. Сексуальне насилля та сексуальна експлуатація є одним з найбільш тяжких порушень прав дитини [3, с. 329 – 336].

Незалежно від того, з яких причин і в якій формі було здійснене насилля в сім'ї, воно накладає свій відбиток у вигляді безпосередніх і віддалених наслідків. До безпосередніх наслідків належать фізичні травми, ушкодження, опіки, головний біль, втрата свідомості, статеві дисфункції, хвороби, що передаються статевим шляхом, небажана вагітність, гострі психічні реакції у відповідь на будь-який вид агресії, прагнення втекти, сховатися або загальмованість, зовнішня байдужість тощо. Серед віддалених наслідків жорстокого поводження з дітьми виокремлюють порушення фізичного і психічного розвитку, соматичні порушення різної етіології (енурез, судомні стани, порушення сну, апетиту), труднощі в соціалізації, дезадаптованість в житті, девіантна чи неадекватна поведінка, особистісні та емоційні відхилення, суїцидальна поведінка. Отже, травма від насилля має негативний вплив на всі сфери розвитку дитини, що згодом може змінити все її життя.

Як не існує єдиного, універсального опису дитини – жертви насилля, так немає й готового рецепта щодо надання цим дітям психологічної допомоги. Можна говорити лише про основні принципи роботи з такими дітьми:

1. Втручання повинно бути всебічним: психолог повинен бути здатним працювати з широким спектром проблемної поведінки.
2. Втручання повинно бути орієнтоване на розвиток дитини.
3. Втручання повинно бути спрямоване на наслідки, що проявляються в особистісному розвитку: насилля може порушити здатність дитини справлятися з етапними завданнями розвитку та утруднити досягнення наступних етапів.
4. Втручання повинно відповідати певному етапу вікового розвитку: по-перше, залежно від стадії розвитку, на якій мало місце насилля, його психологічні наслідки можуть мати різний характер. По-друге, відомі випадки, коли дитина, що зазнала насилля й одержала допомогу психолога, відчуває потребу в поновленні психотерапії у більш дорослому віці [2, с. 10].

Завдання психолога у роботі з постраждалими від насилля дітьми спрямовані на те, щоб зменшити у дитини почуття сорому, провини, безсилля; допомогти зміцнити почуття власної значущості; сформувати нові поведінкові патерни; сприяти вибірковій взаємодії з оточуючими людьми. Роботу з дітьми, що піддавалися жорстокому поводженню і насиллю слід будувати на наступних принципах: «слухаю», «розумію», «співпереживаю». Ці принципи закладені ще в клієнтоцентрованій терапії Карла Роджерса.

При веденні діалогу важливо дотримуватися певного алгоритму поведінки, описаного практичним психологом О. Поповою:

1. Викликати прихильність до себе: «Я тобі вірю». Багато дітей не можуть розповісти про те, що сталося, оскільки бояться, що батьки їм не повірять. Причина цих страхів криється у тому, що насильник, як правило, авторитетніший і сильніший, ніж жертва.
2. Проявити співчуття: «Мені шкода, що це сталося». На другому етапі дитина повинна відчути, що її чують, співчують, розуміють.
3. Зменшити відчуття провини: «Я упевнена/-ий, що ти не винна/-ен у тому, що сталося». Це третій крок, який спрямований на те, щоб дитина відчула себе комфортно і безпечно. Не можна засуджувати та давати негативні оцінки поведінці скривдженої дитини. Подолання відчуття провини є одним з найважливіших етапів роботи з дітьми – жертвами насильства. Провина носить всепоглинаючий характер, провокує різні спотворення в уявленнях про себе і свої вчинки. Дитина своїм вчинкам надає особливий негативний сенс. Робота з відчуттям провини включає розуміння того, у чому винить себе постраждала дитина.
4. Підтримати і схвалити поведінку дитини: «Добре, що ти не злякався/-лась і подзвонив/-ла або розповів/-ла мені про це». Позитивна, емоційна підтримка, підкріплена бажанням знайти вихід з ситуації насилля, є важливими моментами цього етапу. Дитині потрібна допомога у подоланні страхів, що виникають після виявлення фактів насилля.

5. Знайти резерви підтримки і допомоги: «Як ти думаєш, кому ще ти можеш розповісти про свою проблему»? У цьому випадку важливо показати дитині, що існує багато людей, організацій, яким можна довіритися і отримати допомогу й підтримку (родичі, знайомі, учителі, сусіди, служби соціального захисту, психологи, міліція, органи опіки тощо).

6. Створити умови для припинення насилля і виробити стратегію поведінки: «Давай подумаємо, що ми можемо зробити, щоб подібного не повторилося»? Тут треба обговорити поведінку дитини і виключити моменти, що провокують насилля. Потім знайти разом з дитиною нові шляхи виходу з ситуації, що склалася. Часто дитина не бачить виходу і проблема для неї здається не вирішеною, тому завдання фахівця першим почати обговорення і спрямувати на пошук альтернативних рішень. Роблячи вибір, дитина бере на себе відповідальність і, таким чином, у неї підвищується мотивація до активних дій. Після закінчення обговорення фахівець пропонує дитині оцінити вибране рішення у світлі очікуваного успіху.

7. Вселити упевненість в завтрашній день: «Я знаю, що ти впорася з проблемою. Я в тебе вірю, ти сильний/-а!» Установка на позитив допомагає дитині упевнено слідувати наміченій цілі, не відступати перед труднощами.

Варто наголосити про важливість безумовного прийняття дитини, що означає любити її не за те, що вона красива, розумна, здібна тощо, а за те, що вона є. Слід також зазначити, що травми і рани, які були нанесені неправильними взаєминами (у тому числі і застосуванням насилля) можуть бути зцілені лише правильними здоровими стосунками, а не лише словами.

Вищезазначені принципи були покладені в програму з надання допомоги та запобігання насиллю, яка реалізується впродовж трьох років у роботі з підопічними Тернопільського обласного комунального будинку для дітей шкільного віку, де виховуються 19 дітей віком 10-17 років, які навчаються у різних школах Тернополя. Це діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які у більшості випадків, зазнали того чи іншого виду насилля.

Одним з основних методів надання психологічної допомоги дітям, які зазнали домашнього насилля, є тренінг. Ми були активними учасниками тренінгової програми «На порозі самостійного життя» (15-17.03, 12-14.04, 17–19.05.2013 р., м. Тернопіль), у якій взяли участь 50 вихованців випускних класів із дитячих будинків смт. Коропця, м. Бережан та м.Тернополя; 16 волонтерів і тренерів. Більшість тем були спрямовані на подолання наслідків насилля, зокрема, формування позитивної «Я-концепції», правильних уявлень про сімейні взаємини і ставлення до зовнішнього середовища, активізацію здатності до конструктивної та самостверджуючої поведінки, стабілізацію і корекцію стосунків, укріплення зв'язків із мікро- і макросередовищем, спрямування дітей та підлітків на самовизначення і самостійне розв'язання проблем.

Програма занять була складена таким чином, щоб діти почували себе комфортно, розуміли важливість і доцільність запитань, були зацікавлені і включені в активну діяльність. Для цього використовувалися різні форми роботи: обговорення, інформаційне повідомлення, робота в групах і в колі, вікторини, арт-терапія, ігротерапія, перегляд відео тощо. Спостереження за поведінкою школярів у процесі проведення занять, бесіди з ними свідчили про результативність тренінгової програми. Отриманий досвід значно поглибив і підвищив ефективність нашої подальшої роботи з вихованцями притулку.

Діти – це майбутнє кожної держави. Свого часу видатний педагог-гуманіст В. Сухомлинський писав: «Сьогодні діти – завтра народ». А тому фізичні та емоційні травми, які вони переживають, обкрадають суспільство загалом та усіх його членів зокрема. Не завжди можна уникнути дитячих травм, але їхня мінімізація має стати важливою метою державної і сімейної соціальної політики.

Для докорінної зміни ситуації з проявами насилля над неповнолітніми необхідна перш за все консолідація зусиль державних установ, правоохоронних органів, громадських організацій, ЗМІ, юристів, соціальних і медичних працівників, педагогів і психологів, розробка комплексних стратегій із захисту дітей від насилля на національному, регіональному та місцевому рівнях в українському суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. Шемшученка. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. – 992 с.
2. Кузнецова И. Психологическая поддержка. Принципы работы с детьми и подростками с отклонениями в поведении // Школьный психолог. – 2000. – август. – № 31. – С. 10.
3. Руководство по предупреждению насилия над детьми : [учебное издание для психологов, детских психиатров, психотерапевтов, студентов педагогических ВУЗов] / под ред. Н. К. Асановой. – М. : Издательский гуманитарный центр «ВЛАДОС», 1997. – 512 с.
4. У Всесвітній день дитини необхідно зосередитись на вирішенні проблеми прихованого насилля над дітьми, стверджує ЮНІСЕФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 20.03.2014: <<http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/1756>>. – Загол. з екрону.

ПРАВОВА ПІДТРИМКА НЕПОВНОЛІТНІХ ЯК ЗАПОРУКА ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті здійснена спроба проаналізувати причини та наслідки правопорушень неповнолітніх. Важливим для профілактики неправової поведінки дітей є правова освіта, яка може здійснюватись у різних формах.

Liudmyla Dukh

LEGAL ASSISTANCE TO TEENAGERS AS A GUARANTEE OF PREVENTION OF CRIMES

The article analyzes the reasons and the consequences of violations of the law committed by children. It is only legal education that can prevent illegal behaviour of children. The education can be delivered in different ways.

Необхідність правового захисту прав дитини розглядалась людською спільнотою протягом ХХ ст. Зокрема, уже у 1924 р. Ліга Націй ООН прийняла Женевську декларацію прав дитини. Після другої Світової війни, ООН прийняла у 1948 році Загальну декларацію прав людини, в якій зазначалося, що діти повинні бути об'єктом особливого нагляду і допомоги. У 1959 році ООН прийняла Декларацію прав дитини. Декларація прав дитини, яка мала 10 коротких декларативних статей, програмних положень, які закликали батьків, окремих осіб, державні органи, місцеву владу й уряд визнати викладені в ній права та свободи дітей і дотримуватися їх. Це були 10 соціальних і правових принципів, які значно вплинули на політику урядів та пересічних людей у світі. Необхідність охороняти дитину також була передбачена у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 року, міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., документах спеціалізованих установ ООН.

Основним правовим принципом захисту дітей є рівність прав усіх дітей. У ст.1 Декларації прав дитини 1959 року ООН проголосила, що перелічені в Декларації права повинні визнаватися за усіма дітьми, без будь-яких винятків та обмежень. У 1989 р. була прийнята Конвенція ООН про права дитини [2].

Проте значна частина населення України має недостатні знання про особисті права дітей, Конвенцію ООН про права дитини, інші міжнародні документи щодо охорони дитини, що є причиною їх порушення. Історично склалося, що права дітей порушувались, оскільки до них не ставилися як до самостійної особистості. На жаль, дуже багато дорослих не вважають за потрібне і зараз визнавати ці права, звикли до традиційного виховання дитини. Щоб уникати дискримінаційних вчинків та порушень, варто знати, в яких випадках права дитини порушуються, в яких – здійснено насилля, які види насилля бувають.

Над дитиною здійснено насилля, якщо: їй нанесли побої, її здоров'ю завдали шкоди, порушили статеву недоторканість й статеву свободу дитини.

Дитину залякували, якщо й вселяли страх за допомогою дій, жестів, поглядів, використовували для залякування свій зріст, вік, на неї кричали, їй загрожували насиллям по відношенню до інших. Над дитиною здійснюють насилля, якщо використовують ізоляцію: контролюють її доступ до спілкування з однолітками, дорослими родичами. Над дитиною також здійснюють емоційне насилля, якщо: її принижують, використовують образливі прізвиська, використовують як довірену особу, при спілкуванні з дитиною виявляється непослідовність, дитину соромлять, дитину використовують як засіб передачі інформації одному з батьків. Над дитиною здійснено економічне насилля, якщо: не задовольняються її основні потреби, контролюється поведінка за допомогою грошей, дорослими розтрачуються сімейні гроші, дитина використовується як засіб економічного торгу при розлученні батьків.

До дитини відносяться жорстоко, якщо використовують погрози: погрози кинути її, погрози самогубства, погрози нанесення фізичної шкоди собі або родичам. До дитини дорослі відносяться жорстоко, якщо використовують при цьому свої привілеї: обходяться з дитиною як з підлеглою чи слугою, відмовляються інформувати дитину про рішення, які відносяться безпосередньо до неї, її долі, дитину перебувають під час розмови.

Можливо, знаючи нормативні документи, дорослі зрозуміють усю повноту своєї відповідальності, переглянувши своє ставлення до дітей, а діти зможуть відстоювати свої права та належно оцінять вчинки своїх батьків та інших дорослих людей. Проте правовий нігілізм, небажання знати і виконувати правові норми, життєздатність традиційних упереджень та переконань з боку дорослих, і, особливо, закритість для суспільства сімейних стосунків, призводить до чисельних порушень прав дитини. На мою думку, лише правове просвітництво, в першу чергу, батьків, дозволить уникати чисельних негативних наслідків порушення прав дитини.

Як відомо, саме домашнє насилля над дітьми призводить до правопорушень і з боку дітей. Серед причин, що зумовлюють таку поведінку дитини, на першому місці стоїть неблагополучна сім'я, і як наслідок, сім'я може стати соціально небезпечним середовищем для дитини, в якому не протистоять, а сприяють вчиненню неповнолітньою дитиною правопорушень, злочинів, що вчиняються батьками спільно зі своїми дітьми. Результатом ігнорування і грубого порушення батьками права дитини на виховання є те, що неповнолітній стає на хибний життєвий шлях. А це, у свою чергу, призводить до порушень інших прав дитини, зокрема права на свободу чи тому, що після вчинення ними злочину, вони набувають статусу злочинців.

У ст. 40 Конвенції ООН про права дитини визначається право дітей, що перебувають у конфлікті з законом, на особливу турботу та захист. Українським аналогом поняття «діти в конфлікті з законом» є терміни «неповнолітні, засуджені за скоєння злочинів», «неповнолітні, які перебувають на обліку у кримінальній міліції у справах дітей», «неповнолітні, які утримуються у виховних колоніях» тощо. Ці терміни є дещо вужчими, ніж пропонувані Конвенцією, оскільки для отримання цих статусів, дитина повинна бути зареєстрована в органах системи офіційного правосуддя, у той час як загальновідомим є факт підвищеного, латентного характеру дитячих правопорушень. З різних причин інформація про більшість правопорушень, зокрема вчинених дітьми вперше і де потерпілою стороною є ті, хто також не досяг повноліття (наприклад, випадки крадіжок і хуліганства в школах), не потрапляє до органів внутрішніх справ, що має неоднозначні наслідки для профілактики дитячої злочинності. При організації належної правопросвітницької та соціальної роботи досить значна кількість дітей «переростає» протиправну поведінку, і, навпаки, поставлення неповнолітніх правопорушників на облік або засудження їх до відбування певного виду покарання без надання належної соціальної підтримки може призвести до їх стигматизації в сім'ї і погіршення їхнього становища в школі та може викликати відчуження, агресію, нігілізм тощо.

Упродовж 2012 року неповнолітніми або за їх участю скоєно 14 238 злочинів. Стосовно дітей учинено 9677 злочинів, у тому числі 2885 – тяжких та особливо тяжких злочинів. Від протиправних діянь потерпіло 10 590 дітей, у тому числі 2961 малолітня дитина (віком до 14 років). Особливістю криміногенної ситуації в підлітковому середовищі є зміна її структури у бік зростання корисливих злочинів. Найпоширенішими злочинами залишаються крадіжки, які складають майже 66% усіх злочинів, скоєних підлітками.

За офіційними даними, на кінець 2012 року у підрозділах кримінальної міліції у справах дітей органів внутрішніх справ України перебувало 14 тис. 213 дітей: 1 тис. осіб жіночої статі, 1 тис. 777 дітей віком до 11 років, 1 тис. 557 дітей віком від 11 до 14 років, 5 тис. 665 дітей віком від 14 до 16 років, 6 тис. 814 дітей віком від 16 до 18 років. Вражає той факт, що на обліку перебувають дівчата – 860 осіб [3, с. 2]. Найбільша кількість дітей які перебувають на обліку – це учні загальноосвітніх навчальних закладів – 7 тис. 915 осіб, 3 тис. 116 осіб становлять учні професійно-технічних навчальних закладів; 152 – студенти, курсанти вищих навчальних закладів.

Особливо складним залишається питання виявлення та обліку дітей, які вживають наркотичні засоби та алкогольні напої. За офіційною інформацією у 2012 році на облік поставлено 1 тис. 830 дітей, схильних до вживання алкогольних напоїв, із них з діагнозом «алкоголізм» – 26 дітей. Поставлено на облік 887 дітей, схильних до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів з них з діагнозом «наркоманія» – 62 дитини. Вражаючими є й інші офіційні дані, зокрема, до адміністративної відповідальності притягнуто 2006 неповнолітніх за вчинення дрібного хуліганства (ст. 173 КУпАП), 7796 – за розпивання спиртних напоїв у громадських місцях і появу в громадських місцях у стані сп'яніння (ст. 178 КУпАП), 3998 – за доведення дорослими особами неповнолітніх до стану сп'яніння (ст. 180 КУпАП).

Слід зазначити, що відбувається поступове скорочення кількості дітей, які перебувають на обліку у кримінальній міліції у справах дітей, так у 2003 р. таких дітей було близько 47 тис., у 2007 р. – 30 тис. дітей. Зменшення цього показника може, на перший погляд, свідчити про зниження рівня порушення дітьми закону. Однак, потрібно враховувати загальне зменшення кількості дитячого населення в Україні [6, с. 114].

Спроба проаналізувати основні причини вчинення дітьми протиправних дій приводить до переконання, що це і недостатній життєвий досвід дітей, і, схильність до наслідування дорослих, і, не завжди позитивний вплив на дітей оточуючого середовища, зокрема, засобів масової інформації, і намагання дітей звільнитися від опіки з боку батьків, і віра в безкарність, і недостатній рівень самокритичного ставлення до власних вчинків та хибна оцінка складних життєвих ситуацій, і вживання спиртних напоїв чи наркотичних речовин, безконтрольність з боку вчителів, і недостатній рівень профілактичної роботи з неповнолітніми, і відсутність дієвого механізму контролю з боку громадськості тощо.

Особливо, на нашу думку, важливою є правова освіта вчителів. Важливість правової освіти вчителя зумовлена його роллю і місцем у системі формування правосвідомості дитини, а саме, в тому що:

- педагог є втіленням і носієм правової культури;
- спілкування і взаємодія учителя й учнів обов'язково повинні мати правовий і демократичний характер;

— вчитель повинен мати здатність передбачати і оцінювати правові наслідки своїх дій, рішень, вчинків, експериментів і навчати цьому учнів.

Для забезпечення прав дітей, які вступили в конфлікт із законом, має бути вироблена певна система заходів щодо поведінки з ними в несприятливих умовах. Ці, в першу чергу, профілактичні заходи, дотримання гарантій прав людини щодо неповнолітніх правопорушників, можливість застосування альтернативних позбавленню волі видів покарання, застосування арешту, затримання, тюрмного ув'язнення дитини лише як крайнього заходу і на найменш короткий термін часу. З метою попередження правопорушень дітьми необхідно у навчальних закладах, проводити просвітницьку роботу, спрямовану на формування негативного ставлення до протиправних діянь, можливо, залучати працівників правоохоронних органів та місцевих управлінь юстиції. Досвід такої роботи є в Харківській області. Вчителі широко використовують інтерактивні технології, моделюють життєві ситуації, суспільні процеси, дискусії тощо як на уроках правознавства, так і в позакласній роботі.

Одним із заходом захисту прав дитини є передбачена кримінальним законом України можливість звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання шляхом застосування до них примусових заходів виховного характеру: застереження, обмеження дозвілля, передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, покладання на неповнолітнього обов'язку відшкодування заподіяння майнових збитків (при досягненні певного віку та наявності майна), направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи [5, с. 32].

Застосування примусових заходів виховного характеру і звільнення від кримінальної відповідальності є можливим щодо неповнолітнього, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості, за умови його виправлення без застосування покарання (ч. 1 ст. 97 КК України), або якщо неповнолітній не досяг віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Звільнений від покарання шляхом застосування до нього примусових заходів виховного характеру може бути неповнолітній, який вчинив злочин невеликої тяжкості, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання (ч.1 ст. 105 КК).

Одним із дієвих способів встановлення безпечного, комфортного середовища у навчальному закладі, вирішення учнівських конфліктів є впровадження програм примирення серед однолітків, які навчають учнів навичкам вирішення конфліктів ненасильницьким шляхом за допомогою посередників шляхом створення у навчальних закладах шкільних служб порозуміння. Діяльність цих служб дозволяє формувати у школярів навички співпраці, будувати ефективну систему вирішення конфліктних ситуацій, забезпечувати психологічно здорове середовище в учнівському колективі [4].

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про охорону дитинства» від 16.04.2001 № 2402-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 30.
2. Конвенція про права дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/995_021.
3. Методичні рекомендації з питань організації виховної роботи у навчальних закладах у 2012/2013 навчальному році / лист МОНУ від 08.07.13 № 1/9-480 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.osvita.ua.
4. Наказ МОН України від 03.08.2012 № 888 «Про затвердження Плану заходів Міністерства освіти, молоді та спорту щодо профілактики правопорушень серед дітей та учнівської молоді на період до 2015 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : mon.gov.ua/ru/about-ministry/normative/762.
5. Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в школі»: [навчально-методичний посібник / упорядники Є. Дубровська, М. Ясеновська]. К. : Huss. – 2011. – 96 с.
6. Педагогічно-правова профілактика правопорушень серед учнівської молоді: [наук.-метод. зб. / за заг. ред. В. Пастухова]. – К. : ІЗМН, 1997. – 248 с.
7. Шнеренко Л. Надання соціальних послуг та здійснення соціального патронажу неповнолітніх та молоді, які перебувають або звільняються з місць позбавлення волі / Л. Шнеренко / Нормативно-правові аспекти ювенальної юстиції : [посіб. для тренерів / за ред. Ю. Луценка та Є. Павлової]. – К. : Видавець О. Ф. Надтока, 2008. – Вип. 2. – 154 с.

АРТ-ТЕРАПІЯ У ПСИХОЛОГІЧНОМУ СУПРОВОДІ ДІТЕЙ, ЩО ЗАзнаЛИ НАСИЛЬСТВА

У статті розглядаються особливості арт-терапевтичної діяльності психолога. Зокрема, наголошується на перевагах арт-терапії у порівнянні з іншими формами психотерапевтичної роботи, заснованої на вербальній комунікації; здійснюється огляд можливих засобів праці в арт-терапевтичній допомозі, їх особливостей і можливостей; аналізується специфіка роботи з дітьми та підлітками, що перенесли сексуальне насильство.

Nataliia Zabolotna

ART THERAPY IN PSYCHOLOGICAL SUPPORT TO CHILDREN VICTIMS OF VIOLENCE

The article analyzes the particularities of art therapy in psychological activities. In particular, the benefits of art therapy in comparison to other forms of therapeutic work based on verbal communication are emphasized; potential methods of art therapeutic care are examined, its particularities and capabilities are reviewed. The article analyzes the particularity of work with children and adolescents who experienced sexual abuse.

У арт-терапевтичній роботі акцент зміщується на внутрішній потенціал здоров'я і сили, притаманний кожній, без винятку, людині, на аутентичний прояв думок, почуттів і настроїв у творчості, прийняття людиною самої себе, з властивими їй механізмами самоцілення і гармонізації. Арт-терапія володіє низкою властивостей, які надають їй певних переваг стосовно інших видів психотерапевтичної роботи, заснованих переважно на вербальних формах комунікації. Зокрема, слід відзначити наступні: 1) відсутність будь-яких обмежень або протипоказань до участі людини у арт-терапевтичному процесі; 2) будучи засобом переважно невербального спілкування, арт-терапія дозволяє більш точно виразити власні переживання та змінити точку зору на життєву ситуацію; 3) зображувальна діяльність часто дозволяє обійти «цензуру свідомості», тим самим, сприяючи актуалізації витіснених ідей та станів; 4) у більшості випадків арт-терапевтична робота викликає у людей позитивні емоції, допомагає подолати апатію та віднайти активну життєву позицію; 5) як засіб вільного самовираження та самопізнання, арт-терапія передбачає атмосферу довір'я та уваги до внутрішнього світу людини; 6) заснована на мобілізації творчого потенціалу людини, арт-терапія відповідає фундаментальній потребі людини – в самоактуалізації [2].

Арт-терапевтична робота передбачає широкий вибір різноманітних зображувальних засобів. Використовуються не тільки фарби, олівці, пастель, крейда тощо, але й для колажів і об'ємних композицій – журнали, кольоровий папір, фольга, тканина; для ліплення – глина, пластилін, дерево, спеціальне тісто; для гри з пісочницею – пісок (манка) та мініатюрні фігурки різного типу. В арсенал арт-терапевта входять також: різних розмірів пензлі, ножиці, нитки, губки для зафарбовування великого простору, скотч, клей, природні матеріали (камінці, ракушки) тощо. Якість матеріалів має бути по можливості достатньо високою, оскільки нехтуючи цю умову, можна знизити цінність самої роботи та її результатів в очах клієнта.

Вибір засобів може бути пов'язаним як із особливостями стану та особистості клієнта, так і з динамікою арт-терапевтичного процесу загалом. Варто надавати можливість вибору матеріалу самому клієнту. Як правило, на початку роботи клієнти віддають перевагу олівцям, кольоровій крейді та фломастерам, оскільки ці засоби дозволяють їм зберігати контроль над процесом малювання і уникати зустрічі зі своїми почуттями. У подальшому зростає вірогідність використання фарб, що створює більші можливості вираження переживань в опрацьованні власних почуттів. Саме в роботі з фарбами варто звернути увагу на меншу вірогідність передбачення відтінків зображення при поєднанні та змішуванні фарб, що створює підґрунтя для тонких нюансів емоційного стану клієнта та «витіснених» аспектів досвіду. Таким чином, долаючи захисні тенденції, фарби здатні викликати сильні емоційні реакції, відчуття радості відкриття, стимулювати активну уяву. Для опрацьовання сильних переживань, гніву, сорому зокрема, краще використовувати пластичні засоби – глину, тісто, пісок тощо. Праця з подібними матеріалами передбачає фізичне навантаження та м'язову активність, тим самим залучаючи психофізіологічні процеси. Тому при психосоматичних порушеннях та невротичних станах саме такий вид праці може демонструвати позитивні зміни.

Техніка колажу допомагає клієнтам подолати боязкість, пов'язану з відсутністю «художнього таланту» і вмінням малювати. Крім того, робота з готовими предметами і зображеннями створює почуття захищеності та дистанціювання від занадто сильних або делікатних почуттів. Щодо художнього таланту, то варто пригадати точку зору К. Юнга про естетичні якості художньої продукції пацієнтів. Як зазначав вчений, «хоча час від часу мої пацієнти створюють роботи високої художньої цінності, що могли б прикрасити виставки сучасного мистецтва, я, тим не менш, поводжуся з ними як з такими, що не мають жодної цінності з точки

зору серйозного мистецтва... Це не є питання мистецтва, точніше, це не може бути питанням мистецтва. Це дещо більше, ніж просто мистецтво, – те, що пов'язано з живим впливом такої роботи на самого пацієнта. Смысл життя суб'єкта, що є малозначущим з соціальної точки зору, – ось що має найвищу цінність, задля цього пацієнт працює над тим, що надає, можливо, брутальні, дитячі форми тому, що «неможливо виразити» [4, с. 79].

Перші спроби використання зображувальних технік у роботі з дітьми та підлітками для здійснення психотерапевтичного, психокорекційного та розвиваючого впливу відбулися ще у першій половині XIX ст. Однією з особливостей маленького пацієнта є великі труднощі у вербалізації своїх проблем і переживань. Для нього більш природною є невербальна експресія, зображувальна, зокрема. Не менш важливим є той факт, що дитина більш спонтанна і менше здатна до рефлексії власних почуттів і вчинків. Саме тому, передані у зображувальній продукції, їх переживання стають доступними для сприймання та аналізу.

Суттєвим явищем є те, що зображувальні матеріали та предмети ігрової діяльності є для дитини більш важливими партнерами комунікації, ніж психотерапевт. Дитина проявляє по відношенню до них характерні для себе способи поведінки, певні емоційні реакції, які очевидно демонструють перенос. М. Кляйн, М. Мілнер, Д. Віннікотт, М. Ловенфельд та ін. використали цю особливість дитячої поведінки при розробці різноманітних технік для налагодження контакту з дитиною за допомогою предметів і матеріалів її ігрової діяльності.

Слід брати до уваги й особливу пластичність психіки дитини і підлітка, а також логіку вікових змін в найрізноманітніших аспектах життєдіяльності пацієнта. Для дітей, що пережили важкі травмуючі події, загальними характеристиками є наступні: втрата довіри до світу і дорослих, що призводить до труднощів у спілкуванні; виражене внутрішнє напруження; легко виникає страх повторення травмуючої ситуації; розгубленість; багато негативних емоцій і втрата позитивної перспективи майбутнього. У зв'язку з цим, виникають порушення адаптації дитини до сім'ї та школи, труднощі взаємодії з ровесниками, дезадаптивна поведінка, як компенсація важких емоційних переживань. Поряд із загальними порушеннями при переживанні конкретних травм, існують і певні особливості, пов'язані з віком дитини, специфікою травм та чутливістю дитини чи підлітка. До психотравмуючих ситуацій слід віднести наступні: фізичне, сексуальне, психологічне та домашнє насилля, нехтування потреб дитини, втрати та руйнування емоційних зв'язків, ситуації, пов'язані із загрозою для життя.

Наслідки сексуального насильства різноманітні. Реакції дітей на сексуальні домагання є складними та важко передбачуваними. Вони залежать від віку дитини, від ситуації насильства, від того, чи отримає дитина або підліток підтримку з боку близьких людей, а також від того, наскільки вчасно була отримана медична та психологічна допомога. Якщо діти молодшого віку схильні у подібних ситуаціях радше до невротичних реакцій (порушення сну, різноманітні страхи, тривога, неадекватна сексуальна поведінка тощо), то підлітки часто реагують на насильство різкою зміною усього стилю життя. У багатьох випадках сексуальне насильство сприймається підлітками як катастрофа, подія, яка змінює все життя загалом [3]. Д. Мерфі пропонує різні прийоми та форми арт-терапевтичної роботи з дітьми, що перенесли сексуальне насильство. Особливою трудностю є підтвердження факту сексуального насильства, оскільки діти у більшості випадків не можуть або не хочуть словами пояснити те, що з ними сталося. У цих умовах методи арт-терапевтичної роботи є тим засобом, завдяки якому вдається отримати доступ до внутрішнього світу дитини і досягти певного психотерапевтичного ефекту [5].

Безпосередніми наслідками насильства є переживання дитиною почуття страху, тривоги, депресії, гніву, ворожості, заниженої самооцінки, висока ймовірність порушень сексуальної поведінки. Довгострокові наслідки насильства можуть виражатися у психічних розладах, пов'язаних із самодеструктивними тенденціями, токсикоманією, порушенням харчування, депресією, тривогою, почуттям соціальної ізоляції, порушеннями у встановленні довірливих відносин з оточуючими та сексуальних відносин. Л. Янг описує психічну травму внаслідок перенесеного сексуального насильства як «загрозу життю чи фізичній цілісності». Цілісність тілесного образу «Я» можна розглядати як базовий чинник ідентичності. Наслідком порушення цієї цілісності стає глибокий відбиток травматичного досвіду в тілесних відчуттях і сприймання власного тіла та оточуючого світу як «небезпечного, спотвореного або мертвого». Компенсаторні процеси можуть виникати одразу після здійснення акту насильства, внаслідок чого втрачається здатність до приємних, чуттєвих, пропріоцептивних відчуттів [8].

Зображувальна діяльність допомагає відновити почуття власної гідності, оживити сферу фізичних відчуттів, заблокованих внаслідок травми та сприяти вираженню пригнічених почуттів. Відновлення образу «Я» може стимулюватися фізичними властивостями зображувальних матеріалів, які є невербальними інструментами для визначення того, що стосується чи не стосується сфери «Я». У роботі з дітьми, що перенесли сексуальне насильство, С. Сагар відзначає наступну специфічність: діти намагаються змішати різні фарби та матеріали, а потім розмазують їх на площині або поміщають в певну ємкість з метою збереження в

надійному місці. Подібний артефакт символізує «таємницю», яку дитина до цього часу змушена була зберігати в собі.

Робота з матеріалами сприяє інтеграції особистості дитини і має конкретне та ритуальне вираження. Художній образ для дитини може виконувати роль вибіркової проекції почуттів: руйнуватися чи зберігатися без шкоди для інших людей. Інакше гнів та бажання помсти могли б перекидуватися на інших, породжуючи тим самим новий цикл насильства [7].

Що стосується форм арт-терапевтичної роботи з дітьми, які перенесли сексуальне насильство, частіше використовується групова терапія. Інтенсивний характер відносин при індивідуальній психотерапії створює для пацієнта потенційно небезпечну ситуацію, яка здатна спровокувати травматичний досвід. Довір'я дитини до психотерапевта може виникнути за умови чітких кордонів та структури психотерапевтичних відносин, а також при безумовному прийнятті дитячих переживань та художньої продукції. Групова форма терапії дозволяє подолати почуття соціальної ізоляції, сприяє формуванню досвіду сімейних відносин (за умови двох психотерапевтів у групі). Художні образи можна розглядати як основні інструменти комунікації дітей в таких групах, оскільки разом з протіканням творчого процесу, вони сприяють подоланню психічної травми та відновленню позитивної самооцінки.

Арт-терапевти відзначають такий факт у роботі з дітьми, що перенесли сексуальне насильство, як необхідність створення безладу. Часом безладна поведінка може виражатися у нападі на арт-терапевта чи прагненні забруднити приміщення. Діти можуть використовувати зображувальні матеріали незвичним способом: накладати один шар фарби на інший, загортати матеріали в папір чи тканину, а потім розгортати їх. Вони проявляють часто високу чутливість у роботі з матеріалами: певний запах викликає відразу або задоволення, або глину, мило, воду чи фарби наносять на власну шкіру. Розфарбовування долонь та рук, обличчя, очевидно, є свідченням стану «внутрішнього забруднення» і «хаосу», які переживає дитина. Для деяких дітей процедура змивання має особливе значення: вони просять арт-терапевта допомогти їм, щоб бути впевненим у абсолютній «чистоті». Відзначити можна й таку особливість, як псування «хороших» та «чистих» малюнків, зафарбовуючи їх або протикаючи. Деякі малюнки свідчать про спроби дітей подолати психічну травму за допомогою механізму «розщеплення»: зображення поляризується на дві частини, що відображають різні сторони переживань [5].

Арт-терапевти, що працюють з дітьми, які перенесли сексуальне насильство, переживають високе психічне напруження, знесилення, тривогу та депресію. Це передбачає необхідність їх психологічної підтримки та супервізій, й також обмеження кількості клієнтів. Чіткі кордони психотерапевтичних відносин, очевидно, є потрібними не тільки в інтересах клієнта, але й самого арт-терапевта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мэнделл Дж. Г. Групповая психотерапевтическая работа с детьми, перенесшими сексуальное насилие / Дж. Г. Мэнделл, Л. Дамон при участии П. Кастальдо и др. ; пер. с англ. А. Байгузова. – М. : Генезис, 1998. – 160 с.
2. Практикум по арт-терапии / [под ред. А. Копытина]. – СПб. : Питер, 2001. – 448 с. – (Серия «Практикум по психологии»).
3. Работа с детьми, перенесшими психологические травмы. Методика группового тренинга / [И. Алексеева, И. Новосельский, Э. Жилина, Т. Луполишина]. – СПб. : Речь, 2012. – 156 с.
4. Jung C. *Modern Man in Search of Soul* / C. Jung, London : Routledge and Kegan Paul, 1970.
5. Murphy J. *Art Therapy with Sexually Abused Children and young People* Inscape / J. Murphy. – 1998. – Vol. 3. – № 1. – P. 10–16.
6. Browne A. *Impact of Child Sexual Abuse : A Review of the Research* / A. Browne, D. Finkelhor // *Psychological Bulletin*. – Vol. 99. – № 1. – 1986. – P. 66–77.
7. Sagar C. *Working with Cases of Child Sexual Abuse. Working with children in Art Therapy*. Case C., Dalley T., (eds.) / C. Sagar. – London and New York : Routledge, 1990. – P. 89–114.
8. Young L. *Sexual Abuse and the Problem of Embodiment* / L. Young // *Child Abuse and Neglect*. – 1992. – № 16. – P. 89–100.

Наталія Зобенко,

канд. пед. н.,

Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

СОЦІАЛЬНА РОБОТА В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ ЩОДО ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ

У статті окреслені основні напрямки соціальної роботи щодо подолання наслідків домашнього насильства над дітьми. Увага акцентується на провідних формах роботи соціального педагога з означеної проблеми.

Nataliia Zobenko

SOCIAL WORK IN EDUCATION INSTITUTIONS TO PREVENT THE EFFECTS OF CHILD ABUSE

The article outlines the main directions of social work on mitigation of the effects of child abuse. Attention is drawn to the major forms of social work in this field.

На сьогодні проблема насильства над дітьми є надзвичайно актуальною і вимагає дослідження та виявлення шляхів її вирішення. Зокрема, насильство як соціальне явище вивчають Н. Асланова, В. Бондаровська, Р. Снайдер, І. Трубавіна, В. Кравець, А. Капська, Р. Максудов, О. Шаграєва та ін. Однак, незважаючи на те, що окремі аспекти розглянутої проблеми досить широко представлені в роботах учених, не можна стверджувати, що питання подолання наслідків сімейного насильства в теоретичному і технологічному планах вивчені достатньо.

На підставі результатів аналізу наукової літератури встановлено, що насильство над дітьми – це примус (дія), що здійснюють члени сім'ї для досягнення певних цілей і що пов'язано з заподіянням фізичного, психічного чи морального збитку дитині (чи з погрозою такого заподіяння). Розрізняють наступні види насильства над дітьми: жорстока поведінка батьків, зневага, психологічне насильство, сексуальне насильство тощо.

Жорстока поведінка батьків – це реальне чи потенційне заподіяння фізичної шкоди дитині, під яким розуміється порушення її анатомо-фізіологічної цілісності за допомогою застосування фізичної сили, холодної і вогнепальної зброї або інших предметів, рідин, сипучих речовин тощо, а також вплив на внутрішні органи людини без ушкоджень зовнішніх тканин шляхом отруєння чи споювання одурманюючими засобами. Однією з найбільш руйнівних форм жорстокості є емоційна відмова від дитини, холодність, залишення без психологічної і моральної підтримки. Діти, що відчувають відчуження і холодність батьків, є надмірно тривожними, бояться нових ситуацій. Їм властива вразливість, низька самооцінка, меншовартісність. Якщо дефіцит турботи і догляду може стати приводом для втручання в долю дітей осіб, уповноважених стежити за їхнім благополуччям, то дефіцит емоційного тепла позначається на психічному здоров'ї, залишаючи глибокий відбиток у характері дитини, що розвивається. Наслідки браку піклування будуть даватися взнаки й у відносинах уже дорослої людини до членів своєї сім'ї, до власних дітей та інших людей.

Зневага як один з різновидів сімейного насильства – це систематична нездатність чи небажання забезпечити основні потреби залежного члена сім'ї (наприклад, дитини, чи інваліда, людини похилого віку) у їжі, одязі, медичному догляді, захисті і прихильності, що може призвести до погіршення її фізичного чи психічного здоров'я, затримки або порушення розвитку, й, у підсумку, кваліфікуватися як порушення прав людини. Термін «пасивна зневага» використовується тоді, коли має місце ситуація ізоляції мало-чи недієздатної людини, залишення її на самоті і (чи) ігнорування.

Психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ чи погроз, переслідування, залякування, якими навмисно викликається емоційна невпевненість, нездатність захистити себе і може наноситися чи наноситься шкода психічному здоров'ю. Психологічне (емоційне) насильство реалізується в різноманітних особистих формах: ізоляція від членів сім'ї, друзів, погрози застосування насильства, приниження гідності, лайка й образи, ігнорування, знущання, заподіяння душевних страждань, формування і розвиток почуття безсилля і страху, зниження самооцінки людини, обвинувачення в божевільлі, штучне створення ситуацій, у яких один із членів сім'ї відчуває себе психічно ненормальним. Психологічне насильство виражається також у формі образ, погроз, брутальності, висміювання, заборон зустрічей з друзями і заняття улюбленою справою, знущанні і вбивстві тварин, дорогих людині, у відсутності розуміння, підтримки.

Сексуальне насильство – будь-який вид домагання, що виражається як у формі нав'язаних сексуальних дотиків, примусу до сексу, так і здійснення сексуальних дій (наприклад, зґвалтування, інцест) будь-кого із членів сім'ї проти його волі. Зокрема, сексуальне насильство – це залучення функціонально-незрілих дітей до сексуальних дій без їх розуміння і згоди на це. Сюди відноситься не лише залучення до статевого акту, а й просте споглядання чи присутність при сексуальних діях.

В Україні основним методом вирішення проблеми домашнього насильства над дітьми залишається позбавлення батьків юридичних прав на дитину з наступним направленням дитини в державну виховну установу. Більшість науковців вважають, що покарання батьків і відлучення дітей від сім'ї не є дієвим способом вирішення проблеми [1]. Вчені наголошують, що дитина, вилучена зі звичної сімейної обстановки, отримує низку психологічних травм: дискомфорт у новій незвичній обстановці, розлучення з батьками тощо. Діти, хоч і відчувають страх перед батьками, які жорстоко з ними поведуться, все ж таки їх люблять і емоційно прив'язані. Після розлучення з батьками, вони почувають себе в повній ізоляції, нікому непотрібними. Покаранням виявляється не винуватець, а жертва насильства. На сьогодні у нашій країні немає спеціального відомства, яке взяло б на себе відповідальність за вирішення проблеми жорстокого ставлення до дітей і насильства над ними.

Відомо, що основним інститутом у соціальній адаптації дитини є сім'я. Тому однією з основних завдань загальноосвітніх закладів є вплив на родину з метою підвищення її виховного потенціалу. Аналіз наукової літератури показує, що такий вплив можливий за допомогою соціальної роботи з сім'єю. Діяльність соціального педагога, соціального працівника повинна бути спрямована на захист прав дитини, розвиток і реалізацію внутрішнього потенціалу дитини, надання допомоги і підтримки в кризовій ситуації, використання педагогічного ресурсу оточуючого дитину середовища. Змістом роботи соціального педагога, працівника, психолога з даної проблеми є: виявлення і подолання наслідків насильства над дітьми, гармонійне життя родини в цілому і комфорт кожного члена сім'ї.

Соціальна робота з подолання наслідків насильства над дітьми передбачає три етапи: діагностичний, корекційно-профілактичний, контрольний. На діагностичному етапі використовуються тести, анкети, складені для виявлення сімейної ситуації, стилю виховання, рівня розвитку комунікативних здібностей і соціальної впевненості у дітей, відбувається виділення і визначення фактів і причин насильства, визначення родин, потенційно схильних до насильства; ведеться анкетування дорослих, індивідуальна бесіда з дорослими, з кожною дитиною, спостереження за поведінкою дітей.

Корекційно-профілактичний етап передбачає: реалізацію програм соціально-педагогічних впливів корекційно-виховної спрямованості, зокрема, педагогічну та психологічну просвіту батьків за допомогою бесід, консультацій; організацію спільної діяльності дітей і батьків; індивідуальну роботу з дітьми; індивідуальну роботу з неблагополучними сім'ями. Контрольний етап припускає відстеження результатів корекційної діяльності з сім'єю і дитиною. Всі етапи роботи доповнюють один одного і плавно переходять з одного в інший.

Особливу роль у соціалізації дітей із проблемних родин відіграє організована соціальним працівником спільна діяльність педагогів і батьків. Заходи за участю дітей і батьків допомагають підвищенню самооцінки батьків, переходу монологічного стилю спілкування в діалогічний. Встановлено, що найефективнішими формами соціальної роботи з подолання наслідків сімейного насильства над дітьми є наступні: ігри, тренінги, батьківські збори, лекції тощо.

Ефективність подолання наслідків і профілактики насильства над дітьми залежить значною мірою від організації роботи з сім'єю в цілому, а не тільки з дитиною. Організація роботи з сім'єю сприяє вирішенню проблеми виникнення умов для насильства в сім'ї; робота з дитиною – вирішення проблеми наслідків цього насильства. Проте соціальна робота з сім'єю на даний момент недостатньо забезпечена фундаментальними дослідженнями у сфері сімейного насильства, у яких були б розкриті методологія, теорія, шляхи і засоби її вирішення як злободенної соціально-педагогічної проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна доповідь про становище дітей в Україні. – К., 2010. – 228 с.
2. Современные проблемы и перспективы развития образования : Межрегиональный сборник научных трудов / [под ред. В. Гурова]. – Ставрополь : Изд-во СГУ, 2001. – 156 с.
3. Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї : [навч.-метод. посібник] у 2 томах / О. Бандурка, О. Бандурка, В. Брижик та ін. ; за заг. ред. О. Бандурки, К. Левченко, І. Трубавіної. – Х. : Права людини, 2013. – Том 2. – 204 с.

Ірина Іванова,
 президент громадської організації
 «Центр молодіжних жіночих ініціатив»,
 керівник Молодіжної гендерної студії,
 канд. пед. н., ст. викладач,
 Одеський політехнічний університет,
Мераль Аккент,
 соціолог, фахівець з гендерних досліджень,
 Федеративна Республіка Німеччина

**ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД ПРОФІЛАКТИКИ
 ВИНИКНЕННЯ НАСИЛЛЯ ЩОДО ДІТЕЙ У КРИЗОВИХ СІМ'ЯХ
 (НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРУ ДИТЯЧОЇ ТВОРЧОСТІ)**

У статті автори пропонують вітчизняний досвід впровадження антинасильницьких заходів захисту прав дітей в Одеській громаді шляхом інформаційно-освітньої діяльності Центру дитячої творчості крізь гендерну призму.

Ірина Іванова,
Meral Akkent

**PRACTICAL EXPERIENCE OF PREVENTION
 OF DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN IN CRISIS FAMILIES
 (ON THE EXAMPLE OF CHILDREN'S CREATIVITY CENTER)**

The article proposes to implement national experience of anti-violence measures to protect children's rights in Odesa community through informational and educational work of the Children's art center.

Сучасні реалії суверенного українського суспільства XXI століття дозволяють підняти питання про дезорганізацію сім'ї як соціального інституту. Криза сучасної української сім'ї полягає у зниженні дітонародження, збільшенні кількості розлучень серед неповнолітніх, порушенні прав дітей та виникненню насильства у батьківських сім'ях тощо. Комплекс факторів став реаліями повсякденного життя більшості українських сімей, а саме: сім'я перестала бути безпечним середовищем для дитини; пом'якшилося ставлення до дошлюбних і позашлюбних стосунків; починає переважати орієнтація на домашню кооперацію співіснування; бажання стати батьками відкладається на тривалий час, що є суттю сімейної дезорганізації і супроводжується ізоляцією кожного з її членів. Особливо у цій ситуації страждають діти. Найтипівішим прикладом стає неповна сім'я з однією чи двома дітьми, з постійною відсутністю батька / матері, з постійним перебуванням їх на роботі, а дітей – у дитячих садочках.

Кризовий життєвий сценарій гендерних ролей батьків формує вибір майбутнього стилю життя і стратегії поведінки дитини в різноманітних життєвих ситуаціях. Розвиток гендерних ролей, чи гендерний розвиток дитини пов'язаний з багатьма характеристиками особистості. Невірно засвоєна гендерна роль хлопчиком чи дівчинкою у дитинстві стає причиною депресивних станів, неврозів, соціальних психотравм, почуття неповноцінності та самотності, нестабільності сімейних відносин у зрілому віці. Таким чином, сім'я, яка опинилася у кризовій ситуації, найчастіше постає як така, що не може задовольнити основних потреб своїх членів. Коли потреби накопичуються, сім'ї з ними самі не можуть впоратися, тому потрібна допомога професійних соціальних працівників.

Слід відмітити значну роль місцевих неурядових організацій та благодійних фондів у наданні спрямованої соціальної підтримки сім'ям з дітьми, які перебувають у кризі. Громадські організації спрямовують свою діяльність на допомогу вразливим сім'ям з дітьми, забезпечують доступ до високоякісних соціальних послуг завдяки розвитку мережі спеціалізованих соціальних послуг підтримки сім'ї. Відтак, зазначена проблемна ситуація, що стала реалією майже кожної української сім'ї, зумовила вибір напряму вивчення практичного досвіду захисту прав дітей із кризових сімей на прикладі діяльності Одеського Центру дитячої творчості.

Набутий досвід роботи Центру дитячої творчості завдяки реалізації ефективних практик і моделей соціальної роботи громадських організацій у напрямку гендерної рівності в контексті індивідуального розвитку матері і дитини постає реальним кроком щодо поліпшення ситуації. Зокрема, практична частина нашого дослідження проходила на базі Центру дитячої творчості за участю дітей віком від 3 до 6 років із кризових сімей та їхніх батьків.

Психолого-педагогічний напрямок Центру дитячої творчості з позицій гендерного підходу реалізувався через роботу з сім'ями за такими темами дискусій: «Особливості виховання в родині хлопців і дівчат батьками різної статі»; «Розподіл гендерних ролей у родині між чоловіком та дружиною»; «Потреби і цілі, які реалізуються чоловіком і жінкою в родині»; «Гендерні стереотипи в системі сімейних відносин»,

що дозволяє батькам і дітям бути в курсі побудови доброзичливих та гармонійних стосунків у сім'ї, взаємодопомозі, навичкам мирного врегулювання конфліктів.

Діти мали можливість взяти участь у наступних програмах, розроблених соціальними працівниками Центру, як-от: програма «Домашній психолог» (вироблення розумінню у дитини цінності здорового способу життя, при якому краса і гармонія допоможуть їй знайти шлях до себе, до свого призначення, зберегти душевне здоров'я, стати на шлях духовного самовизначення, проаналізувати вплив гендерних стереотипів на життя дитини, сформувати гендерну культуру особистості); програма «Веселий художник» (створення умов для розкриття творчих можливостей матері і дитини для формування морально-особистісних якостей, естетичного виховання, залучення до духовних цінностей світової художньої культури); Програма «Школа гармонійного розвитку душі і тіла» (формування основ моральних норм поведінки на засадах гендерної рівності, навчання успішної побудови гармонійних стосунків із батьками, жити у гармонії з природою); Програма «Моя перша школа» (розвиток творчих здібностей кожної дитини, запуск механізмів саморозвитку для подальшої самореалізації у власній діяльності через комплексний розвиток усіх психічних процесів і властивостей особистості в процесі спільної (діти, батьки, педагоги) продуктивної творчої діяльності. Гасло «Учись вчитись» в даній програмі є головним. Вчитися управляти собою, своєю увагою, мисленням, пам'яттю, поведінкою. Мета полягала в тому, щоб дитина зрозуміла як думати, як запам'ятовувати, як вигадувати нове, як вирішувати нестандартні задачі, як спілкуватися з різними людьми. І все це не поодиночці, а спільно з іншими дітьми, батьками, педагогом.

Слід зазначити, що діти в неповних сім'ях живуть у стані фрустрації, занедбаності та незадоволеності. Подібний стан супроводжується різними негативними переживаннями – діти відчують себе нерівноправними серед інших людей і самотніми. Вони прагнуть компенсувати психологічний дискомфорт тим, що намагаються зробити себе соціально привабливими для оточення. Такі діти «виробляють» в собі різні «приспосувальні» реакції, наприклад, конформність, лояльність, терпимість, ввічливість. Надмірна конформність може доходити у них до слабохарактерності, зайва лояльність і терпимість – до втрати власної системи цінностей, а надмірна запобігливість і ввічливість – до догідництва.

Для того, щоб успішно пройти процес ідентифікації, дошкільнята повинні виховуватися і матір'ю, і батьком. В іншому випадку, у дитини можливі порушення емоційного та сексуального характеру. Нерідко із-за цього, як у школі, так і вдома, у дитини можуть виникнути проблеми у жіночій чи чоловічій моделі поведінки. Виховання одним із батьків, може призвести до порушень статеворольової поведінки. Зокрема, хлопчики з неповних сімей, у більшій мірі схильні проявляти фемінінні якості і слідувати жіночим типам поведінки. Дівчатка теж можуть набувати як маскулінінних, так і гіперфемінінних рис.

Отже, практичний аналіз досвіду Центру дитячої творчості засвідчує злободенність проблеми домашнього насильства над дітьми у кризових сім'ях, що потребує розробки ефективних шляхів її попередження та подолання цього ганебного явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Говорун Т. Гендерна психологія : [навчальний посібник] / Т. Говорун, О. Кікінежді. – К. : Академія, 2004. – 308 с.
2. Кравець В. Педагогіка та психологія : гендерний аспект : [навчальний посібник] / В. Кравець, О. Кікінежді. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. – 124 с.
3. Обозов Н. Н. Психология межличностных отношений / Н. Н. Обозов. – К., 1990.
4. Психологія сімейних взаємин : навч. посіб. / М. С. Корольчук та ін. ; за заг. ред. М. С. Корольчука. – К. : Ніка-Центр, 2010. – 296 с.
5. Сатир В. Как строить себя и свою семью / В. Сатир. – М., 1992.
6. Статева соціалізація та підготовка учнівської молоді до сімейного життя у педагогіці та шкільній практиці зарубіжних країн : монографія / За заг. ред. чл.-кор. АПН України проф. В. Кравця. – Тернопіль : ТзОВ «Видавництво Астон», 2009. – 206 с.
7. Україна – Євросоюз у деталях. Гендерна рівність і права дітей. – 2(5) червень, 2010 р.

Юрії Кашпур,
канд. психол. н., доцент,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
Оксана Скляр,
асистент,
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка

**ПРОБЛЕМА СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЛЯ НАД ДІТЬМИ:
ДОСВІД ЦЕНТРУ ДОПОМОГИ ДІТЬМ «МІСТО ЩАСЛИВИХ ДІТЕЙ» (м. Київ)**

У статті подано напрацювання спеціалістів Центру допомоги дітям «Місто щасливих дітей» стосовно виявлення фактів сексуального насилля над дітьми, що перебувають у закладах інтернатного типу. Доведено необхідність створення на державному рівні чітких протоколів щодо надання допомоги та розслідування зазначених обставин.

Yurii Kashpur,
Oksana Skliar

**PROBLEM OF SEXUAL VIOLENCE AGAINST CHILDREN:
EXPERIENCE OF CHILDREN CARE CENTER “CITY OF HAPPY CHILDREN” (Kyiv)**

The article describes the achievements of specialists of the Center for children “City of Happy Children” on identification of sexual abuse against children who stay in institutions outside their family. The necessity of development of national-level clear protocols to assist and investigate these incidents is proved.

У процесі онтогенетичного розвитку особистості відбуваються модифікації уявлень про себе, про інших та навколишній світ, а також про досить складні для особистості цінності (поваги, довіри, взаємності, близькі стосунки). Цей процес є надзвичайно хитким та залежить від багатьох паралельних складових, що можуть діяти як конструктивно, зміцнюючи позиції та ставлення, так і руйнуюче, провокуючи дифузність та викривленість особистісних утворень. Факторами, що беззаперечно травмують дитину, є нехтування її потребами, фізичне та психологічне насилля. На відміну від дорослих, коли дитина стає жертвою насилля, через швидкоплинність фаз розвитку та сенситивність до окремих чинників, вона завжди попадає в критичну зону цього процесу, і це незворотно впливає на становлення її Я-концепції та на весь подальший життєвий шлях зростаючої особистості.

Особливо жорстоким видом насилля є сексуальне, наслідком якого є найтяжчі психологічні травми. Серед них вирізняють втрату базової довіри до себе та світу, зневіру у можливості перемоги «добра над злом», скептичність у ставленні до проявів турботи та загострення механізмів захисту щодо себе, схильність до негативізму по відношенню до будь-якої ситуації [2]. Травма, яку дитина отримує внаслідок сексуального насилля, породжує подальшу включеність дитини до так званого циклу «жертва-насилльник» в ролі жертви або ж насильника.

Центр допомоги дітям «Місто щасливих дітей», що розташований у м. Києві на вул. Полярна 7-А, тел. 464-10-65, <http://mistoditey.org/ua>, було створено у 2007 році з метою тривалого перебування дітей та надання їм комплексної соціальної, психолого-педагогічної, соціально-медичної, юридичної та інших видів допомоги, а також для надання соціальної та психологічної підтримки сім'ям з дітьми. Серед широкого кола завдань та напрямків роботи закладу найбільш актуальними на сьогодні є: соціально-правовий захист дітей; проведення психолого-реабілітаційної корекції з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини, що опинилася в складних життєвих обставинах; сприяння місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування у соціальному супроводі дітей, які вибули з Центру і виховуються у сім'ях опікунів, піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу; розробка рекомендацій для педагогічних та соціальних працівників, батьків або осіб, що їх замінюють, з питань соціально-психологічної реабілітації дітей. Перед тим, як потрапити до означеного закладу більшість дітей зазнали знущань з боку своїх батьків, родичів та інших людей, що мали місце в їх житті.

У своїй практичній діяльності з дітьми, що пережили сексуальне насилля, ми опираємося на результати досліджень відомих фахівців. Серед них зустрічаються зарубіжні (К. Леві-Строс, К. Лоренс, С. Палмер, Е. Фромм) і вітчизняні (Н. Максимова, К. Мілютіна, І. Малкіна-Пих) вчені, що приділяли багато уваги вивченню таких різновидів насилля у родині, як фізичне та сексуальне. Зокрема, І. Малкіна-Пих визначає сексуальне насилля як використання дитини дорослою людиною або іншою дитиною для задоволення сексуальних потреб або з корисливих цілей [3]. У польському ж законодавстві це поняття має

дещо розширене значення і відповідає поняттю «розпусного акту» чи «акту розтління», які, згідно Цивільного Кодексу, включають всі дії, що мають на меті збудження чи задоволення статевого потягу – не тільки через статевий акт, але також через роздягання перед дитиною, торкання її/його статевих органів чи примус дитини торкатися статевих органів кривдника [2]. Неоднозначність трактувань у різних джерелах створює перші труднощі у роботі. Адже перейняти зарубіжний досвід інтерпретації чи корекції наслідків зазначеного явища повною мірою не вдається через розрізненість підходів.

Проблема реабілітації дітей, що пережили сексуальне насилля для спеціалістів ЦДД «Місто щасливих дітей», хоч і стала вже звичним явищем та кожного разу при виявленні подібних фактів є важким тягарем, що лягає на плечі персоналу. Адже велика кількість поведінкових проявів та ступінь травмованості дитини не завжди дозволяють своєчасно зреагувати та надати цільову комплексну допомогу. При виявленні такої інформації та під час проведення потрібних реабілітаційних заходів, педагоги, психологи, медики Центру повинні працювати злагоджено, послідовно та оперативно. З цього приводу по ситуаціям, які стосуються сексуального насилля дитини збираються відповідні наради та запроваджується комплекс методів щодо задоволення потреб конкретної дитини. З метою захисту прав та інтересів дітей, результати діагностичних обстежень та корекційної роботи направляються до органів кримінальної міліції та служб у справах дітей з метою більш детального вивчення фактів щодо фізичного та сексуального насилля та розбещення дітей. Державні служби неохоче реагують на ці звернення, а фахівці цих установ під час розслідування керуються, скоріше за все, власною інтуїцією, аніж визначеної законом процедурою. Все ж, у подібних справах основну роль відіграє людський фактор, бо чітко визначеної процедури не має. І тому, шляхом спроб та помилок, ЦДД «Місто щасливих дітей» вдалося налагодити алгоритм роботи з багатьма державними установами та розробити методіку роботи з дітьми, що пережили сексуальне насилля.

Аналізуючи досвід роботи нашого закладу та методичну літературу з проблеми сексуального насилля над дітьми, вдалося скласти перелік причин, які заважають встановленню цього факту і цим самим ускладнюють роботу щодо надання допомоги підліткам:

- діти молодшого віку здебільшого не розуміють, що зазнають насилля і сприймають його як специфічну форму спілкування;
- викриття сексуальних злочинів для підлітків є важким і болісним процесом. Підліткам важко розкриватися, проговорити все, що з ними відбулося. Особливо хлопчики дуже важко переживають навішування ярлика «жертви»;
- найближче сімейне оточення, зазвичай, не звертає увагу на особливості поведінки дитини, яка зазнає сексуального насилля та на насильника. Навіть при наявності спогадів і доказів, які підтверджують факти насилля, рідні та близькі люди заперечують це або дотримуються принципу «не виносити сміття з хати» аби на пережити сорому. Спрацьовує механізм самозахисту та заперечення наявності в сім'ї насильника;

– спеціалісти організацій (вихователі, вчителі школи, медики, соціальні працівники, слідчі) не володіють достатніми знаннями та досвідом задля вчасного виявлення ознак насилля та роботи з ним. Також відсутні адаптовані методіки, спрямовані на діагностику насилля та програм роботи з такими дітьми [2].

Не дивлячись на жорстокість явища сексуального насилля, потенційними агресорами, зазвичай, бувають люди з найближчого сімейного оточення: батько, вітчим, мати, брат, сестра, дядько, дідусь, друг сім'ї та однолітки й діти старшого віку, а також незнайомі люди. Якщо насильником є близька до дитини людина, що постійно вчиняє над нею насилля, та дитина сприймає ці стосунки як особливі. Зазвичай, дорослий намагається зберегти факт насилля в таємниці. Тому кривдник вказує на «секретність» взаємостосунків, перетворює акт насилля в гру, називає свої статеві органи словами-замінниками, обіцяє дитині подарунки та привілеї в заміну за збереження таємниці або, навпаки, залякує розкриттям їхніх відносин та звинуваченням дитини у всьому, що відбулося [4].

Особливо важливо при роботі з дітьми фіксувати прояви пережитого сексуального насилля. Основними і зрозумілими для персоналу є специфічні поведінкові реакції постраждалих від насилля: сексуалізована поведінка, надмірна цікавість до власних статевих органів, що проявляється в самостимуляції геніталій (мастурбації, в тому числі прилюдній); імітація статевого акту (з дітьми, іграшками) в процесі гри; схиляння інших дітей до сексуалізованої поведінки (наполягання на демонстрації статевих органів, оральний секс, торкання до інтимних частин тіла); використання нових, до цього невідомих назв, для опису сексуальних органів і сексуальної активності; у грі з однолітками проявляють елементи сексуального насилля; розігрування сцен сексуального насилля з використанням іграшок і ляльок, або малюванням рисунків, що мають подібні елементи; підвищена увага до осіб протилежної статі (маленькі дівчатка поводять себе як дорослі, зрілі жінки, фліртують, намагаються привернути до себе увагу дорослих чоловіків); уникання, страх осіб протилежної статі, відмова вступати з ними в будь-який контакт; раптові безпідставні зміни настрою, які характеризуються плачем, агресією, униканням контактів з дорослими та однолітками; розлади харчування та сну; прояви саморуйнівної поведінки (зловживання алкоголем або токсичними

речовинами, проституція або нерозбірливі статеві зв'язки, завдання шкоди собі, погрози суїцидом або спроби самогубства) [1].

І хоча приведені особливості не розкривають всієї суті явища сексуального насилля над дітьми, а кількість фахівців з цієї проблеми є недостатньою для повноцінної роботи з постраждалими від насилля, існує ще проблема законодавчого характеру, яка не дозволяє об'єктивно та всесторонньо розпочати систематичні зміни в цій сфері. Підтвердження акту насилля часто є неможливим через переміщення малолітніх з одного закладу до іншого. Також встановлення факту насилля медичним шляхом не відбувається одразу, частіше доказом слугують анатомічні пошкодження. Відтак, означена проблема потребує комплексного перегляду та розробки чіткого алгоритму щодо виявлення фактів насилля, методичних інструкцій щодо розслідування для фахівців різних інстанцій та надання допомоги постраждалим неповнолітнім за різними напрямками на державному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Журавлева Т. Помощь детям – жертвам насилия / Т. Журавлева, Т. Сафонова, Е. Цымбал. – М. : Генезис, 2006. – 112 с.
2. Попередження, виявлення і подолання випадків насилля в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми : тренінговий курс / [автори-упорядники : Т. Журавель, Н. Коробченко, О. Нікітіна, О. Сафронова; за заг. ред. О. Безпалько, Т. Журавель]. – К. : ВГЦ «ВОЛОНТЕР», 2010. – 168 с.
3. Психология поведения жертвы. Справочник практического психолога / автор-упоряд. И. Малкина-Пых . – М. : Издательство «Эксмо». – 2006. – 1008 с.
4. Психологічна реабілітація дітей, які зазнали сексуального насилля : [посібник до навчального відео курсу]. – ВГО «Жіночий консорціум України», 2005. – 44 с.

Володимир Кізь,
студент,
Київський національний
економічний університет
імені Вадима Гетьмана

АНАЛІЗ ПРАВОВИХ ЗАСАД ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті розкрито правові засади попередження насилля в сім'ї в контексті аналізу міжнародного та українського законодавства. Проаналізовано цивільно-правові, кримінально-правові та адміністративно-правові норми, які регулюють організацію попередження насилля в сім'ї, передбачають відповідальність за його скоєння та спрямовані на відновлення майнових та особистих немайнових прав потерпілої особи. Акцентується увага на необхідності у сфері попередження насилля в сім'ї привести існуюче українське законодавство, практику та механізми у відповідність до європейських стандартів.

Volodymyr Kiz

THE ANALYSIS OF THE LEGAL FRAMEWORK FOR PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL AND UKRAINIAN LAW

The article outlines the legal principles of prevention of domestic violence in the context of international and Ukrainian law. Civil, criminal and administrative law that govern the prevention of domestic violence are aimed to recover property and personal nonproperty rights of the person-victim are analyzed. Attention is drawn to the need to bring Ukrainian legislation, mechanisms and practice in line with European standards.

Насилство в сім'ї є однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини і через свою злободенність не втрачає актуальності як у міжнародній спільноті, так і в українському суспільстві. Проблема насилства в сім'ї є водночас і дуже давньою, позаяк існує з часів створення людської сім'ї, так і новою, оскільки оновлена суспільна свідомість дає можливість у новому вимірі та крізь призму нового світорозуміння усвідомити це явище як соціальне зло, як порушення прав окремих членів суспільства. Зміна суспільної свідомості та переорієнтація на ненасильницьку парадигму здатні творити нове суспільне буття, що відповідає новим потребам і інтересам людей та відображає зміни в моральній, естетичній, правовій, релігійній, науковій та філософській формах, створюючи нове духовне життя суспільства.

Уся світова спільнота та владні структури держав приділяють проблемі насилства в сім'ї пріоритетну увагу та намагаються виробити єдину систему його попередження, ефективні правові засоби його викорінення та захисту жертв. Однією з найважливіших складових цієї системи є відповідне правове забезпечення.

З огляду на глобальність проблеми насилства в сім'ї ООН розробила відповідні рекомендації у вигляді Модельного законодавства, на яке повинні орієнтуватись держави при розробці та прийнятті

власних законів з вирішення проблеми насильства в сім'ї. У відповідності до рекомендацій ООН національні закони по протидії насильству в сім'ї повинні бути зорієнтовані водночас на досягнення декількох цілей: 1) захист жертв насильства; 2) попередження подальшого насильства; 3) покарання осіб, які скоїли насильство.

Питання протидії насильству в сім'ї є предметом численних міжнародних актів, ратифікованих багатьма країнами світу. Це, насамперед, низка міжнародних документів, які визначають правові норми, пов'язані із захистом жертви насильства: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права; Міжнародна конвенція про економічні, соціальні та культурні права; Конвенція ООН про викорінення всіх форм дискримінації щодо жінок та Факультативний Протокол до неї; Конвенція ООН проти тортур та інших форм жорстокого, нелюдського чи принижуючого поводження або покарання; Конвенція ООН про права дитини. Радою Європи були прийняті «Рекомендації щодо захисту жінок від насильства» (30 квітня 2002 р.), які тлумачать поняття «насильство проти жінок» як акт гендерного насильства, який може завдати фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди, призвести до страждання жінок, включаючи загрозу таких дій, як залякування, безпідставне позбавлення свободи, що можуть мати місце у приватному чи публічному житті кожної жінки. Прийнявши у травні 2006 р. Резолюцію за № 1512 щодо об'єднання парламентів для подолання побутового насильства над жінками, Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) ініціювала проведення пан'європейської кампанії Ради Європи по боротьбі з насильством над жінками на рівні національних парламентів країн-учасниць.

Окрім зазначених документів, до міжнародного законодавства по протидії насильству в сім'ї можна віднести Конвенцію про згоду на вступ до шлюбу, мінімальний шлюбний вік та реєстрацію шлюбу; Конвенцію про охорону материнства та інші.

Майже усі названі документи ратифіковані Україною, що дає підстави говорити про наявність необхідної нормативно-правової бази, яка опирається на норми міжнародного права щодо захисту прав людини. Визнані Україною міжнародні стандарти попередження насильства в сім'ї, протидії та запобіганню будь-яким його проявам в цілому знаходять своє втілення на рівні національного законодавства.

Верховною Радою у 2001 р. було прийнято Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (№ 2789-III), який став першим серед країн Центральної і Східної Європи та СНД спеціальним законом у сфері боротьби з насильством у сім'ї. Цей Закон визначає види насильства (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне), формулює правові й організаційні основи попередження насильства в сім'ї, описує органи та установи, які покликані здійснювати заходи з його попередження. У 2004 р. спільним наказом Мінсім'ядітимолодь та МВС України для вдосконалення механізму взаємодії органів і структур, на які покладено здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, було затверджено «Інструкцію про порядок взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї та молоді, служб у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для молоді та органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» (№3/235 від 09.03.2004 р.).

Слід зазначити, що підвалини правового регулювання в сфері захисту дітей від насильства загалом та у сім'ї зокрема заклала Конституція України, а Сімейний кодекс України містить заборону будь-яких видів експлуатації дитини, фізичних покарань та покарань, які принижують гідність дитини з боку батьків або осіб, які їх замінюють. Зокрема, відповідно до ст. 155 СК України ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків є підставою притягнення їх до відповідальності, встановленої законом [5]. У 2001 р. в Україні був прийнятий Закон «Про охорону дитинства» [1], який визначає охорону дитинства стратегічним загальнонаціональним пріоритетом і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері.

Прийняття законодавчої бази у сфері попередження насильства в сім'ї та насильства щодо дітей свідчить про винесення цієї проблеми з розряду приватної проблеми родини на державний рівень. Однак, окрім вищевказаних нормативно-правових актів, які регулюють попередження насильства в сім'ї, необхідно розглянути і нормативно-правові акти, які передбачають відповідальність за його скоєння. З метою припинення поширення цього негативного явища та захисту людей, які потерпають від насильства в сім'ї, нормами адміністративного та кримінального законодавства передбачено основні засади відповідальності за вчинення даних протиправних дій.

Особисті права людини охороняє Кримінальний кодекс України (КК), який передбачає склади злочинів, за якими настає кримінальна відповідальність за вчинення насильства в сім'ї [2]. Першу групу складають злочини, якими людина позбавляється життя (ст.ст.115-120 КК), другу складають злочини проти здоров'я особи (нанесення тяжких тілесних ушкоджень, тілесних ушкоджень середньої тяжкості та легких тілесних ушкоджень; побой та мордування; катування та інші злочини, які можна віднести до категорії насильства в сім'ї). Охороняється не лише фізичне здоров'я особи, але й морально-психічне: за вчинення насильства в сім'ї може наставати кримінальна відповідальність за ст.120 КК «Доведення до самогубства».

Для налагодження механізму роботи з особами, які здійснили насилья у сім'ї, МВС України було розроблено та впроваджено в дію «Інструкцію про порядок узяття на профілактичний облік та порядок зняття з профілактичного обліку осіб, які вчинили насильство у сім'ї» (№329 від 9.04.2002р.) та ініційовано прийняття Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису» (№759-IV від 15.05.2003р). Постановою Кабінету Міністрів України № 616 у 2003р. затверджено Порядок розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або його реальну загрозу. Також затверджено та впроваджено в дію «Порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення» (№5/34/24/11 від 16.01.2004 р).

На захист осіб від насильства в сім'ї спрямовані також цивільно-правові норми. Проте, на відміну від кримінально-правових та адміністративно-правових норм, які встановлюють відповідальність винної особи відповідно у вигляді покарання чи адміністративного стягнення, цивільно-правові норми більшою мірою спрямовані на відновлення майнових та особистих прав потерпілої від насильства особи. До основних цивільно-правових засобів захисту жертви насильства в сім'ї можна віднести зобов'язання відшкодувати шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, та зобов'язання з виплати аліментів.

Аналіз діючого законодавства дозволив зробити висновок про те, що чинна нормативно-правова база України щодо попередження і протидії насильству в сім'ї потребує вдосконалення. Законодавство України практично не враховує особливості профілактичної роботи з сім'ями, де жертвами насильства стали чи можуть стати діти. Воно також містить суперечності, які істотно ускладнюють захист дитини, яка постраждала від найбільш тяжких форм сімейного насильства, що містять ознаки складів злочинів. Незважаючи на певні позитивні зрушення у розв'язанні проблеми насильства, механізм правового та соціального захисту потерпілих від насильства залишається недосконалим: не вистачає відповідних закладів для надання допомоги потерпілим та спеціально підготовлених фахівців у сфері запобігання насильству, неефективною є система раннього виявлення випадків насильства в родині, недостатньо ефективною також є система санкцій, що застосовуються щодо осіб, які вчиняють насильство в сім'ї.

Окремі порушення прав дітей у сім'ї не визначені законодавчо, що загалом ускладнює накладання покарань за них, їх кваліфікацію як злочину, загальну і специфічну профілактику порушення прав дітей з боку МВС та суб'єктів соціальної роботи. Відсутній стандарт надання соціальних послуг дітям-жертвам насильства в родині, потерпілим від жорстокого поводження, від найгірших форм дитячої праці, дітям-жертвам торгівлі людьми, залученим до дитячої праці.

Законодавство наділяє нас можливостями щодо звернення до вказаних органів та установ за допомогою у ситуації сімейного насильства. Проте, законодавство стане ефективним інструментом захисту від насильства в родині лише за умови широкого доступу громадськості до інформації, плідної співпраці органів влади й місцевого самоврядування, недержавних та релігійних організацій, а також активної свідомої протидії сімейному насильству кожного громадянина. Комплексний підхід до проблеми і налагоджена співпраця юристів, працівників правоохоронних органів, психологів, соціальних та медичних працівників, педагогів та представників громадськості допоможуть уникнути однобокого підходу.

Необхідно у сфері попередження насильства в сім'ї привести існуюче національне законодавство та практику у відповідність до міжнародних стандартів, що мають бути покладені в основу оптимізації українського механізму системної протидії насильству як асоціальному, протиправному, принизливому для людської гідності явищу, яке завдає непоправної шкоди сім'ї та одній з найбільш уразливих груп суспільства – дітям.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Моніторинг стану виконання законодавства України щодо протидії насильству в сім'ї. 2001–2011 роки / Кол. авт. : О. М. Бандурка, О. Ф. Бондаренко, В. О. Брижик та ін. ; заг.ред. О. М. Бандурки, К. Б. Левченко. – Х. : Видавництво «Права людини», 2011. – 240 с.
4. Науково-практичний коментар кодексу України про адміністративні правопорушення / За ред. Р. А. Каложний, М. І. Іншин, І. М. Шопіна. – К. : Істина. – 2011. – 780 с.
5. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / За ред. Е. М. Багач, Ю. В. Білоусов. – К. : Ліга. – 2011. – 577 с.
6. Общая декларация прав человека // Международные акты о правах человека. Сборник документов. – М., 1999. – 784 с.
7. Правові та кримінологічні засади запобігання насильству в сім'ї : навч. посіб. / За заг. ред. О. М. Джузі, І. В. Опришка, О. Г. Кулика. – К. : Національна академія внутрішніх справ України. – 2005. – 124 с.

Вілена Кім,
психолог, керівник
соціально-психологічного проекту
Львівська психологічна школа для жінок
«Мистецтво бути жінкою» при ГО «Самопоміч»

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ПОДОЛАННЯ НАСИЛЛЯ У ВНУТРІШНЬОСІМЕЙНИХ ВІДНОСИНАХ

У процесі дослідження впливу проходження строкової військової служби у ЗС України на формування чоловічої ідентичності в хлопців, які виховувалися без батька, виявлена стала величина – кожного призову приблизно одна чверть юнаків зростали у неповних сім'ях. Причиною розлучення батьків хлопці вважали насилля. З метою профілактики та запобігання наслідування подібної поведінки у майбутніх сім'ях, які створюють демобілізовані зі Збройних Сил юнаки, було розроблено та проведено комплекс просвітницьких та психокорекційних заходів.

Vilena Kit

PSYCHOLOGICAL MEANS OF PREVENTION OF VIOLENCE IN FAMILY RELATIONSHIPS

The article features the effects of military service in the Armed Forces of Ukraine on the development of male identity in boys who were brought up without a father. It is identified that approximately every fourth recruit grew up in a single family without a father. Boys indicated violence as one of the reasons of divorce of their parents. In order to prevent the same conduct of discharged boys who will create families in the future, a set of educational and psychocorrectional measures have been developed and implemented.

У рамках нашого дослідження, тема якого «Вплив строкової служби на формування чоловічої ідентичності в юнаків, які виховувались в неповних сім'ях (без батька)», що тривало впродовж двох років (2011–2012), ми зіткнулися з феноменом, який можна віднести до причинно-наслідкової закономірності. При анкетуванні військовослужбовців строкової служби, які виховувалися в сім'ях, де батьки були розлучені, виявилось, що у більшості випадків на питання «Що, на ваш погляд, стало причиною розлучення Ваших батьків?» у 49-ти відповідях з 56-ти, зазначалося скоєння насилля в різних формах його прояву, яке призвело в кінцевому результаті до розпаду сім'ї. Були зазначені поодинокі факти фізичного насилля та систематичні прояви економічного та психологічного насилля у внутрішньосімейних відносинах. «Батьки сварилися, мама часто плакала, а тато довго не приходив до хати, і не давав грошей. Тож мама з ним розлучилася», – відповіді подібного змісту були поширеними. Тому, тема насилля в сім'ї та засобів його подолання є актуальною і надзвичайно важливою, про що також свідчить включення її в перелік секцій оголошеної Всеукраїнської акції «16 ДНІВ ПРОТИ НАСИЛЬСТВА» (Україна–2013, 25 листопада – 10 грудня»).

Координацією роботи з попередження та наслідків насилля у сім'ї в Україні є діюча законодавча база, а саме: розроблений і затверджений Наказ за №3131/386 від 07.09.2009 р., розроблений разом з Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту та Міністерством внутрішніх справ України, котрий був зареєстрований в Міністерстві юстиції України 30 вересня 2009 р. за № 917/16933. Цей наказ містить в собі «Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї». У цьому законодавчому акті визначені наступні поняття: що є насильством в сім'ї, які є його види в сім'ї (фізичне, економічне, психологічне), їх прояви та чітко регламентовані функції підрозділів та служб, які мають на меті проводити заходи профілактики та боротьби з цим ганебним явищем. Виконавчими органами чинного законодавства призначено: структурні підрозділи державних місцевих адміністрацій, відповідальні за реалізацію державної політики щодо попередження насилля в сім'ї; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; служби у справах дітей та органи внутрішніх справ у межах своїх повноважень.

У перелічених структурах та підрозділах, поряд із правовими та соціальними, також передбачено обсяг психологічних засобів діяльності щодо подолання насилля в сім'ї, у тому числі, його профілактики та запобігання. До цих засобів, перш за все, відноситься просвітницька профілактична діяльність серед населення: роз'яснення можливих причин скоєння насилля в сім'ї, чинників виникнення внутрішньосімейних конфліктів, які, в свою чергу, можуть привести до груп «ризику» у неповнолітніх; впровадження освітніх заходів щодо психогієни подружніх стосунків у формі бесід, лекторіїв, тренінгових форм навчання.

У процесі нашого дослідження, яке проводиться на базі В/Ч 4114 ВВ МВС України, протягом 2011–2012 років, було досліджено 56 військовослужбовців строкової служби з осіннього призову 2011 року. Всі досліджувані хлопці виховувалися в неповних сім'ях, де з різних причин був відсутній батько. З них, у 3-ох осіб батьки померли, а в інших – розлучення. Загальна кількість призовників осіннього набору

2011 року склала 209 осіб. З цієї статистики видно, що близько чверті юнаків з поточного набору, які прибули проходити строкову службу є вихідцями з неповних сімей.

Аналіз психолого-біографічного анамнезу досліджуваних засвідчив факти домашнього насильства чоловіка / батька над жінкою / дитиною, що стало причиною їх розлучення. Здебільш це були прояви психологічного та економічного насилля. Тому ми вважали за необхідне включити елементи просвітницької, профілактичної та психокорекційної психологічної роботи з цими юнаками-військовослужбовцями, з метою запобігання в подальшому повторення внутрішньосімейного насилля в сім'ях, які в майбутньому будуть ними створені. Зокрема, нами було розроблено та проведено низку тренінгових та психокорекційних програм разом з психолого-виховним структурним підрозділом В/Ч та кафедрою теорії та методики практичної психології Львівського державного університету внутрішніх справ (ЛНУВС). Розроблені програми містили лекційні заняття, тренінгові та психокорекційні вправи на теми: «Сімейно-подружні стосунки», «Види сімей: існуючі ієрархії та рольова взаємодія в їх межах», «Феномен внутрішньосімейного насилля», «Внутрішньосімейні конфлікти, шляхи їх вирішення та запобігання» та ін.

Про вплив та корисність психологічного супроводу молодих військовослужбовців свідчать наступні результати. У завершальному анкетуванні виявлено вищу обізнаність юнаків з наступних питань: побудови благополучних сімейних взаємовідносин, відповідального виконання сімейних і батьківських ролей; вироблення навичок ненасильницької поведінки; знання про причини виникнення конфліктів, наслідком яких можуть бути прояви внутрішньосімейного насилля у сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0917-09>.
2. Загальна психологія : [підручник] / О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. – К. : Либідь, 2005. – 464 с.

Олена Кобернік,
канд. психол. н., доцент,
Національна академія
внутрішніх справ (НАВС) України

РІЗНІ ПОСТАСІ НАСИЛЬСТВА

У статті представлено характеристику видів насильства, зокрема, основні джерела шкільних та сімейних конфліктів, які можуть призводити до проявів насильницької поведінки неповнолітніми.

Olena Kobernik

DIFFERENT TYPES OF VIOLENCE

The paper presents the analysis of violence, in particular, the main routes of school and family conflicts that can lead to incidences of violent behaviour in juveniles.

Насильство – це, на жаль, частина життя кожного з нас. Діти можуть побачити насильство в дитячому садочку, школі, вдома, по телебаченню, на спортивному майданчику, в магазині та інших місцях. Багато хто вважає, що конфлікт та насильство – це одне і теж. Ці поняття між собою взаємопов'язані, але не ідентичні за своєю сутністю. Наприклад, частина людей використовує насильство як засіб врегулювання конфліктів. Разом з тим, насильство є одним із шляхів виникнення конфліктів.

Виділяють три основні категорії насильства, причому частина громадян вважає насильством лише такий його вид, як фізичне насильство. А психологічне насильство та насильство з боку системи, на їх думку, не мають таких руйнівних наслідків, як фізичне насильство. Зазначимо, що останні два види насильства можуть мати не менш руйнівні наслідки, але, перш за все, зупинимось на визначенні всіх трьох видів насильства.

Фізичне насильство – це такі довільні дії, які спрямовані на нанесення шкоди особі у вигляді фізичної сили (наприклад, бійка з тілесними ушкодженнями різного ступеня складності).

Психологічне насильство – це нанесення шкоди почуттю власної гідності особи, зниження її самооцінки, формування почуття меншовартості (наприклад, коли дитині постійно говорять, що вона є неуспішною, нерозумною, нікчемною тощо).

Насильство з боку системи – це порушення основних прав та свобод людини. Коли такі дії використовуються регулярно, це може стати частиною культури та сприйматися як нормальні акти впливу на особистість.

Доцільно також розрізняти види насильства і за іншою ознакою – в залежності від того, чи виступає воно в якості засобів або мети. Насильство є метою, коли використовується для нанесення іншій людині певної шкоди (наприклад, поширення фізичних покарань в родині). Зазначимо, що ображена дитина може при цьому вирішити: «Батьки мене б'ють, тому що я погана!». Тобто, якщо систематично і сильно нападати на дитину, вона починає сприймати себе негативно в цілому, вважаючи, що заслуговує на таке відношення. Так формуються комплекси неповноцінності та меншовартісності. Насильство стає засобом, коли хтось починає бійку в класі з метою довести іншим власну силу. Діти, які були жертвами або свідками насильства – фізичного чи психологічного – можуть тривалий час і важко переживати ці події, навіть, якщо вони будуть мати можливість обговорювати цю тему з психологами або педагогами. При цьому, за підлітками залишається право не розповідати про травмуючі події, якщо вони цього не хочуть.

Особлива негативна роль у розповсюдженні насильства як звичайного явища, належить засобам мас-медіа (телебачення, інтернет, преса тощо). Суспільство нерідко сприймає насильство як засіб вирішення конфліктів, а діти, як відомо, формуються під сильним впливом того, що їх оточує. Якщо переважає інтерес до насильства, відсутнє адекватне відношення до цього явища загалом, моральна оцінка ситуацій та дій є розмитою та невизначеною, діти звикнуть відноситись до насильства як до практичного та нормативного способу розв'язання конфліктних ситуацій. Щоб спробувати змінити подібну ментальність, треба, по-перше, навчити дітей розпізнавати насильство, а, по-друге, опанувати технікою вирішення конфліктів ненасильницькими засобами.

Проаналізуємо більш детально основні джерела шкільних та сімейних конфліктів. Зазвичай, в школах існують певні жорсткі методи вирішення конфліктів, що може стати перешкодою для більш творчих підходів до розв'язання стандартних або нестандартних ситуацій. Педагоги намагаються пояснити це тим, що, інколи, саме ці формальні методи потрібні для захисту прав учнів, з чим я дозволю собі не погодитись. Також існує шкільна ієрархія та дистанція між учнями та вчителями, що теж може стати передумовою конфліктної взаємодії, що особливо притаманно для підліткового та раннього юнацького віку. Відносини між учнями, поділ класу на підгрупи, кожна на чолі зі своїми сублідерами також провокує конфлікти на основі різних цінностей, інтересів, особистих симпатій та антипатій, матеріальних можливостей та статусу батьків. Школа є установою з певними специфічними нормами та правилами, розпорядком дня, і якщо учні не усвідомлюють необхідність їх виконувати, це може також породжувати конфлікти та відповідні санкції.

Кожна родина є невеликим суспільством, яке має власну структуру, власні відношення, свою ієрархію, свої сильні та слабкі сторони, власну систему цінностей та правил, і, нарешті, свої конфлікти та стратегії їх вирішення. У більшості сімей типовою конфліктною ситуацією є суперечки між її членами. Сімейні непорозуміння та суперечки суттєво відрізняються від ділових відносин. Відчуваючи близькість один до одного, члени сім'ї під час родинних конфліктів почувають себе більш впевнено, з одного боку, а з іншого – менш стриманими у вираженні власних почуттів. Адже при суспільних конфліктах за межами родини, ми звикли контролювати свої емоції та бути більш обережними та коректними у висловленні власних думок або суджень. Та й відносини у цих конфліктах є краще структурованими та формалізованими. Джерелом сімейних конфліктів часто є різниця в поглядах між поколіннями, і тому проблема батьків та дітей, незалежно від рівня розвитку цивілізації, є вічною. У цьому є позитивні моменти, оскільки дитина отримує уявлення про те, наскільки різними можуть бути у членів родини погляди на будь-які ситуації.

Для того, щоб розрізняти поняття «конфлікт» і «насильство», а також навчити дітей правильно і своєчасно вирішувати конфлікти різного рівня, не переводячи їх в площину сварок, образ, бійок, невмотивованої агресії, погроз та криків, приниження іншої людини, неповаги до неї, бажано опанувати стратегію п'яти сходинок. У межах статті намітимо основні сходинок цієї технології:

- опанування вмінням своєчасно розпізнавати конфлікт, пригадавши власні емоції та переживання, які супроводжують подібні ситуації;
- вміння аналізувати власні почуття, причини їх виникнення та перебігу, а також реальні почуття іншої сторони, навіть якщо вони маскуються;
- розуміння власних глибинних інтересів у конкретній конфліктній ситуації та інтересів іншого учасника конфлікту, спроба знайти хоч якісь моменти їх запобігання, а не протистояння;
- визначення різних варіантів вирішення даної ситуації, навіть кумедних або фантастичних, оскільки, чим більше віяло можливостей, тим більше є шансів вибору ефективного, доцільного та відповідного рішення;
- остаточний вибір такого варіанту, який частково або повністю задовольнить обидві сторони.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конфликт и общение : путеводитель по лабиринту регулирования конфликтов. – Кишинев, 1997.

Ростислав Козубовський,
ст. викладач,
Ужгородський національний університет,
Оксана Товканець,
викладач,
Карпатський інститут підприємництва
ВНЗ «Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна»

**ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ
ЯК ЧИННИК ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ СЕРЕД УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ**

У статті розглядаються питання попередження насильства в учнівському середовищі. Підкреслюється важливість забезпечення правового виховання неповнолітніх як чинника запобігання насильству.

Rostyslav Kozubovskyi,
Oksana Tovkanets

**LEGAL EDUCATION
AS A FACTOR OF PREVENTION OF VIOLENCE AMONG YOUTH**

The article features the problem of prevention violence among youth. The importance of legal education of school students as a part of preventive work is analyzed.

Упродовж останніх років в Україні спостерігається тенденція поширення девіантних проявів серед неповнолітніх, що у більшості випадків трансформується у кримінальні форми поведінки і становить суттєву небезпеку як для самої особистості підлітка, його подальшого розвитку, так і для всього суспільства. Оскільки понад 80% неповнолітніх, схильних до девіантних проявів, є учнями загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних училищ, коледжів, особливої актуальності набуває профілактика девіантної поведінки саме серед учнівської молоді. Девіантна поведінка в учнівському середовищі може проявлятися у порушеннях дисципліни, небажанні вчитися, хуліганських вчинках, бродяжництві, алкоголізмі, наркоманії, проституції, а також в злочинних діях, які передбачають застосування кримінальних заходів. У останні роки серед неповнолітніх набули поширення нові види девіацій: рекет, розбійні напади, комп'ютерні злочини, «кібербулінг» (використання мобільних телефонів, Інтернет-сайтів як засобів проявів насильства, залякування, терору, спрямованих, зазвичай, на однокласників, знайомих, що нерідко викликає в останніх не тільки психологічні травми, а й стає причиною суїцидів).

Вважаємо, що однією з причин девіантної поведінки учнів, у тому числі, й прояву насильства, є низький рівень правосвідомості учнів. Правове виховання, як нами встановлено, проводиться серед учнівської молоді в значній мірі формально, і не дає змоги сформувати у них відповідний рівень правової свідомості.

Очевидно, що на сьогоднішній день необхідно критично переглянути досвід минулих років і на якісно новому рівні активізувати правовиховну роботу, не зводячи при цьому суть правового виховання тільки до вивчення Конституції, безпредметної просвітницької пропаганди загальних істин, які нікого і ні до чого не зобов'язують. Мету і завдання правового виховання в сучасних умовах необхідно переосмислити, щоб набути принципово іншого характеру; навіть саме формулювання правовиховного процесу як виду державної діяльності, підлягає переоцінці. Правове виховання учнів повинно бути спрямованим на досягнення таких цілей: по-перше, воно забезпечує формування необхідних правових уявлень школярів, виховує на основі правових знань повагу до закону, розуміння необхідності його дотримання; по-друге, допомагає стримувати учнів з нестійкими моральними та правовими уявленнями від здійснення негативних вчинків і правопорушень. У першому випадку об'єктом правового виховання є всі учні. У другому – правове виховання спрямоване на тих учнів, для яких характерні відхилення в поведінці.

Наукові дослідження (І. Запорожан, М. Фіцула та ін.) і власний практичний досвід дозволяють сформулювати ті завдання, які повинні вирішуватись у процесі правового виховання неповнолітніх. До них слід віднести формування: поваги до законів і правил співжиття, зокрема, до правил поведінки учнів у школі та за її межами; усвідомленого виконання прийнятих правомірних стандартів (правил) поведінки; поваги до осіб, що охороняють правопорядок в країні; розуміння невідворотності особистої відповідальності і покарання за скоєні правопорушення; нетерпимості до порушників законів і потреби вести активну боротьбу а правопорушеннями.

Для досягнення мети правового виховання і вирішення його завдань потрібно реалізувати конкретний зміст правового виховання. До конструювання його змісту мають місце різні підходи [1, с.108].

Перший з них пропонує взяти за основу змісту правового виховання не систему понять юридичної науки, а тільки ті відхилення правової свідомості особистості, які є причиною скоєння правопорушень неповнолітніми, впливають, або можуть вплинути на допущення ними правопорушень. Цей підхід зводить правове виховання лише до виховної роботи профілактичного характеру і не враховує значення правових знань для морального, трудового, екологічного та інших напрямків виховання, вирішення таких соціально значущих проблем, як формування світогляду, психологічну і юридичну підготовку молоді до праці, до громадської і правоохоронної діяльності тощо. При цьому, у правовиховній роботі зі школярами обмежуються використанням тільки однієї галузі права – кримінального. Школярів орієнтують на те, що право – це, здебільшого, тільки кримінальне право, кримінальний закон, який лише карає і забороняє, що спотворює уявлення про державу і право загалом.

Другий підхід полягає в обмеженні змісту правової освіти і виховання неповнолітніх використанням одних тільки норм права. При цьому не враховується той факт, що право, закон є невіддільним від держави, що право є специфічним інструментом діяльності держави, виразником її волі. Цю істину мають усвідомити молоді громадяни держави. Третя позиція щодо змісту правового виховання передбачає системний підхід у формуванні правових знань та вмінь учнів. Відповідно, зміст правового виховання має базуватись на побудові системи необхідних учням правових фактів і понять, враховуючи потребу суспільства у всебічному впливі на особистість, доцільно відібраних з різних галузей права фактів та понять, забезпечуючи цілісну систему знань про державу і право. Окрім цього, як зауважує І. Ковчина, правове виховання – це і «соціально-правовий захист населення, в який органічно входить соціально-правовий захист дітей» [2, с. 11].

Підбираючи зміст правової інформації для правового виховання неповнолітніх, слід передбачати такі моменти:

- важливо давати не тільки знання закону, але й формувати переконаність у справедливості та доцільності його вимог, готовність у повсякденному його дотриманні;
- не можна переносити центр уваги правової інформації на заборони та санкції;
- центр ваги правової інформації має бути спрямованим на конституційні принципи суспільства і держави, права та обов'язки громадянина;
- необхідно послідовно проводити тезис про зв'язок прав та обов'язків громадянина, про особисту відповідальність за проступок;
- правове виховання є одним із шляхів формування соціальної активності і громадянської відповідальності молоді.

Підґрунтям правових переконань є правові знання. Щоб діяти правомірно, передусім, треба знати, як поводитись, передбачати наслідки поведінки. Для цього треба знати моральні принципи, норми права і моралі, вимоги суспільства до своїх членів. Від змісту правових знань залежить і діапазон переконань. У правових знаннях акумулюються й спеціальні наукові знання, а також життєвий досвід людини, її світогляд.

Отримуючи правові знання, неповнолітній виробляє до них певне ставлення, яке являє собою його емоційним зв'язком з предметами і явищами оточуючого світу. Ставлення можуть бути позитивними, нейтральними та негативними. Позитивні та негативні ставлення, переживання почуттів задоволення і незадоволення з приводу різних фактів і явищ тощо призводять до формування упевненості людини в істинності чи фальшивості тих чи інших поглядів, принципів, думок. Тут важливу роль відіграють аналіз, зіставлення своїх поглядів з поглядами інших людей. Переконання формуються тільки за умови, що знання зливаються з почуттями. Почуття залежать від змісту правової інформації і від того, на якому особисто-інтелектуальному рівні знаходиться неповнолітній, від нагромадженого ним життєвого досвіду.

Отже, правове виховання – це цілеспрямований процес, який передбачає надання вихованцям правових знань та формування на цій основі правової свідомості та правової поведінки законослухняного громадянина.

А. Капська визначає правове виховання як цілеспрямовану систематичну діяльність державних органів та соціальних інститутів, спрямовану на здобування дітьми та молоддю правових знань, перетворення їх в особисті переконання, формування на їх основі правосвідомості та правової поведінки. Дослідниця запропонувала модель правового виховання підлітків, яка включає соціально-правовий світогляд, активну життєву позицію та соціальний захист інтересів [3, с. 53]. Правове виховання дає змогу формувати у неповнолітніх здатність вибирати правильну лінію поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях, що є неможливим без розуміння суті законів, без необхідних правових знань, вироблення звички дотримуватись закону, виховання переконаності в необхідності та доцільності дотримуватись букви закону. Ставлення до закону свідчить не лише про прояв певних звичок і стереотипів поведінки, але й про певні риси світогляду неповнолітнього, його моральні якості, відношення до суспільства в цілому, тобто про рівень правосвідомості.

Підкреслимо, що формування правосвідомості є складним процесом, який включає низку якісно неоднорідних етапів. Як відомо, правосвідомість – це система понять, поглядів, уявлень і почуттів з приводу чинного або бажаного юридичного права, а також діяльності, пов'язаної з цим правом. Наведемо основні з етапів формування правосвідомості:

- оволодіння певними правовими знаннями (засвоєння деяких основних правових принципів, загальних положень, формування елементарних правових понять тощо);
- усвідомлення правових норм (їхнього призначення, необхідності суспільної та особистісної значущості і т. ін.);
- перетворення придбаних правових знань, переконань у практику поведінки, у вчинки.

Підкреслимо, що термін «правове виховання» тісно пов'язаний з терміном «правова культура». Саме у процесі правового виховання в індивіда формується правова культура. Фактично, метою правового виховання є формування правової культури. У свою чергу, високий рівень правової культури індивіда свідчить про сформовану правосвідомість і є важливим фактором утримання його від девіантних дій.

Правова культура – надзвичайно складне психологічне явище. Російський учений А. Нікітін [4], на нашу думку, досить вдало образно порівнює правову культуру з будинком, у якому є три поверхи. На першому поверсі розміщені правові знання; другий поверх – це ставлення до права; третій – поведінка і діяльність у ситуаціях, які мають правовий зміст. Будь-який будинок повинен опиратися на «фундамент». «Фундаментом» правової культури індивіда виступають його ідейно-політичні і моральні погляди, переконання, які одночасно є елементами політичної і моральної культури. Від того, наскільки міцно закладено фундамент, в значній мірі залежить: якість правових знань і уміння ними користуватися, ставлення до закону; готовність виконувати правові норми, активно сприяти укріпленню законності.

Правова культура людини є унікальною. Це проявляється в тому, що всі її складові тісно взаємопов'язані, причому у кожного цей зв'язок своєрідний. Про правову культуру індивіда мова може йти тільки в тому випадку, якщо всі складові (знання – ставлення – поведінка) існують в наявності.

Правова культура – це єдність глибоких і різносторонніх правових знань і умінь, активної правоохоронної діяльності, в якій реалізуються знання з права людини і повага до неї. Вона відображає рівень духовності особистості, її загальної культури, ціннісних орієнтацій і соціальної зрілості. Основними її компонентами є рівень засвоєння членами суспільства правових цінностей (правових знань, норм, принципів, навичок правомірної поведінки), ступінь, рівень володіння ними й практичного їх впровадження у правову діяльність.

Отже, правове виховання буде ефективним лише в тому випадку, якщо сформована правосвідомість і відповідний рівень правової культури в учнівської молоді.

Правильно організоване правове виховання дає змогу формувати у неповнолітніх здатність вибирати адекватну лінію поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях, що є неможливим без розуміння суті законів, необхідних правових знань, вироблення звички дотримуватися закону, без виховання переконаності в необхідності та доцільності дотримуватися букви закону. Відношення до закону свідчить не лише про прояв певних звичок і стереотипів поведінки, але і про певні риси світогляду неповнолітнього, про його моральні якості, про його відношення до суспільства в цілому, тобто про рівень правосвідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Запорожан І. Правове виховання молодших школярів / І. Запорожан, М. Фіцула. – Ужгород ; Тернопіль : Видавництво «Мистецька лінія», 2002. – 216 с.
2. Ковчина І. Теорія та практика підготовки майбутніх педагогів до соціально-правової діяльності : автореф. на здобуття наук. ступеня док. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. Ковчина. – К., 2007. – 42 с.
3. Соціальна робота : технологічний аспект : [навч. посібник] / за ред. А. Капської. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
4. Никитин А. Что такое правовая культура? / А. Никитин. – М. : Просвещение, 1988. – 112 с.

Наталія Куб'як,
канд. пед. н., доцент,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК ЗАСІБ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД НАСИЛЬСТВА

У статті автор розглядає особливості арт-терапії як засобу реабілітації дітей та підлітків, які постраждали від насильства. Мова йде про різні напрями арт-терапії, ігротерапію, пісочну терапію та їх вплив на особистість дитини. Розглядається групова та індивідуальна арт-терапії, директивний та недирективний підходи у терапії.

Nataliia Kubiak

ART THERAPY AS A TOOL OF REHABILITATION OF CHILDREN AND TEENAGERS SURVIVORS OF VIOLENCE

The author discusses the features of art therapy as means of rehabilitation of children and adolescents who suffered from violence. Different areas of art therapy, play therapy, sand therapy and its impact on a child's personality are analyzed. Group and individual art therapy, prescriptive and non-directive approaches in the therapeutic work with children are considered.

Багато авторів підкреслюють велику цінність використання арт-терапії в роботі з дітьми та підлітками, які постраждали від насильства, зокрема, сексуального насильства. Це пов'язано з невербальним характером експресії під час сеансів арт-терапії, що дозволяє відреагувати досить складні почуття, і разом з тим деструктивні та самодеструктивні тенденції. Завдяки використанню різних матеріалів і образів, дитина може висловлювати подібні переживання, не завдаючи шкоди ні собі, ні оточуючим.

Образотворча діяльність вже сама собою може бути потужним терапевтичним фактором. Вона допускає різні способи взаємодії з художніми матеріалами. Одні з них дозволяють досягати седативного ефекту і знімати емоційну напругу. Інші – відреагувати травматичний досвід і досягти над ним контролю. Перенесення почуттів дитини на образотворчі матеріали і образи робить арт-терапевтичний процес психологічно і фізично безпечнішим для обох сторін і надає додаткові можливості для рефлексії та когнітивного опрацювання травматичного досвіду, з опорою на метафори і символічні зображення.

Дуже цінним при роботі з дітьми-жертвами насильства є те, що у своїх відносинах з фахівцем дитина може встановити оптимальну для себе дистанцію, оскільки художні матеріали та образи є своєрідними посередниками в її транзакціях з фахівцем. Використання лише вербальних засобів комунікації робило б травмовану дитину занадто вразливою у терапевтичних відносинах. Все це допомагає дитині завдяки арт-терапії відновити почуття власної гідності і реалізувати ширший репертуар захисних і пристосувальних реакцій. Деякі автори також відзначають велику цінність фізичного контакту жертв насильства з різними матеріалами, що дозволяє не тільки актуалізувати і відреагувати травматичний досвід, а й оживити сферу фізичних відчуттів, заблокованих у результаті травми.

Велике значення мають захисні, утримуючі властивості образотворчих матеріалів і об'єктів та символічних образів, що сприяють «утриманню» складних переживань і їх подальшої трансформації в позитивні. Діти інтуїтивно знаходять такі способи взаємодії з матеріалами, які найбільшою мірою цьому сприяють [2, с. 9]. Підставою для використання арт-терапевтичних технологій у роботі з дітьми, які постраждали від жорстокого поводження чи насильства, є наступні психологічні проблеми: депресія або підвищена тривожність; імпульсивність і підвищена емоційна збудливість; переживання дитиною відчуження і почуття самотності; конфліктні міжособистісні ситуації; незадоволеність сімейною ситуацією; фобійні реакції, інші невротичні симптоми; негативна «Я – концепція», неадекватна самооцінка, низька ступінь самоприйняття.

До групи арт-терапевтичних методів, заснованих на використанні різних образотворчих засобів належать малювання, ліплення, створення колажів. Одним з найбільш ефективних методів у роботі з дітьми, які пережили важку психічну травму, вважається проєктивний малюнок. Серед технік проєктованого малюнка можна виокремити такі: малюнок на вільну тему; малюнок на задану тему; гра у малювання історій. Малюнки, створені у процесі терапії, розглядаються як проєкції внутрішнього світу людини. Насамперед, це проєкції недоступного раціональному розумінню самого клієнта змісту психіки, витісненого в несвідому її частину, а також тих думок і почуттів, які він усвідомлює, але соромиться висловити відкрито. Основне завдання методу полягає у виявленні, усвідомленні та опрацюванні проблем і переживань, що важко вербалізуються. Малюючи, дитина дає вихід своїм пригніченим почуттям, бажанням, мріям, а також зустрічається зі страшними, неприємними, травмуючими образами і висловлює ставлення до них. Це дозволяє перетворювати психотравмуючий досвід і пов'язані з ним емоційні стани.

Фахівець ставить перед дитиною певне творче завдання (створити малюнок) або в директивній, або в недирективній формі. Директивна форма передбачає структурування творчого процесу: пряму постановку мети і керівництво пошуком кращих форм і засобів вираження. Недирективна форма передбачає самостійний вибір дитиною теми малювання і художніх матеріалів, одночасно, фахівець надає їй емоційну підтримку і допомогу у виборі виразних засобів.

У роботі з дітьми, які пережили насильство і проявляють тривогу та страхи, часто застосовується метод психодрами. Суть цього методу в тому, що діти створюють виставу, в якій всі дійові особи є тваринами. Діти розподіляють між собою ролі тварин і у проєктивній формі програвать важкі життєві ситуації. На цьому етапі фахівцеві не потрібно структурувати цей процес. Діти обов'язково самі запропонують сюжетні ходи і ситуації, що у формі проєкцій повторюють їх особистий життєвий досвід. Терапевт активно приєднується до процесу вже тоді, коли діти починають «входити» в свою роль. Він повинен запропонувати змінити якісь деструктивні моменти для щасливого завершення вистави. Переживання, що реалізуються через образи тварин, допомагають у безболісній для дитини формі зіткнутися з психотравмуючою подією і прожити її по-іншому, звільняючись від болісного емоційного досвіду.

Крім того, у процесі реабілітації дітей, які постраждали від жорстокого поводження або насильства, використовують ігрову терапію. Ігровою терапією називають метод корекції емоційних і поведінкових розладів у дітей, в основу якого покладено властивий дитині спосіб взаємодії з навколишнім світом – гру. Основна мета ігрової терапії полягає в тому, щоб допомогти дитині висловити свої переживання найбільш прийнятним для неї чином – через гру, а також дати можливість проявити творчу активність у вирішенні складних життєвих ситуацій, що «відіграються» або моделюються в ігровому процесі. Спонтанне самовираження у грі дозволяє дитині звільнитися від болісних внутрішніх переживань, пов'язаних з негативним емоційним досвідом. Розвиток вольових механізмів сприяє позитивним змінам на поведінковому рівні.

Гооловним завданням ігрової терапії є: відреагування негативних емоцій і агресії; усунення поведінкових порушень; зміцнення власного «Я» дитини; підвищення самооцінки; розвиток здатності емоційної саморегуляції. Для успіху ігротерапії з дітьми-жертвами насильства, велике значення має оснащення ігрової кімнати, яке повинно включати такі іграшки, як: лялькова сім'я, ляльковий будинок і меблі, машини, каса, телефон, дерева, залізниця, тварини, солдатиками, зброю, хижаків, різні м'які валики і подушки, по яких дитина може сильно вдаряти та ін. [2].

До нових технологій психотерапевтичної роботи з дітьми можна віднести пісочну терапію, яка знаходить все більш широке визнання у практиків. Пісочна терапія – один з методів, спрямованих на вирішення особистісних проблем через творчість і гру. Метод побудований на поєднанні невербальної (процес побудови композиції) і вербальної (розповідь про готову композицію, створення історії чи казки, яка розкриває сенс композиції) експресії клієнтів. Пісочна терапія успішно застосовується в роботі з дітьми та дорослими і є одним з найбільш ефективних інструментів терапевтичної та реабілітаційної роботи з жертвами насильства.

Основними матеріалами, що використовуються у цьому виді терапії, є пісок, вода і мініатюрні фігурки. З їх допомогою дітям пропонується створювати композиції в спеціально обладнаному місці. Після завершення роботи з піском, дитина дає назву своєму творінню і розповідає про нього психологу. Психолог зазначає важливі моменти процесу (особливості поведінки, дії з піском, першу фігурку, поставлену в пісочницю і т.д.), фотографує композицію, детально записує розповідь клієнта. Один із механізмів позитивного впливу пісочної терапії заснований на тому, що дитина отримує досвід створення маленького світу, що є символічним вираженням її здатності і права будувати своє життя, свій світ власними руками [1, с. 65].

Застосування пісочної терапії передбачає послідовну зміну стадій гри з піском. У процесі гри драматизація звільняє заблоковані переживання і активізує можливості самоцілення, закладені в психіці будь-якої дитини. Таким чином, даний метод дозволяє гармонізувати внутрішній хаос, який панує у душі людини, яка є жертвою насильства, за допомогою: опрацювання психотравмуючих ситуацій на символічному рівні; відреагування негативного емоційного досвіду в процесі творчого самовираження та гри; зміни ставлення до себе, до свого минулого, теперішнього і майбутнього, до значущих інших, в цілому до своєї долі; зміцнення довіри до світу, розвитку нових, більш продуктивних відносин з оточуючими.

Окрім спеціально організованої психотерапевтичної роботи з дітьми, які постраждали від жорстокого поводження або насильства, доцільно проводити всі можливі рухливі ігри та ігрові заняття, які також виконують реабілітаційну функцію. Наприклад, корисні ігри, які допомагають дитині зняти емоційні затиски, розвинути самоконтроль. Корисно залучати дітей до ігор, що сприяють розвитку емоційної розкутості, ігри з м'ячем, лазання по шведській стінці і стрибання вниз на мат дозволяють дитині поступово долати нерішучість, побоювання, тривогу, закомплексованість.

Досвід перенесеного насильства завжди дуже болючий для дітей. Тому не можна форсувати психотерапевтичну роботу, треба рухатися, враховуючи індивідуальний темп саморозкриття і розвитку кожної дитини. При роботі з дітьми-жертвами насильства використовується як індивідуальна, так і групова арт-терапія. Підходи до індивідуальної арт-терапії можуть бути різними, в тому числі, за ступенем директивності спеціаліста. Водночас інтенсивний характер відносин при індивідуальній арт-терапії створює потенційно небезпечну ситуацію для клієнта, здатну провокувати травматичний досвід. Довіра дитини, яка пережила насильство до психотерапевта нерідко формується дуже повільно, і це може відбутися лише за наявності чітких меж і структури психотерапевтичних відносин, а також при безумовному прийнятті її переживань і образотворчої продукції арт-терапевтом [2, с. 16].

На відміну від індивідуальної терапії, групова терапія не має тих складних моментів, які пов'язані з інтенсивними терапевтичними відносинами і провокуючими ревіктимізацію втручаннями арт-терапевта у приватний простір дитини, наприклад, через занадто директивну позицію фахівця. Тому більшість клініцистів рекомендує використовувати в роботі з жертвами сексуального насильства, в першу чергу, групову арт-терапію. Ця форма терапії також дозволяє долати почуття соціальної ізоляції і стигматизованості, що переживаються багатьма жертвами сексуального насильства, а також дітьми з дисфункційних сімей. Групова взаємодія з однолітками у присутності двох психотерапевтів в певній мірі сприяє формуванню у жертв насильства досвіду позитивних сімейних відносин. Для підлітків індивідуальна арт-терапія може бути малоприсадибною через притаманне їм негативне ставлення до дорослих і соціальних авторитетів. Тому арт-терапевтична робота в умовах групи однолітків їм більше підходить. Поряд з груповими заняттями, з постраждалими від насильства дітьми, можуть також проводитися групові заняття разом з матерями та іншими близькими дитині особами.

Проведене у Великобританії дослідження Дж. Мерфі спрямоване на визначення того, які форми арт-терапії найчастіше використовуються у роботі з неповнолітніми жертвами сексуального насильства, показало, що діти до п'яти років брали участь, головним чином, в індивідуальній арт-терапії, в той час як підлітки займалися, здебільшого, в групах. Групова арт-терапія, як правило, була розрахована на більш короткий термін і тривала не більше дев'яти місяців. Водночас 61,4% підлітків, спрямованих на індивідуальну арт-терапію, проходили її більше одного року, причому, чверть з цього числа – більше трьох років. Лише в деяких випадках індивідуальна арт-терапія була розрахована на короткий термін.

У дослідженні Дж. Мерфі 60% респондентів заявили, що застосовують недирективний підхід. Використання такого підходу ці фахівці аргументували тим, що дитина, котра перенесла сексуальне насильство, особливо потребує власного контролю над ситуацією, тому директивність з боку арт-терапевта буде нею болісно сприйматися. На їхню думку, вільний вибір образотворчих матеріалів підсилює віру дитини у свої сили і відчуття контролю над травматичними переживаннями, що є важливим психотерапевтичним фактором [2, с. 48]. Деякі респонденти також відзначали, що певна директивність на початку індивідуальних занять сприяла зниженню тривоги, що часто виявляється у дітей, при спілкуванні один на один з дорослим, або в тих випадках, коли дитина відчуває незручність. Директивність передбачала, зокрема, читання якої-небудь історії чи казки, або пропозицію використовувати нові образотворчі засоби.

При груповій арт-терапії, як правило, виникає необхідність організувати спільну роботу учасників, а тому елементи директивності будуть неминучі, водночас, в одних випадках вона може зводитися до підтримання фахівцем певної структури занять та їх чітких часових меж, при наданні учасникам значної свободи дій. У інших випадках, арт-терапевти дають учасникам груп різні завдання або теми, рекомендують їм конкретні матеріали і способи діяльності, вважаючи, що це сприяє зняттю напруги і дозволяє запобігти хаотичному «виплескуванню» почуттів.

Отже, при вмілому застосуванні, арт-терапія є дієвим засобом у процесі реабілітації дітей та підлітків, що постраждали від насильства, вона може використовуватися як у індивідуальній, так і груповій роботі з дітьми і підлітками, а також буває директивною і недирективною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Елисеєва Т. Место арт-терапии в системе реабилитации несовершеннолетних / Т. Елисеєва. – М., 2007. – 153 с.
2. Копьин А. Арт-терапия жертв насилия / [сост. А. Копьин]. – М. : Психотерапия, 2009. – 144 с.
3. Мэрфи Дж. Арт-терапия в работе с детьми и подростками, перенесшими сексуальное насилие / Дж. Мэрфи // Практикум по арт-терапии / [под ред. А. Копьина]. СПб. : Питер, 2001. - 234 с.

Яна Куліш,
 магістр психології, помічник слідчого
 відділення розслідування злочинів
 лінії карного розшуку
 СВ Антрацитівського МВ ГУМВС України
 у Луганській області

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ВІД НАСИЛЛЯ В УКРАЇНІ ТА ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

У статті розглядається сучасна нормативно-правова база України щодо попередження та запобігання домашнього насильства над дітьми. Також висвітлюється специфіка та основні напрямки роботи соціальних служб щодо профілактичної роботи та надання допомоги неповнолітнім потерпілим від домашнього насильства.

Yana Kulish

LEGAL PROTECTION FROM VIOLENCE IN UKRAINE AND LEGAL EDUCATION OF CHILDREN

The article focuses on legislation on the prevention and overcoming domestic violence against children. It outlines the particularities and main directions of activities of social service units on prevention and assistance to children who suffered from domestic violence.

Конституція України є найвищою юридичною силою, що встановлює і гарантує охорону та захист прав, свобод та інтересів людини і громадянина. Це передбачено ст. 27 Конституції України – про невід’ємне право на життя, право на захист свого життя і здоров’я, життя і здоров’я інших людей від протиправних посягань; ст. 28, в якій говориться, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню, у тому числі бути підданим медичним, науковим чи іншим дослідженням без його згоди; ст. 32 – ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України; ст. 41 – про право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ст. 46 – про право на соціальний захист; ст. 47 – про право на житло; ст. 51 – кожне подружжя має рівні права та обов’язки у шлюбі та сім’ї, а також сказано, що сім’я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою; ст. 55 – про права і свободи людини і громадянина, які захищаються судом; ст. 57 – про право знати свої права і обов’язки [8].

Основи правового захисту дитини від насильства закладені в Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, міжнародних договорах, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, Законом України «Про охорону дитинства», а також іншими нормативно-правовими актами, що регулюють суспільні відносини у цій сфері, а також гарантується в Україні ст. 2 Закону України «Про охорону дитинства» [3].

Декларація прав дитини, прийнята у 1959 році, є першим документом міжнародного масштабу, що захищає права дітей. Батьки, громадські організації, місцева влада призиваються до визнання і дотримання прав дитини [2]. Дитиною, згідно закону, вважається особа віком до 18 років (повноліття). Згідно ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства», кожна дитина має право на захист від всіх форм насильства, також вона вправі звернутися особисто до органу опіки та піклування, служби у справах дітей, центрів соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді, інших уповноважених органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів [3].

Крім цього, право дитини звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду, якщо вона досягла 14 років, гарантує ст. 152/4 Сімейного кодексу України [8]. Сімейним кодексом України також передбачені відповідні правові гарантії охорони і захисту прав та інтересів сім’ї, здійснюється регулювання сімейних відносин, вирішення спорів між подружжям, батьками та дітьми, а також іншими членами сім’ї та родичами, а також визначені правові наслідки стосовно невиконання ними своїх обов’язків [8; с. 1]. У разі невиконання батьками своїх батьківських обов’язків – їх позбавляють батьківських прав. Також слід зазначити, що прийнята низка законів та положень, які сприяють забезпеченню належних умов для зростання в сімейному оточенні дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом влаштування їх у прийомні сім’ї із спільним проживанням [9].

Закон України «Про попередження насильства в сім’ї» (2001 р.) визначає правові і організаційні основи попередження насильства в сім’ї, органи та установи, на які покладається здійснення заходів з його попередження [4]. Члени сім’ї, які вчинили насильство в сім’ї, несуть кримінальну, адміністративну чи цивільно-правову відповідальність відповідно до цього Закону [4; 10]. Кримінальним кодексом України не визначається окрема відповідальність за насильство в сім’ї [7].

Адміністративна відповідальність за скоєний злочин в сім'ї передбачена ст. 173-2 Кодексом України про адміністративні правопорушення та тягне за собою накладання штрафу від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до сорока годин, або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням двадцяти відсотків заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'яти діб [5]. Слід зазначити, що законодавством передбачені різні форми покарання, в залежності від тяжкості скоєного злочину, – від стягнення штрафу до позбавлення волі строком до 2 років. У деяких випадках – на більш тривалі терміни. Однак, існуюча практика показує, що стягнення штрафу за домашнє насильство зупиняє жінок звертатися до міліції, зазвичай, це впливає на сімейний бюджет і негативно – на всіх членів сім'ї.

Таким чином, правовий захист від насильства забезпечує достатньо широкий спектр можливостей. Існує багато органів та служб, які в змозі допомогти та вирішити питання сімейного насильства. В Україні прийнято низку законів, які сприяють попередженню насильства в сім'ї та гарантують охорону та захист прав, свобод та інтересів людини і громадянина, в тому числі, дитини. Однак, треба приділити увагу правовому вихованню дітей та їх батьків. По-перше, слід правильно інформувати про існуючі органи та установи, на які покладається здійснення заходів щодо попередження насильства в сім'ї. По-друге, необхідна тісна співпраця громадських організацій, органів влади та місцевого самоврядування. Також слід приділити особливу увагу психологічному відношенню жертв насильства до можливого вирішення їх проблем. Слід розвивати довіру до органів, на які покладаються повноваження, передбачені Законом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антокольская М. Семейное право / М. Антокольская. – М. : Юрист, 2002.
2. Декларація прав дитини від 20.11.1959 р.
3. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III.
4. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 № 2789-III.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X (Редакція станом на 02.03.2014 р.).
6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (Редакція станом на 02.03.2014 р.).
7. Кримінальний кодекс України 05.04.2001 № 2341-III (Редакція станом на 16.03.2014 р.).
8. Сімейний кодекс України Закон від 10.01.2002 № 2947-III (Редакція станом на 04.08.2013 р.).
9. Положення про прийомну сім'ю. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 2 березня 1998 р.
10. Цивільне право України. Підручник : у 2 т. / [В. Борисова (кер. авт. кол.), Л. Баранова, І. Жилінкова та ін. ; за заг. ред. В. Борисової, І. Спасиво-Фатєєвої, В. Яроцького]. – К. : Юрінком Інтер, 2004.

Вікторія Лаюс,

психолог, вчитель-методист,
Тернопільська ЗОШ № 3

ВЗАЄМОДІЯ СІМ'Ї І ШКОЛИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ ТА ЗАХИСТУ ДІТЕЙ (З ДОСВІДУ РОБОТИ ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕКТИВУ)

У статті авторка ділиться досвідом роботи педагогічного колективу Тернопільської ЗОШ №3 зі створення ефективної системи співпраці школи і сім'ї щодо попередження насильства та захисту прав дітей.

Victoriia Laius

INTERACTION OF FAMILY AND SCHOOL FOR PREVENTION OF VIOLENCE AND PROTECTING CHILDREN (THE EXPERIENCE OF TEACHING STAFF)

The article summarizes the experience of teaching staff of Ternopil school №3 on creating an effective system of cooperation between schools and families in order to prevent violence and protect children's rights.

Організація співпраці педагогів, батьків, учнів дає можливість реалізувати головну мету сучасного навчального закладу – створення умов для самореалізації особистості учня, вихованця відповідно до його здібностей, інтересів та соціального замовлення суспільства. Сьогодні пріоритетним напрямом діяльності школи є побудова системи громадсько-державного управління та розвиток демократичного середовища, привернення уваги громадськості, органів влади до проблем виховання; підвищення ефективності навчально-виховного процесу.

Актуальність проблеми створення ефективної системи педагогічного впливу на сім'ю зумовлена орієнтацією сучасної теорії і практики на гуманізацію виховного процесу в сім'ї, де дитина має почуватися найбільш захищеною. Сім'я виступає мікросередовищем, в якому дитина соціалізується. Педагогічний потенціал сім'ї зумовлений різними чинниками, зокрема: готовністю батьків до виховання дитини, рівнем

загальної та педагогічної культури, ступенем взаємоузгодженості батьківських дій у питаннях виховання, їх індивідуальними особливостями, життєвим досвідом, ціннісними орієнтаціями тощо.

Аналіз педагогічної практики показує, що найкращі результати взаємодії школи і сім'ї має педагогічний колектив, в якому створюється відповідне виховне середовище, в якому батьки є активними учасниками навчально-виховного процесу у класі, де впроваджуються активні форми роботи, діють батьківські клуби тощо.

Результатом спільної діяльності школи – сім'ї – учнів є постійна увага до створення у навчальному закладі безпечних умов для життя та здоров'я, комфортних умов для навчання дітей; учителям у здійсненні педагогічної діяльності, батькам – у вихованні дітей. Піддаються критиці всі прояви приниження, натиску, відмови у задоволенні законних вимог учасників навчально-виховного процесу. Вирішення конфліктних ситуацій проходить у межах прав і свобод людини, гарантованих Конституцією України, та у відповідності до Законів України. Підтримуються прояви активності учнів та їх батьків у вирішенні питань організації навчально-виховного процесу, самоосвіти, організації учнівського самоврядування, дозвілля тощо.

Завдяки системній роботі з батьками через розгортання діяльності «трикутника» у школі відстежуються потреби батьків, рівень їх педагогічної компетентності, розробляються методичні рекомендації щодо вирішення питань співробітництва сім'ї та школи, зміцнюються морально-етичні зв'язки між дорослими та дітьми, панує атмосфера взаєморозуміння, підвищується рівень педагогічної культури батьків.

Важливою умовою ефективної навчально-виховної роботи є співробітництво школи і сім'ї, яке передбачає належний рівень педагогічної культури батьків. Тісний взаємозв'язок школи та сім'ї розвивається завдяки педагогічній освіті батьків і залученню їх до виховної роботи, що включає:

1. Позакласний педагогічний всеобуч, спрямований на ознайомлення батьків з проблемами виховання дітей різних вікових груп, починаючи з першого класу.
2. Консультації батькам. Передбачають надання конкретних рекомендацій, порад з актуальних для батьків питань з виховання дітей та побудови позитивного спілкування.
3. Запрошення батьків до школи. Найчастіше це роблять для конфіденційної розмови про шкільні проблеми дитини (погана поведінка, неуспішність тощо). Під час бесіди важливо дотримуватися педагогічного такту, створити атмосферу довіри. Педагог висловлює свої міркування, відповідає на запитання батьків, надає корисні поради. Необхідно пам'ятати, що надмірне звертання уваги на недоліки учня викликає у батьків неприязнь, насторогу, навіть якщо учитель має рацію.
4. Ознайомлення батьків з психолого-педагогічною літературою. Передбачає відбір і надання рекомендацій щодо науково-популярної літератури для батьків відповідно до проблем, які є в учнів певного класу, чи в окремої дитини.

У виховному процесі школи, крім педагогів, беруть участь батьки, які працюють у класних та загальношкільних батьківських комітетах, виконуючи рекомендації, прохання вчителів.

Адресовані батькам рекомендації найчастіше стосуються таких аспектів шкільного життя:

- проведення безпосередньої роботи з дітьми: індивідуальної (наставництво, шефство), групової (керівництво гуртками за інтересами);
- надання організаційної допомоги вчителю: наприклад, сприяння у проведенні екскурсій (надання транспорту, забезпечення путівками), організація зустрічей з цікавими людьми, комплектування класної бібліотеки, клубу аматорів книги тощо;
- участі у зміцненні матеріальної бази школи, вирішенні господарських питань (допомога в обладнанні кабінетів, виготовлення обладнання, приладів, ремонт школи тощо).

Зважаючи на актуальність забезпечення ефективної діяльності тріади «батьки – вчителі – діти», можна визначити такі аспекти в діяльності навчального закладу:

- координація діяльності всіх учасників навчально-виховного процесу (органів виконавчої влади, організацій, установ, навчальних, культурно-просвітницьких, фізкультурно-оздоровчих закладів тощо);
- формування нової моделі взаємин між учнями, учителями та їх батьками;
- розробка та впровадження програм розвитку співпраці школи і родини;
- вивчення, узагальнення та поширення позитивного досвіду з організації співпраці з сім'єю, щодо залучення батьків до громадсько-державного управління школою;
- розробка навчально-методичних матеріалів з питань організації роботи з батьками;
- поширення інноваційного простору, впровадження інтерактивних форм роботи з батьками;
- створення організаційно-педагогічних умов щодо забезпечення підвищення рівня педагогічної культури батьків;
- підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності класного керівника щодо співпраці з батьками, роботи з сім'ями, що потребують посиленої педагогічної уваги.

Науковий підхід та практичний досвід доводить, що створення ефективної системи спільної роботи сім'ї та школи, використання інноваційних форм і методів роботи, запровадження психолого-педагогічної діагностики сприяє передусім розвитку особистості дитини, формуванню в неї громадянськості та патріотизму, вмінню жити в гармонії з природою, громадою, родиною, самою собою.

Інна Литвин,

аспірантка,

Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

РОБОТА СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА-ФАСИЛІТАТОРА З УЧНЯМИ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА

У тезах подано аналіз сутності умінь фасилітації у працях відомих сучасних педагогів гуманістичної школи. Запропоновано зміст соціально-профілактичної роботи щодо попередження насилля над дітьми.

Inna Lytvyn

WORK OF A SOCIAL EDUCATOR WITH STUDENTS ON THE PREVENTION OF VIOLENCE

The article provides the analysis of facilitation skills in the works of famous modern humanistic school pedagogues. Contents of social and preventive work with regard to violence are developed.

Проблема насильства над дітьми залишається актуальною, незважаючи на те, що на законодавчому рівні будь-які прояви насильства стосовно дитини, зокрема фізичні покарання, заборонені. Насильство може чинитися як дорослими щодо дітей, так і самими дітьми стосовно одне одного. Законодавство України щороку поповнюється законами, які покликані захищати дітей від насильства та попереджувати його прояви в родині, у навчальних закладах, на вулицях міст та сіл. Та ефективно їх виконання можливе лише за умови спільної міжвідомчої діяльності.

У сучасній педагогіці поняття фасилітації широко використовується в аспекті міжособистісної взаємодії в педагогічному процесі. Головними якостями, якими повинен бути наділений соціальний педагог-фасилітатор – це щирість і відкритість, які означають, що він повинен досконало знати свої власні почуття настільки добре, наскільки можливо, і не фальшивити, адже дитина є чутливою і все відчуває серцем. Важливою характеристикою умінь фасилітації є відвертість, тобто бажання виражати на словах і на справі, свої почуття й ставлення до дитини.

Визначення сутності умінь фасилітації базується на аналізі цієї проблеми у працях відомих сучасних педагогів гуманістичної школи:

- фасилітативні уміння полягають не у формуванні дитини, а у допомозі їй стати самою собою (В. Зінченко, С. Моргунов);
- взаємодія «соціальний педагог – фасилітатор та дитина» забезпечує внутрішні умови (установки, потреби, здібності) з метою розвитку та саморозвитку дитини й дорослого (О. Гозман);
- «допомога» соціального педагога спрямована не лише до розуму й пам'яті дитини, але й до цілісності; вони допомагають їй виробити власний спосіб буття в культурі, зокрема, у навчанні (С. Гусинський);
- у процесі фасилітативної діяльності здійснюється спільний особистісний розвиток як соціального педагога, так і учня, а також і їх спільний особистісний розвиток (А. Орлов);
- фасилітативне спілкування – це взаємодія, яка будується «від дитини», від її індивідуального досвіду, цінностей, мотивації, потреб, смаків, здібностей, моральних принципів; це прийняття дитини такою, якою вона є, і сходження разом із нею до загальнолюдських цінностей, до культури (Л. Куликова).

Соціальний педагог-фасилітатор виконує роль соціального регулятора у вирішенні життєвих проблем дитини в сім'ї і школі. Відповідно до посадових обов'язків він здійснює профілактичну роботу, яка спрямована на попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки дітей та молоді, виявляє будь-які негативні впливи на життя і здоров'я учнів і запобігає цьому впливу.

Соціально-профілактична робота соціального педагога-фасилітатора щодо насилля над дітьми включає: *первинну* (як загальну просвіту всіх учасників навчально-виховного процесу щодо цього явища); *вторинну* (коли зафіксовано чи спостерігається жорстоке поводження з дітьми, членами родини, домашніми тваринами). Це цілеспрямована робота з окремими групами дорослих й дітей з метою зміни поводження з дітьми, формування гуманного ставлення дорослих до дітей, життєвих умінь і навичок у дорослих і дітей, роз'яснення сутності і відповідальності за насильство над дітьми); *третинну* (з тими, хто постраждав від жорстокого поводження, з метою навчання самозахисту; з тими, хто здійснює насилля, як соціальне навчання і контроль, що є умовою збереження сім'ї, збереження батьківських прав тощо).

Особливу увагу соціальний педагог-фасилітатор приділяє соціально-практичній роботі з дітьми, змістом якої є: права дітей у сім'ї; як захиститися від насильства; що робити у кризовій ситуації; до кого і як звертатися.

Формами соціально-профілактичної роботи з дітьми щодо протидії жорстокому поводженню з ними у загальноосвітніх установах є: ігри, аматорські театри, міні-лекції, перегляд відеофільмів, бесіди, розповіді, вікторини і конкурси (про права дітей).

Зміст роботи щодо попередження насильницької поведінки над дітьми передбачає: формування толерантності в сім'ї та школі; просвіта щодо прав дітей, суб'єктів їх захисту та зміцнення; формування умінь протистояти насильству і жорстокому поводженню; формування життєвих умінь і навичок ненасильницької поведінки; організація предметного дозвілля та безпечного відпочинку дітей; створення необхідних умов для самовиявлення лідерів, формування позитивних якостей особистості; виховання гуманних взаєностосунків у дитячому колективі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жижина И. Психологические особенности педагогической фасилитации / И. Жижина, Э. Зеер // Образование и наука. – 1999. – № 2 (2).
2. Роджерс К. Межличностные отношения в фасилитации учения [Электронный ресурс] / К. Роджерс. – Режим доступа : <http://altruism.ru/sengine.cgi/5/7/8/2/4>.

Олена Луценко,
канд. філос. н., доцент,
Сумський державний
педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ХЛОПЦІВ-ПІДЛІТКІВ З УРАХУВАННЯМ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ

У статті розглядається питання соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки хлопців-підлітків. Доводиться, що у процесі соціалізації гендерні стереотипи стають фактором формування конфліктної та девіантної поведінки неповнолітніх. Поведінка, що відхиляється, виступає як додатковий канал засвоєння чоловічої статевої ролі, оскільки можливості, що надає соціум, є невеликими. З метою подальшого вдосконалення профілактичної та корекційної роботи з агресивними підлітками, пропонується перегляд змістовних характеристик цього процесу. В якості необхідної складової наголошується на гендерному вихованні та гендерній просвіті підлітків, необхідності викоринення гендерних стереотипів.

Olena Lutsenko

SOCIAL AND EDUCATIONAL PREVENTION OF TEENAGE BOYS' DEVIANT BEHAVIOUR THROUGH GENDER PERSPECTIVE

The article examines the social and pedagogic preventing measures of deviant behaviour of teenagers. The author points out that gender stereotypes can be a factor of the development of conflicts and deviant behaviour of the children in the process of their socialization. The entry defines a deviant behaviour as an additional channel of acquiring and learning "male role". The author comes to the conclusion that it is necessary to review the characteristics of socialization process to further improve the preventing measures and correctional work with aggressive teenagers. The special attention is paid to gender education of teenagers as a necessary component of elimination of gender stereotypes in all spheres of their activity.

Врахування гендерного фактору при аналізі людської агресивності та виявлення особливостей мотивації насильницьких дій, скоєних хлопцями-підлітками, спонукає до подальшого вдосконалення профілактичної та корекційної роботи з агресивними підлітками.

Сучасні особливості гендерної соціалізації підлітка знаходяться ще у стадії розробки психологами та педагогами. Існуючі дослідження, однак, дозволяють стверджувати про *специфічні труднощі у процесі засвоєння гендерної ролі хлопчиком-підлітком*. Зокрема, про це переконливо свідчать напрацювання В. Абраменкової, Т. Говорун, О. Кікінежді, І. Кона, В. Кравця, В. Оржеховської, Т. Титаренко та інших вчених. Думку про існування специфічних труднощів у процесі засвоєння гендерної ролі хлопчиком-підлітком підтверджують положення К. Штайнер, висловлені нею у своїй книзі «Сценарії життя людей. Школа Еріка Берна». Вчена підкреслює, що в процесі гендерної соціалізації відбувається певна деформація розвитку особистості, оскільки деякі сторони особистості (які відповідають гендерним стереотипам) схвалюються і посилюються, а інші (що таким стереотипам суперечать) – навпаки [8, с. 134].

Бажання грати певну соціальну роль і бути схожим на якогось героя у підлітка відбувається у процесі безперервної внутрішньої боротьби, неуспіх в котрій свідчить про те, що він не вибрав точного життєвого орієнтиру. Наслідки такої невдачі різні – це і розчарування в собі, і потяг до наркотиків, і злочинна та неврівноважена поведінка і спроби самогубства. Помічено, що загальним для більшості неповнолітніх юнаків є та обставина, що на перший план у їхній ідеології виходять цінності маскулінності. Тобто, чоловік повинен бути сильним, незалежним, активним, агресивним, самодостатнім, орієнтованим на індивідуальні досягнення. Так, для особи чоловічої статі просльозитися – значить порушити норму мужності. У результаті – у хлопчиків може розвинутися фемінофобія, тобто страх перед проявом у себе жіночності. У дорослих чоловіків поява страху може бути зумовлена уявленнями про те, що гомосексуалізм властивий чоловікам з рисами жіночності. Тому чоловіки з вираженим традиційним підходом до чоловічої ролі можуть вважати, що, якщо чоловік не повинен бути емоційним, то немає чого вдосконалювати експресивні здібності і емпатійну здатність розуміти емоції інших.

Для хлопчика-підлітка найважливішими показниками маскулінності є високий ріст і фізична сила; згодом, на перший план виступає сила волі, потім – інтелект, що забезпечує успіх у житті. У підлітковому та юнацькому віці відповідні нормативні уявлення є особливо жорсткими й стереотипними. Щоб утвердитись у своїй чоловічій ролі, хлопчик усіляко підкреслює свою відмінність від жінок, намагаючись перебороти все, що може бути сприйняте як прояв жіночності, вважає Є. Подсухіна, досліджуючи вплив гендерної приналежності на мотивацію неповнолітніх правопорушників [9, с. 41].

Для підлітків, що керуються гендерними стереотипами дуже важливо, наскільки їх тіло і зовнішність відповідають стереотипному образу маскулінності. За спостереженнями психологів, підлітки з заниженою самооцінкою особливо чутливі до всього, що, якимось чином, зачіпає їх самооцінку. Так, А. Єфремов виявив, що юнакам з девіантною поведінкою властиві особливості емоційного реагування та поведінки, характерні для акцентуацій характеру, збудливість, підвищена конфліктність, вибуховість, невміння стримувати емоції, що носять, здебільшого, сценічний характер, потурання власним бажанням, безладному і поверховому спілкуванню, пошуку «гострих відчуттів», участь у різного роду ризикованих заходах, в тому числі, з кримінальним ухилом [5, с. 76].

Схожої думки дотримуються психологи Т. Говорун та О. Кікінежді, які зазначають, що однією з причин розбіжності у формах прояву девіантної поведінки особистості може бути гендер як жорстка регламентація поведінки особистості відповідно до її статі. Гендерна соціалізація хлопців сприяє розвитку агресивності, наступальності, активності, змагальності. У зв'язку з цим, хлопці з девіантною поведінкою частіше демонструють недостатній контроль поведінки, низьку тривожність. Через це частіше діагностують симптоми депресії у хлопців, особливо у підлітковому віці [4].

Російський психолог Т. Бендас, спираючись на наукові дані, показує, що статеві відмінності поведінки у конфліктній ситуації виявляються у: 1) наявності гендерних стереотипів, які впливають на сприйняття учасника конфлікту – представника іншої статі; 2) існуванні в чоловіків і жінок особистісних рис, які можуть призвести до конфлікту; 3) способах відмови від конфлікту; 4) у використанні різних мовних патернів на переговорах, які можуть призводити до взаємного непорозуміння обох статей [2, с. 325]. Дослідниця вважає, що на прояв девіантної поведінки впливають такі гендерні особливості хлопців-підлітків, як: яскраво виражена фізична агресія, тяжіння до прямих її форм, більш високі показники агресивних форм поведінки і рівня негативізму у порівнянні з дівчатками, ставлення до агресії як до інструменту, певної моделі поведінки, до якої вдаються для отримання різноманітного соціального схвалення та матеріальної винагороди, відторгнення почуття провини і тривоги, домінантність та асертивність – якості, які також можуть бути пов'язані зі схильністю до конфліктів.

Отже, комплексний аналіз різних точок зору і позицій дозволяє значно просунути у вивченні мотивації насильницької поведінки підлітка виходячи з відмінностей статей. Саме посилений тиск з боку соціуму у напрямку формування статевоспецифічної поведінки призводить до того, що підліток змушений будувати свою статеву ідентичність переважно на негативній основі: не бути схожим на дівчат, не брати участь у жіночих видах діяльності і т.ін. З цим часто пов'язана відмова від емпатійності і конформності як суто жіночих якостей, небажання шукати компроміс в конфліктних ситуаціях.

На разі, можна вважати доведеним, що у процесі соціалізації гендерні стереотипи стають фактором формування конфліктної та девіантної поведінки дитини. Виходячи з вищесказаного, можна говорити про те, що превентивна і корекційна робота соціального педагога з юнаками повинна проводитися спеціалістом, обізнаним з гендерною теорією і володіючим необхідною інформацією про гендерні особливості поведінки і проблеми представників різних молодіжних субкультур.

Профілактика девіантної поведінки має виступати як використання сукупності заходів з метою попередження виникнення і розвитку відхилень. Визначимо деякі особливості соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки, взявши до уваги гендерний підхід. На думку фахівців, зміст педагогічно-превентивної роботи щодо асоціальної поведінки індивідів включає моральне, правове, фізичне, естетичне,

статеве виховання та формування несприйнятливості до нікотину, алкоголю, наркотичних і токсичних речовин [7, с. 51].

Погоджуємось з тим, що соціально-педагогічна та психотерапевтична допомога клієнту в контексті гендерної проблематики передбачає вирішення проблеми самодостатності, цілісності, незалежності Я-образу [4, с. 254]. Причому гендерний підхід актуальний як в аутич-роботі (на вулицях, дискотеці, в місцях «тусовок» та роботи молоді та підлітків), так і у освітньому, реабілітаційному, судовому або виправному закладі [10, с. 191].

Виходячи з необхідності перегляду змістовних характеристик педагогічної, зокрема соціально-педагогічної профілактики, та з метою викорінення гендерних стереотипів, які виступають в якості фактору формування конфліктної та девіантної поведінки підлітків, наголошуємо на гендерній просвіті та гендерному вихованні неповнолітніх в якості необхідної складової цього процесу.

Гендерна освіта включає в себе: систематичне навчання, просвіту (тобто пропаганду й розповсюдження гендерних знань і гендерної культури) та стимулювання гендерної самоосвіти. Тому впровадження гендерної освіти в процес соціалізації неповнолітніх покликане вирішити наступні завдання: ознайомити дітей з інституційними цінностями, нормами і правилами міжстатевого спілкування; сформувати адекватне розуміння дорослості: її змісту, істинних ознак, проявів і якостей; розкрити особливості жіночої і чоловічої психології, а також відмінності поведінки представників різної статі; сформувати у підлітків правильні уявлення про взаємини статей, засновані на системі загальнолюдських і національних моральних цінностей, позбавлених гендерної стереотипизованості.

Отримана підлітками система гендерних знань має знайти відображення в адекватній соціально-позитивній поведінці, праці, дозвіллі тощо. Отже, окрім об'єктивного розуміння сутності моральних норм та установок у сфері взаємин статей, важливим є формування у школярів потреби керуватися ними в усіх сферах діяльності, в чому, на нашу думку, і полягає мета гендерного виховання неповнолітніх.

Гендерне виховання – це цілеспрямований і систематизований вплив на свідомість, почуття, поведінку вихованців з метою формування в них егалітарних цінностей, поваги до особистості, незалежно від статі, розвитку індивідуальних якостей і здібностей задля їх самореалізації, оволодіння навичками толерантної поведінки та з метою побудови громадянського суспільства [6, с. 11]. *Гендерне виховання* передбачає корекцію впливу гендерних стереотипів на користь вияву та розвитку особистісних схильностей індивіда.

Кінцевим результатом гендерного виховання є цілісна андрогінна особистість. *Організація гендерного виховання дітей на принципах андрогінії* – прийняття власної статевої належності (готовності до виконання природою детермінованих репродуктивних ролей і водночас засвоєння всього того, що притаманне соціальним ролям, незалежно від статевої належності їх виконавців) – створює передумови для максимального особистісного розвитку і повноцінної реалізації індивіда в сім'ї та суспільстві. «Справжні» чоловіки і жінки є, передусім, андрогінними особистостями, тобто самодостатніми чоловіками та жінками.

Інструментальні та експресивні гендерні ролі можуть виявлятися в індивіда-андрогіна залежно від ситуації. Маскулінні та фемінні характеристики не мусять калькувати одна одну, а мають інтегруватися в збалансованіше утворення. Саме тоді нормативні пута стевотипізованої поведінки зникають і кожен стає вільним у виборі власного унікального характеру, незалежно від статі. Це підтверджується у експериментальних дослідженнях Сандри Бем. На її думку, традиційні ролі значно обмежують гендерну поведінку [1].

Психологічний портрет андрогінної особистості, узагальнивши різні погляди науковців, можна подати наступним чином: незалежність від чинних гендерних стереотипів, синтез чоловічих та жіночих рис, соціальна активність, прагнення реалізувати життєві цілі; синтез індивідуальності та децентралізації; орієнтація на партнерство в стосунках; інтеграція експресивних та інструментальних стилів діяльності; вільне варіювання чоловічих/жіночих ролей; співтворчість, спосіб конструктивного розв'язання протиріч екзистенційної чоловічості та жіночості; гармонійне поєднання фемінності й мускулінності, як модель психічного здоров'я – готовність до сприйняття поляризованих категорій тощо [3, с. 24].

Знання і порівняльний аналіз психофізіологічних характеристик, інтелектуального потенціалу конкретного вихованця, системи його ціннісних орієнтацій та особистісної спрямованості дасть змогу соціальному педагогу, психологу скласти уявлення про особистість підлітка, спрогнозувати, які саме умови потрібно створити для успішного його виховання та перевиховання, складовою частиною якого повинна стати *корекція впливу гендерних стереотипів*. Отже, ми виходимо з необхідності перегляду змістовних характеристик педагогічної, зокрема соціально-педагогічної профілактики, у напрямку розроблення системи додаткових заходів з метою викорінення гендерних стереотипів, які ми розглядаємо в якості фактору формування конфліктної та девіантної поведінки підлітка.

Усі профілактичні заходи фахівці розділяють на первинну, вторинну і третинну профілактику. Особливої уваги, на наш погляд, потребує вторинна, або рання профілактика, яка базується на результатах масової діагностики різноманітних аспектів життєдіяльності учнів і є індивідуальною у плані корекції систем життєдіяльності і життєзабезпечення організму. Безумовно вторинна, або рання профілактика, як

дослідження діагностики гендерних аспектів життєдіяльності учнів, повинна мати гендерні показники в діагностиці. Те саме стосується етапу третинної, або цілеспрямованої, профілактики, яка спрямована на попередження переходу відхилень у поведінці учнів у більш важку стадію.

З огляду на завдання гендерного виховання, можна виділити також сімейний та соціальний рівні профілактики. Сімейний рівень припускає гендерний аспект організації впливу на сім'ю неповнолітнього і його найближчого оточення для запобігання зародження і розвитку поведінки, що відхиляється. Соціальний рівень профілактики сприяє зміні загальноприйнятих норм у відношенні поведінки, що відхиляється, з урахуванням гендерного чинника, що створює сприятливі умови для організації профілактичної роботи на особистісному і сімейних рівнях. Проте, безперервно зростаюча кількість неповнолітніх різної статі з поведінкою, що відхиляється, на різних рівнях, потребує створення цілісної системи взаємопов'язаних між собою загальноосвітніх і соціально-педагогічних закладів, які виконують виховально-профілактичну, загальноосвітньо-корекційну, правозахисну, соціально-адаптаційну, діагностичну і організаційно-педагогічну функції з урахуванням гендерного чинника.

Робота педагогів щодо соціалізації вихованців повинна будуватись з розумінням того, що рівень прояву агресивності хлопців-підлітків, яка визначає схильність неповнолітніх до скоєння насильницьких дій, залежить від гендерного компоненту. Це має велике значення, коли ми оцінюємо причини, специфіку дій і особливості гендерної соціалізації неповнолітніх.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бем С. Линзы гендера : Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С. Бем. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОСПЭН), 2004. – 336 с.
2. Бендас Т. Гендерная психология / Т. Бендас. – СПб. : Питер, 2005. – 431 с.
3. Бутурлим Т. До проблеми формування гендерної культури старшокласників / Т. Бутурлим // Рідна школа. – 2009. – № 12. – С. 22 – 25.
4. Говорун Т. Гендерна психологія : [навчальний посібник] / Т. Говорун, О. Кікінежді. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 308 с.
5. Ефремов А. Исследования психологических характеристик девиантного поведения с помощью биосоциальной методики структуры характера (ТСИ-125) и темперамента и методики выявления степени выраженности шизотипических качеств (8РО-74). Психология в системе наук / А. Ефимов // Ежегодник российского психологического общества. – М., 2002. – Т. 9. – Вып. 1.
6. Кравець В. Гендерна педагогіка : [навч. посіб.] / В. Кравець. – Тернопіль : Джура, 2003. – 416 с.
7. Оржеховська В. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх : навч.-метод., посібник / В. Оржеховська. – К. : ВіАН, 1996. – 351 с.
8. Основи теорії гендеру : [навчальний посібник]. – К. : «К. І. С.», 2004. – 536 с.
9. Подсухина Е. Влияние гендерной принадлежности на мотивацию несовершеннолетних правонарушителей. Гендерные исследования в гуманитарных науках : современные подходы. Материалы международной научной конференции, (Иваново, 15–16 сентября 2000 г.) / Е. Подсухина. – Иваново, 2000. – С. 159 – 161.
10. Социальная политика и социальная работа : гендерные аспекты : [учебное пособие для студентов высших учебных заведений / под ред. Е. Ярской-Смирновой]. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОСПЭН), 2004. – 292 с.

Ельмира Мамбетова,

студентка,

РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет»

**ПРАВОВА, СОЦІАЛЬНА ТА ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА
НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ СТАЛИ ЖЕРТВАМИ НАСИЛЛЯ В СІМ'Ї:
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті розглядається теоретичний аспект правової, психологічної і соціальної підтримки неповнолітніх, які стали жертвами насилля в сім'ї. З метою вирішення питань насильства в сім'ї, проблема розглянута з позицій надання постраждалим дітям правової та соціальної допомоги, психологічної та соціально-юридичної підтримки. Запропоновано деякі шляхи вирішення цієї проблеми.

Ельмира Мамбетова

**ПРАВОВАЯ, СОЦИАЛЬНАЯ И ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА
НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ, СТАВШИХ ЖЕРТВАМИ НАСИЛИЯ В СЕМЬЕ:
ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

В статье рассматривается теоретический аспект правовой, психологической и социальной поддержки несовершеннолетних, ставших жертвами насилия в семье. С целью решения вопросов насилия в семье проблема рассмотрена с позиций оказания жертвам и семьям правовой и социальной помощи, психологической и социально-юридической поддержки. Предложены некоторые пути решения данной проблемы.

Elmira Mambetova

**LEGAL, SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF TEENAGERS
VICTIMS OF DOMESTIC VIOLENCE: THEORETICAL ASPECTS**

The theoretical aspects of legal, psychological and social support to minor victims of domestic violence are analyzed. To address the issues of domestic violence, the problem is considered from the perspective of rendering assistance to victims and families, psychological and social and legal support. Several solutions to this problem are suggested.

Жестокость – свойство, присущее невежеству,
которое не знает другого права,
кроме права силы.

Френсис Бэкон

В нашем представлении семья – безопасная территория, на которой ощущаешь себя комфортно, спокойно и безопасно, где всё строится на любви и понимании. Но бывают ситуации, когда семья превращается в место жестоких действий, как правило, над самым слабым членом семьи – ребенком. Проблеме насилия над детьми в семье посвящается исследование, которое, на наш взгляд, является актуальным в контексте социальных, психологических и педагогических исследований.

Цель статьи – рассмотреть теоретический аспект проблемы правовой, психологической и социальной поддержки несовершеннолетних, ставших жертвами насилия в семье.

Насилие в семье катастрофически влияет на детей: они начинают воспринимать насилие как норму поведения и впоследствии переносят агрессивные модели поведения в свою взрослую семью; у детей, испытавших насилие, ухудшается здоровье, плохая успеваемость в школе, повышенная импульсивность и заниженная самооценка; у таких детей повышен риск стать бродягами, алкоголиками, наркоманами, преступниками.

В соответствии со ст. 15 Закона Украины «О предупреждении насилия в семье» граждане, совершившие насилие в семье, несут уголовную, административную либо гражданско-правовую ответственность. Согласно Кодексу Украины об административных правонарушениях, совершение насилия в семье влечет за собой штраф от 3 до 5 необлагаемых минимумов доходов граждан или общественные работы на срок от 30 до 40 часов, или исправительные работы на срок до 1 месяца с отчислением 20% заработка, либо административный арест на срок до 5 дней. Эти же действия, совершенные повторно на протяжении года предусматривают штраф от 5 до 10 н.м.д.г. или общественные работы на срок от 40 до 60 часов, или исправительные работы на срок от 1 до 2 месяцев с отчислением 20% заработка, либо административный арест на срок до 15 дней [3].

Мера ответственности за нанесение телесных повреждений ребёнку в Украине – лишение родительских прав. К различным срокам лишения свободы или исправительным работам осуждаются лица, виновные в умышленном причинении менее тяжких (ст. 109 УК) и легких телесных повреждений и побоев детям и подросткам (ст. 112 УК).

В июне 1993 года на проходившей в Вене Всемирной конференции по правам человека тема насилия в семье была выдвинута на передний план. Для решения этой проблемы нужно систематизировать рекомендации касательно мер, путей и способов преодоления насилия против несовершеннолетних и

вызывающих их причин, а также по поводу ликвидации его последствий, дабы «колыбель воспитания» не превратилась в «колыбель насилия». Конвенция о правах ребёнка призывает государства, подписавшие этот документ, принять необходимые меры административного, законодательного, просветительского и социального характера для защиты ребёнка от всех форм физического, психологического и социального насилия, от небрежного и грубого обращения с ребёнком.

Конвенция о правах ребёнка – документ международного права, поэтому логично предположить, что насилие не является спецификой украинского образа жизни, а имеет всеобщее распространение. Как правило, одно лишь отсутствие заботы о детях не может расцениваться как насилие, поэтому жестокое обращение родителей со своими детьми выявляется лишь на этапе каких-либо чрезвычайных происшествий с ребёнком. Наиболее часто встречающаяся форма жестокого обращения с детьми – физическое насилие.

Поднимая проблему насилия, следует обратиться к этимологии данного понятия. С. И. Ожегов рассматривает насилие как применение физической силы к кому-нибудь; принудительное воздействие на кого-нибудь, нарушение личной неприкосновенности; притеснение, беззаконие [1, с. 393]. Насилие в семье – какие-либо умышленные действия физической, сексуальной, психологической либо экономической направленности одного члена семьи по отношению к другому члену семьи как человеку и гражданину и наносят моральный ущерб, вред его физическому или психическому здоровью [2, с. 4].

Последствия домашнего насилия: постепенное ухудшение здоровья по мере усиления эмоционального, физического и экономического насилия; утрата уверенности в себе, снижение самооценки; чувство одиночества, стыда и страха; чувство отчаяния от невозможности разрешить проблему насилия в семье; агрессия против себя самого, вплоть до суицида. Первыми признаками жестокого обращения с ребёнком школьного возраста является то, что он не желает идти домой после учебных занятий, пропускает уроки без уважительных причин, сбегает из дому, у него снижается успеваемость по всем предметам и т. п.

С целью решения вопросов насилия в семье организована скоординированная система государственных и негосударственных, частных и благотворительных учреждений, которые способны оказать необходимую помощь жертвам насилия. В частности, в педагогике развивается отраслевое направление – виктимология, которая осуществляет поддержку, помощь жертвам различного рода насилия. Педагогическая наука не единственная, которая затрагивает данную проблему и претендует на ее решение, вместе с ней, скорее в содружестве, этот вопрос рассматривается юриспруденцией, социологией, психологией.

Правовая помощь: период расследования (возбуждение уголовного дела и дальнейшее направление дела в суд) может продолжаться от нескольких месяцев до трёх лет. Правовая помощь взрослому, признанному следователем законным представителем ребёнка, может быть оказана либо в форме консультирования, либо в форме правового сопровождения. Правовая поддержка также необходима при рассмотрении жалобы и возмещении ущерба, причинённого насилием ребёнку. Социальная помощь заключается в оказании поддержки семьям для разрешения трудной жизненной ситуации, которая явилась фактором жестокого обращения с ребёнком, включая: решение вопросов, связанных с жильём; повышение материального уровня семьи; оформление документов, пособий и льгот; помощь в дальнейшем трудоустройстве; содействие в наркологической реабилитации; обучение социальным навыкам.

Социально-юридическая поддержка: организация взаимодействия и обмена информацией между учреждениями здравоохранения, социальной защиты, органами опеки и попечительства, органами РУВД, прокуратурой и комиссиями по делам несовершеннолетних и защите их прав; содействие в социальной реабилитации ребёнка путём направления в приюты или социальные гостиницы; консультирование по социально-правовым вопросам. Психологическая поддержка: кризисное консультирование несовершеннолетних и членов их семей; психологическая диагностика; помощь в разрешении семейных конфликтов; мотивирование детей и подростков на изменение поведения; индивидуальное и групповое консультирование по вопросам профилактики рискованного поведения. Одним из важных компонентов экстренной помощи является телефон доверия. Сотрудники телефона доверия оказывают консультативную помощь и мотивируют на обращение за очной помощью. В коррекционной работе учитываются результаты психологического обследования ребёнка, полученные с помощью методик для оценки характера и тяжести психологических последствий перенесённого насилия.

Задачи психологической помощи ребёнку, пострадавшему от насилия: формирование позитивной «Я»-концепции, способности к самопринятию, восстановление чувства собственного достоинства; совершенствование умений, навыков, способностей для установления доверительных отношений; проработка травмирующих воспоминаний; развитие и совершенствование социальных качеств личности ребёнка; выработка способностей к самостоятельному принятию решений; обучение навыкам решения конфликтов; формирование чувства ответственности за свою жизнь.

Действенный результат реабилитационной работы с семьёй ребёнка-жертвы насилия даёт подписание совместного соглашения школы (или органов опеки) с родителями. Готовность родителей к подписанию такого соглашения обусловлена реальной перспективой изъятия ребёнка из семьи и передачи его на воспитание в интернатное учреждение для пресечения насилия над ним. Достоинством такого соглашения является то, что семья ребёнка выступает в качестве одной из ответственных сторон, берущих на себя определенные обязательства. Таким образом, семья добровольно включается в процесс собственной реабилитации [4, с. 38].

Таким образом, в настоящее время проблема семейного насилия приобретает всё более актуальный характер, хотя она не является новой, вновь появившейся. Несмотря на положительные сдвиги в проведении социальной политики в нашей стране, существует необходимость повышения социально-психологической, правовой компетентности и культуры населения, в том числе, и информированность общества о проблеме семейного насилия, путём издания научно-популярной литературы в доступной форме, распространения брошюр и памяток, содержащих контактную информацию об учреждениях, предоставляющих профессиональную помощь, образовательных заведениях и организациях, деятельность которых направлена на осуществление просветительской, пропагандисткой, и педагогической форм работы (конференций, семинаров и круглых столов, тренингов и др.)

ЛИТЕРАТУРА

1. Ожегов С. Толковый словарь русского языка / С. Ожегов, Н. Шведова. – М. : Азъ, 2005. – 939 с.
2. Гаухман Л. Насилие как средство совершения преступления / Л. Гаухман. – М. : Юридическая литература, 1974 – 166 с.
3. Пресс-служба Горловского ГУ. За совершение насилия в семье – к ответственности [Электронный ресурс]. – 2012. – Режим доступа : <http://kohegarka.com.ua/?p=56881>.
4. Варгас Г.А. Насилие в семье – как государству бороться с ним / Г. Варгас, М. Шулер. – К. : Агентство Украина, 2002. – 158 с.

Мар'яна Миколайчук,

канд. психол. н., доцент ,

Український Католицький Університет

ФОРМУВАННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ У ДІТЕЙ ЯК ПРЕВЕНЦІЯ ТРАВМАТИЗАЦІЇ В СИТУАЦІЇ ЕМОЦІЙНОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО НАСИЛЛЯ

Обґрунтовано пошук ефективних стратегій формування стресостійкості у дітей в умовах соціогенної травматизації. Запропоновано підхід до формування стресостійкості у дітей, що базується на принципах системності та доказової ефективності в галузі емоційно-фокусованої та когнітивно-поведінкової терапії.

Mariana Mykolaichuk

DEVELOPMENT OF STRESS RESISTENCE IN CHILDREN AS MEANS OF TRAUMA PREVENTION IN CASES OF EMOTIONAL AND INFORMATIONAL VIOLENCE

The article presents the effective strategies of development of stress resistance in children in the environment of sociogenic trauma. It describes the approaches of development of stress resistance grounded on the principles of consistency and evidence base in the field of emotionally-focused and cognitive behavioural therapy.

На превеликий жаль, проблема надання допомоги особам, травматизованим внаслідок природних, техногенних чи соціогенних катастроф останніми роками стає щораз актуальнішою. Крім неминучих природних катаклізмів (повеней, землетрусів, ураганів і т.п.), все частіше виникають техногенні та соціогенні катастрофи – масові заворушення, організований бандитизм, тероризм, військові та збройні конфлікти. Не менш важливим є питання психологічного протистояння насиллю чи формування конструктивних коупінг-стратегій для превенції психологічної травматизації.

Особливої актуальності це питання набуває на фоні надважких, драматичних подій української історії – подій Майдану, подій на межі миру і війни. Їх слід класифікувати як соціогенну катастрофу, з огляду на масштабну психологічну травматизацію осіб, причетних особисто чи опосередковано через засоби масової інформації.

Гострий та посттравматичний стресовий розлад, інші психогенні захворювання, що інвалідизують велику частину населення – це похідні патопсихологічні симптомокомплекси внаслідок впливу соціогенних катастроф. Особливої уваги заслуговує стан психічного здоров'я дітей – найменш емоційно захищеної верстви населення. Діти є найбільш піддатливими до стресу через домінування імпліцитних механізмів

сприймання та опрацювання інформації. Вони завжди в контакті з емоціями, а не з раціо. Страх, злість, біль, тривога – домінуючі емоції на фоні переживання втрати рідних, картин насилля та воєнних дій з мас-медіа, емоційного відсторонення батьків, батьківської тривоги, що призводить до руйнування базового почуття безпеки. Неможливість раціонального опрацювання загрозової інформації, негативних емоцій через емоційну недоступність значущих дорослих може призводити до «інтоксикації» як фізичної (рвота, температура, інші психосоматичні розлади), так і емоційної (істерика, втомлюваність, хаотичні безцільові рухи, дефіцит уваги, емоційна лабільність). Такі переживання слід розцінювати як травматичні внаслідок емоційного та інформаційного насилля.

Питання стресостійкості та ефективних копінг-стратегій є чи не найголовнішим чинником особистої самоефективності і мирного сьогодення. Його значущість зростає в умовах травматичних історичних подій та вимагає пошуку шляхів і форм фокусної та ефективної превентивної допомоги, особливо дітям, в яких психічна травма може вплинути на весь подальший процес психічного розвитку.

Дослідження показують, що у виникненні психогенних розладів відіграють роль преморбідні особливості особистості, ступінь зрілості її основних структур, соматична обтяженість, особливості вищої нервової діяльності, тип темпераменту, а також характер, тривалість і значимість психічної травми для людини [1, с. 64]. Для деяких особистостей патогенними можуть виявитися ситуації «емоційного відсторонення», які і при відсутності конфліктних ситуацій можуть спричинити виникнення хворобливого стану.

Питання формування стресостійкості у дітей та її чинників розглядали такі відомі вчені, як Т. Титаренко, Н. Чепелева, В. Корольчук у зв'язку з опануванням особистістю складних життєвих ситуацій, Т. Тихомирова через категорію діяльності, О. Мірошниченко в контексті формування вмінь конструктивного виходу з конфліктних ситуацій, В. Татенко, Ю. Швалб у контексті суб'єктивної активності, О. Лактіонов, О. Саннікова – через категорію емоційності в структурі індивідуальності, та інші.

Проте, на нашу думку, проблемі формування стратегій стресостійкості у дітей не вистачає комплексності, системного підходу, згідно з яким особистість дитини слід трактувати як суб'єкт циркулярної взаємодії елементів мікро-та мікросоціальної системи. Відтак нами пропонується програма, що містить комплекс психотехнологій, які з позицій доказової ефективності, системно охоплюють різноманітні сфери життєдіяльності дитини та чинять превентивний стресопротекторний вплив.

До важливих компонентів такої програми нами віднесено:

1. Відновлення, стабілізація і гармонізація сімейних взаємин, подолання подружнього дистресу шляхом підвищення прив'язаності між членами сім'ї.
2. Підвищення психологічної культури батьків, виховної компетентності (за потреби).
3. Безпосередньо заходи, спрямовані на розвиток необхідних навичок подолання стресу та попередження насилля у дітей.

Механізми першої стратегії опрацьовані в рамках найбільш доказово ефективного виду сімейної терапії – емоційно фокусованої – структурованого короткострокового підходу до подружньої терапії, створеного у 80-ті рр. ХХ століття канадськими психологами Сьюзан Джонсон і Леслі Грінбергом. Терапію назвали сфокусованою на емоціях, аби підкреслити виняткову важливість емоційних процесів в організації патернів взаємодії у парі. За останні 20 років підхід значно розвинувся, удосконалився і став визнаною практикою у сфері подружньої терапії. Дослідження доводять ефективність ЕФТ: 70–73% пар після 10–12 сесій були повністю задоволені подружніми стосунками, значні поліпшення в подружніх стосунках були зафіксовані у 90% випадків.

Даний підхід ґрунтується на таких постулатах:

- подружні стосунки – це стосунки прив'язаності;
- надійна прив'язаність забезпечується взаємною доступністю і чуйністю партнерів, їх емоційною залученістю у відносини. Ці зв'язки реалізують притаманну усім потребу в безпеці, захисті та емоційному контакті з іншими людьми;
- емоції – ключ до організації поведінки прив'язаності, до відчуття себе та іншого в близьких стосунках. Емоції надають сенсу того, що відбувається, мотивують до дії. Новий емоційний досвід, який члени сім'ї отримують опосередковано взаємодією з психологом, вважається найважливішим фактором інтрапсихічних та інтерперсональних змін;

Метою терапії є побудова надійної прив'язаності в стосунках, яка виражається в тому, що усі учасники емоційно включені у відносини, взаємно доступні і чуйні, явним чином висловлюють свої потреби прив'язаності, адресовані партнерові, і відгукуються на заклики іншого, а, отже, функціонально спроможні до виконання рольових функцій [2].

Серед стратегій підвищення психологічної культури батьків вважаємо за доцільне виділити наступні:

- психоедукація батьків щодо критеріїв емоційного та інформаційного насилля, симптомів гострого стресового розладу та ПТСР у дітей різного віку;

- розвиток навичок нормалізації симптомів дитини, зокрема таких, як пригніченість настрою, розладів уваги та пам'яті, порушення сну тощо;
- розвиток навичок первинної психологічної підтримки, зокрема таких, як активного слухання, постановки відкритих запитань, перефразування, емпатійного реагування, відзеркалення почуттів, схвалення-підбадьорення, саморозкриття.

Незважаючи на різні адаптаційні ресурси дітей, у зв'язку з мікросоціальними та нейрофізіологічними чинниками, важливим є рівень розвитку копінг-стратегій, навичок саморегуляції. Згідно з когнітивно-поведінковим підходом – найбільш науково дослідженим та доказово-ефективним у галузі психотерапії емоційних та адаптаційних розладів – чинниками саморегуляції є стійкий позитивний Я-образ (система конструктивних глибинних атрибуцій) та навички об'єктивного сприйняття та реалістичного трактування реальності [3].

Тому, виходячи з теоретичних поглядів та технік КПТ [4], до стратегій розвитку необхідних навичок подолання стресу та попередження насилля у дітей відносимо:

- Розвиток емоційної компетентності у сфері прояву емоцій та релаксаційних технік;
- Розширення уявлень дитини про свої можливості, шляхом визнання унікальності кожної людини та використання імагінативних технік для формування образу майбутньої бажаної поведінки та кроків до їх здійснення;
- Оволодіння навичками когнітивної реструкції: ідентифікації та зміни спотворених суджень на конструктивні переконання. Дана стратегія містить навички виявлення та зупинення негативного внутрішнього діалогу, відволікання від негативних думок, оцінювання думок (зважування доказів за і проти), тестування дисфункційних та адаптивних переконань, генералізації адаптивних переконань, творення копінг-плану для можливих травматичних ситуацій.

Висновки. Обґрунтовані показники інформаційного та емоційного насилля в умовах соціогенної травматизації дозволяють з достатньою точністю виявити ризики та загрози для особистісної безпеки дитини, її психічного здоров'я, а, отже, актуальність пошуку ефективних стратегій формування стресостійкості. Запропонований технологічний підхід до формування стресостійкості у дітей як превенція травматизації ґрунтується на принципах системного підходу та доказової ефективності в галузі емоційно-фокусованої та когнітивно-поведінкової терапії. Його впровадження вважаємо найбільш доцільним у психолого-педагогічній практиці за сучасних соціогенних травматичних умов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гурьева В. Психогенные расстройства у детей и подростков / В. Гурьева. М. : КРОН-ПРЕСС. – 1996. – 208 с.
2. Джонсон С. Практика эмоционально-фокусированной супружеской терапии. Создание связей / С. Джонсон. – 2013. – 364 с.
3. «КПТ» не вчить людей «позитивно» думати [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://neuronews.com.ua/page/kpt>.
4. Silverman W. Evidence-based psychosocial treatments for children and adolescents exposed to traumatic events / W. Silverman, C. Ortiz, C. Viswesvaran, B. Burns, D. Kolko, F. Putnam, L. Amaya-Jackson // Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology. – 2008. – № 37. – P.156 – 183.

Максим Молодець,

курсант,

Одеський державний університет

внутрішніх справ

ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЩОДО ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В СІМ'І

У статті розкрито правовий аспект профілактики домашнього насильства. Охарактеризовано заходи щодо протидії насильству над дітьми в сім'ї.

Maksym Molodets

LEGAL ACTIONS ON PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE

The article features the legal aspect of prevention of domestic violence against children. Activities of counterring domestic violence against children are described.

Сім'я є основою суспільства і повинна перебувати під особливим захистом держави. Насильство у сім'ї руйнує гармонію та єдність у родині, тому суспільство й держава мають об'єднати зусилля у боротьбі з цим ганебним явищем і спільно виробляти механізми протидії. Міжнародне право стосовно захисту прав людини тлумачить насильство в сім'ї як порушення прав людини і зобов'язує країни шукати ефективні правові засоби викорінення цього лиха. Із з'ясуванням глобальних масштабів поширення насильства над дітьми в сім'ї, в Україні загострилася необхідність пошуку ефективних засобів протидії цьому злу [3, с. 27].

Пропонуємо розглянути в узагальненому вигляді правові заходи попередження насильства в сім'ї. Згідно із Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» [1] спеціальними заходами з його попередження, є наступні: офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї; взяття на профілактичний облік та зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили насильство над дітьми в сім'ї; захисний припис.

Важливим аспектом профілактики насильства в сім'ї з боку органів внутрішніх справ є вжиття заходів, спрямованих на своєчасне виявлення осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї, або якщо існує реальна загроза його вчинення. Працівники міліції приймають та розглядають заяви (повідомлення) про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення відповідно до Порядку розгляду заяв та повідомлень про нього. При отриманні цієї заяви, повідомлення чи іншої інформації повинні вжити передбачених законом заходів щодо припинення правопорушення. У разі необхідності надання потерпілому або правопорушнику першої медичної допомоги, викликають бригаду швидкої медичної допомоги.

У разі встановлення в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину, приймається рішення відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України, а у випадку встановлення ознак адміністративного правопорушення – відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення. При отриманні заяви про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення, або у разі виявлення таких випадків, працівники служби дільничних інспекторів міліції або кримінальної міліції у справах дітей протягом трьох днів інформують відповідне управління (відділ) у справах сім'ї та молоді місцевої державної адміністрації, а у випадках, коли протиправні дії було спрямовано стосовно неповнолітнього – ще й службу у справах дітей місцевої державної адміністрації.

Першим безпосереднім реагуванням на насильство в сім'ї є офіційне попередження про неприпустимість його вчинення. Таке офіційне попередження виноситься члену сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, працівниками служби дільничних інспекторів міліції або кримінальної міліції у справах дітей, про що йому повідомляється під розписку. Воно може бути винесено осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку.

Підставами для винесення офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї можуть бути такі:

- особиста заява про допомогу члену сім'ї, постраждалому від фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства в сім'ї;
- висловлене жертвою насильства в сім'ї або членом сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення такого насильства, бажання про вжиття заходів із попередження насильства в сім'ї у разі, якщо повідомлення або заява надійшли не від них особисто;
- отримання повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення стосовно неповнолітнього чи недієздатного члена сім'ї, безпосередньо від цього неповнолітнього чи недієздатного члена сім'ї або від органів та установ, на яких покладається вжиття заходів із попередження насильства в сім'ї;
- отримання інформації про реальну загрозу вчинення насильства в сім'ї за інших обставин (публікації в засобах масової інформації, колективні звернення громадян, керівників організацій підприємств, судів, навчальних закладів, органів громадського самоврядування та ін.).

Враховуючи важливість подальшого контролю за сім'ями, в яких було виявлено факти вчинення насильства в сім'ї та особами, яким було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, служба дільничних інспекторів міліції чи кримінальна міліція у справах дітей беруть на профілактичний облік та проводять з ними виховну і попереджувальну роботу. На осіб, які беруться на облік, заводяться алфавітні картки обліку особи та відповідні профілактичні справи.

Стаття 13 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» [1] дає право працівникам служби дільничних інспекторів міліції або кримінальної міліції у справах дітей до осіб, які вчинили насильство в сім'ї після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, за погодженням з начальником відповідного органу внутрішніх справ і прокурором, застосовувати такий превентивний засіб як захисний припис. Захисний припис не підлягає погодженню у разі наявності в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину. Він може бути винесений стосовно осудної особи, яка на момент внесення захисного припису, досягла 16-річного віку.

Захисним приписом особі, стосовно якої він винесений, може бути заборонено чинити певну дію (дії) стосовно жертви насильства в сім'ї, а саме:

- чинити конкретні акти насильства в сім'ї;
- отримувати інформацію про місце перебування жертви насильства в сім'ї;

- розшукувати жертву насильства в сім'ї, якщо жертва насильства в сім'ї за власним бажанням перебуває у місці, що невідоме особі, яка вчинила насильство в сім'ї;
- відвідувати жертву насильства в сім'ї, якщо вона тимчасово перебуває не за місцем спільного проживання членів сім'ї;
- вести телефонні переговори з жертвою насильства в сім'ї.

Обмеження встановлюються терміном до 90 діб із дня погодження захисного припису з прокурором.

Офіційні попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, віктимної поведінки щодо насильства в сім'ї та захисні приписи виносяться працівниками служби дільничних інспекторів міліції або кримінальної міліції у справах неповнолітніх за місцем проживання особи, яка вчинила насильство в сім'ї, або у службових приміщеннях органів внутрішніх справ чи на дільниці. У разі відмови особи від підписання зазначених документів, у них робиться відповідний запис у присутності свідків чи потерпілих (за наявності таких).

Згідно зі ст. 15 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» [1] члени сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, несуть кримінальну, адміністративну або цивільно-правову відповідальність відповідно до закону. Кодекс України про адміністративні правопорушення містить норму про встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису, яка передбачає адміністративну відповідальність за вчинення насильства в сім'ї, тобто умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування фізичного насильства, що не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень, погроз, образ чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, а так само невиконання захисного припису особою, стосовно якої він винесений. Вчинення цих дій тягнуть за собою накладання штрафу від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до сорока годин, або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням 20% заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'яти діб. Якщо вказані дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з вищевказаних порушень на неї чекає накладення штрафу від 5 до 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шестидесяти годин, або виправні роботи на строк від 1 до 2 місяців з відрахуванням 20% заробітку, або адміністративний арешт на строк до 15 діб.

Лише інтегрований, комплексний підхід до проблеми попередження насильства в сім'ї допоможе уникнути фрагментації за окремими дисциплінами і змінити практику професіоналів. Багатодисциплінарний підхід передбачає спільну працю психологів, соціальних та медичних працівників, педагогів, працівників правоохоронних органів, юристів та представників інших професій. Для формування цілісного розуміння кожного окремого випадку, усвідомлення потреб потерпілих, приділяючи увагу реальному життєвому контексту потерпілих від насильства в сім'ї (найчастіше жінок і дітей), їх відчаю, безнадії, залежності, обмеженим можливостям та постійній потребі у захисті, можна зробити цей підхід ще ефективнішим. Головна мета полягає в тому, щоб, внаслідок спільних зусиль (держави, суспільства, всіх зацікавлених органів і установ, громадських організацій), потерпілі від насильства в сім'ї були здатні самі вирішувати власну долю, визначати можливі варіанти і робити вибір щодо подальшого життя без насильства [4, с. 24 – 25].

Важливим аспектом попереджувальної діяльності окремих інституцій, яка має на меті змінити ставлення до норм поведінки, є неухильне виконання Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та скоординованість дій всіх зацікавлених органів та установ, які є суб'єктами профілактичної діяльності цього виду правопорушень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2011 №2789-III.
2. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III.
3. Методичний посібник щодо реалізації Закону України «Про попередження насильства в сім'ї». – Управління у справах сім'ї та молоді Донецької обласної державної адміністрації.
4. Правові та кримінологічні засади запобігання насильству в сім'ї : [навч. посіб. / за заг. ред. О. Джужі, І. Опришка, О. Кулика]. – К. : Національна академія внутрішніх справ України. – 2005. – 124 с.

Інна Моначин,
канд. психол. н., доцент,
Тернопільський національний
технічний університет
імені Івана Пулюя

СТРАТЕГІЇ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ УМОВАХ

У статті проаналізовані основні стратегії переживань людиною складних життєвих ситуацій. Поданий вибір стратегій і тактик полягає в осмисленні та інтерпретації складних ситуацій і застосуванні певних «технік» з метою виходу на відновлення рівноваги нормального плину життя. Визначено найпоширеніші стратегії опанування в складних ситуаціях.

Inna Monachyn

STRATEGY OF COPYING BEHAVIOUR IN DIFFICULT LIFE CONDITIONS

This article analyzes the main strategies of experience of difficult life situations by an individual. The strategies and tactics help to understand and interpret the difficult situations and use certain 'techniques' to re-balance normal way of life. The most common strategy in mastering difficult situations are determined.

Травмуючі події в житті людей є неочікуваними, на що людина реагує спочатку на сенсорному рівні – станом оціпеніння, яке швидко змінюється особливою активністю, що отримала в психології назву «когнітивне оцінювання». Сьогодні дуже важливим є ознайомлення та оволодіння стратегіями та тактиками, які допомагають людині подолати складні ситуації на особистому життєвому шляху.

Автори, які розробляють проблеми подолання складних життєвих ситуацій, дотримуються різних методологічних підходів і теоретичних концепцій. Аналіз показав, що й дотепер не існує єдиної класифікації стратегій подолання, хоча створено їх чималу кількість, і кожна з них є досить оригінальною [13; 14; 15]. Так, К. Коплік виділяє пряме подолання та психологічне придушення; А. Біллінгс та Р. Моос розрізняють активні когнітивні стратегії подолання, активні перетворюючі стратегії подолання та уникнення; І. Сізова та С. Філіпченкова – конструктивні перетворюючі та пристосувальні стратегії і неконструктивні стратегії подолання [11]. Утім, більшість із них побудована навколо двох запропонованих Р. Лазарусом та С. Фолкманом стратегій подолання: 1) проблемно-сфокусованого копіngu (зусилля спрямовуються на вирішення існуючої проблеми, який містить такі етапи: планомірне вирішення проблеми, шлях конфронтації, пошук соціальної підтримки; 2) емоційно-сфокусованого копіngu (зміна власних установок стосовно ситуації), у тому числі: а) дистанціювання масштабу проблемної ситуації; б) прийняття відповідальності на себе; в) самоконтроль; г) позитивна переоцінка [14].

Метою статті є аналіз дефініції «стратегія» та ознайомлення з науковими підходами до класифікації стратегій копінг-поведінки.

Виходячи із того, що вдосконалення змісту понять, коректне узгодження їхньої системи – необхідний і обов'язковий крок емпіричного дослідження, спробуємо відкласифікувати відомі у науковій літературі визначення поняття «стратегія». Встановлено, що етимологія слова «стратегія» походить від давньогрецького «strategos» («stratos» – військо та «ago» – веду), яке дослівно можна перекласти як «веду військо». У Древній Греції стратегією позначалось саме загальне розуміння питань. На даний час поняття «стратегія» найчастіше використовується у менеджменті і означає «набір правил для прийняття рішень, якими організація керується у своїй діяльності» [1, с. 59].

У вітчизняній психології під поняттям «стратегія поведінки» розуміють генеральне спрямування стійких форм поведінки, побудованих у певній послідовності для досягнення результату (мети); стратегії відрізняються за структурою, енергетичним наповненням, спрямованістю на мету, особистісним переживанням, а також – за кінцевим результатом.

У сучасних психологічних дослідженнях [3; 4; 6; 7; 9; 10] поняття «копінг» (coping behaviour) охоплює широкий спектр активності особистості, починаючи від неусвідомлених психологічних захистів і завершуючи цілеспрямованими способами подолання проблемних ситуацій. Зазначена категорія використовується з метою описання характерних способів поведінки людей, які перебувають у складній життєвій ситуації не лише в екстремальних умовах, але й у буденній дійсності. Психологічне призначення копінг-поведінки полягає в якомого найкращій адаптації особистості до вимог ситуації шляхом оволодіння, послаблення або пом'якшення негативних тенденцій, тобто у полегшенні стресового впливу ситуації.

Л. Анциферова [2] описує деякі з основних стратегій подолання особистістю складної життєвої ситуації, серед яких: перетворювальні стратегії опанування, відчуження від суспільства і життя «до» та «після» складної події; вплив особливостей особистості на вибір стратегій і успішність опанування, а саме: переконання, самооцінка, когнітивні стилі, історії успіхів та невдач тощо. Г. Беккер [3] стверджує, що не існує ірраціональної стратегії, а є такі механізми раціональності, котрі ще не розкриті. У своїй праці

Т. Титаренко [13, 49] відзначає наступні стратегії поведінки в складних життєвих ситуаціях. Це, по-перше, відволікання чи переключення уваги на щось інше. Ця стратегія називається дистракцією. Схожою за дією є релаксація – розслаблення, що допомагає змінити масштаби у власному життєвому світі і дає час на роздуми. Стратегія перевизначення ситуації дає можливість побачити свої проблеми в іншому світлі. Це – процес порівняння, шукання певного сенсу в подіях, що відбуваються, знаходження нетривіального смислу у несподіваному ракурсі. Інколи продуктивною стратегією є пасивне реагування на те, що трапилось. Тут ефект створює час, який може змінити самі події або ставлення до них. Стратегія прийняття – це погодження з тим, що проблема є, хоч поки що нічого не можна зробити для її вирішення. Як правило, ця стратегія говорить про те, що особистість «приймає» реальність та буде шукати вихід. Важливо назвати також стратегію емоційного відреагування, прояву почуттів у відповідь на ускладнення. Інколи вона є виходом на певний рівень зовнішньої та внутрішньої роботи індивіда. Ще до стратегій опанувань відносять пошук підтримки, суть якої полягає у самостійному пошуку підтримки в близьких, друзів, знайомих. І, нарешті, стратегією також є пряма дія, спрямована на вирішення болючої проблеми.

Н. Самоукіна описує подолання складних життєвих ситуацій у програмі «п'ять кроків» [10, с. 162 –248]. Перший крок – «екологія нашого духовного світу», де ставиться завдання знайти сенс життя. Другим кроком є «екологія наших думок», тобто позитивне мислення. Після внутрішньої роботи, спрямованої на оптимізацію душевного настрою людини, змінюється її ставлення до життєвих ситуацій. Третій крок – «екологія наших почуттів і переживань». Власне, ефективна саморегуляція заснована на самоконтролі, і подолання залежатиме не від подій, а від того, як ми на це подивимось. Крок четвертий – «екологія нашого несвідомого». За допомогою яких психотехнік ми аналізуємо ситуацію (арт-терапія, творче самовираження, допомога іншому тощо). П'ятий крок – «екологія нашого способу життя». Загалом, це ставлення до свого повсякденного життя, з вечора і до ранку, фізичне і психічне навантаження, оцінка свого тіла, здоров'я тощо. Психологічні дослідження вказують також на позитивну роль у виборі стратегій опанування, вміння керувати своїм темпераментом та мобілізуватись, бути стійким у труднощах та невдачах. Стратегії поведінки обираються або на несвідомому рівні, або свідомо. Класифікації подолання є надзвичайно розгалуженими. Тому на основі опрацьованих джерел [4; 6; 7; 8] ми спробуємо визначити найпоширеніші стратегії опанування, зобразивши їх схематично (рис. 1).

Рис. 1. Найпоширеніші стратегії опанування складних ситуаціях

Можна провести паралелі між поняттями тактики поведінки та стилів подолання критичних ситуацій, оскільки в обох випадках до уваги беруться особистісні властивості та характеристики, варіанти вирішення проблем, зміни власних установок у ставленні до ситуації. Людина обирає саме той шлях подолання кризових ситуацій, який відповідає її індивідуальним особливостям, досвіду, емоційному стану, з одного боку, і який найбільше відповідає вимогам ситуації – з іншого.

Очевидно, що найдієвішою є поведінка, що задовольняє усі критерії ефективності даного процесу. Однак стратегії, що використовуються у різних складних ситуаціях, мають різну ступінь ефективності і часто задовольняють тільки один критерій, або можуть бути більш ефективні і являти собою багатомірний розгорнутий процес з різними етапами, послідовністю і часом застосування тієї чи іншої стратегії поведінки. Дослідження західних психологів показують, що люди, які потрапили у важку ситуацію, використовують

зразу декілька стратегій копінг-поведінки, кожна з яких може бути або попередньою, яка підготує успішність наступної стратегії, або завершальною, яка відповідає кінцевій меті подолання важкої ситуації.

За результатами узагальнення концептуальних підходів до проблеми подолання, констатовано три основні погляди щодо її розуміння. Перший підхід розкриває подолання з точки зору динаміки «Его» як одного із способів психологічного захисту, що послаблює психічну напругу. Другий підхід розглядає подолання у термінах рис особистості як відносно постійну її схильність відповідати на стресові події у певний спосіб. У третьому, найпоширенішому підході подолання, або копінг-поведінку, розуміють як динамічний процес, специфіка якого залежить не лише від ситуації, але й від міри (ступеня) активності особистості, яка спрямована на вирішення проблем, що виникають під час зіткнення суб'єкта із стресовою подією. Копінг (подолання), на думку А. Маслоу, репрезентує собою функціональну реакцію на деяку критичну чи проблемну ситуацію або певну потребу, задоволення якої забезпечується фізичним чи культурним середовищем [5, с. 202]. Аналізоване утворення, як зазначав автор, за своєю природою є не чим іншим, як спробою змінити навколишній світ, і ця спроба, зазвичай, є більш-менш успішною.

Таким чином, поведінку подолання можна розглядати і як загальну, глобальну, особистісну спрямованість активності людини у відповідь на критичну життєву ситуацію, і як більш конкретні підходи до критичної ситуації, види реакцій на неї, способи дії у ній. Критеріями ефективності подолання є, по-перше, об'єктивне вирішення проблемної ситуації і, по-друге, стабілізація психічного благополуччя людини: зниження тривожності, зникнення страху, впевненість, знаходження смислу. У зв'язку з цим зауважуємо значні розбіжності у визначенні природи, функціонального призначення та розуміння копінг-поведінки, а також багатьох механізмів її подолання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф. – М. : Экон., 1989. – 89 с.
2. Анцыферова Л. Личность в трудных жизненных условиях : переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л. Анцыферова // Психологический журнал. – 1994. – Т 15. – № 1 – С. 3 – 18.
3. Беккер Г. Экономический анализ и человеческое поведение / Г. Беккер // Теория и история экономических и социальных институтов и систем. – 1993. – № 1. – С. 24 – 40.
4. Василюк Ф. Психология переживания / Ф. Василюк. – М. : Изд.-во МГУ, 1984.
5. Ложкин Г. Качество жизни как психологическая проблема / Г. Ложкин, Н. Волянюк // Коломінські читання. Матеріали перш. міжнар. наук. форуму. – К. : МАУП, 2007. – 372 с.
6. Маслоу А. Мотивация и личность / Абрахам Маслоу ; [пер. с англ. А. М. Татлыбаевой]. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с.
7. Моначин І. Психологічні особливості переживань педагогічними працівниками ситуації втрати роботи : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / І. Моначин. – К., 2009. – 214 с.
8. Моначин І. Гендерні особливості coping-поведінки заробітчан / І. Моначин // Соціалізація особистості в умовах системних змін : теоретичні і прикладні проблеми : [зб. праць міжнар. наук.-практ. конф. / за ред. С. Д. Максименка]. – К. : 2008. – С. 125 – 134.
9. Моначин І. Гендерні переживання життєвих ситуацій / І. Моначин // Формування гендерної культури молоді : проблеми та перспективи : [зб. матеріалів всеукр. наук.-практ. конф (30–31 жовт. 2003 р.) ; ред. кол. : В. Кравець, О. Кікінежді та ін.] – Тернопіль : ТДПУ, 2003. – С. 72 – 75.
10. Нартова-Бочавер С. «Coping behaviour» в системе понятий психологии личности / С. Нартова-Бочавер // Психологический журнал. – 1997. – № 5. – С. 20 – 31.
11. Самоукина Н. Карьера без стресса / Н. Самоукина. – СПб. : Питер, 2003. – 256 с.
12. Филипченкова С. Методика диагностики когнитивно-поведенческих стратегий преодоления / С. Филипченкова // Современная психология : Состояние и перспективы исследований. [отв. ред. А. Л. Журавлев]. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2002. – Ч. 5. – С. 180 – 199.
13. Психологія життєвої кризи / [відп. ред. Т. Титаренко]. – К. : Агропромвидав України, 1998. – 348 с.
14. Lazarus R. Cognitive and coping processes in emotion / R. Lazarus. – Stress and coping. N. Y. : Columbia Univ. press, 1977. – P. 144 – 157.
15. Lazarus R. Stress appraisal and coping / R. Lazarus, S. Folkman. – N.Y. : Springert, 1984. – P. 22 – 46.
16. Maier N. Frustration : the study of behaviour without a goal / N. Maier. – N.Y. : Mc Graw Hill, 1949.

Ярослав Моргун,
канд. психол. н., доцент,
ПВНЗ «Чернігівська філія
Рівненського інституту слов'янознавства»

ПРОБЛЕМА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ПСИХІЧНИХ ПОРУШЕНЬ У НЕПОВНОЛІТНІХ ЖЕРТВ НАСИЛЛЯ

Стаття присвячена дослідженню порушень психіки у неповнолітніх жертв насилля. Проаналізовано сутність насилля та його види, виокремлено психологічні складові кожного насильницького акту. Обґрунтовано тезу про те, що будь-яка форма насилля та насильницької поведінки може призводити до різних психологічних наслідків та психічних порушень у жертви, що потребує індивідуалізації кожного випадку насилля. З цією метою розроблено алгоритм індивідуалізації психологічних наслідків насилля, що дає можливість прогнозування психічних порушень у неповнолітніх, а також знаходження шляхів оптимізації реабілітаційних заходів.

Yaroslav Morhun

PROBLEM OF INDIVIDUAL MENTAL DISORDERS IN TEENAGERS VICTIMS OF VIOLENCE

The article examines the mental disorders in the juvenile victims of violence. The nature of violence and its types, and psychological components of each violent act are determined. The idea that any form of violence and violent behaviour can lead to different psychological effects and mental disorders is proved, there fore it is necessary to consider each individual case of violence. With this view, the algorithm of individual approach of identification of psychological consequences of violence is developed. It allows to predict mental disorders in teenagers, as well as find ways to improve rehabilitation.

Проблема насилля та жорстокого поводження, на превеликий жаль, є актуальною для сучасного українського суспільства. Особливо вразливу до насилля категорію населення становлять діти та неповнолітні, які де-факто є соціально незахищеними та/або психологічно неспроможними самотужки подолати проблему жорстокого поводження з ними.

Насилля, вчинене щодо неповнолітніх є об'єктом дослідження багатьох наук. Водночас, на нашу думку, саме психологічні аспекти насилля можуть бути покладені в основу міждисциплінарного підходу.

Деякі психологічні аспекти насилля по відношенню до неповнолітніх ґрунтовно представлені у працях вітчизняних та зарубіжних теоретиків і практиків. Серед них: соціально-психологічні детермінанти сімейно-побутового насилля та злочинності (А. Алексєєв, Ю. Антонян, В. Глушков, О. Джужа, А. Долгова), психологічні аспекти та наслідки впливу насилля на дитину (О. Гайдамашко, Т. Журавель), особливості медико-соціальної допомоги дітям, що зазнали насилля (Ю. Онишко, А. Чуприков). Проте потреби психологічної практики пов'язані, передусім, із знанням закономірностей та механізмів соціально-психологічної дезадаптації неповнолітніх, конкретних засобів реадaptaції та реабілітації жертв насилля. Це зумовлює необхідність детального дослідження психічних та поведінкових порушень, що зустрічаються у жертв насилля, а також їх індивідуалізацію, тобто встановлення причинно-наслідкових зв'язків між індивідуально-психологічними властивостями дитини та характером психічного (психосоматичного) реагування на насилля. Саме ця мета була покладена в основу даного дослідження.

Насилля та жорстоке поводження щодо неповнолітніх може приймати різні форми. Зазначається, що: «Загальноприйнятим у світовій практиці є виокремлення фізичного, сексуального та психологічного насилля, а також нехтування потребами дитини, яке трактується як невиконання дорослими зобов'язань із захисту та забезпечення основних потреб дитини, що негативно впливає на розвиток дитини, її фізичне, психічне та соціальне здоров'я» [1, с. 24–28]. Подібна класифікація видів насилля, вочевидь, є достатньо умовною, оскільки, як правило, кожен насильницький акт є їхньою комбінацією. У той же час, психологічне насилля, що розглядається нами як будь-яка активність, спрямована на приниження честі або гідності людини, є невід'ємною складовою кожного виду насилля. Таким чином, незалежно від видів та форм насильницької поведінки, ми можемо говорити про її психологічні наслідки для жертви.

Більшість жертв насильства, у тому числі й діти, мають ознаки порушення психічного здоров'я різного ступеня: гостра реакція на стрес, розлади адаптації, тривожно-фобічні та депресивні розлади. Трохи рідше можна зустрітися з панічними атаками, генералізованими тривожними розладами, змішаним тривожним і депресивним розладом, обсесивно-компульсивним розладом, тощо. У окремих випадках можуть розвиватися хронічні зміни особистості та різного роду девіації, що призводять до психічних та поведінкових розладів внаслідок вживання психоактивних речовин.

Окрім того, аналіз історій хвороб дітей, що страждали на невротичні розлади дозволив встановити ймовірнісну вірогідність їхніх проявів в залежності від віку. У дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (4–9 років) найчастіше відзначали так звані моносимптомні невротичні прояви: заїкання (F 98.5), елективний мутизм (F 94.8), нічний енурез (F 98.0), тики (F 95.0), а також депресивний розлад поведінки (F92.0) та тривожно-фобічний розлад дитячого віку (F93.1). У старших вікових групах (10–14 років)

невротичні розлади мали складнішу клінічну картину. Серед них, крім вищезгаданих, вже траплялися і форми, які є більш притаманними дорослим хворим: агорафобія (F 40.0), соціальна фобія (F 40.1), панічний розлад (F 41.0), obsесивно-компульсивний розлад (F 42.1), соматоформний розлад (F45.0), неврастенія (F48.0), посттравматичний стресовий розлад (F43.1) та інші [2].

Більшість перерахованих розладів психіки належать до розділу F4 МКХ–10, який має назву «невротичні, пов’язані зі стресом і соматоформні розлади», що підкреслює провідне значення стресу у виникненні психічних порушень та свідчить про недостатність розуміння механізмів психологічної травматизації жертв насилля. Справа у тому, що класичне розуміння стресу як адаптаційної реакції психіки на проблемну чи загрозливу ситуацію лише частково відображає реальний зміст насилля та має місце за обмеженого кола проявів насильницьких дій. У більшості ж випадків має місце не стрес, а гостра психотравма, тобто подія або ситуація надмірної сили, що викликає гостре душевне потрясіння та блокує більшість захисних резервів організму.

Розмежовуючи значення та сутність стресу і психотравми, О. Солодовникова зазначає: «У результаті стресу спочатку або дещо пізніше, відбувається мобілізація внутрішніх психічних процесів, відбувається ніби поштовх, який забезпечує приплив сил для вирішення ситуації або пошуку нових перспектив. У випадку з психотравмою такого не відбувається, навпаки, людина втрачає свої сили та енергію, вирішення не існує і почуття пригнічуються, заморожуються» [3]. Тобто, у випадку психотравми відбувається повний збій захисних резервів психіки, що, у крайніх випадках, призводить до дисоціації. Звідси висновок, що вкрай важливим для надання психологічної допомоги дітям, які зазнали насильства, є індивідуалізація кожного окремого випадку насильницьких дій, чітке диференціювання психотравмуючого механізму (хронічний стрес, гострий стрес, психотравма) впливу ситуації насилля на психіку жертви.

На основі теоретико-аналітичного дослідження літературних джерел нами було розроблено алгоритм індивідуалізації психологічних наслідків насилля у неповнолітніх, що складається з чотирьох блоків-маркерів, які відображають вплив насилля на психіку дитини з урахуванням критеріїв об’єктивної та суб’єктивної тяжкості, механізмів психотравмуючого впливу та варіантів розвитку психічних/психосоматичних порушень, що представлений на рис. 1.

До об’єктивних критеріїв тяжкості нами були віднесені: наявність загрози життю (нанесення або спроба нанесення жертві ушкоджень, що, як правило, є несумісними з життям), наявність загрози фізичному здоров’ю (нанесення або спроба нанесення жертві ушкоджень різного ступеню, що прямо чи опосередковано загрожують фізичному здоров’ю), наявність загрози психічному здоров’ю (дії, що несуть миттєву або відстрочену шкоду для нормального психічного функціонування особистості), наявність загрози соціальному здоров’ю (дії, що перешкоджають звичному соціальному функціонуванню особистості, обмежують чи роблять неможливими звичні соціальні контакти, інтереси, прагнення). Окрім цього, був виокремлений критерій систематичності або епізодичності випадків насилля, що слугує ключовим індикатором для аналізу подальших структурних блоків. Критерій об’єктивної тяжкості, вочевидь, є лише першою ланкою аналізу психотравмуючого впливу і самі по собі не можуть надати вичерпної інформації про можливий характер психічних порушень жертви.

Суб’єктивні критерії, з психологічної точки зору, є найважливішими під час аналізу психотравмуючого впливу ситуації насилля. До цих критеріїв нами були віднесені вік, стать/гендер, загальний рівень психічного розвитку дитини, рівень розвитку захисних механізмів та копінг-стратегій. Критерій віку є системоутворюючим у цій категорії та обумовлює необхідність урахування не стільки хронологічного, скільки соціально-психологічного фактору.

I Блок		Критерії об’єктивної тяжкості
- наявність загрози життю		- фізичне насилля
- наявність загрози фізичному здоров’ю		- сексуальне насилля
- наявність загрози психічному здоров’ю		- психологічне насилля

II Блок		Критерії суб’єктивної тяжкості
- вік		
- стать/гендер		

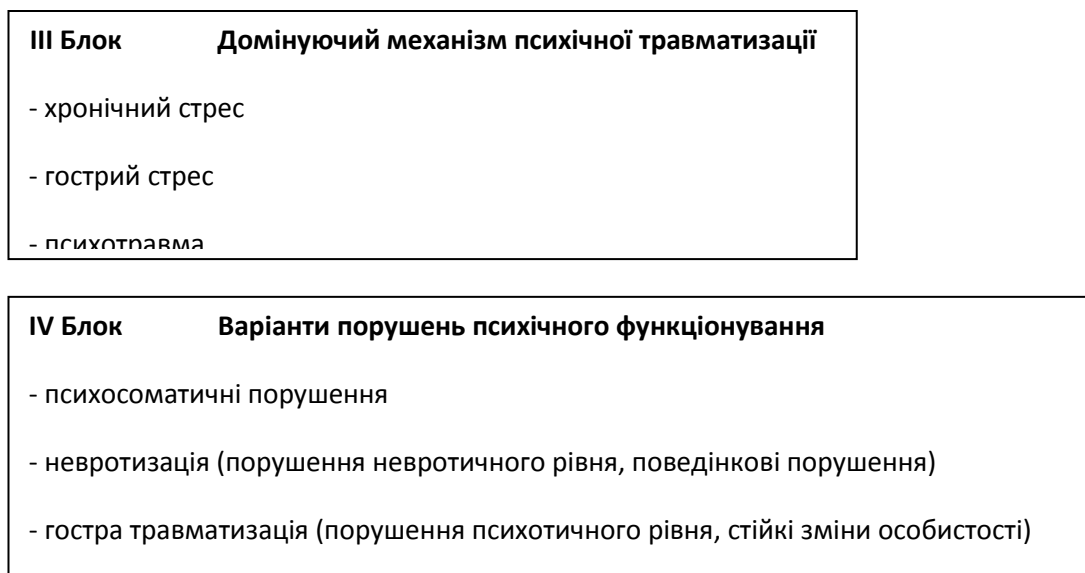

Рис. 1. Алгоритм індивідуалізації психологічних наслідків насилля у неповнолітніх

Кожен віковий період характеризується специфічною соціальною ситуацією розвитку та системою відносин, що є найбільш значущою для дитини. Звідси, об'єктивно тотожні насильницькі дії можуть викликати кардинально різні психологічні наслідки у дітей різних психологічних груп. Із критерієм віку тісно пов'язані критерії загального рівня психічного розвитку та рівня розвитку захисних механізмів і копінг-стратегій, які свідчать про те, чи може дитина: а) усвідомити реальне значення того, що з нею відбулося та б) психологічно захистити себе від наслідків насилля. Ці критерії тісно пов'язані з об'єктивною тяжкістю та видом насильницьких дій і можуть перебувати з ними як у прямих, так і у обернено пропорційних зв'язках.

Критерій статі та гендеру також виступає важливим та виявляє тісні зв'язки з видом насильницьких дій та їх об'єктивною тяжкістю. Закономірно, що психологічні наслідки деяких видів насилля, особливо це стосується фізичного і сексуального, виявляють чітку залежність від статі та гендерної ідентичності як жертви, так і особи, яка вчиняє насильницькі дії. Залежно від об'єктивної та суб'єктивної тяжкості насилля та виду насильницької поведінки, можна виокремити кілька механізмів психічної травматизації дитини, що складають третій блок аналізу. Найчастіше психологічна травматизація жертв насилля може мати вигляд хронічного або гострого стресу або психотравми. За визначенням остання виступає найбільш негативною, оскільки повністю блокує захисні сили та резерви організму та може призводити як до короткострокової, так і до тривалої психічної травматизації (наприклад посттравматичний стресовий розлад) [4]. Водночас, стресовий механізм травматизації, особливо у випадку хроніфікації, призводить не лише до невротизації особистості, але й до стійких її змін, що можуть спостерігатися протягом усього життя. Особливо негативним з точки зору ймовірності виникнення хронічного стресу виступає насилля в сім'ї, що, як відомо, має тенденцію до постійного циклічного повторення з наростанням інтенсивності.

Останній блок аналізу психічного реагування на ситуацію насилля складає оцінка вірогідності психічних порушень, що представлена кількома критеріями: психосоматичні порушення, невротизація (порушення невротичного рівня, поведінкові порушення), гостра травматизація (порушення психотичного рівня, стійкі зміни особистості), розвиток яких безпосередньо залежить від критеріїв об'єктивної і суб'єктивної тяжкості, домінуючого механізму травматизації. Існують всі підстави вважати, що найбільш небезпечними для жертви виступають хронічний стрес та гостра психотравма, що можуть призводити до порушень не лише невротичного, але і психотичного рівня, а також стійких змін особистості.

Таким чином, у сучасній системі медико-психологічної та соціальної допомоги неповнолітнім жертвам насилля спостерігається відсутність єдиної концепції для пояснення механізму травмуючого впливу. За таких обставин проблема індивідуалізації психологічних наслідків насилля з урахуванням як об'єктивних, так і суб'єктивних критеріїв тяжкості, є важливою для розробки цілісної концепції профілактики, прогнозування та лікування психічних порушень у неповнолітніх жертв насилля.

ЛІТЕРАТУРА

1. Довідник з реабілітації та реінтеграції дітей, постраждалих від торгівлі людьми, та проведення наради з випадку (кейс-конференції) / [укл. А. Ігнат'єва, О. Кальбус, Е. Мручковська]. – Київ ; Чернівці : Книги – XXI, 2010. – 116 с.
2. Онишко Ю. Медико-соціальна допомога дітям, які зазнали насильства в сім'ї: Програма циклу тематичного вдосконалення лікарів / Ю. Онишко – К. : ТОВ «К.І.С.», 2010. – 120 с.

3. Солодовникова О. Стресс или психотравма : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://solodovnikova.org/content/stress-ili-psihtotravma>.
4. Трубицына Л. Процесс травмы / Л. Трубицына. – М. : Смысл; ЧеРо, 2005. – 218 с.

Людмила Назаренко,

канд. пед. н., доцент,
КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»
Херсонської обласної ради

ФОРМУВАННЯ У ЮНАЦТВА ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ЯК ЗДАТНОСТІ ПРОТИСТОЯТИ ЖИТТЄВИМ КРИЗАМ

У статті здійснено аналіз впливу ціннісно-сміслової сфери особистості на рівень її життєстійкості в юнацькі роки, уточнено сутність і структуру поняття.

Liudmyla Nazarenko

DEVELOPMENT OF YOUTH VIABILITY AS AN ABILITY TO CONFRONT LIFE CRISIS

This paper analyzes the impact of the value-sense personality sphere on the level of resilience in adolescence, the essence and structure of its concepts.

Повага до прав людини у цивілізованому світі починається із поваги до прав дитини. Сьогодні з високою вірогідністю можна стверджувати, що ефективність розбудови громадянського суспільства в Україні визначається, насамперед, рівнем соціальної захищеності неповнолітніх. У контексті соціально-економічних і політичних перетворень у нашій державі, які тривають з огляду на євроінтеграційний курс розвитку, оновлюється підхід до забезпечення прав дітей. Його сутність полягає у взаємодії державних структур і суспільних інститутів щодо створення безпечних умов життя дитини, визнання її пріоритету на законодавчому і соціальному рівнях. Однак, тривалий характер негативних соціальних процесів і наростаючі явища економічної кризи призводять до розпаду звичних соціальних зв'язків, безлічі дрібних конфліктів усередині людини і при спілкуванні з іншими членами суспільства. Крах сталих ідеалів та авторитетів, переосмислення життєвих цілей спричиняє втрату звичного способу життя, відчуття власної гідності. Звідси – тривожна напруженість і розвиток кризи ідентичності особистості [2].

Як свідчить соціальна практика, більшість випускників шкіл залишаються незахищеними від мінливості реального світу та неминучого зіткнення з проблемою вибору. У пошуку життєвої мети молодь намагається досягнути цінності життя дорослих, порівняти їх з власним життєвим досвідом, набутим у підлітковий вік, уперше свідомо оцінити життєздатність юнацьких ідей. У час душевного неспокою, інколи зневіри, навіть розчарування, адаптуючись до реалій сучасного суспільства, молоді люди потрапляють у різні стресові ситуації. Як допомогти особистості осмислити власний задум життя, зміцнити віру у життєздатність, змотивувати потребу у подальшому самовдосконаленні – виклики сьогодення освітнього простору, що потребують підвищеної уваги з боку педагогічної науки та практики.

Окреслені питання розглядаються у працях Л. А. Александрової, І. Г. Єрмакова, О. Г. Злобіної, Т. О. Ларіної, А. А. Нестереві, Ж. М. Пустовіт та ін. У більшості з них життєстійкість представлена як соціально-психологічна компетентність, передумова виконання життєвих завдань. Ми, у свою чергу, вважаємо за потрібне акцентувати увагу на формуванні життєстійкості як здатності протистояти стресовим ситуаціям і на основі ціннісних ставлень вибудовувати безпечну траєкторію здійснення власних планів.

Метою статті є розгляд сутності та структури поняття, аналіз впливу ціннісно-сміслової сфери на рівень життєстійкості людини в юнацькі роки.

Кожна мисляча людина стикається з ситуаціями, суб'єктивно пережитими нею, як важкими, що порушують звичний хід її життя. Як свідчить аналіз наукових досліджень, у психології ця проблема отримала своє обґрунтування у працях Н. В. Гришиної, Д. О. Муздибаєва, Т. Л. Крюкової, І. П. Шкуратової та інших учених. Т. М. Титаренко встановлено, що життєстійкість у процесі життя сприяє розгортанню особистісного адаптаційного потенціалу молоді, актуалізує її здатність трансформувати різні форми травматичного досвіду в позитивні життєві зміни [4].

Як відомо, поняття життєстійкості було запроваджено Сьюзен Кобейса і Сальваторе Мадді, які розробляли його на перетині екзистенціальної психології, психології стресу і психології поведінки. Життєстійкість (hardiness) являє собою систему переконань про себе, про світ, про відносини зі світом [5]. Це диспозиція, що включає в себе три порівняно автономні компоненти: залученість, контроль, прийняття ризику, виразність яких у цілому перешкоджає виникненню внутрішньої напруги в стресових ситуаціях за рахунок стійкого опанування (hardy coping) стресами і сприйняття їх як менш значущих.

Залучення (commitment) визначається як переконаність у значущості того, що відбувається, у результаті – людина отримує задоволення від власної діяльності. На противагу цьому, відсутність подібної переконаності породжує почуття відсторонення, відчуття себе «поза» життям. Контроль (control) являє собою переконаність у тому, що боротьба дозволяє вплинути на результат того, що відбувається, нехай, навіть, цей вплив не абсолютний і успіх не гарантований. Протилежність цьому – відчуття власної безпорадності. Людина із сильно розвиненим компонентом контролю відчуває, що сама обирає свою діяльність, свій шлях.

Прийняття ризику (challenge) – переконаність людини в тому, що все те, що з нею трапляється, сприяє її розвитку за рахунок накопичення досвіду, неважливо, позитивного чи негативного [6]. Людина, яка розглядає життя як спосіб набуття досвіду, готова діяти за відсутності надійних гарантій успіху, на свій страх і ризик, вважаючи, що прагнення до простого комфорту і безпеки збіднює життя особистості.

С. Мадді підкреслює важливість формування всіх трьох компонентів для збереження здоров'я й оптимального рівня працездатності і активності в стресогенних умовах. Можна говорити як про індивідуальні розходження кожного із трьох компонентів у складі життєстійкості, так і про необхідність їх узгодженості між собою і із загальною (сумарною) мірою життєстійкості. Як правило, це виникає на фоні розбіжностей в усвідомленні людиною ціннісних установок. Тому, на наш погляд, важливим у процесі розвитку життєстійкості в юнацькому віці є формування ціннісних орієнтацій, ставлень і переконань. На це вказують і наукові дослідження Н. Є. Бондар, Є. С. Волкова, І. В. Дубровіної, О. І. Зотової та М. І. Бобньової, Л. І. Мороз, В. В. Павленко, В. В. Пічуріна та інших учених, у яких зазначається, що найважливішою характерною особливістю ранньої юності виступає орієнтація на успішне майбутнє.

З огляду на це, рушійною силою формування життєстійкості може виступати конкретна діяльність, виражена в особистих внутрішніх ставленнях особистості до об'єктивних умов буття. Усвідомлення власної життєвої перспективи є не лише центральним новоутворенням психічного і особистісного розвитку в юнацькому віці, але й потребує знання власних можливостей і потреб [3]. Саме юнацький вік є сензитивним для утворення ціннісної орієнтації як стійкого елемента життєвої перспективи. Однак, у кожного другого юнака або дівчини існує конфлікт у ціннісній сфері стосовно об'єктивної оцінки реальної ситуації. Як наслідок, не зумівши досягти своїх життєвих планів або хоча б пристосуватися до реалій, окремі з них постійно перебувають у кризовому стані, що може призвести до втрати власне цінності життя.

Як бачимо, у юнацькі роки відбуваються глибокі зміни в системі життєвих цінностей, проходить злам уявлень, відмова від ілюзій, з'являються нові погляди, переконання, оцінки. Хоча, слід зауважити, що компоненти життєстійкості починають розвиватися ще у дитинстві; цей процес вирішальним чином залежить від стосунків батьків із дитиною. Надалі, у шкільні роки, акцент переноситься на сферу взаємовідносин підлітків не тільки з рідними людьми, але й з іншими дорослими та ровесниками. Зокрема, для розвитку компонента участі принципово важливими є прийняття, любов і схвалення з їхнього боку, а для розвитку компонента контролю – підтримка ініціативи дитини, її прагнення справлятися із все складнішими завданнями на межі своїх можливостей. Для розвитку прийняття ризику важливими є багатство вражень, мінливість і неоднорідність середовища [6].

Тому в контексті формування життєстійкості вагоме місце посідає проблема психологічного клімату, відносин, що складаються між учнями у шкільній спільноті та за її межами, налагодження психологічного контакту у взаємодії із вчителями й батьками. У цьому ракурсі актуальною, на наш погляд, є думка Л. І. Божович, яка зазначає, що «...формування особистості дитини визначається, перш за все, тим становищем, яке вона займає в системі людських стосунків і тим, в якому співвідношенні перебувають вимоги, поставлені до її життя дорослими, із її психологічними особливостями» [1, с. 301]. На думку П. В. Вербицької, «...емоційне співпереживання як механізм контакту викликається, насамперед, особистостями суб'єктів, що взаємодіють, значенням для них предмету взаємодії, ставленням суб'єктів до цього процесу» [2, с. 115]. Відтак, у процесі здійснення життєвих планів молодь зустрічається з певними труднощами, і її життєстійкість формується під суперечливим впливом різних факторів, серед яких найвагомішими є система освіти, діяльність громадських організацій, молодіжний колектив, референтна група, засоби масової інформації, родинне оточення, рівень правової освіти, а також сфера міжособистісного спілкування. І, тільки маючи стійку соціально-ціннісну позицію, молодь здатна протистояти власним страхам, що передують кризовим ситуаціям; адаптуватися до мінливих умов розвитку суспільства, соціалізуватися в ньому і, як наслідок, відчувати себе захищеною.

Отже, процес формування у молоді життєстійкості є складним, і залежить від багатьох чинників, як соціально-економічного, так і особистісного характеру. І саме стійкі ціннісні переконання слугують свого роду «імунітетом» до тяжких переживань і стресових ситуацій, від яких, на жаль, молодь не убезпечена. Саме життєстійкість впливає на оцінку життєвої ситуації, стимулює прийняття свідомого вибору, що, у свою чергу, позначається на поведінці, на здатності регулювати її відповідно до правових норм і суспільних цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Божович Л. Личность и ее формирование в детском возрасте : психологические исследования / Л. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.
2. Вербицька П. Громадянське виховання учнівської молоді : сучасні аспекти розвитку : [монографія] / П. Вербицька. – К. : Генеза, 2009. – 384 с.
3. Основи практичної психології : [підручник] / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.
4. Як будувати власне майбутнє : життєві завдання особистості : [наук. монографія] / [Т. Титаренко, О. Злобіна, Л. Лепіхова та ін. ; за наук. ред. Т. М. Титаренко] ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної і політичної психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 512 с.
5. Maddi, Salvatore R., and Khoshaba, Deborah M. Hardiness and Mental Health / S. R. Maddi, D. M. Khoshaba // Journal of Personality Assessment. – 1994. – Oct. – v63. – n2. – P. 265 – 274.
6. Maddi S. Developmental value of fear of death / S. Maddi // Journal of mind and behaviour. – 1980. – № 1. – P. 85 – 92.

Олена Остапчук,

канд. пед. н., ст. викладач,
Житомирський державний
університет імені Івана Франка

АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА У СЕРЕДОВИЩІ ПІДЛІТКІВ

У статті визначено особливості соціалізації неповнолітніх та психологічні передумови підліткового віку, що зумовлюють необхідність тендерного виховання; обґрунтовано доцільність виховних зусиль в контексті протидії гендерному насильству серед підлітків.

Olena Ostapchuk

THE ANALYSIS OF FACTORS OF GENDER-BASED VIOLENCE AMONG TEENAGERS

The article examines the particularities of teenagers' socialization and psychological conditions of juvenile age which entail the necessity of gender education. It proves the necessity to make educational efforts to stop gender violence.

Актуальною на сьогодні є проблема гендерно-зумовленого насильства, що чиниться як у сім'ї, так і в інших суспільних інституціях. Дані дослідження, проведеного у чотирьох областях України (Вінницькій, Кіровоградській, Київській, Черкаській), свідчать про те, що найчастіше дівчата і хлопці підліткового віку зазнають насильства стосовно себе саме у школі або знають про такі випадки щодо своїх однолітків. Причому дівчата більше страждають від психологічного насильства (образи, прізвиська, бойкотування), хоча відсоток здійсненого щодо них фізичного насилля (46%) теж є достатньо високим; хлопці частіше зазнають двох видів насильства – психологічного і фізичного [2, с. 10]. Відповіді респондентів також підтвердили існування сексуального насильства щодо дітей: 15,8% педагогів зауважили, що учні, з якими вони працюють, зазнають сексуальних домагань, 2% – наголосили, що діти зіштовхуються з цими діями у школі; у своїх відповідях підлітки теж вказали на цю ситуацію.

Враховуючи інтимність та прихованість цього явища, дослідники припускають, що реальна поширеність сексуального насильства значно вища і потребує превентивних заходів. Респонденти відзначили високий рівень проявів насильства, яке здійснюється групою дітей, що свідчить про становлення девіантних форм поведінки у групових об'єднаннях. Наведені дані також свідчать про несформовані механізми стримування фізичної агресії в учнів, про недостатню увагу до таких ситуацій з боку оточуючих, а також про потребу популяризації асертивної поведінки, способів мирного розв'язання конфліктних ситуацій, толерантного ставлення один до одного.

Російські вчені Г. Бреслав, Б. Хасан звертають увагу на особливу конфліктогенну ситуацію: у молодшому підлітковому віці: дівчата домінують фізично, інтелектуально й соціально, причому, з огляду на новий психосоматичний стан, вони пред'являють певні вимоги, в тому числі й до представників іншої статі. Проте в однолітків-хлопців ці вимоги не знаходять відповідного розуміння, що призводить до уникання спілкування з дівчатами. У дівчат молодшого підліткового віку спостерігається суперечливе подвійне ставлення до хлопців-ровесників: з одного боку – ігнорування, демонстративне відокремлення від них, з іншого – прагнення спільного навчання і взаємодії [1, с. 66]. З цими обставинами автори пов'язують виникнення значної кількості конфліктів шкільного життя (внутрішні, міжособистісні, в колективі, з дорослими та ін.), де спрацьовує компенсаторний механізм, який певною мірою спонукає хлопців до девіантних форм поведінки захисного та самостверджувального типу.

До основних систем соціальної ситуації розвитку підлітка науковці відносять: систему «підліток – дорослий», у межах якої відбувається формування соціальної зрілості та визначення особливостей перехідного етапу від дитинства до дорослості; систему «підліток – ровесник», що сприяє самоствердженню та накопиченню досвіду міжособистісної взаємодії. Діяльність підлітків повсякчас спрямована на утвердження почуття дорослості, що супроводжується сензитивністю до засвоєння цінностей, норм, способів поведінки, які існують у світі дорослих. Це насамперед проявляється в наслідуванні зовнішніх форм поведінки (мода в одязі, зачіски, прикраси, косметика, манера поведінки, способи відпочинку, захоплення). З огляду на конотації ідеалу справжніх чоловіка і жінки, хлопці-підлітки наслідують того, хто поводить як «як справжній чоловік», дівчата – тих, хто виглядає «як справжня жінка».

Соціальні психологи переконані, що традиційні гендерні ролі обмежують розвиток особистості і породжують соціальну нерівність. Але саме вони найчастіше пропонуються підростаючому поколінню, в тому числі й підліткам, для засвоєння. Гендерні ролі, норми та цінності світу дорослих передаються підліткам, як безпосередньо, так і опосередковано. До негативних наслідків виховання хлопців відповідно до традиційної гендерної ролі науковці відносять: обмежене емоційне життя, складність у встановленні близьких стосунків з іншими людьми, страх утратити контроль над собою, перенапруження, і як результат – високий рівень агресії, алкоголізації, наркоманії, самогубств [4, с. 329]. До негативних наслідків виховання дівчат, відповідно до традиційної гендерної ролі можна віднести: культивування поступливості, пасивності, залежності, формування мотиву боязні успіху, а, радше, уникнути невдачі.

Групи однолітків досить часто закріплюють стереотипи поведінки, у тому числі й гендерні. На думку Майкла С. Кімела, негативні наслідки хлопчачої агресивності сягають апогею у стосунках з іншими хлопцями-ровесниками, коли вони починають виставляти напоказ свою маскулітність і хизуватися нею серед своїх товаришів. Автор наголошує на потребі критичного ставлення до «хлопчачої культури», оскільки спосіб, у який ми виховуємо хлопчиків, «спричиняється до надягання ними «маски маскулітності» [3, с. 249]. Тобто, проблема соціалізації хлопців підліткового віку полягає в тому, що образ чоловіка конструюється крізь призму сили та агресивності, тому хлопці зумисно створюють небезпечні ситуації для прояву цих якостей.

Причому прагнення відповідати соціально сконструйованому ідеалу для хлопчика є не стільки внутрішньою потребою, скільки суспільною нормою. Науковці доводять, що внаслідок дії цих норм у чоловіків знижується рівень тривалості життя, погіршується здоров'я, виникають міжособистісні проблеми, стресові ситуації, внутрішні конфлікти, формується занижена самооцінка, унеможливується вираження почуттів, виникають перешкоди в процесі самореалізації, вони дистанціюються від сім'ї і часто вдаються до насилля.

Р. Немов вказує на те, що хлопці є більш схильними до прояву агресивності, ніж дівчата. Це, зокрема, пояснюється тим, що володіння певними, близькими до агресивних формами поведінки заохочується у хлопців, а у дівчат – забороняється. Образ чоловіка, як захисника і воїна, формує соціально-особистісний стереотип. Дівчатам із раннього віку категорично забороняється поводитися агресивно, оскільки жіночий соціально-психологічний стереотип передбачає протилежні агресивності якості: доброта, м'якість, співпереживання, співчуття тощо. Також причиною агресивної поведінки дітей і підлітків часто є: демонстрація подібних зразків поведінки батьками; перегляд кінофільмів і телепередач, в яких герої, вдаючись до агресивності, досягають успіху [5, с. 154].

Науковці звертають увагу на чинники суїцидальної поведінки підлітків, які мають гендерний аспект: проблеми у сім'ї (насилля, погані відносини між її членами, нездатність продуктивного обговорення сімейних труднощів, розлучення), відвернення однолітків, розрив стосунків з коханою людиною, конфлікти, небажана вагітність, аборт і його наслідки, зараження ВІЛ/СНІДом або хворобами, що передаються статевим шляхом [6, с. 43].

Комплекс цих проблем потребує вирішення, педагогічних зусиль як сім'ї, так і школи. Сім'я – місце, де закладаються основи виховання, в тому числі, й погляди на роль жінок і чоловіків у суспільстві, демонструються домінуючі чи егалітарні засади взаємодії. Досліджуючи механізми сімейної соціалізації в умовах нестабільного соціокультурного середовища, учені зауважують, що, чим краще підліток навчається вирішувати проблеми у власному оточенні, тим легше він здатний переживати стрімкі зміни та непередбачуваність світу в дорослому віці.

Оскільки загальна середня освіта має на меті всебічний розвиток дитини як особистості, то вона має підстави і необмежені можливості щодо реалізації ідеї гендерної рівності, використання потенціалу гендерного виховання. У школі суб'єкти гендерного виховання – це вчителі-предметники, класні керівники, соціальні педагоги, психологи, адміністрація навчального закладу. Справедливе та рівне ставлення до дітей під час навчально-виховного процесу сприяє засвоєнню ними принципу егалітарності на безпосередніх прикладах, і, навпаки, упереджене ставлення до однієї з гендерних груп закріплює уявлення про нерівні можливості статей.

У зв'язку з цим зростає роль соціального педагога як фахівця, обізнаного із особливостями та закономірностями суспільного життя. Соціальний педагог, з одного боку, покликаний допомогти вихованцям адаптуватись до мінливих соціальних умов, обрати життєву стратегію відповідно до власних здібностей та прагнень, з іншого – сприяти розвитку навичок творчого перетворення дійсності. Аналіз гендерних проблем підлітків та сензитивність підліткового періоду для розвитку міжстатевої толерантності, рівноправності, паритетності, соціальної активності свідчить про необхідність зусиль педагогів з гендерного виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бреслав Г. Половые различия и современное школьное образование / Г. Бреслав, Б. Хасан // Вопросы психологии. – 1990. – № 3. – С. 64 – 69.
2. Дубровська Є. Насильство в школі : аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні / Є. Дубровська, М. Ясеновська, М. Алексєєнко – К. : СП «Інтертехнодрук», 2009. – 34 с.
3. Кімвел М. С. Гендероване суспільство / Майкл Кімвел ; [пер. з англ.] – К. : Сфера, 2003. – 490 с.
4. Кравець В. П. Гендерна педагогіка : [навчальний посібник] / В. Кравець. – Тернопіль : Джура. – 2003. – 416 с.
5. Немов Р. Психологія : учеб. [для студентов высш. пед. учеб. заведений] : в 3 кн. / Р. Немов. – [3-е изд.]. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – Кн. 2. – 608 с.
6. Рибалка В. Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій в учнівській молоді / В. Рибалка // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 10 – С. 42 – 52.

Ірина Пері,

канд. психол. н., доцент,
Тернопільський національний
технічний університет
імені Івана Пулюя

ПРОБЛЕМИ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

У статті актуалізується своєрідність внутрішнього світу та емоційна вразливість обдарованих дітей, нестандартність їхньої поведінки, описуються труднощі соціалізації та конкретні проблеми самореалізації.

Iryna Perih

PROBLEMS OF THE GIFTED CHILDREN

The article outlines the particularities of inner world and emotional vulnerability of the gifted children, their non-standard behaviour and particular problems of self-realization.

Обдарованість – велике щастя та велике випробування як для володарів цього дару, так і для педагогів і батьків. В. С. Юркевич зауважує, що деякі батьки виступають по відношенню до обдарованих дітей як великі інквізитори [4, с. 21].

Одним із найбільш дискусійних питань, які стосуються проблеми обдарованості дітей, є питання про частоту проявів дитячої обдарованості. Існує дві крайні точки зору: «всі діти – обдаровані» і «обдаровані» діти зустрічаються вкрай рідко». Вказана альтернатива знімається в рамках наступної позиції: потенційна обдарованість щодо різних видів діяльності притаманна багатьом дітям, тоді як актуальну обдарованість – демонструє незначна частина дітей. Як вказує Н. С. Лейтес, «не завжди обдарованість людини, що зростає, в звичайних умовах навчання сама собою дозріває і розквітає. Є категорія дітей, чий, ніби «дрімаючий», інтелект потребує активної стимуляції, внутрішні сили якого потрібно власне пробудити».

Неправильно говорити про обдарованість як про унікальне і рідкісне явище. Оскільки від народження людина отримує певні задатки (Г. С. Костюк, Б. М. Теплов), наділена певними властивостями функціональних систем (П. К. Анохін, В. Д. Шадріков), то правомірно вважати, що всі без виключення люди потенційно творчі. Науковці відзначають, що не варто використовувати словосполучення «обдарована дитина» в плані констатації (жорсткої фіксації) статусу даної дитини. Адже очевидний драматизм ситуації, коли дитина, яка звикла до того, що вона – «обдарована», на наступних етапах розвитку раптом об'єктивно втрачає ознаки своєї обдарованості. Виходячи з цього, в практичній роботі з обдарованими дітьми, замість поняття «обдарована дитина» слід використовувати поняття «ознаки обдарованості дитини» (або поняття «дитина з ознаками обдарованості»).

Визнають, що ознаки обдарованості – це ті особливості обдарованої дитини, які проявляються в її реальній діяльності і можуть бути оцінені під час спостереження за її діями. При розгляді обдарованості потрібно звертати увагу на прояв її двох поведінкових аспектів: 1) інструментальний (характеризує способи діяльності (стратегія, стиль діяльності, структурованість знань, тип научуваності) і 2) мотиваційний (відношення дитини до тієї чи іншої сторони дійсності, а також до своєї діяльності (підвищена, вибіркова

чутливість до певних сторін предметної дійсності, яскравий інтерес, захопленість, пізнавальна потреба, висока критичність власної праці, результатів) [3].

Отже, обдарованість – це сукупність пізнавальних (мислительних, імажинативних, перцептивних), загальних (вербальних, просторових, цифрових, абстрактно-логічних), спеціальних (можливості засвоєння знань і навичок в конкретній предметній сферах – хімії, фізиці, математиці, балеті тощо) та особистісних (відкритість новому досвіду, мотиваційна включеність в задачу, витривалість у роботі, працелюбність, чутливість до ключових, найбільш перспективних ліній пошуку рішень, відкритість перед інноваціями, дослідницька творча активність, здатність до створення ідеальних еталонів, які забезпечують високі естетичні, моральні, інтелектуальні оцінки) здібностей, які забезпечують адаптацію до довкілля, можливість досягнення успіху в діяльності.

Обдарована дитина – це дитина, яка відзначається яскравими, очевидними, інколи видатними досягненнями (або має передумови для таких досягнень) в тому чи іншому виді діяльності.

До ознак дитячої обдарованості належать: невгамовна спрага нових вражень, допитливість, безперервне прагнення спостерігати і експериментувати, самостійний пошук нових відомостей про світ, висока пізнавальна активність, нахили і інтереси, оригінальність, розвинута уява, фантазія, багатство ідей, мрійливість, чутливість, вразливість, добра пам'ять, дослідницькі здібності, поглиненість, почуття гумору, наполегливість; емоційно-незбалансовані; боляче сприймають суспільну несправедливість; поведінка не завжди відповідає загальноприйнятим стандартам, схильність до розумової праці, красномовство, егоцентричність, академічні успіхи, схоплюють матеріал «на льоту», мають добре розвинуту пам'ять, велику спостережливість, здатність сконцентрувати увагу, багатий словниковий запас, володіють умінням вловлювати складні ідеї, виявляти тонкі розбіжності, чутливі до суперечностей і виявляють вміння оцінювати як сам процес, так і результат, передбачати наслідки, міркувати, висувати гіпотези, застосовувати ідеї на практиці, здатні до перетворень, критичного мислення, здатність до ризику, дивергентне мислення, гнучкість у мисленні і діях, швидкість мислення, здатність висловлювати оригінальні ідеї, винаходити щось нове, багата уява, сприйняття неоднозначних речей, високі естетичні цінності, розвинута інтуїція [1].

Оглядаючи даний перелік якостей, можна сказати, що вони властиві більшості неповнолітнім. Таким чином, дитячий вік є періодом становлення здібностей особистості і бурхливих інтегративних процесів у психіці.

Більшість науковців стверджують, що задатки, здібності починають активно розвиватися вже у ранньому дитячому віці. Зокрема, провідний спеціаліст в галузі психології творчості Н. С. Лейтес вказував, що підтвердилась значимість дошкільного і шкільного віку: ні раніше, ні пізніше здібності так швидко і продуктивно не розвиваються; саме в цю пору життя з'являються чудо-діти (вундеркінди); обдарованість у цьому віці є яскравою і масовою. Отже, кожна дитина має свої, тільки притаманні їй риси, які розпізнаються в ранньому віці, і обов'язок батьків – «не проспати вундеркінда», тобто виявити і розкрити приховані здібності і задатки.

На жаль, популярна фраза «Талант себе проявить» не відповідає дійсності. Дослідження показують, що в ранньому віці діти часто приховують свої здібності, якщо значимі для них дорослі не цінують їх належним чином. Такі діти швидко привчаються вести себе «як усі», адже їх за це хвалять. Навіть, коли дорослі розуміють, що своєрідність дитини носить абсолютно позитивний характер, немає ніякої впевненості в тому, що в шкільному навчанні будуть якось враховуватися її індивідуальні особливості і створені необхідні умови для їх розвитку. Дуже важливо вірити в здібності дитини. Із позитивного оточення, яке створюється, вона візьме те, що їй необхідно. Для неї віра в її сили – достойна поваги передумова. Дорослий повинен допомагати, але не тягнути і штовхати.

Пропонуємо до уваги варіант дослідження, який здійснив відомий американський психолог П. Торранс, який здобув славу завдяки дослідженням творчої обдарованості дітей. Нижче подані особистісні і ділові якості, які батьки і педагоги зустрічають у дітей. Досліджуваним (батькам, педагогам) необхідно відзначити знаком «+» ті якості, які подобаються в учнів, а знаком «-» те, що не подобається:

1. Дисциплінований.
2. Досягнення нестабільні.
3. Організований.
4. Випадає із загального темпу.
5. Ерудований.
6. Дивний в поведінці, незрозумілий.
7. Вміє підтримати загальну справу (колективіст).
8. Вискакує на уроці з незмістовними питаннями.
9. Стабільно встигає.
10. Зайнятий своїми справами (індивідуаліст).
11. Швидко, «на льоту», схоплює.

12. Не вміє спілкуватися, конфліктний.
13. Спілкується легко, приємний у спілкуванні.
14. Іноді тугодум, не може зрозуміти очевидного.
15. Чітко, зрозуміло для всіх висловлює свої думки.
16. Не завжди підлаштовується під більшість або офіційне керівництво.

Підсумовуючи результати, слід відзначити, що саме «парні» якості частіше характеризують обдарованих дітей.

Поведінка обдарованої дитини не завжди відповідає загальноприйнятим стандартам. З боку ровесників глибока і змістовна обізнаність обдарованих дітей у певній галузі знань може викликати реакції двох типів: захоплення і повагу або заздрість [2]. Обдаровані діти – це особливі діти, і наші звичні мірки до них жодним чином не підходять. У чомусь вони дійсно кращі, а в чомусь – гірші за звичайних, а в чомусь і не гірші, і не кращі, а інші. Обдарована дитина не завжди спілкується з ровесниками, особливо з тими, хто інтелектуально мало розвинений і не має чітких інтересів.

Головне, що об'єднує всіх обдарованих дітей – це так звана розумова активність. Один з перших, Н. С. Лейтес описав цю неймовірну потребу обдарованих дітей, їх, без перебільшення, прагнення до пізнання. Це – головна потреба обдарованої дитини, незалежно від віку, темпераменту, характеру, інтересів, статі, здоров'я тощо. Інакше кажучи, саме прагнення до пізнання – найяскравіша характеристика будь-якої обдарованої дитини. Високий рівень знань, загальний інтелектуальний або творчий потенціал обдарованого учня можуть не відповідати професійності педагога, що гальмує його індивідуальний розвиток.

З боку батьків спілкування з обдарованою дитиною може виявлятися у формі підтримки і стимулювання в певній галузі знань, але й може викликати в них лише здивування і нерозуміння причин своєї поведінки дитини. Зрозуміло, що частіше саме батьки першими помічають обдарованість дитини, хоча це не завжди легко зробити, так як не існує стереотипу обдарованості – кожна дитина проявляє свої здібності по-своєму. Часто обдарованість дитини залишається не виявленою у сім'ях.

Існує стереотип в педагогічній і батьківській практиці: обдаровані – ті, хто вчиться легко і швидко. Так, швидка навчувальність належить до обдарованості, але це лише один із її видів. Для прикладу, великого Ейнштейна вчителі вважали нездібним, і за неуспішність (правда, не по математиці, як іноді повідомляється) він був виключений із гімназії. До речі, при достатньо зразковій поведінці.

В обдарованих дітей протягом їхнього життя виникає багато різноманітних проблем, серед яких можна виділити:

1. Ворожість до школи. Навчальна програма для них нудна й нецікава, тому що не відповідає їх здібностям. Отже, можливі порушення в поведінці, за які до дітей застосовуються «каральні» заходи.

2. Ігрові інтереси. Обдаровані діти люблять складні ігри й байдужі до простих, котрими захоплюються їхні однолітки. Як наслідок, діти залишаються в ізоляції.

3. Конформність. Вона виявляється у відкиданні стандартних вимог, особливо, якщо вони йдуть урозріз з інтересами обдарованої дитини.

4. Занурення у філософські проблеми. Замислюються над питаннями життя і смерті, релігійних вірувань і т. п.

5. Невідповідність між фізичним, інтелектуальним і соціальним розвитком. Часто обдаровані діти віддають перевагу спілкуванню зі старшими, і їм досить важко стати лідерами.

Ми уже відзначали, що обдаровані діти досить уразливі. Утім виділяє такі причини уразливості:

- прагнення до досконалості (перфекціонізм) – не заспокоюються, не досягаючи вищого рівня;
- відчуття незадоволеності – дуже критичні до себе та своїх досягнень, низька самооцінка;
- нереалістичні цілі – часто ставлять завищені цілі, а не досягаючи їх, засмучуються та переживають;
- надчутливість – дуже сприйнятливий до сенсорних стимулів: слова й невербальні сигнали сприймають як неприйняття себе оточуючими. Часто таких дітей вважають гіперактивними, тому що вони постійно реагують на подразники та стимули різного роду;

- потреба в увазі дорослих – оскільки діти цікаві, вони часто монополізують увагу дорослих, через що можуть виникати тертя у стосунках з іншими дітьми;

- нетерпимість – більш обдаровані діти часто виявляють нетерпимість стосовно інших дітей, які стоять нижче за них за інтелектуальним розвитком.

Дж. Рензулі відзначав, що потрібно не теоретизувати, а займатися практикою. Якби не існували теоретичні підходи до трактування обдарованості, проте у всіх подібних обговореннях ні в кого не повинно виникати сумнівів у необхідності раннього виявлення і спеціальної допомоги у розвитку творчого потенціалу особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кульчицька О. Соціальне середовище у розвитку обдарованості / О. Кульчицька // Обдарована дитина. – 2007. – № 1. – С. 25 – 31.
2. Моляко В. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности / В. Моляко // Обдарована дитина. – 2002. – №4. – С. 19 – 26.
3. Савенков А. Современные концепции одаренности / А. Савенков // Обдарована дитина. – 2001. – №3. – С. 2 – 10.
4. Юркевич В. Одаренный ребенок : иллюзии и реальность : [кн. для учителей и родителей] / В. Юркевич. – М. : Просвещение, Учебная литература, 1996. – 136 с.

Лариса Петушкова,
завідуюча
Центру практичної психології
і соціальної роботи,
Київський обласний інститут
післядипломної освіти
педагогічних кадрів

МОНІТОРИНГ СТАНУ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ТА ПРАВОВИХОВНОЇ РОБОТИ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті представлено результати моніторингу профілактичної та правовиховної роботи у навчальних закладах Київської області, розроблено рекомендації керівникам, методистам, педагогічним працівникам щодо удосконалення превентивної освіти дітей та учнівської молоді.

Larysa Pietushkova

MONITORING OF THE STATE OF PREVENTIVE AND EDUCATIONAL WORK AT EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF KYIV REGION

The article presents the results of monitoring of the area of prevention and legal awareness activities in educational institutions of Kyiv region.. The recommendations on improvement of preventive education for children and youth for heads of educational institutions, teachers and pedagogical staff are provided.

Головною домінантою національно-патріотичного виховання дітей є формування ціннісного ставлення особистості до навколишньої дійсності та самої себе, активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції. Проте учнівська молодь не завжди усвідомлює, що будь-які вчинки мають правову оцінку, що право, закони супроводжують людину все її життя. Щоб з легкістю оперувати своїми правами, відповідально виконувати свої обов'язки, не порушуючи законних прав і інтересів інших, необхідно знати діючі норми, правила, закони. Адже права дитини, як і дорослої людини, лише тоді набувають соціального сенсу, коли вони поєднуються з громадською відповідальністю, з розумінням того, що цими правами можна користуватися не тільки у своїх інтересах, а й на користь інших людей. Усвідомлення цієї закономірності необхідно виховувати у дітей та учнівської молоді разом із наданням знань про те, що є протиправним вчинком чи злочином, яка і з якого віку законодавством встановлюється відповідальність за їх скоєння та в яких випадках відповідальність за дії дітей несуть їхні батьки.

Аналіз соціальної ситуації у країні дозволяє стверджувати, що явище правового нігілізму, низької правової культури, недотримання й порушення законів мають місце серед значної кількості неповнолітніх громадян України, що підтверджується сумною статистикою зростання кількості злочинів, адміністративних правопорушень, які здійснюються підлітками. Однією зі складових правового виховання є профілактична робота щодо попередження бездоглядності, правопорушень, злочинності та інших негативних явищ серед дітей та учнівської молоді. А це ціла система заходів виховного, правового, соціально-культурного характеру.

Профілактична робота в навчальному закладі – це комплексний цілеспрямований вплив на особистість у процесі активної динамічної взаємодії із соціальними інституціями, спрямованої на фізичний, психічний, соціальний розвиток особистості; вироблення імунітету до негативних впливів соціального оточення; профілактика та корекція асоціальних проявів у поведінці школярів.

Незважаючи на широке публічне висвітлення означеної проблеми, варто зауважити, що вона залишається недостатньо вивченою, зокрема, бракує інформації про те, якої допомоги потребують педагогічні працівники для більш ефективного реагування на явище правопорушень учнів та здійснення його профілактики. Тому нами розроблено програму моніторингу стану профілактичної та правовиховної роботи у навчальних закладах Київської області.

Метою проведення моніторингу було дослідження якості проведення правовиховної та профілактичної роботи в навчальних закладах. Досягнення мети передбачало реалізацію таких завдань: виявити типові проблеми учнів, пов'язаних з усвідомленням власних прав та відповідальності, рівень

умотивованості учнів щодо ведення здорового способу життя; вивчити відповідність організації і змісту правовиховної та профілактичної роботи запитам учнів, їхніх батьків; розробити рекомендації щодо покращення якості зазначеного напрямку роботи в навчальних закладах.

Об'єктом дослідження є правовиховна і профілактична робота у навчальних закладах, предметом – якість правовиховної і профілактичної роботи. Дослідження здійснювалося методом анкетування учнів 9–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, їхніх батьків та педагогічних працівників закладів освіти. У рамках моніторингу проведено анкетування 7070 учнів 9–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, 2680 батьків і 2860 педагогічних працівників, здійснено аналіз інформації про стан організації профілактичної та правовиховної роботи у закладах освіти Київської області.

Результати дослідження. Старшокласники визначили чинники, що спонукають протиправні дії молоді (відповіді проранговано за значимістю): вплив алкоголю і наркотиків, бажання розважитися, необхідність здобути гроші, солідарність з компанією, впевненість у безкарності, низький рівень доходів сім'ї, прагнення захистити себе і близьких, відсутність інформації щодо кримінальних покарань за скоєний злочин, помста батькам, суспільні та політичні процеси у державі. Педагоги та батьки провідними чинниками вважають вплив алкоголю і наркотиків, солідарність з однолітками. Зокрема, 53,3% учнів, 72% педагогів і 66% батьків зазначили, що щоденно або 1-2 рази в тиждень старшокласники палять; 39,4% учнів, 52,7% педагогів, 35% батьків – що вживають алкогольні напої (у тому числі, пиво); 2,3% учнів, 6,2% педагогів і батьків – що вживають наркотики (у тому числі, «легкі»). Опитування показало, що у певної частини учнів сформована залежна поведінка.

Проте найнегативніше поведінку учнівської молоді сприймають педагоги, що може свідчити про їхнє упереджене ставлення до старшокласників. Цю думку підтверджують й інші дані, зокрема: 21,8% старшокласників зазначили, що неповнолітні взагалі не палять, так само вважають 13% батьків і лише 6% педагогів. 19,4% учнів заперечили вживання алкогольних напоїв з ровесниками. Такої думки дотримуються 16% батьків і лише 9,7% педагогів. 75% учнів відповіли, що їхні однокласники не вживають наркотики. Проте таку думку має значно менша кількість педагогів (44,6%) і батьків (56,6%). Таке ставлення та переконання педагогів до поведінки старшокласників, на нашу думку, негативно впливає на якість профілактичної роботи. Надто високі показники вживання старшокласниками наркотичних речовин, алкоголю свідчить про великий ризик алкоголізації та наркотизації молоді, необхідність проведення запобіжних заходів не лише на рівні навчального закладу, міста, району, області, а й держави.

На запитання «Як часто для вашого класу проводяться заходи про шкідливість та наслідки вживання алкоголю, наркотиків, скоєння протиправних дій?», 58% опитуваних обрали відповідь «один раз на місяць», 24,5% – «один раз на тиждень», 16% – «один раз на рік». 1,5% старшокласників стверджують, що такі заходи для них не проводились. Аналогічно відповіли й педагоги закладів освіти області та батьки учнів. Порівнюючи отримані дані із значною кількістю старшокласників, які палять, вживають алкогольні напої, можна зробити висновок, що зміст або форми проведення заходів є недостатньо ефективними.

Учням було запропоновано оцінити відповідність інформації, яка подається у освітньому закладі освіти про шкідливість та наслідки вживання алкоголю, наркотиків, скоєння злочинів, їхнім запитам і потребам. 54,5% респондентів вважають, що така інформація подається цікаво та пізнавально, 30,2% обрали відповідь «нудно, але щось нове дізнались», 10,8% – «нудно, нічого нового», 3,8% опитаних зазначили, що заходи проходили формально. 72,5% педагогів вважають, що інформаційний зміст просвітницьких заходів відповідає запитам і потребам дітей. Не погоджуються з думкою педагогів 46% батьків, які брали участь в опитуванні і вважають, що профілактичні заходи частково або зовсім не відповідають потребам їхніх дітей.

Профілактична робота з учнями має проводитись таким чином, щоб не лише надати їм необхідну інформацію і забезпечити її високу засвоєваність і вплив на формування мотивації до ведення здорового способу життя, що залежить також і від форми проведення. Як правило, формами проведення профілактичних заходів є лекції (30% виборів учнів вказали на це), тренінги (19%), зустрічі з лікарями, представниками правоохоронних органів (18%). Значно рідше з учнями проводяться різноманітні акції (10%), круглі столи (9%), виступи агітбригад (7%) тощо. Педагогічна практика переконливо доводить, що ефективність навчання у ті короткі терміни, які передбачає проведення лекції, і в умовах нерегулярності здійснення такої роботи (діапазон від разу на тиждень до разу на рік), є недостатньою. На жаль, ніхто з дітей не зазначив використання методу «рівний-рівному», який є одним з найефективніших для цієї вікової групи. Здебільшого, заходи зазначеної тематики у закладах освіти проводять працівники психологічної служби (35% виборів учнів), класні керівники (27,5%).

Запитання анкети «Чи спробували б ваші друзі наркотики, якби це не викликало залежності й про це ніхто не дізнався?» є проєктивним і виявляє переконання учнів щодо шкідливості наркотиків та бажання їх спробувати. Негативну відповідь на це запитання дали 51,6% респондентів; 19,3% вважають, що їхні друзі спробували б наркотики; 28,8% старшокласників не мають чіткої позиції, що, на нашу думку, є «групою ризику».

Запитання «Яке покарання можливе за наведені нижче дії неповнолітніх?» передбачало виявлення правової обізнаності учнів, педагогів, батьків, їхні знання про наслідки скоєння злочину, або кримінальну чи адміністративну відповідальність за протиправні дії. 31% старшокласників вважають, що за вживання наркотичних та токсичних речовин на них чекає тільки покарання батьків, 31% – понесуть кримінальну відповідальність, 19% – адміністративну відповідальність, 13% учнів вважають, що їх виключать з навчального закладу, 6% – переконані, що покарання взагалі відсутнє. 47,5% опитаних вважають, що за вживання спиртних напоїв їх можуть покарати лише батьки, 22,5% респондентів знають про адміністративну відповідальність, 11% вважають, що їх виключать з навчального закладу, 9% обрали варіант «кримінальна відповідальність». Непокоїть той факт, що 10% опитаних зазначили, що за вживання спиртних напоїв покарання відсутнє, це їхня особиста справа. 35% респондентів вважають, що у видах покарань за азартні ігри також переважає покарання батьків, 22,2% – що відсутнє. Варіант відповіді «адміністративна відповідальність» обрали 21% старшокласників, «кримінальна відповідальність» – 12%, «виключення з навчального закладу» – 6,5%.

Аналіз відповідей педагогів на вказане запитання виявив значні прогалини у їхніх правових знаннях. Так, 33% респондентів вважають, що за вживання наркотичних та токсичних речовин учнів спіткає тільки покарання батьків, 29% – настане кримінальна відповідальність, 23% – адміністративна відповідальність. 9% педагогів вважають, що учнів виключать з навчального закладу, 6% переконані, що покарання відсутнє взагалі. Аналогічна ситуація і з знаннями педагогів щодо покарання учнів за вживання спиртних напоїв та азартних ігор. 26% педагогів вважають, що за проституцію молода людина понесе кримінальну відповідальність, 30% – адміністративну, 27% вважають, що за це мають карати лише батьки, 11% – що за це виключають з навчального закладу, 5% переконані, що покарання взагалі відсутнє. Отримані дані свідчать про недостатній рівень правової обізнаності педагогів і зумовлюють необхідність активізації просвітницької роботи з педагогічними працівниками із зазначених питань. Адже їхня думка формує ставлення учнів до відповідальності за власне життя та здоров'я.

Запитання «Які з наведених проявів поведінки відносяться до насильства?» виявляє обізнаність учнів, педагогів, батьків щодо видів насильства та їх прояви. Не вважають насильством побиття батьками власної дитини 10,5% опитаних старшокласників, 5,6% педагогів і 28,8% батьків; крик батьків на дитину – 65,5% учнів, 40% і 68% батьків; заборону проводити час на свіжому повітрі – 44,5% учнів, 29% педагогів і близько 50% батьків; приниження вчителем гідності учня – 20,5% учнів, 14,5% педагогів, 33,9% батьків; приниження з боку однокласників – 20,5% учнів, 10% педагогів, 29,3% батьків; відбирання в інших особистих речей – 21% учнів, 9% педагогів, 40% батьків; утримання дітей батьками в голоді – 7,5% учнів, 1% педагогів, 18,2% батьків; примушення дітей до жебракування – 7% учнів, 0,6% педагогів, 18% батьків. Такі дані свідчать про низьку якість просвітницької роботи закладів освіти, особливо з батьками, про недостатній рівень обізнаності батьків, педагогів, учнів з питань наслідків жорстокого поводження з дітьми. Зокрема, виявилось, що у респондентів недостатньо знань про такі види насильства, як економічне та психологічне.

За результатами моніторингу нами розроблено рекомендації педагогічним працівникам щодо удосконалення профілактичної та правовиховної роботи, зокрема: здійснювати науково-методичний супровід проведення профілактичної та правовиховної роботи в закладах освіти; вжити відповідних управлінських заходів щодо покращення правовиховної та профілактичної роботи, спрямованої на зниження рівня злочинності, протиправних дій та профілактики шкідливих звичок в учнівському середовищі, активізувати інформаційно-просвітницьку роботу з педагогічними працівниками, батьками; проаналізувати та розглянути на колегіях, педагогічних радах стан роботи навчальних закладів із дотримання педагогічними працівниками вимог законодавства щодо забезпечення захисту дітей від будь-яких форм фізичного і психічного насильства, профілактики дитячої злочинності; продовжити міжвідомчу взаємодію з державними та неурядовими організаціями й установами з питань профілактики протиправної поведінки, забезпечення прав дітей, забезпечити застосування активних методів профілактичної роботи, що не передбачають пасивне сприйняття учнями інформації; створити належні умови для забезпечення дозвілля та зайнятості дітей та учнівської молоді в позаурочний час, залучати батьківську громаду до превентивного виховання дітей та молоді.

Результати моніторингу стану правовиховної та профілактичної роботи представлені на колегії головного управління освіти і науки, на нарадах директорів професійно-технічних навчальних закладів та закладів обласної комунальної власності, керівників районних, міських психологічних служб, на курсах підвищення кваліфікації практичних психологів, соціальних педагогів, класних керівників, вихователів інтернатних закладів тощо.

Тетяна Побоча,

ст. викладач,

Дніпропетровський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ
СЕРЕД ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ***Аналізується організація попередження девіантної поведінки серед школярів як забезпечення права дітей на безпечний соціальний і освітній простір.**Tetiana Pobocha***KEY ASPECTS OF PREVENTION OF DEVIANT BEHAVIOUR
AMONG CHILDREN AND TEENAGERS***The article provides the analysis of prevention activities of deviant behaviour among school children as means to ensure children's rights to safe social and educational environment.*

У Декларації прав дитини (принцип 2) говориться, що дитині законом та іншими засобами повинен бути забезпечений спеціальний захист, надані можливості і сприятливі умови, які б дозволяли їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно і в соціальному відношенні здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи і гідності. Принцип 9 цього ж документу фіксує необхідність захисту дитини від всіх форм недбалого ставлення, жорстокості і експлуатації [2].

У Ст. 19 Конвенції ООН про права дитини зазначається, що держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітницьких заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину [3].

Принцип безпечності щодо дітей у соціальному, в цілому, і освітньому, зокрема, середовищі порушує девіантна поведінка. В усі часи суспільство намагалось протидіяти такій поведінці. Різкі відхилення від середньої норми, як у позитивну, так і в негативну сторони, загрожували стабільності суспільства, яка завжди цінувалася найбільше. Хоча ставлення до позитивного і негативного відхилення є різним. Відхилення у позитивну сторону – схвалюються, а в негативну – засуджуються. Відхилення від норми називається девіацією. Девіантна поведінка – це система вчинків чи окремі вчинки, які суперечать прийнятним в суспільстві нормам і проявляються у вигляді незбалансованих психічних процесів, неадаптованості, порушенні процесів самоактуалізації та ухиленні від морального та етичного контролю особистості над власною поведінкою [1, с. 95].

Девіантна поведінка – це невідповідність людських вчинків, способів діяльності поширеним в суспільстві чи групах нормам, правилам, стереотипам, очікуванням, цінностям. Причини девіантної поведінки найрізноманітніші: біологічні, психологічні, соціальні.

У Національна стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року зазначається, що важливою проблемою є відсутність цілісної системи виховання, фізичного, морального та духовного розвитку і соціалізації дітей та молоді. Основним завданням школи визначається створення безпечного освітнього середовища. Документ формулює основні напрямки реалізації Національної стратегії. Це – розроблення програми превентивного виховання дітей та молоді в системі освіти; формування ефективної і дієвої системи профілактики правопорушень, дитячої бездоглядності та безпритульності [5].

Особлива роль у попередженні девіантної поведінки належить школі. Інституційний характер системи освіти дає можливість створювати умови для забезпечення нормального розвитку дітей з врахуванням особливостей вікової групи, своєчасно виявляти типові кризові ситуації та адекватно реагувати на них. Основним завданням школи є організація і проведення ранньої профілактики. Для досягнення цієї мети необхідне максимальне включення учнів у соціально позитивну діяльність освітнього закладу, яка формує у дітей відповідні моральні цінності, ідентифікацію з позитивними групами і спільнотами, навчає зразкам поведінки в суспільстві, спілкуванню, способам вирішення конфліктних ситуацій.

Ефективність організації превентивної роботи залежить від формування демократичного і толерантного устрою життя школи через розвиток шкільного самоврядування, варіативності змісту освіти, забезпечення можливостей для учнів здійснення самостійного вибору. Включення в освітню програму технологій, які спрямовані на формування соціально-відповідальної поведінки та розширення соціальної практики учнів, використання можливостей додаткової освіти, підтримка соціальної активності дітей за межами загальноосвітнього навчального закладу, спрямованої на реалізацію дитячих ініціатив, проєктів, організація спілкування з дорослими, які досягли життєвого і професійного успіху, розвиток волонтерства, соціального партнерства школи.

Разом з тим, профілактична робота з необхідністю включає не лише загальні, але й спеціальні заходи. Змістом її є виявлення і облік учнів, які потребують особливої педагогічної уваги, в тому числі, дітей з «неблагополучних сімей» і проведення з ними роботи на індивідуальному рівні. Ця робота включає аналіз причин відхилень у поведінці, аналіз взаємостосунків дітей як по горизонталі (з ровесниками та іншими дітьми), так і по вертикалі (з батьками, вчителями, іншими дорослими), взаємодії дітей не тільки в школі, а і в сім'ї. Особливої уваги заслуговує ставлення рідних до дитини в сім'ї. Адже не є секретом, що рівень педагогічних знань деяких батьків достатньо низький, діти зазнають насильства з боку батьків або інших родичів. Не повинні залишатися поза увагою можливі контакти дитини з криміногенним середовищем. Система спеціальної профілактики девіантної поведінки, яку здійснюють навчальні заклади включає як активне залучення учня у соціально значимі види діяльності, так і застосування санкцій стосовно учнів та їхніх батьків.

Сім'я є важливим соціальним інститутом, від якого залежить соціалізація дитини. Соціалізація в сім'ї здійснюється різними шляхами і відбувається, в основному, у результаті цілеспрямованого процесу виховання і навчання, засвоєння певного соціального досвіду. Сімейне виховання – це цілеспрямований, свідомий виховний вплив, який здійснюють на дитину батьки з метою формування у неї певних якостей і вмінь. Поведінка дитини, яка відповідає вимогам батьків, заохочується ними, а та, яка не відповідає їх вимогам – зазнає протилежного реагування. Крім того, виховний процес в сім'ї характеризується імітацією та ідентифікацією. Через них дитина засвоює поведінку, навички, цінності, переконання, норми, притаманні тій чи іншій культурі.

Процес соціального навчання відбувається як при безпосередній взаємодії дитини з батьками, так і за рахунок спостереження особливостей соціальної взаємодії інших членів родини між собою. Формуванню девіантної поведінки дитини сприяють відсутність виховного впливу з боку батьків, високий рівень тиску щодо дитини, хаотичність виховання, гіпер- або гіпоопіка, створення «кумира» з дитини, або недостатня увага («Попелюшка»), рівень розвитку батьків, конфлікти в сім'ях, моральне неблагополуччя, батьківська жорстокість, перебування дитини в дитячому будинку і т. ін. Основними напрямками співпраці з батьками з метою попередження девіантної поведінки дітей є: вивчення умов проживання дитини в сім'ї, стану взаємовідносин батьків і дітей, виховного потенціалу конкретної родини, включення батьків у навчально – виховний процес, залучення до роботи з дітьми у позаурочний час: діяльність батьків у складі батьківських комітетів, батьківських рад, залучення до проведення разових виховних заходів у класі або систематично діючих (гуртки, семінари і т. ін), створення і функціонування об'єднань тат і мам (рада чоловіків, рада матерів), розвиток педагогічної культури батьків, допомога їм у набутті педагогічних знань: університет педагогічних знань, відкриті педагогічні заходи, індивідуальні тематичні консультації, відвідування сім'ї, переписка з батьками, батьківські збори.

В. Оржеховська, О. Пилипенко, посилаючись на власні дослідження, зазначають, що більшій половині батьків бракує педагогічного кругозору, знань, навичок і умінь для виховання дітей. Майже 70% безпорадні перед негативною поведінкою дітей; понад 80% батьків мало що можуть сказати про розвиток своїх дітей, їхні емоційні, психічні якості; понад 30% не можуть відповісти, чим цікавляться їх діти, які зміни відбуваються у їхньому розвитку (при цьому третина батьків відвідують школу лише зрідка, не спілкуються з педагогом); лише 70% батьків визнають свою повну відповідальність за навчання і поведінку дітей, не посилаючись на школу і суспільство; понад 5% батьків взагалі знімають з себе відповідальність за виховання своїх дітей. Психолого-педагогічна культура більшості батьків знаходиться на низькому рівні, у масовій свідомості відсутня установка звертатись до спеціалістів ще до появи порушень у поведінці дітей з метою консультації щодо її профілактики, або, у крайньому випадку, на початковому етапі формування девіантної поведінки [6].

Особлива роль належить сім'ї у формуванні агресивності дітей. Сім'я може одночасно і демонструвати агресивну поведінку, і закріплювати її. Агресивні діти виростають у сім'ях, де батьки не цікавляться проблемами дітей, де не вистачає тепла, ласки, а ставлення до проявів дитячої агресії – байдуже. Якщо між братами і сестрами мають місце агресивні взаємовідносини, а батьки не реагують на це, така поведінка засвоюється як можлива. В цій ситуації бажано не силою впливати на дитину, а «усувати її з поля бою», бо інакше батьки закріплюють поведінку, якої хотілося б позбавитися.

З метою посилення позитивного і зниження негативного впливу сімейних взаємостосунків на поведінку дитини можна рекомендувати батькам намагатися вибудувати взаємини в сім'ї на принципах співробітництва і партнерства, брати активну участь в житті сім'ї, цікавитися проблемами дитини, допомагати розвивати її здібності, знаходити час, аби поговорити з дитиною, сприймаючи її як рівноцінного партнера, але з меншим життєвим досвідом, поважати право дитини на власну думку, не чинити на дитину тиск, допомагаючи тим самим самостійно приймати рішення. Необхідними є розширення педагогічних знань батьків, їх інформування про ті вікові особливості дітей, які можуть провокувати девіантну поведінку.

Разом з тим, варто говорити і про компетентність педагога у питаннях попередження девіантної поведінки дітей. Педагог має вміти визначати форми девіантної поведінки, фактори ризиків, які її формують, причини відхилень, усвідомлювати хто або що здійснює негативний вплив на дитину.

Превентивна педагогіка має бути професійною. Л. В. Кондрашова зазначає, що кожен педагог повинен чітко уявляти, за якими законами і закономірностями відбувається розвиток, становлення, моральне формування особистості; які фактори і педагогічні засоби допомагають оптимізувати ці процеси [4, с. 12]. Щоб забезпечити право дітей на безпечний соціальний і освітній простір необхідне створення відповідних соціальних умов, які б зменшували, або унеможлиблювали прояви девіантної поведінки, а, також, професійна компетентність і майстерність педагогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпалько О. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : [навчал. посіб.] / О. Безпалько. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 134 с.
2. Декларація прав дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
3. Конвенція ООН про права дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
4. Кондрашова Л. Превентивная педагогика : [учеб.пособие] / Л. Кондрашова. – К. : Вища шк., 2005. – 231 с.
5. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/ru/documents/15828.html/>
6. Оржеховська В. Превентивна педагогіка : навч. посібник / В. Оржеховська, О. Пилипенко. – Черкаси : Вид. Ю. Чабаненко. – 2007. – 14 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://do.gendocs.ru/docs/index-203474.html?page=8/>

Лілія Потапюк,

канд. пед. н., доцент,
Луцький національний
технічний університет

ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬСТВА І ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ

У статті досліджується проблема жорстокого поводження з дітьми, здійснено аналіз системи роботи з попередження насильства і жорстокого поводження з неповнолітніми, виокремлено основні форми та етапи соціально-профілактичної роботи з ними.

Lilija Potapiuk

PREVENTION OF VIOLENCE AND CHILD ABUSE

The article features the problem of child abuse and provides the analysis of system of work on violence prevention and child abuse. It outlines the main forms and stages of social preventive work.

Проблема насильства і жорстокого поводження з дітьми є надзвичайно актуальною для сьогодення. За даними міжнародних та вітчизняних громадських організацій, що вивчають проблему, поряд з кризовими явищами у суспільстві, що неодмінно супроводжуються зростанням соціальної напруги, за останні роки набули поширення випадки проявів насильства щодо дітей як з боку однолітків, так і з боку батьків і педагогічних працівників. Практика показує, що зростає також і кількість агресивних проявів у дітей, що виявляється у протиправній поведінці, значному поширенні зла та жорстокості.

Незважаючи на те, що означена проблема активно розробляється впродовж останніх десятиліть, чіткого визначення поняття насильства немає. На даний час насильством прийнято вважати реальну дію чи загрозу умисної фізичної, сексуальної, психологічної, економічної дії, примусу з боку однієї особи щодо іншої з метою контролю, залякування, навіювання почуття страху. У процесі насильства одна людина нав'язує себе, свої цілі та норми іншій, намагаючись її підкорити. Кожен член родини переживає такі дії по-своєму, що накладає певний відбиток на ціннісно-орієнтаційну сферу. Особливо це стосується дитини, особистість якої лише формується [5, с. 128].

Загальні аспекти проблеми насильства над дітьми вивчають провідні науковці Т. Ф. Алексеєнко, О. Б. Безпалько, Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна, Т. Я. Сафонова, Є. І. Цимбал та ін. Проте, у зв'язку з прийняттям нових нормативно-правових документів та розширенням кола соціальних інститутів, які займаються цією проблемою, потрібні подальші дослідження.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що насильство над дітьми може бути як одномоментним, так і пролонгованим у часі; як свідомим, так і неусвідомленим з боку дорослих, батьків, вихователів і може призвести до емоційного чи психічного травмування, чи навіть загибелі дитини [3, с. 83]. Стаючи в сім'ях жертвами насильства, діти нерідко покидають їх, опиняються на вулиці, де можуть стати об'єктами купівлі-продажу. Потрапивши в ці тенета, дитина зустрічається з погрозами фізичного, психічного, сексуального характеру, побиттям, зґвалтуванням, розбещенням, втягненням у злочинну діяльність, спонукуванням до

заняття проституцією, залученням до праці на виробництві зі шкідливими умовами, вилученням органів для трансплантації, використанням у жебрацтві тощо. Іноді жорстоке поводження з дітьми може перейти у факт продажу дитини самими батьками або іншими членами сім'ї [6, с. 81].

У зв'язку з тим, що захист прав членів сім'ї, з одного боку, є необхідним у неблагополучній сім'ї; з іншого – можливий у більшості країн лише за згодою членів сім'ї, а вхід у неї обмежений законодавством і можливий у разі порушення членами сім'ї морально-правових норм, доцільним стало введення в Україні контрактної моделі соціально-педагогічної роботи з сім'єю, де жорстоко поводяться з дітьми. Така модель розглядає соціальну роботу різних напрямів як останній шанс для сім'ї перед тим, як у розв'язанні її проблем будуть приймати участь органи державної влади і силові структури. Соціальний педагог і сім'я спочатку визначають цілі спільної діяльності і на цій основі офіційно приймають робочу угоду про шляхи досягнення цілей, час, дії. Перед сім'єю ставляться завдання, виконання яких контролюється, попереджається про відповідальність за їх невиконання (передачу справи в інші структури) [4, с. 17].

Серед основних методів соціальної роботи з дітьми доцільно виділити:

- соціально-психологічні (методи психодіагностики і психокорекції, психологічне консультування);
- соціально-педагогічні (методи освіти і просвіти, педагогічної корекції і педагогічного консультування тощо);
- соціально-медичні (лікування, соціально-медична реабілітація і адаптація, організація необхідного і комфортного середовища існування);
- соціально-правові (юридичний і правовий захист інтересів дитини, правова просвіта, правовий контроль, правові санкції);
- соціально-економічні (вирішення проблем матеріального благополуччя дитини, матеріальна підтримка і допомога, працевлаштування тощо);
- соціально-групові (сімейне консультування, корекція системи відношень в колективі, організація дитячих колективів, які орієнтовані на позитивну діяльність) [2, с. 28].

Отже, соціально-профілактична робота щодо запобігання жорстокому поводженню з дітьми передбачає такі форми:

- первинну – як загальна просвіта населення – застосовується здебільшого для благополучних сімей; переважають групові форми роботи (тренінги, інтерактивні дискусії, відеолекторії, семінари, тощо); зосереджена на попередженні домашнього насильства у родинах, на створенні партнерської сім'ї та індивідуальній формі роботи з певною категорією населення, яка становить «групу ризику» (діти з неблагополучної сім'ї).
- вторинну (де зафіксовано, чи спостерігається жорстоке поводження з дітьми, членами родини, домашніми тваринами) – це цілеспрямована робота з окремими групами дорослих і дітей з метою зміни ставлення до поводження з ними, формування гуманного ставлення дорослих до дітей, життєвих умінь та навичок, роз'яснення сутності й відповідальності за жорстоке поводження з ними);
- третинну профілактику, яка проводиться з тими, хто постраждав від жорстокого поводження з метою навчання самозахисту; з тими, хто здійснює таке поводження.

Специфіка соціально-педагогічної допомоги жертвам насильства полягає у спрямованості на позитивну зміну середовища, в якому знаходиться жертва насильства. З метою надання спеціалізованої допомоги потерпілим від насильства у сім'ї в Україні створено 22 центри соціально-психологічної допомоги (в АР Крим, Волинській, Донецькій, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій, Чернігівській областях, а також у містах Києві та Севастополі), 16 центрів медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї, 2 притулки для жінок, 11 дитячих притулків. Зазвичай, жорстоке поводження з дітьми формує з них соціально-дезадаптованих людей, нездатних створювати повноцінну сім'ю, бути хорошими батьками, а також є поштовхом до відтворення жорстокості по відношенню до власних дітей. Тому така дитина потребує, перш за все, соціально-правового захисту.

Про соціальний захист дитини можна говорити у двох аспектах. У широкому розумінні соціальний захист передбачає гарантію основних прав, зафіксованих у Конвенції ООН про права дитини. У вузькому розумінні – це означає створення умов для вільного розвитку духовних та фізичних сил дитини, пробудження її активності. Соціальна захищеність не має вікових рамок, але чим меншою є дитина, тим більшого захисту вона потребує. Жорстоке поводження з дітьми, нехтування їхніми інтересами не лише завдає непоправної шкоди їх фізичному здоров'ю, але й призводить до важких психічних та соціальних наслідків. У більшості дітей-жертв насильства з'являються серйозні відхилення у психічному та фізичному розвитку, в емоційній сфері.

Як правило, кількість дітей, які потрапили в біду, щоразу збільшується. В Україні сьогодні проблема насильства в сім'ї дітей не завжди стоїть у центрі уваги громадськості. Однак без розуміння цього явища ми

приречені повторювати його. Адже історія насильства – це зміна соціальних поглядів на ті чи інші явища, які супроводжують людину, якими би вони не були, правильними чи хибними. Тому соціальні працівники, служби у справах неповнолітніх, кримінальна міліція, органи охорони здоров'я, органи опіки та піклування повинні тримати у центрі уваги усі проблеми, усі фактори, що впливають на розвиток дітей та підлітків, враховуючи їхнє оточення, а також формувати та вдосконалювати професійні навички, які, враховуючи їхнє оточення, допоможуть їм працювати для усунення насильства у сім'ї та суспільстві.

Безумовно, що одним із визначальних чинників формування в Україні соціальної політики, системи соціальної допомоги і обслуговування населення, є кадрове забезпечення. Численні заклади соціальної сфери потребують дедалі більше фахівців різного профілю і рівнів сучасного типу, які здатні брати до уваги соціальні та економічні реформи, ефективно діяти в сучасних умовах розвитку суспільства, вміло вивчати та ефективно застосовувати перевірений життям вітчизняний та зарубіжний досвід соціальної роботи.

Саме у період дитинства дитина формується фізично, психічно й інтелектуально, набуває необхідних знань, умінь, навичок. Тому державні органи повинні більше уваги приділяти сім'ям, у яких є маленькі діти, проводити з батьками співбесіди. Захист дітей, забезпечення їхнього повноцінного розвитку – проблема державного значення, яка повинна розглядатись і розв'язуватись у різних контекстах: історичному, соціологічному, культурологічному, демографічному, педагогічному і, безумовно, юридичному. Головними положеннями, які пронизують майже усі міжнародні правові акти, є заборони на жорстоке поводження з особою.

Насильство та жорстоке поводження має різні прояви: від психологічного та морального тиску, знущання над дітьми, приниження честі і гідності особистості, явищ мобінгу до фізичного та сексуального насильства. Тому працівникам відповідних служб потрібно створити систему психологічного супроводу профілактики насильства і жорстокого поводження в освітньому середовищі. Однак цієї мети можна досягти лише у тісній співпраці практичного психолога, у першу чергу, з адміністрацією навчального закладу, із соціальним педагогом, педагогічним та батьківським колективом, через активні форми роботи з педагогами, батьками та дітьми.

Вважаємо, що для створення системи роботи з профілактики насильства і жорстокого поводження з дітьми доцільною буде саме поетапна організація діяльності працівників відповідних служб:

1. Етап діагностування або визначення масштабів проблеми, який передбачає проведення психодіагностичної роботи шляхом систематичного спостереження за учасниками освітнього процесу, вивчення мікроклімату в учнівському, батьківському, педагогічному колективах; анкетування усіх учасників на предмет поширення у навчальному закладі та у сім'ї явищ насильства і жорстокості; встановлення стосунків довіри та взаєморозуміння служби з адміністрацією, учнями, батьками, педагогами.

2. Сутність етапу інформування або психологічної просвіти учасників навчально-виховного процесу полягає в тому, що психолог спільно із соціальним педагогом та адміністрацією здійснюють організацію і проведення різноманітних заходів щодо висвітлення законодавчої бази з метою захисту від насильства і жорстокого поводження з дітьми; створюють інформаційні стенди, куточки, підготовку інформаційних матеріалів для класних керівників, батьків, педагогів, учнів; проводять просвітницькі заходи для учнів, педагогів, батьків; залучають до їх проведення представників громадськості.

3. Етап розвитку навичок альтернативної поведінки або психокорекційного впливу передбачає проведення індивідуальних та групових занять для учнів, педагогів, батьків.

4. Етап психологічного консультування або власне психологічної допомоги дає можливість надавати індивідуальні чи групові консультації для учасників освітнього процесу, які постраждали від насильницьких дій чи здійснили їх.

При здійсненні профілактики жорстокого поводження з дітьми в сім'ї варто також враховувати травматичний досвід батьків у дитинстві, відсутність чітких цілей як у вихованні дітей, так і щодо власного майбутнього, перевагу деструктивних партнерів спілкування в сім'ї, відсутність навичок конструктивної взаємодії, внутрішньо-особистісні порушення дитини. Таким чином, незважаючи на певні позитивні зрушення у розв'язанні проблеми насильства, механізм соціально-правового захисту потерпілих від насильства залишається недосконалим: не вистачає відповідних закладів для надання допомоги потерпілим та спеціально підготовлених фахівців у сфері запобігання насильству; неефективною є система раннього виявлення випадків насильства в родині, система санкцій, що застосовуються щодо осіб, які вчиняють насильство в сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдаренко Н. Психологические последствия жестокого обращения с детьми / Н. Гайдаренко, Н. Ярославцева. – М. : Психология и педагогика, 1994. – 108 с.
2. Квашиш В. Зарубежное законодательство и практика защиты жертв преступлений / В. Квашиш. – М. : Просвещение, 1996. – 210 с.

3. Когаловская А. Вопросы профилактики семейного насилия и жестокого обращения с детьми / А. Когаловская // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. – М. : Консорциум «Социальное здоровье России», 2002. – № 3. – С. 82 – 86.
4. Максимова Н. Конфліктна сім'я потребує допомоги : про психологічні аспекти попередження насильства в таких сім'ях / Н. Максимова // Практична психологія та соціальна педагогіка. – 2004. – № 7. – С. 14 – 19.
5. Словарь-справочник по социальной работе / под ред. Е. Холостовой. – М. : Юрист, 2000. – 424 с.
6. Соціально-економічні причини насильства в сім'ї в Україні : аналіз проблем та шляхи запобігання : Матеріали за результатами соціологічного опитування. – К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 144 с.

Антоніна Рудська,

канд. психол. н.,

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Галина Палійчук,

спеціаліст відділу моніторингу установ для дітей
управління з питань попередження

неналежного поведіння в діяльності установ освіти,
охорони здоров'я та соціального забезпечення,

Департамент з питань реалізації національного превентивного
механізму Уповноваженого ВР України з прав людини

МОНІТОРИНГ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У ЗАКЛАДАХ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

У статті розглядаються особливості моніторингу психолого-педагогічного супроводу дітей, які перебувають у місцях несвободи для дітей, що знаходяться у конфлікті із законом та потребують соціальної корекції. Описується ситуація, яка склалася на даний момент в Україні.

Antonina Rudska,

Halyna Paliiuchuk

MONITORING OF PSYCHOLOGICAL AND EDUCATIONAL CASE MANAGEMENT OF CHILDREN IN SOCIAL REHABILITATION INSTITUTIONS

The article outlines the features of monitoring of psychological and educational case management of children in social rehabilitation institutions who are in conflict with law and need social correction. The current situation in Ukraine is described.

На сьогодні актуальним питанням постає реабілітація дітей, які скоїли правопорушення (злочини) та перебувають, зокрема, у закладах соціальної реабілітації (школи та училища соціальної реабілітації), виховних колоніях і т.п. Кризовий стан сучасного суспільства призвів до розширення кола категорій дітей, які стають клієнтами системи перевиховання. Крім дітей, які перебувають в конфлікті з законом, необхідно також звертати увагу дітей, які ще не скоїли злочин, але перебувають в ситуації підвищеного ризику. Особливості психологічної та індивідуально-виховної роботи з цими дітьми повинні враховувати індивідуальні особливості дітей-правопорушників. Також, в свою чергу, залишається актуальним питання про приведення законодавства України у відповідність до міжнародних стандартів та подальше впровадження цих стандартів у правозастосовну практику.

Незважаючи на те, що поступово Україна переходить до деінституалізації виправних установ для дітей та від карального методу виправлення неповнолітніх порушників до попереджувально-виховного (зокрема, у 2013 році було ліквідовано 4 школи соціальної реабілітації із 6 та 1 училище соціальної реабілітації із 3), саме соціально-психологічна реабілітація нині, як ніколи, відіграє особливо важливу роль у цьому процесі.

Нашою **метою** є аналіз особливостей моніторингу психолого-педагогічного супроводу дітей, які перебувають у закладах соціальної реабілітації.

Відповідно до нової редакції Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» у 2012 році, було створено національний превентивний механізм, завданням якого є моніторинг місць несвободи, в тому числі і тих, де перебувають діти в конфлікті з законом (зокрема, до таких закладів належать приймальники-розподільники для дітей, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, притулки для дітей та виховні колонії).

Поняття соціальної реабілітації дітей девіантної поведінки визначається як система, яка забезпечує відновлення у них порушених соціальних зв'язків і відносин, ідентифікацію індивіда як суб'єкта власної життєдіяльності. Таким чином, важливим постає реалізація такого комплексу заходів під час реабілітації дитини, яка перебуває у закладах соціальної реабілітації, щоб сформувати у неї відповідальність за власне життя та ситуації, які виникають. У свою чергу, важливим залишається питання захисту прав таких дітей,

щоб під час перебування в таких закладах вони відчували себе максимально захищеними. Тобто, створити адекватне соціально-психологічне середовище, яке буде надавати соціальну допомогу і підтримку та сприяти реабілітаційному процесу. Адже тільки у такий спосіб можна сформувати відповідальність за власні вчинки.

На жаль, хоч Україна і ратифікувала основні міжнародні нормативні акти щодо захисту і забезпечення прав дітей, його застосовують вкрай рідко і правозастосовна діяльність орієнтується на українські нормативні акти. Для того, щоб українське законодавство з питань захисту дітей відповідало міжнародним нормам, необхідно, щоб кримінально-виконавчий Кодекс України та кримінально-виконавче законодавство в цілому повинні бути сформульовані так, щоб не залишати місця проявам катувань та жорстокого поводження, а також мати відповідні механізми, за допомогою яких повинні бути забезпечені умови відбування покарання, в яких не існує катувань та жорстокого поводження.

Не дивлячись на те, що в Україні проводиться робота з відстеження стану дотримання прав дітей, які перебувають під опікою держави в стаціонарних закладах, інформація оприлюднюється таким чином, що залишає осторонь можливість повернути інтерес громади та залучити її ресурси до розв'язання цих проблем. Національний превентивний механізм саме й покликаний вирішити це питання. З точки зору соціології, моніторинг розглядається як система регулярного вимірювання змін, що відбуваються в суспільстві або певних його підгрупах, за умов регулярного застосування тих самих принципів вибірки і того самого інструментарію збору даних. Тобто, це безперервний контроль за процесом виконання правозахисних механізмів.

Завданнями моніторингу прав людини є:

1) активний, плановий збір і обробка в разі можливості вичерпних даних про стан із правами людини в конкретній галузі для аналізу ситуації;

2) порівняння дійсного стану з формально прийнятими у державі законодавством, нормами міжнародного права та дослідження практичного його дотримання в цій галузі;

3) визначення причин порушень і пошук розумних рішень зміни ситуації;

4) накопичення матеріалів, необхідних для подальшої діяльності у вибраному напрямі.

Через те, що діти, які позбавлені волі, є вразливими й можуть бути піддані жорстокому поводженню, то їм має бути наданий посилений захист шляхом моніторингу умов їх утримання.

Моніторинг закладів соціальної реабілітації дітей, які скоїли правопорушення передбачає оцінку:

1. Матеріально-побутових умов в закладах соціальної реабілітації (право на достатній життєвий рівень);

2. Харчування;

3. Медичне обслуговування (право на життя й охорону здоров'я);

4. Правила, розпорядок і режим;

5. Навчання;

6. Реабілітацію та психологічний супровід;

7. Право на приватне життя й особистий простір;

8. Право на побачення і спілкування тощо.

Під час перебування дитини в закладах соціальної реабілітації, з нею проводиться діагностична робота, оцінюються її потреби, виявляються проблемні моменти у вихованні. Заняття проводяться як індивідуально, так і в групі. У діяльності психолога використовуються різні методики роботи з дітьми з девіантною поведінкою: тренінгові ігри, вправи на релаксацію, на розвиток уваги, комунікативних якостей, тренінги на зниження агресивності, конфліктності, насильства. Кожному вихованцю призначається індивідуальна програма психологічної реабілітації, у якій прописано ряд заходів, їх результати й оцінку успішності їх застосування. Така система повинна забезпечувати ефективну адаптацію дитини в нових обставинах і в новому колективі.

Згідно результатів моніторингу закладів, де перебувають діти-правопорушники, видно, що у системі соціальної реабілітації значно обмежені можливості для дозвілля вихованців, а система соціального супроводу реабілітації недостатньо розвинута. Не дивлячись на те, що в кожному закладі є психолог, що розробляє на кожну дитину комплексну програму індивідуальних та колективних заходів, психологів та соціальних працівників недостатньо, система перепідготовки та підвищення кваліфікації слабка. Також, недоліком є те, що система працює у відриві від сім'ї вихованця, не враховуючи соціальну динаміку. Необхідно вивчати сім'ю та надавати рекомендації, що дадуть змогу запобігти конфліктним ситуаціям.

С. Белічева вважає, що успішній соціальній корекції особистості сприяють:

1. Гуманізація превентивної практики, переважання охоронно-захисних заходів над заходами покарання і примушування.

2. Професіоналізація виховної профілактики й охоронно-захисної діяльності, введення і підготовка спеціальних соціальних працівників чи соціальних педагогів, соціальних реабілітологів, практичних психологів, які мають спеціалізуватися з проблем практичної роботи із корекції поведінки індивідів із відхиленням та оздоровлення умов їхнього сімейного і суспільного виховання.

3. Створення мережі спеціальних структур, здатних здійснювати соціальну і соціально-психологічну допомогу сім'ям, дітям, молоді: консультаційні центри (пункти), центри довіри, дозвілєві та реабілітаційні центри, соціально-педагогічні притулки для дітей, котрі потрапили у кризову ситуацію.

4. Психологізація виховання, профілактика охоронно-захисної діяльності, визначення провідної ролі медико-психологічної допомоги і підтримки у корекції відхилень поведінки особистості, реабілітації неповнолітніх із різними формами соціальної і психологічної дезадаптації.

5. Визначення сім'ї як неповного інституту соціалізації дітей і підлітків, надання сім'ям соціально-правової, соціально-педагогічної і медико-психологічної допомоги, насамперед, сім'ям групи соціального ризику, неспроможних самостійно визначити проблеми виховання.

Проаналізувавши ситуацію, яка на сьогодні існує в Україні, можна зробити висновки, що наша країна потребує нових методик соціальної реабілітації. Адже, ті, які використовуються на даний момент, є неефективними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Забезпечення правового та психолого-педагогічного супроводу дітей з асоціальними проявами у поведінці в умовах закладу соціальної реабілітації : [методичний посібник] / укл. Ю. Луценко, О. Шиян. – К. : ПЦ «Фоліант», 2009. – 136 с.
2. Матеріали дослідження «Попередження тортур та жорстокого поводження з дітьми в контексті кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні».
3. Моніторингові схеми в установах Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту як модель Національного превентивного механізму : науково-практичний посібник.
4. Права дитини в закладах соціальної реабілітації в Україні : Спеціальна доповідь з питань реалізації національного превентивного механізму / Уповноважений Верховної Ради України з прав людини : Офіційне видання. – К., 2013. – 110 с.
5. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>.

Надія Савчук,

канд. психол. н., ст. викладач,
Луцький інститут розвитку людини
Університету «Україна»

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА КОРЕКЦІЯ ДИСГАРМОНІЙ У ДІТЕЙ ІЗ ВАДАМИ ЗОРУ

У статті розглядаються загальні положення психолого-педагогічної корекції як ефективного засобу виправлення дисгармоній особистісного розвитку дитини з пошкодженнями зору.

Nadiia Savchuk

PSYCHOLOGICAL AND EDUCATIONAL CORRECTION OF DISHARMONY IN VISUALLY IMPAIRED CHILDREN

The article examines the general provisions of psycho-pedagogical correction as an effective mean of correcting disharmony of personal development of visually impaired children.

Внаслідок переорієнтації сучасної системи освіти з метою забезпечення доступності здобуття якісної освіти всіма громадянами країни, важливого значення набуває психологічна допомога людині, яка, за влучним висловлюванням О. Ф. Бондаренка, є областю та способом діяльності, що сприяє особистості у вирішенні широкого кола проблем, спричинених душевним життям людини в соціумі [1, с. 10]. В останні роки спостерігається збільшення кількості осіб із певними обмеженнями у психофізичному розвитку, які потребують психологічної підтримки у ситуаціях утруднення, які виникають в їхньому особистісному або соціальному бутті. Психолого-педагогічна корекція виступає важливим знаряддям соціалізації неповносправної особистості і забезпечує нормалізацію і гармонізацію її внутрішнього світу з життєвими реаліями.

У значній кількості наукових доробок психокорекція розглядається з різних точок зору. Зокрема, А. А. Осипова визначила низку специфічних рис психокорекційного процесу: орієнтація на клінічно здорову особистість, на здорові її сторони, незалежно від ступеня порушення, на її теперішнє і майбутнє, на зміни поведінки та розвитку особистості клієнта, відхиляється усіяке нав'язування клієнту особистих цінностей

психолога [5, с. 7]. М. М. Кабанов, А. Є. Лічко, В. М. Смирнов розглядають психокорекцію як перебудову, реконструкцію певних особливостей психіки, куди відносяться властивості, процеси, стани та риси, що є чинником виникнення хвороби і можуть обумовлювати ймовірність рецидиву. Ю. Ф. Поляков, А. С. Співаковська та ін. важливим аспектом у психокорекції вважають виправлення особливостей психічного розвитку, які за прийнятою системою критеріїв не відповідають «оптимальній моделі».

Незважаючи на розбіжності у тлумаченні поняття психокорекції, вчені зосереджують основну увагу на використанні психологічних прийомів для виправлення вад психології чи поведінки психічно здорової людини. Варто зауважити, що поняття норми людського розвитку у психолого-педагогічній науці розкрито недостатньо: значно більше ми знаємо про аномалії і відхилення, ніж про особливості нормального розвитку. Умовами і водночас критеріями цієї дефініції пропонується вважати: відношення до іншої людини як до самоцінності; у якості способу реалізації цього відношення – здатність до децентрації, самовіддачі і любові; творчий характер життєдіяльності; потребу в позитивній свободі; здатність до вільного самовиявлення; можливість самопроєктування майбутнього; віра у здійсненість запланованого; внутрішня відповідальність перед собою та іншими поколіннями; прагнення до знаходження наскрізного загального сенсу свого життя [2, с. 50].

Аномалії розвитку проявляються у протилежному ставленні до себе, інших людей і оточуючої дійсності в цілому: нездатністю до самовіддачі й любові; підпорядкованістю життєдіяльності зовнішнім обставинам; відсутністю потреби у позитивній свободі; нездатністю до вільного самовиявлення, проєктування свого майбутнього; невірою у власні можливості; відсутністю відповідальності перед собою та іншими; відсутністю прагнення до знаходження сенсу свого життя тощо. Зазначені характеристики найчастіше проявляються у людей із психофізіологічними вадами. Вроджений чи набутий дефект виступає бар'єром для нормального розвитку особистості і перешкоджає повноцінній адаптації її у соціум. Особливу увагу на це звертав Л. С. Виготський, підкреслюючи, що «...дитина, розвиток якої ускладнено дефектом, не є менш розвиненою, ніж її нормальні однолітки, а є інакше розвиненою» [3]. Відомий психолог вважає, що вплив дефекту завжди двоякий і суперечливий: з одного боку, він ускладнює нормальне протікання діяльності організму, з іншого – слугує посиленому розвитку інших функцій, які могли б компенсувати недолік: «мінус дефекту перетворюється на плюс компенсації» [3]. Зокрема, вади зорового аналізатора у незрячих замінюються посиленням розвитком тактильного й слухового аналізаторів.

Отже, дитина з дефектом не обов'язково є дефективною дитиною. Адже, як відомо, вирішальну роль у психічному розвитку особистості відіграють соціальні чинники, які й формують ступінь дефективності та нормальності цієї дитини. Проблеми входження людей з функціональними обмеженнями у суспільство ґрунтуються на низькій самооцінці, дискримінації. Зокрема, специфіку взаємодії сліпих та слабкозорих з довкіллям, особливості їх адаптації вивчали М. Земцова, В. Єрмаков, Б. Коваленко, І. Сасіна, Є. Синьова, С. Федоренко, П. Федорець. Фахівці в галузі тифлології відзначають, що зорові порушення у дітей спричиняють низку проблем у пізнанні навколишньої дійсності, звужують суспільні контакти, обмежують орієнтування, можливість займатися багатьма видами діяльності.

Відтак, корекційно-педагогічну дію слід спрямовувати на формування у сліпих та слабкозорих дітей чуттєвого досвіду. Важливу компенсаторну роль відіграє мовлення. У мовленнєвому спілкуванні з оточуючими у свідомості дитини з офтальмологічним захворюванням утворюються і зміцнюються зв'язки між словом і предметом, явищем або дією. Словесний опис предмета, зроблений дорослим, дитина підтверджує власним дотиковим обстеженням. Саме за допомогою слухових і дотикових відчуттів такі діти вчаться діяти самостійно.

Незалученість інвалідів зору до суспільного життя, наявність як фізичних, так і психологічних бар'єрів у взаємодії з іншими категоріями населення, детермінують чимало проблем в особистісному розвитку та соціальній депривації зокрема. Депривовані особи змушені жити в умовах моральних і матеріальних обмежень, у кращому випадку, спілкуючись в межах своїх соціальних груп. Підтвердженням цьому слугують дослідження Г. М. Бреслава, який підкреслює, що відхилення у формуванні особистості проявляються в динаміці її емоційної сфери, порушенні загальних властивостей емоційної регуляції. В. Авраменкова, О. Абульханова, А. Амбрамова, Н. Володарська, М. Кисельов, І. Кон, В. Лебедев вважають соціальну депривацію основним чинником відчуження особистості від суспільства та виникнення переживання самотності. У руслі вищезазначеного можна дійти висновку, що лише теплі, довірливі стосунки у взаємодії з іншими особами є підґрунтям гармонійності особистості.

Розвиток особистості як складної відкритої системи передбачає наявність постійних змін, як прогресивних, так і регресивних, гармонійних і дисгармонійних фаз. У цьому зв'язку А. Мілтс, розглядаючи співвідношення понять «гармонія-дисгармонія», зазначає, що перехід на нову сходинку, у гармонію нової якості, залишиться для нас незбагненим, без врахування певної дисгармонії, за заперечення попередньої стадії розвитку. Отже, дисгармонія є невід'ємною частиною і каталізатором нормального психічного розвитку людини. Дисгармонія в розумінні автора – відсутність узгодженості, вияв диспропорцій,

розбіжності, антагонізми, хаос, дезорганізованість, втрата рівноваги, деградація, взаємна невідповідність речей і явищ або їхня невідповідність нормі, зразку, ритму [4, с. 6].

У цьому контексті привертають увагу дослідження Т. М. Титаренко, яка трактує особистісну дисгармонію як непатологічне відхилення у розвитку особистості, що виникає під впливом несприятливих обставин, кризових ситуацій, деструктивних конфліктів [6, с. 180]. Висловлені міркування автор демонструє на прикладі розгляду розвитку життєвого шляху особистості, вважаючи особистісні відхилення необхідною умовою індивідуальної варіативності. Загальним підсумком виступає твердження, що відсутність внутрішньої мотивації до позитивних зрушень є індикатором появи певних потенційних дисгармоній, оскільки навколишнє середовище само по собі не може змінити людину.

Слід також відзначити, що особистісні дисгармонії співвідносяться й зі специфічними комунікативно-поведінковими проявами акцентуацій темпераменту, характеру, особистості, як чинників виникнення та поглиблення бар'єрів у спілкуванні. У розвиткові особистості, як соціального цілісного суб'єкта, не виключені різні диспропорції: розвиток одного елементу за рахунок іншого, переважання протягом деякого часу негативних емоцій, сумнів, тривоги, невпевненості, страждання, незадоволеності, які за певних умов можуть відігравати позитивну роль. Отже, елементи дисгармонії видаються невід'ємною характеристикою кожної особистості.

У різні вікові періоди вплив різноманітних ситуацій і обставин накладає суттєвий відбиток на внутрішній світ людей із зоровими ураженнями (відмова батьків від дитини, яка народилась неповносправною, таврування медичним діагнозом (містифікація) у дошкільному та шкільному періодах, а в подальшому, відсутність рівних можливостей в отриманні освіти, нерівність на ринку праці тощо) і є причиною виникнення дисгармоній, що проявляються у низькій самооцінці, невпевненості у собі, депресії, замкненості, розлученості, пригніченості, байдужості. Найбільш уразливими в таких ситуаціях є діти.

У загальній оцінці підходів до розв'язання проблеми психолого-педагогічної корекції дітей із вадами зору можна виокремити низку підходів:

- психоаналітичний (Е. Еріксон, А. Фройд, М. Кляйн, Д. Віннікотт) – спрямований на виявлення глибинних мотивацій особистості і невідкоректованих травм раннього дитинства. Психоаналітично орієнтована робота передбачає ретельну й тривалу проробку переживань дитинства та пов'язаних з ними стереотипів реагування, захисних і трансферно-контртрансферних механізмів;

- біхевіоріальний підхід, ґрунтуючись, зокрема, на теорії оперантного обумовлювання (Б. Скіннер), полягає у корекції поведінки дисгармонійної особи шляхом позитивного підкріплення;

- у гуманістично орієнтованому підході (А. Маслоу, К. Роджерс, Р. Мей) основний акцент робиться на формуванні позитивної «Я-концепції», що покладається в основу особистісного зростання. Особистісному зростанню сприяють уявлення про те, що люди є вільно діючими суб'єктами, здатними визначати своє особистісне становлення й розвиток; що вони є мислячі істоти й активно планують свій розвиток та ін.

Пошук оптимальної моделі психокорекції є важливим завданням у роботі з дисгармонійною особистістю, особливо на ранніх етапах психічного розвитку дитини з вадами зору. Адже саме адекватна самооцінка, емоційна врівноваженість, адекватні міжособистісні відносини сприяють успішній адаптації зоредепривованих дітей у соціум.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко А. Психологическая помощь : теория и практика / А. Бондаренко. – К. : Укртехпрес, 1997. – 216 с.
2. Братусь Б. Аномалии личности / Б. Братусь. – М. : Мысль, 1988. – 301 с.
3. Выготский Л. С. Основы дефектологии / Л. С. Выготский. – Спб. ; М. : Изд-во «Лань», 2003. – 654 с.
4. Милтс А. Гармония и дисгармония личности : Филос.-этич. очерк / А. Милтс. – М. : Политиздат, 1990. – 222 с.
5. Осипова А. Общая психокоррекция : [учеб. пособ. для студ. вузов] / А. Осипова. – М. : ТЦ Сфера, 2002. – 512 с.
6. Титаренко Т. Життєвий світ особистості : у межах і за межами буденності / Т. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.

**СОЦІАЛЬНА ТА ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ,
ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ
В УМОВАХ ДІТЯЧОГО БУДИНКУ СІМЕЙНОГО ТИПУ**

Дитячий будинок сімейного типу як форма суспільного виховання дітей, позбавлених батьківської опіки, має об'єктивні переваги перед іншими інститутами соціалізації, перш за все інтернатного типу. Природність процесу виховання, емоційний контакт дитини з батьками-вихователями, який ґрунтується на довірі дітей до дорослих членів родини, виховання в малій групі якнайповніше відповідають вимозі поступового залучення дитини до соціального життя.

Oksana Smuk

**SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT TO ORPHANS AND CHILDREN
DEPRIVED OF PARENTAL CARE IN ORPHANAGES**

The article provides the analysis of family-type orphanages as a form of public education for children deprived of parental care. Evidently, such orphanage has advantages compared to other institutions of socialization, primarily to boarding school. These are the naturalness of education process, emotional contact with the parent-pedagogues based on children's trust to adult members of the family, and education in small groups – these advantages help to engage children in social life.

Умови, що склалися за останні роки у нашій молодій державі, як соціальні, так і економічні, привели до різкого послаблення уваги з боку держави до неблагополучних сімей, втрати матеріальної і моральної відповідальності за дітей, які є важливою частиною населення країни. Це діти, що потрапляють в будинки дитини, дитячі будинки. Як виявилось, на сьогодні, дитячі будинки є переповненими.

Через відсутність повноцінного емоційного спілкування між дітьми і дорослими, особливо з матір'ю, із-за недостатньої уваги, турботи, любові з боку дорослих, у дітей, що виховуються без батьків, з'являються ознаки відхилень у розвитку. Ці діти багато в чому відстають від своїх однолітків як у фізичному, так і в інтелектуальному та емоційному розвитку. Їх відрізняють пасивність, «емоційна тупість», відсутність адекватних навичок спілкування з іншими людьми та своїми ровесниками.

Багато досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних психологів (Н. М. Щелованова, 1955; Л. І. Божович, 1960; Г. М. Ляміной, 1964; М. І. Попової, 1968; Н. М. Неупокоевої, 1980; М. І. Лісієм, 1986; А. І. Захарова, 1986; І. В. Дубровіной, А. Г. Рузької, Н. Н. Авдєєвої, Л. Н. Галігузової, Т. В. Гуськової, М. Г. Елагиной, С. Ю. Мещерякової, А. Прихожан, Н. Н. Толстих, Т. І. Юферової, 1990; Р. А. Шпіц, 1945; Дж. Боулбі, 1951; Р. Заззо, 1967; Л. Ярроу, 1972; М. Раттера, 1972; Й. Лангмейера, З. Матейчика, 1984; Е. І. Холостовой, 1997; А. М. Панова, 1997; А. Й. Капська, 2003; Т. М. Семігіна, 2004; І. М. Грига, 2002; С. Зиглер, 2001; Р. І. Кравченко, 2001; Л. Чернишевська, 2004 свідчать, що спілкування дитини з дорослими і, в першу чергу, з матір'ю, є базовою детермінантою психічного розвитку і психічного здоров'я дітей.

Проблемі материнської турботи та депривації присвячені дослідження Ш. Бюлер, 1932; Г. Гетцера, 1937; У. Голдфарба, 1945; Дж. Боулбі, 1979; Л. Ярроу, 1972; М. Раттера, 1987; Й. Лангмейера, З. Матейчик, 1984; М. Н. Щелованова, 1949 та ін. Результати дослідження прихильності дитини до матері представлені в роботах Дж. Боулбі, 1980; Дж. Гассіді, 1986; М. Клаусс, Дж. Кеннел, 1982; М. М. Авдєєвої, Н. А. Хаймовської, 1999, і ін.

В останні роки в нашій країні також з'явилися різні форми дитячих будинків. Актуальними стали дитячі будинки сімейного типу (ДБСТ). Незважаючи на давно історію і серйозність проблем розвитку дітей, які виховуються без піклування батьків, особливостей їх психічного розвитку та компенсації материнської депривації, дефіциту і деформації спілкування з дорослими, на сьогоднішній день вони є недостатньо досліджені.

Проблема виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, цікавить багатьох вітчизняних психологів. Крім згаданих вище, слід зазначити дослідження Н. М. Аксаріна, 1974; І. А. Залісині, 1985; Е. О. Смирнової, 1985; В. В. Авраменко, 1992; М. П. Абросимової, 1991; Т. М. Землянхінна, 1982; Н. В. Репіної, 1990, в яких розглянуті різні аспекти психічного розвитку дітей, що виховуються без опіки батьків. Однак проблема компенсації дефіциту і деформацій спілкування та адаптації дітей, що виховуються в закладах інтернатного типу і дитячих будинках сімейного типу, все ще залишається до кінця не вивченою.

За педагогічним потенціалом дитячий будинок сімейного типу як форма суспільного виховання дітей, позбавлених батьківської опіки, має об'єктивні переваги перед іншими інститутами соціалізації, перш за все інтернатного типу. Насамперед звертається увага на природність процесу виховання, емоційний контакт дитини з батьками-вихователями, який ґрунтується на довірі дітей до дорослих членів родини, виховання в малій групі якнайповніше відповідає вимозі поступового залучення дитини до соціального життя, тривалість виховного впливу батьків-вихователів на дітей, комплексний підхід до виховання, інтегративний характер виховання, індивідуальний підхід до кожної дитини, взаємозацікавленість у стосунках вихователів та

вихованців, контроль за негативними проявами серед дітей, негативними впливами на них як зовнішніх, так і внутрішніх факторів (однолітки, засоби масової інформації, література тощо).

Виховний процес у дитячому будинку сімейного типу справляє вплив водночас на моральний та інтелектуальний розвиток дитини. Вона набуває навичок мислення, предметних дій, міжособистісних взаємин, засвоює норми поведінки дорослих, виходячи із того, що сім'я – це перша модель суспільства, яку вона безпосередньо сприймає, а взаємостосунки у сім'ї – перші зразки міжособистісних відносин.

Виховання в дитячих будинках сімейного типу дитини-сироти, яка позбавлена можливості перебувати у біологічній родині, спрямоване на надання їй можливості в сімейному оточенні засвоїти соціальні правила і норми життя. По суті, дитячий будинок сімейного типу – це благодійна сім'я, в якій поряд з рідними виховуються прийомні діти. Однак, для дитини, яка була позбавлена батьківського піклування і направлена на виховання у дитячий будинок сімейного типу, він виконує функції соціального і соціалізуючого інституту. Дитячий будинок сімейного типу виконує соціальні функції, притаманні кожній сім'ї, в той же час його соціальна сутність набуває специфічного забарвлення стосовно впливу на дітей, які певний час зазнавали сімейної депривації.

Діти, які зазнали травмуючого впливу з боку оточуючих, були знехтувані і майже не відчували, що хтось несе відповідальність за їхнє існування, стали жертвами жорстокості з боку рідних, завдяки заохоченню, підтримці і підбадьорюванню поступово усвідомлюють, що кожен з них є особистістю, може щось робити і досягти успіхів, може бути сам собою і має право на помилки. Така спрямованість виховання формує готовність до відмови від асоціальних форм поведінки та засвоєння нових, соціально прийнятних норм для сім'ї, родини, суспільства.

Покинуті напризволяще діти відчують певні психологічні труднощі в умовах взаємного непорозуміння між ними і дорослими. Здебільшого вони перебували у середовищі, де втрачається сенс життя або його просто неможливо збагнути. Через глибоку невпевненість у житті і часту зміну дорослих, що опікуються ними, діти схиляються до думки, що це оточення є ненадійним і загрозливим. У таких дітей часто спостерігається відсутність таких основних чинників гармонійного розвитку особистості, як довіра, щирість, допитливість, зацікавленість, уміння чомусь дивуватися. виправити негативне сприйняття оточення можна лише за умов, коли прийомні батьки ставляться до дитини як до особистості, коли вони самі стають для неї життєвим прикладом, надійною опорою.

У ДБСТ дитина, як і в кожній іншій сім'ї, навчається керувати власними справами і бажаннями. У дитини, якій довгий час постійно твердили, що вона ні на що не здатна, нікому не потрібна, формується комплекс неповноцінності, постійна потреба виконувати вказівки дорослих: як і що саме слід робити, щоб уникнути помилок. Виходячи із таких сформованих в неї установок, виховання самостійності у дітей-вихованців в багатьох випадках представляє довготривалий процес. Батьки-вихователі спочатку допомагають їм подолати невпевненість і страх, щоб вони поступово навчилися самостійно виконувати доручення (допомагати по господарству, ходити до крамниці, куховарити, доглядати молодших тощо).

За спостереженнями у дитини протягом певного часу попереднього життя формується мотивація невдахи. Обмежені у власній можливості панувати у навколишньому середовищі, постійно переслідуються з боку дорослих заборонами діяльності, оскільки вони можуть щось розбити чи поламати, діти поступово переймають негативні установки дорослого оточення і роблять їх власними. Формується зневіра у собі самому і у власних можливостях. Допомогти дитині подолати відчуття невпевненості, зневіри у власних силах лише прийомні батьки можуть поступово, повільно рухаючись з нею вперед, доручаючи виконувати посильні завдання в сім'ї.

Сім'я дає відчуття приналежності до близьких, сприяє комфорту в житті, здатності обирати свій шлях та відчувати підтримку інших. Саме вона сприяє формуванню адекватної самооцінки дитини, розвитку її індивідуальності, збереженню культурної ідентичності. Батьки-вихователі, незалежно від їх бажання, не зможуть надати дітям повноцінний юридичний статус, соціальний статус, неперервність батьківства, і все те, що випливає з перебування дитини у власній сім'ї. Ці юридичні недоліки розуміють і батьки-вихователі, згодом їх усвідомлюють і самі діти-сироти. Батьки-вихователі дуже хвилюються за подальшу долю своїх вихованців.

Запорукою позбавлення негативних проявів та деформації соціального досвіду прийомної дитини є налагодження у ДБСТ стосунків, побудованих на почутті єдиної родини, відсутності поділу на вихователів та вихованців, рідних та прийомних дітей. Саме такі умови є найбільш сприятливими для адаптації дитини до сімейного життя, яка, на жаль, має досвід асоціальних проявів у рідній родині, пережила психологічний стрес через втрату близьких, пройшла систему інтернатних закладів виховання. У дитячому будинку сімейного типу формування особистості дитини відбувається в природних умовах, вплив батьків-вихователів на світогляд і самоусвідомлення дитини домінує. Під впливом сімейного оточення у дитини формуються морально-етичні ідеали і смаки, норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтації, тобто усі ті якості, які характеризують особистість, індивідуальність.

Ключовим елементом сімейного оточення є «теплота», емоційний комфорт. Емоційно позитивні батьки турбуються про дітей, проявляють свою любов, потреби дитини ставлять на перше місце, заохочують дитину до активної життєвої позиції, емпатійно реагують на почуття дитини. Сім'я дає дитині-сироті психологічну захищеність. Діти виховуються у дитячих будинках сімейного типу в атмосфері любові і теплоти, якої їм так не вистачало в інституційних закладах чи деструктивних сім'ях, вчать довіряти іншим, активніше взаємодіють з ровесниками, більш активні у пізнанні навколишньої дійсності, більш впевнені у собі. Отже, виховання дитини у середовищі, максимально наближеному до сімейного, буде позитивно впливати на розвиток особистості.

Для того щоб дослідити розвиток дитини нам потрібно вийти за межі індивідуального вивчення дитини чи діади мати-дитина; ми повинні вивчати екологічну систему загалом. У. Бронфенбреннер [2] вважає, що екологічна система дитини складається із трьох елементів: мікросистема, наприклад, сім'я і школа, в яку дитина безпосередньо включена; екосистема, наприклад, робота батьків, яка впливає на дитину опосередковано, через вплив на мікросистему; і макросистема, наприклад, етнічна субкультура або соціум чи культура, в яких знаходиться сім'я. У сімейній мікросистемі особливо важливими є характеристики батьківської взаємодії з дітьми, зокрема емоційний тон сім'ї, спосіб підтримки контролю і якості спілкування. Якщо в сім'ї існують чіткі і послідовні правила, стандарти і вимоги, то діти, що виховуються в такій сім'ї, характеризуються адекватною і високою самооцінкою, компетентністю за самим широким діапазоном ситуацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Развитие ребенка. – СПб. : Питер, 2004. – 768 с.
2. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг, Д. Бокум. – СПб. : Питер, 2008. – 940 с.
3. Книга для батьків. Посібник до тренінгового курсу «Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі» / за заг. ред. Т. Алексеєнко. – К. : Науковий світ, 2006. – 496 с.
4. Створення та соціальний супровід прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу : [навч.-метод. комплекс / автори-упоряд. : Г. Лактіонова, Ж. Петрочко, А. Калініна та ін.; за заг. ред. Г. Лактіонової, Ж. Петрочко]. – К. : Науковий світ, 2006. – 270 с.
5. Мацумото Д. Психология и культура / Д. Мацумото. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2002. – 416 с.

Ольга Сорока,

канд. пед. н., доцент,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,

Лариса Банкул,

доцент,
Ізмаїльський державний
гуманітарний університет

ВПЛИВ ПЕДАГОГІЧНОГО СТИЛЮ ВЗАЄМОДІЇ

НА ПОЯВУ ДЕСТРУКТИВНИХ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті на основі аналізу існуючих у психолого-педагогічній літературі підходів щодо розуміння сутності «стилю педагогічної взаємодії», зроблено спробу дослідити ефективність впливу різних педагогічних стилів та особливостей спілкування вчителя початкових класів на появу та динаміку розвитку деструктивних психічних емоційних станів молодших школярів. У якості корекційного засобу запропоновано використовувати інтегративну арт-терапію.

Olha Soroka,

Larysa Bankul

THE EFFECT OF PEDAGOGICAL STYLE OF INTERACTION ON THE DEVELOPMENT OF TEENAGERS' DESTRUCTIVE EMOTIONAL CONDITIONS

The article deals with an attempt to explore the efficiency of influence of different pedagogical styles and peculiarities of primary school teacher's communication on the appearance and dynamic of development of the destructive psychological emotional states of younger pupils on the basis of analysis of psychoeducational literature approaches on the comprehension of the essence «style of pedagogical interaction». The usage of art-therapy as remedial means is proposed.

Вступ дитини до школи пов'язаний із значною кількістю нових та складних для неї ситуацій, до яких необхідно адаптуватися: нових видів формального та неформального спілкування, взаємин, навчальних навантажень тощо. Ті ситуації, люди, які зовсім не були значущими у дошкільному віці, для молодшого школяра починають набувати особливої вагомості. Таким чином, ситуаціями та об'єктами є безпосередньо сам процес навчання та його зміст, взаємини з ровесниками, але найбільш значущою особистістю стає

вчитель початкових класів, від якого дитина найбільше залежить на перших етапах навчання. У силу безумовного авторитету, вчитель є об'єктом наслідування для учнів молодшого шкільного віку. Окрім цього, він має вагомий вплив на дітей, на їхню поведінку, емоційно-чуттєву сферу, рівень досягнень у навчальній діяльності, інтереси й мотивацію. Такий вплив на дитину може бути здійснений завдяки певним установкам та особистісним принципам, а також усвідомленим вербальним та емоційним реакціям вчителя на конкретну дитину.

У психології існують різні методи та методики, спрямовані на дослідження впливу рис, якостей та особливостей учителя на дітей. Проте найбільш інтегральним та комплексним соціально-психологічним чинником, який має безпосередній вплив на особистість молодшого школяра, є стиль педагогічної взаємодії – інтегративна характеристика, що відображає стиль керівництва, стиль спілкування, стиль поведінки та когнітивний стиль вчителя [1].

Науковці по-різному визначають стилі педагогічної взаємодії. Так, А. Маркова виділяє авторитарний, демократичний і ліберальний стилі педагогічної діяльності [5]. В. Кан-Калик диференціював стилі за характером включеності педагога у процес спілкування:

- стиль захопленості педагога спільно з учнями творчою діяльністю, є вираженням відношення вчителя до своєї справи, професії;
- стиль дружнього відношення, яке служить загальним фоном та передумовою успішності взаємодії вчителя з класом;
- стиль спілкування – дистанція, яка є вираженням авторитарного стилю, який позитивно впливає на зовнішні показники дисципліни, організованість учнів, але може призвести до конформізму, фрустрації, неадекватності самооцінки, зниження рівня домагань;
- стиль спілкування – залякування та загравання, що є свідченням професійної недосконалості педагога [4].

Нами було поставлено за мету дослідити ефективність впливу різних педагогічних стилів на появу та динаміку розвитку деструктивних емоційних станів молодших школярів (тривожності, невпевненості, сором'язливості, фрустрації тощо). У дослідженні взяли участь 8 учителів початкових класів ЗОШ № 7 І-ІІІ ступенів з поглибленим вивченням іноземних мов. Методика, яка стала діагностичним інструментарієм вищезазначеного показника, запропонована Н. Фетискіним, В. Козловим, Г. Мануйловим і має назву «Діагностика стилів педагогічної взаємодії». У запропонованій методиці представлено 8 моделей [2].

Модель дикторська («Монблан»). Педагог як би відсторонений від учнів; ніякої особистісного взаємодії. Педагогічні функції зведені до інформаційного повідомлення. Наслідок: відсутність психологічного контакту, безініціативність і пасивність учнів.

Модель неконтактна («Китайська вежа») дуже близька за своїм змістом до першої. Різниця в тому, що між педагогом і учнем існує слабкий зворотній зв'язок. Відсутнє бажання до співпраці як з боку вчителя, так і з боку учнів. Інформаційний, а не діалоговий характер занять, мимовільне підкреслення педагогом свого статусу, поблажливе ставлення до учнів. Наслідок: слабка взаємодія з учнями, а з їхнього боку – байдухе ставлення до педагога.

Модель диференційованої уваги («Локатор») заснована на вибіркових відносинах з учнями. Педагоги орієнтовані не на весь склад аудиторії, а лише на частину, припустимо на «талановитих», «слабких», «лідерів» чи «аутсайдерів». Наслідок: порушується цілісність акту взаємодії в системі «педагог – колектив», вона замінюється фрагментарністю ситуативних контактів.

Модель гіпореклексивна («Тетерів») полягає в тому, що педагог у спілкуванні ніби замкнений у собі: його мова здебільшого монологічного характеру, він чує тільки самого себе і ніяк не реагує на учнів. Такий педагог проявляє «емоційну глухоту» до дітей. Наслідок: практично відсутня взаємодія між учителем та учнем. Сторони процесу спілкування існують ізольовано один від одного, навчально-виховна взаємодія відбувається формально.

Модель гіперрефлексивна («Гамлет») протилежна попередній. Педагог стурбований не стільки змістовною стороною взаємодії, скільки тим, як він сприймається учнями. Міжособистісні відносини відіграють для нього домінуюче значення. Він гостро реагує на нюанси психологічної атмосфери в середовищі учнів, приймаючи їх на свій рахунок. Наслідок: загострена соціально-психологічна чутливість педагога, що призводить його до неадекватних реакцій на репліки й дії аудиторії.

Модель негнучкого реагування («Робот»). Взаємини педагога з учнями будуються за жорсткою програмою, де чітко витримуються цілі і завдання заняття, дидактично виправдані методичні прийоми, має місце бездоганна логіка викладу й аргументація фактів. Вчитель не враховує психологічний стан учнів, їх вікові й етнічні особливості. Наслідок: низький ефект соціальної взаємодії.

Модель авторитарна («Я – сам»). Навчальний процес цілком фокусується на педагогові, оскільки він – головна і єдина дійова особа. Від нього «виходять» питання і відповіді, судження й аргументи. Практично

відсутня творча взаємодія між учителем і аудиторією. Наслідок: виховується безініціативність, втрачається творчий характер навчання, спотворюється мотиваційна сфера пізнавальної активності.

Модель активної взаємодії («Спілка»). Педагог постійно знаходиться в діалозі з учнями, заохочує ініціативу, легко «схоплює» зміни в психологічному кліматі колективу і гнучко реагує на них. Переважає стиль дружньої взаємодії зі збереженням рольової дистанції. Виникаючі навчальні, організаційні та інші проблеми вирішуються спільними зусиллями. Така модель найбільш продуктивна.

Результати методики представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

**Діагностика стилів педагогічної взаємодії
(за методикою Н. Фетискіна, В. Козлова, Г. Мануйлова)**

Модель	Абс.	%
Диктаторська «Монблан»	-	-
Неконтактна «Китайська вежа»	1	12,5
Диференційована увага «Локатор»	2	25
Гіпореклексивна «Тетерів»	-	-
Гіперрефлексивна «Гамлет»	-	-
Негнучкого реагування «Робот»	2	25
Авторитарна «Я сам (а)»	2	25
Активної взаємодії «Спілка»	1	12,5
Загалом	8	100

Результати методики свідчать про те, що, на жаль, стиль «активна взаємодія» притаманний лише одному вчителю. Він зорієнтований на розвиток учнів, використовує ефективні методи заохочення та підтримки у спілкуванні та навчанні. «Негнучке реагування» обрали два вчителі (25%), що говорить про незадовільну співпрацю з молодшими школярами. Авторитарну модель «Я сам (а)» обрали також два вчителі (25%), що може свідчити про орієнтацію педагогів більше на результат навчання, ніж на розвиток учнів. Для вчителів цього стилю властиві прояви авторитарного контролю за навчальною діяльністю учнів та використання способів негативного підкріплення діяльності.

Залежно від особливостей педагогічного стилю вчителів у учнів виявлений низький рівень прояву деструктивних емоційних станів. Так, у молодших школярів, навчально-виховним процесом яких керують вчителі з моделями «Робот», «Я сама», проявляється чітко виражена небажана динаміка розвитку деструктивних психічних станів та зростання інтенсивності їх прояву. Неefективний педагогічний стиль вчителя призводить до кількісних змін у всіх видах негативних емоційних станів, які характерні для учнів молодшого шкільного віку. При такому стилі найбільше зростає кількість дітей з депресивними станами, що характеризується тенденцією до переважно стійкого зниження настрою та позитивних емоційних переживань.

Зазначене свідчить про те, що внаслідок орієнтації вчителя на результат навчальної діяльності, на її зовнішні нормативні вимоги та на контроль, а також за умови неврахування індивідуальних можливостей дитини, у багатьох учнів початкових класів проявляються пасивно-захисні реакції, відбувається зниження мотивації навчання, пізнавальної активності, пасування перед труднощами. Все це стає першопричиною зростання кількості молодших школярів з проявами депресивних станів у тих класах, учителі яких дотримуються неefективного педагогічного стилю. Варто наголосити, що авторитарно-контролююча спрямованість таких учителів та збільшення у зв'язку з цим рівня хвилювання, а також психічного напруження дітей, призводить до більшого нервово-психічного виснаження, що в кінцевому випадку може стати причиною появи депресії.

Одним із шляхів корекційної роботи з молодшими школярами, у яких проявляються деструктивні емоційні стани, є терапія мистецтвом – інтегративна арт-терапія. Ми вважаємо, що інтегративна арт-терапія поєднує у собі сукупність елементів образотворчої, музичної, ігрової, казкотерапії та інших видів терапії творчості. В. Кандинський стверджував, що кожен вид мистецтва порівнює свої елементи з елементами іншого: «При порівнянні засобів різних видів мистецтв ... одне мистецтво повинне вчитися у іншого тому, як користуватися своїми засобами. Живопис майже цілком залежить від форм, запозичених у природи». Його сьогоденне завдання, за В. Кандинським, полягає в дослідженні і пізнанні своїх власних сил і засобів – що вже давно робить музика [3, с. 40].

Корекційні арт-терапевтичні заняття проводилися з молодшими школярами 4–А класу на базі Тернопільської ЗОШ І–ІІІ ступенів з поглибленим вивченням іноземних мов протягом 2-х місяців (січень-лютий 2014 року). Заняття проводилися 2 рази на тиждень, причому інколи вони були включені у навчально-виховний процес. Так, ми пропонували дітям прослуховувати спеціально підібрані музичні композиції на

уроках читання при описі картин природи, на уроках образотворчого мистецтва та уроках «Я у світі». На уроках природознавства важливе значення для емоційно-естетичного сприйняття природи відіграють спостереження за доквіллям, творчі завдання, що супроводжуються прослуховуванням музичних композицій. Такі форми проведення занять позитивно впливають на емоційну сферу школярів, сприяють розвитку уяви, фантазії, мислення, уваги.

Протягом двох місяців ми залучали дітей до прослуховування спеціально підібраної музики. На кожному окремому занятті ми поєднували музикотерапію з іншими формами психотерапевтичного впливу, зокрема з ігровою терапією, лялькотерапією, природотерапією, арт-терапією, де музика кожен раз і у кожному поєднанні з іншими засобами й формами психотерапевтичного впливу виконувала іншу функцію. У грі – сприяла розвитку комунікативності. При спостереженнях над природними об'єктами, що підлягатимуть майбутньому опису, – релаксаційну функцію. Музика може бути прекрасним фоном і для перебігу зовнішніх мовленнєвих процесів (читання віршів, розповідання, розмірковування, описування). Окрім цього, ми використовували музичні композиції при вигадуванні молодшими школярами казок.

Варто зазначити, що після проведення арт-терапевтичних корекційних занять прояви деструктивних емоційних станів стали менш вираженими. Отже, впровадження інтегративної арт-терапії у практику початкової школи уможливує тотальний вплив на особистість дитини на трьох рівнях: фізіологічному, психічному, сакральному; сприяє розвитку творчої уяви, фантазії, розширенню та корекції емоційної сфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вікова та педагогічна психологія : [навч. посіб.] / О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. – К. : Просвіта, 2001. – 416 с.
2. Диагностика стилей педагогического общения / Н. Фетискин, В. Козлов, Г. Мануйлов. – М. : Изд-во Института Психотерапии. – 2002. – 490 с.
3. Кандинский В. О духовном искусстве / В. Кандинский. – М. : Архимед, 1992. – 110 с.
4. Кан-Калик В. Учителю о педагогическом общении / В. Кан-Калик. – М. : Просвещение, 1987. – 189 с.
5. Маркова А. Психология труда учителя : [кн. для учителя] / А. Маркова. – М. : Просвещение, 1993. – 192 с.

Марина Тіхонова,

канд. психол. н., доцент,

Луганський національний університет

імені Тараса Шевченка

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА ПОДРОСТКОВ, ПЕРЕЖИВШИХ НАСИЛИЕ

З'явлено, що підлітковий вік є «віком ризику» по відношенню до насильства; показано необхідність психологічної підтримки підлітків, які мають травматичний досвід; представлено комплекс діагностичного інструментарію щодо виявлення підлітків, які зазнали насилля та психологічні методи дослідження особистості; розглянуто методи психологічної підтримки та її етапи роботи з підлітками.

Маруна Tikhonova

PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF TEENAGERS WHO EXPERIENCED VIOLENCE

The article claims that juvenile age is a 'risk factor' in terms of violence, it proves the necessity of psychological support to teenagers having trauma experience. It presents a set of diagnostic instruments for identification of teenagers who experienced violence and psychological methods of research of personality. It examines the methods of rendering psychological support and stages of work with teenagers.

В настоящее время среди множества проблем, находящихся на стыке медицинских, психологических, педагогических дисциплин, проблема насилия является одной из наиболее актуальных. С одной стороны, это связано с экономическими, социальными, политическими изменениями и кризисами, происходящими в обществе, а с другой – с неоднозначностью трактовки сущности феномена насилия, с трудностями выявления причин, признаков и последствий влияния насилия на развитие личности.

В традиционном понимании насилие представляет собой физическое или сексуальное злоупотребление, однако психологическое давление на личность, ущемление ее прав и интересов, ограничение потребностей и возможностей также рассматриваются как акты насилия [2, с. 38]. Большинство психологов Ф. Е. Василюк [3, с. 123], Н. В. Вострокнутов [4, с. 8], А. И. Захаров [6, с. 144], И. С. Кон [8, с. 60], Р. Д. Лэнг [10, с. 250] едины во мнении, что наиболее тяжелыми являются последствия насилия, перенесенного в детском возрасте, именно дети и оказываются его жертвами. Это во многом объясняется возрастающим уровнем агрессии в обществе, нагнетаемой реальными современной жизни, средствами массовой информации, снижением духовной культуры населения и уязвимостью ребенка в связи с несовершенством медицинской и психолого-педагогической помощи и защиты в кризисных ситуациях.

До недавнего времени проблема насилия над детьми оставалась практически закрытой для обсуждения, что не давало полного представления о её масштабах, в то время как дети могут подвергаться насилию не только в семье, но и в учебном заведении, и со стороны других социальных институтов. Психологи Н. А. Асанова [1, с. 59], Е. М. Черепанова [12, с. 5], С. В. Ильина [7, с. 65] выделяют физическое, сексуальное насилие и психологическое жестокое обращение с детьми.

Наиболее ранимыми к проявлениям любого вида насилия являются дети. Особенно критическим является подростковый возрастной период, который исследователи Н. А. Асанова [1, с. 70], Ю. М. Антонян [2, с. 213] рассматривают «возрастом риска» в отношении насилия. Насилие в этот период, вероятнее всего, окажет более разрушительное воздействие, чем его воздействие в период относительной эмоционально-личностной стабильности. Психологическую поддержку мы рассматриваем как деятельность психолога, сосредоточенную на позитивных сторонах личности подростка.

Основные методы оказания психологической поддержки жертвам насилия включают психодиагностику, психологическое консультирование и психотерапевтическую работу. Первым этапом работы психолога с подростками является психодиагностика. С целью выявления контингента подростков «группы риска» мы использовали следующий диагностический инструментарий: Тест рисуночной фрустрации С. Розенцвейг, методика определения склонности к отклоняющемуся поведению А. Н. Орел, адаптированный Опросник на выявление посттравматического стрессового состояния (ПТСС) В.Р. Хусейн, С. А. Холкомб; Опросник, определяющий депрессивные переживания в связи с психической (эмоциональной) травмой В. Р. Хусейн, С. А. Холкомб.

С целью выявления наличия психопатических проявлений применялся Патохарактерологический Диагностический Опросник (ПДО) А. Е. Личко, для определения психоэмоционального состояния, потребностей и индивидуальных характеристик – цветовой тест М. Люшера; для исследования типа поведения и характера локализации ответственности – шкала уровня субъективного контроля Д. Роттера; для выделения зон психологического конфликта, сфер наибольшей тревоги, враждебности – рисуночные тесты «Неоконченные предложения» Сакса-Сиднея, «Дом-дерево-человек», «Кинетический рисунок семи».

Интегрировав накопленные в психологии данные [3; 5; 11] с собственным опытом работы школьным психологом и консультантом телефонной службы доверия мы можем сказать: прохождение подростка через чрезвычайные ситуации, где он пребывает в роли жертвы, чревато нарушением в содержании структурных компонентов образа мира. Мы рассматриваем особенности самосознания подростков, пострадавших от насилия, и разрабатываем стратегию психологической поддержки им, исходя из представления о субъективном образе мира человека, который А. Н. Леонтьев определил «ядерным образованием самосознания» [9, с. 252].

Разрушения структурных компонентов образа мира касаются действия двуединого базового механизма бытия и развития личности «идентификация-обособление»: у пережившего насилие ребенка «включается» крайняя негативная форма обособления – отчуждение (от себя, других, мира), и вся активность направляется на защиту себя [10, с. 90]. Типы отчуждения могут быть различны: а) отчуждение от людей и агрессивная активность, направленная на преодоление препятствия любой ценой; б) отчуждение от себя и своих ресурсов, поиск того, кто разрешит ситуацию; в) пассивное, обороняющееся поведение (уход). У всех типов непременно обнаруживаются деформации основных компонентов субъективного образа мира.

Образ мира. Пережитое насилие разрушает представление подростка о жизни и ее ценностях, о своей желанности и жизнеспособности в мире. У такого подростка отсутствует уверенность в том, что он является ценной и жизнеспособной частью бытия.

Образ Я. Подросток ощущает себя «не таким, как другие», плохим, «грязным», бесполезным, недостойным любви; испытывает трудности с самоуважением, самопринятием и доверием к себе.

Образ другого. Другие люди представляются опасными, враждебными. Возникают трудности с доверием: подростки никому не доверяют и отрицают саму возможность обратиться к кому-либо за помощью.

Отмеченные нами особенности образа мира подростков, пострадавших от насилия, определяют задачи и психологическое содержание работы с ними.

Мы выделили следующие этапы психологической поддержки.

1 этап. Создание безопасного пространства, обеспечивающего чувство безопасности.

На начальном этапе психологической работы, все усилия психолога направляются на решение основных задач: создание безопасной среды и конструирование доверительных, «помогающих отношений» [13, с. 66]. Поскольку в ходе соприкосновения с воспоминаниями о насилии неизбежны интенсивные переживания, поэтому чрезвычайно важно организовать специальное пространство. Только в пространстве «внешней рамки», которую подросток ощущает как безопасную, может развернуться «драматизация внутреннего мира личности» [11, с. 21].

Важно, чтобы подросток ощутил пространство комнаты, где он встречается с психологом, как безопасное, прикрывающее и защищающее от опасностей внешнего мира; отыграть темы личного пространства, эго-границ, автономии, а значит – восстановить и реконструировать разрушенный внутренний мир.

2 этап. Работа по восстановлению чувств и отреагированию травматического опыта, пробуждающая у подростков веру в возможность позитивного будущего. Цель занятий данного этапа – осмысление себя в контексте собственной жизни; в контексте психологического времени личности, включающем психологическое прошлое, настоящее и будущее

3 этап. Работа с негативными переживаниями. Результатом становится освобождение внутреннего пространства. Для этого использовалась техника идентификации – отчуждения, которая заключается в выражаемом психологом обесценивании негативных отношений подростка, на фоне предшествующего использования техники идентификации. Депривация потребности в положительных эмоциях создает у подростка психологическое напряжение, которое способствует актуальному переживанию и переосмыслению негативных отношений к себе и окружающему миру в ситуации взаимодействия с психологом.

4 этап. Принятие своего «Я»: принятие ценности себя и своей жизни (позиция «Я – ценность, доверенная самому себе»); осознание себя как необходимой частью жизни.

5 этап. Расширение внешнего пространства. Изменение отношений к окружающим людям (позиция «Я – один из людей») и способов взаимодействия с ними. Цель занятий – отреагирование эмоций, связанных с отношением к себе; рефлексия индивидуальных потребностей и отношений с другими людьми.

6 этап. Освоение новых жизненных ролей и моделей поведения. Обретение уверенности в своих силах.

7 этап. Готовность к переменам за пределами переходного пространства, в реальной жизни.

Обязательным аспектом поддержки подросткам является психологическое консультирование по разъяснению их основных прав: права на неприкосновенность; права на защиту своей чести; права доверять своим чувствам; права говорить «нет» взрослым; права на получение помощи. Изучение психологических особенностей подростков, переживших насилие, разработка программ психологической поддержки и помощи являются востребованными в практике в настоящее время. Мы понимаем, что представленная модель психологической поддержки подростка – жертвы, не исчерпывает всех проблем связанных с насилием и нуждается в дальнейшей теоретической и эмпирической проработке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Асанова Н. Жертвы сексуального злоупотребления / Н. Асанова // Прикладная психология и психоанализ. – 1997. – № 3. – С. 59 – 71.
2. Антонян Ю. Насилие в семье / Ю. Антонян, И. Горшков, З. Зулкарнеев, А. Сапрунов. – М., 1999.
3. Василюк Ф. Психология переживания : анализ преодоления критических ситуаций / Ф. Василюк. – М., 1984.
4. Вострокнутов Н. Типология делинквентного поведения детей и подростков социально-средовые, эмоционально-личностные и психопатологические факторы риска / Н. Вострокнутов // Социальная дезадаптация нарушения поведения у детей и подростков. – М., 1996.
5. Дети социального риска и их воспитание / под науч. ред. Л. Шипицыной. – СПб., 2003.
6. Захаров А. Предупреждение отклонений в поведении ребенка / А. Захарова. – СПб., 1997.
7. Ильина С. Влияние пережитого в детстве насилия на возникновение личностных расстройств / С. Ильина // Вопросы психологии. – 1998. – № 6. – С. 65 – 74.
8. Кон И. Сокращение детей и сексуальное насилие / И. Кон // Педагогика. – 1998. – № 5. – С. 58 – 66.
9. Леонтьев А. Образ мира / А. Леонтьев // Избранные психологические произведения. – М., 1983. – С. 251 – 261.
10. Лэнг Р. Расколотое «Я». – СПб., 1995.
11. Мэнделл Дж. Групповая психотерапевтическая работа с детьми, пережившими сексуальное насилие / Дж. Мэнделл, Л. Дамо. – М., 1998.
12. Черепанова Е. Саморегуляция и самопомощь при работе в экстремальных условиях / Е. Черепанова. – М., 1995. – С. 5 – 55.

БЕЗДУХОВНІСТЬ ЯК ПРИЧИНА ЖОРСТОКОСТІ ТА НАСИЛЛЯ

Розкрито поняття «бездуховність»; показано взаємозв'язок бездуховності людини з її схильністю до усього антилюдського: зла, агресії, жорстокості, насилля.

Tamara Tiurina

LACK OF SPIRITUALITY AS A CAUSE OF VIOLENCE

The article analyzes the concept of 'spiritual impoverishment', demonstrates the correlation between spiritual impoverishment and likelihood to any anti-humane behaviours: evil, aggression, violence, and abuse.

Проблема жорстокості, зла, агресії, схильності людини до насилля, на наш погляд, тісно взаємопов'язана з її бездуховністю. Бездуховність, бездушність, безсердечність – це відчуження людини від Бога, від своєї внутрішньої духовної сутності, істинних духовних цінностей (Добра, Любові, Милосердя, Правди), нерозвинута свідомість і егоцентрична спрямованість, нездатність опиратися негативним впливам навколишнього середовища, домінування в житті людини матеріальних цінностей і фізіологічних потреб, спрямованих на задоволення лише своїх «тваринних програм» тощо [2, с. 113].

На думку християнських богословів, мислителів минулого і сучасності, проблема духовності – бездуховності – це вічна проблема добра і зла. Фома Аквінський розумів зло як своєрідне впирання Богові, як духовний розрив з Творцем, відхід від благих добрих намірів праведного життя, тобто за межі, визначені Богом. Добро ж християнський богослов пов'язував з прагненням людини до високості, духовності. Наука Христа трактує бездуховність як смерть душевну – як байдужий, оціпенілий стан людської душі у гріху.

Аналізуючи духовну сутність понять «добра» і «зла» видатний мислитель – гуманіст ХХ ст. А. Швейцер писав, що добро спрямоване на збереження та розвиток життя, зло ж – це те, що знижує вартість життя або перешкоджає його нормальному існуванню. Аналогічні міркування ми зустрічаємо у Е. Фрома, який розглядав зло як специфічно людський феномен, як спроби регресувати до антилюдського стану і знищити специфічно людське: розум, любов, свободу. На думку дослідника, найбільшим злом є пориви, що спрямовані проти життя [4, с. 106–107]. Видатний психолог увів такі поняття, як «синдром розкладання» і «синдром росту» як протилежні напрями «руху людини» до живого або мертвого, до добра чи зла. Якщо більшість дослідників пов'язують зло з бездуховністю, регресом, дисгармонією, деградацією, деструкцією і, врешті, саморуйнуванням та самознищенням особистості, то добро, любов – із духовністю, тобто з розвитком, поступом, еволюцією, гармонією, світлом, самовдосконаленням, самовідродженням тощо.

Отже, поняття «бездуховність» тісно взаємопов'язане з усім антилюдським в людині, з відсутністю у людини зв'язків зі своєю Духовною Вітчизною, з невірою в Бога, з порожнечою власної душі, відсутністю усього «святого і непорушного». Це мертвий стан людської душі, антилюдський рівень існування, де замість вищого стверджується нище, замість вічного – тимчасове, тлінне, замість прекрасного і правдивого – помилкове і фальшиве. Духовна людина своїми думками, словами, емоціями, почуттями випромінює в навколишній простір позитивну, творчу, конструктивну енергію Любові, Добра, Творчості, дружельності, спокою, радості, співчуття, терпимості, сердечності, людяності і багато інших позитивних якостей, які сприяють співробітництву і об'єднанню людей у єдине братство, єдину родину. Бездуховна ж людина, навпаки, випромінює енергію розладу, руйнації, агресії, зла, ненависті тощо [2, с. 116].

Якщо духовна особистість пов'язана із світом духовним, який живить її і вона черпає з нього енергію, натхнення, сили, духовне, психічне і фізичне здоров'я, то бездуховна людина, не маючи такого зв'язку, змушена жити за рахунок інших енергетичних ресурсів, зазвичай тяжкої їжі, енергії інших людей тощо.

Упродовж життя людина здатна до накопичення як духовного, так і бездуховного досвіду. Вона сама особисто формує власну духовність протягом усього земного життя (а за езотеричними джерелами – протягом багатьох земних втілень) шляхом сталої внутрішньої праці щодо власного духовного самовдосконалення. За відсутності такого прагнення до духовності, особистість стає «духовно нерухомою», що і призводить до бездуховності, деградації, самознищення, розпаду особистості і, відповідно, дегуманізації суспільства.

Ми абсолютно згодні з думкою М. Бердяєва, що «завоювання духовності, – це найголовніше завдання людського життя» [1, с. 52].

Проблема духовності-бездуховності – це не тільки проблема добра – зла, це також проблема духовного, психічного і фізичного здоров'я, тобто гармонійності співіснування духу, душі й тіла людини. Ця проблема взаємопов'язана з гармонійністю зовнішнього і внутрішнього світів людини, її взаємин з навколишнім світом у взаємозв'язках: Людина — Суспільство – Земля – Всесвіт [3, с. 12 – 17].

Проблему духовності необхідно розв'язувати і на рівні суспільства, і на рівні особи. Суспільство повинно почати жити за Божими Заповідями і створити всі необхідні умови для пробудження і розвитку духовності кожної особистості, актуалізації її духовного потенціалу, що буде сприяти подоланню агресії, зла, насилля та жорстокості у сучасному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бердяев Н. Философия свободного духа / Н. Бердяев. – М. : Республика, 1994. – 480 с.
2. Тюріна Т. Феномен духовності особистості : [монографія] / Т. Тюріна. – Львів : СПОЛОМ, 2009. – 232 с.
3. Тюріна Т. Духовне становлення особистості з погляду синергетики : [монографія] / Т. Тюріна. – Львів : СПОЛОМ, 2012. – 216 с.
4. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм. – М. : Республика, 1992. – 430 с.

Віра Чернобровкіна,

д. психол. н., професор,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

ДОСВІД ПЕРЕНЕСЕНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЛЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПОРУШЕНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ МЕЖІ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена аналізу проблеми психологічного насилля над дитиною в сім'ї. Розглянуто поняття психологічного насилля в контексті питання про батьківські впливи у процесі виховання дитини. Наведено теоретичні та емпіричні матеріали щодо впливу досвіду перенесеного в дитинстві психологічного насилля на формування порушеної психологічної межі особистості в дорослому віці.

Vira Chernobrovkina

EXPERIENCE OF SUFFERING FROM PSYCHOLOGICAL VIOLENCE AS A FACTOR OF DEVELOPMENT OF DISTORTED PSYCHOLOGICAL PERSONALITY BORDERS

This article analyzes the psychological problems of domestic violence against children. The notion of psychological abuse in the context of parents' influence during the education of a child is considered. The entry provides theoretic and empirical evidence on the impact of the experience of suffering from psychological violence in a childhood on the development of distorted psychological personality borders in adulthood.

Однією зі складних проблем сучасної психологічної практики є психотерапевтична допомога людям, які мають досвід перенесеного насилля. При цьому найбільш вивченими є сексуальне і, дещо менше, фізичне насилля, оскільки вони мають виразні патологічні наслідки, а також характеризуються очевидним втручанням у фізичну цілісність людини. Крім того, найбільш вагомо у психотерапевтичній літературі репрезентовано підходи до психотерапевтичної підтримки й реабілітації жертв саме сексуального насилля, хоча й досі дискусійною й далекою від розв'язання, є проблема діагностики наявності сексуальної травматизації в анамнезі.

Ще більш складними за індикацією та діагностикою є такі форми насилля, які «вписані» в реалії повсякденного життя, зокрема, психологічне та емоційне насилля [1; 4]. Тут проблема пов'язана з тим, що інциденти, з яких воно складається, найчастіше співвідносять з емоційними моментами буденних стосунків між людьми – сімейних (подружніх, дитячо-батьківських), ділових, педагогічних тощо. Найбільш патогенним є насилля над дітьми в сім'ї, оскільки його агентами є близькі дорослі, тобто рідні люди, а об'єктом – дитина, пов'язана з ними особливими стосунками – стосунками прив'язаності.

Психологічне, або більш вузько, емоційне насилля, має місце там, де на дитину чиниться психологічний тиск, здійснюється примус проти її волі, наслідком чого стають емоційні стани, пов'язані з напругою, страхом та тривогою, розгубленістю, невпевненістю, що згодом призводить до руйнування почуття цілісності й позитивності її Я [3]. Як зазначають А. Єгоров та О. Фрейдман, насилля – це завжди «узурпація свободної волі, посягання на свободу людини» [3, с. 4], яке «неправомірно понижує її моральний (духовний), соціальний і життєвий статус, спричиняє фізичні та душевні страждання» [3, с. 6].

Психологічне насилля сьогодні трактують досить широко. До його феноменів відносять не тільки прямі психологічні (тобто вербальні) втручання агресивно-насильницького характеру (приниження, відверті

негативні висловлювання про дитину, погрози, галас), але й неадекватні батьківські настановлення, що обмежують дитину в її спонтанності та позитивному самовідчутті, або створюють емоційну депривацію (позбавлення дитини повноцінних емоційних контактів, ігнорування, мовчання з метою викликати «належні» дії), симбіоз, – тобто все те, що руйнує стосунки прив'язаності або насильницьким чином їх фіксує [4].

У контексті традиційної імперативної педагогіки ці феномени розглядаються як звичайні засоби виховного впливу, але нині накопичений багатий досвід психотерапевтичної практики, з позицій якої їх репресивна, насильницька природа не викликає сумнівів [6]. Зокрема, у практиці транзакційного аналізу встановлено низку батьківських «директив», або заборон, які передаються дитині у ранні періоди з метою обмеження її вільного самопрояву і розвитку у тих життєвих контекстах, адаптацію до яких батьки свідомо або несвідомо вмотивовані жорстко контролювати (Р. Гулдінг, М. Гулдінг [2]). Як пише Р. Ерскін, такі заборони передаються, коли дитина «знаходиться під тиском і розуміє, що її альтернативні вибори обмежені» [7]. Засвоєння заборон як обмежуючих регуляторів поведінки відбувається через механізм *ранніх рішень*, які становлять «досимволічні й субсимволічні спроби дитини впоратися з неадекватними батьківськими посланнями, повторюваним ігноруванням, травмами, сімейними драмами в дитинстві та в довербальному ранньому віці» [7].

Р. Гулдінг та М. Гулдінг описують ситуації виникнення таких рішень як ситуації обмежень, коли дитина вимушена відмовитися від чогось, щоб зберегти те, без чого вона не «виживе» [2]. Наприклад, дитина може відмовитися від здатності відчувати свої актуальні почуття або потреби (біль, страх, прагнення до близькості, до визнання власної значущості тощо), щоб зберегти можливість отримувати певну прихильність або схвалення батьків за належну, очікувану поведінку.

Р. Гулдінг і М. Гулдінг запропонували класифікацію варіантів *ранніх рішень*. Попри те, що автори називають їх «заборами» (чи «директивами»), це не просто обмежувальні батьківські послання, що «імплантуються» в дитину подібно до «електроду» (як уважав, наприклад, Е. Берн), а її власні рішення, які приймаються на основі цих послань. Е. Берн і К. Штайнер підкреслювали насильницьку силу батьківських послань, що фатально формують дитяче життя, а Р. Гулдінг і М. Гулдінг акцентували здатність дитини на основі свого сприймання й розуміння того, що відбувається, формувати власні рішення.

Приклади сценарних рішень у Гулдінгів – це випадки спогадів, що містять явно запам'ятовану чи неявну сцену з дитинства, відповідний батьківський вплив (дію, звернення та ін.) та дитяче рішення, яке виконує цю заборону. Ось перелік цих рішень: «Не існуй», «Не будь значущим», «Не відчувай», «Не думай», «Не будь собою», «Не роби», «Не досягай», «Не належ», «Не будь здоровим», «Не будь близьким», «Не будь дитиною», «Не будь дорослим (не рости)». Ці назви відбивають ключовий смисловий зміст *ранніх рішень*, а не їхні фактичні формулювання, зафіксовані в досвіді. Найчастіше ясно вербалізованих формулювань *ранніх рішень* не мають; текст, що виражає їхній зміст, завжди унікальний для кожної людини, він часто оформлюється у ході психотерапевтичного діалогу, спрямованого на надання ясності елементам *раннього досвіду*.

Оскільки дитина прагне отримувати визнання й турботу батьків, вона повинна навчитися орієнтуватися у смислових акцентах їх ставлення до себе, засвоїти, щоб у її поведінці не схвалюється й відкидається. Тому рішення, прийняті нею, спрямовані на зниження гнучкості в стосунках з людьми й у вирішенні проблем [7]. Отже, *ранні рішення* обмежують внутрішню свободу людини. «У пізніші періоди життя, – пише Р. Ерскін, – вони проявляються як стислі сценарні переконання про себе, інших і життя, які разом з почуттями, витісненими в ті моменти, коли дитина знаходилася під тиском, проявляються у внутрішній та зовнішній поведінці й разом з вибірково збереженими спогадами, формують закриту систему переживання життя» [7].

Таким чином, стосунки дитини й дорослого на тлі психологічно-насильницьких впливів утворюють інвалідизуючо-руйнівне середовище, у якому розвиваються всі психічні функції, регуляторні механізми, а також когнітивні, мовні й невербальні способи переробки складних для дитини обставин і «нестерпних» афективних станів [6]. Сформовані у *ранньому досвіді* системи базисних переконань дитини про себе, інших людей і світ, складають основу несвідомої готовності до певних способів взаємодії з оточенням та визначають негативну емоційну тональність сприйняття того, що відбувається [Там само].

У літературі обговорюються психологічні наслідки насилля, перенесеного в дитинстві. Найвагомішими з них вважають феномени залежності і порушення фізичних (у разі фізичного чи сексуального насилля) або психологічних (за умов психологічного та емоційного насилля) меж особистості [1; 4; 6]. Внаслідок насилля формується відкритість (незахищеність) психологічної межі Я, а також її неструктурованість й проникність, що призводить до стереотипної повторюваності стосунків з іншими людьми в межах рольової системи «жертва–агресор» [4].

В емпіричних матеріалах своїх досліджень ми неодноразово знаходили підтвердження впливу перенесеного в дитинстві психологічного насилля на формування порушеної психологічної межі особистості в дорослому віці. Так, у дослідженні, спрямованому на вивчення біографічних та особистісних корелятів

феноменів внутрішньої свободи / несвободи (залежності) у дорослих респондентів (вік – від 22 до 60 років, $n=100$) ми отримали дані на користь значущого зворотного зв'язку між показниками дитячих спогадів про негативні стосунки у батьківській родині й негативну виховну поведінку батьків (за Мангеймським біографічним опитувальником, BIV) та оцінками суверенності психологічного простору особистості (за опитувальником С. Нартової-Бочавер [5]). Ми встановили, що чим більш негативним уявляється дорослим респондентам їх дитячий досвід стосунків у батьківській родині, тим нижче загальний показник їх особистісної суверенності ($r = -0,49$ при $p \leq 0,01$), а також тим менше вони відчувають суверенність на рівні фізичного тіла ($r = -0,32$ при $p \leq 0,01$), тим частіше порушені в них територіальні межі ($r = -0,37$ при $p \leq 0,01$) і права на власні речі ($r = -0,41$ при $p \leq 0,01$) та на стосунки з іншими людьми за власним вибором ($r = -0,34$ при $p \leq 0,01$), тим менше вони привласнюють собі право на свободу смаків і світогляду, а навпаки – схильні до насильницького прийняття не близьких цінностей ($r = -0,53$ при $p \leq 0,01$).

У іншому дослідженні, проведеному під нашим керівництвом А. Рогозою, встановлено зв'язок між частотними показниками спогадів респондентів пізнього юнацького віку (21–24 роки) про ті чи інші інциденти психологічного насилля в дитинстві та властивостями їх психологічної межі (за опитувальником «Методика діагностики психологічної межі» Т. Леві). Виявлено, що чим частіше респонденти констатують факти наявності в їх дитинстві моментів прямого (вербальна агресія, погрози, знецінювання тощо) та непрямого (мовчання, ігнорування, уникнення контактів з метою покарання) насилля, тим менше їм властивий спокійно-нейтральний стан психологічної межі ($r = -0,41$ та $r = -0,21$ відповідно при $p \leq 0,05$). Інциденти прямого психологічного насилля, наявні у спогадах респондентів, перешкоджають розвитку таких станів психологічної межі, за яких вона здатна не впускати небажані впливи ($r = -0,18$ при $p \leq 0,05$), активно вбирати (впускати) корисні впливи ($r = -0,17$ при $p \leq 0,05$), а також стримувати небажані власні дії суб'єкта ($r = -0,18$ при $p \leq 0,05$). Ці дані свідчать про порушення у людей з досвідом перенесеного психологічного насилля здорового «обміну» із зовнішнім світом.

Особливо важливим є факт про те, що наявність у дитячому досвіді дорослих респондентів епізодів психологічного насилля спричиняє порушення психологічної межі особистості, внаслідок чого вона виявляється мало здатною проявляти таку властивість, як «закритість», неготовність приймати, «пропускати» всередину несприятливі зовнішні впливи. Це призводить до того, що межа стає проникною, тобто готовою пропустити вторгнення, а не відхилити і захиститися від нього. Цим пояснюється відомий факт схильності жертв насилля до «отримання» нових насильницьких впливів та їх потенційної відкритості до контактів в системі «жертва–агресор», яка супроводжується підвищеною чутливістю, уразливістю, емоційною досяжністю.

У контексті питання психологічної допомоги людям, які мають досвід насилля в минулому, стоїть як проблема психотерапевтичної підтримки процесу відновлення їх особистісних меж і цілісності Я, так і проблема попередження і запобігання проявам насилля в них в ролі агресора, оскільки патерни насильницької поведінки, засвоєні людиною в дитинстві з позиції жертви, надалі відтворюються в її батьківському досвіді виховання власних дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варга А. Насильники поневоле [Электронный ресурс] / А. Варга // Индекс / Досьє на цензуру. – 2002. – № 17. – Режим доступа : <http://www.index.org.ru/journal/17/varga.html>.
2. Гулдинг М. Психотерапия нового решения / М. Гулдинг, Р. Гулдинг. – М. : Независимая фирма «Класс», 1997. – 288 с.
3. Егоров А. Психологическое насилие и развитие личности / А. Егоров, О. Фрейдман. – СПб., 2003. – 40 с.
4. Ильина С. Влияние пережитого в детстве насилия на возникновение личностных расстройств / С. Ильина // Вопросы психологии. – 1998. – № 6.
5. Нартова-Бочавер С. Человек суверенный : психологическое исследование субъекта в его бытии / С. Нартова-Бочавер. – СПб. : Питер, 2008. – 400 с.
6. Соколова Е. Изучение личностных особенностей и самосознания при пограничных личностных расстройствах // Е. Соколова, В. Николаева // Особенности личности при пограничных расстройствах личности и соматических заболеваниях. – М. : Аргус, 1995. – С. 97–206.
7. Erskine R. Life Scripts and Attachment Patterns : Theoretical Integration and Therapeutic Involvement / R. Erskine // Transactional Analysis Journal. – Vol. 39. – № 3. – July. – 2009.

**ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЛЮ
ТА ЖОРСТОКОМУ ПОВОДЖЕННЮ З НЕПОВНОЛІТНІМИ**

Світлана Бажутіна,
канд. пед. н., доцент,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

ВОЗМОЖНОСТИ ПРОФИЛАКТИКИ НАСИЛИЯ В ПОВЕДЕНИИ ЧЕЛОВЕКА

У статті пропонується низка заходів психологічного змісту для запобігання насиллю у суспільстві. Основні шляхи профілактичної роботи автор бачить у підвищенні психологічної компетентності населення і у формуванні громадянської самосвідомості особистості.

Svitlana Bazhutina

VIOLENCE PREVENTION IN HUMAN BEHAVIOUR

The article introduces a number of psychological activities aimed to prevent violence in our society. The main focus is made on raising psychological skills of people and development of self-confident personality by means of psychology.

О насилии и агрессии в мировой психологии написано много. Однако насилия на планете не становится меньше, поэтому одной из острейших проблем на сегодня – остается проблема профилактики насилия в поведении человека. Организация профилактической работы в этом направлении предполагает проведение ряда мероприятий.

Во-первых, следует изменить сам подход к работе психологических и социальных служб к этому вопросу. Начинать взаимодействовать с семьей, ребенком надо не тогда, когда уже зафиксированы некоторые предпосылки к проявлению насилия, в этом случае требуется уже коррекционная работа. Начинать надо не с разрозненных профилактических мероприятий по воспитанию толерантности да еще и с аудиторией, не имеющей практически никакой психологической подготовки. Такие мероприятия особенно в моменты всплеска насилия в обществе, могут только раздражать или вызывать обратный эффект.

На наш взгляд, одним из первых, начальных шагов организации работы по профилактике насилия в социуме, должна стать широкомасштабная подготовка молодых родителей к психологически грамотному взаимодействию с ребенком в семье. Необходимо ввести хотя бы минимальный курс, в котором будущим родителям давались бы теоретические и практические знания по налаживанию отношений с ребенком. Курс этот должен читаться не старшеклассникам, и не студентам, только начавшим обучение, он должен читаться людям, непосредственно готовящимся к появлению малыша. При этом следует особое внимание обратить на психологов, которые будут вести такие курсы: это должны быть профессионально компетентные, эмоционально яркие, обладающие логикой убеждения люди. Необходимость такого мероприятия обуславливается тем, что именно в семье закладываются у ребенка установки на ту или иную форму поведения в определенных ситуациях и формируются устойчивые стереотипы подобного рода поведения.

Во-вторых, следует разработать и внедрить в систему школьного образования программу по развитию самосознания. Не национального самосознания (в Украине живут дети разных национальностей!), а самосознания личности, гражданина Украины, с устойчивой системой общечеловеческих ценностей, в которой была бы четкая установка на уважение к человеку и непринятие никаких форм насилия над ним.

Приведу еще один аргумент в пользу последнего тезиса. Известным современным психологом, который занимается проблемами самосознания личности и этнического самосознания, А. Налчаджяном была высказана мысль о том, что этноцентризм, усиливающийся в структуре личности в результате педальирования в сознании человека его этнической роли, является фактически «адаптивно-защитным механизмом» и может превратиться даже в своеобразный «этноцентрический комплекс» [4, с. 372 – 373].

В наших исследованиях, проведенных в 2012 г., в которых мы изучали особенности самосознания взрослых людей, их жизненные credo (предлагалось 15 сентенций) (средний возраст испытуемых был 35 лет), эти идеи нашли некоторое подтверждение. На первое место в картине счастливой жизни наших респондентов вышла ценность создания семьи (средний балл выборов 11,3 балла), на второе – «потребность всегда оставаться человеком, соблюдать нравственные общечеловеческие нормы» (10,2 балла), на третье – ценность собственного «Я» («Главное в жизни – это Я, мое душевное состояние и материальное положение») (9,4 балла), на четвертое испытуемые поставили credo «Жизнь в согласии с людьми, в уважении ими – вот что позволяет чувствовать себя счастливым» (9,2 балла). На предпоследнее место в ранге утверждений,

отобранных для определения показателей своей счастливой жизни, респондентами было поставлено суждение «Главное – сохранять свою национальную принадлежность, помнить, что ты «сын»/«дочь» определенного народа» (4,6 балла) [1, с. 230–235].

Примечательно, что эта последняя сентенция получила в корреляционном анализе ценностей три достаточно больших обратных корреляции: с утверждением «Главное быть профессионалом в своем деле» ($V = -0,358$ при $p < 0,01$) с ценностью «Я» ($V = -0,326$ при $p < 0,01$) и ценностью семьи ($V = -0,211$ при $p < 0,01$). Таким образом, получается, что чем меньше человек ощущает свою профессиональную значимость, чем меньше его доверие к сущности собственного «Я», чем менее благополучно его положение в своей семье, тем выше у такого человека становится ценность национальной принадлежности. Думается, это достаточно выразительный аргумент в пользу того, что этническая идентичность, действительно, используется личностью как адаптивно-защитный механизм. Видимо все же, *основу экзистенциальных терзаний* человека составляет поиск своей *человеческой сущности*, поиск своего *значимого для себя и других места* среди людей, поиск *гармонии отношений с близкими*. *Национальное* же в самосознании человека есть лишь тот *уникальный путь*, который проходит личность в поисках истины. И если истина не найдена, то приходится убеждать себя и других в исключительности самого пути. Но этот путь – в никуда.

Какое отношение все это имеет к насилию? Самое прямое. Многочисленные исследования личностей девиантов говорят о том, что к проявлению агрессии и аутоагрессии склонны люди с неадекватной самооценкой, неразвитым или слабо развитым самосознанием и способностью к самоконтролю, люди, так и не решившие для себя, в чем же смысл их собственной жизни.

В-третьих. Думается, следует на государственном уровне вмешаться и в вакханалию психологического и около психологического материала, которая сейчас существует во многих СМИ. Надо привлечь психологов и педагогов для создания информационной образовательной программы психологического ликбеза. В этой программе обязательно должен быть материал, повествующий о проблеме насилия в поведении человека, истоков его, материал, помогающий человеку понять природу собственного насилия и научиться справляться с ним.

Вообще, насилие как социально-психологическое явление с точки зрения психологии имеет достаточно сложную природу. Многие психологи прошлого и настоящего пытались объяснить ее. Назовем только несколько имен: З. Фрейд, К. Лоренц, Дж. Доллард, Л. Берковитц, А. Бандура и др. По мнению авторов, насилие произрастает и на почве желания властвовать и утверждаться, и на неудовлетворенной потребности в безопасности из стремления защитить себя, и вследствие фрустрации намеченных планов. Его проявления одни связывают с сугубо биологическими факторами, например, влечением к агрессии, которое, в свою очередь, порождается инстинктом смерти, имеющимся у человека от рождения (З. Фрейд), или же считают, что оно может быть вызвано факторами социального характера – фрустрацией, научением, подкреплением. (Дж. Доллард, А. Бандура). Насилие имеет множество разных видов и форм: от целенаправленного психологического насилия над другим до физического аутонасилия.

Мы полагаем, что в образовательной программе при работе с темой агрессии и насилия обязательно надо говорить о двух этих факторах. Но при объяснении биологической и социальной природы насилия следует выделять такие содержательные моменты, которые были бы понятны не обладающему психологическим знанием человеку и имели бы прямой выход в практику его самоисследования. Так, понимание особенностей темперамента, акцентуаций характера, закономерностей эмоционального реагирования и возможности саморегуляции эмоций были бы в этом плане чрезвычайно полезны.

И еще, поведение человека в мире зависит от того, как и каким он представляет себе этот мир. Исследования показывают, что структурирование картины Мира происходит на основании использования дихотомических конструктов [3]. В первую очередь конструкта с дихотомией «добра»/«зла». В наших исследованиях было обнаружено, что эта дихотомия достаточно четко проявляется в сознании и даже подсознании людей самого разного возраста (в экспериментах участвовали люди всех возрастов, начиная с детей 4-5 лет) [2]. Разрушение этого дихотомического конструкта, замена его на какой-либо другой (чаще всего на конструкт с дихотомией «Я»/«люди») приводит к нарушениям в картине Мира: отторжению людей, принятию «зла» и непринятию «добра» и некоторым другим.

Интересным оказался тот факт, что в результатах выборки курсантов училища по подготовке будущих милиционеров, в дихотомии «добра» и «зла» осталось одно «зло», оно коррелировало со многими значимыми объектами окружающего мира, а вот «добро» не дало никаких корреляций вообще, чего не наблюдалось в результатах других групп испытуемых. (Обычно «добро» положительно коррелировало с «мамой», «семьей», «пользой», и отрицательно – со «злом») [1]. У это группы испытуемых очень часто наблюдались аномалии во взаимоотношениях с матерью и отцом, особенно часто с отцом.

Таким образом, нарушения основного дихотомического конструкта в процессе освоения окружающего мира приводят к деформации всей картины Мира субъекта, а это не может не сказываться отрицательно и на его поведении. Следовательно, профилактику насилия начинать надо в самых нежных возрастах, необходимо разработать воспитательно-образовательные программы для работающих с самыми маленькими детьми. Программы, которые помогали бы родителям и воспитателям детских садов знакомить малышей с окружающим миром с учетом основного дихотомического конструкта.

Последнее. Человек – существо социальное, человеком его может сделать только общество. А пока наше общество больно, пока в нем звучат бесконечные призывы к борьбе и повсюду ищут врага, пока в нем царствует ханжество и лицемерие – никакой психологией спасти человека от насилия не удастся. В качестве печальной перспективы развития такого общества отсылаем читателей к статье колумбийского психолога Паласио Мигеля «Страна «Вечного насилия»: особенности самосознания колумбийской молодежи» [5].

ЛИТЕРАТУРА

1. Бажугина С. Система ценностно-смысловой структуры личности / С. Бажугина // Молодежь. Наука. Культура : [материалы V Международной научно-практической конференции]. – Салехард, 2013. – С. 230 – 235.
2. Бажугина С. Базові компоненти самосвідомості. Проблеми загальної психології : [зб. наукових праць Інституту психології Г. С. Костюка АПН України] / За ред. С. Д. Максименка. – К. : 2003. – Т. V. – Ч. 5. – С. 15 – 19.
3. Келли Дж. Теория личности. Психология личных конструктов / Дж. Келли. СПб. : Речь, 2000.
4. Начаджян А. Этнопсихология / А. Начаджян. – [2-е изд.]. – СПб. : Питер, 2004. – 381с.
5. Паласио Мигель – Страна «Вечного насилия»: особенности самосознания колумбийской молодежи / М. Паласио // Развитие личности . – 2003. – № 4 . – С. 118 – 125.

Наталія Байдюк,

викладач,

Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

ГЕНДЕРНЕ НАСИЛЬСТВО ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОПЕРЕДЖЕННЯ У СИСТЕМІ ГЕНДЕРНИХ ВІДНОСИН

Стаття ставить за мету проаналізувати сутність та види гендерного насильства, а також шляхи його попередження у системі гендерних взаємин.

Nataliia Baidiuk

GENDER BASED VIOLENCE AND WAYS OF ITS PREVENTION IN THE SYSTEM OF GENDER RELATIONS

The article deals with the analysis of essence and types of gender violence and ways of its prevention in the system of gender relations.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в усіх сферах українського суспільства, призводять до зміни системи усталених соціальних відносин, у тому числі, й гендерних, що відкриває можливості для їх оновленого відтворення. Взаємовідносини чоловіків та жінок – важливий фактор соціального розвитку, оскільки вони є двома найбільшими соціально-демографічними групами [6]. Сьогодні гендерні відносини – все ще доволі нова категорія наукового пізнання [7, с. 16]. У сучасній літературі, присвяченій гендерним проблемам, гендерні взаємини розглядаються як різновид соціальних відносин, подібно до класових, расових чи міжнаціональних, що пронизують усі сфери соціального життя.

Серед російських та вітчизняних науковців проблему гендерних відносин висвітлено у працях М. Арістової, Т. Бендас, О. Вороніної, Т. Говорун, В. Кагана, Г. Келлі, І. Кльоциної, І. Кона, Н. Коростильової, О. Кізь, О. Кікінежді, Н. Малкіної-Пих, С. Сулімової, Л. Штильової. Методологічні аспекти вивчення гендерних взаємин представлено у наукових дослідженнях І. Жеребкіної, В. Зайцева, О. Здравомислової, А. Ростової, Н. Пушкарьової, Г. Сіласте, А. Темкіної, Е. Ярскої-Смірної. Дослідники вказують на багатогранність, мінливість та складність системи гендерних відносин, характерними рисами якої є поляризація, диференціація позицій чоловіків та жінок як представників двох гендерних груп, явища нерівності, домінування, влади, підкорення [5, с. 121]. Разом з тим, такий негативний компонент гендерних взаємовідносин як гендерне насильство, досліджений недостатньо. **Мета** статті – проаналізувати явище гендерного насильства у системі гендерних відносин.

Гендерні відносини – це різні форми взаємозв'язків людей, як представників певної статі, що виникають у процесі їх спільної життєдіяльності [5, с. 8]. Дане явище стосується суспільства в цілому, постійно змінюється в залежності від соціальної, економічної, політичної, культурної ситуації у соціумі, формується завдяки завданням державної політики по відношенню до соціальних груп. На даному етапі

гендерні відносини сприймаються як сконструйовані відносини нерівності, у рамках яких чоловіки займають домінуючі позиції, що пов'язане з нерівністю можливостей, перевагою чоловіків у публічній сфері та витісненням жінок у приватну. При цьому сама приватна сфера є менш значимою та менш престижною [3]. Характер гендерних взаємин залежить від звичаїв та традицій, прийнятих у суспільстві [4, с. 8]. Особливості гендерних взаємин пов'язані з реалізацією можливостей для самореалізації особистості.

Визначення гендеру як соціального конструкту стало основою для методології розуміння соціокультурної детермінації гендерних відносин, що розглядаються як соціальний, історичний діалог. Ідея конструювання гендерних взаємин передбачає можливість їх зміни. Прихильники даної теорії критикують ідею сталості міжстатевих відносин: індивід, що здатен створити гендерні відносини, здатен їх змінити чи зруйнувати.

Найбільш гострим соціальним феноменом у сфері гендерних відносин залишається явище гендерного насильства, що здійснюється однією групою людей (або однією людиною) над іншою (або іншою людиною) на підставі статевої ознаки. Даний вид насильства є асиметричними: насильство в суспільстві по відношенню до жінок значно переважає, що вийшло за межі взаємин людей різної статі і набуло суспільної значущості, ним пронизано основні елементи соціальної структури: особистість, сім'ю, суспільство та державу, незалежно від рівня доходів та освіти жінок [1, с. 4].

Російська дослідниця гендерного насильства М. Арістова пропонує наступну класифікацію насильства по відношенню до жінок: традиційне, інституційне та соціально-особистісне. Форми насильства, що належать до першого класу, зазнають всі без виключення жінки за фактом належності до своєї статі. Ці форми охоплюють духовну та релігійну сфери, існуючі у суспільстві стереотипи та норми, що заохочують підкорення жінки смакам і потребам чоловіка. Другий вид містить форми насильства, які визначаються державним порядком та інституційно прийнятими законами і нормами країни проживання. Ці форми насильства стосуються жінок залежно від статусу, рівня освіти, майнового стану тощо. Третій вид включає форми насильства, що проявляють окремим чоловіком (або групою) по відношенню до окремої жінки (або групи) [1, с. 12]. Соціально-особистісне насильство набуває різних форм – від приниження та погроз до тяжких тілесних ушкоджень та примушення до статевого контакту [1, с. 26].

Традиційні форми насильства по відношенню до жінок з'явилися у суспільстві на дуже ранній стадії розвитку і найважче піддаються викориненню. У той час як інституційні форми насильства ліквідовуються за допомогою справедливих законів, розвитку інститутів, що забезпечують нагляд за дотриманням, а соціально-особистісне насильство карається у більшості цивілізованих країнах, то традиційні форми насильства формуються у сім'ї, яка є найбільш закритим та консервативним інститутом суспільства [1, с. 26–29].

Соціально-філософський аналіз насильства по відношенню до жінок показав, що воно проявляється у різних сферах: у сфері традицій та обрядів, закріплюючи уявлення про призначення кожної статі; у сфері моралі, що містить подвійний стандарт до відношенню до особистості та діяльності жінок і чоловіків; у сфері релігії, яка регламентує соціально-діяльнісні відмінності статей у сім'ї та суспільстві; у сфері влади та політики, формуючи гендерно-ієрархічний тип взаємовідносин; у сфері економіки, оскільки більшість жінок знаходиться у скрутних умовах виживання; у сфері культури, де домінує андроцентризм; продовжує відтворюватися суспільством при конструюванні гендеру та соціалізації особистості; є перешкодою для подальшого розвитку цивілізації [1, с. 12].

Негативний характер гендерного насильства визначає наступні наслідки для суспільства: призводить до зростання напруги між чоловіками і жінками, масових виступів та дестабілізації ситуації; до одностороннього розвитку суспільства, яке ставить чоловічі цінності та потреби вище жіночих, а також до невикористання інтелектуального потенціалу жіноцтва; негативно відображається не лише на жіночий, але й на чоловічий частині населення, висуваючи завищені вимоги до чоловіків у суспільному житті та практично відлучаючи їх від приватної сфери [1, с. 12]. Негативні процеси та явища, пов'язані з гендерним насильством, можуть бути класифіковані наступним чином: ті, що негативно впливають на жінок у цілому (дискримінація за ознакою статі, фемінізація бідності, використання жіночого тіла у якості товару тощо) та ті, що пов'язані з андроцентризмом та сексизмом (від перебільшення чоловічих досягнень через применшення усього жіночого до відвертого неприйняття жінок) [1, с. 22].

М. Арістова робить висновок про те, що лише гендерна рівність, яка прийде на зміну відносин домінування-підкорення, буде здатна відобразити взаємодоповнюючу систему соціальної взаємодії та управління, засновану на ненасильницьких, комунікативних принципах. Гендерне рівноправ'я – це дотримання рівності жінок і чоловіків як на правовому, так і на всіх інших рівнях соціального життя. Воно пов'язане з визнанням рівності самоцінності жіночої та чоловічої індивідуальності [1, с. 23]. Перехід від теорії ієрархії та підкорення до теорії горизонтальної взаємодії та толерантності засновується на ідеї соціальної справедливості та суверенітету. Для досягнення гендерної рівності та ліквідації гендерного насильства (або хоча б його послаблення) необхідно застосовувати гендерноорієнтовані соціальні технології у різних областях: політиці, економіці, освіті, психології, юриспруденції тощо. Ці технології повинні використовувати

ненасильницькі методи; бути гендерно чутливими та проаналізованими перед реалізацією на предмет наслідків застосування для кожної гендерної групи, виключати появу нових форм гендерних конфліктів або посилення вже існуючих [1, с. 13].

Цікавим прикладом є канадська політика нульової толерантності, сутність якої полягає у тому, що жоден з випадків насильства по відношенню до жінок не повинен залишатися без уваги і покарання і здійснюється у першу чергу, у таких секторах як соціальні служби, законодавство, зайнятість, освіта, ЗМІ, діяльність уряду [2]. Гендерне насильство – це важливий життєвий принцип, що має ідеологічний та етичний зміст, в основі якого лежить визнання цінності чоловічої і жіночої особистості, відмова від примусу як способу взаємодії між чоловіками та жінками, розв'язання гендерних конфліктів виключно ненасильницькими методами. Активний розвиток насильства сприятиме поступовому послабленню гендерних конфліктів [1, с. 23].

Толерантність постає як один з основних способів досягнення згоди та взаєморозуміння, соціальної гармонізації. Установка на толерантне ставлення передбачає готовність прийняти інших такими, як вони є, співчуття і співпереживання, прагнення до злагоди та розв'язання конфліктів ненасильницькими способами. Толерантність, як особистісна риса, виступає основою гармонізації відносин та відноситься до найважливіших цінностей гендерної рівності [8]. Основними критеріями толерантності у гендерному спілкуванні повинні стати: відмова від насильства та дискримінації; рівність та урахування інтересів іншого; усвідомлене ставлення до самого себе та протилежної статі; позитивні цілі спілкування; здатність зберігати внутрішню стійкість та рівновагу у складних, проблемних ситуаціях; повага до особистих прав і свобод; вияв взаєморозуміння до емоційного стану, повага до індивідуальних особливостей партнера [6; 8].

Таким чином, діяльність у напрямку попередження та подолання гендерного насильства у системі гендерних відносин повинна передбачати: гендерний аналіз соціально-статевих проблем та конфліктів, вивчення внутрішніх і зовнішніх факторів, що формують гендерні відносини, уміння здійснювати корекцію існуючої системи гендерних взаємин на засадах егалітаризму, партнерства, відмови від гендерної дискримінації та сексизму шляхом побудови гендерно-узгодженого спілкування та партнерської моделі взаємин. Метою цієї діяльності є зменшення кількості деструктивних явищ у системі гендерних відносин, самореалізація кожної особистості, незалежно від статі, побудова гармонійних гендерних взаємин, що засновані на взаємозамінності гендерних ролей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристова М. Компонент насильства в гендерних взаємодіях : соціально-філософський аналіз : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филос. наук : 09.00.11 «Социальная философия» / М. Аристова – М., 2009. – 44 с.
2. Забелина Т. Канада и проблема насилия в семье : Двадцать лет борьбы / Т. Забелина, Е. Исраелян, Н. Шведова // Вопросы ювенальной юстиции. – 2006. – № 4 – С. 15 – 18.
3. Здравомыслова Е. Социальное конструирование гендера / Е. Здравомыслова, А. Темкина // Социологический журнал. – 2000 – № 3 – 4. – С. 171 – 182.
4. Кікінежді О. Особливості гендерної соціалізації депривованого юнацтва : [навч. посіб.] / О. Кікінежді, О. Кізь. – К. : Богдан, 2004. – 174 с. – (Гендерна психологія).
5. Клецина И. Психология гендерных отношений : автореф. дис. на соискание науч. степени доктора психол. наук : 19.00.05 «Педагогическая и возрастная психология» / И. Клецина. – СПб., 2004. – 39 с.
6. Коростылева Н. Гендерный конфликт как разновидность социальных конфликтов : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филос. наук : 09.00.11 «Социальная философия» / Н. Н. Коростылева. – Воронеж, 1998 – 20 с.
7. Основи теорії гендеру : [навчальний посібник] / за ред. В. Агеєвої, Л. Кобелянської, М. Скорик – К. : «К.І.С.», 2004. – 536 с.
8. Саблина Н. Толерантность как способ гармонизации семейных отношений в России : автореф. дисс на соискание науч. степени канд. социол. наук : 22.00.04 «Социальная структура, социальные институты и процессы» / Н. Саблина. – Иркутск, 2006. – 18 с.

Олена Белоліпцева,
канд. пед. н., доцент,
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

**ПРОГРАМА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ
У ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ,
СПРЯМОВАНА НА ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА СЕРЕД ПІДЛІТКІВ**

У статті розглядається питання профілактики насильства серед підлітків в умовах загальноосвітніх закладів. Представлена програма (зміст, етапи, форми та методи) роботи соціального педагога з протидії жорсткому поводженню з неповнолітніми.

Olena Bieloliptseva

**PROGRAMME OF SOCIAL AND EDUCATIONAL WORK AT SECONDARY SCHOOLS
AIMED AT PREVENTION OF VIOLENCE AMONG TEENAGERS**

The article examines the programme of social and educational work in secondary schools aimed at prevention of violence among adolescents. Issues of prevention of violence among teenagers in schools are analyzed. The application (contents, stages, forms and methods) of social pedagogy to overcome violence is outlined.

Насильство в школі – це особлива міждисциплінарна сфера дослідження, вивченням якої займаються фахівці з соціальної педагогіки, педагогіки, психології, соціології та науковці з інших галузей знань. Сучасна концепція середньої освіти спрямована, передусім, на реформування концептуальних підходів до навчально-виховного процесу і його завдань. На сьогодні перед школою стоїть завдання забезпечити умови для самовизначення, самоактуалізації та самореалізації особистості учня у освітньому просторі. Передумовою успішного виконання вищезазначеного виступають гармонійні, сприятливі міжособистісні відносини учня з однолітками. У підлітковому віці ситуація доволі різко змінюється – розвиваються переважно соціальні компоненти здібностей у системі референтних стосунків. Цей період характеризується появою низки специфічних рис: прагнення до спілкування з однолітками; бажання утвердити свою самотність, незалежність, автономність. Прагнення підлітка зайняти бажане статусне положення серед однолітків супроводжується комфорністю до цінностей і норм групи однолітків.

Всеукраїнською громадською організацією «Жіночий консорціум України» за підтримки Міністерства освіти і науки України у навчальних закладах Вінницької, Кіровоградської, Київської та Черкаської областей проведено дослідження «Насильство в школі: проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі в її розв'язанні». Найчастіше насильство до дітей чинять: інші діти (95%), батьки (68%) та дорослі, які працюють із дітьми (39%); від 24 до 37% дітей зазнають насильства дома, на вулиці, в школі (від практично щоденного до декількох раз на місяць). Насильство, за визначенням світової спільноти, не лише ставить людину в залежне становище, а й принижує її гідність, наносить шкоду її психічному та фізичному здоров'ю, стає серйозною перешкодою у подальшому житті.

Закон України «Про загальну середню освіту» одним з головних визначає завдання захисту неповнолітніх від різних форм насильства в контексті Всесвітньої декларації прав дитини. Ці ж завдання визначені й Державними стандартами середньої освіти. З позиції соціальної філософії, на думку В. Зуєва, насильство – це також будь-яке приниження людини, що веде до обмеження фізичного та духовного потенціалу індивіда, заважає оволодіти реально заданою повнотою можливостей особистісного розвитку, це панування волі однієї людини над волею іншої. Тому пряме застосування сили або загрозу її застосування потрібно розуміти під насильством лише у вузькому значенні.

Розробку педагогічних аспектів вирішення згаданої проблеми здійснювали: І. Алексєєва, К. Бабенко, О. Виноградна, О. Возіянова, Е. Гребенкин, В. Каразіна, І. Новосельський. У дослідженні І. Хозраткулової проаналізовано особистісні детермінанти насильницької поведінки в підлітків; виявлено особистісні фактори, сприятливі для формування цієї поведінки, а також найбільш поширені типи акцентуацій підлітків, схильних до насилля; показано особливості різних спогадів, що відображають життєвий стиль і ранні психологічні травми зазначеної групи дітей; зроблено висновок про суперечливість особистісної структури аналізованої групи підлітків, пов'язаної з існуванням двох альтернативних тенденцій: зниження рівня соціального інтересу та підвищення потреби у схваленні [3].

Зокрема, з позиції соціальної педагогіки, проблему насильства та агресії у підлітковому віці досліджували Н. Агаркова, О. Безпалько, Т. Вовчок, Е. Волкова, О. Грицевич, Д. Даниленко, Т. Журавель, К. Левченко, О. Лозова, Ю. Онишко, Ж. Петрович, Н. Степура, І. Трубавіна. Результати дослідження свідчать, що серед форм насильства переважають такі форми, як: побиття, образи, приниження, копняки, запотилічники, використання образливих прізвиськ, псування майна іншої особи, позбавлення їжі та грошей, неприємні дотики до тіла, бойкот тощо. При цьому підкреслюється, що насильство – це вплив однієї людини

на іншу, що порушає конституційне право людини на особистісну недоторканість (у фізичному і духовному розумінні).

На сьогодні Україна є учасницею міжнародних договорів і угод, спрямованих на захист і гарантування прав та інтересів дитини на досягнення її повного добробуту. Право дітей нашої країни на захист від усіх форм насильства гарантується 28 і 52 Статтями Конституції України, відповідно до яких ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському, або такому, що принижує його гідність поводженню чи покаранню. Статтею 10 Закону України «Про охорону дитинства» встановлено, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканість та захист гідності. Дисципліна в закладах дотримується на основі взаємоповаги усіх учасників навчально-виховного процесу, дотримання правил внутрішнього розпорядку та статуту навчального закладу. Застосування методів фізичного та психічного насильства до учнів забороняється [1]. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом. Разом із тим, важливо відмітити, що школа, на думку дітей, є тим місцем, де вони зустрічаються із жорстоким ставленням та знущанням. А насильство породжує таку ж саму жорстокість з боку дитини.

Проблеми насильства у школі набуває серйозного характеру, тому у її вирішенні потрібно опиратись на гуманність та поміркованість. Зокрема, нами було виявлено наступні проблеми насильства у шкільному середовищі:

- необізнаність дітей про можливі джерела допомоги;
- велика зацікавленість дітьми фільмів з елементами жорстокості;
- прояв агресивних дій підлітків над однолітками;
- переважання пасивних форм роботи щодо з'ясування проблеми насильства.

Розроблена нами програма спрямована на надання підліткам інформації про насильство, його види та прояви, формування та закріплення в них навичок протидії насильству, формування навичок відповідальної поведінки, інформування підлітків про джерела допомоги, а також залучення дітей до інтерактивних форм роботи, нами було розроблено програму роботи соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу щодо попередження насильства серед підлітків.

На нашу думку, зміст роботи соціального педагога має включати: просвіта дітей (пояснення, що таке насильство; як захиститися від насильства; поведінка в кризовій ситуації; до кого і як звертатися); практичне формування навичок протидії насильству (формування толерантності в мікросередовищі, школі; формування вміння протистояти насильству й жорстокому поводженню); просвітницька робота з батьками (формування відповідального ставлення до виховання дитини, роз'яснення причин та наслідків насильства серед дітей); забезпечення вчасного інформування співробітників Кримінальної міліції у справах неповнолітніх на місцях про випадки жорстокого поводження підлітків у школах та стосовно них.

Було з'ясовано, що учні потребують заходів, які спрямовані на попередження насильства в шкільному колективі. Також в ході проведення анкетування було виявлено, що вчителі потребують нових знань та вмінь щодо профілактики насильства серед підлітків.

Для вирішення цієї проблеми ми запропонували наступні заходи:

- 1) Запровадження правово-виховної роботи: робота з учнями школи та виховним колективом, що включає роз'яснення їхніх прав та обов'язків; виховання справедливості, доброти та відчуття поваги у дітей як молодших так і старших класів; робота шкільного психолога.
- 2) Створення шкільних та міських органів, де проводилися б засідання та бесіди, толерантне вирішення конфліктів між учнями та вчителями.
- 3) Проведення різноманітних акцій «Захист прав і свобод дитини», «Дитина – надія майбутнього суспільства» тощо.

Соціальна профілактика, відповідно до Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» – це робота, спрямована на попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя й здоров'я дітей та молоді, запобігання такому впливу. Профілактична робота з неповнолітніми, їхніми батьками, педагогами зумовлена потребою формування в них ненасильницької поведінки, які відповідають правовим нормам суспільства. Громадяни повинні володіти правовою обізнаністю та внутрішньою культурою, мати відповідні погляди, переконання, які б визначали їхню поведінку, а також уміти відстоювати свою позицію в критичних ситуаціях, у ставленні до людей. Велика роль у цій роботі належить шкільному соціальному педагогу.

Зміст роботи соціального педагога щодо попередження жорстокого поводження серед підлітків в дитячих колективах:

- 1) Просвіта дітей: права дітей і дорослих, педагогів, медиків тощо; роз'яснення сутності жорстокого поводження та насильство; як захиститися від насильства; поведінка в кризовій ситуації; до кого і як звертатися.
- 2) Практичне формування відповідних навичок: формування толерантності в сім'ї, мікросередовищі, школі; формування життєвих умінь і навичок, вміння протистояти насильству й жорстокому поводженню;

організація дозвілля й відпочинку дітей на засадах гуманізму; створення умов для самовиявлення лідерів, позитивних рис особистості; показ прикладів демократичних стосунків (телебачення, радіо, книги, преса, історія тощо) і перенесення їх на конкретні ситуації в житті дитячого колективу.

3) Спрямування дітей на самопомігу в питаннях жорстокого поводження через надання інформаційних послуг про установи й організації, які вирішують такі проблеми; розвиток волонтерського руху, учнівського самоврядування та оптимізація позакласної виховної роботи.

4) Забезпечити вчасне інформування співробітників Кримінальної міліції у справах неповнолітніх на місяцях про випадки жорстокого поводження підлітків у школах. Спільно із працівниками кримінальної міліції в справах дітей аналізувати вчинення правопорушень та злочинів, уживати заходів, спрямованих на попередження та усунення причин і умов, які сприяють скоєнню злочинів у навчальних закладах і на їх територіях [2].

Форми соціально-профілактичної роботи з дітьми: ігри, аматорські театри, міні-лекції, перегляд відеофільмів, бесіди, розповіді, вікторини й конкурси (про права дітей). Цікавою є пропозиція представників навчальних закладів про введення нормативних положень, у яких би закріплювалися права вчителя. Ідея стосунків «за статутом» між учителями, учнями та батьками, за прикладом зарубіжних країн, може забезпечити можливість мирової угоди між сторонами ще на етапі виникнення шкільних непорозумінь. Серед ефективних форм роботи методичних центрів практичної психології та соціальної роботи є проведення методичних нарад із працівниками психологічної служби «Попередження насильницьких тенденцій у дитячому середовищі», «Соціально-правовий захист дітей від жорстокого поводження», «Прояви насильства серед підлітків у сучасній педагогічній практиці» тощо.

Окрім того, бажано в навчальних закладах розмістити «Скриньки довіри» з подальшою обробкою й узагальненням отриманої інформації. Заступникам директорів з виховної роботи разом із практичними психологами та соціальними педагогами потрібно проводити методичні об'єднання, семінари, на яких обговорювала питання діяльності педагогічного колективу щодо правової культури учня, суспільної поведінки в навчальному закладі, нові й найпоширеніші стратегії профілактичної роботи з учнями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад»: прийнята 14 червня 2000 р. № 964 // Нормативно-правове забезпечення освіти : доктрина, закони, концепції. – Х. : Основа, 2004. – Ч. 1. – С. 87 – 106.
2. Петрочко Ж. Стан захисту дітей від жорстокого поводження з ними та всіх форм насильства [Електронний ресурс] / Ж. Петрочко. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/pfv.php/>.
3. Хозраткулова І. Педагогічні засади виявлення та подолання насильства у підлітковому середовищі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / І. Хозраткулова ; Харк. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2003. – 21 с.

Ганна Бук,

канд. філос. н., ст. викладач,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ДОСВІД ДИТИНИ

ЯК ЧИННИК ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ НАСИЛЬСТВА

Дана стаття спрямована на дослідження впливу досвіду, здобутого індивідом у дитинстві, та його впливу на формування базових цінностей особистості. У статті висувається теза, що досвід насилля у дитини не є негативним, адже він може стати основою його попередження або подолання у дорослому житті.

Ганна Бук

CHILD EXPERIENCE AS A FACTOR OF VIOLENCE PREVENTION

The article aims to study the impact of human experience gained in childhood and its influence on the development of basic values of an individual. The paper proves the thesis that the experience gained by manifestations of violence in childhood is not negative, whereas it will be the basis for its prevention or overcoming in adulthood.

Дитячий садочок, школа – це перші майданчики, де дитина може зіштовхнутися з психологічним, фізичним чи навіть сексуальним насиллям у колективі. Для того щоб збагнути, чому це може відбутися, варто розпочати досліджувати цю проблему з точки зору дитини. Очима маленького хлопчика чи дівчинки збагнути: «чому», «за що» і «що робити»? у ситуації насилля в колективі.

Діти часто запитують чому вона чи він так часто стають жертвами насилля. Тому відповідь на питання «чому», зазвичай, є важливою у вирішенні даної проблеми. Отже, мова йтиметься у наступних рядках саме про особу, яка періодично стає об'єктом того чи іншого насилля у колективі.

Батьки і спеціалісти у даній галузі мають свої точки зору щодо вчинення насильства у колективі. Розглянемо їх.

Насилля в колективі очима психологів. Психологи стверджують, що усе людське життя – це повторення дитячого досвіду. Якщо у школі молодій людині, грубо кажучи, не надавали по пиці, він протягом дуже довгого періоду свого життя відчуває страх перед фізичним насиллям. Так, наприклад, можна спостерігати, коли в дорослому колективі, достатньо успішні на перший погляд люди, як фізично, морально, так і ментально, проявляли неабияку боязнь перед фізичним болем, перед конфліктними ситуаціями і т.д.

Отже, як бачимо, дитячий досвід досить вагомий, можливо вагоміший, аніж увесь наступний. Психологи стверджують, що в період дитинства все сприймається досить категорично: бійка – рішуча, любов – на все життя, зрада – маленька смерть. Тому, саме у цей період людська особистість збагачується своїми ключовими якостями, якими вона користуватиметься до кінця. Підтвердженням цьому є слова видатного педагога В. Сухомлинського про те, що все, що відбувається з людиною після чотирнадцяти, не має для особистості великого значення [2, с. 15]. Тому, за цей мікроскопічний проміжок часу дитина повинна отримати соціальний досвід, досвід подолання труднощів, досвід міжособистісних відносин, досвід насилля і досвід спротиву йому.

Насилля в колективі очима дорослих. Проте існує й інший погляд, погляд дорослої людини, погляд батьків зрештою. Якщо узагальнити їх погляди, то неодмінно прийдемо до тези, що все що відбувається з дитиною – суцільний пустяк і дрібниці. Адже все, що відбувається з дитиною, не серйозно. І любов, і дружба, і зради, і бійки – несуттєві, адже в дорослому житті – все по іншому. А те, що діти сприймають події свого життя надто серйозно, то це властивість їхнього віку, їх максималізм, і сприйняття їх проблем надто гіпертрофоване.

Отже, резюмуючи вищесказане, зазначимо, що існують два поширені твердження у суспільстві щодо того, чому вчиняється насильство над особою.

– Перше твердження апелює до особи, над якою вчиняється певний вид насилля. Мова йде про те, що ми стаємо об'єктами насилля, тому що дозволяємо собі ними бути;

Отже, щоб не стати в черговий раз жертвою знущань однокурсників, психологи рекомендують дати зрозуміти образчикам, що Ви особистість. Дозволити собі мати власну думку, причому, достатньо твердо, щоб ніхто навіть не зумів подумати про образи у вашу сторону. Для цього зовсім не потрібно бути фізично досконалішим (вдвічі вищим, важчим чи володіти бойовим мистецтвом). Отже, достатньо мати стержень, який не дозволить стати жертвою знущань.

Також варто зазначити, що потрібно уже при першій спробі насилля, присікти його. Адже якщо одразу дати зрозуміти що Ви не дозволите вчиняти так над собою, вас залишать в спокої. Адже, діти кмітливі, і вони нізащо не ризикнуть «нападати», якщо не будуть впевнені у своїй перемозі. Позитивний вихід з такого підходу є те, що потрібно вчитися боротися сьогодні, потрібно боротися за свою гідність. Батькам, вихователям, вчителям потрібно змалечку роз'яснювати що таке благородність, що таке витривалість, що таке переконання, цінності. Адже, якщо дитина це не засвоїть змалечку, то в дорослому віці уже буде ніколи.

Дитинство тим і відрізняється від дорослого, що навіть бійка – це гра, яка, зазвичай, закінчується миром.

– Друге твердження апелює до тези, що ми стаємо об'єктами насилля, бо підсвідомо уникаємо чи прагнемо уникати будь-якого виду насилля;

Для цього психологи стверджують, що потрібно дізнаватися про життя у всій повноті. Мається на увазі не обмежувати дитині пізнавати світ, не обпікати з усіх боків. Чому це важливо, а хоча б тому, що дитина яка змалечку не знатиме, що таке небезпека, не знатиме і як її уникати, як її попередити. Тобто, потрібно роз'яснювати своїм дітям, що світ різноманітний, і у ньому є як прекрасне, так і небезпечне, і про це потрібно знати.

Висновки. Дорослі люди не пам'ятають і не можуть пам'ятати те, що відчуває дитина, котра зіштовхується з якимись своїми труднощами. З іншого боку, їх відношення до цих труднощів ґрунтується на цілком об'єктивному судженні, що вони не дотичні до серйозної загрози для життя чи здоров'я. Попри це, дитина сама долаючи труднощі, отримує саме той неоціненний практичний досвід, який допомагатиме йому протягом життя. Саме тому, коли діти ведуть активний образ життя: тренуються, б'ються, і б'ються саме за свої переконання, коли вони присікають підлість, лицемірство, зраду, то саме в ці моменти вони закладають цінності у доросле життя. Тому, не потрібно їх обмежувати у такій підготовці до реального світу.

Тому будь-які розмови, що увесь негатив, що діти повинні товаришувати і ходити лише за ручки, гратись у чистому пісочку, їсти лише стерелізовані продукти, що з них потрібно здувати пилинки, – абсурд. Адже десь поряд, можливо на сусідній вулиці зростають діти набагато життєздатніші. І може трапитись, що

одного разу, через роки, агресивна, невмотивована, так званий «гітушко» зустрічає такого ось «фантика», дитинство якого було безхмарним, все закінчується погано. А все тому, що цей ось «фантик» просто не готовий до такої ситуації.

Тому, дитинство – це маленьке життя, і його досвід настільки важливий, що потрібно прожити його так, щоб до кінця своїх днів відчувати себе людиною самостійною, дієздатною, рішучою і бути готовим діяти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зиновьева Н. Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации / Н. Зиновьева, Н. Михайлова. – СПб. : Речь, 2003. – 248 с.
2. Сухомлинський В. Вибрані твори : в 5 т. / В. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 3. – 670 с.
3. Рогальська І. Світ дитинства у контексті педагогічної спадщини В. Сухомлинського [Електронний ресурс] / І. Рогальська, Н. Рогальська. – Режим доступу : http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob_l_silsk_shkolu/41/visnuk_31.pdf.

Олена Бондарчук,

д. психол. н., професор,

Олена Нежинська,

канд. психол. н., доцент,

ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»

НАПН України

ПРОФІЛАКТИКА ГЕНДЕРНИХ УПЕРЕДЖЕНЬ КЕРІВНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЯК ЧИННИК ЗАПОБІГАННЯ ЖОРСТОКОМУ ПОВОДЖЕННЮ З ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ

У статті розкрито особливості гендерних упереджень та стереотипів керівників загальноосвітніх навчальних закладів. Представлено деякі результати проведеного дослідження щодо наявності гендерних упереджень та стереотипів в управлінні. Обґрунтована необхідність профілактики гендерних упереджень керівників загальноосвітніх навчальних закладів з метою запобігання жорсткому поводженню з дітьми та молоддю.

Olena Bondarchuk,

Olena Nezhynska

PREVENTION OF GENDER PREJUDICE OF HEADS OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS AS A FACTOR OF PREVENTION OF CHILD AND YOUTH ABUSE

The article outlines the particularities of gender prejudices and stereotypes among heads of secondary educational establishments. Certain results of the study of gender prejudices and evidence of availability of stereotypes among heads of secondary educational establishments are presented. A reasonable necessity of prevention of gender prejudices among heads of secondary educational establishments with the aim of prevention of cruelty towards children and young people is determined.

Кризові явища, що супроводжують політичні та соціально-економічні зміни в нашому суспільстві, зумовлюють зростання напруження в усіх сферах суспільного життя, провокуючи, зокрема, жорстоке поводження з дітьми та молоддю з боку осіб, які не здатні конструктивно опанувати виклики сьогодення.

Особливу тривогу викликають прояви жорсткого поводження з дітьми та молоддю не лише в сім'ї, але й у закладах освіти. При цьому в останніх йдеться, як правило, не про фізичне насилля, а психологічне, коли в дітей формується феномен «навченої безпорадності», зневіра у власних силах, занижена самооцінка, що унеможливує їх самовизначення та самореалізацію на наступних етапах соціалізації.

Однією з важливих умов попередження таких негативних тенденцій є запровадження в управлінні закладом освіти гендерного підходу, що дозволяє організувати взаємодію всіх суб'єктів навчально-виховного процесу на засадах гендерної рівності. Натомість, як свідчать результати теоретичних та емпіричних досліджень (О. І. Бондарчук, Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді, І. С. Кльоцина та ін.), керівники загальноосвітніх навчальних закладів (надалі – ЗНЗ) часто будують навчально-виховний процес на принципах статевої ролі виховання дітей та молоді, що, на наш погляд, досить негативно позначається на перебігу гендерної соціалізації підростаючих поколінь. Адже у даному випадку відбувається гальмування гармонізації статевої ролі позицій, очікувань і вимог через викривлення уявлень про стать і гендерні ролі, що чітко простежується навіть у навчальних програмах. Школа часто відтворює закладені в культурі уявлення про жінок як підлеглих, залежних, таких, що не прагнуть до досягнень, а про чоловіків, як про домінуючих, незалежних і «успішних» за будь-яких умов. Однією з причин такого становища є, як нам уявляється, наявність традиційних гендерних стереотипів і упереджень у досить значній кількості управлінців.

Як відомо, гендерні стереотипи відносяться до однієї з гендерних характеристик особистості і являють собою спрощені, стандартизовані, стійкі, емоційно насичені, ціннісно означені полярні за знаком оцінки, жорстко фіксовані образи чоловіка і жінки, які спонукають до певного ставлення до особистості залежно від її статі.

Гендерний стереотип як складне психологічне утворення, на думку З. М. Балгімбаєвої, тісно пов'язаний з такими поняттями, як «забобони» і «упередження». Гендерні упередження можна позиціонувати як афективно-поведінковий компонент гендерного стереотипу, оцінку чоловіка або жінки, яка виникає на основі міжгрупових і міжособистісних взаємодій та власного життєвого досвіду. Це відбувається тому, що процес міжгрупових і міжособистісних взаємодій завжди виникає на деякому емоційному тлі, додатково «забарвлюється» емоціями [1, с. 8].

Гендерні упередження керівників ЗНЗ зумовлені проблемами гендерної соціалізації, які яскраво виявляються на трьох рівнях [8]:

– *макрорівні*: в контексті гендерних перешкод у суспільстві – диференціації соціальних функцій за статевою ознакою, поширеності стереотипних уявлень про норми статевої поведінки, існуючі культурні норми сучасного суспільства та ін.;

– *мезорівні*: через гендерні прояви в освітній системі – особливості діяльності органів управління в системі освіти, які впроваджують гендерну нерівність в освітню практику, в тому числі, диференціацію статі в процесі управління ЗНЗ, поширеність гендерної нерівності в підручниках і навчальних програмах, статорольового підходу у навчанні, вихованні й ін.;

– *мікрорівні*: в контексті гендерних особливостей особистості керівника ЗНЗ, зокрема, недостатньої толерантності до членів педагогічного колективу залежно від їх статі та проєкції на аналогічну модель поведінки педагогів з дітьми та молоддю.

Дослідження особливостей гендерних стереотипів і упереджень керівників ЗНЗ проводилося на базі Державного вищого навчального закладу «Університет менеджменту освіти» НАПН України (м. Київ). Дослідженням були охоплені управлінці у кількості 270 осіб, з них: 90 – чоловіки (33,3%) і 180 – жінки (66,7%).

Слід зазначити, що проведений нами детальний аналіз дав можливість встановити наявність традиційних гендерних стереотипів і упереджень, які значно утруднюють впровадження гендерного підходу в практику управління ЗНЗ [4]. Так, майже 77,8% досліджуваних вважають, що існують типово «жіночі» та «чоловічі» психологічні риси, які повинні бути в наявності лише у жінок чи чоловіків. 40,8% управлінців зазначають, що біологічна стать однозначно визначає і психологічну стать.

Привертає увагу розподіл відповідей керівників шкіл на запропоновану їм ситуацію про сім'ю, в якій жінка заробляє гроші і робить професійну кар'єру, а чоловік не працює і виховує дітей. Більшість управлінців (68,7%) відповіли: «Нехай, якщо їм так зручно». Але 19,4% управлінців відзначили, що так не повинно бути, а 1,5% досліджуваних висловилося, що це обурливо. Отже, можна констатувати, що більше, ніж 20% досліджуваних керівників навчальних закладів мають тенденцію до стереотипного уявлення про розподіл сімейних ролей, що може негативно позначатися на впровадженні гендерного підходу в практику освіти.

У процесі дослідження також виділяються окремі стереотипні тенденції щодо виховання: 8,9% управлінців вважають, що заклади освіти повинні забезпечувати виховання хлопчиків і дівчаток відповідно до їхньої статі; 14,8% керівників згодні з тим, що виховання повинно бути відповідно до запитів суспільства, а також тих норм, вимог і стандартів, які суспільство висуває по відношенню до людей залежно від їх статі; ще 31,9% керівників вказують на необхідність єдиних вимог до всіх учнів незалежно від статі; 44,5% – на відсутність гендерних стереотипів та упереджень у навчальних програмах і підручниках, що не відповідає дійсності.

Отримані дані співзвучні з дослідженнями Т. В. Говорун та О. М. Кікінежді щодо наявності гендерних стереотипів у педагогів закладів освіти та диференційованого виховання хлопців і дівчат у сім'ї, причому виховання дівчат підвладне більшому контролю поведінки з боку сім'ї та суспільства. Автори наголошують на тому, що навчально-виховний процес у ЗНЗ «зміцнює традиційні погляди на дихотомію сімейних і соціальних ролей чоловіків і жінок» [6, с. 162], що значно утруднює самовизначення дитини, а «для початкової та середньої ланок освіти необхідна нова ідея гендерного виховання, яка заохочувала б особистісний підхід до дитини, індивідуалізований розвиток незалежно від її статевої належності» [6, с. 163].

Гендерні упередження, за твердженням І. С. Кльоциної, є найбільш яскравим свідченням гендерної некомпетентності особистості [5]. Дійсно, за результатами емпіричного дослідження констатовано недостатній рівень сформованості гендерної компетентності в управлінців (як в цілому, так і її окремих компонентів) [9]. Про це також опосередковано свідчить той факт, що в списку актуальних управлінських проблем в освіті для 32,6% керівників ЗНЗ гендерна проблематика зайняла 11–15 місце, для 16,3% управлінців – взагалі не увійшла до списку проблем.

Гендерні упередження та стереотипи, які управлінці накопичують протягом життя, суттєво впливають на процес спілкування, значно деформують стосунки і взаємодію. Втрачається здатність об'єктивно сприймати інших людей, будь-які ситуації, при цьому переконати чи вказати на помилки такій людині майже неможливо, оскільки їй легше при спілкуванні ініціювати конфлікт, ніж відмовитися від своїх поглядів. І, як наслідок, спостерігається приниження як педагогічного працівника, так і учня відповідно до статі, жорстоке поводження, тиск у процесі спілкування, серйозні проблеми в процесі міжособистісної взаємодії керівника ЗНЗ як з педагогічним персоналом, так і з дітьми та молоддю.

Як наслідок, до цього часу спостерігається тенденція щодо того, що молодь переважно не може і не обирає професію «не своєї статі», бо вважає, що цього не сприймуть його друзі, педагоги, батьки тощо, так і на те, що в ЗНЗ існує перелік «чоловічих» та «жіночих» професій, які має обирати дитина у старших класах з метою профільного навчання. Це накладає обмеження на особистий вибір учня, тим самим спричинюючи гендерну нерівність.

Як ілюстрацію до вищезазначеного, можна навести приклад аналізу професійної ситуації у контексті гендерної проблематики, яку розв'язували управлінці: батьки старшокласників звернулися до керівника ЗНЗ з проханням дозволити на уроках праці дівчатам займатися з хлопцями на верстатах. Лише 40,7% управлінців відповіли, що їм можна це дозволити, а 5,2%, – що таке бажання можна задовольнити в позаурочний час, як «гурток» чи факультативні заняття. Допускають до ознайомлення з цим процесом – 3,7% керівників, взявши попередньо заяву від батьків і створивши безпечні умови для діяльності учнів на робочому місці – 2,2%. Натомість 4,4% опитаних управлінців говорять про те, що потрібно відмовити та переконати батьків та їхніх дітей, що це не робота для дівчат, а 3,7% – що керівник не має права змінювати програму навчання.

Отже, у висловлюваннях і діях певної частини управлінців простежується наявність традиційних гендерних стереотипів і упереджень.

Отже, результати дослідження дозволяють зробити **висновок** про те, що одним з шляхів профілактики гендерних упереджень керівників ЗНЗ має бути постійна гендерна просвіта, яка є необхідним заходом як для керівників, так і для педагогів та учнів з метою попередження проявів гендерних стереотипів щодо обмежень жінок і чоловіків у різних сферах життєдіяльності, запобігання жорстокому поводженню з дітьми та молоддю, подолання порушення прав людини, а також реального вирішення гендерних проблем. Це можна забезпечити, зокрема, в процесі підвищення кваліфікації керівних та педагогічних кадрів у системі післядипломної педагогічної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балгимбаева З. Психология гендерных предубеждений / З. Балгимбаева. – Алматы : «Алла прима», 2008. – 160 с.
2. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов ; пер. с англ. / С. Бем. – М. : РОССПЭН, 2004. – 336 с.
3. Берн Ш. Гендерная психология (Секреты психологии мужчины и женщины. Формирование мнений и поведения, предрассудков доминирования дискриминации, механизмов влияния) / Ш. Берн / [ред. Д. Гиппиус. – 2-е междунар. изд.]. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 320 с.
4. Бондарчук О. Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності : [монографія] / О. Бондарчук. – К. : Наук. світ, 2008. – С. 181 – 213.
5. Гендерная психология. Практикум / под. ред. И. Клециной. – [2-е изд.]. – СПб. : Питер, 2009. – 496 с. – (Серия «Практикум»).
6. Говорун Т. Гендерна психологія : [навч. посіб.] / Т. Говорун, О. Кікінежді. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 308 с.
7. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс ; пер. с англ. З. Замчук. – [7-е изд.]. – СПб. : Питер, 2007. – С. 200 – 241. – (Серия «Мастера психологии»).
8. Мудрик А. Социальная педагогика : учеб. для студ. пед. вузов. / А. Мудрик / [под ред. В. А. Сластенина ; 3-е изд., испр. и доп.] – М. : Академия, 2000. – 200 с.
9. Нежинська О. Психологічні умови формування гендерної компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / О. Нежинська. – К., 2011. – 272 с.
10. Kark, R. A Gender and leadership: Negotiating the labyrinth // J.C. Chrisler & D.R. Mc Creary (Eds.), Handbook of gender research in psychology / R. Kark, Eagly. – New York : Springer 2010. – P. 443 – 468.

**МАТЕРИНСТВО У ПСИХОАНАЛІЗІ
(КЛЮЧОВА РОЛЬ МАТЕРІ У ВИХОВАННІ ГУМАННОЇ ОСОБИСТОСТІ)**

У статті висвітлено важливу роль матері у процесі формування особистості дитини. Наголошується на необхідності розвитку у дитини самостійного мислення, здатності на вчинок.

Tetiana Boryshchuk

**MOTHERHOOD IN PSYCHOANALYSIS
(THE KEY ROLE OF A MOTHER IN EDUCATION OF HUMANE PERSONALITY)**

The article underlines the important role of a mother in the process of children development. It underlines the importance of development of children's independent thinking and an ability to act.

Відома французький психоаналітик, філософ, культуролог Юлія Крістева у своїх працях наголошує на ключовій ролі матері у вихованні дитини вільною, гармонійною особистістю. Дослідниця стверджує, що саме материнська пристрасть, у якій поєднані сексуальне та ідеальне, може стати основою нового гуманізму.

Д. Віннікот вважав, що хорошою матір'ю є та мати, яка дозволяє дитині створити свій перехідний простір, в якому дитина може мислити сама; з точки зору передачі культури саме в цьому полягає жіночий геній. Ми поділяємо думку провідних дослідників, що створення матір'ю такого простору є необхідною умовою виховання вільної та гармонійної особистості, яка в майбутньому буде здатна будувати взаємини з іншими людьми, керуючись принципами гуманізму, а не насильницької взаємодії.

Психоаналітики багато пишуть про функцію батька, зазначає Ю. Крістева, проте, материнство – це, насамперед, пристрасть. Саме ця пристрасть перетворює емоції, які можна пояснити з біологічної точки зору (прив'язаність і одночасно агресивність до плоду, немовляти, а потім й дитини) в усвідомлену, осмислену любов, яка є певною ідеалізацією дитини, відданістю їй, проектом спільного життя з нею. Це драматичне поєднання біології та смислу починається, коли мати чекає на дитину. Жінка відчуває, що втрачає себе, свою ідентичність, оскільки у результаті вторгнення батька дитини вона подвоюється і виношує невідомого третього. Потім виникає пристрасть матері до нової незалежної істоти, якою буде дитина, якщо перестане бути подвоєнням матері, якщо мати дозволить їй бути автономною.

Не переживши материнської пристрасті й не перетворивши її на любов, жінка навряд чи зможе побудувати гармонійні взаємини з чоловіком та й, взагалі, з іншими людьми. Досвід перетворення материнської пристрасті на любов, основними складовими якої є підтримка і турбота про розвиток дитини як унікальної, самостійної особистості, є необхідним для жінки. Цей досвід жінка може отримати, не обов'язково виносивши та народивши дитину, але й усиновивши та виховуючи її.

Необхідним компонентом материнської любові є певна відстороненість матері від дитини – безпристрасність. Така безпристрасність потрібна, оскільки надмірна материнська пристрасть до дитини придушує її розвиток як вільної особистості, не дає сформуватися тим рисам, тому стрижню, які є основою у протидії насильницьким патернам поведінки та спілкування. Дещо у самій структурі материнського досвіду сприяє трансформації пристрасті у любов, а саме – роль батька, спосіб переживання часу та засвоєння мови. Ю. Крістева детальніше зупиняється на ролі матері у засвоєнні дитиною мови, наголошуючи, що освоєння і набуття мови дитиною є, водночас, і новим засвоєнням мови матір'ю. Говорячи мовою дитини, мати виликовується від того, що називають неконгруентністю афектів і смислів.

Аналізуючи переживання часу матір'ю, Ю. Крістева підкреслює, що основна його характеристика – це не наближення до смерті, а відновлення життя. Жінка-мати відчуває час як процес відновлення, не тому, що не відчуває страху смерті, адже мати боїться за життя своєї дитини. Але смерть у материнському досвіді, зазвичай, поглинута іншим розривом у часі – початком. Обоє батьків відчувають, що зачаття і народження дитини – це головні акти ініціації, що з їхньою дитиною у світ приходить щось нове, проте мати відчуває це сильніше, оскільки у народженні задіяне її власне тіло. Для жінки-матері початок нового життя є не просто відкладанням смерті, але й найвищою свободою. Логіка свободи полягає у здатності починати, зачинати, встановлювати зв'язки і бути відкритими до них.

Ідеальна пристрасть для мудрої матері – це природне оновлення і відновлення. Справжня свобода, як стверджує філософська думка від Канта до Хайдегера, це не бунт, а ініціювання, починання чогось нового як вчинок. Прототипом такої свободи є акт народження, і в цьому смислі матері володіють ключем до свободи. Розвиваючи думку відомої вченої, додамо, що людина, яка здатна на вчинок, на починання нового, навряд чи стане насильником, або жертвою насильства. Мати, яка дала своїй дитині ключ до свободи (виховала здатність до самостійного мислення і сприяла формуванню характеру, здатного на вчинок) виконала свою роль і роботу матері.

Через поступове звільнення від пристрастей, завдяки здатності до сублімації, мати дозволяє дитині засвоїти не образ матері, а образ відсутності матері. Більш за те, мати повинна співпрацювати з дитиною, щоб досягти цієї відсутності, при цьому вона має залишатися доступною для дитини, щоб та могла засвоїти материнське мислення, спертися на нього, створюючи власні уявлення. Хороша мати вмє самоусунутися, щоб звільнити дитині простір для задоволення мислити. В уявленнях про материнську жертвовність, які часто мають релігійні витоки, матері відводиться пасивна роль. Ю. Крістева пропонує матері активно заохочувати дитину, щоб змістити її (маму) з трону. Дослідниця стверджує, що на часі є вивчення питання: у чому саме полягає покликання матері? Материнська пристрасть породжує внутрішні конфлікти (тут може допомогти психоаналіз), і в той же час забезпечує передачу культури від покоління до покоління. Культури, яка стверджує гуманні, вільні від насильства моделі поведінки та спілкування, або, навпаки, культури, яка пропагує придушення, нівелювання особистості, домінування сильнішого, того, хто має більше влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Kristeva Julia. Motherhood today [Електронний варіант] / J. Kristeva. – Режим доступу : <http://www.kristeva.fr/english.html>.
2. Winnicott D. Playing and Reality / D. Winnicott. – New York. – Routledge, 1999. – 169 p.

Тетяна Бутурлим,

канд. пед. н., учитель,
Ніжинський обласний педагогічний ліцей
Чернігівської обласної ради

ВИХОВАННЯ НЕНАСИЛЬНИЦЬКОЇ МОДЕЛІ ПОВЕДІНКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

У статті аналізується проблема гендерного насильства підростаючого покоління. Авторка окреслює шляхи попередження схильності старшокласників до гендерного насильства у процесі вивчення української літератури XX–XXI ст.

Tetiana Buturlym

EDUCATION OF NONVIOLENT MODEL OF HIGH SCHOOL STUDENTS BEHAVIOUR BY MEANS OF THE UKRAINIAN LITERATURE: GENDER ASPECTS

The article features the problem of gender-based violence of young generation. The author outlines the ways of prevention of likelihood of high school students to commit gender-based violence while studying the Ukrainian literature of 20th and 21st centuries.

Однією з умов євроінтеграції України є досягнення гендерної рівності, тобто надання права кожній особистості, незалежно від статі, на повноцінний розвиток. Створення відкритого, толерантного суспільства, пропагування ідей справедливості, свободи від насильства, визнаних на світовому та національному рівнях, сприяє формуванню високого рівня гендерної культури нації. Гендерна освіта зорієнтована на виховання особистості, що не приймає нерівність між чоловіком та жінкою, гендерну дискримінацію, насильство, прагне гармонізувати фемінні й маскулінні якості, побудувати гармонійні взаємини з особою протилежної статі (О. Болотська, С. Вихор, І. Іванова, В. Кравець, О. Цокур, Л. Яценко та ін.).

Значну роль у вихованні ненасильницької моделі поведінки школярів відіграє *українська література* [2]. Учні під керівництвом учителя мають усвідомити важливість ситуації вільного саморозвитку, а не покірної залежності, що може призвести до формування комплексу неповноцінності, внутрішньо-рольового конфлікту, девіантної поведінки. Важливо зрозуміти: *гендерне насильство* як крайня форма соціостатевої нерівності «включає дії, що завдають фізичної, психологічної, сексуальної шкоди чи страждання, погрозу таких дій, примус та інші обмеження свобод усупереч принципу гендерної рівності» [1, с. 15]; взаємини чоловіка та жінки, що ґрунтуються на дискримінації прав, насильстві, не можуть утворити щасливу сім'ю.

Виховання ненасильницької моделі поведінки старшокласників є одним із етапів підготовки їх до побудови майбутньої сім'ї на засадах рівності чоловіка та жінки, свободи, справедливості, співробітництва.

Можна виокремити характерні особливості виховання ненасильницької моделі поведінки учнів 10–11 класів:

- формування неприйняття насильства в сімейній, політичній, соціальній, релігійній, культурній, трудовій, освітній сферах;
- виховання усвідомлення деструктивності гендерної нерівності, насильства;
- формування відповідальності за порушення принципів толерантності по відношенню до будь-якої особи, незалежно від віку, статі, національності, релігійних переконань;
- виховання готовності змінити несприятливу життєву ситуацію з метою віднайдення гармонії із собою та оточуючими;

- формування вміння долати страхи, комплекси, низьку самооцінку, залежність від інших, почуття провини, відчуженість від соціуму;
- виховання позитивного мислення, уміння ефективно розв'язувати складні життєві ситуації, приймати рішення, що не принесуть шкоди власному психологічному комфорту та благополуччю оточуючих.

Основними шляхами **формування неприйняття старшокласниками насильства** є *лекція та бесіда про гендерне насильство* (особливості, види, форми, причини, ознаки, наслідки, міфи про насильство; психологічний портрет насильника та жертви насильства; стадії реакції особистості на насильство; причини неможливості припинення стосунків із кривдником; форми допомоги тим, хто постраждав через насильство тощо). Використовуючи *опорні схеми*, слід апелювати до гендерної проблематики тексту, що аналізується. Наприклад, у процесі компаративного вивчення драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» та роману Ю. Покальчука «Озерний вітер», можна запропонувати схему (див. рис. 1).

Розглянувши даний рисунок, учитель може спонукати учнів до *бесіди*: Які з ознак дисгармонійної сім'ї спостерігаються у взаєминах Лукаша та Мавки, Волина та Царівни на другій стадії? Яких помилок вони припустились, що зруйнувало їх щастя? Чи вдається вам досягти гендерної гармонії з особою протилежної статі? Які з вищезазначених ознак спостерігаються у ваших взаєминах із особою протилежної статі? Що потрібно зробити, щоб створити щасливу сім'ю?

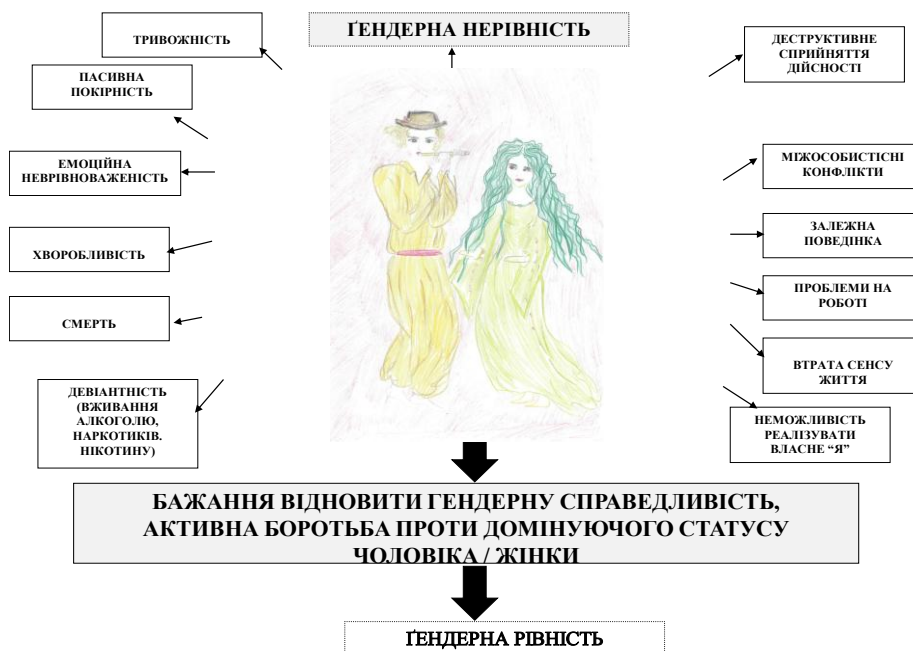

Рис. 1. Психологічний портрет сімейної гендерної дисгармонії

Також актуалізувати дану проблему можливо шляхом використання *асоціативних завдань*. Наприклад, дібрати антонімічні асоціації до понять «насильство» і «толерантність» на основі карток із зображенням відомих особистостей сьогодення та художніх персонажів, які в чомусь споріднені з ними. Із цією метою старшокласникам доцільно проводити *паралель між прочитаними текстами й переглянутими відеоматеріалами* (відеороликами, соціальними рекламами, художніми та документальними фільмами), де актуалізується проблема насильства над чоловіком чи жінкою. Неприйняття гендерного насильства може сприяти оцінка правильних та обґрунтованих відповідей учнів за допомогою *карток* із написами: «Я – андрогінна особистість!», «Я – толерантна особистість!», «Я проти насильства!»

Вправа «Знайди зайве» дає можливість учням **усвідомити деструктивність гендерної нерівності, насильства**, зокрема те, що основними причинами гендерного насилля є гіперфемінність персонажів, насильники виступають агресивними, конфліктними, егоїстичними, своєю поведінкою демонструють небажання побудувати гармонійну сім'ю, реалізують потребу в домінуванні за рахунок приниження інших. Суть вищезазначеної вправи полягає в тому, що з кожного рядка потрібно знайти «зайвого» художнього жіночого чи чоловічого персонажа за принципом «жертва – насильник», обґрунтувавши їх гендерну позицію. Знання теорії про гендерне насильство дає можливість старшокласникам співвіднести власну схильність до насильства в системі гендерних взаємин чи неприйняття гендерної інтолерантності з низьким рівнем гендерної культури окремих персонажів. Наприклад, Юра, Палагна, Іван («Тіні забутих предків» М. Коцюбинського), *бригадир*, Костя, Володимир (у шлюбі із Жанною) («Собор» Олеса Гончара) тощо.

Розумінню деструктивності взаємин «агресора» й «жертви» та важливості андрогінності сприяє програвання ролей літературних персонажів: «чоловіка/жінки, що проявляє гендерну інтолерантність до жінки/чоловіка», «чоловіка/жінки, що є жертвою гендерної дискримінації» (вправа «Що краще?»). Наприклад, перебуваючи в ролі Марусі чи Омелька («Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького), Ліки чи Дениса («Гудзик» І. Роздобудько) старшокласники усвідомлюють, наскільки руйнуючим для сім'ї є варіант психологічного насильства.

У процесі гендерного виховання засобами української літератури доцільно використовувати міжпредметні зв'язки. Наприклад, **виховання відповідальності за порушення принципів толерантності по відношенню до будь-якої особи** є можливим шляхом застосування окремих статей Конституції України та Сімейного кодексу України в процесі інтерпретації вчинків художніх персонажів. Так, у повісті І. Франка «Перехресні стежки» ознаками гендерного насильства є гострий, тотальний контроль Стальського за дружиною, позбавлення Регіни права голосу, обмеження її свободи, брутальність, емоційна холодність, моральні знущання, штовхання, удари, замикання в будинку, применшення значення почуттів партнера в сексуальному відношенні, гнів на ґрунті ревнощів. Старшокласники мають проаналізувати даний аспект із точки зору порушення конституційних прав особистості (ст. 23, 24, 28, 34, 51 Р. II Конституції України, п. 1. ст. 51, 52, 54, 56, п. 4 ст. 56 Гл. 6, п. 6 ст. 7 Гл. 1 Сімейного кодексу України).

Інтерпретація зображеної гендерної нерівності не має розвинути в учнів потребу наслідувати аморальність, бездуховність, байдужість до почуттів інших, гіпермаскуліність чи гіперфеміність, схильність до гендерного насильства. Так, у процесі інтерпретації проявів насильства по відношенню до чоловічих чи жіночих персонажів важливо **сформувати готовність змінити несприятливу життєву ситуацію з метою віднайдення гармонії із собою та оточуючими**. Так, вправа «Інший сценарій гендерних взаємин» орієнтує старшокласників на віднайдення конструктивних шляхів гендерних взаємин персонажів. Так, Анна («Украдене щастя» І. Франка) не має виходити заміж за нелюба, у протилежному випадку – поважати чоловіка, вступати в інтимний зв'язок із Михайлом, розлучившись із Миколою; Микола не повинен дозволяти знущатися над його почуттями, максимально трансформувати незадоволену потребу в коханні у творчу діяльність; Михайло не має розбивати чужу сім'ю, використовувати Анну в корисливих інтересах, доцільно розвивати в собі потребу в сенсі життя, гуманне начало. Проектуючи можливі шляхи уникнення помилок персонажів, старшокласники свідомо орієнтують себе на варіант безконфліктного гендерного спілкування. Учитель може запропонувати учням *інтелектуальну руханку* – колективно встати, якщо погоджуються із твердженням, похитати руками в повітрі в разі незгоди. Наприклад, Якби я був/була Марією, то також підпорядковувався (-лася) б чоловікам, щоб вистояти в складних життєвих ситуаціях (ні); Якби я був/була Массіно, то шукав (-ла) свою другу половинку, а не пасивно чекав (-ла), страждав (-ла), обманюючи себе та інших (так) («Сойчине крило» І. Франка).

Учитель української літератури повинен виховати в учнів не лише свідоме неприйняття насильства, а й сформувати **вміння долати страхи, комплекси, низьку самооцінку, залежність від інших, почуття провини, відчуженість від соціуму**, що сприятиме попередженню довготривалого перебування в ролі жертви насильства, розвитку активної позиції в ситуації гендерної дискримінації. Так, вправа «Жертва гендерного насильства» дає можливість пережити учням роль жертви чоловічої агресії, невербально виражаючи свій емоційний стан відповідно до тексту, омовленого вчителем: «Жила собі жінка, успішна бізнес-леді, кохала й була кохана, не знала матеріальних нестатків, була щасливою. Але одного разу чоловік забрав все це у неї: постійно принижував її та застосовував фізичну силу, позбавив житла, друзів, роботи, спалив одяг, залишивши її на саму зі своїми проблемами. Але прийшов момент, коли жінка усвідомила власну помилку – і розлучилася з «насилником». У неї знову з'явилася посмішка на обличчі, улаштувалась на нову перспективну роботу, купила новий одяг, будинок, познайомила з новими людьми, знайшла справжнє кохання, що дало можливість відчувати себе Людиною».

Ефективним є програвання діалогу між учнями-«персонажами», які перебувають у дисгармонійних гендерних взаєминах, та учнями-«психологами», що можуть дати практичні рекомендації щодо побудови сім'ї, дотримуючись гендерних цінностей (вправа «Психологічна допомога»). Прикладом цього є уявний діалог Марічки («Тіні забутих предків» М. Коцюбинського) та Килини («Лісова пісня» Лесі Українки), Наталки («Тигролови» Івана Багряного) та Галі («Хіба ревуть воли, як ясла повні?») Панаса Мирного та Івана Білика) та ін.

Ще одним варіантом формування вміння знаходити конструктивне рішення в ситуації гендерної нерівності, насильства є вправа «Психотерапія». Суть її полягає в тому, що мікрогрупи, обравши один із видів терапії (арт- (ізо-, танц-, музико-, , фото-), драма-, спорт-, інтер'єр-, шопінг-, спатерапія), мають скласти програму психологічної реабілітації художнього персонажа – жертви гендерного насильства.

Важливо також сформувати в старшокласників **позитивне мислення, уміння ефективно розв'язувати складні життєві ситуації, приймати конструктивні рішення**. Цьому сприяють *релаксації* та *фізкультхвилинки* на гендерну тематику, створені на літературній основі. Ефективною є літературна гра

«Чорне – біле», у якій старшокласники мають можливість уявити варіанти наслідків прийняття неправильного рішення. Випадково обираючи чорну чи білу картку, рухаючись по ігровому полю з найбільш поширеними гендерними ситуаціями, учні та учениці умовно проєктують власну траєкторію життя. Наприкінці гри старшокласники вказують, що вони змінили б, яких помилок не повторили б у реальному житті.

Отже, усвідомленню старшокласниками руйнівного характеру гендерного насильства сприяє правильно організована робота не лише практичного психолога, соціального педагога, класного керівника (вихователя), а й учителя-словесника. Цілісність організації процесу гендерного виховання засобами української літератури допоможе учням адекватно оцінити гендерний світ, віднайти власне місце в ньому, генерувати отримані в школі та в повсякденному житті гендерні знання з метою моделювання шляхів гармонійного співіснування з особою іншої статі в реальному житті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аніщук Н. Правові засоби викорінення гендерного насильства в Україні : історико-теоретичний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / Н. Аніщук. – Одеса, 2008. – 35 с.
2. Бутурлим Т. Формування гендерної культури старшокласників у процесі вивчення української літератури : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Т. Бутурлим. – Київ, 2014. – 400 с.
3. Говорун Т. Гендерна психологія : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Т. Говорун, О. Кікінежді. – К. : Академія, 2004. – 308 с.
4. Зборовська О. Гендерний аспект проблеми насильства в сім'ї і суспільстві [Електронний ресурс] / О. Зборовська, Т. Прохоренко, Г. Носирева. – Режим доступу : <http://irbis-nbuv.gov.ua/articles/2006/06zopeif.html>.
5. Кравець В. Гендерна педагогіка : [навч. посіб.] / В. Кравець. – Тернопіль : Джура, 2003. – 416 с.
6. Лактионова Г. Гендерное насилие как междисциплинарная проблема [Электронный ресурс] / Г. Лактионова. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/gendernoe-nasilie-kak-mezhdistsiplinamaya-problema>.

Ірина Веретенко,

аспірантка,

Українська інженерно-педагогічна академія

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ

У статті розглядається соціально-педагогічна робота з профілактики насильства щодо дітей у різних соціальних інституціях.

Iryna Veretenko

SOCIAL AND PEDAGOGICAL WORK ON PREVENTION OF CHILD ABUSE

The article outlines the sociopedagogic work on the prevention of child abuse in various social institutions.

Проблема профілактики насильства щодо дітей є актуальною для сучасного українського суспільства. На жаль, насильство щодо дітей спостерігається у різних соціальних інституціях: сім'ї, дошкільному навчальному закладі, загальноосвітньому навчальному закладі, різноманітних мікросередовищах, в яких може перебувати дитина; і пов'язане з використанням переваги сили та влади. У сім'ях причинами насильства щодо дітей можуть бути завищені рівні вимог до дітей та нереалістичні очікування батьків, педагогічна безграмотність дорослих, низький культурний рівень, проблеми виховання дітей у психологічно незрілих батьків та в молодих сім'ях, брак знань та навичок виховання дітей з особливими потребами. Зазвичай оточуючі, що спілкуються з дітьми не помічають ознак, які вказують на насильство або не хочуть втручатися в особисті справи родини, людей що знаходяться поруч або ж дійсно не знають про можливі ознаки насильства. Як правило, така бездіяльність має трагічні наслідки. Проблемою насильства щодо дітей переймаються як зарубіжні, так і вітчизняні науковці: І. Бех, О. Кочемировська, Н. Максимова, Ю. Онишко, В. Ролінський; насильство у шкільному середовищі, причини виникнення формування насильницької та агресивної поведінки учнів розглядаються у працях американських психологів: М. Андерсона, К. Вебстер-Стреттон, М. Вольфанга, Л. Долберга, Ф. Кемпбелла, Д. Корнела, Р. Лобера, Д. Ферінгтона, І. Ферракуті та ін. Шляхи запобігання насильству досліджують американські науковці М. Борба, Д. Еліот, П. Нейлор, Д. Олвеус, П. Орпінес, І. Оттінг та вітчизняні дослідники О. Безпалько, І. Зверева, Т. Журавель, Н. Коробченко, В. Лях, Т. Лях, Т. Цюман та ін.

Сучасна соціальна педагогіка визначає насильство як соціокультурний і соціально-психологічний феномен, пов'язаний із застосуванням (загрозою застосування) фізичної сили або психологічного впливу як протиправного вияву власної волі особою або групою осіб стосовно інших [2]. Необхідно звернути увагу на той факт, що насильство може чинитися як дорослими щодо дітей, так і дітьми відносно одне одного. З цього

приводу Генеральний секретар ООН Кофі Аннан у 2006 році наголошував, що насильство трапляється вдома, в школах та на вулиці; на робочих місцях, у розважальних закладах, у центрах догляду та утримання дітей. Порушниками можуть бути батьки, інші члени родини, вчителі, піклувальники, представники правоохоронних органів та інші діти. Насильство наражає на ризик не тільки здоров'я дитини, а і її здатність навчатися та виростати у дорослу людину, спроможну створювати нормальну родину та громаду. Насильство щодо дітей немає жодного виправдання. Якщо вдасться визначити та розв'язати основні причини цього явища, то йому цілком можна запобігти.

З огляду на характер здійснення насильницьких дій розрізняють фізичне, емоційне (психологічне), сексуальне, економічне насильство.

До фізичного насильства відноситься застосування фізичної сили, травмування, завдання тілесних ушкоджень, фізичне покарання, що погіршують здоров'я дитини, порушують її розвиток, позбавляють життя [7].

Емоційне (психологічне) насильство реалізується через завдання душевних травм. Саме цей характер насильства найчастіше буває важко розпізнати й ідентифікувати внаслідок того, що явні ознаки його найчастіше непомітні, але наслідки можуть бути надзвичайно важкими і навіть безповоротними. В українському законодавстві вживається словосполучення «загроза застосування насильства», яке розуміється як залякування жертви застосуванням фізичного насильства [5].

Сексуальне насильство (інцест) проявляється в примушуванні людини до дій із сексуальним забарвленням задля отримання сексуального задоволення. Сексуальне насильство містить в собі як фізичне так і психологічне насильство, результатом якого є почуття розгубленості, дратівливості, депресія.

Економічне насильство – це відсутність належного забезпечення основних потреб людини в їжі, одязі, житлі, обмеження людини у коштах або задоволення її коштами чи майном.

Серед форм насильства існують наступні: побиття, образи, приниження, копняки, запотилічники, використання образливих прізвиськ, демонстрація нелюбові; обвинувачення дитини в тому, у чому вона невинна, псування майна іншої особи, позбавлення їжі та грошей, неприємні дотики до тіла, бойкот.

Слід зазначити, що соціально-педагогічна робота з профілактики насильства щодо дітей повинна мати системний характер. Дії всіх учасників мають бути спрямовані на зміну поведінки особистості, обставин, в яких вона перебуває, прийняття правильних рішень щодо цих обставин, захист гідності.

Соціально-педагогічну роботу загальноосвітнього навчального закладу з профілактики насильства щодо дітей ми розглядаємо як вид соціально-педагогічної діяльності, що здійснюється педагогічним колективом, спрямована на попередження та своєчасне виявлення насильства, усунення та подолання факторів ризику виникнення насильства; організацію системи заходів, спрямованих на надання допомоги дитині, що постраждала від насильства, а також на роботу з агресором (особою, яка чинить насильство) з метою недопущення повторних випадків насильства з опорою на етичні норми професійної поведінки і діяльності.

Захист дитини здійснюється від усіх форм фізичного і психічного насильства, образ, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють; втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин; залучення до екстремістських релігійних угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо.

Основні завдання соціально-педагогічної роботи з профілактики насильства полягають у:

- підвищенні ефективності превентивних програм (профілактичної та роз'яснювальної роботи) серед батьків та учнів з метою запобігання насильству щодо дітей;
- удосконаленні процедур щодо виявлення дітей, які потерпіли від сексуальної експлуатації, інших форм жорстокого поводження з ними;
- забезпеченні функціонування системи захисту дітей від насильства, проведення відповідної профілактичної роботи.

Згідно наказу Державного комітету України у справах сім'ї та молоді педагогічні працівники зобов'язані виконувати наступне:

- здійснювати приймання заяв та повідомлень про випадки жорстокого поводження з дітьми;
- терміново (протягом однієї доби) передавати повідомлення у письмовій формі до служби у справах неповнолітніх, органів внутрішніх справ про випадок жорстокого поводження з дитиною чи реальну загрозу його вчинення;
- уживати заходів щодо виявлення і припинення фактів жорстокого поводження з дітьми у навчальних закладах, притягувати до дисциплінарної відповідальності співробітників, учнів та інших осіб, які допускають жорстоке поводження з дітьми;

– керівники навчальних закладів зобов'язують педагогічних працівників, зокрема класних керівників, проводити попереджувальну роботу з батьками з метою недопущення випадків жорстокого поводження з дітьми в сім'ях, а також відстежувати подібні випадки з боку інших учнів;

– класні керівники повинні організувати роботу з батьками щодо роз'яснення наслідків жорстокого поводження з дітьми в сім'ях, а також з особами, що становлять найближче оточення дитини, яка постраждала від жорстокого поводження або потерпає від реальної загрози його вчинення [3].

Сучасні науковці розрізняють первинну, вторинну та третинну профілактику.

Оскільки дитина проводить тривалий час свого життя в загальноосвітньому навчальному закладі, актуальним стає питання здійснення первинної профілактики в формі інформаційно-просвітницьких заходів (лекцій, тренінгів, вікторини, конкурси тощо) про недопущення насильства щодо дітей. Мета такої профілактики полягає у формуванні активного, адаптивного, високофункційного життєвого стилю, що забезпечує реалізацію прав, задоволення потреб і інтересів.

Вторинна профілактика насильства щодо дітей включає заходи, спрямовані на раннє виявлення ситуацій, які можуть спровокувати виникнення насильства щодо дітей; виявлення, усунення та подолання факторів, що сприяють скоєнню насильства щодо дитини конкретними особами. Передбачає зміну ставлення, як до оточення так і до себе, формування відповідного досвіду поведінки у ситуаціях, що можуть призвести до насильства. Особливу увагу необхідно приділяти виявленню у батьків навичок спілкування з дитиною у разі виникнення напруження та вмінь знімати його конструктивними способами. Адже дітям вкрай необхідно знати, що не зважаючи на обставини які можуть скластися, батьки їх люблять та приймають.

Профілактика жорстокого поводження з дітьми можлива лише у поєднанні функцій покарання винуватців, соціальної підтримки родини та психологічної роботи з усіма сторонами насильницьких стосунків (постраждалими та агресорами).

Третинна профілактика насильства щодо дітей має за мету реабілітацію, терапію та інтеграцію в суспільство дітей, що потерпіли від насильства; містить в собі засоби втручання після здійснення акту насильства, спрямовані на попередження рецидиву асоціальної поведінки агресора.

Соціально-педагогічна робота з профілактики насильства щодо дітей може здійснюватись на особистісному, сімейному та соціальному рівнях.

У процесі здійснення соціально-педагогічної роботи у загальноосвітньому навчальному закладі з профілактики насильства щодо дітей, серед школярів та їхніх батьків необхідно формувати ненасильницький світогляд, культуру толерантності, плекати гуманні стосунки як в сім'ї, так і в суспільстві в цілому. За умови комплексного та компетентнісного підходу з боку фахівців до цієї роботи вважаємо за можливе мінімізувати прояви насильства щодо дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпалько О. Соціальна педагогіка : схеми, таблиці, коментарі : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / О. Безпалько. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / [за заг. ред. І. Зверевої]. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. – 536 с.
3. Наказ «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення» (16.01.2004 N 5/34/24/11) [Електронний ресурс] / Державний комітет України у справах сім'ї та молоді. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0099-04>
4. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми : [курс тренінгів / за заг. ред. О. Безпалько, Т. Журавель ; автори-упоряд. Т. Журавель, Н. Коробченко, О. Нікітіна та ін.]. – К. : ТОВ «К.І.С.», 2010. – 167 с.
5. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми : [метод. посіб. / за заг. ред. Т. Цюман ; автори-упоряд. Т. Вовчок, Н. Степура, І. Даниленко та ін.] – К. : ВПЦ «Експрес», 2009. – 328 с.
6. Соціальна педагогіка : теорія і технології: [підручник / за ред. І. Зверевої]. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.
7. Сходинки : просвітницько-профілактичні тренінгові заняття з підлітками : [навч.-метод. посіб. для соціальних педагогів, соціальних працівників, ауттріч-працівників, практичних психологів / за наук. ред. І. Зверевої; авт. кол. : Т. Журавель, В. Лях, Т. Лях та ін.] – К. : Видавничий дім «Калита», 2010. – 164 с.

Віра Вільгош,
магістрантка,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ДІЯЛЬНІСТЬ ДИТЯЧИХ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ АГРЕСІЇ

У статті актуалізовано проблему діяльності дитячих громадських об'єднань з попередження агресії. Розкрито важливість дитячих громадських об'єднань як інституту виховання та соціалізації підростаючого покоління. З'ясовано, що за умови відповідної організації діяльності дитячих громадських об'єднань, упровадження інноваційних форм та методів роботи, вони здатні впливати на попередження агресії у дитячому середовищі. Охарактеризовано основні напрями і форми роботи дитячих громадських об'єднань з попередження агресії.

Vira Vilhosh

ACTIVITIES OF CHILDREN'S ASSOCIATIONS ON PREVENTION OF CHILD ABUSE

The article features the problem of activities of public associations on prevention child abuse. The importance of children's public associations as an institution of education and socialization of youth is proved. The entry shows that innovative forms and methods of work can prevent child abuse, in case if public associations are operating properly. The main directions and forms of public associations of prevention of child abuse are outlined.

Агресивність є важливою проблемою сучасності, адже вона є причиною асоціальної поведінки, злочинності, які спричиняють деградацію молодого покоління та суспільства загалом. Діяльність дитячих громадських об'єднань з попередження агресії розглядається нами інноваційною та необхідною для наукових досліджень. Адже дитячі громадські об'єднання володіють значним потенціалом виховного впливу на соціалізацію підростаючого покоління.

Незважаючи на активне наукове вивчення агресії, це явище потребує більш детального дослідження. Зарубіжні дослідники вивчали агресію з психологічної точки зору (Е. Фромм, Р. Берон, Д. Річардсон та ін.). Вітчизняні науковці досліджують це явище з точки зору профілактики агресивної та асоціальної поведінки, чинників та шляхів подолання (І. Супрун, О. Мойсєєва, В. Павелків, Р. Охрімчук та ін.). Необхідно зазначити, що у процесі вивчення агресії психологи, педагоги, конфліктологи, соціологи, соціальні працівники все частіше звертають увагу на значні потенційні можливості дитячих громадських об'єднань у здійсненні виховання і соціалізації дітей і молоді (Р. Охрімчук, А. Сніцар, Т. Окушко, О. Балданюк та ін.).

Метою статті є дослідження діяльності дитячих громадських об'єднань з попередження агресії.

У контексті здійснюваного дослідження важливо розкрити суть агресії. Ю. Котова зазначає, що агресія – це будь-яка форма поведінки, націлена на образу або заподіяння шкоди іншій живій істоті, що не бажає подібного результату для себе. Ми поділяємо наукову позицію дослідниці, що агресія – це модель поведінки, а не емоція чи мотив. Звичайно, ці фактори впливають на агресивну поведінку, але їхня наявність не є необхідною умовою для подібної поведінки [2, с. 8].

Виникненню і розвитку агресії у дітей сприяють помилки у родинному вихованні, проблеми у навчанні, негативне соціальне оточення, реклама шкідливих звичок, жорстокі фільми тощо. Факторів і причин виникнення агресивної поведінки є безліч, та основним завданням нашого дослідження виступає попередження агресивної поведінки у діяльності дитячих громадських об'єднань.

Вивчаючи діяльність дитячих громадських об'єднань, Ю. Поліщук вважає, що такими організаціями можна вважати самодіяльні об'єднання дітей, підлітків і молодих людей, створені з метою виховання дітей і підлітків, та особистісного виховання молодих людей, які є керівним активом даних структур [4, с. 134]. На думку О. Чугунової, в умовах дитячого громадського об'єднання створюються всі передумови для формування об'єктивної оцінки самого себе; виникає унікальна можливість засвоювати позитивний досвід взаємодії з багатьма «Я» у різних видах діяльності; дитячі громадські об'єднання, які відрізняються оперативністю реагування на всі соціальні зміни, не мають жорсткої оціночної системи та не потребують державної стандартизації діяльності [3, с. 37].

Необхідно зазначити, що саме в умовах дитячого громадського об'єднання створюються усі необхідні передумови для успішної соціалізації особистості, а саме: спілкування з однолітками, оволодіння новими знаннями, організації активного дозвілля тощо. Важливими характеристиками функціонування дитячих громадських об'єднань є взаємодія між учасниками та співпраця з кваліфікованими працівниками. Діяльність дитячого громадського об'єднання спрямована на задоволення потреб його членів як культурного, відпочинкового, навчально-виховного так і соціального характеру. У дитячих об'єднаннях за підтримки соціальних працівників, психологів проводяться заходи з метою профілактики негативних соціальних явищ, шкідливих звичок, тощо. Кваліфіковані працівники за потреби можуть надавати консультативну допомогу дітям та підліткам щодо особистих проблем.

Аналізуючи дослідження з профілактики агресії серед підлітків, І.Гайдамашко вказує на попередження агресії як сукупність освітньо-профілактичних заходів, що є складовою частиною навчально-виховного процесу та спрямовані на попередження або нейтралізацію чинників агресії, формування у підлітків умінь і навичок конструктивної взаємодії та спілкування, толерантної поведінки, створення атмосфери взаємоповаги, довіри та умов їх успішної соціалізації [1, с. 73].

Нами досліджено, що попередження агресії у діяльності дитячих громадських об'єднань передбачає такі основні напрями роботи, як: соціально-профілактичну роботу з членами дитячих громадських об'єднань; соціально-профілактичну роботу з неспівковою молоддю та соціально-педагогічну роботу з батьками. Закономірно, що попередження агресії у діяльності дитячих громадських об'єднань буде різнитися залежно від чинників та особливостей середовища, у якому спостерігається прояв досліджуваного явища. І.Гайдамашко у своїх дослідженнях визначила основні завдання соціального працівника у роботі з батьками щодо попередження агресії: сформування і/або розширення знань про вікові та індивідуальні особливості підлітків; сформування знань щодо чинників виникнення агресії підлітків; сформування знань щодо особливостей прояву агресії у підлітковому віці; підвищення психолого-педагогічної грамотності батьків; допомога в оволодінні технологіями, методами та прийомами профілактики агресії підлітків [1, с. 76].

Дослідницею визначені основні етапи попередження агресії з членами дитячих громадських об'єднань та з неспівковою молоддю:

1) встановлення контакту, що передбачає створення атмосфери дружелюбності, щирості та забезпечення сприятливого психологічного мікроклімату;

2) діагностика проявів агресії підлітків, що полягає у своєчасному виявленні агресії у підлітковому середовищі. Варто зазначити, що у процесі діагностичної роботи соціальний працівник повинен використовувати різнопланові методики діагностики агресії, оскільки це дає можливість отримати розширену інформацію щодо наявності агресії, її рівня, спрямованості, причини виникнення, форми прояву тощо;

3) планування впливів, що передбачає підбір оптимальних технологій, форм, методів з попередження та подолання агресії підлітків, розробка програми для дитячого громадського об'єднання;

4) реалізація запланованих заходів та програм щодо попередження і подолання агресії підлітків. Цей етап передбачає використання технологій, форм і методів, спрямованих на профілактику агресії підлітків удитячому громадському об'єднанні;

5) моніторинг результативності, який спрямований на перевірку ефективності реалізованих профілактичних впливів;

б) корекція, що передбачає внесення змін до запланованих профілактичних впливів з метою підвищення їх ефективності [1, с. 77 – 78].

Аналізуючи наукову літературу ми дійшли висновку, що діяльність дитячого громадського об'єднання з попередження агресії має містити в собі сукупність технологій, форм та методів роботи. Провідними формами організації попередження агресії є: масова, групова та індивідуальна. Схематично взаємозумовленість форм, методів та технологій попередження агресії у діяльності дитячого громадського об'єднання наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Форми, методи та технології попередження агресії у діяльності дитячих громадських об'єднань

<i>Форми організації попередження агресії</i>	Масова	Групова	Індивідуальна
<i>Технології</i>	Програма профілактики для дитячого громадського об'єднання; педагогіка переживання	Медіація, коло, екстремне втручання, соціальне навчання, педагогіка переживання	Екстремне втручання
<i>Форми та методи</i>	Поширення інформаційного матеріалу, акції, «Чорна скринька», тематичні тижні	Тренінг, бесіда, дискусія, тематичні зустрічі, усний журнал, рольові ігри	Телефон довіри, консультування

Отже, у процесі дослідження нами з'ясовано, що за умови відповідного спрямування змісту, упровадження інноваційних форм та методів роботи, дитячі громадські об'єднання здатні впливати на попередження агресії в дитячому середовищі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдамашко І. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до профілактики агресії підлітків : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / І. Гайдамашко. – Тернопіль, 2013. – 189 с.
 2. Котова Ю. Профілактика агресивності серед неповнолітніх та молоді / Ю. Котова. – Луганськ : НМЦ ПТО, 2010. – 84 с.

3. Романовська Л. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки діяльності дитячих громадських об'єднань України : [монографія] / Л. Романовська. – Хмельницький : ХНУ, 2011. – 376 с.
4. Поліщук Ю. Дитячі громадські об'єднання як засіб виховання підлітків / Ю. Поліщук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2008. – № 15. – С. 124 – 127. – (Серія «Педагогіка, соціальна робота»).

Ірина Гайдамашко,

канд. пед. н., викладач,

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ АГРЕСІЇ ПІДЛІТКІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті запропоновано авторське визначення поняття «соціально-педагогічна профілактика агресії підлітків».

Розкрито зміст соціально-педагогічної профілактики агресії учнів підліткового віку у шкільному середовищі. Охарактеризовано підходи, об'єкти, суб'єкти, етапи, технології, форми та методи соціально-педагогічної профілактики агресії підлітків у загальноосвітньому навчальному закладі.

Iryna Haidamashko

CONCEPT AND CONTENTS OF SOCIAL AND PEDAGOGICAL PREVENTION OF AGGRESSION AMONG TEENAGERS AT SECONDARY SCHOOL

The article presents author's vision of social pedagogic prevention of teenagers' abuse. The contents of social pedagogic prevention of aggression of teens at school environment are outlined. The essence of objects, subjects, stages, technologies, forms and methods of social pedagogic prevention of aggression of teenagers at general educational establishment are examined.

Агресія підростаючого покоління є однією з важливих проблем не лише сучасного загальноосвітнього навчального закладу, а й всього українського суспільства. Підтвердженням цьому є численні педагогічні спостереження, опитування та статистичні дані. Збільшення числа підлітків, схильних до агресії, актуалізують проблему розгляду сутності та розробки змісту соціально-педагогічної профілактики агресії підлітків у шкільному середовищі. Визначення сутності цього поняття передбачає теоретичний аналіз та уточнення дефініції «соціально-педагогічна профілактика».

Аналіз опрацьованої літератури свідчить, що у царині соціальної педагогіки існує низка наукових напрацювань О. Безпалько, Р. Булатової, І. Зверевої, А. Капської, І. Козубовської, М. Муртазалієвої, Р. Овчарової, В. Оржеховської та ін., які розкривають суть профілактики у контексті соціально-педагогічної діяльності. Так, дослідники трактують *соціально-педагогічну профілактику* як: сукупність державних, суспільних, соціально-медичних і організаційно-виховних заходів, які спрямовані на попередження, усунення чи нейтралізацію основних причин та умов, які викликають різноманітні соціальні відхилення негативного характеру та інші соціально небезпечні прояви у поведінці (Л. Завацька, Р. Овчарова, Т. Шаповал і Т. Гончаренко); державно-суспільний процес, який спрямований на усунення причин і умов, які провокують відхилення у поведінці людини і спонукають її до злочинів (М. Муртазалієва); система заходів соціального виховання, що спрямовані на створення оптимальної соціальної ситуації розвитку підлітка і сприяють прояву різних видів його активності (Р. Булатова).

С. Соловійова зазначає, що соціально-педагогічна профілактика має комплексний характер і спрямована на розробку різних концепцій, які передбачають використання методів, форм і заходів профілактичного характеру; здійснюється у соціумі і реалізується через цілеспрямований педагогічний вплив існуючих програм шляхом мобілізації всіх учасників профілактичного процесу [3, с. 19]. Окрім того, з огляду на розуміння соціальної ситуації розвитку підлітків, її об'єктивних і суб'єктивних аспектів, соціально-педагогічна профілактика спрямована на зміну різноманітних зовнішніх і внутрішніх факторів, а також умов соціального виховання або зміни їх взаємодії.

У процесі нашого дослідження з'ясовано, що сутність соціально-педагогічної профілактики агресії дослідники трактують як: комплекс соціальних і педагогічних заходів, спрямованих на попередження рецидиву агресії її суб'єктів, які зазнали негативний вплив оточуючого середовища (Д. Соловійов [2]); створення особливих педагогічних умов, які сприяють зниженню та перешкоджають поширенню цього явища у суспільстві (К. Тільманн [6]); розробку і втілення спеціальних проектів, які спрямовані на формування толерантної поведінки, поліпшення загального мікроклімату у сім'ї, школі, класі, групі, захист та підтримку жертв шкільного третирування (Д. Олвеус [5]).

На основі узагальнення наукових напрацювань соціальних педагогів, пропонуємо авторське визначення поняття *соціально-педагогічна профілактика агресії підлітків* як сукупності освітньо-профілактичних заходів, що є складовою частиною навчально-виховного процесу та спрямовані на попередження або нейтралізацію чинників агресії, формування у підлітків умінь і навичок конструктивної

взаємодії та спілкування, толерантної поведінки, створення атмосфери взаємоповаги, довіри та умов їх успішної соціалізації.

Закономірно, що зміст соціально-педагогічної профілактики агресії підлітків буде різним, залежно від чинників та особливостей середовища, у якому спостерігається прояв досліджуваного явища. Схематично зміст соціально-педагогічної профілактики агресії підлітків у загальноосвітніх навчально-виховних закладах, представлено на рис. 1.

Рис. 1. Зміст соціально-педагогічної профілактики агресії підлітків у загальноосвітньому навчальному закладі

Ми поділяємо наукову позицію О. Приступи стосовно того, що соціально-педагогічна профілактика негативних явищ ґрунтується на інтросоціальному та екстрасоціальному підходах [1, с. 13]. У контексті нашого дослідження, враховуючи чинники виникнення агресії підлітків, вважаємо, що соціально-педагогічна профілактика агресії підлітків має реалізовуватися у межах зазначених підходів. Так, інтросоціальний підхід передбачає врахування впливу внутрішніх особливостей підлітка на повноцінне становлення його особистості, що спричинили виникнення агресії: вікові особливості розвитку; біологічні та психологічні чинники агресії. Екстрасоціальний підхід полягає в урахуванні усіх зовнішніх процесів, що ймовірно можуть спровокувати агресію підлітка. До них відносяться соціальні та ситуативні фактори виникнення агресії.

У процесі профілактики агресії підлітків соціальному педагогу варто пам'ятати, що підліток знаходиться у тісній взаємодії із соціальним мікросередовищем, суб'єкти якого здійснюють вплив (як позитивний, так і негативний) на формування його особистості. Саме тому в процесі здійснення соціально-педагогічної профілактики фахівець має спрямувати свою діяльність на мікросоціум учня (педагоги, батьки, група ровесників). Відповідно об'єктами соціально-педагогічної профілактики агресії є: підлітки, їх батьки, педагоги загальноосвітнього навчального закладу.

У процесі здійснення соціально-педагогічної профілактики агресії підлітків важливою є співпраця соціального педагога із шкільним психологом, батьками та вчителями освітнього закладу. У цьому контексті вагомим є наукова праця Л. Соломіної, яка трактує спільну діяльність суб'єктів навчально-виховного процесу як систему їх спеціально організованої взаємодії в якості колективного суб'єкта щодо подолання агресивної поведінки підлітків у загальноосвітньому закладі [4, с. 254]. Таким чином, суб'єктами соціально-педагогічної профілактики агресії підлітків у шкільному закладі є соціальний педагог, психолог, батьки та педагоги, оскільки їх співпраця, цілеспрямовані та узгоджені дії забезпечують ефективність процесу попередження і подолання агресії учнів.

Розкриваючи зміст соціально-педагогічної профілактики агресії підлітків, ми визначили основні завдання соціального педагога у роботі з батьками та педагогами щодо профілактики означеного явища:

- 1) сформувати і/або розширити знання про вікові та індивідуальні особливості підлітків,
- 2) сформувати знання щодо чинників виникнення агресії та особливостей її прояву у підлітковому віці;
- 3) підвищити психолого-педагогічну грамотність батьків та педагогів;
- 4) допомогти оволодіти технологіями, методами та прийомами попередження та подолання агресії підлітків.

Для успішної соціально-педагогічної профілактики агресії учнів підліткового віку важливо виокремити етапи її проведення. У науковій літературі дослідники визначають різні етапи профілактичної роботи: визнання наявності проблеми, складання плану дій реалізації програми, виконання програми (О. Барліт); анкетування, тестування, в якому беруть участь всі учасники навчально-виховного процесу і його результати

є основою для впровадження психолого-педагогічних заходів), проведення відкритої педагогічної ради (озвучення та оцінка результатів тестування, розробка превентивної стратегії для сім'ї та освітнього закладу), складання довготривалої програми профілактики агресії та насилля у школі (Д. Олвеус); актуалізація проблеми на рівні дітей і дорослих, «сигналізація» (актуалізація проблеми на рівні прийняття сигналу і розробки подальших дій), супровід пар «агресор-жертва» і окремих представників (І. Кондракова).

На основі аналізу наукових напрацювань і практики нами виокремлено такі *етапи* соціально-педагогічної профілактики агресії підлітків в освітньому середовищі:

1. Встановлення контакту, що передбачає створення атмосфери дружелюбності, довіри, щирості та забезпечення сприятливого психологічного мікроклімату у шкільних колективах.

2. Діагностика проявів агресії, що полягає у своєчасному виявленні агресії у підлітковому середовищі. Варто зазначити, що у процесі діагностичної роботи соціальний педагог повинен використовувати різнопланові методики діагностики агресії, оскільки це дає можливість отримати розширену інформацію щодо наявності агресії, її рівня, спрямованості, причини виникнення, форми прояву тощо. Цей етап передбачає використання таких діагностичних методів та відповідних методик: метод спостереження (Діагностичні критерії агресивності підлітків (М. Алворд, П. Бейкер), метод експертних оцінок (Анкета для педагогів «Критерії агресивності дитини (Г. Лаврентьєва, Т. Титаренко)»), опитування (Питальник Басса-Дарки, методика А. Ассінгера, методика «Агресивна поведінка» (Є. Ільїн, П. Ковальов), тест агресивності (Опитувальник Л. Почебут), опитувальник ADOR, методика «Особистісна агресивність і конфліктність» (Є. Ільїн, П. Ковальов), проєктивні методики (Тест Розенцвейга, методика «Тест руки», методика «Автопортрет», методика «Неіснуюча тварина», методика «Малюнок сім'ї») та ін.

3. Планування впливів, що передбачає добір/визначення оптимальних технологій, форм, методів з попередження та подолання агресії підлітків у шкільному середовищі, розробка програми для освітнього закладу, її обговорення та затвердження на педагогічній раді.

4. Реалізація запланованих заходів та програм щодо попередження і подолання агресії підлітків у шкільному середовищі.

5. Моніторинг результативності, який спрямований на перевірку ефективності реалізованих профілактичних впливів.

6. Корекція, що передбачає внесення змін до запланованих профілактичних впливів з метою підвищення їх ефективності.

Аналіз наукової літератури (І. Зверєва, А. Капська, І. Пінчук і С. Толстоухова) з проблеми дослідження свідчить, що провідними формами організації соціально-педагогічної профілактики негативних явищ є: масова, групова та індивідуальна. Відповідно до нашого дослідження, зазначені форми превентивної роботи передбачають використання відповідних інноваційних технологій (коло, медіація, екстрене втручання, соціальне навчання, педагогіка переживання/проживання, розгорнуті програми для школи), форм (тематичні тижні, «чорна скринька», круглий стіл, конференція, телефон довіри, усний журнал, поширення просвітницької інформації) та методів (бесіда, тренінг, дискусія, консультування) попередження агресії підлітків в освітньому середовищі.

Таким чином, соціально-педагогічна профілактика агресії підлітків у загальноосвітньому навчальному закладі вимагає застосування комбінованих заходів, які мають носити системний характер та бути невід'ємною складовою навчально-виховного процесу. Робота соціального педагога щодо попередження та подолання агресії підлітків має ґрунтуватися на інтросоціальному та екстрасоціальному підходах; здійснюватися в атмосфері взаємоповаги і довіри, у співпраці з батьками підлітків, шкільним психологом, педагогами; бути поетапно спланованою та реалізованою. Крім того, соціальний педагог має оперувати різноплановими технологіями, формами та методами попередження агресії та вміти застосовувати їх відповідно до проблемної ситуації (як в окремому поодинокому випадку спалаху агресії, так і побудови цілісної системи профілактичних заходів для всього навчального закладу).

ЛІТЕРАТУРА

1. Приступа Е. Социально-педагогическая профилактика девиаций социального здоровья школьника : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра пед. наук : 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания» / Е. Приступа. – М., 2008. – 40 с.
2. Соловьев Д. Моделирование социально-педагогической превенции агрессии школьников подросткового возраста [Электронный ресурс] / Д. Соловьев // The Emissia. Offline Letters. Электронное научное издание (научно-пед. Интернет-журнал). – Режим доступа : <http://www.emissia.org/offline/2012/1759.htm>. (Дата обращения: 21.01.2013)
3. Соловьева С. И. Социально-педагогическая профилактика наркомании в школьной среде во Франции : автореф. дис. на соискание науч. степени. канд. пед. наук : 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / С. Соловьева. – Ярославль, 2005. – 22 с.
4. Соломина Л. Совместная деятельность педагогов школы и родителей по коррекции агрессивного поведения подростков : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Л. Соломина. – Воронеж, 2010. – 281 с.

5. Olweus D. Aggression in the schools. Bullies and whipping boys / D. Olweus. – Washington : Hemisphere Publishing Corporation, 1978. – 218 p.
6. Schullergewalt : als Schulproblem: verursachende Bedingungen, Erscheinungsformen und pädagogische Handlungsperspektiven / K. Tillmann. – 2 Aufl. – Weinheim : Juventa Verlag, 2000. – 365 s.

Наталія Гітун,
канд. філос. н., доцент,
Луцький інститут розвитку людини
Університету «Україна»

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДЕЗАДАПТОВАНИМИ ДІТЬМИ І ПІДЛІТКАМИ

У статті розкрито проблеми технології соціальної роботи з дезадаптивними дітьми та підлітками, увага зосереджена на організаційних та конкретних технологіях соціальної роботи.

Natalia Hitun

TECHNOLOGIES OF SOCIAL WORK WITH MALADJUSTED CHILDREN AND TEENAGERS

The article features the problem of technologies of social work with maladaptive children and adolescents, focuses on organizational and specific technologies of social work.

За останнє десятиріччя неодноразово об'єктом дослідження українських вчених ставала сім'я, оскільки за офіційними даними в Україні розпадається кожна друга сім'я – кількість розлучень по країні в цілому сягає 60%. При цьому різні аспекти сім'ї вивчали: Т. В. Буленко, Т. В. Говорун, Т. С. Журбицька, В. Я. Титаренко, О. М. Шарган, (психолого-педагогічні проблеми функціонування кризової сім'ї); О. Ф. Бондаренко, Л. Ф. Бурлачук, С. Д. Максименко (діагностика та корекція методів сімейного психологічного консультування); О. В. Волошок (функціонально неспроможна родина); А. А. Бесєдін (дисфункціональна родина); Т. Г. Жаровцева, В. М. Шахрай (соціально-педагогічні аспекти роботи з дітьми з неблагополучних сімей); І. Д. Зверєва, Ж. В. Петрочко, А. В. Мудрик, М. А. Галагузова.

Мета статті – дослідити технології соціальної роботи з дезадаптованими дітьми і підлітками.

Соціальна дезадаптація – це процес, який може бути зворотним. На думку багатьох вчених і практиків, можна не тільки попереджувати відхилення в соціальному розвитку дітей і підлітків, а й управляти процесом ресоціалізації соціально дезадаптованих дітей і підлітків.

Формування нової соціальної політики щодо профілактики дитячої бездоглядності і соціального сирітства передбачено у Законі України «Про охорону дитинства» (26.04.2001 р.). Саме цей закон вперше створив всебічну базу для захисту прав дітей на основі системного підходу (дитина – сім'я – суспільство) [5, с. 342].

Види соціальної роботи з дітьми визначає Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (21.06.2001 р.). Для повноцінної соціальної роботи з дезадаптованими дітьми та підлітками необхідне створення для них системи закладів, завданнями яких мають бути:

- профілактика бездоглядності, бродяжництва, дезадаптації;
- психолого-медична допомога дітям, які потрапили з вини батьків чи у зв'язку з екстремальною ситуацією (в т.ч. і з фізичним і психологічним насильством) у безвихідне становище;
- формування у дітей та підлітків позитивного досвіду соціальної поведінки, навичок спілкування і взаємодії з оточуючими людьми;
- виконання опікунських функцій у ставленні до тих, хто залишився без батьківської уваги і турботи, засобів до існування;
- психологічна і педагогічна підтримка, що сприяє подоланню кризових станів особистості;
- сприяння поверненню в сім'ю;
- забезпечення можливості отримати освіту;
- турбота про подальший життєустрій дітей.

Іншими словами, основна мета діяльності таких закладів – соціальний захист і підтримка дітей, їх реабілітація і допомога в життєвому визначенні [5, с. 289].

Значну роль у роботі з проблемними дітьми та підлітками відіграють служби у справах неповнолітніх. Служба у справах неповнолітніх районних держадміністрацій (міськвиконкомів) здійснює практично всю діяльність по захисту прав і законних інтересів неповнолітніх. За обсягом своїх можливостей і повноважень вона є основною ланкою в структурі органів і служб, на яких покладена конкретна робота з неповнолітніми.

Служба у справах неповнолітніх разом з кримінальною міліцією у справах неповнолітніх бере участь у перевихованні підлітків, які: відбували покарання у вигляді позбавлення волі у ВТК; засуджені до покарання,

не пов'язаного з позбавленням волі; повернулися із шкіл чи профтехучилищ соціальної реабілітації; засуджені до громадських та виправних робіт; звільнені від відбування покарання з випробуванням; звільнені від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру; амністовані; схильні до вживання наркотичних речовин [6, с. 36].

Важливу роль у роботі з дезадаптованими дітьми та підлітками відіграють центри соціальних служб для молоді, насамперед спеціалізовані служби при цих центрах: Служба психологічної допомоги «Телефон довіри», Кризовий центр соціально-психологічної допомоги, Служба соціальної підтримки сімей «Родинний дім», Служба вторинної зайнятості молоді та ін. Основні завдання кризових центрів соціально-психологічної допомоги – надання комплексної психологічної, соціально-педагогічної, соціально-медичної, соціально-економічної, юридичної та інформаційної допомоги дітям, молоді та різним категоріям сімей, які перебувають у кризовій ситуації, зазнали різних форм насилля; здійснення соціально-реабілітаційних заходів щодо відновлення соціальних функцій, психологічного і фізичного стану осіб, які зазнали насильства або перебувають у кризовій ситуації.

Основним змістом роботи соціального працівника з «важкими» дітьми і підлітками є створення атмосфери реального співробітництва і партнерства у взаєминах з неповнолітніми. Однаковою мірою є прийнятними і принцип їхнього добровільного звернення за допомогою (пошук допомоги адресатом), і принцип пропозиції допомоги (рух допомоги до адресата). Пропозиція будь-якої допомоги зі сторони соціального працівника повинна «переважати» негативне і недовірливе ставлення до нього підлітка і обов'язково містити в собі не якісь абстрактні схеми, а атрибути підліткової субкультури – лише після цього можна переходити до вирішення більш глибоких проблем.

Важливим є завдання пошуку нестандартних методів ранньої діагностики і корекції порушеного розвитку підлітків. Найбільш адекватною технологією вирішення цих завдань можна вважати аналітико-перетворювальний метод – коригування особистості дитини, що здійснюється в такій послідовності:

- 1) психологічна кваліфікація особистісних деформацій підлітка, вияв їх внутрішніх механізмів, визначення рівнів психічних змін, мотиваційно-потребової та ціннісно-сислової сфери;
- 2) визначення на основі проведеного аналізу конкретних завдань і сфер, де можливі профілактичні, дидактичні, корекційні впливи;
- 3) знаходження, розробка і апробація тактичних прийомів діагностичних і корекційних методик, оптимальних умов, що сприяють їх реалізації [4, с. 46].

Такого роду завдання можуть реалізовуватися в чотири етапи:

- 1) **мотиваційний** (створення високої особистісної зацікавленості в пропонуваніх психокорекційних заняттях);
- 2) **орієнтаційний** (вводяться численні мотиви-альтернативи, вибір);
- 3) **установчий** (формується особистісно прийнятні для конкретного підлітка мотиви «змін», наприклад, індивідуальні установки «на тверезість», безконфліктні взаємини з матір'ю);
- 4) **діяльнісний** (розробка для підлітка розгорнутих планів і програм організації майбутньої поведінки в рамках певної діяльності – спортивної, творчої, навчальної, трудової і т. ін.). [6, с. 78]

Після діагностики і кваліфікації потребнісного стану соціальний працівник пропонує підлітку поспробувати свої сили в різних видах діяльності – від простих контактів із ровесниками в клубі чи гуртку до складних і творчих занять. Підліток повинен мати широкий спектр вибору, щоб першопочатковий дифузний стан перетворити в мотивоутворення, що може бути основою психокорекційного впливу.

Технології соціальної роботи з дезадаптованими дітьми та підлітками можна розділити на дві групи: організаційні та конкретні технології соціальної роботи.

Організаційні технології загалом спрямовані на вияв дітей групи ризику, діагностику їх проблем, розробку програм індивідуально-групової роботи і забезпечення умов для їх реалізації.

Етапами реалізації організаційних технологій можуть бути такі.

1. Формування банку даних дітей та підлітків групи ризику. Здійснюється соціальними працівниками спільно з службами у справах неповнолітніх, кримінальною міліцією у справах неповнолітніх, органами освіти, охорони здоров'я, соціального захисту. У цілісний банк даних вкочається інформація про дітей і підлітків таких категорій: діти із сімей, які знаходяться у соціально небезпечному становищі; бездоглядні і безпритульні діти; діти, які займаються бродяжництвом; діти, які знаходяться в соціально-реабілітаційних центрах, притулках, спеціальних навчально-виховних закладах соціальної реабілітації; діти і підлітки, які скоїли правопорушення; діти, які не підлягають кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку та ін.

2. Діагностика проблем особистості і соціального розвитку дітей і підлітків, які потрапили в сферу діяльності соціального працівника. Соціальний працівник вивчає індивідуальні особливості дитини, з'ясує її інтереси і потреби, труднощі й проблеми, конфліктні ситуації, відхилення в поведінці, визначає їх

причини, відслідковує джерела виникнення конфліктних ситуацій, досліджує умови і особливості взаємин у мікросередовищі життєдіяльності дитини.

3. Розробка програм діяльності з дитиною, групою, спільнотою.

За результатами діагностики соціальний працівник визначає сутність проблем, підбирає адекватні психолого-педагогічні, соціальні засоби для їх ефективного вирішення як індивідуально, так і в групах. Програми розробляються із залученням представників всіх необхідних для вирішення проблеми служб, відомств, адміністративних органів.

Усі програми, що розробляються, повинні відповідати таким вимогам:

- 1) доцільності методів, форм і засобів діяльності, зокрема залучення до неї різноманітних служб, відомств, адміністративних органів;
- 2) прогнозованості;
- 3) можливості вимірювання очікуваних результатів.
- 4) забезпечення умов реалізації програм.

Здійснюється розподіл, залежно від мети і завдань програми, участі і відповідальності всіх залучених до реалізації програми сторін. Соціальний працівник організовує реалізацію програми, відслідковує результати, інформує про виконання програми. Щодо конкретних технологій соціальної роботи актуальною на часі є розробка програм профілактичної роботи. Цей напрям діяльності здійснюється на основі можливостей ефективної взаємодії соціального працівника і потенційного клієнта, що реально виявляється на попередніх етапах роботи. Програми індивідуальної профілактичної роботи з неповнолітніми, які мають проблеми з залежностями, можуть розроблятися і реалізовуватися соціальним працівником лише під контролем наукового консультанта – професійного спеціаліста з питань узалежнень (лікаря-нарколога, психолога, який спеціалізується в цій галузі, та ін.).

Поширеною формою соціальної роботи з підлітками є клубна робота. Вона активно використовується як з метою профілактики, так і соціальної реабілітації і корекції. Клубна діяльність організовується на принципах добровільності об'єднання людей із спільними інтересами, а також самодіяльності і самоуправління, врахування вікових і соціокультурних особливостей.

З метою зниження дезадаптації неповнолітніх належну увагу слід приділяти соціально-педагогічній діяльності з підлітковими групами різного спрямування, яка може реалізовуватися за декількома напрямками:

- використання потенціалу існуючих просоціальних груп з метою вирішення завдань педагогізації соціального середовища, створення опосередкованих умов розвитку, реабілітації чи корекції конкретної особистості; надання про-соціальним групам необхідної підтримки;
- ініціювання створення груп соціальної спрямованості, таких, як групи «Милосердя», молодіжних соціальних ініціатив, групи взаємодопомоги і взаємопідтримки;
- спільна робота з організаторами дитячого руху з переорієнтації асоціальних груп у просоціальні;
- спільна діяльність з психологами, педагогами з виведення окремих неповнолітніх із груп асоціальної спрямованості, переорієнтації їхніх установок і поведінки.

Таким чином, аналіз сучасного стану проблеми сімейного неблагополуччя та технологій соціальної роботи з дітьми з неблагополучних сімей дозволяє визнати дану проблему актуальною, адже число таких сімей стрімко збільшується. Дослідивши технології соціальної роботи з неблагополучною сім'єю, можна зазначити, що різноманітність цих методів дозволяє добирати в кожній конкретній ситуації найефективніші та найоптимальніші дії, які сприяють перевихованню і соціалізації дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Діти «групи ризику»: психологічні, соціальні та правові аспекти. – К.: Київська міська державна адміністрація, Служба у справах неповнолітніх, 2001. – 192 с.
2. Бількевич О. Соціальна робота в Україні: теорія та практика / [О. Бількевич, О. Вадзюк, С. Вадзюк, Б. Довжук, Н. Ковалок]. – К.: УДЦССМ, 2001. Теоретичні та методичні засади соціальної роботи (ч.1). – 354 с.
3. Клейберг Ю. Психологія девіантного поведіння / Ю. Клейберг. – М.: ТЦ Сфера, 2003. – С. 99 – 154.
4. Максимова Н. Виховна робота з соціально дезадаптованими школярами / Н. Максимова. – К.: ІЗМН, 1997. – 136 с.
5. Нормативно-правове забезпечення реалізації державної політики з питань сім'ї, жінок, дітей та молоді: Збірник норм.-прав. документів. – К.: Держкомсім'ямолодь, 2003. – 456 с.
6. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: [навчальний посібник] / І. Трубавіна. – К.: ДЦССМ, 2003. – 132 с.
7. Шахрай В. Технології соціальної роботи: [навчальний посібник]. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.

Тетяна Голованова,
канд. пед. н., доцент,
Запорізький національний університет

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДГОТОВЛЕНOSTІ
МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА
ДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДИТИНИ В СІМ'І**

У статті представлені особливості змісту та структури підготовки соціальних педагогів до організації просвітницької діяльності з попередження насильства щодо дитини в сім'ї.

Tetiana Holovanova

**THEORETICAL FRAMEWORK OF A STUDY OF CAPACITY
OF FUTURE SOCIAL WORKERS
TO PREVENT DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN**

The article describes structural components and contents of building capacity of social pedagogues' of organization of awareness raising on prevention of domestic violence against children.

Питання пошуку таких сфер професійної діяльності соціальних педагогів, які б дали їм можливість ефективно впливати на процес вирішення актуальних соціальних проблем, а також питання готовності зазначених фахівців ефективно виконувати відповідні функціональні обов'язки – є актуальними питаннями теорії і практики соціальної педагогіки. Значною мірою це стосується проблеми теоретико-методичного забезпечення підготовки майбутніх соціальних педагогів у вищих навчальних закладах щодо організації просвітницької діяльності з попередження насильства щодо дитини в сім'ї.

У науці сформувався певні теоретичні передумови для вирішення проблем попередження насильства в сім'ї й підготовки майбутніх соціальних педагогів до цього напрямку професійної діяльності. Серед вітчизняних публікацій останніх років варто виділити, зокрема, працю «Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти» [1]. Систему соціальної профілактики торгівлі людьми в Україні, механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорсткому поводженню з дітьми, корекційні програми для роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї представлено у навчально-методичних посібниках К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної, В. М. Бондаровської, О. О. Кочемировської, Г. М. Лактіонової [2; 3; 4].

Основні стандарти ООН, Ради Європи та Європейського Союзу в сфері забезпечення захисту прав дітей, здійснення судочинства в справах, пов'язаних з порушенням прав та вчинення насильства щодо жінок та дітей, у тому числі – насильства в сім'ї, розглянуто у виданні «Захист прав жінок та дітей судовими та правоохоронними органами в Україні» [5]. Інноваційні підходи до просвіти учнівської і студентської молоді розглянуто науковцями С. В. Котовою-Олійник та О. Л. Остапчук [6]. За таких умов, віддаючи незаперечну перевагу теоретикам та практикакам соціальної педагогіки у вирішенні цієї проблеми, слід більш детально зупинитися на питаннях, що стосуються структурних компонентів та змісту підготовленості соціальних педагогів до організації просвітницької діяльності з попередження насильства в сім'ї.

Мета цієї статті – на основі аналізу сучасної психолого-педагогічної та наукової літератури виявити та охарактеризувати структуру та зміст підготовленості майбутніх соціальних педагогів до організації просвітницької діяльності з попередження насильства щодо дитини в сім'ї.

Досліджуючи особливості підготовки соціальних педагогів до гендерної освіти та виховання, науковці вважають, що кінцевим результатом цього процесу є така професійна властивість, як предметна і функціональна підготовленість майбутніх соціальних педагогів, у тому числі до організації просвітницької діяльності з попередження насильства в сім'ї. Ця професійна властивість розглядається за допомогою таких понять, як підготовленість, гендерна і професійна компетентність.

Дослідження структури підготовленості майбутнього соціального педагога до організації просвітницької діяльності з попередження насильства щодо дитини в сім'ї дозволяє визначити її як синтез таких компонентів: мотиваційно-ціннісного (аксіологічного, особистісного), когнітивного (предметного, знанневого) компоненту, поведінкового (діяльнісного, операціонального, технологічного) компоненту [7]. У свою чергу, ці компоненти знайшли відображення в моделі формування гендерного і загально педагогічного компонентів змісту вищої професійної освіти педагогічних кадрів як два підходи, а саме: мультидисциплінарний і міждисциплінарний [8].

За настановами мультидисциплінарного підходу автори, як правило, виділяють окремі гендерні аспекти або розділи (модулі), які відображають особливості розвитку ідеї просвітницької роботи щодо попередження насильства в сім'ї. Ці аспекти стають предметом вивчення в рамках дисциплін навчального плану спеціальності 6.010106 Соціальна педагогіка (наприклад, теми, що стосуються питань попередження насильства і жорсткого поводження з дитиною в курсі «Етика та психологія сімейного життя», «Технології соціально-педагогічної роботи», «Англійська мова професійного спрямування»). На відміну від цього, для

реалізації міждисциплінарного підходу до змісту традиційної підготовки майбутніх соціальних педагогів уводяться такі спецкурси, які мають інтегрований характер, зокрема, спецкурс «Педагогіка і психологія гендеру». Уведення курсу «Педагогіка та психологія гендеру» дозволило цілеспрямовано формувати як систему знань щодо попередження насильства в сім'ї, так і професійно важливі новоутворення особистості майбутнього соціального педагога.

Акцентуючи увагу на змістовному наповненні структурних компонентів підготовленості майбутніх соціальних педагогів до просвітницької діяльності з попередження насильства в сім'ї, слід зазначити, що мотиваційно-ціннісний компонент покликаний сформулювати в майбутнього фахівця мотивацію до просвітницької діяльності з попередження насильства в сім'ї, розуміння змісту цієї діяльності й свого місця в ній.

Показниками підготовленості майбутніх соціальних педагогів за мотиваційно-ціннісним критерієм є: ставлення студентів до життя і здоров'я людини як найвищих соціальних цінностей; такі якісні зміни в свідомості, самосвідомості, що віддзеркалюються в мотиваційних і смислових утвореннях, які пов'язані з тим, що насильство в будь-яких його проявах розглядається як грубе порушення прав людини та прав дитини. Без подолання цього глибокого явища в суспільстві неможливо створити сприятливі умови для самореалізації людини, вільного її волевиявлення, розвитку паритетної демократії, реалізації принципу рівних прав і свобод.

Мотиваційно-ціннісний компонент у структурі підготовленості проявляється як аксіологічний аспект з метою підвищення рівня опанування когнітивним компонентом підготовки фахівця. Когнітивний компонент – це свого роду тезаурус, що включає всі основні поняття, терміни, факти, закономірності, без знання яких неможливе оволодіння гендерною й професійною грамотністю та гендерною культурою особистості. Визначальна роль у структурі цього компоненту належить рефлексивному аспекту. Цей аспект визначає рівень розвитку самооцінки, розуміння важливості гендерного знання в процесі професійної діяльності, відповідальності за результати своєї просвітницької діяльності.

Основними показниками підготовленості майбутнього соціального педагога за когнітивною складовою компоненту є: здатність до проектування змісту індивідуальної просвітницької діяльності; застосування спеціальних гендерних знань у процесі індивідуального, групового, масового спілкування в умовах навчально-виховного закладу, за місцем проживання, у місцях масових зібрань і відпочинку дітей та молоді; інформаційна підтримка кампаній «16 днів проти гендерного насильства», «Стоп насильство!»; прагнення до позитивного впливу на дітей та молодь засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

На нашу думку, показниками підготовленості майбутнього соціального педагога до просвітницької діяльності з попередження насильства щодо дитини в сім'ї є вміння застосування понять Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» [9]. Цей Закон визначає законодавчі та організаційні фундаментальні основи протидії та попередження насильства в сім'ї, включаючи органи та установи, на які покладається здійснення заходів з розслідування та попередження насильства в сім'ї, а також послуги, що надаються жертвам насильства в сім'ї [9]. Крім того, у цьому Законі фігурують поняття припинення і попередження насильства в сім'ї. Попередження насильства в сім'ї – це «система соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства в сім'ї, припинення насильства в сім'ї, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства в сім'ї, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства в сім'ї».

Соціальна робота є одним із провідних засобів попередження насильства в сім'ї, але не обмежується нею, оскільки забезпечується цілим комплексом загальносоціальних і спеціальних заходів. Щодо *спеціальних заходів попередження насильства та його припинення*, то вони є оперативними заходами, які мають на меті скоротити кількість проявів насильства в сім'ї, послабити сімейне неблагополуччя, не допустити вчинення будь-якого з проявів насильства. Здійснюються спеціальні оперативні заходи передусім органами міліції, кримінальної міліції в справах дітей.

На відміну від них, *заходи загальносоціального спрямування з попередження насильства* трактуються в Законі широко. З цього приводу професор Г. М. Лактіонова висловлює цікаві міркування, які дають змогу зрозуміти деякі особливості підготовки соціальних педагогів до просвітницької діяльності з попередження насильства в сім'ї. На її думку, варто скориставшись термінами соціальної педагогіки та соціальної роботи, представити визначені вище компоненти соціальної роботи та складові загально-соціальних заходів з попередження насильства через поняття «первинна, вторинна та третинна профілактика насильства в сім'ї». Тобто, згідно з чинним законодавством, термін «попередження насильства» може розумітися як сукупність первинної, вторинної та третинної профілактики [1]. Ці терміни теж можуть бути вжиті в процесі підготовки соціальних педагогів до просвітницької діяльності.

Щодо засобів реалізації підготовки соціальних педагогів до просвітницької діяльності, то вони входять до поведінкового (*операційно-технологічного компоненту*), що є сукупністю вмінь і навичок практичного використання знань. Основними показниками підготовленості майбутнього соціального педагога за когнітивною складовою компоненту є: здатність до проектування змісту індивідуального науково-дослідного завдання з просвітницької діяльності; застосування гендерних знань в умовах просвітницької діяльності щодо попередження насильства. *Показником сформованості* цього компоненту передбачається, що майбутній фахівець може, перш за все, працювати, використовуючи інноваційні форми просвітницької діяльності з профілактики насильства, до яких відносять: тренінг, віртуальну екскурсію, навчальну гру, відеолекторій, форум-театр (соціально-інтерактивний театр), тематичне спортивне орієнтування, геокешинг, інтерактивну гру, конкурс та акцію. Показником цього компонента є вміння соціального педагога використовувати інформаційні соціально-педагогічні технології в просвітницькій діяльності з попередження насильства в сім'ї.

Висновки. Професійна підготовка майбутнього соціального педагога до просвітницької діяльності з попередження насильства щодо дитини в сім'ї має виконувати функції їхньої гендерної і водночас спеціалізованої педагогічної освіти. У структурі підготовленості соціального педагога до просвітницької діяльності з попередження насильства в сім'ї виділяються такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, поведінковий. Гендерна компетентність є складовою професійної компетентності соціального педагога. Визначені нами структурні компоненти будуть сприяти оволодінню професійними знаннями, спеціальними вміннями, професійно-значущими якостями соціального педагога з просвітницької діяльності щодо попередження насильства в сім'ї.

Узагальнення теоретичних підходів і розроблення структурних компонентів означеної проблеми підготовки майбутніх соціальних педагогів підкреслює її необхідність і зумовлює перспективи подальшого розгляду цієї проблеми в напрямку вивчення підготовки фахівців щодо використання інформаційних технологій у формуванні гендерної й професійної компетентності майбутнього соціального педагога в умовах дистанційної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні : правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти / [В. Бондаровська, О. Кочемировська, Г. Лактіонова та ін. / заг. ред. О. Кочемировської]. – К. : Вид-во ФОП Ю. Я. Клименко, 2010. – 372 с.
2. Соціальна профілактика торгівлі людьми : [навч.-метод. посіб.] / за ред. К. Левченко, І. Трубавіної. – К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2007. – 352 с.
3. Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорстокому поводженню з дітьми : навч.-метод. посіб. / за ред. К. Левченко, І. Трубавіної. – К. : Юрисконсульт, 2005. – 452 с.
4. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї / [уклад. : Г. Мустафасв, І. Довгаль]. – К., 2011. – 192 с.
5. Захист прав жінок та дітей судовими та правоохоронними органами в Україні / [О. Суслowa, О. Лазаренко, Н. Ахтирська ; за заг. ред. Г. Христової]. – К. : Тютюкін, 2010. – 335 с.
6. Методичні рекомендації з організації та проведення гендерних відеоклубів / [авт.-уклад. С. Котова-Олійник, О. Остапчук]. – Житомир : Вид-во Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2012. – 132 с.
7. Віщукаєва К. Структурні компоненти підготовки майбутнього соціального педагога як суб'єкта професійної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Apdup/2011_1/index.html.
8. Голованова Т. Гендерная компетентность в контексте профессиональной педагогической культуры будущих социальных педагогов [Электронный ресурс] / Т. Голованова. – Режим доступа : http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gumal/pages/vyp3/profteh/golovanova.pdf.
9. Цокур О. Формування гендерної культури майбутніх фахівців упродовж їхньої професійної підготовки у вищому навчальному закладі: аналіз концептуальних засад дослідження / О. Цокур // Гендерна освіта – ресурс розвитку паритетної демократії / [Ред. наук. кол. В.П. Кравець та ін.]. – Тернопіль, 2011. – С. 640 – 646.
10. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (Науково-практичний коментар) / за ред. О. Рудневої. – Х. : Східно-регіон. центр гуман.-осв. ініціатив, 2005. – 160 с.

ПРОФІЛАКТИКА ТА ПСИХОКОРЕКЦІЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті розглядається теоретичний аспект прояву девіантної поведінки сучасних студентів, методи профілактичної та корекційної роботи з цією категорією молоді у навчальних закладах.

Mariana Hryhorieva

PREVENTION AND PSYCHOLOGICAL CORRECTION OF STUDENTS DEVIANT BEHAVIOUR

This paper outlines the theoretic aspect of the manifestation of deviant behaviour of modern student, methods of prevention and correction work with this category of youth in schools.

Формування в Україні громадянського суспільства, розбудова суверенної, незалежної, демократичної та правової держави вимагає зміни підходів до виховання молодого громадянина. Практика стверджує, що серед студентської молоді зростає кількість соціально дезадаптованих. Ефективність адаптації (зокрема, соціально-психологічної) як однієї з форм соціалізації, значною мірою залежить від того, наскільки адекватно особистість сприймає реалії соціально-психологічного простору (взаємозв'язки, групові процеси, особливості взаємодії та ін.), виявляє рефлексивно-перцептивні можливості, здібності до зміни поведінки і спілкування тощо. Зворотним процесом до соціально-психологічної адаптації є соціально-психологічна дезадаптація особистості [2, с. 237].

У системі виховання існує безліч визначень соціально-дезадаптованих осіб: недисципліновані, важкі, педагогічно занедбані, важковиховувані, з відхиленнями в поведінці, соціально-занедбані, педагогічно-занедбані. Найчастіше ці терміни вживаються як синоніми. Однак, для того, щоб говорити про поведінку з відхиленням, необхідно дати визначення «нормальної поведінки».

Нормальна або гармонійна поведінка характеризується:

- 1) збалансованістю психічних процесів.
- 2) адаптивністю.
- 3) духовністю та самоактуалізацією.

Девіантна поведінка (відхильна поведінка) – поведінка індивіда або групи, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, внаслідок чого відбувається порушення цих норм. Проблема девіантної поведінки та її корекції завжди була важливою у педагогії, психології, соціології, кримінології, останнім часом вона набуває масового характеру.

Специфіка студентства як особливої соціально-демографічної групи, актуалізує проблему вивчення девіантності в його середовищі на двох рівнях: суспільства в цілому, та соціального інституту, зокрема вузу.

Перший рівень включає в себе загальні девіації: зловживання алкоголем, наркоманію, правопорушення, проституцію, суїцид і т.д. Характерні для соціуму в цілому, вони найбільш небезпечні, коли мова йде про студентську молоддь. Це пов'язано, по-перше, з особливим соціальним статусом, який є інтелектуальною основою суспільства і багато в чому визначає його майбутнє. По-друге, тісна взаємодія студентів один з одним сприяє швидкому поширенню різних відхилень серед даної категорії осіб. Виникнення загальних девіацій в студентському середовищі дослідники пояснюють впливом наступних факторів: тривалою кризою у всіх сферах суспільного життя, психолого-віковими особливостями студентів, соціальним оточенням, негативним впливом ЗМІ, великим навчальним навантаженням в університеті і т.п.

Другий рівень девіантності студентства включає в себе відхилення від формальних норм, прийнятих у вузі: порушення дисципліни, несвочасна підготовка навчального матеріалу, платний спосіб здачі сесій, пропуски занять без поважної причини, використання шпаргалок на іспитах і т.д. Ці відхилення пов'язані з навчальним процесом і характерні тільки для студентства, у зв'язку з чим їх можна охарактеризувати як специфічні девіації. У поясненні причин їх виникнення лідирує думка про роль мотивації отримання вищої освіти.

Якщо загальні девіації студентства в тій чи іншій мірі аналізуються соціологами, то специфічні – розглядаються лише епізодично, у рамках конкретно-соціологічних досліджень молоді. Між тим, навіть незначні відхилення від норм, прийнятих у вузі, можуть передувати виникненню делінквентної поведінки, а тому заслуговують на пильну увагу, як і відхилення від загальноприйнятих норм. Такий зв'язок загальних і специфічних девіацій свідчить про одне джерело походження, у зв'язку з чим доцільно вивчати їх в єдності.

У психолого-педагогічній літературі існує диференційований підхід до характеристики поведінки з відхиленням. Зокрема, Л. Зюбін виділяє чотири варіанти поведінки з відхиленням:

1) відхилення, яке не є порушенням загальноприйнятих етичних норм. Це може бути поведінка, яка не відповідає віку дитини при її нормальному психічному розвитку (наприклад, підлітку подобається гратися з дитячими іграшками);

2) порушення загальноприйнятих норм, які не є правопорушенням (наприклад, егоїзм, замкненість, скупість, недовірливість, жорстокість, які, якщо їх не подолати, можуть привести до правопорушення);

3) правопорушення, тобто поведінка, що порушує правові норми, статті адміністративного чи кримінального законодавства;

4) поведінка з відхиленням, що зумовлена патологічними факторами, захворюваннями (може бути у підлітків із психопатологічними рисами особистості, у невротиків, у психічно хворих людей) [1, с. 175].

Для того, аби виявити відхилення у поведінці та провести корекційну роботу в студентських девіантних групах необхідно пройти такі етапи:

1. Формулювання соціально-педагогічної і психологічної проблеми.
2. Висування гіпотез про причини девіантної поведінки.
3. Діагностичний етап.
4. Вибір методів і технологій корекційної роботи.
5. Використання методів, методик і технологій корекційної роботи.
6. Розробка програми.
7. Здійснення цієї програми.
8. Контроль за ходом та ефективністю програми.

Корекція девіантної поведінки є соціально-педагогічним та психологічним комплексом взаємопов'язаних, взаємообумовлених операцій та процедур, спрямованих на регуляцію мотивацій, ціннісних орієнтацій, установок і поведінки особистості, а через неї – на систему різних внутрішніх спонукань, регулюючих і коригувальних особистісних якостей, що характеризують відношення до соціальних дій і вчинків.

Відомий вітчизняний вчений-педагог В. П. Кащенко ще в 30-х роках розробив класифікацію методів корекції. Він об'єднав їх у дві групи: педагогічні та психотерапевтичні [2, с. 207].

Педагогічні методи: 1. Метод громадського впливу (корекція активно-вольових дефектів, корекція страхів, метод ігнорування, метод культури здорового сміху, корекція нав'язливих думок і дій, корекція бродяжництва, самокорекція). 2. Спеціальні або педагогічні методи (корекція недоліків поведінки, корекція нервового характеру) 3. Метод корекції через працю. 4. Метод корекції шляхом раціональної організації колективу.

Психотерапевтичні методи:

1. Навіювання і самонавіювання.
2. Гіпноз.
3. Метод переконання.
4. Психоаналіз.

Найпростішими та найбільш поширеними для профілактики та психокорекції девіацій є такі методи: як фронтальна бесіда, мета якої переконати студентів у помилковості їх поглядів, неправильності поведінки, зокрема, розгляд допущеного студентом вчинку і оцінка його на фоні вже відомого раніше випадку, який отримав правильну оцінку в колективі; індивідуальна робота, ефективність якої залежить від стосунків, які склались між викладачем та студентом; покарання, яке сприяє виробленню уміння долати в собі шкідливі звички, привчає до дисципліни та порядку.

У залежності від різних причин і обставин, які можуть викликати соціальні відхилення, виділяють декілька типів профілактичних заходів: нейтралізуючі, компенсуючі, які запобігають виникненню обставин, що сприяють соціальним відхиленням, які контролюють здійснювану профілактичну роботу та її результати [4].

Ефективність профілактичних заходів визначається наявністю таких умов:

- спрямованість на викорінення джерел дискомфорту як в самій дитині, так і в соціальному й природному середовищі та одночасно на створення умов для набуття неповнолітньою дитиною необхідного досвіду для розв'язання проблем, які постійно виникають;
- озброєння дитини новими навичками, які допомагають досягти поставлених цілей чи зберегти здоров'я;
- розв'язання ще не виниклих проблем, запобігання їх виникненню.

А. Д. Гонеев зазначає, що поєднання індивідуального та колективного педагогічного і психологічного впливу, застосування різних форм, методів і видів позанавчальної діяльності в корекційно-педагогічній та психологічній роботі з підлітками з відхиленою поведінкою посилює її результативність, допомагає зробити процес подолання недоліків у розвитку особистості та девіацій у поведінці підлітків реальним, дієвим, а завдання з формування позитивних якостей його особистості цілком здійсненими [1, с. 77].

Особлива роль у роботі з девіантними студентами відводиться сім'ї. Слід зазначити, що результативність корекції спілкування в сім'ях з девіантною поведінкою залежить від вмілого поєднання як прямого (психологічна освіта батьків), так і опосередкованого (здійснюється через молодь, через організацію спільної діяльності та спілкування дітей і дорослих в сім'ї, в навчальному закладі, за місцем проживання) впливу на сім'ю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гонеев А. Основы коррекционной педагогики : [учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. учр. / под ред. В. Слостенина] / А. Гонеев, Н. Лифинцева, Н. Ялпаева. – М. : Академия, 1999. – 280 с.
2. Кашенко В. Педагогическая коррекция : Испр. недостатков характера у детей и подростков : [пособ. для студ. сред. и высш. пед. учеб. зав.]. / В. Кашенко. – М. : Изд. «Академия», 2000. – 304 с.
3. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія : навч. посібник для вузів / Л. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2005. – 448 с.
4. Социальная педагогика : курс лекций / под ред. М. Галагузовой. – М. : ВЛАДОС. – 2000. – 416 с.

Світлана Губіна,

ст. викладач,

КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти»

РОБОТА ШКОЛИ З БАТЬКАМИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПОПЕРЕДЖЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

У статті розглядаються деякі аспекти сучасного становища дітей в Україні та надаються пропозиції щодо роботи вчителів з батьками, спрямованої на протидію та запобігання насильству в сім'ї.

Svitlana Hubina

SCHOOL WORK WITH PARENTS AS A METHOD OF PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE

The article outlines certain issues of current position of children in Ukraine, provides several suggestions on the work of teachers with parents aimed to prevent domestic violence.

Після закінчення Другої світової війни було укладено більше як 44 міжнародні документи з прав людини. Серед них є один, якому належить особливе місце – Загальна декларація прав людини, прийнята 10.12.1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН. Цей документ часто називають Біблією прав людини, Міжнародним каталогом прав людини. Декларація є основою для усієї наступної міжнародної та конституційної нормотворчості в галузі прав людини.

Під правами дитини розуміють чітко окреслені, установлені принципи, положення й закони, що регулюють її життєдіяльність у суспільстві. Права дитини теж сьогодні закріплені у відповідних міжнародних та національних документах.

Базовим документом, спрямованим на захист дітей, є Конвенція про права дитини, прийнята Організацією Об'єднаних Націй 20 листопада 1989 р. Ставлячи підпис під цим документом, уряди багатьох країн (в тому числі і Україна) продемонстрували своє бажання ратифікувати його. Процес ратифікації включає прийняття державою зобов'язань упорядкувати своє національне законодавство відповідно до положень договору. Після ратифікації уряди юридично зобов'язалися виконувати положення Конвенції і нести відповідальність перед міжнародним співтовариством.

Слід визначитися з основним поняттям – «дитина». Під цим терміном розуміють «кожну людську істоту до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше» [1, с. 5]. Таким чином? дитинство – це етап розвитку людини, під час якого вона росте, розвивається, формується відповідно до соціальних, культурних, психологічних і педагогічних умов свого існування.

В Україні завжди був високий рівень інтересу до такої суспільно-гуманітарної проблеми, як права дитини і захист цих прав. Висунення її на передній план політичного, педагогічного й соціального життя зумовлене кількома причинами, до яких можна віднести рух українського суспільства й суспільної думки до громадянського, відкритого правового суспільства.

Друга, не менш важлива причина актуальності цієї проблеми – сучасне становище дітей в Україні. Сьогодні загострюється увага на проблемах виховання, навчання, охорони здоров'я, а також соціального і правового захисту дітей. Лише протягом останніх років зменшилась кількість дошкільних закладів, скоротилась чисельність в них дітей. Недостатньо фінансуються навчальні заклади, слабкою є їхня матеріальна база. Не в повній мірі вирішена проблема залучення до навчання підлітків, які кинули навчатися. Занепокоєння і тривогу викликають негативні тенденції в організації дозвілля, культурного і фізичного

виховання та відпочинку дітей. Найболючіше питання – діти з особливими освітніми потребами. Наявна мережа спеціалізованих установ, а також груп і класів у дитячих дошкільних закладах і школах не повною мірою задовольняють потреби у їх навчанні, лікуванні та реабілітації. Недостатньо здійснюються заходи щодо соціального і правового захисту дітей, створення для них необхідних умов виживання й розвитку. Зростає кількість батьків, які ухиляються від виховання своїх дітей. Зростає кількість бездоглядних дітей.

Соціальний статус дитини, способи її життєдіяльності, стосунки з батьками мають перебувати в центрі уваги суспільства і потребують найшвидшого розв'язання. Навіть без статистичних даних можна стверджувати, що обмеження і порушення прав дитини починається саме з сім'ї і здійснюється найближчими до дитини родичами або особами, що опікуються над дитиною. Дитина, чії права обмежуються або порушуються власними батьками, виростає агресивною, погано розвивається, часто стає здобиччю кримінальних структур.

Внаслідок свого соціального статусу дитина знаходиться в залежності від дорослих і часто є першим об'єктом для прояву найгірших людських якостей. Такі прояви батьківського «виховання» як неадекватні батьківські установки, бажання «переломити» або «удосконалити» власну дитину, маніпулювання, приниження чи погрози примушують дитину жертвувати своїми почуттями, потребами, щоб догодити очікуванням чи виховним принципам батьків [6]. Діти також можуть бути свідками бійок між батьками, і на них, безперечно впливає те, що вони є свідками домашнього насильства.

На нашу думку, більшість батьків не розуміє, що виховання дитини потребує терпіння, часу і самовіддачі. Більшість батьків не розуміє, що приниження дитини знижує її самооцінку, знецінює особистість. Як легко батьки залякують своїх дітей, погрожуючи фізичною розправою. Є батьки, які вважають, що суворе виховання підготує дитину до дорослого життя, і часто відмовляють дитині у співчутті, турботі та любові. І мало хто з батьків усвідомлює, що таке відношення сприяє розвитку агресивності у дитини, бажанню причинити шкоду собі та іншим, є однією з причин самогубств дітей.

Українське законодавство передбачає право дитини вільно висловлювати свої погляди з усіх питань, що стосуються дитини, при чому цим поглядам повинна приділятися належна увага. Статтею 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх переконань і поглядів. Але чи справді кожна дитина має можливість вільно висловлювати свої погляди, якщо вони, наприклад, не співпадають з поглядами батьків?

Національне законодавство України регламентує право дитини на ім'я, на розвиток під піклуванням своїх батьків в атмосфері любові, морального та матеріального забезпечення [2; 3; 5]. За ст. 152 Сімейного кодексу при неналежному виконанні батьками (одним з них) обов'язків щодо виховання або при зловживанні батьківськими правами діти можуть звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органів опіки і піклування [5]. Але чи багато дітей звертається за захистом до цих органів?

Слід визначити, що у суспільстві, в сім'ї, школі тощо все ще панує думка, що дитина через її вік мало що розуміє і не спроможна на рівні дорослих брати участь в обговоренні сімейних проблем. І виходячи з цього, дитина повинна підкорятись батькам, а примус та приниження вважаються нормальними звичними методами виховання.

У таких умовах велика роль у формуванні особистості дитини, її правової свідомості віддається навчальним закладам, і, в першу чергу, школі. Саме школа є одним з найголовніших чинників соціалізації дитини, саме школа має всі можливості надавати необхідні правові знання, формувати демократичну правову культуру не тільки у школярів, але і у їхніх батьків.

Через роботу з батьками педагоги можуть донести до усвідомлення дорослих, що їх основним обов'язком є турбота про задоволення фізичних потреб дитини та ставлення до дитини, яке б визначило її любов до життя. Школа зобов'язана систематично на батьківських зборах, засіданнях батьківських університетів та батьківських комітетів розглядати питання попередження та подолання проявів насильства по відношенню до дітей в сім'ї і повідомляти про випадки насильства відповідні органи. Серед шкільних педагогів є фахівці, які зможуть на високому науковому рівні проводити семінари і тренінги для батьків щодо вживання заходів для запобігання насильства в сім'ях.

Тільки визнання дитини рівноправною особою, подолання стереотипів батьківського ставлення до дітей як до своєї власності, неповноцінного учасника сімейних стосунків, може сприяти свободі висловлювань дитини, поваги до її точки зору, а також їх участі у розв'язанні всіх питань, які стосуються інтересів дітей.

Але ж досвід показує, що, на жаль, існуюча система захисту прав дитинства не дає достатніх знань і умінь у цій галузі ні самим дітям, ні дорослим, що доводиться тотальною юридичною безграмотністю і правовою безпорадністю громадян України. Бо що можна говорити про захист і реалізацію того чи іншого права, якщо мало хто знає, які саме права в нас є.

За даними опитування школярів, наведеними в Інформаційній довідці до наказу МОНУ від 25.12.2006 р. № 844, про впевненість в тому, що вчителі намагатимуться припинити насильство, якщо

стануть його свідками, зазначили 75,2% учнів. Однак 14,3% опитаних вважають, що вчителі часто самі є ініціаторами насильства і кривдження учнів. На байдужість вчителів («вдаватимуть, що не бачать нічого») вказали 12,8% респондентів [6, с. 317].

Досвід роботи в системі післядипломної педагогічної освіти дає змогу стверджувати, що навіть педагогічні працівники вважають покарання дітей в сім'ї припустимими, а для деяких дітей навіть необхідними. Значна частка вчителів не обізнана з діючим законодавством стосовно прав дітей і, відповідно, потребує додаткової спеціальної підготовки.

Соціальний статус дитини, способи її життєдіяльності, стосунки з дорослими мають постійно перебувати в центрі уваги педагогів і потребують негайної зміни їх ставлення до дітей, до внутрішнього світу дитинства, його інтересів, запитів, побажань. В загальноосвітніх навчальних закладах має культивуватись думка, що без вирішення питань психологічного здоров'я в сім'ї, в якій виховується дитина, неможливо організувати повноцінний навчально-виховний процес, під час якого кожна дитина зможе реалізувати своє право на освіту та захист від жорстокого поводження.

Захистити і зберегти фізичне і психічне здоров'я української парості – це не тільки соціально-педагогічне завдання, а й, в першу чергу, педагогічні працівники зобов'язані спрямувати зусилля на ознайомлення молодих громадян та їх батьків з їхніми правами і навчити на практиці застосовувати набуті знання. А держава повинна створити всі умови для забезпечення та захисту прав дитини, контролювати дотримання цих прав та виконання чинного законодавства України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція про права дитини : [зб. документів]. – К. : Представництво ЮНІСЕФ в Україні, 2001. – С. 5 – 22.
2. Конституція України. – К. : Право, 1996. – 56 с.
3. «Про охорону дитинства». Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III // Директор школи. – 2002. – №8. – С. 7 – 10.
4. «Про попередження насильства в сім'ї». Закон України від 15.11.2001 р. №2789-III // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 116. – С. 3 – 4.
5. Сімейний кодекс України. – Харків : Одісей, 2002. – 104 с.
6. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні : правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти / [за заг. ред. О. Кочемировської]. – К. : Вид-во ФОП Ю. Я. Клименко, 2010. – 372 с.

Володимир Гуріч,

канд. пед. н., доцент,

Херсонський державний університет

НАПРЯМИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З МЕТОЮ ЗАПОБІГАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО НАСИЛЛЯ НАД ДІТЬМИ

У статті розглядаються психологічні та соціально-педагогічні аспекти виникнення економічного насилля щодо дитини. На основі аналізу нормативних джерел та практики профілактичної роботи визначаються форми такого насилля, окреслюються напрями роботи соціального педагога із запобігання проявів економічного насилля у сім'ї.

Volodymyr Hurich

DIRECTIONS OF WORK OF SOCIAL EDUCATORS TO PREVENT ECONOMIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN

The article examines the psychological and social pedagogical aspects of emergence of economic violence against children. Based on the analysis of normative framework and preventive work practices, forms of such violence are defined, the directions for social educator work for prevention of economical violence in the family are outlined.

Економічне або фінансове насильство часто вважають різновидом емоційного чи психологічного насильства. Цей різновид насильства починається одночасно з емоційним і включає схожі тактики. Воно зустрічається в усіх соціально-економічних групах і часто визначається як будь-які дії, спрямовані на позбавлення ресурсів економічної незалежності та/або нав'язують матеріальну залежність. Значна частина потерпілих називає економічну залежність основною причиною, з якої вони залишалися в насильницьких відносинах. Випадків економічного насильства в Україні фіксується найменше, бо наявна проблема нерозуміння пересічними громадянами її змісту. Діти також часто не розрізняють життєві потреби і капризи, тому і можуть запитувати: якщо батьки не дають грошей на новий мобільний телефон або іншу дорогу річ, чи є це економічним насильством?

У законодавстві України термін «економічне насилля» (далі – ЕН) визначений у Законі «Про попередження насильства у сім'ї»: «умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я». Кваліфікувати це можна за

Кримінальним кодексом України як «Злісне невиконання батьками обов'язків по догляду за дитиною» (ст. 166), за Кодексом України про адміністративні правопорушення – «Невиконання батьками обов'язків по вихованню дітей» (ст. 184).

Кримінальне законодавство України містить цілий перелік правопорушень за ознаками ЕН, які містять як безпосередні, так і опосередковані протиправні дії щодо господарської діяльності (ст. 206 ККУ); примушування члена сім'ї займатися певними видами діяльності: експлуатація дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання їхньої праці з метою отримання прибутку (ст. 150 ККУ); використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1 ККУ); примушування чи втягнення у заняття проституцією шляхом застосування насильства чи погрози його застосування, знищення чи пошкодження майна, шантажу або обману (ст. 303 ККУ); втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 ККУ). Також виокремлюються протиправні посягання одного члена сім'ї на власність іншого члена, предметом яких виступає майно, що належить потерпілому члену сім'ї на праві особистої приватної власності або є сумісною (спільною) власністю, але в ньому немає частки винної особи, тягне за собою кримінальну відповідальність при вчиненні таких злочинів (ст. 185-190 ККУ), а також умисного знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах (ст. 194 КК). Злочинні діяння одного члена сім'ї стосовно майна, що належить йому та іншому члену сім'ї на праві сумісної (спільної) власності, за наявності необхідних підстав, можуть кваліфікуватися як самоправство (ст. 356 ККУ). Зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК) як вид ЕН у сім'ї полягає у використанні опіки чи піклування з корисливою метою на шкоду підопічному (зайняття житлової площі, використанні майна тощо).

Психолого-педагогічна практика довела, що для зупинення циклу насильства потрібно: 1) володіти інформацією щодо проблеми насильства в сім'ї; 2) зрозуміти та усвідомити, який стиль стосунків існує у родині; 3) за наявності насильницьких стосунків спробувати розірвати коло/цикл насильства та захистити своїх дітей і себе.

Економічне насильство щодо дитини має наступні форми:

- прийняття грошових і фінансових рішень, отримання доступу до банківського рахунку жертви або оформлення кредиту на неї без відома або згоди жертви;
- егоїстичне витрачання грошей, відмова в наданні їх на оплату рахунків, їжу, речі для дітей і т.п.;
- свідоме псування або відмова в товарах першої необхідності, включаючи їжу, одяг, ліки та засоби особистої гігієни;
- пряма заборона чи перешкоджання праці або навчанню дитини;
- незаконне втручання в оплачувану роботу дитини;
- відмова у доступі до власних фінансових коштів;
- блокування доступу до фінансів чи матеріальних цінностей;
- вимога детальних звітів, як і на що витрачаються гроші;
- видача дитині невинувато малих сум на утримання, які ніяк не можуть окупити навіть мінімальних витрат на себе і сім'ю;
- експлуатація фінансових ресурсів або власності дитини заради власної вигоди;
- ухилення від сплати зобов'язальних платежів на користь дитини;
- примус дитини до підписання паперів, які обмежать її доступ до фінансів або ресурсів;
- умисне створення таких ситуацій, в яких дитина буде змушена просити гроші;
- злочинні діяння одного члена сім'ї проти власності іншого.

Тож, ЕН в сім'ї теж різноманітне за видами і виявляється у своєрідному економічному тиску на члена сім'ї, зокрема, на дитину. На жаль, на відміну від проявів інших видів насильства, законодавство у більшості положень не диференціює покарання в залежності від участі дитини. Таким чином, можна визнати проблему ЕН в Україні як законодавчо визнану, таку, що має нормативне визначення і практичні напрацювання з питань профілактики. Але до цього часу прояви зазначеного виду насилля залишаються актуальними. Однією з причин цього є слабка інформаційна підтримка та правова обізнаність цільових груп.

Легкість заподіяння шкоди дитині обумовлена її уразливістю, що пояснюється, зокрема, соціальною незрілістю, а також залежним (підлеглим) становищем по відношенню до дорослих. Велику роль у розповсюдженні жорстокості до дітей відіграє необізнаність батьків або осіб, що їх замінюють, щодо того, які заходи впливу неприпустимі по відношенню до дитини, нерозуміння, що не кожне покарання іде їй на користь.

Не менш важливе значення має також низький рівень правової культури населення, недостатні знання законодавчих норм, що охороняють права дитини та гарантують покарання насильників, у тому числі за порушення основних прав людини та дитини.

Щодо усвідомлення стилю стосунків у родині відомий польський психолог Єжі Мелібруда виділив ознаки насильства: 1) завжди здійснюється за попереднього наміру; 2) суть полягає у порушенні прав і свобод

конкретної людини; 3) є таким порушенням прав і свобод людини, що унеможливує її самозахист; 4) насильство в умовах відсутності самозахисту призводить до реальної шкоди, тобто фізичної та психічної травми [1].

Серед причин жорстокості щодо дітей виділяються: 1) негативні моральні якості дорослих; 2) незадоволеність своїм способом життя, соціальним станом, відсутністю роботи, іншими негараздами; 3) результат конфліктів у сім'ї. Діючи у відповідності зі своїми бажаннями та примхами, насильник чи насильниця навіть не розглядає своїх дітей як особистостей, в яких можуть бути якісь права, наприклад, право на свою власну думку, право мати якісь бажання чи уподобання, право приймати якісь рішення, право на інформацію, що стосується життєво важливих питань існування сім'ї тощо. Це може вилитись у незадоволення основних потреб дитини; повній відмові дитині в грошах; контролюванні за допомогою грошей; нав'язування економічно обмеженого способу проживання без суттєвої необхідності; примушуванні до незаконних форм та умов праці; відмові у підтримці тощо.

Серед інших умов, що можуть призвести до ЕН, слід виділити: 1) ієрархічну структуру відносин в родині; 2) непогодженість із твердженням: «Дитина має право...»; 3) підлеглу роль дитини в родині; 4) особистісну незрілість батьків, невміння спілкуватися й вирішувати проблеми зважаючи на потреби всіх членів родини; 5) економічні проблеми родини; 6) багаточисельність родини; 7) проблема узалежнення (алкоголізм, наркоманія тощо). Серед специфічних причин ЕН – бажання підкреслити повну залежність дитини від батьків; прагнення апелювати до фізичних потреб дитини, щоб сформувати тваринний страх щодо себе. Слід також згадати про зовнішні умови, такі як замовчування проблеми ЕН в суспільстві, створення міфів та стереотипів щодо цієї проблеми, правова необізнаність.

Класифікувати ЕН над дітьми можна за такими ознаками: 1) у залежності від стратегії кривдника: явне та приховане (непряме); 2) за часом: в минулому, зараз, у перспективі; 3) за тривалістю: одноразове або багаторазове, що триває роками; 4) за місцем: вдома, у школі, на вулиці, в установі; 5) за суб'єктом: члени сім'ї, учні школи, фахівці, інші.

Розірвання кола (або циклу) насильництва можливе або правозахисним шляхом, або шляхом домовленостей. Останнє можливе в результаті внутрішньої сімейної згоди або згоди під тиском обставин чи загрози засудження (досудове примирення). Законом України «Про охорону дитинства» (ст. 10) гарантовано право дитини на захист від усіх форм насильства. Взаємодія за отриманою інформацією про такі випадки для розгляду і проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства покладається на органи опіки і піклування; служби у справах дітей; кримінальну міліцію у справах неповнолітніх та ЦСССДМ. Механізм взаємодії суб'єктів визначено спільним наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, МВС, МОН та МОЗ від 16.01.04 № 5/34/2/11 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення». У цьому Порядку поняття «жорстоке поводження з дитиною» включає економічне насилля над дитиною в сім'ї або поза нею. Визначені функціональні повноваження сторін, координатором заходів щодо захисту є служба у справах дітей. Тож, якщо до будь кого із працівників (державний посадовець, лікар, вчитель, вихователь, працівник соціальної служби, міліції і т.п.) звернулася дитина з приводу жорстокого поводження з нею – той, до кого звернулася дитина зобов'язаний оформити письмово звернення дитини і передати його до відповідного територіального підрозділу служби у справах дітей протягом однієї доби з моменту отримання звернення (повідомлення).

Одним з пріоритетних напрямів діяльності залишається налагодження та забезпечення зв'язку між службами і структурами, котрі здійснюють патронат і супровід дітей, особливо тих, котрі опинилися у складних життєвих обставинах, віднесених до так званих «груп ризику». Серед рекомендацій МОН спеціалістам психологічної служби: 1) проводити роз'яснювальну роботу з батьками щодо можливих наслідків несвоєчасної підтримки дитини у нових життєвих обставинах за тимчасової відсутності батьків (одного з них), необхідності спільної підготовчої роботи до від'їзду, важливість та оптимальні шляхи підтримання контакту під час відсутності та можливість отримання психологічної підтримки після повернення; 2) налагодити схеми співпраці працівників освіти з батьками, особами, які тимчасово замінюють батьків, з соціальними службами, службами у справах дітей, неурядовими організаціями з проблем дітей трудових мігрантів; 3) проводити соціально-педагогічну та психологічну роботу з тимчасовими опікунами та дітьми для вчасного діагностування проблем розвитку дитини та взаємодії з соціальним оточенням та конструктивного їх вирішення; акцентувати увагу тимчасових опікунів на значенні освіти для подальшого розвитку та становлення особистості дитини, необхідності забезпечення не лише фізіологічних потреб, а і інших потреб виховання та розвитку дитини; 4) тимчасовим опікунам і педагогічним працівникам відстежувати дозвілля дітей з метою попередження потрапляння дітей в залежності, злочинні угруповання, асоціальні проблеми, по можливості забезпечувати участь дітей в гуртках, клубах, волонтерських рухах та інших соціально прийнятних формах дозвілля [2].

Тож, можна виділити такі напрями роботи соціальних педагогів:

1) Покращення поінформованості про поширені форми насильства, особливо малопомітні. Оволодіння навичками ідентифікації насильства.

2) Актуалізація інформації щодо можливих форм профілактичної роботи з подолання ЕН, оволодіння навичками їх практичного застосування. Поінформування про контакти конкретних фахівців та відповідних установ, організацій, які можуть або зобов'язані надати допомогу у розв'язанні ситуації з насильством, налагодження співпраці з ними.

3) Розроблення чіткого алгоритму дій у випадках прояву насильства серед дітей, знання всіх видів допомоги постраждалій дитині, зокрема, які можуть бути надані на базі школи. Підвищення компетентності у технології надання допомоги дитині.

4) Відпрацювання співпраці служб у справах дітей, ЦСССДМ, кримінальної міліції, громадських організацій, медичних установ зі школою на постійній основі. Впровадження механізмів залучення батьків до ведення профілактичної роботи серед дорослих.

5) Глибоке і повне ознайомлення шкільних педагогів із чинним законодавством та його окремими нормами, які регулюють дії представників системи освіти у випадку отриманими інформації про факти здійснення насильства над дитиною або суттєву підозру щодо можливості його здійснення. Особливу увагу варто приділити т.зв. «легким» формам прояву насильства серед дітей. Варто знайомити із загальноприйнятими у світі поняттями «нехтування потребами дитини», яке є більш широким з огляду на розуміння проблеми насильства над дітьми.

Створення на базі ЗНЗ механізмів аналізу ризиків виникнення ЕН та алгоритму реагування на випадки насильства серед дітей дозволить чітко визначити можливі дії, відповідальність та компетенції учасників навчально-виховного процесу, визначити їх роль та обсяг обов'язків. Соціальні педагоги мають бути ключовими особами у попередженні ЕН у школі, відповідно, їм необхідне підвищення кваліфікації у цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Меллібруда С. Обличчя насильства. Матеріали з проблеми попередження домашнього насильства / С. Меллібруда. – Київ, 2000. – С. 2–9.
2. Про стан, проблеми та основні завдання діяльності психологічної служби на 2011/2012 навчальний рік: Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 22 липня 2011 р. № 1/9-562.

Ростислав Даниляк,
канд. філос. н., доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

АТРИБУТИЗАЦІЯ НАСИЛЬСТВА

Розглянуто процес набуття насильством статусу атрибута міжлюдської взаємодії. Зроблено висновок про самоусунення індивіда від боротьби з насильством як наслідок такого процесу.

Rostyslav Danyliak

VIOLENCE AS AN ATTRIBUTE OF HUMAN BEHAVIOUR

The article explains how the violence acquire the status of an attribute of interpersonal interaction. It concludes that as a result, an individual withdraws him/herself from combating violence.

Загальновідомою є теза, що насильство породжує насильство. Переважно вона тлумачиться з огляду на часту схильність сторони, яка зазнала насильства, взяти реванш або ж помститися суб'єкту насильницької дії. Незважаючи на час, що минає між виникненням почуття помсти, та можливим актом її реалізації, таку спадкоємність насильства можна було б назвати безпосередньою.

Більш складною, але теж в цілому закономірною, навіть в очах носія буденної свідомості, є така реакція об'єкта насильства, яка полягає у спробі самому набути статусу суб'єкта шляхом насильницьких дій, спрямованих не на того, від кого він зазнав зла, а на будь-який інший (наприклад, залежний в дечому) об'єкт. Принаймні, психологи часто зазначають, що дитина, яка страждає від насильства у сім'ї, з високою ймовірністю сама його чинитиме стосовно власного подружнього партнера або нащадків у майбутньому. Навіть беручи до уваги, що згаданий часовий проміжок не є обов'язковим (до прикладу, у випадку агресивного до однокласників школяра-жертви батьківського насильства), назвемо таку спадкоємність насильства опосередкованою.

Про обидві форми спадкоємності насильства можна також сказати, що вони експліцитні, тобто, є очевидними як для спеціаліста, так і для випадкового спонтанного спостерігача. Слід, однак, також вести мову про імпліцитну форму спадкоємності насильства, яка знаходить вияв не у діяльності індивіда, а, радше, у його бездіяльності. Йдеться про те, що об'єкт насильства, переживаючи його неодноразово, з часом схильний розглядати це зло як належне, як необхідний та неминучий атрибут життя загалом і міжлюдської взаємодії зокрема.

Така атрибутизація насильства та, ширше кажучи, зла, має своїми наслідками наступні: по-перше, насильство, що вчиняє суб'єкт або ж спостерігає сторонній, перестає мати суттєве моральне навантаження на совість, викликати почуття вини та сорому у першого та праведного обурення, жалю чи співчуття до об'єкта насильства у другого; по-друге, атрибутизація насильства обертається його тривіалізацією та навіть традиціоналізацією, внаслідок чого людина, що виявляє бажання й готовність не вчиняти насильства (наприклад, не застосовувати тілесних покарань у виховному процесі власних дітей) або протистояти йому як суспільному явищу (як-от, виступати із законодавчими ініціативами, спрямованими супроти ексекуцій у системі освіти), в очах спільноти постає, щонайменше, як дивакувата, а то й в якості ворожого елемента, який «розхитує підвалини»; по-третє, за умов атрибутизації насильства та, особливо, у контексті суспільного конформізму, людина схильна, принаймні, не діяти супроти зла (за принципом: «проти природи (системи) не підеш»), а часто й підтримувати його як «національну» (чи станову) традицію.

Звісно, що потрібно брати до уваги суспільні зміни, які мали та мають місце. Адже, до прикладу, тілесні покарання у школі Західної цивілізації, очевидно, втратили свою легітимність. Однак, складність та багатоманітність форм насильства, його здатність змінюватися зі змінами людської спільноти, на нашу думку, не дають підстав для оптимізму: замість одних форм насильства зазнають атрибутизації інші. Зокрема, для сучасного українського суспільства, на нашу думку, характерною є тенденція до атрибутизації корупції, яка є актом насильства, як би це не дивно звучало, для обох її сторін-учасників. Суб'єкт корупційної дії схильний розглядати себе як змушеного (примушеного) до неї, об'єкт, натомість, змушений (примушений) діяти не за власною волею, а за волею суб'єкта. Повсюдність корупції в сучасному українському суспільстві у багатьох викликає думку про її «природність», «неминучість» тощо, а спроби (чи, радше, декларації) її подолання, – невіру, а то й відверте глузування.

Як наслідок, чи варто дивуватися цинічності молодих українських громадян, які з раннього дитинства проходять таку «школу життя», особливо беручи до уваги, що предметом корупційних дій їхньої референтної групи (батьків, вихователів, вчителів) є часто блага самих дітей (успішні оцінки, кращі умови тощо). Годі додавати, що отримання блага у цьому випадку слугує чи не найкращим підкріпленням думки не тільки про доречність корупції, але й про її потрібність та корисність. Навіть, якщо всупереч фактам припустити, що батьки безпосередньо не змушують власних дітей до корупційних дій (тобто, експліцитна спадкоємність насильства не має місця), їхня власна поведінка опосередковано сприяє виробленню толерантності до корупції та, у перспективі, до імпліцитної спадкоємності такої форми насильства, а, отже, до атрибутизації корупції (з усіма наслідками, про які йшла мова вище).

Ірина Жаркова,

канд. пед. н., доцент,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ З БАТЬКАМИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЩОДО ДОТРИМАННЯ ПРАВ ДИТИНИ

У статті розглянуто загальні засади організації роботи вчителя початкової школи з батьками молодших школярів щодо дотримання прав дитини; окреслено заходи, спрямовані на підвищення правової та психолого-педагогічної культури батьків.

Iryna Zharkova

ORGANIZATION OF WORK WITH PARENTS OF ELEMENTARY SCHOOL CHILDREN TO RESPECT CHILDREN'S RIGHTS

The article examines the general principles of organization of the elementary school teacher's work on children's rights with parents. The measures of improving parents' legal, psychological and pedagogic culture are outlined.

Дитина приходить у цей світ безпомічною і беззахисною. Її життя, здоров'я, майбутнє повністю залежать від миру на Землі, від батьків, від дій та вчинків інших дорослих людей. Дитина вірить у їхню любов та добре ставлення і сподівається на їхній захист.

Людство не залишилось байдужим до проблем дітей, і у 1989 році Генеральною Асамблеєю ООН була прийнята Конвенція про права дитини. Проте, аналіз стану справ щодо реалізації прав та інтересів дітей в сучасній українській родині свідчить про загострення низки проблем. Як зазначає Л. Божко, на сьогодні спостерігається ситуація, коли реальне становище дітей не відповідає міжнародним стандартам. За останні 10 років в Україні значно знизився рівень захисту дитини у родині. Звичайними стали раніше мало поширені явища: недоїдання, бідність, бездоглядність, соціальне сирітство і соціальна дезадаптація. Діти зазнають фізичного, психологічного та економічного насильства з боку батьків [1].

Не отримуючи кваліфікованої педагогічної допомоги, батьки у вихованні дітей керуються спогадами про власне дитинство або користуються стихійними джерелами інформації – порадами друзів, сусідів, інших батьків. Тому вони не в змозі впоратися із багатьма труднощами, пов'язаними з поведінкою дитини. Це зумовлює виникнення соціально-педагогічної проблеми реалізації прав дитини у сім'ї. На основі аналізу наукових досліджень було визначено причини цього явища, однією з яких є необізнаність батьків із сутністю прав дитини, умовами та шляхами їх реалізації у сім'ї.

Необхідність такої роботи підтверджують також і результати анкетування батьків учнів початкових класів шкіл міста Тернополя і Тернопільської області. Зокрема, 38% опитаних батьків не знають правових документів, в яких встановлені права дитини, 38% затрудняються у формулюванні прав, які має дитина. 23% опитаних батьків вважають, що права дитини не порушуються, якщо вони дозволяють собі вдарити свою дитину; лише 41% – вважає покарання неприпустимим за жодних обставин; а 40% – допускають тілесні покарання лише у крайньому разі. Щоб покарати свою дитину, батьки, зазвичай, обирають такі «методи»: ставлять у куток, не дозволяють дивитися телевізор, не дають солодощів, перестають спілкуватися з дитиною, позбавляють гри, б'ють паском, залишають саму в кімнаті тощо [2].

До найбільш неправильних, неприемних і малоефективних покарань належать норми фізичного впливу. Більшість батьків вважає, що фізичне покарання не таке вже й велике зло або навіть потрібне. Але цей вид виховного впливу аж ніяк не ефективний, як це здається на перший погляд. Якщо батьки взялися до фізичного покарання, коли дитина не виконала їхніх вимог, то таке покарання не усуває конфлікту, бо якщо дитина і зробить те, що від неї вимагається, то її діями керують страх та інстинкт самозахисту. До того ж, така форма впливу використовується тоді, коли самі батьки не контролюють власної поведінки.

Мовленнєва агресія з боку батьків – лайка, зневага, образа приводять лише до того, що дитина сама послуговується цією моделлю поведінки щодо однолітків. Заборона має випереджати вчинки дитини або бути негайною реакцією на її небажані дії. Дуже важливо у цьому випадку контролювати свої слова – варто обмежитися коротким зауваженням («не можна!») й відмовитися від поширеної аргументації. Краще показати своє незадоволення мимікою, жестом, виразом обличчя. Тоді дитина поступово вчиться розуміти, які її вчинки викликають емоційну підтримку батьків, а які – ні. Випереджальна заборона має бути лаконічною й точною.

Найпоширенішою формою покарання в родині є покарання «природними наслідками». Це означає обмеження або позбавлення дитини за провини чогось приємного (солодощів, нових іграшок). Але тут можна досягти ефекту за умови, якщо дитина вважає обмеження справедливим, якщо це рішення прийнято з її згоди, є результатом попередньої домовленості. Найкраще не позбавляти дитину чогось, а дещо віддалити в часу радісну для неї подію. Але аж ніяк не варто позбавляти її їжі, повітря, спілкування з однолітками тощо.

Лише незначна частина батьків відчувають каяття, більшість – не надають значення переживанням дітей, не прагнуть встановити причину переживань, вважаючи їх безпредметними і невмотивованими. Багато батьків не розуміють, що діти постійно потребують захисту і любові з їхньої сторони, що впевненість у собі і власних можливостях, ціннісні орієнтири та світогляд у дітей формуються, перш за все, у сім'ї.

Така ситуація є небезпечною як для здоров'я дитини, так і для розвитку її особистості. Встановлено, що у всіх підлітків, хворих неврастенією, основною причиною розвитку захворювання були порушення внутрішньосімейних стосунків у період дошкільного і молодшого шкільного віку. Лікарі-психіатри вважають, що найчастіше їх пацієнтами стають люди, які пережили у дитинстві хронічну нестачу любові. Спеціалісти зазначають, що ми недооцінюємо роль дитячих переживань не лише на етапі формування особистості, але й у житті дорослої людини. Про це свідчить вивчення працівниками МВС України групи осіб, засуджених за тяжкі злочини, яке показало, що близько 80% злочинців не мали емоційних контактів, тобто, нормальних теплих відносин зі своїми батьками [4].

Особливої уваги вимагають сім'ї, де панує грубе, жорстоке ставлення до дітей з боку батьків або старших братів чи сестер. Щоденне знуцання батька з матері чи батьків з дітей формують у останніх байдужість до чужого горя. І виростає з дитини злочинець, який підіймає руку на іншу людину. Попередити появу правопорушника у такій сім'ї можливо за умови проведення виховної роботи з батьками, яка має на меті змінити ці аморальні стосунки між членами сім'ї, сформувані у них повагу, почуття власної гідності. Для здійснення виховної роботи з батьками вчителів початкової школи важливо мати чітке уявлення про морально-правову атмосферу сім'ї кожної дитини, володіти умінням проводити відповідну роботу з батьками з приведення цієї атмосфери у відповідність до моральних та правових норм.

У зв'язку з цим, необхідно проводити роботу, спрямовану на підвищення правової та психолого-педагогічної культури батьків. Необхідною передумовою і складовою частиною формування відповідального ставлення батьків до виховання дітей у сім'ї є повна, всебічна і своєчасна інформованість їх стосовно діючого законодавства про їхні обов'язки з формування особистості, охорони інтересів, фізичного і морального здоров'я дітей. Доцільними для цього є наступні заходи, зокрема:

- інформовання батьків про нормативні основи прав дітей;
- залучення членів сім'ї до процесу виховання і розвитку дітей на родинних святах, виставках дитячих малюнків, ігroteках та інших заходах школи;
- консультування батьків;
- здійснення інтеграції всіх спеціалістів освітнього закладу (організовувати для батьків консультації медперсоналу, психолога, спеціалістів із фізичної культури та музичного виховання і т. ін.);
- індивідуальні консультації та відвідування на дому дітей, батьки яких належать до «групи ризику»;
- розроблення спільно з батьками загальношкільних традицій – свята, присвячені початку і закінченню навчального року, календарні свята, пов'язані із сім'єю (День матері, Ден батька, Міжнародний день захисту дітей тощо);
- організація виставок, на яких будуть представлені результати художньо-естетичної діяльності дітей та їхніх батьків (фотоматеріали, різні поробки, малюнки і т. ін.);
- проведення спортивних заходів, походів, організація обміну досвідом щодо використання здоров'язбережувальних технологій у домашніх умовах;
- використання наочних форм роботи з батьками, які включають підготовку пам'яток, папок-пересувок, матеріалу на стендах, фотовиставки та ін.

Слід зазначити, що у правовиховній роботі з батьками важливо домагатися не знання ними правових приписів на рівні юриста-професіонала, а щоб вони: а) бачили в них соціальну сутність і значення законодавства про сімейне виховання; б) знали принципи положення; в) знали свої завдання, права й обов'язки; г) знали про існування гарантій сімейного виховання; д) усвідомлювали наявність правової відповідальності та її форм; е) знали, у якому законодавчому акті знайти норми, про застосування яких йде мова і до кого звернутися за консультацією та допомогою.

Виховання дітей родиною є обов'язковим, також обов'язковим є піклування батьків про їхнє здоров'я, фізичний, моральний розвиток та навчання. Виконуючи свої обов'язки щодо виховання, батьки мають поважати гідність дитини, не застосовувати жорстоких і грубих методів виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Божко Л. Захист прав дитини як соціально-педагогічна проблема : методичні рекомендації / Л. Божко. – Пирятин, 2013. – 6 с.
2. Шевченко Н. Ставлення батьків до прав дитини / Н. Шевченко // Діти – батьки – сім'я. – Випуск 3. – К. : Науковий світ, 2005. – С. 16–21.
3. Національна програма правової освіти населення. Затверджена Президентом України від 18 жовтня 2001 року // Офіційний вісник України. – 2001. – № 43.
4. Про стан негативних тенденцій серед неповнолітніх та заходи щодо їх попередження : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Гуманізація навчально-виховного процесу як засіб попередження правопорушень серед учнівської та студентської молоді» / [за ред. В. Герасименка]. – К. : ІСДО МО України, 1994. – 230 с.

Ельвіра Заредінова,
канд. пед. н., доцент,
РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет»
Лінуре Бойкарова,
учитель,
Сімферопольська загальноосвітня школа
I-III ступенів № 37

ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬСТВА СЕРЕД ПІДЛІТКІВ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті розглядається профілактика насильства серед підлітків як соціально-педагогічна проблема. Її рішення пов'язане з формуванням у неповнолітніх системи знань, навичок безпечної поведінки у важких життєвих ситуаціях і надання допомоги в знаходженні конструктивних способів виходу з них. У зв'язку з цим, профілактика насильства серед підлітків залишається актуальною проблемою соціальної педагогіки.

Elvira Zaredinova,
Linure Boikarova

PREVENTION OF VIOLENCE AMONG TEENAGERS AS A SOCIAL AND EDUCATIONAL PROBLEM

The article analyzes the prevention of violence among teenagers as a socio-pedagogic problem. Its solution is linked to raising awareness of teenagers about safe behaviour in difficult situations, and assistance in finding constructive ways. In this regard, prevention of violence among teenagers remains a topical problem of social pedagogy.

У сучасному світі надзвичайною гострою є проблема психологічного насильства і психологічних травм серед підлітків. Згідно статистичних даних їх ВООЗ, 2 млн. дітей щорічно стають жертвами жорстокого покарання батьками. Кожна десята дитина гине, 2 тис. вчиняють самогубство, більше 50 тис. залишають свої домівки. Тому питання протидії насильству в державі є першочерговим. Громадська думка сьогодні репрезентує позицію активного захисту неповнолітніх від різних форм тиранства, оскільки ставлення до дітей є одним із показників духовного розвитку та соціальної зрілості суспільства.

Дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, належного правового захисту як до, так і після народження («Декларація про права дитини»). Психологічні аспекти насильства щодо підлітків розроблялися у дослідженнях А. Асмолова, Б. Братуся, Т. Драгунової, В. Знакова, Н. Зінов'євої, Н. Левітова, Н. Максимової, Л. Семенюк, Н. Тарабриної, Д. Фельдштейна. Проблеми насильства також присвячені роботи зарубіжних психологів: А. Бандури, Р. Берона, А. Брауна, К. Бютнера, А. Мічерліха, М. Пападопулу, Д. Річардсона, Р. Соонетс, З. Фрейда, З. Хола, В. Холичер та ін.

Мета статті – проаналізувати й систематизувати технології соціально-педагогічної профілактики насильства серед підлітків.

Феномен соціального неблагополуччя завжди спричинений суб'єктивно-особистісними факторами, що постають в деформації різних особистісних структур, усвідомленої чи неусвідомленої неадекватної самооцінки та рівня домагань, порушення емоційно-комунікативної та мотиваційно-моральної сфери, процесів саморегуляції, негативні фіксовані установки, комплекси. Отже, кожна складна життєва ситуація містить психологічний компонент. Тому в соціальній роботі необхідно використовувати психологічні методи.

Соціально-педагогічна профілактика насильства серед неповнолітніх складається з трьох взаємопов'язаних компонентів:

– *концептуального*, що містить теоретичне обґрунтування (концепції) та діагностичну базу (моніторинг, системи освіти, стратегічне планування та оцінка якості профілактики);

– *змістового*, який складається із системи принципів соціально-педагогічної діяльності (випереджаючого, інтеграційного, особистісно-орієнтованого та ін.), методів і технологій профілактики в освітніх й соціально-педагогічних установах;

– *структурно-функціонального*, котрий містить цілісну модель профілактики, багаторівневу систему її впровадження, методичне, кадрове, інформаційне, законодавче забезпечення [3].

Найбільш актуальними є питання фізичного та психологічного насильства в школі, адже це постійне середовище перебування дитини. Практика захисту неповнолітніх свідчить про те, що ані школа, ані батьки без паритетної взаємодії не можуть повною мірою захистити їх. Стоїть питання про необхідність додаткового законодавчого врегулювання прав та обов'язків усіх учасників освітнього процесу, створення методів стимулювання їх спільної роботи в цьому напрямку. Шляхи вирішення цієї проблеми не тільки в правовій площині. Потрібно створювати в школах психологічно позитивний мікроклімат, організувати відповідну виховну, педагогічну і соціальну роботу, планувати та реалізовувати спільно з батьками спільну діяльність з ліквідації вогнищ насильства. Унаслідок цього, наприкінці 90-х років ХХ століття, виник новий напрям – психосоціальна робота. Це галузь практичної психології, спрямована на подолання соціальної

дезадаптації клієнта, підвищення соціальної роботи та оздоровлення міжособистісних стосунків у професійній, навчальній і сімейно-побутовій сферах.

Основною метою психосоціальної роботи є надання психологічної допомоги людині у важкій життєвій ситуації. Психосоціальна робота з неповнолітніми є частиною комплексних програм соціального оздоровлення й виховання. Для кожної категорії розробляються свої психосоціальні програми і технології. Особливістю соціальної роботи з молоддю є те, що багато психологічних проблем можна вирішити методами соціального виховання, тому втручання психотерапевта не потрібне. Варто включити підлітка в нормативну соціальну групу: гурток за інтересами, спортивну секцію, табір, де б він міг засвоювати соціально схваловані способи життя, поведінки, взаємин під керівництвом чуйного педагога. У цьому випадку корекція психіки відбувається природним шляхом, за рахунок психологічних ресурсів групи. Застосовуються консультування, тренінги, корекція, методи психодіагностики, методи психологічної адаптації, дзвінки в екстрену психологічну допомогу та ін.

Поряд зі традиційними методиками, в соціальній роботі все частіше використовують нові вдосконалені графічні та творчі, серед яких – методика взаємного консультування і соціальне лікування.

Соціальне лікування – терапія соціальної дії. У це поняття входить зміст всієї діяльності з неповнолітніми, що зазнали психологічних травм, спрямованих на їхню участь у соціальному конструюванні власного життя. Більшість підлітків і юнаків, які були схильні до психологічної травми, після відповідної терапії, наближаються до нормального життя, стають більш впевненими в міжособистісних стосунках, соціально активними людьми.

Методика взаємного консультування – це єдина методика, яка спеціально спрямована на вираження почуттів і зміну стереотипів у суспільстві. Її метою є підвищення самооцінки, соціальної активності й значущості тинейджерів, що зазнали психологічних травм.

Отже, суть соціально-педагогічної діяльності з формування уявлень про здоровий спосіб життя полягає в розробці стратегічного плану взаємодії і залучення потенціалу соціально-педагогічної інфраструктури міста, області тощо. Профілактична робота серед підлітків спирається на ідею створення стійкої мотивації здорового способу життя, головна думка якої – переконати підростаючу особистість в тому, що здоровим бути вигідно. Жодні способи роботи не будуть ефективними, поки в індивіда не з'явиться раціональне прагнення до здорового способу життя. При виборі конкретної програми необхідно враховувати такі фактори, як вік, стать, культурний розвиток та соціально-економічний статус школярів, на яких скерована програма.

Здійснюючи психодіагностику, психолог «вибирає методи дослідження залежно від конкретної ситуації, особливостей дитини, виду насильства тощо» [2, с. 125]. Найбільш інформативними є наступні методики:

1. *Психодіагностичний опитувальник А. Є. Личко* для визначення типу акцентуацій характеру та наявності психопатичних проявів.

2. *Колірний тест М. Люшера* для визначення актуального психоемоційного стану жертви, її потреб, страхів, рівня стресу та інших індивідуальних характеристик.

3. *Шкала рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера* для дослідження типу поведінки і характеру локалізації відповідальності.

4. *Рисункові тести «Будинок-дерево-людина», «Кінетичний малюнок сім'ї», «Неіснуюча тварина», методика незакінчених пропозицій* для визначення зон психологічного конфлікту, сфер найбільшої тривоги, ворожості і его-станів жертви насильства.

Проблема фізичного насильства над дітьми з боку батьків досить рідко є безпосередньою причиною звернень до будь-яких фахівців. Найчастіше інформація про насильство отримується, коли працюють над питаннями порушення поведінки, шкільної дезадаптації, конфліктів у сім'ї та ін. Ініціаторами звернення у цих випадках, зазвичай, виступають дорослі, «самі діти рідко звертаються за допомогою» [1, с. 86]. Яскравими ознаками та психологічними індикаторами фізичного насильства над дитиною є такі особливості поведінки дітей:

- малорухомість, пасивність, слабка емоційна реакція (може проявлятися, починаючи з 6 місяців);
- негативна орієнтація на групу дітей (настороженість і агресія на будь-які зміни в групі);
- сором'язливість, уникання контактів з однолітками;
- поведінка «маленького дідуся»;
- надання переваги іграм лише з меншими за себе дітьми, а не з ровесниками;
- агресія, тривожність у стосунках з іншими людьми;
- страх перед дорослими, страх фізичного контакту;
- острах іти додому;
- підвищена тривога (коли плачуть інші діти);
- тики, смоктання пальців, розгойдування та ін.

Отже, профілактика віктимності підлітків є соціально-педагогічною проблемою. Її рішення пов'язане, перш за все, з формуванням у неповнолітніх системи знань, навичок безпечної поведінки у важких життєвих ситуаціях і надання психологічної допомоги для пошуку конструктивних способів виходу з них. Профілактика насильства серед підлітків залишається актуальним питанням соціальної педагогіки, як науки, так і практики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Егоров А. Расстройства поведения у подростков : клинико-психологические аспекты / А. Егоров, С. Игумнов. – СПб. : Речь, 2005. – 436 с.
2. Овчарова Р. Справочная книга социального педагога / Р. Овчарова. – М. : «Сфера», 2001. – 480 с.
3. Семенюк Л. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции / Л. Семенюк. – М. : Флинт, 2010. – 50 с.

Інна Іванюк,
вчитель-методист,
Тернопільська ЗОШ № 2

ORGANIZACJA SZKOŁY PRAWNICZEJ, JAKO WAŻNY ETAP W TWORZENIU ŚWIADOMOŚCI I KULTURY PRAWNEJ OBYWATELI

Artykuł zawiera materiał o organizacji szkoły prawniczej, jej etapy i metody nauczania prawa wzięte z doświadczenia pracy ; ujawnia cel prawa jako główny czynnik w kształtowaniu kultury prawnej i świadomości prawnej obywateli.

Інна Іванюк,

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАВОВОЇ ШКОЛИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕТАП У СТАНОВЛЕННІ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ТА КУЛЬТУРИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті поданий матеріал про організацію правової школи, її етапи та методи навчання правознавства з досвіду роботи Тернопільської ЗОШ № 2. Також розкрита мета вивчення правознавства як одного з основних чинників у формуванні правової культури та правосвідомості нової генерації громадян України.

Inna Ivaniuk

ORGANIZATION OF LAW SCHOOL AS AN IMPORTANT STEP IN THE DEVELOPMENT OF LEGAL AWARENESS AND CULTURE OF SCHOOL YOUTH

The article provides information about the organization of law school, its stages and the methods of teaching law based on the practical experience of Ternopil school № 2. It describes the aim of teaching law as one of the elements of development of legal competence and culture and legal consciousness of new generation of the Ukrainians.

Nowy historyczny etap w rozwoju niezależnego państwa ukraińskiego jest powołany sformować autorytetną nację z prawną świadomością, która zajmie godne miejsce w systemie krajów na świecie i wraz z rozwojem społeczeństwa demokratycznego stanie się równorzędnym partnerem z prawem międzynarodowym.

Trzeba zrozumieć to, że formuła sukcesu państwa prawnego zależy od wysokiej świadomości i kultury prawnej obywateli. Dlatego edukacja prawna i wychowanie młodych Ukraińców mają być przywilejem w dziedzinie kształcenia i wychowania.

Prawo daje człowiekowi pojęcie statusu prawnego, poznanie samego siebie w systemie stosunków prawnych oraz wzajemnego oddziaływania praw i obowiązków; odpowiada na pytanie o pochodzeniu narodu ukraińskiego poprzez etapy historycznych typów państw; uczy respektować historyczne zdobycze narodu ukraińskiego, aby zyskać autorytet w relacji z innymi narodami.

Pomimo faktu, że wszyscy uczestnicy procesu edukacji prawnej, a mianowicie główni subiekci relacji prawnej nauczyciel-uczeń rozumieją potrzebę reformy edukacji prawnej, nauka prawa powinna się zacząć od przedszkola i iść równoległe z rozwojem świadomości, tworzeniem osobowości przez cały okres szkolenia.

Światowe standardy edukacji prawnej udowadniają, że nauka prawa jest szczególnie konieczna, ponieważ to jest zadaniem państwa w systemie jego rozwoju i ustanowienia go państwem prawnym. Tej zasady powinna przestrzegać Ukraina.

Etapy organizacji i działalności szkoły prawa:

- 1 – ideologiczny (przygotowanie, dyskusja, perswazja) 2009–2010;
- 2 – etap desantu pracy (praca na uzyskanie sukcesu) 2010–2012;
- 3 – realistyczny (udoskonalania, szkoła prawnicza się rozwija) 2012.

Pierwszy etap przewiduje najpierw przekonanie tych, od których bezpośrednio zależy otwarcie szkoły z pogłębionym nauczaniem prawnym. I tego już nie trzeba udowadniać. Dlatego że rozwój państwa prawnego, wychowanie młodego pokolenia, a w przyszłości dorosłych obywateli w duchu wysokiej kultury prawnej i przekonującego poczucia świadomości prawnej nikt nie odwoływał. Odwrotnie, jest to kompleksowy program

edukacji prawnej społeczeństwa, projekt sprawiedliwości wobec nieletnich, znaczne doświadczenie międzynarodowe wysoko rozwiniętych krajów, normy międzynarodowe itp. Już nie ma potrzeby udowadniania tego, że prawo to nie tylko przedmiot nauczania, to jest istota, a być może nawet mentalność prawa świadomego obywatela, każdego profesjonalnego prawnika.

Pomysł utworzenia szkoły prawniczej zrodził się wraz z uświadomieniem tego, że naprawdę trzeba wychowywać małego człowieka w młodym wieku, podkreślać podstawowe zasady współżycia, a prawo jako specjalny rodzaj norm społecznych jest potrzebne na lekcjach prawa już w pierwszej klasie.

Etap drugi to ciężka praca stworzona przez zespół nauczycieli i zbiorowego wsparcia organów porządkowych organów ścigania, komitetu rodzicielskiego, przedstawicieli władz, a zwłaszcza sprawiedliwości.

Podzielimy się swoim doświadczeniem w zakresie realizacji edukacji prawnej na lekcjach oraz w innych sferach edukacyjnych.

Korzystanie z interaktywnych metod nauczania dało znakomite rezultaty. Uczniowie aktywnie, dobrowolnie, z zaciekawieniem uczą się prawa, są laureatami konkursów, turniejów, dyplomatycznych projektów, inicjatorami ogólnoukraińskich sympozjów, forów.

Przy użyciu technologii interaktywnych podejmujemy próbę zorganizowania nauki poprzez interakcję wszystkich uczniów. Staraliśmy się po prostu występować w roli organizatora procesu uczenia się, koordynatora pracy grup, lidera dyskusji.

Wraz z podaniem nowego tematu o pojęciu państwa prawnego pytamy uczniów: „Za pomocą których państwowych metod politycznego reżimu można osiągnąć utworzenie prawdziwego państwa prawa?” Uczniowie wyrażają swoje opinie:

- Metodą współpracy i zaufania ludzi- reżimem demokratycznym.
- Ścisłej kontroli-reżimem totalitarnym
- Autorskiej dyktatury i dyscypliny- reżimem dyktatorskim
- Narzucania woli właściciela- reżimem woluntarystycznym
- Kary fizycznej, przymusu-reżimem despotycznym

Te wypowiedzi zapisujemy na tablicy.

W procesie wyrażania przekonujących argumentów na każde propozycje pomysłów, prosimy uczniów wypowiadać się jasno i zwięźle.

Podczas podsumowania akcentujemy na tym, że najważniejszą ideą jest ta, która uzyskała największą liczbę głosów oraz przekonujących argumentów. Systematycznie kontynuujemy przeprowadzenie wewnątrzszkolnych działań: grupa „Dziennik Ustaw”, sprawozdania służby bezpieczeństwa szkoły, nasza gazetka, ciekawy stały program „Wywiad na żywo”. W styczniu tego roku uczniowie przeprowadzili wywiad z prokuratorem naszego miasta oraz pracownikami organów wymiaru sprawiedliwości. Mamy zaszczyt pochwalić się współpracą z kolegami oraz uczniami z różnych zakątków naszego kraju. Przeprowadzony w marcu 2010 r. w naszej szkole ogólnoukraiński forum „Formuła sukcesu państwa prawa oczyma dzieci” potwierdził to, że dzieci chętnie występują w roli prezenterów telewizyjnych, dziennikarzy, naukowców, badaczy, wykazują się swoją wiedzą i erudycją.

Wyciągamy wnioski: interaktywne technologie sprzyjają wyrobieniu w uczniów praktycznych nawyków i umiejętności, własnych wartości, tworzą atmosferę współpracy, twórczego współdziałania w nauczaniu, sprzyjają rozwojowi kompetencji społecznej i obywatelskiej.

Etap trzeci. Szkoła №2 w Tamopolu w przyszłości już nie będzie szkołą ogólnokształcącą lecz szkołą z pogłębionym nauczaniem prawa. Chcielibyśmy podziękować władzom miasta za wsparcie i rozwiązanie problemu otwarcia szkoły, w której prawo będzie jednym z głównych przedmiotów szkolnych. Mamy jeden cel – wykształcić mądrych, świadomych swoich praw obywateli, patriotów swojego kraju.

Obecnie w szkole dzieci uczą się prawa od pierwszej klasy na przykładach bohaterów bajkowych, w działaniach których przeplatają się normy prawa mieszkaniowego, karnego oraz prawa pracy. Nauczyciele podają główne tematy prawa na zajęciach fakultatywnych. W szkole działa grupa „Poszukiwanie”, nauczyciele pracują z dziećmi jako wolontariusze bez wynagrodzenia tylko dlatego, żeby opanować słownictwo i pojęcia prawne. Naszym głównym celem jest nauczanie dzieci podstaw dyscypliny prawnej.

Prawo jest przedmiotem godności, sprawiedliwości, sztuki słowa obrony adwokata, jasności nadzoru prokuratury, specyfiki sądu, mądrości i oświecenia organów wymiaru sprawiedliwości. To przedmiot, który jest oparty na debatach, dyskusjach, rolach prawnych. Prawo to problem i jego rozwiązanie, konkretne pytanie i dokładna odpowiedź na nie, sztuka słowa i wielki szacunek do retoryki adwokata. Prawo to Wola, Honor, Godność człowieka. To jest wielki obowiązek dotrzymania tych wartości, wysoka kultura oraz świadomość prawna i to znaczy, że wiedza prawna da możliwość wybudować niezależne, ekonomicznie stabilne państwo prawne.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амонашвили Ш. Здравствуйте, дети! / Ш. Амонашвили. – М., 1983.
2. Загвязинский В. Педагогическое творчество учителя / В. Загвязинский. – М., 1987.

3. Капська А. Педагогіка живого слова / А. Капська. – К., 1997.
4. Кондратенков А. Труд и талант учителя / А. Кондратенков. – М., 1989.
5. Леонтьев А. Психологическое общение / А. Леонтьев. – М., 1979.
6. Львова Ю. Творческая лаборатория учителя / Ю. Львова. – М., 1985.
7. Мудрик А. Учитель : мастерство и вдохновение / А. Мудрик. – М., 1986.
8. Омаров А. Управление: искусство общения / А. Омаров. – М., 1983.
9. Синиця І. Педагогічний такт і майстерність учителя / І. Синиця. – К., 1981.

Олена Квас,

д. пед. н., доцент, професор,
Дрогобицький державний
педагогічний університет
імені Івана Франка

ПРАВА ДИТИНИ В КОНТЕКСТІ ДИТИНОЦЕНТРИЗМУ

У статті проаналізовано сутність дитиноцентричних ідей, що є визначальними для більшості виховних напрямів та наукових течій сьогодення. Дитина з її потребами сьогодні стає «замовником» і змісту, і відповідних методів виховання. Зміст виховання впливає не з потреб суспільства, не нав'язується кимось, а визначається на основі прогнозованих конкретних потреб самої дитини на засадах гуманізації її реального буття, посилення уваги до системи її цінностей та інтересів.

Olena Kvas

CHILDREN'S RIGHTS IN THE CONTEXT OF CHILD-CENTRISM

The article analyzes core ideas of child-centrism that determin vast majority of educational and research directions of nowadays. Today, a child with his/her needs becomes the 'customer' of the respective educational methods. The contents of education is not formed by society or by someone else, it is formed by the needs of a certain child on the basis humanization of his/her real life, drawing attention to the system of his/her values and interests.

Еволюція індустріальних суспільств і посилення індивідуалізаційних процесів у сучасній освіті все більше спричиняє якісні зміни і в культурі навчання. З поширенням ідей глобалізації відбувається децентралізація ініціатив, підвищення компетенцій. У цих умовах школа повинна стати середовищем, у якому б учні відчували себе потрібними і важливими для суспільства. Такому суспільству необхідні навчально-виховні інституції, де б існувала нова культура навчання, а її характерними рисами мають стати ті елементи, які склали основу педагогіки дитиноцентризму впродовж багатьох десятиліть, а саме: визнання дитини (учня) центральною фігурою навчального процесу, зіставлення учнями свого суспільного досвіду з науковими знаннями, спільна рефлексія над власними діями з метою кращого засвоєння знань і продовження зінціпованих починань.

Виходячи з вищесказаного, навчальний процес розглядається вже не тільки як передача знань і розвиток умінь та навичок, але як процес розширення, вдосконалення й оновлення чинних пізнавальних схем. Адже те, чому дитина навчиться у школі, значною мірою залежить від того, що вона вже знає сама.

Створення сприятливого середовища для ефективного навчання у школі, згідно з дитиноцентричними ідеями, приводить до того, що:

- основний акцент у навчанні робиться на дослідницький процес пошуку учнем істини, природи явищ, зв'язків; у цьому процесі ключовим поняттям виступає зацікавленість учнів;
- збагачуються, розширюються і доповнюються первинні компетенції учнів;
- учні прагнуть досягти таких результатів, які б могли збільшити їхній освітній потенціал;
- вчитель створює умови для творчої діяльності учнів на уроці.

Таким чином, метою навчання стає не засвоєння і відтворення переказаних учителем знань й алгоритмічних умінь, а творення (конструювання) знань самим учнем. Засвоєні у свідомості учня у такий спосіб знання мають динамічний, діалогічний, емансипаційний характер. Вони стають частиною його життєвого досвіду й дають йому право на власне розуміння світу одночасно з особистою відповідальністю за це розуміння.

Творча модель навчання, яку ще інколи називають конструктивною, є сучасним носієм ідей дитиноцентризму, підсиленим педагогічною співпрацею. Ця модель вибудовується на природній основі. При її використанні у школі слід враховувати такі вимоги:

- тільки через суспільну діяльність дитина може отримати простір для інтерпретації власного досвіду, вона вчиться використовувати сутність пізнавальних явищ у такий спосіб, який би відповідав вимогам того культурного середовища, в якому дитина перебуває (клас, школа тощо); її активність завжди сприймається у культурно-історичному контексті.

– учень повинен вірити у себе як особистість, яка вчиться і теж має право вирішувати, як їй вчитися;
 – вчитель у школі перестає бути єдиним гарантом істини, але він відповідає за методи, технології й форми організації навчального процесу; в основі такого підходу лежить навчання у групі (класі), члени якої, у найширшому розумінні цього слова, співпрацюють у процесі здобування знань, до участі залучаються всі учні;

– змінюється роль учителя у навчальному процесі з менторської на наставницьку (дорадчу, консультуючу), він стає особою, що окреслює мету, пропонує завдання, слідкує за розвитком учнів, підтримує їхню активність, спонукає до співпраці.

Одним з головних досягнень моделі творчої школи, де дитина сама вибудовує свої знання, є опора на міжучнівські стосунки. Традиційна модель навчання й виховання переоцінює інтеракцію «дорослий – дитина», «вчитель – учень». В основі такої моделі лежить антропоцентричний підхід до навчання. Інтеракція «дитина – дитина» витісняється у позашкільне середовище, хоча ці стосунки є важливим компонентом соціалізації дітей та молоді, їхньої пізнавальної, суспільної і моральної діяльності. Очевидно, що школа змушена буде стати більш дитиноцентричною, більш природною і організованою так, щоб навчання, життя й емоції не були відірваними.

Надзвичайно актуальними для сьогодення залишаються ідеї дитиноцентризму, що стосуються виховання дитини. Сучасний дитиноцентризм все більше зосереджується на дослідженнях діяльності суспільних структур у певному просторі, де відбувається взаємодія процесів щоденного життя дітей як акторів середовища, в якому вони живуть. Особливо це стосується маргіналізованих суспільством дітей, які проживають у бідності й деморалізації. Це діти, що не знаходять підтримки у родині, школі, у виховних та опікунських установах, змушені шукати приятні, почуття безпеки і, власне, притулку на вулиці. Дитиноцентризм у постмодерністському суспільстві повинен глибоко вкоренитися у філософії й соціальній педагогіці. Завдяки дослідженням проблем «дітей вулиці», можна буде шукати шляхи їхнього розв'язання через соціальну інтервенцію та поліпшення їхнього життєвого простору.

Сьогодні дитиноцентризм досліджує не тільки дитину, але й світ, у якому вона живе. Вивчення життєвого простору дитини передбачає дослідження характеру, закономірностей і дій людей, які зосереджують життєву активність на невеликому просторовому відрізку. Тут можемо говорити про «географічний аспект» конкретних реалій, які мають місце у життєвому просторі дитини (місто, район, вулиця). Для соціального педагога важливо завжди мати на увазі, що при дослідженні життєвого простору дитини тісно переплітаються її суспільно-педагогічний і природний розвиток. Суспільні факти, зокрема педагогічні, мають інше походження, ніж природничі закономірності, тому різною є і їхня прогнозованість. Зрозуміти їх можна тільки тоді, коли вони вже склалися в єдине ціле, звідси й випливає необхідність їхнього опису, аналізу і спроба зрозуміти їх *ex post*. Здійснити це можливо лише через реконструкцію історико-педагогічних досліджень та екстраполювання їх на сучасну педагогічну науку й практику.

Права людини починаються з прав дитини, про це повинні знати всі ті, хто не тільки навчає і виховує молоде покоління, але й несе за це повну відповідальність. Якщо права дитини є складовою навчально-виховного процесу й системи освіти, то вони значно збільшують значення як прав людини та дитини, так і самої системи виховання.

Переорієнтація сучасної суспільної культури до взаємної поваги прав і дорослих, і дітей підтверджує думку, що дорослі не повинні бути постійно переобтяжені обов'язками щодо дітей, інакше це загрожує стати їхніми невільниками; так само і дітям не можна надавати виняткових прав, адже це могло би призвести до анархії. Не викликає сумніву те, що суспільство повинно визнавати права молодого покоління на свободу, власну гідність, своє життя, які б гарантували йому як індивідуальний розвиток, так і суспільний. Відповідальність у розв'язанні цього питання повинна виявлятися через поєднання прав дітей з їхніми обов'язками.

Реалізуючи дитиноцентричний підхід до гарантування прав дитини з боку суспільства, останнє повинно усвідомлювати, що це не є права, які б мали керувати дітьми або права, за якими діти самі б давали собі раду. Найімовірніше це мали би бути права, що служили б дітям, котрих потрібно дотримуватися, шанувати й оберігати від порушення їх іншими людьми, а також створеними людиною, інституціями (державою, школою, владними органами) від безправ'я.

Якщо говоримо про те, що права людини, так само як і права дитини, випливають з її природи, то це означає те, що називається природним правом, неписаним правом, правом, яке є вищим, ніж право, встановлене людиною. Тому воно – непорушне, і його не можна позбутися. Більше того, якщо суспільство дорослих людей серйозно порушує це право через його обмеження або ігнорування, то цим самим воно підтримує неминучий конфлікт між дітьми та дорослими.

У міру того, як сучасне право почало проникати у взаємостосунки поміж дітьми та дорослими, вони змінилися і перейшли від деспотично-підданських до партнерсько-ділових, що посилюють в обох сторін потребу у повазі, любові, довірі та пристосуванні себе до етичних цінностей й ідеалів.

Процес усвідомлення дітьми їхніх прав має також важливий виховний аспект, адже він торкається сумління педагогів, пробуджує вразливість учителів й опікунів на наявні зло чи патологію. Особлива відповідальність покладається на тих, хто повинен стояти на стороні прав дитини у державі, а саме – на уповноважених з прав дитини. Досить важким бар'єром у зміні правового становища дитини є сім'я, яка дотримується традиційного підходу у сімейному вихованні, що полягає у праві сім'ї так виховувати дитину, як вона вважає за потрібне, інколи навіть «ламати» її особистість в ім'я батьківської влади. Таким чином, кожна сім'я сама собі встановлює право суспільних стосунків з дітьми, якому вони повинні коритися.

Усе частіше педагоги звертають увагу на те, що поширений міф про моральне самовдосконалення дорослих через дотримання ними прав дитини є не більше, ніж міфом. На користь цього свідчить те, що хоч більшість країн Європи вважає дитиною людину від народження до 18 років, у багатьох із них немає законодавчих актів, декретів, які б регулювали політику держави у сфері захисту прав дітей. Фактично дитина не може реалізувати жодного з прав, які їй належать, самостійно, а тільки через дорослих. За словами Роберта Фарсона, «Емансипація дітей не означає зникнення будь-якої моральності, а тільки навпаки – відмову від її подвійності. Наші взаємовідносини повинні базуватися на тих самих засадах, моральних принципах, переконаннях і правах. Як дії дорослих підлягають певним правилам, системам вартості та приписам, так мають чинити й діти. Тому що метою емансипаційних прагнень є, в кінцевому рахунку, зменшення можливості взаємного поневолення» [2, с. 9].

ЛІТЕРАТУРА

1. Квас О. Дитиноцентризм у науках про виховання : історичний аспект : [монографія] / О. Квас. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. – 348 с.
2. Farson R. Menschenrechte für Kinder. Die letzte Minderheit / R. Farson. – München, 1975. – S. 9.

Людмила Ковальчук,
канд. пед. н.,
Міжнародний жіночий
правозахисний центр
«Ла Страда Україна»

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ДІТЬМИ У КОНФЛІКТНИЙ ТА ПОСТ-КОНФЛІКТНИЙ ПЕРІОД

Стаття присвячена питанням організації соціально-педагогічної роботи з дітьми у конфліктний та пост-конфліктний період з метою попередження насильства над ними.

Liudmyla Kovalchuk

SOCIAL AND PEDAGOGICAL WORK WITH CHILDREN IN CONFLICT AND POST-CONFLICT PERIOD

The article features the issues of social pedagogical work with children during conflict and post-conflict period with the aim to prevent violence against children.

Сучасні виклики. Починаючи з листопада 2013 р., Україна переживає складні, важливі і водночас трагічні події. Вони характеризуються протидією з боку значної частини громадськості та суспільства загрозам основоположних свобод та прав людини, які виникли внаслідок зловживання владою та зради інтересам українського народу з боку частини вищого керівництва. Це супроводжувалось насильством, тортурами, викраденням людей, вбивствами, а також загрозами порушення територіальної цілісності та суверенітету країни. Останні події, пов'язані з безпрецедентним досі порушенням таких основоположних прав та свобод людини, що гарантуються Загальною декларацією прав людини: право на життя, на свободу і на особисту недоторканність; свобода від тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує гідність, поводження і покарання; право на рівний захист перед законом; свобода від безпідставного арешту, затримання або вигнання; право вільно пересуватися і обирати собі місце проживання у межах кожної держави; право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; право на свободу мирних зборів і асоціацій тощо [2]. Події розгорнулися від вимог підписати Угоду про асоціацію з Європейським Союзом до вимог відставки Уряду та Президента, які порушували права громадян. Відразу після відставки Президента Януковича Україна стикнулася з зовнішнім неочікуваним викликом – військовою агресією з боку Російської Федерації та окупацією і анексією Автономної Республіки Крим.

Аналіз дзвінків, які надходили на Національну дитячу «гарячу лінію» та Національну «гарячу лінію» з питань протидії домашньому насильству, торгівлі людьми та гендерній дискримінації за цей період, показує високий рівень тривожності у суспільстві, зростаючі почуття невпевненості у завтрашньому дні, втомленість

від нестабільності, що породжує агресивність та ворожість у стосунках між людьми. Він також дозволяє констатувати, що діти, були активними учасниками подій, які відбувалися в країні. Вони переживали, так само, як і дорослі цілий вир емоцій. Крім того, їхні скарги показали, що вони стикалися з проблемою неможливості обговорення ні своїх емоцій, ні подій. Навчальні заклади мотивували свої рішення не обговорювати соціально-політичних подій у своїх стінах необхідністю бути аполітичними. Батьки вважали, що події, котрі відбуваються, зовсім недитячі. Можливо, прикриваючи цим своє незнання, як необхідно відреагувати.

Досвід країн, які перебували в конфліктних ситуаціях, показує, що значне зростання насильства в протистояннях призводить до збільшення випадків домашнього насильства, насильства стосовно жінок і дітей як в період розгортання самого конфлікту, так і після його завершення. Складна економічна ситуація в Україні, наслідки конфліктного періоду можуть призвести до посилення пошуків працевлаштування за кордоном. Це також стосується і випадків нелегального працевлаштування, що підвищує ймовірність ризиків потрапляння в тенета торгівлі людьми. Загалом, на сьогоднішній день, ситуація складна тим, що протистояння продовжуються і важко передбачити час та спосіб його завершення. Це посилює тривожні настрої в суспільстві, страхи, розчарування і вимагає адекватної роботи педагогічних працівників з неповнолітніми.

Актуальні напрями та зміст соціально-педагогічної роботи. Формування знань про соціально-політичні події. З метою попередження або мінімізації негативних наслідків конфліктних подій важливо формувати знання у дітей, батьків та педагогічних працівників про ситуацію, що склалася. Особливо це стосується необхідності відстеження нових законів та інших нормативно-правових актів, які активно зараз приймаються з метою сприяти захисту та надати допомогу особам у складних життєвих обставинах. Своєчасне донесення такої інформації до дітей, батьків та педагогічних працівників сприятиме зверненню по допомогу від осіб, які її потребують, водночас запобігаючи більш складним наслідкам перенесених подій. На часі також надання інформації щодо діяльності органів державної влади, особливо соціальних служб, громадських організацій, територіальних громад у наданні допомоги особам, які опинилися у складних життєвих обставинах.

У спілкуванні з батьками варто наголосити на необхідності обговорення ними з дітьми тих фактів та подій, про які вони запитували. Інформація має бути подана дозвано, відповідати віку та рівню сприйняття дитини. Доцільно підкреслити, що така взаємодія з дитиною сприятиме формуванню та зміцненню довірливих стосунків, знизить рівень тривожності та агресивності у дітей.

Робота з вразливими групами населення. У ситуації конфлікту та в період після його припинення певна частина населення може бути більш вразливою до ситуацій порушення їхніх прав, потрапляння у складні життєві обставини, перенесення насильства тощо. До цієї групи відносяться: діти, сім'ї, члени яких загинули, сім'ї, члени яких поранені, сім'ї, члени яких зникли безвісти, жінки, внутрішньо переміщені особи, сім'ї військовослужбовців, сім'ї, в яких зруйновані родинні зв'язки, безробітні особи та члени їх сімей, що зазнають насильства з боку громади за свої переконання. Надзвичайної уваги потребують діти з сімей, в яких загинули їхні члени. Педагогічним працівникам необхідно знати про такі сім'ї, своєчасно надати необхідну психологічну, соціально-педагогічну допомогу.

У здійсненні соціально-педагогічної та психологічної роботи з цими категоріями громадян важливо пам'ятати, що вони можуть мати специфічні потреби. Робота має бути побудована на виявленні цих потреб, а також подальше їх задоволення шляхом співпраці з різними суб'єктами соціальної, соціально-педагогічної та психологічної діяльності.

Розірвання сімейних зв'язків на ґрунті оцінок подій, які відбувалися, а також політичних вподобань, стало досить поширеним явищем. Батьки та діти, рідні сестри та брати, бабусі, дідусі та онуки стали ворогами. У деяких ситуаціях це призвело до розриву стосунків. Тому важливим у цих випадках є допомога потсраждалим у переживанні подій та інформація про шляхи відновлення родинних зв'язків, медіації, формування толерантного ставлення до інших, навіть, до протилежних точок зору, знаходження способів взаємодії між людьми з різними поглядами.

Відповідно до міжнародних стандартів і практики застосування військової сили, *вразливість жінок та дітей* відмічається як у конфліктний період, так і після його завершення [6; 7]. Жінки та діти стикаються з різними проявами порушення їхніх прав, у тому числі, з насильством. Існуюче у суспільстві гендерне насильство стає більш яскравим. Фіксується більше випадків домашнього та сексуального насильства, зокрема, у збройних конфліктах. Відомі факти, коли жінок використовували в збройних протистояннях як «живий щит», яким прикривались. Міністерство соціальної політики України зробило заяву про неприпустимість використання жінок і дітей як «живих щитів» у військових діях в АР Крим [5].

Особливу увагу слід приділити громадянам, котрі живуть в громаді, думка і позиція якої відрізняється від їх власної позиції. Часто такі люди зазнають дискримінації, тиску, різних форм насильства. Це ж саме може відбуватися стосовно їхніх дітей у навчальних закладах.

Останнім часом Україна зікнулася з необхідністю працювати з новою групою громадян – внутрішньо переміщеними особами. Це жителі Автономної Республіки Крим, які були змушені покинути свої місця через загрозу своєму життю і безпеці, у зв'язку з агресією Російської Федерації. Вони разом зі своїми сім'ями виїжджали до інших областей України, а на місці стикались з цілою низкою побутових, соціальних, медичних, освітніх, економічних та інших труднощів. Останнім часом дуже часто можна чути, як їх називають біженцями. Однак, слід зауважити, що вони не є такими. Почнемо з того, хто такий біженець. «Біженець – особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань ... перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни ...» [3]. Оскільки кримчани є громадянами України, то під це визначення вони не підпадають.

Але ще у 2006 р. був затверджений спільний наказ 7-ми відомств (Мінсім'ямолодьспорту, МОЗ, МОН, Мінпраці, Мінтранспорту, МВС та Держдепартамент з питань виконання покарань від 14.06.2006 №1983/388/452/221/556/596/106) «Про затвердження порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах». До сімей, які класифікуються як ті, що опинились у складних життєвих обставинах, належать, зокрема: сім'ї з дітьми, що опинились у складних життєвих обставинах і не в змозі подолати їх самостійно у зв'язку з вимушеною міграцією. Вимушена внутрішня міграція – це якраз те, що відбувається із українськими громадянами з АР Крим.

Крім того, є поняття внутрішньо переміщених осіб. Відповідно до Керівних принципів ООН з питань про переміщення осіб всередині країни, переміщеними всередині країни особами (або внутрішньо переміщеними особами) вважаються особи або групи осіб, які були змушені покинути або залишити свої будинки чи місця звичайного проживання, зокрема, у результаті або задля уникнення наслідків збройного конфлікту, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини, стихійних або викликаних діяльністю людини лих, і які не перетинали міжнародно визнаних державних кордонів. На рівні ООН діє інститут Спеціального доповідача ООН з прав внутрішньо переміщених осіб.

Аналіз дзвінків, які надходять на Національну дитячу «гарячу лінію» та Національну «гарячу лінію» з протидії домашньому насильству, торгівлі людьми та гендерній дискримінації, засвідчив, що ця група людей стикається з цілою низкою проблем, які мають вирішуватись у тісній взаємодії всіх відповідальних державних структур, громадських організацій та громади. Зокрема, це проблеми відвідування дітьми шкіл та дитячих садочків, отримання медичної допомоги, належних умов проживання, отримання соціальних виплат для матерів та дітей, проведення ЗНО та вступу до вузів, права власності на майно, отримання пенсій та інших соціальних виплат.

Так само збільшується кількість проблем в українських громадян, що залишилась в Криму.

Протидія булінгу. Практично у кожному класі є учні, які стають об'єктами посмішок та знущань. Булінг (від англ. bully – хуліган, забіяка, насильник) – визначається як утиск, дискримінація, цькування. Вчені визначають шкільний булінг як тривалий процес свідомого жорстокого ставлення з боку однієї дитини або групи дітей до іншої або групи інших дітей. На сьогодні булінг перетворився на масове явище, за яким стоїть ціла сукупність соціальних, психологічних та педагогічних проблем. Булінг – це не просто бешкет та пустощі. Це особлива форма взаємовідносин між дітьми, яка ґрунтується на дискримінації, насильстві та агресії. Найчастіше булінг відбувається в місцях, де контроль з боку дорослих менший, або відсутній взагалі. Жертвою булінгу може стати дитина, погляди якої відрізняються від загальноприйнятих у даному колективі, родина якої була активним учасником протестних акцій, нові учні у класі. Діти можуть не розповідати про ці випадки нікому з дорослих. Особливо це стосується хлопчиків, від яких батьки через поширеність гендерних стереотипів вимагають, щоб ті були мужніми і протистояли цькуванню.

Інформаційна війна. Сучасні протистояння та війни – це, перш за все, інформаційні війни, які чинять тиск на розум та психіку людей. Інформаційні війни є інформаційними технологіями, що впливають на інформаційні системи, маючи на меті введення в оману масової чи індивідуальної свідомості, виведення з ладу або десинхронізацію процесів управління суспільством та його складовими, передовсім військовими [4]. Різні види системного впливу здійснюються на індивідуальну і масову свідомість. Таких впливів достатньо багато: стаття в газеті, телепередача, тоталітарна секта, порада авторитетної людини чи експерта тощо. Все це випадки того, як інформація впливає на прийняття нами рішень. Сучасний розвиток інноваційних технологій дозволяє швидко і масово поширювати інформацію, яку при цьому можна змінити до невпізнання. Все це робиться для маніпуляцій думками, емоціями, ставленнями і вреспі-решт поведінкою неповнолітніх.

З огляду на це, важливим напрямом формування особистості в умовах навчального закладу має бути формування критичного мислення, суть якого полягає в ухваленні ретельно обміркованих та незалежних рішень. Йому притаманні такі властивості як усвідомленість та самовдосконалення.

Вирішення конфліктів. Сімейні конфлікти завжди залишають важкі негативні емоційні наслідки у вигляді дискомфорту, стресів і депресій. Останнім часом в українському суспільстві спостерігається значне зростання кількості сімейних конфліктів, часто навіть з повним розривом стосунків. Через розбіжності в оцінках подій, які відбуваються, та політичні вподобання, навіть близькі члени родин стають ворогами. У деяких ситуаціях це стало приводом розриву, оскільки причини такої поведінки містяться десь глибше і давніше, в невирішених раніше конфліктах. Тому важливим у цих випадках є допомога потерпаючим у переживанні подій та інформація про шляхи відновлення родинних зв'язків, медіації, формування толерантного ставлення до інших, навіть, до протилежних точок зору, знаходження способів взаємодії між людьми з різними поглядами.

Активізація роботи територіальних громад. Значну допомогу особам, які постраждали внаслідок трагічних подій у державі, можуть надавати громади. Громада – це група людей, що об'єднана спільним походженням, расою, соціальним станом, релігійними переконаннями та місцем проживання. Різновидом громади є територіальна громада – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр [1].

Прикладами активної діяльності громад у процесі останніх соціально-політичних конфліктних подій в Україні, є надання допомоги внутрішньо переміщеним особам та їх сім'ям, окупованим військовим у Криму, створення загонів самооборони. Особливе значення для розвитку громади в сільській місцевості відіграє навчальний заклад, який часто є її культурно-інформаційним і соціальним центром. Відповідно, значним є вплив педагогічних працівників на її розвиток і функціонування.

Отже, сучасні соціально-політичні події в Україні створили необхідність у посиленні соціально-педагогічної роботи у певних напрямках задля викорінення та попередження насильства щодо дітей та неповнолітніх.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпалько О. Соціальна робота в громаді : [навч. посіб.] – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 176 с.
2. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
3. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>.
4. Почепцов Г. Інформаційна політика [Електронний ресурс] / Г.Почепцов. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/18000102/politologiya/informatsiyni_viyni.
5. Сайт Міністерства соціальної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=159192&cat_id=107177.
6. General recommendation No. 30 on women in conflict prevention, conflict and post conflict situations to CEDAW [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CEDAW/GComments/CEDAW.C.CG.30.pdf>.
7. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OPACRC.aspx>.

Наталія Коніщева,

д. екон. н., професор, академік
Академії економічних наук України,
директорка Гендерного центру
Донбаського державного
педагогічного університету,

Наталія Трушкіна,

магістр з економіки, волонтер,
Гендерний центр Донбаського державного
педагогічного університету,
Інститут економіки промисловості
НАН України

ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ ТА ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ У ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті проаналізовано динаміку показників із захисту дітей. Розглянуто шляхи вирішення проблеми протидії насильству і жорсткому поводженню з дітьми та захисту їхніх прав на прикладі Донецької області.

Nataliia Konishcheva,

Nataliia Trushkina

PREVENTION OF VIOLENCE AND PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS IN DONETSK REGION

The paper analyzes the dynamics of indicators of child protection. The ways of solving the problem of child abuse and rights protection on the example of Donetsk region are outlined.

Важливими завданнями сімейної та молодіжної політики в Україні є забезпечення державою можливостей реалізації кожною дитиною права на виховання в сім'ї, зростання у безпечному сімейному оточенні, підвищення ефективності роботи державних органів влади та органів місцевого самоврядування із запобігання соціальному та національному сирітству, вдосконалення системи надання соціальних послуг сім'ям з дітьми.

У контексті цих завдань існує багато гострих соціальних проблем, які потребують термінового вирішення. Серед них проблема протидії насильству та захисту прав дітей. Поглибленого аналізу вимагають психологічні та соціально-педагогічні аспекти проблеми; визначення ефективних механізмів державного регулювання захисту дітей, постраждалих від жорсткого поводження; розробка порядку реалізації цих механізмів у випадку звернень дітей; розкриття особливостей соціального супроводу осіб зазначеної категорії; вивчення рівня усвідомлення проблеми та готовності до правозахисних дій з боку дорослого населення України. З метою осмислення ролі сучасної сім'ї, формування та реалізації заходів з активізації державної сімейної та молодіжної політики необхідно проведення комплексу наукової, організаційної та інформаційно-роз'яснювальної роботи.

Щороку в Україні понад 8 тис. дітей залишаються без батьківського піклування у результаті складних життєвих обставин, безвідповідального ставлення батьків до своїх обов'язків, жорсткого поводження з дітьми, вживання батьками алкоголю та наркотичних засобів тощо. Згідно з дослідженнями, проведеними фахівцями Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла-Страда Україна», у 2010 р. серед тих, хто звертався на його «гарячу лінію», діти становили 43,8%. Проблеми насильства в сім'ї склали 22,3% загальної кількості звернень, насильства та жорсткого поводження з дітьми – 10,4%.

За даними Міністерства соціальної політики України, у 2012 р. головною причиною потрапляння дітей у притулок було вилучення з сім'ї – 58,9%; у результаті самовільного залишення сім'ї потрапили 25,9% дітей; 6,2% звернулись самостійно; 0,7% страждали від фізичного насильства; 0,6% – від економічного насильства; 2,4% дітей знайдено на вулиці [1, с. 44]. У центри соціально-психологічної реабілітації 61,7% дітей потрапили внаслідок складних життєвих обставин; 23,2% – залишились поза сімейного оточення; 14,5% – переведені з притулків для дітей; 0,6% у результаті жорсткого поводження. 15,4% дітей із загальної кількості дітей, які перебували у центрах протягом року, звернулися до центрів особисто [1, с. 48].

Розглянемо шляхи вирішення проблеми протидії насильству й жорсткому поводженню з дітьми та захисту їх прав на прикладі Донецької області. За результатами дослідження Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда Україна», у 2010 р. з Донецької області на «гарячу лінію» центру зателефонувало 5,2% громадян від загальної кількості звернень з усіх регіонів України.

Аналіз статистичних даних щодо захисту дітей, які потребують особливої уваги суспільства, показав, що у регіоні існує багато гострих проблем. У Донецькій області високий рівень коефіцієнту смертності населення на 100 тис. наявного населення – 1606,1 при середньому рівні цього показника в Україні

1454,5 померлих. При цьому смертність населення від деяких інфекційних та паразитарних хвороб в області становила 48,7 померлих на 100 тис. населення (в Україні – 30,5), новоутворень – 234,5 (в Україні – 203,7), хвороб системи кровообігу – 1027,5 (в Україні – 957,3), хвороб органів травлення – 84 (середній показник 60,8), від зовнішніх причин – 109,3 померлих на 100 тис. населення (в Україні – 91,5) [2, с. 332].

Донецька область входить до групи регіонів з самою низькою народжуваністю в Україні. У 2012 р. середній рівень цього показника в країні становив 11,4 народжених на 1000 наявного населення, у Рівненській області – 15,9, у Закарпатській – 15,1, Волинській області – 14,8, у Чернівецькій – 12,8, то у Харківській – 9,9, Донецькій – 9,8, Луганській – 9,6 народжених на 1000 наявного населення [2, с. 329].

За даними Державної служби статистики України, за 2005–2012 рр. чисельність дітей у Донецькій області скоротилась на 12%, або з 752,85 до 662,25 тис. осіб. Питома вага області у загальній кількості дітей в Україні зменшилась за цей період з 8,55 до 8,29%. Рівень коефіцієнту смертності дітей у віці до одного року в Донецькій області значно вище середнього по країні та рівня інших регіонів. У 2012 р. у регіоні значення цього показника становило 12,6 померлих дітей на 1000 народжених живими, тоді як в Україні – 8,4, Рівненській області – 8,1 Чернівецькій і Тернопільській – 8, Волинській області – 7 дітей у віці до одного року [2, с. 334].

Донецька область посідає друге місце в Україні після Дніпропетровської за кількістю померлих дітей у віці 0–17 років від навмисних самоушкоджень. За 2005–2012 рр. кількість таких дітей в області зросла на 46,2%, а їх питома вага в загальній кількості померлих дітей у віці 0–17 років в Україні – на 4,75% (табл. 1) [1, с. 11; 3, с. 11].

Таблиця 1

Питома вага кількості померлих дітей у віці 0–17 років від навмисних самоушкоджень

Кількість померлих	Роки						2012 р. до 2005 р., %
	2005	2008	2009	2010	2011	2012	
Україна, осіб	196	166	168	182	209	167	85,2
Донецька область, осіб	13	15	16	21	19	19	146,2
Питома вага області, %	6,63	9,04	9,52	11,54	9,09	11,38	

Як свідчить аналіз статистичних даних, Донецька область знаходиться на першому місці за кількістю дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Вона значно випереджає середньоукраїнський рівень показника кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на 100 тис. дітей у віці 0–17 років. У 2012 р. цей показник в області становив 1494 особи, тобто на 28,6% більше, ніж в Україні. У 2005 р. це перевищення становило 64%. У 2012 р. порівняно з 2005 р. у регіоні кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, скоротилась на 27,8%, а їх питома вага в загальній кількості дітей в Україні зменшилась з 14 до 10,7% (табл. 2) [1, с. 13; 3, с. 14].

Таблиця 2

Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Показники	Роки						
	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Абсолютне значення, осіб							
Україна	97829	102924	103542	100787	98119	95956	92865
Донецька область	13715	12270	11755	11153	10667	10374	9897
Питома вага області, %	14,0	11,9	11,4	11,1	10,9	10,8	10,7
На 100 тис. дітей у віці 0–17 років, осіб							
Україна	1111	1236	1265	1247	1226	1204	1162
Донецька область	1822	1750	1714	1657	1604	1566	1494

За даними Державної служби статистики України, кількість дітей, які перебували в школах-інтернатах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у 2012 р. в області становила 836 осіб, або 10,5% загальної кількості таких дітей в Україні. Кількість дітей у дитячих будинках регіону складала 364 особи, або 10,5% загальної кількості в Україні. Чисельність дітей, які перебували у будинках-інтернатах системи Міністерства соціальної політики України, складала в Донецькій області 466 осіб, або 6,9% загальної кількості таких дітей в Україні.

Згідно з даними Міністерства соціальної політики України, у 2012 р. кількість вихованців, які перебували в притулках області, становила 503 особи, або 6,9% їх загальної кількості в Україні. А кількість вихованців, які перебували у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей Донецької області, складала 1150 осіб. Це становить 20,4% їх загальної кількості в Україні [1, с. 20, 21, 24].

Таким чином, у Донецькій області доцільно розробити та реалізувати комплекс заходів щодо запобігання насильству в сім'ї та захисту прав дітей на основі поліпшення соціально-економічного становища в регіоні. Це обумовлено тим, що Донецька область характеризується складними соціальними, демографічними, екологічними та економічними проблемами [4–8]. У регіоні рівень безробіття є вищим порівняно з середньоукраїнським. У 2012 р. в області рівень цього показника становив 8% загальної кількості економічно активного населення у віці 15–70 років. Серед безробітних багато жінок і молоді, які вимушені мігрувати на заробітки, покинувши своїх дітей. У результаті безвідповідальності батьків зруйновано інститут сім'ї, спостерігається високий рівень злочинності серед підлітків і молоді, алкоголізму, наркоманії та ВІЛ/СНІД-інфікованих.

Нині у Донецькій області реалізується регіональна комплексна програма «Молодь і сім'я Донеччини. 2013–2017 роки», до якої включено напрям «Зміцнення інституту сім'ї». Заплановано здійснити ряд заходів, які спрямовано на створення соціальних та економічних умов для належного функціонування та розвитку сім'ї як основи суспільства; утвердження духовно і фізично здорової, конкурентоспроможної соціально благополучної сім'ї; підвищення якості соціальних послуг для багатодітних сімей; забезпечення апробації та впровадження державних стандартів надання соціальних послуг сім'ям, дітям, молоді, що перебувають у складних життєвих обставинах; формування дієвої системи профілактики щодо протидії насильства в сім'ї; поліпшення умов та створення сприятливих можливостей для повноцінного соціального становлення молоді [9]. Реалізація цих заходів сприятиме посиленню економічної активності сім'ї, оптимізації соціального захисту сімей з дітьми та вдосконаленню форм допомоги молоді з питань шлюбу, сім'ї та виховання дітей.

Виходячи з вищевикладеного, можна зазначити, що держава вживає низку заходів для викоринення в Україні жорстокого ставлення до дітей. Однак це негативне явище продовжує поширюватися, особливо у економічно та екологічно кризових регіонах. Одним із чинників зазначеного є неупорядкована нормативно-правова база і водночас відсутність механізмів реалізації заходів щодо захисту прав дитини, недостатня інформаційно-роз'яснювальна робота тощо.

Проблема ускладнюється ще й тим, що діти часто соромляться розповісти про знущання над ними, бояться звернутися у відповідні органи, часом вважають таке ставлення до себе нормою, бо не знають іншого. Жорстоке ставлення до дітей – це результат дії багатьох чинників: психологічних, соціальних та економічних умов. Завданням першочергового значення є підвищення поінформованості населення про сутність жорстокого поводження з дітьми, його види, прояви та можливі шляхи запобігання приниженню дитячої гідності. Усвідомлення цього соціального явища повинно формуватися у громадян у результаті переконання в актуальності проблеми та необхідності вживати всіх можливих заходів щодо його профілактики.

Потребує невідкладного вирішення питання щодо вдосконалення системи соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, підготовки їх до самостійного життя після виходу з інтернатних закладів, оскільки існуюча система виховання у цих закладах не створює відповідних можливостей. Доцільним є розробка ефективного механізму взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з громадськими організаціями, які здійснюють діяльність у сфері профілактики та захисту прав дітей. Інноваційні технології, які спрямовано на попередження сирітства та розвиток превентивних послуг, що пропонуються такими громадськими організаціями, не завжди знаходять підтримку з боку органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування і впроваджуються дуже повільними темпами. Профілактика соціального та національного сирітства, підвищення ролі інституту сім'ї, підтримка її виховного потенціалу потребує вдосконалення умов, форм та методик надання соціальних послуг сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Впровадження вищезазначених заходів дозволить забезпечити надання якісних соціальних послуг дітям та сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, зменшити кількість таких сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в інтернатних закладах; скоротити кількість дітей, які перебувають поза сімейним оточенням; створити умови для утвердження в суспільстві сімейних цінностей, виховання відповідального батьківства та материнства, формування у неповнолітніх навичок ненасильницької поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства : [зб. ст]. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – 78 с.
2. Статистичний щорічник України за 2012 рік. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – 552 с.
3. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства : стат. збірник. – К. : Держ. служба статистики України, 2010. – 79 с.
4. Коніщева Н. Напрями активізації державної молодіжної політики / Н. Коніщева // Меркурій. – 2008. – № 11 – 12. – С. 50 – 51.
5. Коніщева Н. Демографічні наслідки розвитку екокризових промислових регіонів / Н. Коніщева // Економічний вісник Донбасу. – 2008. – № 2. – С. 4 – 11.

6. Коніщева Н. Соціально-економічне становище молоді : проблеми поліпшення / Н. Коніщева // Экономика и право. – 2009. – № 3 (25). – С. 132 – 139.
7. Коніщева Н. Міграційні процеси як чинник формування державної молодіжної політики в Донецькій області / Н. Коніщева // Економічний вісник Донбасу. – 2009. – № 4. – С. 4 – 10.
8. Коніщева Н. Стратегія та пріоритетні напрями реалізації державної молодіжної політики в Донецькій області на 2010–2011 роки / Н. Коніщева, Л. Золкіна, С. Гордейчук // Молодь та держава : VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк – Святогірськ, 5–7 листопада 2010 р.). – Донецьк : Донецький обласний центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, місцевого самоврядування, державних підприємств і установ Донецької облдержадміністрації, 2010. – С. 7 – 11.
9. Регіональна комплексна програма «Молодь і сім'я Донеччини. 2013–2017 роки»: затверджена рішенням Донецької обласної ради від 30.05.2013 р. № 6/21-510. – Донецьк : Донецька облдержадміністрація, 2013. – 134 с.

Олена Купенко,
доцент,
Катерина Никоненко,
студентка,
Сумський державний університет

РОБОТА З ВІДКРИТИМИ ОСВІТНИМИ РЕСУРСАМИ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ ЯК ПРОТИВАГА ІНФОРМАЦІЙНОМУ НАСИЛЛЮ

У статті розглядається проблема функціонування сайтів, які містять колекції рефератів як один із видів інформаційного насилля над дітьми, що шкодять їхньому розвитку та пізнавальній активності. Представлено також організаційні заходи роботи з відкритими освітніми ресурсами як альтернативного шляху забезпечення безпечного медіа-простору.

Olena Kupenko,
Kateyrina Nykonenko

WORK WITH OPEN EDUCATIONAL INTERNET RESOURCES AS A COUNTERWEIGHT TO INFORMATIONAL VIOLENCE

The article features the problem of websites containing a collection of student papers as one of the types of informational violence against children that harm their development and cognitive activity. The organization of work for students with open educational resources is proposed. The examples of the respective institutional arrangements for teachers are provided.

В умовах кризи традиційних інститутів виховання (сім'ї та школи) все більшого впливу на знання дітей про світ, становлення їхньої емоційно-ціннісної сфери, набувають ЗМІ і, в першу чергу, Інтернет. Безумовно, глобальна комп'ютерна мережа містить у своїх сховищах численні ресурси для розвитку, можливості побудови індивідуальних освітніх траєкторій, однак, існують і суттєві ризики, зокрема, насильницьке нав'язування інформації, готових рішень і взірців поведінки.

Інформаційне насилля, за А. В. Столяровим, – це активна дія, що порушує інформаційну свободу особистості. Зокрема, автор виокремлює такі варіанти інформаційного насилля: передача інформації без згоди хоча б одного з учасників інформаційної взаємодії (без згоди приймаючої сторони або без згоди того, хто передає); втручання третіх осіб у вільну інформаційну взаємодію з метою її порушення; активна дія третіх осіб, що робить відповідний обмін неможливим [4, с. 14 – 15]. Інформаційне насилля у широкому сенсі, за Н. А. Борщовим, – це несиловий (неречовий і неенергетичний) впорядкований вплив, що має антисоціальний або антиособистісний характер [2].

Користуючись двома вищенаведеними визначеннями, одним з видів інформаційного насилля будемо вважати функціонування чисельних сайтів, що надають школярам готові реферати. Зміст таких сайтів заважає вільній і свідомій роботі школярів із першоджерелами, авторськими матеріалами (наприклад, на запит «образ жінки у творах Шевченка» пошукова система Google дає більше 200 тисяч посилань. Якщо переглянути перші 10, то лише 3 – це авторські матеріали журналістів чи науковців, 7 – безіменні роботи у базах рефератів). Тим самим наноситься шкода розвитку особистості. Готові роботи позбавляють учня можливості самому навчатися працювати з первинними джерелами інформації, аналізувати, знаходити спільне та відмінне, узагальнювати, робити власні висновки, презентувати свою роботу. Дитину позбавляють можливості реалізувати свою природну допитливість. Навіть якщо школяр і прочитає знайдений в Інтернеті (написаний кимось без зазначення авторства) реферат, зміст його далеко не завжди буде настільки якісним, щоб зацікавити дитину і надати справді корисні знання. У цьому випадку в учнівства поступово формується звичка плагіату.

Часто онлайн-спільноти, що створюють сайти рефератів, розповсюджують свої «інформаційні продукти» безкоштовно, існуючи за рахунок продажу місць для банерів. Банери ж, у свою чергу, несуть нову порцію інформаційного насилля (відволікають, запрошуючи до комп'ютерної гри; пропагують жорстокість

та насилля; спокушають відвертими зображеннями; стимулюють надмірний споживацький попит). Занурившись у таке інформаційне поле, дитина віддаляється від інформаційного поля позитивних ідеалів і зразків поведінки.

Постає питання, яким чином захистити школяра від інформаційного насилля з боку сайтів готових рефератів? Заборонити? Поставити захисне програмне забезпечення? Однак, нині маємо ситуацію, коли молодь і, навіть, діти відмовляються приймати цінності та досвід дорослих як застарілі, неадекватні сучасній реальності. Тож кожна нова заборона ще більше ускладнюватиме стосунки між дорослими та дітьми, при цьому захистити від шкідливого контенту вдасться лише на певний час і в певному місці віртуального простору. Натомість, може з'явитися додаткова цікавість до забороненого. Дослідження засвідчують, що заборона перешкоджає формуванню власної активної позиції дитини, навчання її оцінювати та робити вибір у ситуації наявності різних альтернатив. Потрібна не стратегія заборони, а організація самостійної пізнавальної діяльності дитини із застосуванням кращих зразків відкритих освітніх ресурсів Інтернету. Серед таких ресурсів наведемо, наприклад, освітній розділ порталу Нобелівської премії [6]. Тут містяться комп'ютерні ігри і симулятори, що дозволяють зрозуміти роботи, відзначені премією.

Іншим позитивним прикладом є система масового відкритого онлайн-навчання Udacity [7]. Саме у ній 12-річна жителька Пакистану Хадіджа Ніазі довела, що університетські курси фізики можуть бути посилюючими для кращих школярів, якщо вони цього дійсно бажають.

Можна привести й багато інших прикладів високоякісних відкритих освітніх ресурсів в Інтернет, здатних надати широкі можливості для розвитку та навчання школярів. Однак часто учнівство і навіть студенти зовсім не обізнані щодо таких ресурсів. Відповідним чином питання переадресовується викладачам: наскільки вони готові озброїти учнів технологіями інформаційного пошуку та самостійної навчальної діяльності в Інтернет-мережі. У Сумському державному університеті це питання вирішується через різні варіанти підвищення кваліфікації: 1) програми для науково-педагогічних і педагогічних працівників з електронних засобів та дистанційних технологій навчання (Ліцензія Серія АГ № 582883, видана Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України 22.02.2012 р.); 2) індивідуальні тематичні стажування; 3) семінари з безпеки в Інтернеті [3]. Під час перелічених видів роботи обговорюється широкий спектр відкритих освітніх ресурсів і методик їх застосування.

Слід звернути увагу на те, що більшість відкритих освітніх ресурсів нині є англійськомовними. Це створює певні обмеження щодо їх використання школярами. Розуміючи цю проблему, реалізуємо волонтерський проект, який покликаний допомогти зацікавленим школярам у вивченні англійської й розширенні своїх пізнавальних можливостей завдяки відкритим освітнім ресурсам Інтернету. Керуємося такими висновками: ті, хто починає свідомо застосовувати інформаційні мережі для пізнавальних цілей, поступово стають менш схильні до безцільного «вбивання» часу в Інтернет-мережі [5].

Проект «Вивчення англійської мови» об'єднав зусилля студентів спеціальності «Переклад» Сумського державного університету і складається з розміщених у соціальній мережі інтерактивних уроків, виконаних у процесі вивчення дисципліни «Педагогіка» з використанням відкритих освітніх Інтернет-ресурсів із вивчення іноземних мов (рис. 1).

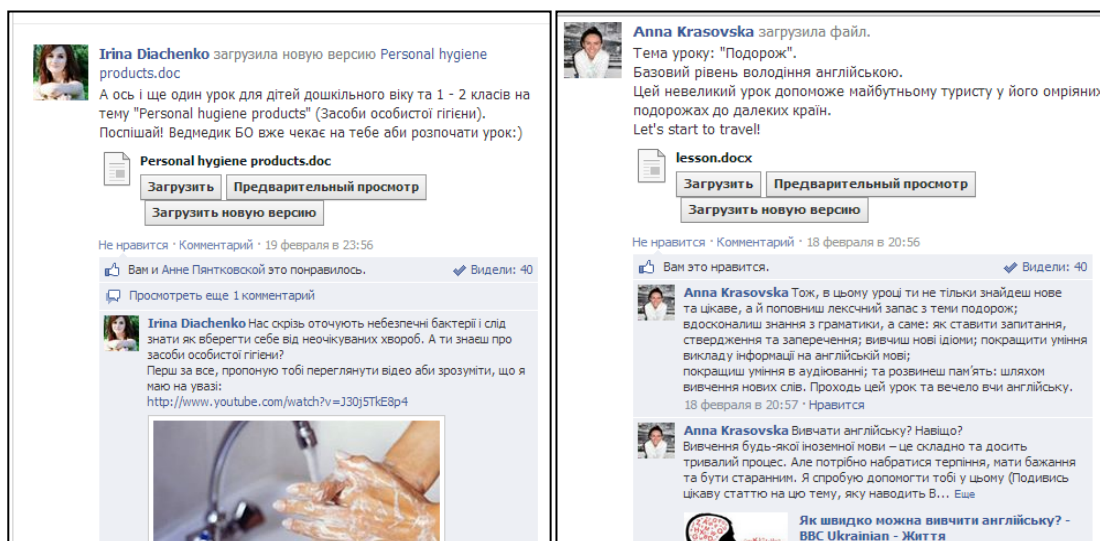

Рис. 1. Приклади розроблених студентами інтерактивних уроків проекту «Вивчаємо англійську мову»

Студенти намагалися урізноманітнити тематику таких уроків і зробити їх цікавими для школярів. У процесі роботи постала проблема організації самостійної діяльності дітей із використанням Інтернет-ресурсів (зауважимо, що ця проблема стосується не лише безпосереднього вивчення англійської, у широкому сенсі – це одна зі складових готовності дитини протидіяти інформаційному насиллю). Отже, неочікуваним результатом проекту «Вивчення англійської мови» стало розроблення комплексу критеріїв щодо організації самостійної роботи школярами:

1) матеріалізація завдань, планів полягає у оформленні всіх завдань на зовнішніх носіях (в електронному чи друкованому вигляді);

2) вимірність результатів, часу. Хронометраж – необхідна умова самостійної роботи, особливо при навчанні. Тільки запровадження об'єктивних кількісних показників дозволяє по-справжньому системно управляти часом;

3) пріоритетність. Цей критерій передбачає наявність засобів для визначення та виконання головних і першочергових завдань, разом з тим засобів переходу до менш важливих;

4) своєчасність. Цей критерій оцінює наявність засобів для дотримання термінів виконання «жорстких» завдань і регулювання своєчасності здійснення завдань, не прив'язаних до конкретних моментів часу;

5) контрольованість. Будь-яка робота має бути проконтрольована, перевірена, оцінена. Завдяки цьому, можна виявити помилки, або навпаки знайти правильний напрям роботи; визначити, які моменти й аспекти треба удосконалювати та розвивати.

Представлений комплекс критеріїв було розроблено з використанням теоретичних положень Г. Архангельського [1]. Оцінювання студентських робіт за тим чи іншим критерієм виконується за трьома рівнями: 1) передбачено, що відповідний етап роботи буде здійснюватися безпосередньо учнем і для цього є потрібні умови; 2) передбачено, що відповідний етап роботи буде забезпечуватися вчителем і для цього є потрібні умови; 3) відповідний етап роботи не передбачений у методичній розробці інтерактивного уроку.

Плануємо використати представлений комплекс для підвищення якості розроблення студентами інтерактивних уроків у наступному навчальному році.

Працюючи над проблематикою оволодіння школярами і студентами технологіями інформаційного пошуку та самостійної навчальної діяльності в Інтернет-мережі, розуміємо, що проявом її негативного впливу на особистість є звуження інтересів, потреб і діяльності, зниження активності та зменшення різноманіття діяльності в реальному житті [5]. Тому поряд із впровадженням Інтернет-технологій як засобу самонавчання, значну увагу приділяємо застосуванню активних методів та ігрових технологій у безпосередній особистій взаємодії тих, хто навчає, і тих, хто навчається.

Узагальнюючи сказане вище, зазначимо:

1) у контексті проблематики інформаційного насилля над дітьми окремої уваги вимагає наявність в Інтернеті великої кількості сайтів рефератів, що фактично гальмують розвиток пізнавальної активності школярів і привчають їх до плагіату;

2) як можливий альтернативний шлях, спрямований на розвиток пізнавальної активності школярів, пропонуємо популяризацію серед них відкритих освітніх ресурсів, розроблення завдань, що стимулюють звернення до ресурсів, заохочення до самостійної пізнавальної діяльності;

3) у методичній роботі з адаптації існуючих в Інтернет-мережі відкритих освітніх ресурсів (у тому числі й англомовних) до реалій освітньої діяльності українських шкіл, вагома роль покладається на студентів, які вивчають педагогіку й предметні методики та можуть допомогти своєю волонтерською діяльністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архангельский Г. Формула времени : тайм-менеджмент на Outlook 2007 – [Електронний ресурс] / Г. Архангельский. – Режим доступу : <http://www.improvement.ru/tmbook/formula/glava1/>.
2. Борщов Н. Социально-философские проблемы информационного насилия : дисс. на соискание ученой степени кандидата философских наук : 09.00.11 / Н. Борщов. – Саратов, 2004. – 172 с.
3. Офіційний сайт факультету підвищення кваліфікації та післядипломної освіти Сумського державного університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту : <http://fpkpi.sumdu.edu.ua/>.
4. Столяров А. Информационная свобода и информационное насилие : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата философских наук : 09.00.11 «Социальная философия» / А. Столяров. – Москва, 2012. – 27 с.
5. Фещенко А. Социальные сети в образовании : анализ опыта и перспективы развития [Електронний ресурс] / А. Фещенко. – Режим доступу : <http://huminf.tsu.ru/jurnal/files/vol7/feschenko.pdf>.
6. The Official Web Site of the Nobel Prize [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nobelprize.org/educational/>.
7. The Official Web Site of the Udacity [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.udacity.com/>.

Оксана Куторжевська,
аспірантка,
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В. Г. Короленка

**ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД У ТЕОРЕТИЧНІЙ ПІДГОТОВЦІ
МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ
ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЛЯ ТА ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ**

У дослідженні охарактеризовано інноваційний підхід до теоретичної підготовки майбутніх соціальних педагогів щодо профілактики насилля та жорстокого поводження з дітьми.

Oksana Kutorzhevska

**INNOVATIVE APPROACH TO THEORETICAL TRAINING
OF FUTURE SOCIAL WORKERS
ON PREVENTION OF VIOLENCE AND CHILD ABUSE**

The article analyzes the innovative approach to theoretic training of future social workers on the prevention of violence and child abuse.

«У кожній державі, як і в житті кожної людини, – стверджує А. Капська, – є такі періоди, коли їй потрібна допомога іншої людини, групи людей, цілого суспільства. І в цій ситуації особливу роль можуть відіграти як соціальні інститути, так і окремі спеціалісти, серед яких соціальний педагог і соціальний працівник посідають особливе місце. Суспільна потреба у таких фахівцях сьогодні вкрай необхідна» [7, с. 3].

Потреба у соціальній педагогіці як діяльності, спрямованій на соціальний захист, соціально-педагогічній допомозі окремій людині та соціальним групам, які опинилися у важкому становищі, зростає в умовах соціально-економічної, політичної і духовної нестабільності. Професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів, на думку А. Капської, повинна мати за орієнтир риси сьогоdnішнього європейського ідеалу особистості: відкритість новим знанням як у навчанні, так і у фаховій підготовці; зростання незалежності від таких традиційних чинників соціалізації, як сім'я, релігія, політичні і громадські рухи; віра у власні сили; неприйняття позиції пасивності при зіткненні з труднощами; прагнення посісти належний соціальний статус; планування власного життя; дедалі активніша участь у суспільно-політичному житті; прагнення отримати якомога більше інформації [7, с. 17–18].

Уступивши в ХХІ століття, людство усвідомлює зміну укладів суспільного розвитку, об'єктивно зумовлену стійкою тенденцією переходу з другої половини ХХ століття від індустріальної соціальної формації – до інформаційної, в якій особистість, інформація й теоретичні знання стають стратегічними ресурсами й найістотнішими цінностями. Знання в інформаційному суспільстві дедалі більше стають безпосередньою продуктивною силою. Це вимагає від суспільства в цілому, а також від окремої людини, зокрема, уміння застосовувати все нові й нові знання, набуті впродовж життя, у власній практичній діяльності.

В умовах інформаційного суспільства, в умовах доступності інформації завдяки пресі, телебаченню, Інтернету діти та підлітки мають змогу знайомитися з різними темами, які не завжди бажані для них, оскільки часто можуть пропагувати жорстокість, насильство. «Насильство (щодо дітей) – дії однієї чи декількох осіб, – стверджує Д. Непочатова, – стосовно іншої людини, які порушують громадянські її права та свободи або які призводять до фізичного, психічного чи морального страждання» [6, с. 142]. Розрізняють чотири основні форми насильства над дітьми: фізичне (тілесне покарання, удари долонею, стусани, штовхання, застосування палиці, ременя, ножа, пістолета, опіки, задушення), сексуальне (використання дитини дорослим для задоволення сексуальних потреб або отримання вигоди), психологічне (вплив одного з членів сім'ї на психіку дитини шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, чим навмисно формують емоційне невпевненість дитини, нездатність захистити себе; завдання шкоди її психічному здоров'ю), зневага до інтересів і потреб дитини (відсутність належного забезпечення основних потреб дитини в їжі, одязі, житлі, вихованні, освіті, медичній допомозі з боку батьків, опікунів або інших осіб через об'єктивні чи суб'єктивні причини).

Вчені зазначають, що головним напрямом роботи соціального педагога у контексті створення умов для успішної соціалізації індивіда повинно стати відродження впевненості людини у собі, її гідності, розширення меж свободи особистості, відповідальності. Сьогодні Україна прагне сформувати європейський стиль соціалізації, визначальними для якого є такі обставини: особистість повинна бути відкритою; мати набір ціннісних орієнтацій; дотримуватися такої життєвої позиції та світобачення, які б дозволяли крокувати в ногу з часом; здатна реалізувати свій творчий потенціал і отримувати задоволення від життя у суспільстві [7, с. 17].

Це, у свою чергу, вимагає упровадження інноваційного підходу у теоретичну підготовку майбутніх соціальних педагогів.

«Інновація» – пряма калька з англійського слова «innovation», що означає «нововведення», «новизна», «новаторство». За своїм основним змістом поняття «інновація», – говорить М. Кларін, – приналежне не тільки до створення і поширення новацій, а й до змін у способах діяльності, стилі мислення, які з цим пов'язані [2, с. 55]. В. Оношкін і Є. Огарьов у термінологічному словнику «інновацію» розтлумачують як процес часткових змін, що ведуть до модифікації окремо взятих цілей освіти або засобів і способів їх досягнення [3, с. 65].

І. Підласий, А. Підласий повідомляють, що «інновації» – це й ідеї, і процеси, і засоби, і результати, взяті в єдності якісного вдосконалення педагогічної системи [4, с. 3]. О. Попова пропонує розглядати «інновацію» у двох планах: широкому (як процес) і вузькому (як результат) і подає такі визначення: «Інновація – цілеспрямований і керований процес внесення змін в освітню практику шляхом створення, розповсюдження та освоєння новацій» і «інновація – кінцевий результат інноваційної діяльності» [5, с. 14].

І. Дичківська також стверджує, що «інновація як процес означає часткову або масштабну зміну стану системи і відповідну діяльність людини» та «інновація як результат передбачає процес створення нового, що має конкретну назву «новація». На цій підставі розрізняють поняття «новація» («новий засіб») як певний засіб (нові ідеї, методи, методики, технології, програми тощо) та «інновація», яке ширше за змістом, оскільки означає процес, предметом якого є новації» [1, с. 23 – 24]. Інноваційні процеси в системі освіти, – говорить І. Дичківська, – засвідчують якісно новий етап взаємодії й розвитку науково-педагогічної та педагогічної творчості і процесів застосування її результатів. Педагогічна інноватика відповідно до особливостей інноваційних процесів охоплює такі теоретичні блоки понять і принципів: створення нового в системі освіти і педагогічної науки; сприйняття нового соціально-педагогічним співтовариством; застосування педагогічних новацій [1, с. 29].

Блок використання та застосування нового – перетворення практики на основі результатів застосування інновацій з метою підвищення ефективності навчально-виховного процесу. На думку І. Дичківської, сучасна педагогічна практика орієнтується на такий принцип впровадження нового, як варіативність, що передбачає раціональне поєднання різних його видів, найпоширенішими серед яких є: обов'язкове (регламентується директивними документами), вибіркове (вибір змісту, форм і методів упровадження залежно від конкретних умов) та ініціативне (в його основі ініціатива колективів навчально-виховних закладів, окремих педагогів). Тому теоретична підготовка майбутніх соціальних педагогів має збагатитися завдяки упровадженню нового змісту, різноманітних форм і методів нової соціальної інформації.

На екранах телебачення постійно з'являються різноманітні соціальні проекти з повчальним змістом, які несуть в собі виховне навантаження щодо попередження насилля і жорстокості над дітьми. Зокрема, проект «*Стосується кожного*» – це вкрай відверта розмова про те, з чим реально пов'язані долі людей, про ситуації, в яких проявляється ставлення людини до людини. Цей проект піднімає теми, які у людях пробуджують природну людську реакцію, не залишають їх байдужими. Це проект, який змінює життя. Чесна і відверта дискусія ведучого Сергія Дорофєєва з безпосередніми учасниками подій та експертами змусить звернути увагу на ситуації, які стали наслідком людської байдужості або небайдужості.

«*Говорить Україна*» – головне ток-шоу країни, у якому обговорюються події, що сколихнули країну, і теми, значущі для тисяч людей. Розібратися у непростих життєвих ситуаціях допомагає не тільки ведучий ток-шоу, але й експерти програми: лікарі, юристи, психологи і фахівці у сімейних відносинах, вони надають конкретні поради щодо вирішення складних конфліктів.

«*Я соромлюся свого тіла*» – новий проект каналу СТБ, який допомагає глядачам обрати правильний спосіб життя, піклуватися про стан свого здоров'я, адже багато хвороб заважають людям не тільки в особистісному, а й у професійному становленні – проект покликаний змінити сприйняття суспільством хворих людей і допомогти їм сприйняти і зрозуміти їхні проблеми.

«*Хата на тата*» – один з кращих сімейних проектів, де бачимо неймовірно цікаві та смішні пригоди вітчизняних батьків сімейств, залишених наодинці з дітьми, домашніми клопотами та охороною сімейного гніздечка. Рівно на тиждень учасникам програми доводиться забути про власну роботу, захоплення, відпочинок, футбол та посиденьки з друзями. На час участі в шоу їх чекають тільки готування, прибирання, прання, прасування, діти та їхні проблеми, а також ще десятки рутинних побутових завдань, які, зазвичай, виконує дружина.

«*Врятуйте нашу сім'ю*» – проект, який доводить, що, навіть, якщо стосунки між партнерами за мить до розколу, і подружжя вже не знає, що робити – є чудовий шанс все змінити, для цього треба лише захотіти повернути колишні почуття у теперішні відносини. Команда психологів, що працює у проекті, допомагає чоловікові і дружині прийти до взаєморозуміння і вирішити застарілі сімейні проблеми, знайти корінь конфліктів і сварок та знищити його. Для кожної родини експерти розробляють індивідуальний план змін.

«*Обережно, діти*»: секрети улюблених публікою знаменитостей на всю країну розкриють... їхні діти! Саме завдяки зірковим малюкам дізнаємося, який вигляд має знаменита матуся зранку, або дізнаємося про шкідливі звички популярного татуса. Знаменитості та їхні діти змагаються між собою у серії веселих раундів: зіркам потрібно чесно відповісти на питання про своє життя і побут.

«*Серце підкаже*» – соціальний проект телеканалу "Інтер", у якому діти-сироти зможуть знайти свої нові родини: телеканал «Інтер» надає сиротам унікальний шанс провести певний час у прийомних сім'ях і після цього вирішити, з ким вони хочуть залишитися – це і є вибір серця. Ведучі програми «Серце підкаже» – відомий актор Борис Галкін та олімпійська чемпіонка зі спортивної гімнастики Лілія Подкопаєва. Гості студії обговорюють важливі питання, пов'язані з влаштуванням та адаптацією сиріт у прийомних сім'ях. Думками діляться експерти, директори та вихователі дитбудинків, волонтери, представники благодійних фондів, прийомні батьки, випускники інтернатів та запрошені гості.

«*Українські сенсації*» – проект журналістських розслідувань: усе, що раніше було під грифом «цілком таємно» відтепер у програмі «Українські сенсації» – ексклюзивні подробиці про українських політиків, спортсменів, зірок шоу-бізнесу та про події, які сколихнули всю країну. Невідомі факти, яких не вистачало для повної картинки у багатьох гучних кримінальних історіях – тепер стають відомі українцям.

«*Один за всіх*» – проект, що піднімає найактуальніші події, які відбулися в країні, що схвилювали мільйонів людей, і, найгучніші та резонансні злочини, які нікого не залишили байдужими.

«*Гроші*» – проект, що розслідує найактуальніші економічні та фінансові проблеми країни.

«*Судові справи*», «*Сімейний суд*» – проекти, які дають змогу зіткнутися не з одним випадком насилля та жорстокого поводження з дітьми у сім'ях.

«*Кохана, ми вбиваємо дітей*» – проект, героями якого є родини, в яких діти, як і їхні батьки, ведуть неправильний спосіб життя. Під час програми ведучий показує батькам страхітливий візуальний прогноз того, як виглядатимуть їхні діти в 40 років, якщо не змінити спосіб життя, який веде сім'я. Також ведучий видає «Біблію», у якій викладена покрокова інструкція, дотримуючись якої, герої змінюються на очах впродовж чотирьох тижнів. Ростити здорових і щасливих дітей і бути таким самому – непросто. Телеглядачі стають свідками переживань учасників під час подолання різних випробувань і труднощів. Сім'ї – учасники зриваються, але продовжують трудитися далі для того, щоб в кінці програми постати перед глядачами зовсім іншими.

Таким чином, у теоретичній підготовці майбутніх соціальних педагогів до профілактики насилля та жорстокого поводження з дітьми важливо використовувати нову соціальну інформацію – соціальні проекти, які транслюються телевізійними каналами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дичківська І. Інноваційні педагогічні технології : [навч. посіб.] / І.М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.
2. Кларин М. Педагогическая технология в учебном процессе / М. Кларин. – М., 1989. – 165 с.
3. Онушкин В. Образование взрослых : междисциплинарный словарь терминологии / В. Онушкин, Е. Огарев. – СПб. ; Воронеж, 1995. – 165 с.
4. Підласий І. Педагогічні інновації / І. Підласий, А. Підласий // Рідна школа. – 1998. – № 12. – С. 3.
5. Попова О. Становлення і розвиток інноваційних педагогічних ідей в Україні у ХХ ст. / О. Попова. – Харк. держ. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди. – Х. : «ОВС», 2001. – 256 с.
6. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / [ред.-упоряд. І. Зверева]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
7. Соціальна педагогіка : [підручник / ред.-упоряд. А. Капська]. – К. : Центр учбової літератури, 2006. – 468 с.

Світлана Кушнікова,

ст. викладач,

Дніпропетровський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ГУМАНІСТИЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ НАСИЛЬСТВА

У статті проаналізовано проблеми жорстокості та визначено технології соціальної роботи з дітьми, які зазнали насильства.

Svitlana Kushnikova

PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS AND HUMANISTIC ANALYSIS OF VIOLENCE PROBLEM

The article provides the analysis of problems of child abuse and identifies technologies in social work with children who have experienced abuse.

Україна сьогодні переживає часи політичної й економічної нестабільності. Та поряд з цим, вона велика незалежна європейська країна, що розвивається. Тому у нашій державі актуальною залишається проблема розвитку принципів гуманних міжособистісних відносин, оскільки сьогодні поширюється насильство та жорстокість.

Філософія розглядає насильство як будь-яке приниження людини, що призводить до обмеження фізичного та духовного потенціалу індивідів, заважає опанувати реально визначену повноту можливостей особистісного розвитку. Дослідники наголошують на пануванні однієї людини над волею іншої [5, с. 257]. Жорстоке поводження з дітьми – це феномен, про існування якого відомо з моменту появи історичних записів людства і який, напевно, буде існувати ще довго. Пов'язано це з тим, що насильство – це не лише соціальне явище, а мультифакторна його етимологія, що тісно пов'язана з природою людини. Жорстокість по відношенню до дітей не залежить ні від суспільного ладу, ні від політичного устрою. У різні часи питання жорстокої поведінки відносно дітей досліджували філософи, соціологи, педагоги, психологи, правознавці. Ще до нашої ери Демокрит (460 – 370 рр. до н. е.) говорив про те, що саме виховання формує натуру людини, тому він віддавав перевагу і активно пропагував засоби переконання, різко критикуючи застосування до дітей примусу, жорстокості і тілесних покарань. Арістотель (384 – 322 рр. до н. е.) звертав увагу на важливість саме сімейного виховання без насильства і утисків дитини.

М. Квінтіліан (42 – 118 рр. н. е.) застерігав педагогів і батьків від використання примусу, орієнтував на використання позитивних почуттів у вихованні дітей. Не схвалював застосування тілесних покарань.

У Середні віки (4 – 16 ст.) освітнім і культурним центром була церква, мораль якої сама по собі заперечувала насильство у будь-яких проявах, особливо по відношенню до дітей. Основні педагогічні ідеї та ідеї ненасильства були висвітлені у творчості перших християнських письменників: А. Августина (354 – 430 рр.), С. Боеція (450 – 524 рр.), А. Кассіодора (490 – 583 рр.). Але це були лише окремі, скоріше за все, риторичні, ніж наукові твердження видатних філософів, просвітителів того часу [7, с. 189].

Яскравим представником вільного виховання є німецький педагог Й. Песталоцці, який вважав, що від тих сімейних відносин, які дитина спостерігає з народження у своїй сім'ї (відношення матері до неї, взаємини матері і батька, сестер і братів тощо), залежить у майбутньому рівень сформованості у неї гуманності, доброти і любові до людей. А жорстокість і насильство породжують собі подібне [8, с. 128].

Треба віддати належне значному внеску у педагогіку ненасильства видатного педагога ХХ століття В. Сухомлинського. Віра у дитину, любов до дітей були основними в його педагогічній практиці. «Мы, – писав він, – творим Человека, как скульптор творит свое изваяние из бесформенного куска мрамора: где-то в глубине этой мертвой глыбы лежат прекрасные черты, которые нужно добыть, очистить от всего лишнего» [10]. Звідси його принципи педагогіки ненасильства: знання дитини, вивчення її задатків і здібностей, любов до дітей, яка дає можливість розвитку педагогічної творчості. У своїх працях Василь Сухомлинський підкреслював, що саме у сім'ї має починатись виховання любові, доброти, гуманності. У сімейному вихованні треба уникати надмірної суворості і жорстокості по відношенню до дітей, бо такі крайнощі відштовхують дитину від сім'ї [10; 11; 12].

Також ідеї ненасильства дітей у процесі виховання чітко прослідковується і у практиці педагогів-новаторів середини ХХ століття таких, як В. Зеленьковський, І. Ільїн, С. Гессен, І. Волков, С. Лисенков, В. Шаталов, Т. Гончаров, Ш. Амонашвілі [2; 3; 4; 7]. Ш. Амонашвілі писав про те, що виховання дитини полегшується не покараннями і обмеженнями, а любов'ю, доброзичливістю, повагою, бо тільки це приносить гармонію у розвиток дитини. Педагогіка, заснована на любові, не терпить грубості, тиску, ігнорування життям дитини. Ш. Амонашвілі сформував принципи гуманної педагогіки: будувати процес навчання з

позиції інтересів дитини; у процесі навчання співпрацювати з дитиною, поважати її гідність; обов'язкове вивчення особистості дитини [2; 3].

Сутність гуманних взаємин батьків і дітей розглядала Т. Алексєенко – український дослідник. Основою гуманних взаємовідносин між батьками і дітьми вчена вбачала у взаєморозумінні, визнанні і повазі особистості кожного з них, врахування інтересів, створення умов кожному для самореалізації і самовдосконалення: «Несформована або порушена гуманність стосунків між батьками і дітьми може призвести до формування або дітоцентричного типу сім'ї, що спричинить споживацьке ставлення у дитини до інших і байдужість до батьків, або до байдужості батьків стосовно задоволення природних потреб дітей, до скоєння психологічного і фізичного насильства над ними» [1, с. 12].

У літературі психологічного спрямування, зокрема зарубіжній, застосовують такі категорії, як «насильство щодо дитини», «погане поводження з дитиною», «жорстоке поводження з дитиною», «зловживання щодо дитини», «нехтування дитиною» [6, с. 21 – 26]. Вони мають як соціально-психологічне, так і юридичне походження та значення. Жорстоке поводження – поняття, ширше за насильство. Жорстоке поводження з дітьми – це всі форми фізичного або емоційного насильства, сексуальне насильство, відсутність піклування, торгівля чи інші форми експлуатації, що здатні призвести чи призводять до фактичної шкоди здоров'ю дитини, її виживанню, розвитку чи гідності у контексті відповідальності, довіри чи влади. Насильство над дітьми може бути як одномоментним, так і пролонгованим у часі, як свідомим, так і неусвідомленим з боку дорослих, батьків, вихователів. Воно може призвести до емоційного чи психічного травмування, чи навіть загибелі дитини [6, с. 43].

Наслідком психологічного насильства над дітьми є затримка їхнього інтелектуального розвитку та порушення фізичних функцій їх організму. Існує навіть таке поняття як «психологічна карликовість» – коли дитина, яка зростає в умовах психологічного насильства, сильно відстає у фізичному зростанні від ровесників і має затримку психічного розвитку. Для дітей, які відчувають вербальну агресію з боку батьків, характерним є високий рівень фізичної агресії, делінквентності і міжособистісних проблем. Постійна критика, словесні образи дитини призводять до розвитку «комплексу неповноцінності». У дітей, які живуть в умовах психологічного насильства, можуть розвиватись психосоматичні і нервові розлади.

Одним з найбільш серйозних видів жорстокого поводження, від якого страждають маленькі діти, є «синдром трясіння малюка», коли дорослий, схопивши дитину за плечі, сильно її трясє. При цьому сила дії на кровоносні судини мозку така, що може трапитися внутрішня кровотеча, а також контузія мозку. Такі серйозні пошкодження можуть стати причиною тяжкої інвалідності чи, навіть, спричинити смерть дитини. Із зовнішніх показників «синдрому трясіння малюка» можуть бути крововиливи в сітківці ока, нудота, блювота, запаморочення і втрата свідомості. За характером психологічні наслідки насильства можна поділити на емоційні розлади, посттравматичні стресові розлади, проблеми поведінки, особистісні проблеми і розлади когнітивної сфери.

Емоційні розлади або дистрес включає:

- Тривожність і страхи;
- Депресія (більш притаманна підліткам);
- Гнів – неочікувані, неконтрольовані приступи гніву.

Посттравматичні стресові розлади (ПТСР) – це певної тривалості психологічні симптоми, які розвиваються у відповідь на сильні вражаючі травматичні події.

Симптоми ПТСР:

- Часті нічні кошмари;
- Віддаленість, відсторонення від людей;
- Нервозність, розлади сну, погана концентрація.

Частіше симптоми ПТСР спостерігаються у дівчат.

Когнітивні розлади у вигляді:

- Низької самооцінки;
- Самозвинувачень;
- Сприйняття себе як безпорадного, нікчемного.

Неодмінною умовою успішності процесу психолого-соціальної реабілітації є його цікавість для дитини. Ефективними та апробованими на практиці є такі форми роботи:

- групові ігри, коли діти самі обирають, планують, розробляють умови та проводять гру;
- групові обговорення, коли діти розповідають про себе, діляться своїми спогадами, почуттями та тривогами, мріями й планами на майбутнє;
- участь дітей у роботі гуртків, спортивних секцій, студій;
- використання непередбачених ситуацій, інсценування;

– екскурсії: відвідування музеїв, виставок, історичних пам'яток дозволяє дітям відкрити для себе нові грані життя;

– переказування дітьми оповідань, історій чи казок. Така діяльність допомагає дитині висловити свої почуття й думки щодо поведінки того чи іншого персонажу, сприяє засвоєнню дитиною моральних цінностей та позитивної поведінки;

– рольова гра. Ця форма діяльності дає дітям можливість перевірити себе в різних ролях, випробувати різні види поведінки та вільно висловити свої емоції. Наприкінці рольової гри необхідно підбити підсумки, надаючи дітям можливість поділитися враженнями та розповісти, чого вони навчилися [9, с. 105].

Старших вихованців слід залучати до участі в дебатах на різну тематику: «За й проти вживання наркотиків, паління», «Що важливіше, ким бути чи яким бути» тощо. При організації дебатів важливо передбачити відповіді на основні питання з інших джерел – за допомогою демонстрації фільмів, коментарів фахівців із того чи іншого питання тощо.

Психологічну роботу з дитиною слід спрямувати на нейтралізацію відчуження дитини шляхом корекції її кризового стану та встановлення довірливих стосунків між дитиною та спеціалістами.

Метою надання психологічної допомоги дітям-жертвам насильства є:

- сформуванню позитивну «Я»-концепцію дитини-жертви;
- удосконалити вміння, навички та здібності для позитивних почуттів, правильної поведінки, встановлення довірливих стосунків з іншими;
- відновити почуття власної гідності й позитивне ставлення до себе, здатність до саморозуміння;
- розвинути і вдосконалити соціальні якості особистості дитини;
- сформуванню вміння самостійно приймати рішення.

Надання такої допомоги – складний і довготривалий процес. Вплинути на дитину будь-якого віку з важким життєвим досвідом, негативною оцінкою себе й власних можливостей, що перенесла різні травми (психічні, фізичні, сексуальні), відчула нестачі любові й піклування з боку батьків, має різні деривації, зіткнулася з відчуженням з боку суспільства та держави, надзвичайно складно. Це вимагає особливих знань, опанування спеціальними методами та прийомами, особливої організації, що об'єднує багатьох спеціалістів різного профілю й дозволяє виявити, визначити й вирішувати проблеми дітей. Досягнення поставленої мети – змінити поведінку дитини – необхідно вирішувати через покрокове виконання окремих психологічних завдань. Реабілітаційні заходи слід планувати й реалізовувати таким чином, щоб вони приносили дітям задоволення, надавали позитивну підтримку, захищали та зміцнювали їхні права та свободи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексєєнко Т. У чому суть гуманних взаємин батьків і дітей? / Т. Алексєєнко // Рідна школа. – 2001. – № 3. – С. 12 – 15.
2. Амонашвили Ш. В школу с шести лет : [пособие для учителя] / Ш. Амонашвили. – М.; 1986. – 300 с.
3. Амонашвили Ш. Личностно-гуманная основа педагогического процесса : [пособие для учителя] / Ш. Амонашвили. – Минск. – 1990. – 210 с.
4. Бастун Н. Індивідуальний підхід до учнів з високою тривожністю. Шестирічки в школі / [упоряд. Т. Бишова, О. Кондратюк]. – К. : Ред. загальнопед. газ., 2004. – 45 с.
5. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М., 2000. – Т. 2. – 1278 с.
6. Жестокое обращение с детьми // Социально-психологические и медицинские аспекты жестокости / [сост. В. Симпсон]. – К. : Сфера, 2002. – №1 (2). – С. 148 – 157.
7. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX века / под ред. А. Пискунова. – [2-е изд.]. – М.; 2001. – 477 с.
8. История социальной педагогики / под ред. М. Галагузовой. – М., 2001. – 398 с.
9. Основы профилактики безнадзорности и беспризорности несовершеннолетних : [учебное пособие для вузов] / под ред. Ф. Мустаевой. – М. : Академический проект, 2003. – 208 с.
10. Сухомлинский В. О воспитании / В. Сухомлинский. – М., 1975. – 719 с.
11. Сухомлинский В. Ибранные произведения / В. Сухомлинский. – М., 1979. – Т. 2. – 719 с.
12. Сухомлинский В. Избранные произведения / В. Сухомлинский. – М., 1979. – Т. 3. – 719 с.

Інна Литвин,
аспірантка,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

ФАСИЛІТУЮЧА ВЗАЄМОДІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З УЧНЯМИ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЛЯ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглядається поняття фасилітації як базової професійної здатності соціальних педагогів. Аналізується зміст соціально-профілактичної роботи щодо попередження насилля над дітьми в освітньому середовищі.

Inna Lytvyn

FACILITATIVE INTERACTION OF SOCIAL EDUCATORS AND STUDENTS TO PREVENT VIOLENCE IN EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article examines the concept of "facilitation" as base of professional ability of social educators. The contents of social work aimed at prevention of violence is analyzed.

Сьогодення вимагає від дітей чимраз швидкого і якіснішого входження у світ дорослих, що не завжди відбувається без насильства. Проблема насильства над дітьми залишається актуальною, незважаючи на те, що на законодавчому рівні будь-які прояви насильства стосовно дитини, зокрема, фізичні покарання, заборонені. Насильство може чинитися як дорослими щодо дітей, так і самими дітьми, відносно одне одного.

Законодавство України щороку поповнюється законами, які покликані захищати дітей від насильства та попереджувати його прояви в родині, у навчальних закладах, на вулицях міст та сіл. Та ефективно їх виконання можливе лише за умови спільної міжвідомчої діяльності. У цій ситуації важлива роль належить соціальному педагогу. Він стає ключовою фігурою у навчально-виховному закладі, оскільки здатний спонукати й надихнути учня на інтенсивну, усвідомлену духовно-моральну самозміну й самовдосконалення відповідно до індивідуально-пріоритетних змін життєдіяльності.

Більшість науковців схиляється до думки, що педагогічна фасилітація – це якість особистості педагога, від якої залежить продуктивність його професійної діяльності. Але всі вони погоджуються, що педагогічна фасилітація обов'язково пов'язана із діяльністю педагога, спрямованою на досягнення певної мети. На нашу думку, спільним серед усіх цих досліджень є той факт, що здатність соціального педагога забезпечити процес фасилітації дає змогу досягти такої взаємодії з учнем, яка б сприяла підтримці у дитині прагнення до самовдосконалення, самореалізації, саморозвитку, усвідомленню себе як самоцінності, налаштування на особистісне зростання та розвиток здібностей.

У сучасній педагогіці поняття фасилітації широко використовується в аспекті міжособистісної взаємодії у педагогічному процесі. У цьому зв'язку досліджується особливий вид педагогічної взаємодії між соціальним педагогом та учнем, що отримав назву «фасилітуюча взаємодія». У розробках учених виокремлено і особливий тип педагогічного спілкування – фасилітуюче спілкування. Феномен фасилітації у спілкуванні (без його термінологічного визначення) представлений у працях багатьох учених (А. Адлер, М. Бердяєв, Е. Берн, Л. Виготський, А. Маслоу, В. Соловйов, В. Франкл, Е. Фромм, К. Ясперс). Професор Л. Куликова та представники її наукової школи О. Врублевська, О. Димова обґрунтували сутність фасилітуючого спілкування та його специфіку у професійній діяльності педагога.

Визначення сутності умінь фасилітації базується на аналізі цієї проблеми у працях відомих сучасних педагогів гуманістичної школи:

- фасилітаційні уміння полягають не у формуванні дитини, а у допомозі їй стати самою собою (В. Зінченко, Є. Моргунов);
- взаємодія «соціальний педагог-фасилітатор та дитина», забезпечують внутрішні умови (установки, потреби, здібності) з метою розвитку та саморозвитку дитини й дорослого (О. Гозман);
- «допомога» соціального педагога спрямована не лише до розуму й пам'яті дитини, але й до цілісності; вона допомагає їй виробити власний спосіб буття в культурі, зокрема, у навчанні (Є. Гусинський);
- у процесі фасилітаційної діяльності здійснюється спільний особистісний розвиток як соціального педагога, так і учня (А. Орлов);
- фасилітаційне спілкування – це взаємодія, яка будується «від дитини», від її індивідуального досвіду, цінностей, мотивації, потреб, смаків, здібностей, моральних принципів; це прийняття дитини такою, якою вона є, і сходження разом із нею до загальнолюдських цінностей, до культури (Л. Куликова).

Головними якостями, якими повинен бути наділений соціальний педагог-фасилітатор – це щирість і відкритість, які означають, що він повинен досконало знати свої власні почуття настільки добре, наскільки можливо, і не фальшивити, адже дитина є чутливою і все відчуває серцем. Важливою характеристикою умінь фасилітації є відвертість, тобто бажання виражати на словах і на справі, свої почуття й ставлення до дитини.

Друга характеристика – глибинне, емпатійне розуміння соціальним педагогом свого вихованця. «Бути у стані емпатії – означає сприймати внутрішній світ іншого таким, яким він уявляє його собі сам, тобто, зі збереженням емоційних і значеннєвих відтінків. Він стає цим іншим, але без втрати відчуття «начебто» [3, с. 270]. «Так відчуваєш радість або біль іншої людини, як її відчуває вона сама, і сприймаєш її причини, як вона їх сприймає. Але обов'язково повинен залишатися відтінок «начебто». Якщо цей відтінок зникає, то виникає стан ідентифікації» [3, с. 254].

Наступною найважливішою характеристикою є «допомога», яка означає у педагогічному процесі безоцінне сприйняття іншої людини, щире ставлення до неї, як до людини, яка має безумовну цінність, незалежну від її соціального статусу, поведінки або вчинків. Таке сприйняття кожної частини внутрішнього світу іншої людини створює для неї позитив й безпеку у стосунках із соціальним педагогом, а захищеність позбавить від психологічних захистів, що створюють бар'єри у спілкуванні й взаєморозумінні.

Соціальний педагог-фасилітатор виконує роль соціального регулятора у вирішенні життєвих проблем дитини в сім'ї і школі. Відповідно до посадових обов'язків він здійснює профілактичну роботу, яка спрямована на попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки дітей та молоді, виявляє будь-які негативні впливи на життя і здоров'я учнів і запобігає такому впливу.

Соціально-профілактична робота соціального педагога-фасилітатора щодо насилля над дітьми складається з: *первинної* (як загальної просвіти всіх учасників навчально-виховного процесу щодо цього явища); *вторинної* (коли зафіксовано чи спостерігається жорстоке поводження з дітьми, членами родини, домашніми тваринами). Це – цілеспрямована робота з окремими групами дорослих й дітей з метою зміни поводження з дітьми, формування гуманного ставлення дорослих до дітей, життєвих умінь і навичок у дорослих і дітей, роз'яснення сутності і відповідальності за насильство над дітьми); *третинної* (з тими, хто постраждав від жорстокого поводження, з метою навчання самозахисту; з тими, хто здійснює насилля, – як соціальне навчання і контроль, що є умовою збереження сім'ї, збереження батьківських прав тощо).

На основі вищевикладеного пропонуємо зміст соціально-профілактичної роботи з батьками щодо попередження насильницької поведінки щодо дітей:

- батьківська просвіта: права та потреби дітей; права та обов'язки батьків щодо дітей; особливості розвитку дітей, родинного виховання, жорстоке поводження з дітьми і насильство у сім'ї – сутність, наслідки, відповідальність;

- формування толерантності, життєвих сімейних умінь і навичок (комунікативних, прийняття рішень, прогнозування, управління собою).

Формами соціально-профілактичної роботи з батьками можуть бути: лекторії, батьківські університети, батьківські збори, тренінги, соціальне інспектування сім'ї, школи батьківських почуттів, молодих батьків.

Зміст соціально-профілактичної роботи з учителями з приводу протидії жорстокому ставленню до дітей передбачає:

- учительську просвіту (семінари, вчительські конференції, методичні і педагогічні ради); знання прав і потреб дітей, відповідальність учителів за дітей, взаємодію вчителів з сім'єю учня, знання прав, обов'язків і відповідальності батьків за дітей, сутності жорстокого поводження з дітьми і насильства щодо дітей в сім'ї та школі, відповідальність за них, професійну педагогічну етику, суб'єкт-суб'єктне спілкування, взаємодію суб'єктів захисту прав дітей;

- формування у вчителів умінь і навичок розпізнавати і виявляти жорстоке ставлення до дітей і насилля, толерантне ставлення до дітей з різних сімей, комунікативні уміння суб'єкт-суб'єктного спілкування, майстерності управління собою і ситуацією, умінь розв'язання конфліктів раціональним способом (тренінги, семінари, рольові та ділові ігри);

- усунення феномену професійного вигорання (навчання та організація правильного режиму роботи, відпочинку, сприяння професійному росту, психотерапевтичні сеанси, консультації психолога, організація оздоровлення, покращення психологічного клімату в колективі).

Особливу увагу соціальний педагог-фасилітатор повинен приділяти соціально-практичній профілактичній роботі з дітьми, змістом якої є: права дітей у сім'ї, як захиститися від насильства; що робити у кризовій ситуації; до кого і як звертатися. Соціально-профілактична робота з дітьми щодо протидії жорстокому поводженню з дітьми передбачає: роз'яснення прав дітей і дорослих – педагогів, медиків тощо; роз'яснення сутності жорстокого поводження і насильства та навчання; зверненню стосовно їх проявів в установи, організації, за телефонами довіри. Серед ефективних форм соціально-профілактичної роботи з дітьми у загальноосвітніх установах слід відмітити: ігри, аматорські театри, міні-лекції, перегляд відеофільмів, бесіди, розповіді, вікторини і конкурси (про права дітей).

Зміст роботи соціального педагога щодо вироблення у неповнолітніх навичок ненасильницької поведінки передбачає: формування формування життєвих умінь і навичок толерантності у сім'ї, мікросередовищі, школі; просвіта щодо прав дітей, суб'єктів їх захисту; формування вміння протистояти

насилльству і жорстокому поводженню; організація безпечного дозвілля і відпочинку дітей; створення умов для виявлення лідерів, позитивних якостей особистості; показ гуманних прикладів стосунків і перенесення їх на конкретні ситуації у житті дитячого колективу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жижина И. Психологические особенности педагогической фасилитации / И. Жижина, Э. Зеер // Образование и наука. – 1999. – № 2 (2).
2. Роджерс К. Межличностные отношения в фасилитации учения [Электронный ресурс] / К. Роджерс. – Режим доступа : <http://altruism.ru/sengine.cgi/5/7/8/2/4>.
3. Сорочинская О. Новая модель начальной профессиональной подготовки социальных педагогов / О. Сорочинская // Соціальна робота : Теорія, досвід, перспективи. – Ужгород : УДУ, 1999. – Ч. 2 – С. 224 – 227.

Людмила Макарова,

канд. пед. н., доцент,

Алла Макарова,

канд. філос. н., доцент,

ДВНЗ «Прикарпатський

національний університет

імені Василя Стефаника»

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ ЩОДО НАСИЛЬСТВА У ШКОЛІ

У статті аналізуються питання методологічних етапів в історії превентивної роботи у школі, її сучасного стану та проблем. Висвітлюються цілі, завдання та принципи профілактичної роботи щодо насилльства у сучасній школі.

Liudmyla Makarova,

Alla Makarova

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF WORK TO PREVENT VIOLENCE AT SCHOOLS

The article features the issues of methodological views on history of preventive work at school, it's actual causes and problems. The aims, tasks and principles of preventive work in modern school are highlighted.

Preventus – (від лат. «попереджувальний», «запобіжний») – основне поняття превентивної педагогіки та психології. У широкому розумінні соціально-психологічна профілактика є системою заходів, спрямованих на охорону психічного здоров'я, попередження неблагополуччя у розвитку людини, групи, суспільства; створення психологічних умов, сприятливих для цього розвитку [4].

Одним із пріоритетів державної політики України є здоров'я дітей та молоді. У Положенні про психологічну службу у системі освіти України наголошується, що профілактика і корекція відхилень в інтелектуальному і особистісному розвитку дитини є одним з її центральних завдань, поряд із сприянням повноцінному особистісному інтелектуальному розвитку дітей на кожному віковому етапі, створенням умов для формування в них мотивації до самовиховання і саморозвитку; забезпеченням індивідуального підходу до кожної дитини на основі її психолого-педагогічного вивчення [2, с. 63].

«Профілактика – це своєчасне попередження відхилень у психофізичному розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобіганні конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі, формування в учнів орієнтації на здоровий спосіб життя та захист психічного здоров'я» [2, с. 63]. Актуальність ідеї превентивного підходу, як у галузі шкільної практичної психології, так і соціальної педагогіки, потребує сьогодні дослідження різних його аспектів, як теоретико-методологічних, так і практично-прикладних.

Проблеми превенції мають комплексний, мультиаспектний характер. Кожний з аспектів – медико-біологічний, правового захисту, соціально-педагогічний, соціологічний, психологічний – знайшли відображення як у працях класичного, некласичного, так і сучасного постнекласичного періодів. У контексті розвитку практичної психології освіти та її превентивного аспекту мають суттєве значення вітчизняні гуманістичні традиції виховання, що закладені ще за часів Київської Русі та продовжувались і розвивались у літературних творах, трактатах, суспільно-педагогічній діяльності, наукових дослідженнях Г. Сковороди, К. Ушинського, О. Духновича, П. Лєсафта, В. Кашенка, П. Блонського, В. Мясішева, А. Макаренка, С. Щацького, Д. Фельдштейна, В. Ананьєва. За останні роки психологами і педагогами виконано ряд досліджень з проблем діагностики, корекції та профілактики соціальної та педагогічної занедбаності. Цьому присвячені роботи І. Кона, С. Белічевої, Г. Абрамової, Є. Іванова, Г. Міньковського, І. Невського,

В. Оржеховської [3] та О. Пилипенко [5]. Проте існуюча практика не повною мірою вирішує завдання профілактики відхилень у розвитку особистості школярів.

Теоретичні узагальнення, концептуальні положення щодо повноцінного розвитку особистості та принципів превентивної освіти знаходимо у роботах І. Дубровіної [6], А. Шувалова [10; 11], В. Ананьєва [1], О. Васильєвої та Ф. Філатова, В. Слободчикова та Є. Ісаєва [7; 8; 9]. Особливого значення надаємо обґрунтуванню ними теорії психологічного здоров'я особистості, зокрема, психологічного здоров'я дітей [6].

Еволюцію підходів до профілактики, етапи її розвитку розкрив один із сучасних російських вчених В. Ананьєв: «Пафос першого етапу, – пише він, – зводився до залякування... тими або іншими недугами, що неминуче чатують на кожного, хто зловживає, наприклад алкоголем або курінням, або жирною їжею. Найбільш яскравою ілюстрацією вказаного напрямку є лозунг «Один грам нікотину вбиває коня». Ця група концепцій мала, як відомо, малу ефективність. Більш того, такий підхід до пропаганди здоров'я сам формував феномен ятрогенії, навіюючи страх захворювання хронічним недугом... Жити під загрозою бути вбитим вірусом або отрутою, або чимось ще у такому роді – жахливий пресинг, що заважає одержувати задоволення від самого життя. У цьому негативна сторона подібного просвітительства, яке, таким чином, формує у людини уявлення, що життя – це тривалий процес самогубства» [1, с. 6].

Особливостями наступного, другого етапу було звернення до розуму людини, її свідомості. Населенню активно надавали об'єктивну статистику. Роз'яснювали механізми патогенного впливу, пропонували різні моделі здорового способу життя. Ця група концепцій орієнтувалась на особистість.

Сучасний, третій етап розвитку профілактичних концепцій націлений на усунення причин, а не на боротьбу з наслідками. Досвід і наукові дослідження, як стверджує В. Ананьєв, показують, що першопричина, якщо дає поштовх до розвитку різних захворювань і девіантних форм поведінки, виявляється найчастіше у психіці людини. Базовий прогностичний знак розвитку тієї або іншої нозології також лежить у сфері психології». І далі... «рання профілактика як первинна умова розв'язання проблем здоров'я – це сучасний інтегративний підхід, що об'єднує «достатнє і необхідне», напрацьоване на кожному етапі становлення превентології» (Белічева, 2003) [1, с. 7]. Отже, особливістю методичного підходу останнього періоду є акценти на формування мотивації бути здоровим, що передбачає опору на індивідуальні особливості особистості, позитивні якості характеру, ціннісно-сміслової сфери, джерела сили «Я» та психологічного здоров'я.

Розвиток превентології, загалом, і психолого-педагогічної профілактики, зокрема, відбувається шляхом взаємодоповнення освіти та охорони здоров'я. «Проблема зміцнення здоров'я дітей та підлітків, забезпечення умов повноцінного розвитку і безпечної освіти, запобігання соціальній, особистісній та моральній деградації підростаючих поколінь починають розглядатися як спільні і пов'язані між собою» [10, с. 19]. А. Шувалов, посилаючись на результати емпіричних досліджень, констатує, що «проблемні стани сучасних дітей все складніше розуміти, виходячи з медико-психологічних, психотерапевтичних і психолого-педагогічних моделей, що склалися...» [8, с. 94]. Йдеться про перегляд деяких теоретичних положень, що не знайшли підтвердження у психологічній та педагогічній практиці. Постнекласичний етап розвитку психології, свідками якого ми є, ознаменувався «рішучим поворотом психологічної науки до сутнісних характеристик людини. Триває активний пошук засобів і умов становлення нової людини: людини як суб'єкта власного життя, як особистості у зустрічі з іншими, як індивідуальності перед лицем Абсолютного буття» [8, с. 11].

Загальна спрямованість профілактичної роботи у школі – формування (актуалізація) тих якостей, що сприяють психологічному здоров'ю учнів з акцентом на життєво важливі навички, оздоровчу активність та здоров'язберігаючу поведінку. Відповідно, важливого значення повинно надаватися світоглядному та ціннісному аспектам формування ідентичності здорової психологічно стійкої людини.

Основний розвивально-профілактичний потенціал психологічних тренінгів та інших сучасних форм профілактики – це нагромадження зразків інтелектуального осмислення та вольового подолання негативних явищ; засвоєння моделей прийняття рішень у ситуаціях невизначеності вибору; формування внутрішніх поведінкових регуляторів, якими є ціннісно-нормативні уявлення, що містять не тільки знання моральних, правових та інших соціальних норм і цінностей, але й певне відношення до цих норм, а також здатність дотримуватися їх у реальній поведінці. На жаль, в організації профілактичної роботи у школі все ще спостерігаються дві протилежні тенденції: одна полягає у надто широкому розумінні змісту психопрофілактики, а інша – в обмеженні проблематики заходів (здебільшого, це стереотипні теми на кшталт «Алкоголь і діти», «Шкідливі звички» тощо). Якщо перша тенденція веде до надмірного ускладнення завдання психологів, то друга – до іншої методичної помилки – невинного спрощення завдань та методів роботи.

Аналіз публікацій у наукових виданнях, нормативних документах, що регламентують діяльність практичних психологів у сфері освіти, результати проведених нами емпіричних досліджень, спостережень дозволяють зробити наступні узагальнення:

– Профілактична робота у школі починається тоді, коли ще немає особливих труднощів у поведінці дитини, житті класу чи групи дітей. Отже, профілактична робота психолога у школі спрямована не стільки на розв'язання поточних, скільки перспективних завдань.

– За своїм змістом психопрофілактична робота повинна охоплювати велике коло проблем, серед яких – шкільна дезадаптація, девіантна поведінка, дисгармонійний розвиток особистості, шкідливі і небезпечні залежності, шкільні неврози та інші форми психологічного нездоров'я;

– Профілактична робота повинна спрямовуватися на запобігання алкоголізації, наркотизації та криміналізації особистості, залучення школярів у деструктивні секти, гральний бізнес, небезпечне соціальне середовище, екстремальні, небезпечні для неповнолітніх форми дозвілля;

– Профілактична робота шкільного психолога, на відміну від психотерапевтичної, повинна мати відчутну виховну спрямованість. Якщо у деяких напрямках психотерапії культивується безоціночне ставлення до клієнта, то для шкільного психолога така позиція не може бути прийнятною.

– У профілактичній роботі в школі обов'язково повинні застосовуватись диференційований, індивідуальний підхід (врахування особливостей окремих груп дітей з різними видами обдарованостей, з акцентуаціями характеру або особистості, дітей групи ризику);

– Психологічний стан дитини безпосередньо пов'язаний із впливом оточення і способом спільного життя. До числа основних ознак дисфункціональних станів дитячо-дорослої спільності належать: бідність або спотвореність базальних умов і духовно-моральних засад життя, недостатність або неадекватність соціокультурних умов розвитку, розмитість та приземленість світоглядних установок природного людського оточення.

– Упродовж дошкільного і шкільного дитинства простором виношування і актуалізації у дитини людських якостей і здібностей є «спів-буттєва спільність» (В. Слободчиков), механізмом розвитку – зовнішня рефлексія і співпереживання, умовами розвитку – діалогічне спілкування і співробітництво у діяльності, засобом морального виховання – особистий приклад і добра порада старших. Тому, стосовно дітей критерії психологічного здоров'я коректніше співвідносити з системою їх зв'язків і відносин з природним оточенням, передусім із значущими дорослими;

– Психопрофілактична робота у школі повинна проводитися у взаємодії таких значущих фігур як вчитель, психолог, соціальний педагог, батьки, представники громадськості.

– Реалізуючи свою профілактичну функцію, психологи повинні орієнтуватись на найновіші досягнення науки, нові концептуальні підходи до виховання і розвитку особистості, що відбивають нові культурно-історичні реалії та особливості нових поколінь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев В. Основы психологии / В. Ананьев. – Спб.: Речь, 2006. – 384 с. – Книга 1. (Концептуальные основы психологии здоровья). – С. 6–7.
2. Збірник нормативно-правових документів психологічної служби та ПМПК системи освіти України / [упоряд. В. Панок, І. Цушко, А. Обухівська]. – К.: Ніка-Центр, 2005. – 436 с.
3. Оржиховська В. Сучасні орієнтири превентивної педагогіки / В. Оржиховська, О. Пилипенко // Педагогіка і психологія: науково-теоретичний та інформаційний журнал. – 2005. – № 2. – С. 7–24.
4. Пилипенко О. Методологія превентивного захисту особистості від негативних явищ / О. Пилипенко // Збірник наукових праць Київського міжнародного університету. – К.: КМУ, 2009. – Вип. 13. – С. 157–168. – (Серія: Психологічні науки).
5. Пилипенко О. Превентивна освіта в інтеграції класичних педагогічних підходів / О. Пилипенко // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 1. – С. 74–80.
6. Практическая психология образования / под ред. И. Дубровиной. – М.: ТЦ «Сфера», 1997.
7. Слободчиков В. Психология развития человека / В. Слободчиков, Е. Исаев. – М., Школьная пресса, 2000.
8. Слободчиков В. О перспективах построения христиански ориентированной психологии / В. Слободчиков // Московский психотерапевтический журнал. – 2004. – № 4. – С. 5–17.
9. Слободчиков В. Антропологический подход к решению проблем психологического здоровья детей / В. Слободчиков, А. Шувалов // Вопр. психол. – 2001. – № 4. – С. 91–105.
10. Шувалов А. Гуманитарно-антропологические основы теории психологического здоровья / А. Шувалов // Вопросы психологии. – 2003. – № 6. – С. 18–33.
11. Шувалов А. Психологическое здоровье человека / А. Шувалов // Вестник ПСТГУ: IV. Педагогика. Психология. – 2009. – Вып. 4 (15). – С. 87–101.

Ксенія Максименко,
канд. психол. н., доцент,
Національний медичний університет
імені О. О. Богомольця

**ШЛЯХИ ДОПОМОГИ ПІДЛІТКАМ
У ПОДОЛАННІ НЕГАТИВНИХ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ
У КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ**

На матеріалі дослідження соціокультурних зразків переживання негативних психічних станів побудовано модель психотерапевтичної допомоги неповнолітнім соматичним пацієнтам шляхом віднайдення соціокультурного прототипу естетизованих переживань (на матеріалі української та російської поезії) та приєднання останнього до семантичного простору особистості пацієнта. При цьому розроблено своєрідний алгоритм креативності як особистісної основи подолання негативних психічних станів.

Kseniia Maksymenko

**WAYS TO HELP TEENAGERS
TO OVERCOME NEGATIVE MENTAL CONDITIONS
IN THE CONTEXT OF MODERN TEACHING PRACTICE**

The article provides the analysis of different sociocultural samples of teenagers, who experienced violence and negative mental conditions. A model of psychological care to teenagers somatic patients by means of finding sociocultural prototype of anesthetized experience (based on Russian and Ukrainian Poetry) and joining it to the semantic space of the patient is outlined. In addition, the algorithm of personal creativity as a basis of overcoming negative mental conditions is provided.

Складність проблеми дослідження психічних станів неповнолітніх полягає в тому, що, з одного боку, вони належать до найбільш істотних та фундаментальних явищ психічного життя, а з іншого – становлять певний «фон», на тлі якого протікає психічна діяльність. У сукупності своїх виявів психічні стани включають в себе таку феноменологію: а) найзагальніша риса психодинамічного аспекту життя особистості й організму; б) власне емоційні стани індивіда; в) невротичні та психотичні стани; г) змінні стани свідомості; д) вищі почуттєві стани. Встановлено, що врахування соціокультурної детермінації психічних станів створює конструктивну перспективу для медичного психолога як фактору подолання пацієнтом негативних переживань в ситуації хворобливих соматичних захворювань.

Метою статті є дослідження специфіки негативних психічних станів (агресії, фрустрації та ін.) у неповнолітніх пацієнтів–соматиків, а також особливості їх рефлексії; на цій основі здійснити аналіз емпіричних результатів і розробити модель переживання та подолання негативних психічних станів.

Виявлено, що у сучасній консультативній та медичній психології переважають моделі психологічної та психотерапевтичної допомоги, що є похідними від основних психотерапевтичних парадигм: класичного та посткласичного психоаналізу, біхевіоризму, гуманістичної психотерапії тощо (Ю. Ф. Антропов, М. Є. Бурно, Е. В. Волкова, А. Ф. Єрмошин, Б. Д. Карвасарський, А. Ф. Копйов, В. Ф. Простомолотов та ін.). Не ставлячи під сумнів правомірність та адекватність вказаних моделей та напрямків психотерапії, ми виходимо з того, що у сучасних моделях психологічної допомоги належної реалізації не отримала ідея креативності як однієї з унікальних особливостей особистості, яка дозволяє «моделювати подальше існування людини» (С. Д. Максименко).

Як відомо, за допомогою поетичної мови прискорюється скидання шор інфантильності з людської свідомості (М. Шошанні). Саме катарсичний потенціал поетичного твору, його безпосередня емоційність спрямовані до внутрішнього світу, до особистісного «Я» кожного. І цей потенціал креативності, що спрямований на зміну внутрішнього світу людини, відкриває справжній простір для спонтанного самоцілення, оскільки непередбачувано поєднує в собі соціокультурні, ситуативні й особистісно-неповторні аспекти існування й самоствердження власного «Я» (В. Д. Потапова).

У психологічному плані внутрішня картина хвороби має розглядатися як елемент самосвідомості, сформований внаслідок самопізнання. Оскільки внутрішня картина хвороби впливає на перебіг захворювання, формування оптимістичних, соціокультурно детермінованих установок на подолання власних негативних переживань виступає могутнім засобом зміни психічних станів пацієнта в бік їхнього оптимізування. На відміну від психічних захворювань, соматичні хвороби не порушують безпосередньо діяльність мозку. Саме тому головним прототипом психологічної допомоги, постульованим у цій роботі, виступає креативність як засіб створення й утвердження життєдайних смислів.

Отже, прототипом психологічної допомоги у нашій роботі постульовано креативність і, зокрема, опора на поетичне висловлювання як на глибинний архетип «*ставлення–подолання*», що впливає з фундаментальної ролі слова як основи слов'янської культури. А тому були вибрані твори поетів, чия творчість, по-перше, позначена вираженою інтимністю переживань, по-друге, увійшла до золотого фонду

культури і, по-третє, покладена на музику (проаналізовано по 20 віршів таких поетів: Б.-І. Антонич, А. Ахматова, Л. Костенко, М. Рубцов, В. Симоненко, О. Фат'янов, Г. Чубай, Г. Шпаліков).

Діагностичний інструментарій включав: колірний тест Люшера (КТЛ), тест локуса та суб'єктивного контролю М. Рокіча (ЛСК), тест «малюнок неіснуючої тварини» (МНТ), опитувальник зв'язків між емоціями та суб'єктивними диспозиціями Г. Келлермена – Р. Плутчика (LSI), опитувальник САН та скорочену версію ММРІ, відому під назвою SMALL, 71 твердження з якої дозволяє досить швидко зорієнтуватися в особистісних рисах (демонстративність, іпохондричність тощо) та певних (тривога, пригнічення і т. ін.) станах.

У результаті встановлено, зокрема, що всім хворим на ХХ і СН притаманні спільні захисні механізми (гіперконтроль, раціоналізація, регресія, витіснення, заперечення гумору). Здійснена процедура частотного аналізу емоційного досвіду хворих на ХХ та СН із подальшим співвіднесенням дескрипторів емоцій, що його складають, дозволила виявити схожість в описах пацієнтів з різними діагнозами своїх станів. При тому, що у пацієнтів з ХХ більш виражений психоемоційний комплекс вектору «сором-провина», а у хворих на СН – «страх», частота відмінностей наявності графологічних знаків агресії і її відсутність у проєктивних оповіданнях склала 50% у хворих на СН і тільки 17% у хворих на ХХ ($p \leq 0,01$). Даний факт ще раз указує на підвищений рівень придушеної агресії у хворих на СН. Підвищений рівень неусвідомлюваної агресії хворих на СН підтверджується також описаними вище результатами класифікації дескрипторів емоцій з включенням емоційного комплексу гніву в інші емоційні комплекси (страху і сорому).

Для пошуку життєстверджувальних естетико-етичних смислів з яскраво вираженою соціокультурною (надособистісною) детермінованістю, була обрана сучасна українська і російська поезія. Методом контент-аналізу були виділені найчастотніші семантичні маркери, що позначають особистісні й трансперсональні переживання у восьми класиків сучасної української та російської поезії (на матеріалі 160 віршів). Виявилось, що залучення пацієнтів до культури і змісту глибоко інтимних поетичних переживань сприяє подоланню власних негативних станів завдяки водночас декільком діючим психологічним чинникам: а) активації етико-естетичних символів-архетипів (сонце, небо, зорі, біль, мати, життя і т. ін.); б) своєрідним «вбудовуванням» власного «Я» у «життєвий світ» поета шляхом смислової ідентифікації з явно більш сильною, могутньою особистістю, яка пройшла через страждання й подолала його; в) самим фактом структурування (окультурення) власних переживань могутньою традицією високої поезії, коли розкриття власного «Я» через резонанс співпереживання поету надає емоційний простір для власного життєдайного самоствердження.

З метою розширення психосемантичного простору проаналізованих соціокультурних зразків творчості був використаний і матеріал з творчого доробку пацієнтів, які, завдяки власній креативності та рефлексивності, намагалися висловитися і спрямувати свої переживання в бік пошуку й ствердження провітальних сенсів буття. Спираючись на отримані в результаті контент-аналізу найзагальніші семантичні вузли і ядерні предикації проаналізованих поезій, ми встановили, що використання поетичного твору як психотерапевтичного засобу у клініці ХСЗ служить могутнім креативним знаряддям подолання негативних психічних станів завдяки таким психологічним механізмам.

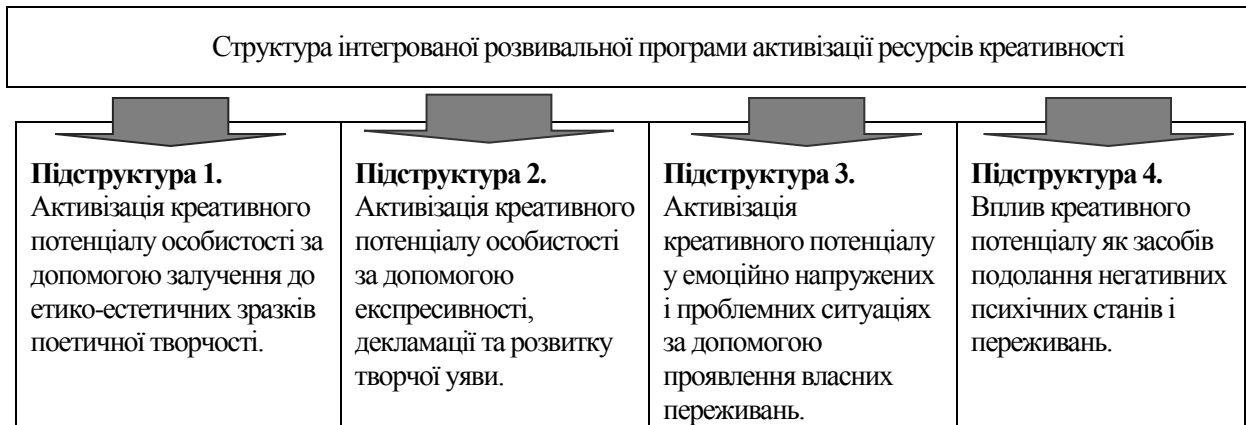
По-перше, це *активація найзагальніших етико-естетичних символів-архетипів*: сонце, небо, очі, зорі, біль, мати, життя і т. ін. По-друге, це своєрідне «вбудовування» власного «Я» у «життєвий світ» поета, тобто *смислова ідентифікація* з явно більш сильною, могутньою людиною, яка належить до тієї ж культури, до того ж народу і яка пройшла через страждання і подолала його. Спрацьовує могутній механізм *компенсаторної ідентифікації*. По-третє, сам факт *структурування* власних переживань могутньою традицією високої поезії дає особистості слово й культуру висловлювання власних емоційних станів через *естетизацію* їх за допомогою поетичного тексту.

Реалізуючи вказані психологічні засоби, була розроблена й апробована у формуальному експерименті поетапна інтегрована розвивальна програма активізації ресурсів креативності як психологічного чинника подолання негативних психічних станів, спричинених ХСЗ. Програма складається з трьох блоків, кожен з яких містить 6–8 занять у психотерапевтичній групі.

У підсумку здійсненого аналізу зроблено висновок, що у досліджуваних з експериментальних груп (21 чол.) підвищився і високий початковий рівень креативного потенціалу: до 52% респондентів; останні оволоділи здатністю навіть спонукати до креативності інших. Середній рівень креативного потенціалу теж підвищився, тепер його мають 28% респондентів в контрольній групі (46 чол.), це означає, що він у них вже достатньо розвинений, але не завжди проявляється, цьому заважають деякі особливості їх особистості, а в експериментальній групі цей показник сягає 40%.

Показано, що у більшості хворих на ХХ відзначалося і адекватне когнітивне оцінювання захворювання, хоча воно водночас характеризувалося його емоційним відторгненням. Взагалі, когнітивне розбалансування є специфічним механізмом порушення саморегуляції хворих на ХХ; при цьому захисні психологічні механізми у пацієнтів вказаних двох груп, в принципі, однакові (раціоналізація, регресія, гіперконтроль, витіснення, заперечення гумору). Встановлено, що хворі на СН демонструють більш високий

рівень усвідомлюваної тривожності, в той час як хворі на ХХ демонструють неусвідомлену (витіснену) тривожність. Між пацієнтами з важкою (напади більше одного разу на тиждень) і середньої важкості СН виявлені значущі (на рівні $p \leq 0,05$) відмінності за шкалою самооцінки тривожності. Вказані варіанти розбіжності усвідомлюваного і неусвідомлюваного рівнів тривожності свідчать про труднощі довільного управління психічними станами у ситуації ХСЗ. Це саме стосується й агресивності, яка сильніше пригнічується у хворих на СН. Загальним також для хворих на ХХ і СН є підвищений рівень алекситимії, емоційної ригідності та, в цілому, прояви дефіцитарності їхньої психіки, зокрема, щодо диференціації власних психічних станів.

Виявлено, що сенс «я-переживання» конституює стан творчості, виступає психологічним засобом, який дозволяє суб'єкту переживання вийти за межі ситуації, буденності, власних поточних бажань тощо. По суті, самотрансценденція постулюється нами як передумова подолання хворобливих психічних станів і вихід у простори соціокультурно детермінованих креативних переживань.

Результати формуальної частини дослідження підтвердили істотну роль креативності як чинника і умови керування психічними станами, що має прояв у спрямованості, різноманітності та рівнях розвитку творчих складових при соматичному захворюванні, їх інтеграції в успішність вирішення психологічних завдань. Доведено, що використання спеціально-орієнтованих креативних психотехнологій в динаміці соматичної хвороби впливає на: розвиток вміння адекватно проявляти емоційні стани при соматичному захворюванні, креативного потенціалу; рівень розвитку та інтеграцію особистісно-важливих складових здібностей, їх показників і змістовних складових.

Креативність становить комплекс інтелектуальних та особистісних характеристик, які дозволяють людині продуктивно діяти в ситуації новизни, невизначеності й за відсутності чіткого алгоритму вирішення проблем. Аналіз впливу креативності на емоційні стани показав, що в основі такого впливу знаходяться дві групи механізмів: когнітивні та метакогнітивні. Саме вказані механізми забезпечують постановку нових цілей і дію креативності на трансформацію психічних станів. Процес творення і відтворення художніх образів виступає і мовою, і засобом, і завданням у подоланні обмежень, що накладаються на особистість хронічним соматичним захворюванням. Саме творчість, натхнення як особливий психічний стан виступає могутнім психологічним засобом подолання негативних особистісних переживань при хворобливих соматичних захворюваннях.

Розроблена й апробована у формуальному експерименті інтегрована програма психокорекції й психотерапії неповнолітніх пацієнтів з ХСЗ включає чотири підструктури: а) активізацію креативного потенціалу особистості за допомогою залучення до етико-естетичних зразків поетичної творчості; б) активізацію креативного потенціалу особистості за допомогою декламації та розвитку творчої уяви; в) активізацію креативного потенціалу у емоційно напружених і проблемних ситуаціях за допомогою експресії власних переживань; г) вияв креативного потенціалу як засобу подолання негативних психічних станів і переживань.

Таким чином, креативність зростаючої особистості та відповідні емоційні стани виступають вагомим засобом психокорекції хворобливих негативних психічних станів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Максименко К. Психологічні стани підлітків у контексті проблем сучасної педагогічної практики / К. Максименко // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 4. – С. 36–40.
2. Максименко К. Генеза переживань емоційних станів при соматичних захворюваннях / К. С. Максименко // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Проблеми загальної та педагогічної психології. – К. : ГНОЗІС, 2007. – Т. IX, ч. 7. – С. 253–258.

Тетяна Мараховська,
практичний психолог, спец. I кат.,
Житомирський міський ліцей
при Житомирському державному
технологічному університеті

ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ РОБОТИ З ПИТАНЬ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА ТА ЖОРСТОКОГО ПОВЕДІННЯ СЕРЕД УСІХ УЧАСНИКІВ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

У статті представлено використання інноваційних форм та методів роботи з питань попередження насильства та жорстокого поведіння серед усіх учасників навчально-виховного процесу практичним психологом Житомирського міського ліцею при Житомирському державному технологічному університеті. Розкриваються причини виникнення конфліктних ситуацій, непорозуміння та, як їх наслідок – застосування насильства і жорстокого поведіння з дітьми як у класних колективах, так і в родинях.

Інформує ця стаття і про те, як за допомогою освітнього процесу, практичного психолога та самих учнів, можна сприяти покращенню ситуації та вихованню толерантних учнів, батьків та педагогів, розвиток усвідомлення і пошук шляхів вирішення будь-яких суперечок та непорозуміння мирним шляхом, використовуючи набуті під час просвітницько-профілактичної роботи знання та навички.

Tetiana Marahovska

INNOVATIVE FORMS AND METHODS OF PREVENTION VIOLENCE AND ABUSE AMONG ALL MEMBERS OF THE EDUCATIONAL PROCESS

This article examines the psychologist practice of using innovative forms and methods of prevention of violence and abuse among all members of the educational process in the First City Lyceum at Zhytomyr State Technological University. The causes of conflicts and misunderstandings as a result of child abuse in both classroom groups and in families are analyzed.

This article provides information on how to achieve progress and educate tolerant students, parents and teachers with the help of the educational process, psychologists and even students themselves, how to develop awareness and strive for peaceful resolution of any disputes and misunderstandings applying the knowledge and skills gained during education and prevention.

Наше сьогодення та сьогодення нашої молоді дуже активне і насичене. Проте насичене не добром, не миром, не любов'ю, планами на майбутнє, а агресією, насильством, злом і скоєнням низки правопорушень. І швидкий ріст випадків проявів словесної, фізичної чи психологічної агресії свідчить про безглуздість та недоцільність боротьби зі злом тільки шляхом застосування лише традиційних методів та жорстоких покарань. Жодна консультація, настановлення, повчання, індивідуальна бесіда чи покарання не дає змоги у повній мірі дитині змінитися на краще.

Найчастіше причиною вчинення насильства у родинях чи класних колективах є конфліктні ситуації, виникнення суперечок з тих чи інших питань між різними учасниками навчально-виховного процесу. Конфлікти – частина нашого життя, хоча й не найкраща. Вони виникають удома, в школі, на роботі, спалахують між родичами і зовсім незнайомими людьми. І кожного разу, незалежно від того, хто винен, його учасники страждають від стресів, приниження, трапляються випадки фізичного насильства і, найчастіше, – психологічного насильства. Злободенною ця проблема є для навчальних закладів, де навчаються діти, і, на жаль, і для родин, в яких відбуваються моральний тиск, психологічне приниження дитини.

Саме тому я, як практик, практичний психолог навчального закладу, почала розмірковувати над можливими варіантами вирішення цієї проблеми та пошуком нових підходів до розв'язання мирного вирішення конфліктів, виховання дітей і просвіти батьків на принципах гуманності, поваги, толерантності. Кожна друга дитина в Україні зазнає тієї чи іншої форми насильства, і не тільки у класі, але й у сім'ях. Діти звертаються за допомогою. У розмові з батьками все частіше звучить: «Приходиться у цілях виховання застосовувати радикальні заходи, такі, як покарання, обмеження спілкування з ровесниками, забирання телефонів, планшетів і кишенькових грошей».

Така ситуація зі збільшенням випадків вчинення насильства над дітьми у нашому закладі, місті і країні вимагає впровадження дієвої системи профілактики вчинення будь-яких насильницьких дій щодо дітей, яка б використовувала справді ефективні методи її запобігання та передбачала просвітницьку роботу з батьками з метою недопущення агресії та жорстокого поведіння з неповнолітніми, як у класних колективах, так і у родинях. Інноваційною формою роботи у нашому закладі є впровадження відновних практик у навчально-виховний процес, зокрема, батьківські лекторії у новітній формі проведення з використанням таких методів роботи, як: Коло вирішення будь-якого питання, Коло цінностей, на якому кожен з учасників, чи то підліток, чи то хтось із батьків може висловити свою думку, без критики у свою адресу, почути думку своїх колег, однокласників; а також тренінгові вправи та ділові ігри.

На жаль, сьогодні у навчальних закладах сформувалась думка, що «правий той, хто сильніший» (старшокласник, дитина багатого тата, вчитель, адміністратор тощо).

Система виховання та просвітницько-профілактична робота у Житомирському міському ліцеї при Житомирському державному технологічному університеті будується на принципах відновного підходу, який здійснюється через Ліцейну службу порозуміння (ЛСП). Це – команди підготовлених старшокласників-посередників (медіаторів), які після проходження спеціального навчального тренінгу допомагають своїм ровесникам розв'язувати конфлікти мирним шляхом, використовуючи у роботі відновні практики – медіацію однолітків, Коло тощо – і працюють над формуванням безпечної атмосфери у навчальному закладі. Роботу ЛСП організовую я – координатор, практичний психолог закладу, який пройшов спеціальну підготовку і володіє знаннями та навичками з організації та керування ЛСП і має право проводити цю роботу з батьками.

Діяльність ЛСП базується на принципах відновного підходу, який передбачає:

– Повагу до особистості, віру в її здатність вирішувати конфлікти у найкращий для себе спосіб – учасники конфлікту активно залучені до процесу обговорення та самостійно приймають рішення щодо подальших дій; тому медіатор – це не суддя, не порадник, а «той, хто допомагає спілкуватися».

– Відповідальність у стосунках та по відношенню до інших – процес переговорів побудовано таким чином, щоб учасники конфлікту мали можливість зрозуміти один одного, усвідомити власні вчинки та наслідки, до яких вони призводять, тобто власну відповідальність. Атмосфера довіри і поваги сприяє тому, що учасники конфлікту охоче беруть на себе зобов'язання щодо виправлення ситуації або відновлення стосунків.

– Віру у кожену особистість та її здатність змінюватися – вирішення конфлікту за участю медіатора побудовано як процес переговорів партнерів, а не суперників, що сприяє засвоєнню учнями іншої конструктивної моделі вирішення конфліктів, яку вони можуть використовувати в майбутньому.

Методика Кола не є новою, проте досить ефективною у роботі з батьками та педагогами. Коло – це зібрання людей, рівних для спілкування щодо складних питань (проблем), що відбуваються в атмосфері взаємоповаги і турботи згідно з певними правилами.

Залежно від мети, з якою проводиться Коло, процедура може називатися «Коло прийняття рішень», «Коло примирення», «Коло підтримки», «Коло формування цінностей» тощо.

Процес обговорення в Колі ґрунтується на принципі взаємоповаги, що забезпечує сама процедура та правила її ведення [1, с. 137].

У Колі присутній ведучий (хранитель Кола) – особа, яка інформує учасників про правила, формулює питання для обговорення, слідкує за тим, щоб громада дотримувалася процедури, та несе відповідальність за атмосферу взаємоповаги, підтримки та толерантного ставлення.

Крім того, важливим елементом Кола є Мовник – це символічний предмет, що передається з рук в руки від одного учасника до іншого та дає право говорити. Перш, ніж почати працювати в Колі, громада повинна обрати для себе Мовник – це має бути важливий, символічний предмет, який поважатимуть усі учасники Кола. Зазвичай, це – медіатори ШСРК, які на першому ж зібранні вирішують, що буде таким предметом для них. У мене це невелика дерев'яна чаша, оскільки використання Братини має українське коріння та духовно єднає нас із предками.

Правила Кола безпосередньо пов'язані з Мовником. До них належать наступні:

– *Братина завжди рухається по Колу за годинниковою стрілкою («за сонцем»). Кожен повинен дочекатися своєї черги.*

– *Говорити має право лише той, хто тримає в руках Братину, або той, хто отримав особливе право від хранителя Кола.*

– *Кожен має право передати Братину наступному, зберігши мовчання, якщо йому немає чого сказати або він/вона не хоче говорити.*

– *Жоден не має права покинути Коло, поки воно не завершилося.*

– *Братина передається по Колу доти, доки залишається людина, якій є що сказати з приводу дискусії. Коло закінчується тоді, коли Братина обійде його, а всі збережуть мовчання [1, с. 138].*

Окрім правил, учасники приймають *низку принципів*, яких зобов'язуються дотримуватися під час участі в Колі. Принцип встановлює загальне для всіх визначення того, як люди будуть взаємодіяти між собою і ділити час та простір у Колі.

Традиційно встановлюються *наступні принципи*:

- *Все, що прийшло у Коло, в ньому і залишається: особиста інформація, яка надійшла у Коло, вважається конфіденційною за винятком випадків, коли виникає загроза безпеці учасників.*
- *Кожен з учасників погоджується поважати усіх інших та висловлюватися доброзичливо, у спокійній манері як про хороше, так і про погане, залишаючи час для інших, щоб вони змогли висловитися.*
- *Кожен має слухати з повагою, «і серцем, і розумом».*
- *Усі повинні поважати процедуру і залишатися в Колі доти, доки воно працює у пошуках розв'язання проблеми, що обговорюється.*

Тримаючи в руках Братину, учасник Кола повинен поважати процедуру, інших учасників, **говорячи**:

- *від серця, чесно і відкрито;*
- *з повагою до присутніх;*
- *коротко та лаконічно, щоб дати змогу висловитися іншим;*
- *по суті обговорюваних у Колі питань [1, с. 139].*

Таким чином, можна сказати, що впровадження таких інноваційних форм та методів у просвітницько-профілактичну роботу, як Коло, медіація, тренінги, ділові ігри, дає змогу говорити про зменшення рівня проявів насильства у навчальному закладі серед учнів, а також сприяє усвідомленню батьками своєї некомпетентності та виробленню інших конструктивних моделей поведінки з дітьми у родині та уникнення зайвий раз агресії та насильницьких дій над дітьми, зокрема, набуттю навичок конструктивного спілкування та вирішення суперечок без насильницьких дій і з урахуванням інтересів обох сторін чи то у навчальному закладі, чи то у родині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль Р. Шкільна служба розв'язання конфліктів : досвід упровадження : [посібник для батьків] / Р. Коваль, А. Горова та ін. . – К. : Видавець Захаренко В.О., 2009. – 168 с.

Алла Москальова,

канд. психол. н., доцент,
Державний вищий навчальний заклад
«Університет менеджменту освіти»
НАПН України

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЛЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРОЦЕСІ СІМЕЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядається актуальна проблема сьогодення – попередження домашнього насильства над дітьми. Виявлено психологічні чинники попередження насильства щодо неповнолітніх у процесі сімейної соціалізації. Доведено, що сімейна соціалізація, побудована на засадах гуманізму, сприяє формуванню у підлітків протидії насильству.

Alla Moskalova

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF PREVENTION OF JUVENILE ABUSE DURING THE PROCESS OF FAMILY SOCIALIZATION

The author discusses a very important problem of nowadays – the prevention of violence. Psychological factors of preventing child abuse in the process of family socialization are determined. It is proved that family socialization, which is built on the principles of humanism, contributes to development of a resistance to violence in adolescents.

На думку багатьох науковців [1; 6; 7; 8], проблематика насильства є сьогодні одним із важливих питань, що обговорюються у суспільстві та досліджуються представниками державних і громадських інституцій України. Саме про це свідчать спеціальні законодавства та програми з питань протидії насильству, прийняті в Україні (Закон України «Про попередження насильства у сім'ї» та супутні підзаконні акти; план заходів з проведення Національної кампанії «Стоп насильству!»).

Жорстоке поводження з дітьми і зневага їхніми інтересами можуть мати різні види і форми, але їх наслідками завжди є серйозний збиток для здоров'я, розвитку і соціалізації дитини, нерідко й загроза її життю тощо [1; 7; 8]. На думку багатьох авторів [1; 3; 4; 5] сутність поняття *сімейна соціалізація* розуміється подвійно: з одного боку – це підготовка до виконання у майбутньому сімейних ролей, з іншого – вплив, який здійснює сім'я задля формування зрілої особистості.

Потужним механізмом протидії насильству дітей-підлітків у процесі сімейної соціалізації є: виховання психологічних якостей, які реалізуються через функції сім'ї, і які б могли протистояти насильству; формування норм і зразків поведінки (насамперед батьків), які сприяли б гендерній ідентифікації дитини-підлітка; створення атмосфери довіри, любові та симпатії, що сприяє формуванню почуття задоволення собою та

світом [2]. **Мета** дослідження: виявити психологічні чинники, які сприяють попередженню насилля щодо дитини-підлітка в процесі сімейної соціалізації, дослідити їх характерні ознаки.

Аналіз наукової літератури надав можливість виявити низку психологічних чинників попередження насилля щодо неповнолітніх в процесі сімейної соціалізації. Розглянемо їх детально.

Важливим психологічним чинником протидії насиллю є *особистісний розвиток* підлітка. Під особистісним розвитком підлітків розуміється активний процес життєвого самовизначення, у якому основну відповідальність за свій життєвий шлях бере на себе особистість. Розглядаючи особистість як постійно спрямовану єдність у досягненні окремої мети, завдань та ідеалів, Т.Титаренко у своїх дослідженнях зазначає, що незалежно від міри сформованості особистості, вона постійно має можливості для подальшого удосконалення, зростання та розвитку [8].

До таких характеристик відносяться внутрішні детермінанти психологічних особливостей розвитку особистості, а саме: когнітивні (пізнавальні), мотиваційні, емоційні, вольові.

Необхідним фактором розвитку особистості, без якого не відбувається формування найвищих особистісних якостей, є *соціалізація*. Під соціалізацією розуміється процес соціального розвитку дитини, під час якого відбувається засвоєння соціального досвіду, цінностей, норм поведінки, властивих суспільству, соціальним групам, до яких вона належить. Так, М. Корнев, А. Коваленко розглядають соціалізацію як процес оволодіння індивідом соціальним досвідом, шляхом засвоєння певної системи соціальних норм, ролей і культури, перетворення дитини на активного учасника суспільного і культурного життя [5]. Н. Андрєнкова, досліджуючи проблеми соціалізації особистості, виокремлює три головні етапи становлення індивіда: первинний, або соціалізація дитини; маргінальний, або соціалізація підлітка; стійкий, що характеризує період від юності до зрілості [1]. На нашу думку, такий розподіл за віковою періодизацією надає можливість прослідкувати розвиток особистості в процесі пізнання оточуючого середовища, здатність обирати ті чи інші цінності і установки, орієнтуючись на власні уподобання.

На думку Г. Лактіонової, поняття «соціалізація» розглядається як процес, завдяки якому людина стає соціально значущою одиницею, яка активно взаємодіє з багатьма суспільними структурами. Соціалізація виражає інтегральну якість, за допомогою якої можна характеризувати особистість у результаті успішного входження до соціального середовища. Це явище науковці позначають терміном *соціальна ідентичність*, і воно розглядається як емоційно-когнітивна єдність уявлень про себе, своє місце в навколишньому середовищі, в системі міжособистісних стосунків [6].

У науковій літературі висвітлюються різні підходи до розуміння суті процесу соціалізації дітей різної статі. Аналізуючи теорії статевої соціалізації в сучасній західній психології, Т. Рєпіна виділила різні напрями дослідження механізмів *статеворольової соціалізації* [7]:

– традиційна психоаналітична концепція (З. Фрейд), яка головну роль в статевій диференціації надає біологічному фактору, а основним механізмом вважає процес ідентифікації дитини з батьками. Характерною особливістю даної концепції є процес розвитку особистості, пов'язаний із сексуальною сферою. Ця концепція наголошує про чітке дотримання моделі жіночої та чоловічої поведінки (чоловік – активність, агресивність, рішучість, бажання перемогти та здатність до творчої діяльності; жінка – пасивна, нерішуча, залежна, відсутність логічного мислення), що сприятиме статевої ідентифікації;

– теорія соціального навчання та моделювання механізмів формування психічної статі і статевої стереотипів, яка спирається на модифікований принцип біхавіоризму – принцип обумовленості. Представники цієї теорії (А. Бандура, Г. Біллер, Р. Кен, Л. Сєрбін, Р. Уолтерс та ін.) вважають, що на розвиток статевої поведінки впливають батьківські моделі, які діти намагаються наслідувати, та підкріплення, які дають поведінці дітей батьки (позитивна – за поведінку, що відповідає статі, і негативна – що не відповідає). Головним принципом навчання статевої поведінці є диференціація статевих ролей завдяки спостереженню, нагороди та покарання шляхом прямої і непрямой обумовленості.

– теорія когнітивного розвитку – надає пріоритет пізнавальній інформації, яку дитина отримує від дорослого. Засновник когнітивної теорії Л. Кольберг вважає, що формування статевого стереотипу залежить від загального інтелектуального розвитку дитини, надаючи при цьому значення проявам самокатегоризації (віднесення дитиною себе до певної статі). Підкріплення та моделювання починає надавати суттєвий вплив на формування психічної статі, на думку Л. Кольберга, тільки після того, як статеві соціалізація уже відбулась;

– нова психологія статі – представники нової психології статі (S. Bisaria, G. Garvey, E. Maccoby, G. Jacklin, L. Serbin, K. O'Leary, R. Keni) вважають, що основну роль у формуванні психічної статі і статевої ролі відіграють соціальні очікування суспільства, які виникають у відповідності з конкретною соціально-культурною матрицею і знаходять своє відображення у процесі виховання.

Таким чином, серед психологічних досліджень є роботи, присвячені вивченню психологічних механізмів соціалізації підлітків. Але вони ставили своїм завданням вивчення якогось одного питання, надаючи цим самим перевагу одному чиннику, не враховуючи інших. На нашу думку, тільки комплексне

вивчення психологічних особливостей дітей підліткового віку на засадах гуманізму та умов їх соціалізації надасть можливість спостерігати за повномірною картиною становлення психологічних якостей підлітків та визначити рівень їх взаємодії з навколишнім середовищем.

Підліток виявляє зацікавленість до знань про себе та інших. Саме у цей період постає питання про стосунки з іншими значущими для підлітків факторами самовизначення на майбутнє, пошук місця в житті, професійне визначення тощо. Тому так необхідно навчити підлітка розумітися як в інших людях, їхніх інтересах, почуттях, так і в самому собі. Вкрай актуальним такий підхід є для формування гендерної ідентичності підлітків. Основну роль у цьому відіграють стосунки в сім'ї. На різних етапах цю проблему досліджували такі вчені, як О. Бондарчук, І. Кон та ін. [2; 4]. На думку авторів, у хлопців і дівчат існують значні відмінності в особистих стосунках з батьками. Дівчатка більш вимогливі до своїх батьків, ніж хлопчики. Для дівчинки близькі стосунки з матір'ю сприятливо впливають на розвиток особистості. Дівчаткам, які відчувають душевну близькість та піклування матері, властива висока довіра у спілкуванні з однолітками і дорослими людьми, їм менш властиві стани напруженості та фрустрації [2; 6; 7; 8]. Т. Говорун, визначаючи чинники статевої диференціації, зазначає, що дорослі по-різному спрямовують і регулюють поведінку хлопчиків та дівчаток, орієнтуючи хлопчиків на кар'єру, соціальні ролі у професійній, громадсько-політичній сфері, а рольові орієнтації дівчаток обмежуються створенням сім'ї, майбутніми побутовими обов'язками, зокрема господарчими та виховними [3, с. 5 – 13].

Науковці у своїх дослідженнях підкреслюють актуальність проблем підліткового віку та зазначають, що знання психологічних особливостей підлітків у сучасній школі або слабо використовуються, або нехтуються. Протиріччя з'являються навіть у розгляді стратегій рольової соціалізації. В одному випадку, розглядаються тільки відмінності, в іншому, навпаки, – схожість хлопчиків та дівчаток.

С. Єніколопов, М. Дворянчиков у дослідженнях статі спираються на такі моделі статевої (гендерної) ідентичності [7]:

– біполярна модель – в основі якої лежить положення про те, що дитина ідентифікує себе з батьками своєї статі, а відхилення від даної поведінки може призвести до патогенної поведінки, статево-рольових трансформацій (маскулінізації чоловіків та фемінізації жінок). Прихильниками даної моделі можна вважати З. Фрейда, К. Хорні, В. Кагана та ін.

– маскулінна модель – базується на припущенні, що існує позитивний зв'язок між маскулініними якостями та психічним здоров'ям. Представники даної думки стверджують, що існує позитивний зв'язок між вираженістю маскулініних рис і високим рівнем адаптації незалежно від статі. Для фемініних суб'єктів більш характерними є такі риси: тривожність, сенситивність, схильність до депресивних станів; для маскулініних – відкритість, задоволеність життям, хороши настрої. Прихильниками даної моделі є А. Carsrud, К. Carsrud, С. Edwins, J. Orlofsky, R. Ingram, С. Carver і т. п.;

– андрогінна модель свідчить про те, що жінки та чоловіки не обов'язково повинні відповідати традиційним моделям і можуть поєднувати у собі як маскулініні, так і фемініні характеристики. Прикладами таких досліджень можна вважати роботи вітчизняних – Т. Безсонової, А. Бухановського, А. Андреева, І. Кона – та зарубіжних науковців – I. Dohi, J. Spence, S. Bem, H. Marcus, P. Larson.

Ми не будемо надавати розгорнутий опис відповідних досліджень, а лише зазначимо, що кожне із них базується на реальних фактах і містить оригінальні ідеї.

Отже, аналіз наукової літератури надав можливість виявити психологічні чинники, які сприяють попередженню насилля щодо дитини-підлітка в процесі сімейної соціалізації, а саме: особистісний розвиток, успішна соціалізація в освітньому середовищі, соціально-рольова ідентифікація та гендерна ідентичність підлітків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреевкова Н. Проблема социализации личности / Н. Андреевкова // Социологические исследования. – 1970. – Вып. 3. – С.43 – 44.
2. Бондарчук О. Психология сім'ї : курс лекцій / О. Бондарчук. – К. : МАУП, 2001. – 96 с.
3. Говорун Т. Соціалізація статі як психологічна проблема / Т. Говорун // Педагогіка і психологія. – К. : Педагогічна думка. – 2001. – № 2. – С. 5 – 13.
4. Кон И. Социология личности / И. Кон. – М. : Политиздат, 1967. – 383 с.
5. Корнев М. Соціальна психологія : [підручник] / М. Корнев, А. Коваленко. – К. : Вища школа, 1995. – 304 с.
6. Лактионова Г. Социально-педагогическая работа с женской молодежью в крупном городе : теоретико-методологическая основа : [монография] / Г. Лактионова. – М. : Наука, 1988. – 270 с.
7. Москальова А. Формування психологічної культури дівчат-підлітків в умовах позашкільного навчального закладу : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 / А. Москальова. – К., 2004. – 223 с.
8. Горностай П. Психология личности : [словник-довідник] / за ред. П. Горностая, Т. Титаренко. – К. : Рута, 2001. – 320 с.

Лариса Ніколаєнко,
методист,
Комунальний заклад
«Сумський Палац дітей та юнацтва»

ЗАЛУЧЕННЯ ДІТЕЙ ДО ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЛЮ ТА ЖОРСТОКОМУ ПОВОДЖЕННЮ З НЕПОВНОЛІТНІМИ

У статті подається визначення понять «насилля», «жорстоке поводження», «булінг», «кібербулінг», «толерантність». Наводиться одна з існуючих класифікацій насилля. Визначається роль позашкільного закладу у профілактиці насилля, агресії та жорстокого поводження. Показані шляхи розв'язання зазначених проблеми на прикладі роботи Сумського Палацу дітей та юнацтва.

Larysa Nikolaienko

CHILDREN INVOLVEMENT IN OUT-OF-SCHOOL EDUCATION AS A WAY TO PREVENT CHILD ABUSE

The article provides the definitions of “violence”, “cruel treatment”, “bullying” “cyber-bullying”, and “tolerance”, and presents one of the existing classifications of violence. The role of out-of-school institutions in the prevention of violence, aggression and cruel treatment is determined. The ways of solving these problems are demonstrated on the example of work of Sumy Palace for Children and Youth.

Сьогодні проблема насильства в Україні набуває актуальності. Існуючі шляхи та методи захисту дітей від небезпек далекі від ідеального. Дотримання прав дітей є важливою умовою формування гуманного, справедливого і благополучного суспільства. Найближче з цією проблемою стикається школа, оскільки для дітей і підлітків, навчання є основною формою діяльності. Педагог має значний вплив на дитину й на ті фактори, що провокують насильство. Реалізація впливу на дитину може відбуватися у формальних шкільних умовах, але її ефективність залишатиметься проблематичною, тому що ці умови не повністю відповідають вимогам індивідуального підходу.

Виходом із ситуації, що склалася, може стати створення системи заходів щодо профілактики та попередження насильства, результатом яких є організація спільного сімейного дозвілля, просвітницька діяльність серед дітей та батьків, індивідуальні та групові консультації тощо. У цьому аспекті більш суттєві можливості дає позакласна (позашкільна) робота. Адже діяльність у школі є обов'язковою, тоді як до позашкільного закладу учні приходять переважно за власним бажанням. Ця особливість є важливою з точки зору профілактики.

Питання жорстокого поводження, насилля розглядається багатьма вченими, дослідниками, психологами, педагогами. І. Кант у своїх працях дає визначення силі як здатності перебороти великі перешкоди. З. Фройд ототожнює насильство з фізичним та економічним збитком, що спричиняються людьми один одному. У дослідженнях Н. Середи аналізується діяльність державних та громадських організацій, що допомагають жертвам насилля. Н. Шведова розглядає питання, пов'язані з проблемами поширення насильства у всіх його проявах. У спільній праці М. Писклакової та А. Синельникова аналізуються історичні, культурні аспекти насилля в сім'ї. А. Карєва та О. Забалдикіна розглядають телефонне консультування як вид допомоги. В наш час проблема насилля й жорстокого поводження стає більш актуальною.

Насилля – це всі види дій чи тиску над людиною, проти її волі, що спричиняють моральну та фізичну шкоду здоров'ю [1, с. 15]. Існує декілька принципів класифікації насилля, в залежності від того, що береться за основу.

Одним з найбільш вразливих верств суспільства, звичайно, є діти. Жорстоке поводження з ними може мати серйозні наслідки такі як погіршення здоров'я, затримка розвитку, соціалізації й, навіть, безпосередня загроза життю дитини. Подамо класифікацію видів насилля за різними критеріями (рис. 1).

Згідно тлумачного словника, жорстоке поводження з дітьми – це «безжалісне», «нешадне», «надзвичайно суворе» [1, с. 14]. У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. з'явилося нове поняття – шкільний булінг.

Булінг (від англ. *bully* – хуліган) – визначається як утиск, дискримінація, цькування. Це тривалий процес свідомого жорстокого ставлення (фізичного і психічного) з боку дитини або групи до іншої дитини або інших дітей [2, с. 76]. З точки зору гендеру, булінг більш поширений серед хлопців, ніж серед дівчат. Його жертвами частіше є хлопці. Як вид булінгу, в останні роки з'явився кібербулінг – знущання з використанням електронних засобів комунікації.

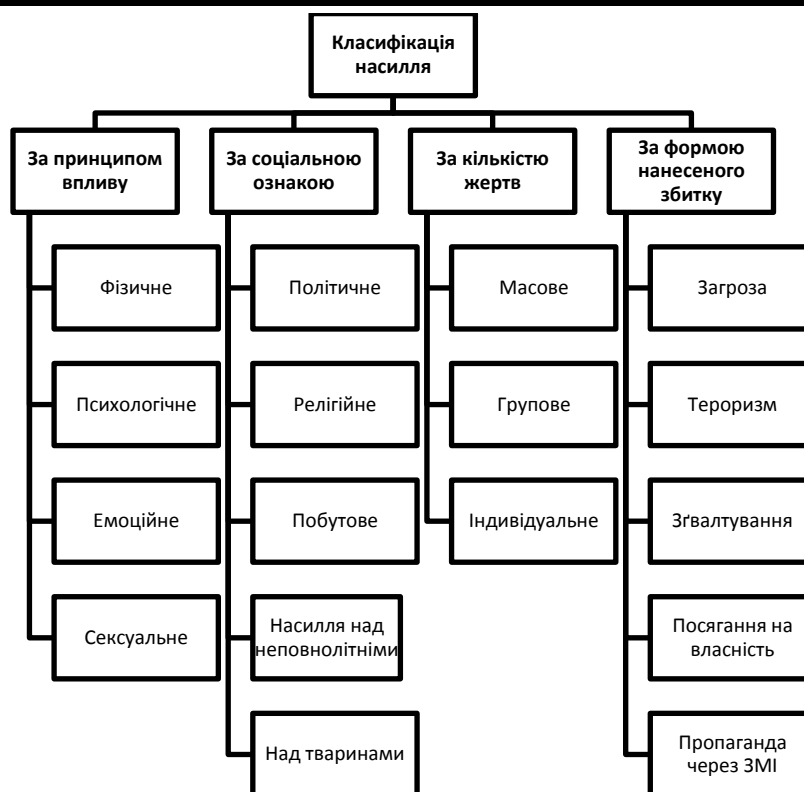

Рис. 1. Класифікація видів насилля

Чи можуть освітні заклади позитивно впливати на ситуацію? Звичайно так. Як було згадано раніше, більш дієвим для профілактики та попередження агресії, насильства, є залучення дітей до позаурочної, позакласної діяльності. На перший план виходять позашкільні навчальні заклади, де координується виховна, культурно-просвітницька, організаційно-масова робота для навчальних закладів щодо здійснення позаурочної, позакласної діяльності. Вони є територією успішного розвитку дитини, де вона самостійно або за допомогою дорослих обирає напрям діяльності.

Сьогодні в м. Сумах функціонує 5 комплексних і профільних позашкільних навчальних закладів системи Міністерства освіти і науки України: Центр еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді, Центр науково-технічної творчості молоді, Центр військово-патріотичного виховання, Палац дітей та юнацтва та обласний Центр позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю. З метою залучення дітей Сумської області до позашкільної освіти реалізуються регіональні соціально-освітні проекти «Рідна Сумщина», «Стежками слобожанського краю», «Дійти до кожного – зацікавити всіх».

Як позашкільні заклади шляхом залучення дітей та батьків до позашкільної освіти можуть впливати на зменшення росту агресії, насильства в суспільстві? Розглянемо це на прикладі діяльності Сумського Палацу дітей та юнацтва. Як вже було згадано раніше, позашкільні заклади мають всі умови для профілактики агресії, насилля, жорстокого поводження. Палац дітей та юнацтва, як один із позашкільних закладів, є тим освітнім середовищем, що надає дитині впевненість у власних силах, можливостях, здібностях, допомагає знайти своє місце в суспільстві. Саме тут дитині надається підтримка та шанс розкрити особистісні якості, стати лідером в оточенні однодумців. Для реалізації даних завдань вагомим досягненням стало введення в штатний розпис Палацу дітей та юнацтва посади практичного психолога. Практичний психолог Палацу проводить тренінгові заняття з метою формування в дітей стійкої життєвої позиції, адекватної самооцінки, психологічних бар'єрів протистояння жорстокому поводженню з ними. Велика увага приділяється й роботі з батьками. На батьківських всеобучах проводяться бесіди щодо попередження насильства над дітьми в сім'ях, проявів агресії, демонструються методи та прийоми стимулювання й заохочення дітей.

Педагогічний колектив Палацу дітей та юнацтва працює над науково-методичною проблемою «Упровадження диференційованого та особистісно орієнтованого підходів у створенні ситуації успіху», що дає змогу безпосередньо приділити увагу кожному вихованцю, дати можливість повірити у власні сили, переконати в успіху його діяльності. Одним з напрямів профілактики насилля є використання ігрових методів. Навчаючи дітей в спеціально створеній або заданій ігровій ситуації, у дітей формується модель впевненої поведінки, успішної людини, лідера, переможця, а не жертви.

За минулий навчальний рік в комунальному закладі Сумський Палац дітей та юнацтва були проведені наступні заходи щодо профілактики насильства:

- Виступи на батьківських зборах на тему: «Профілактика насильства в дитячому середовищі».

- Анкетування з метою виявлення проявів насильства, агресії та жорстокої поведінки. Систематично ведеться спостереження під час занять, масових заходів колективів та Палацу в цілому.
- Участь у акціях, конкурсах, концертах, проведення спільних майстер-класів для дітей та батьків. Організація та проведення таких заходів дає можливість кожному вихованцю продемонструвати результати своєї роботи, разом з батьками залучитися до художньої, театральної, прикладної творчості, що покращує психологічний та моральний настрій дитини, надає віри у власні сили.
- Проведення консультацій та всеобучу батьків вихованців через засідання «Батьківської школи». Тематика засідань: «Заохочення та покарання», «Готова любов», «Гіперактивні діти» тощо.
- Розробка практичними психологами та впровадження проекту «Насильству не місце в нашому житті!»
- Створення мультимедійної презентації «Активізація профілактичної роботи практичного психолога з попередження насильства в навчальних закладах міста. Підвищення її ефективності». Використання даної презентації під час батьківських зборів у колективах закладу.
- Підготовка матеріалів до участі у конкурсі серед працівників психологічної служби міста на кращу методичну розробку з попередження насильства щодо дітей та підлітків.
- Систематизація відеотеки «Насилля у школі», ч. 1, 2, 3; «Соціальна реклама попередження насильства у школі», «Обговорення теми насилля в сім'ї та школі». Перегляд даних відеоматеріалів під час батьківських зборів, групових консультацій, годин спілкування, проведення «Тижня толерантності» для учнів шкіл міста.
- З метою створення безпечного сімейного середовища, організації змістовного сімейного дозвілля працює «Сімейний клуб», змістом якого є масові ігрові, розважальні, інтелектуальні програми. За минулий рік проведені наступні зустрічі: «День народження сім'ї», «Пункт призначення – здоров'я», «Весна-красна», «Новорічна таємниця», мультимедійні програми «У світі тварин-4», «Домашні тварини», медіа-ігропрограма «Знайомі незнайомці» тощо.

Відомо, що протилежним до насилля й жорстокого поводження є толерантність (*від лат. tolerantia – терпіння*) [4]. На нашу думку, виховання толерантності може бути одним з шляхів попередження проявів агресії, насилля, жорстокого поводження з дітьми. З метою виховання толерантного ставлення до оточуючих, активної життєвої позиції, розвитку лідерських якостей у Палаці дітей та юнацтва проведені наступні заходи:

- Дискусія «Що означає бути толерантним?»
- Практикум «Права дитини в новинах».
- Заняття «Захист прав дитини в українському законодавстві», «Мої права – твої права», «Права дитини: від витоків до сьогодення», «Формування позитивних стійких знань про інші культури, як основа толерантності».
- проведення тематичного тижня толерантності «Відзначення дня толерантності» у Палаці дітей та юнацтва, в рамках якого проведено:
 - анкетування з метою вивчення розуміння вихованцями поняття «толерантність»; складання гуртківцями групового портрету «толерантної особистості»;
 - оформлення інформаційного плакату «Це і є толерантність»;
 - проведення годин психолога «Що таке є толерантність?» у гуртках та об'єднаннях Палацу дітей та юнацтва.

Отже, проблема насильства, як гостре соціальне явище, є на сьогодні важливою й актуальною. Позашкільні заклади освіти можуть відігравати значну роль у попередженні насильства та агресії та стати тим освітнім середовищем, що розвиває та виховує щасливих, впевнених у собі дітей, з активною життєвою позицією та вірою у власну неповторність. Залучення психологів, педагогів, батьків, громадських організацій є необхідною складовою успіху виховання повноцінного, високо морального, гармонійного громадянина нашої держави. Тренінги спілкування, особистісного зростання, консультування, всеобуч батьків та дітей, організація змістовного дозвілля, залучення їх до клубів за інтересами – це ті заходи, які допомагають змінити середовище, де виховуються діти, сформуванню певної моделі поведінки, в якій не буде місця насиллю та агресії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорстокому поводженню з дітьми : [навч.-метод. посіб. / за ред. К. Левченко, І. Трубавіної]. – К. : Юрисконсульт, 2005. – 453 с.
2. Беженар Г. Булінг : підліткове насильство в школі / Г. Беженар // Школа. – 2012. – № 2. – С. 75 – 84.
3. Тупоногов Б. Корекційно педагогічна робота в системі освіти дітей з порушеннями розумового і фізичного розвитку / Б. Тупоногов // Дефектологія. – 1994. – № 4. – С. 9 – 14.
4. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://dic.academic.ru>.

Олена Ніконова,
канд. психол. н., ст. викладач,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЛЮ В УЗАЛЕЖНЕНІЙ СІМ'Ї: З ДОСВІДУ ГЕНДЕРНОЇ ШКОЛИ БАТЬКІВСТВА

У статті розглянуто результати соціально-психологічної тренінгової програми зі зниження співзалежності в уязвлених сім'ях як послідовної роботи з емоційними станами, ролями та гендерною ідентичністю. Автор наголошує на гендерному дисонансі особистостей як передумови насильницької поведінки членів в уязвленій сім'ї.

Olena Nikonova

PREVENTION OF VIOLENCE IN ADDICTED FAMILY: THE EXPERIENCE OF GENDER PATERNITY SCHOOL

The article provides the results of social psychological training programmes on reducing codependency in addicted family as a coherent work with emotional conditions, roles and gender identity. The author points out gender dissonance of personalities as a pre-requisite of violent behaviour in addicted family.

Останнім часом у гендерній політиці ЗМІ культивується соціалізаційний міф «рівності жінок та чоловіків», який руйнує традиційні статевоорієнтовані прояви особистості та стирає межі норми-патології сексуальних проявів. В Україні, на тлі глобальної алкоголізації та наркотизації населення, пропаганди насильства та нетрадиційної сексуальної орієнтації, знецінення інституту материнства та викривлення функцій сім'ї, відбуваються незворотні демографічні процеси. У зменшенні відтворення популяції, Л. Гридковець вбачає «маніпуляції задоволення економічних та політичних амбіцій певних структур» [1].

Суперечливі дані, що є у різноманітних джерелах, свідчать про брак реальних об'єктивних досліджень щодо фактів різних видів насильства в українських сім'ях. Наприклад, чоловічі організації подають дані, що 97% чоловіків в Україні зазнають психологічного насильства з боку своїх дружин, а організації щодо гендерної рівності акцентують увагу на 72-91% жінок, які зазнали насильства в родині [1]. За результатами досліджень L. Heise, M. Ellsberg, M. Gottomoeller, частка потерпілих жінок від сімейного насилля – від 10 до 50%. Окрім жінок, у США протягом останніх років зареєстровано понад 1 млн. випадків жорстокого поводження з дітьми, в Росії – щорічно 17 тис. дітей стають жертвами насильницьких дій, з них 2 тис. – жертвами вбивств [6]. Причому переважний вік дітей – до 10 років. У нашій країні за даними Міністерства соціальної політики України, за 9 місяців 2012 р. надійшло 85 тис. звернень щодо випадків насильства в сім'ї, з них від жінок – 72 тис. Кількість осіб, які перебувають на обліку з приводу вчинення насильства в сім'ї становить – 110 тис. осіб [2; 3; 7].

У Концепції Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 р. зазначається актуальність проблеми насильства в сім'ї, що призводить до розлучень та є однією з передумов поширення злочинності в суспільстві [6]. Існують дані, які показують, що 74% випадків сімейного насильства відбуваються у стані алкогольного сп'яніння одного або кількох членів сім'ї. Статистика США свідчить, що 38% вбитих дітей – це жертви батьків, хворих алкоголізмом [5]. Згідно до звіту Українського медичного та моніторингового центру з алкоголю та наркотиків за 2013 рік, за станом на 1 січня 2013 року в Україні було 751,6 тис. пацієнтів з розладами психіки та поведінки, викликаних вживанням алкоголю. Специфікою алкогольного насильства є його повторюваність, циклічність, те, що насильство розвивається в часі і поведінкових патернах. Насильство в алкогольній родині буває прямим (фізичне і сексуальне) і прихованим (психологічне), яке проявляється у залякуванні, утиску, експлуатації, депривації, фрустрації та обструкції.

Спільними рисами жертви і агресора в алкогольній родині є низька самооцінка, прихильність традиційним уявленням про дім, сім'ю, про стереотипи статевої ролі. Чоловік, дружина, діти в алкогольній родині переконані в обгрунтованості більшості соціальних уявлень про насильство: вони вірять у необхідність і допустимість сімейного насильства, в те, що жертва заслуговує такого поводження з нею. Взаємовідносини в сім'ї розглядаються як взаємозалежні, «співзалежні» і дії одного члена сім'ї ведуть до відповідних вчинків іншого [5].

Тому ми вважаємо доцільним з метою формування позитивного іміджу сім'ї та формування у молоді свідомого ставлення до вибору шлюбного партнера та сімейних взаємин проводити превентивну роботу щодо насильства в сім'ї шляхом зміни гендерного досвіду особистості (а саме соціального та особистісного компонентів).

За результатами нашого дослідження [4], співзалежність пов'язана з взаємодією у рамках драматичного трикутника. Співзалежні особистості схильні до ролі Жертви і Турботливого Батька/Матері одночасно, співзалежні чоловіки більше тяжіють до ролі Агресора, а співзалежні жінки – до ролі Рятівниці й Дитини-Пристосування. Співзалежним особистостям властиві фізична і непрямая агресія, дратівливість, образливість, сильне почуття провини. Ці особливості посилюються сильною емоційною нестійкістю, яка

складається з тривожності, напруженості, депресивності, самокритики та емоційної лабільності і можуть бути передумовою прояву насильництва щодо іншої особи. У чоловіків і жінок відбувається дисонанс гендерної ідентичності, який виявляється в одночасному підвищенні характеристик маскулінної та фемінінної ідентичності, що створює сильну внутрішню суперечність.

Описані особливості співзалежних особистостей свідчать про необхідність включення в програму гендерної школи батьків тренінгових вправ з корекції рольової взаємодії, вправ з подолання суперечності в гендерній ідентичності та вправ з емоційного відреагування для нормалізації емоційного стану. Слід зазначити, що розроблений нами соціально-психологічний тренінг спрямований на корекцію порушених стосунків і гендерної ідентичності, що відповідає статі (фемінінної для жінок, маскулінної для чоловіків). У зв'язку з необхідністю роботи з рольовим репертуаром учасників тренінгу, ми включали до програми вправи щодо взаємодії, в яких змодельовані типові інтеракції в узалежненій сім'ї.

Відповідно до моделі зміни гендерної ідентичності при співзалежності, співзалежні змушені одночасно виявляти як маскулінні, так і фемінінні якості у спілкуванні із залежним. Ці зміни починаються зі зміни стосунків у родині, з появи нових моделей поведінки і нових ролей, що зумовлено необхідністю виявляти одночасно турботу, розуміння, навіть жалість до залежного та агресію, жорсткість, контроль, недовіру. Механізм взаємопородження ролі та ідентичності працюватиме на зміну гендерної ідентичності за рахунок включення у нові рольові ситуації та надання можливості отримати зворотний зв'язок безпосередньо на заняттях. Таким чином, робота з ролями у межах тренінгу дала змогу учасникам набути нового рольового досвіду, а слідом за цим і позитивно вплинула на гендерну ідентичність. На початку тренінгу досить багато уваги приділялось рольовій взаємодії та рефлексії стосунків, в т. ч. насильницьких, і тільки після цього ми переходили на заняттях до аналізу гендерної ідентичності, що зазнала значного негативного впливу співзалежності.

Вибірку становили родичі нарко- та алкогольнозалежних, які виявили бажання брати участь у тренінгу зі зниження співзалежності. Основний контингент становили батьки й рідні брати і сестри залежних – 24 особи, з них 14 жінок і 10 чоловіків віком від 27 до 48 років. У більшості учасників залежним членом сім'ї були родичі у віці 16 – 20 років, з якими вони постійно підтримують контакт.

У результаті проведеної соціально-психологічної тренінгової програми відбулося значне зниження показників співзалежності як у чоловіків, так у жінок. У чоловіків знизилася вірогідність інтеракції у ролі Жертви, а в жінок – і в ролі Жертви, і в ролі Рятівника. Роль Агресора у жінок залишилася на середньому рівні. Функціональні его-стани значно не змінилися у чоловіків. У жінок знизилася вірогідність его-стану Дитини-Пристаосування та посилилася вірогідність Батька/Матері-Контролера. У жінок за результатами тренінгу відбулись більш масштабні зміни в рольовій взаємодії, що і передбачалося нами (в чоловіків немає ресурсного фактора, що сприяє зниженню співзалежності, натомість у жінок є ресурсний фактор самоконтролю). Самоконтроль жінок виявився у зменшенні необхідності адаптуватися до негативних ситуацій (Дитина-Пристаосуванець) та прагненні встановити свої правила (Батько/Матір-Контролер). Завдяки виходу з ролі Жертви у чоловіків знизилася рольова глибина, яка притаманна цій ролі. У жінок завдяки виходу із драматичного трикутника посилилася рольова гнучкість, що вказує на потенціал формування нових ролей у родині.

У чоловіків та жінок знизилася почуття провини та образи, підозрілість, драгітлівливість. У чоловіків знизився показник репресивності, у жінок зменшилися всі прояви емоційної нестійкості, збільшився показник експресивності поведінки.

Окремий акцент за результатами дослідження робимо на змінах показників та форм агресії (як у чоловіків, так і жінок), що вважаємо передумовою зниження ризику насильства у родині.

Застосування вправ з опанування стресом, розрядки емоційного напруження, відреагування емоцій дало помітні результати у вибірці чоловіків. Зокрема, в них знизилася почуття провини ($W = 74 ; p \leq 0,05$), підозрілість ($W = 77 ; p \leq 0,05$), почуття образи ($W = 78,5 ; p \leq 0,05$), драгітлівливість ($W = 78 ; p \leq 0,05$) (табл. 1).

Таблиця 1

Зміни серед чоловіків за показниками та формами агресії

Форма агресії	Середні значення		Критерій Уїлкоксона	p (рівень значущості)
	до	після		
Фізична агресія	6,82	5,97	64,5	0,275
Непряма агресія	6,44	4,88	73	0,084
Роздратування	6,86	5,1	78	0,032
Негативізм	6,95	5,95	64	0,281
Образа	7,21	5,01	78,5	0,031
Підозрілість	6,57	4,53	77	0,043
Вербальна агресія	6,02	5,58	56	0,674
Почуття провини	6,83	5,18	74	0,055

У жінок також знизилися показники агресії (табл. 2).

Таблиця 2

Зміни серед жінок за показниками та формами агресії

Форма агресії	Середні значення		Критерій Уїлкоксона	р (рівень значущості)
	до	після		
Фізична агресія	5,72	4,23	135	0,091
Непряма агресія	5,99	5,04	110	0,588
Роздратування	6,09	5,12	122	0,271
Негативізм	4,96	6,46	77	0,326
Образа	6,63	4,19	167,5	0,001
Підозрілість	7,09	5,18	164	0,002
Вербальна агресія	5,49	5,32	100	0,944
Почуття провини	7,29	4,54	171	0,001

У жінок, у результаті соціально-психологічного тренінгу, зменшилися почуття образи ($W = 167,5$; $p \leq 0,001$), підозрілість ($W = 164$; $p \leq 0,002$), почуття провини ($W = 171$; $p \leq 0,001$) (табл. 2). Враховуючи, що вправи з відреагування емоцій не були орієнтовані на гендерні відмінності, зміни у чоловіків і жінок виявилися практично однаковими. Такі показники, як роздратування та негативізм, також знизилися, але ці зміни не є статистично значущими, хоча й свідчать про дуже важливі тенденції до нормалізації емоційного стану жінок.

Таким чином, послідовна робота з емоційними станами, ролями та гендерною ідентичністю завдяки розв'язанню суперечності у необхідності бути одночасно фемінінними та маскулінінними на неконструктивному рівні, сприяє значущому зниженню співзалежності, в основі якої перебуває дисонанс у гендерній ідентичності, спричинений неефективною рольовою взаємодією і супроводжується негативними емоційними станами, які можуть бути передумовою прояву агресивної поведінки в узалежненій сім'ї. З огляду на отримані результати, ми можемо рекомендувати наш досвід тренінгової соціально-психологічної програми школи батьківства як ефективного засобу сприяння усвідомленню та переосмисленню гендерного досвіду в узалежнених сім'ях та превенції агресивної поведінки неповнолітніх.

ЛІТЕРАТУРА

- Гридковець Л. Гендерорівнісний екстремізм як фактор руйнації родини / Л. Гридковець // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології ; [редакційна рада : М. М. Слюсаревський (голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін.]. – К. : Міленіум, 2011. – Вип. 27 (30). – С. 301 – 311.
- Лист від Департаменту сім'ї та дітей Міністерства соціальної політики України від 18.10.2012 р. № 3223/0/57/12.
- Лист від Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України від 22.10.2012 р. №16,1К-197.
- Ніконова О. Соціально-психологічні ознаки співзалежної особистості : гендерний аспект : дис. ... канд. психол. наук : спеціальність : 19.00.05 «Соціальна психологія» / О. Ніконова. – Київ, 2012. – 216 с.
- Ташева А. Насильство в алкогольній родині / А. Ташева, С. Зелінська // Психологічний вісник. – Випуск 1 (частина 3). – Ростов н/Д. : Вид-во Рост. ун-ту, 1996. – С. 52 – 64.
- Щорічні доповіді про права людини. Права людини в Україні 2012. Доповіді правозахисних організацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ozis.kr.ua/zakonodavstvo/dokumenti-oda/publikacie/sorichni-dopovidi-pro-prava-ludini-prava-ludini-v-ukraieni-2012-dopovidi-pravozahisnih-organizacij-22-prava-zinok-ta-genderna-diskriminacia>.
- Юрченко З. Феноменологія насильства у сім'ї : соціокультурний і гендерний дискурс // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології ; [редакційна рада : М. М. Слюсаревський (голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін.]. – К. : Міленіум, 2011. – Вип. 27 (30). – С. 129 – 139.

Ольга Осовська,
методист,
Науково-методичний центр
виховної роботи,
Ірина Шепенюк,
викладач,
Інститут післядипломної
педагогічної освіти
Чернівецької області

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ – ЗАПОРУКА УСПІШНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ

У статті досліджуються можливості освітнього середовища щодо успішної соціалізації учнів в контексті збереження та зміцнення їхнього здоров'я.

Olha Osovska,
Iryna Shepeniuk

HEALTH FRIENDLY EDUCATIONAL ENVIRONMENT – KEY TO SUCCESSFUL SOCIALIZATION OF SCHOOL CHILDREN

The article features the role of educational environment in the process of successful socialization of students in the context of preserving and strengthening their health.

Школа є свого роду центром співтовариства. У школі відбувається прогнозування і планування майбутнього, через школу співтовариство формулює і затверджує власні перспективи.
Бетті Е. Пієрдон

Сучасний світ характеризується наростаючою кількістю соціальних, економічних, політичних, релігійних та культурних протиріч. За умов трансформації українського суспільства особливої значущості набувають питання формування людиною нових життєвих стратегій, компетентності, посилення гнучкості та мобільності соціальної поведінки. Чим потужніший життєвий ресурс людини, чим ширші її соціальні можливості, тим легше їй здолати кризові настрої, оволодіти конструктивно-перетворювальною позицією. Однак на тлі суспільних негараздів, нестабільності повсякденних умов життя та труднощів пристосування до них, формування самодостатньої, цілісної та зовнішньо і внутрішньо гармонійної особистості є вельми складним завданням.

Враховуючи те, що людське життя є найвищою суспільною цінністю, перед людством постає ряд невідкладних завдань, серед яких найважливішим є вирішення проблеми збереження здоров'я людини, причому не тільки фізичного, а й психічного, духовного, соціального. Саме це завдання є пріоритетним у діяльності сучасних закладів освіти.

Розвиток особистості – неперервний і виключно складний процес, побудований на багатогранній взаємодії безлічі чинників, як стихійних, так і тих, що послідовно скеровуються суспільством, соціальним середовищем. В процесі такої взаємодії відбувається соціалізація особистості, що визначається як двосторонній процес. З одного боку, індивід засвоює соціальний досвід, входячи в соціальне середовище, в систему соціальних зв'язків, а з іншого – в процесі соціалізації він активно відтворює систему соціальних зв'язків за рахунок активного входження в середовище. Таким чином, цей підхід акцентує увагу на тому, що людина в процесі соціалізації не лише збагачується досвідом, але й реалізує себе як особистість, впливаючи на життєві обставини, на оточуючих людей [3].

Соціалізація дитини – процес складний і тривалий. З одного боку, суспільство зацікавлене в тому, щоб дитина прийняла і засвоїла певну систему соціальних і моральних цінностей, ідеали, норми і правила поведінки, стала його повноправним членом. З іншого боку, на формування особистості дитини впливають різноманітні стихійні, спонтанні процеси, що відбуваються в соціумі. Сукупний результат таких цілеспрямованих і стихійних впливів не завжди передбачуваний і відповідає інтересам суспільства. Таким чином, соціалізація, базуючись на вихованні, у свою чергу виступає визначальним чинником розвитку особистості.

Соціалізація – неперервний і багатогранний процес, що триває упродовж усього життя людини. Але найбільш інтенсивно він протікає в підлітковому і юнацькому віці, коли закладаються усі базові ціннісні орієнтації, засвоюються основні соціальні норми і стосунки, формується мотивація соціальної поведінки [1, с. 45]. Основні етапи росту і розвитку дитини припадають на період шкільного життя – від 6 до 18 років. Тому система організації навчальної і виховної діяльності в закладі освіти має першочергове значення для соціалізації школяра. Загальна середня освіта покликана забезпечити духовне і фізичне

становлення особистості, підготовку молодого покоління до повноцінного життя в суспільстві, виховання громадянина, формування у нього моральних переконань, культури поведінки, естетичного смаку і засад здорового способу життя.

Загальноосвітня школа повинна формувати у дітей готовність до успішної інтеграції в доросле суспільство, до адекватної взаємодії з соціальним середовищем, до повноцінного виконання основних соціальних функцій, тобто здатність до соціальної адаптації. Адаптація особистості залежить від певного резерву фізичних сил організму, а її найважливішим інтегральним показником є стан здоров'я дитини, що включає фізичну, соціальну, психологічну і духовну складові [2].

Критеріями успішної соціалізації дитини є:

- адаптованість до соціуму, що проявляється як відчуття власної гідності;
- соціальна спрямованість, що проявляється у готовності вирішувати соціально значущі проблеми в масштабах навчального закладу, міста тощо;
- соціальна активність, що проявляється в умінні залучити до вирішення соціально значущих проблем інших людей та брати участь у їх вирішенні;
- усвідомлення соціальної значущості власної діяльності;
- готовність до саморозвитку, що проявляється в здатності пізнати та змінити себе;
- креативність, що проявляється у реалізації творчого підходу до вирішення соціально значущої проблеми.

Процес соціалізації дитини може успішно протікати тільки в середовищі, що позитивно впливає на її здоров'я. Здоров'язбережувальне середовище сприяє забезпеченню всебічного розкриття творчих здібностей особистості, раціональному використанню її інтелектуальних і фізичних ресурсів в інтересах суспільства і всебічного задоволення особистих потреб, що базуються на високих моральних принципах.

Здоров'язбережувальне середовище – це середовище комфортне для всіх суб'єктів навчально-виховного процесу, в якому формується цілісне світосприйняття, що є передумовою гармонійно розвиненої особистості, психологічними ознаками якої є:

- наявність позитивного ставлення до себе та життя (самосприйняття);
- наявність мети та предмета, що забезпечують сенс життя (мета в житті);
- здатність відповідати вимогам сьогодення (володіння ситуацією);
- наявність відчуття тривалого розвитку і самореалізації (персональне чи особистісне зростання);
- наявність піклування і довірливих стосунків з іншими (позитивні емоції в стосунках);
- здатність формувати власні судження (автономія);
- пріоритети духовно-моральних цінностей.

О. Сироватко зазначає, що навчальний заклад із здоров'язбережувальним середовищем – це педагогічна система, у якій повинні бути:

- методики медико-психолого-соціального супроводу учнів на кожному віковому етапі;
- постійна діагностика стану здоров'я учнів;
- установка на формування здорового способу життя учнів;
- ефективна корекційна та реабілітаційна робота за медичними показниками дітей «групи ризику»;
- методики включення учнів у здоров'язбережувальну діяльність;
- розроблені засоби формування особистих програм здоров'я;
- сформовані вміння саморегуляції емоційних станів школяра, самоконтролю в стресових ситуаціях [4, с. 20].

Таким чином, здоров'язбережувальне середовище виступає як енергозберігаюча система, що дозволяє з найменшою кількістю витрат забезпечити процес саморозвитку та самовдосконалення людини.

На нашу думку, створити здоров'язбережувальне середовище в умовах навчання означає створити відповідне педагогічне середовище. Фахівці поняття «педагогічне середовище» визначають як систему, що створена відповідно до педагогічних цілей та спрямовану на формування позитивного ставлення до світу, людей і одне до одного.

У зв'язку з цим, здоров'я ми визначаємо як такий стан організму людини, що відображає рівень культури у ставленні особистості до оточуючого світу у всій багатоманітності його проявів (в тому числі і до себе). Це дозволяє визначити здоров'язбережувальне освітнє середовище як ціленаправлену і професійно створювану систему дидактичних умов, в якій засвоєння учнями знань, вмінь і навичок, розвиток творчого мислення і формування емоційно-ціннісного ставлення до світу відбувається в ситуаціях фізичного, емоційного, інтелектуального, соціального, духовного комфорту, що забезпечують створення сприятливого психологічного клімату в процесі навчання.

Будь-яке суспільство прагнуло і прагне сформувати певний соціальний тип людини, що відповідає його соціальним ідеалам. Провідна роль в цьому процесі належить загальноосвітнім навчальним закладам, першочерговим завданням яких є створення здорового освітнього середовища для творчої самореалізації кожного учня, виховання молодих людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом всього життя, оберігати і примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Т. Социальная психология / Т. Андреева. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2001. – 288 с.
2. Коцан І. Я. Психологія здоров'я людини / І. Я. Коцан, Г. В. Ложкін, М. І. Мушкевич. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки, 2009. – 366 с.
3. Мудрик А. Социализация человека : [учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений] / А. Мудрик. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 304 с.
4. Сирватко О. Підходи до формування здоров'язберегаючого середовища у закладі освіти // Директор школи. – 2009. – № 38 (566). – С. 19 – 25.

Світлана Панченко,
асистент,
Глухівський національний
педагогічний університет
імені Олександра Довженка

УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНИМ СЕРЕДОВИЩЕМ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЯК ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ЗАПОБІГАННЯ ЖОРСТОКОМУ ПОВОДЖЕННЮ З ДІТЬМИ

У статті обґрунтовано управління соціально-виховним середовищем навчального закладу. Проаналізовано його внутрішню структуру. Визначено основні завдання школи щодо створення безпечного середовища та запобігання жорсткому поводженню з неповнолітніми.

Svitlana Panchenko

MANAGEMENT OF SOCIAL AND EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS AS ONE OF THE WAYS TO PREVENT CHILD ABUSE

The article features the issue of management of social educational environment of the educational institution as a mean of preventing child abuse. The structure of school environment is analyzed. The main task of this management is to create a safe environment and to prevent child abuse.

Актуальність запобігання жорсткому поводженню з дітьми пов'язана з необхідністю ефективного формування інтелектуального і духовного потенціалу особистості та у зв'язку з орієнтацією сучасного суспільства на гуманістичні цінності. Стан захищеності та становлення особистості безпосередньо залежить від комфортності дитини та її взаємодії з різними об'єктами соціально-виховного середовища. Управління якістю шкільного середовища допомагає по-новому побачити можливості для здійснення процесу оптимального розвитку й саморозвитку особистості, а також для захисту дитини від агресії та жорсткого поводження.

Метою статті є обґрунтування процесу управління соціально-виховним середовищем навчального закладу як необхідного чинника запобігання жорсткому поводженню з дітьми.

Середовище – сукупність природних умов, у яких відбувається життєдіяльність організму. В сучасній науковій літературі соціальне середовище визначається як конкретний прояв суспільних відносин, в яких розвивається конкретна особистість, соціальна спільність, соціальні умови їх розвитку [2]. За умови відповідних дій з боку освітньої організації, соціальне середовище може стати важливим ресурсом розвитку дитини.

Зокрема, Л. І. Новикова [3] зазначає, що створення виховного середовища передбачає, перш за все, звузнення в ньому стихійного за рахунок організованих, удосконалених та зведених у систему педагогічних впливів.

Аналіз педагогічної теорії й практики дає змогу розглядати середовище навчального закладу – як соціально-виховне середовище, під яким розуміють сукупність умов життєдіяльності особистості, які здійснюють цілеспрямований вплив на її свідомість і поведінку з метою формування певних якостей, переконань, духовно-ціннісних орієнтацій і потреб.

Ми розглядаємо соціально-виховне середовище навчального закладу з позицій системного підходу – напряму методології наукового пізнання і соціальної практики, в основі якого лежить розгляд об'єкту як системи. Такий підхід зумовлений соціальним замовленням щодо виховання гармонійної свідомої особистості, яка здатна до самореалізації у суспільстві, а також сучасними концепціями у сфері виховання.

Усі загальноосвітні навчальні заклади є відкритими системами. Об'єктами дослідження в середовищі навчального закладу можуть бути його складові, структура, критерії оцінки, позитивні та негативні взаємодії та впливи на учня різних суб'єктів освітнього процесу, спрямованість мотивації учнів, виявлення ціннісних орієнтацій, застосування механізмів управління освітнім середовищем з метою мінімізації негативних впливів на учня, визначення порогових рівнів інтеграції виховного та соціального середовищ.

Соціально-виховне середовище – сукупність духовних, емоційно-психологічних, матеріальних умов, у яких відбувається процес соціалізації дітей та підлітків. Учасниками даного процесу виступають учителі, учні, батьки, адміністрація навчального закладу.

Можна виділити зовнішнє та внутрішнє середовище навчального закладу. У структурі внутрішнього середовища школи традиційно виділяють три компоненти: зміст, організацію, технології, які зумовлені життєдіяльними складниками школи: філософією, місією, моделлю випускника, політикою та стратегією школи. Внутрішнє середовище школи є сукупністю умов, які організує керівник школи, педагогічний колектив, за обов'язкової участі самих учнів та їх батьків з метою створення оптимальних умов для всебічного розвитку особистості учнів та педагогів.

Отже, внутрішнє середовище школи постає як процес, динамічна мережа взаємопов'язаних педагогічних подій, що створюються зусиллями соціальних суб'єктів різного рівня (колективних та індивідуальних), виступає інтегрованою умовою особистісного розвитку людини – як дорослої, так і дитини (Д. В. Григор'єв). Середовище виступає як об'єкт управлінського та педагогічного впливів, у результаті чого воно стає засобом виховання: «...вчитель є організатором і управителем соціального виховного середовища» (Л. С. Виготський).

Особливість управління та організації середовища окремого навчального закладу полягає у забезпеченні певного рівня оптимальності її впливу на особистість. Суб'єкт, що керує навчально-виховним процесом (керівник, вчитель, вихователь), виконує систему дій з перетворення середовища в засіб діагностики, проектування й досягнення виховного результату. У цьому сенсі середовищний підхід представляє собою теорію й технологію опосередкованого управління (через середовище) процесами формування й розвитку особистості дитини [1], а отже, створення оптимальних умов для забезпечення захисту дитини від жорстокого поводження.

Захищеність особи передбачає наявність системи соціальних, організаційних та інших розвинених і ефективних процедур – юридичних засобів (механізмів) для вільного здійснення, охорони і захисту основних прав людини. Психологічна захищеність – відносно стійке позитивне емоційне переживання і усвідомлення дитиною можливості задоволення своїх основних потреб і забезпеченості власних прав в будь-якій, навіть несприятливій, ситуації.

Системоутворюючі фактори, соціально-педагогічні і тимчасові умови визначають особливості структурних компонентів соціально-виховуючого середовища навчального закладу. Структурні компоненти представлені двома підсистемами – управляючою (адміністрація, педагогічний колектив) і підсистемою, що управляється (учнівський колектив), а також змістом, формами, методами і засобами соціально-педагогічної діяльності. Вирішальна роль належить управляючій підсистемі. Структура цієї підсистеми більшості загальноосвітніх навчальних закладів має чотири рівні управління.

Перший рівень – директор школи, призначений державним органом чи обраний колективом; керівники ради школи, учнівського комітету, громадських об'єднань. Цей рівень визначає стратегічні напрями розвитку школи.

Другий рівень – заступники директора школи, соціальний педагог, шкільний психолог, відповідальний за організацію суспільно корисної праці, помічник директора школи з господарської частини, а також органи та об'єднання, які беруть участь у самоуправлінні.

Третій рівень – учителі, вихователі, класні керівники, що виконують управлінські функції стосовно учнів і батьків, дитячих об'єднань, гуртків у системі позакласної роботи.

Четвертий рівень – органи класного і загальношкільного учнівського самоуправління. Цей рівень свідчить про суб'єкт-суб'єктний характер стосунків між педагогами і учнями.

У цій ієрархічній схемі кожен вищезазначений рівень суб'єкта управління слугує водночас об'єктом управління відносно тих рівнів, що знаходяться вище.

У підсистемі, що управляється, провідна роль належить учнівському колективу, в якому виділяють два рівні керування: по вертикалі (загальношкільний колектив і класні колективи); по горизонталі (учнівські громадські організації, творчі об'єднання, гуртки, клуби, спортивні секції тощо). Керована підсистема відображає різноманітність і єдність видів учнівської діяльності (навчальної, дослідницької, суспільно корисної, художньої, спортивної та інших).

Основними завданнями педагогічного колективу, як управляючої підсистеми щодо створення безпечного середовища та запобігання жорстокому поводженню з неповнолітніми, є:

- інформування батьків, дітей та педагогів про жорстоке поводження, його види, форми та причини виникнення;
- ознайомлення батьків з різними стилями сімейного виховання та відпрацювання комунікативних навичок взаємодії з дитиною;
- підвищення рівня обізнаності дітей з правами та обов'язками під час перебування в школі та вдома;
- розвиток умінь володіти своїми емоціями;
- утвердження в поведінці дітей позитивних рис особистості;
- пропагування в учасників навчально-виховного процесу загальнолюдських цінностей;
- підняття в учнів рівня самооцінки та впевненості в собі.

Методами роботи у навчальному закладі можуть бути: профілактичні бесіди; виховні тематичні години присвячені запобігання насильства у взаємостосунках; тематичні рольові ігри з елементами діагностики та анкетування; тренінгові заняття; інформаційні куточки, пам'ятки, буклети; виставки малюнків «Ні – насиллю та жорстокості!»; круглі столи; дискусійні заняття; гуртки, клуби за інтересами; відеолекторії; зустрічі з впливовими людьми (юристами, співробітниками соціальних служб, кризових центрів, служб у справах дітей); інтелектуальні, психологічні ігри; тижні психології; школи батьківства; тематичні конкурси; батьківські збори; колективні, групові індивідуальні бесіди; родинні свята; дні відкритих дверей; відкриті уроки для батьків, відкриті виховні заходи; робота клубу «Психологія спілкування з дітьми»; оформлення інформаційних куточків; тематичні папки «Попередження жорстокого поводження з дітьми» тощо.

Отже, розуміння того, що навчальний заклад є складною відкритою системою і об'єктом управління, допомагає сконцентрувати увагу управляючої підсистеми загальноосвітнього навчального закладу на визначення цілей і способів запобігання жорстокому поводженню з дітьми, на створення умов належного функціонування навчально-виховного процесу, відбір змісту і використання різноманітних форм, методів і засобів соціально-педагогічної роботи. У цьому випадку управління соціально-виховним середовищем навчального закладу дозволяє зберегти його цілісність і одночасно змінювати, впливати на дію його окремих компонентів, що сприятиме захисту та безпеці неповнолітніх.

ЛІТЕРАТУРА

1. Логвін В. Розвиток соціокультурного середовища освітнього закладу в системі діяльності керівника школи [Електронний ресурс] / В. Логвін. – Режим доступу : http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp7/konf3/Logvin.pdf.
2. Мануйлов Ю. Средовой подход в воспитании / Ю. Мануйлов. – [2-е изд., перераб.]. – М. ; Н. Новгород, 2002. – 157 с.
3. Новикова Л. Школа и среда / Л. Новикова. – М. : Знание, 1985. – 80 с. (Новое в жизни, науке, технике. Сер. Педагогика и психология. – № 8).

Оксана Паркулаб,
канд. психол. н., доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ НЕДИРЕКТИВНОГО ІГРОВОГО ТЕРАПЕВТА З АГРЕСИВНИМИ ДІТЬМИ

У статті розкрито прикладні аспекти психологічної допомоги дітям з порушеннями поведінки. Автор обстоює застосування недирективної ігрової терапії з юними клієнтами, яку слід розглядати як гідну альтернативу розповсюдженому біхевіоральному підходу щодо корекції агресивності в дітей.

Oksana Parkulab

PARTICULARITIES OF INTERACTION OF NON-DIRECTIVE GAME THERAPIST WITH AGGRESSIVE CHILDREN

The article features practical aspects of psychological care of children with behaviour problems. The author advocates for the use of non-directive play therapy with young clients, which should be considered as a credible alternative to a popular behaviour approach of correcting children's aggression.

Проблема соціальної дезадаптації дітей під впливом підвищеної агресивності набуває особливої актуальності, адже застосування традиційних засобів профілактики й корекції подібних проявів не є ефективним. Тому перед практичною психологією постає завдання пошуку нових форм і методів роботи, зорієнтованих на виправлення вказаних деструкцій. Нагромаджені консультантами досвід підтверджує

ефективність застосування методів недирективної терапії у практиці психологічної допомоги дітям з проблемами адаптації.

Сьогодні для практичних психологів фаховий інтерес у вивченні теоретичних і практичних засад корекції дитячої агресивності становлять: концепція дитячого психоаналізу З. Фройд, зокрема розроблена ним методика застосування психоаналізу в лікуванні тривожних малюків; теорія «інстинкту смерті» М. Кляйн, яка пояснює прояви агресії у фантазіях та іграх дітей; теорія дитячих ранніх психосексуальних стадій К. Абрахама; психоаналітична теорія Д. Віннікота, згідно з якою розвиток «Я» немовляти буде сприятливим лише в ігровому, люблячому і віддзеркаленому середовищі, створеному материнською увагою; теорія ігрової терапії В. Екслейн, що ґрунтується на застосуванні недирективних методів роботи з проблемними дітьми; а також концептуальні засади надання психологічної допомоги (Г. Абрамова, О. Бондаренко, О. Захаров, А. Співаковська, Н. Чепелєва, Т. Яценко та ін.).

Мета статті – застосувати феноменологічний підхід щодо розуміння порушень поведінки в дітей та розкрити особливості взаємодії (фізичний та емоційний компоненти) недирективного ігрового терапевта з агресивними дітьми.

Нині помітно зросла кількість звернень від батьків, діти яких – агресивні, некеровані, неслухняні, жорстокі, за психологічною допомогою. Водночас дорослі дозволяють собі застосовувати з виховною метою різні форми фізичної та вербальної агресії (від підвищення голосу до побиття). В освітніх закладах трапляються такі прояви вербальної агресії, як образа, хамство, насмішка, глузування, приниження тощо; вершиною учнівського цинізму стали випадки шкільного насильства, викладені в Інтернеті.

Як зазначають психоаналітики, виникнення феномена жорстокої поведінки дитини можна зрозуміти лише у контексті індивідуальних стадій розвитку індивіда. Сьогодні вчені, пояснюючи агресивну поведінку людей, більше звертаються до теорії [1]. Тобто, агресивність слід розглядати не лише з біологічних позицій, а й соціально-психологічних. Як свідчать результати досліджень зарубіжних і вітчизняних психологів і педагогів, соціальний мікроклімат сім'ї в перші роки життя дитини закладає основу для її подальшої поведінки. У зв'язку з цим зазначимо, що деякі батьки, які надмірно захоплюються процесом «вільного виховання», створюють ситуацію всюдозволеності й безкарності; вони не встановлюють чітких обмежень на прояви дитячої агресивності, тому агресивні реакції неповнолітніх стають дедалі інтенсивнішими та стійкішими. Ми підтримуємо думку вчених, які вважають, що не лише жорстокість покарань дитини, але й їхня непослідовність та відсутність батьківського розуміння, є чинниками асоціальних дитячих проявів [2].

До психологів часто звертаються клієнти з труднощами, які спричинені проблемами контролю над своїми агресивними почуттями через неправильне батьківське виховання. У консультативній роботі з агресивними дітьми ми пропонуємо застосовувати ігрову терапію, позаяк гра – це природний засіб самовираження в дітей [3]. У такий спосіб їм надається можливість «програти» свої почуття й проблеми. Ігрова терапія буває директивною, коли психолог бере на себе відповідальність за керівництво й інтерпретацію, і недирективною – психолог залишає управління й відповідальність дитині. Розглянемо останній вид ігрової терапії, щоб переконатися в її ефективності у вирішенні проблем, пов'язаних з адаптацією.

Концепція недирективної терапії полягає в тому, що в індивіда є не лише здатність позитивно вирішувати власні проблеми, але й імпульс до росту, який робить зрілу поведінку орієнтованою на самоактуалізацію. Цей вид терапії починається з теперішнього (а не минулого чи майбутнього) для клієнта моменту; консультативний процес здійснюється на основі теперішньої конфігурації з урахуванням того, що зміни під час консультування можуть відбуватися щохвилини (якщо є потреба в такому темпі). Швидкість залежить від реорганізації накопичених індивідом переживань, установок, думок і почуттів. Вони важливі для досягнення інсайту, який є необхідною умовою успішної терапії.

Недирективна терапія дає індивіду дозвіл бути самим собою: вона повністю приймає його Я, без оцінки, тиску чи спроби змінити; а також визнає і робить зрозумілими експресивні емоційні стосунки, рефлексуючи над тим, що виразив клієнт. Недирективна терапія, як було сказано вище, може бути представлена як запропонована дитині можливість становлення в більш сприятливих умовах. Оскільки гра є природним посередником для самовираження, дитина робить спробу через гру виразити названі накопичені негативні почуття (напруги, фрустрації, агресії, страху, невизначеності тощо). Програючи ці почуття, дитина виносить їх на поверхню, зіштовхується з ними, вчиться їх контролювати або відмовлятися від них. Коли вона досягає емоційної релаксації, то приходять до розуміння своєї здатності бути особистістю, відповідати за себе, приймати самостійні рішення, а також бути психологічно більш зрілою, а отже, усвідомити власну самість.

Відображення почуттів клієнта вважається однією із основних технік недирективного консультування. У дітей вияв глибоких почуттів стає можливим тільки за умови, якщо психолог створить обстановку дозволеності. Для цього одних слів недостатньо, дозвіл надається через ставлення консультанта до дитини,

виражене невербально (вираз обличчя, голосові інтонації, жести тощо). Наприклад, якщо дитина ненароком розлила воду, а консультант одразу починає витирати її, то це певною мірою скасовує вербальний дозвіл.

На початку зустрічі, коли дитина знайомиться з іграшками та іншими матеріалами, вона надчутлива до ставлення психолога. Приміром, якщо дитина взяла глину і безцільно розкатує її, консультантові краще утриматися від коментаря на кшталт: «Ти не знаєш, що з нею робити?». Позаяк зроблене зауваження, може сприйматися як невдоволення тим, що вона робить.

Дозволеність означає, що дитина має свободу вибору у використанні запропонованих матеріалів. Якщо консультант звертається до неї: «Ти можеш гратися з іграшками, як захочеш», а дитина відмовляється, то недирективний психолог прийме такий її вибір, зокрема, мовчання, щоб довести щирість своїх слів (застосовується техніка мовчання). Наприкінці зустрічі консультант може сказати: «Я розумію, що іноді буває важко розпочати. Ти не знаєш з чого почати, чи просто хочеш посидіти, нічого не роблячи?». Дитина, яка просто сидить, можливо, насправді перевіряє, чи має на увазі консультант саме те, про що вона говорить. Водночас така поведінка дитини може означати пасивний опір людині, яка намагається заставити її змінитися. Тому, якщо дитина недостатньо активна у процесі консультування впродовж години, то це свідчатиме про її протест проти тиску. У цьому випадку краще надати їй можливість виявити своє незадоволення в такий спосіб.

Дозволеність, яка є умовою успішного консультування, прямо пропорційна прийняттю клієнта. Якщо дитина вільна у виборі своїх почуттів, то вона дозволить проявитися агресивним і деструктивним імпульсам, відтак зможе звільнитися від сильного напруження й стати емоційно вільною. Таким чином, слід вважати, що відбулися ті зрушення, наслідком яких буде конструктивна поведінка, звільнення від старих почуттів і готовність до сприйняття нових.

Обстановка кімнати для проведення ігрової терапії повинна сприяти особистісному росту дитини. Тут вона керує ситуацією і собою, тому ніхто не має права їй щось вказувати, критикувати, прискіпуватися, давати поради, а також підганяти й втручатися в її життєвий світ. Атмосфера має бути настільки безпечною, щоб дитина відчула, що вона може розкритися, самовиразитися та перевірити свої ідеї, позаяк це – її світ, і їй більше не треба боротися з такими силами, як авторитет дорослого, суперництво з ровесниками, чи з ситуаціями, де вона – пішак у грі сварливих батьків, або мішень для чужої агресії та фрустрацій.

Для консультанта дитина – особистість, яку він повністю приймає. Тому в зверненні до себе вона відчуватиме гідність і повагу, що дає можливість вільно висловлюватися й виявляти амбівалентні почуття; вона гратиметься з іграшками так, як їй подобається, не боячись бути співчутливою чи байдужою, швидкою чи повільною і т.п. Тож для дитини це унікальний досвід, коли вона раптом виявляє, що більше немає порад, наказів, докорів, заборон, криків, розчарувань, втручання дорослих. Вони всі заміщені прийняттям і дозволеністю їй бути самою собою.

Присутність в ігровій кімнаті консультанта, який розуміє, приймає і виявляє дружнє ставлення, дає дитині почуття безпеки й реальності, до яких додаються обмеження, але їх небагато. При цьому участь консультанта в терапевтичному сеансі так само посилює почуття безпеки в дитини. Його основне завдання полягає у тому, щоби бути сенситивним до всього, що дитина відчуває, проявляє і виражає за допомогою гри й мови. Він повинен відображати ці виявлені емоційні стосунки таким чином, щоб допомогти дитині краще зрозуміти себе; а також поважати дитину, її здатність бути самостійною і ставати ще більш зрілою та незалежною. Психолог дає їй відчуття розуміння й прийняття в будь-який момент, незалежно від того, що вона робить чи говорить. Психолог підтримує в дитини сміливість все глибше занурюватися у свій внутрішній світ і відкривати своє реальне Я.

Для дитини терапія дійсно є викликом її внутрішнього прагнення, яке постійно бореться за реалізацію. Швидкість, з якою використовується ця можливість, у кожної дитини своя, але фактом залишається те, що під час ігрової терапії дійсно відбувається розвиток, різний за інтенсивністю. Таким чином дитина здатна стати зрілішою, навчитися встановлювати позитивні стосунки, і в більш конструктивній формі виражати своє внутрішнє прагнення до самореалізації, дорослості, незалежності.

Недирективна ігрова терапія не є засобом заміщення одного типу поведінки, який розглядається дорослими відповідно до їх стандартів як небажаний, на інший, «більш бажаний» тип, чи спробою нав'язати дитині авторитетну думку або погляд. Вона акцентує увагу на позитивному погляді на здатності індивіда. Відлік терапії починається з тієї позиції, в якій індивід знаходиться зараз, і дає йому можливість просуватися настільки далеко, настільки він здатен. Якщо недирективний консультант підкреслює, що консультування є клієнт-центрованим, він дійсно передбачає саме це, оскільки для нього клієнт – джерело життєвої сили, яка керує внутрішнім ростом.

Під час ігрової терапії між психологом і дитиною встановлюється такий тип міжособистісних стосунків, який допомагає клієнтові відкрити його реальне Я, а консультантові – прийняти його. Завдяки цьому прийняттю в дитини зростає впевненість у собі – вона може розширити межі прояву своєї особистості. Дитина живе у своєму внутрішньому світі, й дуже небагато дорослих його дійсно розуміють. Ці стосунки

потрібні, щоби дати дитині можливість відкрити її внутрішнє приховане життя. У багатьох людей є спокуса експлуатувати її особистість, тому вона захищає свою ідентичність. Соціум нав'язує дитині залежність, але вона продовжує рости незалежною у своєму внутрішньому світі. Дитина, встановивши довіру з консультантом і приймаючи його так само, як він її, ділиться своїм внутрішнім світом і, таким чином, розширює горизонти обох світів.

У феноменологічних дослідженнях методів корекції дитячої агресивності, ми дійшли наступних висновків:

1. Діти, особливо дошкільного віку, не потребують вербалізації й усвідомлення всіх «що» і «як» своєї поведінки. Зазвичай, достатньо виявити приховані мотиви поведінки або блокування почуттів, які заважають процесу емоційного зростання.

2. Основними чинниками ефективної недирективної ігрової терапії є: акцент на дитині; тісний контакт з дитиною; усвідомлення нею відповідальності за свої вчинки; акцент на сильні сторони дитини і віра в її можливості; відверта розмова на екзистенційні теми; трансформація стосунків з батьками (або одним із батьків); прийняття самого себе і відчуття своєї значущості для інших.

3. Якість взаємодії ігрового терапевта з дитиною залежить від терапевтичного клімату, який містить фізичний (структурування консультативного простору і часу) та емоційний компоненти (взаємодовіра, конгруентність, емпатійне розуміння, безумовна повага до дитини).

4. В ігровій терапії застосовують метод розповіді. За допомогою механізму проєкції несвідомі почуття, бажання, ідеї можуть виокремитися і проникнути в дитячі розповіді. Таким чином, консультант отримує цінну інформацію про автентичні суб'єктивні переживання клієнта «тут і тепер».

5. Нагромаджений ігровими терапевтами досвід роботи з дезадаптованими дітьми під впливом підвищеної агресивності свідчить про необхідність пошуку нових підходів щодо профілактики й корекції подібних проявів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глубинная психология. Агрессия : психодинамическая теория и феноменология : [монография / Т. Яценко, А. Глузман, А. Мелоян, Л. Туз ; под ред. Т. Яценко]. – К. : Вища школа-XXI, 2010. – 271 с.
2. Солодников В. Социология социально-дезадаптированной семьи / В. Солодников. – СПб. : Директ, 2007. – 384 с. – (Серия «Детскому психологу»).
3. Экслейн В. Игровая терапия / В. Экслейн ; [пер. с англ.]. – М. : Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 480 с. – (Серия «Психологическая коллекция»).

Ірина Пасічник,
канд. мед. н., доцент,
Харківський національний
медичний університет

СУЧАСНІ ШЛЯХИ ПРОФІЛАКТИКИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДИТИНОЮ ВПРОДОВЖ ПЕРИНАТАЛЬНОГО ПЕРІОДУ

У статті висвітлено складові виникнення проблеми жорстокого поводження з дітьми. Показана роль пренатального стресу як основи формування порушень соматичної, психологічної та соціальної адаптації дитини. Обґрунтовано необхідність комплексного підходу до запобігання насильства та жорстокого поводження з дітьми пренатального віку.

Iryna Pasichnyk

CONTEMPORARY WAYS OF PREVENTION OF CHILD MALTREATMENT THROUGH OUT THE PERINATAL PERIOD

The article outlines the main components of violence and child abuse. It shows the role of prenatal stress in development of somatic, psychological and social disadaptation of a child since the prenatal period. A special consideration was given to integrated approach of medical professionals, psychologists, social workers and lawyers to solve the problem of violence and child abuse in modern society.

The attitude towards children is one of the important indicator of spiritual development and social maturity of a society. When the State invests the resources into childhood it ensures permanent economic and spiritual development.

Unfortunately today the violence and child maltreatment are the characteristics of the reality and seriously influences on the life of modern society. Analyzing the causes of violence, it is necessary to highlight the social, culture, economic, family, individual and crisis aspects. Family context is one of the important, because it depends on the structure of family, the characteristics of the parents, their level of intelligence, presence of psychopathology or

psychical disorders and their understanding the responsibility for the health state and development of the child, the quality of its living environment.

Effective solution of the problem of violence requires the deep analysis of its causes and a certain level of the participation of health professionals. The promotion of healthy lifestyle, the protection from abuse, violence, the creation of the safe living environment for children's life and development are the priority lines in Ukraine («National Plan of Action for the Implementation of the UN Convention on the Rights of Children for the period to 2016»).

Child abuse and neglect is a global problem of modernity with serious consequences for health, however, in Ukraine until recently, this topic has been closed for extensive discussion and considered only from the legal point of view [1]. Today the attitude towards children includes not only respect of their rights and freedoms, but also the scientific understanding the role of biological, psychological and social factors in the development of the child, the responsibility of a family and community in creating a harmonious and safe environment for them.

According to the International Classification of Diseases (ICD 10), the syndrome of child maltreatment includes: neglect, abandonment, physical abuse, sexual abuse, psychological abuse, and other symptoms. Scientific view on early childhood development underlines the importance of the prenatal period and the first years of life to form the health in the future. It is the most intensive period of brain development when the brain is most sensitive to environmental influences.

Numerous scientific studies show a close connection between necessary components for the normal development of the child and its health state. This approach can be entirely attributed to the prenatal period, which is the determining in the process of becoming human health. Postnatal adaptation of the body, health state, physical and psychological development of a person depends on the course of the prenatal period, style of pregnancy perception, the level of maternal care after child's birth. Information that was obtained by child prenatally, in combination with the basic genetic information determines the features of mental and physical development of the human [3; 4; 5; 7; 8].

Physiological studies of famous scientists Bowlby J. (1951), Ainsworth M. (1969, 1983), Winnicott DW (1994, 1998) have substantiated the approach to prenatal system «mother-child» as to a single system. Today the perinatal psychology considers the relationships between mother and child as an important factor of a healthy or psychopathological development. Russian perinatal psychologists describe the prenatal relationship between mother and fetus as the process of formation of the primary maternal attachment [4; 7]. The phenomenon of «maternal attachment» in recent years is the focus of researchers and is considered important in the formation of an effective maternal behaviour, the harmonious development of the child and its positive adaptation to the social environment. The maternal factor is an integrative basis that determines the further development of the child. The psychological state of pregnant woman significantly affects the formation of mental functions of the prenatate. Violations of the emotional attachment in «mother-child» relationships in the prenatal period are one of the most important factors of mental disorders of the child. In such situations we can talk about the prenatal stress or prenatal trauma [3; 7]. Factors of prenatal stress have the strongest damaging effect on the brain structure of the fetus. Stress hormones (exogenous glucocorticoids) influence on the prenatal brain and lead to the primary damage of important structures and mechanisms of the brain. Stress during the prenatal period affects the development of those areas of the brain that play an important role in the regulation of the hypothalamic-pituitary-adrenal axis – the hippocampus, frontal cortex, and amygdala. In future the inadequate response of the stress system impairs growth and development of children, causes endocrine, metabolic, autoimmune and psychiatric disorders [6; 9; 12].

Fetal development is implemented not only through hormonal metabolism with mother but through the sounds that reach the fetus, through the emotional and physical feelings of the mother [7]. Increasing cases of violence which are associated with prenatal factors was discussed in scientific studies of perinatal psychologists. They showed that boys in case of stressed pregnancy had the complications at birth and in their teenager's period in 4 times more often they have committed acts related with violence than the teenagers of control group. The similar results were obtained in those children, whose mothers ignored the pregnancy and didn't want child. In future the kids who have been damaged by prenatal trauma are susceptible to stress, fear and aggression. Prenatal psychological trauma can be more potential source of the behaviour associated with violence in future life than the psychological trauma received in early childhood or as a result of the war [3; 11; 13].

Psychological and social consequences of the prenatal stress for child appear as difficulties of the socialization – children try to solve their problems in antisocial and criminal sphere. Children who experienced «prenatal trauma» are often prone to deviant forms of behaviour; in the future they have chronic depression with aggression, autoaggression, low self-esteem and problems with their reproductive and mental health. All these factors can contribute to the manifestations of violence in the adult behaviour [3; 6; 11; 12; 13].

Thus it is important to understand why some persons resort to violence, where are the origins of violence. The manifestations of child maltreatment have not only legal, social, psychological but also the medical roots. Medical component plays an important role because initially it determines mental health of a person and is important in processes of medical, psychological and social rehabilitation of violence victims.

Problems and questions that arise at the stage of primary health care are medical and bioethical. Therefore the society and professionals must take into account not only the level and quality of medical care, but also define the legal and bioethical role of the family [2]. Prevention steps must include the elaboration of correct tactics for the physician of primary contact with family in case of inadequate attitude toward child by the parents (or guardians) including the prenatal period. Family doctors and pediatricians should require responsibility of parent to ensure children's rights to a safe environment, starting with the prenatal period.

The program of integrated scientific and practical efforts of medical professionals, psychologists, social workers and justice can be as an effective step to solving the problem of violence in the modern society. Primary prevention of child maltreatment logically has to be started with the prevention of the prenatal stress. First of all is necessary to ensure guaranteed access to educational projects for youth and future parents. The main purpose is to provide information about the promotion of positive strategies for dealing with children starting with the prenatal period of development. The acceptance of a child by mother increases the activation of physiological systems of the baby, gives him positive emotions, and meets the need of the child in the protection. In such conditions the child since the prenatal period has an opportunity for harmonious development and adaptation, which eliminates the propensity for violence in adolescence. The important role in the realization of these ideas belongs to the media, social organizations and special projects.

REFERENCES

1. Аряев Н. Жорстоке поводження з дітьми / М. Аряев // Перинатологія та педіатрія. – 2002. – № 1. – С. 56 – 60.
2. Аряев М. Биоэтика в практике детского врача / Н. Аряев // З турботою про дитину. – 2011. – № 9 (27). – С. 22 – 23.
3. Брехман Г. Механизмы и пути «трансляции» и «ретрансляции» информации о насилии через мать к неродившемуся ребенку // Феномен насилия (от домашнего до глобального) : взгляд с позиции пренатальной и перинатальной психологии и медицины / под ред. проф. Г. Брехмана и проф. П. Федор-Фрайберга. – СПб. : Хайфа, Изд-во ИПТП, 2005. – С. 12 – 33.
4. Добряков И. Перинатальная психология / И. Добряков. – СПб. : Питер, 2010. – 272 с.
5. Пилягина Г. Нарушения привязанности, как основа формирования психопатологических расстройств в детском и подростковом возрасте / Г. Пилягина, Е. Дубровская // Мистецтвозлікування. – 2007. – № 6. – С. 71 – 79.
6. Розанов В. Психическое здоровье ребенка : природа или воспитание? / В. Розанов // З турботою про дитину. – № 4 (13). – 2010. – С. 32 – 34.
7. Филиппова Г. Материнство и основные аспекты его исследования в психологии / Г. Филиппова // Вопросы психологии. – 2001. – № 2. – С. 22 – 36.
8. Cerezo M. Mother-infant interaction and children's socio-emotional development with high- and low-risk mothers / M. Cerezo, G. Pons-Salvador, R. Trenado // Infant Behav. Dev. – 2008. – Vol. 31. – № 4. – P. 578 – 589.
9. Charmandari E. Pediatric stress : hormonal mediators and human development / E. Charmandari, T. Kino, E. Souvatzoglou, G. Chrousos. – Horm. Res., 2003. – 59 (4). – P. 161 – 179.
10. Champagne F. Epigenetic mechanisms mediating the long-term effects of maternal care on development / F. Champagne, J. Curley // Neurosci Biobehav. Rev. – 2009. – Vol. 33. – № 4. – P. 593 – 600.
11. Holt S. The impact of exposure to domestic violence on children and young people: a review of the literature. Child Abuse & Neglect [Child Abuse Negl] / S. Holt, H. Buckley, S. Whelan – 2008. – Aug. – Vol. 32 (8). – P. 797 – 810.
12. Luipen S. Effects of stress throughout the lifespan on the brain, behaviour and cognition. Nat. Neurosci / [S. Luipen, Mc. Ewen, M. Gunnar, C. Heim]. – 2009. – № 10 (6). – P. 434 – 445.
13. Understanding the behavioral and emotional consequences of child abuse / C. Jenny, C. Christian, R. Hibbard [et al.] // Pediatrics. – 2008. – Vol. 122. – № 3. – P. 667 – 673.

Наталія Пахомова,
д. пед. н., доцент,
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В. Г. Короленка

ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ ЖОРСТОКОМУ ПОВОДЖЕННЮ З ДІТЬМИ З ОБМЕЖЕНИМИ ПСИХОФІЗИЧНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

У статті розкрито сутність поняття «насильство» та його прояви. Висвітлена необхідність особливої уваги та контролю за долею дітей з обмеженими психічними і фізичними можливостями. Охарактеризовані основні аспекти прояву насильства та жорстокості. Визначені шляхи запобігання жорсткому ставленню до дітей з обмеженими психофізичними можливостями.

Nataliia Pakhomova

WAYS OF PREVENTING ABUSE AGAINST CHILDREN WITH PHYSICAL AND MENTAL DISABILITIES

The article develops the concept of violence and its manifestations. It underlines the necessity to pay special attention and control over the life of the children with physical and mental disabilities.. The basic aspects of violence and cruelty are outlined. The ways of preventing of violence against children with physical and mental disabilities are identified.

Одним із показників економічного благополуччя, соціальної і правової зрілості та духовного розвитку суспільства є ставлення до дітей з обмеженими психофізичними можливостями. Популяризація загальнолюдських цінностей як основи гуманізації і демократизації суспільства є неприпустимою з будь-якими проявами насильства, жорстоким поведінням з дітьми, зневажанням їхніх потреб та інтересів тощо. Однак, незважаючи на достатню увагу державних установ і суспільства до боротьби з проявами жорстокості і насильства по відношенню до дітей, у дійсності все ж таки виявлені такі випадки. Найлегшою здобичкою для злочинців є бездоглядні діти та діти з фізичними та психічними вадами, тому права таких дітей потребують постійного захисту, як на державному, так і на міжнародному рівні.

Загальні аспекти проблеми жорстокого поведіння з дітьми та насилля над ними розглядаються науковцями з філософських, соціально-педагогічних, психологічних, правових, моральних та культурних позицій (Н. Абдель-Хаді, Н. Агарова, Л. Алексеева, Н. Асанова, К. Бабенко, В. Бондаровська, Н. Гайдаренко, В. Квашиш, К. Левченко, І. Лисенко, Г. Лактіонова, Н. Максимова, Р. Мансудов, М. Московка, І. Трубавіна, Н. Щербак та ін.). У контексті організації корекційної допомоги дітям з обмеженими психофізичними можливостями та їх сім'ям, ґрунтовно розроблено теоретичні аспекти та практичні умови її реалізації, визначено систему, зміст та ефективні шляхи удосконалення процесу спеціального навчання і корекційної роботи (І. Бех, В. Бондар, І. Дмитрієва, С. Миронова, Л. Руденко, В. Синьов, Є. Синьова, Л. Фомічова, М. Шеремет, Д. Шульженко, М. Ярмаченко та ін.), досліджено основні аспекти впровадження інклюзивної освіти (В. Бондар, С. Миронова, В. Синьов, Л. Фомічова, М. Шеремет та ін.) тощо. Проте незважаючи на значну кількість наукових праць з цієї проблеми, поза увагою дослідників залишилося впровадження форм і методів подолання та запобігання жорсткому поведінню з такими дітьми.

Право дитини на захист від усіх форм насильства в Україні гарантовано Конституцією України, Законами України «Про охорону дитинства», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Кримінальним кодексом України, Загальнодержавною програмою «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року, затвердженою Законом України від 5 березня 2009 року № 1065-6 та іншими нормативно-правовими актами.

Однак, незважаючи на низку заходів держави щодо запобігання жорстокості і насильства над дітьми, це негативне явище продовжує поширюватися. Разом із відносно упорядкованою нормативно-правовою базою відсутні механізми та напрями реалізації права та захисту дитини, зокрема, щодо дітей із обмеженими психофізичними можливостями; відповідні вміння і навички спеціалістів, котрі опікуються цими дітьми та їх сім'ями.

Жорстоке ставлення до дітей проявляється у різних формах – від небажання їх доглядати, байдужості з боку дорослих – аж до фізичних покарань. Серед типів насильства виділяють: насильство індивідуальне і колективне; явне і неявне (приховане); реальне й уявне; одноразове, багаторазове, що триває впродовж багатьох років та ін.

Отже, поняття «насильство» розглядається вченими різних галузей знань по-різному: від вузького поняття – нанесення фізичної шкоди іншій особі до всеосяжної категорії – утиск прав людини. Насильство може виявлятися у найрізноманітніших формах: від нав'язування прізвиська і образливого погляду – до вбивства. Одиниць вимірювання насильства немає, проте масштаби його зростають та набувають універсального характеру. Об'єктом його може стати будь-яка людина і будь-яка сім'я, незалежно від їх

соціального становища, рівня життя, місця проживання [2]. Проблема ускладнюється тим, що діти з фізичними та психічними вадами, зазвичай, не здатні адекватно оцінити ставлення до себе, чинити опір, звернутися за допомогою та постояти за себе. Найчастіше такі діти знаходяться у повній залежності від сім'ї та її членів, або опікунів.

Насильство розглядають у чотирьох аспектах: правовому, моральному, суспільно-політичному та психологічному [4]. У правовому аспекті більшість випадків насильства карається законом. Однак жертви насильства не завжди звертаються за допомогою до правоохоронних органів. Насильство у моральному аспекті окреслює кривдження осіб, слабших фізично, часто з фізичними або психічними вадами. У суспільно-політичному – насильство набуває значних розмірів, про що свідчать війни, збройні конфлікти, акти непокори, а також бійки у громадських місцях. У психологічному – це явища, що відбуваються у психіці людини, а також у їхніх стосунках. Головний зміст цього виду насильства – страждання жертви, її безсилля, внутрішній розлад, приниження. Отже, насильство над дітьми – це широке поняття, яке включає різні види поведінки батьків та опікунів, інших родичів, вчителів, вихователів, будь-яких осіб, які старші або сильніші.

Сім'я є основою для фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього. Вона повинна бути основним джерелом матеріальної та емоційної підтримки, психологічного захисту, засобом збереження, передачі національно-культурних і загальнолюдських цінностей. Насильство у сім'ї, згідно з чинним законодавством – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [4].

Виділяють наступні моделі насильства в сім'ї:

- психопатичні моделі, що центруються на схильності до насильства дорослих (алкоголь, наркотики, низька самооцінка, комунікативна некомпетентність, соціальна ізоляція, соціальні, психологічні і психіатричні проблеми, депресивність, відсутність самоконтролю, суїцидальні схильності, агресивність, рання вагітність матері, втрата дитини та ін.) і дітей (недоношеність, хворобливість, небажаність, фізичні і психічні вади та ін.);

- соціальні моделі, що пояснюють насильство зовнішніми (соціальними) чинниками і умовами, такими, як бідність, низький рівень доходів, безробіття, соціальна ізоляція і закритість сім'ї, перенаселеність, низький освітній і культурний рівень та ін.;

- психосоціальні моделі, котрі прагнуть інтегрувати психологічні і соціальні чинники насильства. У даних моделях чинники насильства поділяються на структурні, ситуативні і комунікативні, причому саме комунікативні чинники є ключовими і визначаючими прояви насильства в сім'ї: особливості міжособових взаємодій є або «інгібітором», або «каталізатором» дії структурних і ситуативних чинників насильства. Представлені моделі насильства спостерігаються і в сім'ях, які виховують дітей із обмеженими психофізичними можливостями, що зумовлює особливої уваги до таких родин з метою визначення причин, уникнення та попередження цього асоціального явища.

Народження хворої дитини, як правило, змінює взаємовідносини і психологічний клімат у сім'ї. Всі її члени і особливо мати знаходяться в стані емоційного стресу [3]. Цей стан формує такі ознаки особи, як підвищена чутливість і тривожність, невпевненість в собі, внутрішня суперечність, що несприятливо впливає на емоційно-особистісний розвиток дитини.

Вивчаючи психологічний клімат у сім'ї розумово відсталі дитини, учені (І. Багдасар'ян, О. Мастокова, О. Савіна та ін.) зазначають, що з перших років життя такі діти інтуїтивно відчувають неприйняття з боку своїх батьків, що деструктивно впливає на міжособистісні контакти у родині. Типовою реакцією матері є жалість до дитини, прагнення опікати, контролювати. У той же час у неї може проявлятися роздратованість, бажання покарати дитину, ігнорувати її інтереси. Емоційний стан матері характеризується депресією, відчуттям провини, горя, сорому і страждання [1]. О. Мастокова виділяє особливості сімейного виховання дитини за такими критеріями: емоційне прийняття хворої дитини батьками, зацікавленість у дитині, турбота про неї, вимогливість до неї, демократизм або авторитарність у сімейних відносинах. Тип сімейного виховання визначається за наступними параметрами: знедолення; байдужість; гіперопіка; вимогливість; стійкість; любов [3].

С. Хорош, характеризує різні аспекти батьківсько-дитячих відносин у сім'ях, які виховують сліпих дітей, виділяє адекватну і неадекватну батьківську позиції, що проявляється у різних варіантах: жертвовності, гіперопіці, деспотичній поведінці, жорстокості, твердості або відсторонення від дитини. Л. Солнцева визначає три типи взаємовідносин в родині дітей із порушеннями зору: гіперопіка, деспотизм батьків, відчуження від дитини. На думку автора, ці варіанти несприятливих внутрішньосімейних відносин виховують у сліпих дітей небажані особистісні якості: егоїзм, неслухняність, розпещеність або «емоційну» глухоту [1; 3].

Таким чином, відхилення психофізичного розвитку та проблеми формування особистості слід розглядати не тільки як наслідок органічних і функціональних порушень, але й як вторинні прояви, що обумовлені дефіцитом спілкування, неправильним ставленням, жорстокістю та відсутністю адекватних засобів співпраці батьків з дітьми. Психолого-педагогічні дослідження дають можливість стверджувати, що фундамент загальнолюдських та культурно-національних цінностей особи, її особистісний розвиток формується переважно у процесі внутрішньосімейної взаємодії дитини з батьками та іншими членами сім'ї. Отже, жорстокість та насильство над дітьми в сім'ї як найближчого та постійного оточення дитини можуть призвести до жахливих наслідків.

Попередження та подолання насильства над дітьми і жорстокості в сім'ї є складною системою заходів у правовому, соціальному і психолого-педагогічному аспектах, спрямованих на усунення причин вчинення насильства в сім'ї, його припинення, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства, а також медико-соціальної і психологічної реабілітації жертв насильства.

У ситуації загальної нестабільності сучасна сім'я переживає серйозну кризу, яка накладає негативні риси та загострює відносини між дітьми та батьками, послаблює увагу до психофізичного розвитку дитини. Найяскравішими показниками внутрішньосімейних проблем є нервово-психічні порушення у дитячому віці, що проявляються в емоційних станах тривожності, страху, агресії і слабкій комунікабельності. Майже всі психічні і психоневрологічні розлади у дітей і підлітків, як зазначають більшість дослідників, пов'язані з проблемою сімейного благополуччя або неблагополуччя. При цьому виділяється така закономірність: чим раніше склалася несприятлива соціальна обстановка, тим більш грубими і стійкими будуть порушення розвитку. Різні несприятливі соціальні причини можуть обумовлювати як непатологічні порушення онтогенезу (соціальна педагогічна занедбаність), так і патологічні (патохарактерологічне формування особи).

Таким чином, з метою запобігання насильства та жорстокого поводження з дітьми з обмеженими психофізичними можливостями, необхідно з'ясувати основні особливості батьківської позиції по відношенню до дитини.

Визначені аспекти проблеми сім'ї дитини з відхиленнями у розвитку підтверджують, що її слід розглядати не тільки через призму проблем дитини, але й через вивчення соціальних чинників, що безпосередньо впливають на її розвиток. Головними у цьому процесі особами, які визначають перспективи психофізичного розвитку та соціальної адаптації дитини, є її батьки. Наведені дані свідчать, що з метою створення сприятливих умов розвитку та задля попередження жорстокості і насильства у родині в процесі спеціальної допомоги необхідно враховувати:

- соціальний статус сім'ї;
- характер взаємовідносин у сім'ї;
- типу батьківської позиції у ставленні до дітей з психофізичними порушеннями;
- взаємозв'язку особистісних характеристик батьків з характером їх ставлення до дітей.

Отже, запобігання жорстокості та насильству над дітьми представляє собою цілісну систему дій у правовому, соціальному, морально-етичному і психолого-педагогічному напрямках, що повинні включати: дії, спрямовані на інформування дорослих щодо наслідків жорстокого поводження з дітьми, що передбачає проведення відповідних навчально-консультативних програм (тренінги, семінари тощо); нагляд і контроль сім'ї, в якій виховується дитина з обмеженими психофізичними можливостями з боку відповідних соціальних, медико-психолого-педагогічних служб та служб охорони здоров'я; функціонування телефону довіри; надання послуг дітям та сім'ям, з якими вже трапилися випадки насильства чи жорстокого ставлення, відповідний контроль за цими сім'ями з метою оперативного виявлення випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виховання дітей з особливими потребами в сім'ї: [наук.-метод. збірник; під ред. Л. Фалінської]. – К., 1998. – 178 с.
2. Іванова Т. Насильство в сім'ї / Т. Іванова, Д. Сапун // Матеріали наук.-теорет. конференції / [відп. за вип. Л. Валенкевич]. – Суми: СумДУ, 2007. – Ч. III. – С. 49–51.
3. Мастюкова Е. Лечебная педагогика: Советы педагогам и родителям по подготовке к обучению детей с особыми проблемами в развитии / Е. Мастюкова. – М.: ВЛАДОС, 1997. – 304 с.
4. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2001. – № 10. – С. 70.

Наталія Пеньковська,
канд. психол. н., доцент,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО СІМЕЙНОГО СЕРЕДОВИЩА У РУСЛІ КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ

У статті акцентується увага на особливостях комунікативного підходу у роботі з сім'ями з метою створення безпечного сімейного середовища насамперед для дітей. Здійснюється порівняльний аналіз зрілих та проблемних сімей. Описується алгоритм роботи психолога у руслі даного підходу та основні засоби, які застосовуються у ході психотерапії з метою гармонізації сімейних стосунків та підвищення рівня відкритості у спілкуванні між її членами.

Nataliia Penkovska

PARTICULARITIES OF FORMATION OF A SAFE FAMILY ENVIRONMENT WITHIN THE FRAMEWORK LINE OF THE COMMUNICATIVE APPROACH

The article analyzes the particularities of communicative approach in the work with families in order to create a safe family environment, especially for children. A comparative analysis of mature and crisis families is carried out. The article describes the algorithm of psychotherapy and the basic tools used in the course of therapy in order to harmonize family relationships and increased openness in communication between its members.

Серед найбільш популярних сьогодні підходів до психотерапевтичної роботи з сім'ями важливе місце посідає комунікативна модель, яка розвинулася у рамках системного підходу у другій половині ХХ ст. Одним з авторів моделі є прогресивний американський психолог – Вірджинія Сатір (1916-1988). Авторка наголошує, що основне завдання психолога – допомогти сім'ї відмовитися від невдалих комунікацій і сприяти її членам у вдосконаленні їх як особистостей. В. Сатір небезпідставно вважає, що сімейне життя нагадує айсберг, однак «більшість людей бачать лише його невелику надводну частину і обманюють себе, думаючи, що бачать повністю. Деякі здогадуються, що айсберг трохи більший, але не знають, що саме являє собою його невидима частина. Не знаючи усіх тонкощів сімейного життя, можна спрямувати його небезпечним курсом. Подібно до дій досвідченого моряка, який повинен враховувати форму і розміри прихованої частини айсберга для того, щоб корабель спокійно пройшов наміченим курсом, життя сім'ї залежить від того, наскільки вона розуміє, усвідомлює і враховує почуття, потреби, наміри, мотиви і думки кожного свого члена, а вони нерідко сховані саме у підводній частині, відгороджені від нас повсякденними подіями, звичними словами, діями і вчинками» [4, с. 18].

В. Сатір виділяє два типи сімей: зріла і проблемна. Дослідниця дає детальну характеристику сімей обох типів: «Кожна зріла сім'я живе своїм особливим і неповторним життям, хоча можна знайти багато спільного у тому, як будуються стосунки у таких сім'ях. Проблемні сім'ї, незалежно від характеру проблем, теж мають багато спільного. Атмосфера проблемної сім'ї дуже своєрідна і складна. Наприклад, члени сім'ї можуть бути надзвичайно ввічливими у ставленні один до одного, але кожному з них дуже сумно і самотньо. Інколи ця атмосфера характеризується скритістю, складається враження, що всі джерела життя перекриті. У проблемних сім'ях обличчя і тіла людей говорять про їх страждання. Важко помітити хоч які-небудь прояви дружнього ставлення між членами цих сімей, де ніхто ніколи не посміхається.

У зрілих сім'ях атмосфера зовсім інша! У них панують природність, чесність і любов. Коли у сім'ї спокій, це мирний спокій, а не тривожне мовчання від страху. Коли в домі буря – це знак якоїсь дуже важливої, значущої активності, а не спроба перекричати всіх інших. Кожний член сім'ї впевнений у тому, що вдома він може бути почутий. Люди у таких сім'ях із задоволенням торкаються один одного, відкрито виражаючи при цьому свої почуття, незалежно від віку. Докази любові і турботи не обмежуються тільки винесенням сміття, приготуванням їжі або заробітком. Люди проявляють свою любов, відкрито розмовляючи один з одним, вони можуть бути прямими, відкритими і чесними, можуть бути такими, які вони є, і насолоджуватися тим, що вони можуть бути всі разом.

У проблемних сім'ях все відбувається навпаки: батьки закликають дітей не ображати і не засмучувати один одного, а самі б'ють їх за те, що вони не сказали «будь ласка»... Неблагополучні сім'ї породжують неблагополучних людей з низькою самооцінкою, що штовхає їх на злочини, обертається душевними хворобами, алкоголізмом, наркоманією та іншими соціальними проблемами» [4, с. 23 – 24].

Проте, на думку В. Сатір, кожна проблемна сім'я може стати зрілою. Більшість причин неблагополуччя таких сімей криється в особистому досвіді кожного її члена, досвіді, якого він набув протягом життя. А оскільки цей досвід є результатом навчання, то, підкреслює авторка, можна навчитися жити і по-іншому. Для цього, насамперед, потрібно:

- по-перше, визнати, що ваша сім'я дійсно буває неблагополучною;

- по-друге, ви повинні пробачити собі минулі помилки і змінити своє життя, добре усвідомлюючи, що можна жити по-іншому, не так, як це було до цього часу;
- по-третє, треба прийняти рішення про необхідність зміни ситуації;
- по-четверте, зробити перші кроки на шляху до цих змін.

Вірджинія Сатір стверджує, що все людське життя – це частина певної системи. Більше того, кожна сім'я, на її думку, це також система, бо у ній представлені усі її складові частини:

- 1) мета, яка визначає, для чого призначена система; мета сім'ї – виховання підростаючого покоління і подальший розвиток усіх її членів;
- 2) основні елементи у сім'ях – це дорослі і діти, чоловіки і жінки;
- 3) порядок функціонування елементів системи – у сім'ях він проявляється у тих правилах, за якими живе сім'я, у типі спілкування між її членами і в особливостях їх самооцінки;
- 4) енергетика системи, необхідна для нормального функціонування всіх її частин; у сім'ях цю енергію дають їжа, повітря, вода, активність, а також життєві позиції членів сім'ї у їх поєднанні один з одним;
- 5) взаємодія із зовнішнім світом – у сім'ях вона пов'язана із ставленням до змін, що відбуваються в житті та суспільстві.

У межах даного підходу вважається, що існує два типи систем: відкриті та закриті. Основні відмінності між ними визначаються характером реакції сім'ї на внутрішні та зовнішні зміни. У закритій системі її складові частини нерухомо з'єднані між собою або взагалі не з'єднані. У будь-якому випадку обмін інформацією між елементами не відбувається, незалежно від того, звідки надходить інформація – ззовні чи зсередини.

Відкрита система – така, у якій частини взаємопов'язані, рухомі, дозволяють інформації проходити всередині неї або вийти за її межі. Закриті сімейні системи розвиваються з певного набору уявлень про життя, наприклад: «Люди за своєю природою злі і тому повинні постійно знаходитися під контролем, щоб стати хорошими»; «Стосунки повинні регулюватися силою або страхом покарання»; «Є тільки одна беззаперечна істина: людина, яка володіє владою, знає, як правильно жити»; «Завжди є хто-небудь, хто знає, що тобі необхідно». Ці уявлення досить сильні, адже вони відображають сприймання реальності, і часто сім'я встановлює свої правила у відповідності до них.

Закрита система функціонує у проблемних, неблагополучних сім'ях, а відкрита – у зрілих, гармонійних. В. Сатір зауважує, що у закритій системі люди не можуть процвітати. У кращому випадку вони можуть просто існувати, однак їм необхідно набагато більше. Тому завдання психотерапевта – «...побачити світло, яке горить у кожній людині або сім'ї, і розірвати оболонку, яка ховає її від інших людей» [4, с. 56].

Основні особливості цих систем можна проілюструвати наступним чином:

Таблиця 1

Типи сімейних систем та їх ознаки (за В. Сатір)

Закрита система	Ознаки	Відкрита система
Низька	самооцінка	висока
непряме, невизначене, неадекватне, перешкоджає росту і розвитку	спілкування	пряме, визначене, адекватне, сприяє росту і розвитку
звинувачувальний, загравальний, відчужений	стилі взаємин	зрівноважений
приховані, застарілі, жорсткі, незмінні; люди змінюють свої потреби, підлаштовуючись під встановлені правила; заборона на обговорення	правила	відкриті, сучасні, гуманні, змінюються, коли виникає необхідність; повна свобода будь-яких обговорень
випадковий, хаотичний, деструктивний	результат	базується на реальному положенні речей

Для того, щоб сімейна система була життєдіальною, вона повинна надавати кожному члену сім'ї можливість зайняти у ній своє, призначене йому місце і відчувати від цього задоволення.

У системі психологічного консультування сім'ї В. Сатір виділяє п'ять етапів:

1. *Етап виявлення причини звернення* у психологічну консультацію та типу комунікації у сім'ї.
2. *Етап з'ясування необхідності участі психолога у сімейній взаємодії.* При цьому сім'я повинна потурбуватися про те, щоб не потрапити у цілковиту залежність від консультанта.
3. *Етап незрозумілих комунікацій і суперечливої поведінки.* В основному на цьому етапі виражаються емоції, розкриваються потреби, посилюється прагнення до особистісного зростання.
4. *Етап практичних дій.* Його основна мета – набуття нового досвіду у застосуванні навичок спілкування через практичні заняття, вправління.
5. *Етап нової сімейної ситуації.* На цьому етапі можна приступати до нового циклу психологічного консультування.

Орієнтація на зміну сімейної комунікації передбачає певні методи роботи з сім'єю. Насамперед, психолог повинен встановити контакт з кожним членом сім'ї. Більше уваги приділяється тому, що відбувається у ситуації «тут і тепер». Такі методи, як рольова гра, арттерапія сприяють виникненню спонтанної поведінки членів сім'ї, і це великою мірою впливає на створення атмосфери довіри і захищеності. Під час зустрічі з сім'єю психолог демонструє збалансовану, гармонійну комунікацію, а також розкриває перед членами сім'ї суперечливість тієї взаємодії, яка притаманна для їхньої сімейної структури.

В. Сатір зазначає, що найбільш бажаним результатом сімейної терапії є не просто набуття досвіду спілкування, який сім'я може використовувати для подальшого розвитку, а й розуміння цього досвіду і конкретних прийомів, які використовував терапевт для гармонізації сімейних стосунків та створення безпечного сімейного середовища.

Резюмуючи сказане, можна стверджувати, що дана модель консультування передбачає навчання, критерієм ефективності якого є підвищення рівня відкритості сім'ї. Практика доводить, що будь-який спеціаліст по роботі з сім'ями повинен бути підготовлений до застосування різних способів організації та проведення психотерапії в залежності від того, з якою сім'єю, проблемою і в яких умовах він працює. З огляду на це, можна стверджувати, що репертуар психотехнічних засобів повинен бути достатньо різноманітним, з тим, щоб у ході терапії переважала орієнтація на особливості конкретної сім'ї, а не на теоретичний світогляд фахівця. Попри це, Вірджинія Сатір, зазначала, що для психолога важливо бути проникливим і мати досвід, а формалізовані процедури – речі другорядні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варга А. Системная семейная психотерапия : краткий лекционный курс / А. Варга. – СПб. : Речь, 2001. – 144 с.
2. Елизаров А. Основы индивидуального и семейного психологического консультирования: Учебное пособие / А. Елизаров. – М. : Ось-89, 2003. – 335 с.
3. Навайтис Г. Семья в психологической консультации / Г. Навайтис. – М. : МПСИ, Воронеж, НПО «МОДЭК», 1999. – 360 с.
4. Сатир В. Как строить себя и свою семью / В. Сатир. – М. : Педагогика-пресс, 1992. – 192 с.
5. Сатир В. Психотерапия семьи / В. Сатир. – СПб. : Речь, 2000. – 101 с.

Валерій Петрович,

канд. пед. н., доцент,

голова Волинської обласної філії

Українського фонду «Благополуччя дітей»

Східноєвропейський національний університет

імені Лесі Українки,

ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ Й ПОДОЛАННЯ НАСИЛЬСТВА У СІМ'ЯХ УЧНІВ

У статті розкрито особливості проявів насильства над дітьми у сім'ях та визначено шляхи вдосконалення соціально-педагогічної роботи щодо його запобігання та подолання.

Valerii Petrovych

ORGANIZATION OF SOCIAL AND EDUCATIONAL WORK TO PREVENT AND OVERCOME DOMESTIC VIOLENCE

The article examines the characteristic features of child abuse and defines the ways of improvement of social and pedagogical work on its prevention and response.

Рівень життя більшості сучасних українських родин став впродовж останніх років значно нижчим за мінімальні соціальні стандарти, внаслідок чого посилилась економічна, психологічна й моральна нестійкість сім'ї. Сьогодні гострою проблемою сім'ї є прояви відчуження між дітьми й батьками, оскільки не в кожній родині дитина знаходить підтримку й надійний захист, які їй край необхідні. Водночас сучасні реалії вимагають від дітей чимраз швидшого та якіснішого входження у світ дорослих, що не завжди відбувається спокійно й без насильства, яке досить часто має місце як у навчальному закладі чи за місцем проживання, так і безпосередньо у сімейному оточенні дитини [4, с. 4]. Домашнє насильство залишається, як і раніше, однією із найактуальніших проблем у багатьох країнах світу, в т.ч. і в Україні. Досить високому рівню цього виду насильства сприяє і те, що суспільство поки що не готове відкрито обговорювати цю проблему.

Феномен насильства в сім'ї, його чинники, сутність, наслідки, особливості подолання досліджували ряд зарубіжних (А. Бандура, Л. Берковіц, Л. Волкер, О. Волкова, Дж. Доллард, Н. Міллер, В. Сатір, І. Фурманов, Є. Цимбал) та українських (В. Бондаровська, О. Кочемировська, К. Левченко, Н. Максимова, Ю. Онишко, Т. Цюман та ін.) науковців. Зміст та особливості соціально-педагогічної роботи з різними типами

сімей, в тому числі й тих, де відбувається насильство, частково розглянуті у працях В. Гончарова, Т. Журавель, І. Звереві, А. Капської, В. Ролінського, Н. Сейко, І. Трубавіної, Н. Щербак та інших.

У 2007 р. Всеукраїнський громадський центр «Волонтер», Державний інститут сім'ї та молоді за сприяння Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту провів дослідження щодо поширення насилля та жорсткого поводження з дітьми в Україні. За його результатами:

- 25% дітей свідчать про те, що переживають у своїй сім'ї насильство з боку найближчого сімейного оточення, причому не завжди з боку дорослих; чи не найбільш конфліктними є стосунки між дітьми в сім'ї;
- 20% дітей вважають ставлення до себе з боку старших за віком школярів та незнайомих однолітків – насильством;
- майже 40% дітей свідчать про наявність психологічного насильства з боку батьків у ставленні до дітей;
- 40% опитаних батьків вважають за можливе вживання фізичного покарання своїх дітей як основного методу виховання [1, с. 10].

Згідно даних Волинського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у 2013 році в 71 родині волинян були зафіксовані випадки насильства над дітьми, всього постраждалих дітей – 89 осіб. Це лише офіційні цифри, які відображають, згідно з попередніми статистичними даними загальноукраїнських соціологічних досліджень, не більше однієї п'ятої частини реальних жертв сімейного насилля над дітьми.

Зазначимо, що досить поширеною серед громадян і дітей, зокрема, є тенденція щодо замовчування та приховування фактів жорстокого ставлення; головними причинами відсутності звернень дітей із приводу жорстокого ставлення до них є як відсутність інформації щодо того, до яких саме інстанцій у цих випадках слід звертатись, так і невпевненість у можливості отримати від них допомогу. Найчастіше діти стають об'єктами жорстокості з боку найближчого оточення, яке, навпаки, мало б їх захищати – з боку членів родини та вчителів; кривдником дитини може стати кожен, хто має можливість контактувати з нею та переважає її за якимось із критеріїв: за віком, статусом, фізичною силою тощо. Помічниками дітей у відстоюванні та захисті їх прав може бути будь-хто, кому дитина довіряє, на реальну допомогу кого розраховує, хто хоче змінити життя цієї дитини на краще.

Насильство дуже часто присутнє в нашому житті і, залежно від ситуації, людина може бути свідком, жертвою або ж власне кривдником. Як правило, неповнолітні стають свідками кожного третього випадку насильства в сім'ї. Трагічність ситуації полягає в тому, що свідки чи жертви насильницьких дій копіюють модель кривдницької поведінки у власному житті та продовжують чинити насильницькі дії уже в новому соціальному оточенні. Таким чином, створюється коло насильства: з одного боку, діти, виховані в сім'ях із фактами насильства, дуже часто виявляють схильність ставати жертвами насильства, з іншого – жертви часто стають кривдниками.

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі виокремлюють три основні підходи до розуміння проблеми насильства в сім'ї: соціокультурний, індивідуально-психологічний і системно-сімейний. У межах *соціокультурного підходу* насильство в сім'ї розглядається як наслідок певної класової, економічної та гендерної нерівності в суспільстві. *Індивідуально-психологічний підхід* пояснює насильство в сім'ї як наслідок виявлення певних індивідуальних рис, особливостей і станів, притаманних особистостям, що втягнуті в насильство. *Системно-сімейний підхід* розглядає насильство як продукт всієї сімейної системи, а не результат індивідуальної патології. Вищезазначені підходи до виникнення насильства в сім'ї лежать в основі роботи, спрямованої на профілактику цього явища, а також надання сім'ї соціально-педагогічної, психологічної, психотерапевтичної допомоги з метою припинення насильства та подолання його наслідків [2, с.83].

Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11. 2001 р., (чинна редакція № 2789-14), розрізняє чотири *види домашнього (сімейного) насильства*: фізичне, сексуальне, психологічне, економічне. У контексті нашого дослідження варто дати їм характеристику, зупинившись більш детально на ситуаціях вчинення насильницьких дій щодо неповнолітніх членів родин.

Фізичне насильство щодо дітей – це завдання дитині батьками чи особами, які їх замінюють, іншими особами фізичних травм, різних тілесних ушкоджень, що підривають здоров'я дитини, порушують її розвиток і позбавляють життя. Такі дії можуть здійснюватися у формі побиття, катування, штовхань, ударів, ляпасів, припікання гарячими предметами, рідинами, запаленими сигаретами, укусів та з використанням усіляких предметів як знарядь знущання.

Психологічне насильство стосовно неповнолітніх в сім'ї полягає у відкритому неприйнятті дитини, постійному чи періодичному психологічному впливові на дитину з боку батьків, опікунів, вихователів через словесні образи, погрози, приниження людської гідності дитини, умисну фізичну або соціальну ізоляцію дитини. Одноразова, груба психічна дія, що викликала у дитини психологічну травму, також входить у цей вид насильства.

Економічне насильство стосовно дітей у сім'ї полягає у зневазі до інтересів і запитів дитини, відсутності належного забезпечення основних потреб дитини в їжі, одязі, житлі, вихованні, освіті, розвитку,

медичній допомозі з боку батьків чи осіб, які їх замінюють, у силу об'єктивних причин (бідності, шахрайських дій третіх осіб, недосвідченості чи безпечності батьків, їх психічних хвороб) і без таких.

Сексуальне насильство по відношенню до дітей в сім'ї – це, як правило, втягнення дитини з її згоди або без такої у прямі чи непрямі дії сексуального характеру для задоволення сексуальних потреб або отримання вигоди. Сексуальне насильство передбачає статеві зносини (вагінальний, оральний і анальний контакти), взаємну мастурбацію, інші маніпуляції зі статевими органами, залучення дитини до комерційного сексу та порнобізнесу тощо. Висока латентність сексуального насильства пояснюється прагненням жертви приховати подію із-за сорому і страху перед дорослими [5, с. 200].

До різновидів й форм насильства над дітьми деякі вітчизняні дослідники також відносять: використання «привілеїв» дорослих, у тому числі поводження з дітьми як із рабами чи слугами, підлеглими чи як зі своєю чи чужою власністю; залякування, тобто використання своїх переваг – росту, розмірів та сили; нагнітання страху за допомогою розповідей, дій, поглядів; погрози покинути дитину чи її розлюбити; загрози суворого покарання Богом, судом, міліцією, спецшколою, притулком, родичами та лікарнею; приниження; використання скарг для тиску на дитину; використання дітей у конфліктах між батьками; так звану «торгівельну» поведінку одного з батьків щодо любові до дитини тощо [5, с. 53 – 54].

Соціально-педагогічна робота є необхідною складовою розв'язання проблеми насильства в сім'ї. Її метою, на нашу думку, є збереження цілісності сім'ї, захист прав членів сім'ї у родині, налагодження партнерства та співробітництва між членами родини, а першочерговими завданнями – виявлення випадків порушення прав людини/дитини в сім'ї; вивчення причин жорстокого поводження, та, відповідне, інформування про ці випадки органів влади; профілактика насильства в сім'ї та територіальній громаді, пропагування бажаної та зрозумілої в громаді моделі сімейного життя, здорового способу життя; статеве виховання; правова й психолого-педагогічна просвіта населення з питань сім'ї та шлюбу, прав людини/дитини; організація предметного спілкування членів сім'ї між собою, з іншими сім'ями для подолання причин жорстокого поводження; допомога в організації життєдіяльності сім'ї, створенні нормальних умов для її функціонування; сприяння розвитку й самореалізації членів сім'ї [3, с. 117].

Найважливішими серед *видів соціально-педагогічної роботи з сім'єю*, де відбувається (або може відбуватися) насильство, як показав аналіз наявних науково-методичних джерел та власний досвід автора з консультування сімей, є: соціально-педагогічна профілактика насильства, соціально-педагогічна реабілітація та соціально-педагогічний супровід сім'ї.

Соціально-педагогічна робота з профілактики насильства щодо дітей – вид соціально-педагогічної діяльності, що здійснюється уповноваженими структурами, спрямований на: попередження, усунення та подолання чинників ризику виникнення насильства щодо дітей; раннє виявлення насильства; організування системи заходів, спрямованих на надання допомоги дитині, яка постраждала від насильства, а також на роботу з агресором із метою недопущення повторних випадків насильства. Така діяльність охоплює первинну, вторинну та третинну профілактику насильства щодо дітей [6, с. 205].

Робота соціального педагога, шкільного психолога, інших фахівців освітньо-виховної установи після поступлення сигналу про насильницьку форми поведінки щодо дитини може вестися за наступним алгоритмом: 1) виявлення випадку (факту) сімейного насильства; 2) діагностика ступеню тяжкості перенесеного дитиною насильства; 3) надання екстреної медичної, психологічної допомоги дитині; 4) розробка плану заходів, спрямованих на гарантування безпеки дитини; 5) надання спеціалізованої допомоги дитині-жертві насильства (психологічної, юридичної, педагогічної, соціальної та ін.); 6) встановлення природи, причин сімейного насильства, чинників, що його обумовлюють; 7) визначення міри втручання в сім'ю з боку фахівців різних відомств і служб; 8) формування мотивації сім'ї на співпрацю з фахівцями; 9) укладення договору про співпрацю і соціальний патронаж; 10) запобігання випадкам повторного насильства; 11) соціальний контроль.

Як показують кращі зразки практики, оптимальними шляхами соціально-педагогічної роботи з сім'ями, де мають місце прояви насильства, на наш погляд, є: удосконалення та посилення дієвості чинного законодавства щодо соціальної підтримки та соціального захисту сім'ї; налагодження співробітництва соціального педагога/ інших педагогічних працівників ЗНЗ із відповідальними державними структурами (управліннями (відділами) у справах сім'ї, молоді та спорту, службою дільничних інспекторів міліції та кримінальною міліцією у справах дітей, органами опіки та піклування, службами у справах дітей, ЦСССДМ, органами й заклади охорони здоров'я тощо) та недержавними організаціями щодо надання допомоги сім'ї; вдосконалення змісту соціально-педагогічної роботи з цією категорією сімей: соціальну профілактику та корекцію сімейних негараздів, налагодження партнерства й співробітництва в сім'ї та мобілізацію її внутрішніх сил на вирішення проблем; підготовку соціальних педагогів/соціальних працівників для роботи з цією категорією сімей тощо.

Отже, насильство щодо дитини у сім'ї є феноменом, який має певні передумови та спричинює руйнівні наслідки як для особистості конкретної дитини, так і для суспільства загалом. За умови комплексного та компетентного підходу до попередження насильства, своєчасного виявлення та подолання чинників, що призводять до нього, реабілітації його жертв та корекційної роботи з агресорами, можна мінімізувати прояви цього явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виявлення, попередження і розгляд випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : методичні матеріали для працівників освіти / [авт.- упор. С. Буров, І. Дубініна, Ю. Онишко, Л. Смилова, М. Ясиновська] – К. : Видавничий дім «КАЛІТА», 2007. – 36 с.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Звереві. – К. ; Сімф. : Універсум, 2013. – 536 с.
3. Журавель Т. В. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : метод. посіб. для освітян / [Т. Журавель, О. Кочемировська, М. Яновська ; за заг. ред. О. В. Безпалько]. – К. : К.І.С, 2009. – 242 с.
4. Організація роботи з розв'язання проблем насильства в школі : [навч.-метод. посіб. / упорядн. Є. Дубровська, М. Ясеновська] – К. : Науковий світ, 2013. – 96 с.
5. Система захисту дітей від жорстокого поводження / [Л. Волинець, Т. Дорошок, М. Євсюкова та ін. ; ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіна. – К. : Держсоцслужба, 2005. – 395 с.
6. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / [О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретенко; за ред. О. В. Безпалько]. – К. : Академвидав, 2013. – 312 с.

Сергій Пішун,

канд. пед. н., доцент,
Сумська філія

Харківського національного університету
внутрішніх справ

ДЕВІАНТНІ ПРОЯВИ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ ЯК ПРЕДМЕТ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ

У статті надано аналіз факторів і конституційних особливостей підлітків, у яких під впливом несприятливих соціальних умов, а також, в силу моральної незрілості, виникає та закріплюється девіантна поведінка.

Serhi Pishun

TEENAGERS' DEVIANT BEHAVIOUR AS AN ISSUE OF PEDAGOGIC CORRECTION

The article provides a brief analysis of the factors and constitutional characteristics of teenagers, which along with the adverse social conditions, and due to instability of moral sphere contribute to the emergence and strengthening of deviant behaviour.

Проблема криміналізації свідомості молоді є дуже важливою для українського суспільства. Правова неосвіченість більшості неповнолітніх породжує неповагу до закону, підштовхує до злочинної діяльності. Загострення політичних, економічних, соціально-культурних потреб створює сприятливі умови для поширення «злочинної» ідеології, залучення підлітків до злочинної діяльності, створення організованих злочинних груп, їх діяльності й розвитку. Соціально дезадаптивні риси особистості підлітків, схильних до девіації, та їх формування відображає яскраво виражений низький ступінь моральної регуляції поведінки у суспільстві і є порушенням загального процесу інтеріоризації морально деформованих соціальних відносин, що оточують дитину: невідповідність дотримуватися моральних принципів, засвоєння ієрархії цінностей з позицій власного «єго», прийняття духовно збіднених установок, які спрямовують усі сили та здібності на придбання престижних речей, виправдання будь-яких джерел збагачення.

Такі соціальні інститути як сім'я, засоби масової інформації, колективи навчальних закладів, які здатні сформулювати об'єктивні уявлення підростаючої людини та громадянську позицію щодо злочинної діяльності, не здійснюють належного впливу на неї, а іноді навіть і пропагують кримінальну субкультуру. Таке протиріччя підриває авторитет соціальних інститутів взагалі, зменшує повагу підлітків до них, їх значимість та цінність.

Відхилення у той чи інший бік поведінки з різною інтенсивністю є суттєвим параметром девіації, яка визнається нормальною й такою, що не є відхиленням, незалежно від наявності або відсутності патології психічних розладів. Відповідно до концепції адаптивної поведінки, слід зазначити, що порушення адаптації – це результат будь-якої девіації чи то психічної, чи соціальної. Як зазначає О. Безпалько, «серед українських та зарубіжних дослідників немає єдиного погляду на термін «девіантна поведінка». Одні вчені вважають, що йдеться про всі відхилення від схвалюваних суспільством соціальних норм, інші – пропонують охоплювати

цим поняттям тільки порушення правових норм, треті – різні види соціальної патології (алкоголізм, наркотизм, убивства)» [1, с. 95].

Саме девіація як поведінкова форма людини свідчить про розбалансованість психічних процесів, що, в свою чергу, позначається на системі вчинків або окремо взятих вчинках, які суперечать суспільно прийнятним нормам у вигляді порушення процесу самоактуалізації, дезадаптації або у відсутності морально-естетичного контролю за проявами власної поведінки. Сучасний підліток часто не сприймає позитивних прикладів для наслідування, ідеалів, до яких він міг би прямувати. У своїй поведінці люди, як правило, орієнтуються на подобу таких груп та індивідів, які демонструють стійкість, життєздатність, цілеспрямованість, можливість досягнення успіху. Через те, що в нього не сформувалися власні норми поведінки, він наслідує «сильнішу» особистість. Сьогодні в багатьох неповнолітніх такою особистістю стає раніше засуджений, злочинець.

Взаємодіючи з реальністю, порушення тих чи інших норм суспільства певними способами, призводить до девіантної поведінки неповнолітніх. яка може бути представлена агресивною й аутоагресивною формами, зловживанням речовин, які змінюють психічний стан тощо можуть бути детерміновані порушенням стилю поведінки, сексуальною, комунікативною, естетичною девіацією, надцінними захопленнями.

Конкретний психотип зростаючої особистості таких випадках може патологічно відреагувати на будь-які подразники, навіть незначні. При цьому така патологія набуває стереотипу поведінки, коли повторюється одна й та ж сама дія за різних умов (наприклад, уживання алкоголю, наркотиків як відповідна реакція на найменший подразник). На відміну від цієї форми девіації існують так звані непатологічні форми, які проявляються у характерологічних поведінкових реакціях. Це плинні, ситуативні реакції, ситуації педагогічної та соціальної занедбаності підлітків, що перш за все є взаємодією з певною референтною групою однолітків, звільненням від залежностей, захопленнями, сексуальним потягом тощо.

Ознаки синдромів, які мають форму патології, не можливо виявити навіть тоді, коли спостерігається делінквентна поведінка, у тому числі й кримінальна. Кримінальній поведінці, як правило, передують різноманітні форми девіантної і делінквентної поведінки [2, с. 115].

Переважно вони зумовлені соціальними факторами. Так, якщо неповнолітній потрапляє до установи виконання покарань, де вже створена певна організована злочинна група, то він, під впливом інших засуджених, справжніх носіїв кримінальної субкультури, як правило, теж починає дотримуватися законів злочинного світу. Це призводить до збільшення злочинності серед неповнолітніх. Кримінально-злодійські традиції найтісніше пов'язані з відтворенням професійних злочинців за рахунок осіб з числа нестійкої частини підлітків. Існуюча ієрархія, прагнення до самоутвердження й виживання в умовах соціального контролю об'єктивно сприяють залученню в сферу злочинної діяльності нових молодих людей. Дані МВС України підтверджують, що майже в усіх великих обласних центрах виявлені криміногенні молодіжні угруповання з різним ступенем організованості. Очолюють їх найчастіше молоді люди 19–26 років, далі йдуть 16–19-річні бойовики, а потім «лушпайки» 12–15 років. Тут 12–15-річних підлітків нібито захищають, дають «цікаву» роботу, навчають бути «повноцінними» людьми, підкорюватися «залізній дисципліні».

Що ж у злочинності сприяє її самовідтворенню та поширенню шляхом залучення нових учасників? Дослідження показують, що вирішальну роль у цьому процесі відіграє вплив стійкої навмисної злочинності, тобто професійна злочинність. Встановлено, що особи із стійкою протиправною поведінкою схильні утворювати спільноти, визначальним елементом життєдіяльності яких є скоєння злочинів, унаслідок чого виробляються певні норми, зразки поведінки. Агресивна поведінка непатологічного характеру може спостерігатися в осіб, які відчувають дисгармонію в пубертатний період, прояв певної риси характеру, яка досягає граничного показника й перебуває біля крайньої межі норми, а також може бути викликана соціальною занедбаністю. Розмежування непатологічних і патологічних форм має певні труднощі, оскільки на практиці досить рідко зустрічаються так звані «чисті» випадки непатологічних девіацій поведінки.

Виокремлення форм агресивної поведінки непатологічного змісту представляється нам важливим, по-перше, для адекватного визначення неповнолітніх у навчально-виховні установи відкритого та закритого типу, тобто тих осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності; по-друге, у наданні індивідуальної соціально-профілактичної допомоги підліткам з асоціальною поведінкою з метою попередження правопорушень або їхньої реабілітації; по-третє, з метою оцінювання психічного стану підлітка щодо конкретного кримінального вчинку.

Девіації можна поділити на дві групи: нестандартні та деструктивні. Нестандартна поведінка – це форма критичного мислення, що виходить за межі соціальних стереотипів поведінки. Деструктивність поведінки обумовлена певними цілями, які мають як зовнішні ознаки (порушення соціальних норм), так і внутрішні (регресивність особистості, її дезадаптація). Частота й масивність цих явищ визначають характерні для підліткового віку психопатоподібні, гебоїдні форми поведінки. Цьому ж сприяє типовий для даного віку особистісний перелік психічних розладів, які можуть взагалі привести особистість до повної ізоляції.

На жаль, на сьогодні залишається незаперечним той факт, що в суспільстві поряд з проблемою жебрацького рівня життя значної частини населення, що безперечно загострює суспільні проблеми і слугує одним з компонентів антигромадських настроїв і є результатом посилення криміногенних ситуацій, знову актуалізувалася й стає все гострішою проблема дитячої безпритульності, яка практично зникла ще у кінці 30-х років минулого сторіччя. Саме ці фактори, а також відсутність перспектив у майбутньому, соціальна незатребуваність визначає різні форми поведінки особистості. Розмитість межі добра і зла, дозволеного й недозволеного, потурання низинним інстинктам і пристрастям набули рис національного лиха.

Про зрушення у системі виховання дітей та молоді, про посилення уваги на державному рівні до проблем дитячої злочинності та безпритульності свідчить і той факт, що 27 квітня 2007 року відбулося спільне засідання колегій Міністерства освіти і науки України, Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту на тему «Спільна робота відомств у сфері просвітницько-профілактичної роботи щодо запобігання злочинності й проявів насилля серед учнівської молоді». Такою зустріччю започатковано співпрацю трьох міністерств задля подолання дитячої злочинності та безпритульності [4, с. 2].

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпалько О. Соціальна педагогіка : схеми, таблиці, коментарі: [навч. посіб.] / О. Безпалько. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
2. Митникова О. Девиантное поведение / О. Митникова, И. Рудакова, Н. Фальчевская. – Ростов-на-Дону : «Феникс», 2005. – 156 с.
3. Окушко Т. Соціально-педагогічні умови корекції девиантної поведінки підлітків у позашкільних навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Т. Окушко. – К., 2009. – 20 с.
4. Русаков С. Чи вже на часі шкільний дільничий? / С. Русаков // Освіта. – 2007. – № 21 (2–9 травня).
5. Шнейдер Л. Девиантна поведінка дітей і підлітків / Л. Шнейдер. – М. : Академічний проект, Трікста, 2005. – 336 с. – (Психологічні технології).

Віра Поліщук,

д. пед. н., професор,

Ганна Слозанська,

канд. пед. н., доцент,

Тернопільський національний

педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ АГРЕСИВНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ

У статті обґрунтовано необхідність і доцільність підготовки майбутніх соціальних працівників до здійснення цілеспрямованої роботи у сучасному українському суспільстві з попередження агресивного ставлення дорослих до дітей. Розкрито досвід професійної підготовки майбутніх соціальних працівників освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр за спеціальністю «Соціальна робота» Інституту педагогіки і психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка до реалізації завдань попередження жорстокого ставлення дорослих до дітей. Окреслено змістову та процесуальну складову реалізації досліджуваного процесу.

Vira Polishchuk,

Hanna Slozanska

TRAINING OF FUTURE SOCIAL WORKERS TO PREVENT AGGRESSIVE ATTITUDE TOWARDS CHILDREN

The article proves the necessity and relevance of training future social workers to implement targeted work in modern Ukrainian society in order to prevent child abuse. It reveals the experience of teaching staff of the Institute of Pedagogy and Psychology of Ternopil National Volodymyr Hnatiuk Pedagogic University on training of future social workers (Bachelors of social work) to prevent child abuse. It outlines the semantic and procedural component of implementation of this process.

В умовах сьогодення особливе місце у вирішенні проблеми попередження агресивного ставлення до дітей належить соціальним працівникам, оскільки вони працюють з проблемними родинами, дитячими притулками і мають можливість безпосередньо впливати на дорослих і їх ставлення до дітей. Поширення явища жорстокого поводження з дітьми, недостатня увага до його профілактики, недостатня розробка змісту, форм і методів реалізації цього процесу зумовлює об'єктивну потребу у професійній підготовці соціальних працівників до профілактики агресивного ставлення до дітей.

У сучасній науці здійснено низку дисертаційних досліджень, які розкривають різні аспекти професійної підготовки майбутніх соціальних працівників, зокрема, теоретико-методичні основи їх

професійної підготовки в системі вищої освіти (О. Безпалько, І. Доброскок, І. Зверева, А. Капська, Г. Лактіонова, Л. Міщик, В. Поліщук); формування професійно важливих якостей особистості (Р. Вайнола, О. Гомонюк, О. Гура, О. Москалюк, О. Пономаренко); технологічний аспект підготовки (І. Гайдамашко, Л. Завацька, В. Полехіна, Д. Чернилевський, С. Харченко). Для нашого дослідження значну цінність становлять праці, в яких розкрито підготовку соціальних працівників до соціально-правової діяльності (Я. Кічук, І. Ковчина); профілактично-корекційної з педагогічно занедбаними дітьми і підлітками (М. Малькова, М. Ярошко); з соціальними сиротами (І. Галатир); консультативної (О. Пожидаєва); до соціальної і соціально-педагогічної діяльності з різними типами сімей (І. Трубавіна) тощо.

Актуальності набувають дослідження вітчизняних науковців, що розкривають різноманітні аспекти профілактичної діяльності соціальних працівників: профілактики девіантної поведінки (В. Афанасьєва, Є. Приступа, С. Харченко та ін.); правопорушень та бездоглядності (І. Козубовська, В. Оржеховська, В. Терещенко та ін.); агресії та насилля (Є. Гребьонкін, Т. Меньшикова та ін.).

Соціальну профілактику агресивного ставлення дорослих до дітей трактуємо як сукупність заходів, що спрямовані на попередження або нейтралізацію чинників агресії, формування у дорослих знань, умінь і навичок конструктивної взаємодії та спілкування з дітьми, толерантної поведінки, створення гуманного середовища, атмосфери взаємоповаги, взаємодовіри та умов успішного розвитку, виховання і соціалізації дітей.

Осмислення проблеми агресивного ставлення до дітей та способів її подолання дозволяє виокремити фактори, які спричиняють виникнення агресії та агресивної поведінки людини: *біологічні* (спадковість, ендокринний вибух, спосіб життя, органічне ураження головного мозку); *психологічні* (нервовість, дратливість, надмірна імпульсивність, тривожність, емоційність, демонстративність, неадекватна самооцінка, недостатній розвиток інтелекту, комунікативних умінь, саморегуляції та сформованості вольових якостей); *соціальні* (недоліки сімейного і шкільного виховання, вплив соціуму, засобів масової інформації, особливості взаємодії з іншими людьми та ін.); *ситуативні* (фізичне самопочуття, стресова ситуація, конфлікт, боротьба за особистий простір, перебування у стресогенному середовищі тощо). Не менш важливо знати і розуміти фактори, які гальмують виникнення агресивних проявів (гуманна атмосфера взаємин, любов, дружні стосунки, поміркованість, толерантність, завбачливість, безконфліктність, емпатія, ймовірність покарання та ін.).

На підставі аналізу праць науковців (О. Безпалько, Р. Вайнола, О. Карпенко, І. Козубовська та ін.) уточнено сутність поняття «*готовності майбутніх соціальних працівників до профілактики агресивного ставлення до дітей*» як динамічного інтегративного особистісного утворення, що характеризується позитивним ставленням до професії, усвідомленим прагненням і спрямованістю на організацію соціальної діяльності з профілактики агресивного ставлення до дітей, високим рівнем володіння психолого-педагогічними і спеціальними знаннями й технологіями профілактики агресії. Готовність майбутніх соціальних працівників до профілактики агресивного ставлення до дітей пов'язана із сформованістю *мотиваційного, гностичного та діяльнісного* компонентів. *Мотиваційний* компонент готовності спрямований на формування у майбутніх соціальних працівників чіткої структури мотивів здійснення соціальної профілактики агресивного ставлення до дітей; *гностичний* – передбачає володіння психологічними, педагогічними, соціальними та іншими спеціальними знаннями, необхідними для здійснення профілактики агресії; *діяльнісний* – оволодіння вміннями, навичками та спеціальними технологіями профілактики агресії.

Узагальнення результатів на основі вивчення вітчизняного і зарубіжного досвіду попередження агресивного ставлення дорослих до дітей дає підстави стверджувати, що у світовій практиці не існує універсальної системи (моделі, технології, програми) її здійснення. Ефективними програмами попередження агресивного ставлення до дітей визнано: «Соціальне навчання», «Програма профілактики агресії (Д. Олвеус)», «Медіація ровесників» (Австрія); «Підтримка школярів», «Не страждай мовчки» (Велика Британія); «Рання психодіагностика агресивності» (Канада); «Проти агресії і насильства», «Місто як школа» (Німеччина); «Профілактика агресії та насильства у школах» (Норвегія); «Школа без насильства» (Польща); «Поведінкове навчання або поведінкова модифікація «G.R.E.A.T.»» (США); «На шляху до миру» (Франція); «Боротьба із замовчуванням фактів знущання і агресії» (Чехія); «Модель Фарста», «Модель Остерхольм» (Швеція) та ін.

У процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр спеціальності «Соціальна робота» професорсько-викладацьким складом Інституту педагогіки і психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка окреслено змістову та процесуальну складову професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики агресивного ставлення до дітей. Змістова складова процесу професійної підготовки майбутніх соціальних працівників реалізовувалася у процесі їх теоретичної, практичної підготовки, позааудиторної і самостійної роботи студентів.

Теоретична підготовка здійснювалася у процесі вивчення студентами дисциплін циклів гуманітарної, соціально-економічної («Етика», «Релігієзнавство», «Основи соціально-правового захисту населення»); математичної, природничонаукової («Людина в сучасному соціумі», «Соціалізація особистості», «Основи корекційної педагогіки»); професійної та практичної підготовки («Загальна педагогіка», «Загальна психологія», «Вікова та педагогічна психологія», «Соціальна психологія», «Соціальна педагогіка», «Етика соціальної роботи», «Теорія соціальної роботи», «Технології соціальної роботи», «Соціальна профілактика делінквентної поведінки», «Соціальна робота з різними групами клієнтів», «Соціальна робота у медичній сфері», «Соціальна терапія», «Соціальне консультування», «Соціальна діагностика») та ін.

З метою вдосконалення теоретичної підготовки студентів до профілактики агресивного ставлення дорослих до дітей в межах нормативної дисципліни «Соціальна діагностика» розроблено окремий змістовий модуль «Діагностика агресивної поведінки», на лекційних і практичних заняттях якого студенти вивчали особливості та методи діагностики агресії (спостереження, експертна оцінка, опитування, проєктивний метод) та відповідні діагностичні методики.

У процесі вивчення навчальної дисципліни «Соціальна робота з різними групами клієнтів» студенти III курсу вивчали змістовий модуль «Превентивна робота соціального працівника з попередження агресивного ставлення дорослих до дітей», спрямований на систематизацію і поглиблення знань та формування умінь і навичок студентів з профілактики агресії батьків, вихователів дитячих будинків, дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів. Вони ознайомилися з проблемою агресії, агресивного ставлення дорослих до дітей особливостями його прояву, прогресивними ідеями вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо попередження, особливостями взаємодії соціального працівника з батьками, вихователями та педагогами; формами, методами і технологіями профілактики та подолання агресивного ставлення до дітей.

Студентам III курсу у межах нормативної дисципліни «Соціальна конфліктологія» було запропоновано тему «Агресивні прояви у конфліктних ситуаціях», у процесі вивчення якої вони ознайомилися з сутністю агресії та агресивного ставлення до дітей у конфліктних ситуаціях, особливостями, функціями та видами агресії дорослих стосовно дітей.

Важливе значення у підготовці майбутніх соціальних працівників до профілактики агресії дорослих до дітей має їх неперервна практична підготовка. Тому програми практик були доповнені такими завданнями: *соціально-виховної* (описати ситуації, з якими студенти зіткнулися у процесі практики, в яких були присутні прояви агресії дорослих відносно дітей та охарактеризувати можливі шляхи її подолання; провести просвітницьку бесіду з батьками або вихователями дитячого будинку, дитячого притулку, дошкільного закладу, орієнтовану на профілактику агресивної поведінки і агресивного ставлення до дітей; *діагностичної* (здійснити діагностику агресії в дитячому середовищі, використовуючи: а) метод спостереження або метод експертних оцінок; б) питальники; в) одну із проєктивних методик; розробити алгоритм здійснення діагностичних впливів); *профілактичної* (розробити і провести бесіду для батьків на тему «Шляхи подолання агресії дитини»; просвітницьку бесіду для дітей з метою попередження агресії; тренінгову програму профілактики агресії підлітків; пам'ятку для педагогічного колективу з профілактики агресії батьків і дітей); *реабілітаційно-корекційної* (проаналізувати роботу соціальної установи (бази практики) з попередження агресії дорослих до дітей; розробити програму корекції агресивної поведінки батьків; описати методи, прийоми та засоби корекційно-педагогічного впливу на батьків і дітей, які проявляють агресію) та *переддипломної* (вивчити досвід соціального закладу з профілактики агресивних форм поведінки різних груп населення; розробити та провести тренінг для батьків з формування навичок конструктивного спілкування з дітьми; годину спілкування з батьками щодо попередження агресії; технологію профілактики агресивної поведінки).

З метою вдосконалення підготовки студентів до профілактики агресивної поведінки дорослих викладачі кафедри соціальної роботи використовують можливості організації позааудиторної роботи зі студентами: тематичних тижнів «Подолоємо агресію разом», конкурсу соціальної реклами, соціальних проєктів, конференцій, відеолекторіїв, дискусій з проблем попередження і подолання агресії, зустрічей з соціальними працівниками, тренінгів, спрямованих на подолання агресивних проявів та формування толерантності. Позитивний вплив у контексті вирішення проблеми формування готовності майбутніх соціальних працівників до попередження агресії й агресивних форм поведінки у сучасному українському суспільстві має робота студентської проблемної групи «Агресія в сучасному суспільстві: соціальний аспект». Профілактика агресії різних груп клієнтів є предметом уваги студентів під час роботи у волонтерських загонах.

Майбутні соціальні працівники виконують залучаються також до виконання спеціально підібраних завдань у процесі їх самостійної роботи (аналіз методик діагностики агресії, розробка алгоритму і форм роботи соціального працівника з профілактики агресії в дитячому середовищі, виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань з окресленої проблеми).

Процесуальна складова професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактики агресивних форм поведінки реалізовується через упровадження у навчально-виховний процес професійної підготовки майбутніх фахівців відповідних *форм* (тематичні, проблемні, діалогові, інтерактивні лекції, інтегровані семінари, тренінги, прес-конференції, відео-конференції, круглі столи, вікторини, конкурси, навчальні проекти, тематичні тижні, зустрічі, консультування); *методів* (ситуативного морального вибору, аналізу ситуацій, рольові, педагогічні та імітаційні ігри, моделювання, робота в команді, робота в групах аналізу практики, метод проектів, портфоліо, кейс-метод) та *засобів навчання* (мережа Інтернет, e-mail, ресурсні центри, електронні версії курсів з використанням платформи Moodle, мультимедійні технології, відео-чати для організації відеоконференцій).

Подальшої розробки в окресленій науковій площині потребують: вивчення зарубіжного досвіду профілактики агресивного ставлення до дітей та професійної підготовки соціальних працівників до вирішення означеної проблеми; розробка інноваційних технологій соціальної профілактики та подолання агресивних форм поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдамашко І. Професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів до профілактики агресії підлітків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. Гайдамашко. – Тернопіль, 2010. – 22 с.
2. Меньшикова Т. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи з підлітками, які проявляють агресивну поведінку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.08 «Теорія та методика професійної освіти» / Т. Меньшикова. – Волгоград, 2008. – 20 с.
3. Поліщук В. Теорія і методика підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / В. Поліщук. – Тернопіль, 2006. – 454 с.
4. Харченко С. Робота соціального педагога з дітьми девіантної поведінки / С. Я. Харченко. – [2-ге вид.]. – Х. : Вид. група «Основа», 2012 – 143 с.

Ольга Радченко,
канд. філос. н., доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

ЗМІНА СВІТОГЛЯДНИХ НАСТАНОВ ЯК ШЛЯХ НОРМАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ВЗАЄМИН З ДІТЬМИ І МОЛОДЦЮ

Знецінення людини і спільноти є передумовою і причиною насилля. Маніпуляційні і симуляційні настанови вигідні насильнику і нав'язуються жертві. Світоглядні настанови на цінність людини, спільноти, життя формують цілісну сильну особистість, здатну утверджувати власне буття. Настанови на нормальне життя формуються як системна суспільна стратегія, спрямована, насамперед, на дітей і молодь.

Olha Radchenko

CHANGE OF WORLD OUTLOOK ATTITUDES AS A WAY OF NORMALIZATION OF SOCIAL RELATIONSHIPS WITH CHILDREN AND YOUTH

The article analyzes the main causes of violence – in particular, the impairment of a person and community. Manipulation and simulacrum guidelines are beneficial for aggressor and are intruded to a victim. World outlook attitudes to the value of a person, community and life create a holistic strong personality able to establish its own existence. Guidelines for a normal life are formed as a systemic social strategy directed primarily to children and young people.

Кожне суспільство має сильні і слабкі сторони, які відображаються й у стосунках старшого і молодшого покоління як передавання досвіду, пристосування до життєвих умов. Сучасний світ дає змогу соціальній групі ввійти у зону діалогу «людина» – «природа», «суспільство» – «суспільство» для отримання варіантів бажаного вирішення існуючих проблем. Однією з них, у сучасній Україні та й в інших країнах з тоталітарним спадком є вищий, ніж в інших цивілізованих країнах, рівень схильності до насилля та відсутності вчасної і адекватної реакції захисту від нападу, наявності і дозволеності використовувати силу проти насильника як профілактики нападу.

Проблема насилля властива значною мірою модерним і постмодерним спільнотам. Етолог К. Лоренц пише, що у давніх общинах була більша *природовідповідність* з відсутністю невинуватої агресії. У світі тварин досить поширене табу на насилля щодо осіб жіночого роду і на «молодняк». Цей дослідник стверджує, що агресія є інстинктом боротьби, спрямованим проти співбратів по виду, що зустрічається у

тварин і людей; він не пов'язаний з «інстинктом смерті» З. Фрейда [3, с. 7 – 8]. З відходом від природи людина втрачає природну основу співжиття, проте адекватної нормальної соціальної моделі так і не сформовано. Забезпечуючи собі комфорт соціального світу, сучасна людина опиняється і перед наслідками небезпечного «олюднення» світу – з загрозою атомних воєн, антропогенних катастроф і патологічної людської агресії як, зокрема, бажання знищення собі подібних без реальних на те причин.

Для відмежування недоцільного (насилля) і доцільного використання сили варто розмежовувати поняття *насилля* від *псевдонасилля*. Перше означає свідому чи несвідому настанову на фізичне, психічне тощо застосування сили щодо іншого/інших як засобів для досягнення мети насильника. Це насилля як утиск, загроза, що містять небезпеку об'єкту насилля для знищення останнього на різних рівнях: фізичному, психічному, духовному, загалом – буттєвісному. Його метою є посилення позицій насильника шляхом знецінення, зведення до «Я-Ніхто» жертви насильства. Сучасні дослідження показують, що насилля є проявом внутрішнього безсилля: кричить той, кого не чують.

Друге так зване «насилля», або ж природна реакція, готовність до адекватного захисту для відстоювання власних життєвих інтересів. У суспільствах, де дозволено володіння зброєю (наприклад, США) рівень злочинів щодо цивільного населення падає. Можливість відповідного захисту себе, своїх рідних, близьких урівнює позиції потенційної жертви і нападника. Загроза життю, здоров'ю нападника переконливіша за бажання наживи тощо. Тому така рольова проекція гальмується.

Насильницька матриця має таку філософсько-психічну схему. Тиран, створивши ілюзію власної «кращості», «вищості», «досконалості» (за ознаками віку, статі, раси, культури, релігії, демократії), утверджує *зверхність*, право на володіння ресурсами як матеріальними, так і ідеальними. Формується світоглядна система «насильник – Усе», носій благ, права на життя жертви, «жертва – Ніхто», цілком чи частково залежна від насильника, його волі стосовно себе. «Я кращий/а, бо старший/а». Звідси поширена форма психічного тиску на дитину з боку дорослих «або буде по-моєму, або ніяк» чи «малий/а ще – тебе ніхто не питає» і ін.

Така світоглядна позиція закріплюється насильником *оманливо*, з опорою на авторитетні структури, які впливають на ціннісні системи певної спільноти, зокрема, релігію, мораль, політику. Мовою постмодернізму, формується *симулякр* – те, що не має під собою реального підґрунтя, однак самолегітимуються і вдається до певного процесу як повноправний суб'єкт, не маючи на те підстав [1]. Симулякр – це карта, яка не відображає жодну місцевість, бо в реальному світі такої території нема. Симулякр – це вигадка, ілюзія, брехня, яка заявляє про свою істинність. А з позиції носія істини руйнує справжні структури: особистість, соціальну групу, суспільство. Симулякрійні напади відбити складно: закони логіки, здорового глузду не діють.

Вигадана реальність грає поза звичними правилами, її сила, як і слабкість у тому, що вона не є реальною. Цікавим є приклад, що професійний спортсмен у вуличній бійці програє навіженому, який не володіє жодним бойовим мистецтвом, проте перебуває у дикому бажанні будь-що знищити супротивника. Або чудова іронічна репліка дитини батькам у рекламі: «Навіщо ж ви мене народили, якщо ви зі мною не говорите?». Зняття симулякрійного впливу досягається викриттям ілюзорності та невідповідності правди, дійсності. Проте часто цільова аудиторія, уражена симулякрійним диктатором, протриває виходу з комфортної компенсаторної ілюзії у холод реальності. Протиотрутою виступає повага як можливість діалогу, розкриття істинної позиції. У соціальному просторі час введення в оману дорівнює і часу виходу з неї.

Симулякр є однією з форм сучасної маніпуляції. Їх важко виявити, адже насильник подає власні наміри приховано, як такі, які бажані і важливі потенційним жертвам. За допомогою маніпуляції насильник *підмінює поняття*. Наведемо приклад кількох «традиційних» підмін: 1) моральне чи психічне знуцання над жертвою – «любов», «турбота» про менших у прямому чи переносному сенсі; при цьому справжні потреби, інтереси підопічного не враховуються (постановка питання проявляється, зокрема, у шоу «Кохана, ми вбиваємо своїх дітей»); 2) загарбання ресурсів – часу і простору – наприклад, території, інтелектуальних надбань – «порятунок своїх», «привнесення вищої культури, релігії», «розвиток «менших» братів»; 3) позбавлення сенсу – «надання сенсу»: «вищі» культура, раса, релігія, досвід «старшого» «допоможуть» долучитися до істинного, вічного, буттєвісного, стати повноцінною людиною, знищивши як загрозові для себе дієві системи, які допомагали жертві стати собою, збагнути своє місце, призначення у світі і реалізувати їх для власного блага.

Таке насилля подається у більшості маніпуляційних механізмів. Основа маніпуляції – знецінення жертви для використання її як засобу для реалізації прагнень маніпулятора/насильника. Кожен садист шукає свого мазохіста і навпаки. При наданні психологічної допомоги жертвам насильства здійснюється формування нової позиції і ідентичності: «я-жертва» замінюється на «я – цінна, важлива людина у цьому світі», «я можу і маю мати свої межі і захищати їх».

Ця проблема є нагальною і гострою. На Майдані, поряд з квітами пам'яті загиблих, виставили плакат: «Життя одне – живи». Небесна сотня посилила відчуття і розуміння цінності життя українців у власній країні як господарів «своєї хати» – в ім'я теперішнього і майбутнього. Кожна людина прагне до нормального, *цясливого життя*. Якість життя на сьогодні визначається не тільки фізичними умовами, але й можливістю

реалізації психічних, духовних ресурсів, можливістю зростання і розвитку особистості у сприятливих соціальних умовах.

Страх насилля щодо себе породжує бажання убезпечитися від нього. Так виникають *хибні шляхи виходу з насильницької схеми*:

1 – «фіктивний договір»: я «поважаю, люблю» (насправді – боюсь) тебе, тому не дозволю собі адресувати стосовно тебе. Натомість і ти не нападай на мене. Насильник не визнає іншої сторони як рівноцінної, знає, що це позиція слабкості, яка паралізуватиме захисну реакцію жертви. При потребі напад здійснюється. Тривале гальмування нормальної захисної агресії призводить до її відмирання. Це є прямим шляхом до позиції жертви, яка своєю безвольністю, слабкістю, бездіяльністю провокує нападника;

2 – уникання конфлікту: нібито толерантність як страх дати відсіч – до крайньої межі, яка є точкою гострої фізичної небезпеки;

3 – втеча від відповідальності – архетип «вічного учня» [2], який не спроможний на самостійну свідомість, спрямування, діяльність. За І. Кантом, це стан «доместифікованої тварини», яку доглядають, проте пускають на м'ясо.

4 – відповідь на дії агресора переводиться на інший об'єкт – людину, предмет тощо. Позитивом є вивільнення негативних емоцій. Проте є потреба адекватної відповіді-реакції власне насильникові. Псевдо шляхи дають псевдо результати, створюючи тимчасову ілюзію вирішення проблем.

Натомість *реальне вирішення* можливе у кількох напрямках:

1 – заміни причин цього соціального захворювання на здорові ментальні матриці; 2 – усунення наявних наслідків; 3 – профілактика подальшого зараження і посилення імунітету соціального організму. Найефективніше працювати з молоддю і дітьми, які легше сприймають зміни і прагнуть жити за кращими зразками сучасного світу.

Які ж можливі реальні шляхи виходу з насильницької схеми?

1 – *утвердження реальної цінності особи у суспільстві* – незалежно від віку, статі, соціального становища, релігійної, політичної приналежності тощо. У Німеччині після другої світової війни запровадили у навчальних закладах курси-практикуми за аналогією сучасних програм «Різні, але рівні». Сучасна педагогіка іде від настанови ейджизму (дискримінації за віком) до настанови рівності людей – у тому числі дорослих і дітей. Настанова «дитина – власність батьків, родини» замінюється на «дитина – це самостійна особа, унікальна і цінна як втілення архетипу життя». Гендерні зміни відкривають статеву цінність людини як потребу діалогу в ім'я життя. Реалізовані, щасливі батьки сприятимуть нормальному формуванню настанови дитини «Я потрібна, любима, щаслива, сильна у нашому світі. Мої таланти потрібні мені і іншим для блага і достатку». Засобом формування адекватної рівноцінної парадигми є синергетичні та сизигійні зміни у провідних впливових структурах сучасного суспільства: освіті, медицині, юриспруденції, економіці, політиці, культурі. Повсюдно і системно мають впроваджуватися настанови на повагу до людини і життя – у нормальних умовах. При цьому унеможлижуються матриці знецінення, омани, насильства (у тому числі й справедливою системою обов'язкових каральних санкцій);

2 – *простір діалогу*, правдивої інформації, аналітики, здорової громадянської позиції – для *утвердження здорових ментальних матриць соціальної взаємодії*. Освітній простір сучасності має змінити вектор модерної системи формування «універсальної конвеєрної виконавської готовності» (репродукція, послух, бездумна виконавськість) на спрямування на індивідуалізацію розкриття особистісного потенціалу і спрямування на реалізацію у час постійних і глобальних змін;

3 – *настанова на право і потребу реалізації здорової адекватної агресії* як людини, так і спільноти (силові структури). Дати собі дозвіл на силу, агресію у нормальній реалізації, для власного життя і буття як природне право кожної живої істоти. Це й профілактика нездорових, патологічних проявів насилля.

4 – *відповідальність за усвідомлений вибір настанов, матриць* з розумінням результатів і прийняття їх як своїх. Негативні результати постають як ресурси вдосконалення, розгортання Я у діалозі з Іншими, зі світом.

Насилля виникає як заміник правди, любові, поваги до себе і інших. Тому голос правди і життя має ставати голоснішим і доступнішим для всіх – у кожній людині, спільноті, яка цінує себе і інших в ім'я теперішнього, майбутнього – і готова відстоювати свої головні права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодрійяр Ж. Симулякри і симуляція / Ж. Бодрійяр ; [пер. з фр. В. Ховхун]. – К. : В-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 230 с.
2. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) [монографія] / О. Донченко, Ю. Романенко – К. : Либідь, 2001. – 334с.
3. Лоренц К. Так называемое зло. К истокам агрессии / К. Лоренц ; [пер. с нем. И. Андрущенко]. – К. : Знання, 2011. – 351 с.

Ганна Рук,
учениця 11 класу,
Український гуманітарний ліцей
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

**ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК НЕНАСИЛЬНИЦЬКОЇ ПОВЕДІНКИ
ЗАСОБАМИ КОЛІРНОЇ ДІАГНОСТИКИ:
СПЕЦИФІКА СУБ'ЄКТИВНИХ СТАВЛЕНЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ**

У статті аналізуються результати емпіричного дослідження особливостей та динаміки ставлень ліцеїстів до різних аспектів дійсності (до самих себе, до інших людей та до різних видів діяльності) у контексті гуманістичної парадигми.

Hanna Ruk

**DEVELOPMENT OF THE SKILLS OF NON-VIOLENT BEHAVIOUR
BY MEANS OF COLOR DIAGNOSIS:
PARTICULARITIES OF THE SUBJECTIVE ATTITUDES OF HIGH SCHOOL STUDENTS**

This article analyzes the results of empirical studies of characteristics and dynamics of the attitudes of high school students to different aspects of reality (to themselves, to other people and to various activities) in the context of humanistic paradigm.

У сучасній Україні в царині національного життя спостерігається значна поляризація поглядів і ціннісних орієнтацій населення, що може призвести до спотвореної психічної реальності. Водночас проголошені тези про цінність людини, неповторність та індивідуальність особистості, право на особистісне визначення залишаються декларацією, оскільки фундаментальні загальнолюдські цінності усуваються на периферію життєдіяльності та самоздійснення підростаючого покоління. Внаслідок цього маніфестована значимість людини і сама людина перетворюються в засіб досягнення сумнівних, часто прихованих цілей, ворожих їй та іншим людям.

Однією з причин вияву такої тенденції, на нашу думку, є недостатнє наукове розроблення проблеми ставлень як структурного компонента особистості, оскільки сутність особистості визначається її суб'єктивним (авторським) ставленням до навколишнього світу, суспільного буття, до інших людей і до себе.

Вивчення особистості в її ставленнях здійснювалось у роботах О. Лазурського, Б. Ломова, В. Мясіщева, К. Платонова, Б. Братуся, Л. Кулікова, Д. Леонтьєва, Г. Олпорта, Д. Креча і Р. Крачфілда, Г. Фьюзона та інших учених. Засновником психологічного вчення про ставлення людини є О. Лазурський. Теорія ставлень В. Мясіщева є унікальною концепцією особистості, що містить у своїй структурі разом із психічними процесами, властивостями і станами, ставлення людини. Причому ставлення як структуроутворюючий вид психічних явищ, визначають активність особистості, її ставлення до навколишнього світу, суспільного буття, до інших людей і до себе. Експериментально доведено регулюючу роль ставлень людини в її поведінці, їхній вплив на формування внутрішнього світу та протікання психічних процесів індивіда.

Проте змістове дослідження ставлень зростаючої особистості не знайшло належного місця в експериментальній психології. Актуальним завданням залишається пошук адекватних методів діагностики реальних ставлень неповнолітніх до дійсності. На нашу думку, засоби колірної діагностики, а саме – «Колірний тест ставлень» О. Еткінда та його модифікація «Методика колірних метафор» І. Соломіна, дасть можливість краще зрозуміти прояви індивідуально-психологічних ставлень юнацтва до світу, інших і до себе у контексті гуманістичної парадигми. Вищесказане зумовило *мету* цієї статті – вивчити особливості динаміки структури ставлень ліцеїстів засобами колірної діагностики з метою профілактики агресії та жорстокого поводження в соціумі.

Емпіричне дослідження проводилося на базі Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка. До вибірки ввійшли учні одного курсу віком 15–17 років. Загальний обсяг вибірки – 25 осіб. Діагностичне обстеження проводилося протягом 2012–2013 рр. двічі (жовтень–листопад 2012 року та листопад–грудень 2013 року), що дало змогу виявити динаміку суб'єктивних ставлень старшокласників (10–11 клас).

Використана методика колірних метафор була адаптована до вибірки старшокласників: зменшена кількість оцінюваних понять та, окрім ключових понять, відібрані поняття, які відповідають основним видам діяльності, потребам, життєвим цінностям і емоційним переживанням учнів. Таким чином, був складений список із 35 понять, який респонденти позначали певними кольорами за допомогою типової форми бланка.

Аналіз результатів дослідження ґрунтується на двох принципах. По-перше, поняття, позначені привабливим кольором, характеризуються позитивним до них ставленням респондентів, тобто мають для них ціннісну значущість. І навпаки, поняття, позначені неприємним кольором, характеризуються негативним

суб'єктивним ставленням (це те, чого досліджувані уникають). По-друге, кілька слів, позначених опитуваними одним і тим самим кольором, характеризуються подібністю емоційного ставлення до них, оскільки в їх свідомості виникає певний зв'язок зв'язок, асоціація. Це вказує на види потреб, їх зв'язок із діяльністю та емоційними переживаннями.

Показником ступеня подібності між поняттями був відсоток членів групи, які позначили ці поняття однаковим кольором. У процесі подальшого аналізу поняття вважались подібними, якщо не менше як 1/3 досліджуваних у групі позначили їх одним кольором. Таким чином, були отримані таблиці подібності понять у вибірці досліджуваних 10 (2 курс) і 11 (3 курс) класу окремо.

Розглянемо систему ставлень ліцеїстів до різних аспектів дійсності: до самих себе, до інших людей і до світу.

У структурі ставлень одними з найбільш значущих є ставлення до свого майбутнього, до себе та до різних видів діяльності. Ставлення до майбутнього характеризується очікуваннями, надіями, намірами, планами, уявленнями людини про те, що з нею може відбутися, що вона буде робити.

Уявлення про минуле та ставлення до нього характеризує спогади людини. Виявлено, що десятикласники позначили поняття «Моє майбутнє» різними кольорами: жовтим (28%), фіолетовим (24%), зеленим (16%); «Моє теперішнє» – жовтим (24%), зеленим (20%), червоним (16%), а «Моє минуле» – червоним (24%), фіолетовим (20%) та синім (20%). Як бачимо, хоча у виборах другокурсників переважає жовтий колір, суб'єктивні ставлення до майбутнього, теперішнього й минулого, є досить диференційованими.

Наступного року (2013 р.) учні виокремили поняття «Моє минуле» сірим кольором (40%), яке асоціюється зі шкалами «Мої обов'язки», «Самотність» і «Конфлікти». Можна дійти висновку, що суб'єктивні ставлення до минулого є негативними, тобто закінчення школи у спогадах респондентів-випускників залишили неприємні враження і відчуття самотності.

Ставлення до себе визначає, ким себе вважає учень, з ким він себе ідентифікує, до якої категорії людей себе відносить, на кого хоче бути схожим, якою мірою задоволений собою. Навчаючись на другому курсі, учні позначили поняття «Який я насправді» та «Яким я хочу бути» різними кольорами, що свідчить про диференційоване ставлення до них. Учні третього курсу при позначенні понять «Який я насправді» та «Яким я хочу бути» використали переважно зелений колір, 32% та 44% опитаних відповідно. Ці поняття характеризують реальне та ідеальне «Я», відображають рівень самооцінки. Ідентичність цих термінів, тобто позначення їх одним і тим же кольором, свідчить про максимально високу самооцінку старшокласників, повне задоволення собою. Позначення шкал «Який я насправді» і «Мої одногрупники» такими ж кольорами, як шкал «Цікаве заняття», «Моє захоплення» свідчить про позитивне ставлення до себе і до своїх однолітків, що вказує на подібність емоційного ставлення та ідентифікацію з ними.

Ставлення до різних видів діяльності характеризує наявність, силу та зміст спонукань до відповідних видів діяльності, а також зміст переживань, що виникають у зв'язку з ними. Учні 2 курсу позначили поняття «Відпочинок», «Творчість» і «Моє захоплення» жовтим кольором. Це свідчить про те, що відпочинок сприймається як захоплення, а творчість – як засіб відпочинку. У 2012 році учні позначили поняття «Моє навчання» різними кольорами: зеленим (24%), червоним (20%) та жовтим (20%). Ставлення до навчання для них пов'язане з потребою в незалежності, вищості та успіху. Навчальна діяльність характеризується прагненням до визнання та досягнень, оптимізмом, наполегливістю та ініціативою. Поняття може асоціюватися зі спілкуванням, друзями, творчістю, успіхом. Наступного року учні позначили це поняття сірим (24%), зеленим (16%) та жовтим (16%) кольорами, що означає зміну їхніх суб'єктивних ставлень. Навчання характеризується обов'язками, відчуженням, цілеспрямованістю, надією, прагненням до нових перспектив. Тобто, навчальна діяльність сприймається учнями третього курсу диференційовано, адже може асоціюватися як із самотністю, конфліктами та обов'язками, так і з радістю, успіхом, друзями, цікавим заняттям чи захопленням.

Поняття «Невдача» і «Страх» у респондентів дослідження впродовж обох років позначалися чорним кольором. Ці негативні переживання викликають неприйняття і протест, проте не пов'язані з іншими поняттями. Сірим кольором учні позначають поняття «Самотність», «Неприємності», «Конфлікти», що свідчить про їхнє прагнення уникнути або приховати від інших негативні переживання. Учні також віднесли до цієї групи поняття «Моя колишня школа», яка, очевидно, викликає неприємні спогади.

Відстань між поняттями «Який я насправді» та «Яким я хочу бути», що характеризують реальне та ідеальне «Я», відображає рівень самооцінки. У 2012 році для учнів 2 курсу характерною була більша привабливість реального «Я» (рейтингова оцінка – 2,12), у порівнянні з ідеальним «Я» (рейтингова оцінка – 2,56). Це свідчить про впевненість у собі, самоповагу, високу задоволеність учнів своєю особистістю та відсутність потреби в подальшому особистісному зростанні й самовдосконаленні. Ця особливість часто супроводжує процес зміни суб'єктивного ставлення до себе в певний часовий відрізок і носить, як правило, тимчасовий характер. Наступного ж року учні оцінили ідеальне «Я» дещо вище (рейтингова оцінка – 2,16),

аніж реальне «Я» (рейтингова оцінка – 2,32), що свідчить про помірну задоволеність своєю особистістю, прагнення до самовдосконалення без хворобливих переживань з приводу своїх недоліків. Можна дійти висновку, що прагнення старшокласників до високої самооцінки є непостійним суб'єктивним відчуттям, зумовленим віковою потребою юнацтва у пошуку смислу життя та побудові власного Я-образу.

Отже, емпіричне дослідження динаміки ставлень ліцеїстів до різних аспектів дійсності до інших та до себе, засобами колірної діагностики виявило специфіку їхніх суб'єктивних ставлень (протягом 2–3 курсів навчання). Для учнів 2 курсу характерною є більша привабливість реального «Я», у порівнянні з ідеальним «я», що свідчить про високу задоволеність учнів своєю особистістю та тимчасову відсутність потреби в подальшому особистісному рості й самовдосконаленні. Специфіка структури ставлень учнів 3 курсу пов'язана, передусім, з проблемами в навчанні, що відповідає процесу підготовки до вступу у ВНЗ та свідчить про помірну задоволеність своєю особистістю, прагнення до самовдосконалення без хворобливих переживань з приводу своїх недоліків. Підтверджені наукові дані про те, що у структурі суб'єктивних ставлень юнацтва найбільш значущими є ставлення до свого майбутнього, до себе та до різних видів діяльності.

Використана методика колірних метафор, адаптована до вибірки старшокласників (зменшена кількість оцінюваних понять і відібрані поняття, які відповідають основним видам діяльності, потребам, життєвим цінностям і емоційним переживанням учнів), може бути використана у процесі діагностичної та корекційної роботи шкільного психолога з попередження та подолання агресії та булінгу в навчальному закладі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодалев А. Общая психодиагностика / А. Бодалев, В. Столин. – СПб. : Изд-во «Речь», 2004. – 440 с.
2. Братусь Б. Аномалии личности / Б. Братусь. – М. : Мысль, 1988. – 301 с.
3. Куликов Л. Психология настроения / Л. Куликов. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1997. – 228 с.
4. Личность. Теории, упражнения, эксперименты / Роберт Фрейдджер, Джеймс Фейдимен ; пер. с англ. – СПб. : Прайм – ЕВРОЗНАК, 2006. – 704 с. (Большая университетская библиотека).
5. Леонтьев А. Деятельность, сознание, личность / А. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
6. Ломов Б. Направленность личности. Субъективные отношения личности / Б. Ломов // Психология личности в трудах отечественных психологов / Сост. и общая редакция Л. Куликова. – СПб. : Питер, 2002. – С. 105 – 110. – (Серия «Хрестоматия по психологии»).
7. Мясичев В. Личность и отношения человека / В. Мясичев // Психология личности в трудах отечественных психологов / Сост. и общая редакция Л. В. Куликова. – СПб. : Питер, 2002. – С. 95 – 105. – (Серия «Хрестоматия по психологии»).
8. Олпорт Г. Личность в психологии / Г. Олпорт. – М., 1998. – С. 103 – 112.

Микола Рук,

магістр,

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ІДЕЯ НЕНАСИЛЛЯ В РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

У статті здійснено релігійно-філософський аналіз проблеми ненасилля, розкрито основні аспекти розуміння етики ненасилля, показано основу виникнення ненасильницького руху в історії, запропоновано сучасні підходи до формування гуманістичного світогляду особистості.

Mykola Ryk

THE IDEA OF NON-VIOLENCE IN THE RELIGIOUS AND PHILOSOPHIC CONTEXT

The article provides the religious and philosophical analysis of the problem of non-violence, basic aspects of understanding of non-violence, basics of non-violent movement in the history, and modern approaches to the development of humanistic individual world outlook.

У сучасному релігійно-філософському контексті термін «ненасилля» став досить популярним. За короткий час він щільно увійшов у соціально-політичну і релігійно-філософську лексику, його не обходять увагою у психолого-педагогічних диспутах, він все частіше зустрічається в моральних і релігійних сентенціях, висловлених щодо великої низки суспільно-політичних подій. У широкому соціально-історичному контексті це поняття має три аспекти: 1 – світоглядний, який включає в себе ідейну концепцію, етику ненасилля; 2 – практичний, який виробляє конкретний набір ненасильницьких дій, обов'язковий для всіх суспільно-політичних сил; 3 – праксеологічний, який пропонує різноманітні форми ненасильницького протесту, акції громадянської непокори, заклики, звернення та визначає рівень їхньої ефективності.

Звернення до аналізу історичного прогресу з позицій етико-ненасильницького підходу свідчить, що ціна прогресу і розуміння перемоги та поразки в історії набувають зовсім різного, часто діаметрально протилежного значення. Справжніми героями в історії стають не ті діячі, які ціною немислимих жертв і руйнацій утверджують свої амбіції, а ті лідери, котрі насилля перемагають без насилля. Історичне визнання отримують ті, хто за допомогою ненасильницьких засобів, політичного діалогу, партнерських домовленостей, міжнародних правових норм спрямовують розвиток людства у мирне русло.

У Західній Європі ненасильницький рух виник на основі релігійної свідомості, не дивлячись на те, що офіційна церква часто санкціонувала зовсім протилежні цим принципам дії (вогнища інквізиції, хрестові походи, переслідування інакомислячих тощо). Тому ідея ненасилля є не лише багатоаспектною, але й багаторівневою. Вона об'єднує в собі як особистісні позиції окремих індивідів, так і погляди вселенського характеру. Ненасилля – це не тільки акції в сфері соціально-політичної та економічної діяльності, це, насамперед, філософські, моральні, релігійні принципи світосприйняття і світовідношення людини. Саме тому ці ідеї необхідно зробити надбанням не лише тонкого прошарку академічних фахівців, громадських діячів, освітян, студентської молоді, але й усього українського суспільства.

Одним із шляхів здійснення цього «надзавдання» може бути процес формування індивідуальної та суспільної свідомості за допомогою просвітництва та розповсюдження ідей ненасилля, толерантності, справедливості, добра. Розпочинаючи цю роботу, необхідно мати перед собою образ ненасильницького устрою майбутнього суспільного порядку. У цьому контексті хочеться висловити деяке застереження щодо засобів для досягнення поставленої цілі. Відомо, що ціль безпосередньо залежить від засобів її досягнення, тому гуманістичне суспільство може бути побудовано лише ненасильницьким шляхом, на принципах гуманізму і християнської моралі. У цій справі можуть бути використані лише ненасильницькі способи руху до нього і недопустимі примус, сила, репресії як на рівні державної політики, так і на рівні окремих громадян і громадських організацій.

Усвідомленню ідеї ненасилля у нашому суспільстві перешкоджають застарілі ідеологічні забобони, які недооцінюють потенціал і можливості суспільного ненасилля, тому спотворюють його ідею, надаючи перевагу насильницько-репресивним стереотипам у суспільній свідомості. Орієнтуючись на таку шкалу цінностей, суспільна свідомість штучно відбирає і абсолютизує силові форми боротьби і суспільних взаємостосунків, оголосивши їх рушійними чинниками суспільно-історичного процесу. Але історія знову ж таки дає чимало прикладів того, як народи, зазнавши нищівної поразки у військових зіткненнях, втративши свою державність і потрапивши у тривале поневолення, не тільки змогли зберегти свою мову, культуру, національний характер, одним словом, самоідентичність, а й справити ефективний ненасильницький опір своїм поневолювачам. Підтвердження цьому легко можна знайти в українському історичному минулому.

У зв'язку з цим досить важливою буде пропозиція перегляду всього курсу історії, зокрема сучасних шкільних підручників і посібників для вищої школи, які зорієнтовані, насамперед, на опис практики суспільно-політичного насилля, воєн, революцій, тиску, агресії і не містять аналізу ненасильницького вирішення ключових конфліктів людського співіснування, досягнення злагоди, порозуміння, співробітництва, партнерства. Тому, крім розробки високих культурних, релігійних, філософських образів ненасилля, взірців гуманізму і толерантності, слід вдатися до серйозного пошуку і синтезу практичних шляхів урегулювання міждержавних і міжнаціональних конфліктів, виявлення закономірностей усунення їхніх причин. Такий підхід до вивчення історії буде сприяти поглибленому формуванню нових цінностей і норм етики ненасилля.

Наступив час, коли відповідальні особи, вчені, державні діячі, депутати, законодавці, політики повинні перейти від теорії до практичних дій і почати реально втілювати в життя проекти і рекомендації побудови суспільства на принципах гуманізму. Важливим кроком у цьому напрямку може бути децентралізація державної влади, здійснення справедливої виборчої демократії, забезпечення доступу простих громадян країни до прийняття державних рішень; відмова від жорсткої вертикалі влади, яка веде до диктатури, корупції, замкнутої бюрократичної структури; модернізація системи освіти з урахуванням гуманістичних традицій культури.

Отже, дитинство без насилля у нашій країні буде тоді, коли рецидиви насилля будуть максимально викоренені зі всього суспільного життя.

Михайло Рябенко,

канд. пед. н., доцент,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
вчитель правознавства, практичного права, права дитини,
Одеський приватний навчально-виховний комплекс
«Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів-ліцей «Просвіта»

**РОЛЬ УЧАСНИКІВ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ
ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
У ПРОФІЛАКТИЦІ НАСИЛЛЯ НАД ДІТЬМИ**

У статті розглядаються особливості діяльності учасників навчально-виховного процесу в сучасних умовах розвитку загальної середньої освіти України, їх особлива роль у формуванні та розвитку особистості взагалі та профілактиці насилля над дітьми зокрема.

Mykhailo Riabenko

**THE ROLE OF MEMBERS OF EDUCATIONAL PROCESS
OF THE SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS
IN PREVENTION OF CHILD ABUSE**

The article outlines the features of activities of the participants of educational process in current conditions of development of secondary education in Ukraine, their special role in development of a personality in general and in the prevention of child abuse in particular is analyzed.

Той, хто зневажає і кривдить дітей,
творює найбільший злочин на землі.

М. Г. Стельмахович

Аналіз наукових джерел, статистичні дослідження та зокрема, сучасна історія розвитку нашої держави засвідчує, що в Україні насильство стає широко розповсюдженим явищем, від якого потерпають майже всі верстви та групи населення. Воно може проявлятися у формах фізичного, психологічного чи морального насилля та інше. На жаль, але ми можемо спостерігати насилля у багатьох сім'ях (між жінкою та чоловіком, батьками та дітьми тощо); на роботі (між керівниками та підлеглими, між колегами та партнерами, робітниками та клієнтами тощо); у побутових ситуаціях (на вулиці; в транспорті тощо); на політичному рівні (боротьба серед політиків між владою і опозицією; боротьба за лідерство в партії чи якусь посаду тощо); у засобах масової інформації (кіно, шоу, новини тощо); у навчальних закладах (між педагогами та особами, що навчаються, між керівниками та підлеглими тощо). Ми вважаємо, що потрібно, насамперед, усім не байдужим зробити глибокий аналіз причин та факторів, що призводить до насилля та можливостей кожного щодо попередження цього негативного явища.

На наш погляд, особливу роль у профілактиці насилля відіграє система освіти, зокрема загальна середня освіта. У відповідності до Закону України «Про загальну середню освіту», загальна середня освіта – цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності. Також у законі наголошено, що загальна середня освіта спрямована на забезпечення всебічного розвитку особистості шляхом навчання та виховання, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях.

Одним з основних завдань загальної середньої освіти є виховання в учнів поваги до прав і свобод людини і громадянина, почуття власної гідності, виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування гігієнічних навичок і засад здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я учнів тощо. Тобто, законодавець покладає на загальноосвітні навчальні заклади, всіх форм власності велику відповідальність – через навчально-виховний процес забезпечити всебічний розвиток особистості та, зокрема, зберегти та зміцнити фізичне та психічне здоров'я учнів.

До того ж, ця робота у загальноосвітніх навчальних закладах здійснюється як у процесі урочної, позаурочної, так і позашкільної роботи всіма учасниками навчально-виховного процесу. Згідно діючих нормативно-правових актів учасниками навчально-виховного процесу у загальноосвітніх навчальних закладах є учні (вихованці), керівники, педагогічні працівники, батьки або особи, які їх замінюють, психологи, бібліотекарі та інші спеціалісти.

Зокрема, щодо керівників ще у XVII столітті видатний чеський педагог стверджував, що: «Легко слідувати правильно за тим, хто правильно йде вперед». Ян Амос Коменський, звертаючись до директорів шкіл, зазначав, що «керівник навчального закладу:

– є головним світлом для всієї школи;

– повинен містити у собі зразок доброчинства, благочестя і трудолюбця і у всіх відношеннях служити живим законом і правилом (за яким легко виправляється все нерівне).

– свій авторитет перед іншими він повинен підтримувати чистотою в моральному житті, гуманним відношенням з кожним та невтомною бадьорістю у виконанні обов'язків; він повинен також старанно слідкувати за тим, чи йдуть за ним колеги, педагоги та вихователі» [2, с. 170].

На сьогодні дуже важливою складовою в професійній діяльності керівника навчального закладу стає систематичний моніторинг якості навчально-виховного процесу, який дозволяє забезпечити нагляд за дотриманням моральних та правових норм, а також своєчасно отримати нову інформацію щодо наявності та рівня проявів насилля у навчальному закладі. Також, постійний моніторинг дає можливість оперативного діагностувати певні порушення, виявляти та відповідно корегувати можливі недоліки у профілактичній роботі, сприяти виробленню та прийняттю відповідних управлінських рішень.

На педагогічних працівників держава поклала дуже великі вимоги. Зокрема, педагогічним працівником повинна бути особа з високими моральними якостями, яка має відповідну педагогічну освіту, належний рівень професійної підготовки, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує результативність та якість своєї роботи, фізичний та психічний стан здоров'я якої дозволяє виконувати професійні обов'язки в навчальних закладах системи загальної середньої освіти.

Ж.-Ж. Руссо писав: «перед тим, як узятися за виховання людини, треба самому зробитися людиною, треба, щоб у вас самих склався той взірець, який повинна наслідувати людина» [2, с. 21]. А свого часу Я. А. Коменський зазначав, що Сократа вихваляли за те, що, маючи можливість займати громадську посаду і бути корисним своїй батьківщині, він вважав за краще служити вихованню юнацтва, заявляючи, що більш корисний державі той, хто зробить багатьох здібними управляти державою, ніж той, хто управляє нею сам. Виховання, стверджував В. О. Сухомлинський, полягає у тому, щоби постійно відбувалася внутрішня робота думки і серця, щоб моральні цінності, які розкриває перед вихованцем учитель, ставали його особистим надбанням, відбувалися в його взаєминах з товаришами, у ставленні до людей [3, с. 54].

У відповідності до Закону України «Про освіту» педагогічні працівники зобов'язані:

- дотримуватись педагогічної етики, моралі, поважати гідність учня;
- захищати учнів від будь-яких форм фізичного або психічного насильства тощо;

К. Д. Ушинський зазначав, що хоч які, здавалося б, великі вимоги, що їх ми ставимо перед вихователем, але ці вимоги цілком відповідають обсягу і важливості самої справи [2, с. 17]. Аналізуючи реальні історії, можна констатувати, що навіть одна несправедлива поведінка, одне погане слово вчителя або моральний шантаж, може мати негативний вплив на все життя дитини.

Велике значення у виховній діяльності педагога займає робота з батьками. А. С. Макаренко зазначав, що людина не може бути вихована безпосереднім впливом однієї особи, хоч би які позитивні якості мала ця особа. Виховання є процес соціальний у найширшому розумінні. Виховує все: люди, речі, явища, але насамперед і найбільше – люди. З них на першому місці – батьки і педагоги. Звертаючись до батьків, А. С. Макаренко наголошував, що виховання дітей – найважливіша галузь нашого життя. «Не думайте, що ви виховуєте дитину тільки тоді, коли з нею розмовляєте, або повчаєте її, або наказуєте їй. Ви виховуєте її у кожний момент вашого життя, навіть тоді, коли вас немає дома. Насамперед, ви повинні пам'ятати про велику вагу цієї справи, про велику відповідальність за неї. Наші діти – це майбутні батьки і матері, вони теж будуть вихователями своїх дітей» [2, с. 649].

На сьогодні у великої кількості батьків існує необхідність у підвищенні педагогічної культури та їх психолого-педагогічної компетентції. Зокрема, законодавство України наголошує, що виховання у сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості, а також, що батьки або особи, які їх замінюють, зобов'язані постійно дбати про фізичне здоров'я, психічний стан дітей, створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей; поважати гідність дитини, виховувати працелюбність, почуття доброти, милосердя, шанобливе ставлення до сім'ї, старших за віком тощо.

Зокрема, Сімейний кодекс України наголошує, що батьки зобов'язані виховувати дитину у повазі до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини. Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток; зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя; зобов'язані поважати дитину тощо. Також норми права зазначають, що передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї. Категорично забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини. Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Загальновідомо, що насилля у сім'ї є особливо небезпечним для розвитку дитини. Тому, особливу роль в профілактиці насилля в сім'ї, на наш погляд, повинні відігравати такі спеціалісти, як шкільні психологи, які є одними з основних захисників фізичного, соціального та психічного здоров'я молодих громадян України, і діють з метою виявлення і створення оптимальних соціально-психологічних умов для розвитку особистості.

Серед основних завдань цих фахівців є обстеження учнівської молоді, моніторинг змісту й умов індивідуального розвитку дітей, визначення причин та особистісних проблем, що ускладнюють їх розвиток та навчання, здійснення заходів із метою усунення відхилень у розвитку та поведінці школярів, подолання різних форм девіантної поведінки; надання психолого-педагогічної допомоги дітям; своєчасне попередження відхилень у психофізичному розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктних ситуацій між учасниками навчально-виховного процесу тощо.

На наш погляд, не можна відхилити й таку складову громадського самоврядування як учнівське самоврядування, яке може і повинно представляти інтереси учнів, забезпечувати участь осіб, що навчаються, в управлінні навчально-виховним процесом, і бути на захисті від жорстокого, агресивного, образливого та незаконного поводження з учнями. Також, важливим є залучення до роботи щодо профілактики насилля над дітьми представників різних правоохоронних органів: прокуратури, міліції, органів юстиції тощо. Знайомити їх з учасниками навчально-виховного процесу (учнями, учнівським самоврядуванням, батьками, педагогами, медичними працівниками, психологами), проводити різні конференції, кругли столи.

Робота щодо попередження будь-яких негативних явищ серед учнівської молоді, зокрема профілактики насилля над дітьми, передбачає залучення великих ресурсів, а також послідовну та безперервну взаємодію усіх зацікавлених та відповідальних осіб. У цьому контексті громадські організації, які є добровільним громадським формуванням, що створені на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод, мають значний потенціал у навчально-виховній роботі, також можуть стати активними учасником протидії насиллю серед дітей. Порівняльні дослідження дають змогу стверджувати, що незалежно від ступеня терпимості та освіченості батьків, сучасна молодь більше орієнтується на норми власного покоління [4, с. 302].

На наш погляд, важливо, щоб волонтери та лектори громадських організацій, які проводять профілактичні заходи для учнівської молоді, були приблизно одного віку, що створює невимушену обстановку, та дозволяє студентам задавати відверті та актуальні для дітей питання, доступно та у дискусійній формі знаходити відповіді на складні для учнівської молоді проблеми.

Як наголошувала свого часу С. Ф. Русова: «Дитина взагалі уявляє з себе таку ніжну істоту, на яку впливають дуже тяжко усі несприятливі обставини життя: як фізичні, так і моральні» [1, с. 90]. На завершення хочемо сказати: «Дорослі! Будьте обережні!».

ЛІТЕРАТУРА

1. Видатні українські педагоги: Інформаційний довідник / [авт.-упор. Л. Калуська]. – Тернопіль: Мандрівець, 2008. – 224 с.
2. Педагогіка: Хрестоматія / [уклад. : А. Кузьмінський, В. Омеляненко. – 2-ге вид., стер.]. – К. : Знання Прес, 2006. – 700 с.
3. Приходько В. Моніторинг якості освіти і виховання діяльності навчального закладу. Навчально-методичний посібник для вчителя / В. Приходько. – Х. : Вид. група «Основа»; «Тріада+2, 2007. – 144 с.
4. Социология молодежи : [учебное пособие] / под ред. Ю. Волкова. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2001. – 576 с.

Оксана Сампара,
вчитель-методист,
Тернопільська Українська гімназія
імені Івана Франка,

ШЛЯХИ СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ПІДЛІТКІВ: ВЗАЄМОДІЯ ШКОЛИ ТА СІМ'Ї

У статті представлений педагогічний досвід зі створення безпечного середовища для підлітків на основі партнерства сім'ї та школи.

Oksana Sampara

WAYS OF CREATING A SAFE ENVIRONMENT FOR PERSONAL DEVELOPMENT OF TEENAGERS: INTERACTION OF SCHOOL AND FAMILY

The article summarizes the educational experience of creating safe environment for teens on the basis of interaction between family and school.

Соціальна й екологічна кризи помітно погіршили демографічну ситуацію України. Родина, традиційно шанований українцями соціальний інститут, значною мірою втратила свою цінність. Проте саме родина формує моделі майбутнього життя у дитини.

Видатний український педагог В. Сухомлинський у книзі «Сто порад учителю» писав: «Ми повинні турбуватися, щоб у матері й батька було єдине уявлення про те, кого вони разом із школою виховують, а звідси і про єдність їх вимог, передусім – до самих себе. Добитися того, щоб батько і мати, як вихователі,

виступали в єдності – це означає навчити мудрості материнської і батьківської любові, гармонії доброти і суворості, ласки і вимогливості. З великим тактом, не доторкаючись до особистого, часто болісного, ми прагнемо запобігти помилкам батьків у цій найтоншій сфері духовного життя. Там, де немає мудрості батьківської педагогіки, любов матері й батька калічить дітей».

Найпершими і найважливішими вчителями у житті дитини є її батьки. На те, що відбувається у школі під час занять, безперечно, впливають ті події, що мають місце й поза її межами. Якими б добрими не були наміри вчителя та батьків, якщо у них відсутні спільні ефективні інструменти, які б допомогли здійснити ці наміри, на дитину вони позитивного впливу не матимуть.

Система моєї виховної діяльності у рамках роботи над проблемою «Формування ціннісних орієнтирів через соціалізацію талантів особистості у процесі відкриття гімназистами життєвих горизонтів» є продуктом інтегрування індивідуальних компетентностей учителя географії і класного керівника. Використовуючи географічну термінологію для позначення головних координат своєї виховної роботи, впроваджую у навчально-виховний процес бачення сучасних викликів освіти та виховання, прогресивних педагогічних концепцій і технологій. Роль класного керівника за таких умов виділяється як своєрідний компас життєвих горизонтів вихованців.

Модель виховної системи вибудовується на певних «вказівних об'єктах життєвого горизонту», що складають доцільну взаємодію педагогічних впливів виховного простору та освітнього середовища. Структурні компоненти виховного простору позначені місткими географічними термінами та об'єктами: сім'я – Сонце, гімназія – магнітний меридіан, суспільні цінності – місцеві предмети, прикмети, внутрішній світ особистості – полярна зірка. Оскільки Сонце – основне джерело енергії, тепла та світла, необхідних для життя, тому функцією орієнту на Сонце є виховне середовище сім'ї, яке покликане створити підґрунтя для формування усіх ціннісних орієнтирів особистості.

Виховним потенціалом сім'ї є родинні, народні, релігійні традиції, атмосфера любові, взаємоповаги, взаєморозуміння, співпереживання, співпраці. Тому саме у тісній взаємодії з батьківською громадою класному керівнику слід розвивати у дітей природне бажання вчитися, нести відповідальність. Адже ще ніколи сучасні діти і підлітки не бачили стільки прикладів агресії та насильства, не були свідками вирішення конфліктів кулаками, кулями чи бомбами. І сьогодні вкрай важливо показати дітям модель безпечного середовища, коли суперечки чи проблеми можна вирішити шляхом відкритого і толерантного спілкування, сформувавши здорове емоційне оточення та навички самодисципліни.

Діяльність класного керівника із залученням батьків до створення безпечного середовища для розвитку особистості учня/учениці, почуття власної унікальності, з метою захисту та зміцнення прав дітей має включати:

- підвищення рівня батьківської обізнаності щодо побудови конструктивного, демократичного спілкування з дітьми;
- активізацію виховного потенціалу родини через демонстрацію позитивного досвіду у вирішенні проблемних ситуацій у різних проявах та запобігання їм;
- створення атмосфери довіри, гуманного ставлення до особистості гімназиста через співпрацю «вчителі-батьки-діти».

Важливим напрямком нашої роботи у сімейному вихованні гімназистів є забезпечення добровільного партнерства батьківської родини як рівноправних суб'єктів навчально-виховного процесу. Це передбачає виявлення та активізацію виховних можливостей сім'ї, підвищення рівня педагогічної культури батьків та організацію спільної діяльності сім'ї та школи. Організація виховання на таких демократичних засадах вимагає зміни традиційних установок класного керівника і батьків, спричиняє пошук інтерактивних форм і методів взаємодії вчителя з батьками учнів.

З цією метою у класі було створено батьківський клуб «Мудрість батьківської педагогіки», напрямками роботи якого були:

- 1) створення батьківського бюро «Безкорисливих послуг», де працюють секції: «Господиньки», «Дипломати», «Мандрівець», «Консультанти»;
- 2) психолого-педагогічний консультпункт «Проблемні питання»;
- 3) родинно-гімназійні КТС :
«Батьківський імідж» (Популяризація здорового способу життя);
«Мережаки та мереженята» (Дитина у комп'ютерній мережі);
«Сімейними стежками» (Презентація родинних традицій);
«Особливе коло» (Спільні зустрічі з відомими людьми, духовенством, громадськими організаціями);
- 4) університет сімейних знань «Батьківський такт» (батьківські зустрічі).

На думку М. Стельмаховича, сімейне виховання має бути спрямованим на розвиток тіла, душі, розуму. Формування у гімназистів духовності та моральної чистоти здійснювались через «духовні зустрічі»

з представниками релігійних конфесій, «спільні зустрічі» з громадськими організаціями «Дар життя», «Довіра». Важливою умовою засвоєння учнями ненасильницької поведінки є авторитет класного керівника.

Розроблена нами система годин спілкування – «Уроки життєвої мудрості» – враховує такі методи та прийоми, як діалог, полілог, соціодрама, імпрровізація власної позиції, тренінги тощо. Ці форми роботи розкривають важливі аспекти життєвих ситуацій батьківського виховання, зокрема, «Формула здорового способу життя», «Про почуття і співчуття», «Читаємо «Кобзаря» разом» та інші. Головними умовами сімейного виховання є також популяризація інституту родини, сімейних традицій та звичаїв, зокрема, фотовиставка сімейних альбомів активізує співпрацю учнів, батьків та інших членів родини («Різдво у моїй сім'ї», «Відпочиваємо разом» та ін.).

Засвоєні у дитинстві норми співжиття становлять підґрунтя особистої поведінки людини та її стосунки з іншими. Отже, первинна соціалізація, яка відбувається в родинному колі, полишає слід на все життя. Якщо ж діти не отримують правильних орієнтирів, не привчаються турбуватися про інших, зокрема про своїх батьків, які дали їм життя, виростили і виховали, тоді виникає ще одна педагогічна проблема сім'ї – байдужість і навіть неприязнь дітей до своїх батьків. На поведінку дітей та рівень їхнього морального виховання дозволяє оптимально впливати рівень інформованості батьків про дітей, їхніх друзів, про їхні потреби, інтереси, смаки, настрої, справи тощо. Тим часом, спостереження доводять, що високий рівень інформованості не виключає байдужості або негативної спрямованості у стосунках. Це підводить до думки, що бажання знати про дитину якнайбільше повинно мати коректні форми, а дитина, як повноцінна і самоцінна особистість, має бути захищеною від грубого втручання в її внутрішній світ.

Діти краще сприймають виховний вплив батьків, коли вони інформовані про їхні вподобання, настрої, індивідуальні особливості. Тому спільно з фаховими спеціалістами і батьками створений Університет сімейних знань «Батьківський такт», де на батьківських зустрічах (не вживаю слова «збори») обговорюємо проблеми насилля над неповнолітніми та шукаємо шляхи їх вирішення. Зауважуємо, що вихованість наших дітей, учнів є результатом копійної щоденної роботи небайдужих педагогів-патріотів.

Батьківські зустрічі на тему:

«Перешкоди на шляху розвитку підлітка»

Форма проведення: рольова гра з елементами тренінгу.

Мета: формування відповідальної батьківської позиції, створення виховного превентивного середовища.

Завдання:

- визначити небезпеки, які зустрічаються на шляху становлення особистості підлітка;
- визначити роль родини, школи, громади у профілактичній роботі;
- спланувати конкретні дії та особисту участь учасників у профілактиці девіантної поведінки підлітків.

I. Відкриття зустрічі (5 хв.).

Презентація мети та завдань, ознайомлення батьків із регламентом та правилами роботи.

II. Мозковий штурм «Життєві небезпеки на шляху підлітка» (10 хв.)

Тренер поділяє аркуш ватмана навпіл: зверху – донизу. У лівій половині ватмана тренер записує запитання: «З якими небезпеками зустрічається підліток на своєму життєвому шляху?».

Учасники об'єднуються в групи по три – чотири особи, кожна група отримує чисті аркуші паперу формату А4, маркери.

Завдання: визначити, з якими небезпеками зустрічається підліток на своєму життєвому шляху. Кожну «небезпеку» необхідно виписати на окремий аркуш паперу. По закінченні – групи презентують свою роботу. Тренер паралельно з відповідями учасників фіксує їх у ліву колонку ватмана.

Коли відповіді вичерпано, над правою колонкою тренер записує запитання: «Хто може (повинен) допомогти підлітку уникнути (подолати) ці небезпеки?». Відповіді учасників фіксуються у правій колонці.

Підведення підсумків вправи.

III. Вправа «Життєвий шлях» (15 хв.)

Учасники отримують ролі «поводирів» підлітка (додаток 1) на його життєвому шляху (написані на бейджиках) та рекомендації щодо виконання цих ролей. Поки учасники ознайомлюються з матеріалами та готуються до гри, тренер на підлозі розкладає лист шпалери, який символізує життєвий шлях підлітка. У кінці шпалери написане слово «Успіх». У довільному порядку на ньому викладає аркуші з «перешкодами», які визначили учасники в попередній вправі.

Завдання: вам необхідно допомогти підлітку дійти до «Успіху», захистити його від небезпек, які можуть зустрітися на шляху. Як це робити – вирішувати вам. Не бійтеся фантазувати та імпрровізувати, виконуючи свою роль.

Обговорення вправи.

Можливі запитання:

- Що ви відчували, коли виконували вправу?
- Що заважало виконувати вправу?
- Чий вплив був найбільш дієвим на дитину?
- Хто стояв осторонь?
- Чий вплив мав би бути більш активним?
- З якою метою ми виконували цю вправу?

IV. Практичне заняття «Розробка плану дії щодо профілактики девіантної поведінки» (25 хв)

Тренер ознайомлює учасників із методом «ПАКПРЕ»

Для цього на ватмані записує відповідно до схеми таку інформацію:

П план (ціль).

А активна позиція (що я зроблю).

К конкретність (з ким це має статися, де це має відбутися, скільки часу потрібно на це).

П підтвердження (як я дізнаюся, що це вже почало відбуватися)

Р ресурси (які є та які ще потрібні).

Р розміри (розпишіть по часу конкретно – що, коли і як).

Е екологічна рамка (що буде відбуватися з вами, з людьми, коли ви досягнете мети).

Тренер об'єднує учасників у три групи і ставить їм завдання розробити план дій щодо профілактики девіантної поведінки підлітків.

I група – з боку батьків;

II група – з боку школи;

III група – з боку громади.

Необхідно спрямувати учасників на те, що плани мають бути чіткими, конкретними, зрозумілими, планувати необхідно те, що конкретно можна зробити.

Представлення групами своїх напрацювань (до 5 хв).

Інші групи можуть ставити запитання на уточнення.

Запитання для обговорення:

- З якою метою ми виконували цю вправу?
- Які партнери визначені у напрацюваннях усіх груп?
- Яких партнерів доцільно було б залучити до профілактичної роботи?
- Що дало вам виконання цієї вправи?

V. Підведення підсумків батьківської зустрічі (5 хв)

Тренер пропонує учасникам по колу відповісти на запитання «Що дала мені участь у тренінгу як батькові-вихователю, як особистості?».

Додаток 1.

Учасники рольової гри:

Батько – ви найкраще знаєте, що і як необхідно робити. Говоріть дитині, що і як робити, але пам'ятайте про її інтереси. Використовуйте фрази типу «Коли я був у твоєму віці...»

Мати – ви найкраще знаєте, що і як необхідно робити. Говоріть дитині, що і як робити, але пам'ятайте про її інтереси. Використовуйте фрази типу «Коли я була у твоєму віці...»

Дідусь – ви найкраще знаєте, що і як необхідно робити. Говоріть дитині, що і як робити, але пам'ятайте про її інтереси. Використовуйте фрази типу «Коли я був у твоєму віці...»

Бабуся – ви найкраще знаєте, що і як необхідно робити. Говоріть дитині, що і як робити, але пам'ятайте про її інтереси. Використовуйте фрази типу «Коли я була у твоєму віці...»

Хороший друг – вас хвилює доля підлітка, ви турбуєтеся про нього.

Священик – моральний гід підлітка.

Директор школи – підкреслюйте значення школи. Давайте вказівки, коли вважаєте необхідним.

Учитель – підкреслюйте значення школи. Давайте вказівки, коли вважаєте необхідним.

Соціальний педагог – давайте поради, що торкаються проблем.

Лікар – давайте поради про здоров'я, говоріть про шкідливість паління, про здорове харчування.

Засоби масової інформації – розповідайте, яка статистика залежностей серед молоді, які є залежності, скільки правопорушень скоюють молоді люди тощо.

Експерти – ваше завдання – уважно спостерігати за діями учасників, ви не втручаєтесь в хід гри.

Підліток – ви прямуєте, досліджуючи все, що трапляється на вашому шляху. Ви можете ставити запитання оточуючим, прислухатися до них або ігнорувати їх. На агресивні прояви можете відповідно реагувати.

Віктор Сіткар,
канд. психол. н., доцент,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ДИТЯЧА ПРОГРАМА НОВИН ЯК МОДЕЛЬ ДЕМОКРАТІЇ, СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ВХОДЖЕННЯ В СУБКУЛЬТУРУ

У статті розкрито, що насилля через засоби масової комунікації характеризується своєю системністю і регулярністю, що її робить його ще небезпечнішим. Обґрунтовано, що Україна повинна виробити свої правила щодо подачі новин і зображення у них насильства, з урахуванням ментальності, традицій, звичаїв, субкультури дітей, проте без огляду на бажання та смаки власників каналів.

Victor Sitkar

A CHILDREN'S NEWS PROGRAMMES A MODEL OF DEMOCRACY, SOCIAL CONSCIOUSNESS AND ENTRY TO THE SUBCULTURE

The article features the problem of mass media abuse, which is systematic and has a regular nature, and becomes more and more dangerous. Ukraine should develop its own rules of broadcasting the news with violent scenes, taking into account the mentality, traditions, customs and children's subcultures but ignoring wishes and favours of channels owners.

Усіх уже давно перестало дивувати те, що діти цитують примітивні рекламні тексти, які повсякчас звучать з екранів телевізорів, ми вже не червоніємо, коли рекламують жіночі прокладки та інші інтимні речі, мовляв, це демократично. Насправді ж, це – зомбування глядацької аудиторії. Насилля у масовій комунікації важко кваліфікувати за традиційними методами і вважати його певним виявом вербальної чи фізичної агресії. Воно має делікатний характер і впроваджується через навіювання та суспільну міфологізацію на рівні підсвідомого. Разом з тим, насилля через засоби масової комунікації характеризується своєю системністю і регулярністю, що й робить його ще небезпечнішим [1].

Насильство було завжди: у первісні часи, античні, середньовічні... Але, як стверджує О. Дроздов, насильство пов'язане з різними факторами. І якщо ми будемо вважати, що насильство – це лише комп'ютерні ігри та телебачення або лише економічні негаразди, то це, звісно, буде помилкою. Тобто, вирішуємо одну проблему, але залишається багато інших чинників. На його думку, одні дослідники вважають, що дійсно існує прямий причинно-наслідковий зв'язок між переглядом сцен насильства на телебаченні та зростанням кількості агресивних проявів. Інші вчені вказують на зв'язок іншого характеру. Після перегляду сцен насильства, з одного боку, зменшується кількість агресивних проявів – відбувається свого роду катарсис. З іншого – багато людей стають толерантними, терпимими до проявів агресії, вони починають вважати агресію – нормою. Якщо з ранку до вечора телебачення показує сцени жорстокості, підліток, починає вважати, що світ дійсно такий, і його треба таким приймати. Тобто, когось побити чи вбити – це, з одного боку, погано, але з іншого – «ну що ж зробиш...» [4].

Аналізуючи вплив телевізійних програм на психіку людини, виявлено, що у цій сфері вже було проведено багато досліджень. У центрі більшості з них перебували діти, і це зрозуміло в світлі повного обсягу їхніх улюблених телепередач та можливого впливу останніх на підготовку дітей до життя. Три найчастіше досліджувані теми – це вплив телебачення на схильність неповнолітніх до злочинів і насильства, природа телевізійних новин, а також роль телебачення в суспільному та культурному житті.

У даній статті спробуємо частково охарактеризувати деякі аспекти. Кожне суспільство має певну сукупність культурних зразків, які приймаються і усвідомлюються всіма його членами. Цю сукупність прийнято називати домінуючою (національною) культурою, яка функціонує на суспільному рівні [3, с. 66]. Тобто національну культуру можна визначити як синтез культур різних класів, соціальних верств і груп відповідного суспільства. Щодо субкультури, то її визначають як спільність людей, чий переконання, на життя і поведінку відмінні від загальноприйнятих або просто приховані від широкої публіки, що відрізняє їх від більш широкого поняття культури, відгалуженням якої вони є.

Наше суспільство постійно трансформується: удосконалюється виробництво, створюється нова техніка, розробляються нові технології. Все це не може не вплинути і на культуру населення. Нове покоління вже не задовольняють старі норми та принципи, воно прагне віднайти для себе більш дієву ідеологію. У зв'язку з цим і виникає таке поняття як субкультура, що означає культурні зразки, які тісно пов'язані із загальною домінуючою культурою і разом з тим відрізняються від неї своїми специфічними рисами [3, с. 66].

Виникнення субкультур – цілком нормальне явище. Завжди і всюди виникали різні неформальні угруповання, які пропагували власні принципи та цінності або протестували проти вже існуючих. Субкультура не означає відмову від національної культури, яка визнана більшістю, але виявляє певні відхилення від неї. Субкультури, існуючи поряд із національною культурою, завжди вносять у неї свої

елементи, а, отже, урізноманітнюють та удосконалюють її. Субкультури так би мовити «оновлюють» національну культуру, не дають їй застаріти. Тож виникає запитання: «Які елементи субкультур потрібно переймати і додавати до національної культури?» Відповідь досить проста: переконання тої чи іншої субкультури не повинні заперечувати вже існуючі норми, вони просто повинні доповнювати національну культуру новими елементами.

Як стверджує норвезький науковець українського походження Олександр Тимчук [2], який досліджує соціологічні аспекти дитинства, вже котрий рік Україна «прагне до Європи», до «європейських цінностей». Але, щоб стати повноцінним членом великої європейської родини, потрібно починати із самих себе. Із внутрішньої культури спілкування. З поваги до прав людини. Зі взаємоповаги до кожного члена суспільства. З виховання дітей.

У західному світі дитину все більше сприймають як незалежну та повноцінну особу. Дитина – це не звичайний пасивний реципієнт чи спостерігач дій дорослих, вона досить активно творить свій власний соціальний світ. А дорослі повинні їй у цьому сприяти й допомагати.

То ж, сприймаючи дітей всерйоз, як ми навчаємо наших дітей демократії?

Нещодавно норвезька телерадіокомпанія NRK розпочала виробництво програми новин для дітей. Сама концепція дитячих новин, можливо, виникла внаслідок нової політики у сфері охорони дитинства, в останні роки. Ведуча цієї програми простими словами розповідає дітям про головні події в Норвегії та світі. У середу 28 квітня 2010 р програма дитячих новин NRK повідомила про дві важливі події. Першою з них було історичне підписання угоди про новий норвезько-російський кордон у Баренцовому морі. Ця угода поклала край сорокарічним суперечкам між двома державами. Коментатор характеризував угоду як мудрий компроміс в інтересах норвезької держави.

А у другому сюжеті показали ячну перестрілку та димові шашки в українській Верховній Раді. Ведуча при цьому пояснила, що причиною сварки були суперечки депутатів навколо нової українсько-російської угоди.

Отже, кулачні бої українських нардепів під димову завісу у Верховній Раді були у програмі дитячих новин. І хоч дітям не змалювали повного, далеко не співмірного контексту підписання обох угод, маленькі норвежці зняли собі щонайменше два важливих принципи ведення політики в демократичних країнах. По-перше, стабільні й дружні відносини із сусідніми державами – є важливою й бажаною ціллю, принаймні, норвезької геополітики. По-друге, кулачні бійки, метання яєць і димових шашок не є ані цивілізованим, ані дієвим способом вирішення складних контраверсійних політичних питань.

Слід зауважити, що модель пояснення демократичних процесів через дитячу програму новин – це здоровий спосіб виховання майбутніх норвезьких поколінь політиків і виборців [2].

А яка ж сьогодні політична освіта в українських дітей? Яка політична мораль, етика й модель ведення демократичних процесів політики нав'язуються майбутнім українським політикам та виборцям?

На думку О. Тимчука, – це модель розв'язання політичних диспутів шляхом неконституційних домовленостей та недемократичних способів протесту. А якщо говорити загалом, то демократія в Україні не працює. Тому він не погоджується з Лінкольном Мітчелом, який у *The Faster Times* від 29 квітня 2010 року переконує, що доки «насилля не виходить за стіни парламенту, це добрий знак для української демократії». Сьогодні цей добрий знак перетворився у не зовсім добрий. *Насилля* – це симптом хвороби суспільства, яке відходить від демократії, будь то насилля в парламенті, чи на вулиці, яке контролюється владою, або є інструментом самозахисту слабких [2].

Звісно, порівнювати рівень демократії в Норвегії та Україні важко, оскільки історичну та геополітичну реальності розвитку політичних систем у обидвох державах неможливо співставити. Жбурляння яєць та димові шашки в українському парламенті, а, згодом і на Майдані, можуть сприймаються як цілком виправданий акт спротиву неконституційному режимові. Але якщо правий Роберт Коулз, який у своїй книзі «Політичне життя дітей» стверджує, що державна політика керує психологією щоденної поведінки дітей, то тут виникають підстави для хвилювання. Тоді дії парламентаріїв мають суттєвий вплив не лише на сучасну політичну ситуацію. Якщо ж ми припустимо, що діти найлегше вхоплюють саму форму дискусій, лише частково розуміючи їхній складний зміст, то все виглядатиме ще серйозніше. Щоб зрозуміти вплив сучасної політики на українських дітей, треба, звісно ж, послухати їх самих. Адже, як мовиться у одній норвезькій приказці, правду можна почути лише від дітей та п'яних людей.

Правда про демократичні процеси в Україні очима українських дітей викликає занепокоєння. Діти писали невеличкі твори на літературний конкурс. Було проаналізовано 156 текстів українських школярів, у яких виявлено наступне:

1. Однією з провідних рис, що є спільною для всіх дитячих текстів у згаданих томах, це повна недовіра до політиків та влади загалом. Владна верхівка, як така, в їх уявленні постає кланом депутатів, що дбають виключно про власні інтереси. Кланом, який служить не державі, а своїй кишені. Чотирнадцятирічний Андрій пише: «Дивлюся по телевізору, що робиться у Верховній Раді. Дії, вчинки державних мужів

розходяться з передвиборними обіцянками. Ніхто з них не думає. Не дбає про Україну, її народ... Учителі в школі вчать нас жити, із правдою не розминаючись. А по яких законах живуть наші депутати? Хто їх вчив?». Питання якраз на часі, коли згадаємо останні події.

2. Цікаво також, що у цих текстах діти не розрізняють політичних партій за кольорами чи «принципами». Вони не ділять парламент на опозиційні та коаліційні групи. Недовіра до політиків є всезагальною. І не настільки важливо, у чому криється причина цієї зневіри – чи у радянському спадку, чи у специфічності українського політичного розвитку. Що важливо, то це питання, яке сформульовано сімнадцятирічною Іриною: «А чи потрібні нашій державі ми, діти?». І нехай на це запитання дадуть відповідь, як порушники Конституції, так і металники яєць.

Звідси виникає запитання, *а чи важливо те, якої моделі демократії та політичної свідомості вчать наших діти?* Звісно, важливо, адже вони – майбутні керівники держави, майбутні виборці. Яйця й димові шашки не є тим інвентарем, за допомогою якого будують демократію. Що б при цьому не стояло на кону.

Не конституційні угоди й закони треба поборювати шляхом відповідного голосування у парламенті. Або на виборах, у судах, вкінці кінців, чи, можливо, на масових демонстраціях. Але ніколи не кулаками, яйцями та димом. Бо *діти, майбутні покоління українців потребують прикладу здорової моделі демократичних процесів, якою вони керуватимуться, коли настане їхня черга управляти країною.* А якщо ні, то кури і їхні яйця й надалі відіграватимуть провідну роль у політично розділеній Україні ще багато наступних поколінь. Діти це розуміють. Вони, взагалі, розуміють набагато більше, аніж нам здається. Як запитусь Ірина: «Якщо розуміємо, ми, діти, то що ще має трапитись, щоб зрозуміли дорослі?!». І, можливо, українським дітям теж потрібна власна телепрограма новин, де б ведучий чи ведуча намагалися б пояснити тупість дорослих [2].

Всі ми знаємо, що діти – це наше майбутнє. Але якщо ми вчасно не зупинимо дев'ятий вал низькопробної й аморальної продукції, який вливається в голови наших дітей, спотворюючи їхню свідомість та душу, – то майбутнього у нас просто не буде.

Чи існують якісь варіанти вирішення цієї проблеми в інших європейських країнах? Аналіз інформаційних джерел показав, що існують, а саме:

– Великобританія. Політика BBC вимагає, щоб всі програми, які транслюються до 21 години, відповідали певним вимогам для перегляду їх дитячою аудиторією;

– Німеччина. За Конституцією дозволено обмеження свободи інформації «законоположеннями про захист молоді». Низка суспільних телекомпаній керується положеннями, які, згідно програми, шкодять здоров'ю дітей і підлітків, випускають телеэфір з метою забезпечення вірогідності їх перегляду дітьми.

– Франція. Вища аудіовізуальна рада Франції, що діє згідно із законом від 1986 року, контролює мовлення програм, здатних завдати шкоди дітям. Зокрема, згідно з її директивою від 1989 року телекомпаніям не рекомендується транслювати програми, що містять еротичні сцени насильства до 22 годин 30 хвилин та їх рекламу – до 20 годин 30 хвилин [5].

Як бачимо, проблеми засилля жорстокості є не лише в Україні. Безперечно, Україна повинна виробляти свої правила щодо подачі новин і зображення у них насильства, з урахуванням ментальності, традицій, звичаїв, проте, без огляду на бажання та смаки власників каналів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бідзіля Ю. Масова комунікація і проблема насилля над масовою свідомістю [Електронний ресурс] / Ю. Бідзіля. – Режим доступу : http://lnu.edu.ua/mediaeco/zurnal/N2/Ekran_nasyl/bidzilj_komunik.htm.
2. Тимчук О. Політика очима дітей [Електронний ресурс] / О. Тимчук. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/columns/2010/05/13/48531/>.
3. Тюрменко І. Культурологія: теорія та історія культури : [навч. посіб.] / І. Тюрменко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 370 с.
4. Україна серед лідерів з насильства серед молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/news/2010/09/100930_violence_children_ob.shtml.
5. Пропаганда секса и насилия / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/Пропаганда_секса_и_насилия.

Алла Степанюк,
д. пед. н., професор,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

**ОРГАНІЗАЦІЯ ПАРИТЕТНОЇ СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ
УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ
ЯК ЧИННИК ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЛЮ НАД ДІТЬМИ**

У статті розкрито причини розходження цінностей змісту освіти та життєвих пріоритетів школярів. Окреслено один із можливих шляхів запобігання насиллю в освітньому середовищі – організація паритетної суб'єкт-суб'єктної взаємодії в системах «вчитель-учень» та «учень-учень». Висвітлено підходи до формування у майбутніх учителів діалогічних умінь.

Alla Stepaniuk

**ORGANIZATION OF PARITY SUBJECT-SUBJECT INTERACTION
BETWEEN THE PARTICIPANTS OF EDUCATIONAL PROCESS
AS A FACTOR OF PREVENTION OF CHILD ABUSE**

The article reveals the reasons of difference between educational content values and student life priorities. It describes one of the possible ways of preventing violence in educational space – organization of parity subject-subject collaboration in the systems “teacher-student” and “student-student”. The approaches of development of dialogue skills in future teachers are outlined.

Як відомо, сучасна криза освіти багато в чому пов'язана з неможливістю повноцінного засвоєння учнями обсягу інформації, який весь час зростає. Світ розірваний в уяві учня на окремі факти, поняття, закони тощо. Проведені дослідження науковців (С. У. Гончаренко, В. Р. Ільченко, А. В. Степанюк та ін.) свідчать, що при існуючому підході до конструювання змісту освіти, цілісна картина природи та світу формується у школярів на недостатньому світоглядному рівні. Вона не сприяє дієвості знань та не виконує в повному обсязі функції пояснення явищ навколишньої дійсності. Крім того, цінності змісту освіти видаються відірваними від системи життєвих пріоритетів та настанов школяра. Учень зобов'язаний вивчати та вважати важливим те, що сам важливим для себе не визнає. Цей внутрішній конфлікт виливається у невмотивовані протести, бунти, які і сам учень не завжди може пояснити. Ще гірше, якщо конфлікт заганняється всередину і стає причиною численних неврозів та захворювань [1]

З метою усунення окресленої суперечності в сучасній системі вітчизняної освіти відбувається перебудова її мотиваційної, змістової та процесуальної складових, що відображається у створенні нових навчальних планів, програм, підручників, посібників для учнів та вчителів. На нашу думку, при цьому обов'язково повинен бути фактор варіативності моделей навчання, що дозволяє врахувати такі пріоритетні цінності, як особистісні освітні потреби, індивідуальні запити учнів, їх пізнавальні інтереси, їх диференційовані здібності і пов'язану з цим свободу вибору індивідуальної освітньої траєкторії в варіативному і диференційованому педагогічному просторі.

Тому існує потреба переходу школи на нову концепцію освіти. З одного боку, вона повинна передбачати формування передусім учня як особистості, вільної в помислах, переконаннях і вчинках, духовно багатой, інтелектуальної, творчої, самостійної і самодіяльної, внутрішньо гармонійно розвиненої, а з іншого боку – забезпечити якісні умови життєдіяльності учня в умовах загальноосвітньої школи. Один з аспектів такого навчання – створення умов для реалізації кожним учнем, власної освітньої траєкторії, зумовленої його навчальними можливостями, запитами, інтересами, задатками і здібностями.

Необхідність реформування системи освіти в Україні, її удосконалення і підвищення рівня якості є важливою соціокультурною проблемою, яка значною мірою зумовлюється проголошенням життя людини найвищою суспільною цінністю та потребами формування позитивних умов для індивідуального розвитку людини, її соціалізації та самореалізації. Це актуалізує проблему виховання гуманного ставлення до школярів у процесі фахової підготовки майбутніх учителів. У «Концептуальних засадах демократизації та реформування освіти в Україні» наголошено на тому, що в основі оновлення методів, прийомів навчальної діяльності повинно лежати гуманістичне спілкування, партнерські стосунки, принципи рівноправного діалогу.

Учителі повинні уміти налагоджувати спілкування з учнем на основі паритетної взаємодії. Формуванню такого умінь сприяє використання методу особистого прикладу викладача при організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі. Це можливо за умови визнання концепції педагогічного процесу як діалогу, що передбачає взаємоспрямовану взаємодію учасників навчально-виховного процесу. Педагогічне спілкування виступає головним механізмом досягнення головних цілей навчання та виховання. Разом з тим, результати аналізу практики навчання свідчать, що педагоги не завжди готові будувати свої стосунки зі студентами на принципах діалогічного спілкування, взаєморозуміння,

співробітництва й співтворчості. Деякі з них вважають діалог лише формою організації, а не педагогічною цінністю, важливим засобом взаємодії учасників освітнього процесу. У зв'язку з цим актуалізується проблема формування у студентів діалогічних умінь у процесі професійної підготовки, яка реалізується двома взаємопов'язаними шляхами: через організацію процесу навчання у вищій школі на основі паритетної взаємодії у системі «викладач-студент» та цілеспрямовану спеціальну діяльність із формування у майбутніх учителів відповідних умінь. Високий та достатній рівні сформованості у вчителів діалогічних умінь сприятимуть подоланню суперечності між постійним ускладненням професійних функцій сучасного педагога й недостатньою здатністю випускників вищої педагогічної школи до їх творчої реалізації [2].

Аналіз нормативної бази, інформаційних матеріалів для вищих навчальних закладів стосовно ідей та документів Болонського процесу, праць науковців, результатів відзвітів випускників педагогічних університетів, власний досвід підготовки студентів в умовах кредитно-трансферної системи навчання свідчать про те, що проблеми організації діалогічної взаємодії слід розглядати на трьох рівнях освітнього середовища: макрорівні (загальнодидактичний), мезорівні (конкретна навчальна дисципліна) та мікрорівні (особистісний), які утворюють ієрархічну систему.

Оскільки педагогічна взаємодія реалізується в певних педагогічних ситуаціях сукупністю самих різноманітних дій – перцептивних, мнемічних, комунікативних, предметно-перетворюючих, дослідницьких, контролюючих (самоконтролюючих), оціночних (самооціночних), необхідно використовувати системний підхід до їх розгляду. Ці дії підпорядковані певним цілям і спрямовані на вирішення тих чи інших завдань, свідомо (цілеспрямовано) чи стихійно, інтуїтивно створених викладачем у педагогічних ситуаціях. Засоби навчальної взаємодії, за допомогою яких вона здійснюється, розглядаються нами у трьох площинах:

1. Це інтелектуальні дії, що лежать в основі пізнавальної і дослідницької функції навчальної діяльності (аналіз, синтез, узагальнення, класифікація тощо), без яких неможлива ніяка розумова діяльність.
2. Це знакові, мовні, вербальні засоби, в формі яких засвоюється знання, піддається рефлексії і відтворюється індивідуальний досвід.
3. Фонові знання, включенням до яких нових знань структурується індивідуальний досвід, тезаурус студента [4].

Моделювання діяльності студентів, при якій головна увага відводиться становленню і розвитку їх особистості як індивідуальності в сукупності когнітивних, емоційних і потребо-мотиваційних характеристик, створює умови для переорієнтації функції викладача із джерела знань на спрямовуючу та контролюючу функцію. Лекції, що відбуваються на основі діалогової технології мають свою специфіку. Насамперед на них проходить «добудова» педагогом до цілісного теоретичного рівня тих проблем, які були сформульовані ним і студентами під час семінарських чи лабораторних занять. У цьому випадку лекція стає продуктивною – у студентів виникає власна думка, сумніви, запитання, що сприяє формуванню їх комунікативних умінь та вихованню гуманного ставлення до суб'єктів професійної взаємодії.

Розроблене викладачами кафедри програмно-методичне забезпечення, що ґрунтується на технології рефлексивної дії та принципах позитивної мотивації, сприятливого емоційного клімату, атмосфери довіри та доброзичливості, дозволяє забезпечити паритетну взаємодію учасників освітнього процесу, ділову співпрацю і співтворчість педагога та учнів на основі поєднання колективних форм навчання з особистісно орієнтованим підходом, де педагогічна діяльність реалізується у роботі в групах, індивідуального включення кожного у колективну діяльність, різних форм розподілу праці, диференційованої допомоги, урахування особистісних якостей, індивідуальних можливостей і рівня підготовленості кожного школяра.

ЛІТЕРАТУРА

1. Освітні технології: [навч.-метод. посіб.] / О. Пехота, А. Кіктенко, О. Любарська та ін. : за заг. ред. О. Пехоти. – К. : А.С.К., 2001. – 256 с.
2. Степанюк А. Конструювання змісту біологічної освіти на основі системного підходу / А. Степанюк, В. Грубінко // Біологія і хімія в школі. – 2006. – № 1. – С. 6–10.
3. Фурман А. Теорія і практика розвивального підручника / А. Фурман. – Тернопіль : Екон. думка, 2004. – 288 с.
4. Фурман А. Система інноваційної освітньої діяльності модульно-розвивальної школи та її комплексна експертиза / А. Фурман // Психологія і суспільство. – 2005. – № 2. – С. 29–76.
5. Якиманская И. Принципы построения образовательных программ и личностное развитие учащихся / И. Якиманская // Вопросы психологии. – 1999. – № 3. – С. 39–47.

Вікторія Стинська,
канд. пед. н., доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

**ПЕДАГОГІЧНИЙ ВСЕОБУЧ БАТЬКІВ –
ОСНОВА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ДИТИНСТВА Й МАТЕРИНСТВА
В УРСР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.**

У статті окреслено особливості організації педагогічного всеобучу батьків як напряму соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в УРСР у другій половині ХХ ст. Увагу акцентовано на характеристиці різних форм педагогічної просвіти, а саме: колективних (батьківські збори, лекторії, конференції для батьків, відкриті уроки, практикуми та ін.) та індивідуальних (відвідування сімей учнів вдома, бесіди, консультації та ін.).

Victoria Stynska

**PEDAGOGIC EDUCATIONAL PROCESS FOR PARENTS –
BASIS FOR SOCIAL EDUCATIONAL SUPPORT TO CHILDHOOD AND MOTHERHOOD
IN THE USSR IN THE SECOND HALF OF 20TH CENTURY**

The article examines the features of organization of general education of parents as the direction of social and educational support of childhood and motherhood in the USSR in the second half of 20th century. Attention is paid to the characteristics of different forms of pedagogic education, namely collective (parent-teacher meetings, lectures and conferences for parents, open classes, workshops, etc.) and individual (visits of students' families at home, talks, advices).

На сучасному етапі, у зв'язку з переходом до нового типу суспільства, утвердженням нових суспільних, етичних цінностей, а також із процесами глобалізації, одним із свідчень яких є Інтернет, педагогічна грамотність батьків нерідко відстає від реальної педагогічної ситуації, суспільних потреб, очікувань дитини. Відповідно до Закону України «Про освіту» одним із головних завдань, що стоїть перед школою, є взаємодія з сім'єю. У Концепції Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 р., схваленої Кабінетом Міністрів України 31 травня 2012 р., підвищення рівня педагогічної освіти батьків визнано одним із пріоритетних напрямків державної політики в галузі освіти.

Окреслені пріоритети були домінуючими і в другій половині ХХ ст. в УРСР. Так, у збірці «Організаційно-методичні документи по здійсненню покласного педагогічного всеобучу батьків» (1974) зазначалося: «Назріла життєва необхідність здійснення педагогічного всеобучу батьків та інших вихователів з метою озброєння їх необхідною системою науково-педагогічних знань, набуття основ майстерності вихователя, підвищення культури сім'ї» [3, с. 4].

Важливий шлях підвищення педагогічної культури – самоосвіта, що охоплювала регулярне читання педагогічної літератури, періодики та ін. Водночас основна роль у формуванні педагогічної майстерності батьків відводилася школі. Ось що з цього приводу писав А. Шестель: «надати допомогу батькам, навчити їх правильно виховувати дітей – справа всієї багатотисячної армії вчителів, всієї педагогічної суспільності» [8, с. 3]. Як свідчить аналіз джерельної бази, у другій половині ХХ ст. в УРСР вимогою суспільності стала організація педагогічного всеобучу як напряму соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства, а школа – осередком педагогічних знань батьків, що і зумовило вибір *теми* статті.

Педагогічна культура, за визначенням І. Гребенникова – це такий рівень педагогічної підготовленості батьків, котрий відображає ступінь їх зрілості як вихователів і виявляється в процесі сімейного і суспільного виховання дітей [2, с. 9]. Важливим компонентом педагогічної культури батьків є їх педагогічна підготовленість: певна сума психолого-педагогічних, фізіолого-гігієнічних і правових знань, а також напрацьовані в процесі практики навички з виховання дітей. За твердженням І. Гребенникова, виховна діяльність зводилася до постійного розв'язку різних педагогічних задач, які поділялися на стратегічні (передбачали далекі цілі і були розраховані на тривалі зусилля) і оперативні (продиктовані потребами сьогодення).

Педагогічну діяльність батьків поділяли на конструктивну, організаторську і комунікативну. Конструктивна полягала у визначенні цілі виховання, виборі його форм і методів. Організаторська реалізувала конструктивну на практиці та включала: організацію життя і занять дітей (режим, праця, домашня навчальна робота, спорт, домашнє читання і т.д.) та власної діяльності і відпочинку. Комунікативна передбачала встановлення оптимальних взаємовідносин між батьками, батьками і дітьми, самими дітьми, членами сім'ї і оточуючими людьми. Саме взаємодія всіх цих видів педагогічної діяльності в значній мірі обумовлювала педагогічну майстерність, якою повинен володіти кожен батько та мати. Ось що з цього приводу писав А. Макаренко: «Майстерність – це те, чого можна добитися, і як може бути відомим майстер-

токаря, прекрасним майстер-лікарем, так повинен і може бути прекрасним майстром педагога... А наскільки кожний з батьків оволодіє майстерністю, – залежить від власного напорю» [4, с. 244].

Як свідчить аналіз джерельної бази, з метою педагогічної просвіти батьків у школах практикували колективні (батьківські збори, лекторії, конференції для батьків, відкриті уроки, практикуми, вечори «запитань і відповідей» тощо) та індивідуальні (відвідування сімей учнів вдома, бесіди, консультації та ін.) форми роботи [5, с. 9]. І. Чередов з цього приводу писав: «...ми намагаємось тактовно, але систематично спрямовувати життя сім'ї, формувати педагогічні інтереси і здібності батьків щодо виховання дітей. При цьому у нашому колективі домінує суворе правило – поважати, цінувати і берегти гідність кожного члена сім'ї [7, с. 13].

Відповідно до організації роботи з батьками, висувалося ряд принципів: створення атмосфери взаємного довіря, доброзичливості в стосунках з батьками; врахування особливостей і побутових умов сім'ї, віку, освіти та рівня загальнокультурної підготовки батьків; поєднання впливу на батьків і дітей; забезпечення у роботі з батьками послідовності, наступності, певної системи, опора на позитивні якості дитини та ін. [1, с. 72; 6, с. 4].

Розглянемо детальніше особливості деяких форм педагогічного всеобучу батьків у школах. Найбільш популярною формою навчання батьків були лекторії. Темі занять загальношкільних лекторіїв включали здебільшого загальні питання виховання, а саме: роль сім'ї у вихованні дітей; правове законодавство про сім'ю; психолого-фізіологічні і педагогічні основи виховання школярів; вікові особливості розвитку дитини та їх врахування в сімейному вихованні; зміст, основні форми, засоби і методи виховання дітей в сім'ї; складності і помилки сімейного виховання та шляхи їх подолання; співпраця школи та сім'ї та ін. [2, с. 25]. На думку О. Хромової, зміст лекції повинен бути цілісним, висвітлювати окрему проблему, питання або сукупність питань, об'єднаних єдиною думкою. Пропонуваний матеріал мав бути доступним, актуальним для аудиторії, містити певні рекомендації та завдання, теорію пропонувалося підкріплювати життєвими прикладами, при потребі наводити реальні і зрозумілі статистичні дані [6, с. 9].

Як підсумкове заняття, у школах пропонувалося один раз на рік проводити науково-практичні конференції, метою яких була систематизація, узагальнення, розширення і закріплення знань батьків з певної теми. Основна мета конференцій – це обмін досвідом щодо виховання певних якостей, обговорення найбільш спільних проблем сучасного сімейного виховання. Саме тому, з допомогою вчителя, розподілялися доповіді між батьками, підбиралася необхідна література, проводилися консультації, на яких увага батьків зверталася на те, про що треба сказати обов'язково. Щодо тематики, то на обговорення пропонувалися найбільш спільні проблеми сімейного виховання, обмін досвідом щодо виховання певних якостей. Зокрема, О. Хромовою наведено приблизну тематику конференцій для батьків, яка не втратила своєї актуальності і в наш час:

1. Книга і читання у Вашому домі.
2. Поради А. С. Макаренка батькам.
3. В. О. Сухомлинський про виховання дітей у сім'ї.
4. Сім'я – колыска гуманізму, патріотизму, милосердя.
5. Сімейні свята і традиції, їх значення у вихованні дітей [6, с. 19].

Крім загальношкільних, практикувалися і покласні заняття з батьками у формі лекцій, бесід, практикумів тощо. Загалом такі заняття організовували за сформованими групами: підготовча (батьки майбутніх першокласників, діти яких не відвідували дитячого садка); батьки учнів 1–3 класів; батьки учнів 4–6 класів; батьки учнів 7–8 класів; батьки учнів 9–10 класів [2, с. 26]. Для кожної з груп було передбачено певну тематику занять, які будувалися за принципом послідовності, що дозволяло батькам, переходячи зі своїми дітьми із класу в клас, систематично засвоювати курс знань, необхідний для правильного виховання дітей. Про доцільність покласних занять влучно писала Т. Волікова: «Зміст всієї роботи по даній системі полягає в тому, щоб проводити бесіди з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей даного класу, послідовно озброюючи батьків педагогічними знаннями і вміннями, розкриваючи перспективу духовного, фізичного розвитку їх дітей і попереджуючи появу можливих труднощів у їх вихованні і навчанні» [1, с. 84].

Семінарські заняття з батьками пропонувалося проводити як підсумкові після вивчення певного кола питань або як заняття, метою яких було підвищення педагогічної культури шляхом самоосвіти. Кожне семінарське заняття складалося із взаємопов'язаних етапів. Основний – самостійна робота батьків над індивідуальними завданнями і перевірка якості засвоєння ними знань, умінь і навичок. Обговорення змісту семінару проводилося у формах розгорнутої бесіди, доповідей, повідомлень. Основні завдання на початковому етапі – активізувати пізнавальну діяльність, досягти глибокого усвідомлення матеріалу, підвести до правильних узагальнень. Закінчувалося заняття заключним словом ведучого, який, відзначаючи позитивні моменти, мав вказати на недоліки і спільно з слухачами визначити шляхи їх подолання. Суттєвою особливістю семінарських занять було колективне обговорення. Окремі доповіді і виступи рецензувалися рештою учасників щодо змісту, інформаційного навантаження, практичного спрямування. При цьому

важливо було добитися, щоб кожний проявив себе як доповідач і опонент, умів передати необхідну інформацію, критично осмислити зміст [6, с. 11].

Важливе педагогічне значення мали і відкриті уроки для батьків, на яких вони вчилися, як слід допомагати дитині виконувати домашні завдання, мали змогу оцінити рівень підготовки власних дітей, побачити недоліки у їх вихованні тощо.

Однією з найбільш цікавих форм підвищення педагогічної культури батьків були диспути, мета яких – спрямування на засвоєння батьками нових знань в процесі полеміки, зіткнення думок, дискусій, щоб аргументовано захищати свої думки, переконання, ідеали. Це практично одна із форм перетворення знань у переконання. Їх особливість описав І. Гребенніков: «... диспут проходить у невимушеній обстановці, дозволяє залучати всіх присутніх в обговорення поставлених проблем, сприяє формуванню умінь всестороннє аналізувати факти і явища, опираючись на здобуті навички і накопичений досвід, збуджує активне педагогічне мислення» [2, с. 32].

Помітне значення у роботі класовода відводилося індивідуальній бесіді, завдяки якій можна було скласти уявлення про кожну родину, її виховні можливості, засоби впливу на дитину. Основою спілкування педагога і батьків під час бесіди повинна бути взаємна зацікавленість дитиною, її фізичним, духовним, інтелектуальним розвитком. Тому головним завданням вчителя було вміння тактовно вислухати та знайти контакт з батьками. Ось що з цього приводу писала О. Хромова: «... Копітка, але важлива робота допоможе вчителю скласти чітке і повне уявлення про кожну сім'ю свого класу, сприятиме успішному педагогічному всеобучу, залученню батьків до систематичної роботи над собою як вихователями, винайденню адекватних шляхів поліпшення виховного процесу в сім'ї, створенню цілісної системи виховання вдома і в школі» [6, с. 5].

Важливою формою педагогічного всеобучу виступали індивідуальні консультації, завдяки яким батьки мали змогу отримати практичні поради стосовно конкретної виховної ситуації. Наприклад, О. Хромова наведено приблизну тематику консультацій:

1. Як вивчити дитину.
2. Як допомогти дитині вчитися.
3. Здібності дитини і їх розвиток в сім'ї.
4. Виховання пізнавальних інтересів дітей.
5. Методи виховного впливу на дитину.
6. Спілкування в сім'ї і його роль у вихованні дітей.
7. Консультації з конкретних питань формування тих чи інших якостей особистості.
8. Виховання дисциплінованості.
9. «Важкі діти» і особливості їх виховання.
10. Що читати в сім'ї з педагогіки сімейного виховання [6, с. 20].

Консультації також передували підготовці до певних видів занять. Наприклад, перед семінаром, конференцією тощо рекомендували проводити консультації з батьками, які будуть доповідати.

Таким чином, у другій половині ХХ ст. в УРСР вимогою суспільності стала організація педагогічного всеобучу як напряму соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства, а школа – осередком педагогічних знань батьків, формування їх педагогічної культури та розвитку партнерських стосунків з сім'єю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воликова Т. Учитель и семья / Т. Воликова. – М. : Просвещение, 1980. – 86 с.
2. Гребенников И. Педагогическую культуру – каждой семье (о комплексном подходе к пропаганде педагогических знаний среди родителей) / И. Гребенников. – М. : Знание, 1978. – 39 с.
3. Организационно-методические документы по осуществлению поклассного педагогического всеобуча родителей. – Владимир, 1974. – 34 с.
4. Макаренко А. Педагогические сочинения: в 7-х т. / А. Макаренко. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1958. – Т. 5. – 560 с.
5. Махлин М. Знания для родителей / М. Махлин. – М. : Знание, 1976. – 54 с.
6. Хромова О. Педагогічний всеобуч батьків / О. Хромова, Т. Кравченко. – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1990. – 32 с.
7. Чередов И. О работе с родителями учащихся / И. Чередов. – Омск, 1975. – 110 с.
8. Шестель А. Педагогические знания – родителям / А. Шестель. – Омск, 1965. – 162 с.

Віталій Сухенко,
психолог-практик, гол. спеціаліст
відділу консультативної роботи
Черкаського міського центру
соціальних служб
для сім'ї, дітей та молоді

РОЛЬ ТИПОЛОГІЇ ДЕВІАЦІЇ В ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ КОРРЕКЦІЇ ПОДРОСТКОВ С ДЕВІАНТНИМ ПОВЕДІННЯМ

У статті показано, що питання девіації поведінки, особливо у підлітковому віці, та психосоціальної корекції підлітків-девіантів постало перед суспільством досить давно. Різні погляди та підходи мають місце, але пошук позитивних методів продовжується. Щоб досягати певних результатів у цій роботі, важливо повсякчас тримати виток формування цих патернів у полі зору. В іншому випадку, долаючи стереотипи девіантів, ми гальмуємо у власних стереотипах.

Vitalii Sukhenko

THE ROLE OF CLASSIFICATION OF DEVIATIONS IN PSYCHOSOCIAL CORRECTION OF TEENAGERS WITH DEVIANT BEHAVIOUR

The article features the problem of deviant behaviour and psychosocial correction of teenager's deviant behaviour. There are different approaches and methods but professionals still search for new efficient approaches. To achieve certain results in this area, it is important to take account of the origin of these patterns. Otherwise, overcoming deviant stereotypes will enhance our own stereotypes.

Отклоняющееся поведение у подростков – система поступков или отдельные поступки, противоречащие принятым в обществе правовым и нравственным нормам. Отклоняющееся поведение у подростков часто возникает как проявление острого кризиса переходного возраста. Мирощущение таких подростков построено на следующих типичных положениях: «Я невинная жертва, и то, что я делаю, побуждают меня делать другие», «Я имею право брать то, в чем мне отказывают, и наказывать тех, кто отказывает мне в том, чего хочу», «Я лучше всех и понимаю все», «Заработать что-либо не так хорошо, как получить это, не работая» и др. Подобные убеждения могут служить надежным индикатором острого подросткового кризиса и показанием для обращения к психологу. В их контексте вырабатываются определенные стратегии поведения, поддерживающие, защищающие и реализующие эти убеждения, преувеличение собственной значимости, манипулирование добровольной заботой, уход от ответственности, провокационное поведение, выработка параноидного взгляда на мир и др.

Во всем мире наблюдается появление целого спектра зависимостей, аналогичных наркотическим – «трудоголизм», «шоппинг», музыкальная и компьютерная «наркомания». Данные виды зависимостей имеют однотипную природу (уход от действительности в иллюзорный мир), вызываются сходными причинами (социальной отчужденностью, сбоями в адаптационных механизмах личности). Кроме того, следует учитывать влияние факторов макросреды, резкие социальные изменения, «анемичность» переживаемого Украиной периода. В такие переходные времена возникают моральный релятивизм, неопределенность ожиданий людей относительно поведения окружающих, отсутствие общепринятых идеалов.

Кризисное состояние общества затрудняет процесс формирования официальных каналов вертикальной восходящей мобильности, высшее образование (даже престижное) не выступает гарантом социальной карьеры и материального благополучия выпускников. В то же время «авантюрная» карьера, работа в предпринимательских кругах с темным (криминальным) прошлым представляются многим представителям молодежи быстрым «социальным лифтом», каналом, ведущим наверх, к вершине социальной стратификации современного российского общества. Можно сказать, что «большое» общество «программирует» патологию и на уровне индивидуального поведения. Макросреда выступает своеобразным фоном для воздействия факторов микросоциальной среды, которая непосредственно влияет на социальное поведение.

Среди всех социально-демографических групп нас в первую очередь интересовала молодежь, представляющая собой своеобразную группу риска в силу ряда определенных причин, в том числе перестройки локуса контроля, перехода от внешнего контроля со стороны взрослых к самоконтролю; неопределенности социального положения переходного возраста (в первую очередь это относится к представителям раннего юношеского возраста – подросткам, которые уже не дети, но еще и не взрослые).

Социологические исследования показывают компенсаторный характер девиантного поведения. В первую очередь, это касается употребления наркотиков, которые восполняют нехватку общения, внимания со стороны близких, эмоционального тепла, разнообразных впечатлений, а также снимают стрессы, фобии различного вида. Молодым людям остро не хватает ярких впечатлений; серость, обыденность бытия,

лишенная положительных эмоций и удовольствий, подталкивает некоторых из них к употреблению наркотических и токсических веществ. Употребление наркотиков можно рассматривать как складывающуюся молодежную субкультуру, овеванную ореолом таинственности, выполняющую функцию бегства от реальных проблем, трудностей, неустроенности в мир миражей и иллюзий. Причем, у многих категорий молодежи нет недостатка в свободном времени. Коммерциализация досуговой сферы не позволяет многим молодым людям проводить свободное время интересно и с пользой для здоровья (физического и духовного).

Социологи фиксируют сегодня кризис социальной сферы в силу противоречивого влияния основных субъектов социума (семья, учебного заведения, группы сверстников, средств массовой информации) на молодых людей. Несмотря на конфликты с родителями (на которые указывают опрошенные нами подростки), семья является для них значимой сферой жизни. Она влияет на ее членов через традиции, сложившийся стиль общения, эмоциональную атмосферу, самим укладом жизни программируя дальнейший жизненный путь детей. Среди традиционно выполняемых семьей функций на первое место в условиях нестабильного общества выходит психотерапевтическая, «поддерживающая» функция, дающая ее членам чувство защищенности и психологического комфорта. В зависимости от того, насколько полно реализована эта функция, можно судить о степени благополучия семьи, ее возможности противостоять девиантному поведению молодого человека. Родители, употребляя социально приемлемые наркотики – сигареты, алкоголь, сами того не подозревая, формируют установку подростков на прием наркотических веществ как «нормального» общепринятого поведения. Табакокурение и алкоголь являются для молодых людей первым шагом на пути к более сильным наркотическим средствам.

Второй по значимости субъект влияния на поведение молодежи – образовательное учреждение (школа, среднее профессиональное или высшее учебное заведение), оказывает наиболее противоречивое воздействие на современных молодых людей. Школа традиционно ответственна за асоциальное поведение полностью перекладывает на плечи семьи. И как ни странно, но это логично, потому что основные паттерны поведения формируются именно в ней, в семье. Созерцание моделей поведения в семье и отложение их в подсознании приводят к их реализации в обществе.

В обществе появилась значительная по своим масштабам категория детей, которая до последнего времени пребывают как бы в статусе «ничьих». Они живут под одной крышей с родителями, но связи их с семьей атрофированы или разрушены. Отсутствие должного ухода и содержания, пренебрежение интересами и потребностями развивающейся личности, жестокое обращение в родительской семье создают реальную угрозу психофизическому, нравственному развитию безнадзорного ребенка. Школа не в состоянии в полной мере решать проблемы социальной защиты и реабилитации таких детей. Сами дети нередко переходят в ряды беспризорных. Дети ночуют на вокзалах, голодают, имеют аномалии в развитии; многие, сбежав из дома, попадают в руки взрослых, которые используют их в своей преступной деятельности.

Девиантное поведение (от лат. *deviantio* – отклонение), которое не согласуется с нормами, не соответствует ожиданиям группы или всего общества. Однако ожидания со временем меняются. Один и тот же поступок может одновременно считаться девиантным и недевиантным. Кровосмешение, например, в большинстве, но не во всех, современных обществах рассматривается как девиация. То, что «норма» в субкультуре, может быть девиантно в обществе (например, ношение оружия в банде). Определение девиантности поведения представляет собой значительную трудность. Это связано с неопределенностью социальных ожиданий, которые часто спорны. Они могут быть неясны, меняться со временем, к тому же на основе различных культур формируются различные социальные ожидания.

Тот факт, что общество создает нормы, стандарты поведения, не означает, что оно всегда им соответствует. «Даже идеальное общество не может оставаться надолго идеальным». Представим себе, как пишет Э. Дюркгейм, общество святых, напоминающее образцовый монастырь, где живут идеальные люди. «В нем и понятия не имеют о том, что мы называем преступлением, но поступки, которые кажутся незначительными рядовому мирянину, могут вызвать среди них такой же скандал, какой обычно возникает по поводу преступления среди ординарных людей, которым свойственно конформное понимание жизни» [5, с. 127]. Таким образом, девиация столь же естественна, как и ее противоположность – конформизм. С учетом высказанных выше уточнений обратимся к определению понятия девиации Н. Смелзера: «отклонение от групповой нормы влечет за собой изоляцию, лечение, тюремное наказание» [6, с. 216].

Типология девиантного поведения, предложенная Р. Мертоном, рассматривается многими специалистами как одна из наиболее удачных. Согласно Р. Мертону, девиация происходит в результате разрыва между культурными целями и социально одобряемыми средствами их достижения. Это определение лежит в основе его типологии девиантных поступков. Концепция Р. Мертона важна, прежде всего, потому, что она рассматривает конформизм и девиацию как «две чаши одних и тех же весов» (Н. Смелзер). В ней сделан также упор на то, что девиация не является продуктом абсолютно негативным, отрицанием

общепринятых стандартов, как часто предполагают многие люди. Вор, например, не отвергает социально одобряемую цель: достижение материального благополучия.

Конформизм – единственный тип недевиантного поведения. Инновация предполагает согласие с одобряемыми данной культурой целями, но отрицает социально одобряемые способы их достижения (например, рэкет, шантаж). Ритуализм предполагает отрицание целей данной культуры, согласие (порой доведенное до абсурда) использовать социально одобряемые средства (пример: Умрищев – герой произведения А. Платонова «Ювенильное море»).

Ретритизм наблюдается в случае, когда человек одновременно отвергает и цели, и социально одобряемые средства их достижения (пример: бродяги, наркоманы). Наконец, бунт. В отличие от ретритизма, бунтарь не только отрицает то и другое, но и стремится заменить старые цели и средства на новые, развивает «новую идеологию».

Разработка и применение новых подходов и технологий психосоциальной коррекции и реабилитации является очень важным аспектом в профилактике девиантного поведения подростков. Очень многие специалисты сегодня разрабатывают различные индивидуальные и групповые психологические и психотерапевтические курсы-тренинги для таких подростков. Потому как только обучение в позитиве и в радости может дать положительный результат в такой работе. Важно учитывать в системе обучения аспекты, ориентированные на коррекцию их психического, личностного развития, восстановление утраченного или формирование недостающего социального опыта, а также на возрождение и развитие важнейших форм жизнедеятельности детей – игры, познания, труда, общения.

В таком обучении необходимо дать понимание основных шаблонов поведения в социуме и восприятие обществом отдельных действий индивида. Важно показать гамму чувств, которые испытывает каждый человек, отличия в их выражении, которые и приводят очень часто к непониманию в отношениях и приписыванию неправильной мотивации тому или иному индивиду.

Различные индивидуальные и групповые задания помогают сформировать толерантную позицию, в которой осмысление своих ощущений, своей реакции стоит выше спонтанных действий и реакций на другого индивида. А это и есть то результат, к которому мы стремимся. Мы не сможем получить 100%-ый результат по окончании такого обучения, но как отмечают педагогические коллективы школ, положено начало для формирования новых отношений, что и является результатом.

Восприятие подростка как личности в процессе индивидуальной или групповой работы является важным фактором. Позиция «равный равному» дает тесный контакт и хороший диалог, в котором подросток может почувствовать себя личностью и почувствовать личность специалиста или участников группы и тренера. Мы находимся в реальности времени, идет обмен опытом (и следует отметить, что это взаимный обмен – тренер или специалист тоже получает опыт от подростка), складываются доверительные отношения, которые и содействуют созданию новых позиций в жизни подростка. Мы разрушаем старые стереотипы и открываем границы, те границы, которые подсознательно уже присутствуют у подростка, но в силу недостаточного опыта он или не знает как или не может их использовать на благо себя и окружения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ковалева Т. Подростки смутного времени / Т. Ковалева, О. Степанова // Социологические исследования. – 1998. – № 8. – С. 57 – 64.
2. Нагаев В. Основные направления социально-психологической, психотерапевтической и правовой реабилитации подростков-девиантов / В. Нагаев, В. Толстов, В. Толстов // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. – 2001. – № 3. – С. 40 – 46.
3. Осипова О. Девиантное поведение: благо или зло / О. Осипова // Социологические исследования. – 1998. – № 8. – С. 106 – 109.
4. Психосоциальная коррекция и реабилитация несовершеннолетних с девиантным поведением. Редакционно-издательский центр Консорциума «Социальное здоровье России». – М., 1999. – (Социальное здоровье России).
5. Российская энциклопедия социальной работы : в 2 томах / под ред. Я. Гуслияковой, Г. Катуйского. – М., 1997. – Т. 1. – 364 с.
6. Смелзер Н. Дж. Социология / Н. Дж. Смелзер. – М., 1994. – 688 с.

Ольга Хвостенко,
 спец. вищої кат., вчитель-методист,
 Полтавська загальноосвітня школа
 I-III ступенів № 5

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ТА ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ З БАТЬКІВСЬКОЮ ГРОМАДОЮ ШКОЛИ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ В СІМ'Ї

Стаття присвячена проблемі попередження різних видів насильства над дітьми в сім'ї. Автором зроблений аналіз наукових досліджень, який дозволив визначити, що проблема має глобальний характер і вимагає формування педагогічної культури батьків, а також організації просвітницької та профілактичної роботи з батьківською громадою педагогічними працівниками школи.

Olha Khvostenko

ORGANIZATION OF EDUCATIONAL AND PREVENTION WORK WITH PARENTS ON PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN

The article examines the prevention of various types of domestic violence against children. The author made an analysis of surveys which allowed for concluding that the problem is of a global nature and requires the development of pedagogic culture of parents and organization of educational and preventive work with parents on the part of teaching staff of school.

Соціальна та економічна криза в Україні, різний рівень достатку громадян, відсутність упевненості у завтрашньому дні, погіршення матеріального становища – фактори, що сприяють зростанню напруження в суспільстві. В результаті загострюється проблема насильства, від якого найбільше потерпають діти, підлітки, молодь. Статистика свідчить, що 30-40% всіх насильницьких злочинів відбуваються у сім'ї. За свідченнями дітей, з жорстокістю вони зустрічаються вперше у власній сім'ї, з боку батьків та старших сестер і братів; приблизно в 45-49% сім'ях має місце насильство над дітьми [6, с. 74]. Якщо враховувати всі погрози, то практично кожна дитина хоч один раз зіштовхувалася з проявами жорстокості, тиску, насильства з боку своїх батьків.

Організація Об'єднаних Націй прийняла низку документів – Декларацій, Конвенцій та інших документів, які при прийнятті їх окремими державами допомагають визначити та долати різні види дискримінації та насильства щодо особистості. Так, у Законі «Про охорону дитинства в Україні» зазначено, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканість та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, ... мають забезпечуватись на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають приниження честі та гідності дитини [1].

Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» визначає насильство як будь-які навмисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю. Також законом визначено такі види насильства в сім'ї: фізичне, сексуальне, психологічне, економічне [5].

Насильство над дітьми в сім'ї – явище давнє. До його аналізу зверталися у своїх працях ще Ж.-Ж. Руссо, М. Монтесорі. Проблему насильства у своїх роботах досліджували вітчизняні і зарубіжні вчені: психологи І. Д. Бех, О. І. Захаров, О. Б. Орлов, З. Фрейд, Е. Фромм, Е. Міллер, педагоги Л. С. Нечепоренко, Н. Опухова, В. В. Радул, соціологи А. А. Беседін, О. В. Бойко, Г. Паттерсон, юристи Е. І. Скакунов, В. А. Туляков та ін. Насильство в сфері шлюбно-сімейних відносин у контексті конфліктології аналізували А. Я. Анцупов, А. Г. Здравомислов, Л. А. Петровська, Т. М. Титаренко. Разом з тим, питання, пов'язані з просвітницькою роботою, профілактикою насильства в сім'ї, залишилися й дотепер недостатньо дослідженими.

Метою статті є теоретико-методичне обґрунтування організації просвітницької та профілактичної роботи з батьківською громадою школи щодо попередження насильства в сім'ї.

Проблема профілактики насильства в сім'ї набуває актуальності у зв'язку з тим, що саме у дитячому, підлітковому та юнацькому віці дитина вчиться відстоювати власні інтереси і позиції, захищати себе і свій соціальний статус. При цьому дитина чи підліток набуває, засвоює ті зразки поведінки, що їй демонструють дорослі, сприймаючи їх як норму, переносить і реалізує у суспільному житті, а згодом у власній сім'ї [6, с. 75].

Враховуючи, що батьки готують свою дитину до майбутнього самостійного життя, яке несе в собі численні обов'язки перед собою, так і перед суспільством, навчально-виховні заклади системи освіти повинні здійснювати організаційно-практичну роботу щодо формування їх педагогічної культури. З метою позитивного впливу родини та сім'ї на формування молоді слід усіяко підносити пріоритети родинного виховання, акцентувати увагу батьків на відповідальності сім'ї за виховання і долю дитини [3].

Фактори й умови, що детермінують виникнення насильницької поведінки:

- відсутність у соціальній свідомості чіткої оцінки фізичних покарань;

- демонстрація насильства у засобах масової інформації;
- недостатнє розуміння суспільством насильства як соціальної проблеми;
- низька правова грамотність населення;
- низька обізнаність дітей щодо свої прав;
- недосконалість законодавства.

Здійснення профілактичних заходів щодо насильства в сім'ї покладено державою на служби дільничних інспекторів міліції, служби кримінальної міліції у справах неповнолітніх. Тобто сама проблема насильства в сім'ї вирішується переважно як ліквідація наслідків насильства: проведення вторинної та третинної профілактики. Для первинної профілактики цієї проблеми необхідно здійснювати організаційно-практичну роботу щодо формування педагогічної культури батьківської громади. Саме навчально-виховні заклади системи освіти можуть позитивно вирішити це питання.

Розкриємо сутність таких форм роботи з батьками [2, с. 135]:

Батьківські університети – це організаційна форма просвітницької роботи, розрахована на постійний склад слухачів, систематичне проведення лекцій та практичних занять. Мета таких занять – пропаганда певних знань серед населення, надання батькам допомоги і знань щодо профілактики насилля над дітьми, поглибленню зв'язків між школою та сім'єю.

Індивідуальні консультації – форма роботи з батьками, яка передбачає надання педагогами допомоги батькам з різних проблем родинного виховання. Індивідуальні консультації корисні тим, що батьки одержують адекватне уявлення про шкільні справи і поведінку дитини, а вчитель – необхідні йому дані для більш глибокого розуміння проблем кожного учня. Обмін інформацією з обох сторін приводить до взаємної згоди щодо конкретних форм батьківського сприяння школі та навпаки.

Тренінгові заняття з батьками проводяться з метою розширення комунікативних можливостей батьків, їхніх уявлень про себе і про дитину, зміцнення позитивних якостей учасників, розуміння інших людей, пошуку оптимальних шляхів спілкування з дитиною на підставі повного її прийняття, ефективних форм і методів виховання дитини.

Лекція – послідовний монологічний виклад узагальнених знань. Види лекцій: лекція-інструктаж, лекція-показ, лекція-репортаж, науково-популярна лекція. Лекція передбачає доказовість висунутих положень, емоційне забарвлення, використання прийомів активізації уваги, врахування індивідуальних та групових особливостей слухачів.

Практикум – це форма вироблення у батьків педагогічних умінь щодо виховання дітей, ефективного вирішення будь-яких ситуацій, своєрідне тренування педагогічного мислення батьків-вихователів. Під час педагогічного практикуму вчитель пропонує знайти вихід з будь-якої конфліктної ситуації, що може скластися у взаєминах батьків і дітей, батьків і школи і т. ін., пояснити свою позицію в тій чи іншій передбачуваній ситуації, яка реально виникла.

Батьківські збори – робота з колективом батьків учнів. Це форма організації спільної діяльності батьків і вчителів, яка передбачає їх спілкування з метою підведення підсумків, обговорення актуальних питань навчання і виховання, прийняття рішень. Класні батьківські збори – громадський орган, що визначає своїми рішеннями завдання, зміст і напрям роботи класного колективу класу в школі, а також виховання дітей у родині. Класні збори – одна з форм педагогічного навчання батьків. Види батьківських зборів: організаційні, тематичні, підсумкові тощо. Тематику батьківських зборів розробляє класний керівник, її обговорюють на засіданні батьківського комітету [7].

Батьківські педагогічні конференції – форма педагогічної освіти, що дозволяє розширити, поглибити і закріпити знання про виховання дітей. Конференції можуть бути науково-практичними, теоретичними, читацькими, з обміну досвідом тощо. Тема конференції завжди конкретна, повідомляється заздалегідь. Її проведення супроводжується виставкою педагогічної літератури, дитячих робіт, розповсюдженням буклетів, переглядом фільмів, вистав дитячих театрів, стимулюються виступи батьків і педагогів. Конференція приймає рекомендації. Ця форма роботи є засобом взаємодопомоги батьків, стимулювання батьків до виховання дітей.

Враховуючи вікові особливості учнів, тематика конференцій має бути відповідною. Для батьків молодших школярів: «Права дітей. Декларація прав дитини», «Здоровий спосіб життя – здорова сім'я». Для батьків учнів середніх і старших класів: «Міжнародні механізми захисту прав людини в Україні», «Любов та сім'я» тощо.

День відкритих дверей у школі. Це може бути один день на місяць, рік. Запрошуються всі батьки. Їм пропонується відвідати уроки, проконсультуватися з учителями, психологами, соціальними педагогами, медичною сестрою та лікарем школи.

Анкетування батьків проводиться з метою визначення наявності конфліктних ситуацій в родині, непорозуміння з дітьми, насильства над ними. З'ясувати це допоможе наступна анкета:

1. Чи стежите ви за статтями в часописах, телевізійними або радіопрограмами на педагогічну тематику? Чи читаете ви час від часу книжки про проблеми виховання?
2. Чи вважаєте ви недоліки в поведінці вашої дитини результатом упущення вами якихось моментів у вихованні?
3. Чи є ви разом із чоловіком (дружиною) одностайними у вихованні ваших дітей?
4. Чи приймаєте ви допомогу вашої дитини в певній діяльності, навіть у тому випадку, якщо справа від цього не виграє?
5. Чи забороняєте ви щось або караете дитину тільки в тому випадку, коли це цілком виправдано і необхідно?
6. Чи вважаєте ви послідовність у вихованні одним з основних педагогічних принципів?
7. Чи вважаєте ви, що середовище й оточення – один із чинників, який істотно впливає на виховання дитини?
8. Чи вважаєте ви заняття спортом і фізкультурою чинниками гармонійного розвитку дитини?
9. Чи вважаєте ви, що краще попросити про щось свою дитину, ніж наказати це зробити?
10. Якщо вам доводиться сказати дитині: «У мене зараз немає вільного часу» або «Почекай, поки я скінчу роботу», чи буває вам від цього неприємно?

За кожен позитивну відповідь – 2 бали; за відповідь «інколи» – 1 бал; за негативну відповідь – 0 балів.

Результати: Менше 6 балів – справи ваші кепські. Спробуйте терміново почати вивчення азів батьківської педагогіки.

Від 7 до 14 балів – поняття про батьківські обов'язки у вас є, але необхідно більше часу й уваги приділяти дітям, частіше з ними спілкуватися.

Більше 15 балів – ви справляєтеся з батьківськими обов'язками, але не заспокоюйтеся на цьому і не думайте, що ви робите все можливе – в батьківській праці не буває меж.

Ведення учнівського портфоліо. Портфоліо – це не лише папка досягнень школяра, а й можливість виявлення й розвитку творчих здібностей дитини, розкриття її індивідуальності. Якщо батьки залучаються до створення та ведення портфоліо, вони зможуть краще пізнати свою дитину, розкрити її індивідуальні здібності, зрозуміти її інтереси, захоплення, проблеми.

Насильство в сім'ї є не специфічно українським явищем, а універсальним, загальним. У різних формах і проявах воно існує в усіх без виключення країнах, незалежно від їх суспільного і державного устрою. Жорстоке поводження з дітьми у сім'ях – не така вже й рідкість. Часто плутаючи методи виховання із звичайним насильством, батьки намагаються бути «розпорядниками» життя власної дитини. Не знаючи іншого ставлення, діти не можуть правильно оцінити ситуацію, тому самі, вважаючи себе винними, навіть не намагаються захиститись.

Жорстоке поводження з дітьми і нехтування їх інтересами можуть мати різні види і форми, але їх наслідками завжди є: серйозний вплив на здоров'я, розвиток і соціалізацію дитини, нерідко – загроза її життю або навіть смерть. Проаналізувавши дані з цієї проблеми, можна дійти висновків, що жорстоке поводження з дітьми є великою проблемою й потребує подальшого вивчення й розробки профілактичних заходів та проведення просвітницької роботи з батьківською громадою. Отже, профілактика сімейного насильства над дітьми буде найефективнішою при формуванні педагогічної культури батьків, залучення їх до різноманітних заходів, що проводяться в школі, вихованні моральних якостей у дітей та молоді. У свою чергу, це вимагає цілеспрямованої підготовки педагогів щодо запобіганню насильства над дітьми в сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про охорону дитинства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2402-14>.
2. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей : [навч.-метод. посіб. / К. Левченко, О. Удалова, І. Трубавіна та ін.]. – К. : «Юрисконсульт», 2006. – 210 с.
3. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.
4. Конвенція ООН про права дитини // Международные акты о правах человека. Сборник документов. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1999. – 784 с.
5. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2001. – № 10. – Ст. 70.
6. Роменський Г. Домашнє насильство та шляхи його подолання / Г. Роменський // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. – 2004. – Вип. 5. – С. 74 – 78.
7. Співпраця вчителя з батьками / О. Коберник, Л. Мотрич. – К. : Науковий світ, 2002. – 134 с.

Ірина Чемерис,
соціальний педагог,
Луцький педагогічний коледж

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розкрито питання адиктивної поведінки молоді та ролі виховання у процесах подолання негативних наслідків суспільних відхилень. Визначено основні соціально-психологічні особливості індивідів, у яких спостерігається адикція.

Iryna Chemerys

SOCIAL PEDAGOGIC ASPECTS OF THE ADDICTIVE BEHAVIOUR PROBLEM AMONG STUDENTS

The article features the issue of young people's addictive behaviour and the role of education in the processes of overcoming negative consequences of public deviations. The fundamental social psychological features of individuals with addictions are determined.

Процес соціалізації постійно супроводжується необхідністю вибору людиною однієї з альтернатив поведінки, різноманітними реакціями у взаємодії з окремими людьми та соціумом. Стимулом для вдосконалення й досягнення гармонії з оточенням є соціальні норми – сукупність вимог і очікувань, що висуває соціальна група, організація, суспільство до своїх членів з метою здійснення діяльності усталеного зразка. Нормативні вимоги й очікування фіксуються і виражаються як у вербальній формі (писані закони, інструкції, кодекси), так і в невербальній (символічна атрибутика, народні моральні норми поведінки) [3].

Девіантна поведінка молоді – це доволі об'ємне й змістовне поняття, яке включає відхилення у поведінці, починаючи від елементарних, простих порушень порядку до здійснення найрізноманітніших серйозних проступків, що межують з порушенням законодавства. У психолого-педагогічній літературі існує диференційований підхід до характеристики поведінки з відхиленням. Зокрема, Л. Зюбін виділяє чотири варіанти поведінки з відхиленням:

- 1) відхилення, яке не є порушенням загальноприйнятих етичних норм. Це може бути поведінка, яка не відповідає віку дитини при її нормальному психічному розвитку (наприклад, підлітку подобається гратися з дитячими іграшками);
- 2) порушення загальноприйнятих норм, які не є правопорушенням (наприклад, егоїзм, замкненість, скупість, недовірливість, жорстокість, які, якщо їх не подолати, можуть привести до правопорушення);
- 3) правопорушення, тобто поведінка, що порушує правові норми, статті адміністративного чи кримінального законодавства;
- 4) поведінка з відхиленням, що зумовлена патологічними факторами, захворюваннями (може бути у підлітків із психопатологічними рисами особистості, у невротиків, у психічно хворих людей) [1, с. 175].

Девіантної поведінки набувають люди, соціалізація яких проходить у середовищі, що сприяє такій поведінці (агресія, аморальність, насильство). У цьому середовищі дані фактори вважаються нормальними, а суспільство ставиться до них толерантно.

Останніми роками у вітчизняній літературі все частіше використовується англomовний термін «адиктивна поведінка» (від англ. addiction – згубна звичка), запропонований американським дослідником А. Міллером у 1984 р.

Адиктивна поведінка – це такий вид порушення адаптації, який характеризується зловживанням однією або кількома психоактивними речовинами без ознак індивідуальної психічної або фізичної залежності у поєднанні з іншими порушеннями поведінки. Вона передує формуванню патологічної залежності від психотропних речовин, тобто негативна пристрасть людини до хімічних речовин ще не досягає стадій психічної та фізичної залежностей, тобто захворювання на наркоманію, алкоголізм і токсикоманію.

Учені Ц. Короленко, А. Донських класифікують адикцію як один з типів девіантної, деструктивної поведінки, для якої притаманне прагнення до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану завдяки вживанню різноманітних хімічних речовин чи постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій [4, с. 12]. Суть полягає в тому, що, прагнучи відійти від реальності, люди намагаються штучним шляхом (алкоголь, наркотики, ліки, токсичні речовини та ін.) змінити свій психічний стан, що створює ілюзію безпеки, відновлення рівноваги.

Основний мотив особистостей, схильних до адиктивних форм поведінки, – активна зміна незадовільного для них психічного стану, який розглядається ними зазвичай як «сіре», «монотонне», «апатичне» існування. Людина в житті при будь-яких обставинах прагне до психологічного комфорту. Проте не завжди це прагнення задовольняється, людині не вдається виявити у реальній дійсності те, що може захопити її увагу, викликати певну емоційну реакцію. У результаті виникають певні внутрішні особистісні

суперечності, з якими людина не може справитися, і тому, як вважає В. Зав'ялов, прагне відійти від реальності.

Схильна до адикцій людина зазвичай не сприймає того, що вважається в суспільстві нормальним: необхідність займатися певною діяльністю, дотримуватися правил, традицій, норм.

Індивід з адиктивною спрямованістю характеризується сукупністю соціальних та психологічних особливостей. Серед таких особливостей учені Сігал, В. Менделевич розглядають наступні:

- значно знижена активність у повсякденному житті, сповненому вимогами й очікуваннями;
- неузгодженість психологічної стійкості у випадках побутових стосунків і криз;
- погана переносимість труднощів повсякденного життя, але добра переносимість кризових ситуацій;
- сформований під впливом постійних докорів з боку близьких і оточуючих за непристосованість і відсутність життєлюбства тимчасовий «комплекс неповноцінності», який дуже швидко трансформується у гіперкомпенсаторну реакцію, завищену самооцінку, почуття зверхності;

– зовнішня соціабельність (виникає внаслідок тиску з боку соціуму адиктивним індивідам доводиться підстроюватися під норми суспільства, грати роль «свого серед чужих»); вони формально виконують соціальні ролі (зразкового сина, увічливого співрозмовника, добропорядного колеги), є люб'язними, дружелюбними, але намагаються уникати стійких і тривалих емоційних контактів).

На виникнення адиктивної поведінки значний вплив мають соціальні умови – макросоціум і мікросоціум. Вплив макросоціуму недооцінюється, особливо, коли дитина мала. Однак дитина починає усвідомлювати два основних параметри функціонування суспільства: благополуччя і неблагополуччя.

Непрямими стимулами до адикції в студентському середовищі визнають:

- протилежність декларованих і реальних цінностей та ідеалів суспільства – «подвійна мораль»;
- неможливість задоволення потреби в персоналізації, тобто бути особистістю (пошукова поведінка);
- зниження вартості сім'ї, девальвація значущості родинних стосунків;
- масова урбанізація населення, втрата соціального контролю, різка зміна способу життя, звичних обставин;
- соціально-економічні, екологічні фактори.

Зазначені фактори об'єднує в єдине ціле атмосфера напруженості, яка супроводжує кожен день життя. Ця атмосфера впливає на інтенсивність і розміри пияцтва в суспільстві: кількість випадків захворювань на алкоголізм – це індикатор соціального благополуччя. Соціально-культурні фактори макросередовища відображаються в мікросередовищі. Ставлення батьків до вживання спиртних напоїв, звички та традиції сім'ї впливають на те, яке місце посяде алкоголь у житті дитини.

Причини й наслідки згубних звичок відповідно до їх віку наведені в таблиці:

<i>Причини</i>	<i>Наслідки</i>
Неблагополуччя сім'ї	Формування потягу до алкоголю, тютюнопаління
Самоствердження	Формування звички до вживання спиртного, тютюну, наркотиків
Позитивна реклама в засобах масової інформації	Вироблення стереотипу адиктивної поведінки
Незайнятість вільного часу	Здійснення протиправних дій у стані алкогольного сп'яніння
Відсутність знань про наслідки алкоголізму	Необдуманість здійснення протиправних дій у стані алкогольного сп'яніння
Психологічні особливості особистості	Використання алкоголю в якості допінгу, який усуває психологічні проблеми
Утеча від проблем	Алкогольна, наркотична залежність

Соціально-педагогічна діяльність базується на принципах індивідуально-особистісного підходу до дитини, опори на позитивні сторони особистості дитини, об'єктивності підходу до дитини, конфіденційності.

Метою соціально-педагогічної діяльності з підлітками, схильними до шкідливих звичок, є усунення негативних факторів, які сприяють залежності молоді. Серед них виділяють:

1) індивідуально-психічний: викривлення особистісних рис, деформація мотиваційної сфери, несформованість навичок спілкування, педагогічна запущеність, затримка психічного розвитку;

2) індивідуально-соматичний: наявність у дитини спадкових соматичних захворювань, які зумовлюють відставання у фізичному розвитку;

3) соціально-позанавчальний: порушення прав дитини зі сторони дорослих, відсутність опіки над дитиною чи гіперопіка, залучення дитини до протиправних дій, низький соціальний статус сім'ї, неадекватні взаємостосунки у сім'ї;

4) соціально-студентський: негативно впливаючий соціально-психологічний клімат групи (класу), низький соціальний статус групи.

Очевидно, що поведінка з відхиленням є одним із проявів соціальної дезадаптації – порушення процесу активного пристосування індивіда до умов соціального середовища засобами взаємодії та спілкування за хибного або недостатньо розвинутого уявлення людини про себе та свої соціальні зв'язки й міжособистого існі контакти [2, с. 122].

Отже, негативні прояви соціальних девіацій значною мірою визначаються системою виховання, яка прийнята в суспільстві, законодавством щодо дотримання принципів і норм виховання, системою державних заходів щодо подолання соціальних девіацій. Відповідальність за це лягає на батьків і державу, особливо в умовах неповної визначеності норм соціальної відповідальності за неналежне виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гонеев А. Основы коррекционной педагогики : [учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений] / А. Гонеев, Н. Лифинцева, Н. Ялпаева / [под ред. В. Сластенина]. – М. : Академия, 1999. – 280 с.
2. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія : [посібник] / Л. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2003. – 447 с.
3. Соціальна педагогіка: курс лекцій / под ред. М. Галагузової. – М. : ВЛАДОС. – 2000. – 416 с.
4. Шнейдер Л. Девиантное поведение детей и подростков. – М. : Академический Проект; Трикста, 2005. – 336 с.

Анастасія Широка,
канд. психол. н., асистент,
Лариса Корж,
студентка,
Національний університет
«Львівська політехніка»

ВЗАЄМИНИ «ДИТИНА–ДОРΟΣЛИЙ» ПІД ЧАС БОЛЮЧИХ МЕДИЧНИХ ПРОЦЕДУР

Представлено результати емпіричного дослідження особливостей ставлення дорослих до дитини, її поведінки та переживань під час процедури забору крові на аналізи. З'ясовано, що діти віком 7–9 років типово переживають страх та біль, пов'язані з цією процедурою. Під час процедури учасники схильні: діти – шукати підтримки та додаткової інформації; батьки (інші супроводжуючі) – керувати поведінкою дитини, хвалити її та коментувати перебіг процедури; лаборанти – керувати поведінкою дитини та висловлювати репліки про її стан. Дискутується питання про необхідність впровадження більш дієвих практик зменшення інтенсивності негативних переживань дитини під час процедури забору крові на аналізи.

Anastasiia Shyroka,
Larysa Korzh

“CHILD–ADULT” RELATIONSHIPS DURING PAINFUL MEDICAL PROCEDURES

The article provides the results of empirical study of the features of relations between parents and children, child's behaviour during the procedure of analysis of blood test. It is found out that 7–9-years old children typically experience the considerable fear and pain related to the procedure. During the procedure, children search for support and additional information, parents (or other adults who accompanies them) control children's behaviour, praise and comment the procedure, laboratory assistants control children's behaviour and make remarks about children's condition. The necessity to introduce more effective practices to reduce the intensity of a child's negative experience during the procedure of blood test is discussed.

Медичні процедури, під час котрих дитина переживає біль, зокрема, такі як забір крові, часто є джерелом тривоги та стресу дитини, потенційною ситуацією вчинення насилля над дитиною. Відомо, що лікувальні та профілактичні медичні процедури, пов'язані з хворобливими відчуттями, або захворювання, що супроводжуються болем, часто асоціюються у дітей з покаранням і насильством. На жаль, на сьогоднішній день існує мало вітчизняних публікацій, у яких би мова йшла про поведінку дитини під час медичних процедур та способи зменшення її болю, як фізичного, так і психологічного.

Переважає більшість батьків та медиків типово інтуїтивно обирають стратегію поведінки з дитиною у стресі, що не завжди має очікуваний результат: якщо в одних випадках воно полегшує, то в інших, навпаки, поглиблює страждання дитини, котрі закарбовуються в її пам'яті на все життя. Відтак, наступного разу при повторенні процедури у дитини відзначається зростання «стресової» реакції вже в момент обробки шкіри

перед процедурою, що, загалом, посилює відчуття болю. Пам'ять змушує організм уникати тих ситуацій, які оцінено як «небезпечні», не враховуючи всю корисність та доцільність тих чи інших медичних процедур. У медичній практиці таку поведінку прийнято називати «синдромом медичного посттравматичного стресового розладу», одним з проявів котрого стає іглофобія [1].

Нижче наведено результати емпіричного дослідження, яке проводилося восени 2013 року у Червоноградській центральній міській лікарні на базі клініко-діагностичної лабораторії поліклініки для дітей.

Метою дослідження стало з'ясування особливостей ставлення дорослих, зокрема, батьків (інших супроводжуючих), медичного персоналу, до дитини та поведінка і переживання дитини під час процедури забору крові на аналізи. Для кращого розуміння особливостей поведінки дистресу дітей та переживання ними страху та болю для порівняння було обрано дві групи: 1 група – діти, котрі проживають з батьками, 2 група – діти, котрі проживають у дитячому будинку, тобто апріорі позбавлені досить широкого контексту підтримки близьких людей.

У дослідженні взяли участь 30 дітей віком 7-9 років, з них 15 – проживали з батьками і 15 – у Червоноградському дитячому будинку.

Процедура дослідження була наступною: перед заборою крові на аналізи дітей просили оцінити власний рівень страху за шкалою від 1 до 10; під час процедури поведінка дитини оцінювалася за шкалами методики спостереження поведінки дистресу дитини (Джей, Еліот, 1986), поведінка супроводжуючого та лаборанта оцінювалася за шкалами спостереження інтеракції «дитина-дорослий» під час медичної процедури (Блаунт, 1990); після процедури дітей просили оцінити інтенсивність болю, котрий вони пережили, за шкалою від 1 до 10.

Шкали оцінки поведінки дистресу дитини Джей-Еліота дозволяють методом спостереження оцінити особливості поведінки дитини під час процедури забору крові на аналізи. Загалом, за 13 категоріями описується поведінка дитини під час процедури. Наприклад, дитина переважно плаче і втікає, шукає інформацію та підтримку або просить припинити процедуру і чинить фізичний супротив. При цьому оцінювалася присутність чи відсутність тої чи іншої реакції, її сила та частота не фіксувалися.

Шкали спостереження інтеракції «дитина-дорослий» під час медичної процедури Блаунта дозволяють описати відгук дорослих на дитину під час процедури забору крові на аналізи. Наприклад, дорослий жартує, емпатизує, критикує дитину тощо. Так само як і в попередній методиці, оцінювалася присутність чи відсутність тої чи іншої реакції, її сила та частота не бралися до уваги.

Для статистичного обрахунку отриманих результатів було використано програму SPSS.

Особливості переживань та поведінки дітей під час процедури забору крові на аналізи

Результати дітей, котрі проживають разом з батьками, порівнювалися з результатами дітей, котрі проживають без батьківської опіки. Для порівняння було використано критерій для незалежних вибірок Краскала-Уоліса. Звертаючись до результатів порівняльного аналізу, можна стверджувати, що досліджувані з обох груп статистично достовірно відрізняються лише за суб'єктивною оцінкою рівня страху та болю до процедури і після неї. Показники відповідних середніх значень та відсоткового розподілу результатів представлено нижче у таблиці 1.

Таблиця 1

Середні значення дітей за статистично відмінними шкалами

	Страх до процедури		Біль після процедури	
	Значення	Відсоток	Значення	Відсоток
Прожив. з батьками	7,3	73%	5,8	58%
Прожив. без батьків	3,3	33%	1,8	18%

Тобто, ті діти, котрі проживають без батьків у порівнянні з однолітками, котрі проживають з батьками, переживають значно менше страху до процедури та болю після процедури. Що цікаво, за поведінкою дистресу та особливостями комунікації з дорослими, діти з обох груп між собою не відрізнялися. Ймовірно, такі результати вказують на схильність дітей з дитячого будинку заперечувати та применшувати власний біль та страх, пов'язані з процедурою, при цьому їхня реальна поведінка виказує приховані емоції. Ті ж діти, котрі звикли розраховувати на підтримку близьких, досить відверто оцінюють високими балами власний страх перед процедурою та біль після неї.

Спираючись на середні значення показників за відповідними шкалами, типову поведінку дітей віком 7-9 років під час процедури забору крові на аналізи, можна описати наступним чином: діти найтипівіше шукають підтримки та додаткової інформації, також вони значно частіше за дорослих жартують та розмовляють на сторонні теми. Такі реакції як втеча, фізичний супротив та крик серед дітей цього віку зустрічаються порівняно рідше з іншими реакціями (таблиця 2).

Середні значення за шкалами спостереження поведінки дистресу дитини під час процедури

Шкали	Ср. зн.
Втеча	0,07
Фіз. супр.	0,07
Плач	0,16
Крик	0,1
Глиб. дих.	0,13
Сл. супр.	0,33
Пов. про біль	0,3
Пов. про стр.	0,33
Пош. підтр.	0,43
Пош. інф.	0,5
Копінг	0,3
Інші. висл.	0,47
Жарти	0,37

Особливості ставлення дорослих до дитини під час процедури забору крові на аналізи

Ставлення дорослого, котрий супроводжував дитину та лаборанта оцінювалися окремо. Ставлення дорослих до дітей з двох досліджуваних груп статистично не відрізнялося. Відтак, спробуємо описати типове ставлення батьків (іншого супроводжуючого) та лаборанта до дітей, котре, найімовірніше, має інтуїтивну природу, а не свідомий намір полегшити страждання дитини.

Дорослий, котрий супроводжує дитину, під час забору крові на аналізи найчастіше хвалить її, повідомляє про перебіг процедури та керує її поведінкою. Натомість особливо рідко надає контроль за перебігом процедури самій дитині чи жартує (таблиця 3).

Таблиця 3

Середні значення за шкалами спостереження інтеракції «Дорослий-дитина»

Звернення батьків (інших супроводжуючих) до дитини												
	Жарти	Репліки не пов'язані з процедурою	Заохочення копінг-стр.	Загуч до процедури	Похвала	Критика	Про перебіг процедури	Репліки підтримки	Надання контакту за процедурою	Команди	Запитання про процедури	Емпатія
Ср. зн.	0,23	0,3	0,3	0,13	0,43	0,17	0,37	0,3	0,1	0,43	0,27	0,3

Лаборант зі всіх можливих реакцій найчастіше прагне словесно регулювати поведінку дитини та повідомляти про перебіг процедури. Натомість, набагато рідше висловлює репліки, не пов'язані з процедурою або жартує (таблиця 4).

Таблиця 4

Середні значення за шкалами спостереження інтеракції «Лаборант-батьки/дитина»

Звернення лаборанта до						
	батьків (іншого дорослого)				Дитини	
	Жарти	Репліки не пов'язані з процедурою	Репліки про процедуру	Команди регул. повед. дит.	Репліки про стан дитини	Репліки про перебіг процедури
Ср. знач.	0,07	0,17	0,3	0,43	0,37	0,1

Дискусія результатів

Отримані результати вказують, що діти 7–9 річного віку типово оцінюють власний страх та біль, пов'язані з процедурою забору крові на аналізи, досить високо. Виявлено, що діти, котрі проживають без батьківської опіки, більш схильні уникати власних переживань, проте, у своїй поведінці вони теж налаштовані на пошук підтримки та інформації з боку дорослих, як і їхні однолітки з сімей. Чому діти бояться медичних процедур та відчувають страх? Можливо, часткова відповідь на це питання міститься у ставленні

дорослих до дитини. Ймовірно, команди, повідомлення про перебіг процедури та репліки про стан дитини, котрі, як було з'ясовано, є найтипівішими реакціями дорослого на стрес дитини, не є помічними.

Серія досліджень аналогічної проблематики, проведених зарубіжними вченими [2; 3], свідчить, що дієвими способами зменшення болю, страху та інших негативних переживань дитини, пов'язаних з болючими медичними процедурами, є наступні: покрокове ознайомлення дитини з процедурою заздалегідь; використання жартів, щира та відкрита комунікація; надання дитині контролю за перебігом процедури; навчання дитини керувати власним диханням під час переживання болю; ознайомлення її з прийомами м'язової релаксації.

Результати нашого дослідження свідчать, що вітчизняний медичний простір залишається і надалі не чутливим до болю дитини. Відтак, з одного боку, потрібно підвищувати усвідомлення батьками та медичним персоналом можливих наслідків переживання дитьми болю, натомість, з іншого, – проводити навчання дорослих більш дієвим способам взаємодії з дитиною під час болючих медичних процедур задля зменшення інтенсивності болю у маленьких пацієнтів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клипинина Н. Некоторые особенности восприятия и переживания боли детьми: взгляд психолога / Н. Клипинина // Русский медицинский журнал. – 2007. – Т. 15. – № 1. – С. 3 – 7.
2. Blount R. L. The Child – Adult Medical Procedure Interaction Scale-Short Form (CAMPIS-SF): Validation of a Rating Scale for Children's and Adults' Behaviors During Painful Medical Procedures / R. Blount, V. Bunke // Journal of Pain and Symptom Management. – Vol. 22. – No. 1. – July, 2001. – P. 591 – 599.
3. McMurtry M. Pain Reduction During Pediatric Immunizations : Evidence-Based Review and Recommendations / M. McMurtry, N. Bright // Pediatrics. – 2007. – 119 p. : [The online version at] : <http://pediatrics.aappublications.org/content/119/5/e1184.full.html>.

Яніна Шкарпій,

методист,

Тернопільський обласний

комунальний інститут

післядипломної педагогічної освіти

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ДО ПРОФІЛАКТИКИ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЛЯ У СІМ'Ї ТА ШКОЛІ

У статті висвітлено особливості підготовки вчителя до запобігання насилля у сім'ї та школі. Піднято проблему жорстокого поводження з дітьми та підлітками. Окреслено систему впровадження превентивних заходів з профілактики насильства над дітьми та агресивної поведінки серед неповнолітніх, запобігання негативним проявам жорстокого поводження з дітьми, які проводяться педагогічними працівниками навчальних закладів Тернопільської області.

Yanina Shkarpiï

PARTICULARITIES OF TRAINING TO PREVENTION DOMESTIC AND SCHOOL VIOLENCE

The article outlines the particularities of teachers' training on prevention of domestic and school violence. It raises the problem of child abuse and teen violence. It summarizes a system of measures to prevent violence, abuse and violent behaviour among minors, prevention of negative behaviours of school children that are regularly conducted by teaching staff of educational institutions in Ternopil region.

Діти – особлива соціально-демографічна група населення, яка має свої специфічні потреби, інтереси та права, але не володіє достатньою спроможністю відстоювати і захищати їх перед суспільством. Жорстоке поводження з дітьми та підліткове насильство – проблема держави і кожної свідомої особистості. Її прояви – це тисячі дітей, які не отримують освіти, не мають постійного місця проживання, жебракують з однолітками або дорослими, потерпають від побиття тощо. Сім'я та школа повинні працювати над цією проблемою у тісній взаємодії.

Актуальним залишається питання про участь педагогічних працівників у здійсненні індивідуального підходу до виховання, навчання, розвитку школяра. Дитина проводить у навчальному закладі більшу частину часу, який потрібно раціонально використати для захисту її прав, свобод та інтересів. У загальноосвітніх закладах Тернопільської області склалася система впровадження превентивних заходів, що включає профілактику насильства, жорстокого поводження з дітьми та агресивної поведінки серед неповнолітніх, інформаційно-профілактичні заходи з батьками та педагогічними працівниками, запобігання негативним проявам серед учнівської молоді.

На «плечах» вчителів лежить велика відповідальність за гармонійний розвиток підростаючого покоління, який, на жаль, значно ускладнюється через низку проблем. Основні з них – низька пізнавальна

активність учнів, зумовлена передусім слабкою мотивацією до навчання; споживацька психологія, зумовлена, зокрема, деструктивним впливом соціального середовища (ЗМІ, реклама); низький рівень соціальної активності, нерозвинене почуття громадянського обов'язку, безвідповідальна поведінка, що зумовлено падінням дисципліни, руйнуванням системи гуманного виховання, відсутність етично-моральних ідеалів, що призводить до зростання насильства у дитячому середовищі.

Отже, проблема насильства серед дітей, а тим паче у школі, є надзвичайно актуальною сьогодні. Законодавство України щороку поповнюється законами, що покликані захищати учнів від насильства та попереджувати його прояви у родині, школі та суспільстві. Ми, як представники дорослої частини людства, хочемо, щоб процес соціалізації наших дітей відбувався якомога безпечніше. Тому лабораторією виховної роботи Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти (ТОКІППО) значна увага приділяється методичному супроводу діяльності педагогів щодо подолання насильства у дитячому середовищі.

У наказі Міністерства освіти і науки України № 59 від 01.02.2010 року «Про вжиття заходів щодо запобігання насильству над дітьми» йдеться про те, що Всеукраїнська громадська організація «Жіночий консорціум України» за підтримки МОН України, у 2009 році провела дослідження «Насильство в школі: проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні». Ними ж була розроблена програма та низка тренінгових занять, які можна знайти у посібнику «Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в школі», який розрахований, насамперед, на вчителів, соціальних педагогів, психологів та представників шкільної адміністрації. Підготовлені тренери ТОКІППО організували тренінги для класних керівників навчальних закладів області. У 2012–2013 рр. та 2013–2014 рр. навчальних роках були проведені тренінги на тему «Насильство та його прояви в дитячому середовищі», учасниками яких стали класні керівники, педагоги-організатори, соціальні педагоги, заступники директора з виховної роботи, вихователі навчальних закладів інтернатного типу. Усі учасники програми отримали посібники, а також посвідчення про проходження тренінгів.

Сьогодні насильство у навчальних закладах – явище досить розповсюджене, але більшість шкіл його замовчують. Необхідно привернути увагу органів системи освіти та громадськості до цієї проблеми, її наслідків та виявлення переліку потреб учасників навчально-виховного процесу для її вирішення. Продовжувати навчання педагогів роботи з вирішення проблеми насильства у дитячому середовищі. Варто не лише коригувати наявні форми шкільного булінгу, а й попереджувати нові, переважно власним прикладом, адже вчителі самі часто дозволяють собі прояви різних видів насильства.

Шкільні механізми превенції насильства, реагування на його прояви, спрямованість профілактичних дій на реальні дитячі проблеми та очікування та система допомоги дитині мають розроблятися із залученням самих дітей і врахуванням їхньої думки, що сприятиме підвищенню довіри дітей до дорослих. Батьків, які є релевантним джерелом інформації для дітей, слід частіше залучати до профілактичної роботи із запобігання насильству над неповнолітніми. Дорослі повинні розуміти усю повноту своєї відповідальності, переглянути своє ставлення до дітей для захисту і зміцнення їхніх прав, побудови дружнього до дитини безпечного середовища.

Ірина Янкович,
аспірантка,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПОЛЬЩІ ДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті висвітлюються зміст, форми й методи підготовки майбутніх учителів у педагогічних вищих навчальних закладах Польщі до попередження насильства над дітьми. Обґрунтовано актуальність теми. Показано можливості використання позитивного польського досвіду в освітньо-виховній практиці України.

Iryna Yankovich

TRAINING OF FUTURE TEACHERS IN POLAND TO PREVENT VIOLENCE IN EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article analyzes the contents, forms and methods of capacity building of future teachers in higher education establishments of Poland to prevent child abuse. Relevance of this topic is proved. Opportunities to apply positive experience in educational practice of Ukraine is demonstrated.

Проблема пошуків шляхів подолання насильства над дітьми в Україні спонукає до вивчення аналогічного досвіду в європейських державах, передусім у Польщі, яка є близькою за географічним розміщенням до нашої країни і має з нею багато спільного в історичному розвитку.

Аналіз правових документів (звернень представника з прав дитини до Міністерства народної освіти), наукової й навчально-методичної літератури (К. Е. Дамбах, К. Коруба, А. Мільчарек, Д. Ольвеус, Г. Рильке, П. Сміт, Е. Чемеровська-Коруба, С. Шарп тощо) засвідчує, що питання профілактики насильства є актуальними у Республіці Польща. Зокрема, представник із прав дитини М. Міхалак зазначає у листі до Міністра народної освіти, що станом на 16 жовтня 2012 року серед 160 зареєстрованих у його бюро справ щодо насильства в школі 100 пов'язані із застосуванням сили з боку дорослих (учителів і директорів шкіл). Йдеться про залякування, словесні образи, висміювання дитини тощо. Кожен двадцятий учень, як зазначено у рапорті «Насильство в школі 2011», піддавався фізичній агресії, а кожний сьомий – погрозам [8]. 15% вчителів, що брали участь у дослідженнях в рамках спеціальної багаторічної програми, вважали, що у школі необхідно дозволити використання тілесних покарань [8].

На думку М. Міхалека, проблема насильства та його профілактики повинна стати предметом найпильнішої уваги, не тільки зважаючи на потреби дитини, а й враховуючи ту особливу роль, що відводиться у суспільстві освіти як соціальному інституту, діяльність якого регламентується статтями Конституції Республіки Польща, рекомендаціями Конвенції про права дитини та іншими правовими актами. Саме школа повинна забезпечити необхідні умови для повноцінного розвитку кожного учня, підготовки до виконання родинних і громадянських обов'язків.

Одним із шляхів профілактики насильства є підготовка майбутніх учителів до здійснення гуманістичного виховання. Учитель школи повинен мати ґрунтовну педагогічну підготовку в обсязі 270 годин, що передбачає вивчення психології, педагогіки, спеціальної дидактики та проходження педагогічної практики (не менше ніж 150 годин) [5].

З 2012–2013 н.р. навчання у вищих педагогічних закладах освіти відбувається відповідно до розпорядження Міністра науки і вищого шкільництва від 17 січня 2012 року щодо стандартів підготовки майбутнього вчителя [7]. Студенти мають:

- 1) набути знання психологічних та педагогічних наук для розуміння процесів розвитку, соціалізації, виховання, навчання і наuczіння;
- 2) набути знання у галузі дидактики і загальної методики педагогічної діяльності;
- 3) набути умінь і компетентності, необхідні для комплексної реалізації дидактичних, виховних і опікунських завдань школи; самостійної підготовки для забезпечення потреб учнів;
- 4) самостійно розвивати педагогічну майстерність використання сучасних засобів пошуку і перетворення інформації;
- 5) здійснювати комунікацію за допомогою сучасних технік;
- 6) набути етичної культури, характеризуватися відкритістю, емпатією, рефлексією, почуттям відповідальності;
- 7) бути практично підготовленими для реалізації педагогічних (дидактичних, виховних, опікунських) завдань.

У польській освітній галузі велика увага приділяється виконанню учителем функцій класного керівника, який повинен бути і вихователем, і порадиником, і опікуном. Обов'язки учителя чітко визначені у Kartі вчителя [3]. Серед обов'язків учителя і класного керівника є ті, виконання яких забезпечує виховання без насильства. Передусім це діагностична функція педагога, яка дає змогу вчасно виявляти відхилення в розвитку окремої дитини, її проблеми та знаходити спільно із соціальним педагогом перспективи розвитку учнів. Безпечне перебування дітей у школі, створення у ній необхідних гігієнічних умов відповідно до розпорядження Міністра народної освіти і спорту від 31 грудня 2002 року у справі безпеки і гігієни в державних і недержавних школах і дошкільних дитячих закладах забезпечує директор школи. Він є відповідальним за створення таких умов, організовує контроль за створенням атмосфери безпеки.

Підготовка студентів до вирішення проблем соціалізації учнів, попередження насильства над дітьми та шляхів його усунення, відповідального ставлення до реалізації функцій класного керівника відбувається в процесі вивчення низки психологічних і педагогічних навчальних дисциплін: вступу до педагогіки, вступу до психології, педагогіки, теоретичних основи виховання, історії виховання тощо.

Провідними методами формування готовності до виховання без насильства є методи інтерактивного навчання, зокрема робота в групі, а також моделювання ситуацій, ігрові, проектні методи тощо. Варто акцентувати увагу на методах оцінки, які дають змогу сформувати у вихованцеві здатність до самооцінки і самоконтролю [4, с. 442–444]. Польськими педагогами виокремлено з-поміж інших методи ідеалу, об'єктивізації зла, що також сприяють вихованню без насильства [4, с. 447]. Відокремлення зла від виховання здійснюється гуманно: щоб перемогти зло, треба боротися з ним, але не зі злістю. Не слід боротися із самим вихованцем. При цьому потрібно допомогти учневі усвідомити проблему, добиватися свідомої дисципліни, підносити гідність дитини, показувати ідеал, можливий для наслідування.

Проблема виховання без насильства є актуальною у наукових дослідженнях учених Польщі, які вивчають вплив інформаційних технологій на розвиток агресії, шляхи її запобігання. Проте у самій підготовці

майбутнього вчителя складає формування моральних цінностей в дітей, свідомої дисципліни у класному колективі може бути посилена. Адже, незважаючи на зусилля вчених, педагогів, рівень агресії у школах зростає. Цьому сприяє низка факторів: відсутність достатніх знань про явища агресії й насильства та шляхи їх виявлення; конфлікти в учительському середовищі; здійснення окремих акцій, а не довготривалих заходів; відсутність адекватної реакції на агресивну поведінку; відсутність командної роботи, співпраці та обміну інформацією.

Водночас здійснюються суттєві кроки для вирішення проблеми усунення насильства: випуск навчально-методичної продукції для вчителів із питань протидії загрозливим явищам, організація кампаній, проектів «Дитинство без насильства» [2], організація дієвої психолого-педагогічної допомоги в школах [6]. Варто зазначити, що в закладах освіти Польщі суттєва роль відводиться педагогічній діагностиці у процесах профілактики негативних тенденцій: здійснюється аналіз явищ агресії та насильства в школі, встановлюється ефективність способів реагування на них, визначаються можливості педагогічного колективу. На поліпшення шкільної атмосфери, опіки над дітьми спрямоване Розпорядження Міністра народної освіти від 30 квітня 2013 року у справі засад та організації психологічно-педагогічної допомоги в дошкільних закладах, школах і позашкільних закладах. Психологічно-педагогічна допомога призначена для задоволення індивідуальних освітніх потреб, виявлення індивідуальних можливостей учнів, вирішення проблем неповносправності, соціальної дезадаптації, відставання у навчанні, важковиховуваності, пов'язаної з побутовими умовами учня, у кризових або травматичних ситуаціях тощо [6].

Позитивні ідеї польського досвіду реалізуються в освітньо-виховному просторі України. Формування готовності майбутніх учителів до створення безпечних умов для розвитку учнів у закладах освіти здійснюється під час ознайомлення з навчально-методичною літературою. Зокрема, корисними є методичні рекомендації для вчителя, розроблені польськими педагогами Е. Чемеровською-Корубою, К. Корубою «Шкільна система протидії агресії і насильству» [1], у якій відображені причини насильства та шляхи його попередження.

Перспективами реалізації позитивних ідей польського досвіду є:

- ознайомлення студентів із кампаніями «Дитинство без насилля» та участь майбутніх учителів у подібних проєктах;
- розвиток педагогічної діагностики тенденцій навчального виховного процесу для виявлення негативних явищ у шкільному середовищі;
- розширення наукових досліджень майбутніх учителів щодо попередження агресії, насильства в шкільному середовищі;
- проведення під час педагогічних практик у загальноосвітніх навчальних закладах тематичних виховних заходів із проблем конфліктології та визначення шляхів попередження конфліктів;
- ознайомлення з організацією психолого-педагогічної допомоги у школах Польщі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чемеровська-Коруба Е. Шкільна система протидії агресії і насильству [Електронний ресурс] : метод. рекомендації для вчителів / Е. Чемеровська-Коруба, К. Коруба. – Режим доступу : <http://www.szkolabezprzemocy.pl/1049,z-n-nz-n-n-n>.
2. Kampania «Dzieciństwo bez przemocy» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.przemoc.com.pl/>
3. Karta Nauczyciela / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.prawo.vulcan.edu.pl/przegdok.asp?qdatprz=akt&qplikid=2>.
4. Nowak M. Teorie i koncepcje wychowania / Marian Nowak. – Warszawa : Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, 2008. – 580 с.
5. Odpowiedź Ministra Edukacji Narodowej Rzecznika Praw Dziecka Mareku Michalaku od 22 stycznia 2012 r. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.brpd.gov.pl/wystapienia/wyst_2012_12_28_men.pdf.
6. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2013 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach / [Електронний ресурс] // Dziennik Ustaw. – 2013. – poz. 532. – Режим доступу : http://www.kuratorium.waw.pl/files/f-6104-2-nowa_pomoc_psychologiczno_-_pedagogiczna_z_2013_r.pdf.
7. Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 17 stycznia 2012 r. w sprawie standardów kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20120000131.
8. Wystąpienie Rzecznika Praw Dziecka do Ministra Edukacji Narodowej / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.brpd.gov.pl/wystapienia/wyst_2012_12_28_men.pdf.

Олександра Янкович,
д. пед. н., професор,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЛЯ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ»

У статті розглядаються зміст, форми й методи підготовки майбутніх вчителів до профілактики насильства у процесі вивчення начального курсу «Освітні технології». Висвітлено досвід його викладання у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка. Показано доцільність опанування технологіями роботи з важковиховуваними дітьми, колективного творчого виховання, формування дитячого колективу, релігійного виховання.

Oleksandra Yankovich

TRAINING OF FUTURE TEACHERS TO PREVENT VIOLENCE IN THE PROCESS OF STUDYING THE DISCIPLINE “EDUCATIONAL TECHNOLOGIES”

The article analyzes the contents, forms and methods of capacity building of future teachers in higher education establishments to prevent violence during study of educational syllabus “Educational technologies”. Experience of teaching this course in Ternopil National Volodymyr Hnatiuk Pedagogical University is summarized. The article proves the necessity to master the technologies of work with indocile children, collective creative education, creating of children’s community, and religious education.

Кризові явища, що розвиваються у сучасному суспільстві, зумовлюють негативні явища у шкільному середовищі, найзагрозливішими з яких є агресія, насильство, які зазвичай стають передумовою скоєння кримінальних злочинів. Чинниками жорстокості серед молоді є надмірне захоплення інформаційно-комунікаційними технологіями, вживання алкоголю та інших психоактивних речовин, від яких виникає залежність. В Україні 62% підлітків віком 12–14 років вживають алкоголь, більше третини – палять тютюн, 4% – вживають наркотики [2, с. 22].

За таких умов одним із найважливіших завдань професійної підготовки майбутнього вчителя є формування вмінь роботи з важковиховуваними дітьми. Здатність до попередження девіантної поведінки у студентів розвивається у процесі вивчення низки педагогічних дисциплін: педагогіки, педагогічної майстерності, історії педагогіки тощо. Важливе місце у опануванні вміннями взаємодії з проблемними учнями у педагогічній підготовці студентів Тернопільського національного педагогічного університету відводиться навчальному курсу «Освітні технології». Технології роботи з важковиховуваними дітьми, організація успішної діяльності, формування колективу класу, колективного творчого виховання безпосередньо спрямовані на профілактику жорстокості, насилля та інших правопорушень у шкільному середовищі.

Однією з дієвих технологій в аспекті гуманізації взаємостосунків між дітьми та між дітьми і дорослими є технологія роботи з важковиховуваними дітьми. Основними етапами цієї технології є:

- діагностика сформованості соціально-цінних рис та нахилів дитини;
- визначення мети та завдань діяльності із важковиховуваним учнем;
- здійснення соціальної адаптації (сприйняття особистості колективом);
- цілеспрямований вплив на його свідомість;
- залучення до соціально-цінної діяльності;
- вплив на емоційну сферу [4, с. 102].

Після системи педагогічних вимірювань дитині необхідно пояснити, які загрози для неї приховані у її поведінці, та які її дії є прийнятними для досягнення життєвого успіху. На цьому етапі технології доцільно реалізувати програми «Пізнаймо себе», «Навчимося володіти собою» тощо.

Одним із чинників агресії є психоактивні речовини, зокрема, вживання неповнолітніми алкоголю, наркотиків. В останні роки все частіше виникає комп’ютерна залежність. Психоактивні речовини руйнують головний мозок, спричинюючи агресивну поведінку дітей і молоді. Медики клініки «Save Brain» (назва дослівно перекладається «Врятуємо мозок»), займаються реабілітацією залежних від Інтернету людей в південнокорейському місті Конджу. Вони дійшли до висновку, що безперервне проведення днів і ночей перед комп’ютером викликає патологію сірої речовини так само, як і наркотики й алкоголь [1]. Завдання вчителів і батьків полягає в тому, щоб пояснити шкоду психоактивних речовин для здоров’я, їх вплив на подальше життя дітей. Ефективними можуть виявитися бесіди «Як правильно спілкуватися з друзями та батьками», «Мій комп’ютер: друг чи ворог», «Комп’ютерна залежність: як її визначити?».

Найважливішим технологічним етапом є залучення дитини до соціально-цінної діяльності. Школярі саме тому захоплюються комп'ютерами, прагнуть до спілкування у віртуальному світі, що не бачать альтернатив, якими протягом багатьох десятиліть були музичні школи, гуртки юних техніків, юних натуралістів, танцювальні гуртки тощо. Діти захоплювалися різноманітними іграми на дитячих майданчиках. Соціально-цінна робота, яка відповідає інтересам дитини, гармонізує складові «Я-концепції». «Я-концепція» – це уявлення людини про себе. У цій концепції російський вчений Ю. Черво розрізняв декілька складових: «Я – знаю», «Я – можу», «Я – подобаюсь» і «Я – захищений» [3, с. 346 – 347].

На основі аналізу теоретичних джерел та власних досліджень у «Я-концепції» особистості розглядаємо 5 складових:

- Я – знаю (потреба у пізнанні).
- Я – можу (потреба у самоутвердженні).
- Я – значуща (потреба у визнанні).
- Я – захищена (потреба в захищеності).
- Я – подобаюсь (потреба у самовираженні).

Якщо хоча б одна із цих складових є недостатньо розвинутою, то у особистості виникає внутрішня дисгармонія. Наприклад, якщо у людини складові «Я-концепції» зі знаком мінус, то у неї формується комплекс неповноцінності. Така особистість про себе може сказати:

- «Я – не знаю ні себе, ні навколишній світ.
- Я – не здатна до самореалізації.
- Я – нікому не потрібна і не маю жодної ваги в колективі.
- Я – не захищена ні друзями, ні вчителями, ні батьками.
- Я – не подобаюсь ні однокласникам, ні вчителям, ні навіть собі».

Звичайно, усі складові «Я-концепції» зі знаком мінус формуються нечасто. Інша крайність – це всі складові «Я-концепції» зі знаком плюс, але у асоціальної сфері. Такий учень про себе може сказати:

- «Я – знаю тіньову сторону життя.
- Я – здатний на нахабство.
- Я – потрібен своїм друзям і без мене жоден злочинний намір не виникне.
- Я – захищений кримінальними авторитетами.
- Я – подобаюсь своїм друзям, бо схильний до девіантної поведінки».

Вибір виду діяльності залежить від індивідуальних здібностей та інтересів школяра. Корисною для нього може виявитись участь у спортивній секції, технічному гуртку, драматичній студії, школі живопису тощо. Усі ці дії зумовлять належний ефект, якщо дитина отримуватиме позитивні емоції від нових занять, почуватиме себе потрібною, здатною до самореалізації та захищеною.

Сприятливо впливає на профілактику девіантної поведінки згуртований дитячий колектив класу, який здійснює різнобічну діяльність. Для формування дитячого колективу обґрунтовано декілька виховних технологій, зокрема технологія колективного творчого виховання. Її особливістю є виконання суспільно-значимих справ у співдружності школярів, учителів та батьків. Головними етапами технології є колективне цілетворення, колективне планування та колективна підготовка справи, її проведення та подальший аналіз. Основними формами колективних творчих справ є віртуальні мандрівки рідним краєм, віртуальні подорожі в неіснуючі країни, озеленення території школи, просвіта з питань збереження рідкісних рослин, благодійницькі ярмарки тощо.

Повноцінна реалізація особистості відбувається у згуртованому колективі. Створити такий колектив допомагає виховна технологія формування дитячого колективу. У своєму становленні колектив, зазвичай, проходить п'ять етапів: від знайомства, яке передбачає обмін інформацією про себе, батьків, педагогів та традиції школи, до повноцінного функціонування органів дитячого самоврядування та етапу повної творчої реалізації кожного школяра в колективі.

Запобігти проявам агресії, насильства можуть технології релігійного виховання. Існує думка, що негаразди сучасного суспільства виникли через те, що у хибному напрямку змінилися його пріоритети. Замість виконання заповідей Божих суспільство надає перевагу реалізації своїх прав. Технології релігійного виховання впроваджуються у спеціальних навчальних закладах при духовних центрах. Їх вихованці відрізняються високим рівнем розвитку моральності та духовності. Проте таких шкіл є мало. Засоби масової інформації пропагують право на щастя, на задоволення своїх потреб. Виникають спокуси їх отримати, нехтуючи релігійними нормами. Тому технології релігійного виховання ще не набули належної ефективності. Водночас саме духовні особи володіють величезною здатністю до гармонізації складових «Я – концепції» особистості. Реалізацію зазначених технологій важливо розпочинати, коли діти перебувають у ранньому віці, саме тоді успішніше формуються духовно-моральні цінності.

Основними методами засвоєння навчального курсу «Освітні технології» є інтерактивні, проектні, формування критичного мислення тощо.

Необхідно акцентувати увагу, якими б досконалими не були освітні технології, вони не виключають, а передбачають педагогічну майстерність вчителя, який їх упроваджує. За її відсутності жодна технологія не буде успішно зреалізована. Тому актуальним завданням у попередженні агресії дітей, жорстокого поводження з людьми є формування педагогічної майстерності педагога.

ЛІТЕРАТУРА

1. Інтернет-залежність вражає кору головного мозку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://erudition.com.ua/medytsyna/internet-zalezhnist-vrazhaje-koru-holovnoho-mozku>.
2. Права дитини. Адаптований переказ Конвенції ООН про права дитини. – К. : Центр ССМ КМДА, 2002. – 64 с.
3. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий: в 2 т. / Г. К. Селевко. – Т. 2. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – 816 с.
4. Янкович О. І. Освітні технології у короткому викладі / О. І. Янкович, Л. М. Романишина та ін. – Тернопіль : Астон, 2013. – 160 с.
5. Янкович О. І. Управління загальноосвітнім навчальним закладом: технології та правові засади / О. І. Янкович. – Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2007. – 217 с.

РЕКОМЕНДАЦІЇ
Міжнародної науково-практичної конференції
«Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей»

Ми, учасники та учасниці Міжнародної науково-практичної конференції «Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей», визначаємо охорону дитинства в Україні стратегічним загальнонаціональним пріоритетом в контексті людиноцентричної та ненасильницької парадигм відповідно до Національної доктрини розвитку освіти в Україні у XXI столітті та інтеграції з європейським освітнім простором, інформаційною багатозначністю та культурною багатоманітністю сучасних глобалізаційних процесів.

Засуджуємо ганебне явище насилля над дітьми як явище «соціальної естафети», що поширюється в українському суспільстві на всіх рівнях мікро-, мезо- та екзосоціалізації дитини, зокрема ідеології родини, школи, ЗМІ тощо.

Робота конференції спрямована на аналіз державної системи захисту прав та попередження насилля щодо неповнолітніх в Україні; розгляд правових і соціально-психологічних аспектів проблеми насилля та порушення прав дітей; поширення знань щодо створення безпечного сімейного та освітнього середовища для психологічного благополуччя дитини, захисту її прав і свобод; пошук шляхів системної протидії усім видам насилля над неповнолітніми в суспільстві.

Учасники конференції напрацювали конкретні конструктивні пропозиції з метою допомогти подолати всі форми насилля над дітьми, щоб зростати та жити разом на основі дотримання прав людини, принципів демократії та верховенства права.

Під час конференції:

- **розглянувши** міжнародні та національні стандарти протидії будь-яким формам насилля та дискримінації щодо дітей;
- **висвітливши** стан проблеми захисту прав дітей в Україні та національні механізми її вирішення;
- **здійснивши** порівняльний аналіз основних міжнародних та українських правових актів у сфері захисту прав дітей;
- **виклавши** позицію державних органів та установ, відповідальних за формування та реалізацію політики України у сфері захисту прав дітей та протидії насильству, та погляди представників громадянського суспільства щодо попередження всіх форм насилля над дітьми, інших проявів жорстокого поводження з дітьми, всіх форм експлуатації дітей, торгівлі дітьми та використання дитячої праці,

КОНСТАТУЄМО:

Україна є учасницею переважної більшості міжнародних договорів універсального характеру, прийнятих на рівні ООН, а також конвенцій Ради Європи, які відіграють провідну роль у міжнародному захисті прав дитини. Визнані нею міжнародні стандарти протидії жорстокому поводженню з дітьми загалом втілені у національному законодавстві України. Положення національного законодавства свідчать, що попередження жорстокого поводження з дітьми юридично є одним з пріоритетів державно-правової політики України.

Однак відзначаємо зростання випадків різних форм насилля, агресії в освітньому середовищі як серед однолітків, так і з боку педагогів. Актуалізовано проблеми наукового пошуку щодо розробки нових освітніх технологій на основі суб'єкт-суб'єктного, особистісно-орієнтованого, здоров'язбережувального і діяльнісного підходів, спрямованих на самореалізацію кожного суб'єкта навчально-виховного процесу і попередження насилля. Зазначаємо наявність протиріччя у визначенні пріоритетів навчальних закладів і їх кадровим забезпеченням, що виражається у нестачі шкільних психологів, соціальних педагогів та недостатньому рівні їх фахової підготовки, а також недостатній реалізації виховної функції у діяльності вчителя.

Окремі порушення прав дітей не є навіть визначеними законодавчо (жорстоке поводження з дітьми, діти трудових мігрантів, дитяча праця), що ускладнює накладання покарань за них і їх кваліфікацію як злочину, загальну і спеціальну профілактику порушення прав дітей в цьому аспекті з боку МВС, первинну, вторинну, третинну соціальну профілактику в суб'єктах соціальної роботи.

Потрібне законодавче визначення понять «тимчасове опікунство», «дискантна сім'я», які вимагають ще свого теоретичного обґрунтування.

Відсутні соціальні стандарти і нормативи захисту прав в багатьох установах, хоча вони мають належати до гарантованих дій держави щодо захисту прав дітей. Причину вбачаємо в тому, що не виписані механізми створення стандартів і підхід до його визначення, а саме він повинен визначати обсяги фінансування послуг соціальної допомоги, категорії дітей, яким гарантована допомога, реалізувати пріоритет прав дітей тощо.

Відсутній стандарт надання соціальних послуг дітям-жертвам насильства в родині, потерпілим від жорстокого поводження, від найгірших форм дитячої праці, дітям-жертвам торгівлі людьми, залученим до дитячої праці.

«Допомога для самопомогги» і «кризове втручання» як методичні основи реалізації родинноцентричного підходу працюють в соціальних службах. Але відсутні теоретичні основи захисту прав дітей у системі освіти, МВС, реабілітаційних центрах, закладах системи охорони здоров'я, культури. Відсутні школи, дружні до дитини, хоча уже є авторська концепція. Тому потрібні експериментальні майданчики.

Водночас учасники конференції, заслухавши та обговоривши доповіді, презентації актуального досвіду протидії та попередження насилля у ході пленарного засідання, секцій та майстер-класів, звертаються із **пропозиціями та рекомендаціями:**

1. Законодавство України про попередження насильства в сім'ї практично не враховує особливості профілактичної діяльності у сім'ях, де жертвами насильства стали або можуть стати діти, а також містить суперечності, які істотно ускладнюють захист дитини, що постраждала від тяжких форм домашнього насильства, які містять ознаки складу злочинів.

2. Прямим порушенням міжнародних стандартів захисту прав дітей, потерпілих від жорстокого поводження, є практична відсутність у дітей можливості інформувати міліцію про факти такого поводження.

Ця ситуація зумовлюється суперечливим регулюванням процедури приймання заяв та повідомлень від громадян, передбаченим на рівні відомчих (міжвідомчих) нормативних актів. Відповідно до п. 2.1. Наказу Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення» від 16 січня 2004 р. № 5/34/24/11, **«звернення (повідомлення) про факти жорстокого поводження з дитиною подаються як самою дитиною, так і фізичними особами за місцем їх проживання, за наявності фактів такого поводження або при реальній загрозі їх учинення».**

Однак це положення залишається декларативним та не реалізується в практичній діяльності органів внутрішніх справ передусім через положення наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються» № 400 від 14 квітня 2004 р.

Цим порядком НЕ ПЕРЕДБАЧЕНО особливої процедури приймання та реєстрації заяви від дитини, а загальні правила прийому заяв не можуть бути реалізовані у разі подання заяви дитиною. Нинішня ситуація вимагає **ЯКНАЙШВИДШОГО** внесення до нього відповідних змін про **гарантування дитині можливості безпосередньо звернутися з заявою про вчинення щодо неї злочинних діянь, про жорстоке поводження з нею.**

Вважаємо за доцільне створення цілодобових єдиних «гарячих ліній» для дітей, які зазнали жорстокого поводження.

3. Існують недоліки у кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві України та проблемні питання, які потребують невідкладного вирішення.

3.1. Принцип відображення найкращих інтересів дитини у національному законодавстві України здійснюється через встановлення певних особливостей кримінальної процедури за участю неповнолітніх. Неповнолітній потерпілий у кримінальному процесі не забезпечений належним захистом, особливо в тих випадках, коли він є жертвою сексуальних злочинів або злочинів, пов'язаних з експлуатацією з боку батьків, піклувальників, усиновлювачів, а також у справах приватного обвинувачення. Шляхи вирішення проблеми вбачаємо: 1) в удосконаленні кримінально-процесуального законодавства стосовно забезпечення прав неповнолітніх потерпілих; 2) у введенні спеціалізації суддів за ознакою розгляду справ не тільки про злочини неповнолітніх, а й тих справ, у яких потерпілі є неповнолітніми.

3.2. Міжнародні стандарти з прав дитини, зокрема Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, поширюють вимоги щодо особливостей допиту та проведення інших слідчих дій на всіх осіб до досягнення 18 років, тоді як за кримінально-процесуальним законодавством України особливості допиту неповнолітнього свідка стосуються лише особи, яка не досягла 16 років. У зв'язку з цим необхідно: 1) привести кримінально-процесуальне законодавство України у відповідність до міжнародних стандартів процедури допиту дитини, яка стала жертвою чи свідком злочину; 2) розробити спеціальну методику допиту дитини-свідка або потерпілої від злочину, яку мають використовувати співробітники правоохоронних органів при здійсненні допиту дитини; 3) судам необхідно позбавитися формального ставлення до позиції дитини при вирішенні справ, пов'язаних з її майновими та особистими

немайновими правами та інтересами. Суди зобов'язані створювати належні умови для здійснення прав дитини в судовому процесі.

4. Україна, згідно зі своїми міжнародними зобов'язаннями, має надалі вживати всіх заходів щодо реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток; заборони всіх форм насильства над дітьми у суспільстві, сім'ї та освітніх закладах; захисту дітей від дитячої проституції, порнографії, торгівлі ними, використання найгірших форм дитячої праці; попередження насильства та жорстокого поводження з дітьми.

5. Продовжити діяльність щодо розробки науково-методичного, змістового забезпечення правової, соціальної та психологічної підтримки неповнолітніх, що зазнали насилля, в частині корекційно-реабілітаційної роботи, соціальної роботи та психолого-педагогічного супроводу дітей і неповнолітніх.

6. Ініціювати розробку Національної моделі протидії насильству щодо дітей, організувати тісну співпрацю між органами державної влади й місцевого самоврядування, неурядовими, молодіжними, жіночими, релігійними організаціями та громадами задля спільної розробки системної протидії усім видам насильства над неповнолітніми в українському суспільстві.

7. Міжнародні стандарти щодо попередження жорстокого поводження з дітьми мають бути покладені в основу подальших наукових досліджень у напрямку формування уніфікованого поняття жорстокого поводження з дитиною, а також оптимізації механізму протидії цьому асоціальному, протиправному явищу, яке завдає невинної шкоди одній з найбільш уразливих груп суспільства – дітям.

8. Органам та закладам освіти уживати реальних заходів для виявлення і припинення фактів жорстокого поводження з дітьми у навчальних закладах, притягувати до дисциплінарної відповідальності співробітників, вчителів, учнів, батьків та інших осіб, які допускають жорстоке поводження з дітьми.

Педагогічним працівникам освітніх закладів, зокрема класним керівникам, вихователям, шкільним психологам, кураторам, проводити попереджувальну роботу з батьками з метою недопущення випадків жорстокого поводження з дітьми в сім'ях; організувати роботу з батьками щодо роз'яснення наслідків жорстокого поводження з дітьми в сім'ях, а також з особами, що становлять найближче оточення дитини, яка постраждала від жорстокого поводження або потерпає від реальної загрози його вчинення. Заохочувати освітян повідомляти про підозру у вчиненні насильства над дітьми з боку батьків або інших дітей.

9. Ширше реалізовувати у навчально-виховному процесі закладів освіти всіх рівнів системний, ціннісно-діяльнісний підхід, спрямований на засвоєння загальнолюдських цінностей як чинника конструктивного вирішення глобальних проблем сучасної цивілізації та побудови гуманних стосунків між дітьми та дорослими на основі визнання життя людини найвищою цінністю, усвідомлення його недоторканості, поваги до гідності кожної людини, врахування її потреб, інтересів, права на свободу волевиявлення, здатності до духовного самовдосконалення.

Практикувати у навчально-виховному процесі сучасні освітні технології розвивального навчання, спрямовані на підтримку пізнавальної ініціативи учнів, міжкультурного діалогу, інтерактивного читання «добрих книг», формування практичного досвіду вирішення конфліктних ситуацій як основи побудови безпечного, здоров'язбережувального і толерантного освітнього середовища.

Сприяти подоланню стереотипів «насилницької педагогіки» шляхом підвищення культури педагогів і батьків, посилення їхньої відповідальності за вчинення насильства над дітьми, посилення практичної спрямованості фахової підготовки педагогічних працівників щодо попередження насилля та подолання його наслідків в освітньому просторі.

10. Ширше залучати працівників центрів і служб у справах сім'ї та молоді до спеціальної роботи щодо попередження насилля з дітьми в шкільному середовищі, звертаючи особливу увагу не лише на категорію «дітей-насилників», а й тих, хто їх підтримує (відверто чи приховано), та байдужих до цих проблем школярів.

11. Підвищувати готовність педагогів до управління ризиками в освітньому просторі та відповідальність за неналежне поведіння зі школярами, а саме:

- розробити алгоритм застосування нерепресивних заходів у випадках порушення прав дітей однолітками чи старшими школярами і дорослими;
- засудити явище булінгу та не допускати цькування у шкільному середовищі;
- розробити алгоритм діяльності психологічної служби у разі нетактовної (хамської) дії педагогічного працівника стосовно вихованця;
- розробити механізм дискваліфікації вчителів, вихователів, психологів, соціальних працівників за безпосереднє порушення прав дитини, сприяння насиллю чи байдуже ставлення до нього.

12. Рекомендувати **Українському науково-методичному центру практичної психології та соціальної роботи** зобов'язати психологічні служби освітніх закладів активізувати психолого-педагогічну просвітницьку роботу серед батьків та майбутніх батьків щодо формування батьківської компетентності у формі просвітницьких тренінгів.

Вийти з пропозиціями до:

13. Кабінету Міністрів України: визначити проблеми забезпечення прав дітей та охорони дитинства як пріоритетні у стратегічних планах дій. Під час розробки проектів законів про Державний бюджет України на 2015 рік та наступні роки передбачати фінансування програм щодо попередження усіх форм насильства щодо неповнолітніх, створення і функціонування мережі кризових центрів для жертв насильства, центрів медико-соціальної реабілітації жертв насильства.

14. Міністерства соціальної політики України: створити базу даних органів, установ та організацій, діяльність яких спрямована на попередження насильства щодо дітей; забезпечити раннє виявлення сімей, в яких відбувається насильство або є реальна загроза його вчинення, та організувати соціальний супровід таких сімей; розробити методiku раннього виявлення дітей, які потерпають від насильства в сім'ї та поза сім'єю; здійснювати поетапне впровадження електронного банку про дітей, які потрапили у складні життєві ситуації; запровадити широкомасштабну інформаційну та роз'яснювальну роботу з метою підвищення рівня правової культури населення щодо проблем насильства в сім'ї над неповнолітніми із залученням громадських, релігійних, молодіжних, жіночих організацій, благодійних фондів тощо.

15. Міністерства охорони здоров'я України: забезпечити створення мережі центрів медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї, у тому числі неповнолітніх; ввести до навчальних програм у закладах базової середньої та вищої медичної освіти, післядипломної освіти курси з питань попередження насильства щодо дітей в сім'ї та допомоги його жертвам для медичних працівників усіх спеціальностей.

16. Міністерства освіти і науки України: ввести до навчальних програм усіх закладів, що готують педагогічних, медичних працівників, психологів, юристів, правоохоронців, курси з питань попередження насильства щодо неповнолітніх та допомоги його жертвам; запровадити проведення тренінгів та семінарів з питань запобігання та протидії усім видам насильства щодо неповнолітніх у загальноосвітніх та вищих навчальних закладах. Просити рекомендувати викладання для старшокласників практичними психологами загальноосвітніх навчальних закладів курсу «Психологія сімейного життя» як факультативу для оптимізації превентивної діяльності у формуванні відповідального батьківства та материнства в учнівської молоді.

17. Державної служби статистики України: удосконалити систему державної статистичної звітності з питань попередження насильства щодо дітей.

18. Державного комітету телебачення і радіомовлення України: в межах державного замовлення на виробництво та розповсюдження телерадіопрограм для державних потреб забезпечити систематичне висвітлення електронними та друкованими засобами масової інформації питань попередження насильства щодо неповнолітніх; забезпечити на умовах державного замовлення виробництво і розміщення соціальної реклами щодо попередження насильства; передбачити видання на умовах державного замовлення літератури, яка сприятиме попередженню усіх видів та форм насильства; сприяти висвітленню у друкованих засобах масової інформації актуальних завдань держави у сфері попередження насильства над дітьми та неповнолітніми.

19. Засобів масової інформації на національному рівні через форми педагогічного просвітництва сприяти приверненню уваги громадськості до потреб та запитів сучасної дитини, пропагувати ідеї ненасильницької педагогіки на основі гуманістичної педагогічної «матриці» української освіти у побудові батьківсько-дитячих стосунків, створювати безпечне для дитини он-лайн-середовище, формування егалітарного світогляду, громадянської позиції, духовності, патріотизму, толерантності тощо.

Надіслати рекомендації профільним комітетам парламенту України, Уповноваженому Президента України з прав дитини, органам державної влади, місцевого самоврядування, науковим та освітнім організаціям, інститутам громадянського суспільства для спільного вирішення суспільно важливих завдань захисту дитинства.

Прийнято учасниками Міжнародної науково-практичної конференції
«Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей»

м. Тернопіль, 30 квітня 2014 року

RECOMMENDATIONS
of the International Scientific and Practical Conference
«Childhood without Violence: Society, School and Family on Protection of Children's Rights»

We, participants of the International Scientific and Practical Conference «Childhood without Violence: Society, School and Family on Protection of Children's Rights», deem protection of childhood in Ukraine to be a strategic nation-wide priority. It is a topical issue in the context of human-centered and non-violent paradigms that accord with the National doctrine for educational development and integration into the European educational space, as well as of informational polysemy and cultural diversity of current globalization processes.

We condemn the shameful phenomenon of violence against children, which embodies a «relay race», spreading throughout the Ukrainian society at all levels (micro-, meso- and exo-socialization of a child) including, amongst others, the ideologies of family, school, media, etc.

The work of the conference was to analyse the state system for protecting the rights of and preventing violence against children in Ukraine. It also dwelled on issues of legal and socio-psychological aspects of violence as well as violation of children's rights. The task was to spread knowledge as to establishment of a safe family and educational environment for the psychological well-being of a child and protection of his or her rights and freedoms, and to seek ways for systemic counteraction to all types of violence against children in the Ukrainian society.

Conference participants have been able to produce detailed constructive proposals to help overcome all forms of violence against children and to enable them to grow and coexist based on respect towards human rights, principles of democracy and rule of law.

As a result of the Conference:

- **having considered** international and national standards for combating all types of violence or discrimination against children;
- **having considered** the status of children's rights protection in Ukraine, as well as national mechanisms for its improvement;
- **having conducted** a comparative analysis of basic international and Ukrainian regulations that govern protection of children's rights;
- **having articulated** the stances of the government bodies and agencies responsible for policymaking and implementation regarding protection of children and countering violence, as well as opinions of the representatives of the civil society regarding prevention of all forms of violence against children and any other manifestations of cruel treatment of children, all forms of child exploitation, child trafficking and use of child labour,

WE HEREBY STATE THE FOLLOWING:

Ukraine is party to the overwhelming majority of universal International Treaties as adopted by the United Nations and the Council of Europe Conventions, which are bedrock to international protection of children's rights. International standards that are accepted by Ukraine are, for the most part, mirrored in the national legislation. Principles, enshrined in the national legislation, testify to the fact that prevention of cruel treatment of children is one of the legal priorities set forth by Ukrainian policies.

At the same time, we cannot help but note the increase in various forms of violence and aggression in the educational environment – both present amongst peers and radiating from educators. Hence, we emphasize the necessity for scientific query into developing new educational technologies based on subject-to-subject, individual-oriented, health-protective and action-based approaches, which aim to foster self-actualization of each participant of the educational and upbringing process and to prevent violence. We also take note of the conflict between priorities set forth for educational institutions and the supply of staff, which manifests itself through meagre numbers of school psychologists, social pedagogues, or in their insufficient training, as well as scarce presence of upbringing functions in the work of teachers.

Some violations of children's rights are lacking in the legislation (e.g. cruel treatment of children, children of labour migrants, child labour), which makes it hard to classify those violations as crimes and, consequently, impose liability. This also impedes general and targeted preventive interventions by the Ministry of Internal Affairs, as well as primary, secondary and tertiary social prophylaxis, as conducted by relevant social work institutions. In addition, there

RECOMMENDATIONS

is need for legal explanation of such terms as «temporary guardianship» or «discant family» [*where one of the spouses is gone for extended periods of time*], which, themselves, have to receive their theoretical foundations.

Many agencies and bodies are still lacking social standards and norms guiding rights protection, which impedes activities to protect children's rights as guaranteed by the state. The reason for this may be attributed to lack of spelled out mechanisms for introducing such standards and approaches to their elaboration. It is exactly those approaches that have to determine the volumes of funding for social care, the relevant categories of children that receive guaranteed assistance, and, ultimately, make the children's rights operational as a priority, etc.

Standards for providing social services to children-victims of domestic violence, victims of cruel treatment and of most severe forms of child labour, children-victims of trafficking and child-workers are non-existent.

Social service agencies utilize the «help that enables self-help» and «crisis interventions» as methodological foundations for operationalizing the family-centred approach in their work. At the same time, theoretical foundations for protecting children's rights within the educational system, the police, rehabilitation centres, agencies working on issues of healthcare and culture are absent. While there is a concept of a «child-friendly school», such entities are still lacking in existence. All of this justifies the necessity for pilot interventions.

At the same time, having discussed in plenary, as well as throughout the sections and master classes the presentations regarding experience in prevention and response to violence, the Conference participants have shaped the following **proposals and recommendations**:

1. Legal regulations in Ukraine as to prevention of domestic violence take almost no notice of the uniqueness of preventive actions to be undertaken in the families where children have become or may become victims of violence. These regulatory frameworks are also marred with inconsistencies, which make child protection – in cases of gravest forms of domestic violence that could be classified as crimes – rather complicated.

2. In clear violation of international standards for protection of rights of children, who have suffered from cruel treatment, children have no opportunity to inform the police about such cases. This situation exists due to a conflict of regulations pertaining to accepting appeals and petitions from citizens, which is regulated by both internal institutional and cross-institutional regulations. Thus, for instance, in accordance with Item 2.1 of the Order issued by the State Committee of Ukraine for Family and Youth, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Ministry of Education and Science of Ukraine and the Ministry of Healthcare of Ukraine #5/34/24/11 as of 16 January 2004 «On adopting the Procedure of Examination of Petitions and Notifications on the Cruel Treatment of Children or its Real Threat, **«appeal (notification) as to the facts of cruel treatment of a child may be motioned by the child him or herself, as well as by private individuals to the respective territorial body if there are facts that prove such treatment or in case of a realistic threat of such action».**

At the same time, this remains but a declarative statement and is not used in practice by police bodies, first and foremost due to the provisions enshrined in the Order #400 as of 14 April 2004 of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine «On the Procedure of Accepting, Registering and Considering by the Bodies and Divisions of Internal Affairs of Ukraine Petitions and Notifications as to Planned or Completed Crimes».

The latter Procedure DOES NOT FORESEE a special mechanism for accepting and considering an appeal from a child. On the other hand, general regulations for accepting appeals may not be applied if a petition is submitted by a child. The aforementioned Procedure requires a MOST URGENT amendment to **guarantee children their right to directly make an appeal regarding criminal activities having been committed against him- or herself or regarding cruel treatment.**

We believe it necessary to establish 24-hours unified hotlines for children who have encountered cruel treatment.

3. There are flaws in the criminal and criminal procedure codes of Ukraine, as well as problematic issues that require urgent attention.

3.1. The principle of acting in the best interest of a child is implemented in the national legislation of Ukraine through enabling certain peculiarities of criminal procedure with participation of individuals under the age of majority. At the same time, the individual under the age of majority in the course of a criminal proceeding is not provided with

adequate protection, especially in those cases when he or she is victim to crimes against sexual inviolability or crimes linked to exploitation on behalf of parents, caregivers, foster-parents, as well as in cases of private prosecution.

We believe the solution to the problem being in: 1) perfecting the criminal procedure legal frameworks as dealing with the rights of victims under the age of majority; 2) introducing court specialization, whereby courts not only deal with crimes committed by individuals under the age of majority, but also with cases where victims are such individuals.

3.2. International children's rights standards, including the Guidelines the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice, incorporate requirements for special procedures in interviewing and other investigative activities for all individuals under 18, whereas the criminal procedure regulations of Ukraine limit this age to 16 years in terms of interviewing a witness under the age of majority. In this regard, it would be necessary to: 1) bring the criminal procedure regulations of Ukraine into accord with the international standards for interviewing a child, who is victim of or witness to a crime; 2) develop a special method for interviewing a child-witness or child-victim, which has to be used by all law enforcement officers when interviewing a child; 3) the courts have to refrain from a formalistic approach to the opinion of a child when ruling on their property rights or personal non-property rights and interests. The courts shall make relevant provisions for the child to exercise his or her rights in the court process.

4. Ukraine, in accordance with its international obligations, has to continue taking all action necessary for protection of children's rights to life, healthcare, education, social protection and harmonious development; prohibition of all forms of violence against children in the society, family and educational establishments; protection of children against child prostitution, pornography, child trafficking, utilization of the worst forms of child labour; prevention of violence and cruel treatment of children.

5. Continue working on scientific and methodological, as well as substantive foundations of legal, social and psychological support to children, who have witnessed violence, in conducting correctional and rehabilitation work, social work and psychological and pedagogical accompaniment of children and individuals under the age of majority.

6. Initiate development of a national model for countering violence against children by galvanizing close cooperation between government and local self-government bodies, civil society, non-profit, faith-based organizations and communities to jointly hammer out the ways for systemic counteraction to all types of violence against individuals under the age of majority in the Ukrainian society.

7. International standards as to preventing cruel treatment of children have to become the foundation for further scientific research that shall shape a unified vision of the scope of «cruel treatment» of a child, as well as optimize the mechanism of countering this asocial and illegal phenomenon, which unjustifiably harms one of the most vulnerable societal groups – children.

8. **Educational institutions and bodies** should take real actions to uncover and stop situations of cruel treatment of children within educational establishments, impose disciplinary sanctions onto staff, teachers, students, parents and other individuals who allow cruel treatment of children to happen. Educators, including group leaders, pedagogues, school psychologists and curators, need to conduct preventive work with parents so as to prevent cruel treatment of children in the families; work with parents, increasing awareness of consequences of cruel treatment of children in the family, and with the closest people to the child who has suffered cruel treatment or is suffering a real threat of such treatment. Encourage educators to report on suspicion of violence against children perpetrated by parents or other children.

9. Make wider use of the systemic, value-oriented and action-based approach in the educational and upbringing process. This approach is aimed at cultivating universal human values as a factor of solving global problems of human civilization and build-up of humane relations between the schoolchildren, based on acknowledging human life as the ultimate value, understanding of its inviolability, respect towards dignity of every person, taking into account its needs, interests, freedom of choice and ability towards spiritual perfection.

Put contemporary educational techniques of developmental learning to work into educational and nurturing practice to support learning initiative with schoolchildren, dialogue, interactive reading of «good books», shaping practical experience of solving conflict situations as a basis for a safe, health-protective and tolerant educational environment.

RECOMMENDATIONS

Foster the extermination of «violent pedagogy» stereotypes by increasing the educational culture through more praxis-oriented training of educational specialists, including the issues of preventing and countering the consequences of violence in the educational space.

10. Ensure wider involvement of the centres for family and youth to targeted preventive work aimed at eradicating violence against children in a school environment, focusing special attention not only at the «children-perpetrators», but also at those, who support them (overtly or silently) and schoolchildren indifferent to problems of others.

11. Increase readiness of pedagogues to manage risks in the educational space as well as responsibility for undue conduct with students, including such steps as:

- develop an algorithm of using non-repressive actions in cases when rights of a child are violated by peers, older students and grown-ups;
- condemn the phenomenon of bullying in the school environment;
- develop an algorithm for operation of a psychological service in case of insensitive (offensive) actions of an educator vis-à-vis a student;
- develop a mechanism for disqualification of teachers, tutors, psychologists and social workers for direct violations of children's rights or for fostering violence in an educational environment.

12. Recommend the **Scientific-Methodological Centre for Applied Psychology and Social Work** to make it obligatory for the educational establishments to induce proactive psychological-pedagogical as well as awareness-raising work amongst parents and future parents so as to shape parental competencies through educational trainings.

Approach the following agencies with relevant proposals:

13. Cabinet of Ministers of Ukraine – to set issues of protection of childhood as a priority in the relevant strategic action plans. Foresee funding for state programmes on preventing all forms of violence against children, creation and operation of a network of crisis-centres for victims of violence, centres for medical and social rehabilitation of violence victims at the stage of elaborating the draft laws «On the State Budget» for 2015 and subsequent years.

14. Ministry of Social Policy of Ukraine – create a database of bodies, institutions and organizations which work to prevent violence against children; ensure early detection of families, where violence takes place or there exists a real threat of it and ensure relevant social work for such families; develop a methodology for early detection of children, who suffer from domestic violence or violence beyond the family environment, as well as take steps to implementation of a database of children who find themselves in harsh life circumstances; kick-start wide information dissemination work aimed at increasing the level of societal legal awareness of domestic violence against children and ally with civil society and faith-based organizations, youth and women's organizations, and charitable foundations in this task.

15. Ministry of Health of Ukraine – create and operationalize a network of centres for medical and social rehabilitation of domestic violence victims, including children; expand the existing curriculum of college and university medical education, as well as postgraduate studies with a course on preventing domestic violence against children and assistance to its victims for specialists of all medical fields.

16. Ministry of Education and Science of Ukraine – expand the existing curriculum for pedagogues, psychologists, lawyers, law enforcers with courses on preventing domestic violence against children and assistance to its victims; start trainings and seminars on issues of preventing of and response to all types of violence against children at secondary and higher educational institutions. Request that the Ministry recommend practicing psychologists of secondary educational institutions to teach a facultative course on «Psychology of family life» to all high school students as a preventive measure in shaping their responsible fatherhood and motherhood.

17. State Statistics Service of Ukraine – perfect the system of state statistical reporting regarding issues of preventing violence against children.

18. State Committee in Television and Radio-Broadcasting of Ukraine – within the framework of state-commissioned production of television and radio programmes, ensure systematic coverage by electronic and printed mass media of issues of preventing violence against children; ensure, as part of state-commissioned production,

creation of social advertising aimed at preventing violence; ensure, as part of state-commissioned production, creation of publications which will foster prevention of all forms of violence; foster print media coverage of topical tasks of the government in preventing violence against children and individuals under the age of majority.

19. Media – at the international and national levels: attract attention of the society to the needs and necessities of a contemporary child, disseminate ideas of non-violent pedagogy based on a humanistic pedagogical «matrix» of the Ukrainian education in building parent-child relations, ensure a safe online environment for children, form an egalitarian world-view, civic mind-set, spirituality, patriotism, tolerance, etc.

Ensure the delivery of the recommendations to relevant Committees of Ukrainian Parliament, of Ombudsman for Children under the President of Ukraine, to government bodies, local self-government entities, scientific and educational institutions, and the civil society for joint action in tackling challenges pertinent to childhood protection as crucial social tasks.

Adopted by the participants of the **International Scientific and Practical Conference**
«Childhood without Violence: Society, School and Family on Protection of Children’s Rights»

Ternopil, 30 April 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ПЛЕНАРНІ ВИСТУПИ	
Соціальні, професійні та сімейні чинники ризику насильства над дітьми (<i>Галина Бевз</i>)	6
Дисфункціональна сім'я в очікуванні дитини: предиктори та корекція (<i>Олена Божук, Богдан Божук</i>)	9
Гендерні ризики економічного насильства (<i>Тамара Говорун</i>)	12
Публічний дискурс щодо нових репродуктивних технологій як запобігання ризику насилля над дітьми (<i>Катерина Карпенко</i>)	14
Ненасильницька парадигма: орієнтири егалітарної соціалізації дітей та юнацтва (<i>Оксана Кікінежді</i>)	17
Застосування до дітей тілесних покарань з метою виховання: суперечність норм права, моралі та релігії (<i>Олена Ковальова</i>)	21
Наслідки трансформації української сім'ї (<i>Наталія Коніщева</i>)	24
Актуальні проблеми статевої соціалізації дітей та підлітків в Україні (<i>Володимир Кравець</i>)	27
Тренінговий курс «Батьківство в радість» як технологія попередження сімейного насильства: досвід впровадження в Україні (<i>Галина Лактіонова</i>)	30
Національна дитяча «гаряча лінія» як технологія захисту прав дітей (<i>Катерина Левченко</i>)	33
Фактори деформації системи норм безпеки особистості (<i>Георгій Ложкін, Наталія Волянюк</i>)	36
Ресурси потенційного «Я»: засоби внутрішньої та зовнішньої незалежності як протидія насиллю (<i>Ірина Маноха</i>)	38
Ставлення неповнолітніх до ЗМІ (<i>Лідія Павелець</i>)	41
Соціально-філософські аспекти насилля і гуманізму в історії (<i>Сергій Рук</i>)	44
Володіння дорослими фундаментальними особистісними здатностями як запорука безпечного від насильства дитинства (<i>Мирослав Савчин</i>)	46

Підходи до розбудови системи захисту прав дітей в Україні (Ірина Трубавіна)	48
Корекційні програми для кривдників (Тетяна Скляренко)	51
Робота на вулиці з вуличними дітьми як форма профілактики злочинності серед неповнолітніх (Анна Фіделус)	53

СЕКЦІЯ 1

ДЕРЖАВНА СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ: МІЖНАРОДНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

Проблема жорстокого поводження з дітьми в сім'ї: вітчизняні та зарубіжні дослідження (Людмила Березовська)	59
Соціальний захист дітей, що постраждали від насильства в сім'ї (Ольга Блонська)	62
Проблема насильства над дітьми в Сполучених Штатах і Канаді: компаративістичний аналіз (Ірина Бойко, Святослав Кікінежді, Юрій Осів)	65
Інтелектуальне насилля: елітизм і рівність освіти обдарованих дітей (Ярослава Василькевич)	68
Міжнародний досвід захисту дітей від насильства, експлуатації та жорстокого поводження (Людмила Гвоздь, Валентина Тихолоз)	71
Технології підготовки педагогів до попередження дитячого насилля: досвід ФРН (Ірина Гречин)	74
Правові засади опіки дітей-сиріт у Польщі (Христина Дзюбинська)	76
Ціннісно-аксіологічні аспекти ненасильницької парадигми (Юлія Домбровська)	79
Нормативно-правові аспекти попередження насильства над дітьми в Україні (Любомира Ілійчук)	80
Інституційна опіка дітей в окремих країнах Європейського Союзу: європейський досвід (Ореста Карпенко)	83
Система соціального захисту дитинства у Німеччині (кінець XIX – початок XX ст.) (Мар'яна Клим)	86
Системна протидія насильству щодо молоді (Ірина Козубовська, Ірина Попович)	88

Запобігання булінгу в шкільному навчальному середовищі (на прикладі шкіл Канади) (<i>Ольга Костюк</i>).....	91
Створення безпечного освітнього та сімейного середовища для психологічного благополуччя дітей: досвід вітчизняної педагогіки (<i>Ольга Крутенко</i>).....	94
Пропедевтична робота щодо запобігання насилля над дітьми у системі підготовки учнівської молоді до відповідального батьківства: досвід США та Великої Британії (<i>Наталія Левчик</i>)	97
Державне насильство над дітьми в УРСР (1930-ті роки) (<i>Олексій Ліончук</i>)	100
Досвід Великої Британії щодо подолання булінгу у середній школі (<i>Людмила Лушпай</i>)	102
Порівняльний аналіз українських та зарубіжних підходів: захист прав дітей при усиновленні (<i>Тетяна Мельничук</i>)	105
Психологічні особливості укладання угод у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх та усунення негативних психологічних наслідків правопорушення (<i>Юлія Меркулова</i>).....	107
Види насилля в сім'ї та механізми його подолання в польському суспільстві (<i>Ірина Нестайко</i>)	110
Визначення і врахування інтересів дитини у наданні соціальної підтримки (<i>Людмила Мороз</i>).....	113
Статус Уповноваженого з прав дитини: порівняльно-правовий аспект (<i>Валерія Пахомова</i>).....	116
Система захисту прав дітей в Україні: міжнародний та вітчизняний досвід (<i>Михайло Подоляк</i>)	119
Насилля над дітьми у закладах місць несвободи (<i>Анна Попович</i>).....	122
Формування та реалізація державної політики у сфері охорони дитинства в Україні (<i>Владислав Смоляной</i>).....	125
Проективні стратегії створення безпечного, вільного від насильства, освітнього середовища: досвід США (<i>Аліна Чернякова</i>).....	126
Аналіз зарубіжного досвіду використання арт-терапії у корекційній роботі з дітьми-жертвами насилля (<i>Сюзанна Шидлюх</i>).....	129

Внесок у права дитини (<i>Кишицьоф Юцак</i>).....	133
Формування толерантності у стосунках між дітьми (<i>Сергій Яковенко</i>)	136

СЕКЦІЯ 2

НАСИЛЛЯ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Булінг – одна з форм насилля над дітьми в школах (<i>Оксана Амеліна</i>)	139
Шкільное насиліе: особенности впливання на детей (<i>Евеліна Бакиши</i>)	141
Гендерний компонент шкільного підручника як одна з умов попередження насилля (<i>Леся Басюк</i>)	143
Збереження самоцінності дитинства як соціально-психологічна проблема (<i>Ірина Біла</i>)	145
Прояви та причини насилля в освітньому середовищі (<i>Світлана Вихор</i>)	147
Причини та передумови явища шкільного насилля (<i>Роман Воробійов</i>)	151
Примус і покарання як методи виховання характеру дитини в інтерпретації вітчизняних педагогів (<i>Микола Галів</i>)	153
Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (<i>Ніна Гордієнко</i>)	155
Актуальність проблеми насильства в школі (<i>Оксана Городецька</i>)	157
Дослідження проблеми булінгу в шкільному середовищі (<i>Марія Гуляєва, Аліна Михайло</i>)	160
Формування гуманного ставлення у майбутніх медичних сестер до неповнолітніх пацієнтів: соціально-правовий контекст (<i>Марія Данюк</i>)	163
Шкільний мобінг: зміст, чинники та шляхи подолання (<i>Марина Докторович</i>)	165
Діяльність В. Г. Короленка щодо захисту дітей від насилля (<i>Світлана Ємець</i>)	168
Особливості психічного насилля серед учнів підліткового віку (<i>Оксана Жизномірська</i>)	171
Формування гуманістичних цінностей як засіб запобігання насильству серед школярів (<i>Галина Жирська</i>)	173

Насилля в сім'ї та школі: механізми попередження (Оксана Закусило)	175
Педагогічна взаємодія як чинник становлення моральної самооцінки молодших школярів (Марія Заміщак)	178
Диференціально-психологічні фактори і особливості конструювання схильності до віктимної поведінки студентської молоді (Зіновія Карпенко)	181
Інтерпретація проблеми насилля у сучасній літературі для дітей: авторська позиція та читацька рецепція (Тетяна Качак)	183
Насильство в учнівському середовищі: дані соціологічних досліджень (Ірина Кизима)	186
Початкова школа – простір без насилля: психологічна підготовка майбутніх учителів до створення безпечного освітнього середовища (Ольга Кіз)	188
Проблема насильства над неповнолітніми у закладах освіти (Ганна Ковальська)	191
Психологічний простір дитини та безпека педагогічної взаємодії (Андрій Колосов)	193
Організація роботи педагогів з розв'язання проблеми насильства в школі (з досвіду роботи Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти) (Марія Коростіль)	196
Дидактогенії та їх попередження у шкільній практиці (Вікторія Кротенко)	199
Незадоволеність емоційної потреби підлітків як штучне виникнення булінгу в шкільному середовищі (Ірина Крушельницька)	202
Роль школи у захисті прав дітей (Юлія Кузьменко)	204
Упровадження педагогіки ненасилля в умовах інтернатних закладів освіти (Любов Куторжевська)	207
Особенности проявлення психологического насилля в школе (Вікторія Кучер)	209
Активізація педагогічної діяльності майбутніх вчителів зі створення безпечного освітнього середовища (Антоніна Лахманюк)	211
Емоційні порушення в молодшому шкільному віці: чинники та особливості прояву (Надія Левус)	214

Вплив мобінгу на особистісний розвиток дитини (Галина Лемко).....	217
Захист прав дітей дошкільного віку як соціально-педагогічна проблема (Аліна Луб'янова).....	220
Насильство та його прояви у виховному середовищі школи (Ольга Максимович)	221
Любов до дітей як педагогічна категорія (Наталія Матвєєва).....	224
Рекомендації працівникам закладу освіти у виявленні випадку жорстокого поводження з неповнолітніми (Наталія Назорна).....	227
Покарання як засіб підтримки дисципліни серед учнів освітніх закладів України XIX століття (Оксана Онупченко).....	229
Чинники детермінації насильницької поведінки в учнівському середовищі (Анжела Полянничко).....	232
Насильство як соціально психологічний феномен у роботі практичного психолога (Інна Походько).....	235
Гуманізація педагогічної взаємодії як шлях антропологізації педагогічного процесу (Алла Рєвть)	236
Особистісні цінності у захисті від насилля (Людмила Романюк).....	239
Проблема насильства в системі освіти (Наталія Сайко).....	241
Учні як суб'єкти та об'єкти насилля (Надія Сеньовська).....	243
Мобінг і булінг у школі. Виявлення та профілактика (Славомир Слива)	245
Диалогические отношения как основа построения безопасной образовательной среды в младшем школьном возрасте (Ірина Старагіна).....	249
Особливості виховання ненасильницьких взаємин у студентської молоді (Анна Строміло).....	251
Соціально-педагогічний тренінг «Формування у підлітків почуття обов'язку та захисту своїх прав у сім'ї» (Ірина Токар).....	253
Предупреждение насилия (буллинга) в школе (Зера Турна)	259

Попередження насилля в дитячих закладах оздоровлення та відпочинку (Ганна Чернишова)	261
Лихослів'я в сім'ї і школі як прояв ментального насилля (Лілія Ширококордюк)	262
Побудова безпечного середовища для молодших школярів у початковій школі на засадах гендерного підходу (Ірина Шульга)	266
Аналіз психологічних чинників шкільного насильства в початкових класах (Оксана Юрчик)	267

СЕКЦІЯ 3

ДОМАШНЄ НАСИЛЛЯ НАД ДІТЬМИ

Вплив батьківського стилю виховання на становлення самооцінки підлітка (Іванна Андрійчук)	270
Домашнє насилля над дітьми як соціально-психологічна проблема (Ірина Астремська)	271
Формування у студентів відповідального ставлення до батьківства як один із шляхів подолання сімейного насилля (Оксана Бартків, Оксана Смалько)	274
Феномен насилля над дітьми в семье (Вікторія Білоуценко)	277
Домашнє насилля над дітьми (Лілія Вовк)	280
Чинники девіантної поведінки неповнолітніх в Україні (Неоніла Волошина)	282
Особливості сімейного виховання у сучасних сім'ях (Олена Волошок)	285
Соціально-психологічні причини сімейного насилля (Лідія Гаврилук)	288
Фактори латентного насильства над дітьми в сім'ї (Тетяна Гайналь)	289
Сімейне насильство над дітьми як негативне суспільне явище (Оксана Гарєєва, Валентина Тихолоз)	291
Соціальна робота з дітьми, які зазнали сімейного насилля (Ольга Главацька)	294
Насильство забруднює наше життя (Валентина Головань)	297
Особливості проявів сексуального насильства у сім'ї (Людмила Головач)	299

Психологічні особливості дитячої травми (<i>Нарміна Гусейнова</i>)	302
Робота соціального педагога та психолога з попередження насильства щодо дитини в сім'ї (<i>Алла Дереча, Олена Усик</i>)	305
Феномен насилля у психології (<i>Галина Діденко</i>)	308
Особливості домашнього насильства над дітьми (<i>Тетяна Дудко</i>)	309
Насилля над дітьми в сім'ї як соціально-психологічна проблема (<i>Ріяна Зіядінова</i>)	312
Насильство над дитиною в сім'ї як актуальна соціально-педагогічна проблема (<i>Світлана Калаур, Наталія Олексюк</i>).....	315
Вияви насилля в сім'ях, де батьки схильні до адиктивної поведінки (<i>Олексій Клочко</i>)	318
Вплив насильства у сім'ї як фактор виникнення делінквентної поведінки (<i>Нелі Коваленко</i>)	319
Проблема насильства і жорстокості по відношенню до дітей (<i>Ганна Колеснік, Христина Чапцева</i>).....	321
Насилля в сім'ї: загальний огляд проблеми (<i>Ганна Колінець, Ярина Фарина</i>).....	322
Особливості проявів фізичного насильства у сім'ї (<i>Володимир Костів</i>).....	326
Попередження насилля в сім'ї: роль учителя початкової школи в організації просвітницької роботи з батьками учнів (<i>Христина Кулинич, Ірина Мухіна, Ольга Кізь</i>).....	328
Насилля над дітьми в сім'ї: причини і наслідки (<i>Катерина Кучеренко</i>)	332
Емоційне вигорання матерів у взаємостосунках з дітьми (<i>Надія Левус, Вікторія Гупаловська</i>).....	334
Насильство над дітьми в сім'ї: гендерний аспект (<i>Русана Ліончук</i>)	337
Соціально-психологічні наслідки домашнього насилля над дітьми (<i>Вікторія Мазан</i>)	339
Психологічні особливості жінок-жертв подружнього насильства (<i>Оксана Мазаненко</i>).....	342
Соціальна робота з членами сімей щодо попередження насилля як важлива педагогічна проблема (<i>Ольга Максимович, Мар'яна Чайківська</i>)	344

Домашнє насилля над дітьми та шляхи його вирішення (<i>Ольга Максимович, Софія Добжинецька</i>)	346
Вплив міграції на психологічне здоров'я дітей. Чинники, які спричиняють насилля (<i>Мар'яна Нич</i>)	349
Проблема насильства над дітьми та шляхи його попередження в Україні (<i>Ніна Останіна</i>)	352
Проблема домашнього насилля над дітьми (<i>Вікторія Палагіна</i>)	355
Вплив батьківсько-сімейного виховання на віктимну поведінку підлітків (<i>Владислав Папуша</i>)	357
Насильство стосовно неповнолітніх дівчат як результат віктимного становища у сім'ї і суспільстві (<i>Іванна Парфанович</i>)	359
Профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім'ї (<i>Аліна Прищепя</i>)	362
Домашнє насилля над дітьми: причини та фактори (<i>Вікторія Прядкіна</i>)	365
Діалогізація дитячо-батьківських стосунків як умова становлення повноцінної особистості дитини у сім'ї (<i>Галина Радчук</i>)	368
Насильство у сім'ї як наслідок викривлення інформації в інформаційному суспільстві (<i>Юлія Руденко</i>)	371
Соціальні наслідки насилля над підлітками (<i>Надія Сабат</i>)	373
Домашнє насилля як фактор впливу на розвиток психосоматичних захворювань у дітей (<i>Тетяна Скороход</i>)	376
«Моя дитина мене б'є» – проблема насильства підлітків щодо батьків (<i>Славомір Канія</i>)	379
До питань профілактики насильства над дітьми у сім'ї (<i>Леся Смеречак</i>)	382
Профілактика насилля у сім'ї (<i>Людмила Стасюк</i>)	383
Сутність, види, фактори виникнення насильства над дітьми в сім'ї (<i>Наталія Сушик</i>)	385
Сімейне насильство: види та випадки жорстокого поводження з дітьми (<i>Надія Татарин</i>)	388
Психологічні наслідки насилля над дітьми (<i>Лідія Тимків</i>)	391

До питання про адміністративну відповідальність за вчинення насильства в сім'ї щодо дітей (<i>Ольга Ткаленко</i>).....	393
Соціально-психологічні чинники формування і здійснення насильства над дітьми у сім'ї (<i>Валентина Тюріна</i>).....	396
Правові та соціально-психологічні аспекти проявів батьківської відповідальності за розвиток дітей дошкільного віку в контексті створення безпечного сімейного середовища (<i>Олена Хартман</i>).....	399
Феноменологія дитячого насилля (<i>Ганна Циценко</i>).....	401
Нехтування інтересами дитини як один із різновидів домашнього насилля (<i>Олександр Циценко</i>).....	402
Проблема сімейного насилля в контексті психологічної реабілітаційної практики студентів-психологів (<i>Руслана Чін</i>)	404
Феномен насилля над дітьми, які виховувались в неблагополучних сім'ях (<i>Оксана Шелевер</i>)	407
Емоційна компетентність батьків як засіб психологічної профілактики емоційного насилля над дітьми (<i>Марія Шпак</i>)	409
Вплив спадковості й оточення та негативні наслідки насильства у сім'ї (<i>Любов Шпільчак</i>)	411
Соціально-психологічний портрет дитини, над якою здійснюється насилля (<i>Ярослава Юрків</i>)	413

СЕКЦІЯ 4

НАСИЛЛЯ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Вивчення уявлень студентської молоді про інформаційне насилля: гендерний аспект (<i>Тетяна Аблонська</i>)	417
Вплив агресивного медіасередовища на свідомість дитини (<i>Зоряна Адамська</i>).....	419
Інформаційне насилля та шляхи його запобігання (<i>Тетяна Білик</i>).....	422
Насильство у комп'ютерних іграх та насильство в реальному житті: дискусії науковців щодо аналізу взаємозалежностей (<i>Василь Бутрин, Ольга Кізь</i>).....	424
Безпека особистості в інформаційному просторі (<i>Тетяна Варивода</i>).....	427

Вплив телевізійного насильства на дітей (<i>Оксана Ворошук</i>)	430
Оцінка психологічного здоров'я та суїцидального ризику у підлітків на основі аналізу активності у соціальних мережах (<i>Інна Галецька</i>).....	432
Гендерні стереотипи в літературі для дітей як прояви психологічного тиску (<i>Лілія Дзудзило</i>).....	434
Державна політика у сфері захисту неповнолітніх в інформаційному просторі: український та світовий досвід (<i>Василь Дяків</i>).....	437
Насильство в засобах масової інформації – кіберзалякування (<i>Лешек Закшевські</i>)	441
Насильство в інформаційному просторі як комплексна проблема сучасного суспільства (<i>Олександр Євченко</i>)	444
Захист неповнолітніх в інформаційному просторі: український та зарубіжний досвід (<i>Катерина Ізбаши</i>)	446
Медіа-світ та культурний простір підростаючої особистості: проблеми та перспективи (<i>Ярослава Кальба</i>).....	450
Безпека дітей в сучасному інформаційному просторі України: виклики XXI століття (<i>Ірина Ковальчук</i>)	453
Інформаційний простір – територія, безпечна для дитини (за результатами реалізації проекту) (<i>Софія Котова-Олійник</i>).....	455
Вплив зовнішньої агресії на підліткову злочинність (<i>Марина Ларченко</i>).....	458
Особливості психоемоційної сфери підлітків, які захоплюються комп'ютерними іграми з елементами насилля (<i>Олена Марусенко</i>).....	460
Вплив інформації на розвиток особистості дітей: методи, що забезпечують від маніпуляції в медіа просторі (<i>Лариса Мельник</i>).....	462
Контент-аналіз окремих деструктивних категорій у віртуальному комунікативному просторі (<i>Володимир Мицько</i>)	468
Медіа компетенції дітей та молоді: проблеми і перспективи формування (<i>Лілія Морська</i>).....	470
Вплив засобів масової інформації на формування насилницької поведінки молоді (<i>Світлана Мукомел, Анна Стромло</i>)	472

Шляхи подолання негативного впливу телебачення на підростаючу особистість (Олена Невмержицька)	475
Вплив телепрограм на формування антисоціальних рис учнівської молоді (Інна Ніколаєску)	477
Рольовий розвиток особистості як фактор запобігання психічному насиллю (Анастасія Одінцова)	480
Зміст і напрями реалізації загальноєвропейської кампанії «Рух проти ненависті» в Україні (Надія Павлик)	483
Насильство в інформаційному просторі (Ігор Петришин)	486
Медіанасильство як соціальна проблема (Оксана Повідайчик)	490
Прояв насильства в інформаційному просторі і боротьба з ним (Євген Позднішев)	492
Інформаційне насилля над дітьми: безпека дитини в Інтернеті (Інна Прошина)	495
Вплив соціальних мереж на формування насильства серед підлітків (Вікторія Самойловська)	497
Маніпуляція свідомістю дитини в Інтернет-просторі та шляхи вирішення проблеми Інтернет-насилля (Тетяна Табас)	498
Проблема кібертрейдування серед підлітків (Анастасія Тадаєва)	500
Кібербулінг як новітній вид насильства над підлітками (Олександр Топоренко)	503
Інформаційно-комунікаційні технології та проблема сексуального насильства над дітьми (Тетяна Цюман)	507
Комп'ютерні ігри як фактор насилля над психікою дитини (Ірина Чорна, Михайло Чорний)	510

СЕКЦІЯ 5

ПРАВОВА, СОЦІАЛЬНА ТА ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА (КОРЕКЦІЯ, РЕАБІЛІТАЦІЯ, СУПРОВІД) НЕПОВНОЛІТНІХ, ЩО ЗАЗНАЛИ НАСИЛЛЯ

Особливості правової підтримки дітей-жертв сімейного насилля в Україні (Галина Біляченко)	513
Особливості кримінальної відповідальності за злочини, скоєні проти неповнолітніх (Олександр Варнавських)	516

Психологічний супровід гармонізації батьківсько-юнацьких взаємин на засадах паритетності (<i>Наталія Власова</i>)	517
Роль соціального супроводу щодо подолання насильства над дитиною в сім'ї (<i>Ольга Водяна</i>)	520
Психолого-педагогічні проблеми сексуальної поведінки сучасних підлітків (<i>Тамара Говорун, Даріна Коськіна</i>)	523
Емоційні порушення дітей дошкільного віку: причини та ефективні шляхи їх корекції у контексті запобігання насильству (<i>Галина Гончаровська</i>).....	525
Досвід використання арт-терапії у роботі з дітьми-жертвами домашнього насильства (<i>Наталія Грищенко</i>).....	528
Психологічна допомога дітям, які зазнали домашнього насилля (<i>Марія Дідора, Наталія Невестенко</i>)	532
Правова підтримка неповнолітніх як запорука профілактики правопорушень (<i>Людмила Дух</i>)	535
Арт-терапія у психологічному супроводі дітей, що зазнали насильства (<i>Наталія Заболотна</i>)	538
Соціальна робота в закладах освіти щодо подолання наслідків насильства над дітьми (<i>Наталія Зобенько</i>).....	541
Практичний досвід профілактики виникнення насилля щодо дітей у кризових сім'ях (на прикладі діяльності Центру дитячої творчості) (<i>Ірина Іванова, Мераль Аккент</i>)	543
Проблема сексуального насилля над дітьми: досвід центру допомоги дітям «Місто щасливих дітей» (м. Київ) (<i>Юрій Каптур, Оксана Скляр</i>)	545
Аналіз правових засад попередження насильства в сім'ї у контексті міжнародного та українського законодавства (<i>Володимир Кізь</i>).....	547
Психологічні засоби подолання насилля у внутрішньосімейних відносинах (<i>Вілена Кім</i>)	550
Різні іпостасі насильства (<i>Олена Кобернік</i>)	551
Правове виховання як чинник запобігання насильству серед учнівської молоді (<i>Ростислав Козубовський, Оксана Товканець</i>).....	553
Арт-терапія як засіб реабілітації дітей та підлітків, які постраждали від насильства (<i>Наталія Куб'як</i>).....	556

Правовий захист від насилля в Україні та правове виховання дітей (<i>Яна Куліш</i>)	559
Взаємодія сім'ї і школи щодо запобігання насильству та захисту дітей (з досвіду роботи педагогічного колективу) (<i>Вікторія Лаюс</i>)	560
Робота соціального педагога-фасилітатора з учнями щодо попередження насильства (<i>Інна Литвин</i>)	562
Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки хлопців-підлітків з урахуванням гендерного підходу (<i>Олена Луценко</i>)	563
Правовая, социальная и психологическая поддержка несовершеннолетних, ставших жертвами насилия в семье: теоретический аспект (<i>Ельмира Мамбетова</i>)	567
Формування стресостійкості у дітей як превенція травматизації в ситуації емоційного та інформаційного насилля (<i>Мар'яна Миколайчук</i>)	569
Правові заходи щодо протидії насильству в сім'ї (<i>Максим Молодець</i>)	571
Стратегії копінг-поведінки в складних життєвих умовах (<i>Інна Моначин</i>)	574
Проблема індивідуалізації психічних порушень у неповнолітніх жертв насилля (<i>Ярослав Морзун</i>)	577
Формування у юнацтва життєстійкості як здатності протистояти життєвим кризам (<i>Людмила Назаренко</i>)	580
Аналіз чинників гендерно-обумовленого насильства у середовищі підлітків (<i>Олена Остапчук</i>)	582
Проблеми обдарованих дітей (<i>Ірина Періг</i>)	584
Моніторинг стану профілактичної та правовиховної роботи у навчальних закладах Київської області (<i>Лариса Петушкова</i>)	587
Актуальні питання організації попередження девіантної поведінки серед дітей та підлітків (<i>Тетяна Побоча</i>)	590
Профілактика насильства і жорстокого поводження з дітьми (<i>Лілія Потатюк</i>)	592
Моніторинг психолого-педагогічного супроводу дітей, які перебувають у закладах соціальної реабілітації (<i>Антоніна Рудська, Галина Палійчук</i>)	595
Психолого-педагогічна корекція дисгармоній у дітей із вадами зору (<i>Надія Савчук</i>)	597

Соціальна та психологічна підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах дитячого будинку сімейного типу (<i>Оксана Слук</i>).....	600
Вплив педагогічного стилю взаємодії на появу деструктивних емоційних станів молодших школярів (<i>Ольга Сорока, Лариса Банкул</i>).....	602
Психологическая поддержка подростков, переживших насилие (<i>Марина Тихонова</i>).....	605
Бездуховність як причина жорстокості та насилля (<i>Тамара Тюріна</i>).....	608
Досвід перенесеного психологічного насилля як чинник формування порушеної психологічної межі особистості (<i>Віра Чернобровкіна</i>).....	609

СЕКЦІЯ 6

ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЛЮ ТА ЖОРСТОКОМУ ПОВОДЖЕННЮ З НЕПОВНОЛІТНІМИ

Возможности профилактики насилия в поведении человека (<i>Світлана Бажутіна</i>).....	612
Гендерне насильство та шляхи його попередження у системі гендерних відносин (<i>Наталія Байдюк</i>).....	614
Програма соціально-педагогічної роботи у загальноосвітньому навчальному закладі, спрямована на попередження насильства серед підлітків (<i>Олена Бслолітцева</i>).....	617
Досвід дитини як чинник попередження та подолання насильства (<i>Ганна Бик</i>).....	619
Профілактика гендерних упереджень керівників загальноосвітніх навчальних закладів як чинник запобігання жорстокому поведінню з дітьми та молоддю (<i>Олена Бондарчук, Олена Нежинська</i>).....	621
Материнство у психоаналізі (ключова роль матері у вихованні гуманної особистості) (<i>Тетяна Боришук</i>).....	624
Виховання ненасильницької моделі поведінки старшокласників засобами української літератури: гендерний аспект (<i>Тетяна Бутурлім</i>).....	625
Соціально-педагогічна робота з профілактики насильства щодо дітей (<i>Ірина Веретенко</i>).....	628
Діяльність дитячих громадських об'єднань з попередження агресії (<i>Віра Вільгош</i>).....	631

Поняття та зміст соціально-педагогічної профілактики агресії підлітків у загальноосвітньому навчальному закладі (Ірина Гайдамашко).....	633
Технології соціальної роботи з дезадаптованими дітьми і підлітками (Наталія Гітун).....	636
Теоретичні засади дослідження підготовленості майбутнього соціального педагога до попередження насильства щодо дитини в сім'ї (Тетяна Голованова).....	639
Профілактика та психокорекція девіантної поведінки серед студентської молоді (Мар'яна Григор'єва).....	642
Робота школи з батьками як передумова попередження домашнього насильства (Світлана Губіна).....	644
Напрями роботи соціального педагога з метою запобігання економічного насилля над дітьми (Володимир Гуріч).....	646
Атрибутизація насильства (Ростислав Даниляк).....	649
Організація роботи з батьками молодших школярів щодо дотримання прав дитини (Ірина Жаркова).....	650
Профілактика насильства серед підлітків як соціально-педагогічна проблема (Ельвіра Заредінова, Лінуре Бойкарова).....	653
Організація правової школи як важливий етап у становленні правової свідомості та культури учнівської молоді (Інна Іванюк).....	655
Права дитини в контексті дитиноцентризму (Олена Квас).....	657
Соціально-педагогічна робота з дітьми у конфліктний та пост-конфліктний період (Людмила Ковальчук).....	659
Запобігання насильству та захист прав дітей у Донецькій області (Наталія Коніщева, Наталія Трушкіна).....	663
Робота з відкритими освітніми ресурсами мережі Інтернет як противага інформаційному насиллю (Олена Купенко, Катерина Никоненко).....	666
Інноваційний підхід у теоретичній підготовці майбутніх соціальних педагогів щодо профілактики насилля та жорстокого поводження з дітьми (Оксана Куторжевська).....	669
Філософсько-психологічні та гуманістичні аспекти аналізу проблеми насильства (Світлана Кушнікова).....	672
Фасилітуюча взаємодія соціального педагога з учнями щодо попередження насилля в освітньому середовищі (Інна Литвин).....	675

Теоретико-методологічні аспекти профілактичної роботи щодо насильства у школі (Людмила Макарова, Алла Макарова).....	677
Шляхи допомоги підліткам у подоланні негативних психічних станів у контексті проблем сучасної педагогічної практики (Ксенія Максименко).....	680
Інноваційні форми та методи роботи з питань попередження насильства та жорстокого поводження серед усіх учасників навчально-виховного процесу (Тетяна Мараховська).....	683
Психологічні чинники попередження насилля щодо неповнолітніх у процесі сімейної соціалізації (Алла Москальова).....	685
Залучення дітей до позашкільної освіти як один із шляхів запобігання насиллю та жорстокому поводженню з неповнолітніми (Лариса Ніколаєнко).....	688
Запобігання насиллю в узалежненій сім'ї: з досвіду гендерної школи батьківства (Олена Ніконова).....	691
Здоров'язбережувальне освітнє середовище – запорука успішної соціалізації учнів (Ольга Осовська, Ірина Шепенюк).....	694
Управління соціально-виховним середовищем навчального закладу як один із шляхів запобігання жорстокому поводженню з дітьми (Світлана Панченко).....	696
Особливості взаємодії недирективного ігрового терапевта з агресивними дітьми (Оксана Паркулаб).....	698
Сучасні шляхи профілактики жорстокого поводження з дитиною впродовж перинатального періоду (Ірина Пасічник).....	701
Шляхи запобігання жорстокому поводженню з дітьми з обмеженими психофізичними можливостями (Наталія Пахомова).....	704
Особливості створення безпечного сімейного середовища у руслі комунікативного підходу (Наталія Пеньковська).....	707
Організація соціально-педагогічної роботи щодо попередження й подолання насильства у сім'ях учнів (Валерій Петрович).....	709
Девіантні прояви поведінки підлітків як предмет педагогічної корекції (Сергій Пішун).....	712
Підготовка майбутніх соціальних працівників до попередження агресивного ставлення до дітей (Віра Поліщук, Ганна Слосанська).....	714
Зміна світоглядних настанов як шлях нормалізації соціальних взаємин з дітьми і молоддю (Ольга Радченко).....	717

Формування навичок ненасильницької поведінки засобами колірної діагностики: специфіка суб'єктивних ставлень старшокласників (Ганна Рук).....	720
Ідея ненасилля в релігійно-філософському контексті (Микола Рук).....	722
Роль учасників навчально-виховного процесу загальноосвітніх навчальних закладів у профілактиці насилля над дітьми (Михайло Рябенко)	724
Шляхи створення безпечного середовища для особистісного розвитку підлітків: взаємодія школи та сім'ї (Оксана Сампара)	726
Дитяча програма новин як модель демократії, суспільної свідомості та входження в субкультуру (Віктор Сіткар)	730
Організація паритетної суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу як чинник запобігання насиллю над дітьми (Алла Степанюк)	733
Педагогічний всеобуч батьків – основа соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в УРСР у другій половині ХХ ст. (Вікторія Стинська)	735
Роль типології девианції в психосоціальної корекції підлітків з девиантним поведінням (Віталій Сухенко)	738
Організація просвітницької та профілактичної роботи з батьківською громадою школи щодо попередження насильства над дітьми в сім'ї (Ольга Хвостенко)	741
Соціально-педагогічний аспект проблеми адиктивної поведінки в студентському середовищі (Ірина Чемерис).....	744
Взаємини «дитина–дорослий» під час болючих медичних процедур (Анастасія Широка, Лариса Корж)	746
Особливості підготовки вчителя до профілактики насилля у сім'ї та школі (Яніна Шкарній)	749
Підготовка майбутніх учителів у Польщі до попередження насильства в освітньому середовищі (Ірина Янкович)	750
Підготовка майбутніх учителів до профілактики насилля у процесі вивчення навчальної дисципліни «Освітні технології» (Олександра Янкович)	753
РЕКОМЕНДАЦІЇ	756

CONTENTS

INTRODUCTION	3
PLENARY SESSION	
Social, professional and family risk factors of child abuse (<i>Halyna Bevz</i>).....	6
Dysfunctional family expects a child: predictors and correction (<i>Olena Bozhuk, Bohdan Bozhuk</i>).....	9
Gender violence in economic risks (<i>Tamara Hovorun</i>).....	12
Public discourse of new reproductive technologies as a prevention of a risk of child abuse (<i>Kateryna Karpenko</i>).....	14
Non-violent paradigm: orientations of children and youth' egalitarian socialization (<i>Oksana Kikinezhdii</i>).....	17
Application of corporal punishment to children with education aim: discrepancies between the law, ethics and religion (<i>Olena Kovaliova</i>).....	21
Outcomes of the transformation of Ukrainian families (<i>Nataliia Konishcheva</i>).....	24
Urgent problems of sexual socialization of children and teenagers in Ukraine (<i>Volodymyr Kravets</i>).....	27
Training course "Parenting makes you happy" as a technology of prevention of family violence: experience of implementation in Ukraine (<i>Halyna Laktionova</i>).....	30
National children's "Hotline" as a technology of protection of children's rights (<i>Kateryna Levchenko</i>).....	33
Deformation factors of the system of individual safety standards (<i>Heorhiy Lozhkin, Nataliia Volianiuk</i>).....	36
Resources of potential 'T': means of internal and external independence as counteraction of violence (<i>Iryna Manokha</i>).....	38
Teenagers' attitude to mass media (<i>Lidia Pavelec</i>).....	41
Social and philosophic aspects of violence and humanism in the history (<i>Serhii Ryk</i>).....	44
Adults' basic personal abilities as a pre-requisite for childhood free from violence (<i>Myroslav Savchyn</i>).....	46

Approaches to the development of the system of children's rights protection in Ukraine (<i>Iryna Trubavina</i>)	48
Rehabilitation programmes for offenders (<i>Tetiana Skliarenko</i>)	51
Street working with street children as a form of prevention of juvenile delinquency (<i>Anna Fidelus</i>).....	53

SECTION 1

STATE SYSTEM OF CHILDREN'S RIGHTS PROTECTION: THE INTERNATIONAL AND UKRAINIAN EXPERIENCE

The problem of child abuse in the family: the Ukrainian and foreign studies (<i>Liudmyla Berezovska</i>).....	59
The social protection of children who suffered from domestic violence (<i>Olha Blonska</i>).....	62
The problem of child abuse in the United States and Canada: a comparative analysis (<i>Iryna Boiko, Sviatoslav Kikinezhdi, Yurii Osiv</i>).....	65
Intellectual violence: elitism and equality in the education of talented children (<i>Yaroslava Vasylkevych</i>).....	68
International experience of protection of children from violence, exploitation and abuse (<i>Liudmyla Hvozdz, Valentyna Tykholoz</i>).....	71
Technologies for teachers to prevent child abuse: the German experience (<i>Iryna Hrechyn</i>)	74
Legal framework of orphan care in Poland (<i>Khrystyna Dziubynska</i>).....	76
Value and axiological aspects of nonviolent paradigm (<i>Yuliia Dombrovska</i>)	79
Legal aspects of prevention of child abuse in Ukraine (<i>Liubomira Ilichuk</i>)	80
Institutional care of children in certain countries of the EU: European experience (<i>Oresta Karpenko</i>).....	83
System of social protection of children in Germany (late 19 th – early 20 th century) (<i>Mariana Klym</i>)	86

System counter action of violence against youth (<i>Iryna Kozubovska, Iryna Popovych</i>)	88
Prevention of bullying in the educational setting (on the example of schools in Canada) (<i>Olha Kostiuk</i>)	91
Formation of a safe educational environment for family and psychological well-being of children: the experience of domestic pedagogy (<i>Olha Krutenko</i>)	94
Propaedeutic work to prevent child abuse in the system of getting school children ready to responsible parenting: experience of the U.S. and the UK (<i>Nataliia Levchyk</i>)	97
State violence against children in the USSR during the 1930s (<i>Olexii Lionchuk</i>).....	100
British experience of overcoming bullying at secondary schools (<i>Liudmyla Lushpai</i>).....	102
A comparative analysis of the Ukrainian and international approaches: protection of the rights of children at the adoption (<i>Tetiana Melnychuk</i>)	105
Psychological features of concluding criminal agreements involving juveniles and elimination of negative psychological consequences of the offense (<i>Yuliia Merkulova</i>)	107
Types of domestic violence and mechanisms to overcome it in Polish society (<i>Iryna Nestaiko</i>).....	110
Determination and consideration of child interests in providing social support (<i>Liudmyla Moroz</i>)	113
Status of the Commissioner for Children’s Rights: comparative legal aspects (<i>Valeriia Pakhomova</i>).....	116
System of children’s rights protection in Ukraine: international and domestic experience (<i>Mykhailo Podoliak</i>)	119
Violence against children in prison setting (<i>Anna Popovych</i>).....	122
Development and implementation of state policy in the area of childhood protection in Ukraine (<i>Vladyslav Smolianoi</i>).....	125
Projective strategies of a safe, free from violence educational environment formation: the U.S. experience (<i>Alina Cherniakova</i>).....	126

Analysis of foreign experience of using art therapy in correctional work with children victims of violence (<i>Siuzanna Shydliukh</i>).....	129
Contribution to children's rights (<i>Kshyshtof Yushchak</i>).....	1363
Tolerance formation in children relations (<i>Sergii Yakovenko</i>).....	136

SECTION 2

VIOLENCE IN EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Bullying – as a form of child abuse at schools (<i>Oksana Amelina</i>).....	139
School violence: influence on children (<i>Evelina Bakshysh</i>).....	141
A gender component of a textbook's content as one of the pre-requisites for prevention of violence (<i>Lesia Basiuk</i>).....	143
Saving of intrinsic value of childhood as a social and psychological problem (<i>Iryna Bila</i>).....	145
Manifestations and causes of violence in educational environment (<i>Svitlana Vykhor</i>).....	147
Causes and pre-requisites of school violence (<i>Roman Vorobiov</i>).....	151
Coercion and punishment as methods of a child's character development in the interpretation of Ukrainian teachers (<i>Mykola Haliv</i>).....	153
Bullying as a social and educational problem. Ways of its solution (<i>Nina Hordiienko</i>).....	155
Relevance of the problem of violence at schools (<i>Oksana Horodetska</i>).....	157
Study of bullying problems at school settings (<i>Maria Huliaieva, Alina Mykailo</i>).....	160
Formation of humane attitude of future nurses to juvenile patients in the social and legal context (<i>Mariia Daniuk</i>).....	163
School mobbing: contents, factors and ways to overcome it (<i>Marina Doktorovych</i>).....	165

V. H. Korolenko's work on prevention of child abuse (<i>Svitlana Yemets</i>).....	168
Particularities of mental abuse among teenagers (<i>Oksana Zhyznomirska</i>).....	171
Development of humanistic values as a means of prevention of violence among school students (<i>Halyna Zhyrska</i>)	173
Domestic and school violence: mechanisms of prevention (<i>Oksana Zakusylo</i>)	175
Pedagogic interaction as a factor of development of ethical self-esteem in primary school children (<i>Mariia Zamishchak</i>)	178
Differential, psychological factors and particularities promoting the inclination to victim behaviour among students (<i>Zinoviia Karpenko</i>).....	181
Interpretation of the problem of violence in contemporary literature for children: author's position and reader's reception (<i>Tetiana Kachak</i>).....	183
Violence among students: sociological research (<i>Iryna Kyzyma</i>).....	186
Primary school – an area free from violence: psychological training of teachers to form safe educational environment (<i>Olha Kiz</i>).....	188
The problem of violence against teenagers at educational institutions (<i>Hanna Kovalska</i>).....	191
Children's psychological space and safety of pedagogic interaction (<i>Andrii Kolosov</i>).....	193
Organization of teachers' work to solve the problem of child abuse in schools (the experience of Ternopil institute of postgraduate study) (<i>Mariia Korostil</i>)	196
Didactogenies and its prevention at school practice (<i>Victoriia Krotenko</i>).....	199
Dissatisfaction of the teenagers' emotional needs as an artificial emergence of bullying in the school setting (<i>Iryna Krushelnytska</i>)	202
The role of school in the protection of children's rights (<i>Iuliia Kuzmenko</i>).....	204
Introduction of non-violent pedagogy in the boarding schools (<i>Liubov Kutorzhevska</i>).....	207

Particularities of manifestation of psychological violence at school (<i>Victoriia Kucher</i>).....	209
Activation of pedagogical activities of future teachers on the formation of a safe learning environment for students (<i>Antonina Lakhmaniuk</i>).....	211
Emotional disturbances in the early school age: factors and features of manifestation (<i>Nadiia Levus</i>).....	214
Impact of mobbing on child's personal development (<i>Halyna Lemko</i>).....	217
Protection of pre-school age children's rights as a social and educational problem (<i>Alina Lubianova</i>).....	220
Violence and its manifestations in the educational environment (<i>Olha Maksymovych</i>).....	221
Love to children as a pedagogic category (<i>Nataliia Matveieva</i>).....	224
Guidance to education professionals in case if cruel treatment against a child is identified (<i>Nataliia Nahorna</i>).....	227
Punishment as means to maintain the discipline among students of educational institutions in Ukraine in 19 th century (<i>Oksana Onypchenko</i>).....	229
Determination factors of violent behaviour among students (<i>Andzhela Polianycho</i>).....	232
Violence as a social psychological phenomenon in practical psychologist's work (<i>Inna Pohodko</i>).....	235
Humanizing the pedagogic interaction as a way of pedagogic anthropology process (<i>Alla Revt</i>).....	236
Personal values as a safeguard from violence (<i>Liudmyla Romaniuk</i>).....	239
The problem of violence in education process (<i>Nataliia Saiko</i>).....	241
Students as subjects and objects of violence (<i>Nadiia Seniovska</i>).....	243
Mobbing and bullying in school. Detection and prevention (<i>Slavomir Slyva</i>).....	245

CONTENTS

Dialogue-based relationships as a basis of safe education environment in primary school age (<i>Iryna Staragina</i>).....	249
Particularities of development of non-violent relationships among students (<i>Anna Stromylo</i>).....	251
Social pedagogical training “Development of a sense of duty and protection of their family rights in teenagers” (<i>Iryna Tokar</i>).....	253
Prevention of violence (bullying) in school (<i>Zera Turna</i>).....	259
Prevention of violence in rehabilitation and recreation centres for children (<i>Anna Chernysheva</i>).....	261
Rough language in a family and school as a manifestation of mental violence (<i>Liliia Shyrokordiuk</i>).....	262
Formation of a safe environment for primary school children on the basis of gender approach (<i>Iryna Shulha</i>).....	266
The analysis of psychological factors of school violence at elementary school (<i>Oksana Yurchyk</i>).....	267

SECTION 3

DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN

Impact of parental education style on the development of teenager’s self-esteem (<i>Ivanna Andriichuk</i>).....	270
Domestic violence against children as a social psychological problem (<i>Iryna Astremaska</i>).....	271
Development of responsible parenthood in students as a way to overcome domestic violence (<i>Oksana Bartkiv, Oksana Smalko</i>).....	274
Phenomenon of domestic violence against children (<i>Victoriia Biloushchenko</i>).....	277
Domestic violence against children (<i>Liliia Vovk</i>).....	280
Factors of deviant behaviour among teenagers in Ukraine (<i>Neonila Voloshyna</i>).....	282
Particularities of domestic education in a modern family (<i>Olena Voloshok</i>).....	285

Social and psychological causes of domestic violence (<i>Lidiia Havryliuk</i>)	288
Latent factors of domestic violence against children (<i>Tetiana Haynal</i>).....	289
Domestic violence against children as a negative social phenomenon (<i>Oksana Hareieva, Valentyna Tykholoz</i>).....	291
Social work with children who experienced domestic violence (<i>Olha Hlavatska</i>)	294
Violence pollutes our life (<i>Valentyna Holovan</i>).....	297
Particular manifestations of domestic sexual abuse (<i>Liudmyla Holovach</i>)	299
Psychological characteristics of a childhood trauma (<i>Narmina Huseinova</i>)	302
Social pedagogues' and psychologists' work on prevention of domestic violence against children (<i>Alla Derecha, Olena Usyk</i>).....	305
The phenomenon of violence in Psychology (<i>Halyna Didenko</i>).....	308
Particularities of domestic violence against children (<i>Tetiana Dudko</i>).....	309
Domestic violence against children as a social and psychological problem (<i>Riiana Ziadinova</i>)	312
Domestic violence against children as a vital social and pedagogical problem (<i>Svitlana Kalaur, Nataliia Oleksiuk</i>).....	315
Manifestations of violence in families where parents are prone to addictive behaviour (<i>Oleksii Klochko</i>).....	318
Impact of domestic violence as a factor of delinquent behaviour emergence (<i>Neli Kovalenko</i>).....	319
Problem of violence and cruelty against children (<i>Hanna Koliesnik, Khrystyna Chaptseva</i>).....	321
Domestic violence: general overview (<i>Anna Kolinets, Iaryna Faryna</i>).....	322
Particularities of physical violence in the family (<i>Volodymyr Kostiv</i>).....	326

Prevention of domestic violence: the role of primary school teachers in organization of educational work with parents (<i>Khrystyna Kulynych, Iryna Mukhina, Olha Kiz</i>).....	328
Domestic violence against children: causes and consequences (<i>Kateryna Kucherenko</i>).....	332
Mothers' emotional burnout in relationship with children (<i>Nadiia Levus, Victoriia Hupalovska</i>).....	334
Domestic violence against children: gender implications (<i>Rusana Lionchuk</i>).....	337
Social and psychological effects of domestic violence against children (<i>Victoriia Mazan</i>).....	339
Psychological particularities of women victims of spousal abuse (<i>Oksana Mazanenko</i>).....	342
Social work with family members to prevent violence as an important educational problem (<i>Olha Maksymovych, Mariana Chaikivska</i>).....	344
Domestic violence against children and its solutions (<i>Olha Maksymovych, Sofiia Dobzhynetska</i>).....	346
Impact of migration on psychological health of children. Factors which cause violence (<i>Mariana Nych</i>).....	349
Problem of child abuse and ways of its prevention in Ukraine (<i>Nina Ostanina</i>).....	352
Problem of domestic violence against children (<i>Victoriia Palahina</i>).....	355
The influence of parental and family education on teenagers' victim behaviour (<i>Vladyslav Papusha</i>).....	357
Violence against children as a result of victim status in family and society (<i>Ivanna Parfanovych</i>).....	359
Prevention of cruel treatment towards children (<i>Alina Pryshchepa</i>).....	362
Domestic violence against children: causes and factors (<i>Victoriia Priadkina</i>).....	365
Dialogue mode of child-parent relations as a condition for a balanced development of a child's personality in a family (<i>Halyna Radchuk</i>).....	368

Domestic violence as a consequence of information distortion in the information society (<i>Yuliia Rudenko</i>)	371
Social consequences of violence against teenagers (<i>Nadiia Sabat</i>)	373
Domestic violence against children as a factor of development of psychosomatic diseases (<i>Tetiana Skorokhod</i>)	376
«My child beats me» – the problem of teenagers’ violence against parents (<i>Slavomir Kania</i>)	379
Prevention of domestic violence against children (<i>Lesia Smerechak</i>)	382
Prevention of domestic violence (<i>Liudmyla Stasiuk</i>)	383
Nature, types, and factors of child abuse (<i>Nataliia Sushyk</i>)	385
Domestic violence: types and examples of child abuse (<i>Nadiia Tataryn</i>)	388
Psychological effects of child abuse (<i>Lidiia Tymkiv</i>)	391
Administrative responsibility for committing domestic violence against children (<i>Olha Tkalenko</i>)	393
Social and psychological factors of committing domestic violence against children (<i>Valentyna Tiurina</i>)	396
Legal, social and psychological aspects of parental responsibility manifestations for the development of pre-school children in the context of safe family environment (<i>Olena Hartman</i>)	399
Phenomenology of child abuse (<i>Hanna Tsytzenko</i>)	401
Neglect of child’s interests as one of the types of domestic violence (<i>Oleksandr Tsytzenko</i>)	402
The problem of domestic violence in the context of psychological rehabilitation practice of psychology students (<i>Ruslana Chip</i>)	404
Phenomenon of violence against children brought up in dysfunctional families (<i>Oksana Shelever</i>)	407

Parents' emotional competence as means of emotional psychological prevention of child abuse (<i>Mariia Shpak</i>).....	409
Influence of heredity and environment and the negative effects of domestic violence (<i>Liubov Shpilchak</i>).....	411
Social and psychological profile of a child who suffered violence (<i>Yaroslava Yurkiv</i>).....	413

SECTION 4

VIOLENCE IN INFORMATION SPACE

Survey of students' awareness of information violence: gender aspects (<i>Tetiana Ablonska</i>).....	417
Influence of media environment on child consciousness (<i>Zoriana Adamska</i>).....	419
Information violence and ways of its prevention (<i>Tetiana Bilyk</i>).....	422
Violence in video games and violence in real life: scientific discussions on the analysis of interdependency (<i>Vasyl Butryn, Olha Kiz</i>).....	424
Personal security in the information space (<i>Tetiana Varyvoda</i>).....	427
Influence of television violence on children (<i>Oksana Voroshchuk</i>).....	430
Evaluation of psychological health and suicide risk of teenagers on the basis of activities in the social networks (<i>Inna Haletska</i>).....	432
Gender stereotypes in children's literature as a manifestation of psychological pressure (<i>Liliia Dzudzylo</i>).....	434
State policy in the area of protection of children in media space: The ukrainian and international experience (<i>Vasyl Dyakiv</i>).....	437
Violence in the media – cyberbullying (<i>Lyeshek Zakshevski</i>).....	441
Violence in the information space as a complex problem of modern society (<i>Oleksandr Yevchenko</i>).....	444

Protection of children in media space: the Ukrainian and foreign experience (<i>Kateryna Izbash</i>)	446
Media world and cultural space of a young personality: problems and prospects (<i>Yaroslava Kalba</i>)	450
Child safety in modern information space of Ukraine: challenges of the 21 st century (<i>Iryna Kovalchuk</i>).....	453
Information space – safe area for children (based on project results) (<i>Sofiia Kotova-Oliinyk</i>)	455
The influence of external aggression on juvenile delinquency (<i>Maryna Larchenko</i>)	458
Particularities of psychoemotional sphere of teenagers addicted to computer games with elements of violence (<i>Olena Marusenko</i>)	460
Information influence on the development of a child’s personality: methods that protect from manipulation in media space (<i>Larysa Melnyk</i>).....	462
Content analysis of certain destructive categories in virtual communication space (<i>Volodymyr Mytsko</i>)	468
Media competence of children and youth: problems and prospects of its development (<i>Liliia Morska</i>)	470
The influence of mass media on the development of violent behaviour among young people (<i>Svitlana Mukomel, Anna Stromylo</i>)	472
Ways of overcoming negative impact of television on the young person (<i>Olena Nevmerzhytska</i>).....	475
Influence of TV programmes on the development of antisocial features of youth (<i>Inna Nikolaiesku</i>)	477
Role of development of personality as a key factor of prevention of mental violence (<i>Anastasiia Odintsova</i>).....	480
Contents and directions of European campaign “No hate speech movement” in Ukraine (<i>Nadiia Pavlyk</i>)	483
Violence in information space (<i>Ihor Petryshyn</i>)	486

CONTENTS

Media violence as a social problem (<i>Oksana Povidaichyk</i>).....	490
Violence in mass media space and ways of preventing it (<i>Yevgen Pozdnyshhev</i>).....	492
Information violence against children: child safety on the Internet (<i>Inna Proshyna</i>).....	495
The influence of social networks on development of violence among teenagers (<i>Victoriia Samoilovska</i>).....	497
Manipulation of a child's mind in online space and ways of solving the problem of Internet violence (<i>Tetiana Tabas</i>).....	498
Problem of cyber mobbing among teenagers (<i>Anastasiia Tadaieva</i>).....	500
Cyberbullying as a new form of violence against teenagers (<i>Oleksandr Toporenko</i>).....	503
Information and communication technologies and problems of sexual abuse of children (<i>Tetiana Tsiuman</i>).....	507
Computer games as a factor of violence against a child's mind (<i>Iryna Chorna, Mykhailo Chorny</i>).....	510

SECTION 5

LEGAL, SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT (CORRECTION, REHABILITATION, MAINTENANCE) OF JUVENILES WHO EXPERIENCED VIOLENCE

Particularities of legal support to children-victims of domestic violence in Ukraine (<i>Halyna Biliachenko</i>).....	513
Particularities of criminal responsibility for crimes committed against teenagers (<i>Oleksandr Varnavskykh</i>).....	516
Psychological support to harmonization of parental-youth relations on the basis of parity (<i>Nataliia Vlasova</i>).....	517
Role of social support in prevention of domestic violence against children (<i>Olha Vodiana</i>).....	520
Psychological and pedagogical problems of modern sexual behaviour of teenagers (<i>Tamara Hovorun, Daryna Koskina</i>).....	523
Emotional violation of preschool children: causes and effective ways of correction in the context of violence prevention (<i>Halyna Honcharovska</i>).....	525

Experience of using art therapy in the work with children victims of domestic violence (<i>Nataliia Hryshchenko</i>).....	528
Psychological assistance to children who have suffered from domestic violence (<i>Mariia Didora, Nataliia Nevestenko</i>).....	532
Legal assistance to teenagers as a guarantee of prevention of crimes (<i>Liudmyla Dukh</i>).....	535
Art therapy in psychological support to children victims of violence (<i>Nataliia Zaboloma</i>).....	538
Social work in education institutions to prevent the effects of child abuse (<i>Nataliia Zobenko</i>).....	541
Practical experience of prevention of domestic violence against children in crisis families (on the example of children's creativity center) (<i>Iryna Ivanova, Meral Akkent</i>).....	543
Problem of sexual violence against children: experience of children care center "City of happy children" (Kyiv) (<i>Yurii Kashpur, Oksana Skliar</i>).....	545
The analysis of the legal framework for prevention of domestic violence in the context of international and Ukrainian law (<i>Volodymyr Kiz</i>).....	547
Psychological means of prevention of violence in family relationships (<i>Vilena Kit</i>)	550
Different types of violence (<i>Olena Kobernik</i>).....	551
Legal education as a factor of prevention of violence among youth (<i>Rostyslav Kozubovskiy, Oksana Tovkanets</i>).....	553
Art therapy as a tool of rehabilitation of children and teenagers survivors of violence (<i>Nataliia Kubiak</i>).....	556
Legal protection from violence in Ukraine and legal education of children (<i>Yana Kulish</i>)	559
Interaction of family and school for prevention of violence and protecting children (the experience of teaching staff) (<i>Victoriia Laius</i>).....	560
Work of social a educator with students on the prevention of violence (<i>Inna Lytvyn</i>).....	562
Social and educational prevention of teenage boys' deviant behaviour through gender perspective (<i>Olena Lutsenko</i>)	563

Legal, social and psychological support of teenager victims of domestic violence: theoretical aspects (<i>Elmira Mambetova</i>).....	567
Development of stress resistance in children as a means of trauma prevention in cases of emotional and informational violence (<i>Mariana Mykolaichuk</i>).....	569
Legal actions on prevention of domestic violence (<i>Maksym Molodets</i>)	571
Strategy of copying behaviour in difficult life conditions (<i>Inna Monachyn</i>).....	574
Problem of individual mental disorders in teenagers victims of violence (<i>Yaroslav Morhun</i>).....	577
Development of youth viability as an ability to confront life crisis (<i>Liudmyla Nazarenko</i>).....	580
The analysis of factors of gender-based violence among teenagers (<i>Olena Ostapchuk</i>).....	582
Problems of the gifted children (<i>Iryna Perih</i>)	584
Monitoring of the state of preventive and educational work at educational institutions of Kyiv region (<i>Larysa Pietushkova</i>).....	587
Key aspects of prevention of deviant behaviour among children and teenagers (<i>Tetiana Pobocho</i>).....	590
Prevention of violence and child abuse (<i>Liliia Potapiuk</i>).....	592
Monitoring of psychological and educational case management of children in social rehabilitation institutions (<i>Antonina Rudska, Halyna Paliichuk</i>).....	595
Psychological and educational correction of disharmony in visually impaired children (<i>Nadiia Savchuk</i>).....	597
Social and psychological support to orphans and children deprived of parental care in orphanages (<i>Oksana Smuk</i>)	600
The effect of pedagogical style of interaction on the development of teenagers' destructive emotional conditions (<i>Olha Soroka, Larysa Bankul</i>).....	602

Psychological support of teenagers who experienced violence (<i>Maryna Tikhonova</i>)	605
Lack of spirituality as a cause of violence (<i>Tamara Tiurina</i>)	608
Experience of suffering from psychological violence as a factor of development of distorted psychological personality borders (<i>Vira Chernobrovkina</i>).....	609

SECTION 6

WAYS OF VIOLENCE AND CHILD ABUSE PREVENTION

Violence prevention in human behaviour (<i>Svitlana Bazhutina</i>)	612
Gender based violence and ways of its prevention in the system of gender relations (<i>Nataliia Baidiuk</i>)	614
Programme of social and educational work at secondary schools aimed at prevention of violence among teenagers (<i>Olena Bieloliptseva</i>).....	617
Child experience as a factor of prevention of violence (<i>Hanna Byk</i>)	619
Prevention of gender prejudice of heads of educational institutions as a factor of prevention of child and youth abuse (<i>Olena Bondarchuk, Olena Nezhynska</i>)	621
Motherhood in psychoanalysis (The key role of a mother in education of humane personality) (<i>Tetiana Boryshchuk</i>).....	624
Education of nonviolent model of high school students behaviour by means of the Ukrainian literature: gender aspects (<i>Tetiana Buturlym</i>)	625
Social and pedagogical work on prevention of child abuse (<i>Iryna Veretenko</i>).....	628
Activities of children's associations on prevention of child abuse (<i>Vira Vilhosh</i>).....	631
Concept and contents of social and pedagogical prevention of aggression among teenagers at secondary school (<i>Iryna Haidamashko</i>).....	633
Technologies of social work with maladjusted children and teenagers (<i>Nataliia Hitun</i>).....	636

Theoretical framework of a study of capacity of future social workers to prevent domestic violence against children (<i>Tetiana Holovanova</i>).....	639
Prevention and psychological correction of students deviant behavior (<i>Mariana Hryhorieva</i>).....	642
School work with parents as a method of prevention of domestic violence (<i>Svitlana Hubina</i>).....	644
Directions of work of social educators to prevent economic violence against children (<i>Volodymyr Hurich</i>).....	646
Violence as an attribute of human behaviour (<i>Rostyslav Danyliak</i>).....	649
Organization of work with parents of elementary school children to respect children's rights (<i>Iryna Zharkova</i>).....	650
Prevention of violence among teenagers as a social and educational problem (<i>Elvira Zaredinova, Linure Boikarova</i>).....	653
Organization of law school as an important step in the development of legal awareness and culture of school youth (<i>Inna Ivaniuk</i>).....	655
Children's rights in the context of child-centrism (<i>Olena Kvas</i>).....	657
Social and pedagogical work with children in conflict and post-conflict period (<i>Liudmyla Kovalchuk</i>).....	659
Prevention of violence and protection of children's rights in Donetsk region (<i>Nataliia Konishcheva, Nataliia Trushkina</i>).....	663
Work with open educational Internet resources as a counterweight to informational violence (<i>Olena Kupenko, Kateyryna Nykonenko</i>).....	666
Innovative approach to theoretical training of future social workers on prevention of violence and child abuse (<i>Oksana Kutorzhevskia</i>).....	669
Philosophical and psychological aspects and humanistic analysis of violence problem (<i>Svitlana Kushnikova</i>).....	672
Facilitative interaction of social educators and students to prevent violence in educational environment (<i>Inna Lytvyn</i>).....	675
Theoretical and methodological aspects of work to prevent violence at schools (<i>Liudmyla Makarova, Alla Makarova</i>).....	677

Ways to help teenagers to overcome negative mental conditions in the context of modern teaching practice (<i>Kseniia Maksymenko</i>).....	680
Innovative forms and methods of prevention violence and abuse among all members of the educational process (<i>Tetiana Marahovska</i>).....	683
Psychological factors of prevention of juvenile abuse during the process of family socialization (<i>Alla Moskalova</i>)	685
Children involvement in out-of-school education as a way to prevent child abuse (<i>Larysa Nikolaienko</i>).....	688
Prevention of violence in addicted family: the experience of gender paternity school (<i>Olena Nikonova</i>)	691
Health friendly educational environment – key to successful socialization of school children (<i>Olha Osovska, Iryna Shepeniuk</i>).....	694
Management of social and educational environment of educational institutions as one of the ways to prevent child abuse (<i>Svitlana Panchenko</i>)	696
Particularities of interaction of non-directive game therapist with aggressive children (<i>Oksana Parkulab</i>)	698
Contemporary ways of prevention of child maltreatment throughout the perinatal period (<i>Iryna Pasichnyk</i>).....	701
Ways of preventing abuse against children with physical and mental disabilities (<i>Nataliia Pakhomova</i>).....	704
Particularities of the formation of a safe family environment within the framework line of the communicative approach (<i>Nataliia Penkovska</i>).....	707
Organization of social and educational work to prevent and overcome domestic violence (<i>Valerii Petrovych</i>)	709
Teenagers' deviant behaviour as an issue of pedagogic correction (<i>Serhii Pishun</i>)	712
Training of future social workers to prevent aggressive attitude towards children (<i>Vira Polishchuk, Hanna Slozanska</i>)	714
Change of world outlook attitudes as a way of normalization of social relationships with children and youth (<i>Olha Radchenko</i>).....	717

CONTENTS

Development of the skills of non-violent behaviour by means of color diagnosis: particularities of the subjective attitudes of high school students (<i>Hanna Ryk</i>).....	720
The idea of non-violence in the religious and philosophic context (<i>Mykola Ryk</i>).....	722
The role of members of educational process of the secondary educational institutions in prevention of child abuse (<i>Mykhailo Riabenko</i>)	724
Ways of creating a safe environment for personal development of teenagers: interaction of school and family (<i>Oksana Sampara</i>)	726
A children's news programme as a model of democracy, social consciousness and entry to the subculture (<i>Victor Sitkar</i>)	730
Organization of parity subject-subject interaction between the participants of educational process as a factor of prevention of child abuse (<i>Alla Stepaniuk</i>)	733
Pedagogic educational process for parents – basis for social educational support to childhood and motherhood in the USSR in the second half of 20 th century (<i>Victoriia Stynska</i>).....	735
The role of classification of deviations in psychosocial correction of teenagers with deviant behaviour (<i>Vitalii Sukhenko</i>)	738
Organization of educational and prevention work with parents on prevention of domestic violence against children (<i>Olha Khvostenko</i>)	741
Social pedagogic aspects of the addictive behaviour problem among students (<i>Iryna Chemerys</i>).....	744
“Child–Adult” relationships during painful medical procedures (<i>Anastasiia Shyroka, Larysa Korzh</i>)	746
Particularities of training to prevention domestic and school violence (<i>Yanina Shkarpii</i>)	749
Training of future teachers in Poland to prevent violence in educational environment (<i>Iryna Yankovich</i>).....	750
Training of future teachers to prevent violence in the process of studying the discipline “Educational technologies” (<i>Oleksandra Yankovich</i>).....	753
RECOMMENDATIONS	761

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ДИТИНСТВО БЕЗ НАСИЛЛЯ:
СУСПІЛЬСТВО, ШКОЛА І СІМ'Я НА ЗАХИСТІ ПРАВ ДІТЕЙ**

**Збірник матеріалів
Міжнародної науково-практичної конференції
29–30 квітня 2014 року**

*За загальною редакцією доктора психологічних наук, професора
Оксани Михайлівни Кікінежді*

**CHILDHOOD WITHOUT VIOLENCE:
SOCIETY, SCHOOL AND FAMILY ON PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS**

**Collection of materials
of the International Scientific Conference**

*Under the general editorship of Professor
Oksana Kikinezhdі*

Редактори *Петро Гуцал,
Ірина Бойко, Ірина Шульга*
Комп'ютерна верстка *Наталія Богоніс*

Підписано до друку 20.06.2014.
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Друк цифровий.
Умовн. друк. арк. 88,56. Замовлення № 91 від 20.03.2014 р.
Тираж 320 прим.

ТОВ «Стереарт»
46013, м. Тернопіль, проспект С. Бандери, 15
тел. (0352) 52-88-48, 52-78-11
Свідоцтво про реєстрацію № 653714